4 90
EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST
1973 MÁR 14
3

MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1972

XXVII. új évfolyam

LAPKIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST

TARTALOMMUTATÓ
a Jogtudományi Közlöny XXVII., 1972. évfolyamához[1]

I. ÁLLAM- ÉS JOGELMÉLET

Szemlecikkek

Solt Kornél: A kategórikus jogszabályok logikai negációja 594
Vas Tibor: A rendelet- és utasítás-alkotás margójára 259
Az állam és jog marxista—leninista szemlélete. Alapvető fogalmak és intézmények Moszkva, 1970. Kovács József. [Könyvism.] 119

II. ALKOTMÁNYJOG. ÁLLAMJOG

Tanulmányok

Ádám Antal: A Minisztertanács jogállása és főbb feladatai a módosított alkotmány alapján ... 609
Antalffy György: Az alkotmánymódosításról ... 197
Besnyő Károly: Az alkotmánymódosítás időszerűségének kérdései 277
A Magyar Népköztársaság alkotmánya. Az 1972. évi I. tv. szövege 199

Szemlecikkek

Balogh András: A törvényhozási eljárás tökéletesítése Romániában. A törvényelőkészítő tanács megalakítása 528
Trella, Rudolf—Chovanec, Jaroslav: A Csehszlovák Szocialista Köztársaság új államjogi elrendezése. Bratislava, Pravda, 1971. 216 p. T[rócsányi] L[ászló] [Könyvism.] 187

III. ÁLLAMIGAZGATÁSI JOG

Tanulmányok

Ádám Antal: A tanácsi szervek gazdasági koordinációs jogai és feladatai 75
Berényi Sándor: A tudományos-technikai forradalom és az államigazgatás 485
Bogyay Mária: A környezetszennyezés jogi szankciórendszere 368

Szemlecikkek

Ádám Antal: Török Lajos: Az állami ellenőrzés szocialista rendszere. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 311 p. [Könyvism.] 266
Fodor Márta: Közigazgatástörténeti konferencia. Pécs—Siklós. 1972. máj. 18—20. 472
Kecső István: A helyreállítások jogi megalapozása 1945—1949. 261
Kovacsics József—Németh János: A számítástechnikai és kibernetikai módszerek alkalmazása a jogtudományban és az államigazgatásban ... 468

IV. POLGÁRI JOG

Tanulmányok

Benedek Károly: Jogalkotási feladatok a polgári jog területén 341
Boros József: Az ági öröklés jövője 559
Eörsi Gyula: A szerződésen kívüli felelősség és a Ptk. reformja 65
Gátos György: A bányakárok és a bányakártalanítás néhány problémája 565
Hegedüs István: A szövetkezet társadalmi tevékenységének kérdései 618
Kertai Gábor: A vállalati igazgató jogállásának jellege 656
Nagy László: Szövetkezeti típus, ágazat és forma 491
Pálos György: Az ipari és növényi uniós elsőbbségek kölcsönös elismerése 236
Prugberger Tamás: Polgári törvénykönyvünk árugazdálkodást érintő szabályainak kérdéseiről 26
Sárközy Tamás: A tulajdonviszonyok jogi szabályozásának jogágazati tagozódása 299
Törő Károly: Kegyeleti jog 163
Törő Károly: Polgári jogunk szabályozásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése 545

Szemlecikkek

Mádl Ferenc: Formation of contracts. A study of the common core of legal systems. Vol. 1—2. Gen. editor R. B. Schlesinger. Dobbs Ferry N. Y. — London, Oceana — Stevens, 1968. 910, 911—1727. p. [Könyvism.] 535
Prugberger Tamás: A szövetkezeti reform jogi kérdései. Szerk. Szilbereky Jenő, Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 532 p. [Könyvism.] 178
Tüttő József: Az egyesülésekről 526

V. CSALÁDJOG

Tanulmányok

Guth Péter—Budvári Róbert: Újabb adatok az apaság matematikai biostatisztikai valószínűségszámítás útján történő bizonyításához ... 245
Hartai László: Házassági vagyonjogi rendszerünk modelljének néhány kérdéséről 227

[1] Az évfolyam a 12. számmal a 679. oldalon zárul.

Jayme, Erik: A gyermek nemzetközi jogállásának legújabb fejleményei 639
Rácz István: A gyermekkel való érintkezés (láthatás) mint szülői alanyi jog 92
Rácz István: A nevelési tanácsadó szerepe a gyámhatósági eljárásban 452
Vorozsejkin, E. N.: A felelősség ismérvei a családi jogban 499

Szemlecikkek

Hartai László: A családjogi törvény magyarázata. Szerk. Szigligeti Viktor — Bacsó Jenő. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 1532 p. [Könyvism.] 598
Somló Klára: A házasságon kívüli leszármazásra vonatkozó új osztrák jogalkotás 329
Páll József: Család és házasság. a mai magyar társadalomban. Szerk. Lőcsei Pál. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 310 p. [Könyvism.] 183

VI. MUNKAJOG

Tanulmányok

Dévényi György: A munkajogi felelősség és biztosítás 363

Szemlecikkek

Kertész István: Garancsy Gabriella: A munkaviszony megszűnése. Bp. Akad. Kiadó, 1970. 264 p. [Könyvism.] 122

VII. MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETI JOG. FÖLDJOG

Tanulmányok

Körmendy Zoltán: A termelőszövetkezeti alapszabály-készítés elvi és gyakorlati kérdései 377
Lupán Ernő: A román mezőgazdasági szövetkezetek használatában levő földek jogi helyzete ... 445
Prugberger Tamás: Tagsági munkamegállapodások a szövetkezetekben 506

VIII. BÜNTETŐJOG. BŰNÜGYI TUDOMÁNYOK

Tanulmányok

Ádám György: Determinista koncepció — indeterminált szabadságvesztés? 6
Lukács Tibor: A miniszteri felelősség és az Alkotmány 108
Pusztafi Károly—Szolnokiné Kránitz Mariann: Gondolatok a kriminalisztika fogalomrendszeréről 223
Raskó Gabriella: A család, mint kriminogén tényező a polgári szakirodalomban 311
Raskó Gabriella: Az urbanizáció és tömegkommunikáció szerepének megítélése a polgári kriminálszociológiában 651
Szük László: A büntetőnovella a gyakorlatban ... 150
Vavró István: A bűnözés struktúrájának statisztikai jellemzői 218
Vavró István: Demográfiai-társadalmi tényezők kapcsolata a kriminalitással 588
Vermes Miklós: A bírói individualizáció érvényesülése a büntető joggyakorlatban 1
Vigh József—Gönczöl Katalin: A fiatalkorú bűnelkövetők reedukációja az utógondozás során ... 356
Viski László: A közlekedési büntetőjog dilemmája 211

Szemlecikkek

Borsi Zoltán: Néhány kriminálstatisztikai megjegyzés 320
Ficsor Mihály: A determinizmus szerepe a büntetési célok meghatározásánál 665
Hámori Éva: Böszörményi Zoltán—Moussong—Kovács Erzsébet. Orvosi pszichológia. Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1967. [Könyvism.] 247
Horváth Anna: Nemzetközi büntetőjogi konferencia Szegeden 1972. máj. 16—18. 400
Horváth Anna: Kursz szovetszkogo ugolovnogo prava. Obscsaja csaszt. Tom 2. Red. N. A. Beljaev—M. D. Sargorodszkij. Leningrad, Izdat. Leningradszkogo Universziteta, 1968. 246 p. [Könyvism.] 532
Irk Ferenc: Göppinger, Hans: Kriminologie. Eine Einführung. München, Bek'sche Verl. 1971. [Könyvism.] 603
Varga Endre: Hajdú Lajos: Az első 1795-ös magyar büntetőkódex tervezet. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 551 p. [Könyvism.] 539
Wiener A. Imre: A magyar nemzeti csoport tevékenysége a Nemzetközi Büntetőjogi Társaságban 256

IX. TÖRVÉNYKEZÉSI SZERVEZET

Tanulmányok

Gellért György: Az igazságügyi szervezet fejlesztésének időszerű kérdései 129
Szénási Géza: A Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló törvény 409

X. POLGÁRI ELJÁRÁSJOG

Tanulmányok

Farkas József: A műszaki fejlődés néhány hatása a polgári perbeli bizonyítási jogra 429
Hámori Vilmos: A polgári perbeni tényállás-megállapítás egyes kérdései 438
Névai László: A joghatóság meghatározásának néhány kérdése 350
Novák István: A polgári eljárásjogi felelősség alapgondolatai 571

Szemlecikkek

Bajory Pál: Polgári eljárásjogi füzetek. Közzéteszi az ELTE állam- és jogtudományi kara. Polgári eljárásjogi tanszék. Bp. [Soksz.] 1971. 232. p. [Könyvism.] 188
Molnár Gyula: Az orvosszakértői vélemények felülvizsgálati rendszerének problémái 673
Sajó András: Calamandrei, Piero: Opere Giuridiche IV. Napoli, Moreno Editore, 1970. VII, 599 p. [Könyvism.] 193

XI. BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOG

Tanulmányok

Katona Géza: A nyomozás egyes kérdéseinek tudománytörténeti áttekintése 519
Kertész Imre: A pszichológus szakértő feladatai a büntető eljárásban 631
Kiss Imre: A szakértői vélemény fogalmáról ... 387
Nagy Lajos—Cséka Ervin: A bizonyítás általános kérdései a büntetőeljárási törvényben 416
Székely János: A feljelentési morál 154

Szemlecikkek

Bócz Endre: Tanácskozás a pszichológia szerepéről a büntető eljárásban. Bp. 1972. május 26. ... 403
Motovilovker, Ja. O.—Csugunov, V. E.: Cieślak, Marian: Polska procedura karna — Podstawowe zalozenia teoretyczne. Warszawa, Panstwowe Wydawńictwo Naukowe, 1971. 444 p. [Könyvism.] 270
Nagy Lajos: A büntetőbírósági tanács döntésének kialakulása. Válasz Horgosi György cikkére 51
Nagy Lajos: Sztrogovics, M. Sz.: Szudebnüj proceszsz nad ubijcej Zsana Zsoresza. Moszkva, Izdat. „Juridicseszkaja Literatura", 1971. 63 p. [Könyvism.] 178

XI. NEMZETKÖZI JOG

Tanulmányok

Herczegh Géza: A bakteriológiai fegyverek nemzetközi jogi tilalmáról 143
Nagy Károly: A nemzetközi jog jogrendszerbeli helyének és tagozódásának néhány kérdése a jog általános fogalmának tükrében 39
Ustor Endre: Regionális jogi együttműködés és a nemzetközi jog fejlesztése 207

Szemlecikkek

Haraszti György: Bokorné Szegő Hanna: New states and international law. Bp. Akad. Kiadó, 1970. 116 p. [Könyvism.] 477
Herczegh Géza: Azud, Han: The peaceful settlement of disputes and the United Nations. [A viták békés megoldása és az ENSZ.] Bratislava, VSAV, 1970. 271 p. [Könyvism.] 335
Laukó Károly: „A nemzetközi jog" c. egyetemi jegyzet vitájáról. Bp. 1971. [Nemzetközi jog. Egységes egyetemi jegyzet. Írták: Haraszti György—Herczegh Géza—Nagy Károly. Szerk. Haraszti György] 172
Szászy István: A százéves Nemzetközi Jogi Intézet zágrábi határozatai 118

XIII. NEMZETKÖZI MAGÁNJOG

Tanulmányok

Kálmán György: A KGST államok anyagi felelőssége gazdasági kötelezettségvállalásaikért 290
Karlócai János: Nemzetközi magánjogunk kodifikálása 83
Pfaff, Dieter: A szocialista országok külkereskedelmi választott bíráskodása az NSZK-val folytatott kereskedelemben 393
Vida Sándor: A KGST országok védjegyjoga egységesítésének néhány kérdéséről 627

Szemlecikkek

Tamás Lajos: A magyar külkereskedelem jogi normái 61
Timár István—Zakár János: Nemzetközi szerzői jogi diplomáciai konferencia Párizsban. [Paris, 1971. júl. 5—24.] 247
Vörös Imre: Nemzetközi konferencia a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogtudományi kérdéseiről. [Budapest, 1971. okt. 16—18.] 325

XIV. ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNET

Tanulmányok

Bianchi, Leonard: A burzsoá Csehszlovák Köztársaság politikai rendszerének keletkezése ... 102
Gergely Ernő: Az önrendelkezési jog és a föderáció néhány kérdése a Tanácsköztársaság idején 16
Horváth Pál: A tőkés monopolizáció feltárásának előrehaladása az újabb marxista jogtörténetírásban 464

Szemlecikkek

Ádám Antal: Vargyai Gyula: Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 375 p. [Könyvism.] 59
Máthé Gábor: Előadások a jogtörténet módszertani kérdéseiről 336

XV. JOGTUDOMÁNY. TUDOMÁNYOS ÉLET. JOGI OKTATÁS. VEGYES TÁRGYÚ CIKKEK

Szemlecikkek

Balázs Sándorné—Veredy Katalin: Állam- és jogtudományi bibliográfia. 1966—1969. Összeáll.: Nagy Lajos. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1972. 344 p. [Könyvism.] 540
Csiky Ottó: Nizsalovszky Endre: A szerv- és szövetátültetések joga. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1970. 421 p. [Könyvism.] 56
Gáspárdy László: Vázlatok a jogi ismeretek oktatásáról a vezetőtovábbképzésben 112
Horváth Pál: Sarlós Márton. 1886. II. 5.—1971. okt. 1. [Nekrológ] 49
Nagy Lajos: Új könyvek 195, 541
Tóthné Fábián Eszter: A X. Országos Jubileumi Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának ülése. Szeged, 1972. márc. 22—24. 331
Váradi Klára: Budapesti joghallgatók dolgozatai 62

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének dokumentációs csoportja. Szerk. *Alth* Guidó. 65/67. sz. (1971. évi 9/12. sz.) Bp. Egyet. Ny. 1972. 135—227. p. [Melléklet az 1972. évi 4. számhoz.]; ua. 68/70. sz. (1972. évi 1/4. sz.) Bp. Egyet. Ny. 1972. 93 p. [Melléklet az 1972. évi 9. számához.]; ua. 71/73. sz. (1972. évi 5/8 sz.) Bp. Egyet. ny. 1972. 100—180 p. [Melléklet az 1972. évi 12. számhoz.]

Tartalommutató a Jogtudományi Közlöny XXVI. 1971. új évfolyamához. Bp. Egyet. Ny. (1972. VI p.) [Melléklet az 1972. évi 3. számhoz.]

NÉVMUTTAÓ
a Jogtudományi Közlöny XXVII. évfolyamához

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Ádám Antal 59, 75, 266, 609
Ádám György 6
Antalffy György 197
Bajory Pál 188
Balázs Sándorné Veredy Katalin 540
Balogh András 528
Benedek Károly 341
Berényi Sándor 485
Besnyő Károly 277
Bianchi, Leonard 102
Bócz Endre 403
Bogyay Mária 368
Boros József 559
Borsi Zoltán 320
Budvári Róbert 245
Cséka Ervin 416
Csiky Ottó 56
Csugunov, V. E. 270
Dévényi György 363
Eörsi Gyula 65
Farkas József 429
Ficsor Mihály 665
Fodor Márta 472
Gáspárdy László 112
Gátos György 565
Gellért György 129
Gergely Ernő 16
Gönczöl Katalin 356
Guth Péter 245
Hámori Éva 274
Hámori Vilmos 438
Haraszti György 477
Hartai László 227, 598
Hegedüs István 618
Herczegh Géza 143, 335
Horváth Anna 400, 532
Horváth Pál 49, 464
Irk Ferenc 603
Jayme, Erik 639
Kálmán György 290
Karlócai János 83, 576
Katona Géza 519
Kecső István 261
Kertai Gábor 656
Kertész Imre 631
Kertész István 122
Kiss Lajos 387
Kovács József 119
Kovacsics József 468
Körmendy Zoltán 377
Laukó Károly 172
Lukács Tibor 108
Lupán Ernő 445
Mádl Ferenc 535
Máthé Gábor 336
Molnár Gyula 673
Motovilovker, Ja. O. 270
Nagy Károly 39
Nagy Lajos 51, 178, 416
Nagy László 491
Németh János 468
Névai László 350
Novák István 571
Páll József 183
Pálos György 236
Pfaff, Dieter 393
Prugberger Tamás 26, 178, 506
Pusztafi Károly 223
Rácz István 92, 452
Raskó Gabriella 311, 651
Sajó András 193
Sárközy Tamás 299
Solt Kornél 594
Somló Klára 329
Szászy István 118
Székely János 154
Szénási Géza 409
Szolnokiné Kránitz Mariann 223
Szük László 150
Tamás Lajos 61
Timár István 247
Tóthné Fábián Eszter 331
Tóth Károly 283
Trócsányi László 187
Törő Károly 163, 545
Tüttő József 526
Ustor Endre 207
Váradi Klára 62
Varga Endre 539
Vas Tibor 259
Vavró István 218, 588
Vermes Miklós 1
Vida Sándor 627
Vigh József 356
Viski László 211
Vorozsejkin, E. N. 499
Vörös Imre 325
Wiener A. Imre 256
Zakár János 247

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

XXVII. új évfolyam 1. szám Budapest, 1972. január—február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM

VERMES MIKLÓS:
A bírói individualizáció érvényesülése a büntető joggyakorlatban 1

ÁDÁM GYÖRGY:
Determinista koncepció — indeterminált szabadságvesztés? 6

GERGELY ERNŐ:
Az önrendelkezési jog és a föderáció néhány kérdése a Tanácsköztársaság idején 16

PRUGBERGER TAMÁS:
Polgári törvénykönyvünk árugazdálkodást érintő szabályainak kérdéseiről 26

NAGY KÁROLY:
A nemzetközi jog jogrendszerbeli helyének és tagozódásának néhány kérdése a jog általános fogalmának tükrében 39

Szemle:

Sarlós Márton 49

NAGY LAJOS:
A büntetőbírósági tanács döntésének kialakulása 51

Jogirodalom:

Nizsalovszky Endre: A szerv és szövetátültetések joga (CSIKY OTTÓ) 56

Vargyai Gyula: Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör (ÁDÁM ANTAL) 59

TAMÁS LAJOS:
A magyar külkereskedelem jogi normái: ... 61

VÁRADI KLÁRA:
Budapesti joghallgatók dolgozatai I. köt. 62

СОДЕРЖАНИЕ: *Миклош Вермеш:* Осуществление судейской индивидуализации в судебной практике по уголовным делам. — *Дердь Адам:* Детерминистская концепция — индетермированное лишение свободы? — *Эрне Гергель:* Некоторые вопросы права на самоопределение и федерации во время Венгерской Советской Республики. — *Тамаш Пругберг ер:* Некоторые вопросы положений венгерского Гражданского Кодекса, связанных с товарным хозяйством. — *Карой Надь:* Некоторые вопросы о месте международного права в системе права и об его расчленении во свете общего понятия права. — *Обзор: Пал Хорват:* Мартон Шарлош (Некролог). — *Лайош Надь:* Формирование решения состава суда по уголовным делам. — *Юридическая литература:* Эндре Нижаловски: Право трансплантации органов и тканей *(Отто Чики)*. — Дьюла Вардяи: Военная администрация и губернаторские правомочия *(Антал Адам)*. — *Лайош Тамаш:* Правовые нормы венгерской внешней торговли. — *Клара Варади:* Работы будапештских студентов права. Том 1.

INHALT: *Miklós Vermes:* Die rechtliche Individualisierung in der Spruchpraxis der Gerichte. — *György Ádám:* Deterministische Konzeption — indeterministische Freiheitsstrafe? — *Ernő Gergely:* Einige Fragen des Selbstbestimmungsrechts und der Föderation zur Zeit der Räte-Republik. — *Tamás Prugberger:* Über Fragen der Regeln unseres Zivilgesetzbuches, die sich auf die Warenbewirtschaftung beziehen. — *Károly Nagy:* Die Frage der Stellung des Völkerrechts im Rechtssystem und seiner Gliederung im Spiegel des allgemeinen Rechtsbegriffes. — *Rundschau: Pál Horváth:* Márton Sarlós (Nekrolog). *Lajos Nagy:* Die Ausgestaltung der Entscheidung des Strafsenats. — *Rechtsliteratur:* Endre Nizsalovszky: Das Recht der Organ- und Gewebetransplantation *(Ottó Csíky)*. — Gyula Vargyai: Militärverwaltung und der Wirkungskreis des Reichsverwesers. *(Antal Ádám)* — *Lajos Tamás:* Die Rechtsnormendes ungarischen Aussenhandels. — *Klára Váradi:* Eine Aufsatzsammlung der Budapester Rechtsstudenten. Band I.

SOMMAIRE: *Miklós Vermes:* La mise en oeuvre de l'individualisation judiciaire dans la jurisprudence pénale. — *György Ádám:* Conception déterministe — privation de liberté indéterminée? — *Ernő Gergely:* Quelques questions du droit d'autodétermination et de la fédération à l'époque de la République des Conseils. — *Tamás Prugberger:* Les questions relatives aux règles affectant l'économie marchande du Code civil. — *Károly Nagy:* Quelques questions de la position du droit international dans le système du droit et de sa division à la lumière du concept général du droit. — *Revue: Pál Horváth:* Márton Sarlós (Nécrologie). — *Lajos Nagy:* La formation de la décision du Sénat de tribunal pénal. — *Littérature juridique:* Endre Nizsalovszky: Le droit de la transplantation des organes et des tissus *(Ottó Csíky)*. — Gyula Vargyai: Administration militaire et pouvoir du gouverneur *(Antal Ádám)* — *Lajos Tamás:* Normes juridiques du commerce extérieur hongrois. — *Klára Váradi:* Les travaux de diplôme des étudiants en droit Ier vol.

CONTENTS: *Miklós Vermes:* Implementation of individualisation in judicial practice. — *György Ádám:* Determinist conception—undetermined loss of liberty? — *Ernő Gergely:* The right of self-determination and some problems of federation in the Hungarian Republic of Councils. — *Tamás Prugberger:* On the questions of the rules on commodity economy in the Civil Code. — *Károly Nagy:* Several problems of the place in the legal system and the structure of international law in the light of the general concept of law. — *Review: Pál Horváth:* Márton Sarlós (Obituary). — *Lajos Nagy:* The formation of the decision in criminal court divisions. — Legal literature: Endre Nizsalovszky: The law of organ and tissue transplantation *(Ottó Csíky)*. — Gyula Vargyai: Military administration and the regent's powers *(Antal Ádám)*. — *Lajos Tamás:* The legal norms of the Hungarian foreign trade. — *Klára Váradi:* Papers by law students in Budapest university. Vol. I.

E lapszám (XXVII. új évfolyam 1—2.) szerzői: *Dr. Vermes Miklós* az Országos Kriminalisztika és Kriminológiai Intézet tudományos csoportvezetője. — *Dr. Ádám György* egyetemi adjunktus. — *Dr. Gergely Ernő* a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum tudományos főmunkatársa. — *Dr. Prugberger Tamás* jogtanácsos (Sárvár). — *Dr. Nagy Károly* egyetemi docens (Szeged). — *Dr. Horváth Pál* egyetemi tanár. — *Dr. Nagy Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos csoportvezetője. — *Dr. Csíky Ottó* megyei bírósági elnök (Pécs). — *Dr. Ádám Antal* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Tamás Lajos* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Váradi Klára* egyetemi tanársegéd.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta, Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete
71.6909 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXVII. új évfolyam 1—2. szám Budapest, 1972. január—február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A bírói individualizáció érvényesülése a büntető joggyakorlatban*

I.

A büntetőjogi szabályozás a büntetés általános céljaként a társadalom védelmét emeli ki és további célként „az elkövető megjavítása" megjelöléssel a speciális prevenciót, valamint „a társadalom tagjainak visszatartására a bűnözéstől" kitétellel a generális prevenciót határozza meg. (Btk. 34.) Ez a sorrendiség nem jelenti azt, mintha a jogalkotó ezzel prioritást akart volna kifejezni, mert a magyar büntetéstani felfogás a büntetési célok dialektikus egységét tartja helyesnek. Ez a Legfelsőbb Bíróság különböző döntéseiben, a 4. sz. irányelvében igen szabatos megfogalmazásban fejeződik ki: „A bíróság a büntetést a társadalom védelme érdekében alkalmazza: a büntető ítélkezés akkor felel meg céljának, akkor teljesíti társadalmi funkcióját, ha a társadalom védelmét — az általános és különös megelőzést egyaránt — ténylegesen biztosítja. Az általános és különös megelőzés a helyesen alkalmazott büntetések két irányban érvényesülő, a büntetés egységes célját szolgáló hatása. E kettős irányú hatás csak úgy érhető el, ha a kiszabott büntetés közöttük a szükséges összhangot megteremti ... A büntetéskiszabási gyakorlat a törvényben meghatározott célt: a társadalom védelmét akkor szolgálja kellőképpen, ha az egyéniesítés követelményének megfelelően alkalmazott büntetés a törvényi büntetési tétellel értékelt társadalomra veszélyességet juttatja kifejezésre."

Az általános büntetési koncepció körében a konkrét gyakorlatban a generális és speciális prevenció az említett egységen belül egymáshoz viszonyítva különböző arányokban érvényesül — attól függően, hogy az elkövető személyisége és a bűncselekmény között milyen mértékű összefüggés van. Nyilvánvalóan ez az összefüggés más súlyú a visszaesőknél, mint az első alkalommal bűncselekményt elkövetőknél, vagy az élet és testi épség elleni és a vagyon elleni bűncselekmények körében. Más megfogalmazásban: egyes kategóriákban a cselekmény, más kategóriákban az elkövető társadalomra veszélyessége jön nagyobb súllyal figyelembe. Ennek megfelelően más arányban érvényesül a generális, illetve a speciális prevenció szempontja.

A megelőzés ezen kétirányú hatását a magyar büntetőjogi felfogás szerint egyidejűleg kell érvényre juttatni. Ezt az alapgondolatot fejezi ki a büntetőtörvénykönyv 64. §-ában foglalt rendelkezés a büntetéskiszabás elveiről:

„A büntetést — céljának (34. §) szem előtt tartásával — a törvényben meghatározott keretek között úgy kell kiszabni, hogy igazodjék a bűntett és az elkövető társadalomra veszélyességéhez, a bűnösség fokához, továbbá az egyéb súlyosító és enyhítő körülményekhez."

E törvényi rendelkezés realizálását szolgálja a büntető eljárásról szóló tvr. 5. §-ában foglalt rendelkezés, mely szerint „A büntető ügyekben eljáró hatóságok kötelesek az eljárás minden szakában a terhelő és mentő, valamint a büntetést súlyosító és enyhítő körülményeket figyelembe venni".

Az idézett alaprendelkezésekből következik, hogy a büntetőeljárás során meghatározott jogkövetkezményeknek arányban kell állniok mind a cselekmény, mind a tettes társadalomveszé-

* A Défense Sociale VIII. Nemzetközi Kongresszusára készült magyar nemzeti referátum.

lyességével, a bűnösség fokával, vagyis a szándék vagy a gondatlanság intenzitásával, valamint az egyéb súlyosító és enyhítő körülményekkel. A törvény szövegezéséből nyilvánvaló, hogy a törvényhozó a tárgyi és alanyi társadalomra veszélyességét, valamint a bűnösség fokát is a súlyosító és enyhítő körülmények keretébe tartozónak tekinti és ezért beszél a továbbiakban *egyéb* súlyosító és enyhítő körülményekről.

A büntetési célokra és a büntetéskiszabás elveire vonatkozó, valamint az ezekkel kapcsolatos eljárásjogi törvényi rendelkezésekben kifejeződik az a követelmény, hogy mind a tárgyi, mind az alanyi oldal körülményeit komplex módon kell vizsgálni, illetve megállapítani és együttesen kell értékelni. A két oldal nem szakítható el egymástól, mert a tettes társadalomra veszélyessége az elkövetett bűncselekményben manifesztálódik, tehát a cselekmény társadalomra veszélyességének folyománya az elkövető társadalomra veszélyessége. Mindez nem jelenti azt, hogy a konkrét esetekben mind a cselekmény, mind a tettes oldalán egyes körülmények kisebb vagy nagyobb mértékben nem fokozhatják a társadalomra veszélyesség mértékét.

Az előbbiekben vázolt jogszabályi követelmények kétségtelenül alapot szolgáltatnak a büntetés kiszabása során a megfelelő differenciálásra, amely individualizációban realizálódik. Büntetőtörvénykönyvünk a relatíve határozott büntetési rendszer alapján áll és ismeri a vagylagos büntetéseket is. A különös részben meghatározott büntetési tételek maguk is messzemenő differenciálását valósítanak meg a bűntettek és az elkövetők vonatkozásában. A büntetési tételek alsó és felső határai közötti mozgási lehetőség a büntetéskiszabás során a további széles körű differenciálásra, a konkrét individualizációra teremt alapot. Adott körülmények esetén az alsó határ átlépésével további enyhítési lehetőséget nyújt a törvény (68. és 69. §§), de a felső határ nem haladható meg.

Az elítélt megjavításának, illetve újabb bűncselekmény elkövetésétől való visszatartásának, tehát a speciális prevenció hatásának elérésére irányuló célkitűzés nem alapulhat csupán az elkövető személyiségére vonatkozó ténymegállapításokon, valamint azok értékelésén, mert a cselekmény a tettessel elszakíthatatlan egységet alkot és az előbbinek a társadalomra veszélyessége meghatározza az utóbbiét. A cselekmény társadalomraveszélyességére vonatkozó megállapítások ezen felül elsősorban adnak képet a társadalom tagjainak arról, hogy mi az elkövetett bűntetteknek a súlya és milyen következményeket von maga után. Így jelentkezik a generális prevenció, vagyis a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartására irányuló hatás. A generális prevenció ugyanis nem egyértelmű az elrettentéssel, a megfélemlítéssel, hanem elsősorban nevelő hatás elérésére irányul, amely a bűnügyek megfelelő publikációja útján a társadalmi tudat, illetve a jogtudat fejlesztését szolgálja. Ez a hatás annál hatékonyabb, minél jobban megfelel a büntető ítélet a törvényességnek és az igazságosságnak, mert sem a túlzottan súlyos, sem a túlzottan enyhe büntetés nem eredményezi a generális prevenciót. Ez az alapja annak az igénynek, hogy a speciális prevenció és a generális prevenció egyidejűleg érvényesüljön.

II.

A prevenció hatékonyságának alapfeltétele a minél nagyobb fokú differenciálás, mert mind alanyi, mind tárgyi vonatkozásban két egyforma ügy nincsen — még ugyanazon törvényi tényállás keretén belül sem. A jogszabályok a törvényi tényállások meghatározásánál a tipikus eseteket veszik alapul és ez a körülmény bizonyos korlátot jelent a differenciálással szemben, ugyanakkor az igazságosság elengedhetetlen követelménye a differenciált elbírálás.

A jogi szabályozásnak ezért folyamatos törekvése, hogy minél differenciáltabb típusokra alakítsa ki a rendelkezéseit és a továbbiakban minél szélesebb törvényes lehetőséget teremtsen a bírói differenciálás számára.

A differenciálás természetesen mind a cselekmény, mind az elkövető vonatkozásában jelentkező követelmény és az egyéni elbírálásban realizálódik.

A szubjektív oldalon individualizáció formájában valósul meg az egyéni sajátosságok figyelembe vétele, illetve a differenciálás és így jellegénél fogva elsődlegesen a speciális prevencióhoz kapcsolódik, de generális preventív hatása sem tagadható.

A büntetőjog az individualizációnak háromféle érvényesülési formáját ismeri: *1.* a törvényi, *2.* a bírói és *3.* a büntetésvégrehajtási individualizációt.

ad 1. a törvényi individualizáció bizonyos fogalmi ellentmondást foglal magába, mert a jogi szabályozás típusokra építi fel a diszpozíciót. Az életviszonyok differenciálódása, a joggyakorlat tapasztalatai, a kriminológia és egyéb tudományok kutatási eredményei alapján azonban a jogalkotó egyre speciálisabb, differenciáltabb típusok alapulvételével alakítja ki a törvényi rendelkezéseket. Ezzel — ha a fogalom valódi értelmében nem is individualizál — abba az irányba halad és lényegében fokozza, ill. kiterjeszti a bírói individualizáció lehetőségeit.

ad 2. A bírói individualizáció a törvényi rendelkezések keretein belül realizálódik. A bírói eljárás során a jogalkalmazó felhasználja a törvény adta mérlegelési lehetőségeket és ennek során messzemenően támaszkodik a joggyakorlat tapasztalataira, saját társadalmi tapasztalatai alapján kialakult társadalmi meggyőződésére, a jogpolitikai elvekre, a felső bírósági irányí-

tásokra, a különböző tudományágak eredményeire stb.

A bűncselekmény vizsgálata során egyaránt figyelembe kell vennie a bíróságnak a tett, valamint a tettes körülményeit, illetve mind a tárgyi, mind az alanyi oldalt értékelnie kell, mert a cselekmény és az elkövető dialektikus egységet képez, egymástól el nem választható fogalmak, mivel mindegyik szerepet játszik a másik értékelésénél.

A cselekmény vizsgálata retrospektív jellegű, amennyiben múltban megtörtént eseményt rekonstruál, analizál és értékel. Az elkövető értékelése viszont prospektív jellegű, mert a cselekmény és az elkövető előélete alapján a személyiség adott tulajdonságait igyekszik felderíteni és mindezekből a jövőre vonatkozóan vonja le a következtetéseket. Lényegében a bíróság az elbírálás során az elkövető továbbiakban várható magatartását illetően prognózist alakít ki, amennyiben igyekszik a felderített tények alapján olyan jogkövetkezményeket megállapítani, amelyek alkalmasak az elítélt kedvező befolyásolására, illetve a további bűncselekmények elkövetésétől való visszatartására.

ad 3. Végül az individualizáció fokozott konkrétsággal jelentkezik a büntetésvégrehajtás során. Az elítéltek kategorizálásánál ugyan kétségtelen szerepet játszik az elkövetett bűncselekmény jellege, de ezenfelül a súlypont teljesen a személyiségre tevődik át. A büntetés végrehajtása tartalmi kérdései körében a munkáltatás, a szakmai képzés, az oktatás és általában a nevelési módszerek kritériumait az egyéni tulajdonságok szabják meg.

III.

A már bevezetőben ismertetett általános rendelkezéseken felül számos különös rendelkezés igyekszik elősegíteni, illetve követelményként megszabni az individualizáció hatályosulását.

A büntető eljárás menetében haladva megállapítható, hogy már a nyomozási eljárásban számos rendelkezés olyan követelményt tartalmaz, amelyek a későbbiekben az ügy elbírálása során az individualizáció érvényesülésének az alapjául szolgálnak. A büntető eljárásról szóló törvényerejű rendelet már idézett 5. §-a a büntetőügyben eljáró valamennyi hatóság, tehát a nyomozó szervek számára éppúgy, mint a bíróság részére kötelezettségként írja elő a terhelő és mentő, valamint a büntetést súlyosító és enyhítő körülmények felderítését és figyelembevételét. Egyedi körülmények felderítésére és értékelésére irányuló kötelezettségről van szó, melyeknek elmulasztása esetén pótnyomozás elrendelésére (Be. 177. §), ill. az ítélet hatályon kívül helyezésére kerülhet sor. (Be. 254. §).

E törvényi kötelezettség tartalmi kibővítését célozza a Be. 327. §-ának az az előírása, hogy a fiatalkorú terheltről környezettanulmányt kell készíteni és azt már a nyomozás során be kell szerezni. A környezettanulmánynak tartalmaznia kell az elkövető egyéniségére és életviszonyaira vonatkozó adatokat. Az egyéniség körében az értelmi fejlettség, iskolázottság, műveltség, erkölcsi felfogás, érdeklődési kör, családhoz, embertársakhoz, munkatársakhoz való viszony stb; míg az életviszonyok tekintetében a családi körülmények, az anyagi és lakáshelyzet, a baráti és munkahelyi környezet stb. kérdéseit kell felölelnie a környezettanulmánynak. A fiatalkorúakat továbbá értelmi és érzelmi fejlettségük megállapítása céljából ugyancsak már a nyomozás során pszichológiai vizsgálatnak vetik alá. Mindezekből nyilvánvaló, hogy ily módon a bíróság előtt ismeretessé válnak azok a szociológiai és pszichológiai, esetleg egyéb tényezők, amelyek az egyéni elbíráláshoz szükségesek.

A gyakorlat ma már a fiatalkorúak vonatkozásában fennálló törvényi követelményt lényegében kiterjesztette a felnőttkorúakra is és a nyomozó hatóság ebben a kategóriában is köteles megfelelő környezettanulmányozást lefolytatni.

Jelentős szerepe van az individualizáció hatályosulása érdekében a szakértői intézményeknek. A Be 66. §-a értelmében az eljárás bármely szakában szakértőt kell alkalmazni, ha „az ügy eldöntéséhez szükséges tények, vagy egyéb körülmények megállapításához, vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges." Az elkövető személyét illetően nyilvánvalóan elsősorban az orvosszakértő, pszichiáter, pszichológus szakértői igénybevétele dominál. A szakértő hivatott arra, hogy rendelkezésre bocsássa a különböző szakterületek releváns tudományos eredményeit.

Különböző speciális követelményeket fejeznek ki az individualizáció érdekében a Legfelsőbb Bíróság irányelvei és elvi döntései. Az irányelvek körében tárgyunk vonatkozásában nagy jelentőségű a Legfelsőbb Bíróság 4. számú határozata, amelyet az élet védelmét fokozottabban biztosító ítélkezési gyakorlat érdekében bocsátottak ki. Valamennyi élet és testi épség elleni bűntettre vonatkozó érvénnyel állapítja meg az irányelv többek között, hogy a nyomozás során tisztázni kell mindazokat az objektív és szubjektív körülményeket, amelyeknek ismerete alapján biztosítható a büntetés kiszabásánál az individualizáció elvének az érvényesülése.

A Legfelsőbb Bíróság 6. számú irányelve a visszaeső bűnözők elleni hatékonyabb jogalkalmazásra irányul. A visszaesők differenciáltabb megítélésére irányítja a figyelmet és többek között megállapítja, hogy a visszaesőkkel szemben a speciális prevenció áll előtérben. Ebben a bűnelkövető kategóriában rendszerint a szubjektív körülmények dominálnak, tehát alapvető követelmény a mélyreható személyiségvizsgálat, melyet már a nyomozás során el kell végezni.

Az említett irányelvek lényegében aláhúzzák az individualizáció követelményét egyes legsúlyosabb bűntetti kategóriák vonatkozásában, de mutatis mutandis irányadók a többi kategóriában is. Az irányelvek kezdeményezésében és tartalmi kialakulásában jelentős szerepük volt az e körben végzett kriminológiai kutatások eredményeinek.

Figyelmet érdemel továbbá a Be. 13. §-a, amely alapelvi rendelkezésként írja elő, hogy a büntetőeljárás során az eljáró hatóságoknak fel kell deríteni azokat az okokat és körülményeket, amelyek a konkrét bűntett elkövetését lehetővé tették, vagy előmozdították. Az eljáró hatóságok ezirányú megállapításaikról a további bűntettek elkövetésének megelőzése végett kötelesek értesíteni az intézkedésre illetékes szervet, amelynek 30 nap alatt a megtett intézkedésekről választ kell adnia. Bár ez az intézmény nyilvánvalóan a további bűntettek megelőzését szolgálja, ugyanakkor azonban az individualizáció lehetőségeit is gazdagítja.

A differenciált felelősségrevonás lehetőségeit bővítik azok a törvényi rendelkezések, amelyek alapján az egyes kisebb súlyú bűntettek fegyelmi jogkörben, ill. társadalmi bíróság által bírálhatók el.

Az 1962. évi 10. sz. tvr. 36. §-a alapján fegyelmi úton bírálható el az állami szervvel, illetve szövetkezettel munkaviszonyban álló személyeknek a munkaviszonyával összefüggésben elkövetett kisebb súlyú bűntette, továbbá egyéb olyan bűntett, amelynek társadalomra veszélyessége csekély, amennyiben a fegyelmi felelősségrevonás is kielégítőnek mutatkozik és az elkövető a kár megtérítését vállalta. A büntetőeljárás mellőzésével történő fegyelmi úton való elbírálás lehetőségének tárgyi feltételei mellett természetesen alapvető szerepük van a személyi feltételeknek. Ennek alapján a fegyelmi úton való elintézésnek csak akkor van helye, ha az elkövető életvitelének és nevelhetőségének az elemzése és értékelése erre alapot szolgáltat.

Az 1962. évi 24. sz. tvr. alapján a száznál több dolgozót foglalkoztató állami vállalatoknál társadalmi bíróságok működnek. A törvény értelmében a társadalmi bíróság hatáskörébe tartoznak a vállalat dolgozóinak magatartási problémái, munkahelyen elkövetett személysértései, munkafegyelemmel kapcsolatos ügyek, ezen felül azonban eljárhat a vállalat dolgozói között felmerült becsületsértési, rágalmazási, és könnyű testi sértési ügyekben, valamint az olyan kisebb jelentőségű bűntettek miatt indult ügyekben, amelyeket az ügyész vagy a bíróság tesz át elbírálásra. Az áttétel feltétele, hogy az eset körülményei — így az okozott sérelem nagysága és az elkövetés módja — olyanok, melyek nem teszik szükségessé a büntető eljárás folytatását. Ilyen bűntettek különösen a társadalmi tulajdon és személyek javai ellen a munkahelyen elkövetett kisebb súlyú bűntettek, a garázdaság, a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés és önbíráskodás. A társadalmi bíróság elé utalásánál ugyancsak figyelemmel kell lenni az elkövető előéletére, a nevelőhatás elvárhatóságára, valamint arra, hogy a bűntett ténybeli és jogi megítélése egyszerű legyen, a bizonyítékok rendelkezésre álljanak, továbbá a társadalomra veszélyesség foka tárgyi és személyi oldalon meghatározható legyen.

A büntetéskiszabás körében a már ismertetett általános rendelkezések mellett különböző különös intézmények alkalmazása áll a bíróság rendelkezésére az individualizáció érdekében. A szabadságvesztés büntetés mellett törvényi lehetőség van a szabadságelvonás nélküli büntetésekre, valamint intézkedésekre.

A pénzbüntetésen kívül, ilyen büntetés a javítónevelő munka (Btk. 42. §), amikor az elítélt a bíróság által meghatározott természetű munkát köteles végezni és munkabéréből 5—20%-ig terjedő részt az állam javára vonnak le — egyébként személyi szabadsága nem szenved korlátozást. Az elítélt tehát marad a rendes társadalmi környezetében, viszont a munkahelyi kollektíva feladata a megfelelő nevelőtevékenység.

A Btk. 70. §-a szerint az egy évet meg nem haladó szabadságvesztés büntetés végrehajtása felfüggeszthető 3 évi próbaidőre, ha „az elkövető személyi körülményeire — különösen előéletére —, valamint az elkövetett bűntettre figyelemmel a büntetés célja a büntetés végrehajtása nélkül is elérhető". Különös méltánylást érdemlő körülmények fennforgása esetében kivételesen a 2 évet meg nem haladó szabadságvesztés büntetés végrehajtása is felfüggeszthető, de ez esetben a próbaidő 5 év.

Az intézkedések körében figyelmeztetés (Btk. 60. szakasz) alkalmazható, ha a cselekmény és az elkövető személye, akár az elkövetéskor, akár — a körülmények megváltozása folytán — az elbíráláskor olyan csekély veszélyességű a társadalomra, hogy legenyhébb büntetés is szükségtelen.

A büntetőjogilag felelősségre nem vonható személyekkel szemben a társadalom védelmét szolgálja a kényszergyógykezelés intézménye. (Btk. 61. §.) Ennek elrendelésére akkor kerül sor, ha elmebeteg állapotban, gyengeelméjűségben, vagy tudatzavarban elkövetett bűncselekmény után újabb bűntett elkövetésétől kell tartani. A kényszergyógykezelést évenkénti felülvizsgálat mellett a szükségességig kell folytatni kijelölt egészségügyi intézetben, vagy gyógykezeléssel egybekötött házi gondozásban.

Kényszerelvonókezelésnek (Btk. 62. §) van helye, ha a bűntett elkövetése krónikus alkoholfogyasztással függ össze. Szabadságvesztés büntetés esetén a büntetés végrehajtása alatt kell foganatosítani, különben rendelőintézetben (ambuláns kezelés), vagy zárt gyógyintézetben, amely utóbbi 6 hónapig tarthat.

A fiatalkorúak körében az előbbi büntetéseken kívül nevelő intézkedések alkalmazhatók, ezek: a bírói megrovás, próbára bocsátás és javítóintézeti nevelés, melyek általánosan közismert jellegű intézmények. A szabadságelvonás nélküli büntetés hatálya alatt álló fiatalkorú pártfogó felügyelet alatt áll.

A büntetéskiszabás kérdéseihez kapcsolódik a differenciálódásnak az a további és a büntetésvégrehajtásban realizálódó lehetősége, hogy a szabadságvesztés büntetés végrehajtására négy fokozatban kerülhet sor és a megfelelő fokozat kijelölése a bírói ítéletben foglalt intézkedés útján történik. A négy fokozat: — szigorított börtön, börtön, szigorított büntetésvégrehajtási munkahely, büntetésvégrehajtási munkahely (Btk. 38. §).

A törvényi rendelkezés azon a felfogáson alapszik, hogy nevelhetési szempontból az elítélteknek négy nagy általános csoportja különböztethető meg: a többszörösen visszaeső és konok bűnözők, visszaeső és a szándékos bűntett miatt hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítéltek, szándékos bűntett miatt elsőízben viszonylag rövidebb tartamú szabadságvesztésre ítéltek, végül a gondatlan bűntettek elkövetői.

E négy kategória alapján vannak megállapítva azok a törvény kritériumok, amelyek megszabják, hogy a bíróság ítéletében a szabadságvesztésnek mely fokozatban való végrehajtását rendelheti el. A törvényi kritériumok az elkövetett bűntett jellegére, a büntetés mértékére, az elítélt előéletére, és esetleges egyéb sajátosságaira vannak alapozva.

A törvény ezenfelül mérlegelési lehetőséget biztosít a bíróság számára a bírói egyéniesítés e téren való érvényesítése érdekében is, amikor a Btk. 38. (E. § 1.) pontjában úgy rendelkezik, hogy a „bűnösségi körülményekre tekintettel a bíróság indokolt esetben — kivételesen — egy fokozattal szigorúbb, vagy enyhébb végrehajtási módot jelölhet ki".

E törvényszakasz (3) bekezdése értelmében a bíróság az elítéltet a büntetésvégrehajtás tartama alatt tanúsított kifogástalan magatartása és átlagon felül végzett munkája alapján a büntetés hátralevő részére eggyel enyhébb büntetés végrehajtási fokozatba helyezheti át.

A feltételes szabadságra bocsájtás kérdésében ugyancsak a bíróság határoz, melynek a büntetés $^2/_3$, illetve $^3/_4$ részének kitöltése után lehet helye, ha „alaposan feltehető, hogy a büntetés célja további szabadságelvonás nélkül is elérhető". (Btk. 39. §.) A megítélés alapja nyilvánvalóan az elítélt magatartása, illetve az elért nevelési eredmények megfelelő szintje.

A különböző büntetésvégrehajtási fokozatok egymásközti viszonylatban szigorúbb, illetve enyhébb rezsimet jelentenek. Az elítéltek jogai és kötelezettségei mindegyik fokozatban azonosak, a nagyobb szigor zártabb jellegű intézetet jelent, ahol az elítéltek mozgási, valamint a külvilággal való érintkezési lehetőségei korlátozottabbak.

A szabadságvesztés büntetés végrehajtásának rendjéről az 1966. évi 21. tvr. (Büntetésvégrehajtási kódex) rendelkezik. Ez a törvény határozza meg a szabadságvesztés büntetés végrehajtásának alapelveit, módozatát és rendjét, az elítéltek jogait és kötelezettségeit. A jogalkotó a törvényi rendelkezések kialakításánál messzemenően támaszkodott a különböző, elsősorban a visszaeső bűnözés körében lefolytatott kriminológiai vizsgálatok eredményeire.

A törvényi fokozatokon belül is követelmény a további individualizáció. Az elítéltek csoportosításánál (17. §), munkájuk kijelölésénél (23. §), nevelésüknél, oktatásuknál (26, 27. §) kifejezett törvényi előírás, hogy az elítéltek életkorát, képességeit, egyéniségét figyelembe kell venni.

A fiatalkorúakra vonatkozóan külön rendelkezések vannak, melyek megfelelnek életkori sajátosságaiknak és az ezekből következő speciális követelményeknek. A szabadságvesztés végrehajtása külön intézetekben történik, és két fokozatban; börtön és büntetésvégrehajtási munkahely, mely utóbbi enyhébb rezsimet jelent.

A büntetésvégrehajtás legfeljebb a reedukáció feladatait tudja ellátni, illetve a diszpozíciókat képes megteremteni a társadalomba való beilleszkedéshez. A reszocializáció az állami és társadalmi szervekre vár, és lényegében szociálpolitikai igényeket kell kielégíteniök. Ennek intézménye az utógondozás, melyről a 12/1965. Korm. sz. rendelet intézkedik.

Az utógondozás eredményességének alapvető feltétele, hogy előkészítése még az elítélt szabadulása előtt megtörténjen. Ennek érdekében az elítélt még a büntetés végrehajtása alatt kapcsolatot teremthet elhelyezkedése, munkábaállása érdekében az illetékes intézményekkel. A büntetésvégrehajtási intézet ugyancsak a szabadulás előtt értesíti az illetékes szociálpolitikai szerveket az utógondozási igényekről. A szabadulás előkészítésének az alapja az elítélt személyiségéről, családi és egyéb körülményeiről rendelkezésre álló ismeretanyag. Ennek alapján állapíthatók meg a reszocializálás, illetve az utógondozás feladatai. A hivatkozott rendelet értelmében az utógondozás kiterjed a taxatíve felsorolt súlyosabb bűnelkövetői kategóriákra, valamint azokra az elítéltekre, akiknél a büntetésvégrehajtási intézet megítélése szerint ez szükséges, továbbá azokra, akik ezt maguk kérik. Az utógondozás időtartama egy év, amely szükség esetén meghosszabbítható.

Az utógondozás eredményességének alapvető feltétele ugyancsak az individualizáció. Ennek alapján történhet csak meg a szabaduló elítélt megfelelő elhelyezése, munkába állítása és általában olyan körülmények kialakítása, hogy adaptálódni tudjon a rendes társadalmi élethez.

Az individualizáció látnivalóan a büntetőeljárás egész folyamatában alapkövetelmény. En-

nek folytán a büntetőjogi intézmények fejlesztése következetesen arra irányul, hogy ez az alapelv minél hatékonyabban érvényesüljön mind a generális, mind a speciális prevenció érdekében. A törvényi szabályozások, valamint az ezek keretében realizálódó bírói gyakorlat meszszemenően támaszkodik a különböző tudományok, elsősorban a kriminológia és részben ezen keresztül, részben közvetlenül is a szociológia, pszichológia és egyéb diszciplinák eredményeire.

Vermes Miklós

Determinista koncepció — indeterminált szabadságvesztés?

Az utóbbi másfél—két évben ismét felélénkült a vita az ún. határozatlan tartamú büntetések körül. Ennek során újra megindult a büntetőjog tudományában évszázados polémia a büntetés céljáról (megtorlás vagy prevenció), sőt ezzel kapcsolatban egy sajátos probléma — a determinizmus és az emberi magatartás — értelmezéséről. A vita rendkívül érdekes, sokoldalúan szemlélteti a tudomány fejlődésének folytonosságát és szakaszosságát (a problémák más „hangszerelésben" visszatérnek), továbbá egyre fokozódó komplexitását: az itt jelzett jogi vita magában foglal egy sor filozófiai, pszichológiai és szociológiai teoretikus problémát, melyek rövid transzformációval kapcsolódnak a napi gyakorlathoz.

A határozatlan tartamú szabadságvesztés bevezetését sürgetők gondolatmenete röviden a következő: Tapasztalhatjuk, hogy az eddigi — relatíve meghatározott — büntetési rendszer a visszaesők egy jelentős csoportjánál (és éppen a legveszedelmesebb bűnözőknél) lényegében nem éri el a szükséges hatást. Ezért más szabadságvesztési formulákat kell keresni. Úgy vélik, hogy a határozatlan tartamú szabadságvesztés megfelelőbb forma, mert az ítéletvégrehajtás tartama alatt tág pszichológiai, munkaterápiai stb. lehetőség áll rendelkezésre az elkövető megjavítására és nincs megkötve a szervek keze az ítéletben kimondott időkorláttal. E nézet hívei arra hivatkoznak, hogy álláspontjuk csak akkor fogadható el, ha módosítjuk a büntetés céljáról vallott felfogásunkat és a „megtorlást" *semmiféle vonatkozásban* nem tekintjük a büntetés céljának. A megtorlás involválja ugyanis — véleményük szerint — a proporcionális büntetést abból a (hégeli) képletből következően, hogy a társadalom „természetes állapota" (a bűnmentes együttélés) — tézis, a bűntett az antitézis és a büntetés — (a tagadás tagadása) az „eredeti állapot" visszaállítása — a szintézis. A hegeliánus felfogás szerint — mondják — szükséges a proporcionális büntetés abból a logikai érvből kifolyólag, hogy amilyen mértékben sértették a társadalmat, olyan mérvűnek kell lenni a „helyreállítási" procedurának is, hogy a szintézis bekövetkezzék, a jogsérelem eliminálódjék. A megtorlás tehát kizárólag a múltba tekint visszsza, a bosszú jellegét kölcsönzi az ítéletnek, tehát a toló elv „egy késő sugára". Ha viszont — mondják ezen gondolatmenet hirdetői — nem a megtorlás (mint büntetési cél) álláspontjára helyezkedünk, hanem *kizárólag* a prevenciót tekintjük célnak, már értelmetlenné válik a proporcionalitás, hiszen nem a jogsérelem arányos helyreállítása a célunk, hanem a megjavítás és visszatartás, ehhez viszont nem kell a proporcionális megkötés. Nem a bűncselekmény mértékétől, hanem az elkövető és a büntetésvégrehajtás reá hatásának viszonyától függ a jövő. Itt kapcsolódik e gondolatmenet a determinizmushoz: a megtorlás — mint cél, mondják — abból a következtetésből indul ki, hogy az elkövető „szabad akaratából" választotta a bűn útját (és mértékét), ami felróható neki. A „determinista koncepció" viszont azt tanítja, hogy minden múltbeli magatartás meghatározott, tehát fel sem tehető a kérdés: miért „választotta" az elkövető az általa „járt utat" és nem a „másikat", mely csak látszólag létezett, valójában az ember csak úgy cselekedhetett, ahogy tett, hiszen — determinált. A gondolatmenet képviselői közül sokan, magát a „büntetés" kifejezést is az ún. indeterminista koncepció tükröződésének tekintik, és javasolják az „intézkedés" fogalommal való felváltását.

Ez lenne a mostanában ismét bontakozó irányzat álláspontja dióhéjban. Elnézést kérek a fent vázolt álláspont képviselőitől, hogy nézetüket rendkívül vázlatosan, kizárólag fő vonalában interpretáltam, minthogy az ilyen rövid értelmezés szükségképpen torzít. Valóban, nézetviláguk sokkal színesebb, gazdagabb. Célom a rövid vázlattal távolról sem a vulgarizálás, még kevésbé a torzítás volt, hanem, hogy kiderítsem gondolatmenetük — logikájuk — magvát azért, hogy a magam gondolatmenetének éppen „csontvázát" állítsam vele szembe (hiszen, ha a gondolatmenet fő vonala cáfolható, ez kihat a részletekre is). Mindebből már kiderült, hogy a vázolt felfogással nem értek egyet. Érveimet fordított sorrendben csoportosítom,

mint ahogy a gondolatmenetet leírtam, vagyis először az ún. determinista koncepcióra térnék ki, majd a büntetés céljára és végül a határozatlan tartamú szabadságvesztés kérdésére.

I. *A determinizmus értelmezése és büntetőjogi hatása*

A vitában résztvevők — függetlenül attól, hogy miként vélekednek a determinizmus büntetőjogi érvényesüléséről, azon a — szinte axiomatikusan vallott — álláspontón vannak, hogy a „determinista koncepció"-ból a megtorlás — mint büntetési cél — tagadása és a határozatlan tartamú szabadságvesztés, míg az „akaratszabadság" elvéből a relatíve meghatározott — proporcionális — szabadságvesztési rendszer és a megtorlás gondolata következik. Ennek az összefüggésnek a *bizonyítása* azonban gondolatmenetükből teljesen hiányzik. Úgy vélik, hogy evidens tételről van szó és ezért nem szorul igazolásra. Így pl. Gárdai Gyula és Vigh József egy tanulmányában a következőket írja: „Az a tény, hogy a Büntető Törvénykönyvben és az uralkodó nézetekben egyaránt elismerést nyer a megtorlás, mint a büntetés célja . . ., arra enged következtetni, hogy a bűnös emberi magatartás megítélésében az indeterminizmus, a szabad akarat koncepciója még mindig jelentős helyet foglal el a determinista, az emberi magatartás meghatározottságát hirdető felfogással szemben."[1] Vagy máshol Bodnár Ödön és Veress Ferenc a következőképpen vélekedik: „Az akaratszabadság idealista koncepciójának elvetéséből és az emberi magatartás . . . meghatározottságából következően a szocialista társadalomban . . . a büntetőjogi büntetés célja elsődlegesen a társadalom védelme, valamint — ultima ratioként — hozzájárulás a bűnözés, mint tömegjelenség ellen széles fronton folyó küzdelemhez. E két fő cél érdekében megvalósítandó két másik cél: a bűntettet elkövető személy megjavítása és nevelése, valamint a társadalom bűnözéstől való visszatartása."[2] Tehát a szerzők a megtorlást a büntetés céljainak (elsődleges és másodlagos) felsorolásából azzal az indokolással hagyták ki, hogy az — mint cél — csak az „akaratszabadság idealista koncepciójával" egyeztethető össze, míg a determinizmussal a felsorolt célok. Hogy miért következnek ezek egymásból, annak indokolásával a szerzők adósak maradnak, hasonlóan egy egészen más irányból jövő, de ugyanilyen összefüggést találó szerzőhöz. Hamvas Endre kalocsai érsek az alábbiakat állítja: „A deterministák elvben tagadják a szabad akaratot, a gyakorlatban azonban szerinte viselkednek. Ha valaki fejbe üti őket, bizony megtorlást követelnek."[3] Itt tehát egészen más előjellel, de ismét felmerül a bizonyítatlan „axiomatikus" tétel: megtorlás-szabad akarat az egyik oldalon, míg a determinizmus és a megtorlás kizárása, egymásból le nem vezethető, egymással logikai ellentétben álló fogalmai a másikon. Meg kell mondanom, bármennyit gondolkodom rajta, nem vagyok képes rájönni, hogy a „szabad akarat" felfogás hogyan függ össze feltétlenül a megtorlással? Ha ugyanis igaz, hogy a „szabad akarat az a lelki képesség, amelynél fogva minden külső és belső kényszertől mentesen, értelmünk ítélete szerint tudunk cselekedni vagy nem cselekedni, ezt vagy azt tenni,"[4] éppen nincs helye semmiféle megtorlásnak, mert a *minden* meghatározottságtól mentes „értelmi" ítéletnek magam sem lehetek ura (hiszen minden belsőtől is mentes!), tehát egy ilyen „szabad" területért nem lehetek felelős, jogtalan és értelmetlen az „abszolút szabad" faktorral szemben minden „megtorlás". Véleményem szerint a maguk immanens logikájában csakis a determinista irányzatok egyeztethetők össze a megtorlás gondolatával. Durva logikai hiba nélkül az indeterminista irányzatokból *semmiféle* büntetés nem vezethető le, hívjuk azt akár megtorlásnak, akár prevenciónak. Megint más kérdés — és erre a későbbiek során még vissza kell térnünk — hogy a „megtorlás" hogyan értelmezendő és van-e egyáltalán értelme a csakis „múltat lezáró" értékítéletnek, továbbá az ilyen büntetés-felfogás egyáltalán összeegyeztethető-e bármilyen determinista vagy indeterminista koncepcióval.

A megtorlás — mint a büntetés célja — a következő gondolatmenet kapcsán kizárt a „determinista koncepció" hívei szerint: A megtorlás gondolata arra épül, hogy az elkövető *választhatott* az utak közül. Választhatta a jót vagy a rosszat (bűnöset). Ha tehát a rosszat választotta, ezért bűnhődnie kell, bűnös magatartását tehát meg kell torolni. Ha azonban a „választás" csupán illuzió, „szubjektív csalódás" (Földesi Tamás kifejezése),[5] „a tudatműködésnek az

[1] Gárdai Gyula, Vigh József: „Észrevételek büntetési rendszerünk problémáihoz". (Magyar jog és külföldi jogi szemle, 1969. évi 10. sz.) 577. old. A teljes tárgyilagosság kedvéért meg kell említenem, hogy a szerzők egy oldallal később látszólag valamelyest érvelnek a „determinista koncepció" és a megtorlás összeegyeztethetetlensége tárgyában, mikor a következőt írják: „A determinista koncepció összeegyeztethetetlen a büntetés megtorló jellegével, hiszen e koncepció szerint a büntetésnek nem lehet más célja, mint a tettes jövőbeni magatartásának helyes irányba való determinálása, vagyis megfelelő nevelés és generális prevenció". Azért állítom, hogy az érvelés csak látszólagos, mert hiányzik belőle annak bizonyítása, hogy a) a megtorlás nem determinál és b) a koncepcióból egyértelműen következik a büntetés prevenciós célja (deterministá lehet ugyanis egy olyan gondolatmenet is, mely azt mondja: a bűncselekmény a bírót megtorlásra determinálja. Ezt az álláspontot foglalta el ti. Spinoza).

[2] Bodnár Ödön, Veress Ferenc: „Észrevételek büntetési rendszerünk problémáihoz". (Magyar jog és külföldi jogszemle. 1970. évi 6. sz.) 353. old.

[3] Hamvas Endre: „Katolikus erkölcstan." (Szent István Társulat az Apostoli Szentszék kiadója. Budapest 1963.) 22. old.

[4] Hamvas Endre im. 20. old.

[5] Ld.: „Az akaratszabadság problémája". (Gondolat kiadó, Budapest, 1960. 287. old.)

a formája, amelyben a *teljesen meghatározott akarat,* elhatározás, majd cselekvés létrejön"[6] — vallják e nézet képviselői —, teljesen értelmetlen a megtorlás, a büntetés és bűnhődés, hiszen éppen az alapjáról, az okáról (ami miatt alkalmaztuk) mutattuk ki, hogy csak látszat, érzéki csalódás (mint ahogy úgy látszik, mintha a nap forogna a föld körül), tehát a megtorlás logikátlan. Meg kell vizsgálnunk tehát, hogy a gondolatmenet hibátlan-e. Valóban védhető-e az a tétel, miszerint a determinizmus kizárja a választást? Mindehhez először meg kell vizsgálnunk a determinizmus fogalmát. Gárdai és Vigh azt állítják, hogy a determinista koncepció ismertetését még vázlatosan sem tartják szükségesnek, minthogy az már több tanulmányban részletes és világos megfogalmazást nyert.[7] Itt hivatkoznak Eörsi Gyula,[8] Földesi Tamás[9] és Molnár Erik[10] egy-egy monográfiájára, mondván, hogy a determinizmus fogalma ezekben nyert „részletes és világos" megfogalmazást. A valóság azonban az, hogy még az említett művek is a determinizmust egymástól eltérő módon értelmezik és szerzőik e tárgyban vitában állnak egymással.[11] Közismert továbbá, hogy az itt említett munkák más marxista szerzők részéről éles bírálatban részesültek[12] és így távolról sem lehet egyesek álláspontját — minden további érvelés nélkül — „a" determinizmus felfogásának tekinteni. Minthogy azonban Gárdai és Vigh — tanulmányukban — a későbbiek során mégis leírják „a bűnös emberi magatartás determináltságára vonatkozó nézet"-et, vizsgáljuk meg ezt: „... az ember minden múltbeli magatartása determinált, a jövőbeni pedig determinálódik, vagyis determinálható".[13] A szöveg — mint látjuk — nem ad eligazítást a determinizmus tárgyában, azt nem világítja meg, hogy miként megy végbe a determináció folyamata,[14] csupán arra mutat rá, hogy a determináció két időfaktorra oszlik: a múltra, melyben a magatartás már determinálódott és a jövőre, melyben determinál-„*ható*". Eszerint a múlt és a jövő két külön világ, melyek közül az előbbi arról nevezetes, hogy ott minden „determinált", ám a jövő más birodalom, ott a determinálódás csak feltételes módban van „jelen", vagyis az emberi magatartás csupán „bizonyos irányban" determinálható. A jelenről nem kapunk értesítést, mely a két világ médiuma és melyben éppen mindig a folyamat végbemegy. Már most nem tudjuk, hogy a jelen még a múlthoz kapcsolódó „világ", ahol már minden meghatározott, vagy a jövőhöz tartozik, ahol nem minden determinált, csupán a meghatározhatóság feltételei állnak fenn, amiből *nem biztos,* hogy valóság lesz. Ilyen definíció mellett tehát éppen úgy teret kaphat az indeterminizmus (nem minden determinálódik a jövőben, csak determinálód*hat*), mint a predeterminizmus (ha ott is *minden* „determinálódik" és az, hogy a magatartás *hogyan* determinálható, *az is dterminálódik* és így „az *előzetes* jövő jellegét adja a jövőnek, vagyis a jövőt olyan múlttá teszi, amely azután fog megvalósulni".[15]

Röviden szólva tehát, a determinizmusra való puszta hivatkozás nem határol el bennünket semmitől, mint ahogy a filozófia történetében ez számtalanszor történt. A determinizmus *önmagában* nem materialista koncepció, sőt a múltban és jelenben is számos idealista determinista irányzat volt található. Hivatkozhatom pl. a vallásos „predestináció"-ra vagy a különböző fatalista felfogásokra. A determinizmus a maga naturális-kauzális alakjában a vallási ideológiában is megtalálható. „Az okság elve a következőképpen hangzik: mindennek szükségképpen megvan a maga elegendő oka", írja Hamvas püspök, majd így folytatja: „Az okság elve bizonyításra nem szoruló szembeszökő (evidens) igazság. Aki ezt tagadná, tagadását is meg kellene okolnia."[16] Egyébként Hegel filozófiája is determinista, sőt Immanuel Kant szubjektív determinizmusa is jó példája az idealista talajon álló meghatározottság-felfogásnak. Érdekes megemlíteni Schopenhauert, aki az *abszolút szabadság* és szabad akarat filozófusa volt és felfogását a maximumig fokozva (a „vak" akaratok irracionálisan metszik egymást) az ún. kemény determinizmus képviselőjévé vált.[17] A determinizmus tehát a legkülönbözőbb filozófiai irányzattal együtt jelentkezhet. Lehet idealista vagy materialista, vallásos vagy ateista, dialektikus vagy metafizikus, sőt gnosztikus és agnosztikus is. Meg kell természetesen jegyeznem, hogy lo-

[6] Eörsi Gyula: „A jogi felelősség alapjai, a polgári jogi felelősség". (Akadémiai Kiadó, 1961. 91. old.)

[7] im. 577. old.

[8] előbbiekben idézett mű.

[9] im.

[10] Dialektikus materializmus és társadalomtudomány. (Kossuth kiadó, Budapest, 1962.)

[11] Így pl. Eörsi bírálja Földesi „viszonylagos szabadság" felfogását (im. 91—92. old.), amit ugyan jelentéktelen nézet-különbségnek nevez, valójában azonban lényegbevágó eltérés kettőjük felfogása között.

[12] Így pl. Szabó András György: „A törvény és az ember". (Kossuth kiadó 1964.) Sós Vilmos: „Az akaratszabadság és a determinizmus". (Magyar Filozófiai Szemle. 1959. évi 3—4. sz.) Szabó András György: „Hogyan tisztítja meg Földesi Tamás a dialektikus determinista-koncepciót?". (Magyar Filozófiai Szemle 1967. évi 1. sz.) A magam részéről semmi esetre sem állítom, hogy a fenti szerzőknek van igaza a Gárdai—Vigh cikkben hivatkozottakkal szemben, csupán megemlítem, hogy a kérdés egyáltalán nem eldöntött, hanem nagyon is vitatott.

[13] Gárdai—Vigh im. 578. old. (az idézet az említett oldalon kétszer is szerepel, egyszer az első hasábban fent, másodszor a másodikban lent).

[14] Ebben az értelemben tulajdonképpen tautológia, mert a determinizmus definíciójában egyetlen „ismérvként" a determináltság fogalma szerepel.

[15] J. P. Sartre: Determináció és szabadság". (Hozzászólás a Gramsci Intézet vitájához. L.: „Korunk és az erkölcs". Kossuth Kiadó 1967. év.) 74. old.

[16] Hamvas Endre: „Alapvető hittan". (A Szent István Társulat az Apostoli Szentszék kiadója. 1964.) 5—6. old.

[17] Schopenhauer: „Az akarat szabadságáról". (Filozófiai Írók Tára XVII. kötet. Franklin-Társulat kiadása, Budapest, 1913.)

gikai hiba nélkül csakis a dialektikus materializmussal egyeztethető össze. Önmagában azonban mégis csak üres forma! Az ún. determinista koncepció — melyre a vitában oly sok szerző tétele bizonyítása során előszeretettel hivatkozik, tulajdonképpen, mint olyan — nem is létezik. Maga a determinizmus éppen úgy lehet a legteljesebb szabadakarat (vak „buta" akarat: Schopenhauer, „hatalomra" törő akarat: Friedrich Nitsche), mint a választás teljes tagadásának filozófiája! Mindez attól függ, hogy a determinálódás *folyamatát* miként fogjuk fel. Nos, a vita éppen e körül dúl ma a marxista filozófián belül is. Minthogy a mi tárgyunk szempontjából is centrális helyet foglal el a determinizmus-választás komplexum, most arra a kérdésre kell összpontosítani figyelmünket, hogy a determinizmusnak mely értelmezése zárja ki valóban a tartalmi *választás* elismerését. Az eddigi viták áttanulmányozása és végiggondolása arra az eredményre vezetett, hogy az implicit predeterminista felfogás mellett tűnik a választás illuziónak. Véleményem szerint ez tűnik ki Eörsi és Földesi idézett monográfiájából. Földesi, Sz. L. Rubinstein szovjet pszichológussal és filozófussal folytatott vitájában azt írja, hogy ha egy A—B—C—D eseménysorozat eljut az egymásból folyó meghatározottság útján „D"-ig, akkor „D" ugyan a bekövetkezésig nem volt *teljesen* meghatározott, mert még a „D" esemény *bekövetkezése* hiányzott a „teljességhez", *minden más* paraméter azonban már „C" létrejöttekor megvolt. Amikor a „bekövetkezés" is bekövetkezett, a determinálódás teljes. „A" időpontban tehát azért nem teljes „D" determináltsága, mert még előbb be kell következnie „B—C"-nek. Ha tehát az időfaktoron kívül minden más már meghatározott *előre* is (az „A—C" folyamatában) már csak türelemmel ki kell várnunk, hogy az idő elérkezzen és a „teljesen meghatározott" esemény megtörténjen, efelől nem lehet kétségünk, minthogy az idő objektív, egyirányú és semmiféle feltételtől nem függ folyása. Nincs tehát miben választanom: az időfaktor egyirányú és biztos, a többi meg már előbb („A—C"-ben) eldőlt.[18] Ilyen formán A—D-ig csak az idő folyik, az események nem, hiszen csak a bekövetkezés *„ideje"* váratott. Amennyiben mégis „történt" valami, az meg *volt* határozva, egyértelmű volt, választást nem engedett, alternatíva nem létezett. Kérdésem ezzel kapcsolatban csak ennyi: ha a történés már *előre* meg volt határozva „C"-nél, mennyi ez az időfaktor, egy milliomod másodperc vagy egymillió év? Ebben a „determinációs életben" ugyanis „minden mi él, egyenlő soká él, a százados fa, s egynapos rovar... egy század, egy nap szinte egyre megy" (Madách). Ha tehát *bármennyivel* előbb meg volt határozva a történés, ez a végtelen láncán egysíkú múltba fut vissza. A világ azonban nem véges és zárt rendszer, melyben a történések előre meghatározottak, hanem térben és időben kicsinységében és nagyságában, relevanciájában és irrelevanciájában *végtelen*. Ennek következtében minden pillanatban végtelen „esemény" zajlik, tehát a folyamat a *bekövetkezésig* még nem determinált, csak a megtörténéssel. (Nem az időfaktor formai hiánya, hanem az időben futó *tartalmi* történések miatt, melyek bekövetkezéséig „nyitottak", alternatívákat szolgáltatnak.[19] Az egyén magatartásának bekövetkezése is csak az egyénnel (annak folytonosságával és szituációjával együtt) teljes.[20]

Még egyértelműbb Eörsi állásfoglalása. Határozottan állítja: a választási „lehetőség objektív realitása csupán annyit jelent, hogy a determinációs folyamat még nem fejeződött be... Ha valaki telefonon két számot tárcsáz, objektíve lehetséges igen sok személlyel kapcsolatot létesíteni, de ha mind a hatot tárcsázta, akkor a berendezés hibátlanságát feltételezve *eleve* csak egyféle eredmény lehetséges."[21]

Mint látható, Eörsi a determinációt valahogy úgy fogja fel, mint olyan folyamatot, mely *véges idővel* a megvalósulás előtt már „befejeződött" és ettől kezdve „már eleve csak egyféle eredmény lehetséges", csupán az „eredmény" beállta várat magára. Ez a tipikus modellje az abszolút zárt és véges paraméterekkel rendelkező rendszereknek. Maga a példa szemlélteti ezt a legjobban: valóban egy telefonközpont véges rendszer (abban az értelemben, hogy meghatározott számú előfizető telefonja van hozzá bekapcsolva). Hat számjeggyel csak véges (maximum egymillió) számot lehet tárcsázni. A számjegyek letárcsázása után a központ berendezései működésbe lépnek és rövidesen kapcsolják a számot, tehát valóban mind a hat szám letárcsázása esetén „eleve csak egyféle eredmény lehetséges". Így működik egy meghatározott és véges paraméterrel rendelkező, zárt mechanizmus, sőt egy ilyen automata egy bizonyos idő-

[18] Földesi Tamás im. 290—292. old.

[19] Meg kell jegyeznem, hogy az itt nagyon röviden vázolt felfogásom (melyet egy jelenleg készülő nagyobb lélegzetű munkában részletesen fejtek ki) nem azonos az ún. „egy-sokértelmű" determinizmussal, melyet ma többen magukénak vallanak, így pl. Szabó András György (im.).

[20] „Az ember az, aki végső soron »determinál« és ha ő maga oly mértékben determinált, hogy nem cselekedhetett másképpen, akkor nem felelős és magatartásáért sem határozott, sem határozatlan tartamú szabadságvesztésre nem ítélhető." (Lukács Tibor „Büntetőjogi szemléletünk alakulása". Magyar jog és külföldi jogi szemle, 1970. szeptember, 528. old.) Valóban, a Btk. a determinizmusra épül és számol a „mechanikus determináltság" lehetőségével is (pl. végszükség, mint ontológiai tévedés, mint ismeretelméleti meghatározottság, melyben az egyén „nem vett részt"). A büntethetőség akadályai éppen azért zárják ki a felelősséget, mert olyan determinációs *folyamatot* tételeznek fel, melyből az alany *aktív* meghatározó szerepe ki volt zárva. (Ezzel vitatom Lomnici Lajos álláspontját — Magyar jog és külföldi jogi szemle, 1971. március, 152. old. —, melyben azt állítja, hogy a büntethetőség akadályainak semmi köze a determinációs folyamathoz.)

[21] Eörsi Gyula im. 95. old. (Kiemelés: A. Gy.)

pillanat után *teljesen* „beprogramozott" és tényleg — ha nem veszünk figyelembe semmiféle idegen hatást — csak egyféle eredmény lehetséges. Csakhogy az objektív, végtelen anyagi világ nem telefonközpont. A végtelen paramétert a folyamat a bekövetkezésig állandóan „tárcsázza" és így egyféle eredmény csak a bekövetkezéskor lehetséges és nem *„eleve"*. Ezt egyébként még a példájánál is kénytelen volt Eörsi akaratlanul tudomásul venni, mikor azt a látszólag a lényeghez egyáltalán nem tartozó „ártatlan" megszorítást tette, hogy „a berendezés hibátlanságát feltételezve". Nos, az egységes anyagi világ ebben az értelemben egyáltalán nem „hibátlan berendezés" (hibátlanon értve azt a mechanizmust, mely a beprogramozott feltételeket minden zavar kiküszöbölésével eredményként „előre szolgáltatja"). Nagyon jól tudjuk azonban, hogy a telefonközpont mechanizmusa sem tökéletes, sok a téves kapcsolás és ha a világ végtelenségét figyelembe vesszük, azt mondhatjuk, hogy távolról sem biztos a hat szám letárcsázása után az „eleve egyféle eredmény". Vihar tépheti szét a vezetéket, kozmikus hatások beleszólhatnak a kapcsolásba stb. Ha tehát a telefonközpont példáját a végtelen anyagi világ egészére extrapoláljuk, predeterminizmust tételezünk fel, vagyis azt, hogy egy bizonyos ideig (a hat szám letárcsázásától a kapcsolásig) a világ egyértelműen determinált, vagyis — Eörsi szavaival élve — „eleve" determinált. A példában csupán a „precizitás" kedvéért Eörsi által tett — mintegy mellékes — megjegyzés, tulajdonképpen a kérdés *lényegére* tapint. Eörsi ugyanis, amikor a predeterminizmus jól kifejlett példáját tárja elénk, szintén kénytelen absztrakciót végezni. A berendezés hibátlanságának „kikötése" ugyanis a végtelen anyagi világtól való elvonatkoztatást, vagyis viszonylagos zártságának abszolút zártsággal való felcserélését feltételezi. Sőt, Eörsi kénytelen a „teljes zártság" fikcióján túl a mechanizmus önmagában is véges rendszerét feltenni. Nem kétséges ugyanis, hogy a 6 szám letárcsázása és a hívott készülék csengőjének megszólalása között bizonyos idő eltelik. Ez a néhány másodperc (mely idő alatt Eörsi a történést már „eleve csak egyféle" történést eredményezőnek gondolja) is folyamat, mely alatt a berendezés működik. A csengő megszólalásáig is önmagában végtelen paraméterrel kell számolnunk. A berendezés hibátlansága — mint feltétel — tehát nem jelent egyebet, mint annak a feltételezését, hogy a *lényeges, véges számú* paraméter a bekövetkezéskor dominál és a kívánt eredmény következik be, nem szól bele a történésbe a „végtelenség kis ördöge". Erre a feltételezésre természetesen minden alapunk megvan, mert a lényeges és véges paraméterek a dolgokat *viszonylag* előre (nem „eleve") meghatározzák. Ez az alapja az emberi megismerésnek és előrelátásnak a „végtelenség erdejében".

Mint az idézetből látható, Eörsi a determinációnak csak két válfaját ismeri: az „eleve" és az utólag meghatározottat. Nem veszi azonban figyelembe a *folyamatot,* melyben a determináció végbemegy. Valóban, a hamis alternatíva kizárólag két megoldást involvál: a predeterminizmust és az indeterminizmust. Eörsi a predeterminizmus álláspontjára helyezkedik (minden tiltakozása ellenére), míg aki a meghatározottságot *csak* utólagosnak tartja: indeterminista.

Nézetem szerint a determinizmus folyamat, melyben a végtelen világ paraméterei hatnak egymásra. A bekövetkezés folyamatában az alternatívák „küzdenek" és az egyik „győzedelmeskedik". Így válik a bekövetkezéskor a folyamat *egy*-értelmévé. A folyamatban azonban — mint alternatíva — a *többi is részt vesz.* A választás éppen az alternatívák felismerése és a hozzáértéssel döntés. Ebben a döntésben a személy, mint jelentős tényező, tartalmilag is részt vesz, hiszen a végtelen világ — különösen az őt körülvevő releváns paraméterek sokaságában — csak vele (a személyiséggel, aki választ) teljes. A dialektikus materialista determinizmus tehát nemhogy kizárja, hanem a legteljesebb mértékben feltételezi a választást. E nézet szerint determinizmus és választás ugyanannak a folyamatnak két oldala.

Ha pedig a választás a determinizmusnak egyik elkerülhetetlen társadalmi megnyilvánulása, logikátlan a megtorlást éppen a választás hiányára való hivatkozással kizárni. A további feladatunk most már az lenne, hogy megvizsgáljuk: a megtorlás a büntetőjogban a cél vagy az eszköz szerepét tölti be?

II. *A büntetés célja és eszköze*

„A deterministа koncepció összeegyeztethetetlen a büntetés megtorló jellegével — írja Gárdai és Vigh —, hiszen e koncepció szerint a büntetésnek *nem lehet más célja,* mint a tettes jövőbeni magatartásának helyes irányba való determinálása, vagyis megfelelő nevelése és generális prevenció." Majd később: „A joghátrány alkalmazásának vagy más néven a megtorlásnak a kirekesztése a büntetés céljai közül természetesen nem jelentené, hogy a bűntett elkövetőjével szemben lemondanának a joghátrány alkalmazásáról, hanem csak azt jelentené, hogy a joghátrány, a malum *nem* a büntetés *céljaként* nyerne megfogalmazást, (már mint a Btk. módosítása során, Á. Gy.), hanem a prevenció, a nevelés egyik *eszközeként.*"[22] A megfogalmazásból kitűnik, hogy a szerzők éles — áthághatatlan — határt vélnek felismerni célok és eszközök között. Valójában azonban az említett kategóriák egymással dialektikusan ellentmondásos *egységben* vannak: minden cél, más összefüggésben (nagyobb relációban) eszköz és minden eszköz más vonatkozásban (saját partikula-

[22] Im. 578. old. (kiemelés: Á. Gy.).

ritásában) cél. Nem kétséges, hogy a speciális és generális prevenció is eszköz, hiszen a távolabbi cél: a társadalom védelme (melynek a prevenció *minden válfaja* csak eszköze). Az sem lehet vitás, hogy a társadalom védelme sem valamiféle „végcél" (*vég*célokat egyébként csak idealista miszticizmus ismer), hanem a társadalom egyre fejlődő életének egyik fontos — de nem kizárólagos, sőt nem is elsődleges — eszköze. Más oldalról viszont jól felismerhető, hogy a büntetés célja — igenis — a joghátrány okozása, mely a prevenció *egyik* eszköze. A büntetés *célja,* hogy a prevenció *egyik eszközét szolgáltassa.* Ha ez nem így lenne, akkor a szabadságvesztést nem börtönökben kellene végrehajtani, hanem szanatóriumokban vagy pszichológiai-nevelő kollégiumokban. Még — gondolom — vitatkozni sem érdemes azon, hogy a börtönben vagy a büntetésvégrehajtási munkahelyen az elítélt joghátrányban van (malum) és a büntetésnek éppen *az a legközvetlenebb célja,* hogy ilyen *joghátrányt okozzon* az elkövetőnek (ha tetszik: megtorlást alkalmazzon vele szemben), mely cél a prevenció eszközévé emelkedik és mindez — egy más távlatban — a társadalom védelmévé magasztosodik.

Gondolkodjunk el mindezen egy pillanatra! Mi okozza, hogy a bűnös ember magatartását leghatásosabban éppen a joghátrány alkalmazása determinálja helyes irányban, tehát a prevenció egyik jól bevált eszköze? (Hogy mégsem váltotta be főleg a visszaesők egy csoportjánál a hozzá fűzött reményeket, arról később szeretnék még szólni.) Véleményem szerint az emberi magatartás — mint a külvilágban való megnyilvánulás — kettős természetű. Egyrészt — mint lefutott esemény — nyomot hagy a környezetében, és mindig, tehát bűncselekmény esetén is, ez a „nyom" irreverzibilis hatást gyakorol a természetre és a társadalomra (még inmateriális, tehát nem-eredmény bűncselekménynél is). Ez úgy értendő, hogy a bűnös magatartás befolyást gyakorol pl. negatív irányban a társadalomra (rontja a közmorált, a biztonságérzetet, az emberekbe vetett hitet még akkor is, ha egyébként nem okozott a külvilágban konkrétan észlelhető, vagy a törvény által megkívánt változást, mint pl. halált, súlyos testi sértést, dologrongálást, vagy a dolog mástól elvételét stb.). Ebben a tágabb értelemben tulajdonképpen minden bűntett „materiális" (mivel az anyagi világban megnyilvánul, vagyis arra hatást gyakorol). Ez a hatás — minthogy megtörtént, lefutott időben és otthagyta nyomait — irreverzibilis. Ezt már sehogyan sem lehet meg-nem történtté tenni („jóvátenni" a fogalom tágabb értelmében). Ilyen vonatkozásban, ha a tolvaj a dolgot visszaadja, a kísérlet elkövetője önként eláll stb., a megtörténtet „visszaforgatni", az irreverzibiliset reverzibilissé tenni soha többé nem tudja. Ezt a tényt „méltányolja" a társadalom a joghátrány okozásával (megtorlással).

Az időben „lefutott" történés tehát egyrészről visszavonhatatlan, ám másrészről a jelenre is hatással van: a folyamatokba — melyek a jelenben zajlanak — beleszól és a jövőt is meghatározza (nem egyértelműen vagy „eleve", hanem az alternatívák tényezőjeként). Ilyen formán minden megtörtént eset az egydimenziós idő mindhárom fázisára hatással van: a múltban lefutott és „befejeződött", a jelenben hat és „hullámrezgései" a mát érintik, tehát így nem fejeződött be, de mivel a jövő alternatíváit is befolyásolja, a jövő faktora. Éppen ezért a bűnös magatartásra való reagálásnak is ezt a hármas aspektust kell felmutatnia: *a múltat* (a megtörtént esetet) kell ítéletben értékelni (ebben az értelemben „vissza kell nézni"), *a jelenben* (az ítélkezés során) *proporcionálisan* (csak így értékelhetem a múltat, ha kell megtorlással, ha kell, felmentéssel, de esetleg jutalmazással), hogy a *jövőt determináljam* (speciális és generális prevencióval védjem a társadalmat). Az ítélet tehát csak akkor lehet helyes, ha „a jelenből visszanéz, hogy előre lásson".

Egy paradoxon kívánkozik tollam hegyére, hogy megértessem gondolatomat: a helyes ítélet, tulajdonképpen a jóvátehetetlent „teszi jóvá" azáltal, hogy — ugyan a megtörténtet megnem történtté tenni már soha nem képes, de — a visszafordíthatatlan történés reverzibilis jelenét és jövőjét „teszi helyre" (jóvá) azáltal, hogy értékeli a tettet és ezáltal a jövőbe rezonál. Minden értékelésnek csak azért van értelme, mert a jövőre gyakorol hatást, bármennyire azt hiszi az értékelő, hogy *csak* a múltba nézett (pl. bosszút állt). Ez objektív törvényszerűség, a társadalom szükséglete hozta létre a fejlődés bizonyos fokán, függetlenül attól, hogy az értékelőknek mi volt a véleménye saját értékítéletük jellegéről.

A „joghátrány" okozás tehát *minden* büntetőjog egyik fundamentuma. Ha kihúzzák ezt a tartóoszlopot, az egész építmény megbillen. Helyesen mutat rá a veszélyre Lukács Tibor: „... a napjainkban folyó viták... már az alapokat érintik."[23] Ezt a tudományos alapot nagyon problematikus megtámadni — nemcsak azért, mert „... szocialista büntetőjogunk szilárd alapokra épült, annak továbbfejlesztése kötelességünk, de nem lehet célunk, hogy túlhaladott nézetek modernebb, tetszetősebb köntösbe öltöztetésével visszük be a változtatásainkat",[24] hanem azért, mert a felsorakoztatott ér-

[23] Lukács Tibor: im. 524. old.

[24] Lukács Tibor: im. 528. old. Megjegyzem, hogy ezzel a nézettel vitatkozik Lomniczi Lajos (Magyar jog és külföldi jog iszemle 1971. március. 152—153. old.) mondván, hogy az alapokra nem elég hivatkozni, be kell bizonyítani, hogy az alapot támadó nézet retrográd. Ebben Lomniczinak igaza van, ám az onus probandi azt terheli, aki az alapokat támadja, hiszen azok éppen azért *alapok,* mert sokszorosan, tudományosan bizonyítottak. Aki támadja őket, annak kell bizonyítania (pontosabban cáfolnia).

vek egy sokoldalúan bizonyított nézetrendszerbe próbálnak betörni gyengén megalapozott argumentációval. Az egyetlen érv ugyanis az előzőekben már analizált „determinista koncepció", mellyel állítólag nem fér össze a megtorlás, sőt még a „büntetés etimológiai fogalma sem. E fogalom, mint annyi más a büntetőjogban és a büntető jogtudományban, szükségképpen az indeterminista felfogást tükrözi vissza, hiszen ennek a szemléletnek a talján keletkezett. A determinista koncepciónak megfelelően talán az „intézkedés" szóval lehetne helyettesíteni."[25]

Mindezek alapján azt állíthatjuk, hogy a büntetésnek nincs és nem is lehet két *különálló* célja, hanem ez egyetlen célnak kettős jellege: a múltról alkotott értékítéletet *realizálja* (alkalmazkodik a tett arányaihoz) és *ezáltal befolyásolja a jövőt.* Mindkét aspektus cél is és eszköz is egyszerre. Ez egyébként természetes is a maga belső logikájában minthogy a legbiztosabb determináció a jövőre nézve, ha az ítélet a múltat úgy értékeli, hogy abban benne foglaltatik egy irányú: a társadalom az adott tetteket *általában* így értékeli (a múltban, a jelenben és a jövőben). Stabil támpontot ad a rohanó időben az egyénnek és a csoportnak, hogy „tudják magukat mihez tartani". Mi más lehet ez az egzakt pont, mint a magatartással *arányos* érték (pozitív vagy negatív) megítélése.

A legbiztosabb prevenció annak a szituációnak az egzakt létrehozása, melyben mindenki tudja *előre,* hogy adott magatartása milyen értékítéletet fog kiváltani (természetesen az „egyéniesítés" miatt csak körülbelül) és ettől a társadalom — a lehető legnagyobb következetességgel — soha nem tér el! Ez fő biztosítéka a speciális prevenciónak (az elkövető tapasztalja, hogy a társadalom „terve" megvalósul) és az általános visszatartásnak (a bűnözésre hajlamos egyének tapasztalják, hogy a társadalom következetes).[26]

Ezek után vizsgáljuk meg, hogy a hatályos Btk. szövege megfelel-e ezeknek az elvárásoknak?

A Btk. 34. §-a szerint „A büntetés célja: a társadalom védelme érdekében a bűntett miatt a törvényben meghatározott joghátrány alkalmazása, az elkövető megjavítása, továbbá a társadalom tagjainak visszatartása a bűnözéstől".

Mint a szövegből kitűnik, a büntetésnek egy távolabbi és három közelebbi célját határozza meg. A távolabbi cél — melynek a közelebbi célok (a szövegből ez is kitűnik) csak eszközei: „a társadalom védelme" (az „érdekében" szó értelme folytán azok eszköz jellege világos). A közelebbi célok: a joghátrány alkalmazása, a speciális és a generális prevenció. Ez a szövegezés valójában csak azért pontatlan, mert a megtorlást és a prevenciót *párhuzamos* célként határozza meg, holott — mint ahogy arról már szóltunk — a kettő egymással a cél-eszköz viszonyban áll annak dacára, hogy a megtorlás is közvetlen cél éppen úgy, mint ahogy a prevenció is a társadalom védelmének eszköze.

Mindezek ellenére a büntetés céljának idézett definícióját elfogadhatónak tartom, mivel a fent említett párhuzamos cél-meghatározáson a miniszteri indokolás enyhít, amikor megjegyzi, hogy „a büntetés nevelő jellegének előtérbe helyezése feltétlenül helyes. Nem helyeselhető ellenben, hogy a Btk. teljesen hallgat a büntetés másik sajátosságáról, arról, hogy a büntetés szükségképpen bűnhődést is jelent, s éppen *ezáltal* fejti ki egyéni és általános megelőző hatását."[27] Ebből a szövegből ugyanis kiderül, hogy a törvényalkotó a „joghátrány alkalmazását" eszköznek *is* tekinti (erre utal az „ezáltal" szó). Az indokolás egyébként megemlíti, hogy a büntetés felsorolt elemei „tárgyi" jelleggel bírnak, vagyis benne rejlenek ezen tulajdonságok, „függetlenül attól, hogy a törvényhozó tudatára ébredt-e a büntetés eme sajátosságának".[28] Ez valóban figyelemre méltó gondolat, én csak hozzá tenném: az is „tárgyi", hogy a megtorlás — jóllehet közvetlenül cél — a prevenció eszköze. Az indokolás tehát megkísérli felsorakoztatni a büntetés elemeit annak ellenére, hogy azon a véleményen van: „a büntetés még a bűncselekmény fogalmánál is vitatottabb kérdés. Meghatározásáról a büntető kódexek rendszerint le is mondanak". Úgy gondolom azonban — éppen az eddig taglalt problémák kapcsán —, hogy mégis célszerűbb a büntetést céljával és eszközével, mint célját és eszközét a büntetés elemeivel definiálni. A magam részéről az alábbi meghatározást javasolom: *A büntetés: bűntett miatt a törvényben meghatározott joghátrány alkalmazása az elkövető megjavítása és a társa-*

[25] Gárdai—Vigh: im. 578. old. Ezt a nézetet Vigh József sokkal pregnánsabban fogalmazta meg a TIT jogi és filozófiai szakosztályának egyik előadójaként (1970. február 16-án), mondván, hogy az „indeterminista koncepció frazeológiái": a beszámíthatóság, a bűnösség, a felelősség, melyeket mind el kell hagyni, mert ezek a fogalmak éppen olyan tévedésen alapulnak, mint az a gondolat, hogy „felkél a nap". Az utóbbi ugyanis a geocentrikus világkép maradványa. Hasonlóan — folytatta Vígh —, ahogy a geocentrikus világkép is megdőlt, a szabadakarat indeterminista felfogása is a múlté és az egész gondolati rendszerünket ennek megfelelően kell átépíteni. Gondolom, hogy az eddigiek is megcáfolják a büntetőjog „kopernikuszi fordulatának" illúzióját, csupán arra mutatnék rá, hogy akkor a „büntetőjogot" is helyesebb lenne intézkedőjognak nevezni, a büntető eljárást intézkedő eljárásnak és a büntető pert intézkedő pernek.

[26] Ezzel távolról sem akarom azt állítani, hogy a prevenció *egyetlen* eszköze a malum, hanem azt, hogy ez a büntetés leglényegesebb eleme. Elismerem, hogy a büntetőjognak sorompóba kell állítani a megjavítás eszközeként a pedagógiát, a pszichológiát, az orvostudományt, a szociológiát, de mindezek a büntetőjognak nem *főeszközei.* Azért *büntető* jog!

[27] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. (Közgazdasági és Jogi kiadó, 1962.) 90. old. (kiemelés: Á. Gy.).

[28] uott.

dalom tagjainak bűnözéstől való visszatartása céljából, a társadalom védelme érdekében.[29]

Ebben a szövegben lényeges elemek: *a)* Büntett miatt proporcionális megtorlás (mint közvetlen cél), vagyis a *múlt, jelenben való értékelése. b)* Prevenció (mint a megtorlás eszközével elérendő) *jövőbe hatoló* cél. *c)* A társadalom védelme, mint *perspektivikus érdek,* mely a prevenció eszközét használja fel.

Így a joghátrány, a prevenció és a társadalom védelme, mint célok és eszközök egymásra épülnek, logikus lépcsőt alkotnak, melyen az egyén a büntetőjogi biztonság birodalmába jut. Biztos lehet két dologban: abban, hogy *csak* bűntett miatt és *csak arányosan* részesül joghátrányban, de abban is, hogy bűntett miatt *feltétlenül* kijut mindez osztályrészéül. Így az egyén része az általánosságnak, mert *ember,* de mivel egyén is, a társadalom értékítélete vele szemben csak egyéniesített lehet. Ez veti fel következő problémánkat.

III. *Határozott vagy határozatlan egyéniesítés?*

Amióta büntetőjog tudomány és büntetéstan — sőt tulajdonképpen amióta ítélkezés — létezik, újra és újra felmerül az „egyéniesítés" problémája. Ez teljességgel érthető, mivel minden ember egyrészt „homo sapiens" és rendelkezik a faj általánosságával, de másrészt egyén, személy, individuum: „egyszeri és megismételhetetlen". Az ember *minden* magatartása és annak következménye ezt a kettősséget viseli magán. Nem lehet kétséges, hogy ez alól a bűncselekmény sem kivétel és ezért a büntetésnek is az egyes és általános egységét kell tükröznie. Az elkövető, mikor (bűnös) „magatartást tanúsít", ebben is benne van az emberi általános valamilyen formában és ezt a büntetés általánosságával „honorálja" a társadalom, és benne van egyénisége is, ezt viszont az ítélet a büntetés egyéniesítése révén értékeli. Ezért aratott győzelmet hosszú évszázadok folyamán az a „tárgyi" büntetési forma, melyet a tudomány „relatíve határozott" rendszernek hív, szemben az abszolúte határozott, illetve relatíve vagy abszolúte határozatlan rendszerekkel. Az abszolúte határozott csak az általánosságot, míg a határozatlan büntetési formák kizárólag az egyest veszik figyelembe. Mindkettő szükségképpen inadekvát a büntetés céljával. Sem olyan ember nincs, akinek ne lenne személyisége, sem olyan, aki csak extrém (nem rendelkezik a faj általánosságával).

Mindezek alapján nagyon is helyes, a dialektikus materializmus szellemében fogant rendelkezésnek a Btk. 64. §-ának (1) bekezdését, mely arra kötelezi az ítélkezőt, hogy vegye figyelembe a megszabott kereteket, igazodjék a bűntett *fokához,* de mindezek mellett az elkövető személyiséget is tegye vizsgálat tárgyává. Véleményem szerint bármelyik oldal eliminálása inadekvát ítélethez és végrehajtáshoz vezet. Nem jelenti ez természetesen azt, hogy a tett és a tettes megítélésének a *teljes* egyenlőség szintén kell állnia és nem találhatunk közöttük elsődlegest, illetve másodlagost. Ennek a vitának — mármint, hogy a tett vagy a tettes megítélése az elsődleges — rendkívüli jelentősége van a tudományban. A büntetőjog tudománya az utóbbi száz év alatt több „tett-büntetőjogi" és „tettes-büntetőjogi" iskolát produkált. A két irányzat harca jól példázza az egyes és általános ellentétének egységét, alternatíváját és dilemmáját. A szélsőséges abszolutista irányzatoktól (mint pl. az „antropológiai iskola") eltekintve, mindegyik felfogásban helyet kap a tett és a tettes értékelése egyaránt, ám a vita — rangrejtve — az elsődlegesség körül folyik. Nézetem szerint, a vitát elvileg eldönti az a tény, hogy a büntetőjog elsődleges célja a társadalom védelme: ez a *generális* elv — ugyan az egyesen keresztül, de — az általános megítélését teszi az első helyre, vagyis a tett proporcionális megítélése „primus inter pares". Vagy az alany oldaláról megvilágítva: az ember elsősorban homo sapiens és másodsorban egyéniség, személyiség.

A tettes-büntetőjogi irányzatok — és sok általam, jelen tanulmányban vitatott nézet is ezen a síkon mozog — fő érve: a büntetőjog célja a társadalom védelme, ezt a célt kell szolgálnia a büntetésnek is. Az elkövetőt a jó útra kell vezérelni, ez determinációval érhető el, azt azonban *kizárólag a tettes személye* dönti el, hogy miként determinálható. Ezért a tettes büntetőjog figyelme elfordul magától a cselekménytől és a szubjektumra koncentrál.

„A determinista koncepcióból logikusan következik — írja Gárdai és Vigh —, hogy olyan büntetési nemeket kell alkalmazni, amelyek a generális prevenció követelményeinek a szemelőtt tartása mellett biztosítják a tettes személyiségének olyan átformálását, amelyben megtalálható a társadalmi követelményekhez való alkalmazkodás szándéka."[30] A szerzők a „tettes személyiségének" átformálására nem látják alkalmasnak a proporcionális büntetést. Ki kell emelnem, hogy — a cikkből kitűnően — nem csak a többszörösen visszaesőkkel szemben, hanem *általában!* Mint erről már több helyen szóltam — és az előbbi idézetből is kiderül —, ennek egyetlen okát a „determinista koncepció"-ban látják. Most egy pillanatra — feltéve, de meg nem engedve — elfogadom azt a gondolatot, hogy egyáltalán értelmes kategória az ún. determinista koncepció, felmerül a kérdés, hogy miért van ellentétben a proporcionalitással. Vé-

[29] Megjegyzem, hogy javaslatom lényegében összhangban van Kádár Miklós—Kálmán György: „A büntetőjog általános tanai" (Közgazdasági és Jogi kiadó, 1966.) című monográfiájában mondottakkal. (L. 663. old.)

[30] im. 579. old.

leményem szerint a determinizmusból nem következhetne más, mint az egyén folytonossága. A mindenkori előzmények egyértelműen „meghatározzák" a tettes magatartását. Ebben az esetben viszont az elkövető magatartása folytonosan determinált és ez már meghatározza egész elkövetkezendő életét, tehát javulásának útját is (hiszen ez is determinált). Az elkövető nem valósíthat meg másmilyen tettet, mint ami *„arányban"* áll egyéniségével és az is determinálva van, hogy miként kerülheti el a tettes a bűnös utat. Határozottan állítom tehát, hogy a dolgok immanens logikáját véve alapul, a *determinizmus csak határozott* (mégpedig proporcionális) büntetést involvál, míg a „szabad akarat" koncepció — ha egyáltalán igényel szankciót — határozatlan tartalmú szabadságvesztést, mert a minden belső és külső meghatározottságtól mentes" személy jövőben tanúsítandó magatartása *meghatározatlan,* indeterminált. Ontológiailag[31] tehát a határozatlan tartamú szabadságvesztés — a determinizmust is segítségül híva — semmiképpen nem igazolható. Marad tehát a gnoszeológia: „... joggal merülne fel a kérdés... vajon a bíróság a büntető eljárás folyamán képes-e egzakt módon megállapítani, hogy mennyi időre van szükség az elkövető átneveléséhez..."[32] Vagy másutt: „... a bíróság — írja Bodnár és Veress a határozatlan tartamú szabadságvesztés védelmében — nincs abban a helyzetben, hogy *előre láthassa,* az adott visszaeső elkövetőkkel szemben konkrétan mennyi idő lesz elegendő, egyben szükséges a végrehajtási ráhatások eredményes alkalmazására. Marad tehát e bűntettesekkel kapcsolatos büntetéskiszabásban a büntetési cél elérését illetően egy állandó bizonytalansági tényező".[33] Az idézett szövegből az tűnik ki, hogy ez a „bizonytalansági tényező" *ismeretelméleti,* hiszen a bíróság nem láthatja előre, hogy mennyi időre lesz szükség ahhoz, hogy „az antiszociális személyiségjegyeket leépítse".[34] Ezek a „jegyek" viszont — hiszen determináltak — léteznek már az ítélethozatalkor is, ám éppen nem ismerhetők meg. Kérdés már most az, hogy melyik az a módszer, amelynek a segítségével valamelyik szerv ezeket *egzakt módon definiálhatná?* A határozatlan tartamú szabadságvesztés bevezetésének hívei szerint: a büntetésvégrehajtási szervek, minthogy azok „nap mint nap le tudják mérni az elítélt viselkedését, munkáját, magatartását embertársaival való kapcsolatában".[35] Csakhogy milyen környezetben és milyen módszerekkel képesek erre a lemérésre? Az egyén viselkedése a *környezet és az individuum kölcsönhatása alapján* meghatározott. Bármelyik oldal megváltozása az egész szituációt átalakítja. A mi célunk a büntetésvégrehajtással az, hogy az egyént változtassuk meg, ehhez *gyökeresen* új környezetet alakítunk ki számára. Ebben a mesterséges környezetben viszont szinte képtelenség megállapítani, hogy miként viselkedne az egyén a „természetes környezetben". A „szabadságvesztés" éppen azt jelenti, hogy az elítélt elveszíti azt a szabad környezetet, melyben élt és mellyel visszaélt. „A börtön — akármilyen jó a maga nemében, írja ellenvetésül Gáll Istvánné — mesterséges környezet, és így a legkiválóbb pszichológus sem tudja az élet reális buktatóival szemben megerősíteni az akarat- és jellemgyenge embereket... az, hogy valaki átnevelődött-e az a mesterséges börtönviszonyok között... semmilyen idő alatt nem derül ki, csak szabadulás után a természetes körülmények között... Az ember alkalmazkodó képessége igen nagyfokú. Ebből következik, hogy az elítélt, aki tudja, hogy a viselkedésétől, nyilatkozataitól függően még éveket tölthet benn, vagy évekkel rövidítheti meg börtön idejét, nyilvánvalóan sem a nevelőnek, sem a pszichológusnak nem fog magáról még megközelítően sem objektív képet adni."[36] A felsorakoztatott ellenérveket rendkívül frappánsnak és meggyőzőnek tartom, csupán az alábbiakkal egészítem ki: A börtönviszonyok között az emberek gyökeresen megváltoznak (távolról sem mindig véglegesen). A büntetésvégrehajtási apparátusban dolgozók kizárólag ezt a „megváltozott" személyt ismerik. Bodnár és Veress írja (és ezzel egyet értek), hogy „a bűnözőknél magatartásukat igazoló nézetrendszer épül ki, így saját — bármilyen részletes — megnyilatkozásaiktól sem várható e tekintetben komoly eredmény".[37] Közismert a „büntetésvégrehajtási vakság", melyet egyáltalán nem szabad pejoratív értelemben felfogni, csakis a maga természetességében. Ez abban áll, hogy a bv. apparátusban dolgozók nem ismerik általában a „feleket" (pl. a sértetteket stb.), csak az elítéltet, aki mást sem hangoztat (elenyésző kivételtől eltekintve), mint a „magatartását igazoló" nézeteket és esetleg azt, hogy szerencsétlen szituáció vagy rosszindulat áldozata. Ezen hatás alól még a legképzettebb pszichológus sem tudja kivonni magát még akkor sem, ha az ügyet — iratokból — alaposan ismeri. Aki valaha is foglalkozott „igazságtevéssel" (bíró, ügyész, fegyelmi bizottság, döntőbíró stb.), az nagyon jól tudja, hogy az „ellenérdekű felek" meghallgatása nélkül — csak az egyik fél információi alapján — annyira torz képet kap, melyhez a valódi ügy szinte

[31] A determinizmus ontológiai (lételméleti) fogalom, mert a dolgok meghatározottsága éppen létezésükből és nem a mi szubjektív tükrözési mechanizmusunkból fakad. Vagyis a dolgok nem azért meghatározottak, mert mi olyannak látjuk őket.

[32] Gárdai, Vigh: im. 580. old.

[33] Bodnár, Veress: im. 355. old. (kiemelés: Á. Gy.).

[34] Bodnár, Veress: im. 354. old.

[35] Gárdai, Vígh: im. 580. old.

[36] Gáll Istvánné: „Büntetési rendszerünk problémái". (Magyar jog és külföldi jogi szemle, 1971. március, 153. old.)

[37] im. 354. old. Megjegyzem, hogy ezt az érvet a nyomozást végző szervek munkájának nehézségét ecsetelve írják le, de mennyivel nehezebb ugyanezt kiszűrni az ítéletvégrehajtás során, mikor az „eleven" szituációt már nem is ismerik, csak az iratokat?

alig hasonlít. Ilyen körülmények között a legkevésbé sem látom biztosítottnak, hogy a büntetésvégrehajtásban dolgozó pszichológusok, jogászok stb. „egzakt módon" lennének képesek eldönteni azt, amit a bíróság a maga szóbeliségében és közvetlenségében lefolytatott eljárásában — ahol felvonultak a sértettek, a tanúk stb. — nem tudott eldönteni. Tulajdonképpen a határozatlan tartamú szabadságvesztés legnagyobb veszélyét abban látom, hogy azoknak kedvez, akik a legjobban képesek alakoskodni, tehát éppen a legveszedelmesebb bűnözőknek. Egyébként azt is veszélyesnek tartom, hogy az egyik legrútabb emberi tulajdonság kiépítésére: az alakoskodásra (ahogy argó nyelven mondják: „megjátszásra") szorítaná az elítélteket. Ez a lehetőség természetesen ma is megvan, minthogy létezik a „feltételes szabadságra bocsátás" intézménye (Btk. 39. §), melynek alkalmazása az ítélet végrehajtása alatt való „kifogástalan magatartás tanúsításától" függ, de ez az intézmény lényegesen szűkebb keret, mint amit a „határozatlan tartamú szabadságvesztés" bevezetésének hívei meg kívánnak nyitni. Gáll Istvánné a következőket írja: „A potenciális tettesek tudatában... nem mint átnevelési lehetőség fog megjelenni a határozatlan idejű büntetés, hanem mint a retorzió egy — az eddigieknél keményebb — formája".[38] Lehetséges, hogy ez részben igaz lenne, de én másrészt éppen az ellenkezőjétől tartok: ha kiderülne és a „szokásos bűnözők" előtt ismeretessé válna, hogy a büntetés *nem* proporcionális, hanem a szabadulás — az *elkövetett bűntett nagyságától függetlenül* a „megjavulás", az egyeseket nem visszatartana, hanem serkentene a bűnre. Ezt a gyógyító, pszichologizáló börtönt ugyanis inkább vállalnák (tudva, hogy „jó magatartás" esetén ez rövidíthető) mint az arányosat, mely adandó alkalommal nem lenne csekély időtartamú. Gárdai és Vigh tanulmányában — az ellenérvek felsorakoztatóival vitatkozva, cáfolnak egy érvet, mely úgy hangzanék, hogy a határozatlan tartamú szabadságvesztés sérti az alapvető emberi jogokat. Ezt a nézetet a szerzők „az álhumánum ragyogó példája" felirattal látták el.[39] Nos, én a magam részéről ezzel az érvvel — ellenkező előjellel — egyet értek. A határozatlan tartamú szabadságvesztés sérti az állampolgárok alapvető emberi jogát, csakhogy elsősorban nem a bűnözőkét, hanem a többiekét, akiket a bűnözés zaklat. Ha ugyanis nem lehetek biztos abban, hogy a bűncselekmény elkövetője *tetteinek arányában* részesül szabadságvesztésben, hanem attól kell tartanom, hogy álcázott „jó magaviselet" esetén kiszabadul, beköltözhet közénk a rettegés.

Tudom, ezzel az érvvel megint csak lehet vitatkozni. Meg is teszik a nézet érdekében szóló szerzők. Azt bizonygatják, hogy jelenleg hatályos „büntetési rendszerünk, igazságszolgáltatásunk nem elég hatékony. Különösen a konok, megrögzött bűnözőkkel szemben nem nyújt kellő védelmet."[40] Ennek a bizonyítására részletes és tanulságos statisztikákkal szolgálnak. Az adatok azonban — sajnos — nem azt bizonyítják, aminek érdekében azokat felsorakoztatják. A statisztikákból ugyanis azt olvashatjuk ki, hogy a többszörösen visszaesőkre is rendkívül enyhe szabadságvesztéseket szabnak ki. Kimutatják, hogy egy reprezentatív felmérés szerint „a visszaesők e csoportjára (négyszer vagy többször elítélt 90%) kiszabott büntetések 71,9%-a nem haladja meg a két évet, sőt 35%-a még az egy évet sem". Véleményüket így summázzák: „Vagyis a visszaesők többségét függetlenül attól, hogy hányszor ítélik el, rövid tartamú szabadságvesztésre ítélik. Sőt, a tízszeres vagy annál többszörös visszaesők nagyobb százalékban kapnak két éven, illetve egy éven aluli szabadságvesztést, mint a visszaesők általában".[41] Ennek a kétségtelen anomáliának az okát a szerzők „a visszaesőkkel szembeni ítélkezésben meglevő és ez esetben károsan ható túlzott objektív szemléletben" látják.[42] Kérdés, hogy mindezek után a szituáció felróható-e büntetési rendszerünknek? A törvény nem írja elő a „túlzott objektív szemléletet", de a visszaesőkkel való liberalizmust sem! A hatályos Btk. huszonhat bűncselekményfajtánál rendeli súlyosabban büntetni a visszaesőt. Ebből a büntetési maximum csak két esetben 1 év, hét esetben 3 év, tizenöt bűntettnél 5 év, négy fajtánál 8 év, egynél 12, és egynél 15 év vagy halálbüntetés.[43] Nem a törvény az oka annak, hogy a bíróságok „olyan büntetéseket alkalmaznak, melyek a törvényi minimum körül szóródnak". (Bodnár, Veress.) Az sem állja meg jogelméletileg a helyét, hogy a „törvényt *nem érdekli,* hogy az elítélt megjavult-e, kiformálódtak-e benne a kívánt társadalmi nézetek, vagy hogy ez a folyamat megindult-e egyáltalán, vagy mikor fejeződik be. A törvény, a cselekmény súlyához igazodó büntetési keretek között a bíróság szakismeretére támaszkodik e vonatkozásban".[44] A törvényt ugyanis (pontosabban a törvényhozót) nagyon is „érdekli", hogy az elítélt megjavult-e. Montesquieu óta a jogelmélet egyik alaptétele, hogy a jogszabályok értékelésénél nem annak szavait, hanem „szellemét" kell értékelni. Nos, a hatályos Btk. messzemenően előírja a törvény alkalmazójának, hogy érdeklődjék az elítélt emberi-társadalmi viszonylatai felől. A törvény nem „sugallja" sem a „túlzott objektivista", sem a cselekmény súlyához igazodás *merev* rendszerét. A minimum-maximumok, az enyhítő és súlyosabban minősítő szakaszok (elsősorban a visszaesőknél), a feltételes szabadságra

[38] im. 153. old.
[39] im. 381. old.
[40] Gárdai, Vigh: im. 580. old.
[41] uott.
[42] Bodnár, Veress: im. 355. old.
[43] Azért szerepel 30 maximum és nem 26, mert 4 esetben kétféle súlyosabban minősítő körülmény is van.
[44] Gárdai, Vigh: im. 580. old.

bocsátás intézménye stb., mind azt a lehetőséget adja az ítélkező kezébe, hogy *érdekelje* az elítélt jövője, helyzete, sorsa, viszonya a társadalomhoz, melynek védelmére a bíró elsősorban hivatott. A felhozott statisztikai tények tehát éppen az ellenkezőjét bizonyítják annak, mint amit igazolni vannak hivatva. Pontosabban: ha „igazságszolgáltatásunk nem elég hatékony" (Gárdai, Vigh kifejezése), ez még nem írható büntetési *rendszerünk rovására,* ez büntetőjogpolitikai kérdés, melyen lehet és kell változtatni a jelenlegi büntetési rendszer keretei között.

Mint látjuk, a határozatlan tartamú büntetések bevezetése érdekében felsorakoztatott egyik fő érv, hogy a bűntettesek egy részénél *előre* nem lehet eldönteni, mikor fognak „leépülni az antiszociális jegyei" az elítéltnek. Csakhogy a büntetésvégrehajtással eltelt idő *elejétől végig: „előre"!* Csak a szabad életbe való kikerüléssel kezdődik a „jelenidő", amit valóban szinte lehetetlen az előzőekben „megjósolni" *sajátosan más* viszonyok között. Erre támpontot csak az előző „természetes élet" nyújt. Ezért tartom erősen vitathatónak Gárdai és Vigh megállapítását: „... a többszörösen visszaeső átnevelésének szükséges időtartama aligha függvénye már az általuk elkövetett bűntett súlyának."[45] Anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben is lebecsülném a végrehajtási apparátusban dolgozó pedagógusok, pszichológusok szakértelmét, meg kell állapítanom, hogy az egyén átnevelésének „conditio sine qua non"-ja a múltja, melynek egyes vonásait gyengíteni, míg másokat erősíteni kell (kicserélni nem lehet), de a múlt vezet a jelenhez és a jövőhöz. Más támpontom tehát éppen hogy nem is lehet, mint az elkövetett cselekmény súlya. Természetesen ezt a „súlyt" nem lehet metafizikusan értékelni. A többszörös visszaesés az elkövetés súlyát növeli, mint a „szabadesésnél": minél mélyebbre esik (vissza) a dolog, annál nagyobb az ütődés súlya (egyébként azonos „súlyú" tárgynál is). Ezt kell mérlegelni az igazságszolgáltatásban dolgozóknak. Ehhez a dialektikus — egész embert a múltjával együtt proporcionálisan értékelő — igazságszolgáltatásnak kell hozzáidomulni. Nem pedig fordítva: „A determinista koncepció alkalmazásához nem csak az igazságszolgáltatás keretében és érdekében dolgozó elméleti és gyakorlati szakemberek gondolkodását kell átformálni, hanem az egész lakosság jogtudatát, igazságérzetét is, ami évszázadokon keresztül hozzáidomult a proporcionális büntetési szemlélethez".[46] A szerzők nem kisebb feladatot állítanak elénk, mint hogy az „egész lakosság" igazságérzetét neveljük át, mégpedig abban az irányban, hogy mondjanak le a cselekménnyel arányos büntetés igényéről. Meg kell mondanom, nem lenne könnyű feladat! A társadalmi igazság „tárgyi" jellegű és kialakulása társadalmi szükséglet. Lehetnek elferdülései, de alapjában véve adekvátan tükrözi a valóságot. Az igazságszolgáltatásban dolgozóknak ezt a kialakult igazságot kell szolgálnia és nem a társadalom igazság-igényeit módosítania.

Ádám György

[45] uott.

[46] Gárdai, Vigh: im. 581. old.

Az önrendelkezési jog és a föderáció néhány kérdése a Tanácsköztársaság idején

I.

A marxizmus—leninizmus a nemzeti kérdés jogi megoldását a nemzetek teljes egyenjogúságának és önrendelkezési jogának biztosításában jelöli meg. Az önrendelkezési jog három különböző fokú lehetőséget foglal magában: *a) Területi autonómiára* való jogot — föderatív formák alkalmazásával — főképpen kis népek esetében, ha azok az államon belül egy területen többséget alkotnak. *b)* A szövetségi viszonyra lépés (föderáció) jogát; vagyis meghatározott feltételek esetében olyan föderációt, amely a *szuverén köztársaságok* szövetségén épül fel. *c)* A *teljes elszakadás;* a különválás és önálló államalkotás jogát.

Hogy a három lehetőség közül — konkrét esetben — melyikkel él a nemzet, azt mindenkor az összes körülmények megvizsgálásával, az adott belső és nemzetközi viszonyok figyelembevételével, a forradalom érdekeinek megfelelően kell eldönteni.

A nemzetiségek teljes egyenjogúságát természetesen akkor is biztosítani kell, ha nem kerül sor szuverén államok szövetségére, vagy a területi nemzeti autonómiára. Ez nemcsak azt jelenti, hogy minden állampolgárnak nemzetiségére tekintet nélkül egyenlő jogai és kötelezettségei vannak, hanem azt is, hogy egyes nemzetiségek minden oldalú fejlődését (nyelvi, gazdasági, kulturális fejlődés stb.) a szocialista állam jogszabályai és jogalkalmazása biztosítják.

A burzsoa forradalmak idején e burzsoázia a nemzeti kérdés megoldására a nemzeti elv jelszavával lépett fel. E szerint minden nemzetnek, függetlenül attól, hogy kisebb-e vagy nagyobb, meg kell teremtenie saját önálló államát. Ez a követelés összhangban volt a burzsoá forradalmak időszakának jellemző irányzatával és kétségtelenül tartalmazta a nemzeti kérdés megoldásának haladó elemét is.

A XIX. század közepén e fejlődés elsősorban a nagy nemzeti államok megalakulása irányában hatott. A forradalom hordozói is elsősorban a nagy nemzetek voltak, míg a kisebb nemzetek nemzeti mozgalmai gyakran a fejlődés fékezőivé váltak.[1] A nemzetek kiválása jogának kimondása ekkor csak Európa reakciós köreinek kedvezett volna. Éppen ezért ebben az időszakban nem kaphatott helyet az elszakadási jog kérdésének *általános* felvetése. A marxisták az önrendelkezési jogot mindenekelőtt a nagy európai népek és nemzetek egyesülési jogaként, saját nemzeti államuk megalakításának jogaként fogták fel. Az imperializmus időszakában Nyugat-Európa hatalmas nemzeti államai imperialista hatalmakká váltak és arra törekedtek, hogy hódítás útján győzzék le a kapitalizmus belső ellentmondásait. A volt „nem történelmi" nemzetek között is megindult a burzsoa-demokratikus mozgalom, megnövekedett a munkásmozgalom ereje. Ilyen körülmények között új helyzet állott elő; most már szükségessé vált, hogy világos megfogalmazást nyerjen a nemzetek önrendelkezési joga, egészen a kiválásig — mint általános követelmény.[2]

Az orosz bolsevisták ekkor már kimondották *minden nemzet önrendelkezési jogának elismerését,* az önrendelkezési jog elidegeníthetetlen részéül pedig elismerték a kiválási jogot, amely önálló állam megalakításához is vezethet. Az önrendelkezési jog elismerése azonban nem jelentette annak a burzsoá nemzetiségi elvnek az elfogadását, hogy minden nemzeti állam, még a legkisebb is minden körülmények között önálló államot hozzon létre.[3]

A föderáció kérdését a korai burzsoá politikai tanítások a demokratizmussal és az állampolgári szabadsággal hozták kapcsolatba. Montesquieu és Rousseau is úgy vélték: a föderáció lehetővé teszi, hogy a nagy állam előnyeit (a külső biztonságot) a kis állam előnyeivel (a demokratikus szabadságjogokkal) összefűzzék.[4] Montesquieu „a köztársaságot" az erény megvalósításának, a „népi államot" ókori és föderatív formájában mintaképnek tekinti . . ."[5] Ezek a föderációval kapcsolatos nézetek különösen a radikális kispolgári szemléletűek körében terjedtek el. Ezek a kispolgári ideológusok ugyanis a nagy államot az abszolutizmussal és a despotizmussal azonosították.[6] Rousseau szerint: „. . . a demokratikus kormány általában a kis államoknak, az arisztokratikus a középnagyságúaknak, a monarchikus a nagyoknak felel meg".[7]

Marx és Engels elvi okokból voltak ellenzői a föderalizmusnak; kivételesen azonban megengedhetőnek tartották a föderációt, mint a nemzeti kérdés megoldásának egyik lehető eszközét. Marx éppen az angol munkások forradalmi harca szempontjából javasolta Írország különválását, még akkor is, ha a különválás után föderáció jönne létre.[8]

Lenin és az orosz marxisták a nemzetiségi kérdés megoldását a területi autonómiák megszervezésében látták. Lenin — éppen Marx és Engels tanítása alapján — ellenezte a föderációs megoldást. A marxista klasszikusok föderációellenzése azonban nem volt dogmatikus, mert egyes kivételes esetekben elfogadták a föderációt, mint a nemzeti kérdés megoldásának eszközét. Lenin és az orosz marxisták azért foglaltak állást a föderalista megoldás ellen, mert akkori nézetük szerint ez az államalakulás, minthogy nem alkot teljes egységet, erőtlen és nem alkalmas arra, hogy a külső és belső ellenségekkel megküzdhessen. Erre a célra erős centralista államra van szükség.

Az Októberi Forradalom idején a bolsevikok rájöttek arra: az egyszerű állam keretein belül működő autonómia jelszava már nem vezethet a nemzeti kérdés megoldásához. A megváltozott körülmények között világossá vált, hogy a nemzeti kérdés megoldásának új tervére van szükség. Az új helyzetben csak a föderáció segítségével lehetett megvalósítani a nemzeti egységet és a nemzeti szuverenitást. A párt álláspontja így a föderáció kérdésében az Októberi Forradalom után megváltozott és az államföderáció álláspontjára helyezkedett. A föderáció ott, abban a helyzetben már a társadalmi haladás irányába mutatott.

A szovjet alkotmány a szovjet föderáció két típusát alkotta meg — a szuverén köztársaságok szövetségét — mint föderációt — *és az autonómián nyugvó föderációt.*

---

[1] Így pl. a magyarországi nemzetiségek 1848—1849-ben. L. Marx—Engels Művei, 6. köt. 1848—1849. Budapest, 1962. „A magyar harc" 157—167. old.

[2] I. D. Levin: A szovjet föderáció — a nemzeti kérdés megoldásának államjogi eszköze a Szovjetunióban. A Szovjet Állam és Jog kérdései c. kötetben. Moszkva, 1957. 219—220. old.

[3] Lenin Művei, 24. köt. Szikra, 1952. 306—307. old.

[4] Montesquieu: A törvények lelkéről. Pozsony, 1883. I. köt. 201—202. old.

[5] Bónis György: Montesquieu jogi és politikai nézetei. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának közleményei, VII. köt. 3. sz. Budapest, 1956. 237—238. old.

[6] Montesquieu: Európa egységéről. Fordította és az előszót írta: Rózsahegyi Zoltán. Budapest, 1943. 40. old.

[7] Jean-Jaques Rousseau: A társadalmi szerződés. Bevezető tanulmánnyal, magyarázatokkal és jegyzetekkel ellátta J. L. Lecerle. Fordította: Mikó Imre. Bibliotheca Könyvkiadó, 178—179. old., 186. old. 226. sz. lábjegyzet.

[8] Marx levele Engelshez. 1867. november 2. Ld. Lenin Művei 20. köt. Szikra, 1955. 145. old. L. még: u. o. 450. old., 22. köt. Szikra, 1951. 149. és 152. old.

II.

A magyar proletárdiktatúra kivívása után a nemzetiségi kérdés megoldásában nem, de a nemzetiségek pártszervezkedésében károsan jelentkezett az ausztro-marxizmus által hirdetett „kulturális nemzeti autonómia" hatása, melynek gyökerei a múltba nyúltak vissza.[9]

Az 1919. június 12-én kezdődött pártkongresszuson a szervezeti szabályzat megváltoztatására számos javaslatot tettek.[10] A jobboldali vezetés alatt álló német csoport a pártban a föderatív rendszer megvalósítását és a párton belül olyan mérvű autonómiát követelt, amely lehetetlenné tette volna a párt normális tevékenységét.

Kalmár Henrik német népbiztos véleménye szerint a tanácsi rendszer bevezetése természetes következménye az, hogy a *„pártban is a tanácsrendszernek, a föderációnak kell érvényesülnie"*. A pártszervezetet teljesen a tanácsrendszer alapján kell felépíteni, s abban minden egyes nyelvcsoportnak vagy nemzetnek érvényre kell jutnia.[11]

Az országos pártkongresszuson előterjesztett szervezeti szabályzat tervezete a párt- és a szakszervezeti egység mellett foglalt állást. A tervezet 33. §-a szerint:

„A nem magyar ajkú (nemzetiségi) munkások szervezésére nemzetiségi bizottságok alakulnak. Hogy milyen új nemzetiségi bizottságok működjenek, azt a pártvezetőség a pártválasztmánnyal együttesen határozza meg.

1. E bizottságok működési köre kiterjed az egész országra, illetve a bizottság feladata az egyes nemzetiségekhez tartozó munkásoknak az egész országban való szervezése.

2. Vegyesnyelvű területeken, ahol szakszervezetek már léteznek, a nem magyar ajkú munkások is csak ezekbe tartozhatnak, tehát különálló nemzetiségi szervezetet nem képezhetnek. A belügyek célszerű intézése végett a szervezetek szükség esetén nyelvi csoportokká alakulhatnak. A helyi szervezetek általános érdekű mozgalmaiban a helyi szervezet területén tartózkodó összes elvtársak egységesen tartoznak részt venni."

A szervezeti szabályzat tervezete a továbbiakban a nemzeti egyenjogúság megvalósítása érdekében — többek között — kimondotta azt is, hogy a nemzetiségi területen kifejtendő szóbeli agitáció az illető elvtársak anyanyelvén történik.[12]

Kalmár népbiztosnak az 1919. június 8-án és 9-én Budapesten tartott német országos szocialista értekezleten a pártszervezeti szabályzat módosításához tett indítványának alapgondolata: „... A magyarországi szocialista párt szervezetét új, föderatív alapokra kell fektetni, amelyeken a párt tagjai különleges föladataikra anyanyelvük szerint szervezendők". Az indítvány hangsúlyozta ugyan, hogy „a szocialista párt egészének egysége föltétlenül megóvandó, s dacára annak, hogy különböző nyelvű részekből tevődik össze, a maga egészében internacionális, hogy a szocialista pártnak — nyelvek szerint tagolódó föderatív szervezete mellett — egységes programja van".[13]

A tervezet szerint minden egyes község párttagjainak összessége *föderatív pártszervezetet* alkot, amelynek vezetésére föderatív pártvezetőséget állítanak össze. Ez a pártszervezet annyi osztályra oszlik, ahány nyelvű párttag van az illető községben. Ezek a csoportok külön pártértekezletet tartanak és külön vezetőséget is választanak. Az osztály önállóan határoz az osztály igazgatási és belső ügyeiben, külön pártvezetőséget választ, dönt a pártpropagandát és pártsajtót, a nyelvet stb. illetőleg, megbízottakat küld a föderatív pártvezetőségbe. A magasabb pártszervezeteket is föderatív alapon szerveznék meg. Minden helyi osztály meghatározott számú párttag után egy képviselőt küld a járási osztály pártértekezletére. A járási osztályok összessége alkotja a föderatív járási szervezetet, amely pártértekezletein a járásra vonatkozó általános érdekű pártügyekben határoz. A járási osztályok kiküldötteiből alakulnak meg a kerületi osztályok. Ugyanazon kerület összes kerületi osztályai együttvéve a föderatív kerületi szervezetet alkotják, amely pártértekezletein a kerületre vonatkozó általános érdekű ügyekben határoz. Élén a föderatív pártvezetőség áll, amelynek tagjait az egyes kerületi osztályok tagjai számának arányában választják.

A módosító indítvány szerint hasonlóan alakultak volna a kerületi osztályok kiküldött képviselőiből az országos osztályok is. Az országos osztályok együttvéve a föderatív országos pártszervezetet alkotják, amely a föderatív országos kongresszuson általános pártügyekben az egész országra kiterjedő hatállyal hoz határozatokat.[14]

Az országos pártgyűlésen az elnök azt javasolta: határozza el a pártgyűlés, hogy a párt-

[9] Az ausztro-marxizmus Ausztriában alakult ki a XX. század elején. Ennek az elméletnek fő képviselői Karl Renner és Ottó Bauer voltak. Az osztrák szociáldemokrata vezetők elvetették a nemzetek önrendelkezési jogát, melyet nemzeti autonómiával helyettesítettek. A magyar szociáldemokrata vezetők a nemzeti kérdés megoldásában hasonló álláspontra helyezkedtek.

[10] L. MMTVD 6/B köt. 49 .old.

[11] Vörös Újság, 1919. június 11. Kun Béla elvtárs az idegen nyelvűek teljes nemzeti és kulturális autonómiájáról. L. MMTVD 6/A köt. 698. old.

[12] L. MMTVD 6/B köt. 56—57. old.

[13] PI Archívum. A. II. 14/45. L. még MMTVD 6/A köt. 698—699. old.

[14] MMTVD 6/A köt. 699—700. old. Megjegyzem, hogy a német pártgyűlésen Rothenstein Mór a pártszervezkedés föderatív módja ellen foglalt állást. (L. Vörös Újság, 1919. június 10. Magyarország német szocialistáinak kongresszusa. MMTVD 6/A köt. 692—693. old.)

szervezeti szabályzat egész tervezetét visszaadja a pártvezetőségnek azzal, hogy a megválasztandó pártválasztmány előtt, ahol már a nemzetiségek is a maguk képviseletével jelen vannak, tárgyalják le a pártszervezeti szabályzatot. Ez a pártválasztmány által elfogadott és megállapított új pártszervezeti szabályzat a legközelebbi országos pártgyűlésig bírjon érvénynyel. A legközelebbi pártgyűlés illetékes azután ebben a kérdésben határozni, vagy úgy, hogy a pártválasztmány által elfogadott javaslatot elfogadja, vagy az esetleg szükséges kiegészítéseket és pótlásokat eszközli.

A pártgyűlés végül is úgy határozott, hogy a pártszervezeti szabályzatot átadja az új pártvezetőségnek azzal, hogy a pártválasztmány ülésén tisztázza a kérdést, és ideiglenesen a legközelebbi pártgyűlésig tartsa azt érvényben.[15]

Egyébként *a küldöttek többsége az egységes párt mellett szállt síkra.*

A német csoport helytelen szervezkedése eredményeképpen Knaller Győző német párttitkár a német szocialisták országos kongresszusán arról számolhatott be, hogy Magyarországon 270 csak német tagokból álló és 30 vegyes pártszervezet működik.[16] Mosonmagyaróváron is külön német pártvezetőség alakult. A két vezetőség külön-külön tartotta üléseit, azonos napirenddel. A német és magyar párttitkári teendőket egy személy látta el.[17]

Helytelen felfogás mutatkozott meg a román nemzetiségi szervezkedésben is. A román szocialista-kommunisták rendkívüli ülésén előterjesztett előadói jelentés szerint a szocialista-kommunista munkások magyarországi pártjának kongresszusán kérték, hogy a románoknak is joguk legyen román politikai pártszervezeteket alakítani és a román központi pártvezetés ugyanazon jogokat gyakorolhassa, mint a magyar pártvezetőség.[18]

A Délszláv Frakció tevékenysége is arra mutat, hogy a frakció külön nemzeti párt megvalósítására törekedett. Bár kétségtelen, hogy a pártszervezés föderatív megoldása a román és a Délszláv Frakció internacionalista vezetői részéről nem nacionalista elkülönülési törekvésből fakadt, hanem azért akartak önálló nemzeti szekciót, hogy az a majdan létrehozandó román, illetve délszláv KP magva lehessen — mégis végső soron fennállt annak veszélye, hogy az ilyen szervezeti különállás a nemzetközi proletárösszefogás gyengítéséhez vezet.[19]

A „kulturális nemzeti autonómia" hatása elsősorban *nem a Magyar Tanácsköztársaság nemzetiségi politikájában, hanem a nemzetiségek szervezkedésében jelentkezett.* A „kulturális nemzeti autonómia" hatása a nemzetiségi politikára jelentéktelen volt, a Tanácsköztársaság nemzetiségi politikája annyiban nem volt következetes, hogy az önrendelkezési jogot, ezt a szélesebb fogalomkört leszűkítette a proletárönrendelkezési jogra, ami nem ausztro-marxista nézet, hanem baloldali elhajlás.[20]

Lenin „Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban", valamint „Tézisek a nemzeti kérdésről" c. cikkében, de másutt is ismételten és határozottan elítélte a „kulturális nemzeti autonómia" koncepcióját és hangsúlyozta: „Nem arra van szükség, hogy a pártban föderatív rendszer uralkodjék, és hogy nemzeti szociáldemokrata csoportok alakuljanak, hanem arra, hogy az adott vidéken élő nemzetek proletárjai egységesek legyenek, hogy a propaganda és az agitáció *mindazokon* a nyelveken folyjon, amelyeken a helyi proletariátus beszél, hogy valamennyi nemzet munkásai közösen harcoljanak bármely néven nevezendő nemzeti kiváltság ellen, hogy a helyi és területi pártszervezeteknek autonómiájuk legyen." Lenin tehát a leghatározottabban elutasította a „kulturális nemzeti autonómia" munkásegységét megbontó jelszavát és megvalósítandó feladatként az alulról szervezett egységet, valamennyi nemzetiség munkásainak teljes egységét és összefogását az összes helyi munkásszervezetekben — jelölte ki.[21]

III.

A nemzetek önrendelkezési jogai dokumentálásának megkésése egyrészt a Magyarországi Szocialista Pártnak a nemzeti kérdésben is megmutatkozott ideológiai bizonytalanságában, másrészt a túlzó „baloldaliak" magatartásában keresendő, mellyel egymással szembeállították a nemzeti érdekeket és a proletariátus érdekeit. Pedig a burzsoázia uralmának megdöntése után ezek az érdekek már nem ellentétesek, hiszen a nemzet törekvéseit ekkor már az új vezető osztály, a proletariátus elvei és céljai határozzák meg. A nemzet önrendelkezési jogát a burzsoázia önrendelkezési jogával azonosították. Feltételezték, hogy a nemzetek önrendelkezési jogának biztosítása — miként a kapitalizmus idején — a proletárdiktatúrában is elsősorban a burzsoázia érdekeit szolgálná.[22] Éppen ezért a szerintük burzsoá jellegű nemzeti önrendelkezési jog helyett a „proletárönrendelkezési jog" megvalósítására kell törekedni.[23] Ez az álbalol-

[15] Népszava, 1919. június 19. Pártgyűlésünk.

[16] Vörös Újság, 1919. június 10. Magyarország német szocialistáinak kongresszusa.

[17] Szebb Jövő (Mosonmagyaróvár), 1919. július 12. Megalakult a német pártvezetőség.

[18] Vörös Újság, 1919. június 24. A román szocialista kommunisták rendkívüli gyűlése.

[19] Vö.: még Kővágó László értékelésével. A magyarországi délszlávok 1918—1919-ben. Akadémia Kiadó, 1964. 202—203. old.

[20] Társadalmi Szemle, 1961. 6. sz. 115. old.

[21] L. Lenin Művei, 20. köt. Szikra, 1955. 3—37. old., 19. köt. Szikra 1955. 241. old. stb.

[22] L. Buzás József: A nemzetiségi kérdés jogi szabályozása a Magyar Tanácsköztársaságban. Szeged, 1959. Különlenyomat. 87—88. old.

[23] L. a kérdésről még Kővágó László: Államszövetségi tervek a Tanácsköztársaság idején. Történelmi Szemle, 1966. 3—4. sz. 315—321. old.

daliság közeli rokonságban állt a nyugateurópai baloldali szociáldemokraták doktriner, a nemzeti kérdést lebecsülő nézeteivel, amelyek a munkásmozgalomban a jobboldali szociáldemokraták nacionalizmusának reakciója voltak.[24]

A nemzeti kérdésben — bár nem alapvető fontosságú — hibát követett el a Tanácsköztársaság vezetősége, s nem került sor arra, hogy Kun Béla e hibát későbbi elméleti műveiben korrigálja. Leninnek a nemzetek önrendelkezési jogáról szóló tanítása jelentőségét Kun Béla 1919-ben — és úgy tűnik, később sem — ismerte fel. A nemzetek önrendelkezési joga helyett a proletariátus önrendelkezési jogát helyezte előtérbe és még később sem értékelte megfelelően azt a forradalmi erőt, amelyet a nemzeti küzdelmek az imperializmus időszakában jelentenek.[25] A magyar kommunista emigráció még a proletárdiktatúra bukása után is helytelen álláspontot foglalt el a nemzetek önrendelkezési jogát illetően és nem a lenini tanításokat, hanem az akkori divatos „baloldali" kommunista nézeteket tette magáévá.[26]

Kétségtelen, hogy a Tanácsköztársaság kommunista vezetői a nemzeti kérdésben a túlzó, ultrabaloldali koncepciót fogadták el.[27] A Tanácsköztársaság általában helyes nemzetiségi politikája mellett érvényesültek helytelen nézetek és baloldali túlzások. Kun Béla is képviselt ilyen álláspontot, mely többek között például a „Burzsoa vagy proletár önrendelkezés" című a Vörös Újságban megjelent cikkében is megmutatkozott.[28]

Előadássorozatában, melyet a pártprogram módosításával kapcsolatban tartott e kérdésről, így nyilatkozott: „A nemzetiségi kérdésben ismerik, elvtársaim azt a kétféle állásfoglalást, melyek közül az egyik *a nemzet önrendelkezési jogát hirdeti, a másik a proletariátus önrendelkezési jogát.* Akármelyik is az álláspontja bárkinek, *az én álláspontom* — és ez a szigorúan marxista álláspont — *a proletariátus önrendelkezési joga.*"[29]

Meg kell jegyezni, hogy az imperialista hatalmak hamis jelszóként dobálóztak a nemzetek „önrendelkezési joga", a „nemzetek egyenjogúsága" jelszavaival, amely a gyakorlatban nem valósult meg. A magyar kommunisták elsősorban ideológiai tájékozatlanságuk következményeként használták a „dolgozók önrendelkezése" jelszavát. Nyilván a wilsoni elvekből való teljes kiábrándultság következményeként még hasonló gondolat formájával is szakítani akartak. Ez hozzájárulhatott az antileninista jelszó felülkerekedéséhez.

Erre a körülményre jól rávilágít a Proletárjog c. újság, mely a következőket írta: „... ne feledjük, hogy a nemzetek egyenjogúságának elve mindeddig csak jelszó volt az imperialista államok politikusainak ajkán, jelszó, amely csak leple volt annak, hogy nagy államok kis nemzeteket saját önző érdekeik szolgálatába kényszerítettek. És emlékezzünk végül a népeknek annyiszor hangoztatott önrendelkezési jogára, a szuverenitás korlátlanságának erre a tanítására, amely kolosszális sikereket aratott, mint az imperialista világpolitika legnagyobb robbantó bombája — s amely tanítás ma utolsó perceit élve ott vonaglik a párizsi konferencia tárgyalási asztalán, ahol kivégezték, s ahol ma önrendelkezési jog helyett népszövetség örve alatt kényszerzubbonyokat raknak elcsigázott nemzetek testére ..."[30]

A haza megítélése kérdésében a magyar kommunisták helyes következtetésre jutottak. A Vörös Katona c. újság 1919. március 30-i számában írta: „Attól a perctől kezdve, amidőn a proletariátus forradalmi lendülettel kezébe ragadta a hatalmat, hogy a földet, a gyárat, a bányát, a dolgozók összességének tulajdonába helyezte, attól *és csak attól* a perctől van hazája a proletariátusnak. Ettől a perctől nem lehet többé alkalmazni Magyarország proletariátusának a marxi jelszót, amelynek így megszűnt az érvénye reánk nézve: — „a proletárnak nincs hazája" — a proletárnak van hazája Magyarországon, sőt nemcsak az itt született, vagy itt élő proletárnak, *de hazája ez a proletár-állam az egész világ minden proletárjának, a nemzetközi forradalom proletariátusának.*"[31] Hasonlóan nyilatkozott Kun Béla egy amerikai újságíróval folytatott beszélgetés során. Kijelentette: „... a burzsoázia hazája, amelyért annyi vér folyt, nincs többé. Attól a pillanattól fogva, hogy diktatúránk megkezdődött, az a mondat, hogy a „munkásoknak nincs hazájuk" elvesztette értelmét. Azóta van már a munkásoknak hazájuk ..."[32]

Ugyanakkor Pogány József is helyesen foglalt állást ebben a kérdésben: „Mihelyt a szo-

[24] L. Hajdu Tibor: A nemzeti kérdés és az 1918—1919-es forradalmak. A dualizmus nemzeti politikájának csődje és a monarchia felbomlása. A magyar nacionalizmus kialakulása és története. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 272. old.

[25] L. Erényi Tibor: Kun Béla a Magyar Tanácsköztársaságról. Párttörténeti Közlemények, 1958. 3. sz. 193. old.

[26] L. Siklós András: Kommunista szerzők munkái, marxista feldolgozások az 1918—1919. évi magyarországi forradalomról a két világháború között. Párttörténeti Közlemények, 1963. 4. sz. 36. old.

[27] Lenin álláspontja világos és egyértelmű volt ebben a kérdésben. Következetesen hirdette és szállt síkra a nemzetek önrendelkezési jogáért, elutasítva „a dolgozók önrendelkezési jogának" reális jogosultságát. (L. Művei, 29. köt. Szikra, 1953. 164—169. old.)

[28] Vörös Újság, 1918. december 25. Burzsoa vagy proletár önrendelkezés. Hasonlóan nyilatkozott a Tanácsok Országos Gyűlésén is. L. Vörös Újság, 1919. június 20. A tanácsköztársaság külpolitikája.

[29] Vörös Újság, 1919. május 17. Kun elvtárs előadása a pártprogram módosításáról.

[30] Proletárjog, 1919. április 5. 10. old.

[31] Vörös Katona, 1919. március 30. Van már hazája a magyar proletárnak.

[32] Az interjú teljes szövegét l. Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások. Kossuth, 1958. 160—161. old.

cializmus, a kommunizmus rendszere válik uralkodóvá valamely országban; abban a pillanatban az az ország már hazájává válik a proletárságnak".[33] Hasonló helyes gondolatokat vetett fel a Miskolci Munkás c. újság: A haza fogalma — írta — a letűnt rendszerben minden tartalom nélküli tanítás volt. Az új haza a „népek hazája", amelyben semmiféle nacionalista jelkép sem képezhet akadályt a munkásság együttműködésében.[34]

A Magyar Tanácsköztársaság az óriási imperialista túlerő és az általa támogatott belső ellenforradalom következtében négy és fél hónapi hősies ellenállás után elbukott. Természetes, hogy e rövid idő alatt a proletariátus zömének gondolkodásában nem mehetett végbe alapvető változás. A régi rendszer alatt évtizedekig beléjük oltott nacionalizmus és sovinizmus ideológiáját nem lehetett máról holnapra eltüntetni, a proletariátus is megfertőződött és élt bennük a Nagymagyarország, a területi integritáshoz való ragaszkodás gondolata. A magyar kommunisták hirdették, hogy a sovinizmus nem fér össze a kommunizmussal, a kommunizmus az emberek, a népek egyenlőségét, testvériségét vallja alapigazságul.

A magyar proletárdiktatúra talán a szükségesnél kevesebb figyelmet szentelt a hazafiság, a nemzeti érzés kérdésének. Ennek azonban elsősorban az volt az oka, hogy a munkások nemzetközi összefogását, az internacionalizmust, a forradalmi harc fontosságát hangsúlyozták. A magyar kommunisták nem a hazafiságot vetették el általában, mint erre lényegében Kun Béla és Pogány József is helyesen utaltak, hanem — az internacionalizmus eszméjének megfelelően — a burzsoá hazafiságot, a nacionalizmust és sovinizmust. Hiba volt azonban, hogy a hazafiságot általában csak mint burzsoá hazafiságot ismerték el, kevéssé tudatosították a Tanácsköztársaság harcának honvédő jellegét és nem vettek tudomást a létező proletár hazafiságról.

A reakciós burzsoá nacionalizmus évtizedeken keresztül kompromittálta a hazafiság eszméjét és ezért állították az uralkodó osztályok a hazafiságot szembe az internacionalizmussal. A nacionalizmus hatása ellen védekezve a munkásság vezetői sokkal nagyobb súlyt helyeztek a forradalom osztályharcos és nemzetközi jellegének hangoztatására, és a szükségesnél kevesebbet foglalkoztak a forradalom hazafias oldalának népszerűsítésével.

A nemzeti felszabadulás, a honvédő háború nemzeti jellegének nem kellő hangsúlyozása belpolitikailag hátrányt és nehézséget is jelentett, elsősorban azok között a rétegek között, melyek nem tudták a nemzetit és az internacionalizmust helyesen összeegyeztetni. A nemzeti jelleg háttérbe szorulása viszont nem jelenthetett olyan összetartó erőt, amelynek *döntő hatása* lett volna a forradalmi honvédő háborúban résztvevők magatartására.

IV.

Túlzó baloldali az a felfogás, hogy az imperializmus korában a marxistáknak a haza védelmét általában ellenezniük kell. Ezzel kapcsolatban történelemellenes a „Kommunista Kiáltvány"-nak arra a megállapítására hivatkozni, hogy „a munkásoknak nincs hazájuk". Lenin írta 1916-ban: Marx és Engels azt mondta a *„Kommunista Kiáltvány"*-ban, hogy a munkásoknak nincs hazájuk. De ugyancsak Marx nem egy ízben *buzdított* a *nemzeti* háborúra: Marx 1848-ban, Engels pedig *1859-ben* („A Pó és a Rajna" c. brosúrájának befejezése, amelyben határozottan szítja a németek *nemzeti* érzéseit, határozottan nemzeti *háborúra* szólítja fel őket"). *1891-ben,* amikor Franciaországnak (Boulanger) és III Sándornak Németország ellen tervezett háborúja már küszöbön állt, Engels *határozottan* elismerte a haza védelmét.[35]

A proletariátusnak a honvédelem kérdését mindig a konkrét történelmi helyzet figyelembevételével kell meghatároznia. A proletariátusnak a kapitalizmus keretei között is érdeke lehet demokratikus célokért harcolnia, hiszen a kizsákmányoló osztályok elnyomó tevékenységének része a más nemzetek elnyomása is. Amikor nemzeti felszabadító mozgalom bontakozik ki, és az ország nemzeti függetlenségét kell megvédeni, a haza védelme a nép létfontosságú feladatává válik. Nemzeti felszabadító háború esetében a haza védelmének jelszava megfelel a marxizmus szellemének.

A forradalom sorsának döntő tényezője volt a külpolitikai helyzet. A Magyar Tanácsköztársaság külpolitikájának egyik igen fontos célja volt a cseh, román, szerb és egyéb nemzetiségű proletárkatonákat meggyőzni arról, hogy velük szemben nem a magyar burzsoá hadsereg, hanem a nemzetközi proletariátus hadserege áll. A magyar munkásság nem a régi határok, hanem az új szocialista vívmányok védelmében fogott fegyvert.

Az intervenció elleni harc idején a magyar kommunisták igyekeztek a szomszédos országok proletariátusát meggyőzni arról, hogy nem ellenük, hanem a burzsoá agresszió leverésére fogott fegyvert a magyar proletariátus. A Magyar Tanácsköztársaság nemzetiségi politikájában nagymértékben kifejezésre jutott az az elv, hogy a magyar proletár testvére nem a magyar tőkés, hanem a külföldi proletár. Ez a körülmény kétségtelenül nagymértékben csökkentet-

[33] Vörös Katona, 1919. március 30. Miért kell Vörös Hadsereg.

[34] Miskolci Munkás, 1919. július 22. Szocializmus és hazafiság.

[35] Lenin Művei, 35. köt. Szikra 1956. 232. old.

te a szomszéd országokban kifejtett soviniszta, ellenforradalmi propaganda hatását.[36]

A Tanácsköztársaság elvetette a hazafiaskodó burzsoázia nacionalista jelszavát, a területi integritást, mert az önrendelkezési jog elve alapján kívánt baráti kapcsolatokat kiépíteni az Osztrák—Magyar Monarchia igája alól felszabadult államokkal. A Magyar Tanácsköztársaság marxista vezetői magukévá tették Leninnek azt a tanítását, hogy „az államhatárok kérdése másodrangú, ha ugyan nem tizedrangú kérdés", a fontos kérdés: a „proletárdiktatúra lényegbevágó érdekei".[37]

A Vörös Újság már a Tanácsköztársaság győzelme előtt a területi integritás eszméjének elutasítása mellett foglalt állást.[38] Kun Béla Bognár Ignáchoz írt levelében a két párt egyesülésének feltételeként szintén a területi integritás gondolatával való leszámolást jelölte meg.[39]

A Tanácsköztársaság proklamálása után néhány nappal a „Neue Freie Presse" munkatársa beszélgetést folytatott Kun Béla külügyi népbiztossal. Arra a kérdésre, milyen feltételek mellett kötne a Tanácskormány az antanttal békét, Kun Béla — többek között — ezt válaszolta: „Mi nem állunk a területi integritás alapján. Nem is vagyunk hadiállapotban az antanttal. Ezzel válaszoltam arra a kérdésre is, milyen feltételek mellett kötnénk békét." A „Hamburger Fremdenblatt" budapesti tudósítója számára Kun Béla a Tanácsköztársaság külpolitikájának általános irányelveit a következőkben határozta meg: „A mi külpolitikánk a béke politikája... Nem állván a területi integritás alapján, nálunk nem állhat be az az eset, mint régen, amikor az egyes nemzetiségek politikai autonómiáját mindig bizonyos egységes politikai területek alapján akarták megoldani."[40]

Kun Béla a pártprogram módosításáról tartott egyik előadásában is állást foglalt a területi integritás ellen és a nemzeti egyenjogúság mellett.[41] A Tanácsok Országos Gyűlésén elfogadott határozati javaslat pedig ünnepélyesen kinyilvánította: „nem áll a területi integritás alapján... megadja minden nemzethez tartozó dolgozónak a lehetőséget, hogy képességeiket a dolgozók összességének javára szabadon önállóan, minden más nemzettől függetlenül kifejthessék..."[42] Az önrendelkezési jog mibenlétét úgy értelmezték, hogy: a külön önrendelkezési jogok bele kell, hogy torkolljanak a nemzetközi forradalomba."[43] Ennek a gondolatnak adott kifejezést a Gyulán megjelent „Vörös Zászló". „Ne ejtsen senkit tévedésbe a területi integritás jelszava, ezt a szót azok dobták ki, akik az imperialista és burzsoá Magyarország területének épségét akarták megóvni és nem törődtek azzal, hogy ezen a területen belül hogyan él meg az ország proletársága..." A cikk befejezésül annak a reménynek adott kifejezést, hogy Magyarország szomszédságában is megalakulnak a Tanácsköztársaságok és „bomlanak a mesterséges országhatárok".[44]

Berzeviczy Albert szerint a Magyar Tanácsköztársaság kormánya „a területi integritás történeti elvéhez nem ragaszkodott, a nemzetiségeknek általunk való elnyomatását tényként elismerte s az egész magyar történetet — mintha csak ezzel is ellenségeink követelését sietett volna igazolni — mint a népelnyomás és kizsarolás, az oligarchikus villongások és a királyok s urak garázdálkodásának egyetlen sorozatát állította beszédekben és proklamációkban a világ elé."[45]

A Tanácsköztársaság bukása után a proletárdiktatúra egri történetét megíró Kálnoki István is felrótta a Magyar Tanácsköztársaság vezetőinek, hogy előttük „sem az ősök hagyománya, sem az ország területi integritása, sem pedig a nemzeti jelleg szent soha nem volt; hanem ideológiájuk, hatalmi elvük s egész berendezkedésük az internacionalizmus fogalmán nyugodott."[46]

A Magyar Tanácsköztársaság külpolitikájának alapja — mint ahogy ezt a gyakorlat teljes egészében igazolja — a területi integritással való szakítás és a nemzetek önrendelkezési jogának elismerése volt.[47] *A magyar tanácskormány vezetői elfogadták a nemzetek önrendelkezési jogának elvét és hajlandók is voltak minden vitás területi kérdést ezen az alapon rendezni.* „Nem állunk a területi integritás alapján — írta a „Népszava" is — és a Felvidékre, Erdélyre, a Délvidékre, a Bánátra, Temesvárra vonatkozólag hajlandók vagyunk elfogadni az ottani lakosság döntését... Elismerjük összefüggő területüknek azt a jogát is, hogy elszakadjanak Magyarországtól."[48]

A magyar kommunisták harcukat nemzeti keretekben kezdték meg, de szoros internacio-

[36] Párttörténeti Közlemények, 1959. 1. sz. 11. old. Évfordulón.

[37] Lenin Művei, 30. köt. Szikra, 1953. 265. old.

[38] Vörös Újság, 1918. december 28. Területi integritás.

[39] L. A Magyar Tanácsköztársaságról, 142. old.

[40] Vörös Újság, 1919. március 30. Kun Béla elvtárs nyilatkozata A Magyar Tanácsköztársaságról, 169. old.

[41] Vörös Újság, 1919. június 13. Az országos pártgyűlés. L. még: MMTVD 6/B köt. 18 .old.

[42] Napló, 115. old. L. még: MMTVD 6/B köt. 155. old.

[43] Vörös Újság, 1919. május 17. A proletárdiktatúra és a népek önrendelkezése.

[44] Vörös Zászló (Gyula), 1919. április 13. Miért nem ragaszkodunk a területi integritáshoz?

[45] A bolsevizmus Magyarországon. Szerk. Gratz Gusztáv. Franklin Társulat, 1921. 574. old.

[46] Kálnoki István: A proletárdiktatúra története Egerben. 71. old. Egri Állami Levéltár. (Kézirat.)

[47] L. a kérdéshez még *Sarlós Béla:* A nemzetek jogai és a föderatív intézmények a Tanácsköztársaság jogrendszerében. Jogtudományi Közlöny, 1969. 6. sz. 306—312. old.

[48] Népszava, 1919. május 13. Magyarország határait...

nalista kapcsolatok kialakítására törekedtek. A magyar kommunisták elsősorban a háború után létrejött államok proletárjaiban bíztak. Abból indultak ki: ezeknek az államoknak a proletárjaival kell, hogy megértessék, a magyar proletárdiktatúra nem akar semmiféle nemzeti elnyomást. Az utódállamok tervezett konferenciájának megtartását is azért javasolták, mert itt reméltek megegyezést az önrendelkezési jog alapján. Kun Béla bizakodott a konferencia sikerében. Remélte: a konferencián világossá válik, hogy a Magyar Tanácsköztársaság a népek önrendelkezési jogának alapján áll.[49]

A magyar tanácskormány szakított az előző burzsoá földesúri kormányok soviniszta-nacionalista politikájával, de — helyesen — szembeszállt a magyarlakta területek elfoglalását célzó imperialista támadásokkal, viszont nem is kívánt uralma alá vonni olyan területet, melyen más nemzetek éltek. Békében óhajtott élni a létrejött környező államokkal és tartózkodott minden olyan lépéstől, amely a békés szándékkal ellentétben áll.[50] A magyar forradalmi kormány békeakarása azonban nem talált viszonzásra. A győztes antant minden intézkedése azt célozta, hogy a magyar proletárhatalmat fegyveres erővel is megsemmisítse. Pedig a Magyar Tanácsköztársaság kormánya mindent elkövetett a fegyveres konfliktus elhárítására. Ezt célozta annak a híresztelésnek a megcáfolása, hogy Magyarország hadat üzent Romániának. A forradalmi magyar kormány határozottan kijelentette: „senkinek sem üzentek hadat, és Magyarország az eddigiekhez hasonlóan a jövőben is minden néppel a legbarátibb kapcsolatokat fogja tartani".

Az új burzsoá államok nagyarányú nacionalizmusa kétségtelenül keveredett jogos nemzeti törekvésekkel, az önállósulás indokolt követelésével. Az idegen megszállás azonban elsősorban a kispolgári tömegekben és a tisztek között nagyfokú nacionalizmust váltott ki. Az antant a Vix-jegyzékben újabb területi követelést jelentett be, s ebben a helyzetben a tömegek jelentős része azt remélte, hogy a szovjet Vörös Hadsereggel való szövetséggel el lehet majd érni Magyarország területi integritásának fenntartását.[51] A legnagyobb dilemmája a Forradalmi Kormányzótanácsnak a határkérdés volt, amiben nyíltan nem is foglalt állást, s ez jelentősen hozzájárult a tisztikar átállásához. Nem elfogadni a követeléseket, az erőviszonyok miatt nem lehetett. Elfogadni meg morális okokból volt képtelenség.[52]

A nemzetközi reakció a környező államok burzsoáziájával együtt azt hangoztatta, hogy a magyar kommunisták a volt uralkodó osztályok soviniszta-nacionalista politikáját folytatják. A magyar proletárhatalmat a nacionalizmus felülkerekedésével azonosították és arról írtak, hogy a magyar—szovjet köztársaság kikiáltása a nemzeti érzés kifejezése volt a Vix jegyzékkel szemben. Még Ottó Bauer szerint is Magyarország a kommunista diktatúra karjaiba vetette magát, hogy Szovjet-Oroszországgal szövetségben megvédje területi integritását. A proletárforradalom idején Budapesten tartózkodó Nicholas Roosevelt kapitány a béketárgyalások amerikai bizottságának küldött jelentésében azt írta, hogy a magyarok országuk integritásának megőrzésére felhasználták a bolsevizmust és a különböző osztályok üdvözlik a forradalmat, mert sikeres lépésének tartják az ország területének védelmére.[53]

Kétségtelen, hogy a hazafias, nacionalista érzésű tömegek a Vix jegyzék után a proletárdiktatúrától várták az ország területi integritásának megvédését.[54] Kun Béla szembehelyezkedett azzal az állásfoglalással, hogy valami „nacional-bolsevizmus" alakult volna ki, bár a tényeknek megfelelően meg kellett állapítani azt is, hogy „a proletárforradalmat nemzetközi politikai és stratégiai szempontból súlyos, csaknem legyőzhetetlen feladatok elé állította az a körülmény, hogy rögtön győzelme után szembekerült az imperialista békediktátummal, s fel kellett vele szemben vennie a fegyveres harcot."[55]

Ez így is volt. Világosan és határozottan le kell szögezni azonban, hogy *a magyar Vörös Hadsereg igazságos harcot folytatott; a magyar proletárdiktatúrát védte.* A magyar kommunisták ilyen körülmények között természetesen nem mondhattak le a haza védelméről.[56]

A kommunisták elutasították a honvédelem burzsoá „hazafias" kötelességét, a nemzeti szempontok elsőbbségét az osztályszempontok

[49] Napló, 114. old. L. még: MMTVD 6/B köt. 154. old.

[50] L. Kun Béla által a Tanácsok Országos Gyűlése elé terjesztett határozati javaslat 4. pontját. (Napló, 115. old., MMTVD 6/B köt. 155. old.)

[51] A Vix jegyzék után Tombor Jenő is úgy nyilatkozott, hogy az SZDP vegye át a kormányzást „ki kell békülnie, meg kell egyeznie a Kommunista Párttal, hogy a régi Ausztria északi határán álló orosz szovjet csapatokkal a szövetségi együttműködés létrejöhessen". (Idézi *Hajdu Tibor:* A Magyarországi Tanácsköztársaság, Kossuth Könyvkiadó, 1969, 26. old.)

[52] Siklós András értékelve az adott körülmények között kialakult helyzetet, a következőket állapította meg: 1918 őszén háborúellenes hangulat alakult ki, 1919 elején az antant magatartása, a Károlyi-kormány politikája iránt érzett elégedetlenség és az ellenforradalmi agitáció következtében „nacionalista patrióta hangulat erősödött meg, mely egyben egy esetleges háború vállalását is jelentette". (L. Megjegyzések Mód Aladár bírálatához. Századok, 1966. 6. sz. 1259. old.)

[53] A kérdésről l. részletesen Gábor Sándorné: Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság. Akadémia Kiadó, 1969. 61—87. old.

[54] Böhm Vilmos: Két forradalom tüzében. Népszava Könyvkiadó, 1946. 211. old.

[55] L. A Magyar Tanácsköztársaságról, 493. old.

[56] A magyar proletárdiktatúra megdöntése után voltak olyan kommunisták, kik írásaikban elmarasztalták a kommunista vezetést, mert nem igyekezett a hazafias hangulatot a kommün javára kihasználni. (Fogarasi Béla: A Tanácsköztársaság kultúrpolitikájáról. Új Hang, 1939. március.)

felett. A magyar kommunista vezetők 1919-ben a proletár nemzetköziség érdekében felismerték és tudatosították a Tanácsköztársaság harcának honvédő jellegét. Megnyilatkozásaikban azonban nem a hazafiság jellemző elsősorban, hanem a proletár nemzetköziség hangoztatása anélkül, hogy a hazafiságot a nemzetköziséggel szembeállították volna.[57]

A bolsevikok sem mondtak le a haza védelméről, de „... a haza védelméhez és megvédéséhez meghatározott, konkrét helyzetre van szükség ... — mondotta Lenin — nevezetesen a szocialista köztársaság védelme a rendkívül erős nemzetközi imperializmussal szemben."[58] A Lenin által vázolt helyzet volt Magyarországon is.

Landler Jenő is tudatában volt annak, hogy amikor a magyar Vörös Hadsereg az imperialista betolakodók ellen harcol, nemzeti feladatot is teljesít. A Vörös Hadsereg a világforradalom zászlaja alatt, a magyar dolgozók, a magyar nép szabadságát és függetlenségét védte. Landler Jenő különbséget tett a burzsoázia nacionalizmusa és a dolgozó nép őszinte hazafisága között. Az igazi hazafiság — írta Landler 1918-ban — „egyáltalán nem ellenkezik a nemzetköziséggel, sőt ... egyenesen elképzelhetetlen tartalmilag enélkül."[59]

A Magyar Tanácsköztársaság az egész nép számára kivezető utat mutatott, amikor nemet mondott az imperialista békediktátumnak. A magyar kommunisták a magyar szocialista hadsereg feladatának azt tekintették, hogy *mindenféle imperializmus ellen küzdjön; hogy minden nép önrendelkezési jogának védelmezője legyen;* hogy *a népek forradalmi megmozdulásait támogassa.* A magyar kommunisták azt remélték, hogy a világforradalom meghozza majd a békét, a népek szocialista államszövetségét.[60] *A magyar proletárállam forradalmi háborújával egyben nemzeti háborút is viselt, a magyar nemzeti függetlenségét, nemzeti létét védelmezte.*

Kun Béla 1929-ben megvilágította a különböző osztályok és rétegek állásfoglalását a Magyar Tanácsköztársasággal szemben. Rámutatott arra is, hogy a proletariátus önvédelmi harca sokaknál olyan illuziót keltett, hogy a Magyar Tanácsköztársaság az ország területi integritásáért harcolt. Rámutatott arra, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltásához az antantnak az a jegyzéke adta meg a lökést, amely követelte, hogy Magyarország mondjon le olyan területekről, amelyeken már nem a magyar feudális nemesség és burzsoázia által elnyomott nemzetiségek éltek, hanem csaknem teljes egészében magyarok. „... a tanácskormány megalakulása az értelmiségben és a tisztikar egy részében nemzeti-bolsevik hangulatot teremtett ..."[61]

A kialakult általános hangulatra jellemző volt, hogy az egyébként a kommunizmussal egyáltalán nem rokonszenvezők is így nyilatkoztak: „A *Haza* megmentése ma mindennél előbbre való ... *minden magyar embernek a proletárdiktatúrát minden erejével támogatni kell.*"[62] A Budapesti Hírlap vezércikkében így írt: „Nyíltan hirdetjük: igenis kormányozza Magyarországot az, aki nekünk visszaszerzi Magyarországot."[63] Hasonlóan írt a Magyar Hírlap is: A magyarságnak pedig ebben „a helyzetben, amelyet a volt és új ellenségeink, az ántánt imperializmusa vandál kegyetlenséggel teremtett számunkra, bármi történik is, csak jó jöhet."[64] Berzeviczy Albert nem minden ok nélkül állapította meg: „Hihetetlen elvakultsággal egyes, a nacionalizmus legvégletesebb jelszavait hangoztató „függetlenségi" patrióták is támogatták lelkesen és tevékenyen az októberi forradalomból kikerült kormányt ..."[65]

A Hadügyi Népbiztosság vezető beosztású katonai szakemberei is azt gondolták, hogy a Vörös Hadsereget az ország területi integritásának visszaállítására irányuló nacionalista célkitűzések szolgálatába állíthatják.[66] A tisztikar nacionalizmusa — persze sok kivétel ellenére is — magában foglalta a Tanácsköztársaság felszámolásának igényét is. Ezt az ellenforradalmi tiszti lázadások igazolják. A régi hadsereg tisztikara többségében nem a forradalom, hanem a nemzeti határok védelme érdekében vállalta a harcot, s mivel a Forradalmi Kormányzótanácsnak nem volt határozott állásfoglalása, a tisztek akkor úgy érezték, hogy szűkebb határok között már helyreállíthatják a polgári államot.

Az opportunista szociáldemokrata vezetők szintén támogatták a területi integritás gondolatát,[67] és a kispolgári rétegeket, melyekben elsősorban éltek a nacionalizmus gyökerei, a „Wilson-kultusszal, a területi integritás megvédésének állandó hirdetésével igyekeztek megnyerni."[68] A magyar kommunisták a nacionalizmussal az internacionalizmust állították szembe. A proletárforradalom internacionális érde-

[57] Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság, 61. old.

[58] *Lenin* Művei, 36. köt. Budapest, 1958. 478. old. L. még u. o. 443. old.

[59] Landler Jenő: Válogatott beszédek és írások. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Gadanecz Béla—Szabó Ágnes. Kossuth Könyvkiadó, 1960. 41., 266—267. old.

[60] A nép katonája, 1919. március 11. A hadsereg kötelessége. Szerkeszti és kiadja: A Katonatanácsok Kormánybiztossága.

[61] A Magyar Tanácsköztársaságról, 490—492., 455. old.

[62] Kalmár Antal: Köztársasági Kis Káté kérdésekben és feleletekben. Budapest, 1919. 47. old.

[63] Budapesti Hírlap, 1919. március 22. Vezércikk.

[64] Magyar Hírlap, 1919. március 23. Te akartad. Vezércikk.

[65] A bolsevizmus Magyarországon, i. m. 574. old.

[66] Liptai Ervin: A Magyar Vörös Hadsereg harcai. Zrínyi Kiadó, 1960. 80. old., Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság 137. old.

[67] L. pl. Böhm Vilmos felszólalását a Forradalmi Kormányzótanács ülésén. (Pl. Archívum. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 12-én tartott ülésének jegyzőkönyve.)

[68] Gábor Sándorné: A két munkáspárt egyesülése 1919-ben. Kossuth Könyvkiadó, 1961. 15. old.

kei úgy találkoztak a nemzeti érdekekkel, hogy a magyar kommunisták nem kerültek a nacionalizmus hatása alá. „A sovinizmusnak nem tettünk engedményeket, az internacionalizmusból nem engedtünk..." — írta Kun Béla. — Ezt a gondolatot fejezte ki később is: „A kommunisták mereven elutasították ezt — ha csak a szimbólumokban is megnyilvánuló — nacionál-bolsevizmust."[69] A magyar tanácsállam nem folyamodott a nacionalista uszítás eszközeihez, bár ez talán az adott esetben pillanatnyi segítség lett volna, viszont az elvek elárulásával járt volna együtt.

A polgárság és a tisztikar hazafias lelkesedése nem tartott soká. A Vörös Hadseregben is, ahol a tisztikar befolyása nagy volt, egyre inkább nacionalista hangulat ütötte fel a fejét.[70] Felmerült annak követelése — írta Kun Béla —, hogy „a vörös lobogóval egyenrangú legyen a magyar nemzetiszínű zászló, vagy nemzeti színnel szegélyezzék a nemzetközi forradalom vörös zászlaját."[71]

Landler Jenő formai engedmények megadását javasolta. Fölvetette, hogy a vörös zászló mellé a nemzetiszínű zászlót is tűzzék ki: ezzel fokozzák a katonák már lankadó kitartását. Landler elgondolása szerint a nacionalizmus jegyében nevelkedett parasztok a nacionalista szimbólum lobogója alatt szívesebben harcolnak majd a területének visszaszerzéséért küzdő Tanácsmagyarország hadseregében. Böhm Vilmos visszaemlékezésében azt írta, hogy Landler akcióját ő is támogatta. Véleménye szerint „a forradalom ezt a gyakorlati kérdést nem avathatja elvi kérdéssé, céltalan ebből konfliktusokat előidézni."[72] Landler és Böhm által javasolt engedmény az adott helyzetben nem sértette az internacionalizmust. Az emberek gondolkodásában még nem mehetett végbe a szükséges változás, melyhez a kényszerű helyzetben a magyar proletárdiktatúra megvédésének érdekében alkalmazkodni lehetett volna.[73]

A Szociális Termelés Népbiztosságának 1919. április 25-én kelt 55. Sz. N. sz. rendelete rendelte el a háromszínű (nemzetiszínű) zászlók beszolgáltatását. A Szociális Termelés Népbiztossága később 1919. június 30-án — a lefolyt ellenforradalmi puccsra hivatkozással szigorúbb beszolgáltatási rendelet kiadását javasolta a háromszínű zászlókra.[74] Pedig a Magyar Tanácsköztársaság vezetői felhasználhatták volna az ellenforradalmi erőkkel szemben is a nemzetiszínű zászlókat, mert a reakciós elemek propagandájukban arra is hivatkoztak, hogy a kommunisták hazafiatlanok, a magyar zászló használatát is eltiltották.[75] Az uralkodó osztályoktól pedig semmi sem állott távolabb, mint a haza szeretete. Az ország volt urai, mikor a nép kezébe került a hatalom, feláldozták volna a magyarlakta területeket is csak azért, hogy a megmaradt területeken ismét hatalomra kerüljenek. Amikor hatalmuk visszaszerzése érdekében saját népük ellen fordultak, megtalálták természetes szövetségeseiket az antant és a szomszéd államok burzsoáziájában. Az ellenforradalmárok az ország akkori ellenségeivel szoros egységben jártak el.

A külföldre szökött volt kizsákmányolók idegen kormányoknál és antant megbízottaknál házaltak pénzért és az intervenció megindításáért.[76] Andrássy Gyula gróf, aki a Tanácsköztársaságot „ál-hazafiassággal" vádolta, büszkén dicsekedett azzal: „amint a bolsevizmus győzelmének hírét vettem, azonnal kísérletet tettem arra, hogy az antantot erélyes akcióra bírjam."[77] A magyar ellenforradalom bécsi vezetői is gyakran felkeresték a román és csehszlovák

[69] L. A Magyar Tanácsköztársaságról, 406—408. old.

[70] L. a kérdéshez Julier Ferenc memorandumát a Kormányzótanácshoz. (A bolsevizmus Magyarországon, i. m. 267. old., MMTVD 6/B köt. 307—308. old. Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság, i. m. 295—297. old.)

[71] A Magyar Tanácsköztársaságról, 408. old.

[72] Böhm Vilmos: Két forradalom tüzében, i. m. 319. old.

[73] Itt meg kell azt is jegyezni, hogy a III. hadtest politikai megbízottjainak 1919. július 15-én tartott értekezlete elítélte azokat, akik a Vörös Hadsereg zászlaját piros-fehér-zöld zászlóval akarták felcserélni. (L. MMTVD 6/B köt. 445. old.) A nemzetiszínű zászló bevezetésének egyik kezdeményezője Domján Béla százados, a III. hadtest politikai megbízottja volt. A Kormányzótanács azonban a javaslatot elvetette. (MMTVD. 6/B köt. 445. old. 1. sz. lábjegyzet.)

[74] PI Archívum. BM. Elnöki iratok. 815/1919.

[75] Siklós András szerint: A proletárdiktatúra nem tudatosította kellőképpen a Tanácsköztársaság harcainak honvédő jellegét... nem emelték ki kellőképpen, hogy ezt a háborút a Vörös Hadsereg egyúttal a magyar nemzeti önrendelkezésért is vívja. Kulturális felvilágosító munkájában... a proletárdiktatúra nem fordított gondot a nemzeti érzés külső megnyilvánulásaira, mellőzte a nemzeti lobogó használatát. (L. Magyarország története. II. kötet. Gondolat Könyvkiadó, 1964. 351. old.) Tilkovszky Lóránt következtetésével nem értek egyet. Véleménye szerint: „A Tanácsköztársaság vezetői nem a nép nemzeti érzései ellenében cselekedtek, amikor nem fordítottak különösebb figyelmet a nemzeti külsőségekre, hanem egyszerűen annak megfelelően jártak el, hogy maguk a dolgozó tömegek bizalmatlanok voltak a nemzeti mezben jelentkező megnyilvánulásokkal szemben." [L. Ankét a „Magyarország története" (Gondolat Könyvkiadó, 1964.) című kétkötetes műről. (1966. május 19.) Gyorsíró jegyzőkönyv. Történelem, 1967. 6. sz. 50. old.] Hajdu Tibor véleménye is eltér az enyémtől. „Történetietlen gondolkodásra vallana például — írja —, ha kifogásolnánk a nemzeti színek mellőzését. Akármilyen drága is a nemzeti zászló népünk számára, az adott időszakban elsősorban a vörös zászló ellentétének számított..." (L. A nemzeti kérdés és az 1918—1919-es forradalmak, i. m. 276. old.) Az igazsághoz tartozik — írja egyébként Hajdu Tibor „A Magyarországi Tanácsköztársaság" c. munkájában, hogy a PI. 605. f. adatai szerint július végén a Vörös Hadsereg egyes frontalakulatainak nemzetiszínű zászlója volt már. (L. i. m. 436. old.)

[76] L. részletesen Gábor Sándorné: Az 1919-es bécsi magyar ellenforradalmi emigrációról. Párttörténeti Közlemények, 1964. 3. sz. 114—155. old.

[77] Andrássy Gyula: A tanácskormány külpolitikája. A bolsevizmus Magyarországon, 110. old.

burzsoázia bécsi képviselőit. A Cseh-Szlovák Sajtóiroda pozsonyi jelentése szerint április 3-án „magyar küldöttség" tartózkodott Pozsonyban és azt kérte, „a Csehszlovák állam vonuljon be Magyarországba és szállja meg Budapestet". A „Česko Slovo" jelentése szerint a magyar burzsoá pártok képviselői Prágában Masaryk elnöknél és a kormánynál kértek katonai segítséget, és Budapestnek csehszlovák hadsereg általi megszállását.[78]

A magyarországi proletariátus hazáját és elért eredményeit védte, ezért szállt szembe az intervencióval. A hazájukat áruló és eláruló urakkal szemben a „hazátlan" kommunisták voltak azok, akik védték az országot, a nép hazáját a külső imperialista támadással szemben.

Gergely Ernő

[78] Kassai Újság 1919. április 13. Budapest megszállása ellen.

Polgári törvénykönyvünk árugazdálkodást érintő szabályainak kérdéseiről

I. *A gazdaságirányítási reform, a PTK és a polgári jogi szabályozás alapvető módszere*

Hatályos Polgári Törvénykönyvünket megelőző magyar magánjog és a későbbi polgári jog szokásjogi úton elsősorban olyan jogviszonyokat szabályozott, amelyekben a szabályozás kiinduló alapját a természetes és a jogi személyek nem „hivatásszerű" tevékenységgel kialakult gazdasági-vagyoni kapcsolatai adták. A „hivatásszerűen" végzett gazdasági-vagyoni kapcsolatok jogi szabályozását tételesjogilag rögzített módon a kereskedelmi és a váltójog végezte el. A fejlett kapitalista vagyonjogi viszonyok között a középeurópai jogrendszerben a „magánosok" vagyoni kapcsolataira és a „tőkét" hivatásszerűen „forgatók" gazdasági-áruviszonyaira nézve kialakult ez a kettős irányú szabályozás jelentette a gazdasági jog tanához a táptalajt,[1] amely szocialista viszonyok között nemcsak elméletileg, hanem tételesjogilag rögzített módon is több országban érezteti hatását[2] a magánjogi szabályokkal való elkerülhetetlen átfedések és az áruforgalmat szabályozó jogintézmények szükségtelen megkettőzése mellett.[3]

Hatályos Polgári Törvénykönyvünk annak idején is és a polgári jogi elméletünk ma is — helyesen — az áruviszonyok egységes szabályozásának elvéből indul ki, kimondva azt, hogy egységes polgári törvényben kell szabályozni a magánosok és a szocialista szervek valamennyi vagyoni kapcsolatát.[4] Polgári Törvénykönyvünk megalkotása során azonban a modellt a nem hivatásszerűen vagyoni kapcsolatokat kialakító magánosok áruviszonyai adták és e modellre vonatkozó jogi rendezést terjesztették ki a szükséges kivételt nyújtó szabályok beiktatásával a szocialista szervek gazdasági viszonyaira is. Ebből a megoldásból két ellentmondás fakadt; az egyik gazdasági, a másik pedig jogdogmatikai-rendszertani síkú.

A gazdasági síkú ellentmondás az, hogy — Eörsi Gyula terminológiáját használva — az akkori kötött gazdaságirányítási rendszerben a polgári jogviszonyok „autonom" strukturális vonása a magánosok egymásközötti és a szocialista gazdálkodó szervekkel szemben fennálló áruviszonyaiban érvényesült töretlenül csupán, a szocialista gazdálkodó szervek egymásközötti kapcsolataiban azonban már nem. Az 1959. évi polgári jogi kodofikálásunk pedig elsősorban a magánosokra vonatkozó kötetlen autonom struktúra alapján építette fel jogdogmatikáját és rendszertanát. Ezért illeszkedett be kissé mintegy „idegen testként" az a joganyag, amely a szocialista gazdálkodó szervek polgári jogi viszonyaira vonatkozik.[5] Ez is nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a polgári jogon belül két, gyakran egymástól az elvi értelmezések tekintetében is eltérő jogalkalmazás alakuljon ki. Ennek következtében pedig a polgári jogunk területén belül egy magát körülhatároló „gazdasági jogias" polgári jogi alkalmazás alakult ki (kötbér-perek), amely a Ptk. általános intézményeinek és konstrukcióinak elveiből szinte

[1] Ota Karen: A csehszlovák gazdasági törvénykönyv. Külf. jogi Cikkgy. V. (1965.) évf. — J. Heuer—G. Pelicke: A gazdasági jog és a gazdasági tudomány feladatai az új rendszer további alakításában. Magyar Jog és Külf. Jogi Szle. XIV. (1967.) évf. 9. sz. 556. old. — NDK-ban tételesjogilag jelenleg még csak „Vertragsgezets" (G. B. 1. I. S. 107.)

[2] Vö. Világhy: A gazdasági jog problémája. Bp. 1951. — Eörsi Gy.: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Bp. 1968. 110—125. old.

[3] Vö.: Eörsi: Gazdaságirányítás .. 138—139. old.

[4] Vö.: Ptk. általános indokolásával: „A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. 1959. 10—11. l. — Vita a gazdaságirányítás reformja és a polgári jog témakörében." Magyar Jog XVI. (1969.) é. 373—374. old.

[5] Eörsi Gy.: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Bp. 1968. 129. old.

alig igyekezett meríteni. Konkrétan megvilágítva a kérdést: egy időszakban a kötbérperek jelentős részénél a szállítási szerződésekre vonatkozó alapfeltételeken, a 155/1955. KDB utasításon és az 55/1950. Mt. sz. rendeleten kívül a Ptk. hatálybalépése után sem hivatkoztak annak XXXV. fejezetére, még inkább pedig a Ptk. általános szerződési, kárfelelősségi, vagy alapelvi szinten nyugvó szabályaira.[6]

A gazdaságirányítás új rendszerénél a vállalati önállóságnak az állami szektorban is történt elismerése révén gazdasági-áruforgalmi életünket töretlenül és teljes terjedelmében valódi autonom struktúra hatja át. Ezért ma a Ptk-nak az 1959. évi kodifikálása során követett fent vázolt — bizonyos fokig szűk — rendszertani megoldása nem felel meg gazdasági életünk jelenlegi igényeinek, annál is inkább, mert a mai polgárjogi kapcsolatok töretlen autonom strukturális jellege folytán a nem gazdálkodó és ezért csak alkalmilag polgári jogviszonyokat létesítő jogalanyokra és a mintegy „foglalkozásszerűen" rendszeresen polgári jogi kapcsolatokban álló jogalanyokra egyaránt érvényes szintetizált és integrált szabályozás nemcsak a legelvibb és legalapvetőbb kérdésekben, hanem azon túlmenően is megoldható. Ennek viszont előfeltétele, hogy a magánosok egyszerű áruviszonyain túlmenően a szocialista áruforgalom bonyolultabb mechanizmusát is átfogó modellt kövessen az új szabályozás.[7] Szerintünk azonban ezt nem úgy kell elérnünk, hogy közvetlenül e bonyolultabb kapcsolatokból induljon ki a szabályozás és alárendelten ez alá vonjuk az egyszerűbb áruviszonyok szabályozását, hanem oly módon, hogy az alaptípus dogmatikailag úgy kerüljön szabályozásra, amely elvi szinten átfogja közvetlen egységes rendszerbe illesztve a bonyolult kapcsolatra vonatkozó szabályokat is.

Mivel pedig ez jelentős részben rendszerezéssel összefüggő probléma, ebből az aspektusból, az itt kifejtett gondolatok jegyében kívánjuk a Ptk. egyes szerkezeti és — szerkezeti megoldásokkal összefüggő — egyes tartalmi megoldásait közelebbről megvizsgálni azokon a területeken, ahol úgy érezzük, hogy a jelenlegi megoldások felett elszaladt az idő, és ahol éppen ezért korszerűsíteni kell. Ennek során pedig a kérdések kiinduló megközelítése módjaként a polgári jog fogalmára irányuló, látszólag két homlokegyenest ellentétes nézet együttes szintézisszerű alkalmazását kell felhasználnunk. Álláspontunk szerint az egymással szemben állni látszó két nézet, Eörsi Gyula és Világhy Miklós nézetei egymásnak nem mondanak ellent, sőt a kodifikálást és a gyakorlati jogalkalmazást elősegítve egészítik ki szerencsésen egymást. Ugyanis az Eörsi Gyula által említett autonom struktúrák[8] egyik, mégpedig zömmel áruviszonyokat[9] felölelő jogága a polgári jog, mely éppen autonom strukturális jellege miatt a jogalanyok mellérendelt helyzetét[10] vonja maga után.

II. A polgári törvénykönyv rendszerének egésze

A Hatályos Ptk-ánk globális rendszerének komoly előnye, hogy nem dogmatikai szempontok szerint, hanem a gyakorlati életviszonyoknak megfelelően rendszerez. Ennek figyelembevételével nem bontja a törvénykönyvet egy általános és egy különös részre, hanem csak a szerződésekre vonatkozó joganyagnál teszi, ahol ez a gyakorlat szempontjából is elkerülhetetlenül szükséges. Nem alkalmaz joglogikai játékként olyan gyűjtő fogalmakat, amelyek csak arra valók, hogy rendszertanilag összefogjanak olyan intézményeket és fogalmakat, amelyek a gyakorlatban egymástól függetlenül, a gyűjtőfogalomra való utalás nélkül jelentkeznek.[11]

Ebből az aspektusból helyesen járt el 1959-ben polgári jogunk kodifikálása, amikor mellőzte a dologi jog gyűjtőfogalmát az ide vonatkozó joganyagnak elsődleges és másodlagos dologi jogok alfogalmába való sorolásával együtt, és beszél helyettük egyszerű tulajdonjogról, s annak elkülönülhető részjogosítványairól.[12] Úgyszintén helyes rendszertani elgondolás az is, hogy a szerződések általános szabályai körében elhagyta a jogalkotó az egyoldalú és kétoldalú jogügyleteknek a jogügyletek főfogalma alá való sorolását és beszél egyszerűen szerződésekről és egyoldalú akarattal létrehozható jogkövetkezményekről.[13] Hasonlóként értékelhető a szerződések általános szabályait felölelő részben még a semmis és megtámadható jogügyletekre való dogmatikai-logikai osztályozással való szakítás, a szerződések egyes nevesített alakjait tárgyaló különös részben pedig a jogok és kötelezettségek egymástól elszigetelt felsorolása helyett azok egymásból következő felsorolása.[14]

Összegezve tehát: a jelenlegi hatályos Ptk. a polgári jogi intézmények és jogviszonyok kialakulásának, továbbá lefolyásának cselekvés-

[6] 1960—62. években kereskedelmi vállalati jogi képviseleti gyakorlatom során részben a KDB, főleg azonban a megyei döntőbizottságok előtt folyt eljárásokon szerzett személyes tapasztalatok. — Hasonló következtetésre lehet jutni részben Harmathy A.: Változások a gazdasági döntőbizottságok gyakorlatában c. írásából is. Jogt. Közl. XXIV. (1969.) é. 9. sz. Különösen 446. és 448. old.

[7] Eörsi: A gazdaságirányítás... 30. old.

[8] Eörsi: A szocialista polgári jog alapproblémái. Bp. 1965. 13. old.

[9] Világhy M.—Eörsi Gy.: Magyar Polgári Jog. Bp. 1962. I. köt. 11—12. old. (Világhy koncepció.)

[10] Előbbi jegyzetben megjelölt mű. 14. old. (Világhy.)

[11] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Általános indokolás. 16—17. old.

[12] A Magyar Népköztársaság Polg. Törvénykönyve. Indokolás 88—197. §§-okhoz 71—72. old.

[13] Ptk. 198. §. és 205. §. összevetése alapján.

[14] V. Ö.: Ptk. XVII—XIX. fejezeteivel és a fejezeteket a Ptk. általános indokolás 16. lap utolsó bek.-évél.

történeti szempontjait tartja előtérben a rendszerezés során, alárendelve ennek — nem kihagyva — a dogmatikai rendszert. Ez teszi lehetővé a Ptk. dogmatikáját. Éppen ezért ezt, a tartalom és a forma, a dolgok egymásutániságának, valamint a statikus polgári jogi intézmények és állandóan mozgásban levő jogviszonyok dialektikus kölcsönhatását és egységét nagyon jól eltalálni sikerült rendszerezési koncepciót és rendszert a Ptk. egy esetleges újraszabályozása során változatlanul fenntartani indokolt.

Éppen ez tenné azonban szükségessé, hogy a Ptk. 7. §-ából kiiktatódjon az a lehetőség, hogy a polgári jogi viszonyokból származó viták végérvényes elbírálása a birtokháborítási ügyek és a választott bírósági eljárási ügyek kivételével a bíróságon kívül más szervek hatáskörébe is kerülhessen. Ezzel is elő lehet segíteni polgári jogunk gyakorlatának már előbb kifejtett megkettőzésének a megszűnését, mert így nem fordulhat elő — amire a gyakorlat mutat példákat —, hogy ugyanazt a jogszabályt a bírósági és a gazdasági döntőbírósági gyakorlat homlokegyenest eltérő jelleggel alkalmazza.[15]

III. A polgári jogviszony alanyai a Ptk-ban

1. A polgári jog szabályozási köre kifejezetten az autonom struktúrába tartozó jogalanyok egymásközötti kialakuló vagyoni kapcsolatai, tehát „struktúrák közötti" viszonyok.[16]

Eörsi Gyula nézetünk szerint helyesen sorolja e „struktúrák közötti" viszonyok körébe az olyan „struktúrán belüli" viszonyokat is, amelyek pl. az egyesületek és tagjaik viszonylatában állnak fenn, mivel e kapcsolat nem annyira erős, hogy a tagsági viszonyban elvesztené a tag „struktúrájának autonóm" jellegét, miként elveszti a munkaviszonyban, vagy a szövetkezeti tagsági viszonyban.

Hasonló belső struktúrába tartozás jelentkezik a dinamikus oldalt adó tagsági (munka) viszonyon kívül a statikus oldalt jelentő szervezeti viszonyokban a kettő dialektikus összetartozása folytán. Éppen ezért, miként a szövetkezeti tagsági viszony, valamint a munkaviszony nem kívánkozik a polgári jog szabályozási körébe, ugyanez áll a szövetkezetre és állami vállalatra, annak szervezeti kérdéseire is.

A szövetkezeti jog elméleti kutatása és a szövetkezetekre vonatkozóan készült egységes jogi szabályozás kitisztázta ezt a problémát, rámutatva arra, hogy a szövetkezetek struktúrájára és szervezeti életére vonatkozó szabályozás nem a polgári jog feladata. A polgári jog feladata csupán azoknak a szövetkezeti alapkategóriáknak a megjelölése, amelyek utalnak arra, hogy a szövetkezet milyen körülmények között válik a polgári jogviszonyok alanyává (tevékenységi kör, képviselet stb.).[17]

Hasonló a helyzet álláspontunk szerint a vállalati belső strukturális — szervezeti kérdések tekintetében is. Ez sem tartozik a polgári jogba a szövetkezeti belső jogviszonyokhoz hasonlóan, miként ezt Eörsi Gyula is helytállóan megállapítja.[17a] Ez az álláspont azonban még nem hatotta át olyan erősen a jogászi gondolkodást, mint ahogy ez már bekövetkezett a szövetkezeti jog területén. Mindennél fogva az egységes szövetkezeti törvény hatálybalépésével két jelenség állhat elő majd. Az egyik az, hogy a szövetkezetek szervezeti jogi kérdéseit két jogág is részletesen fogja tárgyalni átfedés előidézése mellett, vagy pedig az a variáció, hogy a Ptk-ból egy módosított rendelkezéssel ki kerül a szövetkezetekre vonatkozó részletes jogi szabályozás, viszont a Ptk-ban maradnak az állami vállalatokra vonatkozó szervezeti szabályok, fentiekből adódóan joglogikátlanságot előidézve a Ptk. rendszerében. Ezért nézetünk szerint az állami vállalatok szervezetére vonatkozó szabályok is kiemelésre kívánkoznának a Ptk-ból, esetleg a szövetkezeti joghoz hasonlóan kialakítva egy önálló vállalati jogot, melynek egyik része a vállalatok belső szervezeti viszonyait, míg a másik része a munkaviszonyt, vagyis a munkajogot ölelné egységes jogágba. Ez a megoldás helyesebbnek mutatkozna, mint a szervezeti joganyagnak a munkajogtól függetlenül esetleg az államigazgatási jogba való utalása, miként a legújabb jogi kutatások helyesen kimutatják, hogy az állami vállalatot nem lehet a szó igazgatási értelmében vett állami szervként kezelni.[18] Ugyanakkor a költségvetésből gazdálkodó szervek belső szervezeti strukturális viszonyainak szabályozása viszont szerintünk az államigazgatási jog problémája kell, hogy legyen.

A polgári jogi szabályozási módszerek a belső szervezeti struktúra lazább, autonóm jellegű vonása miatt csak az egyesületeknél és a társadalmi szervezeteknél állnak fenn, éppen ezért csak ezek szervezeti, strukturális és tagsági viszonyainak kérdése képezi valóban a polgári jog tárgyát. Az állami vállalatok esetében pedig nézetünk szerint a szövetkezeti jogi koncepcióhoz hasonlóan a polgári jog szabályozási körébe csak az áruforgalom szempontjából jelentős jogalanyisággal kapcsolatos kérdések kívánkoznak.

Ezeknek a kérdéseknek jelentős része pedig nézetünk szerint minden jogi személyre,

[15] Prugberger T.—Pósfai J.: A népgazdasági jelentőségű szerződésekre vonatkozó hazai jogalkotás egyes anyagi és eljárásjogi problémáiról. Jogt. Közl. XXV. (1970.) 2—3. sz. 94. old. (jogesetközlés).

[16] Eörsi Gy.: A szocialista polgári jog alapproblémái. 33. old.

[17] Nagy L.: A szövetkezeti jog fejlődésének időszerű kérdései. Jogt. Közl. XXV. (1970.) 4—5. sz. 211. old.

[17/a] Eörsi Gy.: A gazdaságirányítás reformja és a polgári jog. Magyar Jog. XVI. (1969.) é. 370—371. old.

[18] Sárközy T.: Állam szerve-e az állami vállalat? Jogt. Közl. XXVI. é. (1971.) 3—4. sz.

állami gazdálkodó s nem gazdálkodó szervre, szövetkezetekre, egyesületekre és társadalmi szervre egyaránt egységesen szabályozható a Ptk-ban. Ezek a kérdések pedig: *a)* a képviseleti jogosultság kérdése, *b)* a jogképesség, a tevékenységi kör megvonása, *c)* és az előbbi kettővel összefüggésben a nyilvántartás kérdésének a rendezése.

E kérdések összefüggésben állnak a jogképesség relatív, vagy abszolút jellegének vitájával.[19] Magunk részéről a relatív jogképesség tágan kiterjesztett szabályozása mellett foglalunk állást. Vagyis a jogi személyek jogképessége arra a tevékenységi körre vonatkozzon, amelyet alapszabályba, működési szabályába felvett, és amelyet a működési szabályzat nyilvántartásba vétele, illetőleg megerősítése során jóváhagytak a részére. A jóváhagyást viszont csak akkor lehessen megtagadni, ha a tevékenységi körre vonatkozó feltételeknek nem felel meg. Tehát a jogi személy jogképességét a Ptk. csakis annyiban határolja be, hogy gazdálkodó szervről, intézményről, egyesületről vagy társadalmi szervekről van szó, ezen túlmenően azonban további behatárolást nem volna helyes végezni, ugyanakkor helytelen volna kimondani a jogképesség teljes abszolutizálásának az elvét, mert ez gazdasági tevékenységgel összefüggő és az indirekt gazdaságirányítás mellett is szükséges állami felügyelet megnehezítését és ezen keresztül egyes gazdálkodószervek össztársadalmi érdekekkel szemben álló tevékenységének megkönnyítését vonhatja maga után.

Ezért szükségesnek tartjuk annak kimondását, hogy a jogi személy csakis tevékenységi körére utaló nevet használhat. Az esetleges illegálisan végrehajtott profiltúllépések felderítésének megkönnyítése és részben a forgalom biztonsága érdekében[20] pedig egységes nyilvántartást kellene vezetni a megyei tanács igazgatási osztályánál valamennyi jogi személyről, elkülönítve azonban ezen belül a gazdálkodó jogi személyeket és egyéni cégeket, mely utóbbiakról egy, a tanácsi nyilvántartással összhangban álló másodlagos nyilvántartás a megyei bíróságon lenne. Ez a nyilvántartás utalna a jogképesség terjedelmére, s ha ez a jegyzék mind a tanácson, mind a bíróságnál nyilvános, akkor a telekkönyvi nyilvántartáshoz hasonló elvek szerint lehetne az elvárható gondos körültekintés elvégzésének, vagy el nem végzésének szabályai szerint a forgalom biztonságának sérelme nélkül a tevékenységi kör túllépésével kötött szerződéshez fűződő jogkövetkezményeket is levonni. A jogkövetkezmény-levonásnál azonban a forgalom biztonsága érdekében helyes kerülni minden olyan megoldást, amely a szerződés hatálytalanításához vezetne, vagy érvénytelenségét mondaná ki még valamennyi fél rosszhiszeműsége esetében is. Hatékony, és úgy véljük valamennyi rosszhiszemű felet érzékenyen sújtó intézkedést jelentene a gazdasági bírság kimondása, amely nemcsak saját tevékenységi körét túllépő szerződő féllel, hanem az ilyen szerződési ajánlatot tudva elfogadó másik féllel szemben is alkalmazható volna. Mindezt helyesnek tartanánk a Ptk-ban is rögzíteni.

2. A másik kérdés a jogi és természetes személyekre egyaránt egységesen vonatkozó korszerűsítést igénylő probléma, hogy ne csak akkor járjon a személyhez fűződő jogok megsértése esetén kártérítés, ha a személyhez fűződő jogok megsértése tényleges vagyoni kárt okoz, hanem akkor is, ha a hátrányban effektív és közvetlen vagyoni kár nincsen, de a személyiségre irányuló más irányú hátrány fenn forog.[20a] Előfeltételeül az ilyen kártérítésre jogosultságnak azt tartanánk, hogy a hátrány közvetett és áttételes utakon vagyoni hátrányok későbbi keletkezésének reális megnyilvánulási formáiban előre azonban nem látható esélyeit vesse fel.

Ez tehát nem jelentene egy tisztán „kilúgozott" eszmei kártérítés „fájdalomdíjszerű" visszahozatalát, hanem egy, a realitásokon nyugvó immateriális kártérítésre gondolunk, amely egyöntetűen alkalmas mind a gazdálkodó, mind a nem gazdálkodó jogi- és természetes személyek anyagi-vagyoni szempontból közvetlenül le nem mérhető egzisztenciális hátrányait kiegyenlíteni. Olyan egzisztenciális hátrányait, amelyek bekövetkezésére a sérelem reális lehetőséget nyújt. Az ilyen immateriális vagyoni kártérítés pedig elsősorban egy általánybírságnak a sértett javára történő megállapításával volna biztosítható,[21] miként ez a szabadalom és a védjegybitorlás terén ismeretes. Tekintettel pedig arra, hogy a szellemi alkotások joga és az iparjogvédelem végső soron a személyekhez fűződő jogokban gyökerezik, az ott alkalmazott megoldásoknak jogdogmatikailag megalapozottan az anyagelhelyezés logikus rendszerét elősegítve is helye lenne itten.

IV. A tulajdonjoggal kapcsolatos problémák

A) Hatályos Ptk-ánk a tulajdonjogi formákat nézetünk szerint ma már felesleges részletességgel differenciálja. A jelenlegi felosztás még egy évtizeddel ezelőtt élesebben felvetett osztályharc igényeit fejezi ki, amikor még a

[19] Sárándi I.: Az új gazdasági mechanizmus néhány jogi problémája. TIT Jogi Könyvtár Bp. 1967. — Az új gazdasági mechanizmus és a jog. Jogt. Közl. XXIII. (1968.) é. 2. sz.

[20] Vö. Világhy M.: A kereskedelmi név (cég) problémája. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szle. XV. (1968.) é. 598. old.

[20/a] A kérdés legújabb kimerítő és helyes irányú feldolgozását adja Török K.: Eszmei kártérítés. Jogt. K. XXV. (1970.) é. 8. sz. — Hasonlóként: Szabó E.: A nemvagyoni kártérítésről és az általános kárról. Magyar Jog. XVIII. (1971.) é. 4. sz.

[21] Hasonló álláspont Világhy M.-nál: Gazdaságpolitikai és polgári jog. Doktori ért. Bp. 1968. MTA kézirattár.

Ptk. tulajdonjogi rendelkezéseinek is meg voltak e téren a maga feladatai. Több mint egy évtizeddel ezelőtt még megvoltak a volt kizsákmányoló osztályok utolsó maradványai. Indokolt volt még akkor a tulajdonjog szabályaival is fokozottan fellépni — bár már csak roncsokban — azonban még itt-ott mégis létező tőkés magántulajdon ellen és élesen vigyázni arra, hogy a kisárutermelő-magántulajdon ne alakulhasson át tőkés magántulajdonná. Ma azonban a generációs kihalás folytán és szocialista társadalmi rendünk megszilárdulása következtében ezek a szempontok jelentőségüket vesztették. Ezért ma már a tulajdonjogi formák osztályozásánál csak benne foglalt részjogosítványok (birtoklás, használat, rendelkezés) eltérő sajátosságaira kell elsősorban az áruforgalom szempontjai alapján figyelemmel lenni.

Álláspontunk szerint a tulajdon intézményét erre figyelemmel először is két fő formára kellene a törvénykönyvben bontani; társadalmi tulajdonra és állampolgári tulajdonra, azonban e két fő kategórián belül továbbra is szükséges erőteljesen kihangsúlyozott alosztályozás. Egy ilyen megoldás indokát a korábbi kiélezett osztályharc előbb kifejtett szükségtelenné válásán felül elsősorban abban látjuk, hogy a gazdaságirányítás új rendszerével csökkentek az állami és a szövetkezeti tulajdonra vonatkozó nagy különbségek, nemcsak az áruforgalom szempontjából, hanem az állami gazdálkodó szerveknél is a szövetkezeti szektorhoz hasonlóan előtérbe került a mikrokollektív vonás. A fennmaradó különbségek így elsősorban a már kifejtettek szerint más jogágakban szabályozandó „belső strukturális" eltérésekből fakadnak. Ennek ellenére azonban nem hanyagolhatók el ezek a különbségek a polgári jog szempontjából sem, mégha nem is a legelsődlegesebbek. Nem hanyagolhatók el, mert azok végső gyökere társadalmi rendszerünk kizsákmányolást nem ismerő szocialista sajátosságaiban van, amit a polgári jogi szabályozásnak és a Ptk. dogmatikai rendszerének továbbra is figyelembe kell vennie. Ugyanakkor azonban az állami és a szövetkezeti tulajdon különbségeinek a jelenlegi erősségű kihangsúlyozását indokolatlannak tartjuk, miért is a jövőbeli szabályozás során azok mérsékeltebb, de nem lekicsinyített dogmatikai kimutatását tartanánk helyesnek. Úgy véljük, hogy így a kódexi szabályozásban a gyakorlati és az elvi jellegű igények helyes aránya ily módon lenne a legmegfelelőbben biztosítva. Hasonló az álláspontunk az állampolgárok tulajdonával kapcsolatosan is, ahol a személyi és a kisárutermelő tulajdon — bár gyakran összefolyik, keveredik egymással,[22] a gazdasági rendeltetésbeli különbségek azonban mégsem mosódnak el. Éppen ezért miként a Ptk. reform szabályozása során e közeledést indokolt figyelembe venni, ugyanakkor azonban nem volna szerencsés figyelmen kívül hagyni továbbra sem az állampolgári tulajdon két formája között a jövőben is létező gazdasági rendeltetési és jogdogmatikai különbségeket.

1. Ezért az eddigiek figyelembevételével mindenek előtt az egységes társadalmi tulajdon[23] jelentőségének, az állami és a szövetkezeti tulajdon egyenlő védelmének és egyenlő rangjának, valamint közös jogi ismérveinek a kidomborítását tartjuk szükségesnek a reformszabályozás során. Ezen belül a következőkre érdemes a figyelmet külön is felhívni a korszerű szabályozást igénylés szempontjából:

a) A társadalmi tulajdon felhasználását annak bármely formájában a tervirányítási rendszer helyett annak a népgazdaságban betöltött feladata és a szocialista állam által közgazdasági eszközökkel befolyásolt piac határozza meg.

b) Mind az össznépi, mind pedig a csoporttulajdont egymással szemben is azonos védelem illesse meg.[24]

c) A társadalmi tulajdon mindkét formája érdekében fellépő kárvallott személyt azonos kártalanítási igény illesse meg. A csoporttulajdon alanyának e téren a kárvallott beavatkozó hátrányára történő kedvezményben részesítenék a hatályos Ptk-hoz fűzött miniszteri indoka,[25] ma már — a szövetkezetek megerősödésével — nem áll fenn.

d) Az állami tulajdon kizárólagos tárgykörének és ezáltal a forgalomképtelen dolgok körének lényeges szűkítését igényli a népgazdaságirányításunk új rendszere. A Ptk. 168—169. §-aiba foglalt szabályozás ugyanis fékezőleg hat gazdaságirányításunk új rendjében az áruforgalomra.

e) Tekintettel arra, hogy gazdasági életünk rohamos élénkülésével egyre szélesednek az állami és szövetkezeti tulajdon kooperációjaként létrejövő vegyes társadalmi tulajdonban álló vállalkozások,[26] a társadalmi tulajdon vegyes

[22] Prugberger T.: A gazdaságirányítás reformja és a Ptk. egyes tulajdonjogi szabályai. Magyar Jog és Külf. Jogi Szle. XVI. (1969.) 11. sz. 679. old.

[23] Sárándi: A szocialista tulajdonjog változásai. Előadás. Bp. 1969. ápr. 17. Kossuth Klub. MJSZ. Főv. Szerv. Polg. jogi Szak. O. — TIT. Bp.-i szerv. rendezésében. Bővebben ismertetjük Magyar Jog. XV. (1969.) é. 679. old. Megjegyezzük, hogy szerző: A társadalmi tulajdon változásai címen a Bp.-i ELTE áll. és jogtud. Kara Actái XII. kötetében (Bp. 1970.) megjelent tanulmányában mintha visszalépne a társad. tul. egyes jellegéről eredetileg vallott és nézetünk szerint kiindulásában helyes koncepciójától.

[24] Nagy L.: Az új gazdasági mechanizmus és a szövetkezeti jog továbbfejlődésének elvi, kodifikációs és gyakorlati kérdései. Magyar Jog. XVI. (1969.) é. 6—7. sz. 395. l. — Sárándi: A társad. tulajdon változásai. Id. kötet 31. old.

[25] Hivatkozott cikkünk: Magyar Jog. XVI. (1969.) é. 11. sz. 680. old.

[26] Seres I.: A szövetkezeti tulajdon, különös figyelemmel az Mgtsz-tulajdonra. Jogt. Közl. XXV. (1970.) é. 4—5. sz. 201. old. — Sárándi I.: A társadalmi tulajdon változásai. ELTE. Áll. és Jogi Kar Actái. XII. köt. 27—31. old.

formáiról is elvi alapon kellene a Ptk-ban szólni. Szükségesnek látjuk ezt abból a szempontból is, mivel ezáltal is lehetne segíteni az 1970. évi 19. tvr. hatálybalépése után kialakult azon a visszás helyzeten, hogy a mg-i végrehajtási jogforrások és pénzügyi utasítások csupán praktikus pénzügyi szempontok alapján mesterkélt módon tesznek különbséget a vegyes formájú társulásokon belül az állami és a szövetkezeti társulások között.[27] A társadalmi tulajdon kifelé megnyilvánuló egységes jellege azonos elbírálást kíván meg minden társadalmi tulajdonban álló vegyes típusú társulási formával szemben.

2. Áttérve az állampolgárok tulajdonára, ezt a kört felölelő főcím alatt lehetne összevonni — ezen belül a jelenlegi szabályozásnál tompítottabb módon különböztetve — a személyi tulajdont és az árutermelő magántulajdont. Az utóbbin belül azonban már további különbségtétel szükségtelen, mivel tőkés jellegű magántulajdon ma már magyar állampolgár birtokában, használatában és rendelkezése alatt nincsen. Ugyanakkor viszont tapasztalható, hogy a szocialista és a kapitalista tábor békés gazdasági együttlétezése következtében a magyar állam bizonyos beruházásokat külföldi kapitalista érdekeltségekkel karöltve old meg. A kapitalista tulajdon közelsége viszont felvetheti egyes ügyeskedők részéről a kapitalizálódás iránti hajlandóságot. Ez és az ezt megelőző kifejtett körülmény éppen ezért annak kimondását igényelné a Ptk. reformja során, hogy magyar állampolgár tőkés tulajdon alanya nem lehet, csak külföldi állampolgár, de az is csak az állami érdekeltséggel karöltve. Azt viszont az állampolgári, tehát személyi s árutermelő magántulajdonra nézve egységesen kellene kimondani, hogy a tulajdonosi jogosultságok gyakorlása a köz érdekeit nem sértheti. Végezetül megemlítenénk, hogy a két forma közötti különbségek csökkenését ki lehetne fejezni terminológiai változtatással is, nevezve az első kategóriát személyi (vagy magán) használatú, míg a másikat személyi (vagy magán) árutermelő tulajdonnak.

3. Egy harmadik szabályozási körben felvethető a társadalmi és magán, vegyes tulajdon kategóriája is. Külföldi viszonylatban előfordulási esete ennek a már előbb említett külföldi tőkés érdekeltséggel való kooperálás, belföldi viszonylatban pedig a szocialista gazdálkodó szervezet és tagja, elsősorban a mezőgazdasági termelőszövetkezet és tagja között létesülő olyan együttműködés, miszerint a szövetkezet a tag háztáji gazdaságába, mint a közös gazdaság kisegítő üzemágába visszatérítés nélkül invesztál. A konkrét jogkövetkezmények levonása itt is, mint minden vegyes tulajdoni formájúé, végsősoron a tulajdonközösség szabályaiba torkollik.

B) A tulajdonjog részjogosítványainak, nevezetesen a tulajdon kezelésének, pontosabban a birtoklás, a használat és a rendelkezési jogosultság szabályainak egynéhány jelenlegi megoldása ugyancsak nem felel meg gazdaságirányításunk indirekt rendszerének, és ezért felülvizsgálást igényel.

Így mindenekelőtt a polgári jogi forgalomban résztvevő jogalanyok mindegyikénél ma már töretlenül fennálló mikrokollektív gazdasági önállóság megkívánja, hogy mind az össznépi, mind a kiscsoporti gazdálkodó egységek saját belátásuk szerint szabadon, külső szerveknek ebbe történő konkrét beleszólása nélkül, kizárólag saját döntéseik alapján gazdálkodhassanak a tulajdonukban és más címen rendelkezésük alatt álló vagyonnal. Ugyanakkor azonban az össztársadalmi szintű közvetett gazdasági irányításból szükségszerűen fakad az is, hogy ügyelni kell a polgári jog eszközeivel is arra, hogy a tulajdon és a vagyon feletti szabad rendelkezés ne fordulhasson a saját érdekek öncélú és az össztársadalmi érdekekkel ellentétes előtérbe állításához.

Ezen túlmenően azonban a tulajdonjog részjogosítványai gyakorlásának a korlátozása ellentétben áll gazdaságirányításunk rendszerének elveivel. Éppen ezért álláspontunk szerint az új szabályozásban egyfelől nyomatékosan ki kell mondani azt, hogy a tulajdonjog kezelése az állam társadalmi és gazdasági célkitűzéseivel összhangban, az össztársadalmi érdekek sérelme nélkül történhet csak. Másfelől azonban éppen ilyen hangsúllyal kell rögzíteni azt is, hogy ennél több megkötést tenni és így az állami szervek részéről a gazdálkodó jogalanyok bármelyik formájára a direkt irányítást alkalmazni ellentétben állna az új mechanizmussal.

Mégis az állam tulajdonosi érdekeltségébe tartozó vállalatok esetében nem lehet megtagadni az állam közvetlenebb beleszólásának lehetőségét. Különben ugyanis az állam tulajdonosi jogállása vállalatai vonatkozásában teljesen kiüresedne, amely az állami indirekt irányítás gazdasági eszközeinek elenyészéséhez vezetne.[28] Ezért indokoltnak tartjuk az állami gazdálkodó szervekre nézve azt, ha a Ptk-ban annyi kimondásra kerülne, hogy indokolt esetben jogszabályi felhatalmazással közérdekből és átmeneti jelleggel a tulajdonjog és részjogosítványainak gyakorlása korlátozható. Egy ilyen megoldás végsősoron összhangban állna az 1967. évi 39. tvr. 199. §-ával is, mely szerint jogszabály a szállítási szerződés kötését kötelezővé teheti. Meg kell ezzel kapcsolatban azonban jegyezni, hogy az 1967. évi Ptk. novella alkotója

[27] Tsz. R. 77. §. (1) és pl.: 7/1968. (II. 17.) MÉM. 6—7. §§-ok szerint: az Mgtsz. társulások az értékesítésnél másokkal összevetve korlátozott jogokkal bírnak. — E problémák elvi kiélezése megjelenik Sárándinál is: A társadalmi tulajdon változásai. ELTE. Áll. és Jogi Kar Actái. XII. k. 29. old.

[28] Eörsi szavalval: „az ilyen megoldás az anarchia veszélyét hordozza magában a kizsákmányolás veszélye nélkül". Megállapítás a jugoszláv koncepcióra. „Állami tulajdon — állami vállalat. ELTE. Áll. és Jogi Kar. Actái. XII. köt. 43. old.

itt az állami gazdálkodó szervek egymásközötti szerződéseire gondolt, aminek pontosítása az új Ptk. reform során igen fontos lesz, különösen akkor, ha a szállítási szerződés megszűnne önálló szerződési típus lenni. Ezen túlmenően pedig az 55/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet szerint szállítási szerződést szövetkezetek is köthetnek, márpedig álláspontunk szerint a tulajdonjog kezelése és a vagyon feletti rendelkezés tekintetében a szövetkezet a kizárólagosan saját tulajdonosi jellege folytán semmilyen formában nem utasítható. Ez a gazdaságirányítás reform-elvein felül a tulajdonjog dogmatikai elveivel is ellentétben állna.

Ezzel összhangban szükségesnek látjuk, hogy az állami tulajdon kezelésére vonatkozó speciális szabályok a Ptk.-ban a jövőben erősebben fejezzék ki a vállalati önállóságot, ugyanakkor azonban azt is, hogy az állam tulajdona egységes. Ez első látásra két ellentétes irányú követelmény, azonban ennek megfelelő egyensúlyú szintézisbe hozatala képes csak biztosítani az össztársadalmi és a kiskollektív érdekek közötti azt a megfelelő gazdasági és rajta keresztül azt a jogi érdekösszhangot, amelyre lényegében gazdaságirányításunk egész új rendszere felépül. Tekintve pedig, hogy az áruforgalom jellegét a tulajdon jellege határozza meg, igen lényeges, hogy ennek az érdekösszhangnak a biztosítékai ne csak a kötelmi jogon belül, hanem a tulajdonjogon belül is fenn álljanak. A kötelmi jog érdekösszhangbiztosítékainak ugyanis — ha azt akarjuk, hogy szilárd jogi alapokon álljanak — a tulajdonjogban kell gyökerezniük. Ezért a tulajdonjog területén az itt említett kölcsönös érdekösszhangbiztosításnak a kötelmi jogra kisugárzó nem kis jelentőségű helyes megvalósítása igen lényeges kritérium, amely mind az össztársadalom, mind pedig az egyes gazdálkodó egységek objektív érdekeinek megfelelve — álláspontunk szerint — csak a Sárándi Imre által először felvetett osztott tulajdonjogi megoldás intézményesítésével elégíthető ki.[29] Az osztott tulajdon ugyanis ebben az esetben biztosítja az össznépgazdasági érdeket megtestesítő állam, de ugyanakkor az egyes állami gazdálkodó szervek — mint kollektívák — tulajdonát is. E kettős tulajdon elismerése pedig a legalkalmasabb és legerősebb jogi eszköz az össztársadalmi és mikrokollektív érdekek összhangjának jogi biztosítására.

Ezt figyelembe véve az osztott tulajdonjognak a Ptk.-ban való kiépítését az állami tulajdonjogi viszonyok különböző területén először is egy olyan megoldásban látnánk, amely elvi szinten különválasztaná az állam által a vállalatnak az indításkor juttatott álló vagyont attól a vagyontömegtől, amelyet a vállalat későbbi működése során gazdálkodott ki. Ennek megfelelően:

a) Az állam által használatba adott telken, alapvető termelőeszközökön, valamint az alapításkor rendelkezésre bocsátott állóeszközökön a vállalat részéről egy speciális haszonélvezeti jog érvényesülne. Ennélfogva a haszonélvezet jogintézményét a következő tagolás mellett volna helyes bővíteni; első forma a haszonélvezet alaptípusa, míg a másik, az állami és esetleg más szocialista szervekre vonatkozó speciális, ingyenes vagy visszterhes típusa. Ezzel összhangban a földhasználati juttatást sem kellene önálló jogintézményként továbbra fenntartani, hanem beolvasztható volna a haszonélvezetbe és a használatba, azoknak egyes speciális alfajaként. A vállalatoknak történő indításkori eszközjuttatással egybekötött földjuttatást (ingatlanjuttatás) ugyanis az imént beillesztettük a haszonélvezetbe, annak speciális eseteként, az állam részéről történő egyéb ingyenes földjuttatások pedig elvesztették gyakorlati jelentőségüket. Ezen túlmenően maga a juttatás mint intézmény, nem önálló, hanem a haszonélvezet elemeiből tevődik össze.

b) A vállalati forgóeszközök és a vállalat által értékesítésre előállított, továbbá kereskedelmi tevékenység körében továbbtartás végett beszerzett termékek az össznépi tulajdonon felül az állami vállalat saját tulajdonában is lenne.

Az osztott tulajdonjogi megoldás azonban nem illeszthető be a hagyományos tulajdonjogi-dogmatikai fogalmaink közé, már csak azért sem, mert az állam különböző címeken elvonja a nyereség egy részét. Ezért tehát a mellérendelt jellegű tulajdonközösség intézménye itt nem jöhet számításba. Nem jöhet számításba a korábban kifejtetteknél fogva már csak azért sem, mert a szűkebb körű érdekek a szélesebb körű érdekeket nem sérthetik. Ennélfogva továbbra is el kell ismernünk a vállalat alárendelt helyzetét magával az állammal szemben. Így az állam és vállalatra osztott tulajdonjogi viszonyán belül az államot tulajdonosként, vállalatát pedig altulajdonosként indokolt kezelnünk.[30]

Az osztott tulajdonjogi megoldás nem ismeretlen fogalom a szocialista jogrendszeren belül. Kínában ugyanis a szovjet jogirodalmi feldolgozás adatai szerint a népi kommunák egyfelől össznépi, másfelől kisebb kommuna-közösségi, és végül „termelési brigád" tulajdonban is vannak.[31] Hasonló megoldás van most kialakulóban Bulgáriában is a nagyméretű szövetkezeti összevonások kapcsán.[32]

[29] Álláspontkifejtés: a 19. sz. jegyzetben megjelölt munkákban.

[30] Ezzel kapcsolatos álláspontunk korábbi kifejtése a 22. sz. jegyzetben id. munkánkban. 678—679. old.

[31] Pravo kolhoznoj szobsztvennoszti (pod. red.: Kazanceva) Moszkva. 1961. 29—33. old.

[32] Mgtsz. közi tanulmányúti tapasztalatcsere a Simasági „Egyesült Május 1." és a Georgij Dimitrov Prostorno T. K. Zs. (tartozik: a Szenevoi Agrokomplex-hez — Bulgária) között. 1971. jan. 15—21. között Simaságon, jún. 11—14. között Prostorno. Küldöttségcsere.

Az osztott tulajdonjognak ezek a megoldásai azonban egészen más indítékúak, mint amelyet a magyar Ptk. reformmal kapcsolatban a fentiek során felvázoltunk. Nálunk ugyanis az osztott tulajdonjogi koncepció fejlődésének gazdasági indítéka a fejlettebb és bonyolultabb szocialista áruforgalom igényei maximálisabb kielégítésének a biztosítása a vagyon fölött, a kiskollektíva nagyobb rendelkezési szabadságának biztosítása révén. Ezzel szemben a cél ott egyedül csak az, hogy vagyonvédelmi szempontból a kiskollektíva tagságának tulajdonosi törődése, érzülete erősebbé váljon.

Az általunk itt kifejtett osztott tulajdonjogi koncepcióval szemben azonban ellenérvek is lelhetők fel jogirodalmunkban. A legtekintélyesebb ellenérveket Eörsi Gyula sorakoztatja fel, ki szerint az osztott tulajdon koncepciója figyelmen kívül hagyja azt a lényeget, hogy az állami vállalat az állam tulajdonát, elsősorban termelőeszközeit egyesíti a munkával; a munkavégző csoporttal. Ennek fedezete — szerinte — abban van, hogy az állam valamennyi döntő kérdésben fenntartotta a jogkörét. „A tulajdonjog kizárólag az államot illeti meg, bármilyen széles körűek is a vállalat jogosítványai, ezek nem tulajdonjogi jellegűek.[33]

Értékelhetők ezek a vállalati jogosítványok Eörsi szellemes hasonlata szerint a „menedzser" jogai szerint, de az ugyancsak ő általa is felvetett haszonélvező jogai szerint is.[33a] A haszonélvezeti joggal, illetve hasonlóval való operálást az osztott tulajdonjogi megoldás mellett másik variációként egy korábbi írásunkban magunk is felvetettük.[33b] Utólag felülbírálva eme álláspontunkat, hibáját abban látjuk, hogy a haszonélvező is a saját tulajdonát értékesítheti csak, hiszen a Ptk. 125. § (1) bek-e szerint a terméken a termelőeszköztől való elválással szerez tulajdonjogot. Ha ilyen értelemben elismerjük, a vállalat tulajdonjogát az általa „piacra" bocsátott termékekre, a haszonélvezeti jog analógiája helytállóan felhozható. Ebben az esetben azonban ez az analógia az általunk itt kifejtett osztott tulajdonjogi koncepcióba torkollik. A menedzserjogokhoz való hasonlítás számunkra talán még tetszetősebbnek is tűnik. Kevésbé komplikált, helytálló is. Egy aggályunk van azonban vele szemben, nevezetesen, hogy elsikkadnak benne a mikrokollektív elemek, amelyek ugyancsak igen nyomós okként a mérleg másik serpenyőjébe kívánkoznak. Ezt a másik serpenyőt — nézetünk szerint — éppen osztott tulajdonjogi koncepció volna hivatott kielégíteni.

Az indirekt gazdaságirányítási rendszer bevezetésével teret kapott nagyobbmérvű mikrokollektív érdekeltség és a vele összefüggő osztott tulajdonjogi konstrukció megvalósítására vonatkozó itteni fejtegetéseink a továbbiakban a tulajdonnal való rendelkezés szabályai körében elsősorban — ahogy erre már utaltunk — a Ptk. 169. §-ában felsorolt fogalomképtelen dolgok körének jelentős szűkítését indokolja. Ezt követően legfeljebb csak a Ptk. 168. § (1) bek.-re és a (2) bek. a) pontjára nézve tartanánk fenn, de azok alól is kivételi lehetőséget adva. A Ptk. 169. § b—c) pontja teljesen időszerűtlenné vált. Ennek megfelelően a rendelkezési jogosultság alaprendszerét a Ptk. reform során a következő módon állítanánk fel: — főszabályban forgalomképtelen, amely alól azonban arra illetékes állami szerv kivételt adhat; — korlátozottan forgalomképes az állam által gazdasági szerve részére juttatott ingatlan vagy bizonyos értékhatár felett álló más állóeszköz, melyek elidegenítése csak az alapító szerv hozzájárulásával érvényes — minden más vagyon forgalomképes.

V. A szerződés általános szabályai

1. A szerződés általános szabályai felvezetésének a rendszere — miként ezt korábban kimutattuk — cselekvéstörténeti lefolyás alapján áll, amely cselekvéstörténeti lefolyásba, annak részmozzanataiként lettek beágyazva a XVIII. és XXVIII. fejezetekben szabályozott és a szerződéses viszony globális folyamatát kitevő, általában minden szerződésre jellemző, általános részjogintézmények. Ezért maga a rendszer a jövőben sem igényel változtatást. A rendszeren belül azonban kisebb kérdések igen, melyeket az alábbiakban kívánunk felvázolni.

2. Az általános szabályok körében minden olyan, az 1967. évi 39. tvr-el még hatályon kívül nem helyezett megkülönböztető rendelkezését következetesen ki kell iktatni, amely a szocialista gazdálkodó szervek szerződéseire a szerződések általános — diszpozitív jellegű — szabályai alól kivételt tesz, a kötött gazdaságirányítási szemléletből eredve.

a) Ebben a körben elsősorban a Ptk. 200. § (3) bekezdésére és a 316. §-ának második mondatára utalunk, miszerint szocialista szervezetek körében még ma sem lehet ingyenes, vagy kölcsönjellegű szolgáltatásra szerződést kötni, valamint a szerződésszegéssel telített teljesítést jogfenntartás mellett elfogadni. Mindez a szocialista gazdasági élet lüktetését szükségtelenül fékezi és okoz zökkenőket az egyes szocialista szervek belső gazdasági életében, s egymásközötti árukapcsolataiban.

b) Indokolatlannak tartjuk, hogy az állami pénzintézeti számlarendszerbe bevont szervezetek fizetéseire vonatkozó rendelkezések eltérjenek a Ptk. 292. és 293. §-ába foglalt általános és jól bevált szabályoktól. Álláspontunk szerint az állami pénzintézeti számlarendszer körében jelentkező fizetési rendszert is az általános sza-

[33] Eörsi Gy.: Állami tulajdon — állami vállalat. ELTE. Áll. és Jogi Kar Actái. XII. köt. 51. old.

[33/a] 33. sz. jegyzetben hiv. mű. 46. l. és 52. old.

[33/b] Magyar Jog XVI. (1969.) évf. 11. sz. 678. old. („quasi haszonbérlet terminológiával éltünk ott").

bályok szerint, egységes elvi rendszer mellett kellene kialakítani. A jelenleg is e téren fennálló rendszerbeli kettétagoláshoz vezető eltérő szabályozás ugyanis még a kötött gazdaságirányítás pénzügyi rendszerében gyökerezik.

c) Hasonló okok alapján indokoltnak tartanánk, ha a Ptk. elkövetkezendő reformja során egységesen kerülne szabályozásra az elévülési idő, a szocialista és nem szocialista gazdálkodó, valamint a nem gazdálkodó jogalanyok között. Nézetünk szerint a különböző szempontok összemérése azt indokolná, hogy főszabályként az elévülési idő általánosan 5 év legyen, viszont a jogalanyokra tekintet nélkül minden pénzkövetelés 2 vagy 3 év alatt évüljön el, a szocialista szervek pénzköveteléseire vonatkozó egy éves határidő kiiktatása mellett.

3. A „szerződés létrejötte" címszó alatt közölt 212-től 225-ig terjedő szakaszokat követően helyes volna a gazdasági tevékenységgel „hivatásszerűen" foglalkozó „autonóm struktúrák" közötti gazdasági-forgalmi jellegű szerződések létrejöttének az alaptípusú szerződésektől az előkészítés szükséges bonyolultsága folytán elütő sajátosságait egységes, szintézist biztosító módon szabályozni. Ezáltal egységes diszpozitív szabályok volnának adhatók a „gazdasági" szerződések szállítási, vállalkozási és más szerződéses típusaira nézve, melyet jelenleg különböző kormány és szaktárcarendeletek egymástól eltérően szabályoznak. Úgy véljük, hogy az egységes szabályozás kiinduló modelljeként a gazdálkodó szervek vállalkozási szerződéseit szabályozó 44/1967. Korm. sz. rendelet idevonatkozó szabályait volna helyes tekinteni, melyek korszerűbbek a szállítási szerződésekre vonatkozó 46/1967. Korm. sz. rendelettel módosított 10/1967. Korm. sz. rendelet felemás megoldásainál.

4. A hatályos Ptk. XXI. fejezetében a szerződések érvényességének kritériumaira vonatkozó szabályok körében a következő problémákat vetnénk fel:

a) A semmisség és a megtámadhatóság szabályainál ellentmondás áll fenn a 336. § (2) bek. c) pontja és a (4) bek. között. Ugyanis míg az előbbi jogszabályhely szerint a szolgáltatások feltűnő aránytalansága esetében a szerződés megtámadásának határideje a sérelmet szenvedő fél teljesítésekor veszi kezdetét, addig az utóbbi jogszabályhely szerint a megtámadás joga a megtámadási határidő megnyílta utáni teljesítés esetében megszűnik. Eme ellentmondás áthidalása jelenleg problémákat okoz a bírói gyakorlat számára.[34]

b) A szerződés részleges érvénytelenségére vonatkozóan a 238. §-ban adott szabályozás konstrukciójának megfordítását igényelné a forgalom biztonsága és a gazdasági élet egységes elvek szerinti szabályozásának a kívánalma. Ennek figyelembevételével indokoltnak látszana, hogy részleges érvénytelenség esetén főszabályként a szerződés egésze nem dőlne meg, csak akkor, ha a felek anélkül nem kötötték volna meg.

c) Az egyezségnél indokolt volna a fenti ponttal egyező elvi alapon kiegészíteni a 240. §-ba foglalt szabályozást még egy kérdéssel, miszerint az egyezség hatálytalan, ha valótlannak bizonyul olyan körülmény, amelyet az egyezséget kötő felek valónak tartva, az egyezség megkötésekor alapul vettek. Bár e szabály a Ptk. 240. §-ához fűzött miniszteri indokolás alapján levezethető a 240. § (2) bekezdéséből, ez a levezetés azonban logikailag többszörös gondolati áttételt igényel, minél fogva a forgalom biztonsága számára nem egyértelműen következik ebből a levezetésből ez a végeredmény.

5. A szerződés teljesítésének mikéntjénél a Ptk. 278. § (1) és (2) bekezdése főszabályként a teljesítés helyeként a kötelezett lakó-, illetőleg székhelyét jelöli meg. Ezzel szemben a 46/1967. Korm. sz. rendelettel módosított 10/1966. Korm. sz. rendeletben szabályozott szállítási szerződés teljes egészében, az 54/1967. Korm. sz. rendeletben szabályozott termékértékesítés pedig csak az egyéni termelők vonatkozásában tér át a fordított megoldásra, ellenkező kikötés hiányában a teljesítés helyét a jogosult telephelyére helyezve át. Ugyanígy a vállalatok vállalkozási szerződéseinél kivitelezés és szerelés esetén a 44/1967. Korm. sz. rendelet, illetve az alapfeltételek idevonatkozó szabályai a megrendelő telepéhez kötik a teljesítést. A megoldások tehát korántsem mutatnak egységességet olyannyira, hogy a Ptk. főszabályával ellentétes megoldások immár főszabály formát kezdenek ölteni. E heterogén jellegű szabályozásból viszont már szinte arra lehet következtetni, hogy a jogfejlődés főszabállyá éppen a Ptk-ban jelenleg szabályozottnak az ellenkezőjét kívánná tenni. Helyes megoldáshoz azonban ez sem vezetne, mivel a kötelezett telepén történő teljesítés gyakorisága is megmaradna éppen olyan széles körben.

Nézetünk szerint sem az egyik, sem pedig a másik megoldási módnak főszabállyá tétele útján történő egységes szabályozásra irányuló kísérlet nem éri el a célját. Megítélésünk alapján helyes megoldást e téren egy differenciált diszpozitív szabályozás adna, mégpedig oly módon, hogy — ellenkező megállapodás hiányában — a főszabály a Ptk. 278. § (1) bek. b) és c) pontjaiban felsorolt esetei kivételével a gazdasági tevékenységgel hivatásszerűen foglalkozó jogalanyok — beleértve az egyéni céget is — között tevékenységi körükbe tartozó polgári jogi kapcsolatokban helyközi teljesítés esetén annak helye a megrendelő telepe, egyéb esetekben pedig a kötelezett telephelye legyen. E megoldás mellett szól az a körülmény is, hogy a nagyvolumenű helyközi szállítások esetén a

[34] Benedek—Világhy: Határesetek a polgári jogban. 8. A megtámadási határidő számítása a szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnő aránytalansága címen. (Ptk. 236. §. Magyar Jog XII.) 1966. 6. sz. Biha. 4239. sz. jogeset. XII.

fuvarozót, a szállítmányozót a szállító szokta kiválasztani, így ő kerül velük közvetlen jogviszonyba. Indokolt ezért, hogy cselekményeiért a megrendelő részéről történő átvételig mint feladó a veszélyviselés kiterjesztődése útján a megrendelő irányában ő feleljen. Az egységes rendszer szerint történő szabályozás mellőzését tehát itt az életviszonyokhoz való rugalmas asszimilálódás igényelné.

Az eddig kifejtettekkel összhangban a teljesítés módja tekintetében a Ptk. 283. § (2) bek-ének kiegészítése mellett kifejezetten szólni kellene arról, hogy a szállítás költségeit — ellenkező megállapodás hiányában — a megrendelő tartozik viselni, nemcsak azért, mert a gyakorlatban „rezsi" költségként amúgy is felszámításra kerül, hanem azért is, mert a veszélyviselés kiterjesztésével összhangba hozva ez jelentené a terhek igazságos megosztását.

6. A forgalom biztonsága, a gazdasági folyamatok egészséges menetének biztosítása szempontjából indokolt volna a szállítási szerződéseknek azt a szabályát minden szerződésre vonatkozóan átvenni, hogy a késedelembe eső haladéktalanul póthatáridőt vállalni köteles. E póthatáridő vállalási kötelezettséget azonban nemcsak a kötelezetti, hanem a jogosulti késedelem esetére is helyes volna kiterjeszteni. Ugyanakkor azonban a kötelezetti késedelem körében helyesnek tartanánk a Ptk. 300. §-ának módosításával Eörsi Gyula koncepciójának megfelelően lehetővé tenni, hogy a jogosult érdekmúlás bizonyítása nélkül is elállhasson a szerződéstől.[35]

7. A problémáknak egy nagyobb csokrát adja a hibás teljesítésért fennálló felelősség szabályozása, amelyet rendszertani problémák tárgyalásával vezetnénk be:

a) A hibás teljesítés körében a Ptk. jelenlegi rendszere csak a kellékszavatosság intézményét szabályozza. Nézetünk szerint a kellékszavatosságot követően volna helyes a Ptk-ban tárgyalni a jogszavatosság problémáit, annak tartalmát, érvényesítési határidejét és egyéb, itt nem említett kérdéseit is. Így a jogszavatosság megszűnne a vételi jellegű ügyletek speciális intézménye lenni és általános szerződési jogintézménnyé válna, amire minden alap megvan, hiszen a jogszavatosság problémája az adás-vételen és a hozzá hasonló kötelmeken kívül más nevesített kötelmeknél — így a bérletnél, haszonbérletnél, bizományi szerződésnél stb-nél — is jelentkezik.[36]

b) A jótállás szerződést biztosító mellékkötelem. Dogmatikailag ezért nem vitásan, helyesen járt el a hatályos Ptk. alkotója, amikor a hasonló típusú jogintézményekkel együtt egy rendszeren belül szabályozza. A gyakorlati élet viszont azt mutatja, hogy a szerződő felek jótállása szinte kivétel nélkül a szavatossági jogok megerősítéseképpen — kellék és jogszavatosság körében — vállalnak kötelezettséget.[37] Éppen ezért felvetődhet, hogy a Ptk. reformja során nem volna-e helyesebb, nem a szerződést biztosító mellékkötelezettségek között, hanem a szavatossági jogokra és azok érvényesítésére vonatkozó szabályokat követően szabályozni a jótállást. Annál is inkább, mert nemcsak a jótállási jogok tartalma, hanem azok érvényesítési módja is sok rokon vonást mutat a szavatosság intézményével.[38]

c) Áttérve a szavatosságból és a jótállásból fakadó jogok érvényesítésének szabályaira, jelenleg e téren a szabályozás meglehetősen tarka képet mutat. A Ptk. 305—8. §§-ai szerint kellékszavatosság esetében különbséget kell tenni nyílt és rejtett hiba között, ezenkívül a szavatossági igénybejelentést mereven előírva 8 napos közlési határidőhöz köti. Ezt követi a 6 hónapos jogvesztő perlési határidő. A megjelölt szavatossági igény helyett pedig egy másikra utóbb áttérni nem lehet. Ezzel szemben a szocialista szervek szállítási, termékértékesítési és vállalkozási szerződéseiről szóló jogszabályok kiiktatták a rejtett s nyílt hiba közötti megkülönböztetést, valamint a 8 napos közlési határidőt, s a perlésre (igényérvényesítésre) általában 6 hónapos, a rejtett jellegű hibákra pedig általában 3 éves elévülési határidőt állapítanak meg. Ugyanakkor a már egyszer megjelölt szavatossági igényt meg lehet utóbb változtatni. A Legfőbb Bíróság XXX. és XXXI. polgári kollégiumi állásfoglalásai lényegében az élethez kívánják igazítani a Ptk. merev szabályait, lehetőséget biztosítva a jogvesztő határidők rugalmasabb kezelésére, s végsősoron helyettük az 5 éves elévülési idő alkalmazhatóságának biztosítása által. A jogszavatosságra vonatkozó — jelenleg az adás-vétel körében elhelyezett — szabályok viszont az igényérvényesítésre nézve az általános elévülési határidőkön túlmenően nem tartalmaznak más szabályokat.

E rövid összefoglalóból is kitűnik, hogy jogfejlődésünk tágítani igyekszik a Ptk-ban lefektetett rövid és meglehetősen merev határidőket, mivel hogy azok gyakran vezettek a jogosultak indokolatlan érdeksérelmére. A Ptk. ugyanis túlzásba vitte a kötelezett megvédésének az elvét az esetleges alaptalan zaklatásokkal szemben, a jogérvényesítésnek túl rövid határidőkhöz való kötése révén.[39] Ugyanakkor

[35] Eörsi Gy.: A reális teljesítés elve a gazdaságirányítás új rendszerében. Jogt. Közl. XXIII. év. (1968.) 7—8. sz. 350—351. old.

[36] Ennek alapján a szavatosság valamennyi kérdésére nézve kiterjesztve utalunk Zoltán Ö.-re: „olyan megoldásokra kell törekedni, amelyek minél több szerződéstípus tekintetében fogadhatók el általános szabályként. A szavatossági jogok új szabályozásáról. Jogt. Közl. XXV. (1970.) é. 2—3. 70. old.

[37] Vö.: Benedek K.: A minőségvédelem korszerűsítése polgári jogunkban. Magyar Jog. XVI. (1969.) é. 1. sz. 7. old.

[38] Bővebben: Benedek K.: Előbbi jegyzetben, id. mű. 2—6. l. Ugyanezen álláspont: Zoltán Ö.: A hibás teljesítéssel okozott kárért való felelősség és a jótállás új szabályozásáról. Jogt. Közl. XXI. (1970.) é. 9. sz. 482. old.

azonban fel kell figyelni arra is, hogy jogfejlődésünk most ne a másik végletbe essen.[40] A Ptk. reformja során ezért mindkét irányban a szempontok megfelelő összhangbahozatala útján kell a helyes megoldást megkeresni. Magunk részéről ezt a következőkben látnánk:

Tekintettel arra, hogy csak a kellékfogyatékosság bizonyíthatósága változik meg, viszonylag rövid idő alatt, a jogszavatosságé nem, ezért az általános elévülési határidőnél rövidebb határidők alkalmazására csak az előbbi körben van szükség. Ezért a két szavatossági kör egymással együtt nem szabályozható, csak egymás mellett. Mindkét szavatossági formánál azonban egyformán indokolt lehetővé tenni az áttérést a már egyszer bejelentett szavatossági jogról egy másikra.[41] A kellékszavatossági körben a rejtett és nyílt hiba szerinti osztályozás a technika előrehaladásával elmosódik. További kategórikus fenntartása tehát nem indokolt. A 8 napos szavatossági igénybejelentési (közlési) határidőt indokolt volna 30 napra terjeszteni, mely határidő a mennyiségi s minőségi átvételtől, a hibának csak huzamosabb használat során történő kiütközése esetén pedig ettől az időponttól kezdve számítana. Ennek bizonyítása azonban az igényérvényesítőt terhelné. A perlésre egyéves elévülési határidőt tartanánk helyesnek megállapítani, mely alól kivétel csak a huzamosabb használat után kiütköző alkalmatlan szolgáltatás lenne, melynek esetében az igény érvényesítésre az általunk korábban kifejtett rövidebb időtartamú általános elévülési időn belül volna ugyancsak lehetőség.

Mivel pedig a jótállás nézetünk szerint nem más, mint a bizonyítást a vállalóra átfordító keretjog, amelyet más jog tölt meg tartalommal, a jótállás mibenlétének jogszabályi meghatározását — amelyet jelenleg a Ptk. 248. §-ával kapcsolatban hiányolnak is[42] — a kellék- és jogszavatosságra való utalással kellene elsősorban megvalósítani.

VI. Az egyes szerződések

1. Több nevesített szerződést érintő rendszerezési kérdésként jelentkezik az ún. népgazdasági jellegű szerződések szabályozása. Jelenleg a Ptk-ban a szocialista szervek egymásközötti szállítási és vállalkozási szerződései, mint ún. tervszerződések, valamint a mezőgazdasági termékértékesítési szerződések önállóan nevesített szerződésként különálló fejezetekbe foglalva nyernek szabályozást. (XXXV. és XXXVI. fej.) A tervszerződésekkel kapcsolatosan a polgári jog tudománya egyre erőteljesebben hangoztatja, azok egyfelől „dare", vagyis adásvételi, másfelől „facere", vagyis vállalkozási jellegét,[43] mely vonatkozik az 1967. évi 39. tvr. hatálybalépése óta inkább „dare", mint „facere" jelleggel a mezőgazdasági termékértékesítési szerződésekre is. Ezzel szemben a mezőgazdasági termékértékesítési szerződések továbbra is önálló kezelését az irodalomban többen a mezőgazdasági terméknek, mint szolgáltatásnak sajátos jellegével indokolják.[44] Egy előbbi tanulmányunkban ennek az érvelésnek szerintünk fennálló támadható pontjaira rámutattunk.[45]

Álláspontunk azonban az volt, hogy a mezőgazdasági termékértékesítési szerződéseket a szocialista szervek egymás közti szállítási és vállalkozási szerződéseivel együttesen ún. „népgazdasági" szerződésként kellene szabályozni.[46] E korábbi — lényegében az NDK jogi megoldásaival egyező[47] — álláspontunkkal szemben ma már inkább Eörsi Gyula koncepciója[48] felé hajlunk, s vele egyezően álláspontunk (fent hivatkozott cikkünkből e sorok írójának) az, hogy a Ptk. nevesített kötelmeinek rendszerében a „dare", a „fadere" és a „prestare" szerinti felosztást indokolt következetesen végigvinni. Egyúttal lehetővé tenni azt, hogy olyan szabályok, mint amilyenek pl. a „népgazdasági" szerződéseknél alkalmazott kötbérekre is vonatkoznak, más szerződésekkel együtt, egységes szabályozást nyerhessenek a Ptk. IV. rész I. címében, az ott elhelyezett jelenlegi szabályok e követelmények kielégítésére alkalmas szükség szerinti megváltoztatása mellett.

Miként minden jelenség horizontálisan, ugyanakkor vertikálisan is osztályozható, ez áll fenn lényegében itt is. Alapjogforrási-kódexi szinten úgy véljük, hogy a horizontális szempont a lényegesebb, s a vertikális osztályozás megoldható alapfeltételi-szerződési szinten, a gyakorlat síkján. Szembetűnően kifejezésre jut ez jelenleg az USA-ban, ahol egyes mező-

[39] Dr. Zoltán Ö.: A Legfelsőbb Bíróság XXX., XXXI. és XXXII. sz. polgári elvi döntéseiről. Magyar Jog. XIII. (1966.) évf. 3. sz. 123—124. old.

[40] Zoltán Ö.: „A szabályozás alaptónusát a jogosulti (fogyasztói) érdek elsődleges védelmének kell megadnia." A szavatossági jogok új szabályozásáról. Jogt. Közl. XXV. (1970.) é. 2—3. sz. 70. old.

[41] Hasonló álláspont Zoltán Ö.-nél. Előbbi jegyzetben id. mű. 74. old.

[42] Csanádi Gy.: A szerződési rendszer továbbfejlődésének problémái. Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből c. tan. köt. Bp. 1967. — U. ö.: A népgazdaságban alkalmazott intézmények kodifikációs elhelyezésének kérdései. Magyar Jog. XIV. (1967.) 407. old. Eörsi: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. 142. sz.

[43] Sárándi I.: A mezőgazdasági termékértékesítés új szabályai elé. XXIII. (1968.) é. 6. sz. — Pongrácz A.: Vita: A gazdaságirányítás reformja és a polgári jog témakörében. Magyar Jog. XVI. (1969.) é. 373—374. old.

[44] U. a.

[45—46] Prugberger—Pósfai: A népgazdasági jelentőségű szerződésekre vonatkozó hazai jogalkotás egyes anyagi és eljárásjogi problémáiról. Jogt. Közl. XXV. (1970.) é. 2—3. sz. 89. old.

[47] Gezets über der Vertragssyztem in Sozialistischen Wirtschaft (Vertragsgezets) vom 25. febr. 1965. (G. B. 1. I. S. 107), und: Siebente Durschführungsverorduung zum Vertragsgesets. Wirstschaftverträge der sozialistisches Landwirtschaftsbetribe Vom 22. április. 1965. G. B. 1. II. S. 431.

[48] Fenti jegyzetben id. munka. 90—91. old.

gazdasági termékforgalmazó vállalatok „növesztési szerződés" (contract growing) alapján vetőmagot, növényvédőszert stb. az egyes farmgazdaságoknak rendelkezésre adva, a kívánt növények megtermesztésére, míg mások etetési szerződés (contract feeding) alapján a farmgazdaságba állatok felhízlalására adnak megbízást.[49] Ezek a szerződések hasonlítanak a mi korábbi termelési és hizlalási szerződéseinkhez, lényegében az ottani mezőgazdasági gyakorlat is így kezeli őket a fent megjelölt módon elnevezve az írásban megkötött ilyen szerződéseket. Ugyanakkor azonban nem vitás, hogy jogdogmatikailag ezek a szerződések „facere" jellegűek és ennek megfelelően az USA-ban is egy általánosabb szerződési kategória, a „contract for works labour and services" alá vonják őket. Ez az alapgondolat nálunk is hasznosítható. Ennek megfelelően Eörsi Gyula álláspontjával egyezően az adás-vétel alaptípusát és jelenleg szabályozott egyes külön nemei után, de még ugyanazon a fejezeten belül kellene altípusként szabályozni a Ptk-ban a szállítási s mezőgazdasági termékértékesítési szerződést, nem téve különbséget a kettő között. A vállalkozási szerződések körében pedig az alaptípus leírása után a gazdálkodó szervek egymásközötti vállalkozási szerződéseit lenne indokolt szabályozni, beleértve a tervezési, kivitelezési, technológiai-szerelési, kutatási és mezőgazdasági termelés-hizlalási szerződéseket is, mely utóbbit nem vetnénk el — miként ezt az 1967. évi Ptk. novella tette —, hanem variációként fenntartanánk továbbra is. E szállítási és vállalkozási jellegű népgazdasági szerződések további és szakmai szempontból történő vertikális osztályozását azonban már nem a kódexre, hanem végrehajtási jogforrására és a nem kötelező alapfeltételekre bíznánk. Ezzel áll összhangban az a nézetünk is, hogy a mezőgazdasági termékekre vonatkozó tárolási szerződéseket csak a szabályozásnak ez utóbbi, alsóbbszintű szféráiban helyes specifikusan kezelni, a kódexben azonban a többi letéti formával együttesen letétként helyes figyelembe venni, dogmatikai konstrukciójának megfelelően. Arról azonban lehetne vitatkozni, hogy nem volna-e helyes specifikus jellegét a „letét" különös nemei körében de lege ferenda megemlíteni.

2. A gazdaságirányítás új rendjére áttéréssel gazdasági síkon megvalósított megrendelői érdekvédelem erősítése megkívánja polgári jogunktól, hogy ott, ahol ennek dogmatikailag is helye van, erősítse az egyes nevesített szerződések körében a kötelezett „custodia" felelősségét. A jelenlegi szabályozást legszétfeszítőbben jelentkezik ez az igény a gyakorlatban a vállalkozási szerződésnél, ahol a hatályos jog szerint a vállalkozónak átadott dolgok (anyagok) tekintetében a „casum sentit dominus" elv alapján érvényesül a veszélyviselés. Így a vállalkozó a neki átadott dolgokban esett károkért csak akkor felel, ha kimutatható terhére vétkes károkozás.[50]

Tekintettel arra, hogy a megrendelő birtokon kívül van, a „custodia" felelősség bevezetése a vállalkozókat a jelenleginél sokkal lelkiismeretesebb munkára, őrzési-óvási tevékenységre késztetné. Ezzel összefüggésben a vállalkozók részéről e téren a megrendelők hátrányára tapasztalható általánossá vált lazaság kiküszöbölését célozva normatív jelleggel volna helyes felhasználni az NDK „Vertragsgesets"-éből a „Werkvertrag"-ra vonatkozó 69. §-át. „Der Auftraggeber ist verpflichtet, die ihm von Auftraggeber zur Ausführung der Leistung übergebenen Gegenstände in Abhut zu nehmen, und alle Masshahmen zur Sieherung der Ihm übergeben Gegenstände zu treffen".

A „custodia" felelősségnek és a fokozott gondviselésnek ezt a konstrukcióját kellene a jelenleginél egyértelműbben és kidomborítottabban kifejezésre juttatni, mindazoknál a további nevesített kötelmi formáknál is, amelyeknél a megrendelő egyes vagyontárgyai a megrendelést elvállaló birtokába kerülnek át. Így: különösen a letét, a fuvarozás, a bizományi és a szállítmányozás esetében. Szükségesnek tartjuk ezt azért, mert polgári jogunknak ez a néhány szerződéstípusa olyan, ahol a szerződő felek egyikének tulajdona bizalmi jelleggel a másik fél őrzésébe és időleges birtokába kerül át. Ez a tény pedig általában megfosztja a tulajdonost tulajdona sorsának folyamatos figyelemmel kísérésétől. Mindez indokolja, hogy a „custodia" felelősség a vétkességi felelősség fő formájának fenntartása mellett nem a felelősség általános szabályai körében, hanem csak e néhány szerződésnél a Ptk. elismert jogintézményévé váljon.

3. A gazdaságirányítás új rendszerére történt áttéréssel különös jelentőségre tett szert és igényel az intézmény dogmatikai rendszerére is kiható módosítást a Ptk. XLVI. fejezetében szabályozott polgári jogi társaság. Az 1967. évi 39. tvr. korszerűsítő tevékenysége e vonatkozásban nem elégíti ki az igényeket. Következetesen az igényeket egy olyan szabályozás tudná csak kielégíteni, amely figyelembe venné azt, hogy egészen más a hivatásszerűen gazdasági tevékenységgel foglalkozó „autonóm struktúrába" tartozó jogalanyok társulása, mint az ilyen tevékenységgel nem hivatásszerűen foglalkozóké. Ezért a polgári jogi társaságot nézetünk szerint két alcímre bontva lenne helyes szabályozni. Az első alcímbe alapmodellként javasolnánk a nem kifejezetten és túlnyomórészt „hivatásszerűen" gazdálkodás céljára létrejövő „egyszerű" polgári jogi társulásokat, beleértve az olyan kooperációs megoldásokat is, amelyek alapján több ál-

[49] Michel J. Lukacs Goseni lakos (ny) B. 1841. farmergazdaságát kötő ilyen tárgyú szerződés betekintése alapján. Sárvár, 1971. ápr. 28.-iki konzultáción.

[50] Zoltán Ö.: A vállalkozási szerződés. Bp. 1963. 155 l. — 306. old.

lami és szövetkezeti gazdálkodó, társadalmi és igazgatási szerv közös költségráfordítással gazdasági szociális vagy más létesítményt (pl. bölcsőde, óvoda, kórház stb.) hoznak létre, s tartanak fenn.[51] Ezzel szemben a második alcímben a jogi személyiségeket még el nem érő valamennyi gazdasági társulás alapvető elveit (beleértve a vállalatok egyesüléseit, s a szövetkezetek, vállalatok egyszerűbb gazdasági együttműködéseit is) volna helyes egységesen szabályozni. Itt ugyanis még az autonóm struktúra dominál, szemben az önálló jogi személyiségre szert tevő gazdasági társulásokkal, melyek „kollektív" jellegű struktúrájuk folytán a vállalati vagy szövetkezeti jogba tartoznának, szektorális tagoltságuk szerint. Ez lenne az alapkódexi szintű horizontális tagolás, míg az alsóbb fokú vertikális szintű tagolásnak megfelelne az 1970. évi 19. sz. tvr.

VII. A szellemi alkotások joga

A szellemi alkotások védelmére s felhasználására vonatkozó joganyag dogmatikailag, tartalmilag s rendszertanilag is a polgári jog szerves részét képezi. Egy olyan komplex joganyaga a mikrokollektív struktúrák személyi s áru jogviszonyainak, amelyek alkatelemeinek gyökerei a személyiségi, a tulajdonjogba s a kötelmi, sőt az öröklési jogba nyúlnak be, amely elemek azonban a speciális szabályozási tárgy és szabályozási viszonyok következtében, a megszüntetve megőrzés útján speciális „jogtestté" álltak össze, de a polgári jogon belül.[52] Éppen ezért indokolatlan, hogy e joganyagot a Ptk. nem kodifikálja és csak különböző részjogforrások — miként ezt jelenleg az 1969. évi II., III. és IX. tv. (szerzői jog, találmány és védjegy) teszi — vonják szabályozás alá. Ezek a részjogszabályok jók, mivel anyagi s eljárásjogi komplex szabályozást tartalmaznak, s így gyakorlativertikális síkon az igényeket kielégítik. Horizontálisan azonban ketté kell bontani. Az anyagi vonatkozásokat a Ptk. egy új önálló főrészében, azt két alrészre bontva, míg a fent felsorolt jogforrásokban található lényegileg hasonló eljárásjogi szabályok elvi szintézisét a Ppben, a külön eljárások egy új fejezetét alkotva kellene megoldani. Visszatérve immár a Ptk-ba kívánkozó anyagi szabályok szintézisére, úgy véljük, hogy az említett két alrész egyikében a szerzői jognak (műalkotás és mű eladása), míg a másikban a feltalálói jognak (találmány, szabadalom, védjegy, mintaoltalom) fő elvi konstrukcióit kellene szabályozni a már elkészült vertikális szabályozásra figyelemmel, annak továbbra is hatályban tartása mellett.

Figyelembe véve azonban azt, hogy nem is olyan régen a fent hivatkozott törvényekkel átfogó módon szabályozásra kerültek a szellemi alkotással kapcsolatos jogviszonyok, ügyelni kell a szabályozás felesleges megkettőzésének, a szükségtelen átfedések elkerülésére.

Ugyanakkor azonban a másik oldalon vigyázni kell arra is, hogy a Ptk-ba ne csak „l'art pour l'art", csupán a rendszertani egység kedvéért teljesen kilúgozott, üres és semmitmondó szabályok felvételére kerüljön sor. Nézetünk szerint mindkét síkon jelentkező hiba elkerülhetőségének megvannak a reális objektív előfeltételei. Nézetünk szerint ugyanis a Ptk-ban elsősorban mind a szerzői jognak, mind a feltalálói jognak alapvető struktúráit kellene meghatározni, kimutatva a kettő közötti azonosságokat, de egyúttal az egymástól elhatároló különbségeket is. Így mindkét vonatkozásban ennek figyelembevételével kellene meghatározni mind a személyi, mind pedig a vagyoni jogok belső tartalmát, az ezekkel összefüggő jogok gyakorlásával kapcsolatos sarkalatos és elvi kérdéseket, beleértve a különböző típusú felhasználási szerződések strukturális kérdéseit is.

Egy ilyen jellegű, a Ptk-ban történő szabályozással az egyes jogintézmények egy jogforrásba kerülésével jobban kidomborodnának a feltalálói jogon belül levő különböző jogintézményeknek, úgy mint a szabadalomnak, a védjegynek és mintaoltalomnak az eltérések ellenére is fennálló közös strukturális vonásai. Ezek ugyanis jelenleg az egymástól elkülönült és önálló törvényekben történő szabályozása mellett elsikkadnak.

Végezetül felvetődik még itt az is, hogy a szellemi alkotásokra vonatkozó joganyag rendszertanilag hol nyerjen elhelyezést. Nézetünk szerint ez a joganyag a kötelmi jog és az öröklési jog közé kívánkozna, mert bár tartalmaz öröklési jogi elemeket, viszont ezek az elemek elenyészőek a személyiségi jogi használati és rendelkezési jogi elemekhez viszonyítva. Ezen túlmenően pedig a szellemi alkotások joga elsősorban azokkal a polgári jogi intézményekkel áll kapcsolatban, amelyek a gazdálkodással kapcsolatosak. Ha viszont a cél a Ptk. módosítása és nem újrakondifikálása lenne, a szellemi alkotások jogát tartalmazó kódexfejezet az öröklési jogot követően is szabályozható azon az alapon, hogy a Ptk-ban elhelyezett jogintézmények szinte valamennyiének átdolgozott foglalatát adja.

E kompromisszumos megoldásunk fakad pedig abból, hogy nehéz lenne még most, a Ptk. módosításával kapcsolatos javaslatok gyűjtésének kezdetén állást foglalni a kérdésben, hogy új törvény legyen, vagy pedig csak novella. E kérdésben csak az elegendő számban begyűlt ja-

[51] Hasonlót tapasztaltam az NDK-ban, a Gundorfi Agrárgazdasági Kutató Intézetben s a Mezőgazdasági Termelőszövetkezeti Főiskolán töltött tanulmányutam során Bersntett helységben, 1970. nov. 10—dec. 6. írásbeli jelentés róla a Keszthelyi Agrárgazdaságtani Intézetnél.

[52] Szellemi alkotások jogának e szerkezeti jellegét jól domborítja ki (ki azonban nem mondja) Bernárd A.: A szellemi alkotások jogának kodifikációja c. cikk. Magyar Jog. XVI. (1969.) é. 5. sz.

vaslatok értékelése és súlyozása után lehet majd dönteni. Mindenesetre azt figyelembe kell venni, hogy a jelenlegi Ptk. alapjaiban bevált, szabályai és strukturális vonásai a jogtudatban gyökeret vertek, amit megbolygatni csak akkor indokolt egy teljes újrakodifikálás kilátásba helyezésével, ha az eljövendő időszak elfogadni célszerű javaslatai mind mennyiségileg, mind minőségileg szétfeszítenék a hatályos Ptk. jelenleg adott rendszertani kereteit.

Prugberger Tamás

A nemzetközi jog jogrendszerbeli helyének és tagozódásának néhány kérdése a jog általános fogalmának tükrében

I.

Ha a nemzetközi jognak az állam jogában elfoglalt helyét kívánjuk meghatározni, úgy először a nemzetközi jog és a belső jog egymáshoz való viszonyát kell megvizsgálni. Ezzel kapcsolatosan a jogtudományban különböző nézetek alakultak ki. A két jog viszonyával kapcsolatos egyik lehetséges nézet az, amelyik a nemzetközi jogot nem tekinti jognak. Így pl. Radomir Lukics szerint a jogalanyok fölött álló erőszakszervezet hiányában a nemzetközi jog nem jog, illetve csak annyiban jog, amennyiben államon belüli jogszabályokba foglalják.[1] Más nézetek, melyek elismerik mindkét jog jogiságát, végső soron vagy a monista, vagy a dualista teóriához sorolhatók, noha közöttük bizonyos árnyalati különbségek alapján további osztályozás is lehetséges,[2] így pl. a nyugat-európai gazdasági integrációkkal kapcsolatosan gyakran megjelenik a jogirodalomban a „nemzetekfeletti" ún. szupranacionális jognak a problémája. E teória szerint létrejöttek olyan nemzetközi szervezetek, melyeknek irányító szervei kormányuk utasításától független személyekből állanak és amelyek az államokra, vagy az állampolgárokra közvetlenül kötelező határozatokat hozhatnak.[3] Az ilyen „szupranacionális" közösségek keretein belül érvényes szabályok összessége alkotja a nemzetekfeletti jogot,[4] amely egyesek szerint valamiféle átmenetet képez a belső jog és a nemzetközi jog között.[5] Anélkül, hogy e kérdés részletes elemzésébe bocsátkoznánk, annyit mindenesetre meg lehet állapítani, hogy az említett közösségeket az államok hozták létre, azokat bármikor meg is szüntethetik, ennélfogva az ezekkel kapcsolatos szabályok éppen olyan természetű nemzetközi jogszabályok, mint a nemzetközi jog egyéb normái és „nemzetekfelettiségük" legfeljebb csak azt jelenti, hogy a tagállamok itt szuverenitásuk erősebb önkorlátozását fogadták el, mint ami egyébként a nemzetközi jogban szokásos. A szupranacionalitás — amint azt Valki László helyesen leszögezi — valamiféle államokfelettiséget jelent, azaz a tagállamoktól független, azok fölött álló vezetőszervet tételez fel, mely külön erőszakszervezettel és speciális hatáskörrel rendelkezik, viszont ilyen szervet „ . . . ma egyetlen nemzetközi szervezetnél sem lehet megtalálni".[6] Ha viszont egy nemzetközi szervezet a tagállamoktól függetlenül, azok fölött állván hozhatna döntéseket, melyeket egy neki engedelmeskedő központi erőszakszervezet révén biztosít, ebben az esetben a szervezet megszűnne nemzetközi szervezetként működni,[7] egy új állammá válna és ily módon a szupranacionális jog már ezen új állam belső jogának minősülne.

A monista felfogás a jogrendszert egységesnek tekinti, amelyen belül a nemzetközi jog csupán a jogrendszer egyik ága. Így pl. Georg Jellinek szerint a közjog nemzetközi jogra és a tágabb értelemben vett államjogra osztható

[1] Radomir D. Lukič: Uvod u pravo. Belgrád 1966. 352—353 old. Hasonló nézeten van a régebbi magyar irodalomban Marton Géza, aki szerint a nemzetközi jog azért nem jog, mert „. . . hiányzik belőle az az elem, mely joggá tehetné: a szervezett szankció". (A nemzetközi jog jogiságának kérdéséhez. Különlenyomat az „Ügyvédek Lapjá"-ból, Budapest 1916. 32 old.) Elveti a nemzetközi jog jogiságát Somló Bódog is. (Vö.: A nemzetközi jog mibenléte. Kolozsvár, 1917. különösen 14—16. old.)

[2] Így W. Suchecki lengyel jogász a két jog viszonyára vonatkozó nézeteket az alábbiak szerint csoportosítja: 1. A nemzetközi jog jogiságát tagadó nézet, 2. monista nézetek, 3. relativista elméletek, 4. dualista teóriák, 5. pluralista nézetek és 6. olyan nézetek, melyek közbenső, nemzetek feletti jog létezését vallják (koncepcja prawa ponadnarodowego). Vö.: Wiktor Suchecki: Prawo krajowe a prawo miedzynarodowe. Studia z teorii prawa. Varsó, 1965. 126. old.

[3] Vö. R. L. Bindschedler: Internationale Organisation. Wörterbuch des Völkerrechts. Berlin, 1961. II. 75. old.

[4] Lásd H. U. Kotthoff: Das Rangverhältnis zwischen supranationalem Recht und dem Recht der Mitgliedstaaten in den europäischen Gemeinschaften. Marburg, 1966. 8. old.

[5] Lásd erről bővebben W. Suchecki: I. m. 158—174. old.

[6] Valki László: Szuverenitás, nemzetekfelettiség és a nyugateurópai integráció. Jogtudományi Közlöny 1970. 10. szám 547. old.

[7] Lásd Valki L.: I. m. 545. old.

fel, ez utóbbiba tartozik a büntetőjog, az eljárásjog, közigazgatási jog és a szűkebb értelemben vett államjog.[8] A monista felfogáson belül további két fő nézet alakult ki aszerint, hogy az egységes jogrendszeren belül elhelyezkedő két jog közül melyiket illeti meg az elsőbbség. A burzsoá jogirodalomban elterjedt nézet szerint — melynek fő képviselője és megalapítója Hans Kelsen — az államon belüli jog csak bizonyos korlátokon belül érvényes, azaz nem mindenütt, csak az állam területén belül és csak az állam polgáraival és az ott élő idegenekkel szemben érvényesíthető. Ha ez a korlátozás jogi jellegű, úgy azt egy jogrendszernek kell kimondania és ha az államon belüli jog nem korlátozza a saját érvényességi szféráját, úgy ezt csak egy, a belső jog felett álló jogrendszer teheti és ez a jogrendszer Kelsen szerint a nemzetközi jog, melynek éppen ez a korlátozás az egyik lényeges funkciója.[9] A monizmuson belül kialakult másik nézet ezzel szemben az államon belüli jog elsőbbségét hirdeti a nemzetközi jog fölött. Ez a felfogás, melyet általában Hegelre vezetnek vissza, felbukkan a szocialista nemzetközi jogi irodalomban is, így pl. erre az álláspontra helyezkedett A. I. Visinszkij,[10] és ezen a véleményen van a magyar nemzetközi jogi tankönyv is.[11]

A nemzetközi jog és a belső jog dualista felfogását először H. Triepel fejtette ki részletesen, aki szerint a nemzetközi jog és a belső jog nemcsak különböző jogterületek „... hanem különböző jogrendszerek is".[12] Ez a felfogás egyre nagyobb tért hódít az újabb szovjet nemzetközi jogi irodalomban is, így pl. V. M. Sursalov, aki bírálja mind a belső, mind a nemzetközi jog primátusának elméletét, megállapítja, hogy bár jelentős kölcsönhatás van a két jog között, de azok külön jogrendszereknek tekinthetők.[13] Hasonló álláspontón van az 1967-ben kiadott szovjet nemzetközi jogi kézikönyv is.[14]

Az utóbbi időben kezd előtérbe kerülni a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának dualista felfogása a magyar jogi irodalomban is. Így pl. Bokorné Dr. Szegő Hanna a dualista felfogást helyeselve megállapítja, hogy „... a nemzetközi jog és a belső jog egymástól elkülönült jogrendszereket képeznek".[15] Ugyanezen a nézeten van Buza László is, aki szerint „... nincs olyan egységes jogrendszer, amelynek az államon belüli és a nemzetközi jog egyaránt része lenne".[16] Az állam- és jogelmélet művelői közül hasonló álláspontón van Samu Mihály, aki e kérdéssel részletesen foglalkozó cikkében megállapítja, hogy a belső jog és a nemzetközi jog „... egymás mellett létező, egymásnak alá nem rendelt, de egymással érintkező önálló jogrendszer kapcsolatához hasonlítható".[17] A dualista felfogást tartja helyesnek Haraszti György is.[18]

A nemzetközi jog és az államon belüli jog között valóban alapvető különbség van, amely elsősorban a két jog eltérő keletkezési folyamatában, valamint a szabályozott viszonyok természetében rejlik. A nemzetközi jog államok közötti kapcsolatokat szabályoz, és normái államok közötti akaratmegegyezéssel jönnek létre, ezzel szemben a belső jog az állam egyoldalú akaratkijelentése, mely mindig egy konkrét államon belül érvényesülő magatartási szabályokat állapít meg. Ebből következőleg eltér a két jog jogi szerkezete, különbözőek a jogforrások, másként alakul a jogalkalmazás, bizonyos eltérések lesznek a jogértelmezésben stb. Az említett különbségek miatt felvetődik az a kérdés, hogy van-e a jognak olyan egységes fogalma, mely mindkét jogra egyaránt vonatkozik? Samu Mihály erre a kérdésre tagadólag válaszol, álláspontja szerint a belső jog és a nemzetközi jog két különálló társadalmi jelenségnek tekinthető és a nemzetközi jog nem vonható a jog általános fogalma alá, vagy ha közös fogalmat alkotunk, úgy csak azt mondhatjuk, hogy mindkettő norma, mely viszont túl általános és nehezen körülhatárolható fogalom lenne.[19] Az idézett idézetből logikusan következik az az állás-pont, hogy külön fogalma van a belső jognak és külön a nemzetközi jognak.[20] A két jog közötti nem lényegtelen különbség miatt valóban megalkotható két, különböző jogfogalom, mint ahogyan külön fogalom képezhető a belső jogon belül az egyes jogágakra nézve is, de véleményem szerint túlzás lenne azt állítani, hogy a

[8] G. Jellinek: Allgemeine Staatslehre. Berlin, 1922. 393. old.

[9] H., Kelsen: Principles of international law. New York, 1956. 94. old.

[10] Vö. A., I. Visinszkij: Mezsdunarodnoe pravo i mezsdunarodnaja organizacija. Szovetszkoe goszudarsztvo i pravo. 1948. 1. szám 17. old.

[11] Lásd Buza L.—Hajdu Gy.: Nemzetközi jog. Budapest. 1961. 20. old. A monista álláspontot fogadja el F. I., Kozseknyikov is az 1966-ban kiadott szovjet nemzetközi jogi tankönyvben anélkül, hogy a primátus kérdésében egyértelműen állást foglalna. (Mezsdunarodnoe pravo, Moszkva. 50—51. old.)

[12] H. Triepel: Völkerrecht und Landesrecht. Lipcse 1899. 111. old.

[13] V. M. Sursalov: Osznovnüe voproszü teorii mezsdunarodnogo dogovora. Moszkva, 1959. 314 old.

[14] „A népi demokratikus országok nemzetközi jogászai ugyanúgy mint a szovjet nemzetközi jogászok a nemzetközi és az államon belüli jog viszonyának kutatásánál és magyarázatánál az állami szuverenitás elvéből indulnak ki, a nemzetközi és a belső jogot úgy tekintik, mint külön és önálló jogrendszereket, elvetik az egyik primátusát a másik felett és elismerik a kettőjük közötti szoros kapcsolatot." (Kursz mezsdunarodnogo prava. Moszkva, 1967. Tom. I. 209—210. old.)

[15] Bokorné Dr. Szegő Hanna: Nemzetközi jog. Budapest 1965. I. rész. 18. old.

[16] Buza László: A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban. Budapest, 1967. 23 old.

[17] Samu Mihály: A nemzetközi jog fogalma és tagozódása. Jogtudományi Közlöny, 1966. 10. szám 520. old.

[18] Vö. Haraszti Gy.—Herczegh G.—Nagy K.: Nemzetközi jog. Egységes jegyzet. Budapest, 1971. 25 old.

[19] Samu Mihály: I. m. 520 old.

[20] Ezen az álláspontón van Samu Mihály (Vö. im. 520 old.).

két jog közötti különbség olyan nagy, hogy ennek következtében egységes jogfogalomról sem beszélhetünk. Ha azt állítjuk, hogy a jognak két különböző fogalma van, amelyek közül az egyik a belső jogot jelenti és a másik a nemzetközi jogot, akkor ez végső soron valamelyik jog jogiságának a tagadását jelenti. A jognak nem lehet két fogalma, illetve ha mégis van, akkor két olyan különböző jelenséggel állunk szemben, amelyek közül az egyiket nem lehet a másikra vonatkozó névvel illetni, vagyis ha azt mondjuk, hogy a jog az, amit az államon belüli jog alatt kell érteni, úgy ezzel a nemzetközi jog jogiságát tagadjuk, másfelől, ha a jog kifejezés alatt csak a nemzetközi jogot értjük, úgy az államon belüli jogot kellene valami másnak neveznünk. A belső jogot és a nemzetközi jogot csak úgy lehet egyaránt jognak tekintenünk, ha van egy olyan egységes és közös jogfogalom, amely mind a két jogra egyaránt vonatkozik és ezen kívül elég konkrét ahhoz, hogy a jogot más hasonló normáktól, így mindenekelőtt az erkölcstől megkülönböztesse. A megvizsgálandó kérdés tehát, hogy milyen közös fogalmi sajátosságai vannak az államon belüli és a nemzetközi jognak.

1. Mindkét jog *magatartási szabályokat tartalmaz a jogalanyokra vonatkozólag.* Az a megállapítás, hogy mindkét jog magatartási szabályokat tartalmaz, úgy gondolom nem szorul bizonyításra. Ami a jogalanyokat illeti, a nemzetközi jog tipikusan államok közötti kapcsolatokat rendez, ennélfogva a nemzetközi jog alanyai elsősorban államok. Az államokon kívül azonban jogalanyisággal rendelkezhetnek nemzetközi szervezetek is, sőt arra is van példa, amikor a nemzetközi jog — kivételes jelleggel és szűk körben — természetes, valamint jogi személyeknek is biztosít nemzetközi jogszabály alapján közvetlen követelési jogot. Így pl. az első világháborút befejező trianoni békeszerződés által felállított nemzetközi vegyes döntőbíróságok előtt természetes és jogi személyek is felléphettek a békeszerződésből származó igényeik érvényesítése érdekében. Közvetlen panaszjogot biztosít az aláíró államok polgárainak az 1950. évi római szerződés kiegészítő jegyzőkönyve az Emberi Jogok Európai Bizottsága előtt és hasonló helyzete lesz az alapvető emberi jogokról szóló 1966. évi két egyezségokmányhoz kapcsolódó fakultatív jegyzőkönyvet elfogadó államok polgárainak is — ha ez a jegyzőkönyv hatályba fog lépni. Az államon belüli jogban a jogalanyok elsősorban a természetes személyek, ezenkívül azonban jogi személyek, valamint az állam is lehet a jogviszony alanya, sőt pl. az államigazgatási jogban rendszerint az a helyzet, hogy a jogviszony az egyén és az államot közvetlenül képviselő államigazgatási szerv között jön létre. Még a tipikusan jogi személyek és természetes személyek közötti viszonyt szabályozó polgári jogban is előfordul, hogy a jogviszony egyik alanya az állam. Ez a helyzet pl. államkölcsön esetén. Nincs tehát arról szó, hogy a nemzetközi jog alanyainak a köre merőben más lenne, mint a belső jogé, mindkét jogágban ugyanazokat a jogalanyokat találjuk, csupán eltérő gyakorisággal. A nemzetközi szervek és szervezetek sem kizárólag a nemzetközi jogra jellemző sajátos jogalanyok, azoknak belső jogi, pl. polgári jogi jogalanyiságuk is van, azaz a belső jog értelmében vett jogi személyek. Így pl. a Dunára vonatkozó 1948. évi belgrádi egyezmény 14. cikke szerint az egyezménnyel létrehozott Duna Bizottság annak az államnak a területén, ahol a székhelye van „... jogi személyiséggel bír". Hasonló rendelkezést tartalmaz az ENSZ kiváltságairól és mentességéről szóló 1946. évi egyezmény is, amelynek I. cikke szerint: „Az Egyesült Nemzetek Szervezetének jogi személyisége van. Jogképessége kiterjed: a) szerződések kötésére; b) ingatlan és ingó javak megszerzésére és elidegenítésére; c) peres és peren kívüli eljárásban való részvételre."[21]

Ami viszont a jogalanyiságnak, vagy más néven jogképességnek a fogalmát illeti, van ugyan olyan nézet, amely szerint az a nemzetközi jogban mást jelent, mint a belső jogban, de az uralkodó felfogás szerint „a jogalanyiságnak a jogelmélet által kidolgozott általános fogalmát a nemzetközi jog terén is irányadónak kell tekinteni".[22] Ennélfogva az 1. pontban foglalt ismérv mindkét jogra egyaránt vonatkozik.

2. A jog osztályjellegű, azaz *osztályakaratot fejez ki* és valamely uralkodó társadalmi osztály érdekeit védelmezi. Minthogy jelenleg kapitalista és szocialista társadalmi rendszerű államok léteznek egyidőben, így ma az egyes államok belső joga — az adott államban hatalmon levő uralkodó osztálynak megfelelően — vagy a burzsoázia, vagy a munkásosztály és szövetségesei osztályérdekét védelmezi és annak akaratát fejezi ki. Ennek megfelelően a társadalmi rendszertől független belső jog nincs, az vagy burzsoá vagy szocialista típusú jog. Ugyanez a kérdés a nemzetközi joggal kapcsolatosan úgy jelentkezik, hogy ha a nemzetközi jog is osztályérdekeket fejez ki, úgy melyik ez az osztály és a két alapvető jogtípus közül a nemzetközi jogot vajon melyikbe kell sorolni? Mivel a nemzetközi jog szocialista és burzsoá államok közötti nemzetközi viszonyokat is rendez, így joggal vetődik fel a szocialista jogirodalomban az a nézet, hogy a nemzetközi jog nem tartozik sem a burzsoá, sem a szocialista jogtípusba,[23] sőt olyan felfogás is van, hogy ennélfogva nem része az egyes államok jogrendszerének. Így pl. M. P. Kareva szovjet jogász szerint a nemzetközi jog éppen úgy nem tarto-

[21] Lásd 1957. évi 15. számú tvr.

[22] Vö. Haraszti György: A nemzetközi jogalanyiság kérdéséhez. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Tomus II. Fasc. 1. Budapest, 1960. 34 old. (Különlenyomat.)

[23] Ezen a nézeten van Samu Mihály: I. m. 520 old.

zik a szovjet jog rendszerébe, mint ahogyan nem tartozik bármely más állam jogrendszerébe sem.[24] Az azonban, hogy a nemzetközi jog nem tartozik valamely állam *belső* jogrendszerébe, még egyáltalán nem jelenti azt, hogy nem része az állam jogának sem.

A kérdés ma valóban nem egyszerű és nem válaszolható meg olyan egyértelműen, mint a szocialista államok megjelenése előtti időszakban. Amikor még csak kizárólag burzsoá államok léteztek, addig a két jogrendszer osztályjellegével kapcsolatosan azt lehetett mondani, hogy az állam belső joga a hatalmat gyakorló burzsoázia *államon belüli* érdekeit védelmezte, míg az államok közötti hatályos nemzetközi jog a burzsoázia *nemzetközi osztályérdekeit* szolgálta. Ez az osztályérdek bár a belső joghoz képest burkoltabb és rejtettebb formában jelentkezett, de ugyanúgy kimutatható, mint a burzsoázia által alkotott belső jogban. Így pl. a burzsoá forradalmak idején a burzsoázia osztályérdeke szülte a be nem avatkozás elvét, hogy ezzel jogi védelmet nyújtson az új polgári köztársaságoknak a hűbéri monarchiák beavatkozása ellen. A tőkésosztály nemzetközi kereskedelmi kapcsolatainak védelmét szolgálta a semlegesség jogintézményével összefüggően kialakult az a szabály, amely az államoknak megtiltotta ugyan, hogy a hadviselő feleknek fegyvert és lőszert szállítsanak, de ugyanezt az államok már nem voltak kötelesek polgáraiknak is megtiltani. Burzsoá osztályérdeket védelmezett az erőszakos területszerzés az ún. annexio nemzetközi jogi szentesítése, a gazdaságilag fejletlen afrikai és ázsiai államok nemzetközi jogalanyiságának tagadása, a nemzetközi jogilag védett és elismert gyarmati rendszer stb. A Szovjetunió, majd később a szocialista államok létrejöttével ez a burzsoá eredetű nemzetközi jog alapvetően nem változott meg. Az újonnan keletkezett szocialista típusú államok készen találtak egy burzsoá viszonyok között kialakult nemzetközi jogot, amelyet nekik is éppenúgy alkalmazni kellett, mint ahogyan ezek az államok a szocialista forradalom győzelme utáni átmeneti időszakban hatályban tartották a régi burzsoá belső jogi szabályok egy egész sorát mindaddig, amíg az új szocialista jog teljesen ki nem alakult. Az új szocialista jognak a kialakulása során létrejött egy sor új jogszabály is, ez nem jelenti azonban azt, hogy minden egyes, a burzsoá korszakban kialakult jogszabályt a szocialista államok elvetettek, vagy megváltoztattak. Más társadalmi viszonyok között és más célok érdekében alkalmazva a szocialista jog is ismeri a burzsoá társadalomban kialakult olyan szabályokat, mint pl. a jogalap nélküli gazdagodás tilalma, vagy a nullum crimen sine lege elve stb.

A nemzetközi kapcsolatokban jelenleg szintén egy átmeneti korszakot élünk, vagyis azt az időszakot, amikor már megjelentek a szocialista államok, de még léteznek a tőkés típusú államok is és a nemzetközi jog mint a két világrendszer közötti kapcsolatokat is rendező szabályok összessége még alapvetően a régi szabályokból áll. Ugyanakkor már megjelentek olyan szabályok és intézmények, melyek kialakításában döntő szerepe volt a szocialista államoknak. Anélkül, hogy e kérdés részleteibe mennénk, utalni lehet pl. olyan szabályokra, mint a népeket és nemzeteket megillető önrendelkezési jog, az agresszió megtiltása, az alapvető emberi jogok nemzetközi védelme stb.[25] Az egyetemes nemzetközi jog mai szabályai az államok közötti kapcsolatokat különböző társadalmi osztályok érdekeinek alapján rendezik és miután egy sor régi szabály is hatályban van az újak mellett, így ezen szintű szabályok között számos ellentmondás keletkezett. A mai viszonyok között az egyetemes nemzetközi jog a fennálló ellentmondások mellett is a békés egymás mellett élést szolgálja, amely tulajdonképpen közös érdeke mind a szocialista, mind a burzsoá típusú államoknak. A másik lehetséges alternatíva ugyanis az államok közötti olyan fegyveres összeütközésekhez vezethet, amely az atomkorszak mai technikai fejlettsége mellett államok, sőt világrészek pusztulását eredményezheti. A vezető imperialista nagyhatalmaknak is csak addig érdeke a háború indításának szabadsága, amíg biztosak lehetnek a győzelemben, vagyis ha a kívánt háborút egyenlőtlen feltételek között, katonailag gyengébb országokkal kell megvívniuk. A vereség tudatában a legagresszívabb államok sem indítanak háborút. A hagyományos fegyverekkel vívott háborúk esetén még lehetett arra számítani, hogy egy esetleges vereség idővel majd korrigálható lesz. Egy atomháború esetén azonban már igen kétséges lenne, hogy ki a győztes, sőt az is, hogy lesz-e egyáltalán igazi győztes és ennélfogva a burzsoá államoknak sem érdeke, hogy olyan háború kockázatát vállalják, mely az ő teljes megsemmisülésükkel járhat. Vannak tehát olyan szabályok, ahol a szocialista és burzsoá államok osztályérdeke azonos. A közös osztályérdek létezésének a tagadása annak állítását jelenti, hogy az emberiségnek nincsenek egyetemes jogi szabályozást igénylő közös érdekei, hogy pl. az emberiségnek nem érdeke a nyílt tengeren folytatott szabad hajózás biztosítása, a levegőt szennyező nukleáris kísérletek betiltása stb. Kétségtelen, hogy a nemzetközi jognak az egész emberiséget érintő és annak javát szolgáló egyetemes jellegű szabályaiban kevéssé szembetűnő az osztályérdek, de hogy az egyetemes nemzetközi jog is osztályérdeket fejez ki, az kétségtelen, hiszen

[24] Teorija goszudarsztva i prava. Moszkva, 1955. 432 old. Ugyanez a nézete Samu Mihálynak is. (I. m. 520 old.) Hasonlóan, a Sz. N. Bratusz és I. Sz. Szamoscsenko szerkesztésében megjelent könyv nem említi a nemzetközi jogot a szovjet jog ágainak felsorolásakor. (Obscsaja teorija szovetszkogo prava. Moszkva, 1966. 328—329. old.)

[25] Lásd erről G. I. Tunkin: A nemzetközi jog elméletének kérdései. Budapest, 1963. 33—64 old.

államok közötti akaratmegegyezéssel jön létre. Valamely társadalmi osztály akarata viszont mindig az állami akaratban jut kifejeződésre, az államnak nincs olyan önálló akarata, amely az uralkodó osztály akaratától független lenne.[26] A nemzetközi jogot gyakran csak mint univerzális, tehát elvileg minden államra kiterjedő szabályok összességét vizsgálják és mivel az ilyen szintű szabályok a burzsoá és a szocialista államok közötti kapcsolatokat is rendezik, így látszólag tetszetős az a felfogás, hogy a nemzetközi jog nem tartozik egyetlen jogtípus kereteibe sem, tehát sem a burzsoá, sem a szocialista jogtípusba. A valóságban azonban nem ez a helyzet.

Az univerzális szintű szabályok a nemzetközi jognak csak egy részét teszik ki, a nemzetközi jogba bilaterális és partikuláris nemzetközi jogszabályok is tartoznak, melyek jellegileg eltérnek az egyetemes nemzetközi jogtól. *A kifejezetten valamely társadalmi osztály érdekeit szolgáló nemzetközi jogszabályok ugyanis elsősorban az ilyen szintű szabályokban jutnak kifejeződésre* és ezek a szabályok a legtöbb esetben már egyértelműen vagy a szocialista, vagy a burzsoá nemzetközi jogba sorolhatóak. Így pl. aligha lehet kétséges, hogy az Észak-atlanti Szerződés, vagy az amerikai-délkoreai kétoldalú katonai szerződés milyen osztályérdekeket fejez ki, mint ahogy ezzel szemben másfelől nehéz lenne azt állítani, hogy a magyar—szovjet baráti együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés vagy a Varsói Szerződés nem szocialista osztályérdekeket védelmez. Ezek a kétségtelenül valamely meghatározott (burzsoá vagy szocialista) jogtípushoz tartozó nemzetközi jogszabályok — az egyetemes nemzetközi joggal együtt — másfelől az őket elfogadó államok jogrendszerébe tartoznak.[27] Ez utóbbi állítást szemléltetően alátámasztja az a gyakorlat, hogy sok államban, így pl. Magyarországon is az állam által kötött nemzetközi szerződések többnyire belső jogszabály formájában kerülnek kihirdetésre törvény, vagy törvényerejű rendelet formájában. Ha tehát tagadjuk azt, hogy a Magyar Népköztársaság által elfogadott nemzetközi szerződések nem tartoznak a magyar jogrendszerbe, úgy ez annak állítását jelenti, hogy az őket kihirdető törvények és törvényerejű rendeletek nem jogforrások. Természetesen nem minden nemzetközi jogszabály kerül belső jogforrás útján kihirdetésre, ez nem szokásos pl. nemzetközi szokásjogi szabályok esetén. Az állam által elfogadott nemzetközi jogszabályok azonban ilyenkor is az állam jogrendszerébe tartoznak, mivel azok az államokat kötelezik. Az a körülmény, hogy a nemzetközi jog része az állam saját jogának, kifejezésre jut egyes államok alkotmányában is. Így pl. az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának VI. cikke szerint minden az Egyesült Államok által megkötött vagy a jövőben megkötendő nemzetközi szerződés az állam jogának minősül. A Német Szövetségi Köztársaság alkotmánya hasonló rendelkezést tartalmaz az állam által kötött nemzetközi politikai szerződésekre (59. cikk), ezen kívül a 25. cikk szerint a nemzetközi jog általános szabályai is a szövetségi jog részét képezik és közvetlenül teremtenek jogot és kötelezettségeket az egyes állampolgárokra nézve. Hasonló rendelkezést találunk a Német Demokratikus Köztársaság alkotmányában is.[28] A nemzetközi szerződéseket az állam jogaként ismeri el egy egész sor más állam alkotmánya is, pl. az 1946. évi francia alkotmány 26. cikke, Argentina alkotmányának 22. cikke, a mexicói alkotmány 113. cikke, Paraguay alkotmányának 4. cikke stb.[29] Nagy-Britannia nem rendelkezik ugyan írott alkotmánnyal, de az angol joggyakorlat — számos precedensből kitűnőleg — a nemzetközi jogot szintén az állam joga szerves részének tekinti.[30]

Az egyes államok jogrendszerébe tartozó nemzetközi jogszabályok nem pontosan ugyanazokat a szabályokat fogják jelenteni az egyes államok esetén. Ez azt jelenti, hogy *minden egyes államnak éppen úgy megvan a saját külön nemzetközi joga, mint ahogyan saját belső joggal is rendelkezik.* Ennélfogva beszélhetünk *külön* magyar, olasz, szovjet stb. nemzetközi jogról. Így pl. Magyarország nemzetközi jogába tartozik az egyetemes nemzetközi jog szabályain kívül a Varsói Szerződés, a KGST alapokmánya, a párizsi békeszerződés, a magyar—bolgár konzuli egyezmény, a magyar—lengyel baráti együttműködési szerződés stb. Ha viszont egy másik ország, pl. Olaszország nemzetközi jogát vizsgáljuk, abban az előbb említett szabályok közül csak a nemzetközi jog egyetemes normáit fogjuk megtalálni, az olasz nemzetközi joghoz tartozó egyéb szintű szabályok teljesen eltérőek lesznek (pl. Észak-atlanti Szerződés, a Közös Piac, a Szén és Acél Közösség és az EURATOM alapokmányai, az 1950. évi Emberi Jogok Európai Egyezménye, az 1947. évi olasz békeszerződés, az Adriai-tenger medrére vonatkozó 1968. évi olasz—jugoszláv szerződés stb.). Hasonló különbségeket egyéb államok nemzetközi joga között is meg lehetne állapítani, amiből az következik, hogy *az egyes államok nemzetközi jogában közös elemként je-*

[26] Vö.: Szabó Imre: A szocialista jog. Budapest, 1963. 31. old.; Szotáczky Mihály: A jog lényege. Budapest, 1970. 73 old.

[27] Hasonló véleményen van a szocialista jogrendszert illetően Szabó Imre: „A nemzetközi jog ilyenképpen része az adott szocialista jogrendszernek..." Nézete szerint a nemzetközi jog nem alkot külön jogrendszert, hanem csak a jogrendszer egyik ága. (I. m. 435 old.)

[28] Az alkotmány 5. cikke leszögezi: „Die allgeimein anerkannten Regeln des Völkerrecht binden die Staatsgewalt and jeden Bürger."

[29] További példákat lásd R. Quadri: Diritto internazionale pubblico. Palermo. 1963. IV. kiadás 67. old.

[30] Vö. L. Oppenheim—H. Lauterpacht: International Law. London. New York. Toronto. Vol. I. 1948. 37. old.

lentkeznek az egyetemes nemzetközi jog szabályai, míg saját uralkodó osztályainak érdekét külön partikuláris és bilaterális joggal biztosítják.

Összegezésként kimondható tehát, hogy az a megállapítás, hogy a jog osztályakaratot fejez ki, egyaránt vonatkozik az államon belüli és a nemzetközi jogra is.

3. A jogot az állami szervek alkotják és betartását az állam megfelelő szervei szükség esetén állami kényszer útján is biztosítják. A jognak ez a sajátossága különbözteti meg a jogszabályokat a társadalomban létező egyéb pl. udvariassági vagy erkölcsi szabályoktól. Ebből a szempontból szintén nem találunk alapvetően más, gyökeresen különböző megoldást a nemzetközi jog és az államon belüli jog között. Végső soron a nemzetközi jogot is állami szervek hozzák létre, csupán itt a jogalkotó sohasem egy állam, hanem mindig legalább két állam együttesen. Ez a sajátosság jelenti az egyik leglényegesebb, bár nem egyetlen különbséget a két jog között és az alapvető oka annak is, hogy a nemzetközi jog külön rendszert alkot az államon belüli jog mellett. Az a körülmény, hogy az állam uralkodó osztálya a megszerzett hatalom birtokában csak az államon belül élő társadalmi osztályok felé hozhat létre egyoldalú aktussal jogszabályokat, míg egy másik államnak a tőle független uralkodó osztályával már csak az egyenlőség alapján egyezhet meg és hozhat létre azzal közösen jogszabályokat, nem mond ellent annak a megállapításnak, hogy a nemzetközi jogot az állami szervek alkotják.

A nemzetközi jog kikényszerítésével kapcsolatosan gyakran találkozunk azzal a nézettel, hogy a nemzetközi jogban olyan sajátos kikényszerítési mód érvényesül, amely alapvetően megkülönbözteti az államon belüli jogtól. Mindenekelőtt le kell szögezni azt, hogy bár a jogban általában fontos, mondhatni döntő jellegű a kikényszerítés vagy az azzal való fenyegetés ténye, de korántsem ez az egyedüli biztosítéka a jog betartásának. A nemzetközi jog betartásában jelentős szerepe van az önkéntes követésnek, mely az egymással jószomszédi kapcsolatot fenntartó államok viszonylatában sokszor jelentősebb is, mint a kikényszerítés. Ugyanezzel a jelenséggel találkozunk a szocialista államok belső jogában is, ahol az önkéntes követésnek egyre nő a jelentősége.[31] Ami a kikényszerítést illeti, az kétségtelen, hogy a nemzetközi jog kikényszerítésének a módja nem azonos a belső jogéval. Nézetem szerint azonban a kettő közötti különbség nem az alkalmazható módszerek tekintetében, hanem sokkal inkább bizonyos *arányokban* van. A belső jogban valamely jogsérelem esetén szinte mindig a jogalanyok fölött álló közhatalmi jellegű erőszakszervezet, vagyis az állam lép fel és alkalmaz szankciót, de kivételesen lehetséges az önsegély is, vagyis az, hogy a sértett vagy más jogalany közvetlenül lépjen fel a jogsértővel szemben. Ez utóbbi helyzet van pl. a polgári jogban az önhatalom útján kifejtett birtokvédelem esetén (Ptk. 190. §), amikor a birtokos jogosult a birtoka ellen irányuló támadást saját maga elhárítani, sőt bizonyos esetben az elveszett birtokot maga is visszaszerezheti.[32] Hasonlóan a büntetőjogban ismert jogos védelem esetén a sértett vagy más személy jogosult a jogtalan támadóval szemben fellépni és a támadást elhárítani. Természetesen ilyen esetekben sincs kizárva ezeken túlmenőleg közhatalmi jellegű kényszer kifejtése sem.

A nemzetközi jog kikényszerítésénél lényegileg ugyanezen megoldásokat találjuk meg, csak éppen megfordított arányban. Jogsértés esetén itt a legtöbb esetben a sértett állam maga, vagy más államokkal együtt kifejtett önsegély útján alkalmaz kényszert a jogsértővel szemben. Az önsegély mint kikényszerítési mód egyébként valamikor a belső jogra is jellemző volt a társadalmi fejlődés korai szakaszaiban, amikor az államhatalom szervezettsége még nem érte el azt a fokot, hogy az önsegély helyét általános jelleggel a közhatalmi kényszer vegye át minden jogsérelem megtorlására. Az önsegély fontos, leggyakoribb, de nem egyetlen lehetőség a nemzetközi jog kikényszerítésére. Kivételesen ugyanis a nemzetközi jogban is lehetséges közhatalmi jellegű kényszer annak dacára, hogy az államok, mint legfontosabb jogalanyok fölött nincs semmiféle szuperállam és nem tekinthető ilyennek az ENSZ sem. Abban az esetben azonban, ha valamely állam támadó cselekményéről, vagy a béke veszélyeztetéséről van szó, az ENSZ Biztonsági Tanácsa mint a nemzetközi közhatalom letéteményese szerepel. A Biztonsági Tanácsnak ez a funkciója világosan kitűnik az ENSZ Alapokmány 24. cikkének 1. pontjából, amely a következő rendelkezéseket tartalmazza: „A Szervezet gyors és hathatós cselekvésének biztosítása érdekében a tagok a nemzetközi béke és biztonság fenntartásáért a fő felelősséget a Biztonsági Tanácsra ruházzák és elismerik, hogy a Biztonsági Tanács e felelősségéből folyó kötelességeinek teljesítésekor az ő nevükben jár el." Miután a Biztonsági Tanács másfelől kényszerítő rendszabályokat tehet foganatba az államokkal szemben, így mint a kényszerítést végző hatalom ebben a kérdésben a tagállamoktól független is. Az idézett cikkből ugyan nem tűnik ki teljes egyértelműen a Biztonsági Tanács által gyakorolt hatáskör közhatalmi jellege, mivel a közhatalmi kényszer sajátossága, hogy mindenkivel szemben érvényesíthető. Az ENSZ Alapokmány egyéb rendelke-

[31] Lásd: Szabó Imre: I. m. 49. old.

[32] A Ptk. 190. §. (2) bekezdés értelmében erre akkor jogosult, „...ha más birtokvédelmi eszközök igénybevételével járó időveszteség a birtokvédelmet meghiúsítaná".

zéseiből azonban teljesen nyilvánvaló, hogy a tagállamok által ráruházott közhatalmi funkciót a Biztonsági Tanács az államok ENSZ-tagságától függetlenül, minden állammal szemben érvényesítheti. Az Alapokmány 2. cikke ugyanis, miután megtiltja a tagállamoknak, hogy erőszakot alkalmazzanak, a 6. pontban leszögezi: „A szervezet biztosítja, hogy amennyiben a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében szükséges azok az államok is, amelyek az Egyesült Nemzeteknek nem tagjai, ezeknek az elveknek megfelelően járjanak el." A Biztonsági Tanács tehát mint a nemzetközi közhatalom letéteményese bármely állammal szemben alkalmazhat közhatalmi szankciót a béke és a biztonság megsértése esetén, mely nem is közvetlenül a Tanács, hanem annak határozata alapján az ENSZ tagállamai által alkalmazott állami kényszer lesz, miután a Biztonsági Tanács ez utóbbiak nevében jár el. A nemzetközi és a belső jog között az alkalmazott szankciók tekintetében fennálló aránybeli különbség nem mond ellent annak a megállapításnak, hogy mindkét jogban állami kényszerről van szó, hiszen a belső jogban alkalmazható jogos védelem mint már arról szó volt, egyáltalán nem zárja ki a támadóval szemben az állami kényszer alkalmazását, míg a nemzetközi jogban bármiféle kényszert, tehát az önsegélyt is az állam fejti ki.

Az előbbi fejtegetésekből megállapíthatóan felállítható tehát a jognak egy olyan általános fogalma, mely a jogot a társadalomban fellelhető egyéb magatartási szabályoktól megkülönbözteti és ugyanakkor ráillik mind az államon belüli, mind a nemzetközi jogra. Ezek szerint jog alatt *olyan osztályérdeket kifejező, állami akarattal létrehozott és a jogalanyok egymásközötti viszonyát rendező magatartási szabályokat kell érteni, amelyek betartását szükség esetén állami kényszer biztosítja.*

II.

Ha a jognak létezik egy egységes, az államon belüli és az államok közötti jogot átfogó fogalma, ez felveti azt a kérdést, hogy csakugyan két külön jogrendszer tartozik ezen jogfogalom alá, mint ahogyan ezt a dualista nézet állítja, vagy pedig az egységes jogfogalomnak az egységes jogrendszer felel meg. A kérdés megválaszolása mindenképpen bizonyos terminológiai nehézségeket vet fel, hiszen ha minden állam joga nem egy, hanem két jogrendszert foglal magában, úgy a „jogrendszer" kifejezést az állam „belső jogrendszere" és „nemzetközi jogrendszere" értelemben célszerű használni. A kettő együtt viszont szintén alkot egy bizonyos egységet, az állam jogát, vagyis mindazokat a jogszabályokat, amelyeket az állam jogként elfogad és alkalmaz, amit tehát valamilyen kifejezéssel jelölni kell. A „jog" kifejezés erre nem alkalmas, mivel túl általános. A szocialista állam- és jogelmélet a jog általános fogalmán belül kidolgozta a jogtípus fogalmát, melyen mint különös fogalmon belül létezik a jogrendszer, mint egyedi fogalom, mely utóbbi azután a jogágakra tagozódik.[33] Amennyiben tehát két jogrendszer van, úgy a jog — jogtípus — jogrendszer — jogág sémába *egy új közvetítő fogalmat kellene beiktatnunk a jogtípus és jogrendszer közé, mely mint konkrét fogalom jelenti egy adott állam belső és nemzetközi jogrendszerét együttesen.*

Ha viszont a jogrendszert egységesnek fogjuk fel, úgy meg — a fenti sémára figyelemmel — *a jogrendszer és a jogág közé kell beiktatnunk egy közbenső fogalmat.* Jobb elnevezés hiányában erre javasolom a „jogi normarendszer" kifejezést, mely egyrészt az állam belső jogi normarendszerét, másrészt nemzetközi jogi normarendszerét jelenti. Mindkettő azután jogágakra tagozódik vagy tagozódhat.

A kérdés megoldása nézetem szerint attól függ, hogy mit értünk a „jogrendszer" kifejezés alatt. Szabó Imre meghatározása szerint jogrendszer alatt „. . . az egyes, történelmileg előfordult és előforduló államok adott, pozitív jogi szabályainak összességét, vagyis érvényes jogszabályok konkrét rendszerét értjük; így beszélünk a magyar népi demokrácia jogrendszeréről, mint a magyar népi demokratikus állam ma hatályos jogszabályainak összességéről . . ."[34] Hasonló meghatározásokkal találkozunk a szovjet jogtudományban is.[35] *Ha elfogadjuk a jogrendszer előbbi fogalmát, úgy világos, hogy a jogrendszer egységes,* hiszen az egyes államok hatályos jogszabályai közé tartozik az állam által elfogadott nemzetközi jog is, így *minden állam jogrendszere két, különálló jogi normarendszerből tevődik össze.*

A két normarendszer közül az egyik, a belső jogi normarendszer jogágakra tagozódik, vagyis a szabályozott életviszonyoknak megfelelően elkülönült jogszabálycsoportok alakultak ki, melyek egymástól nemcsak a szabályozott viszonyok, hanem módszerük, szankcióformájuk, struktúrájuk, sajátos jogdogmatikájuk tekintetében is különböznek.[36] A megvizsgálandó kérdés, hogy ilyen tagozódás kialakult-e a nemzetközi jogi normarendszeren belül is? Ezzel kapcsolatosan mindenekelőtt a „nemzetközi" jelzővel ellátott jogterületeknek a nemzetközi joghoz való viszonyát kell tisztázni, mivel ez sok félreértésre adhat alapot. A nemzetközi jogtudományban elterjedt nézet szerint a nemzetközi jog — mint valamikor a belső jog is — nemzetközi közjogra és nemzetközi magánjogra tagozódik, és a kettő együttesen jelenti a nemzetközi jogot. Ez a felfogás igen erőteljesen

[33] Lásd: Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Budapest, 1964. 4—7. old.

[34] Szabó Imre: I. m. 128. old.

[35] Vö. pl. Teorija goszudarsztva i prava. Moszkva. 1955. 427—429. old.

[36] Vö. Antalffy—Samu—Szabó—Szotáczky: Állam- és jogelmélet, Budapest, 1970. 443—445. old.

jut kifejezésre pl. R. Monaco olasz nemzetközi jogásznál, aki tankönyvében a nemzetközi jog anyagát közjogra és magánjogra felosztva együtt tárgyalja.[37] A nemzetközi jog közjogra és magánjogra való felosztása megtalálható a szocialista jogirodalomban is.[38] Ez a felfogás mechanikusan átvett egy, a belső jogban kialakult, de már ott is régen túlhaladott sémát, megfelejtkezvén arról, hogy nemzetközi jog csak olyan szabály lehet, mely államok közötti akaratmegegyezéssel jön létre, minden más, egy állam akaratkijelentésével létrehozott szabály a belső jog része. A nemzetközi magánjog nem államok közötti viszonyokat szabályoz, hanem mint Réczei László megállapítja: „... keletkezését és létét annak köszönheti, hogy kifejlődtek a nemzetközi vonatkozású polgári jogi jogviszonyok, de az egymással kapcsolatban álló államok polgári joga egymástól eltér."[39] Vagyis azokat az összeütközéseket szabályozza, amelyek két vagy több állam jogrendszere között keletkeznek és eldönti, hogy ilyenkor melyik állam polgári jogát kell alkalmazni.[40] Lényegileg hasonlóan határozza meg a nemzetközi magánjogot Világhy Miklós is, aki szerint a nemzetközi magánjog által szabályozott viszonyok külföldi elemet tartalmazó viszonyok, ún. kollíziós tényállások.[41] Az egyes jogrendszerek kollíziója esetén viszont minden állam saját osztályérdekeinek megfelelően egyedül határoz — éppen úgy, mint a belső jog szabályozása alá vont bármely más esetekben is — ezért a *nemzetközi magánjog jogszabályai a belső jog szabályai,*[42] „... s csak annyiban nemzetköziek, hogy külföldi vonatkozású jogviszony esetére tartalmaznak rendelkezéseket.[43] Szászi István — aki nem korlátozza a nemzetközi magánjog fogalmát az egyes jogrendszerek közötti kollízióra, mivel szerinte a nemzetközi magánjogban a külföldi elemet tartalmazó jogviszonyokat közvetlenül rendező normák is vannak[44] — szintén megállapítja: „A szocialista nemzetközi magánjog se nem nemzetközi jog, se nem magánjog. Nem nemzetközi jog, mert nem az államok, hanem a természetes és jogi személyek, az állampolgárok és a gazdasági szervezetek egymás közötti viszonyát rendezi."[45] A nemzetközi magánjog — akár csupán kolliziós normáknak tekintjük, akár olyan jogterületnek, mely ezenkívül még közvetlenül szabályozó normákat is tartalmaz — mindenképpen a belső jog része, mivel szabályait egy állam hozza létre. Így pl. a magyar állam minden más államtól függetlenül, egyoldalú akaratkijelentéssel saját maga döntheti el azt a kérdést, hogy egy magyar és egy perzsa állampolgár között Magyarországon megkötött házasság esetén melyik jog szerint bírálja el azt a kérdést, hogy fennáll-e valamilyen kizáró ok a házasság megkötésére. Az igazi nemzetközi jogviszony esetén — ezzel szemben — bármely szabály létrehozásához még legalább egy másik állam beleegyező akarata szükséges ahhoz, hogy egyáltalán jogszabályról beszélhessünk. Az igaz, hogy a nemzetközi magánjogban is találunk olyan szabályokat, melyek eredetileg államok közötti akaratmegegyezéssel jöttek létre és azután kerültek be az egyes államok belső jogába (pl. az 1952-ben Bernben megkötött vasúti árufuvarozási egyezmény), de ezzel a nemzetközi magánjog a maga egészében éppenúgy nem válik nemzetközi joggá, mint ahogyan nem érinti más belső jogok államon belüli jellegét az, hogy bizonyos szabályai nemzetközi szerződések alapján jöttek létre. Ilyen esetben csupán arról van szó, hogy — nemzetközi megegyezés alapján — több állam azonos szabályokat létesít saját belső jogában. A nemzetközi magánjog tehát nem a nemzetközi jog egyik ága, hanem a belső jogrendszer része és legfeljebb az lehet vitás, hogy a polgári jog részének tekintjük, vagy pedig önálló jogterületnek fogjuk fel.[46]

A nemzetközi jog felosztásával kapcsolatosan beszélnek ezenkívül nemzetközi büntetőjogról, nemzetközi pénzügyi jogról, nemzetközi munkajogról, nemzetközi polgári eljárásjogról stb., melyekben egyesek a nemzetközi jog kialakuló jogágait látják.[47] Valójában itt nem a nemzetközi jog ágairól van szó, ami világosan kitűnik, ha megvizsgáljuk, hogy mit kell ezen „nemzetközi" jelzővel ellátott jogterületek alatt érteni. A nemzetközi polgári eljárásjog pl. — amint azt Szászi István kifejti — a polgári eljárásjognak nemzetközi külföldi vonatkozásait szabályozó része,[48] mely részint bizonyos polgári eljárásjogi kolliziós normákat, részint pedig az idegenekre vonatkozó eljárási szabályokat tartalmaz.[49] A nemzetközi polgári eljárásjog úgy tekinthető, mint „minden állam belső polgári eljárásjogának önállósult, különvált része,"[50] mely kapcsolatban áll a nemzetközi jog-

[37] R. Monaco: Manuale di diritto internazionale pubblico e privato. Torino. 1949.

[38] Lásd pl. a F. I. Kozsevnyikov szerkesztésében megjelent nemzetközi jogi tankönyv második kiadását (Kursz mezsdunarodnogo prava. Moszkva, 1966. 25—26. old.). Szabó Imre: I. m. 435. old., a magyar nemzetközi jogi tankönyvet (1961. évi kiadás, 8. old.), az 1965-ben kiadott szovjet állam- és jogelméleti tankönyvet (Teorija goszudarsztva i prava. Moszkva. 420. old.) stb.

[39] Réczei László: Nemzetközi magánjog. Budapest, 1955. 22. old.

[40] Vö. Réczei L.: I. m. 24. old.

[41] Világhy Miklós: Bevezetés a nemzetközi magánjogba. Egységes jegyzet. Budapest, 1966. 7. old.

[42] Vö. Világhy Miklós: I. m. 10—11. old.

[43] Réczei L.: Nemzetközi magánjog. 25. old.

[44] Szászy István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. Budapest, 1962. 12. old.

[45] Szászy István: I. m. 13. old.

[46] Lásd erről részletesen: Világhy M.: I. m. 11—14. old.

[47] Így Samu Mihály szerint a nemzetközi jog az említett különböző jogágakra differenciálódik. (A nemzetközi jog fogalma és tagozódása. 521—522. old.)

[48] Szászi István: Nemzetközi polgári eljárásjog. Budapest. 1963. 16. old.

[49] Szászy István: Nemzetközi polgári eljárásjog. 19. old.

[50] Szászy István:: Nemzetközi polgári eljárásjog. 27. old.

gal is, de „nem része a nemzetközi (köz) jognak, mert minden állam szuverén törvényhozói hatalmánál fogva maga határozza meg a polgári eljárásjogi kérdéseket is" — állapítja meg Szászi István.[51] A nemzetközi polgári eljárásjogba tehát belső jogszabályok tartoznak, egy állam alkotja azokat és azt nem lehet a nemzetközi jog egyik ágának tekinteni, a nemzetközi polgári eljárásjog esetén a „nemzetközi" kifejezés olyan jelző, mely „... csupán az eljárásjogi tényállás nemzetközi vonatkozásainak fennforgását kívánja kifejezésre juttatni."[52] Itt tehát a nemzetközi magánjoghoz hasonló szabályokkal állunk szemben.

A nemzetközi jog ágainak tulajdonított egyéb jogterületeken, mint pl. a nemzetközi büntetőjog, vagy a nemzetközi munkajog, némiképpen más a helyzet. Itt olyan jogterületekről van szó, amelyek szabályai részben a belső, részben pedig a nemzetközi jogba tartoznak és ilyen módon egységes jogágba nem is foglalható szabályokkal állunk szemben. Így pl. a nemzetközi büntetőjog esetén egyesek ezalatt azokat a *belső jogszabályokat* értik, melyekkel az állam a saját jogrendszerén belül szabályozza a nemzetközi elemeket tartalmazó tényállások büntetőjogi értékelését, azaz lényegében a büntetőjogi szabályok területi és személyi hatályának kérdését.[53] Mások, mint pl. Márkus Ferenc, a nemzetközi büntetőjog alatt a büntető igazságszolgáltatásra vonatkozó nemzetközi jogszabályok összességét értik, amelyek az államok által „belső funkcióként megvalósított büntető igazságszolgáltatást érintik".[54] A fent idézett nézetből kitűnően a nemzetközi büntetőjog bizonyos olyan szabályok statulálását jelenti, mely az államok együttműködését szabályozza a belső bűnüldözés területén nemzetközi jogalkotás útján.[55]

Hasonló kettősséggel találkozunk a nemzetközi munkajog fogalmánál is. A nemzetközi munkajog alatt egyrészt *a nemzetközi jog munkajogi vonatkozású részét* kell érteni (ilyenek pl. a munkaügyi egyezmények, melyeket a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet kezdeményez), másrészt ide tartoznak azok a belső jogszabályok, melyek *az államon belüli munkajog nemzetközi vonatkozásait rendezik.*[56]

A fentiekből kitűnőleg sem a nemzetközi büntetőjog, sem a nemzetközi munkajog nem tekinthető a nemzetközi jog jogágainak. A nemzetközi büntetőjog nem az államok által elkövetett nemzetközi jogsértések közhatalmi jellegű üldözésére szolgáló szabályokat tartalmazza, hanem olyan, nemzetközi kötelezettségeket, melyek megvalósítása az állam belső bűnüldözésének feladata. Igaz, hogy ezeket nemzetközi jogszabályok állapítják meg, de realizálásuk a belső jog síkján történik, vagyis olyan nemzetközi együttműködést jelent, mely a belső jogalkotás egységesítésére irányul. Nemzetközi büntetőjogként, mint a nemzetközi jog ágaként csak olyan szabályok jöhetnének figyelembe, amelyek alapján a nemzetközi jog megsértése esetén üldöznék a jogsértő államokat és ezáltal mintegy szankcionálnák a nemzetközi jogot, mint ahogyan ezt a belső jogrendszer tekintetében a büntetőjog teszi. A nemzetközi jog csakugyan tartalmaz bizonyos szabályokat, melyek a nemzetközi jogsértés megtorlására, illetve megszüntetésére irányulnak, ezek egy jó része azonban nem büntetés jellegű és érvényesítésük nem is közhatalmi kényszer útján történik. Van ugyan olyan nemzetközi jogsértés — a béke megszegése —, mely közhatalmi kényszer útján is megtorolható, de ez csak töredékét teszi ki a nemzetközi jogsértéseknek, melyek szankcionálása más úton, ti. önsegély igénybevételével történik. A nemzetközi jogi jogsértésekre, az állam felelősségére és az ezzel kapcsolatos eljárásra vonatkozó szabályok elvileg még felfoghatók lennének valamiféle nemzetközi büntetőjognak, hiszen pl. az agresszor állammal szemben alkalmazott rendszabályok büntető jellegűek is lehetnek, így kötelezhető hadserege és fegyverzete csökkentésére, korlátozható bizonyos jogaiban, sőt vele szemben területelcsatolásra is sor kerülhet. Igen kérdéses azonban, hogy kialakult-e a nemzetközi jog ezen részére egy sajátos, a nemzetközi jog egyéb szabályaira nem jellemző módszer, jogviszony, különleges jogalkalmazás, szankcióforma vagy különleges felelősségi alakzat, amely hiányában pedig önálló jogágról nem beszélhetünk.

Maradna végül az a lehetőség, hogy nemzetközi büntetőjognak tekintsük a nemzetközi jognak a háborús bűntettekre, valamint a velük szembeni eljárásra vonatkozó szabályait. Ami az eljárásra vonatkozó szabályokat illeti, ezek inkább a nemzetközi büntetőeljárásjogba utalhatók, tehát végül is csak a háborús bűntettekre vonatkozó szabályokra korlátozódik az a joganyag, amely a nemzetközi büntetőjogba tartozik. Itt tényleg igazi nemzetközi büntetőjogról van szó, mivel a második világháború után az állam nevében eljáró személyeket a nemzetközi jog megsértéséért a nemzetközi jog útján felállított és annak szabályait alkalmazó nemzetközi bíróság útján vonták felelősségre, sőt velük szemben a belső büntetőjogokban szokásos büntetéseket alkalmazták. A háborús bűnösök nemzetközi bíróság útján történt felelősségre vonása azonban csak egy konkrét esetre vonatkozó egyedi jelenség volt, nem jött létre sem a háborús bűntettek elkövetőinek felelősségre vonási rendszere, sem az erre hivatott állandó jellegű nemzetközi büntetőbíróság, jelenleg tehát

[51] Szászy István: Nemzetközi polgári eljárásjog. 31. old.

[52] Szászy István: Nemzetközi polgári eljárásjog. 22. old.

[53] Lásd: Márkus Ferenc: Nemzetközi büntetőjog. (Kandidátusi értekezés kézirata.) 18. old.

[54] I. m. 17. old.

[55] Márkus Ferenc: I. m. 50. old.

[56] Lásd erről Szászy István: Nemzetközi munkajog, Budapest, 1969. 31. old.

nemzetközi büntetőjogról, mint általános elismert és hatályban levő, tehát jövőben is alkalmazható szabályokról nem beszélhetünk.

A nemzetközi munkajognak az a része, amely az államok közötti munkaügyi tárgyú nemzetközi szerződéseket jelenti, szerves része a nemzetközi jognak, de tartalmában, végrehajtásában az államon belüli jogra vonatkozik, érvényesülése és végrehajtása csak belső jogalkotás útján lehetséges. Nemzetközi jogi munkaviszony tehát olyan munkaviszony, amely államok vagy nemzetközi szervezetek mint munkáltatók vagy munkavállalók között állna fenn, nincs, az állam tehát csak belső jogában végrehajtható munkaügyi kötelezettséget vállalhat, az ezzel kapcsolatos nemzetközi kötelezettségei csak keretszabályok, melyeket a belső jog tölt ki. Nemzetközi jogi jellegű munkaviszonyok nézetem szerint legfeljebb valamely nemzetközi szervezet és annak tisztviselői, alkalmazottai között lehet, itt a munkaviszonyra vonatkozó szabályokat nem egy állam belső joga, hanem a szervezet belső szabályzata állapítja meg. Az ilyen munkaviszony különleges jellegét bizonyítja az is, hogy pl. az ENSZ esetén a világszervezet alkalmazottainak munkaügyi vitáiban is nemzetközi fórum, az ENSZ Adminisztratív Bírósága dönt. *Ilyen értelemben tehát beszélhetünk nemzetközi munkajogi szabályokról is,* melyekből idővel esetleg önálló jogág is kialakulhat, jelenleg azonban ennek a kérdésnek önálló tudománya, módszere úgyszólván egyáltalán nem alakult még ki és az államok közötti kapcsolatokban is igen periférikus helyet foglal el.

A jelen cikk által megszabott keretek nem teszik lehetővé a nemzetközi jog állítólagos ágainak minden hagyományos belső jogág vonatkozásában való, akár csak felületes vizsgálatát sem, de bizonyos következtetések levonása így is lehetségesnek látszik. A nemzetközi magánjog stb. néven emlegetett jogterületek *nem a nemzetközi jog ágai, hanem olyan államon belüli jogterületek, mely külföldi elemet tartalmaznak.* Mint Világhy Miklós megállapítja, ilyen külföldi elemet tartalmazó jogviszonyok „elvileg a jogrendszer számos ágában felmerülhetnek, voltaképpen mindenütt, ahol a szabályozás alá kerülő jogviszonyok elvileg nemzetközi elemet tartalmazhatnak. Ilyen értelemben elvileg beszélhetünk nemzetközi államjogról, nemzetközi büntetőjogról, nemzetközi pénzügyi jogról stb."[57] Ebbe a jogterületbe tartozhatnak ugyan olyan szabályok is, melyek egyben nemzetközi jogszabályok is, de *nincs egyetlen olyan szabály sem, mely kizárólag nemzetközi jogszabály lenne, vagyis minden ide sorolt norma szükségképpen az államon belüli jog része is.* Ennélfogva a két jogi normarendszer korántsem „két olyan kör, mely néha érintkezik, de sohasem metszi egymást" — mint ahogyan H. Triepel állítja,[58] hanem ellenkezőleg két, egymást részben metsző kör, ahol tehát bizonyos kettősség, átfedés szükségképpen előfordul.

Hátramaradt végül annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy vannak-e a nemzetközi jogon belüli jogágak? A nemzetközi jogtudományban a nemzetközi jog anyagának felosztásában az első világháborúig a hagyományos felfogás uralkodott, amely — Hugo Grotius rendszerének megfelelően — a háború és béke jogára osztotta fel a nemzetközi jogot,[59] sőt ez a felfogás még ma is elég gyakori, pl. Oppenheim professzor tankönyvének újabb, H. Lauterpacht átdolgozásában megjelent kiadásai is ezt a rendszert követik.[60] Az első felosztási elképzeléseknél még erősen kísért a belső jog felosztási rendszere, pl. G. Scelle 1923-ban megjelent tanulmányában nemzetközi alkotmányjogról, nemzetközi államigazgatási jogról, nemzetközi büntetőjogról beszél,[61] de ezek alatt nem csupán a belső jog egyes ágainak nemzetközi elemet tartalmazó részét érti, hanem valóban a nemzetközi normarendszer anyagát osztja fel, így pl. a nemzetközi államigazgatási jogba olyan szabályokat sorol, melyek a Nemzetek Szövetsége Főtitkárára vonatkoznak, ide sorolja továbbá a nemzetközi folyókra és csatornákra vonatkozó szabályokat, a tengeri jogot, a nemzetközi légi jogot és más nemzetközi jogszabályokat is.[62] Mások, szakítva a belső jog hagyományos felosztásával, a szokásos jogágakon kívül még beszélnek nemzetközi egészségügyi és szociális jogról, nemzetközi iparvédelmi, tulajdon- és művészetvédelmi jogról, távközlési és közlekedési jogról, nemzetközi légi jogról,[63] nemzetközi kereskedelmi jogról, nemzetközi gazdasági fejlesztési jogról, nemzetközi társulási (korporációs) stb. jogról, mint a nemzetközi jog új területeiről.[64] Valóban, ha csupán a szabályozott életviszonyok különbözősége alapján osszuk fel a nemzetközi jog anyagát, úgy szinte tetszés szerinti számban lehetne még különböző jogterületeket kialakítani, hiszen az államok közötti együttműködés a növényvédelemtől és az állategészségügytől kezdve az űrkutatásig számtalan területre terjed ki. A jogágak kialakításának azonban csak

[57] Világhy Miklós: Bevezetés a nemzetközi magánjogba. 7—8. old. Lényegileg ugyanezt állapítja meg Haraszti György is, aki szintén hangsúlyozza, hogy ezek a nemzetközi jelzővel illetett jogterületek „... éppen úgy a belső jog körébe tartoznak, mint a nemzetközi magánjog..." (Haraszti Gy.—Herczegh G.—Nagy K.: Nemzetközi jog. 24. old.)

[58] H. Triepel: Völkerrecht und Landesrecht. 111. old.

[59] Vö. J. Kunz: The systematic problem of the science of international law. AJIL. 1959. Vol. 53. 379. old.

[60] Lásd pl. az 1948. évi 7. kiadást.

[61] G. Scelle: Essai de systématique du droit international. Revue Générale de Droit International Public. 1923. XXX. kötet 116—142. old.

[62] Lásd G. Scelle: I. m. 135—140. old.

[63] Lásd J. W. Garner: Le développement et les tendances récents du droit international. Recueil des Cours. 1931. 35. kötet 641—660. old.

[64] Vö. W. Friedmann: The changing structure of international law. London. 1964. 152—187. old.

egyik ismérve a szabályozott életviszonyok különbözősége, amennyiben elfogadjuk, hogy a „jogág" kifejezés fogalmilag ugyanazt jelenti a nemzetközi jogban is, mint a belső jogban. Ez esetben — mint arról már előbb szó volt — az egyes jogágak létezése feltételez sajátos módszert és felelősségi alakzatot, speciális alkalmazási és szankcióformát stb.[65] Úgy gondolom, hogy a nemzetközi jogon belül az egyes jogszabálycsoportok ilyen szintű elkülönítése még nem történt meg, még nem dőlt el a kérdés, hogy melyek lesznek ezek a jogágak és milyen szabályok tartoznak az egyikbe, vagy a másikba. Ugyanakkor bizonyos elkülönítési folyamat már megkezdődött a nemzetközi jogtudományban is és ez előbb-utóbb a nemzetközi normarendszeren belül jogágak kialakulását fogja eredményezni, viszont egyáltalán nem biztos, hogy itt a belső jog hagyományos felosztási rendszere fog érvényesülni.

Nagy Károly

[65] Lásd pl. Samu Mihály meghatározását, amely szerint a jogág „... *jogszabályok minőségileg elkülönült,* meghatározott *struktúrával rendelkező csoportja,* amely az adott állam uralkodó osztálya *érdekeltségének* megfelelően határolódik el sajátos *tartalommal és módszerrel;* a jogág a társadalmi együttélés jogilag meghatározott körét, az *azonos jellegű jogszabályokat* s az azoknak megfelelő *szankcióformát és felelősségi alakzatot* öleli föl és a *jogviszonyok sajátos fajtájában, a jogalkalmazás sajátos formáiban érvényesül.*" (Kiemelések Samu Mihálytól.) A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. 192. old.

SZEMLE

SARLÓS MÁRTON
(1886. II. 5.—1971. X. 1.)

A magyar jogtudomány utóbbi negyedszázados fejlődésére visszatekintve számos kiemelkedő gondolkodónak életművére figyelhetünk fel mint olyanra, amely csak a hazánkban lezajlott gyökeres társadalmi átalakulás, a népi államhatalom megszületése után ívelhetett magasra. Joggal említhetjük eme gondolkodóink sorába Dr. Sarlós Márton professzort, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tanszékvezető egyetemi tanárát. Azok közé tartozott, akik a jogtudományt és a magyar jogi közgondolkodást egészen a legutóbbi időkig alkotó módon formálták. Számunkra éppen ezért a több mint nyolc évtizedet átívelő életút megszakadása nemcsak fájdalmas, hanem váratlan is. Munkásságát ugyanis egészen a legutóbbi időkig a kutató-elemző vizsgálódás, a fáradhatatlan aktivitás jellemezte. A magyar marxista jogtörténet alapjainak lerakását szolgálta lankadatlanul és előrehaladt életkorát meghazudtoló módon aktív részese is maradt mindvégig az idevágó erőfeszítéseknek. Csodálattal figyeltük az utóbbi évtizedek folyamán lankadatlan munkásságát, amely mindvégig a marxista jogtörténettudomány felemelését szolgálta. A felgyorsult történelmi időkben is éreztük, s ma meggyőződéssel mondhatjuk, hogy ő a magyar jogi gondolkodás megújulása érdekében nem kímélte erejét. Életének különös értelmet adott tehát az a kor, amelyben a jog a nép joga lett, amely hittel vallott eszméinek gyümölcseit érlelni kezdte. Szélesebb értelemben a marxista jogtörténet megteremtésére irányuló törekvése mellett, nevéhez tapad hazánkban az újjáéledő egyetemes jogtörténettudomány, illetve az ilyen tárgyú önálló tanszak létrehozása, amely korunk jogi kultúrájának szerves alkotóeleme lett. Joggal kérdezhetjük tehát, hogy mi mindent nyújtott volna még e gazdag életút, ha szellemi életünk, jogi közgondolkodásunk az ő életének korábbi szakában már felszabadulhatott volna.

Sarlós Márton kortársa és sorstársa volt azoknak a gondolkodóknak, akiknél a szellem ébredése egybeesett a 20. század születésével. A Ferenc József-i korszak válságos éveiben végezte a jogi tanulmányokat és 1907-ben a budapesti egyetemen avatták doktorrá. Ügyvéd volt 1911 júniusától — háborús megszakításokkal — 1945 szeptemberéig. Mint tartalékos tűzérhadnagy 1914. augusztus 1-től járta végig az első világháború éveit. 1915-ben orosz hadifogságba esett (Przemysl-nél) és mint ilyen 1920-ig az Irkuck környéki hadifogolytábor lakója lett. A pályájára jól felkészült fiatal ügyvéd számára azonban ezek az évek sem vesztek el. Megalapozott nyelvismeretét (angol, francia, német) most az orosz nyelvben történő jártassággal egészítette ki. Képzettsége és nyelvismerete alapján rövidesen a szovjet fővárosba került, ahol 1920—1921-ben a Külügyi Népbiztosság alkalmazásában állt, és német nyelvű előadóként a Szverdlov egyetemen is teljesített szolgálatot. Röviddel ezt követően (1921. dec.) visszatért Magyarországra, amely akkor már az ellenforradalmi rezsim uralma alatt állt. A szovjethatalmat megismert fiatal ügyvéd számára ezzel hosszú időre lezárult minden lehetőség arra, hogy a tudományt szolgálja. A praxis gondjai mellett mégis nyomát találjuk annak a törekvésének, hogy a korabeli jogi szakirodalom fórumain fellépjen. Felkészültségének igazi értékei azonban ki sem bontakozhattak az ország 1945-ben történt felszabadulásáig. Közben azonban sajnálatos módon évtizedek teltek, és egy újabb világháború évei vonultak el. Közel 60 éves korban nyílt meg tehát előtte egy új korszak kezdete, amelynek küzdelmes vívódása aktív harcra, lankadatlan munkára és az új jogász generációk nevelésének ügyéhez szólította.

Osztályok és eszmék soha nem látott éles küzdelme jellemezte

fejlődésünk eme korszakát, amelyben Sarlós Márton professzor mindig a legnehezebb feladatok megoldását vállalta. Közvetlenül az ország felszabadítását követően a Magyar Kommunista Párt aktív munkása, majd mint tapasztalt jogász a Népbíróságok Országos Tanácsának tanácsvezetője lett (1945. szept.). 1946-ban a NOT-nál fenntartott beosztása mellett megbízást kapott a budapesti táblai tanácselnöki tiszt betöltésére (1946. ápr.). Szakértelmét, felkészültségét tehát előrehaladt kora ellenére egyre nagyobb mértékben igénybe vette a joggyakorlat. Ide utal az 1946 novemberében született NOT másodelnöki megbízása, majd 1948-ban a Budapesti Büntetőtörvényszék elnökévé történő kinevezése (1948. június). Ezzel egyidejűleg bontakozott ki ismét egy lényegileg új, s idővel életművé formálódó szakirodalmi munkássága is. A haladó gondolkodású jogászok első nyilvános fellépései közt már megtaláljuk nevét, majd egyre gyakrabban tűntek fel az eszmei elkötelezettséget, a népi államhatalom és jogrend megszilárdítását szolgáló írásai. Valójában pedig ennél jóval szélesebb már ebben az időben Dr. Sarlós Márton közgondolkodást formáló munkássága. A különös tehertételeket jelentő igazságügyi megbízatások mellett ugyanis 1948-tól, a budapesti egyetem szocialista átalakításának kibontakozó munkájába is bekapcsolódott.

Karunk utóbbi negyedszázados fejlődését elemezve ismerjük az első erőfeszítéseket még 1946-ból, amelyek a magyar jogfejlődés elszigetelődést hirdető tudománytalan felfogásából a kivezető utat keresték. „Magyar és összehasonlító európai jogtörténet"-re van szükség — mondják a korabeli forrásaink (ld. 60 000/1946. VKM. sz. rend. nyomán), az érlelődő szemléleti fordulat gyakorlati megvalósulása előtt azonban elháríthatatlannak tűnő akadályok tornyosultak. Haladó jogászaink szívós küzdelme és az országban lezajlott gyökeres társadalmi átalakulás készíthette csak elő a jogi felsőoktatás szocialista jellegű változásait. Az egyetemeken ez a folyamat az 1948/49. évi, illetve az 1950. évi reformokban jutott kifejezésre [Ld. 206 693/1948. VKM. sz. r., 51 600/1948. VKM. sz. r., 7870/1948. Korm. sz. r., 4105/1949. Korm. sz. r., 274/1950. (XI. 23.) MT. sz. r.]. Mindez természetesen a hazai jogtörténettudomány és egyáltalán a jogtörténeti oktatás gyökeres átalakulását is megkövetelte.

A felgyorsult történelmi átalakulás a szocialista jogi gondolkodás fellegvárainak kialakítását célozta és vele szorosan összekapcsolta a régi előítéletek, tudománytalan eszmék hatása alóli felszabadítást. E törekvések jegyében már a 206 693/1948. VKM. sz. rendelet az új tanszakok egész sorának megindítását új tudományágak bevezetését követelte (államtan, gazdaságtörténet, általános jogtörténet stb.). Gyökeresen új jelenség e törekvések sorában a hungarocentrikus szemlélet feloldását célzó „általános jogtörténet" bevezetése. (Ld. Magyar Tud. X/1965/764—773.) Az új tanszakok megjelenése már összefüggésben volt a marxista szemlélet kiterjesztésére irányuló törekvéssel. A haladó gondolkodásukról ismert jogászok lettek e törekvések hordozói, akik egyben a kiformálódó népi állam jelentős posztjain is helytálltak. Nem egy közülük az 1919-es Tanácsköztársaság idején kifejtett pozitív tevékenysége miatt szorult ki évtizedekre a magyar jogi közgondolkodás formálásából. [Vö. Világhy im. FOSZ. IV. (1955) 154—155. pp.] Az új tudományok művelői tehát azok köréből kerültek ki, „akik a szocializmust tekintették bázisuknak, és eme körben találjuk elsők közt Dr. Sarlós Mártont is. A hallgatóság — amely összetételében is gyorsan változott — nagy tömegben áradt a modern szellemet árasztó előadásokra.

Sarlós Márton a legnehezebb feladatok egyikét vállalta, amikor az 1848/49-es tanévben újjáélesztette a budapesti egyetemen a marxista alapra fektetett általános jogtörténetet. E tudományág polgári jellegű előzményeit a tudománytalan nacionalizmus már egy fél évszázaddal előbb megsemmisítette. Számottevő hazai alapokkal nem rendelkezvén Dr. Sarlós Márton bátran nyúlt a szovjet egyetemek immár több évtizedes tapasztalatainak és tankönyveinek felhasználásához. Széles nyelvismerete lehetővé tette, hogy már 1949-ben új általános jogtörténetet alkosson a szovjet tapasztalatok felhasználásával, amely továbbfejlesztett formájában hosszú időre alapot képezett az egyetemes jogtörténet hazai művelésére csakúgy, mint az egyetemi oktatásra. Jelentőségét könnyen felfogjuk, ha felidézzük azt a kort, amikor a magyar jogi gondolkodás szinte felfedezte a szovjet tudomány eredményeit és felismerte azt, hogy a súlyos hazai szellemi örökség következtében, a hiányzó alapkutatások elvégzésére nem lehet várakozni. Dr. Sarlós Márton e fontos felismeréseket igen eredményesen szolgálta a szovjet jogtörténetírás tapasztalatainak átültetésével. Mindezt egyidejűleg felhasználta „a burzsoá nézetek — megszokás eredményezte lenyűgöző hatása alól történő — felszabadításra", illetve eme regresszív erők semlegesítésével párhuzamosan a magyar szocialista jogtörténettudomány fundamentumainak lerakására. A magyar jogi közgondolkodás világnézeti átalakulását szolgálta az által, hogy feltárta a marxista jogtudomány tárházát, amelyet az ellenforradalmi korban hermetikusan elzártak gondolkodóink elől. Példamutatása és az elért lényeges eredmények követésre ösztönözték azokat a gondolkodóinkat is, akik ugyanezen években indultak el a marxista történetszemlélet elsajátítása és alkalmazása irányában. Ezt az örvendetesen pozitív hatást jelzik az 50-es évek első felében megjelenő új tananyagok, amelyek Sarlós professzor szerkesztésében, de már szerzői munkaközösségekben születtek. Az elért eredmények nehéz állami tisztségek egyidejű vitelével párhuzamosan keletkeztek. 1950-ben a Fővárosi (m.) Bíróság elnökévé nevezték ki, amely tisztség alól csak 1953-ban saját kérésére szabadították fel. Egyidejűleg, szakadatlanul tanszéki jogú előadóként dolgozott az egyetemen, majd 1954-től kinevezett egyetemi tanár, Polgár Elek halálát követően pedig az általa megalapozott, önálló általános jogtörténeti tanszék vezetője. Kiemelkedő munkásságát már 1947-ben a Magyar Népköztársaság Ér-

demrend V. fokozatával, 1956-ban pedig a Munka-Érdemrenddel tüntették ki.

Az utóbbi magas állami kitüntetés életének 70. évében, és egyben az alkotó munkásságnak is a tetőfokán érte. Az előrehaladt kortól szinte függetlenül ívelt mind magasabbra alkotó munkássága. Kezdeményezője, szerzője és szerkesztője lett a szintézist adó első marxista egyetemes jogtörténeti kézikönyvnek (1957. Tankönyvkiadó), miközben a kiélezett eszmei harcok felelősségét is vállata. Tanszékén a tudományos utánpótlás ügyét, a joghallgatók szélesebb körét mozgósító tudományos diákkör kifejlesztését, a Magyar Jogász Szövetség keretei közt a hazai jogtörténettudomány szétszórt erőinek összefogását szorgalmazta. Itthon és a kibontakozó nemzetközi kapcsolatok fejlesztésében egyaránt sokat tett azért, hogy a magyar marxista jogtörténet művelőit összefogja, hogy a sürgetően fontos feladatokat feltárja, és az elérhető eredmények által méltóan képviselje a hazai tudomány eredményeit. A marxista jogtörténettudomány szétszórt bázisainak összefogása érdekében hozta létre a Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztályát, amelynek a legutóbbi időkig elnöke és az eme keretek közt elérhető eredmények aktív munkása volt. Nevéhez tapad a két jogtörténeti tanszak munkájának összehangoltabb megszervezésére irányuló törekvés az 50-es évek második felében. Ezúton most már nem csak a részletek tudományos feltárásában, hanem a magyar jogtörténeti tanszak alapjainak lerakásában is közvetlen segítséget nyújtott. (Ld. Csizmadia A., Székely Gy. munkaközösségében.) A két jogtörténeti tanszak munkájának szorosabb összekapcsolódását jelzi, hogy e korban új kollektív erőfeszítések történtek a marxista magyar jogtörténet tananyagának megteremtésére. Szerzője és szerkesztője lett mindkét tanszak anyagának és a változó alkotói munkaközösség összefogásának terhével is megbirkózott. Mindez a két jogtörténeti tanszék tudományos munkájának kibontakozását is előmozdította az ellenforradalom leküzdése utáni években. Ezt az előrehaladást Sarlós professzor törekedett egységes eszmei irányítás alá vonni. A nemes célt szolgálta a „magyar jogtörténetírás helyzete és feladatait" tárgyaló vitaindító előadásával a Magyar Jogász Szövetség keretében, amely egyben az egymástól elszakadt jogtörténeti kutatások összefogásának reményét is felkeltette. Eme törekvése a megérdemelt nyugalombavonulás (1962) után is maradandó hatást gyakorolt a hazai jogtörténet fejlődésére. Lelkesedéssel és nagy aktivitással állt a tudomány korszerűsítését célzó törekvések mellé. Élesztője és kezdeményezője volt a marxista eszmeiség fejlesztését szolgáló tudományos vitáknak. Alapvető kutatási törekvéseit is mindenkor a marxista jogtudomány kibontakozásának aktuális feladatai, az általa művelt tudomány megoldatlan feladatainak felismerései irányították. Az eszmei igényesség vezette a múlt örökének kritikai vizsgálatában, jogtörténetírásunk különböző haladást gátló tendenciáinak tudományos értékű feltárásában. [Ld. Jogt. K. 1949. évf.-ban, Magy. Tud. V. (1960.) 3. sz., Magyar Jog, 1964. 9. sz., Magy. Tud. X. (1965.) 1. sz., Jogtud. K. XI. (1956.) 2. sz., uo. XIV. (1959.) 7—8. sz., uo. XV. (1960.) 596—601. stb.] Ezúton a modern historiográfiai kutatások kibontakozását ébresztette és ahhoz maga is értékes hozzájárulást nyújtott.

Új szemléletet hirdető, alkotó munkájának fontos összetevője lett az elnyomott osztályok küzdelméhez kapcsolódó jogtörténeti problémák feltárása. Hézagpótló feladatok egész sorát vállalta e téren, hogy ez által is előmozdítsa a polgári korszak jogtörténetírása által hátrahagyott mulasztások felszámolását. A feudális maradványok kritikai vizsgálata, a paraszti telektulajdon kérdése, a reformkori gondolkodók (Széchenyi, Deák stb.) eszmei küzdelme és sok más kérdés elevenedett meg alkotásaiban. [Ld. Jogtörténeti Tanulmányok I., Jogt. Közl. XIX. (1964) 7. sz., Jogt. Tan. II. (1968), Magyar Jog X. (1962) 2. sz., Acta Fac. Univ. Bud. I. (1959), Magy. Tud. X. (1965) 1. sz.] Ezt a célt szolgálta a „Széchenyi István és a feudális jogrend átalakulása" c. monográfiája is. (Közgazd. és Jogi K. Bp. 1960.) Tudományos érdeklődésének másik fontos összetevőjét a Magyar Tanácsköztársasággal, illetve a szocialista munkásmozgalommal kapcsolatos jogtörténeti feladatok képezték. A „Jogászok a Tanácsköztársaságban", „a kommunista elítélteket kiszabadító szovjet akciók", vagy a „munkásmozgalom harca a választójogért" stb. témák körében értékes részletpublikációi egymást követően születtek az 50-es évek végének gazdag termésből. (Ld. Magy. Jog. 1959. A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. Akad. K. Bp. 1959., M. J. Szöv. Politikai tanfolyama, 1958. 1. sz. stb.) Nagy érdeklődéssel és aktivitással kísérte az ellenforradalmi kor jogtörténeti feltárásnak ügyét. Az utóbbi évek folyamán pedig a dualizmus korának, nagymúltú egyetemeink történelmi szerepének, avagy éppen a magyar jogi kultúra negyedszázados fejlődésének szentelt vizsgálódásainkat is alkotó együttműködéssel kísérte. Joggal mondhatjuk tehát, hogy sokat tett a tudomány reputációjának öregbítése érdekében, de legalább ugyanennyi értékkel bír életének előremutató, ösztönző szerepe, amely tanítványainak, az általa nevelt jogász generációknak munkájával állít majdan újabb és újabb méltó emléket nemes törekvéseinek.

Horváth Pál

A büntetőbírósági tanács döntésének kialakulása

A fenti címmel a Jogtudományi Közlöny 1970. évi 10. számában megjelent cikkemhez Horgosi György ny. igazságügyminisztériumi osztályvezető észrevételeket fűzött.[1] Ez annyival inkább örvendetes, mert — amint a cikkeink anyagából kitűnik — olyan, a gyakorlatra is kiható kérdésről van szó, amellyel az irodalom csak nagyon keveset foglalkozott. A cik-

[1] JK. 1970. 10. sz. 523—532. old., *Horgosi* György cikke: A büntető bírósági tanács döntésének kialakítása címmel, a JK. 1971. évi 12. számában 569—574. old.) jelent meg.

kemben kifejtetteket természetszerűen vitathatóknak, ellenérvekkel megdönthetőknek tartom ma is. Horgosi György cikke azonban csupán arról győz meg, hogy cikkemben néhány nem teljesen világos — vagy esetleg csupán félreértett — megállapítás is van. Emiatt szükségesnek tartom, álláspontom világosabb kifejtése céljából Horgosi észrevételeiben foglaltak közül a valóban lényeges kérdésekhez az alábbi megjegyzéseket fűzni.

1. Horgosi György cikkemmel kapcsolatban abból indul ki, hogy az túlságosan elméleti. Ez — szerinte — önmagában még nem lenne hiba, de kifogásolja, hogy az elméleti vizsgálat nem párosul „a társasbírósági döntés kialakulásának, tényleges gyakorlatának mélyebb elemzésével."

Mindjárt előre kell bocsátani, hogy „tényleges gyakorlatnak" Horgosi a továbbiakban a hazai, jelenlegi jogalkalmazási gyakorlatot tekinti, s abból teljesen kizárja a külföldi s általában a jogalkotási gyakorlatot.

Cikkemben nem csupán a hazai, hanem számos külföldi szocialista ország jogalkotási gyakorlatára is figyelemmel voltam. Ez ugyanis, más támpont hiányában, a jogalkalmazási gyakorlatra is bizonyos mértékben irányadó lehet. Ezeket a megoldásokat Horgosi meg sem kísérli cáfolni. A továbbiakban ezért, néhány elvi kérdés mellett, azokban a kérdésekben kívánom félreértett álláspontomat — további félreértések elkerülése végett — bővebben kifejteni, amelyekben álláspontomat Horgosi a hazai gyakorlat alapján bírálja.

A hazai gyakorlat vonatkozásában cikkem megjelenése és Horgosi észrevételeinek megírása után került nyilvánosságra egy gyűjtemény, amelyből a vitatott gyakorlati jogalkalmazási kérdésekre is néhány konkrét adatot ismerhetünk meg.[2] Megbírált cikkemben nem foglalkoztam — már csak terjedelmi okokból sem — a tényleges gyakorlattal kapcsolatban a külföldi országok anyagával, amely akkor már ismeretes volt. Mostani cikkemben — éppen Horgosi György észrevételei folytán — ebből az anyagból is támaszkodom néhány konkrét adatra, illetőleg ezekre alapozható megállapításra.[3] A felmerült vitás kérdésekkel kapcsolatban — a vita eredményessége érdekében — ugyanis szükségesnek tartottam ezeket az újabb adatokat is elemezni, anélkül, hogy azok értékét túlbecsülnénk,[4] mert olyan adatokról van itt szó, amelyek, ha nem is döntőek, mint konkrét adatok, egyes alapvető kérdések vonatkozásában a puszta becslés, illetőleg állítás helyett, támpontul szolgálhatnak.

2. Horgosi — összefüggéseiből kiragadott idézet alapján — helytelennek véli azt az álláspontomat, hogy a bírói döntés a tanács tagjaiban *eredetileg egyénileg, másoktól függetlenül jön létre.*

Az általa idézett mondat első felét [„A döntés kialakulási folyamatának *első fokozatában* (mostani kiemelésem) a döntés egyes elemei a több tagból álló tanács tagjaiban is egyszemélyi formában, egyénenként, belsőleg jönnek létre stb...."] azonban teljesen elhallgatja. Pedig cikkem egyik alapgondolata, hogy a bírói döntés kialakulása *folyamat,* amelyben az egyénileg kialakult döntés, mint a kollektív döntés egyik *előkészítő* fokozata tovább fejlődik, alakul, kollektív véleménnyé válik, s mindez egy *későbbi, második fokozatban* megy végbe. Ezt a *második* fokozatot kíséreltem meg cikkemben elemezni, anélkül, hogy megfeledkeztem volna a kezdeti szakaszról, s annak rendeltetéséről, jelentőségéről.

Annak ellenére, hogy a továbbiakban ebből a félreértett mondat alapján nekem tulajdonított álláspontból Horgosi további következtetéseket von le (pl. a tanácsvezetői szerep fontosságának tagadását tulajdonítja nekem), meg sem kísérli megcáfolni azt, hogy a tanács tagjaiban a döntések egyes elemei valóban *egyénenként* alakulnak ki, általában a — tanácskozásig szerzett — összes információk (iratok esetleges tanulmányozása, vádirat, bizonyítási eljárás, perbeszédek) alapján.[5] Bármennyire is fontos ezeknek az információknak a szerzésével kapcsolatban a tanácsvezető szerepe, ez természetesen nem korlátozhatja teljesen azt, hogy *mit* észleljen az ülnök, a tanács tagja (mert kérdezési stb. joga van[6]) és, hogy hogyan észlelje, értékelje elsődlegesen azt, amit észlelt (mert erre a tárgyalás berekesztéséig rendszerint nincs is alkalom). A tanács elnökének általam is mindig hangoztatott fontos szerepe tehát nem kizárólagosan döntő, és nem változtathat azon az objektív törvényszerűségen, hogy az észlelési folyamat — s annak keretében a pszichológiai törvényszerűségek szerint, szükségképpen létrejövő, nem végleges, elsődleges, elemi vélemények — *egyénenként* alakulnak ki a tanács tagjaiban és csupán *azt követi* az álláspontok közelebbhozása, egyeztetése.

Itt utalnom kell arra is, hogy az egyéni álláspont elsődleges kialakításának és kinyilvánításának kö-

---

[2] A népi ülnök részvétele a bírói ítélkezésben: [Közzé teszi az] MTA Állam- és Jogtudományi Intezete, az MTA Szociológiai Kutató Intezetének közremüködésével. Bp. MTA KESZ Soksz. 1971. 195 old. [A továbbiakban idézve: Népi ülnök] A munka a népi ülnököknek a bírósági ítélkezésben való részvételével kapcsolatos kérdéseket vizsgálja, az Igazságügyminisztérium és az Intézet által összeállított kérdőívek alapján, 1968. okt.—dec. havában végzett adatgyűjtés eredményeinek feldolgozásával. A munka — az összesítő táblázatok mellett — közli *Kulcsár* Kálmánnak: A népi ülnöki részvétel vizsgálata c. tanulmányát (5—46. old.). [A továbbiakban idézve: *Kulcsár* 1971.]

[3] A Lengyel Népköztársaságban az 1965—1966. években empirikus-jogi kutatásokat végeztek a népi ülnöki tevékenység egyes kérdéseivel kapcsolatban. Az adatgyűjtés 5 különböző társadalmi stb. összetételű vajdasági bíróság területén, vajdasági jogú városok járásbíróságánál folyt, összesen 257 ügyet dolgoztak fel. (*Kubicki* 1967. 44.) Ezek eredményeit két tanulmány értékelte: *Zawadzki,* Sylwester: Model ustrojowy ławnika ludowego w świetle badań prawo-empirycznich. [A népi ülnök rendszerbeli modellje a jogi-empirikus kutatások tükrében.] Państwo i Prawo [Warsó] 1967. 8—9. sz. 232—248. old. A továbbiakban a cikk magyar nyersfordítását használtam. (ÁJI. Ford. L. 789. 91—142. old.); *Kubicki,* Leszek: Udział ławników w postępowaniu karnym w świetle obserwacji. [A népi ülnökök részvétele a büntető eljárásban a megfigyelések tükrében.] Państwo i prawo. [Varsó 1967. évi 6. sz. 891—098. old.] a továbbiakban a cikk magyar nyersfordítását használtam. (ÁJI. fordítások L. 797. 37—90. old.)

[4] Mind a hazai, mind a lengyel gyűjtés viszonylag szűk terület és rövid időszakot ölel fel, ezért adataiból levont következtetések bizonyos fenntartásokkal kezelhetők. Más, konkrét adat hiányában azonban ezekből kellett kiindulni, annyival is inkább, mert *Horgosi* a hazai gyakorlatra vonatkozó megállapításait nem támasztja konkrét adattal alá.

[5] Álláspontomat támasztja alá az is, hogy a Népi ülnök c. kiadvány II. 1. Bp. % sz. táblázata szerint (149. old.) a népi ülnökök 50,6%-a nem érdeklődött a tárgyalást megelőzően az ügyről és 19,6%-a tanulmányozta eredetileg az iratokat.

[6] *Kulcsár* (1971. 32. old.) adatai szerint büntetőjogi ügyekben a fővárosban az ülnökök 27%-a (egyes bűncselekmény kategóriákban 40%-a) tett fel érdemi kérdést a tárgyaláson.

vetelményét — empirikus vizsgálatok, tehát igencsak a gyakorlat alapján — annyira fontosnak tartják, hogy külföldön van olyan vélemény, hogy ezt — még mielőtt a tanács elnöke véleményt nyilvánítana — tételesjogilag is biztosítani kell.[7]

3. A tényállást megállapító bírói döntéssel kapcsolatban nekem — szintén összefüggéseiből kiragadott idézet alapján — tulajdonított álláspont szerint (idézem Horgosit): „... a bírói ténymegállapítás mindig csak elfogadott feltevés lehetőség" lenne. A mondat első része: „A tényállást megállapító bírói döntés *első aktusa* [mostani kiemelésem] tulajdonképpen akaratelhatározás..." világosan mutatja, hogy szerintem maga döntés a bizonyítási eljárás során szerzett információk egyikének elfogadása és a többi kizárása, de sohasem értem azt, hogy a tényállásmegállapítás *csak* elfogadott feltételezés, lehetőség. Azt ugyanis, hogy a döntés (az elfogadás, illetőleg a kizárás) milyen — mérlegelő — tevékenység alapján történik, bőven kifejtettem és arra utaltam is a most vitatott cikket megelőző, s Horgosi által ismert és érintőleg szintén bírált tanulmányomban.[8]

4. Az ésszerű bírói meggyőződésre[9] vonatkozó álláspontommal kapcsolatosan Horgosi észrevételei nem egészen érthetők. Egyetértve azzal, hogy — amint írtam — a meggyőződés tudati állapotot is jelent, Horgosi, idézem: „... azzal azonban már nem [ti. ért egyet], hogy a bizonyítékok mérlegelésének az alapja a benső meggyőződés lenne."[10] Soha ilyent nem állítottam, sőt ezt a tételt támadva és abból indulva ki, hogy „... az ésszerű[11] meggyőződés alapja a tudatra ható objektív valóság", a meggyőződés pedig ...„a mérlegelés eredményének megfelelő tudati állapotot jelenti", ennek homlokegyenest az ellenkezőjét írtam le. Lehet, hogy itt is csupán álláspontom félreértéséről van szó. De annak értelmét teljesen megváltoztató félreértéséről.

5. Igen fontos gyakorlati kérdés a tanácskozás lefolytatásának valamilyen szintű szabályozásának szüksége és lehetősége. Előre kell bocsátanom, hogy a kérdésnek az általam javasolt, bizonyos fokú rendezése (529. old.) egyáltalán nem vonja szükségképpen maga után azokat az alakiságokat, amelyeket Horgosi — a tanácskozásra vonatkozó előírások ellenőrzése és biztosítása céljából — a szabályozás mellőzhetetlen velejárójának tart.

Horgosi abból indul ki, hogy „... a formához nem kötött, közvetlen légkörű tanácskozás az esetek nagy részében a tényállás és a bűnösség kérdésében az egyhangúság megállapításával kezdődik, a vita, a vélemények eltérése rendszerint a büntetés mértéke körül fordul elő... Ez a gyakorlat."

Az említett adatgyűjtés hazai vonatkozásban alátámasztja Horgosinak ezt a megállapítását.[12] Éppen ez a statisztikailag túlságosan is alátámasztott megállapítás azonban túlságosan is szép és ezért bizonyos kétségeket vet fel ennek a „gyakorlat"-nak helyességével kapcsolatban.

Ugyanez az adatgyűjtés ugyanis mást is elárul. A népi ülnökök véleménye, hogy legtöbbet a bírónak, a tényállásmegállapítás vonatkozásában segíthetnek.[13] Ugyanez a hivatásos bíró igénye is a népi ülnökökkel szemben.[14] A közreműködési készség és az itt elért eredmény, a vélemény és a gyakorlat, a nézet és a magatartás közötti ilyen nagy eltérés *egyik* — tehát nem kizárólagos — oka tehát nyilván az, hogy a tanácskozás során véleményük kifejtésében és megvédésében az ülnökök nem eléggé aktívak.[15]

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a külföldi gyakorlat,[16] illetőleg irodalom ismert adatai szerint ez a megállapítás egyáltalán nem túlzott, illetőleg más szocialista országokban is felismert jelenség.[17]

Az ülnöki passzivitás okait az irodalom különböző körülményekben keresi. Ilyenek: a jogi ismereteknek,[18] vagy a döntésért való fe-

[7] *Zawadzki* (1967. 127—129.) a népi ülnöki rendszer ideális működését gátló okok kiküszöbölése érdekében tökéletesíteni kíván néhány perjogi intézményt, amelyek — az általuk végzett kutatások tükrében — erre rászorulnak. Ennek során — egyebek között — szükségesnek tartja az ülnök azon jogának intézményes biztosítását, hogy a tanácskozás folyamán *önállóan kinyilvánítsa* [az én kiemeléseim] álláspontját, éspedig még azelőtt, *mielőtt a hivatásos bíró állást foglalna.* A javasolt módosítások — szerinte — növelnék az intézmény hatékonyságát, aktivizálnák az állampolgárokat és emelnék az igazságszolgáltatásba vetett bizalmat.

[8] Ennek végkövetkeztetése: „... *az egyetlen lehetségest, az ésszerűt, a feltétlenül szükségszerűt kell kiemelnie* és mindezeknek az ellenkezőjét kell kizárnia: ki kell mutatnia, hogy csakis ez [a döntés] felelhet meg az objektív valóságnak." (A bírói döntés pszichológiájának néhány kérdése. ÁJ. 1970. 456—481. a mérlegelésre 474—476., az idézetre 476. old.)

[9] Korábban (ÁJ. 1970. 462. old. különösen 19. sz. jegyzet) kifejtettem, hogy a „belső", „benső" stb. jelzők helyett miért tartom pontosabbnak az „ésszerű meggyőződés" megjelölést. *Horgosi* erre nem tér ki, a „benső" jelzőt használja, de kifejti, hogy a meggyőződésnek mint tudati állapotnak velejárója az, hogy az tudatos magatartásnak legyen az eredménye. Az „ésszerű" jelzővel korábban én is éppen ezt céloztam." (Vö. 1970. 472. s köv.)

[10] *Horgosi* (571.) szerint ezt (ÁJ. 1970. 475. 3. bek.) írtam volna. Itt pedig ez áll: „... A továbbiakban tehát abból indulunk ki, hogy az ésszerű meggyőződés *alapja* a tudatra ható objektív valóság", miután a lét elsődlegességének ellentmond és itt nem elfogadható szerintem az a tétel, hogy a bizonyítékok mérlegelésének alapja a belső meggyőződés. (ÁJ. 1970. 475. 3. bek.)

[11] ÁJ. 1970. 475. Annál kevésbé érthető ez, mert a továbbiakban *Horgosi* megint úgy „pontosítja" álláspontomat, hogy: (idézem *Horgosit*) ... „A tárgyaláson megvizsgált anyag és nem a meggyőződés alapja a bizonyítékok mérlegelésének." (im. 571.)

[12] A Népi ülnök c. kiadvány szerint (II. 4. Bp. % 171. old.) a tanácskozás során a tényállás megállapítása kapcsán az ülnökök véleménye 0,4%-ban, a büntetéskiszabásban 3,7%-ban tér el a bíróétól. Ugyanezt emeli ki *Kulcsár* (1971. 36. old.) is.

[13] A Népi ülnök c. kiadvány szerint (96. old. I. 20. Bp. % táblázat) büntető ügyekben a népi ülnökök véleménye, hogy — közreműködésük idejére bontottan eltérő mértékben, de átlagosan — 37,8%-a a tényállás megállapításában, 0,7%-a a jogi minősítésben, 11,3%-a a bűnösség megállapításában, 10,0%-a a büntetés kiszabásában segíthet az ülnök a legtöbbet a bírónak.

[14] A Népi ülnök c. kiadvány szerint (III. 5.) Bp. % táblázat, 184. old.) a megkérdezett bírák 33,6%-a közreműködését elsősorban a tényállás megállapításával kapcsolatban tartja hasznosnak. A büntető ügyszakban dolgozó hivatásos bírák szerint 21,3%-ban nem, 59,6%-ban ritkán, 19,1%-ban gyakran hasznosította a bíró ítélkezésében az ülnök sajátos szakképzettségét. (Népi ülnök c. kiadvány III. 7. Bp. V. % tábla, 186. old.) Más, további részletadat nincs.

[15] *Kulcsár* (1971. 33. old.) szerint a tényállás megállapításának vonatkozásában az ülnökök véleménye százalékban alig kifejezhető arányban tér el a bíróétól, s a tanácskozás során büntetőügyekben a budapesti bíróságokon az ülnökök 51%-a, a vidéki bíróságokon pedig 67%-uk nem tett érdemi észrevételt.

[16] Az ülnökök aktivitása a hazainál jóval magasabb fokot mutat az LNK-ban. Vö. *Kubicki* 1967. 54. s. köv. adatait, ahol számos összefüggő jelenségre is rámutat.

[17] *Pohmelkin, V.* (O putjah povüscseniia aktivnoszti narodnüh zaszedatelei. Szovetszkaja Jusztitcija [Moszkva] 1969. 14. sz. 11. old.) szerint a népi ülnöki igazságszolgáltatási közreműködés egyik hiányossága a népi ülnökök aktivitásának hiánya, s ez az ítélkezés nevelő hatását csökkenti.

[18] *Pohmelkin* (1969. 11. old.) szerint a népi ülnökök passzivitásának egyik oka a jogi ismeretek hiánya, ami további pszichikus stb. akadályokat vált ki.

lelősségérzés[19] tudatának stb., illetőleg a kellő jogszabályi rendezésnek[20] hiánya, a tanácsvezető bírónak a népi ülnöki tevékenységet gátló magatartása,[21] amin változtatni kell[22] stb. A tanácsvezető bíró tevékenységével kapcsolatban végzett részletesebb kutatás[23] végkövetkeztetései arra mutatnak, hogy a tanácsvezető túlzott aktivitása akadálya lehet annak, hogy a népi ülnökök eredményesen működjenek közre az ítélkezésben. Ennek ellenére pl. lengyel vonatkozásban a végzett adatgyűjtés szerint az ülnökök sokkal jobban befolyásolják az ítélkezést, mint pl. az a hazai gyakorlatra vonatkozó, eddig ismert, konkrét adatokból kitűnik.[24]

Még szembetűnőbb az az eltérés, ha a tanácskozást követő szavazás hazai eredményeit nézzük. Az adatgyűjtés szerint büntető ügyekben 99,0%-ban nem szavazott az ülnök a tanácsvezetővel szemben.[25]

Bár az említett adatgyűjtés hazai vonatkozásban nem ad teljes képet az ülnök és a hivatásos bíró viszonyáról,[26] s ezen belül a tanácskozás aktivitására, illetőleg az ezt gátló tényezőkre sem tér részletesen ki,[27] az idézett példák azt mutatják, hogy a kollektív döntések kialakulási folyamatában a hivatásos bírói tevékenység jelentőségének, fontosságának aláhúzása mellett az ülnöki közreműködés eredményességének vizsgálata sem elhanyagolható tényező.[28]

A további részletes elemzésre itt nem térhetvén ki, csupán annyit szükséges megjegyezni, hogy pl. a büntetéskiszabás területén az eddig ismert adatok szerint hazai vonatkozásban nem különösebben kiemelkedő a népi ülnökök közreműködése,[29] viszont külföldi vonatkozásban általános tendencia az eddigi adatok alapján, hogy itt a leginkább felismerhető a népi ülnöki közreműködés hatása.[30]

Nem merülhetünk el mélyebbre, az adatgyűjtések további adatainak elemzésében. Az sem lehet, hogy mindezekből azt a következtetést vonjuk le, hogy egymagában a tanácskozás szabályozása aktivizálná az ülnököket véleményük részletesebb kifejtésére s ezáltal a kérdések jobb megvilágítására, megvitatására. A legfontosabb kérdések (pl. a tanácskozáson megvitatandó kérdéseket, megvitatásuk sorrendjét, a szavazásra felteendő kérdések megszövegezését, a szavazáson a véleménynyilvánítás sorrendjét) pl. megfelelő jogszabályi szinten való szabályozása emelné az *ülnök döntési kötelezettsége tudatának, felelősségérzetének mértékét.* Annak felismerése, hogy a tanácskozás során véleményt nyilvánítani tartoznak az ítélethozatal alapján álló egyes döntésekben (tényállásmegállapítás, minősítés, bűnösség megállapítása, büntetéskiszabás) is, nyilvánvaló az *egyik* tényezője az ülnökök aktivizálásának.[31] A perjogi szabályok — a külföldön észlelt[32] és bizonyos mértékben nálunk is fennálló akadályok elhárításával — valószínűleg az aktivitást fokozó, további feltételeket biztosítanának. Természetesen nem részletes alakiságokat előíró szabályozásra, esetleg pszichikus gátlásokat is kiváltó megkötöttségekre gondolhatunk — s a tanácskozás menetét irányító rendelkezések ennélfogva nem érinthetik a tanácskozás közvetlen bevált légkörét, formáját —, hanem csupán kb. a mostan említett fázisokat — közbeiktatva természetesen a jogi minősítést is — egymástól elhatároló tanácskozási rendre.[33]

Azt hiszem tehát, hogy a tanácskozás valamilyen tételesjogi szabályozását illetően a következő lépés nem a szabályozás lehetőségének egyszerű tagadása a „gyakorlatra" való általános hivatkozással —, amelynek számos összetevőjét, belső mozgató tényezőjét (éppen a felhívott adatgyűjtés mutat rá erre) még nem ismerjük pontosan. Az általam illusztrative

---

[19] *Pohmelkin* (1969. 11. old.) rámutat, hogy a népi ülnökök nem kapnak elegendő felvilágosítást arról a *felelősségről,* amelyet a bírói munkában való részvételük jelent, s ezért úgy tekintik, hogy a téves ítéletért egyedül a tanácsvezető a felelős. Ez a szemlélet helytelen — folytatja *Pohmelkin* —, mert ha az ítélet ellen senki sem jelentett be különvéleményt, ez azt jelenti, hogy a téves ítéletért a tanács minden tagja felelős. Ezt kell tudatosítani.

[20] *Pohmelkin* (1969. 11. old.) szerint a népi ülnöki aktivitás hiányának egyik oka a tevékenységnek nem kellő jogszabályi rendezése.

[21] A hivatásos bíró tényleges túlsúlyára, valamint a népi ülnök és a bíró egyenjogúsága elvének teljes gyakorlati megvalósításával kapcsolatos akadályokra *Zawadzki,* 1967. 110. s köv. A hivatásos bírónak az ülnöki tevékenységet elnyomó jellegére uo. 126.

[22] *Kubicki* (1967. 88. old.) a kutatás egyik eredményeként megállapítja, hogy a hivatásos bíráknak meg kell változtatniok az ülnökökkel való együttműködésük stílusát és légkörét, különösen a tárgyalást követő tanácskozásokon.

[23] A bírósági tanácskozás lefolytatásának adatait *Kubicki* (1967. 58. s. köv.) a tanácsvezető bíró aktivitásának foka szerint 4 tipikus csoportba osztja: 1. a tanácsvezető bíró abszolút módon uralkodik (az esetek 20,6%a); 2. az elnök személye dominál, de a tanácskozás formális elemeit megtartják (az esetek 31,1%-a); 3. az elnök kezdeményez és az ülnökök nem élnek jogaikkal (az esetek 8%-a); 4. tényleges vita fejlődik ki és az ülnökök szabadon fejtik ki véleményüket (az esetek 40,3%-a) (uo. 71. old.). A kialakított típusok közül tehát háromban a bíró dominál s ez szerinte itt gyakorlatilag kizárja az ülnök szerepét az ügy eldöntésében.

[24] A tanácskozás eredményeinek összegezésénél *Kubicki* (1967. 79—80. old.) adatai szerint nem volt véleményeltérés az elnök és az ülnökök között 45,9%-ban, a véleményeltérés a vita során kibontakozódott 21,8%-ban, a bíró nyomására kompromisszumos megoldás született 24,1%-ban, az ülnökök leszavazták a bírót 6,3%-ban, ez utóbbi esetek közül a bíró különvéleményt jelentett be 1,9%-ban.

[25] A Népi ülnök c. kiadvány II. 5. V. %, 173. old. A táblázat további adatai szerint 0,9%-ban szavaztak a tanácsvezető ellen, 0,1% esetben nem volt válasz. (Itt a teljes érdemi döntésről, tehát nem csupán a tényállásmegállapítással kapcsolatos döntésről van szó, részletesebb adatunk nincs.)

A lengyel adatokra, ahol 6,3%-ban leszavazták a bírót, l. a 24. sz. jegyzetet.

[26] Ugyanígy *Kulcsár* 1971. 35. old., amihez még az is hozzájárul, hogy viszonylag rövid időszakot ölel fel és első kísérlet ezzel kapcsolatban az eljárási cselekmények konkrét mérésére és a mi kérdésünket csak részben érinti.

[27] *Kulcsár* (1971. 41. old.) szerint az ülnök a szervezetidegensége a bíráskodásban való laikus részvétel lehetőségeinek alapja és egyszersmind lehetőségeinek korlátja is.

[28] Az elnök aktív szerepére *Pohmelkin,* 1969. 11. old., *Zawadzki* 1967. 110. s köv. *Kubicki* végkövetkeztetése (1967. 80. old.), hogy az ítélethozatali folyamatban a bíró erősen dominál, az ülnökök szerepe azonban nem bagatellizálható, mert (uo. 84.) végkövetkeztetései szerint az ülnökök 39%-ban láthatóan befolyásolták az ítélet érdemi tartalmát, és 60,7%-ban nem befolyásolták láthatóan.

[29] Vö. *Kulcsár* 1971. 39. old., aki szerint a bűnösség megállapításával kapcsolatban Budapesten a népi ülnökök 5%-a, vidéken 8%-a tett érdemi észrevételt. A részletes adatok azt mutatják, hogy (a Népi ülnök c. kiadvány I. 20. V. % táblázat, 132. old.) a népi ülnök véleménye szerint a tényállás megállapításánál 44%-ban, a büntetés kiszabásánál pedig csak 12,6%-ban segíthet a bírónak. A bírák véleménye szerint a büntetéskiszabás kérdésében viszont 7,4%-ban tért el az ülnök véleménye a bíróétól. (Uo. II. 4. Bp. % táblázat, 155. old.)

[30] A minősítés kérdésében *Kubicki* (1967. 74. old.) azt állapítja meg, hogy itt az eltérések általában ritkák. *Kubicki* (1967. 76. old.) további adatai szerint a büntetéskiszabásra vonatkozó javaslat 50,1%-ban származott az elnöktől, 12,1%-ban az elnök úgy tett javaslatot, hogy az ülnökök a kérdésben kifejezetten bizonytalankodtak, összesen tehát 63,1%-ban származott a javaslat a hivatásos bírótól. Az ülnökök enyhébb, illetőleg súlyosabb büntetéskiszabási tendenciáira *Zawadzki* 1967. 117. s köv. és *Kubicki* 1967. 77. s köv.

[31] Vö. ugyanígy *Pohmelkin* 1969. 11. old.

[32] L. a 17—21. sz. jegyzeteket.

[33] *Pohmelkin* (1969. 11. old.) — a népi ülnöki passzivitás okainak kutatása után — néhány javaslatot tesz olyan jogszabályi rendezésre, amely a tárgyaláson fokozná a népi ülnökök aktivitását.

felvetett és bizonyára a tovább felvethető megoldási lehetőségek részletesebb elemzése és kritikai vizsgálata alapján dönthető meg az az álláspont, hogy a tanácskozás szabályozása, amelyet a korábbi hazai, valamint jelenleg is több külföldi szocialista ország eljárása alkalmaz, a külföldön a konkrét adatgyűjtések, valamint az elméleti megfontolások is alátámasztanak,[34] mostani hazai körülményeink között valóban csupán felesleges, bürokráciát, bürokratikus kötöttségeket eredményez. A gondolatsort azzal a megjegyzéssel kell zárni, hogy vizsgálódásaink körén kívül maradtak a népi ülnöki aktivitás más, további eszközökkel (képzés, nevelés, beszámolás, kötelezettség stb.) való fokozásának kérdései.

6. A tanácskozáson megvitatandó kérdések sorrendjére vonatkozóan Horgosi egyrészt nem veszi figyelembe az általam felhívott tételesjogi anyagot,[35] másrészt ismét kiragadott idézet alapján „pontosítja" a tanácstagok *végleges* (az ő kiemelése), állásfoglalásával kapcsolatos megjegyzésemet.

Az érintett helyen ugyanis azt írtam, hogy tételesjogi szabályok *esetleg* meghatározzák azt, hogy a saját álláspontot a tanács melyik tagja közölje először, éspedig azok, akikről feltehető, hogy álláspontját *esetleg* (mostani kiemelések) másnak álláspontja esetleg befolyásolja. Tételesjogi szabályra is utaltam, amelynek célja egy esetleges befolyásolás megakadályozása. Ezt követően — az idevonatkozó pszichikus jelenségek vázolása után — világosan kifejtettem, hogy a saját álláspontok közlése, mint a tanácskozás első szakasza *után* következő *második szakaszban történik a közös álláspont kialakítása,*[36] amelynek során „érvekkel késztetik egymást a tanács tagjai az eredetileg elfoglalt álláspont kiegészítésére, módosítására vagy éppen megváltoztatására". Talán ezekből világos, hogy nem a Horgosi által nekem tulajdonított értelemben használtam a sérelmezett „befolyásolás" megjelölést.

7. A megbírált cikkeimben vázolni igyekeztem azt a belső folyamatot, amely az ítéleti döntések alapja és amely, objektív és szubjektív okokból emberről emberre különbözik, de éppen ez biztosítja a többoldalú, tehát tárgyilagosabbat ígérő szemléletet.[37] A nézetek konfrontációja a tanácskozás során történik. A tanácskozás hazai rendjében a hivatásos bíró véleménye közel 100%-ban érvényesül, ez pedig annak a jele, hogy az ülnökök önállóan kialakult, egyéni nézetei nem kerülnek kellő súllyal megvitatásra, még a tényállás megállapításával kapcsolatban sem, és a büntetés kiszabásában is csak nagyon mérsékelten. Igaz, hogy a tanácsvezető bíró ítélkező tevékenységén már jórészt érvényesül az ülnöki intézmény ún. latens ellenőrző szerepe,[38] azonban egészében azt mutatja, hogy a tanácskozás jelenlegi rendjén — perjogi eszközökkel is — változtatni kell. Ezt célozta az a javaslatom — s amint az a mostani vitából is kitűnik, ez a központi kérdése a tanácsi döntés kialakulási folyamatának —, hogy ezt a folyamatot alapvető vonatkozásaiban szabályozni kell.

E keretek között nem foglalkozhatom Horgosi tanulmányának számos részlet-megállapításával (a pszichikus tényezők jelentősége, és szükségszerűen eltérő hatásuk bírónál és az ülnöknél, az időrendiség kérdése a pszichikus behatásoknál, a tanácsvezető rugalmasságának, „ügyességének" kérdése, az ülnökök tájékoztatása a konkrét kérdéssel kapcsolatos bírói gyakorlatról, jogpolitikai irányelvekről való tájékoztatás stb. kérdése). Értékes észrevételei számos kérdést új megvilágításba helyeztek és így tanulmánya alkalmat adott arra, hogy azokban a kérdésekben, amelyekben szerinte nem világos, félreérthető vagy éppen el nem fogadható a kifejtett — és mindenkor vitathatónak vélt — álláspontom, ellenvetéseinek fényében ezeket részletesebben is igyekezzem megalapozni, érvekkel alátámasztani és esetleg a további észrevételekre is alkalmat nyitni, minthogy — cseppben a tenger — vitánk alapvető perjogi és igazságszolgáltatási kérdéseket érint.

Nagy Lajos

[34] *Pohmelkin* (1969. 11. old.) szerint elősegítené a népi ülnökök aktivitását olyan törvényi szabályozás, amely részletezné az ülnökök aktív részvételi kötelezettségét az ügy teljes, mindenoldalú kivizsgálásában, valamint a bírói ítéletben eldöntendő kérdések elbírálásában. Figyelemre méltó *Kubicki* állásfoglalása, aki tovább kívánna menni a kérdések megvitatási sorrendjére vonatkozó tételesjogi szabályozásnál. Az általa (1967. 81. s köv. stb.) bemutatott esetekben ahol a tanácskozások tartalmát is ismerteti, általában megtartották a törvényi (lengyel Bp. 97. cikk.) sorrendet (bűnösség, minősítés, büntetéskiszabás). Ennek ellenére (1967. 72. old.) a lefolytatott tanácskozások vizsgálata után, végkövetkeztetése, hogy meg kell fontolni: nem volna-e célszerű, ha a büntető eljárás keretei között — legalábbis bizonyos mértékben — törvényileg szabályoznák a tanácskozások módját. L. még *Zawadzki* (1967. 127—129.) konkrét részletmegoldásra vonatkozó javaslatát. (7. sz. jegyzet.)

[35] Horgosi szerint a szocialista és általában az európai büntető eljárásokban nincs a tanácskozási sorrendre vonatkozóan kötelező szabály. A cikk 16., 18. és 19. sz. jegyzetében felhívott jugoszláv, román és lengyel szabályozás szerint pl. *van.*

[36] „. . . A tanácskozás második szakasza az előzőleg különösen megismert álláspontok közötti eltérések különbségek feloldása, az álláspontok közelebb hozása, egyeztetése, a közös vélemény kialakítása céljából . . ." stb., stb. (528. old. 3. bek.) „. . . . A vélemények kicserélésének, a vitának a célja . . . az, hogy [tl. a vita során az illető tanácsi tag] — ha ennek helye lehet, a saját álláspontot erősítse, illetőleg ellenkező esetben [őt] annak [ti álláspontjának] feladására késztesse . . ." (uo. 4. bek.)

[37] Itt készségesen helyt adok *Horgosi* megállapításának, hogy a többoldalú szemlélet nem küszöböli ki ténylegesen — ez csak lehetőség egyes esetekben —, hanem csökkenti és szűkíti a hibalehetőségeket.

[38] L. erre *Kulcsár* 1971/45. old. A népi ülnök alapvető funkciójai között a társadalmi ellenőri funkcióra *Zawadzki* 1967. 101., továbbá, részletesebben — kiemelve az ún. rejtett funkció jelentőségét — 107. s köv.

JOGIRODALOM

*Nizsalovszky Endre: A szerv- és szövetátültetések joga**

I.

Hol húzódik napjainkban a határvonal a megengedett és meg nem engedett, a jog tilalmát igénylő, vagy a haladás érdekében éppen az elavult tilalom feloldásáért kiáltó orvosi magatartás között, teszi fel új monográfiájában Nizsalovszky Endre a kérdést. A jognak el kell zárnia az orvost az ember személyiségi jogainak indokolatlan megsértésétől és ugyanakkor a jognak nem szabad olyan tilalmat állítania az orvosi tevékenység elébe, amely megakadályozná az ember egészségének biztosítását, életének megmentését.

Nizsalovszky Endre az „idők szava" iránti rendkívüli érzékenységgel reagál arra, hogy az orvostudomány legújabb és számos vonatkozásban a tudományos-technikai forradalom élvonalában járó gyógyítási és gyógyítás-kutatási műveletei hogyan illeszthetőek bele a kor szabályainak rendszerébe. A problémák megoldása elképzelhetetlen komplex látásmód és komplex feldolgozás nélkül. A tudományok ma tapasztalt fejlődésének határtalannak látszó iramában érezhető jelenség, hogy többek között különösen az ismeretanyag hatalmassá válása következtében egyre inkább megnő a csoportok szerepe a kutatásban és mind problématikusabbá válik az egyéni kutatás lehetősége. A mind nagyobb dokumentációs adattár átfogásának gondja, a jogösszehasonlítás, továbbá a szociológiai vizsgálatok módszereinek terjedése következtében feltehetően a jogtudományok területén is egyre inkább a kollektív kutatótevékenység felé mutat a jövő. Már ma is úgyszólván rendhagyó eset, kivételes egyéniségre vall, hogy azt a széles műveltséggel átfogható anyagot, amely ebben a monográfiában feltalálható, olyan könnyed biztonsággal használja fel egy kutató, amiként teszi azt Nizsalovszky Endre. Érdeklődése átfogja a polgári jog birodalmába tartozó személyi jogon túl nemcsak az egész civilisztikát, de az igazgatásjogi elemeket, sőt a téma büntetőjogi vetületét is. Ugyanakkor jól ismeri — miként igazolja ezt előszavában az orvosprofesszor Petri Gábor is — a téma orvostudományi eredményeit és egész orvosirodalmi-orvosetikai problématikáját.

A szerv és szövetátültetés orvosi és jogi problémáinak igen gazdag a nyugati külföldi irodalma, és különböző okok miatt viszonylag szűk ma még a szocialista irodalma. Itt szerepe van többek között annak is, hogy a szocialista országokban bizonyos mértékű tartózkodás érezhető az úgynevezett rendhagyóan újszerű orvosi műtétekkel szemben, ugyanakkor a gyógyító tevékenység rendkívül centralizált, állami keretekben folyik. s a szocialista szemléletben az orvos és a páciens érdekei jobban egységet képezhetnek. Ugyanakkor az orvosi eljárások rohamos fejlődésével egyre közelebb az idő, amikor általában a szocialista, de ugyanúgy a hazai jogalkotás és jogtudomány az eddiginél jóval elmélyültebben kell hogy a problémák megoldásához hozzáfogjon. Nizsalovszky Endréé az érdem, hogy ezt a nagyon korszerű mondanivalót átfogóan megfogalmazta. Miközben bőségesen él a jogösszehasonlítás eszközeivel, és áttekinti a téma úgyszólván egész kapitalista és szocialista irodalmát, minden irányban továbbgondolkodásra serkent. Gondolatainak gazdag sorából a recenzens csak vázlatosan emelhet ki néhányat.

II.

A monográfia első két fejezetében a szerző az ember és az orvos különleges kapcsolatait elemezve a rendhagyó orvosi művelet fogalomkörére keres választ, megjegyezve, hogy természetesen mindenféle orvosi kezelésben van bizonyosfajta kísérletezési elem. A hippokrátészi eskü „klasszikus" területén túllépő orvosi kutatói tevékenység nemcsak szerv és szövetátültetések során fordul elő, ennek megfelelően Nizsalovszky Endre a címben jelöltnél szélesebb témát ölel fel. Foglalkozik az euthanásia és az eugenica problémáival, mindkét esetben elutasító álláspontot foglalva el, érvel a túlságosan is közeli fasiszta módszerek élményanyagával.

De a rendhagyó orvosi műveletek sorába tartozik többek között a nem gyógyászati célú kozmetikai művelet, az önkéntes sterizáció, a terhesség engedélyezett megszakítása, és a mesterséges megtermékenyítés is, amely, amiként a szerző kifejti, a hazai jog szerint nem ütközik ugyan a Ptk. 87. §-ának tilalmába, de a születendő gyermek jogi sorsának bizonytalanságára tekintettel vele szemben etikai aggályok támaszthatóak. (37—45. old.) A most említett műveleteknél nincsen közvetlen gyógyítási cél. Ezektől meg kell különböztetni azokat az orvosi eljárásokat, amelyeknél van ugyan gyógyítási cél, de a gyógyítási mód vagy kísérletjellegű, vagy pedig még túlságosan is újszerű. Elsősorban az utóbbi ismérvek alapján minősíthető a szerv- és szövetátültetéssel járó orvosi műtétek legtöbbje rendhagyónak, függetlenül attól, hogy a végrehajtáshoz még élő, vagy már halott donor valamely szervét, szövetét veszik-e igénybe. (Az élő, vagy halott donor igénybevétele között különbségek természetesen más tekintetben adódnak, amint erről a szerző a még ismertetendő — IV. fejezetben szól.) A szerv és szövetátültetés rendhagyó orvosi műveletként való tárgyalása annyiban nem vitathatatlan, hogy ami ma újszerű műtét, az holnapra rutin-műtétté válhat, így nem hosszú idő múlván esetleg „rutin" műtétté válhat — amiként erre Nizsalovszky Endre is utal — a veseátültetés is. (292. old.) Másrészt a „rutin" eljárásokban is rendszeresen megjelennek új módszerek, nem ritkán a modern technika igénybevétele útján. Feltétlenül igaza van azonban a szerzőnek abban, hogy a szervátültetések legtöbbje azért is sajátos szabályokat kíván, mert közvetve a donornál — a recipienssel szemben — rendszerint nincsen gyógyító eredmény.

E kérdések szabályozása során nagy szerepe van az autonom orvosetikai szabályoknak, különösen a tudomány igazságait kifejező,

* Közgazd. és Jogi Kiadó, Bp. 1970. 421 p.

magas tudományos tekintéllyel rendelkező testületek megnyilatkozásainak formájában. A jogalkotó végső fokon a jogszabályalkotást váró kérdések első megoldását is az autonóm orvosetikai szabályokra kénytelen bízni. Az orvos és a jogász számára egyaránt kielégítő szabályozási mód megalkotásában jelentős szerepük lehet a kellően tekintélyes nemzetközi szervezetek nyilatkozatainak, ilyen a klinikai kutatással foglalkozó orvosok számára ajánlásokat adó ún. Helsinki Deklaráció, vagy a szívátültetésekre vonatkozó, 1968-ban kelt Genfi Deklaráció. (E deklarációkat több más szabállyal együtt tartalmazza a monográfia függeléke.) De amint a Helsinki Deklaráció is leszögezi, az orvosok nem lehetnek felmentve saját hazájuk normáiból folyó büntetőjogi, polgári jogi és erkölcsi felelősség alól.

A páciens és orvosa között a rendhagyónak minősített műveletek esetében a talán legnagyobb jelentőségű jogi kérdés, hogy milyen természetű és tartalmú beleegyezés tekinthető hatályosnak. E kérdés vizsgálata adja a monográfia III. fejezetének legfigyelemreméltóbb megállapításait. Mindenekelőtt is az érdemel kiemelést, hogy a gyógyítás és a megelőzés nem jelentheti a személyiségi jogok sérelmét, általában még akkor sem, ha erőszakos, súlyos beavatkozással jár, mint a nagyobb műtétek esetében. Nizsalovszky Endre szerint a Ptk. 485. §-ában írt, a megbízás nélküli ügyvitelre vonatkozó szabály alapján életveszély esetében az orvos a beteg akarata ellenére is jogosult a gyógyító beavatkozás gyakorlására. Ez a beavatkozás testcsonkítás formájában is jelentkezhet. A beavatkozást tehát megengedhetővé teszi a gyógyító-megelőző cél, amely azt — miként a szerző írja: „a személyiség megsértése helyett az egészséghez való alkotmányos emberi jog szolgálatává avatja. (322. old.) Abban az esetben azonban, ha a felmentést megadó cél hiányzik, meg kell határozni azokat a körülményeket, amelyek az öncsonkítás általános tilalma ellenére a beavatkozást mégis megengedetté tehetik. Lényeges körülmény a beavatkozás társadalmi indokoltsága. A csehszlovák jogra hivatkozva szögezi le Nizsalovszky Endre azt az általános kívánalmat, hogy a beavatkozás sikeres végrehajtása alaposan elvárható legyen és a recipiens oldalán előálló előny a donor oldalán okozott kárt társadalmi szempontból túlnyomóan meghaladja. (124. old.)

A saját test feletti rendelkezés határaként emeli ki a szerző, hogy az nem mehet el az életről való lemondás mértékéig.

A beleegyezés feltételei tekintetében általános elv, hogy a donor beleegyezése szigorúbb feltételeket kíván, mint a recipiensé. Ez különösen jól szemléltethető a kiskorúak, illetőleg általában a cselekvőképességben korlátozott személyek esetében, akik recipiensként igen, de donorként általában nem válhatnak rendhagyó orvosi művelet alanyaivá. A szerző figyelmet érdemlő javaslata, hogy bizonyos körben, így a regenerálódó szövetek esetében a beavatkozás megengedését közcélra való felajánlásnak lehet minősíteni. [Ptk. 20. § (3) bek.] Egyébként azonban általános elv, hogy az élő donor helyett a beleegyezést a közeli hozzátartozó sem adhatja meg, így még a szülő sem az egyik gyermeke helyett a másik gyermeke javára. A szerző a Helsinki Deklaráció alapján szögezi le, hogy a beleegyezőnek olyan szellemi és fizikai állapotban kell lennie, hogy a döntési hatalmának teljes birtokában legyen. (Ez okból fűződhet kétség például a letartóztatott által adott beleegyezés hatályosságához, bár, amiként a szerző megjegyzi, a letartóztatottaknál a „kiközösítésük érzékeltetése helyett elvileg helyesebb alkalmat adni arra, hogy a társadalmat, mint hasznos kísérleti alanyok szolgálják". 138. old.)

Nizsalovszky Endre nézete szerint viszont a donornak a család útján történő esetleges befolyásolása szerepének megítélésében az lehet a mérce, hogy annak nem felismerhető, subtilis jellegére tekintettel legfeljebb a „tisztességtelen befolyásolás" végrendeletnél ismert fogalmának keretében vehető figyelembe, az orvos által felismerhető, manifeszt esetekben, analogia útján. [Ptk. 649. § (1) bek. b) pont.]

Az általános elvek helyessége mellett, amiként Nizsalovszky Endre meggyőző példákkal mutatja be, egyes esetekben a haladást szolgáló kutató és kísérleti tevékenységek erőteljesen igényelnek kivételeket. Bár a törvényes képviselőt még talán az orvosnál is szorosabban köti a „non nocere" tilalma, adott esetben a kiskorúak kizárása gyógyszer kipróbálásából, éppen a kiskorúakra jelentene súlyos hátrányt. Ilyen példaként említi a szerző a gyermekparalízis elleni védőoltás kikísérletezését, ahol a kísérletet az tette elfogadhatóvá, hogy „a járvány veszélye az egész lakosság minden gyermekét fenyegette és így tulajdonképpen minden gyermek a saját személyében részesült védelemben, vagy legalábbis remélt védelemben részesülni" (136. old.). Az idézett esetben a szülő beleegyezésének elfogadását indokolhatta a nagy jelentőségű gyógyító cél. Szervátengedés esetében azonban ez is hiányzik, mégis indokolt kivételként említi a szerző is az ikertestvérek között történt veseátengedés esetét. (137. old.)

A beleegyezés hatályosságának további elemeként érdemel említést, hogy a rendhagyó orvosi művelet csak kellően felkészült orvosi intézményben hajtható végre, a kellő felkészültség hiánya nem szerződésszegésként, hanem, mint a beleegyezést érvénytelenné tevő tény kerül értékelésre. A beleegyezés hatályosságához szükséges az is, hogy a páciens kellő információkkal rendelkezzen beleegyezése következményeiről. Nizsalovszky Endre álláspontja, hogy a „saját érdekben elszenvedett műtét" esetére szóló lemondás inkább lehet hatályos, viszont a donor esetében teljesnek és közvetlenül a beleegyezőhöz intézettnek kell lennie a tájékoztatásnak. Renée C. Fox találó megállapítására hivatkozva írja, hogy a donor nem annyira páciense, mint inkább munkatársa a kísérletező orvosnak. (149. old.) A kellő tájékoztatásról való lemondás megengedettségének hiányában annak elmaradását úgy kell értékelni, mintha az orvos beleegyezés nélkül járt volna el. Ez tehát a Ptk. 87. §-ának figyelembevételével semmisséget eredményez, amelyre

a Ptk. 234. §-a alapján bármikor, külön eljárás nélkül is hivatkozni lehet. (Külföldi példákkal szembeállítva fetűnő, hogy a magyar orvosi gyakorlat új gyógyszer kipróbálásakor — nem vitathatatlan módon — ma nem tulajdonít a kísérleti alanyok kellő tájékoztatásának, beleegyezésének és főként az erre irányuló formák megtartásának túl nagy jelentőséget. 174—175. old.)

A III. fejezet további mondanivalói közül különös figyelmet érdemelnek a szerzőnek a rendhagyó orvosi műveletekkel összefüggő anyagi-vagyoni igényekre vonatkozó fejtegetései is. A monográfia elvi kiindulópontja, hogy az emberi test és annak szervei nem lehetnek áruforgalomnak a tárgyai. A szocialista jogi felfogás szerint a donor testéből kiemelt szervért vagyoni előny nem kötthető ki, sőt az nem tekinthető még a Ptk. 579. §-a szerinti ajándékozás tárgyául szolgáló, juttatott vagyoni előnynek sem. (148. old.) Nem lehet viszont tilosnak minősíteni a donor olyan arányos anyagi előnyben való részesítését, amely megkönnyíti szervezete újbóli megerősítését, sőt a donornak a recipiens megsegítése végett történő munkából kiesése miatt keresetveszteség is megtéríthető. Ezen túlmenően azonban a károsodás kockázatát magának kell viselnie.

A donor érdekében a felelősségi biztosítás szabályai is általában alkalmazhatóak lehetnének, mert a biztosítás a károk egész társadalomra való szétosztásának a módja. (159. old.) Határozottan ellenzi azonban Nizsalovszky Endre, hogy a rendhagyó orvosi műveletek esetében alkalmazni lehessen a veszélyes üzemekre vonatkozó fokozott felelősség szabályait, rendszerint csak a kárfelelősség általános szabályai lehetnek irányadóak. Gyógyszerkipróbálás esetében viszont a Ptk. 348. §-án alapuló kárfelelősség jöhet számba. (176. old.)

A könyv IV. fejezete „az élet szolgálatában az élet után" címet viseli és a holttestnek orvosi célra való felhasználását, illetőleg azt a kérdést taglalja, hogy egyáltalán mikor tekinthető az emberi test holttestnek.

A szerzőnek a halál beálltáról szóló izgalmas fejtegetései közül kiemelést érdemel, hogy ma már az ún. klinikai halál megszokott formuláját a jog szempontjából is el kell ejteni. A megfelelő gépezetek működtetése következtében a halál folyamatnak fogható fel, sőt lehetségessé válik, hogy a halál beállta után is fenntartsák a szervezet egyes részeinek működtetését, éppen a szervkivétel céljából.

Ilyen körülmények között fontossá válik, hogy mégis miként lehet a halál pontos időpontját megállapítani. E szempontból három szerv tevékenysége juthat szerephez: a szív, a lélegzés és az agy működése. Nizsalovszky Endre az agyműködés megszünésének irreverzibilis megállapítását tartja a halál döntő ismérvének: „Az agyműködés visszatérésének kilátása nélkül lélegző és vérkeringést végző test nem egyéb, mint »múmia«, az egyiptomiaktól csak abban különbözve, hogy a táplálkozás bizonyos formáját is mutatja." (208. old.) A halál kritériumainak elemzése során is hatalmas irodalmi anyagot tekint át és arra a következtetésre jut, hogy az agy irreverzibilis működését a megismételt egyenesvonalú elektroenkephalográf (EEG) lelet adata bizonyíthatja.

Ha az agyműködés visszatérése már nem várható, akkor a mesterséges lélegeztető stb. készülék lekapcsolása nem hogy ölésnek minősülhetne, hanem ellenkezőleg, a mesterséges életműködés fenntartása, mint kegyeletsértő magatartás csak akkor engedhető meg, ha annak tudományos, oktatási, vagy terápiai célból különleges indokoltsága van. A szerzőnek eme rendkívüli figyelmet érdemlő álláspontja szolgálhat alapul az öröklés beállta szempontjából irányadó elhalálozási idő megállapításához is, amely különösen akkor jelentős, ha azt kell eldönteni, hogy több személy közül melyik élte túl a másikat. Nem ritka, hogy ugyanannak a közlekedési balesetnek egymással kölcsönös törvényes öröklési kapcsolatban álló személyek esnek áldozatul. Az egyik áldozat életének meghosszabbítása mesterséges lélegeztetés útján és a másiknál a reanimálási eljárás mellőzése meghamisíthatja az öröklés rendjét. Ilyen esetekben indokolt lehet, hogy a két örökhagyó egyidejű halálát tételezzük fel, vagyis, hogy mindkettő oldalán a túlélés hiánya kerüljön megállapításra. (243. old.)

A kifejtetteknek megfelelően Nizsalovszky Endre javaslata az, hogy a halál időpontjaként az anyakönyvi hivatalnak sem a gép lekapcsolásának idejét, hanem azt az időpontot kell bejelenteni, amikortól kezdve az agyműködés hiányzott, „bár a visszaállására utóbb meghiúsult némi reményt még nyújtott" (245. old.). Nyitva hagyja azonban ez a megoldás azt a kérdést, hogy miként ítéljük meg, ha a gépi „élesztés" eredményeként időlegesen megindul az agyműködés, de rövid időre és utána abbamarad véglegesen. Ilyenkor aligha lehet más álláspontra helyezkedni, mint hogy a halál megállapítása leghamarább csak az agyműködés újbóli megindulása utáni időpontra tehető. Az élet „időlegesen" nem értékelhető.

A halál megállapításának kétségen kívülisége után kerülhet csak sor arra, hogy a most már holtnak minősíthető testből történjen szervkivétel. Ezért Nizsalovszky Endre arra az álláspontra helyezkedik, hogy a szervkivételt megengedetté tevő állapot fennállását csak olyan személyek állapíthatják meg, akik a szervátültetésben nincsenek érdekelve. A szervátültetés megengedéséhez tehát a beállt halál teljes bizonyossága kell. Ezt szolgálja a szerző által felhívott csehszlovák szabályozás is, amely előírja, hogy szöveteket és szerveket a vizsgáló orvos a holttestből legkorábban a halál kétségtelen beállása után két órával emelhet ki. Az idő előtti kiemelésnek csak akkor lehet helye, ha különben az átültetésre váró szerv már használatra alkalmatlanná válna. Itt érdemel említést az az ugyancsak jogi szabályozást igénylő kérdés, hogy adott esetben bűncselekmény áldozata is lehet szervkivétel donorja. Az igazságszolgáltatás céljára történő boncolás kilátástalanná teheti a szervkivételt, a szervkivétel viszont meghiúsíthatja a boncolástól várható nyomozati eredményt. Nizsalovszky Endre a kétféle érdek intézményes összehangolásának szükséges-

ségét emeli ki. Ezzel egyet is lehet érteni, de az esetleges ütközés elkerülhetetlenségét nyilvánvalóan csak a nyomozás céljára tett engedmény árán lehet feloldani; emellett szól az az elhalt jogutódai szempontjából sem lényegtelen érdek, hogy ki kell deríteni a tettest. (E tény megállapítása képezheti pl. alapját a bűncselekmény útján elhalt személy hozzátartozói tartási igényének kártérítés útján történő érvényesítését.)

Nizsalovszky Endre elemzi a holttest jogi védelmének és ezzel összefüggésben a holttest orvosi felhasználásának problémáit is, a nyugati és a szocialista jogi megoldásokat, nézeteket egyaránt ismertetve. Jól jelzi a szerző korszerű humanizmusát az a fejtegetése, amelyben elhatárolja magát a holttest idealista eredetű, abszolút értelemben vett kegyeletére vonatkozó nézetektől: „Reális szemlélet mellett egyes szerveknek, esetleg csak a vérnek más ember testében való továbbélése sokkal kevésbé kegyeletsértő, mint az, hogy a holttest a rendes eltemetés következtében alacsonyabbrendű állatok tömegének lesz a tápláléka." (268. old.) A jogosulatlan felhasználás esetei alatt elemzi azt a kérdést, hogy a szocialista jogszemlélet mellett erkölcsi kár címén pro futuro sem járhat a holttest hozzátartozóinak vagyoni kártérítés, bár egyébként a szerzőtől sem idegen a más szocialista országokban használatos erkölcsi kár intézményének hazai „visszahonosítása". (290. old.)

A monográfia V. fejezete a szövet és szervbeültetés jogi vonatkozásairól szól, központi helyet biztosítva a szívbeültetés problémái boncolásának. E műveletnél orvosetikailag is új elem, hogy az orvos és páciens viszonyába egy olyan harmadik kapcsolódik be, akinek okvetlenül meg kell halnia. Az e téren észlelhető aggályok felsorakoztatása során Nizsalovszky Endre számol az orvosi ellenjavallatokkal is, amelyek főként az ún. immunreakció kiküszöbölése köré csoportosulnak, vagyis azon alapszanak, hogy a szervezetnek a bekerült szív kivetésére való hajlandósága miatt jelenleg igen magas az új-szíves recipiensek elhalálozási aránya. Mindenképpen indokolt, hogy szívbeültetésre csak haldoklónál kerüljön sor (302. old.), de Nizsalovszky arra is utal, hogy a magas halálozási arány miatt ma a szívbeültetés — legalább a posteriori — igen közel van a halálba segítéshez, az euthanasiához. (305. old.) Mindezek következtében instruktív az a nézete, hogy a szervátültetések lehetősége egyáltalán nem teszi feleslegessé a más jellegű gyógyító eljárások intenzív tudományos kutatását.

III.

A VI. fejezetben rendkívül gazdag jogösszehasonlító anyaggal dokumentált fejtegetéseinek okszerű összefoglalásaként teszi meg Nizsalovszky Endre kodifikációs javaslatait a jelenleg e téren kellően ki nem épített hazai egészségügyi törvényhozás folyamatban levő jogalkotási munkálatai számára. (320—332. old. E kodifikáció során megoldást igényel az is, hogy a rendhagyó orvosi műveletekkel összefüggő jognyilatkozatok általában beilleszkedhetnek ugyan a polgári törvénykönyv rendszerébe, de több vonatkozásban sajátos kiépítettséget kívánnak.)

A marxi modellnek megfelelően állítja fel azt a kívánalmat, hogy a személyiségi jogok értékelése során „az egyedi és biológiai ember jogállását a társadalom tagjaként jelentkező emberrel egységbe foglaltan" kell szemlélni. Jogpolitikailag helyes mércét ajánl a figyelmünkbe, amikor azt írja, hogy nyissanak az új jogi szabályok kaput az orvostudományok előtt, mégis akként, hogy „egyidejűleg hatékony akadályokat állítsanak a szélhámosságok és az emberi élettel való könnyelmű elbánás útjába is". (321. old.) Nézete szerint a szerv és szövetátültetések terén a hazai óvatosság ma még indokolt ugyan, de ügyelni kell arra is, hogy „az óvatosság egyik napról a másikra elmaradottsággá változhatik". Mindjárt leszögezi azonban a szerző azt is, hogy a felmerülő kérdések jelentős része annak az orvosetikának a körébe tartozik, amelynek terén hazánkat nem lehet elmaradottnak tekinteni.

A hazai egészségügyi jogalkotás tekintetében tett javaslatok mellett a monográfia kitér a téma nemzetközi magánjogi vonatkozásainak továbbfejlesztésére is, kívánatosnak tartva a felmerülő esetek nemzetközileg egységes rendezését, amelyre a szerző nézete szerint alapot adhat, hogy az ember személyiségi jogairól van szó. (338. old.)

A rendhagyó orvosi műveletek szerepe, jelentősége világszerte csak most van kibontakozóban. Nizsalovszky Endre új monográfiája ezért nemcsak az e tárgyú további tudományos kutatások és az egészségügyi törvényhozás számára, hanem bonyolult határesetek megoldása során a jogi gyakorlat számára is útmutatást adhat.

„A szerv és szövetátültetések joga" igen jelentős monográfia, megjelenése esemény hazai jogtudományos életünkben.

Csiky Ottó

*Vargyai Gyula: Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör**

A két háború közötti magyar társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok alakulását történettudományunk behatóan feldolgozta. A közelmúlt iránti fokozott érdeklődés érthető is, hiszen e kor eseményei hazánk nagy sorsfordulóját és jelenlegi helyzetünket is nagymértékben meghatározzák, illetőleg befolyásolják. Vargyai Gyula kandidátus művének értékelésekor elsőként arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy a felszabadulás előtti korszak történetét sokrétűen feltáró szakirodalom nagyszámú produktumai között milyen helyet foglal el a vizsgált munka. Tudott-e felszínre hozni és meggyőzően bemutatni eddig nem, vagy kevésbé ismert tényanyagot és összefüggéseket a mű szerzője. A monográfia ismeretében e kérdésekre egyértelműen igenlő választ kell adnunk. A mű alapvető értékéhez, nevezetesen új eredményekben megnyilvánuló önállóságához az ésszerű témaválasztás, valamint eredeti levéltári

*Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 375 p.

kutatásai révén jutott el a szerző. Az ellenforradalmi állam létrejöttét közvetlenül követő évek katonai közigazgatása létéről és működésének terrorisztikus módszereiről sokat megtudhatunk a köztörténeti munkákból és a publikált dokumentumgyűjteményekből is. Vargyai elkerüli ezek ismétlését és elsősorban arra a kérdésre kutatja a választ, hogy a vizsgált korszakban — vagyis 1919—1921-ben — milyen arányban és módon vegyültek az ellenforradalmi állam struktúrájában és tényleges funkcionálásában a magyar rendi állam bizonyos összetevői, a dualista korszak némely feudális vonásai, a század eleji imperializmus elemei és különösen, hogy mennyiben jelentkeztek a később általánosan intézményesült fasizmus jellegzetes megnyilvánulásai.

Ez utóbbi szempont érvényesítése arra késztette a szerzőt, hogy — a mások által elért bizonyos részeredményeket is hasznosítva — összegyűjtse és rendszerezze az Európában eddig érvényesülő fasiszta politikai berendezések általános és különös vonásait. Ez az összegezés magában véve is jelentős elméleti értékű.

Reálisak a különbségekre utaló megállapítások is. A fasizmus ideológiája és hatalmi rendszerének jellegzetességei ugyanis teljességükben még nem jelentkeztek ebben az időszakban Magyarországon, de a katonai szervek törekvése, tevékenysége és alkalmazott módszerei igen sokszor az igények területén, a tények szintjén jelenítette meg ezeket a vonásokat. Németországban a hatalomra jutásig mintegy másfél évtized állt rendelkezésre a fasiszta ideológia kompakttá tételéhez. Magyarországon a katonai körök hatalomra jutása a Tanácsköztársaság bukása után közvetlenül megtörtént és bár a katonai körök hatalmi helyzetének megteremtésében, társadalmi bázisának formálásában jelentős szerepet töltöttek be a fasiszta ideológiai elemeket kibontó és képviselő ellenforradalmi szervezetek, a katonai mindenhatóság megteremtése volt ebben az időszakban az elsődleges feladat és kevesebb súlyt helyeztek ennek ideológiai előkészítésére és igazolására. A katonai szervek elsődlegességének, szinte teljhatalmának érvényesülését azonban elősegítették olyan történelmi előzmények is, mint a végrehajtó szervek fölénye a törvényhozással, a kivételes hatalomról szóló 1912. évi LXIII. tc., az önkormányzatok és a politikai jogok korlátozása stb. A dualista állam antiliberalizmusa, demokratizmus ellenessége és álparlamentarizmusa az ellenforradalmi állam születésének folyamatában jelentős *új retrográd* vonásokkal egészült ki, elsősorban a különítmények, az ellenforradalmi és irredenta szervezetek — MOVE, ÉME stb. — a régi pártkeretek bomlásából alakult újszerű fegyveres, védelmi, harci, vallási stb. szövetségek, összefoglalva a restaurációs, regresszív katonai körök diktatorikus, terrorisztikus uralmával. Elfogadhatjuk mindezek alapján azt a következtetést is, hogy „az ellenforradalmi magyar állam in statu nascendi sokkal inkább viselte magán a lengyel, román és bolgár analógiák lehetőségét, mint a német, vagy az olasz fasizmussal való egyezéseket".

Ezeknek a nagyon átfogóan összegezett következtetéseknek alátámasztását találjuk meg a monográfia terjedelmesebb részét alkotó első felében (11—254. old.), ahol a katonai irányítás és igazgatás központi szerveinek, nevezetesen a fővezérségnek, a vezérkari főnökségnek, a hadügyi, illetőleg a honvédelmi tárcának egymáshoz fűződő kapcsolatát, a katonai szervek és a polgári közigazgatás szerveinek viszonyát, a katonai szervek és az ellenforradalmi szervezetek kapcsolatait tárja fel és elemzi a szerző. Vizsgálódásai nem az egyes szervek feladatainak és tevékenységének elkülönült felmérésére irányulnak, hanem e szervek bonyolult, de végső sorban nagyon is egyirányú, legitimizált vagy tényleges hierarchikus viszonyait, kapcsolódásait és az ebből eredő ellentéteit idézik fel. A valóságos funkciók és viszonylatok bemutatásához természetesen a jogszabályi rendezés feldolgozása nagyon keveset nyújtott volna. Szerencsére szerző vizsgálati kérdéseinek megválaszolását elsősorban levéltári dokumentumok alapján rekonstruált hatalmas és mégis áttekinthetően rendszerezett tényanyag felsorakoztatásával támasztja alá. A mű eredetiségére és a feldolgozás módszerére jellemző, hogy a közel másfélezer lábjegyzet túlnyomó többsége a levéltári dokumentumok és a parlamenti jegyzőkönyvek forráshelyeire utal.

A monográfia második része „A kormányzói jogkör megalkotása" fő címet viseli. E nagy fejezet első részében találjuk meg az 1920. évi I. tc. elfogadását megelőző politikai küzdelmek összegező értékelését, a katonai körök Horthy kormányzóvá választása érdekében kifejtett tevékenységének leírását, az 1920. évi I. tc. kidolgozásának és parlamenti elfogadásának felidézését, a kormányzóválasztás lefolyásának nagyon pontos rekonstruálását, a kormányzóválasztást deklaráló 1920. évi II. tc., valamint a kormányzói jogkört a házfelosztási joggal, a hadseregnek az ország határain kívül alkalmazása jogosultságával kiegészítő és az államfői kegyelmezési jogot kiterjesztő 1920. évi XVII. tc. megalkotásának bemutatását. Az „Egy mentelmi ügy" című alfejezetben a ház elnökének bejelentésére indult mentelmi jogi eljárás feldolgozásából megismerhetjük a kormányzóválasztáskor a ház mentelmi jogának megsértését előidéző katonai túlbiztosítás részleteit és annak következményeit.

A jogi szabályozást és a felkutatott gyakorlatot veti össze szerző „A kormányzó és a törvényhozás", „A kormányzó kabinetkinevezései", „A kormányzó haduri jogainak gyakorlása", „A kormányzó kegyelmezési joga" és „A kabinetiroda tevékenysége" c. alfejezetekben.

Az ellenforradalom elsődleges katonai jellege és az ellenforradalmi állam túlburjánzó katonai közigazgatása meghatározta az államfői tisztség megoldásának módozatát, a közjogi „kibontakozás" útját is. A katonai körök terveinek megvalósítását megkönnyítette az a közjogi vakuum, amely a Monarchia széthullásával keletkezett. A legitimisták és a királyválasztók érdekeit kompromisszumosan kifejező törvény nem kíván sokat és véglegesen megoldani. Provizóriumot hozott létre, amely

a két fél között lavírozó harmadik erő számára teremtette meg a korábban kialakított hatalmi viszonyának törvényesítését és e hatalom további növelésének lehetőségét. A magyar közjog örökölt elemeit az 1920. évi I. tc. jobboldali irányban építette tovább és lehetőséget adott ennek folytatására is. Mindez következett a Tanácsköztársaság bukása utáni politikai-hatalmi helyzetből, amelyben nemcsak a szocialista, hanem a polgári demokratikus forradalom vívmányaival, sőt e forradalmi törekvések képviselőivel is leszámoltak.

A legjelentősebb területeken királyi jogokkal rendelkező kormányzó tényleges szerepét elsősorban a fővezérség öröksége határozta meg. A közjog régi kereteinek új tartalommal való megtöltése nemcsak abból adódott, hogy az ellenforradalmi nemzeti hadsereg fővezére került a kormányzói székbe, hanem abból is, hogy a rendi jellegzetességeket is magában foglaló államfői funkció a Monarchia széthullása után is alkalmas volt az ellenforradalmi államidea recipiálására, sőt annak több tekintetben fasiszta értelmezésű alkalmazására.

A kormányzói tevékenység közelebbi — bár nem kimerítő — feldolgozása révén szerző számos bizonyító adalékot sorakoztat fel arra, hogy a kormányzó aktusai a vizsgált időszakban mind a törvényhozás, mind az igazgatás területén többször lépték túl a törvényi szabályozás kereteit, az államfő kegyelmezési jogköre pedig lehetővé tette a fehérterror résztvevői számára a felelősségre vonás elkerülését, illetőleg megszüntetését. A kormányzó hadúri jogainak hatékony érvényesülését különösen az új szerepre beállított vezérkar, valamint a kormányzó közvetlen szolgálatában álló katonai iroda segítette elő.

A vizsgált monográfia — amint ezt szerzője a mű előszavában meg is állapította — nem tekinthető teljesnek. Szerző elsősorban a központi katonai szervek tényleges működésének feltárására törekedett, és a katonai közigazgatás helyi szerveinek tevékenységét csak a központi szervekhez fűződő kapcsolatukban érintette. A katonai közigazgatás helyi szervei működésének részleteit, a katonai és polgári közigazgatás helyi szerveinek viszonyát, valamint a kormányzói jogkör további alakulását csak újabb önálló monográfiákban lehet feldolgozni. Ismerve Vargyai Gyula törekvéseit és tudományos produktivitását, méltán várhatjuk, hogy az e témakörökben született értékes munkáit[1] újabbak követik.

Ádám Antal

[1] L. A kormányzói jogkör katonai vonatkozásairól. Hadtörténeti Közlemények 1968. évi 1. sz., A legitimisták és szabad királyválasztók közjogi vitájáról az ellenforradalmi államban. Studia Iuridica ... Pécs 1964, A katonai közigazgatás és az ellenforradalmi állam keletkezése. Studia Iuridica ... Pécs 1968.

A magyar külkereskedelem jogi normái

I.

A nemzetközi integráció, kooperáció jogi és gazdasági kérdéseinek elemzése, annak egyenes következményeként, hogy egy-egy ország gazdálkodása egyre kevésbé elszigetelt és mindinkább a világgazdaság részévé válik, a hazai és nemzetközi szakirodalmat egyaránt élénken foglalkoztatja. Ezzel egyidejűleg szükségszerűen merül fel az adott esetben alkalmazandó külföldi jog megismerésének igénye is.

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának kiadványsorozatában évek óta megfigyelhető ezen igények kielégítésére való céltudatos törekvés. Egyre több olyan kiadvány lát magyar nyelven napvilágot, amely lehetőséget ad a szocialista és tőkés országok jogi megoldásainak elemzésére, összehasonlítására.[1] (Legutóbb az európai szocialista országok családjogi törvényeinek jegyzetekkel ellátott szövegét kapták kézhez az érdeklődők.)[2]

E törekvések reciprokaként feladatunk kell, hogy legyen egyes társadalmi viszonyok magyar jogi rendezése miként jének világnyelven való közreadása is. E célból már korábban több kiadvány látott napvilágot.[3]

A Corvina Kiadó gondozásában és Szász Iván szerkesztésében ezúttal egy több nyelvre (német, angol, francia, orosz) lefordított jogszabály—válogatás került kiadásra olyan jogterületen, amelynek jelentőségét — a külkereskedelem népgazdaságunkban betöltött kiemelkedő szerepének ismeretében — aligha szükséges nyomatékkal hangsúlyoznunk.

A kötet a velünk szerződő külföldi partnereknek szolgál megbízható iránytűként, mert nemcsak a szoros értelemben vett külkereskedelmi jogszabályaink válogatása, hanem utal az ezzel összefüggő belföldi jogi normákra is és ezzel lehetővé teszi a magyar gazdasági élet, a gazdaságirányítás fundamentális intézményei fölötti áttekintést is. Ezek birtokában partnereink jogbiztonsága növekszik és ez kedvező hatással lehet kötendő külkereskedelmi szerződéseink volumenére is.

II.

1. A bevezetés hangsúlyozza, hogy természetszerűen nem lehetett cél valamennyi — e területre vonatkozó — jogi normának a gyűjteménybe való felvétele, ezért a kötet az első részben egy-egy kérdéskomplexumnak a jogszabályok megjelölésével való rövid összefoglaló bemutatására törekedett. Ezzel a módszerrel lehetőséget adott az érdeklődő olvasónak a kötetben — helyhiány miatt — fel nem vett joganyag forrásainak megismerésére is.

A 10 részből álló összefoglalás[4] külkereskedelmünk heterogén szabályait egységes és logikus rendszerbe gyűjtötte. Összeállítása nem kis feladat elé állította a szerkesztőt, mivel tekintettel kellett lennie az államjog, az államigazgatási jog, a polgári eljárásjog, a pénzügyi jog stb. vonatkozó szabályaira is. A komplex jogi szabályozás rendszerezésén túl

[1] Pl. a csehszlovák és lengyel Ptk.
[2] Pap Tibor: Az európai szocialista országok családjogi törvényei. Bp. 1969.

[3] A Ptk. német, orosz, angol és francia fordítása; különböző monográfiák stb.
[4] Jogforrások; a magyar népgazdaság jogi szabályozásának főbb vonalai; a vállalatok jogi helyzete; külkereskedelmi igazgatás; vámrendszer; bank- és hitelrendszer; a külföldiek jogállása; polgári jog; polgári eljárásjog és a magyar kereskedelmi kamara.

gyűjteményében Szász Iván gondot fordított — annyiban, amennyiben ez az áttekintéshez és a jelenlegi rendezés jobb megértéséhez szükséges — egyes intézmények (pl. a tervgazdálkodás) történeti fejlődésének bemutatására is.

A kötet érdemeinek és hasznosságának kiemelése végett célszerű — ha csupán exemplifikative is — a főbb részeken belül exponált területek konkrétabb megjelölése. Olyan kérdések elemzése, mint az árrendszer, a nemzetközi megállapodásokhoz való csatlakozás, a vámrendszer tételesjogi - rendezésének vázlatos áttekintése, a külföldi bíróságok határozatainak elismerése méltán tarthat ugyanis érdeklődésre számot. A külkereskedelemmel csak közvetett módon érintkező kérdéskörökben (beruházási rendszer, találmányok, a vállalatok egymásközti kapcsolatainak civiljogi rendezése) adott eligazítás a külföldi partnereknek hasznos tudnivalóul szolgálhat.

2. A szerkesztő a kötet második részében az első rész témaköreinek sorrendjében a vonatkozó és általa legfontosabbnak vélt jogszabályok szövegét tette közzé. A komplex jogterület egy-egy részterületét számos jogszabály rendezi.[5] Az összeállításból kétségtelenül kitűnik az a szerkesztői törekvés, hogy a gyűjtemény az adott területre vonatkozó alapvető, valamint a külföldi partner érdeklődésére leginkább számottartó jogszabályokat tartalmazza.[6] Elismeréssel kell megállapítani, hogy e törekvés sikerrel járt és a magyar jogász szemével aligha találnánk — fentieken túl — olyan jogi normákat, amelyek részletes ismertetése elengedhetetlenül szükséges lett volna.

Kétség nem férhet tehát a kötetnek a nemzetközi kereskedelemben való használhatóságához, a szerkesztő célkitűzéseinek, szerkesztési módjának helyességéhez, precíz rendszerezéséhez, és joggal feltételezhetjük, hogy külföldi partnereink erről — majdani tapasztalataik alapján — hasonlóan vélekednek.

Tamás Lajos

[5] A szerkesztés munkája lezárva: 1970. febr. 28.

[6] A gyűjtemény 27 jogszabály lefordított szövegét tartalmazza.

Budapesti joghallgatók dolgozatai

I. kötet

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Diákköri Tanácsa új kiadványsorozatot indított meg. A kötet budapesti joghallgatók színvonalas tudományos munkáit tartalmazza.

A kiadványsorozat megindításával régi igénynek tett eleget a Tudományos Diákköri Tanács. Az egyetemi oktató-nevelő munka szerves része a hallgatók öntevékeny szakmai továbbképzése. Ahhoz azonban, hogy ez az öntevékeny munka hatékonyan segítse a hallgatók tudományos fejlődését, meg kell teremteni a publikálás lehetőségét is. Szükséges olyan fórum létrehozása, ahol a diákkörök legjobb dolgozatai ismertetésre kerülnek. Ez természetesen nemcsak a diákköri munka, de esetleg az adott jogág magasabb szintű tudományos kutatása számára is hasznos lehet.

A kiadványsorozat ezt a rendszeres fórumot van hivatva biztosítani a Kar hallgatóinak. A kötet a jövőben a Kar tudományos diákköreiben előadott legjobb dolgozatokat és a hallgatók számára kiírt tudományos pályázatok elbírálása alkalmával legszínvonalasabbnak minősített tanulmányokat jelenteti meg.

A folyamatos publikálás lehetőségének biztosítását egyre inkább igényli a kibontakozóban levő diákköri munka. Hallgatóink országos diákköri pályázatokon elért eredményei joggal engedik feltételezni azt, hogy a folyamatos publikálás még inkább növeli a tudományos diákkörök munkája iránti érdeklődést és a munkában való aktív részvételt.

A jelen kötet tizenegy tanulmányt tartalmaz. A tanulmányok által felölelt anyag rendkívül sokrétű, kiterjed tételesjogi, nemzetközi jogi, jogtörténeti illetve oktatástörténeti kérdésekre. A kötetben foglalt dolgozatok valamennyien pályadíjat nyertek az évenkénti, illetőleg jubiláris pályázatokon, vagy egyetemközi konferenciák keretében váltak ismertté.

A büntetőjog témaköréből *Szük László* „A jogos védelmi helyzet megítélésének fejlődése a magyar büntető törvényhozásban és a bírói gyakorlatban" című dolgozata jelent meg. A szerző a büntetőjog területének vitatott kérdését dolgozta fel, meghatározva a jogos védelem természetét, funkcióját, elválasztva az állami és jogos védelmet egymástól. A dolgozat fő része a hatályos magyar jog szerinti jogos védelem intézményével foglalkozott, ezen belül a jogos védelem elemeivel, a jogos védelem jogszerűségének feltételeivel a támadást és védelmet illetően, az arányosság mértékével és végül a témával kapcsolatban felmerülő gyakorlati problémák megoldását célzó javaslatokat tett.

Kriminológiai kérdéseket dolgozott fel *Répászky Miklós* „A gondatlan bűncselekmények okozatisága" és *Molnár Mihály* „Az okozati összefüggés problémája a bűnözővé válás folyamatában" című munkája. A szerzők időszerű jogi és társadalmi problémákat vetettek fel, a problémák megoldása és a levonható következtetések alapos, elmélyült munka eredményei.

A kártérítési perek eljárási kérdéseivel foglalkozott *Bán József*. Magánszemélyek és állami szervek, valamint állami szervek egymás között felmerülő kártérítési igényeinek érvényesülését vizsgálja, részletesen összehasonlítva az általános eljárási szabályokat a kártérítési perek vonatkozásában felmerülő eltérésekkel; végül a munkaügyi döntőbizottság határozatainak felülvizsgálatára indult kártérítési perek eljárásjogi kérdéseit elemzi.

Zsohár András „A tudományos-technikai forradalom és annak problémái az USA-ban és Nyugat-Európában" című dolgozata az USA műszaki fejlesztésének fő formáival, a fegyverkezés és kutatási ráfordítások hatásával a tőkés gazdasági rendszerekben, az amerikai beruházásokkal és az integráció problémájával foglalkozik.

„A trösztellenes törvények az Egyesült Államokban" című dolgozat szerzője *Foltyn Ferenc*, a mai monopolkapitalizmus alapvetően új vonásait elemezte az Egyesült Államok-beli trösztellenes törvényekre, ezek változataira és a különféle politikai álláspontokra koncentráltan.

* Budapest, 1970

A polgári társadalmak kialakulása óta a történelem egyre nyomatékosabb igénnyé fejlesztette azt a kívánságot, hogy az emberi méltóságot és jólétet szolgáló alapvető szabályokat ne bízzák csupán az államokra, hanem állítsanak fel világviszonylatban érvényes normát arra nézve, hogy egy demokratikus állam milyen kötelezettséget vállaljon állampolgáraival szemben. Ezt a követelményt, a megvalósításával járó nehézségeket és nemzetközi jogi szabályait tárgyalja *Dávid László* „Nemzetközi szerződések az emberi jogokról" című munkája.

Az „Emberi Jogok Deklarációjá"-t elemzi *Hegyi Imre* dolgozatában, feltárva a Deklaráció pozitív és negatív vonásait, hatását a belső jogalkotásra és az alapvető emberi jogok érvényesülésére. Rámutat arra, hogy a Deklaráció rendelkezései nagy részének rendkívül fejlett demokratikus tartalma van, ezért képes volt arra, hogy irányt mutathasson a különböző fokon álló népeknek az állampolgári jogok területén jelentkező követelések és szabályozásuk területén.

A Tanácsköztársaság jogalkotásával, igazságszolgáltatási elveivel, e szervek működésével és eljárásával foglalkozik két jogtörténeti vonatkozású munka: *Bérczes Róbert* „Az igazságszolgáltatás alapelvei a Magyar Tanácsköztársaság polgári eljárásjogi jogalkotásában" és *Fábián István* „Pest megye forradalmi törvényszékei 1919-ben" című dolgozata.

A budapesti egyetem oktatástörténeti vonatkozásait tárgyalta *Révész Tamás* „A büntetőjog oktatása karunkon" című munkája, melyben a szerző az 1777-től 1848-ig terjedő időszakban vizsgálta a büntetőjog oktatásának módszereit, jellemző vonásait.

A kiadványban megjelent munkák szerzői nemcsak a meglevő problémák ismertetésére szorítkoztak, hanem érdekes, új gondolatokkal kívánták ezek megoldását elősegíteni.

A Tudományos Diákköri Tanács kiadványai ilyen tanulmányok közzétételével hasznosítható anyagot nyújthatnak a magasabb szintű kutatás számára, s egyben ösztönzésül is szolgálhatnak a tudományos pályán elinduló fiatal jogászok munkájának további elmélyítéséhez, a tudományos diákköri tevékenység fejlődéséhez.

Váradi Klára

Миклош Вермеш:

Осуществление судейской индивидуализации в судебной практике по уголовным делам

В статье анализируется вопрос о целях наказаний с точки зрения общей и специальной превенции, а также защиты общества. Во связи с этим подчеркивается принцип уголовной политики, направленный на дифференцированное привлечение к ответственности. Индивидуализация — это практическое осуществление принципа дифференцированного привлечения к ответственности. Она обусловлена законным требованием о пропорциональном наказании, причем осуществлению индивидуализации способствует ряд специальных положений закона: специальная ответственность несовершеннолетних по уголовному праву, особая оценка рецидивистов, процессуальные нормы о незначительных преступлениях, а также мероприятия суда, заменяющие наказание.

Дердь Адам:

Детерминистская концепция — индетермированное лишение свободы?

В течение последних лет был поставлен вопрос об необходимости введения наказания лишением свободы на неопределенный срок и выяснения цели наказания. Основным аргументом авторов, занимающихся данной темой, является «детерминистская концепция», которая — мол — исключает кару как цель наказания, и вследствие этого пропорциональность. А детерминизм — это процесс, который становится полным лишь выбором лица совершившего преступление. Вследствие этого наказание как средство защиты общества должно включать в себе и средство кары. Эффективная защита общества может быть обеспечена лишь в случае, когда пропорциональность влечет за собой несомненность привлечения к ответственности лиц, совершивших преступление. В течение исполнения всего наказания с неопределенным сроком лишения свободы наказание по существу является лишь «предварительным», так как окружение является искусственным, и даже при наличии любых специальных знаний нельзя точно предвидеть будучее поведение приговоренного. Если приговоренные знают, что их освобождение зависит от их поведения, то они в месте заключения изменяют свое поведение согласно этому. Таким образом институты по исполнению наказаний способствуют развитию негативных черт человеческой натуры.

Эрне Гергель:

Некоторые вопросы права на самоопределение и федерации во время Венгерской Советской Республики

Венгерская Советская Республика отклонила лозунг буржуазии, представляющий под широкой патриотизма национализм, отклонила территориальную неприкосновенность, так как она хотела построить дружеские связи с государствами, освободившимися под ига Австро-Венгерской Монархии на основе права на самоопределение. Внешняя политика Венгерской Советской Республики базировалась — как об этом свидетельствует практика — на отклонении территориальной неприкосновенности и на признании права народов на самоопределение. Руководители Венгерской Советской Республики признавали принцип права народов на самоопределение и были охотны урегулировать все спорные вопросы на этом основании.

Венгерская Советская Республика отклонила шовинистическую националистическую политику прежних буржуазно-помещических правительств, однако — правильно — выступила против нападков, направленных на оккупацию территорий, населенных венграми, причем она не желала подчинить своей власти территории, населенные другими народами.

Тамаш Пругбергер:

Некоторые вопросы положений венгерского Гражданского Кодекса, связанных с товарным хозяйством

В первой части статьи на основании исследования нынешней системы ГК устанавливается, что в ходе изменения ГК, ставшего актуальным вследствие хозяйственной реформы, нет необходимости в более значительном изменении ныне действующей системы, так как эта система жизнеспособная. В дальнейшем автор занимается субъектами гражданского права и устанавливает, что в рамки ГК не должны входить не только нормы, регулирующие вопросы о кооперативных организациях, а также и нормы о государственных предприятиях. Занимается также вопросом о расширении относительной правоспособности юридических лиц. Затрагивая

право собственности выступает за усиление общих черт категорий права собственности, а в отношении государственной собственности ставит вопрос о введении института «разделенной собственности». Во связи с договорами он преждевсего ставит вопрос о необходимом изменении общих положений в интересах последовательного осуществления договорной свободы воли в соответствии с укреплением самостоятельности предприятий. В дальнейшем автор ставит вопрос о такой модернизации положений, способствующих исполнению договора (исполнение, гарантия, неустойка, штраф), которая исходила бы преждевсего из требований социалистических субъектов хозяйственной деятельности. Занимается также отдельными видами договоров, указывая на то, что и договоры, примененные в народном хозяйстве, могут быть урегулированы в ГК в рамках классических договорных типов. Наконец в статье ставится вопрос о необходимости разработки в ГК права на продукты интеллектуального творчества.

Miklós Vermes:

Die richterliche Individualisierung in der Spruchpraxis der Gerichte

Die Abhandlung analysiert die Straf-Ziele der generellen und der speziellen Prävention, sowie des Schutzes der Gesellschaft. Dabei wird das kriminalpolitische Prinzip der differenzierten Verantwortung hervorgehoben. Die Individualisierung stellt die praktische Verwirklichung der differenzierten Verantwortung dar. Dies wird durch die gesetzliche Forderung der proportionellen Strafe vorgeschrieben und ihre Verwirklichung wird durch zahlreiche spezielle Regeln gefördert: durch die spezielle strafrechtliche Verantwortung Jugendlicher, die spezielle Beurteilung von Rückfallenden, durch die sich auf die Straftat minderen Gewichtes sich beziehenden Verfahrensregeln, sowie durch die, die Strafe ersetzenden richterlichen Massnahmen.

György Ádám:

Deterministische Konzeption — indeterministische Freiheitsstrafe?

In den letzten Jahren wird die Notwendigkeit der Einführung einer Freiheitstrafe von unbestimmter Dauer und die Interprätierung der Ziele der Strafe aufgeworfen. Die, sich mit dieser Frage befassenden Autoren berufen sich als wichtigstes Argument auf die „deterministische Konzeption", die die Retorsion, als Straf-Ziel, und demzufolge die Proportionalität — angeblich — ausschliesst, da im Falle des Detereminismus die Wahl nur eine Illusion ist. Die Anhänger dieser Auffassung behaupten, dass die zur Verbesserung notwendige Zeit besonders bei Rückfallenden nicht von der verübten Tat abhängt. Aus der bestrittenen Auffassung erhellt, dass deren Anhänger die Bestimmtheit unbemerkbar mit der Vorausbestimmung ersetzen. Der Determinismus ist dagegen ein Prozess, der nur mit der Wahl des Täters vervollkommt wird. Demzufolge muss die Strafe, das Mittel des Gesellschaftsschutzes auch das Mittel der Retorsion beinhalten, da sie in die Vergangenheit blikken muss, um in die Zukunft schauen zu können. Der effektive Schutz der Gesellschaft wird nur dann gewährleistet, wenn die Proportionalität die Zurverantwortungziehung der Täter sichert. Während der Dauer der Freiheitsstrafe von unbestimmter Dauer ist die Strafe eigentlich eine „interimistische", da das Milieu ein gekünsteltes ist und das zukünftige Verhalten des Verurteilten mit Sachkenntnis nicht exakt vorhergesehen werden kann. Wenn die Verurteilten wissen, dass ihre Freiheit von ihrem Verhalten abhängt, so werden sie ihr, in der Strafanstalt zur Schau getragenes Verhalten dementsprechend ändern. Auf dieser Weise werden die Strafanstalten negative menschliche Eigenschaften entwickeln.

Ernő Gergely:

Einige Fragen des Selbstbestimmungsrechts und der Föderation zur Zeit der Räte-Republik

Die Ungarische Räte-Republik verwarf die nationalistische Losung der „patriotischen" Bourgeoisie über die territoriale Integrität, da sie auf Grund des Prinzips der Selbstsbestimmung freundschaftliche Beziehungen zu den, vom Joche der Österreich-Ungarischen Monarchie befreiten Staaten ausbauen wollte. Die Grundlage der Aussenpolitik der Räte-Republik war — wie dies die Praxis völlig bewisen hat — der Bruch mit der territorialen Integrität und die Anerkennung des Selbstbestimmungsrechts der Nationen. Die Führer der ungarischen Räte-Republik anerkannten das Prinzip des Selbstbestimmungsrechts der Nationen und waren auch gewillt alle diskutablen territorialen Fragen auf dieser Grundlage zu regeln.

Die Räte-Republik verwarf die chauvinistisch-nationalistische Politik der vorangegangenen bürgerlich-gutsbesitzenden Regierungen, widersetzte sich aber — richtiger Weise — den, auf die Besetzung ungarisch besiedelter Gebiete gerichteten Angriffen, wollte aber andererseits keine solche Territorien in seinen Herrschaftkreis einbeziehen, wo andere Nationen lebten.

Tamás Prugberger:

Über Fragen der Regeln unseres Zivilgesetzbuches, die sich auf die Warenbewirtschaftung beziehen

Der erste Teil der Abhandlung stellt anhand der Analyse des gegenwärtigen System des ZGB fest, dass im Zuge des, infolge der Reform der Wirtschaftsleitung aktuell gewordenen Reform des ZGB das jetzige System, dank seiner lebensnahen Ausgestaltung keiner besonderen Änderungen bedarf. Der Artikel handelt im weiteren, sich mit den Subjekten des bürgerlichen Rechts befassend, darüber, dass neben den Genossenschaften auch die Regelung der staatlichen Unternehmen nicht Anliegen des ZGB sei. Darnach wird die Ausbreitung der relativen Rechtsfähigkeit der juristischen Personen besprochen. Das Eigentumsrecht berührend, tritt der Autor für die Hervorhebung der gemeinsamen Züge der Eigentumskategorien ein und wirft in Hinsicht des staatlichen Eigentums die Einführung des „geteilten Eigentums" auf. In Zusammenhang mit den Verträgen wird zuerst die Frage der notwendigen Revision der allgemeinen Regeln aufgeworfen, entsprechend der — im Interesse der konsequenten Durchführung der vertraglichen Willensfreiheit — stärker werdenden Selbstständigkeit der Unternehmen. Im weiteren tritt der Verfasser für so eine Modernisierung der, die Tätigung der Verträge fördernden Regeln (Erfüllung, Garantie, Vertragsstrafe) ein, die vor allem die Bedürfnisse des sozialistischen Wirtschaftsmodells vor Augen hält. In den folgenden befasst sich der Autor mit den einzelnen Verträgen, wobei darauf hingewiesen wird, dass auch die im volkswirtschaftlichen Leben geschlossenen Verträge im Rahmen der klassischen Verträge, innerhalb des ZGB gereglet werden können. Als letztes wirft der Autor die Frage auf, dass es notwendig sei, das immaterielle Güterrecht im ZGB auszuarbeiten.

Károly Nagy:

Die Frage der Stellung des Völkerrechts im Rechtssystem und seiner Gliederung im Spiegel des allgemeinen Rechtsbegriffes

Der erste Teil der Abhandlung untersucht die Frage, ob es einen solchen allgemeinen Rechtsbegriff

gibt, der sich sowohl auf das Völkerrecht, wie auf das innerstaatliche Recht bezieht. Es wird festgestellt, dass beide Rechte für die Rechtssubjekte obligatorische Verhaltensregeln enthalten, die Klassenscharakter haben und hinter denen der staatliche Zwang steht. Demzufolge ist das Recht begrifflich einheitlich. Dem einheitlichen Rechtsbegriff entspricht ein einheitliches Rechtssystem, dieses letztere gliedert sich aber auf zwei selbstständige rechtliche Normensysteme. Das Völkerrecht stellt einen Teil des Rechtssystems der gegebenen Staaten dar, ist aber nicht eines deren Rechtszweige. Es stellt ein spezielles Normensystem dar, das sich vom Völkerrecht anderer Staaten unterscheidet.

Der zweite Teil der Abhandlung, der sich mit der Gliederung des Völkerrechts befasst, gelangt zur Schlussfolgerung, dass die mit dem Beiwort „international" versehenen Rechtsgebiete, wie das IPR, das internationale Zivilprozess recht usw. nicht Teile des Völkerrechts, sondern des inneren Rechts sind. Im Völkerrecht entstanden noch keine selbstständigen Rechtszweige, es bahnte sich nur eine solche Differenzierung an, die mit der Zeit zur Ausbildung von Rechtszweigen führen kann.

Miklós Vermes:

La mise en oeuvre de l'individualisation judiciaire dans la jurisprudence pénale

L'étude analyse la prévention générale et spéciale ainsi que les buts de la punition dans le cadre de la défense sociale. Dans cette analyse elle met en relief le principe de la politique criminelle relatif à l'établissement différencié de la responsabilité, dont l'individualisation est la réalisation pratique. L'établissement différencié de la responsabilité est prescrit par l'exigence légale de la punition proportionnelle et sa mise en oeuvre est facilitée par plusieurs dispositions spéciales: la responsabilité pénale spéciale des mineurs, l'appréciation spéciale des récidivistes, règles procédurales relatives aux crimes moins graves et les dispositions judiciaires remplaçant la peine.

György Ádám:

Conception déterministe — privation de liberté indéterminée?

Pendant les dernières années s'est posée la question de la nécessité d'introduire la privation de liberté de durée indéterminée et de l'interprétation du but de la peine. L'argument principal des auteurs s'occupant de ce thème est „la conception déterministe" qui — l'on dit — rend impossible la répression comme but de la peine et en conséquence aussi la proportionnalité Or, le déterminisme est un processus qui n'est complet qu'avec le choix de l'auteur de l'acte. En conséquence la peine comme instrument de la défense sociale doit comprendre aussi le moyen de la répression. La défense effective de la société ne peut être assurée qu'au cas où la proportionnalité garantit l'établissement de la responsabilité des auteurs. Pendant la période entière de la privation de liberté d'une durée indéterminée la peine est au fond „préliminaire", car le milieu est artificiel et la conduite future du condamné ne peut étre prévue exactement par aucunes connaissances spéciales. Au cas où les condamnés ont connaissances du fait que leur libération dépend de leur conduite, ils la changeront au prison conformément à cette connaissance. De cette manière les institutions de l'exécution de la peine se développeront des qualités humaines négatives.

Ernő Gergely:

Quelques questions du droit d'autodétermination et de la fédération pendant la République des Conseils

La République des Conseils a repoussé la devise de la bourgeoisie nationaliste patriotarde, c'est-à-dire celle de l'intégrité territoriale, car elle a voulu former des relations amicales — sur la base du principe du droit d'autodétermination — avec les pays libérés de la domination de la Monarchie Austro-Hongroise. La base de la politique extérieure de la République des Conseils était — comme s'était justifiée entièrement par la pratique — la rupture avec l'intégrité territoriale et la reconnaissance du droit des nations à disposer d'elles-mêmes. Les dirigeants du gouvernement hongrois des Conseils ont accepté le principe du droit d'autodétermination et ont été prêts à régler les questions litigieuses relatives au territoire sur la base de ce principe.

La République des Conseils a abandonné la politique chauviniste-nationaliste poursuivie par les gouvernements bourgeois précédents des propriétaires terriens, mais elle s'est opposée — avec justesse — aux attaques qui avaient pour but d'occuper des territoires habités par population hongroise; comme, du reste, elle n'avait cependant pas l'intention de soumettre à sa domination des territoires habités par d'autres nations.

Tamás Prugberger:

Les questions relatives aux règles affectant l'économie marchande du Code Civil

Sur la base d'une enquête poursuivie en matière du système actuel du Code Civil, la première partie de l'étude constate que ce sytème n'exige aucune modification essentielle en conséquence des changements apportés par la réforme économique. En s'occupant des sujets du droit civil l'article expose dans la suite que la réglementation des entreprises d'Etat ensemble avec celle des coopératives n'est pas une matière qui devrait prendre place nécessairement dans le Code civil. Après tout cele l'étude s'occupe de l'expansion de la capacité juridique relative aux sujets de droit. En effleurant le droit de propriété elle entre en lice pour la mise en relief des traits communs des catégories du droit de propriété; quant à la propriété d'Etat elle propose l'introduction de l'institution de la „propriété divisée". En connexion avec des contrats elle pose tout d'abord la question de la révision nécessaire des règles générales et ceci en faveur de la réalisation de la liberté contractuelle conformément à la consolidation de l'autonomie des entreprises. Dans la suite elle propose de moderniser des règles — susceptibles de favoriser l'exécution du contrat (garantie, cautionnement, peine conventionnelle) en tenant compte essentiellement des nécessités du modèle économique socialiste. Elle s'occupe encore des contrats particuliers, en indiquant que les contrats passés dans la vie économique peuvent être réglés même dans le Code civil dans le cadre des contrats classiques. Pour terminer l'étude expose le nécessité d'une élaboration plus précise du droit des créations intellectuelles dans le Code civil.

Károly Nagy:

Quelques questions de la position du droit international dans le système du droit et de sa division à la lumière du concept général du droit

La première partie de l'étude examine la question de savoir s'il existe du tout un concept général du droit qui a trait au droit international et au droit interne également; l'auteur constate que tout les deux de ces droits contiennent des règles de conduite qui sont obligatoires à l'égard des sujets de droit, qui révèlent un caractère de classe et sont soutenues par une contrainte étatique, de la sorte que le droit est conceptuellement uni. A un concept de droit uni répond

un systéme de droit uni, celui-ci cependant se divise en deux systèmes distincts de normes juridiques. Le droit international fait partie du système de droit des Etats donnés mais ne signifie pas une des branches de ce système mais il forme un système de normes juridiques à part qui diffère du droit international des autres Etats. La deuxième partie de l'étude traitant la division du droit international considère que les terrains du droit dits „internationaux", tels que le droit international privé, la procédure civile internationale etc. ne font pas partie du droit international mais du droit interne. Dans le droit international des branches autonomes de ce droit ne se sont pas encore formées, mais une différentiation a pris son commencement qui peut, avec le temps, amener à la formation de nouvelles branches de droit.

Miklós Vermes:

Implementation of individualisation in judicial practice

The paper analyses the purposes of penalties in regard to general and special prevention and the protection of society. In this context the penal policy principle of a differentiated infliction of penalties is pointed out. Individualisation is the practical implementation of the principle of the differentiated infliction of penalties. This is provided for by the statutory regulation of proprotionate penalties and numerous special rules assist its implementation: the specially regulated criminal law responsibility of young persons, the special treatment of recidivists, the procedural rules on minor crimes and judicial actions resorted to instead of inflicting penalties.

György Ádám:

Determinist conception-undetermined loss of liberty?

In recent years the necessity of introducing loss of liberty of indefinite duration and the interpretation of the purpose of penalty have been discussed. The principal argument of writers on the subject was that „determinist conception"-so runs the reasoning-makes retaliation as a purpose of penalty and as a consequence, proportionate penalties, impossible. Determinism is a process which is complete only by a selection on the part of the perpetrator. Accordingly penalty as a means of protecting society must contain also the means of retaliation. The protection of society is secured only if proportionate penalties make the sentencing of criminals a certainty. Penalty is, in fact, provisional, during its whole duration because the environment is artificial and no expert knowledge is capable of foreseeing the future conduct of the convict. If convicts are aware that their release depends on their conduct they will adjust their behaviour accordingly. In this manner institutions of penology develop negative human qualities.

Ernő Gergely:

The right of self-determination and some problems of federation in the Hungarian Republic of Councils

The Hungarian Republic of Councils refused to adopt the nationalist slogan of the sham-patriotic bourgeoisie, territorial integrity because it wanted to establish friendly relations with the states liberated from the yoke of the Austro-Hungarian Monarchy on the ground of the principle of the right of self-determination. The foundation of the Hungarian Republic of Councils' foreign policy was-as it had been borne out completely by practice-the giving up of territorial integrity and the recognition of the right of independence of nations. The leaders of the government of the Hungarian Republic of Councils adopted the principle of the right of independence of nations and were willing to settle every disputed territorial problem on this basis.

The Hungarian Republic of Councils broke away from the chauvinist-nationalist policy of former feudal-bourgeois governments but it opposed — rightly — attacks aimed at occupying territories inhabited by Hungarians and it did not want to dominate territories inhabited by other nations.

Tamás Prugberger:

On the questions of the rules on commodity economy in the Civil Code

The conclusion is arrived at in the first part of the paper which examines the present system of the Civil Code that this system, although the amendment of the Civil Code has become timely owing to the reform in economic management, does not require major changes because it is well fitted to life. Later the author, dealing with the subjects of civil law states that regulation of state enterpreises, besides co-operatives should not be included in the Civil Code. Then he deals with the extension of the relative legal capacity of juristic persons. Dealing with ownership he advocates the pointing out of the common features of ownership categories and in respect of state property he raises the introduction of the institution of „divided property" in respect of contracts, he suggests in the first place the necessary revision of the general rules in the interest of carrying out consistently the contractual freedom of will in accordance with strengthening enterprise independence. In the next part he raises the issue of making up-to-date the rules of contract implementation (performance, warranty, surety, penalty) to the effect that the requirements of the socialist economic pattern should be taken into account in the first place. Then various types of contracts are discussed and it is pointed out that contracts made in the national economic life may be regulated within the scope of the classical contracts in the Civil Code. Lastly the necessity of working out in the Civil Code of the law of intellectual creations is raised.

Károly Nagy:

Several problems of the place in the legal system and the structure of international law in the light of the general concept of law

In the first part of the paper the question is examined whether there exists a general concept of law which applies equally to international and municipal law. The conclusion is arrived at that both laws contain rules binding subjects-at-law which have a class character, behind which there is compulsion by the state and therefore law is uniform as regards its concept. A uniform legal system corresponds to the uniform concept of law the latter, however, is divided into two distinct systems of norms. International law is a part of the legal systems of given states but it does not mean a legal branch but constitutes a separate system of norms which differs from the international law of other states.

In the second part of the paper the statement is made in connection with the structure of international law that spheres of law to which the epithet „international" is attached, like private international law, international law of procedure etc. are parts not of international but municipal law. No distinct branches have so far come into being in international law only a process of differentiation has been started which may lead, in the years to come, to the emergence of legal branches.

XXVII. új évfolyam 3. szám Budapest, 1972. március

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

EÖRSI GYULA:
A szerződésen kívüli felelősség és a Ptk. reformja 65

ÁDÁM ANTAL:
A tanácsi szervek gazdasági koordinációs jogai és feladatai 75

KARLÓCAI JÁNOS
Nemzetközi magánjogunk kodifikálása ... 83

RÁCZ ISTVÁN:
A gyermekkel való érintkezés (láthatás) mint szülői alanyi jog 92

BIANCHI, LEONARD:
A burzsoá Csehszlovák Köztársaság politikai rendszerének keletkezése 102

Szemle:

LUKÁCS TIBOR:
A miniszteri felelősség és az alkotmány ... 108

GÁSPÁRDY LÁSZLÓ:
Vázlatok a jogi ismeretek oktatásáról a vezetőtovábbképzésben 112

SZÁSZY ISTVÁN:
A százéves Nemzetközi Jogi Intézet zágrábi határozatai 118

Jogirodalom:

Az állam és jog marxista—leninista elmélete. Alapvető fogalmak és intézmények. (KOVÁCS JÓZSEF) 119

Garancsy Gabriella: „A munkajogviszony megszűnése". (KERTÉSZ ISTVÁN) 122

MELLÉKELVE: 1971. ÉVI TARTALOM- ÉS NÉVMUTATÓ

СОДЕРЖАНИЕ: *Дюла Эрши:* Ответственность вне договора и реформа ГК. — *Антал Адам:* Права и задачи органов местных советов по координации хозяйственной деятельности. — *Янош Карлоцаи:* Кодификация венгерского международного частного права. — *Иштван Рац:* Сношение с ребенком (обеспечение возможности видет ребенка) как субъективное право родителей. — *Леонард Бианхи:* Возникновение политической системы буржуазной Чехословацкой Республики. — *Обзор: Тибор Лукач:* Министерская ответственность и конституция. — *Ласло Гашпарди:* Об обучении правовых знаний в рамках повышения квалификации руководящих кадров. — *Иштван Саси:* Решения столетнего Института Международного Права в г. Загреб. — *Юридическая литература:* Марксистко-ленинская теория государства и права. Основные понятия и институты *(Йожеф Ковач)*. — *Габриэлла Гаранчи:* «Прекращение трудового правоотношения» *(Иштван Кертес)*.

INHALT: *Gyula Eörsi:* Die ausservertragliche Verantwortlichkeit und die Reform des Zivilgesetzbuches. — *Antal Ádám:* Die wirtschaftlichen Koordinations-Rechte und Aufgaben der Organe der Volksräte. — *János Karlócai:* Die Kodifizierung unseres Internationalen Privatrechts. — *István Rácz:* Das Recht der Eltern auf Berührung mit dem Kinde, als subjektives Recht. — *Leonard, Bianchi:* Die Entstehung des politischen Systems der bürgerlichen Tschechoslowakischen Republik. — *Rundschau: Tibor Lukács:* Die ministerielle Verantwortlichkeit und die Verfassung. — *László Gáspárdy:* Skizzen über den Unterricht juristischer Kenntnisse in der Leiterweiterbildung. — *István Szászy:* Die Zagraber Beschlüsse des hundertjährigen Instituts für Völkerrecht. — *Rechtsliteratur:* Die marxistisch-leninistische Theorie des Staates und des Rechts. Grundsätzliche Begriffe und Institutionen *(József Kovács)*. — Gabriella Garancsy: Die Aufhebung der Arbeitsrechtsverhältnisses *(István Kertész)*.

SOMMAIRE: *Gyula Eörsi:* Responsabilité non-contractuelle et la réforme du Code civil. — *Antal Ádám:* Les droits et les tâches des organes des conseils en matière de coordination économique. — *János Karlócai:* La codification du droit international privé hongrois. — *István Rácz:* La fréquentation de l'enfant (visite) comme droit subjectif des parents. — *Bianchi, Leonard:* La formation du système politique de la République bourgeoise Tchécoslovaque. — *Revue:* La responsabilité ministérielle et la Constitution. — *László Gáspárdy:* Esquisses sur l'enseignement des connaissances juridiques dans l'enseignement post-graduel des dirigeants. — *István Szászy:* Les décisions prises à Zagreb par l'Institut juridique international de cent ans. — *Littérature juridique:* Théorie marxiste-léniniste de l'Etat et du droit. Concepts et institutions de base. *(József Kovács)*. — Gabriella Garancsy: « La cessation de la relation du travail » *(István Kertész)*

TABLE OF CONTENTS: *Gyula Eörsi:* Extra-conctractual liability and the reform of the Civil Code. — *Antal Ádám:* The economic co-ordination powers and duties of council organs. — *János Karlócai:* Codification of Hungarian rules on conflict of laws. — *István Rácz:* Maintenance of contacts with the child (right of visiting) as the parents' subjective right. — *Bianchi, Leonard:* The emergence of the political system of the bourgeois Czechoslovak Republic. — *Review: Tibor Lukács:* Ministerial responsibility and the Constitution. — *László Gáspárdy:* Outlines of the teaching of law in the extension training of executives. — *István Szászy:* The Zagreb Resoutions of the hundred-years old International Law Institute. — *Legal literature:* The Marxist-Leninist theory of state and law. Basic concepts and institutions. *(József Kovács)*. — Gabriella Garancsy: "The termination of labour relationship" *(István Kertész)*.

XXVI. új évfolyam 3. szám Budapest, 1972. március

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A szerződésen kívüli felelősség és a Ptk. reformja

I. 339. §—345. §

1. A vétkességért és a még objektíve elhárítható okért való felelősség modern szocialista viszonyok között nem ellentétpárok, hanem az utóbbi az előbbi rugalmasan megfogalmazott szabályának merev formulával kifejezett határesete lett: a 345. § szerinti felelősség — eltekintve a „belső vis maior-ért" való felelősségtől — a 339. § szerinti felelősségnek nem ellentéte, hanem határesete.

E két felelősségi fajta megkülönböztetésének történelmi-technikai talaja a *casus minor*, a „véletlen", amely a vétkesség és a casus maior vagy vis maior között foglal helyet:

A károkozó magatartás befolyásolásának funkciója – igazi felelősség		Nem-felelősségi kártelepítő szabályok
vétkesség: „szubjektiv felelősség"	casus minor „objektiv felelősség"	casus maior „feltétlen" „felelősség"

A casus minor az egyes ember lehetőségei és az objektíve fennálló lehetőségek különbségét jelenti, és a polgári jogi felelősség *individualizációjának* a jelensége. Ez a casus minor a fejlődés során

a) összeszűkült,

b) elrelativizálódott.

2. A casus minor összeszűkülése már a burzsoa fejlődés idején nagymértékben végbement, elsősorban a gépek alkalmazása következtében az üzemekben és a közlekedésben, valamint a nagyvállalatok elterjedése folytán.

a) A vétkességfogalom átalakult. Az enyhe gondatlanság és peremesetei rendkívüli jelentőségűvé váltak, számszerűségüknél és kárkövetkezményeik súlyosságánál fogva. *Grosschmid* a vétkesség „lehelletéről" beszélt, *Ehrenzweig* „negligence without fault"-ról, „vétkesség nélküli gondatlanság"-ról. Az akarati hibákkal csak távoli összefüggésben álló tévcselekmények, becsületbe nem vágó kihagyások jelentősége rendkívül megnőtt. A vétkesség objektivizálódott — szokták mondani, noha tulajdonképpen nem egészen erről van szó, hiszen azt már a bonus paterfamilias zsinórmértéke is objektivizálta. Valójában az történt, hogy a zsinórmérték radikálisan szigorúbbá lett, és mindinkább eltávolodott egyrészt az adott konkrét képességektől és lehetőségektől, másrészt a valóságos szemrehányhatóságtól.

Ez a folyamat azzal járt, hogy a vétkesség tartománya egy jelentős részt elhódított a casus minor tartományától.

b) A vállalatok számának és méreteinek, a vállalati keretben való károkozások számának és súlyának nagymérvű növekedése is a vétkességinek nevezett felelősség olyan területekre való kiterjesztésére vezetett, ahol legalábbis a felelős személy — a munkáltató — vétkessége messze eltávolodott az eredeti vétkességfogalomtól. Ez a folyamat, amely az alkalmazottért való felelősséggel indult, az európai szocialista államok többségében a vétkes alkalmazott polgári jogi felelősségének a kizárásával folytatódott, majd nyugati államokban újabb lendületet vett az ún. termékfelelősség kifejlődésével.

c) A casus minor birodalmából technikai okból, ténylegesen újabb területeket csíp le a vétkesség vélelmének megjelenése már burzsoa viszonyok között is és elterjedése, fő szabállyá válása az európai szocialista államok többségé-

nek polgári jogi felelősségi rendszerében. Nagy ugyanis a gyakorlati jelentősége ebből a szempontból annak, hogy a vétkességet kell-e bizonyítani vagy a vétlenséget.

3. Az említettek számottevően szűkítették a casus minor területét. Ha azonban csak ez történt volna, akkor legfeljebb arányváltozást lehetne regisztrálni két szembenálló felelősségi alakzat érvényesülési köre között. A döntő lépés — elsősorban szocialista államokban — a követelménymérce differenciálódásában áll, amely a casus minor területét teljesen viszonylagossá tette. Sematikusan: nagyobb a követelményszint a szakértővel, mint a laikussal szemben, a jogi személlyel, mint az állampolgárral szemben, az állami vállalattal, mint — bizonyos vonatkozásokban — a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel szemben. Az állami vállalatokkal szemben a követelményszint annyira megnövekedett, hogy ezek „vétkességi" felelőssége eléri az ún. „objektív" felelősség határát vagy attól alig érzékelhetően marad el. A KGDB hivatalos kiadványa, „A gazdasági döntőbizottságok joggyakorlata 1948—1969"[1] pl. egyetlen olyan döntést sem közöl, amelyben a vállalat vétlenségét a döntőbizottság elismerte volna. Itt a casus minor területe teljesen eltűnik vagy legalábbis aligha érzékelhető. Ábrában, sematikusan kifejezve:

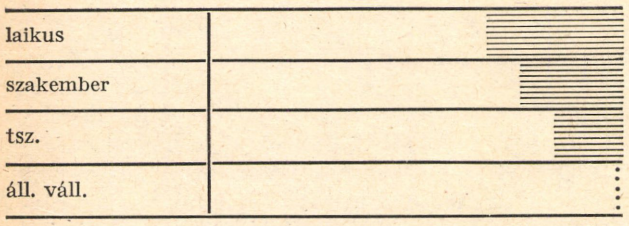

vétkesség: fehér
casus minor: fekete
(torzított arányok)

Ezért mondottuk, hogy az „objektív" felelősség, amennyiben az elháríthatatlan ok határáig terjeszti ki a felelősséget, a vétkességi felelősség határesete és nem az ellentéte.

4. Ez a helyzet — egy csekély kivétellel — a magyar ptk. 339. § és 345. §-ának egybevetéséből is leolvasható. A 339. § (1) bekezdése szerint „az adott helyzetben általában elvárható" magatartás mentesít, a 345. § (2) bekezdésének első fordulata értelmében az „elháríthatatlan" ok. Mi azonban az, ami az adott helyzetben általában *elvárható?* Nyilvánvalóan az *elhárítható* ok elhárítása. Hogy mi az elhárítható, az a követelményszintektől függ; ezek egyrészt magasfokúak, másrészt differenciáltak és harmadrészt a vélelem az irányadó követelményszint el nem érése mellett szól. Az ún. vétkességi felelősségi esettípusok és a 345. § az „elvárható"-val és az „elháríthatatlan"-nal voltaképpen ugyanazt mondják. *A különbség valójában a merev és a rugalmas szabály különbsége,* és még ez is csak egy értelmezési konvenció alapján van így: a bírósági gyakorlat megszokta, hogy az „elvárható"-t mintegy vétkességi alapon fogja fel, az „elháríthatatlan"-t pedig „objektív" alapon. Ilyen körülmények között „az adott helyzetben általában elvárható" formula a bíróságnak mozgásteret biztosít, a 345. § formulája azonban nem vagy alig biztosít ilyen mozgásteret. Ha tehát azt mondottuk, hogy az elháríthatatlan határáig fennálló felelősség a vétkességi felelősségnek csupán határesete, de nem ellentéte, akkor ezt úgy is ki lehet fejezni, hogy az ún. vétkességi felelősség szabálya rugalmas szabály, az ún. „objektív" felelősségé pedig merev szabály a rugalmas szabály felelősségmegállapító körének a határán.

Ez meg is felel a jogpolitikai követelményeknek. Az ún. „fokozott veszéllyel" járó tevékenység esetén a felelősségnek a felelősségi tartomány határáig egy merev szabállyal való kiterjesztése éppen olyan indokolt, mint a felelősség általános esetének (339. §) rugalmas szabályban való megállapítása. A „fokozott" veszély nem fokozott, hanem különleges, a technika előidézte veszély, amely először is állandó, folyamatos szintentartást igényel műszaki és fegyelmi téren egyaránt, másodszor a pszichikai erők fokozott készenlétét, mozgósítottságát a tevékenység konkrét kifejtése során. Ebből következik, hogy a vétkesség megállapításánál nemcsak a károkozás konkrét közvetlen körülményei relevánsak, de az üzembentartás egésze, mindaz, ami azt a pillanatot megelőzi, amelyben a vezető már a reflexeinek van kiszolgáltatva. Ehhez járul a gondatlanság foka és az előálló kár arányának súlyos megbomlása. A kettő indokolja a felelősség tartományának határára helyezett merev szabályt — és a biztosítás bekapcsolását, lehetőleg a biztosításba beépített, ésszerű keretek között maradó prevenciós elemekkel. Ami pedig a felelősség általános szabályát illeti, az esetek nagy szóródása igényli a rugalmas szabályt.

A 339. § és — eltekintve a belső vis maiortól — a 345. § szabálya tehát *a rugalmasan megfogalmazott általános és a mereven megfogalmazott speciális szabály viszonyában* áll egymással. Nem ellentétei egymásnak. Mindkettő a prevenció és reparáció lehetőségét és célját hordozza, mindkettő alapja a károkozó magatartásfajta befolyásolhatósága, vagyis a felelősség szempontjából megálló felróhatóság. Rokonságukat mutatja az is, hogy a veszélyes üzemi perek mintegy 90%-ában az iratokból a hagyományos vétkesség kimutatható, noha a bíróság nem ezt vizsgálja.[2]

[1] KJK. Bp. 1970.

[2] Kimutatták, hogy Washington D. C.-ben, egy racionálisan megtervezett városban egy átlagos autóvezető öt percenként átlag kilenc négyféle hibát követ el vezetés közben (Tunc, La réforme du droit des accidents de la circulation; L'étude du département des transports des Etats-Unis, 23 Rev. int. de droit comparé, 437—446, 443 (1971).

A kimutatott viszonyt tükrözi a ptk. vonatkozó részének a *rendszere* is. A 339. § a XXIX. fejezetben a felelősség általános szabályai körében került elhelyezésre, a 345. § pedig más, vegyesen hagyományosan vétkességi és másképpen felróhatósági esetekkel együtt az egyes törvényben tipizált felelősségi alakzatok között, a XXX. fejezetben. Már most a XXIX. és a XXX. fejezet viszonya kétféleképpen fogható fel. Vagy úgy, hogy az előbbi a főszabályt tartalmazza, az utóbbi a kivételeket, vagy úgy, hogy az előbbi az általános, az utóbbi a speciális szabályozást adja. Az előbbi esetben a 339. § és a 345. § formulái egymással ellentétes felelősségi alakzatot szövegeznek meg, az utóbbi esetben viszont a 345. § formulája a 339. § formulájának egy speciális esete. A fejezetek címeiből is, továbbá a XXX. fejezetben szabályozott bizonyos alakzatok — az alkalmazottért, a megbízottért, a vétőképtelenért, az épületkárokért való felelősség — eseteiben semmi kétség nincs az iránt, hogy a 339. §-hoz képest nem ellentétes alakzatokról, hanem speciális alakzatokról van szó. Nézetünk szerint és az eddig kifejtettekből következően ez áll a 345. §-ra is: *ennek eddig elemzett főszabálya nem egyéb, mint az „az adott helyzetben általában elvárható" formula adaptálása a fokozott veszéllyel járó tevékenységek tényállásához és jogpolitikai követelményeihez,* a 339. § formulája alkalmazási körének kiterjesztése a felelősség tartományának a határáig, ahová egyébként külön formula nélkül, kizárólag a 339. § engedte követelményszint bírói-döntőbírói emelésével az állami vállalatok is elérkeztek.

5. Eddig — az elvi probléma tisztább felvázolása érdekében — mellőztük a 345. § egy fontos rendelkezését, azt, amely nem enged mentesítést az üzem körén *belül* kárt okozó elháríthatatlan ok kárkövetkezményeiért való felelősség alól. Itt már egy más világban vagyunk, a felelősség világán túl, ott, ahol azok a kártelepítő szabályok vannak, amelyek felróhatóság, a magatartás befolyásolhatósága, vagyis felelősség híján is kártalanítást rendelnek, mint pl. a vétőképtelen kivételes saját „felelőssége" a 352. § (2) bek. alapján vagy a szükséghelyzetbe került kártalanítási kötelezettsége a 108. § alapján. A 345. § szabálya tehát nemcsak a felelősségi tartomány *határán* álló merev típusú rendelkezést tartalmaz, de az üzem körén belüli elháríthatatlan ok vonatkozásában e határt átlépi és „feltétlen felelősség"-et állapít meg:

	Vétkesség	Casus	Elháríthatatlan ok
külső ok	1	2	
belső ok	1	2	3

fehér rész: felelősség, illetve a felelősség határain túl: kártalanítási kötelezettség:
1. vétkességen alapuló felelősség
2. speciális védekezés elmulasztásán alapuló ún. „objektív" felelősségi rész
3. felelősségen kívüli kártalanítási mezőny

fekete rész: mentesülés a felelősség alól
(Az arányok torzítottak)

Elvi álláspontunk ellenére sem tartjuk helytelennek az említett kártalanítási szabálynak a felelősségi szabállyal való összeötvözését. A kettő a valóságban igen szorosan összefügg. Külföldi statisztikák szerint a gépkocsik műszaki állapota ugyan igen sokszor közrehat balesetek keletkezésében,[3] de az, amit belső vis maiornak lehet nevezni, az eseteknek legfeljebb 3%-ában fordul elő, és alapos okkal gyanítható, hogy e 3% el nem hanyagolható részében fel nem tárt, alig feltárható karbantartási, ellenőrzési gondatlanság, hanyagság, könnyelműség stb. rejtőzik. Hányan mennek ki az országutakra, noha tudják: a fék „nincs egészen rendben", számottevő valószínűsége van egy rosszullétnek stb.! A belső vis maior gyakran bújtat vétkességi eseteket.

II. Veszélyes üzem

6. Egy gépkocsi elüt egy gyalogost; a gyalogos enyhén gondatlan volt, a gépkocsi vezetője elháríthatta volna a balesetet. A ptk. 345. §-a (2) bekezdésének c) pontja alapján kármegosztás következik be. A kártérítést a biztosító fizeti a gyalogosnak. Az enyhe gondatlanság a gyalogosnál a kártérítés egy részének elvesztésére vezetett, a gépkocsi üzembentartójánál pedig nem járt polgári jogi következménnyel.[4] Az üzembentartónál a releváns vétkesség a súlyos gondatlanságnál vagy még inkább csupán ennek kiemelt eseteinél kezdődik [42/1970. (X. 27.) Korm. sz. r. 13. §]: ekkor van a biztosítónak vele szemben regresszusa, a gyalogosnak azonban *már a legcsekélyebb gondatlansága is* releváns. Pedig autós-gyalogos relációban a gyalogos védtelenebb, életveszélynek vagy testi sérülésnek inkább van kitéve, vagyis maga és családja megélhetése van közvetlenül veszélyben, míg az üzembentartó személyes épsége ebben a relációban még akkor is viszonylag védett, ha nem jogi személy az üzembentartó, hanem ténylegesen a volánnál ülő állampolgár.

[3] Egy amerikai felmérés szerint 1000 baleseti ok között 53%-ban vezetési hiba, 31%-ban a gépkocsi hibája és 16%-ban a környezet (utak, útijelzések, kilátás, zavaró reklámok stb.) hatott közre (Tunc, im. 442.).

[4] Szabálysértési, büntetőjogi következménnyel járhat, de ilyenek a másik felet is fenyegetik.

Egy másik példapár: egy gyalogos féktávolságon belül az autó elé ugrik; a) a gépkocsi elüti, b) a vezető elrántja a kormányt, nekimegy a falnak, a gépkocsi összetörik, a vezetője megsérül. Az a) esetben a gyalogos egyáltalán nem kap kártérítést, a másodikban pedig nem fizet teljes kártérítést a PK. 38. értelmében: *az a) esetben az üzem veszélyessége figyelmen kívül maradt, a b) esetben azt figyelembe vették.*

Ezek az egyenlőtlenségek részint a kötelező felelősségbiztosítás, részint a bírósági jogfejlesztés szükségképpen darabos voltának a következményei. A veszélyes üzemnek okozott kár kérdését pl. Legfelsőbb Bíróság eleve nem az alaphelyzetben és nem az egész veszélyes üzemi felelősségi intézménnyel összefüggésben vizsgálta, hanem olyan esetben, amelyben a veszélyes üzem okozott is, szenvedett is kárt, és a veszélyesség elemét úgy emelte be, hogy figyelmen kívül maradt az, hogy a felelősségi jog a veszélyesség elemét nem a kártérítés *mértékénél,* hanem a felelősség *súlyánál* veszi tekintetbe. Ennek következtében a PK. 38. tényállási körében a veszélyesség egészen másképpen hat, mint a 345. § alá eső esetekben. Emellett a veszélyesség kártérítésmérséklő hatása még úgy sem mérhető, mint az önhiba felelősségmérséklő hatása.

A megoldás kulcsát nézetünk szerint a *szovjet* jog megoldásának az elve adja. A szovjet-orosz ptk. 454. §-a szerint veszélyes üzem károkozása esetén a károsult szándékossága teljesen mentesít, a 458. § (1) bek. általános felelősségi szabálya szerint pedig a súlyos gondatlansága kármegosztásra vezet.[5] Ebből hasznosítható az az elv, hogy a veszélyes üzemi felelősségi körben *az enyhe gondatlanságot figyelmen kívül kellene hagyni,* mégpedig mind károsulti, mind károkozói pozícióban. A kötelező felelősségbiztosítás bevezetésével irrelevánssá vált az az érv, hogy a gyalogos enyhe gondatlanságának következményei nem háríthatók át az üzembentartóra. Ami a prevenciós funkciót illeti, ennek ugyan alapvető jelentősége van a felelősségi jog egészében, de ezen a területen a polgári jog prevenciós eszközeinek a hatásfoka viszonylag a leggyengébb. Egyrészt itt a szereplők a bőrüket viszik a vásárra, erősek a szabálysértési és büntetőjogi szankciók, másrészt itt a legfeltűnőbb az olló éppen az enyhe gondatlanság súlya és az okozható kár mértéke között. Végül az enyhe gondatlanság területe az, ahol a szemrehányhatóság, a társadalmi elítélés a leggyengébb intenzitású és a legkevésbé erkölcsi tartalmú, annak következtében, hogy a sűrű és bonyolult közlekedési viszonyok közepette súlyos kárforrássá válik olyan mindennapos ügyetlenség is, amelyre más körülmények között fel sem figyel senki. A könnyelműség növekedésétől pedig a már mondottak folytán nem kell tartani; egyébként a kötelező felelősségbiztosítás regresszeseteinek megállapításánál az üzembentartó (és alkalmazottja) könnyelműségnövekedésétől szintén nem tartottak. Ami pedig az agresszív, önző, nemtörődöm közlekedési magatartást illeti, ott — a többi jogágazat szankciói mellett — a polgári jogi szankció is már belép.

Az enyhe gondatlanság figyelmen kívül hagyása és a PK. 38. hatályon kívül helyezése ezeket az egyenlőtlenségeket megszüntetné, mert ugyanott vonná meg a gyalogos felelősségének és releváns önhibájának, valamint a kötelező felelősségbiztosítás biztosítottjának megtérítési kötelezettségének a határát:

		Elhárítható ok és belső vis maior	Elháríthatatlan külső ok
A gyalogos a *károsult*	A gyalogos enyhén gondatlan A gyalogos súlyosan gondatlan	Teljes kártérítést kap Kármegosztás	A gyalogos nem kap kártérítést
	A soffőr enyhén gondatlan A soffőr súlyosan gondatlan	A biztosítónak nincs regressz-igénye A biztosítónak van regressz-igénye	Tárgytalan
A gyalogos a *károkozó*	A gyalogos enyhén gondatlan A gyalogos súlyosan gondatlan	Nem fizet kártérítést Kármegosztás	Nem fizet kártérítést Teljes kártérítést fizet

7. A táblából leolvasható, hogy a már említett egyenlőtlenségek kiküszöbölődtek, és eltűnt a veszélyesség kártérítésmérséklő hatása. Bizonyos egyenlőtlenség azonban még mindig tapasztalható:

a) Elháríthatóság esetén a gyalogos súlyos gondatlansága kármegosztásra, az üzembentartóé pedig teljes megtérítési kötelezettségre vezet, összhangban a jelenlegi jogunkkal. Ez az egyenlőtlenség azonban teljesen indokolt: kifejezésre jut benne a veszélyesség eleme, a gépkocsivezető nagyobb védettsége, az üzembentartó általában nagyobb anyagi ereje.

[5] A 454 és 458. § (1) viszonyára ld. Flejsic szerk. Naucsnüj-prakticseszkij kommentarij k GK. RSzFSzR, Moszkva, 1966, 527.

b) Elháríthatatlanság esetén a gyalogos a saját károsodása következtében lényegesen rosszabb helyzetben van, mint károkozása következtében. Ez abból folyik, hogy a felelősség határa ott van, ahol az elháríthatatlan külső ok kezdődik. Nem az enyhe gondatlanság relevanciájának megszüntetése vezet a kártérítés elmaradására, hanem a beavatkozás elháríthatatlansága a másik fél oldalán. A szimmetria azt kívánná, hogy a vétlen vagy enyhén gondatlan gyalogos akkor is kapjon kártalanítást, ha behatása a veszélyes üzem számára elháríthatatlan. Ez azonban felelősségi eszközökkel nem oldható meg: ez lényegében *balesetbiztosítás volna egy felelősségbiztosítási konstrukció körében,* amelyhez két lépcsőben jutnánk el: *a)* a felelősség felfokozása szinte feltétlenné (csak a károsult szándékos vagy súlyosan gondatlan magatartása mentesít, de az elháríthatatlanság nem), és *b)* e „felelősség"-nek a kötelező felelősségbiztosítás útján való áthárítása a biztosítóra.

A teljesen kielégítő eredményt tehát nem is felelősségi úton lehetne elérni, hanem egy olyan *kötelező balesetbiztosítással,* amelynek biztosítottja mindenki volna, akit a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel összefüggésben az üzembentartó részéről objektíve elháríthatatlanul kár ér, kivéve — összhangban a kárbiztosítási szabályokkal —, ha a kárt a károsult szándékosan vagy súlyosan gondatlanul okozta. Ez a balesetbiztosítás kiegészítené a jelenlegi kötelező felelősségbiztosítást, és kiterjedhetne a „belső vis maior" ma „felelősségi" esetére is.

Ebben az esetben a 345. §-t három vonatkozásban kellene módosítani:

a) a releváns önhibát a szándékra és súlyos gondatlanságra kellene korlátozni,

b) ki kellene mondani, hogy a veszélyes üzem károsodásáért a „nem veszélyes" okozó szintén szándékossága és súlyos gondatlansága esetén felel,

c) a belső „vis maior"-ra utalást el kellene hagyni és általában kellene az elháríthatatlanságról, mint kimentő okról szólni.

Ezt a rendszert egészítené ki a kötelező felelősségbiztosítás és az említett sajátos balesetbiztosítás, amelyet szintén az üzembentartók volnának kötelesek megkötni; ebben az esetben *ez a balesetbiztosítás elnyelné a felelősségbiztosítást* és érvényesülési körében közömbössé tenné a felelősségi szabályokat. Ez a balesetbiztosítási többlet aligha lehet költséges. A jelenlegi veszélyes üzemi felelősség olyan szigorú, hogy a mentesülési esetek igen ritkák, és ezek közül is csak azok esnének a balesetbiztosítási többlet alá, amelyekben a károsult nem járt el szándékosan vagy súlyosan gondatlanul. Emellett a „belső vis maior" eddig is biztosítással fedezett volt. Kisszámú ügynek a kötelező balesetbiztosítás körébe vonásával tehát legalább a veszélyes üzemek területén a kört teljesen be lehetne zárni: anyagi biztonságot lehetne nyújtani a különleges veszélynek kitetteknek a súlyos gondatlanságuk határáig. Ez azért is indokolt, mert a veszélyesség tényezői között államitársadalmi jellegűek is vannak: pl. az utak állapota, karbantartásának, javításának viszonyai, a gépkocsi-alkatrészellátás és karbantartás-javítás helyzete stb.

A kötelező felelősségbiztosítás nagy vívmány — ez kétségtelen. Azonban — amint arra a nemzetközi jogirodalom gyakran rámutat — nem tökéletes. Ellentmondást tartalmaz. *A károsult szempontjából* a biztosítottság határát teljesen önkényesen vonja meg — ha az önhibától eltekintünk. Ha valaki a saját hibáján kívül balesetet szenved, a helyzete szempontjából teljesen közömbös az, hogy a másik fél ezért felelős-e vagy sem. Ha a *felelősség* körében mozgunk, a károkozó oldalát is figyelembe kell vennünk, és a két érdek között felelősségi típusú kompromisszumot kell kötnünk. Ha azonban egyszer már a *biztosítás* gondolatkörében vagyunk, csak gyakorlati-anyagi érvekkel foszthatjuk meg a károsultat a biztosítási összegtől azon az alapon, hogy a *másik fél nem felelős.*

Ezekről a gyakorlati-anyagi szempontokról azonban kimutattuk, hogy ezek — tekintettel a fokozottan veszélyes tevékenységért való felelősség igen szigorú voltára — nem túlságosan súlyosak. Mégis, ha kell, bizonyos kompromisszumok itt is köthetők: pl. a balesetbiztosításból a balesettel kapcsolatos vagyoni károkat ki lehetne zárni; ezek pl. propán-bután gázpalack robbanásánál eléggé nagyok lehetnek és — ismételjük — ha kell, hagyhatók az önkéntes háztartási vagy balesetbiztosításra is.

Javaslataink tehát három lépcsősek:

a) mindenképpen indokoltnak és megvalósíthatónak tartjuk a maximálprogramot: a kötelező felelősségbiztosítás felváltását általános kötelező balesetbiztosítással,

b) kompromisszumot jelentene a felelősség- és balesetbiztosítás különtartása és a közvetlenül vagyoni károk kizárása a kötelező balesetbiztosításból,

c) minimálprogramként jelentkezik a jelenlegi ellentmondások jórészének kiiktatása azáltal, hogy az önhiba relevanciáját minden irányban az enyhe és súlyos gondatlanság határán vonnánk meg.

8. A fokozottan veszélyes tevékenységért való felelősség körében oldotta meg a bíróság a száguldó járműből kidobott üvegekkel, más tárgyakkal okozott károkért való felelősség kérdését, mégpedig — vonat esetében — az objektív elháríthatóság határainak mesterséges kiterjesztése révén. Merő fikció az, hogy a vasút megakadályozhatja azt, hogy egy utas kiürítve a sörösüveget, egy hirtelen mozdulattal azt ki tudja dobni a robogó vonatból. A probléma alighanem jobban megoldható a kidobott, kiöntött tárgyakért való felelősségnek (Ptk. 355. §) a járművekből kidobott, kiöntött tárgyakra való törvényi kiterjesztésével.

III. Felelősség az alkalmazottakért
(Ptk. 348—349. §)

9. Az alkalmazottért fennálló munkáltatói felelősség határait a ptk. a „munkakörben" okozott károkra szorítja. Ez túlságosan szűk; a bírósági gyakorlat ezt a kört indokoltan jelentősen kiterjesztette.[6] A vállalatnak nemcsak akkor kell helytállnia, ha az alkalmazott a munkakörében eljárva okoz kárt. Kötelessége a munkahely fegyelméről gondoskodni, az alkalmazottakat munkával ellátni. Ha tehát az alkalmazott a munkahelyén és munkaidőben a kötelességévé tett munka végzése helyett mással foglalkozik, beavatkozik más munkájába stb., és eközben kárt okoz, a vállalatnak ezért is helyt kell állnia. Csak akkor mentesülhet, ha az alkalmazott a kárt a vállalati felügyeleti, ellenőrzési körön kívül, olyan önálló, különösen kizárólag az alkalmazott saját gazdasági, társadalmi tevékenysége, érdekei körébe tartozó magatartás közbeiktatásával okozta, amelynek megelőzése a vállalattól a közbeiktatódott önálló szerződési viszonyra tekintettel, vagy a károkozó magatartás rendkívülisége miatt nem várható el. Ezért a ptk. 348. §-ának (1) bekezdésébe felvett formulát a *„munkaviszonyával összefüggésben"* formulával kellene — a jelenlegi bírósági gyakorlattal összhangban — felváltani.

10. Az alkalmazott a szándékos bűncselekménnyel okozott kárért a munkáltatóval egyetemlegesen felel. Ez a szocialista jogokban egyedülálló rendelkezés nem *korszerű:* a csökevénye annak a régi felfogásnak, amely szándékosság esetén egyáltalán nem ismerte el a munkáltató felelősségét. A szabály továbbá *felesleges:* a munkavállaló a szándékos károkozásért a munkajog szabályai szerint is elvileg teljes felelősséggel tartozik (az elmaradt haszon kizárásával); semmi ok nincs arra, hogy egy árnyalattal eltérő legyen a felelőssége, ha kívülállónak okoz kárt szándékos bűncselekménnyel vagy ha a munkáltatónak. Végül a szabály *gyakorlatilag elhanyagolható;* minthogy az alkalmazott fizetőképessége jóval gyengébb, mint a vállalaté, és különösen gyenge, ha a szándékos bűncselekményért börtönbe kerül, a károsult ritkán perli őt, és ha ezt mégis megteszi, perlésének a leginkább a bosszúállás és nem a reparációs törekvés a motívuma.

Ezt a rendelkezést tehát a ptk.-ból törölni kellene.[7]

11. Az államigazgatási jogkörben okozott károkért való felelősség magyarországi szabályozása (ptk. 349. §) messze elmarad a többi európai szocialista államokétól. A jugoszláv, a csehszlovák és az NDK jogban az állam a vétkességére tekintet nélkül felel a jogellenes károkozásáért, a bolgár és a szovjet jogban az állam pontosan úgy felel, mint bárki más és a román jogban is a polgári jogban ismert vétkesség az állami felelősség alapja; a lengyel jog szerint az állam ugyanígy felel a reálaktusokkal okozott károkért, míg a határozatokkal okozott károkért alapjában úgy felel, mint a magyar jog szerint az állam, azzal a könnyítéssel, hogy itt méltányosságból az állam kártalanításra kötelezhető akkor is, ha a felelősség nem áll meg.[8]

A magyar megoldást indokolhatták az ellenforradalom tapasztalatai, a kevés idő, amely a ptk. megalkotásakor az ellenforradalom óta eltelt, befolyásolhatta a felszabadulás előtti jogi helyzet, de aligha kétséges, hogy az előzetes büntető vagy fegyelmi elítélés megkívánása a felelősség meglehetősen jelentős gátja. A büntető elítélés ritka esetének hiányában lényegében a felelős államigazgatási szervtől függ, hogy megnyitja-e a felelősség útját fegyelmi eljárás lefolytatásával, és ha ezt megtagadja, egyáltalán nem biztos, hogy ezt a polgári jogi felelősségtől való szabadulás céljával teszi. Nemegyszer azért nem nyitja meg az utat, mert nem akarja a kárt személyesen okozó állami alkalmazottat fegyelmileg felelősségre vonni. És ettől többnyire nem azért vonakodik, hogy takargassa a hibákat vagy hogy érdemtelent mentsen. Itt *a jól felfogott hivatali érdekek ütközhetnek a polgári jogi felelősséghez fűződő érdekekkel.* Nem egyszer az államigazgatási szervnek jó oka van a fegyelmi eljárás megtagadására. Ha pl. valaki hosszú időn át kifogástalanul dolgozik és egyszer elkövet egy hibát, amelyből másnak kára származik, senkinek eszébe nem jutna fegyelmi eljárást kezdeményezni, ha ez nem volna a polgári jogi felelősség előfeltétele. Ezt úgy is ki lehet fejezni, hogy az állami alkalmazottat munkáltatója felelőssége esetén nagyobb személyes felelősség terheli, mint más alkalmazottat: mindkét csoportot terheli a munkajogi anyagi felelősség, de az állami alkalmazottaknak még a fegyelmi felelősséggel is mindig szembe kell nézniök. Ez az indokolatlan felelősségi többlet pedig kényszerűen vezet arra, hogy a fegyelmi felelősségre vonásra gyakran nem kerül sor, és emiatt elmarad az indokolt polgári jogi felelősség is.

A szocialista felelősségi felfogás szerint a munkajogi felelősség enyhébb, mint a polgári jogi, az alkalmazott felelőssége enyhébb, mint a vállalaté. Ez ma az állami felelősség körében korlátozottan érvényesül, a fegyelmi felelősség előfeltétellé tétele következtében. Ezt semmi sem indokolja, sőt, a társadalmi és egyéni ér-

[6] Ld. Eörsi, A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve, Budapest, 1966, 626—643. pontok.

[7] Ld. Sándor Tamás, Egyetemlegesség a munkakörben vagy hatáskörben szándékos bűncselekménnyel okozott kárnál, 16 Magyar Jog 553 (1969).

[8] Ez csak a felelősség alapjaira vonatkozik. A román jogszabály az állami felelősség köréből meglehetősen széles területet kivesz; az NDK jogában a felelősség csak államigazgatási úton érvényesíthető; a csehszlovák és román jog meglehetősen bonyolult és nehézkes eljárást ír elő; a magyar jog meghaladja a többit azzal, hogy a bírósági és ügyészségi felelősséget az államigazgatásival azonos elbírálás alá vonja stb.

dek összeegyeztetése szempontjából ez aligha védhető. Dönteni képes, gyors, hatékony államigazgatásra van szükség. A fegyelmi felelősség állandó fenyegetése pedig fékezi a döntési kedvet, bürokratikus önbiztosításra, az iratok köröztetésére indít. Arra van tehát szükség, hogy a döntési jogkörrel felruházottak biztonságban érezzék magukat, ne érezzék, hogy feltétlenül tévedhetetleneknek kell lenniök: tévedhessenek is, kisebb elvétéseik ne vonjanak a fejükre érzékeny szankciót. Vállalati körben is biztosított a döntésre jogosultak mozgásterülete, felelősségi szankciók ott sem őrködnek a tévedhetetlenségen. Ami pedig az így előálló téves döntéseket illeti, ezek veszélyét viszont nem az ügyfélnek kell viselnie, hanem az egész közösségnek, amelynek érdekét az államigazgatás szolgálja. Vagyis: *egyfelől döntési biztonság az államigazgatási alkalmazottaknak, másfelől súlyos állami felelősség* — ezt kívánja a közérdek, ezzel van szöges ellentétben a jelenlegi jogi rendezés, amely vagy elbizonytalanítja a döntésre kötelezetteket vagy meghiúsítja az állam felelősségét.

Függetleníteni kell tehát az állam polgári jogi felelősségét az alkalmazott személyes felelősségétől. Ez az utóbbi akkor kell, hogy beálljon, amikor ez az államigazgatási tevékenység szempontjából indokolt. Ami pedig az állam polgári jogi felelősségét illeti, itt valójában arról van szó, hogy *az állam a lakosság irányában az alkalmazottai tevékenységéért garánsként szerepel:* garantálja ezek hibamentes működését. Garanciája a különböző szocialista jogokban vagy *mindenfajta jogellenes károkozásért áll fenn* (Jugoszlávia, Csehszlovákia, NDK), vagy csak *olyan jogellenes tevékenységért, amely a polgári jog felelősségi szabályai szerint felelősséget vált ki* (Szovjetunió, Bulgária, Románia). Itt nem szabadna a lakosság rovására takarékoskodni; arról felelősségi rendszerünk gondoskodik, hogy az állam ne válhasson — tiszteletlenül szólva — „fejőstehénné".

A 349. § tehát módosításra szorul. Abban a kérdésben, hogy az „objektív" vagy a „szubjektív" formula kerüljön-e beépítésre, utalunk az I. részben mondottakra: fő szabályként a rugalmas „szubjektív" formula indokolt azzal, hogy fokozott veszéllyel járó tevékenység körében az „objektív" formula kerül alkalmazásra. Ez áll összhangban a felelősségi rendszerünkkel, és ez végeredményben csaknem ugyanarra az eredményre vezet, mint az „objektív" formula, hiszen az állami szervekkel szembeni követelményszint — tekintettel ezek fegyelmére, rendjére, szervezettségére és nem utolsósorban azokra a politikai érdekekre, amelyek az állampolgárok elismerésének kivívásához fűződnek — ugyanolyan magas lehet, mint az állami vállalatoknál.

Mindez az államigazgatási jogkörben okozott károkért való felelősség *külön szabályozásának szükségtelen voltára vall:* a kérdés a 348. § körébe tartozik.

12. A probléma azonban nem ilyen egyszerű. Állami tevékenységgel háromféleképpen lehet kárt okozni: határozattal, reálaktussal és mulasztással. Ezek közül a *határozattal* való károkozás speciális problémát jelenthet. A kárt egy jogellenes határozat okozza. A határozat hatályban van. Kérdés: lehet-e polgári jogi felelősséget megállapítani egy változatlanul hatályban levő határozattal okozott kárért?

A burzsoa jogok nagyrésze a kérdésre nemlegesen válaszol: a határozatot hatályon kívül kell helyezni. Ezekben a jogokban azonban ugyanaz a szerv helyez hatályon kívül, amely a felelősséget megállapítja: a bíróság, Franciaországban az államigazgatási bíróság. Nálunk azonban a hatályon kívül helyezésre — bizonyos esetektől eltekintve — ugyanannak a rendszernek van joga, amelyikben a kárt okozták: vagy a sérelmes határozatot hozó szervnek vagy fölérendelt szervének. A hatályon kívül helyezés előfeltétellé tétele tehát nálunk nem kellően biztosítaná az állami felelősség garanciáját.

Nálunk ehelyett a másik lehetséges változat alakult ki: nem a határozatot kell előzetesen hatályon kívül helyezni, hanem az eljáró tisztviselő büntetőjogi vagy fegyelmi felelősségét kell megállapítani. Kimutattuk, hogy ez igen szerencsétlen megoldás.

Felmerülhet az a harmadik lehetőség, hogy a polgári jogi felelősségi perben a polgári bíróság helyezhesse a határozatot hatályon kívül. Ez azonban törné az államigazgatási határozatok felülvizsgálásának egész rendszerét, bár e rendszer egységét formálisan helyreállítaná az, ha a vonatkozó szabály csatlakozna a többi, bírósági felülbírálást engedő szabályhoz. E szabály szempontja azonban minőségileg térne el a többiétől.

Végül kínálkozik az a megoldás, hogy legyen megállapítható a felelősség anélkül, hogy a határozatot hatályon kívül helyeznék vagy megállapítanák a tisztviselő fegyelmi vagy büntetőjogi felelősségét. Ez a megoldás érvényesül a szovjet és a bolgár jogban, bár bírói gyakorlatot ebben a vonatkozásban nem találtunk. Lehetséges, hogy fogyatékos államigazgatási jogi ismereteink vezetnek arra a következtetésre, hogy ez a legjobb megoldás. Mindenesetre ez biztosítja a leginkább és a legegyszerűbben *a döntési biztonság összeegyeztetését a magas fokú, hatékony állami felelősséggel.*

Államigazgatási, bírósági és ügyészségi jogkörben okozott károk esetében tehát *vagy a 348. §-nak vagy a 345. §-nak kellene érvényesülnie.*

IV. Termékfelelősség

13. Két, a szavatosság esetkörén kívüli esettípust bocsátunk előre.

a) A megvett háztartási gép hibája folytán megsérül a vevő bejárónője, felnőtt leánya, vendége. Az eladó és a károsult között nincsen szer-

ződési viszony, ezért — ha nem hunyunk szemet — csak a szerződésen kívüli felelősség kerülhet szóba.

b) Gyári hibás injekció beadása halálos eredménnyel jár. Új gyógyszerkészítmény tömeges megrokkanást okoz. A gyár által leplombált dobozban nem a címként feltüntetett lakk van, hanem maróanyag, amely a vevő ajtaját — esetleg egy állami ajtót — tönkretesz. Ezekben az esetekben a kárt közvetlenül okozó és a károsulttal szerződési vagy más jogviszonyban álló fél a kártérítési kötelezettség alól kimenti magát — ha nem feszítjük túl a 339. § szabályát.

A jelenlegi bírósági gyakorlat az első esetcsoportban a szerződési viszony hiányán túlteszi magát,[9] a második esetcsoport bizonyos eseteiben a fikcióig feszíti túl a 339. § szabályát vagy más mesterkélt konstrukciót alkalmaz.[10]

Ez a helyzet egyáltalán nem kielégítő. Világos helyzetet kell teremtenünk, mert az élet- és testi épség védelme elsőrendű jogpolitikai célkitűzés, és ugyancsak elsőrendűen fontos cél a fogyasztók védelme.[11] A megoldás elvi alapjaiban voltaképpen kézenfekvő. Mindezekben az esetekben a szerződési viszony elfedi a mögötte meghúzódó szerződésen kívüli felelősségi tényállást. A termelő azzal, hogy hibás terméket bocsát ki, kárt okoz a használónak, és ha nem tudja magát kimenteni, ezért a kárért felelősséggel tartozik. Ez az ún. *termékfelelősség* lényege.[12]

Ami mármost a kimentési okokat illeti, eltekintve a károsult önhibájától, ezek közül az egyik az lehetne, hogy a károkozáshoz a közbenső láncszem is hozzájárult azzal — ez példáink tényállásából az egyszerűség kedvéért kimaradt —, hogy nem fedezte fel átvételkor a hibát, noha ez elvárható lett volna. Ez azonban a károsult irányában csak azt jelenti, hogy a termelő és a kereskedő a 344. § szerint felel; az egyetemleges felelősség megállapítása esetén az ő belső viszonyukban kerül sor a kár megosztására, az egyetemlegesség mellőzése esetén pedig közvetlenül a károsult irányában. Ebből az következik, hogy a károsult *szerződésen kívüli károsodás jogcímén egyetemlegesen perelheti a termelőt, továbbá a kereskedőt;* a perbe nem vont vagy más közbenső láncszemek pedig perbehívhatók. Ha a termelő ismeretlen és a kereskedő nem fedi fel kilétét, ezért a kereskedő felel. Hogy a károsult a vevő-e vagy más személy, az közömbös.

A másik kimentési ok a termelő tevékenységgel kapcsolatos. Itt három tényállástípussal ismét felvetjük az I. részben elemzetteket:

a) A termelő vétkessége megállapítható, akár konkrétan, akár közvetve pl. abból, hogy a termelő nagy hibaszázalékkal termel (a vétkesség területe).

b) Statisztikailag megállapítható, hogy a legjobb technológia mellett is előáll kisszámú hibás termék. Hogy mennyi, az az iparág adott fejlettségi fokától, a nyersanyag adott lehetséges minőségétől függ (a casus minor bizonytalan és mozgó kiterjedésű birodalma).

c) Előfordulhat, hogy a tudomány és technika adott fejlettségi szintjén teljesen előrelátható károk állnak elő, pl. új gyógyszerek alkalmazása útján (a vis maior területe).

Álláspontunk alapvetően itt is az, amit az I. részben kifejtettünk. A magas követelményszint és a vétkesség vélelme folytán a különbség lényegében a rugalmas és a merev szabály különbsége. A főszabálynak a rugalmas szabálynak kell lennie, és kivételesen kerülhet sor a merev szabályra. Vagyis *a felelősség általános alapja a 339. §, de ha a termék önmagában „fokozottan veszélyes", a 345. § alkalmazandó.* Ez áll pl. a propán-bután gázpalacknak gyártási hibából való felrobbanása esetére.

Még egy probléma vár megoldásra. Az a nagyon ritka, de nagyon súlyos eset, amikor a c) esetcsoport tömeges halálesetre vagy nyomorékká, súlyos beteggé válásra vezet. Ilyenkor a kártalanítás minden szempontból — ideértve a politikai szempontokat is — mellőzhetetlennek látszik. Ugyanakkor a termelő „felelőssé" tétele — tekintettel az igen magas kártérítésre — arra az eredményre vezethet, hogy az új gyógyszerek kibocsátása az indokoltnál sokkal vontatottabbá válik: bekövetkezik az, ami az állami alkalmazott súlyos felelősségének a veszélye: az elbátortalanodás a döntésben. A megoldás két úton kereshető:

a) A termelő nem felel és *az állam egyszeri elhatározással kártalanít;* ez külön jogi szabályozást nem igényel,

b) a termelő felel, de bevezetésre kerül egy még kikalkulálandó *kötelező katasztrófabiztosítás,* amely akkor lép be, ha az összkár egy bizonyos megállapítandó összeget meghalad.

14. A *nyugatnémet* bírói gyakorlatban él egy olyan konstrukció, amellyel az eladó felelősségét megnövelik. Ez ott arra vezethető vissza, hogy a BGB rendszerében a szerződésszegésért való felelősség sokkal súlyosabb és teljesebb, mint a szerződésen kívüli. Ennek a lényege az, hogy az eladó *a szerződés alapján* mindazokkal szemben gondossági kötelezettséggel tartozik, aki a vevővel olyan kapcsolatba kerül, hogy

[9] Ld. Eörsi, im. 214—220. pont, „járulékos károsultak".

[10] A lakk-ügyben Benedek—Világhy a 339. § alkalmazását ajánlja, mi pedig a teljesítési segéd konstrukciójával operáltunk, ld. Benedek—Világhy, A polgári jogi felelősség a gyakorlatban, 7 Magyar Jog, 458. (1960. 11. sz.), Eörsi, Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében, Bp. 1962, 165.

[11] Ld. különösen a 43/1967. (XI. 14.) GB. sz. határozatot. Az új gazdasági mechanizmus jogszabályainak gyűjteménye I. 1967. 357—364.

[12] A magyar jogirodalomban — bőséges jogösszehasonlító anyaggal és javaslatokkal — ld. Weiss E., A gyártó vállalat felelőssége, 13 Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis 47—61 (1971), uő, A gyártó vállalat felelőssége a fogyasztó irányában, 12 Döntőbíráskodás 81—94 (1971).

előrelátható az a lehetőség, hogy az áru hibája folytán károsodni fog.[13] Egy ilyen szabályt a bíróság nálunk aligha fejleszthet ki, de a szerződési viszony relatív struktúrájának nálunk is tapasztalható bomlása lehetővé teszi, hogy hasonló szabályt a ptk. kimondjon. Ez az előző pont a) alesetében nagy haszonnal járhat.

15. A „termékfelelősség" esetkörei kimeríthetetlenek. Bevezetése más felelősségi alakzatokra is hatással volna. Ha pl. egy új állapotban vásárolt gépkocsi az első kilométereken fékhiba miatt balesetet okoz, az üzembentartó felelőssé tételét felelősségi szempont nem indokolja; igaz, helyette a biztosító fizet. Az ilyen esetekben is érvényesíteni kellene a termékfelelősséget: a károsult egyetemlegesen perelhetné az üzembentartót (a biztosítót), az autó importőrjét, illetve az autógyárat.

V. Nemvagyoni kártérítés

16. A nemvagyoni kártérítés kizárása azon az alapon történt, hogy az erkölcsi értékek nem áruk és ennek folytán nem is helyettesíthetők pénzzel. Ma már jogtudományunkban közfelfogásnak tekinthető, hogy ez a premissza nem okvetlenül vonja maga után az említett következtetést.[14] A nemvagyoni kártérítés kizárása egyébként töretlenül csak a szovjet jogban történt meg; a többi európai szocialista állam tételes jogában bizonyos körben kifejezetten ismeretes, a magyar jogban pedig az általános kártérítés intézménye mögé rejtve jut bizonyos szerephez. Alkalmazása egyébként a szocialista államokban nem túlságosan gyakori, de mint intézményt megerősítette az, hogy az 1964. évi lengyel és csehszlovák polgári törvénykönyv egyaránt ismeri, tehát már nem lehet arra hivatkozni, hogy a nemvagyoni kártérítés csak ott jelentkezik, ahol még a felszabadulás előtti vagy a szocialista fejlődés kezdetén meghozott polgári törvénykönyv van hatályban.

Ami pedig magát az elvet illeti, az, hogy az erkölcsi értékek, amilyen pl. a becsület, önmagában nem áru, aligha vitatható. Vitatható azonban a belőle levont következtetés; alighanem egy önmagában helytálló tétel extrapolálásáról van itt szó. Mindenekelőtt a személyhez fűződő jogok megsértésének bizonyos eseteiben a jogsértés pontosan fel nem mérhető vagyoni veszteséget is okoz; ezt a magyar jog az általános kártérítés intézményének bevezetésével figyelembe vette. Ezenkívül — és itt van a lényeg — bizonyos személyhez fűződő jogok megsértésének következményeit tagadhatatlanul enyhíteni lehet, a következmények elmúlását siettetni lehet különböző olyan módokon, amelyek társadalmunk jelenlegi fejlettségi fokán pénzbe kerülnek. Márpedig a személyhez fűződő jogokban esett sérelem enyhítése éppen az ilyen jogokat nagy becsben tartó szocialista társadalomban talán még lényegesebb, mint a vagyoni károk reparálása. Ezen aligha változtathat az, hogy ennek az enyhítésnek a közvetítő szerepe a pénz; *önmagában* ebből a körülményből semmiképpen sem lehet arra következtetni, hogy ezért le kell mondani a nemvagyoni sérelem enyhítésének elrendeléséről. A pénz nem lép a becsület helyébe, mint annak egyenértéke, azt nem *damnum emergens* megtérítése fejében adják, hanem eszközül a következmények enyhítésére. A magyar jog a kár három elemét ismeri: a damnum emergens-t, a lucrum cessans-t és az indokolt költséget. *A nemvagyoni kártérítés költségjellegű:* nem vagyoni érték a nemvagyoni érték helyett, hanem vagyoni érték, mint a sérelem következményei enyhítésének, felszámolásának eszköze.

A költségek megtérítésére jogunkban akkor kerülhet sor, ha azok *indokoltak*. Nézetünk szerint a nemvagyoni kártérítésnek ma nem annyira az a problémája, hogy polgárjogot nyerjen-e vagy sem, hanem inkább az, hogy *milyen körben indokolt* az elismerése. Másképpen: a sokszor felháborító, burzsoa szerzők által is bírált, gyakran torz erkölcsi felfogást és osztálybíráskodást tükröző kapitalista „erkölcsi kártérítés" kétféleképpen tagadható: magának a nemvagyoni kártérítésnek a teljes elvetésével, mint eddig tettük, és egy szocialista nemvagyoni kártérítési koncepcióval való felváltásával, amint azt — úgy tűnik, a közfelfogásnak megfelelően — tennünk kell.

17. A „mikor indokolt?" problémának két ága van, megfelelően a személyhez fűződő jogok történelmileg kialakult két csoportjának.

a) „He who attacks my honor, attacks my livelihood" — mondta a John Gay-féle Koldusopera hőse már a 18. században. „Aki a becsületemet támadja, az a megélhetésemet támadja . . ." A személyhez fűződő jogok egy részének megsértése a személy „áruinak" kelendőségét csökkenti: a megrágalmazott üzletembert elhagyják ügyfelei, a „tisztességét" vesztett lány nem talál kérőt, a becsületében sértett szakember, alkalmazott, a megrögzött részegesnek vagy összeférhetetlen verekedőnek nevezett munkás nem tudja a munkaerejét eladni. Egy svájci kereskedőt megcsalt a felesége. Emiatt elvált tőle. Ennek következtében katolikus vevőkörének a házasság szentségét átérző része elpártolt tőle. A bíróság a csábító elleni kártérítési keresetnek helyt adott. A személyhez fűződő jogok megsértése a mi társadalmunkban is vezethet vagyoni kárra: vállalatok, szövetkezetek tisztességtelen verseny vagy bizonyos sajtóközlemények áldozatai lehetnek; valótlan kádervélemény áldozatának elhelyezkedése megnehezülhet; előadómű-

[13] Pl. BGH 1959. május 15, NJW 1959, 1676. Hasonlóan az USA Uniform Commercial Code 2—319. §, amely szerint az eladó „implied warranty"-val tartozik a vevő háztartásának tagjaival és vevőivel szemben. „Implied warranty": beleértelmezett szavatosság.

[14] Ld. A legutóbbi irodalomból bőséges irodalmi utalásokkal: Törő Károly, Eszmei kártérítés, 25 J. K. 401—412 (1970) és Szabó Emil, A nemvagyoni kártérítésről és az általános kárról, 18 M. J. 206—215 (1971).

vész, élsportoló nehezen kiszámítható anyagi veszteséget szenved azáltal, hogy tevékenységét abba kell hagynia. Erre az esetcsoportra vonatkozik az általános kártérítés intézménye, feltéve, hogy a veszteség nem számítható ki. Ezen a téren a feladat kettős: *megszabadítani* az általános kártérítést azoktól az esetektől, amelyekben a nemvagyoni kártérítés hiánya folytán erőltetetten került alkalmazásra (pl. „kozmetikai többletkiadások") és *bátrabban kifejleszteni* azon a területen, ahol alkalmazása valóban helyénvaló. Mindkét feladat bírósági úton megoldható.

b) A másik esetcsoport általánossá a fejlett burzsoá államokban csak az elmúlt évtizedekben vált. Az esetek széles skálája tartozik ide — a testi vagy lelki fájdalom kiállásától a nevetségessé válás fájdalmán keresztül kisebb kényelmetlenségek kiállásáig (pl. az autó használatától való néhány napos megfosztás). Amint arra *Heldrich* rámutat, itt a „jóléti társadalom" egy luxusmegnyilvánulásáról van szó,[15] amely semmilyen kapcsolatban nincs tényleges vagyoni károkkal, de funkcionálásában óhatatlanul elsősorban a tehetősek kényelmét és érzékenységét szolgálja. A nyugatnémet irodalom kiemeli, hogy a nemvagyoni kártérítés általános szabályát a bíróság kivétel nélkül igen tehetős emberek becsülete védelmében fejlesztette ki. Az egyikük Hitler volt pénzügyminisztere, Schacht, a másikuk egy 62 éves nagyiparos — a Herrenreiter —, akit lóugratás közben lefényképeztek és a fényképpel egy szexuális stimuláló szert hirdettek, a harmadik egy ismert színésznő, akinek a fényképén látható fogsorát egy protézisfajta reklámjaként használtak fel stb. Ez az esetcsoport az, ahol a kártalanítás *költség-jellegű*, és ahol minden társadalmi rendszer a maga társadalmi-erkölcsi felfogása szerint ad választ arra a kérdésre, hogy mely költségek indokoltak és melyek nem, vagyis konkrétebben: mely esetekben és milyen mértékben alkalmas a kártérítés az elszenvedett sérelem következményeinek enyhítésére, mielőbbi megszüntetésére.

Mielőtt a kérdésre rátérnénk, megemlítjük, hogy bizonyos esetekben az *a)* és *b)* alatti esetcsoport kumulálódik. Akinek sokat ígérő művészi pályáját el kell hagynia, nemcsak nehezen kiszámítható anyagi veszteséget szenved [a) eset], hanem tartós pszichikai sérelem is éri [b) eset].

18. Kezdjük esetcsoportokkal.

a) Valaki kap egy pofont.

b) Valakiről ránézve sérelmes újságközlemény jelenik meg; anyagi következmények nincsenek.

c) Valaki baleset folytán egyhetes fizikai fájdalmat szenved.

d) Valaki hirtelen nagy ijedséget áll ki [hírül hozzák neki, hogy a gyerekét egy autó elütötte, és a hír nem bizonyul valónak — ld. *g)* alattit is].

e) Valaki néhány napig közvetlen életveszélyben tudja közeli hozzátartozóját; aggódik.

f) Valaki tartósan vagy végleg nyomorékká válik, az arca torzzá lesz (férfié és nőé: a nemek egyenjogúsága erre is kiterjed), tartósan vagy végleg állandó fájdalmat áll ki.

g) Valaki pl. hozzátartozója elvesztése vagy akár hirtelen nagy ijedség folytán tartósan súlyos depresszióba esik, idegösszeroppanást kap, tartósan idegorvosi kezelésre szorul.

Vannak szocialista jogok — főként a csehszlovák és a lengyel jog —, amelyek a *fájdalomdíjra* koncentrálnak. Ennek elvi indokoltságát kétségesnek tartjuk: a gyorsan múló fizikai fájdalom egyfelől nem biztos, hogy kártérítést igényel, másfelől az élet tartós vagy végleges elnehezülésének [fenti *f)* és *g)* pont] legfőbb esete kártalanítás nélkül marad. A megoldást alighanem az a gyakorlati szempont indokolja, hogy ne kerülhessen sor nagyobb összegű nemvagyoni kártérítés kiszabására. Emellett fel lehet hozni azt az indokolt érvet, hogy állampolgár-károkozó igen magas összegek megfizetésére gyakran képtelen, és azt a kevésbé indokolt érvet, hogy szocialista szervezetekkel szemben viszont a társadalmi tulajdon védelme indokolja a nemvagyoni kártérítés szűk keretek közé szorítását.

Nézetünk szerint más megközelítés látszik indokoltnak.

a) Az ítélethozatalkor már elmúlt fizikai vagy pszichikai bántalom kártérítéssel való kompenzálásának — eltekintve az enyhítésre ténylegesen fordított indokolt költségektől — már nincsen olyan költség jellege, amely a bántalom enyhítésére alkalmas. Itt a bántalom fejében nyújtott pénz — az említett körön túl — damnum emergens jellegű és a *bántalom helyébe lépő és nem azt enyhítő érték*, tehát a nemvagyoni kártérítés nem indokolt [általában: az *a), c), d), e)* alatti esetek, esetleg a *b)* alatti is].

b) Az élet tartós vagy végleges elnehezülése [az *f)* és *g)* eset] az, amelyért — függetlenül attól, hogy vannak-e anyagi következmények — indokolt nemvagyoni kártérítést nyújtani. Ezekben az esetekben van a nemvagyoni kártérítésnek „költség" jellege. Ilyenkor lehet alkalmas a kártérítés a fizikai és pszichikai — végeredményben mindig pszichikai — következmények enyhítésére, mielőbbi felszámolására (pl. utazás lehetővé tételére — *Kertész*), kényelmi és kulturális berendezések beszerzésére, önbizalmat erősítő öltözködési és kozmetikai többletkiadásokra stb., stb.), — feltéve, hogy a felelősség feltételei megvannak: *jogellenes* a sérelemokozás (eljegyzés felbontásának egyszerű esete nem tartozik ide, még ha súlyos pszichikai megrázkódtatást okoz is), és a sérelemfajtát a társadalom elismeri, mint nemvagyoni *kárfajtát* (pl. a szü-

[15] Heldrich, Compensating Non-Pecuniary Losses in the Affluent Society, 18 American Journal of Comparative Law, 22—30 (1970).

zesség elvesztése 20 éves kor körül önmagában nem jelent nemvagyoni károsodást; itt egyébként a jogellenesség sem áll fenn, ha nincs valamilyen rendkívüli minősítő körülmény) és a károkozó nem mentette ki magát.

Nézetünk szerint tehát a nemvagyoni kártérítést elsősorban arra az esetre célszerű megnyitni, amelyben *az ítélethozatalt követően intenzív lelki vagy fizikai bántalom, sérülés áll fenn, és különösen, ha az élet tartósan vagy véglegesen súlyosan elnehezült.* A kártérítés akár egy összegben, akár járadék formájában megítélhető. A ptk. 339. § (2) bekezdése természetesen ezekre az esetekre is alkalmazható. Ami *az ítélethozatalkor már elmúlt* fizikai vagy pszichikai fájdalmat illeti, itt csak a ténylegesen felmerült, bizonyított és indokolt, a fájdalmat enyhítő költségek jöhetnének szóba.

Emellett az *általános kártérítés* intézményére — a 17. pontban mondottakra figyelemmel — továbbra is szükség van abban a körben, amelyben a nemvagyoni károkozásnak vagyoni mellékkövetkezményei vannak.

Eörsi Gyula

A tanácsi szervek gazdasági koordinációs jogai és feladatai*

I. *A tanácsi szervek gazdasági koordinációs tevékenységének főbb tárgyai és alakzatai*

A tanácsi szervek által végzendő koordinációs tevékenység legjelentősebb alkalmazási területe *a tanács és az alá nem rendelt termelő, szolgáltató, elosztó tevékenységet végző állami és szövetkezeti gazdálkodó egységek* közötti kapcsolat. Az 1971-ben született tanácstörvény már a bevezető általános rendelkezések között kinyilvánítja, hogy a tanácsok a nem tanácsi szervekkel hatékonyan együttműködve látják el feladataikat. „A tanácsok és a nem tanácsi szervek együttműködése" című III. fejezetben szereplő 22. § pedig „Együttműködés a nem tanácsi szervekkel" alcím alatt kötelező erővel rögzíti, hogy „a terület- és a településfejlesztést, valamint a lakosság szükségleteinek kielégítését szolgáló feladatok megoldásában a tanácsi és a nem tanácsi szerveknek kölcsönösen együtt kell működniük". A tanácstörvény és a tanácsokra vonatkozó egyéb jogszabályok[1] eléggé részletesen meghatározzák a gazdasági jellegű együttműködés tárgykörét és eszközeit. A tanácsi szerveknek az e körben végzendő összehangoló munkásságát *gazdasági koordinációs tevékenységnek* nevezhetjük. A tanácsok gazdasági koordinációs munkássága egyrészt magában foglalja a szűkebb értelemben vett területi koordináció, másrészt a településen belüli koordináció végrehajtását.

A szűkebb értelemben vett *területi koordináció* olyan fejlesztéseknek, beruházásoknak és egyéb gazdasági kihatású tevékenységnek az összehangolására irányul, amelyek a *megyén* belül több települést érintenek.[2] A tanácstörvény értelmében a megyei tanács szervezi, összehangolja és biztosítja a megye területén az állami, társadalmi, gazdasági, különösen pedig az ipar- és a mezőgazdaság-fejlesztési, a szövetkezeti, a foglalkoztatási, a művelődésügyi, az egészségügyi, a szociális célkitűzések kialakítását és megvalósítását.

A *településen belüli koordináció* célja pedig a településen belül megvalósítandó, túlnyomórészt a települést, vagy annak lakosságát érintő fejlesztések, beruházások térbeli és időbeni összehangolása, valamint a településen belül a kereskedelmi ellátás, az ipari, kommunális és egyéb szolgáltatások, a helyi közlekedés, az egészségügyi, szociális és kulturális ellátás összehangolása.

A tanácsi gazdasági koordináció fontos követelménye, hogy törekedni kell a tanácsok és a területükön működő, vagy ott letelepedni szándékozó szervek részére *a kölcsönös előnyök biztosítására és a közös érdekeltség* megteremtésére. A koordináció ellátása nem sértheti az érdekelt szervek jogszabályban biztosított döntési jogkörét. A koordináció során a tanácsok a gazdasági kapcsolatban való részvételre, vagy a gazdasági természetű hozzájárulásra az érdekelteket nem kötelezhetik.

---

* E tanulmány folyóiratunk 1971. évi 12. számában a szerzőtől publikált dolgozathoz kapcsolódik. *(Szerk.)*

[1] L. különösen „a tanácsi tervezésnek és a tanácsok területfejlesztési tervezésének rendjéről, a beruházásokról, a tervgazdasági bizottságokról, valamint a tanácsok gazdasági jellegű koordinációs tevékenységéről" szóló 1049/1970. (XII. 6.) Korm. hat.-ot. A magasabb szintű jogszabályokban rögzített együttműködési jogosultságok és kötelezettségek gyakorlásának módozatait részletesen a tanácsok szervezeti és működési szabályzatában kell meghatározni. A tanácsi szabályzatokra vonatkozó irányelvek megállapítják, hogy „a nem tanácsi szervekkel történő együttműködésre vonatkozó rendelkezéseket az érdekeltekkel előzetesen egyeztetni kell". L. 30—5/1971. (TK 19.) MT TH sz. utasítás mellékletét.

[2] A tágabb értelemben vett területi koordináció ugyanis magában foglalja mind az adott földrajzi vagy közigazgatási területi egységen belül kifejtett, mind pedig az azon kívül végzett rá vonatkozó összehangoló tevékenységet.

Vö. *szerzőtől:* A területi koordináció főbb vonásai és problémái. Állam és Igazgatás 1969. évi 7. sz.

Mindemellett a jogszabályok tág lehetőséget, számos jogosultságot és eljárási formát biztosítanak a tanácsi szervek számára, jelentős kötelezettséget hárítanak a tanács alá nem rendelt gazdálkodó egységekre annak érdekében, hogy a tanácsi szervek a terület- és településfejlesztést, valamint a lakosság szükségleteinek kielégítését szolgáló koordinációs feladataikat hatékonyan végezhessék.

A tanácsi szervek az e területen végzendő koordinációs feladataikat szervező munkával, gazdasági, pénzügyi, hatósági és egyéb jogi eszközök igénybevételével látják el.[3]

1. Gazdasági összehangoló feladataik ellátásához a tanácsi szerveket mindenek előtt széles körű *tájékozódási* és *ellenőrző* jogosultság illeti meg. A tanács és a végrehajtó bizottság beszámolót, tájékoztatást kérhet a nem tanácsi szerveknek a lakosság szükségletei kielégítését szolgáló tevékenységéről és e tevékenységüket ellenőrizheti. Ha a tanács vagy a végrehajtó bizottság valamely nem tanácsi szerv beszámolóját vagy javaslatát tárgyalja, a szerv vezetőjét tanácskozási joggal az ülésre meg *kell* hívni. A szerv vezetője pedig köteles a tanács, illetőleg a végrehajtó bizottság ülésén megjelenni. A tanácsi bizottságok és a szakigazgatási szervek a tevékenységi körükbe tartozó ügyekben kérhetnek tájékoztatást az említett szervektől. A tanácstörvény kifejezetten kinyilvánítja, hogy a tanácsi bizottság ellenőrzi a tanács hatáskörébe tartozó kérdésekben a nem tanácsi — különösen a lakosság ellátásában részt vevő — szervek tevékenységét. A tanácsi és a nem tanácsi szervek kötelesek a bizottság részére a feladatkörében végzett ellenőrzés feltételeit biztosítani, javaslatait megvizsgálni és állásfoglalásukat a bizottsággal közölni. A tanácsi szervek a nem tanácsi szerveket érintő bizottsági javaslatokat kötelesek az illetékes szervhez továbbítani és a javaslat sorsáról a bizottságot harminc napon belül tájékoztatni. Különösen jelentősek e jogosítványok, ha figyelembe vesszük, hogy a törvény a tanácsi bizottságok elsődleges feladatává teszi, hogy *összehangolják a tanács működési területén az ágazaton belüli és az ágazatok közötti fejlesztést és tevékenységet.*

Kiterjedt tájékozódási jogosultságokkal rendelkeznek a tanácsi szervek a beruházási koordináció, a középtávú területfejlesztési tervezés és az országos információs rendszer keretében. Ezeknek megvalósulási formáit a továbbiakban elkülönítve részletesen is bemutatom.

2. A tanácsi szervek — a fegyveres testületeket kivéve — *ellenőrizhetik* a nem tanácsi szerveknél a dolgozók érdekében hozott művelődésügyi, egészségügyi, szociális és munkaügyi jogszabályok megtartását és beszámolót kérhetnek tőlük. A tanácsok szervezeti és működési szabályzatának irányelvei, valamint a községi tanácsok szervezeti és működési szabályzatának mintája szerint a tanács szabályzatában meg kell határozni, hogy ezzel az ellenőrzési jogosultsággal mely tanácsi szervek, milyen mértékben élnek. Kívánatos a szabályzatban előírni, hogy az ellenőrzést az ellenőrzött szervnél működő érdekvédelmi szervvel (szakszervezeti bizottsággal, szövetkezeti bizottsággal) együttműködve kell lefolytatni. Az irányelveket követve a szabályzatok többnyire rendelkeznek a vizsgálati tapasztalatok megtárgyalásának és a szükséges intézkedések meghozásának rendjéről is.

3. A tanács, a végrehajtó bizottság és a tanácselnök a nem tanácsi szervek vezetőit — az eredményesebb együttműködés, a tevékenységüket érintő tanácsi célkitűzésekről való tájékoztatás érdekében — szükség szerint, meghatározott kérdések tárgyalására *összehívhatja.* Ugyancsak a tanácsok szabályzatára hárul annak meghatározása, hogy ezeket az értekezleteket milyen módon kell összehívni és lefolytatni. A tanácsi szabályzatok többnyire rögzítik a meghívott szervek vezetőinek vagy magasabb beosztású képviselőinek megjelenési kötelezettségét is az értekezleten.

A törvény a tanácselnök kifejezett feladataként fogalmazza meg, hogy rendszeres kapcsolatot tartson a nem tanácsi szervek vezetőivel. A szabályzatban rögzített munkamegosztásnak megfelelően hasonló feladat hárul a tanácselnök-helyettesekre is.

4. A tanácsi szervek tájékozódási jogosultsága nem egyoldalú. A tanács és szervei kötelesek *tájékoztatni* a nem tanácsi szerveket a tevékenységüket érintő célkitűzésekről. A községi szabályzatminta azt is megállapítja, hogy a tanácselnök az általa összehívott értekezleten tájékoztatja a tanács alá nem rendelt szervek vezetőit, illetőleg képviselőit a tanács és a tanácsi szervek munkájáról, célkitűzéseiről és az összehangolást igénylő feladatokról. A községi tanácselnök és a végrehajtó bizottság titkára — a tömegkapcsolatok erősítése és a lakosság tájékoztatása érdekében ezen túlmenően is — köteles a nem tanácsi szervek dolgozói részére a tanácsi szervezet előtt álló feladatokról, azok megoldásáról, a község fejlesztéséről, az együttműködés lehetőségeiről, a közös feladatok megvalósításáról és egyéb időszerű kérdésekről esetenként tájékoztatást adni.

5. A lakosság szükségleteit ellátó vállalat, intézmény létesítése, illetőleg működését érintő jelentős változás esetén a nem tanácsi szervek kötelesek *előzetesen* kikérni a tanács vagy a végrehajtó bizottság *véleményét.* A végrehajtó bizottság a vélemény megadása előtt köteles megvizsgálni a tervezett vállalkozás kihatásait és ettől függően: a) a község egész lakosságát érintő jelentős kérdést falugyűlésen megvitatni, b) az olyan jelentős változtatás tervezetét, amelyben többféle megoldás is lehetséges, vagy más indokolt esetben, a tanács elé terjeszteni, c) egyéb

[3] L. *szerzőtől:* A területi koordináció továbbfejlesztésének lehetőségeiről. Állam és Igazgatás 1970. évi 1. sz.

kérdésekben a lakosság érdekeit leginkább kifejező véleményt nyilvánítani. Országos szerv az előzetes véleményt a fővárosi tanács, illetőleg a megyei tanács végrehajtó bizottságától kéri. A fővárosi tanács végrehajtó bizottsága és a megyei tanács végrehajtó bizottsága véleményének kialakítása előtt figyelembe veszi az érdekelt helyi tanács (vagy helyi tanácsok) végrehajtó bizottságának észrevételeit is.

6. A tanács vagy a végrehajtó bizottság a lakosságot érintő ügyekben *felhívhatja* a nem tanácsi szerveket valamely fogyatékosság megszüntetésére, vagy tevékenységük fejlesztésére. A tanácsnak vagy a végrehajtó bizottságnak a lakosságot érintő ügyben tett felhívását, észrevételét, javaslatát az érintett nem tanácsi szervnek meg kell vizsgálnia és annak eredményéről a tanácsot, illetőleg a végrehajtó bizottságot — amennyiben jogszabály rövidebb határidőt nem állapít meg — 30 napon belül tájékoztatnia kell. Ha a tanács, illetőleg a végrehajtó bizottság a tájékoztatással nem ért egyet, a tájékoztatástadó szerv felügyeleti, irányító, illetőleg érdekvédelmi szervéhez fordulhat. A tanács vagy a végrehajtó bizottság indokolt esetben javaslatot tehet a nem tanácsi szervek felelős dolgozóinak felelősségre vonására. A tanácsi szervek is kötelesek a nem tanácsi szerveknek a tanácsok tevékenységét vagy a lakosságot érintő javaslatait megvizsgálni, a szükséges intézkedést megtenni és minderről 30 napon belül érdemben választ adni.

7. Fontos feladatok hárulnak a tanácsi szervekre a *beruházások* koordinációja terén.[4] A beruházási koordináció a területfejlesztés és a településfejlesztés jelentős összetevője. A tanácsok javaslatot tehetnek a központi szervek felügyelete, illetőleg irányítása alatt álló vállalat és intézmény létrehozására, fejlesztésére, véleményt adhatnak a lakosság ellátását érintő, a területükön megvalósuló fejlesztési tervekre, kezdeményezhetik több szerv által közösen létesítendő beruházások megvalósítását. *A tanácsok a nem tanácsi szervekkel közösen intézményeket hozhatnak létre és működtethetnek.* A tanácsok, elsősorban a helyi tanácsok a településfejlesztést és a lakosság ellátását szolgáló kérdésekben a nem tanácsi szervekkel összehangolják beruházási terveiket és egyéb tevékenységüket.

A koordinációval kapcsolatos anyagi jellegű kötelezettségvállalás a területileg illetékes fővárosi, megyei városi, városi vagy községi tanács végrehajtó bizottságának joga és feladata. A végrehajtó bizottság eljárása során az ügyben érdekelt valamennyi szerv képviselőjét köteles meghallgatni. A végrehajtó bizottság elé kerülő koordinációs ügyek előkészítésére a városokban koordinációs bizottság szervezhető.

A beruházókat — a koordináció érdekében — a nyomvonal jellegű fejlesztések, jelentős rekonstrukciók, továbbá az egészségügyi és szociális, valamint az oktatási és a népművelési célú beruházások esetében *bejelentési kötelezettség* terheli. A koordinációs feladatkörben eljáró tanácsi szerv a bejelentés alapján foglal állást, hogy mely beruházások esetében kívánja lefolytatni a koordinációt. Az előzőekben megjelölt létesítményekre a területfelhasználási, vagy építési engedély csak a koordinációra hivatott tanácsi szerv állásfoglalása után, azt figyelembe véve adható ki.

A beruházási koordináció ellátásához szükséges alapadatokat a tanácsi szervek számára a beruházók kötelező bejelentései mellett a tanácsi középtávú területfejlesztési terv és az információs rendszer szolgáltatja. Az így rendelkezésre álló adatok kiegészítése érdekében a fővárosi, a megyei városi, a városi és a községi tanács végrehajtó bizottsága az illetékességi területén működő nem tanácsi gazdálkodó szervektől tájékoztatást kérhet olyan tervezett fejlesztéseikről, amelyek a koordináció szempontjából tekintetbe jöhetnek. Ezenkívül az érdekelteket tervtanulmányok vagy tervek készítésére és rendelkezésre bocsátására is felkérheti.

A megyei tanács illetékességi területén — a több települést érintő, jelentősebb — koordinációs feladatokat a megyei tanácsnál szervezett *Tervgazdasági Bizottság*[5] látja el. A koordinációs feladatkörben eljáró bizottság a tárgyalt ügyben érdekelt szervek képviselőit köteles ülésére meghívni és tőlük arra vonatkozólag tájékoztatást kérhet. Mint már jeleztem, a koordinációval kapcsolatos anyagi jellegű kötelezettségvállalásról a végrehajtó bizottság dönt.

A fejlesztések (beruházások) koordinálása során vizsgálni kell azokat a lehetőségeket, amelyek az azonos, vagy későbbi időszakban megvalósuló beruházások, vagy azok egyes létesítményeinek leggazdaságosabb megvalósítását és üzemeltetését segítik elő. A Tervgazdasági Bizottság javaslatot tehet a létesítmények *közös* megvalósítására és elhelyezésére, a kivitelezés költségeire, az egyes érdekelt szervek részvételének módjára és mértékére, a hozzájárulás éves ütemezésére, a közös létesítmény beruházójára és üzemeltetőjére, az üzemeltetési költségek megoszlására és elszámolásának módjára.

A koordináció eredményeképpen megvaló-

[4] Az 1049/1970. (XII. 6.) hivatkozott kormányhatározat „A tanácsok gazdasági jellegű koordinációs tevékenysége" c. IV. fejezetében részletesen szabályozza a tanácsi szerveknek a beruházási koordinációval kapcsolatos jogait, feladatait és eljárási rendjét. E jogszabály egyben hatályon kívül helyezte a Gazdasági Bizottságnak „az egy településen belüli beruházások koordinációjáról" szóló 47/1967. (XI. 29.) sz. határozatát.

[5] A 10—15 tagú Tervgazdasági Bizottság elnöki tisztségére a tanács a tanácselnökhelyettesek egyikét, tagjait pedig tanácstagok, a gazdasági ügyekkel foglalkozó tanácsi szakigazgatási szervek vezetői, valamint a terület kiemelkedő gazdasági és műszaki szakemberei köréből választja meg. A Tervgazdasági Bizottság működésére vonatkozó irányelveket az Országos Tervhivatal 100/1971. sz. határozata tartalmazza.

suló közös feladatban közreműködők anyagi hozzájárulásukat kötelesek a *megállapodásban* meghatározott összegben, az ott megjelölt időben a közreműködők közül megjelölt szervhez átutalni.[6]

Ha a tanácsi koordinációs tevékenység során a gazdasági kapcsolat teljes körben azért nem jön létre, mert az abban való részvételt valamely nem tanácsi szervezet elutasítja, a fővárosi, illetőleg a területileg illetékes megyei tanács végrehajtó bizottsága az érintett felügyeleti szervtől (minisztérium, országos hatáskörű szerv) kérheti a koordináció újabb lefolytatását.

II. *A tanácsi információs rendszer főbb vonásai*

A tervszerű, megalapozott és hatékony állami szervező munkának mellőzhetetlen feltétele és eszköze a valóság változásait, a változások arányait és összefüggéseit hűen tükröző információ. A gazdaságirányítás reformjához és a tanácsrendszer továbbfejlesztéséhez kapcsolódva az igények és követelmények gondos felmérése és elemzése után fejlődött ki információs rendszerünk egységes rendszere, amelynek alapvető összetevői:

a) az egységes állami statisztikai adatgyűjtés, feldolgozás és szolgáltatás;[7]

b) a pénzügyi folyamatokra és a pénzforgalomra kiterjedő pénzügyi tájékoztatási rendszer;

c) az állami szervek célvizsgálatainak és az ellenőrző szervek ellenőrzéseinek keretében végzett adatgyűjtés; valamint

d) az időközi beszámolásra kötelezett szervek beszámolási tevékenysége.

Állami statisztikai adatgyűjtést a Központi Statisztikai Hivatal (KSH), a minisztériumok és országos hatáskörű szervek, a fővárosi tanács és a megyei tanácsok, valamint a társadalombiztosítással, a munkavédelemmel és az üdültetéssel összefüggésben a Szakszervezetek Országos Tanácsa rendelhetnek el. Más szerv, intézet stb. kötelező adatszolgáltatást nem írhat elő.

Az egységes, illetőleg egymáshoz kapcsolódó statisztikai és pénzügyi információs rendszer keretében külön rendelkezések biztosítják a *tanácsok* megnövekedett feladataihoz és koordinációs jogaihoz kapcsolódó információs szükségletek kielégítését. A tanácsok információs szükségleteit a tanácsi statisztikai adatgyűjtések, a KSH információs tevékenysége, a pénzügyi információs rendszerbe tartozó szervek tájékoztató munkája, továbbá a minisztériumok, az országos hatáskörű szervek, az irányításuk alatt álló vállalatok és intézetek, valamint a szövetkezetek közlései elégítik ki.

A megyei, a fővárosi és a helyi tanácsok számára a felügyeletük alá tartozó vállalatok és intézmények irányításához szükséges statisztikai adatok többsége az állami statisztikai adatgyűjtési rendszerből áll rendelkezésükre. Ezeket az adatgyűjtéseket elsősorban a KSH elnöke, a miniszterek és az országos hatáskörű szervek vezetői rendelik el, az adatok összegyűjtését és feldolgozását pedig jelentős mértékben a tanácsok szakigazgatási szervei végzik, illetőleg végeztetik. Ha a *területi* tanácsoknak ezen túlmenően adatokra van szükségük, *saját hatáskörükben is elrendelhetik* az illetékességi területükre kiterjedő statisztikai adatszolgáltatást.

A KSH és szervei sokrétű tájékoztató tevékenységet végeznek a tanácsi szervek számára az országos és a területi gazdasági folyamatokról, a lakosság életkörülményeiről, a tanácsok illetékességi területén működő vállalatok, szövetkezetek és intézetek tevékenységéről. A KSH szervei a tanácsok tájékoztatását a következők szerint látják el.

A fővárosi tanács elnöke és a megyei tanácsok elnökei részére rendszeresen megküldik a „Havi jelentés"-eket, továbbá azokat a kiadványokat, amelyek összefoglalóan mutatják be a népgazdaság helyzetét, az életszínvonal alakulását és területi összehasonlításra is alkalmasak. A megyei, a fővárosi és a helyi tanácsok tájékoztatása érdekében a KSH területi szervei negyedévenként jelentést készítenek a megye és a főváros gazdasági-társadalmi helyzetéről. Minden évben kiadják a fővárosi, illetőleg a megfelelő megyei statisztikai évkönyvet. Esetenként témajelentés formájában megvizsgálnak egy-egy időszerű gazdasági és társadalmi kérdést. A KSH által elrendelt összeírásokról összesítő táblázatokat adnak. Gondoskodnak a községi és a városi tanácsoknál levő statisztikai törzskönyvek folyamatos vezetéséről. A tanácsok szakigazgatási szervei betekinthetnek az állami statisztikai adatgyűjtésben elrendelt és a KSH területi szerveihez érkező beszámoló jelentésekbe. Külön is kinyilvánítja a jogszabály, hogy a megyei tanács, valamint a fővárosi tanács középtávú *területi* terveinek készítéséhez és e tervekben megfogalmazott főbb gazdaságpolitikai célkitűzések megvalósulásának figyelemmel kísérésével, továbbá e tanácsi szervek tervszerű irányító munkájához a KSH megyei (fővárosi) igazga-

[6] A koordináció eredményeképpen létre jövő közös tevékenységre „a gazdasági társulásokról" szóló 1970. évi 19. sz. tvr-t, valamint a Polgári Törvénykönyvnek a polgári jogi társaságra vonatkozó rendelkezéseit kell alkalmazni.

[7] L. „a gazdasági folyamatokra vonatkozó adatszolgáltatás és a számvitel egységes rendszerének szabályozásáról" c. 33/1967. (VIII. 20.) GB sz. határozatot, „a statisztikai adatgyűjtés és adatfeldolgozás rendszerének módosításáról" szóló 2/1970. (VII. 3.) GB határozatot, a KSH elnökének „az állami statisztikai adatgyűjtési rendszer fejlesztéséről" c. 1/1970. (VII. 4.) KSH sz. rendelkezését, „a tanácsok információs rendszerének továbbfejlesztéséről" szóló 1009/1971. (IV. 15.) sz. Korm. határozatot, „a termelőszövetkezeti tervek készítéséről és tervinformáció szolgáltatásáról" szóló 6/1971. (IV. 8.) MÉM. sz. rendeletet, „a tanácsok területfejlesztési tervkészítéséhez szükséges adatszolgáltatásról" c. 1/1971. (II. 2.) OT sz. rendeletet, valamint „a tanácsok információs rendszerének továbbfejlesztéséről" című 5/1971. KSH sz. utasítást.

tóságai a statisztikai beszámolási rendszer adatainak felhasználásával információkat nyújtanak. Ennek előmozdítása érdekében a megyei (fővárosi) tanácsok az elfogadott középtávú terveiket, a területi terveket és azok módosításait kötelesek megküldeni a KSH megyei igazgatóságainak.

A *pénzügyi* információs rendszer keretében a fővárosi tanács és megyei tanácsok tájékoztatását a Pénzügyminisztérium szervei, a Magyar Nemzeti Bank megyei igazgatóságai, az Állami Fejlesztési Bank szervei, valamint az Országos Takarékpénztár megyei fiókjai végzik. E szervek a rendelkezésükre álló adatok alapján a hatáskörükbe tartozó tevékenységre vonatkozó tájékoztatóikat *negyedévenként* rendszeresen megküldik a tanácsoknak. A pénzintézetek helyi szervei a területen történő egyes fejlesztésekről — az általuk nyilvántartott adatok alapján — a tanácsi szervek *megkeresésére is kötelesek* tájékoztatást adni.

A minisztériumok, az országos hatáskörű szervek, az alájuk rendelt vállalatok, valamint a szövetkezetek és az egyéb szervek az Országos Tervhivatal elnöke által szabályozott körben (munkaerő, területszükséglet, közműigény, építési kapacitás, szolgáltatások, szociális intézmények, kereskedelmi hálózatfejlesztés, vállalati hozzájárulás lakásépítéshez és egyéb tanácsi feladatok megoldásához stb.) kötelesek biztosítani a területfejlesztési koncepció és a területfejlesztési terv összeállításához szükséges információt. A tájékoztatásnak ki kell terjednie e szervek tervezett fejlesztési célkitűzéseire is. Tájékoztatást kérhetnek a tanácsi szervek az alájuk nem rendelt szervektől akkor is, ha bizonyos adatokra nem a tanácsi területi tervezéshez, hanem csupán a tanács, elsősorban a helyi tanács saját tervének kialakításához van szükségük.

III. *A tanácsok tervező tevékenysége*

1. A népgazdasági tervezés főbb vonásai

A tanácsi szervek összehangoló tevékenységének kiemelkedő, alapozó eszköze a *tervezés*. A tanácsi tervezés szerepének és jellegének közelebbi megismerése érdekében fel kell idéznünk a népgazdasági tervezés néhány alapvető vonását. Be kell mutatnunk a tanácsi tervezés helyét a népgazdasági tervezésben, kapcsolódását a különböző tervekhez.

A népgazdasági tervezés rendeltetését és jellegét a gazdaságirányítás 1968-ban bevezetett rendszere határozza meg. A Minisztertanács Gazdasági Bizottságának „A népgazdasági tervezés új rendjéről" c. 22/1967. (VI. 7.) sz. határozata értelmében a gazdaságpolitika konkretizálásának fő eszköze, a gazdaság központi irányításának alapja a népgazdasági terv. A népgazdasági terv központi állami terv, amely meghatározott időszakokra kifejezi és konkretizálja a gazdaságpolitikát, meghatározza a kormány, a minisztériumok, az országos hatáskörű szervek és a bankrendszer tevékenységének kötelező összehangolt követelményeit. A népgazdasági terv fontos *tartalmi* követelménye, hogy a gazdaságfejlesztés céljainak, a fejlődés ütemének, a különböző ágazatok fejlesztési arányainak megállapítása és a fejlesztést szolgáló társadalmi, gazdasági és műszaki feladatok meghatározása mellett tartalmazza a terv-célkitűzések megvalósítását elősegítő *szabályozási eszközök összehangolt* rendszerét és alkalmazásuk irányelveit is.

2. A területi tervezés helye a népgazdasági tervezésben

A területi tervezés Magyarországon a népgazdasági tervezés szerves része. E munka központi irányítója és összefogója ugyancsak az Országos Tervhivatal.[8] A területi tervezés különböző jellegű, távlatú és mélységű tervek készítésének összefüggő rendszere. A területi tervek körében különbséget teszünk a *területfejlesztési tervek* és a *területrendezési tervek* között. A népgazdasági tervek részeként készülő népgazdasági területfejlesztési tervek tartalmazzák országos méretekben a területfejlesztés fő társadalmi és gazdasági céljait, valamint — középtávú tervidőszakra — a tervben kitűzött célok megvalósításához szükséges eszközöket és a szabályozás irányelveit. A területrendezési tervek olyan műszaki-fizikai tervek, amelyeknek feladata a településhálózat szerkezetének meghatározása, továbbá az infrastrukturális hálózatok térbeli elhelyezésének és a település egyes területei célszerű felhasználásának megjelölése.

Területfejlesztési terv készül népgazdasági szinten a népgazdasági terv szerves részeként[9] az ország egész területére, tervezési gazdasági körzetekre és egyéb területekre vonatkozóan hosszútávú és középtávú tervidőszakokra.[10] Ezeket a terveket népgazdasági területfejlesztési terveknek nevezhetjük. Területfejlesztési tervek készülnek továbbá a megyei tanácsok, valamint a fővárosi tanács közigazgatási területére, elsősorban középtávú tervidőszakokra. Ezeket a terveket *tanácsi területfejlesztési terveknek* nevezzük. Éves területfejlesztési tervek nem készülnek.

---

[8] Az Országos Tervhivatal elnökének feladatait, hatáskörét és a Tervhivatal működési rendjét a 2064/1967. (XI. 29.) Korm. sz. határozat szabályozza.

[9] L. pl. „a népgazdaság IV. ötéves tervéről" szóló 1970. II. tv-nek a „Területfejlesztési célkitűzések" c. VIII. fejezetét.

[10] A Minisztertanács „a területfejlesztés irányelveiről" c. 1006/1971. (III. 16.) Korm. sz. határozatában megállapította a területfejlesztési politika alapelveit. A határozat indító tézise szerint a területfejlesztésnek biztosítania kell a népgazdaság és az egyes területek erőforrásainak hatékony hasznosítását, a településhálózat korszerűbbé tételét, a területek és a települések foglalkoztatottsági, termelékenységi és ellátottsági színvonalának fejlesztését és közelítését.

Területrendezési terveket készítenek központilag az ország egészére, tervezési-gazdasági körzetekre, vagy kiemelt tájegységekre, alapul véve a népgazdaság hosszútávú tervkoncepciójában meghatározott célkitűzéseket,[11] valamint *a megyei, a fővárosi és a helyi tanácsoknál* a tanácsok közigazgatási területére.

Területi tervezésünk alapvető követelménye, hogy az említett két különböző jellegű, de területi vonatkozású tervezési tevékenységnek egymást ki kell egészítenie. A nagy távlatú rendezési tervezés során végzett műszaki és gazdasági elemzés, valamint a potenciális fejlesztési változatok kimunkálása támpontul szolgál a területfejlesztési tervek elkészítéséhez. A hosszútávú területfejlesztési terv pedig meghatározza, hogy a nagytávlatú rendezési tervekből mi és milyen ütemezésben valósítható meg az adott tervidőszakon belül.

3. A tanácsi szervek területi tervezési jogai és feladatai

Az új tanácstörvény, valamint „a területi tervezés és a tervek rendszere" c. 2006/1971. (III. 17.) Korm. határozat, továbbá „a tanácsi tervezésnek és a tanácsok területfejlesztési tervezésének rendjéről, a tanácsi beruházásokról, a tervgazdasági bizottságokról, valamint a tanácsok gazdasági jellegű koordinációs tevékenységéről" c. 1049/1970. (XII. 6.) Korm. határozat erőteljesen kiszélesítette a tanácsok és az egyéb tanácsi szervek feladatait és jogosultságait a területi tervezésben. *A fővárosi tanács és a megyei tanácsok* a sajátos tanácsi célkitűzések, valamint a területükön működő nem tanácsi szervek fejlesztési törekvéseinek összehangolása, a népgazdasági célkitűzések hatékony területi koordinálása érdekében *középtávú területfejlesztési tervet* készítenek. A területfejlesztési tervet a végrehajtó bizottság előterjesztése alapján a fővárosi tanács, illetőleg az illetékes megyei tanács fogadja el.

A tanácsi középtávú területfejlesztési terv tartalmazza a terület lakosságának várható számát, a munkaerőforrások és a felhasználás várható alakulását, a munkaerőgazdálkodással és a munkaerő képzésével szemben támasztott igényeket, az iparfejlesztés főbb vonásait, a mezőgazdaság szerkezetében végbemenő főbb változásokat, a területen működő vállalatok, szövetkezetek és egyéb szervek, valamint a lakosság tervezett beruházásai, továbbá az építőszervezetek fejlesztési célkitűzései alapján az építési szükséglet és kapacitás mérlegét, a területen működő szervezetek tervezett víz-, gáz- stb. fogyasztása alapján a kommunális gazdálkodással szemben támasztott igények nagyságát, az egyedi nagy beruházások tervében, valamint a célcsoportos beruházások programjában szereplő kapcsolódó fejlesztések előirányzatait, a lakosság életkörülményeit befolyásoló tényezők alakulását a kiskereskedelmi, szállodai, vízellátási, egyéb kommunális és ipari szolgáltatások, továbbá az egészségügyi, szociális, kulturális intézmények, valamint a közlekedés tervezett fejlesztése alapján. A tanácsi területfejlesztési terv meghatározza továbbá a területfejlesztési alap felhasználására vonatkozó tervet és a központi településhálózat-fejlesztési koncepció alapján a tervidőszakban megvalósítandó feladatokat. A tanácsi területfejlesztési tervnek körvonalaznia kell végül a területen tervezett fejlesztések várható hatását is.

A tanácsi területfejlesztési terv kidolgozása két ütemben történik. Az első ütemben — a népgazdasági területfejlesztési koncepció alapján — a területen működő vállalatokkal, szövetkezetekkel, intézményekkel együttműködve a tanácsok kialakítják területfejlesztési koncepciójukat. A második ütemben pedig — miután az országgyűlés a népgazdasági területfejlesztési tervet jóváhagyta — a tanácsi szervek elkészítik, majd a fővárosi tanács és a megyei tanácsok elfogadják területfejlesztési terveiket.

Fontos jogosultságként és egyben feladatként határozza meg a jogszabály, hogy az illetékes tanácsoknak folyamatosan figyelemmel kell kísérniük az általuk elfogadott területfejlesztési tervben rögzített célkitűzések teljesítését és az e tervekben, valamint a népgazdasági tervben meghatározott célkitűzésekkel szemben álló törekvéseket és megnyilvánulásokat jelezniük kell az érdekelt vállalatok, szövetkezetek és egyéb szervek vezetőinek, szükség esetén az ágazati minisztériumoknak és a megfelelő országos hatáskörű szerveknek.

A fővárosi tanács és a megyei tanácsok által elfogadott komplex területfejlesztési tervek mellett a tanácsok *valamennyi* szinten kidolgozzák és elfogadják *saját középtávú és éves gazdasági tervüket.* A tanácsok saját tervező munkájának fontos követelménye a tanácsi fejlesztési alap, valamint a tanácsi intézmények fenntartását szolgáló költségvetés összhangjának biztosítása. A tanácsok saját terveik kidolgozása során is szorosan együttműködnek az alsóbb fokozatú és a felettes tanácsi szervekkel, valamint az Országos Tervhivatallal és az ágazati minisztériumokkal.

Az alapvető tervforma a tanácsi gazdaság tervezésében is *a középtávú terv.* Az éves tanácsi terv pontosítja a középtávú terv célkitűzéseit, a szükséges korrekciókat is meghatározva részletesebben szabja meg a feladatokat, mint a középtávú terv.

[11] Hosszú előkészület után a Minisztertanács az 1007/1971. (III. 16.) sz. határozatában bocsátotta ki „az országos településhálózat-fejlesztési koncepciókat". A határozat meghatározza az országos központ, a kiemelt felsőfokú központok, a felsőfokú központok, a részleges felsőfokú központok, a középfokú központok és a részleges középfokú központok, valamint az alsófokú központok és az egyéb települések rendeltetését és ellátási követelményeit, majd az alsófokú központok és az egyéb települések kivételével felsorolja az egyes kategóriákba tartozó, illetőleg felveendő településeket. Az alsófokú központokká fejlesztendő települések meghatározása *a megyei tanácsok* feladata.

IV. *A tanácsi szervek pénzgazdálkodási tevékenysége*

1. A tanácsi szervek gazdasági tervező és szervező tevékenységének mellőzhetetlen alapozó eszköze a tanácsi szervek *pénzügyi tervező* és megvalósító munkája. A tanácsok pénzgazdálkodása kiterjed a hatáskörükbe tartozó gazdasági feladatok pénzügyi feltételeinek biztosítására, valamint a tanácsi területfejlesztési tevékenység előmozdítására. A tanácsok széles körű gazdasági szervező munkájának pénzügyi feltételeit *a költségvetés* és *a fejlesztési alap* biztosítja. A költségvetés a feladatok folyamatos ellátását szolgáló működési és fenntartási kiadások teljesítéséhez, a fejlesztési alap pedig a fejlesztésekkel (elsősorban a beruházásokkal, felújításokkal) összefüggő kiadások teljesítéséhez szükséges pénzeszközöket tartalmazza.

A tanácsok pénzgazdálkodására vonatkozó hatályos szabályozás[12] arra irányul, hogy:

a) messzemenően biztosítsa a tanácsi szervek önállóságát, érdekeltségét és felelősségét gazdasági célkitűzéseik és egyéb feladataik hatékony teljesítésében,

b) megalapozza a tanácsi szervek és az alájuk nem rendelt gazdálkodó egységek közötti dinamikus pénzügyi kapcsolatokat,

c) biztosítsa a megyén belüli fejlesztések és fenntartások arányos pénzügyi ellátását,

d) lehetővé tegye az országos és a helyi területfejlesztési célkitűzések realizálását.

E követelmények valóraváltásának legfontosabb pénzügyi eszközei: a középtávú országos, területi és helyi pénzügyi tervezés, valamint ennek keretében a költségvetési szabályozók. Költségvetési szabályozókként 1. a tanácsok részére meghatározott saját bevételi forrásokat, 2. a központi bevételi forrásokból a tanácsok részére átengedett hányadot, vagyis a megosztott bevételi forrásokat, valamint 3. az állami hozzájárulást jelölik meg a jogszabályok.

A saját bevételek teljes mértékben, a megosztott bevételek pedig meghatározott hányadban illetik meg a tanácsokat. A tanácsok 1971—1975. évi pénzügyi tervének költségvetési szabályozóiról szóló 1970. évi IV. törvény a megyéket — a fővárost is beleértve — négy csoportra osztja és a részesedés mértékét az egyes csoportok sajátosságaihoz idomulva differenciáltan határozza meg. Az iparilag fejlett területeken a vállalatok eszközlekötési járulékából való részesedést a legalacsonyabb mértékben állapítja meg a törvény. A kevésbé iparosodott területeken e bevételi forrást teljes egészében átengedte. A vállalatok és szövetkezetek által fizetendő illetményadó a fővárost csak részben illeti meg. Az új adónemként bevezetett *városi és községi hozzájárulás*[13] szükségtelenné tette, hogy a vállalatok és a szövetkezetek nyereségadót fizessenek a tanácsok számára. Az illetményadó és az eszközlekötési járulék a vállalatok és szövetkezetek olyan befizetéseit jelentik, amelyeknek alakulását a terület gazdasági fejlődésének üteme ugyan befolyásolja, mégis kiegyensúlyozott bevételi forrást jelentenek a tanácsok számára, mert kevésbé függnek a vállalati eredmény alakulásától.

A tanácsok fejlesztési alapjában az állami hozzájárulás elsődleges funkciója a központi *célcsoportos* beruházások (lakás, kórház, szakközépiskola) pénzügyi fedezetének biztosítása. Indokolt, hogy az állam által megszabott és a tanácsok által megvalósított fejlesztések pénzügyi szükségletét a tanácsok központi pénzeszközökből fedezzék. A fejlesztési alap keretébe tartozó célcsoportos beruházások pénzügyi fedezete mellett a költségvetési gazdálkodás keretében *kötelező előirányzatokként* szerepelnek a területi és a helyi tanácsok esetében is: a béralap és ezen belül az igazgatási béralap, az út-, hídfelújítás, fenntartás és korszerűsítés, a vállalati kezelésben álló lakóépületek felújításához, fenntartásához nyújtandó támogatás, valamint a költségvetési intézmények felújítási eszközeinek kiegészítése.

A tanácsi pénzgazdálkodás rövid jellemzése során utalnunk kell arra is, hogy a tanács fejlesztési célkitűzései megvalósításának elősegítése érdekében fejlesztési forrásainak megelőlegezéseként *bankhitelt* vehet igénybe.

A fejlesztési alap éves előirányzatai más szervektől átvett beruházási célú pénzeszközökkel is növelhetők. Ilyen pénzeszközök átvételéről a tervezési szakigazgatási szerv javaslatára a végrehajtó bizottság határoz. A határozat alapján az átvételre vonatkozó *megállapodás* megkötésére a végrehajtó bizottság elnöke jogosult, aki ezt a jogát átruházhatja a tervezési szakigazgatási szerv vezetőjére. Az átvett pénzeszközöket a pénzügyi szakigazgatási szerv és az illetékes pénzintézet elkülönítetten tartja nyilván, azok csak a határozatban foglalt célra használhatók fel. Átvett beruházási pénzeszköznek minősül a különböző szervek lakásalapjáról a tanácsi lakásépítés növelésére adott hozzájárulás is.

A vonatkozó pénzügyi jogszabályok megerősítik a tanácsi szerveknek azt a jogát és egyben feladatát, hogy a helyi szükségletek foko-

[12] L. különösen „a tanácsok költségvetésének, fejlesztési alapjának szabályozásáról és gazdálkodásuk rendszeréről" c. 1044/1970. (X. 15.) Korm. sz. határozatot és ennek végrehajtásáról szóló 1/1971. (I. 15.) PM sz. rendeletet, valamint „a tanácsi pénzeszközök és a fejlesztési alapok egységes pénzintézeti kezeléséről, illetve hitelezéséről" szóló 1019/1971. (VI. 8.) Korm. hat.-ot.

[13] A középtávú állami költségvetési törvény határozza meg, hogy a városi és községi hozzájárulás milyen arányban oszlik meg a különböző csoportba sorolt tanácsok költségvetése és fejlesztési alapja között.

A városi és községi hozzájárulás mértéke vállalatoknál a mérleg szerinti nyereség 6%-a, mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél a zárszámadásban kimutatott bruttójövedelem 1%-a. L. „a városi és községi hozzájárulásról" szóló 31/1970. (XI. 15.) PM sz. r.-et.

zottabb kielégítése, a társadalmi erőforrások összpontosítása érdekében más tanáccsal vagy az adott területen működő vállalatokkal, nem tanácsi felügyeletű intézményekkel, társadalmi szervekkel, a különböző szövetkezetekkel és szövetkezeti szervekkel *közös létesítményeket valósítsanak meg és ehhez a tanácsi fejlesztési alapból hozzájárulást biztosítsanak.* Ha erre sor kerül, a tanács az építtető szervnél köteles ellenőrizni, hogy a rendelkezésre bocsátott pénzeszközöket a megszabott célnak megfelelően, szabályszerűen használják-e fel. Közös létesítmények megvalósítása és *fenntartása* mellett elhatározhatja a tanács azt is, hogy a felügyelete alá tartozó valamely helyi vállalat javára kezességi kötelezettséget vállal.

2. Részletesen meghatározzák a jogszabályok a területi és a helyi tanácsok *pénzügyi tervkészítésének* rendjét. Mindkét szinten a tanácsok középtávú és éves pénzügyi tervet készítenek. A középtávú pénzügyi terv részletes tagolásban magában foglalja a költségvetés és a fejlesztési alap pénzeszközeinek előirányzatait. A költségvetés és a fejlesztési alap előirányzatainak *összhangját* valamennyi szinten a középtávú tanácsi pénzügyi tervben biztosítani kell.

A középtávú költségvetési törvény elfogadása után a fővárosi tanács és a megyei tanácsok meghatározzák saját középtávú pénzügyi tervüket, valamint az illetékességi körükbe tartozó helyi tanácsok középtávú pénzügyi tervéhez a költségvetési szabályozókat és a célcsoportos beruházások előirányzatait. A fővárosi tanács és a megyei tanácsok a bevételi forrásokból a részesedés mértékét a területfejlesztési célokkal összhangban tanácsonként *eltérően* szabályozhatják, ha a helyi tanácsok gazdasági adottságai és a szükségletek alakulása ezt indokolttá teszik. A saját bevételek közül azonban az intézmények működési bevételei, a lakosság községfejlesztési hozzájárulása, az út-, közműfejlesztési hozzájárulás, valamint a külön jogszabályokban megszabott egyéb bevételek a helyi tanácsokat *teljes mértékben* megilletik.

E keretek között, a felsőbb szervek irányelvei és információi alapján készítik el és állapítják meg saját középtávú pénzügyi tervüket a helyi tanácsok.

Ugyancsak két ütemben, hasonló eljárásban dolgozzák ki a tanácsi szervek éves költségvetésüket és a fejlesztési alapjuk éves előirányzatát.

A tanácsok és az illetékességi területükön működő adófizetésre kötelezett gazdálkodó egységek közötti érdemi pénzügyi kapcsolatok keretében az illetékes tanács végrehajtó bizottságát több esetben megilleti az a jogosultság is, hogy a saját bevételi források körébe tartozó befizetéseknek — pl. a városi és községi hozzájárulásnak vagy a telekhasználati díjnak — a megyei szabályozási terv szerint őt megillető részét elsősorban a lakossági szükségleteket kielégítő ellátó és szolgáltató vállalatoknál és szövetkezeteknél meghatározott időre vagy határozatlan időre mérsékelje, illetőleg teljes mértékben elengedje.

3. A tanácsok területi koordinációs tevékenységének fontos pénzügyi eszközei a kormány által rendelkezésükre bocsátott különböző *területfejlesztési alapok.* A korábbi hasonló megoldásokat követve 1970-ben a kormány határozata alapján *központi területfejlesztési alap* létesült. A IV. ötéves tervidőszakban a központi területfejlesztési alap három összetevőből, mégpedig: 1. a támogatott területek iparfejlesztési alapjából, 2. a szénbányászati területek ipari szerkezetének változtatására szolgáló alapból és 3. a fővárosi iparkitelepítési alapból áll.[14]

A középtávú terv időszakára a kormány *iparfejlesztési alapot* bocsát a támogatott megye tanácsának végrehajtó bizottsága rendelkezésére. Ezt az alapot a megyei tanács fejlesztési alapjától elkülönítetten kell kezelni. Az alap felhasználásáról az iparfejlesztés elősegítése érdekében a megyei tanács végrehajtó bizottsága a jogszabályi előírásoknak megfelelően rendelkezik.

A kormány ugyancsak a középtávú tervidőszakra a fővárosi tanács végrehajtó bizottsága részére *iparkitelepítési alapot* biztosít. Ebből az alapból elsősorban a kitelepítésre kötelezett fővárosi üzemek kitelepítését kell támogatni. A megyei tanács végrehajtó bizottsága rendelkezésére bocsátott iparfejlesztési alap a kitelepítésre kötelezett fővárosi üzemek elhelyezésére is felhasználható, sőt *kívánatos a két alap anyagi eszközeinek egybehangolt felhasználása.*

A megyei tanács végrehajtó bizottsága, illetőleg a fővárosi tanács végrehajtó bizottsága határozata alapján az ipari beruházást megvalósító vállalat (szövetkezet) és a vb tervosztálya *szerződésben* rögzíti az iparfejlesztéssel, vagy az iparkitelepítéssel kapcsolatos részletes megállapodást. A szerződésnek tartalmaznia kell a szerződésszegés esetén alkalmazandó szankciókat is. A szerződés egy-egy példányát el kell juttatni az illetékes pénzintézetnek és az ágazati minisztériumoknak.

Sajátos területfejlesztési célokat szolgál az 1038/1969. (X. 12.) Korm. sz. határozat és a 2/1970. (XII. 6.) OT PM sz. rendelet alapján létrehozott *központi szolgáltatásfejlesztési alap* és a *tanácsi szolgáltatásfejlesztési alap.*

A lakossági szolgáltatások fejlesztésének állami támogatására 1971. január 1-től a fővárosi tanácsnál és a megyei tanácsoknál *tanácsi szolgáltatásfejlesztési alapot* hoztak létre. A tanácsi szolgáltatásfejlesztési alap forrásai: a) a központi szolgáltatásfejlesztési alapból eredő juttatás, b) a tanácsi fejlesztési alapból származó támogatás és c) a jogszabályban meghatározott egyéb források.

[14] L. „a központi területfejlesztési alap felhasználásának és a területi iparfejlesztés egyéb szabályozóinak megállapításáról" c. 1/1970. (XI. 15.) OT—PM sz. r.-et.

A tanácsi szolgáltatásfejlesztési alapból eredő támogatás fő formája a szolgáltatások fejlesztését célzó vállalati alapok kiegészítése. Indokolt esetben a fejlesztés egészére is adható juttatás. Az alap felhasználásáról a fővárosi tanács végrehajtó bizottsága, illetőleg *a megyei tanácsok végrehajtó bizottságai* döntenek.

A tanácsi szolgáltatásfejlesztési alapból eredő támogatást és annak feltételeit *szerződésben* kell rögzíteni. Amennyiben a kedvezményezett szerv a szerződésben foglalt kötelezettségét nem, vagy csak részben teljesíti, a tanács végrehajtó bizottsága a bekövetkezett kárigény érvényesítésén túl a juttatás teljes vagy részleges visszafizetését követelheti.

A területi iparfejlesztésnek számos egyéb pénzügyi eszközét (hitelkedvezmény, áttelepülő dolgozók pénzügyi támogatása, áttelepülő dolgozók lakásellátásának előmozdítása, az újonnan munkába állított dolgozók betanulási költségeinek fedezése stb.) ismerjük még, amelyek felett ugyan elsődlegesen nem a tanácsi szervek rendelkeznek, de amelyek hatékony felhasználását a tanácsi szerveknek is elő kell segíteniük.

Ádám Antal

Nemzetközi magánjogunk kodifikálása

Polgári jogunk szabályainak több, mint egy évtizeddel ezelőtt való törvénybefoglalása során már felvetődött az a probléma, hogy a külföldi (idegen) elemet tartalmazó polgári jogi jogviszonyok sorsa mi lesz, kíván-e a magyar törvényhozó és milyen formában ezzel a kérdéssel foglalkozni. Kézenfekvő lehetett volna olyan megoldás, hogy a Ptk. egyben a kolliziós jog szabályait is tartalmazza. Erre példát nyújthattak a külföldi jogalkotások a múlt századból, a Code Napoleon és a német BGB Einführungsgesetze, az 1865. évi olasz Codice Civile, a görög Ptk. és több Európán kívüli törvénykönyv. Nem sokkal a mi Ptk-nk hatálybalépte után jelentek meg a Szovjetunió Polgári Törvényhozásának Alapelvei, melyben úgyszintén találunk kollíziós szabályokat.[1]

A nemzetközi magánjog tudományának és gyakorlatának alakulása a szocialista országokban, abban az időben kevéssé volt egységes, következetes. Csehszlovákiában és Lengyelországban még régi a társadalmi és gazdasági átalakulás előttről származó nemzetközi magánjogi törvény volt életben a reform szükségességét hangsúlyozó egyre erősebb irányzattal.[2]

Nálunk az új gazdasági mechanizmusunk előkészítése és a megváltozott gazdaságirányítási módszerek alkalmazásának első éveiben a MTA Állam és Jogtudományi Intézete Nemzetközi Magánjogi törvénytervezetet készített 1967-ben. A Tervezet nem hivatalos állásfoglalásként, hanem mint tudományos mű vált ismerté, mely a MJSZ 1969. évi Siófoki Kongresszusán főbb pontjaiban nyilvános megvitatásra került.[3]

Ezt az anyagot felhasználták a további Tervezetek szerkesztésénél. Az előkészítő munkát az Igazságügyi Minisztériumban alakított kodifikációs bizottság végezte a tudományág legjobb elméleti és gyakorlati szakembereinek bevonásával.

A folyamatban lévő kodifikációhoz e lap hasábjain már hangzott el észrevétel[3a] a nyilván már nem távoli befejezés előtt néhány elvi szemponthoz szeretnénk hozzászólni.

Négy kérdés látszik az elmondottakkal kapcsolatosan felmerülni, a jelen értekezés ezekre kíván választ adni.

A kollíziós normák egymás közötti összeütközése (renvoi) (I), az akarati autonómia, a felek rendelkezési elve (II), a közrendi záradék (III) és a nem szerződésből fakadó kötelmeknél a cselekmény elkövetése helyéhez, vagy máshoz fűződő jogrendszer alkalmazásának kérdése (IV) igényel behatóbb elemzést a rendelkezésre álló keretek között. Vegyük sorra ezeket.

I. A tovább- és visszautalás

A renvoi a soron levő, a kodifikáció kapcsán az egyik legvitatottabb téma, az érvek és ellenérvek tüzében az „acél még nem látszik edzettnek".

A korlátozott terjedelem miatt ezt a kérdést nem lehet minden részletre kiterjedően

[1] L. Jogtudományi Közlöny 1965/9. A szovjet polgári törvényhozás alapelveinek nemzetközi magánjogi vonatkozásai. 461 old.

[2] Csehszlovákia 41/1948. sz. törvény (1948. márc. 11.). A nemzetközi és területi magánjogról és a külföldiek magánjogi jogállásáról. Lengyelország 1926. aug. 2. törvény. A területközi magánjogról (580. sz.) és a nemzetközi magánjogról (581. sz.).

[3] A magyar nemzetközi magánjogi kodifikáció a siófoki jogászkongresszus napirendjén. — Mádl Ferenc referátuma, Asztalos László, Bánrévi Gábor és Kreskay Ferenc korreferátuma hozzászólásokkal. Jogtudományi Közlöny 1969/9.

[3/a] Réczei László: A visszautalás. Jogtudományi Közlöny 1970/4—5.; Vékás L.: A kolliziós jog kodifikációja. JK. 1970/12. sz.

boncolgatni. A klasszikus németalföldi iskola courtoisie-je, a nemzetközi érintkezés egyik alapjaként emlegetett comity egymagában nyilván nem ok arra, hogy az idegen jog utaló, tehát anyagi megoldást hozó szabályát a belső törvényhozó figyelemre méltassa. A forgalmi élet követelményei, az összhang megteremtésére irányuló szándék lesz az a jelzés, amire „venni" kell az üzenetet, fülhöz kell emelni a kagylót. Szinte egészen nyilvánvaló ez a visszautalásnál (renvoi au premier degré). A törvényhozó a szabály megalkotásával megszorítja szuverenitását, lemond arról a követelményről, hogy saját jogát alkalmazzák és az idegen szabálynak ad elsőbbséget. Benne van ebben az elhatározásban az a gondolat, hogy érvényesüljön a külföldi jogalkotó óhaja, az ő szempontjai szerint rendeződjék a jogviszony.

A visszautalás ellenzőivel szemben fel szokták hozni azt az érvet, ne akarjon a belső jogalkotó „devenir plus royalist que le roi" — ha a megjelölt külföldi jog nem kíván érvényesülni, azt ne erőltessük.

Vajon van-e elegendő magyarázat ahhoz, hogy a visszautalással előálló helyzetben, amikor az a külföldi jog, melytől eredetileg a megoldást vártuk — ezt a hazai jogra, a lex fori-ra veti vissza — a bíró ennek elismerése elöl elzárkózzék?

Fel kell vázolni a továbbutalás körüli helyzetet, a renvoi au second degré felmerültét. A visszautalásra adott igenlő válasz esetén elvileg a továbbutalást kimondó külföldi kollíziós szabályt sem lehetne azonnal a gyehenna tüzére vetni.[4]

A német irodalom nyomán felmerül a Gesamtverweisung illetve Sachverweisung problémája, hogy ti. az utalás révén előállt helyzetben a bírónak mit is kell figyelembe vennie: csak a külföldi polgári anyagi jogot, vagy annak teljes jogrendjét, ideértve a kollíziós szabályokat.

Az amerikai Restatement 7. § pl. csak az anyagi jog figyelembevételét írja elő, ez alól két kivételt ismer: ingatlanra a dolog fekvési helyének joga érvényes, a bontó ítélet érvényét pedig a lakóhely országának joga szerint kell elbírálni.[5]

Olyasféle elhárítást tartalmaz a továbbutalás is, mint a visszautalás és a tőle független harmadik jogrendszerre irányít, minőségileg így abban nincs is különbség, hogy ez visszautalás (rück)-re vagy tovább (weiter)-trans történik-e. A vitát saját szempontból zárja le azzal, hogy önmagát nem mondja irányadónak. A hazai jogalkalmazó tehát mindkét esetben eljut addig, hogy a kívánt célt, a közvetlen rendezést nyújtó külföldi szabályt nem tudja megtalálni. A courtoisie nyelvén ez azt jelentheti: L'invitation fut refusée.

Ennek a refusnek a birtokában jelentkezik az a megfontolás, amelyre sokan hajlamosak azt mondani, ilyen vendéggel nem érdemes vesződni, éljünk a magunk módjára, mintha a másik nem is léteznék. Lehet a refus-t odadobott kesztyűnek is tekinteni, ez esetben ezt fel kell venni; a társas együttélés mellett a teljes elzárkózás nehezen képzelhető el.

Figyelemreméltó érveket sorakoztat fel újonnan kialakított állásfoglalása mellett Réczei László.[6] Szerinte a modern törvényhozás térjen vissza a bajor-francia Forgo eset előtti zavartalanabb helyzethez, amikor még nem kísértett ennek a jogintézménynek a lidércnyomása. Voltaképpen mi is váltotta ki annak idején ezt a problémát?

A házasságon kívül született gyermek örökhagyó képességének eltérő szabályzata okozta a vitát, két európai jogrendszerben. Portalis remekműve, a Code Covil számos konzervatív, idejétmúlt rendelkezése között tartalmazza azt a szabályt, hogy a házasságon kívül született gyermek hozzátartozóival nincs rokoni kapcsolatban, így azok nem is örökölnek utána.

Az akkor még önálló bajor királyság valamivel mozgékonyabb törvénye elismerte ilyen esetben az öröklés lehetőségét. A maradi és haladóbb szellemű gondolkodás összeütközése világlik ki ebből a jogesetből. A bajor anyagi jog elég rugalmas lett volna a saját állampolgár örökösök igényének elismerésével, de felmerült a kollíziós helyzet. Forgot Bajorországban honosnak és a lakosnak kellett tekinteni de a CC 102. § szerinti szabály mégsem érvényesülhetett, mivel a bajor jog a tényleges lakóhely elvét véve alapul visszautalt a francia jogra. Mai szemmel nézve a hiba kétségkívül nem ebben rejlik, hanem az akkori francia szabályozás elmaradt voltában, mellyel a házasságon kívül született embert mintegy törvényen kívülinek minősítette, aki után csak a kincstár örökölhet. Az eset azért vert fel nagy port, mert a jelentős bankbetétet kitevő örökségtől a német családtagok elestek és a józanul németnek vehető vagyonra a francia állam rátette a kezét.[7]

Ehhez járulhatott a Sédan-i vereség utáni politikai hangulat, a II. német birodalom megalakulása, és ezzel szemben a legyőzött állam szerveinek — ha úgy tetszik — önkényeskedése. Így volt ez akkor.

Ma az ilyesfajta eset nem ismétlődhetne meg, mert bár a Code Civil lassan a bicentenáriuma felé közeledik, de sok részlet tekintetében korszerűsödött. A házasságon kívül született gyermekkel szembeni hátrányos megkülönböztetése eltűnőben van, a hozzátartozók örökjogát itt is, ott is lassan elismerik.

[4] Réczei László: Nemzetközi magánjog Budapest, 1959. 61 old.

[5] R. Bystricky: Zaklády mezinárodniho práva soukromého. Praha, 1958. 88 old.

[6] i. c. (3/a) jegyz.

[7] Közölve Clunet 1883. 64 old.

Adott esetben a bajor kollíziós norma szabálya világos és célszerű volt, nem állt ellentétben a nemzetközi összhang megóvásával: örökösödési ügyekben a tényleges lakóhely jogát rendelte alkalmazni, ami kétségkívül józanabb szabály, mint a virtuális lakóhely jogának felhívása. A nagy ellentmondást nem ez váltotta ki, hanem az anyagi jogszabályok közötti mélyreható különbség.

Ez volt az okozója annak, hogy a tőkés országok (abban az időben még másról nem is beszélhetünk) 1878 után a renvoi ellen foglaltak állást és kialakult az a nézet, hogy valamely ország bírája csak saját kollíziós jogát alkalmazza, de nem hajolhat meg idegen állam kollíziós normája előtt. A tudomány elutasító álláspontja mellett a gyakorlat az 1. világháború előtt egyre többször vette figyelembe az utalást, éspedig az első fokút (Rückverweisung — remission:) feltétlenül, hiszen csak örültek annak, hogy a külföldi törvény nem kívánta, hogy alkalmazzák, azonkívül ebben látták a jogegység és végrehajthatóság előmozdítását. (A bíró mindig saját jogát ismeri a legjobban). — A másodfokú renvoi esetén (Weiterverweisung — transmission) a kérdést az egyszeri, a Common Law világában a kétszeri továbbutalás lehetővé tételével kívánták nyugvópontra hozni. Csak 1920 után nyert a gondolat az irodalomban is lassan „polgárjogot".[8]

A kontinentális jogrendszer és a Common Law közötti renvoi kapcsolat az ASKEW ügyben került az érdeklődés előterébe. Anna Wengels német állampolgár Margit nevű leánya 1911-ben házasságon kivül született, amikor atyja a dúsgazdag J. B. Askew még más nővel élt házasságban, majd elvált, a gyermeket magáénak ismerte el és anyját nőül vette.

A legitimatio per matrimonium subsequens érvényének elismerése merült itt fel azzal a jelentős *trust*-el kapcsolatban, melyet az apa a 2. házasságából született gyermeke javára bizonyos feltételekkel még korábban tett.

A német jog szerint a hazai jog lenne irányadó, ez az esetre tekintettel az angol jog, de az angol jog ebben a kérdésben a lakóhely jogát hívja fel, ez pedig a német jog. A Reichsgericht a visszautalást elfogadta és így a német jog értelmében Margit törvényesíthető volt. Az utólagos házasságkötésnek ezt a hatályát elismerték, mégha a gyermek születésekor (1911. júniusban) az apa mással is élt házasságban. (A bontó ítélet 1911. július 27-én emelkedett jogerőre.) Az angol jog szerint ez nem lett volna lehetséges, a rugalmasabbnak minősülő német norma értelmében a kiskorú családjogi helyzete és a számára nem közömbös összegű hagyományban való részesedése biztosítható volt.[9]

Az inkább szemléltetően felsorolt esetek fényénél messze nem lehet vitatni, hogy vannak és lesznek e téren nehézségek. Az ide-oda utalgatás esete, a circulus inextricabilis könnyen előfordulhat, ilyenkor a teljes negatio segíthet csupán. Azért, mert valamely városban vannak zsákutcák, még nem áll le azonban a teljes közúti forgalom.

Morris csoportosítja azokat az eseteket, amelyek mindenképpen megkívánják az utalás elismerését az angol jogban ahhoz, hogy igazságos eredményhez lehessen jutni. Ilyen szabályok: a lex rei sitae érvényesülése a külföldön levő ingatlanvagyonra *(a)*; úgyszintén lege situs kell az esetet vizsgálni a külföldön található ingó vagyontárgyakra, itt azonban az elv nem egyszer törést szenved, tekintve, hogy az ingó dolog könnyebben elvonható az idegen bíróság joghatósága alól. *(b)*

A személyállapotot érintő vitáknál hasonló a helyzet, különösen ide kell venni a külföldön meghozott és a saját állampolgárt érintő bontó ítéletek elismerésének gyakran kényes ügyét. A bontó ítélet hatálya ilyenkor a felek lakóhelyén kívül keres érvényesülést. *(c)*

A végrendelet alakiságával kapcsolatosan a favor testamenti elv érvényesül, itt az örökhagyó lakóhelye szerinti joggal való összhang biztosítására kell törekedni. Az 1861. évi angol Wills Act hazai jog tekintetében megadja a választási jogosultságot. *(d)* Végül kell idézni a halál esetére szóló jogutódlás hatályosulását; erre Morris felhozza a példát, amikor Franciaországban elhunyt német honosnak Angliában is maradtak hátra vagyontárgyai. A francia és német jog egybehangzóan az örökhagyó hazai jogának alkalmazása mellett van, ez pedig a német jog, az örökhagyó hazai joga. Az angol bíró ezt tudomásul veszi és ilyenkor német jogot alkalmaz — elsősorban célszerűségi okokból. *(e)*[10]

A felhozott esetek rávilágítanak arra, hogy csokorba köthetők azok a legfontosabb életviszonyok, melyek mindegyike azt kívánja engedjünk teret az idegen kollíziós szabályoknak, mert az elérendő eredmény súlya nagyobb az elméletileg különben nem vitatható jogos aggályoknál.

Az angol gyakorlatban mindazonáltal ezek az életviszonyok összeszűkülnek a személyi állapotot érintő és örökösödési ügyekre. Így soha sem ismerik el a külföldi kollíziós szabályt és azt nem veszik figyelembe a kötelmi jogban, szerződésen kívüli kártérítésnél, csőd-, társasági és értékpapírra vonatkozó jognál stb. Ahogy Morris kifejezi magát: „... in some cases the doctrine (of renvoi) is convenient and promotes justice—in others is incovenient and ought to be rejected." A személyállapotot érintő és fent részletezett in Re Askew case

[8] Világhy Miklós: Bevezetés a nemzetközi magánjogba. Budapest, 1969. 54 old.

[9] J. H. C. Morris: Dicey's Conflict of Law 6. edition. London, 1949. 61 old.

[10] J. H. C. Morris: Cases on Private International Law. Oxford, 1960. 135 old.

mellett a külföldön meghozott bontó ítélet elismerésére a klasszikus döntés az Armitage v. Attorney General (1906), a mai modern gyakorlat lényegében ezen a két elbírált jogeseten alapszik.

Amit Morris a double renvoi-ról a Common Law szemszögéből mond, azt Raape a túlzottan udvarias vendéglátó és vendég kölcsönös ajtóban való tessékeléséhez hasonlítja, amivel a küszöböt végeredményben nem lehet átlépni.[11] Ez a kép, amit másként a logikai teniszjátéknak is neveznek; ennek meglétét vitatni nem lehet, de a kérdés elnagyolása volna és csak pontatlan eredményhez vezet, ha ezért az utalás egész jogintézményét a kollíziós jog Tajgetosára akarnók kitenni.

Az utalás tekintetében a külföldi országok jórésze által elfoglalt álláspontot és gyakorlatot Réczei László idézett cikkében kimerítően felsorolja. A mediterrán övezetbe eső törvényhozások (olasz, görög, egyiptomi, szíriai) elutasító álláspontja mellett számunkra nem érdektelen az, mi a szocialista országok gyakorlata és miként alakul a helyzet az utóbbi években kodifikált törvényekben. A három ismert legfrisebb jogalkotás, a csehszlovák, lengyel és portugál nemzetközi magánjogi törvény álláspontja itt egybehangzóan igenlő; a csehszlovák törvényben szereplő fenntartás az „ésszerű és igazságos" (rozumný a spravedlivý) rendezés megkívánásával inkább belső útmutatás erejével hat, mintsem, hogy kifelé irányuló megszorítás volna.

Végső soron ezt a csomót mégis a sajátos hazai adottságok alapján kell megoldani és az alkalmas választ megtalálni. Az állásfoglalás annál nehezebb, mivel ebben a kérdésben nálunk sem tudott egyöntetű vélemény kialakulni. A saját belső viszonyok számára a jogbiztonság növelése *(a)* volna az a legfőbb szempont, mely az utalás mellőzését indokolná. A másik a felmerülő és nem lekicsinylendő gyakorlati nehézség, hogy a renvoi alkalmazása hazai jogunkban ritka, vagy nem is fordul elő. *(b)*

(a) A jogbiztonságra utalásnál mindig a legszélsőségesebb eset, a kétoldalú „total system" árnya kísért, amikor a szorítóból nincs kiút, mivel negatív összeütközés folytán egyik ország joga sem kerülhet alkalmazásra.

Ha minden utalás szükségszerűen vezetne ebbe a zsákutcába meg kellene fontolni a felhozott érvek alaposságát, vagy egyértelműleg azt lehetne mondani íme a valami módon meghonosodott „sötét árny" kísért e területen, ideje, hogy „... comburatur". Jól tudjuk nem ez a helyzet.

A visszautalás egy fázisú folyamat, a hazai jogra előnyös. Nem szabad „előnyön" természetesen azt érteni, hogy a magyar peres fél a magyar jog alkalmazása esetén mindig megnyeri a pert, külföldi jog figyelembevételénél pedig szükségképpen vesztes lesz. Az előny abban rejlik, hogy a magyar fél és a magyar bíró otthonosabban és biztosabban mozog a hazai jog fényénél, mintha idegen lámpás mutatja az utat. A nemzetközi magánjogban meglevő és világszerte ismert a lex fori-t erősítő szemlélet, a német irodalomban találó nevet nyert „Heimwärtsstreben" természetes vágyak hordozója. A hazai jognak a visszautalással való „váratlan" érvényesülése megfelel ennek a szemléletnek, persze lehet arra hivatkozni, hogy a renvoi nem ebből fakadt, nem is ennek köszönheti létét (a remission vonatkozásában) és anélkül is utat tör magának az ellenálló közegben.

Az utaló szabály figyelembevétele végső esetben jogtechnikai és nem egyedül elvi állásfoglalással eldönthető kérdés. A belföldi jogalkotó nyilván nem tudja (legalábbis a teljes jogegység megvalósulásáig nem) megakadályozni azt, hogy valamely külföldi kollíziós norma a Rückverweisung-ot tartalmazza. A kollíziós norma belső szabály, azt minden törvényhozó maga alkotja, ebben kezét megkötni nem lehet. Ily esetben pedig oktalan dolog volna azt mondani, nem veszem tudomásul azt ami van, kitérek az idegen jog elől, úgy tekintem mintha nem léteznék azért, mert kollíziós szabály képében jelenik meg.

Ha anyagi norma volna rögtön figyelembe venném, a számomra (belső jogalkotó számára) esetleg nagy nehézséggel járó külföldi szabályt alkalmaznám is, de így az egyszerű visszautalás, saját jogom előtérbe helyezése elől elzárkózom, az abban foglaltak hidegen hagynak.

(b) A felhozott érvek másik csoportja úgy szól a renvoi érvényesülése a mi viszonyaink mellett idegen, azt a gyakorlatban eddig nálunk sem alkalmazták. Teljes mértékben egyet kell itt érteni Mádl Ferenccel abban,[12] hogy a jó törvényszerkesztési munka előfeltétele az élő, illetve elbírált jogesetek megismerése a döntvénytáron keresztül. A nemzetközi magánjog területén érdeklődő számára ilyen forrás sajnos nem áll rendelkezésre, hasonló jellegű anyag publikálására csak elvétve kerül sor.[13] A vonatkozó bírói, választott bírósági döntéseket jó volna közzétenni, majd ennek megtörténtével feldolgozni. Aligha lehet feltételezni azt, hogy a magyar jogalkalmazóban a renvoi-t illetőleg kialakult és indokolható elutasító álláspont volna, még kevésbé valószínű, hogy a renvoi törvényi elismerése számára elviselhetetlen terhet jelentene. Azzal a kombinációs képességgel a magyar bíró is rendelkezik, mint a kartársai a kontinens legtöbb országában.

[11] Réczei i. c. (3/a) jegyz. 158 old.

[12] Mádl Ferenc: Új szakasz a magyar nemzetközi magánjogban? Állam és Jogtudomány 1968/2.

[13] Zsembery István: Néhány nemzetközi magánjogi kérdés a bíróság gyakorlatából. Magyar Jog 1969/2. 77. old.

Az új törvénynek a visszautalás tekintetében egyöntetűen igenlő álláspontra kellene helyezkednie. A továbbutalás túlkapásainál a negatív helyzet megfékezésére azonban gondolni kell. Ennek módja lehet: *1.* A csehszlovák példa, ha nem jár ésszerű és igazságos eredménnyel, nem alkalmazzák az idegen jogot, *2.* a lengyel gyakorlat kialakítása: a továbbutalásnál csak azt jogot veszik figyelembe, mely az érintett személy hazai joga;[14] *3.* egyszerűen annak kimondása, hogy a továbbtanulás csak egyszeri vagy kétszeri lehet.

A Heimvärtsstreben nem kétségesen ezekből a megszorításokból is kitűnik és a súlyosabb bonyodalmak alkalmasint a lex fori javára fognak eldőlni. Sok esetben azonban az utaló szabály tekintetbe vétele fog hozzájárulni a nemzetközi szintű döntés összhangjának megteremtéséhez, amit a merev elzárkózás egyetlen alkalommal sem szolgálna.

A vissza- és továbbutalás szoros kapcsolatára különben Réczei László már annak idején rámutatott[15] azzal, hogy a visszautalás elfogadásának természetszerű következménye a továbbutalás megengedése és arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy mind a visszautalást, mind az egyszeri továbbutalást meg kell engedni.

Szászy István különbséget tesz 1. és 2. fokú jogszabály-összeütközés között,[16] a másodfokú kollízió során merül fel a renvoi kérdése. A kolliziós normák egymás közötti összeütközése sorából ez talán a legvitatottabb és legtöbbet elemzett téma. Annak a R. Bystrický-től eredő megállapításnak a hangsúlyozásával, hogy nincs helye utalásnak a felek által választott jog vonatkozásában, mindenben egyet kell érteni, a felek a részükre biztosított választási lehetőséggel úgy éljenek, hogy a jogvita érdemben, az anyagi szabályok szerint rendeződjék, itt az utalás elismerése nem indokolt. A jogválasztás megengedése már bizonyos „magasabb szintű" rendezést tesz lehetővé, arról nem szabad és ne lehessen visszaszállni az egyszerű kollíziók körére. Egyébként az utalás intézményének elfogadása ellen felhozott érvek (circulus vitiosus, a jogbizonytalanság felmerülte)[17] körüli aggályról már fent szó volt.

Világhy Miklós szerint a szocialista elmélet és gyakorlat „jobb meggyőződése ellenére" elfogadja a visszautalást és az egyszerű továbbutalást. Következik az azokból a nemzetközi megállapodásokból (pl. 1930/31. évi Genfi váltó- és csekkegyezmény), amelyeknek a szocialista országok részesei, és ahol a re- és transmission tételét egyaránt tisztelik és alkalmazzák. A magyar jogban az egyszeri vissza- és továbbutalás elismerhető.[18] Megállapításához hozzáteszi, hogy a renvoi megengedését elvi okfejtéssel nem lehet megindokolni.

Renvoi mint jogintézmény létezése és a részterületeket érintő jogegységesítés, ahol az utaló szabály feleslegessé válik, még jól megfér egymással. Az ÁSZF vonatkozásában felhozott példa igen szemléletes, de megcáfolható. Két szocialista ország kodifikálta a nemzetközi magánjogot, helyt ad bizonyos keretek között a renvoi-nak és ugyanakkor természetszerűleg részese az ÁSZF-nek.

A Hága 1955 jelzéssel ismert kollíziós egyezményről, de a szocialista országok kétoldalú jogsegélyegyezményeiről ugyanezt lehet elmondani. A magasabb szint elérése, a jogegységesítés megteremtése ott, ahol ez megvalósult, nélkülözhetővé, sőt feleslegessé teszi az utalás révén előálló helyzet figyelembevételét, mivel ilyen nem adódik.

Felmerült az a nézet,[19] hogy az utalás teljesen feleslegessé válhat a helyesen eszközölt jogválasztással. Nem áll ez azonban azon a területen, ahol nem megengedett a jogválasztás: személyiségi jog, családjog, örökösödés. Van úgy, hogy a felek nem gyakorolják jogválasztó jogosultságukat, az utaló szabály viszont óhatatlanul felmerül. A gazdálkodó szervnek adott utasítással, vagy egyéb központi rendezéssel ez a helyzet nem oldható meg.

Az akarati autonómia elismerése és feltétlen megengedése sem teszi feleslegessé a kisebb átmérőjű fogaskerekek összekapcsolását, a hajtómű minden ilyen áttétellel csak gördülékenyebb lesz.

Az elméleti és gyakorlati megfontolásokat a legsikeresebben és a szocialista jog számára használhatóan a lengyel felfogás látszik tükrözni azzal, hogy csak a lex patriae-ra való utalást fogadja el és legfeljebb kétszeri továbbutalást vesz figyelembe. Az előnyök és hátrányok egybevetése után ez a megoldás a magyar tervezetnél is irányadó lehetne, legfeljebb érdemes fontolóra venni, vajon a visszautalás elismerését minden esetben a hazai joghoz kell-e kapcsolni.[20]

II. Akarati autonómia

A nemzetközi magánjogi jogviszonyok gerincét képező ügyletek a kötelemi jog hatálya alatt állnak és általában a kereskedelmi jellegű szerződések révén rögződnek. A bel- és külföldi állampolgár között megkötött ügyletnek valamilyen jog hatálya alá esősége lehet központi szabályozás tárgya. Példát találunk erre az 1926. évi lengyel és az 1948. évi csehszlovák törvényben, amikor a törvényhozó az akarati szabadság

[14] K. Przybylowski: Odeslanie w polskim prawie międzynarodowym prywatnym. Państwo i Prawo 1959/1. 44 old.
[15] Réczei László: Internat. Privatriecht. Bp. 1960. 75 old.
[16] Szászy István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga, Budapest 1962. 98 old.
[17] Szászy ibidem 119 old.
[18] Világhy i. m. (8) jegyz. 55 old.
[19] Réczei i. c. (3/a) jegyz. 160 old.
[20] Przybylowski i. c. (14) jegyz. 49 old.

megszorítására, vagy teljes kiküszöbölésére törekedett.

A kérdés erős erjedésen ment keresztül, ma az irányzat az akarati szabadság lehető elismerése, a korlátok lebontása, felek önállóságának növelése, ami nálunk teljesen megfelel a gazdálkodó szervek egymás között kialakuló kapcsolatának. Az első, szinte lehetne mondani még forradalmi természetű lépést e téren az 1963. évi csehszlovák nemzetközi magánjogi törvény tette 9. §-ával, amikor a felek feltétel nélküli rendelkezési szabadságát mondta ki. A lengyel törvényhozó két évvel később nem ment ilyen messzire, bár félő, hogy a „valamiféle kapcsolat" megkívánása (25 c. 1. §) sokkal ártalmasabb és a jogbiztonságra veszélyesebb lehet, mintha megszorítást egyáltalán nem tennének.

A nagy külföldi jogrendszerek közül a szovjet, az angol és francia szabályozás egyaránt elismeri az akarati autonómia megengedettségét és tiszteletben tartja a felek ez irányú akaratát. Így a szovjet Kereskedelmi Kamara Döntőbizottsága tekintettel van a felek által választott jogra azzal a megszorítással, hogy a szerződés alakiságára (írásbeliség) a szovjet jog kikötéseit kell érvényesíteni.

A francia felfogás az, hogy a választott jognak bizonyos meghatározott jogrendszerre kell vonatkoznia, ezt mondja ki a Cour de Cassation 1950. június 21-i döntése.[21]

A Common Law jogválasztással kapcsolatos állásfoglalását a több mint 100 év előtti judge made law fejezi ki „It is necessary to consider by what general law the parties intended that the transaction should be governed" (Lloyd v. Guibert 1865). Az ügyleti jog, „the proper law of the contract" egy vagy több különböző jogrendszer szabályaiból tevődhet össze.[22]

A kereskedők ügyleteinél rendszerint sem nem dilettánsok, sem nem debutánsok, a jogválasztáshoz megvan tehát a szakértelmük és szükséges szakmai tapasztalatuk.

Gondolnak azokra a lehetőségekre, melyekkel a törvényhozó nem számolt azért sem, mivel az írott norma csak a legtipikusabb életviszonyokra készül, az ingó testi dolgokat érintő forgalmi ügyletek pedig soha nem látott tarkaságban vetődnek fel. Minél több országot érint valamely szerződés, annál szélesebb a változatok lehetősége. Ennek folytán a felek részére biztosítandó nagyobb cselekvési szabadság gondolatát osztatlan helyesléssel kell fogadni.

Amit lehet, azt az ügyletkötők alakítsák ki a maguk szája íze szerint, a szerződésük egészét átfogó teljes normakört azonban úgysem lesznek képesek alkotni, meg kell tehát határozniok, hogy a nem rendezett kérdésekre melyik jogrendszer tételes, anyagi és nem utaló szabályait kell vita esetén felhívni. A jogválasztásnak megvannak a maga szükségszerű korlátai. A szorosan vett kötelmi jog területén kívül álló kollíziós szabályokat, amilyen a felek jog- és cselekvőképessége, ügyletkötésre való jogosultsága, ingatlannál a dolog fekvési helyéhez fűződő hatályok, egyes jogrendszerekben pl. a szovjet jognál a külkereskedelmi ügylet, vagy az értékhatáron felüli szerződés esetén a törvényben előírt alakszerűség betartása, az ügyleti akarat hiánya vagy fogyatékos volta stb. a felek tartoznak tiszteletben tartani és azokon túl nem tehetik magukat.

Feleket megilleti a jogválasztás lehetősége a szorosan vett ügyleti jog kötelmi jogi joghatásaira, valamint a feltalálói jog területén érvényesíthető szabályokra. Azokban az esetekben, ahol nincs ügyleti jog, tehát a szerződésen kívüli kárkötelmeknél a jogválasztás nem tekinthető megengedettnek; az inkább a törvény megkerülésére irányuló (fraude à la loi) törekvés volna.

Nyitott és bizonytalan helyzetek elkerülése érdekében a Tervezet megmondja, mire nem érvényesülhet a jogválasztás. Ilyenek elsősorban a dolog fekvési helyéhez fűződő joghatások, továbbá a felek jog- és cselekvőképessége.

A felek jogválasztásának ily módon vannak korlátai, a mindenre kiterjedő akarati szabadság ez okból sem valósulhat meg. Ezen a kereten belül azonban az ügyletre irányadó jognak a felek akaratával való kialakítása nem lehet aggályos és nem is igényel további megszorítást.

A magyar Tervezet helyesen félreteszi az irodalomból vagy külföldi példákból eddig megismert aggályokat, a jogszabályválasztás megengedésével nem látja veszélyeztetve a külkereskedelmi érdekeket, nem hajol meg azon érv előtt, hogy tőkés jognak a magyar felet érintő ügyletre való alkalmazása során mindig ez húzza a rövidebbet és számára ez csak hátrányos lehet.

III. Ordre public

A közrendi záradék megfogalmazása ugyancsak kemény dió. Az EGBGB 30. § évtizedeken keresztül elég fejtörést okozott és okoz ma is a német elméletnek és gyakorlatnak azzal, hogy a jó erkölcs és valamely német törvény által irányul vett cél megsértését kívánja szankcionálni.

A hazai Tervezet nem vállalkozik a fogalom pontos meghatározására. A szocialista nemzetközi magánjog egyik kitűnő hajtása M. Sosniak munkája,[23] melyben ezt a jogintézményt a legbehatóbban sorra veszi és rámutat annak

[21] A CC 1134 c. a felek megállapodásának ugyanolyan erőt tulajdonít, mint a törvénynek és elismeri a jogválasztás kötelező erejét.

[22] Ph. Kahn: La vente commerciale internationale Paris — 1961.

[23] M. Sosniak: Klauzula porządku publicznego w międzynarodowym prawie prywatnym. Warszawa 1961. X. fejezet.

„átpolitizált" voltára. A nemzetközi magánjog körében a közrendi záradékot valóban sokszor vették igénybe discriminativ intézkedés megtételére és tudjuk a szocialista joggal szemben hosszú időn át a hidegháborús hangulat szítására és sorozatos jogfosztásra használták. Mégsem szabad a közrendi záradéknak ezt a „csatabárd" jellegét egyedülivé tenni, az intézmény nemcsak a támadás, hanem a védekezés eszköze is, a magyar tervezet elsősorban az utóbbi jelleget állítja előtérbe.

Melyik legyen az a védekező fal, amelyiknél a nem kívánatos befolyásnak meg kell torpannia? A törvény célja általában, amint azt a német jogszabály fogalmazza, nem adhat eligazítást, tág és határozatlan voltánál fogva semmiképpen sem szolgálja a jogbiztonságot vagy nemzetközi összhangot.

A sorra kerülő szempontok a (jogrendszer alapjául szolgáló) társadalmi, politikai, jogi vagy erkölcsi elvek, illetve az Alkotmány, vagy a feltétlen érvényesülést kívánó magyar jogszabályok. A két szocialista nemzetközi magánjogi törvény e szakaszra a következő meghatározást alkalmazza: a Köztársaság állami és társadalmi rendjének alapjai (csehszlovák törvény 36. §), illetve a Köztársaság jogrendjének alapelvei (lengyel törvény 6. c.).[24]

A szóhasználat tehát nem azonos, mégha az elérni kívánt cél teljesen egybevág is. Korábbi kodifikáció híján nálunk a közrendi záradék eddig nem volt megfogalmazva, erre vonatkozó szabályokat az eljárásjogi törvényekben találunk és a kétoldalú jogsegélyegyezményekben. 1952: 22 tvr. Ppé 16. § a) és 1952: 23 tvr. 45. §. Az nem lehet kétséges, hogy a közrendi záradékra szükség van és lesz még nyilván sokáig. Sosniak professzor idézett tanulmányában a jogintézményt keresztmetszetben is bemutatja és rávilágít arra, hogy a záradék mily mélyreható változáson ment át az idők folyamán.

A nem vitatható egyik nehézség abban rejlik, hogy a közrend a tőkés vélemény szerint nem határozható meg pontosan[25] és a szocialista nemzetközi magánjogi irodalomban sincs még egységes fogalma.[26] A középkori városállamok statuta odiosa-jától a Mancini-féle eminenti principi di moralita umana e sociale meghatározásáig nagy idő telt el, bár az intézménynek a Bartin és Savigny által feltételezett múlt századvégi elhalványodása mégsem következett be. Tovább élt a Code Civil 3. §-a, „les lois de police et de sûreté" érvényesülésre tartottak igényt, Batiffol és David ezt utóbb élément perturbateurként kezeli, mely adott esetben képes a nemzetközi magánjogot teljesen megsemmisíteni.

A tőkés világ másik nagy súlypontja, az angolszász gyakorlat a public policy-val az „angol érdekek"-et kívánja oltalomban részesíteni.[27] Ebbe azonban mindent bele lehet magyarázni (pl. ezen a címen tagadták meg hosszú időn keresztül a Szovjetunióban kötött házasság érvényének elismerését), tehát ez a szabályozás sem megnyugtató.

A fent idézett példákból az következik, hogy a szocialista nemzetközi magánjogi törvényben a közrend fogalmát az állam politikai és társadalmi rendjéhez, mint jogvédte érdekhez kell fűzni. Más kérdés, hol kerül majd ez a záradék felhívásra a magyar jogalkalmazó részéről, milyen lesz érvényesülése? A szocialista országok egymás közötti kapcsolatában a közrendi záradék gyakorlati alkalmazást nem nyer, mégha egyik-másik államközi egyezményben van is erre utalás. Két vagy több — inkább alakjában, mint tartalmában — különböző szocialista jogszabály összeütközése esetén nem jön létre olyan hatás, mely a másik ország jogi rendjét, alkotmányát stb. fenyegetné. Lunz ennek folytán jut el arra a következtetésre, nem is állhat elő olyan helyzet, amikor valamely szocialista ország jogát a Szovjetunióban a közrendi záradékra hivatkozással nem alkalmaznák.[28]

Nem ez a helyzet a tőkés országok kapcsolatában. Ezek az országok írott jogszabály hiányában is többször hívják fel a közrendi záradékot. A nemzetközi kapcsolatok jelenlegi alakulása, az egyre szélesebb mérvű összeköttetés gazdasági, kereskedelmi, kulturális stb. síkon ezekkel az országokkal erre többször nyújthat alapot, az ottani bíróságoknak. A magyar jogi felfogás már eddig is azt vallotta, a nemzetközi eljárási jog nem tűrheti meg az olyan idegen jog alkalmazását, mely a belső közrendbe ütközik.

A közrendi záradék alkalmazásának kihatásait illetően a legérdekesebb a vita eldöntésének mikéntje, ha a bíró a közrendre utalással a szóbajövő idegen jog érvényesülésének zsilipjét elzárja. A megoldás ilyenkor az lehet, hogy ugyanannál a jogrendszernél maradva annak más, kevésbé discriminativ szabályához fordulunk, tehát megmaradunk a kolliziós norma által jelzett abban a körben, hogy az idegen jog mégis érvényesüljön, vagy visszatérünk a lex fori-hoz, tehát mellőzzük a nemzetközi magánjog felhívását.

Ludwiczak erről azt vallja,[29] nem lehet a külföldi jogra egyénileg alakított elképzelést rákényszeríteni. Egy bizonyos tényállást valamely adott jogrendszer szerint csak egyféleképp-

[24] „Zásada společenského a státního zřízeni ČSR a jejiho pravniho radu..." id. törvény 36. §. „skutki spreczne z podstawowymi zasadami porządku prawnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowey. (id. törvény 6. o.)

[25] R. H. Graveson: The Conflict of Laws London, 1955 385 old. „an indefinite concept"-nek nevezi a közrendet.

[26] Szászy i. m. (16) jegyz. 141 old.

[27] G. C. Chesihire: Private International Law. Oxford, 1957. 133 old.

[28] L. A. Lunz: Internationales Privatrecht Berlin, 1962. 220. old.

[29] W. Ludwiczak: A közrendi záradék a nemzetközi magánjogban. Państwo i Prawo. 1962. 946 old.

pen lehet eldönteni. Ha több lehetőség forog fenn, csak egy helyes, a többi látszólagos. Szerző szerint tehát az idegen jog alkalmazásának elvetése esetén nem szabad „kiskaput" hagyni. Vallindas csak „ultimum remedium"-ként ajánlja a lex fori felhívását a közrendi záradék érvényesítése esetén,[30] Sosniak ebben a kérdésben eltér a szocialista szerzők eddig egységes véleményétől[31] és lehetségesnek véli a közrendi záradék alkalmazása esetén más külföldi rendszerbe tartozó szabály figyelembevételét azzal, hogy nem kell azonnal visszanyúlni a lex forihoz. A lex fori ilyen esetben szükségképpeni felhívása benne van a magyar tervezetben.

Úgy néz ki, leküzdhetetlen nehézséggel járna a mellőzött norma helyett a tapogatódzás az idegen jogrendszer valamely egyéb szabálya után. Nehezen képzelhető, hogy a bíró a számára idegen térben a külföldi corpus jurisban valamely megfelelőbb, de az általa tiszteletben tartott alapelveket nem sértő rendelkezést volna képes találni. Ezért azt a megoldását gyakorlati szempontból helyesnek kell mondanunk, hogy ilyenkor a mellőzött jog helyébe a lex fori lép.

Arra gondolni kell, hogy a közrendi záradék érvényesítése alapjában véve nem jelenti az idegen jog általános érvényű kiiktatását, hanem csupán azt, hogy *ezt* a szabályt *erre* az esetre nem szabad és nem lehet alkalmazni. Ami a várható kihatásokat, a veszélyes és nem kívánatos helyzetet illeti, jogösszehasonlítással meg kell kísérelni a helyes megoldás megkeresését.

A szocialista felfogás a közrendi záradékot védelmi jellegűnek tekinti. Különféle jogrendszerek egybevetésével látni óhajtja az alkalmazás mikéntjét és meg kívánja találni az elhárítás módozatait. A hangsúly mindig azon van, miként és milyen érdekekből kerül sor valamely országban a közrendi záradék felhívására? A közrendi záradék alkalmazása végül is mindig *eseti* kérdés, mely abban a konkrét jogvitában jut szóhoz, ezért annak kiterjesztő általános értelmezést nem helyes és nem szabad adni.

IV. Szerződésen kívüli kárfelelősség

A nem szerződésből fakadó kötelmekkel kapcsolatban a nemzetközi magánjogban érvényesülő klasszikus szabály a cselekmény elkövetésének helyéhez fűződő jog figyelembevételét írja elő. Ez az elv számos vonatkozásban törést szenvedett és ma már nem mondható uralkodónak.

A tiltott cselekményből fakadó kötelmek gyakorlati jelentősége ugyan kisebb, mint az ügyleti jogban előadódó szerződésszegéseké, a szabályozás ugyanakkor eltérő és eredeti. Az elkövetés országának helye szerinti kapcsolóelvet számos jogrendszer átveszi, így a csehszlovák nemzetközi magánjogi törvény 15. § azzal, hogy lehetővé teszi az eredmény bekövetkezte helye jogának alkalmazását is. A lengyel törvény 31. c. úgyszintén az elkövetés helyének jogából indul ki, de az érintett felek saját hazai jogára utal abban az esetben, ha azonos állam polgárai és ott van a lakóhelyük. Ugyanezen elvek szerint döntik el a korlátoltan cselekvőképes személy kárfelelősségét. A görög, olasz, egyiptomi és brazil Ptk. hasonlóan az elkövetés helyének jogához igazítja a felelősséget. Tételes szabályozás hiányában az osztrák, svájci és skandináv gyakorlat hasonló úton jár. Felbukkan Ny-i törvénytervezetekben: így a francia Javaslat 75. § és a Benelux egységes nemzetközi magánjogi törvény 18. §-ban.

Számos nemzetközi magánjogi rendszer — és mint láttuk, idetartoznak a szocialista országok — ezt az elvet csak korlátozottan engedi érvényre jutni. Így megkívánják azt, hogy az elkövetett cselekmény a saját belső jogrendszer szerint is legyen jogellenes és hogy a nyújtandó kártérítés jogalapját az illető jogrendszer ismerje. A szocialista országokban ilyen pl. a nem anyagi kárért való térítés lehetősége, az ún. fájdalomdíj stb.

Ezekben az esetekben ugyanis a lex fori csaknem hasonló (ha nem nagyobb) szerepet játszik, mint az elkövetés helyének joga. A magyar nemzetközi magánjogi irodalom[32] azon a nézeten van, hogy a cselekménynek a hazai jog szempontjából is jogellenesnek kell lennie. E szerint külföldön is érvényes a Ptk-nak a kötelező kárenyhítésről szóló szabálya, ennek mint a szocialista együttélés alapelvének közrendi jellege van.

A korlátozást indokolttá teszi az, hogy sok esetben a káros cselekmény vagy mulasztás és annak következményei nincsenek szoros összefüggésben az elkövetés helyével. Ilyen pl. az alkalmilag (társas utazás, szolgálati út) külföldön tartózkodó saját állampolgárok egymás közötti károkozása. Ez a régebben klasszikusnak számító kapcsolóelv hatókörében tehát összeszűkül.

A lényeg az, hogy a másodrendű, eseti tényezőknek nem lehet döntő jelentőségük, ezért az alkalomszerű külföldi tartózkodáshoz nem szabad lényeges következményeket, távolabbi joghatásokat fűzni.

Sokszor nem is könnyű az elkövetés helye jogának megállapítása; a fejlődő modern technika, a sajtó, rádió, televízió útján végbemenő szerzői jogbitorlás vagy szédelgő feldicsérés pl. nagy gondot jelenthet abból a szempontból, mit kell az elkövetés helyének tekinteni. A károsító cselekményt ilyenkor egy országban követik el, de a károkozó tényezők több államban mutatkozhatnak meg. Elméletileg ilyenkor

[30] P. G. Vallindas: Die Vorbehaltsklausel des Ordre Public. Rabels Z., 1953. 1. old.

[31] i. m. (23) jegyz. X. fejezet.

[32] Réczei i. m. (15) jegyz. 342 old.

vagylagosan tekintetbe vehető volna vagy az elkövetés helye szerinti jog, vagy a károkozás helyének joga. A régi elmélet a cselekvés helyét vette figyelembe (l'acte générateur du fait) főleg a vétkes cselekményt tartva szem előtt. Az újabb felfogása a kár beállta helyét minősíti fontosnak,[33] ezen az úton jár az amerikai irodalom is, kiemelve az utolsó cselekmény helyének fontosságát (Restatement 377. §). Cook és Ehrenzweig, a joganyagösszeállítás heves ellenzői ezt a nézetet élesen támadják és azt vallják, hogy a gondolat csak olyan tényállásra alkalmazható, ahol a tevőleges magatartásának nincs szerepe (tárgyi felelősség).

A károsultra kedvezőbb jog szerinti gyakorlatra való áttérés némely országban a 30-as évektől figyelhető meg, ezzel a rugalmasabb szabályozás eszméje került előtérbe.

A magyar Tervezet 64. § a cselekményegység elvi alapján áll és magáévá teszi a károsultra kedvezőbb jog gondolatát. A 67. § megkívánja azt, hogy a cselekmény a magyar jog szempontjából is legyen jogellenes, ami azonos a szovjet jog ismert nézetével és azt is kimondja, hogy csak olyan kárkövetkezmény szabható ki, amelyet a magyar jog ismer. Ebből a nem anyagi kárért való felelősség és fájdalomdíjhoz hasonló térítések gondolata látszik kicsendülni. A vízi és légi járműveken a droit de pavillon az irányadó. Kellemetlen meglepetés fogja esetleg ilyen alapon azt a magyar légiutast érni, aki mondjuk az Air France gépen cigarettára gyújtva szomszédja arcán észrevétlenül tartós bőrsérülést okoz és az illető e miatt elesik egy időre a lehetőségtől, hogy mint hivatásos művész a Trocadero színpadán fellépjen.

Az idegen jog felhívása során a kártérítés mértéke a külföldi jogrendhez fog igazodni, ez pedig a mondott tényállást véve alapul sokszorosa lehet annak, amit a magyar bíró különben megállapítana. Nyilván célszerű lenne a károkozó magyar honos felelősségének mértékét a Ptk. keretei közé szorítani.

Arra az életviszonyok ma talán még nem érettek meg, hogy a nem szerződésből fakadó kártérítés kötelezettség esetén a felelősséget a modern jogi és gazdasági élet Golden Gate-jával lehetne áthidalni, nevezetesen a károsultaknak a biztosító útján történő kielégítésével. Az egyéni, vagy társadalmi tulajdonban álló eszközökön bonyolított modern közlekedésben, de másutt is ennek növekvő a jelentősége, de mégsem nyújt kizárólagos írt.

Meg kell ezért tartani azt a szabályt, hogy az eredmény bekövetkezte helyének joga érvényesüljön, ha a károsultra ez kedvezőbb. A közlekedési esetektől és sérelmektől elszakadva gondolni kell arra, hogy e törvénymű időszerűségét az új gazdaságirányítási módszerek bevezetése adja meg nálunk. Ide tartozik a gazdasági verseny bizonyos mérvű kibontakozása hazai vállalataink egymás közötti kapcsolatában és a külfölddel. A gazdasági verseny keretében felmerülő visszaélések, a tisztességtelen verseny, súlyos károkat okozhatnak a gazdálkodó vállalatoknak és az egész népgazdaságnak. A versenyt nem egyszerű eszközökkel folytatják, annak kihatásai sokszor szövevényesek.

Az egyént érintő személyi és vagyoni sérüléseknél, de az üzleti életben elszenvedett vagyoni és érdekcsorbáknál is számot kell vetni azzal a ténnyel, hogy lényeges különbségek vannak az egyes országok kárfelelősségi rendszerében, a kártérítés körében és mértékében. A károsultra kedvezőbb jog szabályaira utalás ezeknek az eseteknek a mesgyéjén mindenképpen helyes és indokolt. Ennek a szankcióknak megvan azonban a fonákja.

Tisztességtelen verseny felmerültekor, ha a tényállás beigazolódik, az alperes magyar vállalatot a bírónak marasztalnia kell. Ha a cselekményt itthon követte el a magyar jog alapján, ha azonban a kár a felperes külföldi számára külföldön következett be, üzleti presztizse ott szenvedett csorbát és számára az angol, vagy amerikai jog lényegesen nagyobb kárt ismer el összegszerűleg, ezeket a rendelkezéseket fogják az ítélet meghozatalánál alapul venni. Ellensúlyozható elvileg ez az eset azzal, amikor a magyar vállalat külföldi piaci érdekei partnerének a versenyszabályokba ütköző magatartása miatt kerülnek veszélybe, illetve kell hátrányos következményeket elviselnie.

A gazdasági verseny vonatkozásaihoz kell még hozzáfűzni azt, hogy e téren fejletlen és szétesö joganyaggal rendelkezünk ez idő szerint. A vonatkozó hazai szabályok korszerűsítésére a GB már évekkel ezelőtt elvi iránymutatást adott a 43/1967—13. sz. határozatával. Az időközben kibontakozott vita során olyan nézet alakult ki, mely pillanatnyilag nem látja a jogi szabályozást e téren indokoltnak, tehát annak elhúzódásával lehet számolni. A tisztességtelen verseny nemzetközi magánjogi vonatkozásainak a szocialista országokban van már irodalma,[34] nálunk az érdeklődést erre a területre ki kellene terjeszteni.

Az anyagot érintő speciális szabályok hiányában így irányadók maradnak az általános rendelkezések. A verseny kibontakozását és a jelentkező, orvoslást igénylő jogeseteket ma még nem lehet pontosan ismerni. Külkereskedelmünk rohamosan fejlődő piaci terjeszkedése mellett azonban aligha kétséges, hogy ezek az esetek a jövőben nagyobb számmal merülhetnek fel, tehát a védekezésnek is hatékonynak kell lennie.

Egyelőre örvendetesnek kell venni azt, hogy a Tervezet a lex loci delicti commisi merevsé-

[33] H. Batiffol: Aspects philosophiques du droit international privé, Paris, 1956. 239 old.

[34] R. Bystrický: Nekála soutež z hlediška československého mezinarodniho práva soukromého. Časopis pro Mezinárodni Právo 1969/3. 230. old.

gén túlteszi magát és keresi az előnyösebb megoldást. A kolliziós norma szabályozása mögött itt nagy horderejű érdekek húzódnak meg. A tapasztalat fogja csak megválaszolni tudni azt a kérdést, hogy az állampolgárok egymás közötti kapcsolatában és a nagy vagyoni érdekeltségek (vállalat, biztosító intézet) összeütközésénél ugyanazok a szabályok egyformán helyes megoldásra tudnak-e vezetni, vagy az érdekarányok eltolódása további finomítást igényel-e?

Tíz évvel ezelőtt szinte szemünk előtt folyt a két északi baráti országban a nemzetközi magánjog szabályainak, a kollíziós normáknak a törvénybeiktatása a miénknél valamivel kedvezőbb előjelek mellett. Mind Csehszlovákiában, mind Lengyelországban már rendelkeztek e téren tapasztalatokkal a hatályban volt, előző időből származó nemzetközi magánjogi törvények révén.

Az előmunkálatok nálunk a felszabadulás utáni években nyomban megindultak és ennek eredményeként látott napvilágot az 1947. évi magyar Tervezet, melyet külföldön azóta is sokat idéznek. A mostani Tervezet természetszerűleg tükrözi az elmúlt negyedszázad változásait, e tudományág fejlődését általában és kivált azokat a társadalmi és forrásban levő gazdasági életviszonyokat, amelyek hazánkat 1968 óta áthatják. Ez a szempont jelenti azt, hogy a Tervezet mielőbbi törvényerőre emelkedése különösen időszerű.

Megítélésünk szerint ezt a joganyagot — amint a többi szocialista országban történt — nálunk is legmagasabb szintű jogforrás, tehát törvény alakjában kellene életbeléptetni és ezzel nem volna szabad késlekedni abból a megfontolásból, hogy gazdasági mechanizmusunk és főként külkereskedelmi kapcsolataink további fejlődése, az elmélyült külkereskedelmi kapcsolatokból következően ma még teljesen át nem tekinthető problémákat vet fel, ami a folyamatot nem teszi lezárttá.

A több tet meglevő és még létrejövő közös magyar és külföldi érdekeltségű vállalat, az ennél is nagyobb számú két-, vagy többoldalú kooperációs szerződések, az igen gyakori műszaki tapasztalatcsere, know how vétele stb. újszerű helyzet elé állítja hazai vállalatainkat, azok gazdasági és jogi szakembereit. Példaként hozhatók fel a közelmúlt tapasztalatai alapján a fizetésképtelenségi jog és a csődeljárás a kollíziós szabályok tükrében, vagy a verseny-, illetve védjegyjog szabályainak elvétése és az abból fakadó kollíziós jogi szövevényes helyzetek.

A Tervezetet törvénnyé kell tenni, akkor is, ha az nem nyújt még kimerítő szabályozást és megoldásai nem lesznek mindenben kiforrottak, de hatékony segítséget képesek biztosítani külföldi kapcsolataink további kialakításánál.

Karlócai János

A gyermekkel való érintkezés (láthatás) mint szülői alanyi jog[1]

I.

Az érintkezési, vagy más szakkifejezéssel láthatási jogot az 1952. évi IV. törvény (a továbbiakban: Csjt.) ekként fogalmazza meg: A szülőnek gyermekével érintkezni akkor is joga van, ha szülői felügyeleti joga megszűnt, illetve szünetel. Az érintkezés módját vita esetében a gyámhatóság állapítja meg. A gyámhatóság az érintkezés jogát a gyermek érdekében korlátozhatja, sőt el is vonhatja. Az 1952. évi 23. sz. tvr. 14. §-a szerint pedig a szülői felügyelet megszűnése, illetve szünetelése esetén a szülő és a gyermek érintkezésének módját a felek bírói egyezségben is szabályozhatják.

Tanulmányunk tárgya a szülő és a gyermek érintkezésének elvi alapjai, közelebbről az, hogy hogyan függ össze az érintkezési jog a Csjt. preambulumszerű, mégis normatív erejű 1. §-ával. Az elvi alapokat a Legfelsőbb Bíróság XXI. számú polgári elvi döntése[2] több tekintetben összegezi ugyan, mégis szükségesnek véljük az érintkezési jog részletesebb kifejtését, már csak azért is, hogy ismételten ráirányítsuk a figyelmet sokrétű problematikájára.[3] A Legfelsőbb Bíróság — az immár tíz éve hatályos — XXI. számú polgári elvi döntésében az érintkezési jog elveit a gyermekelhelyezéssel összefüggésben, mintegy annak következményeként tárgyalja (noha a láthatási *vita* eldöntése nem tartozik a bíróság hatáskörébe), ezzel is kifejezésre juttatva a gyermekelhelyezés és az érintkezési jog korrelációját. Indokolt tehát, ha erre a szempontra az alábbiakban különös figyelmet fordítunk.

A Csjt. 1. §-a összegezi az Alkotmány 50—52. §-ainak családjogi vonatkozású alaptételeit: a nő és a férfi egyenjogúságát a házasságban és a családban, a házasság és a család védelmét,

[1] Budapest főváros nevelési tanácsadóinak ankétján a Magyar Tudományos Akadémián 1971. október 8-án elhangzott előadás alapján. A témának a nevelési tanácsadókkal összefüggő vonatkozásaira visszatérünk.

az ifjúság fejlődésének, nevelésének, érdekvédelmének biztosítását.[4] E szerint tehát a Csjt. az Alkotmányban rögzített egyes alapelveket és célokat valósítja meg a családjog területén, a szocialista társadalmi rendnek és erkölcsi felfogásnak megfelelően. Ezért természetesen az érintkezési jog is a Csjt. céljaival, a rendelkezéseiből felismerhető — magában a törvényben azonban nem összegezett — alapelvekkel áll összhangban és ez az oka annak, hogy az érintkezési jogot, mint a családjog egyik jogintézményét, a családjogi jogágazat — érintkezésre vonatkoztatható — szabályai alapján, az alapelvekkel összefüggésben kell vizsgálnunk. Az érintkezési jogot a Csjt. a családról szóló — második — fejezet utolsó paragrafusában szabályozza, amikor már az e jogba beolvadó valamennyi fogalom és tényező sorban ismertté válik. Így az azonos elvek, valamint a Csjt. alapján a jogi szabályozás együttesében a törvényhozó szándékának megfelelően bonthatók ki az érintkezési jog ama alapelvei és normái, amelyekre a részletes szabályozás — a 6/1969. (VIII. 30.) MM sz. rendelet (a továbbiakban: Gyer.) V. fejezete —, az értelmezés és a jogalkalmazás épül. Ezek határozzák meg az állampolgároknak, elsősorban az érintkezés realizálásában résztvevő szülőknek, esetleg más személyeknek jogait és kötelességeit, tevékenységük tartalmát, az önkéntes vagy a gyámhatóság által szabályozott, illetve bírói egyezségbe foglalt jogkövetés célját. *Mindazoknak, akik az érintkezési jog terén jogviszonyban állnak egymással, továbbá a jogalkalmazóknak a joggyakorlatban figyelembe kell venniök, hogy az érintkezési jog, annak jogpolitikai célja az Alkotmányban és a Csjt.-ben, e magasrendű jogforrásokban gyökerező, általánosan érvényes családjogi céloknak felel meg,* jelentős számú kiskorú gyermek érdekét, esetenként védelmét is biztosítja a szülő és a gyermek szempontjából alapvetően fontos kérdések megoldása révén.

II.

A társadalomban — írja Nizsalovszky Endre — a család rendjére nézve uralkodóvá váló nézetek, ha azokat a jogalkotó magáévá teszi, a családjog alapelveivé válnak... Alapelvek alatt a családjog vonatkozásában azokat az általános tételekké vált általános társadalmi nézeteket kell értenünk, amelyek a család rendjének valamely alapvető, tehát olyan kérdésére vonatkoznak, amelyek a család egész rendjére jellemző hatásúak és a szabályozás szélesebb körére hatnak elhatározó erővel.[5] Kérdésünk tehát: mely családjogi alapelvek koordinálhatók az érintkezési joggal és hogyan érvényesülhetnek ezek, amikor a házasság felbomlott, vagy a szülők külön élnek. Abból indulnak ki ugyanis, hogy az alapelveknek a jogi szabályozás struktúrájában akkor is jellemzőknek kell maradniuk, amikor a szülők nem együtt nevelik fel gyermeküket.

1. Az egyik fontos szocialista családjogi alapelv *a férfi és a nő teljes egyenjogúsága a házasságból és a rokonságból keletkező személyi és vagyoni jogaik terén.*[6] Bacsó Jenő rámutat, hogy a férfi és a nő egyenjogúsága — többek között — a szülői felügyelet együttes gyakorlásában (Csjt. 72. §), a gyermek vagyonának kezelésében való egyenlőségben (Csjt. 78. §), a szülők törvényes képviseleti jogában (Csjt. 85. §) nyilvánul meg. Külön kiemelendőnek tartjuk, hogy a szülők a szülői felügyelet körében a Csjt. 75. §-ának (1) bekezdésében körvonalazott szülői gondviselést is egyenjogúan és együttesen gyakorolják a családban. Véleményünk szerint az egyenjogúság elve abban is kifejezésre jut, hogy a bíróság bármelyik szülőnél elhelyezheti a gyermeket, noha — életkori sajátosságai miatt — a kisgyermek általában az anyához kerül.

Nizsalovszky Endre a nők hátrányos helyzetének megszüntetését olyan lényeges alapelvnek tekinti, hogy e kérdésnek külön fejezetet szentel a család jogi rendjének alapjaival foglalkozó művében.[7] Az egyenjogúság érvényesülésének elvét pedig szélesebb alapon határozza meg mint a többi szerző. E szerint valamennyi szocialista családjogban egyformán jelentkező alapelv: a nők és a házasságon kívül született gyermekek minden hátrányos megkülönböztetésének megszüntetése, vagyis a férj és a feleség, a közös gyermek irányában az apa és az anya, továbbá a házasságból és a nem házasságból született gyermek teljes egyenjogúsága.[8] Az egyenjogúság elvének ebből a megfogalmazásából már közelebbről kitűnik az egyenjogúság a közös gyermekkel szemben, akár házasságból, akár házasságon kívül született, akár együtt, akár külön élnek a szülők.

---

[2] A Legfelsőbb Bíróság XXI. sz. polgári elvi döntése. B. H. 1961. 3. sz. Teljes terjedelmében közli Csiky Ottó—Simor Antal: A családjogi tartási kötelezettség, gyermekelhelyezés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1962. 234—246. old.

[3] A szülőnek a gyermekkel való érintkezése és annak néhány problémája c. tanulmányunkban (Jogtudományi Közlöny 1968. 244—252. old.) a témát más oldalról közelítettük meg.

[4] A házasságról, a családról és a gyámságról szóló törvénynek az a célja, hogy az Alkotmány 50—52. §-ai alapján, népi demokráciánk társadalmi rendjének és a szocialista erkölcsi felfogásnak megfelelően szabályozza és védje a házasság és a család intézményét, biztosítsa a házasságban és a családi életben a nők egyenjogúságát, a gyermekek érdekeinek védelmét és előmozdítsa az ifjúság fejlődését és nevelését. (Csjt. 1. §-a.)

[5] Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 92. old.

[6] Bacsó Jenő—Rády Géza—Szigligeti Viktor: A családjogi törvény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1955. 8. old. Ugyanebben az értelemben Pap Tibor: A házasság intézménye a népi demokratikus jogban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1959. 55—57. és 61. old.

[7] Nizsalovszky Endre: i. m. 111—140. old.

[8] Nizsalovszky Endre: i. m. 96. old.

A jogelmélet azonban alig foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy hogyan valósulhat meg az apa és az anya szülői egyenjogúsága a házasság megszűnése után, vagy a szülők különélése esetén, és milyen értelemben beszélhetünk ilyenkor a szülők egyenjogúságáról. Pedig ez, az elméletben és a gyakorlatban is fontos kérdés éppen az érintkezési joggal kapcsolatos vitákban vetődik fel, amikor a birtokon belül levő szülő tagadja, hogy közte és a másik szülő között egyenjogúság lenne. E kérdésre a következőket válaszoljuk:

Ha a szülők együtt élnek a családban, a teljes egyenjogúság elve a közös gyermek irányában abban jut kifejezésre, hogy a Csjt. 72. §-a értelmében a szülők együttesen gyakorolják a szülői felügyeletet. Amikor a bíróság a gyermeket az egyik szülőnél helyezi el, egyedül ezt a szülőt illeti meg a szülői felügyeleti jog, a másik szülő felügyeleti joga szünetel. A szülők különélése esetén, ha nincs elhelyezési ítélet, általában az a szülő gyakorolja a szülői felügyeleti jogot, akinek gondviselésében él a gyermek, a másik szülő felügyeleti joga ilyenkor is szünetel. Kétségtelen tehát, hogy a szülői felügyelet körében a szülői felügyeletre jogosult szülő jogi pozíciója a teljes, hiszen egyedül őt illetik meg azok a jogok, amelyeket a családban együtt élő szülők együttesen gyakorolnak. A házasság felbontása, vagy a szülők különélése esetén azonban a két egyenjogú szülőt egyenlően megillető jog az egyik szülő kezében összpontosul, s e tekintetben az egyenjogúság elve nem vihető keresztül. Ezt az elvi nehézséget e sajátos helyzetben — a következők figyelembevételével — az elmélet és maga a jogalkotó hidalja át.

a) A közös gyermek tekintetében jogilag biztosított, a szocialista társadalom elvein alapuló teljes egyenjogúság természeti viszonyon, a gyermeknek a szülőktől való származásán is alapul. Ezért a szülő—gyermeki viszony — a gyermek irányában — alanyi egyenjogúságot teremt a szülők között, és ezt a szocialista családjogok a jogi szabályozásban érvényre is juttatják. Más szóval: a szocialista családjogban a szülők közötti egyenjogúság magában foglalja a gyermeknek tőlük való származásán, mint természeti viszonyon alapuló alanyi egyenjogúságot. A származás tényéből fakadó alanyi egyenjogúságot nem fedik el például a házasságon kívüli származáson, vagy a vagyoni viszonyokon alapuló társadalmi nézetek és jogi normák sem.

A szülőknek a gyermek felnevelésével kapcsolatos közös feladata és felelőssége tehát nemcsak a jogi normákból fakad, hanem a leszármazott irányában fennálló alanyi jogukból és erkölcsi felelősségükből is. Ez a felelősség akkor sem változik, ha a szülők házassága felbomlik, a szülők külön élnek, vagy nem is éltek házasságban. Osztatlanul kötelezi mindkét szülőt akkor is, amikor a szülői felügyelet tekintetében az egyiket több, a másikat pedig kevesebb jog illeti meg.

A szülői mivoltból folyó alanyi jogosultság biztosítja például a szülőnek a gyermekkel kapcsolatos, és jogszabályba[9] is foglalt jogát, hogy gyermekelhelyezési pert indíthat, amikor a szülői felügyeleti joga szünetel, azaz megkísérelheti, hogy a gyermeknek nála történő elhelyezése révén a szülői felügyeleti jog őt illesse meg. A Legfelsőbb Bíróság elnökségi tanácsa adott esetben állami gondozott kiskorú gyermekelhelyezési perével kapcsolatban rámutatott, hogy a szülő perindítási jogát nem zárja ki a szülői felügyelet szünetelése, és a gyermeknek az intézeti gyám által történő képviselete. A szülőnek az a joga ugyanis, hogy a gyermeknek nála való elhelyezését per útján is szorgalmazza, nem a szülői képviseleti jogkörből, hanem a szülő és a gyermek közötti viszonyból, *a szülő alanyi jogából fakad.*[10] A szülő alanyi jogosultságát fejezi ki a Legfelsőbb Bíróság a XXI. számú polgári elvi döntésében, amikor a szülői mivoltra utal: „A házastársak — bármennyire sajnálatos is — szembekerülhetnek egymással, megszakíthatják együttélésüket, sőt a házassági kötelékük felbontását is szorgalmazhatják, *szülői mivoltukat azonban nem veszíthetik el, a gyermek továbbra is gyermekük marad.*"[11] A szülők alanyi jogosultságának érvényesülése akkor a legkifejezettebb, ha vita nélkül megegyeznek abban, hogy melyiküknél legyen a gyermek, s ha jónak látják, megegyezésüket önként meg is változtathatják, ami egyben a szülői felügyeleti jog megváltozásával is jár, ipso iure, bírósági döntés nélkül.[12] Ugyanígy: ha vita nélkül megegyeznek a láthatás kérdésében — bármilyen hosszú időtartamú is a láthatás —, megegyezésükbe az állam nem szól bele.

A szülő alanyi jogából, illetve arra visszavezethetően következik az is, hogy a Csjt. 48. §-a szerint — az állami gondozott kiskorú kivételével — a gyámhatóság nem engedélyezheti a kiskorú örökbefogadását, ha az a szülő, akinek a szülői felügyeleti joga szünetel, nem járul hozzá. Ez is arra mutat, hogy a gyermekért való közös felelősség nemcsak a szülő jogi pozíciójából, hanem szülői mivoltából is fakad.

A szülői egyenjogúság tehát legmélyebben a gyermeknek a szülőktől való származásán alapul, és arra kötelezi a szülőket, hogy közös gyermekük érdekében akkor is együtt működjenek, ha a szülői felügyelettel kapcsolatos jogaik lé-

[9] Ld. bővebben: A családjogi törvény magyarázata. Szerk. Bacsó Jenő—Szigligeti Viktor. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp., 1971. 924—925. old.

[10] Legfelsőbb Bíróság P. törv. eln. 20 399/1964. sz. határozata. B. H. 1964.

[11] A Legfelsőbb Bíróság XXI. sz. polgári elvi döntéséből.

[12] A társadalom feltételezi, hogy a közös gyermek elhelyezésének és további nevelésének a kérdését házaséletük felbomlása esetén is általában maguk a szülők tudják a legmegfelelőbben elrendezni. Ennek megfelelően a Csjt. 76. §-ának (1) bekezdése a gyermek elhelyezését elsősorban a szülőkre bízza. (A Legfelsőbb Bíróság XXI. sz. polgári elvi döntéséből.)

nyegesen eltérnek egymástól, más szóval: e jogra való tekintet nélkül.

ba) A teljes egyenjogúság elvének a jogi szabályozásban elkerülhetetlen áttörését a jogalkotó akként ellensúlyozza, hogy a gyermek ügyeiben előírja a szülők együttműködését házasságuk felbontása, vagy különélésük esetére is. Az e téren megállapított szülői jogosultság és kötelezettség ugyancsak az apának és az anyának a gyermekkel kapcsolatos alanyi egyenjogúsága elvét érvényesíti. A Művelődésügyi Minisztérium a Gyer. láthatásra vonatkozó egyes rendelkezéseinek értelmezése tárgyában kiadott 39 150/1971. VII. sz. iránymutatásában kifejtette, hogy a láthatásra jogosult szülőnek *a Gyer. alapján alanyi jogosultsága van* a láthatás időtartamának maximumára, illetve a láthatás szabályozásakor igényelheti alanyi jogainak teljes érvényesítését.[13] Az érintkezési jognak az a célja, hogy a szülői felügyeletet nem gyakorló szülő is kapcsolatot tarthasson gyermekével és ezáltal ő is részt vehessen gyermeke testi, szellemi, érzelmi és erkölcsi fejlődésének elősegítésében. Ez a kapcsolattartás pedig — szükség esetén — hatósági szabályozással is biztosítható, amikor a gyámhatóság állami felhatalmazás alapján rendezi a szülőknek az érintkezési joggal kapcsolatos vitáját. Az érintkezési jog megfelelő megvalósulása azonban csak a szülők együttműködésével lehetséges.

Az érintkezési jog a szülői felügyelet körébe tartozó lényeges kérdéseket érint, így például a gondviselést. Amikor az érintkezésre jogosult szülő magához veszi gyermekét, ő a kiskorú tényleges gondviselője. Az érintkezés lehetővé teszi azt is, hogy a felügyeleti joggal nem rendelkező szülő figyelemmel kísérhesse a szülői felügyeletet gyakorló szülő gondviselői, és a szülői felügyelet körébe tartozó egyéb tevékenységét. Az egyik szülőt megillető szülői felügyelet tehát nem korlátlan. A szülői felügyeletet gyakorló szülő nem kapcsolhatja ki a másik szülőt a gondviselésből, a gyermek nevelésének, esetleg ügyei intézésének egyéb módon történő segítéséből. A segítségnyújtást a szülői felügyeleti joggal nem rendelkező szülő is kezdeményezheti és ha a segítés a gyermek érdekében áll, azt nem szabad visszautasítani. A szülői felügyeletet nem gyakorló szülő az érintkezés tapasztalatai alapján — szükség esetén — rászoríthatja a másik szülőt a felügyelet megfelelő ellátására, végső esetben a gyermek nála való elhelyezését vagy állami gondozásba vételét is kezdeményezheti. Az érintkezési jog gyakorlása a felügyeletet gyakorló szülő tevékenységének ellenőrzését is jelenti. A szülői felügyeletet nem gyakorló szülő a megfelelő — mindig a gyermek érdekében álló — módon és eszközzel, esetleg még hatósági út igénybevételével is érvényesítheti a gyermekhez fűződő alanyi jogát, amely a szülői felügyeleti jog alakulásától független.

bb) Az érintkezési jog mellett az érintkezéssel egy paragrafusba foglalt meghallgatási kötelezettség ugyancsak ellensúlyozza a jogi egyenlőségnek a házasság felbomlása, vagy a szülők különélése esetén bekövetkező megszűnését. A Csjt. 93. §-ának (2) bekezdése kimondja, hogy azt a szülőt, akinek felügyeleti joga szünetel, a szülői felügyeletet gyakorló szülő (és a gyámhatóság) a gyermek fontosabb ügyeiben való intézkedés előtt, ha ennek elháríthatatlan akadálya nincs, köteles meghallgatni. Ez azt jelenti, hogy a meghallgatás a szülői felügyeletet gyakorló szülő részére kötelesség, a másik szülő számára pedig jog, s a meghallgatás csak akkor nem kötelező, ha elháríthatatlan akadályba ütközik. A meghallgatási kötelesség, illetve jog nem más, mint a szülői mivoltból folyó alanyi egyenjogúság elismerése és érvényesülése a jogszabály által előírt módon, még akkor is, ha a döntés joga a szülői felügyeletet egyedül gyakorló szülőt illeti meg, és a meghallgatás elmulasztását a Csjt. nem szankcionálja. Mégis, a meghallgatás a szülői felügyeletet gyakorló szülő jogszabályban előírt kötelessége, s ha ezt nem teljesíti, adott esetben a norma megszegésének következménye kétségessé teheti a szülőnek a gyermek nevelésére, esetleg a szülői felügyelet ellátására való alkalmasságát.

Az érintkezési jogot és a meghallgatási kötelezettséget a törvényhozó szoros logikai egységben állította egymás mellé. Egyrészt a meghallgatásra való jog is a szülői felügyeletet nem gyakorló szülő alanyi jogához kapcsolódik, másrészt e jogával az érintkezés lebonyolítása alkalmával rendszeresen élhet, hiszen a szülők ilyenkor kicserélhetik nézeteiket a gyermekkel kapcsolatos ügyekben. A meghallgatási kötelezettségben is benne rejlik a szülői egyenlőség elve és az a szempont, hogy a gyermek fontosabb ügyeit a két szülőnek lehetőleg egyetértésben kell intéznie, akkor is, ha nem élnek együtt, és a szülői felügyelet körébe tartozó kérdésekben adódó vitájuk nem vihető a gyámhatóság elé. *De lege ferenda megfontolásra érdemes kérdés lehet bizonyos esetekben (pl. pályaválasztás) a gyámhatóság hatáskörének megállapítása a vita eldöntésére.*

A Csjt. alapján a Gyer. több rendelkezése előírja a szülői felügyeletet nem gyakorló szü-

[13] A Gyer. alapján a rendszeres láthatás időtartama havonként 36, rendkívüli méltánylást érdemlő esetben 48 óra, három éven aluli gyermek esetében pedig havonként 8 óra lehet. A rendkívüli láthatás időtartamának maximuma évi 1 hónap.

A Művelődési Minisztérium 39 150/1971. VII. sz. iránymutatását közli Rácz István: Jogesetek és jogalkalmazás a gyámügyi gyakorlatban. Fővárosi Tanács VB. Oktatási Főosztályának kiadványa. Budapest, 1971. 55—58. old.

lő meghallgatását a gyámhatósági eljárásban.[14] Ha tehát vannak esetek, amikor a gyámhatóság sem dönthet a szülői felügyeletet nem gyakorló szülő álláspontjának figyelembevétele nélkül, ugyanez vonatkozik a szülői felügyeletet gyakorló szülőre is, különösen a gyermek fontosabb ügyeiben. Tőle is elvárható annyi, mint amennyire a jogszabály a gyámhatóságot a gyermek érdekében kötelezi.

A szülők tehát akkor járnak el helyesen, a gyermek érdekében, ha alanyi egyenjogúságukat maguk tartják fenn, de az egyenjogúság megközelítését a jogi normák is lehetővé teszik.

2. A Csjt. 71. §-a szerint a szülői felügyelet a kiskorú gyermek gondviselésének, vagyona kezelésének, valamint törvényes képviseletének jogát és kötelességét, továbbá a gyámnevezésnek és a gyámságból való kizárásnak jogát foglalja magában.[15] A szülői felügyeletet a gyermek érdekében kell gyakorolni. A Csjt. 72. §-ának (1) bekezdése alapján mindkét szülőnek joga és kötelessége, hogy a szülői felügyeletet a gyermek érdekében gyakorolja. E jogszabályhelyek egybevetéséből az következik, hogy a szülői felügyeletben foglalt jogokat és kötelességeket a szülői felügyeletet egyedül gyakorló szülő köteles a gyermek érdekében gyakorolni, hiszen ilyen esetben ez a szülő a jogszabály címzettje, a másik szülőt a szülői felügyeleti jog semmiben sem érinti, hiszen e joga szünetel. Hogy megfelelő következtetésre jussunk, a Csjt.-nek e rendelkezéseit is az alapelvekkel összhangban kell értelmeznünk.

a) A Csjt. egy másik — az érintkezési joggal összefüggő — alapelve: a szülői jogoknak a gyermek érdekében való gyakorlása.

A szocialista családjogban a gyermekhez fűződő jog azonban mindig kötelességet is jelent. Ha a jogosultságot és kötelezettséget csupán a jogi szabályozás alapján vizsgáljuk, kétségtelen, hogy a szülői felügyeletet egyedül gyakorló szülő több joga több kötelezettséggel, a másik szülő kevesebb joga (érintkezés, meghallgatás) pedig kevesebb kötelezettséggel (gyermektartás, érintkezés) jár. Mégis, felvetődik a kérdés, hogyan hozható összhangba a jog és a kötelezettség különbözősége a szülőknek a gyermek érdekében kifejtendő közös tevékenységében.

Családjogunkban a szülő és a gyermek közötti viszonyt nem a korábbi jogban szabályozott, a másik szülővel csak részben megosztott atyai hatalmon[16] alapuló hatalmi viszonynak tekintjük, hanem a szülők és a felnevelendő gyermek bensőséges viszonyának, amelyet a szülői felügyeleti jog szabályoz. Ezen alapul a gondviselés, a vagyonkezelés, a törvényes képviselet tartalmában, céljában és eszközeiben egyaránt. Amikor a szülők házassága felbomlik, vagy a szülők külön élnek, a természeténél fogva bensőséges családi kapcsolat a szülők között megszűnik ugyan, de nem szűnhet meg a gyermekkel együtt nem élő szülő és gyermek között. Ezért a szülői felügyeleti jogot a gyermek, illetve a másik szülő irányában ilyenkor se lehet hatalmi viszonynak felfogni és akként értelmezni, hogy e joggal a gyermek érdekében kizárólag az egyik szülő élhet. E nézetünket megerősíti az a Nizsalovszky Endre által megfogalmazott családjogi alapelv, hogy a szocialista családjog a szülő és a gyermek közötti viszonyból és általában a családi viszonyokból minden hatalmi jelleget kiküszöböl annak részéről, akit a család körében a jog bizonyos feladatok betöltésére tett hivatottá.[17] A „család körén" ezúttal nemcsak a ténylegesen együtt élő családot értjük, hanem mindazokat, akiket összefűz a családjogi viszony, noha nem élnek együtt.

A szülői jog, ahogyan azt az alapelv megfogalmazza, tágabb értelmű, mint a szülői felügyeleti jog. A szülői jog, azaz a szülőnek a természeti viszonyon alapuló, a gyermekhez kapcsolódó alanyi joga — mint Pap Tibor rámutat — jogviszonyon kívül keletkező abszolút jog,[18] nem azonos a szülői felügyeleti joggal, habár a szocialista társadalmi viszonyok között abban is töretlenül kifejezésre jut. A szülői jogból eredő jogosultság és kötelezettség jogi, természeti és erkölcsi alapon, a társadalmi elvárásnak megfelelően a gyermek érdekében akkor is érvényesíthető, amikor a szülői felügyeleti jog szünetel. Ebből pedig az következik, hogy a szülői felügyeletre jogosult szülő akkor él helyesen több jogával a gyermek érdekében, ha például a kiskorú törvényes képviseletével, és vagyona kezelésével kapcsolatos tevékenységéből nem zárja ki a másik szülőt, hanem engedi érvényesülni ennek szülői jogából eredő törvényes jogait, illetve szülői mivoltán alapuló, a gyermek érdekét

[14] Gyer. 55. §-ának (1) bekezdése (láthatás), 61. §-a (a szülői ház elhagyása), 167. §-a (1) bekezdésének b) pontja (örökbefogadás), 191. §-ának (1) bekezdése (kiskorú házasságkötésének engedélyezése). A Gyer. 18. §-a szerint a gyámhatóság a határozathozatal előtt — a felsorolt eseteken kívül — csak a törvényes képviselőt és a korlátozottan cselekvőképes személyt köteles meghallgatni. Vitathatónak tartjuk — éppen az alanyi egyenjogúság elve alapján —, hogy a gyámhatóság csak „szükség esetén" köteles meghallgatni a szülői felügyeletet nem gyakorló szülőt, például a kiskorú állami gondozásba vétele előtt. Az állami gondozásba vétel is olyan „fontos ügy", hogy — véleményünk szerint — az eljárásban feltétlenül érvényesíteni kell a Csjt. 93. §-ának (2) bekezdését.

[15] A gyámnevezés és a gyámságból való kizárás nem függ össze az érintkezési joggal. Ha a szülői felügyeletet gyakorló szülő meghal, és a másik szülő él, ennek szülői felügyeleti joga ipso iure feléled, ezért helyette gyámnevezésnek helye nincs.

[16] Régi családi jogunkban az atya családfői hatalma, az „atyai hatalom" széles körben hatalommal ruházta fel az apát a gyermek személyi és vagyoni ügyeiben. Még a 10 470/1945. (XI. 6.) M. E. sz. rendelet is csak „szülői hatalomról" rendelkezett. A szülő mintegy „uralkodott" gyermeke sorsa felett.

[17] Nizsalovszky Endre: i. m. 100. old.

[18] Pap Tibor: Az Októberi Forradalom eszméinek hatása a népi demokráciák családi jogának alakulására és a családvédelem. Jogtudományi Közlöny, 1967. 568. old.

szem előtt tartó, jogi és erkölcsi kötelességeit is. Ezt pedig akként valósítja meg, hogy intézkedései előtt meghallgatja a másikat, tanácsát, szükség szerint segítségét is igénybe veszi, hiszen a szülői felügyeletet nem gyakorló szülőnek is mindent meg kell tennie, ami gyermeke érdekében áll. Így nemcsak a jogok érvényesítésében, hanem mindkét szülő kötelességének teljesítésében is megnyilvánulhat a gyermek érdekében álló közös szülői tevékenység, a „hatalmi" jelleg teljes kiküszöbölésével.

b) A Csjt. 75. §-a szerint *a gondviselés joga és kötelessége* azt a tartalmi *követelményt* támasztja a szülőkkel szemben, hogy a gyermeket gondozzák, neveljék, és nevelési tevékenységükkel testi és szellemi fejlődését elősegítsék. A Csjt. e tevékenység *célját* is meghatározza. E szerint a szülőknek arra kell törekedniök, hogy a gyermek egészséges, művelt, erkölcsös, népéhez hű, hazáját szerető, a szocializmus építésében hasznos munkával közreműködő emberré váljék. E cél elérése érdekében a szülőknek joguk és kötelességük mindent megtenni, és tartózkodniok kell mindentől, ami azok elérését akadályozza és megnehezíti. A szülőknek tehát — többek között — példát kell mutatniok, hogy gyermekük ilyen emberré váljék, ahogy azt a társadalom tőlük elvárja.

A szülői jogoknak a gyermek érdekében történő gyakorlása során *a gondviselés terén adódik a legtöbb közös szülői feladat.* A gondviselést a szülőknek — amennyire csak lehet — akkor is egymással együttműködve kell megoldaniok, ha nem bensőséges családi közösségben nevelik fel a gyermeket. Az a kérdés, hogy adott esetben mi tekinthető a gyermek érdekében állónak, kellő élettapasztalattal és akkor dönthető el, ha a szülők ismerik azokat a normákat és célkitűzéseket, amelyek a gyermekkel kapcsolatos gondviselői tennivalóikat meghatározzák. Az érintkezési jognak az is célja, hogy a gyermekétől különélő szülő is jól ismerje a gyermek fejlődését, adottságait, körülményeit, problémáit, és ennek révén a gyermek érdekében cselekedhessen. A gyermeknevelés érdekében álló cselekvés vagy döntés pedig akkor lesz leginkább megalapozott, ha a szülők együtt mérlegelik a lehetőségeket, közös álláspontot alakítanak ki, és ezt közösen is valósítják meg.

A szülői gondviselés két eleme a gyermek gondozása és nevelése; a gondozás a gyermek létfeltételeinek biztosítása, a nevelés pedig az a céltudatos tevékenység, amelynek során a nevelőnek az a feladata, hogy a gyermekben olyan tulajdonságokat fejlesszen ki, amelynek révén a társadalom hasznos felnőtt tagjává válik. Ezért legyen testben egészséges és edzett, bontakozzanak ki szellemi képességei, tanuljon, sokoldalúan művelődjék, formálja erkölcsi arculatát, amely — többek között — az erkölcsi és közösségi normák betartásában, a népéhez való hűségben és a hazaszeretetben nyilvánul meg. A helyes nevelés egyaránt érdeke a gyermeknek és a társadalomnak, ezért a nevelés a család döntően fontos feladata.

A harmonikus családban természetes az összetartozás érzése, az egymásért munkálkodás, a megértés és megbecsülés, a kölcsönös szeretet. Az ilyen légkörben valósulhat meg a gyermekről való optimális gondoskodás.

A család olyan szociális közösség, amelyben a gyermek elsajátítja a helyes magatartást, tudatossá válnak benne az erkölcsi és a közösségi élet, az etikus magatartás szabályai. Felkészül a fizikai erőfeszítésekre. Azokból a gyermekekből viszont, akiknek a család nem adja meg a helyes nevelést, később fegyelmezetlen, esetleg az erkölcsi és a társadalmi normákkal szembehelyezkedő ember válhat. A huzamos időn át negatív hatások alatt álló gyermekben nem alakulhat ki szilárd értékrend. A helytelen nevelés, vagy az egységes nevelés hiánya a gyermek veszélyeztetettségét idézheti elő.[19]

Az elvált szülőknek a gyermek érdekében figyelembe kell venniök, hogy a gyermeknevelés nehéz feladatát különleges körülmények között ugyan, mégis sikeresen kell megoldaniok. Ezért hangsúlyozza a Legfelsőbb Bíróság XXI. számú polgári elvi döntése, hogy az elvált szülők a gyermek tartása, gondozása és nevelése kérdésében egymással egyetértésre törekedjenek.

c) A Csjt. 75. §-a tehát körvonalazza, hogy milyen legyen a helyes nevelés. Olyan, hogy általa a gyermek egészséges és művelt, erkölcsös, népéhez hű és hazáját szerető szocialista emberré váljék. Időnkint — a legkülönfélébb megközelítésben pszichológusok, pedagógusok, jogászok is — felvetik a kérdést, *helyes-e családjogi törvényben megfogalmazni a szülői gondviselés nevelési célját, a gyermek kötelességeit szüleivel szemben, lényegében tehát erkölcsi és etikai direktívákat adni.* Vannak, akik ezt tagadják, feleslegesnek tartják. Úgy vélik, hogy ezeket nem lehet a családjog eszközeivel megvalósítani, és ezért nem is kell normába foglalni.

A részletes válasz meghaladná tanulmányunk célkitűzését,[20] ezért csak az alábbiakra utalunk:

---

[19] A neveléssel kapcsolatos megállapításokat részben Bacsó Jenő: Az örökbefogadás c. monográfiájából (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1968.), részben „Az iskolai gyermekvédelem" c. kéziratunkból (Budapest, 1970.) vettük. E kéziratban foglaltakat a továbbiakban is felhasználtuk.

Az itt elmondottakat a Legfelsőbb Bíróság XXI. sz. polgári elvi döntése így fogalmazza meg:

„A családi környezet légköre, a családi közösség tagjainak világnézete, erkölcsi tulajdonságai, életmódja, egymással és a társadalommal szemben tanúsított magatartása rendszerint döntő hatással vannak a gyermek fejlődésére, egyéniségének kialakulására. A tapasztalat azt mutatja, hogy a családi élet szétzüllése a gyermekek erkölcsi épségét is megtámadja, s őket nemegyszer a züllés útjára taszítja."

[20] Idevonatkozóan néhány kérdést fejteget Vadas György: „Az etika kérdéseiről és tematikájáról" c. tanulmányában. Jogtudományi Közlöny, 1971. 3—4. sz. 184—191. old.

Nincs olyan szocialista családjogi törvény, amely ne fogalmazná meg a család és a társadalom előtt álló — erkölcsi alapokon nyugvó — nevelési célokat, mint a család és a társadalom alapvető feladatát. Az Alkotmány és a Csjt. 1. §-a — mint már érintettük — a legfontosabb családjogi célok közé sorolja a szocialista erkölcsi felfogásnak megfelelő gyermeknevelést, és az ifjúság fejlődésének biztosítását, tehát mindazt, amit a Csjt. 75. §-a e téren irányelvszerűen, etikai célzattal tartalmaz. Az oktatással és a neveléssel kapcsolatos alapvető jogszabály — az 1961. évi III. tv. a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről — lényegében az Alkotmányig és a Csjt.-ig nyúlik vissza, a bennük kitűzött célok valóra váltása érdekében. Az ifjúságról szóló 1971. évi IV. tv. pedig tézisszerűen, részleteiben is kibontja — anélkül, hogy kifejezetten utalna rá — a Csjt. 75. §-ában foglalt szülői feladatokat, egyben az ifjúság jogait és kötelességeit is. A Csjt. 75. §-ának (2) bekezdése a gyermek kötelességévé teszi, hogy tisztelettel viseltessék szülei iránt, engedelmeskedjék nekik, és fáradozásaik eredményességét tőle telhetőleg segítse elő. Ezeket az erkölcsi tartalmú direktívákat az 1971. évi IV. tv. 3. §-a — többek között — így önti formulába: „A Magyar Népköztársaságban minden fiatal kötelessége, hogy szorgalmasan tanuljon, becsületesen dolgozzon, tisztességesen éljen, védelmezze szocialista hazáját, szolgálja a társadalmi haladás és a béke ügyét... Az ifjú nemzedék tekintse példaképének a társadalmi haladásért küzdő felnőtteket, tisztelje szüleit, nevelőit és munkatársait."

A szocialista társadalom fejlődése során elismertté és gyakorlattá vált a gyermeknevelésnek a Csjt. 75. §-ában meghatározott célja. Ennek megvalósításán kell munkálkodnia szülőnek, nevelőnek egyaránt, a felnövekvő nemzedék érdekében. E normákból szülő, nevelő és érettsége arányában a gyermek is — felismerheti azokat az etikai feladatokat, amelyeket neveléssel, cselekvéssel, illetve magatartással kell megvalósítania. A norma pozitív értelemben számol az erkölcsi szabályokkal, megvalósítását szülő és gyermek számára célul tűzi ki.

Az ifjúságról szóló törvény előkészítése során is felvetődött, hogy a több tekintetben deklaratív jellegű jogi norma tartalmazzon-e erkölcsi elveket, mint például a szülő iránti tisztelet. A jogalkotó nem vette figyelembe az ellenvetéseket. Más kérdés, hogy a jogszabály erkölcsi tartalmát hogyan valósítja meg a szülő, illetve a gyermek. Erre már részletesebb választ adhat a pedagógia, egyes esetekben a pszichológia, különösen akkor, ha a kiskorú személyiségkorrekciójához a pszichológia segíthet hozzá.

Nem lehet tehát elvitatni a családjog illetékességét a gyermeknevelés alapvető céljainak megfogalmazásában és az erkölcsi elvek hangsúlyozásában. A jogi normák is összegezik — és összegezniök is kell — az állampolgárokra nézve kötelező erkölcsi elveket,[21] amelyeket a társadalom többsége követ és amelyek előírják, hogy mi a helyes cselekvés, esetenként, hogy mit nem szabad tenni, éppen a gyermek érdeke miatt. Amennyiben ezek a normákba foglalt erkölcsi elvek tértől és időtől függetlenül aprioriszticusak lennének, a társadalom tagjai nem követnék azokat. A családjog az a jogág, amelyben a társadalom meggyőződésének leginkább kifejezésre kell jutnia, hiszen a szankcióval közvetlenül ki nem kényszeríthető egyes normák követésének legfőbb biztosítéka a normák helyességét felismerő önkéntes jogkövetés, a helyes etikai magatartás. A családjogi normák döntően a társadalmi felfogást és igényeket objektiválják, ugyanakkor a jogszabály már a társadalom tagjaihoz vagy szervezeteihez szól, kötelező erejű, meghatározza a helyes cselekvést, annak célját és esetenkint módszereit is.[22] Ebből a szempontból kell tehát megítélni, hogy jog és erkölcs a családjogban nincs egymástól elhatárolva, mert a jogi normák is magukba foglalják a társadalmi nézetekkel egybehangzó erkölcsi elveket.[23]

Ennek a kérdésnek éppen az érintkezési jog kapcsán nagy a jelentősége, mert a gyermekkel való érintkezés nemcsak jogi, hanem a szülői mivolton alapuló — a kötelesség teljesítése szempontjából — erkölcsi kérdés is. Nem lehet erkölcsös az a szülő, aki megfizeti ugyan a tartásdíjat, de nem törődik a gyermekkel, nem él érintkezési jogával, vagy aki az érintkezési joggal bárkinek a hátrányára visszaél, avagy aki az érintkezésre jogosultat komoly indok nélkül elzárja a gyermektől, megakadályozza szülői kötelességének teljesítését, és ezáltal a gyermek fejlődését veszélyezteti.[24]

---

[21] „*Az erkölcs és a jog* jelenségei ill. vizsgálatuk szempontjai — az állami és a közvetlen társadalmi érvényesítés különbségétől ill. az ebből eredő történelmi időrendi eltérésektől eltekintve — *igen rokon kapcsolatban állnak.*" Vadas György: i. m. 188. old.

[22] Külön vizsgálódásra érdemes szempont lenne, hogy a szocialista társadalom fejlődése során a társadalmi tudat hogyan és milyen mértékben befolyásolta a jogalkotást, illetve megfordítva. V. ö. ezzel Nizsalovszky Endre meghatározását a családjog alapelveiről. (93. old.)

[23] „*Az etika területén is: az elmélet próbaköve a gyakorlat.* Közelebbről az a jó etika, az erkölcs elméletének helyes és célravezető művelése, amely gördülékenyen és meggyőzően vezet el a társadalom, esetünkben a szocialista társadalom életét és fejlődését előmozdító, tételes erkölcsi szabályokhoz." Vadas György: i. m. 187. old.

[24] Idevonatkozóan néhány szemelvény a Legfelsőbb Bíróság XXI. sz. polgári elvi döntéséből:

„Bármelyik szülőhöz kerüljön is a gyermek gondozásra, ez nem járhat a gyermek sorsáért való felelősségérzet elhalványulásával. A társadalom ilyenkor is megkívánja, hogy a gyermek és szülők érintkezhessenek egymással... Az pedig egyenesen szembefordulást jelentene a társadalomnak törvényben is kifejezésre juttatott akaratával, ha házasságuk felbontása után *a szülők bármelyike részben vagy egészben felmentve érezné magát a Csjt. 75. § (1) bekezdése által reá rótt kötelezettségek alól.*"

„Az a szülő, aki elvakultságában közvetlen, vagy közvetett módszerekkel arra törekszik, hogy a gyer-

Az érintkezés joga nemcsak a szülőt, hanem a gyermeket is megilleti,[25] noha ezt a jogot a láthatási vitákban, a gyámhatósági eljárásban önállóan nem érvényesítheti — nem ügyfél, helyette és nevében is a szülői felügyeletet gyakorló szülő jár el. Azt a kérdést, hogy a szülőnek a láthatási vitában képviselt álláspontja a gyermek érdekében áll-e, kontradiktórius eljárásban (l.: a pszichológiai irodalomban: láthatási perekben[26]) a gyámhatóság mérlegeli és dönti el. E tekintetben a gyámhatóság *érdekképviseleti* hatóság, bár a láthatási eljárásban *gyermekvédelmi* szempontok is érvényesülhetnek. Ezért a láthatási eljárásban nincs helye érdekellentét címén eseti gondnok kirendelésének, noha a szülői felügyeletet gyakorló szülő álláspontja nem mindig felel meg a gyermek érdekének.

Az érintkezési jog a gyermek számára is — amikor már felismerheti — erkölcsi kötelesség, neki is törekednie kell a szülőjével való harmonikus kapcsolattartásra és e helyzetben is érvényesek a Csjt. 75. §-a (2) bekezdésének előírásai.

A Csjt. 75. §-ához közvetlenül nem fűződik ugyan szankció, de a gyermek érdekeivel ellentétes magatartást éppen erre a paragrafusra visszavezethetően a Csjt. 89. §-a a szülői felügyelet megszüntetésével szankcionálja. A bíróság ugyanis megszünteti a szülői felügyeletet például akkor, ha a szülő a felügyelettel a gyermek sérelmére súlyosan visszaél, vagy kötelességeit a gyermek érdekeit súlyosan sértő módon elhanyagolja, úgyszintén, ha magatartásával gyermeke javát, különösen testi jólétét, szellemi vagy erkölcsi fejlődését veszélyezteti. [Csjt. 89. §-ának (1) bekezdése a) pontja.] Más jogszabályok is szankcionálják a gyermek érdekével ellentétes szülői magatartást — az állami gondozásba vett gyermek mindkét szülőjének szünetel a felügyeleti joga —, egészen a szülő büntetőjogi felelősségrevonásáig (Btk. 274. §-a).

Az érintkezési joggal kapcsolatban — a gyermek átadására kötelezett szülővel szemben — természetesen sem a szülői felügyelet megszüntetése, sem büntetőjogi felelősségrevonás nem érvényesül. A szankció a láthatási határozat végrehajtása során, a Gyer. 60. §-ában felsorolt lehetőségek igénybevételével realizálódik. A Gyer. 60. §-a — többek között — kimondja, hogy ha a kötelezett a láthatást szabályozó határozatnak nem tesz eleget, súlyosabb esetben a bíróságnál a gyermek elhelyezésének megváltoztatása iránt per indításának van helye. (Ezt a rendelkezést a Legfelsőbb Bíróság XXI. sz. polgári elvi döntéséből vette át a jogalkotó.) A láthatásra jogosult szülővel szemben az alapeljárásban a Csjt. 93. §-ának (1) bekezdése alapján az érintkezési jog korlátozása vagy elvonása, a Gyer. 59. §-a alapján pedig *a már biztosított* láthatási jog korlátozása, felfüggesztése, vagy elvonása lehet a szankció. Amikor a jogalkotó a Gyer. 59. §-ának (2) bekezdésében meghatározza, hogy milyen okokból vonhatja el a gyámhatóság a láthatási jogot — ha ui. a jogosított e jogával a kiskorú vagy gondozója sérelmére *súlyosan visszaélt,* magatartásával a kiskorú testi jólétét, egészségét, értelmi vagy erkölcsi fejlődését *veszélyeztette, vagy a kiskorút gondozója ellen nevelte* —, a jogi szabályozást lényegében a Csjt. 75. §-ára építi.

A gyermek érdekében álló szülői nevelési tevékenységre, illetve az e tekintetben megkívánt szülői magatartásra a Csjt. tehát olyan szabályozást tartalmaz, amely a szülőket kötelezi. A Csjt. 75. §-a a nevelési célokkal összefüggésben jogosítja fel és kötelezi a szülőket, hogy e célok elérése érdekében mindent tegyenek meg és tiltja mindazt, ami e célok elérését akadályozza vagy megnehezíti. Ez a törvényi előírás vonatkozik a családban történő együttes gyermeknevelésre, és különösen előtérbe lép akkor, amikor az érintkezési joggal kapcsolatos vita, nézeteltérés vagy más ok akadályozza a gyermek érdekének érvényesülését, vagy éppen megakadályozza a helyes közös cselekvést.

3. A Csjt.-nek az érintkezési joggal összefüggő harmadik alapelve a gyermek fokozott védelme.

Ez a jogpolitikai célkitűzésben és tartalmában az eddig tárgyaltakhoz hasonlóan sokrétű alapelv egyben a gyermekkel kapcsolatos sok jogszabály alapelve. A Csjt. egyes tételes rendelkezéseiből nemcsak egy, hanem esetleg több alapelvet lehet leszűrni. Ilyen például a Csjt. 75. §-a, amelyben megjelenik a szülők egyenjogúságának, a szülői jogoknak és kötelességeknek a gyermek érdekében való gyakorlásának és a gyermek védelmének alapelve. Erre Pap Tibor is rámutat: „Az egyes alapelvek érvényre juttatását családi jogunknak nem egy-egy meghatározott tételes szabálya szolgálja. A szabályozás egészében (és persze részeiben is) hivatott az alapelvek megvalósítását előmozdítani, másrészt egy, ugyanazon tételes jogszabályban egyidejűleg több alapelv is kifejezésre juthat."[27] Eddig sem választhattuk el élesen egymástól az egy-egy jogszabályhelyre vonatkoztatható alapelveket. A gyermek érdekében megvalósítandó szülői tevékenységgel kapcsolatban például utaltunk a gyermeket veszélyeztető szülői magatartásra és ennek alapján a gyermek védelmére.

mek érzelmi világából kiölje, vagy csak elhalványítsa a másik szülő iránti szeretetet és tiszteletet, a jogi következményektől eltekintve *kihívja maga ellen a társadalom erkölcsi elítélését.*"

[25] „A gyermek legközvetlenebb joga és érdeke, hogy mindkét szülője szeretetét, gondoskodását töretlenül érezze és módja legyen annak viszonzására." (A Művelődésügyi Minisztérium 39 150/1971. VII. sz. iránymutatásából.)

[26] Lantosyné Dr. Dabas Erzsébet: A felbomló család gyermeke. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1965. 12. old.

[27] Pap Tibor: Magyar családi jog. Tankönyvkiadó. Budapest, 1967. 32. old.

A szocialista társadalom éberen figyeli mindazokat a veszélyeztető körülményeket, amelyek a kiskorú gyermek fejlődését akadályozzák, vagy megnehezítik, és olyan jogszabályokat alkot, intézmény- és eszközrendszert létesít, amelyekkel a gyermek veszélyeztetését megelőzheti, illetve leküzdheti. Mindazokkal szemben, akik a gyermeket gondozzák, nevelik, vagy a gyermek nevelését befolyásolják, alapvető követelmény, hogy a gyermek érdekében cselekedjenek (főként szeressék), illetve hogy a gyermek testi, szellemi és erkölcsi fejlődését ne veszélyeztessék. Ezt fejezi ki — többek között — a Csjt. 75. §-ának (1) bekezdése is, amikor a gyermeknevelésre való jog és kötelesség mellé követelményként állítja, hogy a szülők tartózkodjanak mindentől, ami a gyermeknevelés céljainak elérését akadályozza, vagy megnehezíti. Ebben a törvényi előírásban benne vannak az általános, és az érintkezési joggal is összefüggő gyermekvédelem elemei.

Veszélyeztetettnek azt a gyermeket tekintjük, akinek testi fejlődését, nevelését, személyiségének kibontakoztatását a környezetéből, vagy saját személyiségéből eredő ártalmak akadályozzák és ezek ismétlődése, tartós hatása súlyosabb testi, szellemi és erkölcsi károsodását okozhatják.

A gyermeket veszélyeztető környezeti és egyéb ártalmak különböző eredetűek. Az okok variánsaikban és hatásfokukban széles skálán helyezkednek el. Organikus, értelmi és érzelmi, erkölcsi és szociális elemek a meghatározóik, ezek érvényesülnek bennük leginkább. A veszélyeztető tényezők rendszerint egymással összefonódva, összetetten jelentkeznek és érvényesülnek. A veszélyeztetésnek tehát több oka lehet, s minden esetben valamennyit fel kell tárni, és meg kell vizsgálni a cselekvés céljának és eszközeinek meghatározása érdekében. Vonatkozik ez az érintkezési jog szabályozására, és a szabályozás előtt egyes esetekben nélkülözhetetlen orvos-pszichológiai szakvéleményre egyaránt. Ugyanakkor azonban a veszélyeztető tényezők nem törvényszerűen és nem egyformán hatnak minden egyes gyermekre. Előfordul, hogy a gyermek rendezetlen családi körülmények között, vagy a szülők személyiségéből folyó ártalmak közepette is törésmentesen fejlődik, mert tűrőképessége erős, fejlett, a pozitív hatások ellensúlyozzák a negatív hatásokat. Ez a magyarázata annak, hogy a potenciálisan veszélyeztetett gyermek ténylegesen — nem minden esetben veszélyeztetett. A gyermek érdekében álló cselekvés elmulasztása sem mindig jelenti a gyermek veszélyeztetését, de ezt is kiválthatja, és a gyermek érdekével ellentétes szülői magatartás vagy döntés a gyermek veszélyeztetetté válását idézheti elő. *A szülőknek természetesen mindent el kell követniök, hogy a gyermek az érintkezéssel kapcsolatban ne kerülhessen potenciálisan veszélyeztetett helyzetbe.* Az érintkezés szabályozása során figyelembe kell venni azonban, hogy nincs külső behatásoktól mentes emberi élet és a fejlődő személyiség is képes lehet negatív hatások leküzdésére.

Az érintkezési joggal kapcsolatban leginkább a házasság felbomlásából adódó problémák vetődnek fel veszélyeztető tényezőként, de szerepet játszhatnak a szülők személyiségéből eredő ártalmak, a gyermek organikus és egyes pszichés sérülései, a helytelen nevelés ártalmai is. *Ezek közül csak a család struktúrájából adódó ártalmakat érintjük.*

Társadalmunk alapsejtje a család. Ez a sokszor hangsúlyozott családjogi és társadalmi alaptétel a szocialista jogelméletben, tételesjogi szabályozásban és társadalompolitikában bontakozik ki a maga teljességében, a család és a társadalom életében realizálódik. Az a körülmény, hogy a szocialista társadalomban a család funkciója az előzőhöz képest több tekintetben megváltozik és e változásnak számos következménye van, nem jelenti azt, mintha a szocialista társadalom a család helyett valamiféle más alapsejt formái után kutatna, hanem éppen ellenkezőleg: a családot erősíti, felelősségét hangsúlyozza — meg is követeli — a gyermekkel szemben.[28] Ez — többek között — abból a felismerésből fakad, hogy a rendezett körülmények között, egyensúlyban élő, veszélyforrásoktól mentes család olyan gazdasági, jogi, erkölcsi, szellemi és érzelmi közösség, amely minden tekintetben kedvezően hat a gyermek fejlődésére.

Megbomlik a család egyensúlya — többek között — akkor, ha a szülők elválnak, vagy egymástól külön élnek. A válással és a gyermekelhelyezéssel együttjáró konfliktusok megviselik a kiskorú gyermeket. Az ilyen gyermek nélkülözi egyik szülőjét, benne állandó támaszát, akinek hiánya sok tekintetben éreztetheti hatását, különösen akkor, ha korábban jó volt közöttük a kapcsolat. Megbomolhat érzelmi egyensúlya, nevelésének egysége; elmaradnak a közös élmények, szertefoszlik az a bensőséges szeretet, amely a családtagokat harmóniába fűzi egybe. A gyermeknek kétfelé kell alkalmazkodnia. Hat a gyermekre a szülők között a házasság felbontása után manifesztálódó feszültség, kísértenek a vagyon megosztása, a volt közös lakás megszerzése körüli viharok, esetleg anyagi gondok is. Mindezekhez járulhat, hogy a gyermek gyakran kénytelen állást foglalni a szülők közötti konfliktus kérdéseiben. Az érintkezés körül folyó viták, sőt a találkozások is újabb konfliktusokat idézhetnek elő.

A szülők válása után különféle családszerkezetek alakulnak ki. Vagy csonkán marad a család, vagy újjászerveződik. A gondviselő szü-

[28] A Hazafias Népfront Budapesti Bizottsága által rendezett *Budapesti Szülők Parlamentjének* (Országház, 1972. márc. 4.), ennek az egyedülálló tanácskozásnak is ez volt az alapgondolata és behatóan megtárgyalt problematikája.

lő, esetleg mindkettő, új házasságot köt: ez újabb feszültségforrás lehet a volt házastársak között, a gyermeknek pedig ezekhez az új szituációkhoz is alkalmazkodnia kell. Az új házastárs vagy valóban szereti a gyermeket és jó mostohaszülőként vesz részt a nevelésében, vagy érzelmileg közömbös marad vele szemben, esetleg el sem fogadja. Gyermekvédelmi esetek tanúsítják, milyen veszélyforrás lehet az újjászervezett család, s az a körülmény, hogy a gyermek életébe belép a mostohaszülő, vele együtt esetleg annak gyermeke is. S ha a szülő új házassága sem sikerül, vagy nem bizonyul tartósnak, akkor a gyermek helyzete még bizonytalanabbá válik.

Előfordul ugyan, hogy a problémák a családban különösebb nehézségek nélkül megoldódnak, de vannak olyan esetek is, amikor a konfliktus egészen a gyermek veszélyeztetéséig mélyül. A család felbomlásának következtében jelentkező veszélyeztető körülmények tehát megzavarhatják a gyermek fejlődését, nevelését — személyiségének kibontakozását —, gondolkodásmódját. Adatok és tapasztalatok alapján nem túlzunk, amikor azt állítjuk, hogy a gyermek veszélyeztetésének fő forrása — az alkoholizmus mellett — a család felbomlása, a válás. Ha pedig ez igaz, akkor *nincs más lehetőség, mint a gyermekkel való érintkezést oly módon megoldani vagy szabályozni, hogy az a veszélyeztető tényezők kiküszöbölésével elősegítse a gyermek pszichikai egyensúlyának fenntartását és — amennyire csak lehet — törésmentes fejlődését, nevelését.* Éppen ezért hangsúlyoznunk kell, hogy az érintkezési jog gyakorlása csak akkor értékelhető veszélyeztető tényezőként, ha a család felbomlása után előállt általános helyzet (például a szülők közötti éles ellentétek), illetve a láthatásra jogosult szülő a gyermeknek testi, szellemi vagy erkölcsi téren ténylegesen árthat. Ha a körülményekből legalább nagy valószínűséggel nem állapítható meg, hogy a szülőnek a gyermekkel való érintkezése a gyermekre nézve tényleges veszélyt rejt magában, az érintkezést — esetleg korlátozottan — szabályozni kell. A kiskorúak az érintkezési jog szabályozása során csak feltételezett veszélyeztetése nem lehet alapja az érintkezési jog korlátozásának, különösen pedig elvonásának. *Ha a szülők között meg is romlott a házasság, és azt fel kell bontani, sok esetben mindkét szülő alkalmas lenne arra, hogy a bíróság nála helyezze el a kiskorú gyermeket. A gyermeknevelésre alkalmas — esetleg kisebb fogyatékosságokkal küszködő — szülőt általában nem lehet olyannak nyilvánítani, mint aki az érintkezés során veszélyeztetné a gyermeket.* Ha pedig a gyermeknevelésre alkalmas szülőt a felügyeletet gyakorló szülő elzárja a gyermektől, ezzel maga veszélyezteti a gondjaira bízott kiskorút, és e tekintetben nem neveli megfelelően a gyermeket. A szülői felügyeletet gyakorló szülő több joga tehát abban a tekintetben is több felelősséggel jár, hogy mindent tegyen meg a gyermeknek a másik szülővel kialakítandó, folyamatos kapcsolattartása érdekében. *A helyes nevelésnek abban is meg kell nyilvánulnia, hogy a gyermek ne szakadjon el a másik szülőjétől, ezért a szülői felügyeletet gyakorló szülőnek a zavartalan érintkezés megteremtése terén fokozott a felelőssége.*

A Csjt. gyermekvédelmi alapelve elsősorban a gyermek személyi érdekvédelméhez kapcsolódik, de kapcsolódik vagyoni érdekvédelméhez is — ez utóbbival azonban nem foglalkozunk. Arra már utaltunk, hogy a szülői felügyeletet gyakorló szülő akkor jár el helyesen, ha a másik szülőt meghallgatja, mielőtt a kiskorú vagyonával kapcsolatban fontos intézkedést tesz. Rámutattunk, hogy a Csjt. 75. §-a alapvetően meghatározza a szülők jogait és kötelességeit a gyermeknevelésben, és arra is, hogy számos gyermekvédelmi jogszabály pl. a 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet, amely a gyermek érdekvédelme alapelvének megvalósítására hivatott, éppen a Csjt. 75. §-ának fundamentumán áll. Ezt a fundamentumot már ezért sem lehet feleslegesnek nyilvánítani. Ha a Csjt. 75. §-a formailag lex imperfecta is, *lényegében* — a Btké. 31. §-a mellett — rajta nyugszik az egész — rendelkezéseit kikényszerítő — gyermekvédelmi jogszabályalkotás.

Szülői egyenjogúság, a gyermek érdekében álló szülői tevékenység és a gyermek védelme: ez a három családjogi alapelv, amely az érintkezési joggal kapcsolatban érvényesül a jogalkotásban, s amelyet érvényesíteni kell minden, az érintkezési joggal összefüggő kérdésben.

Rácz István

A burzsoa Csehszlovák Köztársaság politikai rendszerének keletkezése

Csehszlovákia Kommunista Pártja megalakulásának 50 éves évfordulója alkalmat adott arra, hogy keletkezésének körülményeit sokoldalúan vizsgáljuk. Ezzel kapcsolatban érdeklődésre tarthatott számot a fiatal burzsoa köztársaság politikai rendszere is, amelyet általában burzsoa-demokratikusnak szoktak nevezni anélkül, hogy mélyebb gyökereit boncolóra vennék. Általában azt szokták mondani, hogy ez a rendszer demokratikusabb volt, mint az akkori magyar, vagy lengyel politikai rendszerek.

Az alábbi cikk a burzsoa demokratikus köztársaság létrejöttének és első idejének néhány vonásával kíván foglalkozni, hogy azután a bemutatott fejlődés alapján következtetéseket vonhassunk le annak lényegére nézve.

Az 1918. évi nemzeti felszabadító programokat a burzsoázia képviselői szövegezték meg és a burzsoázia ragadta magához a kezdeményezést az új állam belpolitikai és külpolitikai programjának kialakításánál is.[1]

A Csehszlovák Köztársaság mint a csehek, szlovákok, kárpátaljai ukránok több nemzetű államaként alakult meg, emellett számos nemtiség is helyet foglalt az államon belül,[2] akik közül különösen a németek voltak számukat, műveltségüket és vagyonukat tekintve erősek. Ezek folytán a cseh burzsoázia olyan politikai modellt igyekezett kialakítani, amely alkalmas volt

— a háború utáni forradalmi megmozdulások leverésére

— a tőkés termelési viszonyok fenntartására,

— az irredenta kisebbségi mozgalmak elnyomására,

— a csehszlovák gazdasági életben hatalmi helyzetének biztosítására,

— gazdasági expanzió lehetővé tételére Szlovákiában és Kárpátalján,

— az egységes csehszlovák államiság érvényesítésére a szlovák nemzet önjogúságának tagadásával, a csehszlovák gondolat meghirdetésével és Kárpátalja alkotmányilag biztosított autonómiájának megtagadásával.

Az önálló csehszlovák állam létesítéséről szóló 1918. október 28-i 11/1918 Sb. számú törvényt *Rašin A.*, a legnagyobb csehszlovák pénzintézet, a Živnostenská Banka igazgató tanácsának tagja és jogtanácsosa szövegezte meg, aki egyben a nemzeti demokrata párt kimagasló funkcionáriusa volt és a politikai életben a cseh finánctőke ipari csoportjának érdekeit képviselte. Ennek az *első államjogi aktusnak* célja az osztrák—magyar államalakulatból a csehszlovák államalakulatba való békés átmenet volt, társadalmi megrázkódtatások, a társadalmi rendszer megváltozása és az elégedetlen lakosság forradalmi megmozdulásai nélkül. A prágai Nemzeti Bizottság teljes mértékben alkalmazkodott a Párisban székelő csehszlovák ellenálló csoport akaratához és az állam formáját meg sem határozta (1. cikk), még ha a nemzet egyértelmű akarata képviselőjének adta is ki magát. Azzal, hogy valamennyi korábbi törvényt hatályban tartott (2. cikk), kifejezetten a tőkés termelési mód mellett foglalt állást, egyben elrendelte, hogy a volt osztrák és magyar hatóságok, ideértve a fegyveres erőket, a prágai Nemzeti Bizottság fennhatósága alatt továbbra is lássák el feladataikat (3. cikk).

A prágai Nemzeti Bizottság korlátlan hatalma 1918. november 14-ig tartott. Az ideiglenes Alkotmány kibocsátásával[3] működése véget ért. A prágai Nemzeti Bizottság, amely addig a törvényhozó hatalmat gyakorolta és egyben kormány is volt, az ideiglenes alkotmány szerint törvényhozó szervvé — *nemzetgyűléssé* alakult át és 39 tagja 227 taggal növekedett, tehát összesen 256 tagja volt. Szlovákia képviselői részére csak 40 helyet biztosítottak, ezekből is a szlovákok csak 31 helyet töltöttek be. 186 mandátumot a cseh országrészekben az 1911. évi szavazatoknak megfelelően osztották el a politikai pártok között, tehát egész más politikai helyzetben, lényegében a munkásosztály képviselőinek rovására. Szlovákia képviselőit, a magyar parlament volt képviselőin kívül, *Šrobár V.* szlovák burzsoa politikus jelölte ki a konzervatív Szlovák Nemzeti Párt elnökével, *Dula* M.-el egyetértésben.[4]

A Nemzetgyűlés egykamarás törvényhozó testület volt, és az állam végrehajtó szervei felett ellenőrzést gyakorolt. Az ideiglenes alkotmány létrehozta az államfő intézményét, amelyet a köztársasági elnök töltött be. A köztársasági elnököt a nemzetgyűlés választotta. Az ideiglenes alkotmány szerint a végrehajtó hatalom élén kollektív szerv, a 17 tagú kormány állott,

[1] *Holotík*, L.: A munkásosztály szerepe a Csehszlovák Köztársaság létrejötténél. Pravda (Szlovákia Kommunista Pártjának központi napilapja). 1970. november; *Hodáč*, F. — Gazdasági programmunkról. Obzor národhospodářský 1962. 1—38. old. (Csehül.)

[2] Az 1921. évi népszámlálás eredményei szerint Csehszlovákiában 52,5% cseh, 15,1% szlovák, 9,8% ukrán és ruszin, 0,8% lengyel, 5,1% magyar, 24,7% német és 1% más nemzetiségű élt (Hospodářský a společenský vyvoj Československa, SEVT, Praha, 1968. 10—11. old.).

[3] A 37/1918. SB sz. alkotmánytörvény; *Laco*, K.: A München előtti Csehszlovák Köztársaság alkotmánya és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmánya. Bratislava, SAV. 1967. 175. sköv. old. (szlovák nyelven).

[4] Historický časopis, SAV. XVI. (1968), 136—129. old.

amely funkciójának ellátásáért a nemzetgyűlésnek felelősséggel tartozott. Kezdetben a kormányt a nemzetgyűlés választotta, majd az alkotmány-novella szerint[5] a köztársasági elnök nevezte ki és mentette fel. Egyúttal a „szlovák" képviselők száma is 40-ről 54-re emelkedett.

*

A cseh országrészek számára az immár idézett első államjogi aktus második és harmadik cikke elegendő alap volt arra nézve, hogy a hatalmat a Nemzeti Bizottság magához ragadja. Az osztrák—magyar uralkodó 1918. október 18-i manifesztuma, amely szerint megalakul az osztrák társult államok szövetsége, felmentette a volt osztrák állami alkalmazottakat szolgálati esküjük alól, a központi államigazgatás megszűnt, és így lehetővé vált az osztrák tartományokban a hatalom átvétele a nemzeti burzsoáziák részéről.[6] Sőt együttműködés alakul ki a prágai Nemzeti Bizottság és a bécsi kormány között még 1918. október 28-a előtt. Ez lényegesen megkönnyítette a cseh országrészekben a csehszlovák államigazgatás megszervezését. Az osztrák államapparátus alkalmazottai csehszlovák állami szolgálatba léptek. Hasonló volt a helyzet a hadseregben, rendőrségnél, csendőrségnél stb.

Wekerle magyar miniszterelnök azonban határozottan fellépett az uralkodói manifesztum Lajtán túli érvényesítésével szemben és keresztülvitte, hogy a föderalizáció Magyarországra nem vonatkozott. Ezért Szlovákiában a magyar királynak letett szolgálati eskü hatályban maradt. Szlovákiában az igazgatást csaknem kizárólag magyar nemzetiségű hivatalnokok látták el és így a csehszlovák katonaság bevonulása után is megtagadták az eskü letételét a csehszlovák hatóságoknak.[7] Ott, ahol a szlovák nép radikális mozgalmai önerőből eltávolították a magyar hivatalnokokat, a hatalmat nemzeti, vagy munkástanácsok, illetve bizottságok vették át.[8] Ilyen körülmények között az igazgatás központi ellátása Prágából nem volt elképzelhető. A turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanács sem tudta a központi igazgatást ellátni, mert karhatalommal nem rendelkezett.[9] Ezenkívül különféle politikai egyenetlenkedések folytán a prágai politikai körök bizalmát sem élvezte. Végül is Prágában olyan döntés született, hogy a csehszlovák katonaságtól az igazgatást fokozatosan a Szlovákia igazgatására teljhatalommal rendelkező miniszter fogja átvenni, aki teljes jog- és hatáskört kapott a rend fenntartására, sőt rendeletek kibocsátására is.[10] E miniszteri jogkörből kialakult egy dekoncentrált regionális kormányszerv intézménye, amely kezdetben a központi kormány nevében csaknem diktátori hatalmat gyakorolt Szlovákiában.[11] Egyik legelső intézkedése a szlovák nemzeti tanácsok és bizottságok felosztása volt. A cseh országrészekben a nemzeti bizottságokat szintén feloszlatták.[12]

A bürokratikus centralisztikus igazgatás létrehozására irányuló erőfeszítések azonban nem álltak meg a forradalmi-demokratikus szervek felszámolásánál, hanem a lakosság befolyásának kialakítására törekedtek az olyan igazgatási és önigazgatási szervek tekintetében is, ahol az átvett osztrák vagy magyar jogszabályok szerint is a választott képviselők vettek részt az igazgatásban, vagy ahol az igazgatási tisztviselőket közvetlenül választották. Ez tulajdonképpen az önigazgatás államosítása volt, a kerületek és járások szintjén. A községi képviseleti szervekbe választásokat csak a cseh országrészekben tartottak, éspedig 1919 júniusában. Gyorsított ütemben szervezték meg a hadsereget, a csendőrséget, a rendőrséget, valamint a bíróságot és ügyészséget, Szlovákiában főként cseh alkalmazottak áthelyezésével.

*

Az önálló csehszlovák állam keletkezését a tőkés termelési viszonyok biztosítására szolgáló normatív rendelkezések egész rendszere kísérte. A cseh finánctőke ugyanis első ízben tett szert arra a lehetőségre, hogy a gazdaság kézbentartásának gazdasági eszközeit a gazdaságon kívüli kényszerítés jogi-hatalmi eszközeivel erősítse és hogy segítségükkel a hazai német tőke konkurrenciájának, amely külföldi osztrák és német csoportok támogatását élvezte, véget vessen. A cseh burzsoáziának arra is lehetősége nyílt, hogy expanzióját Szlovákiára és Kárpátaljára kiterjessze, mert a szlovák burzsoázia tőke szempontjából gyenge volt.[13]

A gazdasági életbe történő beavatkozásokat az osztrák—magyar monarchiából átvett szabályok tették lehetővé. A cseh finánctőke ennél előnyben volt, mert vagy saját maga eszközölt ki a központ politikai vezetőjétől olyan kormányintézkedéseket, amelyek számára előnyösek voltak, vagy a kedvezőtlen intézkedések alól

[5] A 138/1919. és 271/1919. Sb. sz. törvények.

[6] *Vietor*, M.: Szlovákia hozzácsatolása a Csehszlovák Köztársasághoz 1918-ban. Právněhistorické Studie, ČSAV. Praha, 14/1969/61. s köv. old. (szlovákul).

[7] *Urbanová*, K.: Szlovákia igazgatásügyi minisztériuma (kandidátusi értekezés szlovákul, 1970. 18. old.).

[8] *Vietor*, M.: Im. 67. old.

[9] *Krajčovičová*, N.: Szlovák Nemzeti Tanács 1918-ban. Historický časopis SAV (1969), 183—185. old.

[10] A Szlovákiában foganatosítandó rendkívüli átmeneti intézkedésekről szóló 1918. december 10. napján kelt 64/1919. Sb. sz. törvény 14. §-a.

[11] *Urbanová*, K. im.

[12] Ld. közelebbről *Krajčovičová*, N.: im. 186. old., továbbá *Bertelmann*, K.: A nemzeti bizottságok fejlődése a május 8-i alkotmányig. ČSAV, Praha 1964. 13. old. (csehül).

[13] *Bianchi*, L.: A monopolizálás jogi formái a burzsoa Csehszlovák Köztársaságban. Bratislava, 1965. 96. old. (szlovákul).

kivonta magát, mint hogy azokról előre tudomást szerzett.

A csehszlovák burzsoázia érvényben hagyta a kötött háborús gazdálkodás rendszerét, amelyet a háború utáni új államjogi viszonnyal kívánt összhangba hozni. 1918. október 31—1919. április 2. közötti öt hónap leforgása alatt több mint 30 különféle bizottság, hivatal, illetve szövetség jött létre, amelyeknek az átmeneti időben kizárólagos joguk volt a legfontosabb nyersanyagokkal és termékekkel való gazdálkodásra. A bizottságoknak közjogi jogállásuk volt és így hatalmi befolyást gyakorolhattak a szóban forgó vállalkozási ágazat területén. A bizottságokat ugyan csak „átmeneti időre" létesítették, működésüknek mégis a későbbi kartellek alakulása szempontjából tartós kihatása volt, amennyiben megszűnésük után a termelés és kereskedelem irányítása területén helyükbe a különféle kartellszervezetek léptek.

Csehszlovákia létének első idejében az államhatalmi beavatkozásokból legtöbb hasznot a Živnostenská Banka (Iparbank) húzott, különösen a valutareform véghezvitelénél, a külföldi vállalatok nosztrifikálásánál és a külföldiek kezein fekvő részvények ún. repatriálásánál. A cseh finánctőke azonban a részvényvásárlásokkal csakhamar kimerült. Ezért a gazdátlanná vált osztrák, német és magyar tőke pozícióit részben a győztes hatalmak finánctőkéje foglalja el, ami által Csehszlovákia még jobban uszályukba került és a nemzetközi monopóliumok uralma megszilárdult.[14]

A cseh finánctőke agrárcsoportja kezdetben nem húzott annyi hasznot az állami intézkedésekből, később azonban, amikor a kormányban, az államapparátusban kulcshelyzetre tett szert és jelentős befolyást tudott gyakorolni a nemzetgyűlésben is, sikerült behatolnia a bankok pozíciói közé, kézbentartotta az élelmiszeripart és a szövetkezeti központokon keresztül a mezőgazdasági termékekkel való kereskedelmet és hatalmi szférájába vonta a mezőgazdasági termelést is.

Az állam hatalmi eszközeinek kihasználása szempontjából a mezőgazdaság különösen hasznos területnek mutatkozott. Kezdettől fogva a cseh finánctőke agrárcsoportjának szférája körébe tartozott. A köztársaság megalakulásakor a cseh burzsoázia első támadását a más nemzetiségű, főként volt nemesi nagybirtokok ellen intézte és a földreformtörvényekkel gazdasági helyzetüket megingatta.[15] Másfelől a maradványföldek szétosztásával erősítette a cseh és szlovák falusi burzsoázia sorait. Az új maradványföldbirtokosok politikailag az agrárpárt leköteleztettjei maradtak, amely szociális és hazafias demagógiájával a falun általában nagy befolyásra tett szert. A földbirtokreform csalárd jellege csak később mutatkozott meg, amikor az elvett földek 57%-át visszaadták az eredeti tulajdonosoknak, a maradványbirtokosok így is azonban átlagosan 100 ha-t kaptak fejenként. Ugyanakkor 634 565 törpebirtokos fejenként átlagosan 1 hektárt kapott. A római katolikus egyház is megtartotta hatalmas földbirtokait.[16]

A finánctőke egyes csoportjainak küzdelmében a burzsoá állam nem játszotta a harmadik tényező szerepét, nem volt döntőbíró, amely az osztályérdekek felett határozott volna, hanem hol az egyik, hol a másik csoport eszközévé vált, aszerint, hogy a választások során az erőviszonyok miként alakultak.

A burzsoá állam és a finánctőke szoros kapcsolata abban is megnyilvánult, hogy képviselők, szenátorok, magas állami tisztviselők, miniszterek a részvénytársaságok igazgatótanácsaiban foglaltak helyet és fordítva, a gazdasági tényezők saját embereiket küldték ki az államapparátusba a finánctőke érdekeinek képviseletére.[17]

Az állam sokoldalú védelmet nyújtott a termelési eszközök magántulajdonának. A csehszlovák gazdasági élet monopolisztikus tendenciáit a polgári és kereskedelmi jog egész rendszere is lehetővé tette. Mégha Csehszlovákiában két különféle jogrendszer — az osztrák és magyar jog — érvényesült is, ez a jogi dualizmus nem okozott a tőkéseknek nehézségeket kartellekbe, konszernekbe és trösztökbe való tömörüléseiknél.

*

A politikai pártok összetétele a burzsoá köztársaság idején rendkívül tarka volt. Az első években kb. húsz működött. A politikai pártok liberális szabályok hatálya alatt működhettek. A törvények nem szabályozták keletkezésüket, jogállásukat, de jogvédelemben sem részesültek. Nem volt jogi személyiségük sem. Csupán a választási szabályok ismerték el létüket, sőt fennállásukat feltételezték. A polgári jogi érintkezésben helyettük természetes személyek saját nevükben jártak el, minthogy a pártok vagyonát is a telekkönyvben egyes párttagok nevei alatt tartották nyilván. Az állam azonban bármikor felléphetett a politikai pártok ellen az egyesületi jog szabályai szerint. Emellett a politikai pártok úgyszólván a mandátumok tulajdonosai voltak, minthogy az olyan képviselő, aki megszegte a pártfegyelmet, a választási bíróság 1921. évi döntései folytán visszahívható volt és helyébe a pótképviselő lépett. A burzsoá politikai pártok így uralták az államot. Az állampolgároknak nem volt joguk a képviselő visszahívására, a jelölő listák kötöttek voltak, az állampolgár azonban nem változtathatott sem-

[14] *Bianchi*, L. id. 18., 134. old.
[15] 32/1918. és 215/1919. Sb. sz. törvények.
[16] *Bianchi*, L.: im. 124—128. old.; Vašečka, F.: A burzsoa állam és az egyház. Bratislava, 1957. 140—144. és 205—211. old. (szlovákul).
[17] *Bianchi*, L.: im. 119—121., 137. és köv. old., különösen a 139., 166—176. old., valamint a 255—259. oldalakon levő mellékletek.

mit. Minden politikai pártnak megvolt a maga sajtója, amelyet ugyancsak természetes személyek neve alatt tartottak nyilván.

Az összes politikai pártok a szociáldemokraták marxista balszárnya kivételével, szoros kapcsolatokat tartottak fenn a bankközpontokkal, amelyek különféle módon finanszírozták tevékenységüket, a választást megelőző agitációt és a sajtójukat, éspedig azért, hogy a parlamentben, a kormányban és más állami szervekben a támogatást a maguk részéről viszonozzák.

A parlamenti erők viszonya az 1920. évi választásokat követően úgy alakult, hogy a csehszlovák pártoknak ugyan abszolút többségük volt az ellenzéki nemzetiségi pártokkal szemben, osztályszempontból azonban a csehszlovák burzsoá pártok 98 mandátumukkal a nemzeti szocialistákhoz és a szociáldemokratákhoz képest kisebbségben voltak. A német és magyar szociáldemokratákkal együtt ugyanis 133 mandátumuk volt. Igaz viszont, hogy a csehszlovák jobboldali szociáldemokraták és nemzeti szocialisták a burzsoa agrárpártiakkal megalakították az ún. vörös-zöld koalíciót és ezzel kormányt is alakítottak.

1918 novembere és 1921 szeptembere között három koalíciós kormány váltotta egymást. Az alkotmány által meghatározott legfőbb szerveken kívül 1920-ban tényleges úton létrejött az ún. *Ötök* politikai intézménye. Ténylegesen ez döntött az 1925 novemberi általános választásokig minden fontos politikai és állami kérdésben. Összetételét az öt legbefolyásosabb csehszlovák burzsoa és szocialista politikai párt vezére alkotta. Az Ötök mellett a burzsoa Csehszlovákia politikai rendszerében külön helyzetet foglalt el a Masaryk köztársasági elnök körül tömörült ún. Várcsoport, amely egyfelől békéltető szerepet játszott a politikai pártok ellentétében és viszályaiban, másfelől az Ötök döntéseit jelentős mértékben befolyásolta is. Különleges jellemvonásaként könyvelhető el, hogy a politikai életben nem akarta a hegemóniát magához ragadni.[18]

Fenntartotta azonban magának a külpolitika irányítását, ami a külügyminiszteri szék Beneš általi betöltésében nyilvánult meg.

A politikai pártokon kívül a burzsoa köztársaság politikai életében jelentős szerepet játszottak az egyesületek és szervezetek. Minden jelentősebb egyesület azonban a politikai pártok befolyása alatt állott, vagy legalábbis valamelyik érdekszférájához tartozott. Egyes testnevelési szervezetek, mint a Sokol vagy az Orol fontos szerepet játszottak a csehszlovák burzsoa államiság megszilárdításánál és a legionáriusok szervezetével együtt a burzsoa kormány őket a hadsereg, csendőrség, rendőrség támogatására is felhasználta az 1920. évi decemberi sztrájk letörésénél.

Jelentős befolyása volt a római katolikus egyháznak, amely vagyonán kívül széles szervezeti hálózattal rendelkezett. Csehszlovákia lakosságának $^3/_4$ része a katolikus egyházhoz tartozónak vallotta magát.[19]

Egyes feladatok ellátására az állam *nem állami szervezeteket* is alakított, ha célját ezek útján leplezettebb formában valósíthatta meg. Ilyen volt pl. a Szlovák Információs Iroda Bratislavában, amely a kommunizmus befolyása elleni harcban jelentős szerepet játszott.[20]

*

A Csehszlovák Köztársaság 1920. február 29-i alkotmánylevele továbbhaladt a Nemzeti Bizottság által a fentebb idézett első államjogi aktus útján előkészített úton. Eleget tett a cseh burzsoázia hatalma megszilárdítása kívánalmainak, fenntartotta a burzsoa társadalmi berendezkedést és a tőkés termelési módot. Az alkotmánynak a magántulajdon védelméről, a vállalkozás és a gazdasági célokra való társulás (kartellek stb.) szabadságáról szóló rendelkezései rögzítették a tőkés gazdasági rendet (106, 108 és 114 cikkek). A magántulajdon csak törvény alapján és elvileg csak kártérítés ellenében volt korlátozható. A bányák és bankok államosítása iránti háború utáni politikai ígéreteket az alkotmány formálisan is eltemette. Az 1918—1919 év szociális törvényhozása (nyolc órás napi munkaidő, munkanélküliek segélyezése, lakóvédelem stb.) ugyan továbbra is hatályban maradt, de egyes háború utáni törvények haladó tendenciái az alkotmányban nem fejlődtek tovább. A szlovákiai viszonyok szempontjából haladásnak volt tekinthető a sztrájkhoz való jog elismerése (az alkotmány 114. §-a).[21]

[18] *Mencel*, V.—*Menclová*, J.: A München előtti csehszlovák hatalmi politikai struktúra lényege és fejlődése. Čs. časopis historický, 1968. 343—350. old. (csehül).

[19] *Bianchi*, L.: A munkásmozgalom bírósági üldözése Szlovákiában, VSAV, Bratislava, 1955. 100. old. (szlovákul); *Vašečka*, F.: A burzsoa állam és az egyház. SAV, Bratislava, 1957. 120—267. old.; *Myšák*, K.: A Csehszlovák Köztársaság, 1918—1939. Praha, 1947. 10—11. old. (csehül).

[20] Az 1919. április 25-i 274/1919. sz. dekretum, ld. továbbá: *Vietor*, M.: A munkásmozgalom üldözésének kérdése Szlovákiában 1919—1921 között. Právnické studia, 1956. évi 1. sz., 9. old.; ugyanezen szerzőtől: A csehszlovák burzsoa bíráskodás kezdete. Bratislava, 1960. 135. old. (szlovákul).

[21] *Houser*, J.: A szocializálási ígéretek sorsa a München előtti köztársaságban, Právněhistorické Studie ČSAV, I. 27—52. old.; ugyanettől a szerzőtől a következő művek: Társadalmasítás és államosítás. Právník, 1970. 356—362. old.; A burzsoa munkaügyi és társadalombiztosítási törvényhozás osztálylényege. Právněhistoriké studie, ČSAV, 1962. 79—94. old.; A munkanélküliekről való gondoskodás a München előtti Köztársaságban. Právněhistorické Studie ČSAV, 1958. 227—237. old.; A szociális igazgatás fejlődése a München előtti Köztársaságban. ČSAV Értekezések, 78. évfolyam, 1968. 11. füzet; A gyermekmunka és annak jogi szabályozása országainkban a kapitalizmus alatt, ČSAV Értekezések, 1962. 5. füzet; A bányabiztosítás fejlődése. ČSAV, Praha, 1960; A munkásosztály harca

Formális szempontból az alkotmánylevél az államhatalom megoszlásának elvéből indult ki (törvényhozás, kormányzás, végrehajtó és bírói hatalom — alkotmány 2., 3. és 4. fejezetei).[22] Lényegében az alkotmány létrehozói azonban a csehszlovák államiság eszméje mellett megteremtették az ideológiai feltételeket az egységes csehszlovák nemzet fikciója számára is, amely az alkotmánylevél preambulumában is kifejezésre jutott.

Az 1920. évi alkotmány továbbá részletesen foglalkozott az állampolgárok jogaival, szabadságaival és kötelességeivel, úgyszintén a kisebbségek védelmével (alkotmány 5. fejezetének 106—127. §-ai és a 6. fejezet 128—134. §§-ai), e jogok elismerését azonban az alkotmányt végrehajtó törvények szabályozásával hozta kapcsolatba, amelyek az alkotmány által biztosított szabadságokat illuzioriussá tehették. Az alkotmány kb. 35 utalást tartalmaz az ún. végrehajtási törvényre, ezekből 12 az állampolgári szabadságokról szóló 5. fejezetben található.

Az állampolgári jogok gyakorlása szempontjából komoly következményekkel járt a korábbi jogszabályok átvétele is. Az osztrák és magyar törvények ugyanis csak annyiban vesztették hatályukat, amennyiben közvetlenül az alkotmánylevéllel és az állam köztársasági formájával álltak ellentétben. Az alkotmánynak az állampolgári szabadságjogokról szóló rendelkezéseit tehát a hatályban maradt régebbi osztrák—magyar törvények szellemében hajtották végre, amelyek sok vonatkozásban a szabadságjogok korlátozását jelentették. A Legfelsőbb közigazgatási bíróság munkásfolyóiratok, gyűlések és egyesülések osztrák törvények vagy magyar minisztériumi rendeletek alapján való betiltását határozataiban rendszerint jóváhagyta, utalván e szabályok érvényben maradására.

A kisebbségvédelem csak az egyes polgárok jogállására vonatkozott és nem biztosított sajátos státust a nemzeti, nyelvi vagy vallási kisebbségi csoportoknak. Az alkotmány biztosította az anyanyelv használatát, nagyobb nemzetiségi csoportoknál az anyanyelven való oktatást is és megtiltotta az elnemzetlenítés bármiféle formáját. Az állam és egyházak viszonyában megmaradt a bevett és elismert felekezet rendszere.[23]

Az osztrák—magyar törvények érvényesülésének példájaként hivatkozni lehet a gyülekezési és szólásszabadság jogi szabályozására. Szlovákiában a hatályban maradt magyar belügyminisztériumi rendelet szerint a hatóság a gyűléseket betiltotta, engedélyezését feltételekhez köthette, vagy kiküldöttje útján feloszlathatta, sőt az engedélyezett gyűlés résztvevőit is utólag üldözhette. A cseh országrészekben a járási hivatal a szabályosan bejelentett gyűlés megtartását nem akadályozhatta meg, viszont azt hasonló módon kiküldött tisztviselője útján meghiúsíthatta (135/1867. osztrák törvény 12. és 13. §§-ai). A sajtószabadság is kétféle módon volt szabályozva. A cseh országrészekben nem volt ugyan előzetes cenzúra, hanem létezett az ún. objektív eljárás, amely lehetővé tette a sajtótermék elkobzását a tettes kinyomozása és üldözése nélkül.[24] Elegendő volt a sajtótermék tartalma törvénybe ütköző voltának megállapítása. Szlovákiában és Kárpátalján a hatályban maradt háborús magyar jogszabályok szerint előzetes cenzúra volt és a sajtótermék lefoglalása után a tettes ellen eljárást kellett indítani.

Az 1919—1921. években Szlovákiában többször statáriumhoz folyamodtak, sőt a decemberi sztrájk idején a cseh országrészek egyes járásaira is kiterjesztették a rögtönbíráskodást. A burzsoa törvényesség megsértését jelentette a katonai diktatúra bevezetése Szlovákiában és Kárpátalján, amely 1922. február 28-ig tartott,[25] azt katonai parancsnokok, francia tisztek gyakorolták a csehszlovák törvények és más jogszabályok teljes figyelmen kívül hagyásával. A polgári tisztviselők csak tanácsadói funkciót láttak el. A törvényt megsértette Szlovákia igazgatásügyi minisztere is a külföldiek kiutasításáról szóló rendeletek kibocsátásával, amellyel a forradalmi gondolatok befolyásának kívánta útját állani a Magyar Tanácsköztársaság idején.[26]

Említésre méltó továbbá Szlovákia igazságügyi miniszterének 1919. március 26-i rendelet „a bolsevik vagy kommunista mozgalom vezetőinek, úgyszintén más veszélyes elemek" internálásáról.[27]

A munkásmozgalom üldözése gyakran együttműködésben történt Horthy kormányzó uralma alatt levő Magyarországgal, amely egyébként a burzsoa Csehszlovákiával szemben ellenséges magatartást tanúsított.[28]

*

Összegezve az eddig vázolt tényeket, kitűnik, hogy az iparilag fejlett cseh országrészek

az egyesülés megtiltásának megszüntetéséért és az 1870. évi osztrák egyesülési törvény. Právněhistorické Studie ČSAV, 1959. 211. sköv. old.; Az 1921. évi üzemi bizottságokról szóló törvény alkalmazása a München előtti köztársaságban. uo. 262 old. (minden csehül).

[22] Ld. Laco, V. a 3. jegyzetben említett mű.

[23] *Vašečka*, F. im. 120. és köv. old.

[24] *Bianchi*, L.: A munkásmozgalom bírósági üldözése Szlovákiában. SAV, Bratislava, 1955. 91—92. old. (szlovákul).

[25] *Kalousek*, V.: A katonai diktatúra Szlovákiában és Kárpátalján az 1919—1922. években. Právny Obzor 1928. 281. sköv., 321. sköv. oldalak.

[26] Szlovákia igazgatásügyi miniszterének 121/1919. sz. rendelete; *Vietor*, M. Právnické Študie, 1956. 1. sz. 14. old.

[27] Szlovákia igazgatásügyi miniszterének a zsupáni hivatalokhoz 1919. március 26. napján intézett 19. sz .távirata Szlovákiai Kommunista Pártjának levéltára, 1305/D sz. irat.

[28] A Magyar Munkásmozgalom történetének Válogatott Dokumentumai. I. Budapest, 1951. 245—249. old.; *Vietor*, M.: A burzsoa bíráskodás kezdete Csehszlovákiában. SAV Bratislava, 1960. 143. old. és 353. jegyzet.

lakosságának, ahol a munkásosztály erős volt, és a gazdaságilag kevéssé fejlett Szlovákiának az 1920 áprilisi parlamenti választásokig nem volt közvetlen befolyása az állam legfelsőbb szerveinek létrehozására. A prágai Nemzeti Bizottság — amely nemzetgyűléssé alakult át — ugyan forradalmi úton (választások nélkül) jött létre, összetételét azonban retrográd irányban az 1911. évi elavult választási kulcs határozta meg. Szlovákia képviselete a Nemzetgyűlésben nem állt arányban sem lakossága számával, sem politikai erőviszonyaival és a nemzetiségi kisebbségek képviseletét kirekesztették.

A lakosságnak a helyi igazgatási szervekre gyakorolt befolyását a nemzeti és munkástanácsok és bizottságok feloszlatásával felszámolták. Az állami és önigazgatási szervek létrehozásának formái — egyes kivételektől eltekintve — sem voltak demokratikusak (választások meghiúsítása, önigazgatási tisztségviselőket kinevezéssel helyeztek hivatalba).

Az önigazgatási szervek választások útján történő megalakításának burzsoa-demokratikus formáit csak lassanként és akadályokkal vezették be. Az 1920. évi parlamenti választásokat Kárpátalján meg sem tartották, és eredetileg Szlovákiában sem kívánták megtartani. Ami azonban a választásokat illeti, meg kell állapítani, hogy az osztrák—magyar monarchia választásaihoz képest minden tekintetben demokratikusabbak voltak és Szlovákia viszonylatában külön meg kell jegyezni, hogy az 1920 júniusi parlamenti választások tulajdonképpen az első szabad választások voltak össz-szlovákiai vonatkozásban.

A választások eredményei megmutatták, hogy a politikai pártok képviselete a parlamentben nagyban-egészben megfelelt Csehszlovákia lakossága osztálystruktúrájának (a szavazatok 52,5%, a szociáldemokrata és más szocialista pártok számára jutott). Kommunista párt még nem létezett.

A politikai pártok alapításának liberális kezelése a burzsoa demokratikus rendszer megnyilvánulása volt, természetesen közrejátszott itt az ellenzéki erők megosztásának célzata is.

Csehszlovákia politikai és gazdasági függősége Franciaországtól és az entente-hatalmaktól a belpolitikai viszonyok alakítása szempontjából is meghatározó szerepet játszott. A munkásmozgalom üldözése és az uralkodó burzsoá körök félelme a kommunizmustól arra is visszavezethető volt, hogy a csehszlovákiai munkásmozgalom erősítése esetében a külföldi támogatóik elidegenedésétől, a francia és angol tőke kivonulásától és a külföldi hitelfeltételek kedvezőtlen alakulásától tartottak. Az 1918—1921. években a burzsoa Csehszlovákia a nyugati imperialisták szemében csak úgy állhatott meg, ha kifejezetten antikommunista és antiszovjet beállítottságú. Ennek az irányzatnak külpolitikai megnyilvánulása volt többek között az is, hogy Csehszlovákia a Szovjetuniót csak 1922-ben ismerte el, ezt is csak de facto, a diplomáciai kapcsolatok felvétele nélkül. A csehszlovák hadsereg élén a huszas években egy francia katonai küldöttség állt.

A csehszlovák államigazgatás és a képzett bürokrácia által irányított fegyveres testületek nagy buzgósággal siettek a forradalmi proletariátus által vezetett tömeggyűlések és sztrájkok felszámolására. Ennél még a burzsoa törvényességet sem vették figyelembe, az állam nem tartotta magát még a saját tevékenysége számára kibocsátott jogszabályokhoz sem. E gyakorlatot még az alkotmánylevél kibocsátása sem számolta fel. Az üldözés módszereit sokszor hazafias jelszavakkal leplezték és az irredenta mozgalmak elleni intézkedésekként tüntették fel.

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy Csehszlovákia politikai rendszere keletkezése idejében 1921-ig a politikai rendszerek olyan *kevert típusához* tartozott, *amelyben a burzsoázia antidemokratikus diktatúrája* polgári demokratikus elemekkel vegyült. A hatalmat a csehszlovák burzsoa politikai pártok a jobboldali szocialistákkal és szociáldemokratákkal koalícióban gyakorolták, a gazdasági erők és a Masaryk körül tömörülő csoport állandó befolyásolása mellett, egy fiktív csehszlovák nemzet nevében jártak el, valójában azonban a cseh burzsoáziát képviselték. Az 1920. évi alkotmánylevélben rögzített parlamentarizmus és állampolgári jogok burzsoa demokratikus kifejeződésére csak a későbbi években került sor. Ekkor már a megváltozott politikai viszonyok mellett, amikor a parlamentarizmus és szabadságjogok csorbítását az 1921-ben alapított Csehszlovákia Kommunista Pártja éles marxista bírálat alá vette az állam és politikai élet összes szerveiben.

Bianchi, Leonard

SZEMLE

A miniszteri felelősség és az Alkotmány

Az 1949. évi XX. Törvény, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya az államigazgatás legfelsőbb szervének, a Minisztertanácsnak felelősségéről szólva kimondja, hogy: A „Minisztertanács működéséért az országgyűlés felelős. Köteles munkájáról az országgyűlésnek rendszeresen beszámolni." A testületi felelősséget megfogalmazó 27. § (1) bekezdésének rendelkezése olyan elvet fogalmazott meg, amelynek eredete az 1848. évi márciusi forradalom vívmányaként született jogalkotásig nyúlik vissza. Alkotmányunk azonban nem rekedt meg a testületi felelősség hangoztatásánál, hanem — polgári forradalom jogalkotásának eredményeihez híven — figyelmet fordított az egyéni felelősség kiemelésére is. A 27. § (2) bekezdése szerint: „A Minisztertanács elnöke (helyettese) és tagjai intézkedéseikért és magatartásukért egyénileg is felelősek. A felelősségrevonás módját külön törvény szabályozza."

Amikor dolgozó népünk, illetve az államhatalom legfelsőbb szerve az alkotmány módosítására készül, bizonyára a legfontosabb feladatunk, hogy lemérjük az elmúlt húsz esztendő eredményeit és gondosan elemezzük, majd alaptörvényi erővel rögzítsük társadalmunk gazdasági, társadalmi és politikai életében bekövetkezett változásokat. Ezekhez a nagy kérdésekhez viszonyítva jelentéktelennek látszik, hogy az alkotmány 27. §-ának (2) bekezdésével foglalkozzunk. Ennek ellenére érdemes megállnunk *a miniszteri felelősség* problematikájánál, annál is inkább, mert az 1949. évi XX. Törvény a felelősségrevonás módjával kapcsolatban „külön törvény" szabályozásáról tett ígéretet, amelyet jogalkotásunk mind a mai napig nem váltott be. Ennek tükrében legalább azt kell eldöntenünk, hogy egyáltalán szükséges-e a kérdéssel foglalkozni és miután az alkotmány maga hívja fel erre a figyelmet, a vizsgálódás már ez okból sem felesleges. Úgy vélem, hogy az alkotmány történeti hagyományokra támaszkodott, ezért a vizsgálódásnak is a történetiség nézőpontjából kell kiindulnia.

Köztudott, hogy az 1848. évi márciusi forradalom megdöntötte Magyarországon is a feudális államot. A forradalom eredményeit értékelve megállapíthatjuk, hogy márciusban az államépítés síkján megkezdték a független magyar államiság polgári jellegű szervezeti kereteinek a kiépítését. Ezt a forradalmi célkitűzést — a vonatkozó jogalkotási feladatokkal együtt — csak úgy valósíthatták meg, ha Magyarország kapcsolatait Ausztriával és az ún. örökös tartományokkal új alapokra helyezik. E kettős célkitűzéshez, azaz a független magyar államiságnak és az osztrák—magyar kapcsolatokat jellemző egyenjogúságnak a megteremtéséhez vezető úton első lépésként *a független felelős minisztérium* felállítására került sor. Nem érintve most, hogy mit jelentettek a valóságban a függetlenséget és az egyenjogúságot hangoztató törekvések, történelmi tényként az *1848. évi törvénykönyvre* kell utalnom. Az 1847-ben összeült utolsó rendi országgyűlés ugyanis engedve a kibontakozó és erősödő forradalmi mozgalmaknak, felszámolta feudális kötöttségeket és a jogi akadályok elhárításával lehetőséget biztosított a kapitalista fejlődés számára. Törvénykönyve, amelyet jelentős ellenállás után 1848. április 11-én szentesíteni engedett a bécsi kamarilla, 31 törvényével a legfontosabb polgári követeléseket öntötte jogi formába. Számunkra — a miniszteri felelősség érdekében — az 1848. évi III. törvénycikkely a legfontosabb, amely a „Független magyar felelős minisztérium alakításáról" rendelkezett. A törvénycikk jelentőségét a továbbiakban külön részleteznem nem kell. Elegendő arra utalni, hogy a törvény gyökeres változást hozott az ország kormányzásában, amelyet a forradalom előtt a Bécsben működő magyar királyi udvari kancellária és a budai helytartótanács teljesített. Mindkét szervre az volt a jellemző, hogy kizárólag az uralkodónak voltak alárendelve és *felelősséggel* is csak neki tartoznak. A polgári forradalom sikerei e szervek helyére a felelős magyar minisztériumot állították. Az 1848. évi III. törvénycikk rendelkezései nyomán a legfontosabb változást talán az jelentette, hogy minisztérium nemcsak az uralkodónak, hanem a magyar országgyűlésnek is felelősséggel tartozott tevékenységéért. Megállapíthatjuk, hogy a törvénycikk nemcsak címében használta a *felelős* jelzőt, hanem a minisztérium tagjainak — a minisztereknek — felelősségét és felelősségre vonásuk módozatait is megfogalmazta, ezzel követte a korabeli liberális alkotmányok szabályozásának elveit. A 4. § kimondotta, hogy: „A minisztériumnak mindegyik tagja mindennemű hivatalos eljárásáért felelős." A 32. § részletezte azokat a cselekményeket, tetteket és mulasztásokat, amelyekért „A miniszterek feleletre vonhatnak." Különösen jelentős számunkra a törvénycikk 33. és 34. szakaszainak ismerete. A 33. § szerint: „A minisztereknek vád alá való helyeztetését az alsótábla szavazatainak általános többségével rendeli el." A következő a 34. § (1) bekezdése pedig a vád alá helyezést követő eljárásról rendelkezik: „A bíráskodást a felsőtábla által, saját tagjai közül titkos szavazással választandó bíróság nyilvános eljárás mellett gyakorolandja, és a büntetést a vétséghez aránylag határozandja meg."

A hivatkozott törvény rendezte tehát a minisztérium, illetve a miniszterek jogállását, a miniszteri felelősségről szólva pedig pontosan meghatározta, hogy milyen cselekményekért lehet a minisztereket jogilag is felelősségre vonni és megállapította a felelősségre vonás során követendő eljárás főbb kereteit. A teljesebb képalkotás érdekében említendő, hogy a törvénycikk 36. §-a a miniszterek hivatalos minőségükön *kívül* elkövetett „egyéb vétségökre" meghagyta a köztörvények hatályát, a hivatalos — miniszteri — tevékenységük során tanúsított magatartásukért való felelősségüket azonban sajátosan szabályozta és az e körben történő felelősségre vonásukra az országgyűlést hatalmazta fel. Az említett rendelkezések alapján mindössze egyetlen esetben indult miniszter ellen eljárás. A felelősségre vont személy Récsey Ádám volt, aki Batthyány lemondása után minisztériumi ellenjegyzés nélkül elvállalta a Bécs kezében tartott reakciós kormány elnöki tisztét. A törvény azonban élt, sőt

a felszabadulást követően is hatályban maradt, megjelent új törvényalkotásunkban is mint élő jogszabály és *hatályában kifejezetten fenntartott, megerősített, alkalmazandó törvény.* E megjegyzésemet elsőként az 1945. évi XI. törvénycikkre utalással szeretném alátámasztani. E fontos jogszabályunkról Beér János és Csizmadia Andor írták, hogy: „Ez a nemzetgyűlés által alkotott első törvény, és egyben első olyan törvény, amely átfogóbban tárgyalja az állam alapintézményeit... A minisztériumot illetően — elvi alapjaiban — az 1848: 3. tc.-ből indul ki."[1] Lényegesnek tartom, hogy az 1945. évi XI. törvénycikk 14. §-ának (2) bekezdését idézzem: „A miniszterek felelősségre vonása felől az 1848: III. törvénycikkben meghatározott esetekben a Nemzetgyűlés határoz. A bíráskodást a Nemzetgyűlés tagjaiból az említett tc. 34. §-ának értelemszerű alkalmazása szerint szervezett bíróság gyakorolja." Az utóbb idézett törvény a felszabadulás után született, 1945. december 16-án lépett hatályba. Az 1848-as jogszabály hatályát tiszteletben tartó, azt megerősítő törvényhozói akarat más, alapvető fontosságú törvényünkben is megnyilatkozott. Az 1946. évi I. törvénycikk „Magyarország államformájáról" rendelkezik. A köztársasági elnök felelősségét érintve a törvény 16. §-ának (2) bekezdése kifejezetten kimondotta, hogy „A bíráskodás a Nemzetgyűlés tagjaiból az 1848.: III. tc. 34. §-ának megfelelő alkalmazásával alakított bíróság joga."

A kifejtettek után aligha kétséges, hogy az 1848. évi 3. törvénycikknek a miniszterek sajátos felelősségéről és a felelősségre vonás sajátos módozatairól szóló rendelkezéseit népi demokratikus fejlődésünk kiemelkedően fontos törvényei hatályában fenntartották és kifejezetten megerősítették. Itt hivatkozom Ries István megállapításaira, aki a felszabadulást követő jogalkotásunk fejlődését értékelve írta: „Az elmúlt három évben a jogalkotásnak az volt a feladata, hogy jogrendszerükből kigyomlálja a gazokat, amelyeket a régi rendszer itthagyott, eltávolítsa az útból azokat az akadályokat, amelyek a fejlődést gátolták és különösen feloldja azokat a kötöttségeket, amelyek a magyar nép lelkének a népi demokrácia irányába való fejlődését akadályozták."[2] Az 1848. évi 3. törvénycikk hivatkozott rendelkezései azonban nem „kigyomlálandó gazok" voltak, azokat népi demokratikus jogalkotásunk kifejezetten megerősítette. Fontos annak hangsúlyozása is, hogy a miniszterek felelősségének problematikája korábban csak egyetlen egyszer — Récsey Ádám esetében — vált élővé, a felszabadulás után, *a népbírósági jogban és a népbíróságok gyakorlatában* azonban komoly kérdéssé nőtt. Egyfelől történelmi tény volt, hogy miniszterek kerültek a népbíróság elé a vádlottak padjára, másfelől kétségtelen volt az is, hogy népi demokratikus jogalkotásunk a miniszterek felelősségére vonatkozó sajátos rendelkezéseket fenntartotta és azt a jogalkalmazás számára kötelezően előírta. Nem érdektelen ezért annak vizsgálata, hogy népbíróságaink miként birkóztak meg a törvényességnek megfelelő jogszabályértelmezéssel. Érzékeltetésül példákra hivatkozom.

Dr. Rajniss Ferenc szélső jobboldali újságíró volt, aki 1940-ben kilépett a kormánypártból és Imrédy Béla csoportjához csatlakozott. A szálasi uralom alatt, 1944 októberétől tagja volt az ún. kormányzótanácsnak, vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát kapott. Háborús és népellenes bűncselekmények vádjával a Budapesti Népbíróság, majd a Népbíróságok Országos Tanácsa előtt vonták felelősségre. Mindkét eljárásban felmerült az a kérdés, hogy dr. Rajniss Ferencnek, mint volt miniszternek az ügyében megállapítható-e a népbíróságok hatásköre, vagy az 1848. évi 3. törvénycikk alapján „parlamenti bíróságnak" kell-e eljárnia vele szemben. A másodfokú bíróság ítélete — osztva az első fokú bíróság jogi álláspontját — a következők szerint foglalt állást: „Az Országos Tanács álláspontja szerint is az 1944. évi október hó 15. napján ún. Szálasi hatalomátvétel erőszakos úton és a jogfolytonosság megszakításával történt. Vádlott tehát nem tekinthető alkotmányos úton kinevezett miniszternek, aki akár egyéb bűncselekmények tekintetében is az 1848. évi III. tc.-ben foglalt kivételes eljárást igényelhetne."[3] Az ítélet utalt arra is, hogy a népbírósági rendeleteket törvényerőre emelő jogszabály, az 1945. évi VII. törvénycikk „kivételes" erejű, amely specialitása révén különleges hatásköri szabályokat állapított meg, ezért az általa konstruált sui generis bűncselekményekre — a háborús és népellenes bűntettekre nézve — az 1848. évi 3. törvénycikk sajátos hatásköri rendelkezései nem alkalmazhatók. Az ítéletekben kifejezésre jutott elvi álláspontnak azonban nem ez a lényege, hanem az az okfejtés, amely kitűnt a közölt idézetből. E szerint a Szálasi Ferenc féle hatalomátvétel erőszakos úton történt, a „kormány" tagjai nem tekinthetők miniszteretnek, javukra ezért az 1848. évi 3. törvénycikk alkalmazása fel sem merülhet. A kimondottan politikai jellegű indokolás kifejezésre juttatta a magyar népnek az 1944. évi október 15-i és 16-i eseményekkel kapcsolatos álláspontját és az azt követő nyilaskeresztes rémuralommal szemben táplált történelmi ítéletét, amelyet a népbíróságok ítélete helyesen tolmácsolt. A teljesség kedvéért utalnom kell arra is, hogy a népbíróságoknak egy további jogi ténnyel is szembe kellett nézniök. Az 1945. évi VII. törvénycikkel törvényi erőre emelt 81/1945. M. E. számú rendelet — a népbírósági jog alapjogszabálya ugyanis használja a „nyilas kormányzat" fogalmát (11. § 3.). Ebből arra lehetett volna következtetni, hogy a magyar demokratikus törvényhozás elismeri a Szálasi-féle uralmat, illetve a „nemzetvezető" által alakított kormányt. Az előbb említett népbírósági ítélet helyes érzékkel foglalt ebben a kérdésben is állást, megerosítve azon véleményét, hogy dr. Rajniss Ferenc nem volt miniszter, nem tekinthető kormánynak az a csoport amelyhez tartozott: „Ezen álláspontnak — mondotta az ítélet — látszólag ellentmond a 81/1945. M. E. sz. rendelet 11. §-ának

[1] Beér János—Csizmadia Andor: Történelmünk a jogalkotás tükrében (Sarkalatos honi törvényeinkről 1001—1949). Gondolat Kiadó. Budapest. 1966. 572. old.

[2] Ries István: A Magyar Dolgozók Pártja és az igazságügy. Jogtudományi Közlöny. 1948. évi 11—12. sz. 138. old.

[3] NOT I. 1348/1946/9. (Dr. Rajniss Ferenc ügyében elsőfokon a Budapesti Népbíróság Nb. IV. 4162/1945/4. sz. alatt 1945. december 7-én hozott ítéletet. Az idézet a másodfokú ítéletből való.

azon szóhangzata, amely szerint az e törvényhely alá vont bűncselekményt követi el, aki a nyilas kormányzatban vezető állást vállalt, így pl. miniszteri állást. Ez a szóhangzat nem jelenti azt, mintha a népbírósági rendelet a nyilas kormányban szerepet vállaló »minisztereken« alkotmányos úton kinevezett és a miniszter szó tényleges, a megfelelő közjogi tartalmát betöltő személyeket értett volna, hanem miután ezek törvénytelenül saját magukat és egymást minisztereknek titulálták, e rendelet a szabatosság rovására a közérthetőség érdekében a miniszter kifejezést használta."[4] Az egykori irodalmi megnyilatkozások is arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a Szálasi kormány jogilag nem létezett, ezért tagjai nem eshettek az 1848. évi 3. törvénycikk hatálya alá: „... kétségtelen — írta dr. Berend György —, hogy az 1944. október 15. napját követő időben miniszteri címmel felruházott hazaárulók semmi körülmények között sem voltak anyagi jogilag érvényes miniszterek s így az elnevezés dacára velük szemben az 1848. III. tc. kivételes rendelkezései alkalmazásának lehetősége fel sem merülhet."[5] Berend nemcsak a Szálasi csoport tagjairól fejtett ki ilyen véleményt, hasonló álláspontra jutott az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás után, de október 15. előtt megalakult Sztójay Döme-féle kormánnyal kapcsolatban is mivel: „... az ún. Sztójay kormány minisztereinek felelőssége tekintetében is, miután kinevezésük anyagi jogilag érvénytelen lévén, felelősséget az országgyűléssel szemben és annak ellenőrzése mellett nem vállaltak, tehát ez a kivételes rendelkezés velük szemben sem alkalmazható..."[6]

Joggal merül fel ezek után az a kérdés, hogy miként viszonyult népbírósági jogunk és az ítélkezési gyakorlat a miniszteri felelősséghez olyanok esetében, akik 1944. március 19-e előtt a kormány tagjai voltak. Példaként a dr. Imrédy Béla népbírósági ügyében hozott ítéletekre hivatkozom, amelyek részletesen foglalkoztak ezzel a problémával. Imrédy 1932 októberjétől 1935 januárjáig a Gömbös-kormány pénzügyminisztere; 1938 márciusától tárcanélküli közgazdasági miniszter; 1938 májusától 1939 februárjáig miniszterelnök, 1944 májusától közgazdasági miniszter volt. Ha az utolsó időszakot — az imént említett elv miatt — nem is érintjük, feltétlenül szóba került az ő esetében is a miniszteri felelősségnek az 1848. évi 3. törvénycikkben megfogalmazott és a népi demokratikus jogalkotás által megerősített kivételessége. A Budapesti Népbíróság ítélete a kérdéssel foglalkozva a következőket tartalmazta: „... büntető eljárási jogi alapelvként megállapítható, hogy az összes háborús és népellenes bűntettesek akár polgári, akár katonai személyek, a népbíróság ítélkezési hatáskörébe vonattak. Nem kivétel ez alól az az eset sem, ha a mondott cselekményeket valaki mint a kormány elnöke, vagy tagja követte el, annál kevésbé, mert a rendeletben háborús és népellenes bűntettek alanyaként több esetben szerepelt a kormány tagja."[7] Ezt követően az ítélet zárójelben utal a 81/1945. M. E. számú rendelet 11. §-ának (2) bekezdésére, amely a háborús bűnös fogalmának meghatározásánál — többek között —: „aki, mint a kormány, országgyűlés tagja..." szóhasználattal él. A törvényhelyekből az ítélet levonta a következtetést: „A népbíróság tehát törvény által felállított külön (kivételes) bíróság, amelynek hatáskörét, időbeli és területi hatályát új jogszabályok határozzák meg, úgy azonban, hogy csak az ezekkel ellenkező anyagijogi és eljárásjogi szabályok helyeztettek hatályon kívül a népbíráskodás körében, míg az egyéb törvényes rendelkezések megfelelően alkalmazandók... az 1880. évi 37. tc. (az 1878. évi V. tc., a BTK életbeléptetéséről) 6. §-tól eltérően a 81/1945. M. E. számú rendeletben a miniszterek büntetőjogi felelősségre vonásáról szóló 1848. évi 3. tc. 32—36. §-ai nem tartattak fenn, arra kell következtetni, hogy a népbíróság a háborús és népellenes bűntettek tekintetében a minisztereket illetően is hatáskörrel bír."[8]

Hasonló elvi álláspontra helyezkedett a népbíróság dr. Bárdossy László ügyében. Bárdossy 1941 februárjától 1942 márciusáig külügyminiszter, 1941 áprilisától 1942 márciusáig miniszterelnök volt. Az ítélet a hatáskörrel, illetve a személyi hatállyal foglalkozva az „alkotmányosságra" is kitért, mert a védelem az alkotmányra hivatkozva vitatta a népbíróságnak a védencét illető hatáskörét: „A hatáskör kérdésében — írta a másodfokú bíróság ítélete — az Országos Tanács teljesen osztja az első fokú bíróság álláspontját. Az alkotmányra vonatkozó szabályok csak úgy nem örökérvényűek, mint egyéb jogszabályok. A társadalomban beálló változások ugyanis a társadalmi életet rendező jogszabályban is változást idéznek elő. Az 1848. évi III. tc. alkotmányjogi szabályt tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a magyar miniszterek felelősségre vonása a 32. §-ban megírt vonatkozásokban miként történik. Az 1945: VIII. tc.-kel törvényi erőre emelt 81/1945. M. E. sz. rendelet és azt azt kiegészítő rendelkezések pedig a népbíróság ítélkezése alá vonják az e rendeletben szabályozott háborús és népellenes bűntettek elkövetőit. Hogy a háborús és népellenes bűntetteket a terheltek milyen minőségben követték el az közömbös... A törvényt hozó nép ilyképp úgy döntött, hogy a népbíróság útján von felelősségre mindenkit, aki háborús, vagy népellenes bűntettet követ el, arra tekintet nélkül, hogy mi volt az elkövető közjogi állása. Természetesen az 1848: III. tc. érvényét a törvényhozó az 1945. évi VII. tc.-kel nem érintette."[9]

A kifejtettekből egyértelműen megállapítható, hogy a törvényhozás a felszabadulás után is fenntartotta a miniszteri felelősségre vonatkozó 1848. évi rendelkezéseket, a népbírósági jog és a népbíróságok ítélkezési gyakorlata azonban következetes volt abban, hogy a háborús és a népellenes bűncselekményeket elkövető miniszterekre a kivételes szabályozás nem vo-

[4] NOT I. 1348/1946/9.
[5] Berend György: A népbíráskodás. Acta Universitatis Szegediensis (Sectio Jiuridico-politica series nova Tom. III.) Szeged, 1948. 257. old.
[6] Berend György: uo.
[7] Nb. 3953/1949—11. (Imrédy Béla ügyében a Budapesti Népbíróság 1945. november 23-án hozott ítéletet.)
[8] Nb. 3953/1949—11.
[9] NOT I. 2946/1945/35. (Bárdossy László ügyében első fokon a Budapesti Népbíróság Nb. I. 3557/1945/30. szám alatt hozott ítéletet. Az idézet a másodfokú ítéletből való.)

natkozik, ők a népbíróságok hatáskörébe tartoznak. Az idézett törvények egybevetéséből viszont egyértelműen következtethetünk arra is, hogy a miniszterek felelősségre vonása felől a legfőbb államhatalmi szervnek kell határoznia és a bíráskodás sajátosan szervezett bíróság (parlamenti bíróság) hatáskörébe tartozik, *ha a cselekmény nem háborús és népellenes bűncselekmény.* Mindez kiegészítendő azzal, hogy „a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről" szóló 1946. évi VII. törvénycikk az abban megkonstruált bűncselekmények miatt induló büntető eljárásokat a népbíróságok kebelében szervezett külön tanácsok hatáskörébe utalta (1946: VII. tc. 11. §). E törvényi rendelkezés azt a látszatot kelthette, hogy a minisztereknek az 1946. évi VII. tc-be ütköző cselekményei miatt a népbíróságok külön tanácsai járnak el. Ez történt dr. Rajk László belügyminiszter esetében is. Igaz, hogy dr. Rajk László ügyében nem az volt a tragikus, hogy a népbíróság járt el és nem más hatáskörű bíróság. Mégis megjegyzendő, hogy a hatáskör kérdése sem volt tisztázott. Az 1848. évi törvénycikk sajátos rendelkezései ugyanis feltétlenül hatályban voltak, az 1949. évi XX. törvény. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya pedig feltétlenül az 1848-as törvény szellemében juttatta kifejezésre — alaptörvényi erővel — a legfelsőbb államhatalmi elhatározást, amely szerint — mint a bevezetőben idéztem — a minisztertanács tagjainak felelősségre vonása külön törvényre tartozik.

A vázolt problematika ma is nyitott, mind máig megoldatlan. Szerény megállapításom szerint *a miniszterek felelősségére vonatkozó 1848. évi rendelkezések változatlanul hatályban vannak.* Ezzel a megállapítással szemben bizonyos érvek felhozhatók ugyan, de azok nem meggyőzőek. Az egyik érv szerint az 1848. évi .. törvénycikk 32—36. §-ának rendelkezéseit olyan törvények tartották fenn hatályukban, amelyek a fordulat éve előtt születtek. Ez a nézet arra a vitára utal, amely hazánkban a népi demokratikus forradalom kérdései körül az elmúlt években folyt. A vita során azt vetették fel, hogy a népi demokratikus forradalom már kezdettől fogva szocialista forradalom volt-e, vagy a népi demokráciában két forradalom zajlott-e le; először polgári demokratikus — egyesek szerint plebejus demokratikus —, majd szocialista forradalom. Véleményem szerint csak egyetlen forradalomról beszélhetünk, amely — mint minden társadalmi jelenség — különböző fejlődési szakaszokra oszlik. Ha ez nem így lenne, akkor az „első forradalom" vívmányaiból semmit nem vihettünk volna tovább a „második forradalomba". Pedig az első szakaszban kialakított népfront politika — egyes szocialista országokban a több párt rendszer — éppúgy hasznos fejlődésünk mai szakaszán is, mint a szocialista nagyipari termelés és a kis áru termelés tartós együttléte és egyéb intézmények. Történelmi tény, hogy az 1944. és 1945. években felszabadult területeken — mivel a szovjet Vörös Hadsereg az első percektől kezdve tartózkodott az ország belső ügyeibe való beavatkozástól — az élet rendezését, az új formák kialakítását maga a nép vette a kezébe. A hatalomban első percektől kezdve részesült a munkásosztály, sőt közvetlenül maga szervezte, irányította az új állami és társadalmi életet. A munkásosztály és a dolgozó parasztság demokratikus diktatúrája az antifasizmus síkjáról indult, meg nem oldott polgári demokratikus célkitűzéseket oldott meg, majd a szocialista célkitűzések váltak mind általánosabbá. Az új állam megteremtése a nemzeti bizottságok szervezeti keretei között történt. A nemzeti bizottságok kezdeményezésére és vezetésével egyre inkább és egyre határozottabban jelentkezett az az igény is, hogy létre kell hozni az állam központi szerveit. Így történt, hogy 1944. december 21-én megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Miként dr. Beér János megállapította: „A nemzeti bizottságok széles körű létrejötte, folyamatos tevékenysége és az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása között szerves összefüggés volt. A nemzeti bizottságok indították el az új demokratikus életet, döntő szerepük volt az elalélt ország talpraállításában. Az ő működésük nyomán szilárdult meg a bizalom és hit abban, hogy a súlyos katasztrófából biztos út vezet a felemelkedés felé. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásához is a nemzeti bizottságok működése készítette elő a talajt."[10] Az elmondottak bizonyítják számomra azt, hogy az első szakasz intézményeit, jogalkotásai a forradalom sérelme nélkül átvihetők voltak a második szakaszra, ahogy ezt az Alkotmány sok vonatkozásban meg is tette.

További érve lehet az, hogy az 1848. évi 3. törvénycikk 32—36. §-aira hivatkozás mindössze üres formalitás, mert az a tény, hogy egy korábbi törvényt nem helyeztek formálisan hatályon kívül, még nem jelenti annak fenntartását, az arra vonatkozó határozott törvényhozó igényt. Ez igaz lehet, de az Alkotmány 27. §-a (2) bekezdésének gondolata — ígérete — ellentmond ennek az érvelésnek. Fontosabb ennél annak vizsgálata, hogy szükséges-e fejlődésünk jelenlegi szakaszán a miniszteri felelősség sajátos rendezése, vagy sem. Ami a sajátos rendezés ellen szólna, az éppen konszolidált viszonyaink ismerete. Körülményeink között — mondhatják — elképzelhetetlen az, hogy a Minisztertanács tagját felelősségre kellene vonni és erre az elképzelhetetlen esetre sajátos hatásköri rendelkezéseket tartalmazzon az Alkotmány. Erre csak azt említem, hogy az Alkotmány a hadüzenet és a békekötés jogköréről is rendelkezik, már pedig amíg hadüzenetről és békekötésről egyáltalán szót kell ejteni, addig a belső — és kétségtelen — konszolidáció nem lehet ellenérv. Egy másik érv a törvény előtti egyenlőség, vagy az igazságszolgáltatás egységessége tényeit hozhatja fel. A törvény előtti egyenlőség azonban tartalom és nem forma. A törvény akkor mérne egyenlőtlenül, ha egyenlőnek tekintené a nem egyenlőt és nem lenne tekintettel sem életkorra, sem foglalkozásra, illetve hivatásra és más „egyenlőtlen" körülményekre. A törvény másként kezeli a fiatalkorút, mint a felnőttet, a hivatalos személyt és azt, aki nem az, a bi-

[10] Beér János: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Jogtudományi Közlöny. 1960. évi 254. old.

zonyos foglalkozások követőit stb. Aligha vitatható, hogy a miniszter hivatása egészen sajátos, ebből következik, hogy felelőssége sem azonos más foglalkozású, vagy hivatású emberek felelősségével.

A probléma felvetésére az Alkotmány várható módosítása és az 1949. évi XX. törvény 27. § (2) bekezdésének ígérete késztetett. Kétségtelen, hogy a miniszteri felelősség kérdésében az Alkotmánynak állást kell foglalnia vagy úgy, hogy elhagyja a sajátos rendezés gondolatát, vagy úgy, hogy fenntartja azt. Az e kérdésben várható vitát kívántam írásommal — bármily csekély módon — segíteni.

Lukács Tibor

Vázlatok a jogi ismeretek oktatásáról a vezetőtovábbképzésben

Századunkban az ipari termelés méreteinek és színvonalának rohamos növekedése, a gépek „hangos forradalma" mellett, azzal szoros összefüggésben játszódott le és tart ma is egy „csendes forradalom": a gazdasági (és más) vezetők képzésének létrejötte, illetőleg felfelé ívelése. Hogy a két — mondhatnánk — világtendencia között mennyire szoros az összefüggés, annak szemléltetésére *Izdebski* és *Tudrej* közös munkájára hivatkozom, akik egy véleményt idézve leszögezik, hogy pl. Angliában a munkatermelékenység emelkedése legalább 50%-ban vezethető vissza a termelés ún. emberi tényezőire, így a szervezési, vezetési reformokra, a vezetéselmélet gyakorlati felhasználására.[1] A hivatkozott országban pl. az 1964-ben hozott ipari képzési törvény — így tájékoztat egy Angliában járt ösztöndíjasunk — a vállalatokat a béralap 0,5—1%-ával azonos összeg képzési adóként történő befizetésére kötelezi.[2]

A gazdaságfejlesztés intenzív módszereinek előtérbe kerülésével egy sor szocialista országban vált intézményessé a vezetők képzése és továbbképzése mint olyan népgazdasági ráfordítás, amelynek vagyoni és személyi előnyei a termelésben és az igazgatásban kamatostul térülnek meg. A vezetőképzés természetesen szocialista viszonyok között sem mérhető teljes egzaktsággal. Mégis, a szovjet jogirodalomban *Kerimov*[3] által közölt esetek is (fegyelmi vétségek elkövetésének megelőzése komplex vezetői-jogászi módszerekkel különféle gyárakban) érzékeltethetik, hogy pusztán a társadalmi-gazdasági viszonyok tudatos alakítására irányuló komplex megközelítési mód — s talán ebben fejezhető ki a vezetéselmélet, illetőleg a vezetők képzésének egyik aspektusa — magas fokban hatékony.

A vezetőképzés gyakorlata és a vezetők társadalmi gyakorlata (a tények és az elvárások síkján egyaránt) azt az igényt posztulálják, hogy a vezetőképzésben szóba jöhető tudományszakok hozzák felszínre azt a tudásanyagot, amely a vezetőképzésben „áruként" kínálható, s a kérdéses tudásanyagot olyan szemlélettel és olyan módszerekkel tárják a vezetők mint „fogyasztók" elé, hogy abban meglássák és megkívánják a tudományos tényanyag használati értékét. Aligha szorul elméleti igazolásra, hogy a vezetőképzésben a jogi diszciplina nem nélkülözhető. *Kaszickij* pl. a vezetéstudomány elemei közé sorolja a „szocialista gazdaság vezetésének jogi alapelveit" is.[4]

A jogról vezetőképzési kontextusban

A jogi, valamint a vezetéselméleti szakirodalom tanulmányozása arról győz meg, hogy a jog mint vezetőképzési stúdium kidolgozottsága — necsak hazai, de nemzetközi síkon is — egyenlőre még igény; az eredmények kezdetiek és részlegesek. Noha a jogtudomány és a vezetéselmélet viszonyát elvileg „visszterhes" viszonyként képzeljük el, eddig — legalábbis hazai vonatkozásban — a vezetéselméleti munkák inkább tértek ki jogi vonatkozásokra, mint fordítva. Ennek alapján felmérhetjük, hogy a vezetéstudományi szakirodalomban a vezetői tevékenység körében milyen megvilágításban szerepel a jog.

Elöljáróban megállapítható, hogy a vezetéselmélet általunk ismert irodalmában a jog mindenekelőtt a *tárgyi jogot*, a jogi normákat jelenti, s bár kifejezetten sehol sem olvasható, mégis nehéz szabadulni attól a benyomástól, hogy a tárgyi jog ezekben a munkákban mint kogens, tiltó-parancsoló norma jelenik meg, hogy azokban a jognak a kényszeroldala dominál.[5] Egy 1967-ben kiadott vezetőtovábbképző jegyzet pl. a vezetési eszközöket csoportosítva adminisztratív és gazdasági eszközök között tesz különbséget, az előbbiekhez sorolva pl. az utasításokat, az utóbbiakhoz pl. az árrendszert, a kamatpolitikát stb.[6] Úgy tűnik, ez az álláspont helytelen felosztási módot választott az irányítási eszközök csoportosítására, mert pl. az utasítás lehet valamely gazdasági tartalmú döntés külső burka, jogi formája is. Jogi és gazdasági eszközök egymás rovására érvényesülő „természetét" vallja *Horváth* László, aki szerint a gazdaságirányítás új rendszerében „a gazdasági döntések jogi jellege csökken, illetve megszűnik, és a döntések abszolút többsége a vállalati szférába kerül".[7] (A jog és a gazdaságpolitika viszonyának teljesen meggyőző eredményű elemzését *Világhy* Miklós végezte el.)[8]

A jognak, mint kényszerítő jogszabálynak a tételezésével rokon az, a jogban külső tényezőt látó szemlélet is, amely egyes polgári szakírók műveiben jelentkezik. Így pl. már Max *Weber* hangsúlyozta

[1] Izdebski, Zygmunt—Tudrej, Jerzy: Vállalati vezetőképzés a tőkés országokban. Kossuth Könyvkiadó, 1970. 107—108. old.

[2] Lásd: A külföldi vezetőképzés és továbbképzés helyzete az Országos Vezetőképző Központ — tanulmányutak és ösztöndíjas utazások tapasztalatai alapján. (Részletek az 1971. január 25—26-án tartott konferencia jegyzőkönyvéből.) OVK, Budapest, 1971.

[3] Kerimov, D. A.: A szociálpolitikai intézkedések tervezése és a jog. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1969. 501. old.

[4] Idézi: Dobossy Imre: A munkahelyi vezetés tudományos megalapozásának problémái a szocialista országokban. Társadalmi Szemle, 1968. 3. sz. 80. old.

[5] Horváth László: A vállalat belső mechanizmusa és a reform. Társadalmi Szemle, 1970. 37—38. old. — Marcell Jenő—Bíró Sándor: A vállalati munkaerő-politika gazdasági és jogi problémái. Munkaügyi Szemle, 1969. 86. old.

[6] Az új gazdaságirányítási rendszer alapelvei és követelményei a vállalati vezetésben. Átdolgozott, javított kiadás. Vezető-továbbképzés Tárcaközi Bizottsága Továbbképző tanfolyamok jegyzetei I. Tankönyvkiadó, Bp. 1967. 19. old.

[7] Horváth László: Tudományos illúziók és valóságos gondok. Társadalmi Szemle, 1967. 6. sz. 109. old.

[8] Világhy Miklós: Jog és gazdaságpolitika. Valóság, 1968. 1. sz. 8. old.

a jogi szabályok keret-jellegét a szervezet szempontjából,[9] ugyanígy foglalt állást egy amerikai közigazgatási monográfia is.[10] *Wilson* a törvényeket mint „a cég külső környezetének lényeges összetevőit" mutatja be.[11]

Ez alkalommal nem vitázni szeretnék a jog kényszer-jellegét, illetőleg a vállalathoz való „külső" viszonyát hangsúlyozó állásfoglalásokkal, mert azok önmagukban igazak. Adott esetben azonban nemcsak a szóban forgó tézisek valóságtartalma a lényeges, hanem *orientáló szerepük* is, s éppen ez a kérdés, hogy — viszonyaink között vetve fel a problémákat — a jogi szférának ez a megvilágítása a legcélszerűbb-e?

Nézetem szerint a *vezetés szemszögéből* a jog szférája három vonatkozásban lényeges: — a *jogalkalmazás* folyamatában; — a *belső normaalkotás* terén és — abban a körben, amelyben a vezető és a vezetés *jogalkotás tárgya* lehet.

A jogot a gazdasággal szembeállító, a jog imperatív, illetőleg a vállalat szempontjából külső jellegét hangsúlyozó álláspontok — részletigazságuk révén — eltakarják a jognak a vezetésben betöltött, illetőleg betölteni kívánatos funkcióit és azok egymás közötti arányát. A *jogkövetés* folyamatában csupán a tiltó—parancsoló rendelkezésekhez viszonyul passzíve a vezető, a permisszív-diszpozitív szabályok alkalmazása során azonban a lehetséges magatartások gazdag választékából emelheti ki az optimálisat. S mint ismeretes, a gazdasági reform éppen ez utóbbi szabályok körét bővítette rendkívüli módon. A vezetési szempontból releváns jogszabályokban tehát a kényszer-elem a szervező-elem hátrányára vonult vissza. A vállalatot a *belső normaalkotásban* önállóan, illetőleg a szakszervezettel közösen megillető jogosultságok ugyancsak amellett bizonyítanak, hogy a jog a vezetéshez nemcsak kívülről kapcsolódik, sőt, a vállalatra háruló feladatok folytán éppen a vállalatok „belső joga" lesz nemegyszer a fontosabb. A vállalat normaalkotó jogköre a legélesebben talán a vállalati ügyrend megalkotása terén vet fel vezetéselméleti szempontból is fontos kérdéseket. Csupán jelzem, hogy mind a vállalati ügyrendre, mind a vezetői tevékenységre vonatkozó külső jogforrás hiányzik jogrendünkből.

Ilyen körülmények között a jognak, mint vezetőképzési stúdiumnak, optimálisan kettős szerepkört kellene betöltenie: egy tájékoztató és egy ösztönző szerepkört. A tájékoztató szerepkör a vezetéshez szükséges joganyag ismertetésére vonatkozhat. Az ösztönzés magában foglalná — a permisszív-diszpozitív (külső) jogszabályok alkalmazása és — a belső normaalkotás menete és tartalma terén a vállalatok (és más szervek) típusaira modellezett optimális jogi döntések hozatalára való késztetést. Míg a jog mint vezetőképzési stúdium a tájékoztató funkcióját sokféle jogágban gyakorolhatja, az optimális jogi döntések típusainak felvázolására alapjában a polgári jogban és a munkajogban van és lesz szükség.[12]

Információk a tőkés államokból

A jognak, mint vezetőképzési tantárgynak a külföldi vezetőképző intézetekben való oktatásáról csupán szegényes információim vannak. Mégis úgy vélem, hogy ez az erősen hiányos adattár is három fontos tendencia megállapítására lehet alkalmas a polgári államokban. Elsősorban hangsúlyozom azt az alapvető tényt, hogy a jogi ismereteket több-kevesebb súllyal a vezető tőkés államok vezetőképzési intézményeiben általában oktatják. Másik megállapításom, hogy a polgári *államok* egyre fokozottabb érdeklődést mutatnak a vezetőképzés iránt. Ezt mutatja, hogy több államban (Anglia, Svédország) a vállalatokat az állam megadóztatja, hogy a befolyt összegből központilag finanszírozza a vezetőképzést. Ezzel a gondolatkörrel függ össze az is, hogy előtérbe került (pl. Hollandiában, az NSZK-ban és Svédországban) az államigazgatási vezetők képzése is. A harmadik tendencia, amelyre rámutatnék: a (tágan értelmezett) magánjog és a munkajog központi szerepe a jogi oktatásban. Így pl. a párizsi Centre d'Administration des Entreprises, amely a jogi kar mellett működik, a vállalat jogi felépítésével, magánjoggal, kereskedelmi joggal, a védjegyek, a biztosítás és a hiteljog szabályaival és közigazgatási joggal ismerteti meg hallgatóit. (Az előadók itt főként jogászprofesszorok.)[13] A frankfurti Gesellschaft für Organisation programjában munkajog és „szociális jog" szerepel. A munkajogot egyébként a gazdasági mérnökképzésben is oktatják Nyugat-Németországban, valamint a svéd művezetők iskolájában. Találkozunk azonban olyan tanfolyami típussal is, ahol a jog általában (a „jog szerkezete") kerül napirendre, így pl. a Massachusetts Institute of Technology mellett működő The Sloan Fellohwship programjában.

Jog a vezetőképzésben — nálunk

A szocialista országok vezetőképző intézményeiben folyó jogi oktatás tárgyáról, súlyáról, módszereiről — sajnos —, még annyi adattal sem rendelkezem, mint tőkés relációban. Tulajdonképpen a magyar vezetőképzés programjába iktatott jogi tárgyakról sincs átfogó képem, minthogy az elmúlt években — a vezetőképzés hazai megalapozásának úttörő időszaka — a vezetők képzésével foglalkozó intézmények meglehetősen dekoncentrált hálózata jött létre, s valódi hierarchia hiányában az intézmények közötti információcsere — legalábbis tárgyunk körében — akadozott.

Joggal nevezhetők úttörőnek az elmúlt évek a magyar vezetőképzés megalapozása szempontjából, hiszen a gazdasági vezetőképzés és és továbbképzés hazánkban 1966 végétől vált intézményessé, szabályozottá. 1967 őszén alakult meg az Országos Vezetőképző Központ, a

[9] Weber, Max: Gazdaság és társadalom. Szemelvények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1967. 73. old.
[10] Simon, H. A. és mtsai: Public Administration. New York, 1959. Knopf, 85. old.
[11] Wilson, R. M. S.: The management of corporate intelligence. Factory Management, 1969. 10. sz.
[12] Kálmán György: A jogi eszközök szerepe a gazdaságirányítás új rendszerében. Társadalmi Szemle, 1968. 4. sz. 20. old. — Paskov, A. Sz. szerk.: Pravovüje osznovü naucsnoj organyizacii truda. Izd. „Jurigyicseszkaja lityeratura", Moszkva, 1967. — Svejcer, D. V.: Az anyagi ösztönzés és a munkajog. KJC 1966. 587—594. old.
[13] Izdebski-Tudrej: i. m. 103—104., 141. és 184. old.

vezetőképzés- és továbbképzés alapintézete, mely az indulásnál lényegében az iparvállalati vezetőkkel való didaktikai foglalkozás fő feladatát kapta. A vezetőtovábbképzés fejlesztéséről szóló 1023/1971. (VI. 22.) Korm. számú határozat lényegesen bővítette a továbbképzésben hallgatóként bevonandó káderek körét. Ugyanakkor az OVK oktatómunkájának személyi körét úgy állapította meg, hogy az államigazgatási vezetőkre, továbbá — mindenkori kapacitásának figyelembevételével — a „kiemelt" és „A" kategóriájú vállalatok felső szintű vezetőire, illetve ezek kijelölt utánpótlására terjed ki.

Az OVK-ban eddig megszervezett tanfolyamok egy részében a jog nem szerepelt oktatási tárgyként. Ezek a tanfolyamok: a marketing, illetőleg az eszköz- és költséggazdálkodási tanfolyam, valamint az a kurzus, amelyet a vállalatok oktatási vezetői számára tartottak. További három tanfolyamon azonban a jogi ismeretek oktatását is programba iktatták. A vállalati igazgatók ún. komplex tanfolyamán, a személyzeti vezetők tanfolyamán és a munkaügyi tanfolyamon oktatnak ez idő szerint jogot az OVK-ban. A komplex tanfolyamon munkajoggal ismerkednek a résztvevők, mintegy 4 órában. (Az egész tanfolyam kb. 160 órás.) A személyzeti tanfolyamon munkajogi előadás és konzultáció folyik 3 órás időkeretben, továbbá 3 órában „vegyes" jogi ismereteket is nyújtanak a résztvevőknek. (A személyzeti tanfolyam kb. 90 órás.) A mintegy 80 órás munkaügyi tanfolyamokon 4 órában adnak elő munkajogot, de munkajogi kérdésekkel más tantárgyak keretében is foglalkoznak.

A polgári jog oktatása jelenleg nem szerepel az OVK-ban szervezett tanfolyamokon. A komplex tanfolyamon korábban a szocialista szervezetek szerződéses viszonyaira vonatkozó joganyag bemutatása szerepelt konkrét jogesetek megtárgyalása kapcsán. Információink szerint a fentivel lényegével azonos joganyag ismertetése szerepelt a gazdaságirányítás új rendszerére áttérés kezdeti időszakában egyes vidéki vezetőtovábbképző iskolák tematikájában is.

A személyzeti vezetők továbbképzésében szerzett tapasztalataim

E sorok írója 1969 ősze óta folyamatosan vesz részt előadóként az OVK személyzeti tanfolyamain, mint a „Jogi ismeretek" című tantárgy oktatója. A jogi tárgyú vezetőképzésnek érthetően ez az a szektora, ahol a szerző a leginkább tájékozott, ezért mondanivalójának középpontjába — pars pro toto — ezt a tantárgyat s az oktatásával kapcsolatos tapasztalatait állítja.

Mindenekelőtt körvonalazni szeretném ennek a heterogén joganyagnak mint stúdiumnak az indokait, amelyet címén kívül egyetlen gondolat tart egységben, az, hogy ismeretére a személyzeti vezetőknek szükségük van vagy lehet. A személyzeti vezetők részéről támasztott igények azonban nemcsak a témaválasztás, a tárgykörök kidolgozásának voltak később forrásai, hanem alapjában indokolták a „Jogi ismeretek" felvételét az OVK programjába. A korábbi tanfolyamokon ugyanis felszínre kerültek olyan jogi kérdések, amelyek egyetlen (bármely) jogágazat kereteibe nem voltak illeszthetők. Ugyanakkor a személyzeti vezetők munkájára vonatkozó jogszabályok és gyakorlat több irányú megismerése nyilvánvalóvá tette a tanfolyamokon résztvevő személyzeti vezetők látszólag szertelenül burjánzó, a jogrendszer különféle pontjait érintő kérdéseinek indokoltságát, helyességét. A „Jogi ismeretek" mint stúdium léte és bizonyos fokig tematikája is a „kereslet" szerint alakult ki tehát. Annak a ténynek, hogy a vezetők továbbképzésében olyan jogi tantárgy jött létre és eresztett — a jelek szerint viszonylag tartós és mély — gyökeret, amely az egyes jogágazatok keretein átnyúlva, meghatározott nézőpontból választja ki és tölti meg tartalommal tárgyát: talán nem túlzás a precedensnek kijáró elvi jelentőséget tulajdonítani.

Természetesen a szakképzettségüket tekintve, jogászi szempontból többnyire laikus személyzeti vezetők nem informálhatók kizárólag a jogrendszer különféle pontjain elhelyezkedő jogszabályokról annak veszélye nélkül, hogy ne tennők bennük kockára a jogrendszer mint elveiben és hatásmechanizmusában mégiscsak egységes egész meglátásának képességét, illetőleg tudatát. Ennek a veszélynek a kiküszöbölését lett volna tehát hivatott szolgálni valamiféle „általános rész", elvi bevezető. Ennek tartalmát gyakorlatomban két alapgondolat adja meg: a törvényesség mint cél s a ténymegállapítás-jogalkalmazás technikája mint eszköz gondolata. A törvényességről annak jogi burkát lehántva is beszélünk, a törvényességet mint szocialista társadalompolitikai koncepciót mutatva be, hangsúlyozva az alapvető jogszabályokban kifejeződő központi akarat primátusát a csoportérdekkel szemben. A ténymegállapítás-jogalkalmazás körében fejtegetéseim nélkülözik az „atmoszférateremtő" jelleget (mint a törvényesség esetében); ezeket világos, mintegy áttetsző logikai szerkezetre kívántam alapozni, hogy instruktív, mozgósító erejűek és viszonylag könnyen végrehajthatók legyenek.

A törvényességről és a jogalkalmazásról szóló elvi bevezetést a személyzeti tanfolyamok jegyzetében szereplő „Jogi ismeretek" című rész élére iktattam, s az rendszeresen elhangzik a tanfolyami előadásaimon is. A legtöbb vonatkozásban azonban a jegyzet jogi anyaga és a csoportfoglalkozások tárgyköre (és természetesen módszerei is) már eltérnek egymástól. Az egyórás előadások keretében rendszerint a jogalkotás valamelyik új, illetőleg időszerű termékére szoktam még kitérni. (Pl. az útlevéljogszabályok, a lakásügyi rendeletek, a dolgozók lakásépítésének, lakásszerzésének vállalati támogatására vonatkozó szabályok személyzeti nézőpontból lényeges rendelkezéseire.)

A jegyzet jogi része, amely részben korszerűsített változatban már 2. kiadásban is megjelent, 6 fejezetből áll. Az I. fejezet „Lakásjogi ismeretek" címen a szolgálati lakásokra vonatkozó szabályok ismertetésével kezdődik, s annak ismertetésével folytatódik, hogy a vállalatok a jogszabályok keretei között milyen támogatásban részesíthetik a dolgozókat a lakásépítés, lakásszerzés körében. Az útlevelekkel kapcsolatos jogszabályokról

szóló II. fejezet a külföldre utazás anyagi jogi, majd eljárási jogi feltételeit elemzi. Az ismertetés a vállalatot magánútlevél-ügyekben megillető jogok és kötelezettségek bemutatásával zárul. Az „Elítéltek jogállása a vállalatnál" címet viselő III. fejezet a javító-nevelő munkáról és arról szól, hogy a szabadságvesztésből szabaduló elítéltek alkalmazására milyen tartalmú jogszabályok vonatkoznak. A IV. fejezet a büntetőjogi rehabilitáció jogintézményével kapcsolatos kérdéseket tárgyalja. Ebben a büntetett előélet munkajogi relevanciáját elemzem, részletesebben szólok a büntetett előélet alóli mentesítés feltételeiről és jogkövetkezményeiről. A következő fejezet „Vállalati vagyonvédelem" címen lényegében a vállalati vezető számára szükséges jogi ismeretek foglalata büntető, illetőleg szabálysértési ügyek kapcsán. (Feljelentési kötelezettség, eljárási nemek választása, dolgozóról adott jellemzés, szignalizáció végrehajtása stb.) A jogi rész zárófejezete („Családvédelem") a feldúlt házasságok körüli gyakorlati jogi tudnivalókat, a gyermekelhelyezés-gyermektartás, a gyermekgondozási segély és az iszákosok elleni rendelkezések főbb szabályainak ismertetéséből áll. A VI. fejezet anyagának felvételét az a tapasztalat tette indokolttá, hogy a személyzeti vezetőket a dolgozók családi problémáikkal is felkeresik olykor, ezért a hallgatók „felvértezése" családi jogi ismeretekkel nem látszott szükségtelennek. Az egyes fejezeteket a feldolgozott jogszabályok jegyzéke és néhány — főként gyakorlatias célú — jogi cikk, illetve könyv címe zárja le.

Mint említettem, a hallgatósággal való személyes érintkezés, illetőleg a jegyzet tematikája csak részben vág egybe. A foglalkozásokon ugyanis az előadást egyórás konzultáció követi, s ezen az alkalmanként jelenlevő mintegy 25 személyzeti vezető jogi tárgyú kérdéseket tehet fel. A kérdések egyik része általános jellegű szokott lenni. A kérdéseknek ezt a csoportját a közéleti érdeklődésű értelmiségi információs szükséglete hozza felszínre. (Pl. a jogalkotás mechanizmusa, a törvényességi óvások gyakorlata, az ítélkezésnek az általános megelőzést szolgáló funkciója, jogszabálygyűjtemények beszerzésének indokoltsága és lehetősége stb.) A kérdések második — számszerűségében nagyobbik — csoportjához olyan egyedi vállalati ügyek tartoznak, amelyeknek jogászi megítélését igénylik a hallgatók. (Lényegében a jegyzet keretei között, de konkrétan.) A kérdések feltevésében nagyfokú aktivitás mutatkozik meg; az időzavar így krónikussá, a folyosón folytatódó vita pedig szokásossá vált.

A hallgatók által gyakrabban feltett kérdések közé tartozik egy olyan probléma, amelynek részletesebb tárgyalását azért tartom szükségesnek, mert ez a probléma a közvélemény adott szektorának jogtudatával függ össze és a jogászok felelősségét is érinti. A résztvevők többször felvetették, hogy a jogszabályok nem mindig igazodnak az „élet követelményeihez", mert a jog merev és általános, az életviszonyok viszont egyediek és változékonyak, a jogszabályok „betű" szerinti alkalmazása olykor igazságtalanságokhoz vezet, a rossz törvény helyett inkább a lelkiismeret, a jogtudat „szavát" kell követni, s mint kérdés hangzott el: mi az elsődleges: a törvény „betűje"-e vagy a törvény „szelleme"?

Annak ellenére, hogy ezek a megítélések, állásfoglalások tulajdonképpen nem egyetlen tárgyra vonatkozik, mégis közös nevezőre hozza azokat egyfajta kritikus attitűd, egy kérdőjel, amit a törvényesség imperatívusza mögé tesznek zárójelbe. Tagadhatatlan, hogy a jog normatív-absztrakt jellegéből szükségszerűen folyik bizonyos „merevség", s tény az is, hogy törvénytárunk nem minden darabja műremek. Rossz tanácsadó lenne az is, aki a jogalkalmazás tartamára a lelkiismeret kikapcsolását ajánlaná... Az említett véleményekben tehát kétségkívül vannak pozitív elemek. A negatív elemeket mégis túlsúlyban érzem a fenti véleményekben, ha azokban túlzó általánosítás vagy hamis kérdésfeltevés fedezhető fel, s ez adott munkakörben esetleg nem mindenkor szolgálja a törvényesség érdekeit, tekintélyét.

Jogrendszerünk apológiájaként és a negatív vélemények cáfolatául a jog „merevsége" mellett jogalkotásunk dinamizmusára és a mérlegelést engedő (keretszabályok) nagy súlyára szoktam hivatkozni, rámutatva a törvény „szelleme" és „betűje" közötti elválaszthatatlan dialektikus kapcsolatra, és arra, hogy a tételes jog — a jogalkalmazás körében — a jogtudattal szemben elsőbbséget élvez. Végül a jogbiztonságból fakadó előnyöket vázolom a jogtól elhajló, rögtönzött döntésekkel szemben.

Természetesen arra nincs lehetőségem, hogy ellenőrizhessem fejtegetéseim hatásfokát. Egy valami azonban bizonyos: ha a kritikus véleményt „elvivé" dagasztó *konkrét ügyet* beszéljük meg — bevonva a megoldásba a különféle jogágazatok szabályait, illetőleg ugyanazon jogágazat különféle szabályait, tehát komplex módszert alkalmazva —, csaknem mindig megnyugtató eredményre sikerült jutni. S nagyon is érthető, ha a gazdasági élet kulcspozícióiban dolgozó személyzeti vezetők az elmélet próbakövének — a gyakorlatot tekintik.

Itt térnék rá arra, amit a jogászok felelősségeként fentebb már jeleztem. A személyzeti vezetők számára igen gyakran a jogász jelenti a jogszabály „megismerési forrását". Feltételezésem szerint, melyet a joggal szembeni olykor kritikus attitűd igazolni látszik, a személyzeti vezető számára adott jogi vélemény nem mindig vonzó formájú és nem mindig eléggé komplex. Pedig tapasztalataim szerint a gazdasági vezetésben a törvényesség iránti igény abszolút kiteljesítésének fontos feltételei ezek, s ezekben látom a jogi ismeretek oktatásának a vezetőtovábbképzésben betöltött egyik célját és módszereit is.

A jogalkalmazás komplexitását — tehát a vállalati érdek optimális és egyben jogszerű szolgálatát a jogrendszer különféle ágazataiból vett normák egymásra tekintettel történő alkalmazása útján — újszerűen szemléltetik és igénylik a *jogi esettanulmányok.* Az esettanulmány, vagyis valamely valóságos vállalati helyzetet szimuláló, a résztvevők döntését igénylő aktív oktatási módszer, a vezetőképzés gyakorlatában honosodott meg. A jogi tárgyú esettanulmányok külföldi alkalmazásáról sajnos egyetlen információm van. Eszerint Angliában a gazdasági vezetők képzésénél a jogi esettanulmány

módszerét is alkalmazzák.[14] Tudomásom szerint ez az oktatási forma jogi tantárgy keretében a hazai vezetőtovábbképzésben a „Jogi ismeretek" körében valósult meg első ízben. A jogi esettanulmány előnye, hogy tárgyválasztásánál kikapcsolódik a kérdésfeltevések esetlegessége, rögtönzött jellege. Hasznosnak tartom azt is, hogy részben már a megoldás folyamatában, utólag azonban mindig kollektív ítéletalkotás alá esik az egyének vagy csoportok által hozott döntés, s megnyílik a lehetőség a tapasztalatcserére, valamint arra is, hogy a megoldott eset módszertana analogikusan a valóságos döntéselőkészítési-döntési helyzetekre legyen átvihető. (A rendelkezésre álló egyetlen órában természetesen az esettanulmány valamennyi előnye nem vagy alig bontakozhat ki.)

Az OVK-tól kapott megbízás alapján eddig 6 jogi esettanulmányt dolgoztam ki, a következő tárgykörökben: útlevélkérelem véleményezése, javító-nevelő munkás jogállása, intézkedések a bűnügyi hatóság jelzése nyomán, jellemzésadás bűnügyben, kegyelmi kérvény értékelése, a lakásépítés vállalati támogatásának jogi kérdései. Valamennyi jogi esettanulmány, illetve annak megoldása három elemből áll: a tényállásból, a hozandó döntésből és a döntés kiértékeléséből. A tényállások egy részét hiányosan kapják a hallgatók: a hiányzó tényelemek az oktató „adatbankjában" állnak készenlétben, s az egyes résztvevők kívánságához képest jutnak a személyzeti vezetők birtokába. A döntés — az „ügy" jellegétől függően — egyénileg, csoportokban vagy kollektíve történhet. A döntés, a vita és a tapasztalatcsere után foglal állást az oktató, értékeli a véleményeket és rövid instruktív ajánlást tesz a jövőben folytatandó gyakorlatra.

Az esettanulmányokkal összefüggésben említhető, hogy a módszer kérdése egyike a vezetőtovábbképzés mindig napirenden levő problémáinak. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagynunk azt a szociálpszichológiai helyzetet, amely a vezetőtovábbképzésre általában jellemző. Ebben a szituációban egyfelől a pályájuk ormára érkezett vagy érkező, tekintélyes, tapasztalt, de koruk és elfoglaltságuk folytán az új impulzusokra nem mindig fogékony vezetők vesznek részt, míg — másfelől — az oktató presztizse gyakran a hallgatókétól eltérő társadalmi mezőnyben fejlődött ki, felkészültsége pedig inkább teoretikus, mint gyakorlati. Ezeknek a különbségeknek — nem ellentéteknek — az áthidalása végett a vezetőtovábbképzés módszereit örökös kísérletező kedv hatja át, hogy vonzóvá, „izgalmassá", eszközeiben is modernné, szemléletessé váljék. A módszertani útkeresések mögött azonban az ismeretközlés ökonómiájának a gondolata is rejlik, az a cél, hogy rövid idő alatt a lehető legtöbb ismeretet a leghatékonyabban sajátítsák el a résztvevők. Ezt a célt szolgálja a tanfolyam leendő résztvevőinek előzetes felkészítése. (Pl. Svájcban.) Az egyes foglalkozások megfelelő előkészítésével is fokozható a résztvevők érdeklődése, informáltsága. Ilyen módszer pl. az ún. „tanfolyammappák" szétosztása, amelyek az előadások lényegét, az ajánlott irodalom jegyzékét és más tudnivalókat tartalmaznak. Az alapos felkészítés és előkészület mellett is az egyes vezetőképző intézetekben a napi szorgalmi idő olykor 12—14 órai időtartamú, 90—50—40 perces tagolású foglalkozásokkal (Anglia). Ezt a feszített munkát részben ellensúlyozhatja, hogy számos országban a szóban forgó intézményeket csendes, vidéki helyeken építették fel. Az oktatás viszonylag kisebb csoportokban (8—25) folyik, így könnyebben alakulhat ki a vezetőtovábbképzésben annyira fontos bizalom, meghittség, aktivitás oktató és részt vevő kapcsolatában. A képzés módszereiben az előadás egyre háttérbe szorul: egyre jobban előtérbe lépnek az aktivizáló módszerek. [Megjegyzendő, hogy a hazai állam- és jogtudományi karokon is ez utóbbiakat határozottan az előadások rovására erősítette a 108/1970. (M. K. 4.) MM sz. utasítás.] Az aktivizáló módszerek közé tartoznak az esettanulmányok, a vállalati játékok, szerepjátékok, konkrét esetek megoldása, az ún. nyílt ülések (amikor az előadó csak a foglalkozás címét jelöli meg), az előadás vegyítése konzultációval és vitával, valamint az is, hogy egyes országokban a hallgatók befejezésül dolgozatot írnak (Románia, Szovjetunió), illetve vizsgát tesznek. (Korábban az NDK-ban volt ilyen gyakorlat.)[15] A vezetőtovábbképzés technikai apparátusa (filmvetítő, magnetofon, számítógép stb.) is az oktatás hatékonyságának szolgálatában áll, s egyben színessé, változatossá teszi a résztvevők munkáját.

A jogi vonatkozású vezetőtovábbképzésben természetesen az említett módszerek, illetve eszközök csak részben hasznosíthatók. Az eddigi oktatói gyakorlatomban alkalmazott „módszertani triász" (előadás — konzultáció — esettanulmány) felülvizsgálatát ez idő szerint csupán az arányok terén tervezem; a konzultáció időtartamának kibővítésével elégíthetné ki a „Jogi ismeretek" legjobban a hallgatók igényeit.

Elképzeléseim tárgykörünk jövőjéről

Úgy gondolom, hogy az érdekeltek communis opinióját teszem meg a további fejtegetések kiindulási alapjának, ha megállapítom: a jog oktatására a magyar vezetőtovábbképzésben a jövőben is szükség lesz. Bizonyára megoszlanak azonban a vélemények azokban a kérdésekben, hogy milyen tárgyak beütemezésére van szükség, továbbá milyen résztvevő körben, milyen arányszámban, mely módszerek segítségével történjék a jogi tárgyak oktatása.

Álláspontom szerint — melyet fentebb már részben érintettem — alapjában a polgári jog, a munka- (és termelőszövetkezeti) jog, valamint „vegyes" (komplex) jogi ismeretek oktatására van elsősorban szükség. Nem biztos azonban, hogy a jogi tantárgyakat a jogágazatok szerint kell kialakítani. A „Jogi ismeretek" sikere a személyzeti tanfolyamokon és — főként — az a megfontolás, hogy a gazdasági és más vezetőknek komplex módon kell dönteniük jogi kérdésekben is, amellett szólnak, hogy az egyes vezetőtovábbképzési tanfolyamok jellegével összhangban a vegyes jellegű jogi tantárgyak kialakítását

[14] Földes István: A gazdasági vezetők képzése Angliában. Közgazdasági Szemle, 1969. 975. old.

[15] Czabán János: Aktivizáló oktatási módszerek a vezetőképzésben. Vezetési ismeretek II.

kell preferálnunk, s e vegyes jellegű tantárgyakon belül kell a súlypontot a polgári jogra, a kollektívák jogágazataira és egyes más — pénzügyi jogi, büntetőjogi stb. — jogágazatokra helyezni a tanfolyam jellegétől függően. Végső soron tehát a jogi tárgyak kialakítását két szempontnak kell — nézetem szerint — alárendelni: a joganyag komplexitásának és vezetési-vezetői relevanciájának.

Valamely joganyag vezetési-vezetői relevanciája természetesen mást és mást jelent a vezetési *szintektől* és a vezetői munkakör *jellegétől* függően. Annyi talán elvileg leszögezhető, hogy azok között a stúdiumok között, amelyek a (bármilyen szintű) vezetők tanfolyamain általában szerepelnek, a jogi ismeretkör feltétlen képviseletet igényel. A vezetéstudományi szakirodalom egybehangzó állítása szerint ugyanis a jog a vezetés egyik eszköztípusa, ugyanakkor a vezetés irányítása alatt álló (formális) szervezet tényezője stb.: jogi oktatás nélkül tehát igényes vezetőképzés *általában* nem képzelhető el. Más lapra tartozik, hogy ez alól az általános kívánalom alól milyen esetekben ismerhetők el kivételek. Ezek felől viszont csupán a konkrét vezetőtovábbképzési programok és a résztvevők körének ismeretében lehet állást foglalni. Mindenesetre ott, ahol az általam helyesnek tartott főszabály, vagyis a jogi tantárgy beprogramozása érvényesül, a már hangoztatott komplexitáson és a tárgyválasztásban a sajátos vezetési-vezetői nézőpont érvényesítésén túlmenőleg a súlypontok képzésénél a vezetői szint, a tanfolyam jellege, a résztvevők ágazati hovatartozása és munkaköre játszhat alapvető szerepet. Nyilvánvaló, hogy másfajta jogi eszközök ismerete szükséges, pl. egy vezérigazgató, egy minisztériumi személyzeti főnök és egy művezető számára.

Jelenleg azonban hiányzik az átgondolt, koordináló szerepet is betöltő *koncepció* (ennek kidolgozására itt nem vállalkozhattam; nem egyéni, hanem kollektív munka terméke lehet) a jogi tárgyak oktatását illetően. Egy ilyen koncepció bizonyára magasabb óraszámot küzdhetne ki a jogi oktatás számára. A szűk időhatárok szorítását, elégtelenségét az oktató, talán a hallgatók is érzik.

A jogi tárgyak vezetőtovábbképzési oktatására vonatkozó koncepció hiánya, a jogi tárgyak számára biztosított szerény időkeret hátterében feltehetőleg nemcsak az a tény húzódik meg, hogy objektív okokból a vezetőtovábbképzés általános sémája még nem kristályosodhatott ki, hanem az is, hogy a jogi tárgyú vezetőtovábbképzés kialakulása mintegy készületlenül érte jogtudományunk alkotó műhelyeit. Hevenyészett áttekintés alapján is megállapítható, hogy jogtudományunk, különösen az elmúlt évtizedben, sokféle új színnel gazdagodott, társtudományok felé nyitott és társtudományok eredményeit zárta magába. (A szociológia, kriminológia, lélektan stb. terén, módszertanilag pedig pl. a ténykutatásokra, az összehasonlító módszer térhódítására utalhatok stb.) A vezetéstudományi érdeklődés azonban általában távolmaradt jogi életünk alkotóitól, a jog és szervezéselmélet egybehangolása pedig (Szamel, Szentpéteri) a közjogi-közigazgatási jogi keretek közül eddig még nem lépett ki. Úgy gondolom, a vezetéselméleti irány új színnel gazdagíthatná jogtudományunkat, látóhatárát bővítené.

Annak következtében, hogy megalakult és működik a vezetőtovábbképzés országos hálózata, a vezetőtovábbképzés kérdéseiben pedig a kormány hozott határozatot, nem lehetnek kétségesek afelől, hogy a vezetőtovábbképzésben részes valamennyi tudomány, így a jogtudomány irányában is államilag képviselt társadalmi igény mutatkozik meg a vezetés gyakorlatának elméleti-módszertani fejlesztése érdekében. A vezetőtovábbképzés céljainak megvalósulását szolgáló jogi alkotómunka természetesen nem szűkíthető le a vezetőtovábbképző tanfolyamok jogi tantárgyainak oktatásában való részvételre, illetőleg a jogi jellegű tansegédletek megírására.[16] Tulajdonképpen az lenne az ideális helyzet, ha a résztvevőkkel foglalkozó jogászoktató az idevágó tudományos munka eredményeinek továbbadója lenne. Jelenleg azonban a helyzet az, hogy a jogászoktató a maga tantárgyának (mondhatnánk: egyedárúságának) nemcsak „eladója", de „egyéni termelője" is.

Talán mellőzhetők azok az indokok, amelyek alapján ez a helyzet igazán nem nevezhető szerencsésnek. A jogi tárgyak oktatásának fejlesztésében — mint a jogtudomány és vezetéselmélet általános kérdéskörén belüli fontos részterületen — a továbblépés mozgató erői lehetnének: a *szervezés* és az *ösztönzés*. Tárgykörünk komplex jellegének és remélt dinamikus fejlődésének megfelelően olyan jogászközösség megalakulása lenne kívánatos („Vezetésjogi Munkabizottság"), amely egyrészt mint alkotó csoport (team), másrészt mint konzultatív testület működhetne, ez utóbbi funkciójában az OVK mellé rendelten, abból a célból, hogy segítséget nyújtson a vezetőtovábbképzés jogi tematikájának és módszereinek kialakításában.

Nehéz lenne pontosan megjelölni a vezetéselméleti nézőpontú jogi tevékenység helyét a jogászi működés keretei között. Az említett tevékenység mind jellegét, mind pedig megnyilvánulási formáit tekintve vegyes elemekből áll. Jellegére nézve részben jogi ismeretterjesztő munka, amelynek specifikumait a következő ismérvek adják: a címzettek viszonylag magas képzettsége (erről az oldalról tárgykörünk a felnőttoktatáshoz is kapcsolódik), a joganyag munkaköri ismérvek alapján történő válogatása és vezetői aspektusú tárgyalásmódja. (Csupán megjegyzem, hogy a rétegspecifikus jegyekre épülő jogi ismeretterjesztés nemcsak a vezetők esetében áll kezdeti fokon. Hasonló a helyzet pl. az ifjúság esetében is.) A vezetéselméleti aspektusú jogászi tevékenység nemcsak ismeretterjesztő jellegű, hanem tudományos jellegű is kell legyen. Az arány azonban jelenleg az előbbi javára alakult ki. A szóban forgó tevékenység megnyilvánulási formái között az oktatási forma ez idő szerint úgyszólván monopolhelyzetben van, holott elvileg sokféle forma kívánkozna még ide. A jogászok pl. hasznos kézikönyveket adhatnának az irányítást ellátó olvasók kezébe (pl. a művezetők jogi kézikönyvét, tulajdonvédelmi ismertetőt, a válla-

[16] Ilyen irányban kísérletezett a szerző a munkajog mint vezetési eszköz tárgyköréből írt dolgozatával (OVK, 1969.) és speciálkollégiumával (ELTE Munkajogi Tanszék, 1969.).

lati igazgatóra vonatkozó jogszabályok magyarázatos gyűjteményét stb., stb.). Elképzelhetőnek tartanék pl. kerekasztal-konferenciákat a következő tárgykörökben: a vállalati ügyrend megalkotásának kérdései jogi és vezetéselméleti szempontból, a felelősségrevonási gyakorlat elemzése nagyvállalatoknál, az igazgató és a jogtanácsos közötti munkamegosztás szerződési ügyekben stb. A „vezetésjogi" szemlélet erősítése és elmélyítése természetesen nem nélkülözheti a jogi szakírói tevékenységet sem.

A „vezetésjogi" szakírás azonban — tudományos szinten — alighanem az úttöréssel szokásosan együtt járó nehézségeket meghaladó feladatok elé állítja a műfaj művelőjét. A vállalatok (és más szervek) típusaira modellezett optimális jogi döntések stratégiájának és taktikájának kidolgozása ugyanis rendkívül idő- és információigényes teljesítmény. Talán nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy ezen a téren a nagyvállalatok és az irányító szervek jogászi apparátusa helyzeti előnyben van.

A jogászok vezetéselméleti-vezetőképző aspirációinak kialakítása azonban nemcsak szervezést, hanem ösztönzést is igényel. Úgy vélem, a posztgraduális jogásztovábbképzés tárgyköreinek kiképzése, a jogi pályázatok tematikájának meghatározása és a tudományos kutatási tervek összeállítása során ennek a szempontnak az érvényesülésére is kiemelten kell gondot fordítani.

Gáspárdy László

A százéves Nemzetközi Jogi Intézet zágrábi határozatai

Augusztus 24-től szeptember 5-ig tartotta Zágrábban a százéves nagy tekintélyű Nemzetközi Jogi Intézet, a nagy múltú *Institut de Droit International* idei ülésszakát, és azon nagyon fontos határozatokat hozott.

Nagyon fontos volt ez az ülésszak politikai szempontból már azért is, mert az üléseket az intézet szocialista országban tartotta.

Az Institut-nek, amely tagjait titkos szavazással választja, a szocialista országokból 2 szovjet, 2 magyar, 3 lengyel, 1 csehszlovák és 2 jugoszláv tagja van. Nincs se román, se keletnémet, se bolgár, se albán, se kubai tagja, és nincs tagja a távolkeleti szocialista országokból sem. A szovjet tagok: Koreckij, a hágai Nemzetközi Bíróság bírája és alelnöke, és Tunkin a moszkvai egyetem professzora és a moszkvai Nemzetközi jogi egyesület elnöke. Lengyel tagok: Babiński és Huber professzorok és Lachs professzor a hágai Nemzetközi Bíróság bírája. A csehszlovák tag: Žourek volt prágai, jelenleg kanadai professzor. A jugoszláv tagok: Bartos belgrádi és Andrássy zágrábi professzorok. Magyar tag e sorok írján kívül még Ustor Endre nagykövet. A zágrábi ülésszakon sikerült beválasztatni egy harmadik szovjet tagot Usakov, a kiváló gazdasági jogász személyében és egy új lengyel tagot is. A nagy tőkés országokból is kevés tagja van az Institutnak. A legtöbb van Belgiumból (8), az USA-ból (6), Franciaországból (9), Olaszországból (9), Japánból (3), Hollandiából (4), Angliából (11), Svájcból (5), Németországból (5), Spanyolországból (5). Valamennyien a nemzetközi köz- és magánjog tudományának legkiválóbb képviselői.

A zágrábi ülésszakon az Institut a következő kérdéseket tárgyalta, előbb bizottsági, aztán teljes üléseken: 1. a háború törvényeinek alkalmazása az ENSZ katonai műveleteinél (előadó volt Paul de Vischer belga professzor, az Institut főtitkára); 2. a repülőgépek útirányának jogellenes eltérítése (hijacking of aircraft, előadó volt Edward McWhinney, a kanadai McGill egyetem professzora); 3. a szállítási bizományi szerződés szabályozása a nemzetközi magánjogban (előadó volt Leon Babiński lengyel professzor); és 4. a jogszabályütközések a nemzetközi munkajog területén (ennek a kérdésnek e sorok írója volt az előadója).

Mind a négy kérdés eldöntése a nemzetközi politika szempontjából igen fontos volt. Az első kérdés eldöntése azért, mert az ENSZ eddig is csapatokat tartott több helyen, és nagyon valószínű, hogy a jövőben is csapatokat fog küldeni sok helyre, így többek közt a Szuezi csatornának az izraeli csapatok által megszállt partjára is.

A repülőgépek útirányának jogellenes, erőszakos megváltoztatása megakadályozásának szintén fontos feladata volt az Institut-nek. McWhinney kanadai professzor, a kérdés előadója rámutatott arra, hogy az 1963. szept. 14-i tokiói egyezmény és az 1970. december 16-i hágai egyezmény rendelkezései nem tekinthetők kielégítőnek, mert az egyezményeket megsértő államokkal szemben ezek az egyezmények szankciókat nem alkalmaznak. Ezenkívül ezeket az egyezményeket is az államok nehezen, csak vonakodva ratifikálták, minek következtében a tokiói egyezmény aláírásától számítva csak 6 év múlva lépett életbe, a hágai egyezmény pedig máig sem érte el az életbelépéshez szükséges ratifikációk számát.

Nem tekinthetők kielégítőknek az eddig készült legújabb egyezménytervezetek sem, amelyek a repülőtéren elhelyezett bombákkal szemben igyekeznek védelemben részesíteni az utasokat, és szankciókat tartalmaznak azokkal az államokkal szemben, amelyek nem büntetik meg vagy nem adják ki a vétkes személyeket.

Fontos volt a külkereskedelem szempontjából a szállítási bizományi szerződés tekintetében irányadó jog meghatározása és különösen a nemzetközi munkajog alapelveinek a meghatározása is. Ez utóbbi kérdéssel az Intézet már 1937-ben luxemburgi ülésszakán is foglalkozott, amikor a kérdés előadója Yanguas Messía madridi professzor volt. Azóta azonban a világ teljesen megváltozott, és ma munkások milliói, olaszok, spanyolok, görögök, törökök, jugoszlávok és mások dolgoznak hazájukon kívül. Meg kellett tehát határozni az ezeknek a külföldi dolgozóknak munkaviszonyait szabályozó jogszabályokat.

Az Institut ezekben a kérdésekben határozatokat hozott. A határozati javaslatokat a teljes üléseken a tagok nagyon behatóan megvitatták. Végül is az Institut állást foglalt a mellett, hogy a háború törvényeit az ENSZ katonai műveleteinél megfelelően alkalmazni kell; továbbá, hogy a nemzetközi jog nem tartalmaz eléggé hatályos rendelkezéseket a jogellenes repülőgépeltérítések megakadályozá-

sára, és hogy az 1944. december 7-i chicagói és az 1970. december 16-i hágai egyezmények rendelkezései még számos tekintetben kiegészítésre szorulnak; ezenkívül, hogy a szállítási bizományi szerződést a bizományos lakóhelyének, illetve üzleti telepének és székhelyének joga szerint kell elbírálni; végül, hogy a nemzetközi vonatkozású munkajogviszonyokat, tehát a külföldi honos dolgozók munkajogviszonyait, amennyiben a felek más jog alkalmazását nem kötötték ki, általában, bizonyos meghatározott kivételekkel, a *lex loci laboris*, a munkavégzés helyének joga szerint kell elbírálni. Ez volt e sorok írójának javaslata is, és több napot igénybe vevő, nagyon élénk vita után az Institut teljes ülése e javaslatokat elfogadta.

Az Institut ülésszakának befejezése után a zágrábi egyetem és a hágai Asser-Intézet négynapos kerekasztal-konferenciát tartott a gyönyörű plitvicei tavaknál a gazdasági élet legfontosabb problémáiról. Ezen a konferencián előadást tartott: van Hecke louvaini belga professzor az anti-trust törvények extraterritoriális hatályáról, Hanzeković zágrábi professzor a nemzetközi pénzügyi együttműködés jelenlegi tendenciájáról, Stojan Cigoj, ljubljanai professzor a szellemi alkotás tekintetében fennálló jogok territorialitásáról és az ezek védelme terén fennálló nemzetközi együtttműködésről, Emilio Pallua professzor a tengeri jogi zálogjogokról, J. P. Verheul, a hágai Asser-Intézet osztályvezetője a választottbíráskodásról, Zeljko Matić jugoszláv docens az ipari termékekért fennálló felelősség egyezményi szabályozásáról. E sorok írója a ma legaktuálisabb témáról tartott előadást, arról, hogy milyen jelentőséget kell tulajdonítani a nemzeti bankok között kötött clearing-egyezményekbe iktatott értékállandósági kikötéseknek, ha az értékállandónak tekintett valutát, például a dollárt vagy angol fontot, leértékelik.

Szászy István

JOGIRODALOM

*Az állam és jog marxista—leninista elmélete. Alapvető fogalmak és intézmények.**

A szovjet állam- és jogelméleti irodalom új termékkel gazdagodott. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársai új könyvet adtak ki, amely az állam- és jogelmélet alapvető tételeivel foglalkozik. Az átfogó munka szerzői kollektívájának — többek között tagjai: Zivsz, Bratusz, Gulijev, Deniszov, Kerimov, Koszicin, Lukaseva, Manov, Nedbajló, Szamoscsenkó, Tumanov, Halfina, Farberov — tervei szerint az anyagot négy kötetben dolgozzák föl a közeljövőben.

Az elkészült első kötet az állam és jog tételeinek összefoglalását végzi el a marxista—leninista tudomány eredményei alapján. A marxizmus klasszikusainak szellemi hagyatéka, a Szovjetunió Kommunista Pártjának és más kommunista pártok dokumentumai, a nemzeti felszabadító mozgalmak idevonatkozó ideológiai tételei, a vitás kérdésekben különböző álláspontok ismertetése, vagy az azokra való utalás képezi a tételek alapját. Erre tekintettel a könyv általános érdeklődésre tarthat számot.

A társadalmi politikai haladás megerősítette azt a megállapítást, hogy az államról és a jogról szóló kérdés vizsgálata, jelen viszonyokban egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. A könyv az állam és jog kérdéseit mindenekelőtt politikai nézőpontból szemléli a belső és a nemzetközi viszonyok figyelembevételével, politikai pártok szerepének értékelésével, szorosan összekapcsolva a gazdaság, az állam és a jog vizsgálatát a termelői, ideológiai viszonyokra gyakorolt befolyás elemzésével. A szerzők súlyt helyeznek a jogtudomány módszertanának és általános kérdéseinek vizsgálatára az állami jogi jelenségek minden területén.

A könyv most megjelent első kötete a marxista—leninista állam- és jogelmélet alapvető intézményeinek áttekintését és ezeknek egymással való kapcsolatának vizsgálatát célozza. „Az állam fogalma", „Az állam mechanizmusa", „A jog fogalma" címszó alatt kifejtettek az állami és jogi valóság alapjainak részletes vizsgálatával szolgálnak tényleg tudományos definíciók megalapozására. A szerzők igyekeznek kihasználni az összehasonlítás adta lehetőségeket, így részletes elemzéseket adnak a kapitalista, a szocialista és az új nemzeti demokratikus államok állami és jogi jelenségeiről. Ugyanakkor jelentős figyelmet szentel a könyv az állam és jog speciális kapcsolatának.

A második kötet törekvése az, hogy az állam és jog objektív történelmi feltételekhez kötött formáit bemutassa, de nem korlátozódik a jelenségek egy történelmi aspektusban történő pozitivista leírására, hanem az állami és jogi formák fejlődésének általános vonásait is jellemzi. A könyv harmadik és negyedik kötete a szocialista állammal és joggal kíván foglalkozni. A szerzők elemezni kívánják a szocialista állam alapvető vonásait, fejlődését a különböző szakaszokban, feladatait és funkcióit, szerepét, a szocialista állam és jog alapvető tendenciáit. Ezekben a kötetekben szintén szerepelnek új témák, speciális problémák, amelyekkel korábban nem foglalkoztak.

A könyv nemcsak az elméleti munkák összessége, hanem állami jogi intézmények elemzése, amely nem tér ki a vitás álláspontok ismertetése elől, mindig szem előtt tartja a többségi véleményt. A könyv írói figyelembe veszik a két eltérő álláspontot az állam- és jogelmélet tárgyalási módjáról, és a régebben írt szovjet elméleti monográfiáktól eltérően, az államelmélet és a jogelmélet tárgyalását bizonyos fokig szétválasztják, fenntartva azonban bizonyos pontokon (pl. állam, jog és gazdaság) az együttes vizsgálatot, megpróbálva ezzel elkerülni fedéseket. Hasznosabb lett volna a hazai gyakorlatokhoz hasonlóan a szétválasztást következetesen végigvinni, elkerülve ezzel néhány külön megvilágítást érdemlő kérdés összefonódását.

A könyv bevezetése az állam- és jogtudomány helyét, szerepét vizsgálja a társadalomtudományok

* Moszkva, 1970.

rendszerében, elemezve a tudomány társadalmi célkitűzéseit, a társadalmi gyakorlattal való viszonyát, kiemelve az állam- és jogtudományok és a politikai tevékenység összefüggéseinek jelentőségét. A politikai gazdaságtan és az állam- és jogtudomány kölcsönhatásának figyelembevétele mellett a szerzők jelentős súlyt helyeznek a filozófia és a szociológia szerepének hangsúlyozására, külön kiemelve a konkrét szociológiai kutatások jelentőségét és a tudományos kommunizmus hatását az állam- és jogtudományokra.

Az *első* fejezet a tudomány tárgyának, rendszerének és módszerének bonyolult problematikáját, a különböző felfogások ismertetése és a történeti megközelítés útján tárgyalja, utal a tudomány tárgyának objektív meghatározottságára, hangsúlyozva azt, hogy az állam- és jogelmélet tárgya tovább mélyül és gazdagodik. A szerzők az állam és jog általános elméleteinek különleges funkciói mellett részletezik a jogtudomány alapvető funkcióját. A funkció megfogalmazása nélkül részletesen taglalja a könyv a jogtudomány ontológiai, ismeretelméleti, módszertani, politikai, szervezési, ideológiai és prognosztikai funkcióját, kiemelve a funkciók elemzésénél a pártosság feltétlen szükségességét.

A *második* fejezet más tudományoknak az államról és jogról tett megállapításait elemzi, vizsgálja az elmélet, a gyakorlat, a jogi technika és a jogi kultúra kapcsolatát, erősen aláhúzva az állam- és jogelmélet szerepét a jogi kultúra kifejlesztésében. Ennek az összefüggésnek a kiemelése és tárgyalása azért is fontos, mert korábban eléggé elhanyagolt terület volt az állam- és jogelmélet témái között. Különösen figyelemre méltó a jogi kultúra vizsgálata; ezt a témát a hazai irodalom sem vizsgálja súlyának megfelelően. E fejezet az állam- és jogtudomány osztályozása mellett elemzi az állam- és jogelmélet és politikai-jogi tanítások történetének összefüggését, vizsgálja az általános elmélet és az állam- és jogelmélet mint szakmai tudomány közötti összefüggést. Az állam- és jogelmélet és az alkalmazott tudományok közötti összefüggés tárgyalása a könyv terjedelméhez, más problémákról, összefüggésekről elmondottakhoz viszonyítva rövid összefoglalásnak tűnik.

A *harmadik* fejezet az állam- és jogtudomány módszereit, a konkrét jogi problémák vizsgálatának lehetőségeit elemzi. A dialektikát mint módszertani alapot, a formális és a dialektikus logikának a jogi cselekvés folyamatában meglevő összefüggését, az összehasonlító módszert, a szerzők a konkrét jogi problémák vizsgálatánál elengedhetetlenül szükségesnek tartják. Külön foglalkozik a konkrét szociológiai vizsgálatok, a számszerű (mennyiségi) módszerek és a formai módszer együttes alkalmazásának lehetőségeivel.

A *negyedik* fejezet az állam- és jogelmélet fejlődését kíséri végig a Szovjetunióban, külön foglalkozik a szocialista állam- és jogelmélet kialakulásával, a proletárdiktatúra és a szocialista állam kérdéseivel a Szovjetunió létrejötte utáni időszakban. A szerzők külön elemzik az állam- és jogelmélet, mint tudomány fejlődését a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában, a szocializmus győzelmének korszakában és a jelenlegi szakaszban. Nagy jelentőséget tulajdonítanak az 1936. évi alkotmány elfogadása utáni fejlődésnek. A jelenlegi szakaszban a további fejlődés lehetőségeit vizsgálva felhívják a figyelmet az általános problémák kimüvelésének és rendszerezésének szükségességére, a szocializmusért és a demokráciáért folytatott nemzetközi harc tapasztalatainak felhasználására. Az utóbbi probléma felvetésével mintegy irányt adnak az állam- és jogelméleti vizsgálatok további fejlődése számára.

Az *ötödik* fejezet az állam fogalmával, ismertetőjegyeivel, az állam lényegével, funkcióival, az államtípussal és az államformával foglalkozik. Az állam ismertetőjegyeit a könyv az általánosan elfogadott nézetek szerint határozza meg, idesorolva a politikai hatalmat, a lakosságot, a területi-adminisztratív szervezetet és a szuverenitást, mint az állam lényeges fogalmi jegyeit.

A szerzők hangsúlyozzák az állam gazdasági meghatározottságát, részletesen elemzik az állam osztálytermészetét. Az állam meghatározásánál a történeti jelleget, a társadalmi rendeltetést, a gazdasági meghatározottságot, a politikai osztályhatalmat, a tulajdon védelmének szervezetét, a politikai hatalom szuverenitást hordozó jellegét emelik ki lényeges ismérvként. Az állami funkció meghatározása a fő tevékenységi irányok megjelölésével történik. A szerzők a külső és belső funkcióhoz csatolva a gazdasági, kulturális stb. funkciók ellátását. Az államtípus meghatározására, változásaira, az államforma fogalmának meghatározására a könyv nagy súlyt fektet, mintegy ezzel is aláhúzva a két kategória jelentőségét.

A *hatodik* fejezet az állam mechanizmusával, a képviseleti szervekkel foglalkozik, vizsgálja az államfő, a kormány, a bíróság, az ügyészség intézményét és a társadalmi rend védelmi szervezeteit. A könyv az állami mechanizmust, mint az állami hatalom megtestesülését vizsgálja, rávilágít az állami mechanizmus és az osztályok diktatúrája közötti összefüggésre; részletesen foglalkozik az államgépezet arculatának meghatározó tényezőivel; bemutatja a burzsoá állam mechanizmusát összehasonlítva a szocialista államgépezettel, kiemelve a két mechanizmus közös jegyeit és eltéréseit. E témakörben történeti fejlődésben elemzi a burzsoá parlament tevékenységét összehasonlítva a szocialista államok képviseleti szerveivel. Különösen élesen hangsúlyozza a helyi államhatalmi szervek felépítési elveinek és működésének minőségi különbségét a burzsoá és a szocialista országok viszonylatában. Az állami mechanizmus hatékonysága, a képviselet jellege az elsődleges szempont a burzsoá és a szocialista államok államfői és képviseleti rendszerének összehasonlításánál. A burzsoá adminisztratív szervezet, bíróság és ügyészség fejlődését nyomon követve a könyv a szocialista országok kormányát, bíróságait, ügyészségeit jellemzi.

Az állami mechanizmus címszó alatt a könyv végül az eltérő típusú államok fegyveres erőinek szerepét vizsgálja, az állami tevékenység biztosításának szempontjából, kitér ugyanitt társadalmi szervek védelmének problémájára is.

A *hetedik* fejezet az állam és a társadalom összefüggéseivel a társadalom politikai szervezetével, a

társadalom politikai életével foglalkozik. A könyv elméleti műtől elvárhatóan nem a társadalmi szervek részletes ismertetését tűzi ki célul, inkább általános elemzést ad. Az állam és társadalom fogalmának elhatárolása, a társadalmi gazdasági formációk ismertetése, a társadalom gazdasági felépítése azok a fő pontok, amelyeken keresztül elemzi az állam helyét a társadalomban, a társadalom gazdasági, politikai élete és az állam közötti viszony bemutatásával hozza összefüggésbe az állam és a társadalom kapcsolatát a különböző történelmi korszakokban. Részletesen foglalkozik a könyv az osztályharc és az állam problematikájával, egyrészt általánosító jelleggel, másrészt az állam és osztályharc kérdését behelyezve a különböző társadalmi formációkba.

A burzsoá és a szocialista társadalom politikai szervezetének összehasonlítása, a társadalom politikai gazdasági élete közötti összefüggés viszonylagosságának kiemelése után az állam és a lakosság politikai tevékenységének megvalósult formái és a társadalom politikai tevékenységének kifejlesztésével foglalkozik, aláhúzva e tevékenység további fejlesztésének szükségességét.

A *nyolcadik* fejezet az állam és a demokrácia összefüggéseivel foglalkozik az antagonisztikus osztálytársadalmakban és a szocialista-kommunista társadalmakban.

A fejezet szerzője a demokráciát mint értéket vizsgálja, részletesen kifejtve a demokrácia és a hatalom sokoldalú problematikáját, elemzi a demokrácia közvetlen és képviseleti formáit. A továbbiakban történeti sorrendben elemzi a demokrácia történeti típusait a kizsákmányoló társadalmakban, összehasonlítja mindezt a mai polgári demokráciákkal, és a szocialista demokrácia alapvető sajátosságaival, történeti szerepével. Különös érdeklődésre tarthat számot a kapitalista demokráciának a tudományos technika fejlődésére, a személyiség fejlődésére, valamint a szocialista demokráciának a személyiség fejlődésére gyakorolt hatásával foglalkozó fejtegetés. A szerző a szocialista demokrácia hatásfokának mérését is vizsgálja.

A *kilencedik* fejezet a joggal foglalkozik. A könyv a jog ismertető jegyeit sorra véve, normatív jellegét emeli ki, vagyis olyan norma, amely az uralkodó osztály által meghatározott, állami szervek által létesített és érvényesített, illetve szankcionált. A jogtudat részletes kifejtése mellett a jogi normák követése, a kényszerítés hatása a jog megtartására talán részletesebb elemzést érdemelt volna.

A norma szerkezetének, a jog rendszerének világos kimunkálása mellett a szerzők jelentős energiát szenteltek a jogi és más társadalmi normák összevetésének, egymásra gyakorolt hatásuk vizsgálatának. A további fejtegetésben az egyéni és társadalmi akarat, az osztályakarat, az objektivizált akarat, a kollektív erő fogalmainak segítségével tárják föl a jog lényegét, osztályarculatát és viszonylagos önállóságát. A könyv elemzi a jogi szabályozás fenntartásának követelményét, aláhúzza a személyiség viszonylagos szabadságának fejlesztését a jogi szabályozással párhuzamosan.

A *tizedik* fejezet az állam és a jog kapcsolatával, egymásra gyakorolt hatásával foglalkozik. Az előzőleg tárgyaltak viszonylag kevés figyelmet fordítanak az állam és jog kapcsolatának, összefüggésének vizsgálatára. Az állam, a jog és a törvényesség összefüggésének elemzésén túl, hangsúlyozzák az állam és jog egységét, alkalmasságukat arra, hogy megvalósítsák az uralkodó osztály akaratát. Kölcsönhatásukat elemezve kiemelik a jog viszonylagos önállóságát és felhasználhatóságát az állami célok támogatásában.

A *tizenegyedik* fejezet az állam, a jog és a gazdaság viszonyát elemzi. Ebben tárgyalja az állam és a jog objektív meghatározottságát a gazdasági alap által és visszahatásukat. A szerző az állam, a jog és a gazdaság kölcsönhatását külön-külön vizsgálja általában a kizsákmányoló formációkban, az állammonopolista kapitalizmus viszonyai között, a koloniális függőség alól felszabadult országokban és a szocialista országokban.

A szocialista gazdaság közvetlen és közvetett befolyásolásának elemzése, a befolyásolás formáinak ismertetése az a többlet, ami újat mond a kapitalista államról, jogról és gazdaságról elmondottakhoz képest.

A *tizenkettedik* fejezet az állam, a jog és a személyiség viszonyát taglalja. A szerzők abból indulnak ki, hogy a személyiség objektív társadalmi, állami, jogi tényező. Ennek leszögezése után a személyiségnek a történelmi fejlődésben játszott szerepét elemzik, elhatárolva az ember és az állampolgár fogalmát. A szerzők nyomon követik a személyiség alakulását, fejlődésének lehetőségeit a burzsoá és a szocialista társadalom viszonyai között, aláhúzva az állampolgári státus jelentőségét a szocialista társadalomban és az állampolgári státushoz kapcsolódó jogok és kötelezettségek rendszerét, figyelemmel az állampolgárok egyenlőségének és szabadságának érvényesülésére.

A *tizenharmadik* fejezet az állam, a jog és a törvényesség viszonyát ismerteti.

A törvényesség az államszervezet szabályozott működését, az állam és polgárai közötti törvényes kapcsolat meglétét jelenti. A könyv végig kíséri a törvényesség alakulását a rabszolgatartó, a feudális, a kapitalista és a szocialista társadalmi gazdasági formációkban. Összehasonlítva ismerteti a kapitalista és a szocialista törvényesség lényeges ismertető jegyeit. Részletesen taglalják a szerzők a törvényesség és az igazságosság, a törvényesség és forradalom problematikáját, mint olyan kérdéseket, amelyek a téma szempontjából különösen jelentősek.

A *tizennegyedik* fejezet a jogrend és jogviszony problematikájával foglalkozik. A jogrendet a könyv mint az adott helyzetnek megfelelő jogi rendezettség állapotát definiálja. A könyv párhuzamot vonva és közös vonásokat keresve a jogrend és a társadalmi rend között megállapítja, hogy a jogrend és a társadalmi rend legfontosabb szférája.

A jogszabály és a jogviszony kapcsolata — a szerző szerint — az általános és az egyes viszonya, a jogszabály csak a jogviszonyokon keresztül realizálódik. A jogrend és törvényesség megteremtésének eredményeit, az állam jogvédelmi tevékenységének elsődlegességét külön hangsúlyozzák.

A *tizenötödik* fejezet az állam jogalkotó tevékenységét és a jogforrásokat elemzi. Az állam jog-

alkotó tevékenysége, e tevékenység formái, a jogforrás meghatározása és a szocialista jog forrásainak sajátos viszonya — azok a fő kérdések, amelyek vizsgálatát a szerzők célul tűzték ki az utolsó fejezetben. Ezek mellett a jog alakításának társadalmi tényezőit taglalják, külön kiemelve az állam szerepét a jog kialakításában és a jogforrások megállapításában. Rámutatnak a törvénynek mint jogforrásnak részleges háttérbe szorulására a kapitalista társadalomban, a bírói gyakorlat és a végrehajtó hatalom aktusainak növekvő jogforrási jellegére. Különösen hangsúlyozzák a törvény alapvető jogforrási jelentőségét a szocialista társadalomban.

A szerzők elismerik a Legfelsőbb Bíróság magyarázatának bizonyos normatív jellegét, elvetik azonban jogforrásként való alkalmazását, mivel új magatartási szabályt nem állapít meg, csak a jogpolitika alakításában, egységesítésében játszik szerepet.

Összegezésül megállapítható, a szerzők a könyv megírásával jelentős feladatot teljesítettek. A munka teljességében akkor értékelhető, ha a következő kötetek is megjelennek. A könyv nem gyakorlati igények kielégítésére íródott, hanem az elmélettel foglalkozók számára, azonban egy olyan átfogó mű első kötete, amely egységes alapokra kívánta helyezni az állam- és jogelmélet anyagát, a gyakorlat számára is jelentős. Külön ki kell emelni a jogi kultúráról elmondottakat, annál inkább, mert fontosságának, szerepének hangsúlyozása a tudomány hazai művelőinek figyelmét erre a lényeges kérdésre irányíthatja.

Az állam és a társadalmi szervek kapcsolatáról elmondottak, a kérdés fontosságának hangsúlyozásán túl, néhány elvi megállapítást is tartalmaznak a társadalmi szervek tevékenységének valószínű fejlődési irányáról. A gyakorlati jogászok számára néhány viszonylag új fogalom közreadásával, az állami, jogi intézmények, cselekmények tapasztalatainak általánosításával olyan adalékot adhat, amelyek széles érdeklődésre tarthatnak számot.

A könyv legjelentősebb eredményének kell tekinteni a legújabb kutatási eredmények közreadását és azt, hogy bizonyos vitás problémák tisztázásával, a többségi vélemények erőteljes hangsúlyozásával egyes vonatkozásokban a vizsgálódás új irányát jelölik meg.

Egészét tekintve megállapíthatjuk, hogy a könyv jelentős hozzájárulás a marxista—leninista állam- és jogelmélet további fejlődéséhez.

Kovács József

Garancsy Gabriella: „A munkajogviszony megszűnése"

A munkajogviszony a dolgozó ember számára létfontosságú jogok és kötelezettségek foglalata. Nagy súly esik tehát arra a kérdésre: milyen feltételek mellett szüntetheti meg ezt a jogviszonyt akár a munkáltató, akár a dolgozó. Jogirodalmunk számottevő nyeresége ezért Garancsy Gabriella: „A munkajogviszony megszűnése" című értékes munkája, melyben monografikus igénnyel a szocialista jogtudomány oldaláról elsőként dolgozza fel ezt a nagyfontosságú tárgykört. A szerző olvasmányos stílusban, kultúráltan tárja fel az olvasó előtt a témával kapcsolatban kibontakozó problémákat. Számos értékes új tudományos tételt és összefüggést állapít meg. Elemzése a társadalmi valóságra épül, a történeti és gazdasági fejlődést messzemenően figyelembe veszi, s gazdag összehasonlító anyagon nyugszik. A hazai jogirodalmat, továbbá a szocialista nemzetközi irodalmat és a burzsoá jogirodalmat kitűnően hasznosítja, illetve kritikailag helytállóan dolgozza fel. Teszi mindezt világos áttekinthető szerkezetben, mely az eligazodást az olvasó számára igen megkönnyíti.

Az Akadémiai Kiadó kiadásában 1970-ben megjelent 264 oldal terjedelmű munka rövid bevezetéssel kezdődik és tíz fejezetre tagozódik. Az alábbiakban a művet — a teljesség igénye nélkül — a szerző néhány legfontosabb tételének felvázolásával kívánom bemutatni.

*

1. A szerző az I. fejezetben mindenekelőtt arra az elvi kérdésre keres választ, melyek *az alapjai* a munkajogviszony megszüntetésének. Abból indul ki, hogy szocialista társadalmi viszonyok között egyik legfontosabb társadalmi alapelv a *munkához való jog* (15. old.), melyet számos garancia támaszt alá. E biztosítékok közül a legjelentősebbek a szerző helyes felfogása szerint a munkajogviszony keretei között érvényesülnek és annak létét, fennmaradását oltalmazzák (20. old.). A munkajogviszony rendeltetése az, hogy a munkáltató a ténylegesen szükséges feladatkör ellátására alkalmas dolgozót foglalkoztasson, a dolgozó pedig képességét és képzettségét a számára megfelelő munkakörben bontakoztassa ki a munkájának megfelelő bér ellenében (22. old.). Az említett garanciáknak e célhoz kell igazodniok. Ehhez képest a munkajogviszony megszüntetésének akkor lehet helye, ha *rendeltetését vesztette* (24. old.). Ehhez kell igazodnia a felmondás szabályozásának mind a munkáltató, mind a dolgozó oldalán annak ellenére, hogy a jogviszony rendeltetésének megszűnését kiváltó okok a két fél oldalán eltérőek.

A munkáltató a fentiekhez képest véget vethet a munkajogviszonynak, ha az nem képes betölteni többé azt a vállalati célt, amelynek érdekében létrehozták. A munkához való jog ugyanis nem hozhat létre a dolgozó javára olyan igényt, hogy a vállalat tovább foglalkoztassa abban az esetben is, ha munkájára nincs szükség, illetve az nem megfelelő. A szocialista munkajogviszony rendeltetéséből egyszersmind azonban az is következik, hogy a munkáltató egyoldalúan csak a fentiek szerint indokolt vállalati érdekből szüntetheti meg a dolgozó munkajogviszonyát s ehhez képest a felmondást *indokolnia* kell és az indokolásban felhozott körülmények meg kell hogy feleljenek a valóságnak. A szerző ezt a tételt az új gazdaságirányítási rendszer viszonyai között is helytállónak tartja. A szocialista vállalat munkáltatói jogkört gyakorló vezetője ugyanis nem kapott felhatalmazást arra, hogy a vállalat érdekével ellentétes, vagy azt nem szolgáló, kizárólag szubjektív megfontolások alapján gyakorolhassa a felmondási jogot (26. old.).

Míg a munkáltató oldaláról a vállalat gazdálkodási feladata szabja meg a munkajogviszony rendel-

tetését, addig a másik oldalon ezt *a dolgozó munkára irányuló szükségletei* határozzák meg. Ennélfogva a dolgozót a munkajogviszony megszüntetésénél az arra indító objektív okok mellett szubjektív mozzanatok is vezetik; ugyanaz a körülmény az egyik dolgozónál felmondásra vezethet, a másiknál nem vált ki elégedetlenséget adott munkahelyével szemben (20. old.). A szerző abból a humanizációs folyamatból indul ki, amely a szocialista társadalomban szükségszerűen végbemegy, s melynek eredményeként a munka a fejlődés során mindinkább visszanyeri eredeti rendeltetését: az ember személyiségének kiteljesülését, legfőbb életszükségletté válását. Ebből már ma is következik a dolgozó joga a munka szabad megválasztására, illetve megváltoztatására. A kényszeredett munka nem lehet eredményes; nem lehet és nem is szabad az emberi ambíciók, személyi célkitűzések kielégítését célzó munkahelyváltoztatásokat adminisztratív módon, illetőleg a jogi szabályozás útján megakadályozni. Így a dolgozó felmondása *nem köthető indokoláshoz.*

2. Az elvi tételek felvázolása után a szerző a továbbiakban a II—VI. fejezetben a munkáltató felmondásának kérdéseivel foglalkozik. A II. fejezetben figyelemre méltó képet kapunk a tőkés államokban a munkáltatói felmondás jogának történeti fejlődéséről és jelenlegi helyzetéről. A III. fejezetben a szerző a szocialista munkáltató felmondását veszi vizsgálat alá, a IV. fejezetben pedig a munkáltatói felmondási jog differenciálásával foglalkozik.

A jogi formát illetően a *szocialista munkáltató felmondása* hasonlít a tőkés munkáltató felmondásához, de tartalmilag lényegesen eltér tőle. A szocialista munkáltató felmondása ugyanis „az osztályérdekeltség alapjáról az össztársadalmi érdek síkjára terelődött át" (51. old.). Szocialista viszonyok között a dolgozók az össztársadalom részére fejtik ki munkaerejüket, ugyanakkor a munka megszervezése megkívánja a munkavállalónak egyes szervekhez való kapcsolását. Ennélfogva a társadalmi és az egyéni érdek mellett egy harmadik koefficiens: a vállalati érdek is megjelenik. Míg pl. a munkaszerződés e három érdek összhangján alapul, addig a felmondás ezeknek az érdekeknek az összeütközését fejezi ki (52. old.). Az ilyen összeütközésekben a vállalati és az egyéni érdek kerül szembe, de úgy, hogy valamelyik — esetleg mindkettő — mellett ott áll a társadalmi érdek is. A szerző ezután sokrétűen — egyebek között a munkaélettan és a munkapszichológia eredményeire támaszkodva — elemzi a munkaviszony stabilitásához fűződő érdekeket s felteszi a kérdést, mi indokolhatja e nyomatékos érdekekkel szemben a munkajogviszony megszüntetését. Válasza a kiindulásként vázolt principiumra támaszkodik: az egyoldalú megszüntetés, pontosabban a munkáltatói felmondás okai különbözőek lehetnek, de közös bennük, hogy miattuk a munkajogviszony nem tudja többé betölteni azt a feladatát, amelyre létesítették (56. old.).

Ezen az alapon taglalva a számba jöhető felmondási rendszereket, szerzőnk arra jut, hogy a szocialista munkajogok feladata olyan szabályozás kialakítása, amely „lehetővé teszi a rendeltetésvesztett munkajogviszonyok megszüntetését, de egyben korlátokat állít a rendeltetését betöltő vagy bizonyos korrekciókkal betölteni képes munkajogviszonyok megszüntetése elé".

Ennek biztosítása azonban csak a felmondás okainak figyelembevételével lehetséges. Ezért a szerző a kötetlen (azaz indokoláshoz nem kötött) felmondási rendszerrel szemben az *indokoláshoz kötött* felmondási rendszert tartja a szocialista társadalmi rendnek leginkább megfelelő munkajogi megoldásnak (64. old.). Ennek a felmondási rendszernek két formája lehetséges. Egyik az, amely felmondást a törvényben felsorolt tényállásokhoz köti; az európai szocialista országokban túlnyomórészt ez érvényesül. A másik az indokoláshoz kötött, de *nem törvényi okokon* alapuló felmondási rendszer, amely a felmondási ok megállapítását a munkáltatóra bízza; hazánkban mint ismeretes a hatályos jog ezt követi.

3. A szerző a továbbiakban azokkal az elméleti vitákkal foglalkozik, melyek hazánkban az új munkajogi kódex létrejöttét megelőzték s arra jut, hogy az indokoláshoz kötött, de nem törvényi okokon nyugvó *új felmondási rendszer* a gyakorlatban bevált, s a vele szemben támasztott aggályok az eddigi tapasztalatok alapján nem igazolódtak be (76. old.). Egy ponton mindemellett problémát lát, éspedig a minőségi cserére alapított felmondásban. Az új felmondási rendszer a törvény indokolása szerint ezt lehetővé teszi; ugyanakkor a szerző indokoltnak látná a minőségi csere miatti felmondás feltételeinek a szabályozását (72. old.).

Egyetértünk azzal, hogy az új felmondási rendszer elfogadható; a felmondási okok tételes törvényi felsorolása meglehetősen merev jogi rendezést jelentene. Az új szabályozásnak helyes az az elvi alapja, hogy bármilyen gazdaságilag reális és elfogadható ok alapján módot ad a vállalatnak a felmondásra. Mindemellett problémák is merülnek fel az új tételes szabályozás körében. A vállalatnak a felmondást indokolnia kell, úgy, hogy az indokolásból „a felmondás okának világosan ki kell tűnnie" [Mt. 26. § (2) bek.]. Ugyanakkor a munkaügyi vitát eldöntő szerv a felmondást abban az esetben hatálytalanítja, ha „a felmondásban megjelölt ok valótlan" (Mt. 29. §). Ez a két rendelkezés nincs egymással teljes összhangban. Az utóbbiból az is következhet, hogy nincs helye a felmondás hatálytalanításának, ha az indokolás megfelel a a valóságnak, de egyéb fogyatékossága van, pl. nem kellő súlyú okon alapszik (egyszerű, néhány perces késés), vagy éppenséggel nem helyénvaló, tartalmatlan okra hivatkozik (pl. hogy a vállalatnak a munkakör betöltésére más elképzelései vannak), egyszóval, ha a valóságnak megfelelő felmondási ok nem alapos.

Az Mt indokolása a hivatkozott rendelkezéseket értelmezve, a jelzett megszorító álláspontra helyezkedik, s kizártnak tekinti a felhozott felmondási ok *valóságán túlmenő* kérdések döntőbizottsági vizsgálatát (pl. hogy a felhozott indok a felmondáshoz képest elég súlyú-e). A munkaügyi döntőbizottságok ezt az értelmezést követik, de ez a gyakorlatban a döntőbizottságoknak ma már mind több gondot okoz.

A szerző is nagy jelentőséget tulajdonít az említett kérdésnek, jóllehet a mű megírása idején a vázolt problémák még csupán az elméleti vitákban kaptak szerepet. A megoldást a *joggal való visszaélés* tilalmában találja meg. Az V. fejezetben a munkáltatói felmondási jog gyakorlásának korlátait elemezve, egyebek mellett a joggal való visszaéléssel szembeni oltalommal is foglalkozik. Az ebbe ütköző felmondási esetek általános jellemzőjét abban látja, hogy ilyenkor a felmondás okául felhozott körülmény megfelel a valóságnak, a felmondás nem ütközik az ide vonatkozó konkrét szabályokba és jogellenessé csak e jog társadalmi rendeltetésének meg nem felelése folytán válik (117. old.). Nézete szerint két alapvető esetcsoport tartozik ide: *a)* Egyik csoportba azok az esetek tartoznak, amelyekben a felmondási okként megjelölt körülmény igazoltan fennáll, de azt szándékosan idézték elő, illetve a munkáltatói felmondás nyilvánvalóan személyi ellentétekre vezethető vissza. *b)* A másik esetcsoportba a szerző véleménye szerint azok a felmondások tartoznak, amelyekben a megjelölt ok szintén megfelel a valóságnak, de a felmondásra okot adó körülményeknek a munkáltatói intézkedésekkel való „kirívó aránytalansága" a joggal való visszaélésre utal. Ez az esetcsoport az, amelynek alapulvételével a szerző az előbbiekben kifejtett problémákat meg kívánja oldani. Az Mt tételes rendelkezése — írja — csak a felmondási ok valódiságának vizsgálatát írja elő a munkaügyi vitát elbíráló szervek számára, tehát ezek vizsgálódása általában nem terjedhet ki arra, hogy a felhozott körülmény arányban áll-e a dolgozót súlyosan érintő munkáltatói intézkedéssel (119. old.). Viszont, ha e tételes rendelkezés a törvénykönyv egészéből kiszakítva érvényesülne, úgy az észszerűtlen és rosszhiszemű indokok is felmondási okul szolgálhatnának. Nyilvánvaló, hogy egy szocialista állam munkakódexe ilyen felmondásokra nem jogosíthatja fel a munkáltatót — érvel szerzőnk — tehát Munka Törvénykönyvünk éppen a joggal való visszaélés tilalmát rögzítő általános szabállyal vet gátat az ilyen rendeltetésellenes joggyakorlásoknak. Nem mindig könnyű a határvonalat meghúzni, amelyen túl a munkaügyi vitát elbíráló szerv vizsgálata — az általános szabály keretében — az arányosításra is kiterjedhet, ez a határ mégis megvonható a *kirívó aránytalanság* alapján. Példaként a szalagmunkás gyakori rendszeres késését hozza fel, amely termelési érdeket sért és jogos okot szolgáltat a felmondásra. Ebben az esetben valóban nem vizsgálható az arányosítás, még az időtartam figyelembevételével sem, azaz ilyenkor valóban a munkáltatón múlik, hogy az eféle munkavégzést — lényegében fegyelemsértést — meddig tűri. Ugyanakkor, ha az adott vállalatnál öt éven keresztül jó munkát végző és kifogástalan magatartású dolgozó e hosszabb idő alatti fegyelmezett munkája után egy-két esetben néhány percet késik s emiatt felmondanak neki, a felhozott körülmény s a munkáltatói intézkedés között olyan kirívó aránytalanság áll fenn, amely alapot ad arra, hogy a munkaügyi vitát eldöntő szerv a felmondást a joggal való visszaélés körében bírálja el (120. old.).

4. A vázolt gondolatmenet helytálló, ha abból indulunk ki, hogy a törvény szerint bármilyen körülménnyel indokolni lehet a felmondást, ha az ténybelileg megfelel a valóságnak. A szerző helyes érvelése kulcsot is ad a munkaügyi döntőbizottságoknak a legproblematikusabb esetek megoldására. Mindemellett hangot kívánok adni véleményemnek: nem maga a törvény zárja el a munkaügyi döntőbizottságot az arányosság mérlegelésétől, hanem csupán a törvénynek a miniszteri indokolásban is megjelenő egyik értelmezése. Ez az értelmezés azonban vitatható. Úgy vélem, hogy a törvény helyes értelme szerint a felmondás indokolása megköveteli azoknak a körülményeknek a feltárását, amelyek okszerűen mutatják: a rendes gazdálkodás mellett a dolgozó munkájára a vállalatnál a továbbiakban nincs szükség. Ha tehát az indokolásban a vállalat olyan körülményekre hivatkozik, amelyek a mondottak szerint nem támasztják alá a dolgozó távozásának szükségességét (azaz a fentiekben használt kifejezéssel élve: a felmondási ok nem alapos), a felmondást hatálytalanítani kell abban az esetben is, ha az indokolásban közölt tények önmagukban egyébként meg is felelnek a valóságnak. Ilyen gondolatmenet mellett nincs szükség arra, hogy a joggal való visszaélés elleni kivételes természetű oltalomhoz folyamodjunk, mert a kellően meg nem indokolt felmondás önmagában is jogellenes.

A fentiek szerinti értelmezés talán megoldást nyújtana a szerzőnek a minőségi cserével összefüggésben felhozott alapos aggodalmára is. Nehéz lenne jogszabályban meghatározni ezt az egyetlen felmondási tényállást akkor, amikor a törvény elvileg szakít a felmondási tényállások jogszabályi felsorolásával. A gyakorlatra vár azonban azoknak a feltételeknek a kimunkálása, amelyek fennállása esetén a minőségi cserehelyzet a felmondásra elfogadható okot ad. Egymagában ugyanis a minőségi cserehelyzet nézetem szerint nem szolgáltat okot a felmondásra. Olyan mozzanatoknak kell csatlakozniok hozzá, amelyekből kitűnik, hogy a vállalat rendes gazdálkodása mellett valóban szükség van a minőségileg jobbnak tartott dolgozó felvételére. Pusztán az a körülmény, hogy az új dolgozó a korábbinál jobb munkaerő, ezt a szükségességet nem dönti el; sőt bizonyos munkakörökben a jobb munkás foglalkoztatása éppenséggel kedvezőtlen lehet, mert az adott feladatok nem igénylik a gyakorlottabb, magasabb szakképzettségű, de egyszersmind magasabb munkabérre is számot tartó új dolgozó beiktatását. Más oldalról nézve sem lehet elég a felmondáshoz a puszta minőségi különbség. Mindenkinél található jobb munkaerő, és ha ez a tény a vállalat rendes gazdálkodásából fakadó szükség nélkül jogosítana a felmondásra, ez ellentétbe kerülne a dolgozó munkához való jogával.

5. Térszerűen csak a két szemünkkel látunk. A tudományos összefüggések szerepét pedig csak akkor ismerhetjük fel a maguk igazi valóságában, ha ugyancsak két oldalról: az elmélet és egyszersmind a gyakorlat nézőpontjából vesszük őket szemügyre. A szerző ennek a messzemenő tudatában van. Az alapkérdések elvi-elméleti síkon végzett elemzése után a munkáltatói felmondásokat indokoló körülményekről szóló VI. fe-

jezetben a *munkaügyi döntőbizottsági gyakorlat* igen alapos feldolgozását és értékelését nyújtja. A feldolgozásból levonható örvendetes következtetés az, hogy a kialakult döntőbizottsági gyakorlat összhangban van a szerző által leszűrt általános tétellel, amely szerint a munkáltatói felmondást „csak olyan körülmények megléte indokolhatja, amelyek arra utalnak, hogy a munkajogviszony elvesztette rendeltetését" (143. old.). Erről nemcsak az győz meg, hogy a Fővárosi Területi Munkaügyi Döntőbizottság által 1968. évben elbírált 247 felmondási ügyben melyek voltak az érvényesített felmondási okok, hanem a gyakorlat részletesebb áttekintése is.

Jellemzésül idézzünk fel néhány döntést: Nem hagyta jóvá pl. a döntőbizottság az átszervezéssel indokolt felmondást, mert az átszervezés a dolgozó munkaköri feladatainak csak egy részére vonatkozott, de a munkakörébe tartozó egyéb feladatok további fennállását nem érintette. Elfogadhatónak tartotta a döntőbizottság az üzemi rendész munkaviszonyának felmondását azzal az indokolással, hogy az általa ellenőrzött személyekkel szemben durva és sértő hangnemet használt és figyelmeztetés ellenére szem változtatott a magatartásán. Helyt adott viszont az SZTK előadó fellebbezésének, akivel szemben a munkáltató a felmondást azzal indokolta: meg nem engedhető magatartást tanúsított dolgozótársaival szemben, és a szocialista munkaerkölcs szabályait is megsértette; a bizonyítás során azonban csak egy nyugdíjba menő dolgozó ügyének nem kielégítő intézését állapították meg. Ezért a döntőbizottság a dolgozó munkajogviszonyának megszüntetését hatálytalanította, „mert a vállalat a felmondást nem indokolta meg olyan részletesen, hogy abból a felmondás oka világosan kitűnjék".

A közölt gyakorlatból különösen érdekesek a minőségi cserehelyzettel összefüggő felmondási viták. Ezek körében a szerző megállapítása szerint a döntőbizottság elfogadhatónak tartotta az olyan felmondásokat, amelyek a „csere szükségességét objektív ismérvekre, az adott munkahelyi kívánalmakra konkretizálva" indokolták meg (193. old.). Abban a néhány esetben, amikor a minőségi cserét „feltételezésre" alapították, illetve a felmondásban megjelölt okokat nem bizonyították kellően, a döntőbizottság a felmondást hatálytalanította. Az egyik ilyen vitában a munkáltató azzal indokolta a felmondást, hogy a munkaügyi előadói munkakört olyan dolgozóval kívánja betölteni, aki az új bérezési formákkal kapcsolatos elemző munkát is el tudja végezni. A döntőbizottság a felmondást azzal hatálytalanította, hogy a dolgozónak megvan a munkaköre ellátásához szükséges szakképzettsége (érettségi és munkaügyi szakvizsga), munkáját addig kifogástalanul látta el és a munkáltató nem bízta meg a dolgozót új, bővített feladatok ellátásával, így nem volt bizonyítható, hogy új feladatok ellátására alkalmas-e; ilyen feladatra új személy kiválasztása még nem történt meg. Egy másik vitában a döntőbizottság a következőket állapította meg: „a minőségi cserére tett vállalati intézkedés ennek megfelelően nem olyan mértékben szükséges, ami a rendkívüli indokoltságot megalapozná".

6. A munka további fejezetei is tanulságosak. A VII. fejezet a dolgozó felmondásáról szól, a VIII. fejezet pedig a munkajogviszony megszüntetésének egyéb eseteivel foglalkozik, így a kölcsönös megállapodással, más vállalathoz való áthelyezéssel és a munkajogviszonynak a munkaszerződés érvénytelensége miatti megszüntetésével. A IX. fejezet tárgya a munkajogviszony megszűnése; a szerző ezen — szűkebb értelemben — azokat az eseteket érti, amelyeknél nincs szerepe a fél nyilatkozatának, hanem bizonyos események vagy tények bekövetkezése enélkül vet véget a munkajogviszonynak. Végül a X. fejezet a felmondással kapcsolatos eljárást és a felmondás jogkövetkezményeit tárgyalja.

Az olvasó abban a meggyőződésben teheti le kezéből Garancsi Gabriella mindvégig érdeklődést keltő, értékes munkáját, hogy az a jogtudományt gazdagítja és a munkajog egyik alapvető témakörében hathatós segítséget ad a törvény célját híven követő jogalkalmazáshoz. *Kertész István*

Дюла Эрши:

Ответственность вне договора и реформа ГК

В практике ответственность за источник повышенной опасности стала по большей части маргинальным случаем гибко сформулированного правила ответственности за вину, выраженным в жесткой формуле. В области ответственности за источник повышенной опасности было бы целесообразно отменить значимость мягкой неосторожности, а также заменить обязательное страхование ответственности обязательным страхованием от несчастных случаев.

Ответственность предприятия за вред, причиненный работником предприятия, следовало бы установить в случае, когда работник причиняет ущерб «в связи с своим трудоотношением.» Солидарная ответственность работника и предприятия в случае причинения вреда умышленным преступлением, является устарелой, излишней и лишенной практического значения. Нынешние препятствия ответственности государства следовало бы отстранить, причем на соответствующие случаи следовало бы применять общие нормы об ответственности, или правила об ответственности за источник повышенной опасности. Следовало бы ввести солидарную ответственность производителя и продавца за вред, причиненный дефектным продуктом; на случай катастрофических событий было бы целесообразно ввести обязательное страхование, действующее в случае, когда общая сумма вреда превышает определенную сумму.

Кроме ныне действующих общих правил о возмещении вреда следовало бы ввести возмещение неимущественного вреда, а именно в таких случаях, когда интенсивное психическое или физическое повреждение здоровья ведет к длительному или окончательному ухудшению жизненных условий.

Антал Адам:

Права и задачи органов местных советов по координации хозяйственной деятельности

Статья членится на четыре части. В части первой излагается понятие координации хозяйственной деятельности, устанавливаются компоненты территориальной координации в узком смысле слова и координации, основанной на населенном пункте. Перечислятся основные предметы и формы хозяйственной координационной деятельности советских органов. Вторая часть статьи включает в себе изложение характерных черт советской информационной системы. В части третей мы можем найти требования, относящиеся к деятельности советских органов по территориальном планированию. В части четвертой автор излагает экономические и финансовые правомочия советских органов, посредством которых эти органы

развертывают динамические финансовые связи с хозяйственными предприятиями и организациями, работающими на территории их деятельности и не находящимися в их подчинении. Статья построена на основании закона о советах от 1971 года, и более новых нормативных актов, связанных с этим законом.

Иштван Рац:

Сношение с ребенком (обеспечение возможности видет ребенка) как субъективное право родителей

Предмет статьи заключается в изложении принципиальных основ сношения родителей с детьми. Автор анализирует взаимосвязь права на сношение с равноправием мужчины и женщины, с основным принципом социалистического семейного права, согласно которому родительский надзор следует осуществлять в интересах ребенка, которому необходимо обеспечить всяческую охрану. Цель права на сношение заключается в том, чтобы в случае расторжения брака или прекращения родителями сожительства имел возможность участвовать в воспитанию ребенка и тот из родителей, который не живет с ребенком. Право на сношение основывается на родительском качестве, на субъективном праве родителя. В ходе осуществления этого права требование проявлять этическое поведение, основанное на принципах морали, обязывает родителей, чтобы они оказывали содействие друг другу и после прекращения их юридического равенства в отношении ребенка и признавали всегда главным исходным пунктом интерес ребенка. Если родители не смогут согласиться по вопросу о сношении с ребенком, то опекунский орган в ходе разрешения спора между родителями может ограничить право на сношение или лишить этого права лишь в случае, когда это находится в причинной связи с тяжелыми дефектами личности правомочного родителя или с его непригодностью к воспитанию ребенка.

Gyula Eörsi:

Die ausservertragliche Verantwortlichkeit und die Reform des Zivilgesetzbuches

In der Praxis gestaltet sich die Verantwortlichkeit für die, mit erhöhter Gefahr verbundenen Tätigkeit vornehmlich zu einem, durch starre Formeln ausgedrückten Grenzfall der Schuldhaftung. Im Bereiche der Haftung für die mit erhöhter Gefahr verbundenen Tätigkeit müsste die Relevanz der leichten Fahrlässigkeit aufgehoben werden und es wäre zweckmässig die Haftversicherung durch die zwangsmässige Unfallversicherung zu ersetzen.

Die Haftung der Unternehmen für einen, durch seinen Angestellten verursachten Schaden müsste für diese Fälle festgelegt werden, da der Angestellte den Schaden „im Zusammenhang mit seinem Arbeitsverhältnis" verursacht. Die solidarische Haftung des Arbeitnehmers mit der Haftung des Unternehmens im Falle eines, durch vorsetzliches Verbrechen verursachten Schadens ist unzeitgemäss, überflüssig und ohne jeder praktischen Bedeutung. Die vorhandenen Hindernisse der staatlichen Verantwortlichkeit müssten behoben werden und in den betreffenden Fällen müssten die allgemeinen, bzw. die sich auf die mit erhöhter Gefahr verbundenen Tätigkeit festgelegten Haftungsregeln angewandt werden. Es müsste die solidarische Haftung des Produzenten und des Verkäufers eingeführt werden für Schaden, die infolge des Mangels im Produkt eingetreten sind; für Katastrophenfälle müsste so eine Zwangsversicherung eingeführt werden, die in dem Falle zur Geltung kommt, wenn der Gesamtschaden eine bestimmte Summe übersteigt.

Neben dem jetzigen allgemeinen Schadenersatz müsste die Haftung für nichtmateriellen Schaden eingeführt werden, undzwar in erster Linie für diejenigen Fälle, da eine intensive psychische oder fysische Behinderung die dauernde oder endgültige Erschwerung des Lebens zur Folge hat.

Antal Ádám:

Die wirtschaftlichen Koordinations-Rechte und Aufgaben der Organe der Volksräte

Die Abhandlung teilt sich in vier Abschnitte. Der erste Teil definiert den Begriff der wirtschaftlichen Koordination der Räte, umreisst die Faktoren der in engerem Sinne genommenen territorialen Koordination und der Koordination innerhalb der Siedlung. Hier werden die wichtigeren Gegenstände und Erscheinungsformen der wirtschaftlichen Koordinierungs-Tätigkeit der Räte-Organe aufgezählt. Der zweite Teil befosst sich mit den Merkmalen des Informations-Systems der Volksräte. Im dritten Teil finden wir die Anforderungen der territorialen Planungstätigkeit der Räte-Organe. Im vierten Teil befasst sich der Autor mit diesen ökonomischen und finanziellen Befungnissen der Räte-Organe, mit Hilfe derer die Räte-Organe dynamische finanzielle Beziehungen zu den, auf ihrem Gebiet tätigen, ihnen nicht untergestellten bewirtschaftenden Einheiten herstellen. Die Abhandlung fusst in dem Gesetze aus dem Jahre 1971 über die Volksräte und in den, sich an dieses Gesetz anschliessenden Rechtsnormen.

János Karlócai:

Die Kodifizierung unseres Internationalen Privatrechts

Schon zur Zeit der Fertigstellung und des Inkrafttretens unseres Zivilgesetzbuches wurde die Notwendigkeit der Kodifizierung der Regeln des ungarischen Internationalen Privatrechts aufgeworfen. Die Anhand dessen in Gang gekommene Arbeit nähert sich ihrem Ende. Autor trifft seine Bemerkungen zu dem, sich in Vorbereitung befindlichen Gesetzesentwurf. In der Frage der Weiter- und Rückverweisung neigt er zu den Ansichten, die — vornehmlich aus Zweckmässigkeitsgründen — die Berechtigkeit der Rückverweisung und der einfachen Weiterverweisung in begrenztem Umfange anerkennen. Er ist mit der breit gefassten Genehmigung der Willensautonomie einverstanden und befasst sich eingehend mit der Notwendigkeit des ordre public. Die sozialistische Auffassung bedient sich dieses Mittels nur im Notfalle und nur aus Verteidigungsgründen. Die ausservertragliche Verursachung eines Schadens kann heute nicht mehr durch die Heranziehung eines einzigen Berufungsprinzips beurteilt werden. Nach Ansicht des Autors sucht und findet der Gesetzesentwurf durch Anwendung geeigneter Mittel elastischere Lösungen.

István Rácz:

Das Recht der Eltern auf Berührung mit dem Kinde, als subjektives Recht

Der Artikel behandelt die prinzipiellen Grundlagen der Berührung zwischen Eltern und Kind. Autor analysiert den Zusammenhang zwischen dem Berührungsrecht und den sozialistischen Prinzipien des Familienrechts: der Gleichberechtigung von Mann und Frau, der Ausübung der elterlichen Aufsicht im Intersse des Kindes und des Schutzes des Kindes. Zweck des Berührungsrechts ist, dass im Falle der Ehescheidung, oder des Getrenntlebens der Eltern auch dieses Elternteil an der Erziehung des Kindes teilnehmen kann, bei dem das Kind nicht untergebracht ist. Das Berührungsrecht gründet sich auf die Eltern-Eigenschaft, auf das subjektive Recht der Eltern. Bei seiner Verwirklichung verpflichtet das, in moralischen Prinzipien fussende ethische Verhalten die Eltern dazu, dass sie auch nach Beendigung ihrer, mit dem Kinde in Zusammenhang stehenden juristischen Gleichberechtigung zusammenwirken und immer das Interesse des Kindes vor Auge halten. Falls die Eltern in der Frage der Berührung mit dem

Kinde nicht übereinkommen können, kann die Vormundschaftsbehörde bei der Entscheidung ihres Streites das Berührungsrecht nur dann begrenzen oder entziehen, wenn dies mit schweren Defekten der Persönlichkeit des berechtigten Elternteils, oder seiner Ungeeignetheit zur Erziehung des Kindes in Zusammenhang gebracht werden kann.

Gyula Eörsi:

Responsabilité non-contractuelle et la réforme du Code Civil

La responsabilité pour une activité particulièrement dangeureuse est devenue dans la pratique pour la plupart des cas un cas-limite exprimé par une formule rigide de la règle souple de la responsabilité pour faute. Dans le cadre de la responsabilité pour l'activité particulièrement dangeureuse il faudrait supprimer la pertinence de l'imprudence légère et il serait opportun de convertir de l'assurance obligatoire de responsabilité en une assurance obligatoire contre les accidents.

Il faudrait établir la responsabilité de l'entreprise pour le dommage causé par son employé pour le cas où l'employé cause le dommage „en connexité avec sa relation de travail". La responsabilité solidaire de l'employé et de l'entreprise est démodée, inutile et sans importance pratique pour le dommage causé par une infraction intentionnelle. Il faudrait écarter les présents obstacles de la responsabilité de l'Etat et aux cas dont il s'agit on devrait appliquer des règles générales de la responsabilité ainsi que celles relatives à l'activité particulièrement dangeureuse. Il serait nécessaire d'introduire la responsabilité solidaire du producteur et du vendeur pour les dommages du fait de la défectuosité du produit; quant aux événements ayant la nature d'une catastrophe on devrait une telle assurance obligatoire qui jouera seulement au cas où le dommage total dépasse un certain montant.

Il faudrait introduire encore, en dehors de la réparation générale actuelle, la réparation des dommages non-pécuniaire, et ceci en premier lieu aux cas où une grave lésion de nature psychique ou physique rendra la vie plus difficile d'une manière permanente ou définitive.

Antal Ádám:

Les droits et les tâches des organes des conseils en matière de coordination économique

L'étude se divise en quatre parties. La première partie formule le concept de la coordination économique incombant aux conseils, définit les composants de la coordination territoriale prise au sens strict et ceux de la coordination à l'intérieur de l'habitat. Elle énumère les sujets et les formes principaux de l'activité des organes des conseils déployée en matière de coordination économique. La deuxième partie contient les traits caractéristiques du système d'information des conseils. Dans la troisième partie on peut trouver les exigences qu'on peut former à l'égard de l'activité de programmation territoriale des organes des conseils. Dans la quatrième partie l'auteur expose les attributions économiques et financières des organes des conseils par lesquelles ceux-ci forment des rapports financiers dynamiques avec des unités économiques, fonctionnant sur leur territoire et qui ne leur sont pas subordonnées. L'étude est basée sur la nouvelle loi sur les conseils de 1971 ainsi que sur des règles de droit s'y rattachant.

János Karlócai:

La codification du droit international privé hongrois

Au cours de la mise en état et après la promulgation du Code Civil hongrois l'idée était venue de codifier bien les règles du droit international privé en Hongrie. Il nous paraît que le travail commencé à ce moment là s'approche à l'achèvement, l'auteur attache ses observations au projet de ladite loi en préparation. Par rapport au renvoi il incline aux opinions qui du point de vue tout d'abord pratique n'admettent qu'une manière limitée le renvoi à premier degré et une fois le jeu du renvoi à second degré. En question de l'autonomie de la volonté il se déclare pour une reconnaissance large de cette autorisation et s'occupe au long avec la nécessité de l'application de la clause d'ordre public. La conception socialiste n'utilise qu'exceptionnellement et de raisons défensives cette mesure. L'étude trouve bien dépassé de vouloir décider la responsabilité hors de contrat par l'application d'un seul point de rattachement (celui du lieu du fait commis), mais estime le nouveau projet a cherché et trouvé par une méthode très juste de modalités plus soupples et variées.

István Rácz:

La fréquentation de l'enfant (visite) comme droit subjectif des parents

Les bases fondamentaux des contacts entre parents et enfant constituent le sujet de l'étude. L'auteur analyse les connexions du droit des contacts et de l'égalité de l'homme et de la femme, de l'exercice de la surveillence des pére et mére dans l'intérêt de l'enfant et de la protection de l'enfant selon le principe de base socialiste relatif au droit de la famille. Le droit de la fréquentation a pour but d'assurer la possibilité à des père et mère vivant séparés de leur enfant qu'ils puissent prendre part à l'éducation de l'enfant au cas de la dissolution du mariage ou de la séparation des parents. Le droit de la fréquentation repose sur la qualité d'être père ou mère, sur le droit subjectif de ceux-ci. Au cours de la réalisation de ce droit l'attitude éthique basée sur des principes morals oblige les père et mère de concourir même après la cessation de leur égalité juridique concernant l'enfant et de prendre toujours pour but essentiel l'intérêt de l'enfant. Au cas où les parents ne pourront pas s'entendre sur les questions de la fréquentation de l'enfant, le droit y relatif ne pourra être rétréci ou supprimé par l'autorité tutélaire au cours du jugement de leur différend, qu'au cas où la personnalité du parent ayant droit peut être mise en rapport de causalité avec des déficiences graves, respectivement avec son inaptitude à l'éducation des enfants.

Gyula Eörsi:

Extra-contractual liability and the reform of the Civil Code

Liability for activities involving increased dangers has become in practice, in its major part, a marginal case of the elestically couched rule of liability for damages expressed in a rigid formula. The relevance of mild negligence ought to be done away with in the domain of liability for activities involving increased dangers and it would be conducive if compulsory liability insurance were replaced with compulsory accident insurance.

The liability of the enterprise for damages caused by its employees should be maintained in the contingency when the damage has been caused by an employee „in connection with his employment". The joint and several liability of the employee and enterprise for damages caused by wilful crimes is out of date, unnecessary and devoid of practical significance. The obstacles now prevailing in respect of state liability should be set aside and the rules of liability for activities involving increased dangers ought to be applied. The joint and several liability of the producer and seller for demages arising from faulty products should be introduced; a compulsory insurance should be introduced on catastrophe-like events which would be effective if total damages exceed a certain amount.

In addition to the now prevailing general damages non-financial compensation should also be introduced in events at that when a serious psychological or physical injury results in a lasting or permanent exacerbation of the injured person's life.

Antal Ádám:

The economic co-ordination powers and duties of council organs

The paper is divided into four parts. In the first part the concept of the council's economic co-ordination is formulated, the components of the territorial co-ordination in the strict sense and co-ordination within settlements are defined. The main subjects and patterns of council organs' economic co-ordinating functions are listed. The second part contains the characteristics of the information system in councils. In the third part are found the requirements of the council organs' territorial planning functions. In the fourth part the author describes the economic and financial powers of council organs by means of which council organs establish dynamic financial relationships with economic agencies in the area under their jurisdiction but not under their control. The paper is based on the Council Act enacted in 1971 and the concomitant recent legislation.

János Karlócai:

Codification of Hungarian rules on conflict of laws

Just when the Hungarian Civil Code was ready and promulgated there arose the necessity to verify the rules of private international law in this country. The work instituted in that time is approaching to end, Reflections are made in on paper the draft of this law. Concerning re- and transmission (renvoi) the author accepts those opinions which give a limited admittance for practical reasons to remission and find acceptable transmission only with single effects. Being agreed with large approbation for choice of law in favour of the parties the author gives a detailed analysis of necessary application on the clause of public policy. The socialist practice accepts this method as exception and only for defensive purposes. The liability for torts may not be decided by exclusive recognition of the rule „lex loci delicti commissi", in the author's view the draft did seek and find with rather right means some more flexible and various solutions.

István Rácz:

Maintenance of contacts with the child (right of visiting) as the parents' subjective right

The paper deals with the bases of principle of maintaining contacts between parents and children. The author examines the correlation between the right of maintaining contacts on the one hand and the socialist principle in family law of the equality of males and females the exercise of parental authority in the children's interest and the protection of the latter on the other. The right of maintaining contacts is to secure for the parent not living with his child opportunities to participate in bringing up the child also when the marriage has been dissolved or the parents have separated. The right of maintaining contacts is based on parental authority, the subjective right of the parents. In implementing this right the attitude based on moral principles binds the parents to co-operate also after their legal equality regarding their child has come to an end and to observe the child's interest as the principal consideration. If the parents are unable to come to terms in regard to the right of maintaining contacts with the child in settling their dispute their right can be restricted or withdrawn by the guardianship authority only when a causal relationship can be established between such a measure and grave deficiencies in the personality of the parent authorized to exercise this right respectively if the latter is unsuited for bringing up the child.

E lapszám (XXVII. új évfolyam 3.) szerzői: *Dr. Eörsi Gyula* egyetemi tanár. — *Dr. Ádám Antal* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Karlócai János* jogtanácsos. — *Dr. Rácz István* a Fővárosi Tanács gyámügyi és ifjúságvédelmi osztályának csoportvezetője. — *Dr. Bianchi, Leonard* egyetemi docens (Pozsony). — *Dr. Lukács Tibor* a Budapesti Fővárosi Bíróság elnökhelyettese. — *Dr. Gáspárdy László* a Legfőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze. — *Dr. Szászy István* akadémikus. — *Dr. Kovács József* adjunktus. — *Dr. Kertész István* az Igazságügyi Minisztérium csoportvezetője.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. — Főszerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőségi titkár: Vörös Imre — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

71.7066 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

ÁRA: 8,— Ft INDEX 25.422

XXVII. új évfolyam 4. szám Budapest, 1972. április

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM

GELLÉRT GYÖRGY:
Az igazságügyi szervezet fejlesztésének időszerű kérdései 129

HERCZEGH GÉZA:
A bakteriológiai fegyverek nemzetközi jogi tilalmáról 143

SZÜK LÁSZLÓ:
A büntetőnovella a gyakorlatban 150

SZÉKELY JÁNOS:
A feljelentési morál 154

TÖRŐ KÁROLY:
Kegyeleti jog 163

LAUKÓ KÁROLY:
A „Nemzetközi jog" c. egyetemi jegyzet vitájáról 172

Jogirodalom:

Sztrogovics, M. Sz.: Jean Jaures gyilkosa elleni per (NAGY LAJOS) 178

A szövetkezeti reform jogi kérdései (PRUGBERGER TAMÁS) 178

Család és házasság a mai magyar társadalomban (PÁLL JÓZSEF) 183

Rudolf, Trella—Jaroslav, Chovanec: A Csehszlovák Szocialista Köztársaság új államjogi elrendezése (TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ) 187

Polgári Eljárásjogi Füzetek (BAJORY PÁL) 190

SAJÓ ANDRÁS:
Calamandrei és az olasz polgári perrendtartás 193

— —.: Új könyvek 195

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Дердь Геллерт:* Актуальные вопросы развития судоустройства. — *Геза Херцег:* Запрещение бактериологических оружий согласно международному праву. — *Ласло Сюк:* Некоторые вопросы новеллы уголовного закона. — *Янош Секель:* Моральные основания обязанности донесения. — *Карой Тере:* Право на почитание памяти. — *Карой Лауко:* Об обсуждении конспекта университетского учебника «Международное право». — *Правовая литература:* Строгович М. С.: Судебный процесс над убийцей Жана Жореса *(Лайош Надь).* — Правовые вопросы кооперативной реформы *(Тамаш Пругбергер).* — Семья и брак в современном венгетском обществе *(Йожеф Палл).* — Рудолф Трелла—Ярослав Хованец: Чехословацкая Социалистическая Республика *(Ласло Трочани).* — Брошюры по гражданскому процессуальному праву *(Пал Байори).* — *Андраш Шайо:* Каламдреи и итальянский гражданский процесс. — — —: Новые книги

INHALT: *György Gellért:* Aktuelle Fragen der Entwicklung der Justizorganisation. — *Géza Herczegh:* Die völkerrechtliche Verbannung der bakteriologischen Waffen. — *László Szük:* Einige Fragen der Strafnovelle. — *János Székely:* Die Anzeige-Moral. — *Károly Törő:* Das Piatätsrecht. — *Károly Laukó:* Die Diskussion über das Lehrheft „Völkerrecht". — *Rechtsliteratur:* M. S. Strogowich,: Der Prozess gegen den Mörder von Jean Jaures. *(Lajos Nagy).* — Die Rechtsfragen der Genossenschaftsreform *(Tamás Prugberger).* — Familie und Ehe in der Ungarischen Gesellscaft von heute *(József Páll).* — Rudolf Trella—Jaroslav, Chovanec: Die neue staatsrechtliche Ordnung in der Tschechoslovakischen Sozialistischen Republik *(László Trócsányi).* — Hefte des Zivilverfahrensrecht *(Pál Bajory).* — *András Sajó:* Calamandrei und die italienische Zivilprozessordnung. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *György Gellért:* Questions d'actualité du développement de l'organjsation judiciaire. — *Géza Herczegh:* L'interdiction des armes bactériologiques. — *László Szük:* Certaines questions des amendements apportés au Code Pénal. — *János Székely:* La morale de la dénonciation. — *Károly Törő:* Le droit de piété. — *Károly Laukó:* Sur le débat du cahier de cours universitaire portant le titre «Droit international». — *Littérature juridique:* M. S. Strogovich: Le procès poursuivi contre l'assassin de Jean Jaurès *(Lajos Nagy).* — Questions juridiques de la réforme des coopératives *(Tamás Prugberger).* — La famille et le mariage dans la société hongroise contemporaine *(József Páll).* — Rudolf Trella—Jaroslav Chovanec: La nouvelle réglementation constitutionnelle de la République Socialiste Tchécoslovaque *(László Trócsányi).* — Cahiers de cours de Procédure civile *(Pál Bajory).* — *András Sajó:* Calamandrei et la procédure civile italienne. — — —: Livres récemment publiés

CONTENTS: *György Gellért:* The topical problems of developing the judicial organization. — *Géza Herczegh:* On the international legal condition of bacteriological weapons. — *László Szük:* Some problems in the supplementary Criminal Code. — *János Székely:* The moral of reporting suspects. — *Károly Törő:* The right of reverence towards the dead. — *Károly Laukó:* On the discussion of the university note-book of international law. — *Legal literature:* M. S. Strogovich: The trial against the murderer of Jean Jaures *(Lajos Nagy).* — The legal problems of the reform of cooperatives *(Tamás Prugberger).* — Family and matrimony in contemporary Hungarian society *(József Páll).* — Rudolf Trella — Jaroslav Chovanec: The new constitutional regulation in the Checoslovak Socialist Republic *(László Trócsányi).* — Booklets on the law of civil procedure *(Pál Bajory).* — *András Sajó:* Calamandrei and the Italian law of civil procedure. — — —: Books recently published

E lapszám (XXVII. új évfolyam 4.) szerzői: *Dr. Gellért György* a Legfelsőbb Bíróság általános elnökhelyettese. — *Dr. Herczegh Géza* tanszékvezető egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Szük László* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Székely János* az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet főmunkatársa. — *Dr. Törő Károly* az Igazságügyi Minisztérium főelőadója. — *Dr. Laukó Károly* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Nagy Lajos* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos csoportvezetője. — *Dr. Prugberger Tamás* jogtanácsos (Sárvár). — *Dr. Páll József* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Trócsányi László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Bajory Pál* Legfelsőbb Bírósági bíró. — *Sajó András*: az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: Dr. Pap Tibor. Szerkesztőségi titkár: Dr. Vörös Imre. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9–11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta, Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

72.7302 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXVII. új évfolyam 4. szám Budapest, 1972. április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az igazságügyi szervezet fejlesztésének időszerű kérdései*

I. A szocialista igazságszolgáltatás — az Alkotmány[1] 45. §-ában és a Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről szóló törvény (a továbbiakban: bírósági törvény, 1954. évi II. tv.) 1. §-ában foglalt megfogalmazás szerint — az állam bírói hatalmának gyakorlása. A tudományos definíciók szerint is a szocialista igazságszolgáltatás a bíróságoknak az a tevékenysége, amelynek során — szükség esetén kényszer alkalmazásával is — biztosítják az anyagi jogszabályok érvényesülését.[2]

Az említett két törvény azokat a területeket, tevékenységi köröket is megjelöli, amelyeken — illetőleg azokat a célokat, amelyeknek megvalósítása érdekében — ennek a bírói hatalomnak hatályosulnia kell. A bírósági törvény kifejezetten is úgy rendelkezik, hogy ezeket a funkciókat a Magyar Népköztársaság bíróságai látják el.

Témánk szempontjából szükségesnek látszik ezeknek a tevékenységi köröknek a részletesebb elemzése, mert egybevetésük a bírói hatalom tényleges érvényesülésének területeivel — egyben megmutathatja az igazságszolgáltatás fejlesztésének irányait is.

A bírósági törvény 2. §-a hiánytalanul felöleli az Alkotmány 50. §-ában felsorolt funkciókat s egyben azokat ki is bontja, közelebbről is meghatározza. Ezek:

a) a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjének, intézményeinek, valamint a társadalmi tulajdonnak a védelme és biztosítása,

b) az állampolgárok részére az Alkotmányban biztosított politikai, munkaügyi, lakásügyi és egyéb személyi, valamint vagyoni jogok és törvényes érdekek védelme és biztosítása,

c) a dolgozó nép ellenségeinek, a bűncselekmények elkövetőinek büntetése,

d) az állampolgároknak a haza és a szocializmus ügye iránti odaadásra, a társadalmi tulajdon iránti gondosságra, az állami és társadalmi kötelezettségek becsületes teljesítésére, a törvények következetes végrehajtására, a munkafegyelem szigorú megtartására, valamint a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására való nevelése.

Aligha lehet kétséges, hogy a szocialista igazságszolgáltatás lényegét kifejező ezt a tevékenységi kört az Alkotmány definíciójával összhangban a közeljövőben az Országgyűlés elé kerülő új bírósági törvénynek is fel kell ölelnie. Az más kérdés, hogy szükséges-e az egyes funkciók ilyen részletes megjelölése és az időközben hatályba lépett új jogszabályok

---

* A Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezete és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Budapesti Szervezetének Jogi Szakosztálya rendezésében 1972. március 24-én tartott előadás alapján.

[1] Az 1972. évi I. tv-nyel módosított 1949. évi XX. tv.

[2] „A szocialista igazságszolgáltatás nem egyéb, mint a szocialista állam bíróságának jogszabályilag rendezett eljárás szerint végbemenő tevékenysége, amely polgári és büntető ügyek megvizsgálása, eldöntése és a jogsértőkkel szemben — szükség esetén — állami kényszer alkalmazása során a szocialista törvényesség érvényre juttatására, a szocialista igazságosság megvalósítására és a dolgozók kommunista nevelésére irányul." (Névai László: Magyar törvénykezési szervezeti jog, Tankönyvkiadó, Budapest, 1961., 16. old.; Névai László, Szilbereky Jenő: Polgári eljárásjog, Tankönyvkiadó, Budapest, 1968. 20—21. old.) A definícióban szereplő „polgári ügyek" nemcsak a polgári jogi jogviták tárgyában keletkezett ügyeket jelzik, hanem felölelik azokat az egyéb jogágak — így a munkajog, a földjog, a termelőszövetkezeti jog, az államigazgatási jog stb. — keretébe tartozó jogvitákat is, amelyeknek eldöntésére a bíróságoknak hatáskörük van.

rendelkezéseire figyelemmel nem lenne-e indokolt az egyes tevékenységi körök definíciójának szűkítése.[3]

Bármiként is módosulna azonban az új bírósági törvényben a bíróságok tevékenységi körének a meghatározása, igazságszolgáltatásunk alapvető funkciói változatlanok: *a)* a Magyar Népköztársaság állami, gazdasági és társadalmi rendjének védelme, *b)* az állampolgárok és szervezeteik jogainak és törvényes érdekeinek védelme és biztosítása, *c)* a bűncselekmények elkövetőinek büntetése és *d)* a törvények és a szocialista társadalmi együttélés szabályai megtartására való nevelés.

Ebben a felsorolásban a *c)* pont kizárólag a büntető bíróságok tevékenységi körét jelöli meg, míg az *a)* pont túlnyomórészt a büntető, a *b)* pont pedig túlnyomórészt a polgári bíróságok feladatait jelzi, a *d)* pontban írt nevelési célok megvalósítása viszont a büntető és a polgári bíróságoknak egyaránt feladata.

A bűncselekmények elbírálására vonatkozó bírósági hatáskört illetően az Alkotmány hatályba lépése óta eltelt több mint két évtized alatt mindössze annyi változás történt, hogy a kisebb jelentőségű bűncselekmények esetén a törvény a felelősségre vonásra és meghatározott szankciók alkalmazására a nyomozó szerveknek, a fegyelmi hatóságoknak, illetőleg a társadalmi bíróságoknak is hatáskört biztosított.[4] Mindez azonban nem érinti azt az alapvető tételt, amely szerint a bűncselekmények elkövetőinek megbüntetése, tehát a büntető igazságszolgáltatás gyakorlása a bíróságok feladatköre.

Hasonlóképpen a bíróságok sajátos feladata az állami, gazdasági és társadalmi rend védelme, valamint az állampolgároknak a törvények és a társadalmi együttélés szabályai megtartására való nevelése — noha mindkét funkcióban szerepe van számos más állami, illetőleg társadalmi szervnek is.

Az Alkotmány módosítása nem érintette Alkotmányunknak azt a tételét, amely szerint a Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a megyei bíróságok és a járásbíróságok gyakorolják. Az állampolgárok és szervezeteik jogainak és törvényes érdekeinek védelmével és biztosításával kapcsolatban azonban a bíróságok kizárólagos igazságszolgáltatási hatáskörének elve az elmúlt negyedszázad alatt jelentős törést szenvedett. Számos e körbe tartozó jogvita elbírálása ugyanis — gyakran csupán célszerűségi megfontolásból — más szervek hatáskörébe került, éspedig vagy véglegesen vagy oly módon, hogy a bírósági utat megelőzően különböző — legtöbb esetben államigazgatási — szervek kötelező, illetőleg fakultatív jelleggel döntöttek (olykor csak egyeztettek) a vagyoni jellegű jogvitákban.

Csak példálózva említem a gazdasági döntőbizottságokat, a munkaügyi döntőbizottságokat, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti, a szakszervezeti, a társadalombiztosítási szerveket, az államigazgatási szerveket, a társadalmi bíróságokat.[5] Függetlenül attól, hogy e szervek nem „igazságszolgáltató" szervek, az kétségtelen, hogy az állampolgárok részére az Alkotmányban biztosított munkaügyi, társadalombiztosítási és egyéb személyi és vagyoni jogok, valamint törvényes érdekek védelme, az e körben keletkezett jogsérelmek orvoslása igazságszolgáltatás-jellegű tevékenység.

A kérdés azonban nemcsak egy alapvető alkotmányos tétel érvényesülése szempontjából szorul kritikai elemzésre, hanem gyakorlati megfontolásokból is. Ha ugyanis az állampolgárok és szervezeteik részére az Alkotmányban biztosított jogok érvényesítése, a jogviták eldöntése különböző szervek hatáskörébe tartozik, ez a jogalkalmazás rendjén számos visszásság forrása lehet, különösen, ha azonos vagy hasonló típusú jogvitáról van szó. Így mindenekelőtt hatásköri problémák merülnek fel, amelyek még a jogban járatos személyek részére is nehézséget okoznak. Jól mutatja ezt, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak számos hatásköri

[3] Így pl. az *a)* pontban feleslegesnek látszik a népi demokrácia intézményeinek védelméről és biztosításáról rendelkezni, hiszen az állami, gazdasági és társadalmi rend védelme és biztosítása ezt is felöleli. A társadalmi tulajdon védelmének és biztosításának külön kiemelése pedig a társadalmi tulajdon megerősödése folytán ma már felesleges. A Büntető Törvénykönyv módosításáról és kiegészítéséről szóló 1971. évi 28. sz. tvr. általános indokolása is rámutat arra, hogy amíg a társadalmi és a többi tulajdoni formák büntetőjogi védelme között az éles különbségtétel korábban szükséges volt, a társadalmi tulajdon uralkodóvá válásával a fokozott megkülönböztetés ma már nem indokolt. Éppen ezért a tvr. a vagyon elleni bűncselekmények körében általában mellőzi a tulajdonformák szerinti különbségtételt. (Ez azonban nem jelenti a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmének a csökkenését. A Legfelsőbb Bíróság XXXIII. számú büntető elvi döntésének indokolása rá is mutat arra, hogy a bíróságoknak a bűnösségi körülmények között — az egyéniesítés követelményének megfelelően — a büntetési kereten belül súlyosító körülményként kell értékelniük a cselekmény tárgyi súlyát is növelő azt a tényt, hogy az elkövető fosztogató cselekményével a társadalmi tulajdont károsította.) A *b)* pontban szükségtelen egyes jogok külön kiemelése és — az Alkotmány szövegével összhangban — elegendő lenne az állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek védelméről és biztosításáról rendelkezni. Ugyanakkor azonban indokolt lenne az állampolgárok mellett az állami és társadalmi szervekről is említést tenni, aminthogy a Ptk. 2. §-a is az állampolgárok és szervezeteik jogainak és törvényes érdekeinek védelméről rendelkezik. A *c)* pontban a bűncselekmények elkövetőinek büntetése mellett szükségtelen kiemelni a dolgozó nép ellenségeinek büntetését. Végül a *d)* pontban is szükségtelennek látszik a nevelő funkcióval kapcsolatban az egyes alapvető állampolgári kötelezettségek külön kiemelése, mert ezeket a törvények és a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartása magában foglalja.

[4] Lásd a Be. 104/A., 105. §-át, a 160. § (1) bekezdésének *f)* pontját és a 161. §-át.

[5] Részletesebben lásd: *Gellért György:* A fórumrendszer kialakításánál irányadó elvi szempontok, (Magyar Jog, 1969. áprilisi szám) II. pont. 198—200. old.

kérdésben kellett kollégiumi állásfoglalással vagy törvényességi óvás folytán hozott határozattal irányt mutatnia. Még nehezebben igazodik el a bonyolult hatásköri kérdésekben a „jogkereső közönség", az egyszerű állampolgárok, akik gyakran nem tudják, hogy jogvitás ügyükben milyen szervhez kell fordulniuk. Mindez az érdemi döntés elhúzódását eredményezi, tehát a szocialista eljárásjog egyik jelentős elvét, az eljárás gyorsaságát sérti. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a párhuzamosan szervezett hatóságok működtetése rendszerint a gazdaságosság követelményének sem felel meg, mert jelentős személyi és dologi többletkiadásokkal jár. Végül a jogviták elbírálására jogosult szervek különbözősége — a jogszabályok eltérő értelmezése mellett — rendszerint az eljárás és a jogorvoslati fórumok eltérő voltát is maga után vonja, ez pedig egy másik szocialista eljárásjogi elvet sért, az eljárás egyszerűségét.

A gazdaságirányítás rendszerének fejlesztésével kapcsolatban néhány évvel ezelőtt már rámutattam arra: szükséges annak megvizsgálása, hogy a jogviták eldöntésére jelenleg hatáskörrel rendelkező egyes szervek alkalmasak-e az új gazdasági mechanizmus működése során felmerülő jogviták legmegfelelőbb eldöntésére, a jogok érvényesülésének leghatásosabb biztosítására, és ha nem alkalmasak, milyen változás lenne indokolt.[6] Ennél a vizsgálatnál két alapvető szempont figyelembevétele szükséges: milyen szerv eljárása keretében van a legjobban biztosítva az anyagi jog érvényesülése, és milyen eljárásban találhatók a leginkább azok a biztosítékok, amelyek az állampolgárok és szervezeteik jogait és törvényes érdekeit a leghatékonyabban oltalmazzák. E vizsgálódás eredményeként akkor néhány elgondolásomat, konkrét megoldási javaslatomat is lerögzítettem. Ezeknek közös gyökere — az elméleti megfontolásokból és gyakorlati tapasztalatokból leszűrt — az a követelmény volt, hogy a közvetlen bírósági út megnyitásával, illetőleg a bíróság előtti megtámadás lehetőségének biztosításával szélesíteni kellene a bírósági hatáskört a jelenleg elsődlegesen, illetőleg kizárólag más szervek által elbírált olyan ügyekben, amelyek az állampolgárok és a szocialista szervezetek alapvető jogaival kapcsolatosak, jogvitásjellegűek és igazságszolgáltatás-szerű döntést igényelnek.[7]

A kérdés jogi rendezésével kapcsolatban egyébként 1969. februárjában kormányhatározat jelent meg, amely szükségesnek tartotta egyrészt a jogvitákat intéző fórumok áttekinthető rendszerének kialakítását, másrészt e szervek eljárásának egyszerűsítését. A határozat kiindulópontként jelölte meg az azonos kérdésekre vonatkozó jogi megoldások egységesítését mind az anyagi, mind az eljárásjogban.

Ugyanez év márciusában a Párt Központi Bizottsága és a Minisztertanács — együttes ülésén — az államélet és a szocialista demokrácia fejlesztését felölelő széles körű program keretében célul tűzte ki az igazságszolgáltatás, a bírói és ügyészi szervezet fejlesztését is. Az államélet, a szocialista demokrácia továbbfejlesztését mint a szocializmus teljes felépítésének egyik központi feladatát jelölte meg a Párt X. Kongresszusa is.

Az igazságszolgáltatás fejlesztése körében megindult a széles körű kodifikációs munka az alapvető igazságügyi jogszabályok felülvizsgálata céljából, mindenekelőtt a Büntető és a Polgári Törvénykönyv, valamint a két eljárási kódex módosítása, illetőleg újjáalkotása érdekében. A Büntető Törvénykönyv módosításáról és kiegészítéséről szóló törvényerejű rendelet a közelmúltban már hatályba is lépett.[8] Az igazságszolgáltatás fejlesztésének körében azonban nemcsak az állampolgárok és szervezeteik részére az Alkotmányban biztosított jogok érvényesítésénél irányadó anyagi jogszabályok, valamint a jogviták eldöntésének módja, vagyis az eljárási szabályok szorulnak felülvizsgálatra, hanem a jogvitákat elbíráló szervezet is. E vonatkozásban három alapvető kérdést kell megvizsgálni: milyen nagyobb jogterületre eső jogviták tekintetében indokolt a bírósági út megnyitása, illetőleg szélesítése; a hatáskör módosulása folytán milyen változással lehet számolni a jogviták eldöntésére jelenleg hatáskörrel rendelkező bíróságon kívüli szervek helyzetében; végül a bírósági hatáskör szélesedése milyen változtatást tesz szükségessé az elvi irányítás körében. Az alábbiakban e kérdések elemzésével kívánok foglalkozni.

II. A fentebb említett kormányhatározat azt a követelményt rögzítette, hogy a jogvitákat intéző fórumok rendszerének kialakításánál biztosítani kell az azonos kérdésekre vonatkozó jogi megoldások egységesítését. Ez a követelmény mindenekelőtt a *szocialista szervezetek*[9] *egymás közti jogvitái* elbírálásának jelenlegi rendjét érinti.

Korábban[10] igyekeztem részletesen megindokolni, hogy a szocialista szervezetek egymás közti jogvitáinak eldöntését egységesíteni kellene az egyéb szerződéses viszonyban álló felek jogvitáinak elbírálásával, és hogy ennek az egységesítésnek az egységes bírósági szervezeten belül kellene végbemennie. Az indokok közül most csupán azt tartom szükségesnek megismételni, hogy nagyrészt megszűntek azok a specifikumok, amelyek a korábbi mechanizmusban a

[6] I. m. 197. old.
[7] I. m. 202. old.

[8] 1971. évi 28. sz. tvr.; hatályba lépett 1972. január 1. napján.
[9] A 45/1967. (XI. 5.) Korm. sz. és a 28/1969. (VIII. 27.) Korm. sz. rendelettel módosított 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. rendelet (a továbbiakban: R.) 4. §-a (1) bekezdésének *b)* pontja és 5. §-a (1) bekezdésének *a)* pontja.
[10] I. m. 203—204. old.

szocialista szervezetek jogvitáinak elbírálásához különálló szervezet létrehozását tették szükségessé, mindenekelőtt megszűntek, illetőleg megszűnőben vannak a szerződéskötési kötelezettség és a jogérvényesítési kötelezettség folytán a korábbi gazdaságirányítási rendszerben a speciális szervezetre háruló — főleg igazgatási jellegű — többlet-feladatok. Az említett indokokat az idézett kormányhatározatra utalással ezúttal csak annyiban kell kiegészítenem, hogy a gazdasági döntőbizottsági eljárásra tartozó ügyek közül a szerződéskötési kötelezettség körében keletkezett vitás ügyek[11] száma — e kötelezettség szűk térre szorulása miatt — az utóbbi években jelentősen lecsökkent,[12] a szerződésszegési és egyéb polgári jogi vonatkozású vitás vagyoni ügyek tekintetében[13] pedig a bíróságok és a gazdasági döntőbizottságok ugyanazt az anyagi jogot: a Polgári Törvénykönyvnek a kötelmi jogot szabályozó negyedik részét, valamint a bevezető rendelkezéseket, úgyszintén az e területre eső egyéb jogszabályokat alkalmazzák. Igaz ugyan, hogy ezek között vannak olyanok is, amelyek csak a szocialista szervezetek egymás közti szerződéses jogviszonyában irányadók,[14] de a nem szabályozott kérdésekben ilyen esetben is a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit kell alkalmazni.[15] Egyébként is, ha az ilyen szerződéses jogviszonyból keletkezett jogvitában az egyik érdekelt fél mezőgazdasági termelőszövetkezet (egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezet, halászati termelőszövetkezet, termelőszövetkezeti közös vállalkozás vagy közös vállalat stb., a továbbiakban együtt: mezőgazdasági termelőszövetkezet), nem a gazdasági döntőbizottságok, hanem a bíróságok járnak el,[16] de gyakran a bíróságok is ugyanezeket a speciális jogszabályokat alkalmazzák, vagy azért, mert azok a termelőszövetkezetekre is irányadók,[17] vagy mert az egyéb szocialista szervezetekre irányadó speciális rendelkezéseknek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vonatkozásában történő alkalmazását külön jogszabály írja elő.[18]

A hasonló jogviszonyból eredő jogvitáknak azonos anyagi jogszabályok alapján történő elbírálása — mint igazságszolgáltatási funkció — tehát ugyanannak a szervnek — a bíróságnak — a hatáskörét igényli, ez pedig csak a gazdasági döntőbizottsági szervezet önállóságának a megszüntetésével és az egységes igazságszolgáltatás rendszerébe történő beépítésével valósítható meg. Azzal a kérdéssel, hogy ennek milyen formái lehetségesek, illetőleg hogy melyik lenne a beépítés legcélravezetőbb módja, a későbbiekben kívánok foglalkozni. Ehelyt azonban — az egységesítés elvi megalapozottságából kiindulva, a teljességre törekvés igénye nélkül — igyekszem felvázolni, hogy az egységesítéstől mennyiben és miért várható az igazságszolgáltatás eredményesebb funkcionálása, hatékonyságának fokozódása, egyszóval az igazságszolgáltatás fejlesztése.

a) A gazdasági döntőbizottsági szervezetnek az igazságszolgáltatás egységes rendszerébe történő beépítése mindenekelőtt azzal az előnnyel jár, hogy nagyobb lehetőség nyílik valamennyi szocialista szervezet hasonló jogvitájában az azonos anyagi jogszabályok egységes értelmezésére és alkalmazására, sőt ha ugyanez az anyagi jogszabály irányadó az állampolgárok egymás közti vagy állampolgár és szocialista szervezet közti jogviszonyban is, az egységes jogértelmezés és jogalkalmazás ebben a körben is biztosítva van. Mindez természetesen a szocialista törvényesség erősödését is szolgálja.

b) Ismeretes, hogy míg az állami gazdálkodó szervezetek szerződéses jogviszonyából eredő jogok érvényesítése gazdasági döntőbizottsági útra tartozik, ha azonban ebbe a jogviszonyba mezőgazdasági termelőszövetkezet kapcsolódik, ez utóbbi és az állami gazdálkodó szervezet közti jogvita eldöntésére már a bíróságnak van hatásköre.[19] A gazdaságirányítás új rendjében a különféle — állami és nem állami — gazdálkodó szervezetek szerződései nagymértékben közelednek egymáshoz, s ezzel egyidejűleg gazdasági kapcsolataik is jelentősen megerősödnek. A különböző gazdasági társulások létrejötte folytán ez a kapcsolat tovább erősödik. Miként a gazdasági társulásokról szóló törvényerejű rendelet indokolása rámutat: „Az indokolt társadalmi szükségletek kielégítése egy-egy gazdálkodó szerv tevékenységének olyan fejlesztését is szükségessé teheti, amelyet az adott vállalat vagy szövetkezet a rendelkezésre álló anyagi erőkből hatékonyan nem valósíthat meg. Ehhez szükséges elősegíteni az

[11] R. 4. §-a (1) bekezdésének *a)* pontja.

[12] Az elmúlt évben a gazdasági döntőbizottságok elé került mintegy 150.000 ügyből mindössze 1100, tehát nem egészen 1% volt a szerződési vita. A szerződés létrehozására irányuló ügy ezeknek is csupán egyharmada. De még ha a fizetési meghagyásos ügyeket (kb. 115.000) figyelmen kívül is hagyjuk, a szerződési ügyek száma akkor sem haladja meg az összes ügyek 3%-át, illetőleg a szerződések létrehozására irányuló ügyek az 1%-át.

[13] R. 4. §-a (1) bekezdésének *b)* pontja.

[14] Pl. a szállítási szerződésekről szóló és több jogszabállyal módosított 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet, a külkereskedelmi tevékenységet folytató vállalatok belföldi szerződéseiről szóló 32/1967. (IX. 23.) Korm. sz. rendelet, a vállalatok vállalkozási szerződéseiről szóló 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelet, az állami és társadalmi szervek biztosítási szerződéseiről szóló 11/1968. (III. 3.) Korm. sz. rendelet, a gazdálkodó szervek egymás közötti viszonyában a késedelmi kamat mértékéről szóló 10/1969. (II. 27.) Korm. sz. rendelet.

[15] Lásd pl. a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 67. §-át; a 32/1967. (IX. 23.) Korm. sz. rendelet 35. §-át, a 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelet 36. §-át.

[16] R. 5. §-a (1) bekezdésének *a)* pontja.

[17] Lásd pl. a 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelet 1. §-át és a 10/1969. (II. 27.) Korm. sz. rendelet 1. §-át.

[18] Lásd a szállítási szerződések rendszerének a termelőszövetkezetek egyes árukapcsolataira történő kiterjesztéséről szóló 55/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendeletet.

[19] R. 5. §-a (1) bekezdésének *a)* pontja.

anyagi eszközök áramlását az egymással gazdasági kapcsolatban álló vállalatok, illetőleg szövetkezetek között... A közös eredményből való közös részesedés... mindenképp a gazdasági kapcsolatok elmélyítését szolgálja.".[20] A kapcsolatok erősödésével párhuzamosan várható a jogviták számának növekedése is. A gazdálkodó szervezetek eredményes működése, de az egész gazdasági élet szempontjából csak haszonnal járhat, ha kölcsönös igényeiket egy eljárás keretében, ugyanazon szerv előtt érvényesíthetik.

c) A szocialista szervezetek szerződéseiből eredő jogvitákban fokozott jelentősége van annak, hogy az érdemi döntés a jogszabályok céljának, rendeltetésének megfelelően, a gazdaságpolitikai célkitűzések szem előtt tartásával történjék. Minthogy pedig gazdasági reformunknak az az egyik jellemző sajátossága, hogy a különböző gazdálkodó szervezetek a forgalomban egyenlő pozícióban vannak, a köztük létrejött szerződéseket nem a szerződő felek személye szerint, hanem az alapul szolgáló társadalmi viszony, a jogviszony jellege és tartalma szerint kell megítélni, az egységesítés folytán nagyobb lehetősége lesz az egységes gazdaságpolitikai szemlélet érvényesülésének.

d) A szervezeti megosztottság folytán a szocialista szervezetek irányában kettős elvi irányítás érvényesült. Csak példaként utalok arra, hogy a szavatossági joggal, a vállalkozási szerződéssel vagy a jótállással kapcsolatban a Legfelsőbb Bíróság által a XXX., XXXI., illetőleg a XXXII. sz. polgári elvi döntésben adott iránymutatás nem vonatkozott a tervszerződések alapján történt szolgáltatásokra, még ha a felmerült kérdésben a szocialista szervezetek vonatkozásában is ugyanannak az anyagi jogszabálynak az értelmezéséről volt is szó.[21] Az egységesítés megteremti az elvi irányítás egységét is. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy ez milyen komoly lépést jelent az ítélkezés egysége erősödésének, a szocialista törvényesség megszilárdulásának útján.

e) A gazdaságirányítás új rendje megteremtette a valóságos társadalmi szükségletek kielégítését biztosító szerződéses kapcsolatok létesítésének szabadságát, a szerződő partnerek önállóságát és egyenjogúságát. Jogviszonyaik rendezésénél tehát fokozott súllyal jelentkeznek a polgári jogi megoldások. Ennek folytán jogvitáik eldöntésénél előtérbe kerül az ítélkező funkció. Az ítélkező funkció eredményes ellátásához viszont nélkülözhetetlen az eljárási garanciák töretlen érvényesülése. Aligha vitatható, hogy az eljárási garanciák érvényesülésének a bírósági eljárásban van a legtágabb tere. Ha ezek az eljárási biztosítékok a gazdasági döntőbizottsági eljárásban érvényesülő operativitással és gyorsasággal párosulnak, a szocialista szervezetek jogvitáinak eldöntése jelentősen hozzá fog járulni a szocialista szervezetek működésében mutatkozó negatív jelenségek kiküszöböléséhez, gazdasági életünk fejlődéséhez.

f) A bírósági törvény 65. §-ának rendelkezése szerint a bíróságnak az a határozata, amellyel valamely ügyben hatáskörét vagy hatáskörének hiányát megállapítja, a döntőbizottságokra is irányadó.[22] E rendelkezés azonban csak a bíróságok és a döntőbizottságok közti hatásköri összeütközés lehetőségét küszöbölte ki, de korántsem oldotta meg magukat a hatásköri problémákat. Bár a jogszabály kimerítő felsorolást tartalmaz mind a gazdasági döntőbizottsági eljárásra tartozó, mind az ilyen eljárás alól kivett ügyek tekintetében,[23] a jogalkalmazási gyakorlatban jóformán az e körbe tartozó valamennyi rendelkezéssel kapcsolatban merültek fel vitás elvi kérdések, amelyekben még a legutóbbi években is kollégiumi, illetőleg tanácsvezetői értekezleti állásfoglalással, fellebbezés vagy törvényességi óvás folytán hozott határozattal kellett irányt mutatnia a Legfelsőbb Bíróságnak. Az alábbiakban ezek közül néhányat — a hatásköri rendezésnél történő esetleges hasznosítás céljából — a jogszabály szerinti csoportosításban kiemelek.

Mindenekelőtt vita merült fel abban a kérdésben, hogy a perben szereplő jogi személyek a jogszabályban [az R. 4. §-a (1) bekezdésének *b)* pontjában] megjelölt szocialista szervezetek közé tartoznak-e,[24] illetőleg nem olyan jogi személyek-e, amelyeknek ügyei a jogszabály [az R. 5. §-a (1) bekezdésének *a)* pontja] szerint ki vannak véve a döntőbizottsági eljárás alól.[25]

Vitás volt az is, hogy a szocialista szervezetek közti jogvita olyan „szerződésszegési",[26] vagy „egyéb polgári jogi vonatkozású vitás vagyoni ügy"-e, amely a jogszabály [Az R. 4. §-a (1) bekezdésének *b)* pontja] értelmében gazdasági döntőbizottsági eljárásra tartozik.[27]

Bizonytalanság mutatkozott abban a vonatkozásban is, hogy milyen kört ölelnek fel a döntőbizottsági eljárás alól kivett ügyek között [az R. 5. §-a (1) bekezdésének *c)* pontjában] felsorolt, a helyiség és terület bérletéért járó díjak,[28] valamint a közüzemek nem közvetlenül a termelés céljára biztosított szolgáltatásaiért

[20] 1970. évi 19. sz. tvr. általános indokolása.

[21] Lásd a XXX., XXXI. és XXXII. sz. PED indokolásának utolsó bekezdését.

[22] Lásd a Legfelsőbb Bíróság PK 242. sz. kollégiumi állásfoglalását.

[23] Lásd a R. 4. és 5. §-át.

[25] Lásd pl. a P. törv. I. 20. 942/1969. és P. törv. I. III. 21 252/1970. sz. határozatokat, valamint a PK 199. sz. kollégiumi állásfoglalást.

[25] Lásd pl. a P. törv. I. 20 942/1969. és P. törv. I. 21 102/1970. sz. határozatokat és a Pf. II. 21 068/1971. sz. ítéletet.

[26] Lásd a P. törv. II. 20 916/1968. sz. határozatot (BH 1969. évi 4. sz. 6003. sorsz.)

[27] Lásd pl. a P. törv. III. 20 353/1969. sz. határozatot (BH 1969. évi 12. sz. 6273. sorsz.) és a Pf. III. 20 639/1971. sz. ítéletet.

[28] Lásd pl. a P. törv. IV. 20 201/1970. sz. határozatot és a Pf. III. 20 416/1970. sz. ítéletet.

járó díjak,[29] illetve vasúti fuvarköltség[30] iránt indított ügyek.

Még a látszólag egyértelmű „nemzetközi árufuvarozási szerződésből eredő ügyek" kategóriájának [R. 5. §-a (1) bekezdésének *e)* pontja] értelmezésével,[31] valamint a honvédelmi vonatkozású ügyekkel [R. 5. §-ának (2) bekezdése] kapcsolatban[32] is merültek fel hatásköri problémák.

A leggyakrabban azonban a szocialista szervezetek között a szerződésszegéssel okozott kár és a szerződésen kívül okozott kár megtérítésére irányuló ügyek elhatárolása okozott problémát a jogalkalmazási gyakorlatban. E körben a Legfelsőbb Bíróságnak számos esetben kellett iránymutatást adnia, mivel az előbbiek elbírálása a gazdasági döntőbizottságok [R. 4. §-a (1) bekezdésének *b)* pontja], az utóbbiaké pedig a bíróságok [R. 5. §-a (1) bekezdésének *d)* pontja] hatáskörébe tartozik.[33] Egy ilyen elhatárolási kérdésben még a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsának, a közelmúltban pedig a tanácsvezetői értekezletnek is állást kellett foglalnia.[34]

Nyilvánvaló, hogy a gazdasági döntőbizottságoknak az igazságszolgáltatás egységes szervezetébe történő beépítése számos ilyen hatásköri problémát is megold. Ez egyben azt is jelenti, hogy jórészt megszűnnek a hatásköri okokból történő áttételek, a törvénysértő hatásköri döntések orvoslásával együtt járó időveszteségek, mindez pedig elő fogja segíteni a szocialista szervezetek közti szerződésekből eredő jogviták gyors eldöntéséhez fűződő népgazdasági érdekek érvényesülését.

III. Vizsgáljuk meg ezek után, hogy a szocialista szervezetek közti jogviták tekintetében indokolt hatásköri módosulás milyen változást eredményezhet a gazdasági döntőbizottságok helyzetében, közelebbről hogy e bíróságon kívüli szervek önállóságának a megszüntetése és az egységes igazságszolgáltatás rendszerébe történő beépítése milyen formák között mehet végbe, s hogy ezek közül melyik látszik a legcélszerűbbnek.

Elvileg háromféle megoldás lehetséges.

Az egyik változat az, hogy a döntőbizottságok átalakulnak bíróságokká, beépülnek az egységes igazságszolgáltatás szervezetébe, de nem olvadnak be a rendes bírósági szervezetbe, hanem — viszonylagos önállósággal — intézik a szocialista szervezetek jogvitáit. Kivétel lenne a Központi Gazdasági Döntőbizottság, amely a viszonylagos önállóságát nem tartaná meg, hanem — ez elvi irányítás egységéhez fűződő fontos érdekre tekintettel — a Legfelsőbb Bíróság Gazdasági Kollégiumaként működne. A helyzet tehát hasonlatos lenne a katonai bíróságok szervezéséhez, azzal az eltéréssel, hogy valamennyi megyei székhelyen működnének gazdasági bíróságok. Ez a megoldás is biztosítaná ugyan az elvi irányítás egységét s a gazdasági döntőbizottsági eljárásban érvényesülő operativitás és gyorsaság párosulását az eljárási garanciákkal,[35] de hátránya lenne, hogy jóformán változatlanul megmaradnának mindazok a visszásságok, amelyeket fentebb az *a)—c)* és *f)* pontok alatt vázoltam: így az eltérő jogértelmezés és jogalkalmazás lehetősége, az egymással gazdasági kapcsolatban álló vállalatok és szövetkezetek kölcsönös igényeinek több eljárás keretében történő érvényesítése, eltérő gazdaságpolitikai szemlélet érvényesülésének a veszélye, végül a hatásköri problémák s ebből adódóan az eljárás elhúzódása.

A másik változat szerint nemcsak a különálló gazdasági döntőbizottsági szervezetet kellene megszüntetni, hanem a szocialista szervezetek közti jogviták eldöntésének az állampolgárok egymás közti, illetőleg az állampolgárok és a szocialista szervezetek közti jogviták elintézésétől való elhatárolását is. Eszerint a szocialista szervezetek közti jogvitákat a jövőben a rendes hatásköri megoszlás szerint ugyanúgy a járásbíróságok (városi bíróságok, Budapesten a kerületi bíróságok, a továbbiakban: a járásbíróságok), illetőleg a megyei bíróságok (a fővárosi bíróság) bírálnák el, mint az egyéb polgári pereket. Ez a megoldás látszik kétségtelenül a legkövetkezetesebbnek, mert ez áll összhangban az azonos kérdésekre vonatkozó jogi megoldások egységesítésének — kormányhatározatban is rögzített — követelményével s az azonos anyagi jog azonos eljárás keretében történő érvényesítésének kívánalmával. Emellett ez a változat együtt járna mindazokkal az előnyökkel, amelyeket az egységesítéssel kapcsolatban fentebb ecseteltem, mindenekelőtt az egységes jogértelmezéssel és jogalkalmazással, az ugyanazon jogviszonyból eredő igények egy eljárás keretében történő érvényesítésének lehetőségével, az egységes gazdaságpolitikai szemlélettel és a hatásköri problémák kiküszöbölésével. Úgy vélem azonban, hogy ma még korai lenne a teljes beolvasztás. Ez ugyanis ez idő szerint még előreláthatóan azzal a hátránnyal járna, hogy a szocialista szervezetek közti jogviták gyors eldöntéséhez fűződő érdekek szenvednének sérelmet, s ezt még az ilyen jogviták soronkívüli elintézésének elrendelésével sem lehetne teljesen

[29] Lásd pl. a P. törv. IV. 20 489/1970. sz. határozatot.

[30] Lásd pl. a Pf. III. 20 581/1968. sz. ítéletet.

[31] Lásd pl. az 1968. VII. 18-án tartott tanácsvezetői értekezletről készült jegyzőkönyvet (1968. El. II. D. 22/40. sz.) és a P. törv. III. 20 698/1968. sz. határozatot (BH 1969. évi 2. sz. 5969. sorsz.).

[32] Lásd pl. a Pf. III. 20 589/1969. sz. ítéletet és a P. törv. III. 20 695/1969. sz. határozatot (BH 1970. évi 6. sz. 6421. sorsz.).

[33] Lásd pl. a Pf. III. 20 544/1968. (BH 1968. évi 11. sz. 5878. sorsz.) és a P. törv. III. 20 789/1970. sz. (BH 1971. évi 5. sz. 6770. sorsz.) határozatokat.

[34] Lásd a P. törv. Eln. Tan. 20 915/1968. sz. határozatot (BH 1969. évi 4. sz. 6029. sorsz.), illetőleg az 1972. január 24-én kelt tanácsvezetői értekezleti jegyzőkönyvet (1972. El. II. D. 22/1.).

[35] Lásd a II. részben a *d)* és *e)* pontokat.

kiküszöbölni. Emellett — feltehetően — veszítenének hatékonyságukból a szocialista szervezetek működésében a jogviták elintézése során tapasztalható fogyatékosságok kiküszöbölése iránt tehető operatív intézkedések, a közöttük kialakult gazdasági kapcsolatoknak a gazdaságpolitikában is hasznosítható elemzése, értékelése.

Ahhoz, hogy ezeket a feladatokat a megyei bíróságok polgári kollégiumai, illetőleg a keretükben működő ítélkező tanácsok vegyék át, hosszabb idő szükséges, annál is inkább, mert az első időszakban jelentős energiát igényel a bírósági szervezetbe történő beépítés zökkenőmentes végrehajtása.

A most vázolt két — szélsőségesnek tűnő — változat között — mintegy középütt — helyezhető el az a megoldási lehetőség, amely szerint a gazdasági döntőbizottságok beépülnek a rendes bírósági szervezetbe, éspedig oly módon, hogy a megyei (fővárosi) gazdasági döntőbizottságok a megyei (fővárosi) bíróságok gazdasági kollégiumaiként, a Központi Gazdasági Döntőbizottság pedig a Legfelsőbb Bíróság Gazdasági Kollégiumaként folytatja működését. Ez a változat — amellett, hogy magával hozza mindazt az előnyt, amiről fentebb már szóltam — kiküszöböli a második változat kapcsán említett hátrányokat: változatlanul biztosítja a szocialista szervezetek jogvitáinak gyors és operatív elintézését, a gazdasági kapcsolatok mélyreható elemzését, a gazdálkodó szervek működésében tapasztalat hibák általánosító jelleggel történő feltárását és értékelését, valamint a gazdasági irányító szervek tájékoztatását.

Ahhoz azonban, hogy az egységesítéssel együtt járó előnyök[36] maradéktalanul érvényesülhessenek, egyértelműen rendezni kell néhány elvi kérdést.

a) Az egységes jogértelmezés és jogalkalmazás, valamint az egységes gazdaságpolitikai szemlélet megkívánja, hogy a megyei (fővárosi) bíróságok polgári és gazdasági kollégiumai között a legszorosabb együttműködés alakuljon ki: az ítélkező tanácsok munkájának kölcsönös figyelemmel kísérése, a tapasztalatok rendszeres kicserélése, kölcsönös tájékoztatás és tájékozódás, a két kollégium közös ülése, a vélemények közös kialakítása stb.

b) A szocialista szervezetek azonos jogviszonyból eredő igényeinek egy eljárás keretében történő érvényesíthetősége megkívánja, hogy a jövőben a gazdasági kollégium keretében működő tanács (egyesbíró, a továbbiakban: gazdasági kollégium) bírálja el azokat a — szocialista szervezetek között keletkezett — jogvitákat is, amelyekben az egyik fél termelőszövetkezet, vagyis meg kell szüntetni az R. 5. §-a (1) bekezdésének *a)* pontjában foglalt kivételt.

c) A különálló gazdasági kollégiumok szervezése biztosítja a többször hangoztatott gyorsaságot és operativitást. Mindez azonban nem jelenti a gazdasági döntőbizottsági eljárás jelenlegi jogi szabályozása változatlan fenntartásának szükségét. Korábban már utaltam arra, hogy a gazdaságirányításban bekövetkezett fejlődés folytán a szocialista szervezetek jogviszonyainak rendezésénél előtérbe kerültek a polgári jogi megoldások, ez megnövelte az ítélkező funkció jelentőségét, ez viszont megkívánja az eljárási garanciák fokozott érvényesülését. Az eljárási biztosítékokat a maguk teljességében a Polgári Perrendtartás[37] (a továbbiakban: Pp.) öleli fel. Ez egyben azt is jelenti, hogy ennek a törvénynek kell a gazdasági kollégiumok eljárási kódexévé is válnia, természetesen a gazdasági jogviták gyors és operatív elintézéséhez szükséges eltérésekkel. Ezeknek az eltéréseknek a szabályozása alapvetően kétféle módon lehetséges.

Az egyik megoldás szerint külön jogszabály tartalmazza a szocialista szervezetek egymás közti pereiben irányadó eltérő[38] rendelkezéseket. Ez hasonló lenne az állam, valamint az állami, szövetkezeti és társadalmi szervezetek egymás közötti pereiben a Polgári Perrendtartás szabályainak alkalmazásáról szóló 4/1961. (XII. 12.) IM számú rendelet megoldásához, amely a szocialista szervezetek bírósági útra tartozó jogvitáiban az eltérő eljárási rendelkezéseket tartalmazza. Ez a jogszabály is kimondja azonban, hogy az ilyen perekben — a rendeletben (a 2—11. §-okban) foglalt eltérésekkel — a Pp. szabályait kell alkalmazni.

A másik megoldás az lenne, hogy a Pp. külön fejezete tartalmazná a szocialista szervezetek közti jogviták elintézésére vonatkozó eltérő eljárási rendelkezéseket.

Minthogy a Pp.-nek a szocialista szervezetek egymás közti pereiben is irányadó szabályai száma nyilván messze meghaladja a nem alkalmazható, illetőleg az eltérő rendelkezések számát, kodifikációs-technikai szempontból feltétlenül az utóbbi megoldás lenne a helyesebb. De ezt a megoldást indokolja a jórészt azonos anyagi jognak ugyanazon fórum — a bíróság — által történő alkalmazására vonatkozó eljárási szabályok egy kódexben való összegyűjtése és rendszerezése is. Ez egyben jelentősen megkönnyíti a bíróságok munkáját, erősíti az ítélkezés egységét, növeli az elvi irányítás hatékonyságát, jobban biztosítja az eljárási garanciák érvényesülését — végső soron a szocialista törvényesség megszilárdulását.

d) A gazdasági döntőbizottságoknak — változatlan, illetőleg a *b)* pont szerint kiterjesztett feladatkörrel — a megyei (fővárosi) bíróságokba, azok gazdasági kollégiumaként történő beépítése — a Pp. hatásköri szabályainak fenntartása esetén — a szocialista szervezetek jogvitái tekintetében bizonyos kettősséget eredményezne. A termelőszövetkezetek szerződéseiből

[36] Lásd fentebb a II. részben az *a)*-*f)* pontokat.

[37] A többször módosított 1952. évi III. tv.

[38] Esetleg az összes.

eredő perek ugyanis első fokon általában továbbra is a járásbíróságok hatáskörébe tartoznának, s csak azok a perek kerülnének a gazdasági kollégiumok első fokú elbírálása alá, amelyek tárgyának értéke a háromszázezer forintot meghaladja,[39] sőt a szerződéses termelésből származó perek értékhatárra tekintet nélkül a járásbíróság hatáskörében maradnának.[40] Az ilyen perek csak másodfokú elbírálásra kerülnének a gazdasági kollégiumokhoz. Ezzel szemben az egyéb szocialista szervezetek közti jogvitákat a gazdasági kollégiumok első fokon bírálnák el.

Az előbb már utaltam arra, hogy az egységesítés után el kellene ejteni a szocialista szervezetek egyes kategóriái közti megkülönböztetést, így visszásnak tűnik, hogy az első fokú bírósági hatáskör szempontjából különbséget teszünk köztük. Ezt az ellentmondást kétféleképpen lehetne megszüntetni: vagy valamennyi szocialista szervezet egymás közti jogvitáját első fokon a gazdasági kollégium hatáskörébe kellene utalni, vagy az ilyen jogviták tekintetében is a járásbíróságok járnának el első fokon, s csak a törvényben meghatározott értékhatárt meghaladó perérték esetén kerülne a per a gazdasági kollégium első fokú elbírálása alá. Az első változat elvonná a termelőszövetkezetek jogvitáit a területileg hozzájuk legközelebb eső bíróság elbírálása alól, a második változattal szemben viszont felvethető, hogy a szocialista szervezetek szerződéseiből eredő perek gyors és szakszerű eldöntése és a megfelelő gazdaságpolitikai szemlélet kevésbé biztosított a járásbíróságok hatásköre esetén.

Ez utóbbi, jelentős érv ellenére úgy vélem, hogy elvileg és gyakorlatilag is az első változat a helyesebb. Ez felel meg ugyanis annak a fontos eljárásjogi követelménynek, amely szerint a járásbíróság az általános hatáskörű bíróság, ez biztosítja, hogy azonos elvek szerint történjék a hatáskör rendezése az állampolgárok és szervezeteik jogvitáiban, s végül a nagyobb perértékű, tehát népgazdasági szempontból jelentősebb perek amúgyis a gazdasági kollégiumok első fokú elbírálása alá kerülnek. Az viszont megfontolandó, hogy ha az ilyen perekben első fokon a járásbíróság jár el, az előtte folyó eljárásban is alkalmazásra kerüljenek a szocialista szervek közti perekben irányadó — a Pp-től eltérő — eljárási rendelkezések. A kérdésben minden esetre a Pp. módosítását célzó — folyamatban levő — kodifikációs munkálatok során kell állást foglalni.

e) Az egységesítés felveti a társasbíróság, valamint az ülnökök közreműködésének kérdését is. A társasbíráskodás elvét és a népi ülnököknek az ítélkezésben való részvétele elvét az Alkotmány 46. §-a és a bírósági törvény 8. §-a szögezi le. Ismeretesek azok az indokok, amelyek a szocialista országokban a törvénykezési szervezet fejlesztése során a népnek az igazságszolgáltatásba való közvetlen bevonását szükségessé tették.[41] A Pp. általános indokolása is rámutat arra, hogy „... a dolgozó népnek az igazságszolgáltatásban való közvetlen részvétele ... igazságszolgáltatási szervezetünk demokratizálásának egyik legfontosabb biztosítéka". Aligha szorul bővebb magyarázatra, hogy ma — amikor a Párt X. Kongresszusa a szocialista demokrácia továbbfejlesztését az elkövetkező időszak egyik legfontosabb célkitűzéseként jelölte meg — ezek a szempontok változatlanul irányadók.

Az más kérdés, hogy az elmúlt évek gyakorlati tapasztalatai bebizonyították: a polgári perekben számos olyan jogterület van, amelyeknél a népi ülnököknek az ítélkezésben való részvétele formálisnak tűnik, a dolgozó nép jogtudata és igazságérzete érvényesülésének sokkal kisebb a tere, élettapasztalatukkal, a népgazdaság egyes ágaiban való jártasságukkal a bíróság ismereteit nem igen szélesíthetik. A Pp. módosítására irányuló kodifikációs munkálatoknak lesz a feladata, hogy ebből a szempontból felmérje a polgári bíráskodás területét és állást foglaljon abban a kérdésben: milyen pertípusokban lenne indokolt — az ülnökbíráskodás alapelvének fenntartása mellett — az egyesbírói intézmény bevezetése, illetőleg visszahozása. E cikk feladata nem az, hogy ebben a kérdésben véleményt nyilvánítson, de úgy vélem, ilyen a kötelmi jogviszonyból származó legtöbb per. (Talán csak a lakásbérlettel és a lakáshasználattal, valamint a tartási és életjáradéki szerződéssel kapcsolatos perek tartoznak a kivételek közé.) A kötelmi jogviszonyból származó perek közül is a szocialista szervezetek között a szerződéses kapcsolatokból származó jogviták azok, amelyekben az ülnökök közreműködése általában formális lenne. Éppen ezért aligha lenne indokolható, hogy az ilyen perekben — amelyekben eddig a gazdasági döntőbizottságok ülnökök közreműködése nélkül jártak el — visszahozzuk az ülnökbíráskodást. Erre az sem szolgálhat magyarázatul, hogy a gazdasági kollégiumok hatáskörébe kerülnek olyan perek is — a termelőszövetkezetek egymás közti és más szocialista szervezetekkel kötött szerződéseiből eredő perek —, amelyekben a bíróság eddig első fokon ülnökök közreműködésével döntött. Sőt az azonos pertípusra tekintettel az utóbbi perekben is meg kell szüntetni az ülnökök közreműködését.

Hasonló szempontokat kell figyelembe venni a társasbíráskodás kérdésében is. Kétség-

[39] Pp. 23. §-a (1) bekezdésének *b*) pontja.
[40] Pp. 22. §-a (1) bekezdésének *f*) pontja.

[41] „A népi ülnökök a dolgozó nép jogtudatát és igazságérzetét (a szocialista igazságosságot) juttatják érvényre a bíráskodásban. Élettapasztalatukkal, a népgazdaság egyes ágaiban való jártasságukkal szélesítik a bíróság ismereteit, erősítik a mindennapi élettel való kapcsolatát és előmozdítják az ítélkezés eredményességét." (Dr. Névai László: Magyar törvénykezési szervezeti jog. Tankönyvkiadó, Budapest 1961. 78. old.).

telen, hogy a társasbíráskodás általában jobban biztosítja az ügy körültekintőbb megvizsgálását s a jogi döntés megalapozottságát, de pusztán ebből az okból nem lenne indokolt a szocialista szervezetek egymás közti jogvitájának első fokú elbírálását — az eddigi egyesbírói rendszerrel szemben — társasbíróságra bízni. Erre a gazdasági kollégiumok hatáskörének kiszélesedése sem szolgálhat indokul. A termelőszövetkezetek szerződéseiből eredő jogvitákban első fokon ugyan eddig három tagú tanács járt el, de a kieső ülnökök helyét indokolatlan lenne szakbírákkal pótolni.

Ilyen okfejtéssel ugyanis minden olyan pertípusban, ahol az ülnökök részvétele feleslegesnek mutatkoznék, helyettük szakbírákat kellene bevonni, tehát az egész egyesbírói intézmény létjogosultságát kétségbe lehetne vonni. Az egyesbíróság döntésében előforduló esetleges hibák orvoslása akként van biztosítva, hogy a másodfokú bíróságnál három szakbíróból álló tanács jár el, amelynek „feladata inkább az első fokú bíróság előtt folytatott eljárás anyagának jogi szempontok alapján való megvizsgálása".[42]

f) A jogszabály (az R. 6. §-a) szerint azok az ügyek, amelyekben az eljárás tárgyának értéke meghatározott összeget[43] meghalad, továbbá értékre tekintet nélkül egyes ügytípusok[44] a Központi Gazdasági Döntőbizottság hatáskörébe tartoznak. Ha a Központi Gazdasági Döntőbizottság az egységesítés során a Legfelsőbb Bíróság Gazdasági Kollégiumaként folytatja a működését, az ilyen ügyek első fokon a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe kerülnének. A Pp.[45] ugyan ma is lehetővé teszi, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnöke bármely ügyet — még első fokú elbírálás végett is — a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vonhasson, erre azonban csak „kivételes esetekben" kerülhet sor. Éppen ezért a Pp. módosításával kapcsolatos kodifikációs munkálatok során meg kell vizsgálni, hogy a szocialista szervezetek jogvitáiban indokolt-e — és milyen körben — a Legfelsőbb Bíróság részére első fokú hatáskört biztosítani.

Úgy vélem, az értékhatártól függően nem lenne indokolt a szocialista szervezetek közti pereket a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe utalni, hiszen ma is számos olyan per indul a megyei bíróságokon, amelyben a per tárgyának értéke több százezer forintot, olykor még az egy millió forintot is meghaladja. Sőt az ilyen magas értékű perben még a járásbíróság is eljárhat, ha a jogvita szerződéses termelésből származik. Minthogy továbbá fellebbezés folytán a megyei bíróság — annak gazdasági kollégiuma — előtt induló valamennyi per a Legfelsőbb Bíróság elé vihető és a hatáskörbe vonásra is mód van, célszerű lenne a legtöbb — ma a Központi Gazdasági Döntőbizottság hatáskörébe tartozó — pert a megyei bíróság hatáskörébe utalni. Azok a gazdaságpolitikai megfontolások, amelyekre tekintettel ma az ilyen perek a Központi Gazdasági Döntőbizottság hatáskörébe tartoznak, a Fővárosi Bíróság kizárólagos illetékességének a megállapításával is megfelelően biztosíthatók. Csak jelentős gazdaságpolitikai szempontokkal indokolható egyes pertípusokban a Legfelsőbb Bíróság első fokú hatásköre.

Felvethető végül, hogy amikor a Legfelsőbb Bíróság — akár a törvényben megállapított hatásköre folytán, akár a Legfelsőbb Bíróság elnöke által történő hatáskörbe vonás folytán — első fokon dönt a szocialista szervezetek közti jogvitában, ítélete ellen indokolt lenne-e fellebbezési lehetőséget biztosítani.

A fellebbezési jog s így a kétfokú bíráskodás fő indoka az, hogy lehetőséget kell teremteni a meghozott ítéletnek magasabb bírói fórum által való alapos megvizsgálására és az első fokon eljárt bíróság esetleges tévedésének orvoslására.[46] A Legfelsőbb Bíróság által első fokon hozott ítéletek esetében azonban éppen az a legmagasabb bírói szerv hozza a döntést, amely egyébként az alsóbb bírói szerv döntésének orvoslására hivatott. A kétfokú bíráskodás elvével is nehezen egyeztethető össze, hogy ugyanazon a szinten szervezett, tehát lényegében ugyanaz a bíróság járjon el a perben. Egyébként a Legfelsőbb Bíróság Gazdasági Kollégiumának a szocialista szervezetek közti jogvitákat első fokon is három szakbíróból álló tanácsban kellene elbírálnia, s ez is biztosítaná az ügy körültekintő megvizsgálását s a döntés megalapozottságát. Az ennek ellenére esetleg előforduló törvénysértések orvoslására rendelkezésre áll a törvényességi óvás intézménye. Az viszont megfontolandó, hogy az ilyen törvényességi óvásokat a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa bírálja el.

IV. A másik nagyobb jogterület, amelyre eső jogvitákkal kapcsolatban felmerül a bírósági út szélesítésének igénye: a munkajog. A bírósági törvény szerint[47] a Magyar Népköztársaság bíróságai az igazságszolgáltatás gyakorlása során — többek között — védik és biztosítják az állampolgárok részére az Alkotmányban biztosított munkaügyi jogokat és törvényes érdekeket. A munkajog körébe tartozó jogok érvényesítése, a *munkaügyi viták elbírálása* tehát igazságszolgáltatási feladat. Ennek ellenére a bírósági hatáskör a munkaügyi viták eldöntésében fokozatosan szűkült, az ilyen vitáknak 96%-át bíróságon kívüli szervek intézik el.[48]

Korábbi cikkemben[49] már vázoltam a bíró-

[42] A Pp. II. fejezetéhez fűzött részletes indokolás.

[43] Szerződési ügy esetében az egymillió forintot, egyéb ügyben háromszázezer forintot.

[44] Pl. a honvédelmi vonatkozású és bizonyos külkereskedelmi vonatkozású ügyek.

[45] Lásd a 23/A. §-t.

[46] Vö. a Pp. általános indokolásával.

[47] 1954. évi II. tv. 2. §-ának *b)* pontja.

[48] A mintegy 100 000 munkaügyi vitából az elmúlt évben felülvizsgálati kérelem folytán mindössze 3600 került a járásbíróságok elé.

[49] I. m. 205—206. old.

sági szervezeten kívül álló fórum létjogosultságával és a munkaügyi viták eldöntésének hatásköri kérdéseivel kapcsolatban kialakult álláspontokat, s néhány megoldási lehetőséget is felvetettem. Ezek lényege az, hogy: a) a vállalati munkaügyi döntőbizottsági szervezet fenntartása indokolt; b) a területi munkaügyi döntőbizottsági szervezet és eljárás feleslegesnek mutatkozik, ugyanakkor indokoltnak látszik a bíróság elé vihető munkaügyi viták körének szélesítése; c) a munkaügyi viták köréből ki kellene emelni az újítási jogviszonyon alapuló jogvitákat s ezekben a rendes bírósági utat kellene biztosítani.

a) Függetlenül attól, hogy a vállalati munkaügyi döntőbizottságok (a továbbiakban: munkaügyi döntőbizottságok), illetőleg a korábbi egyeztető bizottságok létrehozásával kapcsolatban felhozott indokok[50] mennyiben bizonyultak helytállóaknak, az kétségtelen, hogy e szervek beváltották a működésükhöz fűzött reményeket, a vitás kérdések túlnyomó része gyorsan és a felekre nézve megnyugtatóan elintéződik a helyi ismeretekkel is rendelkező vállalaton belüli szerv előtt, s a vitáknak csak kis része kerül a vállalaton kívüli más szervek — a területi munkaügyi döntőbizottságok, illetőleg a bíróságok — elé. Jól mutatja ezt, hogy az elmúlt évben mindössze 16 000 ügyben döntöttek a területi munkaügyi döntőbizottságok, s csupán 3600 ügyben jártak el felülvizsgálati kérelem folytán a járásbíróságok. A munkaügyi döntőbizottságok tehát fontos szűrő szerepet töltenek be. A jelzett számok egyben azt is mutatják, hogy a dolgozók bizalommal vannak e szervek működése iránt. Megszüntetésük aligha lenne összeegyeztethető az államélet demokratizmusának fokozására irányuló célkitűzésekkel.

b) A fórumrendszer — kormányhatározatban is rögzített — revíziója során megoldandó egyik feladat a bírósági hatáskör szélesítése a jelenleg elsődlegesen, illetőleg kizárólag más szervek által elbírált olyan ügyekben, amelyek az állampolgárok és a szocialista szervezetek alapvető jogaival kapcsolatosak, jogvitás jellegűek és igazságszolgáltatás-szerű döntést igényelnek.[51] Kétségtelenül ezek közé tartoznak a munkaügyi jogviták is. Függetlenül tehát attól, hogy a munkaügyi vitákat továbbra is indokolt elsődlegesen a vállalaton belül szervezett munkaügyi döntőbizottságok elbírálása alá bocsátani, biztosítani kell a hozott határozatok bíróság által történő felülvizsgálatának a lehetőségét. Ez egyúttal hozzájárul a jogvitákat intéző fórumok áttekinthető rendszerének — a kormányhatározat szerinti — kialakításához, a fórumok széttagoltságának megszüntetéséhez, és a hatásköri szabályok egyszerűsítéséhez, megteremti az elvi irányítás egységét s ezáltal is biztosítja az egységes jogértelmezést és jogalkalmazást.

A bírósági felülvizsgálat szélesítése viszont feleslegessé teszi a munkaügyi döntőbizottságok határozatának fellebbezés folytán a területi munkaügyi döntőbizottságok által történő felülbírálását. A fórumrendszer fejlesztésénél alapvető követelmény ugyanis: az eljárás gyorsítása érdekében — de az eljárási garanciák és a törvényesség biztosítása mellett — a jogorvoslati fórumok (az ugyanazon ügyben eljáró szervek) számának lehető csökkentése.

c) Az újításokról szóló 57/1967. (XII. 19.) Korm. számú rendelet értelmében[52] feladatterv, pályázat, szerződés alapján vagy újítási díj címén járó anyagi elismeréssel kapcsolatban felmerült vitában a vállalat dolgozója esetében — szűkkörű kivételtől eltekintve — a Munka Törvénykönyvének és a végrehajtása tárgyában kiadott jogszabályoknak a munkaügyi vitákra irányadó rendelkezései szerint kell eljárni.

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy az újítással mint szellemi alkotással kapcsolatos díj iránti igény polgári jogi követelés, s e követelés alapjául szolgáló jogviszony polgári jogi jellegét nem érinti, hogy az — adott esetben — munkaviszonyban álló dolgozót illet meg a vállalattal szemben. Az említett jogszabály[53] is kiemeli, hogy az újítás olyan, a vállalat részére hasznos eredménnyel járó, viszonylag új, műszaki, illetőleg üzemszervezéssel kapcsolatos megoldás, amely nem tartozik előterjesztőjének munkaköri kötelességei közé, vagy munkaköri feladatán belül jelentős alkotó teljesítménynek minősül.

Az elvileg bírósági úton érvényesíthető joggal[54] kapcsolatos vitáknak a bírósági útról való elvonása és a munkaügyi vitákra irányadó rendelkezések szerinti eldöntése tehát nem helyeselhető. Nem változtat ezen, hogy az ilyen munkaügyi vitában másodfokon a járásbíróság jár el.[55] A helyzet visszásságát mutatja, hogy ha több társszerző esetében akárcsak egyikük is nem a vállalat dolgozója, a vitában már közvetlenül a bíróságnak van hatásköre.[56]

Az igazságszolgáltatás fejlesztése kereté-

[50] A munkaviszonnyal kapcsolatban nem hagyhatók figyelmen kívül az adott munkavégzés sajátosságai; a vitát csak a helyi viszonyoknak, a dolgozó egyéniségének, a munkához való viszonyának és szociális helyzetének közvetlen ismeretében lehet elintézni; a szakszervezet közreműködése folytán nagyobb lehetőség van az egyéni és társadalmi érdek összhangjának biztosítására; biztosítva van a gyors elintézés, ami különösen a munkaügyi vitákkal kapcsolatban fontos követelmény; az eljárás jellege az érdekelt feleket közelebb hozza egymáshoz; a hibáknak a vállalaton belül történő feltárása és orvoslása az üzemi demokrácia egyik fontos megnyilvánulása stb. [Lásd: Weltner Andor: A magyar munkajog (Tankönyvkiadó Budapest, 1962.) II. kötet 248. old. és Weltner Andor—Nagy László: A magyar munkajog (Tankönyvkiadó, Budapest. 1970.) II. kötet 91. old.].

[51] I. m. 202. old.

[52] 13. § (2) bekezdésének *a)* pontja.

[53] 2. § (1) bekezdése

[54] Vö. a Ptk. 7. §-ával.

[55] Mt. V. 106. §-ának *e)* pontja.

[56] 57/1967. (XII. 19.) Korm. sz. rendelet 13. §-a (2) bekezdésének *b)* pontja.

ben — a munkaügyi viták elintézése új rendjének kialakítása során — tehát az újítási jogviszonyon alapuló jogvitákat ki kellene emelni a munkaügyi viták köréből, s azokat közvetlenül bírósági hatáskörbe kellene utalni.

d) Megfontolást igényel az is, hogy nem kellene-e kiemelni a munkaügyi viták köréből az anyagi felelősséggel kapcsolatos vitákat (Mt. 57—62. §), s nem lenne-e helyesebb ezeket is közvetlenül bírósági hatáskörbe utalni. Ezeknél ugyanis nem annak van döntő jelentősége, hogy a kár a munkaviszonnyal összefüggésben következett be, hanem annak, hogy az érvényesített igény alapja a jogellenesen okozott kárért való felelősség, e felelősség alapvető elvei tekintetében pedig nincs különbség abból a szempontból, hogy a kár a munkaviszonyon belül vagy kívül következett-e be. A Polgári Törvénykönyv indokolása is utal arra, hogy a polgári jogi felelősségre vonatkozó rendelkezések szoros kapcsolatban vannak más jogterületek felelősségi szabályaival is s összefüggésüket a közös cél: a jogellenessé nyilvánított társadalomellenes magatartások elleni védekezés, az ezek megelőzésére irányuló törekvés szabja meg.[57] Ez természetesen a munkaügyi vita fogalmára vonatkozó anyagi jogi szabály megváltoztatását is szükségessé tenné.

Ezzel szemben van olyan nézet is, amely a közvetlen bírósági hatáskört az anyagi felelősségen alapuló vita munkaügyi jellegének változatlan fenntartása mellett is megállapíthatónak tartja. Eszerint ugyanis az ilyen ügyekben is a dolgozó és a munkáltató között a munkaviszonyból eredő jogok biztosításáról, a kötelezettségek teljesítéséről van szó, s ezeket a jogokat és kötelezettségeket a munkajog anyagi jogi rendelkezései szabják meg.

V. Miként a szocialista szervezetek közti jogvitákkal kapcsolatban, úgy a munkaügyi viták vonatkozásában is meg kell vizsgálni, hogy a hatáskör módosulása folytán milyen változással lehet számolni a jogvitákat intéző szervek helyzetében, közelebbről, hogy a bírósági út szélesítése milyen formák közt történhet, s ezek közül melyik mutatkozik a legjobbnak.

a) A bírósági út szélesítése két módon történhet.

Az egyik mód szerint a területi munkaügyi döntőbizottságok — ugyanúgy, mint a szocialista szervezetek közti jogvitákat intéző szervek — teljes egészében és szervesen beépülnének a rendes bírósági szervezetbe, és azon belül — a munkaügyi viták intézésére vonatkozó, az általánostól némely vonatkozásban eltérő eljárási szabályok szerint — intéznék a munkaügyi vitákat. Kétségtelenül ez a megoldás lenne a legkövetkezetesebb, kiküszöbölné a hatásköri problémákat, egységesebbé tenné az igazságszolgáltatás szervezetét és a különbíróságok létesítésével szemben felhozható aggályok is elesnének.

Ezzel szemben nem hagyható figyelmen kívül, hogy a munkaügyi viták elintézése során alkalmazásra kerülő anyagi jogi jogszabályok egy önálló jogág, a munkajog keretébe tartoznak, ezek és a polgári jog szabályai között nincs olyan szoros kapcsolat, mint a szocialista szervezetek és az állampolgárok jogviszonyának rendezése során alkalmazásra kerülő — ugyanazon jogág keretébe tartozó — polgári jogi jogszabályok között.

Azt is tekintetbe kell venni, hogy a munkaügyi vitákat elbíráló bírósági szervnek szoros kapcsolatban kell állnia az e vitákat elsődlegesen elintéző munkaügyi döntőbizottságokkal; a gazdasági jogviták vonatkozásában viszont ilyen kapcsolat — minthogy ott bíróságon kívüli szerv előtt folyó megelőző eljárásra nincs szükség — szóba sem kerülhet. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a munkaügyi vitákban ítélkező bírósági szerv működésének kapcsolatban kell állnia más bírósági szervekkel is.

A munkaügyi vitákban eljáró bírósági szervet illetően indokoltan vetődik fel az ítélkező tanács összeállításának a rendes bíróságokétól eltérő szervezése. A munkaügyi viták intézése során ugyanis nemcsak a társas összetétel fenntartása szükséges, hanem az is, hogy a szakbíró mellett az ítélkezésben résztvevő szakülnökök is rendelkezzenek munkajogi szakismeretekkel. Ez pedig az általános ülnökrendszertől eltérő kiválasztást igényel.

Mindezekre tekintettel úgy vélem, hogy ez idő szerint legcélszerűbbnek a másik megoldási mód — a munkaügyi különbíróságok szervezése — mutatkozik. Ennek lényege az, hogy a területi munkaügyi döntőbizottságok átalakulnak munkaügyi bíróságokká, beépülnek ugyan az egységes igazságszolgáltatás rendszerébe, de nem olvadnak be a rendes bírósági szervezetbe, hanem a munkaügyi döntőbizottságok határozataival szemben támasztott kereset alapján első fokon ítélkeznek a munkaügyi jogvitákban.

b) Ismeretes, hogy a jelenlegi jogi rendezés szerint a munkaügyi vitákban másodfokon a területi munkaügyi döntőbizottság, illetve a Minisztertanács által meghatározott esetekben[58] a járásbíróság jár el, éspedig a munkaügyi döntőbizottság határozata ellen tizenöt napon belül a területi munkaügyi döntőbizottsághoz fellebbezéssel, a járásbírósághoz pedig felülvizsgálati kérelemmel lehet élni.[59] Hasonló jogorvoslati lehetőség van a szolgálati felettes döntése ellen is.[60] A területi munkaügyi döntőbizottságoknak munkaügyi bíróságokká történő átszervezése a jelenlegi jogorvoslati rendszer felülvizsgálatát is szükségessé teszi.

A jogorvoslati rendszerre két megoldás lehetséges: a hatályos rendezéshez hasonlóan fel-

[57] A Ptk. II. címéhez — a 339—364. §-okhoz — fűzött indokolás.

[58] Mt. V. 106. §-a.

[59] Mt. 64. §-ának (3) bekezdése.

[60] Mt. V. 116. §-ának (1) bekezdése.

lebbezés a munkaügyi bírósághoz vagy a munkaügyi döntőbizottság (a szolgálati felettes) határozatával szemben keresetindítás lehetősége a munkaügyi bírósághoz. Az e kérdésben való állásfoglalásnál abból kell kiindulni, hogy a munkaügyi döntőbizottság (szolgálati felettes) előtti eljárás és a munkaügyi bíróság előtti eljárás milyen viszonyban áll egymással. A munkaügyi döntőbizottság (szolgálati felettes) nem része az egységes igazságügyi szervezetnek, ezért a két szerv előtti eljárást nem lehet szervesen összekapcsolni. Az a megoldás mutatkozik tehát helyesnek, hogy a munkaügyi döntőbizottságtól (szolgálati felettestől) a határozat elleni kereset útján kerülnek az ügyek a munkaügyi bíróság elé. Jogunk általában más jogterületeken (iparjogvédelmi ügyek, termelőszövetkezeti tagsági viták, társadalombiztosítási jogviszonyon alapuló egyes viták stb.) is azonos megoldást követ. Ez a megoldás teszi lehetővé, hogy a munkaügyi bíróság előtti eljárásban közvetlenül és maradéktalanul érvényesüljenek a bírósági eljárást jellemző garanciális elvek.

A munkaügyi külön bíróság előtti eljárásnak az első fokú bíróságra irányadó szabályok szerinti lefolytatása általában kizárja az ügynek a munkaügyi döntőbizottság (szolgálati felettes) elé való visszautalását, lehetővé teszi a kereseti kérelem megváltoztatását, új igény érvényesítését s ezáltal a munkaügyi vitának teljes egészében egy eljárásban való eldöntését.

c) A munkaügyi bíróságok megszervezésével kapcsolatban tisztázásra szorul e bíróságok jogköre is. Úgy vélem, hogy ennek a jogkörnek általánosnak kell lennie, vagyis a munkaügyi bíróság hatáskörébe kellene utalni a vállalati munkaügyi döntőbizottság, a közös munkaügyi döntőbizottság és a szolgálati felettes által hozott határozatok, úgyszintén a szövetkezeti döntőbizottságoknak a munkaviszonyban álló dolgozók ügyében hozott határozatai ellen indított keresetek elbírálását.[61] A jogszabály azonban egyes esetekben a keresetindítás lehetőségét kizárhatja vagy korlátozhatja.[62]

Ugyancsak a munkaügyi bíróság hatáskörébe kellene utalni azoknak a munkaügyi vitáknak az elintézését is, amelyekben a szolgálati felettes előtti eljárásra nem kerülhet sor (meghatározott kivételektől eltekintve, magasabb vezető állású dolgozóknak azok a vitái, amelyekben a határozatot, intézkedést a miniszter személyes jogkörben hozta). Ezek az ügyek tehát megelőző eljárás nélkül közvetlenül kerülnének — kereset folytán — a munkaügyi bíróság elé.[63]

d) A területi munkaügyi döntőbizottságoknak munkaügyi bíróságokká való átszervezése és az egységes igazságszolgáltatás rendszerébe történő beépítése folytán alapját veszti az a megkülönböztetés, amely szerint meghatározott ügyekben a munkaügyi döntőbizottság határozata ellen jogorvoslati kérelemmel nem a területi munkaügyi döntőbizottsághoz, hanem a járásbírósághoz kell fordulni.[64]

Fentebb már felvetettem, hogy az anyagi felelősségen (Mt. 57—62. §) alapuló vitákat nem kellene-e közvetlen bírósági hatáskörbe utalni. Ilyen megoldás esetén a munkaügyi bíróság határozata ellen további rendes jogorvoslat biztosítása nem indokolt.

Ha azonban ezek a jogviták is — a munkaügyi döntőbizottságok elbírálása után — kereset folytán a munkaügyi bíróságok hatáskörébe kerülnének, feltétlenül indokoltnak mutatkozik a munkaügyi bíróság határozata ellen fellebbezési lehetőség biztosítása.

Előre bocsátom, hogy ez a kör szélesebb, mint a jelenleg felülvizsgálati kérelem folytán a járásbíróság elé vihető munkaügyi viták. Ide tartoznának ugyanis mindazok a viták, amelyek a Munka Törvénykönyvének az anyagi felelősségről szóló rendelkezésein alapulnak.[65]

A munkajogi anyagi felelősségen alapuló viták általában kártérítési jellegűek. A polgári jogi és a termelőszövetkezeti jogi kártérítési perekben biztosítva van a kétfokú bírósági út. A IV. *d)* pontban kifejtettekre is figyelemmel indokolt, hogy a törvény a munkajogi kártérítési felelősségen alapuló perekben is lehetővé tegye a munkaügyi bíróság határozata ellen a fellebbezést. A dolgozó által okozott károk alapja igen gyakran bűncselekmény. A kártérítési igénynek a büntető eljárás keretében történő érvényesítése esetén a fellebbezés a kártérítés — a polgári jogi igény — tárgyában is biztosított.

Az anyagi felelősség más eseteiben — így különösen az üzemi balesetből származó igények esetében — pedig a tényállás helyes felderítése mellett igen jelentős érdekek fűződnek az általában bonyolult jogkérdések törvényszerű eldöntéséhez. A Legfelsőbb Bíróság ismételt iránymutatásai ellenére még ma is nagyszámban kerülnek ilyen ügyek törvényességi óvás folytán a Legfelsőbb Bíróság elé.

Ugyancsak megfontolandó a fellebbezés biztosítása a munkaviszony megszüntetése és a fegyelmi úton történő elbocsátás esetében, mint a dolgozó legalapvetőbb érdekeit érintő kérdésekben.

Minthogy továbbá a munkaügyi bíróságok első fokú bíróságokként járnak el, szervezésük tehát a járásbíróságoknak megfelelő szinten történik, indokolt, hogy az említett ügyekben a

[61] Vö. a 35/1967. (X. 11.) Korm. sz. rendelet (Tsz. R.) 141. §-ának (1) bekezdésével.

[62] Vö. az Mt. V. 116. §-ának (2) bekezdésével.

[63] Vö. az Mt. V. 115. §-ának (2) bekezdésével.

[64] Lásd az Mt. V. 106. §-át.

[65] Nem tartoznának viszont ebbe a körbe az újítási díj stb. címén járó anyagi elismeréssel kapcsolatban felmerült viták (Mt. V. 106. § *e)* pontja), amelyek a rendes bíróságok hatáskörébe kerülnének), s megfontolandó, hogy nem kellene-e kiemelni ebből a körből a vállalat erre rendelt alapjaiból a dolgozó részére lakásépítés céljára nyújtott támogatással kapcsolatban felmerült vitákat (Mt. V. 106. § *d)* pontja.)

fellebbezéseket a megyei (fővárosi) bíróságok bírálják el. Miként azonban a szakszerűség biztosítása érdekében indokolt a munkaügyi bíróságoknak a járásbíróságokétól eltérő összeállítása (szakülnökök), ugyanilyen megfontolásból célszerű lenne, ha a munkaügyi bíróságok ítéletei ellen előterjeszthető fellebbezéseket munkaügyi szaktanács bírálná el. Ugyancsak megfontolandó az ilyen szaktanácsoknak munkaügyi kollégiumok keretében történő megszervezése.

VI. A törvényesség töretlen érvényesülésének egyik legfőbb feltétele az egységes jogértelmezés és jogalkalmazás. Ehhez viszont nélkülözhetetlen az *elvi irányítás egységének* megteremtése. Igaz ugyan, hogy az Alkotmány és a Bírósági Törvény[66] az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése tekintetében az elvi irányítást a Legfelsőbb Bíróságra bízta, ezzel azonban korántsem valósult meg az elvi irányítás egysége. Fentebb[67] már rámutattam arra, hogy a bíróságokon kívül számos más állami és társadalmi szerv fejt ki igazságszolgáltatás-jellegű tevékenységet, dönt az állampolgárok és szervezeteik jogvitás ügyeiben, s az ilyen szervek vonatkozásában rendszerint a saját feletti, illetőleg felügyeleti szerveik gyakorolják az elvi irányítást. Ez maga után vonhatja az eltérő jogértelmezést és jogalkalmazást, ennek folytán pedig a törvényesség csorbát szenved.

Az igazságszolgáltatás fejlesztése, a bírósági út szélesítése révén jelentősen megnő a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységének a jelentősége. Ha ugyanis az állampolgárok és szervezeteik közti jogviták széles területei közvetlenül vagy jogorvoslat folytán bírósági döntés alá kerülnek, a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciója ki fog terjedni e jogterületekre, illetőleg az újonnan létesülő bírósági szervekre is.

Mindenekelőtt a szocialista szervezetek közti jogviták elbírálásának bírósági hatáskörbe kerülése és a munkaügyi vitákban hozott munkaügyi döntőbizottsági határozatok ellen a bíróság előtti keresetindítás lehetősége szélesítheti az elvi irányítás hatókörét s egyben fokozhatja az elvi irányítás egységét. Ezzel kapcsolatban azonban számos feladatot kell megoldani. Vegyük sorra a legfontosabbakat.

a) Az elvi irányítás jól bevált eszközeit, éspedig mind az általános jellegű irányító módszereket (irányelvek, elvi döntések, kollégiumi és tanácsvezetői értekezleti állásfoglalások), mind a konkrét ügyekhez tapadó irányítás eszközeit (fellebbezések és törvényességi óvások folytán, valamint hatáskörbe vont ügyekben hozott elvi tartalmú határozatok) fel kell használni a szocialista szervezetek közti jogviták, úgyszintén a munkaügyi viták területén.

Ezzel kapcsolatban említést érdemel, hogy a módosított Alkotmány új szövege végleg lezárta azt a korábbi vitát, amely a Legfelsőbb Bíróság által gyakorolt elvi irányítás formáival kapcsolatban merült fel. Ez a szöveg ugyanis nem hagy kétséget aziránt, hogy a Legfelsőbb Bíróság az irányelveken és elvi döntéseken kívül — amelyek a bíróságok számára kötelezőek — az elvi irányításhoz más módszereket, eszközöket is felhasználhat.[68]

b) Ha megvalósul a gazdasági döntőbizottsági szervezetnek az igazságszolgáltatás egységes rendszerébe történő beépítése, s ennek során a Központi Gazdasági Döntőbizottság a Legfelsőbb Bíróság Gazdasági Kollégiumaként fogja folytatni a működését, mindenekelőtt felül kell vizsgálni a döntőbizottsági elvi határozatokat, s meg kell teremteni ezek között és a Legfelsőbb Bíróság polgári elvi döntései, valamint a Polgári Kollégium és a tanácsvezetői értekezlet állásfoglalásai között az összhangot. Minthogy pedig megindultak a Polgári Törvénykönyv módosítására irányuló kodifikációs munkálatok, s a módosítások a törvénynek a kötelmi jogi részét előreláthatóan nagyobb körben fogják érinteni, célszerű ezt a felülvizsgálatot összekapcsolni a Legfelsőbb Bíróság e jogterületre eső elvi állásfoglalásainak a revíziójával is.

c) Az elvi határozatok felülvizsgálatán túlmenően a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma és az újonnan megalakuló Gazdasági Kollégiuma között az eddiginél szorosabb kapcsolatot kell létrehozni. A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma és a Központi Gazdasági Döntőbizottság között az elvi irányítás körében eddig is volt ugyan eseti jellegű kapcsolat, ezt azonban a két kollégium között állandó jellegűvé kell tenni. A kapcsolatnak nemcsak a kölcsönös tájékoztatásra kell kiterjednie, hanem az azonos vagy érintkező jogterületre eső, elvi irányítást igénylő kérdések közös megvitatására, az ilyen tárgyú kollégiumi ülések és tanácsvezetői értekezletek közös megszervezésére és közös állásfoglalások hozatalára is.

d) A Legfelsőbb Bíróság Gazdasági Kollégiumának az elvi irányítás céljára fel kell majd használnia az azokban az ügyekben hozott elvi tartalmú határozatait is, amelyeknek első fokú elbírálására a hatáskörbe vonás folytán kerül sor. Éppen ezért úgy vélem, hogy — különösen az első időszakban — gyakrabban kellene élni a hatáskörbe vonás eszközével. A szocialista szervezetek közti jogvitáknak hatáskörbe vonás folytán a Legfelsőbb Bíróság Gazdasági Kollégiuma által való elbírálása minden olyan esetben indokolt lesz, amikor az ügy által felve-

[66] 1954. évi II. tv. 41. §-a.

[67] Lásd az I. részt.

[68] Az 1949. évi XX.. tv. 38. §-a szerint: „A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése tekintetében. A Legfelsőbb Bíróság irányelveket állapíthat meg és elvi döntéseket hozhat, amelyek a bíróságok számára kötelezők". Ezzel szemben az 1972. évi I. tv-nyel módosított Alkotmány 47. §-a szerint a változatlan első mondat utáni szöveg: „A Legfelsőbb Bíróság irányelvei és elvi döntései a bíróságok számára kötelezők".

tett elvi kérdés a súlyánál, jelentőségénél fogva a legmagasabb bírósági szerv által történő gyors iránymutatást igényli. Így biztosítható ugyanis az ítélkezési gyakorlat egysége országos viszonylatban. De indokolt lehet a hatáskörbe vonás akkor is, ha az esetleg helytelen megyei (fővárosi) bírósági határozat hozatala fontos népgazdasági érdeket veszélyeztetne.

Végül miként a Polgári Kollégiumban, nyilván a Gazdasági Kollégiumban is az elvi irányítás hathatós eszközei lesznek a törvényességi óvás folytán hozott határozatok.

e) Ha megvalósul a munkaügyi viták eldöntésének új rendje, megtörténik a területi munkaügyi döntőbizottságoknak munkaügyi bíróságokká való átszervezése — az Alkotmány ama rendelkezésére is figyelemmel, amely szerint a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítása az összes bíróságok bírói működésére és ítélkezésére kiterjed —, felmerül a Legfelsőbb Bíróságon Munkaügyi Kollégium felállításának szüksége. Ez annál is inkább indokoltnak mutatkozik, mert a munkaügyi bíróságok hatásköre nyilván sokkal szélesebb lesz, mint a járásbíróságoknak a munkaügyi vitákban jelenleg biztosított hatáskör, s így számolni lehet a munkaügyi vitákban hozott jogerős határozatok ellen benyújtott törvényességi óvások jelentős megszaporodásával.

Különös tekintettel az anyagi felelősséggel kapcsolatos vitákra, ennek a kollégiumnak is szoros kapcsolatot kell létesítenie a Polgári Kollégiummal, s ennek a kapcsolatnak indokolt esetben közös kollégiumi ülésekre, illetve tanácsvezetői értekezletekre, valamint közös állásfoglalások hozatalára is ki kell terjednie. Nyilvánvaló ugyanis, hogy olyan esetekben, amikor a polgári jog szabályainak értelmezését is igénylő elvi kérdésben kell dönteni, ezt a két kollégiumnak, illetőleg a keretükbe tartozó tanácsvezetőknek együttesen kell megvitatniuk és egységesen kell állást foglalniuk.

f) A területi munkaügyi döntőbizottságoknak munkaügyi bíróságokká való átszervezése és a munkaügyi vitákkal kapcsolatban várható hatásköri változások nyilvánvalóan szükségessé fogják tenni, hogy a Legfelsőbb Bíróság Munkaügyi Kollégiuma felülvizsgálja és összehangolja a különböző szervek által hozott elvi tartalmú munkajogi állásfoglalásokat.[69]

g) Az elvi irányítás hathatós eszközei lesznek a Legfelsőbb Bíróság Munkaügyi Kollégiuma keretében működő tanácsok által törvényességi óvás folytán hozott elvi tartalmú határozatok, amelyek mind a munkaügyekben másodfokon eljáró megyei bíróságok (fővárosi bíróság), mind a munkaügyi bíróságok részére irányt fognak mutatni. E törvényességi óvások feladata lesz, hogy a munkaügyi bíróságok által hozott, fellebbezéssel meg nem támadható, valamint a fellebbezés hiányában jogerőre emelkedett, úgyszintén a megyei bíróságok (a fővárosi bíróság) által másodfokon hozott határozatokban észlelt törvénysértéseket kiküszöböljék, a munkaügyi jogszabályok egységes értelmezését és alkalmazását elősegítsék.

*

A bírósági út kiszélesítése, a szocialista szervezetek közti jogvitáknak bírósági hatáskörbe utalása, a munkaügyi vitákban a munkaügyi döntőbizottságok határozatai ellen keresetindítás lehetőségének megteremtése, a gazdasági döntőbizottságok beépítése a rendes bírósági szervezetbe, a területi munkaügyi döntőbizottságoknak munkaügyi bíróságokká való szervezése, végül a Legfelsőbb Bíróságon két új kollégium — a Gazdasági és a Munkaügyi Kollégium — felállítása s ezzel egyidejűleg a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciója hatókörének kiszélesítése nyilván jelentős mértékben hozzá fog járulni igazságügyi szervezetünk s egész igazságszolgáltatásunk fejlesztéséhez, az egységes jogértelmezéshez és jogalkalmazáshoz, a törvényesség megszilárdításához, az állampolgároknak a törvények tiszteletére és a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására való neveléséhez.

Gellért György

[69] Lásd a Hatályos munkajogi állásfoglalásokat (Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1970.).

A Bakteriológiai fegyverek nemzetközi jogi tilalmáról

1971. december 16-án az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése 2826. (XXVI.) sz. határozatával elfogadta a Leszerelési Bizottság által kidolgozott egyezmény-tervezetet a bakteriológiai fegyverek kifejlesztésének, gyártásának és felhalmozásának a tilalmáról.[1] Ez a tény olyan probléma megoldására irányította a figyelmet, amelynek gyakorlati-politikai jelentősége kétségbe nem vonható és amely ugyanakkor néhány érdekes elméleti kérdést is felvet.

Hosszú és számos buktatóval, akadállyal megterhelt út vezetett az említett közgyűlési határozat meghozatalához, mely — éppen ezért — a nemzetközi jog rendszerének további fejlesztése szempontjából is fontos tanulságokat tartalmaz. Az elmúlt századok folyamán a nemzetközi jognak számos rendelkezése jött létre, amelyek a háborúban követendő magatartásra vonatkoztak, bizonyos fegyverek vagy hadviselési módok alkalmazását tiltották. A háború pusztításainak korlátozására irányuló törekvések végig vonulnak a nemzetközi jog egész történelmén. Talán nem érdektelen, ha ezzel kapcsolatban utalunk arra, hogy Manu törvénykönyve, mely Indiában, ie. az I. században keletkezett, tiltotta a mérgezett hegyű nyilak és lándzsák használatát, és hogy a római senatus álláspontja szerint „armis bella non venenis geri debere". Ezt a tételt Hugo Grotius is idézte klasszikus művében és leszögezte, miszerint „a nemzetközi jog... ha nem is minden nép gyakorlatában van így, a jobbaknál mindenesetre már régóta tiltja az ellenségnek méreggel való megölését", sőt a fegyverek és a víz megmérgezését is.[2] Igen határozottan elítélte a méreg használatát Vattel és Bluntschli is, hogy csak ezt a két nevet említsük.[3] Ezek a tanítások, amelyeket az őszinte törekvés hatott át, hogy a háborúval együtt járó szenvedést szűkebb térre korlátozzák, még ha nem is váltak közvetlenül a nemzetközi jog szabályaivá, kétségtelenül befolyásolták annak további alakulását. A XIX. században azután megérlelődtek a hadviselés ún. „törvényeinek és szokásainak" szerződések útján való szabályozásának politikai és jogi feltételei. Az 1868-as péterváry deklaráció megtiltotta a 400 gm-nál könnyebb robbanó lövedékek használatát, amelyek az emberi testbe hatolva gyógyíthatatlan sérüléseket okoznak. Az 1899. évi, de különösen az 1907. évi hágai konferencián a háborúban alkalmazandó jogszabályokat — a *jus in bello*-t — lényegében kodifikálták, azaz egymással összefüggő nemzetközi szerződésekbe foglalták. E jogszabályoknak ismertetése[4] azonban túlhaladná e cikk kereteit, ezért csupán néhány alapelv kiemelésére szorítkozom, amelyek általános érvényűek és tárgyunkat illetően ma is irányadók. Az 1907. évi IV. egyezmény preambuluma megállapította, miszerint „a Magas Szerződő Felek célszerűnek tartják annak megállapítását, hogy az általuk elfogadott szabályzat rendelkezései által nem érintett esetekben a lakosság és a hadviselés *a nemzetközi jog alapelveinek védelme és hatalma alatt állanak,* amint azokat a művelt nemzetek között kialakult szokások, az emberiség törvényei és a közlelkiismeret követelményei előírják". Az egyezmény melléklete — a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló szabályzat 22. cikke leszögezte, hogy *„a hadviselő feleknek nincs korlátlan joguk az ellenségnek ártó eszközök megválasztásában".* A 23. cikk a) pontja pedig kimondotta, hogy tilos „mérget vagy mérgezett fegyvereket használni", az e) pont pedig „a szükségtelen bajokat okozó fegyvereket, lövedékeket vagy anyagokat" illetőleg ezek használatát tilalmazta.

A második hágai konferencián alkotott szabályok a nemzetközi jog kétségtelen fejlődését jelentették, de az I. világháború tragikus tapasztalatainak fényében kiegészítésre szorultak, azaz további szabályozás vált szükségessé. A tengeralattjárók megjelenése, a légi bombázások elterjedése és különösen a harci gázok bevezetése olyan új hadviselési módot jelentettek, amelyek ugyan már az előző szabályozás alapelveinek figyelembevételével jogellenesnek minősültek, de amelyek vonatkozásában mégis szükségesnek látszott a határozott tilalom kimondása.

Ami a harci gázok kérdését illeti, ismeretes, hogy ennek megoldásáról Genfben 1925. június 17-én jegyzőkönyvet írtak alá. Ez a jegyzőkönyv, mely lényegét tekintve nemzetközi szerződés, megállapította a következőket:

„tekintettel arra, hogy a civilizált világ közvéleménye teljes joggal elítélte a fojtó, mérges és egyéb hasonló gázoknak, továbbá bármiféle folyadékoknak, anyagoknak vagy hasonló készítményeknek használatát;

tekintettel arra, hogy ezt a használatot oly szerződések helyezték tilalom alá, amelyeknek a világ Hatalmainak legnagyobb része részese;

abból a célból, hogy ezt a tilalmat mint a nemzetközi jog szabályát, amelyet a nemzetek lelkiismeretét és gyakorlatát egyaránt köti, egyetemesen elismertessék, kijelentik":

„A Magas Szerződő Felek, amennyiben még nem lennének ezt a használatot megtiltó

[1] Időközben 1972. április 10-én Moszkvában, Londonban és Washingtonban megtörtént a szerződés aláírása. Az aláírók között volt a Magyar Népköztársaság is.

[2] Grotius, H.: A háború és béke jogáról. III. köt. IV. fejezet. 15—16. §§. Budapest. Akadémiai Kiadó, 1960. III. köt. 77. és köv. old.

[3] L. Vattel, E.: Le droit des gens ou principes de la loi naturelle. 1758. és Bluntschli, J. C.: Das moderne Kriegsrecht der zivilisierten Staaten. Nordlingen. 1874.

[4] L. A Magyar Törvénytárban az 1913. XLIII. tc-t.

szerződések részesei, elismerik ezt a tilalmat és elismerik ennek a tilalomnak a bakteriológiai harci eszközök használatára való kiterjesztését és magukat az egymás közötti viszonylatban a jelen nyilatkozatban foglaltak által kötelezettnek tekintik."

„A Magas Szerződő Felek minden erőfeszítést megtesznek annak érdekében, hogy a többi állam is csatlakozzék a jelen Jegyzőkönyvhöz. Ezt a csatlakozást a Francia Köztársaság Kormányával kell közölni, stb. stb."[5]

A Genfi Jegyzőkönyv a különböző gázoknak a hadviselés céljaira való felhasználását illetően tehát nem új tilalmat állapít meg, hanem megerősíti az államok nagy részét már eddig is terhelő ilyen értelmű kötelezettséget és az ezzel kapcsolatos tilalmat egyetemessé kívánja tenni.[6] Az I. világháborút és azt követően ugyanis számos új állam alakult meg, amelyek nem voltak a régebbi megállapodások részesei különböző okokból. A Genfi Jegyzőkönyv nyitva állott minden állam csatlakozása előtt. Csupán e tilalomnak a bakteriológiai harci eszközökre való kiterjesztése minősíthető a szövegezés szempontjából újításnak.

Valószínű, hogy a Genfi Jegyzőkönyvnek a különböző gázok megjelölésére alkalmazott terminológiája ma már nem elég szabatos és a tudomány mai álláspontja szerint más terminus technikusok használata lenne helyénvaló. Ez a körülmény azonban a Genfi Jegyzőkönyv értelmezése szempontjából nem döntő kérdés. A szerződések értelmezésének fő feladata a feleknek a szerződés kötésekor fennálló egyező akaratának megállapítása. Ennek tisztázásához pedig fel lehet, sőt fel is kell használni azokat a tervezeteket, hivatalos jegyzőkönyveket, nyilatkozatokat, amelyek a szerződés aláírását megelőzték, nem különben a feleknek a szerződés végrehajtásával kapcsolatos magatartását. Az előkészítő anyagból valamint a későbbi — így az 1932—33. évi leszerelési konferencián tett — nyilatkozatokból megállapítható, hogy a Genfi Jegyzőkönyvet aláíró államok szándéka szerint a tilalom feltétlen és teljes, tehát kivétel nélkül mindenféle gáznak és bakteriológiai eszköznek a hadviselés céljaira való felhasználására vonatkozik.

A második világháború során a harci gázok bevetésére, sem pedig bakteriológiai hadviselésre nem került sor, bár — amint azt az 1949. december 24—30. között lefolytatott habarovszki per anyagának adatai bizonyítják[7] — japán részről folytattak ilyen előkészületeket. A második világháború azonban kémiai és bakteriológiai hadviselés nélkül is — 50 millió ember halála, százmilliók megalázása és megnyomorítása, szellemi és anyagi javak példátlan pusztulása árán — nyilvánvalóvá tette, hogy a háború milyen rendkívüli veszélyt jelent az egész emberiség számára. Az elsőrendű cél, a legfontosabb feladat nem a hadviselés szabályainak fejlesztése volt, hanem a háborúindítás feltétlen eltiltása és a nemzetközi béke és biztonság megőrzésére hivatott, hatékony nemzetközi szervezet létrehozása.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének azonban megalakulása pillanatában nyomban szembe kellett néznie egy új, rendkívüli horderejű problémával. 1945. augusztus 6-án az amerikai légierő atomtámadást intézett Hirosima ellen, mely néhány pillanat leforgása alatt kb. 200 ezer ember halálát okozta. Megjelent egy azelőtt nem ismert hatású, tömegpusztító fegyver, mely a leszerelés és általában bizonyos fegyverfajták eltiltása kérdésének egészen más dimenziókat adott. Ha az emberiség valóban békében és biztonságban akar élni, meg kell tiltania a tömegpusztító fegyverek használatát, sőt ezen túlmenően biztosítani kell gyártásuk megszüntetését és a már előállított készletek megsemmisítését.

A technikai fejlődés nagy ellentmondása, hogy vívmányai éppúgy válhatnak az emberiség áldásává, miként átkává. Az atomenergia felfedezése eddig nem remélt fejlődés távlatait tárta fel, de ugyanakkor az emberi civilizáció teljes elpusztításának lehetőségét apokaliptikus látomásból reális veszéllyé változtatta. Kevés tudományág dicsekedhet az utóbbi évtizedekben olyan mérvű fejlődéssel, mint a kémia vagy a biológia, de éppen az e területeken elért tudományos eredmények miatt válhatnak a kémiai és a bakteriológiai fegyverek a termonukleáris bombákhoz hasonló, beláthatatlan pusztítást okozó erőkké, amelyekhez képest az I. világháború gázgránátjai játékszernek tűnhetnek. A természettudományos felfedezéseket nem követik automatikusan azok ésszerű, célszerű alkalmazását biztosító politikai-jogi megoldások. Sőt — továbbmenve — még abban az esetben is, ha sikerül megfelelő, akár belső állami jogi, akár külső, nemzetközi jogi szabályt alkotni, szívós, kitartó küzdelmet kell folytatni e jogszabályok tényleges érvényesüléséért, maradéktalan alkalmazásukért, a társadalmi haladással szembenálló reakciós erők ellenében.

A nemzetközi jog történetének legutolsó negyedszázadát ezek a törekvések hatják át, erre irányuló kísérletek jellemzik és ezek részleges sikerei, viszonylagos, de nem elhanyagol-

[5] Ld. az 1955. 20. tvr. Magyar részről a megerősítő okirat letétele 1952. október 4-én történt.

[6] A tilalom szerepel az első világháború után kötött békeszerződésekben is, éspedig nemcsak az alkalmazás, hanem az előállítás tekintetében is. A trianoni szerződés 119. cikke szerint „Minthogy lángvetőket, fojtó, mérgező vagy hasonló gázokat, valamint ezekkel rokon folyadékokat, anyagokat és eljárásokat használni nem szabad, azoknak előállítása Magyarországon és behozatala Magyarországba szigorúan tilos. Ugyanez áll azokra az anyagokra is, amelyek az említett termékek vagy eljárások előállítására, megóvására vagy felhasználására vannak rendelve..."

[7] Raginszkij, M. Ju., Rozenblit, Sz. J.: Mezsdunarodnij procesz glavnüh japonszkih voennüh presztupnikov. Moszkva. Izdatyelsztvo Akademii Nauk. 1950. 262. old.

ható eredményei jelentik a nemzetközi jog fejlődését is.

Kétségtelen, hogy e problémáknak súlyát, horderejét a világ közvéleménye kellő időben felismerte. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése 1946. január 24-én hozott legelső határozatában állást foglalt a tömegpusztító fegyverek kiküszöbölése mellett. A Biztonsági Tanács által felállított és a hagyományos fegyverekkel foglalkozó bizottság pedig 1948. augusztus 12-i határozatában leszögezte, hogy a *tömegpusztító fegyverek fogalma alá tartoznak a kémiai és a biológiai fegyverek is.* A tömegpusztító fegyverek kérdése az utolsó negyedszázad folyamán voltaképpen sohasem került le az ENSZ és a különböző nemzetközi tárgyalások napirendjéről.

A probléma voltaképpen kettős: két szorosan egymáshoz tartozó, de mégis megkülönböztethető összetevője van. Egyrészt a nemzetközi jog in bello szabályainak humanitárius irányú megerősítése és fejlesztése, valamint a leszerelés, azaz bizonyos fegyverek gyártásának korlátozása, illetőleg teljes megsemmisítése. Az előbbi szabály fegyveres konfliktusok esetén irányadó, a másik békeidőben is. Régi mondás, hogy hosszú időn keresztül nagy mennyiségben tárolt fegyverek végül maguktól is elsülhetnek. Valamely fegyverfajta alkalmazásának nemzetközi jogi tilalma csak akkor lesz igazán hatékony, ha már az előállítása, a tárolása is tilos. A nemzetközi jog fejlődését jelzi az a körülmény, hogy bizonyos fegyverfajták alkalmazásának eltiltását ezekre vonatkozó leszerelési, azaz teljes kiküszöbölésükre irányuló törekvések kísérik.

Nem könnyű feladat az ezekkel kapcsolatos tárgyalások áttekintése és összefoglalása. Sokat változtak a tárgyalások keretei és a viták súlypontja időről időre a probléma más és más oldalára helyeződött át. A Közgyűlés által 1946-ban felállított Atomenergia Bizottság, majd az 1947-ben létesített, hagyományos fegyverekkel foglalkozó bizottság tárgyalta a leszerelési javaslatokat, anélkül, hogy lényeges eredményt értek volna el. 1952-ben a kettőt egyesítették Leszerelési Bizottság néven, mely 1958-ban lényegesen kibővült az ENSZ valamennyi tagállamának bevonása következtében. A nagyobb létszámú szervek működése azonban mindig nehézkes és ezért már 1959-ben egy paritásos — öt szocialista és öt tőkés állam képviselőiből álló — tízhatalmi bizottságot szerveztek, mely 1962-ben nyolc el nem kötelezett ország bevonásával tizennyolc főre emelkedett. 1969-ben ezt a bizottságot újból kibővítették, annak érdekében, hogy az ENSZ tagállamainak összetételét, földrajzi megoszlását hívebben tükrözhesse. Létszáma ekkor 26 fő lett és ettől az időtől kezdve Magyarország is részt vesz a bizottság munkájában.

A leszerelés kérdésének megoldására irányuló erőfeszítések tulajdonképpen három síkon történnek. Egyrészt a leginkább érdekelt nagyhatalmak közötti közvetlen diplomáciai tárgyalások keretei között, azután az e célra szervezett bizottságokban, végül az ENSZ Közgyűlésének ülésszakai során. Az ENSZ Közgyűlése a problémát illetően kétszeresen is érdekelt, mert az Alapokmány 11. cikke a Közgyűlés feladatává tette a „lefegyverzést és a fegyverkezés szabályozását irányító elvek" vizsgálatát és azt, hogy ezek tekintetében ajánlásokat tegyen, míg a 13. cikk értelmében a nemzetközi jog fokozatos fejlődését és kodifikálását kell támogatnia.

A tárgyalások súlypontja általában a nukleáris fegyverek eltiltása és a hagyományos fegyverzet csökkentése képezte. A bakteriológiai hadviselés kérdése a koreai háború idején került az ENSZ Közgyűlése elé, mely számos határozati javaslatot vitatott meg anélkül, hogy a kérdés vonatkozásában bármiféle előrehaladásról számolhatnánk be. Mindenesetre említést érdemel, hogy a Szovjetunió már ekkor javasolta, hogy mindazok az államok, amelyek nem csatlakoztak még az 1925. évi Genfi Jegyzőkönyvhöz, minél nagyobb számban váljanak annak részeseivé, ezzel is erősítve a gázok és a bakteriológiai fegyverek alkalmazásának tilalmát.[8]

A bakteriológiai és vegyi — az egyszerűség kedvéért B és C — fegyverek tilalmának kérdése 1966-ban az amerikaiak vietnami hadviselése nyomán vált sajnálatos módon rendkívül időszerűvé. Az amerikaiak 1962-től kezdve egyre nagyobb arányokban alkalmaztak lombtalanító és általában növénypusztító szereket Vietnam területén és e szerek bevezetése éppen 1966-ban érte el tetőpontját. 1962-től 1971-ig a francia Le Monde által közölt és hivatalos amerikai forrásból szerzett adatok szerint kb. 50 ezer tonna anyagot használtak fel erre a célra és több mint 23 000 km^2-nyi területet támadtak meg, éspedig nemcsak őserdőket, hanem mezőgazdaságilag művelt területeket is. A Felszabadítási Front jelentése szerint a pusztítás által érintett terület jóval nagyobb kiterjedésű, megközelítette a 40 000 km^2-t — vagyis közel fél Magyarország nagyságú területet — s a mérgező hatás 1 millió 300 ezer személyt érintett. Az említett szereknek az emberi környezetre és általában a természet egyensúlyára gyakorolt kihatásai azóta is folyamatosan érezhetők.[9]

Az ENSZ Közgyűlésének 1966. évi ülésszakán magyar részről éppen ezért határozati javaslatot terjesztettek elő, mely egyrészt felhívta az államokat arra, hogy szigorúan és tel-

[8] Nem érdektelen az sem, hogy a Német Szövetségi Köztársaság az 1954. október 23-i párizsi egyezményhez csatolt jegyzőkönyv értelmében kötelezte magát arra, hogy területén nem gyárt atom-, vegyi és biológiai fegyvereket és az 1955. évi osztrák államszerződés 13. cikke hasonló kötelezettséget rótt Ausztriára. E rendelkezések szövege különböző, lényegük azonban azonos.

[9] L. Le Monde 1971. nov. 14/15. sz.

jes mértékben alkalmazkodjanak a Genfi Jegyzőkönyv alapelveihez és szabályaihoz, másrészt elítélte mindazokat a cselekményeket, amelyek vegyi és bakteriológiai fegyverek alkalmazására irányulnak, végül pedig felhívta a Közgyűlést, nyilvánítsa az emberi élet és létfeltételeinek elpusztítására irányuló vegyi és bakteriológiai fegyverek használatát nemzetközi bűncselekménynek. A magyar javaslat kedvező visszhangra talált, számos állam támogatta azt, illetőleg maga is csatlakozott a javaslathoz, amelyhez a vita során több módosítást fűztek és több hasonló javaslatot terjesztettek elő. Ezek egyesítéséből, átszövegezéséből jött létre a Közgyűlés 2162. B. (XXI.) számú határozata,[10] mely — többek között — utalt arra, hogy a Leszerelési Bizottság feladata a tömegpusztító fegyverek fejlesztésének, gyártásának, valamint felhalmozásának kiküszöbölésére irányuló egyezmény kidolgozása, felhívott

minden államot, hogy szigorúan tartsa tiszteletben az 1925. június 17-i Genfi Jegyzőkönyv alapelveit, célkitűzéseit és elítélt minden akciót, mely ezekkel a célokkal ellentétben áll, továbbá

felhívott minden államot a Genfi Jegyzőkönyvhöz való csatlakozásra.

Az ENSZ Közgyűlése következő ülésszakain ismételten visszatért a kémiai és bakteriológiai fegyverek eltiltásának problémájára, miután a tilalom fontosságát, időszerűségét egyre szélesebb körben ismerték el.

A 2454. A. (XXIII.) sz. határozat, mely részben ismét magyar kezdeményezésre vezethető vissza, felkérte a Főtitkárt, hogy készítsen jelentést megfelelően képzett szakértő csoport segítségével a vegyi és bakteriológiai fegyverek esetleges használatának hatásairól és a jelentést terjessze a Közgyűlés, valamint a Leszerelési Bizottság elé.

A tizennégy tagú szakértő csoport — amelynek munkájában részt vett Bakács Tibor professzor is — a kérdés tanulmányozása során teljesen egyöntetű álláspontra jutott. Egyhangúlag elfogadott jelentésének, következtetései közül az alábbiakat idézhetjük:

„Senki sem tudja megmondani, hogy e fegyverek nagyméretű háborúban való bevetése esetén milyen tartós hatást gyakorolnak majd és hogyan fogják érinteni a társadalomnak struktúráját, valamint azt a környezetet, amelyben él. Ez a veszély éppúgy vonatkozik arra az országra, mely kezdeményezte e fegyverek használatát, mint arra, amelyet megtámadtak, tekintet nélkül azokra a védelmi intézkedésekre, amelyeket támadó képességeinek kifejlesztésével párhuzamosan eszközöl. Különleges veszély származik abból a tényből is, hogy bármely ország kifejleszthet vagy megszerezhet ilyen vagy más módon egy bizonyos képességet a hadviselés e típusában, annak ellenére, hogy ez költségesnek bizonyulhat. Az e csoportba tartozó fegyverek elterjedésének veszélye vonatkozik mind a fejlődőben levő, mind pedig a fejlett országokra."[11]

A szakértő bizottság jelentésének megállapításaihoz nincs mit hozzátennünk, hiszen ezek csak megerősítették a B és C fegyverek alkalmazásával kapcsolatban már régebben hangoztatott aggodalmakat. Bizonyos azonban, hogy jelentős mértékben hozzájárult az ENSZ tagállamai álláspontjának megszilárdításához, amelyek a jelentés minél szélesebb körben való terjesztését, népszerűsítését javasolták.

A Genfi Jegyzőkönyv részes államainak száma a Közgyűlés ismételt felhívásai nyomán valóban megnövekedett, az Egyesült Államok azonban, mely ténylegesen vegyi fegyvereket vetett be Vietnamban, nem csatlakozott a Jegyzőkönyvhöz. Amikor végül 1969. november 25-én Nixon elnök bejelentette, hogy a szenátus elé terjeszti a Genfi Jegyzőkönyvhöz való csatlakozás, illetve a ratifikáció kérdését, ezt olyan módon fogalmazta meg, hogy az amerikai értelmezés szerint e tilalom nem foglalja magába a könnyfakasztó és ingerlő gázok, valamint a növénypusztító és lombtalanító szerek alkalmazását.

Ebben az összefüggésben vetődött fel a B és C fegyverek alkalmazására vonatkozó tilalom tartalmának és jellegének kérdése. Az ENSZ Közgyűlése XXIV. ülésszakán svéd kezdeményezésre olyan javaslatot vitatott meg — mely javaslat egyébként teljes mértékben megfelelt a szocialista országok által régtől fogva képviselt álláspontnak —, miszerint az 1925. évi Genfi Jegyzőkönyvbe foglalt szabály voltaképpen a nemzetközi szokásjognak általánosan elismert normája, mely minden államra nézve kötelező. A javaslat szembeszállt azzal az állásponttal is, mely szerint a Genfi Jegyzőkönyvben foglalt tilalom nem terjedne ki a könnyfakasztó gázok, valamint a lombtalanító szerek használatára. A svéd delegáció hivatkozott az 1925-ös konferencia jegyzőkönyveire, nemkülönben az 1932—33-as leszerelési konferencia anyagaira, amelyekből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a jegyzőkönyv részesei, valamint az abban nem részes államok egyaránt meg voltak győződve arról, hogy a tilalom átfogó, általános jellegű. Megállapították a vita során azt is, hogy a Közgyűlés nem a Genfi Jegyzőkönyvet mint olyat értelmezi, hanem e kérdés tekintetében kialakult, általánosan elismert nemzetközi jogszabály létezését állapítja meg.

Az Amerikai Egyesült Államok és Ausztrália hiába szálltak szembe ezzel a felfogással, álláspontjuk meglehetősen elszigetelt maradt. 1969. december 16-án 80 igenlő és 3 nem szavazattal (USA, Ausztrália, Portugália), 36 tar-

[10] 1966. december 5-én 91 igenlő szavazattal, ellenszavazat nélkül, 4 tartózkodás mellett fogadták el.

[11] Közli: The Problem of Chemical and Biological Warfare. Vol. V. CB. Disarmament Negotiations 1920—1970. Stockholm. SIPRI. 1971. 272. old.

tózkodás mellett a Közgyűlés magáévá tette azt az álláspontot,[12] amely szerint

„a Genfi Jegyzőkönyv a nemzetközi jognak általánosan elismert szabályait tartalmazza, amelyek megtiltanak nemzetközi fegyveres konfliktus során mindenfajta biológiai és kémiai hadviselési módot, tekintet nélkül bármilyen technikai újításra".

A határozat a nemzetközi jog általánosan elismert szabályaival ellentétesnek minősít.

„mindenféle kémiai hadviselési eszközt, kémiai anyagot, akár gáznemű, akár cseppfolyós vagy szilárd, amelyet az emberre, állatra vagy növényre gyakorolt közvetlen mérgező hatása miatt alkalmazhatnának;

mindenféle biológiai hadviselési eszközt, élő szervezetet, akár természetes alakban, akár a belőlük nyert mérgező anyag formájában, melynek az a célja, hogy betegséget vagy halált okozzon emberben, állatban vagy növényben és amely hatását tekintve a megtámadott emberben, állatban vagy növényben való szaporodási képességétől függ".

A világ államainak túlnyomó többsége tehát meg van győződve arról, hogy a vegyi és biológiai fegyverek használatának tilalma általános érvényű, kötelező nemzetközi jogszabály, és arról is, hogy ez a tilalom teljes, mely semmiféle más vegyi eszköz alkalmazására sem hagy kibúvót. A Közgyűlésen lefolytatott szavazás politikailag az USA elítélésével volt egyértelmű, hiszen a határozat ellen az USA oldalán csak Ausztrália sorakozott fel, mely kisebb kontingenssel ugyan, de maga is részt vett a vietnami háborúban, valamint az a Portugália, mely ma is háborút folytat a gyarmatain kibontakozó nemzeti felszabadítási mozgalmak ellen. Igaz, a szavazástól tartózkodó államok száma viszonylag jelentős volt, de nem felejtkezhetünk el arról, hogy ma is nagy az Egyesült Államoktól gazdaságilag és politikailag közvetlenül függő országok száma, amelyek nyíltan nem mertek szembehelyezkedni az amerikaiakkal.

Ismeretes, hogy az ENSZ Közgyűlésének határozatai ajánlás jellegűek, tehát az államokat terhelő nemzetközi jogi kötelezettségeket nem állapítanak meg. Jogilag nincs lehetőség arra, hogy közgyűlési határozatok útján új nemzetközi jogszabályokat hozzanak létre, akár bizonyos fegyverek használata, akár más kérdések vonatkozásában.[13] Az előbb idézett közgyűlési határozatban azonban nem új tilalom bevezetéséről volt szó, hanem annak megállapításáról, miszerint a vegyi és bakteriológiai (biológiai) fegyverek használatának tilalma ma már a nemzetközi szokásjog részévé vált és speciális szerződéses megállapodás nélkül is — *mint nemzetközi szokásjogi szabály — kötelező az államokra nézve.* Hasonló meggyőződés alakult ki egyébként az 1907. évi hágai és 1949. évi genfi egyezmények rendelkezéseinek vonatkozásában is, vagyis ezek hatálya ma már nemcsak e szerződéseket aláíró, vagy azokhoz később kifejezetten forma szerint is csatlakozó államokra terjed ki, hanem kivétel nélkül valamennyi államra.[14]

E szokásjogi szabályok lényege abban foglalható össze, hogy a hadműveleteket az ellenfél katonai erejének leküzdésére kell korlátozni, tilos tehát minden olyan fegyver, harci eszköz vagy hadviselési mód alkalmazása, mely nem meghatározott katonai célpontok ellen irányul, és amely felesleges pusztítást, szenvedést okoz. Ezen az alapon minősülnek nemzetközi jogellenesnek az ún. „vak" fegyverek (pl. úszó aknák) a sokat emlegetett dum-dum lövedékek mellett. Nos, a vegyi és bakteriológiai eszközök tipikusan ilyen „vak" fegyverek. Káros hatásuknak a megfertőzött területen élő polgári lakosság és annak fokozott védelemben részesülő egyedei (pl. terhes és kisgyermekes anyák, gyermekek, betegek stb.) éppúgy ki vannak téve, mint a harcoló katonák. Ez a káros hatás sem időbelileg, sem térbelileg nem korlátozható, vagyis a közvetlenül nem támadott területek is megfertőződhetnek, és a pusztítás, a hadműveletek befejezése után is folytatódhat. Minden újonnan felfedezett fegyver vagy harci eszköz, amelynek ilyen térben és időben nem korlátozható pusztító hatása van, a nemzetközi szokásjog szabályaiba ütközik, tekintet nélkül arra, hogy a régi szakkifejezések, pl. a méreg, fogalma alá vonható-e vagy sem. Ilyen értelemben a Genfi Jegyzőkönyvben foglalt rendelkezések sem jelentettek új nemzetközi jogszabályt — amint ezt annak szövege hangsúlyozta is —, hanem régebbi szabályok megerősítését és addig nem ismert eszközre (bakteriológiai fegyver) való értelemszerű kiterjesztését.[15]

A nemzetközi szokásjogi szabályok megállapítása általában a nemzetközi jog tudományának egyik legfontosabb elméleti problémája, egyes szokásjogi szabályok létezésének tisztázása, vagyis annak eldöntése, vajon van-e a nemzetközi szokásjognak a kérdéses vitatott esetre szóló szabálya, mindenkor elsőrendű gyakorlati probléma. A nemzetközi jog tudománya a szo-

[12] L. 2603 (XXIV.) sz. határozat.

[13] Mind gyakrabban fordul elő, hogy a Közgyűlés bizonyos egyezménytervezeteket határozatilag jóváhagy és az államoknak elfogadásra ajánl. Ilyen esetekben azonban az egyezmény rendelkezései nem a Közgyűlési határozat elfogadásakor, hanem államok által történt ratifikációval (megerősítéssel), az egyezményben előírt számú megerősítő okirat letételével lépnek életbe, válnak kötelező nemzetközi jogszabállyá.

[14] Ld. Az ENSZ Főtitkárának A/7720 (1969. nov. 20.) sz. jelentését.

[15] „Tehát — mondja D. Bindschedler-Robert — egy új fegyver nem jogszerű, mert új, ha ellentétes bizonyos fegyverfajtákra vonatkozó általános szabállyal. Ilyen fegyver csak az esetben válhat jogszerűvé, ha mellette szóló, kivitelt jelentő szabály jön létre." L. Report of the Conference on contemporary problemes of the law of armed conflicts. Geneva. 15—20 September 1969. New York. Carnegie Endowment. 1971. 29. old.

kásjog lényegét az államok hallgatólagos akarat-megegyezésében látja, ismérveinek pedig egyrészt a rendszeres, huzamos államközi gyakorlatot, mely természetszerűleg nemtevésben, tartózkodásban is megnyilvánulhat, másrészt pedig az ehhez tapadó jogi meggyőződést tekinti, hasonlóan a belső jogrendszerek részét képező szokásjog kritériumaihoz. Egy közgyűlési határozat igenis alkalmas arra, hogy az államok jogi meggyőződését kifejezésre juttassa, párhuzamosan azzal a tényleges gyakorlattal, mely az államok túlnyomó többsége részéről a vegyi és biológiai fegyverek használatától való tartózkodásban nyilvánul meg.

A nemzetközi szokásjog szabályai hatályukat tekintve egyetemes és partikuláris szabályokra oszthatók. Ha akár csak egyetlen állam is kifejezetten szembehelyezkedik valamely szokásjogi szabállyal, amelynek régebbről fennálló kötelező volta nem bizonyítható be, elméletileg nem beszélhetünk a szó szoros értelmében vett egyetemes jellegű nemzetközi szokásjogi szabályról. A közgyűlési szavazás eredménye azonban mindenesetre feljogosít minket annak megállapítására, hogy a B és C fegyverek alkalmazásának teljes, abszolút tilalma tekintetében egy quasi universalis, majdnem egyetemes nemzetközi szokásjogi tilalom áll fenn — párhuzamosan az idevágó szerződéses rendelkezésekkel.

Az Egyesült Államok azonban akkor, amikor bizonyos fajta vegyi fegyverek használatának megengedett volta mellett kardoskodik, voltaképpen a hadviselés jogának hagyományos, alapvető elveivel, a katonai és nem katonai objektumok megkülönböztetésének kötelezettségével helyezkedik szembe. Az amerikai érveléssel szemben a szakértők ismételten rámutattak arra, hogy a nagy mennyiségben alkalmazott könnyfakasztó és ingerlő gázok is okozhatnak halált, hogy a növénypusztító és lombtalanító szerek tömege tartós károsodást okozhat a következő nemzedék tagjaiban, tehát az emberekben is.

Van azonban a kérdésnek még egy oldala. A nemzetközi szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény megállapította, hogy érvénytelenek a nemzetközi jog *cogens* jellegű szabályaiba ütköző, azokkal ellentétes szerződéses megállapodások. A cogens szabályok meghatározását — igaz — sem a Nemzetközi Jogi Bizottságnak, sem pedig a bécsi konferenciának nem sikerült megoldania, legfeljebb példaszerűen utaltak a háborúindítás eltiltására, a nyílt tenger szabadságának elvére és általában a humanitárius jellegű szabályokra, mint amilyen pl. a rabszolgakereskedelem eltiltása. Mindazok, akik a nemzetközi jog cogens szabályainak kérdésével foglalkoztak, általában arra hivatkoztak, hogy olyan szabályokról van szó, amelyek nem egyes államok, hanem valamennyi állam, az egész emberiség érdekében állanak fenn, és az ilyen egyetemes érdekeket védő általános szabályokkal egyes államok kifejezett szerződéses rendelkezései sem helyezkedhetnek szembe. Úgy gondolom, joggal állapítható meg, hogy az adott esetben, a jelenlegi és a jövendő generációk életét, egészségét, természeti környezetük egyensúlyát biztosító tilalom ilyen cogens jellegű, imperatív szabályt jelent, amelytől egyetlen állam sem térhet el, amelynek elveit egyetlen állam sem tagadhatja meg.

Egyesekben azonban felvetődhet a kérdés: ha a vegyi és bakteriológiai fegyverek alkalmazása a nemzetközi szokásjog szabályaiba ütközik, és ha az 1925. évi Genfi Jegyzőkönyvbe foglalt tilalom teljes, mi szükség van a Jegyzőkönyvhöz való kifejezett csatlakozásra, illetve e tilalomra vonatkozó új szabályok kidolgozására? Erre a kérdésre aránylag könnyen felelhetünk. Egyrészt azért, mert egy szerződésnek technikai szempontból számtalan előnye van a szokásjogi szabályokkal szemben, másrészt pedig azért, mert a Genfi Jegyzőkönyv rendelkezéseihez képest is előre kell lépni olyan értelemben, hogy nem elégedhetünk meg a B és C fegyverek alkalmazásának tilalmával, hanem azok gyártását, felhalmozását is tilalmazni, sőt — továbbmenve — a meglevő készletek megsemmisítését is biztosítani kell.

Ami már most a legújabb fejleményeket illeti, 1969. augusztus 26-án az amerikai álláspont közvetett támogatásaként Nagy-Britannia képviselője a biológiai hadviselési módok eltiltásáról szóló tervezetet terjesztett elő, majd néhány nappal később szeptember 19-én 9 szocialista ország közösen dolgozott ki egyezménytervezetet a kémiai és a bakteriológiai fegyverek eltiltásáról és megsemmisítéséről. A két tervezet között a legfontosabb különbség abban állott, hogy míg a szocialista országok javaslata a vegyi és a bakteriológiai fegyverekre vonatkozott, az angol tervezet csupán a bakteriológiai fegyverekre korlátozódott, és a vegyi fegyverek problémáját nyitva hagyta. A Leszerelési Bizottságban éppen ezért elsősorban annak eldöntése körül folyt a vita, vajon egyetlen, vagy pedig két különálló egyezményben rendezzék a B és a C fegyverek eltiltásának kérdését. A Bizottság tagjainak többsége, s köztük a szocialista országok is azon az állásponton voltak, hogy mindkét fegyverfajta egyaránt tömegpusztító eszköz, az erről szóló nemzetközi okmányok — az 1925. évi Genfi Jegyzőkönyv is — egyszerre és együttesen tárgyalják ezeket, különválasztásuk tehát hátrányosan befolyásolná a régebbi megállapodások érvényét. Végül a vegyi és biológiai fegyverek célbajuttatásának eszközei, illetve az ellenük való védekezés módjai is lényegében azonosak. Az Egyesült Államok és Anglia viszont a két fegyverfajta szétválasztása mellett kardoskodtak, arra hivatkozva, hogy a B fegyverek eltiltása könnyebben megoldható, ezek — mondották — hadászati eszközöknek minősíthetők, míg a vegyi fegyverek hatása korlátozott és ezért harcászati eszközöknek nevezhetők.

A kettéválasztás mellett felhozott érvek aligha voltak meggyőzőek, de hogy a kérdés megoldását kimozdítsák a holtpontról, a múlt év tavaszán a Szovjetunió delegátusa a Leszerelési Bizottságban a szocialista országok nevében a biológiai fegyverek gyártására vonatkozó egyezménytervezetet nyújtott be. Ez a tervezet, illetve B és C fegyverek kérdésének ezzel együtt járó különválasztása azonban nem jelentette a szocialista országok elvi álláspontjának feladását. Abból a gyakorlati meggondolásból fakadt, hogy mindaddig, amíg a vegyi fegyverek vonatkozásában nem jön létre megegyezés, legalább a bakteriológiai fegyverek gyártásának tilalmát és megsemmisítését biztosítsa.

Az említett tervezet alapján készült az a Leszerelési Bizottságban előterjesztett és megvitatott — javaslat a bakteriológiai (biológiai) és toxin fegyverek fejlesztésének, gyártásának és tárolásának betiltásáról és azok megsemmisítéséről, amelyet az ENSZ Közgyűlése — amint azt már említettük — december 16-án elfogadott és amelynek aláírására és megerősítésére az államokat határozatilag felszólította.

Az egyezménytervezet preambuluma — többek között — megállapítja, miszerint a részes államok „felismerve, hogy a bakteriológiai (biológiai) és toxin fegyverek betiltásáról szóló megállapodás az első lehetséges lépés egy olyan megállapodás eléréséhez, amely hatékony intézkedésekkel tiltja be a vegyi fegyverek fejlesztését, gyártását és tárolását, elhatározzák, hogy e célból tárgyalásokat folytatnak...".

Az I. cikk értelmében

„Az Egyezményben részes államok kötelezettséget vállalnak arra, hogy soha és semmilyen körülmények között nem fejlesztenek, nem gyártanak és nem tárolnak, továbbá semmilyen módon nem szereznek meg és nem tartanak:

1. Olyan mikrobiológiai vagy egyéb biológiai hatóanyagokat, valamint toxinokat, bármilyen is legyen ezek eredete, vagy előállítási módja, továbbá fajtája és mennyisége, amelyek nem kórmegelőzési, védekezési vagy más békés célokat szolgálnak.

2. Az ilyen hatóanyagoknak valamint toxinoknak ellenséges célra vagy fegyveres összeütközés esetén való felhasználására szánt fegyvereket, berendezéseket vagy szállító eszközöket."

A részes államok kötelezik magukat arra, hogy legkésőbb 9 hónapon belül megsemmisítik vagy békés célokra fordítják a birtokukban levő és az I. cikkben meghatározott anyagokat. (II. cikk.) Kötelezik magukat arra, hogy senkinek sem adnak át ilyen anyagokat, berendezéseket, nem nyújtanak ilyenek kifejlesztéséhez segítséget (III. cikk.). A joghatóságuk vagy ellenőrzésük alatt álló területen megtesznek minden szükséges intézkedést a tilalom megfelelő végrehajtása érdekében (IV. cikk.), tanácskozásokat folytatnak az egyezménnyel kapcsolatban felmerülő kérdésekről (V. cikk), ha valamely részes állam megszegi az Egyezmény rendelkezéseit, bármely részes állam panaszt tehet a Biztonsági Tanácsnál, s az államok kötelezik magukat arra, hogy közreműködnek a Biztonsági Tanács vizsgálatának lefolytatásában. (VI. cikk.) Segítséget nyújtanak az Alapokmány rendelkezéseinek megfelelően minden olyan részes államnak, mely azt kéri, ha a Biztonsági Tanács megállapítja, hogy az illető államot az Egyezmény megsértése következtében veszély fenyegeti (VII. cikk.). Az Egyezmény nem érinti az államoknak a Genfi Jegyzőkönyv alapján fennálló kötelezettségeit (VIII. cikk.). Jóhiszemű tárgyalásokat folytatnak a vegyi fegyverek fejlesztésének, gyártásának stb. betiltása érdekében (IX. cikk.), megkönnyítik a bakteriológiai (biológiai) hatóanyagok és toxinok békés célú felhasználását. Az Egyezményt egyébként oly módon kell végrehajtani, hogy az ne akadályozza a részes államok gazdasági vagy műszaki fejlődését. (X. cikk.) Az Egyezmény módosítása a részes államok többsége által történő elfogadáskor, minden további államra az általa történt elfogadás napján lép hatályba (XI. cikk.). A hatálybalépést követően öt év elteltével az Egyezmény felülvizsgálata céljából konferenciát hívnak össze (XII. cikk.). Az Egyezmény határozatlan időre szól, felmondható, valamennyi állam számára csatlakozásra nyitva áll, ratifikációra szorul és 22 állam által történt megerősítés után lép hatályba. Letéteményesként Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányait jelölték ki stb. (XIII—XIV—XV. cikk.)

Azt hiszem, nem indokolatlan optimizmus, ha feltételezzük, hogy az egyezménytervezet belátható időn belül a nemzetközi jog szabályává válik és ezzel a B fegyverek tilalmának nemzetközi jogi problémáját elvileg megoldottnak tekintjük. Az egyezmény mindenesetre megerősíti a Genfi Jegyzőkönyvben foglalt szabályt azáltal, hogy a B fegyverek fejlesztését, gyártását és tárolását is a nemzetközi jogba ütköző cselekménynek minősíti. Rendelkezéseinek végrehajtása esetén nem áll fenn többé az a veszély, hogy e fegyverek „maguktól is elsülnek" és kiküszöböli a véletlen balesetekből adódó veszélyeket is. Nem felejtkezhetünk el azonban arról, hogy minden egyezmény annyit ér, amilyen módon végrehajtják és azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a tömegpusztító fegyverek arzenálja az egyezmény rendelkezései révén távolról sincs kimerítve. Hasonló előállítási tilalmat, valamint megsemmisítési kötelezettséget tartalmazó nemzetközi egyezményekre van szükség az atom- és vegyi fegyverek vonatkozásában is. Az ezekre vonatkozó megállapodások szövegének kidolgozása, elfogadtatása valószínűleg még nehezebb lesz, még több erőfeszítést igényel majd, megvalósításuk azonban mégsem reménytelen feladat, hanem elérhető, reális cél.

Herczegh Géza

A büntetőnovella a gyakorlatban

Az 1972. január első napjáig hatályban volt büntető anyagi jog rendelkezéseit módosító jogforrások sorát —: az 1964. évi 27. sz., az 1965. évi 4. sz., az 1966. évi 16. sz., 20. sz., az 1971. évi 1. sz. törvényerejű rendeletek és az 1968.: I. tv. — korszakos jelentőségű —: kodifikatórius jellegű — törvényi változás zárja: a büntetni rendelt cselekmények súly szerinti rendszerét (is) hatályosító büntető novella, az 1971. évi 28. sz. tvr.

E helyütt három kérdés kapcsán elfoglalt álláspontomat kívánom a tudományos közvélemény ítélőszéke elé bocsátani. Az egyik — szorosan vett jogelméleti — kérdés a súly szerinti felosztás keresztülvitelét érinti, a másik kettő jogtechnikai jellegű, a feltételes szabadságra bocsátás és az elévülés szabályozásával kapcsolatos.

Ad I. A súly szerinti osztályozás rendszerének során két kérdés megválaszolására vállalkozom. Egyrészt a konstrukció kapcsán felmerülő legáltalánosabb, másrészt a „visszatérés" kapcsán felmerülő — világnézeti nyilallásúnak tűnő — kérdésekről szólok.

1. A bűncselekmények súly szerinti osztályozása — par excellence — processzuális kihatásában lelte magyarázatát. Az eltérő osztályokba sorolt bűncselekmények közötti különbség az elbírálás rendjén is megmutatkozott: a bűncselekményi osztályokhoz igazodott az igazságszolgáltatás gépezete. A súly szerinti osztályozás klasszikus rendszerei[1] alapján (ún. német-francia, illetőleg belga rendszerek) háromféle bíróság érvényesítette a büntető igényt; bűntett elbírálása esküdtszék, vétség elbírálása korrekcionális bíróság, kihágás elbírálása a rendőri bíró hatáskörébe tartozott.[2] Ebből a nézőpontból az új szabályozást akkor lesz módunk szemügyre venni, és méltatása során állásfoglalásra vállalkozni, ha az eljárásjogi kodifikatórius munkálatok is tető alá jutnak.[3]

A Novellában keresztülvitt súly szerinti felosztásról kialakított — az említettekre tekintettel: pusztán anyagi jogi szempontú — álláspontomat a következőképpen összegezném. A büntetni rendelt, társadalomra veszélyes cselekmények kategorizálása a törvényhozó első értékítélet fejezi ki a jogellenes cselekményekről. A bűncselekmények több csoportba sorolása fogalmi tisztaságot igényel: szabatosan kell meghatározni az Általános Részben az egyes csoportokra vonatkozó fogalmakat, hogy a különös részi osztályokat pontosan megkülönböztethessük, az általános részi intézmények alkalmazásának feltételeit — a súlyuk szerint megkülönböztetett bűncselekményi csoportokhoz igazodva — eltérően kell megállapítani. A felosztásnak kivételt nem tűrőnek kell lennie, mert az „úszóhatárok" elismerése, s azok megállapításának a jogalkalmazóra bízása — a súly szerinti felosztással elérni kívánt céllal épp ellentétes irányban hat: bonyolulttá, áttekinthetetlenné teszi a joganyagot. Az egyes osztályok közötti átfedés lehetőségének elismerése nem indokolható semmiféle argumentummal. Az azonos tényállásba illő cselekmények közötti különbséget a bűncselekmény-kategórián belül maradva kell (és lehet) kifejezésre juttatni. Az „úszóhatárok" törvényi elismerése a súly szerinti osztályozás rendszerét lényegében megszünteti, s Carrarának a bűncselekmények súly szerinti osztályozásáról vallott — szkeptikus — álláspontját igazolja. — Carrara túlhajtásnak tartotta a bűncselekmények súly szerinti osztályozását: szerinte a gyakorlatnak többet árt, mint használ, és nem is hitte lehetségesnek a bűntett és vétség közötti határ pontos megvonását; a bűncselekményekre előírt büntetést nem tartotta alkalmas felosztási alapnak.[4]

Egy tökéletlen felosztás tényleg csak árthat a gyakorlatnak, ám egy megfelelően keresztülvitt —: elvi alapokon nyugvó — felosztás éppen a gyakorlat szekerét viheti előbbre. Azt a meggyőződésünket, hogy a felosztás keresztülvitele megokolt, s nem puszta nominalizmus a bűncselekmények — súlyuk alapján történő — kategorizálása, korábban kifejtettük.[5]

A materiális bűncselekmény-fogalmat hasznosító büntető törvényhozás a súly szerinti kategorizálás felosztási alapjának meghatározásánál nemcsak a fogalmi inverziót kerülte el szükségképpen, de burzsoá jogtudósok szkeptiko-agnosztikus látásmódjának hamis voltát is meggyőző erővel bizonyítja.[6] A materiális bűncselekmény-fogalom ugyanis a súly szerinti osztályozás — elvi alapon nyugvó — keresztülvitelének is egyedüli helyes kulcsa. Hiszen a törvényhozó valójában nem a következményt — a jogháttányt — vette osztályozási alapul, ha-

[1] Heller Erik: A magyar büntetőjog általános tanai. Bp., 1945. 70. old.

[2] Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve. Bp. 1920. I. k. 75. old. Csemegi Károly Művei, Bp. 1904. II. k. 14. old. Fayer László: A magyar büntetőjog kézikönyve. Bp. 1905. I. k. 122. old.

Lásd még ehhez: Szabóné Nagy Teréz: A büntető eljárás egyszerűsítése. Bp. 1970.

[3] Megjegyzést érdemel, hogy az 1878: V., 1879: IX. Büntető törvényekben keresztülvitt felosztásnak nem volt egyenes kihatása a fórumrendszerre. A Bp. életbeléptetéséről szóló 1897: XXIV. sz. tv. 5. pontjának —: a büntető bíróságok hatásköre — rendelkezései nem igazodtak az anyagi jogi osztályozáshoz; átfedéseket tartalmaztak.

[4] Carrara Ferencz: A büntető jogtudomány programja Bp. 1878. 51. §.

[5] Az ELTE Büntetőjogi tanszékének munkatársai — az igazságügyminisztérium megbízásából — elaborátumot készítettek e tárgyban. (Kézirat.)

[6] Carrara: i. m. 51. §.

Edvi Illés Károly: A büntető törvénykönyv magyarázata. Bp. 1894. I. k. 91. old.

nem a cselekmény társadalomra veszélyességét. (1971. évi 28. sz. tvr. 1. § (3) bek.). Tehát nem a jelenség-szempontot kell a „szankciós" osztályozásban látni, hanem a lényegi oldalt. Az „általános" szintjén a társadalomra veszélyesség önmagában elegendő alapja a kategorizálásnak. A „különös" szintjén — a Btk. Különös Részében — azonban már kevés önmagában ez az „értékmérő". Ezért hozzá kell kapcsolni a jelenségoldalt is: a társadalomra veszélyességnek azt a mennyiségileg meghatározott fokát, amire tekintettel a törvényhozó a jogellenessé nyilvánított magatartás büntetési tételét meghatározta. Ennek az értékelésnek az 1. § (3) bekezdésében jelzett — általános érvényű — következtetéseit vetítik ki a különös részi tényállásokra az 1§ (4) és (5) bekezdésében foglalt rendelkezések. A törvényhozó tehát a következőképpen gondolkozik: az a cselekmény, amelyre egy, illetőleg három évit meghaladó mérvű szabadságvesztés előírása szükséges az a társadalomra veszélyesebb — tehát bűntett —, míg az ilyen mérvű büntetést nem érdemlőnek ítélt cselekmény enyhébb súlyú — tehát vétség. Valójában tehát a büntetőjogi oltalmazásra érdemesített érdekek-értékek fontosságán nyugszik a kategorizálás struktúrája. Az 1971. évi 28. sz. tvr. — a joggyakorlat igényeire tekintettel, s a történelmi tradíciónak megfelelően — visszaállította a büntető anyagi jog kettős felosztású rendszerét. Véleményem szerint azonban a felosztás mennyiségi összetevője nem megfelelő; túlságosan alacsonyan állapította meg a törvényhozó a kategorizálás alapját képező értékeket. Ez a mérték nem alkalmas arra, hogy a különös részi tényállás-mennyiséget egyértelműen szétbontsa; az alacsony mérték ugyanis összekuszálja a két kategória határait. Ha szemügyre vesszük a Btk. 272. §-ában meghatározott bűncselekményt, láthatjuk, hogy az ugyanazon társadalmi gyökerekből táplálkozó büntetőjogi intézmény milyen változatos képet mutat: a bűncselekmény alapesete — szándékos vétség; minősített esete — szándékos bűntett; ennek gondatlan alakzata — gondatlan vétség.

2. Aligha hihető, hogy jogintézmények létjogosultságának primer feltétele lenne: ismerte-e más társadalmi-gazdasági alakulat felépítménye vagy sem. Önmagában nincs minden felépítményi elemnek világnézeti töltése. A bűncselekmények súly szerinti kategorizálásának sincs. Amennyiben burzsoá jogintézménynek tartanánk, ezen az alapon joggal lehetne kifogásolni, hogy a büntető törvénykönyv általános és különös részre tagozódik — mint a Code Pénal óta valamennyi; hogy „ugyanazokat" a jogintézményeket tartalmazza — kísérlet, jogos védelem, halmazat stb. stb. —, mint a burzsoá kódexek. Megjegyzést érdemel, hogy a szocialista büntetőjog — irodalomban kifejtett — alapelvei között sehol és senki nem említette, hogy az egységes bűncselekmény-fogalmon nyugvó büntető anyagi jog rendszere az egyedül üdvözítő. Más kérdés, hogy — minden elvi argumentum nélkül — hozsannázta a jogirodalom a monotom-rendszer megszületését. — A súly szerinti felosztás rendszerén felépült Csemegi-kódexről a következők olvashatók a Btá. indoklásában: — „A bűntettekről és a vétségekről szóló büntetőtörvénykönyv (1878: V. törvény) a liberál-kapitalizmus jogalkotásának jellegzetes terméke és mint ilyen magán viseli keletkezése korának bélyegét. Minden büntetőtörvénykönyv a fennálló állami, gazdasági és társadalmi rend megvédésének eszköze; ámde alig lehet kétséges, hogy az a büntető törvény, amely a kapitalista termelésen nyugvó gazdasági és társadalmi rend megvédelmezésére volt hivatott, nem lehet alkalmas arra, hogy a népi demokrácia rendjét a dolgozó nép ellenségeivel szemben megoltalmazza"[7] — Ennek a megállapításnak a következő tények szólnak ellene: a Csemegi-kódex különös részi tényállásainak zöme változatlanul hatályban volt 1962. július első napjáig; a kihágás intézményét — igaz rövid időre — érintetlenül hagyta a Btá. megalkotója is.

Akik eleve burzsoá jogintézménynek tartották a bűncselekmények súly szerinti rendszerét, s ennek megfelelően „feltámadását" világnézeti töltésű érvekkel ellenkezik, azoknak Lenin örökbecsű sorait ajánlanám figyelmükbe. — „Kiderül, hogy a kommunizmusban bizonyos ideig nemcsak a burzsoá jog marad meg, hanem a burzsoá állam is — burzsoázia nélkül! Ez paradoxonnak látszhatik vagy egyszerű dialektikai elmejátéknak, amivel gyakran vádolják a marxizmust olyanok, akik cseppet sem fáradoznak azon, hogy tanulmányozzák rendkívül mély tartalmát. A valóságban viszont az élet léptennyomon mutatja nekünk a régieknek a maradékait az újban, a természetben és a társadalomban egyaránt. És Marx nem önkényesen dugott egy darab »burzsoá« jogot a kommunizmusba, hanem azt tette, ami gazdasági és politikai tekintetben elkerülhetetlen egy olyan társadalomban, amely a kapitalizmus *méhéből* került ki."[8] — Az általános érvényű gondolatot témánkra vetítve — Békés Imre interpretálásában — úgy vélem, hogy a súly szerinti felosztás „burzsoá" jellegével kapcsolatos minden berzenkedés eloszlatható. Békés Imre a következőket írja: „... meggyőződésem szerint a) a jog tartalma és formája között az összefüggés nem funkcionális, mert azonos jogpolitikai célok különböző jogi eszközök igénybevételével is teljesíthetők és ennek megfelelően különböző dogmatikai elképzelésekben is megragadhatók; b) ha a jog tartalmi meghatározottsága e lehetőséget nem zárja ki a jogi forma és a dogmatika a tradíció — elsősorban a jogrendszeri tradíció — irányába hajlik; c) a dogmatika támaszkodik előzményeire és az egyetemes (jogrendszerbeli) tapasz-

[7] A büntető törvénykönyv általános része. Bp. 1951. 9. old.

[8] V. I. Lenin: Marx, Engels, Marxizmus. Bp. 1949. 336—337. old.

talatokra; d) követi a kor világképét és a társadalom etikai felfogását."[9]

Tehát sem a büntető anyagi jog struktúrájának, sem egyes intézményeinek a Csemegi-kódex struktúrájával, kategóriáival való fonetikai azonossága nem alapozhat meg — *önmagában* — semmiféle kifogást. A Csemegi-kódex felszabadulás utáni hosszú — igaz: involúciós — léte mindennél értékesebb bizonyítéka annak, hogy a *forma* továbbéléséből — feltámadásából nem következik a különböző történelmi helyzetekben azonos szolgálati minőség; más kérdés a formának — tradicionális — „merevedési" képessége, s megint más a társadalmi-gazdasági alakulat fejlődési tendenciáinak a tradicionális formáktól független érvényesülése.

Ad II. 1., A feltételes szabadság intézményének létjogosultsága és korrekciós jellege — communis opinio tárgya. Polihisztorokból álló büntető tanács sem képes a büntetés mértékének adekvát —: alapjaihoz képest matematikai pontosságú — meghatározására. A bíróság a büntetés kiszabásánál irányadó körülményekre tekintettel (Btk. 64. §), különösen a büntetés alkalmazásával elérni kívánt cél-képzetekre (Btk. 34. §) — pusztán plauzibilis következtetés eredményeképpen határozhatja meg a büntetés konkrét mértékét.[10] A következtetés valószínűségi értékéből adódó hibaforrás kiküszöbölésének egyik hathatós eszköze a feltételes szabadság intézménye.[11] Másrészt az is kétségtelen, hogy az intézmény puszta létével is intenzív javító hatást gyakorol az elítéltekre. Földvári József írja: „A korábbi szabadulás reménye az elítéltek viselkedését, magatartását erősen befolyásolja, a viselkedés befolyásolásán, bizonyos magatartások ismételt tanúsításán keresztül viszont pozitív irányú tudat-átalakítás mehet végbe. A büntetésvégrehajtási intézetben megindult ilyen jellegű kedvező folyamat végleg megszilárdulhat a feltételes szabadság ideje alatt tanúsítandó viselkedés szokássá, majd meggyőződéssé válása révén.[12]

A csak határozott tartamú büntetéseket ismerő törvénykönyv esetében elégséges — különösebb problémát nem okozó — az intézmény „egyszintes" szabályozása; az intézmény „egyszeri" alkalmazása feltétel-halmazának: a feltételes szabadságra bocsátás pozitív és negatív feltételeinek, a feltételes szabadság idejének (lehetősége és időtartama), megszűnésének meghatározása. A határozatlan tartamú szabadságvesztés intézményesítése a szabályozásnak a különös esethez képesti kiegészítését igényelné. A törvényhozónak — valószínűségi értékű—szabályt kell felállítania az életfogytiglani szabadságvesztés büntetésre ítélt feltételes szabadságra bocsátásának pozitív feltételére, és a feltételes szabadság tartamára nézve. Ennek a feladatnak eleget tett a törvényhozó. Szilárd meggyőződésem azonban, hogy a szabályozás nem állja a kritikát. Komoly fogyatékossága, hogy — az életfogytiglani szabadságvesztés büntetés sajátos vonásaira tekintet nélkül — érintetlenül hagyta a Btk-nak a feltételes szabadság megszűnésére vonatkozó szabályait (Btk. 40. § (3—4) bekezdés). Bármennyire is bízik — és bármennyire is megalapozottan — a törvényhozó a jogalkalmazók bölcsességében, mégsem árt, ha a szabályozás során a lehető legnagyobb mértékben csökkenti a jogalkalmazó — egészében természetesen kiküszöbölhetetlen — konfliktuózus hipokrízisét. — Minél nagyobb mértékű szélső értékek között választhat a jogalkalmazó, annál nagyobb felelősséget — bizonytalanságot, hibalehetőséget — rejt magában a döntés, s ennek alapján: annál nagyobb teret enged — potentialiter — a szubjektum „torzító" képességének. Arról van szó, hogy de lege lata a jogalkalmazó abban az esetben is megszüntetheti a feltételes szabadságot — s ez a hatályos szabályok szerint életfogytiglani szabadságvesztés esetében sincs másképp —, ha az elítélt — elkövetőt pénzbüntetéssel sújtja a feltételes szabadság idején elkövetett bűncselekmény miatt. Sőt: bűncselekmény elkövetése nélkül is, amennyiben a Btk. 40. § (2) bekezdésében jelzett, s a 2/1962. évi — közös — igazságügyminiszteri, belügyminiszteri, legfőbb ügyészi rendeletben részletes kifejtést is nyert szabályokat megszegi, a feltételes szabadságra bocsátott elítélt. Életfogytiglani szabadságvesztés büntetésből történő feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének biztosítása is az említett meggondolásokon nyugszik. Azonban a tárgyalt esetben a feltételes szabadság megszüntetése — megszűnése körültekintőbben részletező szabályozást igényelne. Véleményem szerint ki kellene zárni ebben az esetben a bíróság fakultatív jogkörét. Az a bármennyire is megalapozott bizodalom, hogy kifejezett — kogens — tételesjogi szabály nélkül is a helyes utat járja a jogalkalmazó, nem indokolhatja a pusztán elvi jelentőségűnek tűnő rendelkezés mellőzését. Tekintettel arra, hogy a jogalkalmazó az enyhítő szakaszok alkalmazásával is megteremtheti a favor defensionis döntés lehetőségét, mellőzésével pedig kizárhatja ezt — belső meggyőződés! —, kívánatos lenne a feltételes szabadság megszűnésének lehetőségét garanciális szabályokkal körülbástyázni. Az egyik megoldás az lehetne, hogy a törvényhozó kizárja a bíróság mérlegelési jogkörét, a másik pedig az, hogy a törvényhozó

[9] Békés Imre: A büntetőjogi dogmatikáról. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Lorando Eötvös Nominatae. Tomus X. Bp. 1968. 121. old.

[10] Lásd ehhez: Király Tibor: Valószínűségi elemek a büntetéskiszabásban. Jogtudományi Közlöny. 1971. évi 1. sz.

Nagy Lajos: A büntető bírói döntés pszichológiájának néhány kérdése. Állam- és Jogtudomány XIII./3. sz.

[11] Kádár Miklós—Kálmán György: A büntetőjog általános tanai. Bp. 1966. 712. old.

[12] Földvári József: A büntetés tana. Bp. 1970. 139. old.

expressis verbis rendelkezik arról, hogy ebben az esetben — meghatározott feltételek fennforgása esetén — újfent feltételes szabadságra bocsátható az elkövető — elítélt.

2. Az intézmény alkalmazása kapcsán felmerült abban a kérdésben való állásfoglalás szükségessége, vajon feltételes szabadságra bocsátható-e és ha igen, mennyi idő elteltével az az elítélt, akivel szemben kiszabott halálbüntetést kegyelemből változtatta át életfogytiglani szabadságvesztés büntetésre a NET.[13] — Véleményem szerint a válasz egyértelmű igen. Nehéz lenne tartani a nemleges álláspontot azzal az érveléssel, hogy a törvényhozó életfogytiglani szabadságvesztésre ítélést említ, márpedig a NET nem ítél — mert nem jogalkalmazó szerv — a kegyelmi elhatározás során. A — méltányos — kegyelmi elhatározás következtében úgy kell tekinteni a büntetés-módosítást, mintha eredetileg így határozott volna a bíróság. Másrészt a Btké. 6. §-ában foglaltak alapján ebben az esetben is feltételes szabadságra volt bocsátható az elítélt a húsz évi szabadságvesztés büntetésből tizenöt év elteltével. Az igenlő álláspont az intézmény — fentebb kifejtett — természetéből is következik. A feltételes szabadság intézménye a katalizátor szerepét tölti be a nevelés szolgálatában. Erre tekintettel a törvényhozó a pozitív feltételek fennforgása esetén főszabályként mindenkor alkalmazandónak rendeli, kivéve azokat az eseteket, amelyeket külön meghatároz. A negatív feltételek között pedig nem szerepel az a tilalom, hogy nem bocsátható feltételes szabadságra az elítélt, ha a vele szemben kiszabott halálbüntetést a NET kegyelmi jogkörében életfogytiglani szabadságvesztés büntetésre változtatja át. Az viszont felvethető: nem volna-e helyesebb ha csak húsz év letöltése után lenne feltételes szabadságra bocsátható az elítélt, ha a halálbüntetés kegyelemből történt átváltoztatása folytán tölti életfogytiglani szabadságvesztés büntetését.

3. Az 1945: VII. tv. hatályát a Btké. 2. § (3) bekezdésének első fordulatában foglalt rendelkezés fenntartotta azzal, hogy a 12. § b), és 14. § b) pontjaiban meghatározott büntetés — életfogytig tartó kényszermunka, testi alkalmatlanság esetében életfogytig tartó fegyház —nem alkalmazható. Tekintettel arra, hogy az 1971. évi 28. sz. tvr. 5. §-ában foglalt rendelkezéssel a törvényhozó újfent lándzsát tört a határozatlan tartamú büntetés létjogosultsága mellett, felmerül a kérdés: alkalmazható-e a népbíráskodás tárgyában kiadott jogszabályban meghatározott bűntettek miatt határozatlan tartamú szabadságvesztés büntetés, s ha igen, mely jogszabály rendelkezésére hivatkozással. — Álláspontom a következő. A törvényhozó az 1961: V. tv. 37. §-ában foglalt és a 81/1945. (II. 5.) ME. számú rendelet 12. § b), 14. § b) pontjaiban foglalt rendelkezések közötti kollízió feloldása céljából hozta az 1962. évi 10. sz. tvr. 2. § (3) bekezdés második fordulatában meghatározott rendelkezést, minek alapján határozatlan tartamú szabadságvesztés nem alkalmazható háborús bűntett miatt sem. (Ezzel is összhangzatosak a Btké. 5. és 6. §-ai-ban meghatározott rendelkezések.) A büntetési rendszer egységességét biztosítandó, a kódexen kívüli jogforrásban meghatározott bűntettek miatti határozatlan tartamú szabadságvesztés alkalmazását is kizárta a törvényhozó. A büntetési rendszer egységességének követelményére tekintettel —: s az előző szabályozás logikájából következően —, a népbíráskodásról szóló jogszabályban meghatározott bűntettek miatt is alkalmazható a határozatlan tartamú szabadságvesztés, az új szabályozásra tekintettel. A lex posterior derogat legi priori elvéből is következik ez a megoldás. Más kérdés, hogy a törvényhozónak kifejezetten — expressis verbis — hatályon kívül kellett volna helyeznie a Btké. 2. § (3) bekezdésében foglalt tilalmat. — Véleményem szerint abban az esetben, ha a népbíráskodás tárgyában kiadott rendeletben meghatározott bűntett miatt alkalmaz a bíróság életfogytiglani szabadságvesztés büntetést, az eredeti törvényhelyre —: 81/1945. (II. 5.) ME. sz. rendelet 12. § b) 14. § b) pontjaira — kell hivatkoznia. Az 1971. évi 28. sz. tvr. 5. §-ában meghatározott rendelkezés alapján ugyanis hatályon kívül került a Btké 2. § (3) bekezdésében meghatározott tilalom, s e rendelkezés tárgyai —: 12. § b), 14. § b) pontokban foglalt normák — „feltámadtak": a törvényhozó feloldotta alkalmazásukra vonatkozó tilalmat. Ellenkező megoldás mellett az sem vethető fel érvként, hogy a tilalom alapjául szolgált büntetési nem a tilalmat feloldó rendelkezéssel bevezetett büntetési nemmel nem azonos. Vagyis: az „életfogytig tartó kényszermunka, testi alkalmatlanság esetében életfogytig tartó fegyház" és a „szabadságvesztés életfogytig . . . tart" rendelkezések nem azonos jelentésűek. Történeti és logikai értelmezés fényében vizsgált tételesjogi rendelkezések alapján ugyanazt kell érteni e rendelkezések alatt. Az 1950: II. törvényt (Btá.) életbeléptető 1950. évi 39. sz. tvr. (Btáé.) 12. § (1) bekezdésében a következőképpen rendelkezett a törvényhozó:

„A Btá. hatálybalépése előtt a korábbi jogszabályok alapján bűntett vagy vétség miatt jogerősen kiszabott szabadságvesztés büntetést még hátralevő egész tartamában börtönbüntetésnek kell tekinteni, függetlenül attól, hogy az ítélet fegyházra, börtönre vagy fogházra szól. Ugyanez áll az életfogytig tartó kényszermunkára is."

Az 1961. V. tv. és az 1971. évi 28. sz. tvr. a szabadságelvonásban megnyilvánuló büntetést egyaránt szabadságvesztés büntetésnek nevezi, miértis csupán hangzásbeli különbség van az életfogytiglani kényszermunka, illetve fegyház, és az életfogytiglani szabadságvesztés büntetés között. Külön érdekesség — és az intéz-

[13] Halász Sándor: Belügyi Szemle 1972. 1. sz. 22. old. Álláspontjával igen, érvelésével nem értek egyet.

mények azonosságát példázza —, hogy más jelentéstartalommal, de ismét törvényi köntösben jelentkeznek a korábbi terminustechnikusok. (Fegyház, fogház.) Tekintve, hogy a Btk-nak az életfogytiglani szabadságvesztés büntetést mellőző szabályozása is kihatott a népbíráskodás tárgyában kiadott jogszabály rendelkezéseire, okkal juthatunk arra a következtetésre, hogy a Bn. 5. §-a alapján a háborús és népellenes bűntettekről szóló jogszabály szankció-rendszere „feltámadt". Így mód nyílott az ott meghatározott bűntettek miatt életfogytiglani szabadságvesztés büntetés alkalmazására — az eredeti törvényhely erejénél fogva, s így arra hivatkozással.

Ad III. A legsúlyosabb bűncselekmények büntethetőségének, illetőleg a miattuk kiszabott — törvényben meghatározott súlyú — büntetések végrehajthatóságának elévülhetetlensége melletti lándzsatörés — a 60-as évek elején fellángolt és pozitív törvényhozói állásfoglalással végződött vita alapján — nyitott kapuk döngetésével egyenértékű. Az e kérdésben kialakított törvényhozói álláspont mellett történelmi súlyú érvek szólnak, s törvényi rangra emelésének nem állhatta útját a lex retro non agit tilalma sem.

A magyar törvényhozás az 1964. évi 27. sz. törvényerejű rendeletben visszamenőleg — ám csak bizonyos körben — hatályosította a tanulságos indokai és magasztos céljaira tekintettel mellőzhetetlen megoldást. Pro futuro pedig az 1971. évi 1. sz. tvr-ben hirdette ki — nemzetközi kötelezettségének is eleget téve —, hogy a Btk. X. fejezetében s a XVII. fejezetének VI. címében meghatározott bűncselekmények büntethetősége nem évül el.

Nem látszik azonban helyeselhetőnek, hogy — ellentétben a népbíráskodás tárgyában kiadott rendeletben meghatározott bűntettekre vonatkozó szabályozással — nem differenciált a törvényhozó a bűncselekmények súlya szerint. Nehezen védhető álláspontot mutat — s az elévülhetetlenség elvi alapját is nélkülözi —, hogy nem jelentős súlyú büntetéssel fenyegetett bűncselekményekre is kiterjed az elévülhetetlenséget kimondó szabályozás.

Szük László

A feljelentési morál

Az állam bűnözést megelőző és a bűnösöket megbüntető tevékenységének nélkülözhetetlen feltétele, hogy a készülő és a megtörtént bűntettekről, valamint az elkövetőikről tudomást szerezzen. Ehhez szükség van a társadalom észlelő és észleléseiről a bűnüldöző hatóságot tájékoztató tevékenységére, a feljelentésre. Enélkül — mégoly nagy létszámú rendőrség mellett is — ismeretlen maradna a hatóságok előtt a bűntettek túlnyomó része.

A szocialista állam büntetőjoga — minden más államtípusénál inkább — számít a társadalmi öntevékenységre, a tömegek aktív részvételére a bűnözés elleni küzdelemben. E részvételnek két legjelentősebb formáját a jogellenes támadások aktív elhárítása (jogos védelem) és — ami a jelen fejtegetések tárgya — a közérdekű feljelentési jog gyakorlása jelenti.

A feljelentések több szempontból osztályozhatók. Vannak cselekmények, amelyeknek a feljelentése — szankciók terhével — *kötelező;* az e körbe nem tartozó bűncselekményekre vonatkozólag pedig mindenkit megillető feljelentési jogról van csak szó (*fakultatív* feljelentés). — Forrás szerint beszélhetünk ún. *magán*feljelentésről, szemben az ún. *hivatalos* feljelentéssel, melynek megtételét a törvény (nálunk a Be. 98. §-a) a hatóságok és hivatalos személyek[1] feladataként jelöli meg. — A feljelentett cselekmény relációjában különül el a sértett ún. *panaszosi* feljelentése (querela laesi) és az elkövető *ön*feljelentése a — harmadik személyektől származó — szűkebb értelemben vett *közérdekű* feljelentéstől[2]. A jelen fejtegetések középpontjában a közérdekű (mind a kötelező, mind a fakultatív) magánfeljelentések állanak; a továbbiakban, amikor — közelebbi megjelölés nélkül — feljelentésről beszélek, ezt a típust értem alatta.

Alaki szempontból beszélünk *írásbeli* vagy *szóban* tett feljelentésről; utóbbit a címzett hatóság foglalja jegyzőkönyvbe.[3] — Ha a feljelentő ismeretlen akar maradni a hatóság előtt, *névtelen* (anonim) feljelentést ad be vagy álnevet használ. — Kriminalisztikai jelentőségénél fogva igényel említést az ún. *bizalmas* fel-

[1] A Be. hatálybalépése előtti eljárási törvényeink szerint: hatóságok és hatósági közegek.

[2] A panaszosi feljelentés az ún. magánindítványra üldözendő bűntettek esetében általában a magánindítvány előterjesztésével egyértelmű.

A „közérdekű" jelző természetesen nem jelenti azt, mintha a sértett vagy az elkövető feljelentése nem szolgálhatna közérdeket, csak arra utal, hogy a bűncselekmény által nem érintett személyt rendszerint csupán a közérdek szolgálata motiválja feljelentésre.

[3] Be, 100. § (1) bek.

jelentés, melyről az eljárási törvények sehol sem szólnak, de a modern bűnüldözési gyakorlat világszerte alkalmazza.[4]

A részletesebb fejtegetések megkezdése előtt rámutatok, hogy a feljelentési morál kérdését a feljelentési joggal bűnös célra visszaélő elemek cselekményeinek a problémakörétől elválasztva kell vizsgálni. A hamis vád és a hatóság félrevezetése — bűncselekmények; elkövetőik nem jogot gyakorolnak, hanem bűnösen visszaélnek egy közérdekű jogosítvánnyal. Cselekményeik üldözésének módja természetesen szintén érintheti a feljelentési morált annyiban, hogy erősíti (vagy gyengíti) azoknak a segítőkészségét, éberségét, állampolgári bátorságát, akik a feljelentési joggal — ennek rendeltetése szerint — élni hivatottak. Ez azonban az imént említett bűncselekmények nyomozási, vádemelési és ítélkezési gyakorlatával kapcsolatos, külön téma, mellyel ehelyütt nem foglalkozom. Tehát pl. amikor névtelen feljelentőről szólok, az olvasó ne feledje, hogy nem a sötétben bújkáló rágalmazók és bajkeverők „szektájának" tagjáról van szó, hanem egyszerűen olyan feljelentőről, aki nem nevezte meg magát.

Kötelező feljelentés

A törvényhozó bizonyos bűncselekményeket oly nagy mértékben veszélyesnek tekint, hogy feljelentésüket — büntető szankció terhével — kötelezővé teszi.

A Csemegi kódex csak a készülő felségsértésre vonatkozólag tartalmazott feljelentési kötelezettséget (135. §.).[5] Későbbi törvényeink azután növelték a kötelezően feljelentendő bűntettek számát. A sort az 1921: III. t. c.-ben foglalt ún. rendtörvény nyitotta meg, az „államfelforgatás" feljelentésének a kötelezővé tételével, ezt követte az 1930: III. t. c. a hűtlenség tekintetében stb.

Hatályos Btk-nk is számos bűncselekmény feljelentését nyilvánítja kötelezőnek. E bűntettek a következők: összeesküvés, lázadás, kártevés, rombolás, merénylet, hazaárulás, ellenség támogatása, kémkedés, államtitok-sértés, tiltott határátlépés bizonyos esetei (fegyveresen, csoportosan vagy légi járművel, illetőleg tényleges katona által elkövetve), embercsempészés, társadalmi tulajdont károsító szándékos bűncselekmények, katonai zendülés.

A feljelentési kötelezettség nem teljesítéséből bűncselekményt statuáló törvényi tényállások mindegyikében olvashatjuk, hogy a készülő bűncselekményről szerzett értesülésnek hitelt érdemlőnek kell lennie. Kétség esetén a feljelentés megtétele kötelező, mert — ha a feljelentő megjelöli értesülésének forrását — a hatóságnak módjában áll annak hiteltérdemlőségét értékelni.

A római jog a kötelező feljelentést kezdetben nem ismerte; csak a későbbi jogfejlődés során mondotta ki egyes, készülő bűntett-fajták tekintetében, hogy a feljelentés elmulasztóját úgy kell büntetni, mint az elkövetőt. Ilyen volt a parricidium, a felségsértő bűntettek és a pénzhamisítás, melyre vonatkozólag (befejezett cselekmény tekintetében is) azon ingatlan tulajdonosát terhelte feljelentési kötelezettség, ahol a hamis pénzt készítették.[6]

Nem szerepelt feljelentési kötelezettség a partikuláris német jogban és az újkori német jogkönyvekben sem; a 19. század birodalmi törvényei szerint csak az elkövetett istenkáromlás és pénzhamisítás feljelentése volt kötelező.[7] A II. világháború előtti Németországban, a birodalmi Btk. 139. §-a szerint, a következő bűntettek feljelentése volt — fogházbüntetés terhével — kötelező: felségsértés, hűtlenség, pénzhamisítás, gyilkosság, rablás, emberrablás, közveszélyű bűntett. A feljelentési kötelezettség célja kizárólag a prevenció volt, mert az említett bűntettek tervét (Vorhaben) kellett feljelenteni, mégpedig „olyan időben, amikor a bűntett megakadályozása lehetséges". A feljelentés elmulasztása — ennek megfelelően — csak akkor volt büntetendő, ha az alapbűntettet vagy ennek büntethető kísérletét el is követték.[8]

Az NSZK büntető kódexének 138. §-a mindenekelőtt abban tér el a fentiektől, hogy a feljelentési kötelezettséget arra az esetre is kiterjeszti, ha az alapbűntettet már elkövették; a bűnös terv feljelentésének elmulasztása pedig akkor is büntetendő, ha az alapcselekmény nem jutott el a kísérlet vagy befejezés stádiumába. A cél mindazonáltal továbbra is a prevenció maradt, mert csak az olyan tudomásszerzés, illetőleg mulasztás esik büntetés alá, amelynek időpontjában az elkövetés vagy az eredmény bekövetkezése még elhárítható. Az alapbűntettek közé került — a korábbiak mellett — az államrend elleni bűntett, a szándékos emberölés, az erőszakos zsarolás (räuberische Erpressung), az elhurcolás, a zsaroló célú gyermekszöktetés és a leánykereskedés.

Az NDK Btk. 225. §-ának szabályozásában már a prevenció mellett célként szerepel az eredményes bűnüldözés is, mert a bűncselekmény tervének, előkészületének vagy végrehajtásának feljelentése attól függetlenül kötelező, hogy a tudomásszerzés időpontjában az elhárí-

[4] Székely J.: A társadalom védelme a bűnözés ellen és az emberi jogok. (Magyar Jog 7/1971. sz.)

[5] A kódex 230. §-ában írt kötelezettség csak eventuálisan vonatkozik feljelentésre, és elsődleges célja nem az elkövető üldözése.

[6] Binding: Grundriss des Deutschen Strafrechts. Allg. Teil, p. 145. (Leipzig, 1902. VI. Auflage) — Th. Mommsen: Römisches Strafrecht p. 91. (Leipzig. 1899. Duncker und Humblot).

[7] Binding i. m., uo.

[8] A robbanóanyaggal elkövetett visszaélés és a politikai tartalmú nyomtatványokkal elkövetett büntett kötelező feljelentéséről (az utóbbiról 1933-ban), külön jogszabályok rendelkeztek. — Strafgessetzbuch stb. Textausgabe. p. 77. (Köln, 1963. C. Heymann).

tásra volt-e mód. Alapcselekmények: béke és emberiség elleni bűntettek, állam elleni bűntettek, élet elleni bűntettek, a közbiztonság és az állami rend elleni bűntettek és vétségek, fegyverrel vagy robbanóanyaggal elkövetett bűntetti visszaélések és a katonai szökés.[9]

Az OSZFSZK Btk. 190. cikke jelentős számú bűntett feljelentésének az elmulasztását nyilvánítja büntetendővé. Ilyen a hazaárulás, a kémkedés, a terrorcselekmények, a diverzió, a kártevés, a különösen veszélyes államellenes bűntettek elkövetésére irányuló szervező tevékenység, valamint szovjetellenes szervezetben részvétel, a banditizmus, a hamis pénz vagy értékpapír készítése és forgalombahozása, a szándékos emberölés, az erőszakos nemi közösülés minősített esetei, a különösen veszélyes visszaeső által elkövetett, nemkülönben a társadalmi tulajdont nagy mértékben károsító lopás és végül a rablás. A feljelentési kötelezettség mind az előkészületre, mind a már elkövetett bűntettre kiterjed, függetlenül attól, hogy — utóbbi esetben — az eredmény elhárításáról vagy mérvének csökkentéséről szó lehetett-e.

A francia Code pénal a „köztörvényi" bűntettekre vonatkozólag 1941-ig nem ismerte a feljelentés elmulasztásával elkövetett bűncselekményt. Ekkor (a német megszállás idején) vezette azt be a Pétain-féle bábkormányzat 1941. október 25-i törvénye. Ennek hatályon kívül helyezése után az állampolgároknak a közbiztonság fenntartásában és az igazságszolgáltatásban közreműködéséről szóló 1945. június 25-i rendelet a következő szövegezéssel iktatta a feljelentési kötelezettséget a Code pénal 62. §-ába:

„E törvénykönyv 103. és 104. szakaszának érintetlenül hagyása mellett[10] egy hónaptól 3 évig terjedő szabadságvesztéssel stb. büntetendő, aki tudomást szerezvén egy megkísérelt vagy befejezett bűncselekményről, amikor még annak megakadályozása vagy hatásainak korlátozása lehetséges lenne avagy feltételezhető, hogy a bűnösök vagy azok egyike új bűncselekményeket követhet el, ami feljelentéssel elhárítható, nem értesíti erről nyomban az igazgatási vagy bírói hatóságokat."[11] Ez a feljelentési kötelezettség, mint látható, igen széles körű.

Az osztrák állampolgárokat két vonatkozásban terheli feljelentési kötelezettség. A Btk. 61. §-a szerint az, aki a készülő hazaárulást fel nem jelenti, maga is e cselekményben válik bűnössé és az erre megállapított büntetéssel sújtható, kivéve, ha a körülmények azt mutatják, hogy a feljelentés mellőzése esetén sem fenyeget többé káros következmény. A robbanóanyagokról szóló törvény. 9. §-a szerint pedig az követ el bűntettet, aki robbanóanyaggal elkövetendő vétség tervezését vagy előkészületét mulasztja el feljelenteni. A szabály követi a volt német birodalmi btk. fentebb ismertetett megoldási módját: a hiteltérdemlő tudomásszerzés olyan időpontra kell, hogy essék, amikor az alapbűntett megakadályozható, és feltétele a büntethetőségnek az is, hogy az alapcselekmény folytán bekövetkezzék az életet, egészséget vagy vagyont fenyegető veszély. A törvényhozói cél tehát itt is kizárólag a prevenció. — Egyik esetben sem követi el a bűntettet az, aki a feljelentés megtételével hozzátartozóját tenné ki veszélynek.[12]

Azok a büntető törvénykönyvek, melyek büntetik a feljelentés elmulasztását, általában kiveszik e rendelkezés hatálya alól az alapbűncselekmény elkövetőjének hozzátartozóit. Ez az elv nem érvényesül mindenütt egyformán. Nálunk pl. a Btk. 132. és 162. §-ai az előkészületi stádiumban levő állam elleni bűntett, illetőleg államtitok-sértés feljelentésére a hozzátartozót is kötelezik. A miniszteri indokolás szerint ennek alapja az, hogy a hozzátartozónak módjában áll az elkövetőt az előkészület hatóság előtti feltárására bírni, ami ez utóbbinak büntetlenséget biztosít. — Az NDK Btk. 226. § (1) bekezdésének 3. pontja szerint a bíróság eltekint a büntető intézkedések alkalmazásától, ha „közeli hozzátartozót" kellett volna feljelenteni (ilyen a házastárs, az egyenesági rokon, a testvér és az örökbefogadott gyermek). — Az NSZK-ban — ahol (mint láttuk) csak a preventív lehetőségekkel járó feljelentés elmulasztása büntetendő — a hozzátartozó mentességének feltétele az, hogy komolyan törekedjék az elkövető visszatartására vagy az eredmény elhárítására, és még e feltétellel sem mentesül, ha az alapbűntett gyilkosság vagy szándékos emberölés. [139. § (3) bek.] — Franciaországban a Code pénal 62. szakaszának hatályos szövegét megállapító 1945. június 25-i tvr. a hozzátartozókat feltétel nélkül kiveszi a rendelkezés hatálya alól.

Az ismertetett hatályos szabályozások közül tehát a nyugatiaknál kizárólag a prevenció jelenti a büntetőjogilag szankcionált feljelentési kötelezettség ratio legis-ét; megelőzés alatt azonban nem csupán az elkövetési tevékenység kifejtésének, hanem az eredmény bekövetkeztének a megelőzését is értik. A szocialista kódexek rendszerében a feljelentés elmulasztásá-

[9] Strafgesetzbuch der DDR stb. Textausgabe. p. 109. (Berlin, 1969. Staatsverlag).

[10] E szakaszok kényszermunka terhével írják elő a hazaárulás, kémkedés és a honvédelem elleni büntett feljelentését (1939. júl. 29-i tvr.).

[11] P. Bouzat, J. Pinatel: Droit Pénal géneral, p. 121. (Paris, 1963. Dalloz) — A Code pénal e szabályának megfelelője a régi eljárási kódex (Code d'instruction criminelle) 30. §-ában volt, mely mindenkit, aki a közrend, avagy egyesek élete vagy vagyona elleni támadás tanúja volt, feljelentésre kötelezett. E szabályt — melynek nem volt szankciója — a ma hatályos eljárási törvény (Code de procédure pénale) nem vette át (*Bouzat* és *Pinatel:* Procédure pénale, p. 951. — Paris, 1963. Dalloz).

[12] J Kimmel: Lehrbuch des österreichischen Strafrechtes, p. 96. és 398. (Wien, 1950. Hollinek. 12. Auflage.).

nak pönalizálása, a prevención kívül, a bűnüldözés és igazságszolgáltatás előmozdítását is célul tűzi ki.

A hivatalos feljelentés

tárgyalása összekapcsolható a kötelező feljelentésével, minthogy a hatóságok és hivatalos személyek számára az e minőségükben tudomásukra jutó bűncselekmények feljelentése általában kötelező.

E tétel kivételt nem ismerő, kategórikus megfogalmazásának az az akadálya, hogy hatályos jogunk feljelentésnek nevez bizonyos hatósági állásfoglalásokat is, melyek a Btk. értelmében anyagi előfeltételei egyes bűncselekmények üldözésének.

Így a Btk. 251. §-a szerint a gazdálkodás rendjét sértő egyes bűntettek, továbbá adócsalás és vámbűntett miatt büntető eljárásnak csak a jogszabályban meghatározott szerv feljelentése alapján volt helye.[13]

Ebben a rendelkezésben a „feljelentés" szó használata nem volt egészen szerencsés. Arra a téves következtetésre is vezethetett, mintha ilyen bűntettek észlelése esetén az állampolgárokat nem illetné meg a feljelentés joga, illetőleg ilyenkor nem állana fenn a Be. 99. §-ában deklarált erkölcsi kötelességük. Egyéb szempontból is kifogásolható volt a Btk. 251. §-a; indokoltan helyezte hatályon kívül az 1971. évi 28. sz. tvr. 96. §-a.

Visszatérve a hivatalos feljelentésre: törvényi alapja nálunk a Be. 98. §-ának (1) bekezdése, mely kimondja, hogy minden hatóság és hivatalos személy köteles azokat a bűntetteket, amelyekről hivatali hatáskörében tudomást szerzett, az elkövető személyének megjelölésével feljelenteni. E szabály megfelel az 1896. XXXIII. t. c. 87. §-ának, amely úgy szólt, hogy „az összes hatóságok és hatósági közegek kötelesek a hivatali hatáskörükben tudomásukra jutott, nem magánindítványra üldözendő bűncselekményeket... a kir. ügyészségnél feljelenteni.".

A német jogban a II. világháború befejeződése előtt csak a rendőrségre vonatkozólag volt olyan rendelkezés, hogy a bűncselekményeket kinyomozni és az ügyészségnek feljelenteni tartozik; más hatóságok feljelentési kötelezettségéről nem szólt a törvény.[14] A tudomány számos képviselője azonban állította ilyen kötelezettség létezését, amennyiben az adatok a hatóság tagjának vagy közegének hivatalosan jutottak tudomására. „Ehhez — mint A. v. Kries megjegyzi — persze hiányzik a kifejezett törvényi megformulázás; de a hivatali kötelességek egyáltalán nem alkalmasak ilyenre."[15] K. Birkmeyer nézete is az volt, hogy „minden állami hatóságnak és tisztviselőnek, külön törvényi rendelkezések nélkül is, kötelessége, hogy hivatalos észleléseiket, amelyek elkövetett bűntettre vonatkoznak, az ügyészségnél feljelentsék".[16]

Az NSZK-ban a helyi közigazgatási hatóságok abban a kivételes esetben kötelesek feljelentést tenni, „ha támpontok forognak fenn ember nem természetes halála tekintetében, vagy ha ismeretlen holttestet találtak", egyébként „a hatóságoknak büntetendő cselekmények feljelentésére általános kötelezettségük nincs".[17] Az itt kivétel gyanánt említett eset valójában nem is kivétel, mert az idézetben felsorolt körülmények közlése az ügyészséggel: csupán névleg feljelentés. (Ilyen értelemben használta e kifejezést pl. hazánkban az 1879. XI. t. c. 99. §-ának (2) bekezdése, mely büntetéssel fenyegette az orvost, „aki valamely járvány... kiütését... a hatóságnak fel nem jelenti".)

Nem szólnak a hatóságokat általánosságban terhelő feljelentési kötelezettségről az OSZFSZK és az NDK jogszabályai sem.

Megtaláljuk viszont a régi Bp. fentebb idézett rendelkezésének mását a francia Code de procédure pénale-ban, melynek 40. cikke (2) bekezdésében kimondja, hogy minden hatóság, közhivatalnok vagy funkcionárius, aki funkcióinak gyakorlásában bűncselekményről szerez tudomást, tartozik erről késedelem nélkül értesíteni az ügyészt, és áttenni hozzá a vonatkozó adatokat, jegyzőkönyveket stb. — Ez a funkcionáriusok számára fegyelmi szankciókkal járó kötelezettséget jelent.[18]

A magyar Be. 98. §-a sem tartalmaz a feljelentési kötelezettség teljesítésének biztosítására büntetőjogi szankciót. Tehát — szemben a Btk-ban szankcionált feljelentési kötelezettségekkel — a hivatalos személy a hivatali hatáskörében megtudott bűncselekmény feljelentésének az elmulasztásáért (amelyre vonatkozólag a Btk. mindenkit terhelő feljelentési kötelezettséget nem ír elő) csupán fegyelmi felelősséggel tartozik.[19] (Egészen más kérdés, hogy ha a hivatalos személynek e mulasztását — a maga vagy más részére — jogtalan előny szerzése motiválta, akkor — pl. hivatali visszaélésért — büntetőjogilag is felelősségre vonják.)

Míg a minden állampolgárt terhelő feljelentési kötelezettség alól az elkövető hozzátar-

[13] Hasonló módon rendelkezik hatóság vagy hivatalos személy megsértésével kapcsolatosan a 159. §. Az ilyen cselekmények azelőtt az ún. felhatalmazás alapján hivatalból üldözendő bűncselekmények kategoriájába tartoztak.

[14] R. Hippel: Der deutsche Strafprozess, p. 475. (Marburg 1941. Elwert).

[15] Lehrbuch des Deutschen Strafprozessrechts, p. 468. jegyzetben (Freiburg i. B. 1892. J. C. B. Mohr).

[16] Deutsches Strafpozessrecht, p. 574—575. (Berlin. 1898. H. W. Müller).

[17] K. Peters: Strafprozess, p. 160. (Karlsruhe 1966. C. F. Müller, 2. Auflage).

[18] Bouzat és Pinatel: Procedure pénale, p. 951.

[19] Hasonlóan vélekedik Gödöny J. a Be. 98. §-ához fűzött magyarázatában (Büntető eljárás kommentárja, I. köt. 433. old. Budapest, 1967. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó).

tozói ki vannak véve, addig a hivatalos személyeket (csupán e minőségükben) terhelő feljelentési kötelezettség szabályozásában hasonló mentesítő rendelkezéssel nem találkozunk. Azt jelenti-e ez, hogy a hivatalos személyt, e minősége folytán, akkor is terheli a feljelentési kötelezettség, ha hozzátartozója az elkövető? A válasz nemleges.

A Btk-nak a hozzátartozókat mentesítő rendelkezései olyan, alapvető fontosságú, emberi kapcsolatok méltánylását jelentik, melyek — a társadalmi fejlődés adott fokán — senkinél sem hagyhatók figyelmen kívül. Azzal az ellenérvvel, hogy a Be. 98. §-ának (1) bekezdése nem disztingvál (ti. nem ad a hivatalos személynek semmi címen mentességet), szembeszegezhető, hogy nem disztingválnak a Btk. 132. § (2) bekezdésében, 206. §-ának (2) bekezdésében stb. foglalt mentesítő rendelkezések sem, amikor minden hozzátartozónak (akár hivatalos személy, akár nem) mentességet biztosítanak. Olyan következtetés levonása pedig aligha lenne ésszerű, hogy a hivatalos személy éppen csak a társadalomra legveszélyesebb cselekményekért nem köteles (hivatalosan szerzett tudomása alapján) feljelenteni hozzátartozóját, a kevésbé veszélyesekért — amelyeknek a feljelentése mások számára nem is kötelező — viszont igen.

Ezek szerint tehát ha a hivatalos személy valamelyik hozzátartozójának a bűncselekményéről szerez hivatali hatáskörében tudomást, a feljelentés mellőzésével nem sérti meg a Be. 98. § (2) bekezdését.

Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy pl. az a bíró, vagy a bűnüldöző hatóságnak az a tagja, aki „hivatalosan" megtudta, hogy hozzátartozója — le nem leplezett — komoly bűntettet követett el (és ezt eltitkolja), már nehezen tud hasonló ügyekben feszélyezetlenül intézkedni. Fennforog annak a veszélye is, hogy — a hozzátartozó biztonsága érdekében — később esetleg túl kell mennie az egyszerű passzivitáson, vagy, hogy kényes helyzetéről más is tudomást szerez, és megkísérli ezt saját érdekében kihasználni. E veszélyek csak akkor zárhatók ki, ha az ilyen helyzetbe került hivatalos személy vagy megszakítja méltatlan hozzátartozójával a kapcsolatot, vagy pedig lemond az állásról vagy megbízatásról, amelyhez hivatalos személyi minősége fűződik, mert arra — helyzeténél fogva — bizonyos mértékben alkalmatlanná vált.

In abstracto ez a felfogás túlságosan szigorú, hiszen sok múlik azon, hogy milyen bűncselekményről van szó, milyen az érdekeltek családi és emberi kapcsolata, és a történtekből minő konzekvenciákat vontak le. De vannak esetek, mikor a feljelentés mellőzésének csak a fenti alternatíva lehet a morálisan elfogadható megoldása.

A törvény csak a hivatali hatáskörben szerzett tudomáshoz kapcsolja a hivatalos személy feljelentési kötelességét, tehát nyilván nem terjed ez ki pl. a vendéglőben, baráti társaságban hallott adatra. Szorosan véve a hivatali munka közben szerzett értesülés sem tartozik ide akkor, ha az intézett ügytől független, és az ügyfél vagy más személy mellékesen, „magánbeszélgetés" alakjában említette meg.[20] Részemről ezt az értelmezést nem tartom megnyugtatónak: az ilyen adatokhoz a hivatalos személy aligha jutott volna hozzá funkciója nélkül (különösen ha beadvány tartalmazza az ilyen — a konkrét ügy szempontjából irreveláns — „fecsegést"). A kérdést nem szabad bürokratikusan, ügyköri kérdésként kezelni, tehát ha a feljelentés megtételéhez közérdek fűződik, akkor a hivatalos személy az esetben is köteles rá, ha a kérdéses adat ismerete hivatali ügykörébe nem tartozik ugyan, de hivatali munkája során tudta azt meg. Kívánatos, hogy a jövőben teljesen eltűnjék a „magán-" és a „hivatalos" tudomás közti különbségtétel akkor, ha ez a tudomás bűncselekményre vonatkozik, melynek elkövetése (folytatása, befejezése) feljelentéssel megelőzhető, illetőleg eredménye jóvátehető vagy csökkenthető lenne.[21]

A bevezetőben mondottak jelezték, hogy a feljelentések legjelentősebb fajtája az ún. *közérdekű feljelentés*, vagy közérdekű magánfeljelentés. A most következő fejtegésekben feljelentés alatt ezt a kategóriát értem.

Nem állnak rendelkezésemre statisztikai adatok arról, hogy hazánkban évente hány feljelentést tesznek, de hosszú jogászi pályafutásom tapasztalatai alapján állíthatom, hogy az állampolgárok az általuk észlelt — nem magánindítványos — bűntetteknek kis töredékét jelentik fel csupán. Az ilyen feljelentések jókora hányada formailag „közérdekű" ugyan (nem sértettől vagy elkövetőtől ered), de megtételét egyéni érdek motiválja, pl. bosszú, haragos viszony, vetélytársi helyzet, anyagi érdek. Itt csak röviden érinthetem azokat a politikai, történelmi és szociálpszichológiai okokat, melyek az embereket a feljelentéstől visszatartják.

Azokban az időkben, amikor a politikai és gazdasági hatalom egy kizsákmányoló kisebbség kezében volt, melynek államhatalmával a néptömegek érzelmileg is szembenálltak, a legtöbb dolgozó idegenkedett attól, hogy a saját osztályához tartozó törvényszegőt az elnyomóknál feljelentse (ha ehhez személyes érdeke nem fűződött). Hazánkban az osztrák-magyar monarchia idején az idegenkedést az is fokozta, hogy az államhatalom — legfelső szinten — népi-nemzeti szabadságmozgalmaink külföldi

[20] Ilyen közlésekhez gyakran hozzá is teszik: „köztünk maradjon a szó", „ezt ne tessék hivatalosan tudomásul venni", „csak privátim mondom" stb.

[21] Gödöny J., megállapítva, hogy magánértesülés alapján — de lege lata — a feljelentés nem kötelező, ugyancsak megjegyzi, hogy e vonatkozásban „az állampolgárok nevelésének ... érdeke a hatóságok és hivatalos személyek erkölcsi kötelességét jelentősen fokozza". (Im., p. 432.).

eltipróinak a kezében összpontosult. A falusi szegénység rokonszenve inkább a betyár, mint az ezt üldöző zsandár oldalán volt; a tőkés gyárban dolgozó proletár sem sietett feljelenteni vele együtt robotoló, vagy éppen munkanélküli, társa cselekményét. A feljelentő alakjára széles rétegek szemében a nemzeti vagy osztályszolidaritás megszegésének az árnyéka vetődött.

Ám a társadalmi termelőeszközök államosítása és a munkanélküliség felszámolása után a közérdekű feljelentők morális elítélése már csak a népi demokrácia iránt ellenséges elemek részéről maradt logikus és egyben osztálytartalommal színezett. A szocializmus híveinek az erkölcsi felfogásával egyre inkább meg kell, hogy egyezzék a közvagyon fosztogatóinak, a társadalmi rend megbontóinak a feljelentése. Tudjuk azonban, hogy az évszázados beidegződések túlélik a gazdasági és politikai viszonyokat, melyek létrehozták őket, és hosszas felvilágosító munka is szükséges a dolgozó tömegek erkölcsi felfogásának olyan irányú befolyásolására, hogy a közérdekből tett feljelentést ne „spicliskedésnek", hanem az egész nép javát szolgáló, hasznos cselekedetnek tekintsék.[22]

A múltnak ez a maradványa azonban nem az egyedüli — és ma már nem is a legerősebb — fékezője a feljelentési morálnak. Összhatásukban legalább is egyenlően erősek vele olyan, napjaink gyakorlatában észlelhető, hibák és mulasztások, melyekről később részletesebben lesz szó.

Nyilvánvaló, hogy a feljelentési aktivitást fokozó hatása van a feljelentést elmulasztók büntetőjogi üldözésének, azaz több feljelentés várható olyan cselekmények tekintetében, amelyek feljelentése kötelező. Nézzük meg ezekre vonatkozólag a helyzetet a megállapított feljelentés-elmulasztások oldaláról.

Az állam elleni bűntettek feljelentési kötelezettségének elmulasztása (Btk. 132. §) címén 5 év alatt (1965—1969) hazánkban összesen 22 személyt ítéltek el jogerősen. Ez az alacsony szám kétségtelenül tükrözi az államrend és az állampolgári kötelességtudat megszilárdulását is; mindamellett nem merném azt állítani, hogy a feljelentési kötelezettséget elmulasztók száma tényleg csak ilyen nagyságrendű. Tanulságosabb adat az, hogy a társadalmi tulajdont károsító bűncselekmények feljelentésének az elmulasztásáért (Btk. 308. §) a fenti 5 év alatt összesen 201 személyt ítéltek jogerősen el; a számok fokozatosan csökkennek (53, 53, 43, 26, 26). Itt már elég a köztudomásra hivatkozni: mindenki tapasztalhatta, hogy boltok, üzemek, hivatalok dolgozói nyíltan vagy bizalmasan szóvátesznek társadalmi tulajdont károsító bűncselekményeket azzal, hogy az elkövetőt senki sem jelenti fel (ők sem). Mikor azután a sajtó egy-egy felderített visszaélés-sorozatról beszámol, szinte minden esetben, refrénként olvasható a megállapítás, hogy a — sokszor alig leplezetten és hosszú időn át, folytatólagosan elkövetett — bűntettek miatt senki sem tett feljelentést, bár az egész kollektíva suttogott róluk. Nyilvánvaló, hogy egyetlen ilyen ügy kapcsán is többen mulasztják el a kötelező feljelentést, mint ahány elkövetőt a fenti, országos statisztika egy egész évre kimutat.

Így áll tehát a feljelentési készség olyan cselekmények vonatkozásában, amelyeket a törvény büntetés terhével feljelenteni rendel (az alacsony számadatok csak azt jelzik, hogy a bűnüldözés a büntetőjogi eszközök alkalmazásában — helyesen — bölcs mérsékletet tanúsít). Ebből arra következtethetünk, hogy semmi esetre sem kedvezőbb a helyzet olyan bűncselekmények feljelentése körül, ahol a passzivitáshoz hátrányos jogi következmények nem fűződnek. Állampolgáraink idegenkednek a feljelentéstől, tehát — a Be. 2. §. (2) bekezdésének szellemében értékelve a jelenséget — alacsony szinten áll a feljelentési morál. Ismétlések elkerülése céljából a bevezetőben elmondottakra utalok annak az indokolásaként, hogy ezen a helyzeten változtatni kell.

Ahhoz, hogy az állampolgárok a közérdekű feljelentést vonakodás nélkül, nyugodtan megtegyék, elsősorban arra van szükség, hogy e jog jóhiszemű gyakorlása miatt ne érje őket hátrány. Nemcsak annyiban, hogy — feljelentésük következtében — ne maguk váljanak utóbb terheltté vagy éppen elítéltté (ez persze alapvető követelmény), hanem ezen túl, a feljelentésükkel foglalkozó hatóság

a) ne okozzon nekik felesleges időveszteséget, fáradságot és kiadást (ne zaklassa őket),

b) oltalmazza meg őket a feljelentett személy vagy mások esetleges bosszújától,

c) biztosítsa részükre — amennyiben ezt kívánják —, hogy személyük nem kerül nyilvánosságra,

d) a közérdek önzetlen szolgálatában tett, hasznos feljelentésért juttassa kifejezésre az állam elismerését.

ad a) A feljelentőt a nyomozó hatóság olyankor is kihallgatásra idézi, amikor a feljelentés tartalmazza a bizonyítékokat, melyek az inkriminált bűncselekmény bizonyítására alkalmasnak mutatkoznak (pl. a feljelentő megnevezi azokat, akik vele az adatokat — személyes észlelésük alapján — közölték; tárgyi bizo-

[22] A francia jog a közérdekből, személyes sérelem motívuma nélkül, tett feljelentést terminológiailag is megkülönbözteti az olyantól, mely a feljelentett cselekmény sértettjétől származik. Ez utóbbinak panasz (plainte) a neve, és csak az előbbit hívják feljelentésnek (dénonciation). — Bouzat és Pinatel szerint (Procédure pénale, p. 952.) a panasz egyik válfaja a feljelentésnek, és az jellemzi, hogy a sértettől, illetőleg ennek testületi főnökétől vagy az illetékes minisztertől ered.

Hasonlóan disztingvál a német K. Birkmeyer (i. m. p., 574.): A magánszemély feljelentése lehet a) önfeljelentés, b) „a sértett fél panasza (Klage)" és c) szűkebb értelemben vett feljelentés (Denunziation), amely harmadik személytől ered.

nyítékot jelöl meg vagy mellékel). Az ilyen írásbeli feljelentést tevő személyt, aki maga nem volt a bűncselekmény elkövetésének tanúja, eljárási érdek hiányában megidézni nem kell.

Gyakori jelenség az is, hogy szóbeli feljelentés vagy tanúvallomás kapcsán kihallgatott feljelentőt többször is megidéznek tanúként; ez arra utal, hogy első kihallgatása nem történt a kellő alapossággal. Az általában nem kerülhető el, hogy a nyomozás során kihallgatott tanút a bíróság is megidézze.

El lehetne és kellene viszont kerülni, hogy ha a tanú az ítélőbíróság előtt vallomását megtette, ezt később formai okokból megismételtessék vele. Ilyen okok: változás a tanács személyi összetételében, két hónál hosszabb idő eltelte az első tárgyalás óta, vagy az ítélet hatályon kívül helyezése olyan okból, mely a tanú vallomásának hiteltérdemlőségét nem érinti. (Ez utóbbi a tanúvallomás relációjában akkor is formális ok, ha egyébként nem alaki természetű.) Ebből a célból már jogszabályi reformra lenne szükség.

Távol áll tőlem, hogy a közvetlenség elvének a jelentőségét lebecsüljem; fetisizálása az, amit helytelenítek. Ha a tanú már — a bírósági tárgyalásra vonatkozó törvényi rendelkezések betartásával — megtette a vallomását és ezt szabályszerű jegyzőkönyv rögzíti, úgy ismételt kihallgatására csak akkor kellene módot adni, amikor ehhez konkrét bizonyítási érdek fűződik. Egyébként a bírósági tanúvallomás reprodukálásának a felolvasás lenne a szabálykénti módja. A tanú újbóli megidézését tehát mellőzni kellene akkor, ha ezt az érdekeltek egyike sem indítványozza és a bíróság sem látja szükségesnek. Nincs ésszerű alapja annak, hogy újbóli idézéssel zaklassanak olyan tanút, akinek (korábbi) tárgyalási vallomását mindenki aggálytalannak fogadta el, vagy olyat, akinek a tudomása jelentéktelen tényekre vonatkozik.

Az időmúlás miatt megismételt bírósági kihallgatásról megjegyzendő az is, hogy az eltelt idő hatása nemcsak a bíróság, hanem a tanú emlékezetét is érinti. A tanú a második alkalommal kevésbé élénk emlékképek alapján fog vallani, mint első ízben, amikor még időben közelebb volt a tanúsított eseményekhez. A két tanúvallomás közül tehát rendszerint az első tükrözi hívebben a valót.

ad b) Minél inkább társadalomveszélyes személy a bűncselekmény elkövetője, annál több valószínűséggel várható tőle, hogy megpróbálja a feljelentőt megfélemlíteni és a feljelentés visszavonására vagy módosítására rábírni, illetőleg előbb-utóbb megpróbál rajta bosszút állni. A bosszúcselekmény sokféle lehet: a sértegetéstől és fenyegetőzéstől — a rágalmazáson és hamis vádoláson keresztül — a feljelentő vagyona vagy személye ellen irányuló erőszakos cselekményekig, végső esetben a megöléséig terjedhet. Lehetséges, hogy a feljelentő valamelyik hozzátartozója lesz a bosszú kiszemelt áldozata.

A felszabadulás előtt büntetőjogunk csak az ingóvagyon rongálásánál szabályozta minősített esetként, ha a cselekmény „tanúk ... vagyonán, azok tanúzása ... miatt bosszúból követtetett el" (149. §). Két másik bűncselekménynél az elkövetés aljas indoka volt minősítő körülmény (a bírói gyakorlat pedig a bosszú motívumát általában aljas indoknak tekintette). Ilyen volt az 1914. XLI. t. c. 3. § (2) bek. 3. pontja szerint a rágalmazás és 4. §-ának (2) bekezdése szerint a becsületsértés.

A ma hatályos Btk. 253. §-a (2) bekezdésének b. pontja, illetőleg 257. §-a (2) bekezdésének c. pontja értelmében súlyosabban büntetendő az emberölés és a testi sértés, ha elkövetésük aljas indokból történt. Érdekes, hogy a törvényjavaslat indokolása mindkét vonatkozásban hallgat arról, hogy a bosszú aljas indok; e hiányt a kódex kommentárja pótolta:

„Aljas indokúnak tekintedő ... a *bosszúból* elkövetett szándékos emberölés." Témánk szempontjából lényeges megjegyzése szerint „bosszúvágy keletkezhet az elkövetőben olyan cselekményekkel kapcsolatban is, amelyet a társadalom egyenesen hasznosnak tekint".[23]

Testi sértés vonatkozásában „aljas indoknak tekintette a Legfelsőbb Bíróság ... a sértett által a törvényben biztosított jogok gyakorlása miatt *bosszúból* történt elkövetést".[24] Az itt hivatkozott döntés szerint „a terhelt azért támadt a sértettekre, hogy megtorlással éljen amiatt, mert ... sértett őt a korábbi cselekménye miatt feljelentette. ... Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a törvényben biztosított jogok gyakorlása miatt kialakult bosszúra nincsen erkölcsi mentség; az ilyen motívumból elkövetett cselekmények társadalomra veszélyességének a foka kiemelkedő". (B. törv. eln. tan. 1480/1965.)[25]

A Legfelsőbb Bíróság idézett szavai annál inkább igazak, mert az ilyen bűntettben nem csupán az elkövető — immorális motivációban megnyilatkozó — nagyfokú személyi veszélyessége, hanem magának a cselekménynek a fokozott objektív veszélyessége is nyilvánvaló. Az ilyen cselekmény ui. egyidejűleg két jogi tárgyat sért, illetőleg veszélyeztet. Egyik a sértett személye (vagyona, becsülete), a másik az igazságszolgáltatás, közelebbről az a fontos igazságszolgáltatási érdek, hogy a bűntetteket feljelentsék. Az ilyen bosszúcselekmény megfélemlítően hat mindazokra, akik tudomást szereznek róla (a cselekmény sértettjéről nem is szólva). Miután azonban az igazságszolgáltatás sem öncélú, hanem maga is eszköze a jogi tárgyak vé-

[23] A büntető törvénykönyv kommentárja. II. köt. 1201. old. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968.).

[24] L. a megelőző jegyzetet.

[25] Büntetőjogi Döntvénytár. p. 399. (Budapest. 1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.).

delmének, nem túlzás azt mondani, hogy pl. a társadalmi tulajdont károsító bűntett feljelentője ellen elkövetett bosszúcselekmény közvetve a társadalmi tulajdont is veszélyezteti, mert megfélemlítő hatása folytán további társadalmi tulajdon elleni bűntettek maradhatnak feljelentetlenül.

Az elmondottakra tekintettel nem kielégítő, hogy a feljelentő elleni bosszú motívumából elkövetett bűncselekmények minősített üldözésére a Btk. csak az emberölés és a testi sértés vonalán ad módot. Büntetőjogi téren is megfelelően hasznosítani kellene az államigazgatási eljárásról szóló 1957. évi IV. törvény 68. §-ának (3) bekezdésében tükröződő elvet. E szabály a közérdekű bejelentők védelméről gondoskodik:

„Ha a bejelentővel szemben — azért, mert az illetékes szervek figyelmét valamely hibára, szabálytalanságra vagy fogyatékosságra felhívta — ... hátrányos intézkedéseket tesznek, az ilyen intézkedést tevő szerv felügyeleti szerve a törvényes állapotot köteles azonnal helyreállítani. Köteles továbbá gondoskodni arról, hogy a hátrányt szenvedett személy megfelelő erkölcsi elégtételt kapjon és az ügyből eredő anyagi kára is megtérüljön. A szerv vezetője az ilyen intézkedésért felelős személyt köteles ... fegyelmileg és anyagilag is felelősségre vonni."[26]

E szabálynak büntetőjogi téren olyan rendezés felelne meg, mely a feljelentők és tanúk, valamint ezek hozzátartozói ellen irányuló bosszúcselekményeknek a minősített elbírálását tenné — a testi épség, becsület, szemérem és vagyon elleni, nemkülönben az igazságszolgáltatás és a közbiztonság—közrend elleni megfelelő bűncselekmények körében — lehetővé.

ad c) A két előbbi alpontban elmondottak alapján érthető a közérdekű feljelentők idegenkedése attól, hogy nevüket nyilvánosságra hozzák; túlnyomó többségük szeretne a háttérben maradni. Ezt a célt igen sok esetben úgy érik el, hogy névtelenül vagy álnéven teszik meg a feljelentést. (Talán nem felesleges itt újból hangsúlyoznom, hogy nem a feljelentési joggal visszaélő, sötét elemekről van szó, akik ártatlanokat akarnak befeketíteni és ehhez a névtelen feljelentést választják eszközül.)

A középkorban az inkvizitórius eljárás kedvezett a névtelen delatiónak. A velencei Doge palotában ma is látható a kőoroszlán, melynek száján keresztül az írásbeli feljelentést bedobták (bocche della verità); más olasz városállamokban a hatóság ládákat stb. helyezett el ilyen célra. A nyomozó rendszer sajátosságai — különösen a titkosság — révén a névtelen feljelentés kedvelt eszköze lett az elvetemültségnek, és a bosszúnak. E visszaélések miatt a 15. században Milano, a 17. és a 18. században Velence, illetőleg Nápoly elrendelte, hogy a névtelen feljelentést hagyják figyelmen kívül, a helyzet azonban — egészen a francia forradalmat követő reformokig — lényegileg nem változott.[27]

Korunkban, amidőn a feljelentésnek magának bizonyítási jelentősége nincs, már nem indokolt a névtelen feljelentőt eleve megbélyegezni, amint ezt pl. Manzini teszi (bár elismeri, hogy annak közlései „informatív értékkel bírhatnak a rendőri hatóság számára").[28] A hatalmuknál vagy gazdagságuknál fogva befolyásos bűntettesek azért garázdálkodnak gyakran bántatlanul, mert a feljelentésükre hajlamos személy (logikusan) tart attól, hogy az ilyen immorális, gátlástalan elemek alattomos és kegyetlen megtorlással válaszolnának. Még arra is kevés ember hajlandó, hogy az igazság érdekében egy „nyílt sisakkal" megvívandó harc veszélyeit vállalja, még kevésbé csodálható, hogy nem kívánnak nyíltan kiállni olyan ellenféllel, akiről eleve tudják, hogy semmibeveszi a tisztességes harc elemi szabályait is. Ha ragaszkodunk hozzá, hogy az ilyen gonosztevőkre (akik a legveszélyesebbek a társadalomra) kizárólag nyílt kiállással lehessen a bűnüldözés figyelmét felhívni, ezzel — meg nem érdemelten — lovaggá ütjük őket, indokolatlan formai egyenlőséget (és tényleges előnyt) biztosítva számukra a bosszúhoz. Egyben (ki nem mondottan) meggyanúsítjuk a bűnüldöző szerveket azzal, hogy puszta feljelentésre — a gyanút megalapozó bizonyítékok nélkül — ártatlan személyek jogait megsértik. Nem szabad azonban, hogy a hamis vádaskodók iránti jogos ellenszenv a névtelen feljelentők sommás morális megbélyegzéséhez vezessen, és így a közérdekű feljelentéseket gátolja. Ennek csak a bűnözők örülnek.

Más vonatkozását jelenti a kérdésnek, hogy ha a feljelentő személyét a bűnüldöző hatóság sem ismeri, ez — az eljárás eredményessége szempontjából — hátrányos lehet. A feljelentő — mint laikus — olykor homályosan vagy félreérthetően fogalmaz, megemlítetlenül hagy olyan (általa ismert) körülményeket, melyek a megelőzés vagy az üldözés sikerességéhez fontosak lennének stb. Mivel a hatóságnak nincs arra módja, hogy az ismeretlen feljelentőtől magyarázatot, illetőleg kiegészítést kérjen, az eljárás esetleg sikertelen marad, vagy éppen meg sem kezdhető. Olyan esetekben, amikor a feljelentő egyben tanúja is volt az eseményeknek (és más tanúval vagy egyéb bizonyítékkal nem pótolható), ismeretlensége hasonló következményekkel jár.

Az eljárás érdeke és a feljelentő biztonsága szempontjából egyaránt kedvező helyzet az lenne, amikor a büntető eljárást folytató

[26] A népi ellenőrzésről szóló 1968. évi V. tv. 30. §-a szerint a közérdekű bejelentők részére „a külön jogszabályban előírt védelmet kell biztosítani."

[27] V Manzini: Trattato di diritto processuale penale italiano, I. köt. p. 40—41. (Torino, 1956. Unione tipografico.)

[28] V. Manzini i. m. VI. köt. p. 8.

hatóság tudja, hogy ki a feljelentő, de az ügy terheltje és a nyilvánosság nem ismeri az illetőt.

Ha a feljelentő tanúvallomására, mint bizonyítékra, az ügyben nincs szükség, akkor a megoldás viszonylag egyszerű. A kriminál taktikához értő nyomozó hatóság — a feljelentő és a bűnüldözés közös érdekében — honorálni fogja előbbinek azt a kívánságát, hogy neve titokban maradjon és a bűnügyi iratokban sem szerepeljen. Ez az úgynevezett bizalmas feljelentés, mely (bár az eljárási kódexek nem szólnak róla) a modern bűnüldözési gyakorlatban világszerte ismeretes.

Az NSZK-ban a rendőrség és az ügyészség akkor teljesíti az ilyen kívánságot, „ha ennek folytán a büntető üldözés nem válik lehetetlenné amiatt, hogy a feljelentő mint tanú nélkülözhetetlen, és ha nagyértékű jogi tárgy védelmére szolgáló adatok szerzéséről van szó". Ilyen esetben a feljelentést, melyből a feljelentő személye megállapítható, nem csatolják a nyomozati iratokhoz.[29] A Bundesgerichtshof egyik 1952. évi döntése szerint a feljelentő nevének ilyen titokbantartása nem sérti a törvényt, és a „legnagyobb mértékben furcsa lenne" arra kötelezni a rendőrséget, hogy az ilyen feltétellel kínált feljelentést utasítsa vissza.[30]

Ha a feljelentésnek csupán figyelemfelhívó jelentősége van, tehát benyújtója nem lesz az ügyben személyi bizonyítékforrás, akkor az annak alapján meginduló büntető eljárás terheltje hazai jogunk szerint sem igényelheti, hogy a feljelentő személyét megismerje. Annak bizonyítása, hogy a terhelt elkövette-e a terhére rótt bűntettet, független attól, hogy a nyomozó hatóság kinek a közlése alapján kezdte meg munkáját. Ilyen esetben tehát a feljelentő kívánságára a diszkréciót biztosítani kell, mert ez a védekezés jogát nem sérti.

Ha a feljelentő — ténytudomása folytán — az ügyben tanú is lehet, a nyomozó hatóságnak — a névtelenség biztosítása előtt — mérlegelnie kell, hogy a bűncselekmény bizonyítható lesz-e a feljelentő tanúvallomása nélkül. Nem helyes ilyenkor kényelmes álláspontra helyezkedni (mert a rendelkezésre álló bizonyíték használata egyszerűbb, mint a pótlásáról gondoskodás), és a feljelentők ilyen irányú kívánsága elől rendszeresen kitérni; e merevség folytán számos olyan bűntett leleplezése marad el, amelyre egyébként sor került volna. Ez nyilván csak a bűnözőknek jó. A londoni rendőrség egyik vezetője — a becsületes állampolgárok bejelentéseiről írva — megemlíti, hogy az illetők esetleg „névtelenek óhajtanak maradni", majd ezt tanácsolja: „Biztosítsd az ilyen embereket, hogy tiszteletben fogod tartani a beléd helyezett bizalmat és nem fogsz visszaélni vele."[31]

ad d) A büntető eljárás eredménye alapján meg lehet állapítani, hogy a feljelentés hasznos volt-e a társadalom számára és milyen mértékben. Egyrészt a társadalmilag hasznos eredmény, másrészt az időveszteség és fáradság kiegyenlítése érdemessé teheti a feljelentőt az erkölcsi és illetőleg anyagi elismerésre, de emellett szól a közérdekű feljelentési kedv serkentésének jogpolitikai szempontja is.

A rómaiaknál a büntető elítéléshez vezető feljelentés jutalmazása — bár intézményesítve nem volt — gyakran előfordult (többnyire jutalom ígéretével nyilvános feljelentésre-felhívás alapján) „és úgy tűnik, hogy későbbi időben általános bírósági gyakorlat volt, ... mint a közösségnek teljesített szolgálat jutalmazása".[32]

Napjainkban, ha a feljelentés nyomán eredményes büntető eljárás folyt le, nem fér kétség a feljelentő azon igényének a jogszerűségéhez, hogy szükséges költségeit megtérítsék. A kérdés ilyen, civiljogi felvetése ritkán gyakorlati, időszerűbbnek tartom az erkölcsi elismerés megbeszélését.

A múlt osztálytársadalmában az uralkodó osztályok tagjai lehetőleg elkerülték egymás büntető bíróság elé állítását. Efféle ügyekből — a tárgyalóterem és a sajtó nyilvánossága révén — a közönség olyan tényeket ismerhetett meg, amelyek nem használtak az uralkodó osztály presztizsének. Ezért volt pl. a szolgálati lopás és sikkasztás — a régi Btk. 343., illetőleg 358. §-a szerint — magánindítványra üldözendő, és ezért érték be a károsultak számos esetben becsületbírósági vagy fegyelmi elintézéssel (rendszerint a kár megtérítése után). Ilyen körülmények között a feljelentés megtételét esetleg szükséges rossznak tekintették, de elismerésre méltónak semmi esetre sem.

Ezt a szemléletet napjainkban már a nyugati polgári demokráciák sem teszik magukévá. Az angol rendőrség pl. ma másként tekint a feljelentőre, mint a múlt században:

[29] O. Schwarz és T. Kleinknecht: Strafprozessordnung, p. 369. (München, 1967. C. H. Beck. 27. Auflage.)

[30] Entscheidungen des BGH in Strafsachen. 10. BD. p. 7.

[31] R. Morrish: Criminal law and police investigation. p. 211—212. Adott esetben egy ilyen (nyíltan szerepelni nem kívánó) feljelentő tanúskodása nélkül két betörő letartóztatása nem lett volna elrendelhető. — A szerző kérésére az illető vallomást tett a tárgyaláson és (ugyancsak a szerző kérésére) a bíróság figyelmeztette a foglyok bűntársait, hogy óvakodjanak ellene megtorlással élni. — Morrish közléséből úgy látszik, hogy ilyen bírói figyelmeztetés máskor is előfordul és (legalábbis Angliában) nem hatástalan.

[32] A polgár jutalmul bizonyos előjogokhoz, az idegen római polgárjoghoz, a rabszolga szabadsághoz jutott, ezenfelül a körülményekhez képest — pénzjuttatást is kapott. A későbbi időben törvényekben is előfordul ilyen — jutalom igéretével kapcsolatos — általános feljelentési felhívás. Egyes esetekben a szabály még az olyan polgárnak a kártalanításáról is rendelkezett, akinek a rabszolgáját (feljelentői jutalom címén) szabaddá tették (T. Mommsen im. 505—506. p.).

„Manapság a rendőrség a bűnözés megelőzése és leleplezése terén nagyobb támogatást kap a társadalom tagjaitól, mint bármikor azelőtt... Reménytkeltő dolog azt észlelni, hogy a közönséges besúgó átadja a teret a józan üzletembereknek és nőknek, meg a jó osztályhoz tartozó kerületek lakóinak, akik gyorsan felismerik, hogy a rendőrség dolga az övék; hogy félre kell tenniök előre megformált fogalmakat... és vállalni kell a szerepüket azok ellen, akik hadba szállnak a társadalom ellen. Üdítő azt észrevenni, hogy a bűnözést ma »bejelentendő betegségnek« tekintik sokan olyanok, akik pár év előtt úgy vélték, hogy az még akkor is csak a rendőrség dolga, ha a szomszédságukat fenyegeti a támadás." Ennek megfelelő kell, hogy legyen a rendőrség magatartása is: „A rendőrtisztviselőknek mindenfelé bátorítaniuk kell a feljelentők és a feljelentés minden nemét; ezáltal tovább fog növekedni a rendőrség és a közönség között a kölcsönös megértés és szimpátia köteléke. Ha egy feljelentő tévedésből a te őrszobádra kerül, köszönd meg neki, és aztán magad továbbítsd a közlést a helyes őrszobához. — Még valamit jegyezz meg: egyre több feljelentésre van szükséged, jövő héten vagy jövő évben, ugyanazon megbízható és tisztességes forrásból. Ne felejts hát el köszönetet mondani a bejelentőknek, ha az általuk szolgáltatott információ révén sikert érsz el."[33]

Nos, ha tőkés viszonyok mellett az uralkodó osztályok tagjainak meg lehetett barátkozniuk a feljelentő szerepével, akkor a szocializmus építésének viszonyai között minden dolgozótól elvárható, hogy „vállalja szerepét azok ellen, akik harcba szállnak a társadalom ellen" (ezúttal valóban az egész dolgozó társadalom ellen). Nálunk nemcsak a „jó osztályhoz tartozó kerületek lakói"-ra korlátozódik annak könnyű felismerhetősége, hogy „a rendőrség dolga az övék" is. — De hasznosítható és megszívlelésre méltó dolgok akadnak az angol példában a bűnüldöző szervek számára is.

A feljelentő megváltozott társadalmi szerepének felismerését indokolt esetben juttassák kifejezésre a köszönet szavaival, olykor jutalmazással. Ne zárkózzanak „elvileg" el, ha az illető azt kéri, hogy diszkréciót biztosítsanak számára, és nyújtsanak neki erélyes védelmet, ha a leleplezett bűnös bosszúja fenyegeti. Főként pedig irtsák ki a bürokratikus bánásmód nyomait, mely a feljelentő várakoztatásában, ideoda küldözgetésében, zaklatásában, kezelésének udvariatlan sőt gyanakvó módjában még néha megnyilvánul.

Székely János

[33] Morrish i. m., p. 221.

Kegyeleti jog

1. Az emberi személyiség és a halál

A *személyiség biológiai alapja* a biológiai egyed, amelynek döntő jellegzetességeit az ember alapvető életfunkciói határozzák meg.[1] Ezeknek a megszűnésével a személyiség biológiai alapja megsemmisül. *Társadalmilag* a személyiség az egyén és a közösség folytonos és elválaszthatatlan kölcsönhatásaként keletkezik, mint a közösségtől viszonylag elkülönült egyéni sajátosságok hordozója. Az egyéni sajátosságok csak a közösség tevékeny közreműködésével jöhetnek létre és csak a közösségben nyilvánulhatnak (integrálás és differenciálódás egysége).[2] Ez a folytonos kölcsönhatás is megszűnik a biológiai életfolyamatok megszűnésével. A halott többé nem lehet tagja semmiféle emberi társadalomnak.

Jogi értelemben személyiségről akkor beszélünk, ha a jogrendszer önálló, sajátos külön céllal és akarattal bíró, önálló érdekkört jelentő, de a közösségtől elválaszthatatlan, azzal szorosan összefüggő alkotóelemének ismeri el az embert.[3] A halál után ilyen elismerésre nincs lehetőség. Az egyén halálával a jogi értelemben vett személyiség teljes egészében megszűnik. A halállal végetér a jogképesség *(Ptk 22. §)*. A halottnak semmiféle alanyi jogai, így személyhez fűződő (személyiségi) jogai sem lehetnek. A jogi értelemben vett személyiség *biológiai alapja és társadalmi gyökerei* azonban nem tűnnek el maradéktalanul. *Megmarad az oszlásra ítélt holttest* mindaddig, amíg felbomlása folytán a

[1] A személyiség ideológiai fogalom, de elválaszthatatlan a fizikai valóságtól, az emberi szervezet megfelelő rendszerbeli és működésbeli adottságait feltételezi. — *Törő Károly:* Orvosi polgári jogi viszony, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965, 11. old. — Az ember biológiai léte a személyiség anyagi hordozója. — *Horváth Tibor:* A büntetőjogi személyiségvédelem elméleti alapkérdései. — Állam és Jogtudomány, 1967. évi 3. sz. 384. old.

[2] *Törő Károly* 1. sz. jegyzetben idézett munkája, 11. old. — Az ember bioszociális természeti-társadalmi lény. — *G. V. Malcev:* A személyiség problémája a szovjet jogtudományban. — SZGP 1968. évi 4. sz. Magyar Jog, 1968. évi 10. sz. 623. old.

[3] *Törő Károly:* A személyiségvédelem helye és szerepe a polgári jog rendszerében. — Magyar Jog, 1970. évi 2. sz. 88. old., 7. pont 3. bekezdés.

meghalt emberrel való azonossága teljesen és véglegesen felismerhetetlenné válik. *Fennmarad a halott emléke a társadalom élő tagjainak a tudatában.*[4]

A *halott meghatározás* tehát nem egyértelmű fogalom. Vonatkozik a holttestre (tetem, hulla), ami fizikai léttel bír, csupán valóságos társadalmi létezése hiányzik. Vonatkozik a halott emlékére, ami csupán emberi tudattartalom, a megszűnt emberi személyiség utólagos visszatükröződése mások gondolkodásában. A társadalom és az egyes ember érdekeit mindkét vonatkozás érinti. A feloszló *holttest* betegségek, járványok előidézője lehet, ezért megfelelő *közegészségügyi intézkedésekre,* a társadalom szervezett védekezésére van szükség. *Az elhalt emléke* fontos szerepet játszik a társadalom és az egyesek életében. Az ember nem csupán közvetlen tetteivel, hanem tetteinek, cselekedeteinek, egész életvitelének a példájával, tanításával, gondolatainak közlésével, tárgyi és szellemi alkotásaival hat embertársaira, befolyásolja, alakítja az egyesek és az egész társadalom életét. *Ez a hatás közvetetten az ember halála után is fennmaradhat* mindaddig, amíg az ember emléke véglegesen el nem enyészik.

Ezért a jog a holttestet és a halott emlékét egyaránt szabályozási körébe vonja. A jog azonban sajátos szerepénél fogva csak az emberek magatartását képes befolyásolni. *A holttest mint holt anyag és a halott emléke mint emberi tudattartalom kívül esik az emberi magatartások körén.* Így a jog ezekkel kapcsolatban is csak a társadalom élő tagjainak a magatartását szabályozhatja. Az elhalt *testének és személyiségének földi maradványa* csupán *közvetett tárgya* lehet a jognak.[5] A kétféle közvetett tárgy nem különíthető el élesen. Ahogy az élő emberi test összefügg a személyiséggel, hasonlóan az elhalt emléke is kapcsolódik a holttesthez. A *tetem és a halott emléke közötti kapcsolat* azonban már nem olyan feltétlen, mint az élő emberi test és a személyiség kapcsolata. A halott emléke fennmaradhat akkor is, ha a tetem megsemmisül. Valamire természetesen mindig szükség van, amihez a halott emlékét kapcsolni tudjuk. Ez azonban lehet bármi más, lehet csak puszta név[6] vagy a nevet helyettesítő egyéb megjelölés (pl. Anonymus).

2. A kegyeleti jog

A halottak a legkülönbözőbb tárgyú jogi szabályozásban szerepelhetnek (polgári jogi, büntetőjogi, államigazgatási). *Sajátos polgári jogi jellegű jogintézmény* a kegyeleti jog. Polgári Törvénykönyvünk a kegyeleti jogot a személyhez fűződő jogok körében szabályozza. Rendelkezései meglehetősen szűkszavúak. Keresetindítási jogot biztosít a hozzátartozók, a végrendeleti juttatottak és az ügyész részére, ha erre a meghalt ember emlékének a megsértése, illetve jóhírnevét sértő magatartás miatt szükség van. *[Ptk 86. § (3) és (4) bek.]* A kegyeleti jog a *hozzátartozók és nem az elhalt alanyi joga.*[7] A hozzátartozók az e körbe tartozó jogosultságokat a saját nevükben és nem a jogképességgel nem rendelkező elhalt nevében (képviseletében) gyakorolják. A Ptk keresetindításról rendelkezik. Tekintettel azonban arra, hogy a „több" értelemszerűen magában foglalja a „kevesebbet", a *keresetindításon kívül más — a keresetindítás alapját képezhető — joggyakorlásra és jogérvényesítésre is lehetőség van.* Ezeknek a jogcselekményeknek a köre viszonylag korlátozott. A kegyeleti jog csak olyan — a halottakkal és a holtak emlékével kapcsolatos — joggyakorlást és jogérvényesítést tesz lehetővé, amelyekre *a halott emlékének és jóhírnevének a megóvása és védelme végett szükség van.* Ilyen — többek között — a végtisztesség megadása, a holttest, illetve a holttest egyes részei sorsára vonatkozó és mindezekhez szorosan kapcsolódó egyéb rendelkezés.

A *kegyeleti jog gyakorlására jogosultak* elsősorban a hozzátartozók és azok, akiket az elhalt végrendeleti juttatásban részesített. *[Ptk 86. § (3) bek.] Hozzátartozó* a házastárs, az egyeneságbeli rokon, az örökbefogadott, a mostoha- és neveltgyermek, az örökbefogadó-, a mostoha- és nevelőszülő, a testvér, az élettárs, a jegyes, az egyeneságbeli rokon házastársa, a házastárs egyeneságbeli rokona és testvére, valamint a testvér házastársa. *[Ptké 2. § (2) bek.] Végrendeleti juttatott*nak minősül a végrendeleti örökös *(Ptk 636. §),* a helyettes örökös *(640. §),* a hagyományos *(641. §),* aki öröklési szerződés alapján szerzi meg a hagyatékot *(655.)* és aki halál esetére szóló ajándékozásban részesült *(659. §).* Kivételesen az *ügyész* is érvényesíthet jogokat, ha a meghalt személy emlékét sértő magatartás közérdekbe ütközik. *[Ptk 86. § (4) bek.]* Az ügyész jogosultsága önálló, nem a hozzátartozók helyett, nevükben és érdekükben lép fel, hanem *saját nevében, a köz érdekében.*

Sem a Ptk, sem a Ptké felsorolása nem jelent a kegyeleti alanyi jogok gyakorlásának a területén *sorrendet vagy kizárólagosságot.*[8] Ál-

[4] Az 1945. előtti jogunkban — a francia joggyakorlattal egyezően — volt olyan felfogás is, hogy a halállal nem szűnik meg a személyiség. — *Balázs P. Elemér:* Személyiségi jog. — *Szladits* által szerkesztett Magyar Magánjog, I. köt. 632. old.

[5] A közvetlen és közvetett jogtárgy elhatárolására: *Szászy István:* A Magyar Magánjog Általános Része I. köt., Egyetemi Nyomda, 1947, Budapest, 149. old. *Világhy Miklós—Eörsi Gyula:* Magyar polgári jog. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965. I. kötet 168. old.

[6] A név a rövid jelölése mindannak, amit valaki jelent a társadalom többi tagja számára. — *Törő Károly:* A személyiség polgári jogi védelme bíróságaink gyakorlatában, Magyar Jog, 1971. évi 11—12. sz., 668. old. II. 1. pont 1. bekezdés.

[7] *Világhy—Eörsi* 5. sz. jegyzetben idézett műve 166. old.

[8] A *Kaposvári Megyei Bíróság* álláspontja szerint a Ptk-é 2. §-ában foglalt felsorolás egyben a sorrendet is meghatározza. — Pf. I. 21 315/1967—6. — A döntéskor még nem volt külön jogszabályi rendelkezés a temetési jogosultság sorrendjéről.

talánosságban, ahol eltérő külön jogszabályi rendelkezés nincs (pl. a temetéshez való jog vagy a temetés módjának a megválasztására vonatkozó jog tekintetében), a kegyelet gyakorlására vonatkozó jogosultságot *nem lehet monopolizálni.* Ez a jogosultság minden hozzátartozót és végrendeleti juttatottat *önállóan* — elvileg egymástól függetlenül — megillet. Egyik hozzátartozó sem zárhatja ki a másikat abból, hogy az elhalt emlékének kegyelettel adózzon.[9] Tekintettel azonban arra, hogy meghatározott jogosultak vonatkozásában a jogosultság gyakorlásának a célja ugyanannak a halott emlékének a megóvása, — fokozott jelentősége van a jogok rendeltetésszerű gyakorlásának megfelelő *kölcsönös együttműködési kötelezettség* követelményének. *[Ptk. 4. § (3) bek.]* Minden jogosult kölcsönösen köteles előmozdítani, hogy az elhalt emlékének és jóhírnevének az ápolása minél szélesebb körben érvényesülhessen.[10] Elképzelhető olyan jogi rendezés is, amely szerint a kegyeleti jogok nem individuális, hanem kollektív jogok, amelyek az összes hozzátartozót és végrendeleti juttatottat együtt illetik meg. Ilyen jogi rendezés azonban aggályos lenne, mert a jogosultak közötti érdekösszeütközések esetén „lényegesen megnehezítené e jogok gyakorlását és visszaélésekre adna lehetőséget".[11] Ahol sem a Ptk, sem a halottakra és a temetésre vonatkozó külön jogszabály nem állapít meg sem sorrendet, sem kizárólagosságot, és csak általánosságban beszél hozzátartozókról, ott a *hozzátartozók fogalmát — álláspontom szerint — a Ptké felsorolásánál tágabban kell értelmezni.* Bárki őrizhet emléket az elhaltról, aki ismerte őt, és jogosult ezt az emléket óvni, védeni, az elhunyt iránti tiszteletét, megbecsülését kifejezni. Tehát lényegében mindenki gyakorolhat kegyeletet, aki valamiféle képet őriz magában az elhaltról. A halottal közvetlen rokoni kapcsolatban nem álló személyek (barátok, munkatársak, tanítványok, tisztelők) részére is biztosítani kell, hogy kegyeletüket valamiféle módon leróhassák.

3. A végtisztesség megadása

Az egyik legfontosabb kegyeleti jogosultság a halott eltemetésének a joga. A Ptk ezt külön nem rendezi. Tekintettel azonban arra, hogy a végtisztesség megadása kegyeleti szempontból a halott emlékének és jóhírnevének a biztosítása végett szükséges, lényegében ennek a jogosultságnak a gyakorlása is a Ptk rendelkezésén alapszik. E jogosultság körébe tartozik *mindaz a tevékenység, ami az eltemetéssel közvetlenül összefügg.* Ezek a következők: *a)* az eltemetés helyének és módjának, a sírhelynek, a koporsónak és kellékeinek, a síremléknek vagy egyéb sírmegjelölésnek a megválasztása; *b)* a koporsóba helyezés, a ravatalozás, a halottszállítás iránti intézkedés; *c)* a sírhelyhasználat biztosítása és meghosszabbítása (megújítása); *d)* a temetési szertartás és a temetés lebonyolítása; *e)* a sír és a síremlék díszítése és rendben tartása; *f)* a holttest (holttestmaradvány) áthelyezése más sírba.

Mindezekkel kapcsolatos *polgári jogi és államigazgatási* kérdéseket együttesen szabályozza az 1003/1970. (IV. 12.) Korm. sz. határozat felhatalmazása alapján a *10/1970. (IV. 17.) ÉVM—EüM sz. rendelet.* (A későbbiekben: miniszteri rendelet — *R* —.) Ez a rendelet — mint a Ptk általános szabályával szemben kivételes rendelkezés — több vonatkozásban sorrendet határoz meg. A *temetésre vonatkozó jogosultság sorrendje a következő: a)* együttélő házastárs vagy a halál előtt legalább hat hónapon át együttélő élettárs; — *b)* aki az elhaltat szerződés (pl. tartási, életjáradéki vagy öröklési szerződés) vagy jogszabály (az egyenesági rokonnal, testvérrel, a szülő házastársával és a mostohagyermekkel szemben a *Csjt*) alapján életében köteles volt, illetve ráutaltsága esetén köteles lett volna eltartani; — *c)* az egyéb hozzátartozó, és végül *d)* a végrendeleti örökös (hagyományos) függetlenül a rokoni kapcsolattól.

Az eltemetés joga nem minden esetben jelent egyben kötelezettséget és nem mindenben azonos a költségek viselésének a szabályozásával. Ezért adott esetben az *illő temetés szükséges költségeinek az áthárítására* is lehetőség van. A *temetési költség viselésére kötelezettek sorrendje: a)* aki szerződésben kötelezte magát az eltemetésre; — *b)* akinek a kötelezettségét a végrendeletben foglalt meghagyás írja elő; — *c)* az egyéb örökös [Ptk 677. § (1) bek. a) pont]; — *d)* a hagyományos (Ptk 684. §) és legutolsósorban *e)* aki törvénynél fogva köteles volt az elhaltat életében eltartani vagy ráutaltsága esetén erre köteles lett volna [R 11. § (2), (3) bek.]. — Az örökösök a hagyaték tárgyaival (hasznaival) vagy azok értéke erejéig felelősek. (Ptk 679. §.) Több egy sorban kötelezett örökös felelőssége egymás között örökrészeik arányában oszlik meg, a nem örökös eltemettetővel szemben egyetemleges. (Ptk 683. §.) A családi kapcsolat alapján kötelezettek közötti sorrendet a családjogi szabályok határozzák meg. (Csjt 32. §, 60—67. §.) Egyébként több egy sorban kötelezett felelőssége kétség esetén egyenlő. [Ptk 334. § (1) bek.]

Az *eltemetés jogának a körébe tartozik a temetés módjának* (sírba temetés vagy hamvasztás) és *módozatainak* (koporsóba helyezés, szállítás, ravatalozás, szertartás) a *meghatározása* is. Ezeket az eltemettető határozza meg, ha pedig a temetésről többen gondoskodnak, aki az elhalttal halála előtt együtt élt. E jog gyakorlása során *figyelembe kell venni az elhaltnak életében nyilvánított kívánságát is.* Ez

[9] *Budapesti Fővárosi Bíróság,* 51. Pf. 22 677/1969—11.

[10] Ezt hangsúlyozza a *Legfelsőbb Bíróság* is. — P. törv. 20 431/1967—7. sz. határozat.

[11] *Benedek Károly—Világhy Miklós:* A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965, 61—62. old.

nem jelenti a halott akaratának az érvényesülését. A halottnak már semmiféle életnyilvánulása nem lehet, akaratának a továbbéléséről, alanyi jogáról nem beszélhetünk. Az elhalt által életében nyilvánított elképzelések valóra váltását a halott emlékének a megbecsülése teszi szükségessé, és jogszabály írja elő. A hozzátartozó tehát ilyenkor a halott emlékének a tiszteletben tartására vonatkozó kegyeleti jogosultságát érvényesíti, illetve a jogszabályban írt kötelezettségét teljesíti. A miniszteri rendelet a hozzátartozók kegyeleti jogosultságát azzal is biztosítani kívánja, hogy az elhalttal halálakor együtt élő közeli hozzátartozó *hozzájárulását* követeli meg a temetési mód megválasztásához, ha a temetésről nem hozzátartozó gondoskodik, hanem pl. akit erre szerződés kötelez vagy társadalmi (közületi) szerv. A kegyeleti jogosultak közötti, a temetés módjára vonatkozó *vita esetén* nem lehet *hamvasztani*, ha van olyan jogosult, aki a sírba történő temetésről gondoskodik. [R 11. § (5) bek.] A többi hozzátartozó kegyeleti jogainak a biztosítása és a *kölcsönös együttműködési kötelezettség* minden esetben megköveteli, hogy az eltemettető a temetés módjának és módozatainak a meghatározása előtt — a lehetőség szerint — meghallgassa és figyelembe vegye a többi kegyeleti jogosult véleményét.

A kegyeleti jogosultság körébe tartozik *a holttest áthelyezése más (új) sírba.* Erre szükség lehet, ha a *temető (temetőrész: tábla, parcella, sor) megszűnik,* vagy ha a porladási idő eltelte után a temető (temetőrész) átrendezése miatt a *sírhelyhasználatot nem lehet meghosszabbítani.* A holttest áthelyezése és az új sír kiválasztása elsősorban az eltemettető joga. Ha azonban az eltemettető erről nem gondoskodik, az elhalt emlékének a fenntartását szolgáló új sírról — az eltemettető hozzájárulása nélkül is — bármelyik kegyeleti jogosult gondoskodhat.[12] Az ezzel kapcsolatos *költségek* a temető (temetőrész) megszüntetése esetén azt terhelik, akinek az érdekét szolgálta a megszüntetés (pl. akinek a javára a területet kisajátították). Egyébként a költségeket általában a jogait gyakorló fél saját maga viseli. Ezek a költségek már nem tartoznak a temetési költségek körébe.

A *porladási idő lejárta előtt a temető (temetőrész) megszüntetése (kiürítése) nélkül a holttest áthelyezésére csak kivételesen,* a kegyeleti jog rendeltetésének megfelelő gyakorlása végett, azaz az elhalt emlékének a biztosítása érdekében és az eltemettető rendelkezése alapján *kerülhet sor.*[13] Az eltemettetőn kívül más kegyeleti jogosult csak akkor helyezheti át a holttestet, ha beszerzi az eltemettetőnek és az elhalthoz *a Ptké 2. § (1)* bekezdésének a felsorolása szerint sorrendben közelebb álló hozzátartozóknak a *hozzájárulását,* feltéve, hogy a hozzájárulás beszerzésére lehetőség van. [R 37. § (1) bek. b) pont.] A joggyakorlás során fokozott figyelemmel kell lenni a kegyeleti érdekekre. A kegyeleti érdek elsősorban azt teszi szükségessé, hogy *lehetőség szerint ne bolygassák a holttestet.*[14] Így a porladási időn belül csak egészen kivételesen szabad a holttestet eredeti sírjából kiemelni, és más sírba helyezni. Ilyen kivételes eset pl. ha valaki jogosulatlanul végezte a temetést, jelölte ki a temetés helyét, és ezzel a valódi jogosultat gátolja, akadályozza kegyeleti jogainak a gyakorlásában. Nem kerülhet sor azonban a kegyeleti jogosultaknak tisztán *kényelmi szempontjai* szerint a holttest elhelyezésének a megváltoztatására. Ezért nem rendelte el pl. a bíróság az édesanya kérésére a kihantolást és a halott elszállítását, amikor a 25 éves korában elhunyt halottat az őt 21 éven át gondozó nevelő anyja temettette el.[15]

Előfordulhat, hogy tévedésből a holttestet olyan sírban helyezik el, ahová *az eltemettetőnek nem volt joga a temetésre.* A sírhellyel kapcsolatos kegyeleti jogok gyakorlására jogosult ennek ellenére sem követelhet kihantolást, ha a temetés jóhiszeműen történt és esetleges érdeksérelme egyéb módon elhárítható,[16] különösen ha a sérelmet szenvedett fél tudott a temetésről, és megfelelő időben nem tiltakozott. Ugyanis ilyenkor a kihantolás a *jogellenes eljárás szankciójaként, mintegy megbélyegzésként jelentkezne,* ami a halott emlékét is hátrányosan érintené. Így nem adott helyt a bíróság a kihamvasztási keresetnek akkor sem, amikor a temetőfenntartó jogosulatlanul, a porladási idő eltelte előtt újra eladta a sírhelyet. Bizonyítást nyert ugyanis, hogy a hozzátartozók a sírhely gondozását hosszú időn át elhanyagolták, és így *fel sem lehetett ismerni,* hogy a sírban valaki nyugszik.[17] Bíróságaink egyébként is a legritkább esetben jogosítják fel valamelyik kegyeleti jogosultat vagy más érdekeltet kihantolási engedély kérésére és ennek alapján a holttest áthelyezésére. A *Legfelsőbb Bíróság* elvi éllel szögezte le, hogy az *elhaltnak a sírból való kihelyezése egyrészt a meghalt személy emlékét, másrészt a hozzátartozók kegyeleti érzését indokolatlanul sérti.* Ezért adott esetben a felperes jogérvényesítése nem egyeztethető össze a polgári jogviszonyokban elvárható *együttmű-*

[12] Az 1945. előtti gyakorlat szerint a temetés helyéről, holttest áthelyezéséről az elhunythoz családi kötelékben legközelebb álló döntött, *Mj. Döntvénytár,* XIV. 42.

[13] A polgári jogi feltételek mellett államigazgatási feltétel, hogy a sírnyitást a közegészségügyi-járványügyi felügyelő engedélyezze és ellenőrizze. *(R 37—38.)*

[14] *Kaposvári Megyei Bíróság,* Pf. 21. 315/1967—6.

[15] *Pécsi Járásbíróság,* P. 21 941/1969—12.

[16] A sírhely jogtalan felhasználásával okozott sérelmet a *Gyulai Járásbíróság* a felek rendelkezésére álló különböző sírhelyek megfelelő rendezésével küszöbölte ki. — P. II. 20. 997/1968—6. sz. ítélet.

[17] *Paksi Járásbíróság,* P. 20 212/1962—11. — *Szekszárdi Megyei Bíróság,* Pf. 20 482/1967.

ködési és együttélési kötelezettségekkel.[18] Ezt az általánosságban helyes elvet azonban *nem lehet mereven értelmezni.*[19] Indokolt esetben a *jogsértés orvoslásaként szükség lehet a Ptk 85. § (1) bekezdése d) pontjának* az alkalmazásával a sérelmes helyzet megszüntetése, illetve az eredeti állapot helyreállítása végett (pl. jogosulatlan áttemetésnél) arra, hogy a bíróság a jogosultat a kihantolás és az áttemetés kérésére feljogosítsa.[20]

4. A sírhelyhasználat jogi jellege

A temetés előfeltétele a *sírhelyhasználat biztosítása* az eltemettető és a temetőfenntartó között létrejött *megállapodás útján.* Ez a jogviszony egyrészt több, másrészt kevesebb, de mindenképpen *eltérő jellegű mint bármiféle más polgári jogi — akár kötelmi, akár dologi — használati jogviszony*[21] (bérlet, haszonbérlet, haszonélvezet, használat, szolgalom). Néhány fontosabb eltérés és jellegzetesség:

a) A sír területe nem kerül az eltemettető birtokába, az eltemettető a sír használatával a vagyoni használati jogoknak megfelelően nem rendelkezhet.[22] A használati jog átruházása, az albérlet analógiájára alhasználat biztosítása kizárt. Az eltemettető közvetlenül nem jogosult pl. rátemetésre, kettős sírhelyben második, sírboltban további temetésre, csupán a temetőfenntartótól követelheti e lehetőségek biztosítását. Az eltemettető csak akkor végezhet a síron — a sírok gondozását és növénnyel beültetését kivéve — bármely munkát, ha ezt a temetőfenntartónak külön bejelenti. Az eltemettető saját maga csak akkor végezheti el a sír kiásását, betemetését, és az ezekkel járó egyéb munkát, ha ezt a temetőfenntartó, illetve a temetkezési vállalat nem vállalja. (R 30. §.) A temetőt a temetőfenntartó jogosult, sőt köteles bekeríteni, őrizni, meghatározott időben zárva tartani. [R 5. § (2) bek., 24. § (3) bek., 26. § (1) bek.] Az eltemettető a temető területére csak a temetőfenntartó által meghatározott időpontban léphet be, és keresheti fel a sírt, amelyre sírhasználati jogot szerzett.

b) A temetőfenntartó kötelezettsége nem korlátozik a sír területére. Elsődleges kötelezettsége a temető fenntartása. A temető szerves egység, amelynél az egyes sírok nem különülnek úgy el, mint a bérháznál az egyes bérlemények. A sírok összességükben szolgálják a kegyeleti célt. A temetőfenntartó általánosságban is köteles gondoskodni, hogy az egész temető megfeleljen az elhaltak iránti kegyeleti szempontoknak, köteles a temető területét rendeltetésének és helyi jellegének megfelelően parkosítani, bekeríteni, őrizni, a temető, a ravatalozó és a sírok megközelítéséhez szükséges utakról, vízvételi lehetőségről gondoskodni, ravatalozót és egyéb temetői létesítményeket fenntartani. (R 4. §)

c) Kétségtelen, hogy a *sírhelyhasználat* — a temetőfenntartónak a temető egész területére vonatkozó általános kötelezettségein túl — *egy bizonyos sír területéhez kapcsolódik.* Itt temetik el a halottat, ezen létesíthet a kegyeleti jogosult síremléket, beültetheti virággal, egyéb módon díszítheti. Erre nézve gyakorolhatja az eltemettető a rátemetési, kettős sírhelynél a második, sírboltnál az esetleges további betemetési jogosultságát. Azonban a *temetőfenntartónak mégsem a terület szolgáltatása a kötelezettsége, hanem a holttest őrzésének és a kegyelet gyakorlásának a biztosítása.* E szolgáltatásnak két eleme van. Van a temetőfenntartónak egy a *kijelölt sírhoz kapcsolódó* időben korlátozott kötelezettsége, és van időben elvileg korlátlan *általános* kötelezettsége is. A temetőfenntartó a halottat az *eredeti helyen* csak az ún. porladási időn belül (ami sírhelyeknél általában 25 év) köteles őrizni és biztosítani a hozzátartozóknak a kegyelet gyakorlását. Az eredeti elhelyezéstől független, a holttest őrzésére és a kegyelet gyakorlásának biztosítására vonatkozó *általános kötelezettség a porladási időn túl is érvényesül,* csupán nem kötődik az eredeti sírhoz. Ennek a helyén a porladási idő után új sírt lehet létesíteni akár úgy, hogy a területet 30 cm-es földréteggel feltöltik, akár úgy, hogy a holttesteket közös sírhelyben, a csontokat közös emlékhely (ossárium) fülkéjében helyezik el. [R 3. § (3) bek.] *A holttestek (holttestmaradványok) őrzéséről, és ennek során a ke-*

[18] *Legfelsőbb Bíróság* P. törv. I. 20 431/1967—7. — A *Tabi Járásbíróság* álláspontja szerint a jogsértést a halott exhumálásával korrigálni az emberi érzésekben, tehát a társadalomban nagyfokú visszahatást keltene, P. 20 036/1967.

[19] *Benedek—Világhy* álláspontja szerint a Legfelsőbb Bíróság döntése emberileg érthető, de nincs összhangban a Ptk. 7. §-ával, mert a megsértett alanyi jog gyakorlatilag védelem nélkül marad. — 11. sorsz. jegyzetben idézett mű, 65. old.

[20] A *II., XI., XII. kerületi* bíróság újbóli kihantolásra és visszatemetésre kötelezte azt, aki jogtalanul temettette át a halottat másik sírba. P. 20 152/1969—5.

[21] *Régi bírósági gyakorlat:* A temetők területén, ezek rendeltetésének megszűnéséig szerezhető jogok csak ideiglenesek és bizonyos helyhez kötöttek lehetnek. Tulajdonjogot temetőhelyre, sírboltra nem lehet szerezni, csak használati jogot. (Volt *Kúria* 7203. számú döntése, 1903. szept. 30.) — *Újabb bírói gyakorlat:* A temetéskor sajátos tartalmú szerződés jön létre. Ez rendeltetése miatt nem illik maradéktalanul a bérleti szerződés kereteibe. (*Bp. Fővárosi Bíróság,* Pf. 27 079/1967.) Bár volt olyan eset, amikor a bíróság a sírhelyhasználati jogviszonyt bérletnek minősítette. (*Debreceni Járásbíróság,* P. 21 524/1965.)

[22] Ezen a területen a bíróságok gyakorlatában bizonytalanság tapasztalható. A jogosulatlan rátemetéssel kapcsolatos perben a *II., XI., XII. kerületi bíróság* azt állapította meg, hogy a sírhely nem képezi a sírhelyhasználati jogosult birtokát, ezért birtokháborításról nem lehet szó. (P. 230 206/1968—8.) A *Nagykátai Járásbíróság* is kimondotta, hogy a sírhely megváltói nem kerülnek birtokosi helyzetbe. (P. II. 20 634/1969—10.) — Ezzel szemben a *Gyöngyösi Járásbíróság* a szomszédos sírban fekvő halottak hozzátartozói közötti vitát a birtokvédelemre vonatkozó jogszabályok alkalmazásával döntötte el. (P. IV. 20 917/1967—8.) Az *Esztergomi Járásbíróság* is azt állapította meg, hogy birtokba vette a sírhelyet az, aki oda — sírhelyhasználati joga alapján — hozzátartozóját eltemettette. (P. 21 552/1968—6.)

gyeleti szempontok érvényesítéséről a temetőfenntartó mindenképpen köteles gondoskodni, függetlenül az eredeti sírhely sorsától.

d) A jogviszony alanyainak a helyzete is egészen más mint bármiféle egyéb polgári jogi viszonyban. A *kötelmek*hez, nevezetesen a határozott időtartamra szóló tartós szerződésekhez — leginkább a bérlethez — *teszi hasonlóvá,* hogy a jogviszony alapja az eltemettető és a temetőfenntartó szerződése, továbbá, hogy a feleket folyamatosan terheli kötelezettség. A *temetőfenntartó* folyamatosan köteles a halott őrzésének és a kegyeleti jog gyakorlásának a biztosítására vonatkozó általános és meghatározott időtartamig a sírhoz kapcsolódó kötelezettségeit teljesíteni. Az eltemettető rendelkezéséhez képest tartozik további betemetést, rátemetést is biztosítani meghatározott feltételek esetén. Az *eltemettető* főkötelezettsége egyszeri szolgáltatás, a jogviszony létrejöttekor a sírhelyhasználati díj megfizetése. Bizonyos mellékkötelezettségek azonban az eltemettetőt is folyamatosan terhelik. Köteles a temetőben végzendő munkát bejelenteni, a sírhelyásással a temetőfenntartót, illetve a temetkezési vállalatot megbízni. Köteles a síremléket (sírboltot) karbantartani, felhívásra a dűledező síremléket (sírboltat) helyreállítani.

Mégis *eltér a kötelmi jogviszony jellegzetességeitől,* hogy a temetővel és a sírhellyel kapcsolatos — egyes vonatkozásaiban már részben ismertetett — kötelezettségek és jogosultságok *nem szűkíthetők le az eltemettető és a temetőfenntartó közötti kapcsolatra.* Az eltérő ismérvek azonban *nem alkalmasak a dologi jelleg megállapítására,* ami már az eddigi ismertetésekből is kitűnt.

A temetőnek kettős: gyakorlati és eszmei jelentősége van. Gyakorlati feladata a közegészségügyi követelmények biztosítása, a hullák elföldelésével az emberi test bomlásával kapcsolatos egészségre káros hatások kiküszöbölése. Eszmei jelentősége, hogy a temető a kegyelet, a gyász, a megemlékezés helye. A temető *közegészségügyi jellegű* tevékenységét nem az eltemettető előírásai, hanem jogszabályi rendelkezések és hatósági intézkedések határozzák meg. *A temetői tevékenység kegyeleti vonatkozásai* sem kötődnek kizárólag sem az eltemettető és a temetőfenntartó közötti jogviszonyhoz, sem a sír területéhez, hanem *a halott emlékéhez kapcsolódnak.* A temetőben lehetővé kell tenni bárki számára, hogy az elhaltról — akár látható módon is — megemlékezzen, és kegyeletét lerója.[23] Ezt *minden érdekelt* — temetőfenntartó, egészségügyi hatóság, eltemettető, egyéb hozzátartozó, a temető bármely látogatója — *köteles bárki* — más hozzátartozó, a temető egyéb látogatója — *részére biztosítani.*[24] Így pl. ha az eltemettető nem állít síremléket, a lejárt sírhelyhasználatot nem hosszabbítja meg, a temető (temetőrész) kiürítésekor nem helyezi át a holttestet új sírba, vagy a létesítő nem javítja ki a megrongálódott síremléket, ezt bármelyik hozzátartozó megteheti.

5. *A sírral és a holttesttel kapcsolatos tárgyak jogi helyzete*

a) A sírok megjelölésére szolgáló tárgyak, fejfák, síremlékek és a sírbolt (továbbiakban: síremlék) jogi helyzetének a szabályozására nem alkalmasak az egészen más természetű, vagyoni, gazdasági célt szolgáló tulajdoni rendelkezések. Rendeltetésük megítélésénél *nem a temető földjével való fizikai kapcsolatuk a lényeges.* A síremlék a halott emlékével, a holttesttel és nem a temető földjével képez jogi egységet. Ezért *bármilyen módon van egyesítve a temető területével, nem válik a temetőfenntartó tulajdonává.* A síremlékre csak *eredeti kegyeleti rendeltetésének a megszűnése után* alkalmazhatók a tulajdon szokásos tárgyaira vonatkozó szabályok. Így pl. akkor rendelkezhet szabadon a létesítő vagy jogutóda a síremlékkel, ha helyette újat állít vagy ha a sír a holttestmaradványok áthelyezése nélkül véglegesen megszűnik. Ha a sír végleges megszűnésekor a jogosult a síremlékkel nem rendelkezik, ez a magatartása a tulajdonjog feladásának minősül, így a síremlék gazdátlanná válik, az állam tulajdonába kerül (Ptk 127. §), azt a temetőfenntartó értékesítheti. [R 32. § (4) bek.] Az *állam tulajdonszerzésének előfeltétele* azonban, hogy a síremlék eredeti kegyeleti rendeltetése valóban megszűnjön, hogy a sír a holttest (holttestmaradványok) áthelyezése nélkül szűnjön meg. A síremlék és a sír a holttesttel és nem a sírhely területével képez jogi egységet, ezért a holttest áthelyezésével a síremlékkel jelölt sír valójában nem szűnik meg, csupán földrajzi helyzete változik. Ilyen esetben a síremlék nem kerülhet az állam tulajdonába, azt a sírral együtt át kell helyezni. A hozzátartozók esetleges mulasztása nem jogosítja fel a temetőfenntartót az értékesítésre. További feltétel: megfelelő határidő tűzésével a temető (temetőrész) kiürítésének az elrendelése, és ennek a jogszabályban előírt módon való kihirdetése. [R 32. § (1) bek., 35. §.]

A vagyoni rendelkezés ismertetett eseteinek a körén túl a síremlékkel kapcsolatban *csupán kegyeleti jogokat lehet gyakorolni.* Ezért adott esetben a bíróság helyesen állapította meg, hogy a síremlékkel elkövetett visszaéléssel kapcsolatos vitában nem kulcskérdés a tulajdonjog, hanem az elhalt iránti kegyelet meg-

[23] Aki a sírhelyet megváltja, nem szerez kizárólagos rendelkezési jogot. A sírhelyhez fűződő rendelkezési jog arra terjed, hogy a hozzátartozók a halott emlékét megőrizhessék, fenntartsák és ápolják. Nem zárható ki egyik hozzátartozó sem abból, hogy az elhalt emlékének kegyelettel adózzon. — *Budapesti Fővárosi Bíróság,* 51. Pf. 22 677/1969—11.

[24] Nem osztom a *Kunszentmártoni Járásbíróság*nak azt az álláspontját, amely szerint a legközelebbi hozzátartozó dönt abban „kinek a koszorúját tűri meg" a síron. (P. 20 165/1968—5.)

sértése.[25] Kétségtelen azonban, hogy ezek az elvek a gyakorlatban még nem kristályosodtak ki. Volt olyan eset, amikor a bíróság nem a kegyeleti jog megsértésével kapcsolatos, hanem a birtokháborításra vonatkozó jogszabályokat alkalmazta a síremlékre vésett szöveg jogosulatlan megváltoztatása miatt indult ügyben,[26] vagy amikor jogosulatlanul eltávolították a síremléket a sírról.[27] Más esetben viszont a bíróság kifejezetten kimondotta, hogy a síremlék jogosulatlan eltávolítása nem a tulajdonjog, hanem a kegyeleti jog megsértését jelenti.[28]

A síremlékekkel kapcsolatos egyik legfontosabb kegyeleti jogosultság, illetve kötelezettség, hogy *a sírt — végleges megszűnéséig — nem lehet a síremléktől megfosztani.*[29] Ha jogosulatlanul lebontják, helyette másik síremlék létesítését lehet követelni.[30] *A síremlék jellegét sem lehet — a létesítő hozzájárulása nélkül — megváltoztatni.* Ez ellen a síremlék létesítője (jogutóda) tiltakozhat, és követelheti az eredeti állapot helyreállítását a Ptk 85. § (1) bekezdése d) pontjának az alkalmazásával.[31] Arra azonban lehetőség van, hogy a létesítő (jogutód) változtassa meg a síremlék jellegét, illetve azt szebbre, díszesebbre kicserélje. Különösen vonatkozik ez a megrongálódott síremlékekre, amelynek a helyreállítására, kicserélésére a létesítő kifejezetten köteles. [R 29. § (4) bek.] A létesítmény jellegével függ össze az is, hogy a létesítő a *sírboltban levő temetkezési helyekkel is csak a kegyeleti szempontoknak megfelelő módon rendelkezhet.* Üzletszerű értékesítésre nem kerülhet sor.[32] A síremlékek a legkülönbözőbb formában készülhetnek, azonban *kizárólag kegyeleti célt valósíthatnak meg,* nem használhatók fel pl. áruk kelendőségét vagy más célt szolgáló hirdetésekre. Nem sérthetik más jogait, jogos érdekeit. Nem tartalmazhatnak olyan feliratot, amely másik személyhez fűződő jogait sérti.[33]

A síremlékek kegyeleti jellege akkor sem szűnik meg egészen, amikor eredeti rendeltetésük végetér. A közfelfogás szerint a kicserélt, lebontott síremlékeket sem lehet a halottak emlékét sértő módon felhasználni. Ezért a temetőfenntartó is csak kegyeleti célra értékesítheti az állam által megszerzett síremléket, és a befolyt összeget is a temető fenntartására köteles fordítani.

A síremlékekkel kapcsolatos kegyeleti jog gyakorlására elsősorban a létesítő vagy jogutóda jogosult. Ha ilyen jogosult nincs vagy jogait nem gyakorolhatja (pl. ismeretlen helyen tartózkodik), illetve az elhalt iránti kegyelet megfelelő gyakorlásáról nem gondoskodik, ezt helyette bármelyik kegyeleti jogosult megteheti akkor is, ha nem jogutóda az eredeti létesítőnek. Vonatkozik ez különösen arra az esetre, ha a létesítő a sírhelytábla lezárásakor a holttestet és a síremléket nem helyezteti át, illetve a megrongálódott síremlék helyreállításáról nem gondoskodik.

b) A síremlékhez hasonló a rendeltetése a *koporsónak* (*kellékeinek*), a *koporsóban elhelyezett és a halotton levő tárgyaknak* (gyűrűk, ékszerek stb.). Ezekre sem terjed ki a temető területére vonatkozó tulajdonjog, nem is gazdátlanok, egyszerű birtokbavétellel nem lehet ezeket tulajdonba venni. (Ptk 127. §.) Ezeket az eltemettető vagy az ipso iure öröklési elvre tekintettel az elhalt örököse tulajdonaként és rendelkezése alapján meghatározott rendeltetéssel földelik el a holttesttel. Elföldelésük nem jelenti a tulajdonjog feladását (derelikciót). Amíg eredeti rendeltetésüket betöltik, a kegyeleti jogok uralma alatt állanak. Ha eredeti rendeltetésük megszűnik, a tulajdonos (eltemettető, örökös, illetve jogutód) rendelkezik felettük. Ha ezt a rendelkezést tudatosan elmulasztják, és mulasztásukkal kifejezetten kifejezésre juttatják, hogy tulajdonukkal fel kívánnak hagyni, akkor válhat csak ez a tárgy gazdátlanná és szerezhető meg egyszerű birtokbavétellel, feltéve, hogy a személyi tulajdon szokásos tárgyai körébe tartozik. (Ptk. 127. §.)

Más megítélést igényelnek a *koszorúk, virágok,* amelyek kegyeleti rendeltetése egyszeri felhasználás. Ezeknél legfeljebb a tulajdon védelme végett szükséges intézkedésekről, esetleg kártérítésről lehet szó, ha pl. rendeltetése betöltése előtt ellopják a sírról a koszorút.[34]

6. *Rendelkezés a holttest és részei felett*

A Ptk kifejezetten nem sorolja fel a holttestet és annak részeit a *forgalomképtelen dolgok* között. A Ptk szabályozási rendszeréből azonban kétségtelen, hogy a holttest *nem képezheti vagyoni rendelkezés tárgyát.*[35]

A Ptk kifejezetten szétválasztja az emberre és a dolgokra, a vagyontárgyakra és a személyekre vonatkozó szabályokat. Bevezető rendelkezésében is külön említi a személyhez fűződő és a vagyoni jogokat. [Ptk 2. § (1) bek.] A Ptk által szabályozott személyiségi viszonyok önál-

[25] *Szegedi Megyei Bíróság,* Pf. II. 20 939/1967—16.

[26] *Budapesti I., III. kerületi bíróság,* P .I. 21 857/1967—5.

[27] *Esztergomi Járásbíróság,* 2. P. 21 727/1968—9.

[28] *Szegedi Megyei Bíróság,* Pf. II. 20 939/1967.

[29] *Pestmegyei Bíróság,* Pf. IV. 20 875/1968—10.

[30] *Szegedi Megyei Bíróság,* Pf. II. 20 939/1968.

[31] *Pesti Központi Kerületi Bíróság,* 8. P. 86 105/1969—3.

[32] *Legfelsőbb Bíróság,* P. törv. I. 20 486/1967—3.

[33] Amikor pl. az szerepelt a sírfelíraton, hogy az elhalt korai halálát az őt kezelő gyógyintézet lelkiismeretlen orvosai okozták. — *Debreceni Járásbíróság* P. XIX. 22 502/1968—3.

[34] A kegyeleti jog gyakorlása szempontjából nem közömbös, hogy melyik síron hervadnak el a virágok. Ellenkezőleg döntött a *Kunszentmártoni Jb.* P. 20 165/1968—5.

[35] Vagyoni rendelkezés alatt értjük az áruviszonyok közvetlen jogi tükröződését. — *Világhy Miklós:* Áruviszony és polgári jog, Állam és Jogtudomány, 1968. évi 3. sz. 472—473. old.

lóak és függetlenek a vagyoni viszonyoktól.[36] *Az emberi testnek nincs vagyoni értéke, nem dolog, nem vagyontárgy.* Elválaszthatatlanul hozzá tartozik az emberi személyiséghez, hiszen annak a biológiai alapja. Ezért az emberi test csak a személyiségi jog és nem a vagyoni jogok (tulajdonjog, kötelmi jog, örökösödési jog) tárgya lehet. Az embernek saját teste sem tulajdona. Más testének tulajdonban tartása mai társadalmi felfogásunk szerint különösen elképzelhetetlen. Ezt az elvet nem érinti az a tény, hogy a test bizonyos részeinek az átengedése esetén, pl. véradásnál a jogszabályok bizonyos térítést köthetnek ki. Ez a térítés ugyanis nem vételár, nem teszi a véradást adásvételi ügyletté. Különösen aggályos lenne az élő emberi test egyes szerveinek átültetés céljára történő árubabocsátása, amit pl. Franciaországban és Olaszországban kifejezetten törvény tilt.[37] A szocialista jogfelfogás szerint sem lehet az emberi szerv adásvételi ügylet tárgya.[38]

A halállal megszűnik a személyiség, mert felbomlik annak biológiai alapja. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a test a halállal kikerül a személyiségi jogok szabályozási köréből, és vagyoni jogok tárgyává válik, uratlan dologként birtokba vehető, és a tulajdonjog uralma alá hajtható. *Az emberi test a halál után is a személyhez fűződő jogok szabályozási körében marad.* A halállal megszűnt személyiségi jogok helyébe újak lépnek: a kegyeleti jogok, amelyek azonban már nem a létezni megszűnt személy jogai, hanem a hozzátartozók jogosultságai. E jogosultságok jellege és a holttesttel való szoros kapcsolata sem engedi meg, hogy a holttest és részei felett bárki dolog módjára rendelkezzen.[39] *A holttest nincs tulajdonban, vagyoni értéket nem képvisel,* mert gazdasági haszna nincs, közvetlenül nem szolgálja az ember anyagi szükségleteinek a kielégítését. Ennek ellenére bizonyos értéke van. Csak éppen más értékrend érvényesül ezen a területen, mint az anyagi javak körében.[40] *A holttestnek és a halott emlékének — mint általában a személyhez fűződő jogoknak — nem-vagyoni értékük van.* Természetesen a fejlődő élet szükségessé teszi, hogy ezt az elvet ne alkalmazzuk mereven és korlátlanul. A holttest gyakorlati célra, pl. gyógyszerkészítésre felhasznált részének vagyoni értéke van, a holttestből nyert anyag ilyen módon üzleti forgalomba kerülhet. Ha a felhasználás szabályszerű, a gyógyszer forgalmazása nem tekinthető a hullarészek forgalmának. Hullarészekről csak addig beszélhetünk, amíg ez a jelleg felismerhető. A gyógyszerkészítés során a hullarészekből nyert anyag olyan változáson megy át, hogy az eredet fel sem ismerhető, a gyógyszer már nem tárgya a kegyeleti jognak. Más a helyzet a gyógyítási célra emberbe átültetett szervekkel, szövetekkel, illetve az egyes preparátumokkal, amelyekről nyilvánvalóan felismerhető, hogy ezek emberi test részei. Ezek a szervek, szövetek, preparátumok nem szerepelhetnek a gyógyszerhez hasonlóan vagyoni forgalom tárgyaként.[41] Persze gyógyszerkészítés esetén is csupán a már kész gyógyszer (gyógyszeralapanyag) kerülhet vagyoni forgalomba. Magukat a hullarészeket gyógyszerkészítés céljára sem lehet vagyoni rendelkezés — adásvétel — útján megszerezni.

A vagyoni rendelkezés kizárása természetesen nem jelenti azt, hogy a holttestre (hullarészekre) semmiféle rendelkezés nem vonatkozhat. A *személyhez fűződő jogosultságok biztosíthatnak bizonyos* rendelkezést a kegyeleti jogosultak részére a holttest, illetve annak a részei felett. Az ember azonban *a saját holttestére személyiségi rendelkezést sem tehet.*[42] Az ember személyhez fűződő jogosítványai a halállal elenyésznek. A kegyeleti jog viszont csak a halál után keletkezik, amikor már az ember jogképessége megszűnt. Ezért a saját holttestével kapcsolatos kegyeleti jogokat az ember saját maga nem szerezheti meg.[43] Így helyette és nevében sem lehet ilyen természetű jogokat gyakorolni. *A hozzátartozó a kegyeleti jogok gyakorlása során a saját nevében jár el még akkor is, ha az elhalt kívánságát érvényesíti.* A kegyeleti jogosult által gyakorolható kegyeleti rendelkezés is *rendkívül korlátozott.* A személyhez fűződő jogok — köztük a kegyeleti jog — megszűnését vagy korlátozását eredményező szerződés vagy egyoldalú jognyilatkozat semmis. [Ptk 86. § (1) bek.] Ezért *az egész holttest más uralma alá bocsátása kizárt.* A holttest egyes részeire vonatkozó nem vagyoni rendel-

[36] A Ptk. által szabályozott nem vagyoni autonóm struktúrájú viszonyok függetlenek a vagyoni viszonyoktól. — *Eörsi Gyula:* A szocialista polgári jog alapproblémái, Akadémia Kiadó, 1965. 28. old.

[37] *Franciaország:* 1952. évi V. 12. törvény, 4. cikk. — *Olaszország:* 1967. évi VI. 26. 458. számú törvény 6. §.

[38] Ez az álláspontja a csehszlovák *Štepán, Jaromir*-nek (Szövet és szervátültetések jogi szempontból, Pravnik, Praga, 1968. évi 4. sz. 8. lábjegyzet előtti rész), és a magyar Nizsalovszkynak (*Nizsalovszky Endre:* Szövet- és szervátültetések joga, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1970. 395. old. 246. old.).

[39] A volt M. Kúria is kimondotta, hogy a hulla adás-vétel tárgyául nem szolgálhat. (P. II. 5607/1925.) — A külföldi irodalomból: „A hulla dolog, de nem forgalomképes". *Eicholz:* Neue juristische Wirtschaftsrecht, 1968. 2272.

[40] *Törő Károly:* Eszmei kártérítés, Jogtudományi Közlöny, 1970. 8. sz. 406. old.

[41] Régebbi bírósági gyakorlatunk szerint a tanulmányi célra felhasznált hullákból sem lehetett továbbeladási célra kikészített csontvázakra és preparátumokra még a bonctani intézet vezetőjének a beleegyezésével sem tulajdont szerezni. — *Grill Döntvénytár,* XXII. kötet 683, 394. old. —

[42] Hasonló álláspontot képvisel, bár nem azonos okfejtéssel *Nizsalovszky Endre:* A modern biológia és az orvostudomány hatása a polgári jogra című művében. — Állam és Jogtudomány, 1969. évi 3. sz. 401. old.

[43] Az elhalt embernek semmiféle jogai, így kegyeleti jogai sem lehetnek; az ezzel ellenkező felfogás nem egyéb az alanyi jogok misztifikációjánál. — *Benedek—Világhy* 11. sorsz. jegyzetben idézett műve 61. old.

kezés pedig csak akkor érvényes, ha a kegyeleti jog gyakorlásának a körébe tartozik, tehát a *halott emlékének és jóhírnevének a védelme végett szükséges.* [Ptk 86. § (3), (4) bek.] Ebből okszerűen következik, hogy a holttest egyes részeit pl. tudományos, oktatási, kutatási, gyógyítási vagy kísérletezési célra is csak akkor lehet felhasználni a kegyeleti jogosult rendelkezése alapján, ha valamely szerv vagy szövet átengedése kifejezetten *a halott emlékének és jóhírnevének a megóvása végett indokolt.* Így pl. valamelyik hozzátartozó életének a megmentéséhez szükséges. Ilyen esetben ugyanis nem a holttest megcsonkítása, hanem a szerv- (szövet-) átengedés megtagadása sérti a halott emlékét. Természetesen kegyeleti jogok gyakorlásáról csak akkor beszélhetünk, ha a halál kétségtelenül bizonyítható.[44]

A kegyeleti jogosultságok tartalmának és kereteinek a meghatározásánál jelentősége van az *elhalt életében nyilvánított akaratának is.*[45] Ennek a figyelembe vételét éppen az elhalt emlékének a tiszteletben tartása követeli meg. Ezért, ha pl. az elhalt életében tiltakozott holttestének a megcsonkítása ellen, ezt a kívánságát általában érvényesíteni kell. A figyelembe vehető nyilatkozat természetesen csak önkéntes lehet. Óvakodni kell az ilyen nyilatkozat beszerzésével kapcsolatban a még élő ember személyhez fűződő jogainak a megsértésétől. Nem szabad a betegben az életbenmaradás hitét lerombolni. Ezért etikailag *kifogásolható, ha az orvos betegétől halála esetére hozzájárulást kér szerveinek a felhasználásához.*[46]

Annak a megítélésénél, hogy az elhalt emlékének és jóhírnevének a biztosítása végett mikor van szükség a szervek, szövetek felhasználásához való hozzájárulás megadására, illetve megtagadására, *nagy szerepe van a közgondolkodásnak.*[47] Kétségtelen, hogy közgondolkodásunkban ezen a területen is jelentős átalakulás következett be.[48] Ma már a holttest felboncolása, egyes szerveinek, szöveteinek az orvostudomány, a gyógyítás céljára történő felhasználása egyértelműen nem tekinthető kegyeletrontónak, halottgyalázásnak. Egyre többen hirdetik, hogy minden ember megtisztelő kötelessége embertársai megmentése a síron túl is. Nizsalovszky akadémikus szavaival élve „az élet szolgálata az élet után"[49] nem hátrányosan, inkább előnyösen befolyásolhatja az elhalt emlékét és jóhírnevét.

A polgári alanyi jogok indokolt esetben jogszabály rendelkezése útján közérdekből korlátozhatók. Ilyen jellegű rendelkezések teszik lehetővé a *holttest tudományegyetemi tanítás céljára felhasználását,* ha a temetésről senki nem gondoskodik és a hozzátartozó nem jelentkezik, illetve a felhasználáshoz hozzájárul.[50] Véleményem szerint ezeket a rendelkezéseket gyógyítási célból is lehet alkalmazni. Közvetve az egyetemi tanítás célja is a gyógyítás szolgálata. Amit ebből a célból meg lehet tenni, azt nem lehet kizárni a gyógyítást közvetlenül szolgáló célból sem. Természetesen a kegyeleti szempontokat mindig érvényesíteni kell. *A holttestet öncélú,* illetőleg más módon (pl. állatkísérletekkel) is megfelelően megoldható *kísérletezésre soha nem lehet felhasználni.*

Törő Károly

---

[44] A halál időpontjával és bizonyításával kapcsolatos problémákat részletesen ismerteti *Nizsalovszky,* 38. sz. alatt id. mű 204—246. old., 42. sz. id. mű 399—401. old.

[45] Legtöbb állam figyelembe veszi az elhalt életéé ben nyilvánított akaratát. *Štepán, Jaromir* 38. sz. alatt idézett mű 4. sz. jegyzet.

[46] Ezzel a beteget a gyógyulás minden reményétől megfosztja, mintegy a halálos ítéletét közli vele. — *Max Kolhaas:* A szervátültetés jogi kérdései. Deutsche Medizinische Wochenschrift, 1968. 8. sz. 368. old.

[47] *Haney, Gerhard:* Sozialistisches Recht u. Persönlichkeit, Berlin, 1967. 87. old.

[48] Nagy-Britanniában a közvéleménykutatás szerint a megkérdezettek 80%-a lenne hajlandó hozzájárulni halála esetére holttestének szervátültetéshez felhasználásához. Az USA-ban mozgalom indult, hogy az emberek állandóan hordjanak magukkal esetleges baleseti halál esetére hozzájáruló nyilatkozatot. *38. jegyzetben id. mű* 19, 21. sz. lábjegyzet.

[49] *Nizsalovszky* 38. sz. alatt idézett műve IV. fejezetének a címe, 203. old.

[50] *1942: XII. tv. 18. §*-ának végrehajtásáról rendelkező *202 712/1948. (VIII. 4.) NM sz. rendelet.*

„A nemzetközi jog" c. egyetemi jegyzet vitájáról

A magyar nemzetközi jogászok és e jogtárgy iránt érdeklődők vetettek számot eredményeikről és elkövetkezendő feladataikról az új „Nemzetközi Jog" c. egységes egyetemi jegyzet Pécsett, — az Állam- és Jogtudományi Kar Nemzetközi jogi tanszéke szervezésében megrendezett vitáján.

Az értekezlet eredményességét az biztosította, hogy a *résztvevők értéssel és érzéssel* vizsgálták azokat az eredményeket, illetve feladatokat, *amelyeket a Jegyzet előremutatóan rögzít, illetve jelez.* Az értelmes, érdemi munka lehetősége tehát adva volt: lehetett *miről* és *kikkel* vitatkozni. Ezzel al ehetőséggel a konferencia élt is; elmondhatjuk, hogy a *jegyzetvita rendkívül sikeres volt.*

I.

Mint ismeretes a nemzetközi jog tananyagát több mint egy évtizeden keresztül a „Nemzetközi jog" c., lényegében változatlan kiadású tankönyvből (szerzők: Buza László—Hajdu Gyula) sajátították el *az egyetemi hallgatók* és tegyük hozzá, azok a *végzett jogászok, szakemberek* is, akik vagy a nemzetközi joggal érintkező területen dolgoztak, vagy „pusztán" érdekelte őket ez a rendkívül *rohamosan fejlődő* jogterület.

E színvonalas Tankönyv egy jelentős időszakon, mondhatni *korszakon* át maradéktalanul betöltötte szerepét. A rohamos fejlődés, az idő azonban a nemzetközi jog területén különös jelentős tényező, ennek hatása szükségszerűvé teszi a tananyagban történő változtatásokat, a nemzetközi jog tudományának „felzárkózását", sőt egyre inkább „a tőle elvárható" előremutató szerep maradéktalan betöltését is.

Mindennek következménye az 1971 tavaszán megjelent „Nemzetközi Jog" c. egységes egyetemi jegyzet (szerzők: Haraszti György—Herczegh Géza—Nagy Károly, szerkesztő: Haraszti György. A fejezetek szerzői: I., III., VII., X. fejezet: Haraszti György; II., IX., XI. fejezet: Herczegh Géza; IV., V., VI., VII. fejezet: Nagy Károly).

Az előbb leírtakból mindenekelőtt két kérdés következik, amelyeket a vita résztvevői is felvetettek: *1.* Nem volt-e korai a jegyzetvita megrendezése? *2.* Az érdeklődők széles körére és igényeire való tekintettel — amelyet a Jegyzet éppen jegyzetjellege miatt nem tud teljes mértékben kielégíteni — nem lenne-e szükség nemzetközi jogi kézikönyvre?

ad 1. Ami az első kérdést illeti, a válasz nem lehet egyértelmű.

Ahogy Haraszti György utalt rá, a vita időpontja időelőtti, ha a didaktikai szempontokat leszűkítve vesszük figyelembe, hiszen még csak egy vizsgaidőszak tapasztalatai állnak rendelkezésre. Ugyanakkor a Jegyzetben lefektetett vitatható tételek szempontjából kellő időben került sor a megbeszélésre, mert a vitában kialakult álláspontokat az előadások alkalmával már figyelembe lehet venni.

ad 2. Ami a második kérdést illeti, a konferencia résztvevői meggyőző egységben és nagyon határozottan kifejezésre juttatták, hogy sürgősen szükség van egy minden igényt kielégítő magyar nemzetközi jogi kézikönyvre. Ezzel kapcsolatban érdemes kiemelni Király István megjegyzését, aki hangsúlyozta azt, hogy az egyetemi jegyzetek a gyakorló jogászok körében széles körben felhasználásra kerülnek. Nem is lehet felsorolni azokat az állami szerveket, amelyek nemzetközi kérdésekkel foglalkoznak, így a jegyzetet használják kézikönyvként — ami egyben a jegyzet dicséretét is jelenti, de semmi esetre sem a végső megoldást.

Ezekután a jegyzetvita lényegére, végeredményére utaló legfontosabb kérdésre már most adjuk meg a választ!

Jó-e az új „Nemzetközi jog" c. egységes egyetemi jegyzet?

Válaszként idézzük néhány hozzászóló véleményét. *Ustor* Endre: A Jegyzet megjelenése határozott fejlődést jelent a magyar nemzetközi jog tudományának történetében; egyben a nemzetközi jognak a szocialista társadalmi rendszerben magasabb szinten és szélesebb terjedelemben történő oktatását is bizonyítja. Ez megfelel az ENSZ Közgyűlése 1947. évi határozatának, amelyben feladatul tűzték ki a nemzetközi jog oktatásának terjesztését. Ezzel, mint a nemzetközi jog fejlesztésének egyik eszközével nagymértékben elő lehet segíteni az ENSZ Alapokmánya céljainak és elveinek megvalósítását. A Jegyzet alapja lehet egy új nemzetközi jogi tankönyvnek; ilyen eredmény mielőbbi elérése magasabb szinten elégítené ki és kell, hogy kielégítse a gyakorló jogászok igényeit is. Hasonló értelemben nyilatkozott *Prandler* Árpád, *Tallós* József, *Király* István és *Bajáki* Veronika is.

Mindezeket és a többi véleményt is összegezhetjük *Bokorné, Szegő* Hanna szavaival: „... A jegyzetről alkotott általános véleményem az, hogy az mind rendszerét, mind tartalmát tekintve megfelel a követelményeknek. Áttekinti és értékeli a nemzetközi jog történetét és fejlődését, a nemzetközi jog hatályos normáit, a nemzetközi szervezetek keletkezését és tevékenységét; a marxizmus—leninizmus tanainak szellemében elemzi a nemzetközi jog tudománya művelőinek egyes elméleti kérdésekben fennálló nézeteltéréseit és azokra tudományosan megalapozott megoldást talál."

Általánosságban milyen fő kifogások merültek fel a jegyzettel kapcsolatban?

A hozzászólók közül többen — tulajdonképpen két összefüggő kérdést — *a terjedelem,* valamint a jelleg, a *„műfaj"* kérdését vetették fel. Különösen kitűnt ez *Ustor* Endre hozzászólásából, aki már az elkészítendő tankönyvre tekintettel hívta fel a figyelmet a szakirodalmi nyelv közérthetősége mellett a rövid, szinte csak elemeket tartalmazó anyag kialakításának elegendőségére. Ehhez kapcsolódott *Király* István véleménye is, amelyből kitűnt, hogy különösen a gyakorlati jogászok szempontjából ítélhető meg nehezen a jegyzet kívánatos jellege, hiszen ez a didaktikai szempontokra tekintettel készült tudományos mű — ahogyan ez már fentebb említésre került — az egyetemen kívüli életben is nagyon használatos.

Ezekre a kérdésekre adott válaszában *Haraszti* György utalt arra, hogy a hozzászólásokban általában felvetették az anyag szűkítésének szükségességét, ugyanakkor a speciális kérdések vonatkozásában mindenki — érdeklődésének és felkészültségének megfelelően — bővítést igényelt. Az egyetemi oktatásban a túlzásoknak szigorú gátat szab a hallgatók túlterhelésének elhárítása; ez a törekvés azonban nem eredményezhet csak a szakemberek által érthető túlzott tömörséget. Ez indokolja a Jegyzet „műfaji kiforratlanságát". Kétségtelen, hogy a tervezett tankönyv és egyéb oktatási anyagok (esettár stb.) a terjedelem ésszerű növelése nélkül nem készíthetők el.

II.

A Jegyzet általános jellemzése után nézzük meg, hogy milyen fontosabb szakmai, részleteket érintő kérdések merültek fel a jegyzetvitán!

Az elnöklő *Szotáczky* Mihály egyetemi tanár, dékán javaslatára a konferencián először a felkért három opponens mondta el véleményét. Utánuk — az aktív részvételt bizonyítva — még kilenc hozzászólás hangzott el. Ekkor az Elnök javaslatára — *az idő előrehaladott voltára tekintettel* — a szerzők következtek, akik — sajnos — csak néhány percet kaphattak válaszuk elmondására.

A három felkért hozzászóló közül *Bokorné, Szegő* Hanna a Jegyzet I. (A nemzetközi jog alapfogalma és sajátosságai), IV. (Az állam nemzetközi jogi helyzete), VI. (Az egyén a nemzetközi jogban) és VII. (A nemzetközi szerződés) fejezetéhez,

Ustor Endre a Jegyzet V. (A terület a nemzetközi jogban), VIII. (A nemzetközi kapcsolatok állami szervei), X. (A nemzetközi viták békés elintézése) és XI. A háború és a semlegesség) fejezetéhez,

Prandler Árpád a Jegyzet II. (A nemzetközi jognak és tudományának története), III. (Az államok közötti kapcsolatok alapelvei) és IX. (Nemzetközi szervezetek) fejezetéhez készített referátumot.

Az egyes fejezetekkel kapcsolatban a következő fontosabb észrevételek hangzottak el:

ad I. fejezet (A nemzetközi jog alapfogalma és sajátosságai):

— *A nemzetközi jogi normák létrehozásánál* annak hangsúlyozása mellett, hogy a gazdasági viszonyok határozzák meg az államnak a jogi norma létrehozására irányuló akaratát, be kellene azt is mutatni, hogy számos olyan kérdés merülhet fel az államok között, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül az államok berendezkedéséhez. Ezekben az esetekben nem elképzelhetetlen az, hogy azonos érdekek találkozása következtében jön létre a nemzetközi jogi norma. (Példa lehet erre: a diplomáciai mentességek szabályozása.) Az univerzális hatályú normák létrejötténél tehát, a különböző állami akaratok szerepének elemzésekor különbséget lehet tenni a szabályozásra kerülő kérdések között aszerint, hogy azok közvetlen kapcsolatban állnak-e, vagy sem az érdekelt államok gazdasági-társadalmi rendszerével.

— A nemzet jogalanyiságáról szólva szükség lenne az önrendelkezési jog tárgyának és alanyának bővebb kifejtésére. Az önrendelkezési jog tárgyával kapcsolatban mindenekelőtt e jog és az állami szuverenitás viszonyát kellene tisztázni. Ennek érdekében szükség lenne az önrendelkezési jog belső (az államon belül érvényesülő) és külső (az államközi kapcsolatokban jelentkező) oldalának szétválasztására. Csak mindkét oldal tényleges megvalósulása esetén lehet arról szó, hogy valóban érvényesüljön a maga teljességében a népeknek az a joga, hogy önmaguk döntsenek saját sorsukról, szabadon határozzák meg politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális berendezkedésüket.

Az önálló, független állami léttel feltétlenül érvényre jut az önrendelkezési jog külső oldala, amelyet a létrehozott állam szuverenitása minden esetben magában foglal. Ez az állapot azonban, csak akkor jelentheti egyben az önrendelkezési jog belső oldalának megvalósulását is, ha az osztályellentétek felszámolása következtében az állami szuverenitás hordozója az egész nép. Ebben az esetben viszont már az önrendelkezési jog mindkét oldala feloldódik az állam szuverenitásában.

Az önrendelkezési jog alanyairól szólva megállapíthatjuk, hogy az a nép, amely kívánságát megfelelő formában kifejezésre juttató vezetőkkel rendelkezik — a fegyveres fellépés tényétől függetlenül —, alanya a nemzetközi jognak.

— *A szankcióknak a nemzetközi jogban való alkalmazásánál* kérdésként merülhet fel az, hogy van-e a nemzetközi jogban az államoknak olyan kötelezettsége, amely szerint az önsegélyhez való folyamodás előtt meg kell kísérelniök a vitás ügy békés rendezéséhez szükséges eszközök igénybevételét?

— A Jegyzet *a jogforrás* fogalmát kettős értelemben használja. Helyesebb lenne a nemzetközi jog és az állam- és jogelmélet oktatási anyagát jobban összhangba hozni.

— *A szokásjogra* vonatkozó fejtegetéseknél két észrevétel hangzott el:

1. A szokásjog keletkezési folyamatával kapcsolatban mesterkélt a két különböző elemet — a gyakorlatot és az opinio iuris sine necessitatis-t — elhatárolni. Ez nem mentes bizonyos természetjogi felfogástól és elvezet az államok akaratát meghatározó, preexistáló normák létezésének elismeréséhez.

Az opinio iuris megléte nem más, mint az állam gyakorlatának minősített esete, amikor az állam meghatározott gyakorlatot a nemzetközi jogi norma létrehozásának, illetve elfogadásának szándékával folytatja. Ha ez megegyezik más állam hasonló jellegű gyakorlatával, akkor megállapítható a szokásjogi norma tényleges létrejötte.

2. A múltban kialakult szokásjogi normák mai érvényével kapcsolatban a Jegyzetben található megállapításokat ki kellene egészíteni. A korábban kialakult szokásjogi szabályok érvényének problémája ma elsősorban a harmadik világ új államainál merül fel, amelyek a szabályok kialakításában — minthogy akkor még nem is léteztek — nem vehettek részt.

— Az *általános jogelvek* problematikájának bemutatása nem tartható kielégítőnek. Egyrészt nem világos az, hogy a nemzetközi jog általános elvei, ill. kogens szabályai azonos fogalmak-e, másrészt nincs elfogadható módon megmagyarázva az sem, hogy milyen módon jönnek létre az általános jogelvek. Az itt kijelentettek — látszólag — ellentétesek a Jegyzet azon megállapításával, amely szerint a nemzetközi jogi norma csak az államok megegyezésével jöhet létre. Magyarázatra szorul ma az, hogy az általános jogelvek mögött mennyiben rejlik az államok konszenzusa.

ad II. fejezet (A nemzetközi jognak és tudományának története):

A vita az egyes részek közötti arányok (pl. a gyarmatosításról szóló és az általános történeti résszel foglalkozó matéria csökkentése), a periodizáció, néhány fontos kérdés ismertetésének elmulasztása (pl. a nemzetközi szervezetek kialakulása, illetve a Nemzetek Szövetsége kodifikációs kísérletei stb.), bizonyos témáknak a jegyzetnek más fejezetében történő feldolgozása (pl. a gyarmati rendszer kérdéseivel kapcsolatos bizonyos részek), félreérthető, nem helyes szóhasználat kijavítása (pl. Nemzetek Szövetsége Egyességokmányának írása stb.) körül forgott.

ad III. fejezet (Az államok közötti kapcsolatok alapelvei):

— A fejezet *címével* ellentétben ebben a részben a nemzetközi jog alapelveiről van szó és ez a kifejezés szerepel a Jegyzet más helyein is. Ezért a látszólagos ellentmondást feloldandó, helyes lett volna az 1970. évi ENSZ Nyilatkozat teljes címét használni („Az államok közötti baráti kapcsolatok és együttműködés nemzetközi jogi alapelvei").

— Kapcsolódva az *alapelveknél* korábban elmondottakhoz, rá kellene mutatni arra, hogy nagymértékben megoszlanak a vélemények — még a szocialista irodalomban is — ezek jogforrási jellegét illetően. — Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lehetne elismerni az alapelvek — mint a szerződések és a szokásjog derivatumainak — jogforrási jellegét.

— A már említett ENSZ Nyilatkozat az államok konszenzusát megközelítően és korántsem jogilag kötelezően tartalmazza. Mindenekelőtt az abban foglalt hét alapelvet tekinthetjük quasi univerzális alapelveknek.

Itt lehetne szó a vállalt *kötelezettségek jóhiszemű* teljesítése, valamint a *pacta sunt servanda* elvéről (az utóbbit a bíráló nem annyira a nemzetközi jog általános elvének, hanem minden állam belső jogában megtalálható közös alapelvnek tartja) is.

Időszerű lenne az *állami szuverenitás tiszteletbentartásának* és az *államok egyenlőségének* elvét — az ENSZ Alapokmánya 2. cikke 1. pontjának szóhasználata szerint — összevonva tárgyalni.

— Kétségek merülhetnek fel — a fejezetben leírtak alapján is — a *békés egymás mellett élés* és *a szocialista internacionalizmus* elve általános elismerését és nemzetközi jogi jellegét illetően is. Meggondolandó lenne: nem kívánatos-e az alapelveket két nagy csoportban tárgyalni. Az egyikbe tartoznának a békés egymás mellett élés és a szocialista internacionalizmus elvei (a szocialista államok és nemzetközi jogtudomány véleményét kifejezve), a másik csoportba pedig az ENSZ Nyilatkozat hét alapelve.

— Mindezek mellett helyes lenne kitérni az alapelvek *történeti kialakulására* is.

ad IV. fejezet (Az állam nemzetközi jogi helyzete):

— *Az állam keletkezésénél,* az önrendelkezési jog nemzetközi jogi normaként való elismerésére tekintettel szükségesnek látszik utalni arra, hogy a nemzetközi jog ma már ismer olyan szabályokat, amelyek az államalakulás folyamatára vonatkoznak; konkrétebben: Napjainkban az államalakulás jellemző típusa az önrendelkezési jog érvényesüléseként végbemenő államalakulás.

— *Az elismerés különböző fajtáinak* tárgyalása túl részletes, ami ugyanakkor helyenként — bővebb magyarázat nélkül — a megértést nehezíti. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az állam- és kormányelismerés matériájának nemzetközi jogi alapja nagy mértékben kialakulatlan, így nagyobb mértékben érzékeltetni lehetett volna azt a tényt, hogy e helyütt olyan kérdésről van szó, amelyben az államok alapvetően politikai meggondolásokból döntenek.

— *Az államutódlásnál* a nemzetközi szerződésekben való utódlás taglalásánál hiányzik annak leszögezése, hogy ebben az esetben nem létezik polgári jogi értelemben vett utódlás; az

új államra nem szállnak át automatikusan a jogelőd állam szerződéses jogai és kötelezettségei. Következésképpen a szerződéseknek a jogutódlás szempontjából legismertebb felosztása (perszonális és reálszerződések) ma már nem fogadható el. Ennek az is az indoka, hogy az említett felosztás nem igazít el az új államok szándékát illetően sem.

A technikai jellegű együttműködést rendező, az államok közötti békés együttműködést szabályozó szerződésekkel kapcsolatban, ezzel szemben utalni lehetett volna arra, hogy az új államok ezek hatályosságát általában folyamatosan fenntartják, saját nevükben válnak alanyaivá a jogelőd állam eredeti szerződéses jogainak és kötelezettségeinek.

— *Az állam felelősségénél* részletesebben ki lehetett volna arra is térni, hogy az állam csak akkor ismeri el a személyt ért sérelmet olyannak, mintha azt az állam terhére követték volna el, ha a jogsértés kimeríti a nemzetközi jogi deliktum fogalmát.

A nemzetközi deliktumok felosztásával kapcsolatban nem helyes a nemzetközi közérdeket sértő deliktumok csoportjába sorolni mindazokat a jogsértéseket, amelyeket a nemzetközi jog kogens jellegű normáinak megsértésével követtek el. Ide csak a legfontosabb ilyen jellegű szabály, az erőszak tilalmának megsértésével elkövetett nemzetközi deliktumok tartozhatnak.

ad V. fejezet (A terület a nemzetközi jogban):

— A bíráló véleménye szerint mindenekelőtt a *fejezet címének* megváltoztatására lenne szükség, mert a jelenlegi nem foglalja magában pl. a környezetvédelmet, a nemzetközi közlekedést stb.

Megállapítható, hogy a „terület" kérdése a nemzetközi jog egyik legjobban felparcellázott és „megállapodott" része. Ezért kifogásolni lehet egyes fogalmak nem pontos használatát (pl. a cessióval kapcsolatos részben, vagy az 1929. évi varsói szerződésre történő hivatkozásnál), szűkkörű megfogalmazását, újabb fejlemények hiányát (pl. a vízügyi rendelkezésekkel kapcsolatban az Ausztriával kötött egyezményről — 1959. évi 32. tvr. —, a tenger nemzetközi jogi helyzeténél az IMCO-ról nincs szó). A Jegyzet néhány fontos kérdésnél nem tér ki az eltérő vélemények ismertetésére (pl. ilyen a parti tengeren való békés áthaladás kérdése), helyenként aránytalan (pl. a légi térre és a világűrre vonatkozó materiánál) és ismétlések is találhatók pl. az idegen hajó üldözése a nyílt tengeren témával kapcsolatban.

ad VI. fejezet (Az egyén a nemzetközi jogban):

— *Az emberi jogok* nemzetközi jogi problematikájában bekövetkezett fejlődés okainak részletesebb elemzése hiányolható. A második világháború időszaka döntő változást hozott ezen a téren: teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy az emberi jogoknak az egyes államokban történő megsemmisítése nyíltan párosul az adott államoknak más államokkal szembeni agresszív politikájával.

— *A kisebbségi jogról* szóló résznél túl részletes a történeti áttekintés, ugyanakkor helytelen az a leegyszerűsítő megállapítás, hogy az ENSZ Alapokmánya nem tartalmaz rendelkezéseket a kisebbségekre. Az ENSZ Alapokmánya rendszerének tükrében világossá válik, hogy az államok kötelessek az általános emberi jogok mellett a kisebbségek speciális jogait is figyelembe venni.

ad VII. fejezet (A nemzetközi szerződés):

— E fejezettel kapcsolatban a bíráló arra hívta fel a figyelmet, hogy a neokolonista szerződések nemcsak az államok szuverén egyenlőségével, hanem más kogens jellegű szabályokkal, így az önrendelkezési joggal is ellentétben állnak. Ezen túlmenően e szerződések semmissége a kényszerre tekintettel szintén megalapozható. Az egyenlőtlen szerződések problémája tehát bővebb kifejtést igényelne.

ad VIII. fejezet (A nemzetközi kapcsolatok állami szervei):

Az e fejezettel kapcsolatos referátum előadója — annak előrebocsájtása után, hogy túlzottnak tartja a rengeteg részletanyag ismertetését — rendkívül alapos vizsgálat tárgyává tette a legapróbb kérdéseket is. (Ennek ismertetésére helyszűke miatt — e helyen nem kerülhet sor, ezért csak a felvetett legjelentősebb problémák vázlatos ismertetésére vállalkozhatunk.) Többek között hiányolta, hogy a szerzők nem tértek ki annak bemutatására, hogy a vonatkozó terület szabályozása nemcsak kodifikáció keretében, általános nemzetközi jogi szabályokkal, hanem *egyéb nemzetközi* szerződésekben is megtörtént. Kifejezte azt az igényt, hogy teljessé kell tenni a külkapcsolatokkal foglalkozó központi hatóságokat bemutató képet. Ehhez annak tudatosítása is szükséges, hogy itt nemcsak a szigorúan vett diplomáciai kapcsolatok érdemelnek figyelmet; ennek megfelelően helyes lenne a diplomáciai képviselet-külképviselet fogalmait elhatárolni.

— A bíráló a félreértések elkerülése érdekében hangsúlyozta, hogy a *doyen* csak a diplomáciai testület esetenkénti megbízása alapján járhat el az egész testület nevében.

— Aláhúzta azt, hogy *a persona non grata*nak való minősítés valóságos szankciót jelent, mert — a megfelelő feltételek beállta esetén — a fogadó állam az adott személyt olyannak tekinti, mint aki nem tagja a diplomáciai missziónak, és így eljárhatnak ellene.

— Kitért a diplomáciai képviselet létszámának kérdésére is. Ezzel összefüggésben jelezte azt a tendenciát, ami a diplomáciai mentességek alanyai számának növekedésével a diplomáciai mentességek terjedelmének korlátozására irányul; megjegyezte, hogy ennek el-

méleti alátámasztását a funkcionális szükségszerűség elvében találják meg.

ad IX. fejezet (Nemzetközi szervezetek):

— A fejezet nagy *terjedelme* meggondolandóvá teszi azt, hogy az ide tartozó anyagot nem kellene-e két részre (1. az ENSZ és szakosított intézményei; 2. Egyéb nemzetközi szervezetek) felosztani. A nemzetközi szervezetek *számának és növekedésének* említésekor helyes lenne ezt konkrét számokkal illusztrálni. Kifogásolható, hogy az *ENSZ nemzetközi jogalanyiságáról* két helyen is szó esik (viszonylag bővebben az I. fejezetben), ugyanakkor elmarad az ENSZ Alapokmánya 2/6. pontja problematikájának magyarázata, ami viszont megnehezíti annak megértését, hogy miért tekinthető az Alapokmány 2. cikkében megfogalmazott többi alapelv kötelezőnek a nem ENSZ-tagok vonatkozásában is; úgy szintén hiányzik az *ENSZ tagságra* vonatkozó kritériumok kiemelése.

— Aránytalanság mutatkozik a *Gazdasági és a Szociális Tanács,* valamint a *Gyámsági Tanács* tárgyalásánál az ECOSOC hátrányára; a Jegyzet túl szűken foglalkozik az *ENSZ gazdasági és kereskedelmi szervezeteivel,* hasonlóan a *Biztonsági Tanáccsal* kapcsolatban a koreai háborúval és az ENSZ részvétellel, valamint az ún. „békefenntartó tevékenységgel".

Rövidíteni lehetne — a friss anyagok bedolgozása mellett — *a nem-szocialista országok regionális szervezeteivel* foglalkozó részeket. Elkerülhetetlen igényként jelentkezik a *KGST* alaposabb és részletesebb elemzése, a legújabb fejleményekre és elképzelésekre tekintettel is.

ad X. fejezet (A nemzetközi viták békés elintézése):

— Annak világosabb, a realitásoknak megfelelő magyarázata mellett, hogy ma az államok *miért nem* hajlandók lényeges kérdéseiket néhány személy elbírálása alá bocsátani, hangsúlyozni kellene, hogy a vitális kérdéseken kívül a nemzetközi vitáknak olyan széles skálája van, amelyekben viszont igénybe lehetne venni a Nemzetközi Bíróságot.

Ennek megfelelően Magyarország is egyes szerződésekben elfogadja a nemzetközi bíráskodást (pl. az UNESCO által kezdeményezett szerzői jogi egyezménnyel kapcsolatban). A bíráló ezért arra a megállapításra jutott, hogy a nemzetközi bíráskodást a Jegyzet e fejezetében pozitívabban lehetne megítélni.

ad XI. fejezet (A háború és a semlegesség):

Az átfedésekre való utalás mellett az egyes részletkérdések tagolásán kívül, ezzel a fejezettel kapcsolatban különösebb észrevételek nem hangzottak el.

A bírálónak csak azt a véleményét emelném ki, hogy a Jegyzetnek vállalkoznia kellene *a mai hadijog alapelveinek,* valamint *a hadijogra vonatkozó reformok tendenciáinak* részletesebb bemutatására.

III.

A felkért bírálók referátumai után a jegyzetvita részvevői közül elsőnek *Szilágyi* István jelentkezett hozzászólásra és a Rendőrtiszti Főiskola nevében köszöntötte a konferencia részvevőit. Kívánatosnak tartotta annak markánsabb bemutatását, hogy a *Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a szocialista világrendszer* kialakulása, léte, milyen hatást gyakorol a nemzetközi jog fejlődésére. *Herczeg* István kevésnek tartotta *a tudomány-történeti* részt és kifogásolta az *alapelvek* kérdésének tisztázatlanságát; ennek megoldását tudományos és didaktikai szempontból is nagyon fontosnak jelölte meg. Ezenkívül értékes és érdekes megjegyzéseket fűzött a nemzetközi jog *szankciórendszerének* problematikájához; hangsúlyozta a nemzetközi közösség fogalmának jelentőségét. *Tallós* József számos részletkérdés finomításához nyújtott segítséget. Különösen *a kiadatás* intézményével foglalkozott, valamint érintette *a konzuli* tevékenységgel kapcsolatos jegyzetanyag néhány hiányosságát. *Gresznarik* Pál — többek között — a *tárcaközi szerződések* ügyére hívta fel a figyelmet, tekintettel a KGST Komplex programja által adott lehetőségekre is, majd *a Duna-Bizottsággal* és *a Folyamigazgatóságokkal* kapcsolatos gyakorlati problémákat kommentálta. Hangsúlyozta a *szocialista országok nemzetközi szervezeteivel* való tudományos „foglalkozás" fontosságát. *Szénási* György a jegyzetnek *a diplomáciai mentességgel* foglalkozó részéhez fűzött pontosító megállapításokat. *Király* István a jegyzetek (és hasonló kiadványok) *külalakjával* kapcsolatban a nagyobb igényességre buzdított, majd tartalmilag értékelve a jegyzetet, fontosnak tartotta volna a *nemzetközi jog* és a *nemzetközi magánjog* elhatárolásának részletesebb kimunkálását, nagyobb teret javasolt a *büntetőjogi vonatkozások* elemzésének is. Ugyanakkor a *háború* kérdéseit taglaló fejezetet túl elvontnak minősítette. *Bajáki* Veronika államjogi vonatkozásban tudományos hozzáértéssel és szakértelemmel részletezte az *állampolgárság* megszerzésének és elvesztésének nemzetközi jogi vonatkozásait. *Bruhács* János a nemzetközi folyamjoggal kapcsolatos anyagokat hiányolta, valamint kitért az *egyén nemzetközi jogi* helyzetére, az UNCTAD-ra és az UNIDO-ra vonatkozó kérdésekre. *Laukó* Károly a jegyzettel kapcsolatos oktatási tapasztalatokat értékelte, majd a tananyag továbbfejlesztésére tett javaslatokat.

IV.

Mint már említettük a válaszok megadására a szerzők csak korlátozott időtartammal rendelkeztek. Ezért megköszönve a bírálók és a hozzászólók értékes, segítő munkáját, csak néhány fontosabb, elvi jellegű kérdésre válaszolhattak.

— *A nemzetközi jogi normák létrehozásával* kapcsolatban a válasz azt hangsúlyozta,

hogy ebben a folyamatban a meghatározó azoknak a végcéloknak különbsége, amelyek a békés egymás mellett élés mai rendszerében az eltérő gazdasági-társadalmi rendszerhez tartozó államok akaratát befolyásolhatják. Ezt szem előtt tartva lehet különböző disztinkciókat tenni, azonban ennek nincs túlzott jelentősége.

— *A nemzet jogalanyisága* kifejtésének bővítésével kapcsolatban egyetértés hangzott el.

— A nemzetközi jog *forrásrendszerével*, a *szankcióval* kapcsolatban a válasz rámutatott arra, hogy ez a kérdés végső fokon elvezet a nemzetközi jog kötelező jellegének problematikájához. Ennek alapját azonban ma még nem sikerült tudományosan, egzakt módon meghatározni — a Jegyzet sem foglalkozik e kérdéssel.

A szocialista álláspont az önkorlátozás-elmélet talaján áll, azonban ez kétségtelenül nem ad minden szempontból elfogadható magyarázatot. Ezért nemcsak a nemzetközi jog „kötelessége" az, hogy jobban figyelembe vegye és használja az állam- és jogelmélet által kidolgozott fogalmakat, hanem az állam- és jogelméletnek is érzékenyebben kellene reagálnia a szakterületek, a nemzetközi jog „nehézségeire", így pl. nagyon hasznos lenne a nemzetközi jog forrásrendszerének tisztázásához nyújtott segítség.

— Az államok közötti kapcsolatok alapelvei, a nemzetközi jog kogens normái, valamint a nemzetközi jog általános elvei kérdésével kapcsolatban a válasz leszögezte azt, hogy bár a Jegyzetben e három kifejezés felváltva szerepel, itt lényegében azonos fogalmakról van szó. Az egységesítés érdekében *„az államok közötti kapcsolatok nemzetközi jogi alapelvei"* megjelölést lenne célszerű használni. Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy míg korábban vitatott volt a kogens jellegű szabályok léte, addig a nemzetközi szerződések jogáról szóló 1969-es bécsi egyezmény óta ez a kérdés eldöntöttnek tekinthető. Az ilyen jellegű normák már az ENSZ Alapokmánya létrejöttét megelőzően is léteztek; az ENSZ Alapokmányának elfogadásával azonban a probléma már sokat veszített jelentőségéből: az ENSZ Alapokmánya ugyanis tartalmazza a legfontosabb kogens jellegű szabályokat, amelyek a tagállamok egymás közötti viszonylatában mint szerződéses rendelkezések érvényesülnek.

— A *békés egymás mellett élés* és a *szocialista internacionalizmus elveit* — a szerző véleménye szerint — mindenképpen a nemzetközi jog alapelvei között — legcélszerűbben mint keretelvet a többi alapelv után — kell tárgyalni. Ami a szocialista internacionalizmus elvét illeti, annak ismertetésére feltétlenül szükség van; más kérdés, hogy részletei további kimunkálást igényelnek.

— *A szokásjog* kialakulásában a két elem megkülönböztetése valóban problematikus. Az általános vélemény szerint azonban szükség van az opinio iuris-nak a gyakorlattól, a szokásjog kialakulásának másik elemétől való elkülönítésére. A Jegyzet — jellegénél fogva — azonban nem döntheti el az itt felmerült elméleti vitát.

— Ami azt a kérdést illeti, hogy létezik-e a mai nemzetközi jogban olyan *kötelezettség*, amely szerint az államok az önsegély alkalmazása előtt kötelesek megkísérelni a vitás ügy békés eszközökkel való rendezését, a következők kifejtésére került sor: az államoknak ma kétségkívül kötelezettsége, hogy vitáikat békés eszközökkel rendezzék. Ez a kötelezettség nem terjed ki azonban arra, hogy adott esetben érdekeikkel ellentétes hosszabb tárgyalásokba is bocsátkozzanak.

— *Az egyenlőtlen szerződésekre* vonatkozó véleményekre adott válasz változatlanul megalapozottabbnak tartotta azt a tételt, hogy e szerződések érvénytelenségét az államok szuverén egyenlőségének elvéből lehet levezetni azzal a kiegészítéssel, hogy ahol lehet, ott ki kell mutatni a kényszert is. Ugyanakkor gyakran igen nehéz bizonyítani, hogy e szerződések kényszer hatására jöttek létre.

— A tárcaközi szerződések kérdését elsősorban az Alkotmány szintjén kellene rendezni; ennek szükségessége egyre aktuálisabb és indokoltabb.

— A *X. fejezettel* kapcsolatban elhangzott referátumra reagáló válasz leszögezte azt, hogy a Jegyzet vonatkozó része a legkisebb mértékben sem kívánta a nemzetközi bíráskodás szerepét a valóságnál sötétebb színekkel ecsetelni. Egyszerűen csak megállapította azt a tényt, hogy bizonyos kérdések nem alkalmasak bírói szerv, még kevésbé a Nemzetközi Bíróság elé való bocsátásra. Ugyanakkor nagyon határozottan osztani lehet a bírálónak azt a véleményét, hogy bizonyos esetekben helyes lenne a nemzetközi bíráskodást igénybe venni.

— A *nemzetközi jog és a nemzetközi magánjog* elhatárolásának részletesebb tárgyalásával egyet lehet érteni, mivel azonban a nemzetközi jog és a nemzetközi magánjog oktatása az egyetemen párhuzamosan történik, a Jegyzet kibővítésének nincs különösebb gyakorlati jelentősége.

— Az *államok keletkezési* folyamatával kapcsolatos bírálatra vonatkozó válasz utalt arra, hogy ma kétségtelenül vannak olyan esetek, amikor az államok alakulása az önrendelkezési jog érvényesüléseként történik. Ma is vannak azonban az államalakulásnak olyan esetei, amelyekre vonatkozólag a nemzetközi jog nem tartalmaz szabályokat.

A *kisebbségi jogok* vonatkozásában a válasz hangsúlyozta, hogy ez ma is élő probléma, amelynek jogi szabályozása ugyanakkor kétségtelenül hiányos. Ezért ennek az emberi jogok melletti önálló tárgyalása továbbra is indokoltnak látszik.

— A *történeti részekre* vonatkozó bírálatokkal a válasz általában egyetértett, és — a

jövőt illetően — hangsúlyozta a szociológiai szemlélet következetesebb érvényesítését.

— A IX. fejezetnek a bíráló elképzelése szerinti kettéválasztása egyetértésre talált. Ugyanakkor a válasz felhívta a figyelmet, hogy a vonatkozó anyag tanulása nehezen könnyíthető meg megfelelő kézikönyv hiányában.

V.

Befejezésül* — most már a konferencia munkájának „illusztrálása" után — megalapozottabb meggyőződéssel állíthatjuk azt, amit *Szotáczky* Mihály elnöki zárszavában is hangsúlyozott, hogy a „Nemzetközi jog" c. egységes jegyzet vitája rendkívül sikeresnek minősíthető és a magyar nemzetközi jogászok életében kiemelkedő eseményt jelentett.

A vita során egy sor újabb kérdés került megvilágításra, számos problémát nem sikerült véglegesen megoldani. Ezzel újabb lehetőség nyílt a viták folytatására, ezek során az álláspontok kikristályosítására. Mindez azt bizonyította, hogy az ilyen jellegű értekezletek rendszeres megtartására feltétlenül szükség van.

Laukó Károly

* A jegyzetvita ismertetése során azt a megoldást követtük, hogy részletesen csak a bíráló és kiegészítő megjegyzéseket ismertettük. A szerzők válaszai közül is főleg azok megemlítésére került sor, amelyek a hozzászólásokkal szemben a jegyzetben foglalt álláspont fenntartását jelentették.

JOGIRODALOM

Sztrogovics, M. Sz.: Szudebnüj proceszsz nad ubijcej Zsana Zsoresza. [Jean Jaurès gyilkosa elleni per.]*

A fáradhatatlan *Sztrogovics* akadémikus nagy tudományos munkái között mindig talál alkalmat, hogy „pihenésképpen" is írjon. A Francia Szocialista Párt megalapítójának és a nagy háborúellenes politikusnak, Jean *Jaurès*-nak gyilkosa ellen lefolytatott perről írt tanulmánya is ilyen művei közül való. Az egykorú források, hírlapcikkek alapján írt munka bemutatja Jaurès politikai pályafutását, részletesen ismerteti a gyilkosság körülményeit, a gyilkos — Raoul Villain — életpályáját, majd a gyilkosság (1914) után **öt** *évvel* később (1919) lefolytatott büntetőper adatait (vád, védelem bizonyítékai, perbeszédek — köztük a sértett fél képviselőjeként fellépő Paul *Boncour* beszéde.) A peranyagból megtudjuk, hogy milyen körülmények között, milyen megfontolás alapján mentette fel a vádlottat, rövid félórás tanácskozás után a gyilkosságot tárgyaló 12 tagú esküdtszék (ennek összetétele: 2 életjáradékból élő, 1 háztulajdonos, 1 állatorvos, 1 kereskedő, 3 ipari vállalkozó, 1 nyomdatulajdonos, 2 kereskedelmi képviselő, 1 kereskedelmi alkalmazott). A befejezésben az esküdtek határozatával kapcsolatos publicisztikai anyagot (Marcel Cachin, Anatole France cikkei, Villain későbbi életpályájának adatai) ismerteti.

Sztrogovics akadémikus tanulmánya — amellett, hogy felhívja a figyelmet az osztálybíráskodásnak egyik igen jellemző esetére, valamint megváltozott történelmi körülmények között (a megnyert háború után könnyű volt „hazafias" okot találni a háborút ellenző politikus gyilkosa ellen) hozott ítéletre — abból a szempontból is gondolatébresztő, hogy nálunk is időszerű feladat volna a régmúlt idők politikai pereinek feledésbe ment anyagát az egykorú és csak kevesek által hozzáférhető forrásokból átmenteni a mai olvasók számára.

N. L.

* Moszkva, Izdat. „Juridicseszkaja Literatura", 1971. 63. p.

*A szövetkezeti reform jogi kérdései**

1. A gazdaságirányítási rendszer bevezetésével egyidőben jelent meg, majd hódított egyre erőteljesebben tért egy új jogági koncepciónak körvonala. E koncepció — felismerve a szövetkezetek valamennyi típusának és ágazatának azonos, de legalább is hasonló vonásait, célul tűzte maga elé, hogy a szövetkezetekre vonatkozó erősen és indokolatlanul differenciált szabályozást — ahol szükséges — integrálja és következetes módon a szövetkezetekre vonatkozó ismérvek szerint egységes rendszerben szabályozza. Az ez irányú törekvéseket a kodifikáció szintjén betetőzte a szövetkezetekről szóló 1971. évi III. tv. E törvény megalkotását azonban komoly és mélyreható elméleti munka előzte meg, melynek — sok megelőző után — egyik legjelesebb, monografikusnak mondható terméke az itt ismertetésre kerülő tanulmánygyűjtemény. E tanulmánygyűjtemény, amelyet Szilbereky Jenő szerkesztésével a szocialista szövetkezeti tan legjelesebb magyar reprezentánsaiból álló szerzői kollektíva írt, a szövetkezeti életviszonyok valamennyi, a jogi szabályozás szempontjából releváns területét a szintetizálás igényével fogja át. A szerzők elméleti megállapításaikat a kodifikációs munkálatok segítését célozva dolgozták ki. Legtöbbjük eredeti, de legalábbis módosított formában jogszabályi erőre is emelkedett az 1971. évi III. tv-ben és ezen túlmenően iránymutatókká váltak az ágazati-szövetkezeti törvényhozás számára is. Éppen ezért ha a terjedelmi keretek lehetővé tennék,

* Bp. 1971. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 532. old. (szerk.: Szilbereky J.).

indokolt volna részletes összehasonlítást tenni a szerzők javaslatai és a törvényben kodifikált szabályok között. Erre azonban nincs módunk helyszűke miatt, hiszen több mint 500 oldal igen tartalmas anyagából kell ismertetést adnunk. Ezért az olvasónak azt ajánljuk, hogy képszerűen maga elé tartva az 1971. évi III. tv-t, a végrehajtási jogszabályt, valamint az ágazati törvényeket tanulmányozza át e sorok átlapozása után, magát a művet.

2. A kötetet Nyers Rezső előszava vezeti be, melyben megállapítja, hogy a gazdaságirányítási reform és a szocialista demokrácia fejlődése folytán a szövetkezeti mozgalom komoly perspektíva előtt áll. Ezért kívánatos meghatározni tudományosan is fejlődésének mozgásirányát. Kiemeli a továbbiakban Lenin úttörő munkásságát a szocialista szövetkezeti elmélet kidolgozásával kapcsolatban. Rámutat arra, hogy a társadalmi gyakorlatban felhalmozódott gazdasági és szociológiai tapasztalatok bizonyítják, hogy a szövetkezet a szocializmusban objektíve szükségszerű jelenség, ami egy adott embercsoport gazdasági irányításának az eszköze. Benne a gazdasági célszerűség és az emberi érdekeltség dominál. A továbbiakban Nyers Rezső felveti a kérdést, hogy létezik-e egységes szövetkezeti mozgalom, vagy csak a konkrét szövetkezeti formációk azok, amelyek valóságos tényként igényelnek szabályozást. Nyers Rezső az első kérdésfelvetés mellett foglal igenlően állást, mert ellenkező estben — szellemes hasonlata szerint — tagadni lehetne a különböző ágazatok között meghúzódó egységes állami vállalati intézményt is.

3. Az első tanulmány társadalom-szövetkezetpolitikai tárgyú. Szerzője Moharos József. A tanulmány címe: *„A szövetkezetek szerepe a gazdasági és társadalmi életünkben"*. Mindjárt az elején rámutat arra, hogy messzemenően ügyelni kell arra, hogy a jogi szabályozás útján a szövetkezeti mozgalom hatékonyan legyen összekapcsolva a szocialista államérdekkel. A szövetkezet kettős célt szolgál: egy gazdaságit, és egy társadalompolitikai célt. A termelői típusú szövetkezeteket olyanokként kezeli, mint amelyekben folyó gazdálkodás alapvetően meghatározza a dolgozók létfeltételeit. Ezzel szemben a szövetkezetek másik típusa (fogyasztói, értékesítő, lakás stb.) csak kiegészítik a tagok alapvető életviszonyait, de nem döntik el.

Ezek után a szövetkezeteknek az állami vállalatokétől eltérő sajátos jegyeit vázolja fel, rámutatva arra, hogy a szövetkezet társtulajdonosok közös vállalkozása, melyben a tag nemcsak közvetlen társtulajdonos, hanem fogyasztóként, vagy dolgozóként személyes közreműködő is. Gazdasági oldalról egy saját kockázatra működő kollektív vállalat, társadalmi oldalról pedig különösen a kistulajdonosok szocialista útra nevelésének az eszköze. Rámutat a továbbiakban arra, hogy a szövetkezeti sajátosságok tartalma a termelőerők fejlődésétől függően változik. A szövetkezetek célját Moharos mindenek előtt az egyéni szükségletek jobb kielégítésében látja. Ezért a jogalkotásnak is ebből kell kiindulnia. A továbbiakban a szövetkezeti mozgalom fejlődésének vázolását követően rámutat arra, hogy a szövetkezeti fejlesztés irányait az egyéni, a kollektív és össztársadalmi érdekek megfelelő koordinációja alapján kell biztosítani, biztosítva a tagság és a társadalom gazdasági céljainak kielégítését.

4. A következő tanulmány dr. Nagy László tollából származik és „A szövetkezeti jog tárgya és elvei" címet viseli. A tanulmány három fő részre tagozódik. Az első részben a szövetkezeti jog mibenlétével foglalkozik. Itt felvázolja a szövetkezeti jog kiépítésének a programját, aminek végső céljaként az általánosítás szintjén ki kell dolgozni a szövetkezeti jogot a magyar jogrendszer új ágaként. A továbbiakban rámutat arra, hogy jogelméleti szempontból a szövetkezeti jog mint új jogág kialakulása Eörsi Gyula autonóm és kollektív struktúra elméletével áll összefüggésben. Ez pedig kapcsolatban áll a gazdasági integráció jelenlegi folyamatával, ami a jogrendszer bizonyos fokú integrációját is igényli. Ezután felvázolja a szövetkezetek jogági hovatartozásával kapcsolatosan kialakult három alapvető nézetet: az önálló mgtsz. jogot, az agrárjogot és az össz-szövetkezeti jogot. Az elsőnek, — mint ma már meghaladottnak — tagadja a létjogosultságát, a másodikat lehetségesnek tartja azokban a szocialista országokban, amelyekben a szövetkezetek zömmel a mezőgazdasághoz kötődnek. Magyar viszonyok között a szövetkezeti jog kialakításának vannak meg a feltételei. Ennek bizonyítására jogelméleti alapon veszi elemzés alá a jogági önállóság kritériumait. Mivel pedig az ezzel kapcsolatosan tett fejtegetéseknek megfelelően valamennyi szövetkezeti típusban és ágazatban meghatározottak az egynemű társadalmi viszonyok — nem tagadván természetesen az ágazatok közötti különbözőséget sem — a jog szintjén is egységen, de a különbözőségeken alapuló szabályozás szükséges.

A szerző ezután bírálat alá veszi az ezzel összefüggő ellenvéleményeket, amelyeknek fő érve az, hogy a termelői és nem termelői szövetkezetek társadalmi viszonyai alapvetően különböznek egymástól. E nézet cáfolása végett összehasonlítva valamennyi típusú szövetkezeti viszony különbségeit és azonosságait egymással, kimutatja hogy minden szövetkezet a tagok önkéntesen létrehozott vállalata és társadalmi szervezete.

E fejtegetéseket a szövetkezeti viszonyok mélyreható elemzése és rendszerbe foglalása követi. A szövetkezetekben lévő társadalmi és jogi viszonyokat vagyoni, személyi, szervezeti kockázati és felelősségi viszonyokra osztja. Foglalkozik a vagyoni viszonyok külső és belső oldalával. Újszerű megállapításokat tesz a belső oldallal összefüggésben, midőn közgazdasági alapon kimutatja, hogy az tovább bontódik felhalmozási és fogyasztási részesedési viszonyokra. Ezután áttér a személyi közreműködés, majd a szövetkezeti szervezeti viszonyok taglalására, amelyet három téma köré csoportosít: *a)* A szövetkezeti tag személyi jogai gyakorlásának garantálása, *b)* a vállalati és társadalmi oldal időleges feszültségeinek feloldása, valamint a szövetkezet és az állam viszonya köré. E kérdések kapcsán foglalkozik a szövetkezeti önállóság, és az önkormányzat problémáival, valamint a szövetkezeti érdekvédelmi hálózat kialakításával. A felelősségi-kockázati viszonyok tárgyalása kapcsán rámutat arra, hogy míg a jogtudomány az előbbi szférát már részle-

tesen kidolgozta, addig a kockázati szféra még kidolgozatlan terület.

Eddigi fejtegetései alapján végezetül arra a következtetésre jut a szerző, hogy a szövetkezeti jog tárgya nem áruviszony jellegű, egymással összefüggő vagyoni és nem vagyoni viszonyok foglalata.

A tanulmány II. részében szerző a *szövetkezeti elvekkel* foglalkozik. Először a szövetkezeti elvek szocialista felfogását adja. Ennek tükrében veszi elemzés alá az ún. „klasszikus" szövetkezeti elveket, majd pedig a szövetkezeti elvek kimunkálásának gyakorlati jelentőségéről értekezik. Ezt követően a tanulmány III. részében összefoglalja és elemzi a szocialista szövetkezet alapelveit.

5. A következő tanulmány szerzője Csizmadia Ernő, aki „A szövetkezetek gazdasági tevékenységé"-ről ír. Munkáját hat részre bontja. Az első részben a szövetkezeteknek a szocialista társadalomban betöltött szerepéről értekezik, megállapítva, hogy a szövetkezetek is éppolyan fontos szocialista szervek, mint az állami vállalatok. Majd részletesen kifejti közgazdasági és szociológiai okait annak, miért van szükség tartósan a szövetkezetekre.

A tanulmány II. részében elemzi a szövetkezeti vállalat főbb jellemzőit és a jogi szabályozás szempontjából is releváns tevékenységi körét. Rámutat arra, hogy a vállalat és a tevékenységi kör meghatározása egymással szoros összefüggésben áll. A továbbiakban azzal foglalkozik, hogy a szövetkezeteket milyen tevékenységek folytatásából helyes kizárni. Szerinte az állami monopólium körét meghaladóan csak olyan tevékenységi körből indokolt kizárni a szövetkezeteket, amelyek olyan nagymérvű vállalkozások, melyeket a szövetkezetek kis- és középméretükre való tekintettel nem volnának képesek megfelelően megvalósítani. A továbbiakban a kiegészítő és a fő tevékenység tartalmának tisztázására szentel megfelelő terjedelmet, kimutatva, hogy a fő tevékenységhez szorosan kapcsolódó más tevékenységeket indokolatlan melléktevékenységként kezeli. Végezetül állást foglal a szövetkezetek tevékenységi körének szélesítése mellett a szövetkezetek versenyképességének növelésére és vegyesprofilú jellegük terjedésére való hivatkozással.

A III. rész a szervezeti felépítés és a vezetési rendszer kérdéseivel foglalkozik. Az ezzel kapcsolatosan jelentkező problémákat, főbb vonásokat, új és korábbi módszereket, valamint a tapasztalható fogyatékosságokat az azonosságok és különbségek kimutatásának a szintjén dolgozza fel főleg az mgtsz-ek és a ktsz-ek szempontjait figyelembe véve. Ezzel összefüggésben szükségesnek tartja a vezetési lépcső minden szintjén a feladatok rögzítését, valamint azt, hogy a felső vezetés a rutindöntések fenntartásának jogával ne terhelje saját munkáját.

A IV. rész a tervezés és az alapképzés kérdéseivel foglalkozik. A vállalati tervezés és számvitel rendjét a hatósági előírások csak a fő konstrukciókat illetően szabályozzák egységesen, egyébként a szövetkezeteknek széleskörű döntési jogkört kell biztosítani. Rámutat a továbbiakban arra, hogy a szövetkezetek gazdasági tervei információhiány miatt gyakran megalapozatlanok.

Az V. részben a munkavállalói tagérdekeltségnek a szövetkezetekben történő erősítésével foglalkozik. Az utolsó részben a szerző a vállalati vezetés és a szövetkezeti demokrácia összefüggéseivel foglalva azokat az eszközöket kutatja, amelyek biztosítják, hogy a veztés ne szakadjon a tagságtól el.

6. Szép György az állam és a szövetkezetek viszonyáról írt átfogó tanulmányt, melyet két alcímre tagolt. A tanulmány I. részében megállapítja, hogy az államtól független szövetkezetek sohasem léteztek. De ugyanakkor abban a körben, amelyben az állam elismeri a szövetkezetek hasznosságát, vissza kell vonulnia a gazdálkodásba való közvetlen beavatkozástól, és csak felügyeletet gyakorol, amelynek jelenlegi formáit értékeli.

A II. részben az állami tevékenység célját az egyéni. a szövetkezeti és az össztársadalmi érdekek egyensúlyának biztosításában jelöli meg. A tagsági érdekek szabad kibontakozásának elősegítésének egyik fő módjaként a szerző az egy szövetkezeten belüli kettős tagsággal (áfész-tag, ki egyúttal a szakcsoportnak is tagja), valamint a több szövetkezeten belüli tagsági viszony létesítésével foglalkozik. A szövetkezeten belüli érdekek kibontakoztatását az eleven szövetkezeti demokráciában látja. Az össztársadalmi érdekek képviselete az állam feladata, de nem az állami érdekek egyoldalú szolgálatán, hanem az egyes szektor-érdekek közvetítésén keresztül.

A tanulmány III. része a szövetkezetek jogi szabályozásával foglalkozik. Ennek fő jellemzője a jogi szabályozás önkorlátozása a belső szövetkezti szabályozás javára.

A IV. rész a gazdasági befolyásolásnak mind kormány, mind miniszteri, mindpedig tanácsi szinten érvényesülő módszereit tárgyalja. A miniszteri szintű módszerekkel kapcsolatosan felveti, hogy összpontosítani kell a szövetkezetek ágazati felügyeletét. A tanácsi szintű befolyásolásnál igényként veti fel, hogy a tanács saját eszközeivel a szövetkezetekkel együtt különböző kooperációk létesítését mozdítsa elő.

Az igazgatás és a felügyelet kérdéseit tárgyaló V. részben a szerző először bemutatja az igazgatási munka kettős irányú, általános-, és szakigazgatási ágát.

A bíráskodás témakörét magába foglaló VI. részben rámutat annak az állapotnak helytelen voltára, hogy míg az Mgtsz-ek külső jogvitáit a bíróság, addig a Ktsz-ekét és az Áfész-ekét a döntőbizottság bírálja el. Igényli ezért az egységesítést a bíróság hatáskörének kiterjesztése mellett. Hasonlóként foglal állást a belső jogviták jogorvoslati elbírálásával kapcsolatban, egységes fórumként a bíróságot megjelölve.

Végezetül a szövetkezeti önkormányzat kérdéseit tárgyalja a tanulmány VII. része. Itt a szerző rámutat arra, hogy az önkormányzat fogalma bár elfogadott, jogilag azonban még nem kidolgozott. Csupán az önigazgatás fogalmát dolgozta ki eddig a jogtudomány, amely a szövetkezeti önállóság belső oldala csupán. Az állami szervek viszonylatában fennálló külső oldala a tulajdonképpeni önkormányzat.

7. Sárándi Imre „A szövetkezeti tulajdonjog" kérdéseiről ír. Rámu-

tat arra, hogy a hatályos szabályozás egyenetlen, sőt gyakran ellentmondó és, hogy a Ptk. a szövetkezeti tulajdont másodrendűként kezeli az állami tulajdon mellett. A Ptk.-beli szabályozással kapcsolatosan annak a véleményének ad kifejezést, hogy a szövetkezti tulajdon belső oldalának szabályozását a szövetkezeti törvénynek, nem pedig a Ptk-nak kell szabályoznia.

Fő sarkalatos elvként deklarálandónak tartja a szövetkezeti tulajdonnak az össznépi tulajdonnal egyenrangú társadalmi tulajdoni mivoltát, kimondva azt, hogy népgazdaságilag a szövetkezeti tulajdon a legfontosabb csoporttulajdon — mely eltérően az állami tulajdontól — közvetlen jellegű. A továbbiakban az egyenrangúság realizálásának jogi és jogilag szabályozandó gazdasági eszközeivel foglalkozik.

A tanulmány IV. részében a szövetkezeti tulajdonnal, mint jogviszonnyal foglalkozik. Az alanyi oldal problémáinak tárgyalása körében figyelmet érdemel a társulások tulajdonosi helyzetének szabályozása. Két megoldási módot vet fel. Az egyikben a jogi személyként működő szövetkezeti társulás közvetlen tulajdonos, míg a másiknál a társulás nem tulajdonos, csak kezelő. A szerző inkább az utóbbi megoldás mellett foglal állást. Magunk részéről osztott tulajdonjogi koncepció következetes követése miatt az előbbi megoldást tartjuk helyesnek. A következőkben a szövetkezeti tulajdon tárgyának s tartalmának kérdéseit veszi az egységes szövetkezeti törvény szempontjából bonckés alá. A szövetkezeti tulajdon kezelését tárgyaló V. részben a szerző először is a „kezelés" szóhasználat helytelenségét állapítja meg, még pedig a szövetkezeti tulajdon és a népgazdasági tervezés kapcsolatával összefüggésben foglalkozik a tulajdon dinamikus oldalával, az alapképzéssel és az alapokkal. Kiemelésre érdemes az a megállapítása, hogy szükségtelen előírni a szövetkezetek részére az állammal szembeni kötelezettségek elsődleges, az alapok képzését megelőző teljesítését. Teljesíteni ui. esedékességkor kell. Újszerűen, nem abszolúte, hanem relatív módon, rugalmasan fogja fel a szövetkezeti vagyon oszthatatlanságának fogalmát lehetővé téve indokolt esetekre az oszthatóságot (pl. szövetkezet megszűnése esetén a volt tagok egzisztenciája csak így biztosítható). A tanulmány befejező részében a különböző támogatási alapok jogi helyzetével foglalkozik. Itteni fejtegetései közül kiemelésre kívánkozik az a gondolat, miszerint a kölcsönös támogatási alap jogi helyzetét valamilyen alapítványi formában volna helyes megoldani. E gondolatot továbbvíve látnánk helyesen magába a Ptk-ban is a közérdekű kötelezettségvállalás mellett ismét meghonosítani az alapítványt, mely még számos jelenleg még nem látható területeken szolgálhatja a gazdaságirányítás reformját.

8. A következő tanulmányt „Korlátozott egyéni felelősség a szövetkezetekben„ címmel dr. Magyar Árpád írta. A tanulmány két fő részből áll. Az első rész a szövetkezeti tag anyagi felelősségét, míg a második a szövetkezet felelősségét a tagnak okozott kárért témaköröket dolgozza fel az egységes szabályozás igényével. Az egységes szabályozást az mgtsz-ekről szóló 1967. évi III. tv-ben szabályozott modell szerint képzeli el. Ennek alapja, hogy a tag csak vétkességének bizonyítottsága esetén felel, de akkor is csupán korlátozott mértékben. Ugyanakkor a szövetkezet felelőssége a taggal szemben a tagsági viszonnyal összefüggésben keletkezett károkért tárgyi alapon kell, hogy fennáljon, amelynek során kimentés csak kivételes esetekben történhet. Az anyagi felelősségnek ezt a szabályozási módját megalapozza az, hogy a szövetkezeti tagok magatartása, tevékenysége a szövetkezet életében bonyolódik le, melynek kialakításában a szövetkezeti kollektívának komoly szerepe van. Így a tag károkozásában a kollektívának mindig része van, legalább is közvetett módon, (pl. nevelés, ellenőrzés elmulasztása).

A második szempont viszont, hogy a tag nyugodtan dolgozhat a szövetkezetben, mivel ha kár éri az tárgyi felelősség alapján térül részére meg. Az erősebb gazdasági egységnek ugyanis védenie kell a gyengébbet. Ebből az aspektusból kiindulva nem ért egyet a Ktsz-eknél érvényesülő munkajogias modellel. Magunk részéről — egyetértve az itt kifejtettekkel — csupán arra utalunk, hogy a megállapodások körében indokolt eltérést engedni az anyagi felelősség paritásos alapon álló reparatív szabályozásának.

9. Bak József tanulmánya a szövetkezetek belső ellenőrzésének a rendszerét dolgozza fel. Külső s belső ellenőrzést különböztet meg. Mindkettő a vezetés szerves része, mintegy alátámasztása, tartalma pedig az ellenőrzés tárgyát képező munka értékelése. Az értékelés eredménye a fennálló hibás helyzet megváltoztatása. Ezt követően a szerző az ellenőrzés mechanizmusát és szervezeti formáit vázolja fel. Ennek során rámutat arra, hogy a belső szövetkezeti ellenőrzésnek két ága van. A vezetői ellenőrzés, és a vezetéstől elkülönült ellenőrzés.

a) A vezető ellenőrzés kérdéseit tárgyalva szerző kimutatja, hogy annak is két válfaja van: egy technológiai-szakmai és egy számszaki-adminisztratív.

b) A vezetőségtől elkülönült ellenőrzés első formájaként szerző a revizori munkával foglalkozik. Jogállását és szerepkörét összehasonlító jelleggel valamennyi szövetkezeti ágazaton keresztül bemutatja. Az egyes megoldások elemzése alapján arra az álláspontra jut, hogy a revizori munkát a szövetkezetek ellenőrző bizottságához helyes kapcsolni. Az ellenőrzés másik formájaként a felügyelő-, illetőleg az ellenőrző bizottsági munkát tárgyalja. A jövőbeli jogi szabályozásra nézve szükségesnek tartja, hogy megszűnjön a vezetőségnek az ellenőrző bizottsági munkát korlátozó mindennemű ráhatása és a közgyűléstől való függése erősödjék minden vonalon.

c) Áttérve a belső ellenőrzésről a külső ellenőrzésre rámutat arra, hogy míg a belső ellenőrzés az egyéni és szövetkezeti, addig a külső ellenőrzés az egyéni, szövetkezeti és össztársadalmi érdekösszhangot van hivatva biztosítani. Külön foglalkozik az ún. vállalati ellenőrzéssel, melyet a Nemzeti Bank kivételével továbbra sem szabad lehetővé tenni. A Nemzeti Bank is csak hitelügyeleti szerződés alapján saját vagyoni érdekvédelméből ellenőrizhet. Felveti a továbbiakban a szövetkezeti hitelellátás önsegélyezési alapra helyezését szö-

vetkezeti bank szervezése útján. Végül foglalkozik a szövetkezeti szövetségek ellenőrzési jogával, amelyet- nézetünk szerint vitathatóan — biztosítani igényel.

10. Göndör György tanulmánya a szövetkezetek általános munkaerőgazdálkodásával és a foglalkoztatási formák kifejlesztésével s összhangjával foglalkozik. A tagsági munkaviszonyt elemezve felveti, hogy bár a közeljövőre nézve nem tartja kivitelezhetőnek, azonban távlatilag helyes az az elképzelés, miszerint a fogyasztási szövetkezetek dolgozói csak tagok lehessenek. Szerintünk ez már most is megoldható volna. A továbbiakban a tagoknak a közös munkában való részvétele témakörében először a tagok munkaellátásával foglalkozik, különös tekintettel az mgtsz. és a ktsz viszonyokra. Ez utóbbinál problémaként veti fel a sablonos munkaidőbeosztást, ami a piaci viszonyokra történő jobb reagálás érdekében az egyes szövetkezetek profiljának megfelelően az egyenlőtlen munkaidőbeosztás formái szerint munkamegállapodáskötés útján rugalmasítható volna. Ezután a kettős tagság intézményével foglalkozik a szerző, amiben a munkalehetőségek további növelésének az eszközét látja. Nézete szerint ennek létesítése megtörténhet két szövetkezet megállapodása, vagy az egyik szövetkezet tagjának a másik szövetkezettel való megállapodása alapján. Magunk részéről csak azt fűzzük hozzá ehhez, hogy a megállapodás csak egy „előszerződésnek" tekinthető, mivel a végleges joghatást kiváltó aktusnak szerintünk a másodtagság esetében is a tagfelvételnek kell lennie. Továbbiakban a főtagság és a melléktagság intézménykialakítását tárgyalja a munkajogi főfoglalkozás és mellékfoglalkozás alapján. E témakörön belül végezetül pedig a családtagok munkahelyzetével foglalkozik, elmés módon javasolva mind az mgtsz-eknél, mindpedig az áfész-eknél a htsz-eknél kialakult bedolgozói rendszer kialakítását. Így a szövetkezeti tagok hozzátartozói a háztartási vagy egyéb munkájuk mellett — esetleg munkamegállapodáskötés útján (felvetés tőlem — *P. T.*) be tudnának kapcsolódni a szövetkezet tevékenységébe.

11. Szalay László a szövetkezetek és tagjai közötti vagyoni kapcsolatok kérdéseinek újszerű alakulását mutatja be. Bevezetésképpen rámutat arra, hogy a személyi tulajdon funkciója átrétegeződik, mivel ma már a szövetkezés magasabb rendű érdekeit is tudja szolgálni, ugyanakkor a magántulajdonon nyugvó vagyoni hozzájárulás alakulóban van. A tanulmány II. részében a tagok vagyoni közreműködésének formáit mutatja be mindhárom szövetkezeti ágazat hatályos jogi szabályozásán keresztül Közös vonásként kiemeli, hogy különösen az áfész és ktsz-vonalon érezni a szövetkezeti reform hatását az átmeneti szabályokban, ahol már törést szenved a szövetkezeti vagyon oszthatatlanságának az elve a részjegy intézményében, mert külön kezelik a részjegyalapot. A tagok kockázatviselése fennáll a részjegyek erejéig. Rámutat ezenkívül arra is, hogy a fent vázoltak váltották ki az mgtsz-ekben a belépési díj intézményének gyakorlati kialakulását. Felveti továbbá, hogy a ktsz-eknél igény jelentkezik a célrészjegy bevezetésére, az áfész-eknél pedig a vásárlási visszatérítés formális jellegének megszüntetésére.

A tanulmány III. részében szerző az új mechanizmus és a jelenlegi fejlődési szakasz követelményeként arra mutat rá, hogy a szövetkezetek működéséhez az anyagi alapot a szövetkezetek közös gazdálkodásán felül elsősorban a tagok vagyoni hozzájárulásaiból kell előteremteni. Ezután részletesen elemzi a tag és a szövetkezet között létesülő vagyoni kapcsolatokat. Ezek a kapcsolatok két részre osztódnak. Egyik része meghatározó jellegű a tag tulajdonosi minősége szempontjából míg a másik része csak fakultatív és nem feltétele a tagsági viszony keletkezésének (célrészjegy, tagsági kölcsön.). A továbbiakban a szövetkezeti tulajdon oszthatatlanság relatív elméletének helytállóságát elemzi, mivel a részjegyalapok, s fakultatív hozzájárulási alapok tekintetében a szövetkezeti tulajdonnak oszthatónak kell lennie. Végezetül a tag részéről fennálló kockázatviselés kérdéseivel foglalkozik, amelynek elsősorban a tag vagyoni közreműködésére, bizonyos fokig pedig a munkarészesedésre is ki kell terjednie.

Negyedik témakörként a szerző mélyreható tartalmi leírással felvázolja a szövetkezeti tag vagyoni hozzájárulásainak szabályozandó formáit. Ezek: *a)* a magángazdaság vagyontárgyainak bevitele önszabályozási hatáskörbe utalva, *b)* a szövetkezeti részjegy, *c)* a célrészjegy, *d)* végül pedig a tagsági kölcsön intézménye. Sajnos terjedelmi okokból nincs módunk bővebben ismertetni ezeket az intézményeket. Ezért csupán a tagsági kölcsönnel kapcsolatban tennénk a szerző fejtegetéseire egy észrevételt, mégpedig azt, hogy nem domborítja ki kellő súllyal annak szövetkezeti jellegét. (Pl. a kamat és a kölcsönmegállapodás tekintetében.)

12. Hegedűs István a tanulmánykötetben a szövetkezeti tagsági viszony közös sajátosságairól ír. Tanulmánya két fő részre oszlik. Az elsőben a tagsági viszonyról, a másodikban a tagsági viták fórumrendszeréről értekezik. Indításként a tagsági viszony társadalmi szerepét elemzi, amely életszükségletek kielégítésében kulminál. Ezután a tagsági viszony közös sajátosságait domborítja ki újszerű aspektusból elemezve azokat, mindhárom szövetkezeti formációra kihatóan. Ezt követően a tagsági viszony történeti fejlődésének fő irányvonalait tárja az olvasó elé, megállapítva, hogy a szövetkezeti tagsági viszony fejlődésének a körvonala a következő: *a)* a termelői tagsági viszonyok az alkalmazotti munkaviszonyokhoz közelednek; *b)* a vegyes típusú tagsági viszonyok jelentősége növekszik; *c)* a fogyasztói típusú szövetkezetek szaporodnak és a szövetkezeti sajátosságok erőteljesen kibontakozódnak.

A tanulmány II. részének elején a tagsági vita fogalmát tisztázza a szerző, majd a taggal szembeni eljárások főbb típusait mutatja be, úgymint: *a)* általános tagsági ügyekben történő eljárások, *b)* fegyelmi s kártérítési ügyek, *c)* eljárás tagsági megállapodások megszegése esetén, mely utóbbi a szövetkezet szervei határozata nélkül indul, közvetlenül az illetékes szervhez fordulás útján. A tagsági jogviták hatályos rendszerének bemutatása során indokoltan teszi kifogás tárgyává a különböző szövetkezeti típusoknál jelentkező differenciált szabályozást, mely szerint mgtsz-nél a szövetkezetnek tagsági vitában hozott határozatát

részben a bíróság, részben az államigazgatási hatóság, ktsz-nél és áfész-nél pedig részben a munkaügyi döntőbizottság, részben a bíróság határoz. A szerző a belső jogalkalmazás szervét közvetlenül a közgyűlés alá javasolja helyezni, míg a külső jogalkalmazás szervéül a munkaügyi döntőbizottság megmaradása esetén a szövetségek részbeni közreműködése mellett létrehozandó szövetkezeti döntőbizottságot, a munkaügyi döntőbíráskodás megszűnése esetén pedig tagsági s alkalmazotti jogvitákra egységesen a bíróságot jelöli meg.

13. „A szövetkezeti szövetségek szerepe és fejlődési irányai" c. tanulmány szerzője Novobáczky Iván. Bevezetésképpen arról ír, hogy az mgtsz-eknél az ómechanizmusban nem alakult ki a szövetségi rendszere, a ktsz- és áfész- (pontosabban fmsz-) vonalon azonban igen, de az irányító szervrendszerré torzult. Rámutat arra, hogy a szövetkezeti rendszer alapegysége maga a szövetkezet. Éppen ezért a szövetségek társadalmi szerepe azoknak az előnyöknek a szövetkezetek részére való biztosítása, amelyek egyébként nem biztosíthatók számukra, illetve azoknak a hátrányoknak a kiküszöbölése, amelyek a szövetkezeteket kisméretüknél fogva érik. Hogy a szövetségek betölthessék szövetkezeti jellegű szerepüket, a szerző a következő fő principiumok realizálását igényli: a központkényszer mellőzését, az ún. „vétó" jog biztosítását, a felügyeleti szerv országos szinten a kormány területi szinten a megyei tanács vb-a legyen, a szövetségi rendszer a tevékenységét a szövetkezetek által irányítva végezzék, gazdasági tevékenységet ne végezzenek és a tagszövetkezetek befizetéseiből tartsák fenn magukat. Állást foglal többek között — szerintünk helyesen — abban a kérdésben is, hogy a szövetségek a tagsági jogviták jogorvoslati felülbírálásában a szétaprózódás veszélye miatt ne működjenek közre. A továbbiakban az országos szövetségeknek a szövetkezetekkel és a területi szövetségekkel, valamint az országos hatáskörű szervekkel fennálló kapcsolatainak formáit elemzi lényegében a szövetségekkel kapcsolatosan a fentiek során általánosan kifejtettek szerint.

14. A záró tanulmány Molnár Imre tollából származik, ki a szövetkezetek vezetési rendszeréről ír. Először a szövetkezeti vezetés kettős természetét mutatja be, vagyis, hogy egyfelől a vezetésnek szorosan tapadnia kell a szövetkezet sajátékosságaihoz, másfelől meg kell felelnie az általános vezetési követelményeknek. Ezt követően bemutatja a vezetés technikai s társadalmi oldalát, párhuzamot vonva a szövetkezeti és állami vállalati vezetés között. Majd bemutatja a szövetkezeti vezetés alapvető jellegzetességét, amely abban jut kifejezésre, hogy nemcsak a tagság függ a vezetéstől, hanem a vezetés is a tagságtól. Ezt követően az állami irányítás és a szövetkezeti önállóság összhangbahozatalának kérdéseit elemzi a szerző. Végezetül pedig még e témakörben a területi és egyszemélyi vezetés tartalmáról és egymáshoz való viszonyáról kaphatunk mélyreható olyan elemzést, amely egyértelműen rámutat a jelenlegi problémákra, és a hatályos jogi szabályozás fogyatékosságaira. Ezek a fejtegetések különösen a feladatok hatásköri elosztásával, az alkalmazotti vezetés túltengésével, valamint az összeférhetetlenség jelenlegi rendszerével. kapcsolatosak. A tanulmány II. részében a szövetkezetekben érvényesülő fő vezetési funkciók részletes elemzését adja.

A tanulmány III. fő része a szövetkezeti vezetés szervezeti rendszerének felépítésével, valamint a vezetési hatáskörök elhatárolásával foglalkozik. Itt kiemelésre kívánkozik az a nézete, mely helyteleníti az elnöki tisztség társadalmi és ügyvezetői reszortra való kettéválasztását. E tanulmánynak különösen időtálló magját abban látjuk, hogy a tagsági veztés előtérbe helyezése mellett száll síkra.

15. Végezetül néhány szót a szerkesztő munkájáról. Szilbereky Jenő érdeme nemcsak az, hogy a kötet a szövetkezeti jognak szinte valamennyi területét átfedések nélkül horizontálisan és vertikálisan egyaránt átfogja, hanem az is, hogy a szerzők gondolatközlési szabadságát messzemenően tiszteletben tartva különböző véleményeket ütköztet gondolatébresztést és vitakedvet keltve az olvasóban.

Prugberger Tamás

*Család és házasság a mai magyar társadalomban**

1. Az utóbbi évtizedekben a magyar társadalmi-gazdasági és politikai életben bekövetkezet változások nem maradtak hatás nélkül a család helyzetére és életműködésére sem. A jelentkező problémák többirányúak. Nemcsak a család, mint a társadalom e mikroközössége struktúrájának alakulásával kapcsolatosak, hanem a család igen széles körű funkciójának mikénti alakulásával is.

A családdal és a házassággal kapcsolatosan egyre élesebben jelentkező problémákkal foglalkozó igen érdekes tanulmányokat gyűjtötte össze a fenti címet viselő kötetben Lőcsei Pál. A kötet tanulmányai három társtudomány területére esnek, éspedig a szociológia, a demográfia és a pszichológia területére.

Lőcsei Pál a gyűjtemény előszavában megállapítja, hogy az egyes tanulmányok „... szembetűnően illusztrálják a problémák megközelítésének, a kutatás metodikájának, sőt a műfaji megoldások lehetőségeinek többféleségét is". A megoldási lehetőségek különbözősége mellett „mégis van bennük valami, ami a válogatásukból eredő tematikai egységen túl összefűzi és rokonítja őket. Ez a valami a modern társadalomtudomány realizmusa: a különböző szintű és intenzitású, de valamennyi tanulmányban jelenlevő törekvés a mai magyar család létproblémáinak valósághű feltárása — a társadalom jobbításának határozott és félreérthetetlen célzatával". (11. old.)

E törekvés, amely a tanumányok egy kötetben való kiadás céljaként is megjelölhető, a kötet valamennyi tanulmányánál valóban megtalálható.

Sőt egyik-másik tanulmány ennél még tovább is megy. Ugyanis a tanulmányoknál idézett és felhasznált hazai és külföldi szakirodalom igen széleskörű bibliográfiát is nyújt a problémakörrel kapcsolatosan és így segítséget is ad a gyűjteményben tárgyalt vagy azokon túlmenő kérdéseknek más tudo-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 310 p.

mányágak területén működők által való vizsgálatához.. Emellett a tanulmányokban elemzett szakirodalom alapján nemcsak a kérdéssel tudományosan foglalkozók, hanem a kérdés iránt érdeklődők is bepillantást nyerhetnek — a mai magyar társadalom családjával és házasságával összefüggő kérdéseken kívül néhány szocialista és kapitalista állam hasonló jellegű problémáiba.

2. Az említett széleskörű szakirodalomra támaszkodó tanulmányok szerzői igen sok felmérési konkrét anyagot is feldolgoznak. A tíz tanulmányban tárgyalt problémák sokasága, ezeknek az említett tudományágak területére való szóródása, megközelítésük különbözősége bármennyire is szeretnénk, de nem teszi lehetővé számunkra, hogy egy recenzió keretében valamennyi tanulmányra és egyforma részletességgel kitérjünk. Tehát emiatt is néhány kérdés érintése előtt szükségesnek tartjuk már e helyütt a szerzők nevének és a tanulmányok címének a megemlítését az alábbiakban:

Kulcsár Kálmán: A család helye és funkciója a modern társadalomban; *Szabady Egon:* A magyar családok demográfiai sajátosságai; *Szilágyi Vilmos:* A párválasztás és családalapítás problémái; *Hegedüs András:* A falusi család gazdasági funkciójában bekövetkező változások és következményeik; *Kósa Erzsébet:* Adalékok a mai magyar család generációs viszonyainak alakulásához; *Cseh-Szombathelyi László:* A család szerepe az öregek ellátásában és életében; *Szalai Júlia:* A családi munkamegosztás néhány szociológiai problémájáról; *Varga Károly:* Házassági kohézió az időmérleg tükrében; *Andorka Rudolf—Buda Béla—G. Kiss Judit:* A család szerepe az egyes deviáns viselkedésformákban; *Lőcsei Pál:* Felbomlott házasságú budapestiek.[2]

Már az egyes tanulmányok címeinek a felsorolása is mutatja a családdal és a házassággal kapcsolatos, nemcsak a témával tudományosan foglalkozók. hanem a magyar társadalom különböző rétegeit foglalkoztató problémák széles skáláját.

3. A tanulmánygyűjtemény által tárgyalt gazdag anyagból kiragadott néhány kérdés tárgyalásánál igyekszem követni a sorrendiséget és a lehetőség keretei között csak néhol alkalmazok anticipációt.

II.

1. A fentiek alapján kezdjük *Kulcsár Kálmán* tanulmányával. aki a család mai legelterjedtebb formájának, az ún. monogam család mai helyének, a modern társadalom viszonyai között betöltött funkcióinak a megvilágításához a társadalomban bekövetkezett változások, az új jelenségek és folyamatok elemzéséből indul ki, szemelőtt tartva ezeknek a családra mint társadalmi jelenségre való hatását. Mint megállapítja a modern társadalomra legjellemzőbb alapvető folyamatok különösen két irányban hatottak a családra éspedig: „egyrészt a család strukturális sajátosságait, belső jelenségeit, szokásait, normáit stb. alakították és alakítják, másrészt pedig a családnak a társadalomban elfoglalt helyét, ebből következően pedig a család és a társadalom funkcionális kapcsolatait is". (15. old.). A modern társadalomra jellemző változásokon kívül *a mi viszonyainkra* más folyamatok is hatottak. Így elsősorban a szocialista társadalom kialakulása és az ezzel járó iparosodás, az urbanizáció, a tömeges női munkavállalás mind olyan tényezők amelyek a családi kötelékek stabilitására kihatással vannak. A következmények a válások számának emelkedésében is megmutatkoznak. A társadalmi változások eredményeként a családok nyitottabbá váltak és megváltozott a család belső döntési rendszere is. A falun korábban szinte egyedül uralkodó nagycsaládok helyét a szülők és nem házas gyermekekből álló kis családok foglalják el.

2. Kulcsár Kálmán meggyőző érvek alapján mutat rá, hogy a házasság felbontásához vezető közvetlen egyéni okok mellett döntő jelentőségük van a társadalmi tényezőknek és folyamatoknak, amelyek talaján a közvetlen okok jelentkeznek, illetve amelyek lehetővé teszik a közvetlen okoknak a házasság felbontásában jelentkező hatását. Ugyanis olyan okok, amelyek most bontáshoz vezetnek akkor is léteztek, amikor a válások száma nem volt olyan magas mint ma, mert csak az egyéni okok meghatározott társadalmi tényezők miatt nem vezethettek bontásra. A nemzetközi adatok azt mutatják, hogy a válások száma e század folyamán, de különösen az első és második világháború után egyre növekedett, Ezért ebben az időszakban kell keresni azokat a társadalmi tényezőket és folyamatokat, amelyek a válások számának emelkedésénél szerepet játszanak. A tanulmány által tárgyalt tényezők közül, amelyek a családi kötelékek stabilitására hatással vannak kiemeljük a női munka elterjedését és ezzel a nő helyzetének megváltozását. A szocialista társadalmakban külön vizsgálatot érdemelnek a társadalom nagy mobilitásának következményei is.

3. Érdekes a tanulmánynak az a része, amely a család által ellátott funkciókat tárgyalja éspedig annak belső és külső jellegét és azt, amely egyes olyan funkcióknak a társadalom által való magára vállalásával, korábban a család által teljes egészében vagy nagy részben ellátott funkcióiban végbemenő mennyiségi csökkenés hatásával foglalkozik.

4. A vizsgálati eredmények azt mutatják, hogy alapvetően megváltoztak a család hagyományos formái és változott a családi élet tartalma is. Különösen mint termelési egység a családoknak egyre csökkenő hányada játszik szerepet, de mint *Szabadi Egon* rámutat a családok mint fogyasztási egységek továbbra is elsőrendű jelentőségűek és semmit sem csökkent a család jelentősége a népesség szaporodása és a gyermekek felnevelése szempontjából. (55. 1.) A családnak éppen ez utóbbi feladatára való tekintettel Szabadi Egon tanulmányában a családdal kapcsolatosan két alapvető kérdést vizsgál éspedig: a családtípusokat, valamint a család szerepét a népesség utánpótlásában. A hagyományos statisztikai adatok és a reprezentatív vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a népesség utánpótlása — bár az utóbbi évek jelentős családvédelmi és népesedéspolitikai

[1] A továbbiakban a recenzióban érintett kérdéseknél helyszűke miatt az egyes tanulmányok címének mellőzésével csak a szerzőkre hivatkozunk.

intézkedései kedvezően hatottak — nem megfelelő.

5/a. Hegedűs András megállapítása szerint viszont — nem egészen összhangban Kulcsár Kálmánnal — a család funkciói nem tünnek el, hanem lényegesen megváltoznak, egyes funkciók valóban megszűnnek, helyettük azonban mások keletkeznek, s ez nincs másként a gazdasági funkciókkal sem. (105. old.) A funkcióknak ezt a feltételezett átrendeződését a mi viszonyaink között a mai falusi társadalomban vizsgálja, amely téren nézete szerint elsősorban a gazdasági funkciók átalakulása érdemel megkülönböztetett figyelmet. Éspedig a megváltozott viszonyok szülte ama valóságot tartva szemelőtt, hogy egyre alacsonyabb a „homogén" mezőgazdasági családok arányszáma, amikor a család minden tagja a mezőgazdaságban dolgozik. Vizsgálatának fő kérdése, amelyre választ keres álláspontja szerint „... nem az, hogy mennyiben változtak meg a mezőgazdasági család gazdasági funkciói a jelentősen átstruktúrálódott faluban, hanem hogy szélesebben miként jelentkezik ez az átsrukturálódás a mai magyar faluban. (105. old.)

b) A statisztika és a különböző felmérések *adatai,* azok bármilyen területre is vonatkoznak, igen hathatós segítséget nyújthatnak a problémák megoldásához. Nézetem szerint az adatok az őket produkáló viszonyok ismerete és főleg megértése nélkül azonban alkalmasak lehetnek a tudományos látszatot keltő következtetések levonására, a számokkal való érdekes és tetszetős, de káros játékra.

c) Hegedűs András fejtegetéseit éppen az teszi érdekessé- és értékessé, hogy a mai magyar falusi életet nem távolról vagy kívülről szemléli, hanem — nézetem szerint — annak a maga bonyolultságával együtt, hogy úgymondjam a belülről való ismerete és megértése.

6. A mai kor egyik sokat és szerintem a károsság határát súrolóan vitatott kérdése a *generációs viszonyok,* amelyek a közvéleményt nap mint nap foglalkoztatják, vagy legalábbis a gondoskodás a technika minden eszközének igénybevételével megvan erre. E viszonyt *Kósa Erzsébet* a szociológia nézőpontjából vizsgálja éspedig abból a kérdésből kiindulva, hogy milyen társadalmi-történeti tendenciák jelentkeznek ma a generációk kapcsolatában. Ezen belül is a vizsgálódás tárgyát elsősorban a *családon belüli* generációs viszonyok képezik, természetesen figyelemmel arra, hogy azok a társadalom általában vett generációs viszonyainak sajátos részei.

A mai család nyitott, mind a piac, a fogyasztás, mind az emberi kapcsolatok tekintetében. Ez a nyitottság alapvető változásokat hoz magával, a generációk saját életkoruknak megfelelő életvitelre törekednek. Amivel különösen a személyes keresetre épülő családban az életvitellel kapcsolatos személyes igények természetszerű növekedése jár együtt és ezeknek az igényeknek sem a tradíciók, sem az objektív körülmények nem egészen felelnek meg, a már megszületett vagy megszületőben levő igények és a lehetőségek közötti feszültségek itt mint generációs konfliktusok jelentkeznek a mai magyar családokban. (129. old.).

Igen érdekes és tanulságos a tanulmánynak az a része, amelyben Kósa Erzsébet a generációk közötti viszonyok — akár családon kívüli, akár családon belüli — tekintély és tisztelet alapjaival foglalkozik.

Megállapítja, hogy a szocializmus ideális modellje — a feudalizmus előjogai, a kapitalizmus pénze helyett — az ember személyiségében hordozott, a cselekvésében realizált pozitív tulajdonságait tekinti az ember tiszteletének, tekintélyének alapjaként. Ehhez hozzáteszi azt is, hogy ez is csak abban a mértékben realizálható, ahogyan a társadalmi mozgásban ezek valóságos preferenciát kapnak. (134. 1.). E megállapítással együtt helyénvalónak tekinthető Molnár Károly tanulmányából átvett az a megállapítás is, hogy „A fiatalok — éppen szocialista szellemű nevelésükből eredően — idegenkednek mindenfajta hivatalos, személyi jótulajdonságokkal alá nem támasztott tekintélyelv elfogadásától. Az életkor, a hivatali rang, pozíció önmagában nem igen talál méltánylásra náluk. Csak azokat tisztelik, akiket érdemesnek tartanak rá" (139. old.). Ezt a megállapítást a honvédségen belül, a sorkatonák között végzett vizsgálatnak a parancsnok iránti tisztelet okainak megoszlására vonatkozó értékeivel is alátámasztja.

Azt hiszem aligha akad olyan, aki — még azok között is, akik pozíciókkal, az anyagi javak feletti rendelkezési joguknál fogva vívják ki tartalmatlan és látszólagos tekintélyüket — éppen a tiszteletet tanúsítók függőségi viszonya miatt — ne értene egyet a fenti megállapításokkal.

Kétségtelen a szerzőnek az a megállapítása, hogy a generációk korábbi tekintélyalapjainak a megrendüléséhez köze van a modern ipari-termelési szerkezetnek és az ezzel együtt járó képzési rendszernek is.

A modern ipari termeléssel kapcsolatosan ide vehetjük *Csehi-Szombathelyi László* a különböző generációkhoz tartozók együttélésével kapcsolatosan tett azt a megállapítását, hogy a változások következtében az öregeknek olyan elvárásaik lehetnek gyermekeik, unokáik magatartásával szemben, amelyek negyven-ötven évvel ezelőtt megfeleltek az akkori társadalmi-gazdasági adottságoknak, de a mai viszonyok között teljesíthetetlennek tünnek a gyermekek, unokák szemében. (165. old.).

Nézetem szerint azonban a generációs viszonyaink alakulásához, de az azonos generációhoz tartozók közti viszony alakulásához és a konfliktusok keletkezéséhez is némi köze van szocialista államunk által egyesek számára biztosított hatalmi jogok félreértett gyakorlásának is.

7. Szalai Júlia a családi munkamegosztás, nevezetesen a férj és feleségnek a házi munkában, a gyermekek nevelésében stb. való részvételének szociológiai problémáit vizsgálva mutat rá arra, „hogy *a család* az egyik legfontosabb, a társadalmi normákat és értékeket, célokat és elérésük eszközét az egyénnek közvetlenül átadó, személyhez szólóan tanító közösség; a családi körben leélt időszak tehát jelentős befolyással van az ember mint „nagytársadalmi" lény alakítására. (169. old.).

E megállapítás értékét nézetem szerint nem rontja le *Varga Károlynak* az a megállapítása, mely szerint ma már arról nem lehet beszélni, hogy a társadalom pozíció-

rendszerébe jól bejárt pályákon egyedül a család illessze be a fiatalokat.

Ezt a szereposztási funkciót, amely egy társadalom összműködése tekintetében alapozó jelentőségű, jórészt átvette az iskola és az egyetem. (201. old.).

A házassági kohézióval, a válások okaival és számarányával kapcsolatosan igen tanulságos Varga Károly cikkének az a része, amely az Unesco Bécsi Társadalomtudományi Központja által koordinált nemzetközi időmérleg-vizsgálat egyik résztémáját elemzi nagy szakavatottsággal. E vizsgálat eredményeinek az elemzése érdekes és tanulságos, annál is inkább, mert a 12 ország 21 kutatóintézete által vizsgált 11 ország két eltérő társadalmi típushoz tartozik éspedig közülük 6 szocialista, 5 pedig tőkésállam.

8. *Andorka Rudolf — Buda Béla és G. Kiss Judit* olyan deviáns viselkedésformákkal foglalkoznak, amelyeknek — mint megállapítják — „a társadalmi együttélés szabályaitól eltérő és nemkívánatos voltában a magyar társadalom nagy többsége egyetért". (229. old.). Nevezetesen: a bűnözéssel, az alkoholizmussal, az öngyilkossággal és egyes mentális zavarokkal (egyes elmebetegségek, pszichopátia, neurózis).

A szerzők ismertetik a deviáncia okaira vonatkozó elméleteket rámutatva azok hibáira is. A különböző elméletek fogyatékosságai és eredményei figyelembevételével a deviáns viselkedésformák eredetére vonatkozóan dolgoztak ki egy munkahipotézist, amely a tanulmányban tárgyalt több elmélet elemeit kombinálja éspedig a szocializációs, a mikrokulturális és a pszichológiai elméletek elemeivel. Emellett nem zárja ki a szociálpszichológiai tények, a társadalmi érték és normarendszer, az objektív társadalmi feltételek és a makrokultúra hatásainak figyelembevételét.

A tanulmány a továbbiakban két főcím alatt több részletkérdéssel foglalkozik. Így először: *A család szerepe és deviáns viselkedésben: elmélet*-en belül az alábbi kérdések szerepelnek: a) A család szerepe a szocializációban. b) A család szerepe a felnőtt ember megfelelő társadalmi működésének támogatásában.

Másodszor: *A család szerepe egyes deviáns viselkedésformákban: a magyar valóság.* Ennek keretében pedig: *a)* A gyermekkori családból eredő szocializációs hibák, *b)* Az alkoholista férfi emberi kapcsolatai, *c)* Deviáns viselkedésminták a gyermekkori családban, *d)* Az alkoholisták megoszlása apjuk és anyjuk ivási szokásai és a gyermekük alkoholfogyasztásával kapcsolatos álláspontjuk szerint, *e) A felnőttkori családi helyzet*, mint a deviáns viselkedést kiváltó feszültségek okozója, *f)* Az alkoholisták munkaerővándorlása és börtönbüntetései házasságuk rendezettsége szerint. E kérdéssort zárja és az igen érdekes és tanulságos fejtegetést mintegy konkretizálja a mindennapi életből vett néhány esettanulmány.

Végül pedig a tanulmány az elméleti és szociálpolitikai következtetések levonásával útmutatást is ad nemcsak az egyén és a család, hanem az egész magyar társadalom szempontjából igen lényeges, sok gondot jelentő és fájdalmat okozó problémák mikénti megoldásához és megelőzéséhez.

9. A tanulmánygyűjteményt a kötet összeállítójának, Lőcsei Pálnak tanulmánya zárja. A szerző abból indul ki, hogy a jogtudomány és a demográfia valamely házasság felbomlásáról és az érintett házasfelek családi állapotának a megváltozásáról csak akkor vesz tudomást, ha a válásból ügydarab lesz illetve az eljut a jogerős bontóperi ítéletig.

Helyesen mutat rá, hogy a felbomlott házasságok egy része sohasem kerül a válóperes bírák elé ugyanis a felek ilyen vagy amolyan okból feleslegesnek tartják válásuk legalizálását. Esetleg egyikük, vagy másikuk, vagy mindkettőjük harmadik személlyel házastársak módjára együtt is él, anélkül, hogy házasságukat bíróilag felbontották volna.

Több statisztikai táblán bemutatott tényekkel bizonyítja, hogy a jogi-demográfiai statisztikák, a házasságok felbomlásának, a házasfelek családi állapotváltozásának valóságos mozzanataiból és folyamataiból sok mindent nem jeleznek és abból is, amit jeleznek, sok minden már a jelzés időpontjában túlhaladottá vált. (281. old.).

Éppen ezért azt a kérdést teszi fel a szerző, hogy lehetséges-e a válások spontán tényeit és folyamatait teljesebben, mélyebben és éppen ezért hitelesebben megragadni; „S ha lehetséges, egyáltalán szükség van-e rá a demográfia és a jogtudomány módszereiben kipróbált, eredményeiben jelentős, hagyományaiban gazdag valóságfeltáró munkája mellett". (281. old.).

A feltett kérdésen illetve kérdéseken kívül a felbomlott házasságokkal kapcsolatos más, a tanulmányban felvetett kérdésekre is a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatócsoportjának keretében folytatott, a főváros II. és IV. kerületére kiterjedő válásszociológiai kutatás eredményeinek elemzésével kísérli megadni a választ.

III.

A családdal és a házassággal összefüggő és bonyolult kérdések sokaságából igyekeztem néhány olyan problémát kiragadni, amelyek úgy érzem súlyuknál és fontosságuknál fogva közelről érintik mindazokat, akik a magyar népesedés alakulását figyelemmel kísérik. Igen jó szolgálatot tett ennek az ügynek Lőcsei Pál amikor az elgondolkoztató és sok új gondolat ébresztéséhez is alapot nyújtó tanulmányokat egy kötetben összegyűjtötte.

Mindemellett azonban meg kell jegyeznem, — ha ez nem is egyforma mértékben jelentkezik a kötet valamennyi tanulmányánál, — hogy a különböző társtudományok területére eső cikkek, ha izgalmasan, érdekesen és a vizsgálati eredményekkel alátámasztottan is vetik fel a kérdések sokaságát, de nem eléggé mutatnak rá a valamennyiünket foglalkoztató problémákból való kivezető útra. E megállapításomhoz hadd idézzem Lőcsei Pál tanulmányának „Általános érvényű következtetések" cím alatti megállapításaiból a következőket: „A gyakorlat megmutatta, hogy *a szociológia képessé válhat a házasságbomlás valóságos dimenzióinak és a felbomlott házasságúak tényleges családi helyzetének felmérésére és minősítésére,...*" Ezzel egyetértünk és egyetértünk azzal a megállapítással is, hogy nagyon is érdekes lehetne egy új, nagyszabású, az

egész magyar társadalmat reprezentáló kutatás, amely „hívatott lenne felderíteni: hogyan viszonylik egymáshoz az egyén törvényes (de jure) és tényleges (de facto) családi állapota, mégpedig nemcsak a felbomlott házasságúak, hanem a nőtlenek, hajadonok, özvegyek sőt a jogilag házasok népességcsoportjában is". (306—307. old.).

E törekvések minden elismerést megérdemelnek, de végezetül hadd jegyezzük meg, hogy a *felméréseknek, minősítéseknek* és az idézett *viszonyításoknak értéke* a feltárt problémáknak, — hogy mást ne említsünk — pl. a mikénti jogi rendezhetőség megjelölése mértékéhez viszonyítottan emelkedhetne.

Páll József

Rudolf Trella—Jaroslav Chovanec:

*A Csehszlovák Szocialista Köztársaság új államjogi elrendezése**

Magyar nyelven látott napvilágot Csehszlovákiában a Csehszlovák Szocialista Köztársaság államjogi szervezetét bemutató munka, amely örvendetes vállalkozás, amennyiben a nemzetiségek helyzetének szabályozásáról szóló 1968. évi 144. számú alkotmánytörvényben jelentkező minőségi változást tükrözi, amelyet a könyv szerzői külön is kiemelnek, nevezetesen, hogy e jogszabály a különböző nemzetiségi állampolgárokkal nem csupán mint egyénekkel számol, hanem mint viszonylag önálló csoportokkal is (197. o.). A legutóbbi időszakban a jog területén magyar nyelven Csehszlovákiában ugyanis inkább csak egyes fontosabb törvények szövegkiadásai láttak napvilágot, most azonban, hogy a magyar nyelvű publikációk egy rendkívül fontos államjogi, államigazgatási problémakör komplex feldolgozásával gazdagodtak, azt a reményt kelti, hogy e könyvet a jog más — az állampolgárok szélesebb körét érintő — területein is hasonló átfogó jellegű művek fogják követni, ami a magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárok tájékozódását elősegítheti.

A könyv nyolc fejezetből, zárszóból és Függelékből áll.

Az *első* fejezet a szocialista szövetségi államrendszer elméleti alapjait foglalja össze. Lényegében abból indul ki, hogy a nemzetek önrendelkezési joga a szocialista állam alapvető elvi követelménye, mind elméleti, mind gyakorlati téren. Bizonyítják ezt az oroszországi szociáldemokrata párt programjai, amelyek ezt a követelményt mindenkor előtérbe helyezték. Vázolja a nemzetiségi kérdés megoldásával kapcsolatos szovjet fejlődést, és jól érzékelteti, hogy a Szovjetunió nemzetiségeinek önrendelkezési jogát érvényesítő gyakorlati megoldások milyen bonyolult fejlődésen mentek keresztül. A többi szocialista országban is elvi kiinduló pont a minden nemzetet megillető önrendelkezési jog elismerése volt.

A *második* fejezet a szövetségi államrendszer polgári elméleteit foglalja össze. Utal a szuverenitás megosztásának elméletére, amely Montesquieu koncepciójából indul ki, ahogyan azt „A törvények szelleme" című művében megfogalmazta. Amikor az Egyesült Államok alkotmányát 1788-ban a tagállamok többsége ratifikálta, a szuverenitás megosztásának elmélete az amerikai szövetségi rendszer hivatalos doktrínájává vált. Vannak elméletek, amelyek szerint a szuverenitás egy föderatív országban kizárólag a tagországokat illeti meg. Újabban azonban — mutatnak rá a szerzők —, minden olyan elmélet, amely a tagállamok szuverenitását védelmezi a szövetséggel szemben, az egyre erősödő centralisztikus törekvések folytán értelmét veszti. A centralista elméletek közös ismerve, hogy tagadják a föderáció tagjainak szuverenitását és szuverénnek kizárólag a föderációt ismerik el. Egyes esetekben nehéz különbséget tenni a szövetségi (föderatív) állam és a decentralizált állam között, mert az erősen decentralizált rendszer igen közel áll a szövetségi államrendszerhez, amint ezt Olaszország példája bizonyítja. Ugyanakkor a korlátozott szövetségi államrendszer megközelíti az unitárius állam decentralizált rendszerét, amire az NSZK államformája nyújt példát. A polgári föderáció a nemzetiségi kérdést nem oldja meg, mert megalakításával más célokat szolgál (földrajzi, gazdasági és egyéb akadályok elhárítása, amelyek gátolják az egységes bürokratikus-centralista állam megalapozását).

A *harmadik* fejezet a nemzetiségi kérdés államjogi rendezésével foglalkozik a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban. E fejezetben a szerzők visszapillantást adnak a nemzetiségi kérdés alakulására az elmúlt évszázadban. Utalnak az 1848-ban elfogadott liptószentmiklósi memorandumra, amely kimondotta, hogy a nemzetek egyenjogúságát a legbiztosabban úgy lehet elérni, ha Magyarországot etnikai alapon föderalizálják. A huszadik században új elgondolások születtek. Az első világháború alatt létrejött a „csehszlovakizmus" eszméje, amely a későbbi önálló csehszlovák állam uralkodó eszméjévé vált. Majd rátérnek a szerzők a Szlovák Nemzeti Felkelés értékelésére, amely egyértelműen kifejezésre juttatta a szlovák nemzet akaratát, hogy a cseh nemzettel közös államban kívánnak élni, de a szlovákok önálló nemzeti létének elismerése alapján és a két nemzet viszonyát a teljes egyenlőség figyelembevételével kívánja rendezni. A szerzők utalnak arra, hogy a cseh közvélemény nem volt felkészülve a föderatív megoldásra, és éppen ezért ennek pártolása károsan befolyásolhatta volna a kommunista párt helyzetét a cseh országrészekben (77. old.). Ezért már a kassai kormányprogram is a csehek és szlovákok viszonyának megalkuvásos rendezése volt (78. old.). A későbbi fejlődés során a csehek és szlovákok államjogi viszonyának asszimetrikus modellje alakult ki. Ez azután a további fejlődés során konfliktusoktól terhes helyzetekhez vezetett és mind inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a csehek és a szlovákok viszonyát a fennálló államjogi modell alapján nem lehet rendezni. Nem oldotta meg ezt a problémát Csehszlovákia új, 1960-ban elfogadott szocialista alkotmánya sem, ellenkezőleg, a szlovák nemzeti szervek új rendszerével még jobban komplikálta.

A *negyedik* fejezet a csehszlovák szocialista államszövetség alapel-

* Bratislava, Pravda, 1971. 216 p.

veivel foglalkozik. A csehszlovák föderáció a csehszlovák szövetségi államrendszerről szóló 1968. évi 143. sz. törvénnyel jött létre. Sajátossága, hogy egységes, unitárius államból alakult és csak két nemzeti állam alkotja. Tiszteletben tartja mindkét nemzet szuverenitását és azt a jogát, hogy szabadon válassza meg nemzeti és állami életének módjait és formáit. A nemzeti és állami szuverenitást a csehszlovák szövetségi államrendszerben a cseh és a szlovák nemzeti szervek, a Cseh Szocialista Köztársaság és a Szlovák Szocialista Köztársaság testesítik meg, amelyek jogköreik egy részét a szövetségi államra ruházzák. Ennek alapján háromféle hatáskör különböztethető meg: a szövetségi állam kizárólagos hatásköre, a szövetségi állam és a két köztársaság közös hatásköre, valamint a nemzeti államok kizárólagos hatásköre.

Az *ötödik* fejezet a csehszlovák államszövetség legfelsőbb állami szerveivel, a *hatodik* fejezet a nemzeti köztársaságok legfelsőbb állami szerveivel foglalkozik. A legújabb fejlődés azonban — mint erre a könyv Függeléke is utal — az 1968. évi 143. számú törvényen több tekintetben túlhaladt, elsősorban az államszövetség és a nemzeti köztársaságok hatásköre tekintetében, nem érinti azonban azokat az alapelveket, amelyekre a csehszlovák államszövetség épül. Elsősorban olyan módosításokról van szó, amelyek hatékony eszközöket biztosítanak a gazdaság-fejlesztés állami irányításához.

A *hetedik* fejezet a csehszlovák államszövetség bírói és ügyészi szervezetének rendszerét tárgyalja. Az új rendezésnél a kiindulási bázis a csehszlovák szövetségi államrendszerről szóló alkotmánytörvény volt, majd közelebbről az 1969. évi 155. sz. alkotmánytörvény határozza meg a bíróságok és ügyészségek helyzetének, jellegének és funkciójának a szocialista állam lényegéből és szükségleteiből fakadó elveit.

A könyv *nyolcadik* fejezete a nemzetiségek helyzetével foglalkozik, különös figyelemmel a nemzetiségek helyzetét szabályozó 1968. okt. 27-i 144. sz. alkotmánytörvényre. A jogszabály szerint a Csehszlovák Szocialista Köztársaság a magyar, a német, a lengyel és az ukrán (ruszin) nemzetiségeknek biztosítja a sokoldalú fejlődés lehetőségeit és eszközeit. A nemzetiségek létszámuknak megfelelően nyernek képviseletet a képviselő testületekben és más választott szervekben. A nemzetiségeknek biztosítani kell a saját nyelvükön való művelődés jogát, a sokoldalú kulturális fejlődés jogát, a hivatalos érintkezésben a saját nyelv használatát az illető nemzetiséglakta területeken, a nemzetiségi kulturális-társadalmi szervezetekben való társulás jogát és a saját nyelvű sajtóra és tájékoztatásra való jogot. Az említett alkotmánytörvény utóbbi rendelkezései — amint a szerzők rámutatnak erre — tulajdonképpen az Alkotmány kiegészítését jelentik az állampolgárok alapjogait illetően.

Az *Utószó* azokat a problémákat jelzi, amelyek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság új államjogi elrendezéséből folyóan merülnek fel. Ezek egy részét azonban a későbbi jogszabályok megoldották.

A könyv a maga egészében hasznos szolgálatot teljesít. A történelmi előzményekre is figyelemmel jó áttekintést nyújt Csehszlovákia államjogi és államigazgatási szervezeti felépítéséről, átfogóan világítja meg a súlyponti kérdéseket. A könyv ilymódon nálunk is érdeklődésre tarthat számot.

T. L.

*Polgári Eljárásjogi Füzetek**

I.

Új sorozat első kötete jelent meg az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Polgári Eljárásjogi Tanszékének a kiadásában.

Dr. Névai László tanszékvezető egyetemi tanár, a tanulmánykötet felelős szerkesztője az előszóban ismerteti a sorozat célját: a tanszék a sorozat megindításával lehetőséget kíván biztosítani az ELTE Polgári Eljárásjogi Tanszéke Tudományos Munkaközösségében, a Polgári Eljárásjogi Tudományos Diákkörben, konferenciákon stb. elhangzott előadások, a tanszék tárgykörébe vágó pályamunkák és olyan tanulmányok számára, amelyek a jogi folyóiratokban — nagyobb terjedelmük miatt vagy egyéb okból — nem jelenhetnek meg, de a közzétételre tudományos értéküknél fogva alkalmasak.

A sorozat a *Polgári Eljárásjogi Füzetek* címet viseli. A megjelent első kötet az ELTE sokszorosító üzemében készült. A sokszorosításnak ez a módja — amint erre az előszó is utal — szerényebb ugyan a nyomdainál de külföldön is elismert és a nemzetközi jogirodalom az ilyen formában közzétett munkákat is számon tartja.

A kötet nyolc tanulmányt foglal magában.

II.

Az első tanulmányt *Dr. Rátonyi Tamás* járásbírósági tanácsvezető bíró írta, címe: *A keresetjog meghatározásának kérdései.*

A szerző a tanulmányban a keresetjog gyakorlati értékű meghatározására törekszik. A keresetjog kettős felfogását veszi alapul, amelyet Plósz Sándor fejtett ki 1876-ban „A keresetjogról" c. munkájában. A szocialista jogtudomány lényegében ezt az elméletet veszi át, amikor különbséget tesz az anyagi és az eljárási értelemben felfogott kereseti jog között. A szerző ez utóbbival foglalkozik és annak tartalmát az ún. kereseti jogviszony elemzése alapján a felperesnek arra vonatkozó jogosultságában látja, hogy a keresetlevelét a bíróság a törvényes előfeltételek fennforgása esetén köteles elfogadni és annak alapján a tárgyalást kitűzni. A kereseti vagy keresetindítási jogot meg kell különböztetnünk az ún. kereshetőségi jogtól, amely szűkebb fogalom a kereseti jognál. A szerző felveti a kérdést, vajon csak a bírósági eljárásban lehet-e kereseti jogról beszélni, ebben azonban nem kíván véglegesen állást foglalni, de úgy tűnik, hogy a keresetjog egységes felfogását vallja.

A továbbiakban a szerző párhuzamot von a keresetjog és a perelőfeltételek között. A perelőfeltételek többsége keresetjogi ismérv. A keresetjogi kritériumok egy része viszont anyagi jogi ismérv, illetőleg anyagi jogi kérdést vet fel (esedé-

* I. kötet. Budapest 1971.

kesség stb.). Itt azonban nem az anyagi jog fennállásának központi kérdéséről van szó, hanem olyan ismérvekről, amelyek általában már a keresetlevél alapján megvizsgálhatók (külső anyagi jogi ismérvek).

A külső anyagi jogi ismérvekkel kapcsolatosan a szerző hangsúlyozza, hogy nem ezek tényleges megléte szükséges, hanem az kell, hogy a kereseti előadás szerint feleljenek meg a jogérvényesítés követelményeinek. Ezért a keresetjog az anyagi jogi ismérvek tekintetében is alaki jellegű. Ha a külső anyagi jogi ismérvek fennállását vitássá teszik, ezek felől csak a tárgyaláson bizonyítás felvétele után lehet állást foglalni. Helytelen a magyar polgári perrendtartásnak az a megoldása, amely a külső anyagi jogi ismérvek hiánya esetén a bizonyítás felvételét követően is a per megszüntetését írja elő, mivel indokolatlan a keresetjogi hiányosságra visszautalni akkor, ha a bíróság a tárgyalás kitűzésével és a bizonyítás elrendelésével a keresetjog fennállását már előzetesen elismerte.

A perjogi kutatásoknak feltétlenül előnyére szolgál az elméleti felkészültségnek a gyakorlati szempontokkal való egybekapcsolása. Ez jellemzi a tanulmányt, amelyben a szerző a tárgyalt kérdés megoldását elméleti és gyakorlati síkon egyaránt igyekszik megközelíteni. Remélhető, hogy a tanulmány hozzájárul a kereseti jog sokat vitatott fogalmának a tisztázásához.

Schelnitz György igazságügyminisztériumi főelőadó *Az állam képviselete a polgári eljárásban* c. tanulmányában az állam képviseletének eljárásjogi szabályozását vizsgálja.

A Ptk. az állam jogalanyiságát és a jogi személyeket külön címek (II. illetve III. Cím) alatt szabályozza és ezzel azt az elméleti álláspontot juttatja kifejezésre. amely szerint az állam sajátos jogalany, s nem tartozik a jogi személyek kategóriájába. A szerző szembeszáll ezzel a felfogással és arra a következtetésre jut, hogy az állam és a jogi személyek elkülönítését hirdető elmélet, amely a jogalanyoknak a hagyományos kettős csoportosítása (természetes és jogi személy) helyett hármas felosztást ad (ember, állam, jogi személy), nem az objektív valóságból adódó kategorizálás eredménye. Amikor ugyanis az állam polgári jogviszonyokban részt vesz, ugyanolyan megítélés alá esik, mint más jogi személy; lehetnek ugyan bizonyos többletjogai, de ezek a lényegen nem változtatnak.

A Ptk. 27. §-a szerint az államot, ha polgári jogviszonyban közvetlenül vesz részt, a pénzügyminiszter képviseli, aki ezt a jogkörét más állami szerv útján is gyakorolhatja vagy más állami szervre ruházhatja át.

A törvénynek ez a rendelkezése mind az anyagi jogi, mind az eljárási képviseletre vonatkozik és bár a szabály egyszerűnek látszik, a valóságban a helyzet rendkívül bonyolult, mert az állam képviseletét számos esetben nem a pénzügyminiszter, hanem más szervek látják el. A bonyolultság igazolására a szerző példákat hoz fel: egyes igényperekben az államot — szerinte csak alperesi pozícióban — a honvédelmi miniszter képviseli, míg az adóbehajtási eljárás során indított igényperben az állam képviseletét tanácsi, illetőleg pénzügyőri szervek látják el; öröklési jogviszonyokban az állam képviseletét ugyancsak tanácsi szervek látják el; az állam javára való marasztalásra irányuló igény érvényesítése érdekében az állam képviseletében az ügyész lép fel stb.

A szerző a vizsgálódásai eredményeként arra a megállapításra jut, hogy az állam képviseletének rendje szerteágazó és széttagolt. A kérdés újraszabályozásánál az egyszerűsítésre és az egységesítésre kell törekedni és az erre irányuló elgondolásokat a decentralizált rendszer keretei között kell megvalósítani.

Nem feladatom itt a tanulmány egyes megállapításaival vitába szállni. A szerzőnek ugyanis több olyan következtetése van, amelyeknek a helyességét kétségbe lehet vonni, amint ez a munkaközösségben tartott előadásról és az azt követő vitáról közölt szemlecikkből kitűnik. (A cikket dr. Rátonyi Tamás és dr. Gyarmati Sándor írták, a Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle 1970. évi 4. számában jelent meg.) Dicséretes az egész tanulmányon végigvonuló kritikai szellem: a szerzőt nem befolyásolja az, hogy általánosan elterjedt szemlélettel vagy álláspontokkal áll szemben, aggályait és ellenérveit az uralkodó elmélettel szemben bátran felhozza és következtetéseit világosan vezeti le. Elismerést érdemel az is, hogy olyan témával foglalkozik, amelyet korábban nem dolgoztak fel.

Dr Timár László megyei bírósági elnökhelyettes *A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviták hatásköri problémái* c. dolgozatában részletes történeti áttekintés után ismerteti a termelőszövetkezeti jogviták hatályos szabályozását.

Megállapítja, hogy amíg a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló jogszabályok a termelőszövetkezeti életviszonyokat a társadalmi igényeknek, valamint a termelőszövetkezetek és a termelőszövetkezeti tagok érdekeinek megfelelően rendezik és alkalmasak arra, hogy azok alapján a tagsági jogvitákat érdemben helyesen döntsék el, addig az eljárásjogi rendelkezések lényegesen több problémát vetnek fel és megoldásaik sok hiányosságot tartalmaznak. Ez a temelőszövetkezeti ágazati fórumproblémák tisztázatlanságának a következménye. A hatályos szabályozás az igény érvényesítése és a jogorvoslatok terén egyaránt osztott fórumrendszert alkalmaz, ez azonban a gyakorlatban nem vált be és a szerző szerint időszerűvé lett egy egységes szövetkezeti törvény meghozatala, amely a lényeges kérdésekben egységesen rendezné a fórumkérdést, fenntartva természetesen néhány részletkérdésben az egyes szövetkezetek jellegéből és tevékenységéből folyó indokolt eltérések lehetőségét.

A szerző a közgyűléstől választott, de működésében a közgyűléstől és a vezetőségtől függetlenített szövetkezeti döntőbizottság felállítását látja helyesnek, ez döntené el önigazgatási vonalon általános és kizárólagos hatáskörrel a felmerült tagsági vitákat. Jogorvoslati fórumként a vagyoni, illetőleg a vagyoni érdekeket érintő jogvitákban a gyakorlatban is jól bevált bírósági utat biztosítaná. Végül a tagsági jogviszony és a szövetkezeti alkalmazotti jogviszony egymáshoz közelítésének szükségességét hangsúlyozza a jogvita-fórumok területén is.

A tanulmány alapjául szolgáló előadás vitáját dr. Gyarmati Sándor ismertette a Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle 1969. évi 11. számában.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a nagy tapasztalati ismeretekkel rendelkező fiatal szerzőnek a javaslatai nem kis részben megvalósultak a szövetkezetekről szóló 1971. évi III. törvényben és az annak alapján kiadott termelőszövetkezeti jogszabályokban (1971. évi 34. sz. tvr. stb.).

Dr. Benárd Aurél igazságügyminisztériumi osztályvezető-helyettes a szerzője *Az iparjogvédelmi ügyekre vonatkozó bírósági eljárás új szabályai* c. tanulmánynak.

A szerző a bevezetésben rámutat arra, hogy az új szabadalmi törvényünk, a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1969. évi II. tv. a szabadalmi ügyek jogorvoslati rendszerét teljesen új alapokra helyezte. A modern jogrendszerekben a szabadalom megadása és védelme nem az uralkodó által adományozott privilégium, hanem a normatív feltételek rendszerében intézményesített állampolgári jog és a feltaláló egyéni érdekén felül a társadalmi érdek is megkívánja, hogy a szabadalmi igények elbírálási rendje megkapja a törvényesség biztosítékait. A törvény mellőzte a külön szabadalmi bíróság felállítását, mert az eljárás törvényessége iránt támasztott követelményeket megfelelően kielégíti a bírósági felülvizsgálat módszere, amelynek jogrendszerünkben pozitív tapasztalatokkal rendelkező hagyományai vannak: 1957 óta intézményesített az államigazgatás egyes határozatainak bírósági felülvizsgálata. Ennek megfelelően a törvény lehetővé teszi, hogy az érdekeltek az Országos Találmányi Hivatalnak szabadalmi ügyekben hozott egyes határozatainak bírósági felülvizsgálat alapján történő megváltoztatását kérhessék. A felülvizsgálatot első fokon a Budapesti Fővárosi Bíróságon szervezett különleges tanács végzi. Ez három hivatásos bíróból áll, akik közül kettőnek felsőfokú műszaki vagy ezzel egyenértékű képesítéssel kell rendelkeznie. Ez biztosítja a szabadalmi ügyek elbírálásához nélkülözhetetlenül szükséges szakértelmet.

A továbbiakban a szerző áttekinti a jogi döntést igénylő egyes szabadalmi ügyeket, amelyeket a következőképpen csoportosít:

a) Államigazgatási típusú jogvitás ügyek; itt „ügyfél" áll szemben a „hatósággal". Ebbe a körbe tartozik a bejelentési eljáráson kívül a szabadalmi oltalom megszűnésének a megállapítása.

b) Államigazgatási kontenciózus ügyek; ezekben a hatóság előtt két vagy több ellenérdekű fél áll egymással szemben. Ide tartozik a megsemmisítési (korlátozási) és az ún. nemleges megállapítási eljárás.

c) A polgári per-típusú jogvitás ügyekben a felperes áll szemben az alperessel. Ebben a csoportban meg kell különböztetni a szoros értelemben vett szabadalmi pereket (a szabadalmi kényszerengedély megadására, módosítására és visszavonására, az igénybevétel ellenében járó kártalanítás összegének megállapítására irányuló perek, az előhasználati jog fennállásával kapcsolatos perek és a bitorlás miatt indított perek) a szabadalommal kapcsolatos egyéb perektől (szerzőségi per stb.).

A szerző e csoportosítás alapján ismerteti a szabadalmi ügyeket, majd annak a reményében ad kifejezést, hogy a törvénynek a jogorvoslatokat biztosító rendelkezéseit a gyakorlati élet és a jogalkalmazás igazolni fogják.

Ismeretes, hogy a szellemi alkotások jogába tartozó szabadalmi jog alkalmazása a jogászok legnagyobb részének mindennapi munkájától távolabb esik és inkább csak egyes munkakörök ellátása igényli ennek a joganyagnak a mélyreható ismeretét. A szerző, aki a szellemi alkotások jogának elismert művelője, világos áttekintést ad a szabadalmi ügyek elintézésének egyes kérdéseiről és ezzel elősegíti jogászközönségünk tájékozódását ezen a jogterületen.

A következő tanulmányt *dr. Bolgár György* ügyvéd, az Országos Ügyvédi Tanács tagja írta *Az ügyvédi szervezet jelenlegi helyzete* címmel.

A feldolgozott anyag lényegesen szélesebb kört ölel fel, mint amire a cím utal. A szerző ugyanis a tanulmány első részében az ügyvédség fejlődését mutatja be a felszabadulástól a napjainkig. Ez azért volt indokolt, mert a történeti fejlődés ismerete szükséges ahhoz, hogy az ügyvédség jelenlegi helyzetét és problémáit megérthessük. Az ismertetés értékét emeli, hogy a szerző az egyes eseményeknek nemcsak az okait, hanem a további fejlődésre gyakorolt hatását is megvilágítja.

A második részben kerül sor az ügyvédség jelenlegi helyzetének a vizsgálatára. A szerző megállapítja, hogy az ügyvédség társadalmunkban soha nem látott erkölcsi és anyagi elismerésben részesül s erre mutat a fiataloknak, sőt a más munkakörben dolgozók egy részének is az ügyvédi pálya felé való törekvése. A szerző foglalkozik az ügyvédek létszámának kérdéseivel, majd az ügyvédi munkaterületekkel, és helyteleníti, hogy egyes tanácsi dolgozók és vállalati jogtanácsosok az ügyvédi tevékenység körébe eső feladatokat látnak el. Tájékoztat a szerző az ügyvédség problémáiról és a következő feladatokat jelöli meg: a védelem érdekében feltétlenül érvényre kell juttatni az ügyvédi titoktartást; biztosítani kell a védőnek azt a jogot, hogy szabadon építhesse fel a taktikáját (nem taktikázásról van szó!); bizonyos körben be kellene vezetni a kötelező ügyvédi képviseletet; indokolt az ügyvédi nyugdíjak összege tekintetében fennálló korlátozások eltörlése, az adózás terén az alacsonyabb jövedelmet is indokolatlanul sújtó progresszivitás enyhítése, végül az ügyvédi díjszabás módosítása.

A tanulmány második része különösen sok gondolatot vet fel és bőséges vita-lehetőséget nyújt. Az érintett kérdésekkel érdemben nem kívánok foglalkozni és csupán utalok a tanulmány alapjául szolgáló előadás vitájára, amelyről dr. Fülöp Györgyi ügyvéd számolt be a Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle 1970. évi 7. számában.

A mai Magyarország bírósági szervezete és polgári eljárása c. tanulmány *dr. Névai László* tanszékvezető egyetemi tanár munkája, aki azt 1970 január 28-án a würzburgi Julius-Maximilians-Egyetemen mint vendégelőadó német nyelven olvasta fel. A professzor az előadással átfogó képet akart nyújtani nyugatnémet hallgatóinak hazánk polgári igazságszolgáltatásáról.

A szerző előrebocsátja, hogy a magyar jog a szocialista jogtípushoz tartozik és ebből kifolyólag bizonyos hasonlatosság áll fenn Magyarország és a többi szocialista ország állam- és jogrendszerei között. A közös vonások azonban többnyire csak általános síkon, vagyis a jogintézmények szerkezetében és alapvető elveiben mutatkoznak, az egyes konkrét jogi kérdések normatív megoldása azonban már rendszerint az egyes szocialista államok nemzeti hagyományaihoz, társadalmi és gazdasági adottságaihoz igazodik.

A tanulmány első részében a szerző Magyarország és az NSZK igazságügyi statisztikájának egyes adatait hasonlítja össze, majd a magyar bírósági, ügyészségi és ügyvédi szervezet képét vázolja fel.

A második rész visszapillantást nyújt az 1911. évi magyar polgári perrendtartásra, amelynek szerzője, dr. Plósz Sándor egyetemi tanár volt, aki igazságügyminisztersége alatt vitte keresztül a korábban eredménytelenül előterjesztett tervezetének törvényerőre emelését. A Plósz-féle perrendtartás a kor követelményeinek megfelelt és erre mutat az a tény is, hogy 1952 december 31-ig volt hatályban. Ezután a Pp. felépítésének, majd a törvény céljának ismertetésére kerül sor. A törvény az igazság kiderítését teszi a bíróságok alapvető kötelességévé és ezen a téren kompromisszumot nem ismerve, számos olyan rendelkezést tartalmaz, amelyek e feladat megvalósítását szolgálják. Ezt követően a szerző a polgári eljárásjogunk ún. szervezeti és működési alapelveire tér át és ezek közül — nyilvánvalóan azért, mert felfogásuk és alkalmazásuk tekintetében lényeges eltérés mutatkozik a polgári jogrendszerekétől — a rendelkezési és a tárgyalási elv értelmezésével és gyakorlati érvényesülésükkel foglalkozik.

A harmadik részben a szerző a polgári eljárás egyes szakaszait (keresetindítás, tárgyalás stb.) ismerteti, majd a tanulmány utolsó részében a polgári eljárásjogunkat érintő reformelgondolásokról számol be. Hangsúlyozza, hogy a Pp. alapjában jó törvény, amely nagyban-egészben most is alkalmas arra, hogy szilárd alapul szolgáljon a polgári ítélkezés számára. A magyar polgári eljárásjog elsődleges problémái nem annyira a jogszabályokkal, mint inkább a bírósági jogalkalmazással és a felek perbeli magatartásával állnak összefüggésben. A fő hiányosság abban mutatkozik, hogy egyfelől a bíróságok nem alkalmazzák elég következetesen a jóhiszemű pervitel biztosítását célzó szankciókat, a népi ülnökök pedig nem elég aktívak, másfelől a felek sem tanúsítanak megfelelő kezdeményezést saját érdekeik képviseletében és túlságosan a bíróságokra hagyatkoznak.

Ezért a törvény módosításának fővonala — éspedig az 1968 január 1-én életbelépett új gazdasági mechanizmus követelményeinek is megfelelően — az, hogy az eljárás demokratikus formáinak és a törvényességi biztosításoknak a fejlesztése mellett növelni kell az eljárás hatékonyságát a per egyszerűsítése és gyorsítása, valamint a felek felelősségének fokozása útján. Röviden: az aktivitást minden vonalon növelni kell. A hivatásos bíró aktivitásának a fejlesztése a pervezetés további megszilárdulását, különösen a szóbeli tárgyalás megfelelő előkészítését kívánja meg, míg az ülnökök aktivitásának fokozása érdekében az szükséges, hogy a hivatásos bíró alapos tájékoztatással lássa el őket. A felek aktivitásának fokozását a mulasztás következményeinek szigorításával és a jóhiszemű pervitel megsértését büntető szankciók következetes alkalmazásával kell előmozdítani.

A tanulmány a külföldiek részére szóló ismeretterjesztés mintája lehet. A szerző tudja, hogy a külföldi hallgatóság igénye gyakran eltér a hazaiétól. Ami itthon természetesnek tűnik, az a külföldi számára új és érdekes lehet. A szerző ezenfelül megfelelő összehasonlításokat és külföldi vonatkozásokat sző az előadásba, ezek különösen alkalmasak az érdeklődés felkeltésére. Kedvező benyomás keltését biztosítja az előadás nyílt hangja, problémáink és törekvéseink őszinte feltárása. A tanulmány értékét mutatja, hogy a Zeitschrift für Zivilprozess c. rangos folyóiratban is közzétették (1971. évi 4. szám).

Révai Tibor egyetemi tanár *A tárgyalás előkészítése a burzsoá polgári perben* c. tanulmányában rendkívül érdekes témát vizsgál az összehasonlító módszer alkalmazásával, amelynek lényegét és jelentőségét már korábban kifejtette.[1]

A tanulmány első — bevezető — részében a szerző a tárgyalás előkészítésének fontosságát hangsúlyozza, majd rámutat arra, hogy történelmileg a tárgyalás írásbeli előkészítése fejlődést jelentett az inkvizíciós perrel szemben, ezért azt demokratikus vívmánynak kell tekinteni, amely a polgárok szabadságát vitte be a polgári per területére és a felek egyenjogúságát biztosította.

A polgári jogrendszerekben az előkészítést általában az írásbeliség jellemzi. Az ezzel járó előnyök (a felek előadásának rögzítése, álláspontjuk kifejtése, bizonyítási indítványok megtétele) azonban gyakran elsikkadnak az előkészítés véget nem érő áradatában és külön feladatot jelent a bíróság számára az előkészítés irathalmazában foglalt anyag megrostálása.

A továbbiakban a tárgyalás előkészítésével összefüggő bírósági tevékenység formáival ismerkedünk meg:

a) Az angol megoldásban a bírósági tisztviselő (master, registrar) készíti elő a per tárgyalását. Ha a vita az előkészítés során tisztázódik, a bírósági tisztviselő ítéletet is hoz, egyébként a peranyagot rendezi és a bíró elé tárja, aki az esetek nagy részében laikus békebíró. A megoldás hátránya az, hogy amennyiben az előkészítés során az ügy nem fejeződik be, akkor a meghallgatások megismétlésére kerül sor, ez pedig a peres eljárást nem ritkán feleslegesen elnyújtja. Ha viszont a bíró az előkészítés anyaga alapján dönt, a közvetlenség elve szenved sérelmet.

b) A második változat szerint a polgári perrendtartás meghatározott cselekményekre jogosítja fel az előkészítés érdekében a hivatásos bírót, esetleg a tanács elnökét és ennek belátásától függ, folytat-e le előzetes tárgyalást az előkészítés érdekében. Lényegében ezt a megoldást követik a francia, az olasz, a svéd stb. perrendtartások.

c) Végül harmadik változatnak az a megoldás tekinthető, amelyben

[1] Révai Tibor: Az összehasonlító módszer alkalmazása a polgári eljárásjog és tudománya területén. J. K. 1965. 5. sz.

a törvény az érdemi tárgyalás előkészítésére külön első tárgyalást ír elő, mint pl. az 1895. évi osztrák perrendtartás. Ehhez hasonló megoldást tartalmazott nálunk az 1911. évi I. tv., amely a törvényszéki eljárásban kötelezően külön perfelvételi tárgyalást írt elő, míg a járásbírósági eljárásban ugyanezen a napon az érdemi tárgyalásra is sor kerülhetett. A perfelvételi tárgyalás a törvényszéki eljárásban gyakran a per elhúzódásának irányában hatott, ugyanakkor a járásbírósági eljárásban, ahol mód volt az érdemi tárgyalás azonnali megtartására, pozitív eredményekkel járt, mert a tapasztalatok szerint az itt tartott ún. tömegnapokon a nagy számban első tárgyalásra került ügyek jelentős része befejezést nyert.

A szerző az összehasonlító vizsgálatokat nem tekinti öncélnak, hanem az annak alapján levonható következtetéseket felhasználja a szocialista joganyag elemzésénél.

Alapvető megállapítása, hogy a burzsoá eljárásjog előkészítése — bár sok hasznos megoldás lehetőségét veti fel — nem lehet eléggé hatékony a polgári társadalomban érvényesülő szemlélet miatt, amely a polgári pert tisztán a felek magánügyének tekinti. Hiába igyekeznek a törvényhozások eredményt elérni az előkészítés terén, a társadalmi felfogás és a környezet rendkívül megnehezíti az eredményességet, mert a bíró átengedi az előkészítést a feleknek, azt nem igyekszik döntő módon befolyásolni. Márpedig a tárgyalás előkészítése csak a bíróságnak és a feleknek közös tevékenysége révén lehet sikeres és ezért a polgári per fogalmának szocialista megközelítése inkább biztosítja a tárgyalás hatékony előkészítését. A szerző további következtetése az, hogy a tárgyalás előkészítésének szabályozásánál a bíróság tevékenységét és a felek jogait, illetőleg kötelezettségeit pontosan meg kell állapítani, végül a bíróságoknak és a feleknek az együttműködését megfelelő szankciórendszerrel kell biztosítani.

A kötet utolsó tanulmányát *dr. Németh János* egyetemi docens írta. Címe: *A perújítás tárgya a magyar polgári eljárásjogban.*

A szerző a témát két oldalról megközelítve dolgozza fel: egyfelől azokat az eseteket sorolja fel és veszi elemzés alá, amelyekben a Pp. és egyéb jogszabályok a perújítást kifejezetten vagy értelemszerűen megengedik, másrészt azokat az eseteket vizsgálja, amelyekben a jogszabályok különböző elméleti és gyakorlati megfontolások alapján a perújítást kizárják.

Az első csoporttal kapcsolatosan különös figyelmet érdemel az az okfejtés, amellyel a szerző — ellentétes álláspontokkal szemben — a közbenső ítélet elleni perújítás lehetőségét mutatja ki, míg a perújítás kizárásának körében azt a finom, tüzetes elemzést kell kiemelnünk, amellyel a szerző a házassági perekben hozott ítéletek elleni perújítás lehetőségét — éspedig annak egyes vonatkozásait jogi irodalmunkban először — boncolgatja. Vizsgálódásait nemcsak az eljárásjogi szabályok, hanem a Csjt. rendelkezéseinek tükrében folytatja és végkövetkeztetései a következők.:

a) kizárt a perújítás a házasságot érvénytelenítő, felbontó, valamint a házasság nemlétezését megállapító ítélet ellen — az érvénytelenítés, a felbontás és a nemlétezés vonatkozásában;

b) általában *nem kizárt,* tehát megengedett a perújítás a házasság érvényességét és létezését megállapító, valamint a házasság felbontása, érvénytelenségének, létezésének vagy nemlétezésének megállapítása iránti keresetet elutasító ítélet ellen — a per „főtárgya" tekintetében is.

A tanulmányt egyébként a tárgynak a legapróbb részletekig való feldolgozása és a gazdag irodalmi anyag összegyűjtése is dicséri.

Amint látjuk, a tanulmánykötet szerzői különböző jogászi munkakörök képviselői közül kerültek ki. Szerencsésen történt a tárgykör szerinti kiválasztás is: az anyag rendkívül változatos. A feldolgozás a tudományos igényeket is kielégíti. A kötet így méltán tarthat számot jogászközönségünk széleskörű érdeklődésére.

A tanulmányokat egyébként német és orosz nyelvű összefoglalók kísérik és ezek lehetővé teszik, hogy az azokban foglalt lényeges megállapításokat és eredményeket külföldön is megismerjék.

III.

A kötet végül az ELTE Polgári Eljárásjogi Tanszéke mellett működő Tudományos Munkaközösség bibliográfiáját közli az 1961 szeptember 11-től 1970 május 11-ig terjedő időre. A bibliográfia felsorolja azokat az előadásokat, amelyeket a Tudományos Munkaközösségben tartottak, utal a folyóiratban történt közzététel adataira és feltünteti, jelent-e meg az előadásról, illetőleg az azt követő vitáról ismertető cikk.

A Tudományos Munkaközösségben tartott előadások gazdag anyaga, s az a tény, hogy az előadások jelentős része jogi folyóiratokban is közzétételre került, továbbá, hogy a kötetben közölt nyolc tanulmány közül öt a Tudományos Munkaközösségben nyert bemutatást, kétségtelenné teszi azt az összefüggést, amely a Tudományos Munkaközösség működése és a perjogi irodalmunk gyarapodása és fejlődése között fennáll. Ennek a felismerése viszont arra késztet hogy röviden ismertessem és értékeljem a Tudományos Munkaközösség munkáját.

A Tudományos Munkaközösség célja a polgári eljárásjog és a polgári eljárásjogi tudomány művelése és fejlesztése az ezen a területen működő elméleti és gyakorlati jogászok munkájának az összekapcsolásával. Évente átlagosan 7—8 előadásra került sor a Munkaközösségben. Az előadás téziseit rendszerint előre közlik a meghívóban. Ennek a módszernek az előnye az, hogy az előadás lényeges tartalmi vázlatáról előzetesen értesülve, a résztvevőknek módjukban áll egyes kérdésekre alaposabban felkészülni. Ez a vita színvonalát feltétlenül emeli. A vitában egyébként a megjelentek közül bárki felszólalhat, a kollegiális légkörben szabadon fejtheti ki álláspontját. A hozzászólások gyakran vetnek fel új szempontokat és hasznosan járulnak hozzá a kérdések sokoldalú megvilágításához. A vita eredményét a tanszékvezető professzor foglalja össze.

A munkaközösség tevékenységét nem a hírverés, nem a hangos szó jellemzi. A munkaközösség nem igényli magának a döntőbíró szerepét a polgári eljárásjogot érintő kérdésekben, viszont rendszeresen

megtárgyalásra kerülnek a munkaközösségekben a polgári eljárásjog időszerű kérdései és az ott tartott előadás, valamint az azt követő vita hozzájárul a fogalmak tisztázásához, a polgári eljárásjog és tudományának fejlődéséhez. Hadd említsem meg azt a csendes, de céltudatos munkát, amelyet a munkaközösség az ún. fórumrendszer problémáinak megoldása érdekében folytatott. A munkaközösségben számos előadás és hozzászólás tárgyalta vagy érintette ezt a kérdést s a tanszéki professzorok is felléptek szóban és írásban egyaránt az egységes elvi alapokon nyugvó fórumrendszer kialakítása érdekében. Mindez benne van az ismert eredményben: immár elhatározott tény a gazdasági döntőbizottságoknak és a területi munkaügyi döntőbizottságoknak az egységes bírósági szervezet keretei közé illesztése.

A Tudományos Munkaközösségnek a polgári eljárásjogunk és a polgári eljárásjogi tudomány fejlesztése érdekében kifejtett munkájának megszervezése és irányítása a tanszék lelkes professzorait dicséri.

Bajory Pál

*Calamandrei és az olasz polgári perrendtartás**

Gyakorta feldolgozott téma azon bírák erkölcsi konfliktusa, akiknek olyan törvények alapján kell ítélkezniük, amelyeket maguk is elvetendőnek tartanak. Már sokkal kevésbé ismert az olyan tudós jogi doktoroknak a dilemmája, akik jobb politikai meggyőződésük ellenére részt vesznek az általuk elvetett politikai rendszer törvényeinek elkészítésében. Az olasz fasizmus uralma alatt egy egész generáció konfliktusa volt ez, így Piero Calamandrei firenzei polgári eljárásjogász professzoré is, aki antifasiszta létére ott bábáskodott az 1942-ben életbe léptetett olasz polgári eljárási kódex születésénél. Ma már nyilvánvaló, hogy Calamandrei és a hozzá hasonló demokratikus gondolkodású jogászok közreműködése eredményeként létrejött kódex nagyjából mentes maradt a fasizmus baktériumaitól, hiszen kisebb módosításokkal ma is hatályban lehet a polgári demokratikus Olasz Köztársaságban.[1] (Kizárjuk itt azon rosszabb lehetőséget, hogy egy polgári demokrácia számára egy mérsékelten fasiszta kódex elfogadható).

Piero Calamandrei 1889-ben született Firenzében. Jogi tanulmányainak befejezése után önkéntesként vett részt az első világháborúban. Már 1915-ben a polgári eljárásjog egyetemi magántanára, és mindössze 31 évesen a Siena-i egyetem nyilvános rendes tanára lesz. 1924-ben visszatér Firenzébe és közreműködik a firenzei egyetem jogtudományi karának létrehozásában. 32 éven át, egészen haláláig, a firenzei egyetem polgári eljárásjogi tanszékének vezetője.

Calamandrei aktivitása túllépi az egyetem falait. A fasizmusnak az első pillanatoktól kezdve engesztelhetetlen ellenfele. Közeli kapcsolatban áll *Giovanni Amendola* antifasiszta uniójával, illegális folyóiratokat szerkeszt. Ugyanakkor 1930—40-ben *F. Carneluttival* és *E. Redentivel* együtt — mint említettük — nagy szerepet játszik az új polgári perrendtartás megteremtésében. Az ő közreműködésük biztosítja azt, hogy e törvényben, mely egy teljesen elavult, majdnem száz esztendős kódexet váltott fel, a fasiszta viszonyok közepette is elsősorban mindhármójuk nagy tanítómestere és példaképe, *Giuseppe Chiovenda* liberális elképzelései nyernek kifejezést.

A világháború alatt Calamandrei mind aktívabban bekapcsolódik az olasz Ellenállás harcába és 1943-ban, a Badoglio-féle kiugrási kísérlet nyomán, őt nevezik ki a firenzei egyetem rektorává. Mussolini salói köztársasága megfosztja rektori tisztétől és egészen Firenze felszabadításáig bújkálnia kell.

Mint az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagja oroszlánrészt vállal az olasz alkotmány kidolgozásában, mely, mint ismeretes, a jelenkori polgári demokráciák egyik legdemokratikusabb és legszociálisabb alkotmánya. Talán nem túlzás azt állítani, hogy az olasz alkotmány egy kissé Calamandrei alkotmányjogi, politikai és emberi elképzeléseinek összegzése is.

Calamandrei egyetemes érdeklődése túlterjedt a politika és a jog világán (amelyek Olaszországban hagyományosan szoros kapcsolatban állottak). Mi sem jellemzőbb kulturális érdeklődésének gazdagságára mint az, hogy 1956 szeptember 27-én bekövetkezet haláláig főszerkesztője volt az általa alapított Il ponte című, jelentős közéleti-irodalmi folyóiratnak.

E nagy kodifikátor, szervező és politikai harcos nem mindennapi gazdagságú és mélységű opust hagyott az utókorra. Az utókor pedig jelen esetben valóban hálásnak mutatkozik, igencsak megbecsüli a nagy elődöt, hiszen a Calamandrei által alapított Összehasonlító eljárásjogi intézet jelenlegi igazgatója, *Mauro Cappelletti* professzor gondos irányítása alatt 1966-ban megkezdték Calamadrei összegyűjtött jogi írásainak kiadását. A gyűjteményes kiadást, mely tehát nem tartalmazza az ugyancsak több kötetnyi nem jogi hagyatékot, tíz vaskos kötetre tervezik

Az összkiadás természetesen tartalmazza a három legnagyobb perjogi alkotást is, így az 1920-ban megjelent Polgári semmítést (Cassazione civille), mely tudományos karrierjét megalapozta; az 1940-es Institúciókat (Instituzioni di diritto processuale civile), mely az 1942-ben életbe léptetett polgári eljárási törvény és ezen keresztül a Szerző saját kodifikációs tevékenységének autentikus magyarázatát és elméleti hátterét képezi; és az 1950-es „A törvények alkotmányi törvénytelensége a polgári eljárásban" (L'illegittimita costituzionale delle leggi nel processo civile) című mű-

* Piero Calamandrei: Opere Giuridiche IV. 1970. Moreno Editore. Napoli, VII. 599. o.

[1] A jelenleg folyamatban levő reformelőkészítést nem a kódex esetleges politikai problematikussága, hanem bizonyos gyakorlati nehézségek tették szükségessé. Olaszországban ugyanis a polgári perek átlagos tartama már néhány évvel ezelőtt meghaladta a 6 évet és azóta ez az átlag tovább nőtt. Mauro Cappelletti szerint — aki egyébként Calamandrei hűséges tanítványa — a túlzott kollegalitás, az elsőfokú ítélet lebecsülése, az 1950-es novellával bevezetett semmisítési rendszer és bizonyos személyzeti problémák okozzák e szomorú világrekordot. E téren javasolt — és sokak által túlzottan radikálisnak ítélt — reformtervei azonban megítélésem szerint kevéssé érintik a Calamandrei által képviselt elvi tételeket. Vö. Giur. it. 1969. IV. c. 81 és köv. o. Cappellettit bírálja Mario Longo: Osservazioni e proposte eterodosse per la riforma del processo civile. Riv-Trim di Diritto e Processo Civile. 1970/2. 568. és köv. old.

vet. Ez utóbbi hűen tükrözi azt a harcot, melyet élete utolsó tíz évében az alkotmánynak az Ellenálás demokratikus hagyományai szellemében való értelmezéséért folytatott.

Az összkiadás IV. köteteként újra kiadott, *Enrico Tullio Liebman* előszavával ellátott, perjogi Institúciók tulajdonképpen hatalmas torzó. Az 1942-es perrendtartás e tankönyv-kommentárja befejezetlenül maradt; csupán az általános rész készült el. A különös rész megírását feltehetőleg a háborús viszonyok akadályozták, majd a politikai-alkotmányozó tevékenység mellett nem talált időt a Szerző a befejezésre. Mégis, a befejezetlenség ellenére, s annak ellenére is, hogy a Szerző hangsúlyozottan bevezető jellegűnek szánta a művet, az Institúciók méltó elméleti összefoglalása a Chiovendától kiinduló, minden szisztematikusságával is szociális vonzódású perjogi iskolának, mely — elsősorban Calamandrei és társai munkásságában — a fasizmus alatt is meg tudta őrizni ezen iskola haladó célkitűzéseit, s mi több, ha a fasizmus viszonyai folytán ellentmondásos formában is, de be is teljesítette e félévszázados célkitűzéseket, amikor azokat a törvényhozásban érvényesítette. Calamandrei e művében tudatosan elveti az analitikus megközelítést, amelynek értékeit egyébként elismeri és felhasználja. Ennek nemcsak didaktikai okai vannak. Calamandreinek ugyanis meggyőződése, hogy az eljárást nem aprózott részleteiben, de mint egészet, mint társadalmi jelenséget kell megragadni és társadalmi összefüggéseiben kell szemlélni. „Az eljárás egyfajta emberi színjáték, amelynek megvannak a maga szereplői és cselszövései... Senki sem vitatja el a nyelvészek azon jogosultságát, hogy megszámolják, hányszor fordul elő a főhős szövegében az O hangzó ... figyelmen kívül hagyva e szerep mondanivalóját. Mindez azonban nem zárja ki, hogy mindazok számára, akik még sosem látták, miben is áll ez a színjáték, mindenekelőtt az események láncolatát szükséges töviről hegyire ismertetni".[2]

Az Institúciók két részre oszlik. Az első rész a történelmi és rendszertani előfeltevésekkel, a második általános rendelkezésekkel, közelebbről az eljárásban részt vevő személyekkel (bíróság, felek és képviselőik, ügyész) foglalkozik. Elméleti szempontból különösen figyelemreméltó az első rész, amelyben a történelmi előzmények után olyan alapvető fogalmak beható elemzésére kerül sor, mint az igazságszolgáltatás, a kereset és az eljárás. Az első rész harmadik szakaszában Calamandrei az 1942-es kódex új alapelveit emeli ki.

Calamandrei felfogásában az igazságszolgáltatás olyan állami tevékenység, melyet nem lehet a törvényhozástól elszakítva szemlélni, mivel a kettő a jogi tevékenység két elválaszthatatlan oldala. E nézőpontból az igazságszolgáltatás a törvény megtartásának eszköze. (Figyelemre méltó, hogy Calamandrei mindig tekintettel van a végrehajtási eljárásra is). Az igazságszolgáltatásnak szankcionálásként való felfogása és az Austin-i iskola nézetei közti rokonság kézenfekvő. „Az igazságszolgáltatás elsősorban a törvény gyakorlati érvényesülésére, vagyis arra irányul, hogy az állam akaratának engedelmeskedjenek... Az individuális érdekek védelme az állam számára közvetett cél lehet..., elsődlegesen azonban a törvény megtartására irányul, csak azért, mert *törvény*, és *tartalmától függetlenül*... Az állam az igazságszolgáltatással törvényhozói tekintélyét védi."[3] Ennek megfelelően a tárgyi jog érvényesítése s nem pedig az alanyi jogok védelme az igazságszolgáltatás célja. A tárgyi jog és az alanyi jogok különbségét azonban Calamandrei nem abszolutizálja. Az egyik vagy másik előtérbe kerülése a történelmileg-politikailag meghatározott szemlélettől függ. Ilyen módon relativizálja az állami akarat védelméről kifejtett fenti eszmefuttatását; és éppen ez a relativizálás az, amellyel az adott 1940-es történelmi körülmények között megkérdőjelezheti az általa is teremtett eljárási törvény politikai tartalmát, miközben annak technikai megoldásai mellett síkraszáll.

A relativizmus Calamandrei-nél a totális fasiszta diktatúra abszolút megoldásaival való szembeszegülés eszköze. Már egy korábbi — 1939-es[4] — tanulmányában a relativizmushoz fordul. Relativitáson azonban történelmi meghatározottságot ért, és ha a történelmi meghatározottságot nem is veti fel az igazságszolgáltatással védett állami akarat kapcsán, annál inkább szerepet kap e determináltság kereset-koncepciójában. A történelmi-társadalmi összefüggések vizsgálata különösen utolsó, alkotmányjogászi periódusában került előtérbe.

A kereseti jogot, illetve az arra vonatkozó nézeteket mindig az egyéni és a közösségi között fennálló kapcsolat függvényének tekinti. A fasizmus viszonyai közepette is kiáll mestere, Chiovenda kereseti felfogása mellett. Chiovenda szerint a kereset hatalmi jogosítvány (diritto potestativo). Hatalmi jogosítványnak azért nevezi, mert a kereseti jog „jogi hatalom azon feltétel bekövetkeztetésére, mely által a törvényi akarat érvényesülhet". E nézet híveként a felek együttműködését hirdeti a polgári perben. Ezáltal élesen szembekerül a hivatalos fasiszta törvénymagyarázattal, mely a keresetet az állami akarat eszközévé teszi.

Az eljárásról írott fejezet két gondolata érdemel különös figyelmet. Az egyik a polgári eljárás bizonyos formai jegyeinek társadalmi szükségességére vonatkozik. Itt a legalitást és az abból folyó ügyfélegyenlőséget állítja szembe a szabadjogias köntösbe öltözött önkénytörekvésekkel. A formai kötöttséget azonban élesen elhatárolja a formák degenerálódásától: az általa is ostorozott formalizmustól. Figyelemreméltó a kereseti viszonyra vonatkozó nézete is. A kereseti viszonyban a feleket kötelezettségek terhelik, de nem egymással, hanem az állammal vagy inkább az igazsággal szemben. E kötelezettségi felfogás alapja az, hogy az 1942-es kódex rendkívül nagy nyomatékot helyez a jóhiszemű pervitel elvére (lealtà e probità). Ugyanakkor a bíró jogai is korlátozottak, mivel a felek kezdeményezésére szorulnak.

„Az új kódex eredeti orientációi" című szakaszban Calamandrei elsősorban azokat az elveket emeli ki, amelyeknek megvalósításáért ő

[2] Calamandrei: Opere Giuridiche IV. 8. old.

[3] I. m. 73. old.

[4] Calamandrei: La relativita del concetto di azione. Rivista di diritto processuale civile 1939/1. 22—46. old.

és tudóstársai küzdöttek: ezek részben pertechnikai jellegűek, részben (illetve a pertechnikai megoldásokon keresztül) alapvető demokratikus jogokhoz kapcsolódnak, melyek a dolog természeténél fogva (a törvény keletkezésének körülményei folytán) csak ellentmondásosan érvényesülhetnek, illetve — mint például a bírói tekintély elve esetében — erősen autoritariánus ideológiával szineződtek.

A kiemelt elvek között szerepel egyebek között az eljáró szervnek az eljárás jellegéhez való alkalmazása, mely az egyes bíró és a bírói testület váltogatásával valósul meg. Napjainkban a megoldás a támadások keresztűzében áll. Annál kevésbé vitatott értékű, elkerülhetetlen szükségű és kétségkívül demokratikus megoldás volt a szóbeliség elvének érvényesítése. Már Chiovenda 1919-es javaslata is e téren kívánt alapvető reformokat bevezetni, és aligha tévedünk, ha úgy gondoljuk, hogy annyi demokratikus és antifasiszta jogász, köztük Calamandrei is, elsősorban azért vett részt egy, a fasiszták által szervezett kodifikációban, hogy az 1865-ből származó (az 1807-es franciát követő) perrendtartásnak az írásbeliségben álló súlyos hibáját korrigálja. Maga Calamandrei nagyon határozottan utal erre az I. szakaszban. Ugyanakkor kiemeli a szóbeliség és a közvetlenség illetve a perkoncentrálás összefüggéseit.

Nem térhetünk ki a mű által tárgyalt számos részkérdésre, melyekben Calamandrei az institúció-színvonalat sokszorosan meghaladó mélységben, ugyanakkor közérthetően tárgyalja az olasz perjog rendszerét.

Nem tagadva, hogy az Institúciók felületére rányomja bélyegét megírásának komor esztendeje, mégis úgy véljük, hogy annak nemesebb alapanyagát a Szerző személyes és tudományos humanitása képezi. Ezt igazolja az ugyanezen kötetben közzétett szellemes dialógusa is, melyben a következőket olvashatjuk: „... beszélgetésünk során... többször hasonlítottuk az eljárást géphez, de a reform lényege éppen ennek az ellenkezőjében áll. Arra van szükség, hogy a bírák és az ügyvédek az igazság szolgálatában ne gépnek, hanem embernek érezzék magukat, és azon versenyezzenek, hogy kapcsolataikat... a megértés melege hassa át, amelyet mi olaszok a »humanitás« szóval foglalunk össze."[5]

Sajó András

[5] Calamandrei: Opere Giuridiche IV. 593. old.

Új könyvek:

A lakáselosztás és a lakbérek új rendszere. Szerk. *Popovics* Béla. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 425 p.

A kérdés szakemberei által, munkaközösségben írt munka — amelyet *Bondor* József miniszter előszava vezet be — összefoglalja mindazokat a gyakorlati kérdéseket, amelyeket a lakásigazgatásra vonatkozó legújabb jogszabályok rendeznek. A bevezetésben rövid áttekintést ad a lakásépítés és lakáselosztás főbb társadalmi, politikai és gazdasági kérdéseiről, majd ezt követően öt nagy fejezetben tárgyalja anyagát. (A lakások elosztása és a lakásbérlet, lakásépítési hozzájárulás és lakáshasználatbavételi díj, lakbérek, albérleti és ágybérleti díjak, lakbérhozzájárulás, lakásszövetkezetek, lakásépítési formák, építési kölcsönök.)

Madarász Tibor:

Városigazgatás és urbanizáció.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 530 p.

„A városigazgatási tevékenység elméleti modellje" alcímű monográfia bevezetésében rövid áttekintést ad a munka céljáról, az urbanizáció és a településhálózat fejlődésének összefüggéseiről, valamint a városigazgatásra vonatkozó államigazgatástudományi kutatás módszereiről. Ezt követően hat nagy fejezetre bontva tárgyalja anyagát: Elméleti kiindulópontok, A városigazgatási tevékenységet elsődlegesen meghatározó tényezők. A városigazgatás funkciói, A városigazgatási funkciók megvalósításának módja, Várostípuskénti sajátosságok a városigazgatásban, Jogi konzekvenciák. A munkát részletes név- és tárgymutató egészíti ki, az idegennyelv olvasót orosz és francia nyelvű résümé tájékoztatja.

A szövetkezeti törvény. [Közzéteszi az] Országos Szövetkezeti Tanács.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 85 p.

A kiadvány *Korom* Mihály igazságügyi miniszter előadói beszédét, *Fehér* Lajosnak a Minisztertanács elnökhelyettesének beszédét, a szövetkezetekről szóló 1971. évi III. törvény szövegét, valamint a törvényjavaslat miniszteri indokolását tartalmazza.

Polgári eljárásjogi füzetek. 1. [köt.] [Közzéteszi az] Eötvös Loránd Tudományegyetem. Állam- és jogtudományi kar. Polgári eljárásjogi tanszék.

Bp. ELTE Soksz. Üzem. [Soksz.] 1971. 32 p.

A most indult sorozatban a tanszéken szervezett tudományos munkaközösségben, a Tudományos Diákkörben, konferenciákon stb. elhangzott előadások és más közlésre tudományos értéküknél fogva alkalmas tanulmányok jelennek meg. A sorozatot *Névai* László egyet. tanár szerkeszti.

Bokorné Szegő Hanna:

Az új államok és a nemzetközi jog.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 262 p.

A gyarmatrendszer felbomlása a legújabbkori történelem egyik legdöntőbb jelensége. A volt gyarmati országok függetlenné válásának folyamata és a függetlenné vált államok nemzetközi vonatkozású problémái a szükségszerű következményei voltak a gyarmatrendszer felbomlásának. A munka — amely nem csupán a jogászok, hanem a külpolitikai kérdésekkel foglalkozók széles körét is érdekli — három nagy fejezetben elemzi ezeket a kérdéseket. (Az önrendelkezési jog, Az új államok viszonya

a nemzetközi joghoz, az új államok és a nemzetközi szerződések.)

Jávorka Edit:

Magyarország nemzetközi gazdasági kapcsolatainak új vonásai.

Bp. Kossuth Kiadó, 1971. 86 p.

Ismeretterjesztő jellegű munka. A főbb fejezetek címei: A külkereskedelem hatása a gazdasági növekedésre, A nemzetközi gazdasági integráció, Nemzetközi szakosítás és kooperáció. Marketing módszer a külkereskedelemben, Magyarország részvétele a regionális és univerzális nemzetközi gazdasági szervezetekben.

Tudománypolitika és tudományszervezés Magyarországon.

Szerk. *Vas-Zoltán* Péter.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1971. 233 p.

A tanulmánygyűjtemény (az egyes részek szerzői Csöndes Mária, Szántó Lajos, Vas-Zoltán Péter) a tudományszervezés és tudománypolitika fogalmi kérdései után történeti áttekintést ad hazánk tudományos fejlődéséről, majd az egyes fejezetekben a tudományos és műszaki kutatás szervezetét, fejlesztési bázisát, struktúráját, állami irányítását, pénzellátását, a szakemberállomány képzését és továbbképzését, végül a tudománypolitika nemzetközi vonásait tárgyalja. A függelék lexikális anyagot, bibliográfiát, jogszabályjegyzéket tartalmaz és az MSZMP tudománypolitikai irányelveinek szövegét közli.

Házszabályok. [Közzéteszi a MTA Állam- és Jogtudományi Intézete. 1—2. [köt.]

Bp. MTA KESZ Soksz. 1971. 509, 386 p.

A gyűjtemény 1. kötete (szerkesztette *Horváth* János) a szocialista országok (Bolgár Népköztársaság, Csehszlovák Szocialista Köztársaság, Jugoszláv Szocialista Szövetséges Köztársaság, Lengyel Népköztársaság, Magyar Népköztársaság, Német Demokratikus Köztársaság, Románia Szocialista Köztársaság és a Szovjetunió) házszabályainak, a 2. kötet pedig (szerk. *Pikler* Kornél) néhány fontosabb tőkés állam (Ausztria, Belgium, Északamerikai Egyesült Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország) házszabályainak szövegét tartalmazza.

Az 1. kötetet Horváth Dezsőnek a szocialista országok házszabályainak összehasonlításáról írt tanulmánya, a 2. kötetet Pikler Kornélnak a nyugati parlamenti házszabályokról írt tanulmánya vezeti be. Az egyes országok tételes anyaga előtt a gyűjtemény a házszabályok sajátosságait és fontosabb adatait összefoglaló rövid ismertetéseket közöl.

Lukács Tibor:

Bűnözés és társadalom.

Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1971. 188 p.

A munka célja: a bűnözésnek, mint társadalmi jelenségnek alaposabb megismerését célzó vizsgálódásra, gondolkodásra ösztönözni az igényesebb olvasókat, akik nem elégednek meg azokkal az ismeretekkel, amelyeket a bűnözésről a ma annyira divatos „krimi" irodalom nyújt. Ehhez kapcsolódik a munkának az a célja is, hogy az olvasóban felelősségérzetet ébresszen a bűnözés leküzdése terén minden emberre váró feladatok teljesítése iránt. A munka rövidebb, a bűnözésnek egy-egy központi kérdését elemző fejezeteiben elsősorban nem a bűnözés formáit, hanem a bűnözést kiváltó lelki motívumokat vizsgálja.

Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. 5. köt. 1906—1913. Összegyűjt. jegyz. *Kemény* G. Gábor.

Bp. Tankönyvkiadó, 1971. 739 p.

A hazai és külföldi anyaggyűjtési munkálatok eredményeképpen most megjelent, talán a nemzetiségi kérdés legizgalmasabb szakaszát tárgyaló munka az eddigi kötetekben alkalmazott iratközlési és feldolgozási módszereket követi. A kötet összesen 440 iratot tartalmaz, részletes név- és tárgymutatóval.

Ласло Сюк:

Некоторые вопросы новеллы уголовного закона

В работе рассмотрены три правовых института, предусмотренных указом Президиума республики Номер 28 от 1971 года. Дискуссия о праве существования системы преступлений согласно тяжести деяния до сих пор не утихла. Система преступлений согласно тяжести деяния может получить правильное обоснование единственно в практических — процессуальных аспектах данного вопроса. Нерасположенность в отношении систем преступлений по тяжести деяния — бихотомической и трихотомической систем — с мировоззренческой прикраской — прямо учитывая становление института и также историю его развития в Венгрии — указывает на догматический подход. — Институт условного досрочного освобождения получает особое значение в случае наказания лишением свободы на неопределенный срок. Учитывая также необходимость соответствующих гарантий следовало бы определить случаи прекращения условного освобождения ради исключения возможных случайностей решений применителя права, в которых никогда не отсутствуют элементы неуверенности. — Во связи с институтом давности автор ставит мысль о том, выдержит ли вполне критику точка зрения законодателя, когда провозглашает неприменение института давности и к таким преступлениям, на которые в законе предусматривается только незначительное наказание.

Янош Секель:

Моральные основания обязанности донесения

В работе коротко излагается историческое развитие института донесения и освещаются отдельные виды донесений. Автор более подробно занимается обязательным денесением и частным донесением в общественном интересе. Рассматриваются причины, стоящие в пути соответствующего осуществления указанного на втором месте вида донесения.

Таким препятствием является неохота играть роль «денунцианта», которая несомненно является остатком общественных отношений прошлого. Такое поведение сегодня уже не имеет морального основания. Дальнейшее препятствие составляют бюрократи-

ческие черты, имеющие место до сих пор в работе органов уголовного преследования, влекущие за собой для лица, донесшего о преступлении, потерю времени и разные стеснения, корни которых отчасти тоже сягают в прошлое. Кроме ликвидации этих препятствий необходимо обеспечить лицу, донесшему о преступлении или нарушении, соответствующую защиту против мстительных действий, создать такую атмосферу, чтобы такое лицо вследствие осуществления права и обязанности донесения не потерпело ущерба, а в обоснованных случаях получило соответствующее признание или награждение.

Карой Тере:

Право на почитание памяти

Право на почитание памяти — это право близких на принятие соответствующих мероприятий ради хранения благоговейной памяти и доброго имени умершего лица. Такими являются: отдача последнего долга умершему и принятие мер во связи с судьбой трупа (частей тела умершего). *Пользование местом упокоения* является специальным институтом гражданского права, которое нельзя отнести ни к вещным правам, ни к правам пользования обязательственного характера. При определении правового положения *намогильного памятника* или других предметов, связанных с трупом, решающим является то обстоятельство, что эти предметы составляют правовое единство не с территорией гроба, а с памятью умершего, как с предметом права на почитания. *Труп и его части не могут быть предметом собственности и* предметом *имущественных распоряжений.* Для *лечебных целей* могут быть использованы в случае, если это согласно оценке субъекта права на почитание памяти обосновано сохранением памяти и доброго имени умершего. В этой оценке значительну роль играет *общественная мысль.*

Géza Herczegh:

Die völkerrechtliche Verbannung der bakteriologischen Waffen

Nach einer kurzen Beschreibung der geschichtlichen Entwicklung der Grundsätze des *ius in bello,* unterstreicht der Verfasser die Wichtigkeit des Genfer Protokolls vom 17. Juni 1925. Er teilt die Auffassung, nach der die Verfügungen des Protokolls schon Bestandteil des internationalen Gewohnheitsrechts geworden sind.

Nach der Meinung des Verfassers haben diese Verfügungen die Eigenart des internationalen *ius cogens.* Abschließend gibt er eine Zusammenfassung der wichtigsten Verfügungen des Vertragsentwurfes über das Verbot der Herstellung bakteriologischer (biologischer) Waffen und Toxinen, angenommen durch die Vollversammlung der Vereinigten Nationen am 16. Dezember 1971.

László Szük:

Einige Fragen der Strafnovelle

Der Artikel befasst sich mit drei, in der Gesetzesverordnung No. 28 aus dem Jahre 1971 kodifizierten Rechtsinstitutionen.

Die über die Daseinsberechtigung der Systematisierung der Verbrechen nach ihrem Gewicht, der Art und Weise ihrer Verwirklichung entbrannte, mit verschiedentlicher Intensität geführte Diskussion in der Rechtsliteratur kam noch immer nicht zum Ruhestand. Die bichotomische-trichotomische Systematisierung der Straftaten nach ihrem Gewicht kann ihre einzig richtige Begründung in ihren praktischen, prozesuellen Belangen finden. Die, gegen die Systematisierung nach Gewicht aufgebrachten, weltanschaulich gefärbten Widerwillen zeugen — besonders mit Rücksicht auf die Ausbildung und den ungarischen Werdegang der Institution — von dogmatischen Anschauungen.

Die Institution der bedingten Freiheit erlangt besondere bedeutung im Falle der unbefristeten Strafe. Mit Rücksicht auch auf garantielle Gesichtspunkte müsste die Beendigung der bedingten Freiheitsstrafe durch kogente Regeln festgelegt werden, damit die Eventualitäten der — der Elemente der Ungewissheit niemals entbehrenden — rechtsanwendenden Entscheidung beseitigt werden können.

Im Zusammenhang mit der Verjährung wirft der Verfasser auch den Gedanken auf, ob der Standpunkt des Gesetzgebers über die Unzulässigkeit der Verjährung von Straftaten, die mit einer Sanktion minderen Gewichts bedroht sind, im vollem Ausmass der Kritik standhält.

János Székely:

Die Anzeige-Moral

Der Artikel behandelt in kurzen Zügen die geschichtliche Entwicklung der Institution der Anzeige und die einzelnen Arten der Anzeige. Eingehender wird die obligatorische Anzeige und die aus öffentlichem Interesse erfolgte Privatanzeige besprochen. Autor untersucht die, der entsprechenden Praxis der letzteren Anzeige-Art im Wege stehenden Hindernisse.

So ein Hindernis ist die, aus den Gesellschaftsverhältnissen der früheren Gesellschaft zurüskgebliebene Befremdung der Rolle des „Denunzianten" gegüber. Dies hat in unserer Zeit keine moralische Grundlage mehr. Weitere Hindernisse stellen die in der Arbeit der Strafverfolgenden-Organe noch vorhandenen bürokratischen Züge dar, die für den Anzeigenden Zeitverlust und Behelligung bedeuten und zum Teil auch in der Vergangenheit wurzeln. Neben der Abschaffung dieser Hindernisse ist es auch notwendig, dass dem im öffentlichen Interesse Anzeigenden ein effektiver Schutz gegen jedweden Racheakt gewährt wird, er zufolge der Ausübung des Anzeige-Rechts keinen Schaden erleidet, im Gegenteil ihm in begrüdeten Fällen Anerkennung und Auszeichnung zuteil wird.

Károly Törő:

Das Pietäts-Recht

Das Pietäts-Recht ist das Recht des Angehöringen zur Wahrnehmung der, für die Sicherung des Andenkens und des guten Rufes des Verstorbenen notwendigen Massnahmen. Als solche können genannt werden: die letze Ehrung und die Regelung des Schicksals vom Leichnam. Die Pietäts-Zwekken dienende Benutzung der Beerdigungsstätte ist ein spezifisches Institut des bürgerlichen Rechts, kann weder den sachlichrechtlichen, noch den obligatorischen Benutzungsrechten zugeordnet werden. Bei der Bestimmung der Rechtslage des Grabmals und anderer, mit dem Leichnam zusammenhängenden Gegenstände ist entscheidend, dass diese nicht mit dem Gebiete des Grabes, sondern mit dem Andenken des Verstorbenen, als dem Gegenstand des Pietäts-Rechts eine juristische Einheit bilden. Der Leichnam und dessen Teile können nicht Gegenstand vom Eigentumsrecht und von vermögensrechtlichen Verfügungen sein. Zu Heilzwecken können sie in dem Falle benützt werden, wenn dies nach Gutdünken des Pietäts-Berechtigten durch die Aufrechterhaltung des Andenkens und des guten Rufes des Verstorbenen begründet ist. Bei der Beurteilung dieser Frage ost die allgemeine Auffassung von Wichtigkeit.

Géza Herczegh:

L'interdiction des armes bactériologiques

Après avoir démontre brièvement le développement historique des principes des lois et des coutumes de la guerre, l'auteur souligne l'importance du Protocole de Genève du 17 juin 1925 et partage l'opinion selon laquelle les dispositions du Protocole sont déja devenues des règles coutumières. De plus, l'auteur développe l'idée que ces règles ont un caractère impératif, c'est-à-dire appartiennent au *ius cogens.* Finalement il résume les dispositions principales du projet de Convention sur l'interdiction de la fabrication d'armes bactériologiques (Biologiques) et de toxi-

nes, approuvé par l'Assemblée Générale le 16 décembre 1971.

László Szük:

Certaines questions des amendements apportés au Code Pénal

L'étude traite les trois institutions juridiques contenues au décret-loi n° 28 de 1971.

Les débats de la littérature concernant la raison d'être du système des infractions selon leur gravité ainsi que les modalités de son exécution ne sont pas encore terminés. Le systéme bichotomique ou trichomique des infractions classifiées selon leur gravité ne peut retrouver son explication exacte qu'às a projection pratique procédurale. Les aversions idéologiques contre une répartition selon la gravité — eu égard aussi à la formation par exellence de l'institution et de l'histoire hongroise de son développement — manifestent une conception dogmatiste.

L'institution de la mise en liberté conditionnelle acquiert une signification particulière au cas d'une peine de durée indéfinie. Il faudrait définir les cas de la cessation de la liberté conditionnelle par des règles impératives — même de point de vue de garantie — pour éliminer les contingences de la décision de l'application de droit n'étant jamais dépourvues d'éléments d'incertitudes.

A propos de la prescription l'auteur pose même la question de savoir, si l'attitude du législateur proclamant l'imprescriptibilité des délits menacés par des sanctions de moindre gravité peut supporter la critique?

János Székely:

La morale de la dénonciation

L'étude esquisse brièvement le développement historique de l'institution de la dénonciation et certaines sortes de cette dernière. Il traite avec plus de détail la dénonciation obligatoire et la dénonciation privée d'intérêt public. Il examine les obstacles qui empêchent l'exercice propre de cette dernière sorte de dénonciation.

Un tel obstacle est constitué par la répugnance au rôle du „dénonciateur" qui est un résidu des conditions sociales du passé. De nos jours, cela n'a aucune base morale. Les traits de caractère bureaucratique qu'on peut rencontrer encore dans l'activité des organes répressifs constituent également d'obstacles, notamment une perte de temps et des importunités pour le dénonciateur et qui se nourrissent en partie des racines du passé. En dehors de la liquidation de tous ces inconvénients il est nécessaire que le dénonciateur puisse obtenir une protection efficace de toute sorte de représailles et qu'il ne subisse pas de préjudices à cause de l'exercice du droit de dénonciation et que dans des cas justifiés on lui octroie une rémunération ou une distinction honorifique.

Károly Törő:

Le droit de piété

Le droit de piété est le droit des proches aux dispositions nécessaires à assurer le souvenir et la réputation du défunt. Telles sont: rendre au défunt les derniers hommages et prendre des dispositions concernant le destin du cadavre (parties du cadavre). *L'usage du lieu de sépulture* qui sert de lieu de piété est une institution particulière du droit civil, qui ne peut être classée ni au cadre des droits matériels ni à celui des droits d'obligation. Pour la détermination de la position juridique du *sépulture* et d'autres objets connexes au cadavre il est décisif qu'ils ne constituent une unité juridique avec le lieu du sépulture mais avec le souvenir du défunt comme sujet du droit de piété. Le *cadavre* et *ses parties* ne peuvent être pris en propriété, ne peuvent être des objets de *dispositions patrimoniales.* Ils peuvent être employés *pour les usages thérapeutiques* quand selon *l'avis* du titulaire de piété cela est jusitifé pour garder le souvenir et la réputation du défunt. Dans l'opinion y relative „l'opinion commune" joue un rôle signifiant.

László Szük:

Some problems in the Supplementary Criminal Code

The paper discusses three legal institutions contained in Law-Decree No 28 of 1971.

The dispute over the grounds of the system of crimes according to gravity, its practical operation has been going on with changing intensity in jurisprudence and has not been closed. The sole appropriate explanation for the system of crimes according to gravity-bichotomic or trichotomic-is found in its practical-procedural reflection. The ideology-based counter-arguments against classification by gravity-not forgetting the *par excellence* evolution of the institution and its history in Hungary-reveal dogmatic attitudes.

The institution of release on probation is lent a particular importance in cases of conviction of indefinite duration. Having in mind considerations of safeguard it would be conducive if the cases when probation must come to an end would be regulated under mandatory rules in order to eliminate contingencies in judicial decisions which are never devoid of elements of uncertainty.

As regards prescription the idea is raised by the author to what an extent is the statutory regulation under which crimes involving minor penalties shall not be barred by prescription justified.

János Székely:

The moral of reporting suspects

The paper briefly outlines the evolution of the institution of reporting suspects and various kinds of such reporting. Larger space is devoted to obligatory reports and reporting in the public interest. He examines the obstacle in the way of properly exercising the last-mentioned kind of reporting.

Such an obstacle is the reluctance which has survived from the past social conditions to accept the role of the „informer". This has no moral foundations anymore in our days. Other obstacles are some still existing bureaucratic features in the work of the police and procurators which mean a loss of time and inconvenience for people making reports and are likewise rooted, in part, in the past. While doing away with such obstacles it is necessary that the individual making such a report in the public interest be protected against every kind of revenge he should not suffer disadvantages in consequence of his exercising the right of reporting; even more, if so warranted he should be given recognition and award.

Károly Törő:

The right of reverence towards the dead

The right of reverence towards the dead is the right of the next-of-kin to take action to protect the memory and reputation of the dead. Such are: the right to pay the last honours, to settle the fate of the corps (parts of the corps). The use of grave wich serves reverence towards the dead is a special institution in civil law; it cannot be included within either rights of use *in rem* or rights of an obligation character. In defining the legal position of the tomb and other objects relating to the corps it is decisive that they constitute a legal unity not with the site where the grave is but with the memory of the deceased as the object of the right of reverence towards the dead. The corpse and its parts cannot be owned and cannot be objects of financial dispositions. These can be used for medical purposes if this is warranted, in the judgment of the next-of-kin authorized to decide, to protect the memory and reputation of the deceased. In adjudging the issue public feeling has a major part to play.

XXVII. új évfolyam 5—6. szám Budapest, 1972. május—június

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM

ANTALFFY GYÖRGY:
Az alkotmánymódosításról 197

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYA 199

*

USTOR ENDRE:
Regionális jogi együttműködés és a nemzetközi jog fejlesztése 207

VISKI LÁSZLÓ:
A közlekedési büntetőjog dilemmája 211

VAVRÓ ISTVÁN:
A bűnözés struktúrájának statisztikai jellemzői 218

PUSZTAFI KÁROLY—SZOLNOKINÉ KRÁNITZ MARIANN:
Gondolatok a kriminalisztika fogalomrendszeréről 223

HARTAI LÁSZLÓ:
Házassági vagyonjogi rendszerünk modelljének néhány kérdéséről 227

PÁLOS GYÖRGY:
Az ipari és növényi uniós elsőbbségek kölcsönös elismerése 236

GUTH PÉTER—BUDVÁRI RÓBERT:
Újabb adatok az apaság matematikai biostatisztikai) valószínűségszámítás útján történő bizonyításához 245

Szemle:

TIMÁR ISTVÁN—ZAKÁR JÁNOS:
Nemzetközi szerzői jogi diplomáciai konferencia Párizsban 247

WIENER A. IMRE:
A magyar nemzeti csoport tevékenysége a Nemzetközi Büntetőjogi Társaságban 256

VAS TIBOR:
A rendelet- és utasítás-alkotás margójára ... 259

KECSŐ ISTVÁN:
A helyreállítások jogi megalapozása (1945—1949.) 261

Jogirodalom:

Török Lajos: Az állami ellenőrzés szocialista rendszere (ÁDÁM ANTAL) 266

Marian Cieslak: Lengyel büntető eljárás — gondolati alapvetés (MOTOVILOVKER, Ja. O. —CSUKUNOV—V. E.) 270

Böszörményi Zoltán—Moussong—Kovács Erzsébet: Orvosi pszichológia. Egyetemi tankönyv (HÁMORI ÉVA) 274

СОДЕРЖАНИЕ: *Дердь Анталффи:* О внесении изменений в Конституцию. — Конституция Венгерской Народной Республики: — *Эндре Уштор:* Развитие регионального правового сотрудничества и международного права. — *Ласло Вишки:* Дилемма уголовного права дорожных преступлений. — *Иштван Вавро:* Статистические показатели структуры преступности. — *Карой Пустафи—Марианн Солноки-Кранц:* Некоторые рассуждения о системе понятий криминальной статистики. — *Ласло Хартаи:* Некоторые вопросы о модели системы венгерского брачного имущественного права. — *Дердь Палош:* Взаимное признание промышленных и растительных униальных первенств. — *Петер Гут—Роберт Будвари:* Новые данные о доказывании отцовства путем применения математического (биостатистического) исчисления вероятностей. — *Обзор: Иштван Тимар — Янош Закар:* Международная дипломатическая конференция по вопросам авторского права в Париже. — *Имре А. Винер:* Деятельность венгерской национальной группы в Международной Ассоциации Уголовного Права. — *Тибор Ваш:* Заметки о творчестве нормативных постановлений и инструкции. — *Иштван Кече:* Правовое обоснование восстановлений (1945—1949). — *Юридическая литература:* Лайош Терек: Социалистическая система государственного контроля *(Антал Адам).* — Мариан Чиешлак: Польское уголовное производство — Теоретические основные положения *(Я. О. Мотовилковер—В. Е. Чугунов).* — Золтан Бесермени—Ержебет Муссонг-Ковач: Медицинская психология. Учебник для студентов университета *(Ева Хамори)*

INHALT: *György Antalffy:* Über die Änderung der Verfassung der Ungarischen Volksrepublik. — Die Verfassung der Ungarischen Volksrepublik. — *Endre Ustor:* Regionale juristische Zusammenarbeit und die Förderung des Völkerrechts. — *László Viski:* Das Dillema des Verkehrsstrafrechts. — *István Vavró:* Statistische Charaktermale der Kriminalität. — *Károly Pusztafi—Frau Szolnoki, Mariann Kranitz:* Gedanken über das Begriffssystem der Kriminalstatistik. — *László Hartai:* Über einige Fragen des Modells unseres Ehegüterrechts. — *György Pálos:* Die Gegenseitige Anerkennung der Prioritäten auf der Grundlage der Pariser Verbandsübereinkunft und auf der Grundlage der Pflanzenzüchtunsübereinkommen. — *Peter Guth—Róbert Budvári:* Neuere Daten zum Beweis der Vaterschaft mittels mathematischer (biostatistischer) Wahrscheinlichkeits-Berechnung. — *Rundschau: István Timár—János Zakár:* Die Diplomatenkonferenz über das internationale Urheberrecht in Paris. — *Imre Wiener:* Die Tätigkeit der ungarischen Nationalgruppe in der Gesellschaft für Internationales Strafrecht. — *Tibor Vas:* Am Rande der Erlassung von Verordnungen und Anweisungen. — *István Kecső:* Die rechtliche Begründung der Wiederherstellung (1945—1949). *Rechtsliteratur:* Lajos Török: Das sozialistische System der staatlichen Kontrolle *(Antal Ádám).* — Marian Cieslak: Das polnische Strafyerfahren — eine theorische Begründung *(Motovilkover, Ja. O. — Csugunov, V. E.).* — Zoltán Böszörményi—Erzsébet Moussong: Medizinische Psychologie. Ein Lehrbuch *(Éva Hámori)*

SOMMAIRE: *György Antalffy:* Sur l'amendement apporté à la Constitution. — La Constitution de la République Populaire Hongroise. — *Endre Ustor:* Coopération juridique régionale et le développement du droit international. — *László Viski:* Le dilémme du droit pénal routier. — *István Vavró:* Les caractéristiques statistiques de la structure de la délinquance. — *Károly Pusztafi—Mme Marianne Szolnoki:* Pensées sur le système des notions de la statistique criminelle. — *László Hartai:* Sur quelques problèmes du modèle de nos régimes matrimoniaux. — *György Pálos:* La reconnaissance mutuelle des priorités prévues par les Unions industrielle et végétale. — *Péter Guth—Róbert Budvári:* Nouvelles données concernant la preuve de la paternité au moyen de calcul mathématique (biostatistique) des probabilités. — *Revue: István Timár—János Zakár:* Conférence diplomatique en matière du droit d'auteur international à Paris. — *Imre A. Wiener:* L'activité déployée par le groupe national hongrois dans l'Association Internationale de Droit Pénal. — *Tibor Vas:* Réflexions sur la création de décrets et d'instructions. — *István Kecső:* Le fondement juridique des reconstructions (1945—1949). — *Littérature juridique:* Lajos Török: Le système socialiste de la surveillance étatique *(Antal Ádám).* — Cieslak, Marian: Procédure pénale en Pologne — fondement idéologique *(Motovilkover, Ja. O.—Csugunov, V. E.).* — Zoltán Böszörményi—Erzsébet Moussong-Kovács: Psychologie médicale. Cours universitaire *(Éva Hámori)*

CONTENTS: *György Antalffy:* On the amendment of the Constitution. — The Constitution of the Hungarian People's Republic. *Endre Ustor:* Regional cooperation in the legal field and development of international law. — *László Viski:* The dilemma of traffic criminal law. — *István Vavró:* The statistical characteristics of crime. — *Károly Pusztafi—Marianne Kránitz-Szolnoki:* Reflections on the system of concepts of criminal statistics. — *László Hartai:* On some problems of the pattern of the Hungarian matrimonial regime. — *György Pálos:* The mutual recognition of the priorities of industrial and plant unions. — *Péter Guth—Róbert Budvári:* Recent data on proving paternity by means of mathematical (biostatistical) calculi of probability. — *Review: István Timár—János Zakár:* International diplomatic copyright law conference in Paris. — *Imre A. Wiener:* The activity of the Hungarian Section in the International Penal Law Association. — *Tibor Vas:* Reflections on the enactment of decrees and instructions. — *István Kecső:* The legal foundations of building restoration (1945—1949). — *Legal literature:* Lajos Török: The socialist system of control by the state. *(Antal Ádám).* — Cieslak, Marian: Polish criminal procedure — theoretical foundations. — *(Motovilkover, Ja. O. — Csugunov, V. E.).* — Zoltán Böszörményi—Moussong-Kovács Erzsébet: Medical psychology. University text-book. *(Éva Hámori).*

E lapszám (XXVII. új évfolyam 5—6.) szerzői: *Dr. Antalffy György* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Ustor Endre* főkonzul. — *Dr. Viski László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Vavró István* a KSH főelőadója. — *Dr. Pusztafi Károly* járási vezető ügyész. — *Dr. Szolnokiné Kránitz Mariann* ügyészségi fogalmazó. — *Dr. Hartai László* a Legfelsőbb Bíróság bírája. — *Dr. Pálos György* az Országos Találmányi Hivatal főelőadója. — *Dr. Guth Péter* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Budvári Róbert* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Timár István* a Szerzői Jogvédő Hivatal főigazgatója. — *Dr. Zakár János* a Szerzői Jogvédő Hivatal főosztályvezetője. — *Dr. Wiener A. Imre* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Vas Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Kecső István* ny. kutató. — *Dr. Ádám Antal* egyetemi tanár (Pécs). — *Motovilkover, Ja. O.* egyetemi tanár (Moszkva). — *Csugunov, V. E.* egyetemi tanár (Moszkva). *Hámori Éva* egyetemi adjunktus

XXVII. új évfolyam 5—6. szám Budapest, 1972. május—június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az alkotmánymódosításról

Az alkotmánymódosítás általános és részletes indoklása helyesen világítja meg az 1949. évi XX. törvény módosításának szükségességét. Az idevonatkozó érvelést jogi vonatkozásban is megerősíthetjük. Megítélésünk szerint sem szabad huzamos ideig fenntartani olyan állapotot, amikor a társadalmi fejlődés az alkotmány rendelkezéseit túlhaladja és így egyes rendelkezések tartalmukat vesztik. Ez ugyanis gyengítené az alkotmány politikai és jogi erejét.

A módosítás lehetővé teszi, hogy az alkotmány mint politikai okmány és mint jogszabály egyaránt élővé váljék. A törvényjavaslat elfogadásával megteremtődnek ennek jogi előfeltételei is.

Az alkotmány érvényesülésének további feltétele: hogy mind a jogalkalmazók, mind pedig az állampolgárok ténylegesen ismerjék is meg társadalmi és állami berendezkedésünk alaptörvényét és jogviszonyaik alakításakor mindenkor legyenek figyelemmel az alkotmány szabályaira.

Ma is magasra kell értékelnünk azt a nagy jelentőségű vívmányt, amely 1949-ben alkotmányjogilag is véget vetett egy alapjaiban népellenes és alkotmánynélküli korszaknak.

A Horthy-rendszer egyik hivatalos jogásza 1943-ban a következőket írta: „Ha alkotmányunk fejlődését az 1920. év óta figyelemmel kísérjük meg lehet állapítani, hogy azóta nálunk fokozatosan olyan alkotmányos reformok valósultak meg, amelyeknek értékét az ősi alkotmányossághoz való visszatérés szempontjából nem is lehet eléggé méltányolni. Törvénybe iktattuk a királysági államforma fenntartását, visszaállítottuk a kétkamarás országgyűlést, jelentékenyen korlátoztuk a választójogot, megszerveztük rendi alapon a felsőházat, a törvényhatóságok követválasztási jogát megerősítettük, felélesztettük a kormány rendkívüli hatáskörét, kiterjesztettük a kormány rendkívüli jogkörét, csupa olyan reformok, amelyek konzervatív, nemzeti irányba terelték a fejlődést és a tekintély elvét érvényesítették".

Eme „ősi alkotmány" védelmében 1919 után életbe léptetett módosítások tudjuk mit jelentettek a dolgozó nép számára, s végül is hova vezettek. Ahogyan alkotmányunk preambuluma mondja „történelmünknek új korszaka kezdődött, amikor a Szovjetunió a II. világháborúban kivívott győzelmei során felszabadította hazánkat a fasizmus elnyomása alól, és megnyitotta a magyar nép előtt a demokratikus fejlődés útját".

Ezen az úton, társadalmi és állami életünk fejlődésében alkotmányunk valóban határkövet jelentett. Kiállta az idők próbáját, egész állami és jogéletünk forrásává és egyben a szocialista államiság fejlődésének új hajtóerejévé is vált. Mindezt a folyamatos törvényalkotás és ennek eredményeként éppen az utóbbi években megszavazott számos nagy jelentőségű új törvény is jelzi.

Ha pedig végigtekintünk a törvényjavaslat módosító rendelkezésein az 1949-ben elfogadott szöveghez képest, akkor megállapíthatjuk: ezek a módosítások valamennyi társadalmi, állami és jogéletünk fejlődését tükrözik. Olyan módosításokról van szó, amelyek a fejlődést, a haladást jelzik és amelyek egyben azt is világossá teszik, hogy a módosításokkal alkotmányunk szelleme, annak szocialista jellege erősödött, minden irányban a szocializmus eszméi kapnak abban további kiteljesedést. Egy olyan társadalom és állam eszméi és elvei, amely lerakta a szocializmus alapjait, s a szocializmus teljes felépítése felé halad.

Ezeket a módosításokat vizsgálva hadd ragadjam ki ezek közül a törvényjavaslat 5. §-ának (2) bekezdését, amely megfogalmazza

Népköztársaságunk nemzetközi tevékenységének szocialista elveit — amikor leszögezi, hogy a Magyar Népköztársaság, mint a szocialista világrendszer része fejleszti és erősíti barátságát a szocialista országokkal; a béke és az emberi haladás érdekében együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával. Ezzel a kiegészítéssel alkotmányunk egyben a béke alkotmánya is. Ez a módosítás alkotmányunk szintjén juttatja kifejezésre, hogy az 1949. évi alkotmány elfogadása óta létrejött az egész világot átfogó békemozgalom is, amelyben népünk jelentős erőfeszítéseket vállal. Hadd utaljak itt arra, hogy a békés egymás mellett élés alapelveiből kiindulva a magyar nép képviselői, köztük a jogászok különböző nemzetközi fórumokon a modern nemzetközi jog alapelveinek érvényesítéséért harcolnak.

Ezt tették elsősorban az Egyesült Államok indokínai agressziója ellen és a közel-keleti válság politikai megoldása, az európai biztonság mellett szállva síkra nemzetközi fórumokon.

Jóleső érzés, hogy a jövőben alkotmányos tételeknek teszünk mindnyájan eleget amikor síkraszállunk pártunk és kormányunk helyes külpolitikai elvei mellett.

De ugyanez a helyzet egész értelmiségünk, kultúránk kérdésében is, amikor az alkotmány a haladó értelmiség kiérdemelt szerepét hangsúlyozza a társadalom vezető osztályával, a munkásosztállyal való együttműködésben.

Messzire vezetne, ha a ma kulturális, tudományos és oktatási eredményeinek taglalásába fognék. Elvitathatatlanok ugyanis eredményeink ezeken a területeken. Elvitathatatlan pl. a munkás-paraszt származású értelmiségiek döntő szerepe szocialista kultúránk alakításában, a szaktudás, a politikai és általános műveltség növelésében. De elvitathatatlanok népi államunk érdemei abban is, hogy ma már a tudományos és művészeti intézmények kiterjedt hálózata dolgozik a kultúra vívmányainak szélesítése érdekében.

Az idevonatkozó 18. §-nak ezekben látom jövőnk szempontjából rendkívüli jelentőségét. Elvi jelentősége van tehát annak, hogy alkotmányunk új szövege a társadalmi rend alapintézményei között fejezi ki a tényt, hogy a Magyar Népköztársaság szervezi és támogatja a társadalom fejlődését előmozdító tudományos munkát, segíti a haladást szolgáló művészetet, biztosítja az állampolgárok képzettségének és műveltségének állandó növelését.

Az alkotmány annak a szerepnek a szabályozása mellett, amelyet a tudomány fejlesztésében az állam tölt be, az állampolgárok alapvető jogainak és kötelességeinek körében is rendelkezik a tudományról. Ennek során helyesen állampolgári jogként fogalmazza meg azt, hogy a Magyar Népköztársaság biztosítja a tudományos alkotótevékenység szabadságát (60. §).

Az előttünk levő alkotmánymódosítás lényege a szocialista államiság fejlődésére tekintettel elsősorban abban foglalható össze, hogy az alkotmány törvénybe iktatja a szocialista demokratizmus kibővülését, az alapvető állampolgári jogok és kötelezettségek rendszerének továbbfejlesztését, az alkotmányosság és törvényesség biztosítása terén elért eredményeink megszilárdítását.

A szocialista demokratizmus szélesítése a politikai rendszer olyan irányú fejlesztésében jelentkezik, amely a szocialista néphatalom erősítésére, hatékonyságának növelésére építve lehetőséget nyit arra, hogy az állam minden polgára tevőlegesen részt vehessen nagy társadalmi céljaink megoldásában. Ez egyben alkotmányi szinten is kifejezi azt a kölcsönösséget, amely az állampolgárok személyiségének sokoldalú fejlesztése, képességei kibontakoztatása és a közösség előtt álló feladatok között fennáll.

Az állampolgári jogok szocialista rendszerének továbbfejlesztése e jogok általánossá válásából következik. A módosítás jelenlegi feltételeink között új módon fogalmazza meg nemcsak a kötelességek és jogok egymáshoz való viszonyát, hanem azt az összefüggést is, amely most már a minden állampolgárt megillető jogok gyakorlása és az egész társadalom érdekei között fennáll.

Ami az alkotmányosságot és a törvényességet illeti, elmondhatjuk, hogy a törvényesség biztosítékainak körében is jelentős lépéseket tettünk. Ezek közül csupán arra utalok, hogy ma már kialakult nálunk a törvényesség biztosításának többsíkú rendszere, a képviseleti, az igazgatási, a bírói szervek általános feladatai a törvényesség biztosításában, az ügyészség speciális szerepe az ügyészségi szervezet eddigi fejlődésének tapasztalatai alapján, egyes államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának intézménye.

Mindezek az alkotmányosság követelményéhez is kapcsolódnak, amely alatt az állami, a társadalmi szervezetek és állampolgárok azon kötelezettségét értjük, hogy betartsák és betartassák az alkotmányt mint normatív szabályt. Értjük ez alatt pedig különösen az állami szervek azon kötelezettségét is, hogy a jogforrási hierarchia alacsonyabb fokán elhelyezhető jogszabályokat az alkotmánnyal, annak normatív rendelkezéseivel, betűjével és szellemével összhangban hozzák létre.

Az alkotmányosság ebben az értelemben szélesebb tartalmat fejez ki mint az általános törvényesség. Védelmének más eszközökkel is kell folynia mint a törvényesség már említett formáival való védelmének.

Az alkotmányosság védelmének természetesen vannak társadalmi vetületei is. Ezek között a legfontosabb az a tény; nálunk ezúttal világos alkotmányos tétel lesz az, hogy a munkásosztály marxista—leninista pártja a társadalom vezető ereje.

Különben a szocialista államszervezet alapelveivel egybehangzóan helyeselni tudom azt a

megoldást, amely az alkotmány megtartásának ellenőrzését a dolgozó nép szuverenitását megtestesítő legfelsőbb államhatalmi és népképviseleti szervünkre, az országgyűlésre, az alkotmány végrehajtása feletti őrködést pedig az Elnöki Tanácsra bízza. Úgy gondolom, hogy e funkciók ellátásának szervezeti módszereit az alkotmánymódosításból folyó országgyűlési ügyrendmódosításnak kell majd tartalmaznia.

A Magyar Népköztársaságban olyan alkotmánybiztosítékok érvényesülnek együttesen, mint a törvény elsődlegessége minden más jogszabály előtt, kötelező volta minden állampolgárra és minden állami szervre, a törvényhozó testület népképviseleti, választott jellege, e választott népképviseleti szerv hatáskörének csorbíthatatlansága, a választások demokratizmusa, a visszahívási jog intézménye, a bírói függetlenség, az alkotmány módosításához előírt szigorúbb formák. Mindezek olyan jogi intézmények, amelyek államéletünk alkotmányos menetét továbbra is biztosítják.

Úgy vélem, hogy a módosított alkotmány, mindnyájunk alkotmánya messzemenően betölti társadalmi szerepét s a jogrendszerben elfoglalt helye is jól szolgálja majd szocialista államunk és társadalmunk célkitűzéseit.

Antalffy György

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya

Magyarországot több mint egy évezreden át a nép munkája, áldozatvállalása, társadalomformáló ereje éltette és tartotta fenn. Az államhatalom ugyanakkor az uralkodó osztályok eszköze volt a jogfosztott nép elnyomására és kizsákmányolására. Népünk nehéz küzdelmet folytatott a társadalmi haladásért, az ország függetlenségéért; számtalan megpróbáltatás közepette védte és őrizte nemzeti létünket.

Történelmünknek új korszaka kezdődött, amikor a Szovjetunió a második világháborúban kivívott győzelmei során felszabadította hazánkat a fasizmus elnyomása alól, és megnyitotta a magyar nép előtt a demokratikus fejlődés útját. A dolgozó nép a Szovjetunió baráti támogatásával újjáépítette a háború sújtotta, romokban heverő országot. A régi rend urai és védelmezői ellen folytatott küzdelemben a magyar munkásosztály — szövetségben a dolgozó parasztsággal, együttműködve a haladó értelmiséggel — kivívta és megszilárdította a dolgozó nép hatalmát.

A forradalmi harcokban megedződött munkásosztály vezetésével, az 1919. évi Tanácsköztársaság tapasztalataival gazdagodva, a szocialista országok közösségére támaszkodva, népünk lerakta a szocializmus alapjait. Hazánkban uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok. A régi helyén új ország született, amelyben az államhatalom a nép érdekeit, az állampolgárok alkotó erejének szabad kibontakozását és jólétét szolgálja.

A magyar nép nemzeti egységbe tömörülve, a szocializmus teljes felépítésén munkálkodik.

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya kifejezi az országunk életében végbement alapvető változásokat, a társadalmi haladásért vívott küzdelem és az országépítő munka történelmi eredményeit.

Az alkotmány, mint a Magyar Népköztársaság alaptörvénye, biztosítja eddigi eredményeinket és további előrehaladásunkat a szocializmus útján.

I. Fejezet

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG TÁRSADALMI RENDJE

1. §.

Magyarország: népköztársaság.

2. §.

(1) A Magyar Népköztársaság szocialista állam.

(2) A Magyar Népköztársaságban minden hatalom a dolgozó népé.

(3) A Magyar Népköztársaságban a társadalom vezető osztálya a munkásosztály, amely a hatalmat a szövetkezetekbe tömörült parasztsággal szövetségben, az értelmiséggel és a társadalom többi dolgozó rétegével együtt gyakorolja.

(4) A város és a falu dolgozói választott és a népnek felelős küldöttek által gyakorolják hatalmukat.

(5) Az állampolgárok munkahelyükön és lakóhelyükön közvetlenül is részt vesznek a közügyek intézésében.

3. §.

A munkásosztály marxista—leninista pártja a társadalom vezető ereje.

4. §.

(1) A Magyar Népköztársaság biztosítja a társadalmi szervezetek részvételét a szocialista építőmunkában.

(2) A Hazafias Népfront tömöríti a társadalom erőit a szocializmus teljes felépítésére, a politikai, gazdasági és kulturális feladatok megoldására, közreműködik a népképviseleti szervek megválasztásában és munkájában.

(3) A szakszervezetek védik és erősítik a néphatalmat, védik és képviselik a dolgozók érdekeit.

5. §.

(1) A Magyar Népköztársaság állama védi a dolgozó nép szabadságát és hatalmát, az ország függetlenségét, harcol az ember ember általi kizsákmányolásának minden formája ellen, szervezi a társadalom erőit a szocializmus teljes felépítésére.

(2) A Magyar Népköztársaság, mint a szocialista világrendszer része fejleszti és erősíti barátságát a szocialista országokkal; a béke és az emberi haladás érdekében együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával.

6. §.

(1) A Magyar Népköztársaságban a kizsákmányoló osztályok megszüntetésével uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok. A gazdasági rend alapja a termelési eszközök társadalmi tulajdona.

(2) A Magyar Népköztársaság fejleszti és védi a társadalmi tulajdon minden formáját.

7. §.

A Magyar Népköztársaság gazdasági életét állami népgazdasági terv határozza meg. Az állam a társadalmi tulajdonban levő vállalatokra, szövetkezetekre és intézményekre támaszkodva irányítja és ellenőrzi a népgazdaságot a termelőerők fejlesztése, a társadalmi tulajdon növelése, az állampolgárok anyagi és műveltségi színvonalának rendszeres emelése és az ország védelmi erejének fokozása érdekében.

8. §.

(1) Az állami tulajdon az egész nép vagyona.

(2) Az állam tulajdona mindenekelőtt: a föld méhének kincsei, az állami földterület, a természeti erőforrások, a jelentős üzemek és bányák, a vasút, a közutak, a vízi és légi utak, a bankok, a posta, a távíró, a távbeszélő, a rádió és a televízió.

(3) Az állami tulajdonnak, valamint az állam kizárólagos gazdasági tevékenységének körét törvény határozza meg.

9. §

Az állami vállalatok és gazdálkodó szervek a társadalom általános érdekeinek szolgálatában, a törvényben meghatározott módon és felelősséggel önállóan gazdálkodnak a rájuk bízott vagyonnal.

10. §.

(1) A szövetkezetek a szocialista társadalmi rend részei; a szocialista állam társadalmi és gazdasági céljaival összhangban szolgálják tagságuk érdekeit.

(2) Az állam támogatja a dolgozók önkéntes társuláson alapuló szövetkezeti mozgalmát, a szocialista szövetkezeti tulajdon fejlesztését, biztosítja a szövetkezetek önállóságát, a szocialista szövetkezeti elvek érvényesítése érdekében felügyeletet gyakorolva tevékenységük fölött.

(3) A Magyar Népköztársaság különös gondot fordít a parasztság mezőgazdasági termelőszövetkezeteire. Védi és fejleszti a föld szövetkezeti-szocialista tulajdonát.

11. §.

A Magyar Népköztársaság elismeri és védi a személyi tulajdont.

12. §.

Az állam elismeri a kisárutermelők társadalmilag hasznos gazdasági tevékenységét. A magántulajdon és magánkezdeményezés azonban nem sértheti a köz érdekeit.

13. §.

Az alkotmány biztosítja az öröklési jogot.

14. §.

(1) A Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének alapja a munka.

(2) Minden munkaképes állampolgárnak joga és kötelessége, hogy képességei szerint dolgozzék.

(3) Az állampolgárok munkájukkal, munkaversenyben való részvételükkel, a munkafegyelem fokozásával és a munkamódszerek tökéletesítésével a szocialista építés ügyét szolgálják.

(4) A Magyar Népköztársaság a „Mindenki képessége szerint, mindenkinek munkája szerint" szocialista elv következetes megvalósítására törekszik.

15. §.

A Magyar Népköztársaság védi a házasság és a család intézményét.

16. §.

A Magyar Népköztársaság különös gondot fordít az ifjúság fejlődésére és szocialista nevelésére; védelmezi az ifjúság érdekeit.

17. §.

A Magyar Népköztársaság védi az állampolgárok életét, testi épségét, egészségét és betegség, munkaképtelenség, öregség esetén támogatja őket.

18. §.

A Magyar Népköztársaság szervezi és támogatja a társadalom fejlődését előmozdító tudományos munkát, segíti a haladást szolgáló művészetet, biztosítja az állampolgárok képzettségének és műveltségének állandó növelését.

II. Fejezet

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG ORSZÁGGYŰLÉSE ÉS A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG ELNÖKI TANÁCSA

Az országgyűlés

19. §.

(1) A Magyar Népköztársaság legfelsőbb államhatalmi és népképviseleti szerve az országgyűlés.

(2) Az országgyűlés gyakorolja a népszuverenitásból eredő összes jogot, biztosítja a társadalom alkotmányos rendjét, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit.

(3) E jogkörben az országgyűlés

a) megalkotja a Magyar Népköztársaság Alkotmányát,

b) törvényeket alkot,

c) meghatározza a népgazdasági tervet,

d) megállapítja az állami költségvetést és jóváhagyja végrehajtását,

e) megvitatja és jóváhagyja a kormány programját,

f) a Magyar Népköztársaság nevében nemzetközi szerződéseket erősít meg,

g) dönt a hadiállapot kinyilvánításáról és a békekötés kérdéséről,

h) megválasztja a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsát,

i) megválasztja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsát,

j) minisztériumokat létesít,

k) megválasztja a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának elnökét és a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyészét,

l) ellenőrzi az alkotmány megtartását; megsemmisíti az állami szerveknek alkotmányba ütköző, vagy a társadalom érdekeit sértő rendelkezését.

20. §.

(1) Az országgyűlést négyévi időtartamra választják.

(2) Az országgyűlési képviselők tevékenységüket választóik, a köz érdekében végzik.

(3) Az országgyűlési képviselők kötelesek rendszeresen beszámolni működésükről választóiknak.

(4) Országgyűlési képviselőt az országgyűlés hozzájárulása nélkül letartóztatni, vagy ellene büntetőeljárást indítani — a tettenérés esetét kivéve — nem lehet.

(5) Minden olyan politikai, gazdasági vagy egyéb tevékenység, illetőleg magatartás, amely ellentétben áll a társadalom érdekeivel, összeférhetetlen az országgyűlési képviselői megbízatással.

21. §.

(1) Az országgyűlés elnököt, alelnököket és jegyzőket választ tagjai sorából.

(2) Az országgyűlés állandó bizottságokat alakít tagjaiból és bármely kérdés megvizsgálására bizottságot küldhet ki.

(3) A hatóságok, hivatalok és intézmények, valamint az állam polgárai kötelesek az országgyűlési bizottságok által kívánt adatokat rendelkezésre bocsátani, illetőleg a bizottságok előtt vallomást tenni.

22. §.

(1) Az országgyűlés évenként legalább két ülésszakot tart.

(2) Az országgyűlést a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának határozata alapján, vagy a képviselők egyharmadának írásbeli kérelmére össze kell hívni.

(3) Az országgyűlés összehívásáról az Elnöki Tanács gondoskodik.

23. §.

Az országgyűlés ülései általában nyilvánosak. Rendkívüli esetben az országgyűlés zárt ülés tartását is elhatározhatja.

24. §.

(1) Az országgyűlés akkor határozatképes, ha a képviselőknek legalább a fele jelen van.

(2) Határozatait az országgyűlés szótöbbséggel hozza.

(3) Az alkotmány megváltoztatásához az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.

(4) Az országgyűlés ügyrendben állapítja meg működésének szabályait és tárgyalási rendjét.

25. §.

(1) Törvényt a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a Minisztertanács, minden országgyűlési bizottság és bármely országgyűlési képviselő kezdeményezhet.

(2) A törvényhozás joga az országgyűlést illeti meg.

26. §.

Az országgyűlés által elfogadott törvényt a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke és titkára írja alá. A törvény kihirdetéséről az Elnöki Tanács elnöke gondoskodik. A törvényt a hivatalos lapban ki kell hirdetni.

27. §.

Az országgyűlés tagjai a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához, továbbá a Minisztertanácshoz, vagy annak bármelyik tagjához, az államtitkárokhoz, a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez, a legfőbb ügyészhez feladatkörükbe tartozó minden ügyben kérdéseket intézhetnek. Akihez a kérdést intézték, az országgyűlésen köteles választ adni.

28. §.

(1) Az országgyűlés kimondhatja feloszlását megbízatásának lejárta előtt is.

(2) Háború vagy egyéb rendkívüli körülmények esetén az országgyűlés kimondhatja megbízatásának meghatározott időre való meghosszabbítását is.

(3) A feloszlott országgyűlést a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa háború vagy egyéb rendkívüli körülmények esetén ismét összehívhatja. Megbízatásának meghosszabbításáról az összehívott országgyűlés maga határoz.

(4) Az országgyűlés megbízatásának lejártától, illetőleg feloszlásától számított három hónapon belül új országgyűlést kell választani.

(5) A megválasztott országgyűlést az Elnöki Tanács a választást követő egy hónapon belül hívja egybe.

Az Elnöki Tanács

29. §.

(1) Az országgyűlés az első ülésen tagjai sorából megválasztja a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsát: az Elnöki Tanács elnökét, két helyettes elnökét, titkárát és 17 tagját.

(2) A Minisztertanács elnöke elnökhelyettesei, tagjai és az államtitkárok — mint az állam végrehajtó szerveinek vezető tisztségviselői — az Elnöki Tanácsba nem választhatók be.

30. §.

(1) A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa

a) kitűzi az országgyűlési választásokat,

b) összehívja az országgyűlést,

c) törvényeket kezdeményez,

d) országos jelentőségű kérdésekben népszavazást rendelhet el,

e) a Magyar Népköztársaság nevében nemzetközi szerződéseket köt és erősít meg,

f) megbízza és fogadja a nagyköveteket és követeket,

g) megválasztja a hivatásos bírákat,

h) kinevezi az államtitkárokat és a törvény által meghatározott fontosabb megbízatású állami alkalmazottakat, valamint a fegyveres erők magasabb rendfokozatú tisztjeit,

i) alapítja és adományozza a Magyar Népköztársaság rendjeleit és címeit, hozzájárul külföldi rendjelek és címek viseléséhez,

j) gyakorolja a kegyelmezési jogot.

(2) Az Elnöki Tanács őrködik az alkotmány végrehajtásán. E jogkörében minden olyan jogszabályt, államigazgatási határozatot, vagy intézkedést, amely az alkotmányba ütközik, megsemmisít, illetőleg megváltoztat.

(3) Az Elnöki Tanács alkotmányossági felügyeletet gyakorol a tanácsok fölött:

a) kitűzi a tanácsok általános választását,

b) gondoskodik a tanácsok jogainak védelméről,

c) feloszlatja azt a tanácsot, amelynek működése az alkotmányba ütközik, vagy a nép érdekeit súlyosan veszélyezteti.

(4) Az Elnöki Tanács dönt mindazokban az ügyekben, amelyeket külön törvény a hatáskörébe utal.

(5) Ha az országgyűlés nem ülésezik, az országgyűlés jogkörét az Elnöki Tanács gyakorolja; az alkotmányt azonban nem változtathatja meg.

(6) Az Elnöki Tanács által alkotott jogszabályok törvényerejű rendeletek. Ezeket az országgyűlés legközelebbi ülésén be kell mutatni.

31. §.

(1) Háború vagy az állam biztonságát súlyosan fenyegető veszély esetén a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa rendkívüli hatáskörrel felruházott Honvédelmi Tanácsot hozhat létre.

(2) Az állam biztonságát súlyosan fenyegető veszélyt és annak megszűnését az Elnöki Tanács állapítja meg és hirdeti ki.

32. §.

(1) A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának megbízatása akkor szűnik meg, amikor az országgyűlés megválasztotta az új Elnöki Tanácsot.

(2) Az Elnöki Tanács az országgyűlésnek felelős, és köteles működéséről az országgyűlésnek beszámolni.

(3) Az országgyűlés jogosult az Elnöki Tanácsot, vagy annak bármely tagját visszahívni.

(4) Az Elnöki Tanács határozatképességéhez az elnökön és a titkáron kívül 9 tag jelenléte szükséges.

(5) Az Elnöki Tanács minden határozatát és intézkedését az elnök és a titkár írja alá.

Törvényerejű rendeleteit a hivatalos lapban ki kell hirdetni.

(6) Akadályoztatás esetén az Elnöki Tanács elnökét a helyettes elnök, titkárát az Elnöki Tanács által megbízott tagja helyettesíti.

(7) Az Elnöki Tanács maga állapítja meg ügyrendjét.

III. Fejezet

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG MINISZTERTANÁCSA

33. §.

(1) A Minisztertanács (kormány)
a) a Minisztertanács elnökéből,
b) az elnökhelyettesekből,
c) az államminiszterekből,
d) a minisztériumokat vezető miniszterekből és az Országos Tervhivatal elnökéből áll.

(2) A Minisztertanácsot, a Minisztertanács elnökét és tagjait az országgyűlés a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának javaslatára választja meg és menti fel.

(3) A Minisztertanács tagjai részt vesznek és felszólalhatnak az országgyűlés ülésein.

34. §.

A Magyar Népköztársaság minisztériumainak felsorolását külön törvény tartalmazza.

35. §.

(1) A Minisztertanács
a) védi és biztosítja az állami, társadalmi rendet és az állampolgárok jogait,
b) biztosítja a törvények és törvényerejű rendeletek végrehajtását,
c) irányítja a minisztériumok és a közvetlenül alárendelt egyéb szervek munkáját, összehangolja tevékenységüket,
d) irányítja a tanácsokat, ellátja tevékenységük törvényességi felügyeletét,
e) biztosítja a népgazdasági tervek kidolgozását, gondoskodik megvalósításukról,
f) meghatározza a tudományos és kulturális fejlesztés irányát, biztosítja a szükséges személyi és anyagi feltételeket,
g) meghatározza a szociális és egészségügyi ellátás rendszerét, gondoskodik anyagi fedezetéről,
h) nemzetközi szerződéseket köt és hagy jóvá,
i) ellátja mindazokat a feladatokat, amelyeket jogszabály a hatáskörébe utal.

(2) A Minisztertanács a maga feladatkörében rendeleteket bocsát ki, és határozatokat hoz. Ezeket a Minisztertanács elnöke írja alá. A Minisztertanács rendelete és határozata törvénnyel és törvényerejű rendelettel nem lehet ellentétes. A Minisztertanács rendeleteit a hivatalos lapban ki kell hirdetni.

(3) A Minisztertanács az alárendelt szervek által hozott minden olyan jogszabályt, határozatot vagy intézkedést megsemmisít, illetőleg megváltoztat, amely törvénybe ütközik, vagy közérdeket sért.

(4) A Minisztertanács megsemmisíti a tanácsoknak azokat a rendeleteit, határozatait, amelyek a társadalom érdekét sértik.

36. §.

Feladatának ellátása során a Minisztertanács együttműködik az érdekelt társadalmi szervezetekkel.

37. §.

(1) A Minisztertanács elnöke vezeti a Minisztertanács üléseit, gondoskodik a Minisztertanács rendeleteinek és határozatainak végrehajtásáról.

(2) A miniszterek a jogszabályok rendelkezéseinek és a Minisztertanács határozatainak megfelelően vezetik az államigazgatásnak feladatkörükbe tartozó ágait, és irányítják az alájuk rendelt szerveket.

(3) A Minisztertanács elnöke, elnökhelyettesei és tagjai feladatuk ellátása körében rendeleteket adhatnak ki. Ezek azonban törvénnyel, törvényerejű rendelettel vagy a Minisztertanács rendeletével és határozatával nem lehetnek ellentétesek. A rendeleteket a hivatalos lapban ki kell hirdetni.

38. §.

Országos hatáskörű szerv vezetésével megbízott államtitkár — a Minisztertanács által meghatározott feladatkörében — az állami szervekre, vállalatokra, szövetkezetekre és egyéb gazdálkodó szervekre kötelező rendelkezéseket adhat ki. Ezeket a hivatalos lapban ki kell hirdetni. E rendelkezések nem lehetnek ellentétesek törvénnyel, törvényerejű rendelettel vagy a Minisztertanács rendeletével és határozatával, továbbá miniszteri rendelettel.

39. §.

(1) Működéséért a Minisztertanács az országgyűlésnek felelős. Munkájáról az országgyűlésnek rendszeresen köteles beszámolni.

(2) A Minisztertanács tagjai és az államtitkárok a Minisztertanácsnak és az országgyűlésnek felelősek: tevékenységükről kötelesek a Minisztertanácsnak és az országgyűlésnek beszámolni. Jogállásukat és felelősségre vonásuk módját külön törvény szabályozza.

40. §.

(1) A Minisztertanács meghatározott feladatkörök ellátására kormánybizottságokat alakíthat.

(2) A Minisztertanács az államigazgatás körébe tartozó bármely ügyben közvetlenül vagy valamely tagja által intézkedhet.

(3) A Minisztertanács jogosult az államigazgatás bármely ágát közvetlenül felügyelete alá vonni, és erre külön szerveket létesíteni.

IV. Fejezet

A TANÁCSOK

41. §.

(1) A Magyar Népköztársaság területe fővárosra, megyékre, városokra, községekre tagozódik.

(2) A megyék járásokra, a főváros és a nagyobb városok kerületekre oszthatók.

42. §.

(1) Tanács működik a fővárosban, a megyékben, a főváros kerületeiben, a városokban és a községekben. Tanácsot több község közösen is alakíthat.

(2) A tanácsok tagjait négyévi időtartamra választják.

(3) A tanács a lakosság tevékeny részvételével látja el feladatait, munkájában közvetlenül támaszkodik a társadalmi szervezetekre és együttműködik a nem tanácsi szervekkel.

(4) A tanácstagok kötelesek választóiknak a tanács munkájáról és saját tevékenységükről rendszeresen beszámolni.

43. §.

(1) A tanács

a) képviseli a lakosság érdekeit, működési területén megvalósítja a dolgozó nép önkormányzatát,

b) gondoskodik a központi állami és helyi célok megvalósításáról, a hatáskörébe utalt feladatok önálló ellátásáról, a jogszabályok végrehajtásáról,

c) meghatározza — az állami népgazdasági terv és az állami költségvetés alapján — terveit és költségvetését, irányítja és ellenőrzi a tervek végrehajtását, a költségvetés felhasználását; anyagi eszközeivel önállóan gazdálkodik,

d) gondoskodik a terület- és a településfejlesztésről, szervezi a lakosság szükségleteinek kielégítését,

e) közreműködik az állami és társadalmi rend biztosításában, a társadalmi tulajdon védelmében.

(2) Működési körében a tanács rendeletet vagy határozatot hozhat, amely azonban nem lehet ellentétes törvénnyel, törvényerejű rendelettel, minisztertanácsi rendelettel vagy határozattal, miniszteri rendelettel, államtitkári rendelkezéssel vagy felsőbb fokú tanácsrendelettel. A tanácsrendeletet a helyben szokásos módon ki kell hirdetni.

44. §.

(1) A tanács végrehajtó bizottságot választ, bizottságokat alakít, szakigazgatási szerveket hoz létre, vállalatokat és intézményeket alapíthat.

(2) A tanácsokra vonatkozó részletes szabályokat törvény állapítja meg.

V. Fejezet

A BÍRÓI SZERVEZET

45. §.

(1) A Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a megyei bíróságok és a járásbíróságok gyakorolják.

(2) A törvény az ügyek meghatározott csoportjaira külön bíróságok létesítését is elrendelheti.

46. §.

A bíróságok hivatásos bírákból és népi ülnökökből alakított tanácsokban ítélkeznek. A törvény e szabály alól kivételt engedhet.

47. §.

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése fölött. A Legfelsőbb Bíróság irányelvei és elvi döntései a bíróságok számára kötelezőek.

48. §.

(1) A Magyar Népköztársaságban a bírói tisztségeket választással töltik be; a megválasztott bírák törvényben meghatározott okok alapján visszahívhatók.

(2) A Legfelsőbb Bíróság elnökét négyévi időtartamra az országgyűlés választja. A Legfelsőbb Bíróság elnöke köteles a Legfelsőbb Bíróság működéséről az országgyűlésnek beszámolni.

(3) A hivatásos bírákat a törvényben meghatározott módon a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa választja.

49. §.

(1) A bíróságok tárgyalásai — a törvény által meghatározott kivételektől eltekintve — nyilvánosak.

(2) A büntető eljárás alá vont személyeket az eljárás minden szakaszában megilleti a védelem joga.

50. §.

(1) A Magyar Népköztársaság bíróságai védik és biztosítják az állami, gazdasági és társadalmi rendet, az állampolgárok jogait és törvényes érdekeit, büntetik a bűncselekmények elkövetőit.

(2) A bírák függetlenek, és csak a törvénynek vannak alárendelve.

(3) A bíróságokra vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg.

VI. Fejezet

AZ ÜGYÉSZSÉG

51. §.

(1) A Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze és az ügyészség gondoskodik a társadalom törvényes rendjét, az állam biztonságát és függetlenségét sértő vagy veszélyeztető minden cselekmény következetes üldözéséről, az állampolgárok jogainak védelméről.

(2) Az ügyészség felügyeletet gyakorol a nyomozás törvényessége fölött, képviseli a vádat a bírósági eljárásban.

(3) Az ügyészség közreműködik annak biztosításában, hogy az állami, a társadalmi és a szövetkezeti szervek, valamint az állampolgárok a törvényeket megtartsák és megtartassák. Törvénysértés esetén fellép a törvényesség védelmében.

52. §.

(1) A Magyar Népköztársaság legfőbb ügyészét az országgyűlés választja négyévi időtartamra. Az országgyűlés a legfőbb ügyészt visszahívhatja.

(2) A legfőbb ügyész az országgyűlésnek felelős, és működéséről köteles beszámolni.

53. §.

(1) Az ügyészeket a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze nevezi ki.

(2) Az ügyészi szervezetet a legfőbb ügyész vezeti és irányítja.

(3) Az ügyészségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg.

VII. Fejezet

AZ ÁLLAMPOLGÁROK ALAPVETŐ JOGAI ÉS KÖTELESSÉGEI

54. §.

(1) A Magyar Népköztársaság tiszteletben tartja az emberi jogokat.

(2) A Magyar Népköztársaságban az állampolgári jogokat a szocialista társadalom érdekeivel összhangban kell gyakorolni; a jogok gyakorlása elválaszthatatlan az állampolgári kötelességek teljesítésétől.

(3) A Magyar Népköztársaságban törvény állapítja meg az állampolgárok alapvető jogaira és kötelességeire vonatkozó szabályokat.

55. §.

(1) A Magyar Népköztársaság biztosítja állampolgárainak a munkához való jogot, valamint a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazást.

(2) E jogot a Magyar Népköztársaság a népgazdaság termelőerőinek tervszerű fejlesztésével és a népgazdasági terven alapuló munkaerő-gazdálkodással valósítja meg.

56. §.

(1) A Magyar Népköztársaság biztosítja állampolgárai számára a pihenéshez való jogot.

(2) Ezt a jogot a Magyar Népköztársaság a munkaidő törvényes megállapításával, fizetéses szabadság biztosításával, az üdülés megszervezésének segítésével valósítja meg.

57. §.

(1) A Magyar Népköztársaságban az állampolgároknak joguk van az élet, a testi épség és az egészség védelméhez.

(2) Ezt a jogot a Magyar Népköztársaság a munkavédelem, az egészségügyi intézmények és az orvosi ellátás megszervezésével, az emberi környezet védelmével valósítja meg.

58. §.

(1) A Magyar Népköztársaság állampolgárainak öregség, betegség és munkaképtelenség esetén anyagi ellátáshoz van joguk.

(2) A Magyar Népköztársaság az anyagi ellátáshoz való jogot a társadalombiztosítás keretében és a szociális intézmények rendszerével biztosítja.

59. §.

(1) A Magyar Népköztársaság biztosítja az állampolgárok számára a művelődéshez való jogot.

(2) A Magyar Népköztársaság ezt a jogot a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező általános iskolával, közép- és felsőfokú oktatással, a felnőtt dolgozók továbbképzésével és az oktatásban részesülők anyagi támogatásával valósítja meg.

60. §.

A Magyar Népköztársaság biztosítja a tudományos és művészi alkotó tevékenység szabadságát.

61. §.

(1) A Magyar Népköztársaság állampolgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek.

(2) Az állampolgároknak nem, felekezet vagy nemzetiség szerinti bármilyen hátrányos megkülönböztetését a törvény szigorúan bünteti.

(3) A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az egyenjogúságot, az anyanyelv használatát, az anyanyelven való oktatást, saját kultúrája megőrzését és ápolását.

62. §.

(1) A Magyar Népköztársaságban a nők és a férfiak egyenlő jogokat élveznek.

(2) A nők egyenjogúságát szolgálják: munkalehetőségeiknek és munkafeltételeiknek megfelelő módon való biztosítása; terhesség és szülés esetére fizetett szabadság, az anyaság és a gyermek fokozott törvényes védelme, továbbá az anya- és gyermekvédelmi intézmények rendszere.

63. §.

(1) A Magyar Népköztársaság biztosítja az állampolgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát.

(2) A lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól.

64. §.

A Magyar Népköztársaság a szocializmus, a nép érdekeinek megfelelően biztosítja a szólásszabadságot, a sajtószabadságot és a gyülekezési szabadságot.

65. §.

(1) A Magyar Népköztársaság biztosítja az egyesülési jogot. Az egyesülési jogot törvény szabályozza.

(2) A szocializmus rendjének és vívmányainak védelmére, a szocialista építőmunkában és a közéletben való fokozott részvételre, a kulturális nevelőmunka kiszélesítésére, a nép jogainak és kötelességeinek megvalósítására, a nemzetközi szolidaritás ápolására a dolgozók tömegszervezeteket és tömegmozgalmakat hozhatnak létre.

66. §.

A Magyar Népköztársaság biztosítja az állampolgárok személyi szabadságát és sérthetetlenségét, a levéltitok és a magánlakás tiszteletben tartását.

67. §.

A Magyar Népköztársaságban mindenki, akit demokratikus magatartásáért, a társadalmi haladás, a népek felszabadítása, a béke védelme érdekében kifejtett tevékenységéért üldöznek, menedékjogot kaphat.

68. §.

(1) Minden állampolgárnak joga van arra, hogy részt vegyen a közügyek intézésében; kötelessége, hogy közmegbízatását lelkiismeretesen teljesítse.

(2) Az állampolgárok az állami és a társadalmi szervezeteknek közérdekű javaslatot tehetnek. Ezeket érdemben el kell bírálni.

69. §.

A Magyar Népköztársaság állampolgárainak alapvető kötelessége: a nép vagyonának védelme, a társadalmi tulajdon szilárdítása, a Magyar Népköztársaság gazdasági erejének fokozása, műveltségük gyarapítása, az ország természeti és kulturális értékeinek oltalmazása, a társadalom rendjének erősítése.

70. §.

(1) A haza védelme a Magyar Népköztársaság minden állampolgárának kötelessége.

(2) Az állampolgárok az általános honvédelmi kötelezettség alapján katonai szolgálatot teljesítenek.

(3) A haza és a nép ügyének elárulását, a katonai eskü megszegését, az ellenséghez való átpártolást, a kémkedést, az állam katonai hatalmának minden csorbítását a törvény szigorúan bünteti.

VIII. Fejezet

A VÁLASZTÁSOK ALAPELVEI

71. §.

(1) Az országgyűlési képviselőket, valamint a községi, a városi, a fővárosi kerületi tanácsok tagjait a választópolgárok általános, egyenlő és közvetlen választójog alapján, titkos szavazással választják.

(2) A fővárosi tanács tagjait a fővárosi kerületi, a megyei tanácsok tagjait a városi és a községi tanácsok titkos szavazással választják.

(3) Az országgyűlési képviselőket, valamint a tanácsok tagjait választóik visszahívhatják.

72. §.

(1) A választójog a Magyar Népköztársaság minden nagykorú állampolgárát megilleti.

(2) A választáson minden szavazásra jogosult állampolgárnak egy szavazata van. Minden szavazat egyenlő.

(3) A választójogból való kizárás eseteit törvény állapítja meg.

73. §.

(1) Országgyűlési képviselővé vagy tanácstaggá mindenki megválasztható, akinek választójoga van.

(2) Az országgyűlési képviselők és a tanácstagok választásáról, visszahívásáról külön törvény rendelkezik.

IX. Fejezet

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG CÍMERE, ZÁSZLAJA ÉS FŐVÁROSA

74. §.

A Magyar Népköztársaság címere: kétoldalt búzakoszorúval egybefogott, világoskék mezőben álló ívelt oldalú, piros-fehér-zöld színű pajzs. A búzakoszorút balról piros-fehér-zöld, jobbról vörös színű szalag fonja át. A pajzs fölött középen elhelyezett ötágú vörös csillag aranyszínű sugarakat bocsát a mezőre.

75. §.

A Magyar Népköztársaság zászlaja piros-fehér-zöld színű.

76. §.

A Magyar Népköztársaság fővárosa Budapest.

X. Fejezet

ZÁRÓRENDELKEZÉSEK

77. §.

(1) Az alkotmány a Magyar Népköztársaság alaptörvénye.

(2) Az alkotmány, valamint az alkotmányos jogszabályok az állam valamennyi szervére és az állam minden polgárára egyaránt kötelezők.

(3) Az állam minden szervének és minden állampolgárának kötelessége, hogy az alkotmányt, az alkotmányos jogszabályokat megtartsa, és feladatkörében eljárva megtartassa.

78. §.

(1) A Magyar Népköztársaság alkotmánya kihirdetése napján lép hatályba; végrehajtásáról a Minisztertanács gondoskodik.

(2) A Minisztertanács köteles az alkotmány végrehajtásához szükséges törvényjavaslatokat az országgyűlés elé terjeszteni.

Regionális jogi együttműködés és a nemzetközi jog fejlesztése

A nemzetközi jog kodifikációja és fokozatos fejlesztése — ami a tizenkilencedik században csupán lelkes tudósok és tudóstársaságok törekvése volt[1] — a huszadik században az államok közösségének hivatalos céljává emelkedett.

Az első hivatalos, rendszeres lépéseket a nemzetközi jog „fokozatos kodifikációja" terén a Nemzetek Szövetsége tette, amelynek Egyezségokmánya bevezető részében hangsúlyozta, hogy „a nemzetközi jog szabályait ezentúl a kormányok kölcsönös magatartásának valóságos zsinórmértékéül határozottan elismerik" és hogy „a szervezett népeknek egymásközti érintkezésében az igazság uralmát és mindennemű szerződéses kötelezettségnek lelkiismeretes tiszteletbentartását biztosítják".

A Nemzetek Szövetségének első lépéseit e téren nem sok siker koronázta.[2] Ez azonban nem tartotta vissza az Egyesült Nemzetek Szervezete alapítóit attól, hogy az Alapokmányban ne tűzzék ki célul a „nemzetközi jog fokozatos fejlesztését és kodifikálását" a 13. cikk 1. bekezdésének a) pontjában meghatározott módon.

Ismeretes, hogy az ENSZ által elért eredmények messze felülmúlják mindazt, ami ezen a téren valaha is történt és hogy ezekben az eredményekben jelentős része van az ENSZ közgyűlése által alapított Nemzetközi Jogi Bizottságnak.[3]

Bár nem fér kétség ahhoz, hogy jelenleg az ENSZ és kiváltképpen a Nemzetközi Jogi Bizottság a nemzetközi jog fejlesztésére szolgáló legfontosabb hivatalos intézmény, az államok láthatólag nem korlátozzák az e téren való együttműködésüket az Egyesült Nemzetek keretei közé.

Ebben a cikkben igyekszünk röviden számot adni azokról a regionális fórumokról, szervezetükről és működésükről, amelyeken az államok a nemzetközi jog fejlesztése céljából

[1] Részletes történelmi áttekintést ad erről az 1947. május 16. keletű ENSZ dokumentum: Jegyzet a nemzetközi közjog kodifikációjának nem hivatalos kísérleteiről, A/AC. 10/5.

[2] L. erről: Ustor E.: A nemzetközi jog fokozatos fejlesztése és az ENSZ. *Jogtudományi Közlöny*, 1965. 487. old.

[3] L. a 2. sz. jegyzetben említett cikket.

együttműködnek és röviden értékelni az együttműködésnek ezeket a formáit.

I. A regionális nemzetközi jogi együttműködés legrégibb hagyományait az amerikai kontinensen találjuk. Latin-amerikai jogászok előszeretettel idézik a felszabadító Simon Bolivar-t, aki az 1826-ban írt „Gondolatok a panamai kongresszusról" című cikkében arról álmodott, hogy: „a politikai társadalmak az egyetemes magatartásukat szabályozó közjogi kódexet fognak kapni" és ekként „az Új Világ független nemzetekből alakul, amelyeket külkapcsolataikat meghatározó közös törvény köt majd össze . . ."[4]

A tizenkilencedik század latin-amerikai kongresszusai és különösen a Limai jogi kongresszus (1877—79), valamint a Montevideoban tartott Délamerikai nemzetközi magánjogi kongresszus (1888—89) arra törekedtek, hogy nemzetközi szerződések útján egyöntetű szabályokat dolgozzanak ki, különösen nemzetközi magánjogi vonatkozásokban.

A harmadik Amerika-közi konferencia (Rio de Janeiro, 1906) szerződést fogadott el „a nemzetközi jogról". Ez az okmány Nemzetközi Jogászbizottságot létesített a szerződő államok egy-egy képviselőjéből. Ettől kezdve az Amerika-közi rendszerben a jogászbizottságok sokaságát létesítették, oszlatták fel és szervezték újjá.[5] Ami az e bizottságok által elért eredményeket illeti, az amerikaiak (és főleg latinamerikaiak) az Amerika-közi konferenciákon, egyes speciális célú konferenciákon és a Panamerikai Unió keretében elfogadott mintegy száz egyezményre és szerződésre hivatkozhatnak, amelyek „az Amerika-közi írott jog jeles fejlettségéről és sokrétűségéről" tanúskodnak. E szerződések között találhatók az oly úttörő jellegűek, mint az 1928. évi „a diplomáciai tisztviselőkről", a Bustamante-kódex, egyezmények a területi és a diplomáciai menedékjogról, az államok jogairól és kötelességeiről stb. Ezek alapján egy jeles amerikai szerzőnek azt a kritikai megjegyzését, hogy 1948. évi bogotai karta előtt működő különböző kodifikációs testületek jórészt eredménytelenül működtek,[6] túlzottan szigorúnak kell tartanunk.

Jelenleg a nemzetközi jogi együttműködés hivatalos szerve a nyugati féltekén az Amerika-közi Jogi Bizottság. 1969-ben lépett életbe az Amerikai Államok Szervezete Kartájának módosításáról szóló, Buenos-Aires-ben 1967. február 27-én aláírt Jegyzőkönyv,[7] amely az Amerika-közi Jogásztanácsot[8] megszüntette. Az Amerika-közi jogi Bizottság feladata az említett Jegyzőkönyv 105 cikke szerint, hogy „a Szervezetnek tanácsadó szervként szolgáljon jogi kérdésekben, mozdítsa elő a nemzetközi jog fokozatos fejlesztését és kodifikációját, tanulmányozza a félteke fejlődő országai integrációjával kapcsolatos jogi kérdéseket és — amennyiben az kívánatosnak látszik — annak lehetőségét, hogy törvényhozásuk egyöntetűségét elérjék".

A Bizottság tizenegy jogászból áll, akik csak a tagállamok állampolgárai lehetnek. A Szervezet közgyűlése választja őket négy évi időtartamra a tagállamok jelöltjeiből. A választás során a méltányos földrajzi elosztást a lehetőség szerint figyelembe kell venni. (Jegyzőkönyv 107. cikk.) A Bizottság a Szervezet közgyűlése, egyes tanácsai, illetve a külügyminiszterek tanácskozásai kívánságára vagy saját iniciatívája alapján végezhet tanulmányokat (106. cikk).

A Bizottság székhelye Rio de Janeiro. Kapcsolatokat létesíthet más, nemzetközi vonatkozású jogi ügyeknek szentelt nemzeti és nemzetközi intézményekkel (109. cikk).

Az Amerika-közi Jogi Bizottság az Amerikai Államok Szervezetének valamennyi tagállamát képviseli (108. cikk). „Valamennyi tagállam" e sorok írásakor kevesebbet jelent, mint az AÁSZ hagyományos tagsága. A szocialista Kuba távolléte a Szervezettől annak súlyos hiányossága és a Jogi Bizottság reprezentatív jellegét is jelentősen csökkenti.

Néhány címszó azokról a tárgyakról, amelyekkel a Jogi Bizottság legutóbb foglalkozott: Az állami tulajdonban levő nemzetközi társaságok. Nemzetközi „standstill" kötelezettségek, mint pl. a GATT XXXVII. cikkének megsértései. (E cikk tiltja a fejlődő országok kivitele szempontjából különösen fontos termékek beviteli vámjai vagy más nem vámjellegű beviteli korlátozásai fokozását.)[9] Nemzetközi kapcsolatokat érintő emberrablások vagy egyéb, személyek elleni támadások. A szellemi tulajdonra vonatkozó amerika-közi szerződések felülvizsgálata. Van-e Latin-amerikai álláspont a tengeri jog vonatkozásában? Stb.[10]

Az Amerikai Államok Szervezete volt az első regionális testület, amely kapcsolatot létesített az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságával. Ez utóbbinak az ENSZ Közgyűlése 147(II)sz. határozatával elfogadott szabályzata szerint: „Tanácsos, hogy a Bizottság az olyan kormányközi szervezetekkel, amelyeknek feladata a nemzetközi jog kodifikációja, mint pl. a Panamerikai Unió szervezeteivel, konzultáljon." (26. cikk 4. bek.)

[4] The Inter-American System, kiadta az Inter-American Institute of International Legal Studies, New York, 1966, 25. old.

[5] L. a 4. sz. jegyzetben említett művet, valamint: Ruth D. Mesters, Handbook of International Organizations in the Americas, 1945.

[6] Josef L. Kunz, The Bogotá Charter of the OAS, a *The Changing Law of Nations* c. kötetben, 1968, 767. old.

[7] 6, International Legal Materials, 1967, 2. sz. 310. old.

[8] Ennek történetére nézve l. a Nemzetközi Jogi Bizottság titkárának beszámolóját az Amerika-közi Jogásztanács harmadik ülésszakáról, *Yearbook of the International Law Commission* (az alábbiakban: a NJB Évkönyve), 1956. II. köt. 236. old.

[9] NJB Évkönyve, 1970, I. köt. 119—120. old.

[10] NJB 1971. jún. 25-i 1124. ülésének jegyzőkönyve.

E rendelkezés, valamint a saját alapszabályai alapján az Amerika-közi Jogásztanács az 1950. évi ülésén határozta el, hogy együttműködési kapcsolatot létesít a Nemzetközi Jogi Bizottsággal.[11] Ez utóbbi 1954-ben fogadott el megfelelő értelmű határozatot.[12] Az Amerikai Államok szervezetének megfigyelője első ízben 1956-ban vett részt a Nemzetközi Jogi Bizottság ülésein.[13]

II. Az Ázsiai Afrikai Jogi Tanácskozó Bizottság első ízben 1961-ben küldött megfigyelőt[14] a Nemzetközi Jogi Bizottság ülésére — az utóbbi meghívása alapján. Ezt megelőzőleg a NJB a Tanácskozó Bizottság negyedik ülésszakán képviseltette magát megfigyelővel.[15]

A Bizottságot eredetileg „Ázsiai Jogi Tanácskozó Bizottság" néven 1956-ban hét állam: Burma, Ceylon, India, Indonézia, Irak, Japán és Szíria alapította azzal a céllal, hogy jogi szakértők tanácsadó testületeként foglalkozzék a hozzáutalt kérdésekkel és a résztvevő államokat az őket közösen érdeklő jogi ügyekben a nézetek cseréjével és véleményének nyilvánításával segítse. 1958-ban, India akkori miniszterelnöke, Jawahar Lal Nehru javaslatára a tagállamok úgy módosították a Bizottság alapszabályzatát, hogy abba az afrikai kontinens államai is beléphessenek. Akkor vette fel a Bizottság a jelenlegi nevét.

A tagállamok száma azóta 21-re emelkedett, közülük 16 ázsiai, 5 afrikai állam. A Bizottság tagjai számának további növekedésére számít annak következtében, hogy az angol mellett a francia nyelvet is munkanyelvnek nyilvánítja.[16]

A Bizottság feladatait alapszabályainak 3. cikke határozza meg. A feladatok közé tartozik egyebek között:

A Nemzetközi Jogi Bizottság által tárgyalt kérdések vizsgálata és intézkedése az iránt, hogy a Tanácskozó Bizottság nézeteit a NJB elé terjesszék; a NJB jelentéseinek vizsgálata és ajánlások tétele azok tárgyában a Tanácskozó Bizottság tagállamai kormányaihoz . . .

A Tanácskozó Bizottság — a tagállamok kormányainak egyetértésével — közli a hozzáutalt kérdésekre vonatkozó véleményét az Egyesült Nemzetek Szervezetével, egyéb testületekkel és nemzetközi szervezetekkel."

A Tanácskozó Bizottság évenként más-más tagállamban ülésezik. Tizenegyedik ülésszakát 1970-ben Accrában (Ghana), a tizenkettediket 1971-ben Colomboban tartotta. A következő ülésszak tartását 1972-ben Lagosban (Nigéria) tervezi.

A Bizottság munkáját egyre növekvő figyelem kíséri; az 1971. évi colomboi ülésszakára megfigyelő érkezett a Szovjetunióból, Latin-Amerikából, az Egyesült Államokból és megfigyelőt küldött arra a Nemzetközi Jogi Bizottság, az Európa Tanács, valamint a Szellemi Tulajdon Világszervezete (BIRPI/WIPO).

A Tanácskozó Bizottságnak főtitkára és helyettes főtitkára van és kilátásban van egy igazgató kinevezése, aki a tudományos kutatásokat fogja irányítani.[17]

A Bizottság eddig változatos tárgysorozattal foglalkozott: a szerződések jogával, a menekültek helyzetével, az áruk nemzetközi adásvételével, Namibia (Délnyugat-Afrika) kérdésével, a kettős adóztatással, nemzetközi hajózási joggal stb. Az 1971. évi colomboi ülésszak főleg a tengeri jognak szentelte idejét.

III. Az Európai Jogi Együttműködési Bizottságot 1963-ban létesítette az Európa Tanács, a nyugateurópai államok szervezete, azzal a céllal, hogy a tagállamok együttműködését jogi téren előmozdítsa. A Bizottság alapszabályai[18] szerint az Európa Tanács tagállamai delegációiból alakul és tárgyalásaiban a Tanács közgyűlése által kijelölt három képviselő is részt vesz, utóbbiak szavazati jog nélkül. A tagállamok delegációi általában a külügy- és igazságügyminisztériumok magasrangú képviselőiből állnak. Az összes tagok hozzájárulásával nem-tagállamok megfigyelői is résztvehetnek az üléseken: legutóbb Finnország és Spanyolország küldött megfigyelőt. A bizottság elnököt, két alelnököt és egy rapportőr-t választ.

A bizottságra alapszabályai széles körű és változatos feladatokat rónak. Tárgyunk szempontjából jelentős az alapszabályok 3/e) pontja, mely szerint a bizottságnak követnie kell „a más szervezetek vagy testületek keretében végzett munkákat avégből, hogy azokat a magáéval hatékonyan egybehangolja és együttműködést mozdítson elő a közös érdekű dolgokban". Nyilván e rendelkezés alapján létesített kapcsolatot a Bizottság a Nemzetközi Jogi Bizottsággal.[19] A két testület rendszeresen küld megfigyelőket egymás ülésszakaira.

A Bizottság fő feladata „az Európa Tanács jogi programjának végrehajtása". Ennek részleteibe ezúttal nem bocsátkozhatunk. Az 1963-ban elfogadott „Új Jogi program"[20] tárgyai közül az egyetemes nemzetközi jog területére eső pontok közül a következőket említjük: Az állam mentessége, konzuli feladatok, fenntartások nemzetközi szerződésekhez, az államoknak a nemzetközi jog körébe eső gyakorlatát ismertető publikációk, a nemzetközi víziutak szennye-

[11] NJB Évkönyve, 1960, II. köt. 121. old.
[12] NJB Évkönyve, 1954, II. köt. 162. old.
[13] Canyes, a NJB 357. ülésén.
[14] Hafez Sabeh, a NJB 605. ülésén.
[15] Garcia Amador, jelentését l. NJB Évkönyve, 1961. II. köt. 78. old.
[16] Fernando, a Tanácskozó Bizottság megfigyelője a NJB 1971. július 14-i 1136. ülésén.
[17] Fernando, uo.
[18] A Tanács Miniszteri Bizottsága 1963. évi december 13-i (63) 29. sz. határozata.
[19] NJB Évkönyve, 1966, I. köt. I. rész 31. old.
[20] H. Wiebringhaus, Le Comité Européen de Coopération Juridique, *Annuarie Français de Droit International*, 1964, 555. old.

ződése, nemzetközi viták békés rendezése, a tengerfenék és altalaja békés célokra történő felhasználása, diplomaták védelme stb.

IV. Az európai szocialista államok — a keleteurópai csoport, amint őket ENSZ körökben néha nevezik — eddig nem létesítettek állandó szervet, amely jogi együttműködésük egész területét összefogná, bár ennek szükségét a szocialista nemzetközi jogászok érzik. Egy fontos, de mégis csak korlátozott területen létesült 1970-ben jogi együttműködési fórum, nevezetesen a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa keretében. Ez „a KGST tagállamok jogügyi képviselőinek értekezlete", röviden a KGST Jogi Értekezlete. Alapszabályai[21] szerint az Értekezlet célja a „KGST tagállamok közötti gazdasági, műszaki és tudományos együttműködés jogi alapjai tökéletesítésének előmozdítása az együttműködés jogi kérdéseinek tanulmányozása, kidolgozása és fokozatos megoldása útján". Az értekezlet nem tart fenn kapcsolatot a KGST rendszerébe nem tartozó intézményekkel. Kétségtelen azonban, hogy foglalkoznia kell olyan témákkal is, amelyekkel kapcsolatban figyelembe kell majd vennie a más jogi szervezetek által végzett munkákat. Az államok felelősségének kérdésében például — amelynek egyes aspektusait tanulmányoznia kell — figyelembe kell majd vennie az e téren a Nemzetközi Jogi Bizottságban folyó munka eredményeit. Miközben a világhíres Általános Szállítási Feltételek[22] további tökéletesítésével foglalkozik, nem hagyhatja figyelmen kívül az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága (UNCITRAL)[23] keretében történő fejleményeket. És jóllehet az alapvető gazdasági körülmények merőben különbözőek, nem árthat, ha a szocialista államok közös vállalatainak létesítésével kapcsolatos problémák kutatása során az Amerika-közi Jogi Bizottságnak az állami tulajdonban levő nemzetközi társaságokra vonatkozó studiuma anyagát is megismeri.

Nem tartozik az értekezlet feladatai köré a nemzetközi jog ama kérdéseinek vizsgálata, amelyek kívül esnek a KGST tagállamok gazdasági, műszaki és tudományos együttműködésének körén. E sorok írójának az a meggyőződése, hogy a szocialista államok családjának is szüksége lenne hivatalos jogi fórumra a gazdasági együttműködés területén kívül eső kérdések szervezett megtanácskozására, fórumra az egyetemes nemzetközi jog kérdéseire vonatkozó szocialista nézetek vitatására, tisztázására és fejlesztésére.

V. Milyen következtetések vonhatók le a fentebb ismertetett tényekből? Megállapítható, hogy a regionális jogi együttműködés megszervezése világszerte terjedőben van. Általános hajlandóság mutatkozik az ilyen együttműködésre, ami megfelel az e téren mutatkozó szükségleteknek.

Az államok részvétele ebben az együttműködésben fokozódik, ámde ma még távol van a teljességtől.

A regionális jogi szervezetek nem korlátozzák tevékenységüket azoknak a problémáknak a tanulmányozására, amelyek a világnak őket illető részét érdeklik elsősorban, hanem többékevésbé rendszeresen foglalkoznak az egyetemes nemzetközi jog szférájába tartozó kérdésekkel.

Szervezetükben nincsen egyöntetűség. Hagyomány — mint az Amerika-közi szervezetben — és a résztvevő államok célzatos szándéka formálja összetételüket, feladataik körvonalazását, munkamódszerüket.

E különbségek ellenére a Nemzetközi Jogi Bizottság egész tagsága értékeli működésüket és üdvözli együttműködésüket a Bizottsággal.

„A regionális szervezetek erőfeszítései könnyíthetik a Nemzetközi Jogi Bizottság munkáját" — hangzott el a Bizottságban[24] és az is, hogy „kívánatos, hogy valamely tárgykörben a világméretre szabott megoldásokat regionális tapasztalatokra alapozzák".[25]

A regionális szervezetekben folyó munkára vonatkozó hiteles értesülések „különös fontossággal bírnak avégből, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság kellően tudjon megfelelni a reá háruló feladatoknak".[26]

Azt is mondották, hogy „a regionális szervezeteket a Bizottságnak bátorítania kell és meg kell adnia számukra mindazt a segítséget, amelyet igényelnek".[27]

A Nemzetközi Jogi Bizottság tagjai a három regionális szervezet tevékenységét és hozzájárulását a Bizottság munkájához egyaránt értékelik.

Az Afrikai Ázsiai Jogi Tanácskozó Bizottságra vonatkozólag kiemelték, hogy „bár az új afrikai és ázsiai államoknak nyilvánvalóan szükségük van a saját testükre szabott jogszabályokra is, új eszméket is adhatnak a nemzetek közösségének, amelyek gazdagíthatják a nemzetközi jogot".[28]

Egy bizottsági tag szerint „az a szoros kapcsolat, amely az Amerika-közi Jogi Bizottság és a Nemzetközi Jogi Bizottság között létesült, hozzájárult a nemzetközi közjog haladásához."[29] Ugyanő egy más alkalommal azt fejezte ki, hogy

[21] Az alapszabályok teljes szövegét közli a *Staat und Recht*, 1971, 2. szám, 319. old.

[22] Az ezekre vonatkozó kiterjedt irodalmat kimerítően feldolgozza: Katona Péter, The International Sale of Goods among the Member States of the Council for Mutual Economic Assistance, *Columbia Journal of Transnational Law*, 1970, 2. sz. 226. old.

[23] Ustor E.: Az ENSZ új programja: a nemzetközi kereskedelem jogának fejlesztése, *Magyar Jog*, 1967. 2. sz. 65. old.

[24] Yasseen, NJB Évkönyve, 1970, I. köt. 179. old.

[25] Kearney, NJB Évkönyve, 1970, I. köt. 121. old.

[26] Rosenne, uo.

[27] Nagendra Singh, uo.

[28] Thiam, NJB Évkönyve, 1970, I. köt. 180. old.

[29] Usakov, NJB Évkönyve, 1970, I. köt. 121. old.

„az egész bizottság nagyra értékelte az Európai Jogi Együttműködési Bizottság munkáját".[30]

E sorok írója úgy véli, hogy ezek és a hasonló megnyilatkozások nem üres udvariaskodások. Osztja a Bizottság más tagjainak azt a nézetét, hogy a regionális szervezetek, amelyek természetüknél fogva idejük és energiájuk egy részét regionális ügyekre fordítják, hozzájárulhatnak és hozzá is kell járulniok az egyetemes nemzetközi jog fejlesztéséhez.

A nemzetközi jog hivatalos kodifikációja és fokozatos fejlesztése tudományos módszerek és politikai elemek vegyületének eredménye. A Nemzetközi Jogi Bizottsnág által végzett munka, az általa készített tervezetek jórészt az előbbi kategóriába, a kormányok észrevételei,[31] az államok képviselőinek az ENSZ közgyűlése hatodik bizottságában tett megjegyzései és a kodifikációs konferenciák résztvevőinek szavazatai nyomatékosabban politikai jellegűek. Ha a Nemzetközi Jogi Bizottság irományait és tervezeteit a regionális jogi szervezetek — amelyekben a jogi műveltség és a politikai bölcsesség ugyancsak egyesülhetnek — rendszeresen tanulmányozzák, akkor e szervezetek javaslatai hatékonyan járulhatnak hozzá az egyetemesen elfogadható jogi szabályok megformálásához. Másodrendű kérdés, hogy ezek a regionális szervezetek spontán módon vagy egyeztetett, szervezett módszerekkel fejezik-e ki álláspontjukat. Lényeges az, hogy e szervezetek valóban reprezentatív jelleggel bírjanak az illető regióra nézve, hogy mindegyik régió ismerje fel az ilyen szervezetek létesítésének szükségességét és hogy valamennyien vegyék ki részüket a közös munkából.

Ustor Endre

[30] Usakov, NJB Évkönyve, 1970, I. köt. 149. old.
[31] A NJB szabályzata 21. cikke szerint.

A közlekedési büntetőjog dilemmája

Alig több, mint háromnegyed évszázada az utakon először jelentek meg a zajos és bűzös, kezdetleges és lassú gépjárművek, a mai „országúti cirkálók" ősei. Vezetőik és a „gépszörnyek" láttán megrémülő járókelők aligha gondolhattak arra, hogy a szerény kezdetekből viharos gyorsasággal kinövő, világjelenséggé váló automobilizmus nemcsak a modern társadalom arculatát fogja alapvetően megváltoztatni, mint a tudományos-technikai forradalom egyik legjellegzetesebb összetevője, hanem a jogszolgáltatás, nem utolsósorban pedig a büntetőjog számára is addig nem ismert problémát fog jelenteni. Pedig pontosan ez következett be néhány évtized alatt.

Az autó-probléma „bevonulása" a jogba nem volt feltűnő vagy látványos. A jog a maga lassú, de megbízható módján szinte magától értetődő természetességgel reagált az emberi társas együttélés újonnan színre lépő jelenségére, a gépkocsira, pontosabban: annak nem kívánatos — vagy nem kívánatosnak vélt — társadalmi hatásaira. A gépkocsi megjelenése nyomán kezdetben a lovaskocsikra és más, nem gépi erejű közlekedési eszközökre hozott, lényegében a szokásokat kodifikáló rendészeti szabályokat alkalmazták az autókra is. Ugyanígy először a készen talált keretek felhasználása révén nézett szembe a büntetőjog is az autózás szomorú kísérőjelenségével, az emberi élet és testi épség „újmódi károsodásával".

A közlekedési baleset előidézése hazánkban is épp olyan természetesen került be a büntetőjog által szabályozott életviszonyok körébe, mint ahogyan világszerte szinte a közlekedési eszközök megjelenésével egyidejűleg így történt ez. A magyar büntetőjog történetében sem jelentett korszakot kezdő változást, még kevésbé valamiféle új felfedezést az, hogy a technika csodájának, a gépkocsinak a megjelenésével a gőz-, majd benzinparipák „hajtói" kerültek a büntetőbíróságok elé, „vigyázatlan hajtás" címén. A technikai haladás itt is kész formákat talált. A büntetőjognak évszázadok óta rendelkezésére álltak a maga megfelelő kategóriái és a gondatlanság kicsiszolt fogalmai minden nehézség nélkül éppen úgy alkalmazhatóaknak bizonyultak a gépkocsivezetőkkel szemben, mint ahogyan segítségükkel fokozott elővigyázatosságra igyekeztek serkenteni a primitívebb eszközökkel közlekedő elődeiket. Így a gondatlan emberölés és testi sértés törvényi tényállásai szinte kínálkoztak a közlekedés körében való alkalmazásra. Csupán új technikai fogalmakkal kellett megismerkedni, azokkal a kereteket kitölteni.

A fejlődés e keretek kitöltése rendjén egyfelől a büntető normák alkalmazásának szigorodását, másfelől pedig a büntetéssel fenyegetett magatartások számának szaporodását törvényszerűen hozta magával. A „klasszikus" és a közlekedés körében való alkalmazás céljára csak „kölcsönvett" ölési és testi sértési normák mellé ténylegesen gyors ütemben zárkóztak fel a legkülönbözőbb absztrakt és konkrét veszélyeztetési tényállások, mint az autózás új veszélyeire való reagálás legtermészetesebbnek tűnő, de mindenesetre hagyományos módszerű

reakciói. Ahogyan Mannheim írja a közlekedés körén kívül is megfigyelhető e jelenségről: e normák „... eredete a modern államnak arra a felismerésére vezethető vissza, hogy törődnie kell a tagjainak pozitív jólétével, amelyet igen sokféle és a korábbi generációk által nem ismert módon lehet veszélyeztetni. Igen természetes volt, hogy ennek a felfedezésnek szükségképpen egy sor új büntetendő cselekmény megalkotásához kellett vezetnie, hiszen, akármilyen régimódi és nehézkes is volt, mégiscsak a büntetőjog kínálkozott erre a célra, mint egyike ama kevés eszköznek, amely az ilyen szükségállapot megszüntetéséhez rendelkezésre állt".[1]

Amennyire természetes volt jogalkotó, jogalkalmazó és a laikus számára egyaránt a büntetőjog fegyvertárának alkalmazása a balesetet okozó, a hibásan, helytelenül közlekedővel szemben, ugyanennyire problémamentesnek találta kezdetben az új fejlődést a büntetőjog tudománya és a kriminológia is. A „közlekedés elleni bűntettek" elkövetői (Binding) a tételesjogi szabályozásnak megfelelően bevonultak a büntetőjogi tankönyvekbe[2] és a kriminológia irodalmába egyaránt.[3] Létrejött így a *közlekedési büntetőjog,* amely — nem utolsósorban éppen a kialakulását jellemző körülmények folytán — hosszú ideig csak a tárgyát képező deliktumkategória azonossága folytán volt elvileg a büntetőjog egészének rendszeréből kikülöníthető. Igaz ugyan, hogy a közlekedési szabályszegések szankcionálása „mint értékneutrális cél- és rendszankciók rendszerének alkalmazása" kezdődött,[4] rövidesen azonban beilleszkedett a „mélyebb szociáletikai megalapozottságú" kategóriákba, a „hagyományos" büntetőjog matériájába és természetessé vált, hogy a büntetőjog elméleti fogalmai, gyakorlati alkalmazása egyaránt kiterjedjenek erre az újszerű területre is. Ugyanakkor a közlekedési szabályszegésekkel foglalkozó büntetőjogi normák önállósulni is kezdtek és olyan jelentőségre tettek szert, amely egészen újszerű volt e jogterületen. Így a közlekedési büntetőjog úttörő szerepet kezdett játszani nemzetközi síkon is: „Első volt, amely különböző társadalmi berendezkedésű, nyelvű és jogi felfogású országok törvényhozását legelőször egységesítette.".[5] A társadalmon belül is nagy fontosságra tett szert e joganyag, „nem utolsósorban politikailag" is: a közlekedés szabályozása, a szabályszegések szankcionálása egyaránt a legszélesebb rétegeket közvetlenül foglalkoztató állami aktussá és bizonyos tekintetben az állampolgár és az állam viszonyának egyik jelentős tényezőjévé vált.[6] Mindemellett a közlekedés területén való alkalmazás önmagában is erjesztően hatott a büntetőjog normáira és elméletére, megkezdve, "a közönséges bűnügyekben alkalmazott szabályok átalakítását".[7]

E közlekedési büntetőjognak — mint a büntetőjogon belül viszonylagos önállósággal rendelkező matériának — körülhatárolási szempontjait éppen egy évtizeddel ezelőtt körvonalaztuk a hazai irodalomban. Rámutattunk arra, hogy a büntetőjog egész matériáján belül világosan kiemelhetők azok a normák, amelyek elsősorban vagy mellékesen, de közlekedési vonatkozásúak. A körülhatárolás szempontjai közül az egyiket azoknak a jogszabályi helyeknek a kiválogatása nyújtja, amelyek az újabbkori fejlődés igényeinek megfelelően kifejezetten a közlekedéssel kapcsolatos feladatok betöltésére jöttek létre. A másik szempont azoknak a tényállásoknak a kiemelését igényli, amelyek adott konkrét esetben a közlekedés biztosításával, védelmével kapcsolatos feladatok ellátása érdekében kerülnek alkalmazásra. Kifejtettük, hogy ezeknek a tényállásoknak és a hozzájuk kapcsolódó általános részbeli dogmatikai kérdéseknek a kiemelése és külön elemzése nélkülözhetetlennek látszik „... a közlekedés védelmét célzó büntetőjogi normák egységes alkalmazása, alkalmazásukban a közlekedési szakszempontok helyes érvényesítése érdekében".[8]

Az idézettek publikálása óta eltelt tíz esztendő során a közlekedési büntetőjog matériája és alkalmazása sajátos, többirányú változáson ment át. Normái egyre nagyobb mértékben kerültek alkalmazásra, elsősorban a közúti közlekedés körében elkövetett szabályszegések számának, a felróhatóan előidézett baleseteknek a szaporodását nyomon követve. Változtak emellett a kriminális és nem-kriminális szankciókkal fenyegetett magatartások elhatárolási ismérvei is: először a gyakorlatban, amely ténylegesen még „életében" hatályon kívül helyezte a további káros eredmény nélküli közvetlen veszélyhelyzet előidézését pönalizáló büntetőnormát, majd ezt követve a tételes jogban is, amely az 1972. január 1-én hatályba lépett novellában az addig büntetőjogi szankciókkal fenyegetett cselekmény-típusok nem jelentéktelen részét sorolta a büntetőjog keretein kívülre, a szabálysértések birodalmába. Ugyanakkor a novella közvetve jelentős lépést tett a közleke-

[1] Mannheim, Hermann: Comparative Criminology. Houghton Mifflin Company, Boston, 1967. 25. old.

[2] Vö. pl. Fayer László: A magyar büntetőjog kézikönyve, 3., bővített kiadás, 2. kötet, Franklin, Budapesten, 1905. 244—247. old.

[3] Handwörterbuch der Kriminologie, 1936. II. 925. old.

[4] Vö. Lange, Richard: Die Bedeutung des Strafrechts für die Sicherung des Menschen im Strassenverkehr. L.: Die Sicherung des modernen Strassenverkehrs, V. kötet, 176. old.

[5] Békaert, H.: Autonomie de la répression de la delinquance routiere. Cycle international d'etudes sur la delinquance routiers. Paris, 1961. (OKKrI nyersfordítás), 37. old.

[6] Így Gunzert, Rudolf: Soziologische Probleme bei der Beurteilung von Verkehrsdelikten. Deutsches Autorecht 1960. 326. old.

[7] Vö. Békaert, H.: im., 25. old.

[8] Vö. Viski László: Bűnösségi problémák a közlekedési büntetőjogban. Állam- és Jogtudomány, 1962. évi 1. sz. 5—50. (6.) old.

dési büntetőjog önállóságának kifejezett elismerése irányába is, amidőn önálló, külön részben helyezte el a közlekedés körében megvalósítható tényállások legtöbbjét. A közlekedési büntetőjog önállóságát valló nézet így a tételes jog erejével került alátámasztásra. Kérdés viszont, hogy megoldódott-e a közlekedési büntetőjog alapvető dilemmája is az újraszabályozás révén vagy sem?

Ez az alapvető dilemma abban a kérdésben sommázható, hogy büntetőjogi eszközökkel kell-e, lehet-e gazdaságosan, hatékonyan fellépni tömegesen előforduló jogsértésekkel szemben, és ha igen, hol kell a *kriminális* jogellenesség határát megvonni ahhoz, hogy „a bűncselekmény és a büntetés a közlekedés körében is újra a társadalom által ugyancsak elítélt kisebbséggel szemben alkalmazott fogalommá" váljék? A közlekedési bűncselekmények eltömegesedése ugyanis elkezdte szétfeszíteni a büntetőjog kereteit. A forgalom sűrűsödésével és a szabályszegő magatartások szaporodásával egyre nagyobb mértékben került alkalmazásra a közlekedés „belső szabályozására" a büntetőjog, hosszú ideig annak felismerése nélkül, hogy itt a mennyiségi változás érdemi problémákat takar. Pedig e körben nem csupán a mennyiségi növekedésnek az igazságszolgáltatás számára fokozott munkaterhet jelentő, praktikus kérdéséről, hanem minőségi változásról van szó. A hagyományos büntető szankciók alkalmazása egyre nehezebben elviselhető mértékben terjedt ki a lakosság mind szélesebb rétegeire. Egyesek szerint a közlekedésben mindenki „potenciális bűnözővé" (Göppinger), a lakosság „a büntetett előéletűek népévé" válik, ugyanakkor viszont az e körben megvalósított büntetendő cselekmények elkövetői „kivételes szituációkban" cselekednek és „a bűnözőkkel össze sem hasonlíthatók".[9] A büntetőjognak tehát tisztáznia kell: létezik-e egyáltalán a közlekedési bűncselekmények elkövetői között olyan kisebbség, amellyel szemben a többség részéről a kriminális cselekmények fogalmához elválaszthatatlanul hozzá tartozó elítélő légkör kialakítása elvárható, és ha létezik, milyen ismérvek segítségével lehet azonosítani, körülírni? Másszóval, el kell dönteni, hogy mi által kerüljön jellemzésre a valóban kriminálisnak tekinthető cselekmények határvonala.[10]

A büntető törvénykönyv novellája kétségkívül jelentős lépést tesz e dilemma feloldására, illetőleg a közlekedési büntetőjog vázolt alapvető kérdésének a megválaszolására. A „dekriminalizálás" széles körű megvalósítása, a bagatell-ügyeknek más jogág keretei közé utalása a számarányok alakulását is tekintetbe véve nem vitásan erőteljesen közelít a bűnöző és a normakövető magatartás helyes „kivétel-szabály" viszonyának helyreállításához, legalábbis ami a kriminális jogellenesség területét illeti. Már más kérdés azután, hogy a szabálysértések joga körében ez a viszony továbbra is egyre inkább megfordul s a közlekedési szabályszegések egyre inkább elvesztik deviáló, a „normától eltérő" jellegüket. Ami azonban ennél is lényegesebb, látni kell, hogy bár a kriminális jogellenesség határvonalának új alapokon nyugvó megvonása a „kisebbség" büntetés útján történő stigmatizálását, mint kriminálpolitikai célt a számszerűséget tekintve jobban megközelíti az eddigi szabályozásnál, ugyanakkor a közlekedési büntetőjog alapvető dilemmáján egy másik vonatkozásban nem segít: továbbra is kérdés, hogy ez a „kisebbség" ténylegesen *kriminális* cselekményt tanúsítókból áll-e, vagy sem.

Hogy ez a dilemma fennáll, kézenfekvő és egyszerű módon bizonyítható. Eltekintve a más jellemzők által egyértelműen megragadható kategóriáktól (mint amilyenek pl. az ittasan vezetők vagy a szándékosan veszélyeztetők), a kriminális jogellenesség határvonalának megvonása a dolog természeténél fogva a cselekmények ténylegesen nagy tömegeit illetően csupán egyetlen ismérv segítségével történhetik, ez pedig a szabályszegés eredménye. Novellánk új tényállásai ezt az eltolódást az eredmény elhatároló szerepének fokozódó érvényesülése felé jól mutatják. Ez nem is lehet másként, mert — mint ahogyan ezt máshelyütt[11] részletesen is igazoljuk — szabálysértések és bűncselekmények között más érdemi határvonal, mint a súly szerinti — nem létezik. Így — a szélsőséges esetet az egyszerűség kedvéért alapul véve — a közlekedési szabályszegés folytán más halálát okozó cselekmény biztos elhatároló ismérvvel rendelkezik és formailag egyértelműen „kriminálisan jogellenes" cselekmény. Ez azonban éppen a dilemma érdemén nem változtat. Ha ugyanis a közlekedésben tanúsított szabályszegő, balesetre vezető magatartásra ténylegesen „kivételes szituációban" kerül sor, ha e cselekményt a modern közlekedés által a közlekedő emberrel szemben támasztott követelmények túlfokozása, az emberi teljesítőképesség véges volta, a „teljesítményi csőd" okozzák, a bármily súlyos eredményt okozó elkövető aligha érdemel kriminális büntetést, mert annak alkalmazása által sem őt nem lehet helyes irányban befolyásolni, sem mást nem lehet eredményesen visszatartani. Ez a premissza persze — mint látni fogjuk — cáfolható és a büntetés eredményesen alkalmazhatónak tűnik a közlekedési szabályszegésekkel szemben is. Annyi azonban kétségtelen marad, hogy a mi-

[9] Vö. elsősorban Gunzert, Rudolf: Soziologie und Verkehrsmedizin einschliesslich Verkehrserziehung der Erwachsenen. Lásd: K. Wagner—H. J. Wagner: Handbuch der Verkehrsmedizin. Springer-Verlag, Berlin—Heidelberg—New York, 1968. 267. old.

[10] Vö. Viski László: Közlekedésszociológia és közlekedési büntetőjog. Állam- és Jogtudomány, 1971. évi 3. sz. 464—491. (489.) old.

[11] Vö. a szerző „Közlekedési büntetőjog" című monográfiájának kéziratát, 217—227. old.

nimális szubjektív hibával súlyos következményt előidéző ember cselekménye — bár formailag, az eredmény súlya miatt „kriminális" — bizonyosan nem kapja meg a társadalom morális elítélésének a bűnözők által „kiérdemelt" fokát. A társadalom tagjai, elsősorban pedig a hasonló feltételek között közlekedők a büntetőjogi értékítélettől függetlenül továbbra is azonosítják magukat a tettesekkel és azokat saját magukhoz hasonló, olyan állampolgároknak tekintik, akiket nem a deviáló magatartásuk drámaisága, személyiségüknek sajátos jegyei, hanem egy mindennapos élettevékenység balsikere helyez „törvényen kívülre". Megfordítva: a szerencsés véletlen közrehatása folytán, súlyos eredmény bekövetkezésének hiányában a büntetőjog hatókörén kívül rekednek sok esetben éppen a legsúlyosabb társadalmi rosszallást érdemlő és azzal általában szembe is kerülő, ténylegesen kriminális magatartás-formák. Az elhatárolás legkézenfekvőbb ismérve tehát, az eredmény súlyossága ilyenformán a kriminális jogellenesség határainak megvonására éppen érdemben nem teljesen alkalmas és egyik leglényegesebb vonatkozásában nem oldja meg felhasználása a közlekedési büntetőjog dilemmáját.

Úgy gondoljuk, indokolt ilyen körülmények között más oldalról megközelíteni a problémát. Kiindulásképpen leszögezhetjük, hogy a közlekedési balesetek megelőzésében nélkülözhetetlen, de a közlekedési szabályszegések elleni küzdelemben a legfontosabb tennivaló a normakövetési készség kialakítása, amire az elméleti megállapítások fényében a lehetőség, az empirikus tapasztalatok szerint pedig a szükségesség egyértelműen adva van. A szocialista társadalomban a magatartási szabályok érvényesülését, másszóval a normakövetést kiváltó fő tényezők pedig a szociológia megállapítása szerint: a szabályok automatikus cselekvéssé, tehát szokássá válása, az érdekek felismerése révén a szabályok helyeslése és végül a kényszer, amely különösen fontos az eltérő vagy ellentétes érdekű csoportok számának sokasodásánál, a modern társadalomban.[12] A kényszer kilátásba helyezésének és alkalmazásának legnagyobb jelentősége a társadalom tagjainak meggyőzésében, nevelésében, a szocialista jogtudat fejlesztésében van,[13] ugyanakkor a kényszer fő formájában, a büntetésben „a kényszer és a meggyőződés eleme összekapcsolódik: a meggyőzés a kényszeren keresztül érvényesül és a kényszer... alkalmas arra, hogy meggyőző eredményt produkáljon".[14]

A büntetésben realizálódó kényszer, a hibás, helytelenített magatartás szankcionálása tehát a normakövetési készség kialakításának fontos és eredménnyel alkalmazható eszköze. Ugyanakkor a kényszer, a szankcionálás a közlekedésben egyébként nem csupán a normakövetés közvetlen előmozdítását szolgálhatja, hanem a normakövetési képesség részét képező személyiségvonásokat is kedvezően alakíthatja. A legfontosabb mindemellett az, hogy a büntetés alkalmazása fontos eszköze a vázolt hatásokon keresztül a gondosságra nevelésnek. „A beszámítási képességgel rendelkező személy tudja, hogy minél jelentősebb társadalmi érdekről van szó, ő annál nagyobb gondosságra kötelezett, és minél jóvátehetetlenebb sérelem bekövetkezésére van lehetőség, annál nagyobb körültekintéssel kell eljárnia." A gondatlanságból előidézett eredmény miatti megbüntetés így hatásos módja lehet a könnyelműséggel, gondatlansággal szemben gátlólag fellépő motívumok hatóereje fokozásának.[15]

Mindebből folyik, hogy a közlekedési szabályszegést általánosságban olyan magatartásformának tekintjük, amellyel szemben mind az általános, mind a különös megelőzés szempontjából *a büntetés „az eredményesség kilátásával alkalmazható".*[16]

A tételes jog által mindenkor meghatározott jogági elhatároláshoz és az egyes jogágakon belül a különböző súlyú cselekményekre rendelkezésre bocsájtott szankciók jellegéhez képest a közlekedési szabályszegések büntetéssel fenyegetése eredményezheti súlyos és kevésbé súlyos, de egyaránt *kriminális* szankciók kilátásba helyezését, viszont járhat súlyos kriminális és kevésbé súlyos, nem-büntetőjogi büntetés közötti felosztással is. (Megjegyezzük: az utóbbi esetben sem az a döntő hiba, ha a kriminális — nem-kriminális határvonalat átmenetileg helytelenül vonjuk meg. Sokkal inkább hátrányos kihatású, ha a súlyosabb büntetést érdemlő magatartást enyhébb büntetéssel fenyegetjük — azonos jogágon belül vagy más jogágban. Ugyanilyen súlyos hiba természetesen, ha kriminálisnak nyilvánított cselekményeket a szabálysértésre kiszabható szankciókkal büntetünk rendszeresen.) Nem kívánjuk természetesen azt állítani, hogy nincs semmi jelentősége annak: vajon egy cselekményt kriminális cselekménynek vagy bár szankciót érdemlő, de nem kriminális cselekménynek tekint-e a jog. Nyilvánvalóan nem volna helyes ugyanis az, ha a társadalmi elvárástól elhajlók mindegyikét „a kriminálisok stigmájával bélyegezzük meg".[17] Az azonban kétségtelennek

[12] Kulcsár Kálmán: Az ember és társadalmi környezete. Gondolat, Budapest, 1969. 353. old.

[13] Vö. Szabó Imre: A szocialista jog. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1963. 51. old.

[14] Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1961. 244. old.

[15] Vö. Kádár Miklós—Kálmán György: A büntetőjog általános tanai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 442—443. és 446. old.

[16] Bockelmann, Paul: Verkehrsstrafrechtliche Aufsätze und Vorträge. (Schriftenreihe der Deutschen Akademie für Verkehrswissenschaft, Hamburg, Band 4.) Auto+erdöl Presse-Verlag, Horst Seidewinkel KG, Hamburg, 1967. 129. old.

[17] Kaiser, Günther: Verkehrsdelinquenz und Generalprävention. J. C. B. Mohr, Tübingen, 1970. 130. old.

látszik, hogy ez a „stigma" a társadalom mai értékítélete szempontjából nem elsősorban ahhoz fűződik: a cselekményre a büntetőjog állapít-e meg szankciót, a cselekményt a büntetőbíróság bírálja-e el, hanem ahhoz, hogy *milyen büntetést* kapott a cselekmény elkövetője. Egy és ugyanaz a fajta büntetés lehet súlyosként és diffamálóként megítélt a társadalom részéről akkor is, ha a büntetőbíróság, és akkor is, ha más hatóság alkalmazza. Megfordítva: egyfajta büntetés egyaránt nélkülözheti a „kriminális" jelzővel csak pontatlanul, megközelítőleg jelzett elítélő tartalmú „stigmatizálás" hiányát akkor is, ha büntető eljárásban és akkor is, ha más eljárásban került kiszabásra. Nem az eljárás jellege, nem a büntetés önmagában nem létező „kriminális" volta, hanem a szankciónak az érdeme, a tartalma az, amely tulajdonképpen betöltheti „a szociális integrációs faktor kriminálpolitikai funkcióját" (Kaiser). Tény az, hogy a közvélemény megítélésében és a törvényhozó elbírálásában megnyilvánuló értékítélet az egyes cselekmények súlyát illetően jelentősen eltérhet és a társadalmi ítélet nem elsősorban a cselekmény jogi kategorizálásához, hanem sokkal inkább a kapott büntetéshez fűződik. Az irodalomban vitás természetesen, hogy a „büntetésnek" van-e valamiféle sajátos materiális természete, amely „ezt a jogintézményt jogossá teszi és arra prediszponálja, hogy bizonyos eljárásfajtához rendeljük szükségképpen", vagy pedig, hogy egy bizonyos jogintézmény attól függően lesz „büntetéssé", hogy a büntető eljárásban alkalmazzák-e, mégpedig a tényleges alkalmazástól függően, azaz pl. a pénzfizetésre kötelezés: büntetés, ha a büntető eljárásban történik és bírság, ha szabálysértési eljárásban szabják ki. Megítélésünk szerint a két felfogás nem ellentétes egymással: a büntetésnek van bizonyos „materiális tartalma" is, de ugyanaz a joghátrány illethető eltérő elnevezéssel attól függően, hogy milyen eljárásban alkalmazzák. Illethető — írjuk, és nem véletlenül, mert nem kell, hogy szükségképpen más névvel illessük. Az azonos joghátrányt jelentő szankció különböző eljárások során alkalmazva is illethető azonos névvel. Ekkor pedig helyes értelmezés szerint büntetőjogi büntetés az, amelyet a büntető eljárásban alkalmaznak, minden másfajta büntetés pedig az adott szabályrendszernek, illetőleg eljárásnak megfelelő jelzőt kaphatja. Bizonyosan nincs azonban akadálya annak, hogy azonos jellegű szabályok megszegése miatt azonos tartalmú szankciók alkalmazását ne feltétlenül osszuk meg különböző jogterületek között pusztán a cselekmény súlya alapján.

Ha ez így van, úgy könnyen lehetséges, hogy bizonyos területeken az egyéb szakszempontok egységes eljárás bevezetését indokolhatják, úgy, hogy ezen belül csak a szankció fajtája, tartalma szerint történjék különböztetés a ma „kriminális" jelzővel illetett, de tulajdonképpen a súlyosnak, diffamálónak érzett volta miatt külön kategóriába emelt és az egyéb, szankciót érdemlő magatartások között. Ekkor pedig az is lehetséges, hogy a társadalmi fejlődés meghatározott fokán ez az egységes eljárás a súlyosabb magatartás-típusokhoz igazodva „kriminális" jellegű lesz, vagyis a büntető eljárás szabályait követi, míg később — megint csak egységesen — kikerül egyáltalán a büntetőjog keretei közül, egy más jellegű szankciórendszer részeként addig is, amíg a szankcionálásra egyáltalán szükség lesz.

A közlekedési szabályszegések pönalizálásának köre egyenesen kínálkozik ilyen egységes elbírálást igénylő területként. A közlekedési büntetőjog elméleti művelésének és gyakorlati alkalmazásának egyik legfőbb tanulsága ugyanis éppen az, hogy a bűncselekményeknek tekintendő közlekedési szabályszegéseket általánosan elfogadott, magától értetődően érvényes és megbízható kritériumok segítségével nem lehet kikülöníteni, a nem-kriminális szabályszegésektől egyértelműen elhatárolni. Bárhol és bármilyen ismérvek segítségével vonjuk is meg ezt a „védelmi vonalat", a kriminalitás határát, a közlekedési bűncselekmény a korábban mondottaknál fogva szükségképpen sajátos helyzetet foglal el a büntetőjogban, „pontatlanul illeszkedik" rendszerébe.[18]

Ennek oka azonban nem abban keresendő, hogy a közlekedési szabályszegésekből általában hiányzik valamiféle olyan kvalitás, amely minden más bűncselekménynek a sajátja lenne. Ellenkezőleg: a legfőbb összekötő kapocs a társadalomra veszélyesség közös ismérve. Ténylegesen a csaknem kizárólagosan a „klasszikus kriminalitást" szem előtt tartó „klasszikus büntetőjog" rendszere és intézményei nehezítik itt az integrálódást: a közlekedési szabályszegések igénylik a szankcionálást, de szétfeszítik ennek hagyományos kereteit. A szabályszegések megbüntetése ebben a körben elsődlegesen közlekedéspolitikai és csak ezen belül kriminálpolitikai probléma. A tényleges hatás, a praktikus alkalmazás kérdése ezért a legfontosabb. „Ahol pedig a büntetőjog praktikus alkalmazásának a kérdése merül fel, ahol a rendszer nem felel meg az élet igényeinek, a rendszernek kell visszalépnie".[19] Nem azt kell emiatt keresnünk, hogy mely szabályszegéseket milyen ismérvek segítségével tudunk beilleszteni a hagyományos büntetőjog keretei közé, azaz, hogy melyek a „kriminális" közlekedési cselekmények. A helyes és hatékony elbírálás komplex módszereit kell ehelyett kiindulásul kutatni és a szankcionálás rendszerét nem a büntetőjog által kínáltak Prokrusztes-ágyába kell igazítani, hanem az élet igényeihez alakítva lehet azt eredményt ígérően kimunkálni. Ekkor pedig a közlekedési

[18] Vö. Kaiser, Günther: i. m. 102. old.

[19] Waider, Heribert: Die Bedeutung der Lehre von den subjektiven Rechtfertigungselementen für Methodologie und Systematik des Strafrechts. Walter de Gruyter, Berlin, 1970. 38. old.

büntetőjog dilemmája is feloldódik és a kriminálist a nem-kriminálistól megkülönböztetni igyekvő elméleti vizsgálódások helyébe joggal léphetnek a szabályozott életviszonyok egységéből, a tárgy azonosságából kiinduló és a közlekedési büntetőjog újszerű tartalmi meghatározottságát valló nézetek. E szemszögből ma leszögezhető, hogy a közlekedési büntetőjog a tárgya által meghatározott sajátos és önálló része a büntetőjognak, ahol sok esetben a felmerülő problémákat az addig hagyományosnak tekintett módozatoktól eltérően kell megoldani.

Az ilyen értelemben felfogott közlekedési büntetőjog tényállásainak legfőbb közös sajátossága, hogy alkalmazásuk alapját a közlekedési szabályok megszegése képezi. Ez a közös alap érdemben fontosabb összetartó tényező, mint amennyire akár a szabályszegés folytán bekövetkezett eredmény, akár bármilyen más faktor az egyes cselekmények egymástól való megkülönböztetésére indokot nyújthat. A közös meghatározó vonás előtérbe állítása pedig magával hozza a kézenfekvő felismerést: *a közlekedési szabályok megszegése elleni társadalmi méretű küzdelem szankcionáló eszközei egyúvé tartoznak,* logikailag és közlekedéspolitikailag összefüggenek és közvetve egyaránt a társadalmi együttélés alapvető rendjét, az emberi élet és testi épség integritását védik, függetlenül a cselekménylefolyás adott tényleges alakulásától. *A közlekedési büntetőjog* ezért ilyen szemléletmód érvényesítése esetén *felöleli a közlekedési szabályok szankciót igénylő megszegésének valamennyi esetét,* az absztrakt veszélyeztető cselekményektől a gondatlan emberölés e körben történő előidézéséig. Ma „kriminális" jog ez, ha különbözik is a „klasszikus" büntetőjogtól, mert alkalmazása alapjául „crimen" szolgál: veszélyes és elvetendő, a társadalom mai fejlődési szakaszán egyre veszélyesebb és egyre inkább elvetendő magatartás. Ugyanakkor a jogrendszer egészén belül előfutárja is lehet — a büntető jelleg fokozatos elvesztése és az önkéntes jogkövetés kialakulása, a szabályoknak „egyszerű termelési, technikai előírássá változása" révén — a szakmai jog egy sajátos, önállósuló ágazata kialakulásának, olyan normarendszerré válva, amely a járművezetőként vagy gyalogosként a forgalomban részt vevő „közlekedő ember" magatartását az állampolgári jogokhoz hasonló általános érvénnyel, de specializált szemszögből szabályozza.[20]

Ha ebben az értelemben szólunk közlekedési büntetőjogról, a büntetőjog hagyományos területének átstrukturálása révén közelebb juthatunk a tényleges társadalmi igények kielégítéséhez, mint hogyha továbbra is válasz nélkül hagyjuk a közlekedési büntetőjog dilemmáját és az eredményesség legkisebb kilátása nélkül tovább keressük a „kriminális és nem-kriminális közlekedési szabályszegések" tételes jogtól független, nem önkényesen megvont elválasztó vonalát. Az egységes közlekedési büntetőjogon belül a cselekmények súlya és elvetendőségük foka szerint okszerűen különbözhetnek az alkalmazott szankciók és az alkalmazás mértéke, igazodhatik ehhez akár az egyes kategóriák elnevezése és az ehhez fűződő eljárás különbözősége is, a lényeg mindenképpen a közlekedési büntetőjog immanens közös vonásainak, nem pedig a büntetőjog különböző területeit csak részben összefűző ismérveknek az előtérbe állítása.

A kifejtett elméleti álláspontot nyomatékosan alátámasztja a gyakorlati tapasztalat. A fejlett motorizációjú államokban bebizonyosodott, hogy minél inkább válik külön a „kriminális" közlekedési cselekmények megítélése a „bagatell-szabályszegésekétől", annál kevésbé lehet számítani a közlekedő emberek jogtiszteletére. A hatékony, célul a tudatosan veszélyeztető szabályszegők érzékeny megbüntetés végett való kiszűrését kitűző jogszabályokat alkalmazó, kellő tekintéllyel és méltósággal rendelkező *közlekedési bíróság* nélkül, amelyik nem objektivizálva és nem „tömeges adószedés" módjára, hanem a szó tényleges értelmében igazságot szolgáltatva szankcionál: nem lehet eredményes a közlekedési szabályszegések elleni küzdelem. Hazai tapasztalataink már eddig is kellően mutatják, hogy a súlyos szabályszegésekkel a hagyományos büntetőjog, az enyhébb szabályszegésekkel a „nem-kriminális kriminalitás" államigazgatási joga külön-külön nem tudott eredményesen megbirkózni. Hiányzott ehhez a kellő rugalmasság, az új felismerésekhez való alkalmazkodásra képesség, a hagyományos szankcióknak újakkal történő merész felváltására és kombinálására a lehetőség, s nem utolsó sorban az elválasztó határvonalak szükséges relativitása. Az egységes közlekedési büntetőjogtól itt több eredmény várható, bár a feladat egyáltalán nem egyszerű: „A motorizált közúti közlekedés olyan rendkívüli mértékben sokrétű, úszó határokkal rendelkező biológiai probléma, hogy csak egy rugalmas és alkalmazkodóképes, a legújabb tudományos megismerésektől vezérelt közlekedési büntetőjogtól várható eredmény."

A közlekedési büntetőjognak nyilvánvalóan hosszú időre lesz szüksége, amíg ilyenné lehet. A kezdő lépéseket azonban már megtette és bár fejlődésének empirikus szakaszában van, „máris átalakítóan hat a közönséges bűncselekmények ügyeiben alkalmazott szabályokra". A további lépéseket is indokolt minél előbb megtenni, így a tapasztalatok is hamarabb állhatnak majd rendelkezésre. E lépések közül a legfontosabb annak az elismerése, hogy a közlekedési büntetőjog egységes anyagi jogi szabályozást igényel. Az ilyen szabályozás tényállásai felölelnék a közlekedésben elkövethető, büntetést igénylő szabályszegéseket és a

[20] Az állampolgári jog és a szakmai jog megkülönböztetésére vö. Szabó Imre: Társadalom és jog. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 55. és 85. old.

„klasszikus kriminalitás" közlekedésspecifikus eseteit egyaránt. Általános rendelkezései a büntetések és intézkedések körében a jelenleginél nagyobb változatosságot, több kombinációs lehetőséget tartalmazhatnának, elsősorban pedig csak a közlekedésben alkalmazható szankció-fajtákat honosíthatnának meg. Gondoskodniok kellene ugyanakkor a közlekedés körében feleslegesnek mutatkozó joghátrányok indokolt mértékű kiküszöböléséről (pl. a rehabilitáció eltérő szabályozásával), illetőleg más fajtájú joghátránnyal történő helyettesítésükről.

Nyilvánvaló, hogy az egységes közlekedési büntetőjog a cselekmények súlya, minősítése szerint elkülönülő eljárásfajtákat igényel, mindezek azonban ugyanannak a közlekedési bíróságnak (igazságügyi hatóságnak) a különböző eljárásmódjait képeznék. A cselekmények az eljárásmódnak megfelelően kategóriákba volnának oszthatók. Az eljárások a különböző kategóriák szerint lényegesen különbözhetnének, a különbségek kiterjednének az előkészítő eljárásra (egyszerűsített nyomozás, tárgyalás mellőzése stb.), a bíróság összetételére (egyesbíró, társasbíráskodás) és a bíróság előtt folyó eljárás valamennyi szakaszára (fellebbezésre is). A büntető és szabálysértési eljárás jelenlegi általános szabályait a közlekedés körében megoldandó feladatok sajátosságaira figyelemmel, megfelelően módosítani kellene. A mondottakból végül önként következik, hogy a közlekedési büntetőjog, mint önálló büntetőjogi matéria, saját dogmatikával is rendelkezhetik, értve ezen egyfelől a büntetőjogban általánosan érvényes szempontok sajátos érvényesítését, másfelől azonban a csak ezen a területen érvényesülő specifikumok önálló hasznosítását is.[21] A dogmatika területére is tehát általában kiterjeszthető a „szabályozás tárgyának", mint legáltalánosabb rendező elvnek az érvényesítése. Mint ahogyan korábban már leszögeztük: „... még a magában szemlélt, bármely életviszony vonatkozásában alkalmazható alap-norma bizonyos dogmatikai problémái sem oldhatók meg az alkalmazási iránytól függetlenül" és hogy „... a tényállásalkalmazás elvi kérdéseit, sőt a büntetőjog bizonyos általános problémáit is fel lehet, fel kell vetni egy meghatározott alkalmazási kör szempontjait figyelembe véve".[22] Ezt a megállapítást egészítjük ki a mondottak alapján a kérdés másik oldalával, az „alkalmazási kör" szempontjai önállóságának hangsúlyozásával, amikor is elismerjük, hogy a közlekedési büntetőjogban felmerülő és megoldást nyerő dogmatikai problémák esetenként másként vagy egyáltalán nem jelentkeznek más bűncselekmény-kategóriák körében, illetőleg azonos módon történő jelentkezésük esetén is eltérő megoldást igényelhetnek, éppen kriminálpolitikai meggondolások érvényesítése alapján. E problémák csak ebben „az egészen körülhatárolt esetcsoportban jutnak jelentőséghez" és emiatt nem vihetők át minden további nélkül „az általános büntetőjog tételei és tapasztalatai a közlekedési büntetőjogba" (Schütt). Helyes, kriminálpolitikai szemléletű dogmatika művelése esetén tehát nem a közlekedési büntetőjog problémáinak a büntetőjog általános, elvont fogalomrendszerébe való beillesztésének módozatait kell elsősorban keresni, hanem a balesetek megelőzésére, a szabályszegések leküzdésére leginkább megfelelő, leghatékonyabb jogi megoldások kimunkálására kell a figyelmet összpontosítani.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a fentiek szerint önálló joganyagként felfogott közlekedési büntetőjog legfontosabb elvi kérdését nem a kriminális szankciók alkalmazhatósági határainak megvonása képezi. Az egyes létező cselekménytípusok tekintetében helyesen megállapított súlyú és jellegű szankciók kilátásba helyezése az, amire szükség van és aminek a révén fel lehet oldani a közlekedési büntetőjog immár krónikussá vált dilemmáját. Másszóval: a közlekedési szabályszegésekkel szembeni eredményes fellépés nem általában a szankciók „dekriminalizálását", hanem — mint ahogyan ezt sajtó alatt levő monográfiánkban részletesen bizonyítjuk — a cselekményeknek az egységes közlekedési büntetőjog keretei között az alkalmazandó jogkövetkezmények szerinti helyes kategorizálását és a szankciók észszerű alkalmazását igényli.

Viski László

[21] Vő. legújabban Lange, Richard: Verkehrsrecht aus der Sicht der Rechtslehre. Lásd: K. Wagner—H. J. Wagner: Handbuch der Verkehrsmedizin. Springer-Verlag, Berlin—Heidelberg—New York, 1968. 62. old. is.

[22] Viski László: Bűnösségi..., ih.

A bűnözés struktúrájának statisztikai jellemzői

A bűnözés társadalmi tömegjelenség, melynek számos jellemzője, így struktúrája is a statisztikai módszer segítségével vizsgálható.

A bűnözés két alapsokaság: a bűntettek és bűnelkövetők[1], más szóval büntetőjogi normaszegések és büntetőjogi normaszegők[2] összessége[3]. E két rész — ugyanannak a jelenségnek egymástól el nem választható, egymást kölcsönösen feltételező, mégis különböző összetevője — két különböző minőségű sokaság: az egyik magatartás, a másik az adott magatartást tanúsító személy. Ez a két sokaság minőségén kívül nagyságrendjében is különbözik egymástól. A bűnözés megismerése ennek a két összetevőnek a megismerésével azonos. A bűnözés jellemzőit, így struktúráját vizsgálva természetesen más eredményt kapunk, ha bűntetti, mást, ha elkövetői oldalról vesszük megfigyelés alá. A korábbi időszak kriminálstatisztikusai a bűnözést személyi oldalról közelítették meg. Így Földes Béla, Szabó Béla, Farkasfalvi Ervin, Auer György, Hacker Ervin és Schneller Károly a jogerősen elítéltek adataiból kiindulva törekedtek a bűnözés lényegének megvilágítására[4]. Ebben természetesen igen jelentős szerepet játszott az a körülmény, hogy az akkori idők kutatási adatait szolgáltató bírósági statisztikai rendszer regisztrálási alapegysége (a maihoz hasonlóan) az elítélt, tehát személy volt. A második világháború után, pontosabban az utóbbi másfél évtizedben ez a helyzet alapvetően megváltozott. Egyre fokozottabban jelentkezett az igény a bűntetti oldal kutatása iránt.[5] Ennek lehetőségét biztosította az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztikai rendszer bevezetése. A mai kutatók általában azon a nézeten vannak, hogy a bűnözést mindkét oldal figyelembevételével határozhatjuk csak meg.[6] Az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztikai rendszer bevezetése azonban nemcsak mindkét összetevő, hanem több eljárási szak vizsgálatát tette lehetővé.

A bűnözés mint jelenség a jogalkalmazás során válik ismertté. A jogalkalmazás folyamat, a büntető eljárás, és a kriminálstatisztika számára a bűnözés ebben az eljárásban regisztrálható. A bűnözésről eljárási szakonként különböző képet nyerhetünk, ezért felmerül a kérdés, hogy a bűnözés struktúrájának vizsgálatánál melyik eljárási szak adataira támaszkodjunk. Ez persze inkább elméleti jelentőségű, mert a különböző eljárási szakokból nem állnak rendelkezésünkre hasonló részletességű adatok, a kutatók álláspontja azonban eléggé eltérő. Így például Fekete Károly[7] és Lázár Bertalan[8] elsősorban a rendőrségi-ügyészségi szak, Heller Farkas Tamás[9] az elítéltek adataira kíván támaszkodni. Borsi Zoltán[10] valamennyi eljárási szak figyelembevételével, de bizonyos primátust biztosítva a rendőri-ügyészi szaknak, Tiba István[11] hasonlóan, de a bírói adatok elsődlegességét szem előtt tartva kívánja vizsgálni a bűnözést. Egyre általánosabb azonban a komplex, valamennyi eljárási szakot egyaránt figyelembevevő értékelés szükségességének hangoztatása.[12]

Az elsősorban tudományos igényeket kielégítő állásfoglalást tükröző megnyilatkozások helyett azonban az empirikus vizsgálatoknál, így a bűnözés struktúrájának kutatásánál a tényleges helyzet tényei határozzák meg döntő módon a gyakorlati lehetőségeket. Ezek figyelembevételével azt állapíthatjuk meg, hogy a bűnözés struktúrájának vizsgálatára a rendőrségi-ügyészségi szakban bűntetti és elkövetői oldalon a rendőrségi-ügyészségi adatoknak a bírói szak magánvádas bűntettekre és elkövetőikre vonatkozó adataival, a bírói szak bűntetti oldalának pedig a bűntettek részletes feldolgozását tartalmazó speciális kriminálstatisztikai felvételek adataival való kiegészítése látszik indokoltnak.

A bűnözés két oldalának nagyságrendi összehasonlítása azt mutatja, hogy az ismert közvádas bűnözésben 100 elkövetőre mintegy 130 bűntett jut. A bűnözés különböző kategóriáiban

---

[1] *Borsi Zoltán:* Néhány gondolat a bűnözés kriminálstatisztikai vizsgálatáról. Belügyi Szemle 1971. évi 2. sz.

[2] *Dávid Gábor:* A bűnözés szerkezetének néhány jellemzője a Magyar Népköztársaságban. Belügyi Szemle 1969. évi 6. sz.

[3] *Vigh József:* A bűnözés okainak problémái. Jogtudományi Közlöny 1963. évi 9.

[4] *pl. Földes Béla:* A bűnügy statisztikája. Bp. 1889. *Szabó Béla:* Néhány adat az 1921. és 1922. év bűnügyi statisztikájából. Statisztikai Szemle 1926. évi 7. sz. *Auer György:* A bűnözés területi megoszlása az 1929—1938. évtizedben. Statisztikai Szemle 1944. évi 9—12. *Farkasfalvi Ervin:* A magyar bűnügyi statisztika anyaga és legújabb eredményei. Statisztikai Szemle 1944. évi 6. sz. *Hacker Ervin:* Magyarország kriminalitása az 1925—1934. években. Statisztikai Szemle 1937. évi 8. sz. *Schneller Károly:* Kriminalitásunk a háború után. (Miskolc, 1926.)

[5] A két világháború között Pálosi Ervin kívánta a bűnözés többoldalú vizsgálatát. „A bűnügyi statisztikai anyag sajátosságai" c. munkájában (Statisztikai Szemle 1934. évi 4. sz.) három alapegység (bűntettek, elítéltek, letartóztatottak) segítségével történő elemzést tartott kívánatosnak.

[6] *Borsi Zoltán:* im.

[7] *Fekete Károly:* A bűnözés alakulásának megítéléséről. Belügyi Szemle 1967. évi 4. sz.

[8] *Lázár Bertalan:* Az egységes rendőrségi-ügyészségi bűnügyi statisztika. Belügyi Szemle 1964. I.

[9] *Heller Farkas Tamás:* A hazai bűnözés intenzitásának vizsgálata. Belügyi Szemle 1964. 3.

[10] *Borsi Zoltán* im.

[11] *Tiba István:* Hozzászólás „A bűnözés dinamikája és az indexmódszer" c. cikkhez. Magyar Jog 1965. évi 6. sz.

[12] *pl. Miltényi Károly:* Hozzászólás a „Gondolatok a bűnözés statisztikai méréséről" c. cikkhez. Statisztikai Szemle 1969. évi 3. sz.

azonban a bűntettek — elkövetők aránya eléggé eltérő, a legsúlyosabb (elsősorban az élet elleni), valamint az azonnal felderíthető (pl. foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés) bűntetteknél az arányeltolódás korántsem olyan nagy, mint azoknál, amelyek nehezebben deríthetők fel, vagy amelyeket rendszeresen követnek el (pl. lopás, csalás, ütk stb.). A bűnözés legelterjedtebb része a rendőrségi-ügyészségi statisztika adatai szerint a tulajdon elleni bűntettek köre. A bűntettek mintegy háromötödét ezek a cselekmények alkotják, és a személyi oldalon is az elkövetők csaknem fele tartozik ebbe a kategóriába. A részarányok két oldal közötti eltérésének oka a halmazatokból adódik. A különböző bűntettcsoportok (a BTK fejezetbeosztását véve alapul) és elkövetőik összbűnözésen belüli arányában észlelhető különbségek és az egyes csoportok megvalósítási forma és jogvédte érdek szerinti különbségei már önmagukban feltételezhetővé teszik, hogy a bűntettcsoportokon belül is igen jelentősen különbözik az egyes bűntettek aránya. A morfológiai megoszlás adatai ezt világosan mutatják. Az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztikai rendszerből nyert információk szerint a közvádas bűntettek mintegy 90 százaléka csupán 20 bűntettből tevődik össze, sőt az elkövetett bűntettek mintegy fele 3 bűntettből adódik. Az ismert közvádas bűntettek csaknem egyharmada lopás, a további leggyakoribb bűntettek a tulajdon elleni bűntettek (1966. évi tvr. 38—39. §) és a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés. A tényleges kriminalitás megítélésénél azonban úgy gondolom, nem támaszkodhatunk csupán a közvádas bűntettekre vonatkozó adatokra, hanem figyelemmel kell kísérni a magánvádas bűnözést is. Kétségtelen, hogy a büntetőjogi normaszegéseknek ez a köre veszélyesség tekintetében korántsem éri el a közvádas bűntettekét. A veszélyesség e kisebb foka azonban nem jelenti azt, hogy ezek nem bűntettek, ezért a bűnözési helyzet reális megítélése az ezekre vonatkozó adatok figyelembevételét is megköveteli.

A bűnözés bírósági adatok alapján, személyi oldalról történő megközelítésénél ez nem is okoz problémát. A nehézség akkor jelentkezik, ha egy adott évben elkövetett magánvádas bűntettekről, vagy ezek elkövetőiről próbálunk ismereteket szerezni. Egyrészt, mert a bűntettekre vonatkozó adatok a bírósági statisztikai rendszerben nem kerülnek részletes feldolgozásra, másrészt mert a bírósági szak nem az adott időszakban elkövetett, hanem az adott időszakban elbírált bűntettek elkövetőire vonatkozik. Ez annyit jelent, hogy ha egy adott időszak bűnözését bűntetti oldalról akarjuk megközelíteni, úgy pontosan regisztrált adatok csupán a közvádas bűntettekről állnak rendelkezésre, míg a magánvádas bűntettek vonatkozásában kénytelenek vagyunk becslésekre szorítkozni. Ez a körülmény azonban nem jelenti azt, hogy adott időszak bűnözésének struktúrájáról nem kaphatunk megbízható képet. A megoszlás részben következtetésekkel történő vizsgálatát elősegíti az az ismert körülmény, hogy a magánvádas bűntettek miatt indult eljárások időtartama lényegesen rövidebb, mint a közvádasoké, másrészt, hogy a magánvádas bűntettek a közvádasnál homogénebb sokaságot alkotnak. Ezért nem torzítjuk lényegesen a valóságot, ha a számbavételnél az időszak közötti áthúzódásokat is figyelembevéve azt feltételezzük, hogy az adott évben elbírált magánvádas bűnözés azonos az adott évben elkövetettel.

A bűntettek számának megállapításánál jelentős segítséget nyújt az a közvádas bűntetteknél szerzett tapasztalat, hogy a bűntettek és az elkövetők száma nem azonos. Nehezíti a helyzetet, hogy a magánvádas bűntetteknél igen gyakran fejeződik be az eljárás anélkül, hogy a tényállás érdemi elbírálására sor kerülne. Ezért míg a közvádas bűntetteknél az elítéltek aránya a vádlottak százalékában mérve 90—96 között mozog, addig ez az arány a magánvádas bűntetteknél 12—18 százalék. Ehhez járul az az ismert körülmény, hogy a bírósági statisztika a személyeket regisztrálja. A magánvádas bűntettek számának megállapításánál abból indulhatunk ki, hogy a bűntettek száma minimálisan annyi, mint az elítélt személyeké. A magánvádas bűntettek száma azonban ennél lényegesen nagyobb, hiszen azoknak egy része is bűntettet követett el, akiknek az ügyében nem került sor érdemi határozat meghozatalára. Ha abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a bűntettet elkövetők aránya közöttük is az érdemben elbírált sokaságban tapasztaltnak megfelelő (eltérő feltételezés szintén elképzelhető, de nehezen indokolható és semmiképpen sem bizonyítható), és fenntartjuk azt a hipotézist, hogy a bűntettek száma minimálisan annyi, mint a személyeké, akkor a bűntettek számát ezen arányok figyelembevételével nagyságrendileg a megszüntetett eljárásban szereplők számának 70—80 százalékával tekinthetjük azonosnak. Ha pedig azt is feltételezzük, hogy a megszüntetett eljárásokban szereplők által elkövetett bűntettek között a testi sértések, rágalmazások és becsületsértések aránya az érdemben elbíráltakkal azonos, akkor a bűnözés struktúrája cselekményi oldalon méginkább a társadalomra kisebb mértékben veszélyes bűntettek dominálását mutatja. Így az 1968-as évet választva példának azt látjuk, hogy az ismertté vált bűntettek száma 118 254 volt, ebből a legnagyobb arányú bűntettek:

— lopás	37 271	(31,5%)
— személyek elleni bűntett	12 355	(10,4%)
— foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés	11 817	(10,0%)
— kisebb súlyú bűntett	7 306	(6,2%)
— súlyos testi sértés	4 653	(3,9%)

A sorrendben 20. helyen álló bűntett, a közveszélyes munkakerülés aránya 0,7 százalék, míg a legsúlyosabb bűntettek (emberölés, rablás, erőszakos nemi közösülés, valamint a politikai jellegű bűntettek) aránya még ezt sem éri el. Ugyanebben az évben 52 972 személy ellen

indult eljárás magánvádas bűntett miatt, közülük 7 789-et ítéltek el (42 925-tel szemben az eljárást megszüntették, 2 258-at felmentettek), éspedig 3 334-et könnyű testi sértés, 4 352-t rágalmazás ill. becsületsértés miatt. Ha a fent mondottaknak megfelelően a megszüntetett eljárásban szereplők cselekményeit, és azok bűntettek szerinti részarányát az érdemben elbíráltak sokaságával azonos arányúnak tekintjük, akkor az előbbi rangsor megváltozik:

ebből:	
bűntettek száma	159 310
lopás	32 721 (23,4%)
rágalmazás, becsületsértés	22 948 (14,4%)
könnyű testi sértés	18 969 (11,9%)

vagyis az ismert bűntettek csaknem felét néhány bűntett adja. Elképzelhető, hogy a megszüntetett eljárásokban a rágalmazások és becsületsértések aránya valamivel nagyobb, a testi sértések aránya kisebb, mint az ítélettel befejezett ügyekben, mert testi sértés esetén a sértett kevésbé hajlamos a megbocsátásra, az arányokat azonban ez számottevő mértékben nem befolyásolja. A magánvádas bűntettek számának becslés alapján, fenti szempontok szerint történő megállapítása azonban márcsak azért is minimálisnak tekinthető, mert a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a magánvádak elejtésére nem annyira a békülési szándék, mint inkább az alapos viszontvádtól való félelem bírja rá a magánvádlókat. A bűntettek megoszlása, különösen a társadalomra leginkább veszélyes magatartások rendkívül alacsony aránya arra utal, hogy hazánk bűnözési struktúrájában a legveszélyesebb bűntetteknek nincs döntő szerepük. Ez nem jelenti azt, hogy az ellenük vívott harc intenzitását csökkenteni kell, csupán arra hívja fel a figyelmet, hogy egyrészt a leginkább az érdeklődés homlokterében levő, a bűnözést mintegy reprezentáló magatartásformák bűnözésén belüli aránya nem számottevő, másrészt, hogy a bűnözési helyzet megítélésénél a struktúrában elenyésző szerepet játszó egyes bűntettek fokozott társadalmi veszélyességük miatt arányukat sokszorosan felülmúló szerephez jutnak.

A bűntetti és az elkövetői oldal struktúrája közötti különbség oka a halmazatokban rejlik. Ismert, hogy az elkövetők jelentős része több bűntettet is elkövet. A személyi és a cselekményi oldal strukturális eltérései homogén halmazat esetén qualitatív, heterogén halmazat esetén qualitatív és quantitatív eltérések. A kriminálstatisztikai kutatások azt igazolják, hogy a halmazatok jelentősége az anyagi motiváltságú kriminalitásnál a legjelentősebb.[13] Az anyagi motivációs kriminalitás speciális jellegét bizonyítják azok az adatok, melyek szerint egyrészt az egy elítéltre az összbűnözésben átlagosan jutó 1,3—1,4 bűntett helyett ez az arány a tulajdon elleni bűntetteknél 3 körül mozog, másrészt, hogy az elítéltek nem egész egyötödének a cselekménye volt heterogén halmazat, míg a homogén halmazatok aránya csaknem 50 százalék.[14] A homogén és heterogén halmazatok kombinatív vizsgálata élesen megvilágítja a homogén halmazatok jelentőségét, és arra utal, hogy adott személy általában ugyanazt a típusú vagyon elleni bűntettet követi el, pontosabban inkább követ el többször adott bűntett típust, mint különböző fajta bűntetteket. Ez a jelenség a vagyon elleni bűnözők rendkívül figyelemreméltó speciális „kriminális monokultúrájára" utal, behatóbb vizsgálata talán segítséget nyújthatna a visszaeső bűnözés néhány összetevőjének alaposabb megismeréséhez.

Viszonylag kisebb a jelentősége a halmazatoknak az élet elleni bűnözésnél. Az ide vonatkozó kutatások[15] adatai szerint halmazatot a tettesek csak mintegy egynegyede követett el; ennek mintegy kétharmada heterogén, egyharmada homogén halmazat volt. A homogén halmazatok heterogénhez viszonyítottan alacsony aránya az élet elleni bűntettek személyes konfliktuson alapuló elkövetésével magyarázható. A heterogén halmazatok aránya az esetek többségében nem kapcsolódik közvetlenül az elkövetett élet elleni cselekményhez, hanem a már korábban elkövetett és a nyomozás során a hatóság tudomására jutott bűntetteket foglalta magában.

Viszonylag nem magas a halmazatok aránya a garázdaság miatt felelősségre vontak között (mintegy 25 százalék); ezek a bűntettek jórészt a garázdasággal összefüggő, azonos alkalommal elkövetett bűntettek, mint például hivatalos személy elleni erőszak, testi sértés, míg kisebb részük a garázdaságtól függetlenül elkövetett, legtöbbször vagyon elleni bűntett.[16]

A bűnelkövetés magatartás, melynek kutatása végsősoron magatartás vizsgálat. E sajátos, társadalomellenes viselkedés megjelenési formája a büntetőjogszabályban meghatározott magatartás tanúsítása. A bűnözés struktúrájának elsődleges vizsgálata ezért e magatartásformák megvalósításának vizsgálatát jelenti, és rendszerében elsődlegesen a tényállásokat meghatározó büntetőjogi normarendszerhez igazodik. Ez a felosztás természetesen nem elégíti ki

[13] *Vermes Miklós:* A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények kriminológiai vizsgálatának néhány módszertani tapasztalata. Kriminalisztikai Tanulmányok 1. Bp. 1963. *Miltényi Károly—Vavró István:* A vagyon elleni bűnözés okai Budapesten. Statisztikai Szemle 1963. évi 10—11. és 12. sz.

[14] *Miltényi Károly—Vavró István:* A fővárosi vagyon elleni bűnözés kriminálétiológiai vizsgálata. Belügyi Szemle 1964. évi 6. sz.

[15] *Csonka József—Vavró István:* Egy kriminálstatisztikai vizsgálat eredményei. Statisztikai Szemle 1966. évi 5—6. *Györök Ferenc—Vedres Géza:* A szándékos emberölések alakulása, okai és megelőzése. Belügyi Szemle 1968. évi 2. sz.

[16] *Csonka József—Vavró István:* A Budapesten elkövetett garázdaságok kriminálstatisztikai vizsgálata. Statisztikai Szemle 1968. évi 8—9.

maradéktalanul a kutatókat, ezért számos esetben ettől eltérő felosztás vagy csoportosítás válik szükségessé. Ennek egyik leggyakoribb példáját a bűnözés szerkezetét vizsgáló kutatások szolgáltatják.[17] Ha a Btk szerkezeti felosztásától eltérünk, etiológiai szempontból a bűnözést alapvetően két cselekménytípusba sorolhatjuk: az egyikbe az anyagi motiváltságú cselekmények, a másikba a konfliktus-jellegű bűntettek tartoznak.

A statisztikai adatok — mint már láttuk — azt mutatják, hogy a bűnözésben a különböző bűntett típusok aránya eltérő. Hosszabb idősorok segítségével vizsgálva ezt a körülményt azt tapasztaljuk, hogy ezeknek az összetevőknek az összbűnözésen belüli aránya, és ezzel az összbűnözésben játszott szerepe megváltozik. Az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztika adatai ugyan sajnos nem állnak rendelkezésre megfelelő hosszúságú idősorokban, de a bírósági adatok azt mutatják, hogy a bűnözés anyagi motiváltságú része az első világháború előtt, a két világháború között, de még az ötvenes évek elején is mintegy 60—70 százalékát alkotta az összbűnözésnek; ez az arány 1970-re 37 százalékra csökkent. A bűnözés szerkezetének változásai kölcsönhatásban állnak a társadalomban végbemenő gazdasági-társadalmi változásokkal. Ezek a változások és kölcsönhatásuk határozottan megfigyelhetők és kimutathatók.[18] A társadalmi-gazdasági változások megnyilvánulnak a bűnözéssel kapcsolatos tolerancia megváltozásában, de erre a bűnözésben végbemenő mozgás is hatást gyakorol. A társadalmi elvárásokban bekövetkező módosulás a jogpolitika, a jogalkotás és jogalkalmazás területén egyaránt megnyilvánul. Ez a bűnözés, mint jelenség körén kívül álló, de azzal az említett vonatkozásokban kölcsönhatásban álló tényező, ezért a jogi megítélésben bekövetkező változást nyilvánvalóan nem tekinthetjük teljesen formális tényezőnek, így az ennek hatására a regisztrált bűnözés ismérveit mutató adatokban bekövetkezett változások sem tekinthetők pusztán formális változásoknak, hanem azok mögött minden esetben a bűnözés szerkezetében és dinamikájában végbemenő tényleges módosulás rejlik. Ennek legpregnánsabb példáját a közellátás elleni bűntettek szolgáltatják: az e bűntett miatt elítéltek száma az ötvenes évek elején 50 ezer körül mozgott, és ez a szám napjainkra néhány százra, aránya 1951 és 1965 között 42,1 százalékról 1,0 százalékra csökkent. A változás különösen az ötvenes évek elején volt szembetűnő, amikor a közellátás elleni bűntettek miatt elítéltek 100 000 lakosra jutó száma négy év alatt kevesebb mint egytizedére csökkent:

1951-ben	495
1952-ben	412
1953-ban	206
1954-ben	40

Ugyancsak rendkívül szembeszökő, bár nagyságrendjét tekintve nem ilyen jelentőségű volt a tervbűntett miatt elítélteknél bekövetkezett változás: 1952-ben még 7043, míg 1958-ban már csak három személyt ítéltek el ilyen bűntett miatt.

Kétségtelen, hogy a változások ilyen nagyságrendjénél alapvető jelentőségű a joggyakorlat módosulása, nem vitatható azonban, hogy az a gazdasági helyzet, az életviszonyok, és ezzel e bűnözés változásának a következménye.

Adott bűntettcsoport összbűnözésen belüli arányában és az intenzitásában bekövetkező változás hatása az összbűnözés volumenének és dinamikájának változására is igen nagy hatást gyakorol, bizonyos esetekben alapvetően módosíthatja azt. Ezért a hazai kutatók között általánosan elfogadottnak tekinthető az a vélemény, hogy a gyakoriság változásának a bűnözés szerkezetében is kimutatható változásai a bűnözés mozgásának lényeges elemét jelentik, ezért a bűnözés szerkezetében végbemenő változások mérése a jelenség dinamikájának vizsgálatánál sem nélkülözhető.[19]

A dinamika és a struktúra változásai közötti összefüggést a már idézett adatokon kívül az is bizonyítja, hogy az 1951-es évet bázisul választva az elítéltek mutatója, az árdrágítás, üzérkedés, a közellátás elleni bűntettek miatt elítélteket is figyelembevéve 1965-ben 55,2, míg ha ezek adatait figyelmen kívül hagyjuk, akkor 94,3. A bűnözés egésze tehát nem csökkent olyan számottevő módon, a mutatók közötti igen nagyarányú különbség a struktúrában végbement változás következménye. Ezt bizonyítja, hogy az említett bűntettek miatt elítéltek hasonló mutatója 1965-ben 1,3 (!). A jelenség különösen jól érzékelhető, ha azonos koordinátarendszerben ábrázoljuk az összes elítélt, az árdrágítás, üzérkedés, közellátás elleni bűntett miatt elítéltek, és az elítéltek utóbbiak figyelmen kívül hagyásával számított, mozgóátlagolással készített trendvonalát (l. grafikon).

A trendek összehasonlítása élesen megvilágítja a struktúra módosulásának a bűnözés dinamikájának változásában játszott szerepét. Látható, és a struktúra és dinamika közötti szoros kapcsolatot bizonyítja, hogy az üzérkedés, árdrágítás, közellátás elleni bűnözésben bekövetkező nagymértékű csökkenés addig befolyásolta döntően az összbűnözés trendjét, amíg aránya elég jelentős volt; amint ez az arány egyhatodra, ill. az alá csökkent, a teljes sokaság alakulására többé nem volt számottevő befolyása.

[17] *Dávid Gábor:* A bűnözés szerkezetének néhány jellemzője a Magyar Népköztársaságban. Belügyi Szemle 1969. 6.

[18] *Déri Pál:* A társadalmi változások hatása hazánk bűnözésében. Belügyi Szemle 1968. évi 11. sz.

[19] *Labáth Jolán—Vigh József:* A bűnözés dinamikájának elemzése és az index módszer. Magyar Jog 1965. évi 6. sz.

A különböző büntetőjogi normaszegések társadalomra veszélyessége eltérő. A bűnözés egészének társadalomra veszélyességét részsokaságai (a bűntettek) társadalomra veszélyessége határozza meg. Mindebből nyilvánvaló,

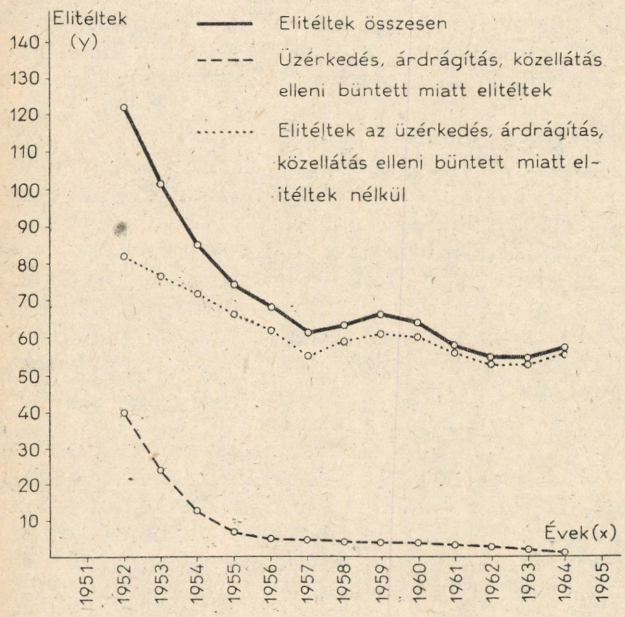

hogy a társadalomra különböző fokban veszélyes magatartások arányának változásával módosul a bűnözés mint összesség társadalomra veszélyessége is. Ezért a hazai és a külföldi kriminálstatisztikai irodalomban számos kísérlet tanúsítja a bűnügyi tudományok művelőinek a bűnözés társadalomra veszélyességének mérésére irányuló módszerek kimunkálására irányuló törekvéseit. A külföldi irodalom legismertebb ilyen munkája Sellin és Wolfgang műve,[20] melyben szerzők egy pontozásos rendszer kidolgozásával, két eltérő társadalmi helyzetű csoport értékítélete alapján próbálnak meg közelebb jutni a kérdés lényegéhez. A kísérlet (melynek lényege közismert) nem tekinthető eredményesnek, mert a kiválasztott csoportok nem reprezentálják a társadalom egészét, így nem képesek az egyébként is nehezen meghatározható általános társadalmi erkölcsi normarendszerek megfelelő képviseletére. A kísérlet eredménytelensége nem kis részben annak a szerzők által is beismert ténynek a következménye, hogy egyrészt az egyik kontrollcsoport tagjai a büntetőjogi normák kialakításánál döntő szerepet játszó társadalmi középosztály képviselői, így az általuk tolmácsolt erkölcsi elvárások büntetőjogi normákkal azonos értékrenden alapuló volta miatt lényegében e normák helyességének újabb igazolását jelenthetik, míg a másik csoport (rendőrök) nem a polgári középosztály tagjai ugyan, de hivatásuknál fogva annak erkölcseit képviselik, ezért tőlük sem várható lényegesen más megítélés.

A büntetőjogi normaszegés absztrakt veszélyességét a bűntettenkénti szankció, a konkrét bűnelkövetés társadalomra veszélyességét az egyedi esetben alkalmazott jogkövetkezmény jelzi. A bűnözés társadalomra veszélyességének mérésére ezért elméletileg a jogkövetkezmények struktúrájának megfelelő megoszlásban történő mérése látszik alkalmasnak. A kiszabott jogkövetkezmény az eljárás jogerős befejezése után mérhető. Ezért a hazai kutatók a jogerős ítéletek alapján, az abban kiszabott büntetések súlyát figyelembevéve próbálják meg lemérni a bűnözés társadalomra veszélyességét és az abban bekövetkezett változásokat.[21] Az a körülmény, hogy adott évben elbírált bűnözés nem azonos az adott év tényleges bűnözésével,[22] még önmagában nem teszi kétségessé a módszer alkalmazhatóságát, mert a büntetőeljárás elhúzódásából adódó átfedések és elhúzódások torzító hatása hosszabb időszak alkalmazásánál kiegyenlítődik. A nagyobb probléma az, hogy a jogerős határozatban kiszabott jogkövetkezmény nemcsak a bűntetthez, hanem az elkövető személyéhez tapadó minősítő körülmények értékelését is magában hordja, így a bűnözés mindkét oldalának együttes figyelembevételével keletkezett értékítéletet fejezi ki, és mint ilyen, bűntetti oldalról szükségszerűen nem teljesen steril és objektív. Nem alkalmazható természetesen a módszer, ha az anyagi vagy eljárásjogi szabályok megváltoznak, mert ez az idősorokat megtöri. Legjelentősebb hátránya azonban a módszernek az, hogy akár a kiszabható (tehát az elítélésnél korábban is ismert), akár a kiszabott jogkövetkezményből indul is ki, alkalmazása szükségszerűen megkívánja az elkövetői oldal ismeretét, mivel a társadalomra veszélyesség objektív mértékét adó jogkövetkezmények a cselekmény ismérveivel egyenlő mértékben függnek az elkövető személyéhez tapadó, minősítő körülményektől is. Ez pedig annyit jelent, hogy ha a bűntett ismert ugyan, de annak elkövetője nem, úgy a bűnözésből a társadalomra háruló veszély súlyának és változásának mérése a minősítéshez, vagyis a jogkövetkezmények meghatározásához szükséges ismérvek hiányában nem végezhető el. Így az index még az ismert normaszegések vonatkozásában is a felderítő munka hatékonyságának függvénye, és a kapott mutató értékét

[20] *Thorsten Sellin—Marvin E. Wolfgang:* The Measurement of Delinquency. Pennsylvania University 1964.

[21] *Duxné Nagy Katalin:* Bírósági indexek. Magyar Jog 1962. évi 10. sz. *Labáth Jolán—Vigh József:* A bűnözés dinamikájának elemzése és az index módszer. Magyar Jog 1965. évi 6. sz. *Duxné Nagy Katalin:* A kriminalitás mérésének statisztikai módszerei. Belügyi Szemle 1965. évi 8. sz.

[22] *Szilágyi József:* A bűnözés értékelése. Belügyi Szemle 1967. évi 3. sz. *Borsi Zoltán:* Néhány gondolat a bűnözés kriminálstatisztikai vizsgálatáról. Belügyi Szemle 1971. 2. sz. *Lázár Bertalan:* Az egységes új rendőrségi- és ügyészségi bűnügyi statisztika. Belügyi Szemle 1967. évi 4. *Fekete Károly:* A bűnözés alakulásának megítéléséről. Belügyi Szemle 1967. évi 4. sz.

döntő módon nem a tényleges veszélyesség, hanem a bűntetti oldalról ismert bűnözés elkövetői oldalának felderítettségi aránya is befolyásolja. Mindezeket figyelembevéve leszögezhetjük, hogy a struktúra vizsgálata a társadalmi jelenség igen lényeges ismérveit teszi megfigyelhetővé, és ismerete a bűnözés kutatásánál nem nélkülözhető, de a bűnözés objektív veszélyességének mérésére nem alkalmas.[23]

Vavró István

[23] *Hoóz István:* A hivatalos bűnügyi statisztika felhasználásának néhány problémája. Jogtudományi Közlöny 1964. évi 1. sz.

Gondolatok a kriminálstatisztika fogalomrendszeréről

A kriminológia tudományának művelői számára éppúgy, mint a bűnüldözés és a bűnözés megelőzésének gyakorlati szakemberei számára nélkülözhetetlenül szükséges, hogy a bűnözés alakulásáról megfelelő mennyiségű és minőségű információt kapjanak. A tudomány és a gyakorlat ilyen igényeinek kielégítése a szűkebb értelemben vett kriminálstatisztika, a bűnözési statisztika feladata.

A bűnözés statisztikai mérése nem más, mint a vizsgált jelenség — a bűnözés — leírása, kifejezése a matematikai-statisztikai jelrendszer segítségével. Ez viszont az adatgyűjtés módszerétől kezdve egészen az elméletalkotásig egységes rendszer kialakítását teszi szükségessé.

A kriminálstatisztika elméletében adódnak még olyan problémák, amelyek megnyugtatóan nem tisztázottak és hatásuk a gyakorlatban is érezhető. A szakirodalomban eltérő nézetek alakultak ki a bűnözés statisztikai mérésének legalkalmasabb módszeréről[1] és az egyes szerzők kölcsönösen rámutattak a különböző módszerbeli felfogások fogyatékosságaira. Ezek a viták mind az elmélet, mind a gyakorlat számára értékesek voltak. A különböző felfogások eltérései azonban csak a bűnözés statisztikai mérésének *módszerében* nyilvánultak meg, az ellentétek csupán *módszerbeli* ellentétek és így — jelentőségük elismerése mellett — csak a kriminálstatisztika metodikájának néhány részproblémájára adtak választ. Érintetlenül hagyták viszont a bűnözés statisztikai vizsgálatának tartalmi problémáit és emiatt — véleményünk szerint — az alapkérdés megválaszolása elmaradt.

Köztudott, hogy már maga a kérdésfeltevés vindikálja a lehetséges válaszok megfelelőségét vagy elfogadhatatlanságát. Éppen ezért a véleményünk szerinti alapkérdés feltevése a bűnözés statisztikai számbavételét körülölelő komplex problémakör megvilágítását igényli.

A bűnözés megismerése több tudomány útján, többféle megközelítéssel megy végbe, úgy, hogy a konkrét társadalomtudományok mindegyike a bűnözésnek más és más vetületét ragadja meg, más és más oldalról közelít annak lényegéig. Ezeknek a társadalomtudományoknak *alapvetően közös* jellegzetessége, hogy tárgyuk a bűnözés és *alapvetően eltérő* sajátossága az a szemlélet, amelynek alapján tárgyukat megközelítik. Így például a büntetőjog a bűnözésnek elsősorban anyagi- és eljárásjogi vonatkozásait vizsgálja, a kriminológia pedig a bűnözést mint társadalmi jelenséget kutatja.

A kriminálstatisztikát tárgyaló szakirodalomban éppen ez a kérdés, a *szemlélet* nem kapott elég hangsúlyt. Márpedig a szemlélet, a megközelítés módjának egyértelmű meghatározása e tudományág konkrét tárgyának meghatározását segíti elő, azt, hogy az alapvető tárgyat — a bűnözést — a kriminálstatisztika mely vonatkozásában teszi kutatási területévé.

A kriminálstatisztika gyakorlata megelőzte az elméleti alapok kidolgozását, s emiatt joggal vetődik fel az *alapkérdés:* a kriminálstatisztika adatai *a bűnözést mint társadalmi jelenséget* tükrözik-e, vagy *a bűnözésnek mint társadalmi jelenségnek és a bűnözés jogi vonatkozásainak egy sajátos ötvözetét?*

Erre a kérdésre a választ annak vizsgálata adja meg, hogy a kriminálstatisztika eddig kialakított fogalomrendszere, elsősorban számbavételi alapegységei logikusan illeszkednek-e a kriminálstatisztika alapvető koncepciójához.

*

A tudományokat magas fokon differenciáló korunkban — éppen a differenciáltság miatt szükséges integrációra tekintettel — minden fogalommeghatározáshoz csak definíciók láncolata útján lehet eljutni.

A kriminálstatisztika saját fogalomrendszerének létrehozását megnehezítette és még ma is nehezíti az a tény, hogy a társadalomtudományok egész sora már kialakította definícióit, amelyeket a kriminálstatisztikának is szükségszerűen figyelembe kell venni.

[1] *Borsi Zoltán:* Gondolatok a bűnözés statisztikai méréséről. Statisztikai Szemle 1968. évi 12. sz. 1197. old.

A kriminálstatisztikának mindenekelőtt meg kell találnia a helyét a statisztika-tudományok rendszerében és meg kell határoznia a bűnözéssel foglalkozó tudományokhoz való kapcsolatait. Az említett helymeghatározás az igazságügyi statisztikával kapcsolatos elméleti vita során történt meg.[2] Eszerint a különféle statisztikák láncolatába való beilleszkedése a következő módon szemléltethető (a könnyebb áttekintésért elhagyva az ábrázolásról a témánkat nem érintő statisztikákat):

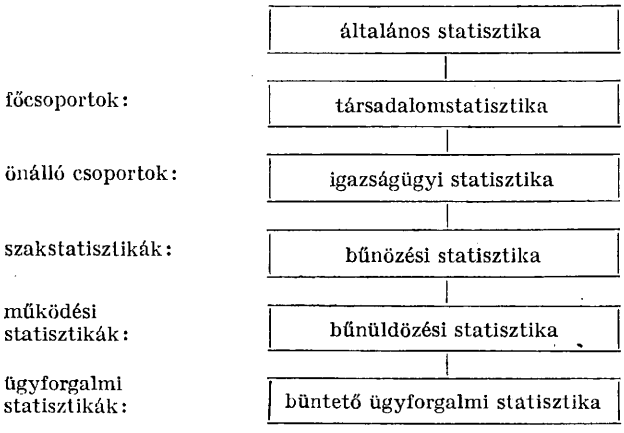

A kriminálstatisztika (bűnözési statisztika) tehát *szakstatisztika,* amely a társadalomstatisztikán mint főcsoporton, és annak önálló csoportját képező igazságügyi statisztikán belül helyezkedik el. Már ebből is nyilvánvaló, hogy *tárgyának a bűnözést mint jogszabályokkal rendezett társadalmi jelenséget* kell tekinteni. Az ábrázolás egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy el kell határolni a szűkebb területű (nem társadalmi jelenséget, hanem az eljáró szervek tevékenységét és munkaterhelését tükröző) *bűnüldözési* és *ügyforgalmi* statisztikáktól.

Ami pedig a kriminálstatisztikának a bűnözéssel foglalkozó tudományokhoz való kapcsolatát illeti, a következőket tartjuk szükségesnek kiemelni:

A kriminálstatisztika számára *a bűnözés társadalmi jelenség-volta releváns* és az a feladata, hogy a *kriminológiának* szolgáltasson a társadalmi jelenségként felfogott bűnözésről tömeges információt.

A kriminológiának — eltérő kutatási területéhez igazodóan — el kell térnie a büntetőjogi definícióktól. A statisztika viszont azokból a bűnügyekből szerzi információit, amelyek feldolgozása (a bűnesetek megítélése) a büntető anyagi- és eljárásjogi szabályok szerint történik, ahol tehát a büntetőjog által alkotott fogalmak érvényesülnek.

Ehhez képest a kriminálstatisztikának olyan sajátos fogalomrendszert kell létrehoznia, amely elsősorban a kriminológia igényeit veszi tekintetbe és csak a szükséghez mérten marad meg a büntetőjog talaján. Ez a szükséges mérték pedig: kutatási területe csak a *büntetőjog által szabályozott társadalmi valóság* lehet, vagyis a *büntetőjogi normaszegés* és a *büntetőjogi normaszegő* vizsgálata.

A szakirodalomban uralkodó az a felfogás, amely szerint: „A bűnözési statisztika fogalomrendszere ma már kialakultnak tekinthető és megfelelő stabilitással rendelkezik."[3] Ez a fogalomrendszer azonban nem a szokásos módon alakult ki. A gyakorlat sürgető igényei miatt először részletkérdések, a mérési alapegységek nyertek meghatározást, míg lényegében csak a közelmúlt eredménye a már említett statisztika-tudományi helymeghatározás és az olyan elméleti alapvetések, mint a bűnözés statisztikai fogalma[4] és a bűnözési statisztika definíciója.[5]

A bűnözés statisztikai fogalma szemléletében szinkronban áll a bűnözés kriminológiai fogalmával, amit — azáltal, hogy a statisztika nyelvére lefordított — konkrétabbá is tett. A statisztika-tudományon belüli helymeghatározás és a bűnözési statisztika definíciója magában foglalja e tudományág tárgyát, célját, feladatát — kriminológiai szemlélet alapján. Az elméleti alapvetés e fogalmai tehát megfelelnek a kriminálstatisztika alapvető koncepciójának.

Ugyanezt már nem lehet elmondani a kialakított számbavételi alapegységekről, hiszen ezek tartalmi elemei miatt merültek fel eddig is a szakirodalomban a bűnözés helyes mérésével kapcsolatos módszerbeli viták. Véleményünk szerint a jelenlegi alapegység-fogalmak tartalmi kérdései és alkalmazásuk módja az okozói annak, hogy a kriminológiai szemlélet *tényleges* érvényesítése egyre sürgetőbb követelményként jelentkezik.[6] Erre és a kriminálstatisztika fogalomrendszere kialakulásának fordított menetére tekintettel, indokoltnak tartjuk visszatérni annak elemzésére, hogy a statisztikai számbavételi alapegységek mennyiben felelnek meg a kriminológia és a kriminálstatisztika elmélete által támasztott követelményeknek.

*

A bűnözés statisztikai kifejezésének egyik alapegysége a *bűncselekmény.* Röviden tekintsük át, mi e fogalom statisztikai tartalma:

A büntetőjogi felfogás szerint a Btk. 19. §-ában felsorolt büntethetőséget kizáró okok

[2] *Borsi Zoltán:* A statisztika-tudomány és az igazságügyi statisztika néhány problémája. Jogtudományi Közlöny 1971. évi 3—4. sz. 143. old.

[3] *Borsi Zoltán:* Néhány gondolat a bűnözés kriminálstatisztikai vizsgálatáról. Belügyi Szemle 1971. évi 2. sz. 27. old.

[4] *Borsi Zoltán:* Gondolatok a bűnözés statisztikai méréséről. Statisztikai Szemle 1968. évi 12. sz. 1197. old.

[5] *Borsi Zoltán:* A statisztika-tudomány és az igazságügyi statisztika néhány problémája. Jogtudományi Közlöny 1971. évi 3—4. sz. 143. old.

[6] *Vavró István:* A bűnügyi statisztika aktuális problémái. Belügyi Szemle 1971. évi 8. sz. 48. old.

fennforgása esetén a bűncselekmény tényállásának megvalósulása csupán látszólagos, valójában azonban nincs bűncselekmény, sem büntetőjogi felelősség. Kizárja ugyanis a bűncselekmény megállapítását és az elkövető büntetőjogi felelősségrevonását a beszámítási képesség, a büntetőjogi cselekvőképesség, a bűnösség, a társadalomra veszélyesség, illetve a jogellenesség hiánya.

Nyilvánvaló azonban, hogy az ilyen okok mellett elkövetett cselekmények is sértenek vagy veszélyeztetnek büntetőjogilag védett érdekeket, ezért megelőzésükhöz fontos társadalmi érdek fűződik. Kriminológiai elemzésük viszont csak statisztikai számbavételük útján valósítható meg.

A kriminológia számára a bűncselekmény nem azonos a büntetőjog bűncselekmény-fogalmával. Beletartozónak ítéli azokat a cselekményeket is, amelyek *objektíve* büntetőjogi normaszegést jelentenek.

A kriminálstatisztika által alkotott *ismertté vált bűntett* (ma már ismertté vált bűncselekmény) fogalom[7] a kriminológiai igényekre tekintettel, szakít a büntetőjogi felfogással. Magában foglalja mindazon „bűncselekményeket", amelyek a bűnüldöző szervek előtt ismertté váltak, tekintet nélkül arra, hogy a bűncselekmények elkövetőinek kilétét megállapították-e és azok részesültek-e valamilyen felelősségrevonásban. (Tartalma 1970-ben kiegészült az elkobzási indítványokkal.)

Mindezek alapján az a véleményünk, hogy a bűnözés mérésének e számbavételi alapegysége jól illeszkedik a kriminálstatisztika fogalomrendszerébe, kriminológiai szemléletet tükröz és alkalmas arra, hogy a bűnözés mint társadalmi jelenség egyik statisztikai kifejezője legyen.

*

A bűncselekmény (büntetőjogi normaszegés) azonban a bűnözésnek csak egyik alkotórésze és a kriminálstatisztikának csak egyik számbavételi alapegysége. A bűnözés másik alkotórésze és statisztikai mérési alapegysége a *bűnelkövető* (büntetőjogi normaszegő).

Korábban volt olyan nézet, hogy a bűnözés méréséhez az *elítéltek* számát kell felhasználni, ez azonban ma már túlhaladott. Nem alkalmas erre a büntető eljárási jogban használatos „terhelt" sem, hiszen eljárásjogi szempontból például az is terhelt, akivel szemben a bűncselekmény elkövetése a terheltté nyilvánítása után végülis nem bizonyítható és így kriminológiai értelemben nem válik bűnelkövetővé.

A szakirodalom a bűnelkövető fogalmának kialakításáról alig tesz említést. Annyiban érinti, amennyiben azt indokolja, hogy a bűnelkövetők szélesebb kört jelentenek az elítélteknél és a velük mért bűnözés időben is közelebb esik a vizsgált időszakhoz. Arra azonban már nincs elméleti okfejtés, hogy tartalmi összetevőit milyen szempontok alapján határozták meg.

A bűnelkövetők fogalma magában foglalja a Be. 114. §-a alapján terheltté nyilvánított személyek közül azokat,

— akiket az ügyész megvádolt vagy terheltté nyilvánítás nélkül bíróság elé állított,
— akikkel szemben társadalmi bíróság vagy fegyelmi hatóság előtti felelősségrevonást kezdeményezett,
— akiket az ügyész és a rendőrség a Btk. 60. §-a alapján figyelmeztetett.[8]

Ez idő szerint tehát a bűnelkövetők fogalmába azok a büntető eljárásjogilag terheltként kezelt elkövetők tartoznak, akiket az arra illetékes szervek felelősségrevontak, illetve figyelmeztettek. Ezek azonban az ismertté vált bűnelkövetőknek csak egy részét jelentik, mert bűnelkövetők azok is, akiket terheltté nyilvánítás és nyomozás nélkül a Be. 104/A. § alapján kioktattak, továbbá akiket társadalmi bíróság vagy fegyelmi hatóság elé utaltak. Bűnelkövetők még azok is, akikkel szemben büntethetőséget kizáró vagy megszüntető ok folytán került sor a nyomozás megtagadására, illetve megszüntetésére, és akik ellen csak elkobzási eljárás volt.

A B. M.—Legf. Ü. által a bűnözés alakulásáról kiadott tájékoztatók országos adataiból a jelenleg használatos fogalom miatt a bűnözés elemzésénél így mint bűnelkövetők kimaradtak:[9]

	1968-ban	1969-ben	1970-ben
a) azok a terheltek, akikkel szemben büntethetőséget kizáró vagy megszüntető okból szüntettékmeg a nyomozást:	1 287	1 361	7 365
b) akiknek ügyét a nyomozás megtagadása mellett társadalmi bírósághoz tették át:	1 133	607	467
c) akiknek ügyét a nyomozás megtagadása mellett fegyelmi hatósághoz tették át:	1 589	1 257	1 115
d) akikkel szemben a nyomozás megtagadása büntethetőséget kizáró vagy megszüntető okból történt:	4 922	4 122	9 000
e) akik a Be. 104/A. § szerinti kioktatásban részesültek:	7 700	4 630	3 884
f) az elkobzási indítványok kapcsán érintettek:	—	644	1 008
	16 631	12 621	22 839

[7] *Halász Kálmán:* Eltérő felfogások az összbűnözés és a nyomozás eredményesség számítása körében. Ügyészségi Értesítő 1967. évi 2. sz. 2. old.

[8] *Borsi Zoltán:* Gondolatok a bűnözés statisztikai méréséről. Statisztikai Szemle 1968. évi 12. sz. 1198. old.

[9] Minthogy a tájékoztatók adatai az a) alattiak kivételével bűncselekményeket jelentenek, más megközelítési mód hiányában feltételeztük, hogy minden egyes bűncselekményhez egy elkövető kapcsolódott. A d) alatti számokat úgy képeztük, hogy a tájékoztatókban írt büntethetőséget kizáró és megszüntető ok-

Ezek számbavételének mellőzése azt jelenti, hogy az említett években a ténylegesen ismertté vált bűnelkövetők 24,3 — 17,7 — 34,3%-ára nem volt statisztikai adatgyűjtés, illetve feldolgozás. Felvetődhet az a kérdés, hogy ezek hiányában statisztikai adataink jól reprezentálják-e a bűnelkövetők személyéhez tapadó körülményeket.

Az ismertté vált bűncselekmény fogalmának megalkotásánál megfelelően érvényre jutott a kriminológiai szemlélet. A kriminálstatisztika adatokat gyűjt a kriminológia számára azokról a „bűncselekményekről" is, amelyek elkövetői valamilyen okból nem részesültek büntetőjogi felelősségrevonásban. Ennek az a felismerés az oka, hogy e cselekmények is veszélyesek a társadalomra és tanulmányozásukhoz a kriminológiának lehetőséget kell biztosítani. Nem lehet egyetérteni viszont azzal, hogy elzárjuk a kriminológiai kutatásokat az említett bűncselekmények elkövetőinek megismerésétől, a személyi oldalon jelentkező (és csak ott számbavehető) körülmények elemzésétől.

„A társadalomra veszélyes magatartást tanúsító személy mindig veszélyes a társadalomra. Ebből az következik, hogy az elkövetőnek a társadalomra veszélyessége a cselekmény társadalomra veszélyességének függvénye. Nincs tehát olyan eset, hogy a cselekmény veszélyes a társadalomra, az azt elkövető nem."[10] Ez büntetőjogi álláspont, de a kriminológia szemléletét is maradéktalanul tükrözi és arra figyelmeztet, hogy a társadalmi védekezést azokkal szemben is szervezni kell, akik elkerülték ugyan a büntetőjogi felelősségrevonást, de büntetőjogi normaszegőkké váltak. A társadalmi védekezést a kriminológiai kutatások segíthetik, ehhez azonban az szükséges, hogy megfelelő tömegű és minőségű statisztikai információ álljon rendelkezésre.

Újabban egyre többen adnak hangot nézetüknek, mely szerint a bűnözés személyi oldalán ki kell terjeszteni az adatgyűjtést és feldolgozást.[11] Olyan tanulmány is megjelent, amely a Be. 104/A. § szerinti kioktatásban részesített bűnelkövetők statisztikai számbavételét már kilátásba helyezi.[12] Véleményünk szerint ez a megoldás még nem kielégítő. Kriminológiai szempontból legalább ilyen jelentőségűek azok a bűnelkövetők is, akikkel szemben nyomozás megtagadás mellett társadalmi bírósági vagy fegyelmi hatóság előtti felelősségrevonást kezdeményeztek, és ezek továbbra is kimaradnának. Azt is nehéz belátni, miért nem tartozhatnak statisztikailag a bűnelkövetők közé például azok, akikkel szemben kegyelem miatt nem történik felelősségrevonás, ha eleve odatartozóknak vélték azokat, akiket a Btk. 60. § alapján figyelmeztetésben részesítettek, — hiszen itt többnyire még súlybeli különbség is van.

Ellenzői is vannak az adatgyűjtés személyi oldalon történő kiterjesztésének, de érveik inkább gyakorlati jellegűek: *1.* nem állnak részletes adatok rendelkezésre azon bűnelkövetőknél, akik ellen nem volt nyomozás; *2.* az adatgyűjtés kiterjesztése növeli az adatszolgáltatás munkaterhét.

Ami az első ellenvetést illeti: a személyazonosság megállapítása, az erkölcsi bizonyítvány adatai és az ismertté vált bűncselekmény egyúttal adja a szükséges statisztikai adatok zömét (a jelenlegi T lap 16—18, 22, 25—30, 33, 34 rovatait), a hiányzó adatok pedig (a T lap 19—21, 23, 24, 31, 32 rovatai) kioktatás esetén magától az elkövetőtől, egyéb esetben pedig rendszerint a feljelentőtől beszerezhetők.

Az adatszolgáltatással kapcsolatos munkateher növekedése pedig szinte jelentéktelen, mert az előző számításaink szerinti, évenként kb. 13 000 adatlap kitöltése az ország összes rendőri és ügyészi szervei között oszlik meg.

A kriminálstatisztikának a statisztikailag megismerhető bűnözés teljes tömegét kell számbavennie. Ennek eleget tesz a bűnözés objektív oldalán az erre megalkotott mérési alapegység tartalmi körének helyes megállapításával, s ezáltal a bűnözés bűncselekményi részét a társadalmi valóság oldaláról mutatja meg. A bűnözés másik, személyi oldalát azonban a jelenlegi számbavételi alapegység korlátok közé szorítja.

Az *ismertté vált bűncselekmény* és a *bűnelkövető* fogalmak tartalma nem azonos ismérvek alapján nyert megállapítást. Előbbiben benne foglaltatik mindaz, ami objektíve bűncselekmény, tehát valamennyi ismertté vált büntetőjogi normaszegés. Az utóbbi azonban nem tartalmaz minden büntetőjogi normaszegőt, nem veszi számba a bűnözés alanyi oldalának megismerhető teljes tömegét.[13] Magyaráza-

ból történt megtagadások és megszüntetések együttes összegéből kivontuk a külön is kimutatott a) alattiakat. Számításunk alapja fiktív, de az említett bűnelkövetők számbavétele szerintünk akkor sem mellőzhető, ha számuk a valóságban kevesebb.

[10] A büntető törvénykönyv kommentárja I. köt. 27. old. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968.

[11] *Irmes Gellért:* A statisztika szerepe a bűnüldöző és bűnmegelőző ügyészi tevékenység szervezésében. Ügyészségi Értesítő 1971. évi 3. sz. 37. old. *Vavró István:* A bűnügyi statisztika aktuális problémái. Belügyi Szemle 1971. évi 8. sz. 48. old.

[12] *Borsi Zoltán:* A statisztika-tudomány és az igazságügyi statisztika néhány problémája. Jogtudományi Közlöny 1971. évi 3—4. sz. 144. old.

[13] Kihagyja ugyanis azon bűnelkövetőket, akiknél *1.* a bűnösség megállapítható, de ügyükben a differenciálási gyakorlat folytán nem kerül sor nyomozásra és terheltté nyilvánításra (Be. 104/A. § szerinti kioktatás, Be. 105. § alapján történő nyomozás megtagadás, elkobzási indítvány), *2.* a bűnösség szintén megállapítható, de kegyelem okából nem történik meg felelősségrevonásuk (itt már attól is függetlenül, hogy nyomozás és terheltté nyilvánítás volt-e vagy sem), *3.* büntetőjogi értelemben vett bűnösség ugyan nem állapítható meg, illetőleg büntetőjogi felelősségrevonás nem alkalmazható (pl. gyermekkor, jogos védelem, kényszer és fenyegetés stb.), de az esetek többsége igen sok kriminogén tényezőt tartalmaz, konkrét intézkedéseket és általában társadalmi védekezést kíván.

tát abban látjuk, hogy a bűnelkövetők fogalma nélkülözi a kriminológia látásmódját és túlságosan tapad a büntető eljáráshoz. Jelenlegi tartalmával megfelelhet a *bűnüldözési* statisztika mérési alapegységeként, de nem elégíti ki a bűnözési statisztikával szemben támasztott igényeket. A jelenlegi fogalom nem alkalmas a bűnözés mint társadalmi jelenség mérésére, mert nem tartalmazza az összes ismertté vált büntetőjogi normaszegőket.

A bűnözés két oldalának mérésére megállapított statisztikai alapegységek nem azonos elvek alapján alakultak ki. Ezt tartalmi körük eltérései igazolják. A társadalmi valóságként felfogott bűnözést pedig csak azonos ismérvek alapján megalkotott mérési egységekkel lehet statisztikailag kifejezni.

Ehhez képest a statisztika által szolgáltatott adatok — alapkérdésünkre visszatérve — ma még nem tükrözik tisztán társadalmi valóságként a bűnözést. Ez csak azáltal lesz biztosított, ha az *ismertté vált bűncselekmény* mint statisztikai mérési alapegység mellé megfelelő kriminológiai töltésű számbavételi alapegység társul. Ez az *ismertté vált bűnelkövető* statisztikai fogalma lehetne, aminek meghatározására eddig még nem került sor.

Tudományos fogalomalkotás igénye nélkül szerintünk ide tartoznak mindazok a kriminológiai értelemben vett bűnelkövetők, akiknek személye a bűnüldöző szervek előtt ismertté vált és cselekményük a büntetőjog által védett valamely érdeket sérti vagy veszélyezteti, tekintet nélkül arra, hogy ellenük lefolytatták-e a büntető eljárást és felelősségrevonásuk megtörtént-e.

Logikailag csak ilyen tartalmú fogalom felelhet meg az ismertté vált bűncselekmény fogalmának párjaként.

Elméletileg elfogadott az a nézet, hogy a bűnözés terjedelme, összetétele és ezek változásai az ismertté vált bűncselekményekkel fejezhető ki a legszélesebb körben. A gyakorlat során ennek bemutatására ezért csak ez a mérési alapegység használatos.

Az ismertté vált bűncselekmény azonban nem a *bűnözést,* hanem annak csak *egyik oldalát* jelenti, s így a bűnözésnek csak objektív oldalról való megközelítése torzított képet ad. A jogszabályok tiszteletbentartásának mércéje nem csak az, hogy mennyi és milyen büntetőjogi normaszegés történt, hanem az is, hogy hányan váltak büntetőjogi normaszegőkké. Nyilvánvalóan nem beszélhetünk a *bűnözés* csökkenéséről, ha az ismertté vált bűncselekmények száma a korábbiakhoz képest kevesebb ugyan, de a bűnelkövetők száma állandó és jelentős emelkedést mutat. A bűnözés bemutatásánál ezért a személyi oldalát is megfelelő súllyal az értékelési körbe kell vonni.

A jelenleginél jobban megközelíthető a bűnözés elkövetői oldalról is a fogalom kiterjesztésével. (Az általunk írt mérték esetén a különbség a két oldal között csak az a majdnem állandó 15% lenne, ahol az ismertté vált bűncselekmény mögött nincs statisztikailag megismerhető bűnelkövető.)

A megfelelően összehangolt mérési alapegységek — most már azon túl, hogy a bűnözést egyértelműen, átfedések nélkül társadalmi valóságként tudnák kifejezni — alkalmassá válnának a bűnözés két oldala közötti valódi kölcsönhatás, a bűnözés belső mozgása pontosabb bemutatására is.

Pusztafi Károly—
Szolnokiné, Kránitz Mariann

Házassági vagyonjogi rendszerünk modelljének néhány kérdéséről

Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete" című művében a család történeti fejlődésének elemzését befejezve nyitva hagyta a kérdést, hogy miként alakul majd a jövőben, a szocialista társadalomban a férfi és nő viszonya. „Amit a nemek viszonyának a tőkés termelés előttünk álló elsöprése után kialakuló rendjéről ma előre láthatunk, az túlnyomóan negatív jellegű, jóformán arra szorítkozunk, hogy mi fog megszűnni a mai viszonyokból. De mi lép helyükbe? Ez csak akkor dől el, amikor majd felnőtt egy új nemzedék, olyan férfiak nemzedéke, akik életük folyamán sohasem vásárolták meg a nő odaadását sem pénzért, sem más társadalmi hatalmi eszközökkel — és olyan nők nemzedéke, akik sohasem kénytelenek magukat más okból odaadni, mint igazi szerelemből, sem pedig a gazdasági következményektől való félelmük miatt visszautasítani azt, akit szeretnek. Ha ezek az emberek itt lesznek, mitsem fognak törődni azzal, hogy a mai vélemény szerint mit kellene tenniök: maguk fogják kialakítani életrendjüket és az ennek az életrendnek megfelelő közvéleményt —

ennyi az egész."[1] A szocialista forradalmak és átalakulások tapasztalatai azt tanúsítják, hogy a férfi és nő viszonyában a szocialista átalakulás megteremti az elvi lehetőséget a teljes egyenjogúság alapján történő együttéléshez. Gyakorlatilag azonban e téren is éppen olyan hosszú az út az elméleti elképzelések valóra válásához, mint a kommunista elosztási viszonyokat biztosító termelő bázis megteremtéséhez. Az egyenjogúság kialakulásának folyamatában számos tényező, így népi és nemzeti sajátosságok is hatnak. Különösen áll ez a családi viszonyokra és e viszonyok körében a házassági vagyonjogi rendszerek jellegére, természetére. A családról, házasságról, szerelemről vallott egységes nézetek mellett, minden szocialista ország — illusztrálva a fenti Engels idézetet — a maga útját járja, s sajátos egyéni színezetet ad házassági vagyonjogának. A szocialista forradalom győzelme után, elvileg nincs akadálya annak, hogy a házassági vagyonjog modelljét bármely szocialista országban szocialista elvek alapján a megelőző történelmi korszak jogától eltérő, új módon építsék fel.

Gyakorlatilag azonban ez az új házassági vagyonjogi rendszer sohasem szakadhat el a társadalmi valóságtól. A legszebb elvek fordulnának visszájukra, ha a jogalkotó nem venné tekintetbe a tényleges társadalmi, nemzeti adottságokat, szokásokat, erkölcsi nézeteket.

A házastársak teljes egyenjogúságának elve — szigorúan elméleti szempontokat tartva szem előtt — pl. azt kívánná, hogy a szocialista országok a teljes vagyoni elkülönülés vagyonjogi rendszerét fogadják el. A férfi és nő teljes egyenjogúsága és önállósága ugyanis feltételezi a vagyoni viszonyokban, az ügyletkötésekben, a kötelezettség vállalásokban fennálló egyenjogúságot és önállóságot. Tehát mindegyik fél a maga teljes egyenjogúságánál fogva a maga elképzelése szerint él, létezik a maga keresetéből, jövedelméből, ügyletkötéseik sem jogot, sem kötelezettséget nem keletkeztetnek a másik házastárs számára, ha valamelyikük elesett állapotba kerül (betegség, anyagi veszteség stb.), a társadalom siet segítségére. A gyermekek nevelésének terhei az államra hárulnak. A házastársak ha akarják egy lakásban laknak, de ha két lakásban kívánnak élni, arra is megvan a lehetőségük. Erre az esetre áll az Engels idézet utolsó mondata, hogy e majdani gazdag társadalom emberei „maguk fogják kialakítani életrendjüket". Nyilvánvaló, hogy ilyen ideális — ha annak tekinthetjük — állapotot a mai szocialista társadalom nem képes biztosítani állampolgárai számára. A mi ma élő nemzedékeinknek még szerények a lehetőségei. A társadalom tipikus eseteire olyan korlátozó rendelkezéseket kell fenntartani, amely a nő mai helyzetét, érvényesülési lehetőségét figyelembevéve biztosítja számára az egyenjogúságot. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a nők nagyrésze ma még hátránnyal indul, vagy később válik hátrányosabb helyzetűvé az életben, a társadalmi munkamegosztás folyamatában. A terhesség, a gyermekszülés és a kisgyermekkel való törődés, a beteg gyermek ápolása stb. hátrányosan befolyásolja a szakmai, munkahelyi előmenetelét. A nő, aki a gyermek világra hozatalával kiteljesedik ugyan emberi lényében, az anyasággal a természettől reá ruházott legszebb hivatását tölti be, biztosítja a társadalom tagjainak utánpótlását, de mint munkaerő a termelőüzem számára nem mindig jelent előnyt. A jobban fizetett állások nagyrészét még sokáig férfiakkal fogják betölteni. Ekként megfelelő törvényi szabályozás hiányában — a teljes vagyonelkülönülést biztosító házassági vagyonjogi rendszer mellett — a nő a mai szocialista társadalom tipikus — tehát leggyakoribb — eseteiben hátrányosabb helyzetben van a férfinél.

E tényleges társadalmi állapotot alapul véve lehet választ adni arra a kérdésre, hogy hazánkban a házassági vagyonjognak mely modellje biztosítaná leginkább a házastársak egyenjogúságát a vagyonjogi viszonyokban és igazságos részesedését a közösen szerzett vagyonból az életközösségnek különélés, válás, vagy halál útján történő megszakadása esetére.

A szocialista családjogon belül felépülő házassági vagyonjog modelljével szemben véleményem szerint az alábbi követelményeket támaszthatjuk arra is tekintettel, hogy annak szervesen illeszkednie kell fennálló szocialista jogrendszerünk egyéb ágaihoz is: *1.* A házassági vagyonjogi rendelkezések védjék a házasság és család intézményét, ösztönözzenek vagyonjogi ügyekben az önzetlen, a család érdekeit szolgáló magatartás tanúsítására;[2] *2.* vagyonjogi ügyekben — egymás közötti viszonyukban — biztosítsák a házastársak teljes egyenjogúságát;[3] *3.* külső személyekkel való jogviszonyaikban függetlenséget és szabadságot biztosítanak a házastársaknak, de e külső személyek számára jól érzékeltessék, mikor köthető érvényes ügylet csak az egyik házastárssal, és mikor szükséges az ügyletkötésbe szerződő félként a másik házastársat is bevonni; *4.* egyértelműen húzzák meg a közös és külön vagyonok határait, az e vagyonok feletti rendelkezési jogot, a vagyonok keveredése esetén pedig vagy zárják ki a térítés lehetőségét, vagy tartalmazzanak világos, egyértelmű térítési szabályokat; *5.* a házassági életközösség megszűnése esetére méltányos és igazságos részesedést biztosítsanak az életközösség megszakadásakor meglevő vagyonból; *6.* végül pedig a nem tipikus esetre szóló szabályok — ha a házastársak ezt kívánják — tegyék lehetővé az eltérést a törvény általános vagyonjogi rendelkezéseitől.

[1] Szikra kiadás Bp. 1949, 236. old.

[2] Az Alkotmány 15. §-a: „A Magyar Népköztársaság védi a házasság és család intézményét".

[3] Alkotmány 62. §-ának (1) bekezdése.

E követelményeket elemezve könnyen felismerhetjük, hogy az e szempontok alapján felépülő házassági vagyonjogi modell nem lesz azonos a történelmileg ismert három házassági vagyonjogi rendszer egyikével sem. Leginkább a Csjt. által elfogadott házastársi vagyonközösség rendszerére hasonlít, de annak továbbfejlesztett változataként jelentkezik, a másik két házassági vagyonjogi rendszer néhány elemével vegyülve.

E modell néhány kérdésének vizsgálata egyébként azt is segít feltárni, hol mutatkozik fogyatékosság vagy hiány, esetleg módosításra szoruló rendelkezés a jelenleg hatályos Csjt. vagyonjogi rendelkezéseiben, melyre figyelemmel lehet a jogalkotó a Csjt. tervezett módosítása során.

A házastársak ügyletkötési felelőssége egymással és külső személyekkel szemben (1—4. pont alatt jelzett követelmény) külön nagy kérdéscsoportot képez, több népi demokratikus ország családjogi törvényében külön fejezetben került szabályozásra, így a vagyonjog modelljének e része itt — hely hiányában — nem elemezhető. A közös és külön-vagyonok, valamint az atipikus esetre szóló megoldás lehetőségét biztosító megoldás kérdéseit — a 4—6. pontokban megfogalmazott igényeket — érinteném a továbbiakban.

1. A közös és külön-vagyonok határainak megvonása. Az európai szocialista országok családjogi törvényei — a jugoszláv törvényt kivéve — arra az alapelvre épülnek, hogy a házassági életközösség fennállása alatt szerzett vagyon általában a felek egyenlő arányú tulajdona. A jugoszláv házassági alaptörvény 1. szakasza szerint a házasság a férfi és a nő törvénynyel szabályozott életközössége. Ez a meghatározás még nyitva hagyja a kérdést, hogy a férfi és nő miként részesedik a házasság alatt szerzett vagyonból. Választ a törvény 8. szakasza adja meg, mégpedig akként, hogy a házastársak által a házasság tartama alatt a munkával megszerzett vagyon a közös vagyonukat alkotja. — A házastársaknak a közös vagyonból való részesedése mértékét vita esetén a bíróság állapítja meg, mindkettőjük hozzájárulását figyelembe véve, az összes körülmények értékelése alapján. Ehhez kapcsolódik a törvény 64. §-ának rendelkezése, mely szerint válás esetén, „a házastársak által a házasság tartama alatt szerzett közös vagyont mindegyik házastárs hozzájárulásának arányában osztják meg". A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy e törvényi rendelkezés méltányos alkalmazására is tartalmaz utalást a törvény, de nem változtat a lényegen, amely szerint a házasság fennállása alatt szerzett vagyonból — a jugoszláv törvény rendelkezése szerint — a szerzés arányában részesednek az elvált házastársak. A bolgár családjogi törvény 14. §-ában foglaltak „kivételes esetekben", „amennyiben az egyik házastárs hozzájárulása a közös dolgok megszerzéséhez nyilvánvalóan és jelentősen meghaladta a másik házastárs hozzájárulását", ugyancsak lehetővé teszi a házasság alatt szerzett vagyonnak a szerzés arányában történő elosztását. Hasonló rendelkezést — kivételes esetre szólót — a szovjet házassági vagyonjogi szabályok is tartalmaznak.

Hazánkban és a többi nem említett európai szocialista országban e gyakorlattal szemben általánosan elfogadott, hogy a szerzés egyenlő arányú a házasságban élő felek között. Különbség atekintetben van, hogy mely vagyontárgyak kivételek a közös szerzés alól, melyek tartoznak a különvagyon körébe.

A magyar Csjt. 27. §-ának rendelkezése szerint „A házasság megkötésével a házastársak között a házassági életközösség idejére házastársi vagyonközösség keletkezik. Ennek megfelelően a házastársak osztatlan közös tulajdona mindaz, amit a házassági életközösség fennállása alatt akár együttesen, akár külön-külön szereztek, ide nem értve azokat a vagyontárgyakat, amelyek valamelyik házastárs különvagyonához tartoznak (28. §). A házasságkötés előtt a házastársi vagyonközösséget sem egészben, sem részben nem lehet kizárni.". E 27. §-ról, utolsó mondatát kivéve, mely már vet fel problémákat, melyre később kitérünk, elmondhatjuk, hogy az idő próbáját kiállta, a benne foglalt rendelkezések a mai életviszonyok között a házastársak egyenlő részesedését biztosítják a házassági életközösség fennállása alatt szerzett vagyonból, hazánkban nem merült fel komoly igény e rendelkezés megváltoztatására. Szövegezése sem kíván módosítást, plasztikusan fejezi ki a jogalkotónak azt az akaratát, hogy szűk térre szorított kivételektől eltekintve a szerzés mindkét házastárs javára egyforma, egyenlő arányban történik a házastársi életközösség fennállása alatt. Előnye e szövegnek az is, hogy közérthető a jogban járatlan állampolgárok számára.[4]

Előnye a magyar törvényi rendelkezésnek, hogy abba minden néven nevezendő szerzés

[4] Hasonló jellegű rendelkezést tartalmaz az NDK családjogi törvénye: „Az egyik, vagy mindkét házastárs által a házasság alatt munkával, vagy munkából származó jövedelemből szerzett dolgok, vagyoni jogok és megtakarítások mindkét házastársat közösen illetik. A munkából származó jövedelemmel egyenlő elbírálásban részesülnek a járadékból, ösztöndíjakból vagy hasonló visszatérő szolgáltatásokból származó jövedelmek." Ez a fogalmazás taxatívnak tűnik és felveti a kérdést, hogy közös vagyonhoz tartozhat-e más, a tételes felsorolásban nem szereplő vagyonszerzés, pl. a totózásból, lottózásból eredő nyeremény, mely telitalálat esetén nagyobb vagyont tehet ki, mint amit egy élet munkájával a dolgozó ember létrehozhat; nyitott, hogy a különvagyon jövedelme a közös vagy különvagyont gyarapítja-e stb.

A fentiekben már hivatkozott és a továbbiakban is idézett törvények magyar nyelven megtalálhatók a Magyar Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Intézete által kiadott, Pap Tibor: „Az európai szocialista országok családjogi törvényei" című kiadványban. Bp. 1969.

(munkadíj, mellékjövedelem, ingatlanok jövedelme, lottó, totó nyeremény, gépkocsi nyeremény stb.) belefér. Kivételt csak az képez, amit a törvény különvagyonként megnevez. A magyar törvény e rendelkezésének előnye az is, hogy törvényi vélelmet állít fel a közös szerzésre. Arra hogy az életközösség megszakadásakor a felek birtokában levő vagyontárgyak a közös vagyonhoz tartoznak. A törvényi vélelemmel szemben lehet ugyan bizonyítani a különvagyonhoz tartozást, de nyilvánvalóan az a fél van hátrányosabb helyzetben, aki különvagyoni igényt érvényesít. A Csjt. 27. §-a tehát — utolsó mondatát kivéve — magja lehet a mai kívánalmaknak megfelelő házassági vagyonjog modelljének. Az az előnye is megvan, hogy ha az életközösség egyik házastárs halálával szűnt meg, a túlélő házastársat az örökösök igényével szemben erőteljesen védi a törvény, ami különösen hosszú időn keresztül fennállott házasságok esetében teljes mértékben indokolt.

A további kérdés — a közös vagyont érintő kérdés lezárása után —, hogy melyek „azok a vagyontárgyak, amelyek valamely házastárs különvagyonához tartoznak?". E kérdésre a Csjt. 28. §-a akként válaszol, hogy „a házastársak különvagyonához tartoznak: *a)* a házasság megkötésekor megvolt vagyontárgyai, *b)* a házasság fennállása alatt valamely kitüntetéssel kapcsolatban kapott, továbbá az öröklési jogcímen szerzett vagy ajándékba kapott vagyontárgyak, *c)* azok a vagyontárgyak, amelyek a különvagyon tárgyainak helyébe léptek. (2) A házastársaknak olyan megállapodása, amellyel a vagyonközösségbe tartozó egyes vagyontárgyakat valamelyikük különvagyonába utalnak, harmadik személyekkel szemben hatálytalan.

A Csjt. 28. §-ában adott válasz a) pontjában foglaltakhoz nincs mit hozzáfűzni. A rendelkezés egyértelmű és világos, a hazai gyakorlat által elfogadott és értékelt különvagyoni kategóriát teremt. Legfeljebb azt a megjegyzést váltja ki, hogy az alapgondolat — mely szerint jó lenne, ha minden vagyon a házastársak osztatlan közös tulajdona lenne, s ha közöttük teljes életközösség alakulna ki — e tételnél megbomlik. Összeköthetik ugyan a házastársak sorsukat akár egy életre, — megoszthatják mint a népi szólás-mondás említi, az utolsó falatjaikat is egymással —, de a házasság megkötése után még évtizedek múlva is csak az egyik fél jogi rendelkezése alatt áll a házasság megkötésekor megvolt vagyontárgya. Elképzelhető olyan korlátozás, mely szerint 15—20 évi házasság után — hacsak az ellenkezőjét ki nem kötik a felek — közössé válna minden, a házasságkötéskor megvolt vagyontárgy is. Az ítélkezési gyakorlat mindenesetre azt mutatja, hogy a meglevő különvagyoni vagyontárgyak körében ritkán merül fel nehézség a vagyonközösség megszűnésekor, mert ha bizonyítva van azok házasság előtti szerzése, a különvagyon természetben minden további nélkül kiadható. A meg nem levő, vagy átalakault, esetleg kicserélt különvagyonok okoznak gondot a vagyonnak az életközösség megszakadása utáni elosztásánál, illetőleg térítésénél.

A *b)* pont alatti különvagyoni tételek már több meggondolásra késztetnek. A szovjet, a bolgár és a többi szocialista ország családjogi törvénye az ajándék és öröklés címén szerzett vagyontárgyat általában különvagyonnak tekinti, de nem említi a kitüntetéssel kapcsolatban kapott vagyontárgyat. A lengyel törvénynek az a 33. §-a szerinti rendelkezése hasonló a magyar törvényéhez, mely szerint különvagyonhoz tartoznak: „a házastársak egyikének személyes eredményeiért adott jutalom címén szerzett vagyontárgyak". Kétségtelen azonban, hogy csak egyedül a magyar törvényben szerepel a kitüntetés mint különvagyont keletkeztető tény. Az is kétségtelen viszont, hogy sem elméleti, sem gyakorlati szempontok nem indokolnak a házassági vagyonjog modelljén ilyen kivételt fenntartani. A család bármely tagjának sikere mögött ugyanis közvetve vagy közvetlenül, de ott a családi közösség a maga inspiráló hatásával. Ezért semmiféle elvi szemponttal nem lehet indokolni, hogy az elismerés — a kitüntetés — anyagi vonatkozásaiból a család ki legyen rekesztve, annál is inkább, mert ez a megoldás ellentétes a Csjt. alapelveivel is. A Csjt. tervezett reformja esetén nem szól indok e kivétel fenntartása mellett.

A különvagyonok körét a szocialista országok egymástól eltérő terjedelemben szabályozzák. A házassági vagyonjog elképzelt modelljére a közös vagyonból álló központi magra az alábbi körben építhetők különvagyoni elemek: *a)* A személyes használatra szolgáló vagyontárgyak. A magyar bírósági gyakorlat, mely egyébként taxatívnak tekinti a különvagyonra vonatkozó törvényi rendelkezést, egy vonatkozásban tágította csak a különvagyonok körét, mégpedig a személyes használatra szolgáló vagyontárgyakéval. Indokoltnak látszik a Csjt. reformjánál a törvényt e körben a gyakorlathoz igazítani. *b)* Az egyik házastárs valamelyikének foglalkozása gyakorlásához szükséges vagyontárgyak. *c)* Tudományos és művészeti kéziratok, vázlatok, tervek. Újítási és találmányi tervek. *d)* Szerzői jogok, ide nem értve az életközösség fennállása alatt kifizetett, az életközösség fennállása alatt alkotott művekért járó szerzői jogdíj. *e)* Azok az életközösség megszakításakor meglevő vagyontárgyak, amelyeket testi sértés, vagy egészségromlás miatti kártérítés és egészségromlás címén kapott az egyik fél.

E felsorolás korántsem teljes, de tartalmazza a legfontosabb olyan tételeket, amelyeknek különvagyonná minősítése elsősorban jöhet szóba a Csjt. reformja során. Mindegyik kérdéshez számtalan alkérdés is kapcsolódik, pl. hogy hol kell meghúzni a határt a személyes használatú vagyontárgyak és a közös vagyoni vagyontárgyak között; e vagyontárgyak hasz-

nainak, pl. találmányi díjnak közös vagy különvagyoni hovátartozásáról. Lényegesebb azonban a részletek felvázolása helyett annak a kérdésnek a felvetése, hogy mi legyen a fejlődés iránya. Tágítsuk vagy szűkítsük a különvagyonok körét. Mindegyik fejlődési irány mellett és ellen is lehet érveket felhozni. A különvagyonok körének tágítása távolodást jelent a házastársak teljes vagyoni közösségének elvétől, a ma hatályos Csjt. alapelveitől. Mint már a kiinduló gondolatban erre utalás történt, mindkét irányú mozgás szocialista elvek hordozója lehet, a hazai jogszokás, jogismeret, a szocialista építés gazdasági elgondolásai, módszerei figyelembevételével, a jogalkotó hatalmával, vitát lezáró jogával dönthető el, melyik utat célszerűbb járnunk.

2. Rendelkezési jog a vagyonok felett. A Csjt. a közös és különvagyonok feletti rendelkezési jogról több szakaszában is szól. Ezek közül a közös vagyon feletti rendelkezést nagyjából kielégítőnek tekinthetjük. A Csjt. 29. §-ában szó van arról, hogy a vagyonközösséghez tartozó tárgyakat a házastársak: *a)* rendeltetésük szerint használhatják, *b)* azokat közösen jogosultak kezelni, *c)* fenntartani és értékcsökkenésüket megakadályozni s a másik fél hozzájárulását az ehhez szükséges intézkedések megtételéhez a házastárs megkívánhatja. *d)* A közös vagyontárgyak fenntartásával és kezelésével járó költségeket elsősorban a közös vagyon fedezi.

A Csjt. 30. §-ának (1) bekezdése szerint pedig a vagyonközösség fennállása alatt csak a házastársak közös egyetértésével lehet a vagyonközösséghez tartozó tárgyat elidegeníteni. vagy általában olyan vagyonjogi rendelkezést tenni, amely nem a házastársak különvagyonára vonatkozik.

E rendelkezésekből nyilvánvaló, hogy a közös vagyon jogintézményével, az osztatlan közös tulajdon, sajátos családjogi elemekkel kevert speciális esetét alakította ki a jogalkotó, melynek legfőbb jellemzője, hogy a házastársak közös kezelése és rendelkezése alatt áll a közös vagyon.

A magyar Csjt. e rendelkezéseihez mégis szükséges azt a megjegyzést fűznünk, hogy a használatra, a kezelésre, a fenntartásra szorítkozó jogszabályi rendelkezések nem eléggé szabatosak. A szovjet családjogi alapok 12. §-a e körben világosabb és „jogászibb" rendelkezést tartalmaz: „A házastársakat e vagyon (a közös vagyon) tekintetében a birtoklás, a használat és a rendelkezés joga egyenlően illeti meg.". E rendelkezésből viszont a vagyontárgyak kezelésével, fenntartásával kapcsolatos intézkedést hiányolhatjuk. A bolgár családjogi törvény 13. §-a e vonatkozásban meghatározza, hogy „a közös dolgok szokásos igazgatásával kapcsolatos cselekményeket bármelyik házastárs elvégezheti". A lengyel családjogi rendelkezések (36. §) szerint „Mindkét házastárs köteles együttműködni a közös vagyon kezelésében... A szokásos kezelés körét meghaladó cselekmények elvégzéséhez szükség van a másik házastárs hozzájárulására.". E megoldás tehát már különbséget tesz a szokásos kezelés körébe tartozó cselekmények és az azt meghaladók között. Optimális vagyonjogi modellt tartva szem előtt e különbségtételt indokoltnak tarthatjuk, ugyanúgy, mint a román családjogi törvénynek azt a rendelkezését, mely szerint (35. §) „A közös vagyonhoz tartozó ingatlannak vagy teleknek az elidegenítéséhez vagy megterheléséhez a másik házastárs kifejezett hozzájárulása szükséges.". Hasonlóképpen rendelkezik az NDK családjogi törvényének 15. §-a is. Eszerint „ház és telek felett a házastársak csak közösen rendelkezhetnek". A magyar ítélkezési gyakorlatban a házasság alatt az egyik házastárs által vásárolt ingatlan közös vagyonnak minősül, számtalan nehézséget okozott azonban a gyakorlatban az ingatlan adásvétellel kapcsolatos házassági vagyonjogi rendelkezés hiánya, így pl. többek között az merült fel, hogy vajon eladhatja-e érvényesen ugyanezt az ingatlant az egyedül szerző házastárs a másik házastárs hozzájárulása nélkül, vagy eladóként házastársának is szerepelnie kell. A román és német törvényhez hasonló rendelkezés felvétele családjogi rendelkezéseink körébe elejét venné hasonló problémák jelentkezésének.

Míg a Csjt.-nek a közös vagyon feletti rendelkezései — mint a fentiek mutatják — nagyjából kielégítőek, csak teljesebbé és pontosabbá tételükre van szükség, addig a különvagyonok feletti rendelkezés joga egyáltalán nincs kielégítően szabályozva. Nincs a törvényben megfogalmazva az, ami az ítélkezési gyakorlatban elfogadásra talált, nevezetesen az, hogy a különvagyon felett a különvagyon tulajdonosa jogosult rendelkezni. A Csjt. csak negatív oldalról közelítve ismeri el a különvagyon feletti rendelkezési jogát a házastársnak, amennyiben

a) a 29. § (3) bekezdésében meghatározza, hogy a vagyonközösséghez tartozó tárgyak fenntartásával és kezelésével járó költségeket — ha a közös vagyon erre nem képes — a *házastársak különvagyona arányosan* viseli;

b) a 32. §-a értelmében „ha a közös vagyon a közös háztartás költségeit nem fedezi, a házastársak kötelesek ahhoz különvagyonukból is egyenlő mértékben hozzájárulni. Ha csak egyik házastársnak van különvagyona, ő egymaga köteles ebből a közös háztartás költségének kiegészítéséhez szükséges összeget fedezni".

c) a 32. § (3) bekezdése pedig — a jogosan különélő és hibáján kívül rászoruló házastárs tartására — felhasználni rendeli a különvagyont is, ha a közös vagyon a tartást nem fedezi, és a tartás nem veszélyezteti a saját, valamint annak megélhetését, akinek eltartására házastársával egysorban köteles.

E rendelkezések kivétel nélkül a különva-

gyon tulajdont megszorító, korlátok közé szorító jellegűek. Nincs a Csjt-nek a különvagyoni tulajdonosi jogot, és rendelkezési kört megállapító rendelkezése. Holott az optimális jogi szabályozásnak nemcsak azt kell megmondania, hogy az együttélés alatt szerzett vagyon közös vagyon, s felette csak együttesen és közösen rendelkezhetnek a felek, hanem azt is, hogy a különvagyonnak kizárólagosan az érintett házastárs a tulajdonosa, s hogy e körben milyen jogok és kötelezettségek terhelik tulajdonosi mivoltában. Jogi szabályozást kíván az is, hogy a külön vagyon jövedelme a közös vagy külön vagyont gyarapítja-e, és e vagyon értékemelkedése vagy csökkenése, elkopása milyen vagyoni következményekkel jár, keletkeztet-e pl. térítési igényt. A különvagyonra vonatkozó jelenlegi jogi szabályozás a gyakorlatban elégtelennek bizonyult. A tulajdonosi és rendelkezési jogról való hallgatáson túl, a törvény arról sem szólt, hogy mi történjék akkor, ha a Csjt. 29. §-a (3) bekezdésének megfelelően az egyik házastárs a maga különvagyonát felhasználja a fenntartási és kezelési költségekre, a másik fél azonban ettől elzárkózik. Bírói út vehető igénybe ilyenkor még az életközösség fennállása alatt? Térítési kötelezettséget keletkeztet az elzárkózó fél különvagyonával szemben? Ugyanilyen bizonytalan a Csjt. 32. §-a szerinti különvagyon felhasználási kötelezettség kikényszeríthetősége is. Ha alacsony keresetűek a házastársak, kötelesek-e pl. egyenként vagy esetleg mindketten, különvagyonuk értékesítésével magasabb életszínvonal költségeinek fedezésére intézkedéseket tenni? Ez bírói úton kikényszeríthető-e? Stb. stb. Talán ennyi is elég érzékeltetni, hogy Csjt.-ünk tervezett reformjánál a különvagyonra vonatkozó rendelkezések egyszerű, világos újra fogalmazására van szükség.

A szovjet családjogi alapok 19. §-ában foglaltak szerint, a házastársak különvagyona „mindegyikük saját tulajdona". Ez lakonikus rövidségű meghatározás, de legalább nem kelt zavart. A tulajdonos — ha jogszabály nem korlátozza rendelkezési jogosultságát — tulajdonával maga rendelkezik, azt arra fordítja, amire akarja, ebben csak erkölcsi, érzelmi szempontok korlátozzák. A bolgár családjogi törvény még ennél is kevesebbet mond: a különvagyoni dolgok (13. §) „azt a házastársat illetik, aki ezeket szerezte". Nyitva hagyja a kérdést, hogy kell-e és milyen mértékben felhasználni ezt a különvagyont a család érdekében. Az NDK, lengyel, román törvények is szűkszavúak e tekintetben. Jugoszlávia házasságról szóló alaptörvénye tartalmazza a legvilágosabb rendelkezést (7. §): „Az egyik házastársnak a házasságkötés időpontjában meglevő vagyona a saját tulajdona marad, és megtartja jogát, hogy azzal önállóan gazdálkodjon és rendelkezzen.".

A szovjet és az európai szocialista országok házassági vagyonjoga tehát tulajdonosi joggal — ideértve a teljes rendelkezési jogot is — ruházzák fel a különvagyon tulajdonosát. A magyar törvénnyel szemben megelégszenek a jogkör megállapításával, s általában nyitva hagyják a kérdést, hogy mikor, milyen körben, milyen térítési igénnyel köteles a házastárs a maga különvagyonát a család érdekében, a közös háztartás költségeinek fedezésére stb.-re felhasználni. Megjegyzendő, hogy ez a megoldás — a hallgatás — is jobb, mint a hazai, feltéve, ha azzal jár együtt, hogy nincs térítési igénye a különvagyonnak a közös vagyonnal szemben. Erről akkor lehet szó, ha a különvagyon tulajdonosa ügyleti úton kikötötte térítési igényét. A bizonyítási teher erre nézve reá hárul, s ha bizonyítási kötelezettségének megfelelni nem tud, a közös vagyon térítési kötelezettsége nem állapítható meg. Az életközösség megszűnése utáni vitákat e jogi megoldás nagymértékben egyszerűsíti. A különvagyon tulajdonosa mint tulajdonos a házasság alatt is maga rendelkezhetett a maga különvagyonával, ezért az életközösség megszűnése után nem számoltathatja el a saját rendelkezése alatt állott különvagyona felől a volt házastársát, tőle térítést csak akkor igényelhet, ha különvagyonának térítésre alapot adó felhasználását bizonyította. Nézzük ezek után a térítési igények alakulását a vagyonok keveredése, vegyülése esetén.

Térítési igények a házassági vagyonjogban. A Csjt. 29. §-ának (3) bekezdése, és a Csjt. 32. §-a (2) bekezdése, rendelkezést tartalmaz arról, hogy mikor, milyen mértékben köteles a házastárs a maga különvagyonát a család közös céljaira fordítani. A család mindennapi életében azonban nem csak e két jogszabályi rendelkezés által említett esetben, hanem számtalan más célból kerülhet sor a közös és külön vagyon keveredésére, a különvagyon felhasználására. A család jövedelmét meghaladó életszínvonalon élés, gépkocsitartás, külföldi utazás stb. emésztheti fel a különvagyont. Befektethetik a különvagyont közös vagyoni házingatlan vásárlásába, bővítésére, gépkocsi kicserélésére stb.-re is. Mindennapi jelenségként fordul tehát elő a vagyonok keveredése, és megfelelő jogi szabályozás hiányában éles és elkeseredett viták forrásává válhat az elvált házastársak, illetőleg egyik házastárs halála után, a túlélő házastárs és az örökösök között. A Csjt., de a többi szocialista ország családjogi törvénye sem tartalmaz rendelkezést a felhasznált különvagyonok vagy a keveredett közös és különvagyonok közötti térítésről.

A magyar ítélkezési gyakorlat — amely kötve volt a Csjt. 29. és 32. §-ában foglalt rendelkezéstől — meglehetősen bonyolult választ adott e problémára a Legfelsőbb Bíróság 5. számú irányelvében. Azt vizsgálva, hogy milyen megoldás lenne legmegfelelőbb, az alábbi elvi lehetőségek közül választhatunk:

1. A közös vagyon az életközösség megszakadása után téríteni tartozik mindkét fél hiányzó különvagyonát, hacsak azt a különvagyon

tulajdonosa nem ajándékozta vagy nem tékozolta el.

2. A közös vagyon és a különvagyonok között semmiféle térítési igény nem keletkezik. A családjogi viszonyok eltérnek a polgári jogi vagyoni viszonyoktól, ezért az általános polgári jogi elvek — köztük az alaptalan gazdagodás szabályai — nem alkalmazhatóak a házastársak vagyoni vitájának rendezésénél.

3. Csak akkor van térítésnek helye a házastársak vagyonai között, ha a vagyonok felhasználásakor, illetőleg vegyítésekor a házastársak ebben megállapodnak.

4. Általában nincs térítési igény a vagyonok között — ez a főszabály —, de a törvény ez alól — az alábbiakból válogatva — kivételeket tehet: *a)* A különvagyon megtartására, kezelésére, fenntartására fordított közös vagyont a különvagyon téríteni tartozik. *b)* A közös vagyon a meglevő gazdagodás erejéig téríteni köteles a különvagyonból a közös vagyonba történt *beruházást. c)* A közös vagyon a beruházáson túl téríteni tartozik a közösvagyon *fenntartásával, kezelésével, felújításával elhasznált* külön vagyont. *d)* A közös vagyon a c) pontban foglaltakon túl téríteni tartozik *az életvitel céljára felhasznált* különvagyont is. *e) Az egyik különvagyonból a másik különvagyonra* történt költekezés egészben vagy részben térítési kötelezettség alá esik. *f)* Amennyiben az életközösség megszűnésekor közös vagyon nincs, a közös vagyon térítési kötelezettsége nem áll fenn. De ha a közös vagyonból — térítésre alapot adó módon különvagyonra költekeztek a házastársak — e kedvezményezett különvagyon térítési kötelezettsége fennáll. Különvagyonok hiányában különvagyoni térítési kötelezettség sem áll fenn.

E szóbajöhető változatok közül az *1.* pont alatti lehetőséget a magyar ítélkezési gyakorlat már elvetette. A Legfelsőbb Bíróság 5. számú irányelve rámutatott arra, hogy — a mai társadalmi viszonyok mellett — milyen igazságtalanság érheti hosszú házasság után e vagyonmegosztási változat mellett az egyik házastársat. A Csjt. által elfogadott házastársi vagyonközösségi vagyonjogi rendszerrel ez a változat elvileg sem egyeztethető össze.

A *4.* pont alatti megoldás gyakorlatilag azonos a Legfelsőbb Bíróság 5. számú irányelvében kifejtettekkel, bár más előjellel van fogalmazva. Az irányelv ugyanis abból indul ki, hogy *általában* helye van a vagyonok közötti térítésnek, s ezután korlátozza, hogy mely esetekben érvényesül ez a fő elv korlátozottan. Az életvitel céljára felhasznált különvagyonról a térítésről való lemondás szándékát vélelmezi, a fenntartásra, kezelésre felhasznált vagyonnál a térítési igény fennállására a körülményekből enged következtetni, a beruházás céljára felhasznált vagyonra pedig a térítési igény fennállását mondja ki. Ez a megoldás — minthogy jogszabály értelmezésről volt szó az irányelv meghozatalanál — elkerülhetetlen volt, de egyúttal túlságosan bonyolulttá is tette a házassági vagyonjogi vitákat.

A *4.* pont alatti fogalmazás — amely nem abból indul ki, hogy *általában helye van* a vagyonok közötti térítésnek, hanem éppen ellenkezőleg — abból, hogy *általában nincs helye* térítésnek, csak a törvény által meghatározott esetekben, nagymértékben egyszerűsíti a vagyonjogi szabályokat különösen akkor, ha e meghatározott esetek számát, néhány feltétlenül szükséges tételre korlátozza. Pl. csak a beruházásokat engedi megtéríteni, minden más esetet — a fenntartásra, kezelésre, felélésre fordított különvagyonok térítését — kizár. A méltányosságra utaló rendelkezés felvételével lehetne a jogalkalmazó számára lehetőséget biztosítani egyedi, kivételes tényállású ügyekben is az igazságos rendezésre.

A *2.* pont alatti lehetőség túl radikálisan zárja le a kérdést. Az élet olyan sokféle tényállást teremt, hogy méltánytalan eredmények sora keletkezne e szabály alkalmazása nyomán. Az e pont szerinti megoldás választása éppen ezért feltétlenül szükségessé tenné a méltányosság alkalmazását lehetővé tevő jogszabályi rendelkezés elfogadását is.

A *3.* pontban szereplő megoldás egyszerűsíti leginkább a házassági vagyonjogi viszonyokat. Előnye, hogy tiszteletben tartja a felek rendelkezési jogát, nem kényszerít a felekre külső akaratot, maguk döntenek vagyonaikról, de döntéseik következményét is maguk viselik. Előnye még, hogy nem utólag válik szükségessé a vagyon felhasználásakori szándék vizsgálata, amely egzakt eredményre — a házasság megromlása után általában aligha vezethet. A házasságokat rendszerint azzal a szándékkal kötik a felek, hogy egy életen keresztül teljes közösségben élnek egymással, vagyoni rendelkezéseiket ennek megfelelően teszik meg. A teljes vagyoni közösség mellett, ha valamelyikük a maga különvagyonát felhasználja, csak kivételes esetben van szándékában jogfenntartó nyilatkozatot tenni. E példamutató magatartás védelmében a 3. pont szerinti változat mellett is indokolt a méltányossági szempontok alkalmazására lehetőséget biztosítani, nehogy az egyik fél önzetlen, áldozatkész magatartása, e fél kijátszására, vagyonától való megfosztására vezessen.

Eltérés megengedése a törvényi típus esettől. A Csjt. 27. §-ában foglaltak szerint: „A házasságkötés előtt a házastársi vagyonközösséget sem egészben, sem részben nem lehet kizárni." Ez a rendelkezés azt jelenti, hogy házassági vagyonjogi rendszerünk kizárólagosan a házastársi vagyonközösség intézményét tekinti törvényesnek, a házastársak még közös megállapodással sem térhetnek el a törvény rendelkezéseitől. Akár tetszik a házastársaknak, akár nem, „a házastársak osztatlan közös tulajdona mindaz, amit a házassági életközösség fennál-

lása alatt akár együttesen, akár külön-külön szereztek", ide nem értve a különvagyoni szerzést. Ha azt vizsgáljuk, hogy indokolt-e ez a szigorúság — mindennek egy típus esetté változtatása —, gyakorlati szempontból véve szemügyre a lehetséges házassági vagyonjogi tényállás változatokat, nemleges választ kell adnunk. Nagyon egyszerű, a létminimum határán mozgó életformák mellett, mint amilyen az 1950-es években hazánkban a pusztító világháború után kialakult, a Csjt-ben elfogadott jogi megoldás kielégítőnek tekinthető. Gazdagabb, fejlettebb társadalmi, gazdasági körülmények között azonban már indokolt lehetőséget teremteni a fő típus esettől eltérő házassági vagyonjogi viszonyok létrehozására. Véleményem szerint a Csjt. tervezett reformja során lehetővé kellene tenni, hogy a házastársak házassági vagyoni szerződéssel szabályozhassák — ha kívánják — házassági vagyonjogi viszonyaikat. Ezzel együtt a törvény úgy rendelkezhetne, hogy ha ilyen házassági szerződés nincs, vagy nem minden kérdés felől rendelkezik, illetőleg ha kétértelmű kitételei vannak, az esetben a Csjt. vagyonjogi rendelkezései az irányadóak. Az állampolgárok többsége nyilván nem köt majd házassági szerződést, mivel számukra kielégítő a törvény által szem előtt tartott vagyonjogi viszonyokra vonatkozó rendelkezés. Lehetnek azonban olyan vagyoni erkölcsi stb. kötelezettségei a házasságot kötő feleknek, amely indokolja a törvényi rendelkezéstől eltérést. Hosszabb házasság után, ha meghal az egyik házastárs, és a túlélő házastárs, aki pl. író, vagy zeneszerző, esetleg jelentős találmány tulajdonosa, újabb házasságkötése esetére az első házasságából származó gyermekeit az átlagot meghaladó juttatásban kívánja részesíteni. Ennek indoka lehet, hogy gyermekeinek vele együtt kellett lemondani anyagi javakról, magasabb életszínvonalról, amíg a túlélő házastárs „befutott" személlyé, elismert íróvá, rendezővé, jeles szakértővé stb. vált. Ha házassági szerződést nem lehet kötni — mert erre a jogszabály lehetőséget nem ad —, az új feleség minden esedékessé váló szerzői jogdíj, találmányi díj stb. fele részének tulajdonosa lesz a házassági vagyonjogi rendelkezések szerint, abból — tiltakozása esetén — a másik házastárs a gyermekei részére legfeljebb a maga $^1/_2$ közösvagyoni illetőségéből juttathat. Természetesen más példákat is fel lehetne még hozni, amelyek indokolják a házassági vagyoni szerződés intézményének felvételét házassági vagyonjogi jogszabályaink közé. Gyakorlati szempontból nézve már e példákból kiindulva is indokoltnak tűnik e téren előbbrelépnünk. Kérdés az, hogy szocialista elveinkkel összhangban állhat-e ilyen megoldás?

Válaszként ismételten utalhatunk arra a fentebb már kifejtett tételre, mely szerint minden olyan házassági vagyonjogi rendszer, s ennek minden egyedi intézménye, szocialista viszonyok között is létezhet és funkciót láthat el, amely nem sérti a férfi és a nő egyenjogúságának elvét. A házassági vagyoni szerződés intézménye nem sérti ezt az elvet, tehát elvileg elfogadható. De a törvény tartalmazhat — ha teljes bizonyosságot akar teremteni, az egyenjogúság védelme terén — érvénytelenítő rendelkezést az esetre, ha kényszer, tévedés, megtévesztés, az egyenjogúság elvének megsértése jelentkezik a szerződéskötésnél. A házasságot kötni akaró férfi és nő maga tudja a legjobban, hogy milyen feltételekkel kívánnak házassági életközösségben együttélni, a házassági vagyoni szerződés lehetőséget nyújt arra, hogy szándékuk és akaratuk írásban rögzítődjék.

Elvi szempontokat vizsgálva az sem közömbös, hogy a Csjt. maga is megtöri a szigorú elvet, mely szerint a házasságkötés előtt a házastársi vagyonközösséget nem lehet kizárni. A Csjt. 31. §-ának (1) bekezdésében foglaltak szerint ugyanis: „A vagyonközösség megszüntetését a *házassági életközösség fennállása alatt* a házastársaknak fontos okból előterjesztett közös kérelmére a bíróság mondhatja ki.".

A törvény e rendelkezése gyakorlatilag alig érvényesült, az állampolgárok a közös vagyon megosztásának e formáját nem választották. Ez az eljárás ugyanis perrel járt, s ha a perlési szakaszig eljutottak a házastársak, közöttük a jóviszony már annyira megromlott, hogy céljukat — a vagyoni elkülönülést — egyszerűbb úton is megoldhatták. Egyszerűen megszüntették az életközösséget, s ez esetben a Csjt. 31. §-ának (2) bekezdésében foglaltak alapján „a vagyonközösség végetér és bármelyik házastárs követelheti a közös vagyon megosztását". Mindenesetre a Csjt. e kivételes esetre ugyan, de biztosított lehetőséget a törvényi típus megoldástól eltérő házassági vagyonjogi állapot létesítésére. Más szocialista országok, így Bulgária családjogi törvénye is megengedi (14. §) „fontos okokból" a vagyonközösség megszüntetését bírói úton a házasság fennállása idején is. A Csjt.-ből sem következik tehát a házassági szerződés elvi kizártsága vagyonjogi rendelkezéseink köréből.

A szocialista országok közül az NDK és Jugoszlávia családjogi törvénye ismeri el a házassági vagyonjogi szerződés intézményét. Figyelemre méltó az is, hogy a törvény e 14. §-ánál milyen megszorítást alkalmazott az NDK jogalkotó szerve az intézmény elfogadásakor. „A házastársak megállapodhatnak a 13. § szabályaitól eltérően is (a 13. § szerint a házasság alatt munkával stb. szerzett vagyonok »mindkét házastársat közösen illetik«). A közös tulajdon és vagyon olyan tárgyai tekintetében, amelyek a család közös életviteléhez szükségesek, eltérő megállapodás nem létesíthető." Ez a megszorítás feltétlenül védi a család életvitelét, de ezt meghaladó körben már szabad kezet ad a házastársaknak.

A jugoszláv törvény szerint (10. §): „A házastársak *egymás között bármilyen szerződést*

köthetnek, amelyek a törvénnyel nincsenek ellentétben, s ezekben a szerződésekben jogokat és kötelezettségeket alapíthatnak.".

Amint látjuk, az NDK és Jugoszlávia családjogi rendelkezései lehetőséget biztosítanak a házastársaknak házassági vagyonjogi szerződés kötésére. Ezzel ellentétes álláspontot foglal el a román családjogi törvény (30. §): „A házastársak bármelyike által, a házasság fennállása alatt szerzett vagyontárgy megszerzése időpontjától kezdődően a házastársak közös tulajdona. *Minden ezzel ellentétes megállapodás semmis.* A közös vagyonhoz tartozást nem kell bizonyítani.".

Végül a házassági vagyoni szerződés mellett szóló elvi indokok körében megemlítendő, hogy a közös szerzés szigorú értelmezésétől — méltányossági szempontokra tekintettel — több szocialista ország eltér, amikor a közös vagyon megosztásánál méltányosságból az $^1/_2$—$^1/_2$ arányú elosztástól eltérést enged. A szovjet családjogi alapelvek 12. §-ában foglaltak szerint „A házastársak közös vagyonának megosztása esetén mindkettőjük része egyenlő. A bíróság adott esetben a kiskorú gyermek érdekeire, illetőleg az egyik házastárs méltánylást érdemlő érdekeire tekintettel eltérhet az egyenlő elosztástól." A bolgár törvény szerint (14. §): „A vagyonközösség megszűnése esetén a házastársakat megillető részek egyenlőek. A vagyonközösségnek a házasság felbontása következtében történő megszűnése esetén a bíróság a közös vagyonból nagyobb részt ítélhet meg a volt házastársak közül annak, akire a kiskorú gyermekek gondozását és nevelését bízza. Kivételes esetekben a vagyonközösségnek bontás következtében történő megszüntetésekor — amennyiben az egyik házastárs hozzájárulása a közös dolgok megszerzéséhez nyilvánvalóan és jelentősen meghaladta a másik házastárs hozzájárulását — a bíróság e házastárs kérelmére az ő javára nagyobb részt állapíthat meg a közös vagyonból." A lengyel törvény hasonló rendelkezést tartalmaz, de azzal a figyelemre méltó megszorítással, hogy [43. § (2.)] „A házastárs örökösei csak az esetben támaszthatnak ilyen igényt, ha az örökhagyó keresetet indított a házasság érvénytelenné nyilvánítása vagy felbontása iránt."

Továbbá (3. bek.) azt, hogy: „Annak megítélésénél, hogy a házastársak mindegyike milyen mértékben járult hozzá a közös vagyon létrejöttéhez, figyelembe kell venni azt a személyesen végzett munkát is, amelyet a gyermek nevelése során és a közös házastárs fenntartásával fejtettek ki."

A méltányosság mint jogi szempont tehát több szocialista ország házassági vagyonjogában játszik szerepet. A magyar Csjt-ben tételesen nem kapott helyet, de a törvény egészéből következik, hogy a jogalkotó méltányossági szempontokat követett a törvény alkotásánál, és ezt fejezi ki a Legfelsőbb Bíróság 5. számú irányelvének 5. pontja, mely szerint „A házassági vagyonjogi igények elbírálásánál arra kell törekedni, hogy egyik házastárs se jusson méltánytalan vagyoni előnyhöz".

Mindebből két dolog következik. Egyrészt, hogy a Csjt. esetleges reformjánál a vagyonjogi rendelkezések közé fel kell venni a méltányossági szempontok érvényesülését biztosító intézkedéseket, másrészt, hogy a házassági vagyoni szerződés intézményének megteremtésével a házasfeleknek biztosítani kell és lehet azt a jogot, hogy mindkettejük által legméltányosabban tartott vagyonjogi viszonyokat maguk alakíthassák ki jogszerű keretek között.

E tanulmány — terjedelmi korlátozottsága folytán — csak jelzi jelenlegi házassági vagyonjogi rendszerünk néhány problémáját, fogyatékosságát, gyenge pontját, és variációkat állít fel a választható jobb jogi megoldásokra anélkül, hogy a gondolatébresztésen túl egyéb célokat kívánna szolgálni. Főként azt a felismerést szándékolta erősíteni, hogy a Csjt. esetleges reformja során a Csjt. által elfogadott házastársi vagyonközösségi rendszer átalakítására, továbbfejlesztésére is sor kerülhet, házassági vagyonjogi rendszerünk reformjának élő társadalmi igényeket, nem pedig dogmatikus elképzeléseket kell szolgálnia.

Hartai László

Az ipari és növényi uniós elsőbbségek kölcsönös elismerése

I.

Magyarország 1907 óta tagja az ipari tulajdon oltalmára létesült Párizsi Uniós Egyezmény (továbbiakban: PUE) által létrehozott uniónak (továbbiakban: ipari unió), valamint részese a PUE több mellékegyezményének is.[1] Az utóbbi évtizedekben lefolyó tudományos-technikai forradalom hatása szükségszerűen érezhető az iparjogvédelem területén is. A tudományos-technikai fejlődés elválaszthatatlan a találmányoktól, hozzájárul a nemzetközi árucsere forgalom megnövekedéséhez és a nemzetközi munkamegosztás fokozódásához is, ez utóbbi két tényezőn keresztül pedig közvetlenül érinti az iparjogvédelem másik nagy területét — a védjegyet, eredet- és származásmegjelölést stb. —, melyek az árumegjelöléssel kapcsolatosak. Nem kevésbé látványos a fejlődés a mezőgazdaságban, hiszen ma a korszerű mezőgazdaság nemcsak ipari méretekben, hanem iparszerűen termel és a nagyüzemi termelés ugyanúgy jellemző a mezőgazdaságra, mint az iparra. Korszerű mezőgazdasági termelés „biológiai találmányok", új növényfajták nélkül nem képzelhető el. Pl. a korszerű paradicsom betakarításnak csak egyik tényezője a nagyteljesítményű betakarítógép, olyan új fajta paradicsom nélkül, mely azonos magasságban és csokorban terem, egy időben érik, nem lehet új tökéletes gépet használni, nem lehet gépesíteni. A tudományos-technikai forradalom betörése a mezőgazdaság területére éreztette hatását az iparjogvédelem egy másik területén is és ez a biológiai találmányok oltalma. Az ötvenes évek vége óta egyre több — fejlett mezőgazdasággal rendelkező — állam vezette be az „iparosított" mezőgazdaság igényeinek megfelelő fajtaoltalmat és az ipari unió mintájára megszületett a nemesített növényfajták oltalmára létesült nemzetközi Egyezmény (továbbiakban: növényi egyezmény) és az által létrehozott unió (továbbiakban: növényi unió). Hazánk az új szabadalmi törvénnyel — az 1969. évi II. tv.-el — vezette be a legkorszerűbb fajtaoltalmat a szabadalmi rendszer keretén belül.

A magyar népgazdaság egyik igen fontos tényezője egyre erősödő külkereskedelmünk. Ipari, mezőgazdasági — és lakosságunk létszámához viszonyítva igen jelentős — szellemi exportunk nem nélkülözheti — különösen a kapitalista piacokon —, hogy a konkurrensekkel egyenlő értékű jogi fegyverekkel oltalmazzuk, biztosítsuk azokat a jogainkat, melyek nemzetközi megállapodások alapján megilletnek minket. A külföldi piacok biztosításának és megőrzésének egyik jelentős, sőt nélkülözhetetlen eszköze a szabadalmi oltalom megszerzése. A külföldi szabadalmi oltalom elnyerése pedig a legtöbb esetben kapcsolódik az uniós elsőbbség biztosításához.

Mind a PUE, mind a növényi egyezmény lehetővé teszi az uniós elsőbbség igénylését, de nincs lehetőség arra, hogy az egyik — pl. ipari uniós — elsőbbséget növényi uniós vonatkozásban elismerjék és viszont. Ez a helyzet hátrányos és több szempontból bonyodalmat okoz. Vizsgáljuk meg a két unió viszonyát az elsőbbség szempontjából és nézzük meg, milyen következtetéseket vonhatunk le, esetleg milyen megoldás tanulmányozása mutatkozik célszerűnek. A kérdés vizsgálata előtt nem lesz célszerűtlen az elsőbbségi jog leglényegesebb tartalmi elemeinek vázlatos ismertetése.

Az elsőbbség nemcsak találmányokkal, hanem használati és ipari mintával, gyári és kereskedelmi védjeggyel kapcsolatban is igényelhető. Jelen vizsgálatunk során azonban kizárólag az ipari és biológiai találmányokkal kapcsolatos elsőbbséggel foglalkozunk, mert az iparjogvédelem említett egyéb jogintézményei a felvetett kérdéssel közvetlen kapcsolatban nincsenek.

II. *Elsőbbség a PUE alapján*

a) Történeti áttekintés

A PUE 1883-ban jött létre és az elsőbbségi jog már akkor is az Egyezmény két — a feltalálók szempontjából — leglényegesebb rendelkezéseinek egyike volt. A másik, fontosságában hasonló jellegű rendelkezés, amit a PUE bevezetett, arra kötelezte az uniós államokat, hogy az uniós államok állampolgárai részére, az „ipari tulajdon oltalmát" illetően mindazokat az előnyöket biztosítsák, melyeket a vonatkozó törvények a belföldiek részére biztosítanak. Ez a rendelkezés a mai napig is változatlan maradt, az elsőbbségi jog azonban jelentős fejlődésen ment keresztül és nem volt egy revíziós konferencia sem, mely ne finomította, ne bővítette volna az elsőbbség jogintézményét.

Az uniós elsőbbség lényege abban áll, hogy a feltaláló meghatározott időn belül oltalmat élvez olyan tényekkel, cselekményekkel szemben, melyek leronthatnák találmánya újdonságát, amikor más uniós országban szabadalmi oltalmat akar kérni.

A feltaláló általában — és ez még inkább így volt a múlt század végén — először saját hazájában kér szabadalmi oltalmat. A szabadalmi oltalom megszerzése több országban költséges dolog, erre — általában — csak akkor ke-

[1] L. 1967. évi 7. sz. és 1970. évi 18. sz. tvr-t.

rül sor, amikor a feltaláló komolyan feltételezheti, hogy a találmány valamiféle hasznosítása bekövetkezik. Amíg a feltaláló nem lát lehetőséget arra, hogy találmánya megvalósuljon és nem ismeri közelebbről a kérdéses országokban a technika állását, aligha fogja kockáztatni a külföldi bejelentéssel járó költségeket. A költségek mellett a külföldi képviselő, szabadalmi ügyvivő biztosítása, a postai és nyelvi nehézségek okozta időelhúzódás is olyan tényező volt, ami gyakorlatilag majdnem lehetetlenné tette a PUE létrejötte előtt a külföldi szabadalom megszerzését (amennyiben a kérdéses ország egyáltalán engedélyezte a bejelentést külföldiek részére).

A külföldi szabadalmi bejelentések viszonylatában 1883 előtt „vadnyugati" állapotok uralkodtak még az iparilag fejlett kapitalista államok között is. Ezen változtatott a PUE, amikor bevezette az elsőbbségi jogot, melynek értelmében az, aki az unió egyik országában találmányt szabályszerűen bejelent, meghatározott időn belül elsőbbségi jog illeti meg arra, hogy bejelentését a többi országban megtegye. Ez az elsőbbségi jog harmadik személy jogait azonban nem sérthette.

A PUE első okmányában megszabott elsőbbségi idő — hat hónap — elég rövid határidőnek bizonyult, ezért az 1900. évi Bruxelles-i konferencia a hat hónapot felemelte 12 hónapra. A PUE szövege ekkor még mindig nem rendelkezett arról, hogy az elsőbbséget mikortól kell számítani és ennek következtében az egyes országok eltérő gyakorlatot folytattak. Volt ahol a bejelentés napját beszámították az elsőbbségi periódusba, volt ahol nem. Eltérő volt a gyakorlat az ünnepnapok vonatkozásában is. Egyes országokban, ha az elsőbbség utolsó napja vasárnapra vagy ünnepnapra esett, a bejelentést az ezt megelőző napon kellett benyújtani, más országokban az ünnep utáni első munkanapon történt benyújtást úgy tekintették, mint elsőbbségi időn belüli bejelentést.

Az 1911. évi washingtoni konferencia további szakaszt jelentett az elsőbbségi jog fejlődésében. A módosítás értelmében az elsőbbségi jog nemcsak a feltalálót, de a jogutódját is megilleti, tehát lehetővé vált az elsőbbségi jog átruházása, ami különösen a külföldi bejelentés jogának átruházása esetén első rendű fontosságú tényező a jogutód szempontjából. A washingtoni okmány intézkedik első alkalommal arról, hogy milyen alaki követelményeket támaszthatnak az uniós államok az elsőbbséget igénylő bejelentővel szemben. Ennek alapján az uniós államok megkövetelhetik az első bejelentés másolatát — melyen a bejelentési hatóság igazolja a bejelentés azonosságát —, valamint a bejelentés napjának igazolását és szükség esetén a másolat fordítását. Az uniós államok maguk szabhatják meg, hogy az elsőbbségi nyilatkozatot bejelentőnek mikor kell megtennie.

Az 1925. évi hágai értekezlet kiküszöbölte a határidővel kapcsolatos hiányosságokat és a módosított rendelkezések alapján az elsőbbségi határidőbe a benyújtás napja nem számít bele. Rendelkezés történt arról is, hogy ha a határidő utolsó napja munkaszüneti nap, a határidő az azt követő legközelebbi munkanapon jár le.

A hágai konferencia még egy lényeges változást vezetett be, az elsőbbség jogintézményébe: lehetővé tette a többes elsőbbség igénylését. A többes elsőbbség bevezetését már a washingtoni konferencián javasolták, de a javaslat Anglia ellenállásán megbukott. A többes elsőbbség további finomítása azután Lisszabonban folytatódott, így annak részletesebb ismertetésére a lisszaboni módosítás tárgyalásánál kerül sor.

Az elsőbbséget biztosító uniós szövegnek volt egy igen súlyos következménnyel járó rendelkezése. Az elsőbbség kedvezményét azzal biztosította a PUE, hogy az nem sértheti harmadik személy megszerzett jogait. Függetlenül attól, hogy a pontatlan megfogalmazás következtében a rendelkezést hatféleképpen értelmezték, az a lehetőség, hogy az elsőbbségi időn belül harmadik személy jogot szerezhet, az elsőbbség jogintézményének az alapjait ingatta meg, annak a célnak a megvalósítását tette lehetetlenné, de legalábbis kétségessé, melynek érdekében az elsőbbséget létrehozták. Ezt a visszás helyzetet szüntette meg a londoni konferencia 1934-ben, amikor harmadik személy jogszerzési lehetőségét törölte.

b) Elsőbbségi jog a jelenleg hatályos okmányok alapján

A londoni okmányt követően az 1958. évi lisszaboni konferencia volt az, amely érdemben továbbfejlesztette az elsőbbség jogintézményét. A lisszaboni okmányt Magyarországon az 1967. évi 7. tvr. hirdette ki, így annak rendelkezéseit hazánkban is alkalmazni kell és az új szabadalmi törvényünk (1969. évi II. tv.) elsőbbségre vonatkozó rendelkezései is utalnak az elsőbbséggel kapcsolatos külön jogszabályokra [43. § (1) bek. b. pont].

Az elsőbbségi jog csak az uniós államok bejelentőit, valamint az ún. asszimilált személyeket illetheti meg. Ez utóbbiak kategóriájába tartozik az, aki ugyan az unióhoz nem tartozó ország állampolgára, azonban az unió egyik országának területén lakik, vagy ott valóságos és működő ipari vagy kereskedelmi telepe van. (PUE 3. cikk). Az elsőbbségi jog igénylése szempontjából az szükséges, hogy a bejelentő az első bejelentés időpontjában — melyre az elsőbbséget alapozza —, és a későbbi bejelentés időpontjában — melynél az elsőbbségi jogot igényli —, legyen jogosult az elsőbbség igénybevételére. Ha tehát a bejelentő az elsőbbség igénylése után veszti el „uniós jogosultságát" — nem állampolgára többé valamelyik uniós államnak —, ez nem hat vissza elsőbbségi jogára, azt nem veszti el. Előfordulhat az is, hogy az elsőbbségi jogot átruházzák és az átruházás

pillanatában a jogot szerző nem állampolgára uniós államnak és asszimilált személynek sem tekinthető. Ha azonban a bejelentés időpontjában — amikor az elsőbbséget igényli — más uniós ország állampolgára vagy asszimilált személynek tekinthető, jogosult az elsőbbség igénylésére.

Fentiekből következik, hogy elsőbbségi jogot csak attól lehet szerezni, aki jogosult volt az elsőbbségi jog igénylésére. Nem uniós állam állampolgárának uniós államban tett bejelentésére, vagy uniós állam állampolgárának nem uniós államban benyújtott bejelentésére uniós elsőbbség nem alapozható.

Az elsőbbségi jogot át lehet ruházni egy vagy több ország vonatkozásában. Az elsőbbségi jogra jogosult tehát megtarthatja elsőbbségi jogát, A és B uniós országok vonatkozásában és átruházhatja azt C uniós ország vonatkozásában. Az átruházás érvényessége szempontjából természetesen a „locus regit actum" elvét kell alkalmazni.

Az elsőbbség igénybevétele tehát a bejelentő azonosságától (figyelembe véve, hogy az elsőbbségi jog átruházható) és attól függ, hogy a két bejelentésnek azonos találmányt kell tartalmaznia. A fenti példánál igen egyszerű esettel állunk szemben, de nem ilyen egyszerű a helyzet, ha pl. az első bejelentésnél nem egy bejelentő, hanem bejelentőtársak vannak. Nézzünk egy példát. „A" tervező intézet „B" gyártó vállalat közös „Y" találmányukat bejelentik Magyarországon. Ezt követően a találmányt bejelentik Ausztriában, de az osztrák bejelentésben harmadik bejelentőként „C" külkereskedelmi vállalat is fel van tüntetve. A PUE 4. cikke értelmében a bejelentők azonossága elfogadható, mert nincs akadálya annak, hogy találmányból vagy a szabadalomból eredő jogokat, vagy azok egy részét a bejelentő vagy a szabadalmas — jelen esetben szabadalmasok — átruházzák. „C" külkereskedelmi vállalat a jogátruházás következtében tehát társbejelentővé vált az osztrák bejelentés vonatkozásában, így az elsőbbség jogosan igényelhető.

Ha a fenti „Y" találmányt az NDK-ban jelentik be, de a német bejelentésben bejelentőként csak „B" gyártó vállalat szerepel, az elsőbbség így is megilleti a bejelentőt, függetlenül attól, hogy „A" tervező intézet beleegyezett-e a német bejelentés benyújtásába vagy sem.

Nem zárja ki a PUE 4. cikke annak a lehetőségét sem, hogy az uniós állam elsőbbség vonatkozásában a fentieknél több jogot adjon, pl. hogy első bejelentésként elismerjen nem uniós államban benyújtott bejelentést.

Az uniós elsőbbség alapját az unió egyik országában benyújtott szabályszerű bejelentés képezi. A szabályszerűség kizárólag alaki követelmény és nem jelenti azt, hogy a bejelentés tárgyának ténylegesen szabadalmazhatónak kell lennie. Az uniós országok szabadalmi törvényei a szabadalmazhatóság feltételei tekintetében eltérnek. Ami az egyik uniós országban szabadalmazható, nem lesz okvetlenül szabadalmazható a másik országban. (Nálunk pl. gyógyszerre nem adható szabadalom csak az azt eredményező eljárásra, más országban gyógyszerre is oltalmat lehet kapni.) A bejelentés tényén nem változtat az, hogy a szabadalmat engedélyezik vagy visszautasítják. Az elsőbbség a bejelentés tényéhez fűződik és az elsőbbségi időn belül nem szűnik meg, bármi történik is azzal a bejelentéssel, melyre az elsőbbséget alapozták.

Az uniós elsőbbség szempontjából a szabályszerű bejelentés nem azonos az uniós országok hazai jogszabályai által szabályszerűnek tekintett bejelentéssel. Az elsőbbség célja, hogy az elsőbbségi időn belül védje a bejelentőt az újdonságrontás következményei ellen. Az uniós államoknak a bejelentéseket szabályozó hazai rendelkezései is eltérőek. Az uniós elsőbbség szempontjából tehát az a lényeges, hogy az első bejelentés *tárgya* részesüljön az elsőbbség biztosította kedvezményben, függetlenül attól, hogy a bejelentés alaki szempontból esetleg nem felel meg az uniós ország jogszabályainak. Uniós szempontból akkor szabályszerű a bejelentés, ha megállapítható, hogy azt *a)* melyik napon és *b)* melyik országban nyújtották be. Amennyiben a bejelentésből ezek az adatok megállapíthatók, fennáll a jogosultság uniós elsőbbség igénylésére.

A bejelentésnek, melyre elsőbbség alapozható, első bejelentésnek kell lennie. Ha nem lenne ez a korlátozás, az egy éves elsőbbség annyiszor lenne meghosszabbítható, ahány uniós állam van. Az első bejelentést is uniós keretben kell értelmezni. Elvileg nincs akadálya annak, hogy ha valaki első bejelentést nem uniós államban nyújt be, ezt követően mégis „első" bejelentést tegyen a PUE értelmében — feltéve, ha a bejelentés tárgya nem került nyilvánosságra és más sem nyújtott be előtte azonos tárgyú bejelentést. — Sokszor előfordul, hogy az elsőbbség biztosítása érdekében a találmányt szándékosan akkor jelentik be, amikor az még túlságosan nyers, de az is előfordul, hogy a feltaláló a benyújtás után veszi észre, hogy a bejelentés műszaki vonatkozásban korrigálásra szorul. Ebben az esetben a feltalálók sokszor visszavonják az első bejelentést, kijavítják vagy módosítják és újból bejelentik. Ez utóbbit természetesen már nem lehetne első bejelentésnek tekinteni. Ez a helyzet viszont igen hátrányos lenne a feltaláló részére, mert elvesztené az uniós elsőbbséget.

A lisszaboni konferencia vezette be azt a módosítást, melynek eredményeképpen lehetőség nyílt arra, hogy ténylegesen nem első bejelentést az uniós elsőbbség szempontjából első bejelentésnek tekintsék. Erre azonban csak akkor van lehetőség, ha

a) az az első korábbi bejelentés, melynek

helyébe a későbbi bejelentés lép, a PUE szempontjából tényleg első bejelentés;

b) a két bejelentés — tehát a korábbi első bejelentés és az annak helyébe lépő későbbi bejelentés — tárgya azonos;

c) az első, korábbi bejelentést és az annak helyébe lépő későbbi bejelentést is ugyanabban az uniós országban nyújtják be;

d) a későbbi bejelentés csak akkor léphet elsőbbség szempontjából a korábbi helyébe, ha a későbbi bejelentés időpontjában a korábbi bejelentés már nem élő bejelentés, tehát ha visszavonták, elutasították, lemondtak róla, anélkül hogy közzétették volna. (Ha ez nem így lenne, akkor két azonos tárgyú, de eltérő elsőbbségű bejelentés futhatna egymás mellett.)

e) a korábbi bejelentésre még nem alapítottak elsőbbséget. (Az uniós elsőbbség csak a külföldi bejelentés szempontjából jelent értéket. Ha a korábbi bejelentés egy külföldi elsőbbség alapját képezi, az annyit jelent, hogy a külföldi bejelentés tartalmának egyeznie kell annak a bejelentésnek a tartalmával, melyre az elsőbbséget alapozták. Abban az esetben azonban, ha a korábbi bejelentés helyébe — a javított, módosított — későbbi bejelentés lép, ez már nem fog megegyezni a külföldi bejelentés tartalmával, a tartalmi azonosítás lehetetlen, így elsőbbség szempontjából a korábbi — első — bejelentést ebben az esetben úgy kell tekinteni, mintha meg sem történt volna. A későbbi bejelentésnél tehát csak akkor lehet igényelni az uniós elsőbbséget, ha az első — korábbi — bejelentés és a későbbi között bejelentő azonos tárgyú bejelentést az unió valamelyik országában nem nyújtotta be.)

f) a korábbi bejelentéshez jogi hatály nem fűződik.

A szabadalmi bejelentés nem jelenti az elsőbbségi jog automatikus biztosítását. A bejelentőnek nyilatkozatban kell kérnie az elsőbbség elismerését, az előzőkben ismertetett adatok — az első bejelentés időpontjának és országának — feltüntetésével. Amennyiben az eljáró hatóság az első bejelentés másolatát kéri, elegendő, ha az első bejelentést átvevő hatóság igazolja az azonosságot, más hitelesítés nem szükséges. Ez a rendelkezés mentesíti a bejelentőt a külföldön bemutatandó okiratokkal kapcsolatos felülhitelesítések kálváriájától. PUE-ben megszabott feltételen kívül az uniós országok más feltételt nem köthetnek ki az alakiságok vonatkozásában, de az uniós országok maguk szabhatják meg az alakiságok elmulasztásának következményeit. A legsúlyosabb követelmény — és ezt megint a PUE írja elő — az elsőbbségi jog elvesztése.

Nem műszaki ember a konkrét találmányt egységes egésznek képzeli el, mely minden esetben pontosan körülhatárolható. A gyakorlatban ez nem így van. A találmányi gondolat születése és a találmány tárgyának legyártása között a legtöbbször jelentős fejlődési folyamat zajlik le. Ha a találmányi bejelentésre közvetlenül a találmányi gondolat megszületése után kerül sor, akkor ahhoz, hogy a találmány gyártásra éretté váljék, általában igen sok további műszaki elem hozzáadása szükséges. De az is előfordul, hogy egy találmányi gondolat kidolgozása több szabadalmazható találmányt jelent. (Pl. Eljárás és berendezés borotvapengék élének kopásálló bevonattal való ellátására. Itt külön találmány az eljárás és külön találmány a berendezés, de mind a kettő a kopásálló bevonatra vonatkozik.)

A fent ismertetett helyzetet veszi figyelembe a PUE, amikor lehetővé teszi a többes elsőbbséget és a részleges elsőbbséget.

Többes elsőbbségről beszélünk akkor, amikor ugyanabban az uniós országban különböző időpontban benyújtott két vagy több szabadalmi bejelentés ugyanarra a találmányra vonatkozik. Ezt követően a bejelentő e több bejelentést egy bejelentésbe összevonva egy másik uniós országban is bejelenti. A fenti példához visszatérve, ha a bejelentő külön jelentette be az eljárást és külön a berendezést, a későbbi bejelentésben összevonhatja a kettőt. Az eljárással kapcsolatos igénypontnál az eljárásra vonatkozó korábbi bejelentés, a berendezési igénypontnál pedig a berendezésre vonatkozó későbbi bejelentés elsőbbségét lehet feltüntetni. Ebben az esetben a szabadalom engedélyezésével az egy szabadalomhoz fűződő jogok kezdő időpontjai nem azonosak.

Részleges elsőbbség abban tér el a többes elsőbbségtől, hogy a többes elsőbbségű bejelentés különböző elsőbbséggel rendelkező részei egy-egy korábbi bejelentés tárgyát képezték, míg részleges elsőbbségnél a korábbi bejelentéshez a későbbi bejelentésben újabb elemeket adnak hozzá. Ebben az esetben az újabb elemek elsőbbségét az a nap határozza meg, melyen azt benyújtották, míg a korábbi bejelentésben meghatározott elemek a korábbi bejelentés napját igényelhetik, mint elsőbbséget. Ha tehát a korábbi bejelentés csak a berendezést tartalmazta és a későbbi bejelentésben a berendezést kiegészítették az eljárással, részleges elsőbbséggel állunk szemben.

A PUE értelmében az uniós országok sem szabadalmi bejelentést, sem elsőbbségi igényt nem utasíthatnak el, mert a bejelentő többes vagy részleges elsőbbséget igényel.

Mind a többes, mind a részleges elsőbbség igénylésének feltétele az, hogy a találmány az ország jogszabályai értelmében egységes legyen és az elsőbbség igénybevételére az első bejelentéstől számított egy éven belül kerüljön sor.

Abban az esetben, ha az uniós országok jogszabályai értelmében az a találmány — mellyel kapcsolatban többes vagy részleges elsőbbséget igényelnek — nem egységes, a bejelentő részbejelentésekre választhatja szét. Az egyes részbejelentések benyújtási napjaként az eredeti bejelentés napját kell tekinteni és az elsőbbség is ehhez igazodik.

A nemzeti jogszabályok közötti különbségek következményeit egy további vonatkozásban is figyelembe kellett venni az uniós elsőbbségnél. A szabadalmi bejelentés legfontosabb műszaki tartalma a leírás és az igénypontok. A szabadalom által biztosított kizárólagos jog az igénypontok által átfogott műszaki megoldásra vonatkozik. A leírás magyarázó, értelmező jellegű, jogi hatása részben az, hogy kétség esetén a leírás alapján kell magyarázni az igénypontokat, de a magyarázat nem vezethet az oltalmi kör módosítására sem bővítő, sem szűkítő értelemben. Az egyes államok jogszabályai eltérően szabályozzák a leírást és az igénypontokat. Tartalmuk, összeállításuk, fontosságuk országonként változik. Itt sem szabad elfelejteni azt a körülményt, hogy az egyes országok szabadalmi törvényei különböznek abban is, hogy mi részesíthető szabadalmi oltalomban (pl. gyógyszerek esetében maga a termék, vagy csak az eljárás). Előfordulhat tehát, hogy az első bejelentés igénypontjaiban pl. olyan elemek nem szerepelhetnek, amelyeket a kérdéses találmány más országban való benyújtása esetén fel kell tüntetni az igénypontokban. Ha az elsőbbség csak az igénypontokra korlátozódik, az említett esetben az első bejelentés igénypontjaiban fel nem tüntetett elemek vonatkozásában elsőbbséget igényelni nem lehetne. A PUE 4. cikk. H pontja értelmében nem lehet megtagadni az elsőbbséget azoknak az adatoknak vonatkozásában, melyek a bejelentésben szerepelnek. Ha tehát az előbb említett példánál az első — berendezést igénylő — bejelentés leírása tartalmazza azokat az eljárásra vonatkozó elemeket, melyekkel a második bejelentés igénypontjait kibővítették, az elsőbbséget nem lehet megtagadni.

Az elsőbbség jogintézménye röviden a következőkben foglalható össze:

— az elsőbbség a PUE által biztosított kedvezmény, melyet az uniós államok állampolgárai és jogi személyei, valamint az „asszimilált" személyek vehetnek igénybe;

— az elsőbbség nem automatikusan jön létre egy első bejelentésnél, ahhoz, hogy létrejöjjön, egy másik — későbbi — bejelentés szükséges, melyben az elsőbbséget igénylik; ha későbbi bejelentés benyújtására nem kerül sor, az elsőbbség létre sem jön;

— az elsőbbség létrejöttéhez olyan első — szabályszerű hazai — bejelentés szükséges, mely lehetővé teszi az első és az arra alapozott későbbi bejelentés azonosítását;

— létrejöttekor az elsőbbség elválik az őt létrehozó első bejelentéstől és az elsőbbségi időn belül függetlenné válik tőle;

— az elsőbbség igénylésével ez a függetlenség megszűnik, az elsőbbség hozzákapcsolódik ahhoz a bejelentéshez, melynél igénybe vették.

Az elsőbbség jogintézménye által biztosított kedvezmény abból áll, hogy

— uniós államban később — de tizenkét hónapon belül benyújtott — bejelentés jogi hatása nem lehet kisebb, mint a másik uniós államban benyújtott első bejelentés jogi hatása, melyre a későbbi bejelentés elsőbbségét alapozták.

— ennek következtében az elsőbbségi idő alatt azonos tárgyú másik bejelentés nem érvényteleníthetí a bejelentést (ez utóbbit a bejelentési hatóság el fogja utasítani),

— a bejelentés tárgyának nyilvánosságra hozatala (közzététel, publikáció, nyilvános használatbavétel) nem jár az újdonság elvesztésével és nem hat hátrányosan a találmányban megtestesülő feltalálói szintre (haladó jellegre) sem, függetlenül attól, hogy a nyilvánosságra jutás kire vezethető vissza,

— harmadik személy javára sem jog, sem személyhez fűződő birtok nem keletkezhet, ha tehát az elsőbbséget élvező bejelentésben foglalt találmányt más valaki is kidolgozta, de nem jelentette be, illetve azt csak az elsőbbségi nap után jelentette be, nem akadályozhatja meg az elsőbbséggel rendelkező bejelentő jogszerzését és a maga számára szabadalmi oltalmat nem szerezhet. [Az oltalom megszerzésének elmulasztásából, illetve a késedelmes bejelentésből származó hátrányt ebben az esetben csak az előhasználat joga enyhíti pl. hazánkban a Szt. 14. § (1) bek.]

Míg a lisszaboni okmány az elsőbbség jogintézményét tartalmilag kiegészítette és finomította, a stockholmi okmány egy egész új vonatkozásban „módosította" az elsőbbség jogintézményének Lisszabonban elfogadott rendelkezéseit. Az elsőbbség a PUE 4. cikk A (1) bek. alapján a találmányra használati mintára, ipari mintára és a gyári és kereskedelmi védjegyre vonatkozik, a stockholmi szöveg viszont az elsőbbség kedvezményét kiterjesztette a feltalálói tanúsítványra is. A PUE stockholmi okmányát az Elnöki Tanács 1970. júl. 28-án hirdette ki (1970. évi 18. tvr.), ez azonban az elsőbbség vonatkozásában hazánkban gyakorlati változást nem jelentett.

A szerzői tanúsítvány a találmányok jogi oltalmának a szocialista gazdálkodásban kialakult speciális formája. A szerzői tanúsítvány kiadásával a találmány kizárólagos hasznosításának joga az államra száll, a feltalálót pedig jogszabályban meghatározott erkölcsi és anyagi elismerés illeti meg. A feltaláló választhat, hogy szabadalmat vagy szerzői tanúsítványt kér. Magyarországon 1948 és 1957 között alkalmaztuk a szerzői tanúsítványt, a mi gazdasági viszonyaink között azonban nem vált be.

Nincs különbség a szabadalom és a szerzői tanúsítvány között abban a vonatkozásban, hogy az oltalom feltételei mind a két esetben azonosak, a találmány csak akkor részesülhet szerzői tanúsítványos oltalomban, ha megfelel a szabadalom elnyeréséhez szükséges feltételeknek. Magyarország és a többi szocialista ál-

lam azt az álláspontot képviselte, hogy a szerzői tanúsítvány megfelel a PUE rendelkezésének, tehát az utóbbi minden módosítás nélkül alkalmazható rá. A kapitalista országok ezt az álláspontot nem fogadták el és az 1958. évi liszszaboni konferencián a kérdést felvető román javaslatot szótöbbséggel további tanulmányozás céljából a BIRPI-re bízták.

A magyar álláspont alapját az képezte, hogy a PUE 4. cikke az elsőbbség vonatkozásában kifejezetten találmányról és nem a találmány oltalmi formájáról beszél. Ha tehát a szerzői tanúsítványos bejelentés alapján megállapítható a bejelentés napja és országa és ennek alapján azonosítható a bejelentés, megfelel az elsőbbséggel kapcsolatos követelményeknek.

Fenti álláspontot támasztja alá a PUE 1. cikke is, melynek (2) bek. értelmében „az ipari tulajdon tárgya a szabadalom" ... stb., a (4) bek. értelmében pedig „szabadalomnak kell tekinteni az ipari szabadalmaknak bármely, az unió országainak jogszabályai által elismert fajtáját, így a behozatali szabadalmat, a javítási szabadalmat, a pótszabadalmat és a pótbizonylatot stb.". Ebből a meghatározásból kitűnően az unió országainak jogszabályai által elismert oltalmi formát az ipari tulajdon tárgyának kell tekinteni. A (4) bek. végén pedig példálózó felsorolás van, melyet „stb." zár le. Fentiek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a PUE szempontjából a szerzői tanúsítványt az elsőbbség vonatkozásában is szabadalomnak kell tekinteni.

Érdekességként még meg lehet említeni, hogy a szerzői tanúsítvány elnevezésében sem jelent új kifejezést a PUE szövegében. A szerzői tanúsítvány franciául: certificat d' auteur; a (4) bek. felsorolásában feltüntetett pótbizonylat pedig: certificat d'addition.

A Szovjetunió csatlakozásának lehetősége csak fokozta a szerzői tanúsítvány kérdésének fontosságát. Hosszabb előkészítés után megállapodás jött létre az ipari unióban, melynek értelmében a PUE-nek az elsőbbségre vonatkozó rendelkezéseit ki kell bővíteni, az egyezmény szövegének szükségessé váló módosítását pedig a stockholmi konferencián kell végrehajtani. A kérdés előkészítése során a szerzői tanúsítvány elnevezése feltalálói tanúsítványra változott (certificat d'inventeur, angolul: inventor's certificate). Nemcsak a franciában és a legtöbb nyugati nyelvben, de a magyarban is az „auteur", a „szerző" fogalma inkább a szerzői jog körébe tartozik, célszerűbb volt tehát a félre nem érthető „feltaláló" elnevezés alkalmazása.

A stockholmi konferencia egyhangúlag — tartózkodás nélkül — elfogadta a javaslatot, melynek értelmében a PUE 4. cikkét kiegészítik (I. bek.).

A módosítás értelmében feltalálói (szerzői) tanúsítványos bejelentésre is elsőbbséget lehet alapítani — a szabadalmi bejelentéssel — azonos feltételekkel és azonos jogi hatással. A PUE 4. cikkének a találmányokkal kapcsolatos rendelkezései vonatkoznak a feltalálói tanúsítványra is. Így pl. tehát „A" szovjet vállalat „X" hazai szerző tanúsítványos bejelentésre elsőbbséget alapozhat, ha később — de egy éven belül — szabadalmi bejelentést nyújt be Angliában. Ugyanez a lehetőség áll fenn fordítva is. Ha egy francia bejelentő feltalálói tanúsítványos bejelentést nyújt be Bulgáriában, jogában áll az elsőbbség igényelése a PUE 4. cikkében feltüntetett feltételek fennforgása esetén.

Lényeges azonban az új I. bekezdésnek az a rendelkezése, hogy elsőbbség csak azokat a feltalálói tanúsítványos bejelentéseket illeti meg, melyeket olyan országban nyújtanak be, „ahol a bejelentők akár szabadalmat, akár feltalálói tanúsítványt igényelhetnek". Ha tehát egy országban csak szerzői tanúsítványt engedélyeznek, de szabadalmat nem, az ott benyújtott bejelentésre elsőbbséget alapítani nem lehet.

A stockholmi okmányok fenti módosítása gyakorlati változást nem jelentett: a szocialista államok a stockholmi szöveg előtt is — éppen az ismertetett állásfoglalás alapján — úgy tekintették a szerzői tanúsítványt, mint amelyre a PUE alapján elsőbbség alapozható. Egy-két elszigetelt eset kivételével kapitalista országokban sem fordult elő, hogy elsőbbséget elutasítottak volna azért, mert az a bejelentés, melyre az elsőbbséget alapozták, szerzői tanúsítványos bejelentés volt.

III. *Elsőbbség a növényi egyezmény alapján*

A növényi egyezménynek az elsőbbséggel kapcsolatos rendelkezésein érezni lehet a PUE hatását. Sajnálatos módon a növényi egyezmény azonban csak a legalapvetőbb rendelkezéseket vette át, de azokat semmivel nem egészítette ki, így a PUE részletesen kidolgozott elsőbbségével szemben a növényi egyezmény elsőbbségre vonatkozó szabályozása igen vérszegénynek tűnik.

Az elsőbbség alapja a növényi egyezmény alapján is a szabályszerű első bejelentés a növényi unió valamelyik államában, de nincs meghatározva, hogy az egyezmény szempontjából mi tekinthető szabályszerű bejelentésnek. A növényi bejelentés esetében a leírás feladata és jelentősége részben más, mint az ipari találmányoknál. Műszaki megoldásnál az első bejelentésben megadott leírást módosítani lehet anélkül, hogy ez szükségszerűen a találmány megváltozására vezetne; hozzátehetek, elvehetek belőle, ez hatással lehet az elsőbbségre, de nem változtat a találmányon. (Ez utóbbi megállapítást abban az értelemben kell venni, hogy egy szabadalmi bejelentésben csak egy találmány szerepelhet, több találmány csak akkor foglalható egy bejelentésbe, ha tárgyuk egymással

közvetlenül összefügg, pl. berendezés és eljárás. E kereteken belül értjük a bejelentésben megadott műszaki tartalom kibővítését vagy szűkítését.) Növényfajta esetében a bejelentés tárgya az új növényfajta, melynek a találmányhoz hasonló fent jelzett módosítása nem lehetséges. Több országban benyújtott bejelentés esetén nincs lehetőség arra, hogy a bejelentés tárgya bővüljön vagy szűkebbé váljék függetlenül attól, hogy a leírással kapcsolatban esetleg eltérők lehetnek a követelmények.

Az ipari találmány esetében a leírásnak olyannak kell lennie, hogy annak alapján szakértő meg tudja valósítani a találmányt. Növényfajta esetében a korszerű törvények közül ezt csak a magyar törvény követeli meg a leírástól, de csak elvileg. Gyakorlatilag ennek jelentősége nincsen. Az új növényfajta előállítása hosszú évek, sokszor évtizedek türelmes munkájának eredménye. Vajon ki lesz az a vállalkozó szellem, aki a leírás alapján több évtizedes nemesítői munkába kezd, akkor, amikor a piacon megveheti a fajtát. Tehát míg az ipari találmány esetében a leírás feladata az azonosítás és reprodukálás biztosítása — ez utóbbi a műszaki fejlesztés érdekében —, a növényfajta esetében a reprodukálás gyakorlatilag számításba sem jöhet.

Az előzőekben említés történt, hogy növényfajta esetében a bejelentés tárgya az új fajta, ez így van az összes modern törvényben, kivételt — ismét csak elvileg — a magyar törvény képez. Nálunk nemcsak a növényfajta, hanem az „azt eredményező eljárás is oltalmazható, ha a növényfajta új, egynemű és viszonylag állandó". [Szt. 6. § (2) bek.] Ebből egyértelmű, hogy az az eljárás, melynek eredménye a három kritérium egyikével nem rendelkező növényfajta, nem lehet szabadalmi oltalom tárgya, ez pedig annyit jelent, hogy növényfajta esetében gyakorlatilag fajtaoltalom (termékoltalom) van és csak úgy tűnik, mintha eljárási oltalom is lenne.

Az elsőbbség a növényi unióban is tizenkét hónap. Az elsőbbségi igényt a bejelentésben közölni kell és az elsőbbségre vonatkozó igazolást három hónapon belül kell csatolni. Az elsőbbség hatása azonos az ipari uniós elsőbbség hatásával: az elsőbbségi határidőn belül bekövetkezett tények — másik bejelentés, a kérelem tárgyának közzététele vagy hasznosítása — nem eshet az elsőbbség kedvezményében részesülő bejelentő terhére. Az ilyen tényekből harmadik személy javára sem jog, „sem személyhez fűződő birtok" nem származhat.

Egy igen lényeges eltérés van a két egyezménynek az elsőbbségre vonatkozó rendelkezései között: a növényi unió országának bejelentőit az elsőbbségi határidő után négy éves határidő illeti meg arra, hogy a megkövetelt kiegészítő okiratokat és anyagot benyújtsa.

E rendelkezés magyarázata ismét az ipari és biológiai találmány közötti különbségben rejlik. Az újdonság, egyneműség és állandóság vizsgálata csak kísérleti termesztés útján lehetséges. Egy korábbi bejelentés során elrendelt kísérleti termesztés eredményét célszerű megvárni — felesleges költség lenne minden egyes későbbi bejelentésnél újabb kísérleti termesztést elrendelni —, így ez a rendelkezés lehetővé teszi, hogy az egy évnél tovább tartó kísérleti termesztés eredményét is megvárja a bejelentő és azt nyújtsa be. Előfordulhat az is, hogy esetleg a szaporítóanyag minőségének biztosítása céljából válik szükségessé a négyéves határidő igénybevétele.

IV. *Problémák az elsőbbséggel kapcsolatban*

Az előzőekben röviden összefoglaltuk a két uniós elsőbbség lényegét. A két unió azonban egymástól teljesen független szerv, egyik egyezmény sem tartalmaz rendelkezést arra vonatkozóan, hogy a másik egyezmény által biztosított elsőbbséget el lehet ismerni, pontosabban, hogy az egyik egyezmény által szabályos, első bejelentés alapján bejelentő elsőbbségre jogosult a másik egyezmény hatálya alá tartozó későbbi bejelentésnél.

Az ipari uniónak ma India és Kína kivételével minden jelentős ország tagja. (A Párizsi Unió tagállamainak felsorolását a Szabadalmi Közlöny 1971. évi 5. sz. tartalmazza.) A növényi uniónak a következő országok a tagjai: Anglia, Dánia, Franciaország, Hollandia és az NSZK, Svédország pedig bejelentette csatlakozási szándékát. A növényi unió tagjai mind tagjai az ipari uniónak is, tehát a növényi unió állampolgárai jogosultak arra, hogy az ipari uniós egyezmény alapján is igényelhessenek elsőbbséget.

Az első kérdés ami felvetődik az, hogy mi okozhat nehézséget az elsőbbség vonatkozásában, hiszen a növényi unió kizárólag a növényfajtákra vonatkozó oltalmak elnyerésénél biztosít elsőbbséget; hogy kerül egy fajtaoltalmi bejelentés olyan helyzetbe, hogy növényi uniós államban benyújtott szabályos első bejelentésre másik növényi uniós államban nem lehet növényi uniós elsőbbséget alapozni és esetleg kénytelen lenne ipari uniós elsőbbséget biztosítani, — amennyiben erre lehetőség van. — A kérdést fordítva is fel lehet tenni, hogy lehet, hogy ipari uniós államban benyújtott szabályos első bejelentésre másik ipari uniós államban nem lehet ipari uniós elsőbbséget alapozni, így a bejelentő kénytelen — a jogszabály megkerülésével — a maga számára növényi uniós elsőbbségre alkalmas fajtaoltalmi bejelentésről gondoskodni.

A kérdés fel sem merülne, ha a szabadalmi törvények kizárólag az ipari találmányokra, a fajtaoltalmi törvények pedig kizárólag a „növényi" találmányokra vonatkoznának. Ez azonban még véletlenül sincs így.

Magyarország ebből a szempontból különleges helyet foglal el. A szabadalmi törvény alapján kétféle szabadalmat engedélyezhetünk:

a) ipari szabadalmat (kritériuma: hogy új, haladást jelentő, műszaki jellegű és gyakorlatban alkalmazható legyen),

b) növényi szabadalmat: kritériuma, hogy új, egynemű és viszonylag állandó legyen.

A szerint, hogy ipari, vagy növényi szabadalmat engedélyezünk, különbözik az oltalom hatálya is: az ipari szabadalomnál a kizárólagos jog a találmány hasznosítására [Szt. 11. § (1) bek.] a növényi szabadalomnál a szaporítóanyagnak szaporítóanyagként való termelésére, eladására, kereskedelmi forgalomba hozatalára [Szt. 68. § (1) bek.] vonatkozik.

A szabadalmi törvény hatálya kiterjed *minden növényfajra,* ebben nincs semmi megkötés. Magyarország tagja a PUE-nek, de nem tagja a növényi egyezménynek, így hatályos jogszabályaink és a PUE alapján növényi szabadalmi bejelentés is csak ipari uniós elsőbbség alapját képezheti.

A magyar helyzet még aránylag egyszerű, mert

a) egy oltalmi rendszer keretén belül részesül oltalomban az ipari és a biológiai találmány (az új állatfajta is szabadalmazható, ezzel a kérdéssel azonban most nem foglalkozunk),

b) csak az egyik uniónak vagyunk tagja.

Nem ilyen egyszerű a helyzet a növényi uniós országok vonatkozásában. Nézzük meg, milyen gyakorlati nehézségek merülhetnek fel pl. Franciaországban.

Franciaországban kétféle oltalmi forma van: a szabadalom és a fajtaoltalmi tanúsítvány. A fajtaoltalmi tanúsítvány csak növényfajtákra vonatkozik, de nem így áll a helyzet a szabadalomnál. Szabadalmat nemcsak ipari találmányra, hanem növényfajtára is lehet adni. A szabadalom és a fajtaoltalmi tanúsítvány között a lényegi eltérés ugyanaz, mint a magyar ipari és növényi szabadalom között, ez utóbbinak tehát a francia fajtaoltalmi tanúsítvány felel meg.

A francia fajtaoltalmi törvény pontosan meghatározza, hogy az oltalom mely növényfajokra alkalmazható és kimondja, hogy azok a növényfajok, melyekre fajtaoltalmi tanúsítvány nem engedélyezhető, a szabadalmi törvény hatálya alá tartoznak és szabadalmi oltalomban részesíthetők. A francia fajtaoltalmi törvény hatálya jelenleg 13 fajra terjed ki. A törvény hatályát a későbbiek során fokozatosan ki fogják terjeszteni további fajokra is.

Ugyanez a helyzet az NSZK-ban. A növényfajok egy része fajtaoltalomban részesíthető. Azok a fajok, melyek nem tartoznak a fajtaoltalmi törvény hatálya alá, a szabadalmi törvény alapján részesülhetnek oltalomban.

A francia fajtaoltalmi törvény azonban más növényfajokra terjed ki, mint a német; természetesen több faj van, mely mind a két országban fajtaoltalomban részesíthető. A probléma nem ezeknél van, hanem azoknál a növényfajoknál, melyek az egyik országban fajtaoltalom alatt állnak, a másikban nem. Mi ennek a helyzetnek gyakorlati következménye?

Nézzünk egy példát: Franciaországban a kukorica fajtaoltalomban részesíthető és ennek következtében szabadalmat kukoricára nem lehet adni. Az NSZK-ban a kukorica nem tartozik a fajtaoltalmi törvény hatálya alá, tehát csak szabadalmi oltalomban részesíthető.

Abban az esetben, ha francia bejelentő Franciaországban új kukorica fajtára fajtaoltalmi tanúsítványos oltalmat kér, uniós elsőbbség vonatkozásában bejelentése a növényi egyezmény hatálya alá tartozik. Ha ugyanez a francia bejelentő egy későbbi időpontban — de egy éven belül — bejelentést óhajt benyújtani az NSZK-ban, fajtaoltalmi bejelentést nem tehet, mert a Sortenschutzgesetz hatálya nem terjed ki a kukoricára, tehát csak szabadalmi oltalmat kérhet. Miután az első bejelentés Franciaországban fajtaoltalmi bejelentés volt és a németországi szabadalmi bejelentés esetében az elsőbbséget a PUE biztosítja, a francia bejelentő nem részesülhet az elsőbbség kedvezményében.

Fordítva is ugyanez a helyzet. A német bejelentő az NSZK-ban kukoricára csak szabadalmat kérhet, ha viszont Franciaországban akar oltalmat kapni, a fajtaoltalmi tanúsítványos bejelentésnél elsőbbség céljára a német bejelentés nem használható fel.

A jelenlegi helyzet tehát a következőképpen foglalható össze. Igaz ugyan, hogy mind Franciaország, mind az NSZK tagja mind a két uniónak és így elvileg állampolgáraik jogosultak mind a két uniós elsőbbség igénybevételére, a gyakorlatban a növényfajták többségénél nincs lehetőség az elsőbbség kedvezményének igénybevételére, mert az a bejelentés, melyre az elsőbbséget alapozzák, más egyezmény hatálya alá tartozik, mint az elsőbbséget igénybevevő későbbi bejelentés. (Az ismertetett helyzetet csak komplikálja, hogy igen sok országban élelmiszerre nem lehet szabadalmat adni, csak az azt eredményező eljárásra, — ilyen részletekbe azonban most nem kívánunk belemenni.)

Nem sokkal kedvezőbb a helyzet nem növényi uniós államok esetében sem. A növényi uniós államokon kívül ma két ország rendelkezik korszerű fajtaoltalommal: Magyarország és az Egyesült Államok. A magyar rendszerről röviden megemlékeztünk. Az amerikai rendszer egy vonatkozásban eléggé elüt a többitől: a nem ivaros szaporítási növényfajok szabadalmi oltalomban, az ivaros fajú növények fajtaoltalomban részesülnek. Az amerikai szabadalmi törvény az ipari szabadalmaktól némileg eltérő rendelkezéseket tartalmaz a növényfajták vonatkozásában, tehát nem teljesen azonos a növényfajtára adott francia vagy német szabadalom egyrészről és az amerikai szabadalom más-

részről. Lényegében viszont az amerikai fajtaoltalom azonos a növényi uniós államok fajtaoltalmával és a magyar növényi szabadalommal.

Abban az esetben, ha magyar bejelentő nem ivaros szaporítású növényre szabadalmi oltalmat akar szerezni az Egyesült Államokban, hazai első bejelentése alapján jogosult az elsőbbségre. Ha viszont a növényfajta ivaros szaporítású, elsőbbséget nem igényelhet, mert az amerikai fajtaoltalom nem tartozik a PUE rendszerébe (de a növényi unió rendszerébe sem). Fordítva is fennáll a probléma, ha amerikai bejelentő ivaros szaporítású növényfajtára kérne oltalmat Magyarországon: az amerikai fajtaoltalmi bejelentés nem tekinthető a PUE hatálya alá tartozó bejelentésnek, tehát az elsőbbség nem illetné meg.

Mit csinálhat tehát az a bejelentő, aki ugyan esetleg — elvileg — mind a két uniós elsőbbségének igénybevételére jogosult, de az előzőekben vázolt esetekben mégsem élvezheti egyik uniós elsőbbség kedvezményét sem? Egyetlen lehetősége van: „falbejelentést" tesz. Fenti példa francia bejelentője szabadalmi bejelentést tesz; tudja, hogy a kukorica nem részesülhet Franciaországban szabadalmi oltalomban, tehát bejelentését — érdemi vizsgálat nélkül — elutasítják, de miután az uniós elsőbbség szempontjából a bejelentés további sorsa mindegy, a francia szabadalmi hivatal pedig a bejelentés tényének az igazolását nem tagadhatja meg — tehát a bejelentő személye, a bejelentés tárgya azonosítható, a bejelentés napja és a bejelentési ország megállapítható és igazolható —, a francia bejelentő a német szabadalmi bejelentésnél elsőbbséget igényelhet. Ez az eljárás jogilag nem támadható, de vajon helyes-e a bejelentőket arra kényszeríteni, hogy a formaságok betartásával ugyan, de az elsőbbségi jogintézmények rendeltetésével érdemben megkerülve biztosítsák az elsőbbséget. A másik kérdés, ami felvetődik az, helyes-e a jelenlegi helyzet fenntartása: mind a két unió kedvezményt akart biztosítani a bejelentőknek, meg akarta könnyíteni a külföldi jogszerzést. A két unió közötti koordinálás hiánya viszont arra vezetett, hogy mindkettő által biztosítani szándékozott kedvezmény a gyakorlatban igen sokszor — és nem a bejelentő hibájából — nem vehető igénybe.

V. *Figyelembe vehető megoldások*

Az ipari és a növényi unió jogilag egymástól teljesen független, de gyakorlatilag nem. A növényi egyezmény 25 cikke rendelkezik arról, hogy a növényi unió irodája és a BIRPI között technikai és ügyviteli együttműködést kell létrehozni. A két szerv között létrejött együttműködési szabályzatot a svájci szövetségi kormány — mint felügyeleti szerv — 1969-ben hagyta jóvá. A szabályzat értelmében „personálunió" jött létre a BIRPI és a növényi unió nemzetközi irodája között: a BIRPI igazgatója hivatalból főtitkára a növényi unió irodájának. Ez utóbbi a BIRPI székházában nyert elhelyezést. Az együttélés elvileg szükségszerűen elő kellene, hogy segítse a két unió között felmerülő kérdések megoldását, erre azonban eddig az elsőbbség kérdésében még nem került sor.

1. Elméletileg a legtisztább megoldás az lenne, ha minden ország ketté választaná hazai oltalmi rendszerét ipari és növényi oltalomra, de úgy, hogy növényi oltalmat kizárólag csak a növényi egyezmény hatálya alá tartozó bejelentés esetén lehessen engedélyezni. Ekkor természetesen az is szükséges lenne, hogy minden ipari uniós állam csatlakozzék a növényi unióhoz. Ez az ideális megoldás azonban lehetetlen, a hazai jogszabályok ilyen mélyreható változásával számolni illuzórikus.

2. Nem oldaná meg teljesen a kérdést az sem, ha a növényi unió — mely a kettő közül a kisebb — a PUE hatálya alá tartozó bejelentéseket úgy tekintené, mint amelyek alkalmasak az elsőbbség megalapozására fajtaoltalmi bejelentés esetén is. Ez csak azokban az esetekben biztosítaná az elsőbbséget, amikor az első bejelentés a PUE hatálya alá tartozik, de nem oldaná meg az elsőbbség problémáját azokban az esetekben, amikor az első bejelentés fajtaoltalmi bejelentés és a későbbi bejelentés szabadalmi bejelentés.

3. A jelenlegi helyzet figyelembevételével az egyetlen méltányosnak tűnő megoldás az lenne, ha mind a két unió kölcsönösen elismerné, hogy a másik uniót létrehozó egyezmény hatálya alá tartozó bejelentés alkalmas elsőbbség megalapozására. A nemzeti jogszabályok mai tarka összevisszaságában ennél egyszerűbb és az uniók intencióival jobban összhangba álló gyakorlati megoldást nehezen lehetne elképzelni. Senkit nem érne hátrány azzal, ha egy új magyar kukoricafajta szabadalmi bejelentésre elsőbbséget lehetne alapozni egy későbbi francia fajtaoltalmi tanúsítványos bejelentésnél, vagy ha Hollandiában benyújtott tulipánra vonatkozó fajtaoltalmi bejelentésre elsőbbséget lehetne alapozni egy későbbi magyar szabadalmi bejelentésnél. Ez a megoldás egyben megszüntetné azt a lehetetlen helyzetet, mely a növényi uniós államok között egymás viszonylatában az elsőbbség kérdésében fennáll. (L. fenti példát az új kukoricafajta bejelentésével kapcsolatban Franciaországban és az NSZK-ban.)

4. Az uniók közötti „nemzetközi" megoldás természetesen hosszabb időt vesz igénybe. Mindaddig míg ez meg nem valósul, feltétlenül célszerű volna, ha Magyarország bilaterális megállapodásokkal biztosítaná az elsőbbség igénylésének lehetőségét. Ez a megoldás egyben elősegítené a 3. pontban vázolt végleges rendezést.

Az ismertetett helyzet alapján tehát — az elsőbbség szempontjából — lényegileg mindegy, hogy csatlakozunk a növényi unióhoz vagy sem, az elsőbbséggel kapcsolatos probléma mindenképpen fennáll és közelről érinti a külföldi oltalmat igénylő magyar bejelentőket. Az illetékes szervek nyilván nem ennek alapján fognak dönteni a csatlakozás kérdésében, de jelenleg is — mint az ipari unió tagja — lehetőségünk van a kérdés megoldását elősegíteni.

Pálos György

Újabb adatok az apaság matematikai (biostatisztikai) valószínűségszámítás útján történő bizonyításához

Felszabadulás utáni törvényhozásunk egyik legelső és nemzetközi viszonylatban is élenjáró jogszabályalkotása volt a „Házasságon kívül született gyermek jogállásáról" szóló 1946. évi XXIX. törvény. E törvény, majd az ehhez csatlakozó, most negyedszázados múltú 30 000/1947. I. M. sz. rendelet szélesre tárta a kaput az orvos-természettudományos elveken alapuló (szakértői) bizonyítás előtt a származási (apasági, gyermektartási) perekben. A vitás származási perekkel kapcsolatos vércsoportvizsgálatok ténylegesen 1947 őszén indultak meg a Budapesti Igazságügyi Orvostani Intézetben és a munkába a pécsi Igazságügyi Orvostani Intézet 1954-ben kapcsolódott be, azóta végez megszakítás nélkül ilyen jellegű szakértői vizsgálatokat (anthropológiai vizsgálatokat kivéve). *„A származással kapcsolatos perekben alkalmazott orvosszakértői vizsgálatról"* 1971. márciusában megjelent 302/1971. I. M. sz. közlemény az AB0 és az MN vércsoportvizsgálattal történő kizárás bizonyító erején kívül elismerte a (több mint 23!) Gm, InV tulajdonsággal végzett vizsgálat bizonyító érvényét, továbbá a haptoglobin és az Rh rendszeren belül történő apaságkizárásokkal együtt mindezekről kimondja, hogy e kizárások *„a tanúk vallomásával szemben is döntő bizonyítékok"*. Ajánlja azonban, hogy a Gm tulajdonságok alapján történt kizárást csak akkor értékeljék így a bíróságok, ha a vizsgálat alá vett, a perben szereplő gyermek *legalább 1 éves* korú. Azt is célszerűnek ítéli a Közlemény, ha az ilyen és az Rh rendszerrel történt apaságkizárás esetén e rendszerekre nézve végzett vizsgálatokat másik intézetben (a Budapesten végzettet a Pécsi Igazságügyi Orvostani Intézetben és megfordítva) megismételtetik. (Az érvényben levő 4/1955. I. M. sz. és 4/1964. I. M. sz. rendeletek szerint származásmegállapítási peres ügyekben ugyanis *csak* a Budapesti és Pécsi Orvostudományi Egyetemek Igazságügyi Orvostani Intézetei végezhetnek hatósági célra vércsoportvizsgálatokat.)

A Pécsi Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetében 1954-től 1971 végéig 3262 vitás származási ügyben történt bírósági megkeresésre 9805 személy vércsoportvizsgálatát végeztük el és nyilvánítottunk ezek alapján szakvéleményt a perbevont férfiak apaságát illetően. 1954-től 1961-ig a vizsgálatok csupán az AB0 és MN rendszerre terjedően történtek és így a perben szereplő férfiak *11—12%-ának* apaságát zártuk ki. 1961-től a haptoglobinvizsgálatok bevezetésével a gyakorlati kizárásgyakoriság *17,4%-ra emelkedett,* majd amikor 1962 után az Rh és Gm(a) tulajdonságok vizsgálatát is rutinszerűen alkalmaztuk a perbevont férfiak *26,3%-ának* kizárására nyílt már lehetőség.[1] Jelenleg az *anti-C^W* savó használatával és az *anti-Ce* Rh-genotípus meghatározó savó alkalmazásával ún. „gyakorlati" kizárásgyakoriságunk átlaga 30—33%-ra emelkedett.

Ahogy az elmondottakból is kitűnik, az apasági vércsoportvizsgálatok szakértőinek állandó törekvése eddig főleg az volt, hogy minél több vércsoportrendszert vonjanak be a vizsgálatokba és ezzel a hamisan perbevont férfiak minél magasabb százalékának *kizárását* tegyék lehetővé. Ezen törekvéseket most nem részletezzük, mert e lapban és másutt közölt beszámolók a fejlődést — az e vonatkozásban legfejlettebbnek mondható NSZK törvényhozása viszonylatában — Rex-Kiss Béla[2] és Hartai László[3] tollából már bőven ismertették.

Az elmúlt években számos *vörösvérsejtenzimrendszerről* bizonyosodott be, hogy a vitás származás eseteiben vizsgálatukkal kedvező eredmények érhetők el (a hamisan perbevont férfiaknak többek közt ezek segítségével csaknem 90%-a zárható ki). Ezért nem egy helyen

[1] Budvári Róbert: Adatok az apaság vércsoportvizsgálati kizárásának hatásfokához. Jogtudományi Közlöny. XX. új évf. 5. 226 old. 1965.

[2] Rex-Kiss Béla: Irányelvek a vércsoportvizsgálatokon alapuló szakértői véleményezéshez származásmegállapítási ügyekben. Jogtudományi Közlöny. XXVI. új évf. 424 old. 1971.

[3] Hartai László: Irányelvek az NSZK-ban a szakértői vércsoportvizsgálathoz. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, XVIII. évf. 8. 489. old. 1971.

nyitó erejű vizsgálatokként értékelik. Ilyenek a VSP (vörösvérsejt savanyú foszfatáze) és a vörösvérsejtfoszfoglukomutaze (VPGM) enzimeken kívül az adenilátkináze (VAK), az adenozindezamináze (VADA) és a 6-foszfoglukonátdehidrogenáze (V6-PGD) vörösvérsejt *enzimrendszerek.* Ezek, mint általában valamennyi enzimféleség kimutatása, igen magasszintű technikai felkészültséget, kifogástalan vegyszerellátottságot, ezirányban szakképzett technikai személyzetet és meglehetős gyakorlottságot igényel. Ezenfelül az enzimvizsgálatokhoz szükséges vegyszerek nehezen (főleg devizakülföldről) szerezhetők be és éppen ezért érthetően drágák is. Az apasági perekben szereplő rendszerint 1—2 éves vagy fejletlen gyermekektől legtöbb esetben csak nagy nehézségek árán nyerhető ilyen sokirányú vizsgálathoz megfelelő vérmennyiség.

A felsoroltak miatt intézetünk nem szándékozik e vizsgálatokat a közeljövőben rutinszerűen alkalmazni. Adottságainkhoz közelebb áll, hogy az utóbbi években világszerte egyre jobban tért hódító eljárást, az apaság korszerű, biostatisztikai számítási módszerekkel történő *valószínűsítését* alkalmazzuk. Ennek kivitele a perben már amúgyis elvégzett vércsoportvizsgálati eredmények alapján történik (tehát újabb procedurát nem igényel). (A módszer *alapelvét* 1969-es közleményünkben e folyóirat hasábjain közöltük az addig elért eredmények feltüntetésével.[5]) Rex-Kiss Béla[6] az Orvosi Hetilap hasábjain ismertette ugyanezt az eljárást és utalt arra, hogy ennek haszna főleg az olyan származási perekben mutatkozik, ahol apaként több férfi jöhet szóba.

A biostatisztikai valószínűségszámítással az apaságnak mind pozitív, mind negatív irányú valószínűsítése lehetséges. Az Essen-Möller által kidolgozott eljárást[7] 1960-tól napjainkig elsősorban *Hummel* freiburgi genetika professzor és munkatársai dolgozták ki és fejlesztették tovább. Hummel legújabb könyvében[8] az egyes vércsoportjellegekre vonatkozó lehetséges anya-gyermek *dubletteket* és anya-gyermek-vélelmezett apa *tercetteket* a gén-, illetve genotípusfrekvenciák alapján számított tízes logaritmus rendszerben táblázatokban közli (köztük az újabb enzimrendszerekét is). A táblázatok adatai Közép-Európára, így hazánk népességének vércsoportmegoszlására is alkalmazhatók. Ezt többek között az is igazolja, hogy saját és más magyar szerzők adatai szerint (Rex-Kiss Béla és Horváth Endre[9]) a genotípus-, fenotípus és génfrekvenciák szignifikánsan nem különböznek a Hummel táblázatainak alapját képező nyugat-németországi értékektől.

A biostatisztikai apasági-valószínűségszámítás jelentőségét igazolja, hogy az NSZK vércsoportszakértői 1971. novemberében Mainzban megrendezett kongresszusának fő témái éppen az apaság matematikai valószínűsítésének problémái, lehetőségei voltak. E kongresszuson volt alkalmunk résztvenni és az ott elhangzottak alapján véleményünket megerősítve látjuk e módszer hitelességével kapcsolatban.

Az apasági valószínűségszámításokat 1966 óta végezzük intézetünkben, 1970 óta a Gm(a), esetenként a Gm(x), InV(1) és Gc szérumtulajdonságokra vonatkozó számításokkal kiegészítve. Alkalmazzuk a C^W Rh-mozaik-antigén jelenlétében az erre alapozott számításokat is. *Minél több rendszerre vonatkozóan történik ugyanis a vércsoportvizsgálat, a kizárásgyakoriság emelkedésével egyenes arányban emelkedhet — a ki nem zárt esetekben — az apaság biostatisztikai módszerekkel való pozitív bizonyításának, valószínűsítésének lehetősége is.* Ezt mutatja 1963-tól napjainkig végzett 991 perbevont, nem kizárható férfi apaságának valószínűségét tartalmazó táblázatunk (összehasonlítva az 1969-ben közölt eredményeinkkel,[5] mely akkor még csak 547 ki nem zárt férfi adatait tartalmazta).

991 vércsoportvizsgálattal ki nem zárt férfi apasága matematikai valószínűségének megoszlása

Az apaság		férfi	%
gyakorlatilag biztos	99,8 %	—	—
feletteb valószínű	99—99,8 %	5	0,5
nagyon valószínű	95—99,0 %	47	4,74
valószínű	90—95,0 %	134	13,52
valószínűbb mint eldöntetlen	80—90,0 %	212	21,39
eldöntetlen	20—80,0 %	575	58,02
valószínűtlenebb mint eldöntetlen	10—20,0 %	15	1,51
valószínűtlen	5—10,0 %	2	0,2
nagyon valószínűtlen	1— 5,0 %	1	0,1
feletteb valószínűtlen	0,2— 1,0 %	—	—
gyakorlatilag kizárt	0,2 %	—	—

Az apasági kizárással nem végződött ügyek 18,8%-ában volt lehetséges közölt számításaink segítségével az apaságot illetően pozitív valószínűséget nyilvánítani. (Hozzávéve a 80—90 %-os valószínűségeket is: ez a ki nem zárt férfiak 40,2%-ában jelentette az apaság valószínűsítését!)

Az apaság valószínűsítése főként olyankor válhat nagy jelentőségűvé, *amikor egy ügyben*

[5] Guth Péter—Budvári Róbert: A biostatisztikai apaságvalószínűsítés lehetőségei származási perekben. Jogtudományi Közlöny. XXIV. új évf. 9. 477 old. 1969.

[6] Rex-Kiss Béla: Származásmegállapítási ügyekben végzett vér- és szérumcsoport vizsgálatok eredményeinek statisztikai értékelése. Orvosi Hetilap. 111. évf. 45. 2658. old. 1970.

[7] Essen-Möller, E.: Die Beweiskraft der Ähnlichkeit im Vaterschaftsnachweis; theoretische Grundlagen. Mitt. Anthrop. Ges. (Wien). 68. 9. 1938.

[8] K. Hummel: Biostatistical Opinion of Parentage based upon the Results of Blood Group Tests. Gustav Fischer Verlag. Stuttgart. 1971.

[9] Rex-Kiss Béla—Hováth Endre: Vér- és szérumcsoport vizsgálataink eredményei. (Fenotípus-, genotípus- és géngyakorisági értékek.) Biológiai Közlemények. XVIII. évf. 99. old. 1970.

kettő vagy több férfi szerepel és vércsoportvizsgálat alapján egyik apasága sem zárható ki. A két férfi apaságát az *Essen—Möller—Quensel*,[6, 8] illetve a Schulte—Mönting—Hummel[8] képletek használatával határozzuk meg. Az ún. „két férfis" ügyeink matematikai analízise folyamatban van, eredményeinket e folyóirat hasábjain *soronkövetkező* közleményünkben kívánjuk ismertetni. Előzetesen végzett számításaink szerint a ki nem zárással végződött „két férfis" ügyeink többségénél értékelhető különbség jelentkezett a kérdéses férfiak apasága valószínűségét illetően, a vélelmezett apa vagy a perben szereplő tanú javára.

Az apaság valószínűsítését a területünkhöz tartozó bíróságok egy része már igényli és esetenként el is rendeli, jóllehet erre irányadó felsőbb határozat még nem született. Véleményünk szerint ugyanis az apaság biostatisztikai valószínűsítése — ha már az elrendelt vércsoport és anthropológiai vizsgálat eredményt nem hozott — *értékesebb* mint pl. a tanúvallomások szubjektív mérlegelése.

Intézetünk jelenlegi anyagi feltételei, személyi adottságai mellett törekvésünk a vércsoportvizsgálatok megbízhatóságának megőrzése mellett a Gm(x), InV(1) és a Gc, esetleg a VSP (vörösvérsejt savanyú foszfataze) tulajdonságok bevezetése, vércsoportvizsgálati anyagunk gén-, geno-, illetve fenotípusfrekvenciája alapján a valószínűségszámításhoz szükséges hazai megoszláson alapuló Y/X értékek computerrel történő kiszámítása és táblázatokban rögzítése.

A valószínűségszámítás eredményének közlésével, e módszernek a bírói ítélkezés gyakorlatában való meghonosítását hazai szakirodalmunkban elsőként szorgalmaztuk, és *elsősorban azért tartjuk döntő előrelépésnek, mert általános és jogpolitikai célkitűzéseinkkel összhangban, az eddigiekkel* — a hamisan perbevont férfiak kizárásával — *szemben módot nyújt az anyáknak is igazuk természettudományos eszközökkel való alátámasztására.*

Guth Péter—Budvári Róbert

SZEMLE

Nemzetközi szerzői jogi diplomáciai konferencia Párizsban

I. A párizsi konferencia előzményei és lefolyása

Az UNESCO és a Szellemi Tulajdon Világszervezete közös rendezésében 1971. július 5-től 24-ig Párizsban tartották a Berni Nemzetközi Szerzői Jogi Egyezmény és az UNESCO égisze alatt működő Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény módosításával foglalkozó diplomáciai konferenciákat, amelyeken 76 ország küldöttsége vett részt; e sorok írói a magyar kormányküldöttség tagjai voltak.

A Berni Unió 1886-ban alakult, azóta az uniós egyezmény szövegét többször módosították, utoljára 1967-ben Stockholmban. Az Egyetemes Egyezmény 1952-ben jött létre, szövegét ezúttal módosították első ízben.

A két nagy nemzetközi szerzői jogi egyezmény együtt megtartott revíziós konferenciájának egyetlen célkitűzése az volt, hogy mindkét egyezményt kiegészítsék olyan új rendelkezésekkel, amelyek megfelelő kedvezményeket biztosítanak a fejlődő országok számára és lényegesen közelítsék egymáshoz a két egyezményrendszert. A hatvanas évek eleje óta ugyanis egyre élesebben vetődik fel, hogy a nemzetközi szerzői jogi egyezmények a fejlődő országok igényeit, sajátos helyzetét nem veszik figyelembe. A probléma messzemenően túlnő a nemzetközi szerzői jog keretein és jelentősen befolyásolja a gyarmati függőség alól felszabadult országok kulturális fejlődését, sőt közvetve gazdasági megerősödését is. Ezekben az országokban, a volt gyarmati területeken ma is az oktatás és a tudományos kutatás csaknem kizárólag angol, francia, illetve spanyol nyelven folyik. Az angol, francia és spanyol könyvkiadók, amelyek az ezeken a nyelveken megjelent tankönyvek és tudományos művek szerzői jogaival rendelkeznek, nem engedélyezik e műveknek a fejlődő országok nemzeti nyelveire történő lefordítását, vagy a fejlődő országokban való többszörözését, mert számukra sokkal nagyobb hasznot jelent, ha magukat a könyveket exportálják ezekbe az országokba. Ez pedig elviselhetetlenül nagy terhet jelent a fejlődő országok számára, mert a könyvek ellenértékét konvertibilis devizában kell fizetniük. Az eredmény: a fejlődő országok ifjúsága és tudósai számára nem tudnak kellő számú tankönyvet, illetve tudományos művet biztosítani, sok országban nem tudják bevezetni a nemzeti nyelven történő oktatást. Így nyilvánvaló, hogy a nemzetközi szerzői jog, amely a fejlett országokban a kulturális fejlődést nagymértékben mozdítja elő, ezekben a gazdaságilag fejletlen országokban a fejlődés gátjává vált. Indiának pl. évente sokmillió példányszámban van szüksége angolnyelvű tankönyvekre és egyáltalán nem közömbös, hogy ezeket mint készárut vásárolja-e meg kemény devizáért vagy saját maga állítja elő, a szerzői jogdíj kifizetése ugyanis lényegesen kisebb devizaterhet jelentene.

A gyarmattartó hatalmak a korábbi gyarmatok egész oktatási rendszerét saját képükre formálták, a gyarmat nemzeti nyelvét vagy nemzeti nyelveit rendszerint kizárták a tudományos, kulturális és művészeti életből. A könyvkiadást, zeneműkiadást, hanglemezgyártást stb. szinte kizárólag az uralkodó ország vállalatai tartot-

ták kézben és a csak az egyszerű nép körében beszélt nemzeti nyelv nem is válhatott alkalmassá a modern tudományok kifejezésére. Ilyen körülmények között a fejlődő országok a Berni Unió szerzővédő szabályaiban többet láttak és látnak — s nem is alap nélkül — mint számukra csak gazdasági hátrányt jelentő korlátozást. Úgy vélik, hogy a Berni Unió léte egyben politikai eszköz is arra, hogy a volt gyarmattartó országok továbbra is megtartsák kulturális szupremáciájukat a volt francia és angol gyarmatok területén.

A másik oldalon viszont kétségtelen tény, hogy a Berni Unió szerzővédő szabályainak nemcsak a kiadók látják hasznát. Végső soron a szerző abban érdekelt, hogy művei minél nagyobb példányszámban fogyjanak s így számára sem közömbös, hogy művét csak a néhány tízmilliós anyaországban, vagy a korábbi gyarmatbirodalom sok százmilliós lakossal biró területén terjesztik. Így a szerzői érdekképviseletek a nyugati országokban gyakran így érvelnek: miért a szerzőkkel kívánják megfizettetni, ha kormányunk úgy érzi — vagy politikai okokból úgy látja ésszerűnek —, hogy segítséget kell nyújtania a korábbi gyarmati országoknak?

A Berni Egyezmény revíziójával foglalkozó 1967. évi stockholmi diplomáciai konferencián történt az első kísérlet arra, hogy figyelembe vegyék a fejlődő országok igényeit. A Berni Unió stockholmi konferenciájáról a Jogtudományi Közlöny 1968. évi 1. számában számoltunk be. Akkor arra a végső megállapításra jutottunk, hogy a stockholmi konferencia nagyon hasznos volt, mert a Berni Egyezmény új szövege szerkezetileg lényegesen jobb és áttekinthetőbb lett a korábbinál. A fejlődő országokra vonatkozó kedvezményeket tartalmazó Jegyzőkönyvet pedig a világ kulturális fejlődése szempontjából nagy jelentőségű lépésnek minősítettük. Határozott előrehaladásnak tekintettük végül a Berni Unió új szervezeti rendelkezéseinek a megalkotását, ami szoros összefüggésben állt a Szellemi Tulajdon Világszervezetével, amelynek alapjait ugyancsak a stockholmi konferencia rakta le.

A Világszervezet azóta megalakult, a Magyar Népköztársaság is tagja lett, a Berni Unió szervezeti rendelkezései is hatályba léptek, de a stockholmi új szöveg és az annak integráns részét képező Jegyzőkönyv nem lépett hatályba az 1967-től 1971-ig terjedő években, mert a nagy kulturális exporttal rendelkező államok kormányai, elsősorban az angol és francia könyvkiadók befolyására nem ratifikálták az egyezményt.

A Stockholmban létrejött Jegyzőkönyv hosszú vita után számos kedvezményt kívánt biztosítani a fejlődő országok számára a szerzői jog területén, azaz részben felmentette őket a szigorú szerzői jogi kötöttségek betartása alól abból a célból, hogy szabadon hozzáférhetővé tegye számukra a fejlett országok kulturális termékeit akár eredeti nyelven, akár fordításban. A stockholmi diplomáciai konferencián aláírt Jegyzőkönyv kellően figyelembe vette a fejlődő országok érdekeit.

A Jegyzőkönyv elfogadása mindenesetre reményt nyújtott a Berni Unió hívei számára, hogy az egyezmény további fejlődését biztosítani lehet, nem is túlságosan drága áron. Hiszen a Jegyzőkönyv az alapvető helyzeten nem változtatott: a fejlődő országok továbbra is elsősorban importálói, a fejlett országok pedig jelentős részben exportálói maradnak a kulturális javaknak. Csak arról volt tehát szó, hogy kevesebb jogcímen, rövidebb oltalmi időre álljon fenn a fejlődő országok díjfizetési kötelezettsége, hogy a különféle törvényi engedélyezési esetekben a fejlett országok elfogadják a fejlődő országok díjtarifáit.

A remény sajnálatos módon, hiúnak bizonyult. A kiadói és egyéb üzleti körök befolyása olyan erős volt, hogy az elfogulatlan szemlélő előtt méltányosnak, sőt talán a fejlett országokra előnyösnek tünő kompromisszum elfogadását is meg tudták akadályozni. Ez az eredmény lehangoló s nemcsak egyes nagyhatalmak szűkkeblűségéről, de a politikai bölcsesség és előrelátás hiányáról is tanúskodik.

Az érdekeltek azonban tudatában voltak és vannak annak, hogy a fejlődő országok szerzői jogi problémáit valamilyen formában feltétlenül meg kell oldani: így újabb előkészítő tárgyalások eredményeként került sor a párizsi konferenciára. Ezen most már nemcsak a Berni Unió, hanem a másik nagy nemzetközi szerzői jogi egyezmény, az 1952-ben az UNESCO égisze alatt létesített Egyetemes Egyezmény módosítására is tervezetet terjesztettek elő. Ez az Egyetemes Egyezmény az Egyesült Államok kezdeményezésére jött létre, hogy az Egyesült Államok, amelynek törvénye a mai napig sem teszi lehetővé a Berni Unióhoz való csatlakozását, ne csak kétoldalú egyezmények, hanem egyetemes világegyezmény keretében biztosítsa szerzőinek a jogvédelmet sok országban. Ez az Egyetemes Egyezmény a Berni Uniónál alacsonyabb jogvédelmet biztosít, így lehetővé tette a gazdaságilag gyengén fejlett országok számára is a nemzetközi szerzői jogi életbe való bekapcsolódást. Kiderült azonban, hogy még az Egyetemes Egyezmény „mércéje" is túl magas a legtöbb fejlődő ország számára, így mind a két egyezményben azonos kedvezményeket kell biztosítani a fejlődő országoknak. A két tervezetben foglalt kedvezmények meghatározása azonban szűkebb keretek között történt, mint Stockholmban, hogy az új egyezményeket a tőkés országok kormányai is kivétel nélkül elfogadják. Elejtették mindazokat a kedvezményeket, amelyeket a stockholmi jegyzőkönyv a védelmi idő, a sugárzási jog, valamint az oktatás, a tudományos és kutató munka érdekében megengedhető általános korlátozások tekintetében hozott volna. Az új párizsi szövegek kizárólag a *fordítás, a többszörösítés (utánnyomás)* és — oktatási célból — az audiovizuális felhasználás lehetőségei tekintetében adnak könnyítéseket a fejlődő országoknak, éspedig érdemben mindkét egyezményrendszerben azonos mértékben.

A párizsi konferencia a tervezeteken keveset változtatott. A hosszú, háromhetes konferencián résztvevő diplomaták és jogászok főleg azoknak a feltételeknek a meghatározásával foglalkoztak, amelyeket a fejlődő országok illetékes szerveinek be kell majd tartaniok ahhoz, hogy a fordítási, illetőleg többszörözési jogot a szerző, ill. a szerzői jogokkal rendelkező kiadó kifejezett hozzájárulása nélkül gyakorolhassák.

A továbbiakban összefoglaljuk a fejlődő országok számára Párizsban elfogadott kedvezményes rendszer legfontosabb rendelkezéseit.

II. Az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény módosítása

Az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény 1971. évi párizsi szövege módosítja, illetőleg kiegészíti az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény első, 1952. évi genfi szövegét. A szerzői jogra vonatkozó változtatások vagy általános érvényűek, tehát az Egyetemes Egyezményhez tartozó fejlett és fejlődő országokra egyaránt vonatkoznak, vagy csupán a fejlődő országoknak nyújtott szerzői jogi kedvezményekről szólnak.

A) Általános érvényű új szerzői jogi rendelkezések

Teljesen új cikként került be az Egyetemes Egyezmény párizsi szövegébe a IV. bis cikk, amely az I. cikkhez kapcsolódik.

Az I. cikk, továbbá a IV. és az V. cikk rendelkezik arról, hogy az Egyetemes Egyezményhez tartozó államok *minimálisan* milyen mértékű szerzői jogvédelmet kötelesek biztosítani ahhoz, hogy eleget tegyenek a X. cikk 2. bekezdésében vállalt kötelezettségüknek, mely szerint „a hatályos hazai törvényeknek lehetővé kell tenniök az Egyezmény rendelkezéseinek alkalmazását". Az I. cikk arról szól, hogy *a védelmi idő és a fordítási jog kivételével egyéb vonatkozásban* milyen minimális mértékű szerzői jogvédelem megadására kötelesek az Egyetemes Egyezményhez tartozó államok. A védelmi időről és a fordítási jogról a IV. és V. cikk rendelkezik.

Az I. cikk szerint a szerződő államok kötelesek az irodalmi, tudományos és művészeti művek szerzőinek jogait — ideértve a jogutódokat is — „kielégítő és hatékony" védelemben részesíteni. Az Egyetemes Egyezmény 1952. évi szövege azonban nem tesz említést arról, hogy melyek azok a szerzői jogok, amelyeket az I. cikk értelmében „kielégítő és hatékony" védelemben kell részesíteni. Az Egyezmény szövegébe Párizsban beiktatott új IV. bis cikk ezt a hiányt pótolja, kimondván, hogy az I. cikkben említett jogok az *alapvető szerzői vagyoni jogokat* foglalják magukban. A személyhez fűződő jogok védelmét tehát az Egyetemes Egyezmény párizsi szövege sem teszi kötelezővé az Egyezményhez tartozó államok számára. Ennek alapvető oka, hogy az Egyetemes Egyezmény irányításában vezető szerepet betöltő Egyesült Államok törvénye sem biztosítja e jogok védelmét.

A IV. bis. cikk 1. bekezdése értelmében az Egyezmény I. cikke által védelemben részesített alapvető szerzői vagyoni jogok elsősorban a következők: *a)* a mű bármilyen módon történő többszörösítésének; *b)* nyilvános előadásának és *c)* a rádió-, televízió-sugárzásának engedélyezése, mint a szerző kizárólagos joga.

Az Egyezmény azért nem említi kifejezetten az átdolgozás jogát is, mert ezt a jogot — miként az előadói jelentés is hangsúlyozza — a fenti három jogosítvány magában foglalja, ugyanis a sokszorosítás, a nyilvános előadás és a rádió-televízió sugárzás joga nemcsak a mű eredeti formájára, hanem minden olyan átdolgozott (adaptált) formájára is kiterjed, amely „felismerhetően az eredeti mű felhasználásával készült". (IV. bis. cikk. 1. bek.)

A IV. bis. cikk 2. bekezdése kimondja, hogy a szerződő államok (tehát a fejlett országok is) belső törvényei az 1. bekezdésben említett jogokat illetően az Egyezmény *szellemével és rendelkezéseivel ellentétben nem álló kivételeket* állapíthatnak meg, de ezek a kivételek (megszorítások) csak olyan mértékűek lehetnek, amelyek mellett az említett jogok „hatékony védelme ésszerű mértékben" biztosítva van. Ezen az általános meghatározáson túlmenően azonban hiányzik az Egyezményből a megengedett kivételek közelebbi konkrét meghatározása. A Revíziós Konferencia előadójának jelentése tartalmaz némi útmutatást arra vonatkozólag, hogy ezek a kivételek milyen korlátok közt megengedettek. Ilyen, hogy a fejlett országok nem vezethetnek be általános érvényű kötelező engedélyezési rendszert (kivéve az V. cikk alapján fordításokra). Általános érvényű kötelező engedélyezési rendszernek kell tekinteni — az előadói jelentés szerint — azt a rendszert, amely vagy egyes meghatározott műfajú művek mindenfajta felhasználására, vagy bármilyen műfajú mű egy meghatározott jellegű felhasználására terjed ki. Arról természetesen nem lehet szó, hogy az Egyetemes Egyezmény nem tenné lehetővé a rádió és a televízió javára a törvényi vagy a kötelező engedély rendszerének olyan általános érvényű bevezetését, mint amit a Berni Egyezmény 11. bis. cikke lehetővé tesz. Az Egyetemes Egyezmény szellemével állna ugyanis nyilvánvalóan ellentétben minden olyan értelmezés, amelyből az következnek, hogy a kivételeket az Egyetemes Egyezmény szűkebb körben teszi lehetővé, mint a Berni Egyezmény. A két nagy nemzetközi szerzői jogi egyezmény párhuzamosan és egymásra tekintettel végrehajtott párizsi revíziójának alapvető elve éppen az volt, hogy a Berni Egyezmény magasabb védelmi szintet biztosítson, mint az Egyetemes Egyezmény. A két Egyezmény kapcsolatával egyébként alább külön is foglalkozunk.

B) A fejlődő országok számára nyújtott szerzői jogi kedvezmények

Az Egyetemes Egyezmény Párizsi Revíziójának legfontosabb (a Berni Egyezmény párizsi revíziójának pedig az egyedüli) célkitűzése az volt, hogy az Egyezményt a fejlődő országok igényeinek megfelelően módosítsák, illetőleg kiegészítsék a fejlődő országok számára a szerzői jog területén nyújtandó kedvezményekről szóló új rendelkezésekkel. Már itt előrebocsátjuk, hogy ezek a kedvezmények csaknem teljesen azonosak az Egyetemes Egyezmény és a Berni Egyezmény 1971. évi párizsi szövegeiben.

A fejlődő országoknak nyújtott kedvezményekről szólnak az V. bis. V. ter. és V. quater cikkek, emelyek az 1971. évi Párizsi Revíziós Konferencián mint teljesen új cikkek kerültek be az Egyetemes Egyezmény szövegébe. Ugyancsak a fejlődő országok igényeire tekintettel módosították a XVII. cikkre vonatkozó Nyilatkozatot.

1. A kedvezmények igénybevételének előfeltételei

Mindenek előtt az V. bis. cikk 1. bekezdése meghatározást ad a fejlődő ország fogalmáról. Eszerint az V. ter. és V. quater cikkekben meghatározott kedvezményeket — saját elhatározásuktól függően egészben vagy részben — azok az országok vehetik igénybe, amelyek az erre vonatkozó közlés elküldésének időpontjában *az ENSZ Közgyűlésének elfogadott gyakorlata szerint* fejlődő országnak minősülnek. A fejlődő ország fogalmának meghatározása igen bonyolult kérdés és jelenleg e fogalom különböző értelmezése még olyan tág körben lehetséges, ami az Egyetemes Egyezmény párizsi szövegének alkalmazása szempontjából nem tekinthető aggálytalannak.

A fejlődő ország kormányának a kedvezmények igénybevételére vonatkozó közlését az Unesco főigazgatójához kell eljuttatnia. Ezt megteheti a párizsi szöveg ratifikálásakor, vagy az ahhoz való csatlakozásakor, sőt később is bármikor. A kedvezmények igénybevételére vonatkozó közlés első ízben a párizsi szöveg hatálybalépésétől számított 10 évig érvényes. Ezt követően további 10—10 évre akárhány alkalommal megújítható, feltéve, hogy a közlést legalább 3 és legfeljebb 15 hónappal a folyamatban levő 10 éves időszak letelte előtt az illető állam eljuttatja az UNESCO főigazgatójához. Amennyiben valamely állam nem minősül többé fejlődő országnak, e minőségének megszüntével automatikusan elveszíti a kedvezményekre való jogosultságát, éspedig a folyamatban levő 10 éves időszak, de legalább 3 év elteltével.

A párizsi szövegben a fejlődő országoknak nyújtott szerzői jogi kedvezmények *kizárólag* a fordítás és a többszörösítés (utánnyomás) jogára vonatkoznak, az előbbiekről az V. ter, az utóbbiakról az V. quater cikk rendelkezik.

2. A fordításra vonatkozó kedvezmények

Az Egyetemes Egyezmény eredeti szövegének V. cikke *valamennyi* szerződő állam számára lehetővé teszi a fordítás jogának korlátozását. A fejlődő országok azonban a fordítás jogát nemcsak az V. cikkben, hanem a Párizsban beiktatott V. ter. cikkben meghatározott feltételek mellett is korlátozhatják.

Az V. ter. cikk az alábbiakban ismertetett megkülönböztetés szerint a mű első megjelenésétől számított 1 vagy 3 év elteltével teszi lehetővé a művek lefordítását kötelező engedély alapján. (Az V. cikkben ez a határidő 7 év.) Ezen időszak letelte előtt tehát a fordításhoz feltétlenül szükséges a szerzőnek, illetőleg jogutódának hozzájárulása.

Az V. ter. cikkben szabályozott nem kizárólagos fordítási és kiadási engedélyt a fejlődő országok illetékes hatósága adja a következő feltételek fennállása esetén:

a) a fordítási engedély csak olyan természetes vagy jogi személynek adható, aki az illető fejlődő ország állampolgára, illetőleg amely annak kötelékébe tartozik;

b) a mű az első megjelenésétől számított 3 éven belül a szerző, illetőleg a fordítás jogának jogosultja hozzájárulásával sehol sem jelent meg azon a nyelven, amelyre a fejlődő országban lefordítani kívánják és amely nyelv az illető fejlődő országban általánosan használt; amennyiben az a nyelv, amelyre a művet lefordítani kívánják, az Egyetemes Egyezményhez tartozó egyetlen fejlett országban sem általánosan használt nyelv (vagyis a fejlődő ország saját nemzeti nyelvére történő lefordításáról van szó), úgy a határidő 3 év helyett 1 év.

A fentiek arra az esetre is vonatkoznak, ha a fejlődő országban általánosan használt valamely nyelven előzőleg már megjelent fordítás összes példányai elfogytak.

Az V. ter. cikk 1. bekezdés b) pontja lehetővé teszi fejlett ország nyelvére történő fordítás esetén is a három évi határidő legfeljebb 1 évre történő csökkentését az érdekelt fejlődő és fejlett országok közti megállapodással, *kivéve* az angol, francia és spanyol nyelvekre való fordítását, amelyeknél a határidő három évnél kevesebb semmi esetre sem lehet.

Itt jegyezzük még meg, hogy az Egyetemes Egyezmény 1971. évi szövege az 1952. évi szövegben használt „hazai nyelv" kifejezést „általánosan használt nyelv" kifejezéssel helyettesítette, mivel a fejlődő országokban sok esetben különböző fejlett országok nyelvei viszonylag széles körben elterjedtek, főleg a tudomány és az oktatás területén, anélkül, hogy az illető fejlődő ország hazai azaz nemzeti nyelvének lennének tekinthetők.

c) A fordítási engedély csak oktatás és kutatás céljából adható meg. A Revíziós Konferencia állásfoglalása értelmében az oktatás fogalmán az V. ter. cikk 3. bekezdésének alkalmazása szempontjából mindenfajta, akár iskolai és egyetemi, akár iskolán kívüli oktatást kell érteni; a kutatás fogalma viszont ugyancsak a Revíziós Konferencia állásfoglalása értelmében, az V. ter. cikk 3. bekezdésének alkalmazása szempontjából nem foglalja magában az üzleti haszonszerzési célzatú kutatásokat.

d) Az engedélyért folyamodónak *vagy* azt kell igazolnia, hogy a fordítás jogának jogosultjától a fordításra engedélyt kért, de azt megtagadták, *vagy* hogy kellő utánjárással sem tudta a fordítás jogának jogosultját megtalálni. Az első esetben a fordítás jogának jogosultjához intézett kérelemről a folyamodónak egyidejűleg értesítenie kell az UNESCO mellett létesített Nemzetközi Információs Központot, *vagy* azon országban működő nemzeti Információs Központot (ha ilyen létezik), amely országban van feltehetően a mű kiadójának a székhelye.

A második esetben (vagyis amikor a fordítási jog jogosultját megtalálni nem lehetett), a folyamodónak az engedély megadására jogosult hatósághoz intézett folyamodványa egy-egy példányát kell megküldenie azon kiadónak, amelynek neve a művön szerepel, valamint a már fentebb említett nemzeti Információs Központnak. Ha a szóbanforgó fejlett országban ilyen központ nem létezik, úgy az értesítést az UNESCO mellett működő Nemzetközi Információs Központhoz kell eljuttatnia.

A fentiekben említett információs központok nyilván arra lesznek hivatva, hogy a kérelmezőkkel közöljék a fordítási jog jogosultjának nevét és elősegítsék a mű for-

dítására vonatkozó szerződés megkötését.

Végül három éves határidő esetén *további* hat hónap elteltével, egy éves határidő esetén pedig *további* kilenc hónap elteltével adható csak meg a fordítási engedély. Ha az említett hat, illetve kilenc hónap alatt a fordítási jog jogosultja a szóbanforgó nyelven a művet megjelenteti, úgy a fordítási engedély nem adható meg a folyamodónak.

e) Az V. ter. cikk alapján kiadott fordítás példányai nem exportálhatók és minden példányon a „megfelelő" nyelven fel kell tüntetni, hogy csak abban az országban terjeszthető, amelynek illetékes hatósága a fordítás elkészítéséhez és kiadásához az engedélyt megadta. A szigorú exporttilalom alól egyetlen kivétel, hogy a példányok az illető fejlődő ország külföldön élő állampolgárai részére oktatás és kutatás céljára kiküldhetők, ha ez nem szolgálja üzleti haszonszerzés célját és az érdekelt országok külön ilyen értelmű egyezményt kötöttek, amiről az UNESCO főigazgatóját értesíteni kell. Ez a kivétel sem vonatkozik azonban az angol, francia és spanyol nyelvű példányokra, amelyek tekintetében az exporttilalom abszolut.

f) A főként illusztrációkból álló művek esetében a szöveg lefordítására és az illusztrációk sokszorosítására csak akkor adható engedély, ha az V. quater cikkben előírt feltételek is fennforognak (lásd: „A többszörösítésre vonatkozó kedvezmények" cím alatt). Az engedély megadására jogosult illetékes hatóság dönti el, hogy mely művek minősülnek „főként illusztrációkból álló" műveknek.

g) Az engedély megadásakor egyúttal olyan méltányos díjat kell megállapítani a fordítási jog jogosultja részére, amely megfelel az érdekeltek közti megállapodás esetén szokásosan fizetett díj mértékének a két érintett országban. Megfelelő rendelkezéseket kell hozni továbbá avégett, hogy a jogdíjat meg is fizessék és át is utalják; ha ennek az érintett fejlődő országban érvényben levő devizális rendelkezések miatt akadálya lenne, úgy minden erőfeszítést meg kell tenni annak érdekében, hogy az átutalás konvertibilis valutában mégis megtörténhessék.

h) Az V. ter. cikkben szabályozott kötelező engedély további feltételei az V. cikk és az V. ter. cikk közti kapcsolat következményei, amit az V. ter. cikk 9. bekezdése szabályoz. Az V. cikk tartalmazza ugyanis a fordításra szóló kötelező engedély általános szabályait (ezek a fejlett és fejlődő országokra egyaránt vonatkoznak), az V. ter. cikk pedig a csupán a fejlődő országokra vonatkozó külön szabályokat. Az V. ter. cikk szerinti kötelező engedélyre is irányadók az V. cikk rendelkezései annyiban, amennyiben kiegészítik az V. ter cikk rendelkezéseit. Ennek következtében az V. ter. cikk szerinti kötelező engedélynek a fenti a—g pontokban ismertetett feltételeken kívül további feltételei az V. cikkben foglaltak alapján a következők: I. az engedély csak *nem színpadi írói művek* lefordítására adható. A Revíziós Konferencia állásfoglalása értelmében a kötelező engedély hatálya a zeneszövegekre nem terjed ki; II. a lefordítandó mű *írásos alakban* (azaz nyomtatásban vagy ehhez hasonló más eljárással — pl. fotokópia — készült sokszorosított példányokban) megjelent; III. az engedély csak az illető fejlődő országban általánosan használt nyelvre való lefordításra szólhat; IV. a személyhez fűződő jogok (a szerző nevének és a mű eredeti címének feltüntetése, a fordítás hűsége) tiszteletben tartása.

Az V. ter. cikk alapján adható engedélyre is vonatkoznak továbbá az V. cikk azon rendelkezései, hogy az engedélyt a kedvezményezett nem ruházhatja át és nem adható meg a fordítási engedély, ha a szerző a mű összes példányait kivonta a forgalomból.

Végül itt említjük meg, hogy az V. ter. cikk alapján adott engedély érvénye megszűnik, ha a fordítás jogának jogosultja a szóbanforgó fejlődő országban kiadja és a szokásos árhoz hasonló áron forgalomba hozza a mű fordítását ugyanazon a nyelven és lényegében ugyanazon tartalommal, mint az a kiadás, amelyre az engedély szólt. Az engedély érvényének megszünte előtt készült példányok azonban a készlet elkeltéig szabadon terjeszthetők.

3. *A rádió-televízió célú fordításokra vonatkozó kedvezmények*

Az V. ter. cikk 8. bekezdése értelmében a fejlődő országok rádió- és televízió állomásai részére is adható engedély művek lefordítására.

Az V. és V. ter. cikk alapján adható engedély ugyanis arra jogosítja fel a kedvezményezettet, hogy „a művet lefordítsa és az így lefordított művet kiadja" (V. cikk 2. bek. a) pont). A VI. cikk értelmében azonban az Egyetemes Egyezmény szempontjából csak az olyan műpéldányok előállítása és a közönség körében történő terjesztése számít kiadásnak, amelyekből a mű olvasás vagy más vizuális úton ismerhető meg. Az V. és V. ter. cikk szerinti kötelező engedély alapján tehát a fordítás csak *írásos alakban* adható ki (nyomtatásban, vagy ehhez hasonló más eljárással készült sokszorosításban), nem teszi viszont lehetővé a fordítás terjesztését olymódon, melynek révén a mű hallás útján ismerhető meg, vagyis a fordítás nem terjeszthető pl. hanglemezen, hangszalagon stb.

Minthogy a fejlődő országokban a rádió és televízió állomások a kulturális fejlődés szempontjából kimagasló szerepet töltenek be, a helyzeten változtatni kellett.

Az V. ter. cikk 8. bekezdésének külön rendelkezése határozza meg azokat a *további* feltételeket, amelyek mellett az V. és V. ter. cikkekben szabályozott kötelező engedély rádió-televízió célú fordításra is adható. Ezek a további feltételek a következők: a fordítás jogszerűen megszerzett példányból készült; kizárólag oktatás vagy meghatározott hivatás szakértői részére szánt technikai vagy tudományos jellegű tájékoztatás céljait szolgáló adásokban használható fel; az adás az illető ország területén való vételre van szánva és akár élőben, akár rádió-televízió célú jogosan készült hang- és képrögzítésről történhet; a hang- és képrögzítéseket csak az ugyanazon fejlődő ország területén székhellyel biró rádió- és televíziós társaságok cserélhetik egymás közt; a fordítás felhasználásának nem lehet semmiféle hasznot hajtó jellege.

A fejlődő országok rádió és televízió állomásai nemcsak nyom-

tatásban megjelent művek, hanem olyan audiovizuális rögzítések (lásd: „Audiovizuális rögzítések többszörösítése" cím alatt) szövegeinek lefordítására is kaphatnak engedélyt, amelyek *kizárólag* oktatás céljára készültek.

Az Egyetemes Egyezmény 1971. évi párizsi szövege — mint láttuk — a fejlődő országok számára a fordítás vonatkozásában azt a kedvezményt nyújtja, hogy nemcsak az V. cikk általános, hanem az V. ter. cikk különleges rendelkezései szerint is fordításban megjelentethetik a kötelező engedély alapján a számukra szükséges műveket. Az V. cikk és az V. ter. cikk szabályozása közti fő különbségek a következők:

Az V. ter. cikk eredeti mű első megjelenésétől számított 1, illetve 3 évre szállította le azt a határidőt, amelynek elteltével engedély adható a fordításra; ugyanez a határidő az V. cikk szerint 7 év. Másrészt viszont az V. cikkben előírt eljárási alakszerűségek (különböző előzetes értesítések stb.) sokkal kevésbé bonyolultak, de ennél is lényegesebb, hogy az V. cikk szerint bármilyen célra, ezzel szemben az V. ter. cikk szerint csak csigorúan meghatározott célra (oktatás és kutatás) adható fordítási engedély, végül az V. cikk a fordítás példányainak exportját széles körben lehetővé teszi (mindazon országokban, amelyekben a fordítás nyelve általánosan használt nyelv)' az V. ter. cikk viszont igen szigorú exporttilalmat ír elő. A hosszabb határidőtől eltekintve tehát az V. cikkben előírt feltételek nyilvánvalóan lényegesen kedvezőbbek a fejlődő országok számára, mint az V. ter. cikk feltételei.

Mindezekre tekintettel rendelkezik úgy az V. ter. cikk 9. bekezdése, hogy azok a — fejlődő országok kötelékébe tartozó — felhasználók, akik az V. ter. cikk alapján kaptak valamely mű lefordítására engedélyt, ehelyett az V. cikk alapján is kaphatnak engedélyt ugyanazon mű fordításban történő kiadására a 7 év elteltével.

4. A többszörösítésre (utánnyomásra) vonatkozó kedvezmények

A többszörösítés jogának korlátozását *a fejlődő országok* számára a párizsi szöveg V. quater cikke teszi lehetővé, mégpedig, ugyanúgy mint a fordítási jog esetében, a kötelező engedély rendszerének bevezetésével. A fejlődő országoknak ugyanis arra van szükségük, hogy a külföldi műveket — főleg tankönyveket — nemcsak fordításban, hanem eredeti nyelven is (elsősorban az angol, francia és spanyol nyelvű művekről van szó) lehetőleg akadálytalanul kiadhassák tetszés szerinti példányszámban.

Az V. quater cikk a többszörösítésre vonatkozó kötelező engedély feltételeit az V. ter. cikk mintájára állapítja meg. Szükségszerű azonban, hogy a két különböző jogra vonatkozó szabályozás közt különbségek legyenek. A szabályozás tárgya ugyanis az V. ter. cikk esetében — mint kifejtettük — nyomtatásban megjelent nem színpadi irodalmi mű *fordításának* kiadása nyomtatásban, az V. quater cikk esetében pedig irodalmi, tudományos és művészeti művek *egy meghatározott* — nyomtatásban megjelent — *kiadásának többszörösítése (utánnyomása)* ugyancsak nyomtatásban. Az eltérések másik oka, hogy az V. ter. cikk az V. cikkhez kapcsolódóan csak a fejlődő országokra vonatkozó különleges szabályokat tartalmazza, ezzel szemben az V. quater cikk a többszörösítésre vonatkozó kötelező engedély *összes* szabályait tartalmazza mert az Egyetemes Egyezmény eredeti szövege a többszörösítésre vonatkozólag nem teszi lehetővé a kötelező engedély kedvezményének a bevezetését.

A fejlődő ország illetékes hatósága a szerző, illetőleg jogutóda helyett nem kizárólagos és másra át nem ruházható engedélyt adhat valamely irodalmi, tudományos vagy művészeti mű többszörösítésére a következő feltételek fennforgása esetén:

a) az engedély csak olyan természetes vagy jogi személynek adható, aki az illető fejlődő ország állampolgára, illetőleg amely annak kötelékébe tartozik;

b) az engedély csak a mű *egy meghatározott kiadásának* utánnyomására adható, mégpedig nyomtatott, vagy ehhez hasonló más eljárással (pl. fotokópia) készült kiadásának a többszörösítésére;

c) a szerző, illetőleg a többszörösítés jogának jogosultja a szóbanforgó kiadás példányait a fejlődő országban az alábbi határidőkön belül nem kínálta fel eladásra (vagy felkínálta ugyan, de a példányokat legalább hat hónap óta nem árusítják) akár a nagyközönség, akár az oktatás szükségleteinek kielégítése céljából olyan áron, amely a szóbanforgó fejlődő országban az ilyenfajta művekre szokásos árhoz hasonló.

A határidő általában öt év, kivéve a természettudományos, matematikai és technológiai műveket, amelyeknél a határidő három év és a szépirodalmi, színpadi, zenei és művészeti műveket, amelyeknél a határidő hét év. Ezek a határidők *annak a kiadásnak* a megjelenésétől számítanak, amely kiadás *többszörösítésére* kérik az engedélyt;

d) az engedély alapján kiadott példányokat csak olyan áron szabad árusítani, amely az érintett fejlődő országban hasonló az ilyenfajta művek szokásos árához;

e) a többszörösítési engedély csak oktatás céljából adható meg, ideértve nemcsak az iskolai és egyetemi, hanem az iskolánkívüli oktatást is. Kutatás céljára — eltérően a fordítástól — többszörösítési engedély nem adható.

f) A többszörösítésnél is feltétele az engedély megadásának, hogy azt a jogosult megtagadta *vagy*, hogy a jogosult ismeretlen. Az engedélyezési eljárást az V. quater cikk a továbbiakban is az V. ter. cikkben foglaltakkal azonosan szabályozza (lásd: „A fordításra vonatkozó kedvezmények" cím alatt d. pontot), *kivéve* azokat a póthatáridőket, amelyeket az engedélyezési *eljárás* során kell figyelembe venni. Nevezetesen a hat hónapos általános póthatáridőtől eltérően, olyan műveknél amelyeknél az alaphatáridő 5 vagy 7 év, a póthatáridő 3 hónap, de csak abban az esetben, ha a többszörösítés jogának jogosultja kellő utánjárással sem volt megtalálható; ha a jogosult a többszörösítési engedélyt megtagadta, póthatáridő nincs. Lényeges különbség továbbá az V. ter. cikkhez képest, hogy a 3, illetőleg 6 hónapos póthatáridők a 3, 5, illetőleg 7 év alaphatáridőkkel részben vagy egészben egybe is eshetnek.

A többszörösítési engedély nem adható meg, ha a jogosult a 3, illetőleg 6 hónap alatt a szóbanforgó

kiadás példányait a fejlődő országban megfelelő áron és példányszámban forgalomba hozza;

g) a többszörösítési engedély alapján kiadott példányok exportja ugyanúgy tilos, mint a fordítási engedély alapján kiadott példányoké, sőt annyiban még szigorúbb is, hogy az export tilalom alól kivétel egyáltalában nincs;

h) az engedély megadásakor a többszörösítés jogának jogosultja részére ugyanúgy méltányos díjat kell megállapítani, mint a kötelező engedély alapján kiadott fordításoknál;

i) a többszörösítésnél is tisztelet ben kell tartani a személyhez fűződő jogokat: a szerző nevét, a mű címét fel kell tüntetni, az eredeti szövegen nem szabad változtatni. Nem adható többszörösítésre engedély, ha a szerző a mű szóbanforgó kiadásának összes példányait kivonta a forgalomból;

j) többszörösítési engedély *fordítások sokszorosítására* is adható, az egyébként szükséges feltételeken kívül a következő két *további* feltételtől függően: a fordítást a jogosult hozzájárulásával adták ki; a fordítás az engedély megadására jogosult államban általánosan használt nyelven készült.

A fentiek értelmében tehát az V., illetőleg az V. ter. cikkekben szabályozott kötelező engedély alapján megjelent fordítások utánnyomására nem adható engedély az V. quater cikk alapján.

k) végül itt említjük meg, hogy az V. quarter cikk alapján adott engedély érvénye megszűnik, ha a többszörösítési jog jogosultja a kiadvány példányait akár a nagyközönség, akár az oktatás igényeinek kielégítése céljából eladásra felkínálja olyan áron, amely a szóban forgó fejlődő országban hasonló az ilyenfajta művek szokásos árához. Az engedély érvényének megszünte előtt készült példányok azonban a készlet elkeltéig szabadon terjeszthetők.

Audiovizuális rögzítések többszörösítése

Alapvető szabály, hogy csak nyomtatásban (vagy ehhez hasonló eljárással) megjelent művekre adható többszörösítési engedély. Ebből következik, hogy az V. quarter cikkben szabályozott kötelező engedély kedvezménye nem vonatkozik pl. hanglemezek és hangszalagok sokszorosítására. Az általános szabály alól egyetlen kivétel az audiovizuális rögzítés.

Az V. quarter cikk 3. bekezdésének b) pontja ugyanis, tekintettel a filmek és más audiovizuális eszközök (video-kazetták stb.) egyre növekvő jelentőségére az oktatás területén (összefüggésben természetesen a televízióval is) lehetővé teszi az audiovizuális rögzítések sokszorosítását audiovizuális formában.

Az audiovizuális rögzítések különböző (írói, zenei stb.) műveket foglalnak magukban vagy oly módon, hogy maga a rögzítés is mint audiovizuális mű szerzői jogi védelem alatt áll, vagy oly módon, hogy a rögzítés mint olyan nem minősül audiovizuális műnek. Az audiovizuális rögzítés fogalma tehát tágabb az audiovizuális mű fogalmánál. Az engedély az audiovizuális rögzítés és a bennę foglalt művek sokszorosítására jogosít azzal, hogy a szövegek le is fordíthatók, de csak olyan nyelvre, amely az illető fejlődő országban általánosan használt nyelv.

Az általánosan előírt feltételeken kívül *külön* feltétele az engedély megadásának, hogy az audiovizuális rögzítés oktatási célból készült. tehát nem adható engedély játékfilmek vagy egyéb olyan filmek sokszorosítására, amelyek nem kizárólag oktatás céljára készültek.

6. A XVII. cikkre vonatkozó Nyilatkozat módosítása a fejlődő országok érdekében

Az 1886-ban alapított Berni Unió fejlődése során olyan magas szintű szerzői jogvédelmet alakított ki, amelyet a körülmények különböző alakulása folytán sok ország, legalábbis ez idő szerint, még nem tud megadni. Az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény létrehozásának éppen ezért volt egyik legfőbb célkitűzése olyan nemzetközi szerzői jogi egyezmény megalkotása, amely a Berni Egyezménynél alacsonyabb szintű védelmet ír elő annak érdekében, hogy az ilyen egyezményhez azok az országok is csatlakozhassanak, amelyek a Berni Unióba nem léptek be. Az Egyetemes Egyezménynek valóban számos olyan állam — nagyobbrészt fejlődő országok — részese, amely a Berni Uniónak nem tagja. Nem lett volna azonban kívánatos a nemzetközi szerzői jogvédelem szempontjából, hogy azok az országok, amelyek már magukévá tették a Berni Egyezményben előírt magasabb védelmi szintet, felcserélhessék ezt az egymás közti viszonylatukban az Egyetemes Egyezmény alacsonyabb védelmi szintjével. Ennek kívánja elejét venni a XVII. cikk és a reá vonatkozó Nyilatkozat, melynek eredeti szövege szerint *a)* két olyan ország közt, amely tagja a Berni Uniónak és egyben részese az Egyetemes Szerzői Egyezménynek is, kizárólag a Berni Egyezmény irányadó, és *b)* az az ország, amely kilép a Berni Unióból és csatlakozik (vagy már korábban csatlakozott) az Egyetemes Egyezményhez, nem kaphat védelmet a művei számára (értve ezen azokat a műveket, amelyeknek származási országa — a Berni Egyezmény szerint — az Unióból kilépő ország) az Egyetemes Egyzemény alapján sem az Egyetemes Egyezményhez tartozó azon országokban, amelyek egyúttal tagjai a Berni Uniónak is.

A Nyilatkozatot a párizsi konferencián azzal egészítették ki, hogy a fenti b) pont a fejlődő országokra nem vonatkozik. *A Berni Unióhoz tartozó* fejlődő országok tehát a párizsi szöveg hatálybalépése után *átléphetnek* majd az Egyetemes Egyezménybe, azaz szabadon választhatnak aközt, hogy a Berni Egyezmény vagy az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény alapján kívánják-e rendezni a nemzetközi szerzői jogi kapcsolataikat.

A Berni Unió 1971. évi párizsi szövegéhez tartozó Függelék — mint erről később még szó lesz — szintén megadja a fejlődő országoknak a fordítás és a sokszorosítás tekintetében ugyanazokat a kedvezményeket, mint az Egyetemes Egyezmény V. bis, V. ter, és V. quater cikkei. Ennek ellenére a Berni Egyezmény még mindig lényegesen magasabb szintű szerzői jogvédelmet tesz kötelezővé, mint az Egyetemes Egyezmény. Nevezetesen: a minimálisan kötelező védelmi idő a Berni Egyezmény szerint a szerző halálától számított 50 év, az Egyetemes Egyezmény sze-

rint csak 25 év; az Egyetemes Egyezmény a személyhez fűződő jogok védelmét nem biztosítja; a Berni Egyezmény szerint a szerzői jogvédelem megadása nem tehető függővé semmiféle alakszerűségtől, az Egyetemes Egyezmény viszont ezt a lehetőséget biztosítja a hazai törvényhozás számára.

* *

A fejlődő országoknak nyújtott kedvezmények kapcsán befejezésül még a következőkre kívánunk rámutatni:

A) Az Egyetemes Egyezmény 1971. évi párizsi szövegét elfogadó fejlődő országok a kedvezményeket nemcsak azoktól a fejlett országoktól igényelhetik, amelyek ugyancsak elfogadták a párizsi szöveget, hanem az Egyetemes Egyezmény 1952. évi genfi szövegéhez tartozó azon fejlett országoktól is, amelyek az Unesco főigazgatójával jegyzékben közölték, hogy hozzájárulnak a párizsi szöveg velük szemben való alkalmazásához.

B) Az a körülmény, hogy valamely fejlődő ország igénybevette a kedvezményeket, nem jogosítja fel a többi szerződő államot arra, hogy a szóban forgó fejlődő ország szerzőinek jogait bármilyen mértékben korlátozza. A fejlett országok feltétlenül kötelesek a fejlődő országok szerzői számára az Egyezményben előírt védelmet teljes mértékben megadni. Az Egyetemes Egyezmény alapvető elve ugyanis az *anyagi viszonyosság hiánya,* amely annak a másik alapelvnek a következménye, hogy az Egyezmény által védett külföldi szerzőket ugyanolyan védelemben kell részesíteni mint a hazai szerzőket.

A fentiek alól egyetlen kivétel a védelmi idő, melynek vonatkozásában viszont az anyagi viszonosság elve irányadó.

C) Azok a fejlődő országok, amelyek korlátozzák a fordítás és a sokszorosítás jogát(vagy ezek közül csak az egyiket), ezt nem tehetik meg csak a külföldi szerzők vonatkozásában, hanem ugyanilyen mértékben korlátozniok kell saját szerzőik jogait is.

III. A Berni Uniós Egyezmény módosítása

A) Általános rendelkezések

1. Párizsban az 1967. évi stockholmi Jegyzőkönyvet hatályon kívül helyezték és helyébe lépett a Függelék (Appendix), amely csupán olyan mértékű szerzői jogi kedvezményeket biztosít a fejlődő országok számára, amelyeket a fejlett tőkés országok (elsősorban az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország és Spanyolország) delegációi a Párizsi Konferencián elfogadhatónak tartottak.

2. A Berni Egyezmény 1971. évi párizsi és 1967. évi stockholmi szövegeiben a szerzői jogra vonatkozó anyagi jogi rendelkezések továbbá a Berni Unió szervezetére vonatkozó cikkek azonosak. Bizonyos eltérések csupán annak következményei, hogy a Jegyzőkönyv helyébe a Függelék lépett; ezekkel az eltérésekkel, amennyiben érdemiek, a Függelék kapcsán foglalkozunk.

3. A párizsi szövegnek a stockholmi szövegtől eltérő (nem a szerzői jogra vonatkozó) záró rendelkezései közül igen nagy jelentőségű a 28. cikk (2) bekezdése, amely az 1—21. cikkek és a Függelék hatálybalépéséről rendelkezik és ezt a következő két feltételtől teszi függővé: a) a teljes párizsi szöveg ratifikálása (ill. csatlakozás) legalább öt uniós állam által és *b)* az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény 1971. évi párizsi szövegének hatálybalépése az Amerikai Egyesült Államok, Anglia, Franciaország és Spanyolország vonatkozásában.

A Párizsi Diplomáciai Konferencián a két nagy nemzetközi szerzői jogi egyezménynek nemcsak a szövegét módosították egymásra való tekintettel (a fejlődő országok vonatkozásában), hanem a két egyezmény kapcsolatát is újonnan szabályozták. Ennek érdekében módosították az Egyetemes Egyezmény XVII. cikkére vonatkozó Nyilatkozatot (amiről már szóltunk), és ezzel függ össze a Berni Egyezmény 28. cikke (2) bekezdésének fent *b)* alatt ismertetett rendelkezése, amely a fejlődő országok által támasztott feltételnek tesz eleget. A fejlődő országok ugyanis azzal a feltétellel járultak hozzá a stockholmi Jegyzőkönyv végleges elejtéséhez, ha — cserébe — azok a fejlett országok, amelyeknek művei számukra a legfontosabbak, elfogadják az Egyetemes Egyezmény párizsi szövegét; ellenkező esetben tehát a Berni Egyezmény 1971. évi párizsi szövege nem léphet hatályba. Ez az oka annak a szokatlan szabályozásnak, hogy a Berni Egyezményhez nem tartozó Amerikai Egyesült Államok elhatározásától is függ a Berni Egyezmény 1971. évi párizsi szövegének a hatálybalépése.

B) A fejlődő országoknak nyújtott kedvezmények

1. A Függelék — ellentétben a Jegyzőkönyvvel — *kizárólag a fordítás és a többszörösítés terén* ad kedvezményeket a fejlődő országoknak, amelyek — a következő pontban tárgyalt egyetlen lényeges eltéréstől eltekintve — azonosak az Egyetemes Egyezmény párizsi szövegében nyújtott kedvezményekkel.

A Függelék I—IV. cikkei nemcsak tartalmilag, de részben még szöveg szerint is azonosak az Egyetemes Egyezmény V. bis, V. ter. és V. quater cikkeivel. Ehhez mindössze annyit fűzünk hozzá, hogy mivel az Egyetemes Egyezmény igazgatását az Unesco, a Berni Egyezmény igazgatását viszont a Szellemi Tulajdon Világszervezete (melynek Magyarország a megalakulása óta tagja: 1970. évi 18. sz. tvr.) látja el, a Függelékben az Unesco főigazgatója helyett a Szellemi Tulajdon Világszervezetének főigazgatója szerepel a megfelelő helyeken.

2. A Függelék V. cikkének rendelkezései az Egyetemes Egyezményben nem szerepelnek.

A Függelék V. cikke értelmében a fejlődő országok a Berni Egyezmény 1971. évi párizsi szövegének ratifikálásakor (ahhoz való csatlakozásukkor) a fordítási jogot nemcsak a II. cikk szerinti kötelező engedély bevezetésével korlátozhatják, hanem *ehelyett* a fordítási jogra vonatkozólag az Egyezmény 30. cikkének (2) bekezdésében meghatározott fenntartással élhetnek, anélkül, hogy az Unió többi tagállama jogosult lenne a 30. cikk (2) bekezdése b) pontjának második mondatában előírt

anyagi viszonosság elvének alkalmazásával korlátozni az illető fejlődő ország szerzőinek jogait.

A 30. cikk (2) bekezdése által megengedett fenntartással élő ország a Berni Egyezmény 1896-ban Párizsban kiegészített szövegének 5. cikkében meghatározott védelemben részesíti csupán a fordítási jogot. Eszerint „a kizárólagos fordítási jog megszűnik, ha a szerző az eredeti mű első megjelenésétől számított tíz éven belül e jogát nem érvényesítette azzal, hogy az Unió valamelyik országában megjelentetett fordítást oly nyelven, aminő nyelven a védelmet igényelné." Ez a rendelkezés azonban csak a fenntartással élő országban általánosan használt nyelven készült fordításokra vonatkozik. A fenntartásnak tehát az a következménye, hogy a tíz év eredménytelen elteltével megszűnik a szerző fordítási joga a fenntartással élő országban azokra a nyelvekre, amelyek ott általánosan használt nyelvek.

Az idézett rendelkezés a Berni Unió 1908. évi berlini, 1928. évi római és 1948. évi brüszeli szövegeiben nem szerepel, de ezek lehetővé teszik, hogy *a)* bármelyik ország a fordításra vonatkozó e fenntartással *lépjen be* az Unióba, és *b)* az az uniós ország, amely már korábban élt a fenntartással, annak érvényét az Egyezmény újabb szövegének ratifikálásakor fenntarthassa.

Ez idő szerint e fenntartással tagjai a Berni Uniónak Izland, Japán, Mexikó, Törökország és Jugoszlávia.

Az 1967. évi stockholmi szöveg és ezzel egyezően az 1971. évi párizsi szöveg a fenti rendelkezéseket úgy módosította, hogy az *Unióba belépő* olyan ország műveit, amely a fordításra vonatkozó fenntartással él, az Unió többi országai a viszonosság elve alapján csak ugyanolyan mértékű védelemben kötelesek részesíteni, mint a fenntartással élő ország. Továbbra sem alkalmazható azonban az anyagi viszonosság elve azokkal az előző bekezdésben felsorolt *uniós országokkal* szemben, amelyek az Egyezmény korábbi szövegei alapján igénybe vették a fordításra vonatkozó fenntartás kedvezményét. Ezek a párizsi szöveg ratifikálásakor e kedvezményhez való jogukat továbbra is fenntarthatják.

Az 1967. évi stockholmi szöveg zárórendelkezései sorában a 30. cikk is 1970 január 29-én hatályba lépett.

A Függelék V. cikke tehát a következő kedvezményt adja a fejlődő országoknak: a Berni Unióba *belépő* fejlődő ország a fordításra vonatkozó fenntartással élhet anélkül, hogy — miként az Unióba belépő fejlett országok esetében — alkalmazható lenne vele szemben az anyagi viszonosság; a Berni Unióhoz *tartozó* fejlődő ország is igénybe veheti a fordításra vonatkozó fenntartás kedvezményét (anélkül természetesen, hogy érvényesíthető lenne vele szemben az anyagi viszonosság), bár annakidején az Unióba való belépéskor ilyen fenntartással nem élt.

A fejlődő országoknak csak *egyszeri választási lehetőségük* van a II. és V. cikk közt, mégpedig a Berni Egyezmény 1971. évi párizsi szövegéhez történő csatlakozásukkor, illetve annak ratifikálásakor. Az a fejlődő ország, amely az V. cikk szerinti fenntartás kedvezményét választotta, nem veheti többé igénybe a II. cikk szerinti kötelező engedély kedvezményét, vagy fordítva. Ha pedig a fejlődő ország a csatlakozáskor (ratifikáláskor) a fordításra vonatkozó egyik kedvezményt sem vette igénybe, később már csak a II. cikknek megfelelően korlátozhatja a fordítási jogot.

Amennyiben a fejlődő országnak e minősége megszűnik, a fordításra vonatkozó fenntartás kedvezménye is automatikusan megszűnik. Ilyen esetben a volt fejlődő ország legkésőbb két évvel a kedvezményekre való jogosultságának megszünte előtt ismét bejelentheti, hogy a fordításra vonatkozólag a 30 cikk (2) bekezdés b) pontja alapján fenntartással él, de ennek most már az a következménye, hogy az illető volt fejlődő országgal szemben alkalmazható az anyagi viszonosság elve.

3. A Függelék VI. cikke tartalmilag azonos a stockholmi Jegyzőkönyv 5. cikkével.

Annak érdekében, hogy a fejlődő országok a kedvezményeket mielőbb igénybe vehessék, a Függelék rendelkezései azon fejlődő és fejlett uniós országok közt is alkalmazhatók, amelyek a párizsi szöveg és a Függelék ratifikálása, illetve az azokhoz való csatlakozás nélkül a Szellemi Tulajdon Világszervezete főigazgatójánál bejelentik, hogy élni kívánnak a Függelékben adott kedvezményekkel, illetve — amennyiben fejlett országról van szó — hozzájárulnak a Függelék rendelkezéseinek velük szemben történő alkalmazásához.

*

A kedvezményeket igénybevevő fejlődő országok szerzőinek műveit a többi uniós ország a viszonosságra való tekintet nélkül köteles a Berni Egyezmény szabályainak megfelelő mértékű védelemben részesíteni. *Az anyagi viszonosság hiánya* ugyanis alapelve a Berni Egyezménynek, de ez a védelmi időre nem vonatkozik.

IV. A párizsi kompromisszum kritikája és a nemzetközi szerzői jog perspektívája

A párizsi diplomáciai konferencián részt vevő magyar delegáció már a tervezetek ismeretében arra az álláspontra helyezkedett, hogy a javasolt kedvezmények nem elégíthetik ki teljes mértékben a fejlődő országok igényeit, mert ezeknek arra van szükségük, hogy a külföldi könyveket az első megjelenéstől számított viszonylag rövid határidő elteltével akár eredeti nyelven, akár fordításban kiadhassák saját belső szükségleteiknek megfelelő példányszámban azzal az egyetlen megszorítással, hogy a művek szövegét nem változtathatják meg és tiszteletben tartják a szerzők összes egyéb személyhez fűződő jogait is. A szerzőknek járó jogdíjak kifizetéséről természetesen minden esetben megfelelően gondoskodni kell. A konferencián kifejtettük, hogy adott körülmények között elfogadjuk a tervezeteket, amelyek csak a fejlődő országok minimális igényeinek felelhetnek meg. Szerintünk azonban az új rendelkezések rendkívül bonyolultak és arra vezethetnek, hogy a fejlődő országok a gyakorlatban vagy meg fogják sérteni az új egyezményeket vagy pedig a számukra biztosított kedvezmények ellenére kénytelenek lesznek az egyes művek lefordítására, illetve többszörözésére az érdekelt külföldi

kiadóval szerződést kötni. Egyes fejlődő országok számára rendkívül nagy akadályt fog jelenteni az az előírás is, hogy a szerzői jogdíjakat konvertibilis valutában kell átutalni, ideértve természetesen a szerzői jogdíjakból a kiadókat megillető részt is. Ezért azt javasoltuk, hogy létesítsenek az UNESCO-nál nemzetközi pénzügyi alapot a fejlődő országokban lefordításra, illetőleg többszörözésre kerülő tankönyvek és tudományos művek szerzői jogdíjainak fedezetére. Szerintünk olyan helyzetet kell teremteni, hogy a fejlődő országok a szerzők személyhez fűződő jogainak tiszteletben tartásával minden egyéb korlátozás nélkül hozzáférhetővé tehessék népeik számára a kulturális fejlődésükhöz nélkülözhetetlen irodalmi és tudományos műveket és ugyanakkor a szerzők megkapják munkájuk ellenértékét, a jogdíjat.

A fentiekhez hozzátettük azt is, hogy a magyar írók és tudósok szívesen engedélyezik műveiknek a fejlődő országok nemzeti nyelveire történő lefordítását; az illetékes magyar szervek ilyenkor az elmaradt jogdíj mértékének megfelelően minden esetben kártalanítják a magyar szerzőket, akik a fejlődő országokban történő fordításokért a lefordított művek kiadóitól nem igényelnek jogdíjat, ha ennek bármilyen akadálya lenne.

A nemzetközi pénzügyi alap felállítására vonatkozó javaslatunk természetesen még nem kerülhetett megfelelő előkészítés nélkül tárgyalásra, de bízunk abban, hogy belátható időn belül erre is sor fog kerülni.

A magyar Kormány képviselője a Párizsban módosított két nemzetközi szerzői jogi egyezmény új szövegét aláírta és a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az új egyezményeket előreláthatólag ratifikálni is fogja. A magunk részéről a Párizsban létrejött és 28 állam delegációjának vezetője által aláírt egyezményeket alapjában véve pozitívan ítéljük meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a párizsi módosításokkal a fejlődő országok jogos igényeit kielégítettnek tekintjük. Véleményünk szerint a már előbb említett okokból az új egyezmények hatályba lépése sem oldja meg végleg a fejlődő országoknak a nemzeetközi szerzői jogi szabályokkal kapcsolatos problémáit. A Berni Egyezmény párizsi szövegének hatályba lépése azért is fontos lépés lenne a nemzetközi szerzői jog fejlődésében, mert a párizsi szöveg — bevezető részében külön kiemelve a stockholmi konferencia munkálatainak fontosságát — teljes egészében átvette mindazokat a módosításokat, amelyeket a nemzetközi anyagi szerzői jog vonatkozásában a stockholmi diplomáciai konferencia elhatározott. (Ezekről a már említett 1968. januári cikkünkben részletes tájékoztatást adtunk.)

Ez idő szerint még azt sem tudjuk, hogy maguk a fejlődő országok ratifikálni fogják-e, illetve csatlakozni fognak-e az új egyezményekhez. Ebben a vonatkozásban figyelemre méltó az az erősen tartózkodó nyilatkozat, amelyet a párizsi diplomáciai konferencia záróülésén a fejlődő országok szószólójának tekinthető indiai kormány delegációjának vezetője tett.

Csak a jövő fogja eldönteni, hogy aggályaink és aggodalmaink indokoltak-e.

Timár István—Zakár János

A magyar nemzeti csoport tevékenysége a Nemzetközi Büntetőjogi Társaságban

A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság (Assotiation Internationale de Droit Pénal, AIDP) 1924-ben alakult meg azzal az alapszabályban rögzített céllal, hogy elősegítse a közeledést és együttműködést azok között, akik a különböző országokban a büntetőjogot tanulmányozzák, illetve alkalmazzák, s munkájukkal részt vesznek a bűnözés okainak feltárásában és a bűnözés elleni küzdelemben. A Társaság a fenti célkitűzést tulajdonképpen örökségként kapta elődjétől, az 1889-ben alapított Nemzetközi Büntetőjogi Egyesülettől. Ennek az örökségnek a tiszteletbentartását hangsúlyozta az a kötet is, amelyet 1948-ban Franz von Liszt születésének 100. évfordulójára jelentettek meg.

A nemzetközi együttműködést szolgálta már a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesületben meghirdetett az az alapelv is, hogy távoltartja magát az egyes tudományos iskolák között folyó viták eldöntésétől és tevékenységének fő célja a bűnözés elleni minél hathatósabb küzdelem eszközeinek a felkutatása. Ennek az elvnek és fő célkitűzésnek megfelelően a Társaság megalapításánál hangsúlyozták, hogy mindazok az iskolák, amelyek a büntetőjog területén a bűnözés elleni küzdelemben részt vesznek, büszkék lehetnek arra, hogy az igazság egy részét magukénak vallhatják, de a Társaság nem rendeli alá munkáját egyik iskolának sem. Felhívást intéz azonban mindazokhoz, akiket a büntetőjogi, kriminológiai és büntetéstani tudományok érdekelnek, hogy egyesítsék erőfeszítéseiket a tudományos szellem és a közös törekvés jegyében.

A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság tevékenysége a tudományos együttműködés szolgálata mellett tételesjogi feladatok megoldásának elősegítésére is kiterjedt. A nemzetközi kongresszusokon —, amelyeket Brüsszelben (1926.), Bukarestben (1929.), Palermóban (1933.) és Párizsban (1938.) tartottak — a büntetőjog, a kriminológia és a büntetésvégrehajtás aktuális kérdéseit tudományos megközelítéssel vizsgálták. Ugyanakkor a Népszövetség támogatása mellett a büntetőjog egységesítésére, egységes büntetőtörvénykönyv kialakítására konferenciákat tartottak Rómában (1928.), Varsóban (1931.) Madridban (1933.), Kopenhágában (1935.) és Kairóban (1938.). Ezeken a konferenciákon mind több állam képviselői vettek részt és 1935-ben a Szovjetunió is bekapcsolódott ebbe a munkába. A második világháború ezt a konferencia-sorozatot megszakította, de 1947-ben, most már az Egyesült Nemzetek Titkárságának támogatásával, Brüsszelben kidolgozták a népirtás és az emberiség elleni bűncselekmények fogalmát és alkotó elemeit.

A második világháború a Társaságnak nemcsak a tételes jog területén, hanem a tudományos életben folytatott tevékenységét is megszakította, de 1946-ban a tudományos tevékenység újra megindult. Az 1946-ban Genfben megtartott kongresszuson a Társaság alapeszméjének megfelelően ismét

hangsúlyozták, hogy bármilyenek legyenek is a különböző nemzetek politikai nézetei, egyik sem tudja magát kivonni a nemzetközi együttműködés alól az igazságszolgáltatás előmozdítása és a bűnözés elleni harc területén. Ennek megfelelően a Társaság új alapszabálya is fő célként jelöli meg az eszmék és tudományos eredmények kicserélését a különböző országok között, továbbá a fokozott együttműködés biztosítását a bűnözés jelenségére, okaira és megelőzésére vonatkozó kutatások terén, úgyszintén a nemzetközi büntetőjog elméletének és gyakorlatának művelését.

A genfi kongresszust követő kongresszusok nemcsak a tudományos tevékenység állomásai voltak, hanem egy-egy kongresszus alkalmával a Társaság olyan új nemzeti csoportokkal bővült, amelyek egész földrészeket, illetve büntetőjogi rendszereket kapcsoltak be a Társaság életébe. 1953-ban a római kongresszuson létesült szélesebb körű kapcsolat Latin-Amerika nemzeti csoportjaival, 1957-ben az athéni kongresszuson csatlakozott a Társaság munkájához újra a Szovjetunió és Bulgária, s ezzel a szocialista országok már jelentős részt vállaltak a Társaság tevékenységében. Jugoszlávia és Lengyelország képviselői ugyanis a megalakulástól kezdve folyamatosan részt vettek az AIDP munkájában. 1961-ben a liszaboni kongresszuson pedig az Egyesült Államok kriminalistái kapcsolódtak be a Társaság tevékenységébe, s ezzel a büntetőjog területén létező valamennyi jelentős jogi irányzat képviselője közvetlen kapcsolatba került egymással.[1]

1969 óta a szocialista országok többsége részt vesz az AIDP munkájában és jelentős a befolyásuk a Társaság vezetésében.

Magyarország hivatalosan 1960-ban lépett kapcsolatba az AIDP-vel, amikor az ELTE Büntetőjogi Tanszéke kollektív tagja lett a Társaságnak. 1963 novemberében Dr. Kádár Miklós egyetemi tanár, az ELTE Büntetőjogi Tanszék vezetője közvetítette a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság vezetőségének azt az állásfoglalását, amely kívánatosnak tartotta a magyar büntetőjogászokkal fennálló kapcsolatok további bővítését és magyar nemzeti szekció alakítására kérte fel az érintetteket. A nemzeti csoport létrehozása céljából összehívott ülésre meghívottak — a büntetőjogi elmélet és gyakorlat művelői — elhatározták a magyar nemzeti csoport megalakítását. A nemzeti csoport elnökének dr. Kádár Miklóst, titkárának pedig dr. Viski Lászlót, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete tudományos főmunkatársát választották meg.

Az alakuló ülés nemcsak a nemzeti csoport szervezetéről hozott határozatot, hanem egyben előkészítette a Társaság munkájában való aktív részvételt. Elhatározta, hogy a Társaság akkor soron következő, IX. kongreszusának valamennyi napirendi pontjához nemzeti referátumot kell készíteni és kijelölte a nemzeti referenseket. A nemzeti referátumok készítői egyfelől az elmélet művelői, másfelől a gyakorlati jogalkalmazás területén dolgozó büntetőjogászok közül kerültek ki.

Ezt követően a magyar nemzeti csoport egyes tagjai részt vettek az előkészítő kollokviumokon, s nemzeti delegáció vett részt a IX. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszuson (1964. Hága).

Miként a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság életében a legjelentősebb esemény a kongresszus, úgy a magyar nemzeti csoport tevékenysége is elsősorban ezekhez a kongresszusokhoz kapcsolódott. A magyar nemzeti csoport nemzeti referenseket jelölt és delegációt küldött a X. Büntetőjogi Kongresszusra (1969. Róma) is.

A magyar nemzeti csoport tagsága és vezetősége kész volt az AIDP keretében végzett tudományos tevékenység és nemzetközi együttműködés további bővítésére. Ennek elérésére alkalmas eszköznek mutatkozott a kongresszusok közötti időszakban olyan kerekasztal-értekezlet összehívása, amelyen a büntetőjognak nemzetközileg aktuális témáját vitatják meg. A szűkebb körű összejövetel az aktuális témát érintő gondolatok kicserélése mellett lehetőséget biztosít arra, hogy a magyar nemzeti csoport tagjai és az AIDP vezetősége, illetve reprezentánsai személyesen találkozhassanak és a tudományos életben oly fontos személyes kapcsolatok tovább bővüljenek.

A tudományos aktivitás fokozásához és a nemzetközi együttműködés további bővítéséhez azonban szükség volt arra, hogy a magyar nemzeti csoport a munkájához szilárd kereteket, tudománypolitikai, szervezeti és anyagi támogatást kapjon a társadalomtudományi tevékenység irányítására és összehangolására hivatott legmagasabb tudományos testülettől, a Magyar Tudományos Akadémiától. Ezért a magyar nemzeti csoport ilyen irányú kérelemmel fordult az Akadémia Elnökségéhez. Az Elnökség 1971. február 23-án a kérelem alapján úgy határozott, hogy a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság magyar nemzeti csoportja a jövőben a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság és Jogtudományok Osztálya keretei között tevékenykedjék.

Az Akadémia Elnökségének ez a határozata lehetővé tette, hogy a magyar nemzeti csoport — az Akadémia Elnökségének jóváhagyásával — felajánlja az AIDP Igazgatótanácsának a XI. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus budapesti megrendezését. Az ajánlat elfogadását a Társaság Igazgatótanácsa részéről a magyar nemzeti csoport megtiszteltetéssel és örömmel vette tudomásul.[2]

A kongresszus megrendezésére kapott megtisztelő megbízás mellett közvetlen feladatot jelentett az, hogy az AIDP Igazgatótanácsa egyetértett a nemzetközi kerekasztal-értekezlet gondolatával. A nemzetközi kerekasztal-értekezlet előkészítő megbeszélései során egyetértés született az AIDP és a magyar nemzeti csoport vezetősége között abban, hogy a természettudományok rohamos fejlődésével együttjáró és a büntetőjogi érdeklődés fókuszába kerülő problémákat vitassák meg. Így született a visegrádi nemzetközi kerekasz-

[1] A Társaság munkájával részletesen foglalkozik a Társaság folyóiratában (Revue Internationale de Droit Pénal) megjelent referátumában J. Graven: A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság szervezete, céljai és tevékenysége a IX. Nemzetközi Kongresszus előtt. (353—380. old.)

[2] A szocialista országok aktív részvételének a lehetőségét hangsúlyozza A. A. Piontkovszkij a Nemzetközi Büntetőjogi Társaságról szóló beszámolójában. (Szovjetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1971. évi 10. szám. 142. old.)

tal-értekezlet témája: „A természettudományos kutatás és a büntetőjog".

Az 1971. október 6—8. napjain tartott kerekasztal-értekezlet tanácskozása az élő emberen folytatott orvosi kísérletek problémájára fordította a fő figyelmet. Ennek keretében megvitatták, hogy egészséges emberen végezhető-e olyan kísérlet, amely az életét vagy a testi épségét veszélyezteti. Szükség van-e a kísérleti személy tájékoztatására minden esetben, vagy ettől bizonyos körülmények között el lehet tekinteni és a tájékoztatásnak milyen részletességgel kell megtörténni. Végül az egészséges emberen folytatott kísérletekkel kapcsolatban felmerült, hogy minden esetben szükség van-e a kísérleti személy beleegyezésére, vagy pedig lehetnek olyan esetek, amelyeknél a beleegyezés megszerzése nem szükséges.

Az egészséges emberen végzett kísérletekkel összefüggésben felvetett kérdések felmerültek a kísérletező gondjaira bízott beteggel kapcsolatban is, olyan esetek vonatkozásában, amelyeknél a betegség, illetve gyógykezelés független a kísérlettől. Vita volt azzal kapcsolatban, hogy mi legyen a büntetőjog álláspontja, ha betegen új gyógyszer vagy beavatkozás kipróbálásával, illetve a testi épséget sértő vizsgálatok elvégzésével végeznek kísérletet.

Különös részletességgel megvitatták az elítélteken, mint egészséges, de sajátos helyzetben levő személyeken végzett kísérletek problémáját is.

A tanácskozásnak nem volt célja, hogy az elhangzott nézeteket valamilyen formális határozatban vagy állásfoglalásban rögzítse. Erre azért sem kerülhetett sor, mert a viszonylag rövid idő nem tette lehetővé, hogy a sokszor egymással ellentétes álláspontokat szintetizálni lehessen. Egyetértés volt viszont abban a kérdésben, hogy a természettudományok fejlődésével összefüggő új problémákat nemzetközi tanácskozás napirendjén kell tartani és azokkal továbbra is foglalkozni kell.

Az üléseken a vitát —, amelynek során 31 felszólalás hangzott el — dr. Szakács Ödön, a Legfelsőbb Bíróság elnöke és Pierre Bouzat profeszor, az AIDP elnöke vezette. A tanácskozásnak, a magyar nemzeti csoport tagjain kívül, személyre szóló meghívás alapján 27 külföldi résztvevője volt.

A kerekasztal-értekezlet témaválasztásában és előkészítésében még aktívan részt vett dr. Kádár Miklós, a nemzeti csoport elnöke —, akit időközben a Társaság Igazgatótanácsa tagjának választott —, de az előkészítő munkák befejezésében és a kerekasztal-értekezleten való részvételében súlyos betegsége, majd halála megakadályozott. A kiváló tudós halála olyan időben gyengítette a magyar nemzeti csoportot, amikor a kongresszusra készülés során nemcsak minden rendelkezésre álló erőt össze kell fogni, hanem ezeket az erőket meg is kell sokszorozni. Ezért a magyar nemzeti csoport bizottságot küldött ki a csoport további szervezeti és működési kereteinek megvizsgálására.

A nemzeti csoport által kiküldött bizottság 1972. január 26-án terjesztette elő jelentését. E jelentés lényege az volt, hogy a nemzeti csoport működésében mind a hazai tevékenységben, mind a nemzetközi tudományos kapcsolatok terén a folyamatosságot biztosítani kell. A kongresszus megfelelő megszervezése érdekében szükséges olyan széles körű vezetőséget választani, amelyben az egyetemek és tudományos intézetek mellett a nemzeti csoport munkájában részt vevő állami szervek is képviselve vannak.

A nemzeti csoport a bizottság előterjesztése alapján elnökének dr. Szakács Ödönt, a Legfelsőbb Bíróság elnökét választotta meg.

A korábban ismertetett elvnek megfelelően a nemzeti csoport vezetőségének az alábbiak lettek a tagjai: Farkas Sándor legfőbb ügyészségi főosztályvezető ügyész, Fonyó Antal egyetemi tanár, Földvári József egyetemi tanár, Gödöny József az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet igazgatója, Horváth Tibor a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetője, Kálmán György címzetes egyetemi tanár, Kertész Imre rendőrezredes, Király István igazságügyminisztériumi főosztályvezető, Király Tibor egyetemi tanár, László Jenő igazságügyminisztériumi osztályvezetőhelyettes, Lukács Tibor, a Fővárosi Bíróság elnökhelyettese, Pintér Jenő, megbízott tanszékvezető egyetemi docens, Rácz György Legfelsőbb bírósági bíró, Rudas György rendőrvezérőrnagy, Szabó Lászlóné megbízott tanszékvezető egyetemi docens, Vágó Tibor Legfelsőbb bírósági tanácsvezető bíró, Viski László a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete tudományos főmunkatársa, Wiener A. Imre a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete tudományos munkatársa.

A vezetőség ügyvezető alelnöknek választotta meg Viski Lászlót, akit megbízott a nemzeti csoport képviseletével és általában ügyeinek vitelével, s egyben megválasztotta a kongresszusi előkészítő bizottság elnökének. Viski Lászlót a Társaság Igazgatótanácsa 1972 áprilisi rendes ülésén tagjainak sorába kooptálta.

A vezetőség alelnöknek választotta továbbá Gödöny Józsefet, Horváth Tibort, Király Tibort és Pintér Jenőt, titkárnak pedig Wiener A. Imrét.

Az a tény, hogy a XI. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus Budapesten kerül megrendezésre, fokozott feladatot jelent a magyar nemzeti csoport tagjai és vezetősége számára. A korábbi gyakorlatnak megfelelően a nemzeti csoport valamennyi kongresszusi témára referenseket jelölt ki és megtette az első lépéseket a kongresszus szervezésének előkészítésére.

A kongresszus napirendjére a Társaság Igazgatótanácsa a következő négy témát határozta meg:

1. A büntetőjog eszközeinek és módszereinek fejlődése

2. A kábítószerekkel való visszaélés

3. A bűncselekmény sértettjének nyújtandó kártalanítás

4. A légi-kalózkodás.

Az 1974-ben Budapesten megtartásra kerülő XI. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus nemcsak a magyar nemzeti csoport történetének lesz jelentős állomása — hiszen első ízben kerül sor szocialista országban ilyen kongresszusra —, hanem a Társaság életében is, mert ezen a kongresszuson fogja megünnepelni alapításának félév-

százados jubileumát. Mindezek a körülmények arra kötelezik a kongresszus előkészítésében és munkájában résztvevőket, hogy fokozott aktivitással készüljenek és működjenek közre ennek a jelentős nemzetközi tudományos eseménynek a sikeres lebonyolításában.

Wiener A. Imre

A rendelet- és utasítás-alkotás margójára

Az MSZMP IX. kongresszusa határozatot hozott az állami munka fejlesztéséről és a X. kongreszszus is felhatalmazta a Központi Bizottságot e munka továbbfolytatására. E határozat végrehajtása szerteágazó feladatot jelent, mint a szocialista demokratizmus és alkotmányosság, a jogalkotás és jogalkalmazás, a kormányzati munka fejlesztése stb.

E határozatok szellemében dolgozta ki kormányunk a párt kezdeményezésére a jogalkotás jogpolitikai irányelveit, amely részletes jogalkotási programot tartalmaz. E határozat végrehajtása során komoly eredményeket értünk el. Új fontos jogszabályokat alkottunk, amelyek nemcsak lépést tartanak társadalmi, gazdasági fejlődésünkkel, hanem előremutatóan segítik a gazdasági irányítás reformjának hatályosulását. Így járul hozzá a jogalkotás az MSZMP IX. és X. kongresszusa, továbbá a Központi Bizottság-i határozatok realizálásához.

A jogalkotás pozitív eredményei mellett azonban egy negatív jelenségre kívánom a figyelmet felhívni. 1971-ben kb. 200 rendeletet és kb. 700 utasítást alkottak jogalkotó szerveink. Ez a szám minden további elemzés nélkül önmagáért beszél és figyelmeztet bennünket arra, hogy kevesebbet, de jobban. A túlsok jogszabály a jogbiztonság helyett inkább jogbizonytalanságot szül. E túlzott jogszabályalkotást megkísérlem a jogelmélet és a logika szempontjából kritikailag megvizsgálni.

A párthatározatok egyik központi feladatként jelölik meg a szocialista demokratizmus fejlesztését. Ennek egyik területe a jogalkotás demokratizmusának fejlesztése. Ez érvényesülhet abban, hogy széles körben vonjuk be az érdekelteket az új jogszabály megalkotásába, de nem merül ki ebben. Ehhez szervesen hozzátartozik, hogy a jogszabály milyen jogforrási formában jelenik meg, milyen formában hirdetik ki, az érdekeltek hogyan ismerhetik meg.

Ha ebből a szempontból vizsgálom az utasítást, mint jogforrási formát, vele szemben komoly aggályokat vethetek fel. Elvileg az utasítás intern jogszabály, amely az utasítást kibocsájtó szerveknek alárendelt szerveihez szól és a tárcalapokban kerül kihirdetésre. Ha el is fogadom, hogy az utasítást csak az alárendelt szervek alkalmazzák, ebben az esetben is a döntés kihat az állampolgárokra is. A szervek az állampolgárok ügyeiben hozzák meg azokat a határozatokat, amelyekben az utasítást alkalmazzák. Tehát valójában az utasítás érvényesül az állampolgárok vonatkozásában is. Ezzel megdől az utasítás intern jellegének fikciója.

Ha ezt elfogadjuk, akkor nem tarthatjuk helyes megoldásnak azt, hogy az utasítások a minisztériumok tárcalapjában jelennek csak meg. Így az állampolgárok többsége előtt az utasítás tartalmának megismerése szinte lehetetlen. Sokszor az érdemi döntés, amely esetleg az állampolgárok jogait érzékenyen érinti, szinte meglepetésként hat a kötelezettekre. Lehetetlen megkövetelni, hogy az állampolgárok ismerjék azokat az utasításokat, amelyeknek hatálya pedig rájuk is kiterjed. Úgy gondoljuk azonban, hogy nem járunk messze a valóságtól, ha az utasítások nagy számát figyelembevéve azt állítjuk, hogy maguk a jogalkalmazó szervek is nehezen igazodnak el az utasítások útvesztőjében. Így jogbizonytalanság érvényesül a jogalkalmazásban, ami sérti a szocialista törvényességet.

A szocialista jog egyik alapelve, hogy fokozottan érvényesül a jog önkéntes követése, amely a szocialista jogtudatból fakad. Minél magasabb az állampolgárok szocialista jogtudata, annál fokozottabban hatályosul a jog önkéntes követése és ezzel dialektikus összefüggésben csökken a jogsértések száma. A szocialista jogtudat előfeltétele a jogismeret. A két fogalom között éles határvonalat kell vonni. A jogismeret csupán a jogszabályok ismeretét, tudását jelenti, a jogtudat ennél többet, mert magában foglalja a jogszabály értékelését is, vagyis azt, hogy helyesnek vagy helytelennek tartjuk-e a jogi normát, önként akarjuk-e követni, vagy arra törekszünk, hogy szembehelyezkedjünk vele, mert nem értünk vele egyet. Ennek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a szocialista jogtudat egyetértő és a követésre buzdító motiválásának nélkülözhetetlen előfeltétele a jogszabályok ismerete. Nyugodtan állíthatjuk, hogy az utasítások esetében ez a kihirdetés módjára tekintettel szinte kizárt. Fokozottabban érvényes ez, ha az utasítások nagy számát vesszük figyelembe.

Szocialista társadalmunkban tehát fokozott jelentősége van a jogismeretnek és az ezen alapuló jogtudatnak. Ezt nem bízhatjuk a spontán, ösztönös fejlődésre, hanem minden eszközt meg kell ragadni ahhoz, hogy ez tudatosan erősödjék. Ezért kell igénybe vennünk a sajtó, a rádió, a televízió, tehát a tömegkommunikáció minden formáját és ezek segítségével kell széles körű propagandamunkát végezni. Nem elégedhetünk meg azzal a formális állásponttal, hogyha a jogszabályt az előírt módon kihirdetjük, ezzel a jogszabály hatályba lép és mindenki köteles megtartani. A televízió „Jogi ismeretek" c. sorozata meggyőző módon bizonyítja, hogy széles rétegek a legfontosabb alapvető jogszabályokat sem ismerik. Ugyanezt az eredményt mutatta az a felmérés, mely a dolgozók különböző rétegei között kiosztott kérdőívek kitöltésével igyekezett a jogi tájékozottságról képet kapni. Ez azt mutatja, hogy a jogi propaganda terén nagyon sok még a tennivaló és az utasítások tömege szinte megoldhatatlan feladat elé állítja a jog propagandistáját.

Pártunk határozatai az állami szervek munkájának fejlesztését, fokozását, a hatáskörök pontos elhatárolását, a centralizmus és decentralizmus dialektikus egységben történő demokratikus arányos megoldását írják elő. E feladatok megoldásában rendkívül fontos

szerepük van a jogszabályoknak. Szkeptikusan tehetjük fel a kérdést azonban, hogy elvárhatjuk-e a jogszabályok alkalmazásának hatékonyságát, ha szinte áttekinthetetlen tömegben bocsájtjuk ki azokat. Különösen áll ez az utasításokra, a magasabbrendű jogszabályok alkotásának ugyanis megvannak a maga kialakult formái, ami lehetővé teszi az érdekeltek széles körű bevonását és a jogalkotás törvényességének ellenőrzését. Az utasításnál mindez hiányzik. A szocialista jogrendszerben kialakult a jogforrások hierarchiája, a jogforrások fölé- és alárendeltsége. A jogalkotó dönti el, hogy valamely kérdést milyen szinten szabályoz, de ez nem önkényes, ebben a jogtudomány és az alkotmánytörvény határozott iránymutatást ad.

A jogrendszernek egyik fontos követelménye az ellentmondásmentesség. E tekintetben elsősorban a logika szempontjából az ellentmondásmentesség törvénye alapján vizsgálhatjuk a jogrendszert. Ez szükséges, de nem elégséges módszere a vizsgálatnak. A jogrendszer hierarchiájában érvényesül a logikai osztályozás, a logikai fölé- és alárendeltség és ezek következetes alkalmazása esetén az ellentmondásmentesség. E tekintetben nemcsak a formális logikának elsősorban a formát vizsgáló, hanem a dialektikus logikának a tartalmat és formát mozgásában, sokoldalú összefüggésében és dialektikus egységében vizsgáló módszere is jelentőséggel bír. Ennek alkalmazása a jogrendszer szempontjából azt jelenti, hogy nemcsak formailag kell vizsgálni a jogrendszer egységét, vagyis hogy az alacsonyabb normák megfelelő módon jöttek-e létre, hanem tartalom szempontjából is és ez utóbbinak alapkövetelménye, hogy az alsóbb jogszabály nem állhat ellentétben a felsőbb jogszabállyal. Az utasítások nagy száma esetén ez a vizsgálat nagyon bonyolult. A formális és dialektikus logika alapján az érvénytelen norma is létezik. E szempontoknak különösen akkor lesz jelentőségük, ha az elektronikus gondolkodó gépeket a jogalkotási tevékenység során alkalmazni fogjuk. Újabban egyre szélesebb körben terjed el a kibernetika szerepének elismerése a jogalkotás területén és ez fokozza a logika szerepének jelentőségét.

A szocialista demokratizmus fejlesztése a jogalkotás területén nemcsak abban jut kifejezésre, hogy az érdekelteket minél szélesebb körben bevonjuk a jogszabályok alkotásába, hanem az alsóbbrendű jogszabályok alkotásának kezdeményezésében és törvényességének ellenőrzésében is kifejezésre juthat. A fentiekből következik, hogy a törvényesség nemcsak formális, hanem tartalmi szempontból való ellenőrzést is jelent. Felvetődik a kérdés, hogy reális-e ez a követelmény, ha a rendeletek és utasítások nagy számát vesszük figyelembe. A szocialista demokratizmust és a törvényességet sértik az olyan megoldások is, amidőn valamely jogszabályt nem megfelelő szinten alkotnak meg. Tehát alacsonyabb jogforrási formában jelenik meg, mint ami az általa rendezett magatartásnak megfelelne. Igaz, hogy nincsenek szigorú előírások e tekintetben, hogy adott esetben milyen jogforrási formát kell választani, de a jogi alapelvek eligazítanak ezen a téren is, és így a kérdés mégis eldönthető.

A szocialista jogrendszerben a szocialista jogtudomány álláspontja szerint az írott jogforrást tekintjük elsődlegesnek és arra kell törekednünk, hogy lehetőleg a magatartásokat írott jogszabályokkal rendezzük. Ez magában foglalja az írott jogforrás különböző formáit és azok hierarchikus rendszerét. Ebben az összefüggésben azonban az írott jogforrási forma követelése a jogtudomány szempontjából sem jelenti azt, hogy adott esetben bármely jogforrási forma megfelelő, mert a jogtudománynak a jogforrási hierarchiára vonatkozó útmutatásait alkalmazni kell. Az írott jogforrási forma megkövetelése tehát nem tetszőleges írott formában elégíthető ki, hanem csak a jogszabály tartalma által meghatározott adaequat formában.

Ha a fontosabb alapvető jogszabályokat magasabb jogforrási formákban alkotjuk meg, szükségszerű, hogy ezek megalkotásánál kellő körültekintéssel, gondosan járjunk el és vegyük figyelembe a jogtudománynak a jogalkotásra vonatkozó tanításait. Ez esetben természetesen a logika szemszögéből is vizsgálnunk kell a jogalkotási tevékenységet. Kialakult gyakorlat, hogy az alapjogszabályokat végrehajtási jogszabályok egészítik ki. Ezek között jelentős helyet foglalnak el az utasítások formájában kiadott rendelkezések. Ezzel kapcsolatban a már kifejtetteken felül hangsúlyozni szeretném, hogy a jövőben el kell kerülni azt a már gyakorlattá vált káros jelenséget, hogy a végrehajtási jogszabály terjedelemben többszöröse az alapjogszabálynak. Ez lényegében sérti a jogalkotás szocialista demokratizmusát és törvényességét. Ugyancsak hibának tartjuk, ha indokolatlanul elhúzódik az alapjogszabály végrehajtását lehetővé tevő utasítás kiadása.

Eddigiekben a kérdést a jogelmélet és a logika szempontjából vizsgáltam. E kérdést azonban politikai oldalról is vizsgálni kell. Nagyon komoly jogpolitikai jelentősége van annak, hogy valamilyen jogi norma milyen formában jelenik meg. A jogalkotásban érvényesül a stabilitás és változás dialektikus egysége. Kétségtelen, hogy egyrészt arra kell törekedni, hogy maradandó jogszabályokat alkossunk, másrészt bátran hozzá kell nyúlnunk a jogszabályok módosításához, ha a társadalmi, gazdasági fejlődés ezt szükségessé teszi. Ezért fontos, hogy az állami szerveket szignalizációs kötelezettség terhelje, amely feljogosítja őket, hogy felhívják a jogalkotó szervek figyelmét, ha valamely jogszabály reformja válik szükségessé. A jogalkotó szervek viszont a jogtudomány és a jogpolitika alapján döntik el a reform indokoltságát. Ennek során azonban egyéb szempontokat is (pl. gazdaság, szociológia, statisztika stb.) figyelembe vesznek.

A párt vezető és irányító szerepe a jogalkotás kezdeményezésében, irányításában és ellenőrzésében érvényesül. Ebből a szempontból indokolt lenne, ha egy állami szervet bíznánk meg a jogalkotás törvényességének vizsgálatával, mert ez elősegítené a párt ellenőrző tevékenységének realizálását. E feladattal véleményem szerint a Népköztársaság Elnöki Tanácsát lehetne megbízni, amelyet természetesen megfelelő apparátus

segíthetne ebben a munkában. Az Elnöki Tanács nemcsak az alsóbb fokú jogalkotás törvényességét ellenőrizhetné, hanem a jogpolitikai elvek szempontjából is vizsgálhatná ezt a területet és ennek alapján adhatna jelzéseket a párt legfelsőbb szerveinek.

Vas Tibor

A helyreállítások jogi megalapozása (1945—1949.)

Újat kezdeni mindig nehéz. Különösképpen nehéz akkor, ha az emberekben meggyökeresedett tradíciókat kell új gondolkodással felcserélni, vagy a már kialakult, rendszerbefoglalt jogelveket és az ezeken alapuló jogi szabályozást kell megváltoztatni. Ilyen nehéz helyzet alakult ki az épülethelyreállításokkal kapcsolatban. A tradíciók megszűnése, vagy megváltoztatása nem okozott nehézségeket. A háború és következményei megváltoztatták a tényeket és ez a változás visszahatott az emberek gondolkodására. Megszűnt a megszokott helyzet és a lakosság várta, sőt vágyta az új helyzet adta következményeket. Nehezebb volt azonban az egyes jogelvek megváltoztatása, illetőleg ezek új értelmezése, valamint az új értelmezés hatályának biztosítása.

A jogi alap megteremtése nemcsak jogszabályok készítésében nyilvánul meg. A jogszabályok tartalmazzák az utasítást, a cselekvés módját és formáját, az elérendő cél megközelítésének útját. A jogszabályok azonban jogelveken nyugszanak, s a jogelvek általában hosszú időn keresztül nem változnak, általánosan, elismert mértékké válnak. Ezek a jogelvek képezik a jogi alapot, amelyek új elvekből kiindúlva kellett a helyreállítás érdekében megváltoztatni. Ezeknek az új jogelveknek elfogadtatása nem volt könnyű feladat.

Az épület rombolásokat követő helyreállítási munka ugyanis új helyzetet teremtett az ezaddig érvényes tulajdonjogi rendszerben. A rongált lakóépületek legtöbbje bérház, társasház volt, amelynek volt ház- vagy lakástulajdonosa. A magánház, vagy öröklakás tulajdonosok egy része megvolt, létezett, más részük elpusztult a háborúban, deportálásban, egy részük pedig disszidált.

Lakóépület tulajdonosok voltak még a fentemlített személyeken kívül a közületek (nem kis részben a főváros) az egyházak, az alapítványok, a bizonytalan jogállású létesítmények (Várkapitányság bérházai, királyi bérpalota stb.). Mindezekre az épületekre érvényesek voltak a magánjog elvei: a tulajdonos korlátlanul rendelkezett a bérház (vagy annak minősülő, de más néven nevezett lakóépület) vagy lakás felett a házbérmegállapítás kivételével, amely a rendeletek értelmében rögzített volt.

A háztulajdonosok szándékai

Az épülethelyreállítás kormányzati irányításának első szándéka az volt, hogy a helyreállítást a háztulajdonosokra kell bízni, azokat kell támogatni és a tulajdonosok mindent el fognak követni az épületek éppé tevése érdekében.

Ez a gondolat — amely végül is csak gondolat maradt — szinte egyértelműen érvényesült az Újjáépítési Minisztérium megalakulásáig, illetőleg munkakezdéséig. Akkor már nyilvánvalóvá vált, hogy a helyreállítást nem lehet csak a háztulajdonosokra bízni, mert gondolkodásukban — kivétel persze itt is volt — túlnyomó részt az érdek érvényesült, és ez nem mindég volt helyreállítási jellegű.

Az építőanyagok hiánya és ebből következő drágasága, több háztulajdonost arra késztetett, hogy az esetleg még helyreállítható házát lebontsa, vagy „kibelezze" (az értékes részeket, fürdőszoba és egyéb berendezéseket, tetőcserepet, csatornákat stb. kiszedje) és a kikerülő anyagot értékesítse. Mások tartottak a házvagyon köztulajdonba vételétől és ezért nem akartak újabb költségeket és gondot viselni. Ismét másoknak nem volt tartalék értékük, pénzzé tehető holmijuk ahhoz, hogy házukat helyre állítsák. Nem lehetett figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a háztulajdonosok egy része meghalt, disszidált, vagy a jószándékuk mellett, még kölcsöntámogatás esetében sem volt anyagi lehetőségük a házuk helyreállítására.

Így tehát új utakra kellett lépni és a jó szándékú háztulajdonosok támogatása mellett új, a helyreállítási feladatok végrehajtásában érdekelt személyeket, tényezőket kellett megkeresni.

A kárközösség gondolata

Az új út keresésének sokféle szándéka közepette felvetődött a kárközösség gondolata is. Számos ház ugyanis teljesen sértetlen maradt, míg mások kisebb-nagyobb mértékben kárt szenvedtek, sőt elpusztultak. A vélt megoldás kiinduló pontja az volt, hogy nem erkölcsös álláspont annak tudomásul vétele, hogy egyesek kárt sem szenvedtek, mások viszont — a sérülés mértékétől függően — többé kevésbé vagyonukat vesztették. Ezért a háztulajdonból kárközösséget alakítva, valamennyi lakóháztulajdonosnak a háza jellegzetességétől függően, (modernség, hely, lakásszám, légköbméter stb.) kármegállapítási szempontok érvényesülésének figyelembevételével, meghatározott összeget kellett volna a kárközösség pénztárába befizetni (ez természetesen az állam-kassza lett volna) s az így begyűlt összegekből a sérült házak tulajdonosai a sérülés mértékének megfelelően helyreállítási költségmegtérítést kaptak volna.

Ez az első látásra tetszetős gondolat azonban, nem valósulhatott meg. A kárközösség lebonyolítása (a károk megállapítása, a befizetések nyilvántartása stb.) óriási adminisztrációt igényelt volna, nem is említve a károsodás (vagyis a kárközösségből való részesedés) mértékének megbízható megállapítási lehetőségét. De a hatás tovagyűrűzésében ugyanez a probléma vetődött volna fel a bérlők károsodásának megállapítására és megtérítésére is, nem szólva a saját lakásban lakó öröklakás tulajdonosokról, valamint az élet egyéb nem a lakóház rombolásokban jelentkező károsodásait.

A gyors számvetések azt mutatták, hogy a kárt a nem, vagy csak kevéssé szenvedett háztulajdonosok befizetései nem fedezték volna az épületkárok megszüntetésének költségeit. A befizetéseknek időben tartó elhúzódása, a helyreállításnak pedig rövid időn belül jelentkező pénzszükséglete nem biz-

tosította volna a helyreállítási költségek pénzügyi fedezésének, vagyis a bevételnek és a kiadásnak azonos időben való jelentkezését.

Tehát a már említett adminisztráció volumene mellett állami meghitelezéseket kellett volna a különböző időpontokban jelentkező igények fedezeteként biztosítani.

Ezek az adminisztratív és pénzügyi nehézségek, valamint az egyéb területen jelentkező kívánságok, következmények megakadályozták a kárközösség egyébként helyes erkölcsi alapon nyugvó megvalósítását, amely mentesítette volna ugyan az államot a helyreállítás pénzügyi terheinek viselésétől, de nem mentesítette volna a kölcsön nyújtástól.

El kellett tehát vetni a háztulajdon helyreállításának ezt a szervezési és finanszírozási módját, aminek csökevénye azonban későbbi intézkedésekben érvényesült, amennyiben a lakbérek meghatározott hányadát a háztulajdonosoknak, a megalakult Országos Épületjavítási Alap-hoz kellett befizetniük és ezzel hozzájárultak a helyreállítás pénzügyi megalapozásához.

Mindenki helyreállítson

Így tehát sem egyedül a háztulajdonos, sem a háztulajdonosok összessége nem volt alkalmas a viszonylag nagy károsodás megszüntetésére. Más utat kellett keresni. A feladatot — természetesen az érdekeltekkel, főként pedig az irányító szervekkel egyetértésben — úgy kívánta az Újjáépítési és Közmunkaügyi, majd pedig az Építési és Közmunkaügyi Minisztérium megoldani, hogy mindenki érdekeltté váljék az épülethelyreállításban és azt bárki elvégezhesse.

Érdekeltek és jogosultak

Érdekeltek voltak elsősorban a háztulajdonosok és a bérlők. De nem mindenütt voltak háztulajdonosok és bérlők sem voltak minden lakásban, illetőleg részben a bérlők éppúgy szétszóródtak, mint a háztulajdonosok. Sokan laktak viszont bérleti jogviszony nélkül, — így jogilag tulajdonképpen nem is voltak bérlőként tekinthetők — mert az üresen talált lakásokba, vagy azok egy részébe, avagy romos lakások üresen álló szobájába minden jogviszony hivatalos megkötése nélkül költöztek be.

Voltak tehát háztulajdonosok bérlőkkel; háztulajdonosok lakókkal, de nem bérlőkkel (bérleti jogviszony nélkül); háztulajdonosok bérlőkkel, de nem lakókkal (a bérlők eltűntek, elszéledtek).

Voltak viszont bérlők háztulajdonos nélkül, bérlők háztulajdonossal, lakók háztulajdonossal és lakók háztulajdonos nélkül. Ilyen tiszta megkülönböztetéssel persze nem jelentkeztek az esetek, legtöbbször vegyesen fordultak elő, ami nehezítette a helyreállítás megindítását, mert gyakran nem volt intézkedésre jogilag alkalmas személy.

A háztulajdonos (lakástulajdonos) helyreállítási joga nem volt kérdéses, noha problémák itt is jelentkeztek. Ha a háztulajdonos helyre akarta állítani romos házát, akkor nem egyszer a közvetlenül, vagy közvetetten érdekelt lakásbérlők ellenállásába ütközött szándéka, mert az építési munkák esetleg ideiglenes kiköltözést kívántak meg, vagy zavarták lakásában. A háztulajdonosok egy része élt is, sőt nem egyszer visszaélt, ezzel a lehetőséggel.

Hasonló volt a helyzet a társasházak öröklakásainak helyreállításánál is. A sérült lakás tulajdonosa nem egyszer ütközött az alul, vagy felül, avagy oldalt lakók lakásainak helyreállítási érdekével. Nem is szólva a közös létesítmények, épületrészek helyreállításáról, ami a társasház összes tulajdonosának részvételét kívánta meg, s ezt a részvételi szándékot, illetőleg hozzájárulást, mégkevésbé pedig az anyagi fedezetét nem lehetett megszerezni.

A ház- és lakástulajdonosok helyreállítási joga

Senki sem kifogásolta a háztulajdonosoknak azt az elemi jogát, hogy helyreállítási szándékát érvényesítse, sőt később már helyreállítási kötelezettségét teljesítse. Nem minden ház- vagy lakástulajdonosnak volt azonban kedve ahhoz, hogy sérült házát, lakását helyreállítsa. Hasonlóképpen nehézkes volt a tulajdonosok nélkül maradt épületek felől rendelkezni, a bizonytalan tulajdoni jogviszonyú házak kezelőinek (ha voltak kezelőik és volt joguk az épület vagyonjogi állományát megváltoztatni, telekkönyvileg megterhelni) a helyreállításra serkentése. Ahhoz, hogy a helyreállítás megindítható legyen, serkentő kedvezményeket kellett biztosítani.

Ilyen kedvezmény volt a helyreállított lakás szabad bérbeadása (tehát nem a közigazgatási eljárás, vagy az önkényes lakásfoglalás érvényesült ilyen esetben), a szabad bérmegállapítás (tehát bizonyos mértékű helyreállítás esetében nem érvényesült a kötött lakbér), és a helyreállítási kölcsön felvételének joga feltéve, hogy a háztulajdonosnak nem volt elég pénze a helyreállításra. Ebben nem volt nézeteltérés a helyreállítás jogi alapjainak megteremtésében intézkedő tényezők között. Igen ám, de mint említettük, háztulajdonos nem mindenütt volt és nem minden háztulajdonos vállalkozott helyreállításra.

A bérbeadás eleddig a háztulajdonos kizárólagos joga volt. A háború végezte azonban megbontotta a háztulajdonos és a bérlők közötti jogi köteléket. Lakás nélkül maradt emberek — mit is tehettek volna — minden jogi formaság nélkül beköltöztek romos, helyreállított, vagy ép, de üres lakásokba, és nem vették figyelembe sem a háztulajdonos, sem az ott lakó bérlő jogát vagy ellenvetését, sokszor még a közigazgatást sem kérdezték meg. A közigazgatás nem tehetett semmit, nem volt lakás, s így tudomásul kellett vennie az adott helyzetet.

Ezeket a „jogtalan" beköltözéseket nem lehetett hatálytalanítani. Ez volt az indító oka, az oly sok viszályt jelentő társbérlet intézményének.

Lakbér problémák

A helyreállítók, vagy beköltöző bérlők egy része lakbért sem fizetett, mert vagy nem volt háztulajdonos, akinek fizessen, vagy nem volt megbízottja, avagy a háztulajdonos nem tudott élni lakbérbehajtási jogaival; végrehajtás, kilakoltatás nem volt érvényesíthető. A

A lakbérmegállapítás joga hasonlóképpen bizonytalan volt. A lakbérek rögzítettek voltak, ezt sem mindig fizették a bérlők, s ha fizették is, a pénz és áru infláció okozta „érték" eltolódása miatt nem, vagy alig fedezték a kiadásokat.

A kötött lakbéreket némileg megváltoztatta a háztulajdonosok és a bérlők által a lakbér mértékéhez igazodóan (10%) fizetett helyreállítási hozzájárulás, amely némi pénzügyi fedezetet biztosított a lakóház helyreállításokhoz. Ebből a rendelkezésből a háztulajdonosoknak nem volt előnyük. Előnyt biztosított viszont az a rendelkezés, amely szerint lakásváltoztatás esetén — minden alkalommal — a lakbér 10%-kal megnövelt összegét kellett az új lakónak lakbérként fizetnie. Miután pedig a háborút követően a lakáscsere elég sűrű volt, ez a bérmegállapítás lehetővé tette, hogy a háztulajdon némi fedezetet kapjon a házfenntartásra. Nagy többségében azonban a rögzített lakbérek voltak érvényben. Nagy jelentősége volt tehát a szabad bérmegállapítási jog biztosításának.

A lakásbérlők helyreállítási jogának elismerése

Nyilvánvaló volt — ez volt az első eset, amely nem simult a meglevő jogrendszerbe —, hogy az ép lakásba lakni és nem romokban vegetálni kívánó bérlőket is részeltetni kell az épület — helyesebben szólva a bérelt lakása helyreállítási jogosultságában és serkentő kedvezményeiben. A házban lakó bérlőnek az eladdig érvényes szabályok szerint joga volt kisebb-nagyobb szolgáltatásokat, javításokat kérni a háztulajdonostól, de nem volt joga, — kivéve persze azt az esetet, hogy a háztulajdonos ehhez hozzájárult — saját elhatározásából a lakás állapotát megváltoztatni és ennek anyagi és jogi következményeit a háztulajdonos akarata vagy negligenciája ellenére is érvényesíteni.

A helyreállítás viszont megkívánta, hogy a bérlő is helyreállíthasson és e nagy technikai, pénzügyi és adminisztratív erőfeszítés ellenében jogokat és kedvezményeket kapjon. Ilyen joga lett a bérlőnek a saját lakásának helyreállítási lehetősége; ennek során a viselt költségeknek a háztulajdonos által történő megtérítése, az ún. „lelakási jog" keretében, amely szerint a helyreállító bérlő az érvényes házbérnek csak 30%-át fizette a háztulajdonosnak, a többit a helyreállítás költségeinek megtérítésére visszatarthatta; a bérlő kölcsönfelvételi joga, amelynek biztosítékát — ha kölcsön nélkül épített, akkor is — telekkönyvi betáblázás útján érvényesíthette, és amelyhez a háztulajdonos kénytelen volt hozzájárulni; a bérleti jog átruházásának lehetősége; bizonyos esetekben a „lakószobatöbblet" jogának érvényesítése (ez a lakáskiutaló közigazgatás jogkörét érintette), amelynek során a lakásnagyság jogosultsági mértékét a lakószobatöbblettel túllépheti.

A helyreállító fél azonban jogait csak a háztulajdonos jogainak némi figyelembevételével érvényesíthette. A bérlőnek a helyreállítási szándékát ajánlott levélben kellett bejelentenie a háztulajdonosnak, akinek viszont jogában állott 15 napon belül nyilatkozni arról, hogy a helyreállítást saját költségére elvégezheti-e, avagy átengedi ezt a jogot a bérlőnek. Ha a háztulajdonos nem nyilatkozott, akkor nyílt meg a bérlő helyreállítási joga.

Ez a rendelkezés később szigorúbbá vált. Voltak ugyanis háztulajdonosok, akik idejében vállalták, hogy elvégzik a helyreállítást, de azt nem kezdték meg, elhúzták, úgyhogy a bérlő helyreállítási joga nem érvényesült, viszont a háztulajdonos nem végezte el a munkát. Ezért a későbbiek során meg kellett rendszabályozni a háztulajdonosokat és az új intézkedés előírta a háztulajdonosi jog 15 napos érvényesítési lehetőségét, azonban, ha átvállalta a munkát a bérlőtől, akkor 15 napon belül meg kellett kezdenie a munkát és a helyreállítás volumenétől, természetétől függően, a helyreállítási kölcsön véleményező bizottság határozatának megfelelő időben be kellett fejeznie. Vagy, ha kölcsönt nem vett igénybe, akkor a közigazgatásnak kellett a helyreállítási időt az építési engedély kiadásakor megszabnia.

A bérlőnek természetesen az épület eredeti beosztásához, építészetéhez stb. kellett alkalmazkodnia, azonban egyes esetekben saját lakásának területéből két, vagy több lakást is képezhetett és a helyreállítás során ezeket értékesíthette.

Ez a bérlői helyreállítási jogosultság már ütközött az akkor még érvényes jogrendszerbe. Az e jogokat biztosítani kívánó rendelettervezetek jogi egyeztető tárgyalásán az Igazságügyi Minisztérium törvényelőkészítő osztálya eleinte idegenkedéssel fogadta az új felfogást, s noha meg volt benne a jószándék a helyreállítás támogatására, ezt a meglevő jogrendszer keretében, lehetőleg annak lényeges változtatása nélkül kívánta megoldani. Az Újjáépítési Minisztérium kitartó érveléseire és határozottságára végül is elfogadták a javasolt megoldásokat és ezzel át lett törve a háztulajdonosnak a lakóház feletti korlátlan rendelkezési joga. Más megoldás nem volt. A bérlői helyreállítási jog megadása nagyot lendített a lakások helyreállításában.

Harmadik személyek helyreállítási joga

Nehezebb volt a továbblépés. Mint már említettük, nem mindenütt volt háztulajdonos és ezt a nehézséget gondnok (zárgondnok) kijelölésének kötelezettségével oldotta meg a főhatóság. Ez a kijelölt gondnok is elvégeztethette a helyreállítást. De nem mindenütt volt bérlő sem.

Ezért lehetővé kellett tenni a „harmadik személy" helyreállítási jogát. Vagyis ha nem volt bérlő vagy háztulajdonos, aki a helyreállításra vállalkozott volna, akkor az ún. „harmadik személynek" — magánosnak vagy közületnek — megnyílt a joga a helyreállításra. Joga volt tehát elvégezni a helyreállítást, élveznie az ezzel kapcsolatos előnyöket, viselnie a nehézségeket. A harmadik személy lehetett bárki, de helyreállítási szándékát és erre felkészültségét bizonyítékokkal alá kellett támasztania.

Ez a helyreállítási gondolat már éles beavatkozást jelentett a magánjog eddigi elveinek értelmezésébe. A lakóházban sem mint tulajdonos, sem mint bérlő nem részesedő harmadik személy, tehát teljesen kívülálló fél, jogot kapott

helyreállításra, bérlői belépésre (bérlő kijelölés) esetleg a helyreállított lakás értékesítésére, költségeinek telekkönyvi betáblázása stb. s mindezt a létező vagy nem létező háztulajdonos terhére.

A megoldás elég könnyű volt és a jogszabály alkotói nem is gondoltak e szabállyal másra, mint arra, hogy ezzel mintegy mumusként, bíztassák a háztulajdonost vagy a bérlőt a helyreállításra, vagy pedig a közületi helyreállításnak — bizonyos feltételek mellett — szabad utat engedjenek.

A romok eltakarítása, a romházak lebontása, részben vagy egészen kiégett házak újjáépítésének elvégzése már többé-kevésbé a közületi (tehát a harmadik személy) helyreállítás ügykörébe tartozott, illetőleg erre várt, mert más nem vállalkozott e munkák elvégzésére. Ilyen eset sok volt. Nem is volt más megoldás, mert sem magántőke, sem pedig kölcsön nem tudta megoldani ezt a nehéz feladatot.

Kezdetben a rombontások, az életveszélyek elhárítása stb. idejében a munkák elrendelői (közületek, hatóságok) nem is gondoltak a jogi következményekre. Ingyen végeztették el a munkát, ami jogi vonatkozásban épp úgy rendezetlen volt, mintha pénzért végeztették volna, hiszen rom volt, tulajdonosok nem mindig voltak, nem mindig lehetett őket megtalálni, cselekedni viszont kellett. Az Országos Építésügyi Kormánybiztosság, egyes hatóságok romokat bontattak, a bontásból nyert anyagot elhordatták, vagy felhasználták, házakat „kibeleztek" anélkül, hogy a költségekkel megterhelték, vagy az elhordott anyaggal elismerték volna a tulajdonost. Sok érték ment így veszendőbe, lett légyen szó a háztulajdonos vagy a közület káráról.

Nem állítható, hogy erkölcsileg helyes lett volna az az álláspont, hogy a vagyonát vesztett háztulajdonos romos házának lebontása esetében még ennek a munkának a költségeit is viselje. E kérdés megoldása a későbbi időkre várt.

Meg kell azonban állapítani, hogy a „harmadik személy" bontási vagy helyreállítási jogosultságával úgyszólván csak a közületek éltek.

Természetesen éles vita kerekedett e kérdés jogi vonatkozásai körül. Csak nehéz küzdelem után sikerült olyan szöveget találni, mely ugyan az élő, de nem eleven jogrendszerbe vágott, de legalizálta a „harmadik személy" a gyakorlatban főként a közület, helyreállító vagy romboló tevékenységét és ennek a tulajdonost terhelő kihatásait.

A közületi rombontások, illetőleg helyreállítások éltek az immár joggá vált lehetőséggel, amennyiben később a helyreállítások előrehaladtával, például a budapesti főútvonalak tatarozásakor (1949. évben), néhány esetben pedig erősen romos épületek felépítése esetében (így a Belügyminisztérium, a tervezőintézetek székházai, sok esetben lakóházaknál is), de itt is megtalálták az utat a háztulajdonossal való megegyezésre, ha egyáltalában volt vagy található volt tulajdonos.

A hatóságnak az 5640/1948. sz. Korm. rendelet alapján joga nyílott arra, hogy bárhol levő, nem lakott romházat helyreállítson. Az intézkedést indokolta az a körülmény, hogy a kevesebb költséget, kevesebb munkát igénylő háborús épületkárokat már helyreállították, vagy a helyreállításuk már folyamatban volt, a nehezebben helyreállíthatókra pedig már nem akadt vállalkozó, sem bérlő, sem tulajdonos a költségek és építési nehézségek miatt.

Az említett 5640/1948. sz. Korm. rendelet a tulajdonviszonyokat nem említette, csupán jogot biztosított a közületeknek (mint harmadik személynek), hogy helyreállítson lakásokat, lakóházakat, az ezekből származó helyreállítási költségeket az ingatlanra betáblázza. Az ilyen helyreállító építkezéseket a háztulajdonosoknak a megépült lakások, házak tiszta jövedelméből, valamint a házadó-kedvezményből kellett törlesztenie.

Ritka eset volt viszont a harmadik személy — lényegileg tehát spekulánsok — helyreállítási joga, illetőleg ennek a gyakorlatban való érvényesülése. Harmadik személyek ilyen egyedi lakáshelyreállításra kölcsönt nem kaptak és ha már a spekulációs szándékot kényszerből, a helyreállítás gyorsítása, lebonyolítása, a lakáshelyzet javítása érdekében kényszerült is a hatóság elismerni, ennek költségviselését teljesen a harmadik személy spekulációs szándékának fedezetére bízták, helyreállítási kölcsönnel nem támogatták. Az egyéb kedvezmények azonban itt is érvényesültek.

A háztulajdon demokratizálása

A helyreállítás érdekében minden eszközt meg kellett ragadni ahhoz, hogy az érdekeltek saját anyagi eszközökből végezzék el a munkát és ez a helyreállító munka az államnak minél kevesebb pénzébe kerüljön.

Egyik ilyen hatásos módszer volt a társasháztulajdon rendszerének kiterjesztése. Első lépésként (5930/1946 M. E.) ki lett terjesztve a társasház tulajdonról szóló 1924. XII. tc. hatálya, a törvény kihirdetése előtt (vagyis 1924. év előtt) épült lakásokra, illetőleg lakóházakra is. Ez a lépés megkönnyítette a helyreállítást, mert lehetővé tette, hogy a romos házak tulajdonosai házaikat társasházzá átalakítva, egyes öröklakások eladásából fedezzék a többi romos rész helyreállításának költségét. Tovább ment ezen a téren a 4360/1948. Korm. rendelet, amely egyszerűsítette a társasházak alakítását. Mindkét rendelettervezet előterjesztését nehéz jogi viták előzték meg.

Házadó kedvezmény

Új rendelkezés támogatta a rendkívüli ideiglenes házadómentesség megadásával a helyreállítást. Az Építésügyi Minisztérium javaslatára a pénzügyi kormányzat abba az érdemleges városfejlesztési szempontból kiinduló gondolatba ágyazta az adókedvezményt, hogy különbséget tett „különösen fontos" és „fontos" közművekkel már ellátott területek között. Ha ezeken a területeken az 1952. év végéig emelt épületekre rendkívüli házadókedvezményt biztosított a 10750/1946 M. E. rendelet.

Az Építésügyi Minisztérium a rendelet végrehajtása érdekében a 3000/1947 E. K. M. rendelettel megállapította a főváros „fontos" és „különösen fontos" területeit.

Harmincéves házadómentességet kapott az, aki „különösen fontos" vagy a „fontos" körzet be nem épített területén új lakóházat vagy

társasházat épített, avagy „különösen fontos" körzet valamely területén levő romház helyén új lakóházat épített;

Huszonötéves adómentességet kapott az, aki a „fontos"-nak minősített területen romház helyére új épületet épített;

Húszéves adókedvezményt élvezhetett az az építő, aki a főváros „különösen fontos" vagy „fontos" területén kívül álló romház helyén új lakóházat épít;

Tizenötéves adómentességet kapott, ha egyéb helyütt, vagy nem romlott városban épít új lakóházat, társasházat.

Tizenkétéves házadómentesség illette azt, aki kislakásos bérházat épített.

E rendelkezések azt jelentették, hogy az építő az igazolt helyreállítási költségek 75%-át a házadóból, annak meghatározott mértékéig levonhatta. Ez a szabály nem annyira jogi, mint inkább pénzügyi aggályok leküzdését igényelte, de életbeléptetése nagyot lendített az immár szervezetten irányított helyreállítás munkáján.

A rendkívüli ideiglenes házadómentesség alapját képező helyreállítási költségek esetében a Pénzügyminisztérium nem fogadta el az Épülethelyreállítási Kölcsönvéleményező Bizottság kárkeretének megállapítását — ez tette a helyreállítási kölcsön alapját —, hanem saját szerveivel állapította meg, hogy a felhasznált költségekből mit, milyen mértékben fogadjon el. Természetesen a megállapításkor figyelembe vette a kölcsönből épített, helyreállított házak költségmegállapításait.

Serkentés és visszatartás

Amikor a kormányzat minden eszközzel, jogi lehetőséggel, kedvezménnyel, anyagi eszközökkel, különféle ösztönzésekkel és kényszerrel serkentette az épülethelyreállítást, más vonatkozásban viszont megszabta annak menetét és munkaerő, anyag- és anyagi eszközök hiányában bizonyos munkanemek elvégzését eltiltotta, illetőleg e munkák részére nem biztosította a serkentő kedvezményeket. Főként a kölcsönök nyújtására vonatkozott ez az álláspont. Ha a háztulajdonos saját költségére épített, akkor a megkötő anyagi- és anyag szabályok stb. nem voltak érvényesek. Saját költségére mindenki azt és úgy épített, ahogy tudott és akart.

A helyreállítás irányítása ragaszkodott a helyreállítás kidolgozott koncepciójához, azzal, hogy ha nem is támogatta kedvezményekkel az ettől eltérő anyagi, a helyreállítási műveletnek saját eszközökből való elvégzését, azonban nem gátolta meg. A 10 300/1945. M. E. sz. és a 11 800/1946. M. sz. rendeletek szabályozták, hogy mit szabad és hogyan szabad építeni. Tiltották a rendelkezések a dupla üvegezést (több lakásnak jusson a meglevő csekély üvegkészletből, és az üveggyártás biztosította mennyiségből), a csempézést (pénz, anyag, takarékosság), a külső színezést, a vakolást (munkaerő, pénz és anyagmegtakarítás céljából stb.).

Természetesen ahogy haladt az épülethelyreállítás, úgy lehetett feloldani ezeket a tilalmakat.

Újfajta társulás munkák lebonyolítására

Az üvegellátási nehézségek javulásával az 1948. évben már fel lehetett szabadítani az üvegezés (a kölcsönből történő üvegezés) tilalmát. A bérlők, háztulajdonosok, közületek stb. megrohanták az üvegező ipart, s míg egyes helyeken (a nem rongált városnegyedekben vagy városrészekben) levő üvegező kisiparnak nem volt munkája, másutt viszont — az erősebben sérült városrészekben — a kisiparosok, még ha volt is anyaguk, nem tudtak eleget tenni a kívánalmaknak. A helyzet tehát egyeseknek kedvezőtlen volt, másnak meg nagyon kedvező. Ugyanekkor a helyzet alakulásának eredményeként egyes helyeken akadozott az üvegezés, másutt viszont bőven állt kapacitás rendelkezésre.

Ez a kedvezőtlen helyzet arra késztette az Építésügyi Minisztériumot, hogy szervezési intézkedéssel, illetőleg kedvezményezéssel segítse a helyreállítókat e kérdés megoldásában és a kisiparosok munkájának nagyobb hatékonyságát, valamennyi kisiparosnak a munkába való bevonásával biztosítsa. Ennek a célnak érdekében arra bírta a budapesti üvegező kisipart, hogy munkaközösségre lépjenek és ez az újfajta szervezet központilag vegye fel az üvegezési rendeléseket, s ezeket úgy ossza fel az üvegező kisiparosok között, hogy lehetőleg egyenlően, (természetesen a kapacitásuknak megfelelően) legyenek foglalkoztatva, a megrendelőknek pedig lehetőleg gyorsan teljesítsék megbízásukat. A számlázás, a munka kiadása és a munka átvétele központilag történt.

Ez az üvegezési munkaközösség meg is alakult és kisebb-nagyobb nehézségek után mindkét fél — az üvegező kisiparos és a megbízó ház-, illetőleg lakástulajdonos — megelégedését kivívta.

A jogi szabályozás menete

A helyreállítás koncepciójának megfelelően a szükséges intézkedések rendeletek alakjában időben érvényesültek. A rendeletek — akár az elvi kérdéseket szabályozó minisztériumi rendeletek voltak, akár ezek végrehajtásának részleteit szabályozó Újjáépítési — vagy Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium hatáskörébe tartozó végrehajtási utasítások — az Újjáépítési — majd az Építés- és Közmunkaügyi Minisztériumok dolgozták ki. A rendeletek szövege a gazdaságpolitikai, majd az építéspolitikai, végül pedig a pénzügyi főosztályon készült, mindenkor a törvényelőkészítő osztály bevonásával.

A tervezeteket a készítő főosztály megbeszélte a MÉMOSZ-szal az Építőmesterek Egyesületével, a házmegbízottak, — akkor még léteztek — szervezetével a fővárosi közigazgatás érintett részlegével, s nem utolsó sorban az Országos Építésügyi Kormánybiztossággal, vagy a Fővárosi Közmunkák Tanácsával. E megbeszéléseket követően, amikor arra szükség volt, az érdekelt minisztériumokkal (kapukulcs, liftdíj, kapuzárás és az akkor nem sikerült liftkulcs rendeletek tervezetét a Belügyminisztériummal, a pénzkérdést érintő rendelettervezeteket a Pénzügyminisztériummal stb.), majd jogi egyeztetés céljából az Igazságügyminisztériummal.

E folyamat során — mindig figyelembevéve az indokolt észrevételeket — állandóan és következetesen arra törekedett az UKM, majd az ÉKM, hogy világos, sza-

batos, könnyen érthető, ellentmondásokat nem tartalmazó, jó magyar nyelven készüljenek a szabályok és a szöveg lehetőleg ne adjon lehetőséget kettős (vagy még többes) magyarázatra, félreértésekre. A rendeletalkotók szándékát általában sikerült megvalósítani.

A mindennapi életben előforduló kivételes eseteket (elég sűrűn voltak ilyenek) elvi vonalon törvénymagyarázattal, az Épületlehelyreállítási Kölcsönvéleményező Bizottság elvi állásfoglalásaival, a konkrét helyreállítások alapján érvényesíteni kívánt jogokkal kapcsolatos vitákat az Országos Építésügyi Kormánybiztosság keretében bizonyos autonómiával rendelkező jogi szervezet állásfoglalása, fontosabb esetekben az Építésügyi Minisztériummal való egyeztetés döntötte el.

Minden érdekelt fél tudatában volt az ügy fontosságának (amit az Építési és Közmunkaügyi Minisztérium mindig tudatosított is) és sürgős voltának, aminek eredményeképpen nem elsietve, de sietve adta a maga véleményét, vagy állásfoglalását, ami legtöbbször — éppen a sürgősségre tekintettel — élőszóval történt meg. Ennek az egységes helyreállítási szándéknak és cselekvésnek volt tulajdonítható, hogy a kezdeti ellenállások, presztizs szempontok érvényesítésének leküzdése után, egy-egy rendelet fontosságához az általa rendezett terület mértékéhez képest, 2—4 hét alatt kiadásra kerültek.

A bizalom megteremtése

A bizalom megszerzése és fenntartása volt az egyik legfontosabb alaptényezője a helyreállítási intézkedéseknek. Bizalom abban, hogy a jogszabályok biztosította kedvezményeket az érdekeltek valóban élvezhetik; bizalom abban, hogy sem az ellenérdeket (bérlő, háztulajdonos stb.) képviselő fél, sem a hatóság, semmiféle címen nem sértheti meg, a helyreállító jogszabályokban foglalt kedvezményeket, bizalom abban, hogy amit a hatóság ígér, azt be is tartja.

Ennek a bizalomnak a megteremtése és fenntartása volt a helyreállítás legnehezebb fázisa. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy a helyreállítási jogszabályok megsértőit a minisztérium azonnal alkalmazott és érvényesülő megtorlásokkal rászorította a rendelet megtartására. Konkrét intézkedésekkel, hol pedig megelőző felvilágosításokkal, figyelmeztetésekkel, a jogsértőkkel szemben a jogsértés mértékének megfelelő intézkedést érvényesített, lettek légyen ezek a jogsértők bérlők, háztulajdonosok, harmadik személyek, hatóságok, intézmények stb. A bizalomnak éppen olyan nagy szerepe volt a helyreállításban, mint egyéb konkrét intézkedéseknek.

Kecső István

JOGIRODALOM

*Török Lajos: Az állami ellenőrzés szocialista rendszere**

1. A monográfia címe is kifejezi, tartalma pedig kétségtelenül tanúsítja, hogy *Török Lajos* az állami ellenőrzés szocialista rendszeréről történeti szemléletű és összehasonlító jellegű munkát írt. A mű tárgyköre mellőzhetetlenné tette az összehasonlító vizsgálat alkalmazását. Szerző e követelménynek kiemelkedő tudományos igényességgel tett eleget. Összegyűjtötte és logikus rendszerezésben feldolgozta az ellenőrzés fogalmának meghatározására, az ellenőrzés osztályozására és főbb típusainak elkülönítésére irányuló, mind a jelentősebb burzsoá irodalomban, mind pedig a témát érintő szocialista szakmunkákban található kísérleteket, majd „Az állami ellenőrzés fő területei" cím alatt részletesen megvizsgálta a bírói szervek, az ügyészi szervek, az államhatalmi képviseleti szervek és az államigazgatási szervek ellenőrző tevékenységének jellegét és főbb megnyilvánulási alakzatait az európai szocialista országokban. A szocialista állami ellenőrzés mindegyik említett területének bemutatása előtt összegező képet fest a megfelelő burzsoá állami szerv ellenőrző szerepének jellegéről is. A kötet a központi és a helyi ellenőrzés, a hivatásos és a „laikus" ellenőrzés, valamint a közös párt- és állami ellenőrzés problémáinak vizsgálatával zárul.

A mű tematikájának vázlatos felsorakoztatása is érzékelteti, hogy szerzője — bár elemzései közben utal az egyéb aspektusú, különösen a szociológiai, szervezéstudományi, kibernetikai stb. szempontú vizsgálódások lehetőségére is — elsősorban jogi, azon belül is főleg *államjogi és államigazgatási jogi* oldalról tárja fel a szocialista állami ellenőrzés jellemzőit, az ellenőrzést végző szocialista állami szervek fajtáit és az általuk végzett ellenőrzés sajátosságait.

A téma összetettségének és a feldolgozás elmélyültségének következtében a monográfia egyik megkülönböztető vonása, kiterjedt informativitása. Az ellenőrzés fogalmának, jellegének, különböző alakzatainak bemutatásához szerző ugyanis nem szorítkozhatott és nem is szorítkozott csupán az ellenőrzés általános vagy sajátos kérdéseit taglaló szakmunkák és jogi normák feldolgozására, hanem nagy számban használt fel olyan műveket és jogszabályanyagot is, amelyeket vizsgálati szempontjainak kiterjedtsége alapján, a sokrétű összefüggések figyelembevétele, a színvonalas elméleti megalapozás érdekében kapcsolt témájához. Ugyanakkor az egész munkát áthatja a lényegretörés, a világosan felvetett kérdések egyértelmű megválasztásának igénye.

A problémák megválaszolását, egyéni állásfoglalásait a vonatkozó nézetek és a témát érintő jogi rendezés elemzései, az eltérő előjelű

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 311 old.

érvek felvázolása és értékelése révén alakította ki a szerző. A monográfia vázolt tartalmi és módszerbeli erényeinek alapján „Az állami ellenőrzés szocialista rendszere" c. munkát méltán tekinthetjük a szocialista összehasonlító jogi szakirodalom egyik reprezentáns művének. A mű tartalmi értékeinek megismerését megkönnyíti az a körülmény, hogy a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó alkalmazta mindazokat a szerkesztési megoldásokat, (név- és tárgymutató, magyar, orosz, német és francia tartalomjegyzék), amelyek a kötet használhatóságát és publicitását elősegíthetik. Csak helyeselhetjük, hogy az illetékes szervek már elhatározták a kötet idegen nyelvű kiadását is.

2. Széles körű feltáró munkát végzett szerző az ellenőrzés *fogalmának* vizsgálata során. A főbb burzsoá közigazgatási és szervezéstudományi szakmunkák kapcsolódó megállapításainak áttekintése után „Az ellenőrzés meghatározására irányuló törekvések a szocialista irodalomban" c. fejezetben különösen arra a kérdésre keresi a feleletet, hogy a szocialista állami életben az ellenőrzés elkülönült önálló állami tevékenységi forma-e, vagy pedig mint az igazgatási tevékenység, esetleg kifejezetten csak mint az államigazgatási tevékenység egyik összetevőjeként jelenik meg, illetőleg, hogy megtalálható-e az egyéb jellegzetes állami (államhatalmi, igazságszolgáltatási, ügyészi felügyeleti) tevékenységi formák körében is. E kérdések boncolgatása alapján először Marxnak és Leninnek vonatkozó megállapításait követve a társadalmi életben végzett ellenőrzés osztályjellegét és politikai telítettségét emeli ki. Az ellenőrzésnek elsősorban az irányításhoz, a vezetéshez, az igazgatáshoz és azon belül a közigazgatáshoz adekvátan kapcsolódó szolgálati szerepének hangsúlyozása mellett, különösen néhány szervezéstudományi és szociológiai munka hasznosítása révén jut el szerző az ellenőrzés rendeltetésének megfogalmazásához. Eszerint az ellenőrzés a megoldandó feladatnak az elért eredménnyel való egybevetését jelenti abból a célból, hogy az eredmények megfelelnek-e a kitűzött célnak. Rendeltetése továbbá az ellenőrzésnek az esetleges eltérések okainak feltárása is azért, hogy azok figyelembevételével a jövőre nézve megfelelő következtetést lehessen levonni. Utal szerző arra is, hogy az ellenőrzést kizárólag az igazgatás részének tekintő felfogás szerint az ellenőrzés az igazgatás egészéhez viszonyítva nem önálló tevékenység, hanem kisegítő jellegű még akkor is, ha az ellenőrzés csupán az e tevékenység ellátására hivatott speciális ellenőrző szervek vagy személyek munkásságában jelenik meg. Lényeges ismérve az ellenőrzésnek az is, hogy mindig aktív tevékenységben nyilvánul meg. Pozitív cselekvést kíván meg (felfedi a hibákat, a megvalósulást akadályozó tényezőket és javaslatokat dolgoz ki megszüntetésükre) anélkül, hogy beavatkozna az igazgatás érvényesülésének folyamatába.

Az ellenőrzés jelzett vonásainak elismerése mellett szerző azt vallja, hogy az ellenőrzésnek olyan absztrakt meghatározásától alig várható eredmény, amely nincs tekintettel az ellenőrzési tevékenység különböző, a társadalmi, illetőleg az állami tevékenység alapvető fajtáihoz tapadó megjelenési formáira, vagyis az ellenőrzés főbb *típusainak* speciális vonásaira. Ezért nézete szerint elsősorban nem is az ellenőrzés általános fogalmának meghatározására kell törekednünk, hanem egy-egy társadalmi, gazdasági formáción belül az ellenőrzés egyes típusainak, formáinak megkülönböztetését és ezek speciális jegyeinek kidolgozását kell előtérbe állítanunk.

Ez az alapkövetkeztetés szolgál kiinduló bázisul a monográfia tematikájának további tagolásához. Az ellenőrzés osztályozási szempontjainak, főbb típusainak (általános és speciális, külső és belső, politikai, gazdasági, pénzügyi, jogi, műszaki, társadalmi, állami) áttekintése után elsődlegesnek minősíti az ellenőrzési tevékenységnek és szervezeteknek azt a felosztását, mely aszerint különböztet az ellenőrzési szervezet és tevékenység különböző típusai között, hogy az milyen jellegű igazgatás (magán, társadalmi vagy állami) és milyen jellegű (államhatalmi, igazságszolgáltatási, ügyészi, államigazgatási) tevékenység része. A felosztásnak ez a módja kétségtelenül *alanyi* jellegű, mely a szervből indul ki. Az állami ellenőrzés keretében a jogi szabályozás szempontjából is elsősorban az *alanyokra* épülő felosztásnak van — álláspontja szerint — jelentősége, mivel a jogszabályok az alanyokhoz kapcsoltan jelölik ki az ellenőrzési jogosítványokat és feladatokat. A felosztás többi fajtái csak az ellenőrzési jogosítványok menyiségi terjedelmének és az ellenőrzési módszerek meghatározásának szempontjából jöhetnek figyelembe.

3. Az állami ellenőrzés fő területei körében elsőként a *bírói szervek* ellenőrző tevékenységének áttekintését és értékelését tartalmazza a kötet. A leszűrt következtetések értelmében a bíróságok törvényességet biztosító ellenőrzési tevékenysége speciális, az ellenőrzés egyéb típusaitól, különösen az államigazgatási ellenőrzéstől eltérő jellegű. Az eltérés mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a bíróságok tevékenységében az ellenőrzés nem funkcionális. A bíróságok alapvető funkciója az ítélkezés és ellenőrző tevékenységük is ítélkező munkájukhoz tapad és nagyrészt azon keresztül érvényesül. A bírói ellenőrzés emellett eseti jellegű és feltételezett. A bíróságok az államigazgatási szervek cselekményeit ugyanis általában nem saját kezdeményezésük alapján, hanem a büntető és polgári ítélkezés során többnyire az állampolgárok és az egyéb jogi személyek kezdeményezésére, azok konkrét ügyeiben eljárva érintik és értékelik. A bíróságok ilyen esetben vagy szignalizációs tevékenységükkel felhívják a jogszabályt sértő vagy mulasztást elkövető államigazgatási szerv figyelmét a kifogásolt eljárásra, vagy pedig a megtámadott államigazgatási határozat tekintetében jogorvoslati fórumként járnak el. A bírói ellenőrzés terjedelmét tekintve is korlátozott, általában törvényességi-jogi szempontú ellenőrzés.

4. „Az ügyészi szervek ellenőrzési tevékenysége" c. fejezeten belül arra a kérdésre keresi szerző a választ, hogy milyen viszony áll fenn *az ügyészi törvényességi felügyelet* és az államigazgatási ellenőrző tevékenység között. Hogy az ügyészi felügyelet sajátosságait bemutathassa, részletesen elemzi azoknak az alanyoknak a körét,

akikre az ügyészi felügyelet kiterjed, elemzi azt a vitát, amely az ügyészi általános felügyelet alapját képező normatív aktusok fajtái tekintetében a szocialista országokban lefolyt, majd összefoglaló képet nyújt azokról a tárgykörökről és azokról az eszközökről, amelyekre az ügyészi felügyelet az egyes országokban irányul, illetőleg amelyeket az ügyészség felügyeletének gyakorlása során a törvénysértések megelőzése vagy kiküszöbölése érdekében igénybe vehet. Az összehasonlító elemzésből az is világosan kidomborodik, hogy a törvényességi felügyelet gyakorlása mellett az ügyészség funkciókörében fontos helyet foglal el a bűnüldözés és a vád képviselete.

Több szocialista országban az ügyészi általános törvényességi felügyeleten belül előtérbe kerül a törvénysértés megelőzését szolgáló segítő, javasoló, együttműködő szerep. A törvénysértések megelőzését elősegítő jellegzetes eszközök (előterjesztés, figyelmeztetés, javaslat stb.) igénybevétele mellett bővül a legfőbb ügyészségnek a túlhaladott, hiányos jogszabályi rendezés megszüntetésére, illetőleg új korszerű jogszabályok megalkotására és a kötelező jogszabályértelmezés kiadására irányuló kezdeményező tevékenysége. Legtovább a csehszlovák szabályozás jutott e tekintetben, amikor a legfőbb ügyészt törvénykezdeményezési joggal ruházza fel és feljogosítja arra is, hogy felhívja a nemzetgyűlés figyelmét az alkotmánnyal vagy más törvénnyel ellentétes jogszabályokra.

Összegezve vizsgálódásának eredményeit, szerző azt az álláspontot képviseli, hogy az ügyészi felügyelet ellenőrzésnek csak szervezéstudományi, szociológiai szempontból tekinthető. Az ügyészi szervezetnek az államszervezetben elfoglalt sajátos helyzete az ügyészi felügyelet különleges (törvényességi) rendeltetése és módszerei következtében az ügyészi felügyelet nem minősül államigazgatási ellenőrzésnek, hanem az állami tevékenység egyik elkülönült, önálló alakzatának.

5. *A legfelsőbb népképviseleti-államhatalmi szervek* ellenőrzési tevékenységéről szóló fejezet elméleti-logikai elemzései ugyancsak meggyőzően bizonyítják, hogy a legfelsőbb népképviseleti szervek működésében az ellenőrző tevékenység e szervek alapvető funkcióinak, mégpedig a törvényalkotásnak és a legfelsőbb irányításnak a hatékonyságát szolgálja. Szerző mellőzi annak részletesebb boncolgatását, hogy ez az ellenőrzés mikor és milyen mértékben elsődlegesen politikai és mennyiben törvényességi vagy szakmai célzatú. A speciális tárgyú államháztartási, valamint alkotmányossági felügyelet szervezeti megoldásának vázlatos áttekintése után az ülésszakon végzett, az állandó és az ideiglenes bizottságok, a képviselői csoportok, valamint a képviselők által gyakorolt ellenőrzési tevékenység feldolgozása zárja a téma áttekintését. Konstatálva az említett szervezeti keretek ellenőrző szerepének bővülését, azt is megállapítja szerző, hogy erősödik az a folyamat, amelyben a kormány alárendeltségében álló központi ellenőrző szervezet közvetlenebbül kötődik a legfelsőbb népképviseleti-államhatalmi szervhez. Találóan utal arra, hogy bár az állandó bizottságok szervezeti és működési kereteit rendező jogszabályok lehetővé teszik, hogy e bizottságok munkájukba bevonják a minisztériumok, a főhatóságok, az egyéb állami szervek és a gazdasági egységek, valamint a társadalmi szervezetek képviselőit, mégis további fejlődést biztosítana az államigazgatási és a gazdasági ellenőrzést megvalósító speciális szervek rendszeres bevonásának intézményesítése a megfelelő állandó bizottság munkájába. Az állandó bizottságok mellett az ellenőrzés fokozására fejleszteni kellene az ideiglenes bizottságok ellenőrző szerepét. Helyesen hívja fel a figyelmet az egyre szervezettebben és hatékonyabban működő hazai képviselői csoportok helyzetére vonatkozó jogi szabályozás elavultságára, illetőleg hiányos voltára.

6. Sokrétű elemzését kapjuk a *helyi népképviseleti-államhatalmi szervek* felügyeleti, ellenőrző tevékenységének is. Szerző áttekinti e népképviseleti testületi szerveknek mind az alájuk rendelt tanácsi szervek irányában végzendő belső, mind pedig a területükön működő, de alárendeltségükben nem álló egyéb közhatalmi szervek, állami és szövetkezeti gazdálkodó egységek, valamint a helyi társadalmi szervezeti formációk (társadalmi szervezetek, társadalmi mozgalmak és társadalmi szervek) irányában alkalmazható, külső felügyeleti, ellenőrzési tevékenysége jellemzőit. A kifejthető tanácsi felügyelet keretében elkülöníti a hatósági jellegű és az ilyen sajátosságot nélkülöző ellenőrző munkásságot.

Szerző a magyar tanácsrendszer átfogó reformjának törvénybeiktatása előtt fejezte be művének megírását. Ezzel magyarázható az a lényeges különbség, amely e fejezet kiinduló elméleti bázisa és az új magyar tanácstörvény által intézményesített elméleti koncepció között fennáll. Így pl. Török Lajos még a tanácsokat a bíróság és az ügyészség irányában megillető jogokat a tanács államhatalmi jellegéből vezeti le, a társadalmi szervezeti formációk tekintetében gyakorolható koordinációs funkciót pedig a tanács tömegszervezeti jellegével magyarázza. Tekintettel a tanácsi szervek jellegének arra az újszerű törvényi meghatározására, mely szerint hazánkban a tanácsi szervek egységesen a szocialista állam helyi népképviseleti-önkormányzati és államigazgatási szervei, a kötet újbóli, illetőleg idegen nyelvű kiadása esetén nem maradhat el e fejezet alapos átdolgozása.

7. A vizsgált mű központi témájának *„Az államigazgatási szervek ellenőrzési tevékenysége"* c., közel 100 oldal terjedelmű negyedik rész tekinthető. Mivel szerző kiinduló álláspontja szerint az állami tevékenység egyéb területein az ellenőrzés és a felügyelet jogi értelemben államhatalmi, bírói, ügyészi tevékenységnek minősül, a felügyelet és az ellenőrzés mint speciális tevékenységi forma megkülönböztetésének kizárólag az államigazgatáson belül van létjogosultsága. A részletkérdések sokrétű elemzésére épül az a lényeges következtetés, hogy *az államigazgatási felügyelet az államigazgatási szerveknek a nekik szervezetileg alá nem rendelt szervek és személyek működésére kiterjedő, jogszabályban meghatározott intézkedési jogosultsággal*

járó, általában jogszerűséget elemző tevékenysége, az államigazgatási ellenőrzés pedig az államigazgatási szerveknek az alárendeltségtől függetlenül érvényesülő, hatósági jogosítványok nélküli vizsgálati-ellenőrzési munkássága.

Meg kell jegyeznünk, hogy e meghatározás elméleti és gyakorlati alátámasztottsága ellenére a magyar tanácsrendszer átfogó reformja elengedhetetlenné teszi az e témakörben végzett részletvizsgálódások néhány tézisének felülvizsgálatát. Időszerűtlenné vált pl. az a tétel, hogy „a tanácsi belső igazgatási mechanizmusban a felügyeletnek, mint önálló jogintézménynek megkülönböztetése ma is indokolatlan" (193. old.), amikor a területi (megyei és fővárosi) tanács végrehajtó bizottsága a helyi (városi és községi) tanács tevékenysége felett törvényességi felügyeletet gyakorol (Tt. 45. §) anélkül, hogy köztük *szervezeti alárendeltség* állana fenn.

Az államigazgatási felügyelet bemutatott fogalmának erre az alanyi és a szervezeti alárendeltséget kizáró meghatározására épül az államigazgatási felügyelet szerző által elvégzett *csoportosítása.* E csoportosításban megnyilvánuló felfogás erősen eltér a hazai szakirodalomban Szamel Lajos által kidolgozott koncepciótól, amely a felügyelet két alapvető típusát, a valamely állami szervezet hierarchiáján belüli felügyeletet és az irányítási jog nélküli felügyeletet különbözteti meg. Mivel Török Lajos szerint az államigazgatási felügyelet szükségszerűen a szervezeti alárendeltségben nem álló egységekre terjedhet ki, e felügyelet két alakzata között tesz különbséget attól függően, hogy a felügyeletet megvalósító szervezet kizárólagosan ennek a tevékenységnek ellátására hivatott-e és azt önálló szervezeti-jogi keretek között valósítja-e meg, vagy pedig egyéb teendői mellett. Ezen az alapon beszél *a speciális állami felügyeletről és az államigazgatási szervek által ellátott egyéb felügyeletről.* Az utóbbi csoporton belül jelöli meg az egyesületi jogszabályok hatálya alá tartozó szervezetek tevékenysége feletti felügyeletet gyakorló szerveket, valamint a szakfelügyeletet ellátó szerveket. Az államigazgatási felügyeleti tevékenység tartalma alapján pedig a törvényességi és a politikai-célszerűségi szempontú felügyelet különböztethető meg.

Még vázlatosan sem ismertethetem annak a rendkívül informatív fejezetnek főbb tartalmi elemeit, amelyben szerző a történeti anyag gondos összegyűjtése és rendszerezése alapján a szocialista (elsősorban a szovjet és a magyar) *állami felügyelőségek* kialakulását, szervezetük és rendeltetésük változásait foglalja össze. Vitathatónak tartom azonban azt az egyik zárókövetkeztetését, mely szerint az egészségügyi és a kereskedelmi felügyeletnek a tanácsi igazgatási szervezethez kapcsolását „elvileg semmi sem indokolja", mivel az egészségügyi és a kereskedelmi szabályok betartásához fűződő érdek maradéktalan érvényesülésének „egyik alapvető és lényeges biztosítéka a felügyeletek centralizált felépítése". Mivel a tanácsi szervek felelőssége kiterjed a település- és területfejlesztés, valamint a lakosság ellátásának valamennyi lényeges összetevőjére, annak a felfogásnak vagyok híve, amely a hazai fejlődés jelenlegi szakaszában az országos és a helyi törekvések egyeztetésének, a helyi felelősség fokozott érvényesítésének egyik alkalmas eszközét látja az említett felügyelőségek kettős irányú felelősségét biztosító szervezeti kapcsolatban.

Ugyancsak többrétű tagolását találjuk meg a műben az *államigazgatási ellenőrzésnek* is. Az ellenőrzést az államigazgatási szervek vagy önállóan, vagy pedig egyéb tevékenységi formáikhoz kapcsoltan végzik. Az államigazgatási ellenőrzést végző szervek többsége az utóbbi csoportba tartozik. Az ellenőrző szervek és az ellenőrzött egységek közötti viszony alapján különíthetjük el a külső és a belső ellenőrzést. E megkülönböztetés jelentősége különösen az ellenőrzési jogosítványok meghatározásánál érzékelhető. Az államigazgatási ellenőrzés az ellenőrző tevékenység tárgyai szerint lehet általános és speciális. Szerző utal arra, hogy a szocialista államigazgatási irodalomban egyesek a belső ellenőrzési szervek közé sorolják a tanácsokat is, mivel az alájuk rendelt végrehajtó bizottságok és szakigazgatási szervek tevékenységét ellenőrizhetik. E felfogást elutasító álláspontjának kialakításakor Török Lajos még nem vehette figyelembe, hogy az új magyar tanácstörvény a tanácsokat népképviseleti-önkormányzati jellegük mellett a szocialista állam helyi államigazgatási szerveinek is minősíti és így az államigazgatási ellenőrzésnek a monográfiában adott meghatározása hazai relációban a tanácsokat sem zárja ki sem a belső, sem a külső államigazgatási ellenőrzés alanyai köréből.

8. Mivel a szocialista államok többségében az állami ellenőrzés külön típusaként funkcionál az államhatalom vagy az államigazgatás legfelsőbb szervének közvetlen alárendeltségében álló ellenőrző szervezet, *„A szocialista központi állami ellenőrzés fejlődésének fő vonásai"* címmel önálló, az egész monográfiát záró (V.) fejezetben vizsgálja meg a szerző az ide kapcsolódó kérdéseket. Figyelmet érdemlő megállapítása szerint hazánkban is megértek a feltételei annak, hogy a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság választása, visszahívása, valamint az ehhez kapcsolódó tevékenység és felelősség az Elnöki Tanács hatásköréből az országgyűlés feladatkörébe kerüljön. Ez a változás fokozná az országgyűlés szerepét az államigazgatás irányában és emelné a KNEB tekintélyét is. Egyetértéssel fogadhatjuk a hivatásos és a laikus ellenőrzés összetett problémakörének elemzésén nyugvó azt az igényt is, amely egyaránt szükségesnek tartja a közvetlen demokratikus formáknak az állami szervek elidegenedését, bürokratizálódását, diszfunkcióinak kialakulását gátló laikus ellenőrző szerepét, az állami szakapparátus szakszempontú ellenőrzéseit és a nem hivatásos ellenőröknek sajátos szakismereteit hasznosító társadalmi ellenőrző tevékenységet.

Ádám Antal

*Marian Cieślak: Lengyel büntető eljárás — elméleti alapvetés**

1. Az ismertetett könyv a lengyel büntető eljárás általános részének kérdéseivel foglalkozik és az előszóból, valamint 17 fejezetből *(86 §-ból)* áll. A szerzőnek azokat a nézeteit foglalja magában, amelyekhez sok éves kutatások eredményeképpen jutott el a büntető eljárás és a büntető eljárási tevékenység alapvető elméleti kérdéseiben.

Így a munka különösképpen a következő kérdéseket vizsgálja: a büntető eljárás, a büntetőper és a büntető eljárási jog fogalma; a büntető eljárási jog helye az általános jogrendszerben; a büntető eljárás résztvevői; a büntető eljárás szakaszai; a büntető eljárás típusai és formái; a büntető eljárási jog forrásai; a büntető eljárási jogszabályok; a büntető eljárási jog alkalmazása; a büntető eljárás tudománya; a büntető eljárás alapelvei; a büntető eljárási biztosítékok; a büntető eljárási viszonyok; az eljárási funkciók; a büntető eljárás előfeltételei.

Figyelemmel a folyóirati könyvismertetések korlátozott kereteire, csupán arra nyílik lehetőségünk, hogy a könyv néhány tételével ismertessük meg az olvasót. Ezért a továbbiak során a szerző által javasolt megoldások közül csak azokat fogjuk megtárgyalni, amelyek az irodalmunkban az elégtelenül feldolgozott vagy még mindig vitatott kérdések körébe tartoznak. Ennek során nem feledkezhetünk meg arról, hogy a szerző nézetei a Lengyel Népköztársaságban hatályos jogrendszeren alapulnak, közelebbről a nemrégen elfogadott lengyel büntető eljárási törvénykönyvön. (A törvénykönyv 1970. január 1-én lépett hatályba.)

2. Az eljárási jog normáinak szerző véleménye szerint az anyagi joghoz viszonyítva kisegítő jellegük van és az anyagi jog megvalósítását biztosítják. Az anyagi jog minden ágának szüksége van megfelelő eljárási szabályokra, amelyek meghatározzák e jog megvalósításának módját és az alkalmazására hivatott szerveket (26. old.).

Abból a tényből kifolyólag azonban, hogy a büntető eljárási jog szoros kapcsolatban és kölcsönhatásban van az anyagi büntetőjoggal, egyáltalán nem vonható le az a következtetés, hogy a büntető eljárási jog ezzel megszűnik olyan önálló jogág lenni, amely kapcsolatban áll az eljárási jog más ágazataival. Az a helyzet ugyanis, hogy a büntető anyagi jog és büntető eljárási jog kapcsolata szerves, „anyagi" kapcsolat, az eljárási jog egyes ágazatai közötti kapcsolat pedig tisztán külső, formális elemeken alapul. És bár csak külső kapcsolatról van szó, ez a kapcsolat mégis maga után vonja az eljárási jog egyes ágazatai megfelelő intézményei közötti elvi hasonlóságot (27. old.).

3. Miután a szerző rámutat arra, hogy a büntetőjogi felelősségnek két alapja van: a ténybeli (a cselekmény) és a jogi (a cselekmény minősítése) alapja, hangsúlyozza, hogy éppen az eljárásnak kell választ adni arra a kérdésre, hogy valóban megtörtént-e a cselekmény és felelősségre kell-e vonni az elkövetőt. Következésképpen a büntető eljárás tárgya nem maga a cselekmény és nem az elkövető büntető felelőssége, hanem egy meghatározott, a vádlott terhére róható cselekményért való büntetőjogi felelősség kérdése. Vannak olyan esetek, amikor az eljárás tovább folyik, bár az elkövetett cselekménnyel kapcsolatos kérdést már véglegesen eldöntötték (példaképp szolgálhat az az eset, amikor a fellebbviteli eljárásban csak a büntetés kérdésében folyik tovább az eljárás, avagy a büntetésvégrehajtás iránti eljárás).

A lengyel büntető eljárási törvénykönyv különféleképpen dönti el az eljárás tárgya megváltoztathatatlanságának a kérdését attól függően, hogy ezek a változtatások az ügy ténybeli oldalának (a cselekmény ténybeli oldalának) a leírására vonatkoznak vagy az ügy jogi (minősítési) oldalának a megváltoztatására. A bírósági tárgyaláson a minősítés megváltoztatása csak akkor lehetséges, ha a feleket megelőzőleg figyelmeztették erre a lehetőségre (276. old.). Viszont az eljárás tárgyának a vád ténybeli alapját érintő részét csak egy és ugyanazon („identikus") cselekmény keretei között lehet megváltoztatni (278. old.).

Minthogy a büntető eljárási tudomány mindeddig nem dolgozott ki olyan kielégítő objektív kritériumot, amelynek a segítségével meg lehetne állapítani, hogy azonos-e a cselekmény, a szerző ezt a kérdést negatív oldalról megközelítve igyekszik megoldani azzal, hogy rámutat arra, milyen feltételek között nem lehet a cselekményt azonosnak elismerni. Ilyen feltételeknek tekinti a szerző a következőket: 1. a bűncselekmény alanyában mutatkozó eltérés; 2. a jogvédelem tárgyában mutatkozó eltérés (a testi sértés vádlottját nem lehet lopásért elítélni); 3. a sértett személyében mutatkozó eltérés, amennyiben ez ezen túlmenően az elkövető cselekménye helyében, idejében vagy tárgyában mutatkozó különbségekkel jár együtt (ennek következtében, ha kitűnik, hogy M. városban 1970. január 1-én ellopott kerékpár nem X., hanem Y. tulajdonában van, a cselekményt azonosnak kell elismerni és a vád megváltoztatása lehetséges, de nem lehetséges az ilyen változtatás, ha az ellopott kerékpár Y. tulajdonában van és azt nem 1970. január 1-én, hanem január 5-én lopták el, vagy nem M. városban, hanem B. városban).

Ezen túlmenően általános formában azt mondhatjuk, hogy a cselekmény azonossága ki van zárva, ha a cselekmény két összehasonlítandó leírásában a különbségek olyan lényegesek, hogy az élettapasztalaton alapuló ésszerű értékelés szerint nem lehet ezeket azonos ténybeli esemény leírásának tekinteni (280. old.).

A megváltoztathatatlanság elvétől a szerző megkülönbözteti az eljárás tárgya oszthatatlanságának az elvét, amely szerint nem lehet az eljárás azonos tárgya egyes részleteit különböző eljárásokban elbírálni. Következésképpen nem lehet egymástól különállóan elbírálni pl. a folytatólagos bűncselekmény tényállásába tartozó egyes epizódokat. Ha egy lövéstől két ember halt meg, vagy ha ugyanazt a személyt kétszer érte lövés, akkor nem lehet külön elbírálni az említett részletek mindegyikét, bár ezek viszonylagos önállósággal

* Marian Cieślak: Polska procedura karna — Podstawowe zalozenia teoretyczne. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971. p. 444.

rendelkeznek (282. old.). Az eljárás tárgya oszthatatlansága elvéből következik, hogy amennyiben a bíróság az ítéletében hallgatással kerülte meg a tárgy valamely részletét, úgy kell tekinteni, hogy az ítélet e részlet tekintetében a terhelt ártatlanságát állapította meg (*283.* old.).

4. Az egész büntető eljárást a szerző három szakaszra osztja: 1. az előzetes vizsgálat; 2. a bírósági eljárás; 3. a végrehajtási eljárás.

Az első szakasz a bűnüldözés kezdeti aktusával indul és a vádiratnak a bíróság részére való megküldésével fejeződik be; a második szakasz azzal az időponttal indul, amikor a vádirat beérkezik a bírósághoz és az ítéletnek jogerőre emelkedéséig tart; a harmadik szakasz az ítélet végrehajtásának elrendelésével kezdődik és (elvileg) a büntetett előélet hátrányos következményei megszüntetéséről szóló végzés jogerőre emelkedéséig tart. Ez utóbbi szakasz magában foglalja nemcsak a büntetés végrehajtásának az eljárását, hanem azt az eljárást is, amelynek a tárgya pl. a kegyelem, vagy az alaptalan elítélésért nyújtott kártérítés, tehát az ún. „likvidációs" eljárást is (55. old.).

Az ügynek az egyik szakaszból a másik szakaszba való átmenetét meghatározó kritériumként a szerző különösen a következőket jelöli meg: az eljárási alanyok, az eljárási viszonyok struktúrájában beálló változás, valamint az eljárási funkciók tartamában beálló változás, ami alatt a szerző az alapvető eljárási viszony megfelelő alanyai eljárási szerepével meghatározott eljárási tevékenység alapvető irányait érti (394—395. old.). Az említett változások pl. abban nyilvánulnak meg, hogy az ügynek az első szakaszból a második szakaszba való átmenetével a terhelt vádlottá válik, és a bűnösséget megállapító ítélet jogerőre emelkedésétől kezdve elítéltté. Az ügyész, aki az előzetes vizsgálat szakaszában hatalmi jogosítványokkal felruházott szerv, a bírósági eljárásban féllé válik azzal, hogy a következő szakaszban már olyan szerv legyen, amely felügyel a büntetés végrehajtására (388. old.).

5. Amikor a büntető eljárás alapelveiről beszél és megkülönbözteti a kodifikált (a törvény külön általános normájában kifejezetten kimondott) és nem kodifikált elveket, a szerző kihangsúlyozza, hogy ez utóbbiak az eljárási alapelvek túlnyomó többségét alkotják (209.). Ezzel kapcsolatban a szerző egy másik helyen rámutat arra, hogy egyik vagy másik alapelv jelentőségét nem lehet azon az alapon csökkenteni, hogy az nem jutott az alkotmányban közvetlenül kifejezésre (213. old.).

6. A bíróság ítélkezési önállósága elvéből kiindulva, a szerző azon a véleményen van, hogy a felettes bíróságot nem kötik azok a jogi nézetek, amelyeket az adott ügyben korábban nyilvánított ki az ítélet hatályonkívül helyezése és az ügynek új tárgyalásra való visszaküldése tárgyában hozott végzésében (236. old.).

Valamennyi bíróságra nézve azonban kötelezőek a más bíróságok által hozott és jogerőre emelkedett ún. konstitutív határozatok, továbbá az illetékes államigazgatási szervek ilyen határozatai.

Ezért, amikor a bíróság a büntető ügyet olyan helyzetben tárgyalja, hogy a házasság felbontása tárgyában jogerős polgári bírósági ítélet forog fenn, nem jogosult megállapítani azt, hogy a házasság nincsen felbontva (még ha a korábban hozott ítélet helytelen is), vagy hogy az a személy, aki számára az államigazgatási szerv a fegyverviselést engedélyezte, nem rendelkezik ilyen joggal (235—236. old.).

Nincs azonban a bíróság kötve a más szerv határozatában (még ha konstitutív határozatról is van szó) megállapított ténybeli adatokhoz.

7. A szerző fellép az olyan kísérletek ellen, amelyek arra irányulnak, hogy az anyagi igazság elvének a fogalmába felvegyék a törvény alkalmazásának a helyességét. Ilyen módon ez az elv olyan követelménnyé változna, hogy az eljárásban minden hibátlan legyen és következésképpen olyan konstrukcióvá válna, amely kevéssé alkalmas gyakorlati célokra. Ezen túlmenően ez ellentétes lenne az „igazság" szó leginkább elterjedt és tipikus értelmével.

Az „anyagi" (és nem „objektív") igazság kifejezés a szerző véleménye szerint jobban kihangsúlyozza azt, amit el kell kerülni a büntető eljárásban, nevezetesen azt, hogy megelégedjenek az igazság formális helyettesítőivel (319. old.).

Az igazság alatt a szerző a helyes logikai ítéletet érti. Az igazság ennek megfelelően a helyes logikai ítélet tulajdonsága, amely abban áll, hogy az ítélet összhangban van a valósággal (318. old.).

Az anyagi igazság elvével összhangban van a bizonyítás tárgyát alkotó adott eset ténybeli körülményeit a valóságnak megfelelően kell megállapítani (322. old.).

8. Az eljárás szóbeliségének és közvetlenségének a kérdéseit elemezve a szerző arra a következtetésre jut, hogy az esetben, ha a terhelt megtagadja a szóbeli vallomástételt, nem lehet megtagadni tőle azt a jogot, hogy a vallomását írásbeli formában nyújtsa be. Ez a következtetés a szerző véleménye szerint a védelemhez való jog elvéből következik. És valóban, ha a terhelt jogosult teljesen megtagadni a vallomástételt (a lengyel Btk. 63. cikke), ez esetben az „*a maiore ad minus*" magyarázatot alkalmazva nem lehet megtagadni azt a jogát, hogy a szóbeli vallomását írásbeli vallomással helyettesítse (331. old.).

9. A szerző kategórikus módon fellép a bizonyítási kötelezettség és a bizonyítási teher fogalmainak felcserélése ellen (336. old.). A bizonyítási teher az eljárás részvevőjének sajátos kötelezettsége a saját érdekében. A bizonyítási teher a törvény által biztosított jogokból következik (szemben pl. a tanú vallomástételi kötelezettségével), amelyeknek a megvalósításával az eljárás részvevője elkerüli vagy elkerülheti a rá nézve hátrányos következményeket. E teher tartalma attól függ, hogy az eljárási jog szabályai hogyan szabályozzák annak eljárási következményeit, hogy az eljárás részvevője nem él az eljárási jogosítványaival. Ettől függően a szerző megkülönbözteti a következőket:

a) A „formális értelemben vett" bizonyítási teher. Akkor fordul elő, ha az eljárás részvevője köteles bebizonyítani azt, amit állít, mivel ellenkező esetben ezt *senki más* (különösen a nyomozás szervei és a bíróság) nem teszi meg

(388. old.). Az ilyen értelembe vett bizonyítási terhet a lengyel hatályos törvényhozás nem ismeri.

b) Az „anyagi értelemben" vett bizonyítási teher. Ez akkor fordul elő, ha az eljárás részvevője köteles bebizonyítani azt, amit állít, mivel ezt az állítást elutasítják, ha azt valaki be nem bizonyítja. Viszont a másik félnek azt az állítását, amely szemben áll annak a félnek az állításával, akin a bizonyítási teher nyugszik, nem kell feltétlenül bebizonyítani ahhoz, hogy az ítélet alapjául szolgáljon. A lengyel büntető eljárásban a vádlón nyugszik ilyen bizonyítási teher. Viszont a vádlottnak az az állítása, hogy ártatlan, vagy a bűnössége kisebb fokú, az ártatlanság vélelme elvével összhangban elfogadható még akkor is, ha nincs bebizonyítva (138. old.).

c) Az „általános értelemben" vett bizonyítási teher. Ez a teher akkor forog fenn, ha az eljárás részvevőjének gondoskodnia kell annak bizonyításáról, amit állít, mivel ellenkező esetben növekszik az esély arra, hogy az ellenkező oldalon álló fél ellentétes állítása nyer bizonyítást. Ilyen bizonyítási teher nyugszik az eljárás minden olyan részvevőjén (a vádlottat sem kivéve), aki a bizonyítási jog alanya.

Végeredményben a szerző arra a következtetésre jut, hogy a bizonyítási teher elve a lengyel büntető eljárásban nem más, mint a vádlón nyugvó anyagi bizonyítási teher elve és az eljárásban félként szereplő valamennyi személyen nyugvó általános bizonyítási teher (339. old.).

Ebben áll annak az ismert tételnek az értelme, hogy a vádlott bűnössége bizonyításának a terhe a vádlón nyugszik, a vádlott viszont nem köteles bizonyítani az ártatlanságát (337. old.).

10. Az eljárás részvevője csak olyan személy lehet, akinek a szerepét a büntető eljárási jog meghatározza. Az eljárás részvevőjének kötelezettségei és jogosítványai vannak, és viseli az e jogosítványokkal összefüggő eljárási terheket (32. old.). Fél viszont az eljárásban elbírált vita olyan alanya, aki az anyagi jog alapján a másik alany ellen egy meghatározott követeléssel lép fel (aktív fél), továbbá az az alany is, aki ellen az ilyen követelés irányul (passzív fél) (33. old.). A fél fogalma elválaszthatatlanul összefügg a kontradiktórius eljárás konstrukciójával, amely azon az elven épül fel, hogy két egymással ellentétes eljárási érdekekkel bíró alany vitázik egymással. Ott, ahol nincs kontradiktórius eljárás, nem lehet beszélni eljárási felekről, és ellenkezőleg (34. old.).

Rá kell mutatni arra, hogy azt a kérdést, hogy a lengyel büntető eljárásban felekről kell beszélni, a lengyel irodalomban senki sem vonta kétségbe és most sem tekintik kétségesnek.

11. Kétségtelenül érdeklődésre tart számot az, hogy a szerző (386. old.) megkülönbözteti a büntető eljárási viszonyok következő típusait, azok belső tartalma alapján:

1. Az együttműködési viszony, amelyet az eljárási érdekek közössége vagy hasonlósága határoz meg;

2. Az eljárási harc viszonya, amelyet az eljárási érdekek és célok ellentétes volta határoz meg;

3. A semlegesség és függetlenség viszonya, amely a hasonló vagy ellentétes eljárási érdekek hiányából következik;

4. Az eljárási alárendeltség viszonya, amely az alanynak abból a jogából következik, hogy az alárendelt alany számára kötelező szabályokat állapítson meg;

5. Egyéb eljárási viszonyok.

Példaként a szerző azokat a viszonyokat hozza fel, amelyek a védelem funkciójának a megvalósításával kapcsolatosak. A védő az együttműködés eljárási viszonyában áll a terhelttel, alárendeltségi viszonyban a bírósággal, a harc, a küzdelem viszonyában a vádlóval, végül a semlegesség és függetlenség viszonyában a tanúkkal és szakértőkkel.

12. A védő a hatályos lengyel törvényhozás értelmében csak ügyvéd lehet (a terhelt eljárási képviselője) (304. old.). A védő az eljárásban csak a terhelt érdekében cselekszik és a cselekményeinek ugyanolyan jelentőségük van, mint a terhelt által megvalósított cselekményeknek. Azok, akik tagadják azt az álláspontot, hogy a védő a terhelt képviselője, helytelenül indulnak ki abból, hogy pl. a védő nem tehet vallomást a terhelt helyett, vagy nem töltheti ki helyette a büntetést. Az a helyzet ugyanis, hogy az említett esetekben a terhelt nem úgy lép fel, mint fél az eljárásba, hanem mint a bizonyítékok forrása, vagy a végrehajtási tevékenység tárgya.

Magától értetődik, hogy olyan képviseletről van szó, amely lényeges sajátosságokat mutat. Ennek a képviseletnek a célja a terhelt védelme. A védő csak a terhelt javára jogosult cselekményeket végezni. Ha a védő tudatosan nem a terhelt javára jár el, túllépi a jogosítványai kereteit (308. old.). Ilyen esetekben meg kell állapítani, hogy a védő cselekményei nem vonnak maguk után eljárási következményeket (pl. ha a védő súlyosabb büntetés kiszabását kéri, vagy az iránt terjeszt elő kérelmet, hogy a terhelt bűnösségét súlyosbító körülmény fennforgását állapítsák meg).

Ebből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy amennyiben a védő valamely határidőt (pl. a fellebbezés benyújtását) figyelembe vehető ok nélkül elmulaszt, ez olyan cselekmény, amely a természetét tekintve a terhelt ellen irányul, és erre a védő nincsen feljogosítva. Az ilyen esetben a határidő elmulasztása igazolással orvosolható (309. old.).

13. Büntető eljárási biztosítékok alatt a szerző azokat a törvényes eszközöket érti, amelyek a büntető eljárásban meghatározott jogokat és érdekeket biztosítanak. Minthogy valamennyi büntető eljárási jogszabály arra hivatott, hogy védelmezzen vagy biztosítson az eljárásban szereplő valamilyen érdeket, ezek a szabályok garanciális jellegűek (371. old.).

A szerző azonban alaptalannak tekinti azoknak az érveit, akik ellenzik igazságszolgáltatási biztosítékok, az eljárás részvevőinek a biztosítékai és a terhelt jogainak a biztosítékai közötti megkülönböztetést. Az igaz, hogy a szocializmusban nincs ellentét a társadalom és az egyes személyek érdekei között. A bűncselekmény azonban az elkövető és az állam közötti rendkívüli konfliktus kifejeződése. Az az állítás, hogy az elkövető és a vádló érdekei mindig összhangban vannak, hogy az elkövető ér-

dekelt abban, hogy őt megbüntessék, egyet jelent azzal, hogy szemet hunyunk a valóság előtt (373. old.). A terhelt jogai biztosítékainak az elkülönítése azért is szükséges, mert a törvényhozó egyáltalán nem arra törekszik, hogy mindenáron meg kell büntetni az elkövetőt. Elég utalni arra, hogy a törvényben meghatározott határidő eltelte után nem lehet hatályon kívül helyezni a felmentő ítéletet még az esetben sem, ha az alaptalan felmentés komoly bűntettesre vonatkozik. Ott, ahol a törvény túllépi az elkövető igazságos megbüntetésére irányuló követelmény kereteit, más érdekek biztosítékairól van szó, nevezetesen az eljárás résztvevői érdekeinek a védelméről.

Magától értetődik, hogy a terhelt jogai biztosítékainak a fogalma távolról sincs mindig ellentétben az igazságszolgáltatási érdekek biztosítékainak a fogalmával. Ha a terhelt ártatlan, ez esetben a „személyes érdeke" teljesen azonos a társadalom érdekeivel.

Másrészről ellentét foroghat fenn (bár nem feltétlenül) az eljárás egyes részvevői érdekei között (a terhelt és a sértett érdekei rendszerint ellentétesek). E különféle érdekek törvényi biztosítása kérdésének a felvetése szintén szükségessé teszi azt, hogy a büntető eljárásban elhatároljuk a biztosítékok egyes csoportjait (374. old.).

14. Az eljárás előfeltételei alatt a szerző meghatározott állapotokat (helyzeteket) ért, amelyektől függően a büntető eljárási jog lehetségesnek tekinti, vagy kizárja a büntető ügyben folytatott eljárást (405. old.). Lényegesnek tűnik az a pontosítás, amelynek értelmében a büntető ügy alapvető tárgyát érintő eljárás vonatkozásában (azaz a terhelt terhére rótt bűncselekményért való büntetőjogi felelősség kérdésében) csak a büntető üldözés előfeltételeiről lehet szó. Ebből több komoly gyakorlati következtetés vonható le. Először: az ügyben az eljárást kizáró körülmény nem akadályozza az e körülmény megállapítására irányuló eljárást, de ez nem vonatkozik a bűnüldöző funkció megvalósítására. Másodszor: az ügy megszüntetése eljárási előfeltételek hiányában befejezi a bűnüldöző funkciót megvalósító eljárást, megszünteti az így befejezett eljárásban meghozott és ezt a funkciót kifejező valamennyi határozat hatályát (a büntető ügy folyamatba tételéről, az elkövető terheltkénti felelősségre vonásáról, a szökésének megelőzésére irányuló intézkedésekről szóló határozatok hatályát). Viszont azok a határozatok, amelyekben nem a bűnüldözés funkciója jut kifejezésre, nem vesztik el a hatályukat (pl. a pénzbüntetés vagy bírság kiszabásáról, a büntető eljárás keretében meghatározott kötelezettségek teljesítése folytán felmerült költségek megtérítéséről szóló határozatok). Harmadszor: abból a körülményből kifolyólag, hogy a bűnüldözési funkció megvalósításának csupán az előfeltételeiről van szó, az következik, hogy az ilyen előfeltétel hiánya a büntető eljárásban elvileg nem akadályozza az ügynek törvényességi óvás keretében, vagy a terhelt javára benyújtott perújítás keretében való felülvizsgálását (419. old.).

15. A szerző véleménye szerint az analógia alkalmazása a büntető eljárásban nemcsak lehetséges, hanem szükséges is, de a következő két tilalom megtartása mellett:

a) Nem lehet az analógia alkalmazásával kiterjeszteni a kivételt megállapító szabályok hatályát olyan esetekre, amelyek nincsenek e szabályokban megjelölve. Ellenkező esetben kétségessé tennénk annak a szabálynak a relevanciáját, amely alól kivételt állapít meg az adott szabály.

b) Nem lehet analógia alapján korlátozni vagy megszorítani a törvényből folyó általános állampolgári garanciákat, vagy az eljárás egyes részvevői garanciáit. Ellenkező esetben az ilyen garanciák értelmüket vesztenék. Így nem lehet analógiát alkalmazni az eljárási kényszereszközöket (pl. a szökést megelőző intézkedéseket) meghatározó normák vonatkozásában.

Az analógiát a büntető elárásban nem lehet alkalmazni olyankor, amikor ez nem a terhelt érdekében történik, éspedig ugyanolyan meggondolások folytán, amelyekre tekintettel az ilyen esetekben nem alkalmazható az analógia a büntetőjogban sem (183—184. old.).

16. A szerző kételyeit nyilvánítja annak az elterjedt nézetnek a helyességét illetően, amely szerint a legfelsőbb bíróság teljes ülésének irányelvei csak a bíróságokra kötelezőek, de nem más szervekre. Az ilyen nézet elkerülhetetlenül a jogszabályok felfogásának a dualizmusához vezet. Minthogy az irányelvek kérdését a legfelsőbb bíróságról szóló törvény szabályozza, az e törvényben foglalt rendelkezések természetesen csak arra vonatkozhatnak, ami a bíróság tevékenységével kapcsolatos. Ez azonban nem egyenértékű azzal, hogy a legfelsőbb bíróság teljes ülése irányelvei csak a bíróságokra nézve kötelezőek (147. old.)

17. Természetes, hogy az ismertetett műben több vitás, vitatható tétel van. Véleményünk szerint olyan következtetések is előfordulnak, amelyek nincsenek egymással összhangban.

Így a szerzőnek kétségtelenül igaza van, amikor azt állítja, hogy az eljárásnak annyi történelmi típusa van, ahány állam- és jogtípus létezik (76. old.). De nem lehet egyetérteni a szerzővel, amikor ehhez hozzáfűzi: „És ugyanannyi eljárási típus van, ahány társadalmi-gazdasági formáció" (uo.). Hiszen az emberi társadalom fejlődésének különálló foka, különálló társadalmi-gazdasági formáció az ősközösségi rend is, amikor nem voltak osztályok, nem volt állam és következésképpen nem volt büntető eljárás sem.

Nem teljesen világos az olvasó számára az az állítás, hogy a büntető eljárásban a tényköriilményeknek a bizonyítékok alapján való megállapítása „a valószínűségnek csak meghatározott fokát nyújtja, függetlenül a bizonyítási anyag minőségétől és mennyiségétől" (322. old.). Hiszen ezt megelőzően maga a szerző is helyesen elveti az agnoszticizmus álláspontját és abból indul ki, hogy az emberi pszichikum képes megismerni a valóságnak megfelelően a jelenségeket (322. old.).

Nehéz egyetérteni a szerző következtetésével atekintetben, hogy azt követően, miután a vád tétele bizonyítást nyert, a bizonyítási teher kivételes esetekben átszállhat

a terheltre és hogy „amennyiben elegendő bizonyítékot gyűjtöttek össze annak igazolására, hogy a terhelt elkövette a terhére rótt bűncselekményt, s ugyanakkor a terhelt azt állítja, hogy ebben az időben más helyen volt, ez esetben ezt az állítást be kell bizonyítani és csak ezután fogadható el az ítélet alapjául" (39—340. old.). Felmerül a kérdés, hogy ha a terhelt állítása nem nyer bizonyítást, de azt nem is cáfolják meg, vajon ilyen feltételek mellett is meghozható-e a bűnösséget megállapító ítélet?

*

A fenti megjegyzések és egyes más észrevételek nem befolyásolják Cieslak professzor munkájának általános értékét. Az ismertetett könyv komoly hozzájárulást jelent a szocialista büntető eljárási elmélethez és a jelentősége messze meghaladja a lengyel büntető eljárás kereteit.

Motovilovker Ja. O.—
Csugunov V. E.

*Böszörményi Zoltán—Moussong-Kovács Erzsébet: Orvosi Pszichológia. Egyetemi tankönyv.**

I. A Tankönyvkiadó helytálló megállapítása szerint: hasonló tárgyú magyar nyelvű könyv még nem jelent meg. A bevezetésben a szerzők ismertetik felfogásukat, hangsúlyozva a személyiséglélektani, a neurofiziológiai és a morfológiai megalapozottság fontosságát.

A pszichológia fogalmának a tágabb értelmezését fogadják el; így a normális pszichikus működések részletezése mellett a kóros tevékenységekre, az ép személyiség kialakulása mellett a kóros személyiségfejlődésekre is kitérnek. Ismertetik a legújabb vizsgálati módszereket és azok elvi alapjait, egyben a mindennapi életben nagy fontosságú ún. kis pszichiátriai kórképeket (neurózisok, pszichopátia, kóros reakciók stb.) is.

Külön fejezet tárgyalja a személyközi kapcsolatokat, a betegek pszichológiai problémáit, a pszichoterápiát és a farmakopszichológia alapjait.

A könyv 21 fejezete orvosoknak és pszichológusoknak, s — tegyük hozzá — a bűnügyi tudományok körében tevékenykedő elméleti és gyakorlati szakembereknek is, az elméleti alapok mellett — gyakorlatilag közvetlenül felhasználható ismereteket is nyújt.

II. Magam, mint anyagi büntetőjogász és mint pönológus, érthetően a tankönyvként megjelent műnek „A kriminalitás alapkérdései" címet viselő (284—286. old.) részét olvastam a legnagyobb figyelemmel és érdeklődéssel. A könyvnek ez a részlete alcíme „A személyiség kórtana" címet viselő fejezetnek. (A kriminálpszichológia voltaképpen kimunkálható lenne a Fejezetben foglaltak megfelelő alkalmazásával, másfelől viszont úgy vélem, pontosabban: az a meggyőződésem, hogy e két tudományág egymással bizonyos értelemben kölcsönhatásban lehetne és kellene is, hogy legyen.)

„A kriminalitás alapkérdései"-ben a szerzők voltaképpen csak két büntetőjogi vonatkozású problámakört ragadtak ki és dolgoztak fel vázlatosan. Ezek nevezetesen: *1. „a nem elmebetegek büntetőjogi ún. beszámíthatóságának a kérdése" és 2. a „született" vagy „alkati" bűnözőtípus létezésének a kérdése.* E két témakörben a szerzők rövid áttekintést nyújtanak a tételes jog és a tudomány álláspontjáról a kánonjogtól napjainkig, illetőleg Lombrosotól Balassáig (1961). A rövidrefogott utalások is igen jól hasznosítható áttekintést biztosítanak az ilyen irányú érdeklődéssel rendelkező, elméleti és gyakorlati munkát végző jogászok számára; sőt kifejezetten hézagpótló jelentőségűek.

Nem feladatom ehelyütt azoknak a hosszan sorolható kriminológiai problémaköröknek a részletezése, amelyeknek e munka tárgyalt részében még helyük lenne. Így sajnálatos, hogy — terjedelmi korlátok miatt — nem tárgyalja a tankönyv Nyirő Pszichiátriá-jához (Medicina, Budapest, 1961.) hasonlóan az igazságügyi pszichológiának egynémely — gyakorlatilag is kiemelkedően jelentős — büntető anyagi jogi, büntető eljárásjogi, illetőleg büntetésvégrehajtási jogi problémáját, vonatkozását. Ezek újbóli értékelése az 1961. évi Btk., valamint az azt módosító és kiegészítő új jogszabályok, különösen a Btk-novella megjelenése és hatályba lépése folytán még inkább aktuálissá vált. Kiemelkedően figyelemre méltó volna a kiegészítő normák közül is mindenekelőtt a szabadságvesztés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatásról szóló 1966. évi 21. sz. tvr.

A hazai kriminológiai irodalom jelentékeny monográfiákkal gazdagodott az utóbbi években. A további fejlődés természetesen ugyancsak nem képzelhető el — *még* fokozottabb tudományos igényesség esetén, számos téma orvos-pszichológiai megközelítése és megvilágítása nélkül. Néhány példa lehetne talán e körből az alkoholizmus és bűnözés viszonya, az alkoholizmus jogi, illetőleg orvosi megítélése között még mindig fennálló szemléletbeli különbség (lásd különösen Btk. 22. §.); a kényszergyógykezelés és a kényszerelvonókezelés, valamint a fiatalkorúakkal szemben elrendelt gyógyító nevelés mai foganatosításának tudományosan megalapozott kritikai felülvizsgálata; a Kretschmer-féle tipológia alkalmasságának, vagy különféle megfigyelési és tesztmódszerek létjogosultsága az elítéltek osztályozása érdekében; pszichopaták büntetőintézeti kezelése stb.

Befejezésül még egyszer leszögezzük, hogy az ismertetett mű, amely joggal részesült a Tankönyvkiadó nívódíjában — el nem titkolt hiányérzetünk ellenére —, hatalmas ismeretanyagot ölel fel, rendszerező, gondolatokban és tapasztalati tényekben gazdag alkotás, amelyet világos, érzékletes nyelvezete nemcsak szakemberek, de laikusok számára is értékes és érdekes olvasmánnyá tesz. Aktuálissá teszi mostani megbeszélését, hogy 1971-ben Visegrádon kerekasztal-értekezletet tartott a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság „A természettudományos kutatás és a büntetőjog" címmel. Így kívánok az ott elhangzottakhoz hozzájárulni.

Az Orvosi Pszichológia ma már sajnos legfeljebb könyvtárakban hozzáférhető. Kívánatos lenne a kifejtettek szerint kiegészített, esetleg átdolgozott új kiadás megjelenése a jogászközönség szempontjából is. *Hámori Éva*

(Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.)

Эндре Уштор:

Развитие регионального правового сотрудничества и международного права

Межамериканская Правовая Комиссия, Азийско-Африканская Правовая Консультативная Комиссия и включающая в себе западоевропейские страны Европейская Правовая Комиссия по Сотрудничеству находятся в контакте с Комиссией Международного Права ООН, занимающейся кодификацией и постепенным развитием международного права. Организованное правовое сотрудничество европейских социалистических стран ограничивается на Правовое Совещание, работающее в рамках СЭВ, и на правовые аспекты экономического, технического и научного сотрудничества; расширение этого правового сотрудничества кажется целесообразным. Организация регионального правового сотрудничества — это явление, масштабы которого всемирно расширяются; оно может полезно способствовать развитию международного права.

Иштван Вавро:

Статистические показатели структуры преступности

Статья занимается исследованием структуры преступности путем применения статистических метод. Рассматривает связи и отличия между объективной и субъективной стороной преступления, и в рамках этого роль однородных и разнородных совокупностей, удельный вес отдельных преступлений и типов преступлений в рамках общей преступности. Занимается проблемами классификации на основании морфологических и мотивирующих признаков, влиянием формальных юридических факторов. Он пытается путем применения статистических средств показать связь между изменениями объема, структуры и динамики.

Карой Пустафи—Марианн Солноки-Краниц:

Некоторые рассуждения о системе понятий криминальной статистики

Статья анализирует развитие системы понятий криминальной статистики в Венгрии и подчеркивает, что область исследования данной дисциплины составляет общественная действительность, регулированная уголовным правом. Для криминологии следует обеспечить путем применения специальных средств массовые информации о нарушениях уголовно-правовых норм и о нарушителях уголовно-правовых норм. Из двух основных единиц (раскрытое преступление и лицо, совершившее преступление) круг понятия лица, совершившего преступление, является узким. Это понятие не включает в себе всех лиц, нарушающих в криминологическом смысле нормы уголовного права, поэтому криминальная статистика отражает преступность не в виде полного общественного явления. В статье авторы выступают с предложениями о расширении понятия лица, свершившего преступление.

Ласло Хартаи:

Некоторые вопросы о моделе системы венгерского брачного имущественного права

В связи с предусмотренной реформой венгерского семейного закона, автор сравнивает распоряжения брачного имущественного права СССР и европейских социалистических стран с венгерским урегулированием и раскрывает возможности оптимальных решений. Автор занимается вопросом об отграничении общего и особого имуществ, о праве распоряжения имуществом, об обязательстве возмещения ущерба во связи с смешением общего и особого имуществ, с допущением согласно закону заключения брачного имущественного договора.

Дьердь Палош:

Взаимное признание промышленных и растительных униальных первенств

Вследствие постановлений ныне действующих внутригосударственных законодательных актов область промышленных и растительных патентов в ряде отношений перекрывает друг друга. Одним последствием этого является, что заявители не могут пользоваться униальным первенством, несмотря на то, что по их национальности им принадлежало бы это право. Автор подробно излагает положения о промышленных и растительных униальных первенствах и проблемы, возникающие на основании законодательств отдельных государств в случае выдвижения требования о первенстве.

Петер Гут—Роберт Будвари:

Новые данные о доказывании отцовства путем применения математического (биостатистического) исчисления вероятностей

Институт Судебной Медицины в г. Печ с 1954 г. по декабрь 1971 г. в связи с 3262 исками об оспаривании отцовства провел исследование группы крови 9805 лиц. Средняя частота исключения отцовства в настоящее время составляет 32 %. Однако исследование *энзимных свойств* эритроцитов (например кислая фосфатаза и т. д.), которое заграницей уже привычно применяется, из-за материальных и личных условий не может применятся. Поэтому более соответствует нашим возможностям применение биостатического исчисления вероятности отцовства, основывающегося на результатах исследования группы крови согласно процедуре ЕССЕН—МЕЛЛЕР—ГУММЕЛ, или ЕССЕН—МЕЛЛЕР—КВЕНСЕЛ. Исчисления применяются нами с 1966 г., причем в 40,2 % дел, которые оканчиваются результатом, не исключающим отцовство, мы даем заключение о вероятности отцовства (то есть если вероятность отцовства превышает 80 %). В настоящее время уже ряд судов выносит по нашей инициативе постановления об обязательном проведении указанных исчислений.

Система исчисления вероятности отцовства является подходящим для того, чтобы в будущем преимущества естественно-научного доказывания могли использовать не только призумированные отцы, но также и матери и несовершеннолетние дети.

Endre Ustor:

Regionale juristische Zusammenarbeit und die Förderung des Völkerrechts

Das Inter-American Juridical Committee, das Asian Legal Consultative Committee und das, aus westeuropäischen Staaten bestehende European Committee on Legal Co-operation stehen in Kontakt mit der, sich mit der Kodifizierung und der sukcessiven Föderung des Völkerrechts sich befassenden UN International Law Commission. Die organisierte juristische Zusammenarbeit der europäischen sozialistischen Staaten beschränkt sich auf die, im Rahmen des RGV tätigen Juristischen Beratung, bzw. auf die rechtlichen Belange der wirtschaftlichen, technischen und wissenschaftlichen Zusammenarbeit; die Ausbreitung dieser juristischen Zusammenarbeit wäre wünschenswert. Die Organisierung der regionalen juristischen Zusammenarbeit ist eine, sich im Weltmasstab erweiternde Erscheinung und kann zur Förderung des Völkerrechts nützlich beitragen.

István Vavró:

Statistische Caraktermale der Kriminalität

Der Artikel befasst sich mit der, mittels statistischer Methoden vorgenommenen Untersuchung der Struktur der Kriminalität; behandelt die Zusammenhänge und die Unterschiede der Verüber- und der Verbrechen-Seite, innerhalb dessen die Rolle der homogenen und der heterogenen Mehrheit, den Anteil der einzelnen Verbrechen und Verbrechen-Typen innerhalb der Gesamtkriminalität; befasst sich mit der Problematik der, anhand von morphologischen und Motivations-Gesichtspunkten durchgeführten Gruppierung, mit der Auswirkung formell-rechtli-

cher Faktoren. Der Autor versucht mit statistischen Mitteln die Zusammenhänge zwischen den Veränderungen des Volumens, der Struktur und der Dynamik klarzustellen.

Károly Pusztafi—Frau Szolnoki, Mariann Kránitz:

Gedanken über das Begriffssystem der Kriminalstatistik

Der Artikel analysiert die ungarische Entwicklung des Begriffssystems der Kriminalstatistik und hebt hervor, dass das Forschungsgebiet dieses Wissenschaftszweiges die durch das Strafrecht geregelte gesellschaftliche Wirklichkeit ist. Unter Anwendung spezieller Mittel muss der Kriminologie massenhafte Information zur Verfügung gestellt werden über die strafrechtliche Normenverletzungen und über die strafrechtlichen Normenverletzer.

Von den zur statistischen Erfassung der Kriminalität, als gesellschaftlichen Erscheinung benützten zwei Grundeinheiten (die bekannt gewordene Straftat und der Verüber) ist der Begriffskreis des Verübers eng. Er umfasst nicht alle, im kriminologischen Sinne genommene strafrechtliche Normenverletzer, deswegen spiegelt die Kriminalstatistik die Kriminalität nicht völlig als gesellschaftliche Erscheinung. Der Artikel unterbreitet Vorschläge zur Erweiterung des Begriffs des Verübers.

László Hartai:

Über einige Fragen des Modells unseres Ehegüterrechts

Im Zusammenhang mit der geplanten Reform des ungarischen Familiengesetzes vergleicht der Autor die ehegüterrechtlichen Bestimmungen des Sowjetrechts und der Rechte der europäischen sozialistischen Länder mit der ungarischen Regelung und erforscht die Möglichkeiten der optimalen Lösungen. Er befasst sich mit der Abgrenzung von Gesamtvermögen und Sondervermögen, mit dem Verfügungsrecht über die Vermögen, mit der Rückerstattungspflicht, die infolge der Vermengung vom Gesamtvermögen und Sondervermögen ensteht und mit der gesetzlichen Genehmigung des ehegüterrechtlichen Vertrages.

György Pálos:

Die gegenseitige Anerkennung der Prioritäten auf der Grundlage der Pariser verbandsübereinkunft und auf der Grundlage der Pflanzenzüchtungs-Übereinkommen

Infolge der Regelung der gegenwärtigen nationalen Rechtsnormen überdecken sich die gewerblichen und die sich auf Pflanzenzüchtung beziehenden Patente in mehreren Beziehungen. Eine der Folgeerscheinungen dieser Überdeckung ist, dass die Antragsteller in vielen Fällen die Unionspriorität nicht in Anspruch nehmen können, obwohl dies ihnen ihrer Staatsangehörigkeit entsprechend zustehen würde. Autor behandelt eingehend die sich auf die gewerbliche und Pflanzenzüchtungs-Unionspriorität beziehenden Regeln und diese Probleme, die anhand der Rechtsnormen der einzelnen Staaten bei der Beanspruchung der Priorität sich ergeben.

Peter Guth—Robert Budvári:

Neuere Daten zum Beweis der Vaterschaft mittels mathematischer (biostatistischer) Wahrscheinlichkeits-Berechnung

Das Pécser Gerichtsmedizinische Institut hat in der Zeitspanne von 1954 bis Dezember 1971 in 3262 strittigen Abstammungsprozessen die Blutgruppenuntersuchung bei 9805 Personen durchgeführt. Die Durchschnittshäufigkeit der Ausschliessung der Vaterschaft beträgt z. Z. 30—33%. Die im Ausland schon herkömliche Routine-Untersuchung der vererblichen Enzyme-Eigenschaften der Roten Blutkörperchen (z. B. sauere Phosphatase usw.) ermöglichen aber unsere materiellen und persönlichen Umstände nicht. Deswegen steht es unseren Möglichkeiten näher, die sich immer mehr verbreitende biostatistische Vaterschafts-Wahrscheinlichkeitsberechnung anzuwenden, die aufgrund der Ergebnisse der Blutgruppenuntersuchungen nach dem Verfahren Essen—Möller—Hummel, bzw. Essen—Möller—Quensel vorgenommen wird. Die Berechnungen wenden wir seit 1966 an und haben in 40,2% der Fälle, die nicht mit Ausschliessung der Vaterschaft abgeschlossen wurden, ein, die Vaterschaft positiv glaubhaft machendes Gutachten abgegeben (nämlich, wenn die Wahrscheinlichkeit der Vaterschaft wenigstens über 80% war). Diese Berechnungen werden auf unsere Initiative heute schon von mehreren Gerichten gefordert und angeordnet.

Das System der Wahrscheinlichkeitsberechnung der Vaterschaft ist geeignet die Vorteile der naturwissenschaftlichen Beweisführung in der Zukunft nicht nur den vermutlichen Vätern, sondern auch den Müttern und den Minderjährigen zuteil werden zu lassen.

Endre Ustor:

Coopération juridique régionale et le développement du droit international

Le Comité juridique inter-américain, le Comité consultatif juridique afro-asiatique et le Comité de coopération juridique européen qui comprennent les pays de l'Europe occidentale, sont en relation avec le Comité de droit international de l'O. N. U. qui s'occupe de la codification du droit international et de son développement progressif. La coopération juridique organisée des pays socialistes européens se borne à la conférence juridique qui fonctionne dans le cadre du Conseil d'Entraide Économique ou bien aux aspects juridiques de la coopération économique, technique et scientifique; l'élargissement de cette coopération juridique serait désirable. L'organisation de la coopération juridique régionale est un phénomène qui se répand partout dans le monde et peut contribuer utilement au développement du droit international.

István Vavró:

Les caractéristiques statistiques de la structure de la délinquance

L'étude s'occupe de l'analyse de la structure de la délinquance au moyen de statistiques. Elle traite les relations entre les auteurs du crime et du crime même, leurs différences, et dans ce cadre des cumuls homogènes et hétérogènes des infractions, la proportion de certaines infractions et de certains types de celles-ci dans l'ensemble de la délinquance. Elle s'occupe de problèmes de groupement sur la base des aspects morphologique et de motivation, et de l'effet des facteurs juridiques formels. Elle essaie de démontrer par des moyens statistiques les connexions entre les changements du volume, de la structure et du dynamisme de la délinquance.

Károly Pusztafi—
Mme Szolnoki-Marianne Kránitz:

De l'étude „Pensées sur le système des concepts de la statistique criminelle"

L'étude analyse le développement national du système des concepts de la statistique criminelle et met en relief que les recherches de cette branche d'études est la réalité sociale réglementée par le droit pénal. A l'usage de la criminologie il faut fournir par des moyens spécifiques des informations en masse des violations et des violateurs des normes en droit pénal.

Parmi les deux unités de fond (l'infraction et l'auteur déjà connus) utilisées à mesurer au moyen de la statistique les infractions comme phénomène social, le cadre conceptuel de l'auteur de l'infraction est étroit. Il n'englobe pas tous les violateurs de normes en droit pénal au sens criminologique ainsi la statistique criminelle, à cause de quoi il ne reflète les infractions pas entièrement comme phénomène social. L'étude fait des propositions à l'élargissement du concept de l'auteur des infractions.

László Hartai:

Sur quelques problèmes du modèle de notre régime de conventions matrimoniales

En connexité avec la réforme envisagée relative à la loi de la famille en Hongrie, l'auteur met en parallèle les dispositions des régimes matrimoniaux de l'Union Soviètique et des pays socialistes européens avec la réglementation hongroise et cherche les possibilités des solutions optimales. Il traite des lignes de démarcation entre biens communs et biens personnels; du droit de disposer des biens respectifs, des obligations de remboursement provenant de la fusion des biens communs et personnels, de l'autorisation légale de l'établissement d'un contrat concernant les biens matrimoniaux.

György Pálos:

La reconnaissance mutuelle des priorités prévues par les Unions industrielle et végétaux

En conséquence des dispositions des actuelles règles de droit nationales le domaine des brevets industriels et végétaux se recouvrent sous plusieurs aspects. Une des conséquences de cette situation est que les déclarants dans beaucoup de cas ne peuvent pas bénéficier de la priorité prévue par l'Union, malgré que cela leur revenait en raison de leur natonalité. L'auteur fait connaître en détail les dispositions relatives aux priorités prévues par les Unions industriels et végétaux ainsi que les problèmes qui surgissent au cours de la revendication du privilège en vertu des règles de droit des Etats respectifs.

Péter Guth—Róbert Budvári:

Nouvelles données concernant la preuve de la paternité au moyen de calcul mathématique (biostatistique) des probabilités

L'Institut de la Médecine légale à Pécs a effectué l'examen des groupes sanguins de 9805 personnes dans 3262 cas litigeux de descendance à partir de 1954 jusqu'au décembre 1971. Le moyen de la fréquence de l'exclusion de la paternité varie pour le moment autour de 30 à 33 pour cent. Pourtant, les examens réguliers des qualités héréditaires d'enzyme des globules de sang (p. ex. phosphatase acide etc.) déja pratiqués à l'étranger ne peuvent être réalisés dans nos conditions matérielles et personnelles. Ainsi il est plus près à nos conditions d'employer pour la preuve de la paternité le calcul biostatistique qui se répand toujours plus, cet examen s'effectue sur la base des résultats des examens des groupes de sang par la procédure ESSEN—MÖLLER—HUMMEL ou ESSEN—MÖLLER—QUENSEL. Nous employons ces calculs depuis 1966 et dans les 40,2 p. c. cas où la paternité n'a pas été exclue, nous avons émis un avis considérant la paternité comme probable (notamment dans les cas où la probabilité de la paternité était supérieure aux 80 p. c.). Sur notre initiative beaucoup de tribunaux demandent et ordonnent déjà ces calculs.

Le système du calcul de la probabilité de la paternité est propre à assurer que des avantages d'une preuve scientifique bénéficient à l'avenir non seulement les péres présomptifs mais aussi les mères et les personnes d'âge mineur.

Endre Ustor:

Regional co-operation in the legal field and the development of international law

The Inter-American Juridical Committee, the Asian-African Legal Consultative Committee and the European Committee on legal Co-operation (the latter is composed of representatives of West-European states) maintain contacts with the UN International Law Commission in charge of the codification and progressive development of international law. The organized legal co-operation of the European socialist states is limited to the Legal Conference working in the framework of the Council for Mutual Economic Assistance and the legal aspects of economic, technological and scientific co-operation. It would be desirable if co-operation in the legal field would be extended. The organization of legal co-operation on a regional scale is expanding the world over and this may usefully contribute to the development of international law.

István Vavró:

The statistical characteristics of crime

The paper deals with the examination of the structure of crime with statistical methods. It discusses the relationship between the aspects of the criminal and the crime, the differences between the two, within this field the role of homogeneous and heterogeneous agglomerations, the proportion of crimes and types of crimes within all crimes. It deals also with the problems of classification carried out on the ground of considerations of morphology and motivation and the effect of formal legal factors. The paper attempts to point out, using statistical means, the correlations between the changes of volume, structure and dynamics.

Károly Pusztafi—
Marianne Kránitz-Szolnoki:

Reflections on the system of concepts of criminal statistics

The paper analyses the evolution in Hungary of the system of concepts of criminal statistics and points out that this branch of science is concerned with social reality regulated by criminal law. It is bound to provide mass information for criminology, with special means, on breaches of criminal law norms and persons committing such breaches.

Between the two basic units used for the statistical survey of crime as a social phenomenon (the crime discovered and the criminal) the sphere covered by the criminal is too restricted. This does not extend to all persons committing breaches of criminal law norms in the criminological sense, consequently criminal statistics reflect crime not fully as a social phenomenon. Proposals are made in the paper to extend the concept of perpetrator.

László Hartai:

On some problems of the pattern of the Hungarian matrimonial regime

In connection with the reform, now planned, of the Hungarian Act on Family Law the author compares the provisions on matrimonal regime in the Soviet Union and the European socialist countries with the legal regulation now in force in Hungary and seeks the ways of the best possible solutions. He deals with drawing limits between joint and separate property the right of disposal with properties, the obligation of refunding arising from the mixing of joint and separate properties and the statutory permission of making marriage settlement.

Ára: 16,— Ft

INDEX: 25.422

György Pálos:

The mutual recognition of the priorities of industrial and plant unions

Under the municipal laws now in force the spheres of industrial and plant patents are overlapping in several respects. As a consequence the applicants for patents are frequently unable to avail themselvens of priority secured by the union although by their nationality they would be entitled to do so. The author describes in detail the provisions on priority in industrial and plant unions and the problems arising from municipal legislation in applying for priority.

Péter Guth—Róbert Budvári:

Recent data on proving paternity by means of mathematical (biostatistical) calculi of probability. (I)

The blood groups of 9805 persons were identified between 1954 and December, 1971 in the Pécs Institute of Forensic Medicine in 3262 actions on descent. The average frequency of excluding paternity is at present 30—33 per cent. Lack of equipment and personnel prevent the Institute to examine as a routine the hereditary red cell *enzym qualities* (e. g. sour phosphates), a method already introduced abroad. It is therefore more feasible for us to apply the biostatistical paternity calculi of probability which has been gaining ground recently which is effected on the ground of results obtained from blood group examinations applying the Essen—Möller—Hummel or the Essen—Möller—Quensel method. The calculations have been applied since 1966 and in 40,2 per cent of the paternity cases closed with non-excluding paternity the Institute gave opinion which positively made paternity probable (in other words, when the probability of paternity was above at least 80 per cent). On the Institute's initiative this calculation is demanded and ordered by numerous courts by now.

The system of paternity calculi of probability is susceptible of providing advantages of natura' scientific evidence not only for presumed fathers but also for mothers and minors.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: Dr. Pap Tibor. Szerkesztőségi titkár: Dr. Vörös Imre. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9–11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

72.7575 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXVII. új évfolyam 7. szám Budapest, 1972. július

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BESNYŐ KÁROLY:
Az alkotmánymódosítás időszerűségének kérdései ... 277

TÓTH KÁROLY:
Bulgária Népköztársaság új alkotmánya ... 283

KÁLMÁN GYÖRGY:
A KGST államok anyagi felelőssége gazdasági kötelezettségvállalásaikért ... 290

SÁRKÖZY TAMÁS:
A tulajdonviszonyok jogi szabályozásának jogágazati tagozódása ... 299

RASKÓ GABRIELLA:
A család, mint kriminogén tényező a polgári szakirodalomban ... 311

Szemle:

BORSI ZOLTÁN:
Néhány kriminálstatisztikai megjegyzés ... 320

VÖRÖS IMRE:
Nemzetközi konferencia a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogtudományi kérdéseiről ... 325

SOMLÓ KLÁRA:
A házasságon kívüli leszármazásra vonatkozó új osztrák jogalkotás ... 329

TÓTHNÉ, FÁBIÁN ESZTER:
A X. Országos Jubileumi Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának ülése ... 331

Jogirodalom:

Azud, Jan: A viták békés megoldása és az ENSZ (HERCZEGH Géza) ... 335

MÁTHÉ GÁBOR: Előadások a jogtörténet módszertani kérdéseiről ... 336

СОДЕРЖАНИЕ: *Карой Бешне:* Вопросы об актуальности изменения конституции. — *Карой Тот:* Новая конституция Народной Республики Болгарии. — *Дердь Калман:* Материальная ответственность государств-членов СЭВ за хозяйственные обязательства. — *Тамаш Шаркези:* Расчленение по отраслям права правового урегулирования отношений собственности. — *Габриелла Рашко:* Семья как криминогенный фактор в буржуазной криминологической литературе. — *Обзор: Золтан Борши:* Некоторые замечания из области криминальной статистики. — *Имре Верец:* Международная конференция по правовым вопросам международных хозяйственных отношений. — *Клара Шомло:* Новое австрийское законодательство о происхождении вне брака. — *Эстер Фабиан-Тот:* Заседание секции государства и права X-ой Общегосударственной Юбилейной Студентческой Конференции. — *Юридическая литература:* Ян Азуд: Мирное разрешение споров и ООН *(Геза Херцег).* — *Габор Мате:* Лекции по вопросам методологии истории права. — — —: Новые книги

INHALT: *Károly Besn yő:* Die Frage der Aktualität der Verfassungsänderung. — *Károly Tóth:* Die neue Verfassung der Bulgarischen Volksrepublik. — *György Kálmán:* Materielle Verantwortung der RGW-Staaten für ihre wirtschaftliche Verpflichtungen. — *Tamás Sárközy:* Die Eingliederung der rechtlichen Regelung der Eigentumsverhältnisse in das System der Rechtszweige. — *Gabriella Raskó:* Die Familie, als kriminogener Faktor in der bürgerlichen F achliteratur. — *Rundschau: Zoltán Borsi:* Einige kriminalistische Bemerkungen. — *Imre Vörös:* Internationale Konferenz über die rechtswissenschaftlichen Beziehungen. — *Klára Somló:* Neues österreichisches Gesetzeswerk über die ausserehe liche Abstammung. — *Tóthné, Eszter Fábián:* Die Sitzung der Staats- und Rechtswissenschaftlichen Sektion der X. Landesjubiläumskonferenz der Wissenschaftlichen Studentenzirkel. — *Rechtsliterartur:* Azud, Ján: Die friedliche Lösung von Streitigkeiten und die UNO. — *Gábor Máté:* Vorträge über die methodologischen Fragen der Rechtsgeschichte. — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Károly Besnyő:* Questions relatives à l'actualité de l'amendement apporté à la Constitution. — *Károly Tóth:* La nouvelle Constitution de la République Populaire de Bulgarie. — *György Kálmán:* La responsabilité matérielle des pays membres du Conseil d'Entraide Économique pour leurs obligations économiques. — *Tamás Sárközy:* La répartition en branches du droit de la réglementation juridique des rapports de propriété. — *Gabriella Raskó:* La famille comme facteur criminogène dans la littérature bourgeoise. — *Revue: Zoltán Borsi:* Quelques remarques relatives à la statistique criminelle. — *Imre Vörös:* Conférence internationale sur les problémes juridiques des relations internationales économiques. — *Klára Somló:* La nouvelle législation autrichienne relative à l'origine extramatrimoniale. — *Tóthné, Eszter Fábián:* Réunion de la Section en sciences juridiques et politiques de la Xème Conférence Nationale Jubilaire de groupe d'étudiants. — *Littérature juridique:* Azud, Jan: La solution pacifique des différends et l'ONU (*Géza Herczegh*). — *Gábor Máthé:* Conférences sur les questions méthodologiques de l'histoire du droit. — —: Livres récemment publiés.

CONTENTS: *Károly Besnyő:* Topical questions of the amendment of the Constitution. — *Károly Tóth:* The new Constitution of the Bulgarian People's Republic. — *György Kálmán:* The liability of states members of the Council for Mutual Economic Assistance for economic obligations. — *Tamás Sárközy:* The division among legal branches of property relations. — *Gabriella Raskó:* The family as a criminogenic factor in the bourgeois legal literature. — *Review: Zoltán Borsi:* Some remarks on criminal statistics. — *Imre Vörös:* International conference on legal questions of international economic relations. — *Klára Somló:* The new Austrian legislation concerning extra-marital descent. — *Tóthné, Eszter Fábián:* The session of the legal section of the Xth National Jubilee Conference of Students' Scientific Society. — *Legal Literature:* Azud, Jan: The peaceful settlement of disputes and the UN (*Géza Herczegh*) — *Gábor Máthé:* Lectures on the methodological problems of legal history. — —: Books recently published.

XXVII. új évfolyam 7. szám Budapest, 1972 július hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az alkotmánymódosítás időszerűségének kérdései

I. A Magyar Dolgozók Pártja 1948. évben megjelent programnyilatkozatában kifejezte: „A párt szükségesnek tartja a népi demokrácia alaptörvényeinek megalkotását, hogy az állampolgárok jogait és kötelességeit az állam-, gazdasági- és társadalmi rend alapvető változásait, a magyar köztársaság népi jellegét törvény erejével alkotmányban szentesítsük."

Alig múlt el egy év, 1949. augusztus 17-én az országgyűlés elnöke az ülés megnyitása után bejelentette: „Elérkeztünk ahhoz az ünnepélyes pillanathoz, amikor az országgyűlés tárgyalás alá veszi a Magyar Népköztársaság alkotmányáról szóló törvényjavaslatot." Az alkotmány tárgyalása során 11 képviselő mondta el véleményét,[1] és egyhangú lelkesedéssel emelték a javaslatot törvényerőre.

Az alaptörvény elfogadásával a magyar népi demokrácia fejlődésének új szakaszába lépett, megnyílt a lehetőség a szocialista állam alapjainak lerakásához. Az új alkotmánytörvény 1949-ben kiinduló pontot jelentett a törvényhozás és jogalkotás számára ugyanúgy, mint a munkásosztály által vezetett proletárdiktatúra állami intézményeinek kialakításához és az állampolgárok jogainak és kötelességeinek biztosításához.

Alkotmányunk kidolgozásánál figyelembe vették a Szovjetunió, az első szocialista állam alkotmányának rendelkezései mellett hazai politikai, társadalmi és gazdasági viszonyainkat, országunk és népünk sajátosságait.

Az 1949. évi XX. tv. rendelkezései nemcsak leszögezték népi demokratikus államunk mechanizmusát, addig elért eredményeit, hanem programot is adtak a szocialista vívmányok megvalósításához.

Az elmúlt huszonhárom év alatt országunk minden területen hatalmas változáson, fejlődésen ment át: megszűnt államunkban a kizsákmányolás és felszámoltuk a kizsákmányolókat, a párt irányító-vezető szerepe és a munkásosztály hatalma megerősödött; a termelésben a munkások létszáma megnőtt, a munkás-paraszt szövetség a rendszer alappillérévé vált, a parasztság termelési viszonya megváltozott, szocialista útra lépett, a mezőgazdaság új erőként jelentkezett gazdasági életünkben. Kimagasló eredményeket értek el a tudomány képviselői és közülük számosan helyet kaptak népi államunk problémáinak megoldásában. Az elmúlt két évtizedben a szocializmus építése, az alkotmány rendelkezései alapján — egyes hibáktól eltekintve — eredményesnek bizonyult.

Világosan kell látnunk azonban azt is, hogy az állam funkciói a fejlődés további szakaszán tartalmukban, formájukban és arányaikban nem mozdulatlanok; az ország fejlődésétől, a külső viszonyok alakulásától függően állandóan változnak és fognak változni a külső és a belső ellenség erőinek fogyásához képest; egyre inkább nő az állami szervek gazdasági-, szervező- és nevelő funkciója.

A gazdasági rendben lezajló fejlődés az alapja az állami és a társadalmi változásainknak. A társadalomban részesei vagyunk egy hatalmas átalakulásnak. Az új társadalom a célkitűzésekből valósággá válik faluban és városban egyaránt. Megszűntek az ellentétes érdekű osztályok és a megvalósulás szakaszába lépett a nemzeti egység gondolata. Mindezek az okok indokolttá tették az alkotmány rendelkezéseinek

[1] Országgyűlés Naplója 1949. I. kötet 166. oldal.

érdemi felülvizsgálatát, illetőleg korszerűsítését.

Fontosnak tartom kihangsúlyozni a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának korábbi, majd a X. kongresszus legutóbbi állásfoglalásának azt a megállapítását, amely szerint az *alkotmánymódosítás célja a szocialista államépítés befejezésének elősegítése és nem a szocialista népköztársaság deklarálása.* Ebből következik, hogy a módosítás az állami, a társadalmi és a politikai életünkben nem alapvető változást jelent, hanem a fejlődésben elért eredmények alkotmányba foglalását fogja kifejezésre juttatni.

A párt az alkotmánymódosítás céljául továbbá azt tűzte ki, hogy az állam központi vezetésének munkája tovább javuljon, az alkotmányos és törvényes rend erősödjék, a szervek betöltsék a rájuk váró feladatokat, a párhuzamosságokat csökkentsék és a hatáskörükben olyan irányú mozgás jöjjön létre, hogy a feladatok odakerüljenek, ahová azok valóban tartoznak, ahol elintézik azokat.

Az alkotmány módosítása a szocialista állam fejlődésének közvetlen következménye, tehát nem cél, hanem a haladás eredménye.

Államunk a proletárdiktatúra funkcióit gyakorolja, de társadalmunk alapvető osztályainak és főbb rétegeinek érdekei sem térnek el a szocialista állam teljes felépítésének célkitűzéseitől. A proletárdiktatúra osztályszövetsége kiszélesedett és a magyar munkásosztály tulajdonképpen szilárdan a néppel szövetségben gyakorolja a hatalmat.[2]

Ennek az alapgondolatnak a jegyében szükséges az alkotmányt korszerűsíteni és abban az időszerű célkitűzéseket beiktatni, amelyek a szocialista állam teljes felépítéséhez szükségesek.

II. Az alkotmány módosításának sem formai, sem tartalmi kellékei jogszabályban nincsenek, de nem is lehetnek előírva. Azt minden államformában a politikai szerv(ek) határozza(ák) meg, az adott osztályviszonyoktól függően. Az alkotmányban rendezendő kérdések általában minden államban megegyeznek, vagy hasonlóak; azok terjedelme azonban az ország adottságaitól függően változik. A baráti szocialista államok alkotmányai elvben azonos vonásokat tartalmaznak, mégis több területen is eltérnek egymástól. Az alkotmányok összehasonlító módon való elemzése és tanulmányozása külön feladat.[3]

Az alkotmányok módosításának — mint már említettük — nincsenek szabályai, mégis helyénvalónak tartom kísérletet tenni annak érzékeltetésére, hogy az alkotmányt általában mikor és milyen esetekben indokolt módosítani.

Alkotmány korszerűsítésre kerül sor, ha: *a)* a társadalmi-, a politikai- és a gazdasági körülmények fejlődésében olyan jelentős méretű változás áll be, amely indokolttá teszi új, alkotmányos szerv, intézmény, vagy fogalom létrehozását; *b)* a korábbi alkotmányos rendelkezés óta a társadalmi és az állami szerv(ek), az intézmény(ek) vagy a fogalom alapjában megváltozott(tak), vagy teljesen megszűnt(ek); *c)* az eredeti szabályozás célja megvalósult és annak alkotmányos szabályozása a továbbiakban már nem indokolt; (pl. gépállomások); *d)* a hatásköri megállapítások korszerűtlenné váltak, az alkotmányban rendezendő téma korrekcióra szorul; *e)* korábban törvény által szabályozott jogi viszony, magasabb fokozatú alkotmányos (bővebb vagy szűkebb) rendelkezést igényel; *f)* hosszú ideje kialakult és bevált gyakorlat, amely alkotmányos rendelkezést igényel, még nem volt szabályozva, vagy másképpen volt rendezve.

Amennyiben a felsorolt változások *olyan méretűek,* hogy az *egész alkotmányra,* annak legfőbb kérdéseire is *kihatnak, akkor kerülhet sor új alkotmány hozatalára,* egyébként alkotmánymódosítás az indokoltabb.

Kétségtelenül nem könnyű feladat annak elbírálása, hogy mikor olyan méretű a változás, hogy az már új alkotmány kidolgozását teszi indokolttá. *Kádár János* elvtárs a Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusán elmondott referátumában világosan állástfoglalt: „A történelmi jelentőségű vívmányok ellenére sem szükséges új alkotmányt kidolgozni. Szükségesnek tartjuk és javasoljuk viszont, hogy az országgyűlés jelenlegi helyzetünknek megfelelően módosítsa, fejlessze tovább a Magyar Népköztársaság alaptörvényét. A módosított alkotmány tükrözze az elmúlt két évtized alatt bekövetkezett változásokat."[4]

III. Hazánkban az alkotmány korszerűsítésének gondolata nem új keletű. Az állami munka továbbfejlesztésének erőteljes igénye már 1962. évben a VIII. pártkongresszuson felvetődött s e kongresszus tulajdonképpen csak jelezte az új, magasabb igényeket és lehetőségeket.

A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusának határozata pedig kimondta: „Befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását és megkezdtük a szocializmus teljes felépítését. A végbement változásokat időszerű az alkotmányban is megfogalmazni." Ezzel indultak el az alkotmánymódosítás előmunkálatai.

A párt X. kongresszusának irányelvei, majd a referátum megállapította és a felszólalások külön is igazolták, hogy a magyar munkásosztály teljesíti történelmi hivatását. A szocializmus építésében a munkásosztálynak az egész dolgozó nép érdekeit kifejező és szolgáló céljai, forradalmi eszméi válnak valóra.

A X. kongresszus felhatalmazást adott az alkotmánymódosítást előkészítő munka folytatásához. E témakörben a vizsgálatok és felmérés-

[2] Nagy László: A magyar államiság ünnepén. Pártélet 1970. évi 8. sz. 6. old.

[3] Bihari Ottó: Összehasonlító államjog. Tankönyvkiadó 1967.

[4] A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó. 1970. 90. old.

sek marxista—leninista tudományos alapossággal folytak. A különböző területeken széles körű jártassággal rendelkező tudósok, egyetemi tanárok és szakemberek, valamint a gyakorlati életben nagy tapasztalatokkal rendelkezők végeztek olyan előmunkálatokat, amelyek a párt illetékes fórumai elé kerültek. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Társadalomtudományi Intézete vezetői és munkatársai saját tanulmányaikkal és külföldi anyagok rendelkezésre bocsátásával járultak hozzá az előkészítés sikeres lebonyolításához. Az irányelvek kidolgozása és elfogadása körülbelül egy évet vett igénybe.

Az irányelvek jogszabályi formába öntése már az országgyűlés által e célra alakított 25 tagú bizottsága előtt történt.

A szövegtervezetet az alkotmányelőkészítő bizottság még 1971. év végén hét társadalmi szerv központi szervéhez és a fővárosi, valamint a megyei tanácsok végrehajtó bizottságainak vitára megküldte. A szövegtervezet a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnökségi ülésén, a Szakszervezetek Országos Tanácsa elnökségi ülésén, a Kommunista Ifjúsági Szövetség Intéző Bizottságában, a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége, a Magyar Nők Országos Szövetsége, az Országos Szövetkezeti Tanács elnökségi ülésén, s a Magyar Jogász Szövetség elnökségi ülésén került megvitatásra. A vitákat az élénk érdeklődés jellemezte, értékes javaslatok és elfogadásra alkalmas kezdeményezések hangzottak el. A vitákon elhangzott valamennyi javaslattal foglalkozott az országgyűlés alkotmányt előkészítő bizottsága és itt dőlt el, hogy melyik észrevételt fogadják el a szövegezés során. A beérkezett vélemények hasznos segítséget jelentettek az országgyűlésnek a szövegtervezet további kialakításához.

A párt illetékes fórumai, így a Központi Bizottság is 1972. évi március 15-i ülésén napirendre tűzte és megtárgyalás után kifejezésre juttatta, hogy időszerűnek tartja az alaptörvény módosítását. A javaslat „összhangban áll eredményeinkkel és céljainkkal, a X. kongresszus útmutatásaival". Ezért a KB javasolta, hogy „az alkotmány módosítását előkészítő országgyűlési bizottság és a Minisztertanács a KB állásfoglalásának figyelembevételével készítse el, terjessze az országgyűlés elé a Magyar Népköztársaság alkotmánya módosítására vonatkozó törvénytervezetet és azt az országgyűlés előtt a közvélemény tájékoztatására hozza nyilvánosságra".

Ennek alapján jelent meg az alkotmány törvénytervezete 1972. március 26-án a napilapokban. A közvélemény tájékoztatása céljából az alkotmány elvi jelentőségű módosításait más betűtípusokkal szedték. Ennek ellenére a jogászokra háruló feladat, hogy a széles rétegek számára magyarázatot adjanak az alkotmány módosításáról, fontosabb új vonásairól.

IV. A továbbiakban a módosítás jellegéről, irányáról és célkitűzéseiről kívánok néhány időszerű gondolatot felvetni.

A módosítás tartalmi elemeiben összegeződnek mindazok a problémák, amelyek különösen az elmúlt évtized során felmerültek. Válasz ez egyben arra is, hogy mely kérdések érettek meg politikailag rendezésre és melyeknek nem érettek meg a feltételei.

A törvénytervezet szövegéből láthatjuk, hogy az alkotmány program jellege továbbra is fennmarad, azonban a megvalósítandó célok között elkülönülnek a távlati célkitűzések azoktól a rendelkezésektől, amelyek azonnali végrehajtást igényelnek. Míg az utóbbiak általában konkrét szervekre, intézményekre vonatkozóak, vagy azok működésének elveit szabályozzák és az alkotmány fejezeteiben helyezkednek el, addig a távlati program általános feladatnak tekintendő és az elvi bevezetőben, a preambulumban jut kifejezésre.

Fontos, hogy az alkotmány programszerűsége ne jelentsen valami határtalan célkitűzést. Csakis olyan célok, illetőleg intézmények kerüljenek az alkotmányba, amelynek politikai és gyakorlati bevezetésének feltételei megérettek.

Itt szeretném felhívni a figyelmet a preambulum igen tömör, de elvi megállapításaira, amely a megtett útról, a szocialista állam építésének körülményeiről véleményt alkot. Itt nemcsak elismerés fejeződik ki az elért eredményekre vonatkozóan, hanem az alkotmánynak ebbeni szerepére is utalás történik: „Az alkotmány kifejezi országunk életében végbement alapvető változásokat, a társadalmi haladásért vívott küzdelem és az országépítő munka történelmi eredményeit."

A társadalmi berendezkedés változatlanul hagyása mellett, a szocialista társadalom teljes felépítésének mielőbbi megvalósítása szükségessé teszi a fejlődés akadályainak kiküszöbölését, a korszerűtlen intézmények, szervek, működési elveinek felváltását, az ellentmondások kiküszöbölését.

Az alkotmány, mint alaptörvény módosítása szabad utat nyit az állam központi szervei számára az új, korszerű irányításra, a helyi szervek számára pedig a sokat emlegetett, szocialista demokrácia kibontakoztatásához vezet. A kormányzati szervek, az államigazgatás legfelsőbbtől a legalsóbb szervéig, valamint az igazságszolgáltatás szervezetének fejlesztése is új módon biztosítható az alkotmányos szabályok módosításával.

Az alkotmány alaptörvényi jellege mellett politikai dokumentum, amely nemcsak az állam és szerveinek struktúráját, az állampolgárok jogait és kötelességeit tartalmazza, hanem kifejezésre juttatja a politikai berendezkedést is, tartalmazza azokat a szabályokat, amelyek a politikai berendezkedés intézményeire vonatkoznak, így a pártra, a szakszervezetekre, a Hazafias Népfrontra s azok funkcióira.

Az alkotmánymódosítás politikai jellegét növeli az állam internacionalizmusára való utalás is. Jogászok és nem jogászok csak elismeréssel tekinthetnek arra a bekezdésre, amely újonnan került az alkotmányba: „A Magyar Népköztársaság fejleszti és erősíti barátságát a szocialista országokkal, a béke és az emberi haladás érdekében együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával." Ezzel tulajdonképpen kifejezésre juttatjuk az alkotmányban államunk külpolitikájának irányát, amelyet a nemzetközi kapcsolatok fejlesztésében követünk.

E gondolatkörben kívánok említést tenni a menedékjog pontosabbá tételéről is. Azzal, hogy államunk „mindenkinek, akit demokratikus magatartásáért, a társadalmi haladásért, a népek felszabadításáért és a béke védelme érdekében kifejtett tevékenységéért üldöznek, menedékjogot" nyújt, ugyancsak a nemzetközi munkásmozgalom ügyét segíti elő.

Hazánkban a társadalom osztályszerkezetében történt változások új lehetőségeket tártak fel a szocialista demokrácia szélesítésére is. Megemlítést igényel a módosításnak az az alkotmányos rendelkezése, amely szerint „az állampolgárok munkahelyükön és lakóhelyükön közvetlenül is részt vesznek a közügyek intézésében". Ez a gondolat mindjárt a társadalmi rend című fejezetben, elől került kifejezésre, de a hogyan kérdésre a 68. §-ban foglaltak adnak feleletet:

(1) „Minden állampolgárnak joga van arra, hogy részt vegyen a közügyek intézésében; kötelessége, hogy a közmegbízatást lelkiismeretesen teljesítse.

(2) Az állampolgárok az állami és a társadalmi szervezeteknek közérdekű javaslatot tehetnek, amelyet érdemben el kell bírálni."

A demokratizmus szélesítéseként foghatjuk fel (bár ennél több), hogy az eddigi dolgozók részére biztosított jogokat az állampolgárok összessége részére biztosítjuk. Ez is konkrét politikai jelentőségű változás, amelyet csak a megerősödött szocialista állam tud biztosítani állampolgárai számára. A dolgozók körének kiszélesítése, az alapvető jogok össznépivé válása, új színfolt alkotmányunkban.

A módosítás célja volt továbbá, hogy az alkotmányban ne szerepeljenek olyan intézmények, amelyek teljesítették már korábban reájuk bízott feladataikat, mint a gépállomások, s ugyanakkor bekerüljenek mindazok az új szervek, amelyeket az elmúlt két évtized során hoztunk létre, mint a kormánybizottságok, valamint az államtitkári intézmény.

Az alkotmányos helyretételhez tartozik az a célkitűzés is, hogy a módosítás során bizonyos feladatok oda kerüljenek, ahol azok intézése valóban folyik. A jogi irodalomban, s így a Jogtudományi Közlönyben több ízben is vita folyt, hogy a közkegyelmet nem az országgyűlés, hanem a Népköztársaság Elnöki Tanácsa adja, holott az alkotmány szerint országgyűlési feladat volt. Ugyanígy Ádám Antal hiányolta,[5] hogy a kitüntetések alapítása is jóllehet országgyűlési hatáskörbe tartozik, s mégis a Népköztársaság Elnöki Tanácsa gyakorolja. Mindkét téma alkotmányos megoldást talál a mostani módosítás során: az Elnöki Tanács hatáskörébe kerül.

Alkotmányos megoldást kap a tanácsok felügyelete, s azzal a ténnyel, hogy megszűnik a kettősség és mind a tanács, mind a végrehajtó bizottság a kormány felügyeleti körébe kerül, ugyancsak az ügyek helyére tételének célkitűzésébe illik.

A módosításnak az az új rendelkezése, hogy a hivatásos bírák megválasztása a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa hatáskörébe kerül, növeli az Elnöki Tanácsnak az igazságszolgáltatás személyi állományával kapcsolatos felelősségét és segíti az alkotmányos felügyeletének növelésével újonnan kapott hatáskörét.

A módosítás hosszabb időre pontot tett arra a régi vitára is, ami a jogi irodalomban Bihari Ottó és az ellenvéleményen állók között folyt a kizárólagos hatáskörök szabályozását illetően.[6]

[5] A negatív irányú, tehát nem a hiányzó alkotmányi szabályozást pótló, hanem a tényleges alkotmányi rendelkezéssel szemben álló alkotmányos gyakorlat példájaként említhetjük meg a közkegyelmezés eddigi alkalmazott módját. Az alkotmány 10. § (3) bekezdésének *h)* pontja értelmében az országgyűlés hatáskörébe tartozik a közkegyelem gyakorlásának joga. 1949 óta az országgyűlés egyetlen esetben sem élt jogával. Valamennyi közkegyelmi rendelkezést az Elnöki Tanács bocsátotta ki. Közkegyelem gyakorlására ugyancsak helyettesítő jog illeti meg az Elnöki Tanácsot, amikor az országgyűlés nem ülésezik. Alig vonható kétségbe azonban, hogy megfelelő előkészítés esetén semmiféle akadálya nem lett volna annak, hogy az illetékes szervek az alkotmány előírásainak megfelelően az országgyűlés elé terjesszék a közkegyelmi rendelkezések tervezeteit. Az alkotmány 20. § (1) bek. *j)* pontja szerint az Elnöki Tanács „adományozza az országgyűlés által alapított rendjeleket és címeket". A NET által jelenleg adományozható kitüntetések túlnyomó többségét mégsem az országgyűlés, hanem az Elnöki Tanács alapította. Bár az Elnöki Tanácsot az alkotmány 20. § (4) bekezdése alapján általános helyettesítő jogkör illeti meg akkor, „ha az országgyűlés nem ülésezik", mégis szembetűnő az egyértelmű alkotmányi rendelkezések követésének mellőzése ezekben az esetekben. (Ádám Antal: A szocialista alkotmányosság néhány gyakorlati problémája. Jogtudományi Közlöny 1969. szeptember.)

[6] Bihari Ottó: „A szocialista államszervezet alkotmányos modelljei" című rendkívül nagy értékű könyvében a kizárólagos törvényhozási tárgyakról a következőképpen nyilatkozott: „... alkotmányi szintű kérdés a kizárólagos törvényhozási tárgyak meghatározása. A kizárólagos törvényhozási hatáskör nem azt jelenti, hogy az illető tárgy minden aprólékos kérdését a legfelsőbb államhatalmi-képviseleti szervnek kell szabályoznia, hanem azt, hogy az alapvető jogszabályt, amelyik a politikai célkitűzéseket és a szakmai döntések kereteit tartalmazza, törvény formájában kell elfogadni és a legfelsőbb népképviseleti szervnek kell arra törvényi felhatalmazást adnia, melyik szerv jogosult jogilag kötelező formában a részletszabályozást kibocsátani. Ugyancsak Bihari Ottó X. kongresszusi felszólalásában is visszatért erre a gondolatra: „A módosított alkotmány kifejezetten sorolja fel azokat a törvényhozási témákat, amelyeket politikai, társadalmi súlyuknál fogva fenn kell tartani az országgyűlés nyil-

Azáltal, hogy az alkotmány új szövege csak addig megy el, hogy „az állampolgárok alapvető jogaira és kötelességeire vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg," eldöntötte a vitát. Nem érett még a helyzet arra, hogy taxative lehessen felsorolni a kizárólagos törvényalkotási tárgyakat.

A módosítás nem vállalkozhatott — bár erre több oldalról javaslat érkezett — sem a Minisztertanács jellegének meghatározására, sem a tanácsokéra. Ezek a kérdések meghaladták volna a módosítás határait, és ezek rendezése előreláthatólag majd az új alkotmány kidolgozásáig várat magára.

Az alkotmánymódosítás foglalkozik és a fejlődésünk jelenlegi szakaszának megfelelően helyére teszi az alkotmányossági felügyelet kérdését is. E szerint nem szükséges semmiféle új szervet létrehozni az alkotmány védelmére, hanem az alkotmány mint új feladatot az országgyűlés és a Népköztársaság Elnöki Tanácsa számára kiemelten és általában azt biztosítja. [19. § (2) bek.] valamint [30. § (2) és (3) bek..] Egyben kimondja, hogy „az állam minden szervének és az állampolgároknak kötelessége, hogy az alkotmányt és az alkotmányos jogszabályokat megtartsa". [77. § (3) bek.]

V. Anélkül, hogy az állampolgári jogok és kötelességek fejlődésének, változásainak kérdéseivel[7] e helyen részletesebben foglalkoznék, szükségesnek tartom, hogy ezzel kapcsolatban mégis néhány időszerű problémát felemlítsek. A Jogtudományi Intézet jelzett tanulmánykötetének bevezetőjében nyomatékosan felhívják a szerzők a figyelmet arra, hogy a szocialista országokban az egyes jogok és kötelességek vizsgálatánál nehézséget okoz ennek a jogszabályi anyagnak a nagyütemű fejlődése, átalakulása. Jóllehet a szocialista alkotmányok többsége ma még nem tükrözi a jogok szabályozásával szemben támasztott valamennyi újabb követelményt, a most folyó alkotmányozási munkálatok feladata többek közt, hogy az általános vonások az alkotmány szintjén ugyancsak szabályozásra kerüljenek. E vonatkozásban az utóbbi években elfogadott csehszlovák, jugoszláv, német demokratikus köztársasági, román, mongol és vietnami alkotmányok már több új elemet tartalmaztak. Így bővültek a gazdasági-, szociális- és kulturális jogok mellett a személyiségi jogok biztosítékai is.

Az alkotmánymódosítás során e vonatkozásban is a megfontolt, mértékletesség a jellemző. Kádár János elvtárs referátumában tömören így fejezte ki, hogy mit vár a kongresszus az alkotmánymódosítástól e vonatkozásban: „Pontosabban határozza meg az állampolgárok jogait és kötelességeit a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában".

Az alkotmánymódosítás során nagyobb súlyt kap annak deklarálása, hogy az állampolgári jogok és kötelességek csak az egész dolgozó nép általános érdekeivel összhangban gyakorolhatók. Nagyon fontos, hogy az alkotmány minél több vonatkozásban tartalmazza az állampolgári jogok gyakorlásának garanciáit is.

Változik a kötelességek megfogalmazása. Az általános jelleg helyett e téren a határozottabb és a pontosabb körvonalak indokoltak.

Az alkotmányban jelenleg az állampolgárok jogairól és kötelességeiről szóló rendelkezéseket a VII. fejezet tartalmazza. Az alkotmánymódosítás előkészítése során felvetődött az a javaslat is, hogy a rendelkezések fontosságát ki lehetne azáltal is emelni, ha jogok és a kötelességek előre a „Társadalmi rendről" szóló fejezet után a III. fejezetben nyernének szabályozást. A két téma ugyanis szoros összefüggésben áll egymással, az alapjogok és biztosítékai egybefonódnak a társadalmi rendet kifejező szabályokkal. A jelenlegi sorrend mellett szóló érvek azonban erősebbeknek bizonyultak.

VI. Minden alkotmánynak elsőrendű feladata kellő részletességgel foglalkozni a legfelsőbb állami szervekkel, azok hatáskörével, szervezetével és működésük elveivel. A Magyar Népköztársaság alkotmányában az országgyűlésről, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsáról és a kormányról szóló rendelkezések kellő részletességgel és alapossággal kerültek összeállításra. Az alkotmány régi III. és IV. fejezetét a gyakorlatban időt állónak tarthatjuk. Alapvető változásra itt nem került sor, néhány kérdésnek új módon való meghatározását államunk fejlődése azonban megkívánja. Erről már korábban konkrétan is szóltam.

A központi szervek alkotmányjogi szerepéről Kovács István „A szocialista alkotmány fejlődés új elemei" című könyvében (271. old.) igen találóan összegezi: „Az utóbbi évek a szocialista alkotmány fejlődésében általánosan érvényesülő tendenciaként állapítható meg a legfelsőbb képviseleti szervek jelentőségének, szerepének erősödése".

Az országgyűlés és az Elnöki Tanács vonatkozásában az alkotmánymódosítás a párhuzamosságok kiküszöbölésére, valamint *a törvényalkotás súlyának növelésére* az Elnöki Tanács kollektív államfői jogosultságának realizálására, valamint egyes hatásköri változásoknak alkotmányban való kodifikálására terjed ki.

Az alkotmány módosítása során a központi állami szervek, így az országgyűlés, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács elnevezésében, szervezetében és tagjainak számában, de működésük alapelveiben nem történt jelentős változás. A X. konresszuson már pontosan megtudhattuk,

---

ványossága számára." (A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó.)

[7] Az állampolgári jogok és kötelességek filozófiai, szociológiai összefüggéseit és történeti alakulását, valamint elméleti kérdéseit a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársai, az Akadémiai Könyvkiadó gondozásában 1965. évben adták ki.

hogy a jövőben a párt mit vár tulajdonképpen e szervektől: *„Jelentősnek tartjuk a törvényhozói és kormányzati munka korszerűsítését, országgyűlésünk a népszuverénitás legfőbb megtestesítője, országunk legfőbb törvényhozói szerve.* Társadalmi előrehaladásunk gyorsítása, rendszerünk szocialista jellegének fejlesztése céljából szükséges, hogy az országgyűlésben erősödjék a törvényalkotói tevékenység, növekedjék az országgyűlés szerepe a kormányzati munka alkotmányos ellenőrzésében."

Az 1949-es alkotmányunk célul tűzte ki és a huszonhárom esztendős gyakorlat valóra váltotta az országgyűlésben megnyilvánuló egységes államhatalmat. A Magyar Népköztársaság legfőbb államhatalmi szerve: népképviseleti alapon választott országgyűlés, amelyben a dolgozó nép képviselői foglalnak helyet és alakítják az állami politikát, alkotják a törvényeket.

A szocialista jogirodalomban — különösen az utóbbi években — legfelsőbb népképviseleti szervekről jelentős számú és gyakran eltérő vélemények láttak napvilágot. Különböző kiadványokban nálunk is témává vált az országgyűlés és az Elnöki Tanács. Az alkotmány módosításának előkészítése során e munkák hasznosaknak bizonyultak még akkor is, ha most azoknak egy része nem került megvalósításra.

Megegyező mind a politikai, mind a tudományos vonalon dolgozók véleménye a törvények szerepének növeléséről. Tömören foglalta össze ezt a gondolatot Kállai Gyula a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Akadémiáján tartott előadásában: „Amikor államszervezetünk egyes egységei munkájának további fejlődését vizsgáljuk, nem tévesztheti szem elől, hogy az a fejlődés szintén csak a demokratikus centralizmus alapján mehet végbe, ennek a fejlődésnek erősíteni kell a demokráciát, de erősíteni kell a centralizmust is, azaz *a központi államhatalmi szervek irányítói* és ellenőrző tevékenységét a népgazdaság, a kultúra, a társadalmi fejlődés legfontosabb elvei, politikai jelentőségű kérdéseiben.[8]

Bihari Ottó könyvében olyan magyarázatot ad az országgyűlést helyettesítő szerv működésének szükségességére, hogy „olyan nagytömegű feladat várna a képviseleti szervre, amit magában csak formálisan tudna végezni. A helyettesítő szervek legitimálása azonban nem terjedhetne túl ezen a kényszerhelyzeten."[9]

Az alkotmány az Elnöki Tanács részére, ha nem is különállóan fogalmazta meg, de kettős feladatkört állapított meg: az országgyűlést helyettesítő feladatkört, valamint a saját jogú, kollektív államfői hatáskört. Az Elnöki Tanács ebből a valóban egyedülálló jogi helyzetéből adódóan nemcsak maradéktalanul ellátta a reá háruló feladatokat, hanem a módosítás során újabb feladatokkal is bővítik azt. Itt utalok a hivatásos bírák választásának Elnöki Tanács hatáskörébe utalására, a kitüntetés alapítására és a közkegyelmezés jogainak gyakorlására.

Ma is időt álló az a megállapítás, amit Beér János—Szabó Imre megfogalmazott az 1949. évi XX. törvény és magyarázata című kiadványban: „Az Elnöki Tanács már a szocializmust építő új állam sajátosságait mutatja: komoly lépés ahhoz, hogy az új államszervezet alkalmas legyen maradéktalanul is teljesíteni a proletárdiktatúra harcos és építő funkcióit". (48. old.)

Megállapítást nyert, hogy az Elnöki Tanács az elmúlt két évtizedben fontos feladatokat látott el és erre a központi szervre szükség van. Bár több javaslat is felmerült a módosítás előkészítése során nevének Államtanácsra, Országgyűlés Elnökségre változtatására, vagy tagjai számának növelésére vonatkozóan, azonban ezek a javaslatok indokolatlanságuk miatt mégsem kerültek elfogadásra. Az Elnöki Tanács alkotmányos helyzetében az alkotmány módosítása alkalmával jelentős változás nem történik, azonban munkájában bizonyos korszerűsítés indokoltnak látszik.

Az Elnöki Tanács tanácsokat irányító szerepe és módszerei a legutóbbi tíz esztendő óta vitatott téma. Ádám Antal, Beér János, Bihari Ottó és mások után többször a szerző is írt ennek szükségességéről, illetőleg lehetőségeiről. Az új indokok és az eddigitől eltérő vélemények alapján egyetértünk Lakos Sándor több alkalommal kifejtett és az alábbiakban ismertetett idevonatkozó álláspontjával. A Központi Bizottság Társadalomtudományi Intézete a tanácsok tevékenysége továbbfejlesztésének elméleti előkészítő munkájával több mint két évig foglalkozott és számos koncepció tisztázását segítette elő. Így ennek a munkának keretében a tanácsok központi irányításával is új javaslatokat dolgoztak ki.[10]

Lakos Sándor könyvében erről konkrétebb formában is olvashatunk. Az Elnöki Tanácsra vonatkozóan kifejtette, hogy „A tanácsok esetében nem látszik indokoltnak fenntartani az Elnöki Tanács különálló szerepét, amelyet ténylegesen nem is gyakorolt."[11]

Az alkotmány korábbi rendelkezéseitől eltérően elfogadást nyert időközben azon elvi állásfoglalás is, amely szerint nem lehet elválasztani az államhatalmi és államigazgatási feladatokat. A tanácsok és a végrehajtó bizottságok központi irányításában ez úgy jutott kifejezésre, hogy *a kormány hatásköre és felelőssége fokozódik és a tanácsok egységes* irányí-

[8] Kállai Gyula: Az állam és a szocialista demokrácia fejlődésének egyes kérdései. Kossuth Könyvkiadó 1963. (21. old.)

[9] Bihari Ottó: A szocialista államszervezet alkotmányos modelljei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1969. (197. old.)

[10] E munkának a tanácsokra vonatkozó részét Varga József a Társadalmi Szemle 1969. évi 5. számában ismertette.

[11] Lakos Sándor: A tanácsok helye és szerepe a szocialista építés jelenlegi szakában. (Kossuth Könyvkiadó 1969. 98. old.)

tása a hatáskörébe került. Ennek elősegítésére hozták létre a Minisztertanács Tanácsi Hivatalát és a Tanácsi Koordinációs Bizottságot.

*

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy *az alkotmánymódosítás célja a szocialista államépítés befejezésének elősegítése és nem a szocialista népköztársaság deklarálása.* Ebből következik, hogy a módosítás az állam, a társadalmi és a politikai életünkben nem alapvető változást hoz, hanem a fejlődésben elért eredmények alkotmányba foglalását juttatja kifejezésre.

Az alkotmánymódosítás néhány időszerű problémáját igyekeztem a fentiekben összefoglalni, a teljesség igénye nélkül. A jövő feladata, hogy szerv-típusonként is foglalkozzunk azzal, hogy mi a jelentősége az ügyészi-, a bírói- a tanácsi munkára az alkotmánymódosításnak.

Besnyő Károly

Bulgária Népköztársaság új alkotmánya

I. A szocialista jogirodalomban a népi demokratikus alkotmányokat az állam *fejlődési szakaszaiból* kiindulva két alapvető csoportra osztják. Az elsőbe tartoznak azok az alkotmányok, amelyeket a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idején fogadtak el, míg a „győztes szocializmus" alkotmányai, amelyek a szocializmus alapjainak lerakása után keletkeztek, a második kategóriába sorolhatók. Az átmeneti időszak alkotmányai között további különbséget lehet tenni aszerint, hogy azok mely *időpontban* kerültek elfogadásra, tehát a népi demokratikus fejlődés milyen stádiumának megfelelően rögzítik az elért eredményeket, illetőleg programszerű normáik mely célok elérését jelölik meg.[1]

Bulgária Népköztársaság első szocialista alkotmánya 1947. december 4-én került elfogadásra, ennek megfelelően tehát az átmeneti időszak legkorábban keletkezett alkotmányai közé kell sorolni. Fő feladata ebben az időben kettős irányú volt. Egyrészt rögzítette a fasizmus felett 1944. szeptember 9-én aratott győzelem vívmányait, deklarálta a népi demokratikus hatalmat, illetve megerősítette a társadalomban 1947-ig végbement átalakulást, másrészt programot jelentett a továbbfejlődéshez azáltal, hogy alapvetően meghatározta azokat a célokat, amelyek elérésére a fiatal népi demokratikus Bulgáriának törekedni kellett. Ekkorra azonban még nem rajzolódott ki kellő határozottsággal a népi demokrácia jellege, ebből eredően az alkotmányban több olyan elem is található, amely eltér a későbbi szakaszban más népi demokratikus államban elfogadott alaptörvénytől — azon túlmenően is, hogy az egyes népi demokratikus államok alkotmányai között szükségképpen jelentkeztek különbségek, éppen a sajátos nemzeti fejlődés miatt.[2] Ugyancsak a népi demokrácia elméleti kérdéseinek nem teljes mértékű tisztázottságával magyarázható, hogy az alkotmányban a társadalmi rendszerrel mindössze 14 cikk foglalkozik, másrészt viszonylag sok a szervezeti jellegű rendelkezés, a 101 cikkből 56 ilyen.

Annak ellenére, hogy Bulgária Népköztársaságban elég korán elfogadták az alkotmányt, első módosítására mégis későn — először 1961-ben — került sor.[3] Ezután még két alkalommal (1965-ben és 1969-ben) helyeztek hatályon kívül egyes rendelkezéseket, s helyettesítették újakkal. Mindezek azonban viszonylag kisebb horderejű, az alkotmány lényegét nem érintő változtatások voltak.

1961-ben pl. három cikket módosítottak, bár eredetileg gyökeres, alapos revíziót terveztek. A Nemzetgyűlés az 1959. március 14-i ülésén bizottságot küldött ki a módosításra vonatkozó tervezet kidolgozására. Ez a bizottság 1961. novemberére el is készített egy tervezetet, ez azonban mégsem került országos megvitatásra és elfogadásra. Ez a bolgár irodalomban vallott nézetek szerint[4] azzal függött össze, hogy az SZKP XXII. Kongresszusa 1961. október 17—30. között lezajlott, s az ott elfogadott program sok olyan elméleti kérdést tartalmazott, amelyet feltétlenül figyelembe kellett venni a módosításnál. A Bolgár Kommunista Párt pedig 1962-re tervezte VIII. Kongresszusának összehívását és várható volt, hogy azon is számos olyan program-elemet, illetve konkrét szabályt fogadnak el, amelyek ugyancsak számításba

[1] L. Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei, Akadémiai Kiadó, Bp., 1962. 110. old.
[2] L. Kovács István: Im. 111. old.
[3] Ahhoz képest, hogy első ízben pl. az Albán Népköztársaság 1946. március 14-i alkotmányát 1950-ben, a Magyar Népköztársaság 1949. augusztus 18-án elfogadott alkotmányát ugyancsak már 1950-ben módosították.
[4] L. B. Szpaszov — A. Angelov: Bulgária Népköztársaság államjoga, Goszjurizdat, Moszkva, 1962. 19. old. (orosz nyelven), valamint G. Zselev: A Bolgár Népköztársaság alkotmányának módosítása. Jogtudományi Közlöny 1962. 118. old.

veendők a tervezetnél. Minthogy azonban a Nemzetgyűlés mandátuma csak 1961. december 22-ig szólt, helyesnek látszott még ebben a ciklusban megváltoztatni azokat a cikkeket, ahol a módosítás leginkább sürgető volt. Az ekkor végrehajtott módosítás — bár kétségtelenül elvi konzekvenciái is vannak — elsősorban technikai jellegű. Az egyik új rendelkezés szerint 25 000 lakos választ egy képviselőt a Nemzetgyűlésbe (eltérően a korábbi 30 000-től). Ennek elvi indoka az volt, hogy növelni kellett az államhatalom legfelsőbb szerveiben azoknak a képviselőknek a számát, akik közvetlenül az anyagi termelésben dolgoznak. Ilyenformán a munkások és parasztok szélesebb körben vehetnek részt az ország kormányzásában. Az alkotmány 19. cikke szerint „A Nemzetgyűlés ülésszakait a nemzetgyűlési rendelettel kétszer évenként, november 1-én és február 1-én hívják össze. Ha az elnökség a Nemzetgyűlés összehívását elmulasztja, a fenti időpontokban a Nemzetgyűlés önként összeülhet. Rendkívüli ülésszakra a Nemzetgyűlés vagy az elnökség határozata folytán vagy a képviselők egyharmad részének kérésére hívható össze". Ebből az igen merev rendelkezésből nagyon sok hátrány származott. (A meghatározott időpontra kellett elkészíteni a tervezeteket, s a sietség nemegyszer az alaposság rovására ment; a Nemzetgyűlést akkor is össze kellett hívni, ha nem volt elegendő megvitatásra érett vagy jelentős kérdés; ezenkívül nehezen áttekinthetővé vált a Nemzetgyűlés munkája, mert a jegyzőkönyveket külön számozták, aszerint, hogy rendes, vagy rendkívüli ülésszakot tartott-e stb.) Az 1961. évi módosítás megszüntette a különbségtételt, kimondta, hogy a Nemzetgyűlést ülésszakokra évenként legalább kétszer, de ha szükséges, többször is, ezenkívül a képviselők egyötödének kérésére össze kell hívni. Az 1947-es alkotmány 47. cikke szerint „Bulgária Népköztársaság területe községekre és megyékre tagozódik. Nagyobb közigazgatási egységek külön törvénnyel alakíthatók". Ennek a cikknek a módosítása abban állt, hogy „törvénnyel más államigazgatási területi egységet is lehet létrehozni", tehát lényegében eltörölte a kisebb egységek létrehozásával kapcsolatos korlátozást.[5]

II. Bulgária Népköztársaság első alkotmánya betöltötte haladó történeti hivatását. Ennek alapján ment végbe a társadalom szocialista átalakítása, a néphatalom megerősödése, a burzsoá államgépezet után a szocialista államapparátus megteremtése, illetve a szocialista kulturális forradalom megindulása. Az eltelt több mint két évtized alatt Bulgária társadalmi életében gyökeres változások következtek be.[6]

— megerősödött, uralkodóvá vált a szocialista tulajdon. (Jelenleg az alapvető termelőeszközök 99,9%-a szocialista tulajdonban van. Míg 1948-ban a nemzeti jövedelemnek majdnem fele származott magánszektorból, addig ez az arány 1970-ben csak 0,3%.);

— alapvetően átalakult a társadalom osztálystruktúrája. (Míg 1948-ban az iparban dolgozóknak 19%-a, a mezőgazdaságban dolgozóknak pedig 8,8%-a, addig 1970-ben az ipari munkásság 98,4%-a, a mezőgazdaságban dolgozóknak 99%-a tevékenykedik szocialista szektorban.);

— az ország a fejlett szocialista társadalom felépítésének szakaszába lépett;

— fejlődött az állam, mint a dolgozók átfogó politikai szervezete, s fő eszközévé vált a fejlett szocialista társadalom építésének,

— szélesedtek az állampolgárok jogai,

— a dolgozók tudatában lényeges fejlődés ment végbe. Mindezek a változások nem tükröződtek Bulgária első népi demokratikus alkotmányában. Nyilvánvaló például, hogy 1970-ben nem a fennálló viszonyokat fejezte ki a 10. cikknek az a mondata, hogy „A magántulajdont és öröklési jogot, valamint a magánvállalkozást az állam elismeri és törvénnyel védi", az államosítást tartalmazó program-előírások pedig nem sokkal az alkotmány elfogadását követően — az államosítás végrehajtásával — idejétmúltakká váltak, bár továbbra is hatályban maradtak. Sem az 1961-es, sem az azt követő módosítások nem jelentették az alaptörvény rendelkezéseinek — a fentiek alapján is láthatóan időszerűvé vált — lényeges megváltoztatását, ebből eredően objektív követelésként jelentkezett az alkotmány revíziója. A történelmi fejlődés eredményeinek rögzítése lehetetlen lett volna csak egyes szabályok „kicserélése" útján, ezért föltétlenül *új alkotmány* kidolgozását kellett elhatározni.

A Nemzetgyűlés az 1968. március 15-én megtartott ülésén választott bizottság által elkészített tervezetet 1971. március végén össznépi vitára bocsátották. Ennek során mintegy 30 ezer gyűlésen körülbelül 3 millió állampolgár fejtette ki véleményét, s közel 14 ezren javaslatot is tettek a kiegészítésre, pontosabbá tételre vonatkozóan.[7] Az össznépi megvitatás után, az elhangzottak figyelembevételével elkészült az alkotmánytervezet végleges szövege. Ezt követően (május 16.) népszavazást tartottak, amelyen a szavazati joggal rendelkező bolgár állampolgároknak 99,66%-a „igen"-nel válaszolt, majd ennek alapján a Nemzetgyűlés május 18-i ülésén ünnepélyesen kihirdette és ezzel hatályba lépett Bulgária Népköztársaság új alkotmánya.

[5] A módosításokat részletesen elemzi G. Zselev: A Bolgár Népköztársaság alkotmányának módosításai. Jogtudományi Közlöny 1962. 118. s köv. old.

[6] A változásokra és a számadatokra vonatkozóan lásd Zsivko Zsivkov előadói beszédét a Nemzetgyűlés 1971. május 18-i ülésén, Rabotnicseszko Delo 1971. május 19. sz. (bolgár nyelven)

[7] A számadatokra vonatkozóan lásd Todor Zsivkovnak a Nemzetgyűlés 1971. május 18-i ülésén elhangzott beszédét. Rabotnicseszko Delo, 1971. május 19. sz. (bolgár nyelven)

III. Az alkotmány preambulumot, 143 cikkből álló tíz fejezetet (I. fejezet: Társadalmi-politikai rendszer; II. fejezet: Társadalmi-gazdasági rendszer; III. fejezet: Az állampolgárok alapvető jogai és kötelességei; IV. fejezet: A Nemzetgyűlés; V. fejezet: Az Államtanács; VI. fejezet: A Minisztertanács [Kormány]; VII. fejezet: A népi tanácsok; VIII. fejezet: A bíróság és ügyészség; IX. fejezet: Címer, pecsét, zászló, főváros; X. fejezet: Az alkotmány megalkotása és módosítása); és „Átmeneti rendelkezéseket" tartalmaz.

A preambulum, miután deklarálja az 1944 szeptemberi győzelem után Bulgáriában végbement fejlődés eredményeit, meghatározza az állam társadalomfejlesztési-belpolitikai és külpolitikai programját. A célkitűzések határozott megfogalmazása külön figyelemre méltó, ezért ezeket itt is kiemeljük. A legjelentősebb belpolitikai feladatok: a fejlett szocialista társadalom felépítése; a szocialista tulajdon, illetve a nép anyagi és szellemi javainak növelése; a szocialista demokrácia kibontakoztatása és elmélyítése; a szabad emberi személyiség sokoldalú felvirágoztatásához szükséges kedvezőbb feltételek megteremtése. A külpolitika irányát a következők jellemzik: szövetség, barátság és együttműködés megszilárdítása és fejlesztése a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal; a népek függetlenségükért és szociális haladásukért vívott igazságos harcának támogatása; a béke és a népek közötti megértés megszilárdításának elősegítése.

Mindezeknek a realizálásához az alkotmány tételes rendelkezései rögzítik a kellő biztosítékokat. Ezek legfontosabb jellemzőit az alkotmány három fő szabályozási tárgyköre, éspedig *a)* a társadalmi rendszer, *b)* az államszervezet, *c)* az állampolgári alapjogok és kötelességek problematikája köré csoportosítva vizsgáljuk.

A) Társadalmi rendszer

Bulgária Népköztársaság új alaptörvénye két külön fejezetben szabályozza a társadalmi rendszer kérdéseit. Ismeretes, hogy ez a megoldás nem idegen a szocialista alkotmányoktól, hiszen az 1947. évi bolgár, az 1949. évi magyar, az 1952. évi lengyel alkotmány is külön kezeli a politikai és a gazdasági alapot.

a) Politikai alap:

Az I. fejezetben félreérthetetlenül megfogalmazásra került az állam típusa, („... városi és falusi dolgozók szocialista állama"), majd ezt követően az alkotmány áttér a Bolgár Kommunista Párt társadalomban és az államban elfoglalt helyének rögzítésére. Ez a szabály 1947-ben nem kerülhetett szóba, hiszen ekkor még nem vált *kizárólagossá* a munkásosztály vezető szerepe. Bulgária alkotmányfejlődésében ez új vonást jelent. Egyébként a szocialista országok alaptörvényeiben e rendelkezés általában megtalálható valamilyen formában.

Lényegesen sajátosabb viszont az 1. cikk (3) bek-e: „A Bolgár Kommunista Párt irányítja a fejlett szocialista társadalom felépítését Bulgária Népköztársaságban, szoros testvéri együttműködésben a Bolgár Földműves Népi Szövetséggel." Ez azért is figyelemre méltó, mert a szocialista alkotmányok általában nem említenek más pártot a munkásosztály élcsapatán kívül —, ha egyébként működnek is ilyenek az adott államban. A történelem során bebizonyosodott, hogy nem áll ellentétben a szocialista fejlődéssel az olyan politikai szervezetek létezése, amelyek elismerik a kommunista- és munkáspártok vezető szerepét. A bolgár népnek a fasizmus és az imperializmus elleni harcában a Bolgár Kommunista Párt vezetésével részt vett néhány nem szocialista politikai szervezet is, amelyek széles demokratikus platformon egyesültek, s programjuk a Hazafias Front programjában tükröződött. 1944. szeptember 9-e után ezek közül néhány mint párt folytatta működését a Hazafias Frontba tömörülve, amelybe később be is olvadtak (mint pl. a Radikális Párt, vagy az ún. Zveno-csoport.). A Szociáldemokrata Párt a Bolgár Kommunista Párttal egyesült, elfogadva annak ideológiáját és programját. A Bolgár Földműves Népi Szövetség külön pártként tovább működött, szélesítette és elmélyítette a Bolgár Kommunista Párttal a történelmi fejlődés során létrejött „gondolati és cselekvési egységet", s jelenleg szorosan együttműködik vele. Ezek a körülmények indokolták helyzetének és szerepének alkotmányi dekralálását.

Új vonás az 1971-es alaptörvényben a társadalom politikai rendszere szervezeti és működési alapelveinek kifejezett rögzítése, a társadalmi szervezetek, valamint a Hazafias Front, mint tömegmozgalom helyzetének, illetve az állami szervekhez való viszonyának szabályozása. A szocialista fejlődésnek az a tendenciája, hogy az állami feladatok elvégzésébe egyre szélesebb körben kapcsolódnak be társadalmi szervezetek, hogy végső fokon a kommunista önigazgatás valósuljon meg. Ez az irányvonal Bulgária Népköztársaságban a demokratizmus szélesítésének jelenleg alkotmányi szinten rögzített egyik garanciája. Ez az alaptörvény több rendelkezésében konkrétan is kifejezésre jut. Ilyen pl. a 24. cikk, amely szerint „a dolgozók kollektívái közvetlenül és az általuk választott szervek útján részt vesznek a gazdasági tevékenység irányításában", de hasonló jellegű a 43. cikk (3) bek-e is: „A biztosítottak részt vesznek a társadalombiztosítási igazgatásban".

A szocialista alkotmányok legújabbkori fejlődésének megfelelő[8] és az állam internacionalizmusát fejezi ki az a tétel, mely szerint „Bul-

[8] L. N. P. Farberov: Az új szocialista alkotmányokról. Állam és Igazgatás, 1961. 572. s köv. old.

gária Népköztársaság a szocialista világközösséghez tartozik, amely függetlenségének és sokoldalú fejlődésének egyik feltétele." (12. cikk).

b) Gazdasági alap:

„Bulgária Népköztársaság gazdasági rendszere szocialista" (13. cikk). Ezt a szocialista gazdaságot az alkotmány szerint a következő fő vonások jellemzik: — a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapul, — mindennemű kizsákmányolás teljes felszámolása, — a kommunista gazdaság tervszerű és fokozatos fejlesztése.

A tulajdonviszonyok szabályozása az első bolgár alkotmányban is helyet kapott. A fejlődés során azonban ezek a viszonyok is lényeges változáson mentek keresztül, egyes tulajdonformák elsorvadtak, mások újként jelentkeztek. Az 1947-es alkotmány még a 10. cikkében elismeri és törvényi védelmet biztosít a magántulajdonnak, s igen szigorú feltételeket szab meg a kényszerkorlátozásra, illetve a kisajátításra. Az új alkotmány pedig egyáltalán nem szól a magántulajdonról, s a mezőgazdasági, kisipari vagy egyéb gazdasági tevékenységet folytató állampolgárok tulajdonát is olyan keretek közé szorítja, hogy azok ne csaphassanak át kizsákmányolásba. (A munkát csak személyesen, vagy családtagjaik segítségével végezhetik, törvény határozza meg ennek feltételeit, illetve azokat a termelőeszközöket, amelyekkel rendelkezhetnek.)

Az alkotmány 14. cikkének megfelelően „a tulajdon formái Bulgária Népköztársaságban a következők: állami (össznépi) tulajdon, szövetkezeti tulajdon, a társadalmi szervezetek tulajdona és a személyi tulajdon." Szembetűnő, hogy az egyéni tulajdonformák közül csak a személyi tulajdont említi. Az ezzel kapcsolatos szabályokat a 21. cikk tartalmazza: „Bulgária Népköztársaság állampolgárait személyi tulajdonjog illeti meg saját és családtagjaik szükségleteinek kielégítése céljából szükséges javakon és dolgokon". (1) bek. Ezeken a „javakon és dolgokon" túlmenően „személyi tulajdont képeznek a szövetkezeti tagok és egyéb dolgozók gazdaságának kis termelőeszközei és olyan termékei is, amelyeket személyi használatukba bocsátott földből termeltek, valamint az olyan kis termelőeszközök, amelyeket a dolgozók egyéb kisegítő tevékenység folytatása céljából használnak, és azok termékei. Azoknak a kis termelőeszközöknek a fajtáját és számát, amelyekre a kisegítő gazdaságok igényt tarthatnak, törvény határozza meg." (2) bek.

Az új alaptörvény jelentősen bővítette a szövetkezeti tulajdon alanyainak körét is. Eszerint alanyai nemcsak a gazdasági tevékenység közös megvalósítása céljából önkéntesen tömörült dolgozók kollektívái lehetnek, hanem a szövetkezetek szövetségei és szövetkezetközi szervezetek is.

A szocialista állam funkciói között igen jelentős helyet foglal el a gazdasági-szervező funkció. Bulgária Népköztársaságban is az alkotmány a tulajdonviszonyok tükrözése mellett átfogóan rendelkezik a termelés szervezésével és irányításával kapcsolatos kérdésekről. A szükségszerűen általános szabályokat más jogi normák hivatottak konkretizálni.

Figyelemre méltó, hogy a társadalmi-gazdasági rendszerről szóló II. fejezet sok új rendelkezéssel bővült a korábbi szabályozáshoz viszonyítva. Alkotmányi szinten került rögzítésre a tudományos, irodalmi és művészeti művekre vonatkozó szerzői jogok, valamint a feltalálók és újítók jogainak védelme (26. cikk (1) bek.), a természet, a természeti kincsek, a víz, a levegő és a talaj, valamint a kulturális emlékek védelme és oltalma (31 cikk), a tudomány és technika fejlesztéséhez szükséges feltételeknek az állam által történő megteremtése abból a célból, hogy biztosítsa a társadalom tudományos irányítását, a tudományos-műszaki haladást, a gazdaság és a tudomány sokoldalú fejlődését (33. cikk (1) bek.). Az alkotmány az állami szervek, gazdasági és egyéb társadalmi szervezetek, valamint minden állampolgár kötelességévé teszi a tudományos és technikai vívmányok bevezetését a társadalmi élet minden területén (33. cikk (2) bek.)

B) Államszervezet

Bulgária Népköztársaságban a nép akaratát és szuverenitását kifejezésre juttató legfelsőbb képviseleti szerv a Nemzetgyűlés, amely „egyesíti az állam törvényhozó és végrehajtó tevékenységét, valamint megvalósítja a legfelsőbb ellenőrzést". (67. cikk) Pozíciója megegyezik a szocialista országokban működő hasonló szervekével, néhány sajátos, illetve a korábbi szabályozáshoz képest új vonást azonban feltétlenül ki kell emelni.

Az 1947-es alkotmány 15. cikke szerint „az államhatalom legfelsőbb szerve a Nemzetgyűlés. A Nemzetgyűlés az alkotmány keretében a teljes államhatalom letéteményese, ha csak az alkotmány értelmében bizonyos funkciók nem tartoznak az államhatalomnak alárendelt más szervek vagy a közigazgatás hatáskörébe." Az új alaptörvényből kimaradt a Nemzetgyűlés hatáskörét korlátozó rendelkezés. A legfelsőbb népképviseleti szerv ugyanis — mint a szuverenitás letéteményese — bármely kérdést szabályozhat törvénnyel, még akkor is, ha más szerv hatásköre azt egyébként átfogná. Nem lett volna tehát indokolt továbbra is fenntartani ezt az elméletileg nem alátámasztható rendelkezést.

Korábban a Nemzetgyűlés megbízatása négy évre szólt, a népi tanácsokat pedig három évenként választották. Ez annyiban módosult, hogy a „Nemzetgyűlés megbizatásának időtartama 5 év, a tanácsoké pedig kettő és fél év." (6. cikk (2) bek.) A változtatást többfajta megfontolás alapján döntötték el. A Bolgár Kommunista Párt a X. Kongresszusán hozott határozata értelmében kongresszusát öt évenként

tartja. Ezeken kerülnek kidolgozásra az ország társadalmi és gazdasági fejlesztését szolgáló ötéves tervek fő irányelvei. A Nemzetgyűlés megbízatásának öt évre történő felemelése lehetővé teszi, hogy a választásokat a kongresszusokat követően tartsák, s a legfelsőbb képviseleti szerv tevékenysége a terv időszakára essék. Ezeken túlmenően a népi tanácsi választások is összhangba kerültek a Nemzetgyűlés megújításával.[9]

Az 1947-es alkotmány egyik komoly hiányossága volt, hogy egyáltalán nem tartalmazott rendelkezéseket a Nemzetgyűlés állandó bizottságaival kapcsolatban, bár azokat a gyakorlat — alkotmányi szabályozás hiányában is — kialakította. Az új alaptörvény lehetőséget ad állandó és ideiglenes bizottságok választására, ezen túlmenően pontosan meghatározza e bizottságok feladatait is.

Igen komoly mértékben bővült a törvénykezdeményezésre jogosultak köre is. Míg az új alkotmányt megelőzően csak a kormány és a képviselők rendelkeztek e joggal, addig jelenleg törvényt kezdeményezhet az Államtanács, a Minisztertanács, a Nemzetgyűlés állandó bizottsága, a népképviselő, a Legfelsőbb Bíróság és a főügyész, valamint tevékenységük körébe tartozó kérdésekben e jog megilleti a társadalmi szervezeteket, közelebbről a Hazafias Front Nemzeti Tanácsát, a Szakszervezetek Központi Tanácsát, a Dimitrovi Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságát és a Központi Szövetkezeti Szövetség Igazgatótanácsát. (80. cikk (1) és (2) bek.). Kétségtelen, e megoldás a demokratizmus bővítését jelenti, hiszen segítségével az említett szervek közelebb kerültek az állami életbe való bekapcsolódás lehetőségéhez. A törvénykezdeményezés számottevő jogosítvány, nem lenne azonban helyes túlbecsülni jelentőségét, hiszen a legfelsőbb képviseleti szervnek a törvényhozáson kívül sok más funkciója is van. Ehelyütt kell megjegyezni, hogy hiányzik az alkotmányból annak rendezése, hogy milyen szervek, vagy szervezetek fordulhatnak közvetlenül a legfelsőbb államhatalmi szervekhez.[10]

Az 1947-es alkotmány létrehozta a Nemzetgyűlés Elnökségét,[11] mint olyan szervet, amely biztosítani hivatott a legfelsőbb államhatalom gyakorlásának folyamatosságát. Bulgária új alaptörvénye 90. cikk. (1) bek-e szerint „Bulgária Népköztársaság *Államtanácsa* az államhatalom legfelsőbb állandóan működő szerve, amely összekapcsolja a határozatok meghozatalát azok végrehajtásával." Ezen túlmenően „az alkotmány keretein belül az Államtanács szervezi és ellenőrzi a törvényekből és a Nemzetgyűlés határozataiból következő alapvető feladatok végrehajtását, általános irányítását, és ellenőrzést gyakorol a Minisztertanács és a többi állami szerv munkája felett, határozatokat hoz és az államigazgatás alapvető kérdéseiben végrehajtó és rendelkező tevékenységet valósít meg." (91. cikk).

Az Államtanács tehát *minőségileg új szerv* Bulgária Népköztársaságban. Az alkotmány taxatíve felsorolja mind a saját, mind pedig a Nemzetgyűlés helyettesítésével kapcsolatos feladatait. Ebből kitűnik, hogy az Államtanács alapvetően továbbra is államhatalmi funkciót tölt be, azonban — és ebből ered a minőségi változás — feladatainak egy része végrehajtó, közigazgatási jellegű, s ez a kormányhoz közelíti. Végeredményben tehát az Államtanács mintegy átmenetet képez az államhatalmi és az államigazgatási típusú szervek között, s ez a konstrukció merőben új Bulgária alkotmányfejlődésében.

Alkotmányi szinten is új vonásokkal gazdagodott és részletesebben került szabályozásra a *népi tanácsok* jogállása. 1947-ben az alkotmány csak úgy említi a népi tanácsokat, hogy azok „az állam szervei", s feladataikat, hatáskörüket is viszonylag szűk keretek közé szorítja. Az új alaptörvény szerint azonban ezek „az államhatalom és a népi önkormányzat szervei". Ennek megfelelően szélesebb jogosítványokkal rendelkeznek és feladataik is jobban differenciáltak. Jól kirajzolódik tevékenységük három fő területe, nevezetesen: — az országos központi érdekek, célok megvalósítása érdekében kifejtett tevékenység; — a megfelelő államigazgatási, területi egység komplex fejlesztésével kapcsolatos feladatok ellátása; — a saját szervezetükkel és annak működésével összefüggő funkciók ellátása. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy bár az alkotmány a népi tanácsokat az „önkormányzat" szerveiként rögzítette és feladatuk, illetőleg hatáskörük is megnövekedett, mégis úgy tűnik, hiányoznak ennek teljessé tételéhez szükséges bizonyos garanciák. A felettes népi tanácsok ugyanis hatályon kívül helyezhetik az alsóbbfokú népi tanácsoknak nemcsak a törvényellenes, hanem a „helytelen aktusait és intézkedéseit" is, minthogy az aktus „helyessége" kérdésében a felettes tanács dönt, objektív mérce hiányában elvileg lehetséges, hogy e szerv azokat a döntéseket, amelyek egyébként nem terjednek túl az „önkormányzati" jogkörön, helytelennek minősíti és hatályon kívül helyezi.

A szocialista fejlődés utóbbi szakaszában megnövekedett a közvetlen demokratikus elemek állami élet területén való szélesebb körű alkalmazásának igénye. Ennek tudható be, hogy

[9] L. B. Szpaszov: A győztes szocializmus alkotmánya. Szovjetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1972. 1. sz. 131. old. (orosz nyelven)

[10] L. Kovács István: Im. 286. old.

[11] A Nemzetgyűlés Elnöksége alapvetően hatalmi szerv volt, amely a Nemzetgyűlést ülésszakai közötti időben helyettesítette, jogszabályokat alkotott. Ettől meg kell különböztetnünk az ún. „házelnökséget", amelyet a Nemzetgyűlés az alakuló ülésén a legidősebb képviselő elnöklete alatt a képviselők közül választ. A házelnökség elnökből és három elnökhelyettesből áll. Nemzetgyűlést helyettesítő jogköre nincsen, jogszabályt sem alkothat. Az elnök vezeti a Nemzetgyűlés tárgyalásait, akadályoztatása esetén feladatait valamelyik elnökhelyettes látja el.

Bulgária Népköztársaság alkotmányában a következő szabály kapott helyet: „A hatáskörükbe tartozó olyan fontosabb kérdések eldöntésénél, amelyek az adott államigazgatási területi egység és az egyes helységek lakosainak érdekeit érintik, a népi tanácsok határozatot hozhatnak arról, hogy ki kell kérni a nép véleményét, beleértve a népszavazás tartását is". (117. cikk.) Nem lehet vitás, hogy a „nép véleményének kikérése" a fontos kérdésekben való döntéshez szükséges információszerzésnek csupán egyik — bár kétségtelenül komoly jelentőségű — eszköze és hogy a népszavazás eredménye nem helyettesíti a helyi népi tanács aktusát, tehát ebben az esetben úgynevezett konzultatív plebiscitumról van szó. A helyi képviseleti szerv egyébként külön felhatalmazás nélkül is kikérheti a lakosság véleményét egyes kérdések eldöntése előtt, ennek alkotmányi szintű rögzítése azonban megvalósításához a legerőbb garanciát jelenti, s ezzel szorosabbra fűzi a népi tanácsok és a választók kapcsolatát.

C) Állampolgári alapjogok és kötelességek

A többi népi demokratikus állam alkotmányaihoz hasonlóan az 1947-es bolgár alaptörvényben is széles körben kerültek rögzítésre az állampolgári jogok és anyagi biztosítékaik, valamint az ezekhez szorosan tapadó kötelességek. Eltérő sajátosságként kell viszont értékelni, hogy Bulgária Népköztársaságban az átmeneti időszakban sem differenciálták az alapjogokat aszerint, hogy azokat kiknek biztosítják: valamennyi állampolgárnak-e vagy csak a dolgozóknak — mint ahogy ez általában jelentkezett a népi demokratikus alkotmányokban, így hazánkban is —, hanem az e körbe tartozó jogokat minden állampolgárnak egyaránt megadták, s ezen a helyzeten 1971-ben sem változtattak. Bulgária Népköztársaság új alkotmányában jól elkülöníthetők az állampolgári egyenjogúságot biztosító rendelkezések, a gazdasági, szociális és kulturális jogokat, valamint az állampolgárok szabadságjogait rögzítő szabályok.

Meg kell jegyezni, hogy az e fejezetbe tartozó normák döntő többségét már a korábbi alaptörvény is tartalmazta. Ez természetes, hiszen van az állampolgári alapjogoknak és kötelességeknek olyan csoportja, amely jellemző a szocialista társadalom fejlődésének *valamennyi* szakaszára. Ezen túlmenően azonban egy sor olyan rendelkezés is helyet kapott, amelynek alkotmányi szintű rögzítése csak a *társadalom fejlődésének megfelelő szintjén* vált lehetségessé, akkor, amikor az állam már rendelkezik azokkal a materiális eszközökkel, amelyek megléte garancia lehet e szabályok fiktívvé válásának elkerülésére. Ilyennek tekinthetjük pl. az állampolgároknak az ingyenes képzéshez való jogát minden fajta és fokozatú tanintézetben, az ingyenes orvosi kezelést, az olyan kiskorúak, öregek, munkaképtelenek különös védelmét az állam és a társadalom részéről, akiknek hozzátartozójuk nincsen, vagy nem gondoskodik róluk stb. Ez utóbbi egyébként igen jól tükrözi a szocialista állam mélységes humanizmusát és polgárairól való messzemenő gondoskodását azon túl, hogy a szocialista alkotmányok általában megadják az állampolgárok számára a biztosításhoz, nyugdíjazáshoz és különböző esetekben[12] a segélyezéshez való jogot, illetőleg garantálják ezeket.

Az ún. személyes szabadságjogok körében is van egy olyan norma, amely nem tekinthető a népi demokratikus államok alaptörvényeiben általánosan jelentkező tételnek. E területen ugyanis az alkotmányok rendszerint a személyes szabadságtól való önkényes megfosztás tilalmáról, a levéltitok és a magánlakás sérthetetlenségéről szólnak. Némely államban ezenfelül deklarálták a lakóhely vagy a tartózkodási hely szabad megválasztását is (Jugoszlávia, Csehszlovákia, Vietnam), de csak a jugoszláv alkotmányban található olyan szabály, amely az állampolgárok személyiségének és magánéletének *más* jogait is védi,[13] illetve Bulgária új alaptörvénye tartalmaz ilyen rendelkezést: „Minden állampolgárnak joga van védelemre személyes vagy családi életébe való törvénytelen beavatkozással, valamint becsületének és jó hírnevének csorbításával szemben". (50. cikk.)

Az állampolgári jogok alkotmányi rendszere csak akkor nem válik fiktívvé, ha maga az alaptörvény megfelelő körben és mélységben *garantálja* azok megvalósítását. Ezzel kapcsolatban leszögezhetjük, hogy Bulgária 1971-es alkotmánya maradéktalanul eleget tett a biztosítékokkal szemben támasztott követelményeknek. Már a preambulumban kifejezésre jut Bulgária Népköztársaság állampolgárainak az a szilárd elhatározása, hogy „munkájukkal növelik a szocialista tulajdont, a nép anyagi és szellemi javait, ... egyre kedvezőbb feltételeket teremtenek a szabad emberi személyiség sokoldalú felvirágoztatására". Ez az elv konkrét normákban is tükröződik. A 3. cikk az állam feladatává teszi, hogy „... védelmezze a nép érdekeit, ... hozza létre a népjólét, a népművelés és az egészségügy állandó javításához, valamint a tudomány és a kultúra sokoldalú fejlesztéséhez szükséges feltételeket, biztosítsa az ember szabad fejlődését, szavatolja jogait és védelmezze az emberi méltóságot". Az anyagi garanciák közül a legfontosabb a 13. cikk (2) bekezdésének rendelkezése, amely szerint „a szocialista gazdaság fejlődése az alapja a társadalom és a szabad emberi személyiség minden irányú előrehaladásának, a szocialista demokrácia kiszélesedésének, a nép jólétének és a Haza felemelkedésének".

[12] Itt kell megjegyezni, hogy az új alkotmányban nem szerepel a munkanélküliség esetére szóló segélyezéshez való jog. További fenntartása — a munkanélküliség megszűnése miatt — értelmetlen lett volna.

[13] L. „Az állampolgárok alapjogai és kötelességei". Akadémiai Kiadó, Bp., 516. old.

Ezek mellett a „generális" biztosítékok mellett az alaptörvény az egyes állampolgári jogok szabályozásánál meghatározza azok megvalósításának „speciális" módját és eszközeit is, így teljesedik ki igazán e jogok egész garanciarendszere.

IV. Szólnunk kell végül az alkotmány végrehajtásáról is. A 9. cikk (1) bek.-e szerint „Az alkotmányban megállapított jogok, szabadságok és kötelezettségek gyakorlása és teljesítése közvetlenül az alkotmány alapján történik, kivéve azt, amikor maga az alkotmány kimondja, hogy ezek megvalósításának feltételeit és rendjét törvény határozza meg".

E megoldás — amellett, hogy erősíti az alkotmány *normatív jellegét* — egyszerűbbé, rugalmasabbá teszi annak végrehajtását is. A jogoknak és szabadságoknak közvetlenül az alaptörvény alapján történő gyakorlásával kapcsolatban korlátként jelentkezik, hogy az nem történhet a társadalmi érdekek kárára.

Az alkotmány normáinak végrehajtását legfelsőbb szinten a Nemzetgyűlés ellenőrzi. Biztosítja, hogy „a törvények ne ütközzenek az alkotmányba". (85. cikk (1) bek.), másrészt ellenőrzést gyakorol az Államtanács, a Minisztertanács és a helyi állami szervek tevékenysége és aktusai felett, valamint a Legfelsőbb Bíróság és a főügyész működésével kapcsolatban.[14]

Az alkotmány — természeténél fogva — nem tartalmazhat minden területre vonatkozóan részletes szabályokat. Vannak azonban olyan kérdések, amelyek rendezése — éppen a társadalomban betöltött jelentős szerepüknél fogva — garanciális jellegű, magasszintű jogszabályokra tartozik. Jelenleg az ilyen kérdések — az ún. *törvényhozási tárgyak* — bővülésének folyamata figyelhető meg a szocialista államok újabb alaptörvényeiben, s ez a tendencia Bulgária Népköztársaságban is jól érzékelhető. Az új alkotmány szerint csak törvénnyel szabályozható a képviseleti szervek megválasztásának és visszahívásának rendje [6. cikk (4) bek. és 7. cikk (2) bek.], az, hogy mikor birtokolhatnak termelési eszközöket és más vagyont a szövetkezeti és társadalmi szervezetek [16. cikk (2) bek.], az erdők, a legelők, a vizek és a külszíni bányák szövetkezeti szervezetek és állampolgárok által történő használata [17. cikk (3) bek.], a társadalmi szervezetek gazdasági tevékenysége [20. cikk (2) bek.], a kisegítő gazdaságok kis termelőeszközeinek fajtája és száma, valamint a személyi tulajdonjog korlátozása [21. cikk (2) és (5) bek.], a kisajátítás rendje és a kártalanítás módja. (28. cikk), az állam kizárólagos joga meghatározott gazdasági tevékenység gyakorlására [29. cikk (1) bek.], a megművelt gazdasági földek, legelők és erdők rendeltetésének módosítása [30. cikk (3) bek.], a munkavédelem [32. cikk (3) bek.], az állampolgárság (34. cikk), az állampolgárok ingyenes képzésének feltételei [45. cikk (1) bek.], a házkutatás esetei és feltételei (49. cikk), a különböző hitfelekezeti közösségek jogi helyzete, anyagi ellátásának kérdései, belső szervezethez és önigazgatáshoz való joga [53. cikk (3) bek.], a kérelmezési, a panasz- és a javaslati jog (55. cikk), az állampolgároknak a hivatalos személyek által szolgálatuk törvénytelen teljesítésével okozott károk esetére szóló kártérítési joga [56. cikk (3) bek.], a katonai szolgálat (62. cikk), az állampolgárok adókötelezettsége 64. cikk), a bíróságok szervezete, működése, a Legfelsőbb Bíróság felügyeleti jogköre [131. cikk és 132. cikk (2) bek.], az ügyészség szervezete és tevékenységének rendje [135. cikk (2) bek.] a bűncselekmény és az azért járó büntetés [136. cikk (1) bek.], valamint az ország társadalmi-gazdasági fejlesztési terve, költségvetése, a minisztériumok megalakítása és megszüntetése, az Államtanács, a Minisztertanács és a népi tanácsok szervezete és feladata (78. cikk).

Bulgária Népköztársaság új alkotmányát általánosan értékelve elmondhatjuk, hogy reálisan mérte fel a szocialista fejlődésben eddig elért eredményeket, s alkalmas arra, hogy a fejlett szocialista társadalom felépítéséhez alapot jelentve Bulgária Népköztársaság történelmében mérföldkő legyen.

Tóth Károly

[14] L. erről részletesebben G. Zselev: Bulgária Népköztársaság Nemzetgyűlésének ellenőrző tevékenységéről. Szovjetszkoe Goszudarsztvo i Pravo. 1972. 4. sz. 116—121. old. (orosz nyelven)

A KGST államok anyagi felelőssége gazdasági kötelezettségvállalásaikért

I. A KGST 25. ülésszaka által elfogadott, „az együttműködés további elmélyítését és tökéletesítését, valamint a KGST tagállamok szocialista gazdasági integrációjának fejlesztését" célzó komplex program 4. részének 15. fejezete megállapítja: „a KGST tagállamok abból indulnak ki, hogy a gazdasági és tudományos műszaki együttműködés további elmélyítése és tökéletesítése, valamint a szocialista gazdasági integráció fejlesztése szükségessé teszi az együttműködés jogi alapjainak tökéletesítését". Ez a felismerés nem egészen újkeletű. Már az elmúlt esztendőkben is nagyobb súlyt kapott a KGST-n belül a jogi munka. Világossá vált, hogy a nemzetközi együttműködés elmélyítése, intézményrendszereinek további kiépítése nem nélkülözheti azt a szervező erőt, amelyet a jog, annak különböző intézményei képesek kifejteni. Sőt, világossá vált az is, hogy a KGST együttműködés jogi kereteinek megerősítése és kiszélesítése nélkül a KGST-integráció nem valósítható meg. A KGST országok mind gyakorlati, mind elméleti jogászainak az elkövetkezendő években igen nagy feladatai lesznek azon a téren, hogy kimunkálják azokat a normatív szabályokat, amelyek a KGST tagállamok közötti gazdasági együttműködésre; ezen országok gazdálkodó, tudományos, kutató és más szervezetei közötti gazdasági és tudományos együttműködésre; a KGST tagállamok által létrehozandó nemzetközi gazdasági szervezetek tevékenységére vonatkoznak.

A KGST-ben két év óta ennek a munkának szervezeti kerete is megvan a KGST Jogi Értekezlete formájában. A KGST Jogi Értekezlete a rövid időn, néhány éven belül megoldandó számos problémán kívül, távolabbi feladatként napirendre tűzte azt is, hogy az egyes országok nemzeti jogrendszerét a gazdasági együttműködést érintő kérdésekben közelítse, egyes, a nemzetközi együttműködés szempontjából alapvető fontosságú jogintézményeket pedig esetleg egységesítsen is.

A Jogi Értekezletnek a közeljövőben megoldandó egyik legfontosabb feladata, hogy megállapítsa a KGST államok anyagi felelősségének tartalmát az államközi szerződésekben elvállalt kötelezettségeikért. Az államközi szerződéseknek igen nagy a szerepe a KGST országok közötti gazdasági együttműködés szervezésében. Az állam gazdasági szervező munkája a nemzetközi kapcsolatok tekintetében még szélesebb kört fog át, mint a belső forgalom, a belső piac viszonylatában. Sokoldalú, de főként kétoldalú egyezmények szervezik a gazdasági együttműködést, a termelési együttműködés, a szakosítás különböző kérdéseitől a tudományos technikai együttműködésen keresztül a külkereskedelmi áruforgalomig. Ma még a kétoldalú államközi egyezményeken van a súly az együttműködés szervezése tekintetében, de egyre nő a sokoldalú államközi egyezmények jelentősége is. A KGST-n belüli kétoldalú gazdasági kapcsolatok szervezésének legátfogóbb koordinációs eszköze a középtávú (ötéves) népgazdasági tervekre vonatkozó elgondolások egyeztetése az államok tervező szervei között. Ennek a tervkoordinációnak alapján jönnek létre mind a középtávú terv időszakát átfogó ún. hosszútávú államközi külkereskedelmi egyezmények, mind pedig az egyes konkrét termelési együttműködési szerződések. Egyre nagyobb a szerepük mind két- és többoldalú, mind sokoldalú vonatkozásban a termelési együttműködésre, az új beruházások közös létesítésére vonatkozó egyezményeknek is.

II. Az újtípusú termelési együttműködési kapcsolatok, az ezeket jogi formába öntő államközi egyezmények súlyának növekedése veti fel élesen az államok anyagi felelősségét az általuk vállalt gazdasági jellegű kötelezettségek teljesítéséért. Míg a gazdasági jellegű államközi szerződések túlnyomó többsége külkereskedelmi áruforgalmi jellegű volt, az államközi szerződések szankcionálása nem vetődött fel ilyen nagy súllyal. Az áruforgalmi jellegű államközi egyezményeknek ugyanis az a jellege, hogy kétoldalúan tartalmaznak szállítási kontingenseket, amelyek tekintetében az egyik felet szállítási, a másik felet átvételi kötelezettség terheli. A KGST országok egymás közti gazdasági kapcsolataiban — a legtöbb áru tekintetében megvolt keresleti túlsúly miatt — a szállítási, s nem az átvételi kötelezettségen volt a hangsúly. Az államok gyakorlata a vitás kérdéseknek a kölcsönös segítség és együttműködés elve alapján történő rendezésére törekedett. Ha ez azonban valamilyen okból nem sikerült, az történt, hogy a szállítás, illetve az átvétel elmaradása esetén a másik állam hasonló gazdasági jelentőségű kontingensbe tartozó áru tekintetében nem teljesítette szállítási, illetőleg átvételi kötelezettségét. Erre ritkán került sor, de az ilyen quasi retorziós, illetve represszaliás jellegű eljárás lehetősége bizonyos mértékig sarkallt a szerződéses kötelezettségek szabatos teljesítésére.

Másként vetődik fel az államok felelőssége a termelési együttműködés különböző területein. A termelési együttműködés szabatos koordinációt követel az egyes államok között. E termelési együttműködések jórésze közös fejlesztés, közös vagy összehangolt beruházások útján valósul meg. A termelési együttműködés során vállalt kötelezettségek teljesítése érdekében minden országnak a másik állammal összehangolt fejlesztést kell végeznie, esetleg egyes beruházásokat közösen valósítanak meg. E közös

beruházások lehetnek olyan jellegűek, hogy az új létesítmény az egyik ország területén valósul meg, de az együttműködésben résztvevő többi ország anyagilag hozzájárul az új létesítmény megvalósításához, vagy olyan, hogy minden résztvevő ország saját területén valósít meg egy-egy létesítményt, de ezek egymással vertikális termelési kapcsolatban vannak, s együttesen tekintendők egy kombinátnak. Ilyen módon valósul meg a Csehszlovák Szocialista Köztársaság, a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió között a három ország határvidékén a közös célokat szolgáló olefinkémiai kombinát.

Bármelyik formája is valósul meg a termelési együttműködésnek, rendkívül nagy a jelentősége annak, hogy minden egyes szerződő fél határidőre teljesítse az általa vállalt szolgáltatást, mert különben a többi ország együttműködésével létrehozott kombinát munkáját megkezdeni nem tudja, s így a többi országnak az együttműködésre fordított anyagi eszközei is megtérülés nélkül lekötve maradnak. Az egyik ország késedelme, hibája, vagy gazdasági nehézségei tehát súlyos károkhoz vezetnek a másik országban is. Az együttműködésre vonatkozó ilyen jellegű államközi szerződések számának és súlyának gyarapodása adott különös ösztönzést és aktualitást az államközi egyezmények teljesítéséért viselt anyagi felelősség kidolgozásának.

Új módon vetődik fel az államok anyagi felelősségének kérdése a KGST országok integrációs folyamatának előrehaladása során azért is, mert az integráció egyik célkitűzése, hogy az államok gazdasági szervezetei — beleértve a minisztériumokat is — közvetlen kapcsolatokat tartanak fenn egymással. Ezek adott esetben szerződéskötéshez is vezetnek. Szélesebb tehát azoknak az állami szerveknek a köre, amelyek államközi szerződéseket, egyezményeket köthetnek. Ezek az egyezmények a jövőben nemcsak a kormányok szintjén, hanem az egyes minisztériumok és más gazdaságirányító szervek szintjén is létrejöhetnek. A gazdasági tárgyú államközi egyezmények számának emelkedése maga után vonja azt is, hogy teljesítésükről nemcsak a kölcsönös segítség és együttműködés, az internacionalista szemlélet követelményrendszerével, hanem emellett jogi szankciórendszerrel is gondoskodni kell.

III. Az államok anyagi felelősségét a nemzetközi jog elméletében és a nemzetközi kapcsolatok gyakorlatában egyaránt elismerik. A nemzetközi jog szerint az államnak nemzetközi kötelezettségeinek megsértéséért felelősséget kell viselnie. Az ENSZ keretében 1958-ban kezdeményezés indult meg arra nézve, hogy az államok anyagi felelősségét érintő nemzetközi jogi elveket kodifikálják. Ez a munka azonban még mindig igen messze van a befejezéstől. Az állam felelősségének elvi elismerése mellett alkalmazásának feltételei és területei, valamint maguknak a felelősségi formáknak a tekintetében jelentős eltérések vannak az elméletben és a nemzetközi jogi kapcsolatok gyakórlatában is. Ennek ellenére az államok anyagi felelősségét mind szerződéses kötelezettségeik megsértéséért, mind a szerződéses viszonyon kívüli károkozásért a nemzetközi jognak mind szocialista, mind haladó polgári irodalmában elismerik. Több szerző ezt a nemzetközi jog egyik alapvető elvének tekinti: „Nem lehet kétséges, hogy napjainkban az államok felelősségét a nemzetközi jog alapvető elveként ismerik el".[1]

Magáról a felelősségi elvről és azoknak a normáknak a jelentőségéről, amelyekben ez az elv kifejezésre jut, D. B. Levin szovjet tudós a következőket írja: „Ezek a normák elősegítik a többi nemzetközi jogi norma megvalósítását és mintegy általános garanciát jelentenek azok betartására, a nemzetközi jog védő funkciójának teljesítésére irányulnak".[2]

Az államok a nemzetközi közjog alanyai. Ezért az államok anyagi felelősségére vonatkozó egyezmény is nemzetközi jogi jellegű. Ennek elismerése mellett sem szabad azonban szem elől téveszteni azt, hogy a gazdasági együttműködés tekintetében a szuverén állam, mint a gazdaság szervezője lép fel, így az e tekintetben létrejövő szerződéses kapcsolatai tartalmilag gazdasági jellegűek. Ezért számos olyan sajátosságuk van, amelyek a gazdasági kapcsolatokat — hozzátehetem — az áruviszonyok, a gazdasági forgalom szféráját jellemzik. Ezért tehát az államoknak gazdasági kötelezettségvállalásaikért viselt felelőssége szabályozása során nem szabad szem elől téveszteni, hogy egyik oldalról a nemzetközi közjog alanyainak szerződéses kapcsolatairól van szó, a másik oldalról viszont e kapcsolatok gazdasági jellegűek. Ebből az következik, hogy e felelősség szankciórendszere nem lehet — már csak a szerződéses kapcsolatok által átfogott hatalmas értékvolumen és az ezzel járó nagy kockázat miatt sem — azonos az állam egyéb nemzetközi jogi egyezményeinek teljesítéséért viselt felelősség szankciórendszerével, különösen pedig a szerződésen kívüli károkozásért viselt felelősséggel. Ugyanakkor ennek a felelősségnek a megkonstruálásánál nem lehet mintául venni a nemzetközi gazdasági forgalomban, kereskedelemben viselt civiljogi jellegű felelősséget sem. Nem lehet egyrészt azért, mert e szerződések alanyai nem a polgári jog, hanem a nemzetközi közjog alanyai, másrészt tartalmilag sem, mert ezeket a szerződéseket az állam rendszerint nem közvetlenül, saját szervei útján, hanem önálló jogalanyisággal rendelkező gazdasági szervezetei útján, az azok által megkötött civiljogi jellegű szerződések közbeiktatódásával teljesíti, továbbá azért sem, mert az államközi egyezmény feltételeinek rendszere —

[1] *Eagleton:* The responsability of states in International Law. New York. 1928. 21. old.

[2] *Levin* D. B.: Otvesztvennoszty goszudarsztv v szovremennom mezsdunarodnom prave. Izdatyelsztvo „Mo" Moszkva, 1966. 7. old.

mindenekelőtt az árak és a határidők vonatkozásában — nincs olyan részletesen kimunkálva, hogy arra civiljogi felelősség legyen alapozható.

Mi az alapja az államközi egyezmény nemteljesítéséért viselt felelősségnek? A felelősség az egyezményben foglalt kötelezettségek nem teljesítéséért, vagy nem szerződésszerű teljesítéséért állhat fenn. Ebből a contrario következik, hogy olyan, bármilyen néven nevezett okmány alapján, amely nem határozza meg konkrétan és egyértelműen a felek kötelezettségeit, felelősség sem állhat fenn. Következik ebből az is, hogy amennyiben az egyezményben foglalt kötelezettségeiket a felek szabatosan teljesítik, de a célbavett gazdasági eredmény mégsem jön létre, úgyszintén nem keletkezik felelősség. Ez quasi magától értetődő feltétele az állam felelősségének.

Kérdéses, hogy az állami felelősség alapja legyen-e a szerződésszegéssel a másik félnek okozott kár. Abban az esetben, ha az állami felelősség szankciójaként a kártérítés valamilyen formáját választjuk, szintén nyilvánvaló, hogy az állami felelősség beálltának feltétele az is, hogy a szerződésszegés a másik félnek kárt okozzon. Szerződésszegés és kár között tehát okozati összefüggésnek kell fennállnia.

A felelősségnek ez a két utóbbi feltétele (tehát a másik félnek okozott kár és a szerződésszegés és a kár közötti okozati összefüggés) elesik abban az esetben, ha az anyagi felelősségnek nem a kártérítés a szankciója, hanem kötbérszerű összeg. Ez jobban megfelel a gazdasági kapcsolatok sajátosságainak, a hatalmas kockázatnak, a nagy értékvolumennek, nem is szólva arról, hogy ezesetben elesnek a kár bizonyításával járó nehézségek is. (Erre a kérdésre a későbbiekben még részletesebben visszatérek.)

Akár a kártérítés, akár pedig a szerződésszegés esetén járó quasi kötbér az eszköze az állami felelősségnek, mindenképpen negatív feltétele — az előbb felsoroltak mellett — a felelősség beálltának az, hogy ne legyen olyan ok, amellyel a szerződésszegő állam e szerződésszegését jogszerűen kimentheti.

Az állami felelősség alapja tehát a szerződésszegés ténye, a kimentési okok hiánya, kártérítési felelősség esetén pedig ehhez járul a szerződésszegéssel okozati összefüggésben álló kár is.

Az állami felelősség szempontjából rendkívül lényeges annak a kérdésnek a rendezése, hogy melyek azok az állami szervek, amelyek az állam nevében kötelezettséget vállalhatnak. Ebben a kérdésben az államok szerződéses viszonyairól szóló bécsi egyezménnyel összhangban abból az elvből célszerű kiindulni, hogy a belső jog rendelkezései döntik el, hogy az államhatalom és az államigazgatás mely szervei jogosultak az állam nevében kötelezettséget vállalni. Enek megfelelően a megállapodást az állam által kötöttnek kell tekinteni, függetlenül attól, hogy az állam melyik szerve kötötte azt meg, feltéve, hogy ez a szerv az állami belső jogban megállapított hatáskörén belül járt el.

Ilyen körülmények között azonban rendezésre szorul, hogy a szerződésben bízó másik állam jogi védelmet kapjon olyan esetben, amikor a szerződést kötő állami szerv túllépte a belső jogban megállapított kompetenciáját. Ezt olyan rendelkezés biztosíthatja, hogy az állam általában nem jogosult arra a körülményre hivatkozni, hogy saját szervei hatáskörük megsértésével jártak el. Ez alól csak az az eset lehet kivétel, amikor a hatáskörsértés nyilvánvaló és az a belföldi jog különösen fontos normájára vonatkozik. A hatáskör megsértése akkor nyilvánvaló, ha az objektíve magától értetődő bármely, az adott kérdésben jóhiszeműen és a szokásos gyakorlatnak megfelelően eljáró állam számára.

IV. Az állam felelőssége tartalmának meghatározásánál abból kell kiindulni, hogyan megy végbe a gyakorlatban a gazdasági tárgyú államközi szerződések teljesítése. Az államközi szerződések realizálásának leggyakoribb módszere az, hogy az államközi szerződésekben foglalt gazdasági célt, kölcsönös jogokat és kötelezettségeket a szerződő államok gazdasági szervezetei polgári jogi szerződésekben konkretizálják. Ez a konkretizálás vonatkozik mind a szerződés tárgyára (a mennyiség kitöltése részletesebb választéki meghatározással, minőségi jellemzőkkel stb.), mind a szerződés egyéb feltételeire (megállapodás az árban, a szállítási határidőkben, a fizetés módjában stb.). Az államközi szerződés e gazdasági szervezetek közötti polgári jogi szerződés teljesítésével realizálódik. Az esetek kisebb részében fordul az elő, hogy a gazdasági tárgyú államközi szerződést az állam nem gazdasági szervezetei útján, nem az azok által kötött polgári jogi szerződések alapján teljesíti, hanem közvetlenül, saját államigazgatási szerveinek tevékenysége útján. Erre az esetek túlnyomó részében akkor kerül sor, amikor az egyezmény a gazdasági tárgyú megállapodás, s más jellegű államközi egyezmények határterületén van (pl. közös vízügyi létesítmények megvalósítása, olyan közös kutatások, amelyeket nem vállalati jellegű, hanem a költségvetésből fenntartott kutatóintézetek valósítanak meg stb.).

A gazdasági szervezetek közötti polgári jogi szerződések oldaláról nézve a kérdést, ma még a vállalatok közötti civiljogi szerződések túlnyomó része is valamilyen államközi szerződés realizálását szolgálja. Ha nem is valamilyen nevesített célú, egyedi államközi szerződés szolgál a vállalatközi szerződés megkötésének alapjául, akkor is általában a kétoldalú áruforgalmi államközi egyezmények képezik a vállalatközi szerződések alapját. Ma még elég ritka a KGST országok gyakorlatában, hogy a vállalatok közötti közvetlen kapcsolatok — állami szervek közbeiktatott szervező munkája nélkül — vezessen a vállalatok közötti szerződéskötéshez. Az integráció a vállalatok közötti közvetlen kapcso-

latok széles körű kibontakozásának kedvez, a komplex program fontos része az ilyen jellegű kapcsolatok kiszélesítése. Ez azonban kétségkívül hosszú folyamat. Fokozatosan fognak csak bővülni az olyan vállalatközi szerződések, amelyek nem valamilyen államközi szerződés realizálásán alapulnak. Ma még tehát a gazdasági szervezetek közötti polgári jogi szerződések legtöbbször egyben az államközi szerződések realizálását is szolgálják. Mindez nem jelenti azt, hogy az államközi szerződéseinek realizálása tekintetében az államnak nincsen egyéb feladata, mint az, hogy gazdasági szervező munkájával létrehozza a vállalatok közötti polgári jogi szerződéseket. Igen sok esetben (a szokványos külkereskedelmi ügyleteket meghaladó területeken) az államnak meg kell teremtenie gazdaságirányító munkájával (a népgazdasági tervezés, a beruházási eszközök allokációja, ár- és pénzügypolitikai, vagy más szabályozó eszközökkel stb.) azokat a feltételeket, amelyek alapján a vállalatok szerződni, s megkötött szerződéseiket teljesíteni tudják.

Mindebből az is következik, hogy bár a gazdasági tárgyú államközi szerződésnek és az annak realizálására irányuló gazdasági szervezetek közötti civiljogi szerződésnek a tárgya a szerződés gazdasági célját tekintve ugyan azonos, a kötelezettségek tartalma tekintetében azonban különbözik. Az államközi szerződés tartalma rendszerint nem a gazdasági célra irányuló szolgáltatások közvetlen teljesítése, hanem azoknak a gazdasági feltételeknek a gazdaságirányítás eszközeivel való megteremtése, amelyek alapján az állam megfelelő gazdasági szervezetei a polgári jogi szerződéseket megkötni és teljesíteni tudják. Míg tehát a vállalatközi szerződés tárgya közvetlenül a gazdasági célt megvalósító szolgáltatás, az államközi szerződés tárgya azoknak a gazdasági szervező jellegű intézkedéseknek a megtétele, amelyeket a gazdasági igazgatás szerveinek a gazdaságirányítás eszközeivel kell végrehajtania ahhoz, hogy a vállalatok civiljogi szerződéseiket megkötni és teljesíteni tudják.

A KGST-hez tartozó államok gazdaságirányítási rendszerük különbségeiből következően nem egyforma eszközökkel tudják megtenni azokat az intézkedéseket, amelyek a vállalatközi szerződések realizálásához szükségesek. A KGST országok egy részében ehhez tervutasításokra van szükség, más KGST országok a gazdasági szabályozás egyéb eszközeivel tudják államközi szerződéseik végrehajtását biztosítani.

Mindebből következik, hogy a gazdasági államközi szerződésekben foglalt kötelezettségvállalásnak az a tartalma, hogy a szerződő állam saját belső rendjének megfelelően megtegye mindazokat az intézkedéseket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy gazdasági szervezetei az államközi szerződés realizálását szolgáló civiljogi szerződést megköthessék és az abban foglalt anyagi szolgáltatásokat teljesíthessék. Kötelezettségük tartalmához tartozik az is, hogy tartózkodjanak minden olyan állami intézkedéstől, amely gazdasági szervezeteiket akadályozhatja a civiljogi szerződéseikben elvállalt kötelezettségeik teljesítésében. Mindebből azonban következik az is, hogy az állam csak saját kötelezettségeinek teljesítéséért felel, de nem felelős azért, hogy saját gazdasági szervezetei polgári jogi szerződéseiket teljesítették-e vagy sem. Felelősségének tartalma, hogy saját belső rendjének megfelelő gazdaságirányítási intézkedésekkel egyfelől pozitív tevékenységgel megteremtse a civiljogi szerződés megkötésének és teljesítésének feltételeit, másfelől ne akadályozza a szerződések teljesítését. Ha azonban az államközi szerződésben foglalt gazdasági cél azért hiúsul meg, mert a gazdasági szervezetek — az állam szerveinek tevékenységén kívül eső okból — nem teljesítették a civiljogi szerződést, úgy az állam felelőssége nem áll be.

Az államközi szerződések realizálásának szokásos rendjében tehát rendszerint az a helyzet, hogy az állam felelőssége fel sem merül, mert az államközi szerződést követi a gazdasági szervezetek közötti megfelelő tartalmú, az államközi szerződés realizálását biztosító szerződés. Ezek a civiljogi szerződések rendszerint több-kevesebb pontossággal teljesülnek, a nem teljesítés, illetőleg a nem szerződésszerű teljesítés pedig rendszerint nem az állami szervek intézkedéseinek, vagy azok elmaradásának a következményei. Így a nem szerződésszerű teljesítésért való felelősség kérdése a vállalatok közötti kapcsolatban az általános szállítási feltételek és a mögöttük álló civiljog alapján rendeződik.

Problematikussá a kérdés akkor válik, ha: az állam szerveinek közvetlenül kell az államközi szerződésben elvállalt gazdasági kötelezettségeket teljesíteni — tehát az államközi szerződést nem kell követnie polgári jogi szerződéseknek — s e szerződés nem teljesül; vagy a nemzetközi gazdasági államközi szerződést gazdasági szervezetek közötti kapcsolatokban kell realizálni, a gazdasági szervezetek közötti szerződések azonban nem jönnek létre.

A fentiekből már következik, hogy az államok közötti gazdasági jellegű szerződések megszegése miatt az állam anyagi felelősségének alkalmazása nem lesz a gazdasági gyakorlat mindennapos kérdése. Erre sokkal ritkábban fog sor kerülni annál, mint ahogyan az egymással kereskedelmi, vagy egyéb gazdasági kapcsolatban álló vállalatok a szerződésszegésből eredő kölcsönös igényeiket egymással szemben érvényesítik.

V. Az államok anyagi felelősségi rendszere kidolgozásának alapvető kérdése, melyek legyenek az anyagi felelősség eszközei, más szóval, mi legyen az államközi kötelezettségek teljesítésének szankciórendszere. Ebben a tekintetben lényegében két megoldási lehetőség kínálkozik, mégpedig *a)* kártérítési felelősséget

előírni, amelynek mértéke lehet korlátlan, lehet azonban a kár, a szerződési volumen meghatározott százalékának mértékéig korlátozott. Elképzelhető a kétszeres limitálás mind a kárhoz, mind a szerződés volumenéhez képest; *b)* az anyagi felelősséget limitálni, a konkrét államközi szerződésben megállapítandó meghatározott — quasi kötbérszerű — összegre.

Vizsgáljuk meg e két lehetőséget közelebbről: *1.* A kártérítési felelősségnek megvannak a maga előnyei. Mégpedig: *a)* ezzel a megoldással érvényesül legjobban a reparáció. A károsult nem szenved anyagi veszteséget annak következtében, hogy a nemzetközi szerződés másik oldalán elhelyezkedő partnere saját gazdasági nehézségei vagy egyéb ok következtében nem teljesítette államközileg elvállalt kötelezettségeit; *b)* a kártérítésben megvalósuló nagy anyagi hátrány a szerződésszegés lehető elkerülésére késztet. A kártérítési felelősség minden államot arra sarkall, hogy nemzetközi kötelezettségeit szabatosan teljesítse, s ha választási lehetősége merül fel, hogy bizonyos belső gazdasági nehézségeit, problémáit az államközi kapcsolatokra vetítse-e vagy sem, e nehézségek megoldását az államközi szerződés nemteljesítésében, vagy pedig valamely belső fejlesztési céljának elhagyásában keresse, úgy a kártérítési felelősség kétségkívül arra ösztönöz, hogy saját nehézségeit ne gyűrűztesse tovább más KGST országok gazdaságára. Természetesen ebben az esetben is előfordul, sőt a KGST országok közötti, a proletár internacionalizmus elvén álló gazdasági kapcsolatok szelleméből következik, hogy a partner államok figyelemmel vannak egymás gazdasági fejlődésére és nem követelik az államközi szerződés teljesítését akkor, ha az a másik országnál súlyos belső gazdasági problémákhoz vezethet. Ilyen esetben azonban az elvtársi együttműködés szelleméből következő megállapodásra, tehát kétoldalú aktusra kerül sor, nem pedig arra, hogy az állam egyoldalúan ne teljesítse már elvállalt gazdasági kötelezettségét.

A kártérítési felelősségnek azonban igen nagy hátrányai is vannak, mégpedig: *a)* a kártérítési felelősséggel együttjáró igen nagy gazdasági kockázat esetleg visszatart a szerződéskötéstől. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a gazdasági tárgyú államközi szerződések a szerződő országok nemzeti jövedelmének százalékában kifejezve is igen jelentős volument fognak át, a másik országnál keletkező kár esetleg sokszorosa a szerződési volumennek. Ennek következtében a kártérítés — a népgazdasági méretek miatt — az arra kötelezett ország nemzeti jövedelméhez viszonyítva is igen jelentős összeg lehet. A nemzetközi gazdasági kapcsolatokban — a közvetlen szolgáltatásra irányuló kereskedelmi jellegű szerződésekben — általában elkerülik a kártérítést és ehelyett kötbérszerű eszközökkel, vagy más módon limitált anyagi felelősséggel szankcionálják a szerződéseket. Ezért van olyan veszély, hogy a kártérítési felelősség, különösen pedig a szerződés gazdasági volumenéhez képest nem korlátozott kártérítési felelősség megállapítása visszatart a szerződéskötéstől és ezzel nemhogy előmozdítaná, hanem akadályozza annak a nagy gazdasági szervező erőnek a kihasználását, amelyet az államközi szerződések jelentenek; *b)* nagy nehézségbe ütközik meghatározni a kár kiszámításának módszerét. A kár igen sokféle, gazdaságilag különböző tényezőből tevődik össze. A kár tényezője lehet többek között: a károsult ország saját nemzeti valutájában meghatározható kiadás, vagy veszteség; a nemteljesítés folytán más KGST országoktól szükségessé vált (tehát kliring- vagy transferábilis rubelben kifejezhető) beszerzések; a tőkés piacról szükségessé vált (tehát konvertibilis devizában kifejezhető) vásárlás; *c)* a kár kiszámításánál rendkívül nehéz, sok jogvitára módot adó kérdéseket kell eldönteni (ezek túlnyomó része csak a konkrét államközi szerződésben határozható meg), mégpedig: a kár kiszámításának módszerét; a nem transzferábilis rubelben, hanem saját nemzeti valutában, vagy konvertibilis valutában felmerült kiadások átszámítási módját transzferábilis rubelre; a kár kiszámításánál alkalmazandó anyagi jogrendszer megjelölését, másszóval, milyen kárfogalmat kell alapul venni a kártérítés megállapításánál; *d)* minthogy a kár egyik ország területén merül fel, a kárt okozó országnak rendkívül nagy nehézségekbe ütközhet az, hogy ellenbizonyítást folytasson le a károsult ország részéről teljesített vagy felajánlott bizonyítással szemben; *e)* a kártérítés kiszámításának és alkalmazásának mindezek a nehézségei, amelyek számos jogvitához vezethetnek, még fokozódnak azzal, hogy — amint arra a későbbiekben visszatérek — ez idő szerint nem látszik lehetségesnek valamilyen arbitrázsszerű döntési joggal felruházott fórumot szervezni az ezzel kapcsolatos vitás kérdések eldöntésére.

A szerződésszegés esetére az egyes konkrét államközi szerződésekben megállapított quasi kötbérszerű összeg a kártérítésnek az előbbiekben ismertetett hátrányait kiküszöböli. Ha a felek az egyes konkrét szerződésekben állapodnak meg abban, hogy nemteljesítés vagy nem szerződésszerű teljesítés esetén a szerződésszegő fél milyen összeget fizet a másik államnak, ezzel összegszerűen nagymértékben limitálják a felelősséget és behatárolják azt a kockázatot, amelylyel az államnak a szerződéskötéskor számolnia kell. Ez sokkal jobban megfelel a gazdasági kapcsolatok jellegének, mint a kártérítési felelősség, különösképpen a korlátlan kártérítési felelősség. Ez a módszer tehát kiküszöböli a kártérítésnek azt a legfőbb hátrányát, hogy az abban rejlő beláthatatlan kockázat visszatarthat a szerződéskötéstől. Feltehető, hogy az államok csak akkor hajlandók hatásos szankciókkal biztosított megállapodásokat kötni, ha nagyjából számolni lehet azzal, hogy a kötelezettségek esetleges megszegése milyen következmé-

nyekkel járhat. A szerződésszegés esetére járó, meghatározott összegű kötbér kiküszöböli a kártérítésnek már említett egyéb hátrányait is. Nem kell a kár kiszámítási módszerét meghatározni, így sem e körül, sem a konkrét kárszámítás körül nem merülhet fel vita. Elesnek a kár bizonyításával és annak ellenőrzésével kapcsolatos nehézségek is. Ugyanakkor ez a módszer a károsultnak is biztonságot nyújt. A kártérítés ugyanis számos bizonytalansági tényezőt rejt magában, nem lehet biztonsággal felmérni, hogy a kártérítési igény támasztásánál a kárszámítással kapcsolatban nagy valószínűséggel keletkező vita hogyan végződik, vezet-e és ha igen, milyen összegű kártérítéshez.

Természetesen minden, az államok anyagi felelősségére vonatkozó egyezmény csak diszpozitív jellegű lehet és a feleknek lehetőséget kell adni, hogy a konkrét szerződésben akár korlátlan, akár korlátozott kártérítésben, akár pedig a szerződésszegés esetére járó meghatározott összegben állapodjanak meg. Nem kis jelentősége van azonban annak, hogy az államok anyagi felelősségére vonatkozó államközi egyezmény ebben a tekintetben mit tartalmaz főszabályként, hiszen ez egyfelől eligazító jellegű a szerződéskötő felek számára, másfelől ez kerül alkalmazásra abban az esetben, ha a konkrét szerződés erről a kérdésről hallgat.

Mindebből következik, hogy véleményem szerint a gazdasági tárgyú államközi szerződések természetének a felelősség limitálása felel meg. A limitált, de szigorúan érvényesítendő kártérítési felelősségnek legcélszerűbb eszköze a szerződésszegés esetén fizetendő meghatározott összeg (quasi kötbér) kikötése. Mindenképpen célszerű azonban korlátlan kártérítés alkalmazási lehetőségét csak a felek ezirányú külön megállapodásának esetére szorítani és a kártérítést — amennyiben alkalmazásra kerül is — a szerződés által átfogott volumen meghatározott százalékára korlátozni.

Különösen így van ez a kezdeti időszakban, amikor a KGST országok közötti gazdasági tárgyú államközi szerződések teljesítésénél fennálló anyagi felelősség érvényesülése tekintetében a kezdeti lépéseket tesszük meg, s tapasztalatokat kell szerezni e jogintézmény mikénti funkcionálása tekintetében.

Rendkívül lényeges kérdés, hogy meghatározzuk a kárnak a fogalmát az államok anyagi felelőssége szempontjából, s rendezzük, hogy a kárnak mely elemei esnek megtérítési kötelezettség alá. Mindenekelőtt azt kell eldönteni, hogy a kárt okozó állam felelőssége a másik állam vagyonában okozott tényleges károk, konkrét veszteségek, vagyoncsökkenések megtérítésére korlátozódik-e. A tényleges kár fogalmának meghatározása is számos nehézséggel jár együtt, többek között azt is igényli, hogy vagy maga az államok felelősségére vonatkozó egyezmény határozza meg teljes részletességgel a kárfogalmat, vagy pedig jelölje meg azt az anyagi jogot, amely a kárfogalom szempontjából releváns. Mindenesetre egyezményileg célszerű leszögezni, hogy a lucrum cessans nem esik megtérítési kötelezettség alá, a damnum emergens-en pedig az állam vagyonát ért veszteséget, az állami vagyon megsérülését, valamint az állam által a szerződésszegéssel összefüggésben eszközölt kiadásokat kell érteni.

VI. Szorosan az anyagi felelősség eszközeihez tartozik annak meghatározása, hogy a felek anyagi felelőssége *a)* vétkességen alapuljon, ez esetben: a vétkesség bizonyítandó-e, vagy pedig az vélelmezendő; *b)* a felelősség objektív legyen.

Összefügg ez a kérdés a kártérítés eszközeivel is, hiszen aligha képzelhető el, hogy kártérítési felelősséget — különösen a korlátlan kártérítési felelősséget — objektív alapra helyezzünk, viszont a szerződésszegés esetére kikötött meghatározott összeg — a gyakorlat szempontjából minden nagyobb nehézség nélkül objektív alapra is helyezhető. (Ez nem érinti a kérdés teoretikus vonatkozásait.)

Amíg a nemzetközi jog irodalmában általánosan elismert az az elv, hogy az állam kötelezettségeinek megsértéséért felelősséggel tartozik, úgy különböző vélemények ismeretesek abban a tekintetben, hogy a felelősség keletkezéséhez szükséges-e az állam vétkessége.

A nemzetközi jog klasszikus elmélete Hugo Grotius-tól kezdve a vétkességi felelősség elvét fogadja el. Általában ez az uralkodó a nemzetközi jog irodalmában ma is. Az objektív felelősség hívei kisebb számban vannak. Létezik olyan közvetítő álláspont is, hogy az objektív felelősség az állam aktív jogellenes magatartásaira korlátozódik, mulasztás esetén pedig vétkesség szükséges.

A felelősségnek vétkességi alapra helyezése — bár annak a nemzetközi közjog szerint helye lehet — az állami felelősség esetében igen nagy nehézségekhez vezethet. Mindenekelőtt azt helyezné a szerződés nem teljesítésével, vagy nem szerződésszerű teljesítésével kapcsolatos vita középpontjába, hogy a szuverén állam vétkes-e, vagy sem. Ez a kérdésnek erős politikai színezetet ad, holott a gazdasági tárgyú szerződések esetében nem elsődlegesen politikai, hanem gazdasági tárgyú kötelezettségekről van szó.

Ezért mindenképpen el kell kerülni olyan helyzetet, hogy a felelősség feltétele az legyen, hogy a károsult országnak kelljen a károkozó állam vétkességét bizonyítania. Kártérítési felelősség esetében a vétkesség vélelmét kellene felállítani, ezzel a szerződésszegő államot kötelezné a kimentő jellegű bizonyításra.

A felelősségnek vétkességi vagy objektív alapokra való helyezése nagymértékben összefügg a kimentési okok meghatározásával. A vétkességen alapuló, vagy az objektív felelősség — az általában szokásos kimentési okokat alapul véve — csak abban különböznek egy-

mástól, hogy a casus esete a károkozó, vagy a károsult terhére esik-e.

Nincsen komplexen kidolgozott felelősségi rendszer anélkül, hogy ne határozná meg a felelősség alól mentesítő (exculpatios) okok rendszerét. Az állam anyagi felelősségének kialakításánál is meg kell ezt határozni. Ez a meghatározás néhány vonatkozásban problémamentes, van azonban két olyan kérdés, amely ebben a körben is közelebbi megvizsgálást igényel.

Nem kell különösebben fejtegetni, hogy a károsult szerződésszegése és a károsult beleegyezése a szerződésszegésbe kizárják a károkozó állam felelősségét. Nem ennyire egyértelmű a vis maior kimentő jellege. Ha ugyanis az egyik államban vis maior jellegű esemény következik be, elvileg annak káros gazdasági következményeit nem kell szükségképpen a nemzetközi gazdasági kapcsolatokra vetíteni, hanem a gazdaság belső fejlesztésére lehet hárítani. Más kérdés az, ha a vis maior jellegű esemény éppen az adott államközi kötelezettség teljesítésének körében merül fel (pl. a nemzetközi együttműködésben megvalósított létesítmény azért készül el késedelmesen, mert a földrengés károkat okozott az épülő kombinátban stb.). Gyakorlatilag azonban vis maior jellegű események bekövetkezése esetén a szocialista államok a közöttük levő gazdasági kapcsolatok internacionalista, egymást kölcsönösen segítő jellegénél fogva amúgy sem érvényesítenék az anyagi felelősséget az amúgy is kárt szenvedett másik állammal szemben.

Közelebbi kifejtést igényel, hogy vajon az állam saját egyoldalú aktusaival kimentheti-e magát vagy sem. Az állami aktusoknak a gazdasági szervezetek által kötött szerződésekre általában az a hatása, hogy a törvényhozási rendelkezések vagy más, általános, nem az egyedi konkrét ügyhöz fűződő állami aktusok exculpáló hatásúak, a konkrét ügyhöz fűződő egyedi aktusok azonban nem. Az állami felelősség kérdéskörében azonban ennél tovább lehet menni, ennél szigorúbb megoldást lehet alkalmazni, az állam ugyanis saját magát saját egyoldalú aktusa révén nem mentheti ki.

Van azonban a kimentési okok körében ennél súlyosabb probléma. Előfordulhat, hogy az állam saját gazdasági helyzetének nem vis maior jellegű ok következtében történt megváltozása miatt olyan helyzetbe kerül, hogy korábban elvállalt államközi kötelezettségeit csak azon az áron tudja teljesíteni, hogy ezzel saját népgazdaságának alapvető érdekeit veszélyezteti, a saját tervében meghatározott fejlesztési és életszínvonalpolitikai célok kerülnek veszélybe. Egészen világos, hogy azoknál a mély internacionalizmuson alapuló politikai és gazdasági kapcsolatoknál fogva, amelyek a KGST országokat egymáshoz fűzik, a legtöbb ilyen esetben kétoldalú tárgyalások alapján fogják a mindkét felet kielégítő megoldást megtalálni, megfelelően módosítják a szerződéses kötelezettségeket. A jogi kérdés azonban az, hogy amennyiben ilyen novációra valamilyen okból nem kerül sor, az állam kimentheti-e magát azzal, hogy a teljesítés az államközi egyezménnyel célbavett gazdasági eredménnyel arányban nem álló súlyos kárral fenyegeti saját népgazdaságát. Ennek a kérdésnek a megoldása, pro vagy kontra eldöntése a felelősségi rendszer gyakorlati működésének egyik sarokköve. Kézenfekvő megoldásnak kívánkozik, hogy amennyiben a saját népgazdaságot fenyegető súlyos kár egyben gazdaságilag is lehetetlenné teszi a szerződéses kötelezettség teljesítését, úgy ez a vis maiorral egyenlő elbírálást vonjon maga után.

VII. Említést tettem már arról, hogy az államközi szerződések teljesítésének az a mindennapi szokásos mechanizmusa, hogy az államközi szerződés alapján a gazdasági szervezetek között civiljogi szerződések jönnek létre, amelyekhez a szerződésben, az ÁSZF-ben és a mögöttes polgári jogban megállapított szankciók fűződnek. Szó volt arról is, hogy az állam gazdasági szerződéseiben elvállalt kötelezettségei tartalmilag különböznek az annak realizálására szolgáló, azonos gazdasági célú civiljogi szerződések tartalmától. Az utóbbiak közvetlenül az anyagi szolgáltatásokra irányulnak, az előbbiek pedig azoknak az állami intézkedéseknek a megtételére, amelyek a civiljogi szerződés megkötését és teljesítését lehetővé teszik, illetőleg az olyan intézkedésektől való tartózkodásra, amelyek a teljesítést akadályozzák. A gazdasági szervezetek között létrejött civiljogi szerződés nem teljesítése vagy nem szerződésszerű teljesítése gazdaságilag azonban azt eredményezi, hogy az államközi szerződésben foglalt célok nem valósulnak meg. A szerződésben bízó állam érdekei attól függetlenül veszélyeztetve vannak, hogy a gazdasági célt az államközi kötelezettségek vagy a gazdasági szervezetek közötti kötelezettségek nem teljesítése hiúsította meg, vagy akadályozta.

Mi tehát a viszony, a kölcsönös kapcsolat a kétféle jogi felelősség között?

Bár az államközi szerződések és a vállalatok közötti civiljogi szerződések szférája viszonylag elkülönült, közöttük mégis szoros kapcsolat van. Egy egységes gazdasági folyamat, a két népgazdaság közötti együttműködés megszervezésének két lépcsőfokáról van szó. Az államnak az államközi szerződésben vállalt kötelezettsége nem szűnik meg a polgári jogi szerződés létrejöttével, de tartalmában megfelelően átalakul. Most már nem arról kell — a saját belső rendje szerint — gondoskodnia, hogy gazdasági szervezete megkösse az államközi megállapodásoknak megfelelő szerződést, hanem arról, hogy meglegyenek azok a feltételek, amelyeket a civiljogi szerződés teljesítéséhez az államnak kell biztosítania. Ha az állam ezt a kötelezettségét nem teljesíti, s emiatt a gazdasági szervezet is szerződésszegővé válik, a felelősség érvényesítése a kötelezettséget nem teljesítő oldallal

szemben kétféleképpen történhet: *a)* a kötelezettséget nem teljesítő gazdasági szervezet az állami intézkedés (vagy annak hiánya) folytán mentesül a felelősség alól azon az alapon, hogy az állami intézkedés hiúsította meg a kötelezettségek teljesítését, a felelősség azonban az állammal szemben válik érvényesíthetővé; *b)* a kötelezettségét nem teljesítő gazdasági szervezet nem mentesül az állami intézkedés (avagy annak hiánya) folytán, hanem felel a másik állam gazdasági szervezetével szemben. A felelősségrevonás lezajlik vállalati síkon és így az állam felelősségrevonása tárgytalanná válik.

Mindkét megoldás jogilag elfogadható, bár kétségkívül az a) alatti lenne a teoretikusan választékosabb megoldás. Figyelemmel azonban arra, hogy a jogi felelősség kiépítésének és szigorításának az alapul szolgáló gazdasági folyamatokat kell szolgálnia, a b) alatti megoldás a gyakorlati szempontból célszerűbb. A vállalatok közötti felelősségi rendszer ugyanis egy hosszú ideje kialakult, gyakorlati tapasztalatokkal működő jogintézmény, kiépített és szervezetileg megszilárdult fórumrendszerrel. Az állami felelősség kiépítése terén viszont a kezdeti lépéseket tesszük meg. Mindaddig, amíg ez a felelősségi rendszer nem szilárdul meg, a gyakorlatban általánosan alkalmazhatóvá nem izmosodik, nem lenne helyes az elvileg szebb megoldás kedvéért egy már hatékonyan működő felelősségi rendszert újjal felváltani. Ez gyakorlatilag szükségképpen nem a felelősség szigorításával lenne egyértelmű, hanem annak enyhítésével megnehezülne a felelősség érvényesülése, a hatékony szankciók alkalmazása, holott az állami felelősség kiépítése a felelősség szilárdításának jegyében történik.

Kétségtelen tény az is, hogy az állam nem felelhet a vállalatok közötti civiljogi szerződések megszegéséért, ha azok okozatilag nem függnek össze állami intézkedéssel, vagy annak hiányával. Az állam tehát általában nem felel saját gazdasági szervezeteiért.

Ha a civiljogi szerződés nem teljesítése részben az állam által elvállalt kötelezettségek nem teljesítéséből, részben a gazdasági szervezet mulasztásából származik, mindkét szinten fennállanak a felelősség feltételei. Minthogy azonban a gazdasági cél tartalmilag azonos, kétszeres felelősségrevonásnak — a ne bis in idem elkerülése érdekében — nem lehet helye. Ilyenkor helyesebb a felelősséget a már jobban kiépített gyakorlatban, jobban funkcionáló polgári jogi felelősségre korlátozni.

VIII. A felelősségi rendszer kiépítésének egyik kulcskérdése annak meghatározása, hogy a felelősség alkalmazása során felmerülő vitákat hogyan oldják meg. A KGST országok közötti gazdasági jellegű viták megoldásának megvan a gyakorlati munka során kiépített rendszere. Ez azonban nem a viták eldöntésének, hanem a vitás kérdések egyeztetésének rendszere. A gazdasági és politikai vezetés különböző szintjein folytatott kétoldalú konzultációk — ha nem is mindig rövid idő alatt — elvezetnek a vitás kérdések rendszerint kölcsönösen előnyös kompromisszum útján való megoldásához. Ez azonban még nem a viták eldöntésének jogilag kiépített fórumrendszere.

A viták eldöntésének jogilag legszilárdabban kiépített módszere az lenne, ha döntési hatáskörrel is rendelkező nemzetközi arbitrázst hoznának létre a KGST országok az állami felelősségre vonatkozó nemzetközi egyezményben, vagy azon kívül. A nemzetközi arbitrázs nem szükségképpen államok feletti szervezet, ha ugyanis esetenként kiválasztott választott bírák döntenek a vitás ügyekben és a választott bíróságnak pusztán az adminisztratív jellegű feladatokat ellátó állandó szervezete (titkársága) van, úgy államok feletti szervezet nélkül biztosítani lehet a vitás ügyek eldöntését. A döntési joggal rendelkező nemzetközi arbitrázs és a mai, jogilag szabályozatlan konzultációs módszerek alkalmazása között számos átmeneti megoldás képzelhető el. Egészen világos, hogy döntési joggal rendelkező államközi arbitrázs „deus ex machina"-ként egyik napról a másikra nem hozható létre. Létrehozása inkább megnehezítené, mint megkönnyítené a szilárd állami felelősség kiépítését, hiszen egyszerre jelentene két fronton is fokozatosság és gyakorlati tapasztalatok nélkül előreugrást, új intézmények létrehozását. Vizsgálni kell azonban az átmeneti megoldások lehetőségét is.

Sokféle átmeneti megoldás képzelhető el, amelyek később, hosszabb idő múlva a nemzetközi arbitrázs létrehozásához is elvezethetnek. Csak példaszerűen említve meg néhány lehetőséget: létre lehet hozni meghatározott rend szerint megalakuló egyeztető szervezetet és meg lehet szabni a vitában résztvevő felek számára azt a kötelezettséget, hogy kétoldalú tárgyalásaik eredménytelensége esetén az egyeztetést annak a szervezetnek jószolgálati jellegű közreműködésével folytassák. Később ezt a szervezetet fel lehetne ruházni azzal a joggal is, hogy a vitában résztvevő felek számára ajánlást dolgozzon ki a vitás kérdés megoldására, anélkül azonban, hogy ez a felek által kötelezően végrehajtandó döntés lenne. Az ilyen jószolgálati úton végzett egyeztetés, illetőleg ajánlások kidolgozása később megfelelő, s kedvező tapasztalatok birtokában tovább is fejleszthető, s elvezethet a gazdasági kérdésekben folytatott államközi arbitrázs kiépítéséhez is.

Igen célszerű átmeneti megoldás lehet a vitás kérdések eldöntése tekintetében az, ha az államnak gazdasági szerződésben elvállalt kötelezettségeiért az állami bank garanciát vállal. Az állami bankok közötti jogviták eldöntésének fórumrendszere kiépült. Az állami bank garanciavállalása esetén az államközi szerződés megszegésének anyagi szankcióival kapcsolatos vita az államok síkjáról a bankok közötti síkra tevődik át és így — a kétoldalú egyeztetés ered-

ménytelensége esetén — lenne kiépült fórumrendszer a vitás kérdések eldöntésére.

IX. Az előbbiekben vázolt javaslatok tipikus, valamennyi államközi gazdasági szerződésre többé-kevésbé alkalmazható megoldásokat tartalmaznak. Ez az általános megoldás természetesen nem alkalmas arra, hogy változtatás nélkül bármelyik államközi gazdasági szerződésre alkalmazzák. Egészen természetes, hogy meg kell adni a konkrét gazdasági szerződéseket megkötő államoknak a lehetőséget arra, hogy a felelősségi rendszert az adott szerződés sajátosságainak megfelelően építsék ki. A felelősségi rendszer kiépítése tehát csak diszpozitív jellegű egyezményben történhet, amelynek úgyszólván minden rendelkezésétől eltérést lehet és kell engedni. Ez még akkor is így lenne, ha az állami felelősség alkalmazása terén már rendelkeznénk gyakorlati tapasztalatokkal. Ez a jogintézmény azonban új, most kerül kiépítésre, megoldásai nem kipróbáltak. Ez még inkább szükségessé teszi, hogy a feleknek teljes választási szabadsága legyen az állami felelősség kiépítése tekintetében, beleértve azt, hogy annak alkalmazását az adott szerződéses viszonyra teljesen mellőzzék.

Az állami felelősségre vonatkozó megoldások azonban mégis iránymutató jelentőségűek és eligazításul szolgálnak arra is, hogy a felelősségi rendszert a konkrét szerződésben hogyan építsék ki.

Nagy a jelentősége annak, hogy az állami felelősség kiépítésére vonatkozó szerződés diszpozitivitását hogyan konstruáljuk meg. Ennek az a kulcskérdése, mi legyen abban az esetben, ha a konkrét egyezmény nem tartalmaz felelősségi szabályt. Az legyen-e ennek a következménye, hogy az állami felelősség nem kerül alkalmazásra, vagy pedig az, hogy alkalmazásra kerül — a felelősségre vonatkozó általános államközi egyezményben megszabott tartalommal. A kérdés tehát az, hogy az állami felelősséget megállapító államközi egyezménytől csak eltérést engedünk a konkrét szerződés kifejezett rendelkezésével, vagy pedig ahhoz szükséges a kifejezett rendelkezés, hogy a felelősségre vonatkozó államközi egyezményt a konkrét jogviszonyra is alkalmazzák. Ebben a tekintetben is elképzelhető a differenciált megoldás. Azokra a megállapodásokra ugyanis, amelyeknek teljesítése a gazdasági szervezetek által kötött több, egymástól független szerződés alapján történik meg (hosszú lejáratú és éves kereskedelmi megállapodások stb.) az olyan megoldás látszik célszerűnek, hogy a felelősségre vonatkozó egyezmény alkalmazását kifejezetten kikössék. Az olyan egyezmények viszont, amelyeket általában a gazdasági szervezetek által kötött egy szerződéssel vagy több, de egymással szorosan összefüggő szerződéssel realizálnak, célszerűbb azt a megoldást választani, hogy az állami felelősségre vonatkozó egyezménynek mindazok a rendelkezései alkalmazásra kerülnek, amelyektől a konkrét államközi szerződésben kifejezetten nem tértek el.

*

Az államok anyagi felelősségi rendszerének kiépítése hatékony hozzájárulás lehet a jog részéről az országaink közötti gazdasági kapcsolatok kiszélesítéséhez, az integráció megvalósításához. Ez az eszköz is segítheti az együttműködés fejlesztésének alapvető rugóját: a kölcsönös érdekeltséget, az elvtársias együttműködést, a proletárinternacionalizmus elvéből folyó kölcsönös segítést. Igen nagy a jelentősége annak, hogy a kialakítandó szabályozás gyakorlati alkalmazását, s annak eredményeit — különösen az első években — figyelemmel kísérjük, s a gyakorlat ismeretében ellenőrizzük az alkalmazott jogi megoldások helyességét, elvégezzük az esetleg szükségessé váló korrekciókat is.

Kálmán György

A tulajdonviszonyok jogi szabályozásának jogágazati tagozódása

I.

1. Mint korábbi munkánkban kifejtettük,[1] a tulajdont nem jogi fogalomnak tekintjük: különbséget kell tenni a materiális tulajdon, a materiális tulajdonviszonyok jogi szabályozása és a tulajdonjog intézménye között, amely a jogilag rendezett tulajdonviszonyok körén belüli szűkebb, speciális jogágazati-dogmatikai szerkezettel kialakított intézmény.

A tulajdon közgazdasági értelemben tartalmilag és terjedelmileg teljesen azonos a gazdasági-termelési viszonyokkal, azok elsajátítási oldala. A tulajdonviszonyok ezáltal kiterjednek a termelés, forgalom, elosztás szférájára, társadalmi jelleg mellett mennyiségi, technikai és kooperációs viszonyokat is tartalmaznak, felszíni gazdálkodási formákkal is rendelkeznek. A materiális tulajdonnak ebből az értelmezéséből következik, hogy egyrészt a jog nem minden tulajdonviszonyt (a tulajdonviszony valamennyi elemét) szabályozza, másrészt amikor a tulajdonviszonyok jogi rendezésének jogágazati tagozódásáról beszélünk, voltaképp az *egész gazdasági alap* jog világába való besorolásáról van szó.

Az az általános ismérv, ahogy a jogrendszert tagozni szokásos — nevezetesen, hogy az alapvető tagozási ismérv a szabályozás tárgyát képező társadalmi viszony, kisegítő ismérv pedig a szabályozás módszere, éppen a gazdasági viszonyok tekintetében a leginkább nem megnyugtató. A gazdasági-termelési (tulajdon) viszonyokat ugyanis több jogág szabályozza, ezért ténylegesen nem a szabályozás tárgyát képező társadalmi viszony, hanem a szabályozás módszere az, ami alapvetően tagoz, emellett valamennyi érdekelt jogág, így a polgári jog, az államigazgatási jog, a pénzügyi jog, a munkajog stb. nemcsak gazdasági viszonyokat sorol a tárgykörébe. Mindez pl. a magyar irodalomban Samu Mihályt arra indította, hogy feladja az ingatagnak bizonyult társadalmi viszonyok szerinti tagozást és felállítsa azt a tételt, hogy a jogrendszer tagozódásának alapja a jogalanyok magatartását szabályozó jogszabályok eltérő tartalma és formája, amelyek csak végső soron függnek objektív társadalmi feltételektől.[2] Véleményünk szerint Samu megoldása problematikus — arra a kérdésre való válasz, hogy miért szabályozza a meghatározott gazdasági magatartást a jogszabály adott tartalommal és módszerrel, alighanem visszavezet a társadalmi viszonyok szerinti tagozódáshoz.

A jog — mint hivatkozott munkánkban részletesen kifejtettük — nem közvetlenül, hanem a gazdálkodási formán keresztül (gazdálkodási formákban) szabályozza a tulajdonviszonyokat. Kézenfekvő ezért az a feltételezés, hogy a *gazdasági viszonyokat szabályozó jogágak elkülönülését közvetlenül a gazdálkodási forma felépítése határozza meg.*

A gazdálkodási forma kategóriájának lényege, hogy a gazdasági-termelési (tulajdon) viszonyoknak lényegi és felszíni elemei egyaránt vannak: „... a valóságos termelési folyamat, mint a közvetlen termelési folyamat és a forgalmi folyamat egysége új alakulatokat (Gestaltungen) hoz létre, amelyekben egyre inkább elvész a belső összefüggés vonala, a termelési viszonyok egyre inkább önállósulnak és az érték alkatrészei egymással szemben *önálló formákban* csontosodnak meg".[3] A gazdasági-termelési (tulajdon) viszonyok e felszíni elemeit nevezzük Hegedüs András és Szabó Kálmán nyomán gazdálkodási formának,[4] ezek azok a formák, amelyekben a mélyebb tulajdoni folyamatok lezajlanak (pl. anyaggazdálkodás, beruházás stb.). A gazdálkodási forma — bár benne a gazdasági elem a domináns — komplex, vegyes alap-felépítményi jellegű, a gazdasági alap és a társadalmi felépítmény találkozási pontján helyezkedik el és ezért át van szőve politikai, ideológiai és más felépítményi elemekkel.

A szocialista tulajdonviszonyok gazdálkodási formája a tervgazdálkodási mechanizmus. A szocialista tervgazdálkodási forma belső összetevőinek absztrakt osztályozása a közgazdasági irodalomban vitás, a jog számára nem vitásan az a hosszmetszetű csoportosítás a legalkalmasabb, amely *a)* a gazdasági irányítás és a gazdálkodó alanyok közötti vertikális kapcsolatrendszer; *b)* a gazdálkodó alanyok közötti horizontális kapcsolatrendszer; és végül *c)* az önálló gazdasági szervezetként működő gazdálkodó alanyokon belüli kapcsolatrendszer között különböztet. Anélkül, hogy a gazdálkodási forma fogalmát felhasználná, lényegében ezt a hármas tagozást fejezi ki Eörsi Gyula sokat vitatott struktúra elmélete — az állam és a gazdálkodó alanyok viszonya, az ún. *nagykollektíva struktúra;* a gazdálkodó alanyok mellérendeltségi kapcsolatai az *autonóm struktúra* és a gazdálkodó szerveken belüli relációk, az ún. *kiskollektíva struktúra.*[5] Újabban Világhy Miklós a

[1] A szocialista tulajdonjogfogalom alternatívái. Állam- és Jogtudomány, 1971. 2.

[2] *Samu* Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 163—173. old.

[3] *Marx:* A Tőke III. kötet. 793. old.

[4] L. *Hegedűs* András: A tervgazdálkodás konkrét rendszeréről. Közgazdasági Szemle. 1960. 10, *Szabó* Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 24. old.

[5] L. *Eörsi* Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1965. I. rész.

struktúraelméletet az új gazdasági mechanizmus viszonyai között, mint erősen elvont elképzelést, szükségtelennek minősítette[6] — holott véleményünk szerint ez az elgondolás a magyar tervszerű piacszabályozási szocialista indirekt tervgazdálkodás kibontakozásával nyeri el valóságos gazdasági létalapját.

2. A direkt szocialista tervgazdálkodási mechanizmusban a nagykollektíva viszonyok, a közhatalmi-igazgatási viszonyok behatolása jellemző a gazdálkodó alanyok közötti áruformában bonyolódó mellérendeltségi kapcsolatokba és a gazdálkodó szervek belső viszonyaiba egyaránt. Ez a behatolás azonban sajátos módon ment végbe és ez, valamint a tradicionális történeti-dogmatikai hagyományok eredményezték azt, hogy a *szocialista jogi elmélet uralkodó álláspontja fenntartotta* a közjog-magánjog felosztásra emlékeztető *államjog-államigazgatási jog,* illetve a *polgári jog kettősségét;* kialakultak ugyan olyan új jogágak, mint a munkajog és termelőszövetkezeti jog, de ezen kiskollektíva struktúrákat kifejezni kívánó jogágak belső normaanyaga meglehetősen mozgott és nem is volt homogén, a munkajog egyrészt nem ölelt fel minden vállalaton belüli jogilag szabályozott relációt, a termelőszövetkezeti jog pedig állandóan átcsapott a vertikális külső, illetve a mellérendeltségi szerződéses kapcsolatok területére.

A direkt tervgazdálkodás lényege, hogy az állami gazdaságirányítás és a tervlebontás lényegében az állami tulajdonon *belül* helyezkedik el.[7] Az államcentrikus gazdaságirányítás, a szocialista államosítás eredményeként igen kiterjedt és a népgazdaság döntő tényezőjeként jelentkező állami tulajdont monolit egységként szervezi meg, az állam voltaképp közvetlen termelőként jelentkezik, az állami vállalat nem valóságos vállalat, hanem korlátozott önállósággal rendelkező tervvégrehajtó technikai-üzemi szervezeti egység. A vállalatok vagyoni rendelkezési lehetősége a tervlebontás eredményeként részleteiben is meghatározott. A vállalatok áruformában gazdálkodnak, de valóságos árutermelés nincs, szinte minden vállalati cselekvés mögött központi impulzus húzódik meg, a vállalati „tervszerződések" létét és tartalmát államigazgatási aktusok határozzák meg; a szerződés alapvetően tervrészletező, tervteljesítésre ösztönző és ellenőrző funkciót tölt be.

Ez a direkt tervgazdálkodás tipikus megnyilvánulására jellemző gazdasági valóság — amely a szocialista építés kezdeti szakaszában a Szovjetunióban és az európai szocialista országokban objektív szükségszerűség volt — gyökeresen ellentétben áll a kapitalizmusban fennálló gazdálkodási formákkal, és mégis érdekes módon nem eredményezte a szocialista polgári jogban és államigazgatási jogban a kapitalista jogrendszer alapvető dogmatikai-szerkezeti intézményeinek elvetését, *ezek lényegében változatlanul felhasználásra kerültek.*

Elvileg ugyan a szocialista polgári jogi elmélet azzal a Lenin által meghirdetett programmal lépett fel, hogy a vagyonjogi viszonyokban ne a corpus iuris romanit alkalmazza,[8] lényegében azonban a polgári jog alapintézményeinél általában (a tervszerződés, mint látni fogjuk, kivétel) megmaradt a hagyományos kategóriáknál. Átvette mindenekelőtt a tulajdonjog és jogi személyiség hagyományos fogalmait.

Több objektív és szubjektív tényező játszott közre abban, hogy a szocialista irodalom[9] és tételesjog valamennyi tulajdonformára, így az állami tulajdonra nézve a klasszikus árutulajdonjog fogalmat alkalmazta (mégpedig e tulajdonjogfogalom imperializmusbeli fellazítását elhagyva és az intézmény árutulajdoni jellegét az 1960-as évek közepéig nem hangsúlyozva). Mindenekelőtt a szocialista építés kezdeti szakaszában a gazdálkodás áruformája indokolta az árutulajdonjogi szerkezetet és a meglehetősen technikai jellegű, naturális, leegyszerűsített áruviszonyok a gazdálkodási formák hasonlósága folytán a fejlett egyszerű árutermelő római társadalom, illetve a kapitalizmus első szakaszának tulajdonjogi megoldásait kedvezményezik. Az állami szektor teljes egysége pedig azt eredményezte, hogy valóságos áruviszonyok csak az állami szektor határán vannak, ezekben pedig tulajdonképpen az állam, mint egész lép fel, szervei által képviselten árutulajdonosként. Végül jelentős szerepet játszottak a történeti hagyományok, a jogi dogmatika tradíciókra való hajlamossága, a hagyományos tulajdonjog burzsoá dogmatikában való „természetjogiasítása" (azaz árutulajdoni jellegének elhallgatása és örök, változatlan jogintézményként való feltüntetése), az európai szocialista országok német pandektudomány által közvetített romanista jogi kultúrába való beépülése stb.

Az állam klasszikus tulajdonjogfogalom alapján való tulajdonosi minősége

— egyrészt azt eredményezte, hogy az államapparátus részeként, állami szervként funkcionáló állami vállalat az áruforma folytán jogi személyiséget kapott ugyan, de ezáltal a jogi személyiség és a tulajdonosi minőség (holott a szocialista jogi elmélet is a tulajdonosi minőségből vezette le a polgári jogi jogalanyiságot) az állami szektorban *elvileg elvált,* az állami vállalat so-

[6] *Világhy* Miklós: A magyar civiljogtudomány 25 éve. Jogtudományi Közlöny, 1970. 6. 259. old.

[7] Mint ahogy erre a magyar szociológiai irodalomban pl. *Hegedüs* András, a jogirodalomban *Sárándi* Imre és *Vékás* Lajos több helyütt rámutatott, az állami gazdaságirányítás ténylegesen önelszámoló egységként kezelte a jogi tulajdonos szövetkezetet, érdemben a tervlebontás a szövetkezetekre is kiterjedt.

[8] L. *Lenin:* Válogatott Művek II. kötet. Szikra. Bp., 1949. 1003. old.

[9] *Venediktov* a „saját akarat — saját érdek" formulával még a hagyományos tulajdonjog megújítására törekedett (bár az árutulajdonjogi szerkezetet ez sem érintette), de követői *Knapp, Genkin* stb. már teljesen visszatértek a római jogi tulajdonfogalomra, a klasszikus triász alkalmazására stb.

hasem lehetett a tulajdonjog alanya, létrejött a „vagyontalan jogi személy" ellentmondásos konstrukciója,

— másrészt az állami gazdaságirányítás döntő része, az állami vállalatok irányítása az állami tulajdonjogon belül kerül, és ezáltal a gazdaságirányítás ténylegesen (bár az irodalomban a szerzők sokasága figyelmeztetett arra, hogy a szocalista gazdasági igazgatás nem szorítható a hagyományos államigazgatás Prokrustes ágyába) a hierarchikus államigazgatási belső alárendeltségi eljárás és a klasszikus „politikai" igazgatás hatóság contra ügyfél keveredő szemléletében folyt, elméletileg pedig rendkívül elhanyagolták: az államigazgatási irodalom nem nagyon foglalkozott a „polgári jogba tartozó", a tulajdonjog belső elemévé vált „tulajdonosi igazgatással", a polgári jogi elmélet pedig azért nem tudott ezzel a tulajdonjogi „részjogosítvánnyal" mit kezdeni, mert valójában azért államigazgatási jellegű volt.

Az elmondottak azt jelzik, hogy a direkt tervgazdálkodásban a nagykollektíva és autonomstruktúra összeolvadása *az alapjogintézmények szintjén formálissá vált,* a belső komplexitásban a hagyományos polgári jogi és államigazgatási formák egymás mellett éltek. Egy területen azonban a belső komplexitás új dogmatikai szerkezeteket is létrehozott, ez a szerződéses rendszer, elsősorban a tervszerződések, ahol az államigazgatási és a polgári jogi elemek szimbiozisa számos forradalmian új jogtechnikai megoldást is létrehozott.[10]

A belső komplexitás „formalitása" amint már említettük, fenntartotta az államjog-államigazgatási jog valamint a polgári jog kettősségét, de a belső komplexitás puszta léte is előidézte azt, hogy *ezt a dualizmust a gazdasági jogi irányzatok állandó támadásai kísérték.*

A gazdasági jog gondolata a burzsoá jogban, az állami beavatkozás nyomán, a közjog és a magánjog keverékeként jelentkezett.[11] Ellentétes társadalmi előjellel, de szinte azonos elvi alapon magyarázták a Szovjetunióban közvetlenül a forradalom után a gazdasági jog megjelenését: az újtípusú szocialista közjog befonja a polgári jog szféráját. A gazdasági jog gondolata ott találkozott a szovjet fejlődés elején a bucharini államelmélettel és a Pasukanisz—Sztucska féle jogelmélettel, hogy az 1920-as évek gazdasági jogi szerzői egyszesmind azt is állították: a társadalmi tulajdon területén a polgári jogba beható államigazgatási norma már nem „burcsoá jellegű jog", tehát nem is igazi jog, hanem puszta technikai-szervezési norma. A gazdasági jogi irodalom dolgozta ki az 1920-as évek közepén a hadikommunizmus cserekoncepciójának továbbfejlesztésével a hagyományos magánjogi elemekkel operáló fiduciárius és egyéb osztott tulajdonjogi elméletekkel szemben a kizárólagos állami tulajdonjog és a vállalati operatív igazgatási jog fogalmát,[12] amelyek alapul szolgáltak az 1950-es években egyeduralomra jutott venediktovi felfogásnak. Amikor a Szovjetunió rendkívüli körülményei az állam és a jog eredetileg feltételezett relatíve gyors elhalásával szemben az államcentrizmus fokozott megerősítését tették szükségessé, a Visinszkij által még túl is hajtott etatista-normatívista—pozitívista felfogás élesen elítélte a Pasukanisz—Sztucska féle jogelméleti tendenciát és *érdemtelenül,* mint kísérőjelenségét a gazdasági jogot is, holott a gazdasági jog egyáltalán nem szükségképpeni része az elvetett jogelméleti koncepciónak. A népi demokráciák jogirodalma 1945—1949 között logikusan vélte úgy, hogy a szocialista államosítás, a társadalmi tulajdon komplex államigazgatási — vagyonjogi szabályozása a gazdasági jog kibontakozásának fog kedvezni[13] — Visinszkij álláspontjának megismerése azonban nyomban megszüntette a gazdasági jog iránti igényeket.

A gazdasági jogi elmélet 1956—1959 között éledt fel ismét a Szovjetunióban, most már a Pasukanisz—Sztucska féle állam és jogelméleti felfogástól teljesen függetlenül, pusztán a társadalmi tulajdon belső jogágazati komplexitására építve. Tagyevoszján, Pavlov és több más szovjet szerző helyesen ismerte ugyanis fel, hogy az uralkodó felfogás — bár elvileg élesen bírálta a közjog—magánjog felosztást — ténylegesen ugyanazt a rendszerezést alkalmazta. Tagyevoszjanék véleménye szerint a társadalmi tulajdon terén a polgári jogi és az államigazgatási eszközök összeolvadnak és ezáltal újtípusú egységes gazdasági jogviszonyok alakulnak ki. Ez a „modern" gazdasági jogi irányzat döntő sikert aratott már az 1960-as évek elején az NDK és csehszlovák jogban, lényegében kisebbségi tendencia maradt a Szovjetunióban és Lengyelországban; Magyarországon, Bulgáriában és Romániában pedig szinte semmilyen szerepet nem kapott.[14]

A modern gazdasági jog előretörését a szocialista jogrendszer hagyományos felosztásához fűződő megszokottsági elemeken, a gazdasági jog

[10] L. pl. *Eörsi* Gyula: A tervszerződések. Akadémiai Kiadó, 1957. 102—115. old.

[11] L. pl. *Hedemann:* Német gazdasági jog. Berlin, 1939. I. fejezet, A burzsoá gazdasági jog keletkezésének elemzését l. *Eörsi:* A tulajdonjog fejlődése. Jogi és Államigazgatási Könyv és Folyóirat Kiadó. II. kötet. 239. old., *Világhy* Miklós: A gazdasági jog problémája. Jogi és Államigazgatási Könyv és Folyóirat Kiadó. Budapest, 1951. 44. old., *Samu:* A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. 181—186. old.

[12] L. *Gincburg* visszaemlékezését: A gazdasági jog kérdéséhez. Sz. G. I. P. 1956. 10. 88—92. old.

[13] L. pl. *Kuncz:* A jog birodalma. Bevezetés a jog és államtudományba. Bp., 1946. 104. old., *Világhy:* Az alkotmány és a gazdasági jog. M. J. Sz. szemináriumi füzetei 1950. 4. old., *Eörsi:* Közjog—magánjog—szakjog. Jogtudományi Közlöny. 1948. 15—16. 255. old., *Vadas—Weltner:* Gazdasági jog. Bp. 1949. I. fejezet.

[14] Az 1950-es évek végének, 1960-as évek elejének gazdasági jogi elméletei a magyar irodalomban részletes elemzést nyertek, l. pl. *Mádl* Ferenc: Az új gazdasági jogi elmélet kérdéséhez. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője. IV. (1961.) 1—2. 241—264. old.

szovjet előtörténete rossz emociáló hatásán túl a belső komplexitás már kifejtettek, meglehetősen formális volta gátolta. Ezért jelentett a szocialista gazdasági jog fejlődésében *döntő tényezőt* az 1960-as évek végén erőteljesen kibontakozó szocialista gazdasági reformok. Mivel az indirekt szocialista tervgazdálkodás két fajában, a decentralizált, illetve a tervszerű piacszabályozási mechanizmusban[15] egészen másként alakul a társadalmi tulajdon jogának komplexitása, a gazdasági jog létjogosultságát ettől kezdve az indirekt tervgazdálkodás alfajai determinálják.

3. A decentralizált indirekt tervgazdasági mechanizmus a vertikális külső, a mellérendeltségi autonom és a belső „kiskollektíva" viszonyok *tudatos összeolvasztására* törekszik: *a)* az önelszámolás totális kiterjesztésével a gazdaságirányítás és a gazdálkodás újtípusú egyesítését érik el, az irányító szervek és a vállalatok egymásközti viszonyaiba az önelszámolás áruelemei, a vállalatok szerződéseibe tervezési-szervezési elemek épülnek be; nincs tiszta gazdaságirányítási és tiszta áruviszony, kialakulnak a komplex tervezési-szervezési és vagyonjogi viszonyok, amelyek a vállalati külső kapcsolatok mellett a vállalatokon belüli szervezeti relációkra is kihatnak; *b)* a gazdasági élet döntő tényezője az önelszámoló nagytermelőszervezet (középirányító szerv — egyesülés, tröszt stb. vagy nagyvállalat — kombinát, fővállalat stb.), amely szorosabban vagy lazábban általában egy egész ágazat területére kiterjedően irányítja a kisebb termelőszervezeteket; *c)* az előzőekben foglaltak alapján az irányító szerv-irányító szerv; irányító szerv-vállalat; vállalat-vállalat; vállalat és önelszámoló egységei közötti relációk egymáshoz jellegükben közelednek.

A decentralizált modell gazdaságirányítása most már tartalmában és módszerében ténylegesen eltér a hagyományos politikai igazgatástól, a vállalatoknak nemcsak kötelezettségeik, hanem jogszabályi biztosítékokkal körülbástyázott jogaik is vannak az irányító szervek irányában, a vállalati önelszámolásba való jogellenes beavatkozásáért az irányító szerv anyagilag felel a vállalat irányában — mint Dalibor Hanes írja a vállalatok és az irányító szervek között most már nem államigazgatási hatalmi", hanem „gazdasági jogi" kapcsolat van.[16] A gazdaságirányítási szerv konkrét gazdálkodási feladatokkal, a vállalat közvetlenül össznépgazdasági feladatokkal is foglalkozik; a középirányító szervek és a vállalatok tevékenysége egy struktúrált gazdasági államgépezet része, de már nem olyan értelemben állami, mint a politikai igazgatás szerveinek tevékenysége.

Aligha szorul külön indokolásra, hogy a szocialista indirekt tervgazdálkodás decentralizált irányzata a belső komplexitás direkt tervgazdálkodáshoz képest jelentős megerősítésével, valóságossá tételével *objektíve indokolttá teszi ebben a rendszerben a gazdasági jogot.*[17] Ezt a megállapítást akkor is valósnak érezzük, ha ez az összefüggés ideológiai-jogi tradíciós és egyéb okokból nem érvényesül egyes olyan szocialista országokban, amelyeknek mechanizmusa kifejezetten a decentralizált modell megvalósítása felé fejlődik (pl. Bulgária). Nem véletlen, hogy pl. a szovjet gazdasági jogi elmélet kimagasló képviselője, Laptyev a gazdasági jog alanyait az irányító szervekből, vállalatokból és önelszámoló belső egységekből álló szocialista gazdasági szervezetekben, tárgyát a tervezési-szervezési és vagyoni viszonyok elszakíthatatlan egységében, módszerét pedig az alárendeltség-egyeztetés-ajánlás-megegyezés eszközeinek együttes jelentkezésében látja,[18] vagy pl. a lengyel Topinski, aki a gazdasági jogot kifejezetten az önelszámolás vertikális kiterjesztéséhez és az egyesülésekhez köti.[19] Az NDK irodalmában Panzer—Pflicke a gazdasági jog belső rendszerét a tervezési jogban (népgazdasági, egyesülési és vállalati tervezés, valamint irányítás); a szervezési jogban (a gazdasági egységek általános jogállása és belső rendszerük jogi vonatkozásai); a kooperációs jogban (a gazdasági egységek közti kooperációs és koordinációs kapcsolatok, a szerződési rendszer); a biztosító-szankciós jogban (államigazgatási, pénzügyi, polgári jogi és munkajogi joghátrányok vegyest, pl. a nyereségbefizetési szabálytalanság, a vállalati önállóságba való jogosulatlan beavatkozás, környezetszennyezés szankcionálása, kötbér, fegyelmi büntetés, stb.) határozza meg.[20] Látható, hogy a gazdasági jog a gazdasági államjogi-államigazgatási, pénzügyi jogi,[21] a társadalmi tulajdonra vonatkozó polgári jogi,[22] a munkajogi és termelőszö-

[15] A szocialista gazdasági reformok típusainak osztályozásáról l. *Sárközy* Tamás: Állami szerv-e az állami vállalat? Jogtudományi Közlöny. 1971. 3—4. 126—127. old.

[16] Dalibor *Hanes:* Az állami vállalat jogi helyzete a gazdaságirányítási rendszer elmélyített elveinek feltételei között. Pravni Obzor. 1968. 3.

[17] *Panzer—Pflicke* úgy ír, hogy a gazdasági jog fejlődését az 1950-es évek végén az akadályozta, hogy még nem indult meg a gazdaságirányítási reform. A gazdasági jog társadalmi funkciója és fejlődése az NDK-ban. Pravnik. 1971. 1. 14. old.

[18] L. Gazdasági Jog. Szerk. *Laptyev.* Moszkva. 1967. 13—19. old.

[19] L. *Topinski:* A szocialista gazdaság jogrendszerében végzendő változtatások küszöbén. P. i. P. 1966. 1.

[20] L. *Panzer—Pflicke:* im. 15—16. old.

[21] *Hochbaum* szerint az államjog a gazdaságirányítás alkotmányjoga (Wirtschaftsverfassungrecht) legyen, részei az állam gazdasági szerepe, az államvezetés gazdaságpolitikai és tudományos elvei, a gazdaságot irányító állami szervek rendszere és hatáskörei, a gazdaságirányítás társadalmi alapjai, pénzügyi-gazdasági alapelvei, a gazdasági szervezetek felügyelete és ellenőrzése, a gazdasági jogviták elbírálása. A szocialista gazdasági államjog alapelvei. A jenai Schiller Egyetem Füzetei. 1965. 4. 565—566. old.

[22] A strukturált társadalmi tulajdonjogot az NDK irodalma elvileg elkülöníti a fogyasztási cikkekre vonatkozó személyi klasszikus árutulajdonjogtól. Az állami tulajdonjog ebben a felfogásban a legkülönbözőbb állami gazdasági szervezetek (egyesülések, vállalatok stb.) legkülönbözőbb jogágazatokba tartozó jogainak és kötelezettségeinek összege, mert ezeken a

vetkezeti jogi normák speciális komplex halmazából áll.

A gazdasági jog, mint a szocialista jogrendszer társadalmi tulajdonon belüli, jogilag szabályozott gazdasági viszonyokat átfogó, újfajta alapjogágazata, létének végleges megalapozását a decentralizált indirekt tervgazdálkodási formának köszönheti, amely tervgazdálkodási forma konkrét felépítése következtében pl. nagyobb a távolság a szocialista szervezetek és az állampolgárok tulajdonjoga és szerződései között, mint amilyen távolság a szocialista szervezetek gazdaságirányítási és szerződési kapcsolatai között van. Más szóval a decentralizált tervgazdálkodást megvalósító országokban *nagyobb ellentmondás* lenne az államjog-államigazgatási jog, illetve a polgári jog keretében tartani a szocialista szervezetek gazdaságirányítási, illetőleg tulajdonjogi és szerződéses viszonyait, mint amilyen átfedést jelent a gazdasági jog léte következtében az államjog-államigazgatási jog, valamint a polgári jog tulajdonformák szerinti megkettőzése.

Amennyire védhető a gazdasági jog a decentralizált indirekt tervgazdálkodás mellett, olyannyira ellentétben áll a tervgazdálkodási forma felépítésével a tervszerű piacszabályozás mechanizmusa mellett, tehát azon irányzatban, amely teljes kibontakozása felé Magyarországon haladunk. Amíg a direkt tervgazdálkodásban valóban voltak „gazdasági jogi beütések", ezektől fokozatosan megtisztul[23] a jogrendszer a reform elmélyülésével. A tervszerű piacszabályozás a decentralizált modellel szemben épphogy középirányítás és nagy-termelőszervezet „ellenes", nem terjeszti ki az önelszámolást a gazdaságirányítás vertikális viszonyaira és az állami gazdaságpolitikai irányítás a „hagyományos" államigazgatási formákban realizálódik. Ebben a struktúrában *minőségében válik szét* a makroökonomiai (gazdaságirányítási) és a mikroökonomiai (gazdálkodó-vállalati) szféra és a népgazdasági tervezés alapján hozott makroökönomiai döntéseket alapvetően a közvetett gazdasági szabályozók és a jogszabályok, kisebb mértékben a jogszabályi keretek között érvényesíthető operatív közvetlen irányítási eszközök közvetítik a gazdálkodó szervek irányában. A gazdaságirányítási szerv „tisztán államigazgatási szerv", a vállalat pedig „tisztán gazdálkodó szerv", árutermelő gazdasági vállalkozás — az államapparátustól társadalmilag-gazdaságilag-jogilag elkülönül, önálló gazdasági érdekkel és feladatokkal rendelkezik. Mindez a *gazdasági élet belső jogági komplexitásának csökkenését és a külső komplexitás növekedését, az államigazgatási és a polgári jogi módszerek elvi szétválását jelenti.* Az állam és a gazdálkodó alanyok viszonyának (nagykollektíva reláció) lényege a speciális közhatalmi jelleggel bíró gazdaságirányítás, amely vertikális reláció a politikai-közhatalmi viszonyok általános jogi szabályozási igényeihez hasonló igényeket vet fel a joggal szemben (az állami akarat feltétlen érvényesítése, alá és fölérendeltség stb.). A gazdálkodó alanyok egymásközötti autonóm struktúra viszonyai tág értelemben vett áruviszonyok, ezért mellékrendeltségi, egyenjogúsági, a jogviszonyok alanyai akaratának messzemenő érvényesülését biztosító jogi szabályozási igényt támasztanak. Végül a gazdálkodó szerveken belül sajátosan keverednek a nem közhatalmi jellegű igazgatási-szervezéstechnikai normák és a munkaerő bekapcsolását jelentő rendhagyó áruviszonyok.

Más szóval *a gazdasági jog sorsa felől nem lehet a priori dönteni,* nem helyes általában azt mondani, hogy „a gazdasági jogi elmélet és annak minden szemérmesebb változata szappanbuboréknak bizonyul".[24] A gazdasági jog alkalmazhatósága attól függ, hogy a társadalmi tulajdon terén a valóságban mennyiben olvad össze a közgazdasági tulajdon elvileg eltérő két tipikus formája, a gazdaságirányítás és az árukapcsolatok. Ha az összeolvadás végbemegy, úgy a gazdasági jog egyáltalán nem szappanbuborék, hanem az államjog-államigazgatási jog, valamint a polgári jog határait elsöprő erős konstrukció (pl. NDK). Ha viszont ez az összeolvadás a gazdálkodási formában nem következik be, úgy a gazdasági jog tévesen egyesít különböző jogágazatokba tartozó elemeket, a gazdasági jogi jogviszony kategóriája torzító, téves absztrakció.[25]

Felvethető, elképzelhető-e az, hogy a szocialista gazdasági reformok amúgy is mozgó, nem teljesen kiforrott folyamatának függvényében az egyes szocialista országok jogrendszere a gazdasági viszonyok tekintetében eltérő módon tagozódjon — eddig ugyanis mind a gazdasági jog hívei, mind ellenzői álláspontjukat *kizárólagossággal* és *általános jelleggel* képviselték. Úgy gondoljuk, hogy ha a szocialista országok eltérő gazdasági adottságai eltérő típusú tervgazdálkodási modellek kifejlődésére vezethetnek (amelyek azonos cél felé, eltérő módon haladnak), úgy a gazdasági viszonyok eltérő

jogviszonyokon keresztül valósul meg az össznépi elsajátítás egységes egésze. (Meg kell jegyeznünk, hogy a strukturált társadalmi tulajdonjog az NDK, lengyel és csehszlovák gazdasági jogi irodalom uralkodó irányzata, nem teszi ezt magáévá a szovjet gazdasági jogi irányzat, amely lényegében a venediktovi teoria gazdasági jogi szempontú modernizálására törekszik.) A szocialista szervezetek szerződései tervaktusokkal szoros összefüggésben álló *gazdasági* (kooperációs-koordinációs) *szerződések,* sokban eltérő dogmatikai elemekkel, mint amelyeket a hagyományos polgári jogi szerződéstípusok tartalmaznak.

[23] Hatályos jogrendszerünk még nem mentes az ilyen indokolatlan belső komplexitási elemektől, pl. az építési szerződésekről szóló rendelkezés tűzrendészeti és munkavédelmi szabályokat iktat a szerződési szabályok közé stb.

[24] *Világhy:* A magyar civiljogtudomány 25 éve. 259. old.

[25] Ezért nem értünk egyet *Eörsi* Gyula gazdasági jog kapcsán tett általános nemleges megállapításával, de egyetértünk a gazdasági jog magyarországi jelenlegi alkalmatlanságával. A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. 32, 107—109. old.

jogágazati tagozódása sem elvi képtelenség, sőt amennyiben a tulajdonviszonyokat a jog a gazdálkodási formákon keresztül szabályozza, úgy *szükségszerű* is, hogy az eltérő tervgazdálkodási modellek eltérő jogrendszeri variációkat hívnak létre. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági reformok teljes kibontakozásával válik csak teljesen valóssá az a jogi modell, amelyet egyelőre elméleti gazdálkodási mechanizmusmodellek képére szabunk. Ami pedig a tervgazdálkodási modellek adott szocialista országon belül való esetleges váltását illeti (pl. Magyarország az 1963-as átszervezéssel a decentralizált modell felé indult el és az MSZMP KB 1966. májusi határozatával váltottunk át a tervszerű piacszabályozás modellje felé, amelynek teljes megvalósítására „gyermekbetegségekkel", a reform lényegével szembenálló ideiglenes, átmeneti tendenciákkal terhelten ugyan, de jelenleg is haladunk. Lengyelország igen sokáig a decentralizált típust képviselte, az 1971. évi pártkongresszus határozatai arra engednek következtetni, hogy esetleg a tervszerű piacszabályozás felé vesznek irányt. Fordított példa Bulgária, amely eleinte — pl. brutto jövedelemszabályozási rendszer stb. — a tervszerű piacszabályozás felé haladt, 1968 óta viszont tipikusan decentralizált, középirányítást favorizáló típusú) ennek lehetősége valóban fennáll és ha ilyen változás történik, úgy következményeit a tulajdonviszonyok jogi szabályozása rendszerezésére nézve is le kell vonni. Jelenleg tehát Magyarországon helyesen vetjük el a gazdasági jogot, de ha esetlegesen a távolabbi jövőben, pl. a szocialista gazdasági integráció hatására mi is a decentralizált modell felé veszünk irányt, úgy át kellene értékelnünk a gazdasági joggal kapcsolatos elutasító álláspontunkat. Nem szabad ugyanis szem elől téveszteni, hogy a szocialista tervgazdálkodási mechanizmusok és bennük a jogi szabályozás csak *eszköze* a végső nagy társadalmi cél (szocializmus—kommunizmus felépítése) elérésének és a tulajdonviszonyok (gazdasági-termelési viszonyok) fejlődésével ezeket az eszközöket rugalmasan változtatni kell.

A következőkben a teljesen kibontakozott tervszerű piacszabályozási modell képére szeretnénk vázolni a tulajdonviszonyok jogrendszerben való elhelyezésének elvi sémáját.[26]

II.

4. A tervszerű piacszabályozásban az Eörsi-féle struktúraelméletnek kedvezményező tervgazdálkodási forma folytán három egymástól elkülönülő és csak külső komplexitást képező *gazdasági alapjogágazat* különböztethető meg:

— az állami közhatalmi tulajdongyakorlást (rendelkezést-elsajátítást) szabályozó jogintézményeket összefoglaló *gazdasági államjog*

— az árutulajdont és gazdasági funkcionálását kifejező *polgári jog*

— a szocialista gazdálkodó szerveken belüli rendelkezést-elsajátítást kifejező tág értelemben vett *vállalati jog*.

a) Az államjog a társadalmi-gazdasági alakzat közhatalmi viszonyainak elsődleges jogágazata. Az államjog *szűkebb értelemben* (ami megfelel a magyar jogtudomány jelenlegi uralkodó álláspontjának) magában foglalja a politikai-társadalmi-gazdasági rend alapstruktúráját meghatározó elveket és normákat, az államhatalom gyakorlásának általános módszerét és szervezeti felépítését, végül az állam—állampolgár reláció lényegét, tehát az állampolgári alapjogokat és alapkötelezettségeket. Az államjog *tágabb értelemben, mint alapjogágazat*, s mint ahogy általában az NDK—csehszlovák irodalom vagy hazai irodalmunkban Samu Mihály szerintünk helyesen felfogja, magában foglalja az államhatalom gyakorlásának részletes szabályait, tehát az államigazgatási-pénzügyi igazgatási jogot, illetve a bírói—ügyészi működésre nézve az ún. törvénykezési szervezeti jogot.[27] Az államjog mind szűkebb, mind tágabb értelmű fogalma két szorosan egybefonódó, de mégis elkülöníthető részre tagozódik: *politikai államjogra* és *gazdasági államjogra* (a megkülönböztetés viszonylagossága mellett). A gazdasági államjog tágabb értelemben az állami gazdaságirányítás tartalmát és módszerét, a gazdaságirányítás szervezetét és jogosítványait, a kormányzati-funkcionális és ágazati irányítást, az állami vállalatok, illetve a nem állam által alapított szocialista gazdálkodási szervek felügyeletét, a gazdálkodó szervek gazdaságirányítással szembeni jogait és kötelezettségeit, jogállásukra vonatkozó szabályokat, az állampolgárok állammal szembeni gazdasági jellegű jogait és kötelezettségeit tartalmazza. Az állami gazdaságirányításban rejlő elsajátítást neveztük más munkánkban állami államjogi tulajdonnak, amely erőteljesebben érvényesül az állami vállalatok, lazábban a nem állam által alapított szocialista gazdálkodó szervekkel és egyéb gazdálkodó alanyokkal szemben. A gazdasági államjogon tehát végighúzódik a vállalatirányítás és az állami vállalatokon kívüli gazdaságirányítás kettőssége, amelyben az állam tulajdonosi és közhatalmi minőségének egysége differenciált módon, de azonos minőségben érvényesül: az állami vállalatokkal szemben az állam tulajdonosi minősége erősebb, közhatalmi

[26] A következőkben a jogrendszer tagozódásának problémáit alapvetően csak a tulajdonviszonyok oldaláról közelítjük meg és általában nem foglalkozunk a jogrendszer gazdasági viszonyok körét nem érintő tagozódási problémáival.

[27] *Samu* Mihály az államigazgatási jogi normákat politikai jellegű normáknak tekintve, az államigazgatás alapvető anyagi jogi szabályait az államjogba sorolja, az államigazgatási jog különös részében foglalt részletszabályokat pedig az államigazgatási eljárás szabályaival együtt az államjog alaki jogának, azaz államigazgatási eljárási jognak nevezi. Az államtudomány szakágazatai, az államjog és az államigazgatási eljárásjog. Állam és Igazgatás. 1968. 12. 1090—1091. old.

minősége gyengébb, a szövetkezetekkel stb. szemben az állam közhatalmi minősége az erősebb, tulajdonosi jellege gyengébb.

Az alkotmány a közgazdasági tulajdonformákat rögzítené jogi formában, valamint az állami államjogi tulajdon leglényegesebb normáit tartalmazná, nem foglalkozna viszont a szocialista gazdálkodó szervek, így az árutermelő állami vállalat árutulajdonának elismerésén túl a polgári jogi tulajdonjoggal, amely így tartalmilag csak a polgári törvénykönyvben jelentkezne.[28] A nagykollektíva relációt kifejező tág értelemben vett gazdasági államjog tehát a szorosabb és a lazább makroökonomiai gazdaságirányítási tartalmú állami államjogi tulajdon normáit fogná össze — mint a közhatalmi államjogi-államigazgatási jogi jogágazat sajátos dogmatikáját a gazdasági viszonyok specialitásaira alkalmazó alapjogágazat. A gazdasági államjog a sajátos közhatalmi formák, módszerek, szankciók, eljárási szabályok általános elvei között marad, de mivel a gazdasági-politikai viszonyok a társadalmi-politikai viszonyoktól eltérő sajátossággal rendelkeznek, a „gazdasági-államjog" (tág értelemben vett gazdaságirányítás) és a „politikai államjog" (tág értelemben vett politikai irányítás) relatíve eltér egymástól. Ez a relatív eltérés szüli a gazdasági államjog speciális dogmatikai igényeit — némileg eltérően alakítandó ki pl. a gazdasági államjog jogforrási rendszere, a gazdálkodó szervek gazdaságirányítással szembeni felelőssége a népgazdasági érdeket sértő gazdálkodásért (gazdasági bírság és a szabálysértési felelősség különbsége), más szabályozást kíván a „tisztán" államigazgatási, illetve a gazdaságirányítási konkrét utasítás, más jellegű a szervezeti alárendeltség, az aktusok megtámadhatósága stb.

b) A gazdasági autonomstruktúra, az árutulajdon jogágazata a polgári jog. A polgári jogba az autonóm struktúrájú áruviszonyok tartoznak. Az áruviszonyok szerkezetét igen plasztikusan szemléltette Világhy Miklós az elkülönülés, az összekapcsolás és az értékelem tényezőivel.[29] Arra is helyesen mutatott rá Viktor Knapp és Világhy Miklós, hogy az áruviszonyok köre nem merül ki az árucserével (amelynek önmagában is az adásvételnél kevésbé tipikus változatai vannak, l. pl. a vállalkozást vagy a bérletet) — számos atipikus áruviszony létesül.[30] Az áruviszonyok statikus eleme, a gazdasági áruelkülönülés kevés atipikus vonást mutathat: a gazdálkodó alany konkrét típusa, tulajdonforma szerinti minősülése általában az áruviszony, illetve annak jogi szabályozása szempontjából közömbös. Az atipikusság főleg az áruviszony dinamikus elemeinél, az összekapcsolás módja és az értékelem vonatkozásában jelentkezik. Az értékelem vonatkozásában elsősorban Joffe szovjet professzor hangsúlyozta, hogy ha valamely vagyontárgy, mint érték lép fel a tevékenységcserében, úgy áruviszony létesül — így atipikus áruviszony az ajándékozás is, függetlenül attól, hogy semmilyen egyenérték sincs.[31] A kapcsolás módját tekintve az atipikus áruviszonyokat két jogi forma szemlélteti a legjobban: a vagyonegyesítő társaság és a vagyonegyesítés nélküli kooperációs társulás, amelyekben harmadik személy oldaláról szemlélve több önmagában is elkülönült gazdasági egység szorosabb vagy lazább integrálódása folytán létrejött gazdasági elkülönüléssel állunk szemben. A vagyonegyesítő és a kooperációs társulás belső viszonyaiban is van áruviszony (másként az egyiknél és másként a másiknál), de ez atipikus áruviszony: az érdekazonosság erős és az érdekellentétek tompítottak, az értékelem sajátos visszterhességi kapcsolatokban jelentkezik.[32] A polgári jog tárgyának az áruviszonyok atipikus változataira is kiterjedő meghatározásából egyrészt az következik, hogy nincs szükség a vagyoni viszony — közgazdasági irodalomban amúgy sem nagyon használt — kategóriájának jogi felhasználására,[33] másrészt kikerül a polgári jogból minden, amely nem felel meg az áruviszonyok absztrakt szerkezetének, azaz meg-

[28] Az állam államjogi tulajdona biztosítja a népgazdasági tervezésen alapuló intézményes és hatékony gazdaságirányítást — a vállalati árutulajdonjog elismerése semmiben sem érinti azokat az állami jogokat (alapítás, átszervezés, megszüntetés, igazgató kinevezése stb.), amelyeket a gazdaságirányítás a vállalatokkal szemben gyakorol. Úgyszintén a szövetkezetek stb. felé érvényesülő lazább államjogi tulajdon sem jelenti a szövetkezetek „leállamosítását", a szövetkezetek hatályos jogunkban élvezett gazdasági önállóságát (akár annak növelését sem), a szövetkezeteknek — a kétoldalú közeledés ellenére fennálló — az állam által alapított gazdálkodó szervekkel szembeni specialitásait; csak annak a ténynek jogi honorálását jelenti, hogy az állam valamennyi gazdálkodó alannyal szemben lazábban, más módon és mértékben (de azonos elvi alapokon) mint az állami vállalatoknál, de rendelkezik — elsajátít.

[29] L. *Világhy* Miklós: Az áruviszony és a polgári jog. Állam- és Jogtudomány. 1968. 3. 446—447. old.

[30] L. *Knapp:* A csehszlovák szocialista polgári jog tárgya és rendszere. Prága, 1959. II. rész. 90—91. old., *Világhy:* A magyar civiljogtudomány 25 éve. 263—264. old.

[31] L. *Joffe:* Szovjet polgári jog. 1967. 14. old.

[32] A különböző társulások véleményünk szerint tehát (jogi személyiséggel vagy anélkül), függetlenül alapítóik személyétől — a mezőgazdasági termelőszövetkezeti irodalom ellentétes álláspontjával szemben — a polgári jog intézményei. Más kérdés, hogy a gazdasági társulásokat szabályozó 1970. évi 19. sz. tvr. rendelkezéseit módosítani kell, egyrészt oly módon, hogy a jelenlegi merevség feloldásával otthonosak legyenek a termelőszövetkezetek számára is, mód legyen az eddigi gyakorlatban jól bevált termelőszövetkezeti formák egész népgazdaságra kiterjedő társulási alakzatok keretében való hasznosítására, másrészt tételesjogilag is honorálni kell a vagyonegyesítés nélküli, különböző szervezetek gazdálkodásának tartós, huzamos és szervezetszerű koordinálására irányuló kooperációs társulás iránti igényt, amely igény azonban nemcsak a szövetkezetek, de az állami vállalatok körében is jelentkezik.

[33] A jogi irodalom ugyanis a „vagyoni viszony" fogalmát ezideig általában két értelemben használta: vagy a termelési viszonyok egészével vagy az áruviszonyokkal azonosította. Úgy véljük mindkét értelmezés felesleges.

szüntetendő az ún. személyiségi jogok polgári jogi szabályozása (Ptk. VII. fejezete), amely személyi jogviszonyok ugyan abszolút szerkezetűek, autonóm struktúrájúak, de nem áruviszonyok (és általában nincsenek is közvetlen kapcsolatban az áruviszonyokkal). A személyiségi jogok védelmének a polgári jog köréből való kikerülése és véleményünk szerint az államjogba való átutalása megteremti a polgári jog tárgyának elvi egységét.[34]

A polgári jog alapintézménye az árutulajdonjog, amely tehát nem valamennyi tulajdonviszonyt, hanem az árutulajdoni elkülönültséget fejezi ki. (Ezért nem lehet a polgári jogi árutulajdonjog a jogrendszer alapintézménye és ezért nem jelent az árutulajdonjog valamely gazdálkodó szervhez, pl. az állami vállalathoz való telepítése politikai-gazdasági-jogi elsődlegességet a gazdaságirányítást végző állammal szemben.) Az árutulajdonjogot a polgári jog úgy építi ki, hogy az a legjobban megfeleljen az áruviszonyok optimális lebonyolításának. Az árugazdálkodási formát pedig a legjobban az elégíti ki, ha a polgári jog az áruviszonyok folyamatát úgy szakaszolja, ha az egyes áruviszonyok kezdete előtti, illetve utáni relative statikus állapotokat célszerűségi okokból kiemeli és minden más polgári jogi viszonyt joglogikailag erre a statikus helyzetre épít rá. Így jött létre az árutulajdonjog statikus, kizáró-védelmi jellegű, negatív tartalmú és extern mellékrendeltségi irányú tárgyi és alanyi egypólusossága, abszolút szerkezete; az, hogy az árutulajdonjogot a polgári jog alapvetően alanyi jogként és kötelességként, a közhatalmi vonások kizárásával, elrelativizálódást-osztódást nem tűrően szabályozza. Az árutulajdonjog köré csoportosul a polgári jog egész matériája: leegyszerűsítetten a polgári jogba tartozik *a)* az árutulajdonjog megszerzésének módjai (ide sorolva többek között az örökjogot is), *b)* az árutulajdonjog tárgyainak és szerkezetének meghatározása,[35] *c)* az árutulajdonjog védelmi eszközei (ideértve a szerződésen kívül károkozásért való felelősséget is), *d)* az árutulajdonjog áruviszonyokban való jogi dinamikája (kötelmi jog, idegen dologbeli jogok). A polgári jog az árutulajdoni viszonyokat tehát differenciáltan szabályozza, a dinamikus árutulajdoni viszonyokban rejlő statikus elemet leválasztja, és az árutulajdonjog formájában önállósítja, majd a statika által nyújtott dinamikus lehetőségeket alapvetően a kötelmi jog segítségével kibontja.

Mivel a polgári jog az autonóm struktúrájú, horizontális mellérendeltséget, a felek egyenjogúságát és a felek akarata nagyfokú érvényesíthetőségét megkívánó áruviszonyok jogi szabályozására hivatott, a polgári jogba egyfelől nem tartozhatnak az állam és a gazdálkodó szervek közötti közhatalmi viszonyok, az állami gazdaságirányításban rejlő tulajdongyakorlás (még akkor sem, ha az állam piaci viszonyokat szabályoz),[36] másrészt az árutulajdonjog nem tükrözhet szervezeten belüli vertikális relációkban megnyilvánuló tulajdongyakorlást sem, az árutulajdonjognak nincsen „belső", „termelési" oldala, nem komplex, nincs szerkezetileg különböző egyéni és „kollektíva" árutulajdonjog — a gazdasági szervezeten belüli tulajdongyakorlás egyes mozzanatai ugyan nem vitásan jogi szabályozást igényelnek, miután azonban itt nem mellérendeltségi — autonóm struktúrájú árutulajdon jogi szabályozásáról van szó, ez a normaanyag a polgári jog körén kívül, a tág értelemben vett vállalati jogban jelentkezik.[37]

[34] Hasonlóan *Samu:* A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja 221. old., ellentétesen *Törő* Károly: A személyiségvédelem helye és szerepe a polgári jog rendszerében. Magyar Jog, 1970. 2. 86—87. old. A személyhez fűződő jogok védelme eddig is elütött a polgári jog alaptermészetétől és pl. a Ptk-ban mindössze hét § vonatkozott erre a területre. Természetesen, ha a személyiségi jog sérelme kárt okoz, a polgári jogi kártérítés szabályai alkalmazandók és az ún. szellemi alkotások jogának túlnyomó többsége is a polgári jogon belül marad: a szellemi alkotás az árutulajdonjog tárgya lehet és szerződések útján hasznosítható. Szinte érződik, hogy pl. a névjog, a magántitok vagy a jó hírnév védelme az állampolgárok alkotmányos jogai közé és így az államjog keretébe tartozik, védelmük is közhatalmi államigazgatási-büntetőjogi úton érvényesíthető a leghatékonyabban, pl. az elégtételadás is elüt a polgári jogtól. *Világhy* Miklóssal szemben (A Ptk felülvizsgálatának elvi kérdései I. Magyar Jog. 1971. 6. 332. old.) a gazdálkodó alanyok „személyiségvédelmét", a tág értelemben vett tisztességtelen verseny szabályozását is a gazdasági államjogba utalnánk. *Samu* Mihály álláspontjával szemben (A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja 220. old.) viszont megjegyeznénk, hogy az általános jogi fogalmak, mint pl. jogalanyiság, felelősség, joggal való visszaélés stb. nem az államjogba, hanem a jogelmélet jogtani részébe tartoznak — ez nem zárja ki azt a helyes javaslatot, hogy egy olyan több jogágon keresztül húzódó intézményt mint pl. a joggal való visszaélés tilalmát (polgári jog, munkajog, államjog — államigazgatási jog — a szocialista gazdálkodó szerv gazdasági bírsággal szankcionált felelőssége a gazdasági önállósággal a népgazdasági érdek terhére való visszaélésért) egyenesen az Alkotmány szabályozzon.

[35] Fejlett szocialista áruviszonyok a hagyományos res corperales Ptk-ban még érvényesülő több százéves hagyományainak felülvizsgálatára késztetnek, a nagyüzemi tulajdongyakorlás realitásainak megfelelően el kellene ismerni az árutulajdonjog tárgyaként *a) a szellemi alkotásokat, b)* a *vagyont,* mint egészt, *c)* dologösszességi, vagyoni és egyéb tényleges, illetve értékbeni vonatkozások egységét képező *szervezeteket,* pl. a vállalatot. Itt nem személyiségi értékek vagyonjogiasításáról vagy a vállalat esetében a „dolgozók eladásáról" van szó, az üzem értéke képezi áruviszony tárgyát és ez elválasztandó a jogi eszközöktől is teljes mértékben védendő személyi viszonyoktól — egyébként a dolgozók személyi jogviszonyait az üzem átszervezése is érinti.

[36] Ezért érthetetlen számunkra, hogy *Világhy* Miklós, aki ezideig a polgári jog tárgyát egyértelműen az áruviszonyokban látta, legutóbbi írásában a szövetkezetek és az állam egyes gazdaságirányítási viszonyait is a polgári jog tárgykörébe vonta. Közbeszólás a polgári jogról. Jogtudományi Közlöny, 1971. 12. 563. old.

[37] *Seres* Imre belső tulajdonjogi elméletének, az ún. tulajdonosi igazgatásnak, illetve Eörsi Gyula tulajdonjogi komplexitási felfogásának kritikáját részletesen l. A szocialista tulajdonjogfogalom-alternatívái. 233—235, illetve 242—243. old.

Az ilyen értelemben vett polgári jog elhatárolása a gazdasági államjogban foglalt gazdaságirányítási jogosítványoktól már nem okoz gondot, megszüntethető az államigazgatási és a polgári jogi eszközök egészségtelen keveredése, anélkül, hogy ez érintené a társadalmi tulajdon jogának külső komplexitását: az állami államjogi tulajdon keretében a központi gazdaságirányító szervek és a szocialista gazdálkodó szervek között kizárólag államjogi-államigazgatási jogviszonyok, a gazdálkodó szervek közötti árukapcsolatokban pedig kizárólag polgári jogi jogviszonyok létesülnek. Ebből számos jogdogmatikai-kodifikációs következtetés vonható le, példaként utalnánk az árutulajdonjog egyes alany szerinti formái közti különbségek csökkentésére; az állami vállalatok és szövetkezetek árutulajdonjogi helyzetének azonos alapokra helyezésére; az árutulajdonjognak az alapítás módjától függetlenül ahhoz a gazdasági alanyhoz való telepítésére, amelynél az önálló gazdálkodás, a harmadik személyekkel szembeni abszolút szerkezet a gazdasági forgalomban ténylegesen megnyilvánul;[38] a tervszerződés-gazdasági szerződés kategóriájának megszüntetésére és a szocialista gazdálkodó szervek szerződéseinek hagyományos áruszerződési formákban való jelentkezésére; a polgári jogi jogellenesség és szankciórendszer államigazgatási jogellenességtől és szankcióktól való határozottabb elválasztására (pl. a tevékenységi kör túllépésével kötött szerződés érvényes legyen, de gazdaságirányítási eszközökkel szankcionálandó stb.).

c) A kiskollektívák, a szocialista gazdálkodó szervek belső viszonyait szabályozza a tágabb értelemben vett vállalati jog. A vállalati jogban belső komplexitásban jelennek meg a belső igazgatás, üzem és munkaszervezés jogi normái, a dolgozók gazdálkodás irányításába való bevonásával kapcsolatos normák és a munkavégzéssel kapcsolatos speciális áruviszonyok.[39] A vállalati jog igazgatási jellegű normái nem tartozhatnak a gazdasági államjogba, mert nem közhatalmi jellegűek, a speciális áruviszonyokat pedig ebben a körben nem szabályozhatja a polgári jog, mert a munkaerővel kapcsolatos áruviszonyok szinte teljes körben összefonódnak az igazgatási és bevonó jellegű jogi normákkal, így nincs autonóm struktúra és abszolút szerkezet sem. A vállalati jog egyes dogmatikai vonásai a szervezési jelleg folytán az államigazgatási jogi megoldásokhoz, más dogmatikai vonásai az áruelemek folytán (a történeti-anyagjogági kapcsolatról nem is beszélve) a polgári joghoz hasonlóak. A közhatalmi elem, illetve az autonóm struktúra hiánya, másrészt az igazgatási és az áruelemek szimbiozisa nyomán kialakuló sajátos belső komplexitási dogmatikai tulajdonságok, mintegy „mini gazdasági jogként" önálló alapjogágazattá változtatják a vállalati jogot, mint a *szocialista gazdálkodó szerveken belüli tulajdongyakorlás* (elsajátítás-rendelkezés) *jogrendszeren belüli kifejezőjét.* Mindebből egyben az is következik, hogy az állam és a kiskollektíva kapcsolatai (gazdaságirányítás adott gazdálkodó szervre vonatkozó alakzatai, a meghatározott gazdálkodó szerv állami gazdálkodásfelügyelete stb.), valamint a különböző kiskollektívák autonóm struktúra árukapcsolatai (bármilyen típusú szerződései stb.) nem tartozhatnak a vállalati jogba — ezért az értelmezésünk szerinti vállalati jog valóban nem a modern gazdasági jogi irányzat tanításai szerinti gazdasági jog valamilyen szemérmesebb alakzata.[40]

Amíg a polgári jogon belül az árutulajdonjog alanyának sajátosságai nem játszhatnak szerepet, addig a tágabb értelemben vett vállalati jog alapjogágazatában elég határozottan elkülönül 3 alanyi alapon létrejövő jogág: az állami vállalatokra vonatkozó szűkebb értelemben vett vállalati jog; a gazdálkodó szervként működő szövetkezetek joga;[41] és ahogy új típusú szocialista gazdálkodó szervek létrejönnek (gazdálkodó szervek közötti társulásos alapon létrejövő jogi személy, vállalatként működő intézet, költségvetési üzem stb.), úgy harmadik kiskollektí-

[38] Ilymódon árutulajdonjogot kell biztosítani az államapparátustól elkülönült árutermelő állami vállalat; az alapítóktól nagymértékben függetlenedett, társulás útján keletkező közös vállalat; a szövetkezeti szövetség vagy a társadalmi szervezet gazdaságilag önállósított vállalata stb. részére.

[39] A közgazdasági irodalom uralkodó álláspontja szerint a munkaerő sem az állami vállalatoknál (az össznépi jelleg folytán), sem a szövetkezeteknél (a tag csoporttulajdonosi minősége folytán) nem árujellegű. Véleményünk szerint, ha elismerjük a valóságos szocialista áruviszonyokat, úgy el kell ismernünk a munkaerő nem kapitalista értelemben vett árujellegét is. Mint ahogy *Földes* Károly kifejti, a munkásosztály éppúgy eladhatja a munkaerejét „önmagának", mint ahogy fogyasztási cikkeket is vehet „önmagától" — nem az egész munkásosztály viszonylik az egész munkásosztályhoz, hanem az egyes munkás lép kapcsolatba a vállalattal (A szocialista tulajdon és az árutermelés. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 188—190. old.). A kollektívában (így pl. a szövetkezetben) való tagság sem zárja ki önmagában azt, hogy a gazdálkodó szerv és a tag között a tag munkavégzésére nézve áruviszony jöjjön létre — a Közgazdasági Szemle 1967-es vitájában többen állást foglaltak amellett, hogy a szövetkezet és a szövetkezeti tag között árukapcsolat is van (1254—1256. old.). Természetesen a munkaerő különleges áru és ezért sajátos áruviszonnyal is állunk szemben, amely sajátosságok megnövekednek a szocialista tulajdonviszonyok bevonó jellege következtében.

[40] *Samu* Mihály (A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja 231—232. old., A vállalati (gazdasági jog) vagy a polgári jog birodalmának védelme. Magyar Jog. 1967. 7. 412. old.) és *Molnár* Imre (pl. A szövetkezetek jogi szabályozása. Magyar Jog. 1971. 7. 391—392. old.) felfogásában a vállalati (szövetkezeti) jog valóban szemérmes gazdasági jog, mert egyes külső relációkra is kiterjed.

[41] A szövetkezetek egy része aligha fogható fel gazdálkodó szervnek (pl. takarékszövetkezet). Magunk részéről egyetértünk *Világhy Miklós*nak azon több helyütt kifejtett véleményével, hogy a gazdálkodó szervként működő termelőszövetkezetek és a fogyasztási-értékesítési-lakás és takarékszövetkezetek között legalább annyi a különbség, mint amennyi a szövetkezeti elvek folytán való hasonlóság.

va jogág létrejöttével is lehet perspektívikusan számolni.[42]

Ami a *szűkebb értelemben vett vállalati jogot* illeti, ez lényegében azon jogirodalomban már többször hangoztatott elv beteljesülését jelentené, hogy a *munkajognak az egyedi munkajogviszonyok jogából az állam által alapított vállalat teljes belső struktúrájának egységes jogágazatává kell válnia.*[43] A tipikus árutermelő vállalat a tervszerű piacszabályozásban már nem állami szerv, hanem árutermelő gazdasági vállalkozás, a szocialista gazdálkodó szervek legjelentősebb alapformája. Az állami vállalat sajátosságai elsősorban abból adódnak, hogy az állami vállalatot, mint tipikus esetben technikai — kooperációs-gazdasági volumen szempontjából népgazdaságilag (mezőgazdaságot kivéve) a legjellegzetesebb gazdasági egységet az állami gazdaságirányítás alapítja és a többi szocialista gazdálkodó szervhez képest — indirekt értelemben ugyan — de szorosabban irányítja (vezetők kinevezése, konkrét utasítási jog, átszervezés stb.).[44]

Az állam által alapított gazdálkodó szervekre vonatkozó szűkebb értelmű vállalati jog munkaerő felhasználására vonatkozó része viszonylagosan megoldottnak tekinthető (az eddigi, szűken értelmezett munkajog). Annál több azonban a hiányosság a vállalaton belüli szervezeti-vezetési-üzemszervezési viszonyok valamint az üzemi demokrácia, a dolgozók vállalatvezetésbe való bevonásának jogi szabályozása tekintetében.

Hatályos tételesjogunk a vállalat belső szervezetét, vezetési módját, a vállalaton belüli egységek egymáshoz kapcsolódását és anyagi érdekeltségét szinte egyáltalán nem szabályozza — szöges ellentétben pl. a szovjet, NDK, bolgár és román vállalati jogszabályokkal, amelyek e téren igen bőséges és tartalmas szabályozást tartalmaznak. Jelenleg az a sajátos ellentmondásos helyzet áll fenn, hogy a szövetkezetek belső szervezeti és működési vonásai, pl. a tervkészítési kötelezettség stb. jóval bővebb jogi rendezést kaptak, mint az állami vállalatok hasonló vonatkozásai. Remélhetőleg a vállalati mechanizmus fejlesztésére irányuló — folyamatban levő — munka során a probléma jogi megoldására is sor kerül.

Közgazdasági és jogi irodalmunk ez ideig főleg az állami tulajdon össznépi jellegével kapcsolatban foglalkozott a *szocialista tulajdonviszonyok bevonó tartalmával.* E bevonó tartalom lényegét az alábbi 3 elemmel lehet kifejezni: *a)* a terméktöbblet dolgozók érdekében való felhasználása, *b)* a munkához való lehetőség biztosítása és a végzett munka társadalmi hasznossága szerinti részesedés, *c)* a dolgozóknak a gazdálkodás irányításában való aktív részvétele.[45] A tervszerű piacszabályozásban a mikroökonómiai gazdálkodó szervi szféra minőségben való elkülönülése arra vezet, hogy a szocialista állam a szocialista gazdálkodó szerveknél is biztosítja a bevonó jelleg e 3 ismérvének megvalósulását. Ilyen értelemben *valamennyi szocialista gazdálkodó szerv, így az állami vállalat tulajdongyakorlása is a bevonó jelleg folytán „csoporttulajdon" jelleget kap.*

A tervszerű piacszabályozás gazdaságirányítástól elkülönült árutermelő vállalata elvileg a csoporttulajdon bevonó jellegét hasonlóan (ha az állami vállalat alapítási módja, szorosabb állami irányítása, a vállalatok tipikus esetben nagyobb gazdasági volumene és technikai színvonala folytán kevésbé intenzíven is) biztosíthatja, mint a szövetkezet. Már a reform előtt beszélt az irodalom a vállalati dolgozók nem hagyományos értelemben vett tagsági jogairól.[46] A tervszerű piacszabályozásban az árutermelő állami vállalat alapvető feladata a nyereséges működés, amely a nyereségességben érdekeltté tett dolgozók érdekével alapvetően egybeesik. A vállalati gazdálkodásnak egyre inkább szerves része lesz a dolgozókról való szociális-kulturális gondoskodás — az állami vállalat ezen társadalmi-politikai feladatai folytán (a szövetkezetekhez hasonlóan) bizonyos értelemben „társadalmi szervezet" lesz. Az állami vállalatok csoporttulajdoni tartalmi minősége, főleg a bevonó jelleg harmadik elemében hiányos hatályos jogszabályainkban: nevezetesen — a szovjet, NDK, bolgár és román 1965—1970 között hozott vállalati törvényekkel, illetve szabályzatokkal szemben — a magyar jogalkotás relatíve lemaradt az üzemi demokrácia *közvetlen* formáinak, a dolgozók vállalatvezetésre gyakorolt kontrolljának, illetve a vállalatvezetésben való részvételének jogi intézményesítésében.[47] Ez a tényle-

[42] A társulásos jogi személy tehát önálló szocialista gazdálkodó szerv és nem az alapítók szerinti jogágazatba tartozik. Arról, hogy a tervszerű piacszabályozás elősegíti a szocialista gazdálkodó szervek differenciálódását és újtípusú gazdálkodó szervek létrejöttét l. *Sárándi* Imre: A társadalmi tulajdon változásai. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Actái. 1970. 34—35. old.

[43] L. pl. *Weltner:* A szocialista gazdálkodó szervek struktúrája. MTA Társadalmi Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1965. 95. old. vagy *Eörsi:* A gazdasági reform és a polgári jog, Magyar Jog, 1969. 6—7. 371. old.

[44] A gondolat kifejtését l. a szerző „Állami szerv-e az állami vállalat" című cikkében. 136—138. old.

[45] L. pl. *Weltner* Andor: A szocialista munkaszerződés. Akadémiai Kiadó, 1965. 15—22, *Seres* Imre: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdonjog. Akadémiai Kiadó, 1968. 22—23. old., *Szabó* Kálmán: A munka áruvonásai a szocializmusban. Közgazdasági Szemle. 1967. 4. 403. old.

[46] L. *Eörsi:* Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai. Differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben. MTA Társadalmi Történeti Tudományok Osztálya Közleményei, 1963. 89. old., *Weltner:* A szocialista gazdálkodó szervezet struktúrája. 224—226. old.

[47] Pl. a Szovjetunióban a vállalatvezetésre kötelező határozatokat hozó „állandó termelési tanácskozások" funkcionálnak, az NDK-ban az igazgató rendszeresen és meglehetősen rövid időközökben köteles tevékenységéről a vállalati kollektívának beszámolni. Az 1971. évi román vállalati törvény III. fejezetének 42.

ges jogi állapot (amely a gyakorlatban már ténylegesen létező formáktól is elmaradt) azonban egyáltalán nem a tervszerű piacszabályozás valami fogalmi sajátossága, feltehetően az előkészület alatt levő vállalati törvényünk a szövetkezeti önigazgatáshoz fogja közelíteni az állami vállalat dolgozóinak a vállalatvezetésben való részvételét, a vállalatvezetőknek (akiket ugyan a vállalatfelügyeleti szerv nevezi ki) a vállalati kollektívával szembeni felelősségét.

A tágobb értelemben vett vállalati jog másik alapvető része a *szövetkezeti jog,* a szövetkezeten, mint speciális szocialista gazdálkodó szerven belüli tulajdonviszonyok jogágazata. A gazdálkodó szervi működést kifejtő szövetkezetek szervezeti, vezetési és működési rendszere tekintetében nem állnak fenn olyan tételesjogi problémák, mint az állami vállalatok vonatkozásában, ezzel szemben viszont ezen a területen többirányú fogalmi bizonytalansággal találkozhatunk.

Mindenekelőtt a szövetkezeteknek alanyi értelemben csoporttulajdonnak minősítése (a szövetkezeteknél nincs a „tulajdonos tagoktól" elkülönült szervezet, a tagok a szövetkezeti vagyon közvetlen tulajdonosai)[48] véleményünk szerint téves — *a szövetkezet nem alanyilag, hanem tartalmilag csoporttulajdoni jellegű.* A szövetkezeti árutulajdonjog alanya egy közgazdaságilag és jogilag egyaránt elkülönült gazdálkodási forma: a szövetkezet, mint gazdasági szervezet és jogi személy.[49] A szövetkezet tartalmában azért szocialista csoporttulajdoni jellegű, mert alapvetően a tagok érdekét szolgálja, a tagok munkájára épül és a tagok *is* részesülnek a gazdálkodás nyereségességében, a szövetkezet vezetése a tagok kontrollja alatt folyik. A szövetkezet azonban nemcsak a tagok érdekét szolgálja, hanem az össztársadalmi érdeket is, az állami gazdaságirányítási tulajdongyakorlás (államjogi tulajdon) a szövetkezetre nézve is érvényesül. A szövetkezet bővített újratermelésének eredménye osztódik az összállami alap, a szövetkezeti oszthatatlan alap és a tagok jövedelme között; a szövetkezetet a tagoktól relatíve önállósult szakigazgatási apparátus — a tagok befolyása mellett — viszonylagos függetlenséggel vezeti.

Az előzőekből viszont következik, hogy az állami vállalat és a termelő jellegű szövetkezet egynemű gazdasági szervezet, egyformán szocialista gazdálkodó szerv (árutermelő gazdasági vállalkozás) és ezért bevonó csoporttulajdoni jellegük is azonos minőségű. Ez teszi lehetővé az állami vállalatok és a szövetkezetek belső viszonyait szabályozó normarendszer tágabb értelemben vett vállalati jogi alapjogágazat keretében való összefogását.[50] Az elvi azonosság azonban belül differenciált: a szövetkezetnek és az állami vállalatnak számos eltérő sajátossága van és ez okozza a tágabb értelemben vett vállalati alapjogágazaton belül a szűkebb értelemben vett vállalati jogi és szövetkezeti jogi jogágazat elismerését. Az állami vállalat sajátosságairól már volt szó, a gazdálkodó szervként működő szövetkezet specialitásai közgazdaságilag — a történeti hagyományokon túl — a relatíve egyszerűbb technikai és munkamegosztási viszonyok, a relatíve kisebb üzemnagyság, az előmunka domináns szerepe, amelynél fogva meghatározott gazdasági szférákban a gazdasági-termelési viszonyok technikai-gazdasági relációinak a szövetkezeti gazdálkodási forma jobban megfelel (gazdaságosabb), mint az állami vállalati forma. Ezek a sajátosságok okozzák a szövetkezeti szektorban az állami gazdaságirányítás állami vállalatokhoz képest való lazább jelleget, a szövetkezeti tevékenységnek, a tagok érdekeivel-szükségletkielégítésével való összefonódását, a tagok erősebb beleszólási lehetőségét a gazdálkodás irányításába, azaz azt, hogy a szövetkezet bevonó csoporttulajdoni jellege a vállalatokhoz viszonyítva erősebb.[51]

5. A tulajdonviszonyok jogi rendszerének hármas tagozódása a tervszerű piacszabályozásban a vállalati jogi alapágazat beiktatásával éppúgy feloldja a közjog-magánjog kettőségét, mint a decentralizált indirekt tervgazdálkodás gazdasági joga (csakhogy az utóbbi nem kibővíti, hanem egyesíti a dualizmus két részét) — annyiban a tervszerű piacszabályozásban valóban van „közjog" és „magánjog", hogy az állami államjogi tulajdonra és a polgári jogi árutulajdonjogra vonatkozó normák jogi jellege egymástól eltér.[52] Másrészt az alapjogágazat ki-

szakasza kifejezetten a gazdasági szervezetek kollektív vezetéséről rendelkezik, amelynek formái az igazgatóbizottságok (fővállalatoknál az igazgató tanácsok) és az alkalmazottak közgyűlése. Az igen széles társadalmi alapon létrejött igazgató bizottság (7—25 tagjából 1—9-et a dolgozók közvetlenül választanak) elnökét, az igazgatót szótöbbséggel leszavazhatja, ez esetben a felettes szerv dönt (43. szakasz). Az igazgató bizottság elé terjesztendő kérdések igen széles körűek és lényegében a vállalati működés minden döntő területére kiterjednek. Az igazgatóbizottság félévenként köteles beszámolni a valamennyi dolgozót tömörítő alkalmazottak közgyűlésének (50. szakasz).

[48] L. *Nagy* László: A szövetkezeti jog tárgya és elvei. 47—48. old., *Sárándi* Imre: A szövetkezeti tulajdonjog 190—191. old. A szövetkezeti reform jogi kérdései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1971.

[49] A szövetkezeti tulajdonjog közvetítettségét helyesen hangoztatja *Világhy* Miklós (Közbeszólás a polgári jogról. 564. old.) és *Benedek* Károly (Az egységes szövetkezeti törvény néhány kérdése. Jogtudományi Közlöny. 1971. 8—9. 389. old.), de hangsúlyozni kell, hogy a „közvetítés" nemcsak jogi, hanem gazdasági is.

[50] Elismeri a szövetkezeti jog tág értelemben vett vállalati jogba való tartozását *Nagy* László is. A szövetkezetek elméleti kérdéseiről. Társadalmi Szemle. 1968. 4. 72. old., A szövetkezeti jog tárgya és elvei 34—36. old. A szövetkezet és a vállalat „jogilag lehetséges maximális egyenjogúsítását" a szövetkezet ilyen jogágazati felfogása nagymértékben elősegítheti, a jelenleg számos indokolatlan eltérést is tartalmazó tételes jogban.

[51] L. *Nyers* Rezső: Gazdaságpolitikánk és a gazdasági mechanizmus reformja. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1968. 262—264, 385—386. old.

[52] L. hasonlóan *Szabó* Imre: A jogelmélet alapjai I. rész II. fejezet, különösen 44. old.

fejezés mutatja — mint ahogy a vállalati jognál már láttuk is — hogy a polgári jog alapjogágazatán kívül (ahol az áruviszonyok alanyi és tárgyi egyesítő tendenciája ezt nem teszi lehetővé) a másik két alapjogágazaton belül számos kisebb jogág képezhető.

Az alapjogágazaton belüli másodlagos jogágak létének oka többfajta lehet, így: *a)* a gazdálkodási forma funkcionális (ún. mechanizmuselemek — beruházás, ár stb.) és ágazati (ipar — mezőgazdaság stb.) keresztmetszetben való tagozódása; *b)* politikai-társadalmi szempontból való kiemelés; *c)* a jog viszonylagos önállósága.

A *b)* és *c)* alatt említett felépítményi tényezők azok, amelyek lehetővé teszik a jogtudomány számára, hogy a jogrendszer gazdálkodási forma alapfelépítésén alapuló objektív alaptagozódása mellett a jogrendszert másodlagosan, más szempontok szerint „szubjektíven" is tagozza.[53] A másodlagos jogágak képzésére vezető felépítményi elemek értékelésénél nézetünk szerint értékesíteni kell azt a Nizsalovszky Endrétől származó felismerést, hogy a jogtudománynak több szintje van, nevezetesen elsődlegesen elméleti jogtudomány; a pozitív jog kifejtéséhez-fejlesztéséhez közvetlenebbül kapcsolódó elméleti tevékenység; az ún. alkalmazott jogtudomány és végül a jogalkalmazás legközvetlenebb segítését szolgáló elméleti tevékenység.[54]

Az egyes alapjogágazatok belső másodlagos tagozódását vizsgálva a gazdasági államjog igen sok szempontból és több rétegben (másodlagosan, harmadlagosan stb.) tagozható, pl. a gazdálkodási forma ágazati rétegeződései szerint létrejönnek a gazdasági igazgatás egyes ágai, a funkcionális mechanizmuselemek alapján beszélni lehet a pénzügyi igazgatási jogról (esetlegesen ideértve a beruházási és az árjogot is) stb. A szélesebb értelemben vett vállalati jog szövetkezeti jogágának (most már harmadlagos) továbbtagolását pl. mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogra indokolhatja (még huzamosabb ideig) a mezőgazdasági szövetkezethez fűződő különleges társadalmi-politikai jelentőség, a szövetkezetek közötti kiemelkedő gazdasági szerep, a vonatkozó jogi normaanyag viszonylag nagy terjedelme stb.

Az alapjogágazatok másodlagos (harmadlagos stb.) szempontok szerinti továbbtagozása azonban nemcsak úgy történhet, hogy az ilyen másodlagos jogágak nem lépnek ki a nagykollektíva, illetve a kiskollektíva struktúra kereteiből, hanem úgy is, hogy a három alapjogágazaton keresztül fekvő másodlagos részjogágazatokat képezünk. A keresztező másodlagos tagolás társadalmi-gazdasági alapja, hogy a gyakorlatban a gazdálkodás meghatározott alanyainál, tárgyainál meghatározott gazdálkodási cseleményeknél a három különböző struktúrába tartozó jogviszonyok együttesen jelentkeznek, pl. egy termelőszövetkezetnek gazdaságirányítási, árutulajdonjogi és szerződéses, valamint belső jogviszonyai egyaránt vannak. Mindez arra indítja a jogtudománynak főleg a pozitív jog fejlesztésével-kifejtésével, illetve a jogalkalmazás közvetlen segítésével foglalkozó szintjeit, illetve a jogalkotást, hogy egyes esetekben a meghatározott gazdasági alanyokra, tárgyakra, illetve tevékenységekre vonatkozó teljes normaanyagot, azaz a nagykollektíva, autonóm struktúra és kiskollektíva relációkat egységben koncentrálva tárgyalja és ezáltal *keresztül fekvő másodlagos jogággá fejlessze.* Ilyen értelemben lehet pl. alanyilag termelőszövetkezeti jogról vagy tárgyilag földjogról úgy is beszélni, hogy az utóbbi esetben a földdel kapcsolatos valamennyi közhatalmi-igazgatási, polgári jogi és belső vállalati jogi relációt együtt tárgyalunk. Hasonló jellegű ágazati vagy funkcionális bontás szerint lehet pl. mezőgazdasági, külkereskedelmi, pénzügyi vagy társadalombiztosítási jogról beszélni (sőt a tagozást egészen alágazatokig fokozni — fuvarozási jog, bányajog stb.)[55] úgy, hogy az adott gazdálkodási forma keretében megnyilvánuló valamennyi jogilag szabályozott tulajdonviszonyt egy jogágba tömörítünk.

A hármas alapstruktúra keresztbe bontása, *másodlagos (harmadlagos stb.) keresztben fekvő jogágak képzése* a tulajdonviszonyok eltérő struktúrába tartozó, de meghatározott alanyhoz, tárgyhoz, tevékenységhez kötődő kisebb csoportja szerint *önmagában nem helytelen,* feltéve, ha ezt nem hajtjuk túl (pl. túlzás lenne minden gazdasági ágazatnál, alágazatnál külön jogágról beszélni és pl. megkülönböztetni „energiajogot" stb.) és nem felejtjük el, hogy gyakorlati okokból egyesítünk az elsődleges elméleti jogtudomány szintjén eltérő alapjogágazatokba tartozó, tehát eltérő dogmatikájú-szerkezetű, eltérő jellegű jogi normákat.[56] Ha az ilyen komplex jogszabályalkotás, illetve a gyakorlattal közvetlenebb kapcsolatot tartó elméleti tevékenység során tudatában vagyunk annak, hogy a jogrendszer alapvető tagolása az elsődle-

[53] Lényegében ez áll véleményünk szerint a jogrendszer „tagozódik vagy tagozzuk" probléma mögött — l. *Szabó* Imre — *Világhy* Miklós contra *Nizsalovszky* Endre — *Réczey* László vitát *Samu:* A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja 103—105. old.

[54] L. *Nizsalovszky:* Hozzászólás Fogarassy Béla „A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései" című tanulmányához. MTA. II. Osztály Közleményei V. kötet. 1—4. szám. 45. old.

[55] Pl. *Tárkány-Szücs* Ernő — *Radnay* József — *Kiss* László az önálló bányatörvény alapján a bányajog fogalmát így határozza meg: „jogunknak az a része, amely a bányászatra érvényes sajátos jogi szabályozást foglalja össze, ide tartozik az ásványi nyersanyagok tulajdonával, az ingatlanok és vizek bányászati célra való használatával, a bányászat igazgatásával, a bányászati tevékenységgel, végül a bányászok viszonyaival kapcsolatos joganyag" Magyar Bányajog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1970. 56—70. old.

[56] Hasonlóan *Meznerics* Iván egy 1970. évi kelet—nyugati gazdasági jogi kerekasztal-értekezleten felvetette a gazdasági jog olyan másodlagos értelmezését, amely nem más, mint „a praktikus célokat szem előtt tartó komplex rendszerezés" Gazdaság és Jogtudomány, 1970. 4. 384. old.

ges elméleti jogtudomány hármas gazdasági alapjogágazat tagolása; ha tisztában vagyunk azzal, hogy keresztülfekvő és másodlagos jogágazatot képzünk és ezen másodlagos jogág kialakítása során az eltérő tartalmú és formájú jogszabályokat nem olvasztjuk „gazdasági jogiasan" egybe, hanem csak egymásra tekintettel együtt tárgyalunk, úgy pl. társadalmi-politikai szempontokat is figyelembe véve csak helyeselni lehet jelenlegi körülményeink között a mezőgazdasági jog másodlagos keresztül fekvő jogágként való fenntartását (itt tárgyalva a mezőgazdasági gazdálkodó szervek gazdaságirányítási speciális intézményeit, a polgári jogi ingatlanjog jelentős részét, az állami gazdaságok és a mezőgazdasági szövetkezetek jogállásának speciális vonásait, a mezőgazdasági szocialista gazdálkodó szervek belső igazgatási-szervezési viszonyait, a jövedelemszabályozás, bérezés, érdekeltségi rendszer speciális jogszabályait).

A tervszerű piacszabályozás szocialista tervgazdálkodási modelljének kibontakoztatása során a kodifikációnak is figyelembe kell vennie a tervgazdálkodási formák objektív felépítését kifejező, az elsődleges elméleti jogtudomány által kialakított három struktúra (gazdasági államjog, polgári jog, tágabb értelemben vett vállalati jog) alapjogágazatát és a gyakorlati igényeket közvetlenül kielégítő másodlagos keresztülfekvő jogágak dialektikáját. Komplex alanyi jog, komplex jogintézmény (pl. komplex állami tulajdonjog) a tervszerű piacszabályozásban ugyan főszabályként nincs, szükségképp létezik azonban a *tulajdonviszonyok komplex jogi szabályozása, komplex jogszabály, másodlagos keresztülfekvő jogtudomány.* Példával élve a nemrégiben kibocsátott szövetkezeti törvény a tágabb értelemben vett vállalati jogágazat részét képező szövetkezeti jog alapjogszabálya és mint ilyen elsősorban a szövetkezetek belső viszonyainak szabályozására hivatott. Az azonban nem kifogásolható, hogy a törvény *praktikus okokból* (az adott joganyag egyhelyütt való megjelenése érdekében) kiterjed a szövetkezetek egyes nagykollektíva, illetve autonómstruktúra viszonyaira, ami viszont nem jelenti azt, hogy a szövetkezeti jog, mint *elsődleges jogágazat* magában foglalhatná az állam és a szövetkezetek gazdaságirányítási, illetve a szövetkezetek bármilyen fajta szerződési viszonyait (pl. társulás).[57] Másik oldalról a Polgári Törvénykönyv szükségképpen kiterjed minden olyan jogi és természetes személyre, amely az árutulajdonjog alanya lehet, így a szövetkezetre is. A Ptk azonban a szocialista gazdálkodó szervek polgári jogi jogképességének biztosításán túl csak annyit szabályozhat e szervek belső viszonyaiból, amennyi e szervek áruviszonyainak jogi szabályozásához elengedhetetlenül szükséges (pl. képviseleti jog stb.).[58]

Sárközy Tamás

[57] Természetesen a külső relációk szabályozásánál a vállalati jog körébe tartozó kódexeknek kellő önmérsékletét kell tanúsítaniok, különösen a polgári jog irányában (egységes gazdaságirányítási törvény ugyanis nincs, de Polgári Törvénykönyv van).

[58] Más szóval *Világhy* Miklós álláspontjával szemben (A Ptk felülvizsgálatának elvi kérdései I. 334. old.), úgy véljük, a Ptk nem szabályozhatja alapvetően a szövetkezeteket, a szövetkezeti törvény nem a Ptk novellája, a helyesen értelmezett és a szövetkezet belső viszonyaira korlátozott szövetkezeti jog nem „torz elmélet" (*Világhy:* Közbeszólás a polgári jogról 567. old.). Más kérdés, hogy nem helyeselhető a szövetkezeti jog gazdaságirányítási, illetve mellérendeltségi áruviszonyokra is kiterjesztő totális koncepciója.

A család, mint kriminogén tényező a polgári szakirodalomban

Kevés olyan terület van a kriminológiában, ahol az alapkérdés megválaszolása viszonylag olyan egyöntetű lenne, mint a család és az elhajló magatartások kapcsolata. Azt, hogy a család struktúrájának és légkörének szerepe lényeges, ma már egyetlen irányzat — legyen az bármilyen nézőpontú — sem vitatja. Természetesen jelentős eltérések vannak nemcsak abban, hogy a családi tényezőn belül milyen részjelenségeknek tulajdonítanak meghatározó szerepet, de abban is, hogy a hangsúlyt a család belső, emocionális-interperszonális vonásainak vizsgálatára helyezik-e, mint azt a pszichológiai nézőpont teszi, vagy inkább annak a makrotársadalommal való kapcsolatát, státusdeterminálo szerepét emelik ki, a szociológiai aspektusnak megfelelően. Az előbbit statikus, az utóbbit dinamikus megközelítésnek nevezhetjük, mivel az az állandó társadalmi változások tükröződését kísérli meg nyomon követni, és abból indul ki, hogy a család nem játszik azonos szerepet a különböző kulturkörökben, a különböző korszakokban és társadalmi osztályokban.[1] A legtöbb információt

[1] H. Mannheim: Comparative Criminology. London, 1965. 608. old.

természetesen az adja, ha a két megközelítést egyesítjük, de úgy, hogy a dinamikus nézőpontot tekintjük kiindulási alapnak.

A család szociológiai szintű meghatározásánál az egyén szocializálódásában betöltött szerepe a döntő. Merton „transzmissziós szíjnak" nevezi, mely a kulturális sztenderdeket az új nemzedék számára közvetíti. Fromm a társadalom pszichológiai ágensének tekinti.

Taft és England amerikai kriminológusok összefoglaló munkájukban a családot a helytelen vagy helyes viselkedés első nagy nevelőiskolájának tartják. Hangsúlyozzák, hogy a szocializálódási élményvilág természetét a család társadalmi státusa szabja meg, mivel a gyermek értékfogalmai, beállítottsága, sőt motivációi is összefüggnek azzal, hogy szülei milyen helyzetet foglalnak el a makrostruktúrában. Ezt differenciált szocializálódásnak nevezik, s kriminológiai jelentőségét — többek között — abban látják, hogy bizonyos társadalmi rétegekben olyan kulturális elemek érvényesülnek, melyek elősegítik a bűnözés motivációját, ilyen pl. az erőszak mindennapisága.[2]

A család az az első közeg, ahol a „mások" fogalmát, az ösztönös késztetések kontrollját megtanuljuk, amely az első magatartásmintákat szolgáltatja, az első érték-internalizációs lehetőséget adja. A családi mikrostruktúra oltja bele a gyermekbe a más csoportokkal való együttműködés készségét vagy annak elutasítását. Mivel a család kölcsönhatáson alapuló emocionálisan töltött kapcsolatok rendszere: az adott családi konstelláció, a szülőkkel és testvérekkel való viszony készíti elő a gyermeket a társadalmi élet későbbi, bonyolult helyzeteire. Ennek élményanyaga bizonyos fokban szinte minden bűnözővé válási folyamatban szerephez jut, ha túlzottnak is tartjuk azt a felfogást, hogy az ember sorsát a családi viszonyok determinálják.

Mielőtt a család kriminogén szerepével foglalkozó kutatásokat és nézeteket ismertetnénk, röviden összefoglaljuk, hogy mit tekintenek általában „normális" családi helyzetnek a szociológusok, szociálpszichológusok. A korszerű látásmód szerint akkor egészséges a gyermek családon belüli szocializációs folyamata, ha az átadásra kerülő normákat a szülők (az ún. respektábilis személyek) iránti szeretetből és nem egy merev tekintélyelv vagy ideológiai absztrakció (pl. vallás) alapján teszi a gyermek magáévá. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy ha ez a kezdeti kötődés nem volt adekvát, nagyon valószínű, hogy a csak értelmileg elfogadott normák nem épülnek szervesen be a személyiségbe és későbbi kriminogén hatások könnyebben érvényesülhetnek. A korai szülő-gyermek kapcsolat egészséges emocionalitásán múlik tehát nagymértékben a szocalizálódási folyamat sikere.[3] A pszichológusok ehhez még hozzáteszik, hogy a gyermek számára az olyan, biztonságérzetet adó szeretet szükséges, mely ugyan stabil, de nem feltétlen, nem követelmény nélküli: a gyermeknek éreznie kell, hogy elveszítheti, ha nem felel meg bizonyos elvárásoknak.

A „normális otthon" elsősorban emocionálisan egészséges otthon, melynek igen sok feltétele van. Ilyen a család strukturális teljessége, kulturális egysége (a szülők értékrendje egybevágó legyen), bizonyos gazdasági stabilitás, a családtagok fizikai és pszichikai normalitása és az ún. „működésbeli adekváció". Ez utóbbi azt jelenti, hogy a családon belüli interakciók minél kevesebb érzelmi frusztrációval járjanak, ne legyen túlzott a testvéri rivalizáció, a légkör ne kedvezzen a valóságtól való menekülésnek. A megfelelően működő otthon érzelmi biztonságot és önbizalmat ad, képessé tesz a realitásokkal való szembenézésre, tehát segíti a gyermek fejlődését. E tényezők hiánya vagy ellentéte viszont — ha nem is önmagában kriminogén tényező — ún. „deviációs nyomásként" hat.[4] Témánk szempontjából különösen fontos, hogy a gyermek a megfelelő etikai beállítódás (felettes-én) kiépülése, az egészséges szocializálódás érdekében pozitív azonosítási (identifikációs) lehetőséghez jusson a családban. Ugyanilyen fontos, hogy érezze: tartozik valahová, egy viszonylag állandó struktúrájú kiscsoport „elfogadott" tagja. A belső vagy külső konfliktusokkal (gyakran mindkettővel) feszültségben tartott család nem tud megfelelni funkcióinak: a gyermek pótlásért — azonosítási mintáért és önmaga elfogadtatásáért — más kiscsoport felé fordul, mely igen gyakran inadekvát irányba tereli a szocializáció folyamatát, ha a gyermek antiszociális csoport által nyer befogadást s ennek értéksztenderdjét teszi magáévá.

A fenti alapelvek általánosan elfogadottak. Korántsem uralkodik azonban nézetazonosság abban, hogy mit kell „dezorganizált", funkcióját ellátni nem képes otthonnak tekinteni, s ezen belül az egyes tényezőknek milyen kriminogén súlyuk van. Egyes szerzők a legkoraibb kedvezőtlen családi hatásoknak tulajdonítanak kulcsjelentőséget, és azokat lényegében irreverzibilisnek tartják a mélylélektani koncepciónak megfelelően, mások a rendezetlen családi állapotokon át a makrotársadalommal való konfliktus átélésére helyezik a súlyt, mely már inkább a serdülő évekre esik. Az összegyűjtött empirikus anyag igen nagy, de sok az egymásnak ellentmondó eredmény és a vizsgálatok megbízhatóságát megkérdőjelezi az az alapnehézség, hogy hiába dolgoznak a kutatók kontrollcsoportokkal, a családi dezorganizáció „finomabb" belső tényezői tekintetében az össznépességre vonatkozó adatokkal sehol sem rendelkeznek.

Zavart okoz, hogy nem egyértelmű az intakt

[2] D. Taft—R. England: Kriminológia. New York, 1964. OKKrI nyersford. 297. old.

[3] H. Mannheim: im. 609. old.

[4] L. Carr: Delinquency Controll. Wolfgang—Savitz—Johnston: The Sociology of Crime and Delinquency. New York, 1966. c. antológiában, 79. old.

család fogalma. Elvileg akkor az, ha a szülők és gyermekek állandó jelleggel együtt élnek, de már problémát okoz annak megítélése, hogy pl. az apa rendszeresen ismétlődő, vagy hosszas távollété, folyamatban levő válás stb. hogyan minősül. E területen — fejti ki az egyik amerikai kutató — nehéz leküzdeni azt, hogy a kutató alaphipotézise ne befolyásolja az eredményt.[5] Sok hasonló témájú vizsgálat összevetése után azt találta, hogy az összehasonlításokat több okból nagyon megnehezíti a szükséges homogenitás hiánya. Az egyes vizsgálatok az USA-n belül pl. más-más országrészekre vonatkoztak, s ennek jelentősége azért nagy, mert az egyes államok rendőrségi gyakorlatában komoly ellentétek vannak: bizonyos államokban bevett szokás, hogy az intakt család bűnöző gyermekét csak figyelmeztetik és hazaküldik. (Csikágóban pl. az alább ismertetésre kerülő Clifford Shaw vizsgálat idején a rendőri szervek utasítást kaptak, hogy 12 éven alul csak akkor foglalkozhatnak az üggyel, ha a család megfelelő felügyeletet nem biztosít, míg más városokban nem követték ezt a gyakorlatot.) Úgyszintén egyes körletekben a delinkvens leányokat nagyon enyhén ítélik meg, eljárás rendszerint nem indul, adatok nincsenek. Ezenkívül a legtöbb vizsgálatnál a kontrollcsoportok életkor szerinti megoszlása nem egyezik a vizsgálati csoporttal, a különböző kutatók eredményeit pedig még azért is nehéz egybevetni, mert azok általában más-más korcsoportokat vizsgáltak, egyesek bevonták a lányokat is, mások nem. Ezért az alábbi kutatási eredményeket és nézeteket bizonyos fenntartással kell fogadnunk, bár — mint látni fogjuk — vannak olyan általános következtetések, melyek annyira túlnyomóak és meggyőzőek, és olyan pszichológiai evidenciákon alapulnak, hogy figyelembevételük még a mi eltérő körülményeink között is indokolt.

Shaw és McKay a 30-as években végzett ökológiai vizsgálataik során — a dezorganizáció szerepének tisztázása érdekében — nagy figyelmet szenteltek a családi körülményekre vonatkozó adatoknak is. Azt találták, hogy a felbomlott vagy feldúlt családi viszonyok a bűnöző gyermekek szüleinél gyakoribbak, mint a hasonló korú „normál" iskolásgyermekek esetében, ez azonban — ha tekintetbe veszünk bizonyos megtévesztő körülményeket (pl. azt, hogy az ilyen gyermekek ellen gyakrabban indul eljárás) — nem szignifikánsan nagy gyakoriság. A tényleges elválás, vagy a szülők szétköltözése Shawék szerint nem jelenti önmagában a bűnözést előidéző közvetlen és döntő okot. Inkább a felbomlást megelőző, előidéző és követő emocionális feszültségek és konfliktusok azok, melyek torzítják a gyermek személyiségét, akadályozzák az adekvát szocializációs folyamatot, s ezzel közvetve a delinkvens magatartás kialakulásához járulnak hozzá. Az általuk vizsgált csikágói bűnöző fiúk száma — az ismételt vizsgálatok során — nem emelkedett arányosan az azonos ökológiai körleten belül felbomlott otthonok számával. A Shaw—McKay vizsgálatokat értékelő és az újabb adatokkal egybevető Jackson Toby (1957) arra mutat rá, hogy a szerzők sohasem tagadták a családi dezorganizáció szerepét, s az újabb vizsgálatok szerint „nem vitás a jelentősége annak, hogy a jól szervezett család olyan szilárd ellenőrzést nyújt, melyet a dezorganizált nem képes. A család nemcsak a szociális értékek átvitelét biztosítja az új generáció számára, hanem általában hat a deviációra ösztönző nyomások ellen. Minél jobban szervezett, minél szilárdabb és összetartóbb a család, annál eredményesebb az antiszociális befolyás elleni védelem".[6] Shawék nem vizsgálták a bűnöző leányokat, de más későbbi vizsgálatok azt találták,[7] hogy a leányoknál különösen nagy a dezorganizáció jelentősége a bűnözésre. Toby szerint ennek egyik oka az, hogy ők gyakrabban kerülnek a családi élettel szorosan összefüggő vétségek (pl. szökés otthonról) miatt eljárás alá. Ugyancsak a 30-as években és szintén az USA-ban Hodkins által végzett vizsgálatok szerint a delinkvens lányok 67%-a csonka családból került ki. Healy pedig 1936-ban, felmérései alapján, arra a megállapításra jutott, hogy a kielégítő családi viszonyok hiánya (a fogalmat tartalmilag értelmezve) a kriminális magatartás legfőbb etiológiai tényezője.

Az egyik legjelentősebb és legalaposabb ilyen tárgyú kutatásnak tekinti a szakirodalom a Glueck házaspár munkáját, melyben 1000 bűnöző fiú részletes vizsgálatának eredményeit publikálták megfelelő kontrollcsoporttal összevetve.[8] Azt találták, hogy a vizsgáltak csupán 8%-a származott intakt és teljesen egészséges légörű családból. Ha ez az adat nem is mond túlságosan sokat — hiszen az egészséges légkör igen nehezen mérhető —, az a végkövetkeztetésük, hogy a bűnöző fiatalok nagy többsége otthonainak, a család szerepének korunkban bekövetkező bizonyos csökkenése mellett is, sajátos jellemvonásai vannak, elemzésük alapján feltétlenül meggyőző. Glueckék e jellegzetességeket a következőkben látták:

A bűnöző fiatalok nagyobb része nem élt együtt mindkét vagy egyik szülőjével, a különélés és a válás szignifikánsan gyakoribb, mint a kontrollcsoportnál, együttélő szülők esetében pedig a házastársak közti emocionális kapcsolatok az átlagosnál rosszabbak.

A bűnözőknél a család lakhelyváltoztatása szignifikánsan gyakoribb, a lakások zsúfoltabbak és kevésbé rendbentartottak, a családot ösz-

[5] Thomas Monahan: Family Status and Delinquency. Wolfgang—Savits—Johnston: im. 325. old.

[6] Jackson Toby: The Different Impact of Family Disorganization. Wolfgang—Savitz—Johnston: im. 331—338. old. és Olaf Kinberg: A kriminológia alapvető problémái. OKKrI nyersfordítás, 2. köt. 354. old.

[7] J. Toby: im. 354. old.

[8] E. és S. Glueck: Unraveling Juvenile Delinquency. New York, 1950. Taft—England: im. 300—355. old.

szetartó kohéziós erő kisebb, ritkák a közös élmények, lazább az anya által ellátott felügyelet, több a dolgozó anya.

Az apák részéről a bűnöző gyermekek esetében gyakoribb az ellenséges beállítódás, ennek megfelelően az apa iránti ragaszkodás is sokkal kisebb, mint a normál esetekben, sőt igen gyakori a kifejezett konfliktus az apa és a gyermek között. A bűnöző gyermekek csak fele olyan gyakran érezték az apai szeretetet megfelelőnek, mint a nem bűnözők, és az otthon érzelmi légköre többnyire hideg vagy zavart volt.

A delinkvens csoportnál jellegzetes gyakorisággal fordult elő, hogy az apa családi szerepe (gyakori távollét stb.) rendezetlen, a család létszáma nagy, a gyermek jövőjére vonatkozó terv pedig ritka.

A nevelés terén többnyire vagy a drákói szigor, brutalizálás vagy a teljes nemtörődömség a típusos, míg a kontrollcsoportban az értelmes és gyengédséget is nyújtó felügyelet volt az általános. Kiemelték a kutatók, hogy a bűnöző gyermekek szülei különösen gyakran alkalmaztak testi fenyítést.

Jellegzetességként említették még, hogy a testvérekkel szemben háromszor olyan gyakori volt az ellenséges érzület vagy a teljes közöny, mint a normál csoportban.

1957-ben Glueckék az anya munkavállalásának hatását vizsgálták.[9] 500 delinkvens fiút és 500 nemdelinkvens fiúból álló kontrollcsoportot hasonlítottak össze. Azt találták, hogy szignifikáns gyakorisággal hiányzott a delinkvenseknél az anyai ellenőrzés, s ennek Glueckék etiológiai jelentőséget tulajdonítanak. Érdekes, hogy a mindennap azonos időpontban, rendszeresen dolgozó anyák esetében kevésbé találták súlyosnak az ellenőrzés hiányát, mint ott, ahol alkalmi, változó időtartamú munkavállalás volt. Ez utóbbi életberendezkedés bizonyult a legkárosabbnak az általuk vizsgált gyermekekre.

Ugyancsak 1957-ben jelent meg a szintén amerikai Monahan összefoglaló tanulmánya a családi helyzet és bűnözés kapcsolatáról.[10] Ebben részben értékeli az eddigi eredményeket, részben saját, hatéves philadelphiai kutatómunkájának következtetéseit és adatait ismerteti, melynek során 45 ezer büntetőügy anyagát értékelték. Kiemeli, hogy az ilyenfajta vizsgálatok különös nehézsége a kontrollanyag reprezentativitásának biztosítása. Az általa elfogadott, összpopulációra vonatkozó statisztika szerint az USA-ban a vétőképes korban levő fiatalkorúak 19—20%-a származik ún. csonka családból, négereknél ez az arány kétszeres. A bűnöző fiataloknál — a 45 ezer ügy vizsgálata alapján — azt találták, hogy a fehér fiúk 33%-a, a fehér lányok és néger fiúk 50%-a, a néger lányoknak pedig 75%-a élt, illetve él csonka családban. A visszaeső bűnözőknél hasonlók az arányok az első bűntényesekéhez, úgyszintén hasonló a kisebb és nagyobb bűntettek terén. Adataik alapján kisebb volt a visszaesési arány akkor, amikor a fiatal az anyával maradt, különösképpen a lányoknál. Az anya halála — az apáéval összehasonlítva — nagyobb arányban vezetett visszaesésre. Monahan szerint ezek az adatok vitathatatlanul bizonyítják a szülői megfosztottság jelentőségét a fiatalkori bűnözésben. (Valóban, a hosszú időn át szokatlanul nagyszámú eset figyelemmel kísérése mindenképpen támpontot ad, még ha az adatok bizonyos pontatlanságával is számolunk.) Az eddigi eredmények áttekintése során abból indul ki, hogy ma már senki sem tagadja: a rendezetlen és csonka otthon a kiriminogén faktorok között szerepel, hiszen ezek aránya a delinkvens fiataloknál évtizedek óta jóval magasabb, mint a nem-bűnözőknél. Monahan szerint ez az arány kb. kétszeres és stabil. Az oksági szerepnek a különböző magyarázatok különböző súlyt tulajdonítanak, de a szignifikáns különbség, a pozitív korreláció nem vitatható. (Utal Glueckék felmérésein kívül Carr, Sanders, Smith vizsgálataira.) Egyes kutatók szerint az ellenséges légkörű, zavart emocionalitású otthon több ártalmat okozhat, mintha a szülő kapcsolat végleg megszűnt, mások szerint még a rossz otthon is jobb a gyermek számára, mintha egyáltalán nem rendelkezik otthonnal. Kétségtelen, mondja Monahan, hogy a konvencionális családi szervezet számtalan deviáns irányban ható veszélyt elháríthat, vagy legalábbis befolyásolhat. De figyelmeztet arra, hogy nem minden felbomlott (csonka) otthon rossz és nem minden konvencionális típusú otthon jó a gyermek számára. Az sem közömbös, hogy a felbomlás hogyan történt, általában más a hatása pl. a halál és más a válás miatt csonkává vált családnak. (Ezt a témát még érintjük.) Monahan szerint a normális struktúrától eltérő, különösen pedig a feszült otthon befolyásolja a gyermek ítélőképességét, nehezíti a társadalmi követelményrendszerhez való alkalmazkodást.

Az ötvenes évek közepén és végén számos kriminálszociológus foglalkozott a család szerepével, főleg a szubkultúrák és a gengbűnözés vonatkozásában, különösen azt vizsgálva, hogy a sajátos mai amerikai családstruktúra hogyan hat a szocializálódás—deviáció viszonylatában. Cohen, Parson és Miller amerikai kriminológusok egyaránt hangsúlyozzák az anya-központú család pszichés következményeit. Ebben ugyanis mindkét nembeli gyermek általában anya-identifikációt épít ki, mivel az érvényesülésért folytatott kemény verseny az apa energiáit rendszerint teljesen leköti és fizikailag is alig van a gyermek mellett, így hiányzik a fiú számára az azonosításhoz szükséges apa-modell, megnehezül a „férfiként való azonosulás" kifejlődése. A többnyire nők között nevelkedő

[9] E. és S. Glueck: Working Mother and Delinquency. Wolfgang—Savitz—Johnston: im. 339—341. old.

[10] Th. Monahan: Family Status and Delinquent Children (1957). Fritz Sack—René König: Kriminálszociológia, 1968. OKKrI nyersfordítás, 122—159. old.

fiúgyermek azután a serdülőkorban megtagadja a kezdeti anya-imagót, mivel szabadulni akar a „jófiúság feminin légköréből". Ez rendszerint ún. túlkompenzációval történik, erőltetetten férfias viselkedésformákba bonyolódik, agresszívvé, sőt gyakran antiszociálissá válik, hogy demostrálja kétségbevont férfiasságát. Ennek a túlkompenzációnak tünete a bűntett is.

A család anya-központúsága mind a munkás-, mind a középosztályban érvényesül, utóbbinak Cohen a fiatal középosztálybeli delinkvensek szubkultúrája kialakulásánál nagy jelentőséget tulajdonít. Gondolatmenete szerint a középosztály gyermekeinek szocializálódása főleg az anyával való azonosulás révén történik, aki elsősorban őrzi a domináns kultúra ún. pozitív értékeit. Amikor a felnövekvő fiúgyermek „férfiasságát" az anyai dominanciával szemben bizonyítani akarja és azzal szembeszáll, egyszersmind konfrontálódik az össztársadalmi értékekkel, s helyettük azonosulási folyamat indul meg benne nemkonform értékekkel, majd — alkalmas körülmények esetén — bűnöző szubkultúrák normáival is.

Bloch és Niederhoffer 1958-ban, a gengről írott munkájukban a fiatalkori bűnözés legfőbb okaként a serdülés inter-generációs konfliktusokat létrehozó problémáit jelölik meg és azt kriminológiai szempontból jelentősebbnek tartják, mint az osztályhelyzetből eredő feszültséget. A serdülés problémái lényegében azonosak az egyes társadalmi osztályokban, de az alsóbb osztálybeli gyermeknek kettős konfliktussal kell megküzdenie: az anya-azonosítással való szakítással és a társadalmi nehézségekkel. Felhívják a figyelmet arra, hogy a serdülőkori bűncselekmények gyakran megfelelnek az etnográfia által oly sokszor leírt különböző, primitív férfivá avatási ceremóniáknak, s lényegében ezek modern változatai, az agresszív magatartásmódok pedig a férfikor elérésének jelképes sürgetései. Nézeteiket sok bírálat érte, így H. Mannheim pl. kifejti, hogy a generációk közti feszültségnek ma már nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani, legalábbis az alsóbb osztályokban nem, mivel a munkásosztálybeli fiatal anyagilag egyre függetlenebb lesz szüleitől, azok pedig többségükben bizonyos passzivitásra és közömbösségre hajlanak.[11]

Cloward és Ohlin viszont 1963-ban megjelent, a szubkultúra-nézeteknél ismertetett könyvükben részletesen bírálják Cohen és Miller hipotézisét, mely szerint a család anyacentrális struktúrájának következményei magyarázatot adnának a tömeges fiatalkori bűnözésre. A „férfiasság" hangsúlyozásának igénye nem vezet szükségképpen bűnöző magatartásra, hiszen a férfiasság kifejezésére sok más mód van, az agresszió sokféle módon nyilvánulhat meg anélkül, hogy kriminális jelleget öltene, ha pedig az egyén illegális megoldást választ, akkor ez a választás magyarázatra szorul. Ám sem Cohen, sem Miller nem határozzák meg azokat a bűntettformákat, melyekre a „férfikénti azonosulás" problémája vezet, és nem tudják e problémát kapcsolatba hozni a társas bűnözéssel. (Itt Clowardéknak nincs igazuk, hiszen Cohen ez utóbbira reális, az osztályhelyzetre épülő magyarázatot ad.) A férfiassági problémának már csak azért sincsen a szerzők szerint központi jelentősége a tömegméretű bűnözésnél — s ez válasz Blochéknak is —, mert az anyaközpontú háztartások, más-más jelleggel ugyan, de egyaránt gyakoriak az alsó- és középosztályban, viszont tény, hogy bűntettesi szubkultúrák jelentős mértékben csak az alsó osztályokban keletkeznek. A férfiként való azonosulás problémái létrehívnak ugyan kétségtelenül agresszívdeviáns tendenciákat, de ezek és a bűncselekmények között nagy a különbség. A bűnöző szubkultúra létrejöttéhez pedig bűntettesi normák kialakítása nélkülözhetetlen, ezek keletkezésére viszont a férfikénti azonosulás elmélete — ha meg is magyarázza a kényszerjellegű, erőltetett férfiasságot — választ nem ad. Lehetséges, mondják Clowardék, hogy ezek a pszichológiai problémák megerősítő hatást gyakorolnak a bűntettesi szubkultúra létrehozására vezető más tényezőkre és szerepet játszanak abban, hogy ez vagy az az egyén tevőlegesen részt vegyen egy már fennálló szubkultúrában. Ezek a problémák azonban nem központi jellegűek magának a szubkultúrának létrejöttében, és nem igazítanak el abban, hogy a különböző szubkultúra-típusok hol, hogyan és miért keletkeznek. Éppoly kevéssé alkalmas a deviáns magatartás különféle típusainak magyarázatára a serdülés konfliktusainak Bloch—Niederhofferféle elve.[12]

Nem képvisel ugyan sajátos nézőpontot a család kriminogén szerepéről, de sokoldalúan foglalja össze az eddigi eredményeket 1964-ben Taft és England, azt vizsgálva, hogy milyen módon lehet befolyással a család a bűnözésre.[13]

A család felbomlása, vagyis csonkává válása a legtöbb vizsgálat szerint a fiatalkorú bűnözők 30—50%-a esetében fennáll, azonban nem mindig okoz bűnözést. Sokat számít, hogy miképpen bomlott az fel, milyen hatással volt a családtagokra és a család társadalmi helyzetére. A családot elhagyó apával szembeni ellenérzés, vagy a válást megelőző feszült légkör rendszerint inkább hat deviáns tényezőként, mint pl. a halál ténye.

Kriminogén irányban hathat a szülők közötti kiélezett eszmei konfliktus, vagy az, ha mindkét szülő beállítottsága ellentétes a domináns normarenddel. Mindkét esetben a „kulturális konfliktusok továbbadásáról" van szó és a család ilyenkor közvetlenül hat mint „bűnözést terjesztő fertőző közeg". Ez történik a szubkul-

[11] H. Mannheim: im. 513. old.

[12] R. Cloward—L. Ohlin: Bűntettesség és alkalom. Glencoe, 1963. OKKrI nyersfordítás, 88—122. old.

[13] Taft—England: im. 311—335. old.

túrás családokban is, amikor a leendő bűnöző a kriminális viselkedés-sémákat magában a családban sajátítja el.

Ha a gyermek elemi érzelmi-biztonsági szükségleteit a család nem elégíti ki, egy olyan konstans érzelmi megfosztottság, elbátortalanodás és feszültség alakul ki, hogy a sokszor elviselhetetlen szorongás szinte szükségszerűen deviáns magatartásban vezetődik le. Az érzelmi stressz-helyzet kialakítására a szülői szeretettől való megfosztottságon kívül igen alkalmas a szülők közötti viszálykodás, melynek szakításra vezető vagy súlyos eseteit tapasztalták Glueckék a bűnöző fiúk 38, a lányok 52%-ában.

Igen lényegesnek tartják a szerzők a kriminogén ártalmak között a helytelen fegyelmező módszereket, rámutatva, hogy ez a legszignifikánsabb különbség a bűnöző és nem-bűnöző gyermekek családjaiban. Hivatkoznak többek között a Glueckék által végzett többféle vizsgálatra, mely szerint helytelen (túlzott lazaság vagy merev szigor) fegyelmezési szokásokat tapasztaltak a bűnöző fiúk 70%-ának és a bűnöző lányok 66%-ának otthonában.

Hasonlóképpen összefoglaló képet nyújt a kanadai Denis Szabo is, 1965-ben.[14] A család szocializáló szerepének ismertetése után elemzi a családstruktúrában bekövetkezett változások kriminogén szerepét. Szerinte a családlétszám korlátozása 2—3 gyermekre kedvezően hat a szocializálásra. A bűnöző fiatalok nagy része az igen népes családokból származik. Hátrányosan hat viszont a társadalmi alkalmazkodás elsajátításában az apai tekintély általános csökkenése és az anya egyre gyakoribb házon kívüli munkája. (Ez utóbbi kiemelésében odáig megy, hogy kijelenti: „a nők felszabadulása súlyos hatással volt a gyermekek egyéniségének kialakulására"). A családok nagy részének vertikális és horizontális mobilitása ugyancsak megnehezíti a stabil adaptációt. Egyébként korunkban megfigyelhető a család szocializáló szerepének viszonylagos csökkenése, mivel a családtagok közti érintkezési idő egyre csökken, a szülők képzettsége gyakran kisebb gyermekeikénél, ezzel szemben egyre hosszabb lesz az iskoláztatási idő, mely a tömegkommunikációval együtt egyre nagyobb szerephez jut az egyén normarendjének és adaptációs mechanizmusainak kialakításában.

Említésre méltó, hogy Szabo francia anyagot is ismertet, mely lényegében egybevágó az angolszász tapasztalatokkal. Így egy 2000, hosszú szabadságvesztés büntetését töltő bűnöző csoport vizsgálata szerint, csak 27%-uk nevelkedett normálisnak tekinthető családi környezetben. Egy másik francia vizsgálat szerint 400 deviáns magatartású (ún. „problémás") gyermekcsoport 88%-a felbomlott családból származott.

[14] Denis Szabo: Kriminológia. Montréal, 1965. (OKKrI nyersfordítás, 248—255. old.)

A Szabo által hivatkozott francia szerzők három kriminogén családtípust különböztetnek meg. 1. a „megrontó családot", mely a társadalmi etikával ellentétes normákat ad, megfélemlítés vagy utánzás révén, ez felel meg Tafték kulturkonfliktusos családjának; 2. a felbomlott családot, melynél egy érdekes szempontot emelnek ki: a megfosztott gyermek ellenérzését, a családi otthonnal szembeni dacreakcióját (válás, elhagyás esetén) átviszi kezdetben az iskolára, majd a szélesebb társadalomra is; 3. végül az ún. „fogyatékos család", mely nem adja meg a szükséges nevelést, érzelmi (pl. mostohaszülő) vagy egyéb okból.

Szabohoz hasonlóan a svéd Kinberg is — aki egyébként nem szociológiai, hanem biopszichológiai nézőpontot képvisel — a családi miliő szerepének némi csökkenését észleli, s azt vallja, hogy „ha már a környezetnek túl nagy jelentőséget tulajdonítunk", a szélesebb környezet befolyása (utca, társaság, tömegkommunikáció) háttérbe szoríthatja, semlegesítheti a családi környezet szerepét.

A csonka család kriminogén szerepe terén — a legtöbb kriminológussal egyetértésben — az a véleménye, hogy ha a családi otthon felbomlása elő is segíti a bűnözővé válást, ez nem azért van, vagy legalábbis nem elsősorban azért, mert az egyik szülő hiányzik az otthon struktúrájából, hanem főleg a viszálykodás légköre miatt, mely az életközösség megszűnését megelőzte, és amely gyakran a válás után is folytatódik. „Ha viszont egyéb körülmények (halál, betegség, katonai szolgálat) csonkították meg az otthont, az anyagi vagy egyéb nehézségek inkább fokozzák a gyermekben a szolidaritás, felelősség és kölcsönös segítés érzését a család érdekében, ezek az érzések pedig megteremtik azt a lélektani állapotot, mely ellenkezőleg ,a bűnözővé válás kockázatának csökkentésére irányul."[15]

Elismerve azt, hogy a tágabb környezet szerepe napjainkban egyre növekszik, a kriminológiával is foglalkozó pszichológusok változatlanul hangsúlyozzák, hogy ennek ellenére a szocializálódás szempontjából döntő alapbeállítódást ma is a korai gyermekévek érzelmi viszonyulásai szabják meg, s ezek kialakulásának műhelye a család.

James Coleman, a Los Angeles-i Kaliforniai Egyetem klinikai pszichológiai tanszékének igazgatója így látja a „kórokozó családi konstellációkat":[16]

A korai érzelmi megfosztottság az egészséges személyiségfejlődés egyik bázisát, a biztonságérzet kialakulását akadályozva, súlyos és tartós személyiségtorzulást eredményezhet, mivel az „elfogadottság érzése" képezi a gyermek számára azt a „működési bázist", amelyről kime-

[15] Olaf Kinberg: im. 354. és köv. old.

[16] James Coleman: Abnormal Psychology and Modern Life. Chicago, 1964. 129—139. old. és 371—373. old.

részkedik a külvilágba, és amelyhez visszatér nehézségeivel és sikerélményeivel. A delinkvencia szempontjából különösen az én-tudat kialakítása terén van jelentősége az elfogadottságnak, mert az én-bizonytalan gyermek igen gyakran gyáva, irigy, agresszív és magányos lesz. Tudat- és lelkiismeret-fejlődése lelassul, érzelmi kapcsolódó készsége hiányos, negativizmusra, dacreakciókra hajló. Legjelentősebb az ún. „anyai megfosztottság", mely a legtöbb pszichológus szerint irreverziblis: a későbbi korrigáló tapasztalatok ellenére maradandó személyiségzavart okoz. Hátrányosan befolyásolja az emocionális kapcsolatkészségen kívül az intellektuális folyamatokat is, főleg a beszéd- és absztrakciókészség fejlődését, valamint az önellenőrzési és gátlási folyamatokat, különösen az impulzusok megfékezését távolabbi célok érdekében, tehát a szocializálódás sikerét. A fentieket bizonyítja, hogy a korán intézetbe került gyermekek optimális körülmények között is, intellektuálisan, érzelmileg és morálisan is szinte kivétel nélkül gyengén fejlettek.

Negatív irányban hat azonban a „túl-gondoskodás" is, mely döntésképtelenséget, önállótlanságot, önbizalomhiányt eredményez és állítólag különösen a fiúgyermeknél hátrányos. Gyakran van kriminogén hatása a kényeztetésnek, mindent elnézésnek, mert olyan karaktertorzulásokat eredményez, melyek különösen kedvező talajt adnak a bűnözés alá: így az egoizmust, a felelősség hiányát, követelődzést, kezdetben a szülőkkel, majd a társadalommal szemben is. Az ilyen egyén a későbbiek során úgy próbál mindenkit céljai érdekébe állítani, sőt kizsákmányolni, mint ahogyan a szülőknél megszokta. Rendszerint rebellis a tekintélyekkel szemben, igényeit agresszív-követelő magatartással kívánja biztosítani, nehezen tűri a pillanatnyi frusztrációt is, a kielégülés elhalasztását távolabbi célokért.[17]

De a merev, irreális családi normarend szintén deviáció irányában ható nyomás lehet, mivel ilyenkor a merev szülői normák internalizálása ún. „infantilis lelkiismeretet" szül: a gyermek vakon igyekszik azokat követni, s minden kisebb hiba, sikertelenség önlebecsülést, bűntudatot, belső konfliktusokat jelent. Ez pedig leggyakrabban a neurotikus bűnöző életútja, aki tünetként produkálja a bűntettet és szinte kiprovokálja a büntetést, mely enyhíti nyomasztó bűntudatát. Coleman felhívja még a figyelmet, hogy az irreálisan konzervatív, túl szigorú nevelés mellett igen gyakori a leánygyermek lázadása és ellenkező végletbe csapása: a szexuális deviáció választása.

— Jelentős a hibás fegyelmezés hatása is. Jellegzetes „modern" tévhit az, hogy a gyermeket nem szabad frusztrálni, meghiúsulási élményeknek kitenni, s ezért a szülő nem is fegyelmez. A szerző hivatkozik Sears 1961-ben 12 éves fiúkkal lefolytatott kiterjedt vizsgálatára, melynek eredményeként az antiszociális-agresszív viselkedés magas pozitív korrelációt mutatott a szülői engedékenységgel, a büntetés teljes mellőzésével. Az ilyen otthon másokra tekintettel nem levő, támadó hajlamú és ugyanakkor belül önbizonytalan gyermeket nevel. A megalázó, szeretetlen fegyelmezésnek viszont szintén több káros hatása van: félelem, gyűlölet, dac halmozódik fel, gyakran jelentkezik teljes oppozíció is, mely könnyen kriminalitásba fordul. Sears és Rosenthal kutatásaira hivatkozva Coleman utal arra is, hogy a következetlen fegyelmezés, mely megnehezíti stabil értékrend kiépítését, szintén pozitíve korrelál a bűnözéssel, s az majdnem agresszív magatartást eredményez.

— Nagyon jelentős a szerepe a helytelen szülői magatartásmodellnek, mely az utánzás mechanizmusán keresztül hat. Bandura 1962-es kutatásai során azt találta, hogy a maga körül agresszív modellt tapasztaló gyermek szinte mindig hajlamosabb arra, hogy a frusztrációkra agresszióval reagáljon, mint a nem agresszív szülők gyermekei, s ez törvényszerű, hiszen a gyermek ‚kulcsmodellje" a szülő.

A felbomlott család negatíve hat, kisebb mértékben a puszta hiány, nagyobb mértékben a megelőző és kapcsolódó feszültségek miatt. A Colorado államban 1962-ben végzett felmérések szerint a fiatal bűnözőknek csak kb. 33%-a származott formálisan teljes családból, több mint 25%-uk csak az anyával élt, 12% anyával és mostohaapával. Igen kriminogén minden szülői viszálykodás, de nemcsak a nyílt konfliktus az, hanem a légkör általános feszültsége, melyre a gyermek szorongása növekszik, ennek pedig legtípusosabb lereagálása az agresszió. A széttört vagy konfliktuózus családból származó gyermek többnyire identifikációs zavarral és belső bizonytalansággal küzd, így nagyon gyakran gyökértelenségi érzések és anómiás állapot jellemzi. Különösen szembeszökő volt ez fiatal bűnelkövetők ún. vandál vétségeinek tanulmányozása során. Ezekben az esetekben legtöbbször azt találták, hogy a szülő és gyermek közti kommunikáció vonala valahol megszakadt, az adekvát értéknormák nem épültek be a személyiségbe, kialakult viszont egy olyan tendencia, hogy a belső feszültségeket ellenséges, univerzálisan destruktív viselkedésben vezesse le. Ennek az anómiás-gyökértelenségi állapotnak a kulcsát sok kutató a kiterjesztetten értelmezett „szülői távollét"-ben véli megtalálni, mely nemcsak a csonka családokra, vagy valamelyik szülő fizikai távollétére vonatkozik, hanem áll azokra a szülőkre is, akik annyira el vannak foglalva saját tevékenységeikkel, hogy nem tudják a gyermeknek a szükséges támogatást, „jelenlétet" nyújtani a szocializálódás kritikus idejében.

[17] Véleményünk szerint ez elsősorban a közép- és felsőosztálybeli bűnöző fiatalok pszichés mechanizmusaira vonatkozik és nem azonos azzal a folyamattal, melyet Cohen és Miller ábrázol a munkásosztálybeli delikvenciánál.

Coleman a későbbi bűnöző magatartás szempontjából a legtípusosabbnak — az általános érzelmi megfosztottság mellett — az apa családi szerepének hiányosságait látja, melynél fogva nem tud a fiúgyermek számára adekvát magatartásmintát nyújtani. Sokszor megfigyelt jelenség, hogy a delikvens fiúk többsége úgy érzi: apja elutasítja, eltaszítja őt és csak az anyja szereti. Különösen kriminogén Coleman szerint az, amikor az apai elutasítás mindkét szülő részéről következetlen bánásmóddal párosul. A normális szocializálódás feltétele ugyanis többek között az, hogy a gyermek érezze: megfelelő magatartása szülői elfogadást, helyeslést nyer. De ha a gyermek eltaszítottnak érzi magát, s ehhez még következetlenségeket tapasztal, megzavarodik s az elfogadtatásra irányuló törekvése elmarad. Tovább rontja a helyzetet, ha az apa brutális fegyelmezési módszereket alkalmaz, növelve így azt az ellenséges érzést, melyet a gyermek már korábban, a szeretetlenség-kivetettség miatt kialakított. Az ilyen konstelláció eredménye szinte típusosan az ellenséges, dacos, rosszul, illetve hiányosan szocializált fiú, aki híjával van a normális belső kontrollnak és arra hajlik, hogy agresszív impulzusait a külvilágban reagálja le. A fiúgyermek részéről különös gyakorisággal eredményez korai és hosszantartó kriminális magatartást, ha az ilyen helyzetben az apa ráadásul szociopata (pszichopata) is. A kutatók egész sora hangsúlyozza, hogy milyen gyakoriak a visszaeső bűnöző fiúk apáiban a szociopata vonások. Kiemelik az alkoholizmust, a brutalitást, a családdal szembeni teljes felelőtlenséget. Lányok esetében szignifikánsan gyakori a szociopata apa szerepe a promiszkuitásos és prostitucios viselkedésminták kialakulásában.[18]

A hatvanas években számos szociológiai módszerrel végzett kutatást publikáltak a család szerepéről. Egyik sokat hivatkozott anyag az angol Robert Andry vizsgálata.[19] Andry London bűnöző körzeteiben vizsgálta kérdőíves és explorációs módszerrel 12—15 éves, különböző vétségeket elkövetett fiúk emocionális családi konstellációit, megfelelő kontrollcsoporttal együtt. Központi hipotézise az volt, hogy a megfelelő szülői vonzalom hiánya etiológiai jelentőségű kriminogén tényező mindkét szülő vonatkozásában. Az apai szeretet és törődés hiányosságainak éppoly szignifikáns jelentősége van, mint az anyainak. Ebből kiindulva, mindkét szülő szerepét egyenlő súllyal próbálta bevonni a kutatásba. Eredményeit a következőkben foglalta össze:

A delikvens fiúk 55%-a úgy érzi, hogy valamelyik szülő kevéssé szereti, ugyanakkor a nem-bűnöző kontrollcsoport 96%-a úgy értékeli, hogy elég szeretetet kap szüleitől.[20] A bűnözők 45%-a szerint pedig egyik szülője sem szereti igazán, az előbbi adattal együtt ez tehát azt jelenti, hogy az összes delikvens szeretethiányról számolt be, amikor ez a kontrollcsoportban csak 4% volt.

Colemanhoz hasonlóan Andry vizsgálata is az apa jelentőségét hangsúlyozza, mivel nézete szerint eltúlozzák az anyai megfosztottság, illetve mellőzöttség szerepét, amikor azt elsődlegesnek, sőt szinte kizárólagosnak tartják, holott a bűnöző gyermekek nagyobb defektusokat észlelnek apjuk szerepében, mint anyjukéban. Nagy többségük úgy érzi, hogy apjától jóval kevesebb szeretetet kap, sőt az nem ritkán ellenséges beállítottságú vele, míg a kontrollcsoportnál az volt a típusos válasz, hogy mindkét szülő egyformán szereti őt. A szociológiai vizsgálat a gyermek szubjektív kikérdezésén kívül rendszerint valószínűsítette az apa ellenséges beállítódását. Andry szerint a legszignifikánsabb különbség a bűnöző és nem-bűnöző gyermekek között éppen az, hogy a gyermek az apához negatíve viszonyul, s nincs nála megfelelő apa-identifikáció. A hiányos vagy negatív apa—fiú kapcsolat olyan konfliktust keletkeztet a gyermekben, mely igen gyakran generalizálódik: nem oldódik fel a családon belül, hanem átterjed a szélesebb társadalomhoz való viszonyra és normasértésben vezetődik le. A szerző szerint a fiatalkori bűnözők többségére az jellemző, hogy az anyával való viszonylag harmonikus kapcsolat mellett konfliktus van az apa (majd az őt reprezentáló autoritások) és a fiú között.

Kitér az Andry-féle kutatás a túlzott szülői szeretet hatására is. Érdekes módon sem a bűnöző-, sem a kontrollcsoport tagjai nem érezték azt, hogy bármelyik szülő szeretete, gondoskodása terhes lenne számára. Andry szerint a „túlgondoskodás" szerepe a bűnözésben csekély, ezt azonban nem szabad összetéveszteni a „túlengedékenységgel", a mindent elnézéssel, amely már kriminogén tényező.

Abból a pedagógiai tapasztalatból kiindulva, hogy a gyermek számára elsősorban a szeretetnek általa való érzékelhetősége, felfoghatósága jelentős, Andry kíváncsi volt arra is, hogy milyen különbség van a két csoport között a szülő—gyermek emocionális kapcsolatban a szeretetnyilvánítás terén. Azt találta, hogy a delikvenseknél nemcsak a tényleges vonzalom kisebb, de ennek kifejezése is nehezített, illetve egyszerűen hiányzik, a gyermek részéről szintén. 56%-uk elmondotta, hogy feszélyezett a szülővel szembeni ragaszkodás kimutatásában, míg a kontroll fiúk közül csak 14% érzett gátlást. A szerző szerint feltétlenül összefüggés

[18] Itt Coleman hivatkozik pl. E. és S. Glueck: Family Environment Delinquency. Boston, 1962. munkájára.

[19] Robert Andry: Parental Affection and Delinquency. London, 1960. Wolfgang—Savitz—Johnston: im. 342—352. old.

[20] Megjegyezzük, hogy a szeretet stb. fogalmakat a vizsgálati személyek felé gyakorlati megközelítéssel próbálta egyértelművé tenni, pl. ilyen kérdésekkel: „ki áll ki érted, ha bajban vagy?", „kihez fordulhatsz problémáiddal?"

van — a tényleges szeretet mellett — az érzelemkifejezés hiánya és a bűnözés között.

H. és R. Cogan amerikai szociológusok 1968-ban megjelent cikkükben[21] az eddigi kutatások tükrében vizsgálták azt, hogy valóban „kioldja"-e a krónikus családi feszültség a bűnözést, és hogyan. Az otthon feszültségének két fő forrása van: a szülők egymásközti és a szülő—gyermek közti konfliktus. A testvérrivalizációt sem mint személyiségkárosító, sem mint speciálisan kriminogén tényezőt nem tartják jelentősnek. A feszültség általánosan károsító és kriminogén hatását krónikus jellege által fejti ki: mivel a tartós feszültséget a legtöbb gyermek nem bírja, vagy neurózissal válaszol bűnözés nélkül, vagy emellett „kimegy az utcára", családpótlékot keres. Krónikus feszültséget kelt pl. ha a szülők kétféle értékrendet képviselnek, vagy következetlenek nevelési módszereikben. Ha a gyermekkel szembeni megnyilvánulások nélkülözik a stabilitást: nem tud a gyermekben megfelelő én-kép sem kialakulni, ami pedig egyik alapja a korai szocializációnak. A gyermek ugyanis önmagát mintegy tükörben, mások viselkedésén keresztül észleli és értékeli, ha ez zavaros, az egyénnek nem lesz helyes önmagáról alkotott képe és magatartás-mércéje sem. A krónikusan konfliktusos, feszült otthon és a bűnözés közötti erős pozitív korrelációt kutatások sora bizonyítja. Kiemelik Abrahamsen vizsgálatát, melyet két, egyaránt neurotikus csoporttal végzett, az egyik delikvens fiatalokból állt, a másik nem. Azt találta, hogy a bűnöző neurotikusok családjaiban szignifikánsan gyakoribbak és elmélyültebbek a konfliktusok, mint a „csak" neurotikus csoportban.

A kriminogén család által elindított pszichés folyamat lényegét Coganék is az azonosítás és norma-internalizáció fogyatékosságaiban, valamint az érzelmi hiányt betöltő, más, gyakran antiszociális kiscsoport felé fordulásban látják.

Eliezer Jaffe az ún. családi anómia és delikvencia kapcsolatát vizsgálva, az eredményekről 1969-ben számolt be.[22] Jaffe felfogása szerint ahol értékzavar (bizonytalanság vagy kettősség) uralkodik, ott a gyermek gyakran arra kényszerül, hogy „próba-szerencse" alapon válasszon utat. Nem hasznosíthatja mások tapasztalatait, ha a számára fontos személyektől nem kap szilárd értékrendet. „A határozatlan vagy következetlen értékrend hibás én- és felettes-én fejlődést eredményez és az egyént hatásos magatartás- és impulzusszabályozó rendszer nélkül hagyja. A realitás és fantázia összeolvadnak, a kielégülésre törekvés elárasztja az ént, és a gyermek csak saját tapasztalataiban bízik cselekvései eredményének megítélésénél." Ha a szülők között értékkonfliktus van, a gyermek ide-oda hullámzik, azonosítást keresve.

Az adatok szerint a bűnöző fiúk családjaiban gyakoribbak és nagyobb intenzitásúak voltak a konfliktusok, melyek a gyermekben nagyfokú szorongást keltettek. Ennek ellenére gyakran kísérelték meg fizikailag védelmezni az anyát. Ez pedig Jaffe szerint, a korábbi, e körben gyakori tapasztalatok nyomán, az „impulzív közbelépés reaktív mintájának" kialakulásához vezetett. Ez a nem-delikvenseknél elmaradt, mivel ezek otthonaiban a viták többnyire fizikai bántalmazás nélkül zajlanak le és nincsenek olyan intenzív hatással a gyermekre. Az adatok egyértelműen arra mutattak, hogy a delikvensek többnyire olyan otthonokból származnak, ahol az anómia igen nagyfokú. Jaffe szerint a konform vagy nonkonform, erőszakra hajló szülői értékrenddel való azonosulás központi a bűnözővé válás folyamatában, melynek eredményeképp a delikvens olyan értékkódexszel operál, ami minőségileg különbözik a szociábilis normarendtől. Az etiológiai gyökereknek pedig legalább egy részét a családi anómiában kell keresni.

Raskó Gabriella

[21] H. és R. Cogan: The Criminogen Family. (Crime and Delinquency 1968. évf. 220. old.)

[22] Eliezer Jaffe: Family-anomie and Delinquency. (British Journal of Criminology 1969. okt. 376. old.)

SZEMLE

Néhány kriminálstatisztikai megjegyzés

Szerzők „Gondolatok a kriminálstatisztika fogalomrendszeréről" című cikkükben[1] elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt fontos problémához nyúltak. Alapkérdésként azt a gondolatot választották, hogy „a kriminálstatisztika adatai a bűnözést mint társadalmi jelenséget tükrözik-e, vagy a bűnözésnek mint társadalmi jelenségnek és a bűnözés jogi vonatkozásainak egy sajátos ötvözetét". A kérdésfeltevés után mindjárt rá is térnek arra, hogy „e kérdésre a választ annak vizsgálata adja meg, hogy a kriminálstatisztika eddig kialakított fogalomrendszere, elsősorban számbavételi alapegységei logikusan illeszkedik-e a kriminálstatisztika alapvető koncepciójához". Végkövetkeztetésüket így fogalmazzák meg:..."a statisztika által szolgáltatott adatok ma még nem tükrözik tisztán társadalmi valóságként a bűnözést. Ez csak azáltal lesz biztosított, ha az ismertté vált bűncselekmény mint statisztikai mérési alapegység mellé megfelelő kriminológiai töltésű számbavételi alapegység társul. Ez az ismertté vált bűnelkövető statisztikai fogalma lehetne, aminek meghatározására eddig még nem került sor."

Úgy vélem, hogy a cikkben írt végkövetkeztetés és az azt alátámasztó egynéhány szerzői megállapítás további gondolatok ébresztésére alkalmas. Ilyen okok miatt *az alapkérdéssel kapcsolatos véleményem az alábbi* — megjegyzésnek is tekinthető — *pontokban foglalom össze, de csak az elvi jellegű kérdésekre térek ki:*

1. A kriminálstatisztika fejlődéstörténete is igazolja, hogy a társadalomstatisztikán belül az egyes szakstatisztikák kialakulása, elméleti, módszertani és gyakorlati gazdagodása eltérő sajátosságok közepette ment végbe. Egy-egy időszakban fejlettségi szintjük is különbözött. A demográfia például szinte megjelenésének pillanatától azt a célt szolgálta, hogy a társadalom egy speciális jelenségét, a népesség mennyiségi és minőségi ismérveit, mozgását, változását mutassa be és alakulásának törvényszerűségét tárja fel. Az álló népesség statisztikája például egy adott időpontban (pl. népszámlálás) nyújt részletes, számszerű leírást a népességről a legkülönbözőbb ismérvek (nem, kor, műveltség, foglalkozás stb.) alapján. A mozgó népességet elemző statisztika viszont a népesség számbeli változását és azok okait kutatja, információkat ad az egyszerűbb és bonyolultabb jelenségek területéről (pl. házasságkötések, válások, születések, halálozások, vándorlások stb.) A demográfiában sohasem került előtérbe az a gondolat, hogy a népesség egyes megnyilvánulásainak statisztikai mérésével foglalkozó szervek — jó néhány ilyen van — tevékenységének bemutatása legyen az alapvető nézőpont. Hasonló példát hozhatnánk a gazdasági statisztikai területéről is. E statisztika, amikor az egyes népgazdasági ágak kapcsolatait és kölcsönös összefüggéseit, a társadalmi újratermelési folyamat számszerű feltételeit és eredményeit vizsgálja, sohasem a termeléssel foglalkozó egységek, vállalatok, minisztériumok tevékenységéről ad számszerű információkat. Az életszínvonal vizsgálatánál sem a fogyasztói kosárba bekerülő termékek termeltetésével mint tevékenységgel foglalkozik a statisztika.

Ezzel szemben a *kriminálstatisztika fejlődési folyamata* ellentétes irányú előzménnyel rendelkezik. Kialakulása és korábbi fejlődése olyan igényeket szolgált, hogy az igazságügyi szervek — bíróság, ügyészség, rendőrség — tevékenységéről adjon számszerű képet és mutassa be annak a jogi szakterületnek a mennyiségi és minőségi jellemzőit, amely egyébként szervtípusonként elkülöníthető. E felfogás megvalósításaként meghonosodott az olyan statisztikai mérés, mely tulajdonképpen valamennyi igazságügyi szervnél azonos elvi alapon nyugodott. Ez pedig nem más, mint az ügyforgalmat kifejező tevékenységi terhelési szint vagy munkateher elsődleges bemutatása. A munkateher nagyságának kifejezése azonban a lényegében azonos mértékegységgel — bűnügy — nem volt pontos. Egy bűnügyi előfordulás, érkezés természetesen más munkaterhet jelent a rendőrségen, az ügyészségen és ismét más mértékű az első fokú, illetve a másodfokú bíróságon. A részkérdések mérése is tulajdonképpen ugyanilyen célokat (pl. nyomozás elrendelésének száma, pótnyomozás száma stb.) szolgált és ezért nem is adhattak pontos képet a bűncselekmények és az elkövetők számáról. Kivételt képez a büntetőbírósági statisztikának az a része, mely az elítéltekről, mint személyekről, teljes pontosságú adatokat szolgáltat. A kriminálstatisztika előbb említett felfogását tükrözte az is, hogy *az igazságügyi adatok mindig a szerv tevékenységének idejéhez tapadtak* (pl. 1938-ban, 1951. I. felében, 1959. februárjában stb. elrendelt nyomozások, pótnyomozások, vádemelések, első fokú vagy jogerős elítéltek stb.). Háttérbe szorult a bűncselekmény elkövetésének ideje. A bűnözés mint társadalmi jelenség számtalan, statisztikailag mérhető ismérveinek számbavétele sem tartozott az alapvető kérdések közé. Hasonló felfogás elképzelhetetlen lett volna például akár a demográfiában, akár a gazdaságstatisztikában, ahol a társadalmi jelenséget mindig az előfordulás időpontja szerint regisztrálták. Ez természetes is, mert az adott *időben létező társadalmi jelenséget a statisztika — sem elvi, sem gyakorlati okok miatt — nem helyezheti át későbbi időpontra, hiszen akkor a valóság már egészen más képet mutathat.*

Új fejlődési szakasz útját nyitotta meg a kriminálstatisztikában a kriminológia tudományának előretörése az 1960-as évektől. Művelésének eredményei egyrészt új igényeket támasztottak a kriminálstatisztikával szemben, másrészt lehetővé tették gyorsiramú, a korábbiaktól eltérő elvi alapokon történő fejlődését. *A kriminológia a bűnözést mint társadalmi jelenséget* — és nem mint a bűnüldöző, igazságügyi szervek tevékenységét — *kezdte vizsgálni.* Elengedhetetlenné vált a bűnözés gazdasági, társadalmi kapcsolatainak, a bűnözés és a vele kapcsolatban álló más társadalmi, gazdasági jelenségek változását kifejező törvényszerűségek elemzése. Ez azonban statisztikai adatok nélkül nem lehetséges.

A kriminálstatisztika felfogását módosítani kellett. Jelentős lépést

[1] Pusztafi Károly és Szolnokiné, Kránitz Mariann: idézett című cikke a Jogtudományi Közlöny 1972. évi 5—6. számában jelent meg.

jelentett ebben az irányban az 1964. január hó 1-én hatályba lépett *egységes rendőrségi és ügyészségi statisztikai rendszer,* amely a kriminológiai elemek számbavételi körének nagymértékű bővítését, a bűnözés gazdasági, társadalmi kapcsolatai mérhetőségét eredményezte. Természetesen megtartotta a szervek tevékenységével kapcsolatos adatokat is, sőt azok körét is bővítette. Mindez olyan időben történt, amikor — Szerzők szavaival élve — a kriminológiai töltésű kriminálstatisztika elmélete még nem vált uralkodóvá. Így szükségszerűen állt elő az a helyzet, hogy *a statisztikai gyakorlat megelőzte az elmélet fejlődését,* a kriminálstatisztika elméleti nézeti rendszerének létrejöttét. A statisztika gyakorlata az elmúlt években számtalan olyan helyes elvi célkitűzést valósított meg (pl. a bűnözés és bűnüldözés különválasztása, bűnözési okok gyűjtése, egyéb kriminológiai igények teljesítése, kriminalisztikai adatok gyűjtése, kibernetika alkalmazása stb.), amelyek végül is elvezettek a gyakorlatból levonható következtetések általánosításához és így megindította a kriminálstatisztika elméleti rendszerének kidolgozását.

Ma már elméletileg és gyakorlatilag is bizonyossá vált az *az 1964-ben* még csak feltételezett megállapítás, hogy az akkor *bevezetett egységes rendőrségi és ügyészségi statisztikai rendszer az egységesítésnek csak első lépése* és mint ilyen, a kriminálstatisztika fejlődéstörténetében csak átmeneti jellegű célkitűzéseknek tehet eleget. Időközben kidolgozottá vált a *további egységesítést jelentő* kriminálstatisztikai elméleti koncepció és a megvalósítását szolgáló alapvető módszerek is és csupán néhány részletkérdés kimunkálásával foglalkozik még az a *Tárcaközi Munkabizottság* — a legfőbb ügyész irányításával 1968. szeptemberében a Belügyminisztérium, Igazságügyi Minisztérium, Központi Statisztikai Hivatal, Legfőbb Ügyészség, a Legfelsőbb Bíróság, az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet és az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának képviselőiből alakult —, *amely az egységes (rendőrségi, ügyészségi, bírósági) kriminálstatisztikai rendszer kidolgozására és bevezetésének előkészítésére kapott megbízást.*[2] E továbbfejlesztett statisztikai rendszer bevezetése legcélszerűbben az új Büntető Törvénykönyv — készülőben van — hatálybalépésével együtt történhet. Ezzel megszűnik a kriminálstatisztika mai átmeneti jellege. *A hatályos statisztikai rendszernek éppen ebből az átmeneti jellegéből adódik, hogy minden felismert és helyes célkitűzést nem változtathat gyakorlattá.* Bármilyen statisztikai rendszernek — bár egyes kérdések felismerten módosításra is szorulnak —, ha már előre látható nagyobb változás előtt áll, e változásig a stabilitást lehetőleg biztosítani kell. Nem lehet évenként jelentős módosításokat végrehajtani, mert akkor a kialakult idősorokat és azok értékét is veszélyeztetjük, nem beszélve a változtatás pénzügyi kihatásairól, mely éppen nagyságrendje miatt nem helyezhető figyelmen kívül.

A majdan bevezetésre kerülő *egységes kriminálstatisztika* azon túl, hogy egységes elvek szerinti adatgyűjtést biztosít a rendőrségen, az ügyészségen és a bíróságon és ugyanazt a nomenklatúrát alkalmazza az azonos kérdésekben — pl. a gyűjtött bűncselekmények köre, elnevezése stb. —, lehetővé teszi *egyrészt* a bűnözés komplex módon történő mérését, kapcsolatainak, a kölcsönhatásoknak a valóságos megjelenési ideje — és nem az elbírálás időpontja — szerinti számbavételét. Így a maga valóságában teremti meg a bűnözés és a más társadalmi, gazdasági jelenségek időbeli összhangját az értékeléshez. Biztosítja *másrészt* a bűnüldözés egységes elvek szerinti statisztikai szemléletét, mely az egészet átfogó elemek mellett részekből tevődik össze. Vannak ugyanis egy vagy több bűnüldöző szervet érintő kérdések, illetve olyanok, amelyek egy-egy bűnüldöző szervet, bíróságot érintenek. Egységes bűnüldözési elem például a büntetőeljárás időszerűsége, mely a következő részekből áll:

a) a bűncselekmény elkövetése és arról a bűnüldöző szervek által szerzett tudomás közötti idő bűncselekmények szerint;

b) a nyomozások időtartama a nyomozás elrendelésétől a nyomozás befejezéséig, megszüntetéséig eljáró szervenként (rendőrség, ügyészség) bűncselekményenként;

c) az első fokú büntetőeljárás időtartama bűncselekményenként;

d) a másodfokú büntetőbírósági eljárás időtartama bűncselekményenként;

e) az egész büntetőeljárás időtartama a nyomozás elrendelésétől a jogerős befejezésig, bűncselekmények szerint;

f) az egész bűntetőeljárási időtartam a bűncselekmény elkövetésétől a jogerős felelősségre vonás megkezdéséig.

Másik egységes elemre példaként felhozható: a bűncselekmény miatt eszközölt felelősségre vonás, illetve annak kezdeményezése. Ennek részei: — a büntetőbíróság által történt felelősségre vonás; — kioktatással (rendőrségi) befejezett felelősségre vonás; — társadalmi bírósági felelősségre vonás kezdeményezés; — fegyelmi hatósági felelősségre vonás kezdeményezés.

Az előbbi egységes elemektől jellegükben térnek el a rendőrség, ügyészség és bíróság szerint, tehát szervtípusonként elkülönülő, de valamennyi bűnüldözéssel és igazságszolgáltatással foglalkozó szerv számára fontos bűnüldözési mutatók. Ilyenek lehetnek például a következők: — a nyomozások eredményessége; — az ismeretlen tettesek által elkövetett bűncselekmények aránya; — a váderedményesség; — ügyészi tárgyalási részvétel; — bírósági hatályon kívül helyezések; — kényszerintézkedés a büntetőeljárás különböző fázisaiban; — a büntetéskiszabás adatai.

Az *egységes kriminálstatisztika* az említett és a még fel nem sorolt kérdések rendezésével végérvényesen *megoldja majd a tárgyát képező társadalmi jelenségek pontos statisztikai mérését és elemezhetőségét.* Ezzel beéri a többi szakstatisztikák már régóta uralkodó szemléleti módját, s így véglegesen *elhatárolódnak a társadalmi jelenségek statisztikai problémái az egyes szervek működésének, tevékenységének* — mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt — *statisztikai bemutatásától.*

Ugyanakkor világosan kell látni már előre is azt, hogy ez *az egysé-*

[2] A Bizottság által kidolgozott koncepcióval foglalkozik — helyeslően — és ezt elemzi: Balázs József: A bűnözés számbavételének elméleti alapkérdései című és 1971. év decemberében megvédett kandidátusi értekezésében.

ges kriminálstatisztika sem oldhatja meg és nem veheti át a morálstatisztika körébe tartozó kérdéseket. A társadalom bűnözésen kívüli morális állapotával — pl. szabálysértések, munka- és magatartásbeli fegyelmezetlenségek, alkoholizmus és azzal összefüggő morális problémák, öngyilkosságok és azok okai stb. — csak más, a kriminálstatisztikától szervezetileg elkülönülő statisztikák foglalkozhatnak. A kriminológus, a szociológus, a pszichológus viszont a kriminálstatisztika adatai mellett ezekkel is dolgozik, amikor a társadalom erkölcsi állapotának egy-egy vonásait elemzi. Ugyanúgy nem oldhatja meg az egységes kriminálstatisztika végnélküli távlatban a büntetőjogi normaszegők, ezen belül a bűnelkövetők személyiségfejlődésének figyelemmel kísérését, mert azok részben kikerülnek a büntetőeljárás köréből (büntethetőséget kizáró vagy megszüntető okok esetén), részben más önálló statisztikák körébe lépnek át. Ez utóbbiba tartozik pl. a büntetésvégrehajtási statisztika, mely többek között hivatott a szabadságvesztés büntetés kiállása alatt figyelemmel kísérni az elkövető személyiségének alakulását. A szabadságvesztés büntetés letöltése után pedig a személyiségfejlődés az utógondozás keretében már ismét más statisztikák témakörében jelentkezik.

2. A kriminálstatisztika előzőekben említett fejlődése, sőt fejlesztésének meghatározása a különböző elméleti és gyakorlati körökben *termékeny vitasorozatok* eredményeként alakult ki. Jóval több szervezett vita zajlott le — és ezt Szerzők is tudják —, mint azt a szakirodalom mutatja. Ennek egyik oka talán éppen az, hogy egy-egy kérdés szakirodalmi vitája igen hosszú időt igényel. A kriminálstatisztika viszont a „forradalmi" változáson úgy ment keresztül, hogy a vitaidő lehetséges lerövidítéséhez alapvető érdek fűződött, mert a gyakorlat kielégítő statisztika nélkül egy percig sem létezhetett, s minden időközi változását már az egységes kriminálstatisztikai rendszer kialakuló keretéhez igazodva — azzal összhangban levő módon — kellett megoldani. Mindez természetesen nem zárja ki azt az igényt — de teljesíthetőségét magyarázza —, hogy a szakirodalomban szélesebb körű vitát kell folytatni.

3. A *Szerzők által felállított* és kifejtett *alapkérdés kiinduló pontjával nem lehet teljes egészében egyetérteni.* Abból a fogalmazásból, hogy „a kriminálstatisztika adatai a bűnözést mint társadalmi jelenséget tükrözik-e, vagy a bűnözésnek mint társadalmi jelenségnek és a bűnözés jogi vonatkozásainak egy sajátos ötvözetét", a valóságban egyébként nem létező ellentmondás és elkülönülés olvasható ki. A *„bűnözés mint társadalmi jelenség"* ugyanis *nem lehet mentes „a bűnözés jogi vonatkozásai"*-tól, így tehát semmiféle „sajátos ötvözet"-be nem is olvadhatnak össze.

A *bűnözés* mint speciális társadalmi jelenség éppen azért határolható el más társadalmi jelenségektől, mert *fő meghatározó eleme* eltér a többiekétől. A népesség mozgásának — kétségkívül társadalmi jelenség — alapelemét az emberek születéséhez, elhalálozásához, házasságkötéséhez, foglalkozásához stb. tapadó mennyiségi és minőségi ismérvek összetett rendszere alkotja azok társadalmi, gazdasági okaival együtt. A bűnözés mint társadalmi jelenség alapeleme viszont *nem más, mint az emberek magatartásának egyik speciális, a büntetőjogi normákat megszegő formájával összefüggő mennyiségi és minőségi ismérvek, s e magatartások társadalmi és gazdasági okainak együttes rendszere.* Az elválasztható ismérv tehát a két társadalmi jelenség között a büntetőjogi normaszegés, melynek gazdasági, társadalmi okai is vannak. Éppen ezért *nem lehet különválasztani vagy szembeállítani a bűnözést mint társadalmi jelenséget és a bűnözés jogi vonatkozásait.*

A bűnözést a többi között éppen az teszi társadalmi jelenséggé, hogy a büntetőjogi jelleg mellett gazdasági, társadalmi tényezők által befolyásoltan létezik, változik, azokkal kölcsönhatásban áll. Éppen ez utóbbi miatt nem lehet a bűnözést jogi jelenségként vagy annak szűkebb tartalmával összefüggésben büntetőjogi jogi jelenségként felfogni.

4. *A kriminológiai szemlélet megvalósulása a kriminálstatisztikában* — nézetem szerint — *azt jelenti, hogy* a bűnözés keretében a büntetőjogi normaszegéseket és a büntetőjogi normaszegőket a társadalmi valóságban fennálló kapcsolatukkal együtt teszi mérhetővé mennyiségi és minőségi ismérveik szerint, s nem pedig mint csupán büntetőjogi normákat megszegő magatartásokat, illetve személyeket tekinti a statisztikai sokaságot.

Egy konkrét *statisztikai rendszer szemléleti módját,* valamint azt, hogy a társadalmi valóságot tükrözi-e vagy sem, *alapvetően a gyűjtött adatok köre, azok jellege határozza meg,* s nem az, hogy a megismerendő jelenség egészét átfogó statisztikai alapegységet alkalmaz-e vagy sem. (Szerzők ez utóbbira helyezik a fő hangsúlyt.) Természetesen a statisztikai alapegységek és a valóság statisztikai megjelenítése között kapcsolat áll fenn. Ez kifejezésre jut abban, hogy csak a gyűjtött adatok bizonyos rendszerezésének eredményeként alakíthatók ki a számbavételi egységek. Olyan mérőszámfogalmat nem lehet egy konkrét statisztikai rendszerben sem meghatározni, amelynek tartalmi összetevőire vonatkozóan nincs adatgyűjtés.

Minden statisztikai rendszerben számtalan *mérési, számbavételi egység* alakítható ki. Számukat mindig a konkrét, kifejezni óhajtó cél határozza meg. Az alapegység viszont ehhez képest már csak leszűkített számú lehet — éppen ezért nevezzük *alapegységnek* —, de nem korlátozható egyre vagy kettőre. Ennél több *alap*egységet is kialakíthatunk. Az alapegységek száma a vizsgálandó statisztikai sokaság rétegeződésével, a rétegek számával függ össze. A *bűnözés* esetében — bármennyire is komplex társadalmi jelenség — tulajdonképpen két alapegység elegendő lenne, mert *statisztikai szempontból alaprétegeződése vertikális irányban két fő irányt képvisel. Egyik* a büntetőjogi jogsértést megvalósító cselekmény, mint emberi magatartás, a maga társadalmi, gazdasági okaival együtt, a *másik* pedig a büntetőjogi jogsértést megvalósító személy mindazokkal az egyéni, társadalmi és gazdasági okokkal együtt, melyek egymással kapcsolatban állnak. Statisztikailag ez utóbbi csoportba tartoznak a bűnözést elősegítő szubjektív okok és körülmények, míg az előbbit az objektív jellegű okcsoportok alkotják.

A kriminálstatisztika a bűnözés egységes egészét hangsúlyozva e társadalmi jelenséget éppen jobb megismerése érdekében — a valóságos tagozódással összhangban — az említett két vertikális irányú rétegre bontja. A statisztikailag megismerhető bűnözés cselekményi, illetve személyi oldalán viszont eltérő számú *számbavételi alapegységet alakíthat* ki a valóságos *horizontális irányú rétegeződésnek megfelelően.* A cselekményi oldalon a büntetőjogi normaszegés (bűncselekmény) lényegében egynemű, tehát horizontálisan nem bontható. A büntetőjogi normaszegést megvalósító emberi magatartást, a bűncselekményt mint statisztikai alapegységet tehát egy mérőszámmal kifejezhetjük. A bűnözés személyi oldalán korántsem ilyen egyszerű a megoldás. A büntetőjogi normaszegők, a személyek, kriminológiai és büntetőjogi ismérveik miatt több alapegységre bonthatók, noha végeredményben ugyanolyan magatartást — büntetőjogi normaszegést — tanúsítottak. Ennek következtében a *bűnözés személyi oldalán több alapegységet kell a kriminálstatisztikában kialakítani.*

5. Szerzők álláspontja szerint „a statisztika által szolgáltatott adatok ma még nem tükrözik tisztán a társadalmi valóságként a bűnözést. Ez csak azáltal lesz biztosított, ha az ismertté vált bűncselekmény mint statisztikai mérési alapegység mellé megfelelő kriminológiai töltésű számbavételi alapegység társul. Ez az ismertté vált bűnelkövető statisztika fogalma lehetne, aminek meghatározására eddig még nem került sor." Álláspontjukat lényegében azzal indokolják, hogy az ismertté vált bűncselekmény „párjaként" csak az olyan alapegység felel meg, mely ugyanúgy teljes kört fog át a bűnözés személyi oldalának alapegységeként, mint ahogyan azt a cselekményi oldalon kialakított mérőszám teszi. Szerzők szerint az „ismertté vált bűncselekmény" kriminológiai töltésű számbavételi alapegység és ugyanilyen tartalmú lenne az „ismertté vált bűnelkövető" is. Ez utóbbi fogalom alá vonják azokat a személyeket is, akik „a bűnüldöző szervek előtt ismertté váltak és cselekményük a büntetőjog által védett valamely érdeket sérti vagy veszélyezteti, tekintet nélkül arra, hogy ellenük lefolytatták-e a büntetőeljárást és felelősségre vonásuk megtörtént-e". Ezt a teljes körű csoportot kriminológiai értelemben vett bűnelkövetőknek nevezik. Ebből folyik — bár ezt nem fejtik ki, de logikailag másra nem lehet álláspontjukból következtetni —, hogy a bűnelkövetők két csoportra oszthatók, úgymint kriminológiai értelemben vett bűnelkövetőkre és büntetőjogi értelemben vett bűnelkövetőkre.

Már több helyen magam is kifejtettem,[3] hogy a *kriminálstatisztikában a fogalomalkotással szemben rendkívül szigorú követelmények érvényesülnek.* Nem lehet olyan fogalmakat és statisztikai alapegységeket alkalmazni, amelyeknek tartalma nem állapítható meg matematikai pontossággal, illetve azok alatt alkalmanként mást és mást lehet érteni. Szerzők e követelménynek nem tesznek eleget, amikor a „bűnelkövető" fogalmát egyrészt kriminológiai, másrészt büntetőjogi értelemben is használhatónak tartják, nyilván más-más tartalommal, noha — nézetem szerint — a *bűnelkövető* a „bűn" szóösszetétel folytán kifejezetten büntetőjogi tartalmat kap.

A *büntetőjogi normaszegők (az ismertté váltak) két alapvető csoportba oszthatók.* Az *egyikbe tartoznak azok,* akiket jogellenes magatartásuk miatt büntetőjogilag felelősségre lehet vonni, függetlenül attól, hogy büntetőbíróság alkalmazza-e a felelősségre vonás különböző formáit, vagy ügyészi, rendőri figyelmeztetésben, kioktatásban részesülnek-e, illetve társadalmi bíróság vagy fegyelmi hatóság bírálja-e el cselekményüket és felelősségük mértékét.

A *másik csoportot alkotják azok,* akik bár megszegték a büntetőjogi normákat, de mégsem vonhatók felelősségre büntethetőséget kizáró vagy megszüntető okok miatt. A büntethetőséget kizáró okok olyanok, hogy azok nemcsak büntetőjogi, hanem kriminológiai szempontból is jelentősek a bűnözés tanulmányozásánál. Az ún. gyermekbűnözés pl. a kriminológiában külön vizsgálati területet képez. A bűnözés konkrét megelőzési célján túl is foglalkozni kell ezzel, mert a bűnözés utánpótlásának megelőzését szolgáló fontos társadalmi intézkedések kidolgozását segítheti elő a vizsgálat. A gyermekkorú — 14 éven aluli — elkövetők bár büntetőjogilag nem vonhatók felelősségre, cselekményeik társadalmi veszélyessége objektíve semmivel sem kisebb, mintha azokat büntethető korban levő személyek követték volna el. A társadalmi védekezés a büntethetőséget megszüntető okok fennforgása esetén sem maradhat el. A büntetőjogilag ez okból felelősségre nem vonható elkövető személyiség változásának figyelemmel kísérése és helyes irányú befolyásolása, valamint a nevelés biztosítása a társadalmi érdekek miatt indokolt és szükséges. Például a kegyelem okából mentesülő büntetőjogi normaszegőt is segíteni kell a további, bűnelkövetéstől tartózkodó életforma kialakításában. A kriminológus nem hagyhatja figyelmen kívül az öngyilkos elkövetők cselekményeit sem, noha az elkövető büntetőjogi felelősségre vonására már nem kerülhet sor.

A *„kriminológiai értelemben vett bűnelkövető"* fogalma ennek következtében *nem lehet mentes a büntetőjogi tartalomtól.* A *bűnelkövető* éppen tartalma miatt *büntetőjogi* fogalom, s *csak azokat foglalhatja egybe, akiket büntetőjogilag felelősségre lehet vonni.* A büntethetőséget kizáró vagy megszüntető ok miatt felelősségre nem vonható elkövetőket — Szerzők álláspontjával ellentétben — nem lehet e fogalom alá vonni. A kriminálstatisztika elméletének más megoldást kellett keresnie, amelyet egyébként már ki is alakított.

A *bűnözés személyi oldalán a kriminálstatisztikában a következő, egymástól eltérő, de pontos tartalommal meghatározható számbavételi alapegységek alakíthatók ki:*
— ismertté vált büntetőjogi normaszegők; — ismertté vált bűnelkövetők (bűnelkövetők); — jogerősen elítéltek; — szabadságvesztés büntetésüket töltők.

Az *ismertté vált büntetőjogi normaszegők statisztikai* alapegysége a legátfogóbb a bűnözés személyi oldalán. Bár a társadalomban jelenlevő bűnözés valóságában még ezen a körön túl is vannak büntetőjogi normaszegők, de azok, mivel

[3] Pl.: A statisztika — tudomány és az igazságügyi statisztika néhány problémája című cikkben. Jogtudományi Közlöny. 1971. 139. old.

a latens bűnözés körében húzódnak meg, nem kerülhetnek be a kriminálstatisztikába. Ezért a feltáruló bűnözés személyi oldalán a statisztikában szereplő büntetőjogi normaszegőket az „ismertté vált" jelzővel különböztethetjük meg.

Az ismertté vált büntetőjogi normaszegők között vannak bűntettet vagy vétséget elkövető személyek, s mindkét csoportban találhatunk olyanokat, akiknél a normaszegés szándékos cselekmény eredménye, illetve olyanokat, akik gondatlanul szegték meg a büntetőjogi normákat.

A *kriminálstatisztikának, amikor a statisztikailag megismerhető büntetőjogi normaszegők összességét figyelembe veszi, biztosítani kell az elkövetők azon részének külön tartását is, akik nem vonhatók valamilyen ok miatt felelősségre. A büntetőjogi felelősségre vonhatóság tehát éles választóvonalat jelent a normaszegők általános körén belül,* s így a statisztikai alapegység kidolgozásánál is. A felelősségre vonható és az attól távolmaradó büntetőjogi normaszegőket elkülöníthetőségük ellenére — ha arra úgy van szükség —, a statisztikának együttesen is ki kell mutatnia. Ennek statisztikai kifejezését biztosítja az ismertté vált büntetőjogi normaszegők fogalma.

A büntetőjogilag felelősségre vonható büntetőjogi normaszegők alkotják az *ismertté vált bűnelkövetők* egyik csoportját. E statisztikai alapegység összetevői:

— a befejezett nyomozásokból: a Btk. 60. §-a alapján figyelmeztetettek; a társadalmi bíróság elé utaltak; a fegyelmi hatóság elé utaltak; a vádlottak és a vádemelés mellőzésével bíróság elé állítottak;

— a nyomozás megtagadásokból: a kioktatottak; a társadalmi bíróság elé utaltak; a fegyelmi hatóság elé utaltak.

E fogalom tartalma némi azonosságot mutat az ismertté vált bűncselekmények elemeivel, hiszen mindkettő egyaránt merít a befejezett nyomozásokból, illetve nyomozás megtagadásokból. Ismeretes természetesen az elkövető személy akkor is, amikor nyomozás megtagadás után társadalmi bíróság vagy fegyelmi hatóság előtt vonják felelősségre vagy a nyomozó szervek kioktatásával zárják le a felelősségre vonást.

Egy másik csoportot alkotnak azok, akiket az egységes rendőrségi és ügyészségi statisztika jelenleg a *bűnelkövetők* fogalmába von. E fogalom tartalma szerint nem azonos az ismertté vált bűnelkövetőkével. Statisztikai adatgyűjtés hiánya és nem elvi okok miatt nem tartalmazhatja a bűnelkövetők fogalma a nyomozás megtagadások eseteiben ismertté vált normaszegőket. A kioktatás intézményét bevezető jogszabály hatályba lépésekor az adatszolgáltatók adott szintű munkaterhének megőrzése miatt nem került sor az adatszolgáltatás bővítésére. Meg kell azonban jegyezni, hogy nyomozás megtagadások esetében a kioktatások és egyéb felelősségre vonások statisztikai regisztrálása a bűnözés cselekményi oldalán az ismertté vált bűncselekmények fogalmában megtörtént. A személyi adatgyűjtés hiányát egyesek becsült adattal pótolják, a kioktatás eseteiben megállapított bűncselekmények számát hozzáadják a bűnelkövetőkéhez — lényegében Szerzők is ezt tették —, noha becsült adatot fix, statisztikailag megszámlált adatcsoporthoz hozzáadni nem célszerű, nem beszélve arról, hogy heterogén adatokat, cselekményt összegezni személyekkel elvi okok miatt nem lehet.

Az *ismertté vált bűnelkövetők, illetve a bűnelkövetők, mint statisztikai alapegységek soha sem ölelik fel a bűnözés személyi oldalának teljes terjedelmét.* Mindkét alapegység ugyanis az ismertté vált büntetőjogi normaszegőknek csak egy részét foglalja magába. A büntetőjogilag felelősségre nem vonható büntetőjogi normaszegők (ismertté váltak) is a statisztikailag megismert bűnözés személyi oldalához tartoznak. Ezek azonban speciális csoportot alkotnak a kriminálstatisztikában. Az ismertté vált bűnelkövetők mint statisztikai alapegység említett terjedelme ellenére alkalmas arra is, hogy a bűnözés személyi oldalának nagyságát, változásait, és összetételét bemutassa éppen abból következően, hogy a büntetőjogilag felelősségre vonható normaszegők legszélesebb körét fogja át.

A *jogerősen elítéltek* mint statisztikai alapegység az ismertté vált bűnelkövetőknek csak egy részét — de a legfontosabbat képviselik. Az elítéltek cselekménye és személyük olyan fokban társadalom veszélyes, hogy velük szemben a büntetőjogi hátrányok bírósági alkalmazására van szükség éppen nevelésük és az általános visszatartó hatás elérése céljából.

A jogerősen elítéltek statisztikája az ismertté vált bűnelkövetők legsúlyosabb részénél jól biztosítja — jelenleg is — az elkövetők személyiségének vizsgálatát a kriminológia körében a részletes statisztikai adatgyűjtés következtében. A bűnözés személyi oldalának terjedelmét a jogerősen elítéltek száma csak kisebb mértékben képes kifejezni, mint ahogyan azt az ismertté vált bűnelkövetők, illetve a bűnelkövetők fogalma meg tudja tenni.

A *szabadságvesztés büntetésüket töltők* statisztikai alapegysége ugyancsak a bűnözés személyi oldalának egyik mérőszáma. Ez egyértelműen bemutatja egy adott időpontban a szabadságukban jogerős bírói ítélet alapján korlátozott és jogerős büntetésüket töltők számát. Ugyanakkor nem alkalmas a bűnözés személyi oldalán, a teljes terjedelem kifejezésére, mert feltétlenül kisebb számot képvisel a jogerős elítélteknél, nem beszélve arról, hogy az ismertté vált bűnelkövetőknek, sőt a bűnelkövetőknek csak egy töredékét foglalja magába. A jogerősen elítéltek számához képest nem tartalmazhatja többek között a pénzbüntetésre ítélteket, a kegyelemben részesülteket, a felfüggesztett szabadságvesztésre ítélteket, a próbárabocsátott fiatalkorúakat, a figyelmeztetésben részesült felnőttkorúakat és fiatalkorúakat, valamint azokat, akiket bár szabadságvesztésre ítéltek, de büntetésüket még nem kezdték meg.

6. Szerzők álláspontja szerint a kriminálstatisztika „kutatási területe csak a büntetőjog által szabályozott társadalmi valóság lehet, vagyis a büntetőjogi normaszegés és a büntetőjogi normaszegő vizsgálata". E felfogás a kriminálstatisztika lényegének bizonyos félreértését tükrözi és éppen a kriminológiai igények gyakorlati érvényesülésének útjába állít éles határvonalat. A társadalmi valóság objektív elemezhetőségétől fosztanánk meg önmagunkat, ha kizárnánk a konkrét jelenség — a bűnözés — megnyilvánulásainak, s egyes elemeinek okait, a különböző gazda-

sági, társadalmi kapcsolatokat az adott társadalmi jelenség egészéből és csak a büntetőjogi normaszegés, illetve a normaszegők vizsgálatára szorítkoznánk a kriminálstatisztika eszközeivel. A bűnözés szubjektív és objektív okainak, a bűnözést elősegítő társadalmi, gazdasági és egyéb körülményeknek egyre szélesedő mértékű kutatását, a bűnözővé válás komplex módon történő elemezhetőségét kell elősegítenie a kriminálstatisztikának, ha a bűnözés megelőzését, a bűncselekmények visszaszorítását mint kriminálpolitikai célkitűzést komolyan vesszük. Márpedig ezt a kriminológia, a kriminálszociológia és a kriminálpszichológia nemcsak, hogy komolyan veszi, hanem célratörően küzd is annak megvalósításáért, többek között a kriminálstatisztika adatainak felhasználásával is. A *kriminálstatisztika elmélete és gyakorlata éppen ezért nem maradhat meg a büntetőjogi normaszegés és a büntetőjogi normaszegő lehatárolt statisztikai vizsgálatánál.* A kriminálstatisztika kutatási területe elméletileg, de gyakorlatilag is jóval szélesebb, mint ahogyan Szerzők azt vélelmezik. Az egységes rendőrségi és ügyészségi statisztika jelenleg is számtalan olyan társadalmi, gazdasági körülményt vesz számba, amelyek a bűnözés mint társadalmi jelenség és a különböző más társadalmi, gazdasági jelenségek közötti kapcsolatok elemezhetőségét biztosítják. Ezeket az adatokat más szakstatisztika nem is képes produkálni.

*

Az előbbiek alapján úgy vélem sikerült rávilágítani arra, hogy a *Szerzők által végkövetkeztetésként kifejtett álláspont* — miszerint a statisztika társadalmi valóságként a bűnözést csak akkor tükrözheti vissza, ha az ismertté vált bűncselekmény mint statisztikai mérési alapegység mellé „megfelelő kriminológiai töltésű számbavételi alapegység társul. Ez az ismertté vált bűnelkövetők statisztikai alapfogalma lehetne" — *nem fogadható el.* A bűnözés mint társadalmi jelenség nem létezhet „tisztán", büntetőjogi elemektől mentesen és ugyanakkor a bünözés mint társadalmi jelenség és a bűnözés jogi vonatkozásai nem ellentétes foglamak. Az ismertté vált bűnelkövetők fogalma nem lehet egyszer kriminológiai, másszor büntetőjogi kategória. A kriminológiai „töltést" sem az adja meg, hogy a bűnözés személyi oldalának milyen terjedelmét fogja át. A kriminológia — lényegéből fakadóan — használja egyebek mellett a büntetőjogi fogalmakat is, nincs szükség azok külön „töltésére", átalakítására. A kriminálstatisztika is alapvetően büntetőjogi fogalmakkal dolgozik, bár más szakstatisztikák fogalmait is alkalmazza a statisztikai elemzések során.

A bűnözés személyi oldalán — a cselekményi oldalhoz hasonlóan — a teljességet kifejező statisztikai alapegységként — Szerzők szóhasználata szerint — az ismertté vált bűncselekmény párjaként *csak az ismertté vált büntetőjogi normaszegő fogalma jöhet szóba mint teljes kört átfogó statisztikai alapegység.* Az egységes rendőrségi és ügyészségi kriminálstatisztika e fogalom részadatait — csekély kivételtől eltekintve — tartalmazza. A statisztikai adatgyűjtés kiterjesztésének hiánya miatt pontos adatfelvétel a kioktatások eseteiben csak a bűnözés cselekményi oldalán van. E csonka adatok miatt, bár a *statisztikai alapegységek elméletileg ma már kidolgozottak,* az egységes rendőrségi és ügyészségi statisztikai adatból készült tájékoztatók a bűnelkövető fogalmát használják. A nagyobb változás előtt álló kriminálstatisztika viszonylagos stabilitása miatt *jelenleg nem célszerű a statisztikai alapegységek megváltoztatása.* Ez az egységes kriminálstatisztika bevezetésekor viszont természetes lesz, mert ugyanakkor a korábbi idősorok összehasonlíthatósága is biztosított marad, a speciális statisztikai alapegységek útján.

A bűnözést — külön-külön a cselekményi és a személyi oldalán egyaránt — *a maga társadalmi valóságában a kriminálstatisztika* nem *akkor tükrözi vissza pontosan,* ha „kriminológiai töltésű" számbavételi alapegységet használ, hanem akkor, *ha* a büntetőjogi normaszegésekről és a normaszegőkről, a büntetőjogi normaszegések társadalmi és gazdasági okairól, kapcsolatairól, a bűnözővé válás statisztikailag kifejezhető ismérveiről és e folyamat társadalmi, gazdasági okairól, vagyis a bűnözés mennyiségi és minőségi mutatóiról a maga összetettségében és bonyolultságában képes beszámolni a számok eszközeivel. *Az egységes rendőrségi és ügyészségi statisztika e követelményeknek* a gyűjtött adatok következtében — a bűnözés cselekményi oldalán az elkövetési idő kivételével, a személyi oldalán pedig a nyomozás megtagadások mellett eszközölt felelősségre vontak (kb. 4000-es nagyságrend) kivételével — *eleget tesz.* Az említett *kivételek ellenére a bűnözésről valóságos képet ad* azok csekély nagyságrendje miatt. Ugyanakkor ezek a már korábban felismert, de a kifejtettek miatt megoldatlan problémák indokolják a *kriminálstatisztika továbbfejlesztését* és az említett egységesítési folyamat befejezését.

Borsi Zoltán

Nemzetközi konferencia a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogtudományi kérdéseiről

(Budapest, 1971. október 16.—18.)

Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete — mint ismeretes — évente rendez tudományos konferenciákat; évenkint más-más témakörből. A múlt év októberében a nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal foglalkozó nemzetközi konferencia megrendezésére került sor.

A konferencián úgyszólván valamennyi szocialista állam testvérintézete képviseltette magát. A Bolgár Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete részéről jelen volt L. Popov, és O. Vartomolejev, a Csehszlovák Tudományos Akadémia részéről P. Kalensky és O. Kunz, a Belgrádi Összehasonlító Jogi Intézettől R. Djurovic, a Lengyel Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetét A. Burzinsky, a Potsdam-babelsbergi Német Állam- és Jogtudományi Akadémiát H. Heinschel képviselte. A Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának keretében működő Román Jogi Intézettől I. Rucareanu, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Állam- és Jogtudományi Intézetétől V. Tokareva és V. Kikoty, a Szovjet Törvényhozás kérdéseivel foglalkozó

Összövetségi Intézettől I. Gringolc érkezett a konferenciára.

A munkaértekezleten a magyar jogi élet számos tudományos és gyakorlati szakembere vett részt. A vitában Csanádi György egyetemi tanár, Eörsi Gyula akadémikus, Mádl Ferenc egyetemi docens, Nizsalovszky Endre akadémikus, Szász Iván a KkM főosztályvezetője, Szászy István akadémikus, Vida Sándor kandidátus és Világhy Miklós egyetemi tanár szólaltak fel.

1. A konferencia munkája *három kérdés* köré csoportosult: a) a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi szabályozása; b) a nemzetközi vétel; c) a nemzetközi társulások kérdései és a nemzetközi kooperációs szerződések problémája.

Az első témához *Világhy* Miklós készített referátumot „A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi szabályozásának elméleti alapjai" címmel. A második kérdéskörhöz *Szász* Iván készített referátumot „Az Általános Szállítási Feltételek. Egységes törvény a nemzetközi kereskedelemre" címmel. Az Általános Szállítási Feltételek fuvarjogi rendelkezéseihez *Heinschel* készített korreferátumot, míg *Rucareanu* az „Önszabályozó szerződések problémája az európai szocialista országokban" c. korreferátumával legszorosabban a nemzetközi vétel kérdéséhez kapcsolódott. A harmadik kérdéscsoportot *Mádl* Ferenc „A nemzetközi vállalati társulás néhány jogi kérdése, különös tekintettel a szocialista gazdasági integráció programjára" című referátuma tárgyalta; ugyancsak ehhez a témához kapcsolódott *Burzinsky* „Nemzetközi közös vállalatok" című korreferátuma. „A szocialista nemzetközi termelési kooperációs és specializálós szerződések kolliziós jogi problémái"-val *Kalensky—Wagner* referátuma foglalkozott.

2. A konferenciát *két vonás* jellemezte. Egyrészt a résztvevők a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi-jogtudományi kérdéseit komplex módon közelítették meg. Ez megmutatkozott abban, hogy a problémának nemcsak „szocialista-szocialista", hanem szocialista-burzsoá vonzatai is szőnyegre kerültek. De a komplex szemléletet jelezte az is, hogy a vita nézőpontját a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi szabályozását alkotó több jogág szintetizált figyelembevétele határozta meg. Másfelől viszont a referátumok és a viták a jövőben tekintés jegyeit, a perspektívikus szemlélet-módot tükrözték.

Eörsi Gyula megnyitó szavaiban hangsúlyozta a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogterületének rendkívüli fontosságát és aktualitását. Kiemelte, hogy a tudomány e téren csak kezdeti eredményeket tud felmutatni, amelyek mégis bizonyos optimizmusra okot adnak. A vita „kerekasztal" jellegére utalva széles horizont áttekintését javasolta, ide értve a tőkés szervezésijogi megoldások kritikai figyelembevételét és elemzését is.

3. Világhy Miklós referátuma két kérdést ragadott meg: egyrészt a gazdasági kapcsolatok nemzetközivé válását mint gazdasági hátteret, és azt a kihívást, melyet ezek az új körülmények a jogi szabályozáshoz intéznek; másrészt a jogi szabályozás elméleti kérdéseit, és a szabályozás módszereit. Az első kérdéskörrel kapcsolatban utalt arra, hogy a valamikor egységes kapitalista világgazdaság két (kapitalista és szocialista), sőt napjainkban három (plusz fejlődő országok) részre szakadt. Minthogy ez nem jelentheti a végletekig vitt konfrontációt, kialakult a békés gazdasági kapcsolatok bővítésének tendenciája, mint objektív szükségszerűség. Ennek a „gazdasági kényszernek" a talaján indultak meg a különböző integrációs törekvések. A másik kényszerítő faktor, amely a gazdasági kapcsolatok internacionalizálódásához vezetett: a rentabilitás. Mindez a — most már — nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi kereteinek kialakítását követeli meg. A referátum vázolta a jogi szabályozás lehetséges módszereit: az indirekt (kollíziós) és a direkt, valamint az autonóm és heteronóm módszert.

Ismertette az egyes módszerek előnyeit és hátrányait, majd hangoztatta, hogy az egységes értelmezés biztosítása nemzetközi fórum megalakítását teszi szükségessé. Az előadó végül hangoztatta a jogtudomány szervezett nemzetközi együttműködésének fontosságát, melynek egyik formája egy nemzetközi folyóirat lehetne.

3.1. A referátum élénk vitát váltott ki. A hozzászólások három kérdés köré csoportosultak: a direkt és indirekt szabályozás: az autonóm és heteronóm módszer; a komplex szabályozás és a nemzetközi gazdasági jog.

3.2. Szászy István a referátum egészével kapcsolatban egyetértését fejezte ki s két kiegészítő megjegyzést tett. Egyfelől rámutatott arra, hogy ha már a KGST-ben folyó együttműködés a kölcsönös előnyök elvén alapszik, a gazdasági színvonalkülönbség miatt nem lehet ezt az elvet kizárólagossá tenni, hanem — adott esetben — az egyoldalú segítségnyújtás gondolatát kell szem előtt tartani. Másfelől — a direkt szabályozás előkérdéseként — az akarati autonómia problémájával foglalkozott. Ismertette az erre vonatkozó kollíziós jogi és anyagi jogi teóriát, valamint a mellettük és ellenük szóló érveket. Ezek egybevetése alapján — így tekintettel a gazdaságilag gyengébb szocialista exportőr helyzetére — az anyagi jogi teória mellett tört lándzsát. Elismerve, hogy mind a tőkés, mind a szocialista joggyakorlat a kollíziós jogi teória felé hajlik, kitartott amellett, hogy a direkt szabályozás első lépéseként az akarati autonómia anyagi jogi felfogását kell leszögezni.

Kalensky hangsúlyozta egyetértését a referátummal, amennyiben a direkt és indirekt módszer együttesen és nem egymást kizáróan alkalmazandó. Kétségbe vonta, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok kimerítő direkt szabályozása lehetséges lenne, és utalt a jelenlegi megoldások elégtelenségére. *Rucareanu* leszögezte, hogy az akarati autonómia a nemzetközi magánjogban általában elfogadott, azonban vita van akörül, hogy alapja valamely nemzetközi magánjogi szabály kell legyen-e vagy pedig — és ez az újabb felfogás — a nemzetközi magánjognak bármely jogrendtől független alapelve. Ez utóbbi felfogás szabad kezet ad a feleknek, hogy bármiféle nemzeti jogrendtől függetlenül, közvetlenül szabályozzák jogviszonyukat (önszabályozó szerződés). Szocialista viszonyok között alapvető követelmény, hogy semmilyen, így szerződéses jogviszony sem létezhet mintegy a jogrendszeren kívül, csak valamely nemzeti jog, mint mögöttes jog szabályaival együtt. *Rucareanu* azt a következtetést vonta le, hogy

az akarati autonómia hagyományos koncepciója kiállta az új gazdasági követelmények próbáját és annak új kiterjesztő értelmű felfogására nincs szükség. *Csanádi* György a direkt módszerrel foglalkozva ugyancsak azt hangoztatta, hogy az nem teszi feleslegessé az indirekt szabályozást. Úgy vélte, hogy az anyagi jogegységesítés a teljesség szempontjából aligha reális célkitűzés, de ma még nem is aktuális. *Gringolc* — más megközelítésben — a kollíziós normák szerepét emelte ki azzal kapcsolatban, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szabályozása nem tud kollíziós szabály nélkül funkcionálni.

3.3. Az autonóm-heteronóm módszer megvitatása kapcsán *Nizsalovszky* Endre az autonóm szabályozás előnyeit ecsetelte. Utalt arra, hogy a szerződésminták, szokványok rugalmasabban tudnak alkalmazkodni az új gazdasági körülmények felvetette új követelményekhez; módosításuk gyors és problémamentes. Ezzel szemben a nemzetközileg elfogadott egységes törvények felülvizsgálata, módosítása lassú és nehézkes procedúrát igényel. *Kalensky* a két módszer együttes, egymást kiegészítő alkalmazása mellett szállt síkra hangsúlyozva, hogy merev szembeállításuk nem lenne célra vezető.

3.4. Több felszólaló vetette fel a komplex megközelítés, több jogág jogintézményei együttes alkalmazásának igényét. Ezzel kapcsolatban óhatatlanul napirendre került a „komplexitás", vagy „szocialista nemzetközi gazdasági jog" problémája. *Kalensky* szerint a nemzetközi gazdasági kapcsolatokra vonatkozó különböző jogágbeli szabályok jelenleg nem egyesíthetők a szocialista nemzetközi gazdasági jogban, mint önálló jogágban. Hogy a jövőben erre sor kerül-e, azt nem lehet eldönteni. *Popov* is arra mutatott rá, hogy a komplexitás nem jelenti azt, hogy a szóbanforgó különböző normák jogági hovatartozásukból adódó sajátos jellegüket elveszítenék. Szerinte a komplexitás azt jelenti, hogy a gazdasági és tudományos-technikai együttműködés jogi szabályozása különböző jogágak normái révén együttesen történik. *Gringolc* hozzászólásából kiderült, hogy a szovjet jogtudomány a szocialista nemzetközi gazdasági jogot legfeljebb diszciplinaként fogja fel, de semmiképpen sem önálló jogágként. *Eörsi* rámutatott arra, hogy a jogtudomány és a pozitív jog rendszere nem különbözik alapvetően egymástól. A nemzetközi gazdasági kapcsolatokra vonatkozó jogi szabályozást komplex jogterületként kell felfogni, amely ennek megfelelően komplex módon — összehasonlító módszerrel — tárgyalandó. A figyelembe veendő jogágak: a polgári jog, a nemzetközi magánjog és a nemzetközi közjog. Hangsúlyozta azonban, hogy ezek a normák jogágukból nem lépnek ki és még tudományosan sem alkotnak önálló rendszert. *Djurovic* — a jugoszláv jogtudományban uralkodó nézetet ismertetve — ellenkező álláspontot foglalt el. Eszerint a nemzetközi gazdasági jog saját általános és különös résszel rendelkező rendszert alkot: mind tudományosan, mind diszciplinárisan.

4. Szász Iván referátuma „Az Általános Szállítási Feltételek. Egységes törvény a nemzetközi kereskedelemre." az ÁSZF egységes kereskedelmi kódex-szé történő továbbfejlesztésének elvi kérdéseivel foglalkozott.

4.1. A terjedelmes anyag a bonyolult kérdéskör úgyszólván valamennyi alapvető problémáját a konferencia elé vitte. A jogegységesítés szükségességét kitermelő gazdasági-világkereskedelmi háttér felvázolása után a jogegységesítés módszerével foglalkozott rámutatva, hogy az ÁSZF a kollíziós, valamint a direkt módszert egyaránt alkalmazza. Az *alapkérdés* az — és a dolgozat erre keresett választ —, hogy a hosszútávú továbbfejlesztés az ÁSZF jelenlegi struktúrájában, vagy abból kilépve történjék. A jogegységesítési munkálatok a szocialista gazdasági viszonyok talaján eddig is sajátos vonásokkal rendelkeztek, és ez a jövőre is érvényes. Ugyanakkor nem különülnek el alapvetően a világszerte folyó jogegységesítési munkálatoktól. A referátum a továbbiakban az ÁSZF és a belföldi jogok *kapcsolatát* vizsgálta, különös tekintettel az ÁSZF kollíziós szakaszaira. Felhívta a figyelmet az országonként eltérő értelmezésből fakadó nehézségekre, majd az ÁSZF 110. §-ának problémáit boncolgatta. Azt a következtetést vonta le, hogy a *direkt* szabályokat előnyben kell részesíteni, a kollíziós szabályozás érvényesülési területét pedig vissza kell szorítani. A referátum foglalkozott *jogforrási* kérdésekkel is. A KGST-ajánlások jogi természetének vizsgálata megmutatta, hogy ez a forma bizonytalanságot hagy a megállapodás létrejötte, módosítása, felmondása tekintetében, ezért az ÁSZF-et sokoldalú nemzetközi szerződés formájában lenne célszerű tovább fejleszteni. A következő kérdéskomplexum: az ÁSZF *normáinak jellege* volt. Megítélése szerint az ÁSZF egészének relatíve kogens jellege megtartandó, de az egyes szabályok tekintetében a *diszpozitív* szakaszok szerepét növelni kellene. Utalt arra, hogy a Komplex Program a tagországok kapcsolataiban az áru-pénzviszonyok szerepének növelését tűzte napirendre. Ennek a követelménynek a felek kezdeményezőkészségét kifejező diszpozitív szabályok kiterjesztése felel meg. Befejezésként a referátum a tennivalókat összegezve a Komplex Programnak azon kitételére hívta fel a figyelmet, hogy kívánatos a nemzeti jogok normáinak közelítése és egységesítése. Egy kódex-struktúrát kellene kialakítani, amelyhez árucsoportonként általános feltételek és típusszerződések csatlakoznának.

4.2. A referátum célkitűzése a konferencia általános helyeslésével találkozott, de némelyek kiemelték az ÁSZF stabilitásához fűződő érdekeket és a módosítás nehézségét is.

Általános egyetértés alakult ki a referátum azon megállapításával kapcsolatban is, hogy a szocialista gazdasági integrációval kapcsolatos jogegységesítési munkálatoknak tekintettel kell lenniük a világszerte már folyamatban levő egyéb hasonló törekvésekre. Eltértek viszont a vélemények a referátum által ajánlott minden árutípusra kiterjedő jelleg kérdésében. *Kalensky* az ENSZ EGB ajánlásaira hivatkozva kifejtette, hogy az árutípusokra épített egységesítés objektíve meghatározott. A nemzetközi jogegységesítési tendenciák figyelembevételére hívta fel a figyelmet *Djurovic* is. Elmondotta, hogy az ÁSZF-et — mint a jogviszonyra irányadó jogot — jugoszláv és nyugati cégek közötti szerződésekben már többször kikötötték. Ha tehát a KGST-ben folyó munkálatok nem

térnének le alapvetően a kitaposott útról, — amint azt a referátum ajánlja — kilátás lenne arra, hogy az ÁSZF-et szocialista-burzsoá relációban elterjedten alkalmazzák.

Heinschel az ÁSZF és a különböző nemzetközi fuvarozási jogszabályok kapcsolatát elemezte. Elmondotta, hogy számos kérdésben átfedésre került sor, és az átfedett területre indokolatlanul eltérő, sőt ellentmondó rendelkezések vonatkoznak.

4.3. A nemzetközi vétel problematikájához kapcsolódott *Rucareanu* korreferátuma („Önszabályozó szerződések problémája az európai szocialista országokban"). Gondolatmenete középpontjába az önszabályozó szerződések megengedhetőségét vagy elvetendőségét helyezte. Az akarati autonómia — korábbiakban már ismertett — újabb felfogásából vezette le az önszabályozó szerződés megjelentését („contract without law"). Minthogy e felfogást szocialista viszonyok között elfogadhatatlannak tartotta, ebből értelemszerűen következett, hogy az önszabályozó szerződést a maga tisztaságában merő illúziónak véli. A választottbírák anyagi jogi szempontból nem valamely jogrendszeren kívül és fölött döntenek. Eljárásjogi szempontból viszont a választottbírósági határozat elismerésével és végrehajtásával kapcsolatos procedúra „emeli be" annak az országnak nemzeti jogát, ahol a végrehajtást kérik. Az önszabályozó szerződés koncepciója tehát csak a felek akarati autonómiájának hagyományos felfogásából következő jogrend keretein belül ismerhető el.

5. Mádl Ferenc bevezetőben hangoztatta, hogy a gazdasági integráció legaktuálisabb problémája: a szervezeti restruktualizáció a közvetlen kapcsolatok fejlesztésének elve alapján. A gazdálkodó egységek közvetlen kapcsolatának preferálása a szerző szerint több előnnyel jár: gyorsaság, nagyobb hatásfok, rugalmasság; a szuverenitás elemei vállalati-gazdálkodó szervezeti szinten alig, vagy egyáltalán nem jelentkeznek, így az állam anyagi felelősségének bonyolult problémája kiesik. A referátum általános és különös részre oszlott; az általános kérdések között elsőként az alapításra és működésre irányadó joggal foglalkozott. Ez a jog KGST Vb. szinten már elfogadott: az alapítás helye szerinti nemzeti jogrend, ezért az integrált társasági jog kialakítása sürgetően vetődik fel. A nemzetközi társulás a referátum szerint nem különülhet el a belső gazdaságirányítási rendszertől, a székhely népgazdaságába való beillesztése alapvető követelmény. Adózási kérdésekben ugyancsak a nemzeti jogok közelítésére lenne szükség. A vállalati alapok képzését a társulásra kellene bízni, kivéve azt ily módon a nemzeti jog hatálya alól, vagy legalábbis csak minimális kötelezettséget célszerű előírni. A külgazdasági kapcsolatok tartására való feljogosítás mindenképpen szükséges, részben a vállalat nemzetközi jellege, részben pedig a nemzetközi gazdasági háttér miatt. A szerző szerint azonos struktúra kialakítása célszerű a KGST-n belüli és kelet-nyugati társulásokra egyaránt. Az eltéréseket inkább a különös, illetve az egyedi szintjén kellene figyelembe venni.

A „különös részben" a referátum felvetette a majoritás kérdését és utalt arra, hogy bár a belső jogokban jelenleg a hazai vállalat majoritása alapfeltétel, nemzetközi társulás alapítása esetén aligha lenne célszerű mereven ragaszkodni ehhez a szabályhoz. Befejezésül a referátum a tagsági pozíció elidegenítésével és a kisebbségvédelem kérdésével foglalkozott.

5.1. Burzinsky „Nemzeközi közös vállalatok" című korreferátuma a közös vállalat szabályozásának formáival foglalkozott és a már működő közös gazdálkodó szervezetek működésének tapasztalatait elemezte. Szerinte a közös vállalat sui generis statutummal történő szabályozása nem tűnik célravezetőnek, helyesebbnek látszik — annak minden gazdaságirányítási-hatalmi vonzatával együtt — a működési hely jogának alkalmazása.

5.2. Gringolc úgy vélte, hogy a szabályozás helyes útja a nemzetközi és a belső törvényhozási szint között van. Nemzetközi szinten csak alapelveket kellene leszögezni, a belső jogok pedig a részletszabályokat alakítanák ki. Az adózás területén jogegységesítési lehetőséget nem lát, mivel a nemzeti jogok eltérései jelentősek (a Szovjetunióban a szocialista szervezetek nem adóznak). *Djurovic* a jugoszláviai megoldást ismertetve mindenekelőtt azt az elterjedt félreértést oszlatta el, miszerint a vonatkozó törvény közös vállalat alapítását tenné lehetővé. Hangsúlyozta, hogy külföldi és jugoszláv cég közös beruházásáról van szó, amely a jugoszláv vállalat keretén belül — esetleg jogi személyiséggel is rendelkező — önálló egységet képez. Ily módon ki lehet küszöbölni a közös tulajdonból eredő problémákat, és a külföldi partnernek kötelmi alapon van igénye a nyereségre. *Kalensky* hozzászólásában hangsúlyozta, hogy az első kérdés: a közös vállalat megalapozott gazdasági háttere, a vállalat életképességének mélyreható elemzése. Megfelelő szabályozás híján a közös vállalat hátrányos helyzetbe kerülhet. Elmondotta, hogy Csehszlovákiában a részvénytársasági törvény alapján elvileg létre lehet hozni közös vállalatot, ám ez nem minősülne szocialista szervezetnek és jogviszonyaira nem is a gazdasági törvénykönyv, hanem a Ptk. lenne irányadó. Ez pedig konkrét hátrányokat jelenthet pl. az anyagbeszerzésnél. Utalt arra, hogy a Közös Piac már régen túlhaladta a Római Szerződés célkitűzéseit, legalábbis a jogi struktúra kialakításában és a nemzeti jogok közelítése területén. Ennek pregnáns példája a Societas Europae. A KGST-beli fejlemények korántsem lehetünk ilyen elégedettek. *Popov* hozzászólásában elvetette a referátumnak az egységes jogi struktúrára vonatkozó megállapítását.

5.3. A konferencia megvitatta *Kalensky—Wagner* „A szocialista nemzetközi termelési kooperációs és specializációs szerződések kollíziós problémái" című referátumát. A szerzők szerint e szerződéstípusnál a szocialista gazdálkodó szervezetek szerepét kellene növelni. A jogi szabályozás területén a probléma abból fakad, hogy kooperációra és specializációra az ÁSZF kollíziós szakasza (az eladó joga) nem ad megoldást; többoldalú kooperáció pedig még nyilvánvalóbbá teszi az ÁSZF 110. §-ának használhatatlanságát. Minthogy pedig e téren az ÁSZF-hez hasonló direkt szabályozás rövid távon nem várható, a kollíziós módszer jelentősége igen nagy. A kérdés a jogszabályválasztási jog elismerésével látszik megoldhatónak. A referá-

tum lehetségesnek tartotta egységes szerződési statútum és esetleg mellékstatútumok kidolgozását.

Gringolc egyetértett azzal, hogy többoldolú szerződéseknél a jogszabály választást meg kell engedni. A jogszabályválasztási jog biztosítását *Mádl* is elengedhetetlennek látta. Ennek hiányában még mindig szóba jöhet a szerződési statútum. Ő viszont — a referátummal ellentétesen — abból indult ki, hogy a szabadalom átadására, az adásvételre stb. külön statútumokat kellene kidolgozni; a fennmaradó jogviszonyokra pedig — ha ezeknek kötelmi jogi (így felelősségi) aspektusai vannak — a teljesítésre kötelezett jogát kellene alkalmazni.

Vörös Imre

A házasságon kívüli leszármazásra vonatkozó új osztrák jogalkotás

Európa egyik legrégebben hatályban levő polgári törvénykönyvét az Ausztria Általános polgári törvénykönyvet[1] (ABGB) az 1971. július 1-én életbe lépett BGBI. Nr. 342. sz. törvény a házasságon kívül született gyermek jogi helyzetére nézve módosította.

A szomszédos országok jogalkotását, bírósági gyakorlatát igen tanulságos összehasonlítani a hazai jogfejlődéssel. Különösen érdekel bennünket Ausztria vonatkozó fejlődése, hiszen az ABGB-t az Osztrák-Magyar Monarchia idejében, 1852. november 29-én császári nyílt paranccsal,[2] a függelékben foglalt utólagos rendeletekkel együtt Magyarországra is kiterjesztették. Az ABGB szabályozza a családi jogviszonyokat, s a házasságon kívül született gyermek jogállását is.

A magyar jogalkotás 1945. előtt csak hosszú fejlődés eredményeként biztosította a korábban „természetes" —, majd „törvénytelen"-nek nevezett házasságon kívül született gyermek számára a jogosultságok bizonyos minimumát.[3] Az ABGB-nek hazánkra történt kiterjesztése előtt, az 1848. évi polgári forradalom után alakította ki a bírósági gyakorlat — írott, erre vonatkozó törvény hiányában — az anya és a házasságon kívül született gyermeke között a viszonos öröklési kapcsolatot, kivéve, ha az anya után „törvényes" leszármazók is maradtak. Ez a helyzet állott fenn az ABGB kiterjesztése után is még évtizedekig. 1915-től örökölt a házasságon kívül született gyermek az anya rokonai után is. Viszont teljesen kizárta a magyar jog a felszabadulás előtt az apa hagyatékából való részesedésből a házasságon kívül született gyermeket, s a közöttük fennálló rokonságot sem ismerte el. Kivételt a Magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsának VII. sz. rendelete jelentett.

A felszabadulás után a házasságon kívül született gyermekek hátrányára vonatkozó korábbi megkülönböztetések fokozatosan megszüntek, s az 1952. évi IV. sz. törvényünk (Csjt) meghozatala óta a Magyar Népköztársaság törvényhozása és bírósági gyakorlata egyáltalán nem különböztet a házasságból és a házasságon kívül született gyermekek között. Az utóbbiak terhére semminemű hátrányos megkülönböztetést nem kodifikál, s nem alkalmaz.

Az ABGB 1811. évi szövege szerint a házasságon kívül született gyermekek a család és a rokonság jogaiból teljesen ki voltak zárva és csupán az anyai örökségből részesedhettek. Gyámságot ebben az időben nők általában nem viselhettek, csak rendkívüli esetekben és csupán segítő gyámtárs mellett. A XIX. századi nagy technikai, társadalmi változások, a nők egyenjogúsításáért vívott harc, a jogi felfogás modernizálása arra vezetett, hogy a század végén haladó osztrák jogászok az ABGB változtatását követelték.[4] Ezek a kívánalmak vezettek az 1914. évi első novellához, amely megerősítette a házasságon kívül született gyermek és az anya jogait és megszüntette az ABGB 165. §-ának azt a rendelkezését, hogy „a természetes gyermekek általában kizártak a család és a rokonság jogaiból", s az új rendelkezés az anyai nagyszülőkre és az apára is anyagi kötelezettségeket rótt. Az 1954. évi ifjúságvédelmi törvény (Jugendwohlfahrtgesetz JWG) 17. §-a előírta, hogy a házasságon kívül született gyermek gyámja a törvénynél fogva a kerületi államigazgatási hatóság (Jugendamt). Lényeges változást hozott az 1967. III. 8-án hatályba lépett BGBI Nr. 122. sz. törvény, amely kimondotta, hogy gyámul a gyermek anyja is kirendelhető, most már természetesen „segítőgyám" nélkül is.

Az osztrák törvényhozás az ABGB 1971. évi július 1-én hatályba lépett módosításával hozott újabb jelentős változtatásokat a házasságon kívül született gyermek jogállásában. E rendelkezés kiterjed az apaság megállapítására, a házasságon kívül született gyermek tartására, a gyámnevezésre, s az öröklésre.

A szabályozás mind abszolut számokban, mind arányaiban kifejezve lényeges, nagy kört érint. Ausztriában ugyanis európai viszonylatokban aránytalanul sok a házasságon kívül született gyermek, habár az utóbbi években ez az arány csökkenő tendenciát mutat. Mégis 1967-ben a 127 461 élve született gyermek közül 14 605 volt házasságon kívüli, tehát 11,4%, míg hazánkban ez az arányszám csupán 6% volt. Az ENSZ 1965. évkönyve szerint pedig a nem házasságból született gyermekek százalékos aránya a házasságból született gyermekekhez viszonyítva 1955—1964 között Ausztriában 14,4%-ról 11,3%-ra csökkent, s ezzel Izland mögött a második helyen áll Európában. Az izlandi arány az említett 10 év alatt 25% körül mozgott, míg Magyarországon 7%-ról 5,2%-ra csökkent. A legalacsonyabb az arányszám Belgiumban, ahol 2,1% a házasságon kívül született gyermekek aránya a házasságból születettekhez viszonyítva. Az ausztriai nagy szám indoka egyrészt, hogy egyes vidékeken, így Salzburg környékén és

[1] Das Allgemeine bürgerliche Gesetzbuch, Kaiserliches Patent vom 1. Juni 1811. Nr. 946.

[2] Ausztriai általános polgári törvénykönyv. Bécs, A Cs. k. udvari és államdalmi nyomdából. 1853.

[3] Pap Tibor: A házasságon kívülli leszármazásra vonatkozó jogalkotás fejlődése. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965.

[4] Vorträge zum Thema „Die Entwicklung des Familienrechtes in Mitteleuropa". Gehalten auf der Studientagung des Oberlandesgerichtes Wien im März 1970. im Europahaus in Wien. Kindschaftsrecht heute, von dr. Herbert Ent Ministerialrat im Bundesministerium für Justiz, Wien. 144., 145. old.

Karinthiában meglehetősen gyakori a házasságon kívüli együttélés, de nyilván közrejátszik az az ok is, hogy a magzatelhajtást az osztrák büntetőtörvénykönyv 144. §-a súlyos börtönbüntetéssel rendeli büntetni, s a jelenlegi szabályozás szerint minden felderített esetben megindítják a büntetőeljárást. Napirenden van ugyan a büntetőtörvénykönyv vonatkozó szakaszának módosítása, azonban a tervezetek szerint a probléma alapvető megoldását fokozott egészségügyi felvilágosítással, speciális tanácsadások bevezetésével, s különböző szociális intézkedésekkel kívánják elérni.

Az apaság megállapítása

Az 1971. július 1-i módosítás előtti szabályozás, az ABGB 155. §-a értelmében a házasságon kívüli születést annál a gyermeknél vélelmezik, aki bár férjes nőtől ugyan, de mégis a 138. §-ban említett időn (180—300 nap a születés előtt) kívül született. Az ABGB 163. §-a pedig kimondotta, hogy akiről az előírt eljárásjogi szabályok szerint bizonyítják, hogy a gyermek anyjával a gyermek születése előtt nem kevesebb mint 180 nap és nem több mint 300 nap előtt közösült, vagy aki ezt a bíróságon kívül elismeri, arról vélelmezik, hogy a gyermeket ő nemzette. Ha a gyermek érdekében szükséges, a bíróságnak kell gondoskodni arról, hogy az apaságot peren kívüli eljárás útján elismerje, vagy az apaságot a perben a bíróság megállapítsa.

Az 1971. július 1. óta hatályos új szabályozás szerint viszont a gyámnak kell gondoskodni arról, hogy az apaságot megállapítsák. Ez a kötelezettség csak akkor nem áll fenn, ha az apaság megállapítása a gyermek érdekével ellentétben van, vagy ha az anya kioktatás ellenére is vonakodik az apát megnevezni.

Az új szabályozás lehetőséget ad arra is, hogy az apaság megállapítása iránti perben több alperest perbevonjanak. Az ilyen ügyekben a tárgyalás együttesen történik. Ez utóbbi szabályozás indoka, hogy a vércsoport vizsgálatok jelenlegi fejlettsége mellett már a figyelembe jöhető férfiak közül 90%-ot az apaságból biztosan ki lehet zárni. A megmaradt 10% közt található a tényleges apa.[5]

Az anyagi ellátás

A régi, 1971. július 1. előtt érvényes ABGB 166. §-a szerint a házasságon kívül született gyermeknek is joga van arra, hogy szüleitől vagyonukhoz mért gondozást, nevelést és ellátást követeljen, a nevelés céljának megfelelően. A gyermek gondozására kiváltképpen az apa köteles, ha azonban ő erre nem képes, akkor a kötelezettség az anyára, s ezután az anyai nagyszülőkre száll át.

Az ABGB új 166. §-a is kimondja, hogy a házasságon kívül született gyermeknek igénye van tartásdíjra, ellátásra és nevelésre. Hozzátette viszont az új szabályozás, hogy a tartásdíj és az ellátás mértéke azonos a házasságból született gyermek igényével.

Gyámrendelés

Az ABGB 196. és 198. §-ai szabályozzák a házasságból született kiskorúak gyámjának törvényes kijelölését. A 196. § szerint mindenekelőtt azt illeti a gyámság, akit a gyermek apja és ha erről ő nem rendelkezett, a gyermek anyja jelölt ki. A 198. § szerint, ha végrendeletileg nem jelöltek ki gyámot, vagy nem megfelelő gyámot jelöltek ki, akkor gyámul elsősorban a házasságból született gyermek anyját, majd sorrendben az anyai nagyapát, valamint az anyai nagyanyát kell kijelölni. A házasságon kívül született gyermekre vonatkozó gyámrendelésről viszont az ABGB korábban részletesen nem rendelkezett, s a korábbi 166. § ezzel kapcsolatban csak azt mondotta ki, hogy a „természetes gyermek nem áll nemzőjének atyai hatalma alatt, hanem gyám által képviseltetik". A bírói gyakorlat szerint pedig az AGBG 198. §-a nem vonatkozik a házasságon kívül született gyermek gyámságára.[6]

Amint már a fentiekben utaltunk rá, a JWG 1954. évben kimondta, hogy a házasságon kívül született gyermek gyámja hivatalból az illetékes kerületi államigazgatási szerv. Hasonló a helyzet az ún. „talált gyermek" esetében is. Ezzel kapcsolatban mutatott rá az ABGB kommentárja,[7] hogy tárgytalanná vált az a korábban vitatott kérdés, hogy a házasságon kívül született gyermek rokonai, mint gyámok számításba jöhetnek-e.

Az ABGB 198. §-ának 1971. július 1-i hatállyal történt módosítása, illetve 2. bekezdéssel való kiegészítése viszont szabályozta a házasságon kívül született gyermek gyámjának a kijelölését is. Az új megoldás biztosítja, hogy a gyermek gondozásában az államigazgatási hatóság mellett a szülők, különösképpen az anya fokozottan résztvegyen s az előírt feltételek fennállása esetén jogot formáljon a gyermek törvényes képviseletére. Ugyanez a helyzet az apa vonatkozásában is.

Az öröklési szabályok módosítása

Az ABGB korábbi szabályozása, a 752. §-ában kimondotta, hogy a házasságon kívül született és a szüleinek később kötött házasságával törvényesített gyermekek éppúgy örökölnek szüleik után, mint a házasságból született gyermekek.

Az ABGB 753. §-a szerint pedig a házasságon kívül született és az államfői (köztársasági elnöki) kegyelemmel törvényesített gyermeknek akkor van joga az apai hagyatékra, ha az apának az arra irányuló kérelmére törvényesítették, hogy a szabadon örökölhető vagyonára nézve a házasságból született gyermekkel azonos jogokat élvezzen.

Az ABGB 754. §-ának korábbi szövege kimondotta, azt is, hogy az anyának és az anya rokonainak hátrahagyott vagyonára a házasságon kívül született gyermeknek ugyanolyan igénye van, mint a házasságból született gyermeknek. Az apa és az apa rokonai hagyatékából viszont a házasságon kívül született gyermeknek nem volt törvényes öröklési joga.

[5] Ld. a 4. jegyzetben id. művet, 153. old.

[6] SZ. X. 213. sz.

[7] Kommentar zum „Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch, Herausgegeben von dr. Heinrich Klang und dr. Franz Gschnitzer, Wien, 1960. Druck und Verlag des Österreichischen Staatsdruckerei. 310 old.

A 767. § a kölcsönösség alapján rendelkezett úgy, hogy a szülők ugyanúgy örökölnek a törvényesített, illetve államfői kegyelemmel kedvezményezett házasságon kívül született gyermekük után, mint ahogy a gyermek a szülei után örökölne. A házasságon kívül született, s nem törvényesített gyermek vagyonából az anya és az anya rokonai örökölhettek, az apa és az apa rokonai abból ki voltak zárva. A korábbi szabályozás azt is kimondotta, hogy az örökhagyó hátrahagyott házastársát, ha az örökhagyó után három vagy annál több gyermek van, a hagyaték egy negyed része illeti haszonélvezetül. A tulajdonjog a gyermekeké marad.

Az ABGB 752—757. §§-ainak új, 1971. július 1. után hatályba lépett módosítása lényegesen megváltoztatta a házasságon kívül született gyermek öröklési jogát.

A 752—753. §§-ok különösebb változás nélkül maradtak, a 754. § viszont kimondotta, hogy a házasságon kívül született gyermek az apa hagyatékában, amennyiben az apaságot az apa halála előtt megállapították, ugyanúgy örököl, mint a házasságból született gyermek, fenntartva az özvegy öröklési jogát, illetve az őt illető részt. Ha viszont az apa halálakor a házasságon kívül született gyermek még fiatalkorú volt, akkor elég, ha a keresetet már benyújtották az apaság megállapítása iránt, az apa halála utáni egy éven belül. Az apa hozzátartozói után a házasságon kívül született gyermeknek ezentúl sincs törvényes öröklési joga.

Az ABGB 756—757. §§-ainak új rendezése szerint, ha a férj özvegye mellett házasságon kívül született gyermeket is hátrahagy, akkor elsősorban az özvegy örököl, valamint a házasságból született gyermekei. Ha viszont az apának nem marad hátra özvegye és házasságból származott utódja, akkor a házasságon kívül született gyermeket megilleti a törvényes öröklési rész. Hasonló az eset akkor, ha van ugyan az örökhagyónak özvegye vagy házasságból származott gyermeke is, ők azonban az öröklésre alkalmatlanok, lemondtak az öröklésről, kitagadták őket, vagy más okból nem örökölhetnek.

A hozomány igénylése

Az ABGB 1220. §-ának 1971. július 1. előtti szabályozása szerint, ha a menyasszony illő hozományra elégséges vagyonnal nem rendelkezik, akkor a szülők vagy nagyszülők tartoznak leányaik vagy unokáik férjhezmenetele alkalmával állásukhoz és tehetségükhöz illő hozományt adni. A házasságon kívül született leány hozományt csak anyjától kívánhatott.

Az új szabályozás szerint viszont az egyéb feltételek fennálása esetén a házasságon kívül született leánygyermek az apától és az apai nagyszülőktől is követelhet méltányos hozományt.

*

Az 1971. július 1-én hatályba lépett új osztrák szabályozás alapvető eredménye s erénye, hogy a házasságon kívül született gyermek törvényes öröklési jogát az apja hagyatékában lényegesen kiszélesítette. Említésre méltó még külön a házasságon kívül született gyermek anyja jogainak, a családban betöltött szerepének fokozott elismerése, s az apaság megállapításának újabb, s újszerű szabályozása. Az új rendelkezések előnyösek a házasságon kívül született gyermekre nézve, azonban még mindig jelentős különbségek is tapasztalhatók a házasságon kívül született gyermekek hátrányára, illetve a házasságból született gyermek és az apa özvegye javára. Az ABGB fent ismertetett módosítását mindezek ellenére haladó jogszabálynak kell tekinteni, amely lépcsőfokot jelent a házasságon kívül született gyermek teljes egyenjogúsítása felé.

Somló Klára

A X. Országos Jubileumi Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának ülése

I.

20 éves a diákköri mozgalom. 1952-ben fogalmazódott meg az igény, hogy szervezett keretek között tegyék lehetővé az arra érdemes, egy-egy tudományág, részterület után nagyobb érdeklődést mutató fiatalok foglalkoztatását, igényeiknek megfelelő képzését. Azóta a diákköri munka az oktatás és nevelés fontos területévé vált.

Az utóbbi időben valamennyi tudományágban olyan méretű fejlődés következett be, amely mellett a tantervi oktatás keretében sok esetben már csak egy áttekintést lehet adni. Az érdeklődőknek természetesen számtalan lehetőségük van tudásuk gyarapítására, elmélyítésére, de ezek közül kiemelkedő jelentősége van a diákköröknek. Itt ugyanis egy meghatározott területen belül a hallgató önállóan választ témát és oktató irányítása mellett végez ezzel kapcsolatos kutatásokat. Alkalma nyílik tehát a legtehetségesebbnek arra, hogy érdeklődésüktől ösztönözve tapasztalt szakemberektől elsajátítsák egy-egy problémakör vizsgálatának módszereit, az összegyűlt anyag értékelését.

A tehetséges fiatalokat általában jellemzi a problémaérzékenység. A diákköri munka azonban tág lehetőséget biztosít ahhoz is, hogy a problémák sokoldalú összefüggéseit észrevegyék és megtanulják kiválasztani azt a megoldást, amely a legmegalapozottabb. Nem véletlen, hogy az elméleti és gyakorlati élet fontos munkaterületein ott találjuk az egykori diákköri tagok jelentős részét.

A diákköri mozgalom legkiemelkedőbb eseményei a két évenként megtartott országos konferenciák, ahol a társadalomtudomány és a természettudomány számos ágába tartozó diákkörök tagjai mutatják be dolgozataikat az érdeklődőknek és nyilvános vita keretében védik meg álláspontjaikat. Esetenként, sajnos korántsem rendszeresen az egyes díjnyertes dolgozatok publikálásra is kerülnek.

Napjainkban ismét tanúi lehetünk egy ilyen kiemelkedő eseménysorozatnak. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség és az egyes felsőoktatási intézmények szerint illetékes minisztériumok rendezésében a Forradalmi Ifjúsági Napok egyik fontos eseménye volt a 20 éves diákköri mozgalom tizedik országos konferenciájának március 16-án Gödöllőn történt megnyitása. A kettős jubileumi rendez-

vénysorozat keretében az ország különböző felsőoktatási intézményeiben a társadalom- és természettudományok 8 ágában összesen 1009 dolgozat került megvitatásra.

II.

A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség és a Művelődésügyi Minisztérium megbízásából a JATE Állam- és Jogtudományi Kara rendezésében Szegeden került sor az országos program második rendezvényeként március hó 22—24-ig a X. Országos Jubileumi Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának ülésére, ahol 6 alszekció keretében összesen 53 dolgozat került megvitatásra.

A jogi szekció március 22-i ünnepélyes megnyitóján megjelent *dr. Korom Mihály* igazságügyi miniszter, *dr. Polinszky Károly* művelődésügyi miniszterhelyettes, *dr. Varga József* a Minisztertanács Tanácsi Hivatalának helyettes vezetője, *Szücs Istvánné* a KISZ KB titkára, *dr. Márta Ferenc* a József Attila Tudományegyetem rektora. A rendezvényen részt vettek a Legfelsőbb Bíróság, a Legfőbb Ügyészség képviselői, Csongrád megye és a Szeged város párt, tanács és KISZ vezetői.

A jogi szekció ülését *dr. Antalffy György* tanszékvezető egyetemi tanár, a Kar dékánja nyitotta meg. Beszédében méltatta a 20 éves diákköri mozgalom eddigi munkáját és eredményeit. Megállapította, hogy az eltelt két évtized alatt a diákkörök beváltották a hozzájuk fűződő reményeket, munkájukban következetesen figyelemmel voltak az alapító dokumentumban foglalt irányelvekre. Méltatta a diákköri munka jelentőségét az állam- és jogtudományok területén. Kiemelte, hogy a diákköri munka nemcsak a tudományos utánpótlás megoldásában segít, hanem a gyakorlati életben is igen jól hasznosíthatók azok a speciális többletismeretek, amelyeket egy-egy szakágban szerezhetnek ennek segítségével a hallgatók.

Az ünnepélyes megnyitón felszólalt *dr. Korom Mihály* igazságügyi miniszter. Beszédében szólt arról, hogy az utóbbi években milyen fellendülés következett be a jogi élet minden területén. A társadalmi fejlődés gyors üteme hatalmas iramot diktál a jogalkotásban, de a jogalkalmazás területén is. A jog a maga speciális eszközeivel rendkívül fontos szerepet játszik a szocializmus teljes felépítésének munkájában, szervezésében. A jogi élet ilyen mértékű megújulása természetesen ösztönzőleg hatott nemcsak a kész szakemberekre, hanem a tanuló ifjúságra is. Ez megállapítható a bemutatásra kerülő dolgozatok témáiból. Szinte valamennyi a jogalkotás és a jogalkalmazás legújabb problémáival foglalkozik. A miniszter hangsúlyozta annak szükségességét, hogy az arra érdemes dolgozatok megfelelő nyilvánosságot kapjanak.

A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség részéről *Szücs Istvánné* a KB titkára szólalt fel, aki az ifjúsági szervezet szemszögéből világította meg a diákköri munka jelentőségét és annak eredményeit. Hangsúlyozta, hogy az elmúlt 20 év alatt megtartott 9 országos tudományos diákköri konferencia egyenként szép mérföldköve volt ennek a mozgalomnak, azonban a fejlődés iránya azt mutatja, hogy újabb formákat, módozatokat kell keresni a továbbfejlesztés érdekében. Ezekben a hónapokban munkálkodik a KISZ KB új irányelvek kidolgozásán illetve megvalósításán, amely az eddiginél is kedvezőbb lehetőségeket ad e diákköri tevékenységnek.

Az ünnepélyes megnyitó után megkezdődött a 6 alszekció munkája.

A I. alszekcióban (államjog, államigazgatási jog) 9 dolgozat került bemutatásra. Vitavezetők voltak: *Berényi Sándor* tanszékvezető egyetemi tanár, *Bihari Ottó* tanszékvezető egyetemi tanár, *Martonyi János* tanszékvezető egyetemi tanár, *Szamel Lajos* tanszékvezető egyetemi tanár, *Takács Imre* egyetemi tanár.

A II. szekcióban (állam- és jogelmélet, nemzetközi jog) 11 dolgozatot vitattak meg. Vitavezetők voltak: *Antalffy György* tanszékvezető egyetemi tanár, *Haraszti György* tanszékvezető egyetemi tanár, *Kulcsár Kálmán* egyetemi tanár, *Nagy Károly* tanszékvezető egyetemi docens, *Papp Ignác* egyetemi docens, *Samu Mihály* tanszékvezető egyetemi tanár, *Szotáczki Mihály* tanszékvezető egyetemi tanár.

A III. alszekcióban (büntetőjog, büntető eljárásjog, kriminológia) 10 dolgozatot beszéltek meg. Vitavezetők voltak. *Fonyó Antal* tanszék-*József* egyetemi tanár, *Kratochwill Ferenc* egyetemi adjunktus, *Pintér Jenő* tanszékvezető egyetemi docens, *Vargha László* tanszékvezető egyetemi tanár, *Vígh József* egyetemi docens.

A IV. alszekcióban (jogtörténet) 5 dolgozat került bemutatásra. Vitavezetők voltak: *Csizmadia Andor* tanszékvezető egyetemi tanár, *Kovács Kálmán* tanszékvezető egyetemi tanár.

Az V. alszekcióban (mezőgazdasági jog, munkajog) 6 dolgozatot beszéltek meg. Vitavezetők voltak: *Földes Iván* tanszékvezető egyetemi tanár, *Nagy László* egyetemi tanár, *Román László* egyetemi docens, *Veres József* tanszékvezető egyetemi docens.

A VI. alszekcióban (polgári jog, polgári eljárásjog) 11 dolgozatot vitattak meg. Vitavezetők voltak: *Eörsi Gyula* egyetemi tanár, *Kemenes Béla* tanszékvezető egyetemi docens, *Névai László* tanszékvezető egyetemi tanár, *Pap Tibor* tanszékvezető egyetemi tanár, *Révai Tibor* egyetemi tanár, *Rudolf Lóránt* tanszékvezető egyetemi tanár, *Szilbereky Jenő* egyetemi tanár.

Valamennyi dolgozat a diákköri tagok dicséretes munkájáról, szorgalmáról, tehetségéről tanúskodik, azonban sajnos nincs lehetőség az összes munka bemutatására. Célszerű azonban röviden ismertetni a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB fődíjait, valamint a főhatóságok kiemelt különdíjait elnyerő dolgozatokat.

III.

Az I. alszekcióban a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ Központi Bizottság fődíját nyerte *Szabó László* IV. évfolyamos pécsi hallgató, *A tanácsok önállósága — tanácsi szabályzat* c. dolgozatával. A szerző bemutatja a tanácsok önállóságának különböző problémáit a tanácsredszer fejlődésének tükrében, az önkormányzati jelleg kialakulásáig. Foglalkozik ez utóbbi ket-

tős tartalmával, tárgyalja az önállóság gazdasági, szervezeti és működési biztosítékait. A tanácsi szabályzat, mint a tanácsok „helyi alaptörvényeit" is abból a szempontból vizsgálja, hogy mennyiben segíti elő annak megalkotása az önkormányzati jelleg érvényesülését. Lényegében a tanácsi törvényhozás új jelentős problémáját dolgozta fel. A precíz és lelkiismeretes munkával összegyűjtött gazdag anyagot elméletileg magas színvonalon fejtette ki.

A Minisztertanács Tanácsi Hivatalának kiemelt különdíját nyerte *Dr. Szalay Éva* Budapesten végzett hallgató a *Megyék közötti területi koordináció* c. dolgozatával, melyben kifejti, hogy bizonyos területi természeti jelenségek, a termelőerők fejlődését szolgáló infratsruktúra fejlődésének folyamata, egy-egy város vonzáskörzete, a megyék közötti lényeges különbségek, a gazdasági körzethatárok alakulása olyan problémákat okozhat a földrajzilag meghatározott megyei egységeknél, amelyek vagy területi átszervezést igényelnek, vagy a megyék közötti koordináció helyes megszervezését. Ez utóbbi társadalmi fejlődésünk következtében kialakult modern államigazgatási témát nagy hozzáértéssel és tudományos megalapozottsággal dolgozta ki a szerző.

A II. alszekcióban a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ Központi Bizottság fődíját nyerte *Dr. Maklári László* Szegeden végzett hallgató *Machiavelli és a politika tudománya* c. dolgozatával. A tanulmány alapos és elmélyült munkával értékeli Machiavelli tanait. A téma jobb megértése érdekében röviden ismerteti Machiavelli korát, életét, tudományos módszerét, politikai-tudományának alapkoncepcióját. Elemzi Machiavelli állam keletkezéséről vallott nézeteit, az államformák változásáról szóló tanításait, az állam-rezon (államcél) elvét, az abszolutizmusról, monarchizmusról, a köztársaságról szóló tanait. A munka valóban új gondolatokkal járult hozzá Machiavelli munkásságának marxista értékeléséhez és a politika-tudomány önállóságával kapcsolatos vitához.

A III. alszekcióban a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB fődíját *Dr. Hildebrand Róbert* Budapesten végzett hallgató nyerte *A garázdaság kriminológiája* c. dolgozatával. A tanulmány elemzi és komplex módon dolgozza fel a bűnözésnek ezt a rendkívül kiemelkedő fontosságú területét. A második világháború befejezése óta szinte világméretekben tapasztalható az erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények számának állandó növekedése. A büntetőjogi és eljárásjogi részek mellett elsősorban a kriminológiai kutatásai és eredményei érdemelnek figyelmet, mert nem csupán széles körű anyaggyűjtő munkára támaszkodott, hanem módszerében és következtetéseiben is eredeti elgondolásia vannak. Bemutatta a garázdaság és más erőszakos jellegű bűncselekmények összefüggő vonásait és a megelőzés lehetséges módozatait.

Az Igazságügyi Minisztérium kiemelt különdíját nyerte *Kocsis Dániel* IV. évf. szegedi hallgató *A büntetési rendszer továbbfejlesztésének egyes elméleti kérdései* c. dolgozatával. A szerző kiindulásként tisztázza a büntetéssel kapcsolatos alapfogalmakat, mivel azok a téma szempontjából meghatározó jelentőségűek. Majd megállapítja mi értendő büntetési rendszer alatt és ezen fogalom elemein keresztül mutatja be a hazai irodalom feldolgozásával újszerű megközelítésben a büntetési rendszer problémáit, a büntetések és intézkedések lényegét, sajátosságait, e jogkövetkezmények egymáshoz való viszonyát és komplex alkalmazásuk lehetőségeit. A büntetési rendszer továbbfejlesztésének irányvonalát illetően jól megindokolt és helyes szemléletről tanúskodó elvi és gyakorlati következtetésekre jut.

A Legfelsőbb Bíróság kiemelt különdíját kapta *Zárdai István* Pécsett végzett hallgató *A gazdálkodás rendjét sértő bűntettek (Btk. XIII. fejezet) megítélése a gazdaságirányítás új rendszerében* c. dolgozatáért. A szerző vizsgálja, hogy milyen hatással volt ezekre a bűncselekményekre az 1968. január 1-én bevezetett új gazdasági mechanizmus. A gazdaságirányítás módszereiben bekövetkezett változások büntetőjogi viszonylatban azt a kérdést hozták felszínre, hogy az eddigi szabályozás alkalmas-e a továbbiakban is a szocialista gazdálkodási rendszer aktív szolgálatára. A dolgozat foglalkozik a hazai büntetőjogi irodalomban felmerült álláspontokkal. De lege ferenda javaslatokat is tesz.

A IV. alszekcióban a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB fődíját *dr. Rácz Lajos* Budapesten végzett hallgató nyerte *A házassági jog törvényi szabályozása a dualista Magyarországon* c. dolgozatával. A szerző igen alapos tényfeltáró munkával mutatja be a házassági jog feudalizmuskori felekezeti szabályozásának főbb állomásait 1542-től 1890-ig, majd a házassági joggal kapcsolatos törvényalkotási munkát, küzdelmeket elemzi a társadalmi és politikai kérdésekkel szoros összefüggésben. Méltatja az intézmény XIX. századi szerepét. Ehhez a szerző felhasználja az Országos Levéltár vonatkozó terjedelmes iratanyagát, dokumentumait, amelyek lehetővé tették a kormányzat, a katolikus egyház és a különböző pártálláspontok indítékainak árnyalt bemutatását.

A Magyar Jogász Szövetség kiemelt különdíját *Molnár Erzsébet* III. éves pécsi hallgató nyerte el, *A főispáni jogkör alakulása a dualizmus idején, különös tekintettel Baranya megyére* c. dolgozatával. A tanulmány bemutatja a helyi önkormányzat kialakulását a feudalizmus idején, majd pedig annak fejlődését a kiegyezést követően általában. A dolgozat fő részét természetesen az igen gondos és teljes elismerést igénylő levéltári részkutatások alapján kifejtett, Baranya megyére vonatkozó rész képezi, amely világos és rendszerét tekintve is igen sikerült felépítésű.

Az V. alszekcióban a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB fődíját *Szemes Éva* IV. éves szegedi hallgató nyerte el *A termelőszövetkezeti földtulajdon közgazdasági és jogi kérdései* c. dolgozatával. A szerző témaválasztása újszerű és egyben rendkívül időszerű is. A tanulmány rámutat, hogy a közgazdasági problémák milyen jogi megoldást igényelnek az adott területen, ill. közgazdasági tényekre hivatkozva eredményesen bírálja azokat a jogi rendelkezéseket és nézeteket, amelyek figyelmen kívül hagyják a gazdasági tényezőket. Olyan lényeges összefüggésekre mutatott rá, mint a termelőszövetkezeti gazdálkodás és a földértékelés, a gazdálkodás és a földfor-

galom, a földforgalom és a földértékelés kapcsolata.

A VI. alszekcióban a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB fődíját *dr. Jobbágyi Gábor* Budapesten végzett hallgató nyerte el *A személyiségi jog kérdései* c. dolgozatával. A szerző a jogirodolom által eddig kellően fel nem dolgozott, mellőzött témát választott, amelyről magas szintű átfogó, részletes kimunkálást nyújtott. Dolgozatában igyekezett meghatározni, hogy mit értünk személyiségi jog alatt. Rámutatott arra, miért jelent problémát ennek elhelyezése a jogrendszerben és a polgári jogban. Eredeti módon tárgyalja a személyiségi jogok csoportosítását. Jogösszehasonlító módszerrel sikeresen mutat rá mind a szocialista, mind a burzsoá jogrendszerekben a szabályozás sajátosságaira. Általában igen jó dogmatikai érzékkel találja meg a kulcskérdéseket. Megalapozott véleményt nyilvánít a nem vagyoni kártérítés bevezetésével kapcsolatban.

A Legfelsőbb Bíróság kiemelt különdíját *Szecskay András* IV. évf. szegedi joghallgató kapta: *A hibás teljesítés egyes kérdései* c. dolgozatáért. A dolgozat szinte teljes áttekintést ad a Ptk. módosításánál is előfordult aktuális témákról. Sorra veszi az eddigi joggyakorlatban felmerült nehézségeket, valamint a jogirodalomban jelentkező vitákat. Foglalkozik a polgári jogi felelősség és a kellékszavatosság viszonyával, az egyes szavatossági igények vonatkozásában gyakorlati problémákkal, rámutat a differenciált szabályozás szükségességére azzal az igénnyel azonban, hogy mindezeknek szorosabban kell kapcsolódniuk a Ptk-hoz. Foglalkozik a ius variandi kérdésével, a „termékfelelősséggel", s a hibás teljesítéssel okozott károk megtérítésével. A jelenleg tapasztalható hiányosságok megszüntetésére megalapozott és nem egy vonatkozásban eredeti javaslatokat tesz.

Az Állami Biztosító Csongrád megyei Igazgatóságának kiemelt különdíját *Dr. Nóvé Gyöngyi* Szegeden végzett hallgató nyerte, *Szerződésen kívül okozott károkért való felelősség jogalapi kérdései a felelősségbiztosítás körében* c. dolgozatáért. A szerző bátor vállalkozásba kezdett, figyelembe véve a téma speciális vonatkozásait. Dolgozatában igyekezett rámutatni mindazokra a kérdésekre, amelyek a felelősségbiztosítási szerződés sajátos megoldása miatt a gyakorlatban problémát okoznak, pl. ha a felelősségbiztosítással rendelkező károkozó nem hajlandó vagy nincs abban a helyzetben, hogy kárbejelentési kötelezettségének eleget tegyen, a kár és a fokozott veszéllyel járó tevékenység összefüggésének problémái. Hasonlóképpen izgalmas kérdés a gyakorlatban az üzembentartói minőség eldöntése. A gyakorlatra támaszkodva rendkívül jól érzékeltette a dolgozat a jogi megoldás problematikáját, a jogalkalmazás nehézségeit.

IV.

Az I. alszekcióban díjat nyert még *Hegyi Imre* V. évf. budapesti hallgató Az emberi jogok nemzetközi szabályozására való törekvés c. dolgozatával, valamint a Minisztertanács díját nyerte *Katona Lenke* III. évf. szegedi hallgató A tanácsok gazdasági tevékenységének köre és lehetősége, az önállóság biztosítéka c. dolgozatával.

Ebben a szekcióban jutalmazták a következő dolgozatokat: *Kiss Ferenc* IV. évf. (Pécs) A vállalatirányítás államigazgatási jogi eszközei, *Csüri Gábor* III. évf. (Szeged) A tanácsi szakigazgatási szervezet fejlődése 1965—71-ig, *Salamon Zoltán* V. évf. (Budapest) Az államigazgatási per, *Gálos Zsuzsanna* V. évf. (Budapest) Társadalmi fejlődésünk és az 1949. évi XX. tv. módosításának indokai, *Mogyoró Katalin* V. évf. (Budapest) Az ifjúsági törvény, és *Pósa Ibolya* III. évf. (Szeged) Az államigazgatási dolgozók képesítése és képzése.

A II. alszekcióban díjazták *Magdics Erzsébet* V. évf. (Szeged) A kontinentális talapzat nemzetközi jogi problémái című, *Kovács József* V. évf. (Budapest) Az állam és az egyén című, *Rácz László* V. évf. (Budapest) A jogszociológia néhány kérdése című dolgozatát.

Ebben a szekcióban jutalmakat kaptak: *dr. Tápai Piroska* (Szeged) Az egyén magatartását meghatározó társadalmi tényezők, *Czárt Endre* IV. évf. — *Szőke Lívia* IV. évf. (Pécs) A marxista párt szerepe a szocialista állam funkcióinak megvalósításában, *Kukri Éva* V. évf. (Szeged) A szocialista demokrácia és államéletünk fejlesztésének aktuális állam- és jogelméleti kérdései, *Szilbereky József* V. évf. (Budapest) A Biztonsági Tanács békefenntartó szerepe, *Kálmán Andrea* V. évf. — *Pál János* V. évf. (Budapest) A repülőgépeltérítések nemzetközi jogi vonatkozásai, *Boros László* — *Hajdú András* III. évf. (Budapest) A büntető jogtudat és jogismeret az állampolgárok körében címmel írott dolgozatukért.

A III. alszekcióban díjat nyert *Czene Magdolnà* IV. évf. (Szeged), Determinizmus és a büntetőjogi felelősség c. dolgozata.

Jutalmazták még az alábbi dolgozatokat:

Bertus Magdolna IV. évf. (Pécs) A megrontás kriminológiai vizsgálata, *Jónutz Gabriella* — *Klinghammer Júlia* — *Tellinger Mária* V. évf. (Budapest) A feltételes szabadságra bocsátás intézménye, *dr. Nagy Ágnes* (Budapest) A szakértő szerepe a büntető ítéletalkotásban, *Sipos Mária* IV. évf. (Pécs) Az orvos büntetőjogi felelőssége, *Szendrei József* V. évf. (Pécs) Az önkényes szabadságelvonás alkotmányi tilalmának büntető eljárásjogi biztosítékai, *Végvári Piroska* V. évf. (Budapest) A visszaesés egyes kérdései és a bírói gyakorlat.

A IV. alszekcióban jutalmazták a következő dolgozatokat:

Kőnig Edit III. évf. (Pécs) A tized a feudális korban Magyarországon, *Kun Tibor* II. évf. (Budapest), A jobbágytelek tulajdoni viszonyainak alakulása 1848-ig, *Nagy Erzsébet* II. évf (Budapest) A városi bíráskodás és a tárnokjogi tisztek kialakulása és fejlődése Magyarországon.

Az V. alszekcióban díjat nyert *Gratzl Zsuzsa* III. évf. — *Fekete István* IV. évf. (Pécs) A termelőszövetkezeti társulások egyes problémái c. dolgozata.

Jutalmazták *Kenesei Mária* IV. évf. (Pécs) A munkáltató különleges utasításai, *Körmendi László* IV. évf. (Szeged) A szövetkezeti jog koncepciója, *Kiss Ildikó* IV. évf. (Pécs) A termelőszövetkezetek vállalati gazdálkodása, *Lankás Magdolna* V. évf (Szeged) A szolgálati idő elismerésének bírósági problémái c. dolgozatát.

A VI. alszekcióban díjat nyertek az alábbi dolgozatok: *Német Zsuzsa* V. évf. (Budapest) A kellékszavatosság, *Bartók Ágnes* V. évf. (Szeged) A polgári eljárásjog egyszerűsítésének és gyorsításának kérdései, *Bittó Márta* V. évf. (Budapest) A fél közreműködési kötelezettsége a polgári perben.

Jutalmazták *Somló Judit* V. évf. (Budapest) A bizonyítási teher, bizonyítási kötelezettség a polgári perben, *Tóth Szilvia* V. évf. (Pécs) A végrendelet érvénytelensége, *Békés Imre* V. évf. (Budapest) A kiadói szerződés, *Sári Péter* IV. évf. (Pécs) A zálogjog, *Horváth Katalin* V. évf. (Budapest) Az ügyész szerepe a polgári eljárásban c. dolgozatát.

A konferenciához kapcsolódó egyéb programok közül meg kell még említeni a diákkörök tanár és KISZ vezetőinek március 23-i megbeszélést, amelyen megvitatták a KISZ KB és a Művelődésügyi Minisztérium által készített javaslatot, amely a tudományos diákkörök szervezetének és működésének irányelveire vonatkozik. A javaslat sok figyelemreméltó része közül csak egyet emelnék ki, amely úgy érzem új színt és lendületet adna ennek a munkának. „Szükség lenne arra, hogy az országos tudományos szervek, mindenekelőtt a tudományos társaságok, műszaki, agrár- és más szakmai egyesületek, a tudományos kutatóintézetek tekintsék magukénak a felsőoktatási intézményekben nevelődő és szárnyaikat bontogató tudományos és szakmai utánpótlást s adjanak nagyobb erkölcsi, tudományos, szakmai, szervezeti és anyagi támogatást munkájukhoz."

A jogi szekció vonatkozásában máris van ilyen jellegű segítségnyújtás, ugyanis a konferenciát rendező Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága és a Művelődésügyi Minisztérium mellett az Igazságügyi Minisztérium, a Legfelsőbb Bíróság, a Minisztertanács, a Magyar Jogász Szövetség, a Legfőbb Ügyészség, az Országos Ügyvédi Tanács, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa és az Állami Biztosító Csongrád megyei Igazgatósága anyagi támogatást nyújtott, amiért a három jogi kar és a Rendező Bizottság nevében ezúton is köszönetet mondunk.

V.

A konferencia színvonalát már az eddig felsorolt tények is igazolják, ehhez azonban hozzá kell még tenni, hogy az igen színvonalas korreferátumokért 33 hallgató részesült könyvjutalomban. Az érdeklődést jelzi, a kijelölt korreferenseken kívüli számos hozzászólás. Csaknem valamennyi dolgozatot élénk vita kísérte. A vitavezető oktatók összefoglalójukban kitértek mindazokra a kérdésekre, amelyek a magyar jogéletet jelenleg foglalkoztatják és ezáltal a szekció üléseken résztvevő hallgatók olyan plusz ismereteket szerezhettek egy-egy szakterületről, amelyre a tantervi órák keretében viszonylag kevés lehetőség nyílik. Teljes egészében igazolást nyert a IV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia jogi szekciójának Szegeden tartott ülése alkalmával bevezetett újítás. Az ugyanis, hogy a hallgatók tantervi órák helyett, érdeklődésüknek megfelelően, az egyes szekciók munkájában vegyenek részt ez idő alatt. Kellő előkészítés mellett ez a megoldás eddig eredményes volt.

A konferencia sikere ellenére hangot kell adni annak a hallgatói véleménynek, hogy a program egy kicsit túlzsúfolt volt. Két és fél nap alatt vitattak meg 53 dolgozatot. A szekcióülések párhuzamossága nem tette lehetővé, hogy több olyan előadást, vitát meghalgassanak, illetve a vitában aktívan részt vegyenek, amely pedig igen-igen érdekelte volna őket. Megfontolandó lenne talán a jövőre nézve a dolgozatok számának csökkentése, vagy a konferencia időtartamának növelése. Egy lassúbb ütem biztosítása feltétlenül hasznos a vita eredményessége szempontjából.

A konferencia záróülésén *Király Tibor* egyetemi tanár a Művelődési Minisztérium főosztályvezetője értékelte a dolgozatokat. Felszólalt *Szücs Istvánné* a KISZ KB titkára is, aki általánosságban értékelte a X. Országos Jubileumi Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának munkáját. Végezetül *Kemenes Béla* tanszékvezető egyetemi docens a konferencia Szervező Bizottságának elnöke zárszavával végződött az ünnepélyes üléssorozat. Zárszavában méltatta a diákköri munka és a kétévenként megtartott konferencia jelentőségét. Köszönetét fejezte ki egyben azoknak, akik lelkiismeretes, gondos munkájukkal hozzájárultak a konferencia sikeréhez.

Elismerés illeti mindazokat az oktatókat, hallgatókat, akik részt vettek a konferencia munkájában és annak megszervezésében.

Tóthné Fábián Eszter

JOGIRODALOM

AZUD, Jan:

*A viták békés megoldása és az ENSZ**

A viták békés megoldása az ENSZ Alapokmányának, következésképp korunk nemzetközi jogának egyik alapvető elve. Ez a tény önmagában is kellőképpen indokolja a mű szerzőjének témaválasztását, aki egyébként is a problémakör régi, kitűnő ismerője. Már 1955-ben megjelentetett egy tanulmányt „A nemzetközi viták békés megoldásának kérdése" címmel és azóta is folyamatosan foglalkozott a kérdéssel, különösen azután, hogy csehszlovák kezdeményezésre az ENSZ égisze alatt megkezdték a békés egymás mellett élés elveinek — a hivatalos megfogalmazás szerint — az államok közötti baráti kapcsolatok és együttműködés elveinek — kodifikálását. Azud professzor jelen munkája tehát hosszú éveken keresztül folytatott kutatásainak összegezését jelenti.

A könyv két részből áll. Az első rész lényegében véve történeti jel-

* The Peaceful Settlement of Disputes and the United Nations. Bratislava, VSAV 1970. 271. old.

legű, bár számos ma is hatályos rendelkezés és létező intézmény bemutatását tartalmazza, míg a második — kb. azonos terjedelmű — részt a szerző a II. világháború utáni időszak vagyis az Egyesült Nemzetek Alapokmánya vonatkozó rendelkezéseinek, valamint a Szervezet eddigi ténykedéseinek szenteli. Az első részben röviden kifejti a marxizmusnak a háborúk elkerülhetőségére és a különböző rendszerű államok békés egymás mellett élésének lehetőségére vonatkozó tanításait, az SZKP valamint a CSKP kongresszusainak fényében, majd a nemzetközi vita fogalmával foglalkozik, ismertetve az idevágó burzsoá és szocialista irodalmat — a magyar nemzetközi jogászok közül Hajdu Gyula professzor álláspontját —, és kimutatja, hogy a jogi vagy jogi természetű, illetőleg politikai viták között nem lehet éles határozott választóvonalat húzni. A továbbiakban a nemzetközi viták békés megoldásának hagyományos módjait érinti — közvetlen diplomáciai tárgyalások, jószolgálat, közvetítés, döntőbíráskodás stb. —, bővebben szól az 1907. október 18-án aláírt első hágai egyezményről, majd — még részletesebben — a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának a viták békés megoldására vonatkozó rendelkezéseiről. Figyelme kiterjed az ezek továbbfejlesztésére irányuló — nagyrészt sikertelen — próbálkozásokra is, amelyeket a Nemzetek Szövetségének működésében megkülönböztethető négy periódusnak megfelelően összegez. (1924. évi genfi jegyzőkönyv, Locarnoi Egyezmények stb.). A szerző helyesen emeli ki a problémakör leglényegesebb mozzanatait, az általa alkalmazott aprólékos tagolás miatt nemegyszer kénytelen ismétlésekbe bocsátkozni. A könyv szerkezeti felépítésének némi egyszerűsítése a szerző értékes gondolatainak áttekintését — úgy vélem — megkönnyíthette volna.

A könyv második része az Alapokmány idevágó rendelkezéseiből kiindulva a Biztonsági Tanács és a Közgyűlés hatáskörét, feladatait tárgyalja a nemzetközi viták békés megoldásának területén. Természetesen a Nemzetközi Bírósággal is foglalkozik és ennek során azzal a kísérlettel, amely a Nemzetközi Bíróságot fel akarta ruházni a Biztonsági Tanács határozatainak felülvizsgálati jogával. A szerző vizsgálatainak középpontjában azonban elsősorban az Alapokmány VI. fejezete áll, ennek cikkeit elemzi a legrészletesebben, mind szövegük interpretálása, mind pedig a gyakorlatban felmerült nemzetközi viták, problémák ismertetése révén. (Görög határkonfliktusok, Kashmir, Corfu-szoros stb.) Az erről szóló fejtegetések alkotják a könyv gerincét. Az Alapokmány rendszerének keretébe beszorítva — röviden — foglalkozik a különböző regionális szervezeteket létrehozó szerződéseknek a nemzetközi viták elintézésére vonatkozó rendelkezéseivel.

Az államok közötti baráti kapcsolatok és együttműködés alapelveinek kodifikálását célzó — már említett — csehszlovák kezdeményezés a viták békés megoldása elvének tanulmányozását jelentős mértékben kiszélesítette és elmélyítette. A szerzőnek a kérdéskör ENSZ-beli vitájáról szóló összegezései alkotják a könyv utolsó fejezetét, amelyet minden szempontból igen jól sikerült összefoglalásnak kell tekinteni. A szerző azonban nem elégedett meg ennek keretében csupán a viták békés megoldásának problémájával, hanem ezt követően — külön pontban — az erőszakkal való fenyegetés, illetve az erőszak alkalmazása tilalmával kapcsolatos vitákra is kitér. Bármilyen szoros kapcsolat is álljon fenn a két egymást kiegészítő — szinte azt mondhatnánk — iker-elv között, az erről szóló rész már egy új könyvbe, remélhetőleg a szerző soron következő munkájába kívánkozik.

A nemzetközi jog tudományos művelése elképzelhetetlen a külföldi szakirodalom, különösen pedig a baráti szocialista országok nemzetközi jogi irodalmának — rendszeres tanulmányozása nélkül. Éppen ezért kedves kötelességemnek tekintettem, hogy Azud professzor érdekes és értékes munkájára a magyar jogászok figyelmét felhívjam.

Herczegh Géza

*Előadások a jogtörténet módszertani kérdéseiről**

1. Az általános jellegű állam- és jogtudományok rendszerének egyik csoportját alkotó állam- és jogtörténet metodológiai problémáival különösen az elmúlt évtizedben foglalkoztak mélyrehatóbban a szakterület művelői. Több tanulmány és részmonográfia készült e témában; a historiográfiai feldolgozások mellett számottevőek a szocialista jogtörténettudomány eredményeinek értékelését adó, valamint a további feladatait is célul tűző munkák. Ez utóbbi vonatkozásban részben eltérőek az álláspontok a jogtörténeti kutatások módszertani kérdéseit tekintve. A hazai tudományos konzultációkon kívül e tárgyban figyelemreméltók a nemzetközi jogtörténeti fórumokon folytatott véleménycserék, továbbá a külföldi jogtörténészek magyarországi előadásai is. Az alábbiakban *Bruno Paradisi* és *Martin Vietor* professzoroknak a közelmúltban ismertetésre került referátumait kívánjuk röviden összefoglalni.

2. Paradisi professzor: *A mai jogtörténettudomány alapvető problémái* c. tanulmányában három témakörrel foglalkozik: *a)* a múlt és a jelen jogának kapcsolatával; *b)* a jogtörténet és a szociológia viszonyával; végül *c)* a jogtörténeti kutatások új irányaival.

a) A jogtörténet alapvető kérdéseit, létezési módját és funkcióját, a különböző korszakokban betöltött szerepét elemezve, a tudományág fejlődéstörténetében a következő mozzanatokat rajzolja meg. A jogtörténet létrejöttében a filológia és a racionalizmus volt meghatározó. A filológiai racionalizmus pedig a jogi racionalizmussal párosult, azzal az antikvitásban már meglevő ésszerűséggel, amelyet a jogtudósok többnyire felhasználtak saját felfogásuk kiépítésében és a normák elemzésé-

* Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Jogtörténeti Tanszéke és az MTA Jogtörténeti Munkaközössége rendezésében a közelmúltban került megvitatásra *Martin Vietornak* a bratislavai egyetem jogtörténész professzorának előadása: A jogtörténeti kutatás és oktatás néhány módszertani kérdése; továbbá *Bruno Paradisi* római professzor, akadémikus, az Olasz Jogtörténeti Társaság titkárának elaborátuma, amely: A mai jogtörténettudomány alapvető problémáit vizsgálta.

ben. Így a jogdogmatika ismerete egyrészt a klasszikus jog újrafelfedezését jelentette, ugyanakkor a klasszikus jog forrásként szolgált a feudális államok jogrendszerének kiépítésére. Ez a folyamat a történelemnek és a tételes jognak az „együttélése", amely a reneszánsztól a XIX. századig természetes egységet alkotott — állapítja meg Paradisi professzor. A szintézis a nemzettéválás során a polgári átalakulást kísérő kodifikációval bomlott fel, mely új korszakot jelentett, s ennek következménye a hatályos jogdogmatika és a jogtörténet megkülönböztetése, illetve fokozatos elkülönülése lett. A vázlatszerű áttekintés egyben utal arra is, hogy a szerző az egyes korok társadalmát mint történelmileg változó totalitást nem a lényegi és jelenségi meghatározottságának egységében vizsgálja; a társadalmi fejlődés folyamatai között fennálló strukturális, kauzális és funkcionális összefüggéseket elsősorban a jelenségi oldalról közelíti meg.

A polgári jogtörténettudomány a hatályos tételes jogtól való elkülönülés eredményeként jelentkező új feladatoknak nem mindenben tudott megfelelni. Ennek egyik okát a tanulmány arra vezeti vissza, hogy a jogtörténetírást e változás reakciójaként kezdetben a nem megbízható spekuláció és a szerencsés történetírói intuíció együttese jellemezte. Azzal, hogy a jogtörténet általában megszűnt táplálni a hatályos jogot, alig maradt más számára, mint a reneszánsz által bevezetett filológia, a XVIII. században kifejlesztett színvonalas erudíció és végül a múlt jogintézményei szerkezetének kutatása és leírása. E tényezők mellett még meghatározóbb a XIX. századi jogtörténeti szemlélet, amelynek egyoldalú továbbélése a polgári jogtörténettudomány jelenkori helyzetét és vitalitását jelentősen befolyásolja. Nem tagadva azt a szerepet, amelyet a jogtörténetben a múlt jogi szerkezetének leírása játszik, továbbá a filológia nélkülözhetetlenségét a történelmi kutatás tárgyát képező anyag pontos megismerésében, a szerző azokat a módozatokat vizsgálja, amelyek a ma jogtörténetírásával szemben támasztott elvárásoknak megfelelhetnek. Elveti azt a felfogást, amely mindeddig megkülönböztette a jogtörténetet a Croce nevezte „etika-politikai" történettől, „mert a jogot nem tekintették meghatározott történelmi helyzetek, úgy mint osztályharcok, politikai törekvések és a gazdasági élet termékének". A Paradisi professzor által képviselt jogtörténeti iskola álláspontja: „Amikor a jog létformáit meghatározott történelmi környezetben kapcsolatba hozzuk a politikai mozgalmakkal, a gazdasági élettel, a kor kérdéseivel és mindezek együttesével, egyúttal számot vetünk a jog és jellegzetességei létezésével is.". E feladatok megoldása azonban nem korlátozódhat csupán egyéni kutatási tevékenységre, hanem a társadalomtudományokban bekövetkezett differenciálódásokra is tekintettel, sokkal inkább kollektív alkotásokban valósulhat meg.

A feltáró, elemző munka jelentősége és hasznossága, továbbá kapcsolata a szakjogágakkal a mai polgári jogtudomány részéről többnyire nem egyértelműen pozitív. Eluralkodóban van az a tételes jogászok által képviselt racionalizmus, amely nem hajlandó a jelen tapasztalatokon túl a múltra is visszatekinteni. Ennek káros hatása érződik a jelen feladatainak mikénti megoldásában, ugyanakkor negatívan hat a jogtörténet további fejlődésére. A jogtörténész feladata tehát a múlt jogintézményeinek feltárása, azoknak a problémáknak figyelemmel kísérésével, amelyeket az adott korszak vet fel: „A múlt joga a maga kérdéseivel, megoldásaival, konstrukcióival és ezek hatásmódjával egyben a jelen jogának egy dimenziója a jogi tudatban, az összehasonlítás mellőzhetetlen eszközeként."

b) A jogtörténet és a szociológia viszonyát csak főbb vonalakban érinti Paradisi professzor tanulmánya. Ez a körülmény megnehezíti az álláspontjával kapcsolatos polémiát. A szerző a szociológia és a jogtörténet kapcsolatát abban látja, hogy mindkettő a társadalmi tényt szemléli. „Ez a társadalmi tény a szociológia tárgya, a jogtörténet számára pedig a tudományos konstrukció tárgyának feltétele." Annak igénye nélkül, hogy a szociológiai tudományok jellegzetességeit, differenciáltságukat, a marxista szociológia fő területeit, az általános-, ágazati-, vagy szakszociológiákat, illetve a különös (középszintű) szociológiai elméleteket akárcsak érinteni is kívánnánk, az észrevételezett álláspontnak a szerző által hiányosan kifejtett voltára tekintettel az alábbiakat jegyezzük meg. Miként a tudomány általában nem azonosítható a részét, elemét és előfeltételét képező kutatásokkal, legalább ennyire nem azonosíthatók a szociológiák (szakszociológiák) a konkrét szociológiai kutatásokkal. Az empirikus kutatási módszerek használata és a kvantifikáció tehát nem a szociológia specialitása, hanem a többi társadalomtudománynak is sajátja.

c) Paradisi professzor a polgári szociológia és a jogtörténettudomány tárgyának kölcsönösségét s egymásra hatását említve, az utóbbinak jelentőségét hangsúlyozza a jogintézmények fejlődéstörténetének feltárásában — ez a megállapítás vezeti el a jogtörténeti kutatások új irányainak vizsgálatához. A nyugati országok, elsősorban Olaszország és az NSZK jogtörténeti irodalmában az újkori jogfejlődés feltárásának és értékelésének növekvő térhódítása figyelhető meg. A középkorral foglalkozó kutatások az elmúlt évtizedben bizonyos fokig háttérbe szorultak; jelentős azoknak az iskoláknak a száma és tevékenysége, amelyek a legutóbbi periódusok történetét elemzik, s kimunkálják a jelenkori jog közvetlen előzményeit. A „kutatási reform" metodológiai forradalommal jár. Fokozottabb felkészülést igényel a kutatóktól. feltételezi a modern kort megelőző periódusok fejlődésének ismeretén túl az új jogintézmények elemzését eredményesen biztosító módszerek kialakítását, továbbá a hatályos joggal foglalkozó jogászokkal való rendszeres és céltudatos munkakapcsolatot. Ennek az új irányzatnak létjogosultságát elismerve Paradisi professzor hangsúlyozza, hogy a jogtörténeti kutatások az ókori és a középkori jogfejlődés tanulmányozására, s ezek eredményeire épülve folytathatók a közeljövőben is.

3. A szocialista országok jogtörténeti irodalma — egyes kivéte-

lektől eltekintve — elsősorban az elmúlt száz év állam- és jogintézményeinek kutatását tükrözi. A hazai feldolgozások döntően a magyar burzsoá korszak vizsgálatát mutatják. A kutatási tematikák is ezt tűzik ki célul. Emellett azonban jelentős monográfiák és tanulmányok fémjelzik a feudális korszak intézményeinek elemző értékeléseit is. Általánosan elfogadott az az álláspont, hogy a magyar burzsoá fejlődést tárgyaló jogtörténeti kutatások nem tekinthetik merev cezúrának az 1848/49-es időszakot, illetve az 1867-es kiegyezést, hanem a feltárni kívánt intézmények jellege szerint, azok korábbi, a feudális korszakban betöltött szerepét, működését nem derivált forrásokra alapozottan is vizsgálják.

Az említetteket érintve, a jogtörténeti kutatások tematikai kérdéseivel, a jogtörténetnek a történettudományhoz és az állam- és jogtudományhoz való kölcsönös viszonyával, valamint az ebből adódó módszertani követelményekkel foglalkozik Martin Vietor professzor: A jogtörténeti kutatás néhány módszertani kérdése c. tanulmányában.

A szerző vizsgálódásának kiindulópontja a rokontudományok és a jogtörténet kapcsolata, mely kérdésben alapvető megállapításokat tesz. A történettudomány és az állam- és jogtudomány kapcsolatában módszertani alapjuk közössége, a történelmi materializmus a meghatározó. Az alkalmazott jogtudományi módszerek közül a szociológiai és filozófiai vizsgálatok jellemzők a történettudományra is, míg a dogmatika, a pozitív jogi rendszer, a jog normaoldalának vizsgálata kevésbé, inkább csak kiegészítő jelleggel. Ebből az összefüggésből magyarázható a jogtörténet „kettős" szerepe, nevezetesen a történettudomány szempontjából a jogtörténet a politikai történetnek egyik specializációja, ugyanakkor az állam- és jogtudománynak is különleges ágazata — állapítja meg Vietor professzor.

Bár a társadalomtudományok egyik csoportját alkotó állam- és jogtudományok rendszerében az eddig kialakult tagozódás nem abszolutizálható, mégsem tekintjük a jogtörténetet különleges ágazatnak, hanem az általános állam- és jogtudományok részének, az ugyane körbe tartozó állam- és jogelmélettel együtt.

A rokontudományok kapcsolatára vonatkozó megközelítés hasonló eredményre jutott már korábban, a XIX. század második felében, Hajnik Imre első rendszertani alapvetésében: a történet-, jogtörténet- és jogelmélet érintkezési pontjainak s egymásra hatásának kidolgozásában.

A jogtörténetnek az elmúlt században bekövetkezett önálló jogi diszciplinává válásával, pozitivista módszereivel, majd a különböző iskolák eredményeinek tézisszerű értékelésével foglalkozva, Vietor professzor tanulmánya a továbbiakban a jelenkori jogtörténetírás követelményeit vizsgálta. Arra a kérdésre keresett választ, hogy „a jogtörténet miben járulhat hozzá az aktuális jogi problémák megoldásához, s mennyiben van a jogtudománynak szüksége a jogtörténetre?" Röviden kitért azokra a nehézségekre, melyek Csehszlovákiában is jelentkeztek a marxista jogtörténetírás feladatainak és módszereinek meghatározásában. Utalva arra, hogy hosszabb időt vett igénybe, míg a deszkriptív jogtörténet és a felületes aktualizálás helyébe az ok és okozati kapcsolatokra, az intézmények belső összefüggéseinek megismerésére alapuló metodika tért hódított, mely megmutathatta, hogy „az érvényes jog átmenetet képez a múltból a jövőbe". A szerző e célok megvalósítására, a kutatómunkában elsősorban a deduktív módszert helyezi előtérbe. Véleménye szerint az egyes állam- és jogintézmények feltárásánál ne csak az „instituciók" dominálja-nak, mert ez torz statikus képet eredményezhet, hanem a korszak jogi szemléletének változásait determináló társadalmi, gazdasági és politikai tényezők együttesen. Nem vetve el a rendszerezés elvét, a történelmi anyag dogmatikai feldolgozását — felfogása az, „hogy a források empirikus tanulmányozása sehová sem vezet, ha nincs elképzelésünk arról, hogy mit keresünk, illetve hol találjuk azt, amit keresünk; ... a történelmi materializmus bazális kategóriáit említjük, melyből a kutatás hipotézisei kiindulnak. A jogtörténet számára elsősorban az állam- és jogelméletben kidolgozott bazális kategóriák fontosak". A szerző álláspontjával kapcsolatban röviden meg kívánjuk jegyezni, hogy a történelmi materializmus, illetve az állam- és jogelmélet bazális kategóriái — nem vitatottan — nélkülözhetetlenek az egyes korszakok jogrendszerének feltárásában, ezek meghatározóak a marxista kutatókra nézve. A kutatómunka fázisaiban azonban éppen a fenti módszerek segítségével, az indukció kap döntő szerepet a közvetlen források megismerésében, illetve az ezeket motiváló és meghatározó gazdasági, politikai folyamatok elemző értékelésében.

Vietor professzor végül a jogtörténésszel szembeni követelmények kérdéseivel foglalkozott, majd érintette azokat a feladatokat, melyek a Moszkvai Nemzetközi Történész Kongresszuson (1970) is megfogalmazódtak a történet- és a jogtörténetírás mai helyzetével, fejlődési irányaival kapcsolatban. Hangsúlyozta, hogy a jogtörténetnek meg kell találnia a helyét a rokon- és új tudományágazatok között, s részt kell vennie az interdiszciplináris feladatok megoldásában, új módszerek és eszközök felhasználásával. Ezek mellett azonban „az állam- és jogtörténet még megoldatlan módszertani problémáit kell mielőbb rendezni".

Máthé Gábor

Карой Бешне:

Вопросы об актуальности изменения конституции

Статья подытоживает как политические, так и правовые агрументы за изменение конституции. Пытается принципиально установить, когда возникает необходимость в изменении конституции и когда обоснована разработка новой конституции. В качестве цели очередного изменения конституции Венгерской Народной Республики определяет способствование окончанию социалистического государственного строительства, а не провозглашение социалистической народной республики. В дальнейшем детально анализирует характер, направления и цели изменения. Дает ответ на некоторые раньше спорные вопросы о конституции, и так, во связи с воззрениями об объектах исключительных законодательных правомочий, о публичном помиловинии, об учреждении вознаграждений, о правомочиях заместителя. Наконец подробно обосновывает отдельные изменения и их необходимость, а также излагает значение изменений.

Карой Тот:

Новая конституция Народной Республики Болгарии

Прежняя конституция Народной Республики Болгарии была принята в начальной фазе демократического развития. Новую конституцию приняли после построения основ социализма. Отличающиеся особенности и институты новой конституции обусловлены различием между указанными двумья фазами развития болгарского государства. В первой части статья излагает изменения прежней конституции, принятой в 1947 г. Затем представлена подготовка конституции, а потом исходя из трех основных предметов урегулирования согласно новой конституции (общественный строй, государственная организация, права и свободы граждан) анализируется и оценивается новая конституция. В заключительной главе рассмотрены проблемы, связанные с нормативным характером и исполнением конституции.

Дердь Калман:

Материальная ответственность государств-членов СЭВ за хозяйственные обязательства

Статья занимается позитивными и исключающими условиями материальной ответственности государств за хозяйственные обязательства. Содержание хозяйственного обязательства государств определяется в виде обязательства договаривающегося государства принять согласно своему внутреннему законодательству все необходимые мероприятия в интересах того, чтобы его хозяйственные организации были в состоянии заключить обеспечивающий исполнение контракт и могли совершить поставки, предусмотренные контрактом. Статья занимается проблемами системы санкций, соотношением межгосударственного договора и гражданско-правового контракта по тому же предмету, далее вопросом о разрешении спорных вопросов, возникающих во связи с материальной ответственностью государств.

Тамаш Шаркези:

Расчленение по отраслям права правового урегулирования отношений собственности

Отношения собственности — согласно точке зрения автора — охватывают сферу производства, оборота и распределения. Поэтому при расчленении по отраслям права правового урегулирования отношений собственности собственно говоря речь идет о включении всего экономического базиса в мир права. Во сфере хозяйственных-производственных отношений (отношений собственности) заинтересован ряд правовых отраслей, поэтому здесь вместо традиционного признака расчленения отраслей права (предмет урегулирования) решающим является метод урегулирования. Статья в дальнейшем занимается взаимным отношением систем руководства народным хозяйством и расчленения права по отраслям, анализируя становление хозяйственного права и его роль в настоящее время. Судьбу хозяйственного права нельзя решить отвлеченно, а только с учетом данной системы руководства народным хозяйством. В статье исследуется детально место отношений собственности в системе планомерного регулирования рынка. Отношения собственности включает в три основные правовые отрасли: в хозяйственное государственное право, в гражданское право и в т. н. право предприятий.

Габриелла Рашко:

Семья как криминогенный фактор в буржуазной криминологической литературе

Статья подытоженно излагает исследования и теории буржуазных криминальных социологов и психологов нашей эпохи, относящиеся к взаимосвязи семейной среды и становления преступником. В виде введения освещает роль семьи в процессе социализации личности, а также более известные воззрения о т. н. «нормальном» и «дезорганизованном» семейном очаге. Вкратце затрагивает ранние исследования тридцатых годов, затем излагает комплексные исследования супругов Глюк и широкие социологические исследования Монагана (США). Анализируется далее воздействие семьи, в которой центральное место занимает мать и которое на наших днях в капиталистических странах признается характерным (Коген, Миллер, Кловар, Оглин), а также криминогенная роль изменений в структуре семьи (Д. Сабо), потом подытожение, данное психиатром Джемс Колеман о т. н. «патогенной семейной констелляции», которое может быть использовано и нами. Статья отмечает, что новейшие исследования (Коген, Джаффе) подчеркивают не только значение « хронических семейных напряжений » и отсутствие в семье этических оценок «с точки зрения преступности», но обращают внимание на выдающуюся роль отца (Робер Андри), которой раньше научные работники приписывали меньше значение.

Károly Besnyő:

Die Frage der Aktualität der Verfassungsänderung

Der Artikel summiert die politischen und juristischen Argumente der Verfassungsänderung. Es wird ein Versuch unternommen prinzipiell zu definieren, wann eine Änderung der Verfassung notwendig wird, bzw. wann es begründet ist eine neue Verfassung auszuarbeiten.

Als Ziel der jetzt vorgenommenen Änderung der Verfassung der Ungarischen Volksrepublik bezeichnet Autor die Förderung der Beendigung des sozialistischen Staats-Aufbaues und nicht die Deklarierung der sozialistischen Volksrepublik.

In den Weiteren werden der Charakter, die Richtung und die Zielsetzungen der Änderung analysiert. Es werden die mit der Verfassung im Zusammenhang früher gestellten Disskussionsfragen beantwortet: die mit den Gegenständen der ausschlieslichen Gesetzgebung, mit der Amnestie, der Gründung von Auszeichnungen, und mit der Vertretung zusammenhängende Ansichten.

Abschliessend werden die einzelnen Änderungen, ihre Notwendigkeit und Bedeutung motiviert.

Károly Tóth:

Die neue Verfassung der Bulgarischen Volksrepublik

Die frühere Verfassung der Bulgarischen Volksrepublik kam in der Anfangsetappe der volksdemokratischen Entwicklung zustande. Die neue Verfassung wurde nach der Niederlegung der Grundlagen des Sozialismus angenommen. Der Unterschied zwischen diesen zwei Etappen der Entwicklung des bulgarischen Staates bestimmt die, von der früheren Verfassung abweichenden Eigentümlichkeiten und Institutionen der neuen Verfassung.

Der Artikel analysiert und wertet in seinem ersten Teil, sich den drei Haupt-Regelungsbereichen

(Gesellschaftsordnung, Staatsorganisation, staatsbürgerliche Rechte) der, im Jahre 1947 angenommenen früheren Verfassung anpassend, die neue Verfassung. Abschliessend behandelt der Artikel die mit dem normativen Charakter der Verfassung und mit ihrer Durchführung zusammenhängenden Probleme.

György Kálmán:

Materielle Verantwortung der RGW-Staaten für ihre wirtschaftliche Verpflichtungen

Der Artikel behandelt die positiven und ausschliessenden Bedingungen der materiellen Haftung der Staaten für ihre wirtschaftliche Verpflichtungen. Es wird festgestellt: der Inhalt der wirtschaftlichen Verpflichtung der Staaten besteht darin, dass der vertragschliessende Staat seiner inneren Ordnung entsprechend alle diese Massnahmen tätigt, die notwendig sind, dass seine wirtschaftlichen Organisationen den der Realisierung dienenden zivilrechtlichen Vertrag abschliessen können und die darin beinhalteten materiellen Leistungen erfüllen. Autor behandelt die Probleme des Sanktions-Systems, das Verhältnis des Staatsvertrages zu den zivilrechtlichen Verträgen gleichen Gegenstandes, sowie die Lösung von Streitfragen, die im Zusammenhang mit der materiellen Verantwortung der Staaten entstehen.

Tamás Sárközy:

Die Eingliederung der Rechtlichen Regelung der Eigentumsverhältnisse in das System der Rechtszweige

Die Eigentumsverhältnisse umfassen — nach Ansicht des Autors — auch die Sphäre der Produktion, des Verkehrs und der Verteilung. Deswegen handelt es sich bei der Eingliederung der rechtlichen Regelung der Eigentumsverhältnisse in das System der Rechtszweige egentlich um die Einreihung der ganzen wirtschaflichen Basis in die Welt des Rechts.

An der Späre der Wirtschaftlichen- produktions (Eigentums) Verhältnisse sind mehrere Rechtszweige interessiert, deswegen ist hier, anstatt des traditionellen Kriteriums der Rechtszweig-Gliederung (Gegenstand der Regelung) die Methode der Regelung massgebend. Der Artikel befasst sich in den folgenden mit den Zusammenhängen zwischen dem System der Wirtschaftsleitung und der Gliederung der Rechtszweige, wobei die Entstehung und die heutige Rolle des Wirtschaftsrechts analysiert wird. Das Schicksal des Wirtschaftsrechts kann nicht abstrakt entschieden werden, sondern nur unter Beachtung des gegebenen Systems der Wirtschaftsleitung.

Der Artikel untersucht eingehend die Stellung der Eigentumsverhältnisse innerhalb des Systems der Rechtszweige unter den Verhältnissen der planmässigen Markt-Regelung. Er untersucht die Eigentumsverhältnisse in drei wirtschaftlichen Grund-Rechtszweigen: im Wirtschafts-Staatsrecht, im Zivilrecht und im sog. Unternehmen-Recht.

Gabriella Raskó:

Die Familie, als kriminogener Faktor in der bürgerlichen Fachliteratur

Der Artikel enthält eine zusammenfassende Darstellung dieser Untersuchungen und Theorien der bürgerlichen Kriminologen und Psychologen unserer Zeit, die sich auf den Zusammenhang des Familienmilieus und des zum Verbrecher-werdens beziehen. Einleitend werden die Rolle der Familie im Prozess der Sozialisierung des Individuums, sowie die, sich auf das sog. „normale" und „desorganisierte" Heim beziehenden, grösserer Verbreitung erfreuenden Ansichten geschildert. Kurz werden die früheren Forschungen der dreissiger Jahre berührt, sodann folgt die Schilderung der komplexen Untersuchungen des Glueck-Ehepaares, sowie die sehr breit fundierten Erhebungen des gleichfalls nordamerikanischen Monahan. Es werden die Auswirkungen der, für die entwickelten kapitalistischen Länder unserer Zeit für charakteristisch gehaltene Mutter-zentrische Familie (Cohen, Miller, Cloward, Ohlin), sowie die kriminogene Rolle der, in der Familienstruktur erfolgten Änderungen (Denis Szabo) analiysiert, wie auch die Zusammenfassung des Psychiaters James Coleman über die sog. „pathogene Familienkonstellation", die auch für uns verwendbar ist. Der Artikel hebt hervor, dass die neuere Forschungen (Cogan, Jaffe) nicht nur die Bedeutung der chronisch gespannten Familienatmosphäre, sowie der in der Familie herrschenden ethischen Wert-Störung in der Kriminalität betonen, sondern die Aufmerksamkeit auch auf die hervorragende Rolle des Vaters hinlenken (Robert Andry), der die Forscher früher nur eine geringere Bedeutung beimassen.

Károly Besnyő:

Questions relatives à l'actualité de l'amendement apporté à la Constitution

L'étude résume les raisons politiques et juridiques de l'amendement apporté à la Constitution. Elle essaie de définir en théorie, quand est-ce que devient nécessaire l'amendement notamment et quand serait-il raisonnable d'élaborer une nouvelle Constution.

L'auteur désigne pour but de l'amendement apporté à la Constitution de la République Populaire Hongroise la nécessité de promouvoir l'achèvement de l'édification socialiste de l'Etat et non pas sa déclaration en République Populaire socialiste.

Dans la suite il analyse en détail la nature, la tendance et les buts de l'amendement. Il donne une réponse aux questions préalablement controversées relatives à la Constitution et aux positions prises au sujet des matières législatives telles que l'amnistie, l'établissement de distinctions honorifiques et la sphère juridique de la substitution.

Pour terminer, il motive en détail les amendements, leur nécessité et importance.

Károly Tóth:

La nouvelle Constitution de la République Populaire de Bulgarie

La Constitution précédente de la République Populaire de Bulgarie s'est formée dans la première phase du développement démocratique populaire. La nouvelle Constitution a été adoptée après la période succédant à celle où on a posé les fondements du socialisme. Les spécificités et institutions de la nouvelle Constitution — autres que celles de la Constitution précédente — sont expliquées par la différence entre les deux phases du développement de l'Etat bulgare.

Dans sa première partie l'étude présente les modifications apportées à l'ancienne Constitution, adoptée en 1947, puis elle analyse et évalue la nouvelle Constitution selon les trois sujets principaux de réglementation (système social, organisation étatique, droits civiques). Le chapitre final de l'étude traite les problèmes en connexité avec le caractère normatif de la Constitution et avec la mise en vigueur de la Constitution.

György Kálmán:

La responsabilité matérielle des pays membres du Conseil. d'Entraide Économique pour leurs obligations économiques

L'Article s'occupe des conditions positives et exclusives de la responsabilité matérielle des Etats pour leurs obligations matérielles. Il constate que le contenu des obligations économiques des pays membres est que l'Etat contractant prenne, en conformité à son ordre intérieur, toutes les mesures qui sont nécessaires à conclure des contrats économiques, structurels

de droit civil servant à être réalisés et à exécuter les prestations matérielles y prévues. Il s'occupe des problèmes du système de sanctions, du rapport entre le traité interétatique et du contrat de droit civil du même sujet puis de la solution des problèmes controversés qui naissent en connexité avec la responsabilité matérielle des Etats.

Tamás Sárközy:

La répartition en branches du droit de la réglementation juridique des rapports de propriété

Les rapports de propriété — conformément à la position prise par l'auteur — s'étendent aussi sur la sphère de la production, du marché et la distribution. Ainsi lors du groupement en branches de droit du règlement juridique des rapports de propriété il s'agit notamment du classement du fond économique entier au monde du droit. Dans la sphère des rapports (de propriété) d'économie et de production plusieurs branches de droit sont intéressées, ainsi, au lieu du critère traditionnel de la division des branches du droit et celui du groupement (qui constitue le sujet de la réglementation) la méthode de la réglementation prend le rôle décisif. Dans la suite, l'étude s'occupe des connexions entre les systèmes de la direction de l'économie et la division des branches du droit analysant aussi la formation du droit „économique" et son rôle actuel. Quant à l'existence du droit „économique" on ne peut pas décider abstraitement mais seulement en considération du système donné de la direction de l'économie. L'étude analyse la place revenant aux rapports de propriété dans les systèmes de droit dans le cadre du système de la réglementation planifiée du marché. Elle classe les rapports de propriété en trois branches de droit notamment dans le droit public économique, au droit civil et au droit dit des èntreprises.

Gabriella Raskó:

La famille comme facteur criminogène dans la littérature bourgeoise

L'étude contient un compte rendu récapitulatif des enquêtes et des théories des spécialistes bourgeois de la sociologie criminelle et de la psychologie bourgeoise, ayant trait au rapport entre le milieu familial et la formation délinquants. Dans l'introduction l'étude esquisse le rôle de la famille dans le processus de la socialisation de l'individu, puis les manières de voir les plus divulgées relatives au foyer dit „normal" et „désorganisé". Elle effleure les recherches poursuivies dans les années trente, puis il expose les enquêtes complexes entreprises par les époux Glueck ainsi que les mesurages extensifs entrepris par M. Monahan également à l'Amérique du Nord. L'étude traite l'analyse des effets produit par la famille centrée sur la mère qui est considéré comme caractéristique aux pays capitalistes évolués de nos jours (Cohen, Miller, Cloward, Ohlin) puis l'analyse du rôle criminogène des changements intervenus dans la structure de la famille (Denis Szabó) ainsi que le résumé du psychiatre James Coleman relatif aux constellations familiales dites „morbifiques" qui peut être utilisé même pour nous. L'étude met en relief que les recherches les plus récentes (par Cogan, Jaffe) soulignent comme des faits importants joués dans la délinquence le foyer d'une atmosphère tendue chronique ainsi que la confusion des valeurs éthiques régnant dans la famille. Il attire l'attention, en outre, au rôle prominent du père (Robert Andry) auquel on n'a attribué auparavant qu'une moindre importance.

Károly Besnyő:

Topical questions of the amendment of the Constitution

Both the political and legal arguments of the amendment of the Constitution are summed up in the paper. An attempt is made to determine when the amending respectively the drafting of a Constitution is required.

The author holds that the recent amendment of the Constitution of the Hungarian People's Republic serves the completion of the socialist state-building and not the declaration of the socialist people's republic.

In the next part the nature, trend and objective of the amendment are analysed. An answer is given to problems formarly debated in connection with the Constitution like the subjects pertaining exclusively to legislation, amnesty, establishment of distinctions and substitute competence. In the closing part the author gives the reasons in detail for the amendment, its necessity and significance.

Károly Tóth:

The new Constitution of the Bulgarian People's Republic

The former Constitution of the Bulgarian People's Republic was made in the initial stage of the people's democratic development. The new Constitution has been adopted after the basis of socialism have been laid. It is the difference between the two stages of development of the Bulgarian state which determines the characteristics and institution of the new Constitution differing from the former one.

The paper analyses and assesses the new Constitution in conformity with the Constitution of 1947 with its three scopes of subjects (social system, state organization, citizens' rights). In the closing chapter of the paper the normative nature and problems connected with the enforcement of the Constitution are discussed.

György Kálmán:

The liability of states members of the Council for Mutual Economic Assistance for economic obligations

The paper deals with the positive and preclusive terms of liability of states for their economic obligations. The conclusion is arrived at that the content of economic obligations undertaken by states is that the latter shall take every action in conformity with their internal order needed to enable the economic organizations to enter into civil law contracts to implement the objectives of economic organizations and to perform the services stipulated. The paper deals also with the problems of the system of sanctions, the relation between inter-state agreements and civil law contracts made on identical subjects and the settlement of disputes arising from states'-liability.

Tamás Sárközy:

The division among legal branches of property relations

Property relations-it is held by the author-comprise the spheres of production, turn-over and distribution. Accordingly when property relations are divided according to legal branchen in the course of their legal regulation it means that the entire economic basis is included within the world of law.

Several legal branches are concerned with the economic-production (property) relations therefore on this point it is not the traditional criterion (the subject of the regulation) which is decisive but the method of regulation. Then the paper goes on to discuss the correlation between the systems of economic management and the division according to legal branches analysing the emergence and present function of economic law. No abstract decision can be made on the future of economic law; this can be done only by taking into account the given system of economic management.

ÁRA: 8,— Ft

Detailed discussion is devoted to the place of property relations in the legal system in the planned system of market regulation. Property relations are placed in three basic economic legal branches: the economic law, civil law and the so-called enterprise law.

Gabriella Raskó:

The family as a criminogenic factor in the bourgeois legal literature

The paper gives a comprehensive survey of the investigations and theories of contemporary bourgeois criminal sociologists and psychologists bearing upon the relationship between family environment and crime. In the introduction the role of the family in the socialisation of the individual is outlined and the wide-spread views on the so-called „normal" and „disorganised" homes are described. The early reasearches in the thirties are described and then the complex inquiries of the Glueck-couple are inquired into and the wide surveys of the likewise North-American Monahan. The effects of the mother-centred family-held now to be typical (Cohen, Miller, Cloward, Ohlin) and the criminogenic effects of changes in the family structure (Denis Szabó) are analysed. The summary of the psychiarist James Coleman which may be useful also for us of the „pathogenic family constellations" are also dealt with. It is pointed out in the paper that recent researches (Cogen, Jaffe) emphasize not only the importance of family homes with a chronic tension and confusion of values in the family in regard to crime but draw attention to the father's outstanding role (Robert Andry) which was formerly of minor significance for researchers.

E lapszám (XXVII. új évfolyam 7.) szerzői: *Dr. Besnyő Károly* az Elnöki Tanács titkárságának osztályvezetője. — *Dr. Tóth Károly* egyetemi adjunktus (Szeged). — *Dr. Kálmán György* az Országos Tervhivatal titkárságának főosztályvezetője — *Dr. Sárközy Tamás* a MTA, Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Raskó Gabriella* az Országos Kriminalisztikai és Kriminológiai Intézet főmunkatársa. — *Dr. Borsi Zoltán* a Legfőbb Ügyészség főosztályvezető ügyésze. — *Dr. Vörös Imre* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Somló Klára* Legfőbb Bírósági bíró. — *Dr. Tóthné, Fábián Eszter* egyetemi adjunktus (Szeged). — *Dr. Herczegh Géza* tanszékvezető egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Máthé Gábor* tudományos munkatárs (ELTE).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. — Főszerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőségi titkár: Dr. Vörös Imre. — A szerkesztőség tagjai: Dr. Benedek Ferenc, Dr. Horváth Tibor, Dr. Madarász Tibor, Dr. Szentpéteri István. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-285). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft, egyes szám ára 8 Ft. Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

INDEX: 25.422

72.7698 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXVII. új évfolyam 8. szám Budapest, 1972. augusztus

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM

BENEDEK KÁROLY:
Jogalkotási feladatok a polgári jog területén ... 341

NÉVAI LÁSZLÓ:
A joghatóság meghatározásának néhány kérdése ... 350

VIGH JÓZSEF—GÖNCZÖL KATALIN:
A fiatalkorú bűnelkövetők reedukációja az utógondozás során ... 356

DÉVÉNYI GYÖRGY:
A munkajogi felelősség és a biztosítás ... 363

BOGYAY MÁRIA:
A környezetszennyezés jogi szankciórendszere ... 368

KÖRMENDI ZOLTÁN:
A termelőszövetkezeti alapszabálykészítés elvi és gyakorlati kérdései ... 377

KISS LAJOS:
A szakértői vélemény fogalmáról ... 387

PFAFF, DIETER:
A szocialista országok külkereskedelmi választott bíráskodása az NSZK-val folytatott kereskedelemben ... 393

Szemle:

HORVÁTH ANNA:
Nemzetközi büntetőjogi konferencia Szegeden ... 400

BÓCZ ENDRE:
Tanácskozás a pszichológia szerepéről a büntető eljárásban ... 403

СОДЕРЖАНИЕ: *Карой Бенедек:* Задачи по кодификации права в области гражданского права. — *Ласло Неваи:* Некоторые вопросы определения международной подсудности. — *Йожеф Виг—Каталин Генцел:* Перевоспитание в ходе последующего попечения о несовершеннолетних лицах, совершивших преступление. — *Дердь Девени:* Ответственность по трудовому праву и страхование. — *Мария Бодяи:* Система правовых санкций загрязнения окружения. — *Золтан Кермени:* Принципиальные и практические вопросы подготовки Устава кооперативной организации. — *Лайош Киш:* О понятии заключения эксперта. — *Дитер Пфафф:* Внешнеторговый арбитраж социалистических стран в торговле с ФРГ. — *Обзор: Анна Хорват:* Международная конференция по уголовному праву в г. Сегед. — *Эндре Боц:* Совещание о роли психологии в уголовном производстве

INHALT: *Károly Benedek:* Kodifikatorische Aufgaben im Bereiche des Zivilrechts. – *László Névai:* Einige Fragen des Bestimmung der internationalen Zuständigkeit. – *József Vigh – Katalin Gönczöl:* Reedukation der Jugendlichen Verbrecher im Wege der Nachfürsorge. – *György Dévényi:* Arbeitsrechtliche Verantwortung und Versicherung. – *Mária Bogyay:* Juristisches Sanktionssystem der Umgebung-Verunsäuberung. – *Zoltán Körmendy:* Prinzipielle und praktische Fragen der Abfassung des LPG-Statuts. – *Lajos Kiss:* Über den Begriff des Sachverständigen-Gutachtens. – *Dieter Pfaff:* Aussenhandelsschiedsgerichtsbarkeit der sozialistischen Länder im Handel mit der Bundesrepublik. – *Rundschau: Anna Horváth:* Internationale Strafrechts-Konferenz in Szeged. – *Endre Bócz:* Beratung über die Rolle der Psychologie im Strafverfahren.

SOMMAIRE: *Károly Benedek:* Tàches de le kodification du droit dans le domaine du droit civil. – *László Névai:* Quelques questions relatives à la définition de la compétence internationale. – *József Vigh – Katalin Gönczöl:* a rééducation des délinquants mineurs au cours de la post-cure. – *György Dévényi:* Responsabilité en droit du travail et l'assurance. – *Mária Bogyay:* Le système juridique de sanctions de la pollution de l'environnement. – *Zoltán Körmendy:* Questions théoriques et pratiques de la réeduction des statuts relatifs aux coopératives de production. – *Lajos Kiss:* Du concept de l'avis d'expert. – *Pfaff Dieter:* Juridiction arbitrale des pays socialistes en commerce extérieur appliqué au commerce poursuivi avec la Républiqué Fédérale Allemande. – *Revue: Anna Horváth:* Conférence internationale de droit pénal à Szeged. – *Endre Bócz:* Délibérations sur le rôle joué par la psychologie dans la procédure pénale.

CONTENTS: *Károly Benedek:* Tasks of law-making in the field of civil law. – *László Névai:* Sôme problems of the definiion of jurisdiction. – *József Vigh – Katalin Göbczöl:* The re-education of juvenile delinquents in the after-care. – *György Dévényi:* Labour law liability and insurance. – *Mária Bogyay:* The system of legal sanctions of environment pollution. – *Zoltán Körmendy:* Issues of principle and practice in drawing up co-operative fram statutes. – *Lajos Kiss:* On the concept of expert opinion. – *Pfaff Dieter:* Foreign trade arbitration of socialist countries in the trade with the German Federal Republic. – *Review: Anna Horváth:* International Criminal Law Conference in Szeged. – *Endre Bócz:* Discussion on the role of psychology in criminal procedure

XXVII. új évfolyam 8. szám Budapest, 1972. augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Jogalkotási feladatok a polgári jog területén

I.

Kereken 12 éve annak, hogy a Polgári Törvénykönyv hatályba lépett. Ez alatt az idő alatt társadalmi és gazdasági életünkben jelentős fejlődést értünk el. Ez a fejlődés új jogszabályok alkotását is szükségessé tette, amelyek között több polgári jogi tartalmú is van. Az új jogszabályok érintették a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit is és azoknak több-kevesebb módosításával jártak. A nagyüzemi mezőgazdasági termelés teljes kialakulása időszerűvé tette új mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvény és földjogi törvény megalkotását. Ezek az új törvények a Polgári Törvénykönyvnek a jogi személyekre, illetőleg a tulajdonjogra vonatkozó rendelkezéseit érintették. A lakásgazdálkodás új rendje a lakásbérleti szerződés szabályainak a módosítását vonta maga után, de a példák sorát még tovább lehetne folytatni.

A legjelentősebb változás 1968-ban, az új gazdasági irányítási rendszer bevezetésével következett be. Ez a változás maga után vonta az árviszonyok jelentős fejlődését. Az új gazdasági irányítási rendszer kibontakozása érdekében el kellett távolítani jogrendszerünkből azokat az akadályokat, amelyek az áruviszonyok továbbfejlődésének útjában állottak és szükségessé vált a fejlődést előmozdító új jogintézmények bevezetése is. Az ennek érdekében megindult jogszabályalkotási munka jelentős mértékben polgári jogi jellegű volt és egész szerződési rendszerünk átalakítására is irányult. Ezt a munkát olyan időben kellett elvégezni, amikor sem hazai, sem nemzetközi tapasztalatokkal nem rendelkeztünk. Ezért a jogalkotásnak a könnyebb módosítást biztosító, rugalmasabb módszerét, a törvényi felhatalmazáson alapuló minisztertanácsi rendeleti szabályozást választottuk. Az új minisztertanácsi rendeletek több vonatkozásban eltérnek a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseitől. Az eltéréseket három csoportba lehet osztani: vannak olyanok, amelyek korszerűbb megoldást alkalmaznak, mint a Polgári Törvénykönyv (pl. a részleges érvénytelenség hatálya, a kellékszavatossági igények érvényesítése), más jogszabályokban az eltérés a szabályozott jogviszony sajátosságaiból szükségszerűen következik (pl. a teljesítés helyének szabályozása a termékértékesítési szerződéseknél), végül vannak olyan esetek, ahol az eltérő szabályozás nem tudatos, nem előre kialakított koncepció eredménye, hanem véletlenszerű, de nem is indokolt, ilyennek lehet tekinteni például az elállási jog szabályozását a szállítási szerződéseknél. Akadnak azonban véletlenszerű eltérések maguk között az új jogszabályok között is. Erre nem egy példát lehetne felhozni a szocialista szervezetek vállalkozási szerződéseiről szóló minisztertanácsi rendelet és a szerződési feltételeket tartalmazó különböző miniszteri rendeletek köréből. Az 1967. évi 39. sz. törvényerejű rendelet megteremtette a jogforrástani, formai összhangot a Polgári Törvénykönyv és az említett alacsonyabb szintű jogszabályok között, tartalmilag azonban a szükséges összhang még ma sem teljes, mert még mindig vannak indokolatlan párhuzamosságok, eltérések polgári jogunk rendszerében ugyanannak a jogintézménynek a szabályozása terén, ami megnehezíti a polgári jogban az eligazodást és ezzel a jogalkalmazók munkáját.

Az új polgári jogi szabályok négy éve vannak hatályban. Tapasztalataink azt mutatják, hogy a jogalkotás említett módszere — az adott körülmények között jórészt menthető jogrendszeri fogyatékosságok ellenére is — a gyakorlatban bevált és jól szolgálja az új gazdasági irányítási rendszer kibontakozását. Ebben nem kis szerepe van magának a Polgári Törvénykönyv-

nek, amely csekély módosításokkal nagyban-egészben az új helyzetben is megállja a helyét. Ma már azonban arra is gondolnunk kell, hogy rendezzük tételes polgári jogunkat, megteremtsük a Polgári Törvénykönyv és az új gazdasági mechanizmus bevezetése idején alkotott jogszabályok tartalmi szintézisét is. Ezért hozzá kezdtünk a Polgári Törvénykönyv reformjának előkészítéséhez.

A tervbe vett reform nemcsak a Polgári Törvénykönyv felülvizsgálását kívánja, hanem tulajdonképpen az egész tételes polgári jogunkra kiterjed. Ennek megfelelően először is azoknak a jogszabályoknak a jegyzékét állítottuk össze, amelyek polgári jogi rendelkezéseket is tartalmaznak. Ezek között szép számban vannak olyan jogszabályok is, amelyek elsődlegesen más jogágakhoz tartozó jogintézményeket szabályoznak. A kb. 18 szerzői ívre terjedő összeállítás a Polgári Törvénykönyv rendszerében, a törvény szakaszaihoz kapcsolódva mintegy 3000 ilyen jogszabályt foglal össze.[1]

A jogszabályelőkészítés egyik fontos feladata lesz annak eldöntése, hogy a jegyzékbe foglalt jogszabályok polgári jogi tartalmú rendelkezései közül indokolt-e valamelyiket a Polgári Törvénykönyvbe átvenni, vagy pontosabban a külön szabályozott kérdések közül melyiket indokolt a Polgári Törvénykönyvben szabályozni.

Ebben a tekintetben különböző álláspontok vannak. Van olyan felfogás, amely szerint a Polgári Törvénykönyvben kell minden polgári jogi kérdést, vagy legalábbis a polgári jogi kérdések túlnyomó többségét szabályozni. Ennek a nézetnek a képviselői többek között azt is javasolják, hogy a személyi rész a személyhez fűződő jogok körében ne csak utaljon a szellemi alkotások jogára, hanem tartalmazza is a szerzői és a feltalálói jog legfontosabb szabályait, a kötelmi jog különös része pedig szabályozza a különböző típusú hasznosítási (licencia) szerződéseket. Javasolják továbbá, hogy a tulajdonjogi részben részletesen szabályozzuk a kisajátítás jogintézményét és itt rendelkezzünk azokról a tulajdonjogi korlátozásokról, amelyeket külön jogszabályok (bányatörvény, vízügyi törvény, villamosenergia-törvény, gázenergia-törvény, vasúttörvény stb.) foglalnak magukban, de még tovább akarják a törvényben részletezni az amúgy is kazuisztikusan szabályozott szomszédjogi korlátozásokat is. Itt kívánják szabályozni a társasháztulajdon és a szövetkezeti lakástulajdon intézményét, valamint az ingatlannyilvántartást stb. A kötelmi jogot ki akarják egészíteni a külön szabályozott szerződési típusokkal (pl. szolgáltatási szerződés, kutatási szerződés) és a lakásbérletre vonatkozó részletes szabályokkal.

A másik szélsőségesnek tekinthető álláspont viszont ki akarja üresíteni a Polgári Törvénykönyvet és azt túl elvont, túl általános rendelkezések megfogalmazásával olyan kerettörvénnyé akarja alakítani, amelynek konkrét tartalmát a gazdasági fejlődés változó követelményeinek megfelelően alacsonyabb szintű jogszabályok rugalmasabban határoznák meg. Ide lehet sorolni azt a felfogást is, amely az úgynevezett komplex szabályozás híve olyan értelemben, hogy a jogági kódex, tehát a Polgári Törvénykönyv is csak valamely jogintézményre vonatkozó legfontosabb elveket, legáltalánosabb normákat foglalja magában. Egy meghatározott társadalmi-gazdasági viszonyt szabályozó rendelkezéseket e szerint a felfogás szerint akkor is egy jogszabályban kell összefoglalni, ha azok különböző jogágakhoz tartozó jogintézményekre vonatkoznak. A Polgári Törvénykönyvben pl. a különböző jogi személyekről (költségvetési szervekről, állami vállalatról, szövetkezetről) csak nagyvonalakban, az áruforgalmat érintőleg kívánnak beszélni, de a kötelmi jogban is csak nagy általánosságban kívánják szabályozni a szocialista szervezetek gazdasági kapcsolatait érintő szerződéseket, a részletes szabályozást külön, esetleg magasabb szintű jogszabályba utalnák.

Úgy gondolom, hogy a két álláspont között kell a helyes megoldást keresni. Abból kell kiindulni, hogy a Polgári Törvénykönyv a polgári jog alapvető kódexe, amelynek szabályoznia kell a polgári jog intézményeit. Nem lehet azonban azt a feladatot kitűzni, hogy valamennyi polgári jogi intézmény valamennyi szabályát a Polgári Törvénykönyvben helyezzük el. Ez ugyanis a törvényt a szabályok áttekinthetetlen gyűjteményévé változtatná és azzal, hogy minden kérdést szabályozni kíván, egyben termelné a joghézagot is. A polgári jogviszonyok ugyanis annyira változatosak és szerteágazók, hogy nem lehet minden, a jövőben esetleg előforduló tényállásra előre, részletekbe menő szabályt alkotni. A Polgári Törvénykönyv rendelkezéseinek annyira általánosaknak és átfogóaknak kell lenniük, hogy a gazdasági kapcsolatokban felmerülő polgári jogi problémákra biztosítsák a megfelelő megoldást. Ugyanakkor a szabályozásnak annyira konkrétnak is kell lennie, hogy a jogalkalmazókat megfelelően eligazítsa és ne okozzon jogbizonytalanságot.

Továbbra is szükség lesz arra, hogy egy meghatározott társadalmi-gazdasági viszonyra vonatkozó, különböző jogágakat érintő, egymással elválaszthatatlanul összefüggő kérdéseket összetett módon, egységesen szabályozzunk (szerzői jog, találmány, kisajátítás, egészségügy stb.). Nem lehet azonban elkerülni azt sem, hogy a Polgári Törvénykönyvben szabályozott intézmények olyan részletkérdéseit, amelyek a gazdasági fejlődés követelményei szerint változó szabályozást igényelnek, önálló, alacsonyabb szintű jogszabályba foglaljunk (személyi és magántulajdon mértéke, szerződéskötési kötelezettség köre, törvényes kamat mértéke, törvényes

[1] *Törő* Károly: A polgári anyagi jogra vonatkozó és egyes ezzel kapcsolatos jogszabályi rendelkezések jegyzéke 405. oldal kéziratban.

kötbér és a lakásbérlet részletszabályai stb.). Az alacsonyabb szintű szabályozásnak azonban korlátokat szab az Alkotmány 54. §-ának új (3) bekezdése, amely szerint törvény állapítja meg az állampolgárok alapvető jogaira és kötelességeire vonatkozó szabályokat. Kérdéses ezért, hogy a tulajdonszerzési képesség korlátozása kerülhet-e más jogforrásba.

Arra a jövőben az eddiginél jóval nagyobb gondot kell fordítanunk, hogy a külön jogszabályba foglalt polgári jogi tartalmú rendelkezések rendszerileg és tartalmilag szervesen kapcsolódjanak a Polgári Törvénykönyvhöz, a polgári jog alapvető kódexéhez. Ez azt jelenti, hogy egyrészt ezek a külön rendelkezések a Polgári Törvénykönyvben foglalt felhatalmazáson alapuljanak, másrészt pedig, hogy tartalmilag is következetesen alkalmazkodjanak a Polgári Törvénykönyv szabályaihoz. A tételes polgári jog olyan egységes rendszer, amelynek középpontjában a Polgári Törvénykönyv áll. Ez nem csak egyszerűen teoretikai tétel, hanem igen fontos gyakorlati kérdés, mert ennek a követelménynek a következetes megvalósítása nélkül aligha lehet a társadalmi és gazdasági viszonyok igen széles körére kiterjedő polgári jogi anyagban eligazodni, enélkül pedig a jogalkalmazás törvényessége szenvedhet sérelmet.

Lássunk egy-két gyakorlati példát ennek a tételnek a megvilágítására. Nem az a baj, hogy a lakásbérleti jogviszonyt minisztertanácsi rendelet és miniszteri rendelet egységesen és részletesen szabályozza, hanem a baj ott van, hogy ezek a jogszabályok nem mindig beszélnek egy nyelven a törvénnyel. Nemcsak a tudomány jogos bírálatát válthatja ki, hanem a jogalkalmazási gyakorlatot is zavarhatja pl. az, hogy az említett jogszabályok szerint a lakásbérlet megszűnik annak „felbontásával". Ez a megfogalmazás nemcsak a Polgári Törvénykönyv hatályos 319. §-ába ütközik, hanem fogalmilag önmagának is ellentmondó, tudott dolog ugyanis az, hogy a lakásbérlet keletkezésére visszamenő hatállyal nem szűnhet meg. Vagy miért van szükség arra, hogy a rosszhiszeműség kifejezést használjuk olyankor, amikor felróhatóságról kívánunk rendelkezni, holott a két fogalom sem elméletileg, sem tételes jogilag nem fedi egymást. De hogy ne mindig csak a lakásbérlet legyen napirenden, hivatkozni lehetne még sok más hasonló példára, így arra a készülő pénzügyi jogi jogszabályra, amely a szerződés terminológiáját jogügyletre kívánja felváltani és ezt állítja szembe az egyoldalú jognyilatkozattal, amely a jogügylet egyik fajtája.

A Polgári Törvénykönyv felülvizsgálatához hozzá tartozik a polgári jogalkalmazási, elsősorban az ítélkezési gyakorlat tanulmányozása is. Ez a munka két szempontból is jelentős. Először is azt kell megállapítani, hogy mennyiben váltak be a gyakorlatban a gazdasági irányítási reform előkészítése során alkalmazott új jogi megoldások; ennek alapján el lehet dönteni, menynyiben kell azokat a Polgári Törvénykönyvbe átvenni, esetleg más jogviszonyokra is általánosítani, vagy szükség esetén külön jogszabályban fenntartani. Másodszor meg kell vizsgálni a jogalkalmazási gyakorlatot annak ellenőrzése érdekében is, hogy a Polgári Törvénykönyv rendelkezései mennyiben állták ki a gyakorlat próbáját és hol kell azokat módosítani vagy kiegészíteni. Különösen fontos a Legfelsőbb Bíróság irányelveiben, elvi döntéseiben, állásfoglalásaiban és eseti döntéseiben adott iránymutatások, valamint a Központi Gazdasági Döntőbizottság elvi irányító munkájának hasznosítása.[2]

Mindebből megállapítható, hogy a Polgári Törvénykönyv reformjának előkészítése széles körű, alapos elemző munkát igénylő, hosszabb időre terjedő feladat, amelynek elvégzése során nyomon kell követnünk gazdasági életünk mozgását és a napjainkban lebonyolódó közgazdasági vizsgálatok, elemzések eredményét is.

Az már elhatározott dolog, hogy nem alkotunk új Polgári Törvénykönyvet, hanem az 1959. évi IV. törvényt korszerűsítjük. A szabályozás tárgyát és alapkoncepcióját tekintve tehát erre a törvényre kell támaszkodnunk. Ennélfogva az a jogelméleti vita, amely a polgári jog tárgya körében nálunk is felelevenedett, a megindult kodifikációs munkálatokat közvetlenül nem érinti, habár a vitának bizonyos melléktermékeként közvetve, különösen a szerződési rendszer kérdésében érezteti hatását.

II.

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogi Karának Polgári Jogi Tanszéke az Igazságügyi Minisztérium felkérésére kutatásokat végzett az alapelvek, a személyi jog, a tulajdonjog és a kötelmi jog alapkérdéseiben. Az új jogszabály előkészítésére alakult kodifikációs bizottság elfogadta a kutatások eredménye alapján készült tematikát. A tematika a Polgári Törvénykönyv rendszerében megjelöli azokat a kérdéseket, amelyeket a jogszabálymódosítás szempontjából meg kell vizsgálni. Az Igazságügyi Minisztérium a Magyar Jogász Szövetség szervezésében országos vitát rendezett. A Jogász Szövetség szakosztályai a polgári jog elméleti művelői, bírák, ügyészek, ügyvédek és jogtanácsosok bevonásával megvitatták a felülvizsgálat koncepcióját és a jogi szabályozás alapvető kérdéseit. Ennek során több módosító és kiegészítő javaslat hangzott el. Ezeket a javaslatokat a jogszabályelőkészítő bizottság munkájában hasznosítani fogja.

A következőkben a tematikában szereplő mintegy hatvan kérdés közül a következőket emelem ki:

[2] L. erről részletesebben *Benedek* Károly: Polgári jogalkotási és elvi irányítási feladatok a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásai tükrében. Jogtudományi Közlöny 1969. 11. sz. 563—571. old.

1. A *bevezető rendelkezések* körében szükségesnek látszik a Polgári Törvénykönyv 4. §-ának olyan átalakítása, amely kifejezné az érdekegység és az együttműködés alapelvének tartalmi változását, az egyéni és a társadalmi érdek összhangjának követelménye mellett pedig utalna a csoportérdek közvetítő szerepére. Ez a változtatás azért indokolt, mert a jelenlegi szöveg túl szűken értelmezi az együttműködés elvét akkor, amikor azt a jogok és kötelezettségek pontos, rendeltetésszerű teljesítésére korlátozza. A csoportérdek (vállalati, szövetkezeti érdek) kiemelése pedig a gazdasági irányítási rendszerünk változásából adódó követelmény.

Felmerült olyan gondolat is, hogy alapelvként kell megfogalmazni azt a követelményt, amely szerint gazdasági tevékenységet csak tisztességesen szabad folytatni és tilos a visszaélés a gazdasági erőfölénnyel. Ez az alapelv egyrészt irányt mutatna a konkrét rendelkezések tartalmának meghatározására, azok értelmezésére, másrészt pedig új tényállásokban, illetőleg szankciókban is kifejezésre jutna. Ezen kívül alapul szolgálhatna a gazdasági verseny kérdéseinek részletes és önálló szabályozásához.

2. A *személyekről* szóló részben legvitatottabb a jogi személy jogképességének kérdése. Az elméletben uralkodónak tekinthető az az álláspont, hogy a relatív jogképesség kategóriája gazdasági fejlődésünk jelenlegi szakaszában már meghaladott. A jogi személy tevékenységének célhoz kötöttségét ez az álláspont sem vitatja, azt azonban már nem tartja szükségesnek, hogy a célhoz kötöttség a jogképesség korlátozásában is kifejezésre jusson. Az állami vállalatok és a szövetkezetek igen sok irányú kiegészítő tevékenységet folytathatnak, végeredményben különösen ez utóbbiak mindent megtehetnek, ami kifejezetten nincs megtiltva, működésük profilját tehát harmadik személyek nagyon nehezen tudnák megállapítani. Nem lehet elvárni azt, hogy mindenki, aki valamely állami vagy szövetkezeti vállalattal polgári jogi kapcsolatba akar lépni, először vizsgálja meg az alapító okiratot, illetőleg a szövetkezet alapszabályát és az utóbbinak tartalmát még hasonlítsa is össze a szövetkezetek tevékenységi körét szabályozó minisztertanácsi határozattal, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tekintetében pedig az erre vonatkozó minisztertanácsi rendelettel. Ilyen követelmény felállítása nem reális, nehezítené az áruforgalmat. Ha pedig valamilyen tevékenység nyilvánvalóan jogellenes, vagy a népgazdaság érdekeit nyilvánvalóan sérti, a Polgári Törvénykönyv 200. §-ának (2) bekezdése biztosítja a megfelelő szankciót. Ezt a felfogást támogatja az is, hogy az ítélkezési gyakorlat az úgynevezett „ultra vires" szerződések érvénytelenségét nem jogképesség hiánya, hanem a 200. § (2) bekezdése alapján állapítja meg. Igaz, hogy valamely rendelkezést nem tesz feleslegessé még önmagában az, ha ritkán alkalmazzák azért, mert a szabályozott tényállás kivételes jellegű. El kell azonban gondolkodni a rendelkezés szükségességén akkor, amikor a gyakorlat annak alkalmazását a törvényben meghatározott feltételek fennforgása esetén is következetesen kerüli.

A másik álláspont, amelyet főleg olyan bírák képviselnek, akik a mezőgazdasági termelőszövetkezetek pereit tárgyalják, a relatív jogképesség fenntartását kívánja. E szerint a vélemény szerint minél szélesebb a tevékenységi kör, annál szigorúbb szankciókra van szükség a jogellenes működés megakadályozására. Attól tartanak, hogy a relatív jogképesség elvének feladása a spekulációs tendenciáknak kedvezne. Változatlanul szükségesnek tartják, hogy a polgári jog a népgazdaság érdekeit sértő tevékenységre a legszigorúbb szankcióval reagáljon, mert ezt az államigazgatási szankció alkalmazásának lehetősége még nem teszi feleslegessé. Ami pedig harmadik személyek érdekeinek a védelmét illeti, ehhez az érvénytelen szerződés hatálybantartásának a lehetősége megfelelő megoldást biztosít.

Úgy vélem az első helyen említett álláspont indokai a meggyőzőbbek. A polgári jogi szankciót ugyanis csak akkor alkalmazzák, ha a felek közötti jogvita a bírósághoz kerül. Ez pedig a legritkább eset. Az államigazgatási, esetleg büntetőjogi szankció ezért sokkal súlyosabb és általános, a szerződő felekre nem korlátozott jellege miatt egyben hatékonyabb is. Ha a tevékenységi kör túllépése nyilvánvalóan sérti a népgazdaság érdekeit, az érvénytelenségi szankció — mint arról már szó volt — biztosítva van; egyébként a bíróságnak módja van arra is, hogy ilyen ügyekben a törvénybe ütköző tevékenységre az ügyész vagy törvényességi felügyeletet gyakorló más szerv figyelmét felhívja. Ami pedig az érvénytelen szerződés hatályban tartását illeti, erre egyrészt csak akkor van mód, ha az eredeti állapot nem állítható helyre, másrészt pedig ez nem feltétlenül védi a másik szerződő felet azért sem, mert a teljesítés befejezése előtt is felmerülhetnek jogviták és alkalmazhatók lehetnek az érvénytelenség jogkövetkezményei.[3]

Felvetődött a vállalati törvény megalkotásának terve. Ezzel kapcsolatban többeknek gondot okoz az, hogy mi legyen a viszony az új törvény és a Polgári Törvénykönyvnek az állami vállalatról szóló rendelkezései között. Véleményem szerint az, hogy az állami vállalat szervezetére és működésére vonatkozó — jelenleg minisztertanácsi rendeletben foglalt — szabályokat törvényi szintre emelik, nem teszi feleslegessé a Polgári Törvénykönyvnek az állami vállalatot, mint jogi személyt érintő rendelkezéseit, illetőleg azok korszerűsítését. A szövetkezeteket illetően pedig az egységes szövetkezeti törvény és az ágazati jogszabályok megalkotásával kialakult helyzet meghatározza a feladatot. A Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit

[3] *Prugberger* Tamás: A pécsi kerekasztal konferencia. Magyar Jog. 1972. 3. sz. 174—186. old.

szerkezetileg és tartalmilag is összhangba kell hozni az új jogszabályok koncepciójával. Ehhez képest a szövetkezetre, mint jogi személyre vonatkozó rendelkezéseket úgy kell kialakítani, hogy minden szabályozva legyen, ami polgári jogi szempontból szükséges és a feleslegesen párhuzamos szabályozást elkerüljük.

A tervek szerint a jogi személyekről szóló fejezet kiegészülne az önálló jogi személyként működő gazdasági társulások szabályozásával. Vita van azonban továbbra is abban a kérdésben, hogy az 1970. évi 19. sz. törvényerejű rendeletben szabályozott közös vállalaton kívül milyen más típusú gazdasági társulásra van még szükség. A részvénytársaság és a korlátolt felelősségű társaság szabályozását a törvény külön jogszabályba utalná.

Többen bírálják a Polgári Törvénykönyvnek a személyhez fűződő jogokra vonatkozó rendelkezéseit arra hivatkozva, hogy nem biztosítanak megfelelő védelmet a jogsértésekkel szemben. Megítélésem szerint a hiba elsősorban nem a szankciókban, hanem abban van, hogy bíróságaink nem elég bátran és következetesen élnek ezekkel a szankciókkal különösen olyankor, ha a jogsértés sajtó útján valósul meg. Mindenesetre gondolkodunk a szankciók erőteljesebbé tételén. Ide tartozik a nem vagyoni érdeksérelem jóvátételének a kérdése is. Ezzel a jogi irodalom az utóbbi időben sokat foglalkozott, legutóbb Eörsi Gyula tanulmánya elemezte a kérdést.[4] A felülvizsgálat a felelősségi szabályok körében kiterjed erre a problémára is. Elsősorban azt kell vizsgálni, hogy melyek azok az érdeksérelmek, amelyek nem vagyoni jellegük miatt általános kártérítéssel egyáltalán nem orvosolhatók, és amelyek anyagi eszközökkel részben vagy egészben csökkenthetők. Itt nem fájdalomdíjra vagy a szexuális erkölcsbe ütköző magatartással okozott érdeksérelemre, hanem főleg a súlyos elváltozást, testcsonkulást előidéző balesetekre lehet gondolni.

3. A *tulajdonjog* körében a társadalmi tulajdon koncepcióját illetően alapvető változtatást nem tervezünk. Változatlanul érvényesnek tartjuk azt az elvet is, hogy a társadalmi tulajdon felhasználásának alapja a népgazdasági terv.

A felülvizsgálat nem érinti az állami tulajdon egységének elvét. Az új gazdasági mechanizmus viszonyai között azonban az állami vállalatok és költségvetési szervek széles körű áruforgalmat bonyolítanak le nemcsak egymás között, hanem szövetkezetekkel és állampolgárokkal is. Ez a forgalom most már állóeszközökre is kiterjedhet. Ennélfogva gyakrabban kerül sor az állami tulajdonban álló dolgoknak szövetkezetek és állampolgárok tulajdonába adására is. Ennek a forgalomnak a megkönnyítése érdekében szükség lenne arra, hogy az állami vállalatok és a tanácsok kezelési jogát, ezen belül a rendelkezési jogot a tényleges helyzetnek megfelelően a hatályos jogtól eltérően fogalmazzuk meg.

Az Alkotmány és az egységes szövetkezeti törvény kinyilvánítja az állami és a szövetkezeti tulajdon egyenrangúságát. Ez szükségessé teszi a társadalmi tulajdonra vonatkozó szabályok szerkezeti és tartalmi egységesítését is. Az állami és szövetkezeti tulajdon szabályait egyéb vonatkozásban is összhangba kell hozni az Alkotmány és a szövetkezeti törvény rendelkezéseivel.

Néhány szóval kitérek a felülvizsgálatot közvetlenül nem érintő arra a vitára, amely a szövetkezeti és általában a csoporttulajdon alanyai kérdésében alakult ki. Szeretném előre bocsátani, hogy sem én, sem más, aki a jogi irodalomban ezzel a kérdéssel foglalkozott, egy szóval sem tagadja, hogy a szövetkezeti csoporttulajdonnak az állami tulajdontól eltérő sajátosságai vannak. De még csak más olyasmit sem mondott senki, amiből ilyen nézetre lehet következtetni. Kár tehát érveket pazarolni olyan szemlélet megcáfolására, amelyet senki sem vall. Itt egészen másról, nevezetesen arról van szó, hogy ki a szövetkezeti vagy más csoporttulajdon alanya, a szövetkezet, a jogi személlyé szervezett csoport, vagy pedig közvetlenül annak tagja-e. A kérdés tehát közelebbről az, hogy a jogi személlyé szervezett csoport tagja közvetlenül gyakorolhatja-e a *polgári jogi* értelemben felfogott tulajdonosi jogosítványokat, vagy ezeket a jogosítványokat (birtoklás, használat, rendelkezés) csak a szervezet közvetítésével, annak működésében való részvétellel élvezheti-e. Úgy gondolom, nem kell részletesebben kifejteni azt a közismert polgári jogi tételt, hogy a jogi személy nem más, mint a tulajdonközösségnek magasabb szervezettségű formája, amelyet a tagok vagyonától elkülönített vagyon és a tőlük jogilag elkülönített, önálló szervezet különböztet meg az egyszerű tulajdonközösségtől. Ilyen értelemben a jogi személlyé szervezett csoport nem azonos a tagok egyszerű összességével, a csoport tulajdona pedig nem egyszerűen a tagok közös tulajdona. A tagok a csoporttulajdont nem közvetlenül, hanem tagsági viszonyuk alapján, ennek közvetítésével élvezik. Ezen mit sem változtat az, hogy minden jogi személy törvényes képviselője által cselekszik, szervezeti képviselője útján lép polgári jogi és más jogviszonyokba. A kérdést nem a képviselet ténye, hanem az dönti el, hogy a képviselő kit képvisel, a jogi személlyé szervezett csoportot-e, vagy pedig minden egyes tagot, a tagok egyszerű összességét-e. Úgy gondolom a kérdés magában foglalja a feleletet is. Talán a választ mégis kifejezőbben lehet gyakorlati példával szemléltetni. A társasháztulajdon egyszerű tulajdonközösség, az öröklakás-tulajdonosok összessége, a lakásfenntartó szövetkezet pedig önálló jogi személy.

[4] *Eörsi* Gyula: A szerződésen kívüli felelősség és a Ptk reformja. Jogtudományi Közlöny 1972. 3. sz. 65—75. old.

Mindegyiknek van képviselője, csak hogy a közös képviselő az öröklakás-tulajdonosokat, a szövetkezet elnöke pedig a szövetkezetet és nem annak tagjait, még kevésbé a szövetkezeti lakás tulajdonosait képviseli. Erre azt az ellenvetést lehet tenni, hogy a szövetkezet elnökét és a képviseletre jogosult más vezetőjét a tagok választják, végeredményben tehát a tagok képviseletében jogosult és köteles eljárni. Ez végeredményben valóban így van, de éppen ezért a szövetkezeti tag csak végeredményben gyakorolja a szövetkezeti tulajdonjogot, vagyis csak tagsági viszonya közvetítésével lehet őt tulajdonosnak minősíteni. Hangsúlyozni kell, ugyanez vonatkozik minden önálló csoporttulajdonra, tehát a mezőgazdasági és az ipari termelőszövetkezet tagja csak ugyanúgy tulajdonosa a traktornak és az esztergapadnak, az ÁFÉSZ-tag pedig az üzletháznak, mint amilyen módon tulajdonosa az Autóklub tagja az Autóklub székházának és javítóműhelyének. Az is igaz, hogy más a kapcsolata az állampolgárnak az állami tulajdonhoz, mint a csoport tagjának a csoport tulajdonához, ehhez képest a „közvetítés" itt más módon érvényesül, mint amott. Azt is meg kell azonban mondani, hogy ennek az ellenkezőjét eddig senki sem állította. Úgy gondolom a félreértés abból származhat, hogy más értelemben használják a tulajdonosi jogosítvány fogalmát a szövetkezeti szervezeti életben és mást értünk tulajdonosi jogosítványon a polgári jogban.[5]

Visszatérve most már a Polgári Törvénykönyv reformjához, meg kell vizsgálni, hogy a telekre, a családi házra, az öröklakásra és a szövetkezeti lakásra vonatkozó tulajdonszerzési korlátozás mennyiben teszi szükségessé a tulajdonjog szabályainak módosítását, gondolva itt elsősorban az elbirtoklásra és a közös tulajdon megszüntetésére.

Az ingatlannyilvántartás újjászervezése eddigi tapasztalataink szerint előreláthatólag nem igényli a tulajdonjog és az ingatlanra vonatkozó más dologi jog megszerzésére és megszűnésére irányadó szabályok megváltoztatását.

5. A *kötelmi jogban* a szerződési rendszer kérdése vitatott. Két álláspont áll egymással szemben. Mind a két nézet egyezik abban, hogy a tervszerződések rendszere elavult, tehát tovább nem tartható fenn. Ma már abban sem igen van véleménykülönbség, hogy a szerződések szabályait a Polgári Törvénykönyvben kell elhelyezni. Nem egyeznek azonban a felfogások a szabályozás módját tekintve.

Az egyik álláspont szükségesnek tartja a szocialista szervezetek szerződéseire vonatkozó szabályok összefoglalását és „gazdasági szerződések" cím alatt a kötelmi jog különös részében történő elhelyezését. Ezt azzal indokolják, hogy a szerződéses kapcsolatok bővülése, az alkalmazott szerződéstípusok számának növekedése szükségessé teszi a különböző szerződésfajtáknak önálló szerződési főtípusba foglalását. Ez lenne a gazdasági szerződés, amelynek alanyai a szocialista szervezetek lennének, tárgya pedig minden népgazdasági érdekű szolgáltatás lenne, függetlenül a szolgáltatás jellegétől. A szerződéseknek a szolgáltatások jellege szerinti tipizálása gazdasági fejlődésünk jelenlegi szakaszában igen nehéz, mert a különböző jellegű szolgáltatások egy szerződésben vegyesen fordulnak elő. Megbízhatóbb összetartó elv tehát a népgazdasági szükségletek kielégítésének az elve. Az ebbe a körbe tartozó szerződésfajtáknak olyan közös jellegzetességei is vannak, amelyek azokat szintén összekapcsolják (szerződési szabadság, együttműködés, szigorúbb elvárhatósági követelmény, fokozott felelősség stb.). A gazdasági szerződések rendszerének létrehozásával biztosítható lenne az azonos célt szolgáló, azonos felek közötti szerződések egységes szabályozása, a párhuzamos szabályozás kiküszöbölése. A főtípus szabályai tartalmaznák a szocialista szervezetek szerződéseire vonatkozó közös rendelkezéseket, az altípusok különös szabályait pedig felhatalmazás alapján a Minisztertanács rendelete állapítaná meg.

A másik álláspont szerint a gazdasági szerződés kategóriájára nincs szükség, mert ez nem más, mint a tervszerződésnek változott elnevezéssel fenntartott formája. A szocialista szervezetek szerződéseinek jelenlegi közös szabályai részben olyanok, amelyek minden szerződésre általánosíthatók, másrészt pedig még a korábbi gazdasági irányítási rendszer maradványai, tehát meghaladottak. A gazdasági szerződések rendszere kettéosztaná szerződési jogunkat. A szocialista szervezetek gazdasági kapcsolataiban is érvényesül a szerződési típusszabadság elve, ezért az általuk választható szerződéstípusok egybefoglalása gyakorlatilag megoldhatatlan jogalkotási célkitűzés. A gazdasági szerződés létrehozása ellen szól az is, hogy a szerződéstípusokat nem lehet megkülönböztetni aszerint, milyen tulajdoni formát képviselnek a felek. Azok a sajátosságok, amelyekre a gazdasági szerződés hívei hivatkoznak, jórészt minden szerződés közös sajátosságai (gazdasági erőfölénnyel való visszaélés tilalma, együttműködési kötelezettség stb.), kisebb részben pedig az adott szerződéstípuson belüli specialitások. A valóban fennálló eltéréseket ez a nézet sem tagadja és figyelembe is kívánja venni, de nem olyan módon, hogy az felesleges átfedésekkel és az áttekinthetőséget zavaró párhuzamos szabályozással járjon. A szocialista szervezetek szerződéseire külön jogszabályban megfogalmazott azokat a közös szabályokat, amelyeknek fenntartása továbbra is indokolt, a kötelmi jog általános részében minden jogalanyra általánosítani kellene. Ahol pedig eltérő szabályozásra van szükség, az eltéréseket ugyancsak a szerző-

[5] L. részletesebben *Benedek* Károly: Az egységes szövetkezeti törvény néhány kérdése. Jogtudományi Közlöny 1971. 8—9. sz. 385—391. old. és *Nagy* László: Néhány megjegyzés a szövetkezeti jogi vitához. Magyar Jog 1972. 3. sz. 144—151. old.

dések közös szabályai között lehetne elhelyezni. Ugyanígy kellene eljárni a különös részben olyankor, amikor egy adott szerződéstípusnál kell a szocialista szervezetek jogviszonyára különös szabályt megállapítani.

Mind a két álláspont követői a szakirodalomban kifejtették és tudományos érvekkel jogi és közgazdasági vonatkozásban egyaránt alátámasztották véleményüket.[6] A kérdés részletes elemzése önálló tanulmányt igényelne. Véleményemet röviden abban tudnám összefoglalni, hogy a gazdasági szerződés fogalmát magam is mesterkélt absztrakciónak látom, tehát a második álláspontot tartom megvalósíthatónak, mert az jobban összhangban van a gazdasági irányítási rendszerünkkel és a polgári jogi reform célkitűzéseivel. Arra kell törekednünk, hogy a szerződési jogot alkalmassá tegyük minden jogalany szerződésének szabályozására. A rendelkezéseket lehetőleg úgy kell megfogalmazni, hogy azok az állampolgárok és a szocialista szervezetek szerződéseire egyaránt megfeleljenek. Eltérő szabályt csak ott alkalmazzunk, ahol arra feltétlenül szükség van. Ott, ahol jelenleg indokolatlannak látszó eltérések vannak, a korszerűbb szabályt kell választani. A szocialista szervezetek szerződéseit szabályozó minisztertanácsi rendeletekben több olyan általánosítható megoldást találunk, amely jobb a Polgári Törvénykönyvben alkalmazott megoldásnál, de ez a tétel fordítva is áll. A szocialista szervezetek szerződéseire irányadó az a szabály például, hogy a szerződés valamely részének hibája általában részleges érvénytelenséget von maga után, helyesebb mint a Ptk 238. §-ának merev rendelkezése. Ugyanakkor a Ptk jobban megfelel gazdaságirányítási rendszerünknek, mint a szállítási szerződésekre vonatkozó az a rendelkezés, amely szerint szerződéskötési kötelezettség esetén, ha a szállító a megrendelésre határidőben nem válaszol, a szerződés a megrendelő által közölt tartalommal jön létre, de a példákat mind a két oldalon még tovább lehetne sorolni.

Azt a kérdést, hogy olyankor, amikor eltérő szabályozásra van szükség a szocialista szervezetek vagy pedig az állampolgár szerződéseire vonatkozó szabály legyen-e az általános, a másik pedig a különös, csak az adott jogintézmény jellegéből kiindulva konkréten lehet eldönteni.

A gazdasági irányítás eszközei változnak. Az ezt a célt szolgáló szerződési szabályok közül ezért csak az általános jellegűeket célszerű a Polgári Törvénykönyvbe foglalni. A kiegészítő szabályok megalkotására a Minisztertanácsnak kellene felhatalmazást adni. Helyes lenne pl. a Polgári Törvénykönyvben szabályozni a szerződéskötési kötelezettséget, itt kellene továbbra is általában rendelkezni a kötbérről, a kamatról, az árról. A szerződéskötési kötelezettség köréről, a kamatra, a kötbérre és az árra vonatkozó részletkérdésekről azonban alacsonyabb szintű jogszabályban célszerű rendelkezni. Miniszteri rendelet csak kivételesen, meghatározott körben, külön erre irányuló kifejezett felhatalmazás alapján tartalmazhatna szerződési szabályokat.

A kötelmi jog általános része körében tett konkrét javaslatok közül a következőket lehet kiemelni.

Felvetődött olyan javaslat, hogy közérdekű kereseti jogot kell az ügyésznek és más szerveknek, pl. a szakszervezetnek biztosítani a jogellenes üzleti feltételek és blanketta-szerződések megtámadására. A kereset alapján a bíróság az üzleti feltételt vagy a szerződésblankettát teljesen vagy részlegesen érvénytelenné nyilváníthatná.

A tematika szükségesnek tartja az előszerződés szabályozását is. A körülmények megváltozása elállásra jogosítana (clausula rebus sic stantibus). A szerződéskötés megtagadása kártérítési felelősséggel járna, az előszerződés alapján azonban a bíróság nem hozhatna létre szerződést.

Javasolják a jogban való tévedés szabályának hatályon kívül helyezését, mert a törvényben meghatározott feltételek olyan szigorúak, hogy azok a gyakorlatban nem igen valósulnak meg. A jogban való tévedésnek a tévedés más eseteivel azonos szabályozását javasolják.

Abban a kérdésben, hogy a teljesítés menynyiben orvosolhatja a szerződés érvénytelenségét, eltérő vélemények vannak. Van, aki az alaki érvénytelenségi okot teljesítéssel általában orvosolhatónak tartja, más esetben pedig az érvénytelenség azzal lenne orvosolható, hogy az érvénytelenségi okot kiküszöbölik. Mások szerint az alaki érvénytelenségnek teljesítéssel történő orvoslása bizonyítási nehézségeket okozhatna, más érvénytelenségi ok orvoslásának a megengedése pedig tilos szerződések megkötésére bátorítaná a feleket. Vannak, akik csak meghatározott szerződések esetén, de a jelenleginél szélesebb körben tartják lehetségesnek a teljesítés orvosló hatásának elismerését, ezért a kérdést a különös részben tartják szabályozhatónak. A magam részéről az első állásponttal rokonszenvezek. A szerződés teljesítése után már aligha merülhetnek fel olyan bizonyítási nehézségek, amelyek az alaki előírások megtartásával elkerülhetők lettek volna. Ingatlan tulajdonjogának átruházására irányuló szerződéseknél sem teremtene jogbizonytalanságot a teljesítés orvosló hatályának elismerése, mert ilyenkor a Ptk 295. §-a alapján a bíróság a telekkönyvi bejegyzéshez szükséges írásbeli

[6] L. *Eörsi* Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1968. 136—141., 145—233. old.
Világhy Miklós: A Polgári Törvénykönyv felülvizsgálatának elvi kérdései. Magyar Jog 1971. 6. és 7. sz. 330—336. és 449—459. old. *Prugberger* Tamás: Polgári Törvénykönyvünk árugazdálkodást érintő szabályainak kérdéseiről. Jogtudományi Közlöny 1972. 1—2. sz. 26—39. old.

nyilatkozatot ítéletével pótolhatja. Ha pedig anyagi érvénytelenség esetén kiküszöbölik azokat az okokat, amelyek miatt a szerződés jogszabályba ütközik, nincs gyakorlati értelme a felek között kialakult helyzet megbolygatásának. Egyébként ilyen álláspontot a hatályos jog alapján a Ptk 239. §-a (2) bekezdésének értelmezésével is ki lehet alakítani. Eszerint ugyanis, ha a semmis szerződés más szerződés érvényességi kellékeinek megfelel, ez utóbbi érvényes lehet.

A hibás teljesítés körében vitás a kellékszavatosság és a kártérítés kérdése. Abban megegyeznek a vélemények, hogy a szavatossági igényeket bővíteni kell és szélesíteni kell a jogosult választási lehetőséget. Az egyedi és a fajlagos szolgáltatás megkülönböztetését is fenn lehet tartani, azonban a fajlagos szolgáltatásra vonatkozó szabályokat alkalmazni kellene azokra a helyettesíthető dolgokra is, amelyek elkülönítéssel, kiválasztással lesznek egyedivé, ezzel lehetővé válna az ilyen dolgok kicserélése is. Meg kellene engedni a választott szavatossági jogról más jogra való áttérést (jus variandi).

A szavatossági igények érvényesítése terén az egyik nézet szerint a forgalom biztonsága érdekében fenn kell tartani a jogvesztő határidőket, azonban azokat a szolgáltatás jellege szerint eltérően kellene megállapítani. A tartós használati cikkekre és az építési vállalkozásokra az eddiginél jóval hosszabb határidő megállapítása szükséges. Más vélemény szerint minden nehézséget megoldana a jogvesztő határidőknek elévülési határidővé alakítása, ami nem zárja ki a határidőknek a szolgáltatások szerint eltérő megállapítását. Ezzel feleslegessé válna a nyílt és a rejtett hiba megkülönböztetése, de az igénybejelentési és érvényesítési határidők különtartása sem feltétlenül lenne szükséges. Igaz, hogy az elévülési határidő bizonytalansági tényezőt rejt magában, mégis az utóbbi véleményt támogatom, mert jobban védi a fogyasztók érdekét és jelentősen egyszerűsíti a kellékszavatossági igények érvényesítését.

A kártérítés szabályozásánál a csalárdság konstrukciójával szakítani kell és a felelősséget az általános szabályok szerint kellene megállapítani. Ez viszont indokolttá tenné azt is, hogy az igényérvényesítés terén se térjünk el az általános szabálytól, tehát a kártérítés elévülésére vonatkozó általános szabályt kellene itt is alkalmazni. Az általános szabályoktól annyi eltérést javasolnak, hogy a hibás teljesítéssel okozott költségeket (leszerelés, felszerelés, szállítás stb.) a szavatosság körébe vonnák, tehát itt sem lenne kimentési lehetőség.

Az állatszavatosságot a kellékszavatosság különös eseteként a hibás teljesítés körében, az általános részben javasoljuk rendezni.

Nincs egységes álláspont a jótállás kérdésében. Vannak, akik az erre vonatkozó szabályok hatályon kívül helyezését javasolják, mert ma már elmosódnak a különbségek a kellékszavatosság és a jótállás között, hiszen a jótállás kereskedelmi forgalomban a leggyakoribb esetekben — a tartós fogyasztási cikkekre vonatkozólag — jogszabályon alapul és így a kellékszavatosság diszpozitív szabályai megfelelően biztosítják a fogyasztói érdekek védelmét. Mások szerint a jótállást a jelenleginél részletesebben a hibás teljesítés körében kellene szabályozni a Legfelsőbb Bíróság XXX. számú polgári elvi döntésének megfelelő tartalommal. Végül a harmadik álláspont a jelenlegi rendelkezés fenntartását tartja indokoltnak, mert a jótállás elvileg nem csak a hibás teljesítésre, hanem más szerződésszegésre is vonatkozhat. Ezt az utóbbi álláspontot tartom megnyugtatónak.[7]

6. A *kötelmi jog különös része* a gazdasági szerződés koncepciójának mellőzése esetén a következőképpen alakulna:

A szállítási szerződésre vonatkozó rendelkezéseket az adásvétel keretei között lehet összefoglalni. Az adásvételről szóló fejezet első része ehhez képest az általános szabályokat tartalmazná és az állampolgárok szerződéseiből indulna ki. A második rész az adásvétel jelenlegi különös nemeit foglalná magában. A harmadik részben kapnának helyet a szocialista szervezetek adásvételére irányadó különös szabályok (szállítási szerződés, raktári beszerzés).

A mezőgazdasági termékértékesítési szerződés tekintetében két álláspont van. Az egyik szerint a szerződéstípust a jelenleginél korszerűbb formában fenn kell tartani, mert a mezőgazdasági termelés sajátosságai ezt megkívánják. A másik álláspont azt javasolja, hogy a mezőgazdasági termelés sajátosságait önálló szerződéstípus helyett az adásvételnél és a vállalkozásnál beiktatott különös szabályokban fejezzük ki. A magam részéről az első állásponthoz csatlakozom, mert fejlődésünk jelenlegi szakaszában az önálló szerződéstípus fenntartása a mezőgazdasági termeléssel járó nagyobb kockázat miatt szükségesnek látszik.

A vállalkozási szerződések szabályozásánál a szocialista szervezetek gazdasági kapcsolatait lehetne irányadónak tekinteni és az általános szabályokat ennek megfelelően lehetne kialakítani, azokat az eltéréseket pedig, amelyek az állampolgárok szerződéseivel kapcsolatban szükségesek, különös szabályként lehetne a fejezetbe foglalni. Különös szabályokat kellene

[7] *Benedek* Károly: A minőségvédelem korszerűsítése polgári jogunkban. Magyar Jog 1969. 1. sz. 1—9. old.

Zoltán Ödön: A szavatossági jogok új szabályozásáról. — A hibás teljesítéssel okozott károkért való felelősség és a jótállás új szabályozásáról. — A szavatossági jogok érvényesítésének szabályozásáról. Jogtudományi Közlöny 1970. 2—3., 7., 9. sz. 69—74., 341—346., 480—485. old.

Egri Károly: A Legfelsőbb Bíróság XXXI. sz. elvi döntése és néhány kérdés a kellékszavatossági jog érvényesítéséről. Jogtudományi Közlöny 1970. 10. sz. 533—542. old.

megállapítani az építési, tervezési-szerelési vállalkozásra, amelyek minden szerződő félre, tehát az állampolgárokra is irányadók lennének.

A lakásbérlet szabályait összhangba kell hozni a lakásgazdálkodás új rendjével és az ennek alapján megjelent új jogszabályokkal. Egyben korrigálni kellene azokat a rendelkezéseket, illetőleg jogi megoldásokat, amelyek jogrendszeri szempontból kifogásolhatók.

A bizományi szerződés a szocialista szervezetek gazdasági kapcsolatában tipikus, tehát az erre vonatkozó fejezetet ennek megfelelően kellene átalakítani. A külkereskedelmi bizomány sajátosságait külön szabályokban lehetne kifejezni.

A bank- és hitelviszonyok szabályozásánál hasznosítani kell egyrészt a külön jogszabályok tartósnak ígérkező megoldásait, másrészt pedig figyelemmel kell lenni a hitelezési gyakorlatban kialakult elvekre.

A társasági szerződés szabályait úgy kell átalakítani, hogy azok kielégítsék a szocialista szervezetek igényeit. Itt kellene szabályozni a jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társulásokat és meg kell vizsgálni az úgynevezett kooperációs szerződés kérdéseit, vagyis azokat az együttműködési szerződéseket, amelyeknek nem feltétlenül fogalmi eleme a közös vagyon és a kockázat közös viselése.

7. A *szerződésen kívüli felelősség* körében lényeges változtatásra nincs szükség. Itt kell megvizsgálni a nem vagyoni érdeksérelem jóvátételének kérdését, amire már röviden utaltam és korrigálni kell a törvény néhány olyan rendelkezését, amely a gyakorlatban nehézségeket okozott (a közösen okozott károk viselésének megosztása a károkozók között, kármegosztás a veszélyes tevékenység folytatásából származó károk esetén, a baleseti járadékra vonatkozó szabályoknak a Polgári Törvénykönyvben való elhelyezése stb.).

Általános az a vélemény, hogy az államigazgatási jogkörben okozott károkért fennálló felelősség jelenlegi szabályai nem tarthatók fenn, mert azok nem szolgálják az állampolgárok megfelelő védelmét, de nem ösztönöznek az állami munka színvonalának emelésére sem. Vannak, akik megfelelőnek tartják az alkalmazottért fennálló felelősség általános szabályait (Ptk 348. §) erre az esetre is. Mások szükségesnek látják továbbra is az önálló szabályozást a jelenleginél korszerűbb és a károsultak érdekeit jobban szolgáló módon. Ez az utóbbi álláspont sem kívánja fenntartani azt a rendelkezést, amely a felelősség megállapításához a károkozó fegyelmi vagy büntetőjogi felelősségének előzetes kimondását tartja szükségesnek.

8. Az *öröklési jog* körében érdemi változtatásokat nem tervezünk. Legfeljebb arról lehet szó, hogy az ítélkezési gyakorlat hasznosításával kisebb szövegmódosításokat végzünk.

*

Befejezésül arra szeretném a figyelmet felhívni, hogy célom a polgári jogi törvényelőkészítés rövid, vázlatos áttekintése volt, ami csak a legfontosabb kérdések kiemelését és nagyvonalú ismertetését tette lehetővé. Ezekben a kérdésekben is még sok a vitás, további vizsgálatot, elemzést igénylő javaslat. Munkabizottságok foglalkoznak az alapelvekre, a személyekre, a tulajdonjogra, a szerződések közös szabályaira, a szerződésen kívüli károkozásért fennálló felelősségre és a kötelmi jog különös részére vonatkozó konkrét módosítási javaslatok kialakításával. A gondos elméleti és gyakorlati elemző munka során kialakuló szövegtervezetet is nyilvános vitára bocsátjuk, de szívesen veszünk munka közben is minden javaslatot, kritikai észrevételt, irodalmi vitát.

Benedek Károly

A joghatóság meghatározásának néhány kérdése*

1. A nemzetközi polgári eljárásjog szakemberei ismerik e szaktudományi ág egyik legelső magyarországi képviselőjének, a budapesti egyetem egykori polgári eljárásjogi professzorának, Magyary Gézának azt a megállapítását, amellyel *„A magyar polgári perjog nemzetközi vonatkozásai"* címmel és *„Nemzetközi polgári perjog"* alcímmel megjelent könyvében már 1902-ben — tehát Meili úttörőnek tekintett munkája[1] első részének megjelenése előtt két évvel — „igazságszolgáltatási hadiállapot"-ként jellemezte a nemzetközi bírósági joghatóság kiterjesztésére irányuló tendenciákat, és meghirdette ellenük a harcot.[2] Azóta 70 év telt el, az *Institut de droit international* 1874. évi genfi ülése óta pedig (amely sürgette — egyebek között — a joghatóság alapjának és határainak nemzetközi szerződések útján történő rögzítését) majdnem 100 év, de még mindig elég messze vagyunk attól, hogy a problémát rendezettnek tekinthessük.

Mindamellett úgy vélem, hogy bizonyos józan és mértékletes tudományos optimizmusra van jó alapunk ezen a téren, és ez a beállítottság nem valami vágydiktálta, célzatos optimizmus, hanem az utóbbi évek nemzetközi fejlődéséből, gazdasági, politikai és jogi eredményeiből levonható következtetés.

Négy évvel ezelőtt a Magyar Jogász Szövetség rendezésében *„Chancen des internationalen Zivilprozessrechts beim Ausgleich von Schwierigkeiten aus Rechtsordnungen unterschiedlicher Weltanschauung"* címmel tartott előadásában Heinrich Nagel nagy meggyőzőerővel emelte ki a nemzetközi polgári eljárásjog „kiegyenlítő funkció"-ját és hídverő szerepét az egyes nemzeti perrendtartások között.[3]

A szocialista államok polgári eljárásjogászai általában azon a véleményen vannak, hogy a különböző társadalmi rendszerű államok tudósai közötti együttműködés hasznos eredményeket hozhat még egy annyira kifejezetten ideológiai területen is, mint a jogtudomány és ezen belül a polgári eljárásjog tudománya. Ezt az álláspontunkat támasztja alá a szocialista és nem szocialista államok jogtudósainak részvételével első ízben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen Budapesten 1968-ban,[4] másodízben pedig a Humboldt Egyetemen Berlinben (NDK) 1971-ben[5] megrendezett polgári eljárásjogi nemzetközi tudományos konferencia, most pedig a szocialista államok szakembereinek részvétele ezen a nemzetközi polgári eljárásjogi értekezleten.

Az a megállapítás, mely szerint a nemzetközi polgári eljárásjog — a nemzetközi magánjoggal együtt — a béke és a nemzetközi együttműködés joga, ma már közhelyszámba megy. E tétel többé-kevésbé helyesen tükrözi a nemzetközi állami és jogi *valóság* tényeit, nagyban-egészben megfelel az egyes államok *törekvéseinek* és százszázalékos összhangban van a nemzetközi *szükségszerűséggel.* A világgazdaság és a külkereskedelem fejlődése, a nemzetközi idegenforgalom hihetetlenül meggyorsult bővülése, a munkaerőgazdálkodás számos nemzetközi aspektusa — hogy egyéb, régtől fogva ismert körülményeket ne is említsek — egyre nagyobb nyomatékkal követeli a nemzetközi polgári eljárásjog békejog-jellegének erősítését és az államok közötti együttműködés előmozdításában betöltött szerepe továbbfejlesztését. (Csak zárójelben említem meg — annak az adatnak olvastán, mely szerint az NSZK bruttó nemzeti termékében a külkereskedelem csaknem egynegyednyi értéket képvisel —, hogy a Magyar Népköztársaságban a bruttó nemzeti termék és a külkereskedelem útján realizálódott érték egymás közötti arányát tekintve kb. ugyanez a helyzet, figyelmen kívül hagyva természetesen az igen jelentős mennyiségi különbségeket.)

Teljességgel érthető tehát a szocialista államoknak az a törekvése, hogy minél hatékonyabban használják fel a nemzetközi polgári eljárásjog eszközeit is „a békés nemzetközi kapcsolatok fejlesztése érdekében". (Ez utóbbi szavakat az előkészítés alatt álló magyar Nemzetközi Magánjogi Törvény tervezetének legelső mondatából idéztem.) Ezek az eszközök mindenekelőtt: a jogalkotás és a nemzetközi szerződések, továbbá a bírósági gyakorlat, valamint — last not least — a tudományos munkák.

2. Az NSZK nemzetközi magánjoga újabb fejlődésének jellemzésekor Konrad Zweigert — igaz, *12 évvel ezelőtt* — a következőket ír-

---

* „A nemzetközi polgári eljárásjog időszerű kérdései" címmel Münchenben rendezett konferencián 1972. március 27-én tartott előadás nyomán.

[1] *Meili F.:* Das internationale Civilprozessrecht auf Grund der Theorie, Gesetzgebung und Praxis. I. Teil 1904, II. Teil 1904, III. Teil 1906, Verlag: Art. Institut Orell Füssli, Zürich.

[2] *Magyary* Géza: A magyar polgári perjog nemzetközi vonatkozásai (Nemzetközi polgári perjog), Budapest 1902, 44. old.

[3] Ld. német nyelven: Zeitschrift für Zivilprozess 82. kötet (1969) 360. s köv. old.; magyarul: Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle XVI. kötet (1969) 105. s köv. old.

[4] Németnyelvű beszámolók a budapesti konferenciáról: Heinz *Püschel* (Neue Justiz 1969. évi 2. szám. 44. s köv. old.), Hans W. *Fasching* (Zeitschrift für Rechtsvergleichung 1969. évi 2. szám s. köv. old.), Dieter *Pfaff* (Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht 1969. évi 2. szám 321. s köv. old.); a konferencia anyagának gyűjteményes kötetéről ld. Klemens *Pleyer* (Zeitschrift für Zivilprozess 1971. évi 2. szám 209. s köv. old.).

[5] A berlini konferenciáról ld. Horst *Kellner* beszámolóját (Neue Justiz 1972. évi 1. szám 18. s köv. old.).

ta: „A jogalkotás veszít jelentőségéből a nemzetközi magánjogban... A nemzetközi magánjog lényegileg bírói jog és tudományos jog maradt".[6] A szocialista országok nemzetközi magánjogát — és egyben nemzetközi polgári eljárásjogát — aligha lehetne *ma* így jellemezni. Nagyobb joggal lehetne beszélni fordított fejlődési tendenciáról.

Ismeretes, hogy több szocialista ország az utóbbi években jelentős előrehaladást tett a nemzetközi magánjog és a nemzetközi polgári eljárásjog *törvényhozási* úton történő átfogó rendezése irányában. Csak példálódzva említem meg a következő jogalkotási eredményeket: *Csehszlovákia* már 1948-ban megalkotta nemzetközi magánjogi törvényét, melyet 1963-ban egy még átfogóbb nemzetközi magánjogi, munkajogi és polgári eljárásjogi törvény váltott fel. A *Szovjetunióban* — számos korábbi törvényi rendelkezés után — a nemzetközi polgári eljárásjog legfontosabb hatályos szabályait a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok bírósági polgári eljárásának alapjairól szóló 1961. évi össz-szövetségi törvény (VI. Rész, 59-64. §-ok) és az egyes szövetségi köztársaságok polgári perrendtartásai tartalmazzák (például az OSZFSZK 1964. évi *Pp*-jének 433-438. §-ai, az Ukrán SZSZK 1963 évi *Pp*-jének 423-428. §-ai). *Albánia* 1964-ben alkotta meg nemzetközi magánjogi törvényét. A *Lengyel Népköztársaság* az új nemzetközi magánjogi törvényt, amely a két világháború között (1926-ban) közzétett törvényt váltotta fel, 1965-ben jelentette meg; a nemzetközi polgári eljárásjog szabályait azonban az 1964. évi lengyel *Pp* Harmadik Része (1096—1153. cikkek) tartalmazza. A *Magyar Népköztársaság* nemzetközi magánjogi törvénye előreláthatólag még ebben az évben megjelenik; az igazságügyminiszter a Magyar Jogász Szövetség Vállalati Jogász Szakosztályainak IV. Országos Munkaértekezletén 1971. május 3-án közölte, hogy a törvénytervezet „az előkészítés befejező szakaszában van."[7] A törvény tartalmazni fogja a nemzetközi polgári eljárásjog szabályait is. Folynak kodifikációs előmunkálatok a nemzetközi magánjog (és ezzel összefüggésben a nemzetközi polgári eljárásjog) terén több más szocialista országban, így pl. Romániában, Bulgáriában, az NDK-ban és Jugoszláviában is.[8]

A szocialista államok polgári eljárásjogi tárgyú *nemzetközi szerződéseinek* száma igen nagy; az európai szocialista államok egymás közti viszonylatában ezek szinte átfogó rendszert alkotnak. Magyarország is számos olyan nemzetközi szerződést kötött (részben már a II. Világháború előtt), amelyek polgári eljárásjogi vonatkozásúak; ilyenek mindenekelőtt a többi szocialista országgal kötött jogsegélyszerződések, valamint néhány más bilaterális jogsegélyszerződés,[9] továbbá azok a multilaterális nemzetközi egyezmények, amelyekhez Magyarország is csatlakozott.[10]

Részben a törvényi szabályozottság hézagos volta vagy teljes hiánya, részben pedig — egyes államokban — a kodifikáció viszonylagos elkésettsége az elsődleges magyarázata annak a körülménynek, hogy a *bírósági gyakorlat* a nemzetközi polgári eljárásjog fejlesztésében a szokásosnál általában nagyobb szerepet tölt be. Alapjában véve ez a helyzet Magyarországon is, bár a magyar nemzetközi polgári eljárásjog törvényi szabályai már most — az új kódex előtt is — viszonylag jelentősebb mennyiségűek, mint a nemzetközi magánjog tételes szabályai; mindenesetre a magyar nemzetközi polgári eljárásjog tudományára is áll az a követelmény, amely nemegyszer elhangzik a nemzetközi magánjoggal szemben, hogy ti. forenzikusabbá kell válnia — a bírósági munka valóságos tapasztalatainak alaposabb tanulmányozása és felhasználása értelmében.[11]

Ami pedig a nemzetközi polgári eljárásjog *tudományos művelését* illeti a szocialista országokban, hadd említsem meg a nagyobb önálló munkák közül az első helyen — reméljük, hogy a szerénytelenség és a nemzeti elfogultság vádjával való találkozás veszélye nélkül — Szászy István összehasonlító módszerrel megalkotott, magyarul 1963-ban, angol nyelven pedig 1967-ben megjelent alapvető munká-

[6] „Zur neueren Entwicklung des Internationalen Privatrechts", Juristen-Jahrbuch, 1. Band, Köln—Marienburg, 1960, 139. old.

[7] Ld. *Korom* Mihály: A jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései, Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle XVIII. kötet (1971) 323. old.

[8] Vö. *Szászy* István: A nemzetközi magánjog, a nemzetközi munkajog és a nemzetközi polgári eljárásjog kodifikálásának kérdése, Állam- és Jogtudomány X. kötet (1967), 181. old.; ld. még *Vékás* Lajos: A kolliziós jog kodifikációjának elveihez, Jogtudományi Közlöny XXV. kötet (1970) 651. old.

[9] Magyarország kétoldali jogsegélyegyezményei: az NDK-val az 1958. évi 20. tvr-ben, a Szovjetunióval az 1958. évi 38. tvr-ben, Romániával az 1959. évi 19. tvr-ben, Lengyelországgal az 1960. évi 5. tvr-ben, Albániával az 1960. évi 25. tvr-ben, Csehszlovákiával az 1962. évi 15. tvr-ben, Bulgáriával az 1967. évi 6. tvr-ben, Jugoszláviával az 1969. évi 1. tvr-ben, a Mongol Népköztársasággal az 1969. évi 11. tvr-ben, a Koreai Népi Demokratikus Köztársasággal az 1971. évi 12. tvr-ben; további kétoldalú jogsegélyegyezmények — egyebek között —: Olaszországgal az 1927. évi I. törvényben, Nagy-Britanniával (és Kanadával) az 1936. évi XIII. törvényben, Törökországgal az 1940. évi XXIV. törvényben, Ausztriával az 1967. évi 24. tvr-ben.

[10] Magyarország csatlakozott egyebek között a következő többoldalú polgári eljárásjogi nemzetközi szerződésekhez: az ún. régebbi hágai Egyezményhez (1909. évi XIV. törvény), az ún. újabb hágai Egyezményhez (1966. évi 8. tvr.), a külföldi választottbírósági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 1958. évi New Yorki Egyezményhez (1962. évi 25. tvr.), a nemzetközi kereskedelmi választott bíráskodásról szóló 1961. évi genfi Európai Egyezményhez (1964. évi 8. tvr.).

[11] Vö. *Mádl* Ferenc: Elméleti megfontolások gyakorlati célkitűzéssel..., Jogtudományi Közlöny XXIV. kötet (1969) 453. old.

ját;[12] hasonlóképpen jelentős L. A. Lunc szovjet professzor nemzetközi polgári eljárásjogi monográfiája, mely oroszul 1966-ban, németül pedig 1968-ban jelent meg;[13] világnyelven sajnos nem áll rendelkezésre Vilém Šteiner és František Štajgr értékes Csehszlovák Nemzetközi Polgári Eljárásjoga, mely 1967-ben látott napvilágot;[14] jó tájékoztatást nyújt a lengyel *Pp* nemzetközi polgári eljárásjogi rendelkezéseiről Jerzy Jodlowski munkája.[15] A kisebb könyvek és tanulmányok formájában közzétett nemzetközi polgári eljárásjogi irodalom is meglehetősen bőséges a szocialista országokban.

3. A nemzetközi joghatóság meghatározása a nemzetközi polgári eljárásjognak a legfontosabb problémája. Igaz ugyan, hogy viszonylag hosszú ideig tartott, amíg ez a felismerés utat tört magának, ma már azonban mindenesetre uralkodónak tekinthető. Teljesen indokoltnak tűnik az a felfogás, amely a joghatóság jelentőségét a nemzetközi polgári eljárásjog keretén belül párhuzamba állítja azzal a központi szereppel, amelyet az alkalmazandó jog megállapítása tölt be a nemzetközi magánjogban.[16] Nem vonják kétségbe a joghatóság problémájának jelentőségét még azok sem, akik vitatják a nemzetközi polgári eljárásjog önállóságát és a nemzetközi magánjog témakörében helyezik el.

Úgy gondolom, teljesen felesleges lenne itt foglalkoznom a joghatóság *fogalmának* kérdéseivel, e fogalom kialakulásának és megszilárdulásának több évszázados történetével. Mellőzhetem az olyan *elhatárolási jellegű* fejtegetéseket is, amelyek a joghatóság fogalmát az illetékesség, a területi és személyi felségjog, valamint a belföldi bírósági út fogalmaival, illetőleg jogintézményeivel vetnék egybe. Mindezek a kérdések széles körű és alapos megvilágításban részesültek már többször is a joghatósággal foglalkozó szakirodalomban.[17] Az azonban mégsem látszik elkerülhetőnek, hogy néhány megjegyzést ne tegyek a *tematikai elhatárolás* tekintetében.

I. Mindenekelőtt arra szeretnék utalni, hogy csak a *bírósági* (bírói) joghatóság néhány problémájáról fogok szólni. Nem tartoznak ebbe a körbe az ún. *törvényhozási* joghatóság autonóm kérdései, bár az alkalmazandó anyagi joggal való érintkezési pontok folytán közvetett kapcsolatban vannak vele. Kívül esnek témakörömön a joghatóságnak azok a kérdései is, amelyek egyes, *bíróságon kívüli,* de a bíróságéhoz hasonló eljárásban működő ítélkező szervek létezésével függenek össze; ilyen szervek például ez idő szerint a Magyar Népköztársaságban — egyebek között — a gazdasági döntőbizottságok és a munkaügyi döntőbizottságok.

II. Másodsorban: fejtegetéseim a joghatóságnak kizárólag az *állami* bíróságokkal kapcsolatos kérdéseire szorítkoznak; kívül marad tehát a teljes *választottbírósági* témakör (ami külön előadás tárgya ezen az értekezleten).

III. Harmadsorban: már maga az értekezleti program elhatárolta egymástól a joghatóság problémáit a *peres* és a *nemperes* eljárás vonatkozásában; nekem csak a peres eljárással kapcsolatos egyes kérdésekről kell szólnom.

Általánosan ismert dolog, hogy a kétféle eljárás egymástól való megkülönböztetése sok problémát vet fel; nem könnyű elhatárolni őket egymástól a jogtudományban, de olykor még a törvényhozási gyakorlatban sem. A nemzetközi polgári eljárásjogban az ezzel összefüggő nehézségek főleg két forrásból adódnak:

a) A peres és a nemperes eljárások körei egyáltalán nem esnek egybe az egyes nemzeti törvényhozásokban; igen gyakori eset, hogy bizonyos ügyfajták egyes országokban peres, másokban nemperes eljárás útján nyernek elbírálást.

b) Még az egyes nemzeti törvényhozásokon belül sem teljesen egyértelmű minden esetben a peres és nemperes eljárás egymás közötti tartalmi elhatárolása. Az elméletben kidolgozott megkülönböztető ismérvek (például: jogvita fennforgása vagy hiánya, a bíróság ítélkező vagy jogalakító tevékenysége, kereset vagy „kérelem" alapján történő eljárás, tárgyalás és bizonyítás, vagy ezek hiánya, a jogerőprobléma eltérő megítélése stb.) a gyakorlatban nem érvényesülnek mindig tiszta formában, és az egyes eljárásfajták határai olykor elmosódnak; hogy a magyar polgári eljárásjogból vegyek példát, vannak nálunk olyan szabadalmi jogviták, amelyeket a törvény (1969. évi II. sz. törvény 60. §-a) szavaihoz képest a nemperes eljárás szabályai szerint kell elbírálni, de ez olyan „nemperes eljárás", amelyben a bíróság a *Pp.* szabályai szerint bizonyítást folytat le és rendszerint tárgyalást is tart, sőt még a II. fokú bírósági eljárásban is helye van ún. kisebb terjedelmű bizonyításnak.

4. A joghatóság *alapjainak* a vizsgálatánál különös figyelmet érdemelnek azok a kérdések, amelyek a joghatóság meghatározásánál irányadó érdekekhez, alapelvekhez, kapcsoló tényezőkhöz és módszerekhez fűződnek.

I. A joghatóság meghatározását befolyásoló *érdekek* — mint általában minden jogintézménynél — elsődlegesen *gazdasági és politikai megfontolásokon* alapulnak; ezek a megfontolások természetesen rendszerint nem közvetlen formában jelentkeznek, hanem valamiő —

[12] Nemzetközi polgári eljárásjog (International Civil Procedure), Budapest 1963. és 1967.

[13] L. A. *Lunc:* Nemzetközi polgári eljárás, Moszkva 1966. és Berlin 1968.

[14] Československé mezinárodní civilní právo procesni, Praha 1967.

[15] Nowe przepisy KPC z zakresu miedzynarodowego postepowania cywilnego, Warszawa, 1962.

[16] Vö. *Szászy:* hiv. mű 316. old.

[17] Az utóbbi évek német nyelvű irodalmából ld. A. *Heldrich:* Internationale Zuständigkeit und anwendbares Recht, Berlin—Tübingen, 1969. és A. *Walchshöfer:* Die deutsche internationale Zuständigkeit in der streitigen Gerichtsbarkeit, Zeitschrift für Zivilprozess 80. kötet (1967) 165. old.

többnyire magasabbrendű — jogi követelmény megfogalmazásának *áttételes* módján. Ilyen például az államnak a *szuverenitás*ból folyó joghatóság iránti igénye, nemkülönben a *bírói védelem* nyújtására való joga és egyben kötelessége. Ebbe a körbe vonható az államoknak a *békés nemzetközi kapcsolatok* fejlesztéséhez fűződő érdeke, amibe beletartozik — egyebek között — az *ítéletütközések elkerülésére való törekvés* is. (Ennek a kérdésnek a joghatóság problémájával való néhány összefüggésére még visszatérek.)

A joghatóság meghatározásánál irányadó érdekek második csoportjában *közvetlenül jogi természetű* (elsősorban eljárásjogi, de emellett olykor anyagi jogi) megfontolások játszanak szerepet. Ilyen *a bírósági eljárás hatékonyságának* a követelménye (pl. az ítélet elismerése vagy végrehajthatósága szempontjából[18]), *az eljárásban résztvevő más személyek védelmének* szempontja stb.; ide sorolható a joghatóság és az alkalmazandó jog *párhuzamosságának* („Gleichlauf") követelménye, valamint a tárgyi összefüggésen alapuló *koncentráció* igénye is.

A harmadik csoportban végül olyan érdekeket lehet megemlíteni, amelyeket elsődlegesen egyszerű *gyakorlatias megfontolások* tesznek indokolttá. Nyilvánvalóan befolyással van az egyes államok joghatósági szabályozására például a bíróságnak az ügy tényállásával való térbeli kapcsolata, az ún. *ügyközelség*. Ez jelentős szerepet játszik már az állami belső illetékességi szabályok megállapításánál is, mely utóbbiak a legtöbb országban — például a Szovjetunióban és az NSZK-ban is — rendkívül erős befolyást gyakorolnak a joghatóság meghatározására; ezen alapszik számos államban az ingatlanperekkel kapcsolatos joghatósági szabály is [a Magyar Népköztársaságban például a *Ppé.* 15. §-ának b) pontja]. Hasonlóképpen szolgál olykor alapul a joghatóság tételes jogi meghatározásához a valamely bírósági vagy bíróságon kívüli *intézkedés megtételének sürgősségéhez* fűződő érdek; erre leginkább a gondnoksággal és gyámsággal kapcsolatos peres, illetőleg nemperes eljárásokban lehet példákat találni.

II. A joghatóság meghatározásánál irányadó érdekekkel általában nem esnek egybe azok az *alapelvek*, amelyek kiinduló pontul szolgálnak a joghatóság tételes jogi szabályozásánál. A jogirodalomból ismert felfogásokat összefoglalva és azokat saját — számos esetben eltérő — nézeteivel kiegészítve, Szászy a következő rendszerbe foglalja ezeket az alapelveket: *a)* a nemzetközi joghatósági összhang és a nemzeti autarchia elvpárja (principium harmoniae iurisdictionis internationalis — principium autarchiae nationalis); *b)* a törvényhozási és a bírói joghatóság egységes elbírálásának, illetőleg önálló elbírálásának elvei (principium identitatis iuris et iurisdictionis — principium disparitatis legis et iurisdictionis); *c)* a territorialitás, illetőleg a perszonalitás elvei; *d)* a kézbesítési hely figyelembe vételét követelő elv (principium loci significationis); *e)* a viszonosság (reciprocitas) elve; *f)* a felek akarata autonómiájának elve (principium autonomiae voluntatis); *g)* a hatékonyság elve (principium effectivitatis); *h)* a benemavatkozás elve (principium non interventionis); *i)* az önbecsülés elve (principium respectus ipsius); és végül *j)* a joggal való visszaélés (abusus iuris) megakadályozásának elve.[19]

Az előbb említett érdekek és a most felsorolt alapelvek együttes áttekintéséből megállapítható, hogy rendszerük egymás közötti elkülönítése valóban indokolt, mert tartalmilag eltérő nézőpontokon alapulnak. Bizonyos — csekélyebb mértékű — egybeesés mindamellett mégis felfedezhető. Teljes ez az egybeesés a hatékonyság vonatkozásában, amelyet — célzatára való tekintettel — nem sorolnék az alapelvek közé, mivel — nézetem szerint — a joghatóság meghatározása szempontjából az érdekjelleg dominál benne. Lényegileg ugyanilyen alapon vélem a nemzeti autarchia tételét — az állami szuverenitással való összefüggésénél fogva —, nemkülönben a joghatósági összhang tételét — az ügyközelséggel való összefüggésénél fogva — olyanoknak, amelyek gravitációs pontja a korábban említett érdekcsoportban helyezkedik el.

Túlzottan nagy jelentőséget természetesen nem helyes tulajdonítani az ilyen rendszervitáknak. Hogy ez mennyire így van, rögtön kiderül, mihelyt áttérünk a joghatóság meghatározásánál szóba jövő kapcsoló tényezők csoportjának megvizsgálására.

III. A joghatóság meghatározásánál irányadó *kapcsoló tényezők* valamennyien az említett érdekekkel és alapelvekkel függenek össze, illetőleg azokból folynak. Néhány példa: az állampolgárság mint kapcsoló tényező nyilvánvalóan az állami szuverenitásból deriválódik és egyben a legszorosabb kapcsolatban van a perszonalitás elvével; a lakóhely mint kapcsoló tényező a territorialitás elvéből folyik; ugyanez érvényes a tartózkodási helyre, a teljesítési helyre, az ügyletkötés helyére, a dolog helyére mint kapcsoló tényezőkre azzal, hogy ezeknél tagadhatatlan szerepet játszik az ügyközelség érdeke is. Mindez magától értetődik, hiszen az ún. érdekek és alapelvek nem öncélúak, hanem éppen a joghatóság meghatározásánál irányadó kapcsoló tényezők rendszeréből levont általánosító következtetések, illetőleg — anélkül, hogy felidézni akarnám az alapelvek és tételes jogszabályok prioritásának kérdéséről folyó ősrégi vitát — a kapcsoló tényezők kialakulását és tételes jogi szabályozását megszabó tényezők.

[18] E kérdésnek a perfüggőség problémájával való összefüggéséről lásd W. J. *Habscheid:* Zur Berücksichtigung der Rechtshängigkeit eines ausländischen Verfahrens, Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht 31. kötet (1967) 254. old.

[19] *Szászy:* hiv. mű 336. old.

IV. Ami végül ebben a gondolatkörben a joghatóság szabályozásának a *módszerét* illeti, ismeretes, hogy a nemzetközi polgári eljárásjog tudományában homlokegyenest ellenkező álláspontok érvényesülnek. A vita lényege — némileg egyszerűsítve — abban foglalható össze, hogy vajon a joghatóság szabályozása kolliziós normák vagy közvetlen normák útján történik-e.

Az uralkodónak tekinthető tőkés jogtudományi felfogás nemcsak a joghatóságot rendező szabályokra nézve, hanem gyakran a nemzetközi polgári eljárásjog egész területére is tagadja a szabályok kolliziós norma jellegét. Ennek a nézetnek enyhébb megfogalmazása azt juttatja kifejezésre, hogy a nemzetközi polgári eljárásjogban csupán egyetlen kolliziós norma van, éspedig az, mely szerint „valamely ország bíróságai kizárólag saját eljárásjogi szabályaikat, a lex forit tartoznak alkalmazni".[20] Ez mindenesetre nem olyan norma, amely a joghatóságot határozná meg. Ismeretes ezzel szemben, hogy *Szászy* nemcsak a nemzetközi polgári eljárásjog területén általában, hanem a joghatóság vonatkozásában közelebbről is nagyszámú kolliziós norma létezését állítja és bizonyítja.[21] A magyar szerzők közül többen követik Szászy álláspontját: egyesek általánosságban,[22] mások csupán a *Ppé* már említett 15. §-ában foglalt kizárólagos joghatósági szabály vonatkozásában.[23]

Felfogásom szerint a joghatóságot rendező belső állami szabályok nagy általánosságban prima vista kétségkívül közvetlen jogrendező szabályok és nem kolliziós normák. A tételes jog esetlegességeiből természetesen adódnak olyan kivételes természetű joghatósági szabályok, amelyek — különösen a joghatóság hiányának (az ún. „kizárt joghatóságnak") az esetkörében, pontosabban: rendszerint az ez alól való kivételek meghatározásakor — utaló tartalmuknál fogva kolliziós norma jellegűek.

Bizonyos értelemben azonban — véleményem szerint — még általánosságban is lehet a joghatóságot rendező szabályok kolliziós norma jellegéről beszélni. Tekintettel arra a körülményre, hogy a joghatóság belső állami közvetlen szabályai is rendszerint csupán másodlagosan, szubszidiáriusan, vagyis abban az esetben érvényesülnek, ha nemzetközi szerződés másképpen nem rendelkezik, ezek a közvetlen jogrendező szabályok tekinthetők egyben *feltételes, eventuális,* vagy *virtuális kolliziós normáknak;* ilyen szűkített és korlátozott értelemben el tudom fogadni az egyes joghatósági szabályok kolliziós norma jellegét valló nézetet. E mellett nem tartom vitásnak az említett elméletet abban a részében sem, hogy az egyes államok nemzetközi szerződéseiben foglalt joghatósági szabályok általában kolliziós norma jellegűek.

5. Befejezésül visszatérek — legalább nagy vonalakban — arra a kérdésre, hogy milyen lehetőségei vannak a nemzetközi polgári eljárásjognak és — közelebbről — a nemzetközi joghatóság szabályozásának *az országok közötti békés együttműködés* előmozdításában. Csupán néhány mozzanatra kívánok rámutatni.

Mindenekelőtt szembeötlő az, hogy a nemzetközi joghatóságra vonatkozó belföldi szabályozás — mint az imént röviden utaltam rá — rendszerint csupán szubszidiárius jellegű, és az elsőbbséget szerény módon a *nemzetközi szerződéseknek* engedi át. Ez már magában véve is pozitív jelenség, amely a nemzetközi kapcsolatok ápolására ösztönöz. A nemzetközi szerződések praevaleáló szerepét a joghatóság meghatározásánál kifejezetten kimondja több szocialista állam jogszabálya. Ilyen rendelkezést tartalmaz például a Szovjetunió 1961. évi össz-szövetségi törvénye a bírósági polgári eljárás Alapjairól (64. §), az OSZFSZK *Pp*-je (438. §), nemkülönben a lengyel *Pp* is (1096. cikk). A magyar törvény bizonyos értelemben még ezen is túlmegy, amikor a magyar bíróságnak még a kizárólagos joghatóságát is csak akkor írja elő alkalmazandónak, ha „a magyar állam által kötött nemzetközi megállapodás másként nem rendelkezik" (*Ppé.* 15. §).

A nemzetközi szerződésnek a joghatóság szabályozásában betöltött e kiemelkedő szerepéből következik a nemzetközi szerződés jelentősége a joghatósági szabályok bilaterális és multilaterális szerződések útján történő közelítése, majd később (de ez egyelőre még utópia!) egységesítése szempontjából; mindezek szintén csak a békés nemzetközi együttműködés eredményei lehetnek, de egyben elő is mozdítják azt.[24]

A joghatósági szabályok békés és engedékeny jellegére utal a *summissio, derogatio* és *prorogatio fori* viszonylag széles körű megengedettsége is. Erre nézve természetesen valamennyi szocialista ország jogszabályai tartalmaznak rendelkezéseket [így pl. a csehszlovák kódex 37. §-ának (2)—(3) bekezdései, valamint a 47. § (3) bekezdésének *d)* pontja, a lengyel *Pp.* 1104. és 1105. cikkei stb.].

A leglényegesebbnek a békés nemzetközi

[20] *Nagel:* hiv. mű 361. old.

[21] *Szászy:* hiv. mű 102. old. és sok más helyen.

[22] Így pl. *Vörös* Imre: A kétoldalú jogegységesítés jelene és perspektívái — jogsegélyhálózatunk teljes kiépítése kapcsán. Állam- és Jogtudomány XIII. kötet (1970) 507. és 519. old.

[23] Vö. *Bacsó* Jenő felfogásával „A polgári perrendtartás magyarázata" c. kommentárban (szerk. Szilbereky Jenő és Névai László), Budapest 1967, 1198. old.

[24] Helyesen utal erre R. *Kallisztratova:* A szocialista államok közötti jogsegélyszerződések alkalmazásának néhány eljárási kérdése a Szovjetunió igazságügyi szerveinek gyakorlatában (oroszul), a „Nemzetközi magánjogi tanulmányok" c. kötetben (szerk. L. A. Lunc), Moszkva 1963, 17. old.; ld. még *D. D. Averin:* Polgári eljárásjogi kérdések a Szovjetunió és a szocialista államok polgári, családi és büntető jogsegélyegyezményeiben (oroszul), Moszkva 1965, 22. s köv. old.

kapcsolatok fejlesztése szempontjából a nemzetközi magánjognak és a nemzetközi polgári eljárásjognak azokat a szabályait tartom, amelyek a különféle *diszkriminációk elleni küzdelem* jegyében születtek és a *jogegyenlőség* biztosítását szolgálják. A szocialista államok jogszabályainak a körében maradván, megemlítem, hogy — az alkotmányoknak és a bírósági szervezeti törvényeknek a jogegyenlőséget magasrendű jogszabály szintjén biztosító rendelkezésein túlmenően — megtaláljuk a megfelelő jogszabályi tételeket a polgári perrendtartásokban, valamint a nemzetközi magánjogi kódexekben is [csak kiragadott példákként: a lengyel nemzetközi magánjogi törvény 8. cikke, a csehszlovák kódex 32. § (1) bekezdése, a szovjet Alaptörvény 59. és 60. §-ai, az OSZFSZK *Pp*-jének 433. és 434. §-ai stb.].

Az utóbb említett szovjet jogszabályok kapcsán kiemelem azt a körülményt, hogy a szovjet tudományos felfogás szerint a bennük foglalt jogegyenlőségi szabályok feltétlen jellegűek, és alkalmazásuk *nem függ a viszonosságtól* sem.[25] Ez utóbbi tételt olyannak tekintem, amely a legnagyobb figyelmet érdemli meg; kívánatos lenne, hogy minden ország elfogadja.

Ide tartoznak tulajdonképpen a nemzetközi polgári eljárásjognak azok a szabályai is, amelyek az *egyenlő elbánás elve* megszegésének esetére *retorziót* helyeznek kilátásba, rendszerint a külföldi ítélet elismerésének vagy végrehajtásának a megtagadása formájában. Ezek a rendelkezések, amelyek a legtöbb ország tételes jogi szabályaiban is helyet foglalnak, közvetett módon szintén a jogegyenlőség biztosítását és a diszkriminációk kiküszöbölését szolgálják.

Ezzel összefüggésben igen szemléletessé válik az a szerep, amelyet a joghatóság tételes jogi szabályozásában a *közrend*re (ordre public) utaló szabályok töltenek be. Az eszményi állapot természetesen az lenne, ha minden állam kimondhatná *II. Frigyes* elvét: „In meinem Staate kann jeder nach seiner Façon selig werden". Ettől azonban még nagyon messze vagyunk, mert hiányoznak a feltételei, az ti. hogy — egyebek között — a külföldi jog alkalmazhatóságának ne álljanak útjában a nagyon sok országban még érvényesülő különféle diszkriminatórius rendelkezések (pl. az egyes nemzetek, fajok, a nők stb. terhére, vagy a jogképesség stb. korlátozását illetően). Így azután teljességgel érthető, hogy a szocialista országok jogszabályai is több esetben utalnak — közvetlen vagy közvetett formában — a közrend szabályára. Ilyen utalás van például a csehszlovák kódex 36. §-ában, 56. §-ának *b)* pontjában, 57. §-ának (1) bekezdésében, 64. §-ának *d)* pontjában, 68. §-ának (1) bekezdésében, a lengyel nemzetközi magánjogi törvény 6. cikkében, a lengyel *Pp* 1131. cikke 2. §-ának 1) pontjában, 1146. cikke 1. §-ának 5) pontjában és 4. §-ában, a szovjet polgári jogi Alaptörvény 128. §-ában stb.

A hatályos magyar jogszabály egyenesen joghatósági tétel formájában utal a közrendre, amikor tulajdonképpen meghatározza magyar bíróság joghatóságát olyan perre, amelyre nézve az eredetileg külföldi bíróság által hozott határozatot Magyarországon nem lehet érvényesnek elismerni, mivel az az Alkotmányba vagy a magyar jognak feltétlen érvényesülést kívánó szabályába ütköznék (*Ppé* 16. §). Érdemes megemlíteni, hogy a magyar jogi felfogás szerint az elismerésnek és — általában — a külföldi jog alkalmazásának nem akadálya egymagában az a körülmény, hogy a külföldi államnak a magyartól eltérő társadalmi rendszere van. Úgy gondolom, nem alaptalan az a nézet, hogy ennek a jogi tételnek nagy jelentősége van a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élése szempontjából is.

6. Az utóbbi években egyre erősödnek azok a hangok, amelyek a nemzetközi polgári eljárásjog szabályainak önálló kódex formájában és nem csupán nemzetközi magánjogi kódexek vagy belföldi polgári perrendtartások mintegy függelékeiként történő egybefoglalását sürgetik.[26] Vannak ezzel ellentétes vélemények is. A kérdés kétségkívül összefügg a nemzetközi polgári eljárásjog ún. emancipációjának sokat vitatott problémájával.[27] Vannak felfogások, amelyek a nemzetközi jogszabályok egységesítésében vélik megtalálni a mindenható gyógymódot. Szó van — szerényebb hangnemben — a különféle jogi szabályozások egymáshoz való közelítéséről is. Kétségtelen tény, hogy mind a szocialista, mind a nem szocialista országok tettek már jelentős lépéseket az említett célkitűzések valamelyikének vagy többjének elérése érdekében. Elégséges itt csupán a KGST országok legutóbb 1968-ban kibocsátott Általános Szállítási Feltételeire,[28] továbbá Általános Műszaki Ellátási Feltételeire és Általános Szerelési Feltételeire, valamint a jogközelítésnek az Európai Gazdasági Közösségen belüli egyes eredményeire, nemkülönben az 1964. évi hágai Nemzetközi Vételijogi Egyezményre[29] stb. utalni.

[25] Vö. L. A. *Lunc* törvénymagyarázatával „Az OSZFSZK *Pp*-jének tudományos-gyakorlati kommentárjá"-ban (szerk. R. F. Kallisztratova és V. K. Pucsinszkij), oroszul, Moszkva 1965, 492. old.

[26] Vö. *Szászy:* hiv. mű 68. old. és a 8. sz. jegyzetben hiv. tanulmányával.

[27] Ld. legutóbb P. H. *Neuhaus:* Neue Wege im internationalen Privatrecht? Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht 35. kötet (1971) 402. s köv. old.

[28] Az 1968. évi ÁSZF kiterjedt irodalmából ld. *Szász* Iván: A KGST korszerűsített Általános Szállítási Feltételei, Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle XVI. kötet (1969) 468. old.

[29] Vö. *Eörsi* Gyula: A vételi jog egységesítésének kérdéséről, különös tekintettel a kolliziós normák egységesítésére. Állam- és Jogtudomány VII. kötet (1964) 285. old. és *Réczei* László: A nemzetközi kereskedelem jogának egységesítéséről, Jogtudományi Közlöny XXV. kötet (1970) 1. old.

Hogy mely módszerek a legcélravezetőbbek? Bizonyára nem ártana, ha a jogtudomány rendelkeznék valami olyan találatjelző berendezéssel, amilyent a vívóversenyeken szoktak alkalmazni. Mivel azonban a jogszabályi rendezés találatbiztonságának egymagában is csalhatatlan jelzőszerkezete egyelőre még nem áll rendelkezésünkre, nyilvánvalóan a sokat emlegetett komplex módszerekhez kell folyamodnunk. Ezeknek a kimunkálása, illetőleg a már ismert módszerek tökéletesítése: legfontosabb feladataink egyike.

München nagy költője és évtizedeken át öntudatos polgára, Thomas Mann, akit bizonyára elsősorban nem a részéről kényszerűen feladott *lex domicilii,* hanem a soha el nem hagyott *lex genius loci* kapcsolt ehhez a városhoz, már a háború szörnyűségei idején „a demokrácia jövőbeli győzelméről" álmodozott. Hogy ez az álom a világ valamennyi országában valósággá váljék, hogy minden antidemokratikus, diszkriminatórius és egyenlőtlen jogszabály kiküszöbölődjék: olyan feladat, amelynek a megoldását a maga — habár szerény — eszközeivel a nemzetközi polgári eljárásjog is előmozdíthatja.

Névai László

A fiatalkorú bűnelkövetők reedukációja az utógondozás során

1. Az utógondozás szerepe a bűnözés megelőzésében

A bűnözés megelőzése a kriminológiai kutatások legfontosabb célja és feladata. Ebből a szempontból fokozott figyelmet érdemelnek a fiatalkorú elkövetők, hiszen az érdekükben foganatosított minden eredményes preventív intézkedés a bűnöző utánpótlás kialakulását is akadályozza és így perspektivikusan a bűnözés általános csökkentéséhez vezethet. Ezeket az alaptételeket tartotta szem előtt az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológiai Csoportja, amikor 1965-ben elkezdte a szabadságvesztésre ítélt fiatalkorúak utógondozásának tanulmányozását.

Mint általában a bűnmegelőzésnek, a fiatalkori bűnözés megelőzésének is két fő iránya van, nevezetesen: *a)* a bűnözésre vezető, a bűnös akaratelhatározást kiváltó körülmények megszüntetése vagy csökkentése, vagyis a bűnözés megelőzése általában és *b)* a bűnismétlés megelőzése.

A megelőzés két fő feladata közül az utógondozás az utóbbi célt szolgálja. Az utógondozás olyan intézkedéseket foglal magában, amelyek a bűnismétlés megakadályozására irányulnak. Olyan személyekkel szemben alkalmazhatók, akik már bűncselekményt követtek el és az ezért kiszabott büntetést letöltötték. Az utógondozás tehát a megelőzés egyik igen fontos eszköze.

2. Az utógondozás fogalma

Az általánosan elfogadott nézet és a jogszabályok ide vonatkozó rendelkezései szerint is a fiatalkorúak utógondozása része a pártfogói felügyeletnek. Pártfogói felügyelet elrendelésére sor kerülhet — a 6/1969. MM sz. rendelet alapján — *büntető eljárás keretein kívül* olyan kiskorúval szemben, akinek erkölcsi fejlődése, nevelése, gondozása szülői vagy gondozói környezetében nincs biztosítva, vagy akivel szemben az állami gondozást megszüntették. Az itt említett esetekben a veszélyes helyzetben levő kiskorúak megsegítéséről van szó. Ilyenkor a pártfogói felügyelet elrendelésének akkor is helye van, ha a kiskorú maga még nem adta tanújelét annak, hogy nem tud vagy nem akar a társadalom által általánosan elfogadott normák szerint élni.

Más a helyzet azokban az esetekben, amikor a Büntető Törvény rendelkezései alapján kell elrendelni a pártfogói felügyeletet. *A büntető eljárás eredményeként pártfogói felügyeletben részesülő fiatalkorúak* büntetőjogba ütköző magatartást tanúsítottak, s ezért nyilvánvalóan más elbánást igényelnek, mint az előbbi csoportba tartozók.

A Btk. 100. §-a értelmében pártfogói felügyelet alatt áll az a fiatalkorú: akit a bíróság próbára bocsájtott, akit javító nevelő munkára ítélt, akivel szemben a szabadságvesztés-büntetést felfüggesztette, akit a börtönből feltételes szabadságra bocsájtottak, akit a javító intézetből ideiglenesen bocsájtottak el.[1]

A 6/1969. MM sz. rendelet értelmében pártfogói felügyelet elrendelésére szükség esetén akkor is sor kerülhet, ha a fiatalkorú 18. életévének betöltése előtt nem feltételesen, hanem véglegesen szabadul a szabadságvesztés végrehajtására szolgáló intézményből.

[1] Ezt a rendszert követi Csomor Béla is, amikor tanulmányában az utógondozás fogalmát meghatározza. Lásd: Csomor Béla: A fiatalkori visszaeső bűnözés csökkentésének állami és társadalmi eszközei, különös tekintettel az utógondozásra. A fiatalkorúak bűnözéséről, BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1970. 161. old.

A pártfogói felügyelettel kapcsolatos munka színvonalának emelése érdekében a 131/1970. MM sz. rendelet hivatásos pártfogók alkalmazását tette lehetővé. A hivatásos pártfogók feladata, hogy ellássák a pártfogói felügyelettel kapcsolatos konkrét feladatok egy részét, hogy irányítsák a társadalmi pártfogók működését és, hogy koordinálják az e tárgykörben illetékes szervek munkáját.

Az áttekintett pártfogói felügyeleti rendszerből kifejezetten utógondozásnak mi csak azokat az eseteket tekintjük, amikor a fiatalkorút a börtönből feltételesen, vagy véglegesen helyezték szabadlábra, és a javítóintézetből ideiglenesen bocsájtották el. Ezekben az esetekben közös ismérv az, hogy az adott személy fiatal korban követte el a bűncselekményt és a büntetés tartama alatt még nem vált nagykorúvá. Továbbá, közös tartalommal jelentkezik maga a büntetés, vagy intézkedés is annyiban, hogy a végrehajtható szabadságvesztés és javítóintézeti nevelés egyaránt szabadságelvonással jár.[2] Véleményünk szerint a szabadságelvonással járó büntetés vagy intézkedés végrehajtása után minőségileg más elbánásban kell részesíteni a fiatalkorúakat, mint a próbára bocsájtást, a javító-nevelő munkát, vagy a felfüggesztett szabadságvesztést elrendelő bírói ítélet után. Ez utóbbi esetekben a fiatalkorúak a büntető ítélet következtében visszakerülnek régi környezetükbe és ott kell számukra megteremteni a társadalmi beilleszkedés szubjektív és objektív feltételeit. Ehhez képest a tényleges szabadságelvonást jelentő büntetés vagy intézkedés a következő:
— A büntető joggyakorlat szerint fiatalkorúval szemben csak a súlyosabb esetekben szab ki a bíróság szabadságelvonással járó büntetést, vagy intézkedést, amiben *a cselekmény és a személy fokozott társadalomra veszélyessége* tükröződik.

— *A szabadságelvonással járó büntetés vagy intézkedés alkalmazása esetén a reszocializáció nem valósítható meg maradéktalanul a büntetésvégrehajtása során, mint a szabadságelvonással nem járó intézkedések vagy büntetések esetén,* hanem két egymástól elkülöníthető szakaszban realizálható. A büntetés tényleges tartama alatt az intézet vagy börtön feladata — a büntetés céljával megegyezően — az elítélt átnevelése, ezzel a társadalmi beilleszkedés szubjektív feltételeinek megteremtése, míg az objektív feltételek kialakítása a büntetésvégrehajtás utáni szakasz, azaz az utógondozás feladata.

— Végül a szabadságelvonással járó intézkedés, vagy büntetés lényegéből adódik, hogy az elítélt köteles a börtön vagy a javítóintézet szigorú rendje szerint, jelentősen korlátozott emberi kapcsolatok légkörében élni. Emiatt sok esetben meggyengülnek, vagy megszakadnak a korábbi családi, baráti stb. kapcsolatok, amelyek helyreállításában leghatékonyabban az utógondozás tud segíteni. Ez a tevékenység igen nagy jelentőségű a társadalmi beilleszkedés szempontjából.

Utógondozásról tehát mi csak akkor beszélünk, ha az a szabadságelvonással járó büntetés vagy intézkedés nyomán kerül alkalmazásra, mert a szabadságelvonás egy sor olyan következménnyel jár, aminek alapján az elkövetőket sajátos elbánásban kell részesíteni.[3]

Véleményünk szerint a fiatalkorúakra irányadó bánásmódban indokolt részesíteni azokat a személyeket is, akik bűncselekményüket fiatalkorban követték ugyan el, de a büntetésvégrehajtás a 18. életévük betöltése után, de még a fiatal felnőtt korhatáron belül (25 éven belül) ér véget. Az elkövetőknek ebbe a csoportjába tartoznak a javítóintézetből véglegesen szabadulók, akiknek utógondozásáról nincs jogszabályi rendelkezés, valamint a szabadságvesztés végrehajtására szolgáló intézményből feltételesen, vagy véglegesen szabaduló 18. életévüket betöltött személyek, akiknek utógondozásáról a 12/1965. Korm. sz. rendelet intézkedik.

Ezeknek a személyeknek a büntetésvégrehajtása a fiatalkorúakra vonatkozó szabályok szerint történik. Személyiségük, érettségük közelebb áll a fiatalkorúakéhoz, mint a felnőttekéhez. Szabadulás utáni problémájuk szintén inkább a fiatalkorúakéra jellemző, mint a felnőttekére. Ezért tartjuk indokoltnak a fiatalkorúak és a fiatal felnőttek utógondozásának egységesítését. (Az ezzel kapcsolatos javaslatainkat később fejtjük ki részletesen.) Az eddigiekre figyelemmel a fiatalkori bűnelkövetők közül az utógondozásban részesítendő alanyok körét a következőkben lehet megjelölni: — azok a fiatalkorúak, akiket javítóintézeti nevelésre ítéltek és az intézetből ideiglenesen bocsátottak el; — azok a fiatalkorúak, akiket végrehajtható szabadságvesztésre ítéltek és a büntetésvégrehajtó intézményből akár feltételesen, akár véglegesen szabadon bocsátottak; — szükség esetén azok a fiatal felnőttkorúak, akik fiatalkorban követték el bűncselekményüket, de szabadulásuk vagy elbocsájtásuk ideje a fiatal felnőtt korra esik (18—25-ig).

[2] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve értelmében szabadságelvonással járó *büntetés* a Törvény 37. §. szerint a szabadságvesztés. Szabadságelvonással járó *intézkedést* csak fiatalkorú elkövetővel szemben lehet alkalmazni, a Törvény 91. §-a szerint ennek formája a javító-intézeti nevelés.

[3] Nem azon van a hangsúly, hogy utógondozásnak nevezzük-e az általunk körvonalazott intézményt, vagy nem, hanem azon, hogy tartalmilag elkülönítsük azokat a speciálisan csoportosított feladatokat, amelyek a fiatalkori bűnözés megelőzésének egy-egy lehetséges területét jelzik. Az utógondozás elnevezéshez itt azért ragaszkodtunk, mert a szó etimológiai értelmezéséből eredően itt fed olyan tartalmat, amely megfelelően párosul a büntetéssel, mint előzménnyel. A szabadságelvonással járó büntetés alatti átnevelést követi egy olyan intézkedési forma, amely már nem azonosítható a büntetéssel, nem képezi annak részét, hanem csak kiegészíti azt.

Mindezekre tekintettel a mi felfogásunk szerint *az utógondozás a különböző állami és társadalmi szervek által alkalmazott olyan intézkedések összessége, amelyeket abból a célból foganatosítanak, hogy elősegítsék a szabadságelvonással járó büntetésre (nevelő intézkedésre) ítélt személyek beilleszkedését a társadalomba, s ezáltal megelőzzék újabb bűncselekmények elkövetését.*

Az utógondozás — lényegéből adódóan — akkor éri el célját, ha a büntetés letöltése után a szabadultak számára sikerül biztosítania a társadalmi beilleszkedés feltételeit. A társadalmi beilleszkedés elősegítése azonban nemcsak az utógondozás feladata, ez a célkitűzés magának a büntetés céljának meghatározásában is kifejezést nyer. A Büntető Törvénykönyv a büntetés céljaként a megtorlás és a generális prevenció mellett a speciális prevenciót is elérendő célként tünteti fel. Ez utóbbit úgy fogalmazza meg, mint az elkövető „megjavítását".[4] A büntetés céljának realizálása, a társadalmi beilleszkedés tevékeny elősegítése tehát egyaránt feladata az ítélkezésnek, a büntetésvégrehajtásnak és az utógondozásnak. A bíróságok ítélete kifejezi azt az utat, módot, amely az elkövető megjavításához vezethet. A büntetésvégrehajtás az ítélethez igazodva annak tartalmát adja meg, az elkövető megjavítására törekszik. Az utógondozás a büntetés céljaként realizálódott megjavítás manifesztálódását segíti elő a szabad élet viszonyai között. Mindezek együttesen a társadalmi beilleszkedést szolgálják. Vagyis az *eredményes utógondozásnak a pedagógiai tartalmú ítélkezés és a hatékony büntetésvégrehajtás az előfeltétele.*

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológiai Csoportja által végzett kutató munka eredményei azt mutatják, hogy a társadalmi beilleszkedésnek kettős: szubjektív és objektív feltétele van.

Szubjektív feltételek alatt értjük a büntetését letöltött személy személyiségének olyan állapotát, amelyben kifejezésre jut a társadalmi normák tevékenységben megnyilvánuló elfogadása, vagyis realizálódik benne a büntetés speciális preventív célja.

Az *objektív* feltételek pedig azokat a társadalmi viszonyokat foglalják magukban, amelyek a szubjektív feltételek érvényesülését teszik lehetővé a szabad élet viszonyai között.[5]

Mindezeket figyelembe véve, a társadalmi beilleszkedés szempontjából hatékony büntetésről csak akkor beszélhetünk, ha ahhoz megfelelő utógondozás párosul. Eredményes utógondozást pedig akkor lehet megvalósítani, ha annak előzménye megfelelő büntetésvégrehajtás volt. A társadalmi beilleszkedés szubjektív és objektív feltételeit megvalósító szervezeti formáknak tehát harmóniában kell működniük.

3. A társadalmi beilleszkedés szubjektív feltételeinek megteremtése

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológiai Csoportja 1965 óta folytat kutatást a fiatalkorú elkövetők utógondozásával kapcsolatban, és fejt ki utógondozó tevékenységet a Fiatalkorúak Börtönének Parancsnokságával kötött szerződés értelmében. Az utógondozó tevékenységet a Kriminológiai Tudományos Diákkör tagjai végzik. A kutatás célja az utógondozás hatékony módozatának feltárása, a büntetés hatásának és az utógondozás összhangjának vizsgálata. A továbbiakban kutatómunkánk tapasztalatai, valamint a gyakorlati tevékenység alapján körvonalazható feladatokat igyekszünk felvázolni.

A társadalmi beilleszkedés szubjektív feltételeinek megteremtése — mint már ezt említettük — mindenekelőtt a szabadságelvonással járó büntetést vagy intézkedést végrehajtó intézmény feladata. E feladat végrehajtásának viszont előfeltétele a kellően egyéniesítő és preventív tartalmú ítélkezés. Ilyen módon a társadalmi beilleszkedés szubjektív feltételeinek megteremtésében a bírói ítélet jelenti az első lépést.

A vizsgálati tapasztalatok szerint a fiatalkorú elkövetők ügyében eljáró bíróságok általában megfelelő módon differenciálnak a büntetéskiszabás során. Csak néhány példát említve a Legfőbb Ügyészség ez irányú vizsgálatának (1965) eredményeiből. Az olyan jogerősen elítélt fiatalkorúaknál, akikkel szemben első ízben járt el a bíróság, a bírói megrovás és a próbárabocsájtás volt a leggyakrabban alkalmazott nevelőintézkedés (összesen 25,9%-ban). Az ugyanilyen korú jogerősen elítélteknél azonban, akikkel szemben a bíróság előzőleg már nevelőintézkedést vagy büntetést alkalmazott, a nevelő intézkedések között a javítóintézeti nevelés dominált 15,2%-kal. Minthogy a javítóintézeti nevelés szabadságelvonással jár, így a nevelőintézkedések körében a legsúlyosabbnak tekinthető. Míg az első ízben jogerősen elítélt fiatalkorúakkal szemben 1965-ben 38,6% arányban szabtak ki szabadságvesztést, addig az előzőleg nevelőintézkedésben vagy büntetésben már részesült fiatalkorúakkal szemben 67,7%-ban került sor ugyanilyen büntetésre.[6]

Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a fiatalkorúak bíróságai szabadságelvonással járó büntetést, vagy intézkedést általában csak a legsúlyosabb esetekben szabnak ki, legtöbbször akkor, amikor a korábban alkalmazott másfajta nevelő intézkedés, vagy büntetés nem érte el a

[4] Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, 34. §.

[5] *Gönczöl* Katalin: Tanácsi feladatok az utógondozásban. Állam- és Igazgatás, 1968. évi 9. szám.

[6] *Schönwald* Pál: A bíróságok ítélkezési gyakorlatának hatékonyabbá tétele a visszaeső fiatalkorú bűnözők elleni küzdelemben. (A fiatalkorúak bűnözéséről, BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1970. 111—112. old.)

kívánt hatást. Kutatásaink szempontjából ez a megállapítás nagyon jelentős. A fokozott társadalomra veszélyesség ugyanis olyan tényező, amelynek nemcsak a büntetés formájában, hanem tartalmában is tükröződnie kell.

A szabadságelvonással járó büntetés hatékonysága mindenekelőtt az alkalmazott rezsim, a nevelési eszközök és az időtartam összhangjának függvénye. Különböző pedagógiai elvekre és módszerekre épülő rezsimek maximális hatásfokának biztosításához különböző időtartamra van szükség. A kriminálpedagógia elvei és módszerei azonban bizonyos keretek között adottak, hatékonyságuk nem növelhető tetszés szerint, hanem csak a következetes, mélyreható kutatómunka eredményeként. Ezért mindenekelőtt a büntetés időtartamát kell a mindenkori kriminálpedagógia elveihez és módszereihez igazítani és nem fordítva. E gondolatkörben két problémát szeretnénk felvetni; az egyik a *rövid tartamú szabadságvesztés* hatékonysága, a másik a *viszonylagos határozatlan időtartamú büntetés* problémája.

Szinte minden ország büntetési rendszerében alkalmazzák a *rövid tartamú* (6 hónapon aluli) szabadságvesztést, noha a kriminológiai kutatások eredményeként már több oldalról megkérdőjelezték e büntetési tétel hatékonyságát. Az USA-ban erőteljes vita bontakozott ki arról, hogy a rövid tartamú szabadságvesztés helyett tágabb teret kell engedni a felfüggesztett szabadságvesztés-büntetés alkalmazásának.[7] A rövid tartamú szabadságvesztés ideje alatt ugyanis — a kriminálpedagógia jelenlegi fejlettsége mellett — szinte teljesen kizárt a pozitív nevelő hatás elérése, az elkövető megjavítása. Ez méginkább így van a fiatalkorúak esetében. Ennek felismerése vezette az angol igazságszolgáltatás szakembereit, amikor a fiatalkorúakkal szemben a rövid tartamú (6 hónapnál rövidebb) szabadságvesztés alkalmazásának megszüntetését javasolták. A javaslatot 1961-ben törvénybe iktatták.[8] A törvényjavaslat indokolása utal a néhány hónapos szabadságvesztés kriminogén hatására, mondván, hogy ilyen rövid idő alatt nemcsak pozitív nevelő hatás elérése lehetetlen, hanem az elítéltek ki vannak téve a börtön káros befolyásának is.[9]

Véleményünk szerint a rövid tartamú szabadságvesztés hazánkban sem alkalmas a büntetés céljának megvalósítására, minthogy az elkövetők átnevelésére, megjavítására néhány hónap nem elegendő. Az elítéltek műveltségi színvonalának, munkaerkölcsének emelése, esetleg kialakítása sokszor évekig tartó nevelő tevékenységet igényel.

A rövid tartamú szabadságvesztés azonban, nemcsak a nevelési követelmények biztosítására alkalmatlan, hanem az elrettentésre, a bűnözéstől való visszatartásra is, minthogy a jelenlegi börtön-rezsimeink közül még a legszigorúbb sem okoz az elítéltnek fizikai fájdalmat vagy lelki tortúrát, hanem emberhez méltó létfeltételeket igyekszik biztosítani. Ezért ha a szabadságvesztés nem jár együtt az elítéltek tudatának megfelelő átformálásával, az elítéltek megjavításával a büntetés nem éri el a célját még akkor sem, ha a büntetés céljaként nem a nevelő hatást, hanem a megtorlást tekintjük.

Amint láttuk, a kialakult bírói gyakorlat a fiatalkorúakkal szemben általában csak akkor alkalmazza a szabadságelvonással járó büntetést vagy intézkedést, amikor bűnismétlésről van szó, vagyis amikor az elkövető magatartásában fokozott társadalomra veszélyesség nyilvánul meg. Éppen ezért sürgetően szükségesnek tartjuk a rövid tartamú szabadságvesztés felülvizsgálását, hatékonyságának értékelését és alkalmazásának jelentős mértékű korlátozását vagy megszüntetését. Ez annál is inkább indokolt, mert a fiatalkorúakkal szemben kiszabott rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések az összes szabadságvesztés-büntetések igen jelentős hányadát képviselik. (Lásd erről az alábbi táblát.)

A végrehajtható szabadságvesztés-büntetésre ítélt fiatalkorú elkövetők megoszlása a büntetés tartama szerint

Kiszabott, végrehajtható szabadságvesztés-büntetés	A végrehajtható szabadságvesztésre jogerősen elítélt fiatalkorúak											
	1950-ben		1966-ban		1967-ben		1968-ban		1969-ben		1970-ben	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Összesen	1024	100	1163	100	1185	100	851	100	1079	100	1368	100
Ebből 6 hónapnál rövidebb	495	48,4	564	48,7	576	48,6	423	49,7	453	41,9	464	34,7

Áttérve a *viszonylagosan határozatlan tartamú szabadságvesztés* problémájára, előre kell bocsátanunk, hogy ez az intézkedési forma nem idegen szocialista büntetőjogunktól sem. A büntetőtörvény értelmében — nevelő intézkedésként — a bíróságok a fiatalkorú elkövetőket javítóintézeti nevelésre ítélhetik.[10] A javítóintézeti nevelés tartamát a bíróság nem határozza

[7] Karsten, Prager és mások: The Shame of the Priosons. (Time, January 18, 1971. 48—55. old.)

[8] The Criminal Justice Act. 1961.

[9] *Vígh* József: A bűnözőkkel való bánásmód Angliában. Magyar Jog, 1971. 12. sz.

[10] Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve 91. § (1), (2), (3) bekezdései.

meg, a törvény szerint annak legrövidebb időtartama 1 év. Az intézetben tölthető idő felső határát a törvény a 18. életév betöltésében állapítja meg. A törvény által felállított időhatárokon belül a javítóintézetben működő intézeti tanács dönt az elbocsájtás idejéről. A döntés a fiatalkorú intézetbeli magatartásának függvénye.

A fiatalkorú elkövetőkkel szemben alkalmazható, szabadságelvonással járó másik büntetési forma a szabadságvesztés-büntetés, amelynek tartamát a törvény által meghatározott kereteken belül a bíróságok állapítják meg.[11] Ez büntetésként szerepel a törvényben, míg a javítóintézeti nevelés elrendelése nevelő intézkedésként alkalmazható. Vizsgálati tapasztalataink szerint a szabadságvesztés-büntetésüket töltő fiatalkori elítéltek közel 20% olyan bűnismétlő, aki már korábban börtönbüntetésre volt ítélve. Az ilyen személyek 4 éven belül (14. és 18. életévük között) másodszor vannak börtönben. Az új büntetési időtartam alatt ismét kevés lehetőség nyílik a társadalmi beilleszkedés szubjektív feltételeinek megteremtésére, főleg akkor, ha az új büntetésben is elsősorban az elkövetett cselekmény és nem az elkövető társadalomra veszélyessége tükröződik. A teljes átnevelés megvalósítása érdekében ilyen esetekben feltétlenül nagy figyelmet kell szentelni a személyi társadalomra veszélyesség fokozott megnyilvánulásának. Ezért az olyan fiatalkorú elkövetőkkel szemben, akiket ismételten szabadságvesztés-büntetésre ítélnek, megfontolandó lehet a *relatíve határozatlan tartamú szabadságelvonás bevezetése.* Ez azt jelentené, hogy a fiatalkorú elítélt meghatározott időhatáron belül csak akkor szabadulhatna, ha a társadalmi beilleszkedés szándéka már kialakult nála. Ehhez természetesen szükség van a társadalmi beilleszkedés szándékának viszonylag egzakt mérésére. A kriminálpedagógiára és a kriminálpszichológiára vár a feladat, hogy kidolgozzák a szükséges mérési eszközöket és módszereket. Mindezt szem előtt tartva célszerűnek látszik a határozatlan tartamú szabadságvesztést első lépésként csak kísérletképpen bevezetni. E büntetési nem általánossá tétele mindazok számára, akiknél elméletileg ez lehet a leghatékonyabb büntető intézkedés, csak akkor lehetséges, ha már kellő tapasztalatokkal és módszerekkel rendelkezünk, s megteremtettük a tárgyi és személyi feltételeket egyaránt.

A kísérleti periódus előkészítésénél fel lehetne használni a javítóintézeti nevelés hosszú évtizedes tapasztalatait. Ugyanakkor e büntetési forma nem jelentené szükségképpen azt, hogy a szabadságvesztés tartama jelentősen meghosszabbodna. Intenzív szakszerű bánásmód és nevelés mellett, az elítéltek ösztönzésével elérhető lenne egy bizonyos, optimális időszint kialakítása. A relatíve határozatlan tartamú szabadságelvonás voltaképpen csak azt jelentené, hogy nem kellene szabadlábra helyezni azt a bűnismétlő fiatalkorút, akinek már börtönbeli magatartásából egyértelműen következtetni lehet az újabb bűnelkövetésre.

A határozatlan tartamú szabadságvesztés ellenzői leggyakrabban arra hivatkoznak, hogy ez a büntetési nem, minthogy a szabadulás időpontjának megállapítása elsősorban az elítélt magatartásának függvénye, képmutatásra, alakoskodásra, konformizmusra nevel, vagyis negatív jellemvonásokat szül. A valóságban ez azt jelenti, hogy az ilyen elítélt a szabadságvesztés ideje alatt uralkodik indulatai, érzelmei felett, lemond a társadalmi, a börtönnormáktól eltérő vagy ellentétes szükségleteinek kielégítéséről, azaz alkalmazkodik a társadalmi követelményekhez. (Úgy véljük, hogy a börtönrezsimben is társadalmi követelmények testesülnek meg.) De nemcsak az elítéltekkel szemben követelmény, hogy alkalmazkodjanak a társadalmi normákhoz, hanem mindannyiunkkal, a nem bűnözőkkel, az el nem ítéltekkel szemben is. A pedagógia egyik alapvető feladata éppen az, hogy az embereket megtanítsa alkalmazkodni a társadalmi követelményekhez. Nem mindegy természetesen, hogy meggyőződésből, vagy alakoskodásból fogadja-e el valaki a jogszerű viselkedés normáit. A tudat és az erkölcs fejlettségének jelenlegi szintjén azonban már az is eredménynek számít, ha valaki a jogkövetkezmények elkerülése végett nem követ el bűncselekményt. Annak persze meg van a lehetősége, hogy az elítélt csak azért viselkedjen kötelességszerűen a büntetésvégrehajtás ideje alatt, hogy csupán 3 vagy 5 évet és ne többet kelljen a börtönben töltenie, s hogy mielőbb folytathassa előző életmódját. Annak az elítéltnek a gondolkodását, a nézeteit, tudati beállítottságát, aki képes ilyen alakoskodásra, a határozott tartamú szabadságvesztés sem változtatja meg. A határozatlan tartam esetén még mindig megvan az a rendkívül fontos lehetőség, hogy felismerik az elítélt szándékát, s nem engedik vissza a társadalomba, tudván, hogy hamarosan újabb bűncselekményt (esetleg súlyos bűncselekményt) követne el.

A társadalmi beilleszkedés szubjektív feltételeit az ítélet keretein belül a szabadságelvonással járó büntetés, vagy intézkedés foganatosítására jogosult intézmények valósítják meg. E célkitűzésnek megfelelően az intézmények legfontosabb feladata az elítéltek társadalomellenes, bűnözést igazoló nézetrendszerének lebontása és a társadalom alapvető, általánosan elfogadott, elismert normáinak racionális és emocionális szinten történő elfogadtatása.[12]

[11] Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve 93. § (1), (2), (3) bekezdései.

[12] Hasonló módon foglal állást *Horváth* Tibor „A fiatalkorú visszaeső bűnözők átnevelésének kriminálpedagógiai programja és módszertani problémái" című tanulmányában. (A fiatalkorúak bűnözéséről, BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1970. 173. old.)

Ennek az új, a társadalom alapnormáit elfogadó nézetrendszer kialakításának több módszere, eszköze ismert és alkalmazható.

Első helyen említenénk *a munkára nevelést.* A társadalmi beilleszkedés egyik legfontosabb fokmérője ugyanis a munka, ezen keresztül történik általában az ember társadalomhoz való viszonyának megítélése. A fiatalkorú elítéltek foglalkozás szerinti megoszlása szemlélteti ezeknek a személyeknek a képzettségi színvonalát és sok esetben a munkához való viszonyát is.

A jogerősen végrehajtható szabadságvesztésre ítélt fiatalkorú elítéltek foglalkozási megoszlása[13]

A fiatalkorú elítéltek foglalkozása	1966. évben		1969. évben	
	szám	%	szám	%
Általános iskolai tanuló	12	3,5	9	2,6
Középiskolai tanuló	9	2,6	—	—
Ipari tanuló	75	21,9	34	9,9
Szakmunkás	25	7,3	12	3,5
Betanított munkás	31	9,2	5	1,5
Segédmunkás	199	46,3	152	44,5
Foglalkozás nélküli	31	9,2	130	38,0
Összesen:	382	100,–	342	100,–

A tábla adatai szerint legnagyobb arányban a segédmunkások és a foglalkozás nélküliek szerepelnek. Ez utóbbi kategória aránya 1969-re jelentősen megnövekedett. Ezért a büntetésvégrehajtás tartama alatt a nevelés egyik legfontosabb módja a rendszeres foglalkoztatás és a szakmai képzés biztosítása. A rendszeres munkavégzés biztosítása viszonylag sok elkövetőnek — korábbi életformájához képest — egy újfajta életmód alapját jelenti, amely kulcsa lehet a szabadulás utáni terveinek. A folyamatos munkavégzés egyúttal rendszeres jövedelmet is biztosít, amelynek már a büntetés tartama alatt is kedvező ösztönző szerepe van. De ezen túl az így szerzett összeg megfelelő anyagi bázist biztosíthat szabadulás után a helyes irányú élettervek realizálásához. A rendszeres munkáltatás mellett törekedni kell arra is, hogy az anyagi ellenszolgáltatáson túlmenően a végzett munka sikerélményt is nyújtson. Ezért a börtönön belüli munkáltatás megszerzésénél komoly figyelmet kell szentelni a választható munkafajták kijelölésére. Lehetőség szerint szaktudást igénylő munkaköröket kell kialakítani, olyanokat, amelyekben legalább betanított munkási szinten szakmai jártasságot szerezhet az olyan elkövető, aki szakképzettséggel nem rendelkezik. A szakma elsajátítása egyben megkönnyítheti a szabadulás utáni munkavállalást, növelheti a munkakedvet. Ez utóbbiaknak akkor van jelentősége, ha a büntetésvégrehajtási intézményekben olyan foglalkoztatás és szakképzés folyik, amely a szabad élet viszonyai között valamely keresett szakmában biztosít jártasságot.

Hazánkban minden büntetésvégrehajtási intézményben dolgoznak az elítéltek, többnyire szaktudás elsajátítására is lehetőség nyílik. A szakmák megválasztásában azonban nem mindig érvényesíthetők a szabad élet viszonyaihoz igazodó követelmények. A büntetésvégrehajtási intézmények nem tudnak minden alkalommal rugalmasan alkalmazkodni a munkaerő-kereslet helyzetéhez, így előfordul, hogy olyan szakmát tanul meg az elkövető, amelyet nem tud megfelelően hasznosítani szabadulás után. Vizsgálatunk eredménye szerint, részben ilyen okok miatt a fiatalkorú szabadultnak csak kis hányada dolgozott a börtönben tanult szakmában, noha a szabadultak mintegy 30%-a tanult szakmát a börtönben. A büntetésvégrehajtás parancsnoksága jelentős erőfeszítéseket tesz, hogy megoldja ezeket a problémákat. A megfelelő szakma biztosításának egyik komoly akadálya, hogy az elítéltek egy része csak néhány hónapot tölt a büntetésvégrehajtási intézetben. *A hat hónapon aluli szabadságvesztés nemcsak a személyiség kedvező átformálásához nem elegendő, hanem a szakmai képzéshez sem.*

A munkára nevelés problémája mellett meg kell említeni a büntetésvégrehajtás másik fontos feladatát, az elítéltek *műveltségi színvonalának emelését is.* A kriminológiai kutatások számtalan vonatkozásban kimutatták, hogy a megfelelő műveltség hiánya bizonyos összefüggést mutat a bűnelkövetéssel.[14]

A műveltségi színvonal emelése elsősorban szervezett iskolai oktatás keretében történik. A fiatalkorú elítéltek szervezett iskolai oktatásáról törvényi rendelkezés gondoskodik. Előírja, hogy a fiatalkorú elítélt a büntetésvégrehajtás tartama alatt köteles szervezett iskolai oktatásban részt venni, ha az általános iskola nyolc osztályának megfelelő végzettséggel nem rendelkezik, ugyanakkor megfelelő feltételek mellett a törvény magánúton lehetővé teszi a középiskolai tanulmányok folytatását is.[15] A szervezett, általános műveltséget adó iskolai oktatáson túl lehetőség van arra is, hogy az elítéltek erkölcsi, világnézeti fejlődésére gondot fordítsanak egyéni és csoportos foglalkozás keretében. Fontos feladat még az alapvető állampolgári jogok elsajátíttatása, a kulturált viselkedési mód kialakítására nevelés, valamint a termelőmunkával összefüggő természettudományos is-

[13] A tábla a Kriminológiai Csoport reprezentatív felmérésének adatait tartalmazza.

[14] *Vígh* József: A fiatalkori bűnözés és a társadalom. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 194—199. old.)

Huszár Tibor: Fiatalkorú bűnözők. (Tankönyvkiadó, Budapest, 1964. 209—222. old.)

Országos Kriminalisztikai Intézet 1965. évi 10. szám Tájékoztatója a visszaeső bűnözés vizsgálatáról.

Földvári József—*Vígh* József: Kriminológia. Egységes egyetemi jegyzet. 12. §. (Tankönyvkiadó, Budapest, 1966. 129—136. old.)

[15] A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelete, 369. és 370. §.

meretek oktatása, a szakismeretek megalapozása. A büntetésvégrehajtás során felmerül az önképzésre nevelés igénye is. Ezeknek a követelményeknek a szabadságelvonással járó büntetés, intézkedés végrehajtására szolgáló intézmények általában eleget is tesznek. Az elítéltekkel szakképzett nevelők foglalkoznak. Problémák merülnek fel viszont az elítéltek egyéni foglalkozásának megszervezésével, minthogy egy-egy nevelőre 80—100 elítélt is jut. A nevelőknek számtalan más teendőjük mellett alig marad idejük az egyéni beszélgetésekre, a kölcsönös megismerkedésre, a személyi problémák nyílt feltárására.

A társadalmi beilleszkedés szubjektív feltételeinek megteremtésében igen fontos helyet foglal el *az emocionális alapokon nyugvó környezeti kapcsolatok rendezése.* Itt elsősorban a családi kapcsolatokra gondolunk. Az eddigi kriminológiai kutatások azt igazolják, hogy a fiatalkorú bűnözők jelentős százalékánál a családi környezet döntő hatással volt a fiatalkorú személyiségének helytelen irányú fejlődésére, a bűncselekmény elkövetésére.[16] Ha tehát az ilyen esetek nagy többségében a családi környezet minden kedvező változás nélkül fogadja szabadulása után a fiatalkorút, akkor nagy a valószínűsége annak, hogy az ilyen személyek viszonylag nagy százaléka újabb bűncselekményt fog elkövetni, még abban az esetben is, ha a börtönbüntetés speciális preventív hatása egyébként érvényesült. Ezért már a büntetésvégrehajtás tartama alatt fokozott figyelmet kell szentelni a családi kapcsolatok feltárására, nevezetesen, hogy milyen szerepet játszott a családi nevelés, a családi környezet a bűncselekmény elkövetésében, ill. a fiatalkorú személyiségének helytelen irányú fejlődésében. A nevelők az erre vonatkozó információjukat megszerezhetik az elítélttel történő egyéni beszélgetések alkalmával, vagy a bűnügyi iratokból, valamint személyes benyomást alakíthatnak ki akkor, amikor a szülők látogatást tesznek a börtönben. Ezt az információkört bővítette a Kriminológiai Diákkör, amikor annak tagjai felkeresték a szabadulás előtt álló fiatalkorú szüleit, tanulmányozták a lakásviszonyokat, a szociális helyzetet és megkísérelték megismerni a szülők szemléletét. Minden ilyen irányú információ rendkívül hasznosnak bizonyult. Az esetek egy viszonylag jelentős részében (20% körül) azt tapasztaltuk, hogy a szabaduló fiatalkorú olyan családi körülmények közé kerül vissza, amelyek szinte predesztinálják a bűnelkövetésre. A bűnismétlés megelőzése szempontjából nemcsak az a szülői környezet káros, ahol közvetlenül kriminogén hatásoknak van kitéve a fiatalkorú, hanem az is, ahol a gyermek bűnös magatartása következtében a szülőkben nemtörődömség alakult ki, vagy ahol a szülők szégyenlik a gyermeküket, és nem akarnak tudni róla.

Mindezekben az esetekben már a büntetésvégrehajtás során szükség van, vagy lenne megfelelő intézkedésekre, amelyek legalább oly mértékben megoldják az elítéltet nyugtalanító problémákat, hogy lehetővé váljon számára a reális tervezés, hogy érezze a valahová tartozás biztonságát. A talajtalanság, a kitaszítottság érzésével szinte lehetetlen a társadalmi követelményeknek megfelelő jövő anticipált felépítése. E nélkül pedig nincs beilleszkedési szándék, nincs tudatos aktív tevékenység, s az egész büntetésvégrehajtás irreálissá válik.

Az eddigiekben megkíséreltük a társadalmi beilleszkedés szubjektív feltételeinek megteremtése során felmerülő legfontosabb feladatokat ismertetni, rávilágítottunk arra a rendkívül munka- és időigényes folyamatra, amelynek eredményeként kialakulhat az elítéltekben a társadalmi beilleszkedés szándéka. A társadalmi beilleszkedés objektív feltételeire vonatkozó gondolatainkat a következő számban megjelenő tanulmányunkban közöljük.

Vígh József—Gönczöl Katalin

[16] *Vígh* József: A börtönből szabadult fiatalkorúak utógondozásának néhány tapasztalata. (Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae, Tomus XI. 1969. 93—94. old.) *Vermes* Miklós: A fiatalkorúak visszaesésének általános szociális okai. A fiatalkorúak bűnözéséről, BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1970. 154., 155. old.

A munkajogi felelősség és biztosítás

I. A munkaviszonyból eredően a dolgozót és a munkáltatót egymással szemben terhelő kártérítési felelősség szabályait a Munka Törvénykönyve tartalmazza. Az Mt. 57—59. §-ai határozzák meg azokat az eseteket, amikor a dolgozó felel a munkáltatójának okozott kárért, míg a munkáltató felelősségét a dolgozót érő üzemi balesetért az Mt. 62. §-a, a tárgyi károkért pedig az Mt. V. 100. §-a szabályozza.

Alapvető társadalmi érdekek teszik szükségessé a prevenció és reparáció elveinek érvényesítését a munkajog területén. A dolgozó felelősségét megállapító rendelkezések a társadalmi tulajdon védelmét, a termelés zavartalanságát, míg a munkáltatónak az üzemi balesetért fennálló felelősségét kimondó szabályok az emberi élet és testi épség megóvását szolgálják. Kérdés, mennyiben engedhető meg, hogy ebbe a személyes jellegű jogviszonyba, különösen annak egyik legérzékenyebb pontján, a felelősség érvényesülésénél a két fél közé „idegen elemként" beékelődjék a biztosítás? Mennyiben engedhető meg, hogy a munkaviszony alanyai egymással szemben fennálló felelősségüket biztosítással fedezzék? Másrészt felvethető viszont a kérdés akként is, hogy helyes-e megakadályozni az egyéneket és gazdálkodó szerveket abban, hogy az őket fenyegető, előre nem látható károsító események anyagi következményei ellen biztosítás útján védekezzenek? Helyes-e az új gazdasági mechanizmus körülményei között akadályt gördíteni az elé, hogy a dolgozók maguk és családjuk életszínvonalát, a vállalatok gazdálkodásuk zavartalan menetét a biztosítás jól bevált módszerével is óvhassák a károkozásból eredő fizetési kötelezettségek kedvezőtlen hatásától?

Az alább következő vizsgálódások tárgya tehát elsősorban az, hogy gazdasági, szociális és jogi megfontolások alapján indokolt-e lehetővé tenni (és ha igen, milyen feltételek mellett) a munkajogi kártérítési kötelmeknek felelősségbiztosítás útján történő fedezését. Mindenekelőtt vegyük szemügyre a jelenlegi helyzetet.

II. Ami a munkáltatónak dolgozója iránti kártérítési felelősségét illeti, annak biztosítása sok évtizedes múltra tekinthet vissza. A kapitalizmus körülményei között tulajdonképpen ebből a biztosítási módozatból fejlődött ki a társadalombiztosítás intézménye. A dolgozók és a munkáltatók változó arányú anyagi hozzájárulásából képzett társadalombiztosítási alapok ugyanis — ha abból a munkáltató által okozott üzemi baleset miatt került sor térítésre — egyfajta felelősségbiztosításként működtek. A társadalombiztosítás ezt a másodlagos funkcióját a szocializmus körülményei között is megőrizte, annak ellenére, hogy például hazánkban a társadalombiztosítási jog — nyilván éppen balesetelhárítási érdekekből — meglehetősen szélesre vonta a társadalombiztosítónak a munkáltatóval szembeni visszatérítési igényét. Ha a munkáltató vagy megbízottja a reá nézve kötelező baleseteihárító vagy egészségvédő óvórendszabályt vagy óvintézkedést nem foganatosította s ezen mulasztás okozta az üzemi balesetet, köteles az ennek folytán felmerült társadalombiztosítási szolgáltatások visszatérítésére (67/1958. Korm. sz. r., 94. §; 71/1955. MT sz. r., 98. §).

Az Mt. 62. §-a szerinti munkáltatói felelősség azonban objektív jellegű, így érthető, hogy a társadalombiztosító — lényegében vétkességi alapokon nyugvó — megtérítési igénye mellett is meglehetősen nagy azon üzemi balesetek száma, melyekért a munkáltató dolgozójával szemben felelős, de a TBI az általa fedezett költségeket mégsem igényelheti tőle vissza. Ebben a részben a társadalombiztosítás rendszertanilag nyilvánvalóan a munkáltató egyfajta felelősségbiztosításaként működik, a munkáltató anyagi felelősségét csökkenti (bár ez természetesen a társadalombiztosítás intézményének csupán mellékhatása).

Ez már önmagában is arra enged következtetni, hogy bizonyos feltételek mellett a munkáltatói felelősség biztosítása megengedhető. Megerősíti ezt az a körülmény is, hogy az ÁB által művelt önkéntes biztosítási konstrukciók, a jogszabály által elrendelt kötelező biztosítások bizonyos megvalósulásai és egyes rendhagyó biztosítási formák ilyen fedezetet már hosszabb-rövidebb idő óta ténylegesen nyújtanak, anélkül, hogy az érintett munkaterületeken ez a dolgozók életének, testi épségének védelmét hátrányosan befolyásolta volna.

Utalni kell e körben mindenekelőtt a kisipari szövetkezetek általános vagyonbiztosításának (KÁV) feltételeire, melynek 1 *h)* pontja alapján a biztosító átvállalja a szövetkezetet üzemi balesetből kifolyólag terhelő kártérítési felelősséget mind a szövetkezet tagjai, mind pedig alkalmazottai vonatkozásában. A kisipari és földműves-szövetkezetek túlnyomó része évek óta ilyen biztosítással rendelkezik hazánkban. Hasonló biztosítása van számos szövetkezeti vállalatnak is.

A kárrendezés metódikája az, hogy a szövetkezet üzemi baleset esetén az illetékes ÁB fióknak megküldi a felvett üzemi baleseti jegyzőkönyv egy példányát, majd — a dolgozó igényének előterjesztése után — továbbítja a kárigényt az annak elbírálásához szükséges bizonylatokkal (baleset előtti átlagkereset, táppénzes időszak, kifizetett táppénz összege stb.), melyek alapján az ÁB illetékes kárrendező szerve állást foglal az igény jogalapja és összegszerűsége tekintetében. Az elismert kártérítési összeget az ÁB közvetlenül a károsult dolgozó (társadalombiztosítási igény esetén az illetékes TBI) részére utalványozza. Amennyiben az ÁB a kárigényt

részben vagy egészben elutasítja, erről a dolgozót és a szövetkezetet az indokok közlésével értesíti. A dolgozó természetesen ilyen esetben vélt igényét törvényes úton érvényesítheti. Az eljárásban a szövetkezetet az ÁB jogtanácsosa képviseli. Pervesztés esetén a marasztalási összeget (a perköltségeket is beleértve) az ÁB egyenlíti ki.

Előfordulhat olyan eset is, hogy az ÁB állásfoglalásával a szövetkezet nem ért egyet. Ez esetben dolgozó kárát saját veszélyére rendezheti, majd az ÁB ellen indítandó gazdasági döntőbizottsági eljárásban követelheti a kifizetett összeg megtérítését. A döntőbizottság aszerint dönti el a jogvitát, hogy a szövetkezet teljesítése jogszerű volt-e, tehát valóban megillette-e a dolgozót a kártérítés vagy sem.

A Ptk. 560. § (3) bekezdése értelmében a biztosítás alapján az ÁB-t a fizetési kötelezettség alól nem mentesíti a munkáltató (biztosított) semmiféle mulasztása. Ugyanezen szakasz szerint viszont fennáll bizonyos esetben a visszakövetelési jog a munkáltatóval szemben. Ilyen elsősorban a szándékos károkozás, valamint a súlyos gondatlanságnak a szerződésben megállapított esetei. A KÁV biztosítás részét képező Vagyon- és balesetbiztosítási általános szabályzat 9. § (4) bekezdése határozza meg azokat a súlyos gondatlansági eseteket, melyek visszakövetelési igényt keletkeztetnek.

Ezek: *1.* ha az előállott kárért felelős személy a kárt súlyosan ittas állapotban és ezzel az állapottal összefüggésben okozta; *2.* ha a biztosított hatósági engedélyhez kötött tevékenységnek ilyen engedély nélküli folytatása során okozott kárt. (Megjegyzendő, hogy nem látszik egyértelműen tisztázottnak, hogy jogi személy esetén kinek a személyes magatartása eredményezi a visszakövetelési jogot.)

Mint látható, a visszakövetelés lehetőségei meglehetősen szűkre szabottak. A gyakorlatban alig kerül sor érvényesítésükre.

Felmerülhet az a további kérdés, hogy jogosult-e az ÁB e szerződés (vagy bármilyen önkéntes felelősségbiztosítási szerződés) alapján arra, hogy a biztosított munkáltatónak a kárt okozó alkalmazottja (tagja) ellen lépjen fel igénnyel az okozott kár visszatérítése iránt? Erre az eljárásjogi lehetőség fennáll, mivel az ÁB a károkozó dolgozó ellen a munkáltató jogán léphetne fel, és így az igény érvényesítése nem sértené a Ptk. 348. §-át. Ezt az álláspontot foglalta el a Legfelsőbb Bíróság 91. PK számú döntése is. Anyagi jogi szempontból azonban ilyen igény érvényesítése a jelenlegi bírói gyakorlat folytán nem oldható meg. A Legfelsőbb Bíróság 92. PK számú döntése ugyanis azt az álláspontot foglalta el, hogy az önkéntes felelősségbiztosítási szerződésekre a Ptk. 558. § (1) bekezdése nem vonatkozik, és így az ÁB „a kárért felelős alkalmazottól, illetőleg szövetkezeti tagtól a Ptk. 558. § (1) bekezdése (törvényi engedmény) alapján nem követelheti a kifizetett biztosítási összeg megtérítését".

A fentiekben ismertetett kárrendezési gyakorlat évek óta zökkenőmentesen folyik. A kisipari szövetkezetek üzemi baleseti kárainak túlnyomó többségét az Állami Biztosító rendezi. Mindez nem eredményezte a szövetkezetekben az üzemi balesetek számának növekedését, a munkavédelem lazulását.

A munkáltató felelősségét fedezi bizonyos meghatározott körben a 42/1970. Korm. sz. rendelet szerinti kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás is. A rendelet 2. § (3) bekezdése értelmében ugyanis „az ÁB megtéríti azt a kárt is, amelyért a biztosított mint munkáltató tartozik felelősséggel, ha az üzemi balesetet gépjármű okozta". A rendelet az ÁB feltétel nélküli térítési kötelezettségét írja elő, viszont az önkéntes biztosításokénál szélesebb körben teszi lehetővé a munkáltató elleni visszakövetelési igény érvényesítését [13. § (1) bek.].

A kárt okozó munkavállaló ellen az ÁB közvetlenül ez esetben sem léphet fel a rendelet 12. § (2) bekezdésének tiltó szabályára tekintettel. Arra azonban sor kerülhet, hogy az ÁB a munkáltató ellen a visszakövetelési igényt — a 13. § (1) bekezdésében foglaltak alapján — érvényesítse és a munkáltató az így kifizetett összeget a munkajogi szabályok szerinti mértékig a kárért felelős munkavállalótól visszaigényelje.

A kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás rendszere évtizedes múltra tekinthet vissza, mivel a korábbi rendelkezés, a 30/1959. Korm. számú rendelet alapján is már hasonló gyakorlatot folytatott az ÁB a szövetkezetek, szövetkezeti vállalatok és egyéb, nem állami közületek gépjárműivel kapcsolatban. Az állami gépjárművekre is kiterjedő jelenlegi rendszer már ugyancsak több mint egy éve funkcionál. Sem közlekedésrendészeti, sem munkavédelmi szervek részéről nem volt az eltelt idő alatt olyan észrevétel, hogy a munkáltatói felelősségnek ez az átvállalása a gépjármű-balesetek számának növekedését okozta volna.

Az eddig tárgyaltak a munkáltatói felelősségbiztosítás nyilvánvaló esetei. Vannak azonban a munkáltatói felelősségbiztosításnak más, rejtettebb formái is.

Évek óta fennálló gyakorlat, hogy a munkáltató egyes dolgozói (például tartós külföldi kiküldetésre utazók) részére élet- vagy balesetbiztosítást köt, ennek díjait fizeti. A biztosítási esemény bekövetkezése esetén a biztosítási összeg felvételére rendszerint a biztosított vagy örököse jogosult. Ez a biztosítási igény jelentősen megnőtt az új gazdasági mechanizmus által teremtett pénzügyi lehetőségek folytán. Egész sor olyan vállalat van, mely törzsgárdatagjai, vezető dolgozói vagy meghatározott, balesetveszélyes munkahelyen szolgálatot teljesítő dolgozói részére élet- vagy balesetbiztosítást köt. Az indok egyrészt az érintett dolgozók megtartása, létbiztonságának fokozása, másrészt a munkál-

tató anyagi felelősségének csökkentése. A 4/1967. MüM sz. rendelet 3. §-a értelmében ugyanis az üzemi balesetért járó „kártérítés összegéből le kell vonni azt az összeget is, amelyet a dolgozó a vállalat által javára kötött élet- vagy balesetbiztosítási szerződés alapján kap". Valójában tehát ezek a szerződések a személybiztosítási forma ellenére egyfajta felelősségbiztosítási elemet is tartalmaznak. A dolgozót vagy örökösét ugyan a munkáltató felelősségétől függetlenül illeti meg a biztosítási összeg. Ha azonban a munkáltató kárfelelőssége az Mt. 62. §-a szerint fennáll, ez a biztosítás a kártérítési kötelezettséget csökkenti, sőt adott esetben (ha a biztosítási összeg a kár mértékét meghaladja) meg is szüntetheti. A munkáltatónak a társadalombiztosítóval szemben fennálló kötelezettségére e biztosításnak természetesen nincs kihatása.

Csupán a teljesség kedvéért említem meg (bár jelen téma körén tulajdonképpen kívül esik), hogy a 4/1967. MüM számú rendelet idézett szabálya véleményem szerint nincs összhangban a Ptk. 568. §-ának indokolásával, amely kifejti, hogy „a balesetbiztosítási összeg — hasonlóan az életbiztosításhoz — nem kártalanítás címén, hanem biztosítási összeg címén" jár a biztosítottnak, „függetlenül attól, hogy a balesettel kapcsolatos vagyoni kárát a károkozó megtéríti, vagy társadalombiztosítási juttatásban részesül". Igaz ugyan, hogy az indokolás láthatólag azt az esetet tartotta szem előtt, amikor a biztosított maga fizeti a díjakat, véleményem mégis az, hogy a kifejtett jogelv egyéb esetekben is alkalmazható. A más személyére kötött élet- és balesetbiztosítások alapvető szabálya ugyanis, hogy annak kedvezményezettje (vagyis a biztosítási összeg felvételére jogosult személy) a biztosított, illetve örököse, kivéve, ha az eltérő kedvezményezett-nevezéshez a biztosított hozzájárul. A díjat fizető szerződő fél legfeljebb költekezéseit (ideértve a kifizetett biztosítási díjat is) követelheti a kedvezményezettől (Ptk. 562. §). A 4/1967. MüM sz. r. 3. §-a alapján viszont a munkáltató mint szerződő adott esetben a ráfordított költekezésnél jóval többet követel (lényegében beszámítás formájában).

Említést érdemel, hogy bizonyos tárgyi károk vonatkozásában munkajogi felelősségbiztosítási elemet tartalmaznak az állami vállalatok és kisipari termelőszövetkezetek egyes vagyonbiztosítási feltételei is. Az állami vállalatok tűzbiztosítási szerződésének I. 3. pontja értelmében a biztosító megtéríti a vállalat dolgozójának a munkahelyén elhelyezett ruházati tárgyaiban és bizonyos egyéb ingóságaiban keletkezett kárait, ha azokat a munkahelyen keletkezett tűz — robbanás, vagy ebből eredő oltási és mentési munkálatok okozták. Hasonló kockázatvállalást tartalmaz a KÁV feltételek 1. *f)* pontja is. Az állami vállalatok betörésbiztosítása (I. 8. pont) fedezi a dolgozók ingóságaiban keletkezett betöréses lopás és rablás okozta károkat is. Ez a kártérítés a dolgozót természetesen attól függetlenül illeti meg, hogy a munkáltató felelőssé tehető-e a kárért vagy sem. Ha azonban a munkáltató felelőssége az Mt. V. 100. § (1) bekezdésének *a)* pontja vagy (2) bekezdése alapján fennáll, a biztosítás a munkáltató kártérítési kötelezettségét csökkenti, és így e vonatkozásban felelősségbiztosítási funkciót tölt be.

A munkáltatónak a dolgozót érő tárgyi károkért fennálló felelősségét csökkenti a 155/1962. (PK. 30.) PM számú utasítással elrendelt költségvetési kárfedezet is. Ez a rendelkezés — amely jelenleg a 10/1962. PM sz. rendelet folytán csupán a költségvetési szervekre vonatkozik — az érintett munkáltatók tűz- és betörés károrainak a költségvetés terhére történő rendezését írja elő, tekintettel arra, hogy ezek a szervek jogszabályi tilalom folytán vagyonbiztosítási szerződést nem köthetnek. A rendelkezés tehát lényegében díjfizetés nélküli „biztosításszerű" jogviszonyt hoz létre. Az utasítás 2. §-a értelmében „az állami költségvetés terhére kell megtéríteni a tűz és betörés (rablás) folytán bekövetkezett tényleges és megállapítható károkat, ha az említett károk ... az állami szerveknél az öltözőben vagy megőrzőben elhelyezett, a dolgozóik tulajdonában álló vagyontárgyakban következtek be". Miután ezekért a károkért a munkáltató az Mt. V. 100. § (1) bek. *a)* pontja alapján objektív felelősséggel tartozik, a költségvetési térítés rendszerint a munkáltató kártérítési kötelezettségét fedezi, és így a felelősségbiztosításhoz hasonló hatást fejt ki. Sem ez a rendelkezés, sem az előzőkben tárgyalt tűz- és betörésbiztosítási feltételek nem okoztak észrevehető romlást a munkahelyi öltözők és megőrzőhelyek tűzvédelme vagy őrzése terén.

III. Ami a dolgozónak munkáltatójával szemben fennálló kárfelelősségét illeti, ennek biztosítással vagy ahhoz hasonló más módon történő fedezése ugyancsak napjaink élő gyakorlata. Ez a fedezet — a munkáltatói felelősség fedezetéhez hasonlóan — a legkülönfélébb nyílt és burkolt formákban valósul meg.

Legegyszerűbb eset a dolgozó által egyénileg kötött, meghatározott minőségben okozott kár fedezetére szóló felelősségbiztosítás. Főleg orvosok és gyógyszerészek körében műveli az ÁB ezt a módozatot. E biztosítással az ÁB arra vállal kötelezettséget, hogy mentesíti a biztosítottat orvosi vagy gyógyszerészi foglalkozása gyakorlása során harmadik személynek okozott károk megtérítése alól. A fedezet egyaránt kiterjed az esetleges magánpraxis során keletkezett polgári jogi és a munkavégzés során keletkezett munkajogi kárfelelősségre. Az utóbbi vonatkozásában az ÁB természetesen a munkajogi szabályok (Mt. 57—59. §, Mt. V. 95—98. §) alapján a dolgozóra hárítható károsszeg erejéig tartozik helytállni. A biztosítottal szemben ez esetben is a Vagyon- és balesetbiztosítási szabályzat már ismertetett rendelkezései alapján lehet helye visszkeresetnek. Nem tapasztalha-

tó olyan jelenség, hogy az ilyen biztosítást kötő orvosok és gyógyszerészek gyakrabban okoznának munkakörükben kárt, mint biztosítással nem rendelkező kollégáik.

Speciális munkavállalói felelősségbiztosítást ír elő a vadgazdálkodásról és vadászatról szóló 30/1970. MÉM számú rendelet 24. § (3) bekezdése is akkor, amikor elrendeli, hogy „hivatásos vadász köteles baleseti szavatossági biztosítást kötni". Nyilvánvaló, hogy a vadászati jogot gyakorló munkáltató által alkalmazott hivatásos vadász e minőségében harmadik személyeknek okozott kárai munkavégzés során okozott károknak tekinthetők, és így a károsultak csak a munkáltató ellen léphetnek fel kárigénnyel (Ptk. 348. §). A munkáltató által a vadászra tovább hárított követelést viszont a kötelező biztosítás folytán az ÁB fedezi. Ez a biztosítás sem eredményezte a hivatásos vadászok által okozott balesetek számának növekedését.

Az állami vállalatok által kötött autócascobiztosítás szintén azt eredményezi, hogy a kárt okozó dolgozó felelőssége alól mentesül. A vállalat gépjárműveiben esett károkat ugyanis a biztosítás alapján az ÁB megtéríti, és a biztosítási feltételek alapján a biztosított vállalat dolgozóival szemben visszakövetelési igényt nem érvényesít.

A 42/1970. Korm. sz. rendelettel újra szabályozott kötelező felelősségbiztosítás bizonyos vonatkozásban ugyancsak egyfajta alkalmazotti felelősségbiztosításként működik. Már korábban érintettük a rendelet 12. § (2) bekezdését, mely szerint az ÁB „megtérítést nem követelhet a biztosított alkalmazottjától (tagjától)". Az alkalmazott (vagy tag) gépkocsivezető által munkakörében harmadik személyeknek gépjárművel okozott károk tekintetében tehát a dolgozói felelősség elenyészik (kivéve az előzőkben már érintett kivételes eseteket, amikor az ÁB a munkáltató ellen visszkövetelést érvényesíthet a rendelet 13. § (1) bekezdése alapján].

Valójában tehát a rendelet egy meglehetősen széles körű és ugyanakkor díjmentes „sofőrbiztosítást" is tartalmaz. Ezzel a gépkocsivezető dolgozók által harmadik személyeknek okozott károk — néhány kirívóan felróható károkozási alakzattól eltekintve — fedezetet nyertek. Fennmarad azonban a felelősség a munkáltatóval szemben a vállalat saját kocsijában okozott karambolos kár vonatkozásában. Ez utóbbi felelősség lefedezésére hozták létre a Fővárosi Autótaxi Vállalat gépkocsivezetői az ún. „Kölcsönös Támogatási Alap"-jukat, melybe a tagok havi fix összegű hozzájárulást fizetnek be, és kár esetén a vállalat az alapból elégíti ki a dolgozóval szemben fennálló kártérítési igényét. Jelen témánk kereteit meghaladja annak a kérdésnek a felvetése, hogy ez a — tartalmában kétségkívül biztosítási jellegű — tevékenység nem törvénysértő-e, tekintettel az állami biztosítási monopóliumra. A vizsgált probléma szempontjából az a jelentős, hogy ez a támogatási alap a kötelező biztosítással együtt az Autótaxi Vállalat gépkocsivezetői számára gyakorlatilag teljesen fedezi az általuk okozott gépjármű-baleesetekkel kapcsolatos munkajogi kárfelelősségüket. A rendszert a vállalat ennek ellenére jónak tartja; tapasztalatai szerint nem jelentkezett számottevő romlás a vállalat baleseti statisztikájában. Egyes közlekedés-pszichológusok véleménye szerint az anyagi felelősségtől való félelem megszűnése stresszcsökkentő hatást gyakorol a gépjárművezetőkre, és ez a balesetveszélyre is mérséklőleg hat.

IV. Fentiekből megállapíthatjuk, hogy a munkajogi felelősség ilyen vagy olyan formában történő fedezése hazánkban nem valamiféle jövőbeli elképzelés, hanem napjaink élő gyakorlata. Hozzá kell tenni, hogy egyes baráti szocialista országokban (pl. az NDK-ban), valamint a kapitalista országokban hazai gyakorlatunknál jóval szélesebb körben művelik, főleg a munkáltató felelősségének biztosítását.

Napjainkban aligha lehet vitatni a biztosítás egyre növekvő jelentőségét a gazdasági folyamatok zavartalansága, az egyének életszínvonalának fenntartása terén. A statisztika tanúbizonysága szerint bizonyos szerencsétlenségek meghatározott gyakorisággal ismétlődnek. Ezekkel tehát népgazdasági szinten számolni kell akkor is, ha elhárításukra minden szükséges intézkedés megtörténik. A szerencsétlenség által okozott anyagi károk elhárításának vagy csökkentésének viszont a legtakarékosabb módszere a biztosítás. A biztosítás ugyanis gazdasági értelemben egyfajta kollektív pénztartalékolás a hasonló veszéllyel fenyegetett szervek vagy személyek részéről, azzal a határozott céllal, hogy ha a kollektíva egy tagját kár éri, őt a közös hozzájárulásokból (díjakból) képzett pénzalapok terhére kártalanítják. A biztosító szerepe lényegében ezeknek a kollektíváknak (veszélyközösségeknek) a megszervezése, a pénzalapok begyűjtése, kezelése és a károk rendezésének lebonyolítása. A kármegtérülésnek azért a biztosítás a legtakarékosabb módszere, mert a kárral fenyegetett szerv vagy személy nem kénytelen egyedül, nagy mennyiségben akkumulálni a kár kiküszöböléséhez szükséges pénzeszközöket, hanem fenti módszerrel közös, egyénenként viszonylag csekély összegű hozzájárulásokkal érhetik el a kívánt célt.

A biztosítás elméletileg kétségkívül magában rejti azt a veszélyt, hogy a kármegtérülés folytán a kárral fenyegetett személy vagy szerv a károsodás elhárításában érdektelenné válik. Gyakorlatilag azonban olyan biztosítástechnikai módszerek állnak rendelkezésre, melyek ezt a tendenciát még a vagyonbiztosítások más területein is képesek megakadályozni, ahol pedig egyéb szankciók kisebb mértékben érvényesülnek.

A saját vagyon károsítása ugyanis rendszerint kevésbé váltja ki a társadalom rosszallását, mint a másnak történő károkozás. Míg tehát pl.

saját vagyontárgyaim elpusztítása többnyire semmi más hátrányos következménnyel nem jár, mint vagyonom csökkenésével, ha ugyanezt más vagyonával teszem, különféle büntetőjogi, munkajogi, szabálysértési stb. szankciók egész sora léphet működésbe ellenem. A felelősségbiztosítás tehát éppen az a biztosítási fajta, amelynél a speciálisan biztosítástechnikai prevenciós eszközök mellett a társadalmi rosszallást kifejező szankciók is komoly szerepet kapnak a kár lehető megakadályozásában. Ha tehát a gondosság csökkenésének elméleti lehetősége nem akadálya a biztosítási kockázatvállalások szakadatlan bővülésének a vagyonbiztosítások egész területén (példa erre az új gazdasági mechanizmus kapcsán lehetővé tett állami vagyonbiztosítás), úgy még kevésbé lehet valós ez az akadály felelősségbiztosítási vonalon.

Nézzük meg mindezt közelebbről, vizsgált témánk, a munkajogi felelősség szempontjából. Egy saját dolgozó által elszenvedett üzemi baleset annak körülményeihez és eredményéhez képest maga után vonhat bizonyos anyagi következményeket (pl. prémiumelvonás), rosszabb esetben fegyelmi eljárást, végül veszélyeztetés vagy más hasonló bűncselekmény gyanúja miatt büntetőeljárást is. Ha adott munkahelyen a balesetek többször ismétlődnek, ez a munkahelyi vezetők szakmai tekintélyét, anyagi és erkölcsi megbecsülését még akkor is hátrányosan befolyásolja, ha közvetlen felelősségük nem is mutatható ki. Ilyen esetben a munkahelyi társadalmi szervek (párt-, szakszervezet, KISZ stb.) fellépésével is számolni kell, nem is szólva a munkavédelmi felügyelők által tehető intézkedésekről. Teljességgel elképzelhetetlen, hogy egy vállalat felelős vezetője és a balesetelhárítás terén intézkedésre jogosult középvezetők pusztán a biztosítási fedezetre tekintettel mellőznék azokat a balesetelhárítási intézkedéseket, melyeket egyébként foganatosítottak volna.

Hasonló a helyzet a dolgozó által munkakörében harmadik személyeknek okozott károkkal is. A dolgozót az ilyen károk okozásától nem egyedül és nem is elsősorban az — egyébként is korlátozott mértékű — anyagi felelősség tartja vissza, hanem sokkal inkább az egyéb szankciók. A karambolozó vállalati gépkocsivezető például veszélyezteti különféle balesetmentességi juttatásait, a létfenntartását jelentő hajtási jogosítványát, szabálysértési vagy büntetőeljárásnak teszi ki magát, annak összes erkölcsi és anyagi hátrányaival együtt. Amelyik gépkocsivezetőt mindez nem tartja vissza a szabálysértő vezetéstől, azt a kártérítő eljárás lehetősége sem fogja visszatartani. Mindez — mutatis mutandis — vonatkozik orvosokra, gyógyszerészekre, de minden egyéb foglalkozás folytatójára is.

Mindezeken túl mód nyílik arra is — mint fentebb már utaltam rá —, hogy megfelelő biztosítási feltételekkel fenntartsuk a biztosított fél közvetlen anyagi érdekeltségét is a károkozás lehető elkerülésében. Erre szolgálnak elsősorban az ún. bonus-malus rendszer különféle feltételei. A bonus-malus rendszer abban áll, hogy ha a biztosítási eseményre bizonyos meghatározott időszakon át nem kerül sor, a biztosított fél díjvisszatérítésben, díjcsökkentésben vagy más hasonló kedvezményben (pl. önrészesedés csökkenése) részesül. A biztosítási esemény bekövetkezése vagy ismétlődése viszont díjemelkedést, az önrészesedés növekedését, vagy a szerződési feltételek egyéb, a fél számára hátrányos módosulását eredményezi. A bonus-malus világszerte használt és jól bevált módszer a biztosítási károk csökkentésére, elsősorban autócasco, de azonkívül egy sor más biztosítási módozat esetén is. Megfelelő formában bedolgozható volna az üzemi felelősségbiztosítás feltételeibe is, annak az aggálynak az eloszlatása érdekében, hogy ilyen biztosítás kedvezőtlenül befolyásolná a károk alakulását.

Az érdekeltség fennmaradását szolgálja az előzőkben már említett önrészesedés szerződési kikötése is. Az önrészesedés azt jelenti, hogy a keletkezett kár meghatározott részét a károkozó maga viseli. A biztosítástechnika az önrészesedés különféle formáit ismeri. Témánk szempontjából oly értelmű kikötése bír jelentőséggel, hogy a kár meghatározott százalékát vagy bizonyos fix forintösszeget minden esetben a kárt okozó biztosított viseli (ún. abszolút franchise). Az üzemi balesetért fennálló munkáltatói felelősség biztosítása véleményem szerint 20—25%-os önrészesedés alkalmazása mellett aggálymentesen megoldható volna.

A munkajogi felelősség biztosítását össze lehetne kapcsolni a SZOT munkavédelmi szerveinek, az ügyészségnek, Népi Ellenőrzési Bizottságnak és más hasonló rendeltetésű szerveknek a szignalizációs jogával. Ha tehát például az említett szervek valamely munkahelyen az üzemi balesetek számának növekedését tapasztalják, erről a biztosítót értesítik, amely ennek alapján a biztosítási szerződést évfordulóra módosítaná (pl. növeli az önrészesedés százalékát), vagy az adott vállalattal kötött biztosítási szerződést felmondaná.

Meg kell fontolni azt a lehetőséget is, hogy a károk rendezését és az esetleges döntőbizottsági és bírósági eljárások lefolytatását — korlátlanul vagy bizonyos összeghatárig — az ÁB a munkáltatóra ruházná. Ez esetben az ÁB utólag a munkáltató részére térítené vissza a kifizetett kártérítésnek az önrészesedéssel csökkentett összegét. A viszonylag magas önrészesedéssel fenntartott munkáltatói érdekeltség és az utólagos ÁB-ellenőrzés lehetősége elegendő garanciát nyújtana ez esetben arra, hogy a munkáltató indokolatlan kifizetéseket ne teljesítsen. Ugyanakkor a megoldás előnyös volna abból a szempontból is, hogy a kártérítési jogviszonyban részes felek közvetlen érintkezése fennmaradna, és a biztosító ily módon csökkenő költségei alacsonyabb díjkalkulációt tennének lehetővé.

V. Tézisszerűen összefoglalva a fenti fejtegetésekből adódó kérdéseket és azok lehetséges megoldásait, a vita tárgya véleményem szerint az alábbiakban összegezhető:

1. Elvileg lehetséges és gyakorlatilag célszerű-e biztosítási fedezetet nyújtani a munkáltatónak dolgozójával szemben fennálló — üzemi balesetből és dologi károsodásból eredő — felelősségére?

Véleményem szerint ennek sem tételes jogi, sem jogdogmatikai akadálya nincs. A gazdasági élet különböző területein ilyen biztosítási fedezet hosszabb-rövidebb ideje fennáll anélkül, hogy ennek a kármegelőzési tevékenység kimutathatóan kárát látta volna. Abból a célból, hogy ilyen tendencia a jövőben se mutatkozzék, a munkáltatói felelősségbiztosításnak az állami vállalatok széles körére történő kiterjesztése esetén megfontolás tárgyává kell tenni jelentősebb mértékű önrészesedés, bonus-malus rendszer és egyéb biztosítástechnikai módszerek alkalmazását, az illetékes állami és társadalmi szervekkel történő intézményes együttműködés megszervezését.

2. Elvileg lehetséges, gyakorlatilag célszerű-e és ha igen, milyen körben a dolgozónak munkáltatójával szembeni — károkozásból eredő — felelősségét biztosítás útján fedezni?

A lehetőséget illetően véleményem az előző pont hasonló kérdésére adott válasszal azonos. Gyakorlatilag azonban a biztosítási fedezetbe vehető ilyen kárfelelősség körét különféle szempontból szükségesnek tartom korlátozni. Így elsősorban ki kell zárni a biztosítható káresetek köréből a szándékosan okozott károkat, a leltárhiányért fennálló felelősséget, a helytelen vezetői intézkedéssel okozott kárt, általában a selejtmunkáért fennálló dolgozói felelősség különféle válfajait stb. Feltétlenül indokoltnak látszik viszont biztosítási lehetőséget teremteni azokra a munkakörökre, ahol egy pillanatnyi dekoncentráltságból eredő tévcselekmény esetleg igen jelentős károkat idézhet elő. Ilyenek a különféle járművezetői és navigációs munkakörök, váltókezelő, kocsirendező, darukezelő és más hasonló szakmák. A kármegelőzés céljait szolgáló biztosítástechnikai eszközöket az előző pontban foglaltak szerint kell alkalmazni, és a kárelőfordulás bizonyos mértékű ismétlődése esetén élni lehet a felmondás, a biztosítási védelemből történő kizárás eszközével is.

Dévényi György

A környezetszennyezés jogi szankciórendszere*

A környezetszennyezés és az ellene való védekezés ma már világtéma és közügy. Interdiszciplináris volta miatt több tudományterületet érint. A magyar jogirodalom eddig mindösszesze egy tanulmánnyal járult hozzá e probléma tisztázásához, amelyben a szerző a következő csoportosítás szerinti intézkedések megtételét látja szükségesnek: *a)* Tisztázni kell az emberi környezet, a szennyezés, illetve a szennyezés forrásainak (levegő, víz, talaj) jogi relevanciáival járó fogalmát, meg kell határozni a *természetes* és művi védekezés lehetséges formáit, s ezek segítségével ki kell alakítani az *üzembentartás,* valamint a *preventív intézkedések* kötelező normáit. *b)* A vonatkozó régi jogintézményeket az új követelményeknek megfelelően kell átalakítani, s a szükséghez képest új jogintézményeket (pl. földvédelem) kell kialakítani. *c)* Differenciált, s megfelelő hatékonyságú szankciórendszert kell kialakítani. *d)* Ki kell alakítani a környezetvédelemre vonatkozó *jogszabályok komplex* rendszerét, ami tulajdonképpen az új technológiák, műszaki eljárások és a meglevő gazdasági-társadalmi viszonyok közötti harmónia megteremtését célozza.[1]

A témát ezúttal csak a *szankciórendszer szemszögéből* vizsgáljuk, s megpróbáljuk elemezni a magyar jogrendszer idevágó intézményeit, s azok hatékonyságára nézve a hazai joggyakorlat ez irányú áttekintése révén, bizonyos következtetéseket igyekszünk levonni. „A jogi felelősség célját és mechanizmusát tekintve egységes, azonban — a társadalmi fejlődés által meghatározottan — kialakultak a felelősség különböző típusai, ágazatai, alakzatai és formái.

A jogi felelősség tagozódása a jogfejlődés terméke, végeredményben azt juttatja kifejezésre, hogy valamely állam jogrendszere — természetesen az adott társadalmi viszonyok által meghatározottan — milyen jelentőséget tulajdonít: *a)* a védett érdekeknek (védett jogtárgyaknak) és az azokkal kapcsolatban megkívánt magatartásoknak; *b)* milyen szankciókkal sújtja az adott jogsértő magatartáscsoportot, hiszen meghatározott típusú felelősségnek, meghatározott típusú szankció felel meg; *c)* milyen eljárás keretében folytatja le a jogsértővel szemben a felelősségi normák alkalmazását."[2]

* A Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mg. Jogi Tanszéke Tudományos Munkaközösségének 1972. IV. 13-án tartott ülésén megvitatott anyaga alapján.

[1] Nagy László: A környezetvédelem jogi aspektusai (Magyar Tudomány, 1971. évi 10. sz.-ból. (Különlenyomat.)

[2] Mezőgazdasági jogi alapismeretek. (Szerk.: Nagy László. Egyetemi tankönyv, 305. old.)

A környezetvédelemmel foglalkozó hatályos jog — beleértve a szankciórendszert is — nem szorítható egyetlen jogág kereteibe. Az ember környezetének technikai, társadalmi-gazdasági kérdései ugyanis az élet, a népgazdaság legkülönbözőbb területeit érintik, így — adott esetben — tematikailag az egész jogrendszeren áthúzódó metszetről van szó. A környezetvédelem tehát — minthogy problémái a jognak szinte valamennyi ágazatát érintik — *interdiszciplináris jogterületnek* tekinthető. Védelmét több jogág igyekszik biztosítani anélkül, hogy ezek bármelyike is kizárólagos intézményének tekinthetné.

A következőkben — elsősorban hatásmechanizmusuk szempontjából — áttekintjük a környezetvédelem területén az egyes szankciótípusokat és azok hatékonyságát abból kiindulva, hogy a környezet szennyezése elleni harc voltaképpeni célja az *ember védelme*. Ez az „embercentrikusság" — úgy érezzük — joggal vezethet el bennünket olyan következtetéshez is, hogy a természeti környezet olyan szintű tisztaságához való jog, amely az ember biológiai létét, egészségét stb. biztosítani képes, voltaképpen az állampolgár ama *alapjogai közé tartozik*, amelyek az Alkotmányban *elsődlegesen* mint az élethez, egészséghez, testi épséghez való jog, *másodlagosan és konkrét módon* pedig a különféle kódexekben nyernek jogi szabályozást.

A társadalom számára kedvezőtlennek értékelt emberi magatartások jogi szankcionálása természetesen csak differenciált módon mehet végbe: a *védett érdekhez* kell igazodnia, s azzal, valamint az általa *tiltott magatartással arányban* kell állnia stb. Az adekvát szankció meghatározása témánk körében is csak sokoldalú jogi elemző munka eredménye lehet.

I. A természeti környezet védelmének jogi szankciórendszere

A környezetvédelemre vonatkozó jogszabályoknak biológiai, gazdasági és társadalmi megfontolások alapján kell megszületniük. Ebben a témakörben a jogi és természettudományi területek olyan integrációja szükséges, amely hatékonyan biztosítja a komplex szabályozás eszközeit és feltételeit. E parancsok, ha a jogsértő magatartással elérhető anyagi előnyhöz képest lényegesen nagyobb terhet rónak a kötelezettre, általában nem találnak önként követőket, így érvényesítésükhöz jogi szankciók alkalmazására kerül sor. A jogparancsok tartalmilag sokfélék lehetnek, attól függően, hogy a környezet mely elemére vonatkoznak. A jog mindenkire érvényes általános tilalmakat mond ki mindaddig, amíg a megelőzés a cél. Más eszközökhöz nyúl viszont, ha a szennyeződés megtörtént, vagy konkrét kár keletkezett. (Mindemellett érdemes lenne megvizsgálni az *önkéntes jogkövetés* területén tapasztalható helyzetet, vagyis hogy az azonos feltételek mellett működő üzemek, ugyanolyan mértékben szennyeznek-e.)

A jogi felelősségnek a környezetvédelem területén — tekintettel e jogterület interdiszciplináris jellegére — elvileg több szankciótípusa alakult ki. Ezek — fő típusaik szerint — lehetnek: államigazgatási szankció (bírság, gyártási tilalom, üzemi tevékenység felfüggesztése); kártérítés (mint tipikus polgárjogi jogkövetkezmény) és a büntetőjogi szankció.

A környezet védelme körében természetesen szintén számolnunk kell a jogi felelősség hatékonyságának „természetes" korlátaival. Elsősorban arra gondolunk, hogy a jogi felelősség csak akkor töltheti be funkcióját, ha annak irányát nem keresztezik azok a faktorok, amelyek alapvető közgazdasági tényezők (árpolitika, pénzügyi rendszer stb.) eredményeként alakulnak ki. Figyelemmel kell lenni továbbá arra is, hogy a természeti környezet védelme össztársadalmi érdek, így az egyes üzemekre, kollektívákra csak arányos terhet lehet hárítani, és ezért szükség esetén megfelelő *preferenciákkal* kell előmozdítani a környezetszennyezés elhárítását célzó rendelkezések maradéktalan érvényesülését.

A jogi felelősség ezen korlátoltságának érzékelése nem szerepének alábecsülését, hanem hatásmechanizmusának reális felmérését jelenti.

1. Az államigazgatási szankció

A bírság (pénzbüntetés) — mint tipikus államigazgatási szankció — a legkorábban alakult ki a természeti környezet védelme körében. Bírságot fizet a vizet és a levegőt szennyező vállalat, de bírsággal sújtják a földvédelmi törvény és a természetvédelmi törvény megszegőit is.

Általánosan elfogadott elv, hogy a bírság összegét úgy kell megállapítani, hogy az érdemben érintse a gazdálkodó egység rentabilitását, valóban ösztönözze a szennyezőt megfelelő hatékonyságú védőberendezés létesítésére (preventív szerep), s ezáltal elejét vegye — a kártérítési kötelezettséget is magával vonó — károkozásnak.

Tekintsük át a következőkben a bírság kiszabásának lehetőségeit a környezet egyes elemeire vonatkozóan, vagyis nézzük meg, milyen szerepet játszik a bírság jogintézménye hazai jogfejlődésünk jelenlegi szakaszában.[4]

---

[3] Vö.: 1972. évi I. törvény, 57. §-val, továbbá az emberi élet, egészség védelmére vonatkozó rendelkezéseivel, valamint pl. a munkajognak az élet, egészség és testi épség védelmét szolgáló szabályaival stb.

[4] Érdemes talán megemlíteni, hogy a bírságot — mégpedig annak progresszív formáját — fokozott előnyben részesítik az Egyesült Államokban. Az 1970-ben keletkezett 37 pontos programot tartalmazó ún. „Nixon-üzenet" mintegy mottója: a közigazgatásnak a környezetvédelem minden szintjébe be kell kapcsolódnia.

a) A víz és a levegő szennyeződésének megakadályozása

1. A víz és a levegő az emberiség létfenntartásának két alapvető forrása. Amíg szabad javak voltak, nem volt szükséges felhasználásuk korlátozása, bár már elég korán megjelent a jogfejlődésben a víz tulajdonának és használatának szabályozása. (Magyarországon 1885. évi vízjogi törvény szól a vizek szennyeződéséről.) Az ipari szennyeződés megjelenésével a szabályozás mindkét területén minőségi változás bontakozott ki, s a kérdés napjaink egyre időszerűbb és égetőbb problémája.

Mind a levegő, mind a vízszennyezés erőteljesen érinti a *mezőgazdaságot,* amely elsősorban *áldozata* a szennyeződésnek, másrészt kisebb mértékben annak *okozója* is. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a mezőgazdaság igen pozitív szerepet is játszik a környezeti adottságok fenntartásában, javításában. Általánosan elismertté kellene tenni, hogy a mezőgazdaság gondoskodása a talajról és a tájról ellenszolgáltatást érdemlő tevékenység (s ezt a mezőgazdasági ár- és dotációs-rendszerben indokolt lenne kifejezésre juttatni).

A levegőt, a vizet és a talajt elsődlegesen szennyező anyagok az iparból, közlekedési, háztartási stb. eszközökből kerülnek ki, s ezek por, füst, köd formájában rátelepszenek a városokra, mezőgazdasági termékekre, erdőkre stb. A vizek szennyeződését elsősorban az ipar oldható és oldhatatlan anyagai eredményezik, amelyek hulladék vagy szennyvíz formájában kerülnek a természetes vizekbe, s azok növény, valamint állatállományát pusztítják. (Pl.: jelentős figyelmeztetés volt hazánkban a balatoni halállomány 1969. évi tömeges pusztulása, amit a Zala folyó és a bakonyi patakok által szállított vegyi anyagok idéztek elő.) A tavakba, illetve folyóvizekbe került ipari szennyvíz a környező mezőgazdasági földterületekre is rátelepszik, így kevesebb lesz a termésmennyiség, vagy a megtermelt gyümölcs, zöldség értéke csökken, a szennyezettség miatt.

Hasonló következményeket idéz elő a *cementgyárból származó por,* amely az uralkodó széljárás irányában elterülő szántóföldön és gyümölcsösben befolyásolja a termésmennyiség és minőség alakulását. *(Mechanikai szennyeződés.)* (A porréteg 1—2 mm vastagságban telepszik a növények leveleire.)

A jogfejlődés jelenlegi szakaszának fő feladata a víz és a levegő szennyeződésének megelőzése és megakadályozása. A védelem szempontjából mindkettőre érvényes az *általános szennyezési tilalmak kimondása,* a káros szennyezés fogalmának, illetve nemeinek normatív jellegű megállapítása, a szennyeződés határértékeinek (az emissziós és imissziós normáknak) a megállapítása, a tisztító berendezések — a tulajdonost, illetve a használót terhelő — megépítési kötelezettsége, a bírság kiszabásának lehetősége.

2. A magyar jogi szabályozás e vonatkozásban jó úton halad. A hatályos szabályok a *vizek* minőségi védelmét központi feladatuknak tekintik.[5]

A törvény rendelkezése értelmében a vizek fertőzése és káros szennyezése tilos. A vizeket minden olyan behatástól védeni kell, amely azok fizikai, kémiai és biológiai tulajdonságát, természetes minőségét és öntisztulási képességét hátrányosan megváltoztatja. A *vizek fertőzését vagy káros szennyezését előidéző üzemet csak szennyvíztisztító berendezéssel szabad építeni és üzemben tartani.* A vizeket fertőző vagy károsan szennyező üzemeket szennyvízbírság fizetésére kell kötelezni. A szennyvízbírság fizetése egyébként a büntetőjogi, szabálysértési vagy kártérítési felelősség alól nem mentesít.

A bírság mértéke a szennyező *anyagok nemétől, határértékétől* függ (a szennyező anyag kilogrammokban kifejezett mennyiségéről van szó, amit a védett víz egy nap alatt a határérték felett befogad és a tárgyévi tényleges üzemnapok számáról).[6]

A jogszabály *progresszív bírságot* állapít meg arra az üzemre, amelyik *1969. jan. 1. napját követően,* megfelelő *szennyvíztisztító berendezés nélkül kezdte meg működését.* Az OVH elnöke mellőzheti a felemelt bírság kiszabását, ha annak megfizetése az üzem gazdasági alapját veszélyezteti.

A szennyvízbírságot a vízügyi hatóság évenként szabja ki. Elsőfokon az illetékes vízügyi igazgatóság, másodfokon az OVH Vízgazdálkodási Központ Vízminőségi Felügyelete. A szennyvízbírságból eredő bevételt a *Vízügyi Alapban* kell kezelni, amelyből az OVH elnöke *indokolt esetben szennyvíztisztító és elvezető berendezések létesítéséhez és korszerűsítéséhez* hozzájárulást adhat, továbbá a vizek tisztasága biztosításának érdekében végzett tevékenység költségeinek részbeni fedezésére használhatja fel.

Az adók és díjak nem népszerűek, de igen eredményesek lehetnek *megfelelő mérték-megállapítás mellett.* Előfordulhat, hogy a szenynyező üzem tetemes összeget kap a szennyezés csökkentésének munkálataiért, így érdekében áll ezen tevékenység elhúzása, mivel a befizetett adó (bírság) jelentős összege marad meg számára különbözet formájában. Az is gyakori lehet, hogy a szennyezéssel járó ipari tevékenység olyan nyereséges az üzemnek, hogy adott bírságtételek mellett még mindig rentabilis számára ennek az eljárásnak változatlan folytatása.

---

[5] A vízügyről szóló 1964. évi IV. törvény a vizek mennyiségi és minőségi védelméről szól, míg a 40/1969. (XI. 25.) Korm. sz. rendelet és a végrehajtása tárgyában kibocsátott 1/1969. (XI. 25.) OVH rend. a szennyvízbírság kiszabásának feltételeit és mértékét állapítja meg.

[6] Vö.: az 1964. évi IV. tv. 13. és 14. §-ával, valamint a 40/1969. (XI. 25.) Korm. sz. rendelettel, amelynek melléklete tartalmazza a megengedett határértékeket és bírságtételeket.

A bírság hatékonysága oly módon mérhető le, hogy megnézzük, mennyivel csökkent a szennyező tevékenység a kiszabást megelőző időszakhoz képest.

A 40/1969. (XI. 25.) Korm. sz. rend. hatálybalépése óta hazánkban semmiféle, a szennyvízbírság hatékonyságát megállapítani kívánó felmérés nem történt, illetve ezt a munkát a KNEB jelenleg végzi. Az eredményt érdeklődéssel várjuk, bár az illetékes szakemberek egy részének véleménye szerint, minden valószínűséggel igen negatív lesz a végkövetkeztetés, minthogy a gyakorlati tapasztalatok alapján a bírság összegét a gazdálkodó szerv már *eleve bekalkulálja* kiadásaiba. Ezért feltehetően emelni kell a bírságtételek összegét ahhoz, hogy a kívánt ösztönző és preventív hatás elérhető legyen.[7]

Talán célszerű lenne megvizsgálni azon rendelkezések hatékonyságát is, amelyek szerint a Vízügyi Alapnak szennyvíztisztító, korszerűsítő vagy elvezető berendezések létesítésére történő felhasználása csak az OVH elnöke által engedélyezett és indokolt esetekben lehetséges. Hasznosnak mutatkoznak a Levegőtisztasági Alaphoz hasonló megoldás, mely szerint az Alapba befolyt összeget kizárólag szennyező gócok felszámolására lehet fordítani.[8]

A szennyvízdíjat az elfolyó szennyvízmennyiség mérésével állapítják meg, ami — bár még más szempontok is szerepelnek — viszonylag egyszerű művelet a levegő-szennydíj mértékének megállapításához képest. Ugyanis, jelentős különbség van a kétféle szennyeződés között. Amíg a víz folyása jól meghatározott, mindig a gravitációnak engedelmeskedik, a vízgyűjtő területe és így a szennyező és áldozata is könnyen megállapítható, addig a levegő esetében sok, nehézséget okozó tényezővel kell számolni. (Pl.: az időjárás a légszennyeződési viszonyokat gyorsan változtatja, légnyomás nehezen és rövid ideig követhető stb. . . .)

3. A *levegő* szennyezésével kapcsolatos magyar jogi szabályozás még újkeletű. 1971-ben jelent meg az a kormányhatározat, amely e kérdést alapjaiban és rendkívül körültekintően rendezi.

1971. június 30-ig az összes, ipari tevékenységet folytató gazdálkodó szervezet — amennyiben levegőt szennyez — a kibocsátott szennyezés fajtájától és minőségétől függően *négy kategóriába* sorolták.[9] 1971. január 1-től 1973. január 1-ig *átmeneti* állapotról beszélhetünk, amikoris a III. és IV. kategóriába sorolt üzemek költségeiket terhelő *ún. alapjárulékot* fizetnek, amely önadóztatás formájában kerül bevallásra. Ennek mértéke a III. kategóriában a bruttó bevétel 0,8%-a, a IV. kategóriában pedig 1,2%.

1972. december 31-ig *ágazati szabványokat* kell készíteni, amelyek a jellemző technológiára és a legfontosabb mérgező anyagra nézve *emissziós* normákat állapítanak meg, amely normák a levegőszennyeződési bírság alapját képezik majd. Az a kibocsátó, amelyik 1973. január 1. után a szabványban előírt tisztítási mértéket nem éri el, bírságot fizet. A bírság összege az Országos Levegőtisztasági Alapba kerül. Az Alap összegét az ország legveszélyesebb légszennyező gócainak felszámolására fordítják.

Tekintettel arra, hogy a levegő szennyeződésével kapcsolatos hazai joggyakorlatunk igen új, sőt a vonatkozó jogszabályoknak mindössze egy töredéke látott még napvilágot, korainak tartjuk bármiféle következtetés levonását e szabályok hatékonyságát illetően.

b) Termőtalaj- és természetvédelem

1. Az erdők és különösen a mezőgazdasági rendeltetésű földek jogi védelme — ökoszféra voltukra tekintettel — a környezetvédelem témakörében külön kérdésként jelentkezik. Az erdők részaránya 1933 óta Magyarországon 33%-kal nőtt, így jogi szabályozásuk különleges problémákat nem vet fel. Azonban a mezőgazdasági rendeltetésű földek területe fogyó tendenciát mutat, valamennyi fejlettebb és nagyobb népsűrűségű országban, így hazánkban is. Bár a földterület csökkenése — az urbanizáció és iparosodás következtében — objektív folyamat, mégis ahol és amennyiben ez kívánatos — adminisztratív rendszabályokkal kell annak ütemét mérsékelni. Az erre irányuló törvényes rendelkezések alakították ki a *földvédelem intézményét.*

A mezőgazdasági rendeltetésű földek védelméről szóló 1961. évi VI. sz. törvény célja, hogy biztosítsa az ország valamennyi mezőgazdaságilag hasznosított vagy hasznosítható földjének a mezőgazdasági termelés körében való maradását, illetőleg e földterületek rendeltetésszerű hasznosítását. A földek mennyiségi és minőségi védelmére hivatott korlátozásai és előírásai a *földek rendeltetésszerű megművelésének kötelezettségét,* a más célra történő felhasználás *előzetes hatósági engedélyezéshez* való kötését, ipari és egyéb létesítmények megszűnte esetén a mezőgazdasági földterület *újrahasznosítását,* és a *termőtalaj védelmét* célozzák.

A mezőgazdasági érdekek fokozott figye-

[7] Az OVH elnökének joga van egyedi határértékek megállapítására, ha korszerű szennyvíztisztító üzemeltetése ellenére, a korábban megállapított határérték nem alkalmas a megfelelő fokú tisztításra.

[8] Érdemes lenne a vizsgálatok során arra is fényt deríteni, vajon a másodfok miért mérsékli az illetékes vízügyi igazgatóság által elsőfokon kiszabott bírság összegét. Erről tanúskodnak ugyanis az 1969-es adatok, melyek szerint az *elsőfok egész évben összesen 249 820 419 Ft-ot szabott ki,* s ezt az összeget a másodfokú hatóság összesen *129 312 368 Ft-ra* csökkentette.

[9] I. kategória: viszonylag kis szennyezés; II. kategória: közepes szennyezés; III. kategória: erősen, de nem mérgezően vagy bűzösen szennyező; IV. kategória: különösen veszélyes vagy bűzös szennyezés.

lembe vételének tendenciája jellemzi a *kisajátítási törvényt* is, amely az ipar és a mezőgazdaság objektív érdekellentétének bizonyos fokú feloldását biztosítja azáltal, hogy adott esetben lehetővé teszi a mezőgazdasági közérdeknek más kisajátítási közérdekkel szembeni magasabbrendűségét.

A számos pozitív vonás ellenére a földvédelmi jogszabályunk, mind a kisajátítási jog *több jogintézménye* az egységes környezetvédelmi koncepció szemléletmódja alapján újraértékelést kíván, s de lege ferenda tekintettel kell lenni arra is, hogy a föld megművelése ma már nemcsak élelmiszertermelési, hanem *általános emberi érdek* is.

2. Hiányzik az egységes környezetvédelmi koncepció a természetvédelemre vonatkozó jogszabályokból is. Ezek ugyanis egyes *területeket* és *tárgyakat* nyilvánítanak védetté egy olyan egységes szemléletmód kialakítása helyett, amely természeti környezetünket egységként kezelné, magának az embernek illetve egészségének védelme céljából. Eme egységes szemléletmód kialakításának első lépése az *1972. januárjában megjelent kormányhatározat* az ember természeti környezetének védelmével kapcsolatos feladatokról. E határozat értelmében 1972. szeptember 30-ra országos környezetvédelmi intézkedési tervet kell kidolgozni. A tárcaközi feladatok koordinálását a kibővített Területfejlesztési Bizottság látja el.

A földvédelmi- és természetvédelmi törvény megszegői bírságot fizetnek — ahogyan ezt már említettük — s a tapasztalatok szerint a szankció hatékonysága nem a legmegfelelőbb. A közérdek ösztönzőbb eszközök és kötelező normák kialakítását sürgeti.

c) Felhasználási és gyártási tilalmak

Egyes gyártmányok felhasználásának eltiltását, a gyártási tilalmat esetleg az egész üzem tevékenységének felfüggesztését, mint ritka és csak meghatározott veszélyességi fokon alkalmazható szankciókat az államigazgatási jogkövetkezmények sorában említjük meg. Ezek a legtökéletesebb s egyben legszigorúbb megoldások közé tartoznak. Az előnyök nyilvánvalóak: viszonylag egyszerű a megoldás és egycsapásra megszüntetik a szennyeződést. Másfelől viszont csak akkor mondhatók ki, ha a mérgező anyag nagyon káros, és nem elégít ki jelentős igényt. Azt is figyelembe kell venni, hogy legyen valamilyen helyettes anyag vagy eljárás, mert az eltiltott terméket a gyártók és felhasználók természetesen nélkülözhetetlennek igyekeznek feltüntetni.[10]

Ezen intézkedésekre — ahogy említettük — csak „szélső" esetekben kerülhet sor, hiszen általánossá válásukkal ipari üzemek működésének egész sora bénulna meg.

Külön kérdést képez természetesen az ilyen *tilalmak kimondására jogosult hatóság* meghatározása. Az előbbiekből nyilvánvaló, hogy az alapkérdés ágazaton belül aligha bírálható el, s erre más ágazati hatóság sem jogosítható fel. Amennyiben a vázolt „tilalmi szankció" alkalmazásának gyakoribbá válásával számolnunk kell, célszerű lenne ebben a tekintetben a bírósági hatáskör intézményesítésének lehetőségét megvizsgálni.

2. A kártérítési szankció

1. Mind a hazai, mind az európai joggyakorlatban ma már általánosan elfogadott álláspont, hogy a bíróság a víz- vagy levegőszennyező vállalatot (szövetkezetet) kártérítés fizetésére kötelezi a károsult javára.

Ezek a kártérítési perek igen bonyolultak, s nagyon nehéz a *szennyező vétkességének* bizonyítása. Mind a károkok felmérése, mind a folyamat pontos reprodukálása szinte lehetetlen. A szennyeződés (különösen vízszennyeződés) és a kár tényleges bekövetkezése között ugyanis *helyileg* és *időben* is igen nagy a különbség.

A károkozó vétkessége bizonyításának nehézségei — mind eljárásjogi, mind anyagi jogi szempontból — megoldásra váró kérdéseket vetnek fel.

Mint említettük, a környezetvédelemre vonatkozó jogszabályi anyagnak a *jog és a természettudomány nagyfokú integrációján* kell alapulnia. Mindebből következik, hogy az ítélkező bíróságnak rendkívül jártasnak kell lennie a természettudomány adott területén. A magas jogi szaktudással rendelkező bírótól túlzás és lehetetlen azt is megkívánni, hogy a természettudományok vonatkozó kérdéseire — amelyek általában a legfrissebb tudományos eredményeket is felölelik — szakemberként reagáljon. Jóllehet, a bíróság szakértőket, illetve szakértőtestületeket kér fel szakvéleményadásra, azonban igen sokszor — a gyakorlati tapasztalatok szerint — egyazon kérdésben ellentétesen foglalnak állást az illető szakma tekintélyes képviselői. A bíróságnak ilyenkor is ítéletet kell hoznia, amelyhez bizonyos speciális ismeretek szükségesek.

2. A vétkesség bizonyításának ezen kártérítési perekben való bonyolultsága felveti a kérdést: *milyen alapon áll fenn a szennyező kártérítési felelőssége?*

Mint ismeretes, a kártérítési jogi felelősségnek a modern jogrendszerekben két alapvető formája van: a károkozó vétkes magatartásán alapuló felelősség [Ptk 339. § (1), valamint az *objektív* felelősség (Ptk 345. §)].[11]

[10] Pl. Hollandiában a DDT-t és más hasonló tartalmú rovarirtót — melyek természetes körülmények között nem bomlanak — csak néhány kertészeti termék védelmére szabad felhasználni. Más országok — így pl. Magyarország is — teljesen eltiltották.

[11] Az objektív felelősség kategóriáját más jogrendszerek is ismerik. Így pl. a *svájci jog;* sőt éppen a vízszennyeződéssel összefüggésben keletkezett károkkal kapcsolatban e jogrendszer alkalmazza is. Igaz,

A vétkesség nélküli felelősség kategóriájába tartozó tevékenységek a technikai fejlődés függvényei, amely technika újfajta tipikus károkokat hív életre. Ugyanakkor megteremti — legalábbis elvileg — az ellenük való védekezés lehetőségét is. Tárgyunk vonatkozásában a *kémiai*, illetve a *kémiai eredetű* tevékenységek (s ebbe a körbe kell sorolni minden szennyeződést) jelentik az *újfajta fokozott veszélyforrásokat*, melyeknek körét ezek minőségileg megváltoztatták. Így elvileg kibővült az objektív felelősség lehetséges alkalmazási területe. (Az eredményt tekintve ugyanis nincs különbség — legalábbis elméleti síkon — pl. a gépi erő és a kemikáliák között.)

Természetesen a veszélyforrások területe igen tarka képet mutat, s a jog ezek mindegyikével nem is foglalkozhat. Így fel kell mérni azokat a területeket, ahová a jogi szabályozást ki kell terjeszteni vagy esetleg szélesíteni. Témánk vonatkozásában mindenek előtt szükségesnek mutatkozik a szennyvizekkel kapcsolatos *„mérgező"* kifejezés pontos jogi fogalmának meghatározása, tekintettel arra, hogy a joggyakorlat e kifejezést nem egyértelműen használja a mezőgazdasági vízhasznosítás két ágánál, a haltenyésztésnél és az öntözésnél.

A tárgyi felelősség formulájának a kémiai jellegű folyamatokkal előidézett károk vonatkozásában való alkalmazását tükrözi a Legfelsőbb Bíróság azon gyakorlata, miszerint a *mérgező anyaggal történő permetezés és porozás* — a használt gépi erőtől függetlenül — fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősül.[12]

Minthogy a szennyeződéseknél a kémiai összetételek megváltozása miatt igen nehéz a kárt előidéző okozati láncolatban azt az elemet vagy elemeket megjelölni, amely vagy amelyek a szennyező üzem vétkességét vagy vétlenségét megalapozzák, hatékonyabbnak tűnik — adott tényállások esetén — a szigorúbb, objektív felelősségi formula alkalmazása. Minden esetre csak kellő elemzésen alapuló általánosítás után lehet végleges következtetést levonni. Nem szabad ugyanis megfeledkezni arról, hogy a károkozások megelőzése a technika mai állása mellett nem mindig oldható meg sikeresen. Mindazonáltal itt figyelembe kell venni a szennyezés *mennyiségi és minőségi* sajátosságait is, elsősorban abban az értelemben, hogy amennyiben a kártérítési szankció objektíve alkalmazhatatlanná válik, *más típusú jogi* szankció, esetleg *nem jogi* (közgazdasági, pénzügyi stb.) ösztönző és korlátozó intézkedések beépítése szükséges.

hogy nem éppen ezt a terminológiát használja, de lényegileg ezt hangsúlyozza, amikor a vétkességi felelősség bizonyíthatóságához kétségeket fűz, mondván, hogy a szándékosság szinte lehetetlen a károkozó vízszennyezés komplex tényállása folytán.

[12] A Legfelsőbb Bíróság Pf. II. 20. 243/65. sz. ítéletében a méhekre pusztító hatású vegyszer (méreg) alkalmazását fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősítette.

3. Tekintettel arra, hogy a szennyezéssel kapcsolatban keletkezett kártérítési felelősség milyenségének megítélésében az ítélkezési gyakorlatban bizonytalanság észlelhető, s a jogirodalomban kifejtett álláspontok sem egységesek, szükségesnek mutatkozott e téma megvitatása. Erre több megyei polgári kollégium és legutóbb a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának tanácsvezetői értekezletén került sor, ahol számos, egyes konkrét ügyek révén felvetődött vitakérdést tárgyaltak meg. A kollégiumi vitákon, a következő kérdések szerepeltek napirenden: *a)* mérgező anyaggal való károkozás esetén, milyen alapon áll fenn a kártérítési felelősség; *b)* mérgező anyag mindennemű tartásával, illetőleg hasznosításával (ideértve az egyszeri, illetve alkalmi, szűkebb keretek között történő vagy kisebb mennyiségben való hasznosítást is) okozati összefüggésben keletkezett *kár* minden esetben fokozott veszéllyel járó tevékenységgel okozott kárnak minősül-e; *c)* kinek és milyen alapon áll fenn kártérítési felelőssége akkor, ha a mérgező anyaggal való károkozás szerződés alapján kifejtett tevékenységgel történt, s a felhasznált mérgező anyag tulajdonosa a másik szerződő fél volt; *d)* milyen alapon áll fenn a kártérítési felelősség, ha az üzemből távozó mérgező anyagot tartalmazó szennyvíz vagy az üzem kéményéből távozó mérgező anyag okoz harmadik személynek kárt (pl. halállományban, mezőgazdaságban).

Bírósági gyakorlatunk — ahogy már említettük — egyértelműen fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősíti a mérgező anyaggal történő permetezést és porozást.

Egységes a gyakorlat abban a kérdésben is, hogy a felelősség alapjának eldöntésénél az összes körülményeket (a tevékenységhez igénybevett erőforrás jellege a tárolt, felhasznált anyag, az eszköz veszélyessége; a tevékenységgel járó károkozások gyakorisága, a tevékenység károkozó hatásának ellenőrizhetősége; a tevékenység kifejtésének módja stb.) mérlegelni kell. Általánosságban mondható, hogy amennyiben a felsorolt szempontok, s egyéb ismérvek alapján az adott tevékenység jellege megengedi az objektív felelősség alkalmazását, akkor e tevékenységet fokozott veszéllyel járónak kell minősíteni. Az említettekre nézve nincs jelentősége annak, hogy a személyi és az anyagi károsodás megelőzése céljából, a jogszabályok különböző kötelezettségeket írnak elő. Ezek az előírások a polgári jogi felelősség megalapozása szempontjából nem relevánsak, csupán a kármegosztásnál jelentősek.

Ugyancsak nem befolyásolja a felelősség alapjának megítélését az a tény, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel a kár, az e tevékenység folytatójának rendelkezése alatt álló területen, vagy pedig azon kívül keletkezett-e.

A kollégiumi állásfoglalások a mérgező anyag tartását és használatát *általánosságban* a

Ptk 345. §-a alapján ítélik meg, de a mérgező anyag *kisebb* mennyiségben vagy csak *alkalmilag* történő felhasználása kérdésében már megoszlottak a vélemények.

Többségi álláspont szerint nem a kis mennyiség, vagy az alkalomszerűség a döntő, hanem a *tevékenység jellege,* s eszerint a Ptk 345. §-a alkalmazásának lehetősége fennáll. Ugyanis mindenkinek az *objektív veszélyt* kell szem előtt tartania. Elhatárolási nehézségek mindenképp lehetnek, mivel a károsultra nézve a kisebb mérvű mérgezés éppoly veszélyes lehet, mint a nagymérvű, vagyis kisebb méreggel is nagyfokú veszély idézhető elő. (Nem minősül azonban fokozott veszéllyel járó tevékenységnek a mérgező anyagnak a *magánháztartás szokásos kereteit* meg nem haladó mértékű tartása és használata.)

További kérdésként merült fel, hogy a méregnek általánosságban vagy csupán az emberre nézve kell veszélyesnek lennie. Általános vélemény szerint a méreg veszélyes voltát nem lehet csak az emberre leszűkíteni, az anyagi érdekek veszélyeztetése is megalapozza a tárgyi felelősséget.

Ha a mérgező anyaggal való károkozás szerződés alapján kifejtett tevékenységgel történik, a felek között létrejött szerződéses jogviszony jellegétől függ, hogy melyik fél felelős a kárért. *Vállalkozási* szerződés esetén a vállalkozó felelős akkor is, ha a felhasználáshoz a megrendelő szolgáltatta a mérgező anyagot. *Megbízási* szerződés esetében a Ptk. 350. §-ának, a megbízott által harmadik személynek okozott kárért való felelősségre vonatkozó szabályai az irányadók. A fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatója szerződéses jogviszony esetében is a Ptk. 345. §-a szerint felelős a kárért.[13]

Legtöbb vitára, s ellentétes vélemény-nyilvánításra adott okot a mérgező anyagot tartalmazó *szennyvíznek* vagy egyéb anyagnak (gáz, füst stb.) az üzemből történő távozása folytán keletkezett, kárfelelősség minősítése. A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma tanácsvezetői értekezletének többségi álláspontja szerint ilyen esetekben, továbbá, ha az üzemből távozó anyag *nem tartalmaz ugyan mérgező anyagot, de a károkozás rendszeres vagy tömeges jellegű,* a Ptk. 345. §-ának felelősségi szabályait kell alkalmazni. Egyébként a felelősség az általános kártérítési szabályok szerint alakul (Ptk 339. §).

Ugyanakkor bírósági gyakorlatunk lényegében a fenti állásponttal ellentétesen alakult, amikoris — a szóban levő esetekben — szinte egységesen a Ptk 339. §-át alkalmazza.

A vonatkozó bírósági határozatok indoklásai rámutatnak arra, hogy — adott esetben — a kártérítési felelősség alkalmazása szempontjából olyan pozitív (tevőleges, aktív) magatartásról van szó, amely károsodásra vezet, s mint ilyen — tekintve, hogy azt semmiféle jogszabály nem tekinti kivételnek — jogellenes. Tehát a jogellenesség hiányára való hivatkozás — adott esetekben — eredménytelen védekezés, jóllehet nem kétséges, hogy pl. az üzem „rendeltetésszerű" működése kapcsán olyan jelentős mennyiségű por és gáznemű anyag kerül — állandó folyamatként — a levegőbe, amely mint tény és mint eredmény is tevőleges magatartásként értékelendő. Az *eredményes védekezéshez* — az indokolások szerint — *olyan jogszabályra lenne szükség, amely a károkozó magatartás jogellenességét kizárja.*

Érdemes a bírósági határozatok vonatkozó indokolásaiban foglaltakat jobban szemügyre venni. Ezek szerint a szennyezéssel kárt okozó, mint alperes, a kártérítési felelősségrevonás alól — adott esetekben — eredménytelenül igyekszik mentesülni, tekintve, hogy a polgári jogi általános kártérítési felelősség szerinti *jogellenes és vétkes károkozás okozati összefüggése a bekövetkezett kárral fennáll.*

Felmerül a kérdés, hogy az alperes szennyezéssel kárt eredményező cselekménye jogellenes-e. A tételes jog a károkozás *általános tilalmát* mondja ki. Ez az általános tilalom elsősorban a Ptk. 2. és 4. §-aiból vezethető le. A 2. § (1) bek. szerint „a törvény védi az állampolgárok és szervezeteik... vagyoni jogait...". E vagyoni jogok megsértése a törvény kifejezett rendelkezése szerint jogellenes. Tehát amikor a szennyező alperes cselekményével a felperesnek vagyoni kárt okoz, jogellenesen jár el. Így általánosságban minden károkozás jogellenes, ha a törvény erre nézve kivételt nem tesz. Ilyen — jogszabály szerinti — jogellenességet kizáró körülmény pl. a *rendeltetésszerű joggyakorlás.*

A Ptk 2. § (2) bek. értelmében „a törvény biztosítja az állampolgároknak és szervezeteiknek az őket megillető jogok szabad gyakorlását, e jogok társadalmi rendeltetésének megfelelően". A 4. § (2) bek. szerint „a polgári jogviszonyokban kölcsönösen együttműködve és a szocialista együttélés követelményei szerint kell eljárni. Az együttműködést a kötelezettségek pontos teljesítésével és a jogok rendeltetésszerű gyakorlásával kell megvalósítani".

A szennyező üzem működése önmagában jogos tevékenység — hiszen az üzem termelőtevékenységéről van szó —, csupán azt kell megvizsgálni, hogy a károkozással kapcsolatos joggyakorlás rendeltetésszerűen történik-e. Amennyiben a rendeltetésszerűség megállapítható, nem tekinthetjük jogellenesnek, s így — elvi síkon — *megengedett károkozásról* van szó. Itt azonban felmerül a keletkezett kár viselésének kérdése: a károsult, a „jogos" károkozó

[13] A L.B. Pf. I. 20 973/1967/2. sz. ítéletében foglaltak szerint, az a vállalkozó köteles a mérgező hatású vegyszerek repülőgépről történt leszórása folytán előállított kárt megtéríteni, amelyik a megrendelővel kötött szerződés alapján a permetezésre vállalkozott, s azt ténylegesen el is végezte. A megrendelő a kívülálló károsulttal szemben — ilyenkor — üzembentartónak nem tekinthető, mert — adott esetben — a veszélyforrás még ideiglenesen sem állott rendelkezése alatt.

(kártalanítás) vagy a népgazdaság egésze (közgazdasági, pénzügyi, árpolitikai intézkedések stb.) viselje-e?

Rendeltetésellenes joggyakorlás esetén — bár a Ptk e vonatkozásban elég *általánosan* fogalmaz — minden esetre egyértelmű, hogy a joggal való visszaélés egyenlő a társadalmi rendeltetéssel össze nem férő joggyakorlással. Kiváltképpen ide tartoznak a népgazdaság megkárosítására irányuló cselekmények. A Ptk 5. §-ának fenti rendelkezései csupán deklaratív jellegűek, az együttélés normáinak megszegéséhez fűződő következményeket, szankciókat elsősorban a kötelmi jog tartalmazza. Adott esetben — a rendeltetés-ellenes joggyakorlásnál, ami joggal való visszaélésnek minősül — a Ptk 339. §-ának szabályait kell alkalmazni, vagyis a szennyezéssel kártokozó kártérítési felelőssége fennáll.

Ezen eszmefuttatás szerint, nem olyan egyértelműen alkalmazható minden esetben a szennyezéses károkozások során a Ptk 339. §-a alapján történő kártérítési felelősségre vonás, mint ahogy ezt — a jelenlegi ítélkezési gyakorlatban — bíróságaink teszik. *Részletesebb elemzést kívánna a rendeltetésszerű joggyakorlás fogalmának tisztázása;* meg kellene vizsgálni azt is, hogyan alakul a kockázat — illetve kárviselés kérdése, ha a rendeltetésszerű joggyakorlás ténye megállapítható, s így — mivel nincs jogellenes károkozás — a Ptk 339. §-ában foglaltak nem alkalmazhatók. Megfontolandó és célszerű lenne olyan *tárgyi jogszabály létrehozásán gondolkodni, amely pl. megfelelő szűrő, védő stb. berendezések létrehozását egyértelműen kötelezővé tenné.* Így a Ptk. 339. §-ának alkalmazásához *nem kellene a jogellenesség fennállását vagy hiányát vizsgálni,* ami gyakran a *Ptk általános fogalmazása szerint nehézségekkel jár,* hanem — *a konkrét tárgyi jogszabály megsértése alapján* — meg lehetne állapítani a károkozó vétkességi felelősségét vagy annak hiányát. Ez utóbbi verzió megoldana sok, a vétkesség megalapozása körül jelentkező nehézséget.[14] (Szükséges megemlíteni, hogy bár akad néhány ilyen jellegű tárgyi jogszabály, ezek gyakorlati érvényesítése azonban csekély hatékonyságú.)

Témánk vonatkozásában jogiradalmunk ismer olyan álláspontot is, amely az üzemek termelő-tevékenységével okozott szennyeződés során keletkezett jogviszonyokat *szerződésen kívüli, ún. kártalanítási jogviszonynak tekinti.* Sajátos *eredményfelelősségről* van szó ebben az esetben, amikoris csupán a bekövetkezett *káreredmény jogellenes,* míg az ezt *előidéző magatartás* — mint az adott üzem termelőtevékenysége — *jogszerű.* E nézőpont képviselője az *eredményfelelősség komplex szabályozását javasolja, mely szabályozás nem a magatartás, hanem csak az eredmény jogellenességét kívánná meg.*[15]

4. Polgári Törvénykönyvünk szankciórendszerének rövid áttekintése után látható, hogy a magatartás jogellenességét a felmerült vagyoni kárhoz kapcsolja, s így szankciója — a kártérítés — vagyoni kár fennforgása esetén alkalmazható.

Az *ember személyiségét* károsító magatartásokkal kapcsolatban — melyek témánk körében is felmerülnek — szükséges annak a kérdésnek a felvetése, hogy a polgári jognak csupán azokat a magatartásokat kell-e jogellenesnek minősítenie, amelyek vagyoni károsodást okoznak, vagy pedig a személyiség jogait sértő minden magatartással szemben fel kell-e lépnie.

A személyiség a legelsődlegesebb emberi érdekszféra, amelynek sokrétű megnyilvánulásait a jog nem is foghatja át.[16] Azonban mindenkor figyelemmel kell lenni a *jogfejlődés történeti folyamatára,* amelynek a személyiségi jogok területén is — szükségszerűen — a *szabályozás teljesebbé tételéhez* kell vezetnie.

A Ptk általánosságban védeni rendel minden személyhez fűződő jogosultságot. Miután a személyiség — amellett, hogy társadalmi és jogi fogalom — elválaszthatatlan *biológiai alapjától, a személyiséget hordozó egyed testi integritásától,* ezen testi épség megsértése is személyhez fűződő jogsérelmet jelent.[17] Ez az a pont, mégpedig *a testi épség védelme,* amely a *környezetvédelem jogintézményét összekapcsolja a személyiség védelmével.* Ugyanis át kell lépni azon a szemléleten, amely a *testi épség fogalmát leszűkítve értelmezte,* és csak a külső megjelenési formájában észlelhető megnyilvánulásokat sorolta ebbe a kategóriába.

Nézzük meg, hogyan szolgálja a polgári jogunk a személyiség jogainak és érdekeinek védelmét. A személyhez fűződő jogok megsértése esetén kétféle restitúciós módszer jöhet számításba: *a)* aszemélyiségvédelem *sajátos restitúciós eszközei* (amelyek általában alkalmatlanok

[14] Mintegy a vázolt követelménynek tesz eleget az 1964. évi IV. tv. a vízügyről, mely kimondja, hogy a vizek káros szennyezését előidéző üzemet csak szennyvíztisztító berendezéssel szabad építeni és üzemben tartani. A károsan szennyezőt bírságrafizetés kötelezése mellett, kártérítési felelősségre is lehet vonni. Ez utóbbit tette a bíróság egy konkrét ügyben, amely során hozott határozat indoklásában kifejti: „Egymagában az a tény, hogy az alperesek a vonatkozó jogszabályhoz képest szennyvíztisztító berendezés nélkül működhetnek — szennyvizüknek általánosan alacsony oxigénfogyasztására tekintettel —, nem mentesíti őket a felelősség alól, ha az átlagostól eltérő helyzetben a tisztítóberendezés nélkül bebocsátott szennyvíz tényleges kárt okoz. A szennyvízelbocsátás tisztító nélkül olyan pozitív magatartás önmagában, amely adott körülmények között károsodásra vezet, s ezért ez jogellenesnek tekinthető. Ugyanis a *jogszabály csak adott esetben nem tette kötelezővé* a tisztító berendezés felszerelését. A megváltozott körülmények között a károkozó magatartás már jogellenes s alperes kártérítési felelőssége a Ptk 33. §-a alapján fennáll.

[15] Vö.: Timár László — (Magyar Jog. 1971. évi 7. sz. 440. old.)

[16] Törő Károly: A személyiség polgári jogi védelme. (Magyar Jog, 1971. évi 11—12. sz.)

[17] Törő Károly im.

az okozott jogsérelem hatékony orvoslására) és *b) a kártérítés.* A kártérítés a polgári jogi védelem egyik leghatékonyabb intézménye.[18] Kérdés azonban, hogy a személyiségvédelem területén az anyagi felelősség szabályai menyinyiben érvényesülnek. Az előzőekben már utaltunk Polgári Törvénykönyvünk vagyoncentrikus szemléletére, miszerint az anyagi felelősség konstrukciója a tényleges vagyoni kárhoz kapcsolódik. Adott esetben viszont *nemvagyoni hátrány* keletkezik, az *ember immateriális* (erkölcsi, egyéniségi, szellemi) *javai* sérülnek meg, bár valóságos vagyoni kár is keletkezhet. Miután az immateriális javaknak tulajdonképpeni pénzbeni ellenértéke nincs is, szoros értelemben vett megtérítéséről nem is beszélhetünk. Az *eszmei kártérítés (vagyoni kárpótlás)* intézménye jöhet szóba, amelynek alkalmazhatóságát a személyiségi érdekek sérelme esetén jogrendszerünk problematikusnak tartja.

Amíg a nyugateurópai és egyes szocialista jogrendszerekben széles körű lehetőség van immetariális eszmei kár megtérítése fejében vagyoni elégtétel nyújtására, addig jogrendszerünk elméleti képviselőinek többsége ellentétes álláspontón van. Magyarországon 1953 óta nincs lehetőség az eszmei kár vagyoni kárpótlásaira, hivatkozással e jogintézmény kapitalista jellegére, miszerint ezzel az ember legszemélyesebb érdekei is áruvá változnának.[19]

Más oldalról közelítik meg a kérdést azok, akik vallják, hogy a szocialista jogrendszerben az eszmei kártérítés intézményére szükség van. Szerintük ezt a jogintézményt meg kell szabadítani a rideg, kapitalista szemlélettől, amely kizárólag az üzleti, vagyoni oldalát nézi a kérdésnek, és *magának a személyiségnek a sérelme háttérbe szorul, illetve vagyoni kárként nyer értékelést.*[20]

A szocialista jogrendnek *az emberben erkölcsi értékeit, a személyiséget* — annak minden megnyilvánulásával — kell védelmeznie. A nemvagyoni hátránnyal szemben nyújtott pénzbeni „ellenszolgáltatásnak" elsődlegesen nem vagyoni kompenzáló szerepet kell betöltenie, hanem az elszenvedett rossz csupán hozzávetőleges kiegyensúlyozására szolgál, s a társadalom valamiféle szolidaritását fejezi ki.[21]

Egyet kell továbbá érteni azzal a nézettel, amely szerint a *vagyoni érdeket nem lehet élesem elválasztani az eszmei érdektől, holott kártérítési rendszerünk éppen ezt teszi* az emberi munkának az emberi szervezet integritásától való elkülönítésével, jóllehet ez utóbbi a munka kifejtésének előfeltételét képezi.[22]

Minden esetre szükségesnek látszik a személyiségvédelem szankcióinak — *különös tekintettel a kártérítésre* — felülvizsgálata. Az immateriális értékek vagyoni értékkel történő kompenzálása messzemenő kihatásokkal járna a környezetvédelem területén. Ugyanis, ha a szennyezett környezet *emberi egészségre való káros hatását személyiségi jogsértésként értékeljük, akkor elképzelhető, hogy e jogintézmény számottevő szerepet játszhat — preventív, visszaható hatása révén — a tiszta természeti környezetért folytatott harcban.*

3. A büntetőjogi szankció

1. A jog mintegy ultima ratio-jaként — ha a magatartás társadalomra veszélyessége meghatározott minőségben és fokon jelentkezik — indokolt a *büntetőjogi szankciók* alkalmazása is. Az előbbiekben tárgyalt szankciók sem önmagukban, sem együttesen nem képesek ui. arra, hogy meghatározott típusú társadalomra veszélyes magatartásokkal szemben hatékony védelmet nyújtsanak.

A jelzett szemszögből nézve büntetőjogunkat úgy tűnik, hogy a jogalkotó nem igen lát a környezet szennyezése körében olyan magatartásokat, amelyeket büntetőjogi büntetéssel indokolt fenyegetni. A kútmérgezés bűntette[23] úgyszólván az egyetlen, amely közvetlenül a természeti környezetet károsító magatartás. Az itt pönalizált magatartás társadalomra veszélyessége igen nagy, de az is nyilvánvaló, hogy olyan társadalomra veszélyes megnyilvánulásról van szó, amely az embereket — a természeti környezet károsításán keresztül — már *igen régóta* veszélyeztethette. Ezzel szemben a jog *kellő időben* fellépett. Kézenfekvő azonban a kérdés, hogy az újabb fejlődés *ebből a szempontból* nem kívánja-e meg hasonló jellegű magatartások ponalizálásának megvizsgálását.

A büntető törvénykönyvek minden országban tükrözik a társadalmat fenyegető „modern" veszélyeket.[24] Hasonló „lépéstartás" szükségességét talán nem indokolatlan témánk körében sem felvetni. Több modern kódex a levegő szennyezését is bűntettnek minősíti.

Utalnunk kell természetesen arra is, hogy az élet, a testi épség és az egészség elleni bűntettek[25] elsősorban ezek gondatlan alakzatai — a környezet szennyezése körébe vágó magatartásokkal is megvalósulhatnak.

2. A büntetőjogi szankciók alkalmazásának lehetősége a környezetvédelem jogterületén felveti a *bűncselekmény alanyának* kérdését is. Hatályos jogunk szerint a bűncselekmény alanya csak természetes személy lehet, vagyis a jogi személyek kizáródnak ebből a körből. Jogi személyt bűncselekményért felelősségre vonni nem lehet (societas delinquere non potest), ha-

[18] Vö.: Törő Károly im.
[19] Vö.: Törő K. im.
[20] Vö.: Törő K. im.
[21] Marton Géza: Magyar Magánjog, II. kötet (Kártérítés) 396. old.
[22] L. részletesen: Törő K.: im.
[23] Vö.: Bodgál—Pintér: „A közbiztonság és közrend elleni bűncselekmények. (147. old.)
[24] Pl. árdrágítás, vásárlók megkárosítása, közellátási bűntett stb.
[25] Különösen: Btk 253., 257. §§

nem helyette a jogi személy nevében eljárt természetes személy tartozik büntetőjogi felelősséggel.

Egyes országok büntető törvénykönyvei (angol, francia, északamerikai stb.) ismerik a testületek (kollektívák) büntetőjogi felelősségrevonásának lehetőségét. Pl. a svájci jog a kanális okozta vízszennyeződések esetén a *kanális-tulajdonosok* közösségét vonja felelősségre, mégpedig — adott esetben — gazdálkodás rendjét sértő bűncselekményért.

E helyen nem lehet feladatunk a büntetőjogtudomány eme sokat vitatott kérdése tárgyában állást foglalni, vagy az idevágó érveléseket ismertetni, de indokoltnak látjuk a kérdés *további vizsgálatát* azon az alapon, hogy a szervezett nagyüzem az „emberi magatartás" olyan új minőségét hozza létre, amely nem azonos az egyes magatartások mechanikus összességével, s azokra nem is bontható. A büntetőjogi felelősségre vonás szempontjából ez azt jelentheti, hogy az egyes emberek bűnössége nem lesz bizonyítható, maga a szervezett kollektíva, mint egész, mégis „bűnös", mert az egésszel szemben más minőségű, más szintű a társadalom „elvárása".

Lényegében ezt az elvi alapot ismeri el a *gazdasági bírság* intézménye, amikor az *jogi személyt* sújt.

*

Az itt felvetett gondolatokkal jelezni kívántuk, hogy a jogtudománynak, s ezen belül több jogágnak is megvan a maga „házi feladata" a téma kutatása szempontjából. Nem törekedtünk teljességre, hiszen a téma egyes jogi vonzatai — mint pl. nemzetközi jogi kérdései — külön tanulmányt igényelnének. Minden esetre látnunk kell, hogy a környezet szennyeződése reális veszély, melynek távlati határai teljesen nem mérhetők fel, de a pusztulás sebessége nem olyan nagy, hogy tervszerű, céltudatos — és interdiszciplináris — munkával, nemkülönben nemzetközi összefogással ne lehetne e veszélyt részben csökkenteni, részben megelőzni. A bioszféra kutatás hosszú időre kitűzött komplex feladata ezt a nemes célt szolgálja.

Bogyay Mária

A termelőszövetkezeti alapszabálykészítés elvi és gyakorlati kérdései

I.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. törvény (továbbiakban: Tv.) és a szövetkezetekről szóló 1971. évi III. törvény (a továbbiakban: Szvt.) között az összhangot az 1971. évi 34. sz. tvr. (a továbbiakban: tvr.) teremti meg.

A Tv. végrehajtására kiadott 35/1967. (X. 11.) Korm. sz. r. (továbbiakban R.) és az Szvt. végrehajtásáról rendelkező 30/1971. (X. 2.) Korm. sz. r. (a továbbiakban Szvt. R.) között ugyanezt a feladatot a 46/1971. (XII. 28.) Korm. sz. r. (a továbbiakban: módosító R.) látja el.

A módosító R. értelmében a termelőszövetkezetek, valamint területi szövetségeik kötelesek alapszabályaikat és más belső szabályaikat 1972. szeptember 30.-ig módosítani és kiegészíteni és az alapszabályt az állami törvényességi felügyeletet gyakorló szervhez benyújtani. A jóváhagyás felől legkésőbb 1972. december 31. napjáig kell határozni.

E rendelkezések alapján valamennyi termelőszövetkezet megkezdte az alapszabályok felülvizsgálatát.

Ez a munka — már az eddigi tapasztalatok szerint is — *számos elvi kérdést vetett fel.* Vizsgáljunk meg közülük néhányat, amelyekkel a termelőszövetkezetek a gyakorlati jogalkalmazás során szembetalálkoznak.

Mielőtt azonban az alapszabálykészítés elvi és gyakorlati kérdéseinek elemzéséhez hozzákezdenénk, a félreértések elkerülése végett le kell szögeznünk a következőket: ez a tanulmány nem vállalkozhat arra, hogy állást foglaljon két — tárgykörünkkel egyébként szorosan összefüggő kérdésben, éspedig az alapszabály jogi természetéről és a termelőszövetkezeti jog (a szövetkezeti jog) jogági önállóságáról folyó elméleti vitában.[1]

[1] Az alapszabály jogi természetének kérdése még nincs teljesen kimunkálva. Jogelméletünk azzal az ellentmondással küzd, hogy egy kialakuló jogintézményt kell hagyományos formák közé behelyeznie. Mindenesetre, ha a jog lényegét az állami akaratnyilvánítás oldaláról közelítjük meg, az alapszabály jogszabály-jellege vitatható. Ha viszont az alapszabályt jogi hatást kiváltó olyan normatív szabálynak tekintjük, amelyhez a kikényszerítés lehetősége is hozzáfűződik, jogszabály-jellegét el kell ismernünk.

A szocialista jogrendszer tagozódásáról folyó el-

E tanulmány szerzőjének természetesen mindkét kérdésben megvan a saját álláspontja; ennek ismertetését, indokolását azonban nem tartja helyénvalónak. A termelőszövetkezeti alapszabályokat ugyanis a jelenlegi, forrongó, itt-ott túl szenvedélyessé vált elméleti viták közepette kell megalkotni. Az egyéni álláspont közlése még nem zárná le a vitát, a felmerülő elvi és gyakorlati kérdésekre viszont mindkét álláspont hívei számára elfogadható módon, a vita jelenlegi állásától függetlenül választ kell adnunk. A válaszadás így természetesen nehezebb, de nem lehetetlen.

1. A szabályalkotási jogosultság terjedelme és korlátai

A szövetkezetek, köztük a mezőgazdasági termelőszövetkezet alapszabályalkotási jogosultságáról, a jogosultság terjedelméről és határairól a jogszabályok több helyen is rendelkeznek:

Az Szvt. 7. §-a értelmében a szövetkezet alapszabályát szabadon alkothatja meg, hiszen ebben „minden olyan kérdést szabályozhat, amelyet a jogszabályok kötelezően nem rendeznek".

Az Szvt. 13. §-a újra visszatér az alapszabálykészítésre és kimondja, hogy a szövetkezet alapszabályát a „jogszabályok keretei" között alkothatja meg. Már 1967-ben a Tv. 6. §-a is ugyanúgy fogalmazott.

Végül az R. 2. §-a szerint: „az alapszabályban foglaltak nem állhatnak ellentétben a jogszabályok rendelkezéseivel":

Milyen értelmezést kell e rendelkezéseknek tulajdonítanunk?

A felületes szemlélet az Szvt. 7. §-ában még kalandozásokra is lehetőséget lát, a 13. § következtében viszont a szabályalkotás korlátlanságának illúziójából a másik végletbe esik. Felrémlik előtte a minta-alapszabályok és alapszabály-minták (most már valljuk be: egymástól alig különböző) jogi megoldása; és csak ott és azt hajlandó szabályozni, amiben a jogszabály megoldási kereteket ad, tehát kifejezetten utal a szabályalkotás lehetőségére, választást enged a megadott alternatívák között, vagy más módon mutatja meg az utat az önkormányzati szabályalkotás számára.

Természetesen mindkét nézet hibás.

A kérdés megítélése során a történeti jogfejlődésből kell kiindulnunk. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek első alaptörvénye, az 1959. évi 7. sz. tvr. szakított ugyan a minta-alapszabályok rendszerével, a termelőszövetkezeti önszabályozást azonban még így is igen szűk keretek közé szorította: a 2. § szerint a termelőszövetkezet a kibocsájtott alapszabálymintát a „jelen törvényerejű rendelet" — tehát maga az 1959. évi 7. sz. tvr. — keretei között egészíthette ki és az így vált a termelőszövetkezet saját alapszabályává.

A „keretek" a Tv.-ben már rendkívül kiszélesedtek: megszűnt az alapszabály-minta kötöttsége és az alapszabály kiszabadult az egyetlen jogszabály keretei közül. A jelenlegi megfogalmazás a „jogszabályok keretei"-re utal, amit úgy kell értelmeznünk, hogy a szövetkezet a szocialista jogrendszer keretein belül mozoghat szabadon.

A történeti elemzés valamivel közelebb vitt a kérdés megoldásához, de még mindig nem ad kellő indokot az idézett kettős megfogalmazásra. Ehhez magát az alapszabálykészítés munkáját kell szemügyre vennünk, még pontosabban a munka azon fázisát, amely a tervezett rendelkezésnek a jogi környezetbe való beilleszkedési lehetőségét vizsgálja. E vizsgálat egységes ugyan, de több elkülöníthető mozzanata van: a beilleszkedés érdekében elsősorban azt kell tisztáznunk, hogy a tervezett rendelkezés nem ütközik-e valamilyen, a termelőszövetkezetre is kötelező tételes jogszabállyal. Ezt követi a termelőszövetkezeti jog alapelveivel való összevetés, végül pedig annak vizsgálata, hogy a tervezett szabály nem ütközik-e más jogágaknak olyan szabályaival, amelyek a termelőszövetkezetet közvetlenül nem kötelezik, de megítélésünk szerint mégsem hagyhatók figyelmen kívül, mert a termelőszövetkezetekre is átsugárzanak.[2]

E megfogalmazás — úgy tűnik — többféle veszélyt rejt magában: nem szűkítjük-e túlságosan a termelőszövetkezet alapszabályalkotási jogosultságát; nem tesszük-e ki az alapszabályt a hatósági felülvizsgálat során felesleges zaklatásoknak, önkényeskedésnek; nem állítjuk-e az alapszabálykészítőt áthidalhatatlan nehézségek elé.

méleti vita oda fejlődött, hogy az ellentétes póluson állók — bár más-más oldalról, de kétségbe vonják a termelőszövetkezeti jog önállóságát. A polgári jogi koncepció vitatja a szövetkezeti jog különállását és ezért legalább kérdőjeleznie kell a termelőszövetkezeti jogot — holott önálló jogági mivoltát korábban elismerte. A szövetkezeti jogias felfogás pedig nehezen birkózik azzal a feladattal, hogy egy újonnan kialakuló joganyagba olvasszon be egy — intézményeiben is eltérő, önmagában is teljes és zárt egységet, de az ellenkezője is gondot okoz: indokolatlannak tűnik az egységes szövetkezeti törvény ellenére az egyik szövetkezeti ágazat joganyagát önálló jogágként fenntartani.

[2] Az átsugárzás kifejezés használata kissé bizarr. Különösen azok kifogásolhatják, akiknek fizikai szemlélete még a sugárzást valami misztikumnak tekinti.

Lényegében azonban pusztán csak arról van szó, hogy egy jogág valamelyik alapelve, vagy konkrét szabálya áttöri saját jogága falait, behatol egy másik jogág zárt rendszerébe és ott közvetve vagy analógia útján érvényesül, bár ezt kifejezetten egyik jogág szabályai sem teszik számára lehetővé, nem adnak rá külön felhatalmazást.

Természetesen nemcsak a kifejezést lehet kifogásolni, hanem vitatni lehet az általa takart tényt is. A tagadó álláspont általános sémája nyilván az lesz, hogy a hiányzó szabályt a jogág belső rendszeréből kell levezetni. Gyakorlati példák bizonyíthatják azonban, hogy ez az eljárás lényegesen bonyolultabb.

Az első kérdésre később, a tanulmány II. részével válaszolunk. A második veszélyt sem tartjuk túlzottnak. A jóváhagyó hatóság, ha azt észleli, hogy az alapszabály más jogág alapelveivel, átsugárzó szabályaival ütközik, köteles a megtagadó határozat indokolásában a jogszabálysértést bizonyítani. A veszély tehát csak annyiban áll fenn, amennyiben jogalkalmazási folyamat során bármely jogalkalmazó szerv tévedhet a jogszabályok megítélésében. A vitás esetben bírói jogorvoslat is igénybevehető (Szvt. 15. §), a veszély tehát nem túlzott.[3]

A harmadik kérdésre elöljáróban annyit, hogy az alapszabálykészítés valóban nehéz munka, nem egyszerű rutin-feladat. A nehézségek azonban áthidalhatók. Ehhez a szocialista jogrendszeren belül a jogalkotás folyamatát kell vizsgálat alá vennünk.

2. A jogrendszer és az alapszabály-alkotás

A szocialista jogrendszer egységes egész. Minden olyan törekvés, amely mereven elhatárolja magát a többi jogágtól, felesleges és szükségtelen ellentmondásokat szül és ezért eleve kudarcra van ítélve. A kudarc egyik oka az egyes jogágak területeinek óhatatlan — többek között a jogviszonyok két- vagy többarcúságából következő — átfedése, amely a kódexalkotás dilemmájához vezet: nem lehet olyan kódexet alkotni, amely a saját jogág valamennyi szabályát magában foglalja, sem pedig olyat, amely más jogágak területét egyáltalán nem érinti. A másik, sokkal döntőbb ok az a kölcsönhatás, amely a jogágak között még akkor is érvényesül, ha a különállást mesterségesen, hibás eszközökkel fokozni törekszünk.[4]

A legdöntőbb ok pedig az, hogy a tárgyi jognak, mint felülépítménynek megvannak ugyan a saját mozgástörvényei, a társadalmi viszonyokra azonban — illetve éppen ezért — az egyes jogágak és jogszabályok nem mint elkülönült rendszertani egységek, hanem mint az egységes szocialista jogrendszer részei hatnak vissza.

Megítélésünk szerint a jogalkotásban a szocialista jogrendszer egysége, a jogalkalmazásban a jogági hovátartozás a meghatározó. A jogalkotás a felismert társadalmi szükséglet alapján a szocialista jogrendszert egészíti ki új szabállyal, és csak másodlagosan esik számításba a jogági meghatározottság. (A szocialista jogrendszer egységének elve tette lehetővé pl. a jogági hovátartozás szempontjából vitatott egységes szövetkezeti törvény, az Szvt. megalkotását.) A jogalkalmazónak a szabályt a saját jogága szabályain belül kell értelmeznie és alkalmaznia, a szocialista jogrendszer egységének elvét másodlagosan, pl. az analógia alkalmazásánál hívja segítségül.

A másodlagos jogforrásként értékelhető végrehajtási szabályok közbenső helyet foglalnak el: létrehozásuk szintén jogszabályalkotás, de már jogalkalmazási elemek is feltűnnek, éspedig annál fokozottabb mértékben, minél inkább csökken a végrehajtási szabály viszonylagos önállósága.

Az alapszabálykészítés nem illeszthető be a jogalkotás hagyományos kategóriáiba. Mégis jogalkotásként vehetjük szemügyre, mert a létrehozott eredmény általában szövetkezeti norma, amely egyúttal jogszabály (jogszabály-jellegű társadalmi szabály).[5] Vizsgálódásunk szempontjából azonban a különbséget is észlelnünk kell: az alapszabálykészítés nem rendelkezik a jogalkotás viszonylagos önállóságával. A keletkező norma jogszabályokkal nem kerülhet ellentétbe, azokkal ütköző szabályozást (felhatalmazás nélkül) nem adhat, azokat nem módosíthatja és nem helyezheti hatályon kívül. Az alapszabálykészítőnek már emiatt is figyelemmel kell kísérnie a más jogágak szabályaiban megnyilvánuló — bár a termelőszövetkezetre közvetlenül nem kötelező — állami akaratot.

Az alapszabály jogforrási hierarchiája is összetett: rangját tekintve az alsó szinten helyezkedik el, jogosultsága azonban kiterjed olyan kérdésekre is, amelyeket — ha a szabályalkotást az állam vonná be saját hatáskörébe — a jogszabályok kibocsájtásának elfogadott rendje és gyakorlata sokszor több lépcsővel magasabb szintre helyezne. (Pl. a munkaidő megállapítása.)

[3] A jóváhagyás megtagadásáról szóló határozat bírói úton való megtámadásának lehetőségét gyakorlati szempontból csak akkor értékelhetjük a jogvédelem hathatós eszközének, ha a nem kifogásolt alapszabályi rendelkezések hatályosságát, rész-jogerejét elismerjük. Ellenkező esetben a bírói út viszonylagos hosszadalmassága a szövetkezeteket vissza fogja tartani e jogorvoslati forma igénybevételétől, hiszen a szövetkezet nem működhet huzamosabb ideig jóváhagyott alapszabály nélkül.

[4] A szocialista jogrendszer egységének szem elől tévesztése vezethet az alábbi típushibákhoz: *a)* azonos elnevezés — különböző tartalom (pl. polgári jogi teljes kár, — munkajogi teljes kár; állampolgári panasz — munkajogi panasz — államigazgatási panasz). *b)* azonos jogintézmények közötti fáziseltolódás (pl. a tsz-jog akkor vette át a tárgyévben ki nem vett szabadság kiadására vonatkozó munkajogi szabályt, amikor azt éppen hatályon kívül helyezték (1968), a hatályos szabály átvétele négyéves fáziseltolódással következett be. *c)* azonos jogintézmény — különböző elnevezés (pl. munkajogi fegyelmi büntetések (megrovás, szigorú megrovás), — tsz-jogi fegyelmi büntetés (írásbeli megrovás), — ügyvédi, orvosi fegyelmi büntetés (szóbeli feddés, írásbeli megrovás). *d)* azonos jogintézmény — megismételt szabályozás (polgári jogi és munkajogi egyes alapelvek. Ptk 4—5. §, Mt. 2. §). *e)* azonos jogintézmény — eltérő szabályozás (pl. jogorvoslat, igazolási kérelem a különböző jogágakban).

[5] A szabályalkotás eredményeként azonban nemcsak normatív szabály jöhet létre, hanem a jogszabályok végrehajtásának megfelelő egyedi aktus is: ilyennel találkozunk pl. akkor, amikor a szövetkezet alapszabályában tevékenységi körét meghatározza. A tevékenységi kör alapszabályi szintű meghatározása egyébként még a szabályalkotó kollektíva számára is csak annyiban kötelező, hogy annak határait nem lépheti túl, de az alapszabályban meghatározott valamennyi gazdálkodási ágat, tevékenységet nem köteles folytatni.

Mindezekből kitűnik az is, hogy az említett átsugárzó hatás azokon a területeken a legerősebb, amelyeket az állam a szövetkezeti szabályalkotás számára teljesen átengedett. Itt valóban szintézisre kell törekedni, át kell tekinteni a jogrendszer egészét. Minél inkább csökken az alapszabály viszonylagos önállósága, annál inkább erősödik a saját jogág hatása; egyre fokozódó mértékben válnak meghatározóvá a szövetkezeti jog szabályai.

Az alapszabály készítőjének tehát ismernie kell a termelőszövetkezeti jog tételes rendelkezéseit, értenie kell a jogág alapelveit, öntörvényeit, és különbséget kell tennie más jogágak szabályai között is aszerint, hogy: azok direkt módon vagy áttételesen kötelezik-e a termelőszövetkezetet; ha pedig sem direkt, sem áttételes kötelező erőt nem állapíthat meg, el kell döntenie, hogy mennyiben kell más jogág intézményeinek a termelőszövetkezeti jogra, benne az alapszabályra átsugárzó hatást tulajdonítania, illetve látszólagos megegyezés ellenére mennyiben kell magát más jogág alapelveitől, vagy konkrét szabályától elhatárolnia.

A döntés kiindulópontja természetesen a Tv. és az Sztv. E törvények elveiből kiindulva kell eldönteni azt, hogy más jogágak szabályaiból mit lehet, mit kell és mit nem szabad átvennünk. Itt és így jutunk el a rész és az egész, a jogág és a jogrendszer egységéhez.

Fejtegetéseink e részéhez még két elvi és egy gyakorlati megjegyzés kapcsolódik: *a)* Fejtegetéseink nem akarják kétségbe vonni az egyes jogágak viszonylagos önállóságát. Ennek az önállóságnak az értékét azonban az — és csak az adja meg, hogy a jogágazat az egységes szocialista jogrendszerre támaszkodik, annak kiszakíthatatlan része.

b) Azt is le kell szögeznünk, hogy álláspontunkból nem lehet a termelőszövetkezeti (szövetkezeti) jog önállóságának tagadására következtetéseket levonni. Minden más jogágat is ér „sugárfertőzés". A termelőszövetkezeti (szövetkezeti) jog e téren csak annyiban különbözik a többi jogágtól, hogy a jogszabályalkotás jelentős része társadalmi síkra terelődik át. Emiatt joganyaga vázlatosabb, hézagosabb, a „keretek" kitöltése más jogágak figyelemmel kísérését is igényli. Mindez azonban éppen a jogági különállás mellett is figyelemreméltó érv lehet.

c) Az alapszabálykészítés nehézségét lényegesen enyhíti, hogy a feladat folyamatos: az elfogadott és jóváhagyott alapszabály „tervszerű megelőző karbantartás"-t igényel, azt a termelőszövetkezetnek a változó körülményekhez igazítania, csiszolgatnia kell. Ebben a folyamatban tisztázódhatnak, csiszolódhatnak azok a szabályok is, amelyeket sem a termelőszövetkezet, sem a jóváhagyó szerv nem látott elég világosan: az alapszabály tehát egyre jobban alkalmazkodik a belső igényekhez és egyre kevesebb surlódással illeszkedik be a jogrendszer keretei közé. Ez a lehetőség azonban nem buzdíthat felelőtlenségre. Az alapszabály módosítását a tagság is kritikus szemmel nézi. Már ezért is törekedni kell arra, hogy az adott helyzetben a lehető legjobb, legcélszerűbb, a jogrendszerbe leginkább beilleszkedő belső szabályzatot alkossuk meg.

3. Az alapszabály és más jogágak kapcsolata

Az eddig elmondottakat vizsgáljuk meg a gyakorlat tükrében is:

a) Azon lehet vitatkozni, hogy a szövetkezeti joganyagot besorolhatjuk-e a polgári jog anyagába, vagy pedig elismerjük önálló jogágiságát. Külön bizonyítás nélkül is nyilvánvaló azonban, hogy a Ptk bevezető rendelkezéseinek a jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése körében lefektetett alapelvei a jogrendszer olyan „kereteit" alkotják, melyeket az alapszabálykészítés közben, illetőleg a termelőszövetkezeti jogviszonyokból származó jogok gyakorlása és kötelezettségek teljesítése során is szem előtt kell tartani. — További példa a polgári jog köréből: Nem vitás, hogy a termelőszövetkezet és a tagja közötti munkamegállapodás termelőszövetkezeti jogviszonyokat szabályoz, de a kötelmi jog alapintézményeit, pl. a semmisséget és megtámadhatóságot nem hagyhatjuk figyelmen kívül. [Más kérdés, hogy egy semmis munkamegállapodás jogkövetkezményeinek elbírálása során mennyiben lehet vagy kell a Munka Törvénykönyvéről szóló 1967. évi II. törvény (a továbbiakban Mt.) 22. §-a és a végrehajtásról szóló 34/1967. (X. 8.) Korm. sz. r. (a továbbiakban Mt. V.) 20. §-a rendelkezéseit figyelembe venni.]

b) Hasonló következtetésekre juthatunk a büntetőjogi alapelvek és alapintézmények vizsgálata során. A szándékosságnak, a gondatlanságnak, a büntethetőség akadályainak a szabályai — megfelelő áttételezéssel — a termelőszövetkezeti fegyelmi és kártérítési jogkör gyakorlása során is érvényesülnek. Minden olyan — a belső szabályzatban megjelenő normatív rendelkezés, minden olyan — fegyelmi vagy kártérítési ügyben hozott konkrét aktus, amely a szándékosságot, gondatlanságot más utakon kívánja meghatározni, vagy kizárja a jogos védelem, a végszükség stb. alkalmazását, már ezért is téves.

c) A különböző eljárásjogok sorra megismétlik azt a szabályt, hogy a magyar nyelv nem tudása miatt senkit hátrány nem érhet. Az Szvt. 5. §-a leszögezi az állampolgári egyenlőséget, az anyanyelv használatáról azonban külön nem rendelkezik. Akár az államigazgatási eljárás törvényt, akár a Bp., akár a Pp. szabályait vesszük alapul: a szabályt a termelőszövetkezetben is alkalmazni kell, a magyar nyelv nem tudása miatt egyetlen termelőszövetkezeti tagot sem érhet hátrány.

4. A munkaviszonyok integrációja

Fejtegetéseinket ki kell terjeszteni a termelőszövetkezeti jog és a munkajog — vagy az elméleti ellentéteket már a kérdésfeltevésnél is letompítva: a Tv. és az Mt. szabályainak összevetésére is.

Az 1967. évi szabályalkotás már az integráció felé mutat. Ennek csupán formai oldala volt, hogy a két törvényt ugyanaz az országgyűlési ülésszak alkotta meg. Az integráció csírái, sőt hajtásai mindkét törvénykönyvben megtalálhatók:

Az Mt. a tagi munkaviszonyokat nem vonja be saját szabályozási körébe, sőt még az egységes elnevezést is kerüli: „tagi (tagsági viszonyon alapuló) munkaviszony helyett még a termelőszövetkezeti tagok munkavégzésére vonatkozó szabályozásról beszél és azt külön törvény hatókörébe utalja. Deklaratív módon kijelenti viszont, hogy ez a külön szabályozás az Mt.-ben lefektetett alapelvek figyelembevételével történik meg.

A Tv. 4. § (1) bek.-nek utolsó fordulata is az integráció felé irányítja a termelőszövetkezeteket, mert alapvető célként határozza meg az ipari és a mezőgazdasági munka, a város és a falu közötti különbségek felszámolását: Ha ezek a különbségek csökkennek, vagy megszűnnek, csökkennie kell, illetőleg meg kell szűnnie a jogi felülépítményben levő indokolatlan különbségeknek is.

Az integráció azonban nemcsak elméleti célkitűzés volt, hanem egyes jogintézményekben a gyakorlati megvalósulás síkjára lépett. (Pl. a fizetett szabadság, a kiküldetés azonos szabályozása.)

Az Szvt. a korábbi, szemérmeskedő fogalmazással is szakított. V. fejezetének „Munkaviszonyok a szövetkezetben" címet adja és egyaránt ide sorolja a tagok és az alkalmazottak munkavégzésére vonatkozó szabályokat. Kimondja ugyan, hogy az alkalmazottak munkaügyi helyzetéről elsősorban az Mt. rendelkezik, de további munkajogi intézmények átvételével (pl. a kereskedelmi egységben és a raktárban foglalkoztatott dolgozók leltárhiányért való felelőssége) ismét közelíti a tagok és az alkalmazottak munkaügyi helyzetét. (Szvt. 83. §.) Ez irányban a módosító R. is további lépéseket tesz. (Pl. a túlmunkadíjazás kötelező bevezetése a 28. §-ban, a továbbtanulók kedvezményeire vonatkozó szabályozás átvétele a 30. §-ban stb.)

Az integrációs folyamat elméleti alapjai teljesen még nem tisztázottak. Vitatható, hogy az Mt. és a Tv. között e téren oldalági, vagy fel- és lemenőági rokonság áll fenn. A jogfejlődési folyamat azonban vitathatatlan: A tagi munkaviszonyokat közelíteni kell az alkalmazotti viszonyokhoz, meg kell szüntetni a tagok terhére fennálló indokolatlan különbségeket. Ezzel párhuzamosan azt is ki kell munkálni, hogy a kétfajta munkaviszony között melyek a lényeges, belső különbségek. A gyakorlatra pedig az a feladat hárul, hogy olyan megoldási módozatokat találjon, amelyek az indokolt különbségeket fenntartják, de a hátrányos helyzetet megszüntetik.

A jogfejlődés csak vetülete annak a társadalmi folyamatnak, amely az ipari és a mezőgazdasági munka közeledésében szemünk előtt megy végbe. Akkor tehát, amikor az alapszabály-készítő termelőszövetkezet a tagi munkaviszony részletszabályainak megalkotásához kezd, fel kell ismernie az integrációnak a jogintézmények közeledésében is tükröződő folyamatát és a kérdéseket ebből a megvilágításból kell szabályoznia.[6]

Előfordul, hogy a kétfajta munkaviszony közötti különbség, szabályozási kettősség nem lényegi, mert nem a munkaviszony és a tagsági viszony különbségén nyugszik, hanem csupán a népgazdaság vagy az adott termelőszövetkezet erőforrásainak korlátozott voltára vezethető vissza. (Az előbbire példa a társadalombiztosítási szolgáltatásokban megnyilvánuló hátrányos helyzet, utóbbira a munkaszüneti napok díjazása.)

Van olyan különbség a tagok és alkalmazottak jogállása között, amelynek eltüntetése — véleményünk szerint — csak azon múlik, hogy arra sem a jogelmélet, sem a jogalkotás kellőképpen nem figyelt fel: a tagok által állampolgári és egyéb kötelezettség miatt nem munkával töltött idők térítése. A munkavégzési kötelezettségbe való beszámításuk iránt először a 6/1967. (X. 24.) MÉM. sz. r.-ben (a továbbiakban: Vhr.), majd pedig a Tvr. és a módosító R. végrehajtására kiadott 15/1971. (XII. 30.) MÉM. sz. r.-ben (a továbbiakban: módosító Vhr.) már történtek intézkedések, de csak hiányosan. (Pl. hiányzik a tanúzás céljából bíróság előtt megjelenő tag kieső munkaidejének beszámítása.) A termelőszövetkezet a közelítés irányában tehet kezdeményező lépéseket, a végleges megoldás azonban a jogalkotásra vár. Ehhez azonban — mint majd más alkalommal megkíséreljük felvázolni — tisztázni kell az eltérő tulajdoni formákra tekintettel a kieső munkaidő díjazásának elvi alapjait.

A lényegi különbségeket sem könnyű minden esetben kimunkálni. A közelmúltban az elmélet két ízben is téves utakra tévedt:

a) Az Szvt. létrehozását megelőző vitában erős hangsúlyt kaptak azok a nézetek, amelyek a termelőszövetkezeti tag belső, munkahelyi áthelyezését — az alkalmazottak áthelyezéséhez hasonlóan — a tag beleegyezéséhez akarták kötni. Ezek a törekvések természetesen megbuktak a kétféle jogviszony különbözőségén: a

[6] Már a jogszabályalkotás síkjára tartozik, hogy a jövőben — véleményünk szerint — a munkajogi szabályozás sem hagyhatja figyelmen kívül a szövetkezetek — mint az állami vállalatoktól eltérő tulajdoni forma alapján álló munkaadók — által foglalkoztatott alkalmazottak heyzetének sajátosságait, továbbá az alkalmazotti és a tagi munkaviszonyok közötti integrációs folyamatot.

munkakötelezettségét teljesítő termelőszövetkezeti tag tagsági viszonyát a termelőszövetkezet egyoldalúan nem (illetve csak fegyelmi úton) szüntetheti meg. Ezzel szemben a vállalat a valamely munkakörben feleslegessé, vagy alkalmatlanná vált alkalmazottjának — ha a felajánlott áthelyezést nem fogadja el — munkaviszonyát felmondással megszüntetheti és így az áthelyezéssel elérni kívánt célt legalább részben, más úton elérheti.

Az egyoldalú áthelyezés, mint termelőszövetkezeti jogintézmény tehát a jövőben is fennmarad. Ezt a jogot azonban — a munkakörök és a munkavégzés állandósításához fűződő igen nyomós érdekekre figyelemmel — csak kivételes esetben lehet gyakorolni. Az állandó munkakörhöz való jog az alapvető tagsági jogok közé tartozik, az áthelyezéssel kapcsolatos tagsági vita végső soron a bíróság elé is vihető (módosító R. 42. §). Az alapvető szót itt tudatosan használtuk, ehhez az a következmény fűződik, hogy az áthelyezés főbb szabályait — véleményünk szerint — az alapszabályba is fel kell venni.

b) A másik kérdés, amelyben az elmélet tévutakra bolyongott, a tagi érdekvédelem. Több helyről felmerült a kívánalom valamilyen független, különálló tagi érdekvédelmi szerv létrehozására. A jószándékú nézetek a termelőszövetkezetek belső lényegének meg nem értéséből (és a mindenáron való integrációs törekvésből) fakadtak: Ha a termelőszövetkezet belső mechanizmusa megfelelően működik, a tagoknak egyénileg és a közgyűlés tagjaiként gyakorolható jogköre, a tagok által választott ellenőrző bizottság és döntőbizottság olyan összefüggő rendszert alkot, amely a különálló érdekvédelmi szerv felállítását szükségtelenné teszi. Ha viszont a belső mechanizmus demokratikus rendje megbomlik, azon semmiféle újabb szerv felállítása nem segíthet.

Az Szvt. a külön érdekvédelmi szerv felállításának kérdését le is vette a napirendről.

5. *Az alapszabály és a termelőszövetkezeti demokrácia*

A tagi érdekvédelem elválaszthatatlan a termelőszövetkezeti demokrácia kérdéscsoportjától. A jog és a demokrácia szorosan összefügg, kölcsönhatásban van. A termelőszövetkezeti jogfejlődés egyre további lépéseket tesz a demokrácia kiszélesítése, kiteljesítése érdekében. A jogintézményeket nem kívánjuk felsorolni, egy jogintézmény fejlődésén keresztül azonban bemutatjuk, hogy az alapszabály miként tudja a demokrácia irányába ható jogfejlődést kiteljesíteni.

Az 1959. évi 7. sz. tvr. megelégedett azzal, hogy kimondja a közgyűlés időnkénti összehívásának kötelezettségét. A Vhr. viszont már az érdemi munkavégzés lehetőségének megteremtése érdekében is intézkedik: előírja, hogy a tagokat a közgyűlésre legalább 8 nappal megelőzően meg kell hívni és a meghívóban közölni kell a napirendet, a tárgysorozatot.

További, belső szabályozásból fakadó lépésként számba jöhet olyan alapszabályi rendelkezés, hogy a közgyűlési meghívóhoz a tárgyalásra kerülő ügyek teljes vagy kivonatos írásbeli anyagát (pl. a zárszámadás, a terv legfontosabb adatait, a határozati javaslatot) mellékelni kell.

A javasolt intézkedés nem feltétele az alapszabály törvényességének. Az elképzelés megvalósítása egyszerű technikai segédeszköz — pl. sokszorosítógép — hiánya miatt is meghiúsulhat. Az azonban már a szocialista törvényességhez tartozik, hogy a termelőszövetkezetek tegyék vizsgálat tárgyává a belső mechanizmus tökéletesítésének, a termelőszövetkezeti demokrácia mélyítésének lehetőségeit; ne csak a formai törvényességhez ragaszkodjanak, hanem olyan alapszabályt hozzanak létre, amely a termelőszövetkezeti demokrácia terén is megfelel a szocialista fejlődés követelményeinek.

II.

Vizsáljuk meg, hogy eddigi elméleti fejtegetéseink mennyiben segítenek hozzá az alapszabálykészítés során felmerülő gyakorlati kérdések megválaszolásához.

1. *Módosítás vagy új alapszabály készítése?*

A módosító R. a jelenleg érvényben levő alapszabályok módosításáról és kiegészítéséről rendelkezik, a termelőszövetkezetek többsége viszont új alapszabály készítését tervezi. Az ellentmondás oka: A jelenleg érvényes, 1968-ban készült alapszabályok szinte valamennyi intézménye felülvizsgálatra szorul.

Változik a termelőszövetkezetek szervezete, új szerveket kell létrehozni, a döntőbizottságot és a nőbizottságot. Az új szervek létrehozása nemcsak személyi változásokat tett szükségessé: a kisebb létszámú termelőszövetkezetek egy része ezzel egyidejűleg a testületi vezető szervek létszámát is csökkentette. Változik a termelőszövetkezet képviseleti rendje, a közgyűlés és a vezetőség hatásköre. Változnak a tagok alapvető jogai és kötelezettségei (túlmunkadíjazás kötelező bevezetése, fizetett szabadság a belépés évében, továbbtanuló dolgozók kedvezményeiről szóló munkajogi szabályok átvétele, a szülési és betegségi segélyre való jogosultság elválasztása a termelőszövetkezet által kötelezően előírt munkamennyiségtől, a segélyezési szabályok egyéb változásai, szoptatási időkedvezmény, jutalomszabadság, a kárfelelősségi szabályok módosulása stb.).

Végigvizsgálva a jelenleg érvényben levő alapszabályokat, szinte valamennyi rendelkezés kiegészítésre, módosításra szorul. Még a legállandóbbnak hitt szabály, a háztáji föld juttatása is változik; nem elvi, hanem gyakorlati okokból, a méterrendszerre való áttérés folytán.

Mindehhez járul, hogy egyes szabályokat önelhatározásból maga a termelőszövetkezet változtat meg.

Gyakorlatilag tehát arról van szó, hogy a termelőszövetkezetek a rendkívül sok módosítás folytán kénytelenek jelenlegi alapszabályukat teljes egészében újraszövegezni. Nagyarányú módosítás esetén még a jogot hivatásosan művelők is igénylik a jogszabályok egységes szerkezetben való közzétételét. Joggal tartanak számot tehát a termelőszövetkezeti tagok is arra, hogy a módosított alapszabály új köntösben, egységes szövegezésben jelenjék meg.

2. Ismételje-e az alapszabály a jogszabályokat?

A kérdés visszavezet 1968-ba, amikor a termelőszövetkezetek a Tv. rendelkezései nyomán készítettek új alapszabályt. Már akkor felvetődött, hogy az alapszabályok a viszonylagos teljesség igényével készüljenek-e, vagy pedig csupán az önszabályozás körébe utalt kérdésekre korlátozzák magukat.

A kérdésfeltevés indokoltságát támogatni látszott az a vita, amely korábban hasonló jelleggel a kollektív szerződések tartalma és készítésének módszerei körül zajlott, és amely — mint ismeretes — azzal végződött, hogy a kollektív szerződésnek nem kell a Munka Törvénykönyvét ismételnie.

Az alapszabálykészítés során azonban a hasonló törekvéseket jogos kritika érte.

Ebből a szempontból ugyanis az alapszabályt és a kollektív szerződést nem volt szerencsés párhuzamba állítani. Tény, hogy mind a kollektív szerződés, mind az alapszabály a dolgozói kollektíva belső önszabályozási körébe tartozik, a hasonlóság azonban ezzel ki is merül. Az alapszabály az egész szövetkezeti kollektíva akaratnyilvánítása, a kollektív szerződést a vállalat vezetése és a szakszervezet köti meg. A szövetkezet nem működhet alapszabály nélkül, — igaz, a vállalat sem kollektív szerződés nélkül: az előbbinél azonban az alapszabály megalkotása a szövetkezet létrejöttének feltétele. Az alapszabály tehát szövetkezetet alapító személyek által megállapított és elfogadott alapító okirat, a kollektív szerződés csupán a Munka Törvénykönyvének vállalati szintű végrehajtási szabálya. Az előbbi átfogja a szövetkezet egész működését, az utóbbi a dolgozók jogaira és kötelezettségére vonatkozó — ne szégyelljük kimondani: alsószintű rendelkezésekre korlátozódik.

A különbségek felsorakoztatása egyúttal válasz is a kérdésre: a szövetkezeti alapszabály nem választhatja a kollektív szerződések által megjárt utat. A jogszabályok kötelező rendelkezéseit is meg kell ismételnie. Az Szvt. 14. §-ának és a Tv. 6. §-ának vizsgálata is hasonló eredményre vezet. E rendelkezések előírják az alapszabály kötelező tartalmát, az előírásnál pedig a jogszabályok rendelkezései és az önszabályozás körébe tartozó kérdések között nem tesznek különbséget. Eszerint tehát a megjelölt körben a termelőszövetkezet a jogszabályok rendelkezését is köteles alapszabályába felvenni.

Mindezekre tekintettel az olyan megoldást is hiányosnak tartjuk, amely az előírt körben a szabályozást csak utalással oldja meg. (Az utalás eszközét a kötelező tartalom körén kívül természetesen fenn lehet tartani.)

3. Az alapszabályok kötelező tartalma

Az Szvt. 14. §-a értelmében az alapszabálynak — többek között — tartalmaznia kell a tagok alapvető jogait és kötelezettségeit. A Tv. 6. §-a a termelőszövetkezeti alapszabályok kötelező tartalmaként — egyéb más kérdések mellett — a tagok fontosabb jogait és kötelezettségeit jelöli meg. A gyakorlati jogalkalmazó azonban a jogszabályokban nem talál eligazítást arra, hogy melyek a fontosabb — vagy ha úgy tetszik, alapvető — jogok és kötelezettségek. Mivel a kérdésre nem talál jogszabályi választ, vagy az indokolatlan leszűkítés, vagy a teljes részletesség prakticizmusa között hánykolódik.

Tételes leltár készítésére itt sincs lehetőség. Az azonban bizonyos, hogy a személyi, a szervezeti és a vagyoni jogosultságok és kötelezettségek köréből mindazokat át kell venni az alapszabályba, amelyek közfelfogás szerint is alapvető jelentőségűek, illetve fontosak (pl. kötelező munkaidő); amelyek azért kapnak kiemelt hangsúlyt, mert új, ill. újonnan szabályozott jogintézmények (pl. túlmunkadíjazás); amelyeket a helyi adottságok, körülmények, illetve a tagság kívánalmai alapján kell kiemelkedő jelentőségűnek tekinteni.

Már nem annyira elméleti, mint inkább gyakorlati kérdés, hogy a jelenleg érvényben levő alapszabályok legtöbbje a legfontosabb tagsági jog- és kötelezettség, a munkavégzés szabályozásánál csak az éves munkamennyiség legalacsonyabb mértékét határozza meg; a termelőszövetkezet kötelezettségét (munka biztosítása) nem ellentételezi, nem szabályozza a magasabb mérvű munkakötelezettséggel járó munkaköröket, nem jelöli ki az állandó munkahelyeket, nem tartalmazza a munkakörök állandósítása irányába ható szabályokat.[7]

[7] A termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlődése szempontjából — véleményünk szerint döntő jelentőségű, hogy miként tud megbirkózni a mezőgazdasági munka évszakhoz és időjáráshoz kötöttségével, hogyan tud a tagok állandó és rendszeres foglalkoztatásáról gondoskodni.

Az alapszabálykészítésnek is fel kell figyelnie arra, hogy jelenleg a dolgozó tagok alábbi kategóriáival találkozunk: *a)* nem állandó munkakörben és nem állandóan foglalkoztatottak (pl. olyan segédmunkások, akiket tavasztól—őszig foglalkoztatnak, de mindig a munka szükségletei szerint osztanak be). *b)* nem állandó munkakörben, de állandóan foglalkoztatott dolgozók [az *a)* pont alattiak azon része, akiket egész éven át foglalkoztatnak]. *c)* állandó munkakörben, de nem állandóan foglalkoztatott dolgozók (pl. kertészek, dohányosok stb.). *d)* állandó munkakörben és állan-

4. Az alapszabály és a jogszabály látszólagos ellentéte

A termelőszövetkezeti alapszabálykészítés akkor kerül nehéz helyzetbe, amikor valamely kérdésben látszólag direkt, formailag eltérést nem tűrő jogszabály rendelkezik, amely még kiegészítést sem tűr. Bonyolítja a helyzetet, hogy a valóban direkt szabályok az eltérést engedőktől nem különböznek, külső formájában mindkettő parancsot tartalmaz és a kizárólagos szabályozás igényével lép fel.

A kérdés megoldásához csak úgy jutunk közelebb, ha a jogszabályokat — kötelező erejük szempontjából — részletesen megvizsgáljuk.

a) A közgyűlések minimális száma tekintetében feltétlenül kötelező szabály pl. a Tv. 18. §-a.

Külső formája ellenére már nem lehet ilyen, feltétlenül kötelező szabálynak tekinteni a Tv. 68. §-ának azon rendelkezését, hogy a tagok részesedése munkadíjból és kiegészítő részesedésből tevődik össze.

E szabály értelmezésénél először ismét a történeti előzményekhez kell visszanyúlnunk. A termelőszövetkezeti munkadíjazásban korábban az ún. maradékív érvényesült: a termelőszövetkezeti tagnak munkája ellenértékeként az az összeg jutott, amely az összes kötelezettségek és tartozások kiegyenlítése és a kötelező alapok feltöltése után megmaradt. A tv. ezzel az állásponttal szakítva, a részesedés egy részét, a munkadíjat termelési költségnek ismeri el, tehát a termelőszövetkezet számára lehetőséget nyújt: a tagi jövedelem megfelelő részét már függetlenítheti a gazdálkodás eredményétől, és ehhez külön jogszabály hitel igénybevételét is lehetővé teszi.

A szabályt emellett össze kell vetni a Tv. 67. §-ával is, amely kimondja, hogy a munkadíjazási rendszert a termelőszövetkezet maga állapítja meg. Mindezeket összevetve a 68. §-nak azt az értelmet kell tulajdonítanunk, hogy a törvényalkotó nem ragaszkodott a betű szerinti végrehajtáshoz, hanem elsősorban a külső kapcsolatokra, tehát a munkadíjnak, mint a részesedés egy részének biztosítására, termelési költségként való elszámolásának lehetőségére helyezte a hangsúlyt.

A gyakorlat élt is ezzel a lehetőséggel. A termelőszövetkezetek egy része megmaradt a munkaegységrendszernél, és a tagok részére év közben munkadíj helyett csak előleget ad. Más, hitelezésre nem szoruló szövetkezetek pedig az év közben kifizetett munkadíjat a munka teljes ellenértékéhez, társadalmilag elismert szintjéhez közelítik, sőt egyes esetekben azt teljes egészében év közben ki is fizetik.

Már több gond volt a kiegészítő részesedéssel, amelyet egyes hivatalos helyek kifejezetten a munkadíjjal rokonítottak; ellenezték — legalábbis rossz szemmel nézték — a kiegészítő részesedésnek az év közben megkeresett munkadíj számtani arányától eltérő felosztását, a vállalati nyereségrészesedési rendszerhez és a prémiumrendszerhez hasonló szabályok alkalmazását. A tv. egyes végrehajtási szabályai is ezt a merevebb jogszabályértelmezést látszottak alátámasztani.

Ma már azonban tisztázottnak látszik, hogy a kiegészítő részesedés összetett kategória, amely a törvényesség sérelme nélkül jól tűri a munkajogi prémium- és nyereségrészesedési szabályok részbeni, ill. a saját jogágra alkalmazott átvételét.[8]

E tanulmány feladata nem lehet az, hogy a bérezési rendszer kialakításához akár csak tanácsokat is adjon. A szerző egyéni álláspontjához mindenesetre olyan szabályozás áll a legközelebb, amely a kiegészítő részesedést több csoportra osztja, éspedig: addig a határig, amíg a tag el nem éri munkája teljes ellenértékét, az év közben megkeresett munkadíj számtani arányai érvényesülnek; ezt követően méltánylásra kerül a tag tulajdonosi mivolta (pl. tagsági pótlék); a fennmaradó részről pedig a tsz. jogra alkalmazott és esetleg prémiumrendszerrel kombinált nyereségrészesedési elvek figyelembevételével rendelkezik.

b) A társadalombiztosítási jog korábban is ismerte, a termelőszövetkezetekre vonatkozó szabályozás 1972. január 1. napjától bevezette a szülési-betegségi segélyezésnél az ún. előzményezést. Az előzményezésnek a szolgáltatásokra korlátozó hatása van, a korlátozás alól a társadalombiztosítási jog az egy évesnél fiatalabb gyermeke ápolása miatt táppénzes állományba helyezett anya javára felmentést ad. [6/1966. (XII. 31.) SZOT szabályzat 30. § (3) bek., 34. §.] Az üzemi baleset miatt táppénzes állományban töltött időt sem lehet „előzményezni" [idézett szabályzat 30. § (3) bek.].

Ezzel szemben a módosító Vhr. 25. §-a feltétlen parancsot ad az előzményezésre: „A betegségi segélyezés időtartamából le kell vonni azt az időt, amelyet a tag a megbetegedését megelőző egy éven belül betegségi segélyezésben töltött."

dóan foglalkoztatott dolgozók (pl. állattenyésztők, traktorosok, műhelymunkások, irodai dolgozók, vezetők stb.).

Az alapszabálykészítés fontos feladata lehet e kategóriák figyelembevételével a tagok munkához való jogának és munkavégzési kötelezettségének megállapítása és a munkakörök állandósítása irányába ható főbb szabályok kidolgozása.

[8] Itt is vitatkozhatnánk azon, hogy a prémium, a nyereségrészesedés a szocialista elosztás tsz-jogban is érvényesülő elvéből szintén levezethető. De azt nem lehet tagadni, hogy a „levezetésre" a munkajogi szabályoknak feltétlenül hatása lesz, annál is inkább, mert a prémium és a nyereségrészesedés körében a munkajog, a korábbi bírói gyakorlattal karöltve olyan elvi és gyakorlati szabályrendszert dolgozott ki, amelyeket semmi esetre sem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni.

Kérdés: Eltérhet-e a termelőszövetkezet alapszabálya a látszólag direkt jogszabálytól; a dolgozó anyák, az üzemi balesetes dolgozók védelmében átveheti-e az előzményezést kizáró, kedvezményes társadalombiztosítási szabályt.

A kérdésfeltevésnek már egymagában is van egy bizonyos hangulati, érzelmi töltése, ami az azonnali igenlő válaszra késztet. Az ügyet azonban itt is kissé higgadtabban kell megközelítenünk. A gondosabb vizsgálat is lehetőséget ad az igenlő válaszra, mert a szocialista jogrendszernek az anyák, az üzemi balesetes dolgozók védelmére vonatkozó — és e tekintetben a társadalombiztosítási jogban rögzített alapelvei — az előzményezési szabályra is átsugárzanak.

c) A ténylegesen direkt szabályok eltérést nem engednek, kisegítő szabályok felvételét azonban nem lehet törvénysértőnek tekinteni. A betegségi segély pl. a jogszabályi feltételek teljesülése esetén a tag alanyi jogai közé tartozik: további feltételeket nem lehet támasztani, mert az már a jogszabállyal kerülne ellentétbe. A termelőszövetkezet azonban kötelezheti a tagot a betegség miatti távolmaradás bejelentésére. A szabály megszegőitől a betegségi segélyt nem vonhatja meg, de ha a mulasztás vétkes magatartásra vezethető vissza, a tagot fegyelmi eljárás keretében büntetéssel sújthatja.

d) A nyereségrészesedési rendszer elismerésével összefügg az a kérdés, hogy a termelőszövetkezet átveheti-e a fegyelmi automatikát, amelyet a munkajogba az Mt. V. 93. §-a vezetett be. A (4) bek. szerint a kollektív szerződés előírhatja, hogy igazolatlan késés és mulasztás esetén bizonyos fegyelmi büntetések az igazolatlan késéssel és mulasztással külön intézkedés nélkül együttjárnak, így többek között a nyereségrészesedés is automatikusan csökkenthető.

E szabály az Mt. 56. § (2) bek.-re támaszkodik, amely bizonyos feltételek esetén fegyelmi eljárás mellőzésével is megengedi fegyelmi büntetések kiszabását.

A termelőszövetkezeti fegyelmi jog szabályai viszont kimondják, hogy fegyelmi büntetést csak fegyelmi eljárás alapján lehet alkalmazni. (Tv. 76. §.) A munkajogi szabály átvételétől tehát a termelőszövetkezeti jog mereven elzárkózik, így a kiegészítő részesedést fegyelmi eljárás nélkül csökkenteni nem lehet.

Annak viszont nincs akadálya, hogy a kiegészítő részesedés felosztásánál — ideértve elsősorban a munka teljes ellenértékén, a 100%-on felüli részt — a termelőszövetkezet előnyben részesítse azokat, akik a munkából rendszeresen, példamutatóan vették ki részüket. Az eljárás azonban csak akkor helyeselhető, ha a nyereségfelosztás elveit előzetesen rögzítik. Utólagos, szubjektív értékelés szóba sem jöhet.

e) Már kevesebb gondot okoznak azok a jogszabályok, amelyek alternatív jellegűek, amelyek lehetővé teszik, hogy az alapszabály — sokszor számtanilag is behatárolt keretek között döntsön. (Pl. szülési és betegségi segély mértéke, háztáji föld nagysága.) Ide sorolhatjuk azokat a szabályokat is, amelyek csak az alsó határt szabályozzák, attól felfelé a termelőszövetkezet szabadon eltérhet: pl. közgyűlések, vezetőségi ülések száma, a választott testületek taglétszáma, a tagok által éves szinten teljesítendő munkamennyiség.

Az alternatív szabályok elsősorban a termelőszövetkezeti jog alapelvei és a termelőszövetkezet adottságai, lehetőségei alapján tölthetők meg tartalommal.

E téren a gyakorlat sem sok hibát vétett. Legfeljebb azt lehet kifogásolni, hogy egyes helyeken a választott testületek taglétszámát túlméretezték, másutt pedig a tagegyenlőség elvét félreértelmezve, a kevésbé jól dolgozó tagokat is ugyanannyi háztáji földhöz juttatták, mint a legjobbakat.

Az alternatív szabályalkotás körében más jogágak rendelkezései általában már nem jöhetnek számításba. A társadalombiztosítási jog a táppénz mértékének megállapításánál a viszonylag folyamatos munkaviszonyban álló és a munkahelyét gyakrabban változtató dolgozók között különböztet. A termelőszövetkezet az alapszabálykészítés során természetesen saját elhatározásából ezeket az elveket figyelembe veheti, de ilyen kötelezettsége nincs, mert más elvek alapján — pl. az éves munkateljesítés mennyiségétől függően is — különbséget tehet.

5. *Jogszabályok ellentéte*

Végül vizsgáljunk meg néhány olyan kérdéscsoportot, amelyben a termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabályok egymással ütköznek.

a) A termelőszövetkezeti és a munkajogi kártérítési szabályok az alapul szolgáló jogviszonyok különbözősége folytán indokoltan eltérnek egymástól. A szabályok csak az anyagi haszonszerzésre irányuló szándékos károkozás esetén ütköznek egymással, ha a kárt többen, közösen okozták, és a károkozók között tag is, alkalmazott is van. Az Mt. ez esetben egyetemleges marasztalásra ad lehetőséget, a Tv. viszont a közrehatás figyelembe vétele mellett vétekarányos kárfelelősséget ír elő.

Ezt az ellentmondást sem az alapszabály, sem más belső szabályzat nem oldhatja fel. A rendezés a jogalkotás feladata. A gyakorlati jogalkalmazó az eltérést azzal a megjegyzéssel veti fel, hogy mindkét jogi megoldás mellett és ellen hozhatók fel érvek, a jogrendszer egysége érdekében azonban a két jogág szabályainak közelítése mindenképpen indokolt lenne.

A felvetett jogesetben a szerző gyakorlatilag csak a vétekarányos kárfelelősség alkalmazását és az egyetemlegesség mellőzését tartja törvényesnek, és elméletileg is a vétekarányos felelősségi rendszert véli olyan megoldásnak, amelyhez a két különböző felelősségi rendszernek el kell jutnia.

b) A szövetkezetekben viszonylag hosszabb időtartamon át még számolni lehet alkalmazottak foglalkoztatásával. Ezért fel kell figyelni arra, hogy a termelőszövetkezeti jog e téren az Szvt.-vel ellentétbe került; az ellentét feloldása pedig a jogszabályok módosítását és kiegészítését igényli.

Az eltérést a következő szabályozás adja: A munkaidőre, a pihenőnapra és a munkaszüneti napra, a túlmunkáért, a heti pihenőnapon, illetőleg a munkaszüneti napon végzett munkáért járó pótlék mértékére vonatkozó szabályokat egyéb, más szabályokkal együtt a termelőszövetkezet belső szabályozási jogkörében, a munkarendben állapítja meg. (Vhr. 127. §.) A R. 108. §-a szerint a munkarend megtartása a termelőszövetkezet valamennyi alkalmazottjára is kötelező. Az utóbbi rendelethely felhatalmazása folytán tehát a termelőszövetkezeti belső szabályzatoknak a tagok munkaügyi helyzetét szabályozó rendelkezései az alkalmazottak jogviszonyára is kiterjednek.

Az Szvt. 79. §-a viszont kimondja, hogy az alkalmazottak munkaügyi helyzetére a Munka Törvénykönyve és a munkaviszonyra vonatkozó más jogszabályok rendelkezéseit kell alkalmazni. Az általános szabály alól az Szvt. csak törvényszintű jogszabály számára enged kivételt.

Ténylegesen azonban a helyzet nem ennyire ellentmondásos: a munkaidő szabályozására a kormány más irányból kapott törvényi felhatalmazást. Az Mt. 37. §-a lehetővé teszi, hogy a minisztertanács kivételesen heti 48 óránál is hosszabb munkaidőt állapítson meg. Itt tehát maga az Mt. engedett eltérést, külön, illetve további felhatalmazásra az Szvt. 79. §-ának hatályba lépése után sincs szükség. Így nem kifogásolható, hogy nem törvényszintű jogszabály, hanem kormányrendelet hatalmazza fel a termelőszövetkezeteket a napi 8 órát is meghaladó és az alkalmazottakra is kötelező munkaidő megállapítására.

Az ellentmondást csökkenti az is, hogy a tagok és az alkalmazottak helyzete tovább közeledett, most már a túlmunkadíjazás (pénzben, vagy szabadidő megváltás útján) kötelező. A túlmunkadíjazás mértéke és módja tekintetében azonban a Tv. és az Mt. miniszteri szintű végrehajtási szabályai között eltérés mutatkozik.

Az ellentmondást a jogalkotás szintjén kell feloldani. Addig is — a közvetlen kötelezés elve alapján — a termelőszövetkezet munkarendjében a termelőszövetkezeti jog rendelkezései szerint az alkalmazottakra is kiterjedő hatállyal rendelkezhet.

c) Van olyan eset, amikor a munkajog és a termelőszövetkezeti jog szabályai csak látszólag ütköznek.

Az Mt. 47. § (1) bek.-e kimondja: „Nem jár a munkabér, ha a termék az előírásoknak a dolgozó hibájából nem felel meg. Ha a selejtes terméket a vállalat részben vagy egészben felhasználja, csökkentett mértékű munkabért kell fizetni.".

A termelőszövetkezeti jog a selejtes termékre nem tartalmaz rendelkezést, viszont a mezőgazdasági termelés sajátosságaihoz alkalmazkodva azt mondja ki, hogy ha a tag a rábízott munkát nem megfelelő módon végezte el, annak díjazás nélküli újabb elvégzésére kötelezhető (Vhr. 167. §).

A két szabály azonban csak szóhasználatban, formai megoldási módban különbözik. A nem megfelelő munkát végző alkalmazott az általános munkáltatói jog alapján amúgyis kötelezhető a munka újabb elvégzésére. Egyre megy az is, hogy a munkabér tekintetében melyik megoldást választjuk: a selejtes termelés munkajogi szabályát véve alapul a második, a termelőszövetkezeti rendelkezésnek megfelelően az első munkáért, — de mindenképpen csak egyszeri munkáért kaphat munkabért.

Minthogy pedig a termelőszövetkezet munkadíjazási rendszerét maga választja meg, a munkadíjazás rendszerébe pedig a nem megfelelő munkavégzés, illetve a selejtes termelés következményeinek szabályozása is beletartozik: a termelőszövetkezet a selejtes termelésnek az ipar körülményeihez igazodó szabályát az alapszabályban a tagjaira — elsősorban az ipari munkát végző tagjaira — is kiterjesztheti.

*

Az alapszabálykészítés elvi és gyakorlati kérdéseiről szóló fejtegetéseket azzal a reménnyel zárom, hogy a gyakorlat számára valamelyes segítséget jelent, az elmélet művelőinek figyelmét pedig felkelti a téma még részletesebb és alaposabb kifejtésére.

Körmendy Zoltán

A szakértői vélemény fogalmáról

A szakértői vélemények bizonyítási jellegét illetően a szakirodalomban eltérő nézetekkel találkozunk. Cséka szerint a szakértői vélemény sajátos bizonyítékfajta.[1] Horgosi a szakértői véleményt a bizonyítási eszközök (amelyekhez szerinte a bizonyítékok forrásai is tartoznak) keretén belül „személyi eszköznek" tekinti.[2] Más helyen azonban szerinte „a ... bizonyítás eszközei: a tanú, a szakértők, a tárgyi bizonyítékok..."[3] Székely bizonyítási eszköznek nem a szakértő személyét „hanem a tőle származó perbeli nyilatkozatot" tekinti, minthogy a szakértő alany és nem eszköz.[4] A szakértő különleges szakismerete felhasználásával „nyilatkozatában bizonyítékot szolgáltat"[5]. Ezt a nézetet képviseli Hámori is, minthogy a bíróság felé „nem maga a szakértő, hanem az általa adott szakértői vélemény a bizonyító eszköz."[6] Barna szerint személyi bizonyítékok körébe tartoznak azok a bizonyítékok, amelyek személyektől, mint bizonyítási eszközöktől származnak. „Személyi bizonyítékok tehát; a *tanú* vallomásában, a *terhelt* vallomásában, a *szakértő* véleményében közölt tények", vagyis a szakértő személye = *bizonyíték*. Más helyen a *szakértői lelet és vélemény* Barna szerint bizonyítékforrás, amely abban az esetben válik bizonyítékká, ha „az ügy érdemére tartozó megállapításokat vagy következtetéseket tartalmaz."[7] Simor a szakértői véleményt a bizonyítékok egyik *külön* osztályának, fajtájának tekinti, vagyis a szakértői vélemény olyan bizonyíték, amely nem sorolható sem a személyi, sem a tárgyi, sem pedig az írásbeli bizonyítékok osztályába.[8] Kertész szerint a szakértői vélemény „bizonyítékot tartalmaz".[9] Gödöny a szakértői véleményt „bizonyító tények forrásának" nevezi.[10] Katona a tárgyi jognak megfelelően magát a véleményt tekinti bizonyítéknak.[11] Vámbéri szerint is a szakértői véleményt sui generis bizonyítéknak kell tekinteni.[12] Így foglal állást Vass, aki más helyen bizonyítási eszközről tesz említést. „A bizonyítékok — írja — a *bizonyítási eszközök* (bizonyítékforrások) révén szerezhetők meg. A legfontosabb bizonyítási eszközök: a tanúvallomások, a szakértői vélemények...", vagyis a szakértői vélemény, bizonyíték is, bizonyítási eszköz (forrás) is.[13] Sljahov szerint a szakértői vélemény „a bírósági bizonyítékok egyik forrása és az igazság megállapításának fontos eszközéül szolgál."[14] A szakértői vélemény Zujev szerint is „bizonyítékforrás".[15]

Mindezekből az állásfoglalásokból jól kitűnik, hogy a szakértői vélemény értelmezése során fogalomkeveredésekkel találkozhatunk. Felvetődik a szakértői vélemény, mint *bizonyíték*, mint *bizonyítási eszköz*, mint *bizonyító tényforrás*, *bizonyítékforrás* és e fogalmakat értelmezték a véleményre, de a szakértő személyére is. Az eltérő értelmezések nem véletlenek. A szakértői vélemény összetett jellege nagyon is alkalmas a különböző értelmezések kialakítására. A szakértői vélemény fogalma különböző oldalairól vizsgálva valóban különböző lényeget takar. Némelyik irodalmi állásfoglalás emellett azonban kifejezetten hiányos, illetve nem a helyes tartalmat fedi.

A Be 61. §-a a szakértői véleményt a bizonyítékok egyik fajtájának tekinti. Minthogy eljárásjogunk a szakértői vélemény szóbeli és írásbeli változatait különbözteti meg [Be 139. § (1) bekezdés], nem kétséges, hogy a jog szerint mindkét szakértői nyilatkozati forma bizonyíték. Mindkét előterjesztési *forma* alkalmas az információközvetítésre, tartalmazza a kívánt tényadatokat (feltételezzük, hogy valóban bizonyítékkal állunk szemben), megjelöli a tényadatok forrását, eszközeit és személyeit. A szakértői vélemény is mint minden bizonyíték *összetett fogalom*.

A bűnjelekre vonatkozó bizonyításfelvétel többféleképpen végezhető el. Megszemlélheti maga a hatóság,[16] de megbízhat ezzel szakértőt is. A büntető eljárásjogi megismerésben a szakértői vizsgálat szintén megismerési folyamat lesz, de amint Cséka a szakértői vizsgálattal kapcsolatban megjegyzi, „a megismerésnek itt sajátos, áttételes fajtájáról van szó."[17]

[1] Cséka Ervin: A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai. Bpest, 1968. 114. old.

[2] Horgosi György: A bizonyítékok. A büntető eljárás kommentárja. Bpest, 1967. V. fej. 296. old.

[3] Horgosi György: A bizonyítékok... stb. 284. old.

[4] Székely János: Szakértők az igazságszolgáltatásban. Bpest, 1967. 23. és 96. old.

[5] Székely János: Szakértők stb. ism. 96. old.

[6] Hámori Vilmos: A szakértői bizonyítás polgári perekben. Magyar Jog. 1965. 7. sz. 313. old.

[7] Barna Péter—Király—Szabóné: Magyar büntető eljárásjog. I. Egyetemi jegyzet. Bpest. 1965. 221—222. old.

[8] Simor Pál: A tárgyi bizonyíték. Krim. Tan. II. köt. Bpest, 1966. 67. old.

[9] Kertész Imre: A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok néhány kérdése. Jogtudományi Közlöny. 1960. 4. sz. 145. old.

[10] Gödöny József: Bizonyítás a nyomozásban. Bpest, 1968. 309, 316. stb. old.

[11] Katona Géza: A nyomok azonosítási vizsgálata a büntető eljárásban. Bpest, 1965. 187. old.

[12] Vámbéri Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve. Bpest. 1916. 139. old.

[13] Vass Kálmán: A kézírásvizsgálat helye a bizonyításban. Krim. Tan. VI. Bpest, 1968. 29., ill. 6. old.

[14] A. R. Sljahov: Organizácia i proizvodsztvo kriminaliszticseszkoj ekszpertizü v SZSZSZR. Teoria i praktika kriminaliszticseszkoj ekszpertizü 9—10. sz. Moszkva. 1962. 421. old.

[15] E. I. Zujev: Kriminaliszticseszkaja ekszpertiza. Moszkva. 1967. III. fej. 1. §. 111. old.

[16] Király Tibor: Büntető ítélet a jog határán. Bpest. 1970. kézirat 64—65. old.

[17] Cséka Ervin: A büntető ténymegállapítás stb. im. 90, 113—114. old.

A szakértő nemcsak *észlel,* hanem *véleményt nyilvánít,* következtetéseket von le, még nem, vagy nem bizonyosan ismert összefüggésekre mutat rá az észlelt tényekből, vagy tényadatokból. Azok a tények és tényadatok, amelyek a szakértői nyilatkozat alapjául szolgálnak és a szakértő szubjektív tényezői ilyenképpen kapcsolatba kerülnek és kölcsönhatásukban derül fény a releváns összefüggésre, amelyről a szakértői nyilatkozatban kapunk *értesülést.* Az a nézet, mely szerint a szakértő *nem új tényeket állapít meg,*[18] ilyen szempontból nem fogadható el, mint ahogy nem helyes a szakértőt új tényeket *alkotó* személynek sem felfogni.

Ha a szakértői vélemény nem vinne újat az eljárásba, hanem csak megismertetné a *már ismert* tényeket, semmi szükség sem volna rá.[19] A szakértői tevékenységnek nem az a feladata, hogy ismert tényeket elemezzen, vagy magyarázzon, hanem az, hogy tényeket állapítson meg és közölje azt a hatósággal.[20] Minthogy a szakértőnek feltett kérdések olyan összefüggésekre vonatkoznak, amelyek *ismeretlenek,* de legalábbis létezésük *bizonytalan,* nem kétséges, hogy a szakértői vizsgálat során feltárt, megvilágított vagy megismert és a véleményben *közölt* tényadatok az ügyben *relevanciával* kell, hogy rendelkezzenek. Az eljárásban ilyen módon *bevitt,* ismertetett tények, adatok azonban a szó szoros értelmében tényekről, realitásokról szólnak. A szakértő által állított tények a *szakértő tudatától is függetlenek.* Ugyanazon összefüggés kimutatására egymás után és egymástól függetlenül több szakértő is képes. Több szakértő is, de *csak szakértő.* Vagyis a különleges szakismeret adja azt a lehetőséget, amely segítségével a releváns objektív összefüggés megismerhető, a „laikusok" számára is megvilágosítható, akár a megismerés járható útjának feltárásával (illusztrálás, vizsgálat leírása), akár csupán az elérni kívánt cél, tényadat közlésével. Az előbbit szakértői észlelésnek, az utóbbit a releváns tényekre történő szakértői következtetésnek nevezhetjük, amely mozzanatok a gyakorlatban többnyire együttesen jelentkeznek.[21]

A szakértői vizsgálat alapvonásaiban a büntetőeljárás menetének síkján nem új *tényeket alkotó* folyamat és ebből következően többnyire maga a vélemény sem újonnan alkotott tények közvetítője. Az eljárásban releváns alapvető tényeket, realitásokat, összefüggéseket maga a bűncselekmény *már létrehozta.* A bizonyításra felhasználható tudományos tételeket pedig a tudomány már kidolgozta. A szakértői véleménynek nincs is más funkciója, mint az ügyben már meglevő, de még nem ismert összefüggések, tények, tudományos tételek interpretálása, *megismertetése.*

A véleményben közölt végső információk eredetükben a vizsgálat megkezdésekor magának a szakértőnek is újak voltak. Amint a szakértő a vizsgálat módszereivel feltárta, megismerte (de nem alkotta) azokat, számára a továbbiakban azok ismertté váltak. A szakértői véleményben leírt alapos *tények* ilyen értelemben tehát *nem* a szakértő alkotásai, nem a szakértő sajátjai, de általa eredetiben megismertek. Megjegyezzük azonban, hogy a releváns összefüggések megismerése érdekében a szakértő is alkothat ún. kisegítő tényeket, pl. próbaírást vesz fel. Ez esetben a mintavétel tényét a szakértő „alkotja".

Milyen forrásokra vezethetők vissza a szakértői vélemény információi? Természetesen részben magukra az ismert ügykörülményekre és a szakértői vizsgálat *tárgyaira,* illetve a kidolgozott tudományos tételekre, ismeretekre. Csakis ezek lehetnek információforrások. De ha a vizsgálat tárgyai (bűnjelek, minták) maguk az információforrások, nem veszélyeztetjük-e a szakértői vélemény bizonyítékjellegét? A vizsgálat tárgyai struktúrában léteznek, azaz több irányú, jellegű és szintű összefüggésben vannak környezetükkel. Ezen összefüggések egy részét közvetlenül a jogalkalmazók is megismerhetik, közvetlenül érzékelhetik vagy a tulajdonságok értékelésével racionális úton eljuthatnak azok megismeréséhez. Másik része azonban kiesik e lehetőség keretéből, vagyis a jogalkalmazó nem képes érzékelni és belőlük megbízható új ismeretekhez logikai eszközökkel sem juthat. Erre a közvetlen útra nincs is szüksége, mert helyettesíti azt a szakértői vizsgálat és a szakértői vélemény. Ilyenképpen a szakértői vélemény a jogalkalmazó által közvetlen fel nem, vagy nem bizonyosan helyesen felismerhető *valóság tükröződése.* Hangsúlyozzuk, hogy itt a valóságnak megfelelő, helyes szakértői nyilatkozatról van szó.

Egy és ugyanazon vizsgálati tárgy több releváns összefüggésben létezhet. Egy összefüggés *több bizonyíték* ténybeli alapja is lehet. Pl. a névtelen levélíró beismerő vallomása a kézeredetet illetően bizonyíték, de ugyanezen összefüggés lesz a ténybeli alapja annak a szakértői véleménynek is, amely megállapítja az író személyt. Tételezzük fel pl. hogy tanúk is látták, amint a névtelen levelet a tettes írta. A tanúk vallomásának tényalapja szintén ugyanaz. Csakhogy a releváns tényhez vezető utak eltérnek egymástól. Amíg a tanúk látóideg receptoraik közvetlen érzékelésével jutottak el a tény észleléséhez, a szakértő ezen felül speciális ismereteinek segítségével jutott el ugyanoda. Az írás cselekvésének közvetlen érzékelése és e tapasztalat közvetítése (vallomás) még csak össze sem hasonlítható a már kész íráspróduktumokból levont azonossági következtetések és azok közvetítéseinek (véleménynyilvánítás) módjával,

[18] Cséka Ervin: A büntető ténymegállapítás stb. im. 114. old.

[19] Kertész Imre: A kriminalisztikai stb. im. 145. old.

[20] Székely János: Szakértők stb. im. 96. old.

[21] Székely János: Szakértők stb. im. 34—35. old. Horgosi György: A bizonyítékok stb. im. 323. old.

jóllehet a végkövetkeztetés ugyanazon tény (pl. a kérdéses levelet X. Y. írta). Más *közbenső tények* formálták a tanú véleményét és mások a szakértőét. Ha úgy tetszik a példakénti egy és ugyanazon jelenség különböző oldalai más-más bizonyíték *forrása* lett és így jutottunk *több* bizonyítékhoz, információs jelzéshez.

A szakértői véleményben nem csupán a végső következtetések lehetnek relevánsak az ügyben. A szakértői konklúzió közbenső tényadatokon és ténybeli összefügéseken alapszik. Ezek képezik lényegében a szakértői következtetés belső *ténybeli bázisát,* amelyek maguk is szerves tartozékai a szakértői véleménynek, mint bizonyítéknak. A szakértő által vizsgált tárgyak külön-külön maguk is bizonyítékok (pl. a vizsgált kézírás), sőt, ebben az egységben ismét új összefüggések újabb önálló bizonyítékul szolgálhatnak, de megalapozhatnak egy más újabb bizonyítékot is. Ez utóbbi esetben csak *közbenső,* részjellegű tények lesznek az olyan összefüggések, amelyek más relációban önállóan is előfordulhatnának.

Az első esetben ezek a tárgyak az eljárásban *önálló* bizonyítékként funkcionálnak, a második összefüggésben pedig egyes tulajdonságaikkal csak *megalapoznak* egy újabb bizonyítékot. Ez az újabb bizonyíték, mint pl. a szakértői vélemény viszont már ismét egy *önálló információt* képez. Az előbbin *alapulva,* azon *keresztül* keletkezett, de *közvetlenül* informál arról a tényről, amely releváns az *eljárásban* és ismeretlen vagy létezése előttünk bizonytalan. Más szavakkal; a jogalkalmazóhoz a szakértői vizsgálat tárgyán keresztül nem, vagy nem megbízhatóan jutnak el egyes információk (bár eljuthatnának, ha a jogalkalmazó különleges szakismerettel rendelkeznek az adott szakágban), amelyek a szakértői véleményen keresztül már jól és egyértelműen tükröződnek. Amit a jogalkalmazó nem, vagy nem bizonyosan jól lát, a szakértői vizsgálat tárgyain keresztül meglátja, illetve helyesen láthatja azt meg a szakértői véleményen keresztül. Kertész ezt a gondolatot a következőképpen fejezi ki; „A szakértői véleményben szereplő adatok önálló elsődleges és nem járulékos, másodlagos jellegűek, függetlenül attól, hogy más forrásból arról már előzőleg értesültek-e a nyomozó hatóságok vagy a bíróság."[22] A szakértői vélemény ilyen értelmű önállósága, elsődlegessége, nem járulékos jellege mellett foglal állást Belkin, Vinberg és Petruhin is.[23]

A szakértői véleményt megalapozó tények oldaláról vizsgálva ez az állásfoglalás helyes, de mint ahogy kifejtettük, a véleményben közölt új, még nem ismert tényt a jogalkalmazó a szakértői véleményből ismeri meg. Az eljárásba beiktatódott láncszem folytán ez a megismerés *áttételes jellegű.* A szakértői vélemény az eljárás egész menetéhez viszonyítva lesz bizonyíték vagy nem bizonyíték és ebből a helyzetből értékelve a szakértői vélemény *származékos jellegű.*

Hámori is a szakértői vélemény ilyen jellegére utal, amikor megállapítja, hogy a bizonyítékokat a szakértői vélemény nem önmagából meríti, illetve ezeket nem önmaga tartalmazza, miként a szemletárgy, vagy a tanúvallomás, hanem felismeri és a bíróság rendelkezésére bocsátja, mint a bírói szemle. Már maga is más bizonyítékokon, szemletárgyon, tanúvallomásokon stb. alapszik, azokat vizsgálja meg és von le ebből következtetéseket, tehát mintegy másodlagos bizonyítási eszköznek nevezhetjük.[24] Hámori véleménye csak formális szempontból kifogásolható. A „nem önmaga tartalmazza" kifejezés ehelyütt nem pontosan fedi az egyébként helyes közölnivalót.

Minden szakértői vélemény *személyi jellegű bizonyíték.* Személyi jellegű bizonyíték azért, mert személy nyilatkozatáról van szó. A nyilatkozat valamilyen értesítést tartalmaz. Ilyenképpen a szakértő, mint személy maga is információközvetítő. Ejszman írja, hogy „a tanúsítvány hordozója a szakértő, a közlésforma vagy bizonyítékforrás — a vélemény, a tartalom — a ténybeli adatok pl. valamilyen szöveget a vádlott írta."[25] Mindehhez meg kell jegyeznünk, hogy *nemcsak a szakértő szerepel információközvetítőként.* A vizsgált tárgyak a szakértő személyétől függetlenül tartalmazzák azokat az információkat, jóllehet nem mindenki számára érthető „nyelvezetben", amelyek felismerésével, összegyűjtésével és értékelésével a szakértő kialakította véleményét valamilyen tényről. A vizsgált tárgyakban meglevő ilyen információk önmagukban az eljárás síkján nem bizonyítanak semmit. „A természet, az élet önmagában nem bizonyít — írja Földes —, a bizonyítás a gondolkodásra tartozik, de a gondolkodás sem bizonyít önmagából."[26] Miként általában a tények állítása vagy valamilyen tételek megalkotása jellegzetesen emberi, *gondolati tevékenység,* úgy a szakértői tényállítás is csak *gondolati műveletek útján* valósulhat meg. Az információközvetítés tehát egyrészt a szakértő által vizsgált *anyagok révén* jut el a jogalkalmazóhoz, másrészt a vizsgált anyagok és a jogalkalmazó között a *szakértő maga is* közvetítő lesz. Amíg azonban a vizsgálat tárgyai az információkat rendezetlenül, mintegy *potenciális halmazban* tartalmazzák, a szakértő azokat rendezi, helyükre sorolja és tárolja. Ebben az új elrendezésben, tárolásban már kirajzolódik a kép valamilyen

[22] Kertész Imre: A kriminalisztikai szakértői stb. im. 144—145. old.

[23] R. Sz. Belkin: A. I. Vinberg, I. L. Petruhin; Zaklucsénie ekszperta. Teoria dekazatelsztv v szovetszkom ugolovnom processze. Csaszty oszobennaja c. kötetben. **Moszkva 1967. 195. old.**

[24] Hámori Vilmos: A szakértői bizonyítás polgári perekben. Magyar Jog. 1965. 7. sz. 314. old.

[25] A. A. Ejszman: Zaklucsénie ekszperta. Sztruktura i noucsnoe obosznovanie. Moszkva 1967. 129. old.

[26] Földesi Tamás: A marxista filozófia bizonyításelméletének alapjai. Bpest, 1967. 184. és 187. old.

összefüggésről, amit a jogalkalmazó a szakértői nyilatkozatból megismerhet.

A szakértői bizonyítást egészében a TV közvetítéséhez hasonlítjuk. A lejátszódó bűntett személyi és tárgyi környezete maga a „felvevő műszer" (pl. kézírás), amely felveszi, tárolja az információkat és ugyanakkor arra is képes, hogy azokat továbbadja. A kézíráson keresztül történik az „adás". Idézzük itt Rényi Alfrédot, aki az írásra a következőket állapítja meg: „kódolás tulajdonképpen maga az írás is, amely hangoknak betűket feleltet meg; ebben az esetben az olvasás a dekódolás". Maga a „kódolás" szó a titkosírásból származik.[27] Az „adás" tehát kódoltan történik, amit dekódolni kell. Amikor a jogalkalmazó elolvassa a bűnjelírást, tartalmát azonnal „dekódolja", mert a szövegezést megérti. A TV-adás hullámhosszán is lehet az adás egy részét, a képtől függetlenül venni (pl. ha nincs kép a hangot attól függetlenül még hallhatjuk). A képvételre azonban nincs más lehetőség, mint a képvevő készülék beiktatása, illetve helyes működtetése. A TV vevőkészülék fel tudja venni a hanghullámokat is, de fel tudja venni és át tudja alakítani azokat az elektromágneses hullámokat is, amelyek a képimpulzusokat hordozzák.

Képletesen azt a funkciót végzi el a szakértő is. Ha a képet a szakértői véleménynek feleltetjük meg, amelyből a jogalkalmazó már informálódhat az eseményről, akkor a vevőkészülék funkcióját a szakértő látja el. Más szóval: a kézírás által továbbított különböző rendszerekben kódolt információkat dekódolja, megfejti az ügy érdekében és a jogalkalmazó elé teszi olyan információközvetítő formában, amelyet a jogalkalmazó ért, pl. szóbeli nyilatkozatot meghallgat és a szavak fogalmát érti, vagy az írásos véleményt elolvassa. Ezt a hasonlatot csak a fogalomérzékeltetés végett említettük. A szakértő logikai munkáját nem fedheti semmilyen műszer működése sem, mert itt sokkal tökéletesebb és egyben bonyolultabb „apparátussal" állunk szemben. Azt a következtetést azonban levonhatjuk, hogy ugyanazt az „adást" másik „vevőkészülékkel" is „élvezhetjük", vagyis ugyanazon vizsgálati tárgyakból, tényadatokból más szakértő is nyújthatja a kívánt információt. Így tehát egy kettősséggel állunk szemben. Egyrészt a vizsgálat *tárgyai* szerepelnek információközvetítőként, másrészt a szakértő, mint *szubjektum*. Amikor a szakértői vizsgálat során a vizsgálat tárgyai kölcsönhatásba kerültek a szakértővel, vagyis az „objektumok átmentek a szubjektumba" ebben az összefüggésben az objektumok részben szubjektívvé váltak, részben szubjektivizálódtak.[28]

A szakértő a vizsgálat tárgyait a szakismereteinek megfelelő oldalról fogja fel, értelmezi és alkot róla logikai ítéleteket. A szakértői vélemény objektív alapjai így vezethetők vissza a vizsgálat tárgyaira, az ügy körülményeire. Innen származik *ténybeli alapja,* de ugyanakkor jól látható a *szubjektum szerepe* is. Nem szólhatnánk bizonyítékról, ha a szakértői vélemény nélkülözné az objektív alapokat, de az objektív alapok önmagukban, a szakértő személye nélkül nem válnának bizonyítékká. A szakértő személye tehát ténylegesen információ*közvetítő,* de logikai tevékenységében *forrása* is a véleménynek, mint bizonyítéknak. Abban a többletben tehát, amelyet az objektíve meglevő tényekhez a szakértő, mint szubjektum adott, a szakértő személye bizonyítékforrásként is felfogható. Ha azonban a bizonyítékok forrásán csak tényforrásokat értünk, a szakértő *nem forrása* a bizonyító tényeknek, hanem csak közvetítője, értelmezője, úgy is mondhatnánk tükre a már meglevő tényeknek, összefüggéseknek.

Eljutottunk tehát a szakértői nyilatkozathoz, amelynek objektív és szubjektív eredőjét a fentiekben igyekeztünk megvilágítani. Tényforrás-e a vélemény vagy közvetítési forma, illetve eszköz? Tényforrás is, meg nem is, közvetítő forma is, meg eszköz is.

A szakértői vélemény helyes vélemény esetében tényekről szól és ennyiben mindazok számára, akik a tényeket a szakértői véleményből ismerik meg, *tényforrás.* Ez a szemlélet azonban csak korlátozott, szűk, megszorított értelmezésben helyes. Csak akkor érvényes, ha a szakértői véleményt önmagában, minden más ügykörülménytől és vizsgálati tárgytól külön, konkrét létezési formájában értelmezzük. Belőle megismerhetők a tények akként is, hogy sem a vizsgálat tárgyai, sem a szakértő személyét közvetlenül nem ismerjük, hanem csak elolvassuk az írásos véleményt.

Ejszman, mint láttuk a „véleményre" vagylagosan „közlésformát" és „bizonyítékforrást" is említett. Vagy ez, vagy az. A szakértő megismer valamilyen releváns információt. Rendeltetésénél fogva közölnie kell ezt az „értesülést" a jogalkalmazóval, azaz továbbítania kell valahogy, de feltétlenül olyan formában, hogy az érthető legyen a jogalkalmazó számára. A közlésformák igen sok változatát különböztethetjük meg (hang, testmozgás, írás stb.), és többféleképpen történhet az információfelfogás is, de mindenféleképpen érzékszerveinkkel (hallás, látás, tapintás stb.). A szakértői információtovábbítás is ilyen csatornákon juthat tovább, vagyis nyilatkozik szóban, írásban, szemléltet fényképpel, rajzzal, kísérleti szemléltető mintadarabokat készít, megmutat stb.

A szakértői nyilatkozat ilyen értelmezésben valóban közlésforma, amely forma különböző anyagi, fizikai *eszközökben* realizálódik, testesül meg. A szóbani nyilatkozatot az elhangzáskor nyomban rögzíteni lehet, pl. hangszalagra, vagy jegyzőkönyvbe. Ilyen esetben a hangszalag, vagy a jegyzőkönyv a szakértői értesítés

[27] Rényi Alfréd: Napló az információs elméletről. Fizikai Szemle. 1970. 6. sz. 164. old.

[28] Földesi Tamás: A marxista filozófia stb. im. 449—450. old.

(információ) hírtovábbító eszköze lesz. Ha a szakértő nem a hangtovábbítással juttatja tovább véleményét, hanem átülteti azt írásba, az írásos vélemény csak eszköze lesz a nyilatkozattovábbításnak. Ilyen értelemben az írásos vélemény *eszköz.*

A forma és az eszköz fogalma közelálló tartalmat takar. A szakértői bizonyítást felfoghatjuk a hírközvetítés egyik *formájának* is. Más formákban, más csatornákon keresztül is — amint azt már említettük — eljuthat a jogalkalmazó ugyanazokhoz a releváns körülményekhez. A szakértői információtovábbítás, mint megismerési forma ilyen értelmezésben az említett eszközök segítségével történhet. Ide sorolhatók mindazok az eszközök (írás, fénykép stb.), amelyek fizikai tulajdonságaik révén alkalmasak a hírfelvételre, rögzítésre, összegyűjtésre és alkalmasak a továbbításra, hírátadásra. Pl. a Morse-jeleket a távíró szalag csak rögzíti és alkalmassá teszi a későbbi leolvasásra. A közlésforma a távírás és nem a jeleket rögzítő szalag, vagyis az írás. Ez utóbbi csak eszköz. Ugyanazt a hírt eljuttathatjuk távbeszélőn is vagy levélben, posta útján. Amint a levél csak eszköze lesz a hírtovábbításnak, ugyanúgy eszköze lesz a hang is a távbeszélő útján történő hírtovábbításnak. A közlésformák azonban mások, jól elválaszthatóak, hiszen az első esetben (távíró) elektromágneses hullámok éterbeni terjedésével, a második esetben (telefon) hanghullámok vezetéken keresztüli továbbításával, míg a harmadik esetben (posta) az írás fizikai értelemben vett szállításával van dolgunk, jóllehet ugyanazon információt továbbítunk mindegyik csatornán.

Amint az ugyanazon információnak több továbbítási formája lehetséges, ugyanígy lehet különböző információnak egy és ugyanazon hírtovábbító eszköze is. A szakértői vélemény több információt tartalmazhat, de egyetlen véleményben leírva a hírtovábbítás eszköze egy és ugyanaz. Ha több szakértő vizsgálta ugyanazokat a vizsgálati tárgyakat és véleményüket külön-külön írásban terjesztik elő, a bennük foglalt állítások, következtetések megegyezhetnek egymással. Nem vitás, hogy ez esetben a hírszerzés formája ugyanaz, vagyis szakértői vizsgálat és véleménynyilvánítás, a hírtovábbítás eszköze ugyanúgy írásos írásszakértői vélemény, sőt maga a tartalom (információ) is lehet ugyanaz. Lényegében tehát azonos vizsgálati tárgyak esetében, *azonos* információtartalommal és formával, de *két szakértőnek,* két *vizsgálatból* levont, *két darab* írásos véleményben rögzített nyilatkozatával állunk szemben.

Látható tehát, hogy a forma és az eszköz elválhat egymástól, de szűkebb formaértelmezéssel egybe is eshet. Elvi megkülönböztetésük azonban helyes és szükséges. A forma általánosabb, átfogóbb kategória, amelynek egyik megnyilvánulása a fizikai értelemben vett eszköz. Más irányú megközelítésben minden eszköz felfogható formának is, amely — a bizonyítékok fogalmának körében — rendelkezik valamilyen mennyiségben információval. Így és csakis ilyen értelmezésben a szakértői vélemény *közlésforma* is és *közlési eszköz* is, hagyományos jogi nyelvezetben *bizonyítási eszköz.*

Az írásos szakértői vélemény megfelel az általános okirati kellékeknek (grafikai jelekkel készül, jogilag jelentős tény bizonyítására stb.), sőt teljes mértékben *kimeríti a közokirat fogalmi elemeit is.* Vegyük sorra az okiratok e privilégizált csoportjának rekvizitumait. *1.* Hatóság, hivatal adja-e ki? Igen. A kirendelt szakértő a kirendeléssel járó feladatainak ellátása körében a kirendelő hatóságnál — bár nem munkaviszonyban és nem állandó jelleggel — szolgálatot teljesít és tevékenysége az őt szakértőül alkalmazó *hatóság rendeltetésszerű működéséhez tartozik.* Következésképpen a hatóságok által kirendelt igazságügyi szakértő *e tevékenysége körében* a Btk 114. § (1) bekezdés *b)* pontja értelmében *hivatalos személy.*[29] A szakértői szervek ilyen jellegét nem szükséges külön hangsúlyozni. Egyértelmű tehát, hogy ez a közokirati kellék adott. *2.* Hivatásának megfelelő funkció gyakorlása során keletkezik-e? A válasz ismét igenlő és csak hivatkozni lehet a fenti állásfoglalásra. *3.* Megszabott formában? Igen. A szakértői vélemény a tárgyi joggal szabályozott formában készül (aláírás, pecsét, nyilvántartási szám stb.). Sőt bizonyos szempontból a szakértői vélemény tartalmi kellékeit is szabályozza jogszabály [9/1965. (VIII. 23.) IM sz. r. 12—16. §].

Az írásban közölt szakértői vélemény elsősorban *írásbeli tartalmával bizonyít.* Nem tárgyi jellegével bizonyíték, sőt ezeket az elemeket a legtöbb esetben teljesen nélkülözi. Ki kell ezt emelnünk azért, mert a szakértő szóbani megnyilatkoztatására az eljárásban nem mindig kerül sor. Az írásos vélemény közokirati jelleggel, írásbeli tartalommal bizonyíték.

Az írásban előterjesztett szakértői véleményt *mégsem sorolhatjuk az írásbeli bizonyítékokhoz.* Nem sorolhatjuk azért, mert sajátos bizonyítékokról van szó, amelyet jogunk is — helyesen — megkülönböztet minden más okirattól, írásbeli bizonyítéktól. Ha mégis meghamisítanának utólag egy szakértői véleményt, kérdés lehet, hogy ez a tett az anyagi jogszabályok értelmében milyen bűntettnek minősülne? A szakértői vélemény hamisításából adódó ilyen jellegű kérdésekkel a szakirodalom tudtunkkal nem foglalkozik. Ezúttal mi is csak röviden jelezzük véleményünket: ilyen esetben közokirathamisítás történne.

A szakértői vélemény bizonyíték jellegének elemzése során felvetődik a kérdés, hogy *közvetlen,* vagy *közvetett bizonyítékkal* állunk-e szemben, vagyis a szakértői véleményben állított tény közvetlen, vagy közvetve utal a bizo-

[29] Legf. Bír. Bf. I. 587/1963. sz. BJD. 626. jogeset.

nyítandó tényre? Vizsgálnunk kell a bizonyíték és a bizonyítás tárgyának összefüggését. Kategórikusan kijelenteni azt, hogy a szakértői vélemény közvetlen vagy közvetett jellegű bizonyíték, nem lehet. Ez a jelleg mindig az adott ügykörülményektől és a szakértői véleményben jelzett tényektől függ.

Vinberg szerint — elismervén a szakértői vélemény közvetett bizonyíték jellegét — egy névtelen levél szerzőjét megállapító szakértői vélemény *közvetlen* bizonyíték.[30] Kertész a szakértői véleményben közölt tényekkel kapcsolatban megállapítja, hogy azok „általában kisegítő (indicium) jellegűek és így csak közvetve tanúskodnak a bűncselekmény adott személy által történt elkövetéséről", de *„közvetlen bizonyítékot* (kiemelés — *K. L.*) tartalmaz az írásszakértő véleménye, ha nemcsak a hamisítás tényét, hanem a kézírás ismérveinek összehasonlítás útján a hamisító személyazonosságát is megállapítja."[31] Petruhin is a szakértői vélemények között közvetlen és közvetett bizonyítékot különböztet meg, de szerinte közvetlen bizonyíték csak az a szakértői vélemény lehet, amelynek állításai, mint tények „a fő tény hiányára utalnak, vagyis negatív jelentőséggel rendelkeznek."[32]

Amikor a szakértői vélemény pl. azt a tényt állítja, hogy a kérdéses kézírást X. Y. írta, és e kézírás révén valósult meg a bűncselekmény (pl. rágalmazás, izgatás stb.), nyilvánvalóan *közvetlen* bizonyítékról beszélhetünk, mert a szakértői vélemény közvetlenül bizonyítja az elkövető személyének kilétét, vagyis a bizonyítandó tények egyikét. Ha egy írásszakértői vélemény csak arra utal, hogy a vizsgált anyagátvételi nyilatkozat kézírása hamisítvány, kétféle értékelést adhatunk a véleményre. Közvetlenül bizonyítéka lesz az okirathamisítás tényének, de ha ezt a bűnjelokiratot eszközül használták fel egy másik bűncselekmény elkövetéséhez, közvetett bizonyíték lesz a vélemény. A bűnjelokirat maga *közvetlen* bizonyít, míg a szakértői vélemény csak a *bizonyíték bizonyítéka* lesz, vagyis *közvetve* bizonyítja a bizonyítandó tényeket. Mindebből következik, hogy az írásszakértői vélemény lehet közvetlen és közvetett bizonyíték, sőt egy és ugyanazon vélemény lehet részben közvetlen, részben közvetett bizonyíték is.

A szakértői vélemény terhelő és mentő bizonyíték jellege nem konstans. Egy és ugyanazon vélemény lehet terhelő és ugyanakkor mentő bizonyíték is. Pl. a véleményben kinyilatkozott az a tényállítás, hogy a bűnjelírást nem —A—, hanem —B— személy írta, mentő —A— személyre nézve és ugyanakkor —B— személy felé terhelő jellegű bizonyíték. Vajon nem a vélemény állító vagy tagadó (pozitív vagy negatív) jellege dönti el ezt a kérdést? Úgy tartjuk, hogy nem. Az állító vélemény lehetséges kettős jellegére fentebb már említettünk példát. A negatív jellegű állítások sem mindig mentő körülmények. Gondoljunk csak egy navigációs központ időjárásjelzőire, akik arra hivatottak, hogy az időjárásról kapott információkat állandóan írják és jelezzék azt az illetékesek felé. Tételezzük fel, hogy egy viharról nem történik meg a jelzés és ennek következtében repülőgép-szerencsétlenség történik. Utólag mégis megtalálható a naplóban a viharjelzésről szóló bejegyzés. A napló vezetője azt állítja, hogy a híranyagot abban az időben regisztrálta, amikor azt kapta. A szakértői vélemény pedig azt állítja, hogy nem abban az időben vezették be az adatokat a naplóba, hanem később. Ez a vélemény negatív állítás, mégsem mentő bizonyíték, hanem nagyon is terhelő a mulasztóra nézve.

Még több példát is említhetnénk, de ebből is látható már, hogy a negatív és pozitív szakértői állítás nem feltétlen mentő vagy terhelő bizonyíték. Különösen a mulasztással elkövethető bűncselekmények egész sorát bizonyíthatja terhelő jelleggel negatív szakértői vélemény és viszont a pozitív jellegű szakértői állítások is lehetnek mentő bizonyítékok.

Kiss Lajos

[30] A. I. Vinberg: Kriminalisztics eszkaja ekszpertiza v szovjetszkom ugolovnom processze. Moszkva. 1956. 7. old.

[31] Kertész Imre: A kriminalisztikai szakértői vizsgálat stb. im. 145. old.

[32] I. L. Petruhin: Ekszpertiza kak szredsztvo dokazüvanija v szovjetszkom ugolovnom processze. Moszkva. 1964. 54. old.

A szocialista országok külkereskedelmi választott bíráskodása az NSZK-val folytatott kereskedelemben*

I. Bevezetés

A külkereskedelmi választottbíráskodást *különleges vonások* jellemzik.

1. A külkereskedelmi ügylet zavarai esetén kerül rá sor, jóllehet a felek a szerződés megkötésekor mindenekelőtt annak zavarmentes lebonyolódását tartják szem előtt, és ezért az esetleges zavarokra előzetesen nem mindig gondolnak. Ezzel magyarázható, hogy a szerződésből gyakran hiányzik a választottbíróságra, az alkalmazandó anyagi és eljárási jogra vonatkozó világos megállapodás. Ezek a hiányok azonban a felek jogviszonyát is befolyásolják, és a választottbírósági eljárás számára a legnehezebben megoldható kérdéseket jelentik.

2. A külkereskedelmi arbitrázsnak ezen túlmenően Janus-arca van: bírósághoz hasonló eljárás — bíróság nélkül! Ez a kettős jelleg magyarázza azokat a bizonytalanságokat, melyek az alkalmazandó eljárásjoggal, a nemzeti eljárási jogok normáinak szubszidiárius érvényesülésével, végül — tekintettel az arbitrázs különleges természetére — az eljárásjogi előírások alkalmazásának határaival kapcsolatban felmerülnek.

3. A külkereskedelmi választottbíróság egy nemzeti „különbíróság" nemzetközi jellegű jogvitákra. Ilymódon különféle politikai, így kereskedelem-, és jogpolitikai, valamint általános politikai aspektusok erőterébe kerül. Ezek az aspektusok jelen vannak már a jövőbeli szerződő feleknek a választottbíróság székhelyéről és a választottbíráskodás módjáról folytatott alkudozásainál, de megmutatkoznak azokban az érvekben is, amelyeket a külföldi választottbírósági határozatok végrehajtása ellen az erre irányuló bírósági eljárásban felhoznak. Ilyen például a szocialista országok zárt, nemzeti választottbírói listáin szereplő választottbírók elfogultságára vonatkozó feltevés; a szocialista állam, vállalat és minden egyéb intézménye lényegében véve egy és ugyanaz, miért is a szocialista országok külkereskedelmi választottbíróságai nem tekinthetők függetlenül döntő testületeknek stb. A problémák sokaságát és sokféleségét, amelyekre itt csak utalni tudtam, az alábbiakban szeretném megvilágítani. Engedjék meg, hogy röviden néhány kérdést érintsek.

Előadásom egy — éppen befejezett — széles körű *tudományos munkán* nyugszik. Alapjául — saját ügyvédi és jogtanácsosi gyakorlati tapasztalataimon túlmenően — egy körkérdés eredményei szolgálnak, melyet úgyszólván minden szakmában két éven keresztül nyugatnémet termelő- és kereskedelmi vállalatokhoz, valamint az összes szocialista országokhoz intéztem az utóbbi tizenkét évre vonatkozóan. Felhasználtam ezenkívül ezeknek az országoknak idevágó közleményeit és publikációit, melyeket az egyes külkereskedelmi választottbíróságoknál tett látogatásaim alkalmával szívélyesen rendelkezésemre bocsátottak.

II. A külkereskedelmi választottbíráskodás jogi helyzete a Német Szövetségi Köztársaság és a szocialista országok viszonyában

Először vizsgáljuk meg azt a kérdést, mi a külkereskedelmi választottbíráskodás *jogi helyzete* kelet-nyugati viszonylatban, továbbá azt, hogy milyen biztosítékok övezik eljárását és határozatainak végrehajtását.

A választottbíráskodás jogi helyzetének felvázolásakor abból a ma már általánossá vált tapasztalatból kell kiindulni, hogy a szocialista országok mind jogszabályaikat, mind pedig jog- és kereskedelmi gyakorlatukat tekintve sokrétű megoldásokat választanak. Ez a megállapítás érvényes az itt vizsgált területre is.

A nemzetközi külkereskedelmi választottbíráskodás területén mindenekelőtt a következő *négy egyezménynek* van jelentősége: 1. a választottbírósági klauzulákról szóló 1923. IX. 24-i genfi jegyzőkönyv; 2. a külföldi választottbírósági ítéletek végrehajtásáról szóló 1927. IX. 26-i genfi jegyzőkönyv; 2. a külföldi választottbírósági ítéletek elismeréséről és végrehajtásáról szóló 1958. VI. 10-i ENSZ-egyezmény; 4. végül a nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodásról szóló 1961. IV. 10-i európai egyezmény.

A két utóbbi egyezmény — az ENSZ-egyezmény 7. §-a értelmében — az 1923-as genfi jegyzőkönyvet és az 1927-es genfi egyezményt hatályon kívül helyezte. Ez annyit jelent, hogy az ENSZ-egyezményben és az európai egyezményben részes államok közötti viszonyban már nem érvényesek. A két utóbb említett egyezmény van hatályban a Szövetségi Köztársaság és a következő szocialista országok között: Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Bulgária és Románia. Jugoszlávia eddig csak a nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodásról szóló 1961. évi európai egyezményhez csatlakozott. A külföldi választottbírósági ítéletek végrehajtására tehát a Szövetségi Köztársaság és Jugoszlávia között még az 1927. évi genfi egyezmény vonatkozik. A többi szocialista ország tekintetében figyelemreméltó, hogy *Kuba*, mint nem-európai ország az európai egyezményhez csatlakozott, nem csatlakozott viszont a külföldi választottbírósági határozatok végrehajtásáról szóló ENSZ-egyezményhez. *Albánia* az 1923. évi — a választottbírósági klauzuláról szóló — genfi jegyzőkönyvhöz csatlakozott. Jelenleg nem ál-

lapítható meg, hogy a jegyzőkönyvet még magára nézve kötelezőnek tartja-e, azonban az albán állandó választottbíróság eljárási rendje alapján feltételezhető. A *Kínai Népköztársasággal* a Szövetségi Köztársaság jelenleg nemzetközi szerződéses kötelezettségben nem áll. A „német nemzetgazdaság keleti bizottsága" azonban 1957. IX. 27.-én megállapodott a Kínabizottsággal abban, hogy a nemzetközi kereskedelem elősegítésére választottbíróságokat fognak létesíteni. Az *NDK* — nemzetközi jogalanyiságának elismerése híján — nem csatlakozhatott az 1958-as és 1961-es egyezményekhez. Mindazonáltal az NDK-ban belső törvény útján elrendelték, hogy a genfi jegyzőkönyvet és a genfi egyezményt ismét alkalmazni kell. Az európai szocialista országoknak az 1958. és 1961. évi egyezményekben való úgyszólván egyöntetű részvétele nem pusztán azok nagy világkereskedelmi jelentőségével magyarázható, hanem azzal a ténnyel is, hogy a tervezetek kidolgozásában ezeknek az országoknak neves szakemberei is egyenjogúan közreműködtek.

Az egyezmények normái mindazonáltal csak egy kitöltésre szoruló *keretet* adnak. Ezt a keretet a felek megállapodásának, azaz a választottbírósági klauzulának, vagy a felek — ilyen kifejezett megállapodást helyettesítő — jogilag releváns magatartásának kell kitöltenie. E megállapodások, illetve magatartások messzemenő következményeire tekintettel azok megkötését, illetve tanusítását a jogkövetkezményekre vonatkozó alapos tájékozódásnak kellene megelőznie. A gyakorlati tapasztalat azonban azt mutatja, hogy ilyen tájékozódásra gyakran nem kerül sor, és ez a körülmény a későbbiekben hátrányos választottbírósági ítéletek meghozatalához vezet.

A nemzetközi egyezmények mellett meg kell említeni az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága által kidolgozott *„típusszabályzatokat"*, amelyek „A nemzetközi kereskedelemre vonatkozó genfi választottbírósági szabályzat" néven is ismeretesek. Ez a szabályzat segítséget nyújt a feleknek választottbírósági megállapodás létesítésénél, és rendezi az ad hoc választottbíróság felállítását. Minthogy ezeket az EGB-szabályokat szocialista országok-beli szakemberek részvételével dolgozták ki, komoly esélyük van arra, hogy a választottbírósági megállapodás kidolgozásánál szocialista partner is akceptálja.

Végül, de nem utolsó sorban meg kell említeni a *nemzetközi konferenciákat,* melyek a szocialista országok szakembereinek részvételével rendszeresen megrendezésre kerülnek, és az ott elhangzott kezdeményezéseket. Legutóbb az 1969. október 6-tól 8-ig Velencében tartott Nemzetközi Választottbírósági Konferencián éppen a szocialista országok képviselői vetették fel egy áttekinthető, de mindenekelőtt jogbiztonságot nyújtó választottbírósági eljárás kidolgozásának szükségességét, és hangsúlyozták a választottbíróságok közötti együttműködés szükségességét. Ami a választottbírósági ítéletek *publikálását* illeti, semmi okunk sem lehet arra, hogy a szocialista országok választottbíróságainak hallgatásukat felrójuk, hiszen általában a mi állandó választott bíróságaink sem biztosítanak nyilvánosságot ítéleteiknek. Ugyanakkor utalni kell arra, hogy a szocialista országokban a külkereskedelmi választottbíróságok egyes jelentősebb ítéleteit folyamatosan (mint például Lengyelországban), de legalábbis esetenként (így Romániában, Bulgáriában, Magyarországon, Jugoszláviában, a Szovjetunióban, és Csehszlovákiában) hazai, vagy nemzetközileg olvasott folyóiratokban közzéteszik.

III. A külkereskedelmi választottbíráskodás jelentősége. (Jogi tapasztalatok és a gazdasági háttér változása)

Már e rövid fejtegetések alapján is kézenfekvő a külkereskedelmi választottbíráskodás *jelentősége:* nemcsak a jogvitáknak külkereskedelmi és nemzetközi jogi szakemberek közreműködése révén történő eldöntésére nyújt lehetőséget, hanem azoknak egyeztetés révén való megoldására is. A rendes bíróságok sem a fenti feladatok megoldásához szükséges kellően rugalmas eljárási szabályokkal, sem kellő szakmai ismeretekkel bíró bírákkal nem rendelkeznek. A rendes bíróságok az alkotmány, a bírósági szervezet, és az igazságszolgáltatási privilégium folytán bizonyos kényszerítő szabályoknak vannak alávetve. A szocialista országokkal folytatott külkereskedelem sajátos viszonyaira tekintettel figyelemre méltó, hogy ugyanez az alávetettség a választottbíróságok vonatkozásában — tekintettel azok sajátos feladatkörére és bírósági szervezettől való elkülönítettségükre — nem érvényesül.

Jóllehet a szocialista országokban manapság a külkereskedelmi választottbíráskodást nemcsak megengedik, de elő is segítik, ideológiai okokból jelenleg is bizonyos ellenszenv érezhető általában az ad hoc választottbíróságokkal, különösen pedig a nyugati székhellyel létrehozandó ad hoc választottbírósággal szemben. Az amiable composition következetes elutasítása, amelyet csak Jugoszláviában ismernek el kifejezetten, lényegében ugyanerre az alapállásra vezethető vissza. A kereskedelmi gyakorlat áttekintése azt mutatja, hogy a szocialista országbeli kereskedelmi partnerek két tendenciát követnek: egyrészt állandó választottbíróságokban állapodnak meg, másrészt a szocialista partner országában székhellyel rendelkező választottbíróságot preferálnak.

Jóllehet a legtöbb szocialista ország nemzeti eljárásjogi jogszabályai ad hoc választottbíróság létesítését megengedik, és többé-kevésbé részletesen szabályozzák, a szocialista kereskedelmi partnerek kevés hajlandóságot mutatnak arra, hogy ilyen választottbíróság létesítésében valóban megállapodjanak. Az összes

elképzelhető szakmába tartozó német vállalatnak a szocialista országokbeli partnerekkel folytatott kereskedelmében létrejött választottbírósági megállapodások 12 évre visszamenő — némileg durva — áttekintése azt mutatja, hogy a felek a szerződések majdnem kétharmadában a *szocialista partner országában* működő választottbíróság eljárásának vetették alá magukat.

Amennyiben *ad hoc* választottbíróság kikötésére sor került, ezek székhelye többnyire valamely semleges nyugati országban volt, tehát lehetőség szerint nem a Szövetségi Köztársaságban. Ad hoc választottbíróságok szocialista országbeli székhellyel rendkívül ritkán szerepelnek. Ilyen tárgyú megállapodást a szocialista kereskedelmi partner már csak azért is szükségtelennek tart, mivel országában az állandó választottbíróság mindig rendelkezésre áll. Az ad hoc választottbíróságok létesítésére irányuló készség skálája önmagában is gazdaságpolitikai és közgazdasági tanulságokkal szolgál. Kutatásaim a szocialista országokban csökkenő görbét mutatnak Jugoszláviától Románián, Csehszlovákián, Magyarországon, Bulgárián, a Szovjetunión és Lengyelországon keresztül a Német Demokratikus Köztársaságig. Ha azonban az elmúlt 12 évben létrejött megállapodások közül az ad hoc és az állandó választottbíróságoknak való alávetést tartalmazó megállapodások viszonyát vizsgáljuk, mégis emelkedő görbét kapunk az ad hoc választottbíróság javára.

A kelet—nyugati külkereskedelmi választottbíráskodás jogi helyzetéről adott fenti áttekintés után felvetődik a kérdés, milyen szerepet játszik *ténylegesen* ez a választottbíráskodás a kelet—nyugati kereskedelemben, illetve az a kérdés, hogy nem csupán periferikus eseteket érint-e, amelyek — a jelenlegi kereskedelmi tapasztalatok szerint — ritkán állanak elő. Hiszen általános az egyetértés kereskedői körökben, hogy a szocialista országokbeli partnerek általában szerződésszerű magatartást tanúsítanak. Kereskedői szemszögből a szocialista országokkal folytatott kereskedelemben a választottbíráskodás jelentősége iránti kételyek — mindazonáltal a múltra vonatkozóan — messzemenően jogosak voltak.

Ma azonban úgy tűnik, hogy ezt az örvendetes szituációt a szocialista országok gazdasági és jogi rendjének változásaiból adódó *veszélyek* fenyegetik. A szerződési hűség és a fizetési morál olyan gazdasági körülményeken alapult, amelyek a legtöbb szocialista országban abban a formában nem állnak fenn, amelyben a fenti jó tapasztalatok alapjául szolgálhattak. Melyek ezek a *jogilag jelentős körülmények*?

Először is a *központi tervezés* rendszerét kell megemlíteni, amely a külkereskedelemben is hiánytalanul érvényesül. A behozatalra és kivitelre kerülő áruk tervezése szorosan és automatikusan kapcsolódik a finanszírozás tervezéséhez. Másodszor a külkereskedelmi vállalatok kizárólagos *monopolhelyzetét* kell figyelembe venni, amely szerint a külkereskedelmi tevékenység egészét csak néhány vállalat folytatja. Ezeknél a vállalatoknál halmozódott fel az egész külkereskedelmi „tapasztalatkincs", itt képződtek a nemzetközi kereskedelmi és jogi kapcsolatokra vonatkozó alapos ismeretek. Az eddigi kedvező tapasztalatok vonatkozásában további fontos szerepet játszott a nyugati vállalatok előnyös gazdasági pozíciója, Az „ajánlati szituáció" a nyugati vállalatok szempontjából igen kedvező volt. A szocialista országok tipikusan „vevőországok" voltak.

Ez a konstelláció a közelmúltban folyamatosan *változásokon* ment át, és a folyamat jelenleg is tart. A legtöbb szocialista országban megindult gazdasági reformok a központi tervezéstől a vállalatok nagyobb gazdasági önállóságához vezető trendet mutatnak.

A gazdasági reformok a továbbiakban azt eredményezték, hogy a *külkereskedelmi tevékenység* az egykor egyedül feljogosított külkereskedelmi vállalatoktól fokozatosan eltolódott a *termelő vállalatok felé*. Ez a körülmény a külkereskedelmi operációkban ugyan nagyobb rugalmasságot jelent, egyben azonban kevésbé jártas menedzsereknek a külkereskedelembe való bekapcsolódásához vezet, akiket a vállalati nyereség szemlélete vezet, és akik vállalatuk kapacitását némileg túlbecsülik. A központi tervezés szigorának a „rentabilitás és nyereség" javára történő enyhítése tehát nem jelent mindig előnyt egy nyugati országbeli vállalat számára. A nagyobb belső rugalmasság a szocialista országokban is megkövetelte a külkereskedelmi marketing kialakítását, és amikor egyrészt „piaci gondolkodásra" ösztönzött, másrészt a szocialista menedzserek kedvet kaptak arra, hogy minden lehetőséget felhasználjanak, amelyet nyugati kollégáiktól tanultak el.

Az *ajánlati szituáció* az utóbbi időben a szocialista országok javára tolódott el, amennyiben ezek az országok a „vevő-ország" pozíciója helyett — ha ez még egyáltalán fennáll — egyre inkább függetlennek, a „fogyasztó-király" helyzetében levőnek érzik magukat.

A fentiekhez még hozzájön, hogy a szocialista országok a „hitelt a politikában" koncepciót egy hosszabb távon gondolkodó *„hitelpolitikával"* szeretnék kiegészíteni, amelynek eredményeképpen vásárlóerejük növekszik. Végül: ma már a szocialista országok deviza-helyzete sem kilátástalan; a kompenzációs üzletek már nem uralják a terepet.

Ezek a változások egyrészt a kelet—nyugati kereskedelmi kapcsolatok szélesebb spektrumát teremtik meg, előkészítik a talajt bonyolultabb kapcsolatok kialakulásához, ugyanakkor azonban másrészről a kereskedelmi ügyletekben nézeteltérésekhez vezetnek, amelyek alapvetően a *következő okokra* vezethetők vissza: 1. a jelenleg hatályos jogi normák az újabb gazdasági fejlődés által életrehívott újabb szerződéstípusok (know-how, kooperációs-, licenc-

és tervezési szerződések, közös vállalat alapítása) szabályozására már nem alkalmasak; 2. a nyugati partner a szocialista partnerországban fennálló jogi helyzetről csupán teljességgel elégtelen ismeretekkel rendelkezik; 3. a szocialista országok külkereskedelmi rendszerében beállott — a fentiekben röviden vázolt — gazdasági változások és személyi eltolódások elősegítik hibaforrások keletkezését.

Az ilyen nézeteltérések, és ezzel együtt rendkívül bonyolult *jogviták* keletkezésének veszélye tehát az egyébként üdvözölendő *gazdasági reformokkal párhuzamosan növekszik.* Elkerülhetetlenül felmerül annak szükségessége, hogy a jogviták megelőzéséről, illetve végső esetben azoknak a választottbíróság előtti lebonyolításáról gondoskodjunk. Ebből a szempontból alapvető feltétel, hogy a felek a szerződés jogi alapját biztosítsák. A szerződésben szabályozni kell az alkalmazandó jogot, amelynél természetesen ismerni kell ennek a jognak a tulajdonképpeni rendelkezéseit, és azokat a pontokat, ahol az alkalmazandó jog a partnerek hazai jogának kogens szabályaiba ütközik, valamint tisztában kell lenni azokkal a következményekkel, amelyet az adott jog alkalmazása maga után von. Ismerni kell ezen kívül azoknak a lehetőségeknek a fajtáit és minőségét, amelyek egy jogvita eldöntéséhez rendelkezésre állnak.

IV. A külkereskedelmi választottbírósági eljárás főbb problémái a szocialista országok választottbíróságai előtt

Áttekintettük, hogy a külkereskedelmi választottbíráskodás nemzetközi keretekben milyen jogi helyzetnek van *alávetve,* és milyen jelentőséggel bír a kelet—nyugati kereskedelemben általában. Most vizsgáljuk meg részletesebben a választóbírósági eljárást, *létrejöttét és lefolyását* abból a célból, hogy a szerződési gyakorlat számára értékes következtetéseket vonhassunk le. Épp az imént utaltunk arra, hogy szocialista országokbeli partnerekkel való kereskedelemben alapvetően kétféle, az ad hoc, és a kereskedelmi kamarák mellett működő választottbíróságok kikötésére van lehetőség.

Ad hoc választottbíróságban való megegyezés esetén szabályozni kell a választottbírák számát és választásuk módját, a választottbíróság székhelyét és eljárási rendjét, az általa alkalmazandó anyagi jogot, és a költségek viselését. Bizonyos esetekben az eljárás mikéntjének meghatározását a választottbíráknak engedik át, vagy pedig feljogosítják őket arra, hogy méltányossági alapon döntsenek (amiable composition).

Állandó (kamarai) választottbíróság hatáskörének kikötése esetén csak a választottbírák számában kell megállapodni (néhány országban azonban csak háromtagú kollégiumról lehet szó), meg kell egyezni továbbá a választottbíróság által alkalmazandó anyagi jogokról, valamint — néhány országban — a szubszidiáriusan alkalmazandó eljárási jog tekintetében. Minthogy minden állandó választottbíróságnak saját eljárási szabályzata van, a feleknek az adott választottbíróság hatáskörében való megegyezését úgy tekintik, mint akik a szabályzatot is elfogadták.

Mindkét választottbírósági fajta esetén fennáll az az összes szocialista jogrendszer által elismert lehetőség, hogy a felek megválasszák a szerződésre, következésképpen a jogvitára *alkalmazandó anyagi jogot.* Az anyagi jog megválasztásánál figyelemmel kell azonban lenni a nemzetközi egyezményekben levő fenntartásokra, a partnerek hazai közrendjére, a hazai jogok szabályaira, végül a végrehajtási eljárás esetleges nehézségeire is.

Felvetődik a kérdés, jelentkeznek-e ezek a problémák a *gyakorlatban,* és ha igen, milyen mértékben. Munkám során több, mint 10 éves időtartamra vonatkozóan és a legkülönbözőbb területekről gyűjtöttem össze és vizsgáltam nagy számban a választottbírósági megállapodásokat. Megkíséreltem felderíteni, hogy milyen országból származó, mely partnerek milyen szakmában milyen választóbírósági klauzulában állapodnak meg, és hogy a Német Szövetségi Köztársaságban milyen tapasztalatokat szereztek a szocialista országokbeli választottbíráskodással kapcsolatban.

Az eredmények *rendkívül érdekesek.* Nemcsak a bevezetőben a mindenkori — belső és külső változásokra reflektáló — gazdasági helyzet, és a jogi formák (választottbírósági klauzulák és az alkalmazandó anyagi jogra vonatkozó megállapodások) összefüggéséről felállított tézist igazolják. Az eredmények azt is mutatják, hogy a jogügyletek zavarai nem jelentéktelen számú esetben a szerződés elégtelen előkészítésére és a partner hazai jogrendjének nem kellő ismeretére vezethetők vissza. A következőkben szeretném megkísérelni, hogy ezen eredmények egy részét a választottbírósági megállapodások és a választottbírósági eljárás lefolytatása egyes tipikus kérdéseinek exponálása révén értékeljem.

Első — sajnálatos — megállapításom az, hogy a választottbírósági klauzulát tartalmazó szerződés szocialista országbeli kereskedelmi partnerek esetén nem tekinthető tipikusnak. Ez a *hiány* alkalmas arra, hogy bizonytalanságokat, végeredményben pedig az üzleti atmoszférát zavaró egyenetlenségeket szüljön. Így például ha egy szocialista országbeli kereskedelmi partner — választottbírósági klauzula nélkül is — keresetet indítva hazai kamarai választottbíróság elé viszi az ügyet, a német partner — minthogy az adott választottbíróság eljárási szabályait nem ismeri — esetleg olyan nyilatkozatot tesz, amely — megfelelő, vagy elégséges nem lévén — akár távollétében is marasztalásához vezethet.

A szerződésre és az esetleges jogvitára irányadó *anyagi jogban* való megállapodás

nincs előírva, azonban mindenképpen tanácsos, minthogy — mind a jogügylet teljesítése, mind az esetleges jogvita esetében — megteremti a szükséges jogbiztonságot. Mindazonáltal a gyakorlat azt mutatja, hogy az ilyen megállapodások ritkán hiányoznak.

Amennyiben a felek ad hoc választottbíróság alakításában egyeznek meg, többnyire elhanyagolják a választottbírók *választási módjának* világos és részletes szabályozását, a választottbíróság eljárásának meghatározását és nem helyeznek hangsúlyt a választottbíróság székhelyének megállapítására sem. Azonban éppen ezek azok a kérdések, amelyek a jogvitára és a választottbírósági eljárásra alkalmazandó jog tekintetében irányadóak.

A választottbíróságok *eljárására, döntési gyakorlatára* és a határozathozatal alapelveire vonatkozó tapasztalatok csak a kamarai választottbíróságok tekintetében állnak rendelkezésre, minthogy az ad hoc választottbíróságok saját igazgatási szervezettel nem rendelkeznek, a legkülönbözőbb helyeken üléseznek és döntéseiket nem publikálják. Szocialista országokbeli székhelyű ad hoc választottbíróságok — mint azt az előbb említettük — rendkívül ritkák; a budapesti kamarai választottbíróság titkárától nyert információ szerint ilyen ad hoc választottbíráskodás magyarországi székhellyel évente átlagosan nem több, mint két alkalommal fordul elő. Az *állandó* választottbíróságok eljárását bizonyos formákhoz kötöttség jellemzi, amely azonban a tekintélyes földrajzi távolságokra és az esetleges postai késedelmekre tekintettel érthető. Az állandó választottbíróság hatáskörében való megegyezésnél és a választottbírósági eljárás előkészítésénél mindig figyelemmel kell lenni az esetleg szubszidiáriusan irányadó nemzeti polgári eljárásjogi szabályok pontos ismeretére. Ez azonban a nyugati partner számára — nem kis mértékben nyelvi okokból — nagy nehézséggel jár.

Minthogy az állandó választottbíróság választottbírói listáján felsorolt bírák nagy százalékban jogászok (többnyire professzorok), és mivel az eljárási szabályzatok sok esetben párhuzamosságot mutatnak fel a rendes bírósági eljárással, sőt a joghézagok kitöltése céljából rendes bírósági eljáráshoz is visszanyúlnak, az állandó választottbíróságok előtti eljárás egészében lényegesen *„bíróságszerűbb"*, mint az ad hoc választottbíróság előtti.

Habár a szocialista országok választottbírósági eljárási szabályzatai sok rendelkezés tekintetében egyezéseket mutatnak fel, több pontban *el is térnek* egymástól. Eltekintve az imént említett problémáktól (egy, vagy több bíró; szubszidiáriusan a nemzeti eljárásjog alkalmazása) jelentős eltéréseket találunk a következő kérdésekben: külföldi választottbíró választásának lehetősége; az érdemi tárgyalásba bocsátkozás azzal a következménnyel, hogy a választottbírósági megállapodás érvénytelenségére nem lehet hivatkozni; az eljárás nyilvánossága; harmadik részvételének lehetősége és ennek hatása az eljárásban; a választottbíróság bizonyítás elrendlésére és kényszerítő intézkedések hozatalára irányuló jogköre; határidők, kézbesítések fajai és a költségek; az ítélet végrehajthatóvá nyilvánítása és felülvizsgálata.

Külföldi választottbírók kiválasztására csak a külföldi fél részéről kerülhet sor, és erre is csak Csehszlovákiában, Magyarországon és újabban Jugoszláviában van lehetőség. Figyelemre méltó módon a többi szocialista ország választottbírósági szabályzatai — Bulgária kivételével — olyan rendelkezést nem tartalmaznak, amely külföldi választottbíráknak az eljárásban való részvételét kifejezetten tiltaná, csupán azt rendelik el, hogy a választottbírát a választottbírói listáról kell választani, amelyet viszont a szóban forgó kereskedelmi kamara állít össze. Megérné a kísérletet, ha nyugati szakemberek egy szocialista ország kamarai választottbírói listájára való felvételüket indítványoznák. Minthogy a kereskedelmi választottbíráskodásról szóló európai egyezmény a külföldi választottbírák diszkriminációját tiltja, a részes szocialista országok — amennyiben az európai egyezmény, mint nemzeti joguk hatályban van — tulajdonképpen kötelesek lennének helyt adni a külföldi személyek felvételre irányuló kérelmének.

Az érdemi tárgyalásba bocsátkozás szabályozása — amennyiben ismeretes — első pillantásra hasonlónak tűnik. A kép azonban csalókának bizonyul, ha figyelemmel vagyunk például arra, hogy Kubában már a keresetre adandó válaszadási határidő meghosszabbítására irányuló kérelmet is az érdemi tárgyalásba bocsátkozásként fogják fel, míg Csehszlovákiában csak az ügy szóbeli tárgyalását. Más országokban az erre vonatkozó szabályozás teljes egészében hiányzik. E téren is itt lenne az idő, hogy az európai egyezményt érvényesítsük.

A *bizonyítás* a legtöbb szocialista országban hivatalból történik (vizsgálati elv), a Szovjetunióban és Csehszlovákiában viszont meglepő módon nem. Ezekben az országokban az a tendencia érvényesül, hogy a nem vitatottat bizonyítottnak veszik. Túlságosan messzire vezetne, ha további részletekbe mennék, jóllehet ezek a kérdések gyakran eldöntik az eljárás sorsát. Most csak a problémák sokféleségére szeretnék utalni, és ezáltal megindokolni a választottbírósági megállapodások gondos előkészítésére vonatkozó figyelmeztetésemet. Ugyanez vonatkozik az alkalmazandó jog kérdésére.

Ha a felek az *alkalmazandó jogot* nem határozzák meg, úgy ezt a választottbíróság a székhelye szerinti ország nemzetközi magánjogának figyelembevételével fogja kutatni. Itt tehát bekapcsolódik a nemzetközi magánjog bonyolult problematikája, amely mindenekelőtt a nyugati fél számára jelent nehézséget, minthogy a szocialista országok nemzetközi magánjoga

számukra gyakran messzemenően ismeretlen, és a szláv országok irányában fennálló nyelvi korlátok az e szabályokhoz való hozzájutást még jobban megnehezítik. Ehhez jön még, hogy az utóbbi négy-hat évben a szocialista országokon kodifikációs hullám söpört végig, amelynek szabályai és kihatásai a nyugati országokban még kevéssé ismeretesek. A szocialista országok állandó választottbírósági ítéleteinek tanulmányozása során megállapíthattam, hogy például a belgrádi szövetségi gazdasági kamara mellett szervezett választottbíróság bírái az ilyen bonyolult kérdések vizsgálatától messzemenően tartózkodnak. Az utóbbi nyolc év több mint harminc választottbírósági ítélete között, amelyekben az egyik fél nyugati cég volt, és a jogviták tárgyuknál fogva minden lényeges szakmából reprezentatív keresztmetszetet adnak, csupán egyetlen egy esetben fordult elő az alkalmazandó anyagi jogra vonatkozó megfontolás. Erre a megfontolásra is csak jogösszehasonlító aspektusban került sor (minden eljárásban egy neves francia jogász működött közre választottbíróként), amennyiben a „loi uniforme" és a jugoszláv jog — a szóbanforgó szabály tekintetében — összehasonlításra került. Mivel pedig a kettő egyezését állapították meg, az alkalmazandó jog kérdését egyszerűen nem vizsgálták.

Ez az eljárás azonban nem jellemzi a többi szocialista ország választott bíróságait. Ha ezek ítélkezési gyakorlatát vizsgáljuk, kitűnik, hogy az *alkalmazandó jog kérdését* többnyire *vizsgálják,* és — váltakozó tendenciával — hol a szerződéskötés helyéből (Szovjetunió, Románia), hol a teljesítési hely jogából (Bulgária, Jugoszlávia), máskor az eladó székhelye szerinti jogból (NDK, Csehszlovákia), vagy a kötelezett székhelyének jogából (Jugoszlávia, NDK), végül pedig a választottbíróság székhelye szerinti jogból (NDK) indulnak ki.

Ha figyelembe vesszük ebben az összefüggésben azt a problematikát, amely egyes nemzetközi magánjogoknak a nemzeti kollíziós vagy anyagi jogi szabályokra való vissza-, illetve továbbutalásából adódik, az alkalmazandó jog megválasztása elmulasztásának hordereje nyilvánvalóvá válik. Ehelyütt nincs arra lehetőség, hogy a vázolt nehéz kérdések vizsgálatába részletesen belemenjünk, kiváltképpen azért, mert a nemzetközi magánjog egy világszerte ismert szaktekintélye egy ízben azt mondotta, hogy a nemzetközi magánjoggal való foglalkozás még az ő számára is úgy tűnik, mintha „két fekete egy alagútban éjszaka küzdeni akarna egymással".

Egy további kétségeket támasztó kérdés, amely a szocialista országok állandó külkereskedelmi választottbíróságaival kapcsolatban felmerült, a *kötött* választottbírói *listán* egyesített *választottbírák tárgyilagosságának és függetlenségének* kérdése. A Nyugat-Európában lefolytatott végrehajtási eljárások egész sorában a legkülönbözőbb országokban — így a Német Szövetségi Köztársaságban is — az érintett nyugat-európai kötelezettek több ízben azt a kifogást hozták fel az ilyen választottbírósági ítéletek végrehajtása ellen, hogy a szóbanforgó állandó választottbíróság bírái az adott ország gazdasági rendjébe és ideológiai kötelékeibe olyan mértékben be vannak illesztve, hogy részükről tárgyilagos és független döntés hozatala nem várható. Ezt az érvelést a végrehajtási kérelmet elbíráló bíróságok — joggal — *elutasították.* E választottbíróságok gyakorlata egyfelől határozott törekvést mutat fel, amely arra irányul, hogy ítéleteik tárgyilagosak és megalapozottak legyenek, másfelől a „kötött lista" bizonyos fajtája a Német Szövetségi Köztársaságban is kimutatható anélkül, hogy ebből a körülményből egyúttal a választottbíró elfogultságára vonatkozó következtetést vonnának le. Bizonyos, hogy azokat az alapvető ideológiai fenntartásokat, amelyeket a szocialista országok maguk is hangsúlyoznak, nem lehet minden további nélkül figyelmen kívül hagyni, mégis az eddigiek során ezek — legalábbis a külkereskedelemben — gyengébbnek bizonyultak a szocialista országokban az állam által is előmozdított, a kelet—nyugati kereskedelemben a goodwill kialakítására irányuló erőfeszítéseknél.

Egy renkívül nehéz fejezet a választottbírósági ítéletek *végrehajtása.* E tekintetben különböztetni kell aszerint, hogy az ítéleteket állandó, vagy pedig ad hoc külkereskedelmi választottbíróság hozta, illetve hogy azok végrehajtását az ítélethozatal országában, vagy a külföldi partner országában kérik. Minden szocialista országra érvényes az a tapasztalat, hogy egy ottani vállalatot elmarasztaló ítélet mindig az előírt határidőben teljesítésre kerül anélkül, hogy végrehajtási eljárás megindítására szükség lenne. A külföldi választottbírósági ítéletek végrehajtása a belföldiekével azonos módon megy végbe, amennyiben azok egy, az ENSZ-egyezményben részes államból származtak és azokat az eljárási követelményeket betartották, amelyek a nyugati országban a kötelezett védelmét szolgálni hivatottak.

Egy további érdekes megfigyelésem az, hogy igen ritkán fordul elő a szocialista országokban az olyan jogi segédeszközökhöz való folyamodás, mint például az ordre public-re való hivatkozás, azaz annak kifogásolása, hogy az ítélet a végrehajtó ország közrendjét és társadalmi rendjét sérti. Habár a legtöbb szocialista országban az ottani állami- és társadalmi rend alapelvei az ordre public fogalmába tartoznak, ezeket az alapelveket nem értelmezik túlságosan szigorúan.

V. Megfontolások a külkereskedelmi szerződéskötéshez

Mi tehát a teendő? Az exponált hátrányos következtetéseket csak a szerződés megkötésének beható előkészítésével lehet elkerülni. A

nehézségek mindjárt a *szerződéstípus* megjelölésénél kezdődnek.

A ma annyira közkedvelt *kooperációs* szerződés a legkülönbözőbb tartalommal bírhat. Ha megkérdezünk egy jó jogászt, hogy mi is tulajdonképpen az adásvételi szerződés, a kérdezett — minden további nélkül — kéznél tudhat egy világos és szigorúan körülhatárolható fogalommeghatározást. A kooperációs szerződés fogalmára irányuló kérdés esetén azonban a kérdezettnek becsületesen el kell hallgatnia. Én még nem találtam senkit, aki meg tudta volna magyarázni, mi „a" kooperációs szerződés. A meglepetéseket elkerülendő úgy tűnik, hogy ezeket a szerződéseket egyedi szabályozással kellene ellátni, amely vagy egy ismert szerződéstípushoz kötődne, vagy pedig a szerződést magát önállóan kielégítő módon szabályozná. A továbbiakban a választottbíróságot kellene pontosan megjelölni és a mindkét választottbírósági fajtánál fennálló megállapodási lehetőségeket teljes mértékben kihasználni. A jövőben a szocialista országbeli partnereknek is nagyobb készséget kellene mutatniok arra, hogy a *nyugati* partner országabeli *székhellyel* bíró választottbíróságot akceptáljanak, különös tekintettel arra, hogy ott a rendes bíróságok a választottbírósági ítéletek felett szigorú felügyeletet gyakorolnak.

Ha választottbírósági eljárásra kerül a sor, nem csak a formaságok pontos betartására kellene ügyelni. Egy valamelyest is biztos magatartás és cselekvés lehetetlen az eljárás során, ha a felek nem rendelkeznek alapvető *előzetes ismeretekkel* az alkalmazandó joggal, annak jogkövetkezményeivel, és az eljárási kérdésekkel kapcsolatban. Ezért szükséges lenne, hogy a nemzetközi magánjog, a szubszidiárius eljárásjog, egyéb jogi eszközök stb. legfontosabb szabályait — mint Csehszlovákiában — nyugati nyelvekre lefordítsák. A tapasztalatok továbbá arra hívják fel a figyelmet, hogy helyénvalónak tűnik egy, a választottbíróság székhelyén tevékenykedő, ottani honos ügyvéddel együttműködni. Kézbesítési meghatalmazott rendelése — az ezzel járó határidő rövidülések miatt — kevésbé tűnik ésszerűnek; jelenleg ilyen kötelezettség csak Magyarországon áll fenn. A postai késedelmekre tekintettel a határidők folyásának megkezdését célszerű lenne a külföldi partnernak, illetve a partner külföldi meghatalmazottjának való kézbesítéshez fűzni.

A gyakorlat azonban a továbbiakban azt mutatja, hogy a kereskedő a fentiek következtében beálló komplikációkat *szükségtelennek* minősíti, és a jogászokkal szembeni régi idegenkedését érzi megerősítve, amely szerint a jogász „mindent csak bonyolultabbá tesz". Ezzel a jelenséggel azonban — ahogy megfigyeltem — nem csak a nyugati országokban lehet találkozni. A komplikációkkal szembeni idegenkedés érthető, hiszen a ma már általánossá váló élettempó a szerződéskötési gyakorlatot is elérte: a szerződések nem kis részét rövid idő alatt és egyszerűen telexváltás útján kötik. Mindazonáltal e komplikációk sok esetben *nem feleslegesek;* tulajdonképpen tükőrképei a fentiekben vázolt gazdasági változásoknak és a problémák további finomodásának. A nemzetközi munkamegosztás folyamatában a gazdasági együttműködés új formáival együtt új jogi formák alakulnak ki, amelyek éppen a kooperációs szerződéseknél szenvednek kudarcot. Ezek a jogi formák még nincsenek az utolsó részletekig kipróbálva, így hatásukat ma még senki sem tudja teljes mértékben áttekinteni. Nincs más hátra, minthogy esetleges negatív következményeikkel szemben biztosítsuk magunkat. A bebiztosítás azonban a felek által történő „szabályozást" jelenti. A fejlődés gyengéit a választottbíráskodás szeizmográfként jelzi. Olyan problémákról van szó, amelyek csak a közgazdászok és jogászok együttműködésével oldhatók meg, és amelyek megfontolásra érdemesek.

A fenti gyakorlati problémák vázolása arra szolgált, hogy annak a jogi problematikának a sokrétűségét és szerteágazó voltát bemutassa, amely a szocialista országokkal folytatott külkereskedelemben a választottbíráskodás tekintetében egyre növekszik. A választottbíráskodás területén azonban minden jogi megfontolásnak és intézkedésnek a célja csak az lehet, hogy a gazdasági kapcsolatokat könnyítse és biztosítsa. Mindehhez azonban arra van szükség, hogy a problémákat mind a jogászok, mind a közgazdászok belássák. A választottbíráskodással kapcsolatos megfontolásoknak pedig annak az alapgondolatnak a jegyében kell megszületniük, amelyet a szocialista joggal kapcsolatban a szocialista országokban hangoztatnak; a választottbíráskodás *tegye magát* egyre inkább *feleslegessé*. Ezen az úton azonban a jövőben fokozott elővigyázatosságot kell ajánlani. A szocialista országokkal folytatott kereskedelemben a választottbíráskodás esetleges problémái tekintetében manapság mindkét fél számára hasznos az a bizonyos fokig szigorú római mondat: iura sunt vigilantibus!

Pfaff Dieter

* Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 1972. március 6.-án megtartott előadás alapján *(Szerk.)*.

SZEMLE

Nemzetközi büntetőjogi konferencia Szegeden (1972. V. 16—19.)

I.

A szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Büntetőjogi Tanszéke, valamint az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének Büntetőjogi Osztálya 1972. május 16—19 között Nemzetközi büntetőjogi konferenciát rendezett Szegeden.

A konferencia témája: A szabadságvesztés büntetés célja és alkalmazásának új vonásai a szocialista büntető jogban.

A négynapos rendezvény az európai szocialista országok büntetőjogtudományának művelői és a hazai gyakorlati szakemberek részvételével zajlott le. A külföldi résztvevők a következők voltak: Ljutov, K. professzor, a Bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének megbízott igazgatója és Polikarszki, M. K., a bolgár igazságügyminisztérium Tudományos Módszertani Tanácsának elnökhelyettese; Přenosil, G. a Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa; Lazarević, L. professzor, a novysadi egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője; Andrejew, I. professzor, a varsói egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője; Zvirbul', V. K. professzor, a moszkvai Kriminológiai Intézet igazgatóhelyettese és Galperin, I. M. professzor, az intézet tudományos főmunkatársa; valamint Kahane, S. professzor, a Román Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője.

Magyar részről jelen voltak és a konferencia munkájában részt vettek a két rendező szerv tagjai, ill. munkatársai, a budapesti, valamint a pécsi büntetőjogi tanszékek tagjai, az Igazságügyminisztérium, a Legfelsőbb Bíróság, a Legfőbb Ügyészség, az Országos Kriminalisztikai és Kriminológiai Intézet munkatársai, valamint a három jogi kar rokon-tanszékeinek tagjai.

A konferencia tudományos ülései — melyeken felváltva dr. Fonyó Antal egyetemi tanár, büntetőjogi tanszékvezető és dr. Horváth Tibor, az Állam- és Jogtudományi Intézet büntetőjogi osztályának vezetője elnökölt, — a célkitűzésnek megfelelően kötetlen, a valóság talaján álló és formaságoktól mentes intenzív eszmecserére adtak lehetőséget.

A konferenciát dr. Antalffy György egyetemi tanár, a szegedi Állam- és Jogtudományi kar dékánja nyitotta meg. Megnyitó előadásában kiemelte a konferencia témájának aktualitását és jelentőségét nemcsak a szaktudományok, hanem az általános jogelmélet számára is. Különösen kedvezőnek ítélte azt a lehetőséget, amit egy-egy tudományos kérdés nemzetközi szinten történő megvitatása nyújt.

II.

A konferencia témáját képező tárgyról készített tézisek előzetes tanulmányozása alapján a résztvevők igen aktív, közvetlen és termékeny vitában cserélték ki nézeteiket, tapasztalataikat.

A konferencia tézisei tudatosan törekednek a vitás kérdések felvetésére, a jelenségek ütközőpontjainak érzékeltetésére anélkül, hogy tételei bármely tekintetben állásfoglalásként jelentkeznének.

A tézisek két fő problémakörre terjednek ki: a büntetőjogi büntetés célja és feladatai (A), valamint a szabadságvesztés büntetés problémái (B).

A. A büntetés összetett természeténél fogva többféle értékelésre ad módot, s emiatt az általa elérni kívánt cél, hatás meghatározásában is többféle szemléletmód lehetséges. A tézisekben felsorolt szemléletmódok érvényesülése történelmileg változó; ma racionális-logikai indítékból a társadalom védelmét szolgáló intézkedést látnak benne elsősorban. Ennek a védelemnek elérése a büntettes ártalmatlanná tételével lehetséges, melynek ugyancsak sokféle módja és eszköze vált ismeretessé a történelem folyamán. Az elrettentés az ártalmatlanná tétel egyik legáltalánosabb módszere, ám az a nézet, mely a büntetés elrettentő hatásával egymagában elérhetőnek véli a büntetés speciális és generális megelőző hatását — igen leegyszerűsítve, egyoldalúan szemléli a kérdést. Ezzel szemben a tézisek felhívják a figyelmet mind a bűnözés és a bűnismétlés multifaktorálisan determinált voltára, mind pedig az ember befolyásolásának rendkívül bonyolult feltételeire és körülményeire. Ugyancsak figyelmet fordítanak az elkövetők heterogén rétegeire, akik tekintetében nem lehet elegendő egyetlen motívum vagy szempont figyelembevétele, valamint annak szükségességére, hogy a büntetés kereteit olyan tartalommal kell megtölteni, amely a bűntettesek személyiségének behatóbb megismerésére alapozva felöleli az orvosi, pszichológiai és pedagógiai módszerek, eszközök alkalmazását is a büntetés hatékonyságának növelése érdekében. Emellett hangsúlyozzák a tézisek a büntetés szankció jellegét és jogi természetét.

B. A szabadságvesztés büntetés problémakörén belül kívánatos fejlődési irányként vetik fel a tézisek a személyiség alapján differenciáló büntetési elv érvényesülésének bővítését. Szükségszerű ellentmondás pólusaiként kerül megemlítésre a tett-arányos büntetés elve és a speciális prevenció személyiség-központúsága. Az érvelések lehetséges irányát jelzik a tézisekben felvetett olyan szempontok, mint pl. a bűncselekmény következményeihez igazodó büntetés és az ebben kifejezésre jutó bosszú összefüggése, a büntetés és a generális prevenció összefüggései stb.

A tézisekben felvetett további gondolatok a szabadságvesztés büntetés sorsát érintik. A személyiség-adekvát büntetési elv szükségszerűen felveti a szabadságvesztés tartamának kérdését, mégpedig mind a rövidtartamú, mind pedig a határozatlan tartamú szabadságvesztés szempontjából. További megfontolást kívánó kérdések — a szabadságkorlátozó büntetések alkalmazása, az utógondozás léte és mibenléte, valamint a büntetésvégrehajtás rendszerének tökéletesítése, az emberrel foglalkozó egyéb tudományok eredményeinek jobb felhasználása.

III.

A tézisek alapján élénk eszmecsere alakult ki. Mind a külföldi, mind a hazai résztvevők felszóla-

lásaiból nyilvánvalóvá vált, hogy nem elvont elméleti kérdésként, hanem valamennyi résztvevő ország elméleti és gyakorlati megoldást sürgető problémájaként merültek fel ezek a kérdések mind a jogirodalomban, mind a kodifikáció, mind pedig a jogalkalmazás területén.

A konferencia öt vitaülésén elhangzott hozzászólások több átfogó és részletkérdést érintettek. Bár a vélemények és problémafelvetések különböző szempontokból közelítették meg a kérdéseket, az érdeklődés néhány központi kérdésre irányult, s a velük kapcsolatos állásfoglalások is könnyen csoportosíthatók.

1. A büntetés célja volt az egyik kiemelkedő kérdése a vitának. I. Andrejew összegezte az európai szocialista országok büntetőjogában általa megfigyelt általános tendenciákat, s a büntetés célját illetően megállapította a nevelés dominánó szerepét. Az elítéltek átnevelése és a társadalomba való visszavezetésük — reszocializálásuk — ez a szabadságvesztés büntetésének kimondott célja. Ennek törvényi megfogalmazása ugyan nem egységes az egyes országokban, minthogy általában a büntetésnek több célját is megjelölik, így pl. a nevelésen kívül az elrettentést és a megelőzést. Egyes felszólalók, így pl. G. Přenosil, hangsúlyozták, hogy a büntetés valamennyi célját rangsorolni kell, s kívánatos lenne a büntetés társadalmi rendeltetésének egységes meghatározása. A véleményeltérések talán éppen a célok súlyozása körül tűntek ki, mert míg egyesek — L. Lazarevics, S. Kahane, K. Ljutov — a nevelést tekintették elsődleges célnak, mások — így Vigh J. — a nevelést a megelőzés, főleg a speciális megelőzés mint elsőrendű cél elengedhetetlen eszközének nevezték. Más szempontból viszont többen is hangsúlyozták, — így pl. Földvári professzor, Király Tibor professzor és Viski László, hogy a büntetés céljainak reális meghatározásánál elengedhetetlen, hogy ne korlátozódjunk egyetlen elv érvényesítésére, s kiindulópontunk a bűnözés struktúrája, az elítéltek közötti valóságos különbségek figyelembevétele legyen.

Ez a kérdés a vita során szorosan összekapcsolódott a reszocializálás és az átnevelés reális lehetőségének kérdésével, különös tekintettel a büntetésvégrehajtás jelenlegi helyzetére. Azzal a kétellyel szemben, amit L. Lazarević fejezett ki, mondván, hogy a büntetés szükségmegoldás a bűnözés elleni küzdelemben, s aligha várható tőle, hogy éppen ezzel sikerül más irányba terelni a bűnözők személyiségfejlődését, Vigh J. és S. Kahane éppen azt hangsúlyozták, hogy a büntetés az elítélt nevelésében fennálló hiányosságok korrekciója, s a büntetésvégrehajtás célszerű megszervezésével várható a büntetés céljainak megvalósítása.

2. A szabadságvesztés büntetésének a történelmi fejlődés tükrében való szemlélete is egyik értéke volt a konferencián folytatott vitának. I. Galperin irányította a figyelmet arra, hogy a történelmileg kialakult büntetési nemeket történeti szemlélettel és érzékkel kell megközelíteni, ugyanis ezek súlya és szerepe koronként változó. Ahogy vannak büntetési nemek, amelyek már régen kikerültek a büntetőjog fegyvertárából, úgy vannak továbbiak, amelyeknek létalapja most kezd meginogni.

A szabadságvesztés büntetéssel kapcsolatban ismeretes Leninnek az a tétele, mely szerint a szocializmusban a büntetésvégrehajtási intézményeket lassan nevelési intézmények váltják majd fel. Bár túlzás lenne azt állítani, hogy ez az idő már elérkezett, de az vitathatatlan, hogy korunk fejlődési eredményei erősen megkérdőjelezik a szabadságvesztés büntetés sorsát, ill. hagyományos tartalmát. Kétségtelenül megállapítható, hogy a szabadság eszméjétől áthatott korunkban, az emberi élet körülményeinek erőteljes fejlődése, kulturáltabb színvonala következtében ma az emberi szabadság társadalmi értéke egyre növeszik, s a szabadságvesztés büntetés ma jelentékenyen súlyosabbá vált. Ennek következményeit le kell vonnunk, s mint Horváth Tibor is hangsúlyozta, a büntetési rendszer tökéletesítése terén igen fontossá vált, hogy megtaláljuk a helyes arányokat az egyéni felelősség mértéke és a megfelelő büntetések tekintetében. Több felszólaló is hangsúlyozta — mint pl. I. Galperin, I. Andrejew, Viski L. — hogy a szabadságvesztés ma még elengedhetetlen eszköz a bűnözés elleni harcban, de mindenképpen jogosult az az igény, hogy csak olyankor kerüljön alkalmazásra, amikor elkerülhetetlen. Éppen emiatt nyer egyre nagyobb jelentőséget az olyan újabb büntetési nemek kialakítása, amelyek nem járnak szabadságelvonással.

3. Az újabb szabadságkorlátozó büntetések vagy a feltételes elítélés alkalmazásának bővülése különösen jelentős a *rövid tartamú szabadságvesztés-büntetés* felváltásában, hiszen a szabadságvesztés büntetés ellen szóló érvek a legélesebben a rövid tartamú szabadságvesztéssel szemben jelentkeznek.

Általában megfigyelhető egyrészről a büntetőjogi elmélet törekvése a rövid tartamú szabadságvesztés büntetés alkalmazásának korlátozására, másrészről a büntetőjogi törvényhozás törekvése, hogy azt más szankciókkal helyettesítse. A résztvevők véleménye nem volt egységes e büntetés értékelését illetően. Az ellene elhangzott érvek között szerepelt az is, hogy nem alkalmas sem a generális, sem a speciális megelőzés céljára, mert emberséges börtönviszonyok között még elrettentő hatása sincs, s a visszaesők legnagyobb számban éppen a rövid szabadságvesztésre ítéltek közül kerülnek ki, ahogy ezt Vigh J. hangsúlyozta. Elhangzott olyan érv is, — K. Ljutov részéről — hogy éppen rövid tartama miatt a nevelési célok nem érhetők el, csupán elrettentő hatása van.

A rövid tartamú szabadságvesztés büntetés jelenlegi szükségessége mellett elhangzott állásfoglalások képezték a vélemények másik csoportját e kérdéskörben. Az ezzel kapcsolatos felszólalások érvelésének központi tétele volt a szóbanforgó elítéltek nagy részének antiszociális, aszociális személyisége, akikkel szemben feltétlenül indokolt a szabadságvesztés kiszabása. Az érvelések alátámasztására több hozzászólás statisztikai és vizsgálati adatokat közölt. Így pl. I. Galperin idézte egy szovjet

konkrét-szociológiai felmérés adatait, amelyek azt mutatják, hogy a rövid tartamú szabadságvesztésre ítéltek 70%-a az elkövetéskor alkoholt fogyasztott, s 30%-ukat kellett kényszer elvonókúrára küldeni, valamint, hogy nagy részük semmilyen társadalomra hasznos munkát nem végzett. Horváth Anna magyar statisztikai adatokra támaszkodva felhívta a figyelmet arra, hogy a társadalmi tulajdon ellen elkövetett kisebb súlyú bűncselekmények alkotják az összes közvádas bűntettek döntő többségét. Minthogy ez az összes elkövetők számában is jelentős hányadot tesz ki, mindez egyértelműen szükségessé teszi egyéb célravezető szankció mellett a rövid tartamú szabadságvesztés felhasználását is.

A másik jelentős megállapítása a konferenciának a rövidtartamú szabadságvesztéssel összefüggésben, hogy mindazokban az esetekben, amikor a büntetés célja más eszközökkel is elérhetőnek látszik, s a szabadságvesztés elkerülhető — más eszközöket kell felhasználni az elkövető átnevelésére. A büntetési rendszer korszerűsítése éppen ezen a területen kívánja a legtöbb erőfeszítést. Ezért a résztvevők érdeklődéssel tárgyalták egyes országok törvényhozásának olyan új megoldásait, mint pl. a Lengyelországban bevezetett szabadságkorlátozás büntetés, vagy a feltételes elítélés új szabályozása a Szovjetunióban.

4. A szabadságvesztés büntetéssel kapcsolatos problémák között ugyancsak élénk vita kísérte a *határozatlan tartamú elítélés* kérdését. Az állásfoglalások eléggé egyértelműen elvetették ennek gondolatát. A relatíve meghatározatlan tartamú szabadságvesztés mellett Vigh J. olyan érveket említett, mint az elítéltek egyéni érdekeltsége a mielőbbi szabadulásban, a társadalom hatékony védelme, s mindenekelőtt a nevelés gondolatának nagy térhódítása a büntetőjogban. Ezzel szemben mások — V. Zvirbul, Györgyi K., Király T., L. Lazarević, G. Přenosil és Vágó T. — felszólalásaiban túlsúlyban voltak azok az érvek, amelyek az emberek biztonságérzetéhez fűződő érdeket, azaz az állampolgári jogok garanciáit, valamint a bűnözés elleni intézkedések komplexitásának felismert szükségességét hangsúlyozták. E két nézet között mintegy átmenetet képez I. Andrejew véleménye, aki a határozatlan tartamú szabadságvesztés büntetést ma még nem tartja aktuálisnak, de távlatilag — megfelelően szervezett formában — kívánatosnak ítéli.

5. A jelenlegi helyzetről történő elmozdulás igényeként a fent említett kérdéskörrel kapcsolatban állandóan visszatérő motívuma volt a vitának *a személyiség fokozottabb figyelembevételének szükségessége.*

Ez az igény nem jelenti a tettarányosság elvéről való lemondást, semmilyen körülmények között nem jelentheti a bűncselekmény nélküli felelősségrevonás lehetőségét, s ezt L. Lazarević, I. Andrejew és K. Ljutov a tézisekkel megegyezően hangsúlyozták is. Ugyanakkor Vigh J., László J. és I. Andrejew állást foglaltak amellett, hogy a büntetés hatékonysága, céljainak elérése viszont megkívánja az elkövetők személyiségének jobb megismerését és fokozottabb figyelembevételét mind a büntetés nemének és mértékének kiválasztásában, mind pedig a büntetésvégrehajtás megszervezésében.

Amint László Jenő elmondta a konferencián, a magyar büntetőjog kodifikációs előkészületei során a személyiség-adekvát büntetőjog felé haladás igénye is megfogalmazódott. A kérdés vitájában részt vevők — László J., Viski L. — annak a meggyőződésüknek adtak kifejezést, hogy amíg nem rendelkezünk azokkal az ismérvekkel, amelyek segítségével a személyiség pontosan meghatározható, egyedül erre az elvre építeni sem a büntetőjogot, sem a büntetésvégrehajtást nem lehet. Már ma érvényes igény azonban, hogy a személyiség vizsgálatának módszereit tudományosan és technikailag ki kell munkálni, s mindenképpen gondoskodni kell arról, hogy az elkövető személyére vonatkozó adatokat az eljárás kezdetétől a büntetés befejezéséig egységesen kell nyilvántartani és gyűjtögetni, és az eljárás minden szakaszában felhasználni.

6. A személyiség-vizsgálathoz hasonló, állandóan visszatérő motívuma volt a konferencián elhangzott felszólalásoknak *a büntetés-végrehajtás helyzete.* Kifejezésre jutott a résztvevőknek az az általános véleménye, hogy a büntetés céljának megvalósulása, a büntetések hatékonyságának foka jelentős mértékben a büntetés végrehajtásának módjától, megszervezésének tökéletességétől függ. Anélkül, hogy a felszólalók e probléma részletezésével foglalkoztak volna, egyértelműen szükségesnek tekintették a büntetésvégrehajtás kellő megreformálását, a büntetés céljának elérésére való alkalmassá tételét. Többen is foglalkoztak az elítéltek megfelelő csoportosításának kérdésével, néhány, külön csoport lehetőségének megemlítésével, mint pl. a fiatalkorúak, a fiatal-felnőttek, a pszichopaták, vagy a gondatlan elkövetők csoportja. Zvirbul' professzor szovjet tapasztalatok alapján kívánatosnak nevezte a kriminológiai szempontok alapján történő csoportosítást a büntetésvégrehajtás során is. Az általa felsorolt öt csoport a következő: *1.* agresszív elkövetők; *2.* nyereségvágyból, anyagi motívumokból elkövetők; *3.* fiatalkorúak; *4.* visszaesők; *5.* gondatlan elkövetők.

Ahogy az elhangzott felszólalásokból következtetni lehetett, az egyes európai szocialista országokban éppen a büntetésvégrehajtás módjában, az elítéltek osztályozásában vannak a leglényegesebb eltérések. Ezeket azonban további adatok nélkül nehéz felmérni, mert egyedül a jogszabályokból ez nem derül ki.

*

A konferenciáról általában elmondható, hogy az egész vitasorozatra jellemző volt a reális szemléletmód, a kérdések valóságból kiinduló, differenciált megközelítése. Szinte valamennyi kérdésben felmerültek ellentétes nézetek is, de ezek megvitatása mentes volt minden merevségtől, sőt hozzájárult azok sokoldalú elemzéséhez.

Figyelemre méltó a konferencia munkájában annak a törekvésnek megnyilvánulása, hogy a kérdések elvont tárgyalása helyett azokat inkább a bűnözési struktúra, a büntetésvégrehajtás helyzete alapján vizsgálja. A levont következtetések éppen az íly módon vizsgált kérdésekben voltak a legreálisabbak.

A konferencia tapasztalatainak szakmai összegezésében Fonyó Antal professzor hangsúlyozta, hogy az aktuális magyar büntetőjogi kodifikáció számára igen tanulságos a konferencia anyagának tanulmányozása, s büntetési rendszerünk tökéletesítése feltétlenül megkívánja a büntetés céljának a megtorlás szemléletétől távolodó felfogását, s valamennyi kérdés ennek megfelelő rendezését.

Zárszavában Kovács István egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatóhelyettese, az Akadémia levelező tagja, igen hasznosnak és időszerűnek értékelte mind a konferencia témáját, mind pedig a témáról kialakult termékeny eszmecserét.

Horváth Anna

Tanácskozás a pszichológia szerepéről a büntető eljárásban

1972. május 26-án a Belügyminisztérium Központi Klubjában működő kriminálpszichológiai munkaközösség rendezésében egésznapos tanácskozás zajlott le. *Szalma* László rendőralezredes, az állam- és jogtudományok kandidátusa nyitotta meg a tanácskozást és ismertette a BM Központi Klub kriminálpszichológiai munkaközösségének eddigi munkáját.

Kertész Imre rendőrezredes, az állam- és jogtudományok doktora „A pszichológia a büntető eljárásban" címmel tartott előadást.

Az előadás keretében foglalkozott a pszichológus szakember alkalmazási lehetőségeivel a nyomozás keretében és rámutatott arra, hogy a gyakorlat a lehetőségeket távolról sem használta ki. A továbbiakban a pszichológus szakértő hatáskörébe tartozó, de általában fel nem tett szakkérdéseket taglalta. Kifejtette, hogy a gondatlanság körében a „tőle elvárható" figyelem stb., a Btk. 22 §. alkalmazásában „az önhiba", a kényszer és a fenyegetés tényállásában a „komoly félelem kiváltására való alkalmasság" mozzanata, illetve az „akaratnak megfelelő magatartásra való képtelenség" kérdése, a jogos védelem körében az „ijedtség, illetve a menthető felindulás" valójában pszichológiai szakkérdés. Pszichológiai szakkérdés azonban az emberölésnél az erős felindulás, az ifjúság elleni bűntettnél a szellemi, vagy erkölcsi, fejlődés akadályozása, a különös kegyetlenség megállapításánál a testi, vagy lelki gyötrelem fokozott volta stb. Mindezeket tehát a pszichológus szakértő véleménye alapján lenne célszerű megítélni.

Foglalkozott az előadó a szavahihetőség megítélése terén szokásos pszichológus szakértői vizsgálatokkal is. Annak az álláspontnak adott hangot, hogy a szavahihetőség egésze bírói megítélés tárgya, egyes elemek azonban lehetnek pszichológiai szakkérdések. A továbbiakban bemutatta a gyakorlatot, ennek keretében kiemelte az e téren tapasztalható visszásságokat. Foglalkozott végül a pszichológus szakértő által végzett személyiség-vizsgálatok gyakorlatának elemzésével.

Láng György rendőr alezredes, a rendőrtiszti főiskola tanszék-vezetője „A gyanúsított kihallgatásának lélektani kérdései" címmel tartott előadást. Kifejtette, hogy a nyomozónak a tényállás teljes felderítése érdekében mindig célul kell kitűznie azt, hogy a terhelt a valóságnak megfelelő vallomást tegyen és ennek érdekében pszichológiai eszközöket is alkalmaznia kell. A terheltnek azonban az igazságot elmondani — ha ez a beismeréssel egyértelmű — irracionális magatartás. A továbbiakban elemezte azt a belső konfliktust, mely a beismerő vallomással kapcsolatos késztetések és tiltások hatására jön létre, kiemelte, hogy a tiltások általában erőteljesebbek, végül foglalkozott azokkal az általánosan érvényesülő összetevőkkel, melyek a konfliktusnak a beismerés irányába történő megoldását mozdíthatják elő.

Bócz Endre csoportvezető ügyész „A vád és a védelem pszichológiai kérdései" címmel tartott előadást. Ennek keretében foglalkozott a kriminálpszichológiai ismeretek hasznosítási lehetőségeivel a büntetés kiszabás terén, majd a vádképviseletet ellátó ügyész, illetőleg a védő szemszögéből vizsgálta a tanúkihallgatási taktika kérdéseit. Foglalkozott a tárgyalóterem légkörét alakító összetevőkkel, továbbá az ügyész, illetve a védő meggyőződésének sajátosságaival, végül azzal, hogy az érzelmi mozzanatok, a gondolkodási folyamatok sajátosságai, valamint a figyelem intenzitásával foglalkozó pszichológiai ismeretek alkalmazása mennyiben segítheti elő az ügyész, vagy a védő részéről a bírói meggyőződés befolyásolását.

Szekeres Károly tanácsvezető bíró „A tárgyalás lélektani kérdései" címmel tartott előadásában nagy teret szentelt a bírói meggyőződés kialakulási folyamatának és azoknak az összetevőknek, melyeknek e folyamatban jelentősége van. Utalt ezzel kapcsolatban a bíró egyéni tulajdonságaira, életútjának, tapasztalatainak a szerepére, de hangsúlyozta a külvilágból származó információk, különösen a bizonyítékok jelentőségét is. Foglalkozott továbbá a bíró egyéniségének szerepével a pervezetés összefüggésében, taglalta a tárgyalás nevelő funkciójának megvalósításához szükséges pszichológiai követelményeket és kitért a bírói lelkiismeret problematikájára is.

Pál László Bv. őrnagy, a nevelés-tudományok kandidátusa „Az elítéltek átnevelésének pszichológiája" című előadásában mindenekelőtt az átnevelés kérdésével foglalkozott és kiemelte, hogy az átnevelés valójában negatív személyiségi összetevők korrigálásával párosult nevelés. Előadásának további részében vizsgálta a pszichikai jelenségek rendszerét a nevelés, illetve átnevelés megvalósítása szempontjából és rámutatott arra, hogy a pszichikai folyamatok, ha gyakran ismétlődnek, pszichikus sajátosságokká, azaz a személyiség tartós komponenseivé válhatnak.

Végül ismertette a büntetésvégrehajtási szervezet konkrét nevelő tevékenységét és terveit.

Ezután vita következett.

Lengyel Zoltán, a Kecskeméti Megyei Bíróság helyettes elnöke annak az elgondolásnak adott hangot, hogy növelni kell a bírák, ügyészek, nyomozók pszichológiai ismereteit, a jelenlegi kriminálpszichológia anyagának egy részét a pszichiátriába kell utalni, másik részét viszont „bírósági pszichológia" név alatt más eljárásokra is ki kellene terjeszteni. Sürgette a személyiség büntetőjogilag releváns modelljének megszerkesztését.

Rudas György rendőr vezérőrnagy méltatta a kriminálpszichológiai munkaközösség eddigi munkáját és annak a gyakorlati igénynek a jelentőségét, hogy a pszichológia kriminalisztikai alkalmazásának útjait és módozatait ki kell dolgozni.

Vadas György ügyvéd a büntetőeljárás és jogalkalmazás társadalmi mozzanatainak jelentőségére mutatott rá, valamint arra, hogy a nyomozó és a terhelt között a kihallgatás során nemcsak szembenállás, hanem együttműködés is elképzelhető és szerinte a kihallgatási taktika erre az együttműködésre alapozandó.

Wágner Ádám klinikai pszichológus a pszichológus- és orvosszakértői hatáskör határkérdéseiről, valamint arról szólt, hogy Szegeden, ugyanúgy, mint a Budapesti Igazságügyi Orvosszakértői irodában közös szakértői vizsgálatokat is folytatnak.

Kovács József rendőr őrnagy a beismerő vallomások motívumaival foglalkozott felszólalásában;

Láng György pedig válaszában Vadas Györgynek a felszólalásával kapcsolatosan hangsúlyozta, hogy szembenállás ugyanúgy lehet a kihallgató és a terhelt között, mint együttműködés, a beismerés a nyomozónál természetes cél, melynek elérése érdekében a pszichológia ismeret-anyagát felhasználja.

Popper Péter klinikai osztályvezető, a pszichológiai tudományok kandidátusa „A kriminálpszichológiai okkutatás aktuális kérdései"-ről tartott előadást.

Ennek keretében ismertette a kutatások főbb irányait és részletesen szólt a személyiség-kutatásokról, ezen belül foglalkozott a fixáció, az agresszivitás és a morális defektus kérdéseivel, majd részletesebben szólt a motivációkutatásról és ezen belül hangsúlyozta: a bűntettes személyisége akkor ismerhető meg, ha választ tudunk adni a következő kérdésekre:

1. Mi a tudatos indoka a cselekménynek és mennyiben fogadható el? *2.* Milyen egyéb magyarázatok adhatók (pl. környezettanulmány, tesztek stb. alapján)? *3.* Mit eredményezett a cselekmény? *4.* Milyen érzelmi folyamatok zajlottak le a véghezvitel közben a tettesben? *5.* Milyen érzelmi folyamatok zajlottak le a sikeres végrehajtás után? *6.* Milyen érzelmi folyamatok zajlottak le a sikertelen végrehajtás után?

Tóth Tihamér rendőr őrnagy „A victimológia és a kriminálpszichológia" című előadásban mindenekelőtt a victimológia tárgyát abban foglalta össze, hogy ez a sértettek biológiai, pszichológiai és szociológiai jellemzőivel, a szituációnak felfogott bűntett előtti, alatti és utáni szerepükkel, valamint az áldozatok kártalanítási kérdéseivel foglalkozik. Ismertette a sértettek egyfajta tipológiáját.

Az előadás második részében az erőszakos, garázda bűncselekmények körében végzett victimológiai kutatás megállapításait ismertette.

Murányi Kovács Endréné főiskolai tanár „A fiatalkorú bűnözők pszichológiai vizsgálatának néhány tapasztalata" címmel tartott előadást.

Előrebocsátotta: mindenki elismeri, hogy szükség lenne az elítéltek, szabadságvesztésre ítéltek pszichológiai sajátosságainak összefoglaló feldolgozására, tény azonban, hogy ez még nem történt meg.

Ismertette ezután a fiatalkorúak büntetésvégrehajtási intézetében most már előírásszerűen végrehajtott vizsgálatok rendjét, a módszertani tapasztalatokat, nehézségeket, végül pedig beszámolt néhány olyan munkáról, melyeket a mindennapi feladatok mellett végzett el a kollektíva: a kihelyezett ipari részlegekben foganatosítandó szakmunkásképzéshez előkészületként végzett munkaalkalmassági vizsgálatokról, egy körlet szociometriai felméréséről, az ún. „nehezen nevelhető szakasz" sajátságos nevelési feladatairól és tapasztalatairól, végül az öncsonkítások és öngyilkossági kísérletek körében végzett vizsgálatokról.

A tanácskozás elnöki zárszóval ért véget.

Bócz Endre

Карой Бенедек:

Задачи по кодификации права в области гражданского права

В качестве введения в статье излагаются основания реформы гражданского права. Новая система хозяйственного руководства влекла за собой необходимость дальнейшего развития нашего договорного права и создания новых правовых институтов, обеспечивающих государственным и кооперативным органам осуществлять самостоятельно свои хозяйственные связи путем использования договоров разнообразного типа. Статья в дальнейшем освещает теоретическую и практическую исследовательскую работу, проведенную ради подготовки. Излагает сформировавшиеся по разным вопросам воззрения. В отношении системы юридического урегулирования заставает позицию, согласно которой в общем все институты гражданского права подлежат урегулированию в Гражданском Кодексе. В дальнейшем статья излагает важнейшие темы, подлежащие пересмотру в ходе изменения Гражданского Кодекса в рамках глав об основных принципах гражданского права, о лицах, о праве собственности и об обязательственном праве.

Ласло Неваи:

Некоторые вопросы определения международной подсудности

Введение статьи дает короткий обзор о новейших достижениях законодательства и правовой науки социалистических стран в области международного гражданского процессуального права, а потом излагает вопросы определения международной подсудности. В статье исследуются учитываемые при установлении международной подсудности интересы и принципы, а затем отношение этих к факторам привязки по международной подсудности. Во связи с методом урегулирования международной подсудности автор занимает позицию, согласно которой соответствующие нормы действующего права на первый взгляд не носят коллизионного характера, а прямые нормы правового урегулирования, за исключением случаев т. н. «исключенной международной подсудности», в рамках которых могут иметь место и коллизионные нормы. В том смысле однако, что внутригосударственные нормы об урегулировании международной подсудности как правило применяются лишь в качестве вспомогательных норм, то есть при отсутствии противоположного постановления в международном договоре, внутригосударственные нормы о международной подсудности могут быть всетаки признаны условными (эвентуальными или виртуальными) коллизионными нормами. Заключительная часть статьи подчеркивает роль

государственного урегулирования международной подсудности в способствовании мирному сотрудничеству между странами; в связи с этим особо отмечает роль международных договоров, борьбы с дискриминацией и значение обеспечения равноправия, а также функцию оговорки о публичном порядке в перечисленных областях.

Йожеф Виг—Каталин Генцел:

Перевоспитание в ходе последующего попечения о несовершеннолетних лицах совершивших преступление

Одним из важнейших средств предупреждения повторения преступления является последующее попечение. Последующее попечение служит общественной адаптации несовершеннолетних, приговоренных к наказанию, связанному с лишением свободы. Предупреждение повторения преступления является успешным тогда, когда созданы как субъективные, так и объективные условия общественной адаптации. Осуществление субъективных условий общественной адаптации может быть обеспечено прежде всего воспитательным подходом при вынесении приговора и эффективным исполнением наказания. В обеспечении объективных условий играет роль последующее попечение. Авторы выступают с предложениями на создание системы мер и наказаний, направленной на исправление лиц, совершивших преступление.

Дердь Девени:

Ответственность по страховому праву и страхование

В статье автор рассматривает вопрос о том, что действующими нормами права обеспечивается, а взглядами целесообразности допускается возможность предоставления страхового покрытия в отдельных случаях ответственности рабочих и служащих, а также работодателя согласно трудовому законодательству. В статье детально рассмотрена нынешняя практика Госстраха и устанавливается, что в открытых или скрытых формах уже и сейчас налицо целый ряд страховых или тому подобных правовых отношений, служащих переложению ответственности по трудовому праву. Согласно автору ныне существующие формы такого страхования не привели к увеличению объема вредов, ввиду того, что в случае причинения вреда так работодателем, как и рабочим и служащим кроме санкции возмещения вреда вступает в действие целый ряд других санкций. Заинтересованность потенционального причинителя вреда можно сохранить рядом других средств, каким является оговорка долевого участия и т. д. Окончательный вывод автора заключается в том, что в действующем праве нет препятствия в пути страхования ответственности по трудовому праву и он считает правильным более широкую разработку и применение этого вида страхования.

Мария Бодяи:

Система правовых санкций загрязнения окружения

Автор в первой части статьи в общей форме излагает некоторые мысли в связи с комплексом вопросов о загрязнении окружения, ставшим ныне проблемой общественного интереса. Во второй части статьи излагается система санкций, связанных с защитой природного окружения, согласно действующему венгерскому законодательству. Автор подробно анализирует обязанности уплаты штрафа в связи с загрязнением воздуха и воды, а в дальнейшем излагает роль возмещения ущерба, как санкции в этой области. Согласно мнению автора, более эффективная защита личности, здоровья и телесной неприкосновенности человека требует восстановление понятия возмещения идейного ущерба, и кроме этого в крайних случаях было бы необходимо предусмотреть на деяния, загрязняющие окружение, также уголовно-правовые наказания.

Золтан Керменди:

Принципиальные и практические вопросы подготовки устава кооперативной организации

Подготовку и принятие устава в области, предоставленной государством в автономное урегулирование, как деятельность, сходную с правотворчеством, определяет принцип единства социалистической системы права. В ходе включения в устав вопросов, выделенных альтернативными нормами права, получают превосходство элементы применения права; влияние своей собственной отрасли права — кооперативного права — действует непосредственнее. Важной задачей подготовки устава — приближение трудовых отношений членов кооперации к трудовым отношениям рабочих и служащих, исключив невыгодные отношения, однако сохранив существенные различия, основанные на расхождении формы собственности. Уставы кооперативных организаций призваны развертывать дальше правовое развитие в направлении социалистической кооперативной демократии.

Лайош Киш:

О понятии заключения эксперта

Автор освещает понятие заключения эксперта как особого вида доказательств, исходя из ряда аспектов. Анализирует предметные и личные вопросы заключения эксперта: Объекты экспертизы содержат значимые информации в потенциальной совокупности, причем эксперт путем логических операций обеспечивает доступность и познаваемость этих информаций для применителя права. Заключение эксперта — зеркало фактических взаимоотношений, форма сообщения информации, которая воплощена в разных материальных, физических средствах, например письмо, звук и т. д. Письменное заключение эксперта осуществляет элементы понятия публичного документа и доказывает прежде всего своим письменным содержанием.

Károly Benedek:

Kodifikatorische Aufgaben im Bereiche des Zivilrechts

Einleitend behandelt der Artikel die Motive der Reform des Zivilrechts. Das neue System der Wirtschaftsleitung machte die Weiterentwicklung unseres Vertragsrechts und die Ausbildung solcher neuer Rechtsinstitute notwendig, die es den staatlichen und genossenschaftlichen Organen ermöglichen, ihre Wirtschaftsbeziehungen durch Benützung der verschiedensten Vertrags-Typen selbstständig abzuwickeln.

In den weiteren befasst sich der Artikel mit der zum Zwecke der Vorbereitung durchgeführten theoretischen und praktischen Forschungsarbeit, mit den, in den verschiedenen Fragen entwickelten Ansichten.

Was die Methode der rechtlichen Regelung betrifft, ist Autor der Ansicht, dass im allgemeinen alle Institute des bürgerlichen Rechts im BGB geregelt werden sollen.

Darnach behandelt der Artikel diejenigen wichtigsten Themen, die bei der durch Novelle erfolgenden Änderung des BGB im Bereiche der Grundprinzipien des bürgerlichen Rechts, sowie in den, sich mit den Personen-, dem Eigentumsrecht und dem Obligationen-Recht befassenden Abschnitten untersucht werden müssen.

László Névai:

Einige Fragen der Bestimmung der internationalen Zuständigkeit

Einleitend gibt der Artikel einen kurzen Übersicht über die neueren Ergebnisse der Gesetzgebung und der Rechtswissenschaft der sozialistischen Länder auf dem Gebiete des Zivilprozessrechts und übergeht dann auf die Fragen der Definierung der Zuständigkeit. Es werden die bei der Bestimmung der Zuständigkeit massgebenden Interessen und Grundprinzipien näher untersucht, sowie deren Verhältnis zu den Anknüpfungsmomenten der Zuständigkeit. Im Zusammenhang mit der Methode der Regelung der Zuständigkeit

vertritt der Autor den Standpunkt, dass die bezüglichen gesatzten Normen prima vista nicht kollisionscharakters, sondern direkt rechtsregelnde Normen sind, mit Ausnahme des Fallbereichs der sog. „Ausgeschlossenen Zuständigkeit", wo auch Kollisionsnormen vorkommen. In dem Sinne aber, dass die, die Zuständigkeit regelnden inneren staatlichen Normen fürgewöhnlich nur subsidiär, d. h. mangels entgegegesetzter Regeln von internationalen Verträgen zur Anwendung gelangen, die inneren Normen der Zeiständigkeit trotzdem als bedingte (eventuelle, oder virtuelle) Kollisionsnormen betrachtet werden können. Abschliessend verweist der Artikel auf die Rolle der staatlichen Regelung der Zuständigkeit in der Förderung der friedlichen Zusammenarbeit zwischen den Ländern. In diesem Zusammenhang wird die Rolle der internationalen Verträge, die Bedeutung des Kampfes gegen die Diskriminationen und die Sicherung der Rechtsgleichheit, sowie die Funktion der ordre public in dieser letzten Beziehung hervorgehoben.

József Vigh—Katalin Gönczöl:

Reedukation der jugendlichen Verbrecher im Wege der Nachfürsorge

Eines der wichtigsten Mittel der Vorbeugung von wiederholter Verübung von Straftaten ist die Nachfürsorge. Sie fördert die gesellschaftliche Einfügung von Jugendlichen, die zu einer Freiheitsstrafe verurteilt worden sind. Die Vorbeugung der Wiederholung von Straftaten ist in dem Falle erfolgreich, wenn sowohl die subjektiven, als auch die objektiven Bedingungen der gesellschaftlichen Einfügung gegeben sind. Für die Entfaltung der subjektiven Bedingungen der gesellschaftlichen Einfügung kann vorwiegend die pedagogisch ausgerichtete Urteilspraxis und die effektive Durchführung der Strafe sorgen. In der Entfaltung der objektiven Bedingungen erlangt die Nachfürsorge Bedeutung. Autoren unterbreiten Vorschläge für die Entfaltung eines, der Verbesserung der Verüber dienenden Urteils- und Strafsystems.

György Dévényi:
Arbeitsrechtliche Verantwortung und Versicherung

Der Artikel untersucht die Frage, ob es die geltenden Rechtsnormen ermöglichen und zweckmässigkeitsgesichtspunkte gestatten, für die verschiedenen, im Arbeitskodex geregelten Fälle der Arbeitnehmer- und Arbeitgeberverantwortung eine Versicherungs-Gewähr zu bieten. Eingehend wird die derzeitige Praxis der staatlichen Versicherung besprochen und Autor stellt fest, dass in offener oder verdeckter Form auch heute schon zahlreiche solche Versicherungs- oder dieser ähnliche Rechtsverhältnisse bestehen die der Abwälzung der arbeitsrechtlichen Verantwortung dienen. Nach Ansicht des Verfassers haben diese, derzeitig vorhandenen Versicherungsformen nicht das Erhöhen der Schäden verursacht, da im Falle der Verursachung eines Schadens sowohl durch den Arbeitgeber, als auch durch den Werktätigen ausser der Sanktion des Schadenersatzes zahlreiche andere Sanktionen zur Anwendung gelangen. Das Interesse des potentiellen Verursachers kann anderseits durch verschiedene versicherungstechnische Mittel aufrechterhalten werden. (Eigenbeteiligung, die Einführung des Systems des bonus-malus usw.) Endkonklusion des Artikels ist: es bestehen keine Hindernisse im gesatzten Recht um die arbeitsrechtliche Verantwortung zu versichern und es wäre richtig diese Form der Versicherung in der Zukunft breiter zu praktizieren.

Zoltán Körmendy:
Prinzipielle und praktische Fragen der Abfassung des LPG-Statuts

Auf dem, vom Staate der Regelung durch die Selbstverwaltung überlassenen Gebiete wird die Abfassung des Statuts, als eine der Rechtschöpfung ähnliche Tätigkeit vom Prinzip der Einheit des sozialistischen Rechtssystems bestimmt. Bei der Inkorporierung von — durch alternative Rechtsnormen umrissenen — Fragen in das Statut überweigen die Elemente der Rechtspflege; die Wirkung des eigenen Rechtszweiges, des LPG-Rechts gelangt unmittelbar zur Geltung. Wichtige Aufgabe bei der Abfassung des Statuts ist, die Arbeitsverhältnisse der Mitglieder dem Arbeitsverhältnis der staatlichen Angestellten anzunähern, bei Vermeidung der Nachteile und unter Beibehaltung der, in der verschiedentlichen Eigentumsform fussenden wesentlichen Unterschiede. Die Statuten müssen die, in Richtung der genossenschaftlichen Demokratie wirkende Rechtsentwicklung vertiefen.

Lajos Kiss:
Über den Begriff des Sachverständigen-Gutachtens

Autor befasst sich mit dem Sachverständigen-Gutachten, als speziellen Art des Beweises aus mehreren Aspekten. Er analysiert die persönlichen und sachlichen Zusammenhänge des Sachverständigen-Gutachtens. Die Gegenstände der Sachverständigenuntersuchung beinhalten die relevanten Informationen in potenzieller Häufung, die der Sachverständige im Wege von logischen Operationen für den Rechtspfleger- erkenntlich macht. Das Sachverständigen-Gutachten ist der Spiegel der Tatsachenzusammenhänge, Informations-Mitteilungs-Form, das durch verschiedene materielle, physische Instrumenten (z. B. Schrift, Stimme usw.) verkörpert wird. Das schriftliche Sachverständigen-Gutachten erschöpft die Elemente der öffentlichen Urkunde und beweist in erster Linie durch seinen schriftlichen Inhalt.

Károly Benedek:

Tâches de la codification du droit dans le domaine du droit civil

Dans l'introduction l'article expose les motifs de la réforme du droit civil. La nouvelle réforme économique a nécessité le développement ultérieur de notre droit de contrat et la création de telles nouvelles institutions de droit qui rendront possible que les organes d'Etat et ceux des coopératives traitent leurs relations economiques d'une façon autonome par l'utilisation des plus différents types de contrat.

Dans la suite l'article expose les travaux de recherche théoriques et pratiques poursuivis en faveur des préparatifs puis les manières de voir qui se sont établies en matière de différentes questions.

L'auteur a pris la position concernant le système de la réglementation juridique qu'en général toutes les institutions de droit civil doivent être réglées par le Code civil.

Par suite, l'article expose les thèmes les plus principaux qui doivent être traités par voie de modification du Code civil au cadre des principes de base du droit civil et des chapitres sur des personnes, sur le droit de propriété et sur le droit d'obligation.

József Vigh—Katalin Gönczöl:

La rééducation des délinquants mineurs au cours de la post-cure

La post-cure constitue un des plus importants moyens de la prévention de la répétition du crime. La post-cure facilite l'adaptation sociale des mineurs qui ont été condamné à la privation de liberté. La prévention de la répétition du crime se prouve efficace au cas où les conditions subjectives et objectives de l'adaptation sociale se sont également produites. C'est la juridiction visant de buts pédagogiques et l'exécution efficace de la peine qui peuvent pourvoir à la création des conditions subjectives de l'adaptation sociale. Dans la formulation des conditions objecti-

ves la post-cure est d'une grande portée. Les auteurs font des propositions à la création d'un système de juridiction et de punition qui sert à l'amélioration des auteurs du crime.

György Dévényi:

Responsabilité en droit du travail et l'assurance

L'article étudie la question de savoir si les règles de droit valables rendent possible et si les considérations d'opportunité permettent ou non de conclure des assurances aux différents cas de la responsabilité des travailleurs et aux employeurs prévue par le Code du Travail. L'article traite en détail la pratique actuellement poursuivie par les Assurances d'Etat et constate qu'ils existent déja dans une forme ouverte ou camouflée beaucoup de rapports de droit d'assurance ou de rapports de droit semblables qui servent à reverser à l'assureur la responsabilité selon le droit du travail. L'auteur est d'avis que les formes d'assurance actuellement existées n'ont pas provoqué l'accroissement du montant des dommages, car — à part de la sanction de réparation — plusieurs sanctions différentes rentrent en action qu'il s'agisse d'un dommage causé par l'employeur ou par le travailleur. L'intéressement de l'auteur potentiel du dommage peut être soutenu par plusieurs sortes de moyens techniques des assurances, tels que l'autoparticipation, l'introduction du système bonus-malus etc. La conclusion finale de l'auteur est qu'il n'existe pas de règles de droit positives de l'assurance de la responsabilité selon le droit du travail et qu'il conviendrait employer la forme d'assurance dans une mesure plus étendue que jusqu'ici.

Mária Bogyay:

Le système juridique de sanctions de la pollution de l'environnement

Dans la première partie de l'article l'auteur soulève quelques questions d'ordre général concernant l'ensemble des problèmes de la pollution de l'environnement, problème qui est devenu une affaire publique dans nos jours.

La deuxième partie traite le système de sanctions en vigueur ayant trait à la protection de l'environnement naturel. Elle analyse en détail les dispositions relatives aux amendes à payer à cause de la pollution de l'air et des eaux, et traite ensuite d'une manière plus approfondie le rôle joué par la réparation comme une sanction entrant en ligne de compte.

La protection plus efficace de la protection de la personnalité, de la santé humaine et de l'intégrité physique exige — selon l'avis de l'auteur — la réévaluation du concept des indemnités idéelles puis — comme un *ultime ratio* du droit — la nécessité de frapper d'une sanction pénale certains comportements provoquant la pollution de l'environnement.

Zoltán Körmendy:

Questions théoriques et partiques de la rédaction des statuts relatifs aux coopératives de production

La rédaction des statuts remis par l'Etat à une réglementation autonome est déterminée par le principe de l'unité du système de droit socialiste comme une activité analoque à celle de la législation. Quand on résume dans un statut les questions régies par des règles de droit alternatives, ce sont les éléments de l'application du droit qui prédomineront; l'effet de la branche de droit en question — notamment celle du droit des coopératives — se fera valoir plus directement. Une tâche importante quand on formule les statuts qu'on rapproche les rapports du travail des membres de ceux des employés de l'Etat, en éliminant les désavantages et en conservant pourtant les différences essentielles basées sur une forme différente de la propriété. Les statuts doivent réaliser intégralement le développement du droit agissant dans la direction de la démocratie socialiste des coopératives.

Lajos Kiss:

Du concept de l'avis d'expert

L'auteur met en lumière l'avis d'expert comme le concept d'une preuve qui est spécifique sous plusieurs aspects. Il analyse les connexions personnelles et objectives de l'avis d'expert. Les objets de l'expertise contiennent les informations pertinentes en une accumulation potentielle que l'expert rend connaissable par opérations logiques aux personnes appliquant le droit. L'avis d'expert est le miroir de connexions de faits, une sorte de communication des informations qui se concrétisent par différents moyens matériels, physiques e. g.: écriture, voix, etc. L'expertise écrite épuise les éléments conceptuels de document public et sert de preuve en premier lieu par son contenu écrit.

Károly Benedek:

Tasks of law-making in the field of civil law

In its introduction the paper outlines the reasons why civil law is to be reformed. The new system of economic management has made necessary the continued development of the law of contracts and the introduction of legal institutions which make possible for state and cooperative enterprises to carry on autonomously their economic relationships by making use of the most varied forms of contracts.

In the next part the paper describes the theoretical and practical research work made during the preparation of the reform as well as the views on various issues.

As regards the system of legal regulation the author adopts the view that, as a rule, all civil law institutions should be regulated in the civil Code.

Then the author describes the most important issues which are to be examined in the course of supplementing the Civil Code in respect of the basic principles of civil law, persons, the law of ownership and obligations.

László Névai:

Some problems of the definition of jurisdiction

The introduction of the paper provides a survey of socialist legislation and jurisprudence, its recent achievements in international civil procedure then it reviews some issues of the problem of jurisdiction. The interests involved in and the basic principles connected with jurisdiction are examined closely then the connecting factors relating to jurisdiction are discussed. As regards the method of regulating jurisdiction the author adopts the view that the relevant rules of positive law are *prima vista* not of a conflict law nature but directly regulating rules, excepting the case of the socalled „exclusive jurisdiction" which may involve conflict rules, too. In the sense that municipal legislations on jurisdiction are usually applied only in a subsidiary manner, i. e. in the absence of a contrary international regulation municipal rules regulating jurisdiction may be regarded as conditional (eventual or virtual) conflict rules. In the closing part of the paper the author points out the function of jurisdiction discharged in the peaceful coexistence between countries by municipal legislations; the role of international conventions the fight against discrimination and the securing of the equality of rights and the function of public policy in these fields is described.

József Vigh—Katalin Gönczöl:

The re-education of juvenile delinquents in the after-care

One of the most important means of preventing recidivism is the

after-care. After-care promotes that juvenile delinquents find their place in society after having served their term in prison. Prevention of recidivism is successful if both the objective and subjective conditions of social adjustment are given. The subjective conditions of social adjustment may be promoted by sentences of a pedagogic objective and an effective enforcement of sentences. As regards the objective conditions affer-care is of an importance. The authors suggest measures to shape judicature and penology which serves the re-education of criminals.

György Dévényi:

Labour law liability and insurance

The problem is examined in the paper whether considerations of expediency allow of providing insurance cover for cases of liability of employees and employers regulated in the Labour Code. The current practice of the State Insurance Company is analysed in detail and the conclusion is arrived at that numerous legal relationships of an insurance or similar nature in a covert or open form are already existing which serve to shift labour law liability. It is held by the author that such forms of insurance have not resulted in an increase of the rate of damages since, in case damages are caused both by employers and employees many other sanctions come into operation-besides the sanction of paying damages. The financial involvement of a potential damage-doer can be maintained with various means of insurance technique like the stipulation of share, the introduction of the *bonus-malus* system, etc. The final conclusion of the author is that there is no statutory provision for insurance connected with labour law liability; his opinion is that this form of insurance should be spread in a wider scope than has been done so far.

Mária Bogyay:

The system of legal sanctions of environment pollution

In the first part the author raises some ideas on a general plane connected with environment pollution which have become public concern by now.

In the second part the system of legal sanctions of the Hungarian law now in force of the protection of environment is dealt with. The provisions on the fining for air and water pollution are analysed in more detail; likewise a longer space is devoted to the paying of demages connected with the subject.

It is held by the author that a more efficient protection of personality, health, physical aptitude require a re-assessment of the notion of non-material compensation; moreover-as a legal *ultima ratio*-criminal law provisions my be necessary on certain conducts resulting in environment pollution.

Zoltán Körmendy:

Issues of principle and practice in drawing up co-operative farms'statutes

The framing of statutes in the sphere transferred by the state for regulation by self-governments is determined by the principle of the unity of the socialist legal system being an activity akin to law-making. When issues laid down in alternative legal rules are regulated in statutes it is the elements of law application which prevail; the effect of the proper legal branch-co-operative farm law-is felt more directly. An important task of statute-making is to bring closer membership labour relations and employee relations eliminating the drawbacks but maintaining the essential differences based on the different forms of ownership. The statutes must operate towords a development of law which promotes cooperative democracy.

E lapszám (XXVII. új évfolyam 8.) szerzői: *Dr. Benedek Károly* az Igazságügyi Minisztérium főosztályvezetője. – *Dr. Névai László* egyetemi tanár. – *Dr. Vigh József* egyetemi docens. – *Dr. Gönczöl Katalin* egyetemi tanársegéd. – *Dr. Dévényi György* a Szerzői Jogvédő Hivatal jogtanácsosa. – *Dr. Bogyay Mária* egyetemi tanársegéd (Gödöllő). – *Dr. Körmendy Zoltán* jogtanácsos (Miskolc). – *Dr. Kiss Lajos* igazságügyi írásszakértő. – *Pfaff, Dieter* tudományos munkatárs (Hamburg). – *Dr. Horváth Anna* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. – *Dr. Bócz Endre* a Fővárosi Főügyészség ügyésze

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: Dr. Pap Tibor. Szerkesztőségi titkár: Dr. Vörös Imre. — A szerkesztőség tagjai: Dr. Benedek Ferenc, Dr. Horváth Tibor, Dr. Madarász Tibor, Dr. Szentpéteri István. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9–11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI) (Bp. V., József nádor tér 1.) Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

INDEX: 25.422

72.7951 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 8,— Ft

XXVII. új évfolyam 9. szám Budapest, 1972. szeptember

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZÉNÁSI GÉZA:
A Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló törvény 409

NAGY LAJOS—CSÉKA ERVIN:
A bizonyítás általános kérdései a büntető-eljárási törvényben 416

FARKAS JÓZSEF:
A műszaki fejlődés néhány hatása a polgári perbeli bizonyítási jogra 429

HÁMORI VILMOS:
A polgári perbeni tényállás-megállapítás egyes kérdései 438

LUPÁN ERNŐ:
A román mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatában levő földek jogi helyzete 445

RÁCZ ISTVÁN:
A nevelési tanácsadó szerepe a gyámhatósági eljárásban 452

Szemle:

HORVÁTH PÁL:
A tőkés monopolizáció feltárásának előrehaladása az újabb marxista jogtörténetírásban 464

KOVACSICS JÓZSEF—NÉMETH JÁNOS:
A számítástechnikai és kibernetikai módszerek alkalmazása a jogtudományban és az államigazgatásban 468

FODOR MÁRTA:
Közigazgatástörténeti konferencia (1972. május 18—20. Pécs—Siklós) 472

Irodalom:

Bokorné Szegő Hanna: Az új államok és a nemzetközi jog (HARASZTI GYÖRGY) 477

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

INHALT: *Géza Szénási:* Gesetz über die Staatsanwaltschaft der Ungarischen Volksrepublik. — *Lajos Nagy—Ervin Cséka:* Allgemeine Fragen der Beweisführung in der Strafprozessordnung. — *József Farkas:* Die Wirkung der technischen Entwicklung auf das Beweisrecht im Zivilprozess. — *Vilmos Hámori:* Einige Fragen der Tatbestand-Festsetzung im Zivilprozess. — *Ernő Lupán:* Die rechtliche Lage des Bodens benützt von rumänischen Landwirtschaftlichen Genossenschaften. — *István Rácz:* Die Rolle des Erziehungs-Ratgebers im Verfahren der Vormundschaft. — *Rundschau: Pál Horváth:* Der Fortschritt der Aufdeckung der kapitalistischen Monopolisation in der neuenen marxistischen Rechtsgeschichte. — *József Kovacsics—János Németh:* Die Anwendung rechentechnischer und kibernetischer Methoden in der Rechtswissenschaft und Staatsverwaltung. — *Márta Fodor:* Verwaltungsgeschichtliche Konferenz (1972. Mai 18—20. Pécs—Siklós). — *Rechtsliteratur:* Bokorné Szegő Hanna: Die neuen Staaten und das Völkerrecht *(György Haraszti)*

SOMMAIRE: *Géza Szénási:* Loi sur l'organisme des procureurs d'Etat de la République Populaire Hongroise. — *Lajos Nagy—Ervin Cséka:* Les questions générales de la preuve dans le code de procédure pénale. — *József Farkas:* Quelques effets produits aux règles de la preuve dans la procédure civile par le progrès technique. — *Vilmos Hámori:* Certaines questions de la constatation des faits dans le procès civil. — *Ernő Lupán:* Le statut juridique des terres en usage des coopératives de production agricoles en Roumanie. — *István Rácz:* Le rôle du consultant d'éducation en procédure devant l'autorité de tutelle. — *Revue:* — *Pál Horváth:* Le progrès fait en matière de la découverte de la monopolisation capitaliste dans la récente littérature marxiste sur l'histoire de droit. — *József Kovacsics—János Németh:* L'application des méthodes de calcul et de cybernéthique dans les sciences juridiques et dans l'administration. — *Márta Fodor:* Conférence sur l'histoire de l'administration publique (Pécs—Siklós, du 18 au 20 mai 1972). — *Littérature:* Bokorné Hanna Szegő: Nouveaux Etats et le droit international *(György Haraszti)*

CONTENTS: *Géza Szénási:* Act on the Procurators' Offices of the Hungarin People's Republic. — *Lajos Nagy—Ervin Cséka:* The general problems of evidence in the Criminal Procedure Act. — *József Farkas:* Effects produced by technological development on the law of evidence in civil procedure. — *Vilmos Hámori:* Some problems of ascertaining facts in civil actions. — *Ernő Lupán:* The legal status of landed property possessed by agricultural cooperatives in the Socialist Republic of Rumania. — *István Rácz:* The role of the educational adviser in the procedure before the guardianship authority. — *Review: Pál Horváth:* The advance of the exploration of capitalist monopolisation in recent Marxist writings on the history of law. — *József Kovacsics—János Németh:* The application of computers and cybernetics in jurisprudence and law application. — *Márta Fodor:* Conference on the history of public administration (May 18—20, 1972, in Pécs and Siklós). — *Literature:* Mrs. Hanna Bokor-Szegő: New states and the international law *(György Haraszti)*

XXVII. új évfolyam 9. szám Budapest, 1972 szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló törvény

Az utóbbi időben az Országgyűlés évenként 4—9 törvényt alkotott. Ezek mindegyike nagy jelentőségű az ország élete: az állami szervek tevékenysége és a népgazdaság szempontjából. A Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvény azonban nem csupán egy az ország törvényeinek sorában, hanem államjogi szempontból legjelentősebb törvényeink egyike. Államjogi jelentőségét az adja meg, hogy a tanácstörvénnyel és a bíróságokról szóló törvénnyel együtt ama törvényeink közé tartozik, amelyek elkészítését az Alkotmány írta elő, és amelyek az Alkotmány egy-egy fejezetének végrehajtását szolgálják.

1. A sors szeszélye folytán a törvény megalkotása és hatálybalépése az ügyészi szervezet két fontos évfordulójával esik egybe. Az idén van száz éve annak, hogy az 1871. évi XXXIII. törvény nyomán, 1872. január 1-én Magyarországon létrejött az ügyészség, a jövő évben pedig a szocialista ügyészi szervezet létrehozásának huszadik évfordulóját ünnepeljük. Az 1872. január 1. és 1973. január 1. közötti időszak két — egymástól alapvetően különböző — történelmi korszakot és társadalmi rendszert ível át, s ennek megfelelően időközben teljesen megváltozott az ügyészség feladatköre, szervezeti felépítése és az ügyészi munka osztálytartalma is. Az 1871. évi XXXIII. törvény még akként határozta meg az ügyészség feladatát, hogy az ügyészség „az igazságszolgáltatás körül az állam közérdekeit képviseli". Ugyanakkor a Magyar Népköztársaság közelmúltban módosított alkotmánya szerint az ügyészség közreműködik annak biztosításában, hogy az állami, a társadalmi és a szövetkezeti szervek, valamint az állampolgárok a törvényeket megtartsák és megtartassák; törvénysértés esetén fellép a törvényesség védelmében.

Külön tanulmányt igényelne annak csupán vázlatos áttekintése is, hogy a két hivatkozott rendelkezés megalkotása között milyen módon változott meg az ügyészség tevékenysége. Ennek taglalásába ezúttal nem bocsátkozhatom. Nem mellőzhetem azonban, hogy legalább néhány olyan jogszabályra utaljak, amelyek a magyar ügyészség egy évszázados múltjának mérföldkövei voltak. Ilyen mindenekelőtt a dicső emlékű Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsának IV. és XCIV. számú rendelete, amely a forradalmi törvényszékek és az Országos Forradalmi Főtörvényszék mellett felállította a vádbiztosok intézményét. A mai magyar ügyészi szervezet dolgozói, akik tevékenyen közreműködnek társadalmunk törvényes rendjének, szocialista vívmányainak védelmében, büszkén vallják elődeiknek a Tanácsköztársaság vádbiztosait. A másik jogszabály, amelyre utalnom kell, az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 25-én kiadott 81/1945. ME számú rendelete, amely kimondta a népbíróságok és a népügyészségek létrehozását. A népügyészek maradandó érdemeket szereztek annak biztosításában, hogy a háborús és népellenes bűntettek elkövetői elnyerjék méltó büntetésüket.

Az új típusú ügyészi szervezetre vonatkozó alapvető szabályokat a Magyar Népköztársaság 1949-ben elfogadott alkotmányának VII. fejezete tartalmazta. Az Alkotmány végrehajtásaként került sor az 1953. évi 13. számú törvényerejű rendelet megalkotására, amelynek alapján 1953 augusztusában — lényegében a jelenlegivel azonos szervezeti keretek között — kezdte meg tevékenységét hazánkban a szocialista ügyészi szervezet. Hat évvel később — az időközben szerzett gyakorlati tapasztalatok alapján — jelent meg az ez idő szerint is hatá-

lyos 1959. évi 9. számú törvényerejű rendelet, amelyet 1973. január 1. napján az 1972. évi V. törvény (a továbbiakban: Ütv.) fog felváltani.

2. A módosított Alkotmány 53. §-ának (3) bekezdése szerint az ügyészségre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. E rendelkezés már önmagában véve szükségessé tette az ügyészség tevékenységének új, törvényi szintű szabályozását. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy az alkotmánymódosítás csupán betetőzése volt azoknak a nagy jelentőségű változásoknak, amelyek hazánkban 1949 óta, s ezen időszakon belül is az 1959. évi 9. számú törvényerejű rendelet megalkotása óta a gazdasági élet, az államszervezet és a jogrendszer dinamikus fejlődésének eredményeként végbementek. Ezek közé tartozik a mezőgazdaság szocialista átszervezése és a szövetkezetek gazdasági megerősödése, a gazdasági irányítás rendszerének reformja, az új tanácstörvény, a szabálysértési kódex, valamint a szövetkezeti törvény megalkotása, továbbá a Büntető Törvénykönyv módosítása, amelyek kisebb vagy nagyobb mértékben az ügyészség tevékenységére is kihatottak, illetőleg az ügyész jogait és kötelességeit érintették.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az alkotmánymódosításon túlmenően egyéb okok is szükségessé tették az ügyészségre vonatkozó hatályos rendelkezések felülvizsgálatát. A kodifikációra az a feladat hárult, hogy a módosított alkotmány VI. fejezetét alapul véve, a szocialista államfejlődés igényeinek megfelelően az ügyészi szervezet gyakorlati tapasztalatait felhasználva és az egyidejűleg készülő magas szintű jogszabályokkal — mindenekelőtt a bíróságokról szóló törvénnyel — összhangban szabályozza az ügyészség munkáját. E sokrétű feladatainak ellátása során a kodifikációs bizottság felmérte és értékelte a hatályban levő különböző szintű jogszabályoknak az ügyészi tevékenységre vonatkozó rendelkezéseit, továbbá figyelembe vette a szocialista alkotmányfejlődés irányát, a baráti szocialista országoknak az ügyészségre vonatkozó magas szintű jogszabályait is.

3. Ha az Ütv. rendelkezéseit egybevetjük az 1959. évi 9. számú törvényerejű rendelet jelenleg hatályban levő szabályaival, azt kell megállapítanunk, hogy *bár az új törvény számos vonatkozásban továbbfejlesztette az érvényben levő szabályozást, az ügyészség feladata és tevékenységi köre tekintetében nem hoz alapvető változást.*

A szocialista ügyészségre vonatkozó szervezeti és működési alapelveket, mint ismeretes, Lenin dolgozta ki. Ezek az alapelvek: a helyi szervektől független, centralizált szervezet; a törvényességi felügyelet körébe tartozó szervek tevékenységébe való operatív beavatkozás tilalma; a törvények egységes és a jogpolitikai elvekkel összhangban álló értelmezésének elősegítése; valamint az ügyészekkel szemben támasztott magas szakmai, erkölcsi és politikai követelmények. A felsorolt alapelvek — a baráti szocialista országok ügyészi törvényeihez hasonlóan — maradéktalanul érvényre jutnak az Ütv. rendelkezéseiben is.

A kifejtettekből természetesen nem lenne helyes arra a következtetésre jutni, hogy az ügyészségre vonatkozó szabályok a jogi szabályozás egészét tekintve állandó jellegűek, tehát az egyes szocialista országok ügyészi törvényei, vagy egy adott ország egymást követő törvényei e tekintetben semmiféle figyelemre méltó eltérést nem mutatnak. Az alapelvek azonossága ellenére ilyen eltérések kétségtelenül vannak; ezek részben az egyes országok államszervezetének sajátos vonásaiból, részben pedig a társadalmi- és a jogfejlődés meghatározott időszakának törvényszerűségeiből adódnak. Ha tehát az Ütv.-t a jelenleg hatályos törvényerejű rendelettel vagy más szocialista országok ügyészi törvényeivel vetjük egybe, egyértelműen kimutathatók a törvényben bizonyos specifikus vonások. Ezek arra vezethetők vissza, hogy *a törvény a magyar államszervezet és jogrendszer jelenlegi fejlődési szakaszának helyzetét és tendenciáit alapul véve határozza meg az ügyészség helyét és feladatait az állami szervek rendszerén belül.*

4. A kodifikáció kezdetén a törvény jellegét illetően több alapvető fontosságú elvi kérdés merült fel, amelyekben az állásfoglalás döntően meghatározta a jogszabály-előkészítés későbbi menetét.

Az első ilyen kérdés az Ütv. és az ügyész jogaira vonatkozó egyéb jogszabályok viszonya volt, közelebbről: annak eldöntése, hogy az Ütv. magában foglalja-e az ügyész jogait és kötelességeit megállapító rendelkezéseket a különböző eljárási és más jogszabályokból. (Az utóbbiak közé nem csupán a Pp., a Be., az államigazgatási eljárási törvény és a szabálysértési kódex tartozik, hanem csaknem száz más különböző szintű jogszabály is, amelyek között törvény és miniszteri rendelet egyaránt megtalálható.) Ezzel kapcsolatban két — egyaránt szélsőséges — álláspont került szóba. Az egyik álláspont szerint az átvételt törvényszerkesztési okokból teljesen mellőzni kell, ezért az Ütv. ne tartalmazzon rendelkezést azokról az ügyészi jogokról és kötelességekről, amelyeket más jogszabály állapított meg. A másik álláspont viszont az volt, hogy a kodifikáció során a lehetőség szerint teljességre kell törekedni, ennek érdekében az Ütv. az ügyész valamennyi fontosabb jogát és kötelességét tartalmazza.

A kérdés beható vizsgálata azzal az eredménnyel zárult, hogy egyik álláspont sem fogadható el. Az elsőként említett javaslat megvalósítása ugyanis olyan következménnyel járt volna, hogy az Ütv. úgyszólván csak szervezeti rendelkezéseket tartalmaz és nem nyújt támpontot arra nézve, hogy a Magyar Népköztársaságban voltaképpen mire terjed ki az ügyészség tevékenysége, s melyek az ügyész alapvető

jogai és kötelességei. Megvalósíthatatlan volt a második javaslat is, mert ez a törvényt egyrészt túlságosan terjengőssé és áttekinthetetlenné tette volna, másrészt a különféle speciális eljárási normák változása minden esetben a törvény módosítását követelte volna meg.

Ezért a kodifikáció során az az álláspont jutott érvényre, hogy az Ütv. valamennyi ügyészségi szakág tekintetében határozza meg az ügyész *alapvető* jogait anélkül, hogy túlzott részletezésbe bocsátkoznék. Ez a módszer egyes szakágak tekintetében elkerülhetetlenné tette a Be., illetőleg a Pp. néhány rendelkezésének inkorporálását. Ezzel szemben az általános törvényességi felügyelet vonatkozásában — amelynek jogterülete a legszélesebb és a munkajogtól az államigazgatási jogig a jogágak egész sorát öleli fel — az átültetés szóba sem jöhetett, minthogy e szakág tekintetében nincs a Be.-hez, vagy a Pp.-hez hasonló átfogó jellegű eljárási kódex.

Ezért az általános törvényességi felügyelet körében az ügyész jogkörére nézve az Ütv. az elsődleges jogforrás, amelynek rendelkezéseit azután az egyes eljárási törvények — az államigazgatási eljárási törvény, a szabálysértési kódex, a Munka Törvénykönyve stb. — alkalmazzák a meghatározott eljárásfajtára. (Ezt az alkalmazást az államigazgatási eljárási törvény és a szabálysértési kódex tekintetében az Ütv.-vel azonos időben hatályba lépő külön törvényerejű rendelet végzi el.)

Ugyancsak a törvény jellegével kapcsolatban kellett állást foglalni abban a kérdésben is, hogy az Ütv. csupán általánosságban határozza-e meg az ügyészség feladatait, vagy ezt jogterületenként pontosítja. Ezzel kapcsolatban az elvi kiindulópont az a reális igény volt, hogy az ügyészség a maga sajátos eszközeivel mindig ott lépjen fel a törvényesség védelmében, ahol ezt az állami vagy társadalmi érdekek, illetőleg az állampolgárok jogos egyéni érdekeinek megóvása indokolttá teszi. Ennek az igénynek a teljesítése megköveteli a jogalkalmazás törvényességi helyzetének folyamatos figyelemmel kísérését, a jogszabályok vagy a társadalmi viszonyok megváltozásához, illetőleg a jogalkalmazás terén mutatkozó negatív jelenségekhez való rugalmas és gyors alkalmazkodást. Ezért az Ütv. elkészítésénél az az elv jutott érvényre, hogy el kell határolni egymástól egyfelől a törvényi szabályozást igénylő, másfelől pedig az ügyészi munka jogpolitikai irányítása körébe tartozó kérdéseket. Ennek megfelelően az ügyész tevékenységi körét, valamint jogait és kötelességeit maga a törvény állapítja meg. A tevékenységi körön belül azonban az ügyészi munka mindenkori fő irányait, az egyes ügyészi felügyeleti ágak időszerű feladatait, a legfelsőbb állami szervek döntéseit figyelembe véve, a legfőbb ügyész határozza meg.

Ilyen értelemben tehát az Ütv. keretjogszabály. A szabályozásnak ezt a módját azonban a magyar ügyészi szervezet gyakorlati tapasztalatai meggyőzően alátámasztják. Utaltam már rá, hogy az 1959. évi 9. számú törvényerejű rendelet hatálybalépése óta gazdasági életünkben és jogrendszerünkben jelentős változások történtek. Ennek ellenére az ügyészi munka folyamatosan összhangban állt a megváltozott körülményekkel; az ügyészi szervek a rendelkezésükre álló jogi eszközökkel igyekeztek hatékonyan elősegíteni a mindenkori legfontosabb társadalmi célkitűzések megvalósítását. Ez csak keretjellegű szabályozás mellett volt lehetséges. Természetesen e szabályozási mód fokozott felelősséget hárít a legfőbb ügyészre és az ügyészi szervezet más vezetőire az ügyészi szervek tevékenységének operatív irányítása terén. Ez azonban az ügyészi szervezet centrális felépítésének szükségszerű velejárója és egyben a hatékony törvényességi felügyelet fontos előfeltétele.

5. Ha azt vizsgáljuk, hogy elvi vonatkozásban az Ütv. milyen jelentős változást tükröz a jelenlegi hatályban levő szabályozáshoz képest, az ügyészi tevékenység alkotmányos alapjaihoz kell visszanyúlnunk. Ha ugyanis az Alkotmány módosított rendelkezései az ügyészi munkát illetően valamifajta elvi különbséget juttatnak érvényre az 1949. évi XX. törvény eredetileg elfogadott szövegéhez képest, e különbözőség nyilvánvalóan meghatározza az Ütv. tartalmát is.

Az ügyészségről a módosított alkotmány VI. fejezete rendelkezik. Ennek ellenére ezúttal nem a VI. fejezet körébe tartozó valamely rendelkezésre, hanem az Alkotmány 77. §-ának (3) bekezdésére kívánunk utalni, mint olyan alapvető jelentőségű szabályra, amely döntő mértékben meghatározta a VI. fejezet tartalmát is. E rendelkezés szerint „az állam minden szervének és minden állampolgárának kötelessége, hogy az Alkotmányt, az alkotmányos jogszabályokat megtartsa és feladatkörében eljárva megtartassa." Ha ezt a bekezdést egybevetjük az 1949. évi XX. törvény eredeti szövegének az ügyészségről szóló VII. fejezetével, a változás szembetűnő. Amíg ugyanis az Alkotmány korábbi szövege az ügyészség, s ezen belül is a legfőbb ügyész feladatául jelölte meg a törvényesség megtartása feletti őrködést, addig az Alkotmány jelenlegi 77. §-a a törvényesség megtartását és megtartatását minden állami szerv és valamennyi állampolgár közös kötelességévé: a szó valódi értelmében vett közüggyé teszi.

Vajon ezt a kétségtelenül figyelmet érdemlő változást úgy kell-e értékelni, mint az ügyész feladatkörének módosulását, vagy az ügyészi törvényességi felügyelet jelentőségének csökkenését? Álláspontom szerint semmiképpen sem. Az ügyész feladata tartalmában nem változott: a jövőben is az lesz, mint amit 1949-ben az Országgyűlés a létrehozandó ügyészi szervezet számára megszabott. Az ügyész azonban

nem vállalkozhat arra, hogy a legkülönbözőbb jogalkotó és jogalkalmazó szervek felelősségét magára véve a törvényesség egyetlen, vagy akár csak első számú őre is legyen. Ezt sem az ügyészi szervezet létszáma, sem az ügyész rendelkezésére álló jogi eszközök köre, illetőleg az ügyészségnek az államszervezeten belüli helye nem teszi lehetővé. Ilyen jogkört egyébként az ügyészi szervezet eddig sem tulajdonított magának, sőt arra törekedett, hogy az irányító és felügyeleti szervekben mindjobban tudatosítsa a törvényességért való felelősségüket; azt a felelősséget, amelyet most az 1972. évi I. törvény alkotmányos kötelesség rangjára emelt.

A Magyar Népköztársaságban a törvényesség érvényesülését szervezeti és eljárásjogi garanciák összefüggő rendszere biztosítja. Ebbe a különféle jogorvoslatok éppen úgy beletartoznak, mint az ellenőrző és felügyeleti szervek folyamatos tevékenysége, egyes döntések bírósági felülvizsgálata és az ügyészi törvényességi felügyelet. Az ügyészi felügyelet tehát a törvényesség garanciarendszerének egyik — kétségtelenül fontos — eleme, amely azonban a törvényesség többi biztosítékát önmagában véve nem pótolhatja. A szocialista törvényesség maradéktalan érvényesülése csak az egész garanciarendszer összehangolt működése révén érhető el. Valójában tehát az Alkotmány 77. § (3) bekezdésének és ezzel összhangban az ügyészségre vonatkozó fejezet módosításának az a helyes értelmezése, hogy *a jövőben nem az ügyész tesz kevesebbet a törvényesség megtartásáért, mint eddig, hanem az illetékes állami szervek kötelesek — ki-ki a maga posztján — az eddiginél lényegesen többet tenni.*

Ez tehát az az alapgondolat, amely végighúzódik mind az Alkotmány VI. fejezetén, mind az Ütv.-n. Ezért mellőz mindkét törvény szövege minden olyan megfogalmazást, amelyből arra lehetne következtetni, hogy a törvényesség megtartásáért elsősorban az ügyész felelős. E gondolat jegyében rendelkezik az Alkotmány 51. §-ának (3) bekezdése arról, hogy az ügyészség *közreműködik* a törvényesség biztosításában, s ezért mondja ki az Ütv. 3. §-ának (2) bekezdése: „Az ügyészi tevékenység célja *más szervekkel együttműködve* a szocialista törvényesség védelme."

Félreértés ne essék: nem egyszerűen megfogalmazásbeli változásról, hanem fontos tartalmi kérdésről van szó. Ennek bizonyításául az Ütv. rendelkezései közül az 5. § (2) bekezdésének *e)* pontjára szeretnék utalni példaként. Az 1959. évi 9. számú törvényerejű rendelet 3. §-ának *d)* pontja értelmében a legfőbb ügyész nyomozással kapcsolatos utasításokat, általános irányelveket és tájékoztatásokat adhat ki, amelyek valamennyi nyomozó szervre kötelezők. Ezzel szemben az Ütv. hivatkozott rendelkezése szerint a legfőbb ügyész a nyomozással kapcsolatban irányelveket adhat ki, amelyek alapján az illetékes miniszter köteles — a legfőbb ügyésszel egyetértésben — utasítást adni az alárendelt szerveknek. A két idézett rendelkezés közötti eltérés szembetűnő. A változás célja: annak a helyes elvnek az érvényre juttatása, hogy a nyomozó hatóságok munkájáért elsősorban az illetékes miniszter felelős. Ezt a miniszteri felelősséget juttatja tehát érvényre az Ütv., amikor érdemben nem érinti a legfőbb ügyésznek a nyomozással kapcsolatos általános érvényű rendelkezési jogát, azonban az illetékes minisztereket kötelezi a szükséges — a legfőbb ügyészi irányelveknek megfelelő — normatív utasítás kiadására.

Mindez természetesen nem csupán országos szinten érvényes. Az Ütv. — mint ismeretes — az egyes szakágak közül a nyomozás törvényessége feletti felügyelet körében biztosítja az ügyész számára a legszélesebb jogkört, amelybe beletartozik egyebek között a nyomozás során hozott határozatok ellen, valamint intézkedések és intézkedések elmulasztása miatt előterjesztett panaszok elbírálásának joga, a nyomozás vagy pótnyomozás elrendelésének joga, sőt az a jog is, hogy az ügyész a nyomozó szerveket egyes nyomozati cselekmények lefolytatására utasíthatja, illetőleg egyes bűnügyeket a nyomozást folytató szervtől magához vonhat. Bármilyen széles is azonban az ügyész jogköre, az ügyész csupán törvényességi felügyeletet lát el a nyomozó szervek tevékenysége felett, míg a nyomozás operatív irányítása az illetékes parancsnokok feladata és őket terheli az elsődleges felelősség is azért, hogy a nyomozás során megfelelően érvényre jussanak a jogszabályok rendelkezései.

Mindezt azért kívántam ilyen nyomatékosan hangsúlyozni, mert esetenként tapasztalható egyes szervek részéről olyan törekvés, hogy a törvényesség biztosítása terén rájuk háruló kötelességet igyekeznek az ügyészre áthárítani, s ily módon mentesülni az ellenőrzés vagy felügyelet ellátásával járó — nem mindig népszerű — tevékenység alól. Az ügyész — a jövőben éppen úgy, mint eddig — készséggel segíti az illetékes állami szerveknek a törvényesség biztosítására irányuló erőfeszítéseit, de nem veszi és nem is veheti át e szervek feladatait, sőt kötelességei közé tartozik annak figyelemmel kísérése is, hogy az egyes állami szervek miként tesznek eleget a törvényesség biztosításával kapcsolatos alkotmányos kötelességüknek. Ha az ügyész ilyen vonatkozásban hiányosságokat állapít meg, az Ütv. 13. § (2) bekezdésének *d)* pontjában meghatározott vizsgálatkezdeményezési jogával élve, súlyosabb esetben pedig a megfelelő felelősségre vonás kezdeményezésével (Ütv. 26. §) is rászorítja a szerveket a jogszabályban meghatározott ellenőrzési vagy felügyeleti tevékenységük ellátására.

6. A módosított alkotmány VI. fejezete és az Ütv. közös jellemvonása, hogy — a legfőbb ügyésznek az ügyészi szervezet irányítása terén fennálló jogait nem érintve — nem kizárólag a

legfőbb ügyész, hanem általában az ügyészi szervezet (az ügyészség) feladatait állapítják meg. Ennek megfelelően az Útv. külön cím keretében szabályozza azokat a jogokat, amelyek a legfőbb ügyész jogkörébe tartoznak (5. §). Ugyanakkor az Útv. II—V. fejezetében meghatározott ügyészi jogok és kötelességek nem kapcsolódnak szorosan a legfőbb ügyész személyéhez, hanem illetékességi területén és hatáskörének keretei között minden ügyészt megilletnek, illetőleg terhelnek.

A legfőbb ügyész jogkörének van néhány, a jelenlegi szabályozáshoz képest új eleme. Ilyen mindenekelőtt az a jog, hogy a Minisztertanácsnál, a miniszteréknél, valamint az országos hatáskörű államigazgatási szervek vezetőinél jogszabály kibocsátását, módosítását vagy hatályon kívül helyezését kezdeményezheti. Az ügyészi szervek tevékenységük ellátása során gyakran bukkannak joghézagokra: olyan, jogi szabályozást igénylő kérdésekre, amelyek megfelelő jogi rendezése hiányzik, vagy késik. Tipikus példája ennek a magas szintű jogszabályok végrehajtási rendeleteinek egy-két, sőt esetenként öt-hat éves késedelemmel történő kiadása, ami jogbizonytalanságot okoz, törvénysértések forrásává válik, sőt néha szinte megbénítja a jogalkalmazó szervek munkáját. Az is gyakran előfordul, hogy egy magas szintű jogszabály megjelenése több más jogszabály felülvizsgálását vagy módosítását teszi szükségessé, ez azonban valamilyen okból késik, s ezért megbomlik az azonos kérdésre vonatkozó jogszabályok közötti összhang. Az eredmény mindkét esetben azonos: tanácstalanság az állampolgárok és a jogalkalmazó szervek körében, az ügyek bürokratikus elhúzódása, nemegyszer jó alkalom az „ügyeskedők" és a „zavarosban halászók" számára az átmeneti jogi rendezetlenség gyors kihasználására.

Az elmúlt években sokszor esett szó az állami fegyelemről és ezen belül a jogalkalmazási, ügyintézési fegyelemről. Az államigazgatási szerveket pl. gyakran és többnyire nem alap nélkül marasztalták el, amiért nem mindig tartják be az államigazgatási eljárási törvényben megállapított 30 napos ügyintézési határidőt. Lényegesen ritkábban történt említés arról, hogy az állami fegyelemnek nem kevésbé fontos, sőt kihatásaiban még talán fontosabb része a *jogalkotási fegyelem*, amely sok vonatkozásban nélkülözhetetlen előfeltétele a jogalkalmazási fegyelemnek. Pedig az ügyészi szervek tapasztalatai egyértelműen azt bizonyítják, hogy a jogalkotási fegyelem sem teljesen kielégítő, e téren is akad még javítanivaló. Ezért is jelentős az említett legfőbb ügyészi jog, amely törvényes eszközt biztosít a szükségesnek látszó jogalkotási feladatok ellátásának kezdeményezésére.

Ugyancsak fontos a legfőbb ügyésznek az a joga, hogy a miniszteri rendeletnél magasabb szintű jogszabályok tervezetére törvényességi szempontból előzetes észrevételt tesz. Ez lényegében szoros összefüggésben áll a legfőbb ügyész ama jogával, hogy tanácskozási joggal részt vesz az Országgyűlés, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a Minisztertanács ülésein. Mivel az utóbbi jog jelenleg is megilleti a legfőbb ügyészt, ebből eredően a jogszabálytervezetek törvényességi szempontból való előzetes észrevételezése *gyakorlatilag* eddig is folyt. Jelentőségénél fogva azonban e tevékenység feltétlenül megérdemelte a törvényi szintű szabályozást. Nem egyszerűen arról van ugyanis szó, hogy a legfőbb ügyész észrevételeiben felhívja a figyelmet a jogszabálytervezetnek valamely magasabb szintű jogszabállyal ellentétes rendelkezéseire — bár ez sem ritka és kétségtelenül fontos tevékenység. A jogszabály-észrevételezés tárgyköre azonban ennél szélesebb. Az ügyészi szervek ugyanis — főként vizsgálataik és számottevő panaszintéző tevékenységük folytán — a jogalkalmazás terén nagy mennyiségű tapasztalattal rendelkeznek. E tapasztalatok a Legfőbb Ügyészségen összegeződnek, és így mód nyílik a kodifikáció során való hasznosításukra is. Ennek megfelelően a jogszabálytervezetekre tett észrevételek nem szorítkoznak a törvénysértő rendelkezésekre való figyelemfelhívásra, hanem rámutatnak a tervezetben nem érintett, de jogi szabályozást igénylő kérdésekre; a tervezet egyes rendelkezései közötti összhang hiányára, sőt azokra a rendelkezésekre is, amelyek a gyakorlati tapasztalatok szerint lehetőséget nyújtanak a jogszabály kijátszására, vagy a jogalkotó akaratával ellentétes joggyakorlásra. Ily módon az észrevételezési jog valójában intézményes lehetőséget teremt arra, hogy az egész ügyészi szervezet törvényességi tapasztalatait gyümölcsöztetni lehessen a jogszabály-előkészítés során.

Kiemelést érdemel a legfőbb ügyésznek az a joga is, hogy a jogszabályok egységes értelmezése érdekében a miniszteréknél és az országos hatáskörű államigazgatási szervek vezetőinél elvi állásfoglalások kiadását kezdeményezheti. Ez főként azért jelentős, mert az ügyészségek országos vizsgálatai számos olyan vitás jogszabályértelmezési kérdést tárnak fel, amelyekben indokoltnak látszik, hogy az illetékes miniszter (országos hatáskörű szerv vezetője) elvi állásfoglalásban adjon iránymutatást a jogalkalmazó szervek számára. Éppen úgy, ahogy a Legfelsőbb Bíróság irányelvekkel és elvi döntésekkel biztosítja az ítélkezési gyakorlat egységét, az államigazgatási jogalkalmazásban is kialakult az elvi állásfoglalások intézménye. Erről első ízben a tanácsok végrehajtó bizottságai szakigazgatási szerveinek irányításáról szóló 1023/1967. (VIII. 8.) Korm. számú határozat tett említést, majd a tanácstörvény végrehajtása tárgyában kiadott 11/1971. (III. 31.) Korm. számú rendelet 80. §-ának (1) bekezdése megerősítette a miniszter (országos hatáskörű szerv vezetője) ama jogát, hogy a jogszabályok végre-

hajtásaként elvi állásfoglalásokat adjon ki. Ezért a Legfőbb Ügyészség már az eddigiek során is segítette az államigazgatási jogszabály-alkalmazás egységét és a miniszterek ágazati feladatainak hatékony ellátását oly módon, hogy az ügyészi szervek által feltárt, országos szintű iránymutatást igénylő elvi kérdésekben állásfoglalás kiadását kezdeményezte. Ezt a gyakorlatot emelte most törvényes joggá az Ütv.

Az utóbb említett legfőbb ügyészi jogokkal, de a legfőbb ügyésznek az Ütv. 5. § (2) bekezdésében meghatározott egyéb jogaival kapcsolatban is említést érdemel, hogy azok a legfőbb ügyész személyéhez kapcsolódnak ugyan, de e jogok gyakorlásánál valójában az egész ügyészi szervezet munkája szerepet játszik, az ország valamennyi ügyészségének tapasztalatai realizálódnak.

7. Az Ütv. II—VII. fejezetében foglalt rendelkezések részletes taglalásába ezúttal nem bocsátkozom. Ezt egyrészt megtette az Ütv. indokolása, másrészt az egyes ügyészségi szakágak munkájára vonatkozó új rendelkezések méltatása — különös tekintettel az Ütv. végrehajtása tárgyában szakáganként kibocsátásra kerülő legfőbb ügyészi utasításokra is — külön-külön tanulmányokat igényel. Szeretnék azonban kiemelni néhány olyan közös vonást, amely az Ütv.-nek az egyes szakágak tevékenységére vonatkozó fejezeteit általában jellemzi.

a) Ilyen mindenekelőtt az ügyészi tevékenységi kör reálisabb és pontosabb meghatározására irányuló törekvés. Éppen azért, mert az ügyészi törvényességi felügyelet beletartozik a törvényességi garanciák összefüggő rendszerébe, a lehetőséghez képest kerülni kell az indokolatlan átfedést, párhuzamosságot a különféle ellenőrző és felügyeleti szervek munkájában. Ennek biztosítása részben a jogi szabályozás tárgykörébe tartozik, részben pedig munkamódszerbeli kérdés. Az Ütv.-nek számos olyan rendelkezése van, amelynek az a rendeltetése, hogy az egyes ügyészségi szakágak működési területét a jelenleginél pontosabban határozza meg. Példaként említem meg a törvény 13. §-át. Amíg a hatályban levő törvényerejű rendelet csupán az általános törvényességi felügyelet *szervi hatályát* határozza meg, addig a hivatkozott rendelkezés pontosan megállapítja a felügyelet *tárgyi hatályát* is, vagyis azt, hogy az általános törvényességi felügyelet a szervek milyen jellegű döntéseire, intézkedéseire terjed ki. Hasonló jellegű, pontosításra vagy elhatárolásra irányuló törekvés a többi fejezet rendelkezéseiben is kimutatható.

Természetesen kizárólag jogszabályi rendelkezésekkel nem lehet maradéktalanul kiiktatni a szükségtelen átfedéseket. Olyan koordinációra van tehát szükség egyfelől az ügyész, másfelől pedig az irányító, felügyeleti és ellenőrző szervek között, amely elejét veszi annak, hogy azonos időben két vagy több szerv tartson ugyanannál a szervnél vizsgálatot.

b) Ezzel pedig lényegében elértünk a másik kérdéshez, amelyet érinteni kívánok: és ez az ügyész, valamint a törvényességi felügyelet körébe tartozó más állami szervek kapcsolata.

Az Ütv. 6. §-ának (1) bekezdése szerint az ügyészek a legfőbb ügyésznek alárendelten működnek, utasítást csak a legfőbb ügyész és a felettes ügyész adhat nekik. E rendelkezés célja: annak biztosítása, hogy az ügyészi szervezeten belül egységes jogszabályértelmezés és egységes jogpolitikai szemlélet érvényesüljön, amely — a törvényben meghatározott ügyészi intézkedések útján — kihat a törvényességi felügyelet körébe tartozó szervek tevékenységére is. Ugyanakkor szeretném nyomatékosan hangsúlyozni: az ügyészség és a helyi szervek viszonyát nem egyedül az a negatív tényező határozza meg, hogy az ügyészségek nem tartoznak a helyi népképviseleti szervek alárendeltségébe, azok tehát az ügyésznek utasítást nem adhatnak. Van a kapcsolatnak egy pozitív oldala is: nevezetesen az, hogy az ügyészségek a törvényességi felügyelet ellátása során sajátos eszközeikkel segítik a tanácsokat, valamint más jogalkotó és jogalkalmazó szerveket feladataik eredményes ellátásában.

Ez csak oly módon lehetséges, ha az ügyészek elvi alapon álló, rendszeres munkakapcsolatot tartanak fenn az illetékességi területükön működő fontosabb szervekkel, folyamatosan figyelemmel kísérik azok tevékenységét és a megfelelő szervezeti formák keretei között elősegítik a munka törvényességi színvonalának emelését. Az említett munkakapcsolat módszerei közül elegendő az ügyészségnek a megfelelő szintű tanács- és vb-ülésein való rendszeres részvételére és e testületek számára a törvényesség helyzetéről adott tájékoztatóira, a tanácsrendeletek tervezetének törvényességi szempontból való észrevételezésére, a népi ellenőrzési bizottságok ülésein való ügyészi részvételre, a bíróságok ítélkezési gyakorlatának elemzésére, valamint a bűnüldözési operatív értekezletekre utalni. Az említett együttműködési formákra az Ütv. egyes fejezetei megfelelő rendelkezést tartalmaznak.

Meg kell állapítanom, hogy a törvényesség rovására tett engedmények nélkül, a törvénysértések és az elvtelen helyi befolyás elleni következetes ügyészi fellépés ellenére, az ügyészségek és a törvényességi felügyelet körébe tartozó szervek között sikerült olyan kapcsolatot kialakítani, amelyben az említett szervek általában nem ellenfélnek, hanem szövetségesnek tekintik az ügyészt a közös célkitűzés: a szocialista törvényesség biztosítása terén.

c) A harmadik tárgykör, amelyet érinteni kívánok, az ügyész szerepe az állampolgárok jogainak védelme terén. Régen a múlté már az az idő, amikor az ügyész egyoldalúan „az állam közérdekeinek képviselője", vagy „a vád képviselője" volt. Alkotmányunk 51. §-ának (1) bekezdése egyebek között azt is az ügyészség kötelességévé teszi, hogy gondoskodjék az állampol-

gárok jogainak védelméről. *Ennek az alkotmányos kötelességnek a teljesítése nem egyetlen szakágra, hanem valamennyi ügyészségi szakágra hárul és különösen az állampolgárok alkotmányban biztosított alapvető jogainak védelme terén az ügyészi felügyelet garanciális jelentőségű.* Éppen ezért bizonyos esetekben a törvény az említett alapvető jogok elvonásához vagy korlátozásához az ügyész jóváhagyását írja elő. Így pl. a nyomozó szervek előzetes letartóztatást csak az ügyész jóváhagyásával rendelhetnek el, az elzárással sújtható szabálysértés elkövetőjének három napon túli őrizetben tartásához ügyészi jóváhagyás szükséges, továbbá államigazgatási hatósági jogkörben elrendelt elővezetést — ha jogszabály másként nem rendelkezik — csak ügyészi jóváhagyással lehet foganatosítani stb.

Más esetekben a jogszabály nem ír ugyan elő ügyészi jóváhagyást, azonban az ügyészség — az állampolgárok alapvető jogainak védelme érdekében — kiemelt figyelmet fordít bizonyos ügykategóriákra és vizsgálataival, intézkedéseivel közreműködik az állampolgári jogok védelmében. Rendszeresen vizsgálják pl. az ügyészségek a munkaügyi és a szövetkezeti tagsági jogviszonyból eredő viták elbírálását, a kisajátítási eljárások törvényességét, a lakásügyi hatóságok eljárását stb. Ily módon az ügyészi tevékenységnek is szerepe van abban, hogy a hatósági ügyintézés során, valamint a jogviták elbírálásánál érvényre jut az egyéni-, csoport- és társadalmi érdekek összhangba hozásának elve.

8. Úgy érzem, a törvény kapcsán nem csupán az ügyész jogairól és kötelességeiről kell említést tennem, hanem azokról is, akik az ügyészi tevékenységet ellátják: az ügyészi szervezet dolgozóiról. Az Ütv. ugyanis fontos feladatokat bíz az ügyészekre és a társadalom számára nem közömbös, hogy kik, milyen körülmények között és milyen színvonalon látják el ezeket a feladatokat.

Köztudomású, hogy az ügyészekkel szemben támasztott erkölcsi, politikai és szakmai követelmények magasak, s a társadalmi fejlődéssel párhuzamosan egyre növekednek. Az ügyésznek nem csupán minden vonatkozásban feddhetetlennek kell lennie, hanem az is alapvető fontosságú követelmény az ügyésszel szemben, hogy rendelkezzék megalapozott és széles körű jogi ismeretekkel, ismereteit a jogszabályok változásával egyidejűleg újítsa meg és fejlessze tovább, s ily módon mindig jobban ismerje a jogszabályokat és elvi állásfoglalásokat, mint azoknak a szerveknek a munkatársai, amelyek felett az ügyészség törvényességi felügyeletet lát el. Aki valaha is dolgozott jogászi munkakörben, az tudja, hogy még egy viszonylag szűkebb szakterületen sem könnyű a jogi ismeretek „naprakész" állapotban tartása, a jogfejlődés folyamatos figyelemmel kísérése; márpedig az ügyészek tekintélyes részének nem egy, hanem több jogág területén kell otthonosan mozognia.

Annak érdekében, hogy az ügyészi munka szakmai színvonala megfeleljen a társadalmi igényeknek, már az elmúlt években is több olyan szervezeti intézkedésre került sor, amely a korábbinál szélesebb körű lehetőséget nyújtott az ügyészek jogágak szerinti szakosítására. Ilyen intézkedéseket — a helyi előfeltételektől függő ütemben és a fórumrendszer változását figyelembe véve — a jövőben is teszünk. Ez azonban önmagában véve nem elegendő. Arra is szükség van, hogy az ügyészi szervezetben olyan jogászok dolgozzanak, akik maradéktalanul ki tudják elégíteni a fentiekben vázolt — az átlagost jelentősen meghaladó — követelményeket. Ennek pedig egyik fontos előfeltétele az ügyészi munka megfelelő anyagi és erkölcsi megbecsülése.

Ismeretes, hogy az elmúlt években az anyagi megbecsülés mértéke elmaradt a szakmai és egyéb követelmények mögött. Az a visszás helyzet állt elő, hogy az ügyészi szervezetből kivált személyek — még ha nem kellő felkészültségük miatt távoztak is el — minden nehézség nélkül jutottak más szerveknél mind anyagilag, mind a munkateher szempontjából sokkal előnyösebb álláshoz. Ugyanakkor a fokozatos létszámcsökkenés azt eredményezte, hogy az ügyészi szervezet megmaradt részének megterhelése növekedett. A felsorolt okok bizonyos kontraszelekcióra vezettek: az egyetemekről kikerülő fiatal jogászok közül a legtehetségesebbek általában nem az ügyészséghez törekedtek, hanem széles körű választási lehetőségük volt a kedvezőbb kilátásokkal kecsegtető állások között.

Az ügyészi szervezet dolgozóinak túlnyomó része önzetlen hivatástudatról, kommunista felelősségérzetről tett tanúbizonyságot, amikor a kedvezőtlen körülmények ellenére hűségesen kitartott posztján és becsülettel ellátta növekvő feladatait. Örvendetesnek tartom, hogy az Ütv. elfogadásával egy időben az ország anyagi lehetőségei módot nyújtottak a bírák és ügyészek régóta esedékes bérrendezésére. Úgy érzem, ez a társadalom megbecsülését juttatja kifejezésre az eddig végzett munkáért, egyben pedig fontos előfeltétele annak, hogy az ügyészi szervezet kiegészült létszámmal, változatlan hivatástudattal és magasabb szakmai színvonalon tudja ellátni az Ütv.-ben meghatározott feladatait.

Szénási Géza

A bizonyítás általános kérdései a büntetőeljárási törvényben

1. A bizonyítási mechanizmus fejlődését befolyásoló tényezők

A társadalmi fejlődésnek a jogfejlődésre gyakorolt hatása a büntetőeljárás tudományának területén talán a legvilágosabban a bizonyítási mechanizmus fejlődésével kapcsolatban jelentkezik. Az új büntetőeljárási kódex előmunkálatai során ennek megfelelően több vonatkozásban is fontos problémát jelentenek a bizonyítási tevékenység kérdései. Erre már az igazságszolgáltatás és a bírói és ügyészi szervezet fejlesztéséről kiadott irányelvek is utaltak, amikor előírták, hogy az új büntetőeljárási törvénynek „tartalmaznia kell a korszerű bizonyítási rendszert".

A bizonyítási eljárás szabályainak a korszerű igények szerinti megalkotása összefügg elsősorban a tudományos-technikai fejlődéssel, amely több vonatkozásban is új lehetőségeket ad és — ennek megfelelő — új követelményeket támaszt a szabályozással szemben. A fejlődés elsősorban az anyagi büntetőjog továbbfejlesztését határozta meg. A társadalmi és a műszaki fejlődés következtében ugyanis egyre több, olyan jellegű bűncselekmény elbírálása szükséges (a veszélyeztetés különböző válfajai, a közlekedési, ipari és gazdasági bűncselekmények stb.), amelyek összetettségüknél fogva sokszor egészen sajátos, legtöbbször komplex felderítési, megismerési és bizonyítási módszereket tesznek szükségessé. Ezek a módszerek tökéletesedtek számos más bűncselekmény felderítésével, illetőleg bizonyításával kapcsolatban is. A viszonylag új diszciplinának: a kriminalisztikának — illetőleg a kriminalisztika által a mindennapos gyakorlatba átvitt módszereknek — megjelenése mutatja az ezzel kapcsolatos kérdések gyakorlati jelentőségét. Az új felderítési, rögzítési és bizonyítási eljárások (műszaki, vegytani, orvostani, biológiai, ballisztikai stb. módszerek) legáltalánosabb jellemzője, hogy *objektív* jellegű, tehát nem személyektől (terhelt, tanú stb. vallomása) függő, hanem szubjektív elemektől többé-kevésbé független, a szaktudományok által értékelt, és a tudományos gyakorlat által általában elfogadott rögzítési és értékelési stb. módszerekkel, adatokkal dolgoznak. Különös jelentősége van ezzel kapcsolatban annak, hogy azoknak a tudományos tételeknek a helyességét, amelyek ezeknek a bizonyítási módszereknek az alapján állanak, a gyakorlat — a megismerés helyességének az ismérve — már bebizonyította. Mindezek a bizonyítási eljárás bizonyos továbbfejlesztését, korszerűsítését teszik szükségessé.[1]

A szocialista büntetőeljárásjog egyik alapvető tétele a szabad bizonyítás, illetőleg a bizonyítékok szabad értékelésének az elve. Ennek következtében valamilyen új bizonyítási eljárás, módszer alkalmazásának általában nincsen törvényi akadálya. A fejlődési tendenciák között két jelentős körülményt lehet észlelni. Az egyik az, hogy — a szabad bizonyítás elvének figyelembevételével, mert az ellenbizonyítás lehetőségét ez a megoldás nem zárja ki — az eljárási törvény vagy az itt kapott felhatalmazás alapján alacsonyabb szintű jogszabály bizonyos esetekben — egyre jelentősebb körben — *kötelező* szakértői eljárást ír elő. Ide kapcsolódik az a jelenség is, hogy a kötelező szakértői szemle esetein túlmenően is a gyakorlat egyre kiterjedtebb területeken veszi igénybe a szakértői közreműködést. Mindez — anélkül, hogy azok alacsonyabbrendűségére következtetne vagy éppen értéküket tagadná — az ún. személyi bizonyítékok összegyűjtése, rögzítése és értékelési körében is bizonyos változásokat jelent.

A másik jellemző körülmény, hogy az *eljárási biztosítékokat* a nyomozási szakban is kiszélesítik és azok érvényesülését — különösen az itt lefolytatott szakértői vizsgálatokkal kapcsolatban — biztosítják. Új eljárási cselekmények bevezetésének — ha az már általában elfogadott tudományos tételen, megállapított törvényszerűségen alapszik — (pl. a nyomozási kísérletnek) szabályozása, már szabályozott eljárási cselekmények szabályainak kiszélesítése (pl. a szemlénél, szembesítésnél, felismertetésnél stb.), illetőleg bizonyos fajta vizsgálatok tűrésére vonatkozó szabályok (pl. a terhelt, sértett — és bizonyos jogrendszerekben — a tanú kötelezése egészségüket és testi épségüket nem sértő vagy veszélyeztető szakértői vizsgálat lefolytatásának eltűrésére; stb.) jelzik a fejlődés menetét. Mindez természetesen együtt jár azzal, hogy az újabb szocialista eljárási törvénykönyvek egyre nagyobb — és hatályos eljárási szabályozásunkat jóval meghaladó — terjedelemben foglalkoznak a bizonyítás általános szabályaival.[2]

---

[1] A természettudományos gondolkodásnak a büntető eljárásban való érvényesítésével kapcsolatban az SZKP KB-nak a társadalomtudományok fejlesztésére vonatkozó dokumentumai alapján néhány általános szempontra mutat rá M. Sz. *Sztrogovics* (Kursz szovetszkogo ugolovnogo proceszsza. Tom 1. Moszkva, Izdat. „Nauka" 1968. 81—82.)

[2] A Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1961. nov. 29-i 141/1961. Zb. sz. büntetőeljárási törvénykönyve 29 §-ban (89—118. §§), a Jugoszláv Szövetséges Szocialista Köztársaság 1953. szept. 10-i eljárási törvénykönyve 36 §-ban (203—239. §§), a Lengyel Népköztársaság 1969. ápr. 19-i büntetőeljárási törvénykönyve 32 szakaszban (152—184. szakasz), a Német Demokratikus Köztársaság 1968. jan. 12-i büntetőeljárási törvénykönyve 29 §-ban (22—51. §§), Románia Szocialista Köztársaság 1968. nov. 12-i büntetőeljárási törvénykönyve 73 §-ban (62—135. §§), a Szovjetunió szövetséges köztársaságai közül az OSZFSZK 1960. okt. 21-i büntetőeljárási törvénykönyv 21 §-ban (68—88. §§) foglalkozik a bizonyítás általános kérdéseivel. Ezeken túlmenően tartalmazzák ezek a törvénykönyvek az egyes eljárási szakaszokban

2. *Az általános bizonyítási szabályok az eljárási kódex szerkezetében*

Az új büntetőeljárási törvénykönyv előkészítése kapcsán az az álláspont érvényesült, hogy a bizonyítási szabályokat az új törvényben szerkezetileg a hatályos eljárási törvénytől eltérően kell elhelyezni, illetőleg csoportosítani. A bizonyításra vonatkozó legáltalánosabb, elvi, biztosítékjellegű és -értékű szabályokat (a bizonyítékok szabad mérlegelésének az elve, az ártatlanság vélelme, a szóbeliség és közvetlenség követelménye) az eljárásjogi alapelvek körébe kell sorolni. Ez általában megfelel a tételesjogi helyzetnek is. Ezen túlmenően azonban az eljárási törvénykönyv általános részében kell csoportosítani azokat a bizonyítási szabályokat, amelyek az egész eljárás során érvényesek. Az eljárásnak csupán egyes szakaszaiban alkalmazásra kerülő és az eljárási szakasz sajátosságaként jelentkező bizonyítási részletszabályokat viszont az eljárási törvény különös részében, az eljárás egyes szakaszainak (nyomozás, bírósági eljárás) megfelelően kell elhelyezni. A hatályos törvény ugyanis általában a nyomozási szakkal kapcsolatban szabályozza (110. és köv. §§) a bizonyítási cselekmények lefolytatását, a bírósági szakra vonatkozó részében pedig csupán utal ezekre a rendelkezésekre, és emellett hatályos törvényünkben számos bizonyítási részletszabályt találunk szétszórtan elhelyezve. Ugyanide kapcsolódóan végül elfogadhatónak mutatkozik az az álláspont is, hogy a bizonyításra vonatkozó általános rendelkezéseket összefoglaló rész — amely tehát nem csupán, mint eddig, *a bizonyítás eszközeit, a bizonyítékokat, hanem általában a bizonyítási tevékenységet rendezi — a bizonyítást mint eljárási cselekményt szabályozza.*

Célszerűnek látszik az is, hogy a hatályos jogszabályanyag szerkezeti átrendezésével, a szükséges esetekben annak módosításával, illetőleg céljának és tárgyának meghatározása mellett egyrészt a bizonyítás általános szabályait (a bizonyítás törvényessége, a bizonyítási kötelezettség, korszerű bizonyítási módszerek alkalmazására és a bizonyítékok értékelésére vonatkozó rendelkezések), másrészt pedig az egyes bizonyítékokra, illetőleg alkalmazásukra vonatkozó közös szabályokat (az általános jellegű bizonyítási szabályok összevonása, egyes közös szabályok kialakítása, a szakértői bizonyítás korszerűsítése) kell csoportosítani. Ez az elgondolás azt is jelentené, hogy az új fejezet terjedelme a jelenlegi V. fejezethez képest meg fog növekedni.

A továbbiakban mindenekelőtt a bizonyítás általános kérdéseivel összefüggő néhány legfontosabb kérdést vizsgálunk, majd ezt követően térünk rá a bizonyítási eszközökkel kapcsolatos kérdésekre.

a) Az általános bizonyítási szabályokat tartalmazó fejezet címe és tagozódása

A bizonyítás általános szabályaival kapcsolatosan felvethető alapvető kérdések — amint látni fogjuk — bizonyos mértékben megváltoztatják ennek a fejezetnek a tartalmát. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt az a megoldás mutatkozna célszerűnek, hogy az új büntetőeljárási törvénykönyvnek ebben a fejezetében (az eddigi tervezetek szerint a fejezetek számozása megváltozik és a bizonyítás általános szabályaira vonatkozó fejezet az eddigi V. fejezet helyett a kódex IV. fejezete lenne) azokat a közös rendelkezéseket kell összefoglalni, amelyek a bizonyítási cselekményekre a büntető eljárás valamennyi szakaszában vonatkoznak. Ennek megfelelően az új büntetőeljárási törvénykönyv IV. fejezetének a címe: *A bizonyítás* lenne. A fejezet két címre tagozódna, az 1. cím a bizonyítás általános szabályait, a 2. cím pedig a bizonyítási eszközöknek (a bizonyítás forrásainak) részletes szabályozását tartalmazná.

A fejezet általános rendelkezéseit a bizonyítás céljának meghatározása vezeti be. Eszerint a *bizonyítás célja* az, hogy a büntető ügyekben eljáró hatóságok a döntéseik alapjául szolgáló tényeket a valóságnak megfelelően állapítsák meg. Felmerülhet olyan álláspont is, amely szerint a bizonyítás célja nem csupán a döntések alapjául szolgáló tények valóságnak megfelelő megállapítása, hanem a megállapítások igazságának, bizonyosságának kimutatása is.[3]

b) A bizonyítás tárgya

Ugyancsak általános jellegű rendelkezésként tartalmazná a törvény a bizonyítás *tárgyának* meghatározását. A hatályos törvény több helyen, elszórtan (5. §, 13. §, 62. § (2) bek., 66. § (1) bek., 73. § (1) bek., 74. §, 110. § (1) bek., 143. §, 168. § (1) bek., 231. § (3) bek., 248. § (1) bek., 254. § (2) bek. stb.) tartalmaz a bűnügyben felderítendő és megállapítandó tények körével kapcsolatos — közvetett vagy közvetlen — ren-

sajátos bizonyítási cselekményekre vonatkozó rendelkezéseket. Ezzel szemben a Be-nek a bizonyítékokról szóló V. fejezete — a tanúkkal és a szakértőkkel szemben alkalmazható kényszerintézkedésekkel együtt — összesen csupán 13 §-ból (61—74. §§) áll.

[3] Ennek az utóbbi felfogásnak az indoka az, hogy a büntető eljárásbeli bizonyítás fogalma kétségtelenül jóval több, mint a bizonyítás logikai fogalma, mert azokat az eljárási cselekményeket *is* jelenti, amelyek során — a törvényes keretek között — az eljáró hatóságok felderítik, megszerzik és értékelik azokat az adatokat is, amelyek alapján ténymegállapításaik igazsága — az objektív valósággal való adekváltsága — kétségtelenül kimutatható. Ez a körülmény (tehát a logikai bizonyítást előkészítő cselekménysorozat) nem jelentheti azonban azt, hogy az eljárásbeli bizonyítás fogalmából a logikai bizonyítás egyik alapvető elemét és végső célját: a megállapítások helyességének kimutatását kizárhatnánk.

delkezéseket. Ezeknek a rendelkezéseknek egységes szabályba való foglalása és az eljárás különös részében erre történt utalás szerkezeti egyszerűsítést jelentene. Ezt a célszerű megoldást egyébként több külföldi szocialista állam büntetőeljárása is alkalmazza.[4]

A bizonyítás *tárgyát* átfogóan rendező törvényszakaszban célszerűnek mutatkozna tehát egy olyan általános jellegű rendelkezés, amelynek értelmében bizonyítani kell: *1.* A bűncselekmény törvényi tényállásának megvalósulása szempontjából jelentős tényeket (a cselekményt, az elkövetés helyét, idejét, módját, eszközét, a bűncselekmény eredményeit és következményeit); *2.* Az elkövető személyét és a személyiségével összefüggő bűnösségi körülményeket (indíték, cél); *3.* A büntetéskiszabásnál irányadó egyéb körülményeket, így különösen az elkövető és a cselekmény társadalomra veszélyességét; *4.* A büntetőjogi felelősségrevonás feltételeivel, illetőleg akadályaival kapcsolatos tényeket és *5.* A bűncselekményt elősegítő és lehetővé tevő körülményeket.[5]

c) A bizonyítás törvényessége

Az eljárásjogi elméletben élénk vita tárgya a bizonyítékok törvényességére, illetőleg a törvénysértéssel szerzett bizonyítékok értékére vonatkozó törvényi rendelkezések kérdése. Hazai vonatkozásban körülbelül egyhangúnak mondható felfogás szerint a törvénynek általános érvénnyel kell kimondania, hogy a bizonyítékok felderítésénél, összegyűjtésénél és rögzítésénél a törvény rendelkezései szerint kell eljárni; a törvény vagy az annak alapján kiadott jogszabály előírhatja a bizonyítási cselekmények foganatosításának meghatározott módját, így különösen a bizonyítékok rögzítését és megvizsgálását. Nem egységes azonban az álláspont a törvény tiltó rendelkezései ellenére, törvénysértéssel megszerzett bizonyítékok felhasználhatóságával kapcsolatos szabályozás tekintetében. Az egyik nézet szerint a bizonyítás törvényességével kapcsolatban általános törvényi rendelkezés volna szükséges arra, hogy az így megszerzett bizonyítékok nem vehetők figyelembe. Ez a felfogás többséginek tekinthető. A másik álláspont szerint ilyen általános érvényű rendelkezés felvétele nem célszerű, hanem az ilyen szankciókat az eddigiekhez hasonlóan csak a bizonyítás egyes fajtáinál kell a törvénynek alkalmaznia, mint ahogy azt pl. a Be. jelenlegi 63. §-ának 2. bekezdése teszi a tanúkihallgatást tiltó szabályok ellenére, a 64. § a titoktartás alól fel nem mentett, a 65. § 4. bekezdése pedig a vallomástétel alóli mentességre vonatkozó szabályok megsértésével kihallgatott tanú vallomásával kapcsolatban.

Felvethető az a gondolat is, hogy szükséges volna az eljárási törvénybe olyan rendelkezést felvenni, amely megtiltaná az erőszakos, fenyegetés vagy kényszerítő eszköz útján való bizonyítékszerzést, valamint a hamis bizonyítékok koholását. Az ellentétes álláspont, amely szerint az anyagi törvény által adott biztosítékok — illetőleg az ilyen cselekmények pönalizálása — ezzel kapcsolatban elégségesek, nem tartja szükségesnek azt, hogy ilyen rendelkezést a törvény tartalmazzon.

d) A bizonyítási jog és kötelesség kérdése

A hatályos szabályozáshoz képest újszerűen vethető fel a bizonyítási jognak és kötelességnek a kérdése. Ilyen értelmű, a bizonyítási jogot és kötelességet általános érvénnyel szabályozó rendelkezés a hatályos Be-ben nincsen. Felvethető egy olyan szabályozás célszerűségének a kérdése, amely ezzel kapcsolatban az alapvető eljárásjogi viszony egyik tartalmi kérdését tisztázná. Egyik eleme volna ennek az a törvényi rendelkezés, amely szerint az eljáró hatóságok kötelessége a büntetőeljárás során megállapítandó tények teljes felderítése és bizonyítása. A bizonyítékokat a gyakorlati tapasztalatok, valamint a tudományos módszerek alapján, az eljárásban résztvevő személyek indítványa nélkül, hivatalból is kötelesek az eljáró hatóságok összegyűjteni és rögzíteni. A „tudományos módszerek" alkalmazására vonatkozó rendelkezésnek a törvény szövegébe való felvétele azt célozza, hogy a gyakorlatban alkalmazott bizonyítási módszerek párhuzamosan fejlődjenek a tudományok — itt elsősorban a biológiai és műszaki tudományok eredményei jöhetnek tekintetbe — általánosan elfogadott, a bizonyító adatok felderítésére, rögzítésére és értékelésére vonatkozó eredményeivel.

Ugyancsak kimondaná a törvény — az álláspont szerint —, hogy az eljárásban részt vevő személyek a törvényben meghatározott módon kötelesek és jogosultak a bizonyításban résztvenni. Mindezeket a rendelkezéseket természetesen — a büntetőeljárásban lefektetett alapelveknek megfelelően — úgy kell értelmezni, hogy a terhelt bűnösségével kapcsolatos tényeket a hatóságnak, elsősorban a vádlónak kell bizonyítania és a terhelt nem köteles önmaga ellen bizonyító adatokat szolgáltatni.

e) A bizonyítási eszköz — bizonyítékforrás — bizonyíték kérdése; felsorolásuk sorrendje

A hatályos tételesjogi rendelkezés ellenére a hazai irodalomban nem egységes a felfogás a „bizonyíték", a „bizonyítási eszköz" és a „bizo-

[4] Így pl. a *csehszlovák* Be. 89. § (1) bek., *szovjet-orosz* Be. 68. §.

[5] A javaslat hatályos jogunkban a vádirat tartalmának meghatározására vonatkozó rendelkezéseket [Be. 168. § (1) bek. b) pont] bővíti ki. Egyelőre vitás maradt, hogy a bizonyításra nem szoruló (köztudomású, illetőleg közismert, vagy a bíróságnak hivatalosan tudomására jutott) tényekre vonatkozó szabályt szükséges-e a törvénybe felvenni, mint azt pl. a *lengyel* Be. (153. szakasz) teszi.

nyítékforrás" megjelölés használhatósága, célszerűsége, illetőleg pontossága tekintetében. A Be. ebben a vonatkozásban ugyanis — annak ellenére, hogy a fejezetcímben és általában a „bizonyíték" megjelölést használja — a szóhasználatában nem következetes.[6] Ha a törvény a bizonyítást mint eljárási cselekményt szabályozza, következetes a bizonyítási „eszköz" szóhasználat. A bizonyításnak, mint aktív eljárásbeli cselekménynek megfelelő lehetőségei, *eszközei* vannak — önmagukban ezek is törvényileg szabályozott eljárási cselekmények —, amelyeknek segítségével a bizonyítás alanyai (az eljáró hatóság, az eljárásban résztvevő személyek közreműködésével) felderítik, esetleg rögzítik és bemutatják azokat a bizonyító tényeket, adatokat: a bizonyítékokat, amelyek alapján — esetleg más bizonyítékokkal együttesen — megfelelő következtetéseket lehet levonni a múltban végbement és közvetlenül nem észlelhető események megtörténtére. De az ellenkező álláspont — a bizonyítékforrás megjelölés használata — is elfogadható. A külföldi szocialista országok tételesjogában mindkét megoldásra találhatunk példát.[7] Tulajdonképpen mindkét álláspont egyformán védhető és támadható, a következetes szóhasználat azonban — bármelyik álláspont elfogadása esetén — feltétlenül kívánatos.

Ugyancsak megfontolandó, mert szintén elég sok félreértésre adott okot, a bizonyítás eszközének (bizonyíték forrásának) elhatárolása a bizonyító ténytől (bizonyító adattól, bizonyítéktól), tehát *attól, ami a bizonyítási eszközből stb. ismerhető meg* és *ami a bírói stb. meggyőződést kialakítja.* Az ilyen következetes elhatárolás, illetőleg szóhasználat elméletileg is világosabbá teszi az egyes fogalmak közötti, sokszor — mint az előbbi példában is — a törvényhozó által is szem elől tévesztett különbségeket. Ezzel kapcsolatban szükséges volna tehát olyan törvényi rendelkezés is, amely szerint bizonyíték a bizonyítási eszközből nyert minden olyan adat, amelynek alapján az eljáró hatóságok valamely bizonyítandó tényre következtethetnek.

A bizonyítási eszközök felsorolásánál — számos, az irodalomban elhangzott, megfontolásra alkalmas ellenérv dacára — a jelenlegi tételesjogi megoldás fogadható el, és a felsorolás csupán példálózónak tekinthető. Ezt a „bizonyítási eszközök . . . különösen . . ." megfogalmazás jelezné. Annak ellenére ugyanis, hogy a gyakorlatban nehezen képzelhető el ma már olyan bizonyítási mód, amely a törvényi felsorolásban nem szereplő, más bizonyítékforrásból vagy bizonyítási eszköz segítségével tárja fel és ismeri meg a bizonyítékot, a szabad bizonyítás elvének megfelelő példálózó felsorolás következetesebbnek és elvi síkon tisztábbnak látszik.

Külön, lényeges kérdés a bizonyítási eszközök felsorolásának sorrendje. Legcélszerűbb a következő felsorolás lehetne: Bizonyítási eszközök (források) a terhelt vallomása, a tanúvallomás, a szakértő véleménye, a tárgyi bizonyítási eszköz, az okirat, a szemle, továbbá — új megoldásként — a bizonyítási kísérlet és a felismerésre bemutatás eredménye. A sorrendben tulajdonképpen csak az vitatható, hol szerepeljen a terhelt vallomása. Az egyik álláspont szerint a terhelt vallomását elsőként kell felsorolni. Ennek indoka, hogy a bizonyítékok legáltalánosabb, minden eljárásban szereplő és gyakorlatilag is igen jelentős a terhelt vallomása. A felsorolás rendje egyébként is összhangban van az eljárásnak azzal a szerkezeti megoldásával, hogy a büntetőeljárásban résztvevő személyek felsorolása a terhelttel kezdődik. Annak, hogy a terhelt vallomása a felsorolásban — az 1951. évi III. tv-vel ellentétben — a Be-ben az utolsó helyre került — egyebek között — történeti okai is voltak, amelyek ma már nem állanak fenn. Ilyen felsorolás mellett is hangsúlyozni kell azt, hogy a vallomás, illetőleg az esetleges beismerés nem teszi szükségtelenné egyéb bizonyítékok megszerzését és a vallomás értéke sem lehet nagyobb más bizonyítékok bizonyítóerejénél.

E felfogással szemben igen nyomós az ellenkező felfogás mellett latba eső és igen fontos gyakorlati szempontokat figyelembe vevő az az ellenérv, hogy a felsorolásnak a hatályos törvénytől eltérő rendje — amelyben a terhelt vallomása a felsorolás végére került, ezzel szándékozik a törvényhozó ugyanis kifejezni a terhelti vallomás értékét és azt, hogy az nem teszi feleslegessé minden más bizonyítási eszköz felhasználását — esetleg zavart okozhatna a megváltozott bizonyítási érték tekintetében. Ez az értelmezés azonban megfelelő magyarázattal kizárható.

A bizonyítási eszközök felsorolásával kapcsolatosan felvethető továbbá az a megoldás is, hogy — egyes felfogások szerint — a sértett vallomását is szükséges volna külön felsorolni. Ilyen megoldásnak azonban különösebb gyakorlati jelentősége nem volna, és így célszerűbbnek mutatkozik a jelenlegi — az irodalomban is helyeselt — megoldás, amely nem sorolja fel külön is a sértetti vallomást. Ha ugyanis a sértettet tanúként hallgatják ki, vallomása — az

[6] Az 1951. évi III. tv. 53. §-ának címe: „A bizonyítási eszközök" volt. A Be., nem tudni mi okból, mert erre az előkészítő anyag nem ad felvilágosítást — az V. fejezet címét „A bizonyítékokra" egyszerűsítette. Ez számos következetlenségnek lett okozója. Pl. a 61. § a szemlét bizonyítéknak tekinti, holott az csupán eljárási cselekmények sorozata s csak annak eredménye lehet bizonyíték. Az irodalomban pl. l. *Barna* Péter—*Király* Tibor—*Szabó* Lászlóné: Egyet. jegyz. 1965. 1. köt. 217, 264. p. szerint a szemle önmagában nem bizonyítási eszköz, ugyanígy a Bp. Kommentár. 1967. 678. p. stb.

[7] Így pl. a *német* Be. 23. és köv. §§ („Beweismittel"), a *román* Be. 64. § és köv. („mijloacele de probă") stb. a „bizonyítási eszköz" megjelölést; a *szovjetorosz* Be. 59. § és köv. §§ a „ доказательство ". E bizonyíték megjelölést használja az irodalomban általában a bizonyíték forrásai „источники доказательств" megjelölés a használatos.

esetleges érdekeltségi tényezőt leszámítva — semmiben sem különbözik más tanúk vallomásától.

f) A bizonyítékok értékelése

Hazai vonatkozásban eddig is elég sok vitára adott okot a bizonyítékok értékelésének a kérdése. Ennek egyik oka — a törvény nem következetes szóhasználata mellett — az, hogy a magyar megjelölés többféleképpen is értelmezhető. A „mérlegelés" és az „értékelés" közötti színárnyalatot idegen szakmai nyelveken nem lehet kifejezni.[8] A magyar megjelölésnek azonban egyes nézetek sajátos jelentést tulajdonítanak.[9] Nézetünk szerint az volna a legcélszerűbb, ha — kihasználva a nyelvünkben rejlő kifejezési lehetőségeket — az értékelést főfogalomnak tekintenénk, amelynek alárendelt fogalma, csupán *egyik* lehetősége a mérlegelés, amikor ti. ellentétes előjelű, tehát egymásnak ellentmondó bizonyítékot stb. kell egymással egybevetve értékelni. Más kérdés, hogy a mérlegelés megjelölés vonatkozhatik-e minden, az ügyben döntéseket hozó hivatalos személynek (pl. nyomozóhatóságnak stb.) a tevékenységére, vagy az csupán a végleges, a bíró által végzett gondolkodási műveletet jelezheti. Itt is mindkét megoldás egyaránt védhető és támadható. A lényeges az, hogy a törvény szövege világosan különböztessen és következetes legyen.[10]

A bizonyítékok értékelésének további általános szabályait illetően hazai vonatkozásban általánosan elfogadott álláspont — amelynek törvényi kinyilatkoztatása esetleg célszerű volna —, hogy az egyes bizonyítékoknak nincsen a törvény által előre meghatározott bizonyító erejük. Az eljáró hatóságok kötelesek minden bizonyítékot megvizsgálni, *egyenként és összességükben* értékelni és megállapításaikat ezeknek megfelelően kialakult meggyőződésükre alapozni. Ilyen rendelkezés a Be-ben csak a bírói mérlegeléssel kapcsolatban (Be. 223. §) van. A bizonyítékok *egyenkénti* értékelésének követelményét — amelyet a Be. nem ír elő — a törvénynek kellene elrendelnie. A meggyőződés törvényi jelzőjét illetően van olyan felfogás is, hogy a „belső" meggyőződés követelménye (a magyar nyelvben a meggyőződés csak belső lehet) az olyan nyelvekben — orosz, francia —, amelyekben egyetlen kifejezés van a meggyőzésre és a meggyőződésre, ott szükséges ez a jelző. Ehelyett az „ésszerű" meggyőződés lehetne a törvényi követelmény, amely kizárja a téves, csupán szubjektív meggyőződés lehetőségét.

A Be-ben ki nem mondott, de a gyakorlatban kétségtelenül érvényesülő, további értékelési szabály az, hogy ha valamely tény bizonyítottsága kétséges, a terhelt számára kedvezőbb tényt kell bizonyítottnak tekinteni. Ennek az elvnek, az in dubio pro reo elvének a kijelentése, illetőleg a kijelentésnek a megszövegezése esetleg célszerű volna.

A bizonyítás általános szabályaival kapcsolatos kérdések után az alábbiakban az egyes bizonyítási eszközökre vonatkozó jogszabályalkotási problémákat tekintjük át. A sorrend kérdésében — a már vázoltak miatt — az általunk célszerűnek talált megoldást követjük.

3. A terhelt vallomása

Eltekintve az elég sok vitát kiváltó és már említett sorrendi kérdéstől, kétségtelen, hogy a terhelti vallomás szabályozásának biztosítékjellegűnek is kell lennie, olyan jogokra, illetőleg kötelezettségekre is ki kell terjednie, amelyek általában meghaladják a jelenlegi szabályozás kereteit.

A terhelt vallomásának a bizonyítási eszközök között történt felsorolásánál abból célszerű kiindulni, hogy — eltérően a Be-től[11] — ezzel kapcsolatosan kell részletezni a terhelt kihallgatásának mindazokat a szabályait, amelyek az eljárás minden szakára vonatkoznak. Ebben a részben célszerű tehát — az összefüggések folytán — szabályozni a terhelt kihallgatásával kapcsolatos jogokat és kötelezettségeket is. Így pl. azt, hogy az eljáró hatóságnak kötelessége a terheltet kihallgatni, a terheltnek viszont joga van megismerni azt, hogy mivel gyanúsítják, vádolják; joga van továbbá a vallomástételt megtagadni, de ebben az utóbbi esetben az eljáró hatóságnak kötelessége őt figyelmeztetni, hogy ez az eljárás folytatását nem akadályozza, azonban ezzel esetleg saját magát fosztja meg védekezési lehetőségektől.

Bizonyos fokban eltérők lehetnek a vélemények a terhelt kihallgatása során tőle beszerzendő személyi adatok tekintetében. Célszerű azonban pontosabban kifejezni terheltnek azt a jogát, hogy vallomását összefüggően adja elő és kérdések csupán *ezt követően* intézhetők hozzá.

[8] Az „оценка", Beweiswürdigung, appréciation, apreciere, podnoceni stb. egyformán jelenthet értékelést vagy mérlegelést.

[9] Ilyen pl. az a nézet, hogy a mérlegelés sajátosan bírói tevékenység és csak a bíró mérlegelhet. Más felfogás szerint „mérlegelni" csak ellentétes adatokat lehet [vö. pl. az 1958. 16. sz. tvr. (III. Bpn.) általános indokolása].

[10] A Be. a 6. § címe előtt „A bizonyítékok értékelése" megjelölést használja. Ebből az tűnhetnék ki, hogy a „mérlegelés" valóban csak bírói művelet (mert a 6. §-ban foglalt általános szabály minden eljáró hatóságra vonatkozik, a Be. 255. § 1. bek. pedig nyilvánvalóan csak bírósági mérlegelésre vonakozhatik). Ámde a 223. § (1) bek. bírói „értékeléséről" szól és így ellene szól annak a felfogásnak, hogy a bíró a bizonyító adat súlyát, hiteltérdemlőségét mindig sajátos bírói művelet: „mérlegelés" alapján dönti el.

[11] A Be. 61. § felsorolja a bizonyítékok között terhelt vallomását, de a továbbikban erről az V. fejezet nem rendelkezik, hanem a terhelt kihallgatását a Be. a nyomozásra vonatkozó részben (115—119. §§) szabályozza és erre történik visszautalás az eljárás későbbi szakaszaiban is.

A Be. jelenlegi szövege [„... módot kell adni arra, hogy ..." stb. 117. § (2) bek.] nem fejezi ki kellőképpen azt, hogy terheltnek alanyi joga van arra, hogy kérdésektől nem zavartan mondhassa el védekezését és a kérdések csupán ezt követően tehetők fel. A terhelt beismerő vallomástétele esetén követendő eljárásra, a rendelkezés megszövegezése tekintetében több álláspont alakulhat ki.[12] Fontos új rendelkezés lehetne az, amely szerint, ha a terhelt mást bűncselekmény elkövetésével vádol, figyelmeztetni kell őt ennek következményeire. A terhelt kihallgatására vonatkozó hatályos szabályokat minden lényegesebb módosítás vagy kiegészítés nélkül lehetne a most ismertetett rendelkezések közé iktatni.

4. A tanú vallomása

A tanú vallomására vonatkozó statikus — az eljárás minden szakában alkalmazandó — szabályokat, eltérően a Be-ben alkalmazott megoldástól, szintén a bizonyításról szóló általános rendelkezések között volna célszerű elhelyezni. Ezzel kapcsolatban a Be-ben foglalt, ma hatályos szabályozás pontatlanságát is meg lehetne szüntetni.[13]

A tanúvallomásra vonatkozó általános szabályok között célszerű volna, ha a törvény kimondaná, hogy tanúként azt kell kihallgatni, akinek a bizonyítás tárgyához tartozó tényről tudomása van.[14] Új rendelkezés lehetne továbbá az a szabály, amely szerint tanúként ki lehet hallgatni azt is, aki szakértelmet igénylő, bizonyítandó tényről tesz vallomást.[15]

A gyermekkorú tanút pszichikus sérüléstől védené egy olyan — a gyakorlatban egyébként már alkalmazott, de nem eléggé általános — rendelkezés, amely szerint gyermekkorú személyt csak akkor lehet tanúként kihallgatni, ha vallomása olyan bizonyító adatokat tartalmazhat, amelyek más bizonyítási eszközből származó bizonyítékkal nem pótolhatók.

Ugyancsak célszerű lehetne, ha a terhelthez és a sértetthez hasonlóan (Be. 137. §) a törvény — tudomásszerzési és vallomástételi képességükre vonatkozóan — kivételes esetekben megengedné a tanú szakértői megvizsgálását is, ha ez a vizsgálat a tanú életét vagy testi épségét nem sérti vagy veszélyezteti. Tiltó szabály nemlétében a bíróságok — a szemlére vonatkozó általános rendelkezés (Be. 74. §) alapján — egyes esetekben alkalmazzák nálunk is pl. a pszichológiai szakértői vizsgálatot. Azonban — bár ebben a hazai felfogás nem mondható teljesen egységesnek — határozottabbá tenné ezt a gyakorlatot, ha egyes külföldi szocialista országok tételesjogi szabályozásához hasonlóan, erre is tételesjogi szabály volna.[16]

A tanú kihallgatására vonatkozó további szabályok (pl. 133—134. §§) jelentősebb érdemi változtatás nélkül fenntarthatók. Kivétel ebben a vonatkozásban csupán a szembesítéssel kapcsolatos rendelkezések felvétele lehetne, minthogy a Be. a szembesítés szabályait nem tartalmazza. Ennek részleteire a külföldi szocialista országok törvényhozása figyelembe vehető.

A tanú vallomástételének akadályait szabályozó rendelkezések néhány, a gyakorlatban egységesen kialakított megoldással kiegészítve fenntarthatók. Ilyen kiegészítés lenne pl., hogy a védő nem csupán a vele mint védővel a terhelt által közölt, hanem minden olyan tényre vonatkozóan megtagadhatja a vallomástételt, amely tényről védői minőségben (pl. másoktól) szerzett tudomást. További új rendelkezés lehetne, hogy a vallomástétel akadályait mind a kihallgatáskor, mind pedig a bűncselekmény elkövetésekor fennálló helyzet szerint kell elbírálni.

---

[12] Az egyik felfogás szerint, olyan pozitív rendelkezést kell itt megszövegezni, hogy a terhelt beismerése esetén is meg kell szerezni az egyéb bizonyítékokat; az ezzel ellentétes másik felfogás szerint a Be. 6. §-ának (2) bekezdését kell ide iktatni.

[13] A Be. jelenleg a 133. §-ban a nyomozással kapcsolatban szabályozza a tanú kihallgatását, általános szabályként a terhelti kihallgatásra vonatkozó szabályokra hivatkozva [133. § (1) bek.]. A tárgyalásról szóló rendelkezések között [207. § (3) bek.] erre történik — immár kétszeres utalással — hivatkozás. Ez az utóbbi hivatkozás azonban — nyilvánvaló törvényszerkesztési hiba folytán — annyiban pontatlan, hogy a nyomozás során végzett kihallgatással kapcsolatban a 133. § (2) és (3) bekezdésére hivatkozik, de nem hivatkozik a 133. § (4) bekezdésére, amely előírja a tanúhoz intézendő általános kérdéseket (személyi adatok, viszonya a felekhez stb.). Így ezeket a kérdéseket a bíróság ma tételes törvényi rendelkezés *nélkül* teszi fel a tárgyaláson a tanúnak.

Az elnézés oka az, hogy az 1951. évi III. tv-nek a szövegében (109. §) csak 3 bekezdés volt. Az ennek megfelelő Be. 133. §-ban új bekezdésként bejött a 2. bek. (gyermek stb. tanúkénti kihallgatása) A Be. 207. §-nak megfelelő 1951. évi III. tv. 163. § helyesen hivatkozott a 2. és 3. bekezdésekre, a teljes szövegében átvett rendelkezést azonban a Be.-be a bekezdés számozásának megváltoztatása, az új 2. bek. figyelembevétele nélkül vették át.

[14] A Be. 62. § „az ügy eldöntéséhez" szükséges tényről rendelkezik. Az ügy eldöntéséhez szükséges tény lehet azonban az is, hogy mit tartalmaz valamely jogszabály, milyen bírói gyakorlat alakult ki valamely törvényi rendelkezés alkalmazásával kapcsolatban stb., tehát olyan tények, amelyekre vonatkozóan tanút kihallgatni nem lehet, vagy nem szükséges.

[15] Anélkül, hogy az illetőt (pl. a becsüst) a hatóság alakszerű megbízással szakértőként hallgatná ki. Ilyen pl. a *német* eljárásban az ún. szakértő-tanú (sachverständiger Zeuge, 35. §), a szovjet eljárásokban a специалист (akit nálunk az irodalomban és egyes jogszabályokban, pl. a 1965. 9-es rendelet 3. és 4. §§ „szakember"-nek neveznek) stb. A kérdésre még alább (5. B. d. 3.) részletesen is visszatérünk.

[16] Így pl. az 1959. évi *kazah* Be. 44. § (2) bek. 3. ford. és a *szovjetorosz* Be. 79. § (3) bek. kötelezővé teszi a tanú vagy sértett pszichikai vagy fizikai állapotának szakértői megvizsgálását, ha kétség merül fel aziránt, hogy az ügyben jelentős körülményeket helyesen ismertek-e fel és képesek-e erről az igazságnak megfelelő vallomást tenni. Hasonló rendelkezés van a *csehszlovák* büntető eljárásban (118. §-a), ahol szintén lehetséges a pszichikai (duševní) állapot szakértői megfigyelése, különösen fontos esetekben.

Ezzel a rendelkezéssel kapcsolatban a gyakorlatban igen sok nehézséget okozó abban a kérdésben, hogy ha a tanú korábban nem élt vallomástétel alóli mentességi jogával, utóbb azonban megtagadja a vallomástételt, korábbi vallomása felhasználható-e bizonyítékként — a gyakorlatban is eléggé általánosnak mondható felfogásnak megfelelően — az a megoldás látszik célszerűnek, hogy az megfelelő mérlegelés alapján felhasználható legyen a korábbi vallomás is.

5. *A szakértő véleménye*

A) *Általános megfontolások a szakértői bizonyítás szabályozásához*

A Be-nek a szakértőkre vonatkozó rendelkezéseit elsősorban azért mutatkozik szükségesnek viszonylag jelentősebben módosítani és bővíteni az eljárási törvényben, mert a szakértők közbenjöttével történő bizonyítás az utóbbi években a jogalkalmazási gyakorlatban mindinkább előtérbe került. Bizonyos bűnügyekben a tények feltárása, rögzítése és értékelése — szükség esetén megfelelő kísérleti módszerek alkalmazásával — természettudományi, műszaki és egyéb ismeretek szakértők útján való közvetítésétől függ. Ilyen esetekben a való tényállás megállapítása, a bizonyítás eredményének leszűrése és a hatóság belső meggyőződésének kialakítása nem lehetséges szakértők közreműködése nélkül.

Jelenleg a Be-ben három helyen található szabályozás a szakértőkkel, a szakértők meghallgatásával, valamint a szakértői véleménnyel kapcsolatban. Az általános részben a 66—72. §-ok, a nyomozási részben a 135—140. §-ok, a tárgyalási szakban a 207. § foglalkozik szakértői kérdésekkel.

A Be. 68. §-ában foglalt felhatalmazás alapján a szakértői szervezettel és a szakértők működésével kapcsolatos részletkérdéseket rendeleti úton szabályozták.[17]

A szakértőkre vonatkozó jelenlegi eljárási szabályok szerkezeti elhelyezése a Be-ben elsősorban azért kifogásolható, mert az idevágó közös rendelkezések nincsenek egy helyen — az általános részben — csoportosítva, hanem nagyrészük a nyomozási szakra vonatkozó szabályok között van, olyanok is, amelyek a tárgyalási szakban is alkalmazandók. Elvileg helytelen, hogy a jelenlegi jogi rendezés a szakértői bizonyítással kapcsolatban a nyomozási szakot tekinti mintegy alapformának és ennek szabályait — kisebb módosításokkal — megfelelően alkalmazandónak rendeli a tárgyaláson.

Mindezekhez képest, a szakértők igénybevételének törvényi szabályozásánál mindenekelőtt azt kell biztosítani, hogy — a többi bizonyítási eszközhöz hasonlóan — az eljárási törvény általános részében *egységes szerkezetben* legyenek elhelyezve a szakértők működésére vonatkozó azok az alapvető rendelkezések is, amelyek az eljárás valamennyi szakában irányadók. Az általános szabályok kialakításánál alapul lehet venni a Be-nek jelenleg is az általános részében található, a 66—72. §-aiban foglalt rendelkezéseit, de jórészt ide kell áttenni az ez idő szerint a nyomozási részben elhelyezett azokat a szabályokat is (Be. 135—140. §§), amelyeknek döntő része ugyancsak általános tartalmú. Ugyanakkor a törvényi szabályozást célszerűnek látszik kibővíteni a szakértőkre vonatkozó jelenleg hatályos rendeleti joganyag néhány olyan fontos rendelkezésével, amelyek a szakértőket érintő alapvető eljárási szabályokat tartalmazzák, és ezért az eljárási törvényben a helyük.

A szakértői bizonyításra vonatkozó általános szabályoknak ilyen elhelyezési módja azután lehetővé teszi azt a törvényszerkesztési megoldást — ami fokozza a szabályozás könnyebb áttekinthetőségét —, hogy a nyomozási, illetve a tárgyalási szakban a szakértőre vonatkozóan már csak azokat a speciális rendelkezéseket kell felvenni, amelyek a törvény általános részében elhelyezett, idevágó rendelkezésektől eltérnek.

Ilyen megfontolások mellett, az eljárási törvény általános részében a szakértői bizonyítást érintő, s *valamennyi eljárási szakban irányadó* rendelkezéseket akként kell egységes rendszerbe foglalni, hogy a szabályozás felölelje: *a)* a szakértő alkalmazásának általános szabályait (a szakértő alkalmazásának esetei; a szakértőként alkalmazható személyek és szervek; a szakértő alkalmazásának módja; a szakértő kirendelése; a szakértő kizárása); *b)* a szakértő jogait és kötelességeit; *c)* egyes kényszercselekmények szabályozását a szakértő eljárása során (tűrési és közreműködési kötelezettség; elmeállapot megvizsgálása); *d)* a szakértői vizsgálatra és véleményre; *e)* a szakértői véleményért való felelősségre; *f)* a szakértő meghallgatására; *g)* az újabb szakértő alkalmazására; *h)* a szakértői vélemény felülvizsgálatára vonatkozó rendelkezéseket, valamint *i)* egyes vegyes rendelkezéseket (kényszerítő intézkedések, tolmács, díjazás, felhatalmazások).

Ebben a keretben a szakértők eljárási működésére vonatkozó szabályozás viszonylag terjedelmesnek látszik. A jelenleg hatályos jogszabályi rendelkezések már említett bizonyos fokú bővítése azonban több okból is elkerülhetetlen az eljárási törvény általános részében. Az egyik ok a szakértők foglalkoztatásával kapcsolatos elméleti és gyakorlati igények, a tudományos módszerek és gyakorlati eljárások megnövekedett köre, egyúttal a garanciális szempontok biztosítása. A másik, már ugyancsak említett ok az, hogy jelenleg a Be. nyomozási részében (66—68. §§) elhelyezett, de általános tartalmú rendelkezéseknek az új törvény általános részében való elhelyezése szükséges. Végül,

[17] 29/1964. (XI. 23.) Korm. sz. rend.; 4/1964. (XI. 23.), IM sz. rend.; 9/1965. (VIII. 23.) IM sz. rend.

az új törvény általános részébe célszerűnek látszik felvenni a szakértőkre vonatkozó hatályos rendeleti jogszabály-anyag kifejezetten eljárási jellegű szabályait is.

B) *A szakértői bizonyítás részletes szabályairól*

a) *A szakértő alkalmazásának alapvető szabályai*

aa) A szakértő alkalmazásának esetei. A Be. 66. § (1) bekezdése a szakértő igénybevételének általános feltételeit akként határozza meg, hogy szakértőt a büntető eljárásban akkor alkalmaznak, ha az ügy eldöntéséhez szükséges tények vagy egyéb körülmények megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges. A gyakorlatban bevált ennek az alapvető rendelkezésnek a fenntartása indokoltnak mutatkozik. Az esetek túlnyomó többségében tehát a hatóság mérlegelésére helyes bízni, hogy alkalmaz-e szakértőt, vagy sem, aszerint, hogy észlel-e az ügyben különleges szakértelem alapján megállapítandó vagy megítélendő lényeges tényeket, avagy sem. Néhány esetben azonban jelenleg is kötelező a büntető eljárásban szakértő alkalmazása, de ezekről nem a Be., hanem más jogszabályok rendelkeznek.[18] Viszont garanciális megfontolásokból helyesebb, ha a szakértő igénybevételének néhány kötelező esetét maga az eljárási törvény írja elő. Az eljárási törvénybe azonban csak a legfontosabb és leggyakoribb ilyen esetek felvétele indokolt. Ugyanakkor törvényi felhatalmazással lehetővé kell tenni, hogy alacsonyabb szintű jogszabályok, célszerűségi szempontokra figyelemmel, néhány más kérdésben is kötelezővé tehessék szakértő alkalmazását.

Szakértő kötelező igénybevételét az eljárási törvényben helyesnek látszik előírni, ha az eldöntendő kérdés tárgya bűncselekménnyel előidézett halál oka, súlyos egészségromlás gyógytartamának vagy maradandó testi fogyatékosságnak a megállapítása, elmebetegség, gyengeelméjűség, tudatzavar, kényszergyógykezelés.

Felmerülhet az is, hogy az eljárási törvény rendelkezzék kötelező szakértő-igénybevételről egyes nem orvosi jellegű kérdések megítélésénél is (pl. devizagazdálkodási érdeksérelem nagysága, lőfegyver azonosítása stb.).

Itt kell megjegyezni, hogy a jelenleg hatályos szóhasználattól eltérően (személyeknél: szakértőkénti kirendelés; testületeknél, . . szerveknél: szakvélemény adása iránti megkeresés történik) célszerű az eljárási törvényben a terminológia egységesítése; vagyis minden esetre szóláon az a szabályozás, amely szerint a szakértő alkalmazása — akár személy, akár testület szakértőként való igénybevételéről van szó — kirendelés útján történik.

ab) Szakértőként kirendelendő személyek és szervek. Ebben a kérdésben a Be. 66. § (3) bekezdése, valamint a 29-es és 4-es 1964. évi, továbbá a 9-es, 1965. évi rendeletek[19] tartalmazzák a hatályos rendelkezéseket. Ezeknek érdemben való fenntartása mellett egységesebb rendszer és egyértelműbb sorrend kialakítása látszik szükségesnek a szakértőként kirendelhető személyek és szervek tekintetében. Ehhez képest a törvényben úgy kellene rendelkezni, hogy a hatóság elsősorban — külön jogszabályban feljogosított szervet; — egyéb esetben szakértői intézményt; ezeken az eseteken kívül — az igazságügyi szakértők jegyzékébe felvett kijelölt szakértőt; ha mindezekre nem kerülhet sor, — kellő szakismerettel rendelkező más személyt vagy szervet (eseti szakértő) rendelhet ki szakértőként.

Az egyéni felelősség megőrzése végett célszerűnek látszik, ha mind a külön jogszabályban szakvélemény adására jogosított szerv, mind szakértői intézmény kirendelése esetén a vezető által kijelölt szakértő jár el ténylegesen szakértőként.

Helyénvaló az eljárási törvényben akként rendelkezni, hogy a szakértői vélemény felülvizsgálatára külön jogszabályban meghatározott testületek jogosultak.

Végül egy terminológiai kérdés: jelenleg a személy által adott véleményt szakértői véleménynek, a szervek által adott véleményt szakvéleménynek nevezi a hatályos jogi szóhasználat. Az egységes megjelölés igénye tehát itt is felmerül.

ac) A szakértő alkalmazásának módja. A szakértő kirendelésének eljárási szabályairól, az értesítendőkről, a kirendelhető szakértők számáról, a szakértő felmentéséről stb. jelenleg a Be. 66. § (2) és (4) bekezdése, továbbá a 67. § (2) bekezdése rendelkezik. Fenntartandó az a szabály, hogy rendszerint egy szakértőt kell alkalmazni. Viszont több szakértő kirendelésének lehetőségét nem a különösen fontos vagy bonyolult ügy indokolhatja, mint jelenleg a Be. 66. § (2) bekezdése szerint, vagy a testület stb. szakértőjének elfogultsága [4-es rend. 11. § (2) bek.], hanem az, ha több szakértő alkalmazását a szakértői vizsgálatok jellege szükségessé teszi. Két szakértő alkalmazását továbbra is indokolt törvényileg kötelezővé tenni igazságügyi orvosi boncolásnál és a terhelt elmeállapotának vizsgálatánál.

A szakértő felmentésével kapcsolatban olyan szabályozás látszik indokoltnak — némileg eltérően a Be. 67. § (2) bekezdésének rendelkezésétől —, hogy a szakértőt fontos okból a kirendelés alól lehet felmenteni.

[18] L. ezeket kimerítő rendszerbe foglalva: *Székely* János: Szakértők az igazságszolgáltatásban, Bp. 1967. 119. s köv. old.

[19] A 17. sz. jegyzetben feltüntetett jogszabályokra a továbbiakban csak rövidítve utalunk.

Végül a sértett jogainak általános eljárási bővítésével volna összhangban olyan rendelkezés, amely szerint a szakértő kirendeléséről a hatóság — a Be. jelenlegi 66. § (4) bekezdésében felsoroltakon kívül — a sértettet is értesíti. Ha jogszabályban meghatározott szerv vagy szakértői intézmény jár el szakértőként, a szakértő kijelöléséről a szerv, illetve intézmény vezetője értesíti az érintetteket.

ad) A szakértőt kirendelő határozat tartalma. Fontos kérdés, hogy a szakértőt pontosan tájékoztassák feladatáról; arról, hogy a hatóság milyen szakkérdésekben kíván tőle véleményt. A jelenlegi gyakorlat és jogszabályok[20] szerint a hatóság ilyen irányú teendőjét alapjában rendezik, amit a régebbi szóhasználat a „szakértő bevezetése" fogalommal jelölt.

Az új szabályozásnál, lényegében a jelenlegi joghelyzet fenntartásával, elő kell írni, hogy a szakértőt kirendelő határozat tartalmazza: a szakértőként kirendelt személyt, vagy szervet; a szakértői feladat teljesítéséhez szükséges adatokat; a szakértő részére átadandó iratok és tárgyak megjelölését; a szakkérdéseket, amelyekre a szakértőnek választ kell adnia; a szakértői vélemény előterjesztésének idejét.

ae) A szakértő kizárása. A szakértő kizárását érintő, jelenleg hatályos rendelkezések[21] egységes rendszerbe foglalásával a szabályozás lényege változatlanul fenntartandó. Így szakértőként nem járhat el az, akivel szemben a hatóság tagjára vonatkozó kizárási ok forog fenn; aki az ügyben, mint a hatóság tagja járt el; a halottszemlénél vagy boncolásnál a meghalt személyt halála előtt gyógykezelő orvos (esetleg csak az az orvos, aki közvetlenül a halál előtt tényked ett); a szakértői intézmény szakértője, ha bizonyos kizárási okok a szakértői intézmény vezetőjére nézve állnak fenn; továbbá a szakértői vélemény felülvizsgálatánál az a szakértő, aki a véleményt adta. Egyebekben a tanú vallomástételének akadályaira vonatkozó rendelkezéseket a szakértőre is értelemszerűen alkalmazni kell.

b) A szakértő jogai és kötelességei

A szakértői bizonyítás jelentőségét, egyben a szakértő eljárási szerepét alkalmas kiemelni az a szabályozás, amely egységes rendszerbe foglalva rögzíti a szakértő eljárási jogait és kötelességeit. Az új eljárási törvényben ilyen egységesített szabályozásra kell törekedni; jelenleg ugyanis a szakértő eljárási helyzetére vonatkozó alapvető szabályok szétszórtan találhatók a hatályos joganyagban.[22]

Ehhez képest az új szabályozásnak ki kell terjednie arra, hogy: a szakértő — a törvényben írt kivételektől eltekintve — köteles abban az ügyben, amelyben kirendelték, közreműködni és szakértői véleményt nyilvánítani; — a szakértő jogosult és köteles az eljárásnak azokat az adatait megismerni, amelyek feladatának teljesítéséhez szükségesek; az ügy iratait megtekintheti, az eljárási cselekményeknél jelen lehet, a terhelthez, a tanúhoz és a többi szakértőhöz kérdést intézhet; amennyiben szükséges, további adatok, felvilágosítások közlését, vizsgálati tárgyak rendelkezésére bocsátását és bizonyítás felvételét kérheti; — a szakértő a véleményadáshoz szükséges tárgyakat a hatóság távollétében is megtekintheti, s ilyenkor az azok azonosításával, kezelésével, őrzésével kapcsolatban a jelenlevő személyekhez kérdéseket tehet fel.

Végül itt kell szabályozni a szakértő titoktartási kötelezettségét. A 9-es rendelet idevágó 17. §-ától annyi eltérés indokolt, hogy a szakértőt a szakértői vélemény keretein kívüli tények és adatok tekintetében általános titoktartási kötelezettség terheli, míg a szakértői véleményadáshoz szükséges tényeket és adatokat illetően ez a kötelezettség a szakértői vélemény benyújtásáig áll fenn. A titoktartás nem vonatkozik tudományos, oktatási célra való felhasználás esetére, feltéve, hogy a személyhez fűződő jogok sérelmet nem szenvednek.

c) Kényszercselekmények a szakértő eljárása során

Ebben a körben nem a szakértővel szemben alkalmazható szankciók kérdését, hanem a szakértői eljárással kapcsolatban az eljárás egyes résztvevőivel szemben alkalmazható kényszercselekményeket kell szabályozni. Ide tartozik az ún. tűrési kötelezettség a szakértői vizsgálattal kapcsolatban (Be. 137. §), valamint az elmeállapot megfigyelése (Be. 138. §).

A tűrési kötelezettségre vonatkozó jelenlegi szabályozást indokolt fenntartani azzal a kiegészítéssel, hogy a terhelt és a sértett — esetleg a tanú — a testi épség, vagy az egészség veszélyeztetésével nem járó szakértői vizsgálatot csak a szakértői véleményadáshoz elengedhetetlenül szükséges eljárási cselekmények tekintetében köteles tűrni. Ez utóbbi megszorítás a hatályos jogban nem szerepel, de annak felvétele helyesnek látszik. Rendelkezni kell arról is, hogy az ily módon előálló esetleges kárt az állam megtéríti. Végül a tűrési kötelezettség szankcióját is szabályozni kell, amelyről a Be. 137. §-a nem tartalmaz rendelkezést. Olyan megoldás látszik célszerűnek, amely szerint a terhelt a szóbanforgó törvényes eljárási cselekmények tűrésére kényszeríthető, míg a sértettet vonakodás esetén rendbírsággal lehet sújtani.

Felmerülhet — a 4. pontban már említett — az a lehetőség is, hogy az új eljárási törvény

[20] Be. 135. § (2) bek. és (3) bek., 136. § (1) bek. 9-es rend. 3. és 4. §-ai.

[21] Be. 67. §; 4-es rend. 20. és 27. §§.

[22] Be. 66. § (1) bek. második mondata, 136. § (1) bek., továbbá a 9-es rend. 7. §-ának (3) és 10. §-ának (2) bekezdése, valamint 17. §-a.

egyes szocialista eljárási jogokhoz hasonlóan[23] a tanú tűrési kötelezettségéről is rendelkezzék. Azonban számot kell vetni azzal, hogy a tanú elmeállapotának, észlelési képességének stb. vizsgálata elriasztó lehet a tanúkra, s ez a körülmény kihathat vallomásuk tartalmára.

Az elmeállapot megfigyelésével kapcsolatban jelenleg a Be. 138. §-ában foglalt szabályoktól néhány eltérés mutatkozik indokoltnak. Az egyik az, hogy az elmegyógyintézetbe való utalás útján történő megfigyelés — a jelenleg lehetséges két hónap helyett — egy hónapig tarthat és ez kivételesen további egy hónappal meghosszabbítható, s hogy e szabályok szabadlábon, illetve előzetes letartóztatásban levő terheltre egyaránt vonatkoznak. A másik az, hogy nem helyes kizárni az elmegyógyintézetbe való beutaló határozat ellen a terhelt jogorvoslati jogát akkor sem, ha az előzetes letartóztatásban van.

d) A szakértői vizsgálat és vélemény

A szakértő működésével kapcsolatos ebben a fontos kérdéskörben indokolt a jelenleg szétszórtan elhelyezett jogszabályi rendelkezések összevonása és egységesítése, illetve a hatályos rendeleti joganyagból az alapvetően eljárási tartalmú rendelkezéseknek a törvényben való felvétele.[24] Lényegében itt hat problémakör adódik:

1. Az új törvényben helyes tagoltabban rendelkezni a *szakértői működés* tartalmáról (vizsgálat és vélemény), továbbá a szakértői vélemény *szerkezeti felépítéséről.* Rögzíteni kell, hogy: a szakértő működése a szakértői vizsgálat elvégzéséből és a szakértői vélemény előterjesztéséből áll.

2. Elő kell írni, hogy a szakértő vizsgálatát *a korszerű szakmai ismeretek* és a *tudomány eredményeinek* felhasználásával köteles elvégezni. Ez a követelmény semmi esetre sem tekinthető maximalizmusnak, csupán a szakértői működés és vélemény szakmai és tudományos megalapozottságának törvényi igénylése.

3. A *szakember* bevonása a szakértői vizsgálatba: a jogirodalomban a legvitatottabb kérdések egyike. Jelenleg nálunk a 9-es rendelet 11. § (3) és (4) bekezdése teszi szakember alkalmazását lehetővé, lényegében technikai jellegű tevékenység keretein belül és vélemény adása nélkül. A gyakorlatban ténylegesen létező erről a helyzetről az eljárási törvényben valamilyen formában indokolt rendelkezni.

Meg kell mindjárt jegyezni a terminológia nehézségét, ugyanis a „szakember" megjelölésnek a magyar nyelvben egészen tág értelme van, ezért pl. maga a szakértő is szakember. Az is kétségtelen, hogy a szakértői vizsgálatban — a kirendelt szakértőn kívül — közreműködő más személyek köre lényegében négyfelé ágazik: a szakértő által igénybevehető technikai segédszemélyzet; a véleményt nem adó szakember; a véleményt adó szakember; továbbá más szakértő közbenjötte. A szakértői vizsgálat és működés általános szabályozásánál — a szakértő alapvető ténykedései mellett — mindenesetre célszerűnek látszik szabályozni annak a személynek a működését, akit ma szakember megjelöléssel illetnek, továbbá az ún. szaktanácsadást, végül azt az esetet, amikor az újabban felmerülő szakkérdések meghaladják a kirendelt szakértő kompetenciáját.

A jelenlegi joghelyzettel[25] lényegében egyezően meg kell engedni, hogy a szakértői vizsgálatnál — vélemény adása nélkül — a tények felderítésében és rögzítésében más személy is közreműködhessék, elsősorban technikai jellegű segédtevékenység formájában (leírás, adatszerzés, mérés stb.). E személy működéséért való felelősségről a törvény más helyén, éspedig a szakértői véleményért való felelősség szabályozásánál kell rendelkezni. Lehetővé kell tenni továbbá, hogy a szakértő a vizsgálat bizonyos részeiben szaktanácsadót vehessen igénybe. Ilyenkor a szakvéleményben fel kell tüntetni, hogy a szaktanácsadótól milyen leleti, illetőleg szakmai ténymegállapítási részek származnak. A szaktanácsadóra is természetesen alkalmazni kell a szakértő kizárására, valamint a szakértői vizsgálattal összefüggő jogokra és kötelezettségekre vonatkozó rendelkezéseket. Arra az esetre pedig, ha a kirendelt szakértő szakértelmén kívül eső szakkérdések merülnek fel, indokolt úgy rendelkezni a törvényben, hogy erről a szakértő köteles a kirendelő hatóságot tájékoztatni. Szakértői intézmény kirendelésénél olyan megoldás is lehetséges, hogy ilyenkor az intézmény vezetője igénybevehet a szakértői intézmény állományába tartozó más (állandó) szakértőt, vagy az igazságügyi szakértők jegyzékébe felvett (kijelölt) szakértőt.

4. A szakértői vélemény szerkezetére nézve a törvényben elő kell írni, hogy *a véleménynek tartalmaznia kell:* a lefolytatott vizsgálatok és módszerek összefoglaló leírását tartalmazó részt (lelet); a szakmai ténymegállapításokat; a feltett — és esetleg más — kérdésekre adott vélemény nyilvánítását (szorosabban vett véleményrész).

5. A törvényben a szakértői vélemény előterjesztésére nézve is rendelkezni kell, éspedig akként, hogy a szakértő a vizsgálat lefolytatása után szóban adja elő véleményét, vagy a hatóság által kitűzött határidő alatt írásban terjeszti elő.

6. A gyakorlatban és a jogirodalomban egyaránt nagy jelentőséget tulajdonítanak az

[23] L. ezekre: 16. sz. jegyz.

[24] Vö. Be. 66. § (5) bek., 139. § (1) és (2) bek.; 9-es rend. 8—16. §§.

[25] A már id. 9-es rend. 11. § (3) és (4) bek.

egyes *szakértői véleményfajtáknak.*[26] Az idevonatkozó bonyolult határkérdésekről természetesen a törvényben rendelkezni nem lehet, de azt rögzíteni kell, hogy: ha több szakértő van és azonos véleményre jutnak, a véleményt közösen is előterjeszthetik (együttes, kollektív vélemény); továbbá, hogy külön szakágakhoz tartozó szakkérdésekben a szakértők véleményüket egyesíthetik (egyesített, komplex vélemény). Megjegyzendő, hogy jelenleg a Be. a kérdéseket csak részben szabályozza (139. § 2. bekezdés).

e) Felelősség a szakértői véleményért

A szakértői véleményért való felelősség fajtáinak, szankcióinak problémája az utóbbi időben a szakirodalom érdeklődésének homlokterében állt.[27] Ezt a kérdést a hatályos jog (Be. 66. § (5) bek.] rendezte ugyan, azonban nem kellő figyelemmel arra a körülményre, hogy a szakértői véleményt egyrészt személyek, másrészt testületek (intézmények, szervek) adhatnak. A felelősség új szabályozásánál egyfelől figyelembe kell venni a fejlődésnek azt az irányvonalát, hogy a testületek, szervek, intézmények által szolgáltatott szakértői véleményeknek a jelentősége — szakmai megalapozottságuknál fogva — egyre fokozódik, másfelől azonban azt is, hogy az ún. testületi szakértői vélemény törvényi lehetővé tétele nem moshatja el a személyes felelősség elvét, amit egyébként a Be. is rögzít [66. § (5) bek.].

Ehhez képest fenn kell tartani azt a szabályt, hogy a szakértő véleményét a saját nevében adja és ezért személyes felelősséggel tartozik; továbbá azt is ki kell mondani, hogy az együttes szakértői véleménynél a szakértők felelőssége együttes. Olyan törvényi rendelkezés is indokolt lehet, hogy amennyiben a szakértői véleményt testület, szerv, intézmény szolgáltatja, a személyi felelősséget a testület által kijelölt szakértő viseli (amint ez meg is valósul a szakértői intézmény kirendelésénél).

Amennyiben a szakértő a vizsgálatához más személy közreműködését veszi igénybe (ún. szakember), annak tevékenységéért a szakértő felelősséggel tartozik.

Végül meg kell jegyezni, hogy a szakértői véleményért való felelősség szabályozása az eljárási törvényben aligha több — bár igen fontos — elvi deklarációnál. Szorosan vett eljárási szankciók ugyanis ezzel kapcsolatban nincsenek, hanem az egyéb felelősségi formák (büntetőjogi, kártérítési, munkajogi felelősség) érvényesítésének lehetőségei állnak be.

f) A szakértő meghallgatása

Az új rendezésnél alapul lehet venni a Be. jelenleg hatályos 135. § (1) bekezdését, 139. § (3) és (4) bekezdéseit, valamint a 9-es rendelet 16. §-át, némi szövegbeli pontosításokkal. Eszerint: a szakértő meghallgatása előtt meg kell állapítani a személyazonosságát; a nem állandó szakértőt figyelmeztetni kell a hamis szakvélemény következményére; a szakértőhöz kérdéseket lehet intézni; megfelelő esetben a szakértőt a szükséges felvilágosítások adására lehet felhívni.

Rendelkezni kell arról, hogy ún. testületi szakértői vélemény esetén felvilágosítás adására a testület által kijelölt dolgozó köteles. Ő azonban nem jogosult a testület által adott vélemény módosítására, éppen ezért a testület véleményének kiegészítése a testület jogkörébe tartozik, azt írásban kell előterjeszteni és mindezt a hatóság rendelheti el.

g) Újabb szakértő alkalmazása

Ebben a körben azt a két esetet kell szabályozni: amikor az eljáró hatóság más szakértőt azért rendel ki, mert a szakértőtől kért felvilágosítás vagy kiegészítés nem vezetett eredményre, továbbá azt, amikor a hatóság által kirendelt szakértő mellett a terhelt kérelmére más szakértőt is alkalmaznak. Az idevonatkozó, jelenleg hatályos jogszabályi rendelkezések[28] lényegében fenntartandók.

Tehát: ha a felvilágosítás eredménytelensége esetén alkalmaznak más szakértőt és korábban kijelölt szakértő, vagy eseti szakértő járt el, elsősorban szakértői intézményt lehet kirendelni.

A terhelt kérelmére alkalmazott szakértő kirendelésének feltételeit és módozatait a Be. jelenleg hatályos 140. §-ában foglaltak szerint kell rendezni. Olyan szabályozás, amely szerint a terhelt kérelmére a hatóság minden esetben köteles lenne az általa megjelölt szakértőt kirendelni, éspedig a terhelt költségére, nem látszik helyénvalónak. Egyrészt ugyanis alapvető elv, hogy a szakértő alkalmazásának a kérdése a hatóság megítélésére tartozik, másrészt ezáltal számolni kellene a szakértő elfogultságának lehetőségével.

h) A szakértői vélemény felülvizsgálata

Ebben a körben a 4-es rendelet 15. § (2) és (3) bekezdéseinek szövegét indokoltnak látszik a törvénybe felvenni. Ehhez képest a szakértői vélemény felülvizsgálatát a hatóság akkor rendeli el, ha a szakkérdések más szakértő alkalmazásával nem tisztázhatók. Felülvizsgálatra a külön jogszabályban meghatározott szakértői testületek, hatóságok, állami vagy más szervek jogosultak.

[26] Vö. ezekre: *Székely* i.m. 296. s köv old.; *Kertész* Imre: A „bizottsági", „komplex" és együttesen adott szakértői véleményekről. Kriminalisztikai tanulmányok III. Bp. 1964. 58—74. old.

[27] *Székely* i. m. 439. s köv. old.

[28] Be. 139. § (4) bek. utolsó mondat, (5) bek., 140. § (1) és (2) bek.; 4-es rend. 15. § (1) bek.

i) Vegyes rendelkezések a szakértőkkel kapcsolatban

Ebben a hatáskörben négy csoportban kell rendelkezéseket felvenni a törvénybe:

1. Szükségesek a Be. 71. §-ában foglalt szabályozás alapulvételével, a tanúkra és szakértőkre vonatkozó közös rendelkezések. Ezek lényege: *rendbírság* alkalmazása és az okozott *költségek megtérítésére kötelezés* — esetleg kötelező jelleggel, szemben a Be. 71. §-ában írt lehetőséggel — akkor, ha a tanú vagy a szakértő a közreműködést az ügyben, amelyben szerepel, törvényes ok nélkül megtagadja. Hasonló a helyzet, ha a szakértő a kötelezettségei teljesítésével indokolatlanul késlekedik.

2. A *tolmácsra* vonatkozó szabályozás alapja a Be. jelenleg hatályos 69. §-a lehet, esetleg azzal az eltéréssel, hogy süket, vagy néma meghallgatásánál is főszabály a tolmács alkalmazása és kisegítő megoldás az írásbeli érintkezés. Felmerülhet az is, hogy általános lehetőséget kell biztosítani az eljárásban, a nem magyar anyanyelvű személy számára az anyanyelv használatára.

3. A *díjazás* kérdését ehelyütt rövidebben lehet szabályozni, mint a Be. jelenleg hatályos 72. §-a. Így a szakértőket illetően a díjazásra vonatkozóan kibocsátandó alacsonyabb szintű jogszabályra kell utalni, míg a tanúnál a megjelenésével szükségképpen felmerült költségek megtérítésére kell jogosultságot adni.

4. Felhatalmazásokat is kell tartalmaznia az eljárási törvénynek — esetleg a törvény vegyes rendelkezései között — az igazságügyi szakértői szervezetre, az igazságügyi szakértők működésére és a szakértőkre vonatkozó más részletkérdések rendeleti úton való szabályozására azokban az esetekben, ahol az eljárási törvény a szakértőkkel kapcsolatban külön jogszabály rendelkezésére utal. Az új törvényben ugyanis, bár a szakértőkre vonatkozó rendelkezések előreláthatóan jelentősen bővülnek, mégis számos részletkérdésben marad fenn a további rendezés szükségessége alacsonyabb szintű jogszabály által.

6. A tárgyi bizonyítási eszköz

Kétségtelen, hogy a tárgyi bizonyítékok büntető eljárásbeli alkalmazási köre az utóbbi időben jelentősen kiterjedt, a tudományos eredmények rohamos fejlődése és az azok alapján kialakított tudományos-technikai eljárások állandó gazdagodása következtében.[29] A tárgyi bizonyítékok gyakorlati felhasználásának fokozódása azonban nem eredményezi szükségképpen azt, hogy a vonatkozó törvényi szabályozásnak is lényegesen bővülnie kell. A túlzottan részletező törvényi szabályozás ugyanis inkább megkötné, mint elősegítené e bizonyítékfajta alkalmazási lehetőségének a továbbfejlesztését a büntető eljárásban. Egyébként ezzel a — látszólagos ellentmondást tartalmazó — helyzettel találkozunk az okiratok, illetve a szemle bizonyításbeli szabályozásánál is.

Mindezekhez képest ebben a kérdésben jelenleg a Be. 73. §-ában foglalt rendelkezések alapjukban fenntartandók. Módosítás mindenekelőtt a terminológiában szükséges. Minthogy az új törvény általános része mindenütt bizonyítási eszközökről szól bizonyítékok helyett, itt a „tárgyi bizonyítási eszköz" megjelölés látszik helyénvalónak. A jelenlegi fogalmi meghatározás bővítendőnek mutatkozik abban az értelemben, hogy tárgyi bizonyítási eszköz az olyan dolog is, amely a bűncselekmény nyomait hordozza. Továbbá indokolt azt is kimondani, hogy a tárgyi bizonyítási eszköz fogalmi körébe esik a bizonyításra alkalmas irat, vázrajz, s általában műszaki-vegyi úton rögzített egyéb adat (fénykép, filmfelvétel, hangfelvétel stb.).

7. Az okirat

E bizonyítási eszköz jelentősége is növekedett az utóbbi évek joggyakorlatában, de ugyanúgy az elmélet is nagy figyelemben részesíti az okiratok bizonyításbeli szerepét.[30] Jelenleg a Be. az okiratokat a bizonyítékok felsorolásáról szóló 61. §-ában megemlíti, ezt követően azonban az általános részben, sőt a nyomozási szakra vonatkozó rendelkezések között sem rendelkezik az okiratokról, hanem csupán a bírósági tárgyalás vonatkozásában (209. §), abban az értelemben, hogy a tárgyaláson milyen okiratok olvashatók fel. Ugyanitt a Be. „a tárgyi bizonyítékul szolgáló okiratok"-ról tesz említést.

Az okiratoknak a bizonyítás általános szabályai között való elhelyezése felveti azt az igényt, hogy a törvény adjon meghatározást az okirat, illetve a közokirat és a magánokirat fogalmáról. Ilyenfajta törekvés azonban aligha járna sikerrel, figyelemmel az egyéb jogágakban ezzel kapcsolatban tapasztalható nehézségekre is. Ehhez képest elegendőnek látszik a törvényben arra utalni, hogy a közokirat és a magánokirat bizonyítási eszköz, amennyiben annak tartalma az elbírálandó tények bizonyítására alkalmas. Igaz ugyan, hogy bizonyos okiratoknak nem a tartalma, hanem külső alakja használható fel bizonyítási célra, illetve esetleg tartalma is és külső alakja is. Az utóbbi esetben az okiratok tárgyi bizonyítási eszköz jellege lép előtérbe, ámde a törvény nyilván nem vállalkozhatik a nagyrészt még a tudományban is vitatott határkérdések megoldására. Ugyanakkor

[29] L. legújabban: *Kertész* Imre: A tárgyi bizonyítékok elmélete. Bp. 1971. Doktori értekezés. Kézirat.

[30] Vö. újabban: *Kiss* Lajos: Az írásbeli bizonyíték fogalmának értelmezése a büntetőeljárásban. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle. 1970. 9. sz., továbbá bűnügyekben is hasznosíthatóan: *Hámori* Vilmos: Okirati bizonyítás a polgári perben. JK. 1970. 11. sz.

az okiratok, mint bizonyítási eszközök általános szabályozása mégis szükséges, egyrészt, mert az okiratok egyúttal nem mindig tárgyi bizonyítási eszközök is, másrészt, ha azok is, elméleti és gyakorlati sajátosságaik olyan jelentősek, hogy indokolt külön bizonyítási eszközként való kezelésük.

Felmerülhet az az igény is, hogy a különböző okiratfajtákról a törvényben említést kellene tenni és egyúttal szólni kellene bizonyító erejükről, illetve a hatóságok ezzel kapcsolatos mérlegelési jogáról. Ilyen szabály lehet, hogy a bíróság más ügyben hozott jogerős határozata bizonyítja a benne foglalt megállapításokat, továbbá, hogy más hatóságoknak az alakszerűségek megtartásával kiállított közokiratai rendszerint bizonyítékul szolgálnak az azokban foglalt megállapítások tekintetében. Végül lehetne a törvényben rendelkezni arról, hogy a büntető eljárás során az eljárási cselekményekről felvett okiratok (jegyzőkönyvek stb.), úgyszintén más bírósági vagy hatósági, esetleg társadalmi szervezetek ügyiratai a büntető ügyben bizonyítási eszközként felhasználhatók. Valószínű azonban, hogy ilyen szabályok felvétele, a szabad bizonyítási rendszer alapelvéből, illetve a hatóságok szabad bizonyíték-mérlegelési jogköréből folyóan, feleslegesnek mutatkoznék.

Viszont már gyakorlati hatású lehetne egy olyan rendelkezés az okiratok általános szabályai között, hogy a büntető eljárás megindítását megelőzően a bűnüldöző hatóságok által a büntető ügyre vonatkozóan beszerzett adatok a büntető eljárásban bizonyítási eszközként felhasználhatók, ha azok megszerzésénél a bizonyításnak a büntető eljárási törvényben lefektetett elveit megtartották.

8. A szemle eredménye

A szemle bizonyításbeli szerepe elméletileg vitatott[31], noha inkább terminológiai problémák jelentkeznek. A Be. 61. §-a a bizonyítékok között felsorolja a szemlét és az általános részben, a 74. §-ban röviden rendelkezik a szemle tartásának eseteiről, majd a nyomozási szakban a 141—142. §-ok a szemle foganatosításának részletesebb szabályait tartalmazzák. Ebben a felfogásban a szemle önálló bizonyíték jellege jut kifejezésre, bár ez kétséges, minthogy fogalmilag nem maga a szemle a bizonyíték, illetve bizonyítási eszköz, hanem a szemle alkalom és törvényi lehetőség az eljárásban a bizonyítási — rendszerint tárgyi bizonyítási — eszközök felkutatására; egyébként ez is tekinthető a szemle alapvető céljának. Ilyen értelemben a szemle eredménye rendszerint bizonyítékok beszerzésével jár és ezért talán helyesebbnek látszanék bizonyítási eszközként „szemle" helyett a „szemle eredménye" megjelölés. De a „szemle" szóhasználat mellett is lehet érveket felhozni, éspedig elsősorban azt, hogy ehelyütt a törvényben nemcsak fogalom-meghatározást kell adni, hanem rendelkezni kell a szemle lefolytatásának általános szabályairól.

Az új törvényi szabályozás tartalmi lényege a Be. már idézett 74., 141—142. §-aiban foglalt rendelkezések összevonásával megadható. Elhagyandónak látszik azonban az általános részből a Be. 141. §-ának (2) bekezdésében foglalt szabály, amely a nyomozási szakra tartozik. Ugyanakkor a szemléről szóló rendelkezéseket indokolt kiegészíteni az ún. tűrési kötelezettség szabályával. A törvényben ki kell mondani, hogy a személye tekintetében elrendelt szemlének mindenki köteles magát alávetni, a birtokában levő tárgyat pedig szemle céljára rendelkezésre bocsátani. Itt is a szankció — hasonlóan a terhelt és a sértett tűrési kötelezettségéhez a szakértői vizsgálattal kapcsolatban — a terhelttel szemben kikényszerítés, más személyekkel szemben pedig a rendbírság lehetne.

9. A bizonyítási kísérlet

Jelenleg a Be. 143. §-ában szabályozott nyomozási kísérletet általános jelentőségűvé kell tenni azáltal, hogy nem a nyomozás, hanem a bizonyítás általános szabályai között kell elhelyezni és az egész eljárásra vonatkozó jellegét az elnevezésben is kifejezésre kell juttatni.

Ugyanakkor a szabályozást magát is kissé bővíteni és differenciálni lehet a kialakult kriminalisztikai gyakorlatnak megfelelően. Így helyes a törvényben kimondani, hogy bizonyítási kísérletet lehet lefolytatni, ha valamely lényeges esemény vagy jelenség meghatározott módon, helyen és időben, illetőleg körülmények között való létrejöttének a lehetőségét kell megállapítani vagy ellenőrizni. Elő kell írni azt is, hogy a bizonyítási kísérletet lehetőleg a vizsgált esemény vagy jelenség keletkezési körülményei között kell lefolytatni; továbbá, hogy a bizonyítási kísérlet az emberi méltóságot nem sértheti és az egészséget nem veszélyeztetheti.

10. A felismerésre bemutatás

A kriminalisztikai és eljárási gyakorlatban már régóta alkalmazott ezt az intézményt célszerű a bizonyítási eszközök között törvényileg szabályozni. Az alapvető szabály az lehet, hogy: a terheltnek vagy a tanúnak személyt, vagy tárgyat felismerés céljából be lehet mutatni, éspedig olyan körülmények között, amelyek a befolyásolást kizárják. A felismerésre bemutatás előtt korábbi észlelésének körülményeire ki kell hallgatni azt a személyt, akitől a felismerés várható.

*

A bizonyítás eszközeiről szóló szabályok között célszerű elhelyezni a törvényben egy összefoglaló jellegű rendelkezést a *szaktanácsadó*

[31] Vö. *Petruhin*, J. L.: A helyszíni szemle. Voproszü kriminalisztiki. 1964. 11. sz.

közreműködéséről a bizonyításban. A szakértő részére is biztosított, már említett lehetőségen túlmenően ki kellene mondani, hogy: a hatóság, különösen a szemle, a bizonyítási kísérlet, de más eljárási cselekmények foganatosítása során is szaktanácsadót vehet igénybe, ha bizonyítási eszközök felkutatásánál, összegyűjtésénél és rögzítésénél különleges szakértelem szüksége merül fel.

Nagy Lajos — Cséka Ervin

A műszaki fejlődés néhány hatása a polgári perbeli bizonyítási jogra

I.

1. A polgári per célját — azt, hogy a megsértett vagy veszélyeztetett alanyi jogot illetően kellő időben és a legkevesebb költségkihatással jogvédelmet nyújtson — csak akkor érheti el, ha a bíróság — főként a bizonyítás eredménye alapján — a tényállást az objektív valóságnak megfelelő módon megállapítva alkalmazza a tárgyi jogot. A való tényállás, az igazság kideríthetősége tehát a percél elérhetésének előfeltétele. Ezért a polgári perrendtartás a bíróság bizonyítási tevékenységének tengelyébe állítja az igazság kiderítésének követelményét. Ezt a követelményt szolgálja a perjog több elve és intézménye, ezek között elsősorban *a szabad bizonyítási rendszer.*[1]

A szabad bizonyítási rendszer nemcsak azt jelenti, hogy a bíróság a bizonyítás és a per egész anyagát szabadon mérlegeli és annak eredményét belső meggyőződése szerint állapítja meg, hanem ez a rendszer magában foglalja *a bizonyítékok szabad felhasználhatóságát is,* azaz a bíróságnak azt a jogát, hogy minden olyan bizonyítékot (helyesebben bizonyítási eszközt) felhasználhat, amely a per eldöntéséhez szükséges tényállás felderítésére alkalmas.

A perjogi elvek nem öncélúak, hanem azok mindig a polgári per célját szolgálják. Ezért ezek az elvek a célszerűséghez és a gyakorlati szempontokhoz igazodva érvényesülnek a polgári perben; más szóval azt is mondhatnánk, hogy bizonyos korlátok között érvényesülnek. A szabad bizonyítási rendszernek is vannak ennek megfelelően korlátai, vannak bizonyos kötöttségi elemek a mi polgári perünkben is[2] és a bizonyítékok szabad felhasználása terén is találunk kötöttségeket. Elvben lehetnek meg nem engedett bizonyítási eszközök is.[3]

2. A bizonyítási eszközök szabad felhasználásával, vagy felhasználásuk bizonyos mértékű kötöttségével mindenkor csak konkrét módon lehet foglalkozni, hiszen mind a jogalkotót, mind a jogalkalmazót a kérdéses időpontban levő ismeretei befolyásolják ennél. Ezek az ismeretek pedig — főleg napjainkban, *a rohamos műszaki fejlődés eredményeként* — változóak lehetnek.

[1] Az igazság kifejezést — mint más munkáimban is — az igazság = valóság értelemben használam, mellőzve előle a jogirodalmunkban megszokott „anyagi" vagy újabban meghonosodott „objektív" jelzőt, mert mindkettő felesleges, az előbbi ezen felül zavaró is. Többen kifogásolták már, hogy ezt a fogalmat ilyen értelemben használom, mert ez filozófiailag téves lenne. Kétségtelen, hogy veritas est adaequetio rei et intellectus értelmében az igazság a filozófiai értelemben vett ítéletnek az a tulajdonsága, hogy az megfelel a valóságnak. A szó szoros értelmében véve tehát a bíróság az igazságot nem tudná kideríteni, csak a valóságot és ha ez sikerül, akkor ténybeli ítélete igaz. Csakhogy a jogászi szóhasználatban e megkülönböztetésnek nincs jelentősége és a jogi terminológiában — nemcsak a mi jogirodalmunkban — az igazság fogalma a tényállás tekintetében a valóság fogalmát fedi.

[2] Polgári perrendtartásunkban a második novella előtt fellelhető kötöttségi elemek nem mind ilyen észszerű, korrektív jellegűek voltak. Azok nagy része — Magyary szóhasználatával — igazságellenes tényezőnek minősült, munkáimban felszámolásukat javasoltam. (Vö. Bizonyítás a polgári perben. Budapest, 1956. különösen 226. s köv. o.; A polgári perrendtartás reformjáról. Jogtudományi Közlöny, 1957. 4—6. sz.) Bizonyos kötöttségi elemek azonban indokoltak a szabad bizonyítási rendszerben is és ezek megléte nem befolyásolja a bizonyítási rendszer alapvető jellegét. (A kötött bizonyítási rendszerekben is vannak szabad bizonyítási elemek, pl. a szakértői bizonyításnál.) Ezért a bírói mérlegelés szempontjából csak kétféle rendszer van: a szabad és a kötött; a vegyes rendszernek mint harmadik kategóriának a felvétele helytelen.

[3] A törvény előírhatja, hogy bizonyos tények csak meghatározott bizonyítási eszközök igénybevételével bizonyíthatók. Így a szovjet jog egyes tények bizonyítását csak okirattal engedi meg. A mi jogunk ez idő szerint ilyen szabályt nem ismer, de a bírói gyakorlat igen: így pl. a házasságkötést, a gyermek születését, azt, hogy valamely házasságból gyermek nem származott, hogy valaki meghalt, rendszerint csak közokirattal (anyakönyvi kivonat, személyi igazolvány, helyhatósági bizonyítvány, holtnak nyilvánító végzés, halál tényét megállapító végzés) lehet bizonyítani. A Pp. 6. §-a a bizonyítási eszközök felhasználása terén teljes szabadságot biztosít. A Pp-nek az a szabálya, amely szerint eskünek a polgári perben nincs helye, nem jelent kötöttséget, mert nem bizonyítási eszközt rekeszt ki a perből, hanem csak a tanúvallomás és a fél személyes előadásának eskü formájában való megerősítését. (A régi ún. egyezségi eskü véleményem szerint nem bizonyítási eszköz volt.)

A legutóbbi fejlődés ezen a téren is több újdonságot hozott. *Ma már a bíró olyan bizonyítási eszközökkel, bizonyítékokkal találkozik, amelyek korábban nem voltak és amelyek újabb elvi, elméleti problémákat vetnek fel.*

Értekezésemben néhány ilyen kérdést szeretnék megvizsgálni, mégpedig természetesen a bizonyítási jog elméleti művelője szemszögéből. Nem a műszaki fejlődés adta új bizonyítási eszközök, vagy a bennük rejlő bizonyító erő ismertetése tehát a feladatom, hanem *annak a hatásnak a vizsgálata, amelyet ezek gyakorolhatnak a polgári perbeli bizonyításra.*

3. Tanulmányom címében a „néhány hatás" kifejezést alkalmazva már utaltam is arra, hogy nem vállalkozom a téma teljesség igényével fellépő kidolgozására. A figyelemfelkeltő célú értekezésben valóban csak néhány kérdésre kívánok kitérni, nevezetesen: a fototechnika fejlődésével kapott fénymásolat és mikrofilm; a hangrögzítést szolgáló magnetofonszalag; végül a számítástechnika fejlődése folytán lehetővé vált szerostatisztikai értékelés bizonyítási problémáival.[4]

II.

4. A fototechnika fejlődése az utóbbi évtizedekben *a fénymásolással* gazdagította a sokszorosítás lehetőségeit.

Ezen módszerek egyike például valamilyen okiratról azzal azonos nagyságú és — a fénymásolatnak (fotokópiának) természetéből adódóan — azonos megjelenési formájú másolatot adhat, amelyen nemcsak a szöveg látszik hűen, hanem az aláírás, és — pl. közokiratnál — a használt bélyegző lenyomata is.

A másik módszer, amely bennünket közelebbről érdekel, a *mikrofilmet* eredményezi, amely sokszorosan kicsinyítve ad ugyancsak hű fénymásolatot. Lehetővé teszi a mikrofilm így pl. igen terjedelmes okiratok, vagy egyedileg őrzött iratok másolatának a bíróság előtti felmutatását stb.

Az életben mindkettővel gyakran találkozunk. A fénymásolat igen elterjedt nemcsak magánszemélyek, hanem — főleg — gazdálkodó szerveink életében is. A mikrofilm pedig a könyvtárak és levéltárak ma már nélkülözhetetlen eszköze és az lenne az irattározásnál is, ha . . ., — és erről a „ha" szócskáról szeretnék írni.

Ez a ha szócska több feltételt foglal magában. Az egyik — és nem lebecsülhető — az anyagi feltétel, de van egy kizárólag jogi feltétel is, ami éppen a bizonyítási jog területét érinti.

Bizonyítási jogunk nem tartott lépést az élet ütemével e tekintetben. A fénymásolat és a mikrofilm — ez idő szerint — *egyszerű másolatok,* amelyekhez nem fűződik így természetesen olyan bizonyító erő, amely nagyobb mérvű használatukhoz, illetve pl. a mikrofilmnek az iratok megőrzésénél való felhasználhatóságához szükséges lenne.[5]

5. E vizsgálódásnál válasszuk külön a közokiratot és a magánokiratot.

Közokirat esetében elsősorban a már említett irattározási, levéltározási kérdéseket kell figyelembe venni, mint sürgető követelményeket. Az iratanyag ilyen mérvű gyarapodása vagy a mikrofilmként való megőrzést vagy azt a nem kívánt következményt hozza szükségszerűen, hogy a megőrzési idő egyre csökkenni fog.

A mikrofilmek és általában a fénymásolatok bizonyítékként való felhasználása elleni legfőbb érv a *hamisítási lehetőség.* Ismeretes ugyanis, hogy különböző filmtechnikai megoldással több szövegből összevágott, vagy az eredeti szöveget megcsonkító, így az eredeti értelmével esetleg ellentétes értelmű felvétel is készíthető. Ha e felvétel az okirat fejrészét és befejező részét (aláírás, bélyegző, keltezés stb.) is tartalmazza, látszatra nehéz megkülönböztetni a hű másolattól.

Ez az ellenérv igen komoly. A megoldás ezért — nézetem szerint — az lehetne, *ha csak az olyan közokiratról készült fénykép (film) felvételnek biztosítaná a Pp. a jövőben a Pp. 195. §-a szerinti közokirati bizonyító erőt, amelyet az eredeti okiratot kiállító bíróság, közjegyző, vagy más hatóság őriz,* vagy az okiratok megőrzésére hivatott szerv (pl. levéltár).

A hatóságoknál, levéltárnál stb, őrzött okiratok tekintetében a fenti aggály ugyanis félretehető. Elméletileg ugyan a hamisításnak ott is fennáll a lehetősége, de az jelenleg is fennáll pl. egy tárgyalási jegyzőkönyv valamelyik oldala kicserélésére stb. Az ilyen cselekményeket a hatóság ügyrendje, iratkezelési szabályai és a súlyos büntető szankció hivatott megakadályozni.

Azt hiszem nem szükséges külön fejtegetnem, hogy e javaslat megvalósítása[6] az egyszerűsítés és korszerűsítés követelményét is megfelelően szolgálná.

---

[4] A választott témákkal kapcsolatosan jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miért ezeket tárgyalom, mint e legújabb műszaki fejlődés által felvetett bizonyítási jogi kérdéseket, hiszen a mikrofilm, a fénymásolás, a magnetofon nem a mai fejlődés eredményei, hanem a tegnapié.

Ez igaz, de a tanulmány a műszaki fejlődésnek a bizonyítási jogra való hatásával és nem a technikai fejlődéssel foglalkozik. A bizonyítási eszközök fejlődése viszont lassúbb folyamat, azok hatása a bizonyítási jog elméletére pedig áttételes és még későbbi. E témák tehát mint jogi témák maiak.

[5] Az okirati bizonyításnál a Pp. 190. §-a az okirat — tehát az eredeti okirat — bemutatását kívánja meg. Az eredeti okirat helyett — a Pp. 191. §-a szerint — egyszerű másolat (tehát fénymásolat vagy mikrofilm) bemutatása akkor elegendő, ha azt az ellenfél nem kifogásolja és a bíróság sem tartja szükségesnek az eredeti okirat bemutatását.

[6] E javaslat e helyütt sem új. Többször tett már ilyet Bacsó Jenővel közösen a szerző, remélve egyszer a javaslatok megvalósítását.

6. Más a helyzet a *magánokiratok* tekintetében. Itt nincs kiállító és őrző hatóság a maga személyi biztosítékaival. Ezért itt kétféle állásponttal találkozhatunk.

Elsőnek azzal foglalkoznék, amelyhez az én felfogásom is tartozik. E szerint a magánokirat tekintetében a Pp. 197. §-ának szabályai elegendő biztosítékot adnak ahhoz, hogy *a magánokiratról készült fénykép (film) felvételnek az eredeti magánokirattal azonos legyen a bizonyító ereje.*

A Pp. 197. §-a szerint ugyanis, ha a magánokirat valódiságát az ellenfél kétségbe vonja, vagy a bíróság szükségesnek látja, a valódiságot a bizonyító félnek kell bizonyítania. Ha pedig az aláírás valódisága bizonyított vagy nem vitás, a hamisítatlanság vélelme — tehát, hogy az aláírást megelőző szöveget az ellenkező bebizonyításáig hamisítatlannak kell tekinteni — csak akkor áll fenn, ha az okirat rendellenességei vagy hiányosságai azt meg nem döntik. Ezért lehet a magánokirat tekintetében a felvételnek ugyanolyan bizonyító erőt tulajdonítani, mint az eredeti okiratnak.

A másik — és a szerző legnagyobb sajnálatára ez idő szerint többséginek látszó — álláspont szerint a magánokiratoknál a már említett biztosítékok hiányában a felvételnek nem lehet az eredetivel azonos bizonyító erőt adni, az csak *egyszerű másolatnak* tekinthető.

A jövő fogja eldönteni e vitát.

III.

7. A hangfelvétel, hangrögzítés viszonylagosan sem tekinthető a műszaki fejlődés mai kérdésének. Ennek egyik faja a *magnetofonszalagra* való felvétel, illetve rögzítés azonban a legutóbbi évtizedek fejleménye és a magnetofonok nagymérvű elterjedése most folyik szemünk előtt. A bizonyítási jog szempontjából legjelentősebb a kisméretű magnetofonok megjelenése, amelyek zsebben, táskában stb. elférnek. Ez a folyamat — legalábbis nálunk — még a jelen és a jövő kérdése. Ezért időszerű, mint a műszaki fejlődés adta mai témával foglalkozni e kérdéssel is.[7]

Tanulmányom e fejezetét kissé hosszabbra méreteztem a többinél. Tettem ezt elsősorban a téma fontossága és időszerűsége miatt, másodsorban pedig azért, mert e kérdés érinti leginkább a bizonyításelmélet kérdéseit, a perjog tudományos problémáit.

A kérdés feldolgozásánál túl kell menni ugyanis a szűkebb kérdéscsoporton és általában fel kell vetni — amint látni fogjuk — *a jogellenesen előállt bizonyítékok kérdését is.*

8. A magnetofon felhasználása az igazságszolgáltatásban két síkon vetődik fel. Felhasználható a bírósági tárgyaláson elhangzottak rögzítésére, azaz mintegy a jegyzőkönyv pótlásaként, másrészt mint bizonyítási eszköz. A magnetofonnak jegyzőkönyv pótlásaként való felhasználása nem tartozik e tanulmány keretébe, ezért az ezzel kapcsolatos problémákra nem térek ki, csak megjegyzem, hogy a magam részéről erre nem tartom alkalmasnak a magnetofont, az legfeljebb arra alkalmas, hogy a tárgyaláson készült gyorsírási feljegyzést pótolja modernebb eszközzel.[8]

A magnetofon alkalmas arra, hogy az emberi hangot rögzítse és azt megfelelően visszaadja. Az emberi hangnak rögzítése már hosszabb ideje megoldott probléma, mint ahogy ezt a hanglemez is mutatja, azonban a régebbi hangfelvételi eljárások körülményesek és költségesek voltak. A problémát tehát nem is maga a magnetofon felfedezése, illetőleg nagymérvű forgalombahozatala vetette fel, azonban ez tette gyakorlativá, mert míg a régi eljárások körülményesek és költségesek voltak, addig ez az eljárás egyszerű és olcsó, és ezért a széles körű alkalmazást lehetővé teszi.

A hangfelvételt a bizonyítási eszközök köréből teljes egészében senki és semmiféle elmélet nem zárja ki. Hiszen az olyan hangfelvétel perbeli felhasználhatóságát, amelyet éppen abból a célból készítenek, hogy később bizonyíték legyen (pl. valamilyen ügyletkötést vagy tárgyalást vesznek fel hangszalagra), azt hiszem

---

[7] A magyar bírói gyakorlatban is már régebben jelentkezett a magnetofonszalag bizonyítékként. Az első perek — amelyekről tudok — a budapesti XI. kerületi bíróság előtt P. XI. 646/1956. számon és a kecskeméti járásbíróság előtt P. IX, 24.128/1957. számon folytak.

Talán a kapható készülékek nagy terjedelme és magas ára az oka annak, hogy az ilyen ügyek száma csekély. Kialakult bírói gyakorlatról nem is beszélhetünk. Ez az oka, hogy sem elvi állásfoglalásokról, sem kialakult bírói gyakorlatról nem számolhatok be a tanulmányban. (A Pp. kommentárjában sem tudtam e kérdéssel e miatt foglalkozni.) Ez az oka, hogy álláspontomat is vitaalapként fejtem ki, nem gyakorlatra támaszkodó kijegecesedett álláspontként.

A fentebb hivatkozott ügyek közlését e helyütt is köszönöm Czobor Elek kerületi bírósági elnöknek és Andorkó László ügyvédnek, illetve Cserháti Oszkár járásbírósági elnökhelyettesnek. Köszönettel venném t. olvasóim esetleges közlését hasonló perekről, amelyekben a magnetofonszalag bizonyítási eszköz volt, akár álláspontommal egyezőn, azt alátámasztó, akár azzal ellentétes volt a bíróság álláspontja.

[8] A jegyzőkönyvbe nem a tárgyalás egész anyaga kerül be, hanem — szabály szerint — a jegyzőkönyvvezető által már megszűrt anyag, — a tárgyalás lényeges tartalma. A jegyzőkönyv csak így adhat áttekinthető képet és így mentesítheti az azt tanulmányozó felsőbb fórumot stb. a tárgyalás nem lényeges ballaszt-anyagától. Ezért nem pótolhatja a jegyzőkönyvet a tárgyalásról készített gyorsírói feljegyzés sem. A magnetofon ilyen irányú felhasználása ellen szól még az is, hogy az emberek nagy többsége vizuális és nem auditív típus és hogy a tárgyalásról felvett hangfelvétel figyelmes végighallgatása sokkal fárasztóbb, mint a jegyzőkönyv átolvasása, nehezebb ott az egyes személyek megkülönböztetése és végül, hogy a jegyzőkönyv alaposabban tanulmányozható.

Felhasználható lenne azonban a magnetofon az 1911:I. tv. 248. §-ában szabályozott gyorsírói feljegyzéshez hasonlóan; ezt az intézményt Pp-nk azonban nem ismeri.

senki sem vonja kétségbe. Az ilyen hangfelvétellel kapcsolatban csupán az a perjogi probléma merül fel, hogy *a hangszalag milyen bizonyítási eszköz, azaz arra milyen perjogi szabályok állnak, okiratnak kell-e tekinteni vagy tárgyi bizonyítéknak (szemletárgynak).*

A magam részéről azt az álláspontot vallom, hogy *okirat az emberi gondolatnak gondolatok kifejezésére szolgáló jelekkel történő megörökítése.* A gondolat kifejezésére szolgáló jel nemcsak betű lehet, hanem *minden egyéb más eszköz is.* Így pl. nyilvánvalóan okirat egy vázrajz, amelyen az osztozkodó felek egy vonallal megállapítják, hogy meddig terjed az egyik és meddig a másik telke, egy térkép vagy egy írásbeli számadás, még ha azon szöveg egyáltalán nincs is s. í. t. Végeredményben a gondolat megörökítésére szolgálhat *bármilyen jel,* amely — legalábbis szakértő igénybevételével — *megismerhető,* azaz amit — legalábbis szakértő útján — közvetlenül észlelni lehet. Csakhogy a magnetofonszalag, ugyanúgy, mint pl. egy hanglemez, *nem tartalmaz ilyen jeleket.* A rajta levő jelek közvetlen észleléséből senki sem tudja „elolvasni", hogy mi van arra „írva". A megismerés tehát csak készülék útján lehetséges és hallás útján észlelhető a szalagra felvett nyilatkozat, illetőleg emberi hang. Ennek megfelelően a hangfelvétel az okirat fogalma alá nem eshet, rá az okirat perjogi szabályai semmiképpen sem alkalmazhatók.

A hangfelvétel tehát *tárgyi bizonyíték,* vagy más néven szemletárgy, mert ez lehet bármely személy vagy dolog, amely alkalmas arra, hogy a bíróság közvetlen észlelés útján valamely bizonyítandó tény tekintetében meggyőződést szerezzen. A közvetlen észlelés, a szemle, itt hallás útján valósul meg. A hangszalagra tehát a tárgyi bizonyítékokra vagy más néven szemletárgyakra vonatkozó perjogi szabályok állnak, az azzal kapcsolatos bizonyításra a szemle szabályai, ennek megfelelően a hangfelvétel birtokosára pedig a szemletárgy birtokosára vonatkozó szabályok.

A hangfelvétel bizonyítékként való felhasználását ellenzők, illetőleg annak erre alkalmas voltát kétségbe vonók gyakran hozzák fel azt az érvet, hogy a hangszalag mint bizonyító eszköz nagymértékben *megbízhatatlan.* Kétségtelen, hogy a hangszalagra felvett beszéd egy részét vagy meghatározott részeit törölni lehet, a törölt részek helyett új hangfelvételt lehet készíteni, azt be lehet iktatni anélkül, hogy külsőleg észlelhető lenne. Az is köztudomású, hogy a különböző hangfelvételből kivágott részeket össze lehet állítani, ezeket lejátszva erről egy újabb hangfelvételt készíteni és fel lehet venni egy ugyanolyan hangszalagra, mint az eredeti volt. Azt is tudjuk, hogy ha egy beszélgetésből bizonyos részeket elhagynak vagy ahhoz idegen részeket betoldanak, annak tartalma természetesen megváltozhat és ha egy olyan, több beszélgetésből összeállított „új hangfelvételt" készítenek, amelynek minden része az érdekelt személytől származik ugyan, de nem abban az összefüggésben, ahogyan azt „előállítják", egészen más értelmet kapnak a nyilatkozatok és tartalmuk teljesen hamis lesz.

Nem szabad azonban valamely bizonyítási eszköz felhasználhatóságának és megbízhatóságának kérdését összekeverni. Amiért valami hamisítható, hamisítatlan állapotában alkalmas lehet bizonyítási eszköznek. Okiratot is lehet hamisítani és a tanúvallomások megbízhatóságáról is sok szó esett már a jogi életben.[9] Mindezek ellenére senki sem vonja kétségbe, hogy a valódi és hamisítatlan okirat alkalmas bizonyítási eszközül, sem azt, hogy a tanúvallomás ne lenne az egyik leggyakrabban használt bizonyíték a polgári perben. Más kérdés, hogy a megbízhatóság szempontjából különösen vizsgálat alá kell venni a hangfelvételt mint bizonyítékot, ha a hamisítás gyanúja felmerül, illetőleg ha a perben az ellenfél a hangszalag valódiságát, illetőleg hamisítatlanságát kétségbe vonja. Ez az érv tehát nem lehet alkalmas a hangszalag bizonyítási eszközként való felhasználása ellen.

Megállapíthatjuk tehát, hogy *az érdekelt személyek beleegyezésével készült hangfelvétel vagy az olyan hangfelvétel, amelynek felhasználásához az érdekeltek utóbb beleegyezésüket adják, mint tárgyi bizonyíték a polgári perben felhasználható* és ebből a szempontból a technika fejlődésével e bizonyítási eszköznek mind nagyobb és nagyobb felhasználási tér fog nyílni.

9. A technika fejlődésével együtt növekedett sajnálatosan azonban a *visszaélések* lehetősége is. Rejtett magnetofon szerelhető be kis helyre, az érdekeltek tudta és beleegyezése nélkül nyilatkozatok, beszélgetések stb. rögzíthetők. A személyiségi jog által védett *belső titokszféra* megsértésére ez a technikai fejlődés — sajnálatos módon — egyre nagyobb és könnyebb lehetőségeket nyújt.

A beleegyezés nélkül, titokban készült hangfelvétel minden esetben *jogellenesen* áll elő mint bizonyíték, mégpedig a *személyiségi jog* megsértésével.

A hangfelvétel, legalábbis a modern hangfelvétel kérdése a jogászokat nem régen foglalkoztatja. Ezzel kapcsolatos tételesjogi rendelkezések tehát nem minden jogrendszerben találhatók. Ennek ellenére egyöntetűnek nevezhető az az álláspont, hogy a személyiségi jog megsértése, ha valakinek a hangját engedély nélkül rögzítik, azt többszörözik, forgalomba hozzák, nyilvánosan előadják stb.

Mi abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy *modern Polgári Törvénykönyvünk van,* amely már számolt a problémával és konkrét rendelkezést is tartalmaz a hangfelvételre. A

[9] Vö. Szerző: Bizonyítás a polgári perben. Budapest, 1956. 185—186. old.

Ptk. VII. fejezete rendelkezik a *személyhez fűződő jogokról,*[10] melyek — a 81. § (1) bekezdése értelmében — a törvény védelme alatt állnak. A Ptk. 83. § (2) bekezdése a hangfelvétellel való visszaélést — a képmással való visszaéléssel együtt — a személyhez fűződő jogok megsértésének nyilvánítja. E visszaélési cselekmények között kiemeli a jogosulatlan felhasználást, a nyilvánosságra hozatalt és a megváltoztatást.

Az engedély nélkül készített hangfelvétel tehát mindenesetre jogellenesen jött létre, a személyiségi jog megsértése valakivel szemben mindenképpen fennáll. Nevezetesen:

a) ha valamelyik perbeli fél készítette és azon az ellenfél vagy valamely harmadik személy nyilatkozata került rögzítésre, a személyiségi jog sérelme nyilvánvaló az ellenféllel, illetőleg a harmadik személlyel szemben;

b) ha harmadik személy készítette engedély nélkül a hangfelvételt, amelyen az egyik fél vagy harmadik személy nyilatkozata került rögzítésre és ezt a másik fél felhasználási céllal szerezte meg, akkor is nyilvánvaló a személyiségi jog megsértése, mégpedig kétszeresen is, a hangfelvételt készítő harmadik személy és a felhasználási célból azt megszerző fél részéről;

c) ha viszont harmadik személy készítette engedély nélkül a valamelyik fél vagy egy másik harmadik személy nyilatkozatát rögzítő hangfelvételt és ez a másik félnek véletlenül kerül birtokába, vagy azt nem jogellenes céllal szerezte meg (pl. örökölte, találta, ajándékba kapta), akkor is megtörtént a készítő harmadik személy részéről a személyiségi jog megsértése, így a felvétel jogellenesen, a személyiségi jogba ütközően készült.

Mindezekhez hozzájárul még az, hogy védhető egy olyan felfogás is, amely a bizonyítékként való felhasználáskor most már a felhasználó, illetőleg a bizonyítékot szolgáltató fél részéről újabb személyiségi jogi jogsérelmet lát megvalósulni, mert hiszen a bíróság előtt való felhasználás, a hangszalagnak ott történő lejátszása az érdekelt személy beleegyezése nélkül, e nézet szerint szintén felfogható úgy, mint a személyiségi jog megsértése.

Ebből adódik tehát az *alapprobléma,* azaz, hogy *a bíróság az igazság kiderítésére törekedve helyet adhat-e az ilyen hangszalaggal való bizonyítási indítványnak* — természetesen akkor, ha a per eldöntéséhez szükséges tényt kívánnak ezzel bizonyítani —, *vagy pedig el kell azt utasítania abból a meggondolásból, hogy bár alkalmas lehetne az igazság kiderítésére, de a bíróság nem nyújthat segédkezet a személyiségi jog elleni támadásnak, sőt azt köteles megakadályozni.* A problémát még nehezíti az is, hogy az a személy, akit személyiségi jogában megsértettek, a bíróságtól a Ptk. 85. §-a alapján abbahagyására kötelezését, a további jogsértéstől való eltiltását [85. § (1) bek. b) pont], sőt kérheti a sérelmes helyzet megszüntetését, a jogsértéssel előállt dolog megsemmisítését is [85. § (1) bek. d) pont]. Ebből még az a bonyodalom is adódik, hogy végeredményben a hangfelvétel bizonyítékként való felhasználását ellenző ellenfél — ha az ő nyilatkozatát tartalmazza a hangfelvétel —, illetőleg az érdekelt harmadik személy adott esetben lényegében ugyanattól a fórumtól, tehát a bíróságtól követelheti a felhasználás megtiltását, sőt a hangszalagok megsemmisítésének elrendelését is.

10. Az eddigi tárgyalás folyamán sem hallgattam el, hogy *szerintem a jogellenesen előállt hangfelvétel ugyanúgy, mint a személyiségi jog egyébkénti megsértése folytán jogellenesen előállt más bizonyíték is* (fénykép-, filmfelvétel stb.) *a polgári perben felhasználható.*[11] Szükségesnek mutatkozik azonban ennek az álláspontnak az eddig is felvetett — és nagyrészt igen jelentős — ellenérvekkel szembeni megvédése.

Az első ellenérv a *jóhiszeműség* elvének oldaláról jelentkezik. Ez úgy fogalmazható meg, hogy a bíróság a jogellenesen előállt bizonyíték megengedésével nem adhat tápot a perbeli rosszhiszeműségnek, helyesebben annak, hogy valamelyik fél rosszhiszemű, jogellenes magatartás folytán (akár saját magatartásáról van szó, akár más személyéről) kerüljön előnyös helyzetbe. E szerint az ellenérv szerint az ilyen felfogás alkalmas lehetne arra, hogy a perbeli feleket rosszhiszemű magatartásra ösztönözze.

Csakhogy ez az első látszatra tetszetős érv — amely az erkölcsi követelmények szép mezében jelenik meg — hamis. *Nem lehet a perben a jóhiszemű pervitel elvét az igazság kiderítésére irányuló követelménnyel szembeállítani* ezen a téren. A jóhiszeműség nem támogathat olyan törekvést, amely igazságellenes, hiszen akkor e törekvés már eleve nem lehet jóhiszemű. A fél, ha igaza van, nem kerül hátrányos helyzetbe amiatt, mert a bíróság egy jogellenesen előállt bizonyítékot is észlelt; hanem ellenkezőleg, e nélkül a bizonyíték észlelése és figyelembevétele nélkül ő került volna esetleg jogtalanul előnyös helyzetbe és ellenfele hátrányosba. Ha valaki x összeg átvételét jogellenesen előállt hangfelvétellel tudja bizonyítani, akkor a jóhiszeműség elve nem állhatja útját, hiszen az ezt tagadó ellenfél éppen az, aki rendszerint rosszhiszemű. A bizonyító fél ilyen esetekben rendszerint az ellenfél valótlan állítását vagy tagadását kívánja megcáfolni. A valótlan állítás vagy tagadás pedig legalább olyan rossz-

[10] A Ptk. nem a „személyiségi jog" terminológiát használja, hanem a „személyhez fűződő jogok" kifejezést. Véleményem szerint ez nem teljesen szabatos, mert a személyhez fűződnek olyan jogok is, amelyek nem személyiségi jogi természetűek. A „személyiségi jog" kifejezés megszokott, annak további használata ellen komoly érvek nem hozhatók fel.

[11] Hangsúlyoznom kell, hogy csak a polgári perben való felhasználhatóságról beszélnek; a büntető eljárásban való felhasználhatóság kérdése egészen más megítélés alá eshet, azzal — mint tőlem idegen területtel — nem foglalkozom e tanulmányban.

hiszeműség lehet, mint a titokban készített hangfelvétel előállítása. (Persze mind a kettő előállhat rosszhiszeműség nélkül is, de akkor is objektíve legalábbis egyenlő elbírálás alá esnek.)

A személyiségi jog védelmét szintén nem lehet ellenérvként elfogadni. Ebből a szempontból külön kell választanunk a hangfelvétel jogellenes elkészítését és esetleges ugyancsak jogellenes megszerzését, annak a bíróság előtt történő felhasználása kérdésétől. Az ilyen felvétel elkészülte és esetleg a bizonyító fél részéről történt megszerzése — mint láttuk — nem vitásan a személyiségi jog sérelmét jelenti. Csakhogy ez a jogsérelem már megtörtént, azon már nem lehet azzal segíteni, hogy a hangfelvételt kizárjuk a bizonyítási eszközök köréből. Ez *nem ad sem védelmet, sem reparációt*, elégtételt az érdekelt személynek. A megtörtént jogsérelem más törvényi szankciók alkalmazhatását vonja maga után, azokat szükség esetén alkalmazni is kell. Más kérdés azonban a személyiségi jog megsértésének szankcionálása és más kérdés az így előállt bizonyíték perbeli felhasználhatósága. A bizonyítékként való felhasználásnál tehát nem azt kell vizsgálni, hogy a bizonyíték előállítása annakidején jogsértő volt-e vagy sem, ez a kérdés a jelenben történő perbeli felhasználás szempontjából merőben közömbös.[12] Itt *a személyiségi jog védelmét csak a perbeli felhasználás esetleges újabb jogsértő volta szempontjából kell mérlegelnünk.*

Így érünk el a harmadik ellenérvhez, annak a felfogásnak a tárgyalásához, amely szerint a jogellenesen előállt hangfelvételnek a bíróság előtt való lejátszása az érdekelt személy személyiségi jogának újabb megsértését jelentené, ezért kell az ilyen bizonyítás lehetőségét kizárni.

E nézet sem helytálló. A bírósági felhasználást, *a bíróság előtt való lejátszást ugyanis* — ha a hangfelvétel a per eldöntéséhez szükséges tényt bizonyít — *a jogvédelmi szükségesség mindig igazolja.* Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a belső titokszféra sérelmét az *illetéktelenekkel* való jogellenes tudomásközvetítés valósítja meg. A bírósággal való közlés illetéktelenekkel való közlésnek semmi esetre sem tekinthető.[13]

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy *az igazság kiderítésének követelményét e téren nem korlátozhatja sem a jóhiszeműség elve, sem a személyiségi jog védelme.* Az előbbi nem hat ugyanis ellentétes irányba, az utóbbinak pedig nem lehet eszköze a konkrét perben az igazság kiderítésének megakadályozása. A jogsértés már megtörtént, azt azzal meg nem történtté tenni nem lehet, hogy az ilyen módon előállt bizonyítékot kirekesztjük a polgári perből. Védelmet kell adni a személyiségi jog megtámadásával szemben, de a személyiségi jognak a sérelmét nem a bíróság előtt való lejátszás alkotja, különösen akkor nem, ha az valamilyen jog védelmére szolgál, hanem az egyéb illetéktelen személyek előtt való lejátszás. Ez ellen pedig nem ad védelmet, ha kirekesztjük az ilyen bizonyítékokat a polgári perből. Más kérdés tehát — mint ahogy erre a tanulmány végén még részletesen visszatérünk — a jogellenesen előállt bizonyítékoknál az esetleges vétkesség szankciójának alkalmazása és más kérdés az így előállt bizonyíték megengedhetőségének problémája.

11. Az olyan jogellenesen előállt bizonyítékokkal kapcsolatban, amelyek nem a személyiségi jog sérelmével, hanem más jog megsértésével, esetleg bűncselekmény elkövetése útján álltak elő, a most tárgyalt kérdés ilyen formában fel sem merült. Mind az elmélet, mind a bírói gyakorlat, mind az általános felfogás egyöntetűnek mondható e tekintetben. Így a lopott okirat bíróság előtti felhasználhatóságának kérdése soha fel sem merült, sőt az sem, hogy a bíróság kihallgathatja-e azt a tanút, aki az ablak alatt elbújva vagy esetleg magánlaksértés útján a szobába behatolva, ott megbújva szerezte közvetlen észleletét a bizonyítandó tényről.

Ezekben a kérdésekben a közfelfogás — helyesen — azt vallja, hogy az ilyen bizonyíték a polgári perben felhasználható, más kérdés természetesen itt is, az esetlegesen elkövetett bűncselekményért való büntetőjogi felelősség kérdése.

Ennél a pontnál is rá kell mutatnom arra, hogy a fentebb, a hangfelvétellel kapcsolatban kifejtett nézet ellenzői, ha az ilyen, esetleg bűncselekmény útján előállt bizonyíték felhasználhatóságát megengedettnek tekintik, ellentmondásba kerülnek. E megkülönböztetésnek ugyanis nincsen védhető alapja. Ha a lopott fénykép felhasználható a polgári per során, akkor a titokban készített fénykép is. Nem gondolom, hogy a magánlakásban titokban elhelyezett magnetofonkészülék nagyobb jogsérelmet, sőt egyáltalában más jogsérelmet jelentene az érdekelt személyiségi jogaira nézve, mint a magánlakásban megbúvó hallgatódzó személy, aki majd tanú lesz. A kettő között legfeljebb

[12] Meg kell említenem, hogy régebbi bírói gyakorlatunk e téren nem volt egységesen az általam kifejtett állásponton. (Újabb, ide vonatkozó bírói gyakorlat a közzétett határozatok közt nem lelhető fel, így nem volt felhasználható.) A Kúria P. III. 7689/1929. sz. perben mellőzte a feleség által a férj beleegyezésével vezetett napló tartalmának bizonyítékként való figyelembevételét, amely állítólag véletlenül került a férj kezébe. P. III. 6022/1939. sz. perben viszont felhasználhatónak tartotta a házassági bontóperben a házastárs leveleit mint bizonyító eszközöket, amelyeket a másik házastárs a volt közös lakásból eltávozva, ingóságait magával vive, visszahagyott.

[13] Megfontolandó lenne azonban ebből a szempontból is a Pp. 7. §-ának olyan irányú kiegészítése, hogy a bírósági tárgyalásról a nyilvánosság nemcsak az államtitok, katonai vagy hivatali titok, hanem a méltánylást érdemlő magántitok megőrzése végett is kizárható legyen.

annyi különbség lesz — a mi szempontunkból nézve —, hogy a hangszalag a valóban elhangzottakat rögzíti, míg a tanú vallomása, még igazmondás esetén is, kevésbé lesz hű és pontos.

12. A jogellenesen előállt bizonyítékok polgári perbeli felhasználhatóságára vonatkozóan eddig kifejtett nézetemet röviden az alábbiakban összegezhetem.

A polgári per céljának eléréséhez előfeltétel az igazság kiderítése, amely a bizonyítás célja és amelyet mint követelményt a Pp. egészének tengelyébe állítva a törvény a bíróság feladatává tesz. A bíróság az igazság kiderítése érdekében, a szabad bizonyítás rendszerének megfelelően *szabadon felhasználhat minden bizonyítékot, amely a tényállás kiderítésére alkalmas,* hacsak valamely bizonyíték felhasználását a törvény *kifejezetten* el nem tiltja.

A törvény pedig kifejezetten csak a titoktartási kötelezettség ellenére, illetőleg a tanúvallomás megtagadási jog ellenére kihallgatott tanúk vallomásának felhasználását tiltja el.

A többi jogellenesen előállt bizonyíték tehát korlátozás nélkül *felhasználható* a perben, akár a személyiségi jog megsértésével, akár másként jogellenesen, mégha bűncselekmény folytán álltak is elő. Az ilyen bizonyítékok *bíróság előtti felhasználása önmagában sohasem jogellenes,* illetőleg ha a per eldöntéséhez szükséges tényre vonatkoznak, perbeli felhasználásuk mindig indokolt. A lopott okirat, a hallgatódzás eredménye, a titokban készült fénykép vagy hangfelvétel ugyanolyan bizonyíték, mint bármi más. *A bizonyíték bizonyító erejére annak a kérdésnek, hogy az hogyan állt elő, semmiféle befolyása nincs; sőt, a bizonyíték polgári perbeli megengedhetőségére annak sincs semmiféle befolyása, hogy a bizonyíték előállítási módja kártérítésre kötelez, büntetendő vagy egyéb törvényes szankciót von maga után.* A perbeli felhasználhatóság kérdését és az előállításért, megszerzésért stb. való felelősséget élesen el kell tehát választanunk.

De lege ferenda a titoktartási kötelezettség ellenére, illetőleg a tanúvallomás megtagadási jog ellenére kihallgatott tanúk vallomására vonatkozó szabályok módosítása jelentené az *elvileg tiszta* megoldás keresztülvitelét.

Az igazság kiderítésének elvét tehát e téren sem a jóhiszemű pervitel elve, sem más elv vagy érdek nem korlátozza, hiszen a perbeli hazugság elleni küzdelem legalább annyira a jóhiszeműség elvének szolgálatában áll, mint a bizonyítékok jogellenes előállításának meggátlására egyébként sem alkalmas, reparatív tényezőt nem tartalmazó olyan elgondolás, amely a bizonyíték meg nem engedettségével szankcionálná annak jogellenes előállását.

IV.

13. A computerek századának is nevezett korunkban sok szó esik a *számítógépek alkalmazásáról* a jogalkalmazás terén is. Kétségtelen, hogy van bizonyos alkalmazási területe, de felmerülhet az olvasóban az a jogos kétely, hogy miként jön a téma ide, a polgári perbeli bizonyítási jog kérdéseihez. Jogos ez a kérdés különösen azért, mert jogunk nem ismeri az ún. valószínűségi bizonyítást és a bírói bizonyosságot követeli meg az ítéleti tényállás megállapításához.

Valóban nem is erről kívánok írni, nem a computerek felhasználhatóságát kívánom fejtegetni, hanem a számítástechnika fejlődésének — mint a címben is utalok rá, a műszaki fejlődésnek — egy, kiragadott hatásáról.

A számítástechnika, illetve a számítógépek fejlődése sok olyan statisztikai tényező kiszámítását tette lehetővé, ami azelőtt gigászi munkával is alig lett volna elérhető.

14. A vércsoportvizsgálat a közfelfogás szerint olyan bizonyítási eszköz, amely alapján a szakvélemény — az esetek mindinkább növekvő százalékában — a leszármazás *kizárt* vagy ki nem zárt voltára szolgálhat bizonyítékul. *Fehér Miklóssal* írt munkánkban, 17 évvel ezelőtt a tudomány akkori állása szerint magam is csak ritka kivételnek tekintettem azt az esetet, amikor a *leszármazás valószínűségére* vonatkozóan pozitív irányban is adható szakvélemény.[14]

A vércsoportok számának emelkedése, a vitás származás tisztázásánál felhasználható szerológiai örökléses jellegek nagy száma és — a most tárgyalandó — *népességi előfordulási arány* kiszámíthatósága a fenti lehetőséget, az akár pozitív, akár negatív irányú valószínűségi szakvélemény adásának lehetőségét ma már általánossá tette.[15]

Örökletes szerológiai jelleg ritka előfordulása esetén, ha ismerjük a gyermek, az anya és a feltételezett apa vércsoportját, az apaság kizárásán kívül — amelyre a szakvélemény határozott feleletet ad — valószínűségi vélemény is adható a feltételezett apa apasága ellen és mellett egyaránt.

Vércsoportvizsgálat alapján, szerostatisztikai értékeléssel *pozitív* bizonyíték is szolgáltatható tehát, azonban ez minden esetben csak bizonyosfokú *valószínűségre* utalhat.

A pozitív bizonyítás lehetőségének az az alapja, hogy ha a feltételezett apa sok tulajdonsága megegyezik a gyermekével, akkor ez a körülmény valószínűsíti a valódi apaságot, míg az ellenkező ezt valószínűtlenné teszi. Lényegében ezen alapszik az anthropológiai szakvélemény is, amely az örökletes tulajdonságok te-

[14] Vö. *Fehér* Miklós—*Farkas* József: Szakértői bizonyítás a származásmegállapítási és a gyermektartási perekben. Bp. 1956. c. mű 17. és 106. old. kifejtettekkel.

[15] Csak a lehetőség általános, a gyakorlati életben igen ritka hazánkban a szerostatisztikai értékelésen alapuló szakvélemény. Ez annál is sajnálatosabb, mert ez a szakvélemény pozitív irányú is lehet, az anya, illeve a gyermek érdekét szolgáló bizonyítékot is szolgáltathat.

kintetében ugyanilyen értékelés alapján készül. A szerostatisztikai szakvélemény az öröklődő szerológiai jellegek figyelembevételével alakítható ki. Különösen értékesek e szempontból a ritka szerológiai jellegek (ritkább A-alcsoportok, Rh-faktorok és génkomplexek, a Kell-féle faktor stb.) tekintetében a megegyezés a gyermek és a feltételezett apa között. Másszóval: az apaság annál valószínűbb, minél ritkább annak a jellegnek az előfordulása, amely kölcsönösen jelen van a gyermekben és a feltételezett apában. (Ha az anya vére ezt nem tartalmazza.) Ha pl. a gyermekben kimutatott jelleg előfordulási gyakorisága az adott népességben 1%, és ez az anya vérében nem mutatható ki, de a feltételezett apáében igen (feltételezve annak domináns öröklési módját), akkor igen nagy a valószínűsége annak, hogy a jelleg együttes előfordulása a két személynél nem tekinthető véletlennek. Ugyanis egy ilyen véletlen páros előfordulás valószínűsége jelen esetben $1/100 \times 1/100$, azaz 1 : 10 000-hez.

Ennek a módszernek az alkalmazását tehát két tudományos fejlődés tette lehetővé, egyik a vércsoportkutatás előrehaladása, a másik az általam tárgyalt téma, a műszaki fejlődés, amely *a kimutatott öröklési jellegnek az adott népességben való* előfordulási százaléka kiszámítását tette lehetővé.

Az irodalom igen sok képletet ismer a valószínűség kiszámítására. Ezek közül legismertebb és a — külföldi[16] — gyakorlatban legáltalánosabb az *Essen—Möller-féle.* E szerint a leszármazás valószínűsége (V) a vizsgált jelleg adott népességén belüli valódi apák közötti előfordulási gyakorisága (X) és a nem apák közötti előfordulási gyakorisága (Y) arányában:

$$V = \frac{1}{1 + \frac{Y}{X}}$$

E képlet — különböző korrekciókkal — alkalmazva adja azt a valószínűségi százalékot, amely alapján a 99,8% feletti „gyakorlatilag kizárt"-ig adható adott esetben — *mindig csak valószínűsítő* — szakvélemény a leszármazásra vonatkozóan.[17]

15. Az eddig ismertetettek után térek rá a bizonyítási jog szempontjából lényeges kérdésre, hogy csak valószínűségre utaló, statisztikai adatokra és matematikai számításokra alapított szakvéleményre mennyiben lehet megnyugtatóan bírói ítéletet alapítani, azaz: *e szakvélemény értékelésére a bizonyítási jog szempontjából.*

Bizonyítási jogunk nem ismeri az ún. valószínűségi bizonyítást. A bizonyításnak a bíróság meggyőződése kialakítására kell irányulnia; e meggyőződésnek pedig a bizonyosság fokáig kell terjednie. Jogunk szerint tehát a bíróság nem elégedhet meg a valószínűség bármilyen magas fokával sem, hanem valamilyen tény fenn- vagy fenn nem állását a bíróság csak akkor állapíthatja meg, ha arról a bizonyosság fokáig meggyőződést szerzett. Polgári perünk nem ismeri tehát az ún. prima facie probatio-t.[18] Idegen tőlünk pl. az olyan megoldás is, amely az igen nagy valószínűséget (pl. a 99,8% felettit) gyakorlatilag bizonyítottnak tekinti.

Már most közelebbről vizsgálva a szerostatisztikai véleményt a bizonyítási jog szempontjából: azt minden esetben csak a leszármazás valószínűségére, vagy valószínűtlenségére vonatkozó bizonyítéknak tarthatjuk. Ezért abban az esetben, amikor a világszerte elfogadott biológiai felfogás pl. az apaságot „gyakorlatilag bizonyított"-nak (praktisch bewiesen) tartja, vagy „gyakorlatilag kizárt"-nak (praktisch ausgeschlossen), jogi szempontból azt csak úgy foghatjuk fel, hogy a szakvélemény alapján az apaság (leszármazás) a bizonyosság fokáig valószínű, vagy a lehetetlenségig valószínűtlen, de mindig csak valószínű vagy valószínűtlen, sohasem bizonyított vagy kizárt.[19]

Bizonyítási jogunk fent ismertetett alapvető vonása mellett is *igen fontos bizonyíték lehet azonban a szerostatisztikai szakvélemény,* ugyanúgy mint pl. az anthropológiai szakvélemény is. E perekben ezek bizonyos esetekben *döntő bizonyítékot* is szolgáltathatnak, más esetekben pedig igen értékes *kisegítő bizonyítékot.*

Döntő bizonyíték lehet a szakvélemény azokban az apaság bírói megállapítása iránt indított perekben, amelyek a Csjt. 38. § (2) bekezdésének c) pontja alapján indulnak. A bizonyításnak ugyanis mindig a perben bizonyítandó tényre kell irányulnia. A bizonyítandó tényeket a per eldöntése szempontjából irányadó anyagi jog szabályai határozzák meg. A Csjt. 38. § (2)

[16] A szerostatisztikai szakvéleményt felhasználó országok között szocialista országok is vannak. A Magyar Jog 1967. évi 10. száma közölte az NDK Legfelsőbb Bíróságának 1967. március 22-i, 23. sz. irányelvét. Az irányelv „A" rész II. 9. pontja foglalkozik a szerostatisztikai szakvéleménnyel — biostatisztikának nevezve azt. Az irányelv szerint ezek mind az apaság megállapítása, mind annak kizárása szempontjából jelentősek lehetnek, ha az adatok értékelése 90% felett vagy 10% alatt van. Külön beszél az irányelv a 99,8% feletti „praktisch bewiesen" és a 0,2% alatti „praktisch ausgeschlossen" esetekről.

[17] A szerostatisztikai értékelés fenti, röviden összszegezett ismertetésénél forrásként dr. Rex-Kiss Bélának a Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezete 1968. december 2-i jubiláris ankétján elhangzott „A vércsoportvizsgálatok fejlődése és jelentősége két évtizedes ítélkezési gyakorlat tükrében" c. előadását használtam fel. (Az ankétot ismerteti Hartai László a JK. 1969. évi 5. számában.)

[18] Nem tévesztendő össze a valószínűségi bizonyítás a Pp-ben is szabályozott valószínűsítéssel. A valószínűsítés alapján nem a per eldöntése szempontjából jelentős tények megállapítása történik, hanem rendszerint bizonyos perbeli lehetőségek nyílnak meg. (pl.: igazolás, beavatkozás stb.), vagy csak ideiglenes intézkedés történik. (Ld. a Pp. 16., 56., 101., 107., 108., 154., 171., 206., 261. és 267. §-ait.)

[19] Mind a szerostatisztikai, mint az anthropológiai szakvéleménynek a bizonyító értéke annál nagyobb, minél több számbajöhető férfivel kapcsolatban végzik el a vizsgálatokat.

bekezdésének c) pontja alapján azt kell a gyermek apjának nyilvánítani, aki az anyával a fogamzási időben nemileg érintkezett és az összes körülmények gondos mérlegelése mellett alaposan következtethető, hogy a gyermek ebből származik. E perekben tehát bizonyítandó tény: a) a nemi érintkezés megtörténte; b) az, hogy valószínű a gyermeknek a bizonyított érintkezésből történő származása. A Csjt. 38. § (2) bekezdésének c) pontjában meghatározott tényállásra alapított perekben tehát — amelyek az apasági perek nagyobb hányadát teszik ki — *bizonyítandó tény a leszármazás valószínűsége.* A bizonyításnak egyenesen a leszármazás valószínűségére, vagy valószínűtlen voltára kell irányulnia.

Nem mond ez ellent az előző pontban kifejtettnek, amely szerint nem ismeri jogunk a valószínűségi bizonyítást. Itt nem arról van szó. E perekben az anyagi jog a jogkövetkezmény alkalmazásához (az apaság bírói megállapításához) a leszármazás valószínűségét kívánja meg. Itt tehát nem valószínűségi bizonyítás folyik a leszármazás tényére vonatkozóan, hanem rendes bizonyítás a leszármazás valószínű vagy valószínűtlen voltára.

A többi származás megállapítása iránt indított perben az anyagi jog a jogkövetkezményt nem a leszármazás valószínű, illetve valószínűtlen voltához köti, hanem ahhoz, hogy a leszármazás nem kizárt. Így a Csjt. 38. § (2) bekezdésének a) vagy b) pontja alapján indított apasági perben a jogkövetkezmény ahhoz fűződik, hogy a fogamzási időben fennállott az együttélés, illetőleg a tartós nemi viszony és nem lehetetlen, hogy a gyermek az alperestől (a feltételezett apától) származik.

Ugyanez a helyzet az apaság vélelmének megtámadása iránt indított perben, ahol — ha a fogamzási időben való nemi érintkezés bizonyított — az lehet releváns bizonyítandó tény, hogy a gyermeknek a vélelem szerinti apától való leszármazása lehetetlen. (A gyakorlatban csekély jelentőségű anyaság bírói megállapítása iránti perben is a leszármazás kizárt volta a releváns bizonyítandó tény.)

A Csjt. 43. §-a alapján induló gyermektartás iránti perekben szintén nem lehet bizonyítandó tény a leszármazás valószínűsége, mert — ha a fogamzási időben történt nemi érintkezés bizonyított — az alperes a tartásdíjfizetés jogkövetkezménye alól csak akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy a gyermek tőle való származása lehetetlen.

Ezekben a perekben tehát döntő bizonyítékot csak a leszármazást kizáró vércsoportvizsgálat eredménye hozhat. A szerostatisztikai szakvélemény azonban itt is *kiegészítő bizonyíték* lehet, tehát olyan, amelyet a bíróság meggyőződésének kialakítása során a többi bizonyítékkal és a per összes adatával összevetve mérlegel. *A kiegészítő bizonyítékok azonban e perekben igen fontosak, jelentősek.* Ezért van e perekben is a szerostatisztikai szakvéleménynek ugyanúgy nagy jelentősége, mint a szintén csak valószínűséget adó anthropológiai szakvéleménynek.

A gyakorlati élet azt mutatja ugyanis, hogy a perekben a bizonyítatlanság vagy részben bizonyítottság esete (probatio minus plaena, Beweisnotstand) mindennapos. Nagyon ritka az, amikor közvetlen és megbízható bizonyítékok állnak rendelkezésre magára a fogamzási időben történt nemi érintkezésre vonatkozóan. A bíróságoknak rendszerint csak távoli és közvetett bizonyítékok (pl. az alperessel levelezett az anya, együttjártak moziba stb.) és gyakran nem megbízható bizonyító eszközök (elfogult, egymásnak ellentmondó tanúk stb.) állnak rendelkezésre.

Mivel polgári perünk nem ismeri a negatio iurisdictionist, a bíróságnak minden esetben döntenie kell. E döntésnél nagy segítséget nyújthat, mint kiegészítő bizonyíték, az a szerostatisztikai szakvélemény, amely a leszármazás valószínűségére, vagy valószínűtlenségére vonatkozik. Ezt is mérlegelve, a bíróság megnyugtatóbban tudja értékelni az általa észlelt — és sajnos rendszerint csak közvetett — bizonyítékokat.

E rövid okfejtést összefoglalva: álláspontom szerint a *szerostatisztikai szakvélemény azokban a származásmegállapítási perekben szolgáltathat jelentős bizonyítékot, amelyekben a vércsoportvizsgálat nem vezet kizáró eredményre.* Ezért ezekben az esetekben helyes lenne, ha a szakértőt a bíróság a leszármazás nem kizárt volta esetén annak valószínűségére vagy valószínűtlenségére nézve is szakvélemény adására hívná fel.

Komoly eredményt várhatunk akkor is, ha a szerostatisztikai és — az ugyancsak valószínűségi adatot szolgáltató — anthropológiai szakvéleményt együtt tudja értékelni a bíróság. A „komplex" módszer bevezetése jelentősen előbbre vihetné a biológiai bizonyítás hatékonyságát a származásmegállapítási és a gyermektartási perekben.

Farkas József

A polgári perbeni tényállás-megállapítás egyes kérdései

1. Szabad bizonyítás

A bírói ítélet két fő részre oszlik az indokolásban: a tényállásmegállapításra és a jogi döntésre. A kettő szoros összefüggésben van, hiszen a kereseti kérelemben és ellenkérelemben előadott jogi állásfoglalás szabja meg a bizonyítás kereteit, viszont az ítéleti jogi állásfoglalás a tényálláson alapszik. Mégis a kettő egymástól elkülöníthető, mivel a tényállás állapítja meg, hogy mi „van", a jogi állásfoglalás viszont azt mondja meg a normatív jellegű jogszabály alapján, hogy minek „kell" megtörténnie.

A bíró a tényállást csak egész kis részben tudja közvetlenül a saját észlelései alapján megállapítani, azt mások észlelései, valamint egyéb adatok útján bizonyítani kell. A bizonyítási eljárás éppen ezért a bírói eljárás egyik legfontosabb része.

A középkori eljárásban a bizonyítás jóformán csak annak eldöntését szolgálta, hogy kinek legyen az eskü odaítélve,[1] és még a XVII. és XVIII. században is a felek a bírót kívánták meggyőzni az általuk előadottakról.[2] Ezzel szemben eljárásjogunk feladata az igazság kiderítése. Nemcsak a felek bizonyítanak tehát, mint az egyik nézet tartotta,[2a] de nem is csak a bíróság bizonyít.[3] A „polgári perbeli (eljárásbeli) bizonyítás azoknak a perbeli cselekményeknek az összessége, melyeknek segítségével a bíróság a felekkel és egyéb perbeli résztvevőkkel közreműködve az ügy eldöntéséhez szükséges tények valóságát vagy valótlanságát megállapítja."[4]

A Pp. 206. §-a a szabad bizonyítás álláspontjára helyezkedik. Ez azonban nem válhat szabadossággá. A bizonyítás is gondolati tevékenység, így kötik a logika szabályai. A Pp. hivatkozott szakasza pedig a bizonyítékok értékelését rendeli, tehát annak is bizonyos szabályok szerint kell történnie. Amidőn a következendőkben a logika szabályainak az alkalmazását vizsgáljuk, ez nem jelenti a szabad bizonyítás elvetését, csakúgy nem, mint a bizonyítékok értékelésének a vizsgálata, amire azonban hely hiányában már nem térhetünk ki. Ezeket megelőzően azonban vizsgálnunk kell, hogy mi is az igazság, lehetséges-e annak megismerése?

2. Ismeretelméleti kérdések[5]

1. A Pp. 1. §-a a peres eljárás céljául az igazság kiderítését jelöli meg. Az igazság jelentheti a valósággal való megegyezést és a jogi-erkölcsi értelemben vett igazságot. Dolgozatunkban az előbbit vizsgáljuk. Míg a tudományok célja általában a természet és a társadalom törvényeinek a vizsgálata, megismerése,[6] addig a bírósági ténymegállapítás egy meghatározott tényállás tekintetében hivatott az igazságot megállapítani és ebben rokon a történettudománnyal. Míg azonban az utóbbi művelői függőben tarthatják valamely kérdés eldöntését, addig a bírónak mindig meg kell állapítania a tényállást, esetleg a bizonyítási teher segítségével. Az igazság vagy annak hiánya mindig valamely tényítéletünknek a jellemzője. „Az objektív igazság olyan tartalmú ismeret, amely a dolgok valóságos állását tükrözi s amelynek tartalma ezért nem függ sem az embertől, sem az emberiségtől" — írja A. Septulin.[7] Vagy mint Fogarasi írja: „Ha az ítéletben kifejtett összekapcsolás vagy elkülönítés a valóságnak meg-

[1] *Hajnik* Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. (Budapest. 1899.) 249. old.

[2] Stephanus *Huszty:* Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus hungaricum. (Agriae 1778.) 266. old. Paulus *Szlemenics:* Elementa juris Hungarici judiciaria civilis. Ed. 2. (Posonii. 1829.) 114. old.

[2a] *Schurter:* Grundzüge des materiellen Beweisrechtes in der schweizerischen Gesetzgebung. (Zürich. 1890.) 20. old.

[3] *Magyary* Géza: Magyar polgári perjog. Átdolgozta *Nizsalovszky* Endre. 384. old.

[4] *Névai* László—*Szilbereky* Jenő: Polgári eljárásjog. (Budapest. 1968.) 319. old.; hasonlóan *Szilbereky* Jenő—*Névai* László: A polgári perrendtartás magyarázata. (Budapest. 1969.) 588. old.; *Cséka* Ervin: A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai. (Budapest. 1968.) 117. old.

[5] 1962. és 1963. években már egy ízben beható vizsgálat tárgyát képezte az igazság polgári perbeni megállapítása. Ennek során Hartai László (Az abszolút igazság és a polgári perrendtartás. Magyar jog IX. [1962] 420—424. old.) és a jelen sorok írója (A tényállás megállapításának bizonyossága a polgári perben (Magyar Jog X. [1963.] 122—128. old.) arra az álláspontra helyezkedett, hogy az igazság általában megállapítható ugyan, de a polgári perben nem lehet feltétlenül az abszolút igazság megállapítását megkövetelni, meghatározott esetekben a valószínűséggel is meg kell elégedni. Csiki Ottó (Az abszolút igazság és a polgári per tényállásának megállapítása Magyar Jog IX. [1962.] 513—518. old.) álláspontja szerint általában meg kell követelni az abszolút bizonyosságot a tényállás megállapításánál, „ritka kivételként, súlyos méltánytalanság elkerülése végett azonban megfontolás tárgya lehet" a valószínűség alkalmazása. Révai Tibor (Az igazság megállapítása a polgári perben. Magyar Jog X. [1963.] 179—182. old.) szerint „az ügy eldöntése szempontjából jelentős adatok kihámozásától, ezek közül a vitatottak kiválasztásán, a felek által megjelölt s egyébként elérhető bizonyítékok beszerzésén, több oldalú gondos megvizsgálásán, egybevetésén, összefüggéseik ellenőrzésén keresztül vezet az út a valóban független bíró tudatában minden kötöttségtől mentesen kialakított benső meggyőződésig, amely az ügy valóságos tényállását tükrözi, e folyamatban felmerülnek különböző lehetőségek, valószínűségek, melyek azonban jelentőségüket vesztik az által, hogy az egyik közülük az említett út végén megcáfolhatatlannak, az ügy adatai által indokoltan valóságnak bizonyul" (180. old.) Ha most ismételten visszatérünk a kérdésre, azt az ismeretelméleti kérdések megvizsgálása végett tesszük.

[6] Vö. *Chatelier,* Henri: De la méthode dans les sciences experimentales. (Paris. 1936.) 17. old.

[7] *Septulin,* A.: A marxizmus—leninizmus filozófiája. (Budapest. 1971.) 111. old.

felel, akkor az ítélet igaz"[8]. Ez egyben kifejezésre juttatja azt az általánosan elismert ismeretelméleti tételt, hogy az igazság a gondolattartalomnak, kijelentésnek az objektív valósággal való megegyezése.[9]

A marxista ismeretelmélet szerint „minden érzékelő szubjektum ugyanakkor objektum is, külső tárgy, amelyet érzékelek". A gyakorlat azt mutatja — és nemcsak az emberi gyakorlat, hanem az egész élővilág gyakorlata —, hogy érzékleteink az objektív igazságot tükrözik vissza. Persze az objektív igazság ugyanakkor nem az abszolút igazság, hanem csak viszonylagos igazság . . . De az igazság viszonylagossága semmiképpen sem szünteti meg annak objektív jellegét . . ."[10] Az igazság tehát a gondolattartalom tulajdonsága, amely a tudaton kívül eső tárgyra vonatkozik, tehát a szubjektumnak az objektumhoz viszonyulása, a szubjektum — helyes tudomásszerzése az objektumról és ezzel kapcsolatos állásfoglalása, értékelése. A tudattartalomnak igazságkénti minősültsége tehát a szubjektumtól független.

A marxista ismeretelmélet szerint az igazság folyamat, melynek célja az abszolút igazság. Egy kijelentés pedig akkor abszolút igaz, ha a tényállásnak teljesen megfelel, azt tökéletesen és pontosan visszatükrözi.[11] Ha viszont csak részben felel meg, akkor az csak relatíve igaz. A kettő azonban nem választható el dogmatikusan egymástól, hanem összefüggenek. Az abszolút igazságban mindig van bizonyos relatív és a gondolkodás relatív igazságokon át halad az abszolút igazság felé. „A tudományos igazság mindenkori tartalma a termelőerők meg a társadalmi viszonyok adott állapotától és az ebben gyökerező ismeretektől függ . . . A tudományos igazság az objektív igazságot tökéletlen formában tükrözi vissza. De a visszatükrözés az idők folyamán mind tökéletesebbé válik, ha a tökéletességet nem is éri el."[12] Az általános viszont „a konkrét megismerés felé vezető lépcsőfok, mert a konkrétot soha sem ismerjük teljesen. Az általános fogalmak, törvények stb. végtelen összege adja a konkrétot teljesen."[13]

Adva van tehát az objektív valóság megismerhetőségének a lehetősége, mégis azzal, hogy afelé csak haladunk, de azt nem érhetjük el." A megismerés — írja Lenin[14] — a gondolkodás végtelen közeledése az objektumhoz. A természetnek az emberi gondolatban való tükröződését nem »holtan«, nem absztraktan, nem mozgás nélkül, hanem az ellentmondások mozgása, keletkezése és megoldása örök folyamatában kell felfogni". Eltekintve tehát az igazság megismerését az anyagi és eljárásjogban akadályozó tényezőktől,[15] az igazság megismerése számtalan nehézséggel jár. A bírói ítéletnek viszont az objektív igazságot kell megállapítania, vagyis az ítélet alapját képező és az ítéletben annak kihirdetésével mintegy megmerevedett gondolattartalomnak a valóságban történtekkel pontosan meg kell egyeznie, hiszen a jogerős ítéletet a nyitvaálló határidők elteltével a rendkívüli perorvoslattól eltekintve további vita tárgyává nem lehet tenni. Míg az ugyancsak az objektív valóságot kutató történettudomány az újabb bizonyítékok felszínre kerülésével álláspontját revideálhatja, erre a bírói munkában nincs lehetőség.

A bírói eljárásban az igazság megismeréséhez nem elegendő valamely történeti eseménynek megfelelő gondolattartalom (tényállás) megismerése, hanem ehhez szükséges annak a felismerése is, hogy ez a gondolattartalom teljes bizonyossággal megfelel a valóságban történteknek. Szükséges tehát a bíró benső meggyőződése, amit megelőz a bizonyítékok értékelése. Különösen szembeszökő ez ellentétes tényelőadások esetén. Ilyenkor a bírónak nem elég a két tényállást megismernie, hanem azt is meg kell állapítania, hogy a kettő közül melyik az igaz, vagy hogy esetleg egy harmadik tényállás felel meg a valóságnak. A bírónál az igazság megismerése akkor történik meg, amikor a felek — esetleg egyező — előadása és a bizonyítékok megvizsgálása során meggyőződik arról, hogy milyen tényállás felel meg a történteknek. A bizonyítékok helyes, célirányos felvétele és azok behatató, körültekintő mérlegelése alapján rendszerint létrejön a bíróban a benső meggyőződés. Előfordul azonban, hogy nincs bizonyíték (pl. négyszemközt történtek az állított események), vagy a bizonyítékok nem meggyőzőek, egymást lerontják.

A bizonyítási nehézség esetén, vagyis ha egyik állítás sem bizonyítható teljesen, jön segítségül a bizonyítási teher, büntetőeljárás esetében pedig az ártatlanság vélelme. Amint azonban M. Sz. Sztrogovics[16] megjegyzi: „ . . . egyaránt bírói tévedés mind az ártatlan személy elítélése, mind a bűnös személy fölmentése." Vagyis a polgári perben az abszolút bizonyosság hiányában segítségül hívott bizonyítási teher alkalmazásával megállapított tényállás is lehet téves. A bizonyítási teherre pedig éppen akkor van szükségünk, ha a szembenálló tényállítások

[8] Vö. Dieter *Wittrich:* Praxis, Erkenntnis, Wissenschaft. (Berlin. 1965.) 67. old.; Hans *Klotz:* Der philosophische Beweis. (Berlin. 1967.) 63. old.

[9] *Fogarasi* Béla: Logika. 4. kiadás (Budapest. 1958.) 204. old.

[10] *Rudas* László: Materialista világnézet. 4. kiadás (Budapest. 1950.) 283—284. old.

[11] *Klotz H.:* Der philosophische Beweis. 189. old.

[12] *Molnár* Erik: Dialektikus materializmus és társadalomtudomány. (Budapest. 1954.) 377. old.

[13] *Lenin:* Filozófiai füzetek. (Budapest. 1954.) 268. old.

[14] *Lenin:* I. m. 171. old.

[15] Ezeket fejti ki Hartai László: Az igazság érvényrejuttatásának problémái. Jogtudományi Közlöny 1971. 291—299. old. és ugyanő: Az igazság érvényesülésének anyagi jogi problémái a polgári perben. Uo. 350. old.

[16] *Sztrogovics,* M. Sz.: Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban. (Budapest. 1951.) 28. old.

egyike sem nyert teljes bizonyossággal bizonyítást. Míg tehát a bizonyítási teherrel ellentétes tényállás megállapításához abszolút bizonyosság kell, a bizonyítási tehernek megfelelő tényeknek a megállapítása akkor is megtörténik, ha csak meg nem cáfolt valószínűség áll fenn. Nem azt kell tehát tagadnunk, hogy a bírói eljárás „bírói" vagy „jogi igazságot" eredményez, hanem minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy ez a „bírói igazság" minél inkább megegyezzen az objektív igazsággal, vagyis megfeleljen az igazság kritériumainak. Ehhez pedig a minden oldalú, beható vizsgálat adja meg az alapot.[17] Be kell szerezni a rendelkezésre álló teljes bizonyítási anyagot, anélkül, hogy „túlbizonyítás" történjen. Éppen ez az egyik próbaköve a bírói judiciumnak, hogy egyik végletbe se kerüljünk.[18]

2. Az idealista filozófusok eszünk „nyilvánvalóságában" (Descartes), a „közvetlen evidencia-élményben" (Pauler) látják az igazság felismerésének a kritériumát. Ez azonban csak a szubjektum állásfoglalását jelenti és az igazság, valamint a szubjektum állásfoglalása közé anélkül tesz egyenlőségi jelet, hogy annak tárgyi kritériumát megjelölné. Az igazság tehát elszubjektivizálódik. Az egyén az igazságot a saját szubjektuma által ismeri ugyan meg, de annak nem lehet egyben mértéke. (Az igazságnak az ember nem „mértéke", mint a szofisták állították, hanem csupán „mérője" lehet.)[19]

A marxista filozófia a megismerés helyességének fő kritériumát a gyakorlatban látja. „Ha előrelátásaink beigazolódnak a gyakorlatban, akkor az természetesen igazolja, hogy helyesen ítéltünk, ha pedig nem, akkor ez ítéletünk hibás voltát bizonyítja..."[20] „... A gyakorlat ... az objektív valóságot átalakító emberi tevékenység..."[21] Az életszükségletek kielégítését helyezi előtérbe Opitz,[22] kiemelve, hogy Marx nem ad pontos definíciót. A marxista filozófusok hangsúlyozzák a gyakorlat materiális, céltudatos, társadalmi jellegét.[23] „A gyakorlat az ember »érzéki«, »tárgyi« tevékenysége szemben a »nem érzéki, alanyi, szakmai« tevékenységgel — írja Molnár Erik."[24] A gyakorlat „az ember kifelé irányuló, a tárgyi világra érzékelhetően ható tevékenysége, amely megváltoztatja a tárgyi világ összefüggéseit, illetve az emberek viszonyát a természethez és egymáshoz..." A gyakorlat tehát több irányú „pszichikus" tevékenységet foglal magába: először is érzékeli a tárgyi világ jelenségeit, majd alakítólag visszahat rá, hogy azután ellenőrizze mind a saját észleleteit, mind az abból levont következtetéseit. A tényállás megállapítása során a gyakorlatot tág koncepcióban kell felfogni. „... E szerint a gyakorlat szerint az igazság kritériuma: a bíróság egész tapasztalati és gondolkodási tevékenységéből, megismerő funkciója valamennyi elemének összességéből áll és már menet közben is módot ad az ellenőrzésre..."[25]

Kétségtelen, hogy az embernek az objektív valóság átalakítására való lehetősége nem áll mindig fenn. A csillagászat például a megfigyelésre szorítkozik, de itt is találunk ellenőrzésre lehetőséget. Így pusztán megfigyelések és számítások alapján találták meg a Nap egyik bolygóját. Hosszú évezredek során felismerték, hogy a dolgok legkisebb részeikre, az atomokra oszthatók, anélkül, hogy azt meg tudták volna ismerni. Ez idő szerint pedig már az atommag hasadását is szabályozni tudják, vagyis megvan a lehetősége annak, hogy az atomok világában is hatást gyakoroljunk.

A bírói tényállásmegállapítás eredményeképpen a bíróság visszahat a társadalomra, de hogy milyen hatást gyakorol, nem lehet megállapítani. Éppen ezért kénytelen az elmélet azokra a tudományokra támaszkodni, ahol ez a hatás leginkább megállapítható.

A gyakorlat továbbá általános fogalom, ami az ugyancsak általános és alapkérdéseket tárgyaló filozófiában feltétlenül helyesen alkalmazható. A tényállásmegállapítás azonban a gyakorlatban gyökerező elméletnek csak kis része, mint különös kapcsolódik a bölcselethez, hogy azután az egyes esetekben segítse a gyakorlatot a tényállás helyes és pontos megállapításához. Vizs-

---

[17] „Ahhoz, hogy valóban ismerjük a tárgyat, — írja Lenin — először is meg kell ragadni, tanulmányozni kell minden oldalát, minden kapcsolatát és »közvetítését«. Sohasem fogjuk ezt teljesen elérni, de a sokoldalúság megóv bennünket a hibáktól."

[18] Érdekes ebből a szempontból A. J. Visinszkij állásfoglalása. Előbb elutasító bírálatban részesíti a burzsoá jogászoknak a bizonyítékok viszonylagosságára és a „belső meggyőződésre" vonatkozó elméletét *(Visinszkij:* A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Budapest. 1952. 169. old.) és azt az álláspontját, hogy „a bizonyítékok csupán valószínűséget, nem pedig bizonyosságot szolgáltatnak" (uo. 222. old.). Utóbb azonban így ír: „A benső bírói meggyőződés a bíróság által megvizsgált tények, illetőleg körülmények alapján alakul ki, amelyeket a bíró egyedül a saját lelkiismeretével ellenőriz és mér le..." Majd pedig: „Az a követelmény, hogy a bíróság ítélete az abszolút igazság megtestesítője legyen, olyan feladatot állít a bíróság elé, amely a bírói tevékenység feltételei között teljesíthetetlen." (226. old.)

Visinszkijnek ezt az álláspontját behatóan bírálta Cséka Ervin (I. m. 135. és köv. old.) Itt csak arra kívánunk rámutatni, hogy a bíróságnak általában módjában áll az abszolút igazságot megállapítani és az ítéletben nem elégedhetünk meg valószínűsítéssel, még ha az maximális is. Ugyanakkor azonban nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a bíróság nem mindig képes a valóságot teljes bizonyossággal megállapítani.

[19] A dialektikus materializmus sem veti el az evidenciát, de azt a gyakorlat által nyújtott ismeretekre alapítja.

[20] *Schaff,* Adam: A maxista—leninista igazságelmélet néhány problémája. (Budapest. 1955.) 136. old.

[21] Ugyanott: 136. old.

[22] *Opitz,* Heinrich: Philosophie und praxis. (Berlin. 1967.) 96. old.

[23] Vö. Hans *Klotz:* Einige bemerkungen zum marxistischen Praxisbegriff und zum Verhältnis von theoretischen und praktischen Tätigkeit. Deutsche Zeitschrift für Filosofie. 10. Jg. (1962.) 340—341. old.

[24] *Molnár* Erik: I. m. 431. old.

[25] *Cséka* Ervin: I. m. 133. old.

gálnunk kell tehát, hogy milyen körbe tartozó gyakorlatra van szükségünk.

A tényállás megállapítása gondolati funkció, így mindenekelőtt a logika szabályait kell vizsgálnunk és alkalmaznunk.

A bírói eljárás továbbá emberekkel, peres felekkel és tanúkkal foglalkozik. Az emberek megismerését, gondolkodását, mint tényeket a pszichológia vizsgálja. Ez világítja meg, hogy az emberek mennyire tudták a perbeli tényeket megismerni, azokat reprodukálni és a bíróság tudomására hozni. Kutatásai eredményeit tehát a bírónak állandóan ismernie kell, hogy a bizonyítást le tudja vezetni és a vallomásokat értékelni tudja. Ide tartozik továbbá a bíró emberismerete, gyakorlati tapasztalatai, míg a szakértőknél a szakmájuk törvényszerűsége kerül előtérbe.

Nem lehet az igazság megállapításánál szembe helyezni a gyakorlatot és a belső meggyőződést mint ezt például C. M. Kaz[26] teszi, aki elismeri a gyakorlatot, mint az igazság kritériumát, de azt írja: „Nem lehet elismerni helyes állításnak azt, hogy az igazság kritériuma a bírák benső meggyőződése". A gyakorlat objektív bizonyítéka az igazságnak, míg a bírák benső meggyőződése az igazság-megismerés szubjektív oldala, amely a gyakorlaton alapszik. Ugyanez okból helytelen Balogh János[27] álláspontja: „Az objektív igazság alapján döntsenek az ügy érdemében, hozzák meg az ítéletet. Ne annak alapján, hogy a büntető ügyekben eljáró hatóságok tagjaiban kialakult-e a bizonyosság érzete, hogy belső meggyőződéssé vált-e a terhelt bűnössége vagy ártatlansága."

3. Tényállás-megállapítás és logika

1. A „logika tudományának *tárgya* az emberi gondolkodás..." olvassuk Fogarasinál,[28] mégpedig „... a helyes gondolkodás, a megismerő gondolkodás, végső soron annak kifejlett, legmagasabb formája, a tudományos gondolkodás."[29] Közelebbről „... a logika a helyes gondolkodás legáltalánosabb struktúrájával, a fogalmak, ítéletek és következtetések alkotásainak legáltalánosabb szabályaival foglalkozik."[30]

Azt senki sem vonja kétségbe, hogy a bírói tényállás megállapítása gondolkodási művelet, mégpedig nemcsak a bizonyítékok mérlegelése, hanem az egész bizonyítási folyamat. A bizonyítékoknak szorosan egymásba kell kapcsolódniok, hogy az igazság megállapítható legyen. Ebben az összefüggésben kell helyet kapniok az ellentétes bizonyítékoknak is, hiszen csak az egyes bizonyítékok mérlegelésének az eredménye lesz a helyes tényállás megállapítása. A bizonyításnak mindig célratörőnek kell lennie, alkalmasnak arra, hogy bizonyos tényállítások igazságát vagy helytelenségét megállapíthassuk. A logika szabályainak kell tehát a bizonyításfelvételt is irányítaniok. A perbeli bizonyítás valóban magába foglalja a felek és a bíróság bizonyítási tevékenységét, de a logika szabályai itt is irányadóak. Nem tudunk tehát egyetérteni Cséka Ervinnel,[31] aki szerint „... a büntető eljárásban lefolyó megismeréshez szükséges ténybizonyításnak jelentősen eltérő vonásai vannak a bizonyítás általános logikai szabályaitól..." Ilyen eltérést nem tud megjelölni, viszont közvetlenül folytatólagosan maga is elismeri — helyesen: „A bizonyításnak, mint logikai műveletnek mindenekelőtt általánosak és a valóság minden területén érvényesek az alaptételei..." De akkor hol vannak a ténymegállapítás eltérő vonásai? Az kétségtelenül igaz, hogy a tényállás-megállapításnál a formális logika mellett, vagy ezen túl a dialektikus logika szabályai is irányadóak.[32]

Szembeállítják a formális és diialektikus logikát. „Dialektika mint tudomány: az egyetemes összefüggések, minden mozgásforma törvényeinek tudománya."[33] „A dialektikus logika a gondolkodás formáinak és törvényeinek az objektív valósággal való összefüggéseit vizsgálja..."[34] A kettő azonban nem választható el mereven. A formális logika mintegy kiindulópont, „az ott tárgyalt állandó, felületi, formai összefüggések mozgásba hozása, elmélyítése, ismeretelméleti összefüggésben való tárgyalása a dialektikus logika feladata..."[35] Ugyanakkor a formális logika sem tárgyalhat kiagyalt, a valóságtól teljesen elvonatkoztatott tételeket, hanem figyelembe kell vennie a valóság összefüggéseit. Dolgozatunk tárgya a tényállás-megállapítás lévén, nem térhetünk ki a valóság általános és egyetemes összefüggéseire, mozgásformái törvényeinek a tanulmányozására, tehát általában meg kell elégednünk a formális logika szabályai alkalmazásának a vizsgálatával, de állandóan figyelemmel kell lennünk az összefüggésekre is.

2. Lássuk mindenekelőtt a *logika alapelveit.*

Az *azonosság elve* (principium identitatis) azt fejezi ki, hogy minden dolog azonos önmagával és csak önmagával azonos: *A est A.* Ez az elv azonban csak a formális logikában jelent változatlanságot. A dialektikus logikában „mindennemű azonosság viszonylagos, csak bizonyos összefüggésben, bizonyos vonatkozásban azonosság, azon túl, azon kívül, amellett stb. nem-azo-

[26] *Kaz* C. M.: Bizonyítékok a szovjet büntetőeljárásban. (Szaratov. 1960.) Nyersfordítás. 38. old.

[27] *Balogh* János: A modell valóságbizonyítási szerepe a büntetőeljárásban. Jogtudományi Közlöny XXI. (1966.) 447. old.

[28] *Fogarasi* Béla: I. m. 31. old.

[29] *Fogarasi* Béla: I. m. 32. old.

[30] *Klaus*, Georg: Bevezetés a formális logikába. (Budapest. 1963.) 11., 15., 308. old.

[31] *Cséka* Ervin: I. m. 123. old.

[32] *Cséka* Ervin: I. m. 207. old.

[33] Fogarasi Béla: I. m. 44. old.

[34] *Tamás* György: A tudományos meghatározás. (Budapest. 1961.) 34. old.

[35] *Fogarasi* Béla: I. m. 46. old.

nosság, tehát különbözőség is. Ebben az értelemben az azonosság a valóságban és a gondolkodásban az összefüggések egyik eleme, mozzanata . . ."[36]

A tényállás megállapításánál igen fontos az azonosság megállapítása. A büntetőeljárásban, különösen a nyomozás során merül fel a személyek és tárgyak azonosításának a szüksége. De a polgári perben is nagy a jelentősége. Házassági vagyonközösség megszüntetése iránti perben pl. a házasságba hozott különvagyon azonosítására kerül sor. Sokszor nem az egész dolog azonossága képezi vita tárgyát, hanem csak egyes részeké. Például a gépkocsi megvétele után a vevő annak hibáit megjavíttatta és csak utána merül fel a vételár iránti perben annak a kérdése, hogy milyen alkatrészek voltak eredetileg hibásak és így a szavatossági kifogás tárgyai. Még jó, ha előbb előzetes bizonyítás során beszerzett szakértői vélemény rögzíti a hibákat. (Ilyenkor a szakértői vélemény a bizonytalan tanúvallomásokat is pótolja.) A vetőmag szállítás esetén az abból kikelt növényeknek az azonosságát kell megállapítani, holott itt már a magból növény lett (vagy éppen az a vita tárgya, hogy nem kelt ki). Jelentős tehát a különbözőség.[37] A lényeget viszont a perbe vitt jogvita szabja meg (relevancia kérdése).

Az *ellentmondás elvét*[38] már Aristoteles[39] így fogalmazta meg: „Lehetetlen, hogy egy és ugyanaz az állítmány egy és ugyanazon alanyhoz egyszerre és ugyanazon vonatkozásban . . . hozzá is tartozzék meg nem is." A metafizikusok ezt abszolutizálva úgy tartották, hogy ez különböző időben és különböző vonatkozásban sem lehetséges. Ezt támadja a dialektikus materializmus, rámutatva, hogy a dolgok nemcsak egy és ugyanazon vonatkozásban állanak egymással, hanem egy időben és különböző időben egyszerre különböző és ellentmondó vonatkozásban is. „A logikai ellentmondásnak — persze helyes, logikus gondolkodás esetén — írja Lenin — sem a gazdasági, sem a politikai elemzésben nem szabad lennie."

Az ellentmondás-mentesség elvének következetesen irányítania kell a bírói ítéletalkotás egész munkáját. Nem lehet ellentmondás az ítélet rendelkező részében vagy az indokolásában, de a kettő között sem. Fokozott figyelmet kell tehát fordítanunk reá a tényállás megállapítása során. Ha a felek vagy a tanúk vallomása ellentmondást tartalmaz, ezt az illetők elé kell tárni, hogy az esetleges tévedéseiket kijavíthassák, mert a vallomásban található belső ellentmondás gyengíti annak bizonyító erejét. Ha az ellentmondás nem tisztázható, előtérbe kerül a bizonyítékok, vallomások mérlegelése.

Lehetséges, hogy a tárgyalás adatai csak különböző tényeket tartalmaznak. Ilyenkor vizsgálnunk kell, hogy ez az eltérő tényelőadás nincs-e végső soron ellentmondásban, amikoris az egyik valósága kizárja a másik helyességét.

Az ellentmondás elvének megfelelő korlátok között érvényes a *harmadik kizárásának elve* (principium exclusii tertii sive medii inter duo contradictoria) is. Ezzel a kérdéssel a bírói gyakorlatban is találkozunk. Különösen olyankor fordul elő, amikor a tanúként kihallgatott személy mindkét féllel jó viszonyban van, így egyiknek sem akar ártani, hanem a kérdést megkerüli. Ilyenkor a kérdések megfelelő feltételével kell a tanút egyenes válasz adására szorítani. A felek is — különösen, ha ügyvéd nélkül járnak el — sokszor igen hajlamosak arra, hogy ne a feltett kérdésre válaszoljanak, hanem azt megkerülve igyekeznek részben ködösíteni, részben a kellemetlennek tartott felelet alól kibújni.

Az *elégséges alap elvét* (principium rationis sufficientis) Fogarasi[40] így fejtette ki: „Valamely tétel más tételekkel való logikai összefüggésének alapját az objektív valóság összefüggései, a jelenségeknek a környező körülményekkel való összefüggései alkotják. Valamely tétel akkor és annyiban találja meg más tételekben elégséges alapját, ha és amennyiben ezen tételek a szóban forgó jelenségek megmagyarázásához szükséges környező körülményeket elegendő teljességgel megadják." Az elégséges alap elve már nemcsak logikai, hanem pszichológiai, gondolkodáslélektani szabály is, mert megvalósításra talál az emberek gondolkodásában. Ezért tudunk bizonyos cselekményekből azok indítóokára (motívum) következtetni. Ezért keresi a büntetőbíró a vádlott cselekményeinek a motívumait, hogy így annak személyiségére tudjon következtetni. De jelentős a vallomások mérlegelésénél is, amikor kutatjuk, nem volt-e oka a tanúnak nem a valóságot vallani. A tanúk vallomásaik során a tények előadásába belekapcsolják saját véleményüket, következtetésüket is. Ilyenkor kutatnunk kell, van-e a következtetésüknek ténybeli alapja, mivel enélkül a puszta vélekedés nem lehet a tényállás megállapításánál alap. Az ítélet indokolásában pedig meg kell adnunk a rendelkező részben foglalt döntés elégséges alapját. A tényállás-megállapításnak a bizonyítékok sokoldalú mérlegelése képezi az alapját.

3. A *fogalom* „az emberi gondolkodás alapegysége".[41] A fogalmakat a gondolkodásban jegyekkel (nota) jelöljük. Igen fontos, hogy ez mindig megfeleljen a fogalomnak. Ha tehát a tárgyalás során annak a lehetősége merül fel, hogy valaki a használt kifejezésen nem az általánosan elismert fogalmat érti, ezt nyomban

[36] *Fogarasi* Béla: I. m. 56., 58. old.

[37] Vö. A. J. *Umenov:* Dolgok, tulajdonságok, viszonyok. (Budapest. 1966.) 18., 43., 44. old.

[38] *Fogarasi* Béla szerint (i. m. 68. és köv. old.) nem ellentmondási elv, G. Klaus szerint (I. m. 52. old.) az ellentmondásmentesség törvénye.

[39] *Aristoteles:* Metafizika. (Budapest. 1957.) 69. old. 1005/b.

[40] *Fogarasi* Béla: I. m. 95—96. old.

[41] *Fogarasi* Béla: I. m. 139. old.

tisztáznunk kell csakúgy, mint ha a megjelölt fogalom terjedelme vagy tartalma körül merült fel kétség. Ugyancsak vigyáznunk kell arra is, hogy az ítéletben, annak indokolásában ne legyenek homályos, kétértelmű fogalmak.

A fogalmak kapcsán kell megemlékeznünk a *lényeg*ről. Tamás György szerint a lényeg „... a tárgy belső ellentmondásainak az összessége ..." „A lényeg a tárgyak belső alapja, a jelenség viszont a tárgyak külső oldala."[42] A tényállásmegállapítás során a lényegnek a relevancia felel meg, vagyis az a követelmény, hogy a tényállás az alkalmazandó jogszabálynak feleljen meg. Ez rendszerint a felek által előterjesztett kérelemből és ellenkérelemből derül ki, de lehetséges, hogy hivatalból alkalmazandó jogszabály az irányadó. Elég ezzel kapcsolatban a semmisség (Ptk. 237. §) esetére utalnunk.

4. Az *ítélet* Aristoteles[43] szerint „... olyan beszéd, amely valamit valamire vonatkozólag állít vagy tagad". Megjelenési alakja a kijelentő (állító vagy tagadó) mondat. Különbözik a bírói ítélettől, mert annak tényállási része számtalan logikai ítéletet tartalmaz, rendelkező része pedig akkor is rendelkezést, parancsot tartalmaz, ha megállapít.

A bíróság által megállapított tényállás logikai ítéletei az objektív valósággal való megfelelést hivatottak elérni és rögzíteni. Ezt szolgálja a bizonyítás. De a tárgyalás szereplői: a felek és a tanúk is ítéletekben adják elő észleleteiket, álláspontjukat. Igen fontos tehát az ítéletek szerkezetének az ismerete. Az azonosság elvének megfelelően gondosan ügyelnünk kell, hogy az egyes ítéletek azonos fogalmai a valóság ugyanazon elemeire vonatkozzanak, az ellentmondás elvének megfelelően pedig ki kell küszöbölni az ítéleten belüli és az ítéletek közötti esetleges ellentmondást.

5. A *bizonyítás* „... általában valamely állítás helyességének kimutatása ..." „Bizonyítás a fogalom logikai értelmében valamely ítélet (tétel, hipotézis, elmélet) igazságának, helyességének kimutatása olyan ítéletek, tételek stb. segítségével, amelyeknek igazságát már kimutatták, igazolták, bebizonyították."[44]

Földesi Tamás[45] szerint megkülönböztetünk gyakorlati és logikai (elméleti) bizonyítást. Annak eldöntése, hogy helyes-e ez a megkülönböztetés, meghaladja dolgozatunk kereteit. Minden esetre leszögezhetjük azonban, hogy a bírósági bizonyítás feltétlenül az utóbbi körbe tartozik, minthogy a „gyakorlati" bizonyítást az ismeretelmélet részére sajátították ki. Fogarasi[46] kiemeli a történeti és jogi bizonyítást, amikor a bizonyítandó tétel tényállást tartalmaz. Megjegyzendő, hogy a bizonyítás történhet nemcsak más, bebizonyított tételekkel, hanem más, a tapasztalás, megfigyelés útján nyert ismeretekkel, vagyis tényekkel és gyakorlati alkalmazásukkal. A bizonyítás valóban gondolati, tehát szubjektív folyamat, azonban csak akkor juthatunk általa helyes eredményekhez, ha az objektív tárgyi valóságon nyugszik.

A perbeli bizonyítás a való tényállás megállapítása, de szélesebb körű, mint a logikai, mivel magába foglalja a bizonyítékoknak a felekkel együttműködve történő felvételét is.[47] A bizonyítás végső mozzanata, amely az ítéletben jut kifejezésre, a bíróság tagjainak a gondolkodásában játszódik le és erre irányadók a logikai bizonyítás szabályai. A bírósági eljárásban a felek előadásai mintegy hipotézist alkotnak, amelyek sokszor ellentmondóak és esetleg egy harmadik hipotézis bizonyosodik be. A bíróság csak a bizonyítékok alapján szerez tudomást az igazságról s a bizonyítékok alapján állapítja meg, hogy melyik tényítélet felel meg a valóságnak. Nem tudunk ezért egyetérteni Földesi Tamással[48], aki szerint „... a bizonyításnak ... nem az az elsődleges szerepköre, hogy meglevő ismereteinket újabbakkal gyarapítsa (...), hanem az ellenőrzés funkciója: igazolnia kell az újabb felfedezéseket". A perbeli bizonyítás során a peres felek a saját tényelőadásaikat igyekeznek igazolni, tehát rendelkezésre áll a bizonyítandó tény. A bíróság azonban a felek előadásaitól függetlenül a való tényt köteles megállapítani, tehát fordítva indul ki, előbb a bizonyító tényeket észleli és csak az általuk való bizonyítás útján ismeri meg a — most már bizonyított — tényt. A perbeli bizonyítékok pedig nem tekinthetők önmagukban már igazolt tényeknek, még kevésbé igazolt ítéleteknek. Azokat a bizonyítási eljárás során kell megvizsgálni, bizonyító erejüket mérlegelni és egymással is összevetve alakul ki a bíróban a megállapítandó tényállásról a benső meggyőzés. Ennyiben tehát eltér a jogi bizonyítás az egyéb téren lefolytatott bizonyítástól. A bírósági bizonyításra is állanak azonban a logikai bizonyítás szabályai.

A perbeli bizonyításnál tehát nem lehet szó a bizonyítandó tételek előre meghatározásáról és változásuk tilalmáról. Fennáll viszont az a követelmény, hogy a bizonyítandó tételeknek igazaknak kell lenniök, de épp ezt az igazságot is a bizonyítás folyamata alatt kell megvizsgálnunk. Szükséges továbbá, hogy az érvek elégséges alapul szolgáljanak, valamint az, hogy a tétel olyan zárótétel legyen, amely az érvekből a következtetés általános szabályai szerint logikusan következik. Ki kell küszöbölni a hamis bizonyítást, amilyen a bizonyítandóval való bizonyítás (petitio principii), vagy a körben forgó bizonyítás (circulus in demonstrando) és a négy

[42] *Tamás* György: I. m. 71. old.
[43] *Aristoteles:* Analytica priora. I. 1.
[44] *Fogarasi* Béla: I. m. 325. old.
[45] *Földesi* Tamás: A marxista filozófia bizonyításelméletének alapjai. (Budapest. 1967.) 188. old.
[46] *Fogarasi* Béla: I. m. 340. old.
[47] Vö. *Névai—Szilbereky:* I. m. 319. old.
[48] *Földesi* Tamás: I. m. 205. old.

terminussal való bizonyítás (quaternio terminorum).

6. A bizonyítás fő eszköze a *következtetés,* vagyis az a gondolati művelet, amidőn egy ítélet egy vagy két ítéletből következik. Legfőbb módja a szillogizmus. Több alakját ismerjük. Szempontunkból az első jön tekintetbe: *M est P; S est M;* tehát *S est P.* Minden ember halandó, Cajus ember, tehát Cajus halandó.

A tényállásmegállapítás során ezt az alakzatot használjuk. A rendszerinti eset azonban az, hogy a szillogizmus premisszái, vagy legalább egyik hiányzik, azokat csak hozzágondoljuk. Nagyobb eltérés az, hogy a szillogizmusban csak egyszerű ténybeli következtetések vannak, a tényállásmegállapítás során pedig mérlegeléssel van kombinálva a következtetés és éppen ez a mérlegelés a jellegzetes. A tényállásmegállapítás során továbbá az egyes rész-szillogizmusok szoros kapcsolatban állanak egymással, gyakran találkozunk olyan esettel is, amidőn az egyik szillogizmus zárótétele a következőnek első tétele (poliszillogizmus).

7. A bizonyítás *módszerei.* Miként a történettudomány ténykutatásai, úgy az ítéleti ténymegállapítás is elmúlt történéseket kutat a fennmaradt adatok alapján. A különbség az, hogy a bírói tényállásmegállapítás szorosan körülhatárolt egyes történéseket vizsgál, míg a történettudomány meghatározott korbeli, vagy meghatározott társadalmi jelenségeket kutat. A történettudomány továbbá meglevő adatok hiányában bizonyos kérdések vizsgálatától eltekinthet, megállapításai újabb adatok folytán ismételten is korrigálhatók, addig a bíróságnak a per tárgyát képező körben feltétlenül állást kell foglalnia és ez csak szigorúan körülhatárolt módon módosítható. Ilyenkor jön segítségére a polgári perben a bizonyítási teher, a büntetőeljárás során pedig az ártatlanság vélelme.

A bizonyítási eszközök vizsgálatának módjai: *a)* az analízis-szintézis; *b)* az indukció; *c)* a dedukció; *d)* az analógia; és itt kell még kitérnünk *e)* a modell-alkotásra.

a) Analízis és szintézis. „Analízis (elemzés) valamely adott egész elemeire, részekre bontása, a részekre bontás útján az összefüggések feltárása. Szintézis annyit jelent, mint az egésznek a részekből való magyarázata."[49]

Szembeszökő a kettős módszer alkalmazása az ítéleti ténymegállapítás során. Az egyes bizonyítékokat először önmagukban kell elemezni és bizonyító értéküket megállapítani. Így a világos, szükséges részletekre kiterjedő tanúvallomás értékes, míg az olyan tanúvallomás, amely hézagos, ismételten elentmondásba kerül önmagával stb., jóval kisebb bizonyító erővel bír. A bizonyítékok egybevetése során viszont az egymással összefüggő, egymást kiegészítő vallomások akkor is értékesek lehetnek, ha azok önmagukban hézagosak, kisebb részleteikben, kevésbé fontos körülményeket illetően egymásnak ellentmondanak. Ugyanakkor a pontosan összevágó, egymással megegyező vallomások az összebeszélés gyanúját kelthetik fel.

b) Az induktív következtetésnél *(indukció*nál) a következtetés az egyesből halad az általános felé. Az ún. „teljes indukció" nem nyújt tudományos szempontból új ismeretet. A nem teljes indukciónál az általános alá eső eseteknek csak egy részéről vonnak le általános következtetést. Szükséges, hogy ne a tárgyak felületi jelenségeit vegyük alapul, hanem lényeges tulajdonságaikból, alapvető oksági következtetésekből induljunk ki és ezt tükrözze az indukció. De így is csak valószínűségi eredményt ad.[50]

c) A *dedukció*nál az indukcióval szemben bizonyos általános tételekből vezetjük le az egyes ítéleteket. A bírói munka során mindkettővel találkozunk. A tényállásmegállapítások és az egész bírói munka során számtalan egyes esettel van dolgunk, amelyekből bizonyos általános eredményekhez juthatunk. Arra azonban nincs lehetőségünk, hogy tapasztalataink helyességét megvizsgálhassuk, hiszen a következő esetekben is ugyanazokkal a bizonytalanságokkal állunk szemben. Az így megszerzett emberismeret inkább csak arra használható fel, hogy a bizonyítás során irányt adjon munkánknak.

Munkánk során lépten-nyomon találkozunk deduktív következtetésekkel is. Így a szakértők véleményük elkészítésénél szakmájuk törvényeiből, adataiból indulnak ki. (Szinte teljesen hiányzik ez a becsűs-szakértőknél. Ezért is nehéz munkájuk ellenőrzése.) Mögöttes törvényszerűségekből indulunk ki magunk is, amidőn a tanúk vallomását és az egyéb bizonyítékokat értékeljük. Deduktív következtetés a jogszabályalkalmazásunk gerince.

Miként az analízis és szintézis, úgy az indukció és dedukció sem választható el. Az indukció útján jutunk el az egyesből az általánoshoz, hogy a dedukcióval visszatérjünk az általánosból az egyeshez.[51]

d) Az indukciónál és dedukciónál kevesebb bizonyosságot nyújt az *analógikus következtetés.* „Analógián általában hasonlóságot, párhuzamosságot szokás érteni". „Két tárgy (jelenség, folyamat) bizonyos megegyező tulajdonságaiból és az egyik valamely ismert tulajdonságából arra következtetni, hogy a másik tárgy szintén rendelkezik egy azzal megegyező tulajdonsággal: analógikus következtetés..."[52] Inkább heurisztikus értéke van, új megismerések felé vezeti a tudományt, amelyeket azonban felismerésük után még bizonyítani kell. Alkalmazásuk feltétele, hogy a jelenségek lényeges tulaj-

[49] *Fogarasi* Béla: I. m. 415. old. Hasonlóan *Septulin* A.: I. m. 127. old.

[50] *Földesi* Tamás: I. m. 266. old.

[51] *Szigetvári* Sándor: Az induktív és deduktív következtetések kapcsolata az empiria síkján. (Budapest, 1970.) 81. old.

[52] *Fogarasi Béla:* I. m. 294—295. old. Hasonlóan G. *Klaus:* I. m. 344. old. *Septulin* A.: I. m. 120. old.

donságain alapuljon. Alkalmas eszköz hipotézisek felállítására, önmagában azonban nem nyújt megnyugtató bizonyítékot.

A ténymegállapítások során is találkozunk analógikus következtetéssel. Ilyen, amidőn az adós nem tudja közvetlen bizonyítékkal igazolni azt, hogy a hitelező magas kamatot követelt, mire azokat kéri tanúként kihallgatni, akiknek szintén magas kamatra nyújtott hitelt. Az ember cselekvései során önállóan, a személyisége és a reá ható benyomások eredményeként hozza meg döntéseit és ennek megfelelően cselekszik. Mindig megvan tehát a lehetősége, hogy eltérő indítékok eltérő eredményhez vezessenek. Az analógikus következtetés mellett tehát egyéb bizonyítékokra is szükség van megnyugtató tényállás-megállapításhoz.

8. A tényállás-megállapítás vázát nyújtja a *modellalkotás.* „A »modell« alatt teljes általánosságban a való világ valamely adott jelenségének, állapotának többé-kevésbé hű mását értjük, amely szintén az anyagi világ része. A »modellalkotás« pedig olyan tevékenység, amely a világ két vagy több jelensége között bizonyos vonatkozásban megfelelőséget állapít meg, illetve ilyen egymásnak megfelelő jelenségeket, objektumokat hoz létre."[53]

A tényállás-megállapítás fő célja annak megállapítása, hogy a peres felek által előadott tények melyike felel meg a valóságnak, vagy az igazság esetleg ezektől eltérő. Ennek megfelelően kell a bizonyítás felvételét irányítani. A bizonyítékokat a felek jelentik be, így azok beszerzésének a sorrendje nem teljesen a bíróságtól függ. Éppen ezért a feleket akként kell irányítani, hogy indítványaikat egyszerre tegyék meg. A bizonyítékok beszerzésének a releváns tényekkel kapcsolatban kell megtörténnie.

A tényállás-megállapítás konkrét modellje tehát a felek által előterjesztett kérelmekből adódik. Az általános modell pedig az analízis-szintézis, valamint a dedukció.

A bírósági munkában megállapított tényállás a való történés modellje, azonban téves Balogh Jánosnak az az álláspontja, hogy „a jogban nem a valóságot, hanem a valóság logikai modelljét reprodukálja a jogalkalmazó".[54] A modell ugyanis a tényállás-megállapítás eredménye, így nem reprodukálhatja a bíróság még ennek a modelljét.

Hámori Vilmos

[53] *Horváth Imre:* A modellalkotás mint tudományos kutatási módszer. Magyar Filozófiai Szemle IX. (1965.) 161. old.

[54] *Balogh* János: I. m. 448. old.

A román mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatában levő földek jogi helyzete

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek (a továbbiakban MTSZ-ek) 1966-ban elfogadott Alapszabályának az MTSZ-ek Országos Szövetsége 1972. február 21—23-án megtartott II. Kongresszusa[1] által módosított szövege, valamint a hatályban levő egyéb jogszabályok értelmében az MTSZ-ek földjeinek jogi helyzete némileg eltér a szövetkezetek tulajdonában levő egyéb vagyontárgyak helyzetétől. Ez különösképpen abban mutatkozik meg, hogy az MTSZ-ek rendelkezése alatt álló földeknek csak egy része van termelőszövetkezeti tulajdonban, másik részére pedig csak használati jog illeti őket.

Jelenleg az MTSZ-ek által használt földek: saját tulajdonban; az állam tulajdonában és más személyek tulajdonában vannak. A továbbiakban két nagy kategóriába soroljuk az MTSZ rendelkezése alatt álló földeket aszerint, hogy azok az MTSZ tulajdonában vagy használatában vannak.

I. A szövetkezeti tulajdonban levő földek jogi helyzete

1. A Román Kommunista Párt Központi Bizottsága 1949. március 3—5-i bővített plenáris ülésén elfogadott határozat alapján megindult szövetkezeti mozgalom kezdettől fogva legfejlettebb termelőszövetkezeti formában, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben (az akkori kollektív gazdaságokban) a tagsági minőség *elnyerésének egyik feltétele* az volt, hogy a leendő tag a szövetkezet tulajdonába adja *összes földjeit.*[2] Ez a szabály végig megmaradt és 1962-ig, vagyis a kollektivizálás befejezéséig következetesen alkalmazást nyert. Némi változás csak

[1] Az MTSZ-ek Országos Szövetségének legfelsőbb szerve a Kongresszus (l. *Lupán* Ernő, a Mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetségei Románia Szocialista Köztársaságban. „Jogtudományi Közlöny", 1967. évi 3—4. sz., 175 o.), amely 1966 márciusában alakult meg s 1972. február 21., 23-án ült össze másodszor.

[2] Ettől eltérően, az alacsonyabb szövetkezeti formákba (társulások, járadékos termelőszövetkezetek (a föld teljes egészében megmaradt a tag tulajdonába, csak a használat tásadalmasítódott.

1966-ban következett be, amikor az Alapszabály idevonatkozó rendelkezései más megfogalmazást kaptak. Erre a kérdésre a továbbiakban még visszatérünk.

Az MTSZ földjeinek legnagyobb része termelőszövetkezeti tulajdonban van, amelynek intézményesítése az 1949 júliusában elfogadott Mintaalapszabály 4. sz. szakasza alapján történt, s amelyet ugyanilyen jelleggel szabályozott az 1650/1953. sz. Minisztertanácsi Határozattal jóváhagyott Mintaalapszabály is, miszerint a belépő dolgozó paraszt köteles a tulajdonában levő *összes* földjeit, az MTSZ tulajdonába adni. Ezzel nemcsak a kisárutermelő paraszti gazdálkodás földalapja szűnt meg és teremtődtek meg a termelőszövetkezeti nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges feltételek — amelyek kétségtelenül a mezőgazdaság kollektivitzálásának legnagyobb eredménye — hanem megszűnt a kisparaszti földtulajdon és helyébe létrejött a szövetkezeti földtulajdon, mint a szocialista földtulajdon egyik formája.

a) Az MTSZ földtulajdonjoga tehát elsősorban a kollektivizálás, vagyis a termelőszövetkezeti társadalmasítás, mint eredeti tulajdonszerzési mód alapján jött létre és fejlődött. Az MTSZ érvényben levő Alapszabályának 8. szakasza értelmében a földbeviteli kötelezettség csak a szövetkezetbe lépő személy tulajdonában levő földekre terjed ki. A mezőgazdaság szocialista szervezése (1949—1962) idején érvényben levő mintaalapszabályok nem tartalmaztak ilyen egyértelmű rendelkezést, hanem a földre vonatkozó egyéb szabályok között előírták, hogy a szövetkezeti tagok a gazdaságba való belépéskor annak vagyonába átadják összes földjeiket.[3]

Ezen rendelkezések általános értelmezése szerint a földbeviteli kötelezettség kiterjedt a leendő szövetkezeti tag, valamint a vele közös háztartásban élő családtagok *tulajdonában* levő *összes* földjeire, függetlenül azok rendeltetésétől. A földbeviteli kötelezettség alanyi oldalának ilyen értelmezése szükségszerű volt, mert csak ez állott összhangban a mezőgazdaság szocialista átalakítását előirányzó céllal: amelynek lényege a kisparaszti gazdaságok felszámolása és a nagyüzemi szocialista szövetkezeti termelés alapjainak megteremtése volt. Ebből következett az a jogszabályi értelmezés, hogy bármely házastárs lépett is be a termelőszövetkezetbe, a család tulajdonában levő összes földeket az MTSZ tulajdonába kell adni, hiszen nem lehetett elképzelni azt a fonák helyzetet, hogy az egyik házastárs az MTSZ tagja legyen, a vele közös háztartásban élő többi családtag pedig kisparaszti gazdálkodást folytasson.

A földbeviteli kötelezettség tárgyi oldalát illetően, mivel a cél a szocialista szövetkezeti földtulajdon megteremtése volt, a belépő személy csak a saját, illetőleg családtagjai *tulajdonában* levő földet volt köteles az MTSZ tulajdonába adni. Más szóval beviteli kötelezettség alá esett, amely a szövetkezetbe lépés időpontjában említett személyek *kizárólagos* tulajdonában volt, illetőleg azok a földek is, amelyek azok *oszthatatlan*[4] vagy *részarányos* közös tulajdonát képezte, függetlenül attól, hogy hol voltak találhatók. Ezzel szemben nem esett beviteli kötelezettség alá a belépő személy vagy családtagja által haszonélvezett, haszonbérlet vagy bármely más törvényes jogcím alapján használt föld. Ez érthető, hiszen — amint már említettem — a szövetkezeti társadalmasítás esetében a termelőszövetkezeti földtulajdon létrejöttéről volt szó, amely csakis a kisparaszti földmagántulajdon megszűnése, illetőleg megszüntetése alapján volt lehetséges.

Az oszthatatlan vagy részarányos kisparaszti közös földtulajdon bizonyos problémákat, és nehézségeket hozott felszínre, mivel nem minden esetben lépett be valamennyi tulajdonostárs a szövetkezetbe. Probléma merült fel akkor is, amikor a tulajdonostársak *különböző* termelőszövetkezetbe léptek be, mivel a tulajdonukban levő föld a kérdéses MTSZ-ek közös tulajdonába került. Ezen közös tulajdon felbontását bármely szövetkezet kérhette földcsere útján, mégpedig úgy, hogy a saját részének megfelelő földmennyiséget más helyen megkaphatta.

A szövetkezetesítés útján társadalmasított földek minden tehertől mentesen kerültek a szövetkezet tulajdonába; az MTSZ tehát nem felel a tagok vagy családtagjai bármely, a társadalmasított földdel kapcsolatos kötelezettségéért, kivéve, ha az az állammal kötött felvásárlási szerződésből fakad, amelyet a továbbiakban maga az MTSZ köteles teljesíteni.

A fenti problémák lényegében már túlhaladottak, mert — a hegyvidéket kivéve — a mezőgazdaság kollektivizálása több mint tíz esztendeje lezárult földdel és alkalomadtán csak bizonyos MTSZ tulajdonában levő földdel kapcsolatos viták esetén kerülhetnek ismét napirendre, de ennek valószínűsége is igen korlátozott. Ezzel szemben, a föld szövetkezeti társadalmasításának időbeni hatálya ma is élő kérdés, amelynek lényege az, hogy az MTSZ-be lépő személy és családtagjai csak a belépés időpontjában tulajdonukban levő földet kötelesek a szövetkezet tulajdonába adni, vagy ez a kötelezettség a termelőszövetkezeti tagsági viszony fennállásának egész időszakára vonatkozik. Más szóval, hogy a szövetkezeti tag vagy a vele közös háztartásban élő családtagja, ha valamilyen jogcímen (öröklés, ajándékozás stb.) újabb földtulajdonra tesz szert, köteles-e azt is a szövetkezet tulajdonába adni vagy megtarthatja saját maga számára. Itt főleg hegyvidéken levő mezőgzdasági rendeltetésű földekről van szó.

[3] L. az 1953-as Mintaalapszabály 4. sz.

[4] Oszthatatlan közös földtulajdont képez az 1954-es családi törvénykönyv értelmében a házasság ideje alatt szerzett minden föld.

A kérdésre a választ ma az MTSZ Alapszabálya 1972 februárjában módosított szövegében találjuk meg. Azelőtt, az említett szöveg hiányában, különböző elméleti álláspontok és különösen nem egységes gyakorlati megoldások láttak napvilágot. Jelenleg az MTSZ tagja vagy a vele közös háztartásban élő családtagja, ha bármilyen jogcímen újabb mezőgazdasági rendeltetésű földre szerez tulajdonjogot, azt nem köteles az MTSZ tulajdonába adni. Ez a megoldás abból az elméleti meggondolásból származik, hogy a különböző vagyontárgyak, s mindenekelőtt a föld társadalmasítására vonatkozó előírások csakis a tagsági minőség elnyerésének időpontjában alkalmazandók. Ez ismételten aláhúzza azon többször bevallott meggyőződésünket, hogy az Alapszabályban előírt javak társadalmasítása a tagsági minőség elnyerésének *feltétele* (ha ilyen javakkal rendelkezik tulajdonjog alapján a belépni kívánó személy vagy a vele közös háztartásban élő családtagja) és nem a tagsági minőségből fakadó *kötelezettség*.

De mi legyen a fenti körülmények között megszerzett föld sorsa? A válasz eddig is egyértelmű volt a tekintetben, hogy azt a termelőszövetkezeti tag vagy családtagja nem tarthatja meg saját maga számára, hiszen összeegyeztethetetlen a földtulajdonosi minőség a termelőszövetkezeti tagsági minőséggel. Az Alapszabály módosított és kiegészített szövege értelmében az a termelőszövetkezeti tag, aki ilyen földtulajdonjogot szerez, köteles azt az MTSZ közgyűlése által meghatározott időn belül elidegeníteni.[5] Az Alapszabály nem írja elő, hogyan és kinek idegenítse el, amiből az következik, hogy a törvényadta bármely lehetőség igénybevehető. Ha a meghatározott időn belül a kérdéses földre bármely harmadik személy nem szerez tulajdonjogot, azt maga a termelőszövetkezet is megvásárolhatja. Ha a termelőszövetkezeti tag vagy a vele közös háztartásban élő családtagja nem tesz eleget a fenti kötelezettségének s a földet saját részére kívánja megtartani, úgy a termelőszövetkezeti tag elveszíti tagsági minőségét. Amennyiben a vele közös háztartásban élő családtagról van szó és az nem akarja a kérdéses földet elidegeníteni, kiválhat a családból és megtarthatja azt saját tulajdonában, anélkül, hogy kihatással lenne a szövetkezeti tag helyzetére. Ezen megoldások, de főleg a termelőszövetkezeti tagság elvesztése inkább elméleti jellegűek, hiszen a gyakorlatban a tendencia éppen ellentétes irányú, mégpedig nem megtartani egyéni tulajdonban a mezőgazdasági rendeltetésű földet, hanem „szabadulni" attól és más munkaterületek felé orientálódni.

b) A fentiekből az is következik, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon létrejöhet adásvételi szerződés alapján is, amelyet az MTSZ köt tagjával vagy a vele közös háztartásban élő családtagjával. Ezen lehetőséget ki kell azonban egészíteni egyéb polgári jogi jogügyletekkel, mint például az ajándékozás, amely szintén forrása lehet a termelőszövetkezeti földtulajdonnak.

Leszögezhetjük tehát, hogy az MTSZ földtulajdona létrejöhet *a tulajdonszerzés általános polgári jogi szabályai szerint is.* A termelőszövetkezeti földtulajdon szerzésnek ez a módja szigorúan kisegítő jellegű, minthogy a gyakorlatban jelentéktelen mennyiségű föld került ezen az úton az MTSZ tulajdonába s akkor is csak abban az esetben, ha a szövetkezetnek a kérdéses földterületre okvetlenül szüksége van s azt más módon megszerezni nem tudja.

c) Külön említjük a *tagosítást,* amely bár végső soron földcseréhez vezet, mégis különös jelentőségű és nem minden esetben jelent önkéntes szerződéses földcserét. A tagosításra vonatkozó előírásokat az 1950. évi 151. sz. törvényerejű rendelet foglalja magában. Ennek gyakorlati megvalósítása különösen nagyjelentőségű volt a mezőgazdaság szocialista szervezésének időszakában, amikor az újonnan létrehozott MTSZ-ek földterületeinek kialakítása létfontosságú kérdés volt. De a tagosítás ma sem szűnt meg termelőszövetkezeti földtulajdon szerzési mód lenni, amelynek segítségével, a földrendezési munkálatok során állami, más szövetkezeti, magán, esetleg személyi tulajdonban levő föld kerül az MTSZ tulajdonába, természetesen ugyanolyan mennyiségű és azonos minőségű föld ellenében.

A termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozásának lehetősége és állandó fejlesztésének szükségessége abból a meggondolásból lett valósággá, hogy Romániában — éppen úgy mint a többi európai népi demokratikus államban — a felszabadulást követő időben a földnek csak egy kis része lett nacionalizálva, a mezőgazdasági rendeltetésű földek többsége magántulajdonba került. A föld azonban, mint alapvető termelőeszköz, nyilvánvalóan nem maradhatott magántulajdonban. A magántulajdon megszüntetését szolgálta a mezőgazdaság szövetkezesítés alapokra helyezése és — a legtöbb szocializmust építő országtól eltérően — a földre vonatkozó szocialista szövetkezeti tulajdonnak szövetkezeti társadalmasítás útján történő létrehozása. Ez az út teljes egészében összhangban áll a marxizmus—leninizmus tanításával, amely szerint az alapvető termelőeszközök előbb vagy utóbb, ilyen vagy olyan módon társadalmi tulajdonba kerüljenek. A termelőszövetkezeti földtulajdon ily módon történő létrehozásának szükségszerűsége azokból a sajátosságokból következik, amelyek a felszabadulás előtti és utáni Románia földviszonyaira jellemzőek.[6] Az

[5] L. az MTSZ Alapszabálya 5. sz. utolsó bekezdése.

[6] L. részletesen Ernest *Lupán,* Znacsenie leninskovo dekreta „A zemle" dljá zemljenüh praebazovánii v Szocialisztics eszkoj Respublike Ruminii. (A földről szóló lenini dekrétum jelentősége Románia Szocialista Köztársaság földviszonyai átalakítása szempontjából), Leninszkij dekret „O zemle o szovremennoszt, Izdatelsztvo „Nauka", Moszkva, 1970, 284—296. old.

MTSZ földtulajdona létrehozásának felvázolt útja semmiképpen sem állott ellentétben a szocialista tulajdonjog elméletével sem. Lényegében megkönnyítette nemcsak az alapvető termelőeszköznek — a földnek — szocialista tulajdonba kerülését, hanem az MTSZ egész belső tevékenységét meghatározta, különösen a szocializmus elveinek megfelelő jövedelemelosztás területén, ugyanis az MTSZ egész fogyasztási alapja kizárólag a végzett munka mennyisége és minősége szerint került felosztásra a termelőszövetkezeti tagok között. Végső soron tehát megkönnyítette a mezőgazdaság szocialista átszervezését, kiindulva abból az alkotmányos elvből, hogy azé a föld, aki megműveli.

A termelőszövetkezeti földtulajdon *tartalma* tekintetében csak néhány, az általánostól eltérő szabály megállapítására szorítkozunk. Olyan szabály megállapítására, amely a földnek mint alapvető és sajátos termelőeszköznek speciális jellemvonásaiból következik. A földnek — mint ismeretes — a termelőszövetkezeti tulajdon egyéb tárgyainak jogi helyzetétől lényegesen eltérő jogi helyzete van, és ez meghatározza a földtulajdon tartalmát is.

Az MTSZ tulajdonát képező földek birtoklása és használata nemcsak jog, hanem a törvény és az Alapszabály rendelkezései következtében kötelezettség is. A termelőszövetkezet ezeket a jogosultságait egyrészt saját szervei, másrészt szövetkezeti tagság útján valósítja meg. Mivel azonban a szocialista földtulajdon vonatkozásában a föld áruforgalma megszűnt, vagy legalábbis a földtulajdon mozgása minimálisra csökkent, az MTSZ bár tulajdonosa a tagok által behozott és egyéb földeknek, rendelkezési joga rendkívül korlátozott olyannyira, hogy pl. a termelőszövetkezet állóalapját képező vagyontárgyak jogi helyzetéhez hasonló, de sajátosságából következően még erősebb kötöttségek jellemzik. Mivel tehát a termelőszövetkezeti földtulajdon nem árutulajdon, az MTSZ rendelkezési jogosultságaira sem jellemző az általános helyzet. Ez csak abban az esetben nyilvánul meg, ha az MTSZ tulajdonában levő földnek szocialista árutulajdoni ismérvei is vannak. Ennek pedig végső fokon legfontosabb funkciója az, hogy elősegítse a szövetkezeti földek rendeltetésszerű használatát a szövetkezeti földtulajdon megőrzése vagy esetleges megszűnése útján is.

2. A jelenleg érvényben levő Alapszabály rendelkezései értelmében a földre vonatkozó rendelkezési jogát az MTSZ a következő esetekben valósíthatja meg: *a)* tagjainak háztáji földet használatba ad; *b)* tagjainak vagy alkalmazottainak házépítésre telket ad el; *c)* földjeit tagosításnak veti alá.

a) Az MTSZ Alapszabálya 4. szakasza értelmében, a termelőszövetkezet mezőgazdasági rendeltetésű földjeiből, a közgyűlés határozata alapján, 0,15 hektárig terjedő szántóterületnek megfelelő *háztáji földet* juttathat, amennyiben az előző esztendőben a szövetkezeti tag a megjelölt időben és a termelés követelményeinek megfelelően teljesítette az MTSZ legfelsőbb szerve által megállapított munkamennyiséget. Ugyanilyen feltétel mellett jogosultak háztáji földre azok a szövetkezeti tagok is, akiket az MTSZ által létrehozott termelőszövetközi társulások valamely egységébe osztottak be dolgozni; illetőleg azok az MTSZ-tagok is, akik a gépállomás alkalmazottjaként dolgoznak (kettős minőség — tagsági és alkalmazotti) abban a termelőszövetkezetben, amelynek tagjai.

Az eddigi szabályozástól eltérően, a háztáji földhasználati jog nem a tagot és családtagjait illeti meg együttesen, hanem minden egyes MTSZ-tagot külön-külön. Jelenleg tehát egy család annyiszor, legfeljebb 0,15 hektárnak megfelelő földet kaphat, ahány tagja teljesíti a háztáji föld használatának elnyeréséhez előírt feltételeket. A háztáji föld nagysága tehát évente változhat aszerint, hogy a termelőszövetkezeti tag teljesítette az előző esztendőben az előírt munkakötelezettségét vagy sem. Ez a termelőszövetkezeti földtulajdonra vonatkozó rendelkezési jog gyakorlati megvalósításának eredménye, annak ellenére, hogy ezek a földek kivétel nélkül megmaradnak az MTSZ tulajdonában. Ebből következik, hogy a háztáji gazdaság bármilyen oknál fogva történő megszűnése esetén a háztáji földet a termelőszövetkezet használatába kell adni.

Az MTSZ tagjainak említett kategóriáin kívül, háztáji földre jogosultak, a közgyűlés határozata alapján, anélkül, hogy teljesítenék az előírt munkakötelezettséget, a különleges helyzetben levő családok (munkaképtelen tagok, sok kiskorú gyermeket eltartó anyák stb.).[7] Ugyancsak jogosultak a nyugdíjba lépésük előtt használt háztáji földre a nyugdíjas termelőszövetkezeti tagok is.[8]

Igen fontos és lényeges az új Alapszabály azon előírása is, miszerint: ha a háztáji földek juttatására vonatkozó rendelkezések végrehajtása következtében csökkenne a termelőszövetkezet közös céljaira használt földterület,[9] úgy ehhez a csökkentéshez meg kell kérni előzetesen az MTSZ-ek megyei szövetsége tanácsának engedélyét. Ha a megyei szövetség ehhez hozzájárul, háztáji föld céljára a közös földek egyrészét is fel lehet használni. Az engedélyhez kötöttség egyrészt az MTSZ közös földjeinek védelmét szolgálja, másrészt az MTSZ rendelkezési jogát illetően a föld sajátos helyzetéből fakadó korlátozást jelent.

A domb- és hegyvidéki MTSZ-ek közgyűlései, ugyancsak a megyei szövetség előzetes

[7] L. az MTSZ Alapszabály 4. sz. utolsó előtti bekezdése.

[8] Az MTSZ Alapszabály 4. sz. utolsó bekezdése.

[9] Az MTSZ földalapját képező összes földek két nagy csoportba vannak sorolva: a szövetkezet közös céljaira használt földek és a személyes használatú háztáji földek.

engedélyével, 0,15 hektárt meghaladó mennyiségű háztáji földet is juttathatnak az arra jogosult tagjaiknak.

b) A földtulajdonnal való rendelkezés egyik konkrét megnyilvánulási formája a házépítésre szánt telkeknek a szövetkezet tagjai vagy állandó alkalmazottai tulajdonába adása.

Az érvényben levő rendelkezések értelmében a szövetkezeti tag vagy a vele közös háztartásban élő családtag személyes tulajdonát képezi a lakóház, a gazdasági épületek és az udvar által elfoglalt telek 800 m^2-ig terjedő nagyságban.[10] Ha ez a telek meghaladja a 800 négyzetmétert, a többletet leszámítják a háztáji földből. Ebben az esetben általában visszatartott földről van szó, amely az MTSZ-be való belépés előtt az említett személyek tulajdonát képezte, vagy olyan földekről, amely az 1965-ben megjelent Alkotmány és az ennek alapján elfogadott 1966-os Alapszabály életbelépésekor az említett személyek használatában volt. A termelőszövetkezeti földtulajdonnal összefüggő rendelkezési jog megvalósítása szempontjából fontos a belterületi földek adásvétel útján történő elidegenítése az MTSZ tagjai vagy alkalmazottai részére. Az ilyen egy család számára elidegeníthető föld nagysága nem haladhatja meg az 500 m^2-t.[11] Az elidegenítésnek feltétele pedig az, hogy az MTSZ tagjának vagy alkalmazottjának ne legyen személyes tulajdonában házhely, és hogy ilyen földekkel rendelkezzen a szövetkezet. Természetesen olyan földről van itt szó, amely az adott helyiség rendezési terve szerint beépíthető, tehát amelyre építési engedély kiadható.

Az MTSZ tagja vagy alkalmazottja ezirányú kérésének teljesítését a szövetkezet vezetősége, a helyi tanács végrehajtó bizottsága előzetes beleegyezése alapján, javasolja az MTSZ közgyűlésének, amelynek az ügy eldöntése kizárólagos hatáskörébe tartozik. A megkötendő adás-vételi szerződésbe bele kell foglalni a közgyűlés által megállapított határidőt, amelyen belül a szövetkezeti tag vagy alkalmazott köteles a házat felépíteni. Az adás-vételi szerződés megköthető magánokiratként az adott szövetkezetben, de ajánlatos az illetékes állami jegyzőségnél megkötni, amelyet az MTSZ részéről az elnök és a főkönyvelő vagy azok helyettesei és a tag vagy alkalmazott ír alá. A szerződéshez csatolni kell az MTSZ közgyűlése idevonatkozó jegyzőkönyvének másolatát és a telek tervrajzát (amit a szövetkezet egyik mérnöke is elkészíthet). Amennyiben a felek csak magánokiratot kötöttek, ettől számított 30 napon belül a szövetkezeti tag vagy alkalmazott köteles kérni az illetékes állami jegyzőségnél a tulajdonjog telekkönyvezését (Erdélyben és Bánátban) vagy annak állami nyilvántartásba vételét (az ország többi részeiben) és azt a szövetkezet vezetősége előtt okirattal igazolni. Az állami jegyzőség által megkötött adás-vételi szerződést hivatalból telekkönyvezik, illetve veszik állami nyilvántartásba.

Az így befolyt pénzeszközöket az MTSZ köteles a fejlesztési alap javára írni és ennek megfelelő rendeltetés szerint felhasználni.

c) A szövetkezet tulajdonában levő földek egyéb célokra való elidegenítése csakis a törvényben meghatározott feltételek között lehetséges.[12] A jelenleg érvényben levő törvények idevonatkozó rendelkezései csak a földek tagosítását ismerik el ilyen felhasználásként.[13] Ennek jelentősége különösen nagy volt a mezőgazdaság kollektivizálása idején, amikor az egyes szövetkezetek egységes földterületeinek kialakítása végett az MTSZ-be belépett tagok földjeit egy táblába kellett összevonni, ami sok esetben feltételezte a szövetkezet tulajdonát képező földeknek más személyek földjeivel való cseréjét. Bizonyos földrendezési munkálatok során azonban a tagosítás ma is napirendre kerülhet, amikor is az MTSZ közgyűlése elhatározhatja bizonyos parcelláknak átengedését más személyek tulajdonába, aminek ellenében ugyanolyan nagyságú és lehetőleg minőségű földet kap cserébe. Mivel e tekintetben a romániai viszonyok nem mutatnak különösebb sajátosságot s az alkalmazott szabályok általában megfelelnek a más szocialista országokban ismeretes előírásoknak, úgy véljük, hogy a részletesebb elemzés itt elhanyagolható.

Általában a termelőszövetkezeti földtulajdonnal kapcsolatosan megjegyezzük, hogy az MTSZ-ek esetében semmilyen körülmények között sem beszélhetünk ingyenes átadásról, állami átengedésről vagy megváltásról, mert ezek mint a termelőszövetkezeti földtulajdon szerzési módjai nem ismeretesek. E földtulajdon létrejöttének lehetséges módjai tehát a szövetkezeti társadalmasítás, a polgári jogi tulajdonszerzés egyes szabályai (adás-vétel, ajándékozás, öröklés stb.) és a tagosítás.

Az MTSZ földtulajdonának megszűnése pedig a tagoknak vagy szövetkezeti alkalmazottaknak történő eladás és tagosítás útján lehetséges, minden esetben az idevonatkozó törvényes előírások tiszteletben tartásával.

Külön megemlítjük a szövetkezeti földtulajdonnak *kisajátítás* útján történő azon megszűnését, amikor az MTSZ nem kap cserébe más földet, vagyis amikor a kisajátítás földcsere nélkül valósul meg. Az általános társadalmi igény kielégítése esetenként szükségessé teszi, hogy az állam kisajátítsa az MTSZ bizonyos földjeit,[14] és ezért ne csereföldet, hanem megfelelő pénzösszeget adjon. Ezt az esetet azért nem említet-

[10] L. az MTSZ Alapszabálya 5. sz.
[11] L. az MTSZ Alapszabálya 6. sz.
[12] L. az MTSZ Alapszabálya 7. sz.
[13] L. a 151/1950. (június 10-i) sz. törvényerejű rendelet.
[14] L. Románia Szocialista Köztársaság Alkotmányának 12. sz.

tük a földre vonatkozó rendelkezési jog tárgyalása során, mivel itt nem az MTSZ, hanem a szocialista állam rendelkezik, esetleg a szövetkezet akarata ellenére is. Ez tehát bár nem jelenti a rendelkezési jog megvalósítását, mégis a termelőszövetkezeti földtulajdon elidegenítésének egyik módjaként jelenik meg.

II. Az MTSZ használatában levő földek jogi helyzete

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek mint jogi személyek nemcsak a földtulajdon, hanem a földhasználat alanyai is lehetnek. Az MTSZ-ek földhasználati jogalanyisága potenciálisan egyidejű azok földtulajdonjogi alanyiságával; más szavakkal, az MTSZ-ek megalakulásuk első pillanatától kezdve nemcsak földtulajdonosként vesznek részt a gazdasági körforgalomban, hanem lehetőségük volt és van, hogy olyan földet használjon, amelyek nincsenek a tulajdonában. Itt természetesen olyan földhasználati jogviszonyról van szó, amelyben az MTSZ a földhasználó alany és nem az olyan esetekről, amikor használatba adóként szerepel.

Bár a szocialista állam tulajdonát képező mezőgazdasági rendeltetésű földek legnagyobb részét a szakosított állami gazdaságok használják, mégis az MTSZ-ek különlegesen fontos helyet foglalnak el az ezen földeket használó jogalanyok között. Ezen nem változtat semmit az a tény, hogy minden MTSZ kötelező módon elsősorban földtulajdonos és csak másodsorban állami vagy más földet nem tulajdonosi címen használó alany.

Függetlenül attól, hogy a föld az MTSZ tulajdonában vagy használatában van, az együttesen az MTSZ egységes földalapjához tartozik, s az azon megvalósított termés a szövetkezet kizárólagos tulajdonát képezi.

Az MTSZ-ek használatában általában három kategóriába tartozó föld lehet.

a) A szocialista állam tulajdonát képező, főleg mezőgazdasági rendeltetésű földek, amelyeket Minisztertanácsi Határozattal juttatott az állam az MTSZ használatába. Az idevonatkozó hatályos rendelkezések értelmében,[15] a be nem épített telkeket szövetkezeteknek (nemcsak MTSZ-eknek) csakis ingyenesen és határidő nélküli vagy meghatározott időtartamú használatra lehet átadni. Főszabályként az MTSZ-ek ezen földhasználata örökös, ami azt jelenti, hogy a termelőszövetkezet akarata ellenére az adott föld nem kerülhet ki annak használatából, kivéve azt az esetet, amikor az állam az így használatba adott földet általános társadalmi célok megvalósítása érdekében részben vagy egészen visszavonja. Ha nem ilyen, hanem más úton kerül ki az állami föld a szövetkezet birtokából, azt peres úton bárkitől visszakövetelheti.

Az állami földeknek az MTSZ használatába adása jelentős állami támogatást jelentett, különösen a mezőgazdaság kollektivizálásának időszakában, amikor a fiatal MTSZ-ek még nem rendelkeztek megfelelő mennyiségű mezőgazdasági rendeltetésű földdel. De az azóta fennálló vagy később keletkezett ilyen földhasználati viszonyok is jelentős helyet foglalnak el a román földjog tárgyát képező társadalmi viszonyok között.

b) Az MTSZ-ek földhasználata alapulhat a 115/1959. (március 30-i) sz. törvényerejű rendeleten is. Az idézett jogszabály előírja ugyanis, hogy mindenki csak annyi földet tarthat meg magának, amennyit sajátmaga és családtagjai munkaerejével meg tud művelni, a többit pedig köteles átadni, a helyi tanács végrehajtó bizottságának határozata alapján, a helyi állami vagy szövetkezeti gazdaságnak. A mezőgazdasági szocialista egység, tehát az MTSZ is, ezen földekre, az államigazgatási szerv aktusa alapján, használati jogot nyert. A tulajdonjog azonban nem szállt át sem az államra, sem pedig az MTSZ-re, hanem — mint a román jogrendszer sajátos kreációja — megmaradt az eredeti tulajdonosnál, anélkül azonban, hogy azt valamilyen jogosultság megilletné az ezen említett földdel kapcsolatosan. Annak idején a tulajdonos megjelölhette azt a helyi állami vagy szövetkezeti egységet, amelynek használatába kívánta juttatni fölösleges földjeit. A tulajdonos az átadott földek minden hektárja után egy bizonyos pénzösszegre volt jogosult. Ha a család munkaerejét meghaladó földek átadása után a tulajdonos vagy a vele közös háztartásban élő bármely személy belépett abba a termelőszövetkezetbe, amelynek használatába került az adott föld, úgy az, a szövetkezeti társadalmasítás címén, a termelőszövetkezet tulajdonába került. Ellenkező esetben, az MTSZ ma is használja, ingyen és határidő nélkül, az említett jogcím alapján neki átadott földet, ugyanolyan jelleggel, mint az állami tulajdonból használatba kapott földeket, tehát az adott föld termése a szövetkezet tulajdonát képezi, anélkül, hogy valamilyen kötelezettsége is lenne a „tulajdonossal" szemben.[16]

Az idézett törvényerejű rendelet ugyanakkor megtiltotta a földek bérbe- vagy felesbe adását és a nem tulajdonos általi megművelés mindennemű fajtáját (kivéve az állami vagy szövetkezeti földhasználatot), kizárva ezáltal a kizsákmányolás minden lehetőségét.

c) Harmadsorban az MTSZ-ek használatá-

[15] L. a 409/1955. (szeptember 23-i) sz. törvényerejű rendeletet az állam tulajdonát képező javak átadásának szabályozásáról, és a 244/1955 (június 30-i) sz. törvényerejű rendeletet az állami tulajdonban levő egyes vagyontárgyaknak szövetkezeti egységek számára történő átadásnak szabályozásáról.

[16] Itt elsősorban a volt kulákgazdaságok földjeiről volt szó, de nem kizárólagosan ezekről, hiszen számtalan munkás és más kategóriába tartozó, de mezőgazdasági földtulajdonnal rendelkező, dolgozó földje is e törvényes rendelkezés hatálya alá esett.

ban lehetnek bizonyos mezőgazdasági rendeltetésű földek a 12/1968 (május 14-i) sz. törvény[17] rendelkezései alapján is. Az idézett törvény előírja, hogy minden olyan természetes vagy jogi személyt, amely mezőgazdasági rendeltetésű földet bármely jogcímen birtokol, de azt nem műveli meg; vagy a szőlőt, gyümölcsöst és legelőt nem az agrotechnikai előírásoknak megfelelően kezeli, első évben pénzbírsággal kell sújtani, s amennyiben ez az állapot a következő esztendőben is tart (s ez az az eset, amely témánk szempontjából érdekel), a megyei mezőgazdasági szervek javaslatára, a megyei néptanács végrehajtó bizottsága a kérdéses földterületeket ingyenesen olyan szocialista mezőgazdasági szervezetnek (többek között MTSZ-eknek) adja ideiglenes használatba, amelyek biztosítani tudják azok ésszerű és rendeltetésszerű megművelését. A megyei végrehajtó bizottság ezen intézkedése ellen panasszal lehet élni a mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozó szakminisztériumhoz.[18] Ezen ingyenes és ideiglenes földhasználat mindaddig megilleti az MTSZ-et (vagy egyéb szocialista egységet), ameddig az eredeti birtokos nem kéri a kérdéses földek visszaadását és nem vállalja, hogy azokat az előírásoknak megfelelően fogja használni.

A tárgyalt három úton megszerzett földhasználati jog alapján a mezőgazdasági termelőszövetkezetet megilleti a szóbanforgó földek birtoklása és azok rendeltetésszerű használati joga. Ami a rendelkezési jogot illeti, az a termelőszövetkezet tulajdonában levő földekkel való rendelkezésnél szűkebb keretek között valósítható meg. Ezen rendelkezési jog terjedelme függ attól is, hogy az említett három út melyikén át jutott a föld az MTSZ használatába.

Ezek szerint, amennyiben az MTSZ *örökös és ingyenes földhasználatáról* van szó, amely — mint fentebb láttuk — állami tulajdonban levő földekre vonatkozóan jön létre, úgy a termelőszövetkezet a tagosítás útján, az illetékes megyei mezőgazdasági szerv beleegyezésével, elidegenítheti azzal a megjegyzéssel, hogy a cserébe kapott földek ugyanolyan joghelyzetbe kerülnek, mint amilyenben az átengedett földek voltak (állami tulajdon, szövetkezeti használat különböző jogcímek alapján, mezőgazdasági rendeltetés).

Ezek a földek polgári jogi jogügyletek alapján semmiképpen sem idegeníthetők el.

Vitatott kérdés, hogy ezen földekből az MTSZ juttathat-e tagjainak használatba háztáji földet. Az egyik vélemény szerint, az állami tulajdonban levő és az MTSZ által használt földekből is juttathat a szövetkezet tagjainak háztáji földet, másodlagos használatként.

Az ezzel ellentétes álláspont, amelyet már más alkalommal is kifejtettünk, nem elvileg zárja ki az ilyen másodlagos földhasználat létrejöttének lehetőségét, hanem az Alapszabály kifejezett szövegének értelmezésére támaszkodik. Ezen szöveg kimondja, hogy az MTSZ közgyűlése, bizonyos feltételek fennforgása esetén, háztáji földet juttathat tagjainak a *szövetkezet tulajdonában* levő mezőgazdasági rendeltetésű földekből. Ezen rendelkezést nem lehet véleményünk szerint másképpen értelmezni, csak úgy, hogy az MTSZ csak a saját tulajdonában levő földekkel rendelkezik ilyen módon. Szeretnénk azonban még egyszer kihangsúlyozni, hogy elvileg nem zárjuk ki annak lehetőségét, hogy a szövetkezet az általa örökösen használt állami földekből is juttasson háztáji földet, annál is inkább, mert ezt a lehetőséget szükségszerűen igényli maga a gyakorlat is. Ez azonban feltételezi az Alapszabály ez irányú előírásainak megfelelő módosítását.

A 115/1959. (március 30-i) sz. törvényerejű rendelet alapján használt földek feletti rendelkezési jog ugyanúgy jelentkezik, mint az állam tulajdonában levő földek használata esetén, míg a 12/1968. (május 14-i) sz. törvény alapján ideiglenesen használt földek felett a szövetkezet jogilag egyáltalán nem rendelkezik. Használati jogának megszűnése esetén ezeket a földeket egyidejűleg kell visszajuttatni eredeti birtokosuknak, ami lehetetlenné teszi azok jogi értelemben vett elidegenítését.

Összefoglalva a tárgyaltakat megállapíthatjuk, hogy az MTSZ földalapja lényegében jogilag két kategóriába tartozó csoportot alkot: a tulajdonát képező és a használatában levő földek. Ezek elsősorban mezőgazdasági rendeltetésűek, de lehetnek beépített vagy beépítésre szánt gazdasági épületek, belső utak stb. által elfoglalt területek is.

A szövetkezeti földtulajdon megszerzésének legfontosabb módja a szövetkezeti társadalmasítás, emellett azonban egyes általános polgári jogi ügyletek vagy tagosítás útján is szerezhet az MTSZ földtulajdont.

Az MTSZ használatában levő földek aszerint oszlanak fel, hogy határidő nélküli, tehát örökös vagy meghatározott időre szóló földhasználatról van szó. Az örökös szövetkezeti földhasználat vonatkozhat állami tulajdonra, vagy a 115/1959. sz. törvényerejű rendelet rendelkezései alá eső természetes személyek tulajdonában levő földekre. A határidőhöz kötött földhasználat pedig bármely személy tulajdonában vagy használatában levő földekre vonatkozhat, amennyiben a 12/1968. sz. földvédelmi törvény rendelkezései alapján az illetékes államigazgatási szerv az MTSZ használatába utalja.

A szövetkezet tulajdonában vagy használatában levő földek feletti rendelkezési jog jelentősen korlátozott s csakis a törvény és az Alapszabály által meghatározott módon és feltételek fenntartása esetén valósulhat meg.

Ezen rendelkezési joggal összefüggően, a háztáji gazdaságban megtalálható földek legna-

[17] E törvény a mezőgazdasági rendeltetésű földek védelméről, konzerválásáról és használatáról szól.

[18] Jelenleg a Mezőgazdasági, Élelmiszeripari és Vízgazdálkodási Minisztérium.

gyobb része az MTSZ-től származik (kivételt képeznek az ún. visszatartott földek). Ezek lehetnek: a ház, a gazdasági épületek és az udvar által elfoglalt telkek, amelyek a szövetkezeti tag vagy a vele közös háztartásban élő családtag tulajdonában vannak; és lehetnek mezőgazdasági rendeltetésű földek, amelyek az MTSZ tulajdonát képezik, az MTSZ-tag használatába pedig bizonyos feltételek mellett és korlátozott mennyiségben kerülhetnek.

Befejezésül ki szeretnénk emelni, mint Romániai sajátosságot, sok más szocialista országhoz viszonyítva, hogy az *MTSZ-be lépő dolgozó paraszt földjei kötelező szövetkezeti társadalmasítás útján kerültek, a szocialista szövetkezeti mozgalom kezdetétől a szövetkezet tulajdonába.* Ugyancsak sajátos kreációja a szocialista román jognak az egyes családok munkaerejüket meghaladó földek gazdasági kihasználásának és jogi helyzetének megoldása, amelynek eredményeként egy teljesen újszerű tartalomnélküli tulajdonjog és egy erre alapozódó szövetkezeti társadalmi földhasználati jog született meg, ami az embernek ember általi kizsákmányolása megszüntetéséhez vezetett a mezőgazdaságban, megszüntetve ugyanakkor azokat a korlátozásokat, amelyek az MTSZ tagjai sorába való felvétel tekintetében létezett addigi kulákgazdaságok viszonylatában. És végül, mint egy másik sajátosságot említenénk meg, a föld ésszerű és tervszerű használatát vagy kezelését elmulasztó mezőgazdasági egységekkel vagy természetes személyekkel szemben a törvény által meghatározott feltételek között alkalmazott szankciót, amelynek eredményeként, többek között, az MTSZ-ek ideiglenes használatába is kerülhetnek mezőgazdasági rendeltetésű földek.

Lupán Ernő

A nevelési tanácsadó szerepe a gyámhatósági eljárásban*

I.

Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. tv. (a továbbiakban: Áe.) 28. §-ának (1) bekezdése szerint, ha az ügyben jelentős tény vagy egyéb körülmény megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges vagy szakértő meghallgatását jogszabály rendeli, az eljáró államigazgatási szerv szakértelemmel rendelkező dolgozóját kell az eljárásba bevonni.

E törvénynek (Áe.) a szakértőre vonatkozó rendelkezései eljárásjogilag szabályozzák a gyámhatóság és a nevelési tanácsadó — mint szakértő — kapcsolatát, az egyes feladatok meghatározásával pedig a gyámhatósági eljárásról szóló 6/1969. (VIII. 30.) MM sz. rendelet (a továbbiakban: Gyer.) ad alapot a két szerv együttműködésére.

A Gyer. egyes gyámügyi feladatok megoldására kifejezetten (védő- és óvóintézkedések, a kiskorú állami gondozásba vétele, az örökbefogadás engedélyezésének előkészítése), *más feladatok* (pl. láthatás szabályozása, a kiskorú házasságkötésének engedélyezése stb.) *tekintetében pedig* — a bennük rejlő pedagógiai és pszichológiai elemek miatt — *értelemszerűen* lehetőséget ad a gyámhatóságnak arra, hogy a kiskorúval kapcsolatos eljárásba a tényállás tisztázása, a hozandó határozat megalapozása céljából bevonja a nevelési tanácsadót, illetve igénybe vegye közreműködését a kiskorú személyiségkorrekciójára irányuló tevékenységében.

A nevelési tanácsadónak a gyámügyi eljárásban való közreműködése pszichológiai és pedagógiai problémáknak az üggyel összefüggő megítélésére, valamint megoldására irányul, hiszen ezekhez esetenként olyan különleges szakértelem és módszerek alkalmazása szükséges, amellyel a gyámhatóság általában nem rendelkezik. A nevelési tanácsadónak a gyámhatósági, tehát a közigazgatási eljárásban való részvételét más szakértői tevékenységtől — pl. a bírósági szakértőétől — egyebek között az különbözteti meg, hogy a nevelési tanácsadó *nemcsak szakvéleményt ad, hanem részt vehet, sőt, feladataiból adódóan köteles részt venni vagy vállalni a gyámhatósági gyermekvédelmi*[1] *feladatok megoldásában is,* akár a gyámhatóság kezdeményezésére, akár „hivatalból". Ez a körülmény specifikus és dinamikus vonást kölcsönöz a gyám-

Szerző ezúton fejezi ki köszönetét *Vereczkey* Györgyné vezető pszichológusnak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségéért.

* A gyermekkel való érintkezés (láthatás) mint szülői alanyi jog c. tanulmányunkban (Jogtudományi Közlöny, 1972. 92—101. old.) jeleztük, hogy a témának a nevelési tanácsadóval összefüggő kérdéseire még visszatérünk. Jelen tanulmányban azonban a gyámhatóság és a nevelési tanácsadó együttműködését szélesebb alapon tárgyaljuk.

[1] A gyámhatósági gyermekvédelmi feladatokon a gyámhatóság hatáskörébe utalt, a gyermek védelmének érdekében megoldandó feladatokat értjük. Ld.: *Rácz* István: A gyermekvédelem és gyámjog jogpolitikai vonatkozásai. Állam és Igazgatás, 1970. 1026—1027. old.

hatóság és a nevelési tanácsadó együttműködésének. *A nevelési tanácsadó jelentős szerepet tölt be egyes gyámhatósági, gyermekvédelmi és korrekciós feladatok megoldásában, s ezért is indokolt a nevelési tanácsadót gyermekvédelmünk egyik bázisává fejlesztenünk.*[2]

A Gyer. — amelynek korszerűségét már több összefüggésben tárgyaltuk — azzal realizálja a pszichológia elvárásait a gyámügyi eljárással szemben, hogy a pszichológiai szempontokat beépíti az eljárásba, ezeket mérlegelés tárgyává teszi, s több tekintetben kifejezetten felhívja a gyámhatóság figyelmét a nevelési tanácsadó közreműködésének szükségességére. A Gyer. tehát előírja a gyámhatóságnak a jogi, társadalmi, pedagógiai, szociális tényezők mellett a pszichológiai szempontok differenciálását és érvényrejuttatását is, hiszen a pszichológiának a gyámügyekben érvényesíthető tudományos eredményei ma már nem hagyhatók figyelmen kívül pl. a megelőzés, az állami gondozás, az örökbefogadás, a láthatás terén.[3] A Gyer.-t ebből a szempontból is méltán mondhatjuk korszakalkotónak gyámügyünk történetében, megjegyezve, hogy az elvárásokat akkor realizálta, amikor a gyermekpszichológiai intézmények felélesztése és kibővítése után megértek ennek az előfeltételei. Ezekkel számolva, és *felismerve a pszichológiai alapon álló pedagógia jelentőségét a gyermekvédelemben is,* a jogalkotó nem várta meg azt az időt, amikor a nevelési tanácsadót valamennyi megyeszékhelyen — mint centrumban — vagy másutt létrehozhatják, és — ezzel összefüggésben — működésére általános érvényű normatív utasítást lehet kiadni[4], hanem azt vette figyelembe, hogy helyi kezdeményezésre több vidéki városban (Pécs, Miskolc, Szeged, Kecskemét, Eger, Gyöngyös, Vác, Zalaegerszeg, Szentendre, Tapolca, Békés nagyközség[5] stb.) különböző szervezési elvek alapján (pl. gyermekideggondozóval, vagy pályaválasztási tanácsadóval együtt), és Budapest mind a 22 kerületében működik már nevelési tanácsadó és előbb-utóbb újak létesítésére is sor kerülhet. Amikor a nevelési tanácsadó szervezetére és működésére vonatkozó főhatósági szabályozás kiadását várjuk, e példa alapján megjegyezzük, hogy *a helyi szükségletek ellátására létrejövő intézmény tevékenységének felső szintű szabályozása csak a fejlődés bizonyos szakaszában történhet meg, amelynek alapján az intézményrendszer kiépülhet.*[6]

A Gyer. nem rendeli el a nevelési tanácsadónak a gyámhatósági eljárásba való *kötelező* bevonását (ez sok esetben felesleges is lenne, hiszen az ügyek megítéléséhez nem mindig kell *különleges* pedagógiai vagy pszichológiai szakértelem), csak lehetővé teszi ott, ahol már működik nevelési tanácsadó. A cél és az eszköz viszonya a jelen esetben az, hogy a Gyer. generálisan előbb tűzte ki a célokat, amelyek eléréséhez szükséges intézményrendszert — mint a megvalósítás eszközét — mindenütt létre lehet hozni. Véleményünk szerint azonban ez a „fáziseltolódás" nem jelenti azt, hogy a gyámhatóság mellőzheti a már meglevő, illetékességi területén működő, vagy egyébként igénybevehető[7] nevelési tanácsadónak, mint szakértőnek konzultálását, ha az Áe. 28. §-ának (1) bekezdésében előírt feltételek fennállnak, mert kötelessége, hogy a tényállás minden részletét tisztázza.[8]

---

[2] Vannak más pszichológiai intézmények is, amelyek részt vesznek az általános gyermekvédelemben. Ilyenek például Budapesten a Fővárosi Gyermekpszichológiai Rendelőintézet, a Fővárosi Gyermek-mentálhigiéniai Központ, a gyermek-ideggondozó intézetek. A fővárosi kerületi nevelési tanácsadók elsősorban ezekkel kooperálnak, ha az adott probléma megoldása nem tartozik tevékenységi körükbe.

[3] A Művelődésügyi Minisztérium gyámügyi továbbképzési programjában ezért is szerepelnek pszichológiai témák. Pl. *Murányi Kovács* Endréné: A megelőzés néhány pszichológiai és pedagógiai kérdése. Gyámügyi továbbképzés I. 1971. Művelődésügyi Minisztérium Gyermekvédelmi Osztályának kiadványa. Szerk.: *Fekete* Géza. 18—41. old.; *Gáti* Ferenc: Az örökbefogadás pszichológiája és pedagógiája. Ugyanott. 121—143. old.; *Bergmann* Erzsébet: A láthatás szabályozásának pszichológiai kérdései. Kézirat, 1972. Megjelenése előkészületben.

[4] A nevelési tanácsadó szervezetére és működésére vonatkozó művelődésügyi miniszteri rendelet megoldaná a nevelési tanácsadók létesítésének anyagi feltételeit, szabályozná szervezetét, feladatait, munkatársainak (vezető pszichológus, pszichológus, orvos, pedagógus, gyógypedagógus, szociális gondozó, asszisztens) tevékenységét és — többek között — a gyámhatósággal való együttműködését. Mindezekre jelenleg csak helyi szabályozások vannak érvényben. Pl.: A kerületi nevelési tanácsadó működésének szabályozása. A Fővárosi Tanács V.B. elnökhelyettese 150071/1967. sz. utasítása. A nevelési tanácsadó főhivatású vezető pszichológusának működési szabályzata. A Fővárosi Tanács V.B. Oktatási Főosztályának 155092/1969. sz. utasítása.

[5] „A Békési Járási Hivatal Művelődésügyi Osztályának az a törekvése, hogy a fiatal, de jól bevált intézmény hatáskörét kiterjessze a járás többi községére is. Az igény megvan rá. A többi csupán szervezés kérdése." *Joó* Béla: Nevelési tanácsadó Békés nagyközségben. A tanító, 1972/3. sz. 20. old.

[6] Ilyen például a gyámügyi igazgatásban a 131/1970. (MK. 15.) sz. művelődésügyi miniszteri utasítás a hivatásos pártfogókról. Kiadását fővárosi kísérletek előzték meg.

[7] A 11/1971. (III. 31.) Korm. sz. rendelet 9. §-ának (4) bekezdése szerint, ha a művelődésügyi intézmények ellátó tevékenysége a fenntartó tanács területén túl terjed, az államigazgatási területi beosztástól függetlenül is kötelesek feladataikat ellátni.

[8] A Fővárosi Tanács V.B. Művelődési Főosztálya, mint másodfokú gyámhatóság a tényállás megalapozatlansága miatt több esetben azért semmisítette meg az elsőfokú határozatot, és utasította az elsőfokú gyámhatóságot a nevelési tanácsadónak az eljárásba való bevonásával pszichológiai szakvélemény beszerzésére, mert az ügyben csak pszichológiai szakvélemény alapján lehetett megnyugtató döntést hozni. — A Fővárosi Főügyészség óvása a másodfokú láthatási határozatot azért találta megalapozatlannak, mert a tényállás tisztázásához pszichológiai szakvéleményt is be kellett volna szerezni. (Fővárosi Főügyészség. Á. 1660/3/1971. sz.)

II.

Amikor kísérletet teszünk arra, hogy meghatározzuk, *mi a nevelési tanácsadó*[9] és hol helyezkedik el államigazgatási és intézményrendszerünkben — az elvi megfontolásokon túlmenően — olyan modellből indulunk ki, amelynek szervezeti alapjai, feladatai, működési elvei és működésének mechanizmusa már kialakult. E modell: a budapesti kerületi nevelési tanácsadó, amely jelenleg is alkalmas a Gyer.-ben megfogalmazott feladatok ellátására, és egyre inkább megfelel azoknak az elvárásoknak is, amelyeket az oktatási intézmények és ezen belül az általános gyermekvédelem szempontjai támasztanak a nevelési tanácsadóval szemben. *Úgy véljük, hogy e modell tanulmányozása néhány, de lege ferenda hasznosítható gondolatot ad a nevelési tanácsadó szervezetének és működésének országos szabályozásához.* Budapesten a kerületi nevelési tanácsadó a kerületi művelődésügyi osztály irányítása alatt álló olyan pszichológiailag orientált, gyermekvédelmi jellegű oktatási-nevelési intézmény, amely az osztály, és a kerületi oktatási intézmények hatáskörébe tartozó egyes pedagógiai és pszichológiai, tanügyigazgatási és gyámhatósági feladatok megoldásában — hatósági jogosítványok nélkül — sajátos funkciójának megfelelően működik közre. Része tehát a művelődésügyi intézményrendszernek, ellát — a nem saját tevékenységével kapcsolatos — szervezési, képzési feladatokat, valamint lehetőség szerint családgondozást.[10]

Ez a meghatározás a megyékben létesült nevelési tanácsadókra *általában* azzal az eltéréssel érvényes, hogy ott a nevelési tanácsadó az illetékes (a létesítő és fenntartó) művelődésügyi osztály irányítása alatt áll. A gyámhatóság pedig nem a művelődésügyi, hanem — a megfelelő szintű — igazgatási osztály, illetve a községekben a községi tanács szakigazgatási szerve, az utóbbi a Gyer. 5. §-ában foglalt hatáskörökben. (Témánk szempontjából: a községek hatáskörébe tartozik az egyes védő- és óvóintézkedésekkel, a kiskorúak láthatásával, a nagyközségekébe pedig még a kiskorúak állami gondozásával és házasságkötésének engedélyezésével kapcsolatos elsőfokú gyámhatósági feladatok ellátása.) A nevelési tanácsadók létesítésével összefüggő fontos szervezési feladat megteremteni az együttműködést a nevelési tanácsadó és a székhelyén kívül működő oktatási intézmények, gyámhatóságok között.

1. A nevelési tanácsadó pszichológiailag orientált gyermekvédelmi jellegű oktatási-nevelési intézmény. Oktatási-nevelési jellegét jogszabály állapítja meg, gyermekvédelmi jellege ugyancsak jogszabályból, emellett funkciójából is levezethető, pszichológiai aspektusa pedig alapvetően határozza meg tevékenységét.

a) A 33/1971. (XI. 3.) Korm. sz. rendelet 2. §-ának (2) bekezdése szerint a tanulók eredményes *oktatását és nevelését* a művelődésügyi miniszter által megállapított feladatokat ellátó tanulószobák, napköziotthonok és *egyéb intézmények létrehozásával is elő kell segíteni.* Ezek létesítésének és megszüntetésének szabályait külön jogszabály állapítja meg.

A tanácsokról szóló 1971. évi I. tv. (a továbbiakban: Tt.) végrehajtására kiadott 11/1971. (III. 31.) Korm. sz. rendelet (a továbbiakban: Vhr.) 78. §-a szerint a művelődésügyi és egyéb intézmények létesítésére, megszüntetésére vonatkozó szabályokról a Minisztertanács külön rendelkezik. Ez a 33/1971. (XI. 3.) Korm. sz. rendeletben is említett külön jogszabály a 35/1971. (XI. 3.) Korm. sz. rendelet (a továbbiakban: Kormányrendelet). A Kormányrendelet 5. §-ának (1) bekezdése szerint *a megyei város tanácsa,* 6. §-ának (1) bekezdése szerint pedig *a megyei tanács és a Fővárosi Tanács oktatási-nevelési intézményként* nevelési tanácsadót létesíthet. [Ugyancsak a Kormányrendelet 6. §-ának (1) bekezdése pl. a nevelőotthont a gyermekvédelmi intézmények közé sorolja.]

E jogszabály a megye és a főváros viszonylatában a megyei, illetve a Fővárosi Tanács, tehát nem a helyi [Tt. 4. §-a (1) bekezdésének *a)* pontja], hanem a területi [Tt. 4. §-a (1) bekezdésének *b)—c)* pontja] tanács hatáskörébe utalja a nevelési tanácsadó létesítését és megszüntetését. Megyei viszonylatban a Vhr. 16. §-a *a)—b)* pontja szerint a megyei tanács létesíti az olyan intézményeket, amelyek a megye egészének, illetve több községnek, városnak a különleges szükségleteit elégítik ki — *ebből a szempontból a megyei tanács is helyi tanács.* Fővárosi vi-

[9] Európában (London) és az Egyesült Államokban a pennsylvaniai Egyetemen 1896-ban alakult meg az első nevelési tanácsadó. A nevelési tanácsadás történetét és ennek kapcsán az országonként és időszakonként változó célkitűzéseit a hazai és a külföldi pszichológiai irodalom részletesen feldolgozta. Ld. pl.: Tanulmányok a nevelési tanácsadás köréből. Szerk.: *Tunkli* László. A Fővárosi Tanács V.B. Oktatási Főosztályának kiadványa. Budapest. 1971. 51—54. old.

[10] A kerületi nevelési tanácsadók létrehozásának okait, fejlődését, tevékenységük főbb irányait ismerteti *Horányi* Györgyné: Az ifjúságvédelmi felügyelők és a nevelési tanácsadók tevékenysége a fővárosi kerületekben c. cikkében (Állam és Igazgatás, 1969. 738—741. old.) és *Siklósi* László: Nevelési tanácsadó c. cikkében. (Budapest, 1971. 28—30. old.)
A nevelési tanácsadót minden kerületben főállású pszichológus vezeti, mellékfoglalkozásban még egy-két pszichológus, orvos, pedagógus, gyógypedagógus *team* munkában dolgozik. A szervezet fokozatosan fejlődik és az a cél, hogy idővel minden feladatot főállású munkatársak lássanak el. A legjobban kiépült XIII. kerületi nevelési tanácsadóban a vezető pszichológus, pszichológus, orvos, pedagógus és asszisztens főállású. Összehasonlításul megemlítjük, hogy pl. Prágában 1 pszichológus és 1 szociális gondozó a nevelési tanácsadó létszáma. Ld. bővebben: *Vereczkey* Györgyné: Pedagógiai-pszichológiai tanácsadás Prágában. Köznevelés, 1971/9. sz.
Az 1968/69. tanévben a kerületi nevelési tanácsadók 2198 gyermekkel foglalkoztak, 352 szakvéleményt készítettek. A munka volumene azóta lényegesen nagyobb. Az 1970/71 tanévre csak iskolaérettség szempontjából kb. 2000 gyermeket vizsgáltak meg.

szonylatban pedig figyelembe veszi a Tt. 16. §-ának (1) bekezdése *b)* pontját: a fővárosi tanács ellátja azokat a *helyi tanácsi* feladatokat, amelyek több kerületet együttesen érintenek, — és erre is értelemszerűen irányadó a Vhr. 16. §-ának *a)—b)* pontja. Az tehát, hogy a megyei, illetve a Fővárosi Tanács *helyileg hol* létesít nevelési tanácsadót, elhatározás kérdése.

Lényegesebb kérdés, hogy a nevelési tanácsadó létesítését célszerű volt-e kizárólag a megyei város, a megyei, illetve a Fővárosi *Tanács* hatáskörébe utalni. A Fővárosi Tanács — utólagos beszámolási kötelezettség mellett — a Végrehajtó Bizottságra ruházta át az intézmények létrehozásának hatáskörét[11] (a nevelési tanácsadó vonatkozásában a Kormányrendelet erre nem adott felhatalmazást). Ez sem oldja meg azonban azt a problémát, hogy pl. — fővárosi viszonylatban — sem a kerületi tanácsnak, sem — esetleg átruházható hatáskörben — a végrehajtó bizottságnak nincs hatásköre nevelési tanácsadó létesítésére. Ennek pedig a létesítés és fenntartás vonatkozásában pénzügyi, költségvetési következményei vannak.

A Kormányrendelet végrehajtása — fővárosi viszonylatban — a nevelési tanácsadó létesítése tekintetében mégsem okoz különösebb nehézséget, mert a 25.968/1967. számú vb. elnökhelyettesi utasítás alapján a Tt., illetve a Kormányrendelet életbelépése előtt, helyi erőforrásból valamennyi kerületben létesült már nevelési tanácsadó, új létesítésére tehát nincs szükség. *A nevelési tanácsadó szervezeti és működési szabályzatának kiadása során azonban figyelembe kellene venni a már kialakult helyzetet,* azt, hogy a nevelési tanácsadó nem fővárosi, hanem fővárosi kerületi intézmény. Nevelési tanácsadó központ létesítése a fővárosban (a nevelési tanácsadói hálózat teljes kiépítése után esetleg a megyeszékhelyeken is) indokolt lenne,[12] de csak módszertani feladatok ellátására, hiszen a kerületi nevelési tanácsadók önállóan működnek. Ez esetben se lehetne tehát a kerületi nevelési tanácsadó a Központ, mint fővárosi intézmény decentruma, hiszen ténylegesen a kerület tartja fenn és irányítja, noha *a fejlesztéshez* továbbra is szükség lenne a központi dotációra, új állások szervezésénél. A Kormányrendelet és a tényleges helyzet között tehát az az ellentmondás, hogy a kerületi tanácsnak, illetve végrehajtó bizottságnak nincs hatásköre nevelési tanácsadó létrehozására és megszüntetésére, de facto azonban a fenntartás és az irányítás joga a kerületé. *Ugyanezek vonatkoznak olyan megyére is,* ahol több helyi tanács területén működik nevelési tanácsadó, illetve ahol a jövőben vonzáskörzet nélkül is indokolt lenne nevelési tanácsadót létesíteni a helyi feladatok ellátására.

A Kormányrendelet tehát most már magasszintű jogszabály alapján teszi lehetővé nevelési tanácsadó létesítését, miként a Gyer., elismeri létjogosultságát, a Vhr. 80. §-ának (2) bekezdése pedig úgy rendelkezik, hogy az illetékes — a jelen esetben a művelődésügyi — miniszter határozza meg a tanács által fenntartott intézmények szervezeti és működési szabályzatát, illetőleg annak irányelveit, a dolgozók alkalmazásához megkívánt képesítési és szakmai feltételeket, a kinevezés és egyéb munkáltatói jogok gyakorlásának szabályait. Erre a nevelési tanácsadóra nézve még csak előkészítés alatt álló főhatósági szabályozásra most már a Kormányrendelet ad alapot.

A nevelési tanácsadó tehát a 33/1971. (XI. 3.) Korm. sz. rendelet 2. §-ának (2) bekezdésében említett olyan „egyéb intézmény", amelynek működésével a tanulók eredményes oktatását és nevelését kell elősegíteni.

b) A Kormányrendelet — mint már utaltunk rá — a nevelési tanácsadót nem a gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények, hanem az oktatási-nevelési intézmények közé sorolja, mégis, *a nevelési tanácsadó gyermekvédelmi jellegű intézmény is.*

A Kormányrendelet — természetszerűen — az intézmények *jellegének* megállapításánál nem veheti figyelembe az intézmények valamennyi *funkcióját.* Így például a nevelőotthont a gyermekvédelmi intézmények közé sorolja, hiszen az állami gondozott gyermek (országosan kb. 36 000 fő) vagy nevelőotthonban, vagy pedig nevelőszülőnél (országosan 10 746 fő) nevelkedik, mert családi vagy egyéb környezetében való veszélyeztetettsége miatt, vagy más okból az állam fokozott védelmére szorul. Viszont a nevelőotthonnak is fontos funkciója az oktatás és a nevelés, s ebből a szempontból a nevelőotthon is oktatási-nevelési intézmény. Ugyanígy: nem lehet élesen elhatárolni a nevelési tanácsadó oktatási-nevelési és gyermekvédelmi funkcióját sem. A Kormányrendelet kategorizálása a nevelési tanácsadó tevékenysége domináns elemeinek felel meg, de még az oktató-nevelő munka pszichológiai segítése is *általános gyermekvédelmi tevékenység* (akár az iskola, akár a szülő és a gyermek felé irányul), hiszen a nevelési tanácsadó a személyiségfejlődésükben veszélyeztetett — vagy ilyenné válható — tanulókkal foglalkozik.

A nevelési tanácsadó tevékenységének gyermekvédelmi jellegét másfelől az igazolja, hogy a nevelési tanácsadó bevonható a gyámhatósági eljárásba. A nevelési tanácsadókat az 1950-es évek végétől kezdődően — legalábbis a fővárosban — a gyámhatósági gyermekvédelem szakszerűbb megoldásának igénye hozta létre és ez az igény változatlanul fennáll. A gyermek személyiségfejlődésében mutatkozó problémá-

[11] Budapest Főváros Tanácsának a Végrehajtó Bizottság szakigazgatási szervezetéről szóló 5/1971. számú rendelete — a Fővárosi Tanács és szervei szervezeti és működési szabályzatáról — 13. §-ának b) pontja. Fővárosi Közlöny, 1972. febr.

[12] *Vereczkey* Györgyné: i. m. 33. old. Ugyanígy: *Horányi* Györgyné—*Tunkli* László: Pszichológusok a főváros oktatásügyében. Köznevelés, 1971/11. 35. old.

kat, vagy szüleinek pszichés problémáit a gyámügyi eljárásban is csak az okok kutatásán és feltárásán alapuló szakszerű intézkedésekkel lehet megoldani. Ezért a funkcionálás, és ami ezzel szorosan összefügg: a szervezet kiépítése szempontjából figyelembe kell venni, hogy *a nevelési tanácsadónak egyaránt meg kell felelnie mind az oktatási intézmények, mind a gyámhatóságok támasztotta követelményeknek.*

A nevelési tanácsadót 1963-ban említi először jogszabály, az 5/1963. (VIII. 25.) MM. sz. rendelet,[13] amelynek 2. §-a (1) bekezdésének *c)* pontja felhatalmazta a gyámhatóságot, hogy *védő- és óvóintézkedésként kötelezheti a szülőt* a nevelési tanácsadó felkeresésére (persze, ha nincs is benne a jogszabályban: a gyermekkel együtt) és előírta, hogy a szülő a kiskorú nevelése során érvényesítse az ott kapott tanácsokat. Ezt a rendelkezést a Gyer. 68. §-a (1) bekezdésének *b)* pontja is átvette, azzal a módosítással, hogy a gyámhatóság a *gondviselőt* kötelezheti a nevelési tanácsadó felkeresésére. Ez a helyesebb jogszabályi szövegezés, hiszen nem minden esetben a szülő a gondviselő, aki a gyermeket neveli. Mivel pedig a védő- és óvóintézkedést a gyámhatóság akkor rendeli el, amikor a kiskorú erkölcsi fejlődése, *nevelése,* gondozása a gondviselő környezetében nincs biztosítva, nyilvánvaló, hogy ha a Gyer. 68. §-a (1) bekezdésének *b)* pontja alapján bevonja az eljárásba a nevelési tanácsadót, akkor az gyermekvédelmi feladat megoldásában működik közre.

c) A nevelési tanácsadó pszichológiai orientáltsága azt jelenti, hogy a gyermek személyiségében, vagy környezetének tagjaiban rejlő problémák okait főként pszichológiai eszközökkel (anamnézis, exploráció, tesztvizsgálatok) kutatja, noha diagnózisában vagy szakvéleményében a szomatikus vizsgálat eredményeit, a pedagógiai, esetenként a szociális körülményeket is értékeli. *A nevelési tanácsadó teamjének tevékenységében a pszichológiai és pedagógiai szempontok dominálnak, ezért a helyes nevelésre vonatkozó tanács a pszichológiai és a pedagógiai vizsgálatok, illetve megfigyelések eredményeire épül.*[14] A nevelési tanácsadó személyiségkorrekció céljából huzamosabb ideig is foglalkozhat a gyermekkel, kontrollvizsgálatokat végezhet; az elsődleges cél azonban az, hogy a szülő, a gyermek, a pedagógus, vagy más személy fogadja el és hasznosítsa a tanácsot, illetve a gyámhatóság hasznosítsa a szakvéleményt.

2. A nevelési tanácsadó a művelődésügyi igazgatáshoz tartozó intézmény, része a művelődésügyi intézményrendszernek.

a) A nevelési tanácsadó állami szervezet, személyi keretére, illetve szakmai összetételére a 4. és 10. sz. jegyzetben utaltunk. Modellünkben a nevelési tanácsadó nem jogi személy, nincs önálló költségvetése sem. A kulturális szervezetek közé tartozó[15] művelődésügyi intézmény. Része a művelődésügyi intézményrendszernek és *funkciójának megfelelően működik közre a tanulók eredményes oktatásának és nevelésének segítésében* (közvetlenül csak csekély mértékben oktat és nevel) *tanácsadással, a tanulók személyiségkorrekciójával és egyéb módokon.* Részt vesz az iskolai és a gyámhatósági gyermekvédelmi feladatok megoldásában, egyes gyámjogi döntések pedagógiai-pszichológiai megalapozásában. Mint a művelődésügyi igazgatáshoz tartozó szervezet, részt vesz a művelődésügyi igazgatásban is, amikor például szervezi az iskolaérettségi vizsgálatokat,[16] közreműködik a pedagógusok pszichológiai továbbképzésében. *Közreműködhet egyes gyámhatósági védő- és óvóintézkedésekben, különösen akkor, ha szervezete családgondozásra is alkalmassá válik.*

b) A nevelési tanácsadó tehát bekapcsolódik az államigazgatás bonyolult mechanizmusába,[17] hatósági jogosítványai azonban nincsenek. Nem csupán diagnoszta, tanácsadó és terapeuta, mert tevékenységével elősegíti azoknak a céloknak a megvalósítását, amelyeket az 1952. évi IV. tv. (a továbbiakban: Csjt.) 75. §-a a szülő gondviselői feladatává tesz.[18] A nevelési tanácsadó tevékenységének nevelő hatása abban is kifejezésre kell jusson, hogy fellép az olyan antiszociális magatartási formák ellen, amelyek a Csjt. 75. §-ában megfogalmazott gondviselői célok elérését akadályozzák vagy megnehezítik, és ezzel veszélyeztetik a gyermek fejlődését. A

[13] A Gyer. 206. §-a 1969. október 1-i hatállyal hatályon kívül helyezte. Helyette a Gyer. 68. §-a (1) bekezdésének b) pontja hatályos.

[14] A szülőknek és a pedagógusoknak adott tanácsok irányulhatnak az egyes gyermekekkel vagy egyes tanulócsoportokkal kapcsolatos nevelési nehézségek leküzdésére, az oktatás-tanulási tevékenység javítására, a gyermek tanulási módszereinek kialakítására, a szabadidő-tevékenység megszervezésére, a csoportközösségek alakulásának problémáira, az egyes gyermekek közösségbe való beilleszkedésének elősegítésére stb. Az elhatárolás kérdéseivel, azzal ugyanis, hogy milyen esetek tartoznak a nevelési tanácsadó, illetve a gyermek-ideggondozó feladatkörébe, *Bergmann* Erzsébet foglalkozott a fővárosi nevelési tanácsadók ankétján (Magyar Tudományos Akadémia, 1971. október 8.), a „Nevelési tanácsadó és a gyermekideggondozó együttműködése" c. előadásában. Kézirat, 1971. Megjelenése előkészületben.

[15] *Dallos* Ferenc: A szervezetek várospolitikai szerepéről. Állam és Igazgatás, 1971. 795. és 799. old.

[16] Iskolaérettségi vizsgálatok — egyelőre miniszteri szabályozás nélkül — az ország több helyén és a fővárosban már több éve folynak. Eddigi fővárosi tapasztalatait összegezte *Vereczkey* Györgyné a fővárosi nevelési tanácsadók már említett ankétján „A nevelési tanácsadó szerepe az iskolaérettségi vizsgálatokban" c. előadásában. Kézirat, 1971. Megjelenése előkészületben.

[17] A Fővárosi Tanács V.B. Művelődésügyi Főosztálya azért engedélyezte M. E. és M. I. állami gondozott kiskorúaknak a vérszerinti szülőkhöz, mint nevelőszülőkhöz való kihelyezését, mert a XIII. kerületi nevelési tanácsadó vállalta a család gondozását, a kiskorúak fokozott pedagógiai segítését. (165194/2/1972. sz.)

[18] Ld. részletesebben: *Rácz* István: A gyermekkel való érintkezés (láthatás) mint szülői alanyi jog. Jogtudományi Közlöny, 1972. 97—99. old.

pszichés állapot és a helytelen magatartási forma kölcsönhatásából az is következik, hogy *ha a nevelési tanácsadó felkutatja a káros jelenségek pszichés okait, akkor azokat a következtetéseket is levonja belőlük, amelyek az etikai szabályok betartását célul tűzik a gyermek vagy a szülő elé.* A nevelési tanácsadónak a helyes magatartás elősegítésére irányuló tevékenysége *a jog szféráját is érinti.* A gyermek fejlődésére káros jelenségeket helytelenítő álláspontját a gyámhatóságnak adott szakvéleményben is kifejezésre juttathatja. *Mindezekből következik, hogy a Csjt. gyermekvédelmi alapelve a nevelési tanácsadó munkájában is alapelv.* Ha saját módszerei és eszközei nem elegendőek a gyermek veszélyeztetettségének elhárítására, helyzetének rendezésére, azoknak az állami szerveknek (gyámhatóság, művelődésügyi osztály) az eljárását kell kezdeményeznie (igazgatási feladat), amelyek hatósági jogosítványok birtokában intézkedhetnek a gyermek érdekében. A nevelési tanácsadó — többek között — ilyen módon is bekapcsolódik az államigazgatás láncolatába, a gondviselői, gyermekvédelmi, közoktatáspolitikai célok valóra váltása érdekében.

A nevelési tanácsadó és a gyámhatóság kooperációja tehát kétirányú. Egyfelől a gyámhatóság vonja be a nevelési tanácsadót az eljárásába, másfelől a nevelési tanácsadó kezdeményezheti a védő- és óvóintézkedést [Gyer. 67. §-a (2) bekezdésének *c)* pontja], vagy a kiskorú állami gondozásba vételét. Védelmi jellegű tevékenysége az is, amikor a gyámhatóságnak adott szakvéleményben jog korlátozására (pl. láthatási ügyben), vagy a kérelem elutasítására (kiskorú házasságkötési, örökbefogadási ügyében) tesz javaslatot. A helytelen nevelés megváltoztatását azzal is kezdeményezheti, hogy a *helyes* nevelés szempontjainak érvényre juttatását javasolja a gyámhatóságnak például a védő-óvóintézkedésekben, vagy a láthatási ügyekben. A nevelési tanácsadó a hatósági hatáskörbe tartozó ügyekben azonban — éppúgy mint a bírósági szakértő — *csak a jogszabályok ismeretében tehet releváns, kellően értékelhető javaslatokat.* (Ezért lenne indokolt a pszichológusképzésben a pszichológusi munkában hasznosítható alapvető jogi ismeretek nyújtása.) Miként a gyámhatóságnak figyelembe kell vennie a pedagógiai-pszichológiai komponenseket, éppúgy a nevelési tanácsadónak is szem előtt kell tartania a jogszabályokat. Úgy tűnik, mintha magától értetődő követelményt hangsúlyoznánk. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a nevelési tanácsadók szemléletéből hiányzik a jog szerepének és lehetőségeinek felismerése, az, hogy a jogi norma is lényeges eszköze az egyén és a társadalom formálásának. A gyámhatóság és a nevelési tanácsadó együttműködésében is komplex szemléletre kell törekedni. A komplex szemlélet nem befolyásolja, vagy éppen változtatja meg a nevelési tanácsadó pedagógiai-pszichológiai jellegét és funkcióját sem, hanem adott esetben elősegíti a legcélszerűbb megoldás választását. A kooperáció az egymás munkáját segíteni, kiegészíteni vagy továbbvinni hivatott szervek tevékenységének kölcsönös ismeretét kívánja meg. *A funkciók jellegének, a sajátos tevékenység céljainak és lehetőségeinek ismerete a szervek együttműködésére — mechanizmusának kialakítására — is ösztönzően hat.* „Sajátos" aspektus, „sajátos" érdekekkel általában szakmai befeléforduláshoz vezet. Csak az egymás felé fordulás nyitottságában érvényesülhet — az állami és társadalmi szervek és intézmények speciális tevékenysége mellett — a szakmák kooperációja, ebben pedig hatékonyan az állami és a társadalmi érdek. A kapcsolatok harmóniájának ez egyik alapvető feltétele. Kétségtelen, hogy — pedagógiai-pszichológiai nézőpontból — mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy az iskola és a nevelési tanácsadó megoldja a gyermek személyiségfejlődésében mutatkozó és egyéb problémákat. Ha azonban ez nem sikerül, igénybe kell venni azokat a hatósági eszközöket is, amelyeket jogrendszerünk — az intézményekkel együtt — azért alkotott meg, hogy változtatni lehessen a gyermek kedvezőtlen helyzetén. Adott esetben a gyermekkel szemben csak ez lehet az igazi felelősségvállalás és *csak ezen az alapon oldható meg a nevelési tanácsadó és a gyámhatóság harmonikus együttműködése.*

3. A nevelési tanácsadó irányítása és általános felügyelete az illetékes művelődésügyi szerv (Budapesten a kerületi művelődésügyi osztály) *feladata.* Az intézményirányítás általában, az illetékes szakigazgatási szerv feladata. „Az intézmények irányítását illetően meg kell különböztetni az általános államigazgatási felügyeletet, a fenntartói jogok gyakorlását és a szakmai irányítást. Az előbbi két tevékenység általános szabályként decentralizálható, az utóbbit megyei szinten célszerű tartani, illetőleg megyei szintre célszerű centralizálni."[19]

A Vhr. 70. §-ának (2) bekezdése ki is mondja, hogy az intézményeket — ha a jogszabály másként nem rendelkezik — a szakigazgatási szervek irányítják, s az intézmények gazdálkodásában (nyilván tevékenységében is) ellenőrzik és elemzik az ágazati-szakmai követelmények érvényesítését.

A Tt. 64. §-a (1) bekezdésének *b)* pontja szerint *a szakigazgatási szerv vezetője* irányítja az intézményeket. A Vhr. 72. §-a alapján feladata — témánk szempontjából — az ágazati feladatok érvényre juttatása, a munka összehangolása, illetve folyamatos biztosítása.

a) De lege ferenda a nevelési tanácsadó irányítását az illetékes (fenntartó) művelődésügyi osztály hatáskörébe kell utalni, hiszen „a szervezeti alárendeltséghez minden esetben kapcso-

[19] *Varga* József: A tanácstörvényben megfogalmazott elvekről. Állam és Igazgatás, 1971. 879. old.

lódik a tevékenység irányítási joga".[20] A budapesti modellben a tevékenység általános irányítása (a működés velejárója) — a fenntartói jogok gyakorlása és az általános államigazgatási felügyelet — a kerületi művelődésügyi osztályvezető, a szakfelügyelet pedig a Fővárosi Tanács VB. Művelődésügyi Főosztálya hatáskörébe tartozik.

A képesítési és szakmai feltételekkel, a kinevezéssel és egyéb munkáltatói jogok gyakorlásával, a működés feltételeinek biztosításával, az általános felügyelet (ellenőrzés, elemzés) kérdéseivel nem foglalkozunk. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy *a nevelési tanácsadó munkájának elemzése bekapcsolható a művelődésügyi igazgatás információrendszerébe, valamint az oktatás-nevelés tervezésébe.*

b) Modellünkben *a nevelési tanácsadó vezetője* (vezető pszichológus) *a művelődésügyi osztály munkatársa* és a nevelési tanácsadót teljes felelősséggel, önállóan vezeti. Ez a megoldás biztosítja az osztály (benne a gyámügyi és gyermekvédelmi csoport) és a nevelési tanácsadó munkájának folyamatos összehangolását, a közvetlen szervezeti kapcsolatot, a kölcsönös információt, a nevelési tanácsadó részvételét a tervezésben, a feladatok végrehajtásában és a munka elemzésében. A nevelési tanácsadó vezetője tehát — a fent körvonalazott módon — közvetlenül is részt vesz az osztály munkájában, *önállóan vezeti a tanácsadót,* miközben végzi a pszichológusi feladatok egy részét, és összehangolja a *team* munkáját.[21]

A továbbiakban nem áll módunkban részletezni a nevelési tanácsadónak mindenfajta tevékenységét: a tanügyigazgatási jellegűeket, az oktatási intézményekben közvetlenül végezhető munkát, a szakrendeléshez tartozókat, még kevésbé ezek mélyebb pszichológiai összefüggéseit. Csak két témával foglalkozunk kissé részletesebben: a szakvéleményadással és a családgondozással.

[20] *Varga* József: i. m. 781. old.

[21] A kerületi nevelési tanácsadó vezetője 1972. január 1-ig az osztály gyámügyi és gyermekvédelmi csoportjához tartozott, ettől kezdve a felügyeleti csoport tagja. Ez az átszervezés kifejezésre juttatta, hogy a nevelési tanácsadó egyik alapvető feladata az iskolai oktató-nevelő munka pszichológiai megalapozású segítése. Nem iskolapszichológusi feladatot lát el. (Ld.: *Horányi* Györgyné—*Tunkli* László: i. m. 34—36 old.) Az említett célkitűzésnek megfelelően megváltozott a szakfelügyelet elhelyezése is. A szakfelügyeletet 1972. január 1-ig a Fővárosi Tanács V.B. Oktatási Főosztálya Nevelőotthoni és Ifjúságvédelmi Osztálya látta el. Ettől kezdve a fővárosi oktatási és népművelési főosztályok összevonásából létrejött Művelődésügyi Főosztály intézménye, a Fővárosi Pedagógiai Intézet végzi a nevelési tanácsadók szakfelügyeletét és munkatársainak továbbképzését. Megjegyezzük még, hogy 1972. január 1-e óta — az átszervezés folytán — az elsőfokú gyámhatósági feladatokat a kerületi tanács vb. művelődési osztályának gyámügyi és gyermekvédelmi csoportja, a másodfokúakat pedig a Fővárosi Tanács V.B. Művelődésügyi Főosztályának Tanügyigazgatási és Gyámhatósági Osztálya látja el. Vö.: Gyer. 1. §-ának hatásköri rendelkezéseivel.

III.

1. A nevelési tanácsadónak a gyámhatósági eljárásba való bevonása eljárásjogilag általában nincs alakszerűséghez kötve, de alapulhat az Áe. eljárási szabályozásán is. A gyámhatóság közvetlenül a nevelési tanácsadóhoz irányíthatja az ügyfelet, egyszerű megkereséssel kérheti a szakvizsgálatot és a tanácsadást, ennek visszajelzését, illetve kérheti szakvélemény készítését.

Az alakszerű eljárással kapcsolatban is csak néhány kérdés tárgyalására szorítkozunk.

a) Amikor a gyámhatóság kötelezi a gondviselőt, hogy keresse fel a nevelési tanácsadót és a kiskorú nevelése során érvényesítse az ott kapott tanácsokat [Gyer. 68. §-a (1) bekezdésének *b)* pontja], az Áe. rendelkezéseinek megfelelő alakszerű határozatot kell hoznia. Ez a határozat kikényszeríthető. Más kérdés, hogy kényszer alkalmazása esetleg megnehezíti a pszichológus munkáját, ez azonban nem lehet szempont, amikor a kiskorú érdekében kell cselekedni.

Felvetődik a kérdés, *lehet-e határozattal kötelezni az ügyfelet, hogy a szakvélemény elkészítése ügyében a nevelési tanácsadót felkeresse.* A gyámhatóság ugyan határozati formában kérheti fel a nevelési tanácsadót a szakvélemény elkészítésére és felhívhatja az ügyfelet, hogy a nevelési tanácsadó behívásának tegyen eleget, ez a határozat azonban nem hajtható végre, mert a megjelenés elmulasztása esetére szankciót (pl. bírság kiszabását) nem helyezhet kilátásba. Erre ugyanis sem az Áe., sem a Gyer. nem ad alapot. Ha tehát az ügyfél a nevelési tanácsadóban nem jelenik meg és ezért szakvélemény nem készülhet, a gyámhatóságnak a rendelkezésére álló adatok alapján kell határoznia.

Az Áe. nem számolt azzal, hogy *a pszichológiai szakvélemény* olyan, a tényállás tisztázására alkalmas bizonyítási eszköz, amelynek elkészítését — a gyermek érdekében — az ügyfél kötelezésével is lehetővé kellene tenni. A nevelési tanácsadó szervezeti és működési szabályzata — miniszteri rendeletben — ezt az eljárási problémát megoldhatná, ha kimondaná, hogy a nevelési tanácsadó szakvéleményének elkészítése érdekében a gyámhatóság határozattal kötelezheti az ügyfelet, hogy a nevelési tanácsadó behívásának tegyen eleget.

Ha ugyanis a tényállás tisztázása nélkül megalapozott határozat nem hozható, „a tényállás hivatalból való tisztázásának kötelezettsége az eljáró szervet sok esetben hozhatja olyan helyzetbe, hogy a tényállás tisztázását elő nem segítő ügyfél helyett kell a döntés szempontjából jelentős tényeket feltárnia és vizsgálnia, vagy legalábbis ezt meg kell kísérelnie."[22] A kü-

[22] *Toldi* Ferenc— *Pákay* Barnabás: Az államigazgatási eljárás általános szabályai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1959. 92. old.

lönleges szakértelmet igénylő pszichológiai problémákat azonban a gyámhatóság nem képes feltárni. Ha tehát az ügyfél nem kooperál a nevelési tanácsadóval, a tényállás részben tisztázatlan marad.

Az állami gondozásba vétel előtt még alkalmazható a Gyer. 68. §-a (1) bekezdésének *b)* pontja, hiszen a nevelési tanácsadó közreműködése az ügy megoldásában, védő- és óvóintézkedésnek minősíthető. Örökbefogadási, házasságkötési ügyekben gyakorlatilag nem merül fel különösebb probléma, mert ezekben az ügyfeleknek feltétlenül érdekük a tényállás tisztázása, e nélkül a gyámhatóság — elvileg — a kérelmet elutasító határozatot is hozhat. Problematikusabb a kérdés a láthatási ügyben, mert ha a szülők nem kooperálnak a nevelési tanácsadóval, nincs más megoldás, mint a rendelkezésre álló adatok alapján dönteni, ami adott esetben hátrányos lehet az ügyfélre, s a gyermekre nézve is. Mindenképpen indokolt lenne tehát az említett eljárásjogi probléma megoldása.

b) Álláspontunk szerint a gyámhatóság illetékességi területén működő nevelési tanácsadót kell az eljárásba bevonni. Ha pedig a gyámhatóság illetékességi területén nincs nevelési tanácsadó, azt, amelyet a nevelési tanácsadó illetékes irányító szerve erre kijelöl.

c) A nevelési tanácsadónak a gyámhatósági eljárásba való bevonása nem járhat az ügy elhúzódásával. A szakvélemény elkészítésére határidőt kell kitűzni, úgy azonban, hogy a gyámhatóság *az ügyfél kérelmére indult eljárásban* 30, illetve 60 nap alatt határozatot hozhasson. [Áe. 37. §-ának (4) bekezdése.] Hosszabb vizsgálatot igénylő esetekben a nevelési tanácsadó a határidő meghosszabbítását kérheti. Ilyenkor kerülhet sor *az eljárás felfüggesztésére* [Áe. 32. §-ának (1) bekezdése], mert ez esetben a nevelési tanácsadót is olyan „más állami szervnek" kell tekinteni, amelynek eljárása nélkül az ügy érdemi eldöntése nem lehetséges. Mindemellett hangsúlyoznunk kell, hogy „a felfüggesztés elrendelésének lehetősége nem használható fel a döntés és felelősség más szervre való áthárítására".[23] Általános elvként lehet leszögezni, hogy ha az ügy elbírálása nem igényel különleges pszichológiai és pedagógiai szakértelmet, s a gyámhatóság megnyugtató módon értékelni képes a pszichés és egyéb problémákat, sem a nevelési tanácsadó szakvéleményének kérése, sem ezen a címen az eljárás felfüggesztése nem lehet indokolt.

d) A gyámhatóság nem avatkozik be a láthatási ügyben kért szakértői vizsgálatba. Az Áe. ugyanis nem írja elő, hogy a szakértő a vizsgálatot miképpen végezze. Különösen nem lehet előírni pszichológiai vizsgálatoknál, amelyeknél csak a szakértő döntheti el, hogy milyen módszer alkalmazása helyes.[24]

e) A nevelési tanácsadóval közölni kell mindazokat az adatokat, amelyekre feladatának teljesítése céljából szüksége van és fel kell tenni azokat a kérdéseket, amelyekre a gyámhatóság választ vár. Nincs akadálya annak, hogy a gyámhatóság az ügyfél távollétében is konzultáljon a nevelési tanácsadóval.

A gyámhatóságot a szakvélemény elvileg nem köti, de köteles azt figyelembe venni és a bizonyítékok között az érdemi döntés során értékelni. Ezért tehát *a nevelési tanácsadó szakvéleményének jogilag értékelhetőnek kell lennie, válaszolnia kell a gyámhatóság által feltett kérdésekre, illetve azokra az általa észlelt problémákra, amelyeket a gyámhatóság pedagógiai és pszichológiai szempontból mérlegelési körébe vonhat.*

f) Azt a szakvéleményt, amelyen a gyámhatóság intézkedése, vagy határozata akárcsak részben is alapul, *az ügyfél megtekintheti.* [Áe. 36. §-ának (1) és (3) bekezdése.] Ezzel kapcsolatban vetődhet fel a szakvéleményt készítő személy felelőssége.

A nevelési tanácsadó szakvéleményéért a vezető és a szakvéleményt készítő pszichológus egyetemlegesen felelős. Fegyelmileg az erre vonatkozó általános szabályok alapján, büntetőjogilag pedig csak valamely lényeges körülményre vonatkozó hamis, a vizsgálati eredményekkel ellentétes, illetve gondatlanul hamis szakvélemény előterjesztéséért vonhatók felelősségre. [Btk. 178. §-ának (1)—(2) bekezdése.] Nem vonhatók felelősségre sem fegyelmileg, sem büntetőjogilag, ha a vizsgálati adatok alapján jóhiszeműen téves *következtetésre* jutottak és a gyámhatóság a szakvéleménytől eltérő határozatot hoz, hiszen a gyámhatóság mérlegelési jogkörében eltérhet a javaslattól, s ha mégsem tér el, a határozatban értékelt szakvéleményt a fellebbezésben vagy panaszban lehet támadni. Ha pedig a szakvélemény felülvizsgálata, illetve új szakvélemény készítése látszik indokoltnak, a gyámhatóság akár hivatalból, akár az ügyfél kérelmére intézkedik a szakvélemény felülvizsgálásáról, vagy új szakvélemény beszerzéséről.

g) Végül felvetődik az a kérdés is, hogy a nevelési tanácsadó vezetőjét — mint a szerv képviselőjét — az államigazgatási szerv szakértelemmel rendelkező dolgozójának lehet-e tekinteni. [Áe. 28. §-ának (1) bekezdése.] A budapesti modellben igen, mint arra a II. 3. *b)* pontban rámutattunk. Megyei viszonylatban nem, mert itt a nevelési tanácsadó a fenntartó művelődésügyi osztály intézménye, a gyámhatóság pedig az igazgatási osztály, illetve a községi tanács szakigazgatási szerve. Ezért itt a nevelési

[23] *Toldi* Ferenc— *Pákay* Barnabás: i. m. 129. old.

[24] Tanácsok Könyvtára 5. Hatósági állásfoglalások. I. (Szerk.: *Varga* József.) Gyámügyi állásfoglalások és jogesetek. (Közli: *Fekete* Géza és *Rácz* István.) 94. sz.

tanácsadónak a gyámhatósági eljárásba *szakértőként* való bevonására az Áe. 28. §-ának (2) bekezdését kell irányadónak tekinteni. Eszerint, ha az eljáró államigazgatási szervnek a szakkérdés eldöntéséhez szükséges szakértelemmel rendelkező dolgozója nincs, *a szakértő kirendelése iránt más állami szervet* ... kell megkeresni. Ez esetben tehát a nevelési tanácsadó — a gyámhatóság szemszögéből — „más állami szervnek" minősül.

2. A következőkben a szakvélemények néhány szempontjával foglalkozunk, *a Gyer. szövege alapján.* A szövegben előforduló fogalmak, mint pl. értelmi, erkölcsi fejlődés, nevelés, ugyanis annyi tartalmi elemet rejtenek magukban témánk szempontjából is, hogy azokat még felsorolni is lehetetlen, s ezúttal nem is tekintjük feladatunknak. Annyit azonban megjegyzünk, hogy e fogalmak használata a Gyer. különböző helyein nem eléggé következetes, mint az az alábbiakból kitűnik. Az eltérések vizsgálata — összevetve például a Csjt. 75. §-ában használt fogalmakkal is —, külön tanulmányt igényelne.

a) A Gyer. 85. §-ának (1) bekezdése *d)* pontja alapján a gyámhatóság *az állami gondozás elrendelése előtt* szükség esetén igénybe veszi a nevelési tanácsadó segítségét. A segítés kétirányú lehet: az állami gondozásba vétel okainak elhárítása, vagy a diagnózis alapján javaslat a kiskorú állami gondozásba vételére. A szakvélemény támpontot adhat arra is, hogy a kiskorú nevelőszülőhöz, vagy nevelőotthonba kerüljön, illetve programot, hogyan kell gondozni a családot, hogy alkalmassá váljék a gyermek visszafogadására.

A nevelési tanácsadót akkor célszerű bevonni ebbe az eljárásba, ha *a kiskorú értelmi vagy erkölcsi fejlődését, helyes irányú nevelését családi vagy egyéb körülményei közvetlenül akadályozzák.* [Gyer. 84. § (1) bekezdésének *a)* pontja.] A fő kérdés a nevelési tanácsadó számára tehát az, hogy elháríthatók-e ezek a veszélyeztető tényezők és hogyan, vagy elháríthatatlanok és ezért állami gondozásba kell venni a gyermeket. A nevelési tanácsadók elsősorban a veszélyeztető tényezők elhárítását kísérlik meg közvetlen, vagy közvetett úton, mert pszichológiailag megalapozott álláspontjuk szerint a családot — ha nem is minden tekintetben és nem is kifogástalanul tölti be funkcióját — a nevelőotthoni nevelés nem helyettesítheti. A gyermek jogaival foglalkozó varsói ENSZ-szeminárium (1963) résztvevői rámutattak, hogy „a család életében történő állami, ill. társadalmi beavatkozásnak, amely leggyakrabban a gyámhatósági, illetve a bírósági ténykedésen keresztül valósul meg, mindenek előtt a családon belüli viszonyok megjavítását és a család megmentését kell céloznia ... A gyermeket akkor kell állami gondozásba venni, ill. a családi környezetből kiemelni és nevelőotthonban elhelyezni, amidőn a családi környezet hatása a gyermekre határozottan negatív irányú".[25] Ez a törekvés elvileg helyes, mégis, esetenként csak nagy nehézségek árán s csak átmenetileg, és nem tartós eredménnyel valósítható meg. Ezért figyelembe kell venni, hogy a hosszadalmas és eredménytelen kísérletezés a gyermekre súlyos következményekkel járhat, míg *az időben megkezdett* nevelőotthoni nevelés többnyire eredményes.

ba) A Gyer. 171. §-ának (2) bekezdése szerint a gyámhatóság *az örökbefogadási eljárásban* megfelelő módon meggyőződik arról, hogy az örökbefogadók alkalmasak-e a gyermek örökbefogadására. Ennek érdekében a gyámhatóság megfelelő szakértőt (nevelési tanácsadó, pszichológus) is alkalmazhat. *A vizsgálódáshoz a jogszabályban a következő támpontok találhatók:* biztosított-e az örökbefogadandó *fejlődése,* helyes irányú *nevelése* az örökbefogadónál, a kiskorú *beilleszkedett-e* a családi körbe, illetőleg erre utaló jelek mindkét részről tapasztalhatók-e. Igaz ugyan, hogy ezeket a gyámhatóság környezettanulmány útján köteles megállapítani [Gyer. 171. §-ának (1) bekezdése], de kétség esetén ezekre nézve is kérheti a nevelési tanácsadó szakvéleményét. A nevelési tanácsadó vizsgálata az örökbefogadóra éppúgy irányulhat, mint az örökbefogadandóra, s ezek a vizsgálatok lényegében elválaszthatatlanok egymástól, kivéve a csecsemőkorú örökbefogadandó esetét, amikor inkább szakorvosi vizsgálatok eredményei adhatnak támpontot a gyámhatóságnak. *Fejlődés, nevelés, beilleszkedés: csupán e három követelmény egyikének hiánya elegendő lehet ahhoz, hogy az örökbefogadás pszichológiailag és pedagógiailag megalapozatlan legyen.*

bb) Amikor az *állami gondozott kiskorú örökbefogadása esetén* a vérszerinti szülő tiltakozik az örökbefogadás ellen (hozzájárulására nincs szükség), *indokolt lehet a vizsgálatot a vérszerinti szülőre is kiterjeszteni,* annak megállapítása végett, hogy az állami gondozás esetleges megszüntetése után személyiségében alkalmas lenne-e a gyermek nevelésére, fejlődésének biztosítására. A Gyer. 180. §-ának (3) bekezdése értelmében ugyanis, ha a szülő tiltakozik, az állami gondozás feltételeinek fennállását „a szülő helyzetének *mélyreható* és körültekintő *vizsgálata* alapján, elsősorban a kiskorú érdekeinek szem előtt tartásával kell megállapítani". Márpedig *az ilyen szülő rendszerint személyisége miatt nem alkalmas a gyermek nevelésére.* Ha mégis alkalmas lenne, egyéb körülményeinek megváltoztatását kell elősegíteni, hogy gyermekét maga nevelhesse.

bc) Ugyancsak indokolt lehet, hogy a gyámhatóság az *örökbefogadás felbontására* irányuló eljárásban is beszerezze a pszichológiai szakvéleményt, hiszen ebből a kiskorúnak — különösen az eljárásban meg sem hallgatandó cselek-

[25] *Pap* Tibor: Beszámoló a gyermek jogaival foglalkozó varsói ENSZ-szemináriumról. Jogtudományi Közlöny, 1963. 588. old.

vőképtelen kiskorúnak — az örökbefogadóhoz és a vérszerinti szülőhöz való kapcsolatára, érzelmi kötődésére, illetve a vérszerinti és az örökbefogadó szülőnek személyiségére nézve olyan adatok birtokába juthat, amelyek egyébként a felek előadásából nem derülnének ki és amelyek kétségessé tehetik, hogy az örökbefogadás felbontása valóban a kiskorú érdekében áll-e.

c) A 2 *a)* és *ba)* alatt tárgyalt esetben a Gyer. megnevezi a nevelési tanácsadót, mint olyan szervet, amelyet a gyámhatóság bevonhat az eljárásba. A kiskorú házasságkötésének engedélyezésével és a láthatás szabályozásával kapcsolatban azonban nem, holott éppen a láthatási ügyekben készül a legtöbb pszichológiai szakvélemény. A Gyer. szövegéből értelemszerűen következik a nevelési tanácsadó szakértői közreműködésének lehetősége e feladatok tekintetében is. *A nevelési tanácsadó szervezeti és működési szabályzatában ezeket is nevesíteni kellene.*

A Gyer. 190. §-ának (2) bekezdése előírja, hogy a *kiskorú házasságkötésének engedélyezésére irányuló eljárásban* a gyámhatóságnak a meghallgatása során *fel kell világosítania* a kiskorút és törvényes képviselőjét a korai házasságkötés esetleges káros hatásairól, fel kell hívnia a figyelmet a *nem kellően megfontolt házasságból származó következményekre.* A gyámhatóságnak a Gyer. 191. §-a alapján — többek között — azt is meg kell állapítania, hogy a kötendő házasság a *kiskorú érdekét* szolgálja-e (minden, a kiskorúval kapcsolatos gyámhatósági eljárás alapelve a kiskorú érdekében álló döntés), *a házasulók rendelkeznek-e kellő erkölcsi megalapozottsággal és felelősségérzettel, illenek-e egymáshoz.* Mindezekben annyi pszichológiai elem rejlik, hogy kétség esetén indokolt a nevelési tanácsadó szakvéleményének kérése. *Véleményünk szerint a kiépített szervezettel működő nevelési tanácsadót alkalmassá kellene tenni a kiskorúak házasságkötésével kapcsolatos házassági tanácsadásra.* Ezzel legalább a kiskorúak házasságkötésével kapcsolatos házassági tanácsadás szervezetten megoldható lenne.[26]

d) A Gyer. 56. §-ának (1) bekezdése szerint a *láthatás* módját akként kell szabályozni, hogy annak gyakorlása a kiskorú *érzelmi fejlődését, egészségét* ne veszélyeztesse, *értelmi és erkölcsi* fejlődését ne akadályozza. Tekintettel kell lenni a kiskorú korára, nemére, egészségi állapotára, a láthatási joggal élni kívánó személyek erkölcsi életére, egészségi körülményeire.

Mint láttuk, az állami gondozásba vétel során — pszichológiai és pedagógiai szempontból — a kiskorú *értelmi, erkölcsi, nevelési* veszélyeztetettsége, az örökbefogadási eljárásban a kiskorú *fejlődésének, nevelésének, beilleszkedésének* biztosítása, a házasságkötés engedélyezése előtt pedig az *erkölcsi tényezők, a felelősségtudat és az egymáshoz illés* azok a jogszabályban meghatározott tényállási elemek, amelyeknek fennállása, vagy hiánya alapján hozhat a gyámhatóság érdemi döntést.

A jogszabály a *láthatás* szabályozásához is több, pedagógiailag és pszichológiailag értékelhető tényállási elemet sorakoztat fel, egyrészt kifejezetten a kiskorúra, másrészt a láthatási joggal élni kívánó személyekre vonatkoztatva — a kiskorú érdekét védő célzattal. Abban a gyakran bonyolult szituációban, amelyben a gyámhatóság a láthatást szabályozza, minden egyes tényállási elemet meg kell vizsgálni, hogy a láthatás — pozitívra fordítva a jogszabály szövegét — a kiskorú fizikai, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését elősegítse. Más szóval, hogy a láthatást gyakorló szülő is segítse a Csjt. 75. §-ában előírt *nevelési célok* megvalósítását. Ehhez kell megteremteni azt a pszichológiai alapokon nyugvó *nevelői attitüdöt,* amelyben a kiskorú a szülők különélése, vagy házasságának felbontása után is törésmentesen fejlődhet.

A Gyer. 56. §-ának (1) bekezdése a kiskorú *érzelmi* fejlődésének kiemelésével és a többi *nevelési cél* felsorakoztatásával túlnyomórészt pszichológiailag és pedagógiailag értékelhető tényállási elemeket tartalmaz, kézenfekvő tehát, hogy bonyolultabb esetekben a gyámhatóság a nevelési tanácsadó szakvéleményét kérje. A nevelési tanácsadó azonban ez esetben sem lehet csupán diagnoszta és javaslattevő, mert a szülőkkel való foglalkozás során hozzájárulhat a szülők közötti érzelmi feszültségek feloldásához, a láthatás előfeltételeinek megteremtéséhez a szülőknek a helyes magatartásra való befolyásolása révén.

3. Nemcsak a gyámhatóság, hanem *a bíróság is* gyakran dönt a kiskorúval kapcsolatos olyan ügyekben, amelyekben a pszichikai háttér felderítése nélkülözhetetlen. A nevelési tanácsadó szervezeti és működési szabályzatában lehetővé kellene tenni, hogy a gyermekelhelyezési és az örökbefogadás felbontására irányuló perekben a bíróság felkérhesse a nevelési tanácsadót, vagy annak pszichológusát szakvélemény készítésére. A főváros egyes kerületeiben már ki is alakult ilyen gyakorlat.

IV.

Befejezésül felvázoljuk a nevelési tanácsadó családgondozó funkciójának és a gyermekvédelmi családgondozásnak alapjait, hiszen „a gyermekvédelem nem képzelhető el izoláltan, megfelelően kialakított családvédelem nélkül".[27]

1. A nevelési tanácsadó tevékenysége csak akkor lesz teljes, és egyes esetekben eredményes is, ha kiegészül a családgondozással. Ennek kibontakoztatásához is a Gyer.-ben található a

[26] 1971-ben országosan 8778 kiskorú házasságkötését engedélyezték a gyámhatóságok.

[27] *Pap* Tibor: i. m. 588. old.

jogszabályi alap. A Gyer. 69. §-ának (2) bekezdése szerint ugyanis a 68. § (1)—(3) bekezdésében megjelölt feladatok ellátására a városi, városi (fővárosi) kerületi gyámhatóságok felkérhetik a nevelési tanácsadót. Ez azt jelenti, hogy a védő- és óvóintézkedések *egy részét a nevelési tanácsadó magára vállalhatja.* Azért csak egy részét, mert vannak közöttük olyanok is, amelyeket csak a hatósági jogosítványokkal rendelkező gyámhatóság intézhet. Ilyenek például a kiskorú jegyzőkönyvi figyelmeztetése helytelen magatartása miatt, amikoris a gyámhatóság a kiskorú részére kötelező magatartási szabályokat állapíthat meg. Vagy a gyámhatóság pénzbírságot kilátásba helyező határozattal kötelezheti a gondviselőt, hogy változtasson a kiskorút veszélyeztető magatartásán. Csak a gyámhatóság folyósíthat gyámügyi segélyt.

A védő- és óvóintézkedések közé sorolt, pszichológiailag megalapozott pedagógiai jellegű feladatokat a hatósági jogosítvánnyal nem rendelkező nevelési tanácsadó is elláthatja, mert ezekben a nevelés, a meggyőzés, a segítségnyújtás a cél — kényszerítő eszközök alkalmazásának lehetősége nélkül.

a) Pszichológiai és pedagógiai vizsgálatai után tanáccsal, felvilágosítással láthatja el a kiskorút, eközben — nevelési célzattal — felhívhatja a figyelmét helytelen magatartására és annak megváltoztatására, mint arra a II. 2. *b)* pontban rámutattunk.

b) Felhívhatja a gondviselő figyelmét helytelen magatartásának, vagy nevelési módszereinek káros következményeire, befolyásolhatja a helyes magatartásra és gyermeknevelésre.

c) A *b)* alattival összefüggésben jelezheti észrevételeit az iskola igazgatójának, a munkáltatónak, az illetékes szakszervezeti szervnek — mint bármely más oktatási-nevelési intézmény —, s felkérheti, hogy bírja rá a gondviselőt a kiskorú nevelése szempontjából helytelen magatartásának megváltoztatására, hiszen ahhoz, hogy a kiskorú személyiségkorrekciója eredményes legyen, gyakran a közvetlen környezetében élő személyek magatartásán is változtatni kell. Az ilyen jelzés még megalapozottabb lehet, mint a gyámhatóságé, vagy az iskoláé, mert a nevelési tanácsadó — információi és vizsgálatai alapján — mélyebben tárhatja fel a problémák okait és azok megszüntetésének lehetőségeit.

d) A kiskorúval való foglalkozás során a nevelési tanácsadó is elősegítheti a 14. életévét betöltött kiskorú munkába állítását (javasolhatja a mindennapi iskolába járás alól való felmentését is), akár közvetlenül, akár pl. a pályaválasztási tanácsadó közreműködésével. (Meg kell teremteni a pályaválasztási tanácsadó, a nevelési tanácsadó és a gyámhatóság közötti együttműködést is, mert a pályaválasztási tanácsadó is észlelheti a kiskorú veszélyeztetettségét, amit esetleg nevelési tanácsadó, vagy a gyámhatóság tevékenységével lehet csak kiküszöbölni.)

e) Kérheti a nevelési tanácsadó a munkáltatót, hogy változtasson a gondviselő munkafeltételein a gyermeknevelés érdekében.

f) Jelezheti a kiskorú egészségét veszélyeztető környezeti ártalmakat az illetékes egészségügyi szervnek, hiszen az orvosi vizsgálat a nevelési tanácsadóban ilyeneket is felszínre hozhat.

g) Javasolhatja a gyámhatóságnak gyámügyi segély folyósítását, a gyermek szociális helyzetére való tekintettel. A gyámhatóság a nevelési tanácsadónak is kiutalhatja a segélyt, hogy az a legcélszerűbben legyen felhasználható.

A fent elmondottak lényegében a Csjt. 75. §-ában foglalt gondviselői feladatok megvalósítását segítik elő, a nevelési tanácsadó sajátos funkciójának megfelelően. A felsorolt segítséget megadhatja a nevelési tanácsadó akkor is, ha nem a gyámhatóság, hanem az oktatási intézmény kezdeményezi a kiskorúval vagy gondviselőjével való foglalkozást.

A nevelési tanácsadó tehát funkciójának megfelelően és abból eredően kapcsolódhat be a védő- és óvóintézkedésekbe, amelyeknek egy része — mint láttuk — nem feltétlenül hatósági jellegű feladat. Ezért a szervezési és működési szabályzatban meg kellene határozni — az oktatási intézményekkel való együttműködés lehetőségei mellett — a gyámhatósággal való együttműködés lehetőségeit, még akkor is, ha ez utóbbi csak fokozatosan, a létszámigények kielégítése után valósítható meg. Meggyőződésünk, hogy a veszélyeztetett gyermekek egy részének problémáit a nevelési tanácsadó eredményesebben orvosolhatná, mint akár az iskolai, akár a gyámhatósági gyermekvédelem.[28] Csak hatósági úton a gyermekvédelem problémái amúgy sem oldhatók meg, kényszerintézkedésekre pedig csak akkor kerüljön sor, amikor már a befolyásolás egyéb módjai eredménytelennek bizonyultak. *Mindez indokolja, hogy a nevelési tanácsadót — megfelelő létszámú szervezettel — beillesszük az általános megelőző gyermekvédelem láncolatába.*

2. Az államigazgatási szervezés fontos feladata lenne, hogy az eddiginél jobban kibontakoztassa *a családgondozást a gyermekvédelemben,* hiszen ennek már megvannak a jogszabályi alapjai és jórészt szervezeti előfeltételei is, mint azt Pap Tibor korábban részletesen kifejtette.[29]

A) Jogszabályaink több helyen előírják a

[28] 1971-ben országosan az iskolai nyilvántartásokban 28 600, az elsőfokú gyámhatóságokon pedig a védő- és óvóintézkedések nyilvántartásában 44 232, ebből Budapesten az iskolai nyilvántartásokban 9057, az elsőfokú gyámhatóságokon pedig a védő- és óvóintézkedések nyilvántartásában 11 397 gyermek szerepelt.

[29] *Pap* Tibor: Az Októberi Forradalom eszméinek hatása a népi demokráciák családi jogának alakulására és a családvédelem. Jogtudományi Közlöny, 1967. 569—573. old.

kiskorúval vagy annak családjával való foglalkozást. Ezek közül néhányat megemlítünk.

a) A Gyer. 70. §-a kimondja, hogy a gyámhatóság — szükség esetén — a védő- és óvóeljárás bármely szakában pártfogót rendelhet a veszélyeztetett kiskorú részére, fejlődésének folyamatos biztosítása és ellenőrzése végett. *A pártfogónak az a feladata,* hogy a felügyeletére bízott kiskorú magatartását állandóan figyelemmel kísérje, helyes irányú fejlődését előmozdítsa és — szükség esetén — *a gondviselőt nevelési tevékenységében támogassa.*

b) A Gyer. 74. §-ának (2) bekezdése az utógondozással kapcsolatban rendeli, hogy a gyámhatóság a rendelkezésére álló lehetőségek kihasználásával (ezek általában a védő- és óvóintézkedésekben felsorolt lehetőségek, de mások is lehetnek) gondoskodjék arról, hogy *a kiskorú olyan körülmények közé kerüljön,* amelyek erkölcsi fejlődését kedvezően befolyásolják. Az utógondozott kiskorú részére kirendelt pártfogónak ugyanaz a feladata, mint a védő- és óvóeljárásban kirendelhető pártfogóé.

c) A Gyer. 96. §-a előírja, hogy *a gyámhatóság* — ha lehetséges — *intézkedéseivel segítse elő az állami gondozásba vétel okainak megszüntetését.* Nyilvánvaló, hogy ezt a célt csak folyamatos családgondozással lehet elérni.

d) A gyámhatóság *az állami gondozás megszüntetésével egyidejűleg pártfogót rendelhet, ha ez a kiskorú érdekében szükséges.* (Gyer. 72. §-a.) Erre akkor kerülhet sor, ha az állami gondozás fenntartása nem indokolt ugyan, mégis szükség van a kiskorú folyamatos segítésére, gondozására, pártfogására.

e) Az általános iskolák és a középiskolák a Rendtartása alapján *az osztályfőnökök és az ifjúságvédelmi megbízottak* családlátogatást végeznek azoknál a családoknál, ahol a tanuló veszélyeztetett körülmények között él.

f) A *nevelési tanácsadó* családgondozó funkciójának jogszabályi alapját és lehetőségeit a IV. 1. pontban összegeztük.

B) A *gyámhatóságok* a védő- és óvóintézkedések keretében és az állami gondozott kiskorúakkal kapcsolatban, a *hivatásos pártfogók* a 131/1970. (MK. 15.) MM. számú utasítás alapján az utógondozás során, a *nevelési tanácsadók* a kiskorú személyiségkorrekciójára irányuló tevékenységükben, a gyermek- és ifjúságvédő intézetek *nevelőszülői felügyelői* a nevelőszülőkhöz kihelyezett állami gondozott kiskorúakkal kapcsolatban, *az osztályfőnökök és az ifjúságvédelmi megbízottak* a veszélyeztetett kiskorúak családlátogatása alkalmával *családgondozást kötelesek végezni, illetve végezhetnek.* A védő- és óvóintézkedések keretében, illetve az utógondozás során [Gyer. 74. §-ának (2) bekezdése] a családgondozás a pártfogó felügyeleti tevékenységben valósul meg, hivatásos vagy társadalmi pártfogók közreműködésével, a gyámhatóság pártfogó-rendelő határozata alapján. A gyámhatóságok, a nevelési tanácsadók, a nevelőszülői felügyelők, az osztályfőnökök, az ifjúságvédelmi megbízottak nem gyámhatósági kirendelés alapján, hanem a jogszabályon alapuló feladatkörükben „quasi pártfogóként" járnak el. *A gyermekvédelmi családgondozás tehát nem más, mint az arra rászoruló kiskorúak, illetve gyermekes családok pártfogásba vétele.*

A családgondozást elsősorban hivatásos szakemberek végzik, de végezhetik társadalmi aktivisták is. Ez utóbbiak révén a társadalom tevőlegesen részt vesz a gyermekvédelmi munkában, noha egyelőre a szükségesnél kisebb mértékben. Márpedig a gyermekvédelem társadalmi bázis nélkül, csak hivatásos alapon nem lehet elég hatékony. Véleményünk szerint *a nevelési tanácsadó is bevonhat a családgondozásba olyan, pszichológiailag képzett pedagógusokat,* akik a családgondozást a nevelési tanácsadó útmutatása alapján látják el. Ezzel megteremthető lenne a tanácsadó *szakképzett* társadalmi bázisa, egyedi esetekben a nevelési tanácsadó és az iskolai gyermekvédelem hatékony együttműködése.

A jogszabályi és a szervezeti alapok azonban nem jelentik azt, hogy családgondozásunk elég folyamatos, következetes és hatékony. Ezért *országos érvénnyel és minden tevékenységi területre ki kellene dolgozni a gyermekvédelmi családgondozás elvi alapjait, feladatait, módszereit, szakmai követelményeit. Nem utolsósorban végre meg kellene oldani a gyermekvédelmi középkáderképzést,* mert ilyen képzés az említett feladatok ellátására még nincs.[30] Különösen szükség lenne ilyen képzésre a nevelési tanácsadók szociális gondozóval való ellátásához.

Úgy véljük, hogy a tanulmányunkban felvetett kérdések részletes kimunkálása feladatot adna pszichológusnak, pedagógusnak, szociológusnak, jogásznak egyaránt. A jogszabályi rendezést, a nevelési tanácsadó szervezési és működési szabályzatának kiadását pedig gyermekvédelmünk további korszerűsítésének igénye sürgeti.

Rácz István

[30] A prágai Szociális-jogi iskola, amelynek munkáját magunk is tanulmányoztuk (1970), ilyen irányú képzést nyújt. *Pap* Tibor: Családjogi tanulmányúton Csehszlovákiában. Jogtudományi Közlöny, 1958. 68—69 old.

SZEMLE

A tőkés monopolizáció feltárásának előrehaladása az újabb marxista jogtörténetírásban

A hazai marxista történettudomány idevágó eredményei már az 50-es években felkeltették a jogtörténetírás figyelmét (főként a magyar ipartörténet kézikönyveire utalhatunk). Az első konkrét lépések megtételében is a hazai gazdaságtörténet adott impulzust a jogtudomány művelőinek (L. Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról. Szerk.: Csizmadia A. Bp. 1958.), akik azonban jobbára csak az újjászülető, tételes szakjogtudományok valamelyikének propedeutikájaként nyúltak a közelmúlt idők történetéhez. A kritikai elemzés egyébként is az ellenforradalmi rendszert állította a vizsgálódás középpontjába, aminek eredményeként a tőkés monopóliumok által átfont jog egzakt vizsgálata háttérbe szorult. A módszeres forrásfeltáró jogtörténeti törekvés létezését azonban az akkor már kibontakozó csehszlovák—magyar jogtörténeti együttműködés mentette át. (L. H. P., Právna úprava kapitalistických monopolov s osobitným zretel'om na tvorbu práva v Madarskú. Právnické Študie ročnik V. číslo 2 (1957. 323—338. old.). Ezzel egy időre sajnos kiszorult a hazai marxista jogtörténetírás témaköréből a monopolkapitalista gazdaság történeti elemzése. Ugyanakkor a gazdaságtörténet kettőzött léptekkel vitte előbbre az idevágó első eredményeit és a polgári kor egészére kiterjesztette a módszeres kutatómunkát. (L. Berend T. Iván, Ránki György: Magyarország gyáripara 1900—1944., Bp. 1955., uö. A monopolkapitalizmus kialakulása és uralma Magyarországon 1900—1944., Budapest 1958., uö. A nemzeti jövedelem és a tőkefelhalmozódás Magyarországon 1867—1914, történeti szemle (1966) 2. sz. Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon (1867—1900. Bp. 1954. stb.). Az „ellenforradalmi kor gazdaságtörténetének néhány kérdéséről" szóló vita (l. Századok 90. évf. 1956, 1—2. sz. 221—238. old.) a jogtörténet aktív közreműködése nélkül zajlott csakúgy, mint a 60-as évek tovább szélesedő részletkutatásai. Az ipari forradalom kérdései, a Közép- és Kelet-Európa gazdasági fejlődését tárgyaló kutatások [l. Századok 102. évf. (1969) 1—2., Berend T. I.—Ránki Gy. im. Közgazd. K., Bp. 1969] kínáltak számunkra újabb lehetőségeket. Ezekkel a lehetőségekkel azonban még a nagy nemzetközi összefogást kifejező „Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa" c. kötetünk is csak szerény keretek között élt. Valójában a témakör mégsem esett ki a hazai jogtudomány látóköréből, amit Leonard Bianchi csehszlovák kutató eredményeinek közkinccsé válása (l. az alább részleteiben is idézett művét: Vyd. SAV 1965. 271. old., ill. uö. Budapesten bemutatott „Die Rolle des Vertrages bei der Monopolisierung des Wirtschaftslebens" c. előadását 1967. máj. 22—24.), ill. az általa feltárt idevágó ismereteinknek a „Die Tschechoslowakische Republik als bürgerlich-demokratischer Staat" c. (l. Arbeiten zur Rechtsvergleichung 44. A Metzner Verl. Frankfurt/M.—Berlin 1969.) műve bizonyít. Nem csak a csehszlovák—magyar jogtörténeti együttműködés, de a témakör által kifejezett történelmi összekapcsolódás is indokolja az érintett művek iránti figyelmet.

A tőkés monopóliumok könyvtárrá duzzadó irodalmához, az utóbbi évtizedek igen lényeges hozzájárulást nyújtottak. E körben a jelenkori gazdaság- és jogi struktúrák vizsgálatának, a gazdaságtörténeti, ill. az összehasonlító jogtörténeti kutatásoknak van különös jelentősége. Egyáltalán az említett főbb területeken közismert a marxista tudomány nagyfokú előretörése és módszeres történetkritikai alapvetése (L. Monopole und Staat in Deutschland 1917—1945. Akadémie Verl., Berlin 1966., Cserpakov, V., Goszudarsztvenno-monopoliszticsszkij kapitalizma. Progress, Moszkva. 1969., Goszudarsztvenno-monopoliszticseszkije regulirovanyije ekonomiki. Moszkva 1971., vagy az Ivanov, Sz. A. szerkesztésében megjelent jogtörténeti összefoglaló műre utaljunk l. Goszudarsztvenno-monopoliszticseszkij kapitalizm i burzsnaznoje pravo. Izd. Nauka, Moszkva 1969, egyáltalán nem kimerítő felsorolásként a legújabb marxista szakirodalomból.) Az idevágó tudományos előrehaladásnak azonban van egy számunkra különös értékkel bíró, határozott tendenciája. Ez pedig a közép- és keleteurópai népek tőkés fejlődésének a monopolizáció terén is kimutatható sajátos történelmi szerepe a viszonylag rövid életű, polgári jellegű jogrend keretében. Ismét nem kimerítő felsorolása az idevágó különös érdeklődésnek pl. a szovjet szakirodalom keretén belül P. V. Volobujev „Monopoliszticseszkij kapital v Rosszii i jego aszobennosztyi" (Moszkva 1956) c. műve, M. Ja. Geftyer, M. M. Gurevics, K. F. Sacilo és a legújabb időkben V. Ja. Lavericsev idevágó írásai (l. Isztoricseszkije Zapiszki T. 54., Viproszü Isztorii 1969. 2. sz., uo. 1962. 19. sz. Isztorii SzSzSzR 1969. 3. sz. stb.). A tőkés monopóliumok sajátos történelmi típusjegyeire hívták fel a figyelmet N. N. Constantinescu, ill. V. Axenciuc román kutatók írásai is [vö. Szász Z. (ism.) Századok 99. évf. (1965) 3. sz. 554—555. old.] a figyelmet. Ezt az összetett képalkotást képviselik az említett csehszlovák, ill. az alább vázlatosan ismertetésre kerülő lengyel Z. Pustulà írásai is. (Ez utóbbi a „Monopóliumok keletkezésé"-t vizsgálja a lengyel fémiparban. Warszawa, 1968.) Végül egy összefoglaló komparatív jogtörténeti kézikönyvre irányítjuk a figyelmet, amely O. A. Zsidkov tollából (l. Zakonodatyel'sztvo o kapitalisztícseszkih monopolijah. Izd. Jurid. Lit., Moszkva 1968.) jelent meg. A vázlatosan előrevetített körképhez természetszerűen hozzátartozik az újabb hazai eredmény is, amely a magyar burzsoá magánjog monografikus feldolgozásának keretei közt tűnt fel. (L. alább Asztalos L. im. ELTE kiadv. 1970. 301. old.)

Hazánk és a környező népek életében a 19. század közepéig, sőt egyes országokban a század utolsó harmadáig szembetűnő, hogy a gazdasági-társadalmi elmaradottság, a „tőkefelhalmozódás gyengeségei (amit helyenként az idegen megszállás is súlyosbított), bénító hatást gyakorolt a modern gazdaság fellendülésére" (l. Berend—Ránki, im. Századok. 102. évf. (1968) 1—2. sz. 41. old.]. Eme tudományosan megalapozott konzek-

vencia azonban nem általánosítható Közép- és Kelet-Európa egészére. A modern tőkés gazdaság fejlődését tekintve az osztrák örökös tartományok, ill. a cseh-morva területek ez alól kivételnek mondhatók. Témánkhoz kapcsolódva ezért kell különös jelentőséget tulajdonítanunk annak a több évtizedes kutató munkának, amit Leonard Bianchi csehszlovák jogtörténész immár két önálló monográfiája képvisel. Miként a bevezetőben jeleztük, ez a modern kapitalizmus korszakára koncentrált kutatás már a 60-as évek derekán közreadta azt az alapvető művét, amely a monopolizáció jogi formáit tárta fel a csehszlovák köztársaságban. (L. Právne formy monopolizacie za burzsoáznej ČSR. Bratislava 1965.). Alapvető eredményei később a tudomány nemzetközi fórumain is közismertté lettek. Az 1969-ben megjelent a „Csehszlovák köztársaság, mint polgári-demokratikus állam" c. újabb monográfiája pedig egy szélesebb összefüggésében elhelyezve teszi számunkra érthetővé a tőkés monopóliumok állam- és jogtörténeti szerepét.

L. Bianchi kutatásai egészében összetettnek mondhatók, miután a cseh és szlovák területek tőkés monopolizációját a szélesebb nemzetközi összefüggések irányában is igen célszerűen kiterjesztette. Nemcsak arról van szó, hogy a fejlődés különböző fázisaiban folyamatosan láttatja a nemzetközi tényezővé lett kartelleket, konszerneket, hanem az eredők feltárásában is egy szélesebb közép-európai összefüggésbe vezet el. Az összefüggéseket reálisan abban a jogcsoportban keresi, amely a burzsoá jogtípuson belül, a késő polgári átalakulások hatása alatt különült el. (Vö. Eörsi Gy., A burzsoá magánjogi rendszerek kialakulása. Jogcsoportok a burzsoá magánjogban. Gazdaság és Jogtudomány MTA IV. Oszt. Közl. III. K. 1969.) (245—247. old.) A tőkés monopolizáció csehszlovák formáinak előtörténete tehát természetszerűen nyúlik vissza az osztrák—magyar monarchia korszakára. Sőt, mi több, azt is tudományosan igazolták L. Bianchi kutatásai, hogy gyakran a monopolizáció folyamata a dualista monarchia által nyújtott jogi formákat és jogforrásokat is hosszú ideig megőrizte, ill. felhasználta a két világháború között. Pedig a tőkés fejlődés üteme és a monopóliumok hatóereje tekintetében már a monarchia keretei között kiemelkedő szerepe volt a cseh gazdaság monopolizálódásának. A benne rejlő lehetőségeket azonban 1918-ig jórészt az osztrák érdekeltségű tőkés csoportok tudták kiaknázni. A cseh burzsoázia 1919-ben kialakított bankkonzorciuma (a tíz vezető bank monopolisztikus megegyezése 1919. november 7-én) azonban véget vetett ennek a helyzetnek. A lezajlott változások eredményeként rövid idő alatt kialakultak a tőkés monopolizáció alapvető típusai (kartell, szindikátus, tröszt, konszern), s a világgazdasági válság küszöbén (1929) összesített adatok szerint a polgári demokratikus jogrend által megtűrt monopóliumok 1/4-e (120-ból 31) nemzetközi tényezőnek bizonyult. A kartell természetesen itt is a legáltalánosabb formája a tőkés monopolizációnak, de ezen belül is döntő súllyal bírnak a nemzetközi kartellek, főként a vas-, acél- és vegyipar területén. A korabeli hazai adatainkkal összevetve mindez a tőkekoncentráció jóval magasabb fokát juttatja kifejezésre a csehszlovák köztársaság területén. Ismét más kérdés természetesen, hogy a szlovák területen a monopolizáció foka már jóval közelebb állt a keleteurópai átlaghoz. A kartellizált gazdasági élet általános jelenségévé lett a szabad verseny kizárása (kontingentáló-, kondíció-, ill. rayon-egyességek útján). A tulajdonképpeni válság-jogot itt megelőzte már az egy-egy ágazatban átmenetileg kialakult „kényszerszindikalizáció" is (1929). A köztársaság a válság ideje alatt törvényileg is alátámasztotta (kötelmi jogi úton) az iparági monopolizációkat.

Az államhatalomnak a tőkés monopolizációt előmozdító szerepe a 30-as évek elejétől nőtt meg. Az állami ellenőrzésnek és felügyeletnek szánt 141. sz. 1933. évi törvény lényegében azonos szerepet tölt be a közel egyidejűleg megalkotott hazai kartelltörvénnyel (L. 1931. XX.), vagyis jogilag elismerte a szabadversenyes kapitalizmus jogrendjével ellentétes monopóliumokat. A válságjog és a vele párhuzamosan kibontakozó, felgyorsult kartelljogalkotás pedig az állammonopolista formákat is szép számmal szentesítette. A 30-as évek második felében már évente tucatszám szaporodik a kartelljog forrása. L. Bianchi ezt a rohamos fejlődést egészen a hadigazdálkodás koráig kíséri végig és szemléltetően igazolja, hogy a jogalkotás a monopolizáció előmozdítójává lett. Sem a jogalkotás, sem az életrehívott kartell-bíráskodás nem nyújtott többé védelmet a fogyasztó társadalomnak. Az állami beavatkozástól mentes monopolizációs folyamat pedig lassan áttekinthetetlenné vált. Az állami beavatkozás kiterjesztése tehát a burzsoá jogrend keretei közt erőtlennek bizonyult a monopóliumok gazdasági-piaci hatalmának korlátozására. (L. összegezve a kutatás eredményeit: Die Tchechoslowakische Republik... (1969) 30—34. old.].

Ágazati monopolizáció módszeres feltárásával vitte előbbre a modern tőkés fejlődés közép- és kelet-európai formáinak megismerését Z Pustuła lengyel szerző. [L. Początki kapitalu monopolistycznego w przemysle hutniscometalowym Królestwa Polskiego (1882—1900) PWN., Warszawa, 1968. 287. old.]. A monopolkapitalizmus kialakulását vizsgálja a fémiparban a lengyel királyság területén, vagyis a cári lengyel területen. Levéltári, gazdaságtörténeti és statisztikai adatok hatalmas tömegén keresztül közelíti meg az eddig ismeretlen összefüggéseket. Idegen hatalom uralma alatt kifejlődő monopolizáció, a vasipar mint az egyik legérzékenyebb reagens szerepe, a külföldi tőkeérdekeltségek egymással folytatott versenye és az idegen érdekeket szolgáló protekcionista gazdaságpolitika módosító problémája emelkedik ki Z. Pustuła művéből. A több mint egy évtizedes kutatási eredményeket összegező alkotás különös jelentősége azonban a monopolizáció korai és az idegen tőke által befolyásolt formáinak kifejlődése szempontjából tanulságos számunkra. Talán a leginkább hézagosnak mondható ismeretek birtokában vagyunk hazánkban is a monopolizáció korai formáinak, ill. a korai monopolizáció nemzetközi összefüggéseinek területén. Z. Pustula kutatásai bizonyítják, hogy csak az adott kor komplex gazdaságtörténeti, gazdaságstatisztikai, ill. jogtörténeti

elemzésével juthatunk közelebb a hézagosan ismert, korai formák eredőinek megismeréséhez. Egyidejűleg azt is meggyőzően bizonyítja a mű, hogy az idegen uralom alatt élő népek tőkés gazdaságának kifejlődésében a kartellizálódás területén is kiemelkedő szerepe van a külföldi tőkének. Ezúttal a protekcionista (orosz) politika közvetlenül hat az ipar monopolizálódására, hogy ezáltal a helyi és a behatoló német tőke konkurrenciáját csökkentse (ld. im. 41—45. old. stb.). Hatásában mindez a társadalmi és a nemzeti ellentéteket is szinte azonos intenzitással növelte. (Ld. lengyel vasipar és a vasúti áruforgalom délorosz tőkés érdekeltségek kezére játszása). Az idegen tőke ezúttal megjelenésétől kezdve kartellizáló hatást fejt ki (ld. a lengyel vasipar konszernjei uo. 152—155. old.), és az ipari vállalkozókat önállóságuktól mielőbb megfosztani törekszik. Az egymást követő ipari pangások kísérik ezt az összetett fejlődést, amelyek az első orosz-lengyel kartellszövetségeket is megteremtették, harcban a német birodalmi nagytőke erejével. Így válhat a korai monopolizáció kísérő jelenségévé a holding-szerű pénzügyi társulás, és a vállalkozók formális önállóságát még fenntartó konszern is.

A feldolgozás különös színfoltja még a francia tőke behatolásának és szerepének értékelése. Mindez azonban a külföldi monopóliumok primatusát húzza alá a lengyel területeken is. Önmagában ez a jelenség mégsem specialitás, hiszen pl. az egyesült román államok gazdasági fejlődésében is hasonló eredményekre jutott az újabb kutatás (N. N. Constantinescu — V. Axenciuc im eredményeire utal Szász Z. im. 554—555. old.).

A modern tőkés gazdaság monopolizációjának közép-kelet-európai jelenségeit feltáró újabb kutatások sorában a hazai eredményekre is célszerű visszatérni. A magyar burzsoá magánjog történetének első monografikus összefoglalását jelenti Asztalos László műve (ld. A. magyar burzsoá magánjog rövid története, 1970.), amely a hazai tőkés monopolizáció fejlődését is magában foglalja. A burzsoá magánjogtudomány és a joggyakorlat konkrét tapasztalatait is felhasználó mű különös jelentőségre tett szert a modern tőkés gazdaság történeti fejlődésének megértésében. A cseh és az osztrák területekhez képest jóval elmaradottabb a hazai tőkés gazdaság. Ennek ellenére a monopolizáció korai formái a századforduló körül kialakultak. A jelzett külföldi eredményekhez hasonlóan e szakaszt nálunk is az idegen tőke behatolásával összefüggő ipari monopolizáció jellemzi. (Ld. im. 37., 193—195., 295. old.) Sem a társadalmi, gazdasági elmaradottság, sem a feudális elemekkel keveredő liberálkapitalista jog ezt a folyamatot fel nem tartóztathatta. Ugyanakkor a hazai magánjogtörténet monográfusa egy igen lényeges közép-kelet-európai összefüggésre is felhívta a figyelmünket. A monopolizáció Közép-Kelet-Európa államaiban különböző mértékű és mélységű kapitalista előzményekre épül. Ahol azonban az ipar monopolizálódása erőteljesebb volt (osztrák és a cseh területeken), ott mind a gazdasági, mind a jogi fejlődés erőteljesen átformálódott a monopolkapitalista időszakban. „A magyar területeken, továbbá a román, szlovák, lengyel és jugoszláv területeken ez a fejlődés — a múlt hagyományai és feltételei nyomán — sokkal ellentmondásosabb." A burzsoá magánjogtörténet komplex vizsgálata vezet e fontos következtetéshez, hiszen ha csak a ciklikus válságperiódusokhoz tapadó, felgyorsult állami beavatkozást vizsgáljuk, akkor a kísérőjelenségek (kartell-jogalkotás, válságjog, tisztességtelen verseny korlátozása stb.) egy meglehetősen leegyszerűsíthető sémát öltenek. Az állami beavatkozás a fejletlenebb gazdaság jelenléte esetén is (főként a válság idején) kifejezetten a monopóliumok érdekeit szolgálja. De a kétarcúsága, összetett és ellentmondásos volta az 1923. V. tc-től (a tisztességtelen versenyről) a háborús gazdasági jog kialakulásáig megfigyelhető. Nálunk akár a valorizáció, a gazdasági lehetetlenülés, vagy a kartell-szabályozás mögött is egy konzervatív szemlélet állt, amely átmeneti jelenségként fogta fel a tőkés gazdaság idevágó problémáit. Külső (főként német) hatások és a fasizálódás tarkították nálunk a válságjog szerepének megítélését is. (Ld. im. 201—204. old., 215—216. old.) Lényegében tehát „ebben az időben még a legjobban képzett magánjogászok sem ismerték fel azt, hogy a válság s a válságjog nem atipikus jelenség, hanem a kapitalizmus, s különösen a monopolkapitalista gazdasági berendezkedés szükségszerű együttjárója".

Az a törekvés tehát, amely a magyar burzsoá magánjog történetét egységes rendszerbe kívánta foglalni, jelentős szolgálatot tett a tőkés monopolizáció fejlődésének megértése területén. Valójában ennél is többről van szó, mert a megkésett feudálkapitalista magánjogunk összefüggő feltárásának hiánya nehezítette mindeddig a monopolizáció módszeres jogtörténeti kimunkálását is. A szerző tehát nagy szolgálatot tett e téren a magyar marxista jogtörténetírásnak. Eredményei a történettudomány hazai és nemzetközi tapasztalataira építve szervesen beépültek az első marxista jellegű magyar állam- és jogtörténet kézikönyvébe is. (Szerk.: Csizmadia A. Tankönyvkiadó, Bp. 1972.)

A magánjogtörténeti szintézisbe belefoglalt Asztalos-féle kutatást a közép- és kelet-európai fejlődés egyik összetevőjeként kezelhetjük. Jellemzi ezt is, miként a fent vázlatosan bemutatott újabb külföldi kutatásokat az erőteljes komparatív szemlélet és egyáltalán a szűkebb nemzeti kereteken túltekintés. Általánosnak mondható ma már e szemlélet az európai szocialista országok jogtörténetírásában. A vizsgálódás kiszélesedett horizontját célszerűségi szempontok, feltárt regionális, vagy éppen kontinentális összefüggések is alátámasztják. O. A. Zsidkov szovjet kutató újabb eredményei azonban a témakör vizsgálatát minden eddiginél szélesebbre tárták. (Ld. e tárgyban B. Sz. Gromakov, N. A. Szeleznyov, „Zakonü i monopolii" c. elemzését: Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1970. XII. sz. 147—149. old.).

Könnyen érthető az a törekvés, hogy mielőbb felszínre kerüljenek azok a tudományosan igazolható összefüggések, amelyek a modern tőkés gazdaság- és jogrend fejlődését Közép- és Kelet-Európában is meghatározták. A részletkutatás és az egyes népek idevágó fejlődését összefoglaló szintézis egyaránt igényli ezt, sőt az újabb kutatás

mindegyike szolgáltat egynéhány építőkövet az összehasonlítható elemzéshez. A burzsoá jogtípus egészére terjesztette ki ezt az igényt O. A. Zsidkov, amikor a „Törvényhozás a tőkés monopóliumokról" c. munkáját megjelentette. A törekvést az állammonopolista kapitalizmus aktuális politikai kérdésein túl, tudománytörténeti és szűkebb értelemben vett egyetemes jogtörténeti követelmények tették indokolttá. A szerző nagy figyelmet fordított a tőkés monopolizáció kiterjedt irodalmának, amely az egyes szakjogtudományok keretén belül is kitapintható módon a burzsoá osztályérdekek szolgálatában állt. Az állammonopolista kapitalizmus teoretikusainak azonban különösen kedvenc vizsgálódási területe a trösztellenes (anti-trust) törvényhozás, amelyből táplálkozik a „jogállam", a „jóléti társadalom" és a különböző burzsoá reformizmus eszméje is. A mű ezeket a törekvéseket sokoldalúan láttatja, valóságos szerepüket és történelmi helyüket azonban az anti-trust törvényhozás konkrét történeti előrehaladásával összekapcsoltan jelöli ki.

Különös érdeme O. A. Zsitkov könyvének, hogy a tőkés monopolizáció által kiváltott jogalkotást a vezető tőkés hatalmak (angol—amerikai, nyugat-európai stb.) keretei közt vizsgálja és nem elégszik meg a legiszlációs munka eredményeinek bemutatásával. Fő törekvése, hogy a konkrét jogalkotási formák anyagát a korabeli bírói, ill. közigazgatási gyakorlattal is egybevesse. Hazai töredékes ismereteink alapján is köztudott, hogy a kartellbírósági gyakorlat egyáltalán nem igazolta a hozzáfűzött reményeket. A szerző ezúttal a tőkés világ monopolizált, domináns tényezőinek konkrét törekvésein keresztül mutatja be az „anti-trust" joggyakorlatot. A burzsoá magánjogtudomány területén mind a mai napig él az az illúzió, hogy „a belső jogi szabályozás a kartellel mindig enyhén szemben áll, mert abban ... a verseny alattomos ellenségét látja". (Ide utal legutóbb Kronstein Heinrich, Das Recht der internationalen Kartelle. Berlin, Schweitzer Verl. 1967.) c. művét idézve Mádl F., Kézikönyv a nemzetközi kartellek gazdasági és jogi struktúrájáról, ld. Jogt. Közl. XXIII. évf. (1968. 7—8. sz. 417. p.). Ha a burzsoá jogalkotást e téren „enyhén kartellellenesnek minősítjük, akkor az ide tapadó joggyakorlatot a jogalkotó teljes megcsúfolásának mondhatnánk, hiszen az a monopolizáció minden terhét a fogyasztó társadalomra hárítja át". O. A. Zsitkov bizonyítja hitelesen a „jó kartell"-fogalmának paradox voltát éppen a vezető tőkés országok joggyakorlatának kritikai feltárásával. Meggyőző kritikáját adva ezáltal ama, jelenkorig ismert burzsoá reformista doktrinának, mely szerint csak a tisztességtelen, ill. a modern gazdaság fejlődését akadályozó monopolizációt kell anatéma alá vonni.

A komparatív jogtörténeti módszerrel alkotott O. A. Zsitkov-féle mű konkrét tartalommal tölti ki azt a közismert marxista tételt, hogy az anti-trust törvényhozás szervesen összekapcsolt az állammonopolista fejlődéssel. Bizonyítja ezúton, hogy ezt a törvényhozást egyidejűleg módfelett összetett és kiélezett politikai harc kíséri. Így a hozzá tapadó társadalompolitikai, szociális vívmányok a modern tőkés gazdaság alapvető ellentmondásainak velejárói, vagyis a konkrét osztályharc eredményei. Az állammonopolista szabályozás, de egyáltalán az állami beavatkozás bármely formája „társadalmi érdekekre" hivatkozik, a nyomában kibontakozó joggyakorlat pedig társadalmi érdek rangjára emeli a monopoltőke hatalmát. Mindennek a burzsoá jogrend egészére, vagy akár a magánjogra gyakorolt hatása már a jelenkori jogtudomány figyelmét igényli. A mű a monopolizáció sajátos jogi természetét, a jog „tradicionális ágazataival való összeférhetetlenséget" hangsúlyozza ebben az irányban. Akár az anti-trust törvény útján szankcionált monopólium is lépten-nyomon bomlasztja a hagyományos burzsoá jogrendet. Szétfeszíti annak egyes ágazatait, kilép a burzsoá magánjog tudományosan rendezett keretéből és gyakran közjogi alátámasztás igényével lép fel. Csak a nyomában kialakult anti-trust joggyakorlatból válik érthetővé, hogy ez a jelenség nem csupán a jogrendszer, az ágazatok hierarchiáját bontja meg, hanem permanens folyamattá teszi a törvényesség válságát. Ide és még sok tényezőhöz tapad persze a burzsoá törvényesség fellazulása, amelyben a jogi norma írott szabályai és a valóságos gyakorlat között áthidalhatatlan szakadék keletkezik. Angol, amerikai, francia, belga, skandináv stb. példák tömegével mutatja be ezt a képet a szerző, de mindvégig kiemelt szerepet juttat az USA joggyakorlatának. A modern kapitalizmus jogrendjének közel egy évszázados fejlődését láttatja tehát O. A. Zsitkov műve, amely témakoncentráltsága és behatárolt tudományos jellege ellenére olvasmányos is. Azok a konkrét (tömegméretű) küzdelmek, amelyeket felidéz, az anti-trust jogalkotás története sorában gyakran teátrális színfoltokkal is kitüzdeltek. A jogalkotás megtévesztő szerepe, a könnyen kijátszható kartell-törvényeknek a monopolizáció felgyorsulását szolgáló jellege stb. szinte a jelenkor aktualitásával elevenedik meg ezúttal. A szerző bizonyítani tudja, hogy az állammonopolista legiszláció sehol sem tört a monopóliumok betiltására és a nagyon is korlátozott büntetőjogi megtorlást is csak a „visszaélések" esetében helyezte kilátásba. Ugyanakkor kétségtelenül kimutatható a tőkés országok gyakorlatában, hogy az anti-trust törvény legalizálta a monopolizációt, amely a jogalkotás nyomában hatványozottan felgyorsult folyamattá lett.

O. A. Zsitkov műve tehát nem tapad közvetlenül a szűkebb regionális, azaz a közép- és kelet-európai fejlődéshez. Jobbára az angolszász, a latin—román, gyarmati és félgyarmati jogrendszerekre irányítja figyelmünket. A távoli Japán, Ausztrália, Új-Zéland idevágó gyakorlata ennek ellenére módfelett tanulságos számunkra. A mű egy szélesebb világkép kialakításával mégis jó hozzájárulást jelent a tőkés monopolizáció kontinentális formáinak feltárását célzó törekvéseinkhez is. Eredményei és tanulságai ilyen értelemben közvetlenül segítik a kibontakozó komparatív jogtörténetkutatást, amelynek egyik kiemelt feladatává lett a közép- és kelet-európai térség viszonylag rövidéletű, tőkés jogrendjének maradandó értékű feltárása.

Horváth Pál

A számítástechnikai és kibernetikai módszerek alkalmazása a jogtudományban és az államigazgatásban

A fenti címmel került megrendezésre 1972. május 5-én és 6-án az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán az az előadássorozat, amelynek célja az volt, hogy áttekintést adjon a számítástechnikai és kibernetikai módszereknek az állam- és jogtudomány területén való alkalmazásával kapcsolatos hazai és nemzetközi kutatásokról, információkat szolgáltasson a kutatáshoz, a fejlesztéshez és a jogászszervezők képzésének reális megalapozásához.

A konferencián három fő témacsoportban — államigazgatási-igazságügyi alkalmazások: képzési, továbbképzési problémák — a megnyitón és a zárszón kívül tizenkilenc előadás hangzott el.

Az alábbiakban vázlatos áttekintést adunk a konferencia egyes előadásairól.

A konferencia *megnyitó* előadását *Sárándi* Imre egyetemi tanár, a Kar dékánja tartotta. Előadásában párhuzamot vont a hosszú történeti múltra visszatekintő állam- és jogtudomány és a kibernetika között, kifejtve egyrészt azt, hogy a jogtudomány bár felhasználja a számítástechnikát, megmarad jogtudománynak, a kibernetika sem lesz a jogszabályok és azok helyes alkalmazásának tudománya, csupán egy minőségileg új, magasabbrendű *módszer* jön létre. Foglalkozott továbbá azokkal a konzekvenciákkal, amelyek a számítástechnikával kapcsolatban a jogászképzés és továbbképzés területén jelentkeznek.

1. *Államigazgatási alkalmazások témacsoportja*

Obadovich J. Gyula, az Országos Vezetőképző Központ Számítástechnikai Intézetének igazgatója *„A számítástechnika fejlődése, jelenlegi helyzete és problémái hazánkban”* című előadásában a számítástechnikai alapfogalmakat, a számítástechnikai eszközök fejlődéstörténetét, valamint az ember és a számítógép kapcsolatát elősegítő programozási nyelvek fejlődését ismertette. Érintette emellett a számítástechnika hazai fejlesztése érdekében hozott rendelkezéseket és a megvalósítandó feladatokat is.

Kovacsics József egyetemi tanárnak, a Statisztikai tanszék vezetőjének az előadása a *„Munka és információszervezés az államigazgatásban és a gépesítés”* címet viselte. Elemezte az államigazgatás mai információs rendszerét, sürgette annak modernizálását, az információknak a döntési szintekhez való igazítását, az államigazgatási szervek munkájának az áttekintését szolgáló államigazgatási statisztika létrehozását, korszerű munkafolyamat elemzések, gráf- és hálóelméleti módszerek alkalmazása útján, az elavult munkamódszerek racionalizálását. Az államigazgatás a legkiválóbb lehetőséget nyújtja a számítástechnika alkalmazására, operációkutatás végzésére, az államigazgatás sokirányú nyilvántartási munkájának adatbankok útján való korszerűsítésére. Saját kutatásai alapján azt a meggyőződését hangoztatta, hogy az adminisztratív igazgatási apparátus csökkentése nem oldható meg létszámcsökkentéssel; ez nem volna egyéb, mint annak a kinyilvánítása, hogy nem akarunk tudomást venni arról, hogy hol, milyen arányban van lehetőség a fölösleges munka kiiktatására, hanem hatalmi eszközökkel, központilag írnánk elő, mechanikusan határoznánk meg az új létszámokat. Fentiek alapján világos az a következtetés, hogy az államigazgatási munka racionalizálásának egyetlen járható útja a munka olyan ésszerűsítésében rejlik, amely figyelembe veszi az irányítás szakszerűségének és operatív érdekeinek a szempontjait. A feladat, amely e téren előttünk áll, tulajdonképpen egy nagyszabású operáció-analízis, amely az igazgatási munkában, a vezetés, az irányítás területén jelentkező problémákat kutatja, különleges módszereivel megalkotja az igazgatási munka sajátos modelljeit, hogy ezáltal az irányítás stratégiáját szolgálja.

Kovács Attila a Munkaügyi Minisztérium gazdasági szakértője *„A felsőszintű irányítási rendszer tartalmi és formai elemei, valamint azok kapcsolati rendszere”* címmel tartott előadásában az irányítási rendszerek elemeivel és azok változásával foglalkozott. Az irányítási rendszerek formáinak változását és e rendszerek formai és tartalmi elemeit vizsgálta, megkülönböztetve a tartalmi elemeken belül a népgazdasági szintű, illetőleg a vállalati szintű irányítás elemeit. A gazdasági szféra irányítási rendszerének változásával kapcsolatban ismertette a termék-(termelés-)centrikus, a hatékonyságé(eredmény-)centrikus, valamint az egyensúly-(ember-)centrikus szemléletű és jellegű irányítási rendszert.

Aranyi Attila az INFELOR Rendszertechnikai Vállalat főosztályvezetője *„Az államigazgatási alapnyilvántartások korszerűsítésének rendszerelméleti és számítástechnikai kérdései”* címmel tartott előadást, amelyben az államigazgatási alapnyilvántartások szerepével, azok fogalomrendszerével foglalkozott, alapelveket alakítva ki az államigazgatási nyilvántartások korszerűsítési koncepciójához, integrált nyilvántartási rendszerek megvalósításához. Részletesen elemezte az államigazgatás információrendszerének kibernetikai szemléletű korszerűsítési feladatát, s a korszerűsítés kapcsán várható előnyöket. Példákon keresztül érzékeltette az ilyen irányú korszerűsítés célkitűzéseit és szervezeti formáját egyes nyugat-európai országokban, ill. a Szovjetunióban és a többi európai szocialista országban. Befejezésül az államigazgatási alapnyilvántartások fejlesztésének számítástechnikai előfeltételeit és az alapnyilvántartások központi berendezéseinek adatelőkészítési kérdéseit vizsgálta.

Vámos Ferencnek az INFELOR Rendszertechnikai Vállalat főosztályvezető-helyettesének *„Területi tanácsi igazgatási számítógép alkalmazás”* című előadása az e területen megvalósítandó gépesítés szempontjából különösen kedvezőnek ítélte meg azt a körülményt, hogy a tanácsi igazgatást egységes jogszabályok szerint végzik, ami lehetővé teszi a legfejlettebb színvonalú típusrendszerek és típusmegoldások széles körű felhasználását. Vizsgálta a helyi igazgatás számítógépesítésének alapjait, majd a számítógépes rendszerek helyi tanácsi igazgatási szervezésével foglalkozott. A megvalósítás feltételeit elemezve rámutatott arra, hogy az integrált tanácsi, igazgatási

automatizált információrendszerek megvalósításának üteme felhasználási területenként lényegesen eltérhet. A helyi igazgatás számítógépesítési koncepciójának kidolgozásával kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a tanácsi számítógépesítés egy — a Számítástechnikai Központi Fejlesztési Programmal összehangolt — olyan hosszabb távú fejlesztési programot igényel, amely a típusrendszerek kidolgozásának körülményein, feltételein kívül az eszközbázis létrehozására és az alkalmazás területi kiterjesztésére nézve is tartalmaz megfelelő elképzeléseket.

Háklár László a Pénzügyminisztérium Számítástechnikai Intézetének igazgatója *„A számítástechnikai módszerek alkalmazása a pénzügyi információrendszerben"* címmel tartott előadása a vezetés, a vezetési információrendszer, az irányított rendszer és az irányítási modell kérdésével foglalkozott, valamint a pénzügyi információrendszer meghatározását, felépítését, információs köreit vizsgálta. Ismertette a pénzügyi adatbankot, mint az információrendszer adat- és adatkezelési bázisát, a modellbankot, amely az információelőállítást és a közgazdasági elemzést is biztosítja. Befejezésként a korszerű vezetési információrendszernek a pénzügyi irányítási munkára vonatkozó várható hatására utalt.

László Tivadar az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium főosztályvezetője *„Munka- és információszervezés a városgazdaságban és a kommunális ellátásban"* címmel tartott előadást. Elemezte a városgazdasági tevékenységek kapcsolati rendszerét, döntési struktúráját és bemutatta az e területen bekövetkezett decentralizálásnak megfelelő információs modellt.

Csikós Mihály MÁV tanácsos *„A számítástechnika és kibernetika a közlekedés irányításában"* című előadása a jog és az igazgatás, valamint a közlekedés között tapasztalható összefüggésekre épült, figyelemmel arra, hogy mindkét terület irányítási tevékenységeket foglal magában, amelyek megfelelő szabályok érvényességét tételezik fel. A hazai közlekedési gépi adatfeldolgozás és számítástechnika helyzetének történeti áttekintése után a számítástechnikának a közlekedés területén való felhasználási irányaival foglalkozott, s végül a jogi oktatással kapcsolatban jutott olyan következtetésre, hogy egyrészt a számítástechnikai alapismereteket önálló stúdium keretében kellene oktatni, másrészt pedig az egyes tárgyak anyaga bővítendő úgy, hogy az a számítástechnikának az adott tárggyal összefüggő speciális kérdéseit is magába foglalja.

Ott György a Szakszervezetek Országos Tanácsa Társadalombiztosítási Főigazgatósága Ügyvitelszervezési és Gépesítési Osztályának helyettes vezetője a *„Számítástechnikai eszközök és korszerű ügyvitelszervezés a társadalombiztosításban"* című előadásában az ügyviteli munka szervezésének, gépesítésének módszereit vázolta. Kifejtette, hogy a több mint 10 millió biztosított, illetve hozzátartozóik ellátása — nyugdíjak megállapítása, havonkénti folyósítása, táppénzek, családi pótlékok megállapítása, kifizetése — nagytömegű adminisztrációs munkát igényel. Beszámolt az ügyviteli munka korszerű megszervezésének, a társadalombiztosítási munkák tervszerű gépesítésének alakulásáról, tapasztalatairól, majd a társadalombiztosítási ügyvitel korszerűsítésének középtávú programját ismertette. Jelezte az elektronikus adatfeldolgozásra előkészített, vagy előkészítés alatt álló témákat, mint pl.: a nyugdíjmegállapításhoz szükséges biztosításban töltött idők központi gépi gyűjtése és nyilvántartása; a nyugdíjak központi gépi megállapítása; a munkáltatói folyószámlák elektronikus adatfeldolgozása és az ezzel kapcsolatos statisztikai munkálatok; a családi pótlék ütköztetés gépi adatfeldolgozása; állóeszköz- és fogyóeszköz-gazdálkodás, nyilvántartás gépi adatfeldolgozása.

Kőrösi Erika a Vegyiműveket Építő és Szerelő Vállalat Tervosztályának a vezetője *„Az államigazgatási rendszerszervezés vállalati nézőpontból"* című előadásában a számítástechnikának a mikrogazdaságban jelenleg meglevő időszerű kérdéseit vázolta. Rámutatott arra, hogy az államigazgatási szerveknek a számítástechnikával kapcsolatban kettős feladatuk van: egyrészt a számítástechnika alkalmazásával (pl. integrált információs rendszer kialakítása, népgazdasági szintű adatbankok kiépítése stb.); másrészt a számítástechnika makroszintű alkalmazásában fellépő problémák (pl. a számítóközpontok és a bérmunkát végeztető vállalatok közötti feszültségek, a számítógépek nem megfelelő kihasználtsága stb.) megoldásával kapcsolatos feladatuk. Vizsgálta a számítástechnikának a népgazdaság egységes, integrált információs rendszerének kialakításában betöltött szerepét, s hangsúlyozta az ellenőrzés kiemelkedő jelentőségét.

2. Igazságügyi alkalmazások témacsoportja

Nagy Lajos a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos csoportvezetője *„A jogi informatika elvi kérdései" címmel tartott előadást.* Előadásában annak a véleményének adott hangot, hogy míg a társadalmi élet különböző területein — így elsősorban a gazdasági tevékenység terén és a műszaki tudományokban — komoly eredményeket érnek el a döntésekhez szükséges információkezeléssel kapcsolatban az adatok tárolása, rendszerezése és esetleg pillanatokon belüli szolgáltatása terén, addig a jogi döntésekhez szükséges, az azokat előkészítő információk kezelése még országos szinten is legtöbbször rengeteg időt és fáradságot igénybevevő „kézműves módon" a hagyományos eszközökkel történik, s a módszer alig változott évtizedek, sőt sokszor évszázadok óta. Céljának tekintette az előadó az informatikai módszereknek a jog területén való alkalmazásával összefüggésben felmerülő néhány alapvető kérdés vizsgálatát, főként a tételesjogra alkalmazható általános, a jogi tevékenység minden területét felölelő információrendszer kiépítésével kapcsolatos legfontosabb és időszerű megoldások lehetőségeinek áttekintését.

Révész Ferenc az INFELOR Rendszertechnikai Vállalat osztályvezetője *„A számítógépek jogi és igazságügyi alkalmazásának áttekintése"* című előadásában a számítástechnikának a jog és az igazságszolgáltatás területén elért térhódítását mutatta be néhány megvalósult elgondolás — jogszabály-

nyilvántartási és visszakeresési rendszerek, jogi és igazságügyi adatbankok — ismertetésével. Érzékeltette az e területeken elért külföldi eredményeket is, és vázlatosan ismertette a gyakorlati alkalmazás néhány lényeges problémáját, ezt a komplex és nagyságrendben is hatalmas feladatot, amely a rendszerszervezés gyűjtőfogalmában foglalható össze. Ezután olyan, a gyakorlati tapasztalatokra alapított gondolatokat vetett fel, amelyek kiindulási alapul szolgálhatnak a magyar jogi és igazságszolgáltatási információrendszer számítástechnikai megalapozásához, s amelyek a modern államban ma már egyre inkább nélkülözhetetlen számítógépes információrendszer létrehozásához vezethetnek. Hangsúlyozta az előadó, hogy hazánkban részben szubjektív, részben pedig objektív okok miatt még nem fogalmazódott meg egy egységes jogi és igazságügyi információrendszer koncepciója. Annak ellenére, hogy a jogi és igazságügyi apparátusban a növekvő, lassan kezelhetetlenné váló információk tömege a korszerű módszerek és eszközök felhasználásának irányában feszítő erővel hat, ilyen törekvésekkel csak egyes meghatározott szűk szakterületekre koncentráltan, egyes szervek vagy csoportok önkezdeményezésére alapozva lehet találkozni. Véleménye szerint a számítógép alkalmazási célkitűzés kettős lehet a jog és az igazságszolgáltatás terén. Az egyik a számítógépes jogszabály-nyilvántartás létrehozása, amely rövidebb, a másik az integrált számítógépes jogi és igazságügyi információrendszer lépcsőzetes kiépítése, amely hosszabb előkészítő és szervező munkát igényel.

Déri Pál rendőralezredes *„A kibernetika alkalmazása a helyszínes bűncselekmények felderítésénél”* címmel tartott előadásában a bűnüldözés sürgős korszerűsítésének a szükségességét hangsúlyozta, indokolva ezt mindenekelőtt az ismeretlen tettesek által elkövetett bűntettek felderítési eredményességének világszerte tapasztalható csökkenésével. A bűnözésnek és a bűnüldözés szervezésének ellentmondásaival foglalkozva megállapította, hogy a felderítés eredményességének a csökkenése nemcsak arra vezethető vissza, hogy a bűnözés — elsősorban a fejlett kapitalista országokban — növekszik és a bűnüldöző szervek létszámfejlesztése ezzel nem tart lépést, hanem arra is, hogy a nyomozás szervezése nem felel meg a megváltozott feltételeknek. Ugyanis míg a bűnözés jellege átalakulóban van és a „helyi” bűnözést — főként egyes adott bűncselekménykategóriákban — a társadalom mobilitása és a motorizáció következtében a „mozgó” bűnözés kezdi felváltani, addig a bűnüldöző szervek még a régi, széttagolt államigazgatási határokhoz kapcsolódó felállásban tevékenykednek. Figyelemmel azonban arra, hogy egyes bűncselekmények különböző mozzanatai más-más államigazgatási területen játszódnak le, a helyi tapasztalatok, helyi nyilvántartások egyre kisebb mértékben hasznosíthatók a bűncselekmények felderítésére. A továbbiakban az előadó az új nyomozásszervezéssel szembeni követelményekkel, a helyszínes bűncselekmények nyomozásának új modelljével, a helyszíni szemlebizottság feladataival és a nyomozó csoport intézkedéseivel, valamint a más rendőri szervekkel való kapcsolatokkal, a komputer szerepével, a konzultánsok részvételével, illetőleg a nyomozás új modelljének szervezeti feltételeivel foglalkozott.

Kertész Imre rendőrezredes *„A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok matematikai módszerei”* című előadása az ismérvek értékelésével kapcsolatban megállapította, hogy a kriminalisztikai szakértői vizsgálatok újabb és újabb ágazataiban jönnek létre az ismérvek értékelésének matematikai-statisztikai módszerei. Rámutatott az előadó arra, hogy többféle olyan algoritmus ismeretes, amelyeknek a segítségével a kézírás-, ujjnyom-, arcképazonosítás alapvető műveletei formalizálhatók s meghatározott szintig automatizálhatók. A kézírásvizsgálat és nyomtani vizsgálatok matematikai módszereinek ismertetése után a mikroméretű anyagmaradványok vizsgálatának módszereivel foglalkozott az előadás. Befejezésül a technikai fejlődés egyes kérdéseiről szólva került sor annak az el nem hanyagolható tételnek a hangsúlyozására, mely szerint ez eljárásjogászoknak, a kriminalistáknak, a természettudományok és technika képviselőinek a szocialista törvényesség érdekében kifejtett erőfeszítése szükséges az objektív igazság megállapítását elősegítő technikai eszközök további fejlesztéséhez s azoknak a nyomozási, illetőleg bírósági munkában való megfelelő igénybevételéhez.

Kovacsics Józsefné egyetemi adjunktus a demográfiában alkalmazott halandósági tábla módszeréhez hasonlóan elkészítette Magyarország kriminalitási tábláit. Kiindulási alapja a bűncselekmények korévek szerinti empírikus kriminalitási valószínűségei voltak. A vizsgálat kiterjedt a Btk 8 főcsoportjai szerinti bűncselekmények terheltjeire, továbbá 21 olyan bűncselekmény terheltjeire, amely bűncselekményeknél az 1964. évben a terheltek száma az ezer főt meghaladta. A tábla teoretikus kriminalitási valószínűségeit ezeknek az értékeknek a kiegyenlítése útján nyerte, amit részint regressziós számítással, részint interpolációs polinomok számításával (Lagrange, Newton, Hermite) készített. A kiegyenlítő számítások három hipotézis alapján történtek, kiinduló pontjuk az volt, hogy az empírikus értékeket kétszeres logaritmikus skálán ábrázolva, a keletkező görbe páros kitevőjű parabola képét mutatta. Ezen tapasztalat alapján az első hipotézis az, hogy a kiegyenlítő görbe:

$\ln Y = a + b \ln X + c (\ln X)^2$

típusú függvény, a második hipotézis szerint:

$\ln Y = a + b \ln X + c(\ln X)^2 + d(\ln X)^3 + e(\ln X)^4$,

azaz a független változó logaritmusa a függő változó logaritmusának negyedfokú függvénye. A harmadik hipotézis szerint a tizenkilenc éves kort megelőző szakaszon és a 25 éves kort követő szakaszon exponenciális regressziót alkalmazott az előadó, a közbülső, legnagyobb ingadozásokat mutató 19—25 éves korcsoportban Hermite-féle interpolációval dolgozott annak érdekében, hogy a regressziószámítással ne egyenlítsen ki olyan ingadozásokat, amelyek ennek az életkornak sajátos tulajdonságai. A kriminalitási tábla alapján különböző mutatószámok voltak megállapíthatók, így a 14 éves korban

várható átlagos bűntetlenségi élettartam, a kriminalitás valószínű életkora és normál életkora.

A kriminalitási tábla alkalmas prognózisok készítésére, tekintettel arra, hogy a bűnözés várható tendenciája kiszámítható, természetesen abból a hipotézisből indulva ki, hogy a társadalmi viszonyokban és a jogi szabályozásban nem következik be az alapadatokban tükröződő állapotoktól eltérő változás. Végül az előadó utalt arra, hogy a regressziószámítást, a függvénygörbék rajzolását, a függvényértékek helyettesítési értékeinek kiszámítását elektronikus gépek nélkül nem lehetett elvégezni. A számítás, amit bemutatott, és amit az Egyetemi Számítóközpont végzett 6 óra alatt, 125 dolgozó 1 évi teljes munkaidejét jelentette volna.

Borsi Zoltán főosztályvezető ügyész a *„Számítástechnikai eszközök az ügyészi munka és információszervezés szolgálatában"* című előadásában hangsúlyozta, hogy az ügyészség tágabb értelemben vett rendszerszervező tevékenységet folytat akkor, amikor realizálja azt a célkitűzést, hogy más szervezetekben a zavaró tényezőket felismerje és sajátos, ügyészi eszközökkel és intézkedésekkel azok elhárításában közreműködjék. Az ügyészség azonban e tevékenységét akkor képes jól és megfelelő eredményességgel teljesíteni, ha rendelkezik olyan széles körű információs anyaggal, amely a társadalmi és gazdasági mozgások jelenére és jövőbeli irányára vonatkozó fontosabb ismereteket, valamint a különböző tudományok eredményeivel összefüggő lényeges ismeretanyagokat tartalmazza. Ilyen nagytömegű információ helyes felhasználásához viszont már kibernetikus szemléletre és számítástechnikai eszközökre is szükség van. Az előadó a kibernetikai és a modern vezetéstudományi gondolkodásmód tartalmi elemeivel és a számítástechnikai eszközök alkalmazásával összefüggő kérdésekkel foglalkozva megállapította, hogy az információs rendszer tökéletesítése elképzelhetetlen minőségi strukturális változtatás nélkül.

Az ügyészi szervezetben ma még ugyan csak a kriminálstatisztika rendszere funkcionál elektronikus gépekre orientáltan, de a személyi és technikai feltételek bővülése esetén újabb területeken hasznosíthatók a számítástechnikai eszközök. Ilyenként jelölte meg az előadó: a kriminálstatisztikán kívüli egyéb statisztikai információk (általános felügyeleti, polgári jogi és egyéb ügyészi tevékenység területén) megszervezését és feldolgozását; a könyvtári katalógusrendszerek és egyéb dokumentációk nyilvántartását és egybehangolt értékelését; a jogszabály-nyilvántartás tényszerű és az összefüggésekre is kiterjedő adatainak tárolását; a gépesített ügyviteli nyilvántartások alapján az egyes ügyekig is lebontható módon a centralizált és decentralizált intézkedések ellenőrzését; a modern személyzeti és munkaügyi nyilvántartások kialakítását, a minősítéseknél az egységes fogalmak alapján a dolgozók egyértelmű megítélését; az ügyészi munka gyorsabb, átfogóbb, részletesebb és egyben torzításmentesebb értékelési folyamatainak a biztosítását; a centralizmusból fakadó központi akarat erőteljesebb és torzításmentesebb kisugárzásának biztosítását valamennyi ügyészségi egységig lebontva.

3. *Képzési, továbbképzési problémák témacsoportja*

Bérci Gyula az Országos Vezetőképző Központ főigazgatója *„Az államigazgatási vezetők továbbképzésére vonatkozó tervek az Országos Vezetőképző Intézetben"* című előadásában ismertette az államigazgatás területén működő vezetők továbbképzésének koncepcióját és programját, s részletesen foglalkozott a számítástechnikai továbbképzés problémáival is.

Kátai Imre egyetemi tanár az ELTE Természettudományi Karának dékánja *„Számítástechnikai szakemberképzés az ELTE Természettudományi Karán"* címmel tartott előadást, rámutatva arra, hogy a termelésszervezés és az információfeldolgozás eszközeinek a fejlődése jelentősen elmarad a termelőeszközök fejlődésétől. Míg a termelésben ma már sok helyen fejlett automatikus gépsorokat alkalmaznak, addig a szellemi munka területén a manuális eszközök szinte egyeduralkodók. Ezt az ellentmondást — mint az előadó hangsúlyozta — az elektronikus számítástechnikai eszközök megjelenése segít feloldozni, s a szellemi munka technikai felszereltségének növelésével lehetővé válik olyan munkák elvégzése, amelyek a feldolgozandó információ volumene, vagy a kézi számítások lassúsága miatt nem végezhetők el gép segítsége nélkül. Az elektronikus számítástechnikai eszközök minél magasabb szinten történő felhasználása érdekében viszont szükséges a különböző területeken működő szakembereket megismertetni az új technikában rejlő lehetőségekkel. E feladat megvalósítását az ELTE Természettudományi Kara egyrészt a számítástechnikai alapképzésen, másrészt a számítástechnikai specialisták képzésén keresztül igyekszik biztosítani. Foglalkozott az előadó a Karnak a számítástechnika oktatása terén elért eddigi eredményeivel és jövőbeli célkitűzéseivel, ismertetve a számítógép-park fejlődését.

Koós Szabolcs az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Statisztikai Tanszékének tudományos munkatársa *„Számítástechnikai ismeretek és jogászképzés"* című előadása a jogászképzés és a számítástechnika összefüggéseit, szervező jogászok képzésének a problémakörét fejtegette. Többek között kitért arra, hogy az elektronikus számítógépek hazai alkalmazásának kezdetén a szakemberképzés problémája leszűkült a gépek közvetlen üzemeltetését végző mérnökök és technikusok, valamint a gép számára programot készítők képzésére. Rövid időn belül nyilvánvalóvá vált, hogy a gépek kihasználásához további szakemberekre is szükség van, mégpedig olyanokra, akik a programozók számára megadják azokat a feladatokat, amelyeket be kell programozni. A számítástechnikai eszközökkel kezdetben főleg matematikusok foglalkoztak és a matematikusokat képezték ki a gépek használatára. A matematikusok munkába állításával azonban nem oldódott meg a gépek hasznosításának a problémája. A matematikus ugyanis — képzettségénél fogva — nem volt képes feltárni a közgazdász és jogász szakemberek helyett azokat a problémákat, amelyek megoldásában az

elektronikus számítógép hatékony segítséget nyújthatna. Ha pedig feltárt ilyen problémát, az általa ismert matematikai modellekből kiindulva — akkor sem tudta a modell folyamatos alkalmazásához szükséges adatáramlást biztosítani. Viszonylag magas költségek árán rá kellett jönni, hogy további szakemberek beállítására is szükség van, olyanokra, akik képesek a modellek alkalmazásával kapcsolatos szervezési problémák megoldására. A hazai és nemzetközi tapasztalatok egybehangzóan és egyértelműen bizonyítják, hogy az elektronikus számítástechnikai eszközök hatékony kihasználása csak akkor érhető el a szervezetekben, ha azokat megfelelő előkészítés után szervesen beépítik az adott szervezet vezetési rendszerébe.

Az állam- és jogtudomány területén ez azt jelenti, hogy azt a vezetési, irányítási rendszert, amelybe be kell építeni az elektronikus számítógépeket, csak jogász-szakember ismerheti olyan alaposan, hogy a rendszerben a gép helyét ki tudja jelölni. Megfelelő számítástechnikai képzés után csak a jogász képes azoknak a problémáknak feltárására és megfogalmazására, amelyek megoldásában az elektronikus számítástechnikai eszközök hatékony segítséget nyújthatnak. A továbbiak során az előadó az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Számítástechnikai Bizottsága által kidolgozott képzési javaslatokat ismertette.

Elnöki zárszavában *Kanczler* Gyula, a Művelődésügyi Minisztérium Egyetemi és Főiskolai Főosztályának vezetője annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a konferencia hasznos volt mind az elméleti munka fejlesztése, mind a gyakorlati államigazgatási és igazságügyi munkát illetően. Azáltal ugyanis, hogy az előadók részletesen megvizsgálták az államigazgatás, illetőleg az igazságügy kibernetikai rendszerének a megalkotásához szükséges teendőket; a munka- és információszervezés vonatkozásában éppúgy, mint a szervezet és a létszám optimalizálása, vagy a gépesítéshez szükséges algoritmusok kidolgozása tekintetében, *joggal tekinthető a megtartott konferencia olyannak, amely egységes koncepció alapján lerakta a magyar államigazgatás és igazságügy gépesítésének alapjait.*

Az integrált minisztériumi és területi információs rendszerek és adatbankok létrehozásának előfeltétele a gondos előkészítés, megfelelő kutatómunka útján. A kellően képzett szakemberek hiánya viszont az előkészítés során a képzés és a továbbképzés problémáját állítják a feladatok homlokterébe, amely probléma megoldásában a Művelődésügyi Minisztérium is megfelelő segítséget kíván nyújtani.

A konferencia — amely egy, az Országos Vezetőképző Központban a Munkaügyi Minisztérium keretében létrehozott „adatbank" megtekintésével, illetőleg a „DATORG"-nál egy elektronikus jogszabály-nyilvántartás bemutatásával zárult — megítélésünk szerint nagyon sikeresnek mondható.

Remélhetőleg a konferencia, amelynek anyaga várhatóan a közeljövőben kötetben is megjelenik — hozzájárul a korszerű szervezési, vezetési módszerek elterjedéséhez, és a számítástechnikának az állam- és jogtudomány területén való fejlesztéséhez.

Kovacsics József — Németh János

Közigazgatástörténeti konferencia

(1972. május 18—20 Pécs-Siklós)

1972. május 18—20 között Siklóson tartotta 10 ország, köztük 7 szocialista (Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság, Bulgária, Jugoszlávia, Románia) és Franciaország, a szomszédos Ausztria, a Német Szövetségi Köztársaság 47 közigazgatási jogásza és jogtörténésze nemzetközi közigazgatástörténeti tanácskozását.

A konferencián többek között résztvettek Jean Gaudemet párizsi professzor, az Association Internationale d'Histoire du Droit et des Institutions elnöke, a moszkvai Állam- és Jogtudományi Intézet jogtörténeti szekciójának vezetője, J. A. Skripilev és főmunkatársa, a bécsi Egyetem 3 professzora — közöttük Erwin Melichar —, a pécsi Egyetem honoris causa doktora, az osztrák Verfassungsgerichtshof tagja és munkatársaik, a salzburgi, varsói, krakói, poznani, prágai, brnói, pozsonyi, hallei, berlini, jénai, szófiai, noviszadi, freiburgi egyetemek professzorai, illetve oktatói, a Szlovák Tudományos Akadémia, valamint a Bukaresti Tudományos Akadémia történeti intézetének kiküldöttei, közöttük Stefan Luby, a Szlovák Tudományos Akadémia tagja.

A magyarországi résztvevők a pécsi Egyetem dékánján és tanárain kívül, a budapesti és szegedi egyetemek tanárai és oktatói, a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Bizottságának és a Magyar Jogász Szövetség képviselői, a Minisztertanács Tanácsi Hivatalának helyettes vezetője és főosztályvezetője, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, a Művelődésügyi Minisztérium képviselője, a Szociológiai Intézet igazgatója, az Állam- és Jogtudományi Intézet, valamint a Történettudományi Intézet képviselői, az Országos Levéltár, valamint a Pest, Zala, Tolna megyei Levéltárak vezetői, a Tanácsakadémia kiküldöttei, Baranya, Tolna, Somogy Megyék Tanácsainak, a Siklósi Járási Hivatal vezetői és kiküldöttei voltak.

A közigazgatás művelői nemzetközi szintű összefogásának a gondolata a moszkvai 1970. évi nemzetközi jogtörténeti konferencián a lengyel jogtörténészek kezdeményezésére született meg, ezért választotta témájául a magyar—csehszlovák—lengyel jogtörténészek közös együttműködéséből kifejlődött konferencia a közigazgatás fejlődésének vizsgálatát Közép-Európában az utolsó 100 évben. A konferencia témájának különös jelentőséget adott az a tény, hogy a Magyar Tudományos Akadémia közigazgatás-fejlesztésére vonatkozó tervéhez kapcsolódóan előtérbe került a közigazgatás fejlődésének történeti kutatása és így szükségessé vált a közigazgatás művelői előtt a legutolsó fejlődés kimunkálása, amely a történeti tanulságokon túl a közvetlen tapasztalatok átadását nyújthatja a mai közigazgatási szervezés részére.

A konferencia szellemi házigazdája a pécsi Tudományegyetem, illetőleg ennek Jogtörténeti Tan-

széke lett. A szervezéshez a Magyar Tudományos Akadémia a Pécsi Akadémiai Bizottsága és jogtörténeti munkaközössége útján, valamint a Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztálya járult hozzá.

I.

A konferencia első napjának megnyitóját *Szotáczki Mihály* egyetemi tanár, dékán tartotta, aki a pécsi Jogi Kar nevében üdvözölte a konferenciát és örömét fejezte ki affölött, hogy a pécsi Kar adhatott otthont a közigazgatás-történészek eme nemzetközi szintű találkozójának, amelyen a szocialista jogtudomány egyik fontos témaköre kerül megvitatásra. Ezután *Bihari Ottó* egyetemi tanár, a Pécsi Akadémiai Bizottság helyettes vezetője a PAB nevében köszöntötte a résztvevőket, majd *Varga Gyula*, a Magyar Jogász Szövetség titkára a Jogász Szövetség köszöntését tolmácsolta.

A konferencia a referátumok nagy száma és a közigazgatás-történeten belül a témák meglehetősen nagy divergenciája miatt 5 szekcióban fejtette ki munkáját. Az első szekció a közigazgatás fejlődésének általános és összehasonlító témakörével kezdte meg munkáját a siklósi Vár tanácstermében. Az általános ülésen a referátumok beküldői és a felszólalások a következő témákat világították meg.

A konferencia szervezőjeként és irányítójaként először *Csizmadia Andor*, a pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének professzora szólott. *„Reformtörekvések a magyar közigazgatásban 1944 előtt"* c. referátuma kiegészítéseként felvázolta a magyar közigazgatástörténet új törekvéseit és művelői munkásságát. Rámutatott a közigazgatás-történet művelésének a jelen helyzetünkben el nem hanyagolható kötelességeire, „a közigazgatás fejlesztése nem történhet meg a fejlődés kérdésének ismerete nélkül", amelyet viszont eredményesen kutatni ma csak a kutatás összehasonlító eszközei igénybevételével lehet, a nemzetközi szintű közigazgatási konferencia megrendezése is ehhez járul hozzá.

E. Melichar (Bécs) *„Az osztrák államigazgatási szervezet fejlődése 1867 óta"* c. referátuma a legújabb időkig tárgyalta az 1867-es alkotmány alapján kiépült államigazgatás, majd az osztrák szövetségi alkotmány hatálybalépése után, a volt tartományok helyén létező közvetett szövetségi tartományi igazgatás kérdéseit. A területi önigazgatásban 1920 óta érvényesült átmeneti provizóriumot, amely még a K. u. K. Monarchia birodalmi községtörvényeinek elvi határozataira épült, csak az 1962-es szövetségi alkotmánytörvény novella szüntette meg, amely szerint a községek önigazgatási területi testületek és egyben igazgatási egységek és átruházott hatáskörük vagy saját hatáskörük alapján járnak el, aminek keretén belül minden utasítástól mentesek és ügyeiket az állami hatóságok jogorvoslatának kizárásával intézik. A szolgáltató közigazgatás különös formájaként tejlődött ki a társadalombiztosítás önigazgatása.

Kovács Kálmán (Budapest) referátumának témája az a harc volt, amelyet a liberális ellenzék folytatott 1847/48-ban Magyarországon az első polgári jellegű kormány megalakításáért. Vázolta az általános politikai helyzet, a bécsi forradalom kényszerítő hatását a reakciós kormányszervekre, aminek következtében a konzervatív erők meghátráltak és a király hozzájárult az első felelős független magyar minisztérium felállításához.

L. Bianchi (Bratislava): *„Az önkormányzati szervek alárendelt viszonya az államigazgatási szervekkel szemben a burzsoá Csehszlovák Köztársaságban."* A szerző két oldalról támasztotta alá: 1. az önkormányzati szervek létrehozási folyamatából, 2. az államigazgatás beavatkozási lehetőségeiből az önkormányzati testületi szervek határozataiba, hogy az önkormányzati szervek ezen időszakban a burzsoá állam szolgálati szerveiként funkcionáltak. Felkérés alapján ismertette *K. Urbanova* (Bratislava) *Az államigazgatás létrehozása Szlovákiában 1918 után* c. referátumát.

G. Buchda (Jéna): *„A szász thüringiai tartományok államigazgatásának története a 19—20. században."* A referátum teljes képet adott a Német Szövetség 1815-ös megkötésétől kezdődően Szászország és Thüringia államformájának változásairól, a weimari köztársaság korán keresztül, majd ismertette a központi és helyi igazgatás szervezetét a legújabb korig.

Komjáthy Miklós (Budapest): *„Miért nem lett a közös minisztertanács az Osztrák—Magyar Monarchia legfőbb kormányszervévé?"* A kiegyezéskor létrehozott delegációk intézménye alkalmatlan volt arra, hogy a dualisztikus állam parlamentjének a közös ügyekért felelős miniszterek elszámoltatására hivatott népképviseleti szervnek a szerepét betöltse és a ferencjózsefi szemlélet a miniszteri felelősség egyoldalú értelmezéséről is hozzájárult ahhoz, hogy e feladatának nem tudott megfelelni.

W. R. Mell (Bécs): *„Az osztrák államigazgatási reform."* A referens történeti oldalról közelítette meg a kérdést és kimutatta a nem kontradiktórius eljárásban meglevő hiányosságokat, így ma is az államigazgatás sok kérdése (költségmegtérítés, szegényjog) megoldásra várnak.

Martin Vietor (Bratislava): *„Az államigazgatási szervezet fejlődése Csehszlovákiában 1918 és 1945 között."* A referens az 1918-ban létrejött Csehszlovák Köztársaság államigazgatásának fejlődését két szakaszra osztva kísérte végig: 1. az 1918—20. évi ideiglenes rendezés időszakát 2. 1928—38-ig, amikor az egész csehszlovák államban bevezették az új egységes igazgatást. A továbbiakban az előadó részletesen tárgyalta a jelentősebb fejlődési mozzanatokat.

Ugyanezen a napon délután a Vár konferenciatermében külön szekció foglalkozott *A bíráskodás szerepe a közigazgatásban* témával. A referátumok készítői és a felszólalók a következők voltak:

M. Andréev (Szófia): *„A közigazgatási bíráskodás kialakulása Bulgáriában. Az igazgatási bíráskodásról szóló 1912. évi április 3-i törvény."* A polgári eljárásról szóló 1892. évi törvény biztosította a jogsértő igazgatási aktusokkal szembeni bírói jogorvoslat lehetőségét, e téren azonban a legfontosabb jogszabály a Legfelső Közigazgatási Bíróságról szóló törvény megjelenése. Ez a bíróság megsemmisíthette a törvénytelen igazgatási

aktusokat és fellebbezési fóruma volt a különböző igazgatási joghatóságoknak.

H. Evers (Salzburg): *„A lehetőség szerinti teljes jogvédelem elvének fejlődése az NSZK-ban."* Az előadó a „szociális jogállam" kérdéséből indult ki, s formai követelményeit elemezve, eljutott az NSZK szövetségi jogi és tartományi jogi rendelkezéseinek a jogvédelemben mutatkozó követelményei bemutatásához. A tartományi jog rendelkezéseivel szembeni jogvédelem fóruma a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság, amely viszont csak a tartományi jog illetékességi előírásai szerint vehető igénybe.

Martonyi János (Szeged): *„A közigazgatási bíráskodás bevezetése, szervezete és hatékonysága Magyarországon (1867—1945)."* Előadásában a közigazgatási bíráskodásnak az igazságszolgáltatástól való elkülönülése kérdésével, majd a közigazgatási bíráskodás fejlődésével foglalkozott. 1896-ban jött létre a felsőfokú közigazgatási bíráskodás, amelynek hatáskörét törvény szabta meg. Döntvényalkotási joga volt, a gyakorlat pedig kialakította a jogegységi és elvi jelentőségű határozatok hozatalát is.

W. Maisel (Poznan): *„A vajdaságok közigazgatási bíróságának igazságszolgáltatása Lengyelországban 1919-től 1938-ig."* Az előadó a katowiczi, poznani és toruni helyi közigazgatási bíróságok munkáját vizsgálta meg, az elintézett panaszok száma, tárgya és a panaszosok személye tükrében.

H. Schäffer (Bécs): *„Az államigazgatási bíráskodás fejlődése Ausztriában 1867 óta."* Részletesen foglalkozott az 1875. évi törvénnyel felállított osztrák Közigazgatási Bíróság hatáskörével és szervezetével 1875-től 1918-ig, majd 1918—1939, azután 1939—1945, végül 1945-től napjainkig terjedő időben.

L. Pauli (Krakkó): *„Az államigazgatási hatóságok Lengyelországban a két világháború között."* Jogösszehasonlítással tárgyalta az I. világháború befejezése utáni Lengyelország alkotmányjogi helyzetét, az államtípusnak megfelelő alkotmányformák kérdését, és bemutatta a francia mintára alkotott parlamentáris demokratikus köztársasági alkotmányt és egyes rendelkezéseit.

Máthé Gábor (Budapest): *„A közigazgatás és az igazságszolgáltatás hatásköri rendelkezésének kérdései a dualizmus első éveiben Magyarországon."* A hatásköri rendezés politikai körülményei taglalásából indult ki, majd rátért az 1869 : IV. tc. ismertetésére és megállapítja, hogy a bírói szervezeti reform és a közigazgatás reformja szoros összefüggésben alakult ki egymással. A közigazgatási és törvénykezési szervezés munkálatainak végrehajtása párhuzamosan és összhangban történt: 1872. január 1-én léptek életbe.

A vita során *Anicuța Popescu* a román közigazgatási bíráskodás fejlődésével foglalkozott. *Leonard Bianchi* a csehszlovák közigazgatási bíráskodás kezdeteiről szólt. *Erwin Melichar* arról beszélt, hogy illeszkedett be a közigazgatási bíróság az 1920. évi köztársasági alkotmány kereteibe. *Alexandru Herlea* összehasonlította azt a kétféle megoldást, amit Romániában az I. világháború előtt a közigazgatási jogvitákat eldöntő fórumra nézve (rendes bíróság, Semmítőszék) felváltva elfogadtak. *Degré Alajos* a magyar Közigazgatási Bíróság joggyakorlatát bírálta, míg *Josef Karpat* a csehszlovák közigazgatási bíráskodás helyes értékeléséhez járult hozzá felszólalásával.

Ugyanekkor párhuzamosan a II. szekcióban a Vár kistanácstermében az oktatás és kultuszigazgatás kérdéseiről folyt a tanácskozás.

R. Lieberwirth (Halle): *„A porosz főiskolai igazgatás 1808—1945 között."* Előadó a porosz egyetemi oktatás viszonyait és igazgatását ismertette 1933-ig és megállapította, hogy a 19. században e téren reformra nem került sor, habár Poroszországnak 12 egyeteme is volt. Az egyetemi igazgatásra vonatkozó törvényi szabályozás a 20-ik század elején jött létre.

P. Putzer (Salzburg): *„Oktatási törvény és oktatási igazgatás Ausztriában a 18—20. században."* A referens az osztrák oktatásügyi szervezeti kérdéseivel foglalkozott, melynél a népoktatás megszervezésében különösen Felbingernek nagy érdemei vannak. Ettől kezdve az állam szabályozó tevékenysége kiterjed az iskolák szervezetére, igazgatására és ellenőrzésére.

Boros Lajos (Budapest): *„A felső- és általános iskolák oktatási igazgatása a Ratio Educationistól a tanácstörvényig."* Áttekintést nyújt a 18. századtól a felszabadulásig az alsó- és középiskolák fajairól, fejlődéséről, igazgatásáról és hatóságairól, vizsgálta az idegen befolyásokat és az azok elleni küzdelmet. Ismerteti az oktatásügyi törvények létrejöttének körülményeit és jelentőségét, majd a felszabadulás utáni változásokat.

M. Pietrzak (Varsó) előadásában az állam és egyházak közötti viszonyt vizsgálta Lengyelországban, függetlenségének kikiáltásától a hitleri megszállásig. Az egyes felekezetek jogviszonyainak rendezésére 1921 és 1936 között került sor. Megvilágította előadó az 1925-ös lengyel konkordátum kérdéseit is.

V. Urfus (Brno): *„A cseh államigazgatási jogtudomány fejlődése a Prágai Egyetemen a 19. század második felében."* Ismertette a cseh államigazgatási jogtudomány önállósulásának politikai előzményeit és bemutatta azokat a kiváló egyetemi tanárokat, akiknek a tudomány követésében és a cseh értelmiség képzésében nagy érdemei voltak.

A. Vetulani (Krakkó): *„A római katolikus egyház az ún. Főkormányzóságban."* A referátum ismerteti a lengyel katolikusok tragikus helyzetét az 1939-es összeomlás után. Az ún. Főkormányzóságban Sapieha krakkói érsek vezetése alatt a katolikus papság viszonylag több sikerrel tudott ellenállni a megszállók terrorjának, annak ellenére, hogy a Vatikán részéről csak mérsékelt támogatásban részesült.

A referátumokat követő vitában Jean Gaudemet professzor a következőket mondotta: Az összehasonlító történelem szempontjából Boros Lajos és Peter Putzer referátumai külön is érdekesek voltak, mert azt mutatták, hogy a felvilágosult abszolutizmus oktatási politikája, igazgatása tulajdonképpen megelőzte XV. Lajos Franciaországát. A kronológia rögzítése lehetővé tenné az esetleges hatások vizsgálatát és hordozóinak kimutatását is.

A vitában még a következő szempontok kerültek előtérbe: Az

állam növekvő érdeklődése az iskolaügy iránt; az iskolaügy szervezete és finanszírozása; az egyház és az iskolaigazgatás fokozatos szétválasztása; kereskedelmi főiskolák alapítása, mint a német felsőoktatás újdonsága; az iskolaügy fejlődése a gyermeknevelésre és -képzésre való alanyi jogának a jelentősége szempontjából.

II.

Május 19-én a konferencia Szekszárdon a Megyei Tanács közgyűlési termében folytatódott. A konferenciát *Szabópál Antal* a Tolna megyei Tanács elnöke köszöntötte. Ezután *Csizmadia Andor* bevezetőjében elmondotta, hogy a pécsi Egyetem szerződéses viszonyban van az egyetem területéhez tartozó megyékkel és e szerződés keretében az egyetem Jogtörténeti Tanszéke Tolna megyében közigazgatástörténeti vizsgálatokat végez. A közigazgatástörténeti konferenciára a tanszék egy Tolna megyei közigazgatástörténeti kötet létrehozását kezdeményezte, aminek munkálatai folyamatban vannak. E kapcsolat tette szükségessé, hogy a konferencia negyedik témakörével foglalkozó ülését, mely a helyi igazgatás kérdéseit vizsgálja, Szekszárdon tartsák.

Kállay István (Budapest): *„Az adminisztratív tutela előtörténetéhez."* A referens az önkormányzat felett gyakorolt központi igazgatási felügyeletet a felvilágosult abszolutizmus korától kiindulva — a közigazgatási gyámkodás 1840-es jelentkezésén keresztül — a dualizmusig bemutatta.

J. A. Skripilev (Moszkva): *„Az Ideiglenes Kormány államapparátusa és annak szétzúzása a Nagy Októberi Szocialista Forradalom során."* Az Ideiglenes Kormány működése alatt 1917 márciustól októberig az orosz burzsuázia a cári közigazgatás szerveinek kiegészítéseként új intézményeket is létrehozott, és így a cárizmus államiságának és a burzsoá köztársaságnak sajátos összefonódása jött létre. Az októberi fegyveres felkelés idejére létrejött tanácsok — Lenin szerint — már kész államapparátust jelentettek.

K. Maly (Prága): *„A cseh polgárság politikai önkormányzata a 19. század második felében."* E téren az első lépés az Ausztriában 1848-ban bevezetett önkormányzat, mely a polgárságnak a közigazgatásban való részvételét, végső soron a cseh államiság megújulását jelentette. Előadó a továbbiakban ismerteti a tartományi önkormányzat kiterjesztéséért folytatott harcot, különös figyelemmel a munkásosztály harcára.

L. Lysiak (Krakkó): *„A helyi igazgatás Lengyelországban a II. Köztársaság küszöbén."* 1918-ban a régi lengyel igazgatáshoz már nem lehetett visszanyúlni, a porosz, az orosz és az osztrák igazgatás nagymértékben különbözött egymástól és mindez óriási problémát jelentett az újjászületett lengyel állam számára. Nagy volt a hiány szakemberekben is és ezért 10 évig tartott az igazgatási rendszer egységesítése. A referátum ismerteti a volt orosz, osztrák és porosz területeken a lengyel igazgatási szervezet kiépítését és a vonatkozó főbb jogszabályokat.

J. Senkowski (Varsó): *„A gazdasági önigazgatás szervezése Lengyelországban 1918—1939-ig."* A három részből kialakuló lengyel állam gazdasági igazgatásának szervezési nehézségeit érintve részletesen elemezte az 1921-es alkotmány rendelkezéseit, amely a gazdasági önigazgatás önálló szerveit állította fel, és ezzel a gazdasági igazgatás fejlődésének alapját rakta le. E megalapozó törvény életben is maradt, bár többször újították meg.

A. Herlea (Bukarest): *„A közigazgatás közös elvei Közép-Európában és a román közigazgatási reformok 1944-ig."* Az ősrégi román igazgatási intézményeket a havasalföldi és moldvai állam kialakulása után feudális igazgatási szervezet váltotta fel. Referens ismerteti az igazgatás területi egységeinek kialakulását, vezetőiket, majd az 1864 utáni Románia főbb igazgatási tárgyú törvényeit, az 1923. évi új alkotmányt és az azt követő jogalkotást a közigazgatás területén. Megállapítja, hogy a követett megoldások sok hasonlóságot mutatnak a többi középeurópai országok igazgatási rendszereivel.

C. Bucsan (Bukarest): *„Modern áramlatok a városi jog területén Havasalföldön és Moldvában a 19. század első felében."* A referátum ismerteti a román városok helyzetét és megállapítja, hogy az igazgatási és bírói hatáskör összefogása számos visszaélésre adott alkalmat. Ezen a helyzeten javított az ún. „Organikus Szabályzat", amelyet azonos szöveggel hirdettek ki 1831-ben Havasalföldön és 1832-ben Moldvában. A szabályzat rendelkezéseinek ismertetése után referens megállapítja, hogy az haladószellemű volt és kedvező hatást gyakorolt a román városok fejlődésére.

Sik Ferenc (Budapest): *„A budapesti városi igazgatás kérdése az 1930—34-es fővárosi törvények megvilágításában."* A referátum az 1872-es rendezéstől kiindulva, vette vizsgálat alá a budapesti törvényhatósági bizottság működését, és gazdag forrásanyag alapján vázolta fel a Budapest Székesfőváros közigazgatásáról szóló új rendezést jelentő 1930—34-es törvények megszületése körül lezajlott heves harcokat és értékelte e törvények jelentőségét.

Fanny Milkova (Szófia): *„Reakciós igazgatási reformok a városi önkormányzat területén Bulgáriában az 1934. május 19-i államcsíny után."* Az államcsíny után felszámolták a polgári demokratikus intézményeket és megkezdődött a fasiszta típusú állam kiépítése. A referátum ismerteti a vonatkozó jogszabályokat, azok gyakorlati alkalmazásának kihatásait és összegezésként megállapítja, hogy azok ténylegesen a városi önkormányzat felszámolásához vezettek.

Balás Gábor (Budapest): *„A közigazgatás Erdélyben 1867 és 1919 között."* Erdély évszázados különállása nem maradt nyomtalan a közigazgatásban sem. A kiegyezés után a magyarországi törvények hatályát általánosságban Erdélyre nem terjesztették ki, részben Erdélynek külön jogszabályai voltak. Az I. világháború alatt ismét több Erdélyre vonatkozó külön jogszabály keletkezett, ugyanígy a forradalom és a román hatalomátvétel után is.

H. Rossmann (Bécs): *„A kamarák fejlődése Ausztriában 1848 óta."* Az alkotmányos időszak kezdetén a kamarákba tömörült azonos foglalkozások dolgozói feladataik ellátásához állami felügyelet

által korlátozott, viszonylag szabad jogkört kaptak, majd törvényes intézményesítésük elismerte közjogi testületi mivoltukat is. A Monarchia összeomlása után az addigi jogi helyzet megmaradt, a meglevő kamarákat megtartották és felállították a Munkáskamarákat is. 1934-ben Ausztriát mint rendi államot rendezték be, a kamarákat részben beolvasztották az államszervezetbe, részben feloszlatták. A német megszállás idején önigazgatásnak helye nem volt, az önigazgatási szervezetek a nemzeti szocialista párt kezébe kerültek, ahol ez nem sikerült, feloszlatták. 1945-ben újból kialakultak az önigazgatási testületek, sőt a törvényhozásra is befolyást gyakorolnak.

Ruszoly József (Szeged): *„A megyék harca a nemzetgyűlés ellen Magyarországon 1920—21-ben."* Az ellenforradalom különböző csoportjainak felfogásában, akik amellett, hogy egységesen igényelték a polgári társadalmi rend visszaállítását, alkotmányjogilag nagy bizonytalanság mutatkozott. A Friedrich-kormány általános és titkos választójogot bevezető szükségrendelete, amely a nyers virilizmust a választással kombinálta, a megyék heves ellenakcióját váltotta ki, a megyék mint „az alkotmányosság védőbástyái" élénken tiltakoztak.

Búzás József (Budapest): *„A közigazgatás az 1918—19. évi Népköztársaság idején Tolna megyében"* címmel tartotta meg referátumát, ami jórészt helyi levéltári kutatásokon alapult.

Ezután *Degré Alajos* a Zala megyei Levéltár igazgatója *„A megyei levéltárak szerepe a közigazgatástörténeti kutatásokban"* címmel tartott referátumot, s kiemelte a Tolna megyei Lelvéltár kedvező adottságait e munka területén.

III.

A konferencia utolsó, záró ülésén május 20-án Siklóson, a napirend megkezdése előtt a varsói Egyetem képviseletében megjelentek *Jerzy Senkowski* és *Mihail Pietrzak* egyetemi docensek és a konferencia rendezőjének, *Csizmadia Andor* egyetemi tanárnak átnyújtották *S. Ribiczkinek*, a varsói Egyetem rektorának üdvözlő levelét, köszönetét a magyar—lengyel tudományos kapcsolatok ápolásáért és egyben átnyújtották a varsói Egyetem emlékérmét.

Az ülés témája *„A közigazgatás ellenőrzése. A szakigazgatási ágak fejlődése"* volt. Erre a következő referátumok készültek, illetve felszólalások hangzottak el.

S. Luby (Bratislava): *„Az állam felelőssége az állami hatalom gyakorlása folytán okozott károkért — a jogi szabályozás kodifikációja és fejlődése Csehszlovákiában."* Előadó a felelősség burzsoa szabályozásából indult ki. Figyelemmel kísérte azokat az álláspontokat, melyek ide vonatkozóan a szocialista csehszlovák jogrendszerben érvényesültek és arra a következtetésre jutott, hogy a szocialista törvényesség teljes és hatékony biztosítása megköveteli a kodifikációs szabályozást. A sok vita után meghozott 58/1969. sz. törvény szabályozta az állam felelősségét, amely egyben hatékony eszköze a törvényesség biztosításának.

V. D. Lazurenko (Moszkva): *„A forradalmi demokraták bírálata a 19. század második fele cári Oroszországának közigazgatásáról."* Ezen időszakban a helyi közigazgatás jogai szélesedtek és a választás szerepe megnövekedett. Az orosz forradalmi demokraták bírálatokkal leleplezték ezt az alapjában még abszolút monarchikus és nemesi feudális jellegű államapparátust, és ezzel elősegítették a marxizmus elfogadását Oroszországban.

J. Houser (Prága): *„A szociális igazgatás Csehszlovákiában a két világháború között 1918—1938."* A referátum leszögezte, hogy a München előtti Csehszlovák Köztársaság a munkásság szociális követelései kielégítése helyett a „szociális olajcseppek" politikai gyakorlatát követte, majd gyakorlati megvalósulását mutatta be.

Szita János (Pécs): *„A dualizmuskori magyar pénzügyigazgatás önállóságának előtörténete."* Vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy az 1867-ben létrejött pénzügyminisztérium a 48-as magyar pénzügyminisztérium mintájára szerveződik, de az alsóbb pénzügyigazgatási szerveket kis változtatással a neoabszolutizmustól vette át.

Gyalay Mihály (Budapest): *„A földművelésügyi igazgatás fejlődése Magyarországon 1867—1914 között."* Az agrárközigazgatás 1867—1889 között bontakozott ki a feudalizmus elmaradottságából. Az 1889: 18. tc.-vel fontos fejlődés indul el, a magyar agrárigazgatás saját főhatósága alatt összpontosult, felállították a Földművelésügyi Minisztériumot. A továbbiakban az agrárigazgatás szervezetét, az agrárszakoktatás kérdéseit és a törvényi szabályozást ismertette.

E. Ostermann (Bécs): *„A számviteli ellenőrzés fejlődése Ausztriában."* A számviteli ellenőrzés Ausztriában nemcsak az alkotmányossággal valósult meg, hanem középkori előzményekre tekint vissza. Ezt alátámasztva szólt a számviteli kamara működéséről, majd az udvari kamara, és az általános pénztárigazgatóság, az udvari számviteli kamara és a legfelsőbb számviteli ellenőrző hivatalokról, majd a legfőbb számszék működéséről 1867-től 1919-ig adott áttekintést.

Révész Tamás (Budapest): *„Az állami számvevőszék a dualista Magyarországon."* A referátum kiindulásként az állami pénzügyi ellenőrzés központi szervének rendszerét ismertette 1848—1870 között és bemutatta az országgyűlés ellenőrző tevékenységét is. Majd az 1870:18. tc.-vel felállított állami számvevőszék hatáskörével foglalkozott és eközben külön vizsgálat tárgyává tette e törvény megszületésének körülményeit, ezt követően részletesen vizsgálta az állami számvevőszék tevékenységét és működési gyakorlatát.

Tóth Árpád (Szeged): *„Törekvések a kormánybiztosi intézmény törvényesítésére 1848—1912."* A kormánybiztosi intézmény törvényi szabályozását az 1912:LXIII. tc. végezte el, az intézmény azonban már azelőtt is létezett. Referens időrendben ismertette 1848-tól kezdődően azokat az eseményeket, amelyekkel kapcsolatban kormánybiztosi kirendelésekre került sor és a kormánybiztosok hatáskörét, majd ismerteti azokat a javaslatokat, amelyek a törvényi rendezést szolgálták.

L. Hubenák (Bratislava): *„A munkásmozgalom elnyomásának államigazgatási módszerei Csehszlovákiában."* A Csehszlovák

Kommunista Párt 1921-ben alakult meg. A referátum időrendben ismerteti azokat a módszereket, ahogyan a hatóságok és szerveik a munkásmozgalmakat elnyomták és a Kommunista Párt működését nehezíteni, illetve lehetetlenné tenni igyekeztek (gyűlésbetiltások, cenzúra, elkobzások, letartóztatások stb.).

W. Sellnow (Berlin): *„Hugo Preuss, államigazgatási jogász harca a porosz államigazgatási joggal."* Előadó Hugo Preuss német államjogásznak, a weimari alkotmány szerzőjének összeütközését tárgyalja előadása első részében a porosz hatóságokkal egy vers pár szavának megváltoztatása miatt, második részében pedig munkásságát és nézeteit ismerteti.

A konferencia munkáját értékelve *Szotáczki Mihály* dékán megköszönte a konferencia résztvevőinek a közigazgatástörténet művelésében a szocialista jogtudomány számára is hasznos elméleti tapasztalatok kimunkálásában tett magasszínvonalú közreműködését és bejelentette, hogy a pécsi Egyetem a konferencia teljes anyagát önálló kötetben teszi közzé.

Leonard Bianchi rámutatott a csehszlovák—magyar együttműködés eddigi eredményeire, utalt a történészek részvételének jelentőségére és köszönetét fejezte ki az összes külföldi résztvevő nevében a konferencia példamutató rendezéséért.

A Pécs—siklósi közigazgatástörténeti konferencia, amely nemzetközi szintű tanácskozások keretében zajlott le, nemcsak a magyar közigazgatástörténeti kutatásoknak ad új lendületet, hanem a nemzetközi összehasonlító közigazgatástörténetet is számos új szemponttal gazdagította.

Fodor Márta

JOGIRODALOM

Az új államok és a nemzetközi jog

A második világháború utáni korszak egyik legfontosabb jellegzetessége az imperializmus gyarmati rendszerének felbomlása és a volt gyarmati területek szuverén államokká alakulása. Egyes függő területek felszabadulására a múltban is volt példa, a korunkban végbemenő folyamat azonban éppen általános jellegénél fogva minőségileg különbözik a múltban lejátszódott jelenségektől. Ebből a tényből pedig önként adódik a következtetés: a nemzetközi jog, amely ha nem is játszott döntő szerepet a kolonializmus rendszerének felbomlásában, de a népek és nemzetek önrendelkezési jogának az ENSZ Alapokmányában történt rögzítésével legalább megteremtette a jogi alapokat e forradalmi jelenség számára, nem volt felkészülve erre az átalakulásra. A régebben kialakult ún. államutódlási elvek és szabályok, amelyek egyébként is meglehetősen cseppfolyós állapotban voltak, nem lehettek alkalmasak arra, hogy az új helyzetben lezajlott felszabadító harcok eredményeként nagy számban megalakult új államok jogi státusát meghatározzák.

Ilyen körülmények között természetesnek kell tekintenünk, hogy a nemzetközi jogászok figyelme világszerte az új jelenségre irányult és egyre többen kezdték vizsgálni azt a kérdést, vajon a nemzetközi jog régi szabályai mennyiben nyerhetnek alkalmazást a gyarmati rendszer felbomlásaként létrejövő új államokra, illetve nem kell-e szükségszerűen arra a következtetésre jutni, hogy a nemzetközi jognak az államutódlásra vonatkozó régi szabályai az új viszonyok között már átalakultak, új szabályok jöttek létre vagy vannak kialakulóban a minőségileg új jelenségre vonatkozólag.

A magyar nemzetközi jogi irodalomban elsőnek Bokorné Szegő Hanna figyelmét ragadta meg ez az új és minden nemzetközi jogász számára izgalmasan érdekes jelenség. Bokorné Szegő Hanna 1970-ben megjelent angol nyelvű könyvében[1] próbált válaszolni az új államok tömeges megjelenésével kapcsolatosan felmerülő nemzetközi jogi problémákra. Nagyon örvendetes, hogy ez a hazai és a külföldi kritika által is kedvezően fogadott munka az elmúlt évben részben átdolgozott és némileg bővített formában magyar nyelven is megjelenhetett és a szélesebb hazai közönség számára ilyen módon hozzáférhetővé vált.[2]

A monográfia három nagy fejezetre tagolódik. Az első fejezetben a szerző az önrendelkezési jog tartalmát vizsgálja, a másodikban azt elemzi, hogy mennyiben terjednek ki az új államokra a nemzetközi jog korábbi szabályai, végül a harmadikban az új államoknak a nemzetközi szerződésekhez való viszonyát, éspedig főként a volt „anyaország" által kötött szerződéseknek a gyarmati sorból felszabadult új államokra való kihatását kutatja.

A szerző figyelmét tehát legelőször az egész problémakörnek mintegy előkérdése, az önrendelkezési jog problémája ragadja meg. E választás felett lehet vitatkozni: kérdéses ugyanis, hogy abban a műben, amely a már megalakult új államoknak a nemzetközi joghoz való viszonyával foglalkozik, szükséges-e egyáltalán és ha igen, ilyen terjedelemben erre a problémakörre visszanyúlni, mely már bonyolultságánál fogva is inkább önálló monográfia tárgyául kínálkozik és a nemzetközi jogi irodalomban számos szerző által ilyen feldolgozást is nyert. A magam részéről inkább afelé a nézet felé hajlom, hogy ennek a kérdésnek részletes tárgyalása kívülesik azon a kérdéskörön, amelyet a szerző az új államok és a nemzetközi jog viszonyaként jellemez. Mindamellett el kell ismerni, hogy ha az önrendelkezési jog problémája nem is tartozik a szerző tulajdonképpeni témájához, a kérdés megvilágítása mégsem haszontalan, mert így lehetővé válik, hogy a szerző meggyőzően cáfolja meg azt a magyar nemzetközi jogi iroda-

[1] New States and International Law. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 116 old.

[2] Bokorné Szegő Hanna: Az új államok és a nemzetközi jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 262 old.

lomban sokáig elterjedt nézetet, amely az önrendelkezési jogot nem ismerte el valóságos, teljes értékű nemzetközi jogosultságnak, hanem abban pusztán „programjellegű normát" látott.[3] A szerzőnek ezt a felfogást határozottan elutasító álláspontját feltétlenül helyeselni kell.

Ugyancsak teljesen egyetértek a szerzőnek azzal az előző tételből fakadó megállapításával is, amely szerint a kolonialista hatalomnak a jelenlegi nemzetközi jogszabályok értelmében nincs joga erőszakkal meggátolni a függő terület lakosságát önrendelkezési jogának gyakorlásában. Rendkívül fontos elvről van szó, amelyet az ENSZ Közgyűlése két helyen is rögzített az államok közötti baráti kapcsolatok és együttműködés alapelveire vonatkozó 2625(XXV) számú nagyjelentőségű deklarációjában. A szerző az Alapokmány 2. cikkének 4. pontjában az erőszak tilalmára vonatkozó alapelvet tartalmazó rendelkezés egyes elemeinek részletes boncolgatásával igyekszik tételét bizonyítani, ami azonban nem látszik feltétlenül szükségesnek. Ha ugyanis elismerjük azt, hogy az önrendelkezési jogot a nemzetközi jog biztosítja minden nép számára — és ezt a következtetést a szerző már az Alapokmány rendelkezéseiből le is vonja, az előbb említett deklaráció pedig e jog tartalmát is részletezi — úgy ebből a mai nemzetközi jogrendszerben szükségszerűleg adódik a jog gyakorlásának megakadályozására irányuló erőszak tilalma, akár belefér ez a 2. cikk 4. pontjának szövegébe, akár nem. Ilyen módon elkerülhetők lennének egyes olyan érvek, amelyek nincsenek összhangban a nemzetközi jog mai rendszerével és így inkább kétséget támaszthatnak az egyébként megalapozott tétel helyességét illetően. Gondolok itt pl. arra az érvelésre, amely azon épül fel, hogy az önrendelkezési jognak az Alapokmányban történt elismerése óta a függő területek nem tekinthetők többé az „anyaország" részeinek. Ez a megállapítás nyilvánvaló ellentétben van mind az Alapokmány rendelkezéseivel, mind a tényleges helyzettel. Az kétségtelen, hogy ezeket a területeket különleges státus illeti meg az önrendelkezési jog elismerése óta, ez azonban nem jelentheti azt, hogy az ún. anyaország szuverenitása az Alapokmány elfogadásával automatikusan megszűnt volna e területek felett, hanem csak annyit mond, hogy e szuverenitás bizonyos korlátok között érvényesülhet mindaddig, amíg a terület lakossága önrendelkezési jogát nem gyakorolja. Még kevésbé mondható az, hogy a függő terület elleni erőszak az állam területi épsége elleni erőszaknak lenne minősíthető, hiszen az új állam egyelőre még nem jött létre. Mindez azonban mit sem változtat azon, hogy a mai nemzetközi jog rendelkezései tiltják az olyan erőszakos cselekményeket, amelyek az önrendelkezési jog gyakorlásának akadályozását célozzák.

Amikor teljesen egyetértek a szerzőnek azzal a részletesen megindokolt tételével, hogy a nép, ill. a nemzet az önrendelkezési jog alanyának minősül, külön is szeretném hangsúlyozni, hogy a szerző logikusan azt a következtetést is levonja, hogy az önrendelkezési jogot fegyveresen érvényesítő és az ilyen fellépéshez nem folyamodott nemzetet egyaránt az önrendelkezési jog alanyának kell tekinteni. Ezzel a szerző jelentősen hozzájárult a szocialista nemzetközi jogi irodalomban is gyakorta fellelhető ellenkező felfogás cáfolásához. Meggyőzően mutat rá emellett a szerző arra is, hogy a fegyveres harc mindamellett nem marad hatástalan a nemzet jogalanyiságára, amennyiben a harcoló nemzet nemzetközi jogalanyisága szélesebb körű, minthogy most már e jogalanyiság az önrendelkezési jogon kívül más nemzetközi jogosultságokra is kiterjed.

A munka tulajdonképpeni gerince a II. és a III. fejezet. Itt jut el a szerző voltaképpen a címben ígért témájához. E két rész közül elméleti szempontból lényegesebb a II. fejezet, amely az új államoknak a nemzetközi joghoz való viszonyát általában vizsgálja. Igen jól megírt fejezet ez és az olvasó csak azt sajnálja, hogy a szerző viszonylag szűk terjedelmet szánt e résznek.

A kérdés jelentőségét jól érzékelteti a szerző megállapítása, amely szerint korunk nemzetközi jogtudománya nem vonta le egyértelműen az önrendelkezési jog elismeréséből adódó következtetéseket. Valóban, az önrendelkezési jog elismerése folytán a régi nemzetközi jog egész sor szabályát revízió alá kell vonni. De az új államok tömeges létrejötte szükségképpen ráirányítja a figyelmet a nemzetközi jog forrásrendszerének és az egyes jogforrások hatókörének vizsgálatára is. A II. fejezetben a szerző a probléma általános vizsgálata mellett főként a szokásjog problémájával foglalkozik, míg az új államoknak a nemzetközi szerződésekhez való viszonyát a III. fejezet részére tartja fenn.

A szokásjog vizsgálatánál a szerző abból a tételből indul ki, hogy „a szokásjogi norma kötelező erejének az állami akarat az alapja". Ebből logikusan le is vonja a következtetést: „valamely új államra ... akarata ellenére nem terjednek ki a nemzetközi jog szokásjogi szabályai". De nyomban ennek megállapítása után a szerző szembetalálkozik azzal a problémával, amely tételéből szükségszerűen adódik, nevezetesen, hogy az új állam számára teremt-e nemzetközi jogi kötelezettséget pusztán az a tény, hogy megalakulásával tagja lesz az államok közösségének. Ha ugyanis ilyen kötelezettségek az új állam számára már létrejötte folytán kialakulnak, akkor összeütközés keletkezik az előbb felállított tétel és a valóság között, azaz legalábbis bizonyos kivételeket kell elismerni a tétel hatálya alól. A szerző nézete szerint azonban itt az ellentmondás csak látszólagos, éspedig azért, mert az „új államnak, amely egy fennálló mai nemzetközi közösség tagjává kíván lenni, bizonyos nemzetközi jogi normákat szükségképpen el kell fogadnia". De ha ez így van, ha az államra szükségképpen kiterjednek a nemzetközi jog bizonyos szabályai, akkor aligha tartható fenn az a tétel, hogy a szokásjogi szabály minden esetben csakis az állam akarata révén válik számára kötelezővé. Ezt az akaratot csak fikció segítségével lehet megkonstruálni és ezt a szerző meg is teszi, amikor megállapítja, hogy „az új állam akarata az univerzális érdekeket egy adott időpontban kifejező nemzetközi jogi normák kö-

[3] L. Buza László: A nemzetközi jogi normák kialakulásának útja. Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica, tomus X. fasc. 1. 8. old.

telező alkalmazása tekintetében... a priori meglevőnek tekinthető". Majd ezt még nyomatékosabbá teszi, hozzáfűzve ehhez, hogy „az új állam akaratát eleve determinálják a nemzetközi jognak az új állam létrejöttének időpontjában érvényesülő egyetemes érdekű szabályai". Azt a kérdést azonban a szerző már fel sem teszi, hogy ha az állam vonatkozó akarata mégsincs adva és ha az állam szembehelyezkedik az egyetemes érdekű nemzetközi jogi normákkal, akkor vajon nemzetközi jogsértést követ-e el vagy sem. Meggyőződésem szerint igen és ebből következik az is, hogy véleményem szerint vannak olyan normái a nemzetközi jognak, amelyeknek érvényességét az új államok nem vonhatják kétségbe, amelyek tehát akaratuktól függetlenül érvényesek reájuk nézve. Ha az új államok belépnek az államok közösségébe, akkor a közösségen belül érvényesülő jogrend alapjait, azokat a nemzetközi jogi normákat, „amelyek mintegy tengelyét képezik a nemzetközi jog mai rendszerének" (150. old.), kétségbe nem vonhatják, azok reájuk nézve is feltétlenül kötelezők lesznek. Úgy gondolom, hogy ennek a szerző által egyébként kétségbe nem vont tételnek az új állam feltételezett akaratától függetlenül történő elismerése vezethet csak ki abból a zsákutcából, amelybe a szerzőt mereven megkonstruált kiinduló tézise vezette.

Az már további kérdés, hogy vajon ezek az új államokra nézve is kötelező nemzetközi jogszabályok azonosak-e vagy sem a cogens jellegű nemzetközi jogi normákkal. A szerző azonossági jelet tesz a két fogalom közé és ezt megfelelően meg is indokolja. Itt azonban megint csak az előbbi fikcióhoz tér vissza, éspedig attól tartva, hogy enélkül valamiféle természetjogi felfogást tenne magáévá. Pedig ezzel korántsem közelednék a szerző a természetjogi álláspontho z, hiszen ezek a cogens jellegű normák is pozitív jogi szabályok, amelyek annak idején az államok megegyezésével alakultak ki és ugyanúgy nem örök életűek, mint a nemzetközi jog egyéb normái, de egy adott korszakban a közösségben részt vevő minden államra nézve feltétlenül kötelezők. E cogens jellegű szabályok kimerítő felsorolása nem könnyű, de ugyanakkor nem is megoldhatatlan feladat. Abban viszont teljesen osztom a szerző álláspontját, hogy e szabályok köre sohasem lesz véglegesen rögzíthető, mert a társadalmi viszonyok változásával a nemzetközi jogszabályok is változáson mennek át, új cogens szabályok alakulnak ki, mások viszont elvesztik ezt a jellegüket.

Ugyanebben a fejezetben érdekes megállapításokat tesz a szerző az új állam elismerésének joghatásáról, megállapítva, hogy az elismerés nyomán létrejövő kapcsolatokban a feltétlenül érvényesülő cogens szabályokon kívül általában érvényesülnek az általános nemzetközi jog diszpozitív jellegű szabályai is, bár ez nem jelenti azt, hogy az új állam ne zárhatná ki egyes ilyen szabályok érvényesülését, amelyek érdekeinek nem felelnek meg. Végül a fejezet lezárásaként a szerző röviden az új államoknak a nemzetközi szervezetekhez való viszonyát vizsgálja.

A harmadik fejezet tárgya az új államoknak a nemzetközi szerződésekhez való viszonya, vagyis az a kérdés, amelyet a nemzetközi jogi kézikönyvek az államutódlással foglalkozó részben tárgyalnak. A problémakör nehézségei közismertek még ma is, jóllehet az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának e tárgyban folytatott kodifikációs munkája nyomán az államutódlással kapcsolatos néhány kérdés élesebb megvilágításba került. Mindamellett a szerző még számos problémával találta szemben magát, amelyeknek megoldását alapos felkészültséggel és a legtöbb esetben eredményesen kísérli meg.

Teljes mértékben helyeselni kell a fejezeten vörös fonálként végigvonuló vezérgondolatot, amely szerint az utódlás problémájának megoldásánál az új államok vonatkozásában nem a nemzetközi jog hagyományos szabályainak, hanem az önrendelkezési jog elvének kell dominálnia. Egyetérthetünk a szerzőnek azzal az eljárásával is, amellyel az utódlási problémakört a nemzetközi szerződésekben való utódlás kérdésére kívánja leszűkíteni, éspedig nem annyira elvi, mint inkább praktikus megfontolások alapján, nevezetesen azért, mert ez az a terület, ahol a siker reményével kísérelhető meg néhány általános érvényű szabály felállítása.

A szerző mindenekelőtt részletesen tárgyalja az ún. gyarmati klauzula kérdését megállapítva azt, hogy annak alkalmazása révén a volt anyaország által kötött szerződések egy része nem terjedt ki annak gyarmati területeire, ennélfogva e szerződésekkel kapcsolatban az utódlás problémája fel sem merül. Mindezzel természetesen egyet kell érteni, nem ilyen világos azonban a helyzet azoknak a szerződésekben a vonatkozásában, amelyekben a függő területek egyike-másika még a gyarmati alávetettség idején saját nevében vett részt. A szerző itt példaként egyes volt protektorátusok (Marokkó, Tunézia) nemzetközi szerződéseire utal, és arra a következtetésre jut, hogy mivel az említett területek saját jogukon váltak a szerződések részesévé, ezek hatályosságának kérdése kirekeszthető a nemzetközi szerződésekben való utódlás fogalomköréből. A magam részéről ezt az álláspontot túlságosan formalisztikusnak tartom, éspedig a következő okból. A protektorátus alatt álló területek nemzetközi jogalanyiságát a régi nemzetközi jog valóban elismerte és lehetségesnek tartotta, hogy ezek saját nevükben váljanak különböző szerződéseknek — éspedig nemcsak technikai jellegűeknek — részesévé.[4] Csakhogy a protektorátusi szerződések úgyszólván kivétel nélkül a „protektor" államra ruházták a nemzetközi szerződések megkötésének jogát, amely ezt többnyire a védnökség alatt álló állam nevében, de saját érdekeinek megfelelően gyakorolta. Ugyanakkor azonban a protektor államnak azok a szerződései is kiterjedtek a protektorátus alatt álló államra, amelyeket saját nevében kötött.[5] Ilyen körülmények között nem lehet érdemi különbséget tenni a kétféle szerződés közt és az önrendelkezési jog tényleges érvényesülése érdekében feltétlenül lehetőséget kell biztosítani az új független állam számára a kolonialista hatalom által reá kiterjedőleg al-

[4] L. a Nemzetközi Bíróság ítéletét Franciaország és az Egyesült Államok között az amerikai állampolgárok marokkói jogai tárgyában folyt ügyben, C. I. J. Recueil 1952. 185. és 188. old.
[5] L. uo., 193. old.

kalmazott mindkét szerződési forma esetében a szerződéstől való szabadulásra.

A most tárgyalt fejezet igen érdekes része feltárja a nemzetközi szerződésekben való utódlás tekintetében az új államok által követett gyakorlatot. A szerző nagyon hasznos munkát végzett ennek a szerteágazó tényanyagnak fáradságos összegyűjtésével, ami lehetővé teszi, hogy elméleti megállapításait ne pusztán elvont okoskodásokra építse, hanem a való élet anyagára is alapítsa. Az összegyűjtött tényanyagból a szerző méltán vonhatja le azt a következtetést, hogy „a mai államközi gyakorlatban nem létezik polgári jogi értelemben vett jogutódlás a nemzetközi szerződésekben". A generális többoldalú szerződések vonatkozásában határozottan állítja fel a szerző a tételt, hogy habár ilyen jogutódlást nem ismer a nemzetközi jog, mégis e szerződések tekintetében „kialakultnak tekinthető az a szabály, amely szerint harmadik államok kötelesek tudomásul venni az új államoknak azt az akaratmegnyilvánulását, hogy a területükre korábban kiterjedt ... szerződések hatályosságát folyamatosan fenntartsák, azaz harmadik államokkal való kapcsolatukban saját nevükben válnak alanyaivá a jogutód állam eredeti szerződéses jogainak és kötelezettségeinek". Ez a tétel, amely a generális többoldalú szerződésekben részt vevő államokat kötelezi arra, hogy az új államot ilyen értelmű akaratnyilvánítása esetén a szerződés részesének elfogadják, talán az egyetlen olyan pozitív szabály, amely a nemzetközi szerződésekben való jogutódlás tekintetében ma általános érvénnyel felállítható. Éppen ezért, ha teljes mértékben egyetértek az említett tétellel, már nem tudom követni a szerzőt akkor, amikor e szabálynak mintegy ellentételeként az új államra nézve is meg akar állapítani valamiféle kötelezettséget. A szerző ugyanis arra a következtetésre jut, hogy „a területváltozás nem érintheti a nemzetközi együttműködésnek egy adott térségben már elért szintjét", tehát habár „az új államnak kétségtelenül szuverén joga, hogy döntsön a területén korábban hatályos szerződések sorsáról, mindenképpen oly módon kell eljárnia, hogy döntése ne akadályozza meg az államok közötti együttműködés tényleges érvényesülését szolgáló nemzetközi szerződések folyamatos alkalmazását". A nemzetközi jog sohasem ismert és a mai új nemzetközi jog sem ismer olyan általános kötelezettséget, amely szerint az együttműködés már elért szintje ne lenne csökkenthető. Nem is képzelhető el ilyen kötelezettség, mert hiszen az államok közötti együttműködés foka számos olyan tényezőtől függ, amelyet a nemzetközi jog eszközeivel nem lehet befolyásolni. De a nemzetközi együttműködést szolgáló generális egyezmények nagy része kifejezetten is biztosítja a szerződő feleknek a felmondás lehetőségét, ugyanakkor a nemzetközi gyakorlat a határozatlan időre kötött nemzetközi szerződések tekintetében bizonyos megszorításokkal még ott is elismeri a felmondási jogot, ahol a szerződés erről nem rendelkezik és az 1969. évi bécsi egyezmény is hasonló szabályt tartalmaz. Ilyen körülmények között abból a puszta tényből, hogy az új államok döntő többsége saját jól felfogott érdekében folyamatosan elismeri a területén már előzőleg alkalmazásra került generális szerződések hatályát, nem lehet véleményem szerint erre vonatkozó kötelezettséget tartalmazó szokásjogi szabályt konstruálni.

A szerző a továbbiakban meggyőző érveléssel utasítja el azt a felfogást, amely az ún. helyhez kötött szerződések tekintetében feltétlenül meg kívánja állapítani az utódlást. Ez különösen azért jelentős, mert az említett felfogás régebben általánosan elterjedt volt és a magyar nemzetközi jogi irodalomban mind a mai napig fennmaradt, holott az adott esetben az önrendelkezési jog tényleges érvényesülésének számottevő akadálya lehet.

A könyv befejező részei néhány érdekes és jól alátámasztott megállapítást tartalmaznak, többek közt a nemzetközi szervezetekkel kapcsolatos szerződésekről, az új államoknak a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartásokhoz való viszonyáról, végül az egyenlőtlen szerződések kérdéséről.

Az itt elmondottakból is kitűnik, hogy Bokorné Szegő Hanna könyvében alapos felkészültséggel vizsgálja azokat a fontos nemzetközi jogi problémákat, amelyeket az új államok tömeges megjelenése vetett fel. Az új kérdések áradatának megválaszolása elmélyült tényfeltárást igényelt, és a már kiterjedt irodalom alapos megismerését követelte, amit a szerző nagy lelkiismeretességgel teljesített. Monográfiája értékes hozzájárulás a magyar és ezen túlmenőleg a szocialista nemzetközi jogi irodalomhoz, egyben mutatja azt is, hogy a magyar nemzetközi jogászok, jóllehet számuk sajnálatosan kevés, nem tévesztik szem elöl azokat az új problémákat, amelyeknek helyes megoldása a békés egymás mellett élés elvének tényleges megvalósulását szolgálja.

Haraszti György

Геза Сенащи:

Закон о прокуратуре Венгерской Народной Республики

Государственным Собранием ВНР 23-го июня 1972 года был принят закон о прокуратуре, разработка которого предусматривалась недавно измененным новым текстом конституции. Статья занимается основными принципами, определяющими содержание нового закона, государственно-правовое положение прокуратуры и ее место в системе государственных органов. Автор подчеркивает, что надзор прокуратуры за законностью органически входит в систему организационных и процессуальных гарантий социалистической законности и носит гарантийный характер, в частности, в области охраны обеспеченных в конституции прав граждан. При этом обеспечение законности не возлагается исключительно только на прокуратуру, а является конституционной обязанностью каждого государственного органа и гражданина. В статье излагаются и новые права, обеспеченные законом о прокуратуре генеральному прокурору в интересах способствования законности правотворчества и единому толкованию норм права.

Лайош Надь—Эрвин Чека:

Общие вопросы доказывания в уголовно-процессуальном законе

Статья после короткого изложения факторов, влияющих на развитие механизма доказывания, занимается вопросами, связанными с техникой кодификации (место правил о доказывании в структуре кодекса, вопросы, связанные с предметом доказывания, с законностью доказывания, с правом и обязанностью доказывания, и с позитивным урегулированием средств доказывания). В дальнейшем в рамках отдельных средств (источников) доказывания занимается вопросами, возникающими в ходе всего уголовного процесса. В связи с показаниями обвиняемого и свидетеля затрагиваются только частичные мероприятия. При новом урегулировании доказывания экспертизой — требующем внесение значительных изменений в кодекс — исходит из того, что следует учесть результаты развития естественных, технических и других наук.

Йожеф Фаркаш:

Некоторые влияния технического развития на законодательство о судебном доказывании по гражданским делам

Автор занимается влиянием новых средств доказывания, появившихся вследствие технического развития, на судебное доказывание по гражданским делам и на теорию доказывания. В качестве примера освещает три такие вопросы: вопрос о фотокопии, или о микрофильме; в области доказывания документами вопрос о магнетофонной ленте, как вещественном доказательстве; наконец из области экспертизы оценкой серостатистических данных. В значительной части статьи автор занимается звуковой записью. Согласно автору это средство доказывания может быть использовано в гражданском деле и тогда, если оно было изготовлено без знания и согласия заинтересованной стороны. Здесь интересом первой очереди является интерес правовой защиты, раскрытия истины и этот преимущественный интерес обосновывает использование. В дальнейшем в статье излагаются отдельные случаи возможности применения серостатистической экспертизы.

Вилмош Хамори:

Некоторые вопросы установления фактических обстоятельств в гражданском процессе

Гражданский процессуальный закон стоит на принципе свободы доказывания, однако это не означает неограниченной свободы. Истину следует познать, однако познание абсолютной истины достигается путем релятивных истин, мы приближаемся к абсолютной истине, но не всегда достигаем ее. Цель заключается не в том, чтобы отрицать «судебную истину», а в том, чтобы приблизить ее к абсолютной истине. Марксистская теория познания для познания истины признает основным критерием практику. И доказывание является мышлением, таким образом действительными являются правила логики. Наше мышление основывается на четырех основных принципах логики, причем эти принципы должны служит основанием и в ходе работы по установлению фактических обстоятельств. Основным элементом мышления является понятие. Понятия мы подытоживаем в суждения, чтобы затем путем вывода, индукции и дедукции, а также анализа и синтеза, и аналогии дойти к истине, причем в этом помагает нам и формирование моделей. Мы должны применять эти правила логики и в ходе установления фактических обстоятельств в процессе.

Иштван Рац:

Роль советника по вопросам воспитания в производстве органов опеки и попечения

Статья исходит в качестве моделя из деятельности советников по вопросам воспитания, работающим в 22 районах г. Будапешт, и на этом основании излагает характер и функции должности советника по вопросам воспитания, как психологически ориентированного института защиты детей и подростков. Автор статьи устанавливает, что проблемы, возникающие во связи с становлением личности подростка и связанные с этим семейные проблемы необходимо корригировать прежде всего применением превентивных мероприятий, в частности посредством школы и советника по делам воспитания. Советники по делам воспитания, работающие в стране, уже и сейчас исполняют значительную роль в решении задач по школьной защите и защите посредством опекунских органов детей и подростков, поэтому обосновано дальнейшее развитие этого института. Автор в статье ставит ряд вопросов de lege ferenda, причем его предложения могут быть в будущем полезными.

Géza Szénási:

Gesetz über die Staatsanwaltschaft der Ungarischen Volksrepublik

Die Nationalversammlung verabschiedete am 23. Juni 1972 das Gesetz über die Staatsanwaltschaft der Ungarischen Volksrepublik, deren Ausarbeitung die unlängst abgeänderte Verfassung vorgeschreiben hat. Die Abhandlung befasst sich mit diesen Prinzipien von grundsätzlicher Wichtigkeit, die den Inhalt des neuen Gesetzes, die staatsrechtliche Lage der Staatsanwaltschaft und ihren Platz innerhalb des Systems der staatlichen Organe bestimmen. Der Verfasser hebt hervor, dass die Aufsicht der Staatsanwaltschaft über die Gesetzlichkeit organisch zum System der organisatorischen und verfahrensrechtlichen Garantien der sozialistischen Gesetzlichkeit gehört und besonders auf dem Gebiete des Schutzes der, den Bürgern in der Verfassung gesicherten Rechte garantielle Bedeutung hat. Gleichzeitig ist aber der Schutz der Gesetzlichkeit nicht allein Aufgabe des Staatsanwaltes, sondern verfassungsmässige Pflicht aller staatlichen Organe und Staatsbürger. Der Artikel behandelt auch diese neuen Befugnisse, die das Gesetz dem Staatsanwalt im Interesse der Gesetzlichkeit der Kodifikation und der einheitlichen Interprätierung der Rechtsnormen zusichert.

Lajos Nagy—Ervin Cséka:

Allgemeine Fragen der Beweisführung in der Strafprozessordnung

Nach der Übersicht der, die Entwicklung des Mechanismus der Beweisführung beeinflussenden Faktoren nimmt der Artikel in den, damit zusammenhängenden kodifikations-technischen Fragen (der Platz der Beweisführungsregeln in der Struktur des Kodex, die mit der Regelung des Gegenstandes, der Gesetzlichkeit, des Rechts und der Pflicht, der Mittel der Beweisführung zusammenhängende Fragen) stellung. Darnach befasst sich die Arbeit im Rahmen der einzel-

nen Mittel (Quellen) der Beweisführung mit diesen Fragen, die sich im ganzen Laufe des Strafprozesses ergeben. Im Zusammenhang mit der Aussage des Beschuldigten und des Zeugen werden nur Teilfragen berührt. Bei der Neuregelung des Experten-Beweises — der im Gesetzbuch bedeutender Änderung bedarf — hält der Artikel für notwendig die Ergebnisse der naturwissentschaftlichen, der technischen und anderweitigen wissenschaftlichen Entwicklung zu beachten.

Jozef Farkas:

Die Wirkung der technischen Entwicklung auf das Beweisrecht im Zivilprozess

Der Artikel befasst sich mit der Wirkung, die die, dank der technischen Entwicklung gegebenen Beweismittel auf die Beweisführung im Zivilprozess und auf dessen Theorie ausüben. Als Beispiel befasst sich die Arbeit mit drei solchen Fragen: der Fotokopie bzw. dem Mikrofilm; auf dem Gebiet des Urkunden-Beweises mit dem Magnetophonband, als Sachbeweis; schliesslich aus dem Bereich des Sachverständigenbeweises mit der Wertung der serostatistischen Daten.

In seinem grössten Teil befasst sich der Artikel mit der Ton-Aufnahme. Nach Ansicht des Autors kann dieses Beweismittel im Zivilprozess auch dann benützt werden, wenn die Aufnahme ohne dem Wissen und der Zustimmung der interessierten Partei verfertigt worden ist. Hier ist das erstrangige Interesse des Rechtsschutzes die Aufklärung der Wahrheit und dieses höhere Interesse ermöglicht die Benützung.

Abschliessend behandelt der Autor die Fälle der Benützbarkeit des serostatistischen Gutachtens.

Vilmos Hámori:

Einige Fragen der Tatbestand-Festsetzung im Zivilprozess

Die Zivilprozessordnung steht auf der Basis der freien Beweisführung, was aber keine Zügellosigkeit bedeutet. Die Wahrheit ist erkennbar, die Erkenntnis der absoluten Wahrheit geschieht aber im Wege der relativen Wahrheiten. Wir streben sie an, erreichen sie aber nicht immer. Das Ziel ist also nicht die Leugnung der „richterlichen Wahrheit", sondern ihre Annäherung der absoluten Wahrheit. Die marxistische Erkenntnistheorie bedient sich bei der Erkenntnis der Wahrheit der Praxis, als Grundkriterium. Die Beweisführung bedeutet auch Denken, sodass auch hier Regeln der Logik massgebend sind. Unser Denken ruht auf den vier Grundprinzipien der Logik, die auch für unsere, auf die Feststellung des Tatbestandes ausgerichteten Arbeit grundlegend sein müssen. Grundelement des Denkens ist der Begriff. Die Begriffe verbinden wir zu Urteilen, um danach im Wege der Konklusion, der Induktion und der Deduktion, der Analyse und der Synthese, sowie der Analogie zur Wahrheit zu gelangen, worin auch die Modellbindung hilft. Diese Regeln der Logik müssen wir auch bei der Feststellung des Tatbestandes im Zivilprozess anwenden.

István Rácz:

Die Rolle des Erziehungs-Ratgebers im Verfahren der Vormundschaft

Der Artikel stützt sich, als Modell auf die, in den 22 Bezirken von Budapest tätigen Erziehungs-Ratgebern, und erläutert anhand der juristischen Regelung den Charakter und die Funktionen des Erziehungs-Ratgebers, das ein psychologisch orientiertes Organ des Kinderschutzes darstellt. Es wird darauf verwiesen, dass die in der Persönlichkeitsentwicklung des minderjährigen Kindes und damit im Zusammenhang in der Familie sich ergebende Probleme — vor allem durch präventive Massnahmen u. a. im Wege der Schule und des Erziehungs-Ratgebers — korrigiert werden müssen. Die im Lande zustandegebrachten Erziehungs-Ratgeber erfüllen schon jetzt eine bedeutende Rolle in der Lösung der Kinderschutz-Aufgaben der Schule und der Vormundschaft. Deswegen ist es begründet dieses Organ-System weiter zu entwikkeln. Autor befasst sich in der Abhandlung auch mit mehreren de lege ferenda ausgearbeiteten Gedanken.

Géza Szénási:

Loi sur l'organisme des procureurs d'Etat de la République Populaire Hongroise

La loi sur la Procurature de la République Populaire Hongroise dont l'élaboration a été prescrite par la Constitution tout récemment modifiée a été adopté le 23 juin 1972 par l'Assemblée générale. L'étude s'occupe des principes d'importance fondamentale qui déterminent le contenu de la nouvelle loi, la situation des procureurs d'Etat en droit constitutionnel ainsi que dans le cadre du système des organes d'Etat. L'auteur met en relief que la surveillance de la légalité exercée par le procureur général fait partie intégrale au système des garanties organiques et procédurales de la légalité socialiste et que c'est une garantie importante surtout dans le domaine de la protection des droits civils assurés par la Constitution. Toutefois l'assurance de la légalité n'incombe pas seulement au procureur, mais constitue une obligation constitutionnelle de tous les organes administratifs et de tous les citoyens. En outre, l'étude expose les droits tout récents dont le procureur général a été revêtu par la loi en faveur de la légalité de la création du droit et de l'interprétation uniforme des normes juridiques.

Nagy Lajos—Cséka Ervin:

Les questions générales de la preuve dans le code de procédure pénale

Après avoir passé en revue les facteurs agissant sur le développement du mécanisme de la preuve, l'étude prend position au sujet des questions techniques de la codification y relatives, telles la place revenant aux règles de la preuve dans la structure du Code, les questions ayant trait à l'objet et à la légalité de la prevue, les droits et les devoirs de faire la preuve, questions relatives à la réglementation en droit positif des moyens de preuve. Dans la suite, dans la sphère des moyens (de sources) de preuve distincts l'étude aborde les questions qui se posent pendant le déroulement entier de la procédure pénale. Quant à l'aveu du prévenu et la déposition des témoins, l'étude n'effleure que certaines mesures de détails. Lors d'une nouvelle réglementation de la prevue par experts — réglementation nécessitant des changements plus importants à apporter au Code — l'étude considère qu'il faut tenir compte des résultats du développement scientifique des sciences naturelles, techniques et autres.

József Farkas:

Les effets produits par le développement technique au droit d'enquête en procédure civile

L'étude traite l'effet qui est produit par les moyens récents d'enquête — dérivant du développement technique — à l'enquête en procédure pénale notamment à la théorie de celle-ci. Elle traite en exemple trois de ces questions: la photocopie respectivement le microfilm; la bande magnétique comme prevue authentique dans le domaine de la preuve littérale et enfin l'évaluation des données sérostatistiques du cadre de la preuve d'expert.

L'étude traite pour la plupart l'enregistrement sonore. Selon l'a-

vis de l'auteur ce moyen de la preuve peut être utilisé au cas même où on l'a recueilli sans la connaissance et le consentement de la partie intéressée. L'intérêt de la protection du droit, la révélation de la vérité constituent l'intérêt primaire et cet intérêt supérieur rend possible l'utilisation.

L'étude finit par le traitement des cas différents de l'applicabilité de l'expertise séro-statistique.

Vilmos Hámori:

Certaines questions de l a constatation des faits dans le procés civil

Le Code de la procédure civile repose sur la liberté de la preuve ce qui ne peut pas signifier pourtant „libertinage". On peut reconnaître la vérité mais la connaissance de la liberté absolue ne peut avoir lieu qu'à travers de vérités relatives; nous nous sommes engagés dans cette direction, mais nous ne l'atteignons pas toujours. Le but n'est donc pas de nier la „vérité judiciaire" mais d'essayer de la rapprocher à la vérité absolue. La gnoséologie marxiste prend pour critère la pratique lors de la connaissance de la vérité. La preuve est également un raisonnement donc elle est soumise aux règles de la logique. Notre raisonnement repose sur les quatre principes de base de la logique: notamment sur les principes de l'identité, de la contradiction, de l'exclusion du tiers et sur celui d'une base suffisante. Le concept constitue l'élément de base du raisonnement que nous lions ensemble dans un jugement pour arriver ensuite à la vérité par l'analyse-synthèse, l'induction, la déduction notamment par la voie de la conclusion et celle de l'analogie. La création de modèles nous aide aussi. Cela nous conduit enfin à l'appréciation des preuves ainsi qu'à la conviction judiciaire dont l'examen dépasse cependant les cadres de l'étude.

István Rácz:

Le rôle du consultant d'éducation en procédure devant l'autorité de tutelle

En exposant sur la base de la réglementation juridique du consultant d'éducation en tant qu'institution de la protection de l'enfance d'aspect psychologique l'étude prend comme point de départ le modèle les consultants d'éducation fonctionnant dans les 22 arrondissements de Budapest. Elle démontre que les problèmes surgis en connexité avec le développement du caractère du mineur et les problèmes connexes se présentant dans la famillie devront être corrigés en premier lieu par des mesures de prévention — au moyen de l'école ainsi que par le consultant d'éducation. Les consultants d'éducation institués dans le pays jouent déjà un rôle très important dans l'accomplissement des tâches relatives à la protection de l'enfance aux écoles et devant les autorités de tutelle; il est donc justifié que ce système d'institutions soit développé davantage. L'auteur soulève encore plusieurs idées qui pourront être utilisées *de lege ferenda.*

Géza Szénási:

Act on the Procurators' Offices of the Hungarian People's Republic

Parliament has adopted on June 23, 1972 the Act on the Procurators' Offices of the Hungarian People's Republic, the working out of which had been provided for in the recently amended Constitution. The paper discusses those basic principles which define the content of the new Act, the constitutional position of procurators' offices and their place within the system of state organs. It is pointed out by the author that supervision over legality by the procurators' offices constitutes an organic part of the organizational and procedural safeguards of socialist legality and has a character of guarantee particularly in protecting citizens' rights provided for in the Constitution. It is also pointed out that the protection of legality is a task not imposed solely on procurators but a duty imposed by the Constitution on all state organs and citizens. The paper outlines the authority recently conferred upon the Procurator-General in regard to advancing legality in law-making and the uniform interpretation of statutes.

József Farkas:

Several effects of technological development on the law of evidence in civil law-suits

The paper discusses the effect exerted by technological development and the resulting new means of evidence in civil law-suits and theory. The paper deals with three questions relating to the subject: the photostat respectively microfilm; in the field of documentary evidence tape-recording as a material evidence; lastly in the field of expert evidence, with the assessment of sero-statistical data.

In its longest part the paper deals with sound recording. The author holds that this evidence may be used in civil law-suits even if it has been made without the knowledge and agrement of the party concerned. It is the interest of protecting law which is of primary importance the interest of justice and its major importance may make possible its utilization.

In its closing part the author deals with cases of making use of sero-statistical expert opinion.

Vilmos Hámori:

Some problems of ascertaining facts in civil actions

The law of civil procudere is based on free evidence which is, however, not tantamount to adducing proofs at random. Truth can be discovered but ascertaining absolute truth is effected through relative truths but this is not always successful. The purpose is therefore not to deny the so-called „judicial truth" but to bring it closer to the absolute truth. Marxist epistemology considers practice as the criterion in knowing truth. Evidence is also thinking and it is also governed by the rules of logic. Thinking is based on four rules of logic: identity, contradiction, the principle of the exclusion of the third and that of sufficient ground. The basic element of thinking is the notion which is coupled with other notions in a judgement to reach by means of analysis, synthesis, induction, deduction, syllogism and analogy which process is supported also by the framing of models. This will later lead to evaluate the proofs and judicial convection which, however, this paper does not deal with.

István Rácz:

The role of the educational adviser in the procedure before the guardianship authority

The paper is based on the educational advisers' work as model which institutions are working in all the 22 boroughs of Budapest. The author expounds on the ground of legal regulation, the nature and functions of this children-protecting, psychology-oriented institution. He points out that it is desirable that problems in the personality development and the concomitant family problems appearing in connection with children should be remedied by means of school and educational advisers. The educational advisory establishments in the country are discharging a major role in resolving problems in school and in guardianship authorities in regard to children's protection consequently a further development of this institution is warranted. The author raises several ideas which could be made use of *de lege ferenda.*

E lapszám szerzői (XXVII. új évfolyam 9.) szerzői: *Dr. Szénási Géza* a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze. — *Dr. Nagy Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos csoportvezetője — *Dr. Cséka Ervin* a Legfelsőbb Bíróság bírája. — *Dr. Farkas József* egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Hámori Vilmos* járásbírósági elnökhelyettes. — *Dr. Lupán Ernő* egyetemi tanár (Kolozsvár). — *Dr. Rácz István* a Fővárosi Tanács gyámügyi és ifjúságvédelmi osztályának csoportvezetője. — *Dr. Horváth Pál* egyetemi tanár. — *Dr. Kovacsics József* egyetemi tanár — *Dr. Németh János* egyetemi docens. — *Dr. Fodor Márta* egyetemi tanársegéd (Pécs). — *Dr. Haraszti György* egyetemi tanár

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: Dr. Pap Tibor. Szerkesztőségi titkár: Dr. Vörös Imre. — A szerkesztőség tagjai: Dr. Benedek Ferenc, Dr. Horváth Tibor, Dr. Madarász Tibor, Dr. Szentpéteri István. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9–11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI) (Bp. V., József nádor tér 1.) Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

INDEX: 25.422

72.8027 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

ÁRA: 8,— Ft

XXVII. új évfolyam 10. szám Budapest, 1972. október

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BERÉNYI SÁNDOR:
A tudományos technikai forradalom és az államigazgatás 485

NAGY LÁSZLÓ:
Szövetkezeti típus, ágazat és forma 491

VOROZSEJKIN, E. N.:
A felelősség ismérvei a családi jogban 499

PRUGBERGER TAMÁS:
Tagsági munkamegállapodások a szövetkezetekben 506

KATONA GÉZA:
A nyomozás egyes kérdéseinek intézménytörténeti áttekintése 519

Szemle :

TÜTTŐ JÓZSEF:
Az egyesülésekről 526

BALOGH ANDRÁS:
A törvényhozási eljárás tökéletesítése Romániában. A törvényelőkészítő tanács megalakítása 528

Jogirodalom:

HORVÁTH ANNA:
A szovjet büntetőjog leningrádi kézikönyve 532

MÁDL FERENC:
Összehasonlító jogi szintézis a szerződéskötés jogi rendjéről 535

Hajdú Lajos: Az első magyar büntetőkódex-tervezet (VARGA ENDRE) 539

BALÁZSNÉ VEREDY KATALIN: Az állam- és jogtudományi bibliográfia tizedik kötete kapcsán 540

— —: Új könyvek 541

СОДЕРЖАНИЕ: *Шандор Берени:* Научно-техническая революция и государственное управление. — *Ласло Надь:* Типы, отрасли и формы кооперативных организаций. — *Е. Н. Ворожейкин:* Признаки ответственности в семейном праве. — *Тамаш Пругбергер:* Членские соглашения о труде в кооперативных организациях. — *Геза Катона:* Короткое изложение некоторых вопросов истории развития институтов следствия. — *Обзор: Йожеф Тютте:* Об объединениях. — *Андраш Балог:* Усовершенствование законодательной процедуры в Румынии. Учреждение совета по подготовке законов. — *Юридическая литература: Анна Хорват:* Ленинградское пособие по советскому уголовному праву. — *Ференц Мадл:* Сравнительноправовой синтез о правовом порядке заключения договора. — Лайош Хайду: Проект первого венгерского уголовного кодекса *(Ендре Варга).* — *Каталина Вереди-Балаж:* Десятый том библиографии по вопросам науки государства и права. — —: Новые книги.

INHALT: *Sándor Berényi:* Die wissenschaftlich-technische Revolution und die Staatsverwaltung. — *László Nagy:* Genossenschaftstypen, -Zweige und -Formen. — *Voroshejkin, E. N.:* Die Merkmale der Verantwortung im Familienrecht. — *Tamás Prugberger:* Mitglieds-Arbeitsvereinbarungen in den Genossenschaften. — *Géza Katona:* Institutions-geschichtliche Übersicht über einige Fragen der Untersuchung. — *Rundschau: József Tüttő:* Über die Vereinigungen. — *András Balogh:* Die Vervollkommung des Gesetzgebungsverfahrens in Rumänien. Die Schaffung des Rats für Kodifikation. — *Rechtsliteratur: Anna Horváth:* Leningrader Handbuch des sowjetischen Strafrechts — *Ferenc Mádl:* Vergleichende Rechtssynthese über die rechtliche Ordnung der Vertragsgestaltung. — Lajos Hajdú: Der erste ungarische Strafkodex-Entwurf *(Endre Varga).* — *Frau Balázs, Katalin Veredi:* Über den zehnten Band der Bibliographie für Staats- und Rechtswissenschaft. — —.: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Sándor Berényi:* La révolution technique scientifique et l'administration publique. — *László Nagy:* Les différents types, branches et modèles des coopératives. — *Vorogeikin, E. N.:* Les critères de responsabilité en droit de la famille. — *Tamás Prugberger:* Convention du travail entre membres des coopératives. — *Géza Katona:* Apercu sur certaines questions de l'enquête sous l'aspect de l'histoire des institutions. — *Revue: József Tüttő:* Sur les unions. — *András Balogh:* Le perfectionnement de la procédure législative dans la République Socialiste de Roumanie. L'établissement du Comité prélégislatif. — *Littérature juridique: Anna Horváth:* Manuel du droit pénal soviétique de Léningrad. — *Ferenc Mádl:* Synthèse de droit comparé sur l'ordre juridique de la conclusion des contrats. — Lajos Hajdú: Projet du premier Code de droit pénal hongrois *(Endre Varga).* — *Katalin Veredy-Balázs:* A propos du Xe volume de la Bibliographie juridique. — —.: Livres récemment publiés.

CONTENTS: *Sándor Berényi:* The scientific-technological revolution and public administration. — *László Nagy:* Co-operative types, branches and forms. — *Vorozeykin, E. N.:* The criteria of responsibility in family law. — *Tamás Prugberger:* Membership labor agreements in co-operatives. — *Géza Katona:* A survey of the history of the institutions of investigating crime. — *Review: József Tüttő:* On economic unions. — *András Balogh:* Perfecting legislative process in Rumania. The formation of the legislation preparatory council. — *Legal literature: Anna Horváth:* The Leningrad handbook of Soviet criminal law. — *Ferenc Mádl:* A comparative legal synthesis on the legal order of contracting. — Lajos Hajdú: The first Hungarian Draft Criminal Code *(Endre Varga).* — *Katalin Veredi-Balázs:* On the X. Vol. of the Bibliography of legal and administrative sciences. — —.: Books recently published.

XXVII. új évfolyam 10. szám Budapest, 1972. október hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A tudományos technikai forradalom és az államigazgatás*

I.

A tudományos technikai forradalom komplex jellegű folyamat, mert *gyors és gyökeres* változások zajlanak le egyidejűleg a technikában, a tudományban, a temelésben az ember és a természet viszonyában és legkülönfélébb társadalmi viszonylatokban is. A társadalmi jelenségek világában igen éles és szembetűnő a tudományos és technikai forradalom következményeként az államigazgatás mélyreható átalakulása. Nincs a tudományos és technikai forradalomnak oly területe, amely ne hatna az államigazgatásra és ne játszana szerepet az államigazgatási rendszerek mélyreható átalakulásában.

A tudományos technikai forradalom hatása az államigazgatásra két alapvető formában zajlik le. Először, megváltoznak az államigazgatás feladatai, tevékenységének a feltételei az általa igazgatott szervezetek rendszere. Másodszor, a tudományos technikai forradalom *közvetlenül is* kihat az államigazgatási tevékenységre, mert a jelenséghez hozzá tartozik az igazgatás úgynevezett „forradalma" is. Ennek lényege az *igazgatási munka nagyobb termelékenységének biztosítása a modern szervezéselmélet tudatos alkalmazásával kialakított szervezeti rendszerek, szervezési és igazgatási eljárások, továbbá az igazgatási munka gépesítése révén.*

A társadalmi fejlődésben a gazdasági előrehaladás ütemét nem követte az igazgatási munka fejlődése. Az elmúlt százévben az ipari munka termelékenysége mintegy 15-szörösére nőtt, az igazgatási munkáé viszont csak kétszeresére. Ennek következtében a társadalomban nemcsak abszolút mértékben, hanem viszonylagosan is állandóan nő az igazgatást végző szellemi dolgozóknak a száma. A ma társadalmában a szellemi dolgozóknak mintegy a fele igazgat. Sokkal nagyobb probléma, hogy az igazgatási munka, az igazgatási eljárások még az ilyen magas létszámmal sem biztosítják azt a hatékonyságot, amely ma a társadalom fejlődésének a feltétele az élet minden területén. A fejlett gazdasági rendszerű országokban egyre rohamosabban nő a szervezetek szerepe a társadalom életében. Ma már nemcsak az állam, gazdasági életben, hanem a korábban — hagyományosan — egyéni munkának minősülő foglalkozásokban is mint pl. az orvos, a tudós munkája csak a nagy szervezetekben érhetnek el jelentős eredményeket. A társadalom mai szervezetei javarészt nagy szervezetek, sőt szervezet-rendszerek. A nagy szervezetekben csak a tudományos alapon lehet a szervezet helyes struktúráját, a megfelelő vezetési kereteket és irányítási módszereket kialakítani. E társadalmi szükségletek kielégítése játszotta a döntő szerepet a modern szervezéselmélet — vagy más néven — az igazgatástudomány megszületésében. Létrejöttéhez hozzájárult természetesen az is, hogy az ún. ágazati szervezéstudományok, mint pl. az üzemszervezés, a hadseregszervezés tudománya már több mint félévszázada a tapasztalatok hatalmas anyagát gyűjtötte össze. A szociológiai kutatások, a matematika és a kibernetika alkalmazása a bonyolult rendszerek megismerésében lehetővé tette az igazgatás valóban tudományos törvényeinek a feltárását. A matematika és a kibernetika hihetetlenül kitágította az emberi megismerés határait az igazgatás jelenségeinek a vizsgálatában is. De a gyakorlatban is felhasználják a tudományokat mind a döntéshozatalra irányuló eljárásban, mind pedig az igazgatási mun-

* Az Eötvös Loránd Tudományegyetem „Tudományos technikai forradalom és a társadalmi élet kölcsönhatásai" című tudományos ülésszakán 1972. április 25-én elhangzott előadás.

kának a nagyobb termelékenységét biztosító mechanizálásában és automatizálásában.

A bemutatott folyamat alól nem vonhatja ki magát — természetesen — az államigazgatás sem, amely a társadalomban a legnagyobb méretű igazgatási szervezet és szervezési feladatot egyre növekvő számban kell megoldania. Azon felül az igazgatási feladatok minőségileg is megváltoztak és egyre bonyolultabbak lettek. Ezért az államigazgatásban még fokozottabb a jelentősége a munka termelékenysége növelésének, és az átfogó reformok, a korszerűsítési programok egyre inkább jellemzik az államigazgatás rendszerének a fejlesztését.

A tudományos és technikai forradalomnak ez a kettős hatása az államigagatás rendszerére és jogi szabályozására abban foglalható össze, hogy az államigazgatási rendszer egyrészt kényszerűen alkalmazkodott a megváltozott társadalmi, gazdasági, technikai környezethez, de ez az alkalmazkodás azonban magával hozza a számítástechnika igénybevétele következtében az igazgatási munka belső átalakulását is.

II.

A szocialista országokban a társadalomtudomány a tudományos technikai forradalom változásainak megítélését illetően szinte egységes abban, hogy a változások a két különböző társadalmi rendszerben bizonyos hasonlóságuk ellenére különböző módon érvényesülnek. A kapitalista társadalom a tudományos technikai forradalom legtöbb vívmányát a szocialista társadalmat megelőzve aknázta ki, így e jelenség negatív következményeit is jobban magán viseli.

A szocialista társadalomban az ismert történelmi okok következtében még nem használták ki sokoldalúan a tudományos technikai forradalom lehetőségeit. Így nagy lehetőségek adódnak a kedvező hatások tudatos kialakítására is, de még megakadályozható a kedvezőtlen, negatív következmények elhatalmasodása is. Az államigazgatás vonatkozásában is szembe találjuk magunkat azzal a ténnyel, hogy gyorsabb a technikai módszerek alkalmazása és felhasználása, mint a technikai instrumentumok társadalmi következményeinek előrelátása és a társadalmi környezet ezzel összhangban álló tudatos átalakítása és befolyásolása. A múlt év szeptemberében lezajlott XV. Nemzetközi közigazgatástudományi kongresszuson, ahol a számítástechnika az államigazgatásban történő alkalmazását vitatták meg, viszonylag pontos adatokat kaphattunk arról a számottevő előrehaladásról, amely az államigazgatásban való alkalmazását illetően bekövetkezett, ugyanakkor igen vérszegény és minden egzaktságot nélkülöző fejtegetések hangzottak el ennek társadalmi következményeiről az államigazgatás szervezetére, személyzetére, az államigazgatás és a társadalom kapcsolatára gyakorolt hatásáról.

Nem kétséges, hogy e folyamat eredményeként olyan eredmény születhet meg, amely a társadalomban nem kívánatos, esetleg irreverzibilis, vagy legalább is nehezen visszafordítható folyamatot jelent. Nagy számítástechnikai ismeretanyag halmozódott fel a jogszabályalkotás és a jogalkalmazás gépesítésében is, ezt a gyakorlatban alkalmazzák. Ugyanakkor elmondhatjuk azt is, hogy még csak most kezdődött a vita arról, hogy ennek milyen társadalmi következményei lesznek, milyen hatással lesz a társadalom és az államigazgatás kapcsolatára, milyen következményei lesznek a jogi szabályozásban, így pl. hogyan oltalmazhatók meg a jogalkalmazás gépesítése esetén az állampolgári alapjogok stb.

E negatív társadalmi következmények különösen szembetűnőek akkor, ha a társadalom és az államigazgatás kapcsolatában a technokratikus irányzatok és szemlélet erősödését észleljük szocialista viszonyok között is. Az államigazgatás „ésszerű megszervezése" ebben a szemléletben feleslegessé és meghaladottá minősíti azokat a politikai, jogi intézményeket, amelyek „nehézkesek és bonyolultak, lelassítják a döntéshozatalt és nem gazdaságosak" stb.

A tudományos technikai forradalom vívmányainak alkalmazása az államigazgatásban elősegítheti, hogy az ember a természet és a társadalom urává válhasson; az emberi személyiség sokoldalúan kibontakozhasson, de a társadalmi következmények tudatos alakítása mellőzése esetén hozzájárulhat az emberi egyéniség visszafejlődéséhez, az államigazgatás és az emberség, emberek közötti kapcsolat elszemélytelenítéséhez, a technokratikus és bürokratikus jelenségek felerősödéséhez is.

Előadásomban a kérdések nagy tömegéből csak néhányat emelek ki, ott is inkább a kérdés feltevés körülhatárolására, mintsem megválaszolása céljából.

III.

Az előadásomban három kérdést érintek. Ezek: az államigazgatás demokratizmusa és a tudományos technikai forradalom; az államigazgatás jogi szabályozási rendszerének új problémái a tudományos technikai forradalom korában, végül az államigazgatás új személyzeti rendszerének kialakulása.

1. A tudományos technikai forradalom *lényegesen átalakítja a társadalomnak, az állampolgároknak a részvételét az államigazgatásban, az államéletben, a közéletben stb.*

Az államigazgatásnak mint minden igazgatásnak lényege a *döntés.* A döntéshozatali eljárás a modern társadalom feltételei között lényegesen átalakul. E folyamatnak a lényeges vonásai a következőkben foglalhatók össze.

a) Megnőtt a tudomány szerepe a társadalom életének minden területén. A tudomány

közvetlen termelőerővé vált és az államigazgatásban is a döntéshozatal a *tudomány közvetlen alkalmazását jelenti.* Ha az államigazgatási döntések megakarnak felelni a társadalom igényeinek és szükségleteinek, akkor tudományos döntések kell hogy legyenek. Különösen jellemző ez az ún. társadalom-irányító döntésekre, mert legtöbb ilyen döntés a különböző szaktudományok eredményeinek komplex alkalmazását jelentik. A társadalom-irányító döntések jelentős részét az államigazgatási szervek hozzák meg, kisebb részüket ugyan a legfelsőbb népképviseleti testületek, vagy más politikai vezető testületek hozzák, de a döntés tervezetének a kidolgozása az államigazgatási szervek feladata. Ennek következtében a döntéshozatalban *rendkívül megnőtt a tudósok és a magasan kvalifikált szakemberek szerepe. Minél bonyolultabb a döntés meghozatala, annál több különböző magasan kvalifikált szakember szükséges a döntés meghozatalára.*

b) A döntéshozatali eljárásokban igen nagy szerepe van a különböző matematikai elméleteknek és eljárásoknak, továbbá elektronikus számítógépek alkalmazásának. Ez azt is eredményezi, hogy a matematikusok, a számítástechnikai szakemberek közvetlen szerepet kapnak a döntések meghozatalában.

c) A társadalmi munkamegosztás fejlődése, az államigazgatási feladatok növekvő mennyisége, egy rendkívül bonyolult és szakosított államigazgatási rendszer létrehozását hozza magával, amelynek az áttekintése, a tájékozódás lehetősége az államigazgatási ügyekben, az átlagember számára rendkívül nehézzé válik.

E nem vitatható tények értékelése távolról sem mutat egységes képet. A legkülönfélébb nézetek és irányzatok különféle választ adnak arra a kérdésre, hogy mi a szerepe a társadalomnak, az állampolgárnak a társadalom-irányító döntések meghozatalában és elfogadásában. A kapitalista társadalomban a politológusok, szociológusok, az igazgatástudomány művelői körében viszonylag túlsúlyban vannak az olyan nézetek, amely szerint a társadalomban csak az elit képes a döntéshozatalt befolyásolni. E nézeteknek számtalan válfaja ismeretes az értelmiség vezető szerepétől egészen odáig, hogy egyesek „az állam ésszerű megszervezése érdekében" a hagyományos politikai intézményeket „anakronisztikusnak" és felszámolandónak minősítik.

Szocialista viszonyok között is észleljük a döntéshozatal új jelenségeinek technokratikus értékelését. Az ilyen álláspontok a következő nézetekben jutnak kifejezésre, de nem ritka gyakorlati megnyilvánulásuk is.

a) A népképviseleti testületek nem alkalmasak a döntések meghozatalára, ezért ezek „tehermentesítése érdekében" mind több ügyet az államigazgatási szervek hatáskörébe kell utalni.

b) A társadalom, az állampolgárok nem képesek tájékozódni az államélet, de különösen az államigazgatás bonyolult kérdésében, ezért a közvetlen demokratikus kapcsolatok helyett célszerűbb a tömegkommunikációs eszközökön keresztül tájékoztatni az állampolgárokat a közélet kérdéseiről, illetve a közvéleménykutatás módszereivel megismerni az állampolgárok véleményét.

c) A döntéshozatal korszerű módszerei az államjogi és államigazgatási jogi garanciális intézményeket feleslegessé teszi, mert lassítják a döntéshozatalt és az apparátusban sok erőt és energiát kötnek le.

Az államigazgatási szervek által hozott társadalom-irányító döntések mindig politikai döntéseknek minősülnek, mert társadalmi osztályok érdekeit érintik. Ennek következtében az alapvető döntések meghozatala a társadalom politikai jellegű népképviseleti testületi hatáskörébe kell tartozzon, amelyek közvetlenül kifejezik a társadalmi osztályok érdekeit és akaratát. E társadalom-irányító döntések meghozatala nem nélkülözheti a közvetlen demokrácia érvényesítését sem. A társadalmi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a társadalomban jelentkező ellentmondások a társadalom osztályai, rétegei közötti konfliktusok észlelése mindig azokban a testületekben jelentkezik elsősorban, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak a társadalommal.

A döntés alternatívák közötti választást jelent. Ismerünk a döntéshozatalban feltárt és rejtett alternatívákat. Az optimális döntés meghozatala azt is jelenti, hogy melyik változat szolgálja a legjobban a társadalom különböző osztályainak az érdekeit. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényezőt sem, hogy a döntéshozatali eljárás kezdetén csak akkor tud a tudomány és a számítógépes eljárás is helyes választ adni, a társadalom érdekeit figyelembe véve, ha a kérdést helyesen teszik fel. Ez ugyancsak politikai megfontolást is jelent.

A tudomány, a számítástechnika alkalmazása nagy lehetőséget jelent a szocialista társadalom uralkodó osztálya számára, hogy tudatosan irányíthassa a társadalmat, hogy az ember mindinkább a természet és a társadalom urává válhasson. Ha a döntéshozatali eljárásban alkalmazzuk a tudomány új vívmányait és ez hozzájárulhat a szocialista demokratizmus erősödéséhez, az ember alkotó egyéniségének a kifejlődéséhez. Ha azonban nem vesszük figyelembe, hogy a döntéshozatali eljárás új sajátosságai megkövetelik a társadalmi demokratizmus új feltételeinek a kialakítását is, akkor a korszerűség jegyében a döntéshozatali új eljárások előidézhetik a technokratikus és bürokratikus viszonyok újra éledését, a társadalom és az államigazgatás elidegenedését az állampolgárok és az államigazgatás közötti kapcsolatok elszemélytelenedését, az emberek kirekesztését a társadalom irányításából.

Ez nem szükségszerű folyamat, mert a tudományos technikai forradalom „lehetővé és szükségessé teszi, hogy — az ember — ne csak mint termelőegyén, hanem mint sokoldalú gazdag személyiség vegyen részt a társadalmi életben". Az egyes ember fokozottan igényli az információval való ellátottság, a kompetencia, a beleszólás az eseményekbe való aktív beavatkozás és a tudatos felelősségvállalás lehetőségét".[1]

Az államigazgatás demokratizmusának a lehetőségét erősíti az is, hogy a tudományos technikai forradalom korában nagy lehetőségek adódnak a társadalom tagjai széleskörű szakmai és általános műveltsége megteremtésére. Az a tény, hogy a népképviseleti testületekben általában, és a politikai-vezető testületekben nő a magasan kvalifikált szakemberek szerepe, azt is jelenti, hogy feloldható a laikusok és a szakértők közötti ellentmondás a döntéshozatalban és biztosítható a fokozottabb társadalmi kontroll lehetősége is.

Nem szabad elfeledkeznünk azonban arról, hogy nemcsak a technokratikus szemléletmód idézhet elő konfliktusokat a tárasadalom irányítása rendszerében, hanem olyan konzervatív szemlélet is, amely teljesen idegenül, megriadva észleli a döntéshozatali eljárás új módszereit és ennek következtében azokat sok esetben sommásan elveti. Ezért figyelembe kell venni a döntéshozatali eljárás új feltételeit és az államigazgatás demokratikus intézmény-rendszerét az új feltételekkel összhangban át kell alakítani. Így a jogi garanciák intézményeit is tovább kell fejleszteni. Nem vállalkozhatunk e problémakör részletes vizsgálatára, csak néhány gondolatot említhetünk meg.

Ma a társadalmi demokratizmust nagy mértékben gátolja az, hogy a vezető testületek, különösen a népképviseleti testületek igen sok esetben egyetlen alternatívát ismernek meg, s így nincs tényleges választási lehetőségük. A jövőben ki kell munkálni a testületi előterjesztések új követelmény-rendszerét, amely biztosítja, hogy az összes lehetséges alternatívákban a testület tájékozódhasson és így döntési szabadsága érvényesülhessen. Egyes szerveknél a pénzügyi programok (a költségvetés, fejlesztés stb.) előterjesztései egyre nehezebbé teszik a pénzügyi apparátusban közvetlen nem tájékozott ember számára az azokban való eligazodást. Kialakulóban van egy olyan pénzügyi „tolvaj-nyelv, amely szinte kizárja a tájékozódást mindenki számára, aki nem vett részt az előterjesztés elkészítésében. Mivel egyre nagyobb jelentőségű kérdéssé válik a pénzügyi döntések meghozatala, lényegesen át kell alakítani az ilyen jellegű előterjesztések tematikáját, kifejezési módját, kizárva azt a lehetőséget, hogy a súlyos konzekvenciájú döntések az előterjesztésekben elrejtőzhessenek.

A döntéshozatal társadalmi befolyásolása csak úgy válik lehetségessé, ha biztosítjuk a folyamatos tájékoztatást a testületek, de a társadalom minden tagja számára. Nem csak akkor kell a tájékoztatás, amikor a döntési szükséglet felmerül, hanem folyamatosan jelezni kell a problémákat, a felmerülő új jelenségeket. Ma még elég nagy a kontraszt a folyamatos tájékoztatás egyre nagyobb mértékben meglevő technikai feltételei és ezek felhasználása között (tömegkommunikációs eszközök, fénymásolók, rotaprint eljárás stb.).

A közéletben való részvétel két alapvető formája az egyéni és a kollektív részvétel. Ez érvényes az államigazgatási rendszerre is. Az állam polgárai jogosultak egyénileg is az állam, az államigazgatás tevékenységében részt venni, azt bírálni, javaslatokat előterjeszteni stb. A részvétel alapvető kiemelkedő formája azonban a kollektív részvétel. Az állampolgár mint a kollektíva tagja vesz részt elsősorban a közéletben, szavaz a képviselőre, a tanácstagra, aki képviseli a választó közösséget a képviseleti testületben, tagja tömegszervezetnek, társadalmi szervezetnek, amely képviseli érdekeit és jogszabályokban biztosított jogai vannak e szervezeteknek, hogy az államigazgatási szervezet a döntéshozatalban figyelembe vegye a javaslatát és véleményét. Jól megfigyelhető, hogy a „munkahelyi demokrácia" jogi szabályozásában is a kollektíva jogait szabályozzák erőteljesebben. Garanciális intézményekkel biztosítják pl. hazánkban a szakszervezeti bizottság beleszólási, közreműködési jogát a munkahelyi vezetésbe. Eléggé általános az a vélemény, hogy az egyéni részvétel csökkenő volumene és jelentősége közvetlen következménye a tudományos technikai forradalomnak. E tétel igazolására a következő bizonyító érveket hozzák fel. Az egyes polgárok az egyre bonyolultabbá és szakosítottabbá váló államigazgatást nem tudják áttekinteni, a tájékozódási lehetősége igen lecsökken. Ezért az állampolgárok érdekeit csak kollektíven védhetik meg, mert a kolletktív részvételi formák biztosítják azt a lehetőséget, hogy a kollektív szervek (pl. a tömegszervezetek, a fogyasztók szövetségei stb.) maguk is szakértő apparátusokat alakítsanak ki. Csak ilyen körülmények között válhatik az államigazgatás partnerévé az állampolgár és alakulhat ki egyensúlyi helyzet az államigazgatási szervezet és a társadalom között. Ez az érvelés sok vonatkozásban elfogadható. Kétségtelen a kollektív részvételi formák előtérbe kerülése és erősödése és ez a folyamat helyeselhető is, mert a döntési mechanizmusban egyensúlyi helyzetet teremthet és a társadalmi demokratizmus erősödését szolgálja. Ha azonban abból indulunk ki, hogy a tudományos technikai forradalom együtt kell járjon az emberi személyiség sokoldalú fejlődésével, az egyéni részvétel nem mellőzhető és ugyancsak fejlődő-kibontakozó demokratikus intézménynek kell tartsuk. Az alkotmány-mó-

[1] *Gábor Éva:* A tudományos technikai forradalom filozófiai, szociológiai problémái. Társadalmi Szemle. 1972. április.

dosító törvényünk állampolgári alapjogok sorába emelte ezt az intézményt, így az 1957. évi IV. törvényben biztosított garanciákat az Alkotmány is szavatolja. Remélhetőleg ez majd hozzájárul az állampolgári javaslatok, közérdekű bejelentések számának gyarapodásához és ahhoz is, hogy megszűnik az a kálvária-járás, amelyet sok esetben a bejelentőnek, javaslattevőnek vállalnia kell.

Az államigazgatásnak, mint minden igazgatásnak a döntésen kívül a másik két alapvető mozzanata a döntések végrehajtása és a végrehajtás ellenőrzése. A döntés végrehajtása a tudományos technikai forradalom következményei között egyre hatványozottabban a professzionalista államigazgatási személyzetre tevődik át, így csökken a lehetősége a végrehajtásban való követlen társadalmi részvételnek. Ezt azonban nem is tekinthetjük a társadalmi demokratizmus fokmérőjének. Így a végrehajtás társadalmasításának kísérletei terén mutatkozó kudarcok sokkal inkább egy korszerűtlen felfogás bírálatának, mint a demokratizmus, csökkenő lehetőségeinek a bizonyítékai. A végrehajtás ellenőrzésében egyidejűleg növekszik a hivatásos ellenőrzés és a laikus, társadalmi ellenőrzés szerepe. A számítástechnika lehetővé teszi az információk visszacsatolását és ez jobban biztosítja majd az ellenőrzések objektivitását és hatékonyságát. A társadalmi ellenőrzés biztosítja azonban egyedül annak a helyes megítélését, hogy az államigazgatás valóban a társadalom érdekeit szolgálja-e, vagy sem. Így tehát a demokratizmus fejlesztésében alapvető követelmény a társadalmi ellenőrzés intézményrendszerének továbbfejlesztése is, különös tekintettel a népképviseleti testületek ellenőrző tevékenységére.

A társadalmi demokratizmus megkérdőjelezésében sok esetben szerepet játszik a modern kommunikációs rendszerek következményeinek nem helyes értékelése is. Az elmúlt években a helyi önkormányzatok jövőjéről és perspektívájáról szóló ENSZ tanácskozáson az egyik nyugati szakértő feltette a kérdést, hogy van-e szükség önkormányzatra a nagyvárosokban akkor, amikor a modern kommunikációs rendszer lehetővé teszi a közönség folyamatos tájékoztatását a közigazgatási szolgáltatásokról és a közvéleménykutatás modern technikája pedig biztosítja, hogy a közönség és a közvélemény információit figyelembe vegyék. Ez a vélemény a legújabb szakirodalomban nem egyedülálló. Legtöbb nyugati szakértő megállapítja, hogy az igazi önkormányzati élet csak a kisebb városokban falusi településeken képes fennmaradni, a nagyvárosokban egyre nagyobb a távolság az igazgatás és az emberek között, amelyet bizonyít az önkormányzati választásokról távol maradók nagy száma is. Van Putten, a helyi önkormányzatok nemzetközi szövetségének egyik vezetője a nagyvárosok igazgatásásról: megállapította „A felfuvalkodott technokrácia és bürokrácia növelik a szakadékot az állam és az állampolgárok között. A legélesebb ütközési pont a személytelen közigazgatási gépezet uralma az egyének felett."[2]

E jelenségek arra figyelmeztetnek bennünket, hogy egyrészről a tömegkommunikációs intézmények és a közvéleménykutatás módszerei elősegíthetik a társadalmi demokratizmus fejlődését, de másrészt nem helyettesíthetik a társadalmi demokratizmus hagyományos intézményeit, ebbe beleértve a képviseleti és közvetlen demokrácia személyes kapcsolatokon nyugvó rendszerét is.

2. A tudományos technikai forradalom *az államigazgatási jogi szabályozás rendszerében is elindította a változás és az átalakulás folyamatát, azonban ma még csak a kiútkeresés és a válság-jelenségek regisztrálása rögzíthető kétségtelen tényként.* Az államigazgatási jogi szabályozás egyik neuralgikus pontja: a közszolgáltatások növekvő szerepe a társadalom életében és a jogi szabályozás válságba kerülése, mert ez ma már nem biztosítja sem a társadalom érdekeit, sem az egyén védelmét az egyre monopolisztikusabb helyzetbe kerülő hatalmas közszolgáltatási szervezetekkel szemben. A tudományos technikai forradalom negatív következményeinek az elhárítása előtérbe helyezte az ember és a természet viszonyát, a környezetvédelem növekvő jelentőségét. Bár a jogi szabályozás lépést kíván tartani a folyamattal, kialakult, bevált jogintézményekről ma még nem beszélhetünk.

Az államigazgatási jogi szabályozás módszerei is felülvizsgálatra szorulnak. E tekintetben a szakértők egyre nagyobb mértékben bírálják „a szabályozási düh"-nek nevezett metódust. Ennek következtében minden negatív jelenség leküzdésére a legkönnyebb megoldást választják: az álamigazgatási jog tiltó, parancsoló szabályaival gúzsba kötik a társadalmi tevékenységet. Egyre erőteljesebb az a tendencia, hogy a jelenségek szabályozásában a jogrendszer komplexitását helyezzék előtérbe és serkentsék azon új jogintézmények kibontakozását, amelyek megfelelnek az új társadalmi feltételeknek.

Előadásomban nem kívánok az államigazgatás jogi szabályozás sok új és egyben neuralgikus pontjára kitérni. Néhány gondolatot szeretnék ahhoz a vitához hozzáfűzni, ami a számítástechnika államigazgatási jogi következményeiről nemzetközi viszonylatban is kialakult.

A számítástechnika alkalmazása a jogalkotás előkészítésében és a jogalkalmazásban való bevezetése összeütközésbe kerül a jogi szabályozás hagyományos struktúrájával.

A számítástechnika államigazgatási alkalmazásában a legfontosabb és legeredményesebb terület *az állampolgárok, a személyek egységes*

[2] *Van Putten:* Revue Internationale des Sciences Administratives 1971/3. sz. 225—228. old. Local Government in the Seventies.

nyilvántartási rendszerének a bevezetése az elektronikus számítógépek alkalmazása útján. Ez együtt jár azzal, hogy minden személy azonossági számot kap, amely lehetővé teszi a személyekre vonatkozó információk tárolását és visszakeresését. Egyet kell értenünk azokkal a nézetekkel, hogy ez a nyilvántartás ugyan rendkívül biztonságossá teszi az információ tárolását, feldolgozását, nagy megtakarítást tesz lehetővé, de ugyanakkor az emberek felett egy olyan rendkívüli hatalmat biztosít, amely veszélyek forrása is lehet, ezért, *jogi garanciákkal kell biztosítani az emberi szabadságjogok és az emberi méltóság védelmét.* A jogrendszernek tüzetesen törvényben kell szabályoznia azon állami hatóságoknak a körét, akik az összes adatokba betekintenek és tételesen kell rögzítenie minden egyes állami szervnek a jogosultságát arra vonatkozóan, hogy melyik adat megtekintésére jogosult. Miután az állampolgárok személyét érintő döntések e nyilvántartáson alapulnak, biztosítani kell az állampolgárok jogát arra, hogy megismerje a rá vonatkozó adatokat és kérhesse korrekcióját. Külön kérdés, hogy mikor tekinthetnek be magánszemélyek más személyek nyilvántartásába, milyen esetekben — milyen eljárás keretében kell ezt a jogaik érvényesítése érdekében megengedni. Nem kétséges, hogy az államigazgatási jogi szabályozás nem oldhatja meg az összes felmerült problémákat és szerepet kell kapjon a büntetőjogi, illetve a polgári jogi szabályozás is.

Súlyos jogi problémák tömegét veti fel az adatbankok kialakuló rendszere. Nemcsak a személyek, hanem a szervezetek is kellő jogvédelmet kell, hogy kapjanak. Az adatbankban tárolt információk felhasználása, megismerése nem lehet korlátlan minden állami szervezet számára. Véleményünk szerint szükséges a titok fogalmának olyan jogi meghatározása, amely védelmet nyújt az elektronikus számítógéprendszerek alkalmazásának veszélyeivel szemben és alapja lehet a titok államigazgatási, büntetőjogi, polgári jogi védelmének.

Bonyolult problémákat vet fel az elektronikus számítógépek alkalmazása az államigazgatási jogalkalmazásban. A bizonyítási eljárás és az annak termékeként megjelenő döntés gépi termék. Egyöntetű az az állásfoglalás, hogy *államigazgatási aktusnak kell minősíteni a gépi úton történő jogalkalmazási* döntéshozatalt is. Ez azonban igen sok bonyolult jogi kérdés felmerülését jelenti. Az államigazgatási aktusokkal szembeni alaki követelmény minden államban az *aktusok aláírása.* Az aláírás kérdése számos technikai és jogi problémát vet fel, amely még meggondolatlannak látszik. Alapvető követelmény minden államigazgatási aktussal szemben az is, hogy az *mindenki által érthető és olvasható legyen.* Éppen ezért legtöbb jogtudós azon az álláspontón van, hogy chiffre jelek csak akkor alkalmazhatók, ha ezeket a komputer kétségkívül világosan és tisztán tudja lehozni, mert egyébként az aktus jogilag megtámadható lesz. Ez sokak szerint olyan jelentős költségemelkedést eredményezhet, amely kétségessé teheti a jogalkalmazásban a komputerek alkalmazásának gazdaságosságát. A jogi problémák egész sora keletkezik a jogorvoslati jog vonatkozásában is. Lehetséges-e a jogorvoslatok komputerek útján való elbírálása? Hogyan biztosítható a döntés alapjául szolgáló dokumentáció hozzáférhetősége az ügyfél számára? stb., stb. Nem kétséges, hogy ezek minden európai országban egyre jobban gyakorlati kérdésekké is válnak. Így hazánkban sem zárkózhatunk el az államigazgatási eljárási jog intézményeinek átgondolt felülvizsgálatáról, hisz a számítástechnikai kormányprogram az államigazgatási jogalkalmazás több területén a közeljövő feladatává tette a gyakorlati alkalmazást. (Pl. adóigazgatás gépesítése stb.)[3]

3. Az államigazgatás személyzeti rendszerében is a tudományos technikai forradalom következményeként új minőségi elemek jelentkeznek. E jelenségek hatványozottabban jelentkeznek a tőkés államigazgatási rendszerben, de a szocialista országokban is megjelentek olyan új elemek, amelyek a tudományos technikai forradalommal összefüggnek. A tőkés államigazgatásban a leglényegesebb változás, hogy a tőkés állam a gazdaság, a társadalom, a kultúrális élet, a szociálpolitika területén rendkívül sok feladatot kényszerült vállalni. Ennek következtében kiépült egy olyan államigazgatási apparátus, amelyik közvetlenül szervez gazdasági, kultúrális stb. folyamatokat. Paradox módon egyenlőre az igazgatás forradalma még nem befolyásolta az államigazgatási létszámok alakulását. Így változatlanul a legfőbb tendencia az államigazgatási létszámok rendkívül dinamikus növekedése. Így az elmúlt 50 év alatt az államigazgatásban dolgozók létszámának a növekedése sehol sem volt 250%-nál kevesebb, de nem egy országban a növekedés üteme a 600%-ot is meghaladja. Változatlanul nagyobb a növekedés üteme az államigazgatásban, mint a foglalkoztatás más területén. Az USA-ban a foglalkoztatottak száma évenként 1,6%-kal emelkedik, míg az adminisztrációban az évi átlagos növekedés üteme 6,8%-os. A tudományos technikai forradalom közvetlen következménye nemcsak a létszámok ilyen nagyfokú növekedése, hanem az államigazgatási személyzet összetételének gyökeres átalakulása is. Az államigazgatásban növekszik a kereslet az egyetemi, főiskolai képesítésű személyek iránt. Bár a jogászok száma abszolút számban nem csökkent, a jogász monopolizált helyzete a közigaz-

[3] *Oertzen*, Hans Joachin: Législation et automation: Revue Internationale des Sciences Administratives. 1971/3. 262—268. old.; Karl *Zeidler:* Über die Technisierung der Vewaltung. Karlsruhe. 1959; *Szádeczky-Kardoss László:* A kibernetika és az információelmélet néhány alkalmazási lehetősége a pénzügyi igazgatásban. Pénzügyi Szemle. 1966. 4. sz. 281—292. old.

gatásban megszűnt. Ebből következően a közigazgatási személyzet jelentős hányada műszaki, közgazdasági szakember, orvos stb.

Új foglalkozás született: *az államigazgatási szervező,* aki képes az államigazgatási folyamatok tudományos megszervezésére és beszabályozására. A számítástechnika alkalmazása következtében — ahol ez a folyamat már előrehaladt — nagyszámú számítástechnikai személyzet funkcionál az államigazgatáson belül is. A hozzávetőleges nemzetközi összehasonlító számadatok szerint *ma minden második egyetemi és főiskolai képesítésű személy közvetve vagy közvetlenül az államnak végez munkát.*

A szocialista államokban az állami szolgálat rendszerét gyökeresen más módon alakították ki, mint a burzsoá államrendszerben. Így igen nehéz annak a megítélése, hogy az államigazgatás személyzeti rendszerében melyek azok a jelenségek, amelyek a tudományos technikai forradalom következményeinek minősíthetők. Így pl. a szocialista viszonyok között kezdettől fogva nagy volt az igény az egyetemi képesítésű szakemberek iránt. Ez a tendencia fokozottabban érvényesül a mai feltételek között. Megítélésünk szerint *e tendenciának az erősödése feltétlenül a tudományos technikai forradalom következményének minősíthető.* Valamennyi szocialista országban egységes a tudomány abban, hogy az államigazgatási apparátusban dolgozók szervezési, igazgatási, és számítástechnikai ismeretei nem felelnek meg a mai korszerű igazgatás követelményeinek. Így annak a követelménynek a célként való kitűzése, hogy az államigazgatásban dolgozó *összes szakembernek* rendelkeznie kell modern *szervezéstudományi, számítástechnikai, informatikai ismeretekkel, a tudományos technikai forradalom szükségszerű következményeként kell elismerjük.* Az igény megfogalmazódott, azonban legtöbb országban a gyakorlati megvalósítás igen nehézkesen halad előre. Új minőségi elem — bár még itt is csak az igény fogalmazódott meg —, hogy szükség lesz és van is *államigazgatási szervezési szakemberekre* és ennek, mint külön új foglalkozásnak létre kell jönnie ahhoz, hogy az államigazgatás korszerűsítése végbemehessen. Ha a számítástechnika széles körű alkalmazása megvalósul, akkor az államigazgatási személyzetnek egy jelentős hányada számítástechnikai szakember lesz. Már most kétségtelen tényként azt leszögezzük, hogy a személyzet kiképzése nehezebb és bonyolultabb feladat lesz, mint a gépi eszközök beszerzése és a programok kidolgozása. A szocialista államigazgatási személyzeti rendszerben tehát a tudományos technikai forradalom következményeként *fel kell készülni a személyzet képzésének és továbbképzésének egy majdnem teljesen új rendszerére, amely magával kell hozza a felső és középfokú oktatási intézmények lényeges strukturális reformját.*

Berényi Sándor

Szövetkezeti típus, ágazat és forma

1. A szövetkezetelmélet és a szövetkezeti jog egyik alapkérdése a szövetkezetek rendszerezése; a szövetkezetek tipizálása. A közgazdasági és a szövetkezetelméleti irodalomban régebben folyik erről a vita. A jogtudomány eddig csak érintőleg vizsgálta e kérdést. Az irodalom, a jogszabályalkotás, valamint a gyakorlat — hosszú ideig — s nem egyszer ma is vegyesen használta, illetőleg használja a *típus,* a *fajta,* az *ágazat,* az *alakzat,* a *forma* kifejezéseket, nem egy esetben szinonim fogalomként kezelve azokat. A jelenlegi szövetkezeti kodifikáció első szakasza 1971-ben lezárult, — hátra van még a lakásszövetkezeti és takarékszövetkezeti tvr megalkotása — s e jogszabályalkotás, illetőleg a jogi oktatás irodalma — e sorok írójának terminológiai javaslatát téve magáévá,[1] *a típus, ágazat* és a *forma* kategóriák beiktatásával rendszerezett. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a téma ezzel korántsincs kimerítve és lezárva. Két okból kifolyólag: e tagolás még az irodalomban nem vált általánossá, s főleg nem kristályosodott ki *egyértelműen,* hogy milyen valóságos viszonyokat takar a típus, ágazat és forma fogalma.[2] E tanulmány egyáltalán nem a lezártság, hanem a kérdések további tisztázásának igényével — megkísérli a „szövetkezeti formagazdaság" rendszerezését.

Van-e jelentősége a szövetkezetek osztályozásának, s ha igen, miért?

a) Az Alkotmány és az 1971. évi III. sz. szövetkezeti törvény (a továbbiakban Sztv.) értelmében Magyarországon a *szövetkezés szabadsága* uralkodik. Az Alkotmány 10. § (1) bekezdése szerint „az állam támogatja a dolgozók önkéntes társulásán alapuló szövetkezeti moz-

[1] *Nagy László:* Az új gazdasági mechanizmus és a szövetkezeti jog továbbfejlődésének elvi, kodifikációs és gyakorlati kérdései. Magyar Jog, 1969. évi 6—7. sz. 393. oldal. Földes—Molnár—Seres—Veres: Termelőszövetkezeti jog. Tankönyv. Bpest, 1970. 29. old.

[2] Pl. *Pál József* — különben igen figyelemre méltó és a magyar lakásszövetkezeti mozgalom kérdéseit más országok lakásszövetkezeti problémáival összehasonlító módon tárgyaló — „Lakáspolitika-lakásszövetkezetek" című tanulmányában a „lakásszövetkezetek típusai"-ról ír. (A Szöv. Kut. Int. kiadványa. Bp. 1971.)

galmat", illetve a Sztv. 3. szakasza szerint „a Magyar Népköztársaság elismeri a kizsákmányolástól mentes gazdasági tevékenységre irányuló szövetkezés szabadságát." Végül a Sztv. 37. §-a szerint „a szövetkezet minden olyan gazdasági tevékenységet folytathat, amelyet törvény, törvényerejű rendelet, vagy kormányrendelet (határozat) nem tilt, vagy nem tart fenn az állam gazdálkodása részére"; másszóval igen változatos cél megvalósulására alakulhat szövetkezet. A mi viszonyaink között a szövetkezés szabadságának kettős értelme van: a magyar jogalkotás törvényileg garantálja *általában* a szövetkezés szabadságát, és ezen belül — jobb kifejezés híján — a *szövetkezés típusszabadságát.* Az előzőnek csak egy korlátja van, hogy nem vezethet kizsákmányolásra, az utóbbinak pedig kettő: a szövetkezet csak gazdálkodási célra alakulhat (nem jöhet létre tehát ügyvéd vagy zenész szövetkezet) és nem alakulhat kizárólagos állami feladat elvégzésére. A szövetkezés általános szabadsága keretében, a típusszabadság lehetőségeivel élve Magyarországon a szövetkezetek változatos rendszere alakult ki.

A szövetkezés szabadsága tulajdonképpen egyidős szocialista rendszerünkkel. A szövetkezés típusszabadsága pedig egyenes következménye annak a gazdaságpolitikai állásfoglalásnak, amely deklarálta a szövetkezetek szerepének és működési körének tágítási lehetőségét és igényét. „Az állam támogatja az olyan új szövetkezeti formációk létrejöttét, amelyekben a lakosság termelési, fogyasztási és más igényei viszonylag nem nagy befektetéssel, kis- és középvállalati szervezetben elégíthetők ki."[3] *A szövetkezetek osztályozásának a szövetkezet és az őt környező gazdasági-társadalmi-politikai viszonyok kapcsolatának elvi megítélése szempontjából van jelentősége.*

b) A magyar szövetkezetek változatos rendszere a társadalmi-termelési viszonyok széles körét fogja át, s az egyes szövetkezeti alakzatok a társadalmi újratermelési folyamat ciklusának különböző pontjain helyezkednek el. Érthető tehát, hogy a tipizálás jelentősége különösen előtérbe került az utóbbi évek szövetkezeti kodifikációja során, s nem véletlen, hogy a kodifikáció egyik újólag visszatérő kérdése éppen a szövetkezetek és az ágazati minisztériumok kapcsolata volt. A kodifikációs munkálatok közepette derült ki ugyanis, hogy a népgazdaság ágazati felállása és a szövetkezetek formagazdasága (illetőleg ezen belül tevékenységi köre) között nem volt meg mindig a teljes összhang. Ez nemcsak az állami felügyelet gyakorlásában vezetett zavarokhoz, hanem egyes szövetkezetek tevékenységének felfogásában is félreértésekhez vezetett. Ez az ötvenes évek egyes szövetkezeti jogszabályainak túlélése mellett talán annak is betudható, hogy a szövetkezetek tipizálása tekintetében az elmélet sem nyújtott előzetesen elég muníciót a kodifikációhoz. Végül is mint ismeretes, a kodifikáció — amely a szövetkezetek egységén és különbözőségén alapult — több vonatkozásban jelentős úttörő munkára is vállalkozott. Megbirkózott az egységes törvény elkészítéséből eredő nehéz feladatokkal, másrészt kimunkálta a jogszabályalkotás ágazati elvét. Az egységes szövetkezeti törvényt szervesen egészítik ki a tvr. színtű szövetkezeti ágazati szabályok, ugyanakkor a különböző szövetkezeti formák az ágazati jogszabályon belül kerültek szabályozásra. Kikristályosodott az az elv, hogy ha egy-egy szövetkezeti formáció elérte az ágazati szintet, igényelheti életviszonyainak törvényi szintű szabályozását, ugyanakkor a jogalkotó óvatosságát jelzi, hogy alacsonyabb szinten — mintegy provizórikusan — szabályozott néhány olyan szövetkezeti tevékenységet, amely ágazati volta még vitatott. A szövetkezetek *tartalmával adekvát osztályozás tehát meghatározó szerepet gyakorol a szövetkezeti kodifikáció rendszerére, ezen belül az állam és a szövetkezetek kapcsolatára.*

c) A gazdasági élet egészének átfogó irányítását a szocialista állam gazdaságpolitikája, a gazdasági részterületek átfogását az ágazati politika biztosítja. Az általános gazdaságpolitika és az ágazati politika hatása alól a szövetkezetek sem vonhatják ki magukat, hiszen a szövetkezetek szerves részét képezik a népgazdaságnak. A szövetkezetek tipizálása biztosítja a különböző szövetkezetek rendszerbeli elhelyezkedését a gazdaságpolitikán belül, illetőleg elősegíti a differenciált szövetkezetpolitika kialakítását. Más szavakkal a szövetkezetek tipizálása, azaz a típus, ágazat és forma rendszerbeszedése pozitív módon hat vissza a *szövetkezeti elvek megfogalmazására és hatékonyulására,* s ezen keresztül az egyes szövetkezeti jogszabályok normatív tartalmára. Így nyilvánvaló, hogy az önkéntesség elvét ki kell bővíteni a típusszabadság követelményeivel, az ágazati konstrukció szabatosabbá teszi az állam és a szövetkezetek viszonyának általános és az ágazati sajátosságokban kifejeződő konkrét megfogalmazását, a formagazdagság rendszerbeszedése pedig lehetővé teszi, hogy új módon közelítsük meg a fokozatosság elvét is, amelyet eddig az irodalom tudvalevőleg — túlnyomórészt — mezőgazdasági termelőszövetkezetekre korlátozott. A *szövetkezetek osztályozása tehát elősegíti a minden szövetkezetre érvényes közös szabályok, és a szövetkezetek differentia specifikáját kifejezésre juttató szabályok tartalmának kimunkálását.*

d) A szövetkezetek tipizálása a szövetkezeti jog rendszere kiépítésének is egyik alapkérdése. Úgy vélem, túljutottunk már a jogfejlődésnek a szövetkezeti jog létét vagy nem létét megkérdőjelező szakaszán, ideje tehát figyelmünket a

[3] A gazdasági mechanizmus reformja. Az MSZMP Központi Bizottsága 1966 május 25—27. ülésének anyaga — 221. oldal, *Csizmadia—Nagy—Moharos—Román:* Szövetkezetpolitikai kérdések. Kossuth Kiadó, 1970. 119. oldal.

fudamentális kérdések elmélyültebb kutatása felé irányítani. S talán még annyit, hogy a szövetkezeti jog jogágiságának (nyílt vagy burkolt) tagadása sem ment fel bennünket attól, hagy a jelenlegi rendszerezés (némely vonatkozásban rendszertelenség) elvi alapjait áttekintsük.

e) Végül szövetkezeteink rendszerbeszedése és a tartalmat kifejezésre juttató adekvát terminológia kialakítása jelentős mértékben megkönnyíti és hatékonyabbá teheti hazánk részvételét a fejlődő országok szövetkezeti mozgalmának összehangolt nemzetközi támogatásában. Magyarországon talán kevésbé ismert, hogy az ENSZ nagy szakosított szervei, mint a FAO, az SZNSZ, és más érdekelt nemzetközi szervezetek, a FIPA stb. a fejlődő országok szövetkezeteinek támogatására létrehívták a mezőgazdasági szövetkezetek fejlesztését szolgáló közös bizottságot, mint pl. a COPAC-ot.[4] A tagszervezetek igen aktív tevékenységet fejtenek ki — a későbbi kapcsolatok reményében — az európai fejlett országok mezőgazdasági szövetkezeti struktúrájának tanulmányozása terén, s ezzel összefüggésben erőfeszítéseket tesznek a nyugat-európai tőkés országok mezőgazdasági jellegű szövetkezeteinek rendszerbeszedésére.[5] Nem lehet számunkra sem közömbös, különösen az elkövetkező években (a következő tíz év a szövetkezetek támogatásának ENSZ által is szentesített dekádja), hogy milyen hatékonyan tudjuk szövetkezeti rendszerünk előnyeit és eredményeit bemutatni a fejlődő országok érdeklődő kormányzati és nem kormányzati tényezőinek. Színezi e tevékenység fontosságát, hogy időnként — bár egyre ritkábban — ma is vissza-visszatér nyugaton az a felfogás, hogy a szocialista országok mezőgazdasági termelőszövetkezetei nem „igazi" szövetkezetek, sőt egyes — a nyugati termelőszövetkezetekre vonatkozó — fogalommeghatározásoknál igyekeznek a mi termelőszövetkezeteinktől el is határolni magukat, hogy elkerüljék a „kolhozosítás" vádját.[6] Kétségtelen, hogy nem várhatjuk a szocialista termelőszövetkezetek előnyeinek bemutatását nyugati szakértőktől, azt magunknak kell megtenni. Az eredmények mellett az összehasonlító munkának azonban feltétele a *tipológia érthetősége,* olyan közérthetősége, amelyet a nyugati emlőkön nevelkedett fejlődő országok szövetkezeti szakembere is megért, mert ami számunkra természetes, azok számára esetleg érthetetlen és mert nem biztos, hogy pl. a „mezőgazdasági szövetkezet" fogalma alatt azonos képződményt értenek Magyarországon, Franciaországban vagy éppen Tanzániában. Nem véletlen, hogy a fejlődő országok mezőgazdasági szövetkezeti mozgalmának kibontakozása s az ezzel kapcsolatos útkeresés következtében az utóbbi esztendőkben a szövetkezeti világirodalomban előtérbe kerül a *szövetkezeti tipológia* problémája.[7]

2. A szövetkezetek osztályozását elméletileg többféle módon közelíthetjük meg attól függően, hogy a *szövetkezeti tevékenység mely részét ragadjuk ki,* s emeljük meghatározóvá. Az elmúlt évek irodalmában tallózva azt tapasztalhatjuk, hogy a különböző tudományterületek különböző módon, különböző pontokat megragadva, s ennek következtében nem egyforma eredményre jutva „tapogatták le" a szövetkezetek közös és megkülönböztető vonásait. Ha ezeket a megközelítéseket nem is lehet irányzatnak nevezni, mégis egy-egy lépéssel közelebb vittek a megoldáshoz, s pontról-pontra tették teljesebbé a megoldást.

a) Talán legismertebb *Erdei* Ferenc üzemszervezési — még pontosabban, vállalatgazdaságtani — ismérvek alapján való osztályozása. Eszerint a magyar szocialista szövetkezeteknek két típusa van. A két típus között a választóvonal abban keresendő, hogy a szövetkezők saját tevékenységük kiegészítésére, szerveznek-e szövetkezeti vállalatot, vagy a vállalat keretében hoznak létre közös szövetkezeti üzemet, amelyben munkaerejüket és termelőeszközeiket egyesítik. Ennek megfelelően *termelői és kereskedelmi* típusu szövetkezeteket különböztet meg.[8]

b) Ennek fordítottja *Hegedűs István* megközelítése, amely a tagnak a szövetkezeten belüli helyzetét emeli meghatározóvá. Eszerint a típusbeli választóvonal abban van, hogy a szövetkezet tagjai szövetkezeten belüli helyzetének jellemző vonása-e az, hogy termelőeszközeiket és munkaerejüket egyesítik-e, vagy sem? Ha igen, a szövetkezet egyben a társadalmi termelőtevékenységben való részvétel szervezeti formája. Ha ez ismérvek nem állnak fenn, akkor arról a típusról beszélünk, hogy bár a szövetkezet és a tagja között a kapcsolat nem jelentéktelen, de az életviszonyok szempontjából azok csak kiegészítő jelentőségűek. Ehhez képest termelői típusú, vegyes típusú és fogyasztói típusú szövetkezetek vannak.[9]

---

[4] Joint Comittee for the promotion of Agricultural Cooperatives

[5] A FIPA 1971. évi nyolcadik közgyűlésére az ad hoc munkacsoport három formát javasolt a *termelőcsoport* (megfelel a magyar szakszövetkezetnek), a *termelési csoport* (ez tulajdonképpen családi alapon működő termelőszövetkezet) és a *hagyományos szövetkezet* (falusi beszerző és értékesítő szövetkezetek). Sajnálatos, hogy az ad hoc munkacsoport nyolc nyugat-európai országot tanulmányozott, de egyetlen szocialista ország termelőszövetkezeti mozgalmát sem analizálta. Vö. az ad hoc csoport jelentésével. Sokszorosított anyag Ac. 2/71. sz. 1971. január.

[6] Vö.: pl. Jean *Mégret:* Les Groupements Agricoles d'exploitation en commun. Rivista di Diritto Agrario Anno XLVII. Fasc. 3/1968.

[7] Vö.: U. *Pichette:* Analyse Economique et typologie Coperative c. tanulmányával és Cl. *Vienney:* Représentation Économique et classification des Cooperatives c. választanulmányával. Lásd: Communautés. Archiv Internationales de Sociologie des la Cooperation et du Développement 1971. év 29. sz. 89—118. old.

[8] *Erdei* Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet, Bpest, 1969. Akadémiai Kiadó, *Erdei* Ferenc: A szövetkezetek elméleti kérdései. Társadalmi Szemle, 1968. évi 2. sz.

[9] *Hegedüs* István: A szövetkezeti tagsági viszony közös vonásai. (Lásd.: A szövetkezeti reform jogi kérdései. Szerk.: *Szilbereky* Jenő. Bp. 1971.)

c) A harmadik tipizálási megközelítés a szövetkezet tevékenységének területéből, illetőleg jellegéből indul ki. *Nyers Rezső* szerint két fő típus van, termelőszövetkezet és fogyasztási szövetkezet, „mint ahogyan a gazdasági életben is két funkció van: a termelés és a fogyasztás".[10] Ezzel rokon *Molnár Imre* felfogása, amely szerint „A szövetkezeti típus azt fejezi ki, hogy a szövetkezetek a gazdasági élet mely területén tevékenykednek." Megkülönböztet *termelő, forgalmi és szolgáltató* típusú szövetkezeteket".[11] Eszerint a választóvonalat ott kell meghúzni, hogy termelő jellegű avagy nem termelő jellegű szövetkezetről van szó.

d) A negyedik — hazai viszonylatban a legkimerítőbb — *Gyenes* felfogása, amely szerint a tagozódás elvi alapját — a tagok között (valamint a tagok és a közös vállalat között) létrejövő kapcsolat jellege; — a szövetkezeti közös vagyon terjedelme, minősége, a közös eszközök felhasználásának módja; és végül — a közös vállalati jövedelem képződésének, illetve felhasználásának módja határozza meg. Ezért Gyenes három fő típust állít fel: *fogyasztói (fogyasztási), egyéni árutermelő és termelőszövetkezetet.*[12]

Az említett felfogások rendkívül figyelemre méltók, mert tulajdonképpen ugyanazt a célpontot közelítették meg, de mint látható, az eredmény nem mondható teljesen azonosnak. Sajnálatos, hogy a tipizálási elemzés a szövetkezetelméleti vita kapcsán nem bontakozott ki eléggé, holott a szövekezetelméleti vita, nemkülönben az új gazdasági mechanizmus néhány eredménye lehetővé tette volna a típusbeli szintetizálást is. Indokoltak és időszerűek ma is Erdei vitazáró szavai: „A szövetkezetek típusai tekintetében nem alakult ki mélyrehatóbb vita..., a vita e tekintetben nem zárható le, s tulajdonképpen csak az tekinthető egyértelműen elfogadhatónak, hogy a szövetkezetek körében különleges és a többitől lényegesen eltérő helyük van a termelőszövetkezeteknek, ide értve mind az ipari, mind a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket. Abban a kérdésben, hogy az összes többi szövetkezetet egységes jellegűnek tekintjük-e vagy sem, s mi módon nevezzük el őket, még sok további vitára van szükség."[13]

A kodifikációs munka befejezése után is úgy tűnik, hogy helytálló volt az a törvényhozási felfogás, amely a tagozódást három szinten valósította meg. Kimondatlanul kilendítette a „típusvitát" az egyhelyben való topogásból, hiszen a három szint felállításával új aspektust nyújtott a kérdések további kutatásához. Legfelsőbb szinten kialakította a szövetkezeti típusokat, középső szinten a szövetkezeti ágazatokat, végül ágazatonként és ágazaton belül a szövetkezeti formákat.

3. Ezek után azt a kérdést kell vizsgálnunk, hogy minek a függvényében nevezhető egy szövetkezeti formáció önálló típusnak, ágazatnak és formának.

A megközelítés módszerét tekintve két út járható: általában osztályozunk (tehát elvonatkoztatva attól a valóságtól, amely hazánkban van) vagy úgy, hogy mi a valóságos viszonyainkat vesszük alapul. Feltétlenül az utóbbi módszernek kell biztosítani a *priorítást,* de mert a formák fejlődését nem lehet lezártnak tekinteni, más országok tapasztalataira támaszkodva — a lehetőségre is tekintettel lenni. Helyesen mutatott rá Gyenes, hogy a szövetkezetet nemcsak „történelmileg", azaz a környezettel való összefüggésben kell vizsgálnunk, hanem mint „magában való dolgot is".[14] Továbbá a vizsgálat csak akkor vezet eredményre, ha a szövetkezet társadalmi termelési viszonyait *komplexen* (tehát nem egy oldalt kiemelve) és a környezet által meghatározottan, a maguk *dinamizmusában* — vulgárisan: perspektívájában — vizsgáljuk.

A típusok, ágazatok és formák meghatározásának a jog szempontjából tehát elsődleges célja a különböző szövetkezetek közös vonásainak és a közöttük mutatkozó alapvető minőségi különbségeknek a feltárása a szövetkezeti jogszabályalkotás tartalma és rendszere szempontjából. Ez nem jelentéktelen a szövetkezeti jog szempontjából sem. Mint ismeretes, a szövetkezeti törvény megalkotása azért vált lehetővé, mert minden szövekezeti formációnak van közös vonása. Most mellőzzük a közös vonások bemutatását (megtettük azt már másutt, többízben) jelen esetben figyelmünket a megkülönböztető vonásokra koncentráljuk. Ehhez képest a szövetkezetek között a legnagyobb különbség *a szövetkezet típusában van.* A szövetkezeti típusok önállóságának megalapozásához, illetőleg egymástól való elhatárolásához — az említett komplex és dinamikus szemléletmód alapján — három ismérvet kell alapul venni.

Tekintettel szövetkezetpolitikánk és szövetkezeti jogalkotásunk *tagcentrikus* voltára, először a szövetkezet és a tag kapcsolatát kell vizsgálnunk, azt, hogy *a szövetkezet a tag életviszonyaiban milyen szerepet tölt be és fordítva, hogy a szövetkezeti tag tevékenysége menynyire hat a szövetkezetre.* Második szempontként a szövetkezet *mikro-ökonómiai struktúráját* kell elemezni, nevezetesen azt, hogy az előbbi kapcsolat milyen gazdasági-szervezeti képződményt hoz létre, s mi a helye a tagnak e gazdasági szervezeti formában. Természetes, hogy erre meghatározó szerepet gyakorol a tagsági viszony tartalma is. Végül a szövetkeze-

[10] *Nyers* Rezső: Vita közben. Társadalmi Szemle, 1968. év 10. sz.

[11] *Molnár* Imre i. m.

[12] *Gyenes* Antal: A szövetkezeti intézmények társadalmi, gazdasági természetéről. Közgazdasági Szemle, 1962. évi 11. sz.

[13] *Erdei Ferenc:* A szövetkezeti vita összegezése. Társadalmi Szemle, 1968. évi 12. sz.

[14] *Gyenes* i. m. 1

tek típusmeghatározásánál nem tekinthetünk el a *makro-ökonómiai* szféra viszgálatától sem. E tekintetben azt kell kutatnunk, hogy a szövetkezetek a *társadalmi újratermelés melyik szférájában* helyezkednek el, s ebből következően mi a jellege a szövetkezet tevékenységének.

A típusönállóságot meghatározó három faktor a kölcsönös feltételezettség állapotában van egymással. A szövetkezet lényegi vonásának föltárása szempontjából mindhárom oldal jelentős, de önmagában egyik sem ad kielégítő választ az osztályozáshoz. Nem kétséges, hogy kiindulópontunk az alanyi oldal, mert ez áll közvelten összefüggésben a tag közvetlen érdekeltségével, tágabb értelemben a szövetkezés céljaival. A mikro- és makro-ökonómiai oldal úgy viszonyul az alanyi oldalhoz, mint az általa megtestesített célok valóraváltásának az adott társadalmi viszonyok által biztosított kerete lehetősége.

E fenti ismérveknek megfelelően Magyarországon ma a szövetkezetek *három* típusáról beszélhetünk; termelőszövetkezetekről, lakásszövetkezetekről és fogyasztási szövetkezetekről.

4. Elemezzük először a termelői típus sajátosságait.

— A szövetkezeti tag és a szövetkezet kapcsolatát *személyes és teljes munkakooperáció* és a szövetkezet céljához igazodó *teljes vagyoni kooperáció* jellemzi (más kérdés természetesen, hogy egy adott társadalom meghatározott gazdálkodási ágának szövetkezetesítése után a teljes vagyoni kooperációs kötelezettség hogyan relativizálódik). A tagsági viszony keretében kifejtett tevékenység a tag számára a társadalom munkájában való részvétele, illetőleg megélhetésének formája.

E kettős irányú kooperáció közösen létrehozott olyan, a tagok munkáján és egyben azok tulajdonosi közösségén alapuló *vállalatban* testesül meg, amelynek léte a szövetkezet és a tagok kölcsönös függésén és feltételezettségén nyugszik. A vállalat tevékenységét meghatározza a szövetkezeti tagok léte, ugyanakkor a tag tevékenysége a szövetkezet létének függvénye. Ennek vetületeként a tagsági részjogviszonyok a kölcsönös feltételezettség állapotában vannak, s szövetkezeti szinten az önkormányzat és a munkaszervezet szoros egységben lévő szervezet. Ezért a szövetkezet tevékenységének — a társadalompolitikai céljából következően — *társadalmi oldala* is teljeskörű, tehát az egyben a tagok társadalmi jellegű tevékenysége nemcsak *általános* osztály, vagy réteg-jellegű feladatokban, hanem éppen ebből következően az *egyénre* nézve is — aktív és passzív értelemben egyaránt — konkretizálódik. E szövetkezet tehát kifelé önálló vállalat, befelé azonos a tagsággal, s ehhez igazodóan a vállalat operatív vezető szerve, amely kifelé képviselője az önálló vállalatnak, befelé annak csak végrehajtó szerve.

A termelői típusú szövetkezetek — miként nevük is mutatja — tartalmukat tekintve *termelői munka*-szövetkezetek, gazdasági feladatuk az *árutermelés*. Ennek pedig ágazati jellegű tevékenységüknél van jelentős jogi konzekvenciája.

A termelők munkaszövetkezeteit tagolhatjuk *vertikálisan* és ennek eredményeként az alábbi kategóriákat különböztetjük meg:

— A legnagyobb szerepe hazánkban a közösen termelő munkaszövetkezeteknek van. E kategóriába tartoznak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és az árutermelést végző ipari szövetkezetek. — Külön alcsoport az egyéni árutermelő munkát és a szövetkezeti közös munkát összekapcsoló szövetkezetek. Legklasszikusabb példája ennek a *mezőgazdasági szakszövetkezet.*

— A harmadik alcsoport a közös munkán alapuló, de nem új értéket termelő, hanem *szolgáltató* szövetkezet. Ide lehet kapcsolni elsősorban a lakosság részére nem árutermelő jellegű szolgáltatásokat végző szövetkezeteket, mint például a fodrász-szövetkezeteket.

— Végül, a mi viszonyaink között külön alcsoport *a klasszikusan egyéni árutermelő* szövetkezet. Ez a termelői típusú szövetkezeteknek olyan érdekes és történelmileg kifejlődött formája, amely egyben értékesítő és beszerző is. Az egyéni árutermelő szövetkezet alapvető vonása, hogy a kooperáció keletkezhet személyes fogyasztás érdekében (pl. kerttársulás) és egyéni árutermelés érdekében. A tagok tulajdonképpen egyéni vállalkozás megszemélyesítői, s a szövetkezeti együttműködés az egyéni termelő személyi jövedelmének a növelésére irányul. Mindezektől függően szervezettségük laza.

Valamely szövetkezet társadalmi-gazdasági szerepét csak úgy ítélhetjük meg helyesen, ha a szövetkezet belső viszonyait a környezettel összefüggésben vizsgáljuk. Nehéz is lenne a kettőt egymástól különválasztani, mert a környezet állandóan hat a szövetkezetekre, mint ahogyan az adott szövetkezet puszta létével — de még inkább tevékenységével — aktív közrehatója a környezet alakulásának. E sorok írója már egy korábbi munkájában hangsúlyozta,[15] hogy Gyenes megállapításai azért fontosak, mert a szocialista termelőszövetkezeti mozgalomban ismert termelési típusú szövetkezeteink egyik lényeges belső vonásának, és ezáltal azok egész tartalmának föltárásához, a fejlődés útjának kimunkálásához jelentős segítséget nyújthatnak. E vonás tisztánlátása különösen az átmenet időszakában jelentős, nemcsak azért, mert a belső tartalom egyik oldalát tárja fel, hanem azért is, mert a termelésre alakult szövetkezetek formáinak egy részét a kapitalizmus viszonyaitól örököltük.

Az egyéni árutermelői vonás a szocializmus jelenlegi viszonyai között nem eredményez önálló típust, (esetleg formát igen) ellenkezőleg,

[15] *Nagy* László: Szövetkezeti elvek termelőszövetkezeti mozgalmunkban. Akadémiai Kiadó, 1965.

az szükségszerűen megtalálható minden egyes mezőgazdasági termelésre alakult szövetkezetben az átmenet időszakában. Az egyéni árutermelői vonás más súllyal és más szervezeti keretek között jelenik meg az egyes formákban. Kétségtelen, hogy az egyéni árutermelői vonás legnagyobb súllyal a *társulásokban* és legkevésbé a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben található, de az utóbbihoz is hozzátartozik, amennyiben a háztáji gazdaságnak van árutermelő szerepe is. Általános tételként állapíthatjuk meg tehát, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és megszilárdulásának időszakában a különböző fokozatú szövetkezetekben kettős társadalmi arculat tapasztalható: egyrészt szocialista vonásúak, másrészt egyéni árutermelői jellegűek. Minél alacsonyabb egy forma, annál nagyobb a súlya az egyéni árutermelői vonásnak, s minél magasabb, annál kevesebb. Általános tétel azonban, hogy a szocialista viszonyok között mindegyiken belül biztonsággal nyomul előtérbe a szocialista termelői oldal.

E korábbi fejtegetésem azonban két megjegyzéssel most egészíteném ki: Az egyéni árutermelő forma a kapitalizmus viszonyai között, vagy valamely ország szövetkezeti mozgalmának kezdeti időszakában átmenetileg valóban lehet önálló típus, de *törvényszerű, — hiszen sok tény utal arra — hogy mindenütt, előbb-utóbb átalakuljon szorosabb közösen termelői jellegű gazdálkodó egységgé.* Második megjegyzésem, hogy e szempontból igen időszerű volna *egész társulási rendszerünket áttekinteni,* mert azoknak — a kerttársulástól, a vízműtársulásig széles skálája alakult ki anélkül, hogy helyük rendszerezve lenne.

A termelők munkaszövetkezeteit tagolhatjuk *horizontálisan* is. A horizontális tagolás alapja mindig az adott ország gazdasági struktúrájához, fejlődéséhez igazodik. A magyar népgazdaság jelenlegi fejlődését alapul véve, a horizontális tagolás eredményeképp a következő csoportosítást nyújthatjuk: — Az *első* és legnagyobb csoport tulajdonképpen az élelmiszergazdasági szövetkezetek, nevezetesen a mezőgazdasági és a halászati szövetkezetek. — A *második* nagy csoport az ipari termelést végző szövetkezetek. Ebbe a csoportba soroljuk a magyar ipari szövetkezetek azon jelentős részét, amelyek a szó közgazdasági értelmében is termelnek, tehát *új értéket* állítanak elő. — A *harmadik* csoport a szolgáltatási tevékenységet végző szövetkezetek.

A *horizontális* tagolásnál viszont szem előtt kell tartanunk két követelményt. Egyrészt azt, hogy egy szövetkezet tevékenysége sohasem redukálható egy bizonyos alaptevékenységre, saját csoportján belül a tevékenységek széles vertikumát fogja át, másrészt az ipari fejlődés következtében egyes csoportok átnőnek a másikba és szükségszerűen *vegyes alakzatok* is létrejönnek. Ez a problémakör azonban egy adott országban mindig a gazdaság fejlődésének történeti problémája.

5. A magyar szövetkezeti mozgalom *második* típusát az alábbiak jellemzik.

A szövetkezet személyi kapcsolatait meghatározott célú vagyontömeg létrehívására és működtetésére irányuló közösségi-személyi kooperáció és ehhez igazodó korlátozott vagyonegyesítés juttatja kifejezésre. E kapcsolatnak az a jellemzője, hogy a vagyonegyesítés terjedelmét a közösségi kooperációban kifejeződő személyes tevékenység határozza meg, tehát a cél által korlátozott, s ugyanakkor a személyes *tevékenység együttes* fogyasztói jellegű vagyontömeg létrehívására és fenntartására irányul. E kettős kapcsolat közösen létrehozott vállalkozásban testesül meg. A vállalkozás tevékenységében a vállalati elemek is felfedezhetők. E típusban a vállalkozás azonos a tagság relative részleges kooperatív tevékenységével. Sajátossága e típusnak, hogy termelői és fogyasztói vonásokat egyesít, amennyiben tevékenysége része a *lakásgazdálkodásnak,* sajátos szervezeti formája van, társadalmi tevékenysége nem fogja át a tag életviszonyainak alapvető részét, hanem igazodik a szövetkezet céljaihoz. A szövetkezés e nagy típusa a *lakás*-szövetkezet.

A *lakásszövetkezet* gyűjtőfogalom, ezen belül több forma különül el. E típus kibontakozását nagy mértékben elősegítette az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével kapcsolatos szövetkezetpolitikai vita. 1972. III. 31-én már 524 lakásfenntartó-, 132 lakásépítő-, 98 garázs-, és 6 üdülőszövetkezet működött. De korántsem mondhatjuk, hogy a szövetkezés eme típusa teljes formagazdagságában kibontakozott volna, s ezért úgy tűnik, hogy minden feltétele még nem érett meg osztályozásra. „... a lakásszövetkezés előtt széles az út. De nem mindig sima" — mondja Nyers Rezső. — Sok itt a rendszerezésre váró dolog, a társadalmi összképre inkább a kavargás, mint a kristályosodás a jellemző.[16] Nyilván ezzel magyarázható, hogy az irodalom a lakásszövetkezeteket a fogyasztási szövetkezetek egyik ágazatának, hol egyik formájának tekinti. „A lakásszövetkezetekben a fogyasztás tárgya maga a lakás, melyet a gazdasági fejlődés bizonyos szakaszán — amikor a lakásra vonatkozó »mennyiségi« igények már kielégíthetők — úgy kell számításba venni, mint a tartós fogyasztási javak egyikét."[17] E koncepciónak felel meg a szervezeti struktúra is, hogy a lakásszövetkezeti ágazat a SZÖVOSZ keretében hívta életre érdekvédelmi szervét. Ez utóbbi tagozódást természetesnek kell tekinteni, és a következőkben foglalt megállapításaink célja az elméleti struktúra felállítása, és nem a jelenlegi szervezeti keretek bírálata.

[16] *Nyers* Rezső felszólalása a fogyasztási szövetkezetek VII. Kongresszusán.

[17] *Pál* József i. m. ... 18. old. Mezőgazdasági jog. Tankönyv, Szerk.: *Nagy* László. Bp. 1971. Mezőgazdasági Kiadó 171. oldal.

Úgy véljük, nem elegendő a fogyasztás tárgyából kiindulva meghatározni egy szövetkezeti csoport hovatartozását. A lakásszövetkezetek belső tartalmi viszonyait elemezve — úgy véljük — megérett az idő arra, hogy azt *ne a fogyasztási szövetkezetek egyik ágának, vagy egyik formájának, hanem a magyar szövetkezés egyik önálló típusának* tekintsük. A fogyasztási szövetkezet gyakorlatilag kereskedelmi szövetkezet, tehát a forgalom szférájában tevékenykedik; a lakásszövetkezet tevékenysége pedig nehezen redukálható forgalmi tevékenységre.

A lakásszövetkezők célja, hogy elsősorban önerejükre (ezen belül például előtakarékosságra) és öntevékenységükre támaszkodva közös összefogással, saját otthont teremtsenek, (tagjaik részére tartós lakáshasználati — esetenként tulajdonosi) — jogot biztosítsanak, s ezzel összefüggésben a szövetkezet keretében oldják meg a lakóház kezelésével, karbantartásával, felújításával, illetőleg a szolgáltatásokkal, a társas együttéléssel összefüggő teendőket. Míg a fogyasztási szövetkezet a *kereskedelemnek a szervezeti formája* akár városi, akár falusi fogyasztási szövetkezetről legyen szó, a lakásszövetkezet a *lakásgazdálkodásnak* — mint a modern társadalom egyik feszítő problémáját megoldani hivatott gazdasági-társadalmi tevékenységnek — egyik szervezeti képződménye.

A tagsági viszonyban a kapcsolat nem olyan szoros, mint a munkaszövetkezetben, de nem is olyan laza, mint a fogyasztási szövetkezeteknél. Nem is homogén, nem is heterogén, hanem a kettő között helyezkedik el. Olyan együttélésről van szó mint a termelőszövetkezeti tagsági viszonyban, csakhogy nem a *termelés*, hanem a *szabadidő* egy részének kitöltése terén.

A közösségi kooperáció vagyoni vetülete nem különül el a tagoktól úgy, mint a fogyasztási szövetkezetekben, hiszen közös és a személyi tulajdon egységén alapuló vagyoni bázis — a formától függően többé-kevésbé — szorosan kötődik a szövetkezeti tag „infra-struktúrális" létéhez, magyarán mondva: lakásához. Ennek megfelelően a tulajdonosi és bérlői pozíció ötvöződik, valamint a *szövetkezeti önkormányzat* és a *lakókollektíva* szorosan egységet alkot.

Kétségtelen, hogy a lakásszövetkezet a szó klasszikus értelmében nem tekinthető vállalatnak, de az sem vitatható, hogy vállalkozás-jellege van, vállalatszerű gazdálkodást folytat, tevékenységét vállalati elemek is szinezik (pl. a földszinten lévő üzlethelyiségeket nem szövetkezeti tagoknak bérbeadja, esetleg a célnak alárendelt vállalatot is hozhat létre) s kifelé ebből következően vállalati pozícióban is fellép.

6. A harmadik típus jellemzője, hogy bár kooperatív jellegű, de megvalósulásában izolált együttműködés és ennek alárendelt *limitált* vagyonegyesítés uralja a szövetkezet és a tag kapcsolatát. Sajátossága ennek az együttműködésnek, hogy — bár a tagok szolgálatában álló, — de azoktól relatíve elkülönült vállalatot hoz létre. Tevékenysége személyes *fogyasztási célokat szolgáló kereskedelmi* tevékenység. Ezért tevékenységének társadalmi oldala a szövetkezetek között a leghalványabb, inkább általános érdekvédelemre terjed ki. (Pl. fogyasztói érdekvédelem). A szövetkezetnek ezt a *típusát hol kereskedelmi, hol forgalmi, hol fogyasztási szövetkezetnek nevezik.* Ennek az a magyarázata, hogy ez a típus sokfajta tevékenységet fog egybe, azonban a tevékenység mindig a forgalom szférájában zajlik le, kereskedelmi jellegű tevékenységet folytat. Az ÁFÉSZ-ek legfontosabb feladata tagjaik és a lakosság közszükségleti cikkekkel való ellátásának lényeges javítása. Figyelemmel kell legyenek a szövetkezeti tagok és a lakosság különböző rétegeinek sajátos igényeire, stb. stb. Ha nem is teljesen azonos, de hasonló struktúrájú egyébként a hitelszövetkezet és tagjának viszonya is. Fő jellemző vonásai az alábbiak:

A tag és a szövetkezet kapcsolata — tehát a tagsági viszony tartalma — a tag számára nem egzisztenciális jellegű, és nem kizárólagos, mert a tagnak létfenntartását más jogviszonyból származó jövedelem biztosítja, és a szövetkezet gazdasági tevékenysége, a tag háztartása, tehát személyes fogyasztási szükségleteinek kielégítése szempontjából kiegészítő jellegű, és végeredményben helyettesíthető. (E szempontból az ún. kistermelői célok is fogyasztási célúnak tekintendők, mert a „házkörüli tevékenység" alapjában véve személyes fogyasztási jellegű). Ha nem találja kielégítőnek a szövetkezeti kapcsolatból eredő jogainak gyakorlását, mindezeket a jogokat az állami szektor hasonló természetű szervezetein keresztül is gyakorolhatja. E típusnak ugyanakkor jellemző vonása, hogy „nyíltárusítási" tevékenységet folytat; a *szövetkezet tevékenységének realizálói tagok és nem tagok egyaránt.* Ebből következik annak a nagyon is fontos kérdésnek kutatása és megvalósulása, hogy — végeredményben — a tulajdonos tagok tagsági viszonyukból folyóan mennyiben kedvezményezettebbek, mint a nem tagok.

A közös szövetkezeti vagyon és a tag léte statikusan és dinamikusan nem alkot olyan szoros egységet, mint akár a termelői típusú vagy akár a lakásszövetkezetben. A vagyoni kapcsolat tehát *járulékos* jellegű, s ebből következően limitált. Ez vonatkozik a vagyoni hozzájárulásra és az e kapcsolatból eredő részesedésre is. [V. ö. 9/1972. (V. 9.) BkM. — P. M./sz. rendelettel]. A személyes közreműködés a fogyasztói szükségletek jobb kielégítésére, értékesítési lehetőségre, kölcsönös önsegélyre és a szolgáltatások igénybe vételére irányul. E típusú szövetkezetben az önkormányzat szervezete és a munkaszervezet különválik. Erre azért kell különösen felfigyelni, mert a kettőnek a különválása nem lehet jogalapja annak, hogy e szövetkezetek a vállalaton belüli tevékenységet alkalmazottakkal végezhessék. Továbbá a szövetkezeti vagyon

növekedésének jelentős tényezője a szövetkezeten kívüli lakosság is.

A fogyasztási szövetkezeten belüli tagozódás a fogyasztói érdeket szolgáló tevékenység jellege által meghatározott, ezért ezen belül *kereskedelmi jellegű* tevékenységet végző, és *hitelellátási* tevékenységet végző ágazatokat különböztetünk meg.

7. A típusokon belül a szövetkezetek *ágazatonként* tagozódnak. Nem kizárt természetesen, hogy valamely típuson belül nincs ágazati tagozódás, hanem a típus egyben ágazat is. Általában az ágazatok szerinti tagozódás az ország gazdaságának ágazati tagozódásához igazodik. Ebből kifolyólag az ágazat szerinti tagozódás célja *az adott ágazati gazdaságpolitika követelményeinek érvényesítése,* figyelemmel a szövetkezeti sajátosságokra, és figyelemmel a más szektorok sajátosságaira, azaz az össztársadalmi érdekre. Ezt juttatja kifejezésre a szövetkezeti törvény 111. § (2) bekezdése, mely szerint „A gazdasági ágazatokat vezető miniszterek gondoskodnak arról, hogy ágazatuk területén a szövetkezetek — mint vállalatok — társadalmi és gazdasági jelentőségüknek megfelelően fejlődjenek." Az egyes szövetkezeti ágazatok elhatárolásának rendező elve *a szövetkezet gazdasági célja és tevékenysége.* Ehhez képest a szövetkezeti ágazat kialakulása több tényező függvénye:

Minthogy a szövetkezeti gazdálkodás is aszerint osztályozható, hogy a tagok milyen célból és milyen gazdasági területen folyamodnak a szövetkezéshez, végső soron a szövetkezeti célokat kitűző embercsoport szempontjai az irányadók, s ezeket kell rávetíteni a gazdasági tevékenység egy adott országban kialakult szerkezetére.

Ezzel elértünk a másik meghatározó tényezőhöz is. Vagyis az előbbinek a fordítottjához, hogy valamely szövetkezeti csoportosulás eléri-e az ágazati önállóság szintjét, annak is függvénye, hogy egy adott ország gazdasági szerkezetében milyen gazdasági tevékenységet nyilvánít — természetesen az objektív viszonyok alapján — az adott állam vezetése ágazatnak.

Mint ismeretes, a 2027/1967. (V. 28.) Mth. számú határozat rendezte a népgazdaság gazdasági ágazatait. Ezek az ágazatok a következők: nehézipar, kohó- és gépipar, könnyűipar, közlekedés, posta- és távközlés, építés, mezőgazdasági és élelmezésügy, belkereskedelem, külkereskedelem, végül a vízügy.

Az elmondottakkal érzékeltettük az ágazati önállóság relativitását. Az önállóság függvénye az állami elhatározásnak, ugyanakkor az ágazatok között bizonyos fokú átfedés is van. Ennek következtében az ágazatok önállósága relatív, s elmosódnak a közöttük levő merev határvonalak. A mezőgazdasági fejlődés bizonyítja legklasszikusabban, hogy a mezőgazdaság strukturális szerkezetének változása, a vertikális integráció által diktált követelmények érvényesítése következtében a tevékenységi kör bővülésével a mezőgazdasági szövetkezetek más ágazathoz tartozó tevékenységet is folytatnak. Fordított előjellel hasonló jellegű változásoknak vagyunk tanúi a fogyasztási ágazatú szövetkezetekben is. Valahogy úgy lehetne megfogalmazni a társadalmi fejlődésben rejlő objektív követelményt, hogy a szövetkezetek mindaddig jogosultak más ágazat tevékenységébe tartozó tevékenységet folytatni, míg ez a más tevékenység szorosan tapad az alaptevékenységhez, és úgyszólván annak érvényesülési feltétele.

Nem lehetne állítani, hogy az ágazati rendszerezés teljesen kielégítő lenne. Egyértelműen tisztázott az, hogy a termelői típusú szövetkezésben a *mezőgazdasági termelőszövetkezet önálló ágazat.* (Ehhez igazodott a jogalkotás is). Korántsem ilyen egyszerű az ipari tevékenységet folytató szövetkezetekben az ágazati tagozódás rendszere, mert ma még a közfelfogás az ipari szövetkezést a termelő típusú szövetkezés egy ágazatának tekinti, jóllehet az ágazati szemléletmód következetes véghezvitele az ipari ágazat szerinti tagozódásnak megvalósítását igényelné. Természetesen egészen más kérdés, hogy a különböző ipari ágazatú szövetkezeteknek egy országos érdekvédelmi szerve legyen. Ámbár figyelemre méltó az ipari szövetkezeti törvénynek az a rendelkezése, amely szerint szakmai érdekképviseletet ellátó szövetséget, az azonos népgazdasági ágazatba tartozó tevékenységet folytató ipari szövetkezetek hozhatnak létre.

A fogyasztási típusú szövetkezeteknek két ágazata van: az ÁFÉSZ és a takarékszövetkezetek; lényegét tekintve egyik árukereskedelmi, a másik pedig hitelszövetkezet.

8. Végül a szövetkezetek osztályozásának a harmadik kategóriája a *szövetkezeti forma,* amely egy adott szövetkezeti ágazaton belül a következőket juttatja kifejezésre: *a)* azonos jellegű tevékenységen belül a személyes közreműködés minőségileg is kifejezésre jutó és szabályozható különbségét; *b)* a vagyoni közreműködés, illetőleg ehhez kapcsolódó tulajdonjogi jogosítványokban kifejeződő különbségét; *c)* a kettő következményeként a szervezeti tevékenységben (pl. munkaszervezetben) kifejeződő különbségeket.

A forma tehát azonos jellegű tevékenységen belül különböző fokozatokat és egyéb sajátosságokat juttat kifejezésre.

A mezőgazdasági szövetkezeti ágazatban a szövetkezet négy formája alakult ki. A mezőgazdasági termelőszövetkezet, a halászati szövetkezet, a szakszövetkezet és a mezőgazdasági társulás.

Az ipari szövetkezetekben két forma alakult ki, az ipari termelőszövetkezet és a háziipari szövetkezet.

Nehezebb helyzetben vagyunk a fogyasztási szövetkezetek forma szerinti tagozódásával. A fogyasztási szövetkezetben tulajdonképpen csak két forma működik: az általános fogyasz-

tási szövetkezet és a kerti társulás. Tartalmánál fogva azonban ide kell sorolni a takarékszövetkezeteket is, s ez utóbbi esetben az ágazat és a forma egybeesik.

A lakásszövetkezetekben eddig három forma körvonalai bontakoztak ki. A lakásfenntartó szövetkezetek, a lakásépítő szövetkezetek, az üdülőszövetkezetek, és a sajátos formaként kell elismernünk a garázs-szövetkezeteket. (Erősen megfontolandó, hogy mint kommunális jellegű tevékenységet végző formációnak, a vízműtársulásnak nem ebben a típusban volna-e helye.)

Magyarországon ugyan nem ismert, de elképzelhető önálló formaként — mint pl. Lengyelországban és Svédországban — a lakásbérlő szövetkezeti forma. Egyébként egyetértünk Pál Józseffel, hogy nem tartozik a lakásszövetkezeti formák közé a lakásépítő építőipari szövetkezet, mert ez az egyéb termelőszövetkezetekhez hasonlóan a termelői munkaszövetkezetek közé sorolható. Azzal is egyetértünk, hogy a társasház bizonyos tartalmi átalakulás után a lakásszövetkezeti mozgalom önálló formáját képezheti.[18]

*

Úgy véljük, tanulmányunk egy lépéssel előbbre viszi a szövetkezeti tipológia kibontakozásában levő vitatott kérdéseit. Természetesen e sorok írója is vallja, hogy a teljes rendszer és ezen belül az egyes formációk helyének végleges meghatározásához további vitákra van szükség.

Nagy László

[18] *Pál József* u. o.

A felelősség ismérvei a családi jogban

(A Szovjetunió házasságról és családról szóló új törvényhozásának anyagai alapján)

A vétkes magatartásért való felelősség kérdései a családi jog területén a legkevésbé kidolgozottak a jogirodalomban. Ez sok tekintetben azzal magyarázható, hogy a családi viszonyok jogi szabályozása rendkívül kényes ügy és a jogszerűtlen magatartás távolról sem minden esetben kapcsolható itt az alany jogi felelősségével. Másrészt azonban ez a körülmény nem csökkentheti a felelősség kérdésének jelentőségét a családi jog szempontjából. Elvben a családi jog számára is helytálló az a tétel, hogy a jogszerűtlen vétkes magatartásnak megfelelő esetekben jogi felelősségvonáshoz kell vezetnie. Ellenkező esetben elmosódik a határ a jog és az erkölcs között és a jog nem teljesítheti teljes mértékben társadalmi szabályozó szerepét.

A szocialista társadalomban adottak a legkedvezőbb feltételek a házasságról és családról szóló törvényhozás számára, hogy lehetőségeit a legmesszebbmenően használja fel a család és a családi viszonyok további megszilárdítása érdekében. A házasságról és családról szóló törvényhozás a szocialista társadalomban kiegészíti az erkölcs szabályait és azokkal teljes összhangban van. A házasságról és családról szóló törvényhozás ezen felül a szocialista államban a törvényhozás és a jogrendszer önálló, a polgári jogtól elkülönült ágazatként fejlődik. Ez pedig a legcélszerűbben mozdítja elő a normatív szabályozás családjogra jellemző elveinek kibontakoztatását és azoknak az életben való reális megnyilvánulásait. Vonatkozik ez azokra az elvekre is, amelyek a vétkes magatartás és e magatartás jogkövetkezményeinek a családi viszonyokban betöltött jelentőségét és szerepét jellemzik.

*

A családi jog fő feladata a család megszilárdítása, a felnövekvő nemzedék családon belüli neveléséhez szükséges legkedvezőbb feltételek megteremtése. E feladatok teljesítésének van a családi viszonyok jogi szabályozása alárendelve. E feladatok sajátossága határozza meg az említett szabályozás jellegét, a jogellenes magatartásért való felelősséggel kapcsolatos kérdések megoldásának jogi megközelítését, e felelősség ismérveinek meghatározását.

A házasságról és családról szóló törvényhozás abból indul ki, hogy szociális rendeltetését tekintve nem minden családi viszony bír egyforma jelentőséggel. E viszonyok némelyikénél a jogok gyakorlása és a kötelességek teljesítése az adott jogviszony alanyai érdekeinek keretei között valósul meg anélkül, hogy lényegesen érintené a társadalmi érdeket. Ezek azok a jogviszonyok, amelyek jelentős részeikben alanyaik, vagy egyik alanyuk szűk értelemben vett személyes érdekeit, valamint az adott család szorosan vett személyes érdekeit szolgálják, valamint az adott család szorosan vett személyes viszonyainak szféráját. A családi viszonyok alanyainak ilyen jellegű kölcsönös viszonyai esetében nemcsak, hogy ártalmas lenne a kötelességek teljesítését, vagy a jogok gyakorlását sajá-

tos államjogi eszközökkel előmozdítani, de kifejezetten káros is lehetne, nem is szólva arról, hogy az egyes esetekben tapintatlanság is lenne. Magától értetődő, hogy az említett körülményt a törvényhozás nem hagyhatta figyelmen kívül a jogellenes magatartásért való felelősség megállapítása során a családi viszonyok szférájában.

Ebből a szemszögből a családi jogviszonyokat feltételesen többféle csoportra lehet felosztani.

Az első csoportba azok a családi jogviszonyok tartoznak, amelyek tartalmát olyan jogok és kötelezettségek alkotják, amelyek gyakorlása, vagy teljesítése *lényegesen érinti a társadalmi érdekeket.* Magától értetődik, hogy a törvény élének a jogok védelmére és a kötelezettség teljesítésének biztosítására kell irányulnia. E védelem sajátossága abban van, hogy az a jogviszonyok e kategóriája vonatkozásában a családi jogviszonyok alanyainak óhajától függetlenül nyer biztosítást, nem ritkán pedig óhajuk ellenében és a szűken felfogott személyi érdekekkel szembefordulva.

Az e csoport által átfogott családi jogviszonyok alanyainak jogai és kötelezettségei a családi jog legfontosabb elveinek realizálási körébe tartoznak. Ezek pedig: a nő és a férfi egyenjogúsága a családi viszonyok területén, az anya és a családi jogviszonyok kiskorú résztvevői érdekeinek biztosítása stb.

Mindezekben az esetekben, amidőn ezen elvek realizálásáról van szó, a törvény a jogok gyakorlását és a megfelelő kötelezettségek teljesítését a családi jogviszonyok alanyainak fokozott felelősségével kapcsolja egybe. A jogok és kötelezettségek kényszer igénybevételével történő realizálását igazgatási vagy büntetőjellegű intézkedések biztosítják. Ezeket az intézkedéseket egyes esetekben megfelelő családjogi szankciók egészítik ki.

A jogviszonyok e csoportjához tartozó jogok és kötelezettségek tartalmát az jellemzi, hogy azok nem csupán egy adott személynek más személlyel szemben fennálló jogosultságai, azok egyidejűleg a kérdéses személy társadalommal szembeni kötelezettségeit is jelentik. Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy gyakorolja-e jogait és kötelezettségeit, nem illeti meg az alanyt. Csak kötelező realizálásukról lehet szó. Így pl. nem foroghat fenn kétség a szülői jogok gyakorlásával és a szülői kötelességek teljesítésével kapcsolatos kérdés eldöntése során. A szülői kötelességek teljesítésének elhanyagolása csakúgy, mint a szülői jogokkal való visszaélés alapul szolgál ahhoz, hogy a szülőket megfosszák a jogaiktól. Ugyanezen az elven alapszik az örökbefogadás felbontására vonatkozó szabály — ha azt a gyermek érdekei kívánják meg. (Az OSzFSzK 1969. évi házasságról és családról szóló kódexének — a továbbiakban rövidítve: OSzFSzK HCsK 13. szakasza), a gyám, vagy a gondnok elmozdításáról szóló szabály — ha nem teljesíti megfelelően a reáháruló kötelezettségeket (OSzFSzK HCsK 138. szakasz) stb.

Az adott csoporthoz tartozó társadalmi viszonyokat rendező jogszabályok úgy fogalmazzák, hogy azok a törvényben feltüntetettől eltérő bármilyen egyéb megközelítést kizárnak. Ez a tétel egyaránt vonatkozik a megfelelő jogoknak és kötelezettségeknek alanyok általi realizálására, valamint az állami szervek azon kötelezettségére, hogy alkalmazzák a törvényben rendelt következményeket, ha nem megfelelően teljesítik a kötelezettségeket vagy gyakorolják a jogokat. Így a szülők, örökbefogadók, gyámok és gondnokok már említett, őket a gyermekek nevelésére és felügyelete tekintetében terhelő kötelezettségeket a törvény kategórikus követelményként fogalmazza meg. Imperatív szabályként nyernek ennek megfelelően megfogalmazást a szülői jogoktól történő megfosztásra, s az örökbefogadás felbontására avagy a gyám és a gondnok elmozdítására vonatkozó szabályok is.

A családi viszonyok második csoportja külsőleg összes ismérveit tekintve az első csoportra emlékeztet. A jogok gyakorlása (a kötelezettségek teljesítése) a társadalmi viszonyok e csoportjában is lényegesen érinti a társadalom érdekeit. Ezek viszonya azonban az alanyok személyes érdekeihez olyan, hogy *a jogok és kötelezettségek realizálását a jogviszony résztvevőinek belátására bízzák,* s ettől függően garantálódik biztosításuk is.

A családi jogviszonyok e csoportjába közülük azok tartoznak, amelyek célja, hogy a családi jogviszonyok alanyai kölcsönösen biztosítsák egymás anyagi eltartását. Így pl. az OSzFSzK HCsK 67. szakasza tartalmazza azt a követelményt, hogy a szülők kötelesek eltartani kiskorú gyermekeiket és azokat a munkaképtelen nagykorú gyermekeiket, akik segítségre szorulnak. Ezt a kötelezettséget kétféleképpen kell szemlélni: egyrészt mint a családi jogviszony alanyaként szereplő tartásra kötelezett személy jogi kötelezettségét, másrészt mint a gyermekért erkölcsileg felelős szülők társadalommal szembeni társadalmi kötelezettségét. Éppen mivel a kötelesség társadalmi-kötelezettségi elemet is tartalmaz, a törvény imperatív követelményként fogalmazza meg, amely ahhoz a személyhez irányul, akire egy másik személy anyagi eltartásának kötelezettsége hárul. A tartásra kötelezett személynek nincs választási joga: fizet-e tartásdíjat avagy sem. A törvény erejénél fogva köteles feltétel nélkül anyagi tartást nyújtani egy másik személynek. Mégis e kötelezettség lényeges sajátossága abban van, hogy kényszerítő végrehajtására nem önmagában e kötelezettség létezésénél fogva kerül sor, hanem csupán abban az esetben, ha a *realizálásában érdekelt másik személy azt igényli.*

Ennek megfelelően a tartási kötelezettség nem megfelelő teljesítéséért való felelősség kérdése sem önmagában a nem teljesítés következményeként merült fel (ami jellemző a

jogviszonyok első csoportja esetében), hanem azon jogosultság realizálásához tartozik, amely egy másik személy részéről a kötelezettséggel szembenáll.

Végül még egy, az előzőktől elkülönülő csoportot az jellemez, hogy a jogviszonyokban a jogok gyakorlását és a kötelezettségek teljesítését általában magának a családnak érdekei határolják körül. A törvény a családi jogviszony alanyának nem írja elő valaminő követelmények kötelező teljesítését, mint az első két csoport esetében. Az alanyok maguk határozzák meg viszonyukat a kölcsönös érdekekhez és más személyek érdekeihez. A törvény azonban megszabja, hogy amennyiben az adott személy nem teljesíti megfelelően kötelezettségeit, úgy meghatározott hátrányos következmények keletkeznek számára. A személy felelősségrevonásának kérdése *csak a másik érdekelt személy igénye alapján kerül* megfelelő illetékes szervek (a bíróság, a gyámság és gondnokság szerve) által *elbírálásra.*

A családi jogviszonyok alanyainak felelősségével kapcsolatos kérdések az utóbbi alakjukban kerültek a Szovjetunió új házassági és családi törvényhozásában: a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok házasságáról és családról szóló törvényhozásának alapjaiban (1968.), a szövetséges köztársaságok házasságról és családról szóló kódexeiben (1969—1970.) a legrészletesebben kidolgozásra. Más szocialista országokban a törvényhozás igen gyakran alkalmazza e konstrukciót a felelősség megállapítása érdekében a családi jogviszonyok területén.

Például az OSzFSzK házasságról és családról szóló kódexének 27. szakasza szól a házastárs érdemtelen magatartásának figyelembevételéről a rászoruló munkaképtelen házastárs javára fizetendő tartás kérdésének eldöntése során, a 21. szakasz szól a mostohaapa és a mostohaanya azon kötelezettségeinek nem megfelelő teljesítéséről, amelyek őket mostohagyermekeik nevelése tekintetében terhelik és ezen körülmény figyelembevételéről azon kérdés eldöntése során, hogy a mostohagyermekek kötelesek-e eltartani mostohaszülőiket.

Ily módon megállapítható, hogy a felelősség a családi viszonyokban a jogvszonyokban szereplő alanyok kölcsönös érdekeinek maximális figyelembevételén alapszik. A kényszer elemei a családi jogban nem szabályként szerepelnek, hanem inkább kivételként és kizárólag azokban az esetekben kerülnek alkalmazásra amidőn társadalmi érdekek, a kiskorú gyermekek érdekei, a nő-anya érdekei védelmének szükségességéről van szó.

A családjognak leginkább az a felelősségi konstrukció felel meg, amelyben két körülmény tükröződik: először is a családi jogviszonyok résztvevői érdekeinek legmesszebbmenő figyelembevétele és másodszor a családi jogviszonyban szereplő alanyok felelőssége nem csupán a nem megfelelő magatartástól, hanem attól is függ, hogy a kérdés felvetését más érdekelt személy kezdeményezze. A felelősség problémájának ilyetén megoldása tekinthető a leginkább perspektivikusnak is a családi jog további fejlődése szempontjából. Hiszen a családi jogviszony közvetlen résztvevője tudja *hogyan* kell eljárni *az adott konkrét esetben* annak érdekében, hogy ne kerüljön megsértésre a jogviszony normális fejlődése és az a jövőben is megmaradjon. Olyan döntések, amelyek más személyek vagy szervek számára helyeseknek tünnek, valójában tévesek lehetnek, mivel ezek a személyek vagy szervek *nem ismerhetnek mindent, ami szükséges az alanyok magatartásának jelenlegi vagy jövőbeni értékeléséhez.* Ez azzal magyarázható, hogy a házasság és a család szférájában az alanyok viszonyaiban nagymértékben szerepel személyes (időnként pedig intim) elem.

A családi jogviszonyok csoportjainak fentebbi, attól függő differenciálása, hogy milyen megoldást nyer alanyaik felelősségének kérdése — természetesen feltételes. Ez a differenciálás azonban mind elméletileg, mind gyakorlatilag helyesnek tűnik.

Ez az elhatározás lehetővé teszi azon jogviszonyok csoportjának elkülönítését, amelyek társadalmi jelentőségükre tekintettel különös védelmet igényelnek. A jelenlegi körülmények között, amidőn a kötelezettségek teljesítése a családi viszonyok körében még nem mindig támaszkodik kellően a kérdéses viszonyok alanyainak erre vonatkozó felismerésére, a jogviszonyok adott csoportján belüli felelősség tartalma és szerkezete biztosítja a családi jogviszonyok résztvevői, különösen a kiskorú résztvevők személyes érdekeinek is megfelelő védelmét.

A családi jogviszonyok bemutatott differenciálása módot ad annak hangsúlyozására, hogy a családjogi felelősség nagymértékben függ a jogviszony azon résztvevőjének akaratától, akinek jogait a nem megfelelő magatartás sértette. Ez az elv igen alkalmasan szolgálja a családi jogviszonyokban szereplő alanyok társadalmi érdekeinek oltalmát és védelmét. Úgy véljük, az említett elv alkalmazása a családi jogban még távolról sincs kimerítve. A házasságról és családról szóló törvényhozás további fejlődésének ezt az elvet még fokozottabban kell igénybe vennie céljai érdekében a házassági-családi viszonyok szabályozásánál.

*

A családjogi viszonyok sajátossága hatással van a családjogi felelősség alapjainak jellegére és lényegére.

Ez a hatás jelesül abban mutatkozik, hogy a felelősségnek a jogban ismert általános alapjai (ismérvei) a családi jogban bizonyos vonatkozásokban sajátosan érvényesülnek, másként, mint egyéb jogi szférákban. Helyük a családi jogsértés tényállásában nem mindig egyezik

azzal, amelyet a jogsértések egyéb fajtái, pl. a polgári jogi jogsértés esetében betöltenek. Sajátos hatást gyakorolnak a felelősség fokozatára és mértékére, a jogviszony más résztvevői közötti megosztásának lehetőségére stb.

Mint ismeretes a jogi felelősség a jogsértés tényállásának fennforgása esetén következik be. A büntetőjogban ez maga a bűncselekmény tényállása. A polgári jogban a felelősség alapja a polgári jogi jogsértés tényállása, amely „objektív" és szubjektív elemeinek dialektikus egysége."[1] Ezen elemek körébe tartozik a jogellenes magatartás, a káros eredmény, az okozati összefüggés — mint a tényállás objektív alapjai (ismérvei) és a jogsértő vétkessége — mint a tényállás szubjektív tényezője. Ha ezen elemeknek csak egyike is hiányzik, akkor hiányzik a polgári jogi jogsértés tényállása is és ezzel együtt hiányzik — általános szabályként — a polgári jogi felelősség is.

Mindezek a polgári jog és a jog más ágazatai számára helytálló tételek nem alkalmazhatók teljes mértékben a családjogi viszonyok szférájában. Vizsgáljuk a jogsértés tényállása minden egyes elemének megnyilvánulását a családi jogviszonyok szférájában.

1. A magatartás jogellenessége két egymástól elválaszthatatlan tényezőt foglal magában. Először is önmagában a személy magatartását és másodszor e magatartásnak, mint jogellenesnek a jellemzését.

A személy magatartása megnyilvánulhat tevékenység formájában csakúgy, mint nemtevésben. Ez a következtetés vonatkozik a családi jogra is. Például a házastárs érdemtelen magatartása (OSzFSzK HCsK 27. szakasz), a szülő társadalomellenes magatartása (mint a szülői jogoktól való megfosztás alapja az OSZFSZK HCsK 59. szakasza szerint) csak tevékenységnek lehet az eredménye. Nemtevés alakjában nem jelentkezhet. Ezzel szemben a tartásdíj nem fizetése, a házasság bejegyzéséhez törvényileg megkívánt adatok közlésének mellőzése az anyakönyvi szervek számára, stb., a személy magatartását nemtevésként jellemzik. Egyes esetekben a törvény által meghatározott jogellenes magatartás tevékenységnek, vagy nemtevésnek lehet az eredménye, avagy mindkettőnek egyidejűleg. Pl. a gyermekkel való helytelen bánásmód (úgyszintén mint a szülői jogoktól való megfosztás alapja az OSzFSzK HCsK 59. szakasza szerint) jelentkezhet a gyermek kínzása, verése formájában (tevékenység) vagy a gyermek számára szükséges segítség nyújtásának elmulasztásaként, amennyiben a segítség elmulasztása a gyermek szenvedését vonja maga után (nemtevés).

A szubjektív oldal szempontjából a jogellenesség sajátossága a családi viszonyok terén abban áll, hogy az nem következhet be az adott jogviszonyban részt nem vevő személy magatartásának eredményeként. A családi viszonyokban a felelősség mindig egy már létező jogviszonyból folyik és nem lehet a jogviszonyban nem szereplő személyek magatartásának eredménye.

A házasságról és családról szóló törvényhozás általában nem tartalmaz valaminő meghatározott ismérveket, amelyeket iránymutatásként használva dönteni lehetne a személyek által kifejtett tevékenység jogszerűtlensége felől. Így az OSzFSzK HCsK 27. szakasza beszél „a házastárs érdemtelen magatartásáról", amely alapul szolgál a másik házastárs által nyújtott anyagi tartás iránti kérelem elutasításához. Az OSzFSzK HCsK 81. szakasza utal a mostohaszülők kötelezettségeinek „nem megfelelő" teljesítésére, ami alapul szolgál a mostohagyermek mentesítéséhez a mostohaszülő eltartásának kötelezettsége alól stb. Az említett követelmények tartalma minden egyéb hasonló esetben a házasságról és családról szóló törvényhozás általános feladataiból kiindulva kerül meghatározásra, továbbá azon követelmények figyelembevételével, amelyeket a jog más ágazatai, vagy az erkölcs szabályai támasztanak. Például a házastárs magatartása nemcsak azokban az esetekben minősülhet érdemtelennek, amidőn nem teljesítette megfelelően a házassági jogviszonyból folyó kötelezettségeit, de akkor is, ha huligán cselekményeket követett el, vagy ha cselekedetei nem álltak összhangban a szovjet erkölcs követelményeivel (rendszeresen sértette házastársát, gyermekeit stb.).

A családi viszonyokat nem csupán a jog normái szabályozzák, de az erkölcsi normák is. Ennek során — mivel a családi viszonyokban nagy jelentőséggel bír a személyes tényező — az erkölcsi-morális normáknak szabályozásukban rendkívül nagy szerep jut. Mégis az alany morális magatartása számos esetben szolgál a házasságról és családról szóló törvényhozás által prevideált felelősségi szabályok alkalmazásának alapjául. A Szovjetunió házasságról és családról szóló törvényhozása értelmében erre akkor kerülhet sor, amidőn maga a törvény utal az erkölcsellenes magatartás jellemzőire. Így pl. az OSzFSzK HCsK 53. szakasza a szülői jogoktól való megfosztás egyik alapjaként utal arra, hogy az ilyen szülők káros hatást gyakorolnak „a gyermekre amorális, társadalomellenes magatartásukkal". Ilyen esetekben az amorális magatartást egyben jogellenesnek is kell tekinteni.

A családi viszonyokban lényeges jelentőséggel bír bizonyos jogok gyakorlása és bizonyos kötelezettségek teljesítése a jogviszony résztvevőinek egybehangzó akaratnyilvánítása alapján. Így a szülők közösen döntenek a gyermekek nevelésének kérdésében. A házastársak közösen döntenek a családi élet minden kérdése felől, stb. Ilyen esetekben bármely házastárs jogának korlátozása, még akkor is, ha arra a másik házastárssal egyetértésben került sor, jogellenes tevékenységnek minősül.

[1] *Matvejev*, G. K.: „A polgári jogi felelősség alapjai". Moszkva, 1970. 17. old.

A polgári jogban a jogellenesség mindig a polgárok, vagy szervezetek alanyi jogainak megsértését vonja maga után.[2] A családjogi viszonyok sajátossága abban áll, hogy a jogi felelősség itt akkor is bekövetkezik, amidőn a jogellenesség nem eredményezi a jogviszony más résztvevői megfelelő alanyi jogainak és érdekeinek sérelmét. Például a nagyszülők amorális magatartása az új törvényhozás értelmében alapul szolgálhat az unoka-láthatási joguk megvonásához, azaz számukra hátrányos következményekkel járhat, a kérdéses magatartásért való felelősség formájában jelentkezik. Tevékenységük azonban önmagában semmiképpen sem sérti az unoka alanyi jogait vagy érdekeit. Így tehát itt nincs közvetlen (vagy akár másféle egyéb) kapcsolat a felelősség és a jogellenesség között. Ez a tétel azonban egyik kivétel az általános szabály alól. Az általános tétel mégis csak az, hogy a felelősség a családi jogviszony résztvevője által tanúsított jogellenes magatartás következménye, amely magatartás ugyanazon jogviszony más alanyának (alanyainak) jogait vagy érdekeit sértette.

2. A kár (sérelem), mint a jogellenes magatartás következménye — a jogi felelősséget kiváltó jogsértés másik feltétlen ismérve. Kár alatt rendszerint valaminő személyes, vagy vagyoni javak csökkentését értik.

Természetszerűleg a magatartás jogellenessége már önmagában káros ténykedés. Mégis a kárnak (sérelemnek), mint a jogellenesség következményének a kérdése számos jogágazat számára önálló jelentőséggel bír. Különösen fontos ezek közül azoknak a jogágazatoknak a szempontjából, amelyeknél az okozott kár megtérítése a jogi szabályozás egyik célja (polgári jog, munkajog stb.). Ami a családi jogot illeti, úgy azt nem lehet az ilyen jogágazatok közé sorolni.

Ha a káros mivolt fogalma alatt valaminő vagyoni, vagy nem vagyoni javak csökkentését értjük, úgy a családjogi felelősség szempontjából ezen ismérv jelenléte nem mindig szükséges.

A családi jog alanya a jogellenes tevékenységért rendszerint attól függetlenül felel, hogy ennek eredményeként jelentkeznek-e bárminő káros következmények, avagy sem.

Így, ha valamely házastárs kivonja magát a társadalmilag hasznos munkából (OSzFSzK HCsK 21. szakasz), úgy ez alapul szolgál ahhoz, hogy a házastársi közös vagyon felosztása során csökkenjen a kérdéses házastárs részesedése e vagyonból. A törvény e szabályának alkalmazása sincs kapcsolatban bármiféle káros következménnyel (pl. a család nehéz anyagi helyzetével, stb.). Az a személy, akinek cselekedeteit az OSzFSzK HCsK 21. szakaszában foglalt szabály alkalmazását kiváltották, nem hivatkozhatik arra, hogy a társadalmilag hasznos munkától való tartózkodása nem vezetett a család számára káros következményekre, olyan körülményként, amely mentesíti őt a kérdéses szakaszban statuált felelősség alól. A család anyagilag biztosított lehetett anélkül is, hogy ő részt vett volna eltartásban. Azonban magában a társadalmilag hasznos munkától való tartózkodás ténye, mint jogellenes cselekedet elegendő ahhoz, hogy alkalmazásra kerüljön az OSzFSzK HCsK 21. szakaszának fentebb említett szabálya. Ez a tétel csakúgy, mint hozzá hasonló más tételek, negatíve értékeli a személy rosszhiszemű viszonyulását családjogi kötelezettségeihez és a rosszhiszeműség következményeként szankciót rendel alkalmazni.

A káros következmények, mint a jogsértés tényállásának eleme, a családi jog területén csak abban az esetben szükségesek, amidőn erre maga a törvény utal.

Például az OSzFSzK HCsK ugyanezen 21. szakasza az egyik házastárs közösvagyonbeli részesedése felosztáskori csökkentése alapjainak említése során szól az együttes közös vagyonnak a *család kárára* történő elköltéséről is. Így tehát az OSzFSzK HCsK 21. szakaszában foglalt szabály alkalmazásához nem elegendő csupán az a tény, hogy a házastárs az együttes közös vagyon eszközeit költse el. Szükséges, hogy ez a család károsítását eredményezze, azaz meghatározott káros következményeket vonjon maga után. Az OSzFSzK HCsK 59. szakasza a szülői jogoktól való megfosztás egyik alapjaként olyan amorális, társadalomellenes magatartást prevideál, amellyel a szülők „káros hatást gyakorolnak a gyermekekre".

Ilyenténképpen a családjogi jogsértés tényállását az jellemzi, hogy dinamikus. Egyes esetekben a felelősség már bekövetkezhet a jogellenesség fennforgásakor, más esetekben még meghatározott, a törvényben feltüntetett káros következmények fennforgása is szükséges.

3. A káros következmények, mint a családjogi jogsértés tényállása egyik tényezőjének szerepére figyelemmel kerül megfelelően meghatározásra következő elemének: a jogellenes cselekedet és a bekövetkezett káros eredmény közötti okozati kapcsolatnak a helye és jelentősége.

Azokban az esetekben, amidőn a káros következmények nem alkotják a jogsértés tényállásának szükséges elemét, elesik annak is bárminő szükségessége, hogy megállapítást nyerjen az okozati kapcsolat — még akkor is, amikor a kárt jogellenes cselekmények okozták. A jogsértés tényállása ez esetben csonka, nem teljes. Így az OSZFSZK HCSK 21. szakasza értelmében a társadalmilag hasznos tevékenységtől való tartózkodás alapjául szolgál egy olyan bírói ítéletnek, amellyel az együttes közös vagyon felosztása során csökkentik az egyik házastárs

[2] *Matvejev*, G. K. i. m. 28. old. úgyszintén *Joffe*, O. Sz.: „Felelősség a szovjet polgári jog szerint". Leningrád, 1955. 79. old.; *Antyimonov*, B. Sz.: „A szocialista szervezetek szerződéses felelősségének alapjai". Moszkva, 1962. 31. old.

részesedését a vagyonból. Nem szükséges, hogy az ilyen tevékenység bármiféle káros következményekhez vezessen. Okozati összefüggés ezekben az esetekben nem foroghat fenn, mivel hiányzik az a másik elem (a káros eredmény), amely erre tekintettel az elsőhöz kapcsolódik (a jogellenességhez).

Nem egyforma az okozati összefüggés jelentősége a családjogi jogsértés tényállásában azon esetekben sem, amidőn a felelősség bekövetkezése a káros eredményhez kapcsolódik. A törvény által statuált felelősség egyes esetekben csak akkor következhet be, ha a káros eredmény okozatosan függésben van a jogellenes tevékenységtől (nemtevéstől). Így az OSzFSzK HCsK ugyanazon 21. szakasza szerint a házastársak egyikének közös vagyoni részesedése a felosztás során akkor csökkenthető, ha megállapítást nyer, hogy ez a házastárs „a közös vagyont a család érdekeit károsítva költötte el". Itt az egyik tény — a család érdekeinek károsítása (a káros következmény) meghatározott függésben áll egy másik ténytől — a közös vagyon elköltésétől (a jogellenességtől). Az együttes közösvagyon elköltése azonban nem feltétlenül eredményezi a család érdekeinek károsítását pl., ha eladták a régi, használat szempontjából alkalmatlan vagyontárgyakat, amelyek elvesztették értéküket.

4. A vétkesség, mint szubjektív tényező a családjogi jogsértés tényállásában annak állandó elemei közé tartozik.

A jogellenes magatartásért való felelősség a családi viszonyok területén csak akkor foroghat fenn, ha ebben az alany vétkes. A családi jog specifikuma azonban abban van, hogy az általa rendelt negatív (hátrányos) következményekre sor kerülhet mind vétkes, mind vétlen magatartás esetében. Így pl. a szülő, aki gyermekétől külön él, megfosztható a gyermekkel való érintkezés jogától: *a)* ha társadalomellenes magatartást tanúsít; *b)* kifogástalan magatartás esetén akkor, ha az érintkezés a kérdéses szülővel önmagában hátrányosan hat a gyermekre (felzaklatja idegrendszerét, stb.). A következmények mindkét esetben azonosak, (az OSzFSzK HCsK 56. szakasza szól róluk): a szülő megfosztható a gyermekkel való érintkezéstől. Az első esetben azonban magatartása jogellenes és vétkes, míg a második esetben mind az egyik, mind a másik elem hiányzik. A következményeket mindig a jogsértés szankciójának kell tekinteni. A második esetben a következmény nem szankció, csupán olyan intézkedés, amelyre a gyermek érdekeinek védelmében van szükség, a házasságról és családról szóló törvényhozásból folyó jogok védelmének egyik módja.

A családi jog szerinti vétkesség formáival kapcsolatos kérdés nem dönthető el egyféleképpen, mivel a családjogi jogsértés tényállása nem egyöntetű.

Azokban az esetekben, amidőn a törvény rendelkezése folytán a családjogi jogsértés tényállásába beletartoznak a káros következmények, lehetséges a felelősség a vétkesség azon formáinak figyelembevételével, amelyeket más jogágazatok tekintetében dolgoztak ki. Még ezekben az estekben sem bír azonban gyakorlati jelentőséggel a szándékosság és a gondatlanság közötti megkülönböztetés.

A jogsértések jelentős csoportját alkotják a családi jogban azok, amelyek esetében a jogszerűtlen magatartás közvetlen eredményeként nem jelentkeznek káros következmények. A családjogi jogsértések e tényállásait vagy a jogsértés alanya által tanúsított magatartás előre megfontoltsága, azaz szándékossága, avagy az előre megfontoltság hiánya jellemzi, ami lehetővé teszi, hogy gondatlanságról beszéljünk.

Például a gyermekkel való kegyetlen bánásmód, mint a szülői jogoktól való megfosztás alapja előre megfontolt tevékenység, mivel a szülők tudatosan követik el. Nem feltétlenül nyilvánul meg a gyermek rendszeres ütlegelésében, kínzásában stb. Jelentkezhet úgy is, hogy a gyermeket erejét meghaladó, őt kimerítő munkára késztetik, megtiltják neki a sétát, stb. Nem foszthatók azonban meg a szülők szülői jogaiktól, ha szigoruk tévedés eredménye, ha úgy vélték, hogy a gyermek érdekében járnak el. Az előre megfontoltságról tanúskodik a családi jogviszony alanyainak kötelezettségeik alóli kibúvása, méltatlan magatartása, stb.

A törvény számos esetben kapcsolja a családjogi jogkövetkezmények beállását nem előre megfontolt tevékenységhez. Így a gyermektől különélő szülő megfosztása a gyermekkel való érintkezés jogától következménye lehet mind a jogszerűtlen magatartás szándékosságának, mind pedig nem szándékolt voltának.[3] Itt más a fontos, az, hogy a kérdéses szülővel való érintkezés akadályozza a gyermek normális nevelését és káros befolyást gyakoroljon reá.

Következésképpen az előre megfontoltság az alany magatartását, mint szándékcsat jellemzi: törekvés arra, hogy a törvény által előírt meghatározott tevékenységet fejtsen ki, vagy ellenkezőleg mellőzze eszközlését.

Az előre megfontoltság hiánya tanúsítja, hogy az alany nem kíván, nem törekszik jogellenes cselekményeket végrehajtani, (vagy tartózkodni azok végrehajtásától), mindez azonban mégis előre megfontoltsága nélkül, könnyelműség folytán, stb. következik be. Az előre megfontoltság hiánya a magatartás figyelmetlenségét tanúsítja. A káros következmények hiánya azonban általában itt is kizárja annak lehetőségét, hogy teljes mértékben alkalmazásra ke-

[3] Egy ilyen ügyben a szülő saját előadása szerint „nagyon megszenvedte a gyermektől való elválást". Ennek következtében mértéktelenül kezdett szeszesitalt fogyasztani, s ennek eredményeként megtiltották neki a gyermekkel való érintkezést. A szülő tehát törekedett az érintkezésre, kívánva az érintkezést a gyermekkel, az eredmény azonban egészen más volt.

rüljön a vétkességnek a jog más ágazataiban kidolgozott e formája.

Az előre megfontoltság hiánya — vétkes magatartás, amely a családi jogviszony alanyának kisebbfokú vétkességét tanúsítja. Az előre megfontoltság hiánya a családi jogviszony alanyának cselekedeteiben rendszerint a jogvédelem megtagadásának alakjában eredményez számára jogkövetkezményeket. Például a házasságról és családról szóló törvényhozás értelmében a szülők jogosultak a gyermek kiadását követelni mindenkitől, aki a gyermeket nem a törvény vagy bírói ítélet alapján tartja magánál. A konkrét ügy elbírálása során azonban a bíróság megtagadhatja a szülők kereseti kérelmének kielégítését „ha arra a következtetésre jut, hogy a kiadás nem felel meg a gyermek érdekeinek" (OSzFSzK HCsK 53. szakasz).

A házasságról és családról szóló törvényhozás a felelősség bekövetkezését a családi jogviszonyokban a jogviszony résztvevői bármelyikének: a szülők, a gyermek, a házastársak, a nagyszülők, a mostohaszülők, az örökbefogadók, a gyámok (gondnokok) stb. jogszerűtlen vétkes magatartásához kapcsolja. A vétkesség azonban olyan tulajdonság, amely csupán cselekvőképes alany magatartására jellemző. A cselekvőképtelen alany ennek folytán magatartásának negatív következményeit nem viselheti. Ílymódon a családi jogban kizárt azoknak az alanyoknak a felelőssége, akiknek cselekvőképtelenségét bírói határozat állapította meg, valamint azon személyek felelőssége is, akik nem érték el a családjogi cselekvőképesség korhatárát.

A családjog egyik legbonyolultabb kérdése az a kérdés, hogy mennyiben vehető figyelembe a vétkes magatartás, a házastársak közötti jogviszonyok területén. A házastársi jogviszonyok igen sajátosak. Azokat a házastársak közötti kapcsolatok messzemenően személyes jellege különbözteti meg és jellemzi. Azért még az egymással szembeni vétkes magatartás is többségében tisztán személyes kapcsolataik szférájába tartozik és ők maguk döntik el a közöttük felmerülő vitás helyzeteket. A házastársak közötti viszonyba történő külső beavatkozás távolról sem mindig vezethet a kívánt eredményre, sőt nem ritkán ellenkező következményekkel járhat. Végül pedig a házastársak kölcsönös kapcsolatainak intim jellege akadályozza annak lehetőségét, hogy kiderüljenek a házastársak közötti konfliktusok valódi okai, minek következtében nem mindig lehet valóságos képet kialakítani a konfliktus, a kapcsolatok megromlásának okairól. Ezek az okok eredményezik, hogy az irodalomban nem ritkán jutnak el ahhoz a megalapozatlan következtetéshez, mely szerint a házastársak részvételével alakuló jogviszonyokban lehetetlen, vagy célszerűtlen a vétkességet figyelembe venni.[4]

[4] Ld. „Szovjetszkaja Juszticia" 1968. 9. sz. 13. old. Pravovegyenyije 1968. 6. sz. 32. old.

A házastársak közötti jogviszonyok igen sokrétűek. A sokrétűség következtében nem adható egységes válasz arra a kérdésre, hogy vonatkoztatható-e rájuk a vétkességi elv. Egyes esetekben ez lehetséges és szükséges, más esetekben nincs helye, az esetek harmadik csoportjában pedig lehetséges, de nem célszerű stb.

Jelenleg azt a kérdést, hogy figyelembe vehető-e a vétkesség a házastársak kölcsönös kapcsolataiban és magatartásában, igenlően dönti el a legújabb törvényhozás, részben pedig az azt megelőző törvényhozás és bírói gyakorlat. Így pl. a vétkesség figyelembevételét lehetővé teszi az OSzFSzK új kódexe a házastársak közötti, az együttes közös tulajdonnal kapcsolatos perek elbírálása és eldöntése során (21. szakasz), a házasság felbontása utáni kölcsönös tartás iránti perekben (26. szakasz), azokban a perekben, amelyek a gyermekek nevelésére irányuló jogosultsággal kapcsolatosak (53. szakasz) stb.

Változatlanul a legnehezebb kérdés, hogy lehetséges és célszerű-e a vétkességi elv alkalmazása a házastársak személyes kapcsolatainak területén. A kérdés minden kényessége mellett egészében mégis pozitív választ kell rá adni, sőt mi több, ezen elv alkalmazását egyes esetekben társadalmilag szükségesnek kell tekinteni. Mégis a vétkesség elvét a házastársak kölcsönös kapcsolatainak a szférájában azzal a sajátossággal kell figyelembe venni, hogy alkalmazásának lehetősége rendkívül korlátozott és csak feltételes.[5]

A családi viszonyokat tartós mivoltuk jellemzi. Ennek folytán az alanyok vétkes magatartásának megnyilvánulását a jogviszony tartamának bármelyik „fázisában" figyelembe lehet venni. A törvény tekintettel van erre a körülményre és néhány ilyen esetet fel is sorol. Így pl. a gyermekek mentesíthetők a szülőtartás kötelezettsége alól, ha megállapítást nyer, hogy a szülők elhanyagolták szülői kötelezettségeik teljesítését. Ez az elhanyagolás rendszerint a múltra vonatkozik és nem előzi meg közvetlenül a tartás iránti kereset benyújtását, de azt ettől függetlenül mégis figyelembe kell venni. Ugyanez mondható a bíróság azon jogáról, hogy mentesítheti a házastársat a tartási kötelezettség alól, vagy korlátozhatja ezt a kötelezettségét meghatározott időre, ha a tartást igénylő másik házastárs a házasság fennállása alatt érdemtelen magatartást tanúsított. Ezekben és az ezekhez hasonló esetekben olyan magatartás figyelembevételéről van szó, amelyet meghatározott, néha igen jelentős időtartam választ el az ügy elbírálásának időpontjától. A törvény ennek ellenére meghatározott hátrányos következmé-

[5] A vétkesség kérdéseit a házasság felbontása során a szocialista országok törvényhozása szerint *Pap* T. magyar professzor elemezte „A vétkesség jelentősége a házasság felbontása szempontjából a szocialista családi jogban" c. tartalmas művében (Acta Juridica, 1963. 5. füzet 301—332. old.)

nyek bekövetkezését kapcsolja hozzá a kérdéses személy vonatkozásában.

A jogokat és kötelezettségeket a családi jogviszonyokban átszármazhatatlanságuk jellemzi, mivel szigorúan személyes jellegűek, és még ha vagyoni természetűek is, úgy az adott konkrét alanyokat szintén a közöttük fennálló személyes jellegű jogviszonyok erejénél fogva kapcsolják egybe. Ennek folytán a felelősség a családi jogban mindig egyéni. Nem osztható meg más személyekkel, vagy nem zárható ki más személyek vétkes magatartására történt utalással.

*

A családi viszonyok a szocialista országokban tökéletesedésük, szocialista és kommunista viszonyokká történő átalakulásuk irányába fejlődnek. Ennek érdekében mindazon eszközöket igénybe kell venni, amelyek alkalmazhatók az emberi kapcsolatok olyan kényes területén, mint aminő a házasság, a család. A családi jogi felelősség kérdéseit egyelőre még nem tárta fel kellőképpen a családi jog elmélete és ennek következtében a kérdéses jogintézmény gyakorlati alkalmazása még nem támaszkodik eléggé tudományos alapokra. E problémák kutatása a családi jog egyik fontos időszerű feladata.

Vorozsejkin, E. M.

Tagsági munkamegállapodások a szövetkezetekben

I. A munkamegállapodásokról általában

A Magyar Szocialista Munkáspártnak a gazdaságirányítás reformjáról szóló irányelvei helyesnek tartják, ha a szövetkezetek vezetősége „kétoldalú munkaszerződést köt a tagokkal".[1] Ez a deklaráció a reform küszöbén elsősorban a mezőgazdasági szövetkezetekre vonatkozott. A munkamegállapodásokat ugyanis minden külső kezdeményezés nélkül, belső elhatározás alapján alakították ki egyes mezőgazdasági szövetkezetek már a hatvanas évek elején a belső munkaszervezési problémáik megoldása céljából. Rájöttek ugyanis arra, hogy a munkamegállapodás-kötés kétoldalú biztonságot nyújt. A vezetőség ily módon a munkaerőelosztást távlatilag meg tudja tervezni, ugyanakkor a tag is egzisztenciális biztonságot élvez, mert a megállapodás hatálya alatt rendszeres munkához és keresethez jut.[2] Ez a kettős előny hamar tudatosult országszerte a mezőgazdasági szövetkezetekben (továbbiakban: mgtsz) már az 1967. évi III. tv. megjelenése előtt, amiben a jogtudománynak is szerepe volt. Ezért e jogszabály tulajdonképpen már számtalan szövetkezet alkalmazott gyakorlatát szentesítette.[3]

Azóta a munkamegállapodás intézménye továbbterjedt a mezőgazdasági szövetkezetekben részben azért is, mert a fenti jogszabály bizonyos körben kötelezővé tette azok megkötését. Ugyanakkor azonban kezdték felismerni előnyeit a kisipari termelőszövetkezetekben is, elsősorban a háziipari bedolgozói vonalon. Ezt a szövetkezeti ágazatközi elterjedést elősegíti a szövetkezeti integrációs folyamat, melynek eredményeképpen megalkotást nyert a szövetkezetekről szóló 1971. évi III. törvény. Ennek köszönhető mindenek előtt az, hogy a kisipari termelőszövetkezetek új ágazati jogszabálya, az 1971. évi III. tvr. is intézményesítette a munkamegállapodásokat.

A munkamegállapodások szerkezetüket tekintve valamennyi szövetkezeti típusban és ágazatban a megkötés módját és a tevékenység tárgyát tekintve horizontális és vertikális módon az alábbiak szerint osztályozhatók. A megkötés módját illetően vannak ún. „egyéni" és „csoportos" megállapodások. Az utóbbiaknál a szövetkezet a megállapodást nem az egyes munkavállaló tagokkal, hanem azok kisebb csoportjaival köti meg. Mindkét formájú munkamegállapodás megkötése ezen túlmenően ismeretes a szövetkezet nagyüzemi munkaszervezetén kívül eső munkák önálló elvégzésének vállalásánál, továbbá olyan munkáknál, amelyeket a szövetkezeti munkaszervezeti keretek átfognak és végül találhatók olyan ún. „kombinatív" jellegűek is, amelyek az előbbi kettőt együttesen alkalmazzák. A munkamegállapodásoknak ezek a formái az mgtsz-ekben alakultak ki,[4] azonban — miként ezt későbbi fejtegetéseinkben bizonyítani kívánjuk — alkalmazhatók más szövetkezeti típusok és ágazatok területén is.

Jogdogmatikailag vizsgálva a munkamegállapodásokat, azok belső tartalma szerződés. Szerződés, mivel lényegük a felek megegyezésen alapuló szabad akaratnyilvánítása, mellyel a tagsági jogviszony egy lényeges részjogviszonyát, a munkavégzés módját, a belőle származó jogokat és kötelezettségeket rendezi a szövetkezetekre vonatkozó általános és ágazati jogszabályi rendelkezések, de különösképpen a szö-

[1] A gazdasági mechanizmus reformja. Kossuth Bp. 1966. 38. old.

[2] Nagy L.: A tagsági munkamegállapodások helye a termelőszövetkezeti jogban. „A gazd. mech. jogi kérdései az mgtsz-ekben" tanulm. kötet. Bp. 1967. KIK. 189. old. és tőle: „A tsz-tagokkal kötött munkamegállapodásokról". Kossuth, 1966. E könyv jelentősen segítette e jogintézmény elterjedését.

[3] *Nagy* L.: Mgtsz. tanulm. köt. 180. old.

[4] Vö.: 3. sz. jegyzettel.

vetkezetek belső normáinak konkrétizálásaként. Figyelembe véve azonban azt, hogy a szövetkezeti tagok által kifejtett munkavégzés a tag szempontjából éppen olyan egzisztenciális, mint az alkalmazott részére annak munkaviszonya, nem érdektelen, hogy a munkamegállapodás milyen tartalommal kerül megkötésre. Azaz a munkamegállapodásnak is a munkaszerződéshez hasonlóan meg kell felelnie azoknak az általános alkotmányi elveknek, melyek a munkához való jogot és kötelezettséget egymással párhuzamosan biztosítják. Ezért, ha a megkötött konkrét munkamegállapodásban valami nincsen világosan rendezve, a szövetkezet belső szabályzatain keresztül az ágazati és össz-szövetkezeti jogszabályok részletrendelkezéseiben, joghézag esetén pedig a szövetkezeti alapelvekben kell keresni megfelelő megoldást. Ha pedig a kérdés így sem dönthető el, a szövetkezeti munkavégzési és a munkajogi alapelvek hasonlósága[5] lehetőséget ad megfelelő munkajogi rendelkezések analóg alkalmazására.

Nagyobb problémát jelent már a másik határos jogterületnek, a polgári jog egyes közelálló szabályainak esetleges figyelembevétele. A szövetkezet nagyüzemi munkaszervezeti keretei között végzendő munka hasonló a munkajog által szabályozott munkához. Így a szövetkezeti munka e szféráját a szövetkezeti jogszabályok helyesen rendezik a munkajogias modell figyelembevételével. A szervezeti kereteken kívül folyó munkavégzésben azonban — miként erről később még bővebben szó esik — a közvetlen irányítás és ellenőrzés hiánya miatt jobban előtérbe kerül a munkavégzés vállalkozási — eredménykötelmi jellege. Ezt a vonást a szövetkezeti jogviszonyból kiűzni nem lehet, hiszen a szövetkezeti tagsági jogviszony több irányú olyan szervezeti, vagyoni és munkarészjogviszonyt fog át, amelyek egymásba áthatva jelennek meg. Tipikus esete ennek a munkanap jóváírással egybekötött háztáji termék-értékesítési megállapodás,[6] amely bár tartalmaz szövetkezeti — munkajogviszonybeli elemeket, az előtérben azonban mégis a kifejezetten érték —, sőt egyenértékjellegű szövetkezeti tagsági-vagyonjogviszony egyik formája áll. Ez pedig mind a megállapodástartalom kialakítása, mind az esetleges későbbi jogkövetkezmények levonása szempontjából a „polgári jogias jellegű" megoldásokat sem szorítja háttérbe. A munkaszervezeti kereteken kívüli munkákra vonatkozó megállapodásoknál már nem jelentkezik ennyire kiélezetten ez a vonás. De még mindig nem a belső szövetkezeti szervezeti keretek között folyó olyan munkáról van szó, ahol a munkáltatói utasítási-irányítói és ellenőrzési jog a legközvetlenebbül érvényesül, megalapozva a jogok s kötelezettségek, és ezen belül a felelősségnek sajátos, munkajogias jellegű rendezését. Így a szervezeti kereteken kívüli munkára vonatkozó megállapodás a most ismertetett fenti kettő között foglal helyet, talán közelebb állva az utóbbihoz. Ebből magunk részéről azt a következtetést vonjuk le, hogy a szervezeti kereteken kívül elvégzendő munkavállalások azon kérdéseiben, amelyekre a vagyoni-egyenértéki vonások a jellemzőek, a munkajogias modelltől eltérő megállapodástartalom-kialakításra és jogkövetkezmény-levonásra legyen mód a polgári jogias konstrukciók „kölcsönbevétele" mellett. A szövetkezeti tagsági jogviszony már kifejtett több síkú jellege folytán erre mód is van. Ugyanis itt bizonyos fokig a tagsági jogviszony egyenérték jellegű vagyoni oldala lép előtérbe, következésképpen az ide vonatkozó szövetkezeti elvek részben hasonlítanak a polgári jog elveihez, ha pedig két jogág elvei megegyeznek egymással, jogelméletileg fennáll az analógia alkalmazásának a lehetősége.[7] Mindebből azt a következtetést vonjuk le a magunk részéről, hogy a szövetkezeti törvény 61. §-ában biztosított relatíve kogens keretek között a tagsági munkavégzésre vonatkozó megállapodások szerződéses tartalma részben ilyen irányban kialakítható a munkavégzési formák e kettős jellegének a figyelembevételével. E kettős jellegben azonban a jogviszony munkavégzési jellegének továbbra is dominálnia kell, ami pl. kártérítésnél kizárja a tag elmaradt haszonért fennálló felelősségét stb.

Végezetül az általános kérdések körében kell utalnunk a megállapodáskötés kötelező, vagy fakultatív voltára is. Ismeretes, hogy mind az mgtsz-ekre, mind pedig az ipari szövetkezetekre (továbbiakban: itsz) vonatkozó ágazati jogszabályok bizonyos körben kötelezővé teszik a munkamegállapodások megkötését. Vizsgálati tapasztalataink azt mutatják, hogy mindkét termelőszövetkezeti ágazatban azokon a területeken, ahol szükségét érzik, a jogszabályilag kötelezővé tett körön túlmenően is munkamegállapodást kötnek a tagokkal.[8] Ha viszont nem érzik szükségét, a megkötés elmarad a kötelezővé tett területeken is. Ennek oka abban rejlik, hogy egyes szövetkezeti vezetők — ha a szövetkezetnek a megállapodáskötéshez nem fűződik különösebb érdeke — igyekeznek távol tartani magukat az írásbeli elkötelezettségtől. A munkamegállapodás-kötés ugyanis mindkét irányban elkötelezést és garanciát jelent. Ez teszi indokolttá azt, hogy jogszabály de lege ferenda a mgtsz-ekben is az itsz-ekéhez hasonlóan tovább szélesítse a kötelező munkamegállapodás-kötés körét. Vagyis az lenne a helyes, ha az itsz-ekhez hasonlóan (1971. évi 32.

[5] Vö.: *Eörsi* Gy.: A szocialista polgári jog alapproblémái. MTA Kiadó. Bp. 1965. 145. old.

[6] Vö.: szerzőtől. A termelőszövetkezet és tagjainak a háztáji gazdaságot érintő együttműködési megállapodásai. Jogt. Közl. XXV. (1970.) évf. 8. sz.

[7] Vö.: az 5. sz. jegyzetben kifejtett koncepcióval az analógiával kapcsolatban.

[8] Szerző reprezentatív felmérése Vas, Zala, Baranya, Veszprém, Pest és Nógrád megye területén. Felmérési időszak 1969—70.

tvr.) a mgtsz-ekben is minden újonnan belépő taggal kötelező lenne munkamegállapodást kötni. A munkamegállapodás a szövetkezetekben a vállalati munkaszerződéshez és a kollektív szerződéshez hasonlóan a munkarend élővé tételét, az egyes munkabeosztásokra és dolgozó tagokra adaptálását biztosítja. Ezért a munkamegállapodás tartalmának és formájának további kérdéseit nem volna helyes, ha a jogszabály mereven határozná meg. E kérdések tüzetes meghatározását a szövetkezeti önigazgatás hatáskörébe kell adni.

II. A nagyüzemi munka szervezeti kereteken kívüli munkatevékenységet átfogó munkamegállapodások

A) *A földterület megművelésére vonatkozó részes jellegű megállapodások*

1. E megállapodástípus kialakulását előmozdító tényezők: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti vezetők röviddel a mezőgazdaság szocialista átszervezését követő években rájöttek arra, hogy hagyományos módszerekkel végzett mezőgazdasági-földművelési munkák hatékonyabban szervezhetők meg, ha azokat nem munkacsoportokban kollektíven munkaegységért, illetve havi munkadíjért, hanem a tagok családjuk bevonásával egyénileg végzik el a földterület kimérése mellett, részes terménydíjazás ellenében. Ennek több irányú oka volt, és van ma is. Elsődleges oka az, hogy addig is, míg a munkák gépesítésére sor nem kerül, a részesbe kiadással hagyományos módszerek mellett is meg lehet emelni a munkaeredményt, mivel a részesbe kiadás nemcsak a tag, hanem az egész család munkaerejét mozgósítja. Ezen túlmenően jelentős gazdasági mozgatórugóként hat különösen a háztáji állattartással intenzíven foglalkozó tagoknál az, hogy a természetbeni részesdíjazáson keresztül abraktakarmányhoz juthat. A munka színvonalát ezen túlmenően emelő tényező az is, hogy az önálló munkavégzés, a közvetlen munkavezetőre való hagyatkozás hiánya a saját tevékenységért fennálló felelősségtudatot erősíti. E mozgatórugók hatására „földterület részesművelésbe vállalására vonatkozó megállapodások" útján eredményesen megszervezhető az olyan munkaigényes növényi kultúrák megművelése is, amelyekre a tagok különben nem szívesen vállalkoznának.

2. Az egyéni megmunkálás tárgyát képező *növényféleségeket* a vonatkozó megállapodások általában első pontként elhelyezett kikötésben sorolják fel a *földterület nagyságának* és gyakran *fekvésének* a megjelölése mellett.

a) A megállapodások általában több növényt egymás utáni felsorolásban tartalmaznak. Gyakori, hogy a kisebb munkaigényességű növényféleségeket igényesebb munkát kívánó növényekkel kapcsolják, és csak az kap részesművelésbe kevesebb munkakifejtést igénylő növényfajtákat, aki ugyanakkor vállal nehezebb munkát igénylő kultúrát is. A vállalható földterületek aránya is ettől függően egyenes arányban növekszik, vagy csökken egymásra tekintettel a megállapodási kikötésekben.[9]

b) A megművelés tárgyát képező földterületek nagyságát a kialakult gyakorlat szerint a megállapodások kivétel nélkül hektárban (korábban kh-ban) meg szokták jelölni. A fekvés közelebbi megjelölése dűlőre, kataszteri táblára, vagy helyrajzi számra való hivatkozással, azonban már igen sok helyen elmarad. Ezt az utóbbi helyzetet tükrözik a Vas megyei szövetkezetek a Veszprém megyei szövetkezetekkel szemben, amelyeknél a hrsz-megjelölés gyakorlata szinte egységesen kialakult.[10] Nézetünk szerint ez utóbbi gyakorlat követése azért indokolt, mert egyfelől különösen az idős tagoknak nem mindegy, hogy a kérdéses földterületet a központtól milyen messze adják ki. Továbbá a tagoknak az sem mindegy, hogy milyen minőségű földet kell művelésbe venniük. Figyelembe véve továbbá azt a gyakorlatot, miszerint a részesterületeket egymás mellett mérik ki és általában „kikarózzák", a parcellaszámnak a megállapodásban történő megjelölésével el lehet kerülni, hogy a tagok egymás parcelláit felcseréljék. A helymegjelölés ilyen pontosításával számtalan esetleges későbbi vita elkerülhető.

3. A megállapodásokban a felek általában arra is kitérnek, hogy a műveléshez szükséges munkaeszközöket a szövetkezet, vagy a tag köteles-e biztosítani. A kezdeti és a ma már elsősorban vagyonvédelmi okokból egyre ritkábban alkalmazott gyakorlat az, hogy a szükséges munkafelszerelést a szövetkezet biztosítja. A legtöbb helyen ezt a módszert felváltotta az a megoldás, hogy az elv fenntartása mellett a tagokat saját munkaeszközeik használatára kötelezik, viszont használati díjat fizetnek a munkaeszközök után.[11] Végül harmadik megoldásként ismeretes a saját munkaeszközök díjfizetés nélküli használatának megállapodási előírása is egyes szövetkezetek részéről.[12]

Ez utóbbi esetben a megállapodásos jogviszony erősen a vállalkozás elemeit viseli magán. A szövetkezeti munkaszervezés perspektivikus fejlődése azonban — ott, ahol ennek feltételei adva vannak — a munkaszervezeti jellegű munkavégzés elemeinek az előtérbe hozatala mellett szól. Erre figyelemmel a magunk részéről az egyszerű munkaeszközök használata viszonylatában a közbülső használati díjtérítéses megoldást, míg bonyolultabb, egyedileg, és nemcsak számszerűen nyilvántartott, egymástól könnyen megkülönböztethető munkaeszközök tekintetében az elismervény ellenében, elszá-

[9] Szerző felmérései Vas, Zala, Veszprém és Pest megyék területéről. Felm. idő: 1969—70.

[10] Szerző felmérése a pápai és sárvári TESZÖV területén, továbbá: *Nagy* L.: a tsz-tagokkal kötött munkamegállapodásokról. Kossuth. Bp. 1966. 4. old.

[11] Adatok a pápai TESZÖV területéről.

[12] Gércei „Vöröscsillag" mgtsz., répcelaki „Nagymező" mgtsz.

molási kötelezettséggel a tagok részére történő használatba adást tartjuk helyesnek a munkamegállapodásban kikötni.

4. A növénytermesztési munkák egy jelentős részének az elvégzése ma már gépesített módon történik. Az ilyen munkafázisokra, úgymint a gépi szántásra, a gépi vetésre, a vegyszeres gyomirtásra, valamint a termés gépi betakarítására az egyéni művelésre vonatkozó munkavállalási megállapodások csak a kézi munkaeszközökkel szokványosan végzendő ún. „gyalog" munkákat, úgymint az egyelést, ritkítást és a kapálást fogják át. A megállapodások általában meghatározzák azt, hogy melyek azok a munkafázisok, amelyeket a részesművelést vállaló tagnak kell elvégeznie, és melyek azok, amelyek elvégzéséről a szövetkezet a közös munkaszervezés keretében gondoskodik.[13]

A munkáltatói utasításadási és közvetlen irányítási-ellenőrzési jogkör érvényesülésének már tárgyalt hiánya következtében e megállapodásokban rendszerint részletesen kitérnek arra is, hogy a tagok által egyénileg elvégzendő munkákat milyen módon és időközökben, milyen eszközökkel és hányszor kell elvégezni.[14]

A most vázolt kérdések szabályozásánál fellelhető esetleges megállapodásbeli hiányosságok felvethetik egyfelől, hogy a nem egyértelmű munkafeladatok elosztása kinek a terhére értelmezendő, másfelől a homályos szakmai felvilágosítás miként kerül értékelésre. Ami a kérdés első részét illeti, elsősorban a szövetkezet belső, főleg munkaszervezésbeli és munkadíjazási szabályzatai adnak eligazítást, ha nem, akkor pedig a ténylegesen követett gyakorlat. Ilyen eligazító külső körülmények hiányában pedig a legegyszerűbb, gépesítés nélküli munkaszervezést vélelmezve az ellenkező bizonyításig úgy kell tekinteni, mintha a tag a részére kijelölt részesterületen minden munka elvégzésére vállalkozott volna. Ami pedig a kérdés második részével kapcsolatos, ott abból kell kiindulnunk, hogy speciális felvilágosítás, kikötés, és szakmai útbaigazítás hiányában az általános szakmai jártasság alapján mi várható el a tagtól. Figyelembe kell venni ezen túlmenően azt is, hogy szakmai jártassága mellett milyen szakmai kételyek felmerülésére lehetett a kérdéses tag esetében számítani, amelyek tisztázása iránt a tagtól lépések megtétele kármegelőzésként elvárható volna. Mindez arra utal, hogy az e körben jelentkező elvárások és az esetleges nyitva maradt kérdések megítélése ugyancsak a vállalkozási konstrukció szerinti elbíráláshoz hasonlítanak.

5. Azok a megállapodások, amelyek a földterület egyéni művelésbe vételét elvállaló tag kötelességévé teszik az adott földterület termésének a betakarítását is, gyakran munkaszervezeti keretek között történő leszedés esetén is bizonyos minőségi kikötéseket tesznek a termény átadásával kapcsolatosan. Így igen gyakori, hogy a tagot a részére kiadott földön megtermett termény átválogatására, megtisztítására, a szártól való mentesítésére, esetleg még csomagolására is kötelezik, és csak ilyen állapotban, szabályszerű minőségi átvizsgálás után hajlandó a terményt a munkáltató szövetkezet a tagtól átvenni.[15] Ebben megint a munkavállalás vállalkozási-eredménykötelmi jellege jelenik meg, a gazdaságirányítás reformjának felfokozott piaci követelményei folytán. Ezzel szemben mennyiségi átvételre vonatkozó utalásokkal nem találkoztunk ilyen jellegű munkamegállapodásokban, aminek oka csakis az, hogy a megállapodás tárgyát képező föld a benne levő terménnyel együtt mindvégig a szövetkezet tulajdonában áll. Ebben pedig a megállapodás „munkajogias" vonása mutatkozik meg.

6. A munka díjazása elsősorban természetben, ún, „részesdíjazás" formájában történik. Vagyis a betakarított termés egy meghatározott %-a természetben a tagot illeti meg. A tagot megillető % hányadokat a megállapodások növényféleségektől és szövetkezetektől függően egészen eltérően rendezik.[16] E megoldás mellett találhatunk pénzbeni díjazást is, amely lényegében a tagnak járó termésnek a mgtsz részéről történő elszámolói áron való megvásárlásából alakult ki. Ma széles körben alkalmazzák ott e pénzes díjazási formát, ahol a tagoknak nincsen szükségük háztáji takarmányra. Gyakori e kettőnek a kombinatív alkalmazása, vagyis az, hogy egyes növényféleségek után részes természetbenit, mások után készpénzes díjazást fizet a szövetkezet aszerint, hogy miből van igény természetbeni járandóságra elsősorban a háztáji abrakoltatás végett. Az agrárközgazdászok között sokan szorgalmazzák a készpénzdíjazásra való áttérést földterület egyéni művelésbe vállalásba vétele esetén is. A tapasztalatok viszont azt mutatják, hogy ahol intenzív háztáji állattartás folyik, a tagok ragaszkodnak a részesdíjazás további fenntartásához. Éppen ezért ebben a kérdésben a megállapodás intézményében jelentkező tagsági akaratérvényesülésnek gazdasági-, és szövetkezetpolitikailag is jelentősen ható komoly önszabályozó szerepe van, gátat emelve az esetleges voluntarisztikus elképzeléseknek.

7. A senkinek fel nem róható károkért fennálló dologi veszélyviselés, valamint a termelési költségek a szövetkezet és a földterület egyéni megművelését vállaló tagok között részesdíjazás esetén általában megosztásra kerülnek, mégpedig többnyire a részesdíjazás aránya

[13] Megállapítás Répcelak, Csévharaszt, Koppánymonostor, Tápiószeleste, Komárom, Bakonytamás, Törle, Mocsa, Csányoszró községek mgtsz-einek részesművelési megállapodásai alapján.

[14] Vö.: a 13. sz. jegyzettel.

[15] Pl. a mocsai megállapodás 4. és a törlei megáll. 1. pontja.

[16] 1969—71. években az ország területéről reprezentatív megvizsgált munkamegállapodások összevetése alapján.

szerint. Ilyen arányban vállalják a felek a termés biztosítási költségeit is.[17] A veszély- és a költségviselés ilyen megosztásának az elve végső soron a vállalkozási szerződésnél ismert érdek-köri megoszlásban és a „casus nocet domini" elvében gyökerezik, vagyis abban, hogy a javak hasznot húzója egyben a költségek viselésére is köteles. A visszajáró résszel arányban álló eme költségáthárítás és veszélyviselés gazdasági húzóerőt is jelent. Ezenkívül a részesművelési szerződések történeti előzményeinél fogva ezt a megoldást a tagság magától érthetődőnek tartja.

8. A tagot terhelő megállapodásszegés szankcióit a megállapodások szövege általában a felróhatósággal kapcsolja össze és kártérítésben jelöli meg. Több megállapodás tanulmányozásából leszűrt következtetésünk az, hogy a mgtsz-ek többsége ilyen esetekre az 1967. évi III. tv. 80. § (4) bekezdésére hivatkozással a teljes kár megtérítéséig terjedhető kártérítést helyeznek kilátásba a korlátozott kártérítési felelősségi szabályok [tv. 80. § (2) bek.] kiiktatása mellett.[18] Elemezve az önszabályozásnak ezt a megoldását, elmosódni látszik az általános tagsági felelősségnél ismert vétkesség szándékos és gondatlan formája szerinti megkülönböztetés. Ennek a megoldásnak a jogi alapját részben abban keresik a szövetkezetek vezetői, hogy a szerződésileg elvállalt kötelezettség fokozottabb helytállást igényel, részben pedig abban, hogy a munkát a tag a szövetkezet munkaeszközeivel és munkatárgyain végzi, azonban bizonyos mértékig saját belátása szerint, mert a szövetkezeti munkaszervezeti kereteken kívül folyó munkavégzés esetében nem tudja közvetlen módon gyakorolni irányítási, utasítási és ellenőrzési jogát. A „pacta sunt servanda" alapján álló helytállás itt összetalálkozik ezért a „custodia" felelősséggel. A szövetkezeti vezetésnek a megállapodási ajánlatokba felvett ezt az igényét pedig nem érzik — megállapításaink szerint — jogérzetükkel ellentétesnek. E megoldásnak a szövetkezeti kollektíva érdekeit szem előtt tartó jogpolitikai-preventív erejét pedig elvitatni nem lehet. Mindez indokolttá teszi a munkamegállapodási formák ilyen, a közvetlen munkáltatói utasításadás és ellenőrzés érvényesülésének hiányával járó eseteiben, hogy az általános szövetkezeti tagsági felelősséggel szemben szigorúbb jellegű anyagi felelősségi forma érvényesüljön. Mind a dolgozói, mind pedig a tagsági általános kárfelelősségi formát a munka törvénykönyvének és a termelőszövetkezeti törvénynek az alkotója ugyanis a szervezeti keretek között végzendő munkát előtérbe állítva alkotta meg. Erre utal az is, hogy a hiányfelelősséget a közvetlen munkáltatói ellenőrzés hiánya miatt a szövetkezeti törvény eltérő módon szabályozta. A kötött gazdaságirányítási rendszer idején más munkavégzési formák elterjedve még nem igen voltak. Ezért a jogalkotó akkor a jelenleg felmerülő itt tárgyalt és más hasonló igényekkel még nem számolhatott. Ezért indokoltnak látszana, ha a jogalkotó de lege ferenda legalább egy végrehajtási részletjogi szabályozással „expressis verbis" lehetővé tenné a kárfelelősség ilyen szabályozását. Egy ilyen leendő jogi rendezés hiányában is azonban mód van nézetünk szerint a szövetkezeti törvény 61. §-ának rugalmas szövegezése folytán arra, hogy az ilyen típusú munkamegállapodásokban a tag kártérítési felelősségét az itt leírtak szerint alakíthassák ki a felek. A saját megállapodásszegésért a tag irányában a szövetkezet az objektív alapon nyugvó teljes kártérítés elve szerint felel. Az általunk vizsgált megállapodásokban is ilyen kikötések szerepelnek. Itt a szerződésileg vállalt kötelezettségből eredő felelősség további szigorítása a szövetkezet általános, maximális felelőssége miatt már nem lehetséges.

A földterület egyéni-részesművelésbe vállalásának természete a megállapodásszegések objektív jogkövetkezményeinek a levonását csak igen szűk körben igényli. Ez a szűk kör legfeljebb a munkadíjnál jelentkezik — részesnél automatikusan, pénzes díjazásnál munkadíj visszafogásban — ha a kikötött megfelelő minőség szerinti átadás nem történik meg. Erre figyelemmel a tag által el nem végzett válogatás, tisztítás stb. költségeivel a szövetkezet a munkadíjat minden további nélkül csökkentheti, mivel e járandóság a munkát helyette elvégző másik tagnak jár. Ezen felül speciális objektív szankcióként több megállapodásban láttuk kikötve azt, hogy munkaigényes és kevésbé munkaigényes növények kapcsolása esetén az egyiknek el nem végzése, vagy hiányos elvégzése csökkenti a másikra vonatkozó javadalmazást is. Munkaszervezési hatékonysága folytán e megoldás ellen sem hozható fel kifogás.

B) *A közös gazdaság állatainak egyéni-családi gondozására vonatkozó megállapodások*

1. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének az időszakában a közös férőhelyek hiánya miatt a szövetkezet tulajdonát képező állatállományt gondozásra kiadták a tagoknak, akik részben a saját istálló használatbaadásáért helységbért, a kihelyezett állatok gondozásáért munkadíjat kaptak a szövetkezettől. A közös férőhelyek megépülésével ez a megállapodási forma elvesztette jelentőségét, azonban az MSZMP IX. kongresszusának határozataiban, valamint a MÉM, a TOT és a SZÖVOSZ 1970. évben közösen kiadott irányelveiben megfogalmazott háztáji üzemági koncepcióval most ismét előtérbe került.[19] E koncepció rámutat arra,

[17] 1969—71. évben végzett repr. felmérésünkből kapott adatok.

[18] A törlei „Rákóczi", nakapornaki „Aranykalász", s a körmendi „Vöröscsillag" mgtsz-ek megállapodásai.

[19] Közli kivonatosan a Magyar Mezőgazdaság. Információk. 22/1970. (VI. 3.) sz.

hogy további, költséges közös férőhely építés helyett az üresen maradt háztáji istállók kihasználása a kívánatos.

2. Ez megállapodások kötése útján kétféleképpen történik. Vagy úgy, hogy a tag a saját tulajdonában levő állatát a felnevelés végeztével adja a szövetkezet tulajdonába és jut szarvasmarha, vagy sertés esetében az 5/1970. (III. 22.) Korm. sz. rendelet alapján munkanapjóváíráshoz, vagy pedig az állatot közvetlenül a saját háztáji gazdaságában történő megellés után már a szövetkezet tulajdonába adja, és mint ilyent neveli fel munkadíj ellenében. Jogdogmatikailag az első esetben lényegében munkamegállapodási elemekkel ötvözött háztáji termékértékesítési megállapodásról[20] van szó, míg a második esetben olyan munkamegállapodásról, amelyet háztáji termékértékesítés előzött meg. Az első esetben dogmatikailag jogszabályi felhatalmazással bizonyos körben jogszabályilag munkanapjóváírással egybekötött vételárkifizetésről, míg a második esetben kifejezett munkadíjfizetésről van szó. Tekintettel azonban arra, hogy mindkét esetben legtöbbször a takarmányt a szövetkezet biztosítja önköltségi áron számfejtve a tag részére, kölcsönös értékelszámolásra van szükség, amelyet az egyszerűség kedvéért mind vételárfizetés, mind munkadíj címén történő fizetés esetében azonos módon bonyolítanak le. Lényegében ezen keresztül a kettő közötti különbség fokozatosan elmosódik, különösen az esetben, ha az 5/1970. Korm. sz. rendeletben jelenleg csak szűk körben lehetővé tett munkanapjóváírás lehetőségét valamennyi állatnevelésre de lege ferenda kiterjesztenék.

3. E megállapodások tárgya elsősorban belföldi és export, valamint tenyészállatok nevelése, hizlalása főleg szarvasmarha és sertés, újabban azonban kisállattenyésztés (nyúl, baromfi) vonatkozásában is. Egészen szűk körben érvényesül ma már — főleg a fogatos tagok esetében — az 1. pont szerinti állatgondozás, legtöbbször más irányú munkamegállapodás mellékkikötéseként.[21]

4. Az ilyen természetű nevelési megállapodásoknak egyik leglényegesebb eleme az elkészítési idő kikötése, előírva azt, hogy addigra a megállapodás tárgyát képező állatnak milyen súlyt kell elérnie. Exportra hizlalás esetében külön kikötésként szokott szerepelni a túlhizlalás tilalma, minden állatra nézve pedig általános feltételként a vemhességtől mentességet kötik ki általában a szövetkezetek, mint ahogy ezt az állatforgalmi vállalat is a szövetkezettel szemben kiköti.[22]

5. Igen sok nevelési megállapodás meghatározza az abrakoltatás, az etetés módját. Azt, hogy milyen időközökben kell etetni és milyen abrakkal, illetve tápféleséggel. Gyakori olyan kikötés is, amely csak a mgtsz által adott táp, vagy abrak használatát engedélyezi. Tehéntartás esetében gyakran megszokták határozni azt is, hogy milyen időközökben kell a fejést eszközölni és a lefejt tejet milyen arányban tarthatja magának meg a tag és mennyit kell a szövetkezet csarnokának leadnia.[23]

6. A kölcsönös együttműködés tárgykörében az állatnevelési munkamegállapodások legtöbbje három fő kérdésben tartalmaz kikötést. Az első, hogy a szövetkezet köteles-e abrakot, vagy tápot biztosítani, ha igen, akkor milyen fajtát, milyen mennyiségben, milyen áron és milyen szállítási ütemezés mellett. A második kérdéskörként kerül szabályozásra a szövetkezet gyógyszerellátási, gyógykezelési kötelezettsége, ami többnyire ingyenesen történik. Végül a megállapodás tárgyát képező harmadik kérdéskört a szövetkezet állattenyésztési, állategészségügyi rendszeres szaktanácsadási s felügyeleti kötelezettsége és joga képezi, valamint a tagot a kapott útmutatások realizálása irányában terhelő feladatok rögzítése teszi ki.

7. A tagoknak járó díjazást a hizlalási megállapodások csekély eltéréssel a következőképpen határozzák meg. A munkadíj alapja az átvételre kerülő meghizlalt állat teljes értéke, amiből levonásra kerül az a vételár, amelyet az mgtsz a tagnak az állat tulajdonba vételekor adott. Levonja a szövetkezet továbbá azt a takarmányértéket is, amelyet a tag rendelkezésére bocsájtott. Így állapítja meg az mgtsz a minőségi feltételeket elsősorban a súly figyelembevételével és azt a munkadíjat, amely kifejezi a munkaráfordítás valóságos értékét, továbbá amely a tag részére kifizetésre kerül. Az ide vonatkozóan tanulmányozott munkamegállapodási kikötések a viszonylag bonyolult elszámolásra való tekintettel meglehetősen részletekbe menőek,[24] ami az egyértelműség biztosítása miatt helyes is. Eme elszámolási megállapodások a háztáji férőhely használatáért külön díjazást nem tartalmaznak.

8. A dologi veszélyviselés általában a „casus sensit dominus" elve szerint alakul a megállapodásokban. Erre utal, miszerint a szövetkezetek zöme arra vállal kötelezettséget, hogy ha az állat senkinek fel nem róható hibából kifolyólag hullik el, a biztosítási díjat a szövetkezet a ráhizlalt súly arányában munkadíjtérítés címén megosztja. Tartási hiba miatt történő elhullás esetében a tag nem tarthat igényt a biztosítási díjra, továbbá az állatorvosi kezelés és a gyógyszer értékének megtérítésére, és köteles az egyéb felmerült tényleges károkat a szövetkezetnek megtéríteni. Ezen túlmenően kikötik a megállapodások a hizlalást végző tag objektív felelősségét is, aminek szubjektív felelősségi

[20] Vö.: a 6. sz. jegyzettel.

[21] Adatok a szombathelyi és a sárvári TESZÖV területéről.

[22] Felmérési adatok Vas, Somogy és Baranya megyék területéről.

[23] Vö.: a 22. sz. jegyzettel.

[24] Pl. Chernellháza—damonyai „Répcevölgye" hizlalási megállap. 5. pontja.

következménye is van. Leggyakoribb esete ennek a szavatossági hibában szenvedő állatok után fennálló felelősség, amikor is a szövetkezet részéről történt továbbeladást követő levágás során felfedezett rejtett hiba ha a tagnál fennállt tartási időre vezethető vissza, részére az állatért kifizetett összegeket a szövetkezet visszakövetheti, illetve levonja a tag év végi járandóságából. Itt tehát lényegében a szavatossági felelősségnek ugyancsak a „custodia" felelősség alapján történő kiterjesztéséről[1] van szó, mivel a tag szűkebb szavatossági felelőssége csupán az állatnak növendék korban a mgtsz tulajdonába adásáig, nem pedig a nevelést követő birtokba adásig állna fenn. Ezért a szövetkezeti tulajdonba kerülés után voltaképpen a tag nem objektív jellegű szavatossági helytállással, hanem a korábban már kifejtett „custodiából" eredő kártérítési felelősséggel tartozik. Mindez azonban még nem került letisztázásra az ilyen típusú megállapodásokban.

C) *A föld csoportos megművelésére irányuló részesművelési jellegű és állattartási munkamegállapodások*

1. A földterület csoportos művelésének vállalására kötött megállapodások az egyénileg kötött megállapodásoktól annyiban különböznek csupán, hogy a szövetkezettel nem egy tag, hanem a tagoknak egy kisebb csoportja lép megállapodásos jogviszonyba. Az ilyen megállapodásokat általában a csoport valamennyi tagja aláírja. Főleg kampányfeladatokra, pl. termésbetakarításra kötnek ilyen megállapodásokat.[26] A csoport általában a kölcsönös bizalmon, gyakran rokoni kapcsolaton alapulva áll össze. E megállapodások tartalma megegyezik általában az egyéni (részes) művelésbe vállalási megállapodásokkal,[27] mégis a csoportos jellegből néhány speciális probléma felvetődik. Így elsősorban a munkafeladatoknak a tagok közötti megosztása, a munkadíj szétosztás és a megállapodásszegésért fennálló felelősség kérdései. A legtöbb megállapodás e kérdésekben nem tartalmaz jogi rendezést. Tanulmányozva azonban a gyakorlatot, az állapítható meg, hogy a csoporton belüli felelősséget az esetleges megállapodásszegésért a szövetkezet nem kutatja, hanem a szankciót (pl. csökkentett munkadíj) az egész csoport terhére alkalmazza eredménykötelmi alapon.

A munkadíjkifizetéssel kapcsolatban két gyakorlat alakult ki. Az egyik szerint a szövetkezet a munkacsapat vezetőjével számol el közvetlenül és az számol el a többi taggal, míg a másik megoldás szerint egyenlő arányok szerinti bontással a szövetkezet közvetlenül számol el a csoportagokkal. Magunk részéről a későbbi belső viták elkerülése végett ez utóbbi megoldást tartjuk helyesnek, mivel kapcsolatba hozva a felelősséggel, így mindkét irányban egységes elvi síkon tud érvényesülni az együttes, de osztott felelősség elve, amelytől eltérni, ellentétben állana a szövetkezeti elvekkel, a kollektívába tartozás lényegével.

2. A háztájiba történő korábban elemzett kihelyezéses állatnevelés csoportos formája a gyakorlatban még nem alakult ki, csupán elvi elképzelések jelentek meg róla a Magyar Mezőgazdaság hasábjain.[28] Az itt közölt elképzelés szerint helyesnek látszana, ha a háztáji férőhellyel rendelkező öreg, az állattartással járó valamennyi munkát már elvégezni nem tudó tagok vállalnák a férőhely biztosítását, és családjuknak fiatalabb, többnyire már más háztartásban élő, de a faluban, sőt a szövetkezetben dolgozó tagjai vállalnák el egymás között megosztva az etetési-gondozási munkákat. Ily módon a viszonylag jó kereseti lehetőségek az olyan fiatalok érdeklődését is fel tudná kelteni a háztáji állattartás irányában, akik a nagy időigényesség miatt máskülönben nem tartanának állatot. Az ilyen megállapodásokkal kapcsolatosan — azok elterjedése esetére — lényeges kihangsúlyozni az egyes tagok által vállalt feladatoknak és teljesítési idejüknek, vagyis a munkakoordinálásnak, valamint vállalt közreműködés arányában a munkadíjnak a megállapodásban történő megosztásnak a jelentőségét a tagok családtagok közötti esetleges későbbi viták megelőzése érdekében.

D) *A munkaszervezeti kereteken kívüli munkára vonatkozó megállapodások az ipari és fogyasztási szövetkezetekben.*

1. Az ipari termelőszövetkezetekben a bedolgozó tagokkal kötnek rendszerében hasonló megállapodásokat, mint amilyeneket az eddigiek során a mgtsz-ek vonatkozásában ismertettünk. Az ipari, főleg háziipari szövetkezeti bedolgozói rendszer lényege az, hogy a bedolgozó tag a szövetkezettől elszámolás ellenében nyersanyagot kap, az ebből általa készített ipari termékeket pedig ugyancsak ellenértéktérítés mellett az itsz-nek, illetve a htsz-nek átadja. E jogviszonyban a minőségi-mennyiségi átadás-átvétellel egybekötött szigorú egyenértéki elszámolási rendszer érvényesül, tehát sem nem a klasszikus értelmű munkaadó-munkavállaló jelleg, sem pedig az áruviszonyokra jellemző egyszerű polgári jogi forma. A bedolgozó tag ebben a helyzetében — a korábbi években főleg ráutaló magatartással, ma viszont már egyre inkább írásban rögzített módon — meg-

[25] Chernellháza—Damonya, Őriszentpéter, Ráks, Bölle, Feménd s Csányoszró községek mgtsz-ei állattartási megállapodásai alapján. (Bán Béla tv-riportja 1969. okt. 1-én — Bőhm J.: A közös és a háztáji kapcsolata. Népszab. 1971. szept. 11. 3. old.)

[26] Ostffyasszonyfai „Petőfi" mgtsz.

[27] Adatok Vas, Veszprém, Komárom és Pest megye területéről.

[28] A háztáji állattartás és a megállapodáskötések kérdései a termelőszövetkezetekben. Magyar Mezőgazdaság. Információk 31/1970. (VIII. 5.)

állapodást köt az ipari tsz-szel, illetve a htsz-szel, amely tartalmazza az átadásra kerülő és feldolgozás tárgyát képező nyersanyag fajtájának, minőségének, mennyiségének és egységárértékének a megjelölését, valamint azt, hogy a kapott anyagból mit, mennyit és milyen minőségű, fazonú stb. árut kell előállítani (pl. a kapott 10 kg fonálból 10 db pulóvert, 30 kg fűzfavesszőből 25 db kosarat stb.). Meghatározzák továbbá a nyersanyag engedélyezett veszteségszázalékát (káló), valamint az elkészült terméknek a szövetkezet részére történő átadási határidejét.[29] A bedolgozói munkamegállapodásoknak ezt a módját a szövetkezeti integráció folytán az itsz-ekben a mgtsz-ekben ismert családtagi foglalkoztatás mintájára kezdik csoportos formában is megszervezni.[30] Ugyanakkor a mgtsz-ek is kezdik alkalmazni — a tagok téli foglalkoztatásának biztosítása végett — a bedolgozói rendszer egyéni s csoportos formáját egyaránt.

Mint látható, az itt vázolt munkamegállapodástípusból származó jogkövetkezmény-levonás és dologi veszélyviselés kérdései ugyanazokon az elveken nyugodnak, mint amit a részesműrelési, valamint a háztájiba kihelyezett állatnevelési megállapodások kapcsán kifejtettünk. Ezt mutatja az is, hogy az OKISZ vezetősége a 6/1969. (OÉ. 10.) OV. sz. határozatával az itsz-ek számára kiadott munkajogi szabályzat óta kötelezővé tette a bedolgozói munkára vonatkozóan a munkamegállapodáskötést. Ezzel pedig deklarálta azt, hogy a munkajogi szabályzat „munkatörvénykönyv-modellje" változtatások nélkül nem alkalmazható.

2. A fogyasztási szövetkezetekben a munkát jelenleg nem tagok, hanem alkalmazottak végzik. A jövő útjának azonban — amiről a későbbiekben bővebben is szólni kívánunk — annak kell lennie, hogy a fogyasztási szövetkezet dolgozója egyben tag is legyen. Ez esetben pedig az ÁFÉSZ-eknél jelentős mértékben elterjedt családi alapon történő üzlet és vendéglő üzemeltetést (gebinesi rendszer) lehetne az itt tárgyaltakhoz rendszerében és joghatásaiban hasonló munkamegállapodások útján rendezni.

E) *A munkaszervezeti kereteken kívüli munkavégzésből adódó speciális egyenértéki elemek távlati perspektívái*

Az eddig tárgyalt megállapodástípusok fő jellemzője a munkának munkaszervezeti kereteken kívül történő megszervezése és ebből adódó azok a speciális joghatásbeli eltérő vonások, amelyek eddigi fejtegetéseink során végigvonultak. Nézetünk szerint a „munkatörvénnyi modellel" szembeni ezek az eltérések a szövetkezeti jellegből, a piachoz, a lakosság igényeihez, az állami vállalatokhoz képest rugalmasabban történő viszonyulásból fakadnak. A szövetkezetek eme alapvető jellegét a szövetkezetelméleti vita is kihangsúlyozta és ebben látta meg — helyesen — a szövetkezeti mozgalom egyik legfontosabb társadalmi szerepét távlatilag is. Ezért e jelleg által kitermelt jogi megoldásoknak is távlatilag kell teret engedni. Ilyen tendencia más szocialista államokban is tapasztalható. A legtovább ebben az NDK mgtsz-ei mentek, ahol a belső üzemviteli szerződések valamennyi jogkövetkezményükkel együtt a szállítás-vételi és vállalkozási típus konstrukcióját viselik magukon kölcsönös kötbérterhes szankciókkal.[31]

Nézetünk szerint mindebből a mi viszonyaink között is sok hasznosítható, többek között bizonyos formában a kötbér is, hiszen a részes terménynek, vagy a hizlalás tárgyát képező állat átadásának elmaradása miatt a szövetkezet köteles megrendelője részére kötbért fizetni. Ezért álláspontunk szerint indokolt megállapodásilag lehetővé tenni a vállalat részére emiatt kifizetett kötbérnek teljes, vagy részleges áthárithatóságát. Általánosságképpen szükségesnek látjuk azonban annak kihangsúlyozását, hogy a már nálunk kialakult szövetkezeti-munkajogias vonásokat az NDK belső üzemi szerződéseinek teljesen polgári-jogias modelljével felcserélni helytelen volna. Fő vonásként ugyanis annak kell tükröződnie, hogy a tag a munkát a szövetkezeti kollektíván belül, csupán annak munkaszervezeti keretén kívül végzi. Ezért a polgári-jogias érték-konstrukciók másodlagosak, szubszidiáriusak lehetnek csupán.

III. *Nagyüzemi munkaszervezeti kereteken belüli munkavégzésre vonatkozó megállapodások*

A) *Általános jellemzés:*

A mgtsz-ekben a szervezeti kereteken belüli munkára vonatkozóan kialakult megállapodások mind tartalmilag, mind formailag a munka törvénykönyvében szabályozott munkaszerződésekhez hasonlítanak. Mindkettőnek alapvető célja a rendelkezésre álló munkaerőnek a legoptimálisabb elosztása. Csak míg a munkaszerződés esetében ez az ország valamennyi gazdasági és társadalmi szervezete viszonylatában,[32] addig munkamegállapodás esetén ez egy adott szövetkezeten belül történik meg. Végsősoron ebben kell keresnünk a két jogintézménynek különböző jogágakban, a munkajogban, il-

[29] Göndör György, Orbán Lászlóné OKISZ jogtanácsosok, Neményi Miklós a Vas megyei KISZÖV jogtanácsosa szíves közlései s szerzőnek a sárvári járásban végzett felmérései alapján.

[30] *Göndör* Gy.: A szövetkezetek általános munkaerőgazdálkodása. „A szövetkezeti reform jogi kérdései" c. tanulmánykötetben. KJK. Bp. 1971. 336. old.

[31] *Prugberger* T.: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek belső üzemviteli szerződései az NDK-ban. Jogtud. Közl. XXVI. (1971.) évf. 5. sz.

[32] *Weltner:* A szocialista munkaszerződés. Bp. 1965. 27. old.

letőleg a szövetkezeti jogban való elhelyezésének az alapját.

A szövetkezeti szervezeti keretek között a munkamegállapodások kialakulására a mgtszek vállalattá való felfejlődése vezetett, ami már nem engedi meg a kezdeti, patriarhális munkaszervezeti formák további fenntartását. Ebben elsődleges szerep jutott a szövetkezetek nagyságrendi megnövekedése mellett a mezőgazdaság gépesedésének, mely a munkafeladatok bonyolultabbá válását, a tevékenységnek a többi munkatársra is kiható nagyobb fokú koordinálási igényét vonja maga után. E követelményekhez legmegfelelőbben asszimilálódni a szövetkezetek a munkamegállapodások meghonosításával tudtak, mivel ez bizonyult a legjobb eszköznek arra, hogy a tagságtól kölcsönös akaratmegegyezés útján igényesebb, a korábbinál színvonalasabb munkát kapjanak.

A vállalati jellegű gazdálkodásra való áttérés következtében a gyakorlatban a tagsági munkamegállapodások igen hasonlítanak a munkaszerződésekhez. Különben is: a tsz alkalmazottaival a vezetőség a Munka Törvénykönyve alapján munkaszerződést köt, e munkaszerződések azonban figyelembe veszik a mezőgazdaság speciális igényeit. Ezért az alkalmazotti munkaszerződésekben és a tagsági munkamegállapodásokban rögzített munkafeladat-meghatározások, a munkavégzéssel kapcsolatos egyéb jog- és kötelezettségmegállapítások — beleértve a munkadíjmeghatározást — majdnem azonosak egymással azonos munkakörökön belül. Különbség csupán a jogszabályok által meghatározott körben áll fenn, úgymint az alkalmazotti munkabérplafon, s illetményföld behatárolása, valamint a nyugdíj és egyéb társadalombiztosítási szolgáltatások tekintetében. Az utóbbi évek gyakorlata azonban azt mutatja, hogy a mgtsz-ek egy jelentős része az utóbbi téren megmutatkozó különbséget speciális munkamegállapodásbeli kikötésekkel kiegyenlítette. Erre azért került sor, mivel a mgtsz alkalmazottak egy jelentős része hajlandó volt tagsági viszonyba lépni, de csak akkor, ha a korábbi alkalmazotti jogai a tagsági viszony keretében is biztosítva lesznek.

Az ipari termelőszövetkezeteknél a munkaszervezeti keretek között folyó munkákra mind ez ideig nem kötöttek megállapodásokat, csupán a már tárgyalt bedolgozói körben. A ktsz-ekre vonatkozóan nem régen hatályba lépett 1971. évi 32. tvr. 26. §-a azonban kötelezővé tette a szervezeti kereteken belül végzendő munkákra is. Az itsz-ekben eddig is elsősorban a munkajogias modell jellemezte a tagsági munkaviszonyt. Erre utal a már tárgyalt 1969. évi munkaügyi szabályzat. Ezért a munkaszerződésekhez hasonló olyan tagsági munkamegállapodások kialakítása esetleg valamennyi adminisztratív és műszaki, valamint manuális munkára, amely megfelel az adott itsz profiljának és helyi sajátosságainak, nem teljesen előzmények és gyökér nélküli feladat. Jelenleg ugyanis sok helyen a belépési nyilatkozatot kitöltő tagjelöltekkel a szövetkezet vezetősége ideiglenes munkamegállapodást köt addig az időpontig, amíg a közgyűlés össze nem ül és meg nem hozza a tagfelvételt kimondó határozatát.[33] Ezt követően a vezetőség egy „akcept levélhez" hasonló értesítésben közli a taggal a felvételt, végleges munkaköri beosztását és az érte járó munkadíjazási feltételeket.[34] Eme előzmény-intézmények továbbfejlesztése útján viszonylag könnyűszerrel megoldható a szabályszerű tagsági munkamegállapodások kialakítása a ktsz-ekben is. Tudomásunk szerint a tényleges gyakorlat is ebben az irányban tendál.

A fogyasztási, takarék- és lakásszövetkezetekben jelenleg minden munkát alkalmazottakkal végeztetnek el munkaszerződéses alapon, még akkor is, ha az illető „alkalmazott" egyben a szövetkezet tagja is (pl. ügyvezető elnök). E gyakorlatot helyes volna felszámolni,[35] és a munkát végző tagokkal lehetőleg munkamegállapodást kötni, kimondva ezzel összefüggésben azt, hogy a szövetkezet tisztségviselői munkakörei tagsági viszony fennállásához kötődjenek. Ezen túlmenően pedig deklarálni kellene azt, hogy a szövetkezet tagja kívül állóval szemben az alkalmazási tekintetében elsőbbséget élvez.

Végezetül párhuzamba kell állítanunk a munkamegállapodások e típusát a szervezeti kereteken kívül eső munkákra vonatkozó megállapodásokkal. Korábbi fejtegetéseink alapján leszűrhető legfontosabb különbségképpen azt, hogy az itt tárgyalt munkamegállapodások legfőbb jellemzője a szervezeti kereteken kívül eső munkákra vonatkozó megállapodásokkal szemben a munkáltató részéről gyakorolt állandó és közvetlen utasítás, irányítás és ellenőrzés. Ez a körülmény a szervezeti kereteken belüli munkavégzésre vonatkozó munkamegállapodások jogkövetkezményeinek levonásánál egyértelműen azt a munkajogias modellt igényli, amelyet a tagok anyagi felelősségre vonásánál mind az 1953. évi 7. tvr., mind az 1967. évi III. tv. főszabályként eddig is követett.

B) *A nagyüzemi munka szervezeti kereteken belüli munkára vonatkozó megállapodások alkalmazása a gyakorlatban*

Az általunk végzett felmérések tanúsága szerint a mgtsz-ek a munkamegállapodások itt tárgyalt típusát elsősorban a termelési-gazdasági tevékenység fontosabb láncszemeit alkotó munkakörökben alkalmazzák. Így elsősorban: a) a növénytermesztésnek nagyobb munkacsoportokban végzett hagyományos idénymunkái-

[33] Neményi M.: KISZÖV jogtan. (Vas m.) szíves tájékoztatása és a szerző tapasztalata a Sárvári Ruházati KTSZ-ben.

[34] Göndör Gy. szíves tájékoztatása.

[35] Vö.: *Göndör* Gy.: a 30. jegyzetben im. 328. old.

nál; b) az állandó jelenlétet kívánó állattenyésztési és vagyonőrző munkaköri beosztásoknál; c) a fokozott bizalmat igénylő és az üzemi vezetői munkakörökben; d) a magasabb szakmai követelményeket, nagyobb gondosságot és elővigyázatosságot igénylő munkakörökben; e) végül pedig az alkalmazottaknak tsztaggá válása esetében.

A növénytermesztés részesműveléskénti ki nem osztott hagyományos, ún. gyalogmunkáinál a munkamegállapodások útján lehet rendszeres munkavégzésre ösztönözni a korábban meglehetősen ötletszerűen munkára megjelent növénytermesztési gyalogmunkásokat. Tekintve pedig, hogy a gyalogmunka idény-, és alkalmi jellegű, a növénytermelők rendszeres munkavégzési kötelezettségvállalása ellenében a mgtsz részükre e megállapodásokban egész évi munkabiztosításra vállal kötelezettséget.[36] Az állandó jelenlétet igénylő munkakörökre vonatkozó munkamegállapodáskötések területe az állatgondozás, és az éjjeli őri beosztás. A munkamegállapodások célja itt elsősorban a váltások pontos megtörténésének, valamint a szakszerű állatgondozás és éber vagyonőrzés biztosítása. A vezetői és a szakmai jártasságot, illetve bonyolultabb munkakifejtést, vagy nagyobb fokú elővigyázatosságot igénylő munkakörökben a munkamegállapodások célja elsősorban az, hogy a munkát elvállaló tagok feladataikat nagyobb fokú erkölcsi és szakmai elvárások szerint, s a balesetvédelmi szabályok messzemenő figyelembevételével végezzék. Végül az alkalmazottaknak taggá válásánál a cél a korábban, alkalmazottként megszervezett jogaiknak taggá való átminősülésük után is történő fennmaradása.[37]

Mármost, ha összességében, nem egy termelőszövetkezetben, hanem a mgtsz-ekben általában nézzük a munkamegállapodásokat, akkor azt látjuk, hogy azoknak egy jelentős részében e jogintézmény csak a szervezeti kereteken kívül végzett munkáknál kerül alkalmazásra. Más mgtsz-ekben a munkamegállapodáskötést a szervezeti élet keretein belül is alkalmazzák, de csak néhány munkakört illetően, és csak a szövetkezetek egy részénél általános a munkamegállapodások megkötése valamennyi vagy legalább is valamennyi fontos munkakörben. Ez utóbbi szövetkezetekben a munkamegállapodások a szövetkezeti munkával kapcsolatos egész belső szervezetet valóban átfogják és az akaratkölcsönösség és érdekösszhang jegyében kapcsolják az egyes feladatokat egymáshoz.

C) *A munkajogias munkamegállapodások tartalmi elemei:*

a) Általános vonások: E munkamegállapodási formák kifejlődésének körülményeit vizsgálva megállapítható, hogy ezek a tsz-alkalmazottakkal kötött munkaszerződésekből, azoknak átültetéseképpen alakultak ki. A munkamegállapodásokban rögzített tartalmi kérdések és rögzítésük formája ezért nagymértékben a munkaszerződésekhez hasonlít. Ennek objektív oka, hogy azonos munkaterületeken azonos kérdések azonos módon igényelnek szakmai szempontból szabályozást tagra és alkalmazottra nézve egyaránt.

b) A munkamegállapodások formái alanyaik szerint. A szervezeti keretek között folyó munkavégzésre kötött megállapodásoknál is ismeretes azoknak egyénileg és csoportosan megkötött formája. A tartalmi kérdések általábani azonossága mellett fő különbség a kettő között, hogy a munkafeladatok a munkatársak közötti együttműködésre kihatóan kerülnek hangsúlyozott módon rendezésre.

Külön szükséges szólni a munkamegállapodások azon speciális köréről, amikor választott tisztségviselővel kötnek munkamegállapodást a tisztségével kapcsolatos feladatokra. Van olyan álláspont, hogy ilyen esetben a munkamegállapodás megkötése felesleges, mivel a funkció hatálya a választás megtörténtével beáll. Szerintünk azonban ez a tény a munkamegállapodáskötést nem teszi feleslegessé, mivel az lényegében „beiktatás", a tisztségre történt megválasztás realizálását, s a feladatok konkrétizálását jelenti. Ilyen gyakorlat követésétől pedig nem vitatható el az a szövetkezetpolitikai előny, hogy a megválasztott vezetőnek funkciójával kapcsolatos felelősségtudata fokozottabban előtérbe kerül. Így a vezetés színvonala ilyen megállapodáskötések útján csak emelkedik.

c) A munkáltató munkaelosztási jogkörének alakulása. A termelői típusú szövetkezetek tagsági viszonyának egyik részjogviszonya a munkavégzési jogosultságot és egyben kötelezettséget foglalja magában. Ebből adódóan a tagnak jogában áll részt kérni és venni a szövetkezet szervezeti keretei között folyó munkában, ugyanakkor azonban a szövetkezet vezetősége egyoldalú elhatározás alapján is jogosult a tagot munkára beosztani. A munkamegállapodás intézményével ez a jog korlátozást szenved a kétoldalú megegyezés javára. A szövetkezet ezáltal tehát a munkakijelölési jogát mintegy önkorlátozza. Teszi ezt pedig azért, mert ha a munkahelyi és a munkaköri beosztásnál a tag akarata is egyenjogúképpen figyelembevételre kerül, ezáltal a tagság nagyobb kedvvel és nagyobb felelősségtudattal végzi el a saját önszántából elvállalt feladatokat.

D) *A munkafeladatok és a munkabeosztás meghatározása a munkamegállapodásokban:*

A belső szervezeti keretek munkáira kötött munkamegállapodások vizsgálati tapasztalataink szerint egyértelműen meghatározzák, hogy a megállapodást megkötő tag a munkát

[36] A Sárvári, Szombathelyi, Pápai és a ceglédi TESZÖV-ök működési területein tanulmányozott megállapodások alapján.

[37] Répcelaki „Nagymező" mgtsz.

melyik üzemágban, illetve szervezeti egység keretei között, azon belül pedig melyik munkahelyen és beosztásban köteles elvégezni. Így pl. az állattenyésztés körében a tápiógyörkei „Zöldmező" mgtsz, de ugyanígy a többi mgtsz is részletesen megjelöli a munkamegállapodásban, hogy a tag melyik sertésnevelőben, tehénistállóban, vagy borjúnevelőben, illetőleg csibenevelőben vagy tojóházban állatgondozóként, takarmányosként, trágyakihordóként, fejőgulyásként, illetve éjjeli váltóként köteles a munkát elvégezni. Ezen túlmenően e munkamegállapodások zöme részletesen kitér az elvégzendő munkafeladatok leírására, sőt, ahol végtermék jelentkezik, a végtermék eredménynél megkívánt minőségi követelményekre is. Tekintve pedig, hogy az állattenyésztésben gyakori egy-egy istállón belül azonos vagy különböző beosztásokban részben együtt, részben egymást váltva dolgozók viszonylatában a csoportosan kötött munkamegállapodás, felvetődhet egy olyan megoldás lehetősége, mint az NDK termelőszövetkezeteinél ismert brigádközi belső üzemi szerződések, mely a munkadíjazásban is kifejezésre juttatva az egész csoportra nézve együttesen meghatározza a végtermék minőségi követelményét.

Hasonló jellegű kikötéseket tartalmaznak a gépesítési brigádban (traktoros, vontatóvezető stb.), a szerelőműhelyekben, a raktárakban, magtárakban, valamint a kiegészítő üzemekben dolgozó tagok munkamegállapodásai is. Valamennyiben részletesen szabályozásra kerül a munkaidő. Azokban a munkakörökben pedig, ahol a műszakváltásoknak és a nem előre történő munkaidő meghatározásnak jelentős szerepe van (állattenyésztés, traktorosi munka, vontatóvezetők stb.), ott a munkaidő kihasználásával kapcsolatos e kérdések berendezése nemcsak csoportos, hanem egyénileg kötött munkamegállapodásoknál is jelentős szerephez jut. A munkamegállapodások jelentős része pedig ezen túlmenően meghatározza azt is, hogy a tag a munkát kinek a közvetlen irányítása, útmutatása és ellenőrzése mellett köteles végezni. Ez a tény is azt deklarálja, hogy a munkafeladatok munkamegállapodásbeli meghatározása itt nem a szervezeti kereteken kívül végzett munkavégzés vállalkozási modelljéhez hasonlít, hanem itt a munkafeladatok meghatározása és a munkavezetői utasítás együttesen érvényesül a munkát végző cselekvés szabadságának megkötése mellett. Meghatározást nyer azonban, hogy ez a megkötés kitől eredhet csupán, és így nem következhet be illetéktelen személyek illetéktelen beavatkozása és vele együtt a munkavégzést zavaró hatáskörtúllépések. Úgy látszik tehát, hogy jelenleg a munkamegállapodások konkrétizálják, sőt sok esetben pótolják a belső szabályzatok általánosságait és hiányosságait a hatásköri kérdések megosztása terén.

Az itt szabályozandó járulékos, de mégsem elhanyagolható kérdések körében igen lényeges a fizetett szabadság mértékében a kiadás és kivevés módjában való megegyezés, különösen akkor, ha a megállapodást megkötő tag szabadságának időtartamára helyettesként családtagjának beállítását kéri. E kérdések közül igen jelentős az alap- és pótszabadságra jogosultság előfeltételeit és a szabadság mértékét a megállapodásban rendezni. A pótszabadságra jogosultság tekintetében ugyanis két jogszabálymagyarázat is van. Az egyik szerint az mgtsz tv. 62. §-a és az mgtsz R. 96. §-a által megkívánt évi 250 munkanapteljesítés a feltétele a pótszabadság kiadásának is, a másik álláspont szerint viszont az alapszabadságtól függetlenül az Mt. alapján, a „szolgálati" évek figyelembevételével kell elbírálni. Mivel mindkét út törvényesen járható, e kérdésekben igen sok vita merül utóbb fel. Ennek ellenére azonban a munkamegállapodások egy nagy hányada semmit sem mond a tagok szabadságáról, aminek oka, hogy a vezetés szereti megkerülni e kérdéseket, mivel a sok helyen fennálló munkaerőhiány miatt körülményes a helyettesítések megoldása.

Hasonlóképpen lényeges a munkamegállapodásokban a munkahelyek szociális-higiéniai ellátásának, valamint a balesetvédelmi óvórendszabályok biztosításának, használatának kérdéseit is részletesen szabályozni. A munkamegállapodási rendezések azonban e téren is számos hiányosságot mutatnak fel. Ennek oka részben a szövetkezetekre, részben a tagokra vezethető vissza. A szövetkezetekre azért, mert egy részük lehetőség szerint még mindig igyekszik elhárítani magától az ezzel kapcsolatos jogszabályilag is előírt feladatokat, a tagokra pedig azért, mert közülük sokan semmibe veszik a balesetvédelmi óvórendszabályok betartását, nem használják a védőberendezéseket és öltözékeket, sőt arra is van adat, ha a szövetkezeti vezetés megállapodásilag kötelezni akarná őket azok igénybevételére, inkább elzárkóznak a munka elvállalásától. Leggyakrabban ez a növényvédő szakmunkások körében vetődik fel.[38]

Áttérve az ipari szövetkezetekre, az ezen a területen megkötésre kerülő munkamegállapodások a munkakör-meghatározás, és az ott végzendő feladatok megjelölése, valamint a munkaidővel kapcsolatos kikötések tekintetében sokat tudnak meríteni a mgtsz-ek kiegészítő és kisegítő üzemi tevékenysége körében kötött munkamegállapodásokból. Az itt végzendő munkákra vonatkozó feladatok, a munkavezető utasítási és irányítási joga, a munkaszervezet, a kereslethez alkalmazkodó egyenetlen munkaidő rugalmas meghatározása[39] jelentős segítséget nyújthat az itsz-ek lényegében hasonló, csak

[38] A sárvári, szombathelyi, ceglédi, komáromi és zalaegerszegi TESZÖV-ök területén tanulmányozott megállapodások alapján.

[39] A pápai járás több mgtsz-ében találkozni lehet egyenlőtlen munkaidői kikötéssel.

főprofilban folytatott munkatevékenységére kialakítandó munkamegállapodásainál e kérdések szabályozásához. Az itsz munkamegállapodásoktól ugyanis éppen e munkaköri, munkabeosztási és munkavégzési kérdéseknek a jelenleginél jóval rugalmasabb megoldását várja igen helyesen el a jogirodalom, az állami vállalatias modell merevségeinek kiküszöbölése mellett.[40]

A fogyasztási, takarék és lakásszövetkezetekben kialakítandó munkamegállapodások munkaköri meghatározásainál eredményesen adaptálhatók a jelenlegi munkaszerződésbeli kikötések, mivel azok a kereskedelmi és vendéglátóipari, valamint az ezt kisegítő manuális és üzletszerzői munkák viszonylatában már eddig is a szakma és a szövetkezeti viszonyok életszerű követelményei szerint jártak el a munkaszerződések kötése során is. A szövetkezetek adminisztratív és tisztségviselői munkaköri beosztásainál pedig ilyen speciális szempontok, mint másutt — általában itt sem merülnek fel.

d) A munkadíj munkamegállapodási kikötése: Az 1967. évi III. tv. előtt az ún. „maradványelv" uralkodott a mgtsz-ekben, amely mellett a tagok jövedelmének összege változó és bizonytalan volt. A tagok munkakedvének fokozása és szintentartása kitermelte a garantált munkadíjazásra vonatkozó igényt a tagok körében, aminek húzó erejére a szövetkezeti vezetés sok helyen már 1967. év előtt felfigyelt, és lényegében az 1967. évi tsz kódex munkadíjazási elvei szerint nem előleget, hanem a betervezett összjövedelem általában 80 %-áig garantált munkadíjat biztosított a különböző munkaköri beosztásokra munkamegállapodást kötő tagjainak. Ilymódon bizonytalannak csupán az év végén kiosztásra kerülő, általában az összjövedelemnek 20%-át kitevő rész maradt. Az 1967. évi III. tv. hatálybalépését követően a megállapodásilag kialakult, és lényegében e kódex által szentesített e jövedelemelosztási rendszer a további munkamegállapodáskötésekben tovább finomodott. Sőt újabban a munkamegállapodások év végén munkadíj helyett csak eredményességi juttatást biztosítanak.

Ennek megfelelően a jelenleg megkötésre kerülő munkamegállapodásokat tanulmányozva arra a megállapításra juthatunk, hogy a munkaegység szerinti díjazást egyre inkább felváltja a készpénz szerinti díjazás. Azokon a helyeken pedig, ahol a részesművelési díjazást nem alkalmazzák, egyes munkamegállapodási kikötések szerint a havonta fizetendő készpénz egy részét a szövetkezet a tag által „megvásárlásra kerülő természetbeniek kifizetésére visszatartja".[41] De újabb keletű munkamegállapodásoknak csak egy kisebb hányadában tapasztalható már idődíjazás kikötése, többségük eredményességi díjazást tartalmaz. Így a traktorosoknál a norma egységét a megszántott normálholdak után, a termelő jellegű kiegészítő üzemekben az előállított darabok után stb. állapítják meg a munkadíjat. Másutt az idődíjazás megmaradt ugyan, de kombinálódik az eredményességi díjazással. Ez áll fenn sok helyen az állattenyésztésben, ahol a gondozó munkadíját munkamegállapodásilag rögzítve részben a ledolgozott munkaórák, részben pedig a gondozott állatok száma alapján állapítják meg. Az adminisztrációban és más szakterületeken dolgozó magasabb képzettséghez kötött szakembereknek és a tisztségviselőknek az alap-munkadíját havi fix összegben állapítják meg. A tiszta munkaidő szerinti díjazás pedig általában csak olyan munkakörökben érvényesül, ahol eredményességet mérni közvetlenül nem lehet (pl. gyalogmunka, szerelőműhelyek, szolgáltató részlegek, fogatosok, gazdasági udvar takarító stb.). Az ilyen munkakörökben is azonban a kiegészítő részesedésnél közvetett módon érvényesül az eredményességi díjazás célprémiumok formájában. Így pl. egyes munkamegállapodások a gyalogmunkánál bizonyos számú ledolgozott munkanap után, a szerelőműhelyek dolgozóinak a kampánymunkák idején gép meg nem hibásodás be nem következése után kötnek ki célprémiumot. Az ilyen egyes munkakörökre megállapított célprémiumi juttatások mellett pedig szinte majdnem minden munkamegállapodás általános jelleggel, valamennyi munkakörre nézve biztosít az év végén a tagoknak prémiumot (tisztségviselő, műszaki és adminisztratív szakember, megállapított s biztosított munkakörben dolgozó, gyalogmunkákban rendszeresen résztvevők stb.) a mgtsz-nek összgazdasági eredménye alapján is.[42]

Szükségesnek látszik a tagsági munkamegállapodások munkadíjazási rendszerét összevetni a tsz-alkalmazottak munkaszerződéseivel. Egy ilyen összevetés azt mutatja, hogy a kétféle minőségben dolgozókat a jogszabályi korlátozások kivételével (munkabér és illetményföldmérték behatárolás) azonos szinten kezelik. Gyakran olyannyira azonosan, hogy több szövetkezetben a vasár- és ünnepnapi munkavégzésre nézve tagra s alkalmazottakra vonatkozóan egyöntetűen kikötik a munkadíjpótlék fizetésének hiányát.[43] Nézetünk szerint a túlóra, és más ilyen jellegű pótlék megtagadása csak egyenetlen munkaidő rendszer esetében fogadható el. Nem egyenetlen munkaidő meghatározás esetében a munkajogi megoldásnak kell érvényesülni, miként ez az itsz-eknél is általános jelleggel érvényesül. Az itsz-eknél azonban ezt az általános abszolutizált jelleget kellene relatívvá tenni az itt kifejtettek szerint.[44]

Hasonlóképpen indokolt volna főleg az ipari szövetkezetekben, de a fogyasztási szövet-

[40] *Göndör* Gy.: A 30. jegyzetben im. 331. old.
[41] Bakonytamási „Összetartás" mgtsz.
[42] A 36. és 38. jegyzetben felsorolt területekről tanulmányozott munkamegállapodás-minták alapján.
[43] Pl. Zalaszentmihály, Pápateszér.
[44] *Göndör Gy.:* jegyzetben im. 346. old.

kezetekben (a már kifejtettek szerint tagsági viszonyban munkát végzőkre nézve) is a tag tulajdonosi mivoltjával összefüggésben a mgtszekben kialakult garantált kockázati munkadíjazási rendszert átvenni. Ebben a vonatkozásban tehát a mgtsz hat az egyéb szövetkezetekre, míg az eredményességi díjazás következetes végigvitele tekintetében a többi, főként az itsz típus tud előnyösen hatni a mgtsz-ekre.[45]

e) A munkamegállapodások egyéb — mellékkikötései: A megállapodások egy jelentős része kitér a munkaruha, és a munkaeszköz biztosításának kérdéseire. A legtöbb helyen mindezt a mgtsz-ek maguktól érthetődően biztosítják.[46] Néhány megállapodás azonban ezeknek a szolgáltatását a tagra hárítja.[47] Nézetünk szerint az ilyen megoldás jogi alapja a közös gazdaság szervezeti keretei között történő munkavégzés körében vitatható, mivel a munka itt teljesen a szövetkezet már kifejtett közvetlen irányítási-felügyeleti és érdekkörében folyik.

Több munkamegállapodás kitér a tagnak járó társadalombiztosítási, és egyéb, ezt meghaladó segélyezési szolgáltatások, valamint a tagoknak a munkavégzésük mértékéhez kötött természetben, pénzben vagy más irányú szolgáltatásokban meghatározott kedvezmények (fuvar, kedvezményes vetőmag stb. szolgáltatás) szabályozására. Ebben a körben igen figyelemre méltóak azok a munkamegállapodások, amelyek az alkalmazottakból taggá válók részére az ipari biztosítottakéval egy szinten saját terhükre vállalják a társadalombiztosítási szolgáltatásokat, szerintünk teljesen jogszerűen.[48]

A legtöbb megállapodás meghatározza a munkamegállapodás kezdeti s végső időtartamát. Kezdetben meghatározott időre, újabban azonban — a gyalog, és kampánymunkák kivételével — általában meghatározatlan időre kötik.

Meg kell végül jegyeznünk, hogy különösen a mgtsz-ekben, de az itsz-területen is jelentős volna a végzett munka mérésének és elszámolásának elvét munkamegállapodásilag rögzíteni. A mgtsz-vonalon végzett vizsgálataink szerint azonban igen kevés helyen térnek ki e kérdésekre a munkamegállapodások, pedig részben a munkavezetői szubjektivizmus miatt, részben pedig a tagok anyagi túlkapásai miatt gyakran állnak elő elszámolásbeli viták.

f) Minthogy az itt tárgyalt megállapodások a munkaszervezeti keretekben végzett munkát fogják át, semmi indok nincsen arra, hogy a megállapodásokból fakadó joghatások, esetleges megállapodásszegések a szövetkezeti törvény és az ágazati törvények munkajogias modellű kártérítési, hiányfelelősségi és fegyelmi felelősségi szabályaitól eltérően kerüljenek megállapításra, vagy alkalmazásra. Bármilyen eltérés jogszabály sértő volna. A speciális szövetkezeti viszonyok egy kivételt azonban indokolttá tesznek figyelembevételre. Nevezetesen azt, ami a szövetkezetekben gyakori eset (pl. mgtsz-ben traktort, munkagépet stb.), hogy a tag a szövetkezet egyes munkaeszközeit a saját lakásán, vagy más módon a birtokában tartja. Ilyen esetekben a szövetkezet közvetlen ellenőrzési lehetőségének hiánya folytán tág lehetőség van arra, hogy a tag a nála tartott eszközöket saját gazdasága javára használja, hasznosítsa (pl. háztájiban). Ezért szükségesnek és törvényszerűnek tartjuk, hogy a megállapodások a leltár vagy jegyzék szerint a tagnak átadott, vagy más módon egyértelműen bizonyított módon annak őrizetébe adott vagyontárgyakon a felfokozott jellegű hiányfelelősségen felül az állagkárért is fokozott módon, „custodia"-szerűen a bekövetkezett tényleges kárig terjedhetően felelőssé tehessék a tagot, őt terhelő „exculpatio" mellett.[49]

Ezen felül a tag terhére esik a fenti felelősségi körön kívül is a megállapodásilag elvállalt munkakörre való alkalmatlansága. Ilyen esetekre, sőt megállapodásszegésekre is a szövetkezetek sok esetben kikötik a megállapodás felmondásának a jogát. Ezzel azonban a tagsági viszony nem szűnik meg. Ahhoz fegyelmi büntetésképpen alkalmazandó kizárás kell. Ezért kizárás alkalmazásának hiányában a tagot más munkakörbe kell beosztani új megállapodáskötéssel, vagy anélkül.

IV. *Vegyes típusú munkamegállapodások*

E megállapodási formák mind ez ideig zömmel csak a mgtsz-ekben alakultak ki. Legegyszerűbb a *kapcsolt forma,* amikor egy okiraton, azonban lényegében különálló megállapodásként, egy szervezeti kereten kívüli s egy azon belüli munkamegállapodás szerepel. *Összetett típusról* akkor van szó, amikor a fenti kettőben szabályozott feltételek egymásra tekintettel kerülnek kikötésre. Így gyakori, hogy bizonyos jobb munkaköröket részesművelés vállalásához kötnek, vagy fordítva (pl. nagyobb teljesítményű traktor vezetése). Az összetett típusú megállapodások egyik eddig még nem igen alkalmazott formája a háztájiba kihelyezett állattartással kombinált munkamegállapodás, valamint az olyan munkamegállapodás, amely háztáji termékértékesítési szerződéssel kapcso-

[45] Vö.: 44. jegyzetben im. 344—347. és 348—349. lapokkal.

[46] Pl. dobai „Somlóvár" mgtsz.

[47] Pl. Tápiógyörgye „Zöldmező" mgtsz.

[48] Vö.: 37. sz. jegyzettel.

[49] Megemlítendő, hogy az itsz-ekre nézve az 1971. évi 32. tvr. 35. §. (3) bek-e kifejezetten ilyen szabályt tartalmaz, az 1967. évi III. tv-t novellázó 1971. évi 34. tvr. azonban ezt kihagyta. Szerintünk itt joghézagról van szó, így a két ágazatra érvényes azonos elvek folytán alkalmazható a mgtsz-ekre is analógiával a 32. tvr. fenti §-a külön megállapodásba foglalás nélkül is.

lódik. Olyan munkamegállapodás azonban gyakori, amely a háztáji részére történő szolgáltatásokat munkamegállapodásokkal kombinálja.

Külön témaként érdemel említést a belső termékátadási-szállítási megállapodások kialakíthatóságának problémája. Az NDK belső üzemi szállítási és vállalkozási szerződéseihez hasonlóan nálunk is ki lehetne alakítani a korszerű szövetkezeti állatnevelő kombinátok viszonylatában. A kombinát leszállítaná a végterméket mint önálló elszámoló egység — a felvásárlónak, a kombinát vezetője pedig a fenti szállítások realizálása érdekében a tagokkal munkamegállapodást kötne. Az állattenyésztési kombinát és a növénytermesztés között pedig belső szállítási megállapodással meg lehetne közvetlenül valósítani az előbbiekben kitermelt trágyának a kicserélését az utóbbi ágazatból származó takarmánnyal. Hasonló megoldás ismeretes egyes szövetkezeteink növénytermesztésében, ahol a földterületeket a vezetés az egyes falurészek lakosainak kezelésébe adja.[50] Az egyes falurészek hasonlóképpen szállíthatnák közvetlenül a felvevőnek a szövetkezet nevében a terményt, s belső megállapodással a szövetkezet állattenyésztésének a takarmányt. Hasonló módon lehetne végezetül megszervezni a szomszédos tanyai településeken lakó alföldi mtsz-tagok közös külterjes állattartását a bolgár állatnevelési munkamegállapodásokhoz hasonlóan.

Végezetül pedig valamennyi itt tárgyalt vegyes-típusú munkamegállapodásból származó jogkövetkezmények elbírálásával kapcsolatban e megállapodások összetett jellegére és ebből kifolyólag egyes alaptípusok szerinti analízis és analízisszerű minősítés, de egymással összefüggésben álló elbírálásuk jelentőségére kell rámutatnunk.

Prugberger Tamás

[50] Hosszúperesztegi „Zöldmező" mgtsz.

A nyomozás egyes kérdéseinek intézménytörténeti áttekintése

A nyomozás eljárásjogi és bizonyításjogi problémáival kapcsolatos, hosszú idő óta különböző intenzitással folyó vitát az intézménytörténeti vizsgálódások is teljesebbé tehetik.

A nyomozás intézménytörténeti áttekintésének szükségességét posthumus művében Barna Péter is megemlíti,[1] és értékes gondolatokat közöl a nyomozás és vizsgálat történeti fejlődéséről az 1896. évi eljárásjogi kodifikációtól kezdve. Ez az áttekintés is aláhúzza annak a nézetnek a helytállóságát, amely szerint az eljárásjogi elvek és intézmények zöme nem deduktív úton alkotott tételekként, illetve ezek gyakorlati megvalósításaként, hanem hosszantartó gazdasági és társadalmi fejlődés termékeként keletkeztek,[2] és így lényegük megértését előmozdíthatja kialakulási folyamatuk vizsgálata. E nézet elfogadhatóságát nem zárja ki, hogy társadalmunk forradalmi jellegű átalakulása mélyreható, revolúciós jellegű változásokat hozott jogrendszerünkben, ezen belül a büntetőeljárás területén is. E forradalmi átalakulás ellenére a gazdasági-társadalmi fejlődés szocialista célkitűzéseinek szolgálatába állított alkalmazott jellegű eljárási intézmények számottevő része kisebb-nagyobb mértékben megtartotta az előző jogrendszerekben nyert sajátosságait, amennyiben azok nem állottak ellentétben a szocialista jogi, és jogpolitikai alapelvekkel. Ezen intézmények egyes kérdéseinek megértését előmozdíthatja keletkezési korszakuk megjelölése és a korszakot jellemző gazdasági, társadalmi és nem utolsósorban tudománytörténeti viszonyokra való utalás.[3]

A vizsgálódás megkezdése előtt meg kell említeni, hogy a magyar büntetőjog kodifikáció előtti kaotikus állapota nem teszi lehetővé csupán a hatályos jogszabályok alapján történő áttekintést, hanem figyelembe kell venni a különböző jogi szakírók műveit és azokat az idegen — elsősorban ausztriai — jogszabályokat, amelyek befolyásolták a magyar jogi intézmények fejlődését. Ugyancsak jogfejlődésünk sajátosságával áll összefüggésben a nyomozással összefüggő terminológia teljes zűrzavara. Az idegen (latin, német) jogi kifejezések többféle fordítása, és a helyi terminológiák kifejlődése egyszerűen nem teszi lehetővé egységesen érvényes terminológia használatát.

A nyomozás kialakulása. Generális és speciális inkvizíció

A nyomozás az alapvetően vádelv talaján álló római büntetőeljárásban nem vált átfogó jellegű intézménnyé, bár a császárság korában megindult jogfejlődéstől nem állt távol az inkvizíciós elv.[4]

[1] *Barna* Péter: A bűnüldözés elvi kérdései. 305. old.

[2] *Fayer* László: A magyar bűnvádi eljárás vezérfonala. Budapest. Előszó. VI. old.

[3] *Bernal,* John D.: Tudomány és történelem. Budapest. 1963. XXI. old.

[4] *Hélie,* M. Faustin: Traité de l'instruction criminelle ou théorie du code d'instruction criminelle. I. Paris. 1866. 296. old.

A középkor korai feudális társadalmaiban a büntetőeljárást szintén nem a nyomozás intézménye jellemezte. A korszak vallásos világnézetének megfelelő isteni igazságszolgáltatás, amely istenítéletek (tüzesvas, forróvíz stb. próbák) és párbaj útján valósult meg, nem lépett fel az objektív igazság megállapításának igényével.[5] Amilyen mértékben a kor világnézete a teológiát helyezte a tudományok központjába, elhanyagolva a világi tudományokat és ezek között is elsősorban a reáltudományokat, ugyanolyan mértékben vette igénybe a bűnperbeli megismerésben az emberi érzékszervek helyett az istenség hatalmát. Ennek ellenére a késői feudalizmusban kifejlődő nyomozási intézmény közvetlen előzményei szükségszerűen a korai feudalizmusban keresendők. A frankok és germánok jogában,[6] majd a XII. századtól kezdve a kánonjogban[7] éppen úgy megtalálhatók a nyomozás előzményei, mint a magyar jogrendszerben.[8]

A gazdasági és társadalmi fejlődés kapcsán a római jog recepciója, valamint az istenítéletek és a párbaj ellen hozott egyházi rendszabályok,[9] de nem utolsósorban az „emberközpontú tudományok" — közöttük az orvostudomány évszázadokon át érlelődő lassú fejlődése teremtette meg a feltételeket ahhoz, hogy *a XVI. század háborúkkal, parasztfelkelésekkel, vallási konfliktusokkal telt korszakában uralkodóvá váljon az inkvizíciós — a nyomozó elven alapuló büntetőper.*

Az 1532-ben kiadott Constitutio Criminalis Carolina, V. Károly német-római császár büntetőtörvénykönyve[10] egészen a kapitalista átalakulás befejező időszakáig meghatározta a feudalizmus inkvizíciós bűnperének alapelveit: *1.* A hivatalból történő eljárást; *2.* A titkosságot; *3.* A védelem kizárását; *4.* A tortúra alkalmazását; *5.* A törvény előtti nyílt jogegyenlőtlenséget.

Ezeknek az eljárási elveknek következményeként a büntetőtörvénykönyvek cikkelyei által kitűzött cél, a bűntett valóságának, a „veritas delicti"-nek a megismerése jámbor óhaj maradt.

A Carolina, majd a XVII—XVIII. századbeli kódexek rendelkezései nyomán az egyes perintézmények a XIX. századig jelentős fejlődésen mentek ugyan keresztül, de változatlan maradt a feudális per struktúrája, amely két, élesen elválasztott szakaszból állt: *1.* Az inkvizíció keretén belül végbemenő tényállásmegállapításból — ideértve a közbeeső ítéleteket; *2.* A végítéletből és az azt követő perszakból (végrehajtás, fellebbezés stb.).

Az inkvizíciós perbeli nyomozásnak a szoros értelemben vett *inquisitio-nak célja az igazság kinyomozása és kifürkészése volt.*[11] Ez egyaránt kiterjedt — elméletileg — a vádló és a mentő körülmények tisztázására,[12] ezért feleslegesnek tartották a gyanúsított részére a védelem biztosítását. A per ura a bíró volt, aki az eljárás titkosságának biztosítására a kihallgatott személyektől titoktartási nyilatkozatot vett.[13] A bíró ténykedéseit az egyes perjogi törvények és az ezeket kiegészítő jogi tárgyú művek szerzői a XVI. századtól kezdve egyre teljesebben határozták meg. A kódexekben — elsősorban I. Józsefnek és Mária Teréziának az örökös tartományok részére kiadott bírósági rendtartásaiban,[14] Huszty és főleg Bodó műveiben[15] nemcsak az egyes intézkedések jogi feltételeit és végrehajtási szabályait, hanem a részletes tényállásmegállapításhoz tartozó — szinte mai értelemben vett kriminalisztikai metodikát is közlik.

A késői feudalizmus jogszabályainak részletes jogi és metodikai szabályozottsága az inkvizíciós per bizonyítási rendszerének, a legális (kötött) bizonyítási rendszernek és a jogalkalmazók alacsony színvonalának szükségképpeni velejárója.

A XVII. századtól kezdve az inkvizíció szakaszainak kettős tagozódása alakult ki:

1. Inquisitio generalis, amely a bűntett elkövetésének általános jellegű tisztázására irányult.[16] *Célja az objektív tényállás megállapítása,*[17] elsősorban szemle és szakértők útján.

A generális inkvizíció folyamatbatételé[18] törvényes feltételek meghatározása nélkül történt. Egyaránt sor kerülhetett reá: *a)* vád; *b)* a bíró saját észlelete; *c)* feljelentés alapján.

A XVI—XVIII. században végbement társadalmi-gazdasági fejlődés tudományos vetületeként a fizikai világ megismerésének új módszerei alakultak ki. Az emberiség eredményesen megkezdte a naprendszernek, a földgolyónak és a saját környezetében levő, szemmel látható fizikai jelenségeknek a mechanika szintjén való megismerését és a jelenségek összefüggéseit tükröző logikai törvényszerűségek tudatos alkal-

[5] *Holdefleiss*, Erich: Der Augenscheinbeweis im mittelalterlichen Strafverfahren. Stuttgart, 1933. 2. old.

[6] *Brunner*, Heinrich: Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte IV. kiad. Leipzig, 1910. 80. old.

[7] *Filangieri*, Caetano: System der Gesetzebung Frankfurt, 1797. 157. old.

[8] I. László I. tv-e 13. fej.; I. László III. tv-e 1. fej.

[9] *Csel'cov-Bebutov*, M. A.: Ocserki po isztorii szuda i ugolovnogo proceszsza v rabovladel'cseszkih, feodal'nüh i burzsuaznüh goszudarsztva. Moszkva, 1957.

[10] Hals oder Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V.; az 1533. eredeti kiadás után közzéteszi Curt Müller.

[11] *Bodó*, Mathias: Jurisprudentia Criminalis, secundum Praxim et Constitutiones Hungaricas, Posonii, 1751. 19. old.

[12] Constitutio Criminalis Theresiana. 11. Art. 1. §. Wien, 1766.

[13] Der Römischen Kayser: auch zu Hungarn... etc. Josephi des Ersten Neue Peinliche Hals-Gerichts-Ordnung. Prag, 1708. Art. IX. 7. §.

[14] Constitutio Criminalis Theresiana (röv. Theresiana).

[15] *Huszty*, Stephanus: Jurisprudentia. Bodó Mathias. Jurisprudentia i. m.

[16] *Huszty:* már i. m. Lib. III. Tit. V.

[17] *Kube*, Edwin: Beweisverfahren und Kriminalistik in Deutschland. Ihre geschitliche Entwicklung. Hamburg, 1964. 62. old

[18] Forma Processus Judicii Criminalis, seu Praxis Criminalis II. kiad. Tyrnaviae, 1700. Art. IX. (röviden: Praxis Criminalis)

mazását. Az emberi test részeinek és életfunkcióinak alaposabb feltárása a kórbonctan és az anatómia módszereivel vette kezdetét. Mindezek a tudományos vívmányok közvetlenül vagy közvetve befolyásolták a bűnperbeli nyomozás eszközeit és módszereit. A XVIII. századbeli bírósági rendtartásokba ezek az új tudományos módszerek a „Corpus delicti megállapításának"[19] eszközeiként és módszereiként vonultak be.[20] (Helyszíni szemle megtartásának szabályai, a megállapítandó kérdések felsorolása különböző bűncselekmény kategóriák esetében, orvosszakértők bevonása, sőt tevékenységük szakmabeli szabályai különböző élet- és testi épség elleni bűncselekmények vizsgálata során.)

2. Az *„Inquisitio specialis"* (inquisitio in deliquentem) *egy vagy több gyanús személy ellen irányult. Célja bizonyosságot szerezni a gyanúsított által elkövetett bűntettre és a személy bűnösségére vonatkozóan, elsősorban beismerés és tanúk vallomása útján.*[21]

Az inquisitio specialis foganatosítását valamennyi korabeli kódex törvényes feltételekhez kötötte,[22] a bírói önkény elleni törvényes garanciaként. E feltételek a feudális bűnperben indiciumok (gyanújelek) alakját öltik és a kódexek az indicium tan elveinek megfelelően határozták meg azokat az általános gyanújeleket, amelyek az egyes bűncselekmény kategóriák nyomozása során elősegíthették a bizonyítást — többnyire látszólag a közbenső határozatok hozatalánál.

A speciális inkvizíció alá vonás törvényes biztosítékai a feudális bűnper garancia rendszerének (elfogás, tortúra alá vonás, elítélés) részét képezték. Valójában — még teljes megvalósításuk esetén sem nyújtottak védelmet az egyén részére, mert a gyanújelek között kiemelkedő szerepet játszó rosszhírűség (infámia) a feudalizmus viszonyai között szinte bármely eljárás alá vont személlyel szemben ab ovo megállapítható volt, és így a tortúra szabályszerű elrendelése útján[23] az esetek többségében sikerült a „bizonyítékok királynőjét", a beismerést kikényszeríteni.

A magyarországi igazságszolgáltatási gyakorlatban a perjog kodifikálatlansága és szokásjogi beállítottsága folytán a nyomozás kettős tagozódása következetesen nem terjedt el.

A nyomozás XVIII. századbeli tagozódása

Az inkvizíció generalis és specialis szakaszokra osztása a XVIII. század közepétől kezdve mindenhol fokozatosan elvesztette jelentőségét,[24] bár nyomai még a XIX. század közepén is észlelhetők voltak.[25]

A két intézmény közötti határvonal elmosódása különböző tényezők hatásaira vezethető vissza. A XVIII. század második felében a „felvilágosodás" évtizedeiben a tudományos fejlődés felgyorsult és ennek következményei még a gazdasági és társadalmi haladásban súlyosan elmaradt Magyarországon is érezhetővé váltak. A hazai felsőfokú oktatás elterjedése elsősorban a jogász és orvosképzés színvonalában hozott változást.

A törvényszéki orvostan, mint önálló diszciplina kialakulása, a kémiai analízis objektív módszereinek kidolgozása és gyors elterjedése — az általános tudományos fejlődéssel összhangban — már a század végén kedvező hatást gyakorolt a bizonyítási eszközök minőségére is.

A korszak politikai mozgalmainak befolyása a büntetőeljárás egészének fejlődésére még közvetlenebb volt. A kapitalizmus és feudalizmus erői közötti összecsapás korabeli középpontjában Franciaországban, az új rend erőinek támadásai nem kis mértékben a formális bizonyítás rendszer és a bűnperbeli tortúra ellen irányultak.[26] A magyar politikai irodalom XVIII. századbeli úttörői — ha mérsékelt hangnemben is — szintén szóvátették a hazai büntetőigazságszolgáltatás állapotát.[27]

A társadalmi fejlődés következményeként az 1760-tól kezdődő évtizedekben Európa szinte minden országában megszüntették a tortúrát, mint a perbeli bizonyítás törvényesített segédeszközét és a tudományos megismerési módszerek fejlődése kizárta a bűntett tárgyi oldalára (generális inkvizíció) és a tettesre (speciális inkvizíció) irányított nyomozási szakaszok éles megkülönböztetését.

Franciaországban a feudalizmus forradalmi úton történt megdöntésének következményeként felszámolták a büntetőeljárás inkvizícióra épített struktúráját és a bizonyítékok legális, kötött értékelése helyett a bizonyítási rendszer alapjává a bíró meggyőződésére alapozott, szabad mérlegelés elvét tették. Európa többi országaiban, elsősorban a reakció egyik fellegvárában, a Habsburg birodalomban közel 100 évig tartott a feudális és a kapitalista jogrendszer közötti konfliktus. Ennek során a feudális monarchista uralkodóosztály egyrészt makacsul ragaszkodott a büntetőeljárás feudális alapelvei-

[19] A gyakorlatilag leginkább elterjedt felosztás megkülönböztette a) a *„formális corpus delictit"*; b) a *„materiális corpus delictit"*, azaz azokat az eszközöket, jelenségeket és mellékkörülményeket, amelyekből következtetések vonhatók le a megtörtént bűntettre vonatkozóan. Ez a felosztás tükröződik a Theresiana 26. Art. 1. §-ban. Ezzel szemben *Bauer* (Lehrbuch 115. § I. részében) a „Corpus delicti in abstracto" és „-in concreto" fogalmakat használja.

[20] Theresiana 26. Art. I. I. József BTK-ja V. Art. II. József Büntetőbírósági Rendtartása 2. Fejezet.

[21] Praxis Criminalis Art. XXII.

[22] *Glaser*, Julius: Beiträge zur Lehre vom Beweis im Strafprozess. 117. old. (röviden: Beiträge.)

[23] Csupán példaként lásd a Theresiana Art. 25. 14. §-át.

[24] *Szalay* László: A büntetőeljárásról, különös tekintettel az esküdtszékre. Pest, 1841. 25. old.

[25] *Pauler* Tivadar: Büntetőjogtan II. 330. old.

[26] *Voltaire* válogatott írása. Magyarul — Budapest, 1951. (Jean Calas halálának rövid története.)

[27] Lásd *Bessenyei* György: A törvények útja. Budapest. 1930. Magyarországnak törvényes állása Budapest, 1941.

hez, elsősorban az inkvizíciós perstruktúrához és a bizonyítékok kötött mérlegelési rendszeréhez, másrészt kénytelen volt egyes perintézmények vonatkozásában részengedményeket tenni, létrehozva ezáltal a felemás, vegyes perstruktúrák sorát.

II. József 1787-ben életbelépett, rövidéletű büntetőbírósági rendtartása az inkvizíció generális és speciális szakaszai helyett az alábbi tagozódást hozta létre: *1. A corpus delicti, azaz a bűntett sajátosságainak előzetes megállapítása, melyet a „bűntett jellege és az elkövetés körülményei szerint kell lefolytatni".* Célja: *„a)* a büntetőbíróság meggyőződjön a tett valóságáról és tényleges sajátosságairól; *b)* a tettes felfedeztessék. *2. A bűnügyi vizsgálat,* melynek *az előbbi célok megvalósítása mellett feladata „az első intézkedés során még ismertté nem vált bűntettek újbóli kutatása és a bűntett által okozott kár pontos megállapítása".*[28]

A II. József Büntetőbírósági Rendtartása által bevezetett perszakaszok és a generális és speciális inkvizíciós szakaszok célkitűzéseinek részleges egybeesése mellett az alapvető különbség az új perszakaszok alanyaiban keresendő. Addig, amíg a generális és speciális inkvizíciót egyaránt bíró, vagy bírósági személy végezte, a „corpus delicti előzetes megállapítását" alakszerűségekhez alig kötött, elvileg gyors intézkedésekkel bármely *hatóság* (elsősorban az akkortájt szervezett központi irányítású rendőri szervek, továbbá a megyei és városi törvényhatóság) megvalósíthatta. A bűnügyi vizsgálat végzésére a *büntetőbíróság tagjai*[29] s a bírói jogkörrel rendelkező *„Kriminál-komisszárius"* voltak jogosultak.[30]

II. József Büntetőbírósági Rendtartása a corpus delicti megállapítására irányuló előzetes eljárás és a bűnügyi vizsgálat közé — régebbi jogi intézmények nyomán — a *„Tettes sommás kihallgatása"* címmel rövidített, egyszerűsített eljárást iktatott be. Ennek feltétele az előállított tettes beismerése, *vagy* elegendő bizonyíték rendelkezésre állása már az eljárásnak ezen, kezdeti szakában. Ez esetben a tettest további vizsgálat nélkül át lehet adni a büntetőbíróságnak.[31]

II. József kódexe, mivel a bizonyítékok kötött mérlegelésének alapján állt, szintén adott bizonyos módszertani, taktikai jellegű útmutatásokat az egyes vizsgálati cselekmények elvégzéséhez, de ezek részletessége és mennyisége lényegesen kisebb volt elődjének, a Theresianának hasonló rendelkezéseihez képest.

A magyar feudális jogfejlődés figyelemreméltó terméke, az 1795-ös Büntetőkódex-Tervezet[32] lényegében a vizsgálat II. József kódexe szerinti tagozódásából indul ki — nem lényegtelen módosításokkal. A tervezet szerinti nyomozási szakaszok: *1.* A bűntett tényállásának megállapítása a helyi hatóság részéről. *2.* A közigazgatási hatóság vizsgálata. *3.* A bírói vizsgálat.

A Tervezetnek az előző törvényi szabályozással, illetve a kialakult gyakorlattal szembeni sajátossága az *eljárási garanciák újszerű csoportosítása:* az előzetes eljárás szakaszait és törvényes feltételeit a „Captura" (Elfogás) intézményéhez kapcsolva ismerteti. Meghatározza a helyi hatóságnak az elfogáshoz kapcsolódó tényállásmegállapításai feladatait, az ügy átadását a „közigazgatási hatóságoknak", ott a vádlott „bíróságonkívüli kihallgatását", az esetleg elmaradt intézkedések megtételét, vagy kiegészítését, végül az ügy átadását a bíróságnak. (Tervezet IV. és V. szakaszai.)

A kötött bizonyítási rendszerre jellemző jogi és metodikai részletezettség csökkenése mellett figyelmet érdemel az orvosszakértői véleményezés fokozatainak kialakítási terve, amelyre az orvostudomány fejlődése nyújtott alapot.[33]

A nyomozás intézménye az inkvizíciós perstruktúra megszűnésének időszakában

A büntető eljárás fejlődésében a XIX. század első három évtizede nem hozott számottevő változást. „Egyetlen országban nem maradt fenn szeplőtlenebbül és harmonikusabban az atyai mogyoróvessző védelme alatt a feudalizmus patriarchalizmusa és az alázatos nyárspolgáriasság, mint Ausztriában" — írja Engels,[34] és ezen a krónikusan beteg országon belül is Magyarországon volt legnagyobb fokú a gazdasági és társadalmi elmaradottság. A monarchia gazdaságpolitikája Magyarországon csupán rendkívül lassú fejlődést tett lehetővé.[35] Lassult a felsőoktatás fejlődése, a tananyag a császári Helytartó Tanács retrográd politikája következtében korszerűtlen volt[36] az ország közigazgatási rendszere, a települések fejlettségi színvonala, orvosi ellátottsága évszázados elmaradottságot mutatott Európa fejlett országaihoz képest.

---

[28] Allgemeine Kriminal-Gerichtsordnung. Wien, 1787. II. fej. 22. §.

[29] Allg. Krim. Gerichtsordnung 2. fejezet 21. §, valamint 6. fej. 80. §, 81. §.

[30] A két eljárási szakasz mellett II. József eljárási kódexe tartalmazta a *hatóságok általános bűnüldözési jogkörének* (1. fejezet) szabályozását, amely a feudalizmus régebbi „inquisitio generalissima" intézményének (a bűnözők után feljelentés nélkül, rendszeres időközökben egy-egy területre kiterjedő alispáni nyomozás összhangban az 1548: XII. Dektr. 50. cz. 1655: IV. 43. cikkellyel) folytatásaként a hatóságokat feljogosította egész községek, vagy akár nagyobb közigazgatási területek átkutatására, szükség esetén katonaságot és a lakosság erre a célra elrendelt „népfelkelését" vonva be.

[31] Allg. Krim. Gerichtsordnung. 3. fej. 45. §.

[32] A tervezetet magyar fordításban közli: *Hajdu* Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex tervezet" c. művében Budapest, 1971. (Röviden: Tervezet)

[33] Tervezet X. szakasz 44. §.

[34] *Marx—Engels Művei* IV. Budapest, 1959.; *Engels* Fr.: A vég kezdete Ausztriában. 480 old.

[35] *H. Balázs* Éva—*Makai* László: Magyarország története III. k. Budapest, 1962.

[36] *Fayer:* Anyaggyűjtemény. I. 85. old.

Az 1830—40-es évek reform mozgalmainak célkitűzései sorában az elsők között szerepelt a büntető eljárás kodifikálása. A reformkor kiemelkedő személyiségei — Széchenyitől — Deákon és Szalay Lászlón keresztül Kossuthig — eltérő megoldási elképzelésekkel, de következetesen elvetették a feudális bűnperek bizonyítási módszereit. A parasztjait az úriszéken öklével ütlegelő báró Perényi Ferencet pellengérre állító Széchenyi,[37] a Pesti Hírlapban „Szelid tortúra" címmel vezércikket közlő Kossuth fellépése és Franciaországban az 1763-ban Jean Calas ügyében elkövetett bírósági gyilkosság ellen társadalmi mozgalmat indító Voltaire tevékenysége között indokolt párhuzam áll fenn.[38]

A reformkor politikai mozgalmainak kiemelkedő terméke az 1843-as büntetőtörvénykönyv javaslat[39] a feudális per alapsémáját megszüntetve az előkészítő eljárás során végbemenő tényállásmegállapítás helyett a bírói tárgyaláson történő tényállásmegállapítást helyezte a perbeli bizonyítás középpontjába. (Javaslat I. fejezet 8. pont.)

A *„Bűnvizsgálatot"* a javaslat a következőképpen határozta meg: *„A bűnvizsgálat, mind a tényálladéknak megállapításával, mind a tettes felfödözésével, és minden nyomós körülmények bebizonyításának előkészítésével olykép foglalkozik, hogy a perbefogó szék a perbefogás törvényszerűségét megítélhesse."* (Javaslat X. fej. 92. §.)

A javaslat a továbbiakban 9 alcím alatt összefoglalt 156 §-ban határozza meg a vizsgálat szabályait, egyaránt elkerülve mind a feudális jogszabályok metodikai részletre irányítottságát, mind a túlzott nagyvonalúságot. Kiemelendő az „A szemléről" alcímű tervezetrészlet, amely korszerűen foglalja össze a tárgyi bizonyítás és a szakértői tevékenység legfontosabb eljárási szabályait.

A bűnvizsgálatnak az 1843-as javaslat által adott meghatározása a tervezett eljárási intézmény alábbi sajátosságait tükrözi: *1. A bűnvizsgálat szerves kapcsolata az eljárás további szakaszaival* — az angolszász jogrendszerből átvételre javasolt „Perbefogó szék" („Grand Jury") tevékenységével és a tárgyalási szakkal, ahol a burzsoá eljárási elveknek megfelelően végleges jellegű tényállásmegállapítás folyik. A bűnvizsgálat ezt a bírói tényállásmegállapítást hivatott előkészíteni. *2. A bűnvizsgálatot elvileg bírói funkciónak tekinti* — ezáltal fokozni kívánja a vizsgálati cselekmények által megállapított bizonyító eszközök hitelességét. *3. A bűnvizsgálat egységessége.* A büntetőeljárás ezen szakában folyó tényállásmegállapítás folyamatát nem kívánja bonyolítani a később burzsoá jogszabályok által bevezetett nyomozás (előnyomozás, elővizsgálat) — vizsgálat kettősséggel. *4.* A Javaslat a bűnvizsgálatot — elvileg — *választott bűnvizsgáló bírákra* bízta, de engedményt téve a tényleges gyakorlatnak, egyesítette a bűnvizsgálói és a szolgabírói funkciót.[40]

A Javaslat — mint ismeretes — a retrográd Főrendiház elutasító állásfoglalása miatt nem emelkedett törvényerőre és így a bűnvizsgálatra vonatkozó rendelkezései sem valósultak meg.

Szokolay István 1845-ben kiadott egyetemi tankönyve a feudális és a kapitalista jogrendszer elemeit keverten használva a büntetőeljáráson belül: *elővizsgálat — speciális vizsgálat (tulajdonképpeni bűnper)* tagozódást alkalmazza, újszerűen különbséget téve a két eljárási szakaszbeli *megismerés határozottsági foka* szerint.[41] Ennek megfelelően megállapítja, hogy *„a bírónak az elővizsgálat során arra kell törekedni, hogy a bűntett létezése és a bűnszerző egyénisége felől olyan valószínűséget szerezhessen magának, amelynek alapján bizonyos személy ellen bűnvádat emelhessen."* A későbbi *Speciális Vizsgálatot,* a tulajdonképpeni bűnpert, olyan részletes vizsgálati módszerek jellemzik, amelyek alkalmazása által a *„valószínűség bizonyosságra emelkedhet".*

A Habsburg birodalomban az inkvizíciós perstruktúrát először az 1849-es Olmützi Alkotmányon alapuló 1850. évi Büntetőperrendtartás szüntette meg. *Ennek 87. §-a a vizsgálat főfeladatává a tényállás megállapítását* teszi a *„főtárgyalás előkészítése" céljából.*[42]

Az 1850-es Bp-t anélkül, hogy a birodalom valamennyi részében, így a szabadságharc bukása folytán leigázott Magyarországon is életbeléptették volna — az osztrák feudalizmus erőinek ellentámadása hatályon kívül helyezte a császári pátenssel életbeléptetett 1853-as büntetőperrendtartással.[43] Az 1853-as Bp alkotói, bár megkísérelték a visszatérést a kötött bizonyítási rendszer egyes elveihez, a főtárgyalási ténymegállapítás intézményét érvényben tartották. Az új jogszabály *66. §-a alapján az elővizsgálat tartalmát a tényállás megállapítás alkotja,* de az előző jogszabállyal szemben nem tekinti ezt a ténykedést a főtárgyalás előkészítésének, sőt *visszaállítja a speciális vizsgálatot, meghatározva azokat a gyanújeleket, amelyek alapján az állampolgár „gyanúsítottként kezelhető".* (Bp. 134. §.).

Az 1853-as osztrák Bp megkezdte a bírói és a közigazgatási funkciók elválasztását, amennyiben *a tényállás kinyomozását a bíróságok állományába tartozó vizsgálóbírákra („bírósági esküdtekre", „hivatásos ülnökökre" bízta. 67. §.)*

[37] *Széchenyi* naplója, 1824. okt. 20. bejegyzés. Idézi *Fayer* „Az 1843-iki Büntetőjogi javaslatok Anyaggyűjteménye I." 19. old. (Röviden: Anyaggyűjtemény).

[38] *Fayer* László: Anyaggyűjtemény I. 95. old.

[39] Az 1840. évi V. törvényczikkely által... kiküldött országos Választmány Jelentése. Buda. 1843.

[40] *Fayer:* Anyaggyűjtemény IV. 307. old.

[41] *Szokolay* István: Büntetőjogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bíráink s ügyvédeink számára. Pest, 1845. 364. old.

[42] *Würth,* Joseph, von: Die Österreichische Strafprozessordnung vom 17. Jänner 1850. Wien, 1851.

[43] Die allgemeine Strafprozess-Ordnung vom 29. Juli 1853. für des Kaiserthum Oesterreich. Wien, 1854.

Ez a szabályozás azonban nem volt következetes, mert esetenként helytadott az ún. „szolgabírói hivatalok" vizsgálati ténykedéseinek is. A bűnügyekben elsődleges intézkedést tevő császári csendőrség (Gendarmerie) tevékenységét az 1853-as Bp nem szabályozta. A császári önkényuralomnak ezek a hírhedt szervei bűnügyekben tett megállapításaikat rövid, néhány soros „Species Facti" (Tényvázlat) alakjában közölték a bírósággal.[44]

Az 1853-as osztrák Bp jogilag hatályosan csupán az abszolutizmus első időszakának végéig volt érvényben, de hatása közvetve a század utolsó évtizedéig elhúzódott eljárásjogi kodifikációig érezhető volt.

A burzsoá eljárásjogi kodifikáció közvetlen előzményei és az előkészítő szakasz tagozódása

A XIX. század második felének mindaddig páratlan méretű és mélységű gazdasági és társadalmi fejlődése új igényeket támasztott az igazságszolgáltatással és ehhez kapcsolódva a bűnüldözéssel szemben.

A rohamos gyorsasággal fejlődő kapitalista iparosítás a feudális maradványok visszahúzó hatása ellenére Magyarországon is évtizedek alatt megsokszorozta a városi lakosság számát.[45] A vasúti és vízi közlekedés robbanásszerű növekedése megkönnyítette nemcsak az országon belüli, hanem az országok és a világrészek közötti utazásokat. A kapitalista kizsákmányolás fokozódása, a periodikus, egyre mélyülő gazdasági válságok és a nyomukba szegődő nyomor a bűnözés páratlan mennyiségi és minőségi emelkedését eredményezte anélkül, hogy a kapital-feudalista állam erőszakszervei és bíróságai erre akár jogi, szervezeti, vagy metodikai szempontból fel lettek volna készülve.[46]

A tudományok specializálódási folyamata mind a társadalmi-, mind a természettudományok területén megszüntette az egyetemes jellegű tudományokat és a specializálódás egyre újabb szintjeit alakította ki.[47] Ez a folyamat a perbeli bizonyítás eszközeinek és módszereinek fejlődése szempontjából egyaránt gyakorolt negatív és pozitív hatást.

A XVIII. századbeli büntetőjogi tudomány, amely a maga egyetemességében a szakterület egyes intézményeinek megértéséhez és alkalmazásához szükséges valamennyi anyagi- és alaki jogi, filozófiai, bizonyításjogi, törvényszéki orvosi, pszichológiai és metodikai ismeretet nyújtotta, az egyes tudományágazatok ismeretanyagának bővülése és önállósulása folytán szükségszerűen felbomlott. Bár a bűnügyi tudományok általános rendszerezésére már a XIX. században történtek kezdeményezések,[48] elvileg megalapozott, gyakorlati igényeket kielégítő disciplina rendszer nem jött létre.

A bűnügyi tudományok egy része kiszorult az egyetemi oktatásból is, ennek folytán a gyakorlati jogászok elméleti és metodikai felkészültsége egyoldalúvá és hiányossá vált, csökkentek ezen disciplinák tudományos szintű továbbfejlesztésének lehetőségei.

A XIX. század végén a specializációs folyamat termékeként létrejött tudományágak, közöttük olyan disciplinák, mint a toxikológia, a spektroszkópia, a mikroszkópia, a bírósági fényképészet gyors fejlődése, de egyben az ezek közötti kapcsolatok hiányosságai[49] ösztönzést adtak a kriminalisztika kialakulási folyamatának megindítására. Később a burzsoá bűnüldözési szervek égető gyakorlati igényei létrehozták az ún. „rendőri tudományok" koncepcióját,[50] amely azonban többnyire más tudományágak már kész módszereinek bűnüldözésbeli adaptációjára épült és elméleti alapok hiányában perspektivikus fejlődésre alkalmatlannak bizonyult.

A tudományos fejlődés pozitív hatása a perbeli bizonyítás színvonalának emelkedésében Magyarországon rendkívül vontatottan érvényesült. Ebben az előbbi tényezők mellett közrejátszott az eljárásjogi kodifikáció elhúzódása, és végül is olyan korszakban történő megvalósítása, amikor az eljárási jog fejlődését főleg negatív tendenciák jellemezték.[51] A büntetőeljárás kérdéseinek rendezetlensége az igazságszolgáltatási és bűnüldözési orgánumok megoldatlan szervezeti problémáival párosult.

A büntetőeljárásban a szokásjog érvényességét továbbra is fenntartó Sárga Könyv[52] a büntetőeljárásbeli tényállásmegállapítás hármas tagozódását hozta létre: *1. Előnyomozás* (Javaslat III. fejezete), *amely tulajdonképpen a bűntett bíróságnak vagy ügyészségnek történő feljelentéséből (19. §), a bűntett megsemmisülésnek kitett nyomaira vonatkozó változatlanul tar-*

[44] *Katona* Géza: A Tolna megyei bíróságok ítélkezései gyakorlatának néhány sajátossága az abszolutizmus első korszakában. Tolna megye történetéből. III. Tanulm. kötet. 1972.

[45] *Kovacsics* József: Város- és községstatisztika. Budapest, 1954.

[46] *Tisza* Miksa: Magyarország rendőrségének története 1912-ig. Igló, 1913.

[47] *Störig*, Hans, Joachim. Kleine Weltgeschichte der Wissenschaft. Stuttgart, 1957.

[48] Többek között lásd:
Bauer, Anton: Lehrbuch der Strafrechtswissenschaft. Göttingen, 1827.
Liszt, Franz: Lehrbuch des Deutschen Strafrechts. 12—13. kiad. Berlin, 1903.
Gross, Hanns: Handbuch für Untersuchungsrichter, als System der Kriminalistik, III. kiad. Graz, 1898.

[49] *Boulding*, Kenneth: Az általános rendszerelmélet a tudomány csontváza. Rendszerelméleti válogatott tanulmányok. Budapest, 1971. 94. old.

[50] Kriminalisztika — Általános Rész. Budapest, 1962. 37. old.

[51] *Barna* P.—*Király* T.—*Szabó* Lászlóné: Magyar Büntető Eljárásjog. I. Egyetemi Jegyzet. Budapest, 1967. 65. old.

[52] 215. számú Törvényjavaslat a Pesti Tábla területén létező törvényszékek illetőségéhez tartozó bűnvádi eljárás ideiglenes szabályozására. Az Országgyűlés Képviselőházának irományaiból. Buda, 1873.

tási kötelezettségből (20. §), az ügyről tudomással bíró személyektől felvilágosítás szerzéséből (21. §), és az előnyomozásról jegyzőkönyv felvételéből áll (31. §). 2. A vizsgálat (Javaslat IV. fejezete) *„a tettesre, a bűntársakra, bűnrészesekre, segélyezőkre és orgazdákra, úgyszintén a bűntett által okozott kárra vonatkozó mindazon adatoknak a kiderítése, melyek által a bűntett és a bűnösség, vagy a büntelenség, továbbá a súlyosító és enyhítő körülmények bebizonyíthatók." (35. §.) 3. Bizonyítási eljárás a végtárgyaláson* (X. fejezet).

A vizsgálat során az előnyomozás eredményeit a vizsgálóbíró értékelte, azokat figyelembe vehette, de az egyes intézkedéseket szükség esetén kiegészíthette, vagy megismételhette.

Az 1872-es javaslat, az ún. Sárga Könyv közel három évtizedes provizóriuma alatt élénk vita folyt az előkészítő eljárásbeli tényállásmegállapítás végleges szabályozásáról. Valamennyi elképzelést még felsorolni sem lehet. Jelentősége és szerzőjének tekintélye folytán szükségesnek tartjuk az 1882-es Csemegi Károly-féle javaslat megemlítését, amely *a rendőrségi előnyomozás helyett ügyészségi nyomozást javasolt.* A Sárga Könyv és a Csemegi-féle javaslat között kompromisszumszerűen alakult ki az 1896. XXXIII. t. c. (büntetőperrendtartási törvény) által nyújtott szabályozás, amely félévszázados hatályosulásának ideje alatt meghatározta a burzsoá büntetőeljárásbeli nyomozási tényállásmegállapítás formáját és tartalmát.

A nyomozás intézményének a burzsoá kodifikáció után végbement lassú fejlődésével részletesen már nem kívánunk foglalkozni. Ehelyett utalunk arra a lényegretörő összefoglalásra, amelyet e fejlődési szakasz sajátosságairól Barna Péter nyújtott.[53] Csupán a fejlődési folyamat teljessége céljából foglaljuk össze az 1896-os Bp. által meghatározott nyomozás sajátosságait: *1.* Fenntartotta az eljárásbeli tényállásmegállapítás hármas tagozódását nyomozásvizsgálat főtárgyalásbeli bizonyítás alakjában. *2.* Az előnyomozáshoz képest a nyomozás tartalmát némileg bővítette és nemcsak a megsemmisülési veszélyre való tekintettel, hanem általánosságban tette a nyomozás feladatává a bizonyítékul felhasználható adatok összegyűjtését. *3.* A nyomozás célját a burzsoá eljárási jog elveinek megfelelően a vádló tájékoztatásában határozta meg. Ezzel egyrészt meghatározta az összegyűjtendő adatok körének terjedelmét és előírta, hogy az összegyűjtött adatok, bizonyítékok a vizsgálatnak is tárgyát képezzék. *4.* A nyomozást a közbiztonsági szervek (rendőrség, csendőrség), a vizsgálatot a vizsgálóbíró hatáskörébe utalta, egyben feljogosította a vizsgálóbírót és az ügyészt a nyomozással kapcsolatos utasításadásra.

[53] *Barna* Péter: A bűnüldözés elvi kérdései. 254—263. oldalig. „3. § A nyomozási funkció történetisége" c. rész.

Az új perstruktúra kezdettől fogva heves támadások középpontjában állott. Érdekes módon a burzsoá kriminalisztika atyjaként tisztelt Hans Gross professzor az új intézményt a régi perstruktúra oldaláról támadta.[54] Állásfoglalása az esküdti intézménnyel szembeni éles kirohanásaival együtt[55] nem hagy kétséget a burzsoá kriminalisztika fejlődését hosszú időre meghatározó tudós világnézeti beállítottságára nézve.

A nyomozás fejlődéstörténetének részleges — 16—19. század közötti — áttekintése alapján, ha az nem is nyújthatott teljes, részleteket is tükröző képet, megkísérelhető néhány következtetés levonása.

A nyomozás — mint minden más büntetőeljárásbeli aktus — formáját és tartalmát a jogszabályokon keresztül érvényesülő társadalmi igények határozzák meg a társadalom gazdasági és kulturális színvonalán. Ennek megfelelően: *1. A nyomozás funkcióit a büntetőeljárás egészében betöltött szerepének figyelembevételével értékelhetők.* A feudális bűnper inkvizíciója például az egyetlen perbeli tényállásmegállapítási tevékenység volt. Nyilvánvaló tehát, hogy a bizonyítás, sőt a per egésze szempontjából az inkvizíció képezte a legfontosabb perszakaszt, és az ennek során végbemenő *megismerést szükségszerűen végleges jellegűnek kellett tekinteni.* A kapitalista fejlődés által létrehozott eljárási alapelvek és az ezeknek megfelelő perstruktúra a jogi erejű bizonyítási tevékenység súlypontját a főtárgyalási szakba helyezte. Az időrendben elsődleges nyomozásbeli tényállásmegállapítás gyakorlati jelentőségét ez az alapvető változás sem szüntethette meg, de lehetővé vált, hogy a nyomozásra a későbbi jogi erejű tényállásmegállapítás *előkészítésének* funkcióját bízzák. *2. Az eljárási alapelveknek jellegükből adódóan a büntetőeljárás egészében érvényesülniök kell.* Ellenkező esetben az alapelvek által kifejezett társadalmi igények, vagy az érintett perszakasz érdemi kimenetele károsodik. A nyomozás 16—19. század közötti fejlődési szakában ez az összhang a feudális bűnperben volt meg, amelynek legfőbb alapelvét — a titkosságot, a védelem kizárását, a per feletti korlátlan rendelkezést — éppen az inkvizíciós perszakasz teremtette meg. A kapitalizmus által létrehozott perstruktúrában az előkészítő szakaszbeli tényállásmegállapítás — vizsgálat, elővizsgálat, előnyomozás, nyomozás — kisebb-nagyobb mértékben ellentmondásba került az új alapelvekkel — a nyilvános-

[54] *Gross,* Hans: Handbuch für Untersuchungsrichter, als System der Kriminalistik III. kiadás. Graz. 1898. Az V. oldalon: „Évtizedeken keresztül az üdvösséget a rövid, ideiglenes, csupán előkészítő jellegű, elővizsgálattal párosult nyilvános és szóbeli főtárgyalásban kerestük — ennek következményei melléfogások, tévedések, nehézségek és kétségek voltak." majd a 12. oldalon: az egyes bűnperek vizsgálata során elért kiváló teljesítmények... „nem az érvényes maximumoknak, hanem a vizsgálóbíró jóakaratának és — az elavult tanokhoz történt visszanyúlásnak voltak köszönhetők."

[55] *Gross,* Hans: id. 42. old.

sággal, a közvetlenséggel, a védelem biztosításának elvével — és ezeket az ellentmondásokat nem is sikerült elfogadhatóan feloldani. 3. A társadalom kulturális, tudományos színvonala és a tényállásmegállapítási tevékenység közötti összefüggés több viszonylatban mutatható ki: *a) A társadalom elveti azokat a tényállásmegállapítási módszereket, amelyek elmaradtak az adott színvonaltól és a rendelkezésére álló eszközökkel megszünteti ezek alkalmazását. b)* A jogrendszerbe bekerült azon bizonyítási eszközök, amelyek *lényegesen meghaladják a társadalom kulturális fejlettségét, időlegesen, vagy véglegesen alkalmatlanoknak bizonyulnak funkcióik ellátására. 4. A bizonyítás tudományos-műszaki eszközei és a jogszabályokban kifejezett társadalmi igények egymással bonyolult kölcsönhatásban állanak, amely időszakonként előmozdíthatja, máskor meggátolhatja ezen eszközök igénybevételét.* Ennek keretébe sorolhatóan a feudalizmus nyílt osztályegyenlőtlensége nem igényelte tudományos eszközök alkalmazását parasztok úriszék előtt folyó pereiben. Az analízis módszereit előtérbe helyező tudomány-specializálódási folyamat kezdetben elősegítette a perbeli bizonyítást, de a kapitalista jogfejlődés későbbi szakában ellentmondásokat szült.

A vizsgált korszak fejlődéstörténeti áttekintéséből levonható az a megállapítás, hogy a *feudális társadalom igényeinek, kulturális színvonalának az inkvizíciós nyomozás, a kapitalista társadalomnak az előkészítő jellegű nyomozás felelt meg.* A két intézmény közötti átmenet a gazdasági és társadalmi fejlődést az uralkodóosztály retrográd politikája miatt rendkívül fékezetten követte. Abban az időszakban azonban, amikor a társadalmi igények és az objektív gazdasági, kulturális, tudományos feltételek ehhez teljesen kialakultak, létre kellett jönni a perbeli megismerés új formájú és tartalmú intézményének.

Katona Géza

SZEMLE

Az egyesülésekről

A gazdasági reform bevezetése előtt az állami vállalatról kiadott 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet lehetővé tette, hogy az állami vállalatok egymással és egyéb szocialista gazdálkodó szervezetekkel is, továbbá az utóbbiak egymással közös gazdasági érdekeik előmozdítására és az erre irányuló együttes tevékenységük összehangolására társasági szerződéssel egyesülést hozzanak létre.

A Korm. rendelet kétféle egyesülés alapítását teszi lehetővé. Az egyik a szocialista szervezetek által társasági szerződéssel létrehozott ún. önkéntes egyesülés, a másik az illetékes miniszter által elrendelt, de ugyancsak társasági szerződéssel létrejövő úgynevezett kényszer-egyesülés.

A Korm. rendelet igen szűkszavúan (mindössze 4 §-sal) szabályozza a szóban forgó gazdasági intézményt, ezért a Pénzügyminisztérium külön kiadott Közleménnyel (318/1967. PM sz.) értelmezte a 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendeletnek az egyesülésekre vonatkozó rendelkezéseit. E szerint az egyesülés polgári jogi társaság. Nem jogi személy, nincs önálló saját vagyona, a célját szolgáló vagyon a tagvállalatok osztatlan közös vagyona. Kimondja viszont a Közlemény, hogy az egyesülés munkáltatói jogokat gyakorolhat és saját neve alatt — a tagvállalatok képviseletében — vesz részt a forgalomban.

Az 1970. évi 19. sz. törv. erejű rendelet 33. §-a szerint az egyesülés átalakulhat egyszerű társasággá, ez azonban nem érinti a 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 35. §-ában a kényszer-egyesülések létrehozására megszabott maximális 5 évi határidőt, amely a 11/1972. (III. 28.) Korm. rendelet alapján 1974. december 31-ig meghosszabbítható.

Továbbra is hatályban marad tehát a 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendeletnek az egyesülésről szóló VIII. fejezete. Tekintettel azonban arra, hogy a nagyobb gazdasági jelentőségű kényszer-egyesülések 5 éves időtartama előbb-utóbb letelik, a kényszer-egyesülések további sorsa felől dönteni kell. Az egyszerű társasággá való átalakulás jogi lehetősége nem oldotta meg a kérdést, mert a két gazdasági intézmény célját tekintve nem azonos jellegű. Az egyesülés fő célkitűzése nem a közös gazdálkodó tevékenység kifejtése, hanem a közös gazdasági tevékenység szervezése. Eldöntendő kérdés, hogy ez a koordinációs, illetőleg érdekképviseleti gazdasági intézmény milyen szabályozást nyerjen.

Az új szabályozásnál az egyesülések gazdasági céljából és a népgazdaságban betöltött szerepéből kell kiindulni.

Kiindulásul az ágazati főprofilú vállalatok zömét tömörítő, ill. a teljes ágazatra kiterjedő hatályú egyesülést veszem alapul.

A 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet a koordinációban és az érdekvédelemben jelöli meg az egyesülés célját. Az egyesülés e célból rendszerint egy-egy gazdasági alágazat vállalatait fogja össze, azok gazdálkodásának magasabbrendű megszervezését végzi a gazdasági erők koncentrációja útján, amely a vállalatok gazdasági hatékonyságának növelésével jár. Ezért igen nagy jelentőségük van a népgazdaságban. Az egyesülés az új mechanizmusnak olyan gazdasági intézménye, amely megtartja a vállalatok önállóságát és e mellett lehetővé teszi azok gazdasági erejének egyesítését is.

A vállalatoknak egyesülésbe való tömörülése fokozott gazdasági együttműködésüket eredményezi, amelynek irányítására rendszerint

külön szervezetet igényel. Társulás útján jön létre, mégha azt felülről is rendelik el, azért nem igazgatási jellegű, hanem polgári jogi gazdasági intézmény. Még sem illeszthető be a Ptk.-nak a polgári jogi társaságra vonatkozó paragrafusaiba, mert hiányzik a vagyonegyesítés és a közös haszonra-veszteségre való gazdálkodás. Bár az együttműködés rendszerint több vállalat előnyére válik, ez azonban külön-külön jelentkezik és csak ritkán eredményez közös hasznot vagy veszteséget, amelyben együtt osztozkodnának. Lényegében ugyan ilyen okból különbözik az egyesülés az 1970. évi 19. tvr-ben szabályozott egyszerű társaságtól is. Ezen kívül céljában is eltér, mert fő feladata nem a tagok közös gazdálkodó tevékenységének vitele, hanem a tagvállalatok gazdasági tevékenységének szervezése összehangolás révén.

Mivel az egyesülés sem ide, sem oda nem illeszthető be, mindaddig, amíg a Ptk.-nak gyökeresebb módosítása meg nem történik és a társaság kapuit szélesebbre nem nyitja, az egyesülést, mint önálló jogi intézményt továbbra is fent kell tartani. Más kérdés azonban, hogy a jelenlegi szabályozás elégtelen és azt nemcsak magasabb szintre kell emelni, de egyben korszerűsíteni is kell. Amint láttuk az egyesülés célja több gazdasági szerv együttműködése által elérhető gazdasági előny biztosítása. Az egyesülés szerepében a hangsúly a tagvállalatok tevékenységének meghatározott irányú koordinálásában van. Az összehangolás azonban valójában csak egyeztetést jelent. Ha az egyeztetés nem vezet eredményre, az összehangolás elmarad és a kívánt cél meghiúsul. Az egyesülés szerveinek nincs a tagokra kötelező hatályú döntési joga és az egyesülés nem is rendelkezik a döntésekkel járó esetleges anyagi hátrányok kiegyenlítéséhez szükséges fedezettel.

A legtöbb egyesülésnél jórészt a fejlesztés és a termékforgalom területén jelentkeztek azok a hiányosságok, amelyek az egyesülés jellegéből, jogi természetéből erednek.

Az egyesüléshez tartozó tagvállalatok fejlesztése minden egyes tagvállalat elhatározási jogkörébe tartozik. Ez folyik a vállalatok önállóságából. Az egyesülésnek feladata ugyan az egyes tagvállalatok fejlesztésének összehangolása, ennek eredménytelensége esetén azonban a vállalati szintű elhatározáson alapuló fejlesztések egymástól elkülönülnek. Erre számos példa van. A vállalatok nincsenek mindenben tekintettel egymás fejlesztési igényeire és így nem biztosíthatók az egyesüléssel átfogott egy egy iparágban a vertikumnak szükséges arányai.

Az egyes vállalatoknál keletkező fejlesztési források külön-külön történő felhasználása a fejlesztési fedezet szétforgácsolására vezet és ez nehezíti a súlyponti feladatok megoldását. A fejlesztési források decentralizált felhasználása nem hat egy-egy alágazat egységes és optimális fejlődésének irányába.

A vertikális jellegű egyesülések tagvállalatainak egymás közötti kooperációs szállításai nem folytak zökkenőmentesen. Előfordult, hogy olyan terméket exportált az egyik vállalat, amelyben rövidesen a másik vállalatnál hiány keletkezett. Az összehangolás eredménytelensége rendszerint a belső árviszonyokból folyik, amelyeket nem lehet folytonosan változtatni. Így aztán tetemes népgazdasági károk keletkezhetnek.

A termékforgalomban jelentős helyet foglal el a külkereskedelem, ezen belül is a tőkés export. A vertikális jellegű egyesüléseknél a gyártmányválaszték vállalati szinten történő meghatározása azonban nem biztosítja a népgazdasági szintű optimális termék kibocsátását. Az összehangolás elmaradása esetén nagy mennyiségű alacsonyabb értékű termék, ill. féltermék kerül kiszállításra, amelyek hazai tovább feldolgozása révén a népgazdaság magasabb deviza-bevételhez jutna.

A fentiekből nyert tapasztalat alapján leszűrhető, hogy a jelenlegi helyzeten változtatni kell. A megoldás egyik módja, hogy a nagyfokú vertikalitású egyesüléseket (főleg a kényszer-egyesüléseket) alakítsák át trösztté. Ez sem változtat azonban azon a követelményen, hogy az egyesülést is alkalmasabbá kell tenni nemcsak a vállalati, hanem az egész iparági vagy népgazdasági érdekek előmozdítására is. E célból az alábbi javaslatokat teszem:

a) Az egyesülés jogállása számos vitát váltott ki, mert a 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet a jogi személyiség kérdését nem szabályozta. Ebből a hivatalos értelmezés azt a következtetést vonta le, hogy az egyesülés nem jogi személy. A jogi irodalom ezt vitatta és a gyakorlat az utóbbit igazolta. Az egyesüléseknek megengedett céljuk elérése érdekében külön szervezetük és vagyonuk van. Az egyesülés a polgári jogviszonyokban saját neve alatt vesz részt; szállítási, vállalkozási, bankszámla-szerződéseket köt; ingatlanra vonatkozó (kezelői) és perbeli jogokat szerezhet, ill. kötelezettségeket vállalhat; a szervezet dolgozói irányában munkáltatói jogokat gyakorol; önálló mérleget és nyereségkimutatást készít és a nyereségadó kivételével összes kötelezettségeivel (illetményadó, társadalombiztosítási járulék, eszközlekötési járulék, kommunális adó, telekhasználati díj, az amortizáció elvonásra kerülő része) az állammal szemben közvetlenül számol el.

Ezek után az egyesülés jogi személyiségét épp úgy el kellene ismerni, mint a szövetkezetek területi szövetségeinél (1971. évi III. törvény 90. §.).

Az egyesülés feladatai szükségessé teszik, hogy vagyoni jogai és kötelezettségei legyenek, ezért a jogi személyiség kérdését nem lehet nyitva tartani, hanem ki kell mondani.

b) A Ptk. 29. §-ának megfelelően a 24/1967. (XII. 15.) PM sz. rendelet intézkedik az egyesülés nyilvántartásba vételéről a PM Bevételi Főigazgatóságánál. Az egyesülés cégbejegyzésével azonban nem foglalkozik a jogszabály. Az 1970. évi 19. tvr. szerint a közös név alatt működő egyszerű társaság fontosabb adatait a cégjegyzékbe be kell jegyezni. Ugyanis az egyszerű társaság tagjainak fokozott felelőssége megkívánja a társasággal jogviszonyba lépők fokozott védelmét.

Az egyesülésnél is fokozott a tagok felelőssége, hiszen az egyesülés tevékenységéért a tagok közvetlen és teljes felelősséggel tartoznak. Ezen megfontolásból az egyesülés cégbejegyzését is lehetővé kellene tenni.

c) Bár az egyesülés főfeladata a tagvállalatok együttes tevékenységének összehangolása, vagyis az együttműködés megszervezése, a legtöbb egyesülés ezen kívül a tagvállalatok közös érdekében olyan kisegítő gazdálkodó tevékenységet is folytat, amellyel a tagok tevékenységét előmozdíthatja. Ezért célszerű lenne, ha jogszabály kimondaná, hogy az egyesülés jogosult a tagok tevékenységi körének ellátásához szükséges kiegészítő tevékenységre is.

d) A 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet szerint az illetékes miniszter legfeljebb 5 évi időtartamra rendelheti el meghatározott célra az egyesülés létrehozását.

A határozott időtartamra való korlátozásnak az volt az indoka, hogy ezt az intézményt csak átmenetinek tekintették. Mivel azonban az élet ennek ellenkezőjét igazolta, szükséges a korlát megszüntetése és a határozatlan időtartamra történő alapítás lehetővé tétele.

e) Az egyesülés működésének elengedhetetlen feltétele, hogy megfelelő szervezete legyen. A jelenlegi jogszabály csak a vezető kijelöléséről rendelkezik, aki köteles végrehajtani az egyesülésben résztvevő szervek döntéseit. Az egyesülés tagjai akaratának kialakítására hivatott szervre nézve azonban a 11/1967. (V. 13.) Korm. rend. nem intézkedik, csupán a gyakorlat hozta létre az ún. igazgatótanácsot. amely az egyesülés keretében működő vállalatok igazgatóiból áll. Ennek létrehozását a jogszabálynak ki kell mondania. Ma már egyértelmű, hogy az egyesülés mellőzhetetlen szerve.

f) Az egyesülés jogintézményének eredményes működésében a legnagyobb hátrányt az jelenti, hogy az egyesülés feladata kimerül a valójában csak egyeztetést jelentő összehangolásban, amelyre sokszor még remény sincs, mert az egyesülés legfőbb szervének döntése nem kötelezheti a vállalatokat valaminek tevésére vagy nem tevésére, ill. valamely kötelezettség vállalására. Ez a csonka jogkör megbénítja az egyesülés működését és a szerveit tehetetlenségre kárhoztatja. Pedig a döntések elmaradása nemegyszer súlyosan károsította a népgazdaságot, sőt magát az egyesülés tagjainak többségét is.

Ezért az egyesülés feladatkörének az összehangoláson túlmenő intézkedést jelentő feladatokra való kiterjesztését is lehetővé kell tenni. Ez nem mond ellene sem az általános jogrendünknek, sem az új gazdasági rendszernek. Ha az egyesülés társulás útján jön létre, annak alapszabályait, ill. a társasági szerződést a tagok belátásuk szerint szabadon állapíthatják meg. A tagok szabadon vállalhatnak egymás irányába bármilyen kötelezettséget. Nincs akadálya annak sem, hogy a tagok az egyesülés ügyeiben eljárni hivatott szervnek meghatározott kérdésekben rendelkezési jogot biztosítsanak és kötelezettséget vállaljanak arra is, hogy a szerv döntésének alávetik magukat.

A rendelkezési jogot a tagok biztosíthatnák elsődlegesen az igazgatótanácsnak és másodsorban a vezetőnek. Ez a lehetőség még nem teszi az egyesülést középfokú irányító szervvé, mert ez a jogköre nem a törvényen, hanem a tagok felhatalmazásán alapulna. Ettől a lehetőségtől való megfosztás a vállalati önállóság csorbítását jelentené, mert abban a „szabadság" önkéntes korlátozása is bentfoglaltatik.

Természetesen nem lehet a kérdést sematikusan igazgatási szemmel nézni, amely szerint a trösztnek van rendelkezési joga, az egyesülésnek nincs. A gazdasági élet irányítása jelenleg nem igazgatási úton, hanem a polgári jog eszközeivel történik. Éppen ezért az utóbbi szabályainak kell érvényesülnie ebben a kérdésben is, vagyis: a trösztnek van rendelkezési joga, az egyesülésnek lehet.

g) Az előző pontban tárgyalt ún. rendelkezési jog gyakorlása azonban a legtöbb esetben óhatatlanul gazdasági, pénzügyi következménnyel járhat. Az esetleges hátrányokat ki kell egyenlíteni. Ehhez pedig anyagi eszközök kellenek. Éppen ezért lehetővé kell tenni az egyesülésnél a közös alapok képzésének lehetőségét is, amelynek felhasználásáról az egyesülés illetékes szerveinek a rendelkezések kiadásakor intézkednie kell.

h) Az előbbi pontokban kifejtett jogok gyakorlása fokozott felelősséggel jár. A 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 36. § (3) bekezdése kimondja ugyan, hogy az egyesülés vezetője felelős a társasági szerződésben meghatározott tevékenység megvalósításáért, ez a szabályozás azonban ellentmondásos, mert a tagvállalatok akaratát nem a vezető alakítja ki — bár arra befolyással lehet — hanem az igazgatótanács. Éppen ezért legalább a kényszeregyesülésnél ki kellene mondani a vezető felelőssége mellett az igazgatótanács tagjainak felelősségét is az egyesülés tevékenységének sikeréért.

Tüttő József

A törvényhozási eljárás tökéletesítése Romániában. A Törvényelőkészítő Tanács megalakítása

1. A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének időszaka új, megnövekedett feladatokat állít a törvényhozó elé. A törvényeknek tükrözniük kell az állandó fejlődésben levő társadalmi valóságot és ugyanakkor megfelelő jogi keretet kell biztosítaniok az egyre gyorsabb ütemű gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés számára. Mindez megköveteli nemcsak a társadalmi valóság alapos, mélyreható tanulmányozását, a fejlődési tendenciák felismerését és tudatos elősegítését, a törvények tartalmi elemeinek gazdagítását, hanem a törvényalkotás technikai tökéletesítését, a törvények és más jogszabályok alapos kimunkálását, mind tartalmi, mind formai szempontból.

A legmagasabb szintű jogszabályok tartalmi gazdagodása szükségszerűen megköveteli a törvényalkotási tevékenység technikai tökéletesítését, — végső soron a tartalom és a forma dialektikus egységének megteremtését az állami élet e kiemelkedő fontosságú területén. Felismerve ezt az objektív szükségszerűséget, a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága útmutatásokat adott a Törvényelőkészítő Tanács létrehozására[1]. Valóra váltva a pártvezetőség útmutatásait, a Nagy Nemzetgyűlés 1971. október

[1] Lásd: Nicolae *Ceauşescu:* A Román Kommunista Párt dicsőséges fél százados évfordulója (románul), Politikai Kiadó, Bucureşti, 1971, 42. old.

22-i ülésén elfogadta a Törvényelőkészítő Tanács megszervezéséről és működéséről szóló 15. sz. törvényt.[2]

Az újonnan alakított szerv jelentőségét nem lehet elszigetelten vizsgálni, hanem az állami szervek tevékenységének javítására hozott sokoldalú intézkedésekkel való szoros és elválaszthatatlan összefüggésben. Az utóbbi években hozott ilyen irányú jogszabályok átfogják a társadalmi és állami élet legkülönbözőbb területeit és így nem vállalkozhatom azoknak akár vázlatos ismertetésére sem; éppen ezért csak a Nagy Nemzetgyűlés tevékenysége — és ezen belül a törvényalkotás — tökéletesítésére hozott legfontosabb intézkedéseket említem.

Annak érdekében, hogy a gyakorlatban is maradéktalanul érvényesüljön a törvény szupremációjának elve, tehát, hogy a legmagasabb szintű jogszabályok valóban elfoglalják az őket szocialista jogrendszerünkben megillető helyet, gátat vetettek az utasítások útján történő vezetés régi gyakorlatának, megerősítve a szocialista törvényességet. Figyelemmel kísérve a Nagy Nemzetgyűlés tevékenységét, mindenek előtt a törvények számszerű növekedése szembetűnő: 1971-ben Románia szocialista parlamentje nem kevesebb mint 86 törvényt vitatott meg és fogadott el, öt évvel korábban pedig 49 törvényt szavazott meg, míg 1961-ben csupán hetet. Jóllehet a mennyiségi növekedés nem az egyetlen (és nem is a legfontosabb) mutató, amelynek alapján a törvényalkotást értékelni lehet, az ilyen arányú növekedés azonban önmagában is meggyőzően bizonyítja, hogy az államhatalom legfelsőbb szervének egyre nagyobb szerepe van a társadalmi viszonyok szabályozásában és tevékenysége a társadalmi valóság egyre szélesebb körét öleli fel. A törvényi szabályozás kereteinek kiszélesítését, a törvényalkotás mennyiségi és minőségi fejlesztését a Nagy Nemzetgyűlés új munkamódszere, a nyílt ülésszakok rendszerének bevezetése, valamint az állandó bizottságok tevékenysége megjavítására hozott intézkedések tették lehetővé. Ezzel párhuzamosan és összhangban határozott javulás tapasztalható a legmagasabb szintű jogi szabályozás elmélyítése szempontjából is, amennyiben az utóbbi években elfogadott törvények nem keretszabályok, amelyeknek alkalmazása és végrehajtása további aktusok kiadását teszi szükségessé, hanem részletekbe menően szabályozzák a legfontosabb társadalmi viszonyokat.

A Törvényelőkészítő Tanács létrehozása szervesen beilleszkedik a törvényalkotási tevékenység tökéletesítése érdekében hozott sokoldalú intézkedések rendszerébe. A 15/1971. sz. törvény indokolása kimondja, hogy az újonnan létrehozott szerv feladata — a párt és az állam törvényhozási politikájának megvalósítása céljából — támogatni a törvényhozás előkészítését, egybehangolását és rendszerezését[3].

2. A Törvényelőkészítő Tanácsot az Államtanács mellett létesítették, mint konzultatív szakszervet, amely arra hivatott, hogy megvalósítsa a szabályozó rendelkezések kidolgozására irányuló egész tevékenység általános felügyeletét, lehetőséget teremtve a jogszabályok tartalmának és formájának hatékony ellenőrzésére és a törvényrendszerezési tevékenység kibontakoztatására, amelynek rendkívüli gyakorlati jelentősége van mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás területén.

A szervezeti törvény 2. szakasza értelmében a Törvényelőkészítő Tanács:

— tanulmányokat készít a jogi szabályozások és a gazdasági-társadalmi élet fejlődési követelményei közötti összhangról; megvizsgálja a javasolt jogszabályok tervezeteit, mind szükségességük és megalapozottságuk, mind a törvényhozási technika szempontjából; tanulmányokat készít és javaslatokat tesz az illetékes szerveknek a törvényhozás szüntelen tökéletesítésére, abból a célból, hogy létrejöjjön a szocialista jogrend erősítésének megfelelő jogi keret;

— összeállítja és jóváhagyás végett az Államtanács elé terjeszti a szabályozó rendelkezések (törvények, törvényerejű rendeletek, minisztertanácsi határozatok, az államigazgatás központi szerveinek aktusai, a helyi szervek határozatai és rendelkezései) tervezeteinek előkészítésével kapcsolatos törvényhozási technika általános metodológiáját;

— véleményezi a törvények, törvényerejű rendeletek[4] és a szabályozó jellegű minisztertanácsi határozatok tervezeteit;

— megszervezi a központi jogszabályok hivatalos nyilvántartását és felhívja az illetékes szervek figyelmét a nyilvántartásba vétel végett előterjesztett szabályozó rendelkezésekben található esetleges eltérésekre;

— törvénygyűjteményeket és törvénytárakat, valamint törvényhozási tájékoztató közlönyöket ad ki.

A Törvényelőkészítő Tanács feladatainak egyszerű felsorolásából is világosan kitűnik, hogy erre a szervre rendkívül fontos szerep hárul annak érdekében, hogy a törvények és más jogszabályok megfeleljenek a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése időszaka egyre növekvő követelményeinek. Ezek a feladatok négy csoportra oszthatók:

a) A jogi szabályozás szükségességének feltárása és javaslattétel új szabályok hozatalára, illetve a meglévők módosítására vagy hatályon kívül helyezésére. Tekintve, hogy a Törvényelőkészítő Tanács nem jogalkotó szerv, nem intézkedhetik közvetlenül, hanem felmérésének eredményeit, következtetéseit és az ebből leszűrt javaslatokat továbbítja az illetékes állami szervekhez.

Mivel a szervezeti törvény kifejezetten javaslattételről rendelkezik, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a Tanácsnak nincs törvénykezdeményezési joga, hanem csupán javasolhatja a szükségesnek tartott szabályozásokat, míg a tulajdonképpeni kezdeményezési jogot továbbra is csak az Államtanács, a Minisztertanács, a Nagy Nemzetgyűlés állandó bizottságai

[2] Közzétéve Románia Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye, I. rész, 1971. október 22-i 134. számában.

[3] Lásd: Constantin *Stătescu*: A Törvényelőkészítő Tanács megszervezéséről és működéséről szóló törvénytervezet ismertetése, Románia Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye, II. rész, 1971. október 26-i 10. sz.

[4] A törvény fordítása „törvényerejű szabályozásokat tartalmazó rendeletek"-et említ. Tekintve, hogy ez a megfogalmazás, amellett, hogy nehézkes, nem fedi pontosan a fogalmat, a „törvényerejű rendelet" kifejezést használom, hangsúlyozni kívánom azonban, hogy ebben az esetben az Államtanács olyan aktusairól van szó, amelyeket a Nagy Nemzetgyűlés ülésszakai között hoz és amelyeket utólag az államhatalom legfelsőbb szervének jóvá kell hagynia.

vagy legalább 35 nagynemzetgyűlési képviselő gyakorolhatja;

b) Véleményezési jogkör, amely kiterjed a törvényekre, törvényerejű rendeletekre és a szabályozó jellegű minisztertanácsi határozatokra.

A Tanács véleményezése nem szorítkozik a jogszabály tervezetek formai — törvényhozás-technikai vizsgálatára, hanem kiterjed a javasolt szabályozás szükségességére és megalapozottságára is.

Tekintve, hogy a törvényeket, törvényerejű rendeleteket és szabályozó jellegű minisztertanácsi határozatokat kötelező módon a Törvényelőkészítő Tanács véleményezésére kell bocsátani, indokolt lenne a Nagy Nemzetgyűlés Működési Szabályzatát összhangba hozni a 15/1971. sz. törvény rendelkezéseivel és szentesíteni, hogy a törvénytervezetek véleményezése a törvényhozási eljárás elengedhetetlen szakasza.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy bár kötelező kikérni a Törvényelőkészítő Tanács véleményét, ez a kötelezettség csak eljárási jellegű, mivel a Tanács véleményének csak konzultatív értéke van, az nem kötelezi a jogalkotót és így nem csorbítja az államhatalom és az államigazgatás legfelsőbb szerveinek normatív jogkörét[5], hanem ellenkezőleg, hozzájárul annak tökéletesítéséhez.

Abban az esetben, ha a Törvényelőkészítő Tanács véleményezése után a jogszabály-tervezet olyan módosítást szenved, amely megváltoztatja a szabályozás tartalmát vagy az eredetileg javasolt megoldásokat, illetve lényegesen megváltoztatja a tervezet struktúráját, a módosításokra vonatkozóan kérni kell a Tanács újabb véleményezését. Ha a törvénytervezetek lényeges módosítása nagy nemzetgyűlési vita során történik, a Törvényelőkészítő Tanács sürgős véleményezést dolgoz ki, a Nagy Nemzetgyűlés által megállapított határidőben;

c) A Törvényelőkészítő Tanácsnak mint központi szakszervnek fontos feladatai vannak a jogalkotási tevékenység koordinálásában és technikai tökéletesítésében. E feladatok ellátása érdekében a Tanács összeállítja a különböző szintű jogszabályok előkészítésének, kidolgozásának és rendszerezésének általános metodológiáját és felhívja a figyelmet a jogszabályok közötti esetleges eltérésekre. A törvényhozási technika alapelveinek kimunkálása rendkívüli jelentőségű, mivel a gyakorlati tapasztalatok szerint a különböző központi szervek által kidolgozott jogszabálytervezetek nagy eltéréseket mutattak a törvényhozási technika szempontjából és megnehezítették az egységes jogalkalmazás kialakulását és egyes esetekben ellentétbe kerültek a szocialista törvényesség alapelveivel is;

d) Az érvényben levő jogszabályok hivatalos nyilvántartása és rendszerezése, a törvények ismeretét és terjesztését szolgáló kiadványok, törvényhozási tájékoztatási közlönyök kiadása szintén a feladatok fontos csoportját alkotják.[6] Annak érdekében, hogy a jogszabályok hivatalos nyilvántartását naprakészen lehessen vezetni, a szervezeti törvény előírja, hogy a központi állami szervek hivatalból megküldik az általuk elfogadott és kiadott hatályos szabályozó rendelkezéseket, valamint azokat, amelyeket a jövőben fogadnak el. A jogalkalmazás gyakorlati szükségletei — véleményem szerint — megkövetelnék, hogy magas szintű jogszabály állapítsa meg, milyen határidőben kell a Tanácsnak megküldeni az elfogadott szabályozó rendelkezéseket; ez a határidő pedig nem lehetne hosszabb az elfogadástól számított 10—15 napnál.

3. A Törvényelőkészítő Tanács szervezésében és működésében következetesen érvényre jut a kollektív munka és vezetés elve. A Tanács vezető szerve az elnökből, osztályvezetőkből és az osztályok egy-egy állandó tanácsosából álló tudományos kollégium. A tudományos kollégium döntésre jogosult kollektív szerv, melyet a Törvényelőkészítő Tanács elnöke vezet.[7] A tudományos kollégium felelősséggel tartozik az Államtanácsnak, amelynek köteles beszámolni a Törvényelőkészítő Tanács tevékenységéről, a kollégium tagjai pedig a kollektív vezető szerv és annak elnöke előtt felelnek a rájuk bízott feladatok teljesítéséért.

A Törvényelőkészítő Tanács összes feladatainak teljesítését a tudományos kollégium biztosítja, amely jóváhagyja a végrehajtás érdekében végzett munkálatokat is. A tudományos kollégium tevékenységét a tagok legalább kétharmadának jelenlétében végzi és határozatait a tagok többségének szavazatával hozza. A fenti szabályozás némileg eltér attól a módtól, ahogy a román törvényhozó az utóbbi években létrehozott kollektív vezetőszervek működését általában rendezte. Az általános szabályozás szerint a kollektív vezetőszervek tagjaik kétharmadának jelenlétében határozatképesek és döntéseiket szótöbbséggel hozzák. Abban az esetben viszont, ha a kollektíva elnöke (a szerv vezetője) és a tagok többsége között véleménykülönbség merül fel, az ügyet a felettes szerv oldja meg. Tekintve, hogy a Törvényelőkészítő Tanács szervezeti törvénye nem szabályozza a véleménykülönbség esetén követendő eljárást, hanem csak azt írja elő, hogy a határozatokat szótöbbséggel hozzák, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy határozathozatal akkor is elképzelhető, ha az elnök kisebbségben marad a tanács többi tagjaival szemben. Az általánostól eltérő rendelkezést a Tanács sajátos (konzultatív) jellege magyarázza.

A folyó ügyek intézésére és a tudományos kollégium határozatainak végrehajtásához szükséges intézkedések foganatosítására az elnökből és az osztályvezetőkből álló szűkebb vezetőséget hoztak létre, amely szintén a kollektív mun-

[5] Hasonló álláspontra helyezkedett a Revista română de drept 3/1972 számában megjelent „A szocialista jogrend állandó erősítése a Törvényelőkészítő Tanács megszervezéséről és működéséről szóló törvény és a jogalkalmazási és törvénynépszerűsítő tevékenység javítását szabályozó törvényerejű rendelet fényében" c. szerkesztőségi cikk is (5. old.).

[6] A törvények népszerűsítését és a jogpropagandát hivatottak fejleszteni és tökéletesíteni a 468/1971. sz. törvényerejű rendelet rendelkezései is. (Közzétéve Románia Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye, I. rész, 1971. december 30-i 165. számában.) Ez a törvényerejű rendelet kimondja, hogy az Államtanács, a Törvényelőkészítő Tanács és a Hivatalos Közlöny Szerkesztőségi Kollégiuma segítségével koordinálja a jogszabályok szövegének kiadását és terjesztését, biztosítja az ilyen tárgyú kiadványok megfelelő példányszámát.

[7] A Törvényelőkészítő Tanács elnökét és az első alelnököt az 503/1971. sz. törvényerejű rendelettel nevezték ki. Közzétéve Románia Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye, I. rész, 1971. dec. 31-i 170. számában.

ka és vezetés elve alapján fejti ki egész tevékenységét.[8]

A Tanácsot más szervekkel és szervezetekkel való kapcsolatában az elnök, ennek távollétében pedig az általa kijelölt osztályvezető (alelnök) képviseli.

A munkamegosztás és a tudományos színvonal biztosítása érdekében a Törvényelőkészítő Tanácsot szakosztályonként szervezték meg: I. osztály: alkotmányjog, államigazgatási jog, büntető és büntető perrendtartási jog, nemzetközi közjog; II. osztály: polgári jog, gazdasági törvényhozás, polgári perrendtartási jog, családjog, nemzetközi magánjog; III. osztály: pénzügyjog, munkajog, szövetkezeti jog, földjogi törvényhozás. A Tanács szervezeti felépítésébe tartozik még a törvényhozási dokumentációs és tájékoztatási igazgatóság, valamint a titkársági-ügyviteli igazgatóság.

A szakosztályokban állandó tanácsosok, nem állandó tanácsosok, szakértők, valamint I. és II. fokozatú szaktanácsadók vesznek részt és azokat az állandó tanácsosok közül az elnök által kinevezett osztályvezetők vezetik. A szakszemélyzetet (az elnök és első alelnök kivételével) a Törvényelőkészítő Tanács elnöke nevezi ki, a tudományos kollégium határozata alapján, a nem állandó tanácsosok kinevezéséhez pedig szükség van azon intézmény vagy szervezet vezetőjének beleegyezésére is, ahol az illető személy állandó alkalmazásban van. A konkrét szükségleteknek megfelelően, a Törvényelőkészítő Tanács elnöke, az osztályvezetők javaslata alapján, szakonként vagy problémakörökként munkacsoportokat alakíthat, a Tanács szakszemélyzetéből és más tevékenységi területen dolgozó szakértőkből. A szervezeti törvény előírja, hogy a szakszemélyzetnek milyen feltételeknek kell megfelelnie (román állampolgárság, 8—14 évi szolgálati idő, a beosztástól függően, főiskolai — általában jogi — végzettség).

4. A Törvényelőkészítő Tanács megszervezéséről és működéséről szóló törvény részletesen szabályozza a jogszabály-tervezetek véleményezésének eljárását és jogi garanciákat tartalmaz a kollektív munka következetes gyakorlati érvényesülésére, a magas szakmai színvonal biztosítására.

Annak érdekében, hogy lehetőleg elkerüljék a Törvényelőkészítő Tanács ismételt megkeresését, e szerv véleményezését csak akkor kérik, amikor a jogszabály-tervezeteket már valamennyi érdekelt más szerv véleményezte és miután a tervezet végleges formát öltött.

A Tanács megkeresésére vonatkozólag differenciált szabályok érvényesülnek, attól függően, hogy az illető jogszabálytervezetet milyen szerv kezdeményezte. Ennek megfelelően, az Államtanács vagy a Minisztertanács által kezdeményezésre javasolt törvények vagy törvényerejű rendeletek tervezeteihez a Törvényelőkészítő Tanács véleményezését az Államtanács titkára, illetve az államigazgatás legfelsőbb szervének főtitkára útján kérik, mielőtt a tervezetet jóváhagyás végett az illetékes szerv elé terjesztik. Mindazokban az esetekben, amikor a kezdeményező a Nagy Nemzetgyűlés egy állandó bizottsága vagy ennek egyik, a Működési Szabályzatban előírt taglétszámot összesítő képviselőcsoportja (legalább 35 képviselő), a véleményezést a Nagy Nemzetgyűlés Bürója kéri. A szabályozó jellegű minisztertanácsi határozatok véleményezését a Minisztertanács főtitkára kéri.

A Törvényelőkészítő Tanács munkájának megkönnyítése érdekében a véleményezésre előterjesztett jogszabály-tervezetekhez mellékelni kell a szabályozás indoklását (attól függetlenül, hogy azt milyen szerv kezdeményezte), a tanulmányokat és dokumentációkat, amelyeket a tervezet kidolgozásához felhasználtak, valamint az összes érdekelt szervek véleményezését.

A jogszabály-tervezet vizsgálata formai szempontból kezdődik. Ennek során a Törvényelőkészítő Tanács megvizsgálja, hogy megvannak-e az összes szükséges véleményezések és teljes-e a dokumentáció. Amennyiben hiányokat észlel, megkeresi a szabályozást kezdeményező szervet és kéri a hiányok kiegészítését, valamint — ha erre szükség van — további felvilágosításokat is kérhet. Bár a szervezeti törvény erre vonatkozólag nem intézkedik kifejezetten, véleményem szerint nem szükséges, hogy az előzetes vizsgálatot kollektíva végezze, mivel ennek során nem merülhetnek fel elvi kérdések és így, ebben a szakaszban a Tanács bármelyik tagja egyénileg is eljárhat. Az ellenkező megoldás csak feleslegesen terhelné a Tanács tevékenységét és a valóban jelentős munkák rovására lenne.

A véleményezésre előterjesztett törvény, törvényerejű rendelet, vagy szabályozó jellegű minisztertanácsi határozat tervezetét kiosztják a megfelelő szakosztálynak vagy munkacsoportnak. Abban az esetben, ha a jogszabály-tervezet több jogágba tartozó normákat tartalmaz, azt az illető osztályok vagy munkacsoportok együttes ülésén vitatják meg. A szakosztály vagy munkacsoport ülésén elhangzott vitákból levont következtetések alapján összeállítják az illető szervezeti egység zárójelentését, amelyet jóváhagyásra a Törvényelőkészítő Tanács kollektív vezető szerve, a tudományos kollégium elé terjesztenek. Mivel a szakosztály vagy munkacsoport zárójelentése előkészítő munkálatnak tekinthető és így nem fejt ki önálló joghatást, jóllehet a tagok többségének véleményét tükrözi, önmagában nem elégséges a tudományos kollégium teljes informálására. Éppen ezért, a zárójelentéshez mellékelni kell a szakosztály vagy munkacsoport ülésén felvett jegyzőkönyvet, amelyben feltüntetik a vita során elhangzott különvéleményeket is. Így módon a Törvényelőkészítő Tanács tudományos kollégiuma a jogszabálytervezetet az összes álláspontok ismeretében véleményezi és előfordulhat, hogy véleményezése ne egyezzék a szakosztály vagy munkacsoport többségének a zárójelentésben kikristályosodott következtetéseivel és javaslataival.

A véleményezési eljárás ilyen szabályozása lehetővé teszi a kollektív munka előnyeinek maradéktalan kihasználását, a törvények, törvényerejű rendeletek és szabályozó jellegű minisztertanácsi határozatok tervezeteinek alapos, tudományos igényű tanulmányozását

[8] A kollektív vezető szervek általánosnak tekinthető szervezési modelljének megfelelően a különböző szintű állami szerveknél az elvi jelentőségű határozatokat a szélesebb körű kollektív vezetőszervek hozzák, míg az operatív vezetés és a határozatok végrehajtása a szűkebb vezető kollektívákra hárul.

és magas színvonalú, a törvényhozót valóban segítő szakvéleményezések kidolgozását.

Bár a Törvényelőkészítő Tanács megalakítása óta eltelt rövid idő nem teszi lehetővé, hogy gyakorlati tapasztalatok alapján vonjunk le bizonyos következtetéseket, a szervezeti törvénynek a Tanács megszervezésére és működésére vonatkozó rendelkezései teljes mértékben indokolják azt a meggyőződést, hogy az új szerv jelentősen hozzájárul a tudományos alapokra helyezett, a társadalmi igényeknek és elvárásoknak mindenben megfelelő, magas szakmai színvonalú törvényalkotói tevékenység további fejlesztéséhez.

Balogh András

JOGIRODALOM

*A szovjet büntetőjog leningrádi kézikönyve**

Az utóbbi évek szovjet büntetőjogi szakirodalma széleskörű tárgyválasztásával és a tárgyalt kérdések elmélyülő, korszerű és előre néző elemzésével vonja magára a figyelmet. A kor követelményei visszhangzanak a jogirodalomnak azokban a termékeiben is, amelyek nem egy-egy kérdés feldolgozását tűzik ki célul, hanem a jogág egészének ismertetésére vállalkoznak. A büntetőjog területén folytatott újabb kutatások eredményeit, a hagyományos témák modern felfogású megközelítését és a kor által előtérbe helyezett szempontok érvényesítését nem nélkülözheti a jogi oktatás sem. Ezzel is magyarázható a szakirodalom differenciálódása mellett a büntetőjogi tankönyv- és kézikönyvirodalom megélénkülése is.[1]

Ebben az összefüggésben kell értékelnünk a jelen ismertetés tárgyát képező büntetőjogi kézikönyvet is. Ez a kézikönyv a négy kötetesre tervezett sorozat második könyve, amely az 1968-ban megjelent 1. kötettel együtt[2] most már felöleli az Általános rész teljes anyagát.

A kötet az érintett kérdésekben összegezi a szovjet büntető törvényhozás és jogtudomány 50 éves fejlődését, ismerteti az eltérő álláspontokat és mind az elmélet, mind a gyakorlat vitás kérdéseit.

A korábbi hasonló kiadványokhoz képest eltérést jelent benne a szociológiai anyag jelentős bővülése, valamint olyan új területek feldolgozása, mint az elkövető személyisége, a bűnmegelőzés és a büntető törvényhozás története.

A kötet 3 részre, s ezen belül 19 fejezetre oszlik. (A tartalommutatóról részletesebben ld. az első kötetről készült ismertetést.) A kötet végén az egész Általános részre vonatkozó (1—2. köt.) név- és tárgymutatót találunk.

I. *Az elkövető személyiségéről szóló tanítás* (6 fejezettel) első ízben képezi önálló részét szovjet büntetőjogi kézikönyvnek, tansegédletnek. Megírásakor a szerzők és a szerkesztők abból indultak ki, hogy az elkövető személyiségéről — a bűncselekmény alanyáról — nem elég annyit tudni, amennyi az életkor és a beszámíthatóság kérdésével kapcsolatos elemzésekben elmondható, mert a bűnöző szociológiai és pszichológiai tanulmányozása igen fontos mind a büntetés kiszabása, mind pedig a büntetés végrehajtása és a megelőzés szempontjából.

Mint ismeretes, tudományos vizsgálódások a büntetőjogon kívül több területen is foglalkoznak a bűnöző személyiségével, így pl. a kriminológia és a büntetésvégrehajtási jog. A büntetőjogi elemzés célja, hogy a bűnelkövetőket bizonyos közös ismérvek szerint csoportosítsa a bűnözés elleni küzdelem hatékonyságának növelése, a megelőző, a büntető és átnevelő intézkedések egyéniesítése, specializálása érdekében.

A „személyiség" szó etimológiai, majd társadalmi tartalmának feltárását követően a szerzők elemzik a „bűnöző személyiség" fogalmát. Alaptételük, hogy a bűnözők társadalomra veszélyessége, ugyanúgy mint ennek foka is, változó kategória (15. old.), s hogy nem tartják lehetségesnek az azonos értékelést a gondatlan bűnelkövetők, valamint az alkalomszerű szándékos bűncselekményt elkövetők, s végül a megrögzötten társadalomellenes beállítottságú bűnözők tekintetében.

A „bűnöző személyiség" fogalom tartalmának feltárása után a könyvben meghatározásra kerül ennek büntetőjogi jelentősége. Ennek során a bűncselekmény alanyának szűkebb fogalmától különbözteti meg a szerző a bűnöző személyiségének fogalmát, mint az elkövetőre jellemző valamennyi társadalmi-pszichológiai sajátosságok és tulajdonságok összességét felölelő tágabb fogalmat (17. old.).

A bűnöző személyiségének szerepe a büntetőjogban megnyilvánul a felelősségrevonás módjának, a büntetés vagy ráható intézkedés nemének és időtartamának, sőt a végrehajtás módjának kiválasztásában is.

A szerzők a bűnözők személyiségét meghatározó társadalmi-pszichológiai sajátosságokat, ismérveket három csoportra osztják: *1.* az elkövetés pillanatában érvényesülő ismérvek (életkor, az erkölcsi fejlődés körülményei, képzettség, meggyőződések, életelvek, munkakörülmények, magatartása, kapcsolatai, érdeklődési köre, jellemrajza...); *2.* a bűncselekmény elkövetésével kapcsolatban álló személyiségi ismérvek (az elkövetés okai, körülményei, a pillanatnyi egészségi-lelki állapot, stb.); *3.* az elkövetőnek cselekményéhez való viszonyulására jellemző ismérvek, az elkövetés utáni magatartása.

---

* Kurs szovetszkogo ugolovnogo prava, Általános rész, 2. köt. Leningrád, 1970. Izd. Len. Univ., szerk.: N. A. Beljajev és M. D. Sargorodszkij.

[1] A leningrádi kézikönyvvel szinte egyidőben jelent meg a moszkvai akadémiai Jogtudományi Intézet 6 kötetes büntetőjogi kézikönyve, és más nagyobb városok egyetemi tanszékei is készítenek hasonló kiadványokat.

[2] Az ismertetett kézikönyv 1. kötetéről (1968) a Jogtudományi Közlöny 1969/11. számában közölt ismertetést Horváth Tibor.

A bűnözők osztályozásával foglalkozó fejezet mindenekelőtt kritikus képet fest a vizsgálandó szűkebb témában elért eddigi eredményekről. Ebből az derül ki, hogy az adott fejezet ismeretanyagának alig vannak tudományos előzményei, nem épül többé-kevésbé már kimunkált adatokra, hanem az űr ad hoc betöltésére vállalkozik.

Miután felvázolja, hogy a bűnözők osztályozásának mely szempontokból és mely területeken van jelentős szerepe (a bűnmegelőzés érdekében — kriminológiai szempontból; a büntetőjogi törvényhozás céljaira — a felelősség szabályozása szempontjából; a bírósági gyakorlat számára — a büntetéskiszabás egyéniesítése érdekében), a könyv szerzői azt a nézetüket fejtik ki, hogy az osztályozás lehet kriminológiai, büntetőjogi és büntetésvégrehajtási szempontú (24. old.).

A *kriminológiai osztályozás*nak két ismérv alapul vételével kell történnie, s mindkettő a bűnelkövetés okaival, azok jellegével áll összefüggésben: *a)* az egyik ismérv az életkor, *b)* a másik ismérv a társadalomellenes beállítottság mélysége és tartóssága. Ebből kiindulva kriminológiai vetületben a bűnözők a következő csoportokra (kategóriákra) oszthatók:

aa) az életkor figyelembevételével: 1. meggyőződéses bűnözők; *2.* visszaesők, ezen belül: hivatásos bűnözők;

bb) a társadalomellenes beállítottság mélysége és tartóssága figyelembevételével: 1. meggyőződéses bűnözők; *2.* visszaesők, ezen belül: a) hivatásos bűnözők, és b) szokásos bűnözők; *3.* alkalomszerű (véletlen) bűnözők.

A továbbiakban az életkornak mint a kriminológiai osztályozás elsőrendű ismérvének alapján a könyv megkülönbözteti a fiatalkorú és a felnőtt korú elkövetőket.

A *büntetőjogi szempontú osztályozás* — a hatályos törvények alapján — a büntetéskiszabás egyéniesítését szolgálja. A büntetőjogi felelősség differenciálása a következő csoportok szerint történik: *1.* fiatalkorú bűnözők; *2.* csekély társadalmi veszélyességű bűncselekményt elkövető személyek; *3.* súlyos bűncselekményt elkövető személyek; *4.* alkalomszerű (véletlen) bűnelkövetők; *5.* visszaesők.

A kézikönyvnek a bűnözők személyiségéről szóló I. részét képező további fejezetek a bűnelkövetők olyan további csoportjait tárgyalják elkülönítve egymástól, mint a fiatalkorúak, az alkoholisták, kábítószerélvezők és pszichopaták, a visszaesők és végül a munkakerülők.

Mint látható, a szerzők megkísérelték a bűnözők osztályozását, csoportosítását a lehető legkülönbözőbb ismérvek alapján elvégezni, amit úttörő vállalkozásnak kell tekintenünk. A csoportosítás sokféleségéből adódó bizonyos szétszórtság, valamint a logikai összefüggés némi lazasága valószínűleg a további — részletesebb és elmélyültebb — kutatások során kiküszöbölhető lesz. A kézikönyv jellegénél fogva erre az elmélyülésre nem vállalkozhatott, viszont megteremtette ennek bázisát.

A bűnözés elleni harc eszközeit tárgyaló II. rész (10 fejezet) — mint a címe is mutatja — szakít a tankönyvirodalom hagyományaival, s túllépve azokon, nem korlátozódik csupán a büntetések elemzésére, hanem a megelőzéssel is, sőt az utógondozás kérdéseivel is foglalkozik mind az állami szervek tevékenysége, mind a társadalmi ráható intézkedések tekintetében. Elsődleges feladatnak a bűnmegelőzést tekinti, s ebből a szempontból vizsgálja az állam szerepét és feladatait, valamint a társadalom szerepét és a bűnmegelőzésben való részvételének formáit.

Pozitív vonása a könyv e részének, hogy a bűnmegelőzés fogalmának reális meghatározásával (134. old.) egyidejűleg megismertet — a büntetőjogban és a kriminológia területén kialakult — más meghatározásokkal is, s igyekezvén elejét venni a kérdéssel kapcsolatos terminológiai vitáknak, a vizsgálódások főirányát inkább az érdemi kutatásokban jelöli meg. Megemlítendő e résznek az a további pozitív vonása, hogy történeti összefüggésben bemutatja a szovjet kriminológia fáradozásait és utal azok eredményére (136. old.). A bűnmegelőzés érdekében tett vagy szükséges intézkedések osztályozása tekintetében a könyv egyrészről bemutatja az eddig ismert szovjet jogirodalmi álláspontokat, másrészről új rendszert állít fel, az osztályozás alapját képező ismérvek alapos átgondolására építve.

A bűnözés elleni küzdelem hagyományos eszközeit, a büntetéseket illetően a szerzők meghatározták ennek fogalmát és célját (193. old.). Eszerint büntetést csak bíróságok és csak bűncselekményért szabhatnak ki, melynek céljául a szerzők egyedül a generális és speciális prevenciót ismerik el. A büntetést állami kényszerintézkedésnek nevezik, s ennek folytán a megtorló, hátrányt okozó jelleget a büntetés tartalmának, egyik tartalmi elemének tekintik, mely ugyanakkor egyik eszköze a cél — a megelőzés — elérésének (223. old.).

A büntetések rendszeréről és nemeiről szóló fejezet állást foglal a tekintetben, hogy az egyes szovjet köztársaságok büntető törvénykönyveiben felsorolt valamennyi büntetés egységes rendszert képez, s a büntetéseknek ez a rendszere a szovjet büntető törvényhozás története során semmiféle lényeges változáson nem ment keresztül. Változások nem a büntetések rendszerében, hanem inkább az egyes büntetési nemek konkrét tartalmában, valamint a büntetéskiszabási gyakorlatban betöltött viszonylagos szerepében mentek végbe (243. és 249. old.).

Az egyes büntetési nemek részletes elemzését követően ebben a részben még olyan fontos kérdések kaptak külön fejezetet, mint pl. az utógondozás szervezete és problémái, valamint a társadalmi ráható intézkedések kérdései.

Az utógondozás szervezete a Szovjetunióban több szervet fog át. A helyi tanácsok végrehajtó bizottsága mellett működő felügyelő bizottságok, ifjúságvédelmi bizottságok és munkaerőgazdálkodási bizottságok különböző adottságaiknál fogva különböző hatáskörrel gondoskodnak a büntetésvégrehajtási intézményekből szabadult személyek reszocializálásához szükséges anyagi és erkölcsi feltételek biztosításáról. A felügyelő bizottságok tevékenységét jogszabály rendezi (459. old.). E szerveken kívül az utógondozásban közreműködnek maguk a bv. intézmények,

valamint az elítéltek bizonyos kategóriái tekintetében a rendőrség — az igazgatási felügyelet formájában.

Ami pedig a társadalmi ráható intézkedéseket illeti, e tekintetben figyelemre méltó a könyv szerzőjének véleménye. A jogirodalomban sok vitát kiváltott kérdés a társadalmi ráható intézkedések jellege, hovatartozása. A szerzők meggyőző módon tesznek különbséget a „társadalmi ráható intézkedések", valamint „a társadalom részvétele a bűnözés elleni harcban" intézménye között. Az előbbit úgy határozzák meg, mint a társadalmi bíróságok által, az őket megválasztó kollektíva nevében alkalmazott társadalmi kényszert, mely az elkövető személyt elítéli annak érdekében, hogy átnevelje, megjavítsa őt, s egyben a jogsértések megelőzését is szolgálja. Mint minden kényszernek, a társadalmi kényszernek is van megtorló, hátrányt okozó tartalma, bár az kisebb mértékű mint a büntetésé (512. old.). Ezek az intézkedések büntetés helyett kerülnek alkalmazásra az elkövető akaratától függetlenül: mindig nyilvános elítélést jelentenek anélkül azonban, hogy büntetett előéletet teremtenének. Ezzel szemben a büntetőtörvénykönyvnek azok a rendelkezései, melyek az ügynek társadalmi bírósághoz való áttételére, vagy az elkövető kezességre bízására, a feltételes elítélésre stb. vonatkoznak, — ezek kivétel nélkül hatósági szervek hatáskörét határozzák meg, nem pedig társadalmi szervekét. Ezek jogi lényegüket tekintve az illetékes hatáskörrel rendelkező szervek határozatát feltételezik az elkövetőnek a büntetőjogi felelősség alól való mentesítéséről, szociális lényegüket tekintve pedig a társadalom bevonását jelentik a bűnözés elleni küzdelemben, a bűnözők átnevelésében. Ezekben az esetekben nem társadalmi ráható intézkedés alkalmazásáról van szó (509. old.). Hasonló elemzések alapján tesz a könyv különbséget egyrészről a társadalmi ráható intézkedés fogalma, másrészről a bűnözők átnevelése érdekében felhasznált társadalmi eszközök fogalma (515. old.), továbbá a különböző társadalmi szervezetek által alkalmazott „büntetések" (pártbüntetés, fegyelmi büntetés, stb.) fogalma között.

A kézikönyv III. része (3 fejezet) *a büntetőtörvényhozás fejlődéstörténete* Oroszország, a Szovjetunió és egyes európai szocialista országok tekintetében.

Ez a történeti áttekintés a szovjet jogfejlődésnek olyan jól megkülönböztethető szakaszait emeli ki, mint pl. a forradalom első évében a tömegek forradalmi jogalkotása, majd a polgárháború időszaka, ezt követően a szocialista építés nemzetközileg békés, de a belső viszonyok rendezése szempontjából igen mozgalmas évei, majd a második világháborút követő, különösen az 1958 utáni jogfejlődés.

Minthogy ezt a történelmi fejlődést még vázlatosan sem mutathatjuk be egy ismertetés keretében, csupán arra hívjuk fel a figyelmet, ami a kézikönyv e részében újszerű a másutt olvasható történeti ismertetésekhez képest. A könyv szerzői alapos kutatómunkával, a Szovjetunió különböző területeit érintő és a különböző helyi kiadású jogirodalmi források felhasználásával, olyan dokumentumait dolgozták fel az érintett korszakoknak, melyekből az eddigieknél alaposabb, s a történelmi értékelést is befolyásoló ismereteket nyújtanak az olvasónak. Így pl. új adatokkal igazolják, hogy a tömegek forradalmi jogalkotása nem csupán szokásjog volt, mert igen gyakran írott szabályokban is jelentkezett. Az egyes frontok területén működő partizánosztagok forradalmi törvényszékei és népbíróságai által kibocsátott utasítások valóságos kis büntető kódexek (555. old.). Az Októberi Forradalom és a polgárháború éveiben mintegy 400 jogszabály került kibocsátásra büntetőjogi tartalommal (565. old.).

A szerzők figyelme kiterjed a jogfejlődés személyi feltételeinek elemzésére is. A büntetőjog történelmében érdemeket szerzett, vagy a jogfejlődést jelentősen befolyásoló személyek név szerint való bemutatásával megállapítja a kézikönyv, hogy a forradalom utáni jogfejlődés elsősorban a gyakorlati jogászok vállán nyugodott. Lenin ezen a területen is központi irányító szerepet játszott, viszont az első, Általános részről szóló tankönyvek megírását, valamint a jogi oktatás feladatait a forradalom előtti orosz büntetőjogászok sok kiválósága látta el. Ezen belül bemutatja a marxista jogászok szerepét, munkásságát és helyét, foglalkozik az új marxista büntetőjogászok képzésének kezdeteivel (611. old.).

A forradalmat követő első időszakban igen aktív munka indult a büntetőjog és a vele kapcsolatos kérdések elméleti feldolgozása területén is. Többen foglalkoztak a büntetésvégrehajtás kérdéseivel, s igen sok kommentár jelent meg az akkor hatályos büntető jogszabályokhoz. Nagy figyelmet fordítottak a bűnözés kérdéseinek kriminológiai feldolgozására is. Számos kutató központ létesült ebből a célból, s bár ezek a kutatások nem voltak mentesek bizonyos hibáktól, mégis nagy veszteséget jelentett e központok későbbi felszámolása. A kriminológiai kutatás és oktatás az ötvenes évektől indult meg ismét a Szovjetunióban (612. old.).

A szovjet büntetőjog történetének bemutatását tehát a szerzők mind a törvényhozás, mind a személyi feltételek, mind a jogintézmények területén elvégzik, sőt egyes büntetőpolitikai irányzatok ismertetésével teszik azt még teljesebbé, pl. az ítélkezési gyakorlat (578. old.), a kodifikációs törekvések (585. old.) vagy a szocialista tulajdon védelme (582—584. old.) tekintetében.

A történeti fejlődésről szóló rész végül tényszerűen ismerteti az 1958 utáni szovjet jogfejlődést, majd az egyes európai szocialista országok (Bulgária, Magyarország, NDK, Lengyelország, Románia és Csehszlovákia) büntetőtörvényhozásának ismertetésével zárul.

Ismertetésünkben a könyvnek csupán főbb tételeire reagáltunk, s inkább érzékeltetni kívántuk a tartalom gazdagságát és a feldolgozás értékeit. Meggyőződésünk, hogy ezzel a művel jelentősen gazdagabb lett a büntetőjogi irodalom, s a Szovjetunió szakemberein kívül a többi szocialista ország jogászai — sőt történészei is — egy kiváló forrásmunkához jutottak.

Horváth Anna

Összehasonlító jogi szintézis a szerződéskötés jogi rendjéről[1]

1. E munkával való közelebbi megismerkedés *megéri a fáradságot.* Megéri minden elméleti szakembernek, aki a témában tájékozódni és kutatni kíván. Itt ugyanis a kutatáshoz megkapja a tételes jogi források szinte határtalan sokféleségét; megkapja — szintetizálva — az e területen kimunkált legújabb tudományos nézeteket is. Az összehasonlító jog minden képviselője, ha nem is ebben a témában dolgozik, láthatja: valamilyen konkrét jogintézmény összehasonlító jogi vizsgálatában milyen módszereket milyen eredményekkel alkalmaztak. Jelentős érték ez a munka az egyetemi oktatásban is, amennyiben hasznos kézikönyv lehet az összehasonlító jogi kollégiumok oktatói és hallgatói számára egyaránt. Jelentős ez a vállalkozás a szerződések jogának — különösen a nemzetközi vételi szerződések jogának — harmonizálására irányuló törekvések előmozdításában is; nagyban hozzájárul ún. harmonizált juristische Denkmodell-ek kialakításához, ez által a nemzetközi gazdasági kapcsolatok optimális jogi szolgálatához. Végül sokat nyújt ez a vállalkozás a mindennapi jogi gyakorlat számára is: a sok nemzeti referátum egzakt tájékoztatást nyújt esetleges viták megoldásához arról, hogy az egyes nemzeti jogrendszerek a szerződéskötés folyamatát miként szabályozzák.

2. A munkát *általában* alig lehet jobban jellemezni, mint Rheinstein értékelésével, miszerint „Ez a könyv olyan intenzív összehasonlító jogi vállalkozás, amilyent jogintézmények tekintetében eddig nem ismertünk."[2] Így van ez hármas értelemben is. *Először* pusztán a vállalkozás nagysága. A kétkötetes munka közel 2000 oldalon a munkához összehasonlító jogi módszertani tanulmányt tartalmaz, amelyben *R. B. Schlesinger,* a Cornell Egyetem jogi karának professzora vázolja, hogy a Cornell Egyetem részéről szervezett és finanszírozott vállalkozás milyen szervező előmunkálatokat, mily sok nemzeti referátum koordinált elkészítését, ezekhez milyen méretű kutatást, a kutatások eredményének mikénti összegezését, majd pedig a szerzők által kidolgozott összehasonlító általános szintézis hónapokon keresztül való vitatását, megfogalmazását, a nemzeti referátumokkal való szinkronba hozását és összeszerkesztését igényli. *Másodszor* a tulajdonképpeni fő célkitűzés minősíti a munkát a fentiek szerint. Azt ti., hogy a szerzők elhatározták: megkísérlik megkeresni a jogrendszerek széles körének összehasonlító elemzésével azt, hogy a szerződéskötés jogában melyek minden jogrendszerek közös elemei és melyek azok az elemek, amelyek jogrendszerenként eltérnek és ezek az eltérések konkréten miben állnak. A *harmadik* kiemelésre érdemes momentum a munkamódszer. Ha ez nem is tekinthető újnak, mégis nagy érdeme, hogy ilyen nagy vállalkozásnál következetesen alkalmazták és extraháltak belőle minden lehetséges eredményt. Ez a módszer mindenekelőtt feltételezte, hogy a vállalkozás vezetője, a főszerkesztő Schlesinger professzor kidolgozta az egész munka ún. *Working Paper*-jét, amelyben rendszerezve vázolta azokat a problémákat, amelyeket minden érintett jogrendszerre nézve vizsgálni kellett. A főszerkesztő helyesen abból indult ki, hogy minden összehasonlító jogi vizsgálatban a kérdéseket faktuális viszonyokból kiindulva kell megfogalmazni és nem eleve valamely jogrendszer jogi kategóriái szerint folytatni a vizsgálatot. Csak így volt lehetséges a különböző jogi formanyelveken (Common law, kontinentális jog, szocialista jog) megjelenő tényleges szerződéses viszonyokat, ill. az azok szabályozását szolgáló normákat az összehasonlító elemzésre valamiképp is alkalmassá tenni. Arra, hogy konkréten milyen lehetett a főszerkesztő Schlesinger Working Paper-ja, a munkában most kiadott, szerényen csak „Általános bevezető"-nek nevezett bevezető tanulmányból lehet következtetni, bár ez most csak általános tájékoztatást nyújt a tanulmányról, a különböző problémák vitájáról, arról a sok módszertani és érdemi tanácskozásról, amelyek menetében ez a vállalkozás végül is a 2 kötetben megjelent formát öltötte.

3. Szerkezetét tekintve a munka tulajdonképpen 3 részből áll. 1. A főszerkesztő rövid *Általános bevezetőjéből* (1—66. old.); 2. a főreferátumokból (71—182. old.) és 3. a nemzeti referátumokból (185—1693. old.). A munka függelékében tartalmazza az 1964. évi Hágai Konferencián elfogadott, a nemzetközi vételi szerződések megkötésére vonatkozó egyezmény szövegét (1695—1699. old.). A kétkötetes munka jól tagolt és részletes tárgymutatóval zárul (1701—1727. old.).

Schlesinger Általános bevezetőjére már utaltam. Tanulmányozása különösen összehasonlító jogász számára és különösen azért tanulságos, mert jól megfigyelhető, hogy egy ilyen vállalkozás a cél mikénti meghatározását, milyen módszer követését, milyen szerkesztői elvek kimunkálását, az összegező szintézisek milyen elveinek és feltételeinek megvalósítását igényelte. Mindabból, amit Schlesinger ebben az Általános bevezetőben leírt és az egész munka megvalósított, sok mindennel lehet vitatkozni. Ez azonban az Általános bevezető tanulságos voltán és sok tényleges értéken alig változtat. Az alább még következő kritikai megjegyzések előtt azonban érdemes lesz kissé konkrétebben is megmutatni: a megvalósulásban mit hoztak a főszerkesztő és a szerzőtársak célkitűzései.

4. A *főreferátumokat (General Reports)* tartalmazó I. részt rövid megjegyzés *(Scope Note)* vezeti be. Ez néhány egzakt pontba foglalt bizonyos általánosan elfogadott premisszákat ad arról, hogy mik a *szerződés* lényeges fogalmi kellékei és mely elemek azok, amelyek — mintegy a fogalom peremén elhelyezkedve — jogrendszerenként különféleképpen alakulnak. A szerződésre általában vonatkozó e premisszákat rögzíteni azért volt szükség, hogy világos legyen: a tanulmány mindebből — most már a szerzők szavát használva — a szerződések *megkötésének* problémáival foglalkozik, másszóval azokkal a módozatokkal, amelyek a résztvevők akaratmegegyezésével

[1] *Formation of Contracts. A Study of the Common Core of Legal Systems.* Vol. I—II., by P. Bonassies, G. Gorla, J. Leyser, W. Lorenz, I. R. Macneil, K. H. Neumayer, I. C. Saxena, R. B. Schlesinger, W. J. Wagner. General Editor: R. B. Schlesinger. Oceana — Dobbs Ferry, N. Y., Stevens — London, 1968. XV, 910, XIV, 911—1727. old.

[2] Ld. Chicago Law Review, Vol. 36, No. 2, Winter 1969, 448—454., 448. old.

szükségképpen a szerződés létrejöttére vezetnek. E szoros elhatárolás mellett is látni kell azonban, hogy a megvizsgálandó tényhelyzetek nagyon sokfélék. Minden vizsgált jogrendszerben a szerződést megkötni szándékozó felek viszonylag nagy szabadsággal rendelkeznek arra nézve, hogy milyen cselekményekhez és lépésekhez folyamodjanak tervezett szerződésük létrehozásához. A tapasztalat azt mutatja, hogy ezzel a szabadsággal bőségesen élnek. Amikor ezek a szóbanforgó kérdések jogviták tárgyává válnak, a legfontosabb kérdés mindig az, hogy vajon a szóbanforgó tárgyalások, ill. különböző lépések létrehozták-e a szerződést, vagy sem, vajon helye van-e a megtett lépések alapján jogilag védhető keresetnek, ill. alperesi védekezésnek. E tanulmány fő célkitűzése, hogy a különböző tényhelyzetekre vetítve is választ kíséreljen meg... A cél az volt, hogy a szerződések megkötését mint élő folyamatot ragadják meg, nem pedig az, hogy a különböző jogrendszerekben különbözőképpen kimunkált elméleti distinkciókhoz tapadjanak.[3]

a) a Főreferátumokból háromféle van: A) *Az ajánlat,* B) *Az elfogadás* és C) *A szerződés megkötésére vonatkozó egyéb problémák.* Ez a három főreferátum alig több mint 100 oldalon (77—182. old.) szintetizáló összegezést nyújt a szerződés megkötésének következő kérdéseiről.

Az *ajánlat* esetében: 1. az ajánlat és más vételre invitáló formák (hirdetések, árazott kirakati tárgyak, önkiszolgáló rendszerek, eladó automaták); 2. árverés vétel; 3. az ajánlati formák szövegének meghatározottsága; 4. egyoldalú és párhuzamos ajánlat; 5. egy vagy több szerződés kötésére irányuló ajánlat; 6. egy vagy több ajánlattevő viszonya a szerződéshez; 7. a nyilvánossághoz címzett ajánlat; 8. az ajánlat közlése; 9. az ajánlat hatályossá válása; 10. visszavonható és visszavonhatatlan ajánlat; 11. a visszavonás közlése; 12. a visszavonás hatályossá válása; 13. az ajánlat megszűnése halál, ill. a cselekvőképesség hiányosságának okából.

Az *elfogadás* esetében: *1.* ki fogadhat el ajánlatot; *2.* elfogadás és módosítással eszközölt elfogadás; *3.* az ajánlat elutasítása és az ellenajánlat; *4.* az elfogadás és az ajánlat megérkezésének elismerése; *5.* hallgatólagos elfogadás; *6.* elfogadás teljesítéssel; *7.* szükséges-e az elfogadás közlése; *8.* az elfogadás közlésének eszközei és módjai; *9.* az elfogadás hatályossá válása; *10.* az elfogadás határideje; *11.* az elkésett elfogadás.

A szerződés megkötésének *egyéb problémái* tekintetében: *1.* az akaratmegegyezés manifesztálása az ajánlat és az elfogadás meghatározható egymásra következése nélkül; *2.* az alakiságokra vonatkozó megállapodások.

Látható, hogy az egyes kérdések átfogják a szerződéskötés minden lényeges elemét. Arról, hogy ez konkréten mit jelent, álljon itt a tanulmánynak az *ajánlat* 13. pontjában jelzett kérdésről írott szövege, amely „Az ajánlat megszűnése halál, ill. a cselekvőképesség hiányosságának okából" cím alatt a következőket mondja (116—117. old.):

„Az elfogadó vagy az ajánlattevő utólag bekövetkező halálát avagy cselekvőképességének hiányosságát minden vizsgált jogrendszer figyelembe veszi."

I. Minden vizsgált jogrendszer megegyezik abban, hogy amennyiben a tervezett szerződésben személyes elem van, az utóbb bekövetkező halál, ill. nem teljes cselekvőképesség megszünteti az ajánlat jogi érvényét.

II. Amennyiben a tervezett szerződés nem tartalmaz személyes elemet, különböztetni kell visszavonható és visszavonhatatlan ajánlat között.

II/A. A visszavonhatatlan ajánlatok. Minden vizsgált jogrendszer megegyezik abban, hogy normálisan a szóbanforgó okok sem vezetnek az ajánlat jogi hatályának megszűnésére, ha azok az ajánlat már bekövetkezett hatályosulása után jelennek meg. (A szerzők példaként az amerikai és a francia jognak szabályozására utalnak, egyebek között olyan körülményekre, hogy az ajánlatot elfogadó félnek a szerződés fennálltában bízva költségei keletkeztek, ezeket az említett okok bekövetkezése miatt nem lehet jogi értékelés nélkül hagyni, az ajánlatot nem lehet egyszerűen megszüntnek tekinteni).

II/B. Visszavonható ajánlatok. A visszavonható ajánlatok tekintetében a vizsgált jogrendszerekben egyezés alig állapítható meg. A kérdést a következő két út egyikén közelítik meg:

II/B/1. A vizsgált jogrendszerek többségében az utólag bekövetkező halál, ill. csökkent cselekvőképesség megszünteti az ajánlat jogi hatályát.

II/B/2. Néhány vizsgált más jogrendszerben az említett okokból az ajánlat hatályának megszűnése nem következik. Más jogrendszerekben viszont ezt a szabályt csak az ajánlattevő személyére alkalmazzák, míg az elfogadó avagy a címzett személyére nézve nincs egyértelmű szabályozásuk.

II/B/3. Legalább egy vizsgált jogrendszer pedig azon az álláspontón van, hogy miközben a fenti 1. szerinti szabályt követi, kivételképp kimondja, hogy a kérdéses okok nem vezetnek az ajánlat jogi hatályának megszűnésére, ha az ajánlatot tevő vállalkozó (ez az olasz jog megoldása).

III. Az ajánlatban foglalt kikötés. Tekintet nélkül a fenti szabályokra és a kérdéses tranzakció természetére, minden vizsgált jogrendszer megegyezik abban, hogy az említett okok megszüntetik a szerződés jogi hatályát, ha az ajánlat kifejezetten, vagy implicite ilyen természetű kikötést tartalmaz.

IV. Öröklés és képviselet. Amennyiben a fenti II.-ben jelzett szabályok szerint az ajánlat eredeti címzettjének halála, ill. hiányos cselekvőképessége nem vezet az ajánlat jogi hatályának megszűnésére, az elfogadásra vonatkozó hatalmat az érintett személy örököse, vagy képviselője gyakorolhatja.

b) A főreferátumok tartalmának rövid fenti megjelenítése után néhány most már érthetőbb szót a munka e részének módszeréhez.

aa) Az első ami szembe tűnik, hogy a szerzők számos elméleti utalás mellett a tételes jogról írnak, tételes jogi normákat, hatályos jogi szabályozásokat vizsgálnak, analizálnak és szintetizálnak, tehát nem monografikus elméletkifejtéssel, hanem élő jogi normák

[3] L. 73—74. old.

összehasonlító vizsgálatával és szintetizálásával van dolgunk. Tudományos, ill. általában jogirodalmi forrásokat a szerzők annyiban használnak (egyébként nagyon sokszor), amennyiben ezek voltak az élő jog megismerésének forrásai, ill. a kodifikált jogban különösen jelentős különböző értelmezési variánsok alakítói és közvetítői.

bb) Mint a mintaként fent bemutatott főreferátum-részből is látható: a főreferátumok a vizsgált jogrendszerek szabályozásaiból mint jog-szociológiai tényből indulnak ki és ezekre nézve kettőt tesznek: egyrészt az egyes intézmények általánosan elfogadott elemeit mintegy tétellé szintetizálják, ez minden pontnál az egész vállalkozás címében is szereplő közös intézményi mag, a *common core,* másrészt delimitálják az eltéréseket, de ezeket is comprimált tételekbe sűrítve. Ami tehát előttünk áll, az nem más, mint annak posztulálása, hogy a szóbanforgó kérdésekben miben azonos az egyes jogrendszerek tételes jogi Denkmodellje és miben tér el, mi az eltérések lényege. Innen már csak egy lépés és valamiféle meta-jog jogalkotójának feladatkörébe lépnénk: itt most már mindent olyan jól deriváltunk és desztilláltunk, döntsünk abban, hogy az eltérések közül kössünk ki a legracionálisabb mellett és akkor végre legalább ezen a területen harmonizáltuk a szerződések jogát. Természetesen a szerzők ezt a lépést nem teszik meg. Nagyon jól tudják, hogy szintéziseik csak alkalmasak arra, hogy a nemzetközi vagy belső legislació azokat a maga számára megfontolja, de ezt megtenni már nem az összehasonlító magánjog tudományának feladata. És azt is nagyon jól tudják, hogy az eltérések valamiért erősen beleépültek az egyes nemzeti jogrendszerek szabályozási modelljébe és meg kellett állaniok ezek egzakt feltárásánál és kifejezésénél.

cc) Ezek után különösen érdekes kérdés, hogy ezek az imígyen alakult főreferátumok — valójában elméletileg kifejezett normatív szintézisek — hogyan lettek ilyen főreferátumokká.

A főszerkesztő a már említett Általános bevezetés-ben ennek részletes leírását adja. Helyesen abból indul ki, hogy aki ilyen vállalkozásba kezd, annak tudnia kell, ilyen munkát sikeresen csak jól összehangolt és hozzáértő *team* együttes erőfeszítésével lehet végezni és befejezni. A résztvevő szerzők körültekintő meghívása után kezdődhetett a tényleges kutató munka és a szóbanforgó Cornell Project. Az egész kutatási vállalkozás a következő 4 fázisra tagolódott. *a)* A főszerkesztő kidolgozta az ún. Working Papert, amely részletesen megjelölte, hogy minden nemzeti referátumnak milyen kérdésre irányultan kell kutatásokat és egzakt válaszokat összegeznie. *b)* Ennek alapján minden résztvevő egy vagy több nemzeti referátumot készített, a referátumokat minden résztvevő tanulmányozta, majd azokat valamennyi résztvevő szóban is megvitatta. *d)* Ezekből a vitákból nőttek ki az ún. főreferátumok, melyek az egyes kérdésekben rögzítették a vizsgált jogrendszerek egyezését és eltéréseit. Minden fázis komoly munkát és hosszú időt is igényelt. Az egyes referátumok vitája 1960—61-ben, majd 1964-ben minden szerző részvételével évenként 2—4 hónapig tartott. Minden nemzeti referátumot előbb önmagában részletesen megvitattak, a vita alapján a szerző azt kiegészítette. Miután minden nemzeti referátumra nézve ez a folyamat befejeződött, kezdődött csak meg a tényleges összehasonlítás: az elnöklő szerző a neki kiosztott konkrét kérdésben előbb szóban előterjesztette összehasonlító jogi szintézisét, ezt megvitatták, majd felkérték, hogy a következő ülésre foglalja írásba a vita alapján optimálisnak látszó összehasonlító szintézist; írott szintézisek többszöri megvitatása után vált éretté a helyzet arra, hogy az adott kérdésben az adott anyag a főreferátumok részévé váljon. A főreferátumra vonatkozó egyik leglényegesebb körülménynek a szerzők azt tekintik, hogy azokat valamennyi szerző egyhangúlag elfogadta (37. old.).

Maradt a kérdés, kik a *résztvevők,* akik a főreferátumokat egyhangúan elfogadták, milyen jogrendszereket képviseltek, ill. munkáltak meg. A válasz egyszerű: a mű szerzői, amiként ezt a jelen írás címéhez fűzött lábjegyzet tartalmazza, méghozzá a következő munkamegosztásban. Az amerikai jogra vonatkozó referátumok: Macneil, Wagner, Schlesinger; „Kommunista jogrendszerek": Wagner; angol referátumok: Saxena, Leyser; ausztráliai—kanadai—újzélandi referátumok: Leyser; francia referátumok: Bonassies; német és svájci referátumok: Neumayer, Lorenz; osztrák referátumok: Lorenz; indiai referátumok: Szaxena; olasz referátumok: Gorla; lengyel referátumok: Wagner; dél-afrikai referátumok: Leyser.

Ebből az is világos, hogy az ún. *nemzeti vagy individual* referátumok (a nemzeti referátumokat a kötet több helyen *individual* referátumoknak is nevezi) nem szükségképp jelentenek nemzeti referátumot a szokásos értelemben, hogy ti. egy jog egy referens, méghozzá egy jog egy referens az *adott* országból. Bár a személy szerinti megoszlás általában annyiban hagyományos, hogy egy-egy szerző a maga jogrendszerét mindenképp képviseli. Ez alól csak a „kommunista jogrendszerek" jelentenek kivételt, amelyekre nézve a team résztvevője W. J. Wagner, az amerikai Indianai Egyetem professzora. A szerzők, ill. a résztvevők a maguk nemzeti vagy individuális referátumaikat természetesen beható kutatásokkal készítették. Tudományos hitellel vitatkozni azon lehet, hogy ezek a kutatások kielégítőek-e, megfelelően feltárják-e a kérdéses jogrendszerek megfelelő forrásait.

Az egész vállalkozás II. részének első fele (First Division 185—323. old.) minden fent felsorolt jogterületre (nemzeti jogrendszerre) nézve mintegy metodológiai tanulmányt tartalmaz arról, hogy az adott jogrendszerek forrásait miként dolgozta fel az illető szerző, részletesen vagy kevéssé részletesen utalva a kodifikált vagy bírói úton képzett jogtételekre és végül feltüntetve a téma feldolgozásához használt jogirodalmat.

5. A „Nemzeti referátumok" című II. főrészt illetően ezek után már csak néhány szó arról, hogy ezek szerkezetileg miként jelennek meg az elég bonyolult, bár racionális és jó keresztutalásokkal operáló tanulmány egészében.

A II. rész már említett első fele után a „Second Division" hozza

most már részletes bontásban a nemzeti referátumokat. Ez az egész vállalkozás terjedelmileg legnagyobb része, amely a 325—1693. oldalig tart. Értéke, hogy itt kap az olvasó egzakt tájékoztatást a vizsgált nemzeti jogrendszerek konkrét tételes jogi szabályozásáról és gyakorlatáról. E második rész szerkezete szinkronban van a Főreferátumok fent már vázolt szerkezetével. Mind az ajánlat, mind az elfogadást illetően ugyanarra a 13, ill. 11 kérdésre bontottan jelenik most már meg minden kérdésben minden tárgyalt jogrendszer. Így pl. az *ajánlat* első kérdése, miként a „Főreferátumok"-ban, itt is így hangzik: „Az ajánlat és más vételre invitáló formák", és ezen belül összesen 60 oldalon megtaláljuk (a könyv sorrendjében haladva) az amerikai, a „kommunista országok", az angol, ausztráliai, kanadai, újzélandi, francia, svájci, német, osztrák, indiai, olasz, lengyel és dél-afrikai jog szabályozását és gyakorlatát. Ezután ugyanígy következik a 2. „Árverési vétel" és a többi kérdés feldolgozása.

6. Nehéz volna erről a vállalkozásról átfogó *kritikai észrevételeket* kifejteni. Ehhez majdnem annyit kellene tudni, mint amennyit a szerzők a témáról együtt tudnak. Ennek hiánya sem teszi azonban lehetetlenné néhány kritikai megjegyzés elmondását. A szerzők maguk is tisztában voltak vállalkozásuk korlátaival. Az „Általános bevezetés"-ben a főszerkesztő szól is ezekről.[4] Lehetetlen volt minden tipikus jogrendszer még csak hozzávetőlegesen is arányos szerepeltetése.

a) Mindjárt innen adódik az egyik első megjegyzés. Elvileg elég nehéz megérteni, csak a forrásokhoz való hozzáférés és a kapacitáshiány lehet az egyetlen magyarázat, miért nem követték a szerzők a nagyobb jogrendszerek szerinti megoszlást. Az összehasonlító jogtudományban ma már eléggé elfogadott nézet, hogy ha globális összehasonlítást kísérlünk meg („A Study of the Common Core of Legal Systems" a munka címe), akkor annak valamilyen többé-kevésbé elfogadott rendszerezésben és bizonyos arányok tartásával kell történnie, ha nem is az egyes jogrendszerekre fordított terjedelem, de legalább az elvi keretek szempontjából. *René David* „Les grands systèmes de droits contemporains" c. ismert munkája is ad ehhez keretet, amennyiben a következő jogcsaládokat különbözteti meg és vizsgálja: római—germán (romano—germanique) jogcsalád, szocialista jogok, Common law, vallási-tradicionális jogok; ezeket a jogcsaládokat vagy jogrendszercsoportokat aztán még tovább bontja; pl. a Common law-t angol és amerikai jogra, a szocialista jogokat szovjet és népi demokratikus jogokra, a vallási-tradicionális jogokat a muzulmán, az indiai, a távol-keleti és az afrikai jogrendszerekre. Azon persze lehet vitatkozni, hogy ez mindenestül helyes csoportosítás-e. Azon azonban vitatkozni sem lehet, hogy az e vállalkozásban eszközölt csoportosítás tükrözze valamilyen elfogadható csoportosítást; ti. ilyent egyszerűen nem tükröz. Ez még a kisebbik probléma lenne; a nagyobb az, hogy nem terjeszkedik ki jelentős jogokra; így pl. teljesen kiesik Afrikának az a része, amely nem Dél-Afrika, amely utóbbi viszont az európai kontinentális joghoz és a Common law-hoz képest amúgy sem jelent különösen új színfoltot; kiesnek az arab országok, kiesik az egész spanyol nyelvterület, kiesnek az ún. északi országok; nem érthető miért képezték a „kommunista jogrendszerek" csoportosítását, amikor semmilyen más jogrendszer-csoportra nézve sem tettek ilyet; csak nehezen magyarázható, hogy ezek után viszont miért jelenik meg mégis külön a lengyel jogrendszer. Egyszerűen tény tehát, hogy a nyugat-európai kontinentális és a Common law nagyon sokoldalú feldolgozása mellett az indiai és a „kommunista jogrendszerek" viszonylag szűkebb téren jelennek meg és a többszörösen szereplő amerikai, angol és nyugat-európai jogrendszerekre építő vállalkozásban csak nagyon appendix jelleggel bírnak. Mindez nem von le a vállalkozás *megvalósított* értékeiből.

b) A szocialista jogrendszereket illetően azt kell mondani, hogy a feldolgozások a láthatóan nem korlátlan lehetőségek között igyekeztek objektívek és megfelelően differenciáltak lenni. Problémák persze ennek ellenére adódtak.

aa) Egyrészt azok a szocialista nézetek, miszerint Kelet-Nyugat relációban jelentős polgári jogi összehasonlítás nem lehetséges. Az „Általános bevezetés"-ben olvasható, hogy ez így „unwarranted generalisation" és éppen ezen a területen van lehetőség bizonyos intézményi összehasonlításra és, hogy ehhez a szocialista országok jogrendszerét differenciáltan kell látni (29. old.). Schlesinger idevonatkozó eszmefuttatásával tulajdonképpen jól tette, hogy a szocialista országok szerződési jogát is bevonta az összehasonlító jogi szintézisbe. Annál is inkább, mert ma már több szocialista szerző is vallja, hogy polgári jog és a kereskedelmi jog számos intézményére nézve a Kelet-Nyugat összehasonlítás tudományelméletileg is igazolható.[5]

Ami azonban probléma, hogy a szocialista országokra vonatkozó referátumok elméletileg nem nyúlnak olyan mélyre, mint Schlesinger idevonatkozó fejtegetései; általában megmaradtak a tételes jog pozitivista színű leírásánál és az eltéréseknél szinte sehol sem teszik fel a „miért?" kérdést; a „kommunista", ill. lengyel részek minden más részhez képest mennyiségileg is szegényesek, esetenként 5—10 soros jogszabályidézések (pl. 565., 579. old.), amelyek különösen a terjedelmes más referátumok mellett a szocialista jog élő valóságáról alig közvetítenek valamit. A magyarázat itt is a források korlátozott volta és a csak egy szerzőre való építés (más országok többszörös személyi képviseletével szemben); a szerző elismerésre méltó munkája így nem tudott a többi résszel megmérkőzni; bizonnyal segített volna ezen, ha a szocialista jogokat illetően a többségében nyugati eredetű feldolgozás mellett a tényleges valóságot illetően jobban tudott volna támaszkodni a szocialista jogirodalomra, ill. a szocaialista országok joggyakorlatának közvetlen kutatására,

[4] L. 22. és kk. old.

[5] Ld. Pl. Eörsi Gyula: *A konvergencia problémái a polgári jogban.*; Mádl Ferenc: *Az összehasonlító nemzetközi magánjog elmélete. Kísérlet magyarázatokkal.* Mindkét tanulmányt ld. az Állam- és Jogtudomány 1972. évi 3. számában.

amire egyébként esetenként jutott is ereje a szerzőnek (ld. pl. a lengyel jognak a hallgatólagos elfogadásra vonatkozó feldolgozását, 1194—1197. old.).

bb) Talán érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a kötetben végig használt „kommunista jog", „kommunista jogrendszerek" fogalom-meghatározás dezorientáló, nem tudományos meghatározás, hanem az európai jogirodalomban ma már nem használatos politikai zsargon. A szocialista országok a maguk jogát szocialista jognak tekintik és nevezik, mert a „kommunista" jelző olyan társadalmi és gazdasági viszonyok kifejezője, amilyeneknek a társadalomelmélet és tudományelmélet értelmében a szocialista országok jelenlegi társadalmi és gazdasági viszonyait még nem lehet tekinteni. Ez vonatkozik ezeknek az országoknak a jogára is. Az a történelmi folyamat, amelyben ezek az országok vannak, a szocializmus viszonyainak fokozatos kibontakozása és ezt követi joguk is, amit tudományos hitellel szocialista jognak is kellene nevezni.

c) A „Főreferátumok"-nál már volt szó arról, hogy azok szintetizálják mindazt, ami közös és mindazt, ami eltérő az egyes jogrendszerekben. A vállalkozás ebbeli értékeinek elismerése mellett is idekívánkozik két észrevétel.

aa) Az egyik, hogy nem kellett-e volna megkísérelni a „Sein" mellett a „Sollen"-t is kifejteni. Más szóval, az egyes jogrendszerek egyezésének és eltérésének összegezése mellett nem kellett-e volna vállalkozni arra is, hogy kimunkálják, mely megoldások tekinthetők tudományos értékelés szempontjából a relatíve leghelyesebbnek és leginkább ajánlhatóknak. Különösen az eltérések körében volna ennek nagy haszna. Ehhez több — a jogi szabályozás miként-jére vezető — társadalmi-gazdasági értékkategóriával kellett volna operálni. Ez természetesen bonyolultabb tudományos feladat, amely feltehetően élénk vitákat is váltott volna ki (ez azonban már önmagában tudományos érték), de egy fokkal közelebb vitt volna a célhoz, amit az egész vállalkozás egyébként is szolgálni kívánt és objektíve mindenképp szolgált: az adott területen a lehetséges harmonizálódás elősegítése tudományosan optimalizált indikációkkal.

bb) A mondottakból folyik a második észrevétel, hogy ti. a szerzők, különösen a „Főreferátumok"-ban a „miért?" kérdését nem teszik fel. Ez különösen az eltérések világában lett volna érdekes. Az egyezések esetében még lehet abból a feltételezésből kiindulni, hogy ha valamiben mindenki egyetért, azt külön igazolni, „mert"-ekkel körülírni nem kell, mert hiszen az adott variáció helyességének egyik kritériuma épp az egyhangú elfogadás lenne, méghozzá azzal a feltételezéssel, hogy az erre a helyes megoldásra vezető motívumok főbb összetevőikben a vizsgált rendszerekben hasonlók vagy megegyeznek. Az eltéréseknél azonban már ez a megfontolás is elesik. Ezek körében a „miért"-eket már nem lehet mellőzni, különösen nem, ha az összehasonlító tevékenység el akar jutni odáig, hogy jól fundált motívumokkal optimális szabályozási indikációkat nyújtson. A tudományelméleti értelemben legmagasabb szintű jogösszehasonlításnak erre a szintre kell tendálnia — miként ezt elméletileg és a valóságban demonstrálva másutt részletesen kimutatni igyekeztem[6] — és ehhez ennek az értékes vállalkozásnak is csak egy lépéssel kellett volna tovább lépnie.

Mádl Ferenc

[6] Ld. a fenti 5. sz. jegyzetben hivatkozott tanulmányomat.

*Hajdú Lajos: Az első (1795-ös) Magyar Büntetőkódex-Tervezet**

Magyarország újabbkori történetének egyik legmozgalmasabb korszaka bontakozott ki az 1790. év elején, amikor II. József halála s rendszerének összeomlása a társadalmi erők és politikai eszmék páratlanul érdekes, változatos lefolyású harcát lobbantotta fel az ország közéletében. Abszolutizmus és nemzeti igények, feudalizmus és felvilágosodás, haladás és reakció különböző irányzatai a legkülönbözőbb árnyalatokban és keveredésben csaptak össze egymással hadállásaik védelmére vagy offenzív céllal, a rendkívüli helyzetben kínálkozó lehetőségek felhasználásáért. A harc legszervezetteb formája az 1790/91. évi országgyűlésen folyt le, ahol a külpolitikai események alakulása s belső polarizálódás következtében elhatárolódott a két tábor: tömörült az új uralkodó, II. Lipót által irányított reformpárt, s felsorakozott a régi állapotok fenntartásáért küzdő rendi ellenzék.

Hajdu Lajos kitűnő munkája — a magyar büntetőjogi kodifikáció előtörténetének, II. József büntetőjogi rendszerének s II. Lipót toscanai büntetőkódexének ismertetése után — az említett 1790/91 évi országgyűléssel foglalkozik. Behatóan elemzi a két párt állásfoglalását a jogi reformok kérdésében, s bemutatja azokat a tusakodásokat, melyek az igazságügyi vonatkozású törvénycikkek megvitatásánál, pl. a Mária Terézia, majd II. József által eltiltott kínvallatás eltörlése, vagy visszaállítása s a nem nemesek büntető pereinek József által engedélyezett fellebbezhetősége vagy e jog megszüntetése tárgyában a diéta során (a haladás győzelmével) lezajlottak.

A parlamenti küzdelmekről Hajdu az országgyűlés által kiküldött regnicolaris deputatiókra tér át. A bizottságokra vonatkozó négy szakasz a könyv legszebb részei közé sorolható. E szakaszok a deputatiók felállítását, szervezetét, tagjait s a számukra kitűzött feladatokat ismertetik. Az utóbbiak kritikájaként szerző megállapítja, hogy a feladatokat az országgyűlésen tárgyalás alá nem vett kérdésekből — az uralkodó javaslatainak s a rendek követeléseinek mechanikus összegezésével — állították össze, a munkánál követendő elvek tisztázása nélkül. Az ebből eredő nehézségekhez járult, hogy a bizottságokban a kiküldött hivatali előkelőségek — gyakorló jogászok — mellett a kor legkitűnőbb elméleti jogtudósai, az egyetem s a jogakadémiák professzorai nem kaptak helyet.

A bizottságok, köztük a Jogügyi Bizottság (Deputatio Juridica) 1791-

* Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 551 p.

ben alakultak meg, néhány ülés után azonban az érdemi munka megkezdése az 1792 év végére halasztódott, s a további tárgyalások is úgy elhúzódtak, hogy a Jogyügyi Bizottság, melynek a legnagyobb s legszétágazóbb anyaggal kellett megbirkóznia, munkáját csak az 1795. évben tudta befejezni. Ez indította a szerzőt arra, hogy a Bizottság által kidolgozott büntetőkódex-tervezetet a szakirodalomban eddig használt „1792-es" javaslat helyett „1795-ös"-nek nevezze, minthogy a hasonló operátumokat a befejezés dátumával a legcélszerűbb megjelölni.

A Jogyügyi Bizottság teendői számos különálló mű (büntetőkódex, kereskedelmi és váltókódex, új országos bírósági szervezet, polgári perrendtartás stb.) törvényjavaslatként való kidolgozását felölelték, a munka elvégzésére így albizottságokat kellett alakítani. A büntetőjogi albizottság 3 tagból állott, ezek a büntetőjog anyagát egymás között felosztva, kidolgozták az egyes részek alapszövegét, majd azoknak az albizottság s a Jogügyi Bizottság plénuma előtt történt megvitatása után megfogalmazták a kódextervnek az országgyűlés elé terjesztendő végleges szövegét. A szerző életszerű közelségbe hozza e hatalmas munkálatot, s ezzel kapcsolatban bemutatja azokat az észrevételeket és javaslatokat, melyek a Bizottsághoz annak fennállása alatt megyék, egyéb hivatalok és magánosok részéről beérkeztek. A javaslatok mutatják az uralkodó osztály felfogását a készülő tervezetekről. Mint Hajdu megállapítja, a nemességben nem volt törekvés az elavult büntetőjog korszerűsítésére.

A továbbiak az elkészült büntetőkódex-tervezetet, annak alapelveit s eljárásjogi és anyagi jogi fejezeteit tárgyalják. Szerző, aki kitűnően ismeri a felvilágosodás korának hivatalos kiadványait s francia, olasz és német irodalmát, rámutat a II. József és II. Lipót-féle büntetőtörvénykönyvekből s Montesquieu, Sonnenfels, Baccaria, Filangieri stb. műveiből átvett szöveghelyekre, büntetőjogi eszmékre, vagy azok hatására, s ennek alapján mérlegeli: mennyiben érvényesültek a felvilágosodás elvei a munka egészében. S itt azt sem mulasztja el figyelembe venni, hogyan tükröződik a kódex szövegében a Bizottság működése idején a Monarchián belül végbement politikai fordulat: II. Lipót haladó szellemű uralma után a Ferenc alatt bekövetkezett rendszerváltozás.

A fentiek alapján — a kódex fogyatékosságaira is rámutatva — szerző méltatja a mű jelentőségét a magyar jogfejlődés szempontjából, s azt az eddigi szakirodalommal egybehangzóan nagyra értékeli. A kódex a magyar jogalkotás történetében új korszak bevezetője. Mint egységes mű, átfogja a büntetőjog egész területét, nálunk először ad pontos definíciókat jogi fogalmakról, először vezet be modern, haladó büntetőjogi elveket, s a korábbi kompilációs és inkorporációs kísérletek után az első munka, mely valóban kodifikáció eredményeként jött létre. Ennek ellenére a tervezetből nem lett törvény. A Jogi Bizottság sok kötetre terjedő munkálatát, benne a büntetőkódex szövegét, mind Ferenc király udvara, mind a nemesség bizalmatlanul szemlélte, mint olyan alkotást, ami a másik fél számára lehet előnyös. A kódex országgyűlési tárgyalását tehát a régi rend megbolygatásától vonakodó rendek nem kívánták, s azt most már az uralkodó sem szorgalmazta. A tervezet így lekerült a napirendről, a magyar büntetőtörvénykönyv a feudális korszakban nem tudott létrejönni.

Mint a fenti ismertetéssel érzékeltetni igyekeztünk, Hajdu Lajosnak — gazdag levéltári és bibliográfiai anyagra épült — értékes munkája nemcsak a jogtörténet számára jelent komoly nyereséget, monográfiáját a történészek is jól felhasználhatják. A feltárt adatok a szorosabban vett tárgyon kívül az egész korszak képét új vonásokkal egészítik ki, s azt színesebbé, elevenebbé teszik, a szereplő személyeket közvetlenebbül mutatják. A munka a gyakorlati jogtudomány szempontjából is értékesíthető, a szerző ugyanis — függelékként — az egész büntetőkódex-tervezetet közli magyar fordításban. S bár az eredeti szöveget a speciális kutató számára a leggondosabb fordítás sem pótolhatja, minthogy a latin nyelv kultúránk anyagában sajnálatos módon háttérbe szorult, a közölt magyar szöveg a forrás tanulmányozását szélesebb kör számára teszi lehetővé. Fayer László régi kiadásában egyébként (Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. III. k. Bp. 1900. 489—607. l.) a latin szöveg is publikálva van.

Varga Endre

---

*Az Állam- és jogtudományi bibliográfia tizedik kötete kapcsán**

Nem könnyű feladat olyan munkáról írni, amelyet — bizonnyal túlzás nélkül mondhatjuk — mindazok, akik ezt az ismertetést olvassák, maguk is jól ismernek, használnak. A tudományos kutatók, a szakírók, az egyetemi oktatók és hallgatók és gyakorlati jogászok éppúgy forgatják, mint azok, akik határainkon túl a magyar jogtudományi irodalom iránt érdeklődnek. Ennek ellenére — vagy épp ezért — szenteljünk néhány gondolatot a hazai és külföldi jogászok és bibliográfusok által egyaránt számontartott és értékelt nemzeti szakbibliográfiánknak, az Állam- és jogtudományi bibliográfiának, amelynek legújabb kötete éppen a tizedik a magyar állam- és jogtudományi irodalmat összefoglaló kötetek sorában. A kerek számok óhatatlanul összegező gondolatokat váltanak ki, s ez esetben sincs ez másképp. Az 1953-ban kiadott első kötet óta az éves, majd két- és hároméves csoportosításban közzétett bibliográfia a Magyarországon bármely nyelven megjelent állam- és jogtudományi anyagot és a szocialista országokban megjelent magyar állam- és jogtudományi vonatkozású anyagot tartalmazza. A gyűjtés a könyvek és a jogi jellegű folyóiratok terén teljes, a nem jogi jellegű folyóiratok válogatott anyagán kívül a sokszorosított kiadványokból csak az egyetemi jegyzetekre, a fontosabb

* Állam- és jogtudományi bibliográfia — Bibliographia juridica hungarica. 1967—1969. Összeáll. *Nagy* Lajos, Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 344 p. Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos könyvtára 27.

jogszabálygyűjteményekre, a kandidátusi értekezések téziseire és a bibliográfiákra terjed ki.

A magyar és idegen nyelveken adott és a munka gyűjtőkörét, gyűjtési és rendezési szempontjait összefoglaló bevezető rész után a bibliográfia A)-val jelzett Általános része a reference-műveket tartalmazza. Itt találjuk a törvénytárakat, jogszabálygyűjteményeket, a bírósági határozatokat, az időszakos közleményeket, sorozatokat, gyűjteményes munkákat, lexikonokat és bibliográfiákat.

A tulajdonképpeni szakbibliográfiai rész a szocialista jogrendszernek megfelelő jogági tagozódásban tartalmazza az állam- és jogtudományi irodalmat. Az egyes jogágakon belül külön választja a magyar és külön a külföldi joganyagot. A szakági részekben mindig a rész elején találjuk a könyvanyagot, majd a többi anyagot további szükséges bontások alkalmazásával csoportosítva. Ha egy könyv tárgya valamely részletkérdés, úgy a megfelelő helyen utalás történik a műre. Az egyes bibliográfiai tételeket a fent jelzett csoportosításon belül szerzői vagy tárgyi rendszó betűrendjében, azon belül időrendben sorolják fel. Az egyes tételek az előző kötetekhez csatlakozóan folyamatos tételszámot kapnak — a legújabb kötet a 22.323-as tételszámmal zárul. A szakági és a további bontásokat az Egyetemes Tizedes Osztályozás szakjelzeteivel is ellátták.

Az eddig ismertetett főszöveg mellett a szerkesztő az egyes szakágakon belül jegyzetekben utalt a kapcsolódó tudományágak — elsősorban a politika, filozófia, a történet- és közgazdaságtudomány stb. anyagára. Ugyancsak a jegyzetek között kap helyet a jogi kutatásnál is felhasználható forrás- és segédanyag, a jog gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos dokumentum jellegű anyag és az egyes kérdésekről rövidebb formában készült feldolgozások is.

A gyűjtés és a szerkesztés szempontjai a kötetek során nagyrészt azonosak voltak. A „jubileumi" kötet kapcsán szóljunk azonban néhány szót arról is, hogy az azonos koncepción belül hogyan fejlődött, finomodott a bibliográfia. A szerkesztő szinte minden kötetnél tudott valami új megoldást adni, amivel fokozhatta a segédkönyv használhatóságát. Vegyük ezeket sorra. Az első kötetek alig tartalmaztak jegyzetanyagot s csak névmutatójuk volt. Az 1954—1955 évek anyagát felölelő, 1956-ban megjelent kötetben már idegen nyelvű — orosz és francia — előszó és tartalomjegyzék igazította el a külföldi érdeklődőket, az 1957-ben megjelent kötetben — amely egyébként az egyetlen retrospektív összeállítás, az 1945—1951 között közzétett anyagot foglalja magában — tárgymutató is segíti a tájékozódást, s a tartalommutatókban is közli az ETO-jelzet, amely megoldás ugyancsak a nyelvi nehézségek áthidalását hivatott megkönnyíteni. Ilyen céllal bővült az idegen nyelvű segédletek sora a német nyelvű tartalomjegyzékkel és előszóval 1959-ben, Az 1961-ben közzétett kötetben az addig feldolgozott 15 év szerzőiről egyesített névmutató készült, 1968-tól pedig az idegen nyelven megjelent könyvek, tanulmányok tételszámát a nyelv feltüntetésével a jogági bontásnak megfelelően külön is feltünteti. Az 1964—1966. évi kötettől kezdődően külön szakáganként mutatót közöl az idegen nyelveken megjelent munkákról.

Egy tudományág teljességre törekvő, nemzeti jellegű szakbibliográfiájának hozzáértő összeállítása magas fokú szaktudást, ügyszeretetet, gondosságot, következetességet, precizitást és kitartó szívósságot kíván. A szakbibliográfia összeállítójának ismernie kell szaktudományának, a szaktudomány határterületeinek irodalmát, annak súlypontjait éppúgy, mint a modern bibliográfia-szerkesztés elvi és gyakorlati követelményeit. Hogy Magyarországon épp az állam- és jogtudományok terén sikerült először és leginkább elérni azt, hogy a tudományterületről folyamatos, egyöntetű és a műfajhoz képest leginkább naprakész, kitűnő bibliográfiák lássanak rendre napvilágot, mindenekelőtt annak köszönhető, hogy a feladat a vázolt követelményeknek maradéktalanul megfelelő gazdát kapott *Nagy* Lajos, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos csoportvezetője személyében. Ő szerkesztette mind a tíz, eddig megjelent kötetet, s az, hogy a bibliográfus ez esetben egyben tudományos téren tevékenykedő kutató jogász, az említetteken túl olyan további, elsősorban szerkesztésbeli előnyöket is jelentett, mint pl. az összefüggések feltárására törekvés — hogy csak egy példát említsek — amely a bibliográfiai gyakorlatban igen ritka, de annál értékesebb megoldás.

Nem lenne teljes a kép, amelyet az immár húsz esztendeje folyó munkáról kíséreltünk meg felvázolni, ha nem emlékeznénk meg arról, hogy a Közgazdasági és Jogi Kiadó a bibliográfia ügyét mindig magáévá tette és gondossága, gondoskodása egyik záloga volt annak, hogy az rendszeresen és időben megjelenjék.

A magyar állam- és jogtudományi irodalom húsz esztendei termését öleli fel tehát az állam- és jogtudományi bibliográfia tíz kötete. Húsz esztendeje folytatja tevékenységét a jogászbibliográfus is. Ennek a tevékenységnek dicséreteként hadd mondjuk el, hogy az összeállító-szerkesztő neve összeforrt munkájával, s ahogy a régi nagy magyar nemzeti bibliográfiákat szerzőikkel mintegy azonosítva, nyelvileg ugyan helytelenül, de a fogalommá-válást kifejezően úgy idézzük, hogy „a Szinnyei", „a Petrik", éppúgy mondjuk, ha az elmúlt húsz év joganyagából keresünk, hogy nézzük meg „a Nagy Lajost".

Balázsné Veredy Katalin

Új könyvek:

Erdei László:

Az ítélet dialektikus logikai elmélete.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1971. 785 p.

Szerző — abból kiindulva, hogy a marxista—leninista logikát a Hegel által elért eredmények figyelembevétele nélkül kidolgozni nem lehet — művében részletesen kidolgozza az ítélet korszerű elméletét. Az ítéletről általában írt bevezető rész után a munka négy

nagy fejezetre tagozódik (létezési, reflexiós, szükségszerű és fogalmi ítélet).

Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1971. 446 p.

[Bibliogr. 417—422.]

A másfél évtizedes kutatás eredményeként készített monográfia a késő Árpád-kortól, a magyar feudális jogot alkalmazó és továbbfejlesztő réteggel foglalkozik. A szerző — amint ezt a munkát előszavában kifejti — a magyar államszervezet tanulmányozása közben jött rá arra a felismerésre, hogy a szervezetet azokon az embereken keresztül kell megvizsgálni, akik azt megalkották, irányították és abba életet leheltek. Mostani monográfiájában erről az oldalról vizsgálja a hazai jogfejlődést, az így felvetődő kérdésekre ad feleletet. A vállalt időszak eredményeiből számos tanulmányt tett közzé. A monográfia a magyar — részben külföldi egyetemeket járt, részben különösebb előképzés nélkül jelentős közéleti szerepet játszott — jogtudó értelmiség fejlődését négy nagy korszakra bontva tárgyalja: Az értelmiség kialakulása (1387-ig), a megerősödés (1387—1547), a központosítás (1458—1490), a bomlás és kiteljesedés (1490—1526) kora. Ezeknek a korszakoknak a köztörténetben a XIII—XIV. század, a Zsigmond és az őt követő interregnum kora, Mátyás központosító korszaka és a Jagellók alatti hanyatlás kora felel meg. A munka kezelését *B. Kállay* István által összeállított részletes névmutató könnyíti meg. Bár a szerző munkáját azzal a reménységgel tette közzé, hogy az utánajövők egyes kutatási eredményeit korrigálni fogják és azokon túl is fognak jutni, bizonyos, hogy a magyar jogtudománytörténetben (idetartozónak véljük most mind a jogalkotási, mind a jogalkalmazási tudományt) nincs még egy másik olyan korszak, amelyet olyan tudományos szinten és ilyen nagy időszakot átölelő monográfia dolgozott volna fel, mint a *Bónis* György könyvében most feldolgozott korszak.

Introduction aux droits socialistes. Réd. V. *Knapp*—I. *Szabó*.

Bp. Akadémiai Kiadó [Soksz.] 1971. 683 p.

/Académie internationale de Droit comparé. Faculté internationale pour l'enseignement du droit comparé/

Az összehasonlító jog nemzetközi akadémiájának összehasonlítójogi oktatási kara 1971. évben ünnepelte fennállásának 10. évfordulóját. Ebből az alkalomból az Akadémiának a szocialista országokban élő tanárai gyűjteményes munkájukban, bevezetést adtak a szocialista jogtudományba. A kötet egyes tanulmányait B. T. *Blagojevič* (Jugoszlávia), Witold *Czahórski* (Lengyelország), Traian *Ionascu* (Románia), Victor *Knapp* (Csehszlovákia), M. A. *Krutogolov* (Szovjetunió), *Szabó* Imre (Magyarország) és V. A. *Tumanov* (Szovjetunió) írták. Maga a gyűjteményes munka *Szabó* Imrének a szocialista jogról írt bevezetője után s az alkotmányjogi kérdésekről, továbbá a polgári jog, és a családjogi kérdésekről szóló tanulmányokat tartalmazza.

Hegel, Georg Wilhelm:

A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlata.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1971. 381 p.

A Magyar Tudományos Akadémia által gondozott Filozófiai írók tára c. sorozat új folyamának 33. köteteként megjelent munka Hegel 1821-ben megjelent jogfilozófiai munkájának fordítása. A munka most jelenik meg először magyarul és Hegel Előszavát, a paragrafusokba szedett szöveget kísérő Megjegyzéseit, valamint paragrafusokhoz esetleg fűzött Függelékeket tartalmazza. A munka Hegel művek a korábbi fordítójának, Szemere Samunak fordításában jelent meg és a fordított szövegrészeken kívül tartalmazza a fordító utószavát is, amelyben összefoglalja a Hegel sajátos filozófiai nyelvének magyarra átültetésével kapcsolatban felmerült, illetőleg általa megadott problémákat.

Büntető jogszabályok. 4. átdolg. kiadás. Összeáll. *Ruff* Győző—*Moldoványi* György.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 686 p.

[/Kis jogszabálygyűjtemények./]

A jól ismert és használt munka új, 4. kiadása az 1961. évi V. törvénybe foglalt büntetőtörvénykönyv és a büntető eljárásról szóló 1962. évi 8. sz. tvr., valamint a kiegészítő és magyarázó hatályos jogszabályok szövegét tartalmazza. Függelékként közli a büntetőtörvénykönyv módosításáról és kiegészítéséről szóló 1971. évi 28. sz. törvényerejű rendeletet.

Шандор Берени:

Научно-техническая революция и государственное управление

Автор в статье исследует процесс качественного изменения управления, и в частности государственного управления, к которому доходит как последствие научно-технической революции. В связи с этим излагает представление о том, что в государственном управлении и вообще в управлении техническая революция управления повлекла за собой такие качественные преобразования, общественные последствия которых пока еще мы не сможем точно предвидеть. Указанные вопросы рассматриваются автором в трех отношениях: новые методы процесса вынесения решения и демократия; влияние применения электронических вычислительных машин на административно-правовое урегулирование; преобразование системы работы с кадрами в государственном управлении.

Ласло Надь:

Типы, отрасли и формы кооперативных организаций

Во связи с изданием единого и отреслевых законов о кооперативах — уже в ходе подготовки закона — выдвинулась на передний план проблематика классификации кооперативных организаций, работающих в различных отраслях деятельности. Исходя из категорий типа, отрасли и формы, автор различает три основ-

ных типа: производственные кооперативы, жилищные кооперативы и потребительские кооперации. В рамках этих типов кооперативные отрасли сочетаются с отраслями народного хозяйства. Внутри отрасли форма выражает различные степени сотрудничества и обобществления.

Тамаш Пругбергер:

Членские соглашения о труде в кооперативных организациях

В производственных кооперативных организациях ради более эффективной организации труда в новейшее время заключаются соглашения о труде. Члены кооперации в таком случае работают охотнее и таким образом использование рабочей силы в кооперативной организации становится безопасным. Это служит интересам членов кооперации, так как в сроке действия соглашения кооперация не может односторонне изменить место работы и оплату труда членов. В дальнейшем статья анализирует общие вопросы соглашений о труде с точки зрения правовой догматики, устанавливая кроме сходств также существенные различия, отграничивающие этот институт кооперативного права от трудового договора согласно трудовому законодательству. Статья доходит к выводу, что соглашения о труде с членами кооперации составляют специальный институт кооперативного права. Эти соглашения регулированы в таком виде и законом о кооперативных организациях. (Номер Ш. от 1971 г.) В дальнейшем статья излагает отдельные главные виды соглашений о труде, сложившиеся как в сельскохозяйственных, так и в промышленных кооперациях, в связи с трудом, прилагаемым вне организационных рамок, а также внутри этих рамок.

Геза Катона:

Короткое изложение некоторых вопросов истории развития институтов следствия

В статье излагаются важнейшие станции развития досудебной деятельности по установлению фактического состава в течение XVIII—XIX столетий. Автор анализирует основные формы и существенные особенности инквизиционного производства. Излагает события, имеющие значение с точки зрения истории наук, которые на основе хозяйственного и общественного развития играли большую роль в ликвидации следственных методов инквизиционного производства. В дальнейшем автор освещает особенности сложившегося на этом основании подготовительного установления фактических обстоятельств, и в заключение излагает некоторые выводы в отношении взаимосвязи между уровнем и характером судебной деятельности по установлению фактических обстоятельств и общественными требованиями данной эпохи, а также научно-техническим уровнем отдельных фаз развития.

Sándor Berényi:

Die wissenschaftlich-technische Revolution und die Staatsverwaltung

Autor untersucht die Folgen der wissenschaftlich-technischen Revolution auf den Gang der qualitativen Umgestaltung der Verwaltung, insbesondere der Staatsverwaltung. In diesem Kreise gibt er der Meinung laut, dass die technische Revolution der Verwaltung in der Staatsverwaltung und im allgemeinen in der Verwaltung derartige qualitative Umwandlungen in Gang gebracht hat, deren gesellschaftliche Folgen nicht genau eingesehen werden können. Dies kann in der Gesellschaft und in der Staatsverwaltung unerwünschte Wirkungen zeitigen. Diese Fragen werden eingehend in drei Beziehungen untersucht: die neuen Methoden des entscheidungfallenden Verfahrens und die Demokratie; die Wirkung der Anwendung von elektronischen Rechenmaschinen auf die Regelung des Verwaltungsrechts; die Umwandlung des Kadersystems der Staatsverwaltung.

László Nagy:

Genossenschaftstypen, — Zweige und — Formen

In Zusammenhang mit der Verabschiedung von einheitlichen und Zweig-Genossenschaftsgesetzen trat — schon in der Phase der Vorbereitung — die Problematik der Klassifizierung von Genossenschaften, die verschiedene Tätigkeit ausüben in den Vordergrund. Autor unterscheidet mittels der Aufstellung der Kategorien: Typ, Zweig, Form drei Grundtypen. Nämlich: Produktionsgenossenschaften, Wohnungsgenossenschaften und Konsumgenossenschaften. Innerhalb dieser Typen richten sich die Genossenschafts-Zweige nach den Volkswirtschafts-Zweigen. Innerhalb des Zweiges drückt die Form verschiedene Stufen der Wirkung und der Sozialisierung aus.

Tamás Prugberger:

Mitglieds-Arbeitsvereinbarungen in den Genossenschaften

Die Genossenschaften vom Produktions-Typ schliessen zum Zweck der effektiveren Organisation der Arbeit neuerdings Arbeits-Vereinbarungen. Die Mitglieder arbeiten derart lieber, was die Arbeitskraft-Bewirtschaftung der Genossenschaften sicherstellt. Dies dient auch den Interessen der Mitglieder, da während der Geltungsdauer der Vereinbarung die Genossenschaft die Arbeitseinteilung und den Arbeitslohn nicht einseitig ändern kann. In den weiteren analysiert der Artikel die allgemeinen rechtsdogmatischen Fragen der Arbeitsvereinbarungen und verweist neben den Ähnlichkeiten auf diese wesentlichen Unterschiede, die dieses genossenschafts-rechtliches Institut von der, im Arbeitsrecht verankerten Arbeitsverträgen abgrenzen. Der Artikel konkludiert dahin, dass die mit den Mitgliedern geschlossenen Arbeitsvereinbarungen ein spezielles genossenschaftsrechtliches Institut bilden. Derart werden sie von dem Gesetz No. III. aus dem Jahre 1971 über die Genossenschaften geregelt. Danach befasst sich der Artikel mit den einzelnen Hauptformen der im Bereiche der landwirtschaftlichen, sowie der industriellen Genossenschaften sich entwickelten Arbeitsvereinbarungen, in Bezug auf die ausserhalb und innerhalb der Organisationsrahmen getätigten Arbeitsleistungen.

Géza Katona:

Institutions-geschichtliche Übersicht über einige Fragen der Untersuchung

Der Artikel behandelt die wichtigeren Etappen der auf die Feststellung des Tatbestandes vor der Gerichtsverhandlung ausgerichteten Tätigkeit im XVIII—XIX Jh. Es werden die wesentlichen, formelle und inhaltliche Eigenheiten der Untersuchung im Inquisitionsprozess analysiert und diese Ereignisse der Wissenschaftgeschichte dargestellt, die in der wissenschaftlichen-gesellschaftlichen Entwicklung fussend eine wichtige Rolle in der Liquidierung der Untersuchungsmethoden des Inquisitionsverfahrens spielten. Der Artikel umreisst die Eigenheiten der darauffolgend sich entwickelten Tatsachenfeststellung vorbereitenden Charakters und zieht schliesslich einige Konklusion in Bezug auf den Zusammenhang zwischen dem Niveau und dem Charakter der prozessuellen Tatsachen-feststellenden-Tätigkeit, sowie den jeweiligen gesellschaftlichen Anforderungen und dem wissenschaftlichtechnischen Niveau der einzelnen Entwicklungsperioden.

Sándor Berényi:

La révolution technique scientifique et l'administration publique

L'auteur examine dans son étude le processus de la transformation qualitative de l'administration et en particulier de l'administration d'Etat, comme une conséquence de la revolution technique scientifique. En la matière il expose son idée que la revolution technique de l'administration a déclenché de telles transformations qualitatives dans l'administration d'Etat et dans l'administration en général,

dont nous ne pouvons pas voir encore clairement les conséquences sociales. Dans ces conditions des effets indésirables peuvent se produire dans la société ainsi que dans l'administration d'Etat. Ces questions sont traitées en détail par l'auteur sous trois rapports, notamment: les nouvelles méthodes de la procédure de la prise de décision et la démocratie; l'effet produit par l'application des ordinateurs sur la réglementation juridique de l'administration d'Etat; et enfin la transformation du système du personnel de l'administration d'Etat.

László Nagy:

Les différents types, branches et modèles des coopératives

En connexion avec la promulgation des lois uniformes sur les coopératives s'est avancé au premier plan des travaux préparatifs le problème de la classification des coopératives déployant différentes activités. L'auteur en distingue trois types fondamentaux notamment les coopératives de production, les coopératives de construction de logements et les coopératives de consommation. Dans le cadre de ces différents types les différentes branches se conforment à celles de l'économie nationale. Dans le cadre de chaque branche l'auteur expose les différents échelons de la forme, de la coopération et de la collectivisation.

Tamás Prugberger:

Convention du travil entre membres des coopératives

Tout récemment, les coopératives de caractère productif concluent des conventions du travail ayant pour but l'organisation plus efficace du travail. Les membres travaillent ainsi avec plus de volonté qui assurera une meilleure organisation de la capacité du travail de la coopérative. C'est aussi en faveur des membres car pendant la durée de la convention la coopérative n'a pas le droit de porter aucune modification unilatérale dans le domaine de l'emploi et du salaire. Dans la suite l'étude analyse les questions générales dogmatico-juridiques des conventions en question, en mettant en parallèle les similitudes avec les différences essentielles qui séparent cette institution du droit des coopératives du contrat du travail basé sur le Code du Travail. L'étude aboutit à la conclusion que les conventions du travail concluées par des membres forment une institution juridique spéciale des coopératives. Ainsi sont-elles réglées aussi par la loi n° III de 1971 sur les coopératives. Dans la suite l'étude met en relief des types essentiels des conventions respectives du travail que se sont formées dans les coopératives industrielles et agricoles, relatifs à l'exécution du travail dans le cadre et hors du cadre de l'organe.

Géza Katona:

Apercu sur certaines questions de l'enquête sous l'aspect de l'histoire des institutions

L'étude esquisse les plus importantes étapes du développement aux XVIIIe et XIXe siècles de l'activité visant la constatation des faits précédant l'audience judiciare. Elle analyse les caractéristiques essentiels relatifs à la forme et au contenu de l'enquête inquisitoire. Elle analyse encore les événements de l'histoire de sciences qui ont — sur la base du développement socio-économique — joué un rôle important dans l'abandon des méthodes d'enquête inquisitoires. Elle esquisse ensuite les caractéristiques de la constatation des faits de nature préparatoire qui s'est formée par la suite et pour terminer tire quelques conséquences concernant le niveau et le caractère de l'activité de la constatation judiciaire des faits eu égard aussi aux connexités existant entre les niveaux des exigences sociales ainsi que de certaines périodes du développement scientifique technique.

Sándor Berényi:

The scientific-technological revolution and public administration

The paper discusses the consequences of the scientific-technological revolution on the qualitative transformation of administration particularly of public administration. Within this scope he gives expression to the view that the technological revolution in administration has started in public administration and administration in general qualitative changes the social consequences of which cannot now be exactly foreseen. As a result undesirable effects might be forthcoming in society and public administration. The details of the issue are examined by the author from three aspects: new metods of decision-making and democracy: the effect of the application of computers on public administrative regulation; changes in the staffing policy in public administration.

László Nagy:

Co-operative types, branches and forms

In the course of preparing the uniform and branch statutes on co-operatives the problem of classifying co-operatives engaged in different activities has arisen already in the stage of drawing the relevant statutes. Three basic types are distinguished by the author when he defines the categories of type, branch and form: co-operatives farms, housing co-operatives and consumers' co-operatives. Within these types co-operative branches conform with the branches of national economy. Within branches the form gives expression to various grades of contribution and socialization.

Tamás Prugberger:

Membership labour agreements in co-operatives

Production-type co-operatives have recently concluded, with a wiew to organise work more efficiently, labour agreements. Membership prefer working in this manner which renders labour economy in co-operatives safer. This serves the interests also of the membership since while such an agreement is in force the co-operative cannot change jobs or wages. Next the paper discusses the general legal dogmatical issues of labour agreements pointig out, besides the similarities, those essential differences by which these co-operative legal institutions are distinguished from labour contracts coming within the scope of the labour Code. The conclusion is arrived at that agreements with the membership constitute a special co-operative legal institution. It is in this way that they are regulated under Act No III of 1971 on Co-operatives. Then the paper describes the principal forms of labour agreements as evolved in agricultural and industrial co-operatives as regards work done outside and in the organizational framework.

Géza Katona:

A survey of the history of the institutions of invastigating crimes

The paper outlines the major stages of the development of the pre-trial fact-finding activity in the XVIIIth and XIXth centuries. The essential formal and content characteristics of the inquisitory trial process are analysed. The events of science history which had been playing, on the ground of socio-economic development, a major role in doing away with the methods of inquisitory investigation are analysed. Next, the paper outlines the particular features of the subsequent fact-finding of preparatory nature and lastly several conclusions are arrived at as regards the standards of judicial fact-finding, its nature, the social demands of the age and the scientific-technological levels of given periods of development and their correlations.

E lapszám (XXVII. új évfolyam. 10. sz.) szerzői: *Dr. Berényi Sándor* egyetemi tanár — *Dr. Nagy László* egyetemi tanár (Gödöllő) — *Vorozsejkin, E. N.* egyetemi docens, dékánhelyettes (Moszkva) — *Dr. Prugberger Tamás* jogtanácsos (Pécs) — *Dr. Katona Géza* alezredes (Belügyminisztérium) — *Dr. Tüttő József* vezető jogtanácsos — *Dr. Balogh András* tudományos főkutató (Kolozsvár) — *Dr. Horváth Anna*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa — *Dr. Mádl Ferenc* egyetemi docens — *Dr. Varga Endre* kandidátus — *Dr. Balázsné, Veredy Katalin* az Országgyűlési Könyvtár tudományos osztályvezető-helyettese

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. — Főszerkesztő: dr. Pap Tibor. — Szerkesztőségi titkár: Vörös Imre. — A szerkesztőség tagjai: dr. Benedek Ferenc, dr. Horváth Tibor, dr. Madarász Tibor, dr. Szentpéteri István. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-285). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft, egyes szám ára 8 Ft. Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

INDEX: 25.422

72.8176 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 8,— Ft

19. 20

XXVII. új évfolyam 11. szám Budapest, 1972. november

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM

TÖRŐ KÁROLY:
Polgári jogunk szabályozási rendszerének néhány elméleti és gyakorlati kérdése 545

BOROS JÓZSEF:
Az ági öröklés jövője 559

GÁTOS GYÖRGY:
A bányakárok és a bányakártalanítás néhány problémája 565

NOVÁK ISTVÁN:
A polgári eljárásjogi felelősség alapgondolatai 571

KARLÓCAI JÁNOS:
A kereskedelmi ügylet fogalma és tartalma 576

VAVRÓ ISTVÁN:
Demográfiai-társadalmi tényezők kapcsolata a kriminalitással 588

Szemle:

SOLT KORNÉL:
A kategórikus jogszabályok logikai negációja 594

Jogirodalom:

HARTAI LÁSZLÓ:
A családjogi törvény magyarázata 598

Hans Göppinger: Bevezetés a kriminológiába (IRK FERENC) 603

СОДЕРЖАНИЕ: *Карой Тёрё:* Некоторые теоретические и практические вопросы системы урегулирования нашего гражданского права. — *Йожеф Борош:* Будущее наследования по ветви. — *Дердь Гатош:* Некоторые вопросы причинения и возмещения горных вредов. — *Иштван Новак:* Основные идеи ответственности по гражданскому процессуальному праву. — *Янош Карлоцаи:* Понятие и содержание торговой сделки. — *Иштван Вавро:* Связь демографических-общественных факторов с преступностью. — *Обоз: Корнел Шолт:* Логическое отрицание категорических норм. — *Юридическая литература: Ласло Хартаи:* Комментарий закона о семейном праве. — Ганс Геппингер: Введение в криминологию *(Ференц Ирк)*

INHALT: *Károly Törő:* Einige theoretische und praktische Fragen des Regelungssystems unseres bürgerlichen Rechts. — *József Boros:* Die Zukunft der Rückfall-Erbfolge. — *György Gátos:* Einige Probleme der Bergwerkschäden und des Bergwerkschadenersatzes. — *István Novák:* Grundgedanken des zivilprozess-rechtlichen Verantwortung. — *János Karlóczai:* Begriff und Inhalt des Handelsgeschäfts. — *István Vavró:* Die Verbindung der demographischen-gesellschaftlichen Faktoren mit der Kriminalität. — *Rundschau: Kornél Solt:* Die logische Negation der kategorischen Rechtsnormen. — *Rechtsliteratur: László Hartai:* Kommentar zum Familiengesetz. — Hans Göppinger: Einführung in die Kriminologie *(Irk Ferenc)*.

SOMMAIRE: *Károly Törő:* Quelques questions théoriques et pratiques relatives au système de la réglementation de notre droit civil. — *József Boros:* L'avenir de la succession en propres. — *György Gátos:* Quelques problèmes relevant des dommages miniers et de la réparation y relative. — *István Novák:* Réflexions sur la responsabilité en procédure civile. — *János Karlóczai:* La notion et la teneur de l'affaire commerciale. — *István Vavró:* La connexion entre les facteurs démographiques et sociaux avec la criminalité. — *Revue: Kornél Solt:* La négation logique des régles de droit catégoriques. — *Littérature juridique: László Hartai:* Commentaire à la Loi de la famille. — Hans Göppinger: Introduction à la criminologie *(Ferenc Irk)*.

CONTENTS: *Károly Törő:* Some problems of theory and practice in the regulation system of Hungarian civil law. — *József Boros:* The future of succession on the collateral line of descent. — *György Gátos:* Some problems of mine damages and mining compensation. — *István Novák:* The basic ideas of the civil procedural liability. — *János Karlóczai:* Notion and contents of commercial transactions. — *István Vavró:* The correlation between demographic-social factors and crime. — *Review: Kornél Solt:* The logical negation of categorical legal rules. — *Legal literature: László Hartai:* Commentary on the Family Law Act. — Hans Göppinger: Introduction to criminology *(Ferenc Irk)*.

E lapszám (XXVII. új évfolyam 11.) szerzői: *Dr. Törő Károly* az Igazságügyi Minisztérium főelőadója. — *Dr. Boros József* Megyei Bíróság elnökhelyettese (Debrecen). — *Dr. Gátos György* Megyei Bírósági bíró (Pécs). — *Dr. Novák István* Megyei Bírósági bíró (Miskolc). — *Dr. Karlócai János* jogtanácsos. — *Dr. Vavró István* a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa. — *Dr. Solt Kornél* a Fővárosi Bíróság bírája. — *Dr. Hartai László* a Legfelsőbb Bíróság bírája. — *Dr. Irk Ferenc* az Országos Kriminalisztikai és Kriminológiai Intézet munkatársa

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: Dr. Pap Tibor. Szerkesztőségi titkár: Dr. Vörös Imre. — A szerkesztőség tagjai: Dr. Benedek Ferenc, Dr. Horváth Tibor, Dr. Madarász Tibor, Dr. Szentpéteri István. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9–11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

INDEX: 25.422

72.8306 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXVII. új évfolyam 11. szám Budapest, 1972. november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Polgári jogunk szabályozási rendszerének néhány elméleti és gyakorlati kérdése

1. Bevezetés

A Polgári Törvénykönyv felülvizsgálatára és módosítására vonatkozó kodifikációs munkák megindultak.[1] Indokolt ezért, hogy áttekintsük polgári jogunk szabályozási rendszerét is. A forma és a tartalom elválaszthatatlan egymástól. A szabályozás módját is mérlegre kell tenni, ha azt kutatjuk, hogy a jogi szabályozás mennyiben alkalmas rendeltetésének betöltésére. A vizsgálódás előfeltétele legalább hozzávetőlegesen megjelölni: *mit is tekintünk polgári jognak.*

A jogi szabályozás végső célja a társadalmi viszonyok befolyásolása.[2] Megfelelő működésének elengedhetetlen feltétele az *egységes, összefüggő, ellentmondásmentes szabályozási rendszer.*[3] Ennek a feltárásához meg kell vizsgálni azt is, hogy a polgári jog, mint a jogi szabályozás egyik részterülete milyen szerepet tölt be a jog általános feladatkörének a megvalósításában.

A *polgári jog szabályozási körében* az utóbbi évtizedekben jelentős *változások* következtek be. A ténylegesen kialakult határvonal elvi megalapozására számos elmélet született.[4] Ezekkel az elméleti kérdésekkel az értekezés nem kíván részletesen foglalkozni. Bevezetésként elegendő néhány közismert jellegzetesség kiemelése.

A *polgári jog legfőbb elhatárolási ismérve,* hogy egyedi életszükségletet elégít ki az egyenértékűség és a mellérendelés elvei alapján, jelentős szerepet szán az egyéni kezdeményezésnek, a jogalanyok viszonylagos önállóságának és a rendelkezési elvnek.[5] A polgári jog által szolgált szükségletkielégítés közvetlen célja részben az egyéni érdek, részben a csoportérdek[6], de közvetetten mindig kiemelkedő szerepe van a társadalmi érdek érvényesítésének.

A jogszabályok nem öncélúak. Rendeltetésük, hogy a gyakorlatban érvényesüljenek. Ennek fontos előfeltétele a megismerhetőség és az alkalmazhatóság, amit csak a jogszabályok megfelelő rendszere, a jogrendszer egysége és áttekinthetősége biztosíthat. A Ptk rendszere pontos eligazítást nyújt a benne foglalt rendelkezések tömegében. A polgári jogi viszonyokat azonban igen sok *egyéb polgári jogi jellegű szabály* rendezi. Problematikussá válhat az eligazodás a polgári jogban, ha az alkalmazandó szabályt részben vagy egészben nem a Ptk tartalmazza. Ezért *elsősorban a Ptk-n kívüli polgári jogi szabályok rendszerezési kérdéseivel kell foglalkozni.*

---

[1] *Korom* Mihály: A jogalkotás és a jogalkalmazás időszerű kérdései. Magyar Jog, 1971. évi 7. sz. 323. old.

[2] Az állam- és jogtudományi tevékenység rendeltetése társadalomfejlesztés sajátlagosan állami és jogi eszközökkel. — *Eörsi* Gyula: A jogpolitikai elvek és a jogászi tevékenység elméleti kérdései, Jogtudományi Közlöny, 1964. évi 5. sz. 276. old.

[3] A jogszabályrendezési feladatokat megkönnyítené, ha a jogszabály megalkotásakor nagyobb súllyal tennénk mérlegre a jogrendszer áttekintéséhez és stabilizálásához fűződő érdekeket. — *Benedek* Károly: A jogrendszer stabilitása, Jogtudományi Közlöny, 1970. évi 2—3. sz. 86. old.

[4] A jogrendszer tagozódásának a kérdésével kapcsolatos többféle nézet nem segíti a jogi rendezést, sőt nehézséget okoz. — *Szilbereky* Jenő: Társadalmi igények és jog, Magyar Jog, 1971. évi 1. sz. 8. old.

[5] Ez az, amit *Eörsi* rendkívül kifejező módon autonom strúktúrának nevez, illetve ami *Világhy* szerint az áruviszonyok jogi tükröződése. *Eörsi* Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái, Akadémia Kiadó, Budapest, 1965, 13. old. — *Világhy* Miklós: Áruviszony és polgári jog, Állam és Jogtudomány, 1968. évi 3. sz. 472—473. old.

[6] A csoportérdek jelentőségét vázolja: *Eörsi* Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968. 276—279. old.

Polgári Törvénykönyvünk elvileg átfogja a polgári anyagi jog egész területét. A gyakorlatban ez a célkitűzés nem azonos módon érvényesül. Egyes területeken a Ptk részletes szabályozást nyújt, máskor csak az alapvető rendelkezéseket tartalmazza. Sokszor a jogi rendezést alapjaiban is külön jogszabály valósítja meg. A *felhatalmazások és a külön szabályozásra utalások* száma a Ptk-ban és a Ptké-ben mintegy százhatvan. Van olyan külön szabályozott részterület, amelynek a jogszabályanyaga vetekszik a Ptk egész terjedelmével. Így pl. a szellemi alkotásokra vagy a szövetkezetekre vonatkozó jogszabályi rendelkezések.

A szabályozás sokféleségének többféle oka van: a) A polgári jog érvényesülési területe igen széles körű. A szabályozott életviszonyok sokszor *összetett* — részben polgári jogi, részben egyéb — jogszabályi rendezést kívánnak. — b) Életviszonyaink állandóan változnak. A Ptk képtelen lenne minden polgári jogi viszonyt teljes mélységében szabályozni, az *életviszonyok változását* állandóan, pontosan nyomon kísérni. — c) Vannak a többrétű szabályozásnak *történeti okai* is. Polgári jogunk szabályozási anyaga részben hagyományos eredetű. Vannak viszont olyan szabályok is, amelyeket az új, sokszor még kialakulatlan életviszonyok hívtak életre. Ezeknek a végleges elhelyezése és megszövegezése gyakran problematikus. — d) Kétségtelen azonban, hogy *sok esetben a sokrétű szabályozás csupán véletlenszerű.*

A Ptk-ra épülő, azzal párhuzamos, ezt kiegészítő, időnként ellentétes, azt keresztező hatalmas joganyag egyre inkább áthághatatlanabb labirintussá válik.[7] Ennek a jogszabálytömegnek a rendszerét és összefüggéseit keresi ez az értekezés.

2. *Jogi személyek*

A Ptk szabályozási körébe tartozik — többek között — a jogi személyek szabályozása. Ez a jogi szabályozás rendkívül sokrétű. Vannak a jogi személyeknek olyan típusai, *amelyeket a Ptk egyáltalán nem szabályoz.* Ilyenek pl. a *kereskedelmi társaságok* (rt, kft). Külön jogszabály rendelkezik a *szocialista szervezetek társulásai*ról (pl. közös vállalat, tröszt).[8] E körön belül külön jogszabály rendelkezik a termelőszövetkezetek társulásairól (termelőszövetkezeti közös vállalat és közös vállalkozás).[9] Jogi személyként működnek a külön jogszabályok által létrehozott *társulatok* (talajvédelmi, vízgazdálkodási, erdőbirtokossági társulat), és *munkaközösségek* (ügyvédi, zeneoktatói, tánctanítói, gépjárműképző munkaközösség).[10] E szabályozási mód rendkívül változatossá teszi az önálló jogi személyiséggel bíró társulási formákat. A *közös vállalat és a közös vállalkozás* megkülönböztetést kizárólag a mg. termelőszövetkezetek ismerik.[11] Igen sok a hasonlóság a munkaközösség és az ún. társulat között, az általánosító közös szabályozás hiányzik. Ellentmondásnak látszik, hogy a külön jogszabályokban a munkaközösségek jogi személyként szerepelnek, a teljesen hasonló alkotóközösségek viszont nem.[12]

A jogrendszer egysége megkövetelné, hogy a jogi személyek valamennyi alapvető jelentőségű típusának (pl. kereskedelmi társaságok, szocialista szervezetek társulásai) a leglényegesebb polgári jogi szabályait a Ptk tartalmazza. Vannak azonban olyan társulási típusok is, amelyek jogi személyiségének a biztosítása végett szükséges polgári jogi szabályozás elválaszthatatlan a speciális működési, szervezeti szabályoktól. Ezeken a területeken *a Ptk csupán az alapformát határozhatja meg.*

A jogi személyek két legfontosabb típusának, az *állami vállalat*nak és a *szövetkezet*nek a szabályozása részben a Ptk-ban, részben külön szabályokban történik, különböző körben és terjedelemben, részben párhuzamosan. Az *állami vállalatokról szóló kormányrendelet* tartalmazza a vállalat alapítására, megszűnésére, átszervezésére, szervezetére, vagyoni önállóságára, felügyeletére vonatkozó érdemi szabályokat. Rendelkezik a trösztről, egyesülésről, közös vállalatról. Külön jogszabályok vonatkoznak a vállalatok gazdálkodására, a felügyelőbizottságokra, a képviseletre, az átszervezésre, felszámolásra, szanálásra. A Ptk nem, illetve csak alapjaiban szabályozza az állami vállalatok szervezeti kérdéseit. A Ptk-nak a *szövetkezet*re vonatkozó szabályozása részletesebb (megalakulás, szövetkezet szervei, közgyűlés, vezetőség, felügyelőbizottság), bár az új szövetkezeti szabályozás bizonyos fokú szűkítéssel járt. A Ptk rendelkezéseit részben kiegészíti, részben megismétli *a szövetkezetekről szóló törvény* és kormányrendelet. Bonyolítja a kérdést, hogy a szövetkezetek egy-egy típusát külön jogszabályok szabályozzák. Sok esetben ugyanazt a kérdést három törvényszintű jogszabály rendezi (Ptk — szövetkezeti törvény — ágazati tvr). Mindezt kiegészítik a különböző végrehajtási

[7] *Szerző* összegyűjtötte és összeállította a polgári anyagi jogra vonatkozó, a Ptk. egyes rendelkezéseihez kapcsolódó jogszabályi rendelkezések jegyzékét. Ez a jegyzék hozzávetőlegesen 4000 adatot tartalmaz.

[8] 1970. évi 19. sz. törvényerejű rendelet

[9] 1967. évi III. törvény 53—56. §§

[10] 1961: VI. tv. 7. §, 1965: 23. sz. tvr. 1. §, 1961: VII. tv. 7. §, 1958: 12. sz. tvr. II. fejezet, 57/1958 (VIII. 31.) MT sz. r., 2/1956 (VI. 1.) Np M sz. r., 7/1971 (VIII. 27) KPM sz. r.

[11] *Eörsi* szerint a közös vállalat és közös vállalkozás megkülönböztetés szükségtelen, 6. sz. jegyzet 211. old. — A megkülönböztetés fenntartását javasolja: *Körmendy* Zoltán: A Ptk. felülvizsgálatának néhány kérdéséről c. cikkében, Magyar Jog, 1972. évi 1. sz. 23. old.

[12] Így a képző- és iparművészeti alkotóközösségek. — 1041/1955 (IV. 10.) MT sz. hat., 23/1963. (IX. 21.) Korm. sz. r., 71/1958. (XII. 31.) MT sz. r., 1054/1956. (VI. 21.) MT. sz. hat.

rendelkezések, módosítások.[13] A szövetkezetekre vonatkozó jogszabályok száma több mint negyven. Nem tartalmazza a Ptk az állami vállalatok és szövetkezetek társulásaira vonatkozó alapvető szabályokat.

Az ellentétes szabályozás egyik oka, hogy az elméletben és a kodifikációs gyakorlatban egyaránt vitás: *a polgári jognak milyen körben és terjedelemben kell átfognia a jogi személyiséggel bíró szervezeteket.* — Véleményem szerint gyakorlatilag a polgári jogi szabályozás akkor kielégítő, ha biztosítja, hogy a jogi személyek, mint a polgári jogi viszony alanyai be tudják tölteni rendeltetésüket. Azaz, hogy valóban *egyenrangú félként tudnak részt venni a polgári jogi viszonyokban.* Ennek részben tárgyi, részben alanyi feltételei vannak. *Tárgyi feltétel* a polgári jogi vagyoni forgalomban való részvételhez szükséges *vagyoni rendelkezés* és a szervezet ügyleteiért, kötelezettségvállalásaiért való *helytállás* biztosítása. *Alanyi feltétel* a megfelelő szervezet, amely a *jogi személy akaratát ki tudja alakítani* (pl. közgyűlés, ügyintéző, ellenőrző, felügyelő szervek), illetve az így kialakított akaratot más személyekkel szemben érvényesíteni tudja (tehát a *képviselet).*

Gyakorlatilag ezeknek a feltételeknek a szabályozása különböző módon, körben és terjedelemben történik. Az *állami jogi személyek* számára a vagyoni rendelkezést jogrendünk a *kezelői jog* útján biztosítja. (Ptk 171. §) Kormányrendeletek és alacsonyabb rendű jogszabályok határozzák meg a kezelői jog keletkezését, megszűnését, átadását, a kezelő jogait és kötelességeit.[14] Természetes, hogy az erre vonatkozó részletkérdéseket a Ptk nem szabályozhatja, az alapvető rendelkezéseket azonban ebben a körben is a Ptk-nak kellene tartalmaznia *a jelenlegi szabályozásnál részletesebben.*

Az állami jogi személyek vagyoni helytállása korlátozott. Az állami vállalat kötelezettségeiért általában a *rábízott vagyon*nal felel. Ez a szabály bizonytalan helyzetbe hozza az állami vállalattal szerződő felet, mert kívülálló nehezen tudja megállapítani, hogy mi a vállalatra bízott vagyon. Kétségtelen, hogy a magánszeméllyel szerződő fél sem ismeri mindig a másik szerződő fél vagyoni helyzetét. Ilyen esetben azonban csak gyakorlatilag lehetnek behajtási nehézségek. *Elvileg a fizetésképtelen szerződő fél vagyoni helytállása sem korlátozott.* Az ismertetett szabály elvileg is korlátozza az állami vállalat helytállását.

A *költségvetési szerv felelőssége* a költségvetéshez igazodik. Ezt meghaladó mértékben csak kártérítési, megtérítési, kártalanítási kötelezettségeiért felel, illetőleg a *jóhiszemű személyekkel* szembeni kötelezettségvállalásaiért. Aggályosnak látszik külön megkövetelni a jóhiszeműség igazolását attól, akinek szerződő partnere túllépi a költségvetési keretet.

Az *állami jogi személyek képviseletét* részben a Ptk, részben egyéb jogszabályok rendezik. A képviselet elsősorban a vezető (igazgató, elnök) jogköre, de a képviselet egyes típusairól (kötelezettségvállalás, utalványozás, jogi képviselet, tanácsi képviselet) külön jogszabály rendelkezik. Lehetőség van a képviselet átruházására, magához vonására, helyettesítésre jogszabályi rendelkezés alapján (szövetkezetnél az elnökhelyettes), meghatalmazás erejénél fogva és a *képviseleti könyvbe* történt bejegyzéssel. Ez a szabályozási mód nehezen áttekinthető és nem szolgálja a forgalom biztonságát. *Hiányzik az egységes, nyilvános és közhiteles nyilvántartás,* amelyből a képviseleti jogosultság bárki által egyértelműen megállapítható. A *cégjegyzék* általánosan kötelező intézményét sem a vállalati (szövetkezeti) törzskönyv, sem a képviseleti könyv nem pótolja. A *szövetkezetek képviseleti könyvére* vonatkozó rendelkezések pozitív vonása, hogy a képviseleti könyvet hitelesíteni kell, a bejegyzett adatok és aláírások valódiságát a törvényességi felügyeletet gyakorló szerv igazolja. Negatív vonás, hogy a könyvet *nem kívülálló, független szerv vezeti,* hanem maga a szövetkezet. A *nyilvánosság sincs teljesen biztosítva,* mert a képviseleti könyv adataiból csak az kaphat felvilágosítást, aki érdekeltségét külön igazolja. Lényegében hasonló szabályok vonatkoznak a *vállalati képviseleti könyv*re is. Csak a vállalat külön kérelmére kell a képviseleti jogosultságot bevezetni a *cégjegyzék*be.

A polgári jogi viszonyokban való egyenrangú részvétel feltétele az önálló jogképesség *Ptk 28. §-a szerint a jogi személyek jogképessége relatív.* Erre a megkülönböztetésre álláspontom szerint nincs szükség, sem elvileg, sem gyakorlatilag.[15]

Elvileg nem lehet különbséget tenni az ember, a jogi személy és az állam jogképessége között. A *jogképesség sosem jelent korlátlan cselekvési képességet.* Nyilvánvaló, hogy sem az állam — amelyre nem vonatkozik a relatív jogképesség —, sem a jogi személy nem szerezhet, illetve nem gyakorolhat olyan jogokat, amelyek *szükségszerűen kívül esnek az állam vagy a jogi személy működési lehetőségén,* pl. amelyek kizárólag az ember személyéhez fűződnek. Ilyen természetű korlát — más vonatkozásban (pl. a kizárólagos állami tulajdan tárgyainak a megszerzésére nézve) — *az emberrel szemben is érvényesül.* Ez a tény azonban nem teszi a jogképességet relatívvá.[16]

[13] A szövetkezeti jogalkotásnál „átlagon felüli sokszintű rendezésről van szó". *Szép* György: A szövetkezeti törvény, Magyar Jog, 1971. évi 10. sz., 581. old.

[14] Az állami ingatlanra nézve: 9/1969. (II. 9.) Korm. sz. r., 25/1971. (VII. 20.) Korm. sz. r., 6/1970. (IV. 8.) ÉVM—MÉM—PM sz. r.

[15] A relatív jogképesség ellen lép fel többek között: *Sárándy* Imre: Az új gazdasági mechanizmus és a jog c. cikkében, Jogtudományi Közlöny, 1968. évi 2. sz. 72. old.

[16] A célhozkötöttség elvét, amely a tervgazdálkodásból folyik, el kell választani a relatív jogképesség elvétől, érvényre juttatható a szerződés érvénytelenségének a szankciója nélkül is államigazgatási szankci-

A relatív jogképesség elvének az alkalmazására gyakorlatilag sincs szükség. *Az egyes jogalanyok tevékenységi körének a korlátozása megtörténhet anélkül is, hogy magát a jogképességet korlátoznánk.*[17] Minden jogalanyra egyformán vonatkozik, hogy *a jogokat társadalmi rendeltetésüknek* megfelelően kell gyakorolni. *Meghatározott tevékenység gyakorlását* a jogszabály a természetes személyekkel és a jogi személyekkel szemben egyaránt *megtilthatja.* Bizonyos tevékenységet kizárólag állami szervek részére tarthat fenn *(állami monopólium).*[18] Ilyenkor nem a jogképesség korlátozásáról, csupán a polgári jogok gyakorlásának *közhatalmi korlátozásáról* van szó. Az ilyen intézkedéseket sértő ügyletek nem „létre nem jöttnek", hanem *semmisnek* tekintendők. (Ptk 200. §)

Egyébként is nehéz a jogi személyek ügyletkötési képességét külön jogszabályi tilalom megsértése vagy a jog társadalmi rendeltetésének a sérelme nélkül is korlátozottnak tekinteni. Ilyen feltételek nélkül nehéz lenne a jogi személlyel szerződő féltől elvárni annak a vizsgálatát, hogy pl. a szövetkezet rendeltetésszerű működéséhez van-e szükség ingatlanvásárlásra vagy hogy az állami vállalat (szövetkezet) boltjában vásárol árucikk forgalombahozatala megfelel-e az intézmény működési körének. A másik *szerződő fél nehezen tudja megítélni, hogy a jogi személy rendeltetésénél és a szocialista együttműködés követelményeinél fogva milyen körben jogképes.* Erre sem módja, sem lehetősége nincs.

A Ptk 28. § (2) bekezdésének az alkalmazása azért is aggályos, mert nincs jogszabályi rendelkezés, hogy mi történik a jogképesség hiánya miatt létre nem jött ügylettel, hogyan lehet azt felszámolni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az ügylet érvénytelenségére vonatkozó rendelkezések csak analógia útján alkalmazhatók, mert egyrészt a létre nem jött ügylet és az érvénytelen ügylet nem egészen azonos, másrészt a 237. § rendelkezései erre az esetre nem is mindig megfelelők.

A jogi személy csak akkor vehet részt egyenrangú félként a polgári jogi forgalomban, ha mindazok a legfontosabb adatok, amelyek a jogi személyiség megítélése szempontjából jelentősek, bárki számára világosan felismerhetők. Ezért többen felvetették, hogy indokolt lenne általánosan kötelezővé tenni — elsősorban vagy kizárólagosan gazdálkodó tevékenységet folytató jogi személyre nézve — a bíróságok által vezetett *nyilvános és közhiteles cégjegyzék*be történő bevezetést.[19]

3. Gazdasági jog. Szövetkezeti jog

A *szocialista szervezetek működésére* számos különböző — polgári jogi, munkajogi, államigazgatási jogi, pénzügyi jogi stb — jogi szabályozás vonatkozik. A különböző jogszabályokban *a jogágazati jelleg nem mindig különül élesen el.* Sok a vegyes rendelkezést tartalmazó jogszabály. Ez a szabályozási módszer önkéntelenül felveti azt a kérdést, hogy az elmélet elutasítása ellenére, valójában — *a tényleges jogi szabályozásban — nem valósult-e meg az önálló gazdasági jog intézménye.*[20] Hiszen a külön jogszabályanyagot gazdasági jog címszó alatt — gazdasági törvénykönyv létrehozása nélkül is — össze lehet gyűjteni.

A kérdés csupán az, hogy az ilyen gyűjtemény jelentene-e olyan *valóságos szerves egységet és önállóságot, ami a jogági elkülönülést indokolja.* Ezt a kérdést a tanulmány célkitűzéseinek megfelelően kizárólag rendszerezési szempontból vizsgálja.

Bármiféle rendszerezés csak akkor tölti be rendeltetését, ha megfelel az ésszerűség, a célszerűség, az optimalitás és a logika követelményeinek; a jog területén kiküszöböli az ellentmondásokat, párhuzamosságot, többszörös szabályozást, és legkisebb mértékére csökkenti a joghézag lehetőségét.

Az elképzelt jogszabálygyűjtemény nem felel meg ezeknek a szempontoknak. Ezért rendszerezési szempontból önálló jogi elhatárolás alapja nem lehet. *Mesterséges elkülönítés* lenne a szocialista szervezetek egymás közötti kapcsolataira vonatkozó szabályozás szétválasztása az egyéb kapcsolatokra érvényes — tartalmilag azonos vagy hasonló — szabályozástól. *Azonos normák fölösleges ismétlésére,* időnként torzításra vezetne. Lássunk egy példát: A Ptk 315. §-a kimondja: „aki kötelessége teljesítéséhez vagy joga gyakorlásához mást vesz igénybe, ennek magatartásáért felelős." A vállalatok vállalkozási szerződéseiről szóló Korm.r 21. §-a szerint pedig: „aki szolgáltatáshoz mást vesz igénybe, ennek magatartásáért felelős." A két jogszabályi rendelkezés valóságos normatar-

ókkal. — *Eörsi* Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968. 205—206. old.

[17] Azt, hogy a jogi személyek egyes fajtái megmaradjanak a szocialista társadalmi rend mindenkori helyzete által meghatározott rendeltetésük keretei között, jórészt nem polgári jogi eszközökkel kell biztosítani. — *Világhy* Miklós: A Ptk. felülvizsgálatának elvi kérdései, Magyar Jog, 1971. évi 6. sz. 333. old.

[18] A módosított *Alkotmány* szerint az állam kizárólagos gazdasági tevékenységének körét törvény határozza meg. [8. § (3) bek.]

[19] Ezzel az elgondolással ellentétesnek látszik, hogy a polgári jogok szempontjából szintén jelentős *telekkönyv* vezetése — amelynek egyes bejegyzései kifejezetten jogkeletkeztető hatályúak — a bíróság hatásköréből államigazgatási szerv hatáskörébe került.

[20] A gazdasági jog problematikája köréből, irodalmi utalásokkal: *Eörsi* Gyula: 6. sorsz. jegyzet, 87—133. old., *Világhy* Miklós: A gazdasági jog problematikája, Jogi és Államigazgatási Könyv és Folyóiratkiadó, Budapest, 1951, *Mádl* Ferenc: Az új gazdasági jogi elmélet kérdései, Állam- és Jogtudományi Intézeti Értesítő, 1961. évi 1—2. sz., 241—264. old., *Zoltán* Ödön: Gondolatok a „gazdasági jog"-ról, Magyar Jog, 1967. évi 10. sz. és 11. sz.

talma azonos. A kormányrendelet szövege feleslegesen szűkíti le a kötelezettség, illetve jog gyakorlását „szolgáltatásra". Új szabályt nem tartalmaz, nem többet, inkább kevesebbet mond mint a Ptk. Tehát *a jogszabályok logikus rendszerében szükségtelen.*

Különösen nem lehet önálló jogi normáról szó, ha az egyik jogszabály pontosan megismétli a másikat. Valóságos szétválasztásról azért sem beszélhetünk, mert ugyanazokra a jogintézményekre egyaránt szükség lehet szocialista szervezetek egymás közötti kapcsolataiban és az egyéb vagyoni kapcsolatokban.

A szocialista szervezetekre vonatkozó különböző természetű — polgári jogi és nem polgári jogi — *jogszabályok összefoglalása* is mesterséges. A heterogén szabályok a komplex szabályozás által sem válnak egyneművé. A komplex szabályozást mindig bizonyos gyakorlati cél indokolja, de *önálló jogágazatot a komplex szabályozás nem hoz létre.* A komplexitás más területen is érvényesül. Az államigazgatási kérdéseket rendező jogszabály tartalmazhat büntető rendelkezéseket, az anyagi jogot rendező szabály magában foglalhatja az eljárásjogi rendelkezéseket. Ezzel azonban nem szűnik meg az egybefoglalt szabályok büntetőjogi, államigazgatási jogi, anyagi jogi, illetve eljárásjogi jellege.

A szabályozott életviszonyok körében is gyakran érvényesül *összefonódás.* Ez azonban nem csupán a szocialista szervezetek egymás közötti kapcsolataira vonatkozik. Jogrendszerünk az életviszonyok szabályozását a polgári jogi szabályozással párhuzamosan vagy azt keresztezve, mind szélesebb körben valósítja meg államigazgatási jellegű szabályozás útján. Ez a tény azonban nem jelenti azt, mintha ezeken a területeken nem lenne szükség a polgári jogi eszközök, módszerek megkülönböztetésére. Erre ilyenkor is szükség van. A polgári jogi szabályozási módszerek — az egyéb természetű jogi szabályozás korlátai között — csak akkor érvényesülhetnek maradéktalanul, *ha logikailag egységes polgári jogi szabályozás részeként illeszkednek be* a jogi szabályozás általános rendszerének nagyobb egységébe.

Külön megvizsgálást igényel a szocialista szervezetek közti *társulási formák* szabályozásának a kérdése.[21] Jogunk a társulások több típusát ismeri. Vannak olyanok, amelyek *jogi személyiséget* eredményeznek, és vannak olyanok, amelyek nem jogi személyek.[22] A Ptk ezt a két típust teljesen elkülönítve szabályozza. A jogi személyiséget eredményező társulási formákat a személyek körében. A jogi személyiséget nem eredményezőt mint polgári jogi társaságot az egyes szerződések között és mint közös tulajdoni formát a dologi jog körében. Ezzel szemben a szocialista szervezetek társulásait szabályozó jogszabályok együtt szabályozzák a társulás e két típusát. Álláspontom szerint a Ptk szabályozási módja a következetesebb.

Mindkétfajta társulási formánál kétféle alapjogviszonyt különböztetünk meg: *a belső és a külső* jogviszonyt. A *belső jogviszonyt* a társult felek közötti kapcsolat hozza létre. A *külsőt* a jogi személy, illetve a jogi személyiséggel nem rendelkező személyegyesülés kapcsolata más felekkel. A külső kapcsolatban a jogi személy önálló jogalanyként vesz részt. A jogi személyiséggel nem rendelkező társulásnál a külső jogviszonyban valamennyi társult tagnak félként kell szerepelnie (esetleg közös képviselő, ügyintéző útján). *A külső jogviszony jogági minősítése a külső kapcsolat jogi természetétől függ.* Ha a társulás polgári jogi viszonyban vesz részt, az ugyanúgy polgári jogi jellegű lesz, mintha a jogviszonyt nem jogi személy, illetve nem társult tagok létesítették volna. Ha viszont pl. adófizetésre kötelezik a társulást, akkor a külső jogviszony pénzügyi jellegű.

A *belső jogviszonynál* nincsenek ilyen variációs lehetőségek. A belső jogviszony jogágazati szempontból homogén és állandó. A jogi személyiséggel nem rendelkező társulások esetén nem vitás a gyakorlatban, hogy a belső jogviszony polgári jogi jellegű. Polgári jogi társaságnál kötelmi jogi viszony, közös tulajdon vagy társasház tulajdon esetén tulajdonviszony.

Álláspontom szerint — általánosságban — *az a körülmény, hogy a társulás jogi személyiséget nyer, nem foszthatja meg a belső viszonyt polgári jogi jellegétől.* Semmiképpen sem indokolható, hogy pl. az alkotóközösség tagjai közötti kapcsolat, — mivel nincs jogi személyiség — polgári jogi viszony, ezzel szemben a jogi személyként működő munkaközösség tagjai közötti kapcsolat nem az. A polgári jogi viszony kizárása esetén további kérdés lenne, hogy milyen viszonynak tekintsük pl. a táncoktatói munkaközösség, az erdőbirtokossági társulat, a részvénytársaság vagy a kft tagjai közötti kapcsolatot. Ezért általánosságban meg lehet állapítani, hogy a társulások tagjai közötti kapcsolat (belső viszony) polgári jogi jellegű, — független a jogi személyiség elismerésétől. (Más a helyzet természetesen az alkalmazottakkal, akik munkaviszonyban állanak.) Ez a megállapítás vonatkozik a szocialista szervezetek társulási formáira, pl. a közös vállalatra is. Ezért *a szocialista szervezetek társulásai tekintetében a belső viszony szabályozása a polgári jog feladata.*

Különleges megítélést igényel *a szövetkezetekre vonatkozó jogszabályok* jogági besorolása, amiről az utóbbi időben rendkívül éleshangú vita folyt folyóirataink hasábjain. A szö-

[21] Az egyes társulási formákat és ezek irodalmát részletesen ismerteti: *Sárközy* Tamás: A szocialista szervezetek társulásai. Állam és Jogtudomány, 1970. évi 1. sz. 9. old.

[22] A társulási formák fejlődésében elkövetkezik egy olyan pont, amikor a társulás önálló jogalannyá, a tagok személyétől, vagyonától elkülönülő jogi személlyé válik. — *Világhy* Miklós: A társulási formák a magyar jogban, Jogtudományi Közlöny, 1968. évi 6—7. sz., 353. old.

vetkezetek alapvető szabályait a Ptk tartalmazza. Ezek azonban a szövetkezetek szabályozásának csak elenyészően kis részét képezik. A szövetkezetek szabályozása körében nagymértékű külön — részben komplex jellegű — szabályozás érvényesül. Ez a szabályozási mód felveti *a szövetkezeti jog, mint önálló jogág* elismerésének a kérdését.[23]

Nem látszik reális célnak az olyan kizárólagosan szövetkezeti központú jogi szabályozás, amely képes átfogni a szövetkezet valamennyi jogi kapcsolatát. Ezért meg szokás különböztetni a külső és a belső jogviszonyt azzal, hogy *a külső jogviszony szabályozása a polgári jog feladata.*[24] Álláspontom szerint azonban *a külső jogviszonyt nem lehet leszűkíteni a szövetkezet által kötött ügyletekre.* E körbe tartozik mindaz a jogi szabályozás, amely lehetővé teszi, hogy a szövetkezet egyenrangú félként részt vegyen a polgári jogi viszonyokban. Tehát e vonatkozásban külső jogviszony alatt nem csupán a kötelmi jellegű kapcsolatokat kell érteni, hanem a *szövetkezeti tulajdon és a szövetkezet jogi személyiségének a szabályozását is.*[25] Általában külső jogviszony és polgári jogi jellegű az a jogi szabályozás, amely biztosítja az önálló polgári jogi jogalanyiság jogi feltételeit, — ahogy ezt korábban már kifejtettem.

További kérdés a belső jogviszony jogági minősítése. Korábban a termelőszövetkezeteknél ezeket az elmélet az *önálló termelőszövetkezeti jog* szabályozási körébe utalta. Az *egységes szövetkezeti törvény* megalkotása azonban felvetette az *egységes szövetkezeti jog,* mint önálló jogágazat kérdését. A megindult vita még nincs lezárva. A kérdést nem lehet egyszerűen csak rendszerezési, módszertani problémának tekinteni. Ezért megválaszolása túlterjed ennek a tanulmánynak a feladatkörén. Mindenesetre — álláspontom szerint — a kérdés eldöntésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy *a tagok közötti kapcsolat jellege szövetkezeti típusonként változó.* A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag jogi helyzetét nem lehet azonosítani a fogyasztási szövetkezet, a takarékszövetkezet vagy a lakásszövetkezet tagjának a jogállásával. Az is kétségtelen, hogy *a szövetkezeti törvény megalkotása nem lehet alkalmas új jogágazat keletkeztetésére.* A jogi szabályozás alapjául szolgáló társadalmi viszonynak döntő szerepe van a jogágazatok kialakításában. A jogszabályalkotás, a kodifikáció módja és formája viszont nem változtathatja meg a szabályozás alapját képező társadalmi viszony jellegzetességeiben rejlő eltéréseket.

4. A személyhez fűződő jogok és a szellemi alkotások védelme

Polgári Törvénykönyvünk viszonylag a legszélesebb körben biztosítja a *személyhez fűződő jogok védelmét.* E jogvédelem terjedelme rendkívül széles körű, a védett kör tartalmi szabályozása azonban nem teljes. A Ptk nem is kívánja az egyes személyhez fűződő jogosultságokat kimerítően szabályozni. Ennek *részben szükségszerű, részben történeti okai* vannak. Szükségszerű ok, hogy a jog nem képes átfogni a személyiség rendkívül sokrétű megnyilvánulásait. Történeti ok, hogy társadalmunk érdeklődése csak az utóbbi időben fordult a személyiség problémái felé; a személyiség polgári jogi védelme még csak kibontakozóban van.

Van olyan vélemény, hogy *nem is szükséges és nem is lehetséges* a jelenleginél részletesebb tartalmi szabályozás. A szabályozás tárgyának a sajátosságai miatt teljességre valóban nem törekedhetünk, bővebb tartalmi rendezésre azonban lehetőség van. A személyiség hatékonyabb jogvédelmének a biztosítása végett pontosan *meg kell határozni az egyes személyhez fűződő jogosultságok tartalmát,* tényállási elemeit. Ha ez hiányzik, a személyiségi jogvédelemnek nincs konkrét tárgya, legfeljebb erkölcsi elvek védelmét jelentheti, amelyek megfogalmazatlanságuk miatt nehezen körülhatárolhatók.[26] A személyhez fűződő alanyi jogok meghatározása nélkül nincs mit védeni. Ezt nem pótolhatja a „személyiség" megjelölés, mert ez egyrészt túlságosan általános kategória, másrészt a Ptk sem általában beszél a személyiség jogvédelméről, hanem az egyes személyhez fűződő jogosultságokat kívánja védeni.[27] Ez a szabályozási mód szükségszerűen követeli meg,

[23] *Szép* György szerint az új egységes szövetkezeti törvény megkérdőjelezte a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog jogági önállóságát, mert ez a dogmatikai különállás ellentmond az egységes szövetkezetpolitikai koncepciónak. De megkérdőjelezte a polgári jog általános hézagpótló szerepét is a szövetkezeti életviszonyok olyan területein, ahol a kollektíva önkormányzata érvényes, és azokon a területeken, amelyek egyébként is kívül esnek az áruviszonyok körén. — *Szép* György: A szövetkezeti törvény, Magyar Jog, 1971. évi 10. sz. 579. old.

[24] *Eörsi* Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái, Akadémia Kiadó, Budapest, 1965, 14—17. old. — Ellentétes felfogást képvisel *Világhy,* aki szerint a szövetkezet lényegének a megragadásához jottányival sem visz közelebb, ha a szövetkezetek belső és külső jogviszonyáról beszélünk. — *Világhy* Miklós: Közbeszólás a polgári jogról, Jogtudományi Közlöny, 1971. évi 12. sz., 563. old.

[25] A szövetkezeti tulajdont, mint a társadalmi tulajdon egyik fajtáját a Ptk.-ban kell szabályozni. A szövetkezetről mint jogalanyról, jogi személyről nem lehet úgy rendelkezni, hogy ne terjedjen ki a szövetkezet szervezetének és működésének olyan kérdéseire, amelyek reális alapjai a szövetkezet társadalmi tartalmának. A belső jogviszonyokat nem lehet úgy rendezni, hogy ne legyünk figyelemmel a jogi személyre, mint jogalanyra. — *Benedek* Károly: Az egységes szövetkezeti törvény néhány kérdése, Jogtudományi Közlöny, 1971. évi 8—9. sz. 387. old.

[26] *Törő* Károly: a személyiségvédelem helye és szerepe a polgári jog rendszerében, Magyar Jog, 1970. évi 2. sz. 92. old.

[27] Ezeket a szabályokat és az alkalmazásukkal kapcsolatos gyakorlatot összefoglalja: *Törő* Károly: A személyiség polgári jogi védelme bíróságaink gyakorlatában, Magyar Jog, 1971. évi 11—12. sz. 667—683. old.

hogy a védett személyhez fűződő jogosultságokat külön meghatározzuk.

Egyébként a jogalkotási gyakorlat azt igazolja, hogy *az egyes személyhez fűződő jogosultságok részletesebb tartalmi meghatározására* — bizonyos keretek és korlátok között — *lehetősé van.* Számos Ptk-án kívüli jogszabályban vannak ilyen rendelkezések. Így pl. a *névviselési jog* tartalmi szabályait családjogi és államigazgatási jogi szabályok foglalják magukban. (Más kérdés, hogy ezek közül a szabályok közül igen nehéz kihámozni, melyek a polgári jogi, melyek a családjogi és melyek az államigazgatási jogi jellegű szabályok.) A *jogi személyek névhasználatát* és részben polgári jogi védelmét a vállalati rendelet, a szövetkezeti törvény, a versenytörvény, a vállalati törzskönyvre és a cégjegyzékre vonatkozó külön rendelkezések szabályozzák. A *levél és távközlési titok* (magántitok) polgári jogi védelmének a rendező szabályait a postatörvény, a takarékbetétekről szóló törvény, az egészségügyi törvény, az orvosi és az ügyvédi rendtartás rendelkezései, részben pedig a Munka Törvénykönyve *(szolgálati titok),* továbbá a versenytörvény *(üzleti és üzemi titok)* szabályai határozzák meg.[28] Az *egészség és a testi épség* orvosi működéssel kapcsolatos polgári jogi védelemnek a biztosítását és határait, illetve korlátait az egészségügyi jogszabályok határozzák meg.[29] A *kegyeleti jogra* vonatkozó érdemi rendelkezéseket — az államigazgatási szabályozással vegyesen — régebben miniszteri utasítás szabályozta, jelenleg ÉVM—EüM miniszteri rendelet tartalmazza.[30]

Álláspontom szerint ez a külön — általában komplex — szabályozás *csak részben szükségszerű.* A személyiség hatékonyabb védelme megkövetelné, hogy az egyes személyhez fűződő jogosultságokat — ha nem is olyan mélységben és terjedelemben mint a vagyoni jogokat —, de a *jelenleginél részletesebben és egységesebben a Ptk szabályozza.* A külön jogszabályi rendelkezésekből ki kellene emelni a törvényi rendezést igénylő polgári jogi jellegű tartalmi szabályokat, és megfelelő általánosítás útján elhelyezni a Ptk rendelkezései közé. A külön jogszabályok csak a szükségszerű komplexitás folytán elengedhetetlen körben tartalmazhatnának ilyen rendelkezéseket, inkább csak *a Ptk — t kiegészítő, magyarázó, alkalmazó formában.*

A jogszabályoknak csak akkor van értelmük, ha a gyakorlatban érvényesülnek. Az érvényesülés legáltalánosabb, leggyakoribb és egyre inkább uralkodóvá váló módja az önkéntes követés. Garanciális szempontból mégis szükség van megfelelő *szankciókra.* Ez vonatkozik a személyhez fűződő jogosultságok polgári jogi védelmére is, amely jogintézmény a gyakorlati tapasztalatok szerint még nem gyökeresedett meg úgy, mint a vagyoni jogok védelme. Ennek egyik oka az is, hogy *a jogvédelmi szankciók sem a prevenció, sem a reparáció szempontjából nem elég hatékonyak.* Ezért — ahogyan azt már korábbi tanulmányaimban is sürgettem[31] — *felül kellene vizsgálni a polgári jogi személyiségvédelem szankciórendszerét.*

Sajátos szerepük van a polgári jog rendszerében *a szellemi alkotásokra vonatkozó jogszabályoknak.* A szabályozás áttöri a polgári jog hagyományos rendszerét. A külön szabályozott szerzői, találmányi, újítási, szabadalmi, védjegy — és mintavédelmi jog[32] *nem illeszthető be a polgári jog egyik részébe sem.* Ezek a polgári jogon belül *egy-egy zárt kört,* külön komplexitást jelentenek.[33]

A szellemi alkotások szorosan kapcsolódnak az alkotó személyéhez, ezért elsősorban személyhez fűződő jogosultságokat hoznak létre. Hasznosításuk során azonban a *vagyoni jelleg* is jelentős szerepet kap.[34] Ezek a vagyoni jogosultságok is kettős képet mutatnak. *Keletkezésükben abszolut jellegűek,* minden mást kizáró jogot adnak a használatra és hasznosításra. Felhasználásuk viszont általában szerződés alapján (felhasználási, hasznosítási szerződés) történik, tehát *a relatív jellegű kötelmi jog*[35] szabályai szerint. Szorosan kapcsolódnak mindezekhez a jogokhoz a szellemi alkotások létrejöttét célzó *kutatási szerződések.*[36]

---

[28] Nehézség nélkül elhelyezhetők a személyek jogi védelmére vonatkozó jelenlegi szabályokban a cégbitorlás, hírnévrontás, hitelrontás, üzleti (üzemi) titoksértés, egyéb bitorlás vagy utánzás. — *Világhy* Miklós: 17. sz. jegyzet, 332. old.

[29] Az egészségvédelem és az orvosi tevékenység polgári jogi vonatkozásaira: *Törő* Károly: Orvosi polgári jogi viszony, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. — A különleges orvosi tevékenységre: *Nizsalovszky* Endre: Szövet- és szervátültetések joga, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.

[30] Ismerteti: *Törő* Károly: Kegyeleti jog, Jogtudományi Közlöny, 1972. évi 4. sz.

[31] *Szező:* Eszmei kártérítés, Jogtudományi Közlöny, 1970. évi 8. sz., 401—402. old., A személyiség polgári jogi védelme bíróságainak gyakorlatában, Magyar Jog, 1971. évi 11—12. sz., 668. old. — Többek között a személyiségvédelem szankciórendszerének a hiányosságaival foglalkozik: *Szabó* Emil: A nemvagyoni kártérítésről és az általános kártérítésről, Magyar Jog, 1971. évi 3. sz. 212. old. — Az ismertetett munkák a kérdés irodalmát is ismertetik.

[32] 1969. évi II., III., IX. tv., — 57/1967. (XII. 19.) Korm. sz. r., — 107.709/1907. KM sz. rendelet.

[33] Az újítások jogrendszerbeli elhelyezésének a nehézségeire mutat rá többek között Walter *Novotka:* A vállalat felhatalmazása az ipari tulajdon védelmére, magyar nyelvű közlés: Magyar Jog, 1968. évi 4. sz.

[34] Szocialista körülmények között azonban a szabadalom lényege többé nem merül ki a feltalálóknak biztosított kizárólagos jogokban. A jogrendszer számos más jogintézmény útján is biztosítja az alkotó részére munkája mennyiségének és minőségének megfelelő díjazást. — *Benedek* Károly—*Világhy* Miklós: Határesetek a polgári jogban, Magyar Jog, 1967. évi 9. sz., 529. old.

[35] Az abszolút hatályú szerzői jog és a relatív hatályú kiadói szerződés összevetésére: *Törő* Károly: Kiadói szerződések, Jogtudományi Közlöny, 1968. évi 7—8. sz., 396. old.

[36] 1/1968. (I. 11.) OMFB sz. rendelet.

Ha következetesen be kívánnánk illeszteni a szellemi alkotások jogi szabályozását a polgári jog rendszerébe, szét kellene tagolni a külön szabályozott szerzői, szabadalmi (találmányi), újítási, védjegy- és ipari mintaoltalmi jog egységét. Így a Ptk személyekről szóló részében lehetne foglalkozni a szellemi alkotásokból fakadó *személyhez fűződő jogosultságokkal,* a tulajdoni részben a szellemi alkotásokkal kapcsolatos *vagyoni jogokkal,* mint sajátos *szellemi tulajdon*[37] tárgyát képező jogosítványokkal, quasi reáljogokkal. A Ptk szerződésekről szóló általános részébe lehetne beilleszteni a szellemi alkotások hasznosítására vonatkozó *szerződések általános rendelkezéseit* részben mint a kötelmi jog általános szabályait kiegészítő, részben módosító rendelkezéseket. Az egyes szerződések körébe lehetne felvenni a különböző *hasznosítási, felhasználási szerződések* különös szabályait. A kártérítési rész tartalmazhatná a szellemi alkotások jogosulatlan felhasználásával (a *bitorlással)* kapcsolatos polgári jogi szabályokat. A Ptk öröklési részében lehetne tárgyalni a szellemi alkotásokból folyó jogosítványok *halál esetére szóló jogutódlásának* a kérdését. Még mindig nem tudnánk azonban mit kezdeni az eljárási rendelkezésekkel, amelyek részben az államigazgatási eljárás, részben a bírósági polgári peres illetve nem peres eljárás egy-egy ágazatát képezik.[38] Nem is beszélve a büntető rendelkezésekről, a szabálysértési tényállásokról.

A felsorolásból is kitűnik, hogy a szellemi alkotások egyes külön jogterületei komplexitásának a feloldása nehezen járható út, így nem ajánlható. Bár kétségtelen, hogy egyes területen lennének előnyei az általánosításnak és egységesítésnek. A különböző szellemi alkotásokra vonatkozó szabályok, jogintézmények között sok a hasonló, sőt azonos elem.[39] A határok lerombolása nagyfokú általánosításra adna lehetőséget. Különösen vonatkozik ez a hasznosítási, felhasználási szerződésekre, amelyek *jelenlegi túlaprózása*[40] nehezen indokolható. A beolvasztás jobban feltárná a különböző szabályok közötti összefüggéseket, jobban rávilágítana arra, hogy mikor szükséges egységes, és mikor eltérő szabályozás.

A felvázoltaktól függetlenül is érezhetők jelenségek, amelyek *feszegetik a szellemi alkotásokra vonatkozó jelenlegi jogi szabályozás kereteit.* Nehezen helyezhető el pl. a jelenlegi szabályozási rendszerben a nem szabadalmazott találmány mint *ipari titok* védelme, a nem szabadalmazható *tudományos elvek, tantételek,* kutatási módszerek védelme,[41] az ipari mintaoltalomtól független ipari formaművészet védelme, a *kutatási szerződések* egyre jelentősebbé váló szabályrendszere stb.[42]

A szellemi alkotásokra vonatkozó jelenlegi jogi szabályozás egyébként is túlságosan bonyolultnak látszik. A Ptk az egész tulajdonjog hagyományos részét kimerítően és kielégítően szabályozza 110 szakaszban. Az ún. *szellemi tulajdon*ra vonatkozó külön jogi szabályozást kb. harminc jogszabály tartalmazza, amelyek anyaga vetekszik a Ptk teljes terjedelmével.

5. *A tulajdonjogok közérdekű korlátai*

Nehéz elhelyezni a polgári jog szabályozási rendszerében sok olyan rendelkezést, amely a tulajdonjogra vonatkozik.[43] Ezek jelentős része kettős természetű. Részben államigazgatási jellegűek, mert az állam közvetlen hatalmi intézkedéssel gondoskodik valamely közérdekű cél megvalósításáról. Részben azonban polgári jogi jellegűek, mert *polgári jogi viszonyt keletkeztetnek vagy szüntetnek meg,* illetve valamely polgári jogi viszony *tartalmát, érvényesülését, lebonyolítását befolyásolják.*[44]

Közvetlen jogszabályi rendelkezés, bírósági ítélet, illetve hatósági határozat útján eredményez tulajdonváltozást a kisajátítás, a földreform, az államosítás, a telekalakítás, az elkobzás, a vagyonelkobzás, az árverés, az igénybe-

---

[37] Szellemi tulajdonról csak idézőjelben lehet beszélni, mert itt nem valóságos tulajdonviszonyról van szó, *Törő* Károly: Háromarcú szabadalom, Jogtudományi Közlöny, 1968. évi 7—8. sz. 396. old.

[38] Így pl. a találmányi ügyekkel kapcsolatos bírósági jogviták sokrétűségére: *Törő* Károly: Bírósági jogviták találmányi ügyekben, Iparjogvédelmi kézikönyv, XIII. fejezet, 627—710. old., KJK, Budapest, 1971.

[39] Ezeket az azonos elemeket emeli ki pl. *Benárd* Aurél: A szellemi alkotások jogának kodifikációja, Magyar Jog, 1969. évi 5. sz., *Boytha* György: A sezrzői jog és az iparjogvédelem összefüggése, Jogtudományi Közlöny, 1968. évi 11—12. sz.

[40] Csak a szerzői jog területén kb. tucatnyi jogszabály szabályozza az egyes felhasználási szerződésfajtákat (pl. kiadói, sugárzási).

[41] *Vida* Sándor: A szellemi alkotások és a jogi senkiföldje, Magyar Jog, 1960. évi 7. sz. 312—316. old.

[42] *Lontai* Endre: A kutatási szerződések típusa és rendszerezési kérdései, Állam és Jogtudomány, 1969. év, 679—696. old.

[43] Tulajdonkorlátozásról rendelkezik pl. a Ptk. 200, 215, 114, 91, 92. §-a. A tulajdonos rendelkezési és használati jogának közérdekű korlátozását ismerteti *Törő* Károly: A tulajdonjog védelme és korlátai az államigazgatási anyagi jog körében, Jogtudományi Közlöny, 1965. évi 8. sz. 401—409. old. *Lontai* Endre: A tulajdonjog korlátozása a szocialista jogrendszerben, Állam- és Jogtudományi Intézeti Értesítő, 1967. évi 2. sz., 229—239. old., *Szalay* László: A föld különleges rendeltetéséhez igazodó korlátozások néhány kérdése, Jogtudományi Közlöny, 1968. évi 11—12. sz., 611—617. old.

[44] V. ö. *szerző* 43. sz. jegyzetben idézett munkája, 401. old. — Nem értek egyet azzal az álláspontal. hogy a jogviszony jellegét nem változtatja meg, ha keletkezésében szerepet kapnak igazgatási hatalmi elemek, mert az államigazgatási aktus és az államigazgatási jogviszony nem azonos. (*Szalay* László 43. sz. jegyzetben id. műve 617. old.) — Álláspontom szerint az államigazgatási aktust nem lehet függetleníteni az államigazgatási jogviszonytól. Ugyanis az államigazgatási aktus államigazgatási jogviszonyon alapszik, illetve azt keletkeztet. Az államigazgatási aktus, az államigazgatási jogviszony nem változtat ugyan a jogviszony polgári jogi jellegén, de jelentős módon befolyásolhatja a polgári jogi viszony létrejöttét, megszűnését, lebonyolítását, tartalmi és érvényességi kereteit. — *Szerző* 29. sz. jegyzet, 16—17. old.

vétel, a földfelajánlás, a termelőszövetkezeti használat, bevitel és megváltás. Ezek közül a Ptk szűkszavúan rendelkezik a *kisajátításról*, megjelöli a *hatósági határozat és árverés* útján történő tulajdonszerzés hatályosulását, meghatározza a jogszabályi rendelkezéssel ellentétes jogügylet semmisségét és a jóváhagyáshoz kötött ügyletek hatályát. *Sok tulajdonváltozást eredményező módozatot a Ptk egyáltalán nem ismer.* Nem lehet kielégítő a tulajdonjog szabályozása, ha olyan jelentős tulajdonszerzési módozatok ismeretlenek mint pl. *a jogszabály erejénél fogva történő tulajdonszerzés* (államosítás) vagy a *bírósági ítéleten alapuló tulajdonváltozás* (elkobzás, vagyonelkobzás). Mindezek csak kiindulásukban nem polgári jogi jellegűek, az *eredményük már polgári jogi.* A hatósági határozat útján történő tulajdonszerzésre utalás is túlságosan általános és szűkszavú. Ezért néhány alapvető szabállyal ki kellene egészíteni a Ptk rendelkezéseit, hogy a külön jogszabályok rendelkezései beilleszthetők legyenek a Ptk rendszerébe.

A jogszabályok tömege tartalmaz *a tulajdonos rendelkezési jogát korlátozó szabályokat.* Szerződéskötési kötelezettséget írnak elő vagy szerződéskötést tiltanak meg, illetve kötnek feltételekhez, elidegenítési és terhelési tilalmat vagy egyéb tulajdoni korlátozást mondanak ki. *A tulajdonos használati jogát korlátozó,* a tulajdonost bizonyos magatartás tűrésére vagy végzésére kötelező rendelkezések száma is igen jelentős. Az ingatlantulajdonos használati jogának korlátozása általában meghatározott, pontosan megjelölt és körülhatárolt földterületre vonatkozik. Hiányzik ezeknek a területeknek az egységes megnevezése. Minden jogszabály más elnevezést használ, pl. biztonsági övezet, védőövezet, veszélyességi övezet, védőkörzet, védőterület, védősáv, védett terület, védőerdősáv, parti sáv, védőidom, védőpillér, természetvédelmi terület, tájvédelmi körzet, nemzeti park, zöldterület, ipari terület, hullámtér, szabadon tartandó sáv, tűztávlat stb.

A tulajdonos rendelkezési és használati jogát korlátozó rendelkezések kiindulásukban államigazgatási jellegűek, de elválaszthatatlanok a tulajdonjogra vonatkozó polgári jogi viszonytól. *A külön komplex szabályozás elkerülhetetlen,* mert legtöbbször nem lehet elválasztani a polgári jogi rendezést az államigazgatási intézkedéstől. *De a szabályozás nem lehet ellentétes a polgári jog elveivel és fogalomrendszerével.* A külön szabályokban alkalmazott polgári jogi módszert a polgári jog hivatott meghatározni, *a külön szabályozásnak a Ptk-ra kell épülnie. Ezért* — véleményem szerint — *a Ptk-nak legalább alapjaiban tartalmaznia kellene az egyes közérdekű tulajdonszerzési módozatok, rendelkezések és használati korlátozások megjelölését és legfontosabb általános polgári jogi szabályait.* (Az egyszerű utalás, illetve felhatalmazás nem elegendő a polgári jog egységének megvalósításához.) Csak így kerülhetne sor egységesítésre, általánosításra, lehetne elkerülni az ellentmondásokat, átfedéseket és fogalomzavart.

A Ptk elveinek maradéktalan érvényesítése végett külön garanciális szabályra lenne szükség arról, hogy a *tulajdonos rendelkezési és használati joga közérdekéből is csak jogszabályban pontosan meghatározott esetekben korlátozható,* meg kellene határozni a jogszabályi szintet is. Általános érvénnyel kellene kimondani, hogy *amennyiben a közérdekű korlátozások, illetve előírások a rendeltetésszerű használatot akadályozzák, kártalanításnak van helye.*[45]

Az összhang biztosítása végett a polgári jogot érintő külön szabályoknak minden esetben alkalmazkodniuk kellene a Ptk elveihez és fogalommegjelöléseihez. Egyébként is *biztosítani kellene az egységes fogalommegjelölést* a hasonló tartalmú különböző jogszabályokban. Ezek az elvek a gyakorlatban gyakran szenvednek törést, pl. a *telekpolitikai korlátozó rendelkezéseknél.* A tulajdonjog tárgyát és alanyát a polgári jog hivatott meghatározni. A Ptk szerint van ingatlantulajdon, önálló épülettulajdon, öröklakás-tulajdon és — külön jogszabály szerint — szövetkezeti lakástulajdon. Egyéb esetekben a földfelszín tulajdona magában foglalja a rajta levő épületet és lakásokat. *Az öröklakás és a szövetkezeti lakás esetét kivéve önálló lakástulajdonról nem beszélhetünk.* A 32/1971. (X. 5.) Korm. számú rendelet mégis általánosságban beszél lakástulajdonról, a lakástulajdon mértékét határozza meg. A végrehajtási rendelet lakástulajdonnak tekinti adott esetben az eszmei tulajdoni hányadot is. Pedig a polgári jog elvei szerint az eszmei hányad tulajdona nem jelenti az épületben lévő egy bizonyos lakás kizárólagos tulajdonát. Tehát ezek a rendelkezések eltérnek a Ptk fogalomrendszerétől és elveitől.

A 31/1971. (X. 5.) Korm. sz. rendelet valamint a 32/1971. (X. 5.) Korm. sz. rendelet az egy személy, illetőleg „egy család" tulajdonának mértékét határozza meg. Ez a szabályozási mód is eltér a Ptk fogalomrendszerétől. A család nem jogi személy, nem jogalany, jogokat nem szerezhet. A család tagjainak lehet csak tulajdonuk — akár külön-külön, akár közösen —, a *„család tulajdonáról" jogszabályban nem beszélhetünk,* jogszabály a „család tulajdonának a mértékét" nem határozhatja meg. A Ptk fogalmi rendszerének megfelelő szóhasználat az lett volna, ha a kormányrendelet a család tagjai által összesen tulajdonban tartható ingatlanok felső határát határozza meg.

---

[45] Természetesen erre csak kivételesen — egyes tulajdonosokat, illetve a tulajdonosoknak csupán meghatározott körét érintő — korlátozások esetén kerülhet sor. — „Ha a korlátozások a tulajdonos rendes kötelezettségei körébe tartoznak, kártalanításnak nem lehet helye." *Lontai* Endre 43. sz. jegyzet, 233. old.

6. A kártalanítás problémaköre

Polgári jogunk alapvető szabálya szerint a kár elsődlegesen azt terheli, akit a kár ért. Tehát általában *a vagyoni károsodás veszélynek a viselése a tulajdonosra hárul.*[46] A kár áthárításnak két legfontosabb esetcsoportja a kártérítés és a kártalanítás. A kétfajta jogintézmény közötti legfontosabb elhatárolási ismérv, hogy a kártérítés feltételei között mindig szerepel a jogellenesség, viszont a kártalanítás alapja mindig valamely jogszerű magatartás.

A Ptk a kártérítés kérdését részletesen szabályozza. *A kártalanítás részletező és önálló egységes szabályozása hiányzik.* A Ptk általános kártalanítási rendelkezést nem tartalmaz. *A kisajátítási kártalanításra* ad néhány rendelkezést, és külön szabályozásra felhatalmazást.[47] Kártalanítást biztosít annak a részére, aki állami vagy szövetkezeti tulajdon védelmére, illetve széles körben fenyegető veszély elhárítására irányuló tevékenysége folytán károsodik (178, 185. §). Meghatározott esetekben kártalanítás ellenében teszi lehetővé a szomszéd földjére való belépést, illetve a szomszédos ingatlan használatát (102. §), szükséghelyzet megszüntetése végett más dolgának a felhasználását, illetve abban kár okozását (108. §) a túlépítés útján történő tulajdonszerzést. A kártalanítás módjáról és mértékéről azonban e rendelkezések — a kisajátítás kártalanítás esetét kivéve — egyáltalán nem szólnak.[48] A kisajátítási kártalanítás ellenében járó kártalanításra is csupán keretszabályt és felhatalmazást ad.

Jogszabályaink szinte *számtalan további kártalanítási tényállást* ismernek. Van eset, amikor a külön jogszabály csupán a kártalanítás lehetőségét teremti meg, máskor a kártalanítás módját és mértékét is rendezi. Egyes jogszabályok a kártalanítás módjára és mértékére utaló szabályt tartalmaznak. Az utalás történhet a kisajátítási kártalanításra vagy a Ptk-nak a kártérítés módjára és mértékére vonatkozó rendelkezéseire. Vannak jogszabályok, amelyek adnak bizonyos rendelkezést az összegszerűségre és csak kisegítőleg hívják fel a kisajátítási kártalanítás szabályait.[49]

A kártalanításra vonatkozó külön jogszabályok rendelkezéseinek az elvi tartalma, hogy aki jogszabályon vagy hatósági intézkedésen alapuló tevékenység folytán károsodik, kárát — külön meghatározott esetekben — átháríthatja arra, akinek az érdekében az intézkedés, tevékenység történt.[50]

Álláspontom szerint a kártalanításra vonatkozó — Polgári Törvénykönyvön kívüli — szabályozás *túlságosan bonyolult,* megalapozatlan és rendszertelen. A jogrendszer egységének a biztosítása végett elsősorban *a kártalanítás módjára és mértékére vonatkozó általános és egységes* — minden esettípusra kiterjedő — szabályok megalkotására lenne szükség. Ezeket a közös szabályokat a Ptk-nak kellene tartalmaznia. Megfontolandó azonban az is, hogy egyáltalán van-e szükség önálló szabályozásra. *Nem lenne-e helyesebb a Ptk-nak a kártérítés módjára és mértékére vonatkozó rendelkezéseit kiterjeszteni* a kártalanítási esetekre is, néhány feltétlenül szükséges kivételes szabállyal.

További megfontolást igényel, hogy nem volna-e lehetséges a különböző kártalanítási esettípusok, jogcímek általánosítása útján kidolgozni, és a Ptk-ban elhelyezni *a kártalanítás jogalapját meghatározó egységes és általános szabályt* is. Fölös óvatosságból esetleg azt is ki lehetne mondani, hogy indokolt esetben külön jogszabály kizárhatja a kártalanítást. Ezt a lehetőséget azonban garanciális szempontból csak tv, tvr útján kellene biztosítani.

7. A közös tulajdon és a használati jogok néhány különös esete

Sajátos közös tulajdont keletkező jogintézmény a Csjt által szabályozott *házastársi vagyonközösség.*[51] A Ptk által meghatározott közös tulajdon és a Csjt által életrehívott vagyonközösség jogi rendezése egymástól független.[52] *Ugyanazon vagyontárgy közös vagyoni, illetve vagyonközösségi jellegének* a keletkezésére és

[46] A veszélyviselésről és a káráthárításról: *Törő* Károly: A polgári jogi veszélyviselés alapja és néhány sajátossága, Jogtudományi Közlöny, 1964. évi 5. sz., 287. old.

[47] A kisajátítási kártalanítással kapcsolatos jogalkalmazási problémákra: *Kampis* György—*Varga* József: Kisajátítás, KJK, Budapest, 1970. — *Törő* Károly: Kisajátítási kártalanítási jogunk időszerű elméleti és gyakorlati kérdései, Magyar Jog, 1966. évi 8. sz. 362—369. old., A gazdasági mechanizmus reformja és a kisajátítás, Magyar Jog, 1968. évi 1. sz., 26—29. old.

[48] A kisajátítási kártalanítást viszont a külön jogszabályok túlszabályozzák. „A kisajátított ingatlan értékelésénél figyelembeveendő feltételek, kivételek, irányárak, szorzószámok, avulási és egyéb tényezők tömegének meghatározásával a jogszabály nem mindig biztosítja az ingatlan értékének megfelelő kártalanítást." — *Zoltán* Ödön: A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységéről, Jogtudományi Közlöny, 1970. évi 6. sz., 269. old.

[49] A különböző kártalanítási ügyek közül a vadkártalanítást és a bányakártalanítást ismerteti *szerző* a következő művekben: Vadkártalanítás és vadkártérítés, Magyar Jog, 1970. évi 10. sz. 608—612. old., A tulajdonjog védelme és korlátai az államigazgatási anyagi jog körében, Jogtudományi Közlöny 1965. évi 8. sz., 409. old.

[50] E rendelkezések elvi alapja: „a társadalmi érdekek védelmét nem lehet úgy biztosítani, hogy az azzal járó terheket egyesek viseljék egyedül azért, mert az ő tulajdonukat érintő intézkedésekre van szükség." — *Benedek* Károly: A polgári jog legfontosabb alapelvei, Jogtudományi Közlöny, 1964. évi 11. sz. 639. old.

[51] A házastársi vagyonközösség rendszerére: *Szigligeti* Viktor: Házassági vagyonjog, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959.

[52] A családjogi törvény szerinti vagyonközsség és a Ptk. szerinti közös tulajdon kapcsolatára: *Szép* György: A közös tulajdon használata és megszüntetése, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 15—16. old. és *Szigligeti* 51. sz. jegyzetben ism. 71—80, 220—247. old.

megszünésére nem azonos szabályok érvényesülnek.

Kétségtelen, hogy a gyakorlat ezt az ellentmondást megfelelő módon áthidalta. Elvileg a szabályozási mód mégsem tekinthető teljesen következetesnek. Kétségtelen, hogy *a háztársi vagyonközösség közös vagyont keletkeztető hatásának a szabályozása a Csjt feladata.* E rendelkezéseknek azonban polgári jogi következményük van. Lehetetlen ezért, hogy a Ptk ne ismerje a közös vagyon egyik legfontosabb formáját, a házastársi közös vagyont, és ne tartalmazzon erre nézve különös szabályokat, hasonlóan pl. a csehszlovák polgári törvénykönyvhöz. Ezért ki kellene egészíteni a Ptk-t a házastársi közös vagyonra vonatkozó egyes lényeges polgári jogi — a közös tulajdon általános szabályaitól eltérő — rendelkezésekkel.

Sajátos tulajdoni formát jelent a *társasháztulajdon.* (1923: XII. tv.), amit nem a Ptk szabályoz. Ez vegyes tartalmú tulajdoni forma, *az osztott tulajdon és a közös tulajdon összetett alakzata.* Egyes részek közös tulajdonban, más részek külön tulajdonban vannak. De a külön tulajdon tárgyai elválaszthatatlanok a közös tulajdonban levő részektől, és a közös tulajdon tárgyai önmagukban általában nem használhatók. A kizárólagos külön tulajdon és a közös tulajdon elválaszthatatlan összefonódása folytán erre a tulajdoni alakzatra nem érvényesek sem a külön tulajdon, sem a közös tulajdon szabályai. Ezért van szükség különös szabályokra, amelyeket be kellene építeni a Ptk rendszerébe.[53]

A társasháztulajdon önálló alakzatának minősíthető az ún. *közös udvar.* Ez olyan ténylegesen létező jogintézmény, amelynek az anyagi jogi szabályozása hiányzik.[54] De él, létezik, a telekkönyv nyilvántartja. A telekkönyvi bejegyzés jogkeletkeztető hatályú, ezért a közös udvar, mint tulajdon forma érvényes, annak ellenére, hogy a Ptk nem ismeri. Lényege, hogy több épülethez közös udvar tartozik, az udvar közös tulajdon, az épületek az általuk elfoglalt területtel külön tulajdonban vannak. A közös tulajdonban lévő udvar elválaszthatalanul hozzátartozik a külön tulajdonban lévő épületekhez és területekhez.

A társasházhoz részben hasonló, a Ptk által szintén nem ismert tulajdoni forma a *lakásszövetkezeti ház és a lakásszövetkezeti lakás.* Az egyes lakások — a társasházhoz hasonlóan — külön tulajdonban vannak. A közös használatra rendelt részek azonban nem közös, hanem *szövetkezeti tulajdon*ban. Bonyolulttá teszi a szabályozást, hogy a szövetkezeti lakás tulajdona nincs kötve a szövetkezeti tagsághoz. Ez a rendezés következetlen. A lakásszövetkezeti házban lévő szövetkezeti lakás tulajdona valójában nehezen választható el a szövetkezeti tagságtól.[55] Hogyan használhatja a közös részeket az, aki nem tagja a szövetkezetnek. A szövetkezeti lakás vételára magában foglalja a közös részek megfelelő hányadának az értékét is. Nehezen indokolható, hogy milyen alapon engedi át ezeket a közös részeket szövetkezeti tulajdonba az, aki nem tagja a szövetkezetnek.

Ha következetesen meg kívánnánk valósítani a szövetkezeti önkéntesség gondolatát, és függetleníteni kívánjuk a tulajdon kérdését a szövetkezeti tagságtól, akkor el kell ejteni a szövetkezeti lakás jogintézményét. A *lakásfenntartó szövetkezet ne legyen tulajdonos, csak fenntartó.* A tulajdoni kérdéseket a társasháztulajdon szabályai szerint kell rendezni. Tehát az egyes lakások legyenek külön tulajdonban, a közös használatra szolgáló részek közös tulajdonban. A szövetkezet lássa el a fenntartás feladatait és a közös képviselő hatáskörét. *Elegendő, ha a szövetkezet csak a fenntartás célját szolgáló befizetések, illetve az ezzel kapcsolatos tartalékalapok felett rendelkezik.* Egyébként a közös használatra rendelt részek szövetkezeti tulajdona jelenleg is névleges, mert ezek elválaszthatatlanul hozzátartoznak a külön tulajdonban lévő lakásokhoz.

Számtalan rendelkezés létesít *idegen ingatlanon közérdekből használati jogot, vezetékjogot, szolgalmi jogot.*[56] E jogosultság lényegében korlátozott használatot biztosít idegen ingatlanon. Tehát a *Ptk 163. §-ában meghatározott használat jogának* felel meg. Ilyen jogosultságot keletkeztet a jogszabály pl. a villamosmű, a távközlés, a bánya, a vasút céljára, kőolaj, gáz szállítására, a repülés biztonságának, a közút építésének, a vízügyi szervek intézkedésének a szolgálatára, a föld alatti vasútépítés és üzemeltetés céljaira stb. *E jogosultságok különböző elnevezése nincs összhangban a Ptk fogalommegjelölésével.* Az egyes elnevezések használata *következetlen.* Villamosműnél elsősorban az ingyenesség különbözteti meg a használati jogot a vezetékjogtól. Távközlési berendezéseknél viszont — meghatározott feltételek esetén — a vezetékjog után is jár kártalanítás. A szabályozás egyébként is változatos képet mutat, és nehezen lehet felismerni az eltérések okát. A jogosultság eredhet közvetlenül a jogszabályból, máskor külön hatósági intézkedésre van szükség. A hatósági intézkedés módja, és az eljáró hatóság megjelölése sem azonos. A jogosultság feltétele és tartalma is különböző, sokszor teljesen ötletszerűen. Van eset, amikor pl. a kártalanítás felté-

[53] *Törő* Károly: A társasház-tulajdon jogintézményének néhány sajátossága, Magyar Jog, 1965. évi 12. sz., 543. old., *Gál* Mihály: A társasháztulajdon jövője, Magyar Jog, 1971. évi 6. sz., 340—346. old.

[54] A közös udvarról: *Gál* Mihály: Közös udvar, Magyar Jog, 1972. évi 1. sz. 33. old.

[55] *Világhy* szerint is problematikus a szövetkezeti lakás tulajdonának elválasztása a szövetkezeti tagságtól. — *Világhy* Miklós: A Ptk. felülvizsgálatának elvi kérdései, II., Magyar Jog, 1971. évi 8. sz. 454. old.

[56] A különböző használati, szolgalmi és vezetékjogokra, valamint a használati korlátozásokra, továbbá az ezekkel kapcsolatos kártalanításokra *szerző* 43. sz. jegyzet, 401—409. old.

tele a rendeltetésszerű használat lényeges akadályozása, máskor nem szükséges, hogy az akadályozás lényeges legyen. Van olyan eset is, amikor rendeltetésszerű használat akadályoztatásának a vizsgálata sem feltétel. Van eset, amikor a kártalanítás kérdését külön jogszabály rendezi, máskor nincs ilyen jogszabály.

Ez a változatos kép *nem szolgálja a jogrendszer egységét.* A különböző szabályok általánosítására és egységesítésére lenne szükség. Esetleg a kisajátításhoz hasonlóan *egységesen lehetne meghatározni a közérdekű használati jog létesítésének a feltételeit,* felsorolni a jogcímek zárt körét. Ki kellene mondani, hogy a használati jog közérdekből is csak kártalanítás ellenében létesíthető. Egységes elvek szerint kellene rendezni a használati jog létesítése fejében járó kártalanítás módját és mértékét.

Ezt a jogi rendezést szervesen kellene hozzákapcsolni a Ptk rendszeréhez, akkor is, ha a részletes szabályozás nem helyezhető el Polgári Törvénykönyvben. Jelenleg az ismertetett jogi rendezés egyáltalán nem kapcsolható a Ptk-hoz. Nem csupán a fogalommegjelölések térnek el, de *a Ptk-ban még utaló szabály sincs* arra, hogy — a kisajátításra vonatkozó rendelkezésekhez hasonlóan — közérdekből kártalanítás ellenében jogszabály vagy hatósági rendelkezés útján használati jogot lehet létesíteni. Ezt a hiányosságot feltétlenül pótolni kellene.

8. Polgári jogunk szerződési rendszere

A jogalkotás területén egyre nagyobb mértékű lesz a polgári jog érvényesülési körének a szűkítése, illetve a polgári jog anyagának a megkettőzése. A *gazdálkodó szocialista szervezetek szerződéses kapcsolataira* vonatkozó joganyag túlnyomó részét a Ptk-val párhuzamosan vagy ellentétesen — rendszerint alacsonyabb szintű — külön jogszabályok tartalmazzák. A párhuzamosságnak elvi alapja nincs, a tartalmi eltérések legtöbbször csak esetlegesek.[57]

Párhuzamosság érvényesül elsősorban *az egyes szerződések* területén. *Külön jogszabályok* rendezik a szocialista szervezetek közötti készáru adásvételi *(raktári beszerzés),* határidős adásvételi *(szállítási szerződés),* mezőgazdasági termékekre vonatkozó részben adásvételi, részben vállalkozási *(mezőgazdasági termékértékesítési)* szerződést, *a vállalatok vállalkozási szerződéseit,* a külkereskedelmi vállalatok által kötött *belföldi bizományi és ügynöki megbízási* szerződést. Külön szabályok vonatkoznak a vállalatok vállalkozási szerződéseinek egyes típusaira (építési, lakóházjavítási, tervezési, szerelési stb. szerződések), a szocialista szervezeetek közötti *kutatási-fejlesztési* szerződésekre.

Nem jelent ugyan kettős szabályozást mégis megbontja a Ptk. egységét, hogy *sok szerződéstípust a Ptk-tól független jogszabály rendez.* Ma is hatályosak a régi kereskedelmi jognak a *kereskedelmi utalvány*ra és a *közraktári ügylet*re vonatkozó rendelkezései. Külön jogszabály vonatkozik a *váltó*ra, *a csekk*re, a *kapacitásfoglalási, kapacitáslekötési* szerződésre és az ún. *közszolgáltatási* szerződések számtalan fajtájára. Külön jogszabályok, illetve szabályzatok rendezik a *fuvarozás keretén belül,* részben a Ptk-val párhuzamosan, részben ellentétesen a vasúti, a gépjármű-, a hajó- és légifuvarozást, illetve a posta által végzett fuvarozást.

Elsősorban *történeti okai vannak,* hogy a Ptk kimerítően szabályoz olyan szerződéstípust, amelynek az alkalmazására egészen kivételesen kerül sor (pl. a magánosok közötti bizomány), viszont nem ismeri az ún. *közszolgáltatási szerződések*et, amelyek a modern nagyvárosi életben mindenki számára mindennapos ügyletet jelentenek. Ezek nemcsak tömegüknél, hanem társadalmi és jogi jelentőségüknél fogva is kiemelkedők. Számos olyan elméleti és gyakorlati problémát vetnek fel, ami jogi szabályozást igényel. Ezekre az ügyletekre vonatkozó rendelkezések jelentős része a szolgáltatás tárgyára is figyelemmel (pl. vízellátás biztosítása), az állampolgárok alapvető jogaira és kötelezettségeire vonatkozik. Így törvényi rendezést igényel. [Alkotmány 54. § (3) bek.]

A közszolgáltatási szerződések között vannak olyanok, amelyeket be lehet sorolni a hagyományos polgári jogi szerződéstípusok közé (pl. közforgalmú személyfuvarozás). A legnehezebb *az energiahordozók szolgáltatására vonatkozó szerződéstípusok elhelyezése.* Ezek részben az adásvételi, részben a bérleti jogviszony jellegzetességeit tükrözik, de nagymértékben át vannak szőve államigazgatási elemekkel. Szabályozásuknál is érvényesül a kettősség, összefonódnak a polgári jogi és az államigazgatási jellegű szabályok.

Az energiahordozók szolgáltatására vonatkozó közszolgáltatási szerződések területén még sok a bizonytalanság. A jogintézmény viszonylagos újdonsága miatt hiányzik a megfelelő általánosítás. *Jogunk nem egységesen, hanem energiahordozónként külön-külön szabályozza* ezeket a szerződéseket (pl. víz, villany, gáz, melegvíz, távhőellátás szolgáltatására vonatkozó szerződés). Ez a szabályozási mód ugyanolyan, mintha külön polgári jogi szabályok vonatkoznának pl. az élelmiszer, az iparcikkek, a zöldségfélék stb. adásvételére. Kétségtelen azonban, hogy az energiahordozók szolgáltatásának a területén az indokolt eltérések jelentősebbek.

Az energiahordozók szolgáltatására vonatkozó közszolgáltatási szerződésnél *a szolgáltatás tárgya* sajátos jellegű (villanyárammal ellátás,

[57] „Hiányzik a szerződési típusok kialakítására vonatkozó egységes felfogás. Gyakorló jogászaink, de sok esetben kodifikátoraink is azt hiszik: egyszerűen elhatározás és elnevezés kérdése az, hogy valamilyen szerződési típust létrehozunk-e vagy sem. —" *Világhy* Miklós: A magyar civiljogtudomány 25 éve, Jogtudományi Közlöny, 1970. évi 6. sz., 265. old.

vezetékes vízellátás, vezetékes gázellátás, távhőellátás). Ezért egészen sajátos módon kell — többek között — a teljesítés helyét, idejét, módját, a szerződésszegés (késedelem, hibás teljesítés) feltételeit, jogkövetkezményeit szabályozni. Sajátos módon kell rendezni a szavatossági jogok körét és érvényesítési feltételeit.

A jogrendszer egységének a biztosítása végett a vázolt kérdésekre vonatkozó — törvényi szintű rendezést igénylő és megfelelő módon általánosítható — *lényeges és közös szabályokat a Polgári Törvénykönyvben kell elhelyezni.* Az egyéb apró részletkérdéseket, különösen az államigazgatási jellegű előírásokat a Ptk. nem tartalmazhatja. Azonban — a lehetőség határain belül — ezen a területen is *szükség van egységesítésre.*

Kettősség, illetve ellentét érvényesül *a szerződések általános szabályai*nak a körében. A Ptk. általános szerződési szabályaitól eltérő, illetve ezeket feleslegesen megismétlő rendelkezéseket tartalmaz — többek között — a szocialista szervezetek szállítási szerződéseiről szóló kormányrendelet, a külkereskedelmi vállalatok belföldi szerződéseit szabályozó kormányrendelet. A Ptk általános szerződési rendelkezéseit egészíti ki pl. a gazdasági versenyre, a termékforgalomra, az árszabályozásra, a gazdasági társulásokra, a gazdasági bírságra, a jótállásra és a hibás teljesítésre vonatkozó külön jogi szabályozás.

Mindezt tovább bonyolítja az e rendelkezésekhez kapcsolódó egyéb (államigazgatási, pénzügyi, munkajogi) szabályozás szinte felmérhetetlen és áttekinthetetlen tömege. Ezért *indokolt lenne legalább a polgári jogi jellegű szabályok körében rendet teremteni.*

9. Néhány szerződéstípus szabályozása

A rendelkezésre álló szűk terjedelem miatt az egyes szerződéstípusok szabályozási köréből csupán kettőt emelek ki, a bérlet és a megbízási szerződés szabályozását. Ezeknek a szerződéstípusoknak sem foglalkozhatok valamennyi rendszerezési problémájával.

A Ptk. XXXVII. fejezete tartalmazza a bérlet különös eseteként *a lakásbérlet* és egyéb helyiségek bérlete polgári jogi szabályozását. Azonban a Ptk-nak mindössze 18 szakasza elenyészően kevés az e kérdésre vonatkozó mintegy ötven jogszabálynak a szinte megszámlálhatatlan tömegéhez képest. Csupán a legújabban, 1971—72-ben alkotott jogszabályok száma is mintegy húsz. *A külön jogszabályi rendelkezések folytán a Ptk. szabályai keretjellegűvé váltak,* a konkrét jogi problémák megoldására alkalmatlanok. A lakásbérleti jogviszony polgári jogi szabályozása túlságosan bonyolult, szinte áttekinthetetlen. *A szabályozás kétszeresen tagolt.* Valamennyi szabályozási forma képviselve van (tv., tvr., korm. r., korm. hat., miniszteri r., együttes min. r.). Ugyanarról a kérdésről több hasonló szintű jogszabály is rendelkezik. A lakbérről tartalmaz rendelkezést pl. a Ptk., az 1971 : 2. sz. tvr., a lakások elosztásáról és a lakásbérletről szóló kormányrendelet, ÉVM rendelet, a lakbérekről szóló külön kormányhatározat, kormányrendelet, ÉVM rendelet, a lakbérközlésről ÉVM—PM rendelet, a legfontosabb különdíjakról 8 miniszteri rendelet. Elrettentésnek ez az egy példa is elegendő.

A kérdés megítélésénél természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy *ez a hatalmas jogszabálytömeg nem teljes egészében polgári jogi jellegű.* A kötött lakásgazdálkodásra és lakbérgazdálkodásra tekintettel államigazgatási jellegű rendelkezésekre is szükség van.

Álláspontom szerint a jogrendszer egységét és a jogalkalmazó, illetve a jogszabály címzettjei eligazodását akkor szolgálnánk megfelelő módon, ha *szétválasztanánk* — a lehetőség határain belül — *a polgári jogi és az államigazgatási* (illetőleg egyéb) *jellegű szabályokat.* Valamennyi lényeges polgári jogi tartalmú normatív szabályt a Ptk-ban kellene elhelyezni megfelelő egységesítéssel, egyszerűsítéssel és általánosítással. *Csak azokról a kérdésekről kellene rendelkezni, amelyeket a Ptk. általános szerződési szabályai, illetve a bérletre vonatkozó általános szabályok megfelelő módon nem rendeznek,* illetve a lakásbérletre vonatkozó eltérés feltétlenül szükséges. Ilyen jogszabályi rendezés esetén legfeljebb minimális értelmezési és végrehajtási szabályokra lenne szükség. Célszerű lenne ezenfelül külön jogszabályban összefoglalni a lakásbérletre és az egyéb helyiségek bérletére vonatkozó összes szükséges államigazgatási rendelkezést. Az egységesítés és az összefoglalás rendkívüli módon csökkentené a jogi szabályozás anyagát.

A *megbízási szerződést* a Ptk. mindössze tíz szakaszban szabályozza. Külön jogszabályok tartalmazzák — rendszerint egyéb (államigazgatási, munkajogi) rendelkezésekkel vegyesen *a megbízási szerződés egyes különös alakzataira* (orvosi, ügyvédi, szakértői megbízásra) vonatkozó polgári jogi szabályokat.[58] A külön rendelkezések körében vannak olyanok, amelyeket megfelelő módon általánosítani lehetne minden megbízási típusra. Vannak olyanok, amelyeket kivételes szabályként lehetne beilleszteni a Polgári Törvénykönyv rendelkezései közé.[59]

---

[58] Az egészségügyi törvény (1972: II. tv.) rendelkezik az állampolgárok gyógyító-megelőző ellátásáról (26. §), az orvos gyógyító-megelőző tevékenységéről (43—54. §§), az egészségügyi képesítéshez kötött tevékenységről (69—81. §§), és a magángyakorlatról (81. §). Az ügyvédi megbízást rendezi az ügyvédi rendtartás (1958. évi 12. sz. tvr.) 1—2,7—14, 25., és 25/A. §-a, valamint végrehajtási rendeletének [8/1958. (IX. 13.) IM sz. r.] 14—26. §-a, továbbá az 5/1962. (VI. 19.) IM sz. r. — A szakértői megbízás elvállalásának a feltételeit határozza meg a 24/1971. (VI. 8.) Korm. sz. r.

[59] A megbízási jogviszony kérdéseivel általánosságban foglalkozik: *Csanádi* György: A megbízási jogviszony, KJK, Budapest, 1959. — Az orvosi megbízás problémáit ismerteti: *Törő* Károly: Orvosi polgári jogi viszony, KJK, 1965, Budapest.

A megbízási jogviszony fokozottan bizalmi jellegű, ezért az orvos és az ügyvéd titoktartási, illetve magatartásbeli kötelezettségének az általánosítása útján közös szabályt lehetne alkotni a *megbízott titoktartási és magatartásbeli kötelezettségéről.*[60] Minden megbízásra indokolt lenne kiterjeszteni az orvosokra vonatkozó azt a rendelkezést, amely szerint *meg kell tagadni* az olyan tevékenység elvégzését — akár a szerződés tartalmaként, feltételeként, akár a megbízó utasításaként szerepel —, amit törvénybe vagy szocialista erkölcsbe ütköző cselekményhez kívánnak igénybe venni. Általánossá kellene tenni az orvosokra és az ügyvédekre vonatkozó azt a szabályt, hogy *a megbízott a megbízási jogviszony megszűnése után is köteles megtenni a haladéktalanul szükséges intézkedéseket.* Megfontolandó, hogy nem kellene-e a többi megbízottakra (szakértőre, ügyvédre) is kiterjeszteni az orvosi rendtartásnak *a jogtalan anyagi előnyre irányuló érdekközösség* létesítését kizáró szabályát.

A megbízott leggyakoribb esetben magasfokú szakképzettséggel rendelkező szakember, akihez az e területen képzetlen megbízó éppen szaktudásának a felhasználása végett fordul. Ezért a megbízó érdekvédelme érdekében általánosságban kellene biztosítani egyrészt, hogy a megbízott szaktudását megfelelően ki tudja fejteni, másrészt, hogy a megbízó a szükséges tájékoztatást megkapja. *Ki kellene egészíteni a Ptk-nak a tájékoztatási kötelezettségre vonatkozó rendelkezéseit.* A Ptk-nak kellene általános szabályként tartalmaznia *a különleges szakképzettségű megbízott részére az alkalmazott módszerek szabad megválasztásának a biztosítását,* ami jelenleg csak az orvosokra vonatkozik. A különleges szakképzettségű megbízott (orvos, ügyvéd, szakértő) eljárásának a közös szabályait részben az orvosokra, részben a szakértőkre vonatkozó rendelkezések felhasználásával kellene kialakítani.

A megbízott személyes közreműködésére vonatkozó szabály nem felel meg a gyakorlati követelményeknek. Ezért úgy kellene átalakítani, hogy alkalmazható legyen akkor is, ha a megbízott valamely szervezet, intézmény, jogi személy (pl. ügyvédi munkaközösség, egészségügyi intézmény).[61] Az egységes szabályozás biztosítása végett a Ptk-ba külön *felhatalmazást kellene beiktatni a díjazás mértékének a jogszabályi rendezésére* (magánorvosi, szakértői, ügyvéi megbízás esetére), amely rendezés eddig felhatalmazás nélkül történt meg.

Egységesen, de továbbra is a Ptk. keretein kívül kellene szabályozni *a szakértői működés feltételeit,* amit jelenleg egy kormányrendelet és közel egy tucat miniszteri rendelet szabályoz. Meg kellene fontolni, hogy nem kellene-e a Ptk-ba felvenni az általános megbízási szabályok mellett *az egyes megbízási jogszabálytípusok leglényegesebb különös rendelkezéseit.*

Ha a fentebb javasolt fontosabb, elsősorban általános tartalmú polgári jogi rendelkezésekkel a Ptk. kiegészülne, ez a tény még nem tenné feleslegessé és szükségtelenné *a részletkérdésekben* az orvosi, ügyvédi stb. jogviszony külön komplex szabályozását.

*

A megrajzolt kép vázlatos, nem tekinthető lezártnak. Az értekezés nem vállalkozhatott arra, hogy polgári jogunk rendszeralkotási problémáit megoldja. A cél inkább csak *a figyelemfelkeltés,* az *összefüggések és az ellentmondások feltárása* volt. A polgári jogot szabályozó, folyton növekvő hatalmas jogszabálytömeg egyre inkább áthághatatlanabb szövevényében keresi az *eligazodást,* a kivezető utat az értekezés — sokszor csak *botorkálva, tapogatózva.*[62]

Törő Károly

[60] *Törő* Károly: Az orvos titoktartási kötelessége, Jogtudományi Közlöny, 1963. évi 1. sz. és 59. sz. jegyzet 203—212. old.

[61] Megbízóként, illetve megbízottként szerepelhet jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet — polgári jogi társaság — is. A jogszabály szerint a központi fűtés üzemeltetése körében a fűtési bizottság a fogyasztóközösség megbízottja. Egyik sem jogi személy. — *Törő* Károly: A központi fűtéssel kapcsolatos vitás kérdések, Magyar Jog, 1965. évi 1. sz. 13. old.

[62] Ez a dolgozat szerző által a Magyar Jogász Szövetség Polgári Jogi Bizottsága és az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Polgári Jogi Tanszéke mellett működő *Egyetemi Munkaközösség* ülésén tartott előadás nyomán készült.

Az ági öröklés jövője*

I. 1. A jog felépítmény-jellegéből következik, hogy a jogrendszernek a maga egészében szolgálnia kell az adott társadalmi rendet. E szolgáló szerep nemcsak a jogrendszer egészének, hanem általában a jogrendszer különböző ágazatainak, sőt egyes jogintézményeknek is sajátja. Az egyes jogágazatok és jogintézmények azonban eltérő súllyal töltik be ezt a rendeltetésüket.

A társadalmi rend saját szolgálatára, megerősödésére és védelmére sajátos jogintézményeket igényel. E sajátos jogintézmények az adott társadalmi rend igénye alapján szükségszerűen alakulnak ki és funkcionálnak. Létrejöttük után azonban bizonyos mértékben elszakadhatnak attól a talajtól, amelyen kialakultak. Viszonylagos önálló létük biztosíthatja fennmaradásukat a létrejöttüket szükségessé tevő társadalmi viszonyok megváltoztatása után is. A megváltozott körülmények között természetesen más módon funkcionálhat az ilyen jogintézmény; létrejöttekor az azt létrehozó társadalmi rendet aktívan szolgálja, e társadalmi rend megváltoztatása után pedig a kialakuló új társadalmi rend kifejlődését fékezheti, hátráltathatja vagy esetleg semleges marad.

2. A kizsákmányoláson alapuló társadalmi rendszerekben az öröklési jognak — a tulajdonjoghoz hasonlóan — igen nagy szerepe van. A tulajdonjog biztosítja az uralkodó osztály számára a termelőeszközökkel való rendelkezést, ennek révén a kizsákmányolást a termelőeszközzel nem rendelkező osztályokkal szemben. Az öröklési jog és annak egyes jogintézményei pedig azt biztosítják, hogy az uralkodó osztály a termelőeszközök feletti tulajdonjog átszállásával átörökítse tagjai számára a kizsákmányolás lehetőségét.

3. A szocialista társadalmi rendben a főbb termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak, ennek folytán a tulajdonjog nem biztosítja többé embernek ember által való kizsákmányolását.

Az állampolgárok személyi tulajdonában álló dolgok nem eszközei a kizsákmányolásnak. Megváltozott az öröklési jognak a szerepe is; a termelőeszközök tulajdonjogával együtt nem örökíti át többé a kizsákmányolás lehetőségét.

4. A felszabadulás olyan jogrendszert talált nálunk, amelyet a megelőző, kizsákmányoláson alapuló társadalmi rendünk épített ki. Ennek egyes jogintézményei távoli középkori eredetre, a hűbéri társadalmi rendi viszonyokra nyúltak vissza, azonban a létrejöttüket megteremtő társadalmi rend letűnése után is fennmaradtak, túlélték korukat. Ilyen volt öröklési jogunk és annak számos jogintézménye, így különösen az ági öröklés.

Az ági öröklési rend a hűbéri társadalmi rend egyetemes jogtörténeti terméke volt. A hűbéri társadalmi rend letűntével általában mindenhol megszüntették. Magyarországon sajátos körülmények között fennmaradt, sőt az I. világháborút követő időben különösen kedvező talajon virult. A felszabadulásig részben még léteztek azok a társadalmi erők, melyek az ági öröklés intézményét létrehozták. A felszabadulást követő polgári demokratikus, majd a szocialista forradalmi átalakulás végérvényesen felszámolta ezeket az erőket. Az ági öröklés intézménye azonban továbbra is fennmaradt, sőt az 1959-ben megalkotott szocialista Polgári Törvénykönyv (Ptk.) is fenntartotta azt, bár vitathatatlanul olyan lényeges változtatásokkal, hogy lényegében csak elnevezésében azonos a felszabadulás előtti ági öröklés intézményével.

5. Az ági öröklés is olyan jogintézmény, amely létrejötte után önálló létet nyert, a létrejöttét előidéző erők megszűntével tovább élt. Több mint egy évszázadon keresztül más erők tartották fenn, mint amelyek az ősiség öröklési rendjeként a középkori hűbéri társadalmi rendben életre hívták. Az utolsó száz évben nem is töltötte be azt a szerepét, amelynek betöltésére annak idején hivatott volt. A hűbéri társadalmi rendet erősítő, védelmező szerepe megszűnt, ehelyett a társadalmi fejlődés szempontjából semlegesen funkcionáló intézménnyé vált, amelyet a felszabadulás előtt a hozzá fűzött illúziók, azt követően pedig a megszokottság és hagyománytisztelet tartott fenn.

6. Az ági öröklés intézményének nagy múltja van, eredete csaknem egy évezredre nyúlik vissza. Létjogosultságát az 1848-as szabadságharcot megelőző reformkorszak kezdete óta a Ptk. megalkotásáig vitatták, és időszakonként a jogélet jelentős vitatémája volt. A Ptk. megalkotása után a jogélet napirendre tért fölötte. Szocialista jogrendszerünk kiépítésének jelenlegi szakaszában ismét indokoltnak vélem a „lenni vagy nem lenni" kérdésének felvetését.

II. 1. Az öröklési jogról szólva a szocialista jogtudományban lépten-nyomon idézik Marxnak az I. Internacionálé báseli kongresszusán 1869-ben elhangzott előadásából a következőket: „az öröklési jognak csak annyiban van társadalmi jelentősége (más fordítás szerint: szociális tartalma), amennyiben az örökösre ruházza azt a hatalmat, amivel az elhunyt életében rendelkezett, azaz azt a hatalmat, hogy tulajdona segítségével idegen munka termékeit sajátíthatja ki."

Ennek az idézetnek kapcsán helytállóan mutat rá Világhy Miklós, hogy az öröklési jog alapvető kérdéseit az öröklési jogon kívül a tulajdoni rendben, a tulajdonjog formáiban és tár-

* Részlet a szerzőnek „Az ági öröklés" c. tanulmányából.

gyaiban kell keresni. A tulajdonjog határozza meg az öröklést és bizonyos értelemben az örökös személyét is, nem pedig fordítva. Az öröklési jog elválaszthatatlanul fűződik a tulajdonhoz, ami minden társadalmi és gazdasági rendnek az alapja.[1]

2. A dologiságtól megfosztott ősiség intézménye — az öröklési jogra korlátozva — önmagában már nem volt képes betölteni azt a szerepet sem, amit korábban az ősiség jól-rosszul betöltött. Amint az ági öröklés intézménye már a feudális jellegű földbirtokok megmentését, a földbirtokosok hatalmának fenntartásával sem volt alkalmas biztosítani, ugyanúgy nem jelentett hatalmi kérdést a nagytőkének sem, noha a liberálkapitalizmus képviselői is hatalmi kérdés rangjára emelve küzdöttek ellene.

Még kevésbé jelentett hatalmi kérdést az ági öröklés intézménye a felszabadulás után a polgári demokratikus fejlődés, majd a szocialista forradalom győzelmével. A felszabadulást követő egy évtizeden át az igazságügyi kormányzat, a bírói gyakorlat, a jogtudomány szinte egyöntetűen ági öröklés ellenes irányzatú, beállítottságú volt. Ez nyilvánult meg még a Ptk. előkészítő munkájának kezdeti időszakában is. Ez a heves, olykor szenvedélyes megnyilatkozás azonban nem abból táplálkozott, hogy a szocialista fejlődést veszélyeztető jogintézményt látott benne, hanem inkább természetes reakció volt a felszabadulást megelőző 80 év alatt az ági öröklés intézménye mellett felhozott érvek tarthatatlanságára, az ági öröklés intézményét némely vonatkozásban anakronisztikussá tevő visszásságokra.

A Ptk. előkészítése, a tervezetek vitája során sem társadalmi rendünket alapvetően érintő kérdésként foglalkoztak az ági öröklés intézményével. Nem volt olyan ellenzője az ági öröklés intézményének, aki társadalmi rendünket látta volna veszélyeztetve annak fenntartása által. Csupán addig jutottak el érvelésükben, hogy szocialista fejlődést nem segíti elő.[2]

3. A Ptk. előkészítése keretében az adott társadalmi-gazdasági viszonyok között elsősorban célszerűségi megfontolások voltak az irányadók annak a kérdésnek eldöntésénél, hogy legyen-e ági öröklés a szocialista Ptk-ban. Az előkészítés és vita során elhangzottakból, a Ptknak indokolásából az is egyértelműen kitűnik, hogy nem olyan jogintézményként került elfogadásra, fenntartásra, amely a szocializmus építésével mindvégig elválaszthatatlanul összefügg, amely akárcsak hosszú távra is szocialista jogintézményi jellegre tarthatna igényt.

Erre utal az általános indokolás IV. részének a Ptk. előkészítésénél irányadó célkitűzésekkel foglalkozó kitétele: „... a Polgári Törvénykönyv megfeleljen a népi demokráciánk jelenlegi társadalmi viszonyainak, elégítse ki a jelen és a közeljövő által a polgári jogi viszonyokkal szemben támasztott követelményeket..."

Ugyanerre utal Világhy Miklós is, amikor a tsz-en kívül maradt parasztság megnyilvánulását veszi alapul az ági öröklés létét vagy nemlétét eldönteni hivatott kérdésre adandó válasz keresésénél, de perspektivikusan már a termelőszövetkezetben levő föld öröklésének megszűnéséről tesz említést. Egyenesen következik ez abból a megállapításából is, hogy „a dolgozó parasztságnak a termelőszövetkezeten kívül maradt része az, akit érdekel az ági öröklés". Ha már gyakorlatilag megszűnt a termelőszövetkezeten kívül maradt parasztság, vagy mind a számát, mind a használatában és tulajdonában álló földet tekintve jelentéktelen mértékre apadt, továbbá ha már a termelőszövetkezetben levő földeknek kívülállók részéről történő öröklése és megtartása megszűnt, akkor megváltoztak azok a körülmények, melyeket döntően figyelembe vettek a Ptk. megalkotásakor az ági öröklés intézményének fenntartásával.

4. A Ptk. a szocializmus építésének olyan időszakában keletkezett, amely különösen gyors ütemű és forradalmi jellegű változásokkal volt várandós. Az eltelt 10 év alatt a Ptk. megalkotásakor már küszöbön álló, vagy közeljövőben várható változások bekövetkeztek. Ha volt is a Ptk-nak előre mutató, a szocialista fejlődést perspektivikusan elősegítő rendeltetése — mint ahogyan minden szocialista jogszabálynak velejárója ez — az ági öröklés intézményének fenntartásánál nem a távoli jövőt, hanem a jelent és a közeli jövőt kellett szem előtt tartani.

5. Az ági öröklés intézménye a Ptk. megalkotása óta bekövetkezett jelentős változások után sem vált hatalmi kérdéssé, vagy a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok jelentős kérdésévé. Meggyőződéssel állíthatjuk — különösen a bírói és közjegyzői gyakorlat ismeretében —, hogy szocialista célkitűzéseinket számottevő módon sem nem akadályozza, sem nem segíti elő az ági öröklés intézményének további fenntartása, vagy annak mellőzése.

A szocialista jogalkotásnak azonban nemcsak a hatalmi, az alapvető kérdésekre kell tekintettel lenni. A szocialista társadalomban kialakult általános elvek, a szocialista erkölcsi felfogás, a szocialista öntudat stb. olyan jogintézmények felülvizsgálatatát, olyan jogszabályok revízióját is igényelhetik, amelyek nem a szocialista társadalom alapintézményeire, alapvető viszonyaira vonatkoznak.

Ilyen megfontolásokból — és nem a szocialista fejlődés alapvető kérdéseként — foglalkozom az alábbiakban az ági öröklés jövőjével.

III. 1. Az ági öröklés szabályozásának felülvizsgálatát a társadalmi, gazdasági viszonyokban bekövetkezett változásokra tekintettel

[1] *Világhy* Miklós: Az öröklési jog elvi kérdései a Ptk. tervezetében. Jogtudományi Közlöny 1958. évi 5. sz.

[2] *Olasz* Nándor: Észrevételek az ági öröklési vitához. Magyar Jog 1958. évi 6. sz.

szükségesnek tartom. A Ptk. megalkotása idejében a szocializmus alapjainak lerakásán fáradoztunk. Az iparban már jóval korábban uralkodóvá, csaknem kizárólagossá vált a szocialista társadalmi tulajdon. Szocialista jellegű volt kereskedelmünk is. Ezzel szemben a mezőgazdaságban még a kisárutermelői viszonyok voltak az uralkodók. A mezőgazdaság szocialista átalakulásában korábban elért eredményeket az ellenforradalmi események nagyrészben lerontották. A Ptk. megalkotásáig a mezőgazdaság újbóli szocialista átszervezése csak megkezdődött, de jelentős állomáshoz még nem jutott el.

Még 1959 decemberi adat szerint is az ország szántóterületének csupán 50%-án gazdálkodtak állami gazdaságok és termelőszövetkezetek, csoportok. A meglevő termelőszövetkezetek sem voltak erősek, nehézségekkel küzdöttek.[3]

A mezőgazdaságnak 1958 végén megkezdett szocialista átszervezése az 1960—61. évekre befejeződött. Ennek eredményeként az ország mezőgazdasági művelés alatt álló területének 96%-a az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek használatába került, egyénileg dolgozó parasztok használatában csupán 4% maradt.[4] Az átszervezést úgy sikerült végrehajtani, hogy azzal egyidejűleg a mezőgazdasági termelés nem esett vissza, sőt — ha szerény mértékben is — emelkedett. 1962 őszére — a VIII. Pártkongresszus idejére — a mezőgazdaságban is döntővé váltak a szocialista termelési viszonyok.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése csaknem az egész ország területén egyidejűleg végrehajtott földrendezésekkel járt együtt, aminek révén a szocialista nagyüzemi termelés fontos feltételeit, a nagyüzemi táblákat kialakítottuk.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével egyidejűleg nagyarányú munkaerővándorlás ment végbe a mezőgazdaságból az ipar irányába, faluról a városok felé. Az ipar fejlesztésének extenzív lehetőségei évről évre egyre inkább szűkültek. Jelentős mértékben ez is indokolta a gazdaságirányítás rendszerének felülvizsgálatát, az új gazdaságirányítási rendszer bevezetését.

2. A mezőgazdaság szocialista átszervezése megteremtette ugyan a mezőgazdaságban a nagyüzemi termelés feltételeit, a termelőszövetkezetek használatában álló földek tulajdoni viszonyai azonban egyre ellentmondásosabbakká és a mezőgazdasági termelés növelésének akadályozóivá váltak. A termelőszövetkezetek a használatukban levő földeknek csupán használói voltak. A fejlődés érdekében jelentkezett az igény, hogy új alapokra kell helyezni a mezőgazdaságban a tulajdoni viszonyokat. Ezt oldotta meg az új gazdaságirányítási rendszerrel összhangban és azzal egyidejűleg hatálybalépett új termelőszövetkezeti törvény és a földtulajdoni és földhasználati viszonyok továbbfejlesztéséről szóló törvény. (1967. évi III. és IV. tv.)

3. A gazdaságirányítás új rendszerének bevezetésével napirendre került a Ptk. egyes jogintézményeinek újbóli szabályozása és előre vetíti árnyékát a Ptk. átfogóbb felülvizsgálata is. A gazdaságirányítás új rendszere természetszerűen elsősorban a tulajdoni és kötelmi jog területén kívánt már eddig is felülvizsgálatot, és ezeken a területeken várható a közeljövőre tervezett nagyobb arányú revízió is.

Nem maradhat azonban felülvizsgálat nélkül a Ptk. öröklési jogi része sem, hiszen az öröklési joggal oly szoros összefüggésben álló tulajdoni viszonyoknak már eddig bekövetkezett változása megköveteli az öröklési jognak felülvizsgálatát is.

4. A tulajdonjog tárgyaiban bekövetkezett leglényegesebb változást az 1967. évi IV. tv. eredményezte.[5] A kívülállók földjeinek termelőszövetkezeti tulajdonba vétele azzal a jelentős következménnyel jár, hogy a hagyatékoknak tárgyaiban nagyarányú eltolódás következik be. Ez az ági öröklés szempontjából rendkívül figyelemre méltó jelenség. Míg korábban a hagyatékoknak leggyakoribb és legjelentősebb tárgyai a mezőgazdasági ingatlanok voltak, a jövőben ezek jelentős részben megszűnnek hagyaték tárgyai lenni, illetőleg termelőszövetkezeti tagoknak termelőszövetkezet használatában álló földjei, valamint az elenyészően kis számú magántulajdonban álló mezőgazdasági ingatlanok a hagyaték tárgyai. Az előbbiek is azzal a korlátozással, hogy a földnek a termelőszövetkezet használatából való kivonására most már gyakorlatilag nincsen lehetőség.

A mezőgazdasági ingatlanok helyett — előreláthatóan az eddigi mértékben — továbbra is a hagyatékok tárgyai lesznek a családi házingatlanok, zártkerti földek. A korábbi helyzethez képest egyre nagyobb számban szerepelnek hagyaték tárgyaiként — főleg városokban — szövetkezeti lakások és társasházban levő tulajdoni illetőségek. Ezeknek köre a jövőben feltehetően tovább növekszik. Az ingatlanok mellett ugyancsak egyre nagyobb szerepet fognak kapni a személyi tulajdon szokásos ingó tárgyai. Különösen számolni kell a személygépkocsik, értékesebb háztartási gépek elterjedésével, ezekkel mint hagyatékok gyakori tárgyaival.

Ez utóbbiak az ági öröklés szempontjából különös figyelmet érdemelnek. Az ingóságok —

[3] Az MSZMP VII. Kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1959. 102. old.

[4] Az MSZMP VIII. Kongresszusának anyaga.

[5] 1971. január 1-én az ország földterületének csak 2.32%-án folytattak egyéni gazdálkodást; a szövetkezetek használatában álló földek 45,31%-a szövetkezeti vagy állami tulajdonban állt, 52,52%-a szövetkezeti tagok vagy azokkal egy tekintet alá eső személyek tulajdona volt, 1,04%-a még rendezetlen hagyatékok tárgya, 0,41%-a kívülállók tulajdona, 0,72%-a ideiglenesen átengedett terület. (: A MÉM Földhasználati és Földbirtokpolitikai Osztályától beszerzett tájékoztató adatok:)

ellentétben az ingatlanokkal — elhasználódásnak vannak kitéve, rendeltetésükkel járó használat következtében értékben folyton csökkennek, majd megsemmisülnek. Az ingóságok nagy része egy emberöltő töredéke alatt elhasználódik vagy — a rohamos technikai fejlődés következtében — értéktelenné válik. Ez azzal jár, hogy hárult vagyonként ritkán jöhet számba, másrészt — özvegyi haszonélvezeti jog esetén — a haszonélvezet ideje alatt a rendeltetésszerű használat következtében elértéktelenedésükkel, elhasználódásukkal kell számolni.

5. A család intézményének megítélésében is olyan változás következett be, amit az ági öröklés intézményének felülvizsgálatát szükségessé, indokolttá tevő körülményként kell értékelni. A család intézményének megítélésében a változás már hosszú időre nyúlik vissza.

Már a múlt század utolsó harmadában lefolyt ági vitában is hivatkoztak az ági öröklés ellenzői arra, hogy a „modern" család szűkebb, mint a régi — az ősiség idejében általánosan ismert — család. Ennek ad hangot az Általános Polgári Törvénykönyv 1900. évi tervezetének indokolása is: „A modern család szűkebb körű valami, mint a régi jog családja... A család mindinkább arra a körre zsugorodik össze, melyet legszorosabb vérközelség tart együtt, s amelyet a szeretet kötelékei még szorosan fűznek együvé."[6]

Hasonló véleményt olvashatunk Zalán Kornél cikkében: „A tágabb értelemben vett család, a távolabbi rokonság jelentősége az életviszonyok változása nyomán egyre csökken és a közlekedés fejlődésével, a családok szétszóródásával egyenes arányban veszít erejéből az a közösségi érzés is, amely a rokonokat egymáshoz fűzi".[7]

Pentelényi László a Ptk. vitája során tett észrevételében az alábbiakat mondja erről: „A családnak tágabb és szűkebb értelme van. Szűkebb értelemben a házastársakat és gyermekeiket jelenti, tágabb értelemben viszont a többi rokonokat is... Alapvető elv a szocializmus irányában fejlődő társadalmunkban a család védelme. Ez a védelem azonban nem érvényesül egyformán a család három különböző fogalmánál, hanem a szűkebb értelemben vett családot illeti... Az ági öröklés szabályai általában a tágabb értelemben vett család érdekeit védik."

Az idézett vélemények helytállóságához kétség nem férhet. Maradéktalanul osztható az utóbb idézett vélemény is. A szocialista jog csaknem minden területén (családjog, társadalombiztosítási jog, termelőszövetkezeti jog stb.) az ún. szűkebb körű családot veszi hathatósabb védelembe. Ebben is kifejezésre jut az a felfogás, amely a szűkebb körű család intézményét feltétlenül előtérbe helyezi a tágabb értelemben vett, régi fogalom alá tartozó családdal szemben. A szűkebb körű családhoz tartozik a házastárs is. Az ági öröklés általában a házastársnak érdekeit sérti. Ennek következményeit az öröklési jog területén is le kell vonni.

A család fogalmának változását, a család intézményének megítélését hatványozottan befolyásolja az a nagyarányú lakóhelyváltozás, amely a mezőgazdaságból az iparba irányuló munkaerővándorlással, ezenkívül is a falulról városba irányuló törekvéssel — urbanizációs jelenségekkel — függ össze, amire — ha kisebb mértékben is — a jövőben is számítani kell. Ez a tágabb értelemben vett család tagjainak földrajzi elkülönülésével is gyengíti a nagy családhoz tartozás érzését, fokozza viszont a szűkebb — rokonsági körétől megfosztva maradt — család együvé tartozásának érzését.

A feudalizmus korában általános az volt, hogy a leszármazók emberöltőkön keresztül ugyanott laktak, ahol elődeik, sokszor elődeikkel, azok leszármazóival egy fedél alatt. Az állandó együttlét, azon túl pedig éppen az ősiség és más jogintézményekkel mesterségesen létrehozott érdekközösség a távolabbi rokonok együvé tartozását erősítette. Ez ma már még falusi viszonyok között is kivételszámba menő jelenség.

IV. 1. Az ági öröklés intézményének fennállása alatt többé-kevésbé mindenkor karakterisztikusan kirajzolódtak és polarizálódtak azok a szempontok, amelyek annak fenntartását vagy eltörlését követelték. 1861-ben az Országbírói Értekezleten (OBÉ) a jogfolytonosság, a magyar jog visszaállításának igénye volt a győzedelmeskedő, az ellenzők érveit elhalványító szempont, ami mögött természetesen a feudális jellegű földbirtokos osztály hatalomféltése húzódott meg. Az OBÉ utáni két évtizednyi időszakban az elavultságra, középkori és idegen eredetére, a modern életviszonyok kifejlődésének akadályozására, a modern társadalom eszméivel való összeegyeztethetetlenségére alapított váddal indulnak harcba eltörlését követelve a fejlődő kapitalizmus hívei, míg az évszázados megszokottságra, sajátos magyar jogtudatra, a családiság ősi érzésére, az intézmény nemzetségfenntartó — valójában a földbirtokosok osztályának uralmát biztosító — szerepére hivatkozással vették védelmükbe a létrehozásáért annak idején küzdő érdekcsoportok szószólói.

A századfordulót megelőző és követő kétkét évtizednyi idő alatt lényegében az előző időszakban szembeállított szempontok viszonylagos egyensúlya alakult ki és jutott kifejezésre a kompromisszumos megoldások keresésében, az ellentétes érdekek egyeztetésében.

Az első világháborút követő időben a kor hangulata ismét az ági öröklés intézményének javára billentette a mérleget, az intézménynek ősi, magyar jellege volt a fő szempont, amely sorsának alakításánál előtérbe került.

[6] A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv. Indokolás V. kötet. Öröklési jog. 30 old.

[7] *Zalán Kornél:* „Öröklési jogunk újabb kérdései" c. Budapest 1947.

A felszabadulást követő egy évtizednyi idő alatt a letűnt rendszer intézményeivel szemben megnyilvánuló idegenkedés, érzelmi reakció volt az, amely a hivatalos megnyilvánulásokat az ági öröklés intézménye ellen hangolta.

2. A Ptk. előkészítésének időszakában a „lenni vagy nem lenni" kérdése igen egyszerű formában jelentkezett: a fejlődés adott szakában az ági öröklés fenntartása hátráltatja, vagy elősegíti-e a szocialista fejlődést? Egyszerű volt erre a válasz is, hiszen az adott társadalmi-gazdasági viszonyok ezt kézenfekvővé tették. A válasz és annak indokolása lényegében a következőkben volt megfogalmazható: az ország lakosságának csaknem fele a mezőgazdaságban dolgozik, a parasztságnak túlnyomó része egyénileg gazdálkodik tulajdonában álló kisparcellákon; a parasztság körében az ági öröklés intézménye ismert, bevett jogintézmény, az ősihez, a családihoz való ragaszkodás igen intenzív; a a parasztságnak hangulatát, a szocialista állam iránti bizalmát rendítené meg ilyen lényegesnek tekintett jogintézménynek eltörlése, a bizalomnak gyengítése, megingása nem segítené elő, sőt hátráltaná az egyénileg dolgozó parasztságnak a nagyüzemi gazdálkodás útjára való vezetését, amelyet a közeljövő feladataként vett már akkor is számba a szocializmust építő ország. Ez az érvelés, ez a szempont világos, logikus és annyira meggyőző volt, hogy vele szemben emelt aggályok, ellenvetések aligha számíthattak szélesebb körben támogatásra.

(3) Ha most — a Ptk. megalkotása után 13 évvel — ugyanúgy fogalmazva tesszük fel a kérdést, közömbös választ kaphatunk erre: fejlődésünk adott körülményei között az ági öröklés intézménye sem nem hátráltatja, sem nem segíti elő a szocializmus építését, legalábbis olyan értelemben nem, ahogyan 1959-ben még ilyen hatást lehetett tulajdonítani annak. Egyénileg dolgozó parasztok száma, a termelőszövetkezeten kívül maradt földek területe olyan jelentéktelen, hogy azokra tekintettel az ország egész lakosságára irányadó öröklési intézmény fenntartását indokolni nem lehet. A termelőszövetkezeti parasztságnak, munkásságnak és az értelmiségnek a szocializmus építéséhez való viszonyát az ági öröklés intézménye aligha érintheti, hiszen ezeknek az osztályoknak, rétegeknek megnyilatkozása már a Ptk. előkészítésének időszakában sem volt figyelembe veendő szempont, illetőleg ezekhez az intézményekhez való viszonya semleges volt. Az ági öröklés intézménye jövőjének vizsgálatánál, a felülvizsgálatnál tehát más szempontokat kell irányadónak venni.

4. Végső fokon az eldöntést adó választnak kérdése az, hogy az ági öröklés intézménye beillik-e a szocialista jogrendszerbe, összeegyeztethető-e a szocialista felfogással? — ha mindezekre döntő válasz nem adható, gyakorlati szempontok indokolják-e fenntartását, eltörlését? Sokkal összetettebb és bonyolultabb tehát a „lenni vagy nem lenni" kérdése ma, mint akár egy évtizeddel ezelőtt is volt. Ugyanakkor a korábbi jogalkotás segít a kérdés megválaszolásában. A kérdésre keresett válasz kialakításánál az ági öröklés intézménye mellett és ellen felhozott, a múlt századból eredő érveket, szempontokat nem lehet felhasználni, hiszen azoknak meggyőző erejét legnagyobbrészt már a századforduló idején lezajlott viták is alappal vonták kétségbe, de ezeknek az érveknek használhatatlanságát a Ptk. előkészítésének időszakában is egyértelműen elfogadták. Az érveknek egy része egyébként a társadalmi-gazdasági rendben bekövetkezett változás következtében talaját is vesztette.

5. Az ági öröklés intézményének felülvizsgálata keretében az alábbi szempontokat tartom mérlegelendőnek:

a) Az ági öröklés a családi nagybirtokok (földbirtokok) megóvásának, fenntartásának biztosítására létrehívott intézmény volt, olyan birtokok fenntartásának biztosítására szánt intézmény, amely munka nélkül teremtett megélhetési alapot, sőt azon túlmenő hatalmat. Ez a szerepe a nagybirtokrendszer felszámolásával nyilvánvalóan megszűnt.

Kétségtelen, hogy az ági öröklés a dolgozó parasztság körében is bevett intézménnyé vált, az évtizedek hosszú sora alatt megszokott, sőt kedvelt intézmény lett belőle. A dolgozó parasztság körében azonban már nem az osztályuralmat biztosítani hivatott intézményként terjedt el, hanem csupán az öröklési rend egyik formájaként, amit a megszokottság és a hagyományokhoz való ragaszkodás erősített. A dolgozó parasztság életkörülményei között érthető volt az ági öröklés intézményéhez való kedvező viszonyulás. A dolgozó parasztok helyhez kötöttek voltak, életüket rendszerint egy helyen, az ősi családi házban töltötték le, az elődöktől leszármazottak is rendszerint ugyanabban a helységben, gyakran ugyanabban a családi házban laktak. A dolgozó parasztok földjei általában öröklés útján szálltak elődről utódra, az ingatlanforgalom viszonylag kis mérvű volt, amiből következik, hogy a dolgozó parasztok földje túlnyomórészt öröklött (ági) föld volt, elenyésző mértékben szerzemény. Az öröklött vagyontárgyhoz — különösen amely vagyontárgy nemzedékeken keresztül változatlan állapotban maradt fenn — bizonyos emocionális szálak is fűzik az örököst.

b) A dolgozó parasztság helyhezkötöttségével magyarázható az is, hogy a rokonság szélesebb körében élt a családhoz tartozás érzése, mert szélesebb körű rokonsággal volt földrajzilag is közelségben. Mindezeknek a körülményeknek szerepe volt abban, hogy a dolgozó parasztság nem idegenkedett kezdettől fogva az ági öröklés intézményétől, sőt azt megszokta, „bevette", nem tekintette azt az úri osztály öröklési jogának. A föld a dolgozó parasztság körében is megélhetésének alapját képezte, de ellen-

tétben a feudális jellegű nagybirtokokkal — nem volt alapja a hatalom fenntartásának.

c) A mezőgazdaság szocialista átszervezése folytán lényegében megszűntek az egyéni parasztgazdaságok, a föld többé általában nem képezi a dolgozó parasztok megélhetési alapját. A termelőszövetkezetben levő, termelőszövetkezeti tag tulajdonában álló földek onnan többé egyéni parasztgazdaságok céljaira ki nem kerülhetnek, e földek után fizetendő földjáradék egyre kisebb mértékben játszik szerepet a megélhetés feltételeként is. Megszűnt tehát a föld az lenni, ami volt az ági öröklés intézményének megszokása idején.

d) A személyi földtulajdonnak 1. kat. holdig terjedhető tárgyai, a beltelekben és zártkertben levő földek más célt szolgálnak, mint régen a megélhetés alapját képező parasztgazdaság. E földek személyi használatban tarthatók, örökölhetők, azonban terjedelmük öröklés útján sem növelhető. Önmagában a személyi földtulajdon mértékének felső határa kizárná sok esetben az öröklött földnek megtartását, így az ági öröklés útján szerzett földnek megtartását is, nevezetesen akkor, ha személyi földtulajdonnal az örökös a megengedett mértékig már korábban is rendelkezett. Önként adódik ebből, hogy az ági öröklésnek szerepe a személyi földtulajdon szempontjából egészen más, mint a régi parasztságok esetében volt.

e) A személyi földtulajdon mellett a hagyatékoknak egyéb jelentős tárgyai: családi lakóházak, öröklakások, szövetkezeti lakások, gépkocsik, egyéb használati tárgyak. A családi lakóházak, öröklakások, szövetkezeti lakások jellegükben ugyancsak eltérnek a földbirtokoktól. Ezek általában egy emberöltő alatt is olyan beruházások alá kerülnek, amely beruházások az egész értékhez viszonyítva jelentősek, változáson mennek tehát keresztül ellentétben a földbirtokokkal, amelyek általában változatlan állapotban szálltak nemzedékről nemzedékre. Ezek gyakrabban képezik fogalom tárgyát is. Nem olyan hagyományos tárgyai tehát az ági vagyonnak, mint a földbirtokok. A gépkocsik, egyéb használati tárgyak pedig rendeltetésszerű használat következtében egy emberöltő töredékrésze alatt megsemmisülnek, értéküket vesztik, kiesnek tehát a vagyon köréből.

f) Felvethető, hogy a dolgozó parasztság azzal, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodás útjára lépett és egyéni gazdálkodó parasztból termelőszövetkezeti taggá változott, tudatában még gyökeresen nem változott meg, tehát megszokott hagyományaihoz továbbra is ragaszkodik, így az ági öröklés kedvelt intézménye sem vált idegenné tőle, ha az ági öröklés alá eső vagyon lényegesen el is tér az ági öröklés korábban szokásos tárgyaitól.

Kétségtelen, hogy a dolgozó parasztság tudata, felfogása máról holnapra nem változik meg gyökeresen. Számos jelenség mutatja azonban, hogy a dolgozó parasztság tudatában, felfogásában is átalakulás van, a szocialista gazdálkodás nem csupán munkakörülményeit érinti kedvezően, hanem egyéb életviszonyait, ezen keresztül tudatának, felfogásának alakulását is. Így a dolgozó parasztság körében is egyre inkább elhalványul a szűkebb körű család mellett a tágabb értelemben vett családhoz való ragaszkodás, ami — egyebek között — az ági örökléshez való viszonyát is érinti.

Az ún. nagycsaládoknak felbomlását, a nagycsalád tagjai között az együvétartozás érzésének lazulását nagymértékben elősegíti az előbbin kívül a faluból a városba, a mezőgazdaságból az iparba irányuló elvándorlás.

A termelőszövetkezeti parasztság szocialista tudatátalakulása a kulturális színvonal emelkedésével egyenes arányban nő. Az analfabétizmus megszűnt a parasztság körében is, a falu és város közötti különbség egyre inkább csökken, a csökkenés tendenciája erősödő. A falu és város közti különbség felszámolása keretében a falusi lakosság körülményei közelítenek egyre inkább a városi lakosság életkörülményeihez, ami gondolkodásmódjukban, életfelfogásukban is érezteti hatását.

E közelítés eredményeként csökken a hagyományokhoz, ősi paraszti szokásokhoz, az egyéni paraszti életformához igazodó intézményekhez való ragaszkodás, így e fejlődés tendenciájában az ági öröklés intézményének sem kedvez.

g) Úgy vélem, hogy múlté már az a felfogás a termelőszövetkezeti parasztság, a falusi lakosság körében is, amely az örökhagyó felmenőit és távolabbi rokonait a házastárssal szemben előtérbe helyezte, amelynek egyik megnyilvánulási formája volt az ági öröklés intézménye is. A szocialista felfogás határozottan a szűkebb — vagy helyesebben a legszűkebb — értelemben vett családi intézményének védelmét helyezi előtérbe. Ez egyértelműen jut kifejezésre a szocialista jogrendszernek csaknem minden területén. Ezzel ellentétben állna olyan öröklési rendnek fenntartása, amely a házastárssal szemben akár a felmenőt, akár az oldalrokonokat helyezné előtérbe. Ezt társadalmi igazságtalanságnak érzik egyre inkább, mint ahogyan haladó jogászok már a múlt század végén is annak érezték ezt.

h) Az ági öröklés védelmezői a századforduló idején felhasználták azt az érvet is, hogy az akkor nagy arányú analfabétizmus mellett végrendelkezésnek korlátja az is, hogy a parasztság nem szereti a végrendelkezést. Az analfabétizmus felszámolása után, a kulturális színvonal egyre rohamosabb emelkedése mellett, amihez még hozzátehetjük a végrendelkezésnek módfelett megkönnyített formáját, ma már a végrendelkezésnek nincsenek ilyen akadályai, gátjai. Jövőbe mutató öröklési rend megállapítása ellen tehát azzal sem lehet érvelni, hogy a régi megszokott intézményhez ragaszkodók gyakor-

latilag nem tehetik félre a számukra idegen öröklési rendet.

A huszadik századnak, de különösen a szocializmusnak egyik igen nagy eredménye a csecsemő- és gyermekhalandóságnak minimálisra csökkenése, az átlagos életkornak megnövekedése. Ez — az öröklési jog területére levetítve — azt jelenti, hogy egyre általánosabb az idős korban, egyre kevesebb az olyan korban bekövetkezett haláleset, amikor életkoránál fogva, vagy egyéb okból nincs módjában végrendelkezni az örökhagyónak. Ez a körülmény szintén arra ad alapot, hogy bátrabban lehet az öröklési jog területén is előre mutató szabályozást alkotni, mert az örökhagyó szabad végrendelkezési jogával — ha akarata nem egyezik a törvényes öröklési renddel — félre teheti azt.

i) A más államok újabb kori jogalkotásának tapasztalata is az ági öröklés intézménye ellen szól. A szocialista országok öröklési jogában ismeretlen az ági öröklés vagy ahhoz hasonló egyéb intézmény is. Más országok közül a francia Code Civil 747. cikke az ági öröklésnek megfelelő intézményt ismer: a gyermektelen örökhagyó vagyona arra a felmenőre, annak nemlétében annak leszármazóira — száll, akitől ingyenesen kapta. Más számottevő jogrendszer nem ismeri az ági öröklést vagy ahhoz hasonló jogintézményt.

j) A törvényes öröklést szokták úgy említeni, mint általános végrendeletet. A törvényes öröklés szabályozásánál pedig azt tűzik ki szempontnak, hogy az örökhagyó vélelmezett akaratát juttassa kifejezésre.

Olyan jogalkotásnak, amely nem kíván előre mutatni, hanem a fennálló jogot, az állampolgároknak az egyes jogintézményekhez való megszokottságát figyelembe véve kíván kodifikálni, jogszabályt alkotni, lehetnek ilyen vezérelvei. A szocialista jogalkotásnak, amelynek előre kell mutatni, nem lehet ez vezérlő fonala. Mindamellett — úgy vélem — megkockáztatható annak megállapítása, hogy az ági öröklés intézménye ma már nem tekinthető még a termelőszövetkezeti parasztság körében sem olyan jogintézménynek, amelyhez akárcsak a 10 évvel ezelőtti mértékben is ragaszkodnának. Mégkevésbé ragaszkodnak ahhoz azok, akikről ezt már a Ptk. előkészítése során sem állította senki, az ipari munkások és az értelmiség. Ezek szerint az ági öröklés intézményének ma már nincsen számba vehető talaja. Az intézménynek lassú halódását mutatja a hagyatéki ügyek és az öröklési perek ítélkezési gyakorlata is.

Mindezek alapján az ági öröklés intézményének teljes mellőzését látom indokoltnak a Ptk-nak sorra kerülő módosítása keretében.

Boros József

A bányakárok és a bányakártalanítás néhány problémája

I.

A bányászat fejlődési folyamatával egyidejűleg különböző külszíni épületek és műtárgyak egyre gyakrabban kerülhetnek — és kerülnek is — a föld alatti vagy külszíni bányászat előidézte kőzetmozgások hatásterületére. Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatták, hogy egyre növekszik a bányakárok gyakorisága és mértéke. A személyi tulajdonban levő építmények, vagy területek kártalanítása fejében még 1964-ben a Szénbányászati Trösztök és Vállalatok által kifizetett közel 65 millió forint is úgyszólván évről évre növekszik és nem érdektelen adat az sem, hogy a magyar szénbányászatban a bányakárokra és a kártalanításra fordított költségek mintegy 4—5 Ft/tonnával emelik a termelt szén önköltségét.[1]

Ha ehhez még hozzávesszük azt is, hogy más ásványi kincsek bányászásával is együttjár a károk keletkezése, a kérdés népgazdasági jelentőségét még inkább aláhúzhatjuk.

Egyébként nemcsak magyarországi, hanem általában európai problémáról van szó. A Német Szövetségi Köztársaságban például a bányakárokra fordított összeg évente 200 millió márka körül mozog.

Nálunk most már évek óta kb. évi 1 millió tonna szenet termelnek épületek és műtárgyak alól, de ez a mennyiség a jövőben előreláthatóan még növekedni fog.[2]

A bányakárokkal kapcsolatban komplex műszaki, gazdasági és jogi problémák merülnek fel. A műszaki probléma a károk bányászati, illetve építészeti, vagy a kettő együttes alkalmazásával történő elhárításában, a gazdasági az aláfejtés, vagy védés kérdéseivel kapcsolatos gazdaságossági számításokban, a jogi pedig a polgári jogi, a kisajátítási, vagy a bányászatról szóló 1960. évi III. tv. IV. fejezetében meghatározott egyéb kártalanítási rendezésben jelentkezik.

Alapvetően fontos annak a kérdésnek az eldöntése, hogy valódi bányakárról van-e szó, ugyanis épületkárokat és egyéb megrongálódá-

[1] *Martos* Ferenc: „Bányakártan" Bp. 1965. — 7—8. old.

[2] *Martos* Ferenc: im. 12. old.

sokat sok esetben nemcsak a bányaműveletekből származó mozgások és elváltozások idéznek elő. Károk keletkezhetnek például az építészeti követelmények nem következetes betartásából, az alapozási talaj nem megfelelő minőségéből, az alapozások helytelen kivitelezéséből, földcsuszamlásokból, feszültséghalmozódásokból stb.

Az, hogy milyen kárról van szó, nemcsak elvi, hanem konkrét gazdasági jelentőségű is. Ez a kérdés — ha perben merül fel a vita — sok esetben csak minden lényeges kérdésre kiterjedő szakértői bizonyítással dönthető el.

Nem érdektelen megemlíteni azt, hogy a tapasztalatok szerint a bányászat külszíni kihatásaiban igen nagy szerepet játszik az idő. Az időtényező szerepét figyelembe véve a bányászattal előidézett talajmozgásokban meg kell különböztetni először a „kezdeti", azután az „aktív" és végül az úgynevezett „szűnőben levő" mozgásokat.

A kezdeti állapot nem tart sokáig, legfeljebb egy-két hónapig. Ebben az állapotban a felszín elmozdulása nem ér el nagyobb méreteket. Az aktív állapot a legveszélyesebb, mert ez okozza a külszín legnagyobb deformációját. Végül a szűnőben levő mozgások azok, amelyek időben nagyon sokáig tarthatnak, ezek tartama alatt a károsodások általában stagnálnak, illetve jelentősen lelassulnak.

Az épületkárok keletkezése okainak vizsgálata során gyakran találkozunk a bányaműveléssel kapcsolatban végzett különböző robbantások szeizmikus hatásaival is.

II.

A jogirodalomban Eörsi Gyula uralkodónak mondható helyes felfogása szerint a bányakárok vonatkozásában voltaképpen nincs alapvető probléma, legfeljebb „határproblémák" vannak. Minthogy a bányakárok jogszerű tevékenységgel okozott károk, nem is tartoznak a polgári jogi felelősség körébe. Lényegében kárelosztási szabály alkalmazásáról van szó, annak folytán, hogy a bányaművelés objektív ténye a felszínen károsodásra vezet. Kimentésnek nincs helye és ezért az objektív elháríthatóság kérdése sem merülhet fel.

De a „nem létező felelősség" álláspontját képviseli más jogi szakíró is. (Mádl Ferenc, Asztalos László)[3]

Mónus Lajos ugyancsak elfogadható álláspontja értelmében pedig a bányászatról szóló törvény (1960. évi III. tv., a továbbiakban: Bt.) által szabályozott viszonyok zömben az államigazgatási jog és jelentős mértékben a polgári jog körébe tartoznak,[4] a bányakárok megtérítésével kapcsolatban pedig — a fentebb említettek mellett — az az általános vélemény, hogy nem kártérítésről van szó, hanem a károsultaknak a bányavállalattal szembeni, speciális jogszabályon alapuló igénye rendezéséről.[5]

A jogalkalmazási problémák nyomán felmerült egyes vélemények szerint nem egységes azonban az álláspont a bányakár fogalmi körének meghatározása tekintetében. Joghézag mutatkozik abban, hogy miként határolódik el egymástól a bányatörvényben meghatározott bányakár és a bányászati tevékenység folytán okozott egyéb kár.[6]

Mindezeket előrebocsátva a jogalkalmazási gyakorlatban az utóbbi időben felvetett problémákat érintjük és e problémák megoldásához kívánunk néhány gondolatot adni a teljesség igénye nélkül.

A bíróságok előtt folyó eljárásokban a kártalanítások anyagi jogi szabályai tekintetében találkozunk polgári jogi — kártérítési — jogszabályi rendelkezésekkel, valamint kisajátítási kártalanítási jogszabályok alkalmazásával a Bt. és a 14/1969. (III. 28.) Korm. számú rendelettel módosított 9/1961. (III. 30.) Korm. számú rendelet (a továbbiakban: Vhr.) szabályainak alkalmazása mellett.

1. Azokban az esetekben, ahol a bányavállalatok elismerik, hogy a károsodások bányaművelés folytán keletkeztek, többször oly tartalmú szerződést kötnek az ingatlantulajdonosokkal, hogy kötelezik magukat pénzbeli kártalanítás fizetésére, aminek ellenében a tulajdonosok az ingatlanukat átengedik a vállalat kezelése mellett az államnak, s e tekintetben a tulajdonjog bejegyzésére vonatkozó engedélyt is adnak a vállalat részére. A tulajdonosok azonban a felajánlott kártalanítási összegeket a legtöbb esetben nem fogadják el, és a kártalanítással kapcsolatos többletigényüket először az államigazgatási hatóságnál, majd ha az államigazgatási hatóság határozatával nem értenek egyet — a határozatot támadva — a bíróság előtt érvényesítik.

A megkötött szerződésekkel kapcsolatban az a bírói álláspont alakult ki, hogy ilyen bányakártalanítási rendezést a Bt., illetve a Vhr. nem szabályoz ugyan, de tiltó rendelkezés sincs arra nézve, hogy ilyen tartalmú megegyezés a felek között létrejöjjön.

Ilyen esetekben is — éppúgy, mint olyankor, amikor a fentiek szerint szerződés a felek közt létre nem jött — a bíróságnak mindenekelőtt azt kell eldöntenie, hogy a tulajdonosokat vajon a Bt., (valamint a Vhr.) a kártérítéssel

[3] *Eörsi* Gyula: „A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve", Bp. 1966. 248. old.; Mádl Ferenc: „A deliktuális felelősség". Bp. 1964. 481. old.; Asztalos László: „A polgári jogi szankció". Bp. 1966. 355. old.

[4] *Mónus* Lajos: „Az új bányatörvény a bírósági feladatok tükrében. Magyar Jog 1961. évi 2. szám 62. old.

[5] *Lantos* János: „Bányakárok megtérítése." Magyar Jog 1963. évi 10. sz. 463. old.

[6] *Timár* László: „Joghézagok és értelmezési kérdések a bányakártalanítási eljárásban." Jogtudományi Közlöny 1969. évi 7—8. sz. 388. old.

kapcsolatos rendelkezések, avagy a kisajátítási kártalanítással kapcsolatos jogszabályok alapján kell-e kártalanítani?

A bírói gyakorlat ma már töretlenül követi azt az álláspontot, amely szerint a bányakárok megtérítése iránti igények elbírálásánál elsősorban a Bt. és a Vhr. szabályait kell irányadónak tekinteni,[7] közelebbről a Bt. 42. § (2) bekezdés szerint kell eljárni, amelynek értelmében a bányászati tevékenység folytán másnak okozott kárt meg kell téríteni és ugyanezen § (3) bekezdés határozza meg azt, hogy milyen károkat kell megtéríteni. Kimondja e rendelkezés — többek között —, hogy a bányászati tevékenység folytán okozott egyéb károk megtérítésére, úgyszintén a bányakárokkal kapcsolatos és a törvényben nem szabályozott kérdésekre a polgári jog általános szabályai az irányadók.

A kisajátításra vonatkozó szabályok csak akkor alkalmazhatók, ha ezekre a Bt., vagy a Vhr. rendelkezései kifejezetten utalnak, és csak az utaló rendelkezésekben meghatározott kérdésekben.[8]

Nem tartalmaz azonban a Bt. és a Vhr. a használhatatlanná vált épületek pénzbeli értékének meghatározására vonatkozóan ilyen utaló rendelkezéseket.

Az épületek utáni kártalanításra vonatkozóan a Vhr. 71. § (3) bekezdés rendelkezik, amely szerint az épület végleges használhatatlanná válása esetén kártalanításként olyan épületet kell a károsult rendelkezésére bocsátani, amelynek értéke megfelel a kár bekövetkezte előtti használati értéknek.

E rendelkezés értelmében a vállalatoknak olyan épületeket kellene a károsultak rendelkezésére bocsátani, amelyek használati értéke megfelel a használhatatlanná vált épület értékének. Ilyen épületet viszont a vállalatok rendszerint nem tudnak a károsultaknak biztosítani.

Előtérbe kell tehát kerülnie a pénzbeli kártalanításnak. Ezt a 14/1969. (III. 28.) Korm. számú rendelet 28. §-ával módosított Vhr. 71. § (4) bekezdésében foglalt rendelkezés lehetővé teszi, amikor ekként rendelkezik. „A kártalanítás kivételesen pénzben történhet akkor, ha ezt a körülmények indokolják."

A pénzbeli kártalanítás összegének megállapításánál álláspontunk szerint abból az újraelőállítási költségből kell kiindulni, amelyből a károsodás előtti épületnek megfelelőt a károsultak előállíthatnak. Ebben az esetben viszont — analógiát alkalmazva — a kisajátítási kártalanítás szabályai szerint kell eljárni, vagyis a kártalanítás mértékének megállapításánál az avulással csökkentett újraelőállítási költséget kell figyelembe venni azzal azonban, hogy a forgalmi értékre is tekintettel kell lenni.[9]

2. Ha a telek (föld) után merül fel kártalanítási igény, ezzel kapcsolatban azt kell szem előtt tartani, hogy vajon a telek rongálódást szenvedett-e és ezt bányászati tevékenység idézte-e elő. Ha igen, közelebbről, ha a telkeken, a földeken, a földkéregben elmozdulások történtek, vagy ha például ebből az okból megváltozott az érintett földek víztároló és vízvezető tulajdonsága, de lejtők, repedések is keletkeztek, aminek folytán lehetetlen a földek megművelése, a Bt. szabályai alapján [42. § (3) bekezés] jár a kártalanítás.[10] Ennek összege megállapításánál arra kell figyelemmel lenni, hogy a károsult olyan helyzetbe kerüljön, mint amilyen helyzetben a kártétel előtt volt. Az ebből kiinduló rendezés viszont már a polgári jognak a kártérítés mértékére vonatkozó szabálya (Ptk. 358. §) alkalmazásához vezet.

Csak ilyen rendezés esetén vehetnek maguknak az államnak átadott telkük (földjük) helyett a károsultak másik ingatlant, vagyis ha azt az értéket kapják meg, amelyet a károsodás előtt a telkük (földjük) ért.

Ugyanez a helyzet akkor is, ha a telek (föld) véglegesen, teljesen használhatatlanná vált.

Más álláspontot képvisel viszont a jogirodalomban Timár László. Álláspontja szerint a károsultat csak megközelítően kell abba a helyzetbe hozni, mint amilyen helyzetben volt a károsodás előtt. A teljes reparáció tehát nem érvényesül.[11]

Ezzel az állásponttal nem értünk egyet. Nézetünk szerint a bányakártalanítás mint a jogos károkozás egyik fajtája a jogkövetkezményeket illetően csak annyiban tér el a jogellenes károkozásnál alkalmazandó kártérítéstől, hogy a helytállás súlyosabb, egyébként azonban, mivel a bányakár esetén is felmerült kárról van szó, a kártalanítás mértéke általában a forgalmi érték, az az érték, amennyiért az elpusztult ingatlan beszerezhető.[12]

---

[7] Ezt fejti ki a Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 20.798/1972—2. számú határozatának indokolása. Ugyanez szerepel a NIM Tájékoztatójában is a bányakárokra vonatkozó rendelkezésekről. (IK 1964. évi 2. sz. 33. old.)

[8] Az előbb közölt határozat indokolása utal erre is, de a NIM 7. alatt jelzett Tájékoztatója is. Ezzel ellentétes álláspont tűnik ki viszont egy korábbi Legfelsőbb Bíróság által hozott ítéletből (Pf. III. 20.939/1965.), amely szerint a kisajátítási kártalanítási jogszabályok anyagi jogi rendelkezéseit egyéb vonatkozásban is alkalmazni kell. (BH 1966/4. 4832. PJD III. 121.)

[9] Ilyen következtetés vonható le a Legfelsőbb Bíróság 8. alatt jelölt határozatából, bár e határozat a Bt. 44. §-ából kiindulva a kisajátítási szabályok megfelelő alkalmazását a Vhr. rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyásával helyezi előtérbe.

[10] Iyen értelemben foglalt állást a Legfelsőbb Bíróság Pf. I. 20.611/1970. sz. határozatában.

[11] *Timár* László: im. 388. old.

[12] Célszerűnek látszik ilyen esetekben a telek (föld) forgalmi értékének a zöldleltárral (növényzettel) együtt való megállapítása és ebből a célból forgalmi és mezőgazdaság szakértő véleményének beszerzése. A szakértőtől minden esetben feltétlenül meg kell kívánni megfelelő összehasonlító adatok beszerzését. Itt említjük meg, hogy az erdőgazdálkodásban okozott bányakárért járó kártalanítás részletes szabályait az 59/1962. (NIM É. 37.) NIM — OEF számú együttes utasítás tartalmazza.

3. Jelentős számban jelentkeznek kártalanítási igények értékveszteség címén. Ha a bányaműveléssel összefüggő tevékenység következtében valamely ingatlan értéke helyreállítás esetén is csökken, az értékcsökkenés a bányászati tevékenység következtében magában az ingatlanban keletkezett kárnak, tehát bányakárnak [Bt. 42. § (3) bekezdés] minősül. A kártalanítási igények jogalapja tehát e szerint állapítható meg.

Az értékveszteség címén érvényesített kártalanítási igény összegszerűségének meghatározására azonban sem a Bt., sem a Vhr. nem tartalmaz külön rendelkezést. Ezért a Bt. 42. § (3) bekezdés utolsó fordulata értelmében a polgári jog kártérítésre vonatkozó szabályainak alkalmazása jöhet szóba.

Ennek folytán a Ptk. 358. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezést kell alkalmazni, tehát kártalanítás címén a kárt okozó körülmény folytán a károsult vagyonában beállott értékcsökkenés összegét a reális forgalmi értékre is figyelemmel — annak a szem előtt tartásával kell megállapítani, hogy teljes kárpótlást kapjon. Ide vonatkozóan hozott bírói ítélet indokolása szerint a forgalmi érték nagymérvű csökkenésében jelentkező kárt a kártokozó vállalat megtéríteni köteles. Az értékcsökkenés mértékének meghatározásánál pedig a tényleges helyzetből kell kiindulni.[13]

Említést érdemel, hogy szolgalom alapítása folytán az ingatlanban bekövetkezett értékcsökkenés kérdésében viszont a Bt. 46. § (2) bekezdése szerint a 9/1970. (IV. 21.) Korm. számú rendelet 40. és 44. § megfelelő alkalmazásával kell az igényt elbírálni, nem pedig a polgári jog szabályai szerint.[14] E szabályok alkalmazásával is azonban a tényleges értékcsökkenést kell megállapítani, ezért az e címen járó kártalanítás összegének meghatározása nem különbözik az egyéb értékveszteség után járó kártalanítás megállapításától.

A peres eljárásban nagyon alaposan vizsgálni kell, hogy a kárt szenvedett ingatlannál értékveszteség valóban bekövetkezett-e. A károsultak igénye sokszor alaptalannak bizonyul. A kárt szenvedett lakóépületek kijavítása, a károk természetbeni helyreállítása esetén nem hogy értékveszteség, de éppen értékemelkedés jöhet szóba például akkor, ha jelentősebb mennyiségben kerülnek felhasználásra új anyagok. A lakóépület ezáltal műszakilag értékesebbé válik, de forgalmi értéke is emelkedhet a károsodás előtti állapothoz képest.

Ha ilyen értéknövekedés indokolt szakvéleményekkel alátámasztottan megállapítható, álláspontunk szerint az értéknövekedésnek megfelelő összeget az egyébként járó bányakártalanítási összegből még levonásba is kell helyezni, illetve egyéb módon kell visszatérítést elrendelni.[15]

4. Az értékveszteségre hivatkozás mögött gyakran találkozunk olyan tényekkel, hogy a bányakárt szenvedett ingatlan környékén időleges forgalomcsökkenés, vagy időlegesen teljes forgalomképtelenség következett be. Az ingatlanforgalomban egyes szakértői vélemények szerint is a bányakárt szenvedett ingatlant, különösen akkor, ha tájrendezési kötelezettségüknek a vállalatok a Bt. 45. § (1) bekezdésében, illetve a 61/1961. (NIM. É. 49.) NIM számú és a 7/1966. (NIM. É. 5.) NIM sz. utasításokban írtak ellenére sem tettek eleget — még ha a talajmozgások meg is szűntek már és további károsodás veszélye nem fenyeget — „megbélyegzett" ingatlannak tekintik és az ilyen ingatlan adott körülmények között szinte teljesen eladhatatlanná válhat.

Ennek ellenére az időleges forgalomcsökkenés, vagy forgalomképtelenség nézetünk szerint — éppen a helyzet ideiglenessége folytán — egymagában értékcsökkenés címén történő kártalanítás megállapításához nem nyújthat alapot. Más kérdés az, hogy ha a vállalatok tájrendezési kötelezettségüknek önként nem tesznek eleget, ez hatósági úton kikényszeríthető, a károsultakat azonban tényleges kár csak akkor éri, ha az ingatlan használhatósága a bányakár folytán csökkent, a korábban mezőgazdaságilag hasznosítható terület többé ilyen célra nem alkalmas, a korábban kertes családi háznak tekintett ingatlan a bekövetkezett károk miatt ilyen jellegét elvesztette. Kimerítő felsorolást természetesen nem lehet adni, de úgy véljük, hogy — a bányakárosodások jellegéből adódó bizonyos tényeket is figyelembe véve — a részkisajátítások esetén a visszamaradt ingatlanok értékveszteségének megállapításánál irányadó szempontokat tárgyaló Pk. 24. számú állásfoglalásában foglaltakat[16] itt is analógia útján alkalmazni lehet.

Ehhez a problémához tartozik az is, hogy helye lehet-e értékveszteség megállapításának és e címen kártalanítás megítélésének a földterületek után is akkor, ha a bányakár folytán valóban értékveszteséget szenvedett lakóépületekhez mezőgazdasági művelés alatt álló földterületek tartoznak, amely földterületek egyébként károsodást nem szenvedtek?

A kérdés megoldásánál véleményünk szerint abból kell kiindulni, hogy a mezőgazdasági művelés alatt álló földterületek önállóan érté-

[13] A Pécsi Megyei Bíróság Pf. I. 20.134/1970/12. számú ítélete, amelynek indokolása ide vonatkozó része szerint: „a kárt szenvedett lakóépület forgalmi értéke beköltözhetően 180 000 Ft volt. A lakottságra tekintettel az érék 50%-kal kevesebb. Az indokolt szakvélemények alapján az értékcsökkenés mértéke 15%-os volt és ez összeg szerint 13 500 Ft kártalanításhoz vezethetett. Ehhez még a szintén károsodott telekben bekövetkezett értékcsökkenés utáni kártalanítás járult."

[14] Így foglalt állást a Legfelsőbb Bíróság a P. törv. I. 20.514/1971. sz. határozatában.

[15] A Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 20.916/1963. BH 1964/4. 3948. sz. PJD II. 180. határozatában kifejtettek itt is alkalmazhatók.

[16] Polgári Elvi Határozatok Bp. 1969. 174. old.

kesíthetők-e, avagy csak a lakóépületekkel együtt. Ha önállóan értékesíthetők, értékveszteség megállapítására nem kerülhet sor, de ha az értékesítés csak a lakóépületekkel együtt történhet, a forgalmi értékcsökkenés kihat a földterületekre is és az értékveszteség címén való kártalanítás megállapításának a földterületek után is helye lehet.[17]

5. A lakóépület használhatatlanná válása és tulajdonjogának átadása esetén a bentlakó károsultak cserelakásra való igénye jogszerű igény és ha ezt a bányavállalat teljesíti, az a kérdés merül fel, hogy a kártalanítási összegből van-e helye levonásnak? A károsultak sok esetben arra az álláspontra helyezkednek, hogy ilyenkor is teljes kártalanítást kell kapniok, mert csak kisajátítási kártalanítás esetén jöhet szóba az, hogy a lakóépület utáni kártalanításból 40%-ot levonásba helyeznek. Minthogy nem kisajátítási eljárás következményeként merül fel a kártalanítás kérdése, hanem bányakártalanítás címén van igényük, akár a Bt., a Vhr., akár a Ptk. szabályai az irányadók, levonás nem eszközölhető.

Ez az álláspont véleményünk szerint nem helytálló. A kérdés megoldását mindenesetre nehezíti, hogy itt joghézag áll fenn.

A kisajátítási kártalanításnál egyöntetűen elfogadottá vált az az érv, hogy az építmény (elsősorban a lakóépület) értékét a legnagyobb mértékben a lakottság ténye csökkenti, ami a jelenlegi lakáshelyzettel van összefüggésben. A kötelező 40%-os csökkentés alkalmazásával viszont megnyílik a tulajdonos (bérlő, használó) igénye a cserelakásra. A 40%-os értékcsökkentés tulajdonképpen a cserelakás (cserehelyiség) bérleti joga értékének kifejezésre juttatása.[18]

De a bányakártalanításnál sem lehet a lakottság értékcsökkentő hatását figyelmen kívül hagyni és ezzel egyidejűleg azt sem, hogy a károsult lakáshoz jut. A károsult tulajdonos nem juthat kedvezőbb helyzetbe cserelakás juttatása esetén, mint a kisajátítási eljárás során kártalanításra jogosult személy.

A levonás, csökkentés alkalmazását indokolja tehát az, hogy a cserelakás — bérlet esetén is — a bérlő számára jelentős értékkel bíró dolog és ennek figyelmen kívül hagyásával a károsult tulajdonos az őt ért anyagi hátrány kiküszöböléséhez szükséges kártalanításon felül részesülne kártalanításban, ha levonásra sor nem kerülne.

Eldöntendő ezek után, hogy mi legyen a csökkentés mértéke?

Nézetünk szerint a 13/1970. (IV. 21.) PM—IM számú rendelettel módosított 1/1965. (VII. 24.) PM—IM számú rendelet 29. § (1) bekezdésében kisajátítási kártalanításnál kötelezően előírt 40%-os mérték bányakártalanítás esetén nem feltétlenül irányadó és a csökkentés mértéke 40%-nál nagyobb (esetleg 50%) is lehet. A mérték helyes megállapításához azt kell tisztázni, hogy a kárt szenvedett épület a forgalmi életben lakottan ténylegesen mennyivel ért kevesebbet, mint beköltözhetően és a különbözettel indokolt csökkenteni a kártalanítást.

Itt vethető fel az a kérdés is, hogy a károsult tulajdonos bentmaradása esetén a kártalanítás csökkentésének szintén helye van-e akkor, ha a lakóépület csak kisebb rongálódást szenved és értékveszteség címén helye van kártalanítás megállapításának?

Álláspontunk szerint ilyen esetben csökkentést nem kell alkalmazni.

Kisajátítási kártalanítás során sem kell ilyenkor a lakottság miatt az épület értékét a 13/1970. (IV. 21.) PM—IM számú rendelet 29. §-ának (1) bekezdése szerint 40%-kal csökkenteni, mert a tulajdonosnak cserelakásra nincs igénye és így ugyanezen Rend. 39. § (1) bekezdése az irányadó. Ilyenkor a tulajdonos által lakott ingatlant a forgalmi életben is teljes értékűnek kell tekinteni, mert ezt a tulajdonosnak módjában van beköltözhetően eladnia és így érte az ennek megfelelő vételárat elérheti, miként erre a Legfelsőbb Bíróság is eseti állásfoglalásban rámutatott.[19]

Ezeknek a szempontoknak kell érvényesülniök a tulajdonos bentmaradásakor a lakóépület utáni értékveszteség megállapításánál a bányakártalanítás rendezésénél is.

6. A bányakárt szenvedett vidéken dolgozó önálló kisiparosok, kiskereskedők részéről merül fel gyakran olyan igény, hogy mivel megrendelőik, vásárlóik „eltelepültek", üzleti forgalmuk csökkenése, vagy egyenesen tönkremenetele következtében kárt szenvedtek, tehát a bányavállalat térítse meg részükre elmaradt jövedelmüket. Ezek az igények azonban álláspontunk szerint jogszerű kártalanítási igényeknek csak kivételesen ismerhetők el. Kétségtelen az, hogy a bányaművelések okozta károk következtében egyes korábban népes települések elnéptelenedtek, leginkább bányászok lakta vidékek — legalábbis időlegesen — ingatlantulajdonosok, bérlők sokaságát vesztették el. Az sem kétséges, hogy ezzel okozati összefüggésben az ottmaradt önálló kisiparosok, kiskereskedők jövedelme jelentősen csökkenhet, vagy iparuk, illetve kiskereskedői jogosítványuk feladására kényszerülhetnek.

Mivel polgári jogunk jogi kötelezettséggé avatja — többek között — a kárenyhítési kötelezettséget is [Ptk. 340. § (1) bekezdés] felmerülhet olyan nézet, hogy a fentebb említett személyeket sajátos kárenyhítési kötelezettség terheli: kötelesek hozzáigazodni a megváltozott helyzethez, ami azt jelenti, hogy el kell várni tőlük

[17] E kérdések eldöntéséhez szintén kellően indokolt ingatlanforgalmi szakértői véleményre van szükség.

[18] Ugyanígy: *Kampis* György—*Varga* József: „Kisajátítás" Bp. 1970. 296—297. old.

[19] P. törv. I. 20.373/1971/2. számú határozat. De az ebben kifejtettekkel ellentétes állásponttal is találkoztunk. (L. pl. a 13. alatt közölt ítéletet.)

a másutt való elhelyezkedést is. Annak az általános jogtételnek tehát, hogy tevőleges magatartással meg kell kísérelni a kár csökkentését, itt is érvényesülnie kell. A másutt történő elhelyezkedéssel elérhető jövedelem folytán az említett módon keletkező kár teljesen el is enyészhet.

Álláspontunk szerint azonban ez a nézet támadható volna, mert felmerül olyan költségek viselése (pl. az átköltözésé, vagy más tanács illetékességi területén működési engedély szerzésével előálló költségek stb.), amelyek tekintetében a kárenyhítési kötelezettségre hivatkozással semmiképpen nem zárható el a kártalanítás útja.

Az előbbi nézet elfogadása esetén azonban a kárenyhítési kötelezettséggel kapcsolatban az elvárhatósági szint csökkenhet a károsult személyi körülményei (pl. idős életkor, munkaképességcsökkenés) figyelembevételével és a másut való elhelyezkedést a valóban gátló tényezők fennforgásakor — de csak ekkor — nem is lehetne elvárni. Ezért ilyen kivételes esetben az említett igények teljesítésének esetleg helye lehet, mégis azzal a megszorítással, hogy csak olyan kártalanítás illetheti meg az érintetteket, amely számításba veszi, hogy egy bizonyos idő múltán alkalmazkodhatnak új körülményeikhez.

Megemlítjük, hogy kisajátítási kártalanítás körében a Legfelsőbb Bíróság eseti állásfoglalása szerint a kisajátított épületben gyakorolt jövedelemszerző tevékenység lehetőségének megszüntetése miatt nem támasztható jogszerűen semmi követelés,[20] aminek indoka az, hogy a kisajátítási kártalanítási jogszabályok ilyen címen kártalanítás megítélését nem teszik lehetővé. Véleményünk szerint e megállapítások analóg alkalmazása látszik leghelyesebbnek a bányakártalanítás címén érvényesített fenti igények elbírálásánál is.

7. Az eljárásjogi kérdések köréből említést érdemel az, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak a Bt. 44. §-ban foglalt — az államigazgatási hatóság előzetes döntésére vonatkozó — rendelkezését értelmező Pk. 53. számú állásfoglalása[21] szerint mind a bányakár megállapítása, mind pedig a károsultaknak járó kártalanítás felől az államigazgatási hatóság érdemben határoz. Ennek megfelelően a Bt. 42. és 44. §-a, illetőleg 46. §-a alapján a kártalanítást igénylő károsultaknak előzőleg az államigazgatási hatóságokhoz kell fordulniok és csak az államigazgatási határozat jogerőre emelkedése után indítható kereset a járásbíróságnál.

Egységes a joggyakorlat ma már abban is, hogy a sérelmesnek tartott államigazgatási határozatot nemcsak a károsultak támadhatják meg, hanem a bányavállalat is keresettel élhet ellene.

A hivatkozott kollégiumi állásfoglalás a bíróság döntésére vonatkozóan jelentős értelmezési kérdést oldott meg azzal, hogy kimondta, hogy a kártalanítás módját — a Bt. 43. §-ában, valamint a Vhr. 69—73. §-aiban foglalt rendelkezések alkalmazásával — az államigazgatási határozatban megállapított módtól eltérően is meghatározhatja.

8. A bírósági eljárásokban gyakran merül fel az a kérdés, hogy ki járjon el szakértőként. Az államigazgatási hatóságok a Vhr. 76. § (1) bekezdésben foglalt rendelkezés alapján általában a bányahatóságot rendelik ki szakértőként. A bíróság előtti eljárásban a bányahatóság szakvéleménye tehát általában rendelkezésre áll, ez a szakvélemény azonban egymagában a felek számára sok esetben nem kielégítő. Kifogásolják, hogy az államigazgatási eljárás során a véleményre észrevételeket nem terjeszthettek elő, de épületkárosodás esetén építési szakértő meghallgatását is szükségesnek tartják.[22] Ám építési szakértő kirendelésére legtöbbször nem kerül sor, legfeljebb az építési hatóság pár soros javaslata áll rendelkezésre.

Ugyanez a helyzet a mezőgazdasági művelés alatt álló ingatlanok károsodása esetén érvényesített igényeknél. Egyes helyeken a tanácsi hivatalok mezőgazdasági csoportjai adnak pár soros véleményt, azt azonban az egyik, vagy másik fél ugyancsak nem tartja kielégítőnek.

Ez a probléma aztán elvezet az eljárási szabályok módosítása iránti igény keletkezéséhez. A bírósági eljárás igénybevétele sokszor a nem kielégítő bizonyítás miatt merül fel, nem egyszer előzetes bizonyítás lefolytatása iránti igény formájában.

Nem is eseti jellegű, de egyre inkább általánossá váló kívánság a károsultak részéről az, hogy közvetlenül a bíróság előtt legyenek érvényesíthetők az igények, mert a rongálódások természete az eljárások gyors befejezése mellett igen alapos és széles körű bizonyítási eljárások lefolytatását indokolja, ezekre viszont csak a bíróságok előtti peres eljárások keretében van mód.

A magunk részéről az eddigi eljárások tapasztalatai alapján, elsősorban a károsultak érdekei biztosítása szempontjából, szintén — de lege ferenda — az államigazgatási eljárás elhagyása és az igények teljesítésének a bányavállalatok részéről egészben, vagy részben való megtagadása esetén a közvetlen bíróság előtti érvényesítés mellett foglalunk állást. Mindenképpen megkívánja ezt az eljárás egyszerűsítésének szükségessége is. Egyetértünk Timár Lászlóval abban, hogy a jelenlegi „kétfedelű" eljárás több jogalkalmazási nehézséget okoz, mint amennyi előnnyel jár és a fejlődés kívánalmainak megfelelően — a bányakárokért való felelősség „sui generis" különállására is tekintettel — a hatásköri szabályozást a fentiek szerint indokolt kialakítani.[23]

Gátos György

[20] Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 20.230/1969. BH 1969/9. 6173. sz. határozata.

[21] Polgári Elvi Határozatok Bp. 1969. 225. old.

[22] Pl. Pécsi Járásbíróság P. III. 23.628/1971. sz. ügye.

[23] *Timár* László: im. 393. old.

A polgári eljárásjogi felelősség alapgondolatai*

I.

Néhány általános megállapítás

1. Köztudomású, hogy a felelősség kérdése a jog világában sokszor, sokféleképpen, mind tartalmában, mind hatásfokát illetően számos változattal jelentkezik. Talán azt is mondhatnánk, hogy bár a felelősség az élet sok más viszonylatában is fellépő kategória, mégis a jog területe az, ahol a felelősség súlya gyakorlatilag a legközvetlenebbül, a legélesebben, a legkevesebb áttételt elkerülve lép fel. Ez bizonyos mértékben természetes is, hiszen ha a felelősséget jogi oldalról vesszük szemügyre, mindig azzal a sajátos helyzettel kell számolnunk, hogy léte és hatásai csak abban az esetben válnak lemérhetőkké, ha a felelősséget a jog — valamilyen módon és formában — szabályozza, rendezi. A rendezés eleve eldönti a felelősség fennállását, a rendezés elmaradása viszont eleve jelzi, hogy jogilag felmérhető felelősség adott esetben nem áll fenn. Egészen más a helyzet az egyéb tartalmú felelősségek esetében. Így pl. erkölcsi, társadalmi vagy politikai, illetve bármilyen más tartalmú felelősség a konkrét szabályozást általában nem igényli és e felelősségi kategóriák alkalmazása leginkább attól függ, vajon e kategóriák milyen általános tartalommal telítődtek s a konkrét felelősség az általánosból levonható következtetések nyomán esetenként másként és másként alakítható ki. Így — csupán ötletszerű példát kiragadva — a kártérítési felelősséget a tárgyi jog tételesen szabályozza és ha annak feltételei beállnak, a felelősség következménye az alanyi jogok és kötelességek világában félreérthetetlenül megmutatkozik (alapséma: kárt okoztam — a kárt meg kell térítenem). Ezzel szemben egy társadalmi szervezet élén álló „társadalmi munkás" erkölcs-társadalmi felelősségének legfeljebb általános elvi tartalmával számolhatunk; azt, hogy ez a felelősség adott esetben milyen mértékben és módon vethető fel vagy, hogy egyáltalában felvethető-e, nem az erkölcsi-társadalmi felelősség szabálya fogja megmondani — mert ilyen konkrét szabály valóban nincs is — hanem bizonyos általános elvek csak általánosságban megfogalmazható konzekvenciái.

Az is egészen kézenfekvő, hogy a jogviszony — bármilyen tartalmú és eredetű is legyen — minden esetben és szükségképpen, tehát elválaszthatatlan módon feltételez és magában foglal bizonyos felelősséget. Legfeljebb arról lehet szó, hogy ez a felelősség egyes jogviszonyoknál szélesebb, több joghatást eredményező, viszont másoknál szűkebb, mérsékeltebb, esetleg csupán egyoldalú.

Ha a jogviszonyokra vonatkozóan itt előadottak megállanak, úgy aligha lehet kétséges, hogy az eljárásjogi jogviszony, mint a jogviszonyok egyik sajátos fajtája, maga sem lehet kivétel e tétel alól. Úgy véljük, e megállapítást az a körülmény alapozza meg, hogy jogirodalmunkban ma már hosszú idő óta nem vitatott az eljárásjogi jogviszony fogalma, az tehát, hogy a polgári eljárás megindulásával a felek között sajátos képlet: eljárásjogi jogviszony keletkezik és ennek a jogviszonynak a polgári perben mindig egy anyagi jogviszony a tárgya.[1]

Annak előrebocsátásával, hogy a polgári per mint eljárásjogi jogviszony tartalmának, jellegének, sajátosságainak vizsgálatát — minthogy e tanulmánynak nem tárgya — messze elkerülni szándékozunk, nem látszik mellőzhetőnek az a megállapítás, hogy eljárásjogi irodalmunk eleddig adós maradt annak vizsgálatával, *vajon az eljárásjogi jogviszony milyen felelősséghatásokkal jár?* Néhány e témát csak perifélikusan érintő — és ehhez képest a felelősséget illetően még csak kísérletnek sem minősíthető — cikktől eltekintve,[2] a polgári per mint eljárásjogi jogviszony felelősségi tényezőit behatóbb vizsgálat nem taglalta. Márpedig e felelősségi tényezőket a per, mint eljárásjogi jogviszony belső szerkezeti adottságai tartalmazzák. Ennek — minden egyébtől eltekintve — az az egyszerű oka, hogy a polgári per maga is jogviszony, márpedig ha ez így van, a felelősség valamiféle együtthatóinak e jogviszonyban is adottaknak kell lenniük. Legfeljebb arról lehet szó, hogy — amint erre a későbbiek során részletesen kitérünk, — a felelősségi tényezők másként, olykor elmosódottabban, olykor áttételesebben, de olykor élesebben jelentkeznek, mint ahogyan azt az anyagi jog világában adva levő jogviszonyok láttatják.

2. Jogéletünk utolsó néhány esztendejét csak futólagosan is áttekintve, szembetűnő jelenségként mutatkozik az az irányzat, amely a jog világának számos régiójában a *felelősség fokozására* irányul és ezt gyakorlatilag is szolgálja. Köznapibb nyelven kifejezve: megnőtt a felelősség ázsiója. Ma e téren jóval többet, minőségileg változatosabbat, sőt töményebbet követelünk, mint 25—30 évvel ezelőtt. Ennek alátámasztására elegendőnek látszik utalnunk néhány — inkább csak ötletszerűen kiragadott —

* Részlet szerző nagyobb tanulmányából.

[1] *Névai L.—Szilbereky J.:* Polgári eljárásjog Tankönyv Bp. 1968. 24. old.

[2] *Asztalos László:* A jogellenes és a csökkent védelmi magatartások a polgári perben. ELTE Acta 7. kötet; *Gyarmati Sándor:* Szankciók a polgári eljárásban JK 1967/5.; *Révai Tibor:* A jogvita egy perben való koncentrálása JK 1966/1—2.; *Schelnitz Gy.:* Vitaülés a polgári eljárásban alkalmazható szankciókról MJ 1966/10.; *Szilbereky J.:* A polgári eljárás reformjához. MJ 1968/8.; *Zsembery I.:* A hatékony polgári bíráskodás néhány eljárásjogi eszközéről MJ 1967/5.

jelenségre, amelyek mindegyike a fokozottabb, az aláhúzottabb, a gazdagabban minősített felelősséget állítja kívánalomként a jogalkalmazó elé.

A *gazdaságirányítás új rendszerének* számos intézkedése — jogszabályokkal is megtámogatottan — félreérthetetlenül példázza a felelősség fokozását, ezen belül az egyéni felelősség súlyeltolódását, a gazdasági tevékenység nyomán beálló felelősségkövetkezményeket, egyszóval: az egész gazdasági mechanizmus olyan működtetését, amelynél a felelősségnek az eddiginél jóval előkelőbb és jóval nagyobb hatókört felölelő szerep jut. De ugyanezek a jelenségek mutatkoznak — más hatásokkal és más szándékokkal — a *közlekedés jogi szabályozásának* területén is. Az egyre szorítóbbá váló közlekedési gondok a jogalkotót szinte progresszív jelleggel arra késztetik, hogy közlekedésünk belátható időn belül csőddel fenyegető helyzetén a felelősség fokozásával próbáljon enyhíteni. Hasonló törekvések mutatkoznak — félreérthetetlen jelleggel — *polgári jogunk* felelősséggel egyébként is már eleve gondosan átszőtt felületein és különböző mélységeiben egyaránt. Elegendő itt a Ptk. legutóbbi módosításának számos, e jelenséget tükröző rendelkezésére utalni.

Mindebből a példázó ötletszerűséggel kiemelt jelenségsorozatból értelemszerűen következik, hogy a *felelősség anyagi jogi változásainak mozgása szükségképpen nem hagyhatja hatás nélkül az eljárásjogi jogviszonyok belső alakulását sem.* Ez szinte természetes velejárója annak a szoros összefüggésnek, amely — a már érintettek szerint is — anyagi és eljárásjogi jogviszony egymásközötti kapcsolatában fennáll. Nagyon messze vezetne — és itt ezért e gondolat mégcsak vázlatszerű kifejtésére sem kerülhet sor, — annak taglalása, hogy amint a természeti és társadalmi jelenségek világában mellőzhetetlenül adottnak kell tekinteni egyfajta összhangot, úgy a jog — egy adott jogrendszer — világában is fennáll az összhangra irányuló igény. Ismét más és többfelé ágazó — tehát ezúttal nem követhető — vizsgálat deríthetné csak ki, hogy ez az összhang milyen buktatókon, akadályokon, olykor forradalmi változásokon, „robbanásokon" keresztül érvényesül a jog területén. Az említett összhangnak — szinte törvényszerű jelleggel — az anyagi és eljárásjogi viszonyok között is meg kell lennie. Ez a követelmény az összefüggés szorosságából és a két jogviszony egymásrautaltságából adódik. Aligha lenne megengedhető, — és még kevésbé gyakorlatilag megvalósítható, — hogy az anyagi jogi felelősség területén mutatkozó változások szükségképpen ne jeleznék hatásaikat — nagyjában azonos igényekkel — az eljárásjogi jogviszonyok világában is. Az anyagi jog fokozott felelősségigénye és gyakorlata az eljárásjog nagyjában azonos intenzitású felelősségét és gyakorlatát követeli. Vagy más oldalról: lazított anyagi jogi felelősségrendszer mellett értelmetlen és szükségtelen kontraszthatásokkal járna az eljárásjogi jogviszony belső felépítésének minden olyan törekvése, amely akár a már adott szorosabb felelősséget kívánná rögzíteni, akár pedig — ellentétes irányú mozgással — az eljárásjogi felelősséget egyenesen fokozni kívánná. Az ilyen vagy effélé törekvések — ha gyakorlatilag egyáltalában helyet kaphatnának, — a jog gyakorlati alkalmazásánál váltanának ki meg nem engedhető, mert torz és számos előnytelen velejáróval terhes hatásokat.

Ezt az itt — habár csak futólagosan — érintett szoros összefüggést — minden elvi vagy elméleti magyarázat nélkül is — ékesen példázzák azok az igények, amelyek eljárásjogi jogalkotásunk és ezzel összhangban irodalmunk legújabb megnyilvánulásaiban félreérthetetlenül felismerhetők. A Pp. új módosítása és azok az új kodifikációs törekvések, amelyek kohójában eljárásjogi kódexünk bizonyos részeinek új rendelkezései formálódnak, cáfolhatatlanul tanusítják a felelősség eljárásjogi vetületének új, igényesebb, elmélyültebb tartalmú törekvéseit. Ha semmi másra nem, csupán azokra a követelményekre gondolunk, amelyek az egyébként kitünően bevált Pp szankciórendszerének további finomítását és szigorítását — mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás, valamint a jogirodalom részéről egyaránt — úgyszólván egyhangú meggyőződéssel igénylik, úgy tűnik, fejtegetéseink itt felvillantott tételei a jogélet kézzelfogható jelenségeivel bizonyítottnak tekinthetők.[3]

[3] *Bajory Pál:* A hatáskör és illetékesség kérdései a polgári eljárási jogszabályok módosításával kapcsolatban MJ 1970/7.; *Baranyi Albert:* Néhány javaslat a polgári eljárásjogi szabályok módosításához. MJ 1967/9.; *Fenyőházi Elemér:* A fórumrendszer egyes gyakorlati kérdései. MJ 1969/8.; *Gellért György:* A fórumrendszer kialakításánál irányadó szempontok. Mt 1969/5.; *Herczeg István:* A fórumrendszer egyes elvi és gyakorlati kérdései. MJ 1969/5.; *Imreh Katalin:* Vitaülés az eljárásjogi felelősségről. MJ 1970/2.; *Lantos János:* Gondolatok a költségmentesség szabályozásáról. MJ 1970/3.; *Mező Béla:* A polgári perbeli fellebbezési rendszer néhány kérdéséről. MJ 1968/7.; *Molnár János:* Két részletkérdés a Pp módosítása köréből. MJ 1970/4.; *Névai László:* Polgári jogviták elbírálásának fórumproblémái a gazdaságirányítás új rendszerében. MJ 1967/12.; *Névai László:* Jogvitás ügyek fórumrendszerének időszerű kérdései. MJ 1969/6.; *Névai László:* A polgári per hatékonyságának problémája a gazdaságirányítás új rendszerében. JK 1970/10.; *Novák István:* A polgári perbeli fellebbezési rendszer néhány kérdéséről. MJ 1968/7.; *Novák István:* Gondolatok a polgári nemperes eljárások egyszerűsítéséről. MJ 1969/11.; *Novák István:* Időszerű feladatok a költség- és illetékmentesség szabályozásánál. MJ 1969/2.; *Novák István:* Gondolatok a költség és illetékmentesség jövőbeli szabályozásáról. MJ 1970/12. *Rátonyi Tamás:* Vitaülés a polgári ítélkezés időszerűségével és a jóhiszemű eljárás elvével összefüggő kérdésekről. MJ 1968/6.; *Rátonyi Tamás:* A polgári perrendtartás módosításáról. JK 1967/12.; *Szabó Gábor:* Vitaülés a polgári eljárás hatékonyságának fokozásáról. MJ 1970/8. *Szegő György:* A perújítás néhány vitás kérdése különös tekintettel a Polgári Perrendtartás revíziójára. MJ 1971/1.; *Szilbereky Jenő:* A polgári eljárási szabályok mó-

3. Miért fontos az eljárásjogi felelősség? Úgy véljük, eddigi fejtegetéseink már önmagukban választ adhatnak az itt felvetett kérdésre. Ezt a választ kiegészítendő szükségesnek látszik még néhány további momentum felvillantása is.

A Pp az eljárásjogi törvény céljaként a bíróságok előtti eljárásban az igazság szolgálatát jelöli meg. Pontosabban: úgy rendelkezik, hogy a törvény a „jogviták eldöntését az igazság alapján biztosítsa."[4] Ehhez fűzi azt a további szabályt, amely szerint „a bíróságnak az a feladata, hogy a jelen törvény céljának (1. §) megfelelően az igazság kiderítésére törekedjék."[5] Az igazságnak ilyen kettős oldalról megvilágított szolgálata aligha lehetséges a felelősség, a polgári perben is kötelező felelősség felvetése és következményeinek alkalmazása nélkül. Az igazságot „biztosító" és az „igazság kiderítésére törekvő" perbeli tevékenység szükségképpen feltételezi a felelősségnek több vagy kevesebb mértékét. Enélkül — tehát felelőtlenül, — illetve: a következmények viselésének mellőzésével a polgári per lebonyolításához és lebonyolódásához fűződő most említett nemes törekvések csak üres szólamok volnának, amelyeket be nem tartani bíróság és felek részéről egyaránt csábító és bizonyára széles körben gyakorolt magatartással lennének azonosak.

A polgári per igazságot szolgáló és igazságra törekvő célja a felelősség-elvárások mércéjének alakulásával mind elvileg, mind gyakorlatilag szorosan összekapcsolódik. Felelősséggel végzett perbeli cselekmények mindig közelebb visznek az igazsághoz, míg a felelőtlenre hangolt perbeli gesztusok messze eltávolíthatnak ettől. Az a körülmény, vajon egy konkrét perbeli jogvita elbírálása mennyiben szolgálja az igazságot, illetve mennyiben nem, legfőképpen attól függ, hogy a per eseményeinek és cselekményeinek sorozatát milyen intenzitással hatja át az eljárásjogi felelősség — a per valamennyi szereplőjétől megkívánható és megkívánt — jelenléte. Lényegében ez az az elvi alap, amelyre egész további vizsgálódásunkat felépíteni és bizonyos következtetések levonására törekedni szeretnénk.

II.

Az eljárásjogi felelősség tartalmi és szerkezeti sajátosságai

1. Ahhoz, hogy az eljárásjogi felelősség tartalmi és szerkezeti világában széttekinthessünk, a felelősség fogalmának általános elemeivel kell előbb tisztában lennünk. Mellőzve ezúttal is az itt helyt nem fogható részletezést, összefoglaló jelleggel abból kell kiindulnunk, hogy *a felelősség lényegében nem más, mint adott magatartásom következményeinek viselése.* Az tehát, hogy amit teszek vagy amit tenni elmulasztok, az a környezetemben valahol, valamiképpen hatásokat vált ki és ha e hatások másokat — akár előnyösen, akár hátrányosan — érintenek, az ebből folyó következményekért nekem így vagy úgy, kedvezően vagy kedvezőtlen tartalommal helyt kell állanom.

A felelősség ilyen jelentkezése az élet ezerféle változatában, ezer és egy módozat felidézésével annyira mindennapi és annyira természetes, hogy ezt külön bizonyítani vagy példákkal illusztrálni — úgy véljük — aligha szükséges. Annak folytán pedig, hogy a jog az élet különféle változataihoz idomított, azt különféleképpen szabályozó társadalmi normasorozat, egészen természetes, hogy az élet ezerféle felelősségformája ugyanakkor legalább ugyanannyi — ha nem több — jogi felelősségformát is felidéz. Voltaképpen felelősségről — jogi tartalommal telítetten — csak akkor lehet beszélni, ha azt az adott jogrendszer adott szakaszában valamiféle norma vagy normasorozat így vagy úgy, többé vagy kevésbé szabályozza. Jogi szabályozás nélkül is elképzelhető felelősség, ámde legfeljebb erkölcsi vagy társadalmi síkon, tehát olyan felületeken, ahol az adott magatartásnak csak erkölcsi vagy társadalmi vetületei jelentkeznek anélkül, hogy a magatartás jogi reakciókat kiválthatna.

Az eljárás világa jogilag szabályozott terület, következésképpen a felelősségviszonylatoknak — ha vannak ilyenek — szükségszerűen jogi hatásokat kell kiváltaniuk. Ha tehát elfogadhatjuk azt az aggálytalannak mutatkozó tételt, hogy az élet ezerarcú változatai szerint fellépő felelősség csak akkor értékes számunkra, ha annak jogi következményei is felismerhetők, úgy aligha lesz helytelen annak rögzítése, hogy az eljárásjog világában kimutatható felelősség szükségképpen és mindig jogi hatásokat kiváltó felelősség lehet csupán.

Az eljárásjogi jogviszony, mint jogilag szabályozott életviszony — a már kifejtettekből is következőleg — elképzelhetetlen a felelősség több vagy kevesebb tartalmi velejárója nélkül. Eljárásjogi magatartásom, tehát a perben így vagy úgy tanúsított viselkedésem következményei — tehát a felelősségnek kisebb vagy nagyobb alakzata — a per során minduntalan jelentkeznek, sajátos hatásaikat a felekre, a bíróságra és magára az egész per alakulására következetesen éreztetik. Mindezt a per szerkezete, sajátos belső világa — amint a későbbiek során erre részletesen kitérünk — félreérthetetlen módon szemlélteti. E körülmények viszont — helytálló jelleggel — azt látszanak aláhúzni, hogy az eljárásjogi felelősség lényegében az anyagi jogi felelősséggel azonos felépítésű, tartalmú és

dosítása. MJ 1968/8.; *Timár László:* Vitaülés a polgári eljárási szabályok módosításának fő vonásairól. MJ 1968/5.; *Timár László:* Vitaülés a polgári perbeli fellebbezési rendszer néhány kérdéséről. MJ 1968/7. *Zsembery Ágoston:* A polgári peres eljárás gyorsításának néhány kérdése. MJ 1971/3.

[4] Pp 1. §

[5] Pp 3. §

szerkezetű képlet és így kézenfekvőnek látszik, ha az anyagi jogi és az eljárásjogi felelősség közé egyenlőségjelet teszünk. Ez azonban megközelítőleg sem ilyen egyszerű.

Nem kétséges, hogy e kétféle síkon — anyagi és eljárásjogi viszonylatban — felmérhető felelősségnek vannak jól megfigyelhető azonos, egymással szoros rokonságot tartó vonásai, mégis aláhúzottan hangsúlyozandónak látszik, hogy az eljárásjogi felelősség az *anyagi jogi felelősségnek nem puszta adaptációja.* Ez annyit jelent, hogy az anyagi jogi felelősség szabályait, tartalmát és szerkezeti sajátosságait nem lehet egyszerűen az eljárásjog világára rávetíteni. E téren lényeges, olykor elhatároló jellegű különbségek mutatkoznak, amelyek voltaképpen az eljárásjogi jogviszony természetéből következőleg az eljárásjogi felelősség tartalmát és szerkezetét sajátos módon formálják.

E tartalmi és szerkezeti különbözőségek okaira és következményeire rámutatandó, mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy *a polgári per zárt egység,* amelynek határait, belső szerkezetét, belső mozgási lehetőségeit egy eleve meghatározott szabálysorozat — a Pp — rendezi. E rendezés eleve adott, tehát olyan, amelynek szabályaival — a rendezés módját és hatásait érinthetően — sem a bíróság, sem a felek nem diszponálhatnak. Ez a körülmény pedig az egész szerkezetre, de az azon belül érvényesülő felelősségre is döntő hatásokkal jár.

Köztudomású, hogy minél zártabb, minél kötöttebb, minél pontosabban körülhatárolt valamilyen egység, az abban bekövetkező bármiféle mozgás, illetve változás annál erőteljesebben és következetesebben befolyásolja magának az egész egységnek a sorsát is. A számtalan ide kínálkozó példa közül csupán találomra választva elegendőnek látszik, ha egy-egy ásvány kristályszerkezetére vagy egy katonai alakulat belső szerkezeti sajátosságaira utalunk. Mindkettő — az egyik természeti, a másik társadalmi jelenségként — azt igazolja, hogy ha szerkezetében bármiféle változást okozok, mozgást kezdeményezek, ez a tényező nemcsak a szerkezeti tagozódáson okozhat változást, de magának az egységnek a sorsát — olykor: létét vagy megszűnését — eleve eldöntheti. Ugyanígy a polgári perben is. Egy-egy eljárásjogi esemény vagy cselekmény, amely a perben mint eljárásjogi jogviszonyban fellép, éppen a pernek mint egységnek zárt világából következőleg különös élességgel adja tovább azokat a hatásokat, amelyek nemcsak a per belső alakulását, de adott esetben magának a pernek egész sorsát is döntő jelleggel meghatározzák.

Mindezzel értelemszerűen az is velejár, hogy a polgári pernek mint eljárásjogi jogviszonynak *„következményvisszaverődése"* jóval élesebb, mint ahogyan az az anyagi jogviszony világában általában megfigyelhető. Csak néhány példát erre! A fellebbezési határidő elmulasztása általában az elsőfokú döntés jogerőre emelkedését eredményezi. Ez adott esetben igazolással elhárítható, de ha az igazolás eredménytelen marad, a jogerőhatások könyörtelenül beállnak. Vagy más példa: ha tényállításaimat bizonyítani nem tudom, holott azok bizonyításra szorulnak, úgy kereseti követelésem vagy ellenkövetelésem megalapozatlanná válik, amiből következik, hogy nem csupán a reám háruló eljárásjogi kötelezettségemnek nem tudtam eleget tenni, — tehát nemcsak az eljárásjogi jogviszonyban nem váltottam ki bizonyos hatásokat, — hanem magának az egész jogviszonynak a sorsát — a per sorsát — alapvetően befolyásoltam: a per befejeződött, pervesztessé váltam.

Mindez nem így van, vagy legalábbis szűkebb körben van így az anyagi jog világában. Itt a jogviszonyt szabályozó normáknak kevésbé zárt, a felek részére jóval több lehetőséget biztosító, tehát eleve lazább körülményei között, a felek magatartásának következményei szelídebben, elmosódottabban, a felek akaraturalmi jellegének jóval alávetettebben mutatkoznak. Hosszabb fejtegetéseket elkerülendő elegendőnek látszik e tétel illusztrálásaként pl. a polgári anyagi jognak jelentős számú diszpozitív és kisebb létszámú kogens normáira utalnunk. A felek akaraturalmának az anyagi jog világában megfigyelhető ez a szélesebb szabadsága — ha egyes anyagi jogi területekre nem is mindig jellemző — a polgári jog „legforgalmasabb" szféráját: a kötelmi jogot mindenesetre sajátosan jellegzetessé teszi. A kötelmi jog és az itt feltalálható életviszonyok szabályozása az eljárásjoginál jóval lazább lévén, e szabályozás a következményeket, így tehát a felelősség visszaverődését is lazábbá, többoldalúvá, olykor elmosódottabbá teszi. Az itt kimutatható különbséget — más vonatkozásban — világosan érzékelteti az a tény, hogy adott kötelmi jogviszony belső tartalmának feltárása olykor bonyolultabb feladatot ró a bíróságra, mint a bármennyire összekuszált eljárásjogi jogviszony problémáinak rendezése.

Ugyanakkor az sem lehet kétséges, hogy az anyagi jog szabályozása — szemben az eljárásjoggal — *sokrétűbb, változatosabb, többfelé ágazó.* A szorosan vett polgári jog mellett rendre felsorakoznak mindazok az anyagi jogszabályok, amelyek az adott szabályozásnak megfelelően polgári eljárásjogi jogviszony tárgyai lehetnek. Ez a sokféleség a felelősség más-más alakzatát ismeri, más-más tartalmú felelősségi képleteket ír elő, míg ugyanakkor az eljárásjog jóval szűkebb világában ezek a felelősségi lehetőségek lényegesen egyszerűbbek és áttekinthetőbbek.

Az anyagi jog világában irányadó felelősség *nem mindig közvetlen, olykor jellegzetesen közvetett,* illetve áttételes. Gondoljunk csak a Ptknak az állammal szemben érvényesíthető kártérítési igényt szabályozó 349. §-ára, vagy a szavatossági igények érvényesítését rendező 305—307. §-aira. Ezzel szemben az eljárásjog a felelősséget rendszerint — csaknem kivétel nél-

kül — közvetlenül rendezi, a felelősség áttételes módozatait úgyszólván egyáltalában nem vagy alig-alig ismeri.

De lényeges eltérés mutatkozik az anyagi és az eljárásjogi felelősség között a *felelősség következményeinek elhárítása területén is.* Amíg az anyagi jogi felelősség következményei általában a *felek akaraturalma alatt állanak* és a felek e következmények felett általában szabadon rendelkeznek, addig az eljárásjogi felelősségnél a helyzet éppen fordított. A perben végzett vagy nem végzett cselekmények hatását az eljárásjog tételesen szabályozza és e szabályozás alól a *felek általában nem térhetnek ki,* a perbeli magatartásuk következményei akaratuktól függetlenül beállnak. Ha ez alól egyáltalában kivétel tehető, úgy ez egyben a per további létét is alapvetően és döntően befolyásolhatja, pl. a felperes eláll a keresetétől és ezzel az összes eljárásjogi felelősség-alakzatok létrejöttét egyszersmindenkorra megakadályozza.

Végül mint a felelősség alakulásának jellegzetes különbségét kell említenünk azt a körülményt is, hogy az anyagi jog területén a felelősség következményei elvileg és általában minden *hatósági közreműködés nélkül* beállnak. Ezzel szemben a polgári per keretében jelentkező felelősségi motívumok minden esetben szükségképpen és mellőzhetetlenül feltételeznek egy hatósági közreműködést: a bíróság tevékenységét.

2. A polgári per keretében fellépő eljárásjogi felelősség *szerkezetét* vizsgálva kettősirányú megállapításra nyílik lehetőség. Egyfelől vannak ennek a szerkezetnek *belső együtthatói.* Ezek azok a hatások, amelyek a perbeli magatartás nyomán mint következmények jelentkeznek. A felelősségrendszernek *külső szerkezeti* vonulatain viszont ott állanak a felek, más perbeli személyek, de — bizonyos áttételes megoldásokkal — ott áll maga a bíróság is. A szerkezeti felépítés belső tartalmát alkotó felelősség e most említett külső tényezők személyében jelentkezik, ott mutatkozik meg és onnan verődik vissza magára a per egész sorsára kiható módon.

Az itt vázolt szerkezeti felépítés és megoldás szükségképpen bizonyos *egyensúlyt* tételez fel a felelősség egész konstrukciójában. Ez azt jelenti, hogy ha a felelősségi tényezők a polgári perben szabályosan működnek, akkor a felelősség mindig olyan tartalommal és ott jelentkezik, ahol az a polgári per eljárásjogi szabályai szerint szükségképpen fel kell hogy lépjen Ámde ezt az egyensúlyi állapotot megzavarhatják bizonyos torzulások, amelyek a per szerkezetében és ehhez képest a felelősség szerkezetében is felléphetnek. Ilyen torzulás legfőképpen az, midőn az eljárásjogi felelősséget a fél a másik félre, a perben szereplő más személyre, a felek a bíróságra vagy pedig a bíróság a felekre, illetve ezek egyikére igyekszik áthárítani. Ilyenkor az egyensúlybomlást jelentő torzulások végső soron a konkrét perben is elérendő igazság kiderítését akadályozzák vagy — jobb esetben — részleges igazság kialakítására alkalmasak csupán.

3. Már az eddigiekből is következik, hogy az eljárásjogi felelősség *meghatározott személyi körre szorítkozik.* E kör szereplői: a peres felek, a perben fellépő más személyek és a bíróság. A személyi kör résztvevőinek ilyen összetétele korántsem önkényes, hanem kifejezetten eleve adott és a törvénnyel tételesen is meghatározott. A felsorolt személyek a polgári per résztvevői, következésképpen annak a személyi körnek a tagjai is, akik az eljárásjogi felelősségen — többé vagy kevésbé — osztoznak. Közülük a felek és a bíróság részvétele abszolut jellegű, mert nélkülük polgári per elképzelhetetlen, míg a más perbeli személyek ide-kapcsolódása csupán relatív, mert a konkrét per adottságaitól, személyi körülményeitől függő. Önmagában az a körülmény, hogy a per szereplői abszolut vagy relatív módon kapcsolódnak a felelősség személyi köréhez, a felelősség mértékét elvileg nem befolyásolja.

Ami pedig a felelősség személyi körén belül az eljárásjogi felelősség *megoszlását* illeti, e vonatkozásban egyfelől a *magatartás,* másfelől a felelősség *következménye* az a kettős mérleg, amelyen a felelősség-hatások elvileg is, de az adott perben konkréten is lemérhetők.

A személyi kör résztvevőinek perbeli *magatartása* — a dolog természete szerint — mindig egyéni produktum. Ez félreérthetetlen módon következik a felelősség általunk megjelölt általános fogalmából. Ahogyan és amilyen tartalommal a fél, illetve a perben szereplő más személy vagy a bíróság viselkedik a per során, akként jelentkeznek — előnyös vagy előnytelen oldaluk feltárásával — a különféle felelősséghatások. Itt ez utóbbi, tehát a felelősséghatás jelentkezése mindig egyénhez tapad, az egyén ilyen vagy olyan viselkedésén keresztül lép fel a polgári perben.

A perbeli magatartás *következményeit* illetően viszont a hatások egyfelől *egyéniek,* másfelől *kollektívek.* Egyéni a felelősséghatás annyiban, hogy a perbeli viselkedés, a végrehajtott vagy elmulasztott perbeli cselekmények következményei — ismét előnyös vagy előnytelen oldalukról — a perbeli személyeknél mutatkoznak meg. Ugyanakkor ezek a hatások kollektívek is annyiban, hogy nemcsak az egyén helyzetét — perbeli pozíciójának súlyát — erősítik vagy gyengítik, hanem közvetlen vagy közvetett módon kihatnak magának a konkrét pernek a sorsára is és így — elháríthatatlan módon — kihatnak az igazság kiderítésének alakulására is. A felelősség következményeinek ilyen jellegű jelentkezése és megoszlása alól egyedül a bíró (a bíróság) kivétel. Utóbbi ugyanis a perbeli magatartás következményeit saját személyében nem — közvetlenül legalábbis semmiesetre sem — viseli, viszont cselekvéseinek vagy cselek-

véstől való tartózkodásának eredménye, tehát a következmények a per ilyen vagy olyan alakulásán fognak — elháríthatatlan módon — megmutatkozni.

4. Ha a felelősség tárgyi körét vesszük szemügyre, kitűnik, hogy az eljárásjogi felelősség mindig szorosan a *per tárgyához tapad.* Ez azt jelenti, hogy a perbeli magatartás előnyös vagy előnytelen következményei — minthogy azok a már előadottak szerint a per sorsát befolyásolják, — a per tárgyánál: a perbevitt jogvitánál csapódnak le. Ez szinte értelemszerűen következik abból a tényből, hogy a polgári per zárt eljárásjogi egység, amelyban a magatartások az egységen belül lépnek fel és hatásaikat az egység keretei között fejtik ki. De következik ugyanez abból a további tényből is, hogy a konkrét perbevitt jogvita: a per tárgya eleve meghatározza azt az anyagot, azt a kört, amelyre a vita vonatkozik, amelyben a vita lebonyolódik.

E megállapítás érvényessége alól egyedül akkor lehetséges kivétel, ha a per sorsát külső tényezők befolyásolják, amelyek tehát nem a per kereteiből eredően, hanem e kereteken kívül fellépő események vagy történések nyomán mutatkoznak meg a perben. Gondolunk itt pl. arra az esetre, midőn a házassági bontóperben az egyik házastárs meghal. Ez esetben — a Pp 289. §-ának rendelkezéséhez képest — a per megszűnik és beáll a felelősségfeloldásnak a pertárgy megszűnéséhez kapcsolódó jellegzetes esete. Ha viszont pl. a bíróság működését háború vagy más elháríthatatlan esemény gátolja — a Pp 111. § (4) bekezdése szerint — az eljárás félbeszakad és ennek tartamára beáll a felelősségfeloldás gátló körülményekhez kapcsolódó esete.

Novák István

A kereskedelmi ügylet fogalma és tartalma

A vételi jog nemzetközi egységesítésére irányuló több évtizedes erőfeszítések, az 1964. évi szöveg írásbafoglalása óta eltelt időben megjelent szenvedélyes hangú irodalmi viták és széles körű nemzetközi tanácskozások (UNCITRAL) után 1972 nyár végén regionális viszonylatban hatályba lépett Hágai Egységes Vételi Tv. bevezető rendelkezéseit nagyobb tanulmány keretében kíséreltem meg feldolgozni. Ennek a jogügylet fogalmát és tartalmát érintő fejezetéből közöl részleteket a jelen dolgozat.

Bevezetőben foglalkozik azzal, hogy a belső ügylet mellett külön szerepe van a nemzetközi vételnek (1. p.) és ennél a szerződési formánál sajátosan kell meghatározni az alkalmazandó jogot figyelemmel a kötelem külföldi (idegen) elemére (3. p.). Szemügyre veszi a vételi ügylet kifejlődésének menetét (2. p.), majd szorosan vett külkereskedelmi vétel egyes vonatkozásait elemzi. (4. p.)

1. A vételi ügylet lehet belső, egy országra korlátozódó, amikor annak minden joghatása a határokon belül jön létre a kötelem keletkezésétől annak megszüntéig. Ilyen esetre általában a belső polgári jog, vagy a különválasztott kereskedelmi jog szabályai irányadók a honi törvényhozó mindenkori meglátása szerint.

Tételes jogilag a belső jogoknak a kereskedelmi vételre vonatkozó meghatározásai nem jelentik egyben a nemzetközi vétel lényegéhez való közeledést. Kitűnik az a külföldi jogokból ugyanúgy, mint nálunk közelebbről ismert belső szabályok szemrevételezéséből. A német HGB sem határozza meg pontosan mi a kereskedelmi vétel tárgya. „Handelsgeschäfte sind alle Geschäfte eines Kaufmanns die zum Betriebe seines Handelsgewerbes gehören."[1] Ebből következik, hogy a vétel jogügylet, és erre érvényesek az ügyleti szabályok. A régi KT most már hatályban nem lévő 258 — 264. §§ a „jogügyletek" tömegéből kiemelik a kereskedelmi ügyleteket és ezzel meghatározzák egyben azt, hogy milyen körben érvényesül a kereskedelmi jog.[2]

2. Kialakulását tekintve valóban a kereskedelmi vétel áll a fejlődés első fokán. A Common Law-ban a szerződéses kötelezettségvállalás alapja az igéret, a „promise", amelyről az angolszász szociológusok megállapítják, hogy egymagában véve már hatalmas fejlődést tett meg az emberiség, amíg gondolatai kialakítása során eljutott odáig, hogy a jövővel számot vessen és arra nézve magát elkötelezze.[3]

Az igérettétel és vállalás elsődleges megnyilatkozása mégsem a javak cseréjénél jelentkezik, hanem a családjogi kapcsolatok létesítésénél, a leány eljegyeztetésénél szülei által. Megvan ez az egyiptomiaktól kezdve a népvándorlás germán törzsekig; erről számol be Homeros az Ilias-ban.[4] Pénzkölcsönt illető alkalmazása tűnik fel Mózes törvényeiben[5] ez utóbbi az uzsoráról szóló általános tilalommal.

[1] Handelsgesetzbuch 343. § (1)

[2] *Kuncz* Ödön: A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve. Bp. 1938. 241. old.

[3] H. C. *Havighurst:* The nature of Private Contract. Illinois, 1961. 134 old.

[4] 4. könyv 32—35. old.

[5] 2. Kv. 15., 1—3. és Veele *Simoth* 22., 25—27. old.

Ma is megtalálhatók nyomai az afrikai kontinensen az ottani primitív jogokban. A XII. Táblás Tv. az V.-sz-ban ismeri a nexumot és a formális igéretet, a stipulatio-t. Az ennek nyomán kifejlődött kötelmi jog a jogtechnika olyan magas szintjét tudta megközelíteni, amire az angolszászok szabályai még másfélezer évvel később sem voltak képesek elérni.[6]

Fokozatosan alakult ki az évszázadok folyamán a társadalom tagjai között ez a kapcsolati keret, amely a történeti fejlődésnek megfelelően a csoport és osztálytagozódás mindenkori formája szerint az uralkodó gazdasági rend által meghatározott ismérvek hatása alatt állt. A tőkés gazdálkodási mód korai időszakától kezdve annak megerősödésén keresztül a 19. sz. végéig képződött uralkodó és kizárólagos vonás, a szerződési szabadság mindenhatósága és ezen át a gyengébb fél teljes mérvű kihasználása volt a jelenség velejárója.

A fejlett szocialista jogtudomány tükrében került igazán előtérbe a jognak a termelési viszonyokkal való szoros kapcsolata és mutakozott meg a társadalmi és gazdasági alap módosulásának megfelelő új jogi rend. A szocialista építés első időszakában alkalmazott szerződési forma, a terv és a jogügylet szoros kapcsolata a tervszerződések láncolatában teljesedett ki.

Erejében növekedve és polgári jog jellegét ismét fényesebben tükrözve jelentkezik a szerződés gazdasági életünkben és a külkereskedelmi kapcsolatoknál az 1968 óta folyamatban lévő átalakulás és új gazdasági rend kibontakozásával. (1967: 39. trv.) Ehhez járul a külkereskedelmi kapcsolatok megerősödése, kiszélesedése.

A kereskedelmi vétel a klasszikus emptio venditio formájában válik ismertté: a közös eredet és megtartott szinallagmatikus jelleg mellett a nemzeti jogokban számos sajátosság alakult ki, a consensuális és traditionális rendszer a tulajdonátruházást illetően, a felelősségi módozatok a laesio enormis, a quanti minoris, a non adimpleti contractus igények és hasonlók. Az Egységes Vételi Tv. ezekkel a sajátosságokkal nem kívánt számot vetni, azok rendezéséhez és a belső jogban kialakult megoldásokhoz nem nyúl hozzá.

3. A nemzetközi kereskedelmi vétel természeténél fogva idegen (külföldi) elemet tartalmaz, az ilyen ügylet a nemzetközi magánjog körébe tartozik. A nemzetközi kereskedelmi ügyletből fakadó vita eldöntése ennek folytán ugyanazt a jogtechnikai megoldást igényli, mint amellyel az egyéb külföldi elemmel tarkított jogviszonyokat elbírják. Erre tehát egységes, államok közös megegyezésével kialakított, nemzetközi síkon elfogadott szabályokat kell alkalmazni, ahol ezek egyáltalán léteznek. Amennyiben ezek sem írott megállapodás képében, sem kialakult kölcsönösen elfogadott szokás formájában nem ismeretesek, a közvetett rendezést kínáló utaló szabályok, kollíziós normák lehetnek alkalmasak az irányadó jog meghatározására — hacsak a felek maguk nem gondolnak erre előzetesen szerződésükben. Ez esetben ugyanis a megfelelő jog kiválasztásával maguk szabják meg az irányadó jogot.

Akár egyik, akár másik esetről legyen szó, ez belső jogként igényel érvényesülést, az ügylet tehát az eladó, a vevő, vagy valamely kapcsolatnál fogva, illetve felek elhatározása alapján 3. ország jogrendszerének hatása alá kerül. Érvényes lesz ekkor a belső jog olyan súllyal, hogy nemzetközi síkon felmerülő jogi kapcsolatot is képes legyen elrendezni.

A nemzetközi vétel e szerint jogi szempontból mindig igen szövevényes és komoly körültekintést igénylő helyzetet jelent, amelyet az alkalmazandó jog kérdése tesz néha kényessé.

4. A nemzetközi vételt el kell határolni a belső vételi jogtól, ehhez meg kell találni az alapul szolgáló *differentia specifica*-t. Ennek a törekvésnek nyomai megtalálhatók a szakirodalomban és a jogegység megteremtésére irányuló törvénytervezetekben.

A külkereskedelmi ügyletnek nagy a jelentősége a szocialista országok egymás közötti kapcsolatában és ezek sorában első helyen áll a külkereskedelmi adásvétel. Ennek tárgya általában minden ingó dolog, mely kereskedelmi forgalom tárgya lehet azokkal a megszorításokkal, amelyek az Egységes Vételi Tv. 5. c-ből következnek.

A külkereskedelmi vétel egyes országokban különös alakszerűséghez van kötve[7], másutt ilyen formai előírás nincs. Vannak bizonyos lényeges kérdések, amelyekben ahhoz, hogy az ügylet érvényesen létre jöhessen a feleknek meg kell állápodniok: ilyenek az áru, annak mennyisége és az ár. Lényeges még a szállítás határideje, az áru minősége, átadásának helye, csomagolása, a fizetés módja és időpontja.

A szocialista országok viszonylatában ezeknek a szerződéseknek az alapja egységesített jog, az ÁSzF, mely jelenleg 1968. évi szövege szerint van hatályban. A nemzetközi kereskedelmi vételnek regionális szinten ez a jó beváltnak mondható terméke mégsem megy annyira, mint az Egységes Vételi Tv., hogy t.i. teljesen kizárná az utaló szabályok érvényesülését. Ellenkezőleg 110. c.-ben a nem szabályozott kérdésekre nézve általános érvényű kollíziós normával rendeli alkalmazni az eladó országának jogát.

A tőkés országokkal létrejövő ügyletkötéseknél és az érintett kapitalista kereskedők egymás közötti kapcsolatában a legnagyobb szerepe a felek által választott jognak van. Ennek érvényét egyre szélesedő hatásával elismeri a kodifikált szocialista nemzetközi magánjog, de úgyszintén tág teret biztosít hatá-

[6] Havighurst i. m. (3) jegyz. 17. old.

[7] Sz. U. Polgári törvényhozásának Alapelvei. 125. c. KGST ÁSZF 2. §.

lyosulásának a tőkés országok idevágó gyakorlata.[8]

Nehézség merül fel akkor, ha a felek nem éltek ezzel a részükre elismert jogválasztási lehetőséggel, ilyenkor az alkalmazandó jogot a bírónak kell megállapítania. A felek feltehető akaratának vizsgálata, a hipotétikus akarat kutatása vagy erőszakolt megállapítására irányuló törekvés gyakran eredményez olyan helyzetet, amelyet a szocialista jog nem tud elfogadni. Tág tere nyílik ilyenkor ui. a bírói önkénynek, az erőszakolt belemagyarázásnak.

A vétel nemzetközi vonatkozásai annak kihatásaival erősen foglalkoztatják a szakirodalmat a tőkés és szocialista országokban egyaránt. Jogesetek elemzése és a kérdés körül kialakult nézetek tolmácsolása még nem vezetett egységes felfogás kialakításához.[9]

Rabel a nemzetközi vétel fogalmához hozzászámítja, hogy eladó, illetve vevő lakóhelye (résidence habituelle) különböző országban van és így szubjektív ismérvet tesz meg az elhatárolás alapjává. Az áru fekvése, vagy ahonnét elszállítják, lehetne az objektív jegy, de ezt a tényezőt nehezebb megfogni. Van rá eset, hogy a jogalkotó ezt a területet különválasztva az országhatáron túlnyúló hatállyal törekedett a vételi jog rendjének kialakítására. A nemzetközi vétel (és egyéb idevágó ügyletek) átfogó tételes szabályozását megvalósító csehszlovák ZMO (Zákonik mezináradniho obchodu — A nemzetközi kereskedelemről szóló tv.) a törvény hatálya alá eső ügyletek köréből elsőként említi a nemzetközi vételt, ingó testi dolgok eladását olyan személyek között, akiknek székhelye, lakóhelye („sidlo — bydliště") nincs ugyanazon állam területén. Az elhatárolás alapja tehát Rabel művében és ebben a tételes törvényben azonos. Lényegében ezt az ismérvet tekinti kiindulópontnak az Egységes Vételi Tv. 1. c. olyan felek közötti üzleti kapcsolat megjelölésével „... whose places of business are in the territories of different States". Ez a különböző államokra utaló megjegyzés ismétlődik az 1. *c.* (1) bek. *a.*, *b.* és *c* pontjában[10].

Az Egységes Vételi Tv. szerkesztői e szerint sem a szakirodalomban, sem a tételes jogban (a nemzetközi vételt szabályozó speciális törvény meglehetősen ritkán fordul elő) nem találtak szilárd támpontot ahhoz, hogy fogalommeghatározást alakítsanak ki. Nem nyúlhattak ebben a kérdésben a CL-hoz sem, részint mert a definíciók alkalmazását még az olyan kész gyűjtemények, mint a SofGA és az Unif. Commercial Code sem kedvelik és nem ad erre támpontot a döntések meghozatalánál mindig figyelembe vett precedent law, a bírói gyakorlat sem.

Felmerül mind a lakóhely, mind az ügyleti székhely szerinti jog felhívásának lehetősége, bár a lex patriae alapján való kiindulás a nemzetközi gyakorlatban kezd visszaszorulni, viszont néhány legújabb törvénytervezetben, mint a védjegyjog nemzetközi egyesítését célzó TRT 1972. évi szövegében még felüti fejét.[11] A többségi vélemény az ügyleti székhely szerinti jog elfogadása mellett van. Az Egységes Vételi Tv-t illetően az UNCITRAL 1971. márc.-i ülésszakán előterjesztett javaslat[12] ebből az elvből kiindulva törekszik további egyszerűsítésre.

Az 1964. évi Hágai Tv. szorosan a külkereskedelmi vétel szabályozására törekszik és ennek útját kívánja a csatlakozó országok kapcsolatában egyengetni. Az a hat ország, ahol 1972 augusztusában ez a törvény hatályba lépett, ettől kezdve élvezheti az egyengetett rendezés előnyeit.

1. a) A vétel fogalma

A vétel fogalmát illetően a 19. századbeli klasszikus közgazdaságtan egyik nagy alakjának meghatározásához fordulhatunk. „Man has always constant occasion for the help of his brethern and it is vain for him to expect it from their benevolences only ... Give me that wich I want and you shall have this which you want ..."[13]

Visszavisz ez a gondolat a kötelem, mint jogügylet bölcsőjéhez, a római jogi stipulatiohoz, ahol egy szó elég volt a kötelezettség megalapozásához: „Spondes ne — spondeo" sokat idézett és jól ismert párbeszéd mintájára. Hosszú az út, míg ebből kialakultak az egyes kötelmi típusok a vétel, bérlet, társaság, megbízás és Justinianus császár idején törvénykönyvbe foglalva maradandó megörökítéshez jutottak a nevesített kötelmek.

A vétel, mint a jogügyletek mindegyike azoknak a társadalmi és gazdasági viszonyoknak a hatására ment át egyre több változáson, amelyek között kialakult és fejlődött. Változtak a környező feltételek, de módosultak azok az igények is, amelyek kielégítéséhez ez az ügyleti forma eszközül szolgált. A javaknak saját szük-

[8] 1955 jún. 15-i Egyezmény — Convention sur la loi applicable aux ventes à caractère international d'objets mobiliers corporels 2. c. Vö. ehhez *Rippert:* Les règles de droit civil applicables aux rapports internationaux. Recueil des Cours. La Haye, 1933. II. 569. old.

[9] *Szászy* István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. Bp. 1962. 260. s köv. old.; *Mádl* Ferenc: Külkereskedelmi monopólium — Nemzetközi magánjog. Bp. 1966. 245. old.; — *Jerzy Jakubowski:* Umówa sprzedazy w handlu międzynarodowym. Warszawa, 1966. 165. s köv. old.

[10] Úton levő vagy az egyik ország területéről a másik országba szállított áruk. (a.) p.; ajánlat és elfogadás mozzanata különböző államok területéhez kapcsolódik (b.); más ország területére kell szállítani, mint ahol az ajánlat és elfogadás egybehangzása megtörtént (c.) p.

[11] A Trade Mark Treaty OMPI (Szellemi Tulajdon Világszervezete) által kibocsátott 1972 áprilisi tervezetfogalmazványa. Art. 4—17. p.

[12] A/CN — 9/52. 21. old.

[13] A. *Smith:* An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations London, 1776.

ségletre való előállításához igen korán, az osztálytársadalom sejtburkának felszakadásával és az osztódás megindulásával párosult a felesleget képező, nélkülözhető, hosszú ideig kizárólag mezőgazdasági eredetű és kezdetleges kézműves termékek átadása más család, közösség, törzs vagy egyed részére.

Amikor az ügyleti forma létrejött, szükségessé vált az azt rendező szabályok kialakítása és ezek köre egyre jobban szélesedett. A vételi ügylet lényege valamely dolog tulajdonának átruházása ellenszolgáltatás, pénz fejében. A két fő ismertetőjegy különbözteti meg ezt az ügyleti fajtát a csere, bérlet vagy vállalkozás eseteitől.

A tulajdonátruházáshoz tartozik a veszély-kár- és hasznok viselése, a 3. személy korábban szerzett igényének elismerése vagy elhárítása. A pénzben kifejezett vételárnak határozottnak kell lennie, ha az ellenszolgáltatás megjelölése vegyesen történik (részint pénz — részint egyéb), a jogrendszerek (OPTK 1055. §) megkívánják, hogy az értéknek legalább a felét pénzben fizessék.

Az angolszász jogban a felsorolt elemekhez járult mint külön követelmény a consideration, az ügylet alapjául szolgáló jogilag megfontolt ellenszolgáltatás megléte, melynek sajátos természetét bővebben más kapcsolatban kell megvilágítanunk. A kontinentális jogrendszer és a szigetország íratlan szabályai között azonban könnyen kimutatható a szorosabb összefonódás.

Az ígéretre alapított kötelezettségvállalásból vezeti le a CL mai szakirodalma a consideration egész magyarázatát.[14] Hangsúlyozzák, hogy ezt a jogintézményt csak annak a társadalomnak a történelmén és életén keresztül lehet megérteni, amely azt létrehozta.[15]

A fogalom megismerése után kell megállapítanunk, hogy a vételi jog belső jogrendszerbeli elhelyezése, annak szerkezeti beépítése a kötelmi jog különös részébe általában egyöntetűen eldöntött azzal a kiegészítéssel, hogy ahol a kereskedelmi jog különtartása megtörtént, ott a kereskedelmi vétel ebben az ágazatban szerepel. Élesebben domborodik ki ezekben a rendszerekben az a körülmény, hogy az általános jellegű magánjogi, illetve civil jogi vétel mellett önálló fogalomként szerepel a kereskedelmi vétel. A felszabadulást megelőző időből a magyar, valamint a jelenlegi német, francia, olasz stb. törvényhozás nyújt erre a megoldásra példát.

Kérdés, hogy a kétirányú jogalkotás kettőzést idéz-e elő a kereskedelmi vétel fogalma körül? Az Egységes Vételi Tv. elemzésével fokozottabban jelentkezik az a probléma különös tekintettel azokra a szempontokra, amelyeket a jelen fejezet 4. pontjában fogunk részletesebben látni. A vétel kereskedelmi vagy nem kereskedelmi jellege és e köntös elismerése, vagy elvetése nem jelenti azt, mintha kétféle szerkezetű vételi ügylettel lenne dolgunk.

Az idegen elemmel telített és egységesnek mondható vételi fogalom azonban mint nemzetközi vétel kiemelkedik a belső jog keretei közül. Nem egyöntetű a szerzők véleménye abban a kérdésben, hogy hol helyezkedik el ez a joganyag a jogrendszeren belül.

A vételi ügylet fogalmát a jogrendszerbeli elhelyezés erősen meghatározza. G. SCHWARZENBERGER a nemzetközi gazdasági jog egész anyagát a közjoghoz kívánja sorolni. Ez a terület a természeti erők tulajdonával, hasznosításával, a javak termelése körüli kérdésekkel és azok elosztásával foglalkozik, idetartoznak még a fizetési és hiteleszközök, szolgáltatások és azok jogi helyzete, akik részt vesznek ebben a fogalomban. Véleménye szerint ezt az anyagot el kell határolni a nemzetközi magánjogtól és a belső kereskedelmi jogtól.

Ez a felfogás a nemzetközi közjoghoz tartozónak veszi a nemzetközi biztosítási, szerzői-, munka- és az ipari tulajdon jogát.[16]

Új fogalomként tűnik fel a vételi ügylet ismérvei között az „ordre publique économique", mely a belső és nemzetközi kereskedelem alapját kitevő gazdasági rendet kívánja hatékony oltalomban részesíteni. A nemzetközi kereskedelmi jog a mondottak szerint átfogja az összes gazdasági ügyleteket, ezek közül a legnagyobb súlya kétségkívül a nemzetközi vételnek van.[17]

Megállapíthatjuk, hogy a vételi ügylet a nevesített kötelmek bölcsőjeként tekinthető, lévén azoknak legősibb válfaja és a legelemibb, de mindmáig leglényegesebb szükségletek kielégítésének jogi kerete. Ha a polgári jognak azt a szerepét vesszük szemügyre, melyet a fejlődés egyes szakaszaiban a különböző társadalmak jogrendszerében betöltött, akkor láthatjuk, hogy ennek mindenkor egyik legfontosabb megnyilatkozása volt a javak cseréjének, illetve forgalmának biztosítása.

Ez az alapvető vonás a modern jogokban is felfedezhető. A vételi jog szerepe eléggé egyértelmű, inkább annak a polgári jog egészéhez való viszonya, a gazdasági, vagy kereskedelmi jog különtartása, a kereskedelmi és nem kereskedelmi vétel elhatárolása vált ki vitát. E téren elég sok eltérés mutatkozik az egyes szabályozásokban; az Egységes Vételi Tv. a lehetséges szintézisre törekszik. A legkisebb ellenállás útját keresve a tőkés országok kapcsolatában a romanista szabályozás és a CL rendszere között kiegyenlítést igyekszik teremteni, lehetőséget ad egyben a szocialista tábor és a fejlődő országok nemzeti jogaival való összhang megteremtésére.

[14] E. A. *Farnsworth:* Columbia Law Review. 1969./4. 576. old.

[15] *Varró* J.: A consideration tana az angol szerződési jogban „Jogi problémák a nemzetközi kereskedelemben". Bp. 1957. 228. old.

[16] A. *Goldstájn:* Pravo medunarodne kupoprodaje. Zagreb, 1963. 347. old.

b) A szerződés létrejötte

A vételi szerződés létrejöttét illetően elterőek a nézetek az egyes országokban. A skandináv Lőfte szerint itt nincs szó egyező akaratnyilvánításról („Willensübereinstimmung"), hanem mindegyik fél az ügyeleti nyilatkozat kapcsán vállalja ráháruló kötelezettségének teljesítését. Kettejük között azonban fennáll a belső összefüggés, mivel ha az egyik fél vállalását nem teljesíti, a másik kötelezettsége is feltételessé válik.

Az angolszász jogban az a nézet, a szerződés létrejön „when and where the last act necessary for its formation is done". (Restatement sec. 74) Rendesen ez a címzett tartózkodási helye, mivel ott alakul ki felek egyezkedése. Az ajánlati kötöttségről a Restatement 40 c. úgy szól, fennáll addig, míg tart „the time specified in the offer", vagy pedig „at the end of a reasonable time".

Hozzá kell ehhez tenni azt, hogy a bírói gyakorlatot az eredeti döntésekből összegyűjtő Restatement az amerikai felfogás szerint magángyűjtemény, melynek sok neves ellenzője van (Ehrenzweig), noha az amerikai jogra vonatkozó ismereteink egyik fontos forrásának tekinthető.

A CC nem szabályozza a szerződés létrejöttének idejét. A francia jogban a kérdést helyesen annak gyakorlati oldaláról közelítik meg. „Les transactions économiques et spécialement transactions commerciales ne seraient guère possibles si les offres n'avaient aucun caractère obligatoire." Szigorúan a szerződés létrejöttéhez tartozik az ajánlat kötelező hatálya.[18] A határidőhöz kötött ajánlat ebben a rendszerben visszavonható, míg az elfogadás az ajánlattevőhöz meg nem érkezik. Az egyik vélemény az elküldést, a másik a válasz megérkeztét látja ebből a szempontból döntőnek. Az előbbi mellett száll síkra Capitant és Josserand. Nem tér ki egyébként erre a kérdésre a Code de Commerce sem.

Úgyszintén hiányzik ez a szabályozás a belga és a holland jogban, míg a spanyol KT 54. § az elküldéssel létrejöttnek tekinti a szerződést.[19]

A vétel nemzetközi jellege és ennek a fogalomhoz kapcsolódása múlhat szubjektív vagy objektív ismérv meglétén. A „résidence habituelle", a lakóhely szerinti elkülönítés alapulhat szubjektív körülményeken, kivált olyan országban (USA), ahol nincs megbízhatóan nyilvántartott lakóhelybejelentés és ehhez képest elesik az ellenőrzés lehetősége.

A nemzetközi kereskedelmi vétel ingó testi dolgok forgalmát bonyolítja azokkal a megszorításokkal, amelyek az 1951. évi és azóta ismertté vált tervezetekben következetesen szerepelnek. Ezt az elhatárolást ismerjük ma az Egységes Vételi Tv. 1. c.-ből. Vonatkozik ez a vétel tárgyának elhatárolására, amiről az alábbiakban lesz részletesen szó.

A nemzetközi jelleg mintegy rárakódik az alapfogalomra, tehát a dolog tulajdonának átruházására vételár fejében meghatározott feltételek (határidő, minőség) szerint. A megkívánt jelleg több síkú is lehet pl. az áru eredetét, rendeltetési helyét, a felhasználás módját stb. illetően. Ebből a meglehetősen tág körből emeli ki az Egységes Vételi Tv. a szerződő felek lakóhelyét, mint könnyen megfogható és az életből vett elhatároló ismérvet. Mindenben kielégítő ez az elrendezés? Aligha.

Ismeretes az is, hogy az UNCITRAL eddigi előkészítő ülései során az 1. c. már átszövegezésre került.

A vételi szerződés létrejöttével kapcsolatos kérdéseket e helyen csak érintettük. Az Egységes Vételi Tv. mellett 1964 áprilisban Hágában megalkották a nemzetközi vételi ügylet létesítésének külön szabályait, az ún. „Form contract"-ot. Az Egységes Vételi Tv. körül megindult és nemzetközi síkon folyó, majd az UNCITRAL ülésszakain kijegecesedő finomító munka a jelek szerint erre a területre a jövőben is ki fog hatni.

A vételi ügylet létrejöttét érintő lényeges szabályok azonban egyáltalán nem kerültek egységesítésre. Ilyenek a fél jog- és cselekvőképessége, az ügyleti akarat megléte, fogyatékossága vagy hiánya, az elévülés, a deliktuózus magatartás és hasonlók. Ezekre nézve változatlanul az egyes országok belső nemzeti törvényhozása marad irányadó mindazokkal a sajátosságokkal, amelyek az egyes országok jogrendszeréből folynak.

Ilyen körülmények között viszont nehezen állítható az, hogy a vételi jog nemzetközi szintű egységesítése az Egységes Vételi Tv-től várható. Ebben a kérdésben a helyzet éppen nehezebbé válik, mert hiányzik az a nemzetközi szintű utaló szabály, mely megmondaná, hogy az egységes rendezéssel nem érintett kérdésekben melyik ország belső normái kerüljenek alkalmazásra.

A szerződés létrehozását illető fent említett kérdések tisztázatlansága alapvető kétségeket tud támasztani és adott esetben meghiúsíthatja az elgondolt teljes jogegységet. Alkalmasint sor kerül majd azoknak az eszközöknek a megvizsgálására, amelyekkel az a nyílt szakadék idejében áthidalható volna.

2. Az ügylet tárgyának elhatárolása

A vételi szerződés létrejöttének esetét vizsgálva előttünk állnak a szabályok és azok nyomán kialakult gyakorlat, amelyek lehetővé teszik a vétel tartalmának pontos megjelölését el-

[17] Goldstájn i. m. 16. jegyz. 12. old.

[18] *Planiol — Ripport:* Traité pratique de droit civil. Paris, 1954. (2. kiad.) 89. old.

[19] E. *Rabel:* Das Recht des Warenkaufs. 1964. I. köt. 51. old.

különítve az Egységes Vételi Tv. 5. c.-ben szereplő tételes felsorolástól, mint a kereskedelmi vétel körén kívül maradó kötelemtől.

Az ún. kivett dolgok köre (készpénz, értékpapírok, lajstromozott vízi és légi járművek, villamos energia, továbbá a kényszereladás esetei — önkéntes, vagy bírói árverés) azért nyer szabatos leírást, mivel ezek jó része ingó, vagy jogilag ilyennek elismert dolgokat ölel fel, de a szorosan vett kereskedelmi áruforgalom körén kívül esnek. Ennek oka az a sajátosság, mellyel az érintett országokban az értéktőzsde ügyleteit kezelik és szabályozzák, az nem illik az áruforgalom egyébként megszokott eseteinek sorába. Ugyanígy kirí onnét a nem önkéntes, hanem hatósági közreműködéssel történő és így a kényszer elemét magán viselő eladás, illetve vétel.

Nem érinti és helyesen nem is érintheti a belső jog kötelező előírását az Egységes Vételi Tv. a részletügyletre és annak kedvezményezettjére. [5. c. (2) bek.]

Az UNCITRAL Munkabizottsága (Working Group) 1970. dec. havi 2. ülésszakában úgy látta, hogy a kötelező (Cogens) szabályoknak a nemzeti jogból az Egységes Vételi Tv. hálózatába történő beillesztését külön vizsgálatnak kell alávetni. A részletügylet kapcsán az aligha valósítható meg célravezetően, ezért ennek a kikötésnek a törlését javasolták azzal, hogy az egész témára későbbi időben kell majd visszatérni.[20]

A kiskereskedelmi forgalomban a vevő érdekében meghonosodott, bár erősen az eladó üzleti érdekeit szolgáló részletügylet sokkal szorosabban fűződik a hatályos belső joghoz, mint a vétel egyéb típusnak mondható esetei.

A vételi ügyletnek jótékony hatásával, a javak forgalmának könnyebbé és gyorsabbá tételével a legszélesebb köröket kell szolgálnia. Ezért állapítja meg a TUNC, hogy az Egységes Tv." — ... document qui marquera l'apport des juristes à la construction d'un monde plus harmonieux et plus prêt à servir tous les hommes".[21]

Ezzel kapcsolatosan vetődnek fel a hátrányok, melyek az Egységes Tv. hatályosulásával bekövetkezhetnek. TUNC teszi idevágóan azt a megállapítását, hogy az európai országoknak nem vitásan nagy gyakorlatuk van a kereskedelmi jog kifejlesztésében. Koncepciók, jogintézmények és a törvényszerkesztés stílusa bizonyosan e mellett szólnak. Félő most már, hogy az Egységes Tv. hatálybaléptével ez a gyakorlat, ezek a gondolatok és a stílus veszendőbe mennének.

Ezeknek az aggályoknak a helyességét aligha lehetne vitatni. TUNC gondolata kissé emlékeztetni látszik a folklor-elem tisztelőinek szempontjaira, a népi hagyomány megőrzésére, ruházkodásban, lakásberendezésben. Korunk egyik velejárója az eltömegesedés és az uniformizálódás jelenségei között ott van a jogegységesítés, ez a meg nem állítható folyamat. Kétségkívül a nemzeti jelleg, egy-egy ország, vagy federatív államnál tájak, területek saját tövön termelt magához szabta joga nagy értéket képvisel, a közösségi érzés erősítésére, megszilárdítására alkalmas.

Az országhoz, az egy közösséghez tartozók számára ez feltétlenül pretium affectionis-t jelent. Nagyobb súllyal esik latba az a körülmény, hogy az azonos nyomtávú síneken biztosabban és gyorsabban gördül a szerelvény, mint a szekér halad a különben hangulatos dűlőutakon.

Ennek folytán nem lehet elutasító álláspontra helyezkedni az Egységes Tv. elkészítésével kapcsolatban, hiszen vannak üdvös, jól beváltnak mondható példák a gyakorlatban, amilyenek a Sale of Goods Act és az Uniform Commercial Code. Természetesen ezek sem végleges törvényi művek, itt is akadnak hiányok, vita — és módosítási lehetőségek.

Az elhatárolással kapcsolatos nehézségek szépen kiütköznek a vizsgált 5. c. szövegezésének további pontjánál. Az Egységes Vételi Tv. ezen a helyen[22] kiemeli az egységes rendezés hatálya alól azokat a vételi ügyleteket, amelyek törvényes felhatalmazás, tehát mintegy állami kényszer (bírósági végrehajtás) eredményeként jönnek létre, vagy „distress" (zár alá vétel) következményei.

A Munkabizottság könnyen felismerte, hogy ez utóbbi forgalom a CL-ban otthonos és csak a Hágában elérni kívánt kompromisszum eredményeként került be ebbe a szövegbe.

Lényegében itt is kényszert jelentő beavatkozásra bonyolódik a vételi ügylet. A kontinentális jogoktól ez a szóhasználat annyira ideden, hogy annak a francia nyelvben nincs megfelelője, ezért a hivatalos szöveg francia változatában nem is szerepel.[23]

Az ilyen jogintézmény nemcsak, hogy az értelmezés során vet fel nehézségeket, de nem kerülhet alkalmazásra és nem lehet ezért jogvita tárgya sem — annyira távol áll a legtöbb jogrendszer belső szabályaitól.[24]

Bebizonyosodott, hogy az ügylet tárgyának az 5. c. szerinti elhatárolása egyéb vonatkozásban sem kielégítő. Az idegen elemet tartalmazó, illetőleg országhatáron át bonyolódó vétel nem tartozhat minden esetben a Hágai szöveg hatálya alá. A fogyasztók érdekét az el-

[20] Az 1964. évi szöveg — 5. c. (2.) bek. — kiveszi az Egységes Vételi Tv. hatálya alól a részletügyletet, melyre a belső jogrendszer cogens szabályai maradnak irányadók

[21] Revue Internationale de Droit Comparé 1964/3.sz.

[22] Nem alkalmazandó a Tv. a vételi ügyletekre. „... d. by authority of law or on execution or distress

[23] *Muret–Sanders:* English — Deutsch u. Deutsch — Englisches Wörterbuch. Berlin, 1901. 247. old.

[24] U. N. General Assembly A/CN 9/52. par. 54

adó ipari, illetve kiskereskedelmi vállalattal szemben a legtöbb ország belső jogi rendje igyekszik megvédeni a nagy idegenforgalom, rendszeres külföldi munkavállalás és egyéb szempontok mellett ez gyakran növekvő irányzatot mutat. A vásárlóknak ezt a körét azért kell kivonni az Egységes Vételi Tv. hatálya alól, mivel az ilyen személyes jellegű ügyletek elütnek az elgondolt típustól, a kereskedők egymás közötti forgalmától és az értelmezés során sok nehézséget vethetnek fel. A hágai szöveg dispositív jellege mellett a fogyasztót védő belső előírások általában a cogentia erejével hatnak. Erre való tekintettel kirekesztették a magán- vagy egyéni fogyasztók ilyen jellegű vásárlását ebből az oltalmi körből.

A nemzetközi kereskedelmi forgalom bonyolítása szempontjából ennek a fajta ügyletkötésnek nincs döntő jelentősége. Az eladó nem tudhatja és nem vizsgálhatja a napi ügyleteknél, hogy a vevő állandó lakó- vagy tartózkodási helye kívül esik-e az üzlete szerinti országhatárokon, vagy sem. Ezen vásárlások tömege rendesen nem haladja meg a személyi vagy háztartási szükséglet körét. Ha ellenben a beszerzett áruk nagyobb mennyiséget képviselnek, mely a mondott határokon már túlnő, akkor helye lehet a hágai szabályok felhívásának. Ehhez az szükséges, hogy a felek üzletvitele különböző országok területére essék.[25]

Meg kell állapítanunk, hogy az Egységes Vételi Tv. helyes nyomokon jár az ügylet tárgyának elhatárolását illetően. Körültekintően szabja meg a kivett dolgok fogalmát és jelöli meg azt a kört, melynek külső vagy belső érintőjénél az ügylet nemzetközivé válik, feltéve, hogy a felek lakó- vagy székhelyét megszabó feltétel fennáll.

Az UNCITRAL részéről e tekintetben javasolt módosítás kapcsán bizonyos további tisztázódásra lehet számítani.

3. Vállalkozás, megmunkálás
(Locatio conductio operis)

A vállalkozás és a vétel között nem mindig egyszerű a választóvonalat megvonni. Sok esetben a vállalkozó is ingó testi dolgot ad át a megbízónak annak megrendelésére olyan feltételek mellett, amelyeket az erről szóló szerződésben tisztáztak.

A belső nemzeti törvényhozások különválasztják a kétfajta szerződési formát, Kauf, illetve Werkvertrag, — vente és contrat d'entreprise megjelöléssel.

A nemzetközi kereskedelmi kapcsolatoknál ez a különtartás úgyszintén érvényesül. A koncentrikus körök geometriai síkban jelentkező problémájához hasonlóan azonban itt is megvannak a közeli és távoli érintkezési pontok.

[25] Ibidem par. 57.

Tiszta adásvételi ügyletet köt a KT-ban és a külföldi kereskedelmi törvénykönyvekben jellemzett kereskedő, akinek fő ténykedése a vétel továbbadás szándékával.

Még inkább elmosódnak a határok a kétfajta kötelmi típus között az ún. bérmunka konstrukciónál, ami az utóbbi években a magyar külkereskedelem vonatkozásában egyre nőtt jelentőségében. A megbízó részéről feldolgozásra át- és eladott (leszámlázott) anyag a feldolgozó tulajdonába kerülvén még lehet határidős eladás bonyolításának mozzanata, ezzel szemben a saját tulajdonban maradó és elszámolási kötelezettség mellett vállalkozó rendelkezésére bocsátott alapanyag már a „tiszta" vállalkozási szerződés teljesítéséhez kerül felhasználásra.

Minél nagyobb mértékben esik szó a megrendelő személyes kívánságáról, utasításáról, minél inkább kíván a gyártás, előállítás közbenső szakaszaiban ellenőrzéssel, tanácsadással részt venni, annál közelebb esik a jogügylet a vállalkozáshoz. Ez a folyamatos beavatkozás azonban nem szükségképpen velejárója a Ptk. 387. § szerinti ügyletnek.

Sok esetben a kétfajta szerződést nem lehet szétválasztani, a gyártó iparos vagy kereskedő másként minősíti az ügyletet, mint ahogy azt a jogász értékeli. A különtartás mégis nem pusztán formai. A vállalkozói díj nem vételár, a vállalkozó a kapott és óvással megkifogásolt rossz utasítás teljesítése után ennek következményei alól mentesül, a vállalkozót törvényes zálogjog illeti megbízónak nála maradt dolgain az esedékes vállalkozói díj fedezetére stb. A vételi ügyletnél a felek kapcsolata lazább és ennek folytán merevebb.

A vállalkozásnál olyan consensual szerződéssel van dolgunk, amelyben az egyik fél (redemptor, conductor) a másik fél (locator) számára vállal kötelezettséget valamely mű előállítására, vagy eredmény létrehozására. A vállalkozó nem rendeli magát alá a locator operis utasításának, ő csak a szerződés által meghatározott mértékben kerül emezzel függésbe, de különben megőrzi gazdasági önállóságát. A klasszikus római jogban szembeállítják a vállalkozást a locatio conductio operarum-mal, ami nem más, mint a munkavállalási szerződés. Ez utóbbi a szocialista jogi felfogás szerint teljesen kívül áll a polgári jog körén, nem áruviszony, hanem olyan kapcsolat, ahol a személyi mozzanat áll az előtérben.

Az ingó testi dolgok vételi feltételeit rendezni kívánó Egységes Tv.[26] 6. c.-ben csak a vállalkozási szerződést kísérli meg bevonni egységes szabályozása körébe.

Sajnálatosnak kell mondanunk azt, hogy ezzel az egyébként igen lényeges szerződési for-

[26] A vállalkozást a vételi ügylet szerint kell elbírálni, ha megrendelő „... undertakes to supply an essential and substantial part of the materials necessary for such manufacture".

mával az Egységes Tv. szűkmarkúan bánik, mindössze egy cikkben tér ki a legáltalánosabb szabályozásra, de nem szól azokról a fontos eltérésekről, amelyek a vállalkozást egészen elhatárolják a szoros értelemben vett áruszállítástól. Nincs szó azokról az összefüggésekről sem, amelyek a két kötelmi típus között fennállnak. Az Egységes Vételi Tv.-nek ez a hiányossága szembeszökő.

A gyakorlati élet felvetette és nyilván fel fogja ezután is hívni mind nagyobb számban a darabárus tömegforgalmi cikkeknél a vállalkozás keretébe tartozó áruszállítási formát. Ide tartoznak az említett bérmunkaszerződések. A tőkés országokban jelentkező munkaerőhiány, a hazánkban és a többi szocialista országban ehhez képest kimutatható viszonylag alacsony termelési költség szükségszerűen alakította ki ezekben az iparágakban azt a típust, amely a behozott anyag megmunkálásával készülő eladáshoz vezet.

Mint láttuk az 5. c. meglehetősen szűk körben vonja meg azokat az ügyleteket, amelyek kívül esnek az Egységes Tv. szabályozásán. Ha az a cél, hogy a rendezés fogja át a vétel lehetséges formáit, akkor erre a vállalkozásnál is okvetlenül szükség van.

A vállalkozás a vételhez hasonlóan a kereskedelmi ügyletek körébe esik, melynek keretében ugyancsak kereskedelmi célokat szolgáló és a felmerülő szükséglet kielégítésére hivatott javak cserélnek gazdát. A vételtől eltérően itt szorosabb a felek kapcsolata, a megbízónak (megrendelőnek) nagyobb a ráhatása, a vállalkozó (szállító) már az előállítás, termelés szakában kötve van vevője kívánságához. Ehhez képest felelőssége szigorúbb és szélesebb körű.

Megnyugtató és eligazítást ad általánosságban a 6. c. azzal a rendelkezésével, hogy a vállalkozás (megmunkálás, bérmunka stb.) keretében szállított javakra az Egységes Tv. előírásai irányadók. A nem rendezett egyéb feltételekre nézve ezek szerint viszont az *alkalmazandó* belső jog előírásait kell érvényesnek tekintenie. Hogy ez melyik legyen, megint olyan kérdés, ami felveti a 2. c. felhívásának lehetőségét.[27] Nyilvánvaló ugyanis, hogy másként mint a kollíziós szabályok figyelembevételével erre a felvetésre a helyes válasz nem megadható. Ez esetben pedig a nemzetközi magánjog elveiből kell kiindulni és a helyes megoldást ezeken keresztül kell keresni.

4. A vétel kereskedelmi és nem kereskedelmi jellege

A vétel ilyen vagy olyan jellege nem egy körülményen múlik. Felek jogviszonyában idehat az ügylet létrejötte (alkalomszerű, vagy a kereskedelmi szokásoknak, helyi szokványoknak megfelelő-e), felek kialakult jogai egymással és 3. személyekkel szemben, azután a teljesítés, kockázat és hasonlók vonatkozásában. Jelen vizsgálódás során meg kell válaszolni a kérdést van-e szükség másfajta, méghozzá szigorúbb szabályok érvényesítéséhez az alakszerűség, a felelősség és más kérdések vonatkozásában olyankor, ha az ügyletben részvevő személyek élethivatásszerűen, ha tetszik főfoglalkozásként űzik az ügyletkötést, áruk adásvételét, vagy árucsere bonyolítását?

A hivatásos és nem hivatásos kereskedő különválasztása rendszerint szubjektív ismérven, az illető személyhez mért egyéni adottságon múlik. A belső törvények meghatározhatják a megkülönböztető jegyeket annak megjelölésére, ki a hivatásos kereskedő, ilyen az iparengedély, működési engedély megléte, szakképzettség, adófizetési kötelezettség, cégbejegyzés és hasonlók. Nemzetközi síkon azonban ezekkel az ismérvekkel nem lehet boldogulni, mivel ezek belső előírásokon alapszanak és országonként erős eltérést mutatnak.

Ha a felek szerződést kötöttek és az rendelkezésre áll, a jogviszony természetét ennek értelmezésével lehet megvilágítani.

Igen lényeges a kereskedelmi életben meghonosodott kijelentéseknek az egyöntetű értelmezése és a szó ennek megfelelő használata. A világkereskedelemben talán a legáltalánosabban használt angol nyelven „delivery" sokértelmű és nem egyszer „confusing" szó.[28] A két legszámottevőbb jogszabály az SGA 32. c. (1) és az Uniform Sales Act 46. c. (1) szövegében ez annyit tesz, mint „delivery of the goods to the carrier".

Ezek a kifejezések a kereskedők egymás közötti kapcsolatából származnak, a mondott jelentés ilyen alapon tulajdonítható az idézett szavaknak. Nem kereskedők vételi ügyleteinél az általuk használt szavaknak a bíró az interpretatio lege fori alkalmazásával adható jelentést tud csak adni. Ez utóbbi esetben a felek szándékának vizsgálata elsőrendű fontosságú, itt az egyes eseti részmozzanatoknak is fontos szerepük lehet.

A kereskedő általi levelezésben, vagy az ügyletkötés más mozzanatainál használt közismert kifejezések értelmét tovább vizsgálni nem kell, de nem is szabad. A nem kereskedő hivatkozhat a tévedésre és akkor a polgári jog általános szabályai és a szerződési akarata fogyatékosságait mérlegelő bírói gyakorlat figyelembevételével kell eljárni. Egyáltalában nem így van ez a kereskedelmi életben. A forgalom biztonsága, az ügylet gyors és eredményes bonyolítása megkívánja, hogy a tett kijelentéseknek meglegyen a kívánt súlyuk és kötelemfakasztó erejük.

Az ajánlathoz való kötöttségnek a nem kereskedők egymás közötti kapcsolatában is

[27] A 2 c. az Egységes Vételi Tv. alkalmazása során kizárja a kollíziós norma felhívását.

[28] Rabel i. m. (19) jegyz. 316. old.

nem egyszer kimagasló szerepe van. A magyar KT[29] tárgyi és alanyi alapügyletek közötti különböztetést alkalmaz. Az első csoportba tartoznak azok az ügyletek, amelyek tekintet nélkül a felek foglalkozására kereskedelmi ügyletet képeznek és itt szerepel első helyen a kereskedelmi vétel,[30] ami nem más, mint a vétel eladás szándékával. A KT a kereskedelmi jelleget azzal kívánta az ügyletnek megadni, hogy itt továbbeladás történik, tehát a javak forgalmának a bonyolítása valósul meg. A kereskedelmi vétel legfontosabb ismérve ennek a törvénynek a tükrében az, hogy a vétel továbbadásra irányuló szándékkal történik.

Eleve nincs meg ez az ismérv a nem kereskedők közötti adásvételnél legyen a vevő akár nem kereskedéssel foglalkozó gazdálkodó szerv, vállalat, jogi személy, vagy olyan magános, aki a saját vagy hozzátartozói szükségletei kielégítésére, vagy másoknak történő ajándékozás céljából vásárol.

Nyilván a törvényhozó akaratán múlik, hogy adott esetben ezt a kettősséget a tételes törvényeknél érvényesíti-e vagy pedig nem törekszik a kereskedelmi vétel külön meghatározására. A nemzetközi kereskedelmi vételt szabályozó 1963: 101. csehszlovák törvény (Z. M. O.) a jogügyletekről szóló 22. és következő §§-ban az akaratnyilvánítás egyszerű eseteiről, ennek alakszerűségéről és a fogyatékos akaratnyilvánításról rendelkezik részletesen, de nem tér ki a kétfajta jelleg elemzésére.

Aligha lehet kétséges, hogy ilyen szabályozásnál joghézaggal kerülünk szembe, amit az élet valami módon igyekezni fog kitölteni. Ez a törekvés könnyebben ér célhoz azokban az országokban, ahol igen nagy a szerepe a bírói eseti döntésnek, a case law-nak, mely a konkrét ítélkezésből veszi gyökerét, vagyis a CL hazájában. A kodifikációs rendszert kedvelő és a jogbiztonságot szem előtt tartó felfogás mellett a joghézag kialakuló szakmai vagy egyéb szokással kezd áthidalódni, utóbb követik ezt a tapasztalat szerint kiegészítő rendelkezések, alacsonyabb szintű jogszabályok, míg végül az utólagos és a kívánt formának megfelelő jogalkotás el nem kerülhető.

A vételi ügyleteknél a kereskedelmi és nem kereskedelmi jelleg szerinti megkülönböztetés különféle okok folytán eltűnőben van. A szocialista országokban ennek előidézője az a körülmény, hogy az új kodifikáció a kereskedelmi ügyletekre nem nyújt külön szabályozást, hanem a polgári jog egységének alapjából kiindulva a kereskedelmi ügyleteket ebben a körben kívánja rendezni. Mégis mutatkozik kétirányú szétválasztás, ami ellene mond az egységről vallott általános tételnek.

A magyar Ptk a tervszerződések kérdésével külön fejezetben foglalkozik, ennek a kategóriának szerepe és jelentősége 1968 óta erősen eltolódott, mégis a novelláris módosítások és majd soron következő alaposabb átdolgozás után is az lesz a helyzet, hogy a vétel és többi nevesített kötelem általános és különös tudnivalói mellett a törvényhozó ezekre a par excellence kereskedelmi ügyletekre eltérő szabályok meghozatalát látja szükségesnek. Megvan az a jelenség is, hogy alacsonyabb szintű jogforrás ezen kívül még szabályozza a határidős adásvétel és vállalkozás (adásvétellel kombinált bérmunka, megmunkálási stb. szerződés) különös tudnivalóit.

A csehszlovák törvényhozó az előbb idézett módon a nemzetközi kereskedelmi vételt tette külön kategóriává és szakította le a polgári jog egységes testéről, mivel ezek az ügyletek a szocialista népgazdaság és az időközben meghonosításra kerülő irányított piac szempontjából elsőrendű fontosságúak.

A SZU Polgári Törvényhozásának Alapelvei és az ennek nyomán kiadott szövetségi köztársasági polgári törvénykönyvek a szorosan értelmezhető kereskedelmi ügyleteket 3 helyen tárgyalják, éspedig, az Adásvétel és Termékszállítás c. pontoknál a III. részt kitevő Kötelmi jog c. fejezetben, majd a külföldi elemet tartalmazó kereskedelmi ügyletek témaköre visszatér a Nemzetközi Szerződésekkel foglalkozó VIII. résznél.

A lengyel törvényhozó az 1964. évi 93. törvénnyel közzétett polgári törvénykönyvben igen részletes alapvető és mellékkérdéseket is átfogó szabályozást nyújt a kötelmi jog általános részében, ami kivált az ügyleteket érintő rendelkezések javát fogja össze, majd a nevesített kötelmek körében kivételesen aprólékos részletezéssel merül el az adásvétel, mint legfontosabb kereskedelmi ügylet szabályainak egybefogásában. A mutatkozó hibákért való felelősség, a jótállás, a részletügylet szabályai (563—568. §) a tulajdon átszállása, minta alapján történő vétel és hasonlók teszik ki az ezzel foglalkozó 67. § tartalmát.

Azokban a tőkés országokban, ahol külön kereskedelmi törvénykönyv létrehozására került sor (Németország, Franciaország) a vétel kereskedelmi és nem kereskedelmi jellege az ítélkezésben és a szokások nyomán kialakult gyakorlatban tisztázódott teljes részletességgel.

Az egységes Vételi Tv. ebben a még oly jelentősnek is vehető kérdésben nem tudott a mondott rendelkezéseken túlnyúló szabályozást adni azért, mivel a nemzetközi szinten a kérdésben a különféle jogi (kodifikált vagy szokásjog) vonatkozású szabályok egységesítése el sem kezdődött, ilyen kezdeményezés szüksége nem merült fel. Az egységes Tv. így ezt a témakört nem szabályozza, ez azonban a jelek

[29] A kereskedelemről szóló 1875: XXXVII. tv. az időközi módosításoknak megfelelően a Ptké. 98. §-a értelmében egyes részeiben továbbra is hatályban maradt

[30] KT 258. §.

[31] Vö. (24) jegyz.

szerint nem olyan fogyatékosság, ami a hatályosulást gátolná, vagy akár lassítaná.

Az UNCITRAL WG 1970. dec.-i ülésszakán ebben a kérdésben végülis olyan javaslat született, hogy a 7. c. törlésével a szabályozást bele kell olvasztani az újonnan ajánlott 2. c. d. pontba lényegében ugyanilyen tartalommal. Ezzel az átcsoportosítással elkerülhetők lennének a további félreértések. Az Egységes Vételi Tv. így nem kívánna a jövőben különbséget tenni a kereskedelmi és nem kereskedelmi jellegű ügylet között, azonban szabályozása körén kívül maradnának a külföldön létesített alkalmi vásárlások.

Lényegében ez azt is fogja jelenteni, hogy az Egységes Vételi Tv.-vel és más nemzetközi rendezéssel szabályozott ügylet — a merő kereskedelmi vételt érinti és arra terjed ki a maga átfogó súlyával.

A módosításra javasolt 2. c. magában foglalja az Egységes Vételi Tv. alkalmazhatóságának feltételeit és jelentős egyszerűsítést vezet be.

A Working Group Report-ja[31] a személyes vásárlások kirekesztésénél egyik érvként arra hivatkozik, hogy az ilyen ügyletek során eladó vevő személyes körülményeit nem ismerheti, nem tudakozódhat, hogy a megvett holmi országhatáron túlra kerül-e, mivel a kereskedelmi forgalomban a két fél között ilyen kapcsolat nem alakul ki. Hiányozni fog itt az az elem, hogy az üzleti székhely „place of businesses" különböző ország területén legyen.

A nem kereskedelmi jellegű, tehát alkalmi magánügyletet az Egységes Vételi Tv. lényegében figyelmen kívül hagyja, előírásai arra nem terjednek ki. Ez következik a módosítani javasolt 5. c. (1) bek.-ből,[32] ha ezt egybevetjük az átalakított 2. c.-vel, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a Munkabizottság ténykedése nyomán eltűnhet a kereskedelmi és nem kereskedelmi vétel közötti megkülönböztetés, amivel még nem kapcsolódik ki az egyes országokban meglevő szubjektív, ill. objektív mércék körüli nehézség. Ezek meg fognak maradni, egyes konkrét esetekben az alkalmazásra kerülő jog alapján lesz a vita végérvényesen eldönthető.

A hivatásos és nem hivatásos kereskedelmi ügyletkötő személye, valamint az általa létesített kötelem tárgya, terjedelme és az elérni kívánt cél a gyakorlatban eléggé éles elhatárolást mutat. Az emptio-venditio alapvonásai mindkét esetben azonosak és ez a körülmény a polgári jog egységét valló felfogás mellett szól. A (fizetésért vagy hibákért viselt) felelősség, az ajánlathoz való kötöttség, a megtámadás lehetősége, a jog peremterületén elhelyezkedő szokás szerepe és érvénye, a biztosítás és az abból folyó kikötések mindazonáltal már erős különbséget mutatnak.

Ezeknek az eltérő sajátosságoknak a külön szabályozása, e vonatkozásban a kereskedelmi, vagy nem kereskedelmi jelleg szétválasztása igazoltnak mondható. A kereskedelmi vétel alapja és indítéka a puszta adásvétellel azonos lehet, annak terjedelme, érvényesülési köre, az ügyletkötő ehhez való szubjektív kapcsolata (saját szükséglet kielégítése, illetve továbbadás szándéka) azonban részkérdésekben indokolhatja az eltérő megoldásokat.

A WG javaslatának elfogadása esetén az Egységes Vételi Tv.-t életbe léptető és ahhoz még csatlakozni kívánó országok e szempontok szerint törekedhetnek majd belső szabályaik és a nemzetközi rendezés közötti egyensúly megteremtésére.

Karlócai János

[32] ibidem par 51

Demográfiai-társadalmi tényezők kapcsolata a kriminalitással

A bűnözés emberi magatartás, a kriminalitás kutatása ezért lényegében nem más, mint magatartásvizsgálat. Mint minden emberi magatartás, a bűnözés is sokoldalúan determinált, ezért az etiológiai kutatásban a megismerés szempontjából alapvető jelentőségű azoknak a tényezőknek a kutatása, amelyek e magatartás determinálásában szereppel bírnak. Az ember — így a bűnelkövető ember is — biológiai-társadalmi lény, magatartásának megértése nem képzelhető el demográfiai-társadalmi jellemzőinek megismerése nélkül.

A demográfiai ismérvek közül a kor és a nem az embert elsődlegesen mint biológiai lényt jellemzi, de már e két ismérv is bizonyos mértékig meghatározza társadalmi helyét; a családi állapot pedig legalább olyan mértékben szociológiai, mint demográfiai ismérv. A társadalmi hovatartozást lényegében a kulturális, foglalkozási, jövedelmi viszonyokat jelző adatok határozzák meg.

Ezek a tényezők a bűnözés személyi oldalának lényegét alkotják. Meglepő viszont, hogy — ismerve a demográfiai-társadalmi tényezők bűnözésben játszott szerepét — a téma önálló vizsgálatára a hazai irodalomban Kulcsár Kál-

mán[1] és Szabó Béla[2] tanulmányán kívül önállóan nem, csupán más szempontok mellett, járulékos jelleggel került sor.

A demográfiai-társadalmi tényezők vizsgálata olyan mennyiségű adat elemzését teszi szükségessé, hogy a hazai kriminalitás ilyen vonatkozásainak részletekre kiterjedő, elemző bemutatására e tanulmány keretében nincs mód.

Ezért alábbiakban csupán arra törekszünk, hogy néhány kriminálstatisztikai adat segítségével felhívjuk a figyelmet olyan, részben már ismert, de nem kellően vizsgált problémákra, melyek további kutatása jelentős segítséget nyújthatna a bűnözés megismeréséhez.

A férfiak és nők aránya a bűnözésben

Azt a körülményt, hogy a két nem aránya a bűnelkövetők között nem azonos, és hogy a két nem bűnözési intenzitása és bűnözési struktúrája eltér, a kriminálstatisztikai adatgyűjtések kezdete óta észlelik a kutatók.

A nők aránya a bűnelkövetők között a bűnözés egészét tekintve a legrégibb megbízható statisztikai adatok szerint is hozzávetőlegesen 20 százalék körül mozgott, és lényegében ma is ezen a szinten van. Földes Béla adatai szerint a nők aránya 1884-ben és 1885-ben a törvényszéki elítéltek között 11—12, a járásbíróságok által elítéltek között 25—26 százalék volt.[3]

A nők kisebb bűnözését társadalmi helyzetükkel magyarázta, azzal a körülménnyel, hogy a közéletben kevésbé vettek részt, mint a férfiak. A társadalmi helyzet bűnözésében játszott szerepének világos felismerésére utal az a feltételezése, hogy ha a nők fokozottabban lépnek ki házi, családi körből, nagyobb arányban szerepelnek majd a bűnelkövetők között is. Ezzel szemben ma már kétségtelen tény, hogy a nők társadalmi helyzetének az utóbbi két és fél évtizedben bekövetkezett gyökeres változása bűnözésükben nem eredményezett lényeges változást. Mindez arra utal, hogy a bűnözés és a nemi hovatartozás kapcsolatában az utóbbival együttjáró lelki beállítottságnak, a személyiség nemi jellegének és ezzel összefüggésben gondolkodásmódjának legalább olyan nagy szerepe van, mint a nemi hovatartozás társadalmi helyzetre gyakorolt hatásának. A mondottakhoz képest a két nem kriminalitásában lényeges változást csupán a társadalom életében bekövetkező hosszantartó abnormális állapot esetén tapasztalhatunk. Így Szabó Béla[4] kimutatta, hogy az első világháború alatt a nők elítélteken belüli számaránya 1914—1917 között 18,1 százalékról 43,1 százalékra, a női bűnözés intenzitása (100 000 12 éven felüli nőre számítva) 168-ról 375-re nőtt.

Ezek az arányok a rendkívüli körülményekkel magyarázhatók és hasonló torzulásokat a hazai kriminálstatisztika azóta sem regisztrált.

Az elítéltek között egyébként a két nem aránya a Földes Béla által már a múlt század végén megállapított arányoktól azóta sem tért el, hanem azzal lényegében ma is megegyezik.

A fiatalkorúak között ugyan a fiúk és lányok aránya nem azonos a férfiak és nők felnőttkorúaknál tapasztalt arányával, de ez a bűnözés egészén belül a nagyságrend alakulását nem befolyásolja lényegesen.

Az adatok alapján azt mondhatjuk tehát, hogy az összbüntetésben a férfiak-nők aránya 4 : 1, ami — figyelemmel a nemek népességen belüli arányára — a két nem bűnözési intenzitásának lényeges különbségére utal.

A két nem bűnözésének eltérései (és a bűnözés intenzitásának korral összefüggő változásai) határozottan kimutathatók, és viszonylag nagy állandóságot mutatnak; a nemek bűnözési gyakoriságának és az összbűnözési mutatóin túl az egyes bűntettek vagy bűntett csoportok tanulmányozása azonban azt mutatja, hogy ezek a részarányok és gyakoriságok bűntettenként jelentősen eltérnek. A részarányok és gyakorisági mutatók ezen különbségei arra utalnak, hogy a két nem bűnözése a gyakoriság mellett struktúrájában is lényegesen különbözik egymástól, és ez az eltérés hasonlóan nagy stabilitást mutat.

Kulcsár Kálmán[5] arra a körülményre hívja fel a figyelmet, hogy a két nem bűnözése közötti különbségnél különösen szembetűnő a férfiak-nők arányában a közvádas bűntettek és a magánvádas bűntettek közötti különbség. Felhívja a figyelmet arra is, hogy vannak kifejezetten női jellegű bűncselekmények, mint a közveszélyes munkakerülés, az üzletszerű kéjelgés és a magzatelhajtás. Ezek a bűntettek, mint mondja, közvetlenül adódnak a nemi jellegből. Érdekesebb jelenségnek tartja, hogy a közvádas rágalmazási és becsületsértési bűntettek 61 százalékát nők követték el. Hogy ez mennyire nem új jelenség, annak bizonyítására Irk Albertre[6] hivatkozik, aki már ugyanezt észlelte a század elején. Kulcsár Kálmán is hangsúlyozza, hogy milyen óriási változáson ment keresztül a nők társadalmi helyzete a század eleje óta, és mégis megmaradtak a bűnözés struktúrájának ezek a jellegzetességei. Ez, úgy véljük, megerősíti azt a korábbi megállapításunkat, hogy a két nem bűnözésének különbségeiben a társadalmi helyzet különbségeivel egyenrangú szerepe van a két nem pszichikai-fiziológiai eltéréseinek is.

A két nem bűnözési intenzitását összehasonlítva azt látjuk, hogy a férfiaknál a legmaga-

[1] *Kulcsár* Kálmán: Demográfiai tényezők jelentősége a bűnözésben. Demográfia. 1959. évi 2—3. és 1960. évi 1. sz.

[2] *Szabó* Béla: A nők kriminalitása a háború folyamán. Statisztikai Szemle 1923. évi 5—6. sz.

[3] *Földes* Béla: A bűnügy statisztikája. Budapest, 1889.

[4] *Szabó* Béla: im.

[5] *Kulcsár* Kálmán: im.

[6] *Irk* Albert: Kriminológia. Budapest 1912.

sabb értékeket a lopásnál, a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetésnél, a testi sértésnél és a garázdaságnál találjuk, míg a nőknél a rágalmazás, a becsületsértés, a testi sértés és a lopás a leggyakoribb bűntettek. Meg kell azonban jegyezni, hogy a nők testi sértéssel megvalósított bűntetteinek túlnyomó része könnyű testi sértés.

A két nem bűnözési struktúrájának különbségei a fiatalkorúaknál még szembetűnőbbek, mint a felnőtteknél.[7]

A két nem bűnözésének strukturális különbségére jellemző továbbá, hogy a nagyobb számban előforduló erőszakos bűntetteknél (hivatalos személy elleni erőszak, garázdaság, testi sértés) a férfiak bűnözési intenzitása lényegesen felülmúlja a nőkét, míg a két nem bűnözési arányának alakulásában döntő szerepe van annak a körülménynek, hogy a leggyakrabban elkövetett bűntettekben (lopás, testi sértés) a férfiak bűnözési gyakorisága magasabb, mint a nőké. Érdemes megjegyezni, hogy a két nem bűnözésének arányában és intenzitásában tapasztalható különbségek a legkülönbözőbb történelmi-kulturális hagyományokkal rendelkező országokban egyaránt fennállnak és kimutathatók. Különösen figyelemre méltó az az eltérés, amit az erőszakos bűnözésnél, ezen belül is az emberölésnél tapasztalhatunk. Az e bűntettet szándékosan elkövetők között a nők aránya a hazai rendőrségi adatok alapján 11—13 százalékra, a jogerőre elítéltek adatai alapján mintegy 8—11 százalékra tehető,[8] tehát mintegy fele összbűnözésen belüli arányuknak. Hasonló megállapításra jutnak a külföldi szerzők, így pl. Henting,[9] valamint Bensing és Schroeder is.[10]

Az életkor szerepe a bűnözésben

Az életkor és a magatartás összefüggései közismertek. Az a körülmény, hogy az ember magatartása életkorával együtt megváltozik, a társadalomtudományokban ismert, a szociológiai és kriminológiai kutatásokban ennek számos jelét tapasztaljuk. A bűnözés kriminálstatisztikai módszerekkel történő vizsgálata is felhívja a figyelmet arra a jelentős különbségre, mely a különböző korcsoportok bűnözési gyakoriságában megmutatkozik. A népesség különböző korcsoportjainak eltérő bűnözési gyakorisága a nem szerinti különbségekhez hasonlóan, rendkívül nagy stabilitást mutat.

A bűnözés intenzitása fokozatosan növekedve a 24—30 éves korcsoportban éri el a maximumot, majd ismét fokozatosan csökken.

A közvádas és a magánvádas bűntettek között a férfiaknál a bűnözési gyakoriság nagyobb különbségeket mutat, mint a nőknél; ez a különbség azonban az idősebb korcsoportok felé haladva csökken, a nőknél pedig a felsőbb korcsoportokban a magánvádas bűntettek gyakorisági mutatója felülmúlja a közvádast.

A két nem bűnözési gyakoriságának különbségei minden korcsoportban fennállnak, melynek oka a közvádas bűntetteknél tapasztalható különbség. A magánvádas bűntettek tekintetében a férfiak és a nők bűnözése nagyságrendileg nem tér el egymástól olyan mértékben, mint a közvádasnál.

A kriminálstatisztika adatai arra is felhívják a figyelmet, hogy nemcsak a bűnözés gyakorisága, hanem struktúrája tekintetében is van különbség a korcsoportok között. A legmagasabb bűnözési értéket mutató korcsoportokban az erőszakos, elsősorban az élet és testi épség elleni bűntettek gyakoribbak, mint a kisebb bűnözési intenzitású korcsoportokban. A bűnözési gyakoriság általános csökkenésével egyidejűleg csökken tehát az erőszakos bűnözés gyakorisága is.

Azt a körülményt, hogy az erőszakos bűntettek elkövetői elsősorban a fiatalabb korcsoportból kerülnek ki, a rendszeres statisztikai adatgyűjtéseken kívül a speciális kriminálstatisztikai adatfelvételek eredményei is igazolják.[11; 12]

A férfiaknál a fiatalabb korcsoportra esik a bűnözés maximuma az erőszakos és garázda jellegű bűntetteknél a testi sértés kivételével, valamint a lopásoknál, majd a magasabb korcsoportok felé haladva fokozatosan csökken.

A nőknél e bűntettcsoportok közül csak a testi sértésnél és a lopásnál találunk figyelemreméltó előfordulási arányt, a többi bűntettnél az elkövetők között a nők részaránya kicsi.

Míg tehát a férfiaknál a fiatalabb korcsoportra esik a bűnözési maximum és a túlnyomórészt férfiak által elkövetett bűntettek maximuma egyaránt, addig a nőknél az összbűnözési mutatóban a 18—19 éves csoport mellett a 30—34 éveseknél is viszonylag magas értéket találunk; az utóbbit az okozza, hogy a női bűnözés számottevő hányadát képező (nagyrészt magánvádas) testi sértések és rágalmazások, becsületsértések maximuma erre az életkorra esik.

Családi állapot

Számos etiológiai tanulmány teszi vitathatatlanná azt a tényt, hogy a különböző családi állapotúak viselkedési formái eltéréseket mu-

[7] *Kulcsár* Kálmán: im.

[8] *Györök* Ferenc—*Vedres* Géza: A szándékos emberölés okai, alakulása és megelőzése. Belügyi Szemle 1968. évi 1. sz.; *Csonka* József—*Vavró* István: Egy kriminálstatisztika vizsgálat eredményei. Statisztikai Szemle 1966. évi 5—6. sz.

[9] Hans *von Henting:* Zur Pschyhologie der Einzeldelikte Tübingen, 1956.

[10] R. C. *Bensing*—O. *Schroeder:* Homicide in Urban Community. Springfield, Illinois 1960.

[11] *Györök* Ferenc—*Vedres* Géza: im.

[12] *Csonka* József—*Vavró* István: A Budapesten elkövetett garázdaságok kriminálstatisztikai vizsgálata. Statisztikai Szemle 1968. é. 8—9. sz.

tatnak, és a különböző családi állapotúak aránya a deviáns magatartást tanúsítók, így a bűnelkövetők között is, eltér az adott családi álláspontúak népességen belüli arányától.

Az egyes kategóriákat összehasonlítva, a legmagasabb értéket a nőtlenek—hajadonok, a legalacsonyabbat az özvegyek kategóriájában találjuk. A kapott értékben azonban a családi állapot feltételezhető szerepén túl, legalább azzal egyenrangú, sőt valószínűleg fontosabb szerepe van annak a körülménynek, hogy a nőtlenek—hajadonok általában a legmagasabb bűnözési intenzitású fiatalabb, míg az özvegyek a legalacsonyabb bűnözési intenzitású idősebb korcsoportokba tartoznak. Az eltérés inkább az elváltak és a házasok bűnözési intenzitásánál figyelemreméltó, ahol is lényegében azonos korcsoportokba tartozó kategóriákról van szó.

Mindez, elsősorban és döntő módon az elváltak adatai feltételezhetővé teszik, hogy a családi állapot szerepe jelentős.

Az elváltak kirívóan magas bűnözési gyakorisága férfiaknál és nőknél egyaránt megállapítható, csaknem minden bűntettet ők követnek el a leggyakrabban.

A bírósági statisztika adatai szerint a jogerősen elítélt 18 éven felüliek bűnözési intenzitása a 100 000 megfelelő korú és családi állapotú lakosra számítva 1964—1971-ben a következőképpen alakult:[13]

FÉRFIAK

Év	családi állapot				
	nőtlen	házas	özvegy	elvált	összesen
1964	1860	1101	354	4076	1268
1965	2196	1331	404	4697	1520
1966	2272	1391	399	4945	1590
1967	2278	1373	406	4733	1577
1968	1882	1086	284	4145	1274
1969	1928	1033	259	3860	1239
1970	1808	880	250	3609	1098
1971	2188	1098	316	3916	1346

NŐK

Év	családi állapot				
	hajadon	házas	özvegy	elvalt	összesen
1964	348	299	105	658	285
1965	401	324	114	712	312
1966	439	349	127	778	339
1967	438	340	112	757	330
1968	316	264	92	577	254
1969	310	235	89	542	232
1970	223	171	59	375	167
1971	320	224	71	481	221

Az adatok megerősítik azt a korábbi kriminálstatisztikai tapasztalatot, hogy az elváltak bűnözése gyakoriság tekintetében mindkét nemnél felülmúlja a többi kategória gyakoriságát. Ez különösen azért figyelemreméltó, mert ebben a kategóriában annak ellenére mutatkozik a rendkívül magas intenzitás, hogy a magasabb korcsoportok aránya nagyobb, mint a nőtlenek—hajadonok között, és a családi állapot hatása még a korösszetétel hatását is semlegesítve eredményezi a kapott mutatót.

A személyi körülmények részletes megfigyelésére is kiterjedő kriminálstatisztikai vizsgálatok adatai arra engednek következtetni, hogy a kapott eredmények tovább finomíthatók, és új ismeretekhez is juthatunk segítségükkel. A családi állapot és korstruktúra bűnözési gyakorisággal való kapcsolatát, a két tényező kölcsönhatását mutatja, hogy azoknál a bűntetteknél, ahol az elkövetők döntő részben a fiatalabb korcsoportokból kerülnek ki, a nőtlenek és hajadonok aránya az átlagosnál lényegesen magasabb.[14] Bizonyos adatok azonban arra utalnak, hogy a különböző családi állapotúak bűnözési gyakoriságának eltérései a kormegoszlás különbségeivel számottevő mértékben függnek össze; a kormegoszlás hatását kiküszöbölve, standardizált kormegoszlás esetén a különböző családi állapotú személyek kriminalitása közelebb van egymáshoz, mint azt a nyers arányszámok mutatják, a standardizálással jelentősen megemelkedhet a házasok gyakorisága. Erre utalnak az 1962-ben emberölés miatt jogerősen elítéltekkel foglalkozó vizsgálat adatai.[15]

A 100 000 felnőtt korú és megfelelő családi állapotú férfi népességre jutó elítéltek gyakorisága:

Családi állapot	Gyakoriság	Standard gyakoriság
Nőtlen	14.5	13,5
Házas	7,3	10,6
Özvegy	8,3	9,5
Elvált	13,0	11,0
Összesen	8,7	8,7

x Standard kormegoszlás alapján

A nőknél azt tapasztaljuk, hogy az elítélt nők négyötöde házas volt, holott a felnőtt korú női népességnek csak kétharmada az. Az emberölés miatt elítélt nők között a házasok ilyen aránya nyilvánvalóan összefüggésben van azzal a körülménnyel, hogy a nők emberöléseinek motívuma legtöbbször családi jellegű, és a cselekmény jórészt férjük ellen irányul.

Lényegesnek tűnik azonban, hogy a kriminalitás alakulásában a jogi kategórián túl leg-

[13] Statisztikai Évkönyv 1964—1971. kötetek.

[14] Pl. *Csonka* József—*Vavró* István: A garázdaságok kriminálstatisztikai vizsgálata. Belügyi Szemle 1968. évi 10. sz.

[15] *Csonka* József—*Vavró* István: Egy kriminálstatisztikai vizsgálat eredményei. Statisztikai Szemle 1966. évi 5—6. sz.

alább azzal azonos mértékben játszik szerepet a családi állapot rendezetlensége (a jogi állapot és a tényleges helyzet eltérése). A rendezetlen családi élet kriminalitást növelő hatása mindkét nemnél észlelhető; az elítéltek csaknem egyhatodánál a hivatkozott vizsgálatok adatai szerint a tényleges családi helyzet eltér a jogi állapottól.

Az elítélt férfiak közül minden hetediknek, a nők közül csaknem minden negyediknek rendezetlen volt a családi állapota. A rendezetlen családi viszonyok között élők túlnyomó része jogilag házas. Ezt figyelembe véve határozottan megállapítható, hogy az elítéltek között a házasok aránya alacsonyabb, mint ahogy a jogi helyzet alapján összeállított adatok mutatják.

A vagyon elleni bűnözés okaival foglalkozó kriminálstatisztikai felvétel adatai is[16] arra utalnak, hogy a rendezett családi életű népesség kriminalitása kisebb. Arról, hogy a népességen belül mekkora a jogi helyzettől eltérő családi állapotúak aránya, pontos adat nem áll rendelkezésre, az azonban biztosra vehető, hogy az elítéltek között ez az arány (férfiak 14,1, nők 19,5 százalék) a népességen belüli aránynál lényegesen magasabb, így a rendezetlen családi élet összefüggése az intenzívebb kriminalitással határozottan kimutatható, bár pontosan nem mérhető. Ez a hatás különösen a nőknél észlelhető szembetűnő módon, mert az idézett vizsgálat adatai szerint minden 5. női elítélt jogi helyzet szerinti állapota eltér a ténylegestől.

Úgy gondolom azonban, abból a körülményből, hogy a házasok bűnözési intenzitása kisebb, mint az azonos korcsoportba tartozó más kategóriáké, nem lehet levonni azt a kriminálstatisztikusok és kriminológusok által már általában levont következtetést, hogy a rendezett házasélet a kriminalitásra csökkentő hatást gyakorol. Az a tény, hogy a bűnelkövetés az egyik családi állapottal gyakrabban, a másikkal ritkábban előforduló jelenség, nem bizonyítja a házasság visszatartó hatását. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a rendezett családi életnek és az ezzel párhuzamosan mutatkozó alacsony kriminalitási gyakoriságnak közös háttere van, a közösségi életre, a társadalom nagyobb és kisebb egységeibe való beilleszkedésre való nagyobb fokú alkalmasság. Ez más szóval annyit jelent, hogy a rendezetlen családi állapotúak kriminalitási gyakorisága azért magasabb, mint a házasoké, mert az utóbbiak a társadalom nagyobb és kisebb közösségében (a házasságban) egyaránt alkalmasabbak az együttélésre. A magasabb kriminalitás tehát a rendezetlen (vagy elvált) családi állapotnak azért gyakoribb velejárója, mert azzal közös háttere van.

A családi élet és a kriminalitás összefüggéseit vizsgálva szokták még elemezni a családi élet bizonyos vonatkozásai (elsősorban a gyermekek száma), valamint a neveltetés és a kriminalitás kapcsolatát. Ezek a tényezők, szerepük, az elkövetők ilyen ismérvek szerinti megoszlása statisztikai eszközökkel éppen úgy vizsgálhatók, mint a többi demográfiai vagy társadalmi ismérv hatása. Nézetem szerint azonban, a gyermekszám ismerete csak igen korlátozott értékű információt jelent. A kapott adatok tájékoztatnak ugyan arról, hogy a bűnelkövetők gyermekszám szerinti megoszlása milyen, arról is, hogy ez az arány, összehasonlítva a népesség hasonló megoszlásával, milyen eltéréseket vagy hasonlóságot mutat, és lehet számításokat végezni arra vonatkozólag, hogy a népesség gyermekszám alapján képzett csoportjainak bűnözési intenzitása hogyan alakul. Az így nyert ismeretek azonban nem alkalmasak arra, hogy belőlük megbízható következtetést vonjunk le. A gyermekszám ugyanis olyan adat, amely számszerűleg mutat bizonyos nagyságrendi hovatartozást, de nem mutatja a bűnelkövető és a gyermekek kapcsolatának leglényegesebb részét, az érzelmi oldalt, és így nem állapítható meg, hogy az elkövetőben a bűntett végrehajtására, vagy az attól való tartózkodásra determináló tényezők között a gyermekéhez, vagy gyermekeihez fűződő kapcsolata, vagy gyermektelen volta milyen szerepet játszott. A tettes e kapcsolatra vonatkozó nyilatkozata, sőt gyakran környezetének nyilatkozata ugyanis nem túl megbízható kiindulási alap ennek megítélésére, statisztikailag pedig a gyermekszámon és a kapcsolatra vonatkozó nyilatkozaton felül más nem nagyon regisztrálható. (Az idevonatkozó pszichológiai vizsgálatok adhatnak ugyan útmutatást, de tömegméretekben az ilyen vizsgálatok alkalmazása és eredményeinek feldolgozása, elméletileg bármilyen kívánatos is, gyakorlatilag nem nagyon valósítható meg.)

A gyermek és a gyermekek számának szerepe a bűnelkövetésben egyébként igen sokféle lehet. Egyes esetekben a tettes azért követi el a bűntettet, mert ezzel gyermekeinek jobb ellátását akarja biztosítani, vagy azok helyzetén akar javítani. Más esetben a gyermekek léte vagy vagy nemléte a kriminalitás szempontjából semleges. Ismét más esetben a gyermekek megléte egyenesen előfeltétele a bűntett elkövetésének vagy elkövethetőségének, pl. az ún. gyermekölés esetében vagy tartási kötelezettség elmulasztásánál (ha a tettes a gyermek tartására köteles). Ezért azok az információk, amelyek erre a körülményre vonatkoznak[17] adnak ugyan bizonyos ismereteket, de ez csak tájékoztató jellegű.

A neveltetés, a gyermekkori és serdülőkori hatások befolyása a kriminalitásra közismert. Ezek a tényezők elsősorban a fiatalkorúaknál és az ún. „fiatalfelnőtt" években éreztetik hatásukat, de néha még ennél is később, ezért vizsgálatukra elsősorban a fiatalkorúak bűnözésének

[16] *Miltényi* Károly—*Vavró* István: A fővárosi vagyon elleni bűnözés kriminálétiológiai vizsgálata Belügyi Szemle, 1964. évi 6. sz.

[17] *Csonka* József—*Vavró* István; és *Miltényi* Károly—*Vavró* István: im.

kutatásánál van szükség[18] és lehetőség. Lemérésük, a kriminalitás alakulásában játszott szerepük kimutatása, a stohasztikus kapcsolatok érzékeltetése elsősorban statisztikai módszerekkel oldható meg. Az alkalmazható statisztikai módszerek: a megoszlási és intenzitási viszonyszámok, valamint korrelációs együtthatók számítása. A családi környezet, a nevelés hatásának, a kriminalitás alakulását befolyásoló szerepének kutatása még nem olyan mértékű, mint az kívánatos lenne. A Kulcsár Kálmán[19] által közölt adatok azonban félreérthetetlenül mutatják, hogy ennek a körülménynek igen nagy szerepe van és ez a statisztika eszközeivel — a felmerülő számos nehézség ellenére — megragadható és bemutatható. Az is megállapítható, hogy az ilyen tényezők hatása bűntettenként és nemenként változik, így megállapítható, hogy a szülők házasságának felbomlása a lányokra negatívabb hatást gyakorol, mint a fiúkra. A közölt adatok és Kulcsár Kálmán egyéb, ezzel a témakörrel kapcsolatos megállapításai meggyőzően indokolják a kutatások ilyen irányú kiterjesztésének szükségességét.

Az iskolai végzettség

A bűnözés társadalmi jellegéből következik, hogy a kriminalitásra jelentős hatást gyakorolnak azok a körülmények, melyek a társadalmi helyzetet meghatározzák. Ezek az iskolai végzettség, a képzettség, a foglalkozás. Az iskolai végzettség azért függ össze a kriminalitással, mert egyrészt bizonyos mértékig meghatározza a kérdéses személy kulturális szintjét, és ennek megfelelően azt a magatartást, amelyet nagy valószínűséggel tanúsít, másrészt mert bizonyos keretek között befolyásolja a társadalomban elfoglalt, vagy elfoglalható helyét. Ezt az összefüggést bizonyítják azok az adatok, amelyek az iskolázottsági szint különböző fokozatán állók eltérő arányú kriminalitását mutatják. A magasabb iskolai végzettség és ennek kriminalitást csökkentő hatása a múlt században még nem volt általánosan elfogadott, sőt többen úgy vélték, hogy éppen a műveltség emelkedésével párhuzamosan növekvő igények és szélesebb körű ismeretek miatt bizonyos veszélyeket rejt magában, és némely tekintetben a kriminalitást növelő tényezővé is válhat, azonban — éppen a magasabb műveltségi színvonallal együtt járó kulturáltabb viselkedés eredményeképpen — remélték, hogy a műveltségi szint emelkedése az erőszakos bűntettek számának csökkenéséhez vezet.[20]

A kriminálstatisztikai kutatások újabb eredményei azt mutatják, hogy a műveltségi színvonal hatása a kriminalitásra megállapítható és értéke bűntettenként változó. A műveltségi fok meghatározása azonban nehéz feladat, mert nincs olyan ismérv, amelynek segítségével a műveltségi szintet pontosan ki lehetne fejezni.[21] Ezért ennek mérésére általában az iskolai végzettséget használják.

A vagyon elleni bűnözés okaival foglalkozó egyik vizsgálat[22] megállapításai szerint az alacsonyabb végzettségű csoportok elítélteken belüli aránya magasabb, míg a felsőbb fokú végzettséggel rendelkezőké alacsonyabb, mint ugyanezen csoportok népességen belüli aránya.

Az iskolába nem jártak (nagyrészt egyúttal írástudatlanok is) aránya a megfigyeltek között csaknem kétszerese népességen belüli arányuknak. Ez elsősorban azért figyelemreméltó, mert az iskolázatlanok döntő része az alacsonyabb kriminalitású, idősebb korcsoportból kerül ki. Az elítéltek között az általános iskolát végzettek aránya magasabb, mint a népességen belül. Érdekes, hogy a középiskolába járt, de érettségi bizonyítványt nem szerzett személyek kriminalitása magasabb, mind az érettségizettekénél, mind azokénál, akik csak általános iskolát végeztek. A vizsgálat nem tette lehetővé annak megállapítását, hogy ez objektív okokból van így, vagy annak következménye, hogy a társadalmi szokások figyelmen kívül hagyása ugyanannál a személynél többféleképpen is megnyilvánulhat. Az egyetemre (főiskolára) járt, de ott oklevelet nem szerzettek kriminalitása alacsonyabb, mint az előző csoportoké, a diplomát (oklevelet) szerzett személyek kriminalitási mutatója pedig még ennek is csak egyharmada, ami arra utal, hogy a magasabb végzettséggel együtt járó magasabb általános és szakmai műveltség lélektani egzisztenciális tényezőkön keresztül egyaránt elősegíti a társadalomba való jobb beilleszkedést.

A műveltség (iskolai végzettség) kriminalitás alakulására gyakorolt hatása a legszembetűnőbben az erőszakos bűntetteknél mutatható ki. Györök Ferenc és Vedres Géza[23] kutatásai szerint az egyes végzettségi kategóriába tartozók százalékos aránya a szándékos emberölések elkövetői között és a népességen belül a következő:

	bűnelkövetők	népesség
iskolai végzettség nélküli	11,5	2,8
középiskolát végzett	3,0	7,7
egyetemet végzett	—	2,0

[18] *Vígh* József: A fiatalkori bűnözés és a társadalom. Budapest 1960; *Kovacsics* József: A fiatalkori bűnözés okaira vonatkozó kutatásokról. Magyar Jog 1962. évi 3. sz.; *Duxné* Nagy Katalin: A fiatalkori bűnözés okaira vonatkozó 1962—63. évi rendőrségi adatfelvétel első eredményei. Belügyi Szemle 1963. évi 10. sz.; *Szabó* András: A fiatalkori bűnözés kutatásának etiológiai problémái. Jogtudományi Közlöny 1964. évi 11. sz.; *Györök* Ferenc: A fiatalkorúak bűnözésének alakulása, okai és megelőzése. Belügyi Szemle 1964. évi 4. sz.

[19] *Kulcsár* Kálmán im.

[20] *Földes* Béla: im.

[21] *Borsi* Zoltán—*Halász* Kálmán: Városi és községi bűnözés Magyarországon 1968. évben.

[22] *Miltényi* Károly—*Vavró* István: A vagyon elleni bűnözés okai Budapesten. Statisztikai Szemle 1963. évi 10—11. és 12. sz.

[23] *Györök* Ferenc—*Vedres* Géza: im.

Mint látható, a különbség rendkívül nagy. Hasonló eredményeket hozott a szándékos emberölés miatt jogerősen elítéltek vizsgálata is.[24]

A megfelelő korú és megfelelő iskolai végzettséggel rendelkező százezer lakosra jutó elítéltek gyakorisága mind a férfiak, mind a nők esetében az iskolát nem végzetteknél és az általános iskola alsó, illetve felső tagozatait végzetteknél bizonyult a legmagasabbnak. Az iskolába nem járt tettesek százezer lakosra jutó gyakorisága többszöröse az összes elítélt gyakoriságának. Százezer megfelelő iskolai végzettségű férfira jutó elítéltek száma:

Iskolai végzettség	A 100 000 lakosra jutó elítéltek	
	gyakorisága	Standard gyakorisága
Nem járt iskolába	26,4	39,9
Az általános iskola 1—5 osztályát végezte	14,1	18,5
Az általános iskola 6—8 osztályá végezte	8,3	7,8
Középiskolába járt, illetve érettségi bizonyítványt szerzett	2,7	2,8
Egyetemre (főiskolára) járt. ill. oklevelet szerzett	0,6	0,5
Összesen:	8,9	8,9

x Standard korcsoszlás alapján

Az iskolai végzettség jelentősége még fokozottabban szembetűnik, ha a különböző iskolai végzettségűek eltérő kormegoszlásának hatását kiküszöböljük. A fiatalabb korosztályokban — melyek az emberölések elkövetőinek túlnyomó részét adják — az iskolázatlanok aránya már igen alacsony. Így az iskolát nem végzett fiatal tettesek magas száma — a standardizált arányszámokon keresztül — még szembetűnőbben mutatja az iskolázottság és az élet elleni bűnözés kapcsolatát.

A garázdaságok[25] elkövetőinek iskolai végzettség szerinti megoszlása hasonlóan kedvezőtlen képet mutat. A megfigyelt elítéltek több mint fele még a nyolc általánost sem végezte el, 2 és fél százalékuk pedig írástudatlan volt. Ez különösen azért figyelemre méltó, mert 68 százalékuk 30 éven aluli, tehát legalább a nyolc általános elvégzésének lehetőségét már a társadalmi berendezkedésből adódó lehetőség miatt is biztosítottnak kell tekinteni.

Az iskolai végzettség hatása — mint említettük — nem egyforma szerepet játszik a bűnözés egészénél; az erőszakos bűnözésnél (különösen az élet elleninél) hatása, a kriminalitás alakulásával fennálló kapcsolata határozottan kimutatható. Ez arra utal, hogy a magasabb szintű ismeretek szerzésével a társadalomba való beilleszkedés képességének növekedése is együtt jár.

Alaposan feltehető, hogy az előbb említett beilleszkedésen túl, szerepet játszik a kriminalitás alakulásában az iskolai végzettségnek megfelelő társadalmi-gazdasági helyzet, és az eltérő bűnözési gyakoriság ezekre az eltérésekre vezethető vissza.

Foglalkozás

A műveltségi (iskolai végzettségi) szint és a bűnözés kapcsolatát ismerve alaposan feltételezhető, hogy bűnelkövetők nagyobb gyakorisággal kerülnek ki azokból a foglalkozási csoportokból, ahol az alacsonyabb végzettségűek részaránya jelentősebb. Ezt a feltételezést a kriminálstatisztikai kutatások igazolják. A Budapesten vagyon elleni bűntett miatt elítéltek vizsgálata[26] a fizikai dolgozók magas arányát mutatja:

Foglalkozás	Az elítéltek között (1)	A budapesti nagykorú népességben (2)	(1) a (2) százalékában
Alkalmazott fizikai dolgozó	85,0	43,6	195,0
Alkalmazott szellemi dolgozó	6,8	23,4	29,1
Önálló	2,1	3,0	70,0
Nyugdíjas	1,3	12,1	10,7
Eltartott	4,8	17,9	26,8
Összesen:	100,	100,	100,0

Az adatok azt mutatják, hogy a fizikai (ahol az iskolázottság a legalacsonyabb) és szellemi dolgozók kriminalitási gyakorisága között feltűnően nagy a különbség. (Ebben feltehetően bizonyos mértékben anyagi helyzetük is közrejátszik.) A nyugdíjasok és eltartottak alacsony bűnözési gyakorisága az előzőeknél életkorukkal, kormegoszlásukkal, az utóbbiaknál a nők magas arányával magyarázható. A fizikai dolgozók aránya a lopásnál, a szellemi dolgozók aránya a csalásnál és a sikkasztásnál a legmagasabb. A struktúra ilyen különbségében az intellektuális színvonalnak és az objektív lehetőségeknek egyaránt szerepük van. Még nagyobb a különbség a „személyi konfliktusos" bűntettek, ezen belül is az erőszakos bűntetteknél. A garázdaság miatt elítéltek között[27] a szellemi dolgozók aránya 3, a fizikai dolgozóké 94 százalék. A fizikai dolgozók között a segédmunkások aránya valamennyivel felülmúlja a szakmunkásokét (a megfigyelt elítéltek 51 százaléka volt segédmunkás, 43 százaléka pedig szak-, illetve betanított munkás). Az emberölés miatt elítéltek kriminálstatisztikai vizsgálata szerint[28] a tet-

[24] *Csonka* József—*Vavró* István: Egy kriminálstatisztikai vizsgálat eredményei. Statisztikai Szemle 1966. évi 5—6. sz.

[25] *Csonka* József—*Vavró* István: im.

[26] *Miltényi* Károly—*Vavró* István: im.

[27] *Csonka* József—*Vavró* István: im.

[28] *Csonka* József—*Vavró* István: im.

tesek 96 százaléka aktív kereső. Az aktív kereső elítéltek 100 000 megfelelő korú lakosra eső gyakorisága mind a férfiak, mind a nők esetében a nem mezőgazdasági szakképzetlen fizikai dolgozók kategóriájában a legmagasabb. Az aktív keresők 100 000 lakosra jutó gyakorisága foglalkozási viszony szerint:

Népgazdasági ág	Szak- és betanított munkás	Egyéb fizikai dolgozó	Szellemi dolgozó	Önálló és családtag	Összesen
	férfiak				
Mezőgazdaság	—	13,1	—	3,7	8,0
nem mezőgazdaság	5,9	29,3	5,0	5,3	10,3
	nő				
	0,6	5,2	0,6	4,6	1,8

x A női elkövetők alacsony száma miatt részletesebb adat nem adott volna statisztikailag értékelhető eredményt

A szakképzettek és szakképzettséggel nem rendelkezők bűnözési gyakoriságának lényeges különbsége arra utal, hogy a fizikai kategórián belül is lényeges különbség van a két csoport életmódja, társadalmi beilleszkedése és anyagi helyzete között. A különbség fennállását a fenti vizsgálatokon kívül a rendőrségi-ügyészségi statisztika adatai is igazolják; egy kriminológiai felvételből megállapítható, hogy a szándékos emberölés miatt 1964—1966-ban eljárás alá vont 1408 személy közül 1002-nek semmiféle képesítése sem volt.[29]

Jövedelem

A második világháborút megelőző időszak kriminálstatisztikusai a bűnelkövetők személyi és társadalmi körülményeinek meghatározásánál a vagyoni helyzetre vonatkozó adatokat is megfigyelték. A múlt században Földes Béla is észlelte már, hogy a különböző anyagi helyzetűek bűnözésen belüli aránya lényegesen eltér a népességen belüli arányuktól. A vagyoni helyzetnek a bűnözés változásainak alakulásában játszott szerepét a terméseredmények és a kriminalitási gyakoriság összefüggéseivel mutatta ki.[30]

A terméseredmények alakulása és a bűnözés intenzitásának változása közötti összefüggés ilyen foka érthetővé válik, ha a mezőgazdasági népesség lakosságon belüli arányát figyelembe vesszük.

A bűnözés alakulása és az elkövetők gazdasági helyzete közötti összefüggés, a különböző gazdasági helyzetű népességcsoportok bűnözési intenzitása közötti különbség azonban olyan gazdasági struktúra mellett is kimutatható, amikor a gazdasági ágak aránya nem viseli ennyire magán a mezőgazdaság túlsúlyának bélyegét. Éppen ezért a vagyoni helyzet és a bűnözés gyakorisága közötti kapcsolat a második világháborút követő időkig figyelemmel kísérhető.

A második világháború után a helyzet bizonyos mértékig megváltozott. A vagyoni struktúra eddigi rendszere felbomlott, és a gazdasági különbségek alapjává a jövedelmi viszonyokban fennálló különbség vált. Lényeges vonás az is, hogy az addigi szélsőségek, a szélső határok közötti távolság lényegesen összeszűkült. A gazdasági (jövedelmi) viszonyok különbözősége azonban az eltérő csoportok bűnözési gyakoriságainak különbözőségeiben változatlanul jelentkezik, és a statisztika eszközeivel kimutatható. Változatlanul megállapítható, hogy a bűnelkövetők döntő többségükben az alacsonyabb jövedelmű kategóriákból származnak, jövedelmi nagyság szerinti megoszlásuk lényegesen eltér a népességétől.

A vagyon elleni bűntett miatt 1961-ben Budapesten elítéltek közül a jövedelemmel rendelkezők jövedelemnagyság szerinti megoszlása azt mutatja, hogy az alacsonyabb jövedelműek aránya nagyobb, mint a kereső népességben általában, és a 2000 forinton felüli jövedelműeknél az átlagnál lényegesen alacsonyabb vagyon elleni kriminalitás figyelhető meg.[31]

Lényegében erre a megállapításra jut Halász Kálmán és Borsi Zoltán, amikor a mezőgazdasági jövedelmezőség és a bűnözés alakulása közötti korrelációs kapcsolatot vizsgálva leszögezik, hogy „A mezőgazdaságban a városi termelőszövetkezeteknél az alacsonyabb jövedelem a vagyon elleni bűnözés növekedésének irányába ható tényező".[32]

Rendkívül figyelemre méltó azonban, hogy az elítélteknek a népesség átlagánál kedvezőtlenebb anyagi helyzete nemcsak a vagyon elleni bűnözésnél, hanem a bűnözés más, nem anyagi motivációjú kategóriáinál is kimutatható. Az emberölés miatt Magyarországon 1962-ben jogerősen elítéltekre vonatkozó teljes körű adatfelvétel szerint az alacsonyabb jövedelműek aránya lényegesen magasabb, a magasabb jövedelemmel rendelkezők aránya viszont lényegesen alacsonyabb az össznépesség megfelelő arányánál.[33] Hasonló kereseti megoszlás figyelhető meg a szintén nem anyagi motivációjú garázdaságoknál is.

A legalacsonyabb jövedelmi kategóriákba tartozó népesség kriminalitási gyakoriságának szembetűnő aránya a magasabb jövedelmű kategóriákéhoz viszonyítva, és az a körülmény, hogy a jelenség a nem anyagi motivációjú bűnözésnél is megfigyelhető, arra utal, hogy az

[29] *Györök* Ferenc—*Vedres* Géza: im.
[30] *Földes* Béla: Bűnügy statisztikája. Szociológiai tanulmány. Bp. 1889.
[31] *Miltényi* Károly—*Vavró* István: A vagyon elleni bűnözés okai Budapesten. Statisztikai Szemle, 1963. 10, 11. és 12. sz.
[32] *Borsi* Zoltán—*Halász* Kálmán: im.
[33] *Csonka* József—*Vavró* István: im.

alacsony jövedelmű kategóriák morális állapota, figyelemmel a már említett alacsonyabb iskolai végzettségi szintre, eltér a társadalmi átlagétól, és nagymértékben eltér a magasabb jövedelmű és iskolázottságú rétegekétől. Tekintve, hogy az alacsonyabb jövedelműek és iskolai végzettségűek a bűnözésben nem az idősebb korcsoportok (tehát nyugdíjas, és a múlt társadalmi rendszerének hibájából alacsonyabb végzettségűek) közül kerülnek ki, fel kell figyelni az alacsony végzettségű és jövedelmű fiatal rétegek magas bűnözési intenzitására. Itt utalnánk arra a megfigyelésre, hogy az adott iskolatípust megkezdő, de be nem fejező csoportok kriminalitása egyes vizsgálatok szerint minden csoportban meghaladja az azt befejezőkét. Ez annyit jelent, hogy a kriminalitás szempontjából ezeknek a rétegeknek a szerepe a legnagyobb. A fiatal korral együtt járó magas bűnözési intenzitás — kapcsolatban az alacsony végzettség és jövedelem kriminalitást növelő hatásával — olyan körülmények, melyek mindenképpen figyelemreméltók.

Átrétegeződés

A bűnözés alakulásában szerepet játszó tényezők között egy olyan új tényező is jelentkezik, amelynek a múltban nem volt jelentős szerepe. Ez a társadalmi helyzetben bekövetkezett változás, az átrétegződés. A múlt társadalmi rendszerben a különböző osztályok és rétegek olyan zártak voltak, hogy a közöttük történő mozgás, az egyik osztályból a másikba való átkerülés ritka, az egyik rétegből a másikba történő átkerülés pedig nem túl gyakori jelenség volt. A második világháborút követő társadalmi átalakulással járó gyökeres változások egyrészt a népesség fokozott belső migrációját, másrészt tömeges átrétegződését eredményezik.

Tekintve, hogy a különböző társadalmi rétegek bűnözési intenzitása és bűnözési struktúrája eltér egymástól, ennek a társadalmi mozgásnak a kriminalitás szempontjából nagy jelentősége van. Az átrétegződés és a bűnözés változása közötti kapcsolatok vizsgálata éppen ezért kriminálstatisztikai szempontból az egyik leglényegesebb feladat. A társadalmi átrétegződés kapcsolatában szerepet kell, hogy kapjon egyrészt annak a vizsgálata, hogy a horizontális (népgazdasági ágak szerinti) és a vertikális (kvalifikáltságban és a munkakör jellegében) beállott változások hatása észlelhető e bűnözés változásaiban, másrészt, hogy az mennyiben vezethető vissza a korábbi társadalmi helyzetben ható normarendszer hatásaira (azok meddig élneg tovább), és mennyiben az új helyzetből adódó hatások eredményei (azok milyen gyorsan és milyen eredménnyel épülnek be az elkövetők tudatába).

A legjelentősebb ilyen mozgás a mezőgazdasági lakosság más népgazdasági ágakba áramlása. Miután az ismert, hogy a mezőgazdasági népesség bűnözési struktúrája, aránya és bűnözési gyakorisága eltér a nem mezőgazdasági népességétől, a bűnözés alakulása szempontjából különös figyelmet érdemel ennek a vizsgálata. A megkülönböztetett figyelem egyik oka, hogy az élet elleni bűnözés alakulásában jelentős különbség tapasztalható a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági népesség szerepében és magatartásában, és a bűnözésnek ezen a területén hazánkban igen magas gyakorisága figyelhető meg. Az emberölések vizsgálatánál már történt ugyan kísérlet a társadalmi helyzet változásainak vizsgálatára,[34] kívánatos lenne azonban az ilyen irányú kutatások számának fokozása és kiterjesztése a bűnözés más területeire és az összbűnözésre is.

*

Befejezésül ismételten szeretném hangsúlyozni, hogy jelen tanulmányban csak azokkal a demográfiai-társadalmi ismérvekkel kívántunk foglalkozni, amelyek a kriminalitással a statisztikai adatok szerint egyértelműen kapcsolatba hozhatók, de nem kívántuk érinteni e kapcsolatok tényleges társadalmi formáit és tartalmát. Ezért nem tárgyaltuk a mikrokörnyezeti és makrokörnyezeti tényezők, valamint a demográfiai-szociológiai jellemzők kölcsönhatását, és ennek a kriminalitásban játszott szerepét. Ez ugyan az érintett kérdésekhez közel áll, azonban sokrétűsége ilyen terjedelmű tanulmányban még a probléma körvonalainak viszonylag teljes vázolását sem teszi lehetővé.

Vavró István

[34] *Csonka* József—*Vavró* István: im.

SZEMLE

A kategorikus jogszabályok logikai negációja

I. A probléma

1. A kijelentéslogika egyik művelete a *tagadás*, a *logikai negáció* művelete. Pl. az *„Esik az eső"* kijelentés negációja: *„Nem esik az eső"*. A negáció eredménye igaz, ha a tárgya hamis és viszont: hamis, ha tárgya igaz.

Kérdés, vajon lehet-e tagadni *jogszabályokat* (általában: normákat) és ha igen, akkor hogyan lehet végrehajtani egy jogszabály (általában: egy norma) logikai negációját. Az alábbiakban ezt a kérdést vizsgálom.[1] Dolgozatomban *Ruzsa* Imre munkáira támaszkodom.

2. A téma vizsgálatát *elemi* normákra korlátozom. Elemi norma az, amely nem bontható fel további normákra. Az *összetett* normákra (amelyek további normákra bonthatók fel) nem térek ki. Nem foglalkozom a *feltételes* (hipotetikus) normákkal,[2] hanem kizárólag a *feltétlen* (kategorikus) normákkal.[3]

3. Abból indulok ki, hogy minden normának megfelel egy (és csak egy) ún. *„deontikus kijelentés"*. Pl. a Ptk. 522. §-a — többek között — a következő normát tartalmazza: *„az adós köteles a kölcsön összegét visszafizetni."* Ennek a normának ez a deontikus kijelentés felel meg: *„A kölcsön visszafizetése az adós részéről kötelező."* Más fogalmazásban: *„Kötelező az, hogy igaz legyen »az adós a kölcsön összegét visszafizeti« kijelentés"*.

A megfelelő deontikus kijelentések — lényeges szemantikai tartalmuk tekintetében — ekvivalensek (egyenértékűek) a megfelelő normákkal. *Ezért a normanegáció kérdésének vizsgálata a deontikus kijelentések negációjának vizsgálatára redukálható.*

4. Ez a redukció kiküszöböl egy nehézséget. Általában három gondolkodási formát szokás megkülönböztetni: a *kijelentéseket*, a *parancsokat* és a *kérdéseket*. Ezek közül egyedül a kijelentések lehetnek „igazak" vagy „hamisak". A normák és a kérdések nem igazak és nem hamisak. Ha tehát valaki abból indul ki, hogy a logika (az ún. alternáló logika) tárgya csak az lehet, ami vagy igaz, vagy hamis,[4] akkor eleve problematikussá válik pl. a normák logikájának vagy a kérdések logikájának a létjogosultsága.[5] Ez a nehézség azonban témánk kapcsán éppen ezért nem merül fel, mert a normáknak deontikus kijelentéseket feleltetünk meg, — amelyek pedig kétségtelenül rendelkeznek az „igaz" — „hamis" logikai értékekkel. Így deontikus kijelentéseken végzünk az alternáló logika szabályai szerint műveleteket. Ez pedig nem kifogásolható eljárás.

II. A deontikus kijelentések[6]

5. Milyen *szerkezetük* van az elemi deontikus kijelentéseknek? Egy deontikus kijelentés (pl. „tilos az, hogy az állampolgár kárt okozzon") két komponensből áll: a) egy ún. *„deontikus operátorból"* (a példában ez a „tilos") és b) egy kijelentésből, a deontikus kijelentés *argumentumából*. (A példában ez „az állampolgár kárt okoz" kijelentés.)

Egy deontikus kijelentés argumentuma bármilyen kijelentés lehet. Az argumentum jelölésére a *p, q, r* ... stb. betűket használjuk.[7]

6. Az elemi deontikus kijelentések között az operátorok alapján lehet különbséget tenni. Az elemi deontikus operátorok a következők: *a)* A *„kötelező"*. Jele: *O* (az angol „obligatory" kezdőbetűje). *b)* A *„tilos"*. Jele: *F* (az angol „forbidden" kezdőbetűje). *c)* A *„közömbös"*. Jele: *I* (az angol „indifferent" kezdőbetűje).

A fenti deontikus operátorok *negációi* (komplementumai) rendre a következők:

—*O* = *„nem kötelező"*,[8]
—*F* = *„nem tilos"* és
—*I* = *„nem közömbös"*.

A komplementumokkal együtt tehát hat elemi deontikus operátor van.

7. Az *O*, az *F* és az *I* operátorok a tovább fel nem bontható deontikus modalitások teljes felosztását (particióját) alkotják, vagyis *egymást kizárják és együtt kimerítők*. Egymáshoz való viszonyukat az *1. ábra* szemlélteti.

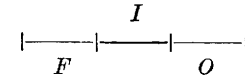

1. ábra

8. Nem elemi (tovább bontható) deontikus operátor a *„megengedett"*. Jele: *P* (az angol „permitted" kezdőbetűje). Megengedett mindaz, ami nem tilos. Ezért —*F*=*P* és —P=F. (Szavakkal: „ami nem tilos, az megengedett", „ami nem megengedett, az tilos".)

A megengedettnek két területe van: a) az, ami azért megengedett, mert kötelező (világos, hogy amit meg *kell* tenni, azt *szabad* is megtenni) és b) az, ami nem kötelező, *de* megengedett. (Mindazt szabad megtennünk, amit kötelesek vagyunk megtenni, de — ezen kívül — számos olyat is tehetünk, amit nem vagyunk kötelesek megtenni, de amit nem tilos megtennünk.)

---

[1] A dolgozat egyik fejezete a Magyar Jogász Szövetség által 1970-ben első díjjal jutalmazott pályaműnek.

[2] Példa *hipotetikus* normára: *„Ha* az, akinek részére a gazdagodást vissza kellene téríteni, azt tilos vagy a szocialista együttélés elveivel ellentétes magatartásával maga idézte elő, a bíróság az ügyész indítványára a vagyoni előnyt az állam javára ítélheti meg." [*Ptk.* 361. § (3) bek.]

[3] Példa *kategorikus* normára: „A törvény tiltja a joggal való visszaélést." [*Ptk.* 5. § (1) bek.]
Wright szerint *kategorikus* norma az, amelynek egyetlen feltétele a teljesíthetősége. Egy *hipotetikus* normának — ezenkívül — még további feltételei is vannak. Kategorikus norma pl.: „Csukja be az ablakot!" (A norma egyetlen feltétele az, hogy az ablak nyitva legyen.) Hipotetikus norma viszont ez: „Csukja be az ablakot, *ha esik az eső!*" (*Georg Henrik von Wright:* Norm and Action. A Logical Enquiry. Routledge and Kegan. London. 1963. 168. és köv. old.)

[4] A modern logika tárgya nem csupán az „igaz" és a „hamis". „... logic ... has a wider reach than truth" — írja *Wright*. (Logical Studies. 1957. VII. old.)

[5] A kérdések logikájáról lásd pl. *Loeser:* Interrogativlogik Berlin. 1968. 106. (Erről: *Solt Kornél:* Interrogativlogika. Magyar Filozófiai Szemle. 1970. 1.)

[6] Ebben a pontban *Ruzsa Imre* normalogikai (deontikai) tanulmányait használtam fel.

[7] *Wright* ún. „régi rendszerében" *aktusokat* utalt a deontikus operátorok hatáskörébe. Aktus pl. a „károkozás", „a kölcsön visszafizetése", „a birtokbabocsátás" stb. Példa ilyen megfogalmazásra: „a károkozás aktusa tilos". A modern deontika viszont *kijelentéseket* utal a deontikus operátorok hatáskörébe. Ez pl. *Jaakko Hintikka* megoldása is. (Lásd *Hintikka:* Models for Modalities. Selected Essays. Dordrecht — Holland. 1969. 220.) Ebben a felfogásban pl. „Az állampolgár ne okozzon kárt!" normának ez a deontikus kijelentés felel meg: „Tilos az, hogy igaz legyen »az állampolgár kárt okoz« kijelentés."

[8] A „—" jel a negáció jele.

A „megengedett" és a „nem megengedett" predikátumoknak az elemi deontikus operátorokhoz való viszonyát a *2. ábra* szemlélteti:

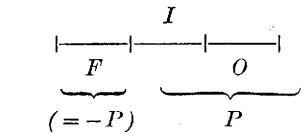

2. ábra

A továbbiakban azt, hogy valami „tilos", „—*P*"-vel jelölöm.

9. Mi a *jelentése* az egyes *deontikus operátoroknak?* Egy adott deontikus rendszeren belül a deontikus operátorok közül *egy* szükségképpen definiálhatatlan. Így pl. a *Wright*-féle deontikus rendszer definiálatlan alapfogalma — amelynek jelentését tehát ismertnek kell feltételeznünk — a „megengedett". A többi deontikus operátor a „megengedett" fogalma segítségével definiálható.

Így, amint láttuk, „tilos" az, ami „nem megengedett"[9]. *(F= —P.)*

„Kötelező"[10] az „amit nem tenni tilos".[11] Vagyis:

$$O= -P-$$[12]

„Közömbös" az, amit szabad (megengedett) akár megtenni, akár nem megtenni.[13]

A *„nem kötelező"* és a *„nem közömbös"* jelentése nem igényel magyarázatot.

10. Ha a hat deontikus operátort pl. egy *p* és egy —*p* kijelentésre alkalmazzuk, 12 deontikus kijelentést kapunk. Ezek a következők:

1. *Ip*	5. *Op*	9. *Pp*
2. *I—p*	6. *O—p*	10. *P—p*
3. *—Ip*	7. *—Op*	11. *—Pp*
4. *—I—p*	8. *—O—p*	12. *—P—p*

A fenti szimbólumok jelentése az elmondottak alapján könnyen leolvasható, pl. 1. jelentése: „*p* közömbös", 8. jelentése: „—*p* nem kötelező", stb.[14]

11. A 12 deontikus kijelentés közül 6—6 *ekvivalens* egymással.[15] Éspedig: 1=2, 3=4, 5=12, 6=11 7=10 és 8=9. Ezek az ekvivalenciák a deontikában közismertek. Bizonyításukra nem térek ki. Ezen ekvivalenciák folytán a szükséges deontikus kijelentések száma hatra csökkenthető. Azok a deontikus kijelentések, amelyek egy „*p*" kijelentés deontikus sajátosságait írják le, a következők:

1. *Ip*	3. *Op*	5. *Pp*
2. *—Ip*	4. *—Pp*	6. *—Op*

Jelentse „*p*" pl. ezt: „az állampolgár szerződést köt". Akkor a fenti hat szimbólum jelentése rendre a következő: *1.* „Közömbös az hogy »az állampolgár szerződést köt«". *2.* „Nem közömbös az, hogy »az állampolgár szerződést köt«". *3.* „Kötelező az, hogy »az állampolgár szerződést kössön«." (Ezzel ekvivalens másik fordításban — minthogy *Op= —P—p* —: „Tilos az hogy »az állampolgár ne kössön szerződést«".) *4.* „Tilos az, hogy »az állampolgár szerződést kössön«". (Ezzel ekvivalens másik fordításban — minthogy *—Pp=O—p* —: „Kötelező az, hogy »az állampolgár ne kössön szerződést«".) *5.* „Megengedett az, hogy »az állampolgár szerződést kössön«". (Ezzel ekvivalens másik fordításban — minthogy *Pp= —O—p* —: „Nem kötelező az, hogy »az állampolgár ne kössön szerződést«".) *6.* „Nem kötelező az, hogy »az állampolgár szerződést kössön«". (Ezzel ekvivalens másik fordításban — minthogy —Op= P—p —: „Megengedett az, hogy »az állampolgár ne kössön szerződést«".)

(Az *5.* és *6.* pontban látjuk a „megengedett" és a „kötelező" összefüggését: *megengedett az, aminek az ellenkezője nem kötelező és nem kötelező az, aminek az ellenkezője megengedett.)*

12. Szembetűnő, hogy *Ip, Op* és *—Pp* egyértelműen meghatározza (az itt tárgyalt felosztásban) *p* valamennyi tényleges deontikus modalitását. Ezek a deontikus kijelentések tehát „deontikusan kompletek". Ezzel szemben a *—Ip, Pp* és *—Op* alakú formulák „deontikusan inkomplettek": nem határozzák meg *p* valamennyi deontikus modalitását. Egy *p* kijelentés — ténylegesen — *több* deontikus modalitással rendelkezik, mint amennyit *—Ip, Pp, —Op* kifejez. Éspedig: *a) —Ip* nem tartalmaz információt arra nézve, hogy *Op* és *—Pp* közül melyik igaz, tehát hogy a kijelentés kötelező-e vagy tilos; *b) Pp* nem tartalmaz információt arra nézve, hogy *Ip* és *Op* közül melyik igaz, tehát hogy a kijelentés közömbös-e vagy kötelező; *c) —Op* nem tartalmaz információt arra nézve, hogy hogy *Ip* és *—Pp* közül melyik igaz, tehát hogy a kijelentés közömbös-e vagy tilos.

III. A deontikus kijelentések negációja

13. Mielőtt a kijelentéskalkulusbeli negáció műveletét a deontikus kijelentésekre alkalmazom, célszerű röviden összefoglalni a kijelentésnegációra vonatkozó főbb megállapításokat.

A kétértékű (alternáló) logikában *a negáció az a logikai művelet, amelynek eredménye akkor és csak akkor igaz, ha az argumentuma hamis és akkor, és csak akkor hamis, ha az argumentuma igaz.*[16] Ebből a definícióból — többek között az alábbi tételek következnek: *a)* A negáció *egyértelmű: p* logikai értéke egyértelműen meghatározza *—p* logikai értékét és viszont. *b)* — *—p=p,* vagyis: egy kijelentés negációjának a negációja maga a kijelentés. (Az ún. „kettős negáció" törvénye.) *c) p* és *—p* nem lehet egyszerre igaz. Egy kijelentés és negációja kölcsönösen kizárja egymást. *d)* Egy kijelentés és negációja nem lehet egyszerre hamis. *e)* Tehát a negáció argumentuma és eredménye *kontradiktorikus* viszonyban van egymással.[17]

---

[9] „If an act is not permitted, it is called forbidden" — írja *Wright.* (Deontic Logic. In: Logical Studies. London. 1957. 60.)

[10] A „kötelező" és a „tilos" elnevezés ne tévesszen meg minket. Ez a két operátor nem a *kötelezőerő* tekintetében különbözik egymástól. A „tilosnak" éppolyan kötelezőereje van, mint a „kötelezőnek".

[11] „If the negation of an act is forbidden, the act itself is called obligatory" — írja *Wrigth.* (I. m. 61.)

[12] A „—*P*—" szimbólumban a *P* után következő „—" jel azt fejezi ki, hogy a *P* után következő argumentumot (*Wright* régi rendszerében: aktust, itt kijelentést) negálni kell.

[13] „If an act and its negation are both permitted, the act is called . . . indifferent." „It should be observed — írja *Wright* — that indifference is thus a narrower category than permission. Everything indifferent is permitted, but everything permitted is not indifferent. For what is obligatory is also permitted, but not indifferent." (I. m. 61.)

[14] Bármely elemi kategorikus norma (ill. annak megfelelő deontikus kijelentés) leírható a fenti szimbólumok egyikével. Legyen pl. az a feladatunk, hogy szimbólumokkal fejezzük ki *„az adós köteles a kölcsönt visszafizetni"* deontikus kijelentést. Jelöljük *p*-vel „az adós visszafizeti a kölcsönt" kijelentést. Akkor *Op* pontosan kifejezi az imént említett deontikus kijelentés tartalmát.

[15] Az ekvivalencia jele: „=".

[16] Lásd pl. *Quine:* A logika módszerei. Budapest. 1968. 26.

[17] A kontradikcióról lásd pl. *G. Havas Katalin:* Az ítéletek közötti viszonyok vizsgálata matematikai logikai módszerekkel. MFSZ. 1969. 1.

14. A deontikus kijelentések negációja — természetesen — szintén megfelel a negáció fenti definíciójának. Adott esetben nem történik más, mint az, hogy a kijelentéskalkulusbeli negáció műveletét deontikus kijelentésekre alkalmazzuk. Háromféle alkalmazási esetet különböztethetünk meg aszerint, hogy mi a negáció tárgya. Nevezzük ezeket az alkalmazási eseteket *N/1*, *N/2*, ill. *N/3* esetnek.

Az *N/1* esetben a negáció tárgya vagy *Ip*, vagy *—Ip*. Az *N*/2 esetben a negáció tárgya vagy *Pp*, vagy *—Pp*. Az *N/3* esetben a negáció tárgya vagy *Op*, vagy *—Op*. A negáció argumentuma és eredménye — mindhárom esetben — *kontradiktorikus* viszonyban van egymással.

A deontikus kijelentésekre alkalmazott negáció során automatikusan megvalósulnak a 13. pontban *a)—e)* alatt írt következmények.

Az *e)* pont alatti összefüggés lehetővé tesz egy következtetési eljárást: a kérdéses deontikus kijelentés-párok egyik tagjának igazságából szükségszerűen következik a másik tag hamis volta és viszont.

15. Technikailag a deontikus kijelentések negációja többféle módon is végrehajtható. Erre csak két példát említek:

Op negálható akár úgy, hogy az argumentumot változatlanul hagyjuk, az operátort viszont felcseréljük a komplementumával *(Op* negátuma = *—Op)*, akár pedig úgy, hogy az *O* operátort felcseréljük a *P* operátorral és az argumentumot negáljuk *(Op* negátuma = *P—p)*.

Pp negálható akár úgy, hogy az argumentumot meghagyva az operátort negáljuk *(Pp* negátuma = *—Pp)*, akár pedig úgy, hogy a *P* operátort felcseréljük az *O* operátorral és az argumentumot negáljuk *(Pp* negátuma =*O—p)*.

16. Az *N/1—N/3* esetekben a negáció ismételt alkalmazása (iterálása) deontikusan komplett és deontikusan inkomplett deontikus kijelentések alternálásához vezet. Ha a negációt első ízben deontikusan komplett kijelentésre alkalmazzuk, akkor, a művelet ismétlése esetén, minden páratlan lépésben deontikusan inkomplett és minden páros lépésben deontikusan komplett kijelentést kapunk.

IV. A deontikus kijelentések negációja Wrightnél és Loesernél

17. Az irodalomban találkozunk olyan műveletek leírásával, amelyek megfelelnek a negáció *N/1—N/3* esetének.

Loeser szerint a normanegáció egyik faja a *norma érvényességének tagadása.*[18]

Ez a művelet azonban — valójában — egyszerű kijelentésnegáció (és nem valamely deontikus kijelentés negációja). Ez a kijelentés: „Nem igaz az, hogy »az *N* norma érvényes«", annak a kijelentésnek a negációja, hogy „Az *N* norma érvényes".

Mégis, ez a művelet — *következményeiben* — elvezet a negáció *N/1* esetéhez. Ha ui. egy norma érvényes, akkor egy (a normában szabályozott magatartás) vagy kötelező, vagy tilos. Márpedig ez a helyzet *—Ip* terjedelmében. Ha pedig egy norma nem érvényes, akkor a megfelelő magatartások sem nem kötelezők, sem nem tilosak. Márpedig ez a helyzet *Ip* terjedelmében. Végeredményben tehát a *Loeser* által leírt „norma érvényességének tagadása" egy *—Ip*-re alkalmazott *N/1* negációt jelent.

18. Wright „Norm and Action" c. művében elemzi a normanegációt.[19] Álláspontja röviden a következő:

A normanegáció az a művelet, amely „megfelelően" eleget tesz a kijelentésnegációval szemben érvényesülő követelményeknek. Ezek, szerinte, a következők:

I. A művelet argumentuma és eredménye egyaránt kijelentés. (A művelet *„típustartó"*. Nem állít elő pl. kijelentésből kérdést.)

II. A művelet *egyértelmű*. Egy kijelentésnek egy negációja van. („Uniqueness".)

III. A művelet „kölcsönös". Egy kijelentés és negációja egymás negációja. („Reciprocity".)[20]

IV. Egy kijelentés és negációja *kölcsönösen kizárja egymást:* nem lehet mindkét kijelentés igaz és nem lehet mindkét kijelentés hamis. („Mutually exclusive".)[21]

V. Egy kijelentés és negációja *„együtt kimerítő":* a két kijelentés közül vagy az egyiknek, vagy a másiknak igaznak kell lennie. („Jointly exhaustive".)[22]

19. A IV. és V. követelmény megfogalmazásával nem értek egyet. Ha elfogadjuk a IV. követelményt, akkor az V. követelmény — az alternáló (kétértékű) logikában — felesleges (automatikusan megvalósul). Ha két kijelentés nem lehet egyszerre igaz és nem lehet egyszerre hamis, akkor az egyik közülük szükségképpen igaz, minthogy nincs olyan „harmadik" logikai érték, amelyet a kijelentés felvehetne.

20. Wright szerint egy normaművelet akkor tekinthető normanegációnak, ha „megfelelően" eleget tesz a fenti I.—V. követelménynek. A „megfelelő" kikötések ezek: I. A művelet tárgya és eredménye egyaránt norma. II. A művelet egyértelmű. III. Egy norma és negációja egymás negációja. IV. Egy norma és negációja kölcsönösen kizárja egymást: nem lehet mindkettő érvényes és nem lehet mindkettő érvénytelen. V. Egy norma és negációja közül az egyik szükségképpen érvényes.

21. Wright — konkréten — azt a műveletet tekinti normanegációnak, amely a) *pozitív kötelezésből negatív megengedést állít elő és viszont,* továbbá amely b) *negatív kötelezésből pozitív megengedést állít elő és viszont.*[23] (Megjegyzés: *Wright* ui. megkülönböztet pozitív

---

[18] „. . . das Gültigkeitsnegat . . . die Nichtexistenz der Gültigkeit einer bestimmten moralischen Forderung bezeichnet . . ." (*Franz Loeser:* Deontik. Planung und Leitung der moralischen Entwicklung. Veb Deutscher Vrlg. der Wissenschaften. Berlin 1966. 184.) — Ezt a műveletet egyébként már *Loesert* megelőzően *Ota Weinberger* is leírta. Szerinte egy „Sollsatz" egyik lehetséges negációja a „Gesolltsein"-nek, a „kellés"-nek a tagadása. *(Weinberger:* Philosophische Bemerkungen zur Sollsatzlogik. Pozpravy Československé Akadémie Věd. 1964. 5. 33. old.)

[19] *Wright:* Norm and Action. 138. és köv. oldalak.

[20] Ennek következménye az, hogy a negáció — ismételt alkalmazása (iterálása) esetén — a megfelelő lépésekben az eredeti kijelentést állítja elő.

[21] „A given proposition and its negation shall be mutually exclusive, *i. e.* it must not be the case that they are both true or both false" — írja *Wright.* (Norm and Action. 138.)

[22] „A given proposition and its negation shall be jointly exhaustive, *i. e.* it must be the case that one or the other of the two is true" — írja *Wright.* (Norm and Action. 138.)

[23] *Wright* ezt írja: „On our suggestion the negation of a positive command is thus a negative permission and conversely, and the negation of a negative command is a positive permission and conversely." (Norm and Action. 139.)

és negatív normákat. Egy pozitív norma — lényegében — olyan deontikus kijelentésnek felel meg, amelynek az argumentuma negálatlan kijelentés, egy negatív norma pedig olyan deontikus kijelentésnek, amelynek az argumentuma egy negált kijelentés.)

Ha *Wright* álláspontját a jelen dolgozatban alkalmazott szimbólumokkal fejezzük ki, akkor egymás negációi az alábbi deontikus kijelentések:

a) *Op* és *P—p*,
b) *O—p* és *Pp*

Pl. Egymás negációi a) „Szerződést kell kötni!" — „Szabad szerződést nem kötni!" b) „Kötelező szerződést nem kötni!" (Másként: „Tilos szerződést kötni!") — „Szabad szerződést kötni!".

A *Wright* által leírt normaművelet végrehajtása — az itt használt szimbólumokkal kifejezve — úgy történik, hogy az

Op, O—p, Pp, P—p

szimbólumokban az *O* operátort a *P* operátorral cseréljük fel és viszont; továbbá negáljuk az argumentumot. A *Wright* által leírt normanegációk azonosak azokkal a műveletekkel, amelyeket dolgozatomban a negáció *N/2* és *N/3* esetének neveztem.

22. Wright szerint az általa leírt normanegáció *nem tesz eleget* a normanegációval szemben ugyancsak általa támasztott IV. és V. követelménynek, mert — írja —: *„Egy norma és negációsnormája nem létezhet együtt, azaz nem koegzisztálhat egy normarendszeren belül, de mindkettő hiányozhat egy normarendszerből."*[24]

Wright azért jut erre a következtetésre, mert valódi megengedésnek („megengedő normának") csak azt a megengedést tekinti, amelyet egy kódex kifejezetten tartalmaz.[25]

Wright eltér régi rendszerétől, elveti annak azt a tételét, amely szerint: *minden megengedés nem egyéb, mint egy tilalom puszta hiánya."*[26]

Ha pedig egy tilalom puszta hiánya még nem jelent megengedést, akkor valóban lehetséges, hogy egy kódex nem tartalmazza pl. sem *Pp*-t, sem *—Pp*-t. Ezért ebben az esetben, *Wright* szerint, *Pp* és *—Pp* közül egyik sem igaz.

23. Wrighttel szemben a következő ellenvetések tehetők:

a) Wright következetlen annak megállapításánál, hogy konkréten melyik művelet a normanegáció. Eltér saját programjától, amely ez volt: *A normanegáció az a művelet, amely (megfelelően) eleget tesz a negációval szemben érvényesülő követelményeknek. Ezért ha azt akarjuk eldönteni, hogy melyik művelet a normanegáció, akkor azt a műveletet kell megkeresnünk, amely megfelel ezeknek a követelményeknek.*

Wright — programjától eltérve — ténylegesen így jár el: Öt követelményt állít fel a kijelentésnegációval, majd — mutatis mutandis — a normanegációval szemben. Ezután leír egy normaműveletet, amelyről az a véleménye, hogy az nem tesz eleget a megfelelő követelmények valamennyiének. *Ennek ellenére ezt a műveletet tekinti normanegációnak.*

b) Wrighttel szemben úgy vélem, hogy amit egy kódex nem tilt kifejezetten, az eo ipso megengedett akkor is, ha a kódex nem tartalmaz kifejezetten megengedő szabályt. Megemlítem, hogy pl. *Jaakko Hintikka* szerint is: *„p tevésének megengedése nem más, mint p tevése megtiltásának a hiánya."*[27]

c) Ezért — szintén *Wrighttel* ellentétben — úgy vélem, hogy az általa konkréten leírt normanegáció (vagyis: az *N/2* és *N/3* negáció) eleget tesz mind az öt — ugyancsak általa felállított — követelménynek.

V. Loeser ún. „deontikus negációja"

24. Loeser „Deontik" c .könyvében definiál egy olyan normaműveletet, amelyet — „a norma érvényességének tagadásával" szemben — par excellence normanegációnak tekint és amelyet ezért „deontikus negációnak" nevez. Ez a művelet *annak negálása, ami az adott esetben kötelező vagy tilos.*[28]

Ez a művelet, az itt alkalmazott szimbólumokkal kifejezve, nem más, mint az argumentum (a kijelentésváltozó) negálása az *Op, O—p, —Pp, —P—p* szimbólumokban. Tehát pl. *Op* „deontikus negációja": *O—p.*

Pl. „Kötelező a kölcsönt visszafizetni" deontikus negációja: „Kötelező a kölcsönt vissza nem fizetni" vagyis: „Tilos a kölcsönt visszafizetni".

25. Loeser szerint a deontikus negációban valami *anomália* van. Ez a művelet ui. (véli *Loeser*) *olyan negáció, amely nem az argumentum kontradikcióját állítja elő, hanem csupán annak ellentétét.* (Kontradiktorikus kijelentések nem lehetnek egyszerre igazak, sem egyszerre hamisak. Két kijelentés akkor van egymással kontrárius — ellentétes — viszonyban, ha nem lehet mindkét kijelentés igaz, de lehet mindkettő hamis.)

Abban a tekintetben *Loeser* megállapítása, természetesen, mindenben helytálló, hogy az általa leírt „deontikus negáció" tárgya és eredménye nem kontradiktorikus, hanem kontrárius viszonyban van egymással. Pl. *Op* és *O—p* (az utóbbi ekvivalens *—Pp*-vel) nem lehet egyszerre igaz (mert valami *vagy kötelező, vagy tilos*), de lehet egyszerre hamis, mert lehet, hogy valami *sem nem kötelező, sem nem tilos, hanem közömbös.*

Loeser azonban téved, amikor ebben a jelenségben valamilyen anomáliát vél felfedezni és annak kapcsán a normáknak valamilyen — eddig még nem tisztázott — sajátosságáról tesz említést.[29] A jelenség magyarázata az, hogy az ún. „deontikus negáció" *nem negáció* (figyelemmel a negációnak a 13. pontban leírt definíciójára). Az ún. „deontikus negáció" éppen azért nem negáció, mert a művelet tár-

[24] Norm and Action. 155.

[25] *Wright* különbséget tesz „gyenge" és „erős" megengedés között. („Weak" and „strong" permission.) Ezt írja: „An act will be said to be permitted in the weak sense if it is not forbidden; and it will be said to be permitted in the strong sense if it is not forbidden but subject to norm." (Norm and Action. 86.)

[26] „The view that (all) permission is mere absence of prohibition I reject." (Norm and Action. 92.)

[27] *Hintikka:* Models for Modalities. 188.

[28] *Loeser:* i. m. 186. — Ezt a műveletet már *Weinberger* is leírta és azt a „norma tartalmi tagadásának" („Die Inhaltsnegation der Norm") nevezte. (I. m. 33.)

[29] *Loeser* ezt írja: „Die Besonderhet der Normen besteht ... nicht darin, dass deren kontradiktorischer Inhalt zusammen ungültig sein kann, sondern dass zu einer gegebenen Norm mittels der deontischen Negation keine Norm kontradiktorischen Inhalts gebildet werden kann." — „Diese Eigenart der Normen wird in der weiteren Entwicklung der Sollsatzlogik ... noch genau zu beachten sein." (I. m. 189.)

gya és eredménye nem áll egymással kontradiktorikus viszonyban.

A helyzet tehát nem ez: *„Adva van egy sajátos negáció, a »deontikus negáció«, amelynek tárgya és eredménye nem kontradiktorikus, hanem csupán kontrárius viszonyban van egymással"*. (ez Loesen véleménye), hanem ez: *„Adva van egy normaművelet, a »deontikus negáció«, amelynek tárgya és eredménye kontrárius viszonyban van egymással, amely művelet tehát nem negáció".*

Solt Kornél

JOGIRODALOM

A családjogi törvény magyarázata

I.

A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (Csjt.) immár két évtizedes múltra tekinthet vissza. Kihirdetésére 1952. június 6-án, hatálybalépésére 1953. január 1-én került sor. Megállapíthatjuk, hogy e törvény megfelelt és ma is megfelel az 1. §-ában megfogalmazott rendeltetésének: népi demokráciánk társadalmi rendjének és a szocialista erkölcsi felfogásnak megfelelően szabályozza és védi a házasság és a család intézményét, biztosítja a házasságban és a családi életben a nők egyenjogúságát, a gyermekek érdekeinek védelmét és előmozdítja az ifjúság fejlődését és nevelését.

E törvény áthatotta a családok mindennapi életét, szocialista közgondolkodásunkat, de ezen felül termékenyítően hatott jogéletünk egészére is. E törvényre épült a családi jog elmélete és a bíróságok családjogi ítélkezési gyakorlata. Számos tudományos mű értékelte és általánosította azokat a társadalompolitikai és jogpolitikai tapasztalatokat, melyek e törvény alkalmazása, a Csjt. és a családjogi életviszonyok kölcsönhatása, az ítélkezési gyakorlat során felhalmozódtak. E művek között igen jelentős és értékes alkotások szerepelnek, melyek arról tanúskodnak, hogy a családjog és a családjogi ítélkezés izmos, erős ága szocialista jogrendszerünknek, jogtudományunknak és jogalkalmazásunknak.

Az egyébként is gazdag magyar családjogi irodalom a közelmúltban kiemelkedő jelentőségű művel gazdagodott. Megjelent a budapesti Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában „A családjogi törvény magyarázata" című kétkötetes kommentár.[1] A 134,6 ív terjedelmű mű megalkotására szerzői kollektíva vállalkozott. Dr. Bacsó Jenő, dr. Csiky Ottó, dr. Petrik Ferenc, dr. Szigligeti Viktor, dr. Tallos József végezte a szerzői, dr. Szigligeti Viktor és dr. Bacsó Jenő a szerkesztői, dr. Erdős Béla és dr. Pap Tibor a lektorálási munkákat. A kommentár a Csjt. szerkezeti megoldását követve magyarázza, értelmezi a törvény rendelkezéseit, s a Csjt. keretein túlmenve részletesen foglalkozik a nemzetközi vonatkozású családjogi rendelkezésekkel. Végeredményben négy részben, XVII fejezetben dolgozta fel a szerzői kollektíva a jelenleg hatályos családjogi rendelkezéseket és az azokon alapuló jogalkalmazói (bírósági, ügyészségi, gyámhatósági, külügyi stb.) gyakorlatot. Mintegy 280 oldalt foglal el az 1500 oldalas műből a „Függelék", amelyben a legfontosabb családjogi jogszabályok (Csjt, Csjté, gyámságról, anyakönyvekről, nemzetközi szerződésekről, egyezményekről szóló rendelkezések stb.) találhatóak.

A szerzői kollektíva eredményesen birkózott meg feladatával. Tudományos értékű, a gyakorlatban jól használható kézikönyvet alkotott.

A kollektíva egészének szóló általános elismerés mellett külön kell szólni a szerzői gárda egy tagjáról, dr. Szigligeti Viktorról. Mire a kommentár megjelent, már elbúcsúztak tőle pályatársai. Temetésén érdemeit is méltatták. A kommentárról írott ismertetés azonban nem lenne teljes, ha nem kerülne kiemelésre személye és a családjog terén általa végzett tevékenység. A magyar szocialista családjog elméletének és gyakorlatának egyik legkiemelkedőbb tagja volt az elmúlt 25 év alatt. A Csjt. hatálybalépése óta töretlen buzgalommal munkálkodott a családjog területén felmerült elméleti és gyakorlati kérdések megoldásán. Jogászi érdeklődése széles körű volt. Mégis életművének középpontjában a családi joggal kapcsolatos tevékenysége áll. A törvény hatálybalépésétől a családjogi kommentár megjelenéséig eltelt két évtized alatt kifejtett alkotó tevékenysége; könyvei, tanulmányai forrásmunkáivá váltak a magyar szocialista családjog kutatóinak. Egyúttal példaképpé is vált, a nagytudású mégis szerény, komoly, elmélyült, emberséggel teli elméleti és gyakorlati szakember-tudós példaképévé. Az emberi kapcsolatok megértésének, a szélsőséges megoldásoktól való tartózkodás képessége tette őt személyében különösen alkalmassá a családjog művelésére. A kommentár létrehozásában is oroszlánrészt vállalt. Az általa megírt fejezetek előkészítésén kívül Bacsó Jenővel együtt a szerkesztés nehéz munkáját is ellátta. A kommentár mintegy teljessé és befejezetté teszi a családjoggal kapcsolatos életművét.

II.

A családjogi kommentár megjelenésének időszerűségével kapcsolatban meg kell védeni a művet azokkal a kételyekkel szemben, amelyek szerint a családjogi törvény közeli reformjára tekintettel talán szükségtelen volt a kommentár kiadása. Ugyanis többek között

[1] Lezárás napja 1971. július 1.

éppen a törvény reformja teszi indokolttá a kommentár megjelentetését. Mielőtt azonban ennek részletes boncolgatásába belekezdenék, szabadjon emlékeztetnem arra, hogy amikor 1967-ben megjelent a Pp. kommentárja, „A polgári perrendtartás magyarázata" című mű, akkor ugyanez a kétség merült fel e munkával szemben is. Az idő azonban igazolta a szerzőket és a kiadót. Öt évvel később, valószínűleg ez év őszén 1972-ben módosítja csak az országgyűlés a Pp-t. Nagyon sok jogi kiadvány elévült azóta, de a Pp. kommentár még ma is élő mű, és átdolgozva a Pp. novella után, még sokáig ható alkotás lesz.

A Pp. kommentár kiadása idején küszöbönállónak látszott az eljárási törvény módosítása. Szerencsére azonban a jogalkotói gépezet lassan őröl, a jó törvényhez pedig még érési idő is szükséges, így évekig használhatták a szakemberek a kommentárt. Ehhez képest a családjogi törvény előkészítése kezdetibb stádiumban van. Egyelőre csak a törvényalkotási tervekben szerepel, előkészületi tanulmányok jelennek meg a jogi folyóiratokban, a társadalmi ajánlások (MNOT) kidolgozása folyik. Semmi nem szól a rendkívüli sietség mellett, mivel a Csjt. szerencsére jó törvény, alkalmazását a gyakorlat jól kifejlesztette. Mindezekből az következik, hogy már ezokból is indokolt és időszerű volt a Csjt. kommentár kiadása.

Egyúttal azonban vissza is térhetünk a kiinduló gondolathoz, mely szerint magának a törvénynek a tervezett reformja is indokolja a kommentár elkészítését. A már elmondottakhoz hozzáfűzhetjük, hogy bár minden készülő törvényt olyan alapos előkészítés után hozhatná meg az országgyűlés, mint amelyet e téma kommentárszerű feldolgozása lehetővé tesz. Évtizedekre szóló törvényi szabályozásoknál — mint amilyen előreláthatóan a Csjt. reformja lesz — elenyésző az a kiadási költség, amit a kommentár kiadása jelent. Az állampolgárok családi életviszonyait — azaz minden állampolgárt — érintő szabályozásnak ekkora „rezsit" el kell bírnia.

A kommentár éppen kommentár jellegénél fogva képes segítséget nyújtani a jogalkotónak. A Csjt. kommentárja pl. összefoglalja a törvény alkalmazásának két évtizedes tapasztalatait. Feltárja, hogy a törvény alkalmazása során milyen nehézségek jelentkeztek, milyen megoldásra váró elméleti és gyakorlati kérdések merültek fel, mikor, milyen válaszokat adott a jogelmélet és a jogalkalmazás a felmerült kérdésekre. Képet ad arról, hol tart ma a családjog jogelméleti és jogalkalmazási szinten. A jogalkotó előtt felsorakoznak az építési elemek, azokból már csak össze kell állítania az új, a magasabb társadalmi igényeket kielégítő családjogi törvényt.

A szakadatlanul változó és fejlődő társadalom egyre-másra túlhaladja az élő jogot. Ez a társadalmi változás egyik objektív oka annak a jogszabály áradatnak, amellyel nemcsak a szakember jogászoknak, de az egész társadalomnak meg kell küzdenie. A változtatásra késztető objektív okok mellett a szubjektív okok (kapkodás, elsietettség, hiányos jogszabályi rendezés stb.) méginkább szaporítják a jogszabályok számát, és rövidebbé teszik a jogszabályok életét. Ritka kivétel a Csjt. a maga két évtizedes élettartamával. Érdekes és tanulságos lenne e hosszú életű jogszabály sorsát értékelni, elemezni, a jogszabály hosszú életének titkát e jogszabály történetében kutatni, általánosítható tapaszalatokat keresni a jogalkotói tevékenység számára. A kommentár ehhez az értékelő, elemző munkához szolgáltat kitűnő nyersanyagot. Segít megérteni a jogszabály és a társadalmi viszonyok közötti összefüggéseket, a jogtudat és az emberi magatartás közötti kapcsolatot. Láthatóvá teszi, hogy a családjogi törvény rendelkezései és a családi életviszonyok között milyen kölcsönhatások alakultak ki, miként alakította a törvény a családról, a családi kötelezettségekről vallott közfelfogást. Ebben milyen szerepet játszott a fejlődő szocialista társadalmi környezet, és hogy az élő társadalmi igények hogyan hatottak vissza a törvény értelmezésére, alkalmazására. A kommentár lapjait forgatva érzi az ember, hogy pl. a törvény hosszú élete és a jogalkalmazás értelmezésbeli szabadsága milyen szoros összefüggésben áll egymással. A jogalkalmazó nemegyszer kiegészítette, újraértelmezte a Csjt. számos rendelkezését. Valahogy mégsem tört meg a törvény hatóereje. Mégpedig azért nem — ez a kommentárból kiviláglik —, mert a jogalkalmazó sohasem „kispekulált" ötletekkel operált, hanem az ítélkezési gyakorlatban felmerülő élő társadalmi igényekre adott a Csjt. alapelveivel összhangban álló választ.

A sok példa közül illusztrációként említeném meg a „megegyezéses válás" kérdését. A Csjt. 18. §-a megadja a téma alaphangját: „A házasságot komoly és alapos ok esetén bármelyik házastárs kérelmére — az erre megszabott előkészítő eljárás és per lefolytatása után — fel kell bontani. Annak elbírálásánál, hogy a házasság felbontására van-e komoly és alapos ok, a közös kiskorú gyermek érdekét is figyelembe kell venni." A házasságot tehát „komoly és alapos ok esetén fel kell bontani," ez a törvényi kiinduló tétel.

Kezdetben e tétel alkalmazása során a házasfelek „megegyezését" a házasság felbontására a bíróságok nem vették figyelembe. Ez a megegyezés — hiszen a házasság sorsát valóban hátrányosan érintette — a szocialista erkölcs követelményeibe ütközőnek minősült, és mint ilyen, a komoly és alapos okok közül kizárásra került. Az élet, az ítélkezési gyakorlat tapasztalatai azonban ellene mondtak ennek az értelmezésnek. A megromlott házasságok nem jöttek rendbe attól, hogy a válásnál a váló felek kényszerültek különböző — a komoly és alapos okok körében elfogadott körülményeket egymásra bizonyítgatni. A Legfelsőbb Bíróság 3. számú irányelve megfelelően újraértelmezte a törvényi tételt, és a felek megegyezésének jelentős súlyt adott. A széthulló házasságok roncsai közül lehetővé vált a kölcsönös megbecsülés kimentése, a közös gyermekek érzésvilágában bekövetkező törés káros hatásának mérséklése. A törvény változatlan keretrendelkezése mellett az élő társadalmi igényeknek megfelelő értelmezés ekként töltötte meg élettel a jogszabályi rendelkezést.

A kommentár a jogalkotásban, jogalkalmazásban hasznosítható tapasztalatok mellett tanulságokat kínál a könyvkiadó számára is. Véleményem szerint Csjt. kommentár a kommentár formának mint egyik

nagyon hasznos kiadói műfajnak létjogosultságát igazolja. A kiadónál eddig megjelent kommentárok, a Csjt. kommentárral együtt fontos mérföldkövei jogi életünk fejlődésének. Magas szakmai színvonal, fejlett jogélet kifejezői, a szocialista jogfejlődés gazdagságát illusztráló kiadványok. Szükség van rájuk, élő igényeket elégítenek ki. Helyeselhető, dicséretes és hasznos célt szolgál a kiadó, amikor a kommentárok kiadásával kapcsolatos nehézségektől nem riadva vissza, beiktatja a kommentárokat kiadványai közé.

Külön kell dicsérni a kiadót a Csjt. kommentár külső formája miatt is. Jó az, hogy azonos külső formátumban, azonos betűtípusokkal adja ki a különböző kommentárokat. Megteremtette e gyakorlatával a „kommentár" formát. A használt betűtípusokról pedig külön meg kell jegyezni, hogy jól olvashatók, a szellős szedés, a kiemelt alcímek segítségével a szöveg gyors áttekintését biztosítja. Azt azért felemlíteném, hogy a Pp. kommentárnak a simább tapintású külső vászonkötése praktikusabb, mivel kevesebb szennyet szed fel használat közben.

III.

E néhány általános jellegű értékelő megállapítás után — anélkül, hogy a kommentár gazdag anyagának kimerítésére vállalkoznék — részletekben is érinteném a kommentár néhány megállapítását, jelegzetességét.

1. A házasság felbontásával kapcsolatos jogviták közül az egyik legnehezebb kérdéseket felvető perfajta a házastársi volt közös lakás használatának rendezésére irányuló per. Nem lett volna teljesértékű a kommentár, ha e kérdéssel megfelelően nem foglalkozik. Szerkesztői és kiadói bravúr, hogy az 1971. július 1-én hatálybalépő lakásrendeletnek[2] a házastársi közös lakás használatával kapcsolatos rendelkezése az 1971. július 1-ével lezárt kommentárban feldolgozást nyert.[3] Méghozzá nem is rosszul. Jó érzékkel válogatja ki a kommentár a korábbi ítélkezési gyakorlatból azokat a részletmegoldásokat, amelyek az új lakásügyi rendelkezések mellett is továbbélnek. Pl. hogy a lakáshasználat rendezése iránti igény nemcsak a bontóperben, de annak megindulása előtt és befejezte után is érvényesíthető; hogy mikor tekinthető a lakás megosztott használatra alkalmasnak; hogy a végleges szándékkal történő elköltözés a bérlőtársi jogviszonyt megszünteti, hogy a kiskorú gyermek érdeke, a számára megfelelő lakáslehetőség biztosítása minden más szempontot megelőz stb.[4]

Az új lakásügyi jogszabályi rendelkezésekből helytállóan következtet arra a kommentár, hogy

a) mivel a bíróságnak a lakásrendelet 125. §-ában foglaltak szerint a kiköltözést elrendelő határozatában meg kell állapítania, hogy a lakásban jogcím nélkül lakó személy tarthat-e és milyen elhelyezésre igényt — a feleknek a házastársi együttélés alatti magatartását tisztázni kell a lakáshasználati vitában, mert egyébként — hacsak egyező nyilatkozatot nem tesznek a felek — nem lehet állást foglalni abban a kérdésben, hogy a távozásra kötelezett fél a jó (LR 120. §) vagy a rosszhiszemű (LR 123. §) jogcím nélküli személynek járó elhelyezésre támaszthat-e igényt.

b) Hogy a LR csak a bérlőtárs házastársak jogviszonyának és nem a lakástulajdonuk alapján használó házastársak közötti viták rendezéséről szól, s hogy a Legfelsőbb Bíróság PK 69. számú állásfoglalásának hatályon kívül helyezésével ez idő szerint nem áll megfelelő elvi iránymutatás a jogalkalmazó rendelkezésére abban a kérdésben, hogy a tulajdonos házastársak lakásának használata miként alakuljon.

Magam részéről osztom a kommentárnak azt az álláspontját, hogy a házastársak közös vagy külön vagyoni házában levő lakásának használatára nem lehet kizárólag a Ptk-nak a 141. §-ában foglaltakat alkalmazni. Nem lehet csak az általános polgári jogi elvekből kiindulni a kérdés eldöntésénél. Minthogy a házastársi közös vagyon nem közönséges polgári jogi közös tulajdon, hanem a Csjt-ben szabályozott speciális vagyonfajta, ezért használatának re..dezésénél is figyelembe kell venni a speciális családvédelmi stb. szempontokat. Időközben ennek megfelelő eseti döntést már hozott is a Legfelsőbb Bíróság. Eszerint a LR 89—100. §-aiban foglaltak alkalmazandók analógia alapján a közös, illetőleg különvagyoni házingatlanban lakó házastársak vagyoni vitáiban is.

E körben merül fel az a még meg nem oldott kérdés, hogy a távozni kényszerülő házastárs javára — tehát tulajdonostárs javára — megállapítható e kárpótlás a lakás elhagyásáért, s ha igen, közös tulajdon megszüntetése esetén a bentlakás értékcsökkentő hatását lehet-e a kárpótlást is fizető bentmaradó házastársra hárítani. Az is nyitva maradó jogkérdés, hogy a házban maradó házastárs lakáshasználatának jogcíme mi lesz, bérlővé, albérlővé, használóvá stb. válik-e?

Osztani lehet a kommentárnak azt az álláspontját, hogy ezeken a peres vitákban az eset körülményeitől függően kell a családvédelmi szempontok mellett a tulajdonhoz fűződő érdekeket is figyelembe venni, s hogy mellőzhetetlen mindkét fél érdekeinek figyelembevétele. Az esetben pl., ha családvédelmi érdek nem forog fenn, gyermeke a feleknek nincs, és a tulajdonos házastárs terhére egyoldalúan felróható magatartásra bizonyíték nincs, a tulajdonostársat általában nem lehet a házingatlan elhagyására kötelezni.

Egyetlen e témakörbe tartozó kérdésben vitatható a kommentárban közölt álláspont. A 268—69. oldalon kifejtettek szerint „A kárpótlás megítélésénél a felróható magatartásnak általában nincs jelentősége". „A feleknek a házasság felbontására, illetőleg az együttélés lehetetlenülésére kiható, felróható magatartását a bíróság a bérlőtársi jogviszony megszüntetésekor veszi figyelembe." „Ebben a vonatkozásban nem a családjog elveinek, hanem a polgári jogi egyenértékűség elvének kell — ha némi korrekcióval is — érvényesülnie."

[2] 1/1971. (II. 8.) Korm. sz. r. és az 1/1971. (II. 8.) ÉVM számú r. A továbbiakban a Korm. r. L. R. megjelöléssel szerepel.

[3] A kiegészítő fejezetet Petrik Ferenc írta.

[4] 265—272. old. I. köt.

Abban igaza van a kommentárnak, hogy az új lakásügyi rendelkezések nyomán, a lakást elhagyni kényszerülő házastárs javára megítélhető kárpótlás kérdésében előrehaladás történt a korábbi ítélkezési gyakorlathoz képest. Az eddig általában 5—8000 Ft körüli „egységár" kárpótlás helyett, a polgári jogi egyenértékűség alapján megállapított kárpótlás jár, melynek összege a volt közös lakásra megállapítható lakáshasználatbavételi díjhoz, ráfordításokhoz stb.-hez igazodik. Nem lehet helyeselni azonban azt az álláspontot, amely szerint a kárpótlás megítélésénél a felróható magatartásnak általában nincs jelentősége. Ehelyett inkább akként lehetne a helyes álláspontot megfogalmazni, hogy „a kárpótlás megítélésénél a felróható magatartásnak általában mindig van jelentősége". Ez következik ugyanis a L. R. 100. §-ának (2) bekezdésében foglaltakból, mely szerint a polgári jogi szempontok mellett a kárpótlás összegének megállapításánál figyelembe kell venni: „a családvédelmi szempontokat és a felek körülményeit". A családvédelmi szempontok körében a házasság felbontását előidéző felróható magatartást is értjük, tehát ezt is értékelni kell. Adott esetben a családvédelmi szempontok, a felróható magatartás azt eredményezheti, hogy nem állapít meg kárpótlást a távozásra kötelezett fél részére a bíróság. Ilyen tartalmú döntést hozott a Legfelsőbb Bíróság olyan tényállás mellett, amikor a távozásra kötelezett férj a feleség első házasságából származott leánygyermekével a házassági életközösség fennállása alatt nemi viszonyt folytatott, a közös kiskorú fiúgyermekkel szemben ifjúság megrontásának bűntettét követte el, s aki sorozatos tettlegességgel tette lehetetlenné a volt közös lakásban való együttélést.

2. Házassági vagyonjogunk érzékeny és sebezhető pontját tárja fel a kommentár, amikor kiemeli,[5] hogy a családi vonatkozású vagyoni viszonyok elhatárolásánál, jogágba való besorolásánál a jogi szabályozottság hiánya különösen két vonatkozásban jelentkezik: „*a)* maga a vizsgált társadalmi viszony sajátos családi vagyoni jellegét figyelembe véve nincs sehol szabályozva; *b)* a családi vonatkozású vagyoni viszony alapvető vonásaiban szabályozva van ugyan, de egyes részleteket illetően nincs rendelkezés."

Véleményem szerint ebből az objektív helyzetből — tehát a jogi szabályozottság hiányából — adódnak azok az újból és újból felelevenedő viták, amelyek akörül folynak, hogy a családi jog vagy a polgári jog szabályait kell-e alkalmazni a Csjt. által nyitvahagyott házassági vagyonjogi kérdések eldöntésénél. A kommentár sem tudta megoldani az e körben ténylegesen fennálló ellentmondásokat. A különböző álláspontok ismertetése után végülis a Legfelsőbb Bíróság 5. számú irányelve 1. pontjának indokolásában foglaltakat idézi: „A házassági vagyonjog körében a családi kapcsolatok által befolyásolt sajátos jogviszonyról van szó. E jogviszony rendezésére ezért alapvetően a Csjt. rendelkezései az irányadóak. Más jogágnak — így a Ptk-nak a szabályai — csak ott és annyiban alkalmazhatók, ahol és amennyiben valamely részletkérdést a Csjt. nem szabályozott, s a más jogágbeli szabály nem áll ellentétben a családjogi viszonyok sajátos jellegével. Más jogág tételes rendelkezéseinek kisegítő jellegű alkalmazása nem vezethet a Csjt. alapelveivel és részletes szabályaival ellentétes eredményre." S hozzáfűzi, hogy az irányelvben foglaltakra tekintettel az irányelv kötelező jellegére figyelemmel ez az elv „a jogalkalmazás gyakorlatának alkotó részévé vált".[6]

A kommentárnak a házassági vagyonjog és a polgári jog viszonyát tárgyaló ez a fejezete figyelmeztetés a jogalkotó felé, hogy e téren a Csjt. reformja során az eddiginél határozottabb és egyértelműbb jogi rendelkezések meghozatala látszik indokoltnak.

3. A kommentár a Csjt. 27. §-a és 31. §-ában foglaltakra, továbbá a Csjté. 54. § (2) bekezdésére hivatkozva helytállóan szögezi le,[7] hogy sem a házasságkötés előtt, sem utána, sem részben, sem egészben nem lehet házassági szerződéssel a házassági vagyonközösséget kizárni.

Ugyanilyen helytállónak fogadhatjuk el azonban azt az álláspontját is, amely szerint „törvényes tilalom hiányában nincs akadálya annak, hogy a házastársak akár a házasságkötés előtt, akár azt követően olyan házassági szerződést kössenek, amely a vagyonközösséget a házassági életközösség tartama alatti nem ingyenes szerzeménynél szélesebb vagyoni körre terjeszti ki". Túlzásnak látszik azonban a kommentárnak az a megállapítása, hogy az ilyen ügylet érvényességéhez közokirati forma kívántatik.[8] Foganatba ment, létrejöttében bizonyított ügyletek esetén az ilyen nagyon ritka szerződések álláspontom szerint, írásbeliség nélkül is érvényesen létrejötteknek minősülnek. A Csjté. 8. §-ának (1) bekezdése — mely a házastársak közötti egyes jogügyletek érvényességéhez közokirati formát követel meg, az említett tárgyú szerződést nem sorolja fel. A bírói gyakorlat ugyanakkor még a Csjté. 8. §-ában foglaltakat is megszorítva alkalmazza. Nem lenne indokolt erre a szóban forgó esetre a törvény kiterjesztő értelmezését alkalmazni, a közokirati forma megkívánása indokolatlannak látszik.

4. Némileg ellentmondásos a kommentárnak az ún. alkalmi ajándékokkal kapcsolatos fejtegetése. A 340. oldal közepén mondatot olvashatunk, amely szerint: „Az ún. szokásos alkalmi ajándékok is a különvagyonba kerülnek." Ez a meghatározás így megfogalmazva merevnek tűnik. Az alkalmi ajándék ugyanis valóban kerülhet valamelyik házastárs különvagyonába. De ez nem törvényszerű, az ajándék a közös vagyont is gyarapíthatja. A kommentár utóbb erre utal is — megcáfolva az előbb idézett merev megállapítást „... még a házastársak megállapodásával különvagyonba utaltnak tekintendő ajándék sem lesz minden vonatkozásban teljes joghatályúnak tekintendő különvagyontárgy, mert kifelé harmadik személyekkel szemben ez továbbra is közös vagyonként felel".

Amihez hozzáfűzhetjük, hogy a közös vagyonhoz tartozónak minő-

[5] 292. old.

[6] 298. old.

[7] 326. old.

[8] 327. old.

sül minden „szokásos alkalmi ajándék", amit az ajándékozó nem kizárólag az egyik házastársnak szándékozott juttatni, s ami nem az egyik házastárs személyes használatára szolgáló vagyontárgy. Ez az álláspont érvényesül a jelenlegi ítélkezési gyakorlatban.

5. A Csjt. 30. §-a rendelkezik a házastársak ügyletkötéseiről. Ehhez kapcsolódva a kommentár kifejti, hogy „a visszterhes ügyletekért való felelősség szabályozásánál azt az elvet helyénvaló elfogadni, hogy a visszterhes ügyletekből eredő kötelezettségekért általában az egész közös vagyonnak helyt kell állnia".[9]

Ugyanakkor azonban valamivel lejjebb arra utal a kommentár, hogy „Ezért, bármilyen nyomós érvek is szólnak amellett, hogy mindegyik házastárs egyedül kötött visszterhes ügyleteiért is általában az egész közös vagyonnak helyt kell állnia, mégis ésszerű korlátozó szabályokra is szükség van annak biztosítására, hogy rosszhiszemű harmadik személyeknek az egyik házastárssal kötött visszterhes ügyleteivel szemben a másik házastárs ne maradjon teljesen védtelen."[10]

E két idézethez hozzáfűzhetjük azt, hogy a Csjt. 30. §-a valóban nem szolgálja jelenlegi szövegével kielégítően sem az egyik, sem a másik érdekkört megfelelően. Nem nyújt elegendő védelmet sem a kívülálló harmadik személynek, sem az ügyletkötésben részt nem vevő házastársnak. A kommentár ismerteti e körben a ki nem elégítő ítélkezési gyakorlatot is és szinte kimondja, hogy a Csjt. várható reformja során a házastársak egymás ügyleteiért való felelősség kérdését új módon kell szabályozni. Ezzel teljesen egyet lehet érteni.

6. Feltétlenül pozitív értékelés alá esik a kommentárnak a teljességre törekvés iránti igénye. Így az, hogy nemcsak az anyagi jog, de az eljárási jog körébe eső joganyagot is felöleli. Ekként egy könyvben találja meg a jogkereső közönség az anyagi jogi jogosultságra és a jog érvényesítésére vonatkozó tudnivalókat. De egy műben jelentkeznek így azok a problémák is, amelyek az anyagi és eljárásjogi szabályozások együtthatása folytán merülnek fel. Az így felmerülő sok érdekes kérdés közül érdekességénél fogva megemlítendő az apaság megállapítása és megdöntése iránti két perfajta összekapcsolásának tilalma. A kommentár a jelenlegi ítélkezési gyakorlattal összhangban állapítja meg, hogy: „Az apaság vélelmének megdöntésére irányuló igény az apaság megállapítására irányuló igénnyel egy keresetben nem érvényesíthető."[11]

Ezen álláspont mellett elsősorban az hozható fel, hogy ellenkező gyakorlat esetén számtalan komplikációt okozó, kettős apaság vélelme állana elő olyankor, ha az apaságot megállapító elsőfokú ítélet rendelkezése — fellebbezés hiányában — elsőfokon jogerőre emelkedne, ugyanakkor a fellebbezéssel támadott apasági vélelmet megdöntő elsőfokú ítéleti rendelkezés másodfokon megváltoztatásra kerülne.

Ezt a bonyodalmat egyszerű eljárásjogi rendelkezéssel el lehetne kerülni, amennyiben a jogszabály egyidőben történő jogerőre emelkedést írna elő.

Az összekapcsolási tilalom megszűnte azonban figyelemre méltó előnyökkel járna. A rendszerint kiskorú gyermek, akit a perben gyámhatóság (általa kirendelt gondnok) vagy ügyész képvisel, egyetlen eljárásban érhetné el családi jogállásának rendezését. Nem keletkezne családi jogállásában interregnum, amikoris apa nélküli személlyé válik. Ez idő szerint — néha szinte minden bizonyíték nélkül — az apai vélelem alatt álló alperesi személy és az anya egybehangzó előadása alapján szünteti meg a bíróság az alperes terhére fennálló apasági vélelmet, esetleg azért, mert az anya e perben harmadik személy apaságára hivatkozik.

Az újonnan indult perben azonban ez a harmadik személy esetleg kétségbeesetten védekezik az apaság megállapítása ellen, és a gyermek végül is két szék között a földre pottyan, apa nélkül marad.

Megfontolandó, hogy nem szolgálná-e a gyermek érdekét jobban az eddigi gyakorlat megváltoztatása — a két perfajta összekapcsolása tilalmának megszüntetése.

7. Az elmúlt években a jogalkalmazó és a jogkereső ügyfél egyaránt nagy bizonytalanságban lehetett nemzetközi vonatkozású családjogi kérdések felmerülésekor. Elszórt, kevéssé ismert joganyag, nemzetközi egyezmények sokféle rendelkezése nehezítette az e kérdésekben való tájékozódást. Most végre a nemzetközi joganyag együtt található a hazai családjogi rendelkezésekkel. A kommentár eligazítást ad a joghatóság kérdésében, az alkalmazandó jogra nemzetközi szerződés léte és nemléte esetén, a külföldivel kötendő házasság, a külföldivel kötött házasság felbontása esetén követendő eljárás kérdésében. Külön alfejezet foglalkozik a házassági perekben hozott külföldi ítéletek elismerése kérdésével. A kommentárban az e tárgykört érintő joganyag az eddig legteljesebb nyomtatásban megjelent tájékoztatás a családjog nemzetközi vonatkozásairól. Szerencsés és jó ötlet volt a kommentárba a nemzetközi joganyagot beledolgozni.

8. A kommentár „Függelék" része a legfontosabb családjogi jogszabályanyagot, valamint a családjogi rendelkezéseket tartalmazó nemzetközi szerződéseket (ez utóbbiak közül számszerint 28-at) közli szinte teljes terjedelemben. Azon talán lehetne vitatkozni, hogy indokolt volt-e ennyi nemzetközi szerződést felvenni a kommentárba. Mindenesetre a felvételük mellett szól, hogy így teljes, a nemzetközi vonatkozásokat felölelő része a kommentárnak, s hogy az ezen részt tartalmazó II. kötet a Csjt. esetleges reformja után is teljes mértékben használható lesz.

Vitathatatlanul helyes volt azonban a Csjt. és néhány más nagyon fontos családjogi jogszabály [Csjté., 7/1953. (II. 8.) MT sz. r., Gyámhatósági eljárás, Anyakönyvi utasítás stb.] felvétele a Függelékbe. Bíró, ügyész, gyámhatósági ügyintéző, ügyvéd munkája kerül egymáshoz közelebb, egymás joganyagát egy kommentárba egymás mellé sorakoztatottan látva. Kritikai éllel azt kell szóvátenni, hogy sajnos a hazai joganyag nem tel-

[9] 401. old.
[10] 402. old.
[11] PK 255. állásfoglalás, 624. old.

jes, még más jogszabályi rendelkezések is ide kívánkoztak volna. Ha pl. az alkoholistákkal kapcsolatos 1966. évi 27. számú tvr. felvételre került a Függelékbe, akkor jó lett volna pl. a házastársi lakáshasználattal foglalkozó lakásügyi rendelkezések közlése (LR 99—100. § stb.); a családi pótlékra, az anyasági segélyre stb.-re vonatkozó joganyag felvétele is. Kétségtelen azonban, hogy a kommentár használhatóságát nagymértékben elősegítik a benne felvett jogszabályi rendelkezések. Helyes volt „Függelékkel", azaz jogszabályt tartalmazó szövegrésszel, még az adott terjedelemben is kiegészíteni a kommentárt.

9. A kommentárt áttanulmányozva, a napi munka során azt újra forgatva, gyakorlati ügyekkel egybevetve a kommentár elméleti megállapításait, akarva, akaratlanul erősödik az e sorokat író családjogi ügyeket intéző jogalkalmazóban az elismerés a művel és alkotóival kapcsolatban. Természetesen a kommentár nem oldhatta meg a megoldatlan elméleti és gyakorlati kérdéseket. Ez nem is lehet feladata kommentár jellegű műnek. De lelkiismeretesen összerakta a képet családjogunk és jogalkalmazásunk jelenlegi helyzetéről, problémáiról. Fontos kiindulópontot teremtett az alkotó vitákhoz. Kétségtelen, hogy sok esetben elgondolkoztató álláspontot tükröz a kommentár. Ellenvéleményt kiváltó tételeit szép csokorba lehetne szedni. Ezzel azonban magasabb szintű megoldásokat hozó vitákra késztet. S ez nem elhanyagolandó értéke egy olyan kommentárnak, mely új jogszabályalkotás kiemelkedő fontosságú előkészítő aktusának szerepét is betölti.

Ez a családjogi kommentár hatékony segítőtársa a ma jogalkalmazójának, ihletője a holnap jogalkotójának, eszköze a szocialista törvényesség fejlesztésének a családjogi ítélkezésben. Ezt mondhatom összefoglalóul és legszebb dicséretként a szerzői kollektíva, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó jól sikerült közös vállalkozásáról, „A családjogi törvény magyarázata" című kommentárról.

Hartai László

Hans Göppinger: Bevezetés a kriminológiába*

Hans Göppinger orvos-jogász professzornak, a Tübingeni Egyetem Kriminológiai Intézete igazgatójának neve nem ismeretlen a kriminológiai kérdések iránt érdeklődő magyar jogászok előtt. (1971-ben hazánkban előadó-körúton vett részt, amelynek során több kutatóintézetet is meglátogatott.) Több évtizedes munkásságát ehelyütt nem kívánjuk részletesebben méltatni. Elég, ha emlékeztetünk a „Strafe und Verbrechen" (Büntetés és bűntett) című könyvére, valamint a szerkesztésében megjelenő „Kriminalbiologische Gegenwartsfragen (1968-tól: Kriminologische Gegenwartsfragen) című tanulmánykötet-sorozatra.

A szerző az itt ismertetésre kerülő műben minden eddiginél nagyobb feladatra vállalkozott. Megkísérli összefoglalni és részleteiben is rendszerezni a kriminológiai kutatások eddigi eredményeit. Saját szavai szerint „a könyv áttekintést nyújt a kriminológia és problémái jelenlegi helyzetéről, különösen tekintetbe véve az empirikus nézőpontot". Az író szerint a munkának a ténykutatási eredmények szabnak határt. A valóságban a könyvet a nyugati kriminológiai nézetek összefoglalójának tekinthetjük. Az eddig napvilágot látott valamennyi számottevő irányzat helyet kap a műben rövid értékelésével együtt.

A könyv öt fő részből és ezen belül tizennyolc fő fejezetből áll. Ez a szerkezeti tagolás a könyvismertetést is meglehetősen megnehezíti. A hatalmas anyag két lehetőséget kínál: a könyvben fellelhető s fontosnak tűnő témák vázlatszerű bemutatását, vagy egyes részek kiemelését és kritikáját. Magunk részéről a továbbiakban — a lehetőséghez mérten — megkíséreljük a könyv rövid szerkezeti és tartalmi ismertetését.

A szerző elsőként a kriminológia főbb elméleti problémáival foglalkozik, majd részletesen ismerteti a bűntettnek, valamint a tettes szociális körülményeinek értékelésével kapcsolatos elvi nehézségeket. Ezt követően szól a többi (pszichiátria, pszichológia, szociológia, kriminalisztika, büntetőjog) tudományoktól történő elhatárolási problémákról, valamint a kriminológia és a kriminálpolitika kapcsolatáról. „A kriminológia története és a jelenlegi irányzatok" címet viselő fejezet bemutatja a kriminológia kialakulását az iskolák megalapozása előtti időtől kezdve a főbb (olasz kriminálantropológiai, francia kriminálszociológiai, marburgi, Liszt-féle) iskolákig. A jelenlegi irányzatokról szóló összefoglaló részletesen beszámol a klinikai kriminológiának a különböző országokban elért eredményeiről. Külön részt szentel az író a szocialista kriminológiának. A szocialista országokban folyó kriminológiai fáradozásokat, eredményeket és irányzatokat sajnálatos módon meglehetősen egysíkúan: Bucholz — Hartmann — Lekschas: Sozialistische Kriminologie (Staatsverlag, Berlin, 1966.) című, azóta a szocialista országokban is többek által bírált nézeteket tartalmazó könyvből néhány idézet kiemelésével, továbbá a „Szovjet kriminológia" német nyelvű fordításából ugyancsak néhány idézet átvételével mutatja be. A többi szocialista országban uralkodó nézetekről, irányzatokról mégcsak említés sem történik. Ez a tény fel kell hívja a figyelmet arra, hogy a szocialista országokban folyó kriminológiai kutatásokról, eredményekről az eddiginél hatékonyabb módszerekkel lenne célszerű a nyugati országok jogtudósait megismertetni. (Világnyelveken megjelenő, külföldre szóló tanulmánykötetek, előadások, beszámolók közzététele nemzetközileg ismert szaklapokban stb.)

A kriminálszociológia különféle irányzatainak részletes ismertetéséről szóló rész külön tárgyalja az elsősorban szociológiai (csikágói iskola, kultúrkonfliktus-elmélet, szubkultúra-elmélet), valamint a szociálpszichológiai beállítottságú (differenciális asszociáció, differenciális alkalom, valamint a differenciális identifikáció) irányzatokat, illetve az eklektikus-multifaktoriális rendszert. Az ismertetést kritikai összefoglaló követi. Ezek után a Tübingeni Kriminológiai Intézetnek a megalakulása óta végzett főbb tevékenységéről kap az olva-

* A mű eredeti címe: Kriminologie. Eine Einführung. (C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München, 1971.)

só rövid beszámolót. Az intézet a multifaktorális koncepciónak megfelelően következetesen a jog és társtudományai (elsősorban a pszichiátria, a pszichológia, valamint a szociológia) eredményeinek komplex hasznosításával végzi munkáját. A kutatás lényege, hogy a tettest szociális környezetében vizsgálja. A Német Szövetségi Köztársaságban folyó kriminológiai kutatásokról és tanokról adott beszámolóban a szerző ismerteti a kriminológia ún. „intézményesítésének" elvét és módszereit, a kutatásokat, a kiképzést.

Véleményünk szerint a könyvnek a módszerekről szóló fejezete a kriminológiai kutatómunkával foglalkozóknak nyújt elsősorban nagy segítséget. A ténykutatást végzőknek ez a rész kézikönyvként ajánlható. (Ezt azért tartjuk szükségesnek hangsúlyozni, mert sajnos hazánkban mind ez ideig nem sikerült kidolgozni a nagyszámban folyó, s az elmélet tudományos megalapozásához elengedhetetlenül szükséges ténykutatás elméleti módszertanát. A könyv jelen fejezete ehhez — már csak a nagy számú szakirodalom felsorakoztatása útján is — jelentős adalékul szolgál.)

A szerző hangsúlyozza, hogy biztos elméleti alap nélkül eredményes empirikus kutatás nem lehetséges. A ténykutatásban lényeges szempont, hogy a kutató számára minden egyes kutatási alany „semleges értékű" legyen, mert az összefüggések teljessége csak így tárható fel kellő részletességgel. A ténykutatás az adatfelvétellel indul meg. Ennek a szerző különleges jelentőséget tulajdonít, rámutatva az indulásnál fennálló veszélyekre. Lényeges, hogy az eredmények koordinálhatók legyenek. A felvétel rendszerezéssel, elemzéssel és a hipotézissel való összehasonlítással zárul le. Az empirikus kutatás további veszélye az egyes módszerek túlértékelése. Csak számos részismeret összesítése vezethet eredményhez. A szerző ezt követően a hipotézisképzés, az okok és összefüggések néhány problematikáját érinti.

A kriminológiai adatfelvétel metodikai eljárásáról szóló fejezet hangsúlyozza, hogy három alapfeltétel együttes megléte a helyes eredményhez feltétlenül szükséges. Ezek: a megbízhatóság (reliabilitás), az érvényesség (validitás) és a fontosság (relevancia). Külön rész foglalkozik a matematikai statisztikának a kriminológiában való alkalmazhatóságáról. Felhívja a figyelmet ennek az adatfeldolgozási módszernek a veszélyeire, de egyúttal jelentőségére is. Külön rész szól a kriminálstatisztikáról, ezen belül is a rendőrségi, a bűnüldözési statisztikáról; továbbá a statisztikai módszerekről, a hibákról, a kifejezési lehetőségekről. A módszertani rész következő egysége a kriminológiai vizsgálatok alkalmával alkalmazandó adatfelvételi eljárások főbb fajtáit, s az egyes adatfelvételek főbb szempontjait foglalja össze. Szól az adatfelvétel köréről, az iratanyagfeldolgozás, a kikérdezés, a környezettanulmány, a csoportösszeállítás, a pszichológiai tesztek alkalmazásának kérdéseiről, s még egy sor egyéb gyakorlati kérdésről is. Ezt követően az adatok feldolgozási rendszeréről, az egyes felvételek írásbeli ábrázolásának lehetőségeiről, a modellek és tesztek jelentőségéről kap az olvasó tájékoztatást. A fejezet utolsó része a kriminológiai tipologizálás eddigi eredményeiről ad bőséges irodalom-anyaggal alátámasztott beszámolót.

A harmadik fejezet az „interdiszciplináris kriminológia" címet viseli, amelynek első részében Göppinger kifejti annak fontosságát, hogy a kriminológia interdiszciplináris kutatás kell legyen és maradjon. A specializáció nem eredményezheti azt, hogy ez valamely jelenség egységben való szemlélésének rovására menjen. A szerző ezután megvonja az interdiszciplináris kriminológiai kutatás lehetőségeit és határait, továbbá áttekintést nyújt a kriminológia területén folyó interdiszciplináris kutatás jelen állásáról. Külön megemlékezik a közlekedéssel, a háború utáni gyerekekkel, a huligánbandákkal, az ifjúsági bűnözéssel kapcsolatos egyes kutatásokról. Ezt követően a multidiszciplináris és interdiszciplináris kriminológiai kutatással kapcsolatos főbb szempontokról fejti ki a szerző véleményét.

A szerző előszavában külön is felhívja a figyelmet a könyvnek a tettessel és szociális környezetével foglalkozó részére, amely véleménye szerint a legalapvetőbb. Valójában a cím csak részben fedi a tartalmat.

A bevezetőben Göppinger — sajnos meglehetősen — röviden fejtegeti a társadalmi struktúra és az egyéni struktúra viszonyát, kiemelve azt, hogy a társadalmi struktúra a meghatározó.

A mű ezen része a tettest előbb pszichológiai, majd szociológiai aspektusból vizsgálja. A pszichológiai részt rövid — a betegségeknek a bűncselekményekben játszott szerepéről szóló — eszmefuttatás előzi meg. A tulajdonképpeni pszichológiai értékelés a szellemi rendellenességek ismertetésével kezdődik, majd a szellemi rendellenességek és az egyes betegségek közti korrelációk elemzésével folytatódik. A szerző külön szakaszban tárgyalja az abnormális élményreakciókat, az abnormális élményreakciók és az abnormális személyiség közti elhatárolások problematikáját. Szól az öngyilkosságról, a szenvedély és a beszámítóképesség szerepéről,

A fejezet második és harmadik része ismerteti tulajdonképpen a tettes és szociális környezetének egyes kérdéseit. Különösen fontosnak tűnik a bűnelkövető mikrokörnyezetének rendkívül beható vizsgálata. A szerző véleménye szerint a gyerekkori családi struktúra, a családban szerzett élmények, a család szociálgazdasági helyzete a bűnözés iránti beállítódás vonatkozásában nagy fontosságú tényező. Külön foglalkozik az iskolának, a kiképzésnek, a foglalkozásnak, a munkahelyen kívüli, valamint a bűnelkövetés idején fennálló családi kapcsolatnak a bűncselekmény létrejöttében játszott szerepével. Ezek a kriminológiai elemzés fontos alappillérei. A szerző az első bűnelkövető vizsgálatát különválasztja a visszaesőkétől.

Véleményünk szerint ugyancsak figyelemre méltó az előrejelzés (prognózis) elméletéről és gyakorlatáról szóló fejezet, amely ismerteti az előrejelzéssel szemben támasztott főbb kifogásokat, majd a különféle (intuitív, klinikai, a hagyományos statisztikai — így a Glueck, Frey, Mannheim/Wilkins, Meyer —) prognózisokat, illetve

prognózistáblákat mutatja be. Beszámol az újabb vizsgálatokról (így az MMPI, a Kvaraceus-skáláról, a fiatalkorúaknál alkalmazható módszerekről stb.), illetve az egyes módszerek előnyéről.

A büntetésvégrehajtás elméletének és gyakorlatának bőséges ismertetését nyújtó rész külön-külön taglalja a büntetési nemeket és értékeli is azokat.

A harmadik rész utolsó fejezete a tettes és az áldozat címet viseli. A szerző álláspontja adalékul szolgál egy még mindig nem teljesen eldöntött vitához: ahhoz, hogy a viktimológia a kriminológia része-e, vagy önálló tudomány. Göppinger az áldozatot a tettessel és a bűncselekménnyel szerves egységben kezeli. Ebből nyilvánvaló, hogy az egység mellett foglal állást. Értékelése során kitér az áldozatnak (helyesebb magyarra fordításban: a sértettnek) a bűncselekmény bekövetkezéséhez való hozzájárulására. Rendkívüli alapossággal foglalja össze az e téren eddig fellelhető nyugati irodalmat. Speciális kérdésként kezeli és külön értékeli az emberölésnél, a szexuális bűncselekményeknél, valamint a csalás bűncselekményénél a tettes és a sértett kapcsolatát, valamint a sértettnek a bűncselekmény végrehajtásához nyújtott „segítségét". Az egyes áldozatok elemzése során foglalkozik az alkoholnak, az életkornak, a foglalkozásnak, valamint a (nemzetiségi, faji) kisebbségi helyzetnek az áldozattá válásban játszott szerepével. Kitér a visszaeső áldozat kérdéskörére, továbbá a sértetteknél fellelhető szellemi sérülések jelentőségére is.

Az egyes elkövetői csoportokkal foglalkozó rész három fő fejezetre tagozódik, mégpedig az egyén, majd a szociális környezete vonatkozásában való szemlélődésre, végül a társas bűnelkövetés problematikájának tárgyalására.

Az egyénről szóló részben a szerző először az életkor kérdéskörét elemzi. Az ifjúsági bűnözés világprobléma. Érthető, hogy a vonatkozó szakirodalom, az állásfoglalások, vélemények száma is bőséges. A fejezet külön-külön foglalkozik a Német Szövetségi Köztársaságban, a Nyugat-Európában, az Európán kívüli államokban, továbbá a szocialista országokban folyó ifjúsági bűnözéssel, illetve beszámol az ellene folyó harcról. Az ifjúsági bűntetteseket három korcsoportban (14—18 év, 18—21 év, valamint 21—25 év között) értékeli. A statisztikai illusztrációkból kitűnik, hogy a Német Szövetségi Köztársaságban a legfiatalabb korosztály, de különösen a 14 éven aluli fiúk bűnelkövetése mind abszolút számokban, mind az összbüntetéshez viszonyítva emelkedik. Nyugat-Európa több államához viszonyítva is az NSZK ifjúsági bűnözése kiemelkedő. A szocialista országok vonatkozásában (amelyekkel kapcsolatban a szerző véleményét kizárólag a Német Demokratikus Köztársaságban, továbbá több, Nyugat-Európában megjelent könyvre, illetve cikkre alapozza) megállapítható, hogy bár az abszolút, illetve a lakosság számához igazodó számok alacsonyabbak, azonban a tendencia itt is emelkedő. Az NSZK-ban a fiatalkorú bűnelkövetők bűnlistáján a különféle közlekedési bűncselekmények kiemelkedő helyet foglalnak el. (1968-ban a fiatalkorú bűnelkövetők 21,7%-a, a visszaesők 51,2%-a közlekedési bűncselekményt követett el. Véleményünk szerint ez a tény szoros összefüggésben van a motorizációnak az előrehaladottabb fokával, a relative, azaz az egy főre jutó személygépkocsiállomány nagyobb számával. Az adatok, tanulságok fontos adalékként szolgálhatnak a hazai generálprevenció ezirányú és hatékony alkalmazásához.)

Az idős (60 éves, illetve annál idősebb) személyek abszolút, de az összes elkövetőkhöz viszonyított arányukban is egyre jelentősebb szerepet játszanak a bűnözési statisztikában. (1953-ban a 60 éven felüli elkövetők az összes elkövetők 18,2%-át, 1968-ban 23,9%-át tették ki.) Ez a csoport is a közlekedési bűncselekményekben (50,1%-a az elkövetőknek) mutat kiemelkedő „eredményt".

A szociális környezet és az egyén kapcsolatának kifejtése során a szerző külön beszél a második világháború okozta problémákról, különös tekintettel a két Németország speciális helyzetére. (Az ott hangoztatott megállapításokkal ezúttal nem kívánunk vitába szállni, mivel ez egy könyvismertetés terjedelmét — úgy véljük — jóval meghaladná.) Ugyancsak külön rész foglalkozik a női bűnözéssel, valamint a nem csekély számú telepített lakosság bűnözési specialitásaival.

A csoportos bűnözés kérdéskörét tárgyaló fejezet különös tekintettel van az ifjúsági, illetve a galeribűnözésre. Ismerteti a galerik felépítését, azok szerepét és típusait, szervezetét és tevékenységét.

A cselekményről írt fejezetben — amely mindössze tizennyolc oldal terjedelmű — a szerző néhány bűncselekményi kategóriát emel ki és értékel. Így az erőszakos, a vagyon elleni, a gazdasági, a szexuális, végül a közlekedési bűncselekmények kategóriáit, illetve ezen kategóriákon belül egyes bűncselekmények vizsgálatával kapcsolatos eddigi eredményeket ismerteti.

Az utolsó rész végső néhány oldalán említés történik a bűncselekmény motívumáról, az elkövetés helyéről, idejéről, a cselekmény tárgyáról, valamint a részesség kérdésköréről.

Az ismertetés — úgy véljük — nem lenne teljes, ha elhallgatnánk, hogy a könyvet, illetve az abban írt állásfoglalásokat 1348 forrásmunka támasztja alá. Bár az irodalmat a szerző a világ csaknem minden részéről válogatta össze, a könyv is, az irodalomjegyzék is teljesebb lehetett volna a szocialista országok nagyszámú publikációjának feldolgozásával és közlésével. A tájékozódást a hatalmas anyagban könnyen kezelhető szakregiszter segíti.

Összefoglalva: a kriminológiával foglalkozó szakembereknek, kutatóknak a könyv rendkívül érdekes keresztmetszetet nyújt a mai nyugati kriminológiáról, annak főbb irányzatairól és eredményeiről.

Irk Ferenc

Карой Тере:

Некоторые теоретические и практические вопросы системы урегулирования нашего гражданского права

Гражданско-правовые положения, кроме нашего Гражданского Кодекса, содержатся в целом ряде нормативных актов. Автор статьи исчет ориентацию в этой массе нормативных актов по следующей тематике: 1. В каком круге может охватывать гражданское право урегулирование организаций, располагающих правосубъектностью? 2. Обосновано ли комплексное правовое урегулирование социалистических организаций, или обособление в качестве самостоятельных отраслей права т. н. хозяйственного права и кооперативного права? 3. Возможно ли урегулирование содержания отдельных правомочий, связанных с личностью? 4. Вопросы систематизации правового материала об интеллектуальном творчестве. 5. Смежные области права собственности, создание единства и гарантийные условия положений об ограничении собственности на основе общественного интереса, обеспечивающих право пользования в интересе общества. 6. Недостатки и противоречия урегулирования возмещения ущерба. 7. Проблемы урегулирования и систематизации некоторых типов общей собственности. 7. Противоречия системы договоров. 9. Урегулирование жилищного найма и некоторых самостоятельных типов поручения.

Йожеф Борош:

Будущее наследования по ветви

Привязанностью единоличных крестьян, основанной на привычке, обосновывалось сохранение Гражданским Кодексом от 1959 года наследования по ветви, традиційными предметами которого были крестьянские хозяйства. Обычные предметы личной собственности уже и в 1959 году не предоставляли аргументов за сохранение наследования по ветви. С того времени число крестьянских хозяйств сократилось на минимум. Преобразование сознания крестьян, ставших трудящимися кооперативов или предприятий, не благоприятствует наследованию по ветви. Наша социалистическая правовая система обеспечивает повышенную охрану более узкой семье, а наследование по ветви благоприятствует более отдаленным родственникам. Ни одному из современных правовых систем не известно наследование по ветви. Учитывая общественные-экономические изменения, пересмотр наследования по ветви и его отмена являются обоснованными.

Дердь Гатош:

Некоторые вопросы причинения и возмещения горных вредов

В первой части статьи автор занимается хозяйственными последствиями горных ущербов и излагает причины, ведущие к возникновению таких ущербов. Вторая часть статьи, после освещения некоторых точек зрения, изложенных до сих пор в литературе, рассматривает в свете судебной практики вопрос о том на основании каких норм материального права присуждается возмещение горных вредов и в какой сумме. Особо исследует вопрос о возмещении вреда на основании ущерба, возникшего вследствие снижения стоимости, и наконец затрагивает и вопросы процессуального права, в сфере которых предлагает изменение ныне действующих норм о подсудности.

Иштван Новак;

Основные идеи ответственности по гражданскому процессуальному праву

Статья составляет часть более обширной работы автора. Исходит из того, что ответственность является одним из существенных элементов содержания правоотношения. В области материального права ответственность в ряде отношений усилилась. Это обстоятельство влечет за собой повышенные требования по вопросам ответственности и в гражданском процессуальном праве. Несмотря на это особенности содержания и структуры ответственности по процессуальному праву — хотя имеют целый ряд родственных черт — не являются тождественными с ответственностью по материальному праву. Гражданский процесс составляет замкнутое единство и поэтому влияние и последствия ответственности выступают здесь более остро, чем в материальном правоотношении. Если в материальном правоотношении ответственность в ряде случаев выступает косвенно, то в процессуальном праве осуществляется в большинстве случаев непосредственно. В материальных правоотношениях стороны лично отвечают за последствия своего поведения, а в процессуальном правоотношении последствия ответственности как правило налагаются на все участники производства. Здесь эффекты ответственности носят коллективный характер.

Янош Карлоцаи:

Понятие и содержание торговой сделки

Автор исходя из гаагского Единого закона о покупке от 1964 г., недавно вступившего в силу в части стран-участниц, занимается взаимоотношением внутригосударственного и международного контракта по покупке, развитием сделки по покупке, и исследует вопросы о применимом законе в случае международной покупки. Его интересует международная купля-продажа; стремится к тому, чтобы на основании этого изложить понятие купли-продажи, потом переходит к анализу возникновения договора. Он отграничивает предмет сделки по покупке от других типов обязательственного права, тщательно учитывая перечень, указанный в статье 5 Гаагского закона. Он устанавливает, что сделки, носящие личный характер, не могут быть подведены под действие Единого закона; там распоряжения имеют диспозитивный характер, а внутренние нормы об охране потребителя, как правило, носят императивный характер. Путем сравнения купли-продажи и подряда он показывает, что и подряд может носить характер торговой сделки. В случае т. н. подрядных работ между этими двумя типами обязательственного права границы стираются — этот вид договоров в нынешней практике нашей внешней торговли часто встречается. На основании статьи 7 Гаагского закона излагается торговый и неторговый характер купли-продажи, исходя из значительного изменения, предложенного по этому вопросу организацией UNCITRAL. Принятием этого изменения прекратилась бы разница между указанными двумя формами сделок, причем действие закона не распространялось бы на заграничные покупки по случаю.

Иштван Вавро:

Связь демографических-общественных факторов с преступностью

В статье исследуются демографические-социологические признаки, играющие согласно криминально-статистическим исследованиям определенную роль в формировании преступности. Суть статьи заключается в сравнении двух множеств, лиц, совершивших преступление и всей популяции, на основании вышеупомянутых характеристик. С этой целью подвергает исследованию расчленение этих множеств по возрасту, полу, семейному состоянию, занятию, заработным отношениям, школьному образованию, специальной квалификации. На основании ощутимых значительных различий, далее на основании частоты преступности в рамках отдельных категорий пытается обратить внимание на некоторые демографические-социологические характерные черты, играющие по свидетельству статистических данных значительную роль в формировании преступности.

Károly Törő:

Einige theoretische und praktische Fragen des Regelungssystems unseres bürgerlichen Rechts

Ausser unserem BGB enthalten zahlreiche Rechtsnormen zivilrechtliche Verfügungen. In der Grosszahl dieser Rechtsnormen sucht der Artikel eine Orientierung. Haupt-Themenkreise sind: 1. In welchem Kreis kann das Zivilrecht die Regelung der, als juristische Person auftretenden Organisationen erfassen; 2. Ob die

komplexe rechtliche Regelung der sozialistischen Organisationen, bzw. die Aussonderung des sog. Wirtschaftsrechts und des Genossenschafts-Rechts in einem selbsständigen Rechtszweig begründet ist; 3. Ob die inhaltliche Regelung der, den einzelnen Personen zustehenden subjektiven Rechte möglich ist; 4. Fragen der Systematisierung des, sich auf die Geistesschöpfungen beziehenden Rechtsmaterials; 5. Grenzgebiete des Eigentumsrechts, die Sicherung und die garantiellen Bedingungen der Einheit derjenigen Verfügungen, die sich auf die Beschränkung des Eigentums aus öffentlichem Interesse, sowie auf die Sicherung der Benutzung aus öffentlichem Interesse beziehen; 6. Die Lücken und die Widersprüche der Regelung der Entschädigung; 7. Probleme der Regelung und der Systematisierung einiger Typen des Gesamteigentums; 8. Widersprüche unseres Vertragssystems; 9. Die Regelungsmethode der Miete und einiger selbstständigen Typen des Auftrags.

József Boros:

Die Zukunft der Rückfall-Erbfolge

Das, sich auf Angewöhnen stützende Festhalten der individuell tätigen Einzelbauern war die Ursache dessen, dass das BGB im Jahre 1959 die Rückfall-Erbfolge, deren herkömlichen Gegenstände die Bauerngüter waren, beibehalten hat. Die Aufrechterhaltung der Rückfall-Erbfolge mit Rücksicht auf die fürgewöhnlichen Gegenstände des persönlichen Eigentums war schon im Jahre 1959 nicht begründet. Seither hat sich die Zahl der individuellen Bauerngüter auf ein Minimum vermindert. Die Umgestaltung des Bewusstseins der zu genossenschaftlichen-, oder Betriebs-Werktätigen gewordenen Bauern begünstigt die Rückfall-Erbfolge nicht. Unseres sozialistisches Rechtssystem gewährt der engeren Familie einen erhöhtem Schutz, während die Rückfall-Erbfolge die entfernteren Verwandten favorisiert. Kein einziges modernes Rechtssystem kennt die Rückfall-Erbfolge. Die Überprüfung und — als dessen Ergebnis — die Abschaffung der Rückfall-Erbfolge ist den gesellschaftlichen-wirtschaftlichen Umwandlungen zufolge begründet.

György Gátos:

Einige Probleme der Bergwerk-Schäden und des Bergwerk-Schadenersatzes

Autor befasst sich im ersten Teil des Artikels mit den wirtschaftlichen Auswirkung der Bergwerk-Schäden und untersucht, wodurch diese verursacht werden. Der zweite Teil des Artikels untersucht, nach der Wiedergabe einiger, in der Rechtsliteratur verlauteten Ansichten, anhand der richterlichen Spruchpraxis die Frage, aufgrund wasfürwelcher materieller Vorschriften und in welcher Höhe ein Schadenersatz zugesprochen werden kann. Ausgesondert befasst sich der Artikel mit dem Problem der Entschädigung, die für einen Wertverlust gewährt werden kann und berührt abschliessend verfahrensrechtliche Fragen, in deren Kreis auch die Modifizierung der geltenden Zuständigkeits-Regeln vorgeschlagen wird.

István Novák:

Grundgedanken der zivilprozess-rechtlichen Verantwortung

Der Artikel geht — als Teil einer grösseren Abhandlung des Autors — davon aus, dass die Verantwortung wesentliches inhaltliches Element der Rechtsverhältnisse darstelt. Auf dem Gebiete des materiellen Rechts hat sich die Verantwortung in der letzten Zeit in mehreren Beziehungen verstärkt. Daraus folgend stellen sich auch im Zivilprozessrecht verstärkte Verantwortungs-Bedürfnisse.

Die inhaltlichen und strukturellen Charaktermerkmale der prozessuellen Verantwortung sind — obwohl sie viele verwandte Züge aufweisen — nicht mit der materiell-rechtlichen Verantwortung identisch. Der Zivilprozess ist eine geschlossene Einheit und deswegen melden sich hier die Auswirkungen und Folgen der Verantwortung schärfer als im materiellen Rechtsverhältnis. Während die Verantwortung dort oft nur vermittelt auftritt, gelangt dies im Verfahrensrecht überwigend unmittelbar zur Geltung. Im materiellen Reschtsverhältnis tragen die Perteien die Folgen ihres Verhaltens individuell, während im prozessuellen Rechtsverhältnis die Folgen der Verantwortung fürgewöhnlich auf alle Beteiligte des Verfahrens auswirken. Die Wirkungen der Verantwortung sind hier kollektiv.

János Karlócai:

Begriff und Inhalt des Handelsgeschäfts

Autor behandelt, ausgehend aus der Regelung des in einem Teile der interessierten Länder unlängst in Kraft getretenen einheitlichen Haager Kaufgesetzes aus dem Jahre 1964. die Beziehungen zwischen dem inneren und dem internationalen Kauf, die Entwicklung des Kaufgeschäfts und untersucht die Fragen des für den internationalen Kauf massgebenden Rechts. Ihn interessiert eingehend der internationale Kauf, anhand dessen er den Begriff des Kaufs zu prägen versucht und übergeht dann auf die Analyse des Zustandekommens des Vertrages. Der Gegenstand des Kaufgeschäfts wird von den übrigen obligations-rechtlichen Typen abgegrentz, wobei die im Art. 5 des Haager Gesetzes enthaltene Aufzählung sorgsam vor Augen gehalten wird. Es wird festgestellt, dass die Geschäfte persönlichen Charakters nicht in den Wirkungskreis des einheitlichen Gesetzes einbezogen werden können. Dort sind die Verträge dispositiv, während die, den Vertrag schützenden inneren Vorschriften fürgewöhnlich kogenter Natur sind.

Bei der Nebeneinanderstellung des Kaufs und des Werkvertrages wird darauf hingewiesen, dass auch letzterer als Handels-Geschäft in Erscheinung treten kann. Bei der sog. Lohnarbeit-Kostruktion — dieser Vertrag kommt in der heutigen Praxis unseres Aussenhandels ziemlich häufig vor — verwischen sich die Grenzen zwischen den zwei Arten des Obligationen-Typs. Auf Grund des Art. 7 des Haager Gesetzes wird der Handels- und Nicht-Handelscharakter des Kaufes vorgeführt, mit Rücksicht auf die, in dieser Frage durch das UNCITRAL vorgeschlagenen, der Aufmerksamkeit würdigen Änderung. Im Falle der Annahme dieses Vorschlages wird der Unterschied zwischen den zwei Arten der Geschäfts-Form verschwinden, würden aber die im Ausland getätigten gelegentlichen Einkäufe ausserhalb der Rahmen des Gesetzes bleiben.

István Vavró:

Die Verbindung der demographischen-gesellschaflichen Faktoren mit der Kriminalität

Die Abhandlung untersucht diejenigen demographisch-soziologischen Merkmale, die nach den Daten der Kriminalstatistik in der Gestaltung der Kriminalität eine Rolle spielen. Das Wesen der Abhandlung besteht in dem, den obigen Charaktermerkmalen entsprechenden Vergleich zweier Mehrheiten: der Verüber und der Population im ganzen. Zu diesem Zwecke werden die Mehrheiten nach deren Unterteilung dem Geschlecht, dem Lebensalter, dem Familienzustand, dem Beruf, den Einkommensverhältnissen, der Schulbildung und der Fachbildung entsprechend untersucht. Auf Grund der ausweisbaren bedeutenden Unterschiede, sowie der, in der Häufigkeit der Kriminalität der einzelnen Kategorien sich zeigenden Abweichungen versucht Autor die Aufmerksamkeit auf einige solche demogra-

phisch-soziologische Merkmale hinzulenken, die nach den Erfahrungen der statistischen Daten in der Gestaltung der Kriminalität eine bedeutende Rolle spielen.

Károly Törő:

Quelques questions théoriques et pratiques relatives au système de la réglementation de notre droit civil

A part de notre Code civil il y a encore beaucoup de règles de droit qui contiennent des dispositions de droit civil. C'est dans cette multitude des règles de droit que l'étude cherche de trouver une orientation. Les principaux sujets examinés sont: 1. Dans quelle étendue le droit civil peut englober la réglementation des organismes jouissant de la personnalité juridique? 2. Est-elle justifiée une réglementation juridique complexe des organismes socialistes respectivement la réglementation distincte des différentes branches du droit, comme le droit dit économique et le droit de coopératives? 3. Est-elle possible la réglementation du contenu des droits s'attachant à la personnalité? 4. Questions de classification du matériel juridique relatif aux créations intellectuelles. 5. Les limites du droit de propriété, les conditions de la création de l'unité des dispositions assurant le droit d'usage d'intérêt public, et les garanties de celui-ci. 6. Les défectuosités et les contradictions de la réglementation de la réparation: 7. Problèmes relatifs à la réglementation et à la classification de quelques types de la co — propriété: 8. Contradiction de notre système de contrat: 9. Moyen de réglementation de certaines types autonomes du bail à loyer et de la commissions.

György Gátos:

Quelques problèmes relevant des dommages miniers et de la réparation y relative

Dans la première partie de l'article l'auteur traite les effets économiques produits par des dommages miniers et il analyse les causes qui peuvent engendrer ces dommages.

La deuxième partie de l'article, après avoir exposé quelques opinions antérieurement développées dans la littérature juridique, examine à la lumière de la jurisprudence le montant de la réparation qui peut être alloué et les règles de droit de fond régissant la réparation. Il traite à part les problèmes de la réparation qui peut être adjugée à titre de perte en valeur, et enfin il effleure les questions de la procédure au sujet desquelles il propose la modification des régles de compétence actuellement en vigueur.

István Novák:

Réflexions sur la responsabilité en procédure civile

L'article faisant partie d'une étude plus étendue de l'auteur part du fait que la responsabilité constitue un élément essentiel du contenu du rapport de droit. Dans le domaine du droit de fond la responsabilité s'est auqmentée sous plusieurs rapports aux années récentes. A ce sujet des exigences augmentées se présentent aussi en procédure civile.

Les caractéristiques du contenu et de la structure de la responsabilité en procédure — malgré qu'elles présentent beaucoup de traits semblables — ne sont pas pourtant similaires à celles en droit de fond. Le procès civil constitue une unité close et ainsi les effets et conséquences de la responsabilité se présentent ici plus nettement que dans les rapports de droit de fond. Tandis que dans les rapports de droit de fond la responsabilité se présente dans beaucoup de cas indirectement, en procédure civile elle se fait valoir pour la plupart d'une façon directe. Dans les rapports de droit de fond les parties supportent personnellement les conséquences de leur conduite, dans les rapports de procédure civile les conséquences de la responsabilité affectent en général tous les participants de la procédure. Les effets de la responsabilité se présentent ici collectivement.

János Karlócai:

La notion et la teneur de l'affaire commerciale

Partant de la règlementation de la Loi Internationale de La Haye de 1964 sur la Vente Unifiée qui est entrée en vigueur dans un certain nombre de pays intéressés depuis peu l'auteur s'occupe des relations entre la vente interne et internationale, du développement de l'affaire de vente et analyse des questions du droit applicable à la vente internationale. Il s'intéresse spécialement de la vente du commerce extérieur, il fait des efforts d'en déduire la notion de la vente et examine minutieusement la formation dudit contrat. Il délimite l'objet de l'affaire de vente des autres espèces d'obligation considérant en détail l'articulation de la Loi de La Haye dans son art. 5. Il constate l'impossibilité de soumettre un contrat de caractère personnel à la vigueur de la Loi Unifiée; les règles de celles-ci ont un effet dispositif, néanmoins les prescriptions internes protégeant le consommateur sont d'habitude d'un caractère coercitif.

Mettant en parallèle la vente et le contrat d'entreprise l'auteur souligne que le contrat d'entreprise règle bien une affaire commerciale. Entre ces deux espèces d'obligation les limites se trouvent plus pallies par rapport au contrat de louage d'ouvrage, un type qui se fait assez souvent dans notre pratique de commerce extérieur actuelle. En vertu de l'Art. 7 de la loi de La Haye l'aspect commercial et non commercial de la vente est présenté ayant égard aux modifications remarquables proposées dans cette question par UNCITRAL. La distinction entre les deux formes différentes serait supprimée par l'adoption de ces derni res mais les achats occasionnels effectués à l'étranger resteront hors de l'empire de cette loi.

István Vavró:

La connexion entre les facteurs démographiques et sociaux avec la criminalité

L'étude examine les critères démographiques et sociologiques qui jouent un rôle — conformément aux données acquises par les enquêtes statistiques de la délinquance dans la formation de la délinquance. L'essence de l'étude consiste dans la comparaison des deux quantités notamment celle des auteurs des infractions et de la totalité de la population, sur la base des caractéristiques ci-dessus mentionnées. Dans ce but, l'étude examine la répartition de ces quantités selon sexe, âge, état de famille, profession, revenus, instruction scolaire et professionnelle. L'étude essaie d'attirer l'attention — sur la base des différences importantes susceptibles d'être démontrées, qui peuvent être observées entre la fréquence de certaines catégories des infractions — à quelques uns des caractéristiques démographiques et sociologiques qui selon les données statistiques jouent un rôle notable dans la formation de la délinquance.

Károly Törő:

Some problems of theory and practice in the regulation system of Hungarian civil law

In addition to the Civil Code numerous statutes contain civil law provisions. The paper seeks orientation in this multitude of statutes. Its main subjects are: 1. Within what scope is civil law capable of comprising the regulation of organizations which are juristic persons? 2. Is the complex legal regulation, respectively is the keeping

apart of the so-called economic law and co-operative law in separate branches of law warranted? 3. Is the substantive regulation of certain rights attaching to persons feasible? 4. The problems of the system of the legal material applying to intellectual works. 5. The borderlands of the law of ownership the shaping of the unity and safeguards of provisions limiting ownership in the public interest and securing right of use in the public interest. 6. Deficiencies and contradictions of the regulation of compensation. 7. Problems of the regulation and system of some types of common property. 8. Contradictions of the contractual system. 9. The mode of regulation of some distinct types of living quarters' lease and commission.

József Boros:

The future of succession on the collateral line of descent

The reason why succession on the collateral line has been retained in 1959 in the Civil Code was the inveterate attitude of individually farming peasants. The traditional objects of that succession were farms. The usual objects of personal property did not warrant succession on the collateral line in 1959 either. The number of individually owned farms has become very small since then. The changes in the mental attitude of peasants who have become co-operative members or work in enterprises do not favour the retention of succession on the collateral line. The socialist legal system provides increased protection to the narrower family circe while succession on the collateral line favours distant relatives. No modern legal system has adopted succession on the collateral line. A review and eventual abolishing of succession on the collateral line is warranted on account of the social and economic changes.

György Gátos:

Some problems of mine damages and mining compensation

The author deals in the first part of the paper with the economic effects of mine damages and discusses the reasons which cause damages.

In the second part, after outlining several views in the legal literature, he examines in the light of judicial practice the amount of compensation which can be adjudged on the ground of substantive law rules. The problems of compensation which can be adjudged for loss of value are treated separately. Lastly issues of procedural law are dealt with and proposals are put forward to amend the present regulation competences.

István Novák:

The basic ideas of the civil procedural liability

The paper, which is a part of a longer essay by the author, starts from the point that liability is an essential substantive constituent of a legal relationship. Liability has been increasing in substantive law in the past years in several respects. Consequently increased demands of liability have been appearing also in civil procedural law.

The substantive and structural characteristics of procedural liability are not indentical with liability under substantive law the fact notwithstanding that they display many similarities. A civil lawsuit is a closed unit and therefore the effects and consequences of liability appear in more vivid colours than in substantive law relationships. While liability emerges in substantive law relationships in many intances in an indirect manner this prevails in most instances in a direct manner in procedural law. In substantive law relationships the parties bear the consequences of their conduct individnally in procedural relationships consequences attaching to liability affect usually all the parties in the procedure. The effects of liability are in this instance of a collective nature.

János Karlócai:

Notion and contents of commercial transactions

Proceeding from the Unified Sales Law of The Hague 1964 enacted recently in some of the interested states, the author is treating relations between home and foreign trade, the development of commercial venture and analyses questions of substantive law applicable to the international sale. Strictly he is interested in foreign trade business, on this basis he tries to produce provisions of the sale and then attentively examines the outline of the sale contract. The object of this transaction is quite defined from other types of obligation looking at the enumeration of art. 5. of The Hague Law. The author affirms that contracts of personal sale cannot be submitted to the effect of Unified Law, here the rules are rather of dispositive nature, but provisions for the customers protection have generally a compulsive character.

Comparing sale and undertaking he stresses that the last one is also a perfect commercial affair. Borders are undecided between these two kinds of obligatian when commission work conract is concluded: this type of business appears very often in our commercial practice of to-day. Following art. 7 of the The Hague Convention the commercial and non-commercial character of the sale is performed considering the highly important modifications suggested in his field by UNCITRAL. By adoption of this proposal the difference between the two forms of transaction would be abolished and bargain effected abroad would still stay out of the scope of the present Law.

István Vavró:

The correlation between demographic—social factors and crime

The paper examines, those demographic-sociological criteria which, as borne out by criminal-statistical surveys, play a part in the trend of crime. The essence of the paper is a comparison between two multitudes, viz, the criminals and the entire population according to the above characteristics. To attain this purpose the author examines the division of these multitudes according to sex, age, family status, profession, income, schooling and training. He draws attention, on the ground of major discernible differences and the divergences between the frequency of crime in certain categories, to some demographic-sociological characteristics which, as shown by statistical data, play a major part in the trend of crime.

Ára: 8,— Ft

XXVII. új évfolyam **12.** szám Budapest, 1972. december

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

ÁDÁM ANTAL:
A Minisztertanács jogállása és főbb feladatai a módosított alkotmány alapján 609

HEGEDÜS ISTVÁN:
A szövetkezet társadalmi tevékenységének jogi kérdései 618

VIDA SÁNDOR:
A KGST országok védjegyjoga egységesítésének néhány kérdéséről 627

KERTÉSZ IMRE:
A pszichológus szakértő feladatai a büntető eljárásban 631

JAYME, ERIK:
A gyermek nemzetközi jogállásának legújabb fejleményei 639

RASKÓ GABRIELLA:
Az urbanizáció és tömegkommunikáció szerepének megítélése a polgári kriminálszociológiában 651

KERTAI GÁBOR:
A vállalati igazgató jogállásának jellege ... 656

Szemle:

FICSOR MIHÁLY:
A determinizmus szerepe a büntetési célok meghatározásánál 665

MOLNÁR GYULA:
Az orvosszakértői vélemények felülvizsgálati rendszerének problémái 673

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Антал Адам:* Правовое положение и основные задачи Совета Министров на основе измененного текста Конституции. — *Иштван Хегедюш:* Правовые вопросы общественной деятельности кооперативной организации. — *Шандор Вида:* Некоторые вопросы унификации законодательства стран-участниц СЭВ по вопросам об охране фабричного знака. — *Имре Кертес:* Задачи эксперта-психолога в уголовном процессе. — *Эрик Яйме:* Новейшее в развитии международного правового положения ребенка. — *Габриелла Рашко:* Оценка роли урбанизации и массового передвижения в буржуазной криминальной социологии. — *Габор Кертаи:* Характер правового положения директора предприятия. — *Обзор: Михай Фичор:* Роль детерминизма в определении целей наказания. — *Дюла Молнар:* Проблемы системы пересмотра заключений судебно-медицинских экспертов.

INHALT: *Antal Ádám:* Die Rechtsstellung und die wichtigeren Aufgaben des Ministerrates aufgrund der abgeänderten Konstitution. — *István Hegedüs:* Juristische Fragen der gesellschaftlichen Tätigkeit der Genossenschaften. — *Sándor Vida:* Über die Frage der Vereinheitlichung des Schutzmarkenrechte in den RGW-Ländern. — *Imre Kertész:* Die Aufgaben des Psychologen-Experten im Strafverfahren. — *Jayme, Erik:* Neueste Entwicklungen in der Rechtstellung der Kinder. — *Gabriella Raskó:* Die Beurteilung der Rolle der Urbanisierung und der Massenkommunikation in der bürgerlichen Kriminalsoziologie. — *Gábor Kertai:* Der Charakter der Rechtstellung des Betriebsdirektors. — *Rundschau: Mihály Ficsor:* Die Rolle des Determinismus bei der Feststellung von Strafzielen. — *Gyula Molnár:* Die Probleme des Überprüfungssystems von gerichtsmedizinischen Gutachten.

SOMMAIRE: *Antal Ádám:* Le statut juridique du Conseil des ministres et ses tâches principales sur la base de la Constitution amendée. — *István Hegedüs:* Questions juridiques relatives à l'activité sociale des coopératives. — *Sándor Vida:* Quelques problèmes relatifs à l'unification du droit des marques de fabrique des pays membres du Conseil d'Entraide Économique. — *Imre Kertész:* Les tâches des experts en psychologie dans la procédure pénale. — *Jayme, Erik:* Les développements les plus récents du statut juridique international de l'Enfant. — *Gabriella Raskó:* L'appréciation du rôle de l'urbanisation et des communications de masse dans la sociologie criminelle bourgeoise. — *Gábor Kertai:* Le caractère du statut juridique du directeur d'entreprise. — *Revue: Mihály Ficsor:* Le rôle du déterminisme à définir les buts de punition. — *Gyula Molnár:* Problèmes du système de l'inspection des avis des experts en médecine.

CONTENTS: *Antal Ádám:* The legal status and principal tasks of the Council of Ministers on the ground of the amended Constitution. — *István Hegedüs:* Legal problems of the co-operatives' social activity. — *Sándor Vida:* On some problems of the unification of the trade mark law of the CMEA countries. — *Imre Kertész:* The tasks of the psychiatrist in criminal proceedings. — *Jayme, Erik:* Recent developments in the international status of children. — *Gabriella Raskó:* The appraisal of the role of urbanisation and mass communication in bourgeois criminal sociology. — *Gábor Kertai:* The nature of the status of enterprise managers. — *Review: Mihály Ficsor:* The role of determinism in defining the purposes of penalties. — *Gyula Molnár:* Problems of the review system of medical experts' opinions.

XXVII. új évfolyam 12. szám Budapest, 1972. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Minisztertanács jogállása és főbb feladatai a módosított alkotmány alapján

I. A Minisztertanács jellege, alapvető rendeltetése és létrejöttének módja

Alkotmányunk az 1972. évi I. törvénnyel végrehajtott átfogó reformja előtt a kormányzati funkciót betöltő központi állami szervek között *éles különbséget tett az államhatalom legfelsőbb szervei,* vagyis az országgyűlés és az Elnöki Tanács, valamint *az államigazgatás legfelsőbb szervének* minősített Minisztertanács között. Az említett központi állami szerveknek határozott típusbeli elkülönítése egyértelműen kifejeződött abban is, hogy az alkotmánynak az országgyűlés és az Elnöki Tanács helyzetét szabályozó III. fejezete *„Az államhatalom legfelsőbb szervei"*, a Minisztertanácsról szóló IV. fejezete pedig *„Az államigazgatás legfelsőbb szerve"* címet viselte.

A módosított alkotmány *nem* kívánja hangsúlyozni e központi állami szervek *típusbeli* különbségét. Bár maradéktalanul biztosítja az Elnöki Tanács és a Minisztertanács politikai függőségét az országgyűléssel szemben, e szervek megjelölésében, feladataik és jogaik meghatározásában nem típusbeli eltérésüket, hanem tényleges funkcióikat és egymás irányában gyakorolt meghatározó, ellenőrző, illetőleg előkészítő, befolyásoló, támogató és végrehajtó szerepüket emeli ki. Az elmondottakat illusztrálja az is, hogy az alkotmány korábbi III. fejezetének helyébe lépő II. fejezete „A Magyar Népköztársaság országgyűlése és a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa" címet, a III. fejezet pedig „Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa" címet kapta és mellőzi e szervek típusbeli hovatartozására vonatkozó utalást.

Az alkotmánymódosítás a kormányzati tevékenységet kifejtő központi állami szervek, nevezetesen az országgyűlés, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács között *jelentős hatáskör-átcsoportosítást hajtott végre és egyben kiterjesztette mindhárom szerv feladatkörét és hatáskörét.*

Az 1972. évi alkotmányreform a Minisztertanács hosszú idő óta betöltött valóságos funkciói alapján feladta azt a koncepciót, amely a Minisztertanácsot csupán az államigazgatás legfelsőbb szervének tekintette.[1] *A Minisztertanács* hazánkban az állami irányítás és vezetés legfőbb operatív testülete, amely a Magyar Népköztársaság *kormányaként* összefogja, *befolyásolja* és *irányítja az államilag szervezett szocialista társadalomépítés egészét.*

A Minisztertanács jellegét érintő lényeges koncepcióbeli változás kifejeződik abban is, hogy a módosított alkotmánynak a Minisztertanács összetételéről rendelkező 33. § (1) bekezdése a „Minisztertanács" megjelölés után közvetlenül zárójelbe helyezi a „kormány" szót. Nem kétséges tehát, hogy az alkotmány a Minisztertanácsot a Magyar Népköztársaság kormányának tekinti és hivatalos megjelölésére egyaránt alkalmazhatónak tartja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa, illetőleg a Magyar Népköztársaság kormánya elnevezést.

Az államigazgatási jelleg elhagyása a Minisztertanácsra vonatkozó alkotmányi rendel-

[1] Az alkotmány eredeti IV. fejezetének első rendelkezése kinyilvánította, hogy az államigazgatás legfelsőbb szerve a minisztertanács. Az alkotmánynak ezt a megállapítást tartalmazó 22. §-a az alkotmányt néhány vonatkozásban módosító 1957. évi II. tv. alapján kiegészült még az alábbi, zárójelbe tett szöveggel: „(a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány)". Ennek következtében 1957-től kezdődően az 1972. évi alkotmánymódosításig váltakozva és azonos értelemben használhattuk a minisztertanács vagy a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megjelölést.

kezésekből mégsem jelenti azt, hogy a Minisztertanács nem gyakorol jelentős irányítási-felügyeleti jogokat az egész államigazgatási szervezet irányában, sőt megállapíthatjuk, hogy ennek keretében államigazgatási természetű döntéseket is hoz. Az állami munka, valamint az államilag szervezett gazdasági és társadalmi élet központi irányításában és szervezésében betöltött funkciói alapján a Minisztertanács működésében mégis a *kormányzati tevékenység dominál* és szervi jellegét is *„a kormány"* megjelölés fejezi ki pontosabban.[2]

A Minisztertanács megbizatását az országgyűléstől nyeri. A Minisztertanács elnökét és tagjait az Elnöki Tanács javaslatára az országgyűlés választja és menti fel. Működéséért a Minisztertanács az országgyűlésnek felelős. Munkájáról köteles rendszeresen beszámolni az országgyűlésnek. A Minisztertanács az országgyűlés irányában kettős rendeltetést tölt be. Sokrétű előkészítő, illetőleg előkészítést szervező és összefogó munkájával, tájékoztató, kezdeményező tevékenységével elősegíti a legfelsőbb népképviseleti szerv törvényalkotó, népgazdasági tervet és állami költségvetést megállapító és egyéb funkcióinak érdemi és hatékony gyakorlását, másrészt gondoskodik az országgyűlés által megerősített politikai célkitűzések és az országgyűlés által hozott törvények, egyéb normatív döntések végrehajtásáról. (Az Elnöki Tanács feladataihoz és jogaihoz igazodva hasonló szerepet tölt be a Minisztertanács az Elnöki Tanács irányában is.)

A Minisztertanácsnak az országgyűléshez fűződő kapcsolatát tehát részben az országgyűléssel szembeni politikai függőség és felelősség, másrészt pedig a kölcsönös munkakapcsolat, egymás tevékenységének — bár eltérő eszközökkel és eltérő pozícióban végzett — kölcsönös segítése jellemzi. A Minisztertanácsnak az országgyűlés által végzendő kritikai értékeléssel, végsősorban a Minisztertanács egészének vagy egyes tagjainak felmentésével szankcionált felelőssége kiterjed egész funkciókörének betöltésére, ezen belül az országgyűlés (és az Elnöki Tanács) munkájának támogatására, az országgyűlés (valamint az Elnöki Tanács) kormányt érintő döntéseinek végrehajtására.

Sem az alkotmány, sem az országgyűlés ügyrendje nem rendelkezik arról, hogy az országgyűlés mikor és mennyi időre választja a Minisztertanácsot. Hosszú idő óta érvényesül azonban hazánkban az a helyes alkotmányos gyakorlat, amelyben az újonnan választott országgyűlés első ülésén dönt a kormány összetételéről és vagy az éppen fennálló összetételében erősíti meg a Minisztertanácsot, vagy pedig a szükségesnek ítélt mértékben megváltoztatja a kormány személyi állományát. A vonatkozó alkotmányi rendelkezés azt is lehetővé teszi, hogy az országgyűlés — alakuló ülését követően is — a szükséghez mérten bármikor felmentse a Minisztertanácsot és új kormányt válasszon, illetőleg, hogy bármikor felmentse a Minisztertanács elnökét vagy bármely tagját és az így, illetőleg az egyéb okból megüresedett helyeket betöltse.

Az országgyűlés a Minisztertanács egészét, a Minisztertanács elnökét és tagjait az Elnöki Tanács javaslatára választja meg és menti fel. Természetes, hogy az Elnöki Tanács javaslatát ezekben a kiemelkedő politikai jelentőségű személyi kérdésekben a *Magyar Szocialista Munkáspárt* központi szerveinek kezdeményezésére, illetőleg állásfoglalása alapján alakítja ki és teszi meg.

II. A Minisztertanács főbb feladatai és alapvető jogosultságai

A módosított alkotmány a Minisztertanácsnak az államilag szervezett szocialista társadalomépítés egészére kiterjedő sokrétű feladatait és hozzájuk kapcsolódó jogosítványait a korábbinál jóval *részletesebben* határozza meg. E rendelkezéseket túlnyomórészt az alkotmány 35. §-a tartalmazza, de az alkotmány számos egyéb szakaszában is több fontos rendelkezést találunk a Minisztertanács feladataira és jogaira vonatkozóan.

1. A belpolitika és a külpolitika kialakítása

A Minisztertanácsnak az államéletben betöltött tényleges szerepe döntően függ attól, hogy milyen mértékben vesz részt az állam belpolitikáját megtestesítő politikai koncepciók kialakításában, az ország külpolitikai törekvéseinek kidolgozásában, valamint az állami belés külpolitika realizálásának irányításában és szervezésében. Hazánkban — a szocialista politikai mechanizmus mellőzhetetlen törvényszerűségének megfelelően — az arra hivatott központi állami szervek az állam belpolitikai és külpolitikai törekvéseit a társadalmi- és államélet irányító erejeként funkcionáló marxista-leninista párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt központi szerveinek elvi útmutatásait követve

[2] A magyar államjogi szakirodalomban először *Kovács* István professzor tárta fel és különítette el a minisztertanács *kormányzati teendőit* az államigazgatás legfelsőbb irányítása és felügyelete körében kifejtett tevékenységétől. L.: *Kovács* István: A minisztertanács működési területei és helye az állami szervek rendszerében. Állam és Igazgatás 1956. évi 6. sz. L. még: *Beér* János—*Kovács* István—*Szamel* Lajos: Magyar államjog. Tankönyvkiadó, Budapest 1960. c. egyetemi tankönyvnek „Az államigazgatás legfelsőbb szerve a Magyar Népköztársaságban" c. XXX. fejezete, *Kovács* István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962. 290—309. old., *Bihari* Ottó: A szocialista államszervezet alkotmányos modelljei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 205—243. old., *Ádám* Antal: A Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 124—130. old., *Ádám* Antal: A minisztertanács helye és szerepe az állami szervek rendszerében. Állam és Igazgatás, 1971. évi 12. sz.

alakítják ki. A párt irányító szervei a párt politikai koncepcióinak kidolgozásában támaszkodnak a megfelelő állami szervek, valamint az egyéb politikai jellegű társadalmi szervezetek és szervek segítő közreműködésére.

A Magyar Népköztársaság belpolitikájának és külpolitikájának kidolgozásában *kezdeményező és alkotó szerepet tölt be a Minisztertanács.* Az állami politika ugyanis közvetlenül a kormánypolitikára épül. A Minisztertanács által kialakított és követett politikai koncepciókat az országgyűlés a Minisztertanács rendszeres *beszámolói* alapján értékeli és erősíti meg. A kormány bel- és külpolitikai koncepciójának összefoglalásában kiemelkedő helyet foglal el a *kormány programja.* Módosított alkotmányunk értelmében a kormány programját az országgyűlés vitatja meg és erősíti meg. Biztosra vehetjük ezért, hogy rendszeressé válik az az 1971-ben alkalmazott megoldás, amely szerint az újonnan megválasztott országgyűlés által első ülésén megválasztott, illetőleg megerősített kormány az országgyűlés legközelebbi ülésszaka elé terjeszti megvitatás és jóváhagyás végett bel- és külpolitikai programját.

A kormány által kidolgozott és az országgyűlés által alapjaiban megerősített belpolitika számos összetevőből áll. A belpolitika legjelentősebb szelvényeiként említhetjük a gazdaságpolitikát, a tudományos és kultúrális politikát, az egészségügyi és szociális politikát, az igazságszolgáltatási és igazgatási politikát.

2. *A központi állami tevékenység összehangolása*

A Minisztertanács *kormányzati* munkájának legfontosabb tartalmi összetevője és követelménye az összehangolás. Az állami feladatok gyarapodása, az államszervezet bővülése és szakosodása, az állami munkamegosztás mélyülése, az állami célkitűzések és a megoldásukat szolgáló állami tevékenységi formák szaporodása, a megoldandó feladatok sokrétű összefüggései az állami munka valamennyi szintjén előtérbe állítják a kapcsolódási pontok feltárását, a lényeges összefüggésekre épülő egyeztető, összehangoló munkát. Fokozott mértékben jelentkezik ez az igény a Minisztertanács tevékenységében, amely átfogja az állam által szervezett gazdaságépítő és társadalomformáló munka egészét. A Minisztertanács által végzendő kormányzati összehangoló funkció kiterjed a célkitűzések tartalmi és időbeli egyeztetésére, az arányok és az ütem megállapítására, a célok és a megvalósításukat előmozdító eszközök egyeztetett kidolgozására. Nem kétséges, hogy a Minisztertanács tudományos igényű összehangoló szerepét csak úgy tudja eredményesen betölteni, ha döntéseinek kialakításában hasznosítja a tudományok legújabb eredményeit. A minisztertanácsi testületi munka nem nélkülözheti az optimális informáltságon nyugvó, egzakt számításokat végző és a döntési változatokat is alátámasztó előkészítő tevékenységet. Ebben a munkában a Minisztertanács alárendeltségében álló funkcionális és ágazati szervek kiterjedt hálózata vesz részt.

3. *A Minisztertanács külügyi tevékenysége*

Az alkotmányreform keretében ugyancsak hasznosítottuk azokat a tapasztalatokat, amelyeket a jelentősebb külügyi jogosultságok gyakorlása terén szereztünk. Az alkotmányreform előtt az alkotmány a nemzetközi szerződések kötésének és ratifikálásának jogát kizárólag az Elnöki Tanács hatáskörébe utalta. Ennek ellenére az Elnöki Tanács megbízásából kötött nemzetközi szerződéseken kívül gyakran születtek a Minisztertanács felhatalmazása alapján is nemzetközi szerződések. Természetes velejárója ez az általános nemzetközi szerződéskötési gyakorlatnak, amelyben a viszonosság elvét követve, a kötendő nemzetközi szerződés tárgykörétől és tartalmától függően az államfői szintű nemzetközi szerződések, vagyis az államszerződések mellett elég gyakoriak a kormányok megbízásából kötött, vagyis a *kormányok közötti* nemzetközi szerződések is. Több szocialista — pl. az 1965. évi román, az 1968. évi NDK, az 1971. évi bolgár — alkotmányhoz hasonlóan módosított alkotmányunk kinyilvánítja, hogy a *Minisztertanács nemzetközi szerződéseket köt és hagy jóvá.*

A Minisztertanács készíti, illetőleg készítteti elő természetesen azokat a külügyi természetű döntéseket is, amelyekben az alkotmány rendelkezése, vagy a kialakult gyakorlat alapján az országgyűlés és az Elnöki Tanács hatáskörébe tartozik a végső döntés meghozatala. A magyar külpolitika kialakításának és realizálásának mellőzhetetlen alapelveként rögzíti az alkotmány 5. §-ának (2) bekezdése, hogy a Magyar Népköztársaság, mint a szocialista világrendszer része, fejleszti és erősíti barátságát a szocialista országokkal, a béke és az emberi haladás érdekében együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával.

4. *A társadalmi és állami rend védelmének irányítása*

A Minisztertanács ténylegesen gyakorolt funkciója a *honvédelmi feladatok* elvégzésének kormányzati szintű irányítása is. Az alkotmány 5. § (1) bekezdése az állam egyik alapvető funkciójaként rögzíti, hogy „a Magyar Népköztársaság állama védi a dolgozó nép szabadságát és hatalmát, az ország függetlenségét...". Az alkotmány 7. §-a a népgazdaság tervszerű irányításának és ellenőrzésének egyik célkitűzéseként jelöli meg az ország védelmi erejének fokozását. Átfogó és általános megfogalmazással ugyan, de határozottan kifejezi a Minisztertanács kiemelkedő szerepét a honvédelem átfogó

irányításában és szervezésében is, amikor kinyilvánítja, hogy a Minisztertanács „védi és biztosítja az állami, társadalmi rendet...".

A honvédelemről szóló 1960. évi IV. törvény különösen háború vagy az ország biztonságát súlyosan fenyegető veszély idejére biztosít jelentős jogosultságokat a Minisztertanács számára. A gazdasági ágazati miniszterek feladatairól és felelősségéről szóló 2027/1967. (V. 28.) Korm. sz. határozatban pedig a Minisztertanács valamennyi ágazati miniszter feladatává teszi, hogy ágazata területén érvényesítse a honvédelmi érdekeket.

5. *A népgazdaság átfogó irányítása*

A Minisztertanács sokrétű kormányzati feladatai körében központi helyet foglal el és az egyéb természetű teendők ellátására is kihat a *népgazdaság átfogó irányítása és szervezése.* A népgazdaság irányítási rendszerének reformjára vonatkozó politikai döntések és jogi normák új tartalmú követelményeket állítanak a népgazdaság irányító szervei, ezek között első helyen a Minisztertanács gazdaságirányító munkájával szemben. Hogy a Minisztertanács milyen kiemelkedő szerepet tölt be a népgazdaság irányításában, kitűnik abból is, hogy a gazdaságirányítás újszerű követelményeit és eszközrendszerét meghatározó, valamint a Minisztertanács alárendeltségében álló, a népgazdaság irányításában közreműködő központi állami szervek feladatait, hatáskörét és működési rendjét megállapító jogszabályok túlnyomó többségét a *Minisztertanács,* illetőleg a Minisztertanács saját szerveként működő, a kormány szubdelegált hatáskörében eljáró *Gazdasági Bizottság* bocsátotta ki. A Minisztertanács kiemelkedő szerepét a népgazdaság irányításában világosan kifejezésre juttatja a módosított alkotmány, amikor kinyilvánítja, hogy a *Minisztertanács biztosítja a népgazdasági tervek kidolgozását, gondoskodik megvalósításukról.*

A népgazdasági tervezés tartalmi követelményeire, munka- és hatásköri megosztására nézve alapozó rendelkezéseket fogalmaz meg „a népgazdasági tervezés új rendszeréről" szóló, 22/1967. (VI. 7.) GB sz. határozat. E jogszabály megállapítja, hogy meg kell valósítani a *különböző időtartamú* tervek egységes rendszerét, biztosítani kell ezek összehangoltságát. Mivel a népgazdasági tervezésnek és terveknek alapvető követelménye a fejlesztési célok, a megvalósítási eszközök és a végrehajtást befolyásoló *szabályozó eszközök* összhangjának, a fejlesztési törekvések egyensúlyba hozott arányainak meghatározása, a tervezési eljárásban kiemelkedő szerep jut a tervezésben részt vevő szervek rendszeres és hatékony együttműködésének, tervező tevékenységük és kidolgozott tervjavaslataik összehangolásának. A népgazdasági tervezésben közreműködő szervek közül ugyanis némelyek elsődlegesen *feltáró, elemző és előkészítő* feladatokat végeznek, mások pedig az előkészítő munkálatok alapján meghatározzák a fejlesztési irányokat, illetőleg döntenek a tervjavaslatok elfogadásáról.

Módosított alkotmányunk nem tesz különbséget a különböző időtartamú tervek között, hanem általános megfogalmazással kinyilvánítja, hogy *az országgyűlés meghatározza a népgazdasági tervet.* A népgazdasági tervezés rendszerére vonatkozó hivatkozott GB határozat szerint *az 5 éves népgazdasági tervet jóváhagyás végett az országgyűlés elé kell terjeszteni, az éves népgazdasági tervet pedig a kormány hagyja jóvá és erről tájékoztatja az országgyűlést.* Az eddigi gyakorlati tapasztalatok megerősítették a középtávú és az éves népgazdasági tervezés említett hatásköri rendezésének helyességét. Alkotmányjogi szempontból azonban kifogásolható — és ezért hosszú ideig nem tartható fenn —, hogy ezt a kérdést GB határozati szintű jogi norma rendezi. „A népgazdaság negyedik ötéves tervéről" szóló 1970. évi II. tv. 56. § (1) bekezdése is csupán a negyedik ötéves terv végrehajtása érdekében hatalmazza fel a kormányt, hogy az éves népgazdasági tervet jóváhagyja. Feltételezhetjük, hogy a *népgazdasági tervezésről megalkotandó* — a kormány törvényelőkészítő munkaprogramjában az elkövetkezendő évekre kilátásba helyezett — *törvény* megfelelő jogforrási szinten szabályozza a hosszútávú, a középtávú és az éves népgazdasági tervek előkészítésének és elfogadásának rendjét.[3/a]

A Minisztertanács a népgazdasági tervezés elvi irányítását valamint a népgazdasági tervek végrehajtását elsősorban a gazdaságpolitikai koncepciók kialakításával és elfogadásával végzi. Az említett gazdasági bizottsági határozat megállapítja, hogy a népgazdasági tervezésben közreműködő minisztériumok és országos hatáskörű szervek javaslataik kidolgozásában az *egységes gazdaságpolitikai koncepciókból* indulnak ki. A tudományosan megalapozott fejlesztési változatok előnyös és hátrányos vonásait is bemutató tervjavaslatokkal, a tervek végrehajtási tapasztalatainak elemzésével az O. T.-nak, az ágazati minisztériumoknak és egyéb országos hatáskörű szerveknek egyben elő kell segíteniük a gazdaságpolitikai koncepciók és döntések kialakítását.

Népgazdasági tervezési rendszerünkben — a népgazdasági tervezés szerves részeként — előtérbe került a *területi tervezés.* A negyedik ötéves tervről szóló 1970. évi II. tv. önálló (VIII.) fejezetbe foglalja a területfejlesztési célkitűzéseket. A Minisztertanács pedig 1971-ben külön határozatot bocsátott ki területi tervezés és területi tervek rendszeréről.[3]

E tételek ismeretében igen jelentősnek ítélhetjük meg az utóbb említett határozatnak azt

[3] L. a 2006/1971. (III. 17.) Korm. sz. határozatot.

[3/a] E tanulmány nyomdába adása után jelent meg „a népgazdasági tervezésről" szóló 1972. évi VII. tv.

a rendelkezését, amely szerint az országos jelentőségű nagytávlatú területrendezési tervek közül az *országos településhálózat-fejlesztési koncepciót, a tervezési-gazdasági körzetek területrendezési terveit és az egyes kiemelt egyéb területi egységek nagy távlatú rendezési terveit a kormány elé kell terjeszteni.* E rendelkezések szellemében bocsátotta ki a Minisztertanács „Az országos településhálózat-fejlesztési koncepcióról" című 1007/1971. (III. 16.) sz. határozatát. A területfejlesztési munka érdemi elősegítését szolgálja „a területfejlesztés irányelveiről" szóló 1006/1971. (III. 16.) sz. kormányhatározat is.

A népgazdasági tervek *végrehajtásának* előmozdítása érdekében a Minisztertanács meghatározza a gazdasági ösztönzők rendszerét, számos nagyfontosságú — árpolitikai, bérpolitikai, munkaerőgazdálkodási, termékforgalmi stb. — döntést hoz, megállapítja a hitelpolitikai irányelveket stb.

A népgazdasági terv, különösen az éves népgazdasági terv végrehajtási feltételeinek biztosításában kiemelkedő szerepet tölt be az *állami költségvetés.* Az éves — és ha erre sor kerül, a távlati — állami költségvetési törvényt az országgyűlés fogadja el. A népgazdasági terv és az állami költségvetés közötti összhang biztosítása érdekében nagy jelentősége van ezért annak, hogy az állami költségvetés előkészítését és végrehajtását a pénzügyminiszter közreműködésével ugyancsak a Minisztertanács fogja össze.

6. *A tudományos és kulturális fejlesztés irányának, valamint a szociális és egészségügyi ellátás rendszerének meghatározása*

Nagyfontosságú feladataiként határozza meg a módosított alkotmány a Minisztertanácsnak, hogy *meghatározza a tudományos és kultúrális fejlesztés irányát, biztosítja a szükséges személyi és anyagi feltételeket, továbbá, hogy meghatározza a szociális és egészségügyi ellátás rendszerét, gondoskodik anyagi fedezetéről.* A Minisztertanács jelzett tevékenységének társadalompolitikai hátterét és kereteit az alkotmánynak azok a rendelkezései határozzák meg, amelyek a Magyar Népköztársaság alapvető funkcióinak minősítik a tudományos és kulturális fejlődés, valamint a fejlett szociális ellátás és egészségvédelem biztosítását.

Alkotmányunk „A Magyar Népköztársaság társadalmi rendje" c. I. fejezetében rögzíti le, hogy a Magyar Népköztársaság szervezi és támogatja a társadalom fejlődését előmozdító tudományos munkát, segíti a haladást szolgáló művészetet, biztosítja az állampolgárok képzettségének és műveltségének állandó növelését, valamint, hogy a Magyar Népköztársaság védi az állampolgárok életét, testi épségét, egészségét és betegség, munkaképtelenség, öregség esetén támogatja őket. Ezekhez az alapozó rendelkezésekhez kapcsolódnak az alkotmánynak „Az állampolgárok alapvető jogai és kötelességei" c. VII. fejezetében található azok a rendelkezések, amelyek — többek között — kinyilvánítják, hogy az állampolgároknak az élet, a testi épség és az egészség védelméhez fűződő jogát a Magyar Népköztársaság a munkavédelem, az egészségügyi intézmények és az orvosi ellátás megszervezésével, az emberi környezet védelmével valósítja meg.[4] Az állampolgárokat öregség, betegség és munkaképtelenség esetén megillető anyagi ellátáshoz való jogot pedig a Magyar Népköztársaság a társadalombiztosítás keretében és a szociális intézmények rendszerével biztosítja.

7. *A tanácsok elvi irányítása és tevékenységük törvényességének központi felügyelete*

Nagy jelentőségű feladatcsoporttal bővült a Minisztertanács hatásköre a tanácsokról szóló 1971. évi I. tv. alapján. A tanácstörvény feloldotta azt az éles megkülönböztetést, amelyet korábban a tanácsok mint államhatalmi szervek, valamint a tanácsi végrehajtó bizottságok és szakigazgatási szervek, mint államigazgatási szervek között tettünk. A törvény a tanácsot az egyéb tanácsi szervekkel együtt minősíti népképviseleti-önkormányzati és államigazgatási szervnek. A tanácsi szervek jellegének újszerű meghatározása lehetővé tette, hogy megszűnjön a tanácsi szervek központi irányításának az a kettőssége, amelyben a tanácsoknak mint államhatalmi szerveknek általános irányítását az államhatalom egyik legfelsőbb szerve, az Elnöki Tanács, a végrehajtó bizottságok központi irányítását pedig az államigazgatás legfelsőbb szervének tartott Minisztertanács végezte. A tanácstörvény és a módosított alkotmány is a tanácsok egységes központi elvi irányítását és tevékenységük legfelsőbb törvényességi felügyeletét a Minisztertanácsra bízza. A tanácstörvény X. fejezete részletesen meghatározza a Minisztertanács jogait és feladatait a tanácsi szervek irányításában. A Minisztertanács a tanácsok általános elvi irányítását, tevékenységük központi törvényességi felügyeletét, valamint a tanácsok végrehajtó bizottságainak központi irányítását a Minisztertanács Tanácsi Hivatalának közreműködésével látja el.[5]

[4] E célok és követelmények szolgálatában alkotta meg az országgyűlés az egészségügyről szóló 1972. évi II. törvényt, amely 3. §-ában kinyilvánítja, hogy az egészségügy irányítását a *Minisztertanács* az egészségügyi miniszter útján látja el, aki az egészségügyi szakigazgatás legfelsőbb szerve.

[5] L. *Papp* Lajos: A tanácsszervek központi irányítása. Állam és Igazgatás 1972. évi 1. sz., valamint az 1024/1971. (VI. 22.) Korm. sz. határozattal módosított 1026/1970. (VII. 21.) Korm. sz. határozat a Minisztertanács Tanácsi Hivataláról és a Tanácsi Koordinációs Bizottságról.

8. A Minisztertanács törvényességi és célszerűségi felügyeleti jogai és feladatai

Az egyéb állami szervek mellett fontos feladatok hárulnak a Minisztertanácsra is a szocialista törvényesség biztosításában és a társadalmi érdekek védelmében. Az alkotmány kinyilvánítja, hogy a Minisztertanács biztosítja a törvények és törvényerejű rendeletek végrehajtását, továbbá, hogy az *alárendelt szervek* által hozott minden olyan jogszabályt, határozatot, vagy intézkedést megsemmisít, illetőleg megváltoztat, amely *törvénybe* ütközik, vagy közérdeket sért. A Minisztertanács jogi helyzetének figyelembevételével biztosra vehetjük, hogy az alkotmány utóbb hivatkozott rendelkezésében a „törvény" szót tágabban kell értelmeznünk. Nyilvánvaló — megítélésünk szerint —, hogy a Minisztertanács alkotmányi felhatalmazása a törvénybe ütköző aktusok megsemmisítésének vagy megváltoztatásának jogán kívül kiterjed az alárendelt szerveknek országgyűlési normatív határozatba, törvényerejű rendeletbe, az Elnöki Tanács normatív határozatába, minisztertanácsi rendeletbe és minisztertanácsi normatív határozatba ütköző aktusai megsemmisítésére, illetőleg megváltoztatására is. Külön is hangsúlyozzuk, hogy a Minisztertanács nem csupán megsemmisítheti az alárendelt szervek — jelzett értelemben vett — jogszabályellenes vagy közérdeket sértő döntéseit, hanem meg is változtathatja azokat. A Minisztertanács tehát az alárendelt szervek aktusaival szemben mind jogszabályellenesség címén, mind pedig célszerűségi alapon kiterjedt kasszációs (megsemmisítési) és reformatorius (megváltoztatási) jogot gyakorol.

Az alkotmány ezen túlmenően azt is megállapítja, hogy a Minisztertanács megsemmisíti a tanácsoknak azokat a rendeleteit, határozatait, amelyek *a társadalom érdekeit* sértik. A Minisztertanácsnak ezt a jogosultságát és feladatát egyébként megukba foglalják az alkotmány előbb bemutatott általános rendelkezései is, hiszen a tanácsok is a Minisztertanács alárendeltségében álló szervek, mégis — amint ez az alkotmánymódosítás indokolásából is kitűnik — a tanácsok kiemelkedő helyzetére tekintettel, az alkotmány külön is rögzíti a Minisztertanácsnak ezt a garanciális jellegű jogát és feladatát a tanácsok normatív és egyedi aktusaival szemben.

E jogosultság megítéléséhez azt is felidézzük, hogy a tanácstörvény alapján a Minisztertanács csupán a *területi* (a fővárosi és a megyei) tanácsok és végrehajtó bizottságaik aktusait semmisíti meg jogszabályellenesség vagy társadalomellenesség miatt. A helyi (fővárosi kerületi, városi, községi) tanácsok jogszabálysértő rendeletét és határozatát az illetékes területi tanács végrehajtó bizottsága semmisítheti meg a tanácstörvény alapján. Az alkotmány utóbb hivatkozott rendelkezése pedig feljogosítja a Minisztertanácsot, hogy bármelyik fokozatú tanács *társadalom érdekét sértő*, tehát célszerűtlen aktusát megsemmisítse. Ez a jogosultság tehát pusztán célszerűségi okokból gyakorolható és csupán kasszációs jogot tartalmaz.

9. A Minisztertanácsot az államigazgatás körében az alkotmány alapján megillető különleges jogosítványok

Az alkotmányban a reform után is megmaradtak azok az eredeti rendelkezések, amelyek feljogosítják a Minisztertanácsot arra, hogy az államigazgatás körébe tartozó bármely ügyben közvetlenül vagy valamelyik tagja által intézkedhet, továbbá arra, hogy az államigazgatás bármely ágát közvetlenül felügyelete alá vonja és erre külön szerveket létesítsen. [40. § (2) és (3) bek.] Ezek a garanciális jellegű, a gyakorlatban ritkán alkalmazott rendelkezések lehetővé teszik először is azt, hogy a Minisztertanács bármely államigazgatási ügyet a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező szervtől elvonjon és abban közvetlenül vagy valamelyik tagja révén intézkedjék. E rövid alkotmányi rendelkezés tehát az államigazgatási hatáskör eseti elvonásának jogán kívül a Minisztertanácsot eredetileg megillető, vagy az elvont államigazgatási hatáskör saját tagja számára való átadásának (szubdelegálásának) jogát is magában foglalja.

Az alkotmány hivatkozott rendelkezéseinek második része ugyancsak nem gyakori intézkedések megtételére jogosítja fel a Minisztertanácsot. Lehetővé teszi számára, hogy az államigazgatási szervezet fennálló hierarchikus viszonyaitól eltérően az államigazgatás bármely ágát közvetlenül felügyelete alá vonja és ezzel összefüggésben külön szerveket létesítsen. E felhatalmazás alapján építette ki a Minisztertanács a felügyelete alá vont országos hatáskörű szervek hálózatát.

10. A Minisztertanács és a társadalmi szervezetek kapcsolata

Az államelmélet és a szocialista demokrácia fejlődésének keretében bővül és tökéletesedik a Minisztertanács együttműködési kapcsolata a jelentősebb *társadalmi szervezetek és mozgalmak* központi szerveivel. A Minisztertanács gyakran fordul felkéréssel e szervekhez. Kéri közreműködésüket közérdekű állami célkitűzések megvalósításában. Egyre gyakrabban igénybe vett eszközök a Minisztertanács és a politikai jellegű társadalmi szervezetek és szervek együttműködésében az előzetes véleményezés, a kölcsönös indítványozás és ajánlás, a közös érdekű problémák együttes vagy összehangolt vizsgálata, együttes ülés tartása, a másik fél által véleményezett, a másik fél egyetértésével vagy közösen hozott határozat kibocsátása.

Különleges jogokat biztosítanak a jogszabályok a Minisztertanács irányában a Szakszer-

vezetek Országos Tanácsa, a KISZ Központi Bizottsága és az Országos Szövetkezeti Tanács számára.[6] A politikai jellegű társadalmi szervezetekkel és szervekkel való együttműködés a Minisztertanács munkájának szerves része hazánkban. Az alkotmányos valóságot és a jövőben is teljesítendő követelményt rögzít tehát a módosított alkotmány, amikor egyik új rendelkezésében kinyilvánítja, hogy „feladatainak ellátása során a Minisztertanács együttműködik az érdekelt társadalmi szervezetekkel". (36. §)

11. *A Minisztertanács szerepe a törvényerejű normák előkészítésében és jogszabályalkotó hatásköre*

Az alkotmány végrehajtásáról való gondoskodás átfogó feladatköre, azon belül az alkotmány végrehajtásához szükséges törvénytervezetek előkészíttetésének és törvényjavaslatként az országgyűlés elé terjesztésének feladata az alkotmány zárórendelkezése értelmében a Minisztertanácsra hárul. (78. §) A Minisztertanácson kívül az országgyűlés előtt törvényt kezdeményezhetnek az Elnöki Tanács, az országgyűlési bizottságok és bármelyik országgyűlési képviselő. Az alkotmányban megfogalmazott törvénykezdeményezési jog magában foglalja mind a törvényi szabályozás szükségességének felvetési jogát valamely életviszony-csoportra vonatkozóan, mind pedig törvénytervezet kidolgozásának és törvényjavaslatként az országgyűlés elé terjesztésének jogosultságát.

Az alkotmány végrehajtásához szükséges törvényjavaslatokat a *Minisztertanács köteles* az országgyűlés elé terjeszteni. Az alkotmány végrehajtásáról való gondoskodás általános feladatkörén belül, továbbá az alkotmányban rögzített — és nagyrészt már vázolt — egyéb feladatainak ellátása keretében a *Minisztertanács fogja össze a törvényerejű normák, vagyis a törvények és a törvényerejű rendeletek tervszerű előkészítését.* A jogrendszer és a jogforrások tökeletesítéséről szóló 2004/1969. (II. 23.) Korm. sz. határozat alapján a Minisztertanács 1971 tavaszán középtávú (négy évre szóló) törvényelőkészítési programot fogadott el, amelyben megjelölte, hogy a különböző tárcákra és egyéb központi szervekre, milyen időrendben, milyen tárgyú törvénytervezetek kidolgozásának feladata hárul. „A jogszabályok előkészítésének továbbfejlesztéséről" szóló 2030/1964. (IX. 10.) sz. kormányhatározat szerint a törvényerejű normák (valamint a minisztertanácsi rendeletek, a minisztertanácsi határozatok és a miniszteri rendeletek) tervszerű előkészítésének összehangolásában a Minisztertanács elsősorban a igazságügyiminiszterre támaszkodik.

A Minisztertanács a törvények és törvényerejű rendeletek előkészítésének összefogásán kívül *saját feladatkörében minisztertanácsi rendeleteket és minisztertanácsi normatív határozatokat* hoz, amelyek nem lehetnek ellentétesek a magasabb hierarchiai fokozatú jogszabályokkal, tehát az alkotmánnyal, törvénnyel, országgyűlési normatív határozattal, törvényerejű rendelettel és NET normatív határozattal. A minisztertanácsi rendeletet minden esetben *ki kell hirdetni* a hivatalos lapban, vagyis a Magyar Közlönyben, a normatív határozatot pedig akkor, ha kihirdetését a Minisztertanács elrendeli. Az állampolgárok jogi helyzetét a Minisztertanács *csak* rendeletben szabályozhatja. Egyedi — pl. kinevezési, kitüntetési — ügyekben a Minisztertanács egyedi határozatot hoz.

A Minisztertanács normatív aktusait részben a törvények, törvényerejű rendeletek végrehajtásának előmozdítására, a törvénybe, vagy törvényerejű rendeletbe foglalt átfogó szabályozás részletezése végett bocsátja ki. Az sem kizárt azonban, hogy a Minisztertanács a feladatkörébe eső, *törvényerővel még nem szabályozott társadalmi viszonycsoportokat első ízben szabályozzon, feltéve, hogy törvényi szabályozásukat az alkotmány nem helyezte kilátásba.*

12. *A Minisztertanács hatáskörébe külön jogszabállyal utalt jogosultságok*

Az alkotmány az Elnöki Tanács hatáskörének rendezéséhez hasonlóan a Minisztertanács legfontosabb jogainak és teendőinek felsorolása után megállapítja, hogy azokon kívül *„ellátja mindazokat a feladatokat, amelyeket jogszabály a hatáskörébe utal".* A Minisztertanács alkotmányos helyzete alapján nyilvánvalónak tekintjük, hogy a jogszabályok közül csak törvény, országgyűlési normatív határozat, törvényerejű rendelet, elnöki tanácsi normatív határozat, minisztertanácsi rendelet és minisztertanácsi határozat utalhat a Minisztertanács hatáskörébe további jogokat és feladatokat.

A külön jogszabállyal a Minisztertanács hatáskörébe utalt jogosultságokat — nagy számuk miatt — nem soroljuk fel. Kiemeljük ezek közül a Minisztertanács széles körű kinevezési[7] kitüntetésalapítási és kitüntetésadományozási jogkörét,[8] a Magyar Tudományos Akadémia fe-

[6] L. a Munka Törvénykönyvéről szóló 1967. évi II. tv. 12. § (1) bekezdését, a szövetkezetekről szóló 1971. évi III. tv. 106. §, (1) bekezdés *c)* pontját és 109. § (2) bekezdését, valamint az ifjúságról szóló 1971. évi IV. tv. IV. fejezetét.

[7] L. az 1042/1970. (IX. 10.) Korm. sz. határozattal módosított 1007/1968. (III. 24.) Korm. sz. határozatot a minisztertanács hatáskörébe tartozó egyes kinevezési jogkörök gyakorlásáról.

[8] A Minisztertanács adományozza a *Magyar Népköztársaság Állami Díja*, a *Kossuth-díj*, a *Magyar Népköztársaság Kiváló Művésze* és a *Magyar Népköztársaság Érdemes Művésze* kitüntető címeket. (L. az 1965. évi 5. sz. tvr-el, az 1966. évi 26. sz. tvr-el, valamint az 1970. évi 6. sz. tvr-el módosított, illetőleg kiegészített 1963. évi 36. sz. tvr-t.)

A Minisztertanács adományozza továbbá a *Magyar Népköztársasági Sportérdemérem* arany, ezüst és bronz fokozatát. [L. az 1968. évi 21. sz. tvr-t, valamint

letti főfelügyeleti jogosultságát,[9] az országos szövetkezeti érdekképviseleti szervek és az Országos Szövetkezeti Tanács felett gyakorolt állami törvényességi felügyeletét[10] egyetemi kar létesítésére és megszüntetésére vonatkozó jogosultságát,[11] valamint a tanácstörvényben meghatározott széles körű területszervezési jogait.[12] A Minisztertanács összehangoló, felügyeleti szerepéhez kapcsolódnak azok a jogosultságok, amelyek gyakorlása révén a Minisztertanács dönt meghatározott állami szervek közötti, valamint bizonyos társadalmi szervek és állami szervek közötti véleményeltérésekről.

A gyakorlati tapasztalatok igazolják annak az alkotmányi szabályozási módnak célszerűségét, amely a Minisztertanács kiemelkedő feladatainak alkotmányi meghatározása után általános megfogalmazással lehetővé teszi, hogy a Minisztertanács azokon kívül még elvégezze mindazokat a teendőket, amelyeket a megfelelő szintű jogszabályok hatáskörébe utalnak.

III. A kormánybizottságok és az államtitkárok jogi helyzete, valamint a Minisztertanács tagjai és az államtitkárok felelőssége

A módosított alkotmány újszerű rendelkezéseket tartalmaz a kormánybizottságokról, az államtitkárokról, valamint a Minisztertanács tagjai és az államtitkárok felelősségéről.

1. A kormánybizottságok

A módosított alkotmány felhatalmazza a Minisztertanácsot arra, hogy meghatározott feladatkörök ellátására kormánybizottságokat alakítson. [40. (1) bek.] Kormánybizottságot alakíthat a Minisztertanács meghatározott feladatok ellátására állandó jelleggel és bizonyos, időben körülhatárolható teendők elvégzésére eseti, illetőleg ideiglenes jelleggel. A kormánybizottság élén rendszerint a Minisztertanács valamelyik elnökhelyettese áll. A kormánybizottság tagjai általában részben a kormány egyes tagjaiból, részben pedig más alkalmas személyekből tevődnek össze.

Bár korábban a kormánybizottságokról az alkotmány nem rendelkezett, a Minisztertanács az alkotmány módosítása előtt is alakított kormánybizottságokat. Kiemelkedő szerepet tölt be ezek közül a Minisztertanács Gazdasági Bizottsága, a Tudománypolitikai Bizottság,[13] a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága, valamint a Honvédelmi Bizottság.[14] Ezeknek a bizottságoknak szervezetéről és feladatairól nem jelent meg a hivatalos lapban kihirdetett jogszabály, a Minisztertanács belső határozattal, illetőleg a Határozatok Tárában közzétett határozataival hozta létre e szerveket. E kormánybizottságok léte és működése azonban az alkotmányreform előtt sem volt alkotmányellenes, mivel az alkotmány eredetileg is tartalmazta a hatályos szöveg 40. § (3) bekezdésében található azt a rendelkezést, hogy „a Minisztertanács jogosult az államigazgatás bármely ágát közvetlenül felügyelete alá vonni és erre külön szerveket létesíteni".

Nem kétséges, hogy szocialista alkotmányos életünk fejlődési irányainak és fejlesztési követelményeinek megfelelően az állami szervek és az állampolgárok széles körét érintő tevékenységet végző kormánybizottságok szervezetét, feladatkörét, hatáskörét és működési formáit — figyelemmel a kormánybizottságok létesítésére vonatkozó új alkotmányi rendelke-

az annak végrehajtásáról szóló 33/1968. (IX. 21.) Korm. sz. rendeletet], a *Bányász Szolgálati Érdemérem* arany, ezüst és bronz fokozatát. [L. a bányászatról szóló 1960. évi III. tv-t és a törvény végrehajtásáról szóló 9/1961. (III. 30.) Korm. sz. rendeletet], az *Életmentő Emlékérmet* [L. az 1015/1971. (IV. 29.) Kom. határozattal módosított 1018/1965. (VI. 20.) Korm. sz. határozatot], a *Partizán Emlékérmet* [L. az 1037/1958. (X. 3.) MT sz. határozattal és az 1015/1966. (IX. 3.) Korm. sz. határozattal módosított 1103/1954. (XII. 5.) MT. sz. határozatot].

A szocialista munkaversenyről szóló 1007/1972. (IV. 12.) sz. kormányhatározat alapján a középtávú tervidőszakban kiemelkedő eredményt elért vállalatokat ötévenként augusztus 20-a alkalmával a *„Minisztertanács és SZOT Elnöksége Vörös Zászlajával"*, a szövetkezeteket a *„Minisztertanács Vörös Zászlajával"* és e kitüntetéssel járó pénzjutalommal lehet elismerni. A kitüntetéseket az állami vállalatok részére és a fogyasztási szövetkezetek részére a Minisztertanács és a SZOT Elnöksége, az egyéb szövetkezetek részére pedig a Minisztertanács adományozza. A kitüntetés a vállalatokat és a szövetkezeteket öt évig, a következő középtávú tervidőszak végéig illeti meg.

A szocialista brigádok kitüntetéséről szóló, az 1013/1972. (V. 9.) MT sz. határozattal módosított 1001/1970. (I. 7.) Korm. sz. határozat értelmében a Minisztertanács és a SZOT Elnöksége együttesen adományozzák továbbá *„A Magyar Népköztársaság Kiváló Brigádja"* kitüntető címet.

[9] A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1969. évi 41. sz. tvr. 7. §-a szerint az Akadémia működése felett a fő felügyeletet a Minisztertanács gyakorolja. A kormány főfelügyeleti jogkörében kijelöli azokat a feladatokat, amelyek az Akadémiára a tudományos élet irányításában, illetőleg meghatározott kutatásokban hárulnak, jóváhagyja az Akadémia közgyűlése által elfogadott alapszabályokat, ellenőrzi az Akadémia tevékenységét.

[10] L. a szövetkezetekről szóló 1971. évi III. tv. 114. § b) pontját.

[11] L. a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről szóló 1961. évi III. tv. 18. § (3) bekezdését.

[12] A tanácsokról szóló 1971. évi I. tv. 72. § (2) bekezdése alapján a Minisztertanács dönt községnek, városnak, járásnak megyék közötti, községnek járások közötti átcsatolásáról, községnek városkörnyéki községgé nyilvánításáról, megyehatárt is módosító területrész átcsatolásáról, valamint az államigazgatási helynevekről.

[13] A Tudománypolitikai Bizottság létesítéséről szóló 2020/1969. (VII. 1.) Korm. sz. határozat szerint e bizottság alapvető feladata a tudományos kutatás egységes állami irányítása.

[14] A Minisztertanács hatáskörébe tartozó egyes kinevezési jogkörök gyakorlásáról szóló, az 1042/1970. (IX. 10.) Korm. sz. határozattal módosított 1007/1968. (III. 24.) Korm. sz. határozat I/2. pontja értelmében a Minisztertanács nevezi ki a Gazdasági Bizottság, a Honvédelmi Bizottság és a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága elnökét és tagjait.

zésre is — minisztertanácsi rendeletben, vagy a hivatalos lapban kihirdetett minisztertanácsi határozatban kell szabályozni.

2. Az államtitkárok

Az államtitkári tisztséget az 1968. évi 5. sz. tvr. intézményesítette hazánkban. Az államtitkári funkció jelentőségét érzékelteti, hogy a módosított alkotmány több rendelkezése érinti az államtitkárokat. Kitűnik az alkotmányból, hogy az országgyűlési képviselők az államtitkárokhoz is interpellálhatnak az államtitkárok feladatkörébe tartozó bármely ügyben. Az alkotmány értelmében az államtitkárokat az Elnöki Tanács nevezi ki. A Minisztertanács elnöke, elnökhelyettesei és tagjai mellett kizárja az alkotmány, hogy az államtitkárok — mint állami végrehajtó szervek vezető tisztségviselői — az Elnöki Tanácsba választhatók legyenek. A Minisztertanács tagjai mellett az államtitkárok is felelősek a Minisztertanácsnak s az országgyűlésnek, kötelesek tevékenységükről a Minisztertanácsnak és az országgyűlésnek beszámolni. Mindezeken kívül az alkotmány 38. §-a kinyilvánítja, hogy: „Országos hatáskörű szerv vezetésével megbízott államtitkár — a Minisztertanács által meghatározott feladatkörében — az állami szervekre, vállalatokra, szövetkezetekre és egyéb gazdálkodó szervekre kötelező rendelkezéseket adhat ki. Ezeket a hivatalos lapban ki kell hirdetni. E rendelkezések nem lehetnek ellentétesek törvénnyel, törvényerejű rendelettel vagy a Minisztertanács rendeletével és határozatával, továbbá miniszteri rendelettel."

Az államtitkári tisztségről szóló hivatkozott törvényerejű rendelet az államtitkárok körében különbséget tesz a minisztériumi államtitkár és az országos hatáskörű szerv vezetésével megbízott államtitkár között. A minisztériumi államtitkár a minisztert annak akadályoztatása esetén teljes jogkörrel helyettesíti. Működéséért a miniszternek, a Minisztertanácsnak és az országgyűlésnek tartozik felelősséggel. Ez ideig az Elnöki Tanács minisztériumi államtitkárt nem nevezett ki.

Az alkotmánynak az államtitkárokra vonatkozó rendelkezései közül az államtitkár normaalkotására, valamint felelősségére vonatkozó szabályok egyértelműen az országos hatáskörű szerv vezetésével megbízott államtitkárra vonatkoznak. Országos hatáskörű szerv vezetésével megbízott államtitkár áll az Országos Anyag- és Árhivatal, az Országos Vízügyi Hivatal, a Központi Statisztikai Hivatal, az Állami Egyházügyi Hivatal, valamint a Minisztertanács Tanácsi Hivatalának és a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának élén.

3. A Minisztertanács tagjai és az államtitkárok felelőssége

Az alkotmányreform továbbfejlesztette a Minisztertanács tagjai és az államtitkárok felelősségére vonatkozó rendelkezéseket. A Minisztertanácsot, mint testületet az országgyűlés irányában terhelő politikai felelősség mellett a Minisztertanács tisztségviselői és tagjai egyénileg is felelősek az országgyűlésnek és kötelesek tevékenységükről az országgyűlés előtt beszámolni. Újszerű a módosított alkotmánynak az a rendelkezése, amely szerint a Minisztertanács tagjai — ideértve a Minisztertanács tisztségviselőit is — és az államtitkárok az országgyűlés iránti felelősségükön kívül, illetőleg azzal együtt *felelősek a Minisztertanácsnak is és kötelesek tevékenységükről a kormány előtt is beszámolni.* Ebből a rendelkezésből is kitűnik, hogy a Minisztertanács nem pusztán e testületet alkotó tagok összessége, hanem olyan kollektív központi állami szerv, amely tagjaival szemben is irányító és felügyeleti szerepet tölt be, rájuk kötelező határozatokat hozhat.

Az alkotmány előírja, hogy a Minisztertanács tagjai, valamint az államtitkárok jogállását és felelősségre vonásuk módját *külön törvény* szabályozza. Megjegyezzük, hogy a miniszteri felelősség külön törvényi szabályozását már az alkotmány eredeti szövege is kilátásba helyezte. Ennek teljesítésére azonban az alkotmány átfogó reformjáig eltelt 23 év alatt nem került sor. Tekintettel arra, hogy a módosított alkotmány ezt a rendelkezést — az államtitkárok jogállásának és felelősségre vonásának külön törvényi szabályozására való utalással kiegészítve — fenntartotta, joggal számíthatunk a Minisztertanács tagjai és az államtitkárok jogállását és felelősségre vonásuk módját szabályozó külön törvény megalkotására az elkövetkező években.

Már most megállapíthatjuk, hogy az említett tisztségviselőket terhelő felelősségen belül el kell különítenünk az országgyűlés és a Minisztertanács irányában viselt politikai, esetleg fegyelmi felelősséget, amelynek legmarkánsabb szankciója e tisztségekből való felmentés, a jellegzetes jogi (főleg büntetőjogi, szabálysértési és polgári jogi) felelősségtől. Tekintettel az érintettek kiemelkedő pozíciójára, jogi felelősségüknek lehetnek minősített alakzatai, elképzelhető felelősségre vonásuknak sajátos eljárási rendje is — pl. az eljárás megindításának különleges feltételekhez kötése stb. —, de ezek az eltérések nem jelenthetnek privilégiumot, nem sérthetik az állampolgárok alkotmányban biztosított törvény előtti egyenlőségének elvét.

Ádám Antal

A szövetkezet társadalmi tevékenységének jogi kérdései

I. *A társadalmi tevékenység általános fogalma és történeti alakulása a szövetkezetben*

1. A szövetkezetek tevékenységének „kettős jellegét" vagy másként „kettős oldalát" a közgazdasági és jogi irodalom osztatlanul elismeri. Ugyancsak egységesnek mondhatók az irodalmi álláspontok abban is, hogy gazdaságirányítási rendszerünk adott viszonyai között — amikor a szövetkezetek vállalati tevékenysége megerősödött — nagyobb súllyal, s esetleg más tartalommal vetődik fel a szövetkezet társadalmi tevékenysége is. Ezzel kapcsolatban került előtérbe a társadalmi tevékenység *szervezeti formáinak* elemzése — a történeti fejlődés sajátosságai következtében — elsősorban a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél.[1] A tevékenység „vállalati" jellegének kialakítása ugyanis ezeknél eredményezett a korábbi helyzethez képest legnagyobb változást, minek következtében a társadalmi tevékenység régi szervezeti formái már nem voltak eléggé hatékonyak, illetőleg a szövetkezeti szervezet a kettős cél megvalósítására már nem volt egyenlő mértékben alkalmas. Természetszerűen a szervezeti és jogi kérdések mögött a lényeget tekintve tartalmi probléma van: nemcsak a szövetkezet gazdasági, gazdálkodó tevékenységében ment és megy végbe változás, átalakulás, hanem így van ez a társadalmi tevékenység körében is. Ennek megfelelően témakörünk vizsgálatához *mind a tartalom, mind a jogi, szervezeti formák vizsgálata* szükséges.

2. Abból a közismert tételből kell kiindulnunk, hogy a szövetkezet (minden szövetkezet) egyrészt a tagság *vállalata,* másrészt annak *társadalmi szervezete.* Az irodalmi állásfoglalások ezt nem vitatják, sőt egyetértenek abban is, hogy a vállalati és a társadalmi „oldal" elszakíthatatlan *összefüggésben áll egymással.*[2] Ez az összefüggés elsősorban azt jelenti, hogy

a) a jelzett tevékenység egyike vagy másika nélkül szövetkezetről nem beszélhetünk;

b) a tevékenység egyikében vagy másikában végbemenő változások maguk után vonják, illetőleg azoknak maguk után kell vonniok a másikban végbemenő változásokat is (a dialektikus egység érdekében).[3]

Nem szükséges itt bizonyítanunk azt sem, hogy — a tartalom és forma dialektikája szerint — kellő súlyt kell helyezni a szövetkezeti tevékenység vállalati, illetőleg társadalmi szervezeti *formáinak változására* is.

Témánk vizsgálatánál tehát szem előtt kell tartanunk: *a)* a szövetkezet kétfajta tevékenységében (e tevékenységek konkrét tartalmában) végbemenő tényleges változásokat; *b)* a szövetkezet belső és külső szervezeti viszonyainak a tartalmat kifejezni törekvő változásait; *c)* a kettős tartalom és forma egységét, mint a szövetkezet alapvető, jelleget adó kritériumát.

A vázoltak alapján a kérdés lényege abban van, hogy meg kell határoznunk a szövetkezet társadalmi tevékenységének *fogalmát* és tartalmát a szövetkezetek történeti fejlődésének változó viszonyai között és fejlődésük jelen szakaszában, valamint e társadalmi tevékenység *szervezeti és jogi formáit* — az előbb mondottak értelmében természetszerűen — a vállalati tevékenység tartalmával és szervezeti-jogi formáival fennálló dialektikus összefüggés alapján.

3. A szövetkezet társadalmi tevékenységének *általános fogalma* és konkrét *tartalma* első pillanatra tisztázottnak tűnik, holott ezen a téren a rendszerező vizsgálatok nyilvánvalóan sok tisztázandó vagy vitás kérdést hozhatnak felszínre. A társadalmi tevékenység *jelentőségének* hangsúlyozásán és a tartalomra történő *példálózó* jellegű utalásokon túl kell haladni ahhoz, hogy a fejlődés jelenlegi szakaszában felmerülő kérdésekre választ lehessen adni.[4]

A szövetkezetelméleti és a szövetkezeti jogi irodalom alapján a szövetkezet *társadalmi tevékenysége tartalmi tekintetben* a következőképpen rendszerezhető:

a) A politikai tevékenység

A szövetkezés, mint társadalmi *mozgalom,* a tőke elleni harc, illetőleg a szocialista építés egyik szervezeti formája, meghatározott és — a kapitalista társadalomban közismerten: nem mindig következetes (utópisztikus, reformista) — ideológiai és politikai célokat tűzött maga elé.[5] Ez a megállapítás érvényes még az ún. „politikamentes" szövetkezetekre is, amelyek meg-

[1] Vö. különösen: *Erdei* F. „A szövetkezetek elméleti kérdései." Társadalmi Szemle, 1968. 2. sz.; *Simon* Lajos „Szükség van-e érdekvédelmi szervre a szövetkezetekben?" Társadalmi Szemle, 1968. 4. sz.; *Szerző* „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjának »kettős« helyzetéről." Társadalmi Szemle, 1969. 10. sz., valamint „A szövetkezeti tagsági viszonyok közös sajátosságai..." (A szövetkezeti reform jogi kérdései" c. tanulmánykötetben. Szerk.: Szilbereki Jenő) Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 1971; *Domé* Györgyné „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek társadalmi szervezeti jellege." Állam- és Jogtudomány, 1971. 3. sz. stb.

[2] *Nagy* László: „A termelőszövetkezetek tevékenységének társadalmi oldala." Pártélet, 1967. 6. sz.

[3] Itt természetesen objektív folyamatokról és történelmi szükségszerűségről beszélünk.

[4] Nem az esetleges bírálatok elhárítása, hanem lehetőségünk határainak jelzése és a kötelező szerénység érdekében kell hangsúlyoznunk, hogy a téma teljes kidolgozására ez alkalommal nem vállalkozhatunk.

[5] A mozgalom kezdeteinek említett célkitűzését foglalja össze és értékeli a tárgyalt értelemben *Nagy* László „Szövetkezeti elvek termelőszövetkezeti mozgalmunkban" Akadémiai Kiadó, Bpest, 1965. c. munkájában 12—16. oldal.

jelölése már önmagában is érzékelteti a „többi" szövetkezet politikai tevékenységét. A lényegi értelemben itt azonban arról van szó, hogy a „politikai" minősítés kapitalizmus-ellenes politikát, a „politikamentesség" pedig a kapitalista társadalom kereteibe beilleszkedő szövetkezeti politikát minősített. A lenini értékelés alapján világos, hogy a szövetkezet nem helyettesítheti a hatalom megdöntését és megragadását, de — meghatározott viszonyok között — a szövetkezés a monopólium-ellenes harc hathatós eszköze, a munkásosztály és a parasztság szövetségének állandóan fejleszthető *szervezeti formája* lehet.[6] Ma már nyilvánvaló, hogy a kapitalizmusban is fontos szerepet tölthet be a szövetkezet, különösen a mezőgazdasági struktúra átalakításában; az ún. fejlődő országokban pedig az életszínvonal emelésében, s általában a társadalmi felemelkedés előmozdításában. A szövetkezetnek ez az „aktualitása" a magyarázata a manapság is körülötte folyó elméleti vitáknak.

A szövetkezeteknek a szocialista építésben betöltött *politikai szerepe* ma sok magyarázatra nem szorul. A szövetkezetek azonban — mint a vázoltakból látható — „mindig párosulnak politikai-gazdaságpolitikai célkitűzésekkel",[7] habár e szerepük a kapitalizmus viszonyai között eltorzulhat és teljes kibontakozásának lehetősége a szocialista építés konkrét viszonyai között is változhat. A szövetkezet politikai tevékenysége lényegében minden történelmi korszakban meghatározott társadalmi osztály vagy réteg általánosított érdekeit és célkitűzéseit törekszik kifejezésre juttatni.

A jelenlegi történeti szakaszban a szövetkezetek politikai tevékenysége — a szocialista építés általános célkitűzésén belül — természetesen differenciáltabban jelentkezik az egyes típusoknál és ágazatoknál. A mezőgazdasági szövetkezetek területén különösen az *egységes szocialista szövetkezeti parasztosztály kialakítására* és ezzel a *munkás-paraszt szövetség* további elmélyítésére irányul, felölelve természetesen a szövetkezetek szervezeti-politikai erősítését is. Az ipari szövetkezetek politikai munkája nem kisebb jelentőségű a tagságnak a szocialista társadalom szerkezetébe történő gazdasági, politikai, ideológiai (tudati) integrálásában. Az egyéb — főként fogyasztói jellegű — szövetkezeteknél arra a szerepre kell rámutatni, amely a lakosság szükségleteinek szocialista rendszerű, komplett kielégítésében, meghatározott rétegekre irányuló, illetőleg általános fogyasztói érdekvédelemben, s az ezen keresztül érvényesíthető átfogó politikai befolyásban valósulhat meg.

A szövetkezetek tehát — a vázoltak értelmében — igen jelentős politikai tevékenységet fejthetnek ki *a szocialista építés konszolidált viszonyainak* kialakításában és fenntartásában is.

b) Az érdekvédelmi tevékenység

Az érdekvédelmi tevékenység — a szövetkezeti jellegnek megfelelően — két típusú tevékenység: a szövetkezetek, mint vállalatok, továbbá tagjaik *gazdasági* érdekvédelme, illetőleg a tagság társadalmi szervezeti, azaz *tömegszervezeti* érdekvédelme és képviselete. A gazdasági érdekvédelem különösen a szövetkezetek társadalmi szervezeteinek tevékenységében tölt be fontos szerepet. A tömegszervezeti jellegű társadalmi tevékenység ismét két irányban valósul meg: egyrészt a tagság *szövetkezeten belüli* érdekvédelme, másrészt a *szövetkezeten kívüli,* általános tagsági érdekvédelme, illetőleg képviselete. Előbbibe tartozónak tekintjük a termelő típusú szövetkezeteknél a tagoknak, mint a tulajdonosi és termelői kollektíva *szervezetében* meghatározott helyet elfoglaló, s életfeltételeiket tagsági viszonyuk által biztosító állampolgároknak személyiségük (munkaerejük, képességeik stb.) védelmével és kifejtésével kapcsolatos alapvető érdekeinek kifejezését. A fogyasztói típusú szövetkezeteknél ez a belső — társadalmi jellegű — érdekvédelem elsősorban a *polarizáltabb tagság* tulajdonosi és fogyasztói érdekeinek biztosítására irányul, a vezetés elidegenedésének megakadályozását, a tagsági viszonyban foglalt jogok és kötelezettségek arányos, törvényes elosztását szolgálja.

A *szövetkezeten kívüli,* általános tagsági érdekvédelem és képviselet a szövetségek tevékenységében realizálódik. Mint előbb már jeleztük, itt természetesen a szövetkezetek, mint vállalatok érdekvédelme is végbemegy, minthogy a szövetségek a szövetkezetek „... általánosított, megszűrt, az esetlegességektől megtisztított érdekeit az állami döntéseket hozó fórumok elé viszik ...", s egyéb formákban is közreműködnek a szövetkezeteket érintő állami — pl. jogalkotási, jogalkalmazási, igazgatási stb. — kérdések megoldásánál.[8]

Az előbbi vázlatos áttekintésből is látható, hogy az érdekvédelmi tevékenységben a vállalati és tagsági érdekvédelem feladatai nem különülnek el élesen. Ez a szövetkezet lényegéből — kettős jellegéből — következik. Eme áttekintésre nem is az elkülönítés, hanem a *számbavétel érdekében* van szükség. Világos ugyanis, ha tartalmilag, jellegileg eltérő tevékenységek vagy feladatok megvalósítása egységes szervezeti keretben történik, meg van a veszélye az aránybeli torzulásoknak. A vállalati és a tagsági — egységesen szövetkezeti — érdekképviselet és érdekvédelem tehát egyrészt a szövetkezet, *mint vállalat* egyenjogúságával, lehetőségeivel, esetleg sajátos helyzetével kapcsolatos

[6] Vö.: *Nagy László* i. m. Hivatkozott szerző a szövetkezetek jelzett kapitalizmusbeli szerepének lehetőségét a modern polgári szövetkezetelméleti irodalom, valamint az Olasz Kommunista Párt állásfoglalása alapján értékeli. I. m. 26—28. old.

[7] *Nagy* L. uo.

[8] L.: *Novobáczky* Iván: „A szövetkezeti szövetségek szerepe és perspektíváik." A szövetkezeti reform jogi kérdései. (Szerk. Szilbereky Jenő) c. tanulmánykötetben. Közg. és Jogi Kiadó, Bpest, 1971., 450. old.

társadalmi szervezeti (szövetségi) tevékenységet feltételezi — amelyet az előbbiekben a gazdasági érdekvédelem alapvető részének neveztünk —, de ezen kívül, vele együtt, vagy külön — sőt esetenként talán szemben is — jelentkeznek a *tagság* „általános", „megszűrt", azaz közös érdekei a társadalom konkrét viszonyai között.

c) A nevelési tevékenység

A nevelési tevékenység — a lenini útmutatásnak megfelelően — a szövetkezetnek a szocialista-kommunista nevelés és a társadalmi önkormányzat iskolája *egyik formájaként* működését jelenti. A szövetkezeti keretek, a szövetkezeti közös feladatok megoldása, a kollektív munka szövetkezeti feltételei, valamint a szövetkezeti belső igazgatás lehetőségei és követelményei, formálják és fejlesztik a tagságot a szocialista építés átfogó áramlatában; felhasználva természetesen azokat a lehetőségeket is, amelyeket a szövetkezet az általános kulturálódás és a szakmai fejlődés, a testkultúra körében és egyéb területeken szükséges feltételek biztosítása terén nyújthat.

d) A szociális tevékenység

A szociális tevékenység a szövetkezeti típusoknál, sőt azokon belül egyes ágazatoknál és természetesen történelmi korszakonként változó tartalmú lehet. A kölcsönös támogatás szövetkezeti elve, valamint a szövetkezetek történeti fejlődésében már az indulásnál megjelenő sajátos társadalmi célkitűzések jelezték a szövetkezeti szociális tevékenység súlyát a mozgalom konkrét tartalmában.

E tevékenység jelenlegi sajátosságait a termelőszövetkezeteknél — a konkrét hazai viszonyok között — alapjában véve két fő tényező határozza meg: az egyik az, hogy a szövetkezeti tagság és a társadalom egyéb dolgozó rétegei szociális — társadalombiztosítási, nyugdíj stb. — rendszerének teljes integrációja még nem ment végbe; a másik a mezőgazdaság szocialista átalakításának történelmi sajátosságaiból eredően: az idős, szövetkezeti támogatásra szoruló, úgynevezett alapító tagság jelenlegi súlya.

E két sajátosság kiemelése önmagában is jelzi a szövetkezet szociális funkciójának jelentőségét, noha nem meríti ki azt, mert nyilvánvaló, hogy a jövő történelmi feltételek is igénylik majd a szövetkezeti keretek között legjobban, legracionálisabban megvalósítható egyes szociális funkciók meghatározott rendszerét. Ebben az értelemben kell utalnunk a fogyasztói típusú szövetkezetekre, amelyeknél ennek a funkciónak a jövő történeti fejlődésben jelentősebb súlya lehet, elsősorban a szociális ellátás társadalmilag integrált rendszerének kiegészítésében, teljesebbé tételében, illetőleg a sajátos szükségletek kielégítésében.

Természetesen rá kell mutatnunk a vázoltakkal kapcsolatban arra is, hogy a fejlődés szükségszerű *fő iránya* a társadalmi integráció, amelynek teljes megvalósulásával azonban reálisan csak hosszabb távlatban számolhatunk. Egyes szövetkezeteknél még ez esetben is lényeges módosulásokhoz vezetnek az esetleg fennmaradó számottevő sajátosságok. (Pl. nagy számú, idős — azaz kevés „tagsági évvel" rendelkező — tag stb.) Másrészt számolni kell egy új tendencia erősödésével is: minthogy az állami vállalatoknál is növekszik a közvetlen vállalati szolgáltatások — köztük: szociális szolgáltatások (pl. lakás- juttatás, -támogatás, bölcsőde, óvoda, segélyek stb.) — szerepe, a szövetkezeteknél is objektíve növekednie kell az alapvető, államilag garantált szociális juttatásokon *felüli* támogatás szerepének.

4. A szövetkezet társadalmi tevékenysége tartalmának áttekintése után kézenfekvőnek látjuk azt a következtetést, hogy a szocialista társadalmi-gazdasági rendben nem hagyható figyelmen kívül a szövetkezeti problematikának az az oldala sem, amely a szövetkezet *tagját, mint a szocialista állam polgárát* — más állampolgárok helyzetére is figyelemmel — *a társadalmi szervezetek adott rendszerében elfoglalt helye alapján is vizsgálja.* Mint látható, a szövetkezet társadalmi tevékenysége keretében is alapvető jelentőségű állampolgári érdekekről, jogok és kötelezettségek realizálásáról, konkretizálásról van szó.

A szövetkezet társadalmi funkciójának történeti fejlődését a vállalati funkcióval fennálló *dialektikus összefüggés* határozza meg. Ebből következően a két pólus közötti dialektikus ellentmondás időnként oda vezethet — és oda is vezet —, hogy vagy az egyik, vagy a másik „oldal" háttérbe szorul, pontosabban: történelmileg szükségszerű *tartalma nem lesz teljes* és annak *kifejezési formái* (szervezeti formái és jogi normái) elmaradnak a követelmények mögött.[9]

A társadalmi tevékenység vizsgálata tehát egyrészt e tevékenység *tartalmának* korszerű meghatározását, másrészt a szövetkezet belső szervezetének és a szövetkezeten kívüli szövetkezeti *szerveknek* (szövetségeknek) a társadalmi funkció megvalósítására való *alkalmasságának* vizsgálatát jelenti.

Az előbbiekben megkíséreltük áttekinteni a társadalmi tevékenység konkrét tartalmát, jelezve egyúttal — a típusbeli és ágazati eltérések ellenére is — a *közös, szövetkezeti jelleget, a történeti folytonosságot,* valamint a konkrét történeti feltételek között jelentkező *egyes sajátosságokat.* Mielőtt a szervezeti, jogi formák taglalására rátérnénk, a szövetkezeti társadalmi

[9] Pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlődésének első szakaszában a vállalati „oldal" háttérbe szorult. A társadalmi politikai célkitűzések mind a tevékenység konkrét tartalmában és jellegében, mind a szövetkezet szervezeti struktúrájában a társadalmi szervezeti elemek túlsúlyához vezettek. Az utóbbi évek viszont mindezen területeken a vállalati követelményeket hozták előtérbe, s nem utolsósorban ez a helyzet vezetett a szövetkezet társadalmi tevékenységének szélesebb körű vizsgálatához.

tevékenység *tartalmának és jellegének* jelen viszonyainkra konkretizált *általános összefoglalását* kell megadnunk.

a) A társadalmi tevékenység és azt megvalósító társadalmi szervezetek a szocialista társadalmi és államrendszerben az állami tevékenység és állami szervek, valamint a gazdálkodó tevékenység és gazdálkodó szervezetek mellett *a társadalom lényeges funkcióit megvalósító tevékenységi és szervezeti formák.* Jelentős, de kiegészítő jellegű tevékenységek mennek végbe más területeken és szervezetekben, így különösen az egyesületekben.

Az állampolgár oldaláról nézve tehát azt látjuk, hogy a társadalom életében való *legalapvetőbb közreműködése* a jelzett *három csatornán keresztül* valósulhat meg. Állampolgári minőségének teljességéről, annak teljes megvalósulásáról, vagyis jogainak és kötelezettségeinek realizálásáról akkor beszélhetünk, ha az állampolgár: — résztvesz az állami szervek létrehozásában, közreműködik azok tevékenységében; — a társadalmi tulajdon valamelyik formáján alapuló termelői-dolgozói kollektíva tagjaként résztvesz a társadalmi munkamegosztásban és az elosztásban;[10] — az állami és a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó társadalmi szervezeteken és tömegszervezeteken keresztül befolyást gyakorol az állami és a gazdasági tevékenységre, illetve segíti azok hatékony megvalósulását.

b) A társadalmi tevékenység tartalma és szervezeti formái sokfélék. Azt azonban aligha lehet vitatni, hogy közöttük legnagyobb jelentősége annak a társadalmi szervezeti — tömegszervezeti — tevékenységnek, illetőleg e tevékenység szervezeti formájának van, amely — a tevékenység jellegét és szervezeti felépítését tekintve — *az állampolgárnak a társadalmi munkamegosztásban való részvételéhez kapcsolódik.* Ezek a társadalmi-tömegszervezetek a *szakszervezetek* és a *termelő szövetkezetek* (mint társadalmi szervezetek). A nem „termelői" típusú, tehát fogyasztói szövetkezetek társadalmi tevékenysége — a mi viszonyaink között, mint már érintettük — elsősorban az általánosított (pl. fogyasztói) érdekvédelemben jut kifejezésre. E szövetkezetek tagjai azonban más — a társadalmi munkamegosztásban való részvételükhöz kapcsolódó — szervezetekben kerülnek az előbbi értelemben vett társadalmi szervezeti keretek közé. Az ő szövetkezeti társadalmi szervezetük kiegészítő jellegű — mint tagsági viszonyuk is — és a korlátozottabb hatókörű társadalmi szervezetekéhez hasonló szerepet tölt be.[11]

c) A társadalmi tevékenység felvázolt tartalma alapján nagy jelentősége van annak a szemléletnek, amely a szövetkezet — elsősorban a termelőszövetkezet — tagját *ezen a területen is* mint a szocialista társadalom tagját, azaz olyan állampolgárként szemléli, akinek egy adott társadalmi kollektívában és a szélesebb társadalmi-állami kollektívában kialakult helyzetét a társadalmi tevékenység fenntebb áttekintett területein is *össze kell hangolni* a társadalmi *munkamegosztás más típusú* kollektíváiban és *egyéb társadalmi* kollektíváiban kialakult helyzetével.

II. *A termelőszövetkezeti társadalmi tevékenység elvi kérdései*

1. A termelőszövetkezetek társadalmi tevékenysége a termelőkollektíván *belüli* és azon *kívüli* területeken veti fel a tagság helyzetének a tevékenység tartalma körébe eső kérdésekben való megvizsgálását. Az előbbiekben nagy vonásokban már felvázoltuk a termelőszövetkezetek társadalmi tevékenységének *tartalmát* és érintettük annak *általános jellegét* is. A következőkben a jelzett két területen kívánjuk taglalni a termelőszövetkezetek társadalmi tevékenységét meghatározó főbb sajátosságokat.

a) A termelőszövetkezetek fejlődésének a jelenlegi gazdaságirányítási rendszerünk bevezetéséig terjedő időszaka a vizsgált kérdés szempontjából eltérő *jelenségeket* mutat ugyan fel a mezőgazdasági, illetőleg az ipari szövetkezeteknél, azonban lényegileg e szövetkezetek gazdasági, szervezeti-politikai konszolidációjának időszaka volt, amelynek eredményeként azok „elhelyezkedtek" a szocialista társadalom rendszerében, s ez a helyzet *alapjában véve* mind elméletileg, mind a jogi formát tekintve kifejezést is nyert.[12]

Témánk szempontjából ma a kérdés így áll: a szövetkezet vállalat és *egyben* társadalmi szervezet. Módunkban volt már rámutatni arra, hogy „... a termelői és munkakollektívák (szervezetek), tulajdoni viszonyaiktól függetlenül, a gazdasági tevékenységen túl mindig folytatnak társadalmi tevékenységet is, azaz az ilyen szervezet — gazdasági struktúrája mellett — egyúttal

[10] A korlátozott méretű és kiegészítő jellegű formáktól (magántulajdon személyi tulajdonon alapuló kiegészítő jellegű gazdálkodó tevékenység) itt el kell tekintenünk. Nem szorul talán magyarázatra, hogy a jelzett értelemben a munkaképes, aktív állampolgárokról beszélünk, azaz arról, hogy az állampolgárnak a munkaképtelen (beteg, idős) korban kialakult helyzetét is az határozza meg, hogy részt vett-e — hol, milyen formában stb. — a társadalmi munkamegosztásban.

[11] Meg kell azonban jegyezni, hogy a történeti fejlődés, illetőleg egy adott ország egyéb körülményei között a szövetkezeti társadalmi tevékenység tartalmának bizonyos elemei a fogyasztói típusnál is kiemelkedő jelentőségre tehetnek szert. Ebben az értelemben megemlíthetők a lengyel fogyasztási szövetkezetek és a paraszti önsegély szövetkezetek, amelyek mind az érdekvédelem és a képviselet, mind pedig a nevelés (iskolák, tanfolyamok, kultúrházak fenntartása stb.) körében igen jelentős társadalmi funkciót látnak el. Vö. pl. „Schulungstätigkeit in den Genossenschaften für Versorgung und Absatz in Polen." Warschau, 1970.

[12] L. különösen a szövetkezetelméleti vita eredményeit és a szövetkezeti jogalkotást.

a társadalmi élet meghatározott struktúrájú szervezete is."[13] Világos azonban, hogy a tárgyalt két szövetkezeti ágazat nem ugyanolyan gazdálkodó, illetőleg társadalmi szervezet volt, s noha az előbbiekben érintett fejlődés eredményeként *lényegében* elfoglalták társadalmi rendszerünkben „természetes" helyüket, mint azonos típusú gazdasági és társadalmi szervezetek, a tárgyalt vonatkozásokban is vannak különbségek közöttük. E különbségek ellenére mégis fontosnak tartjuk *az elvi egységet,* sőt a *téma együttes tárgyalását,* mert az adott kérdésben sem fogadhatunk el olyan álláspontot, hogy itt valami mezőgazdasági (falusi, paraszti stb.) „sajátosságról" van szó. *Történeti* sajátosságok természetesen vannak, de maga a kettős jelleg, a tevékenység két „oldala" (s természetesen az ennek megfelelő, s a következő fejezetben tárgyalandó *szervezeti* sajátosság) *szövetkezeti,* s itt most — közelebbről — termelőszövetkezeti vonás. Azért szükséges tehát az *egységes — szövetkezeti — szemlélet,* hogy az egyes típusokban történetileg kialakult *esetleges vonásokat* lehántsuk, illetőleg a *maguk természete és szerepe szerint kezeljük* és — más oldalról — *segítsük* a valóban szövetkezeti jelleget adó, s a szövetkezetek történeti szerepe szempontjából *elengedhetetlen* sajátosságok kibontakozását.

b) A lezárult fejlődési szakaszt a két ágazatban lényegében azzal jellemezhetnénk — a társadalmi funkció tartalmának és jellegének már jelzett tisztázatlansága mellett —, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetben a *vállalati jelleg,* az ipari termelőszövetkezetben pedig a *társadalmi szervezeti jelleg* kibontakozása haladt vontatottabban. Hangsúlyozni kell azonban — a jelzett megszorítás értelmében —, hogy nem arról van szó, mintha a mezőgazdasági termelőszövetkezetben a társadalmi tevékenység valamennyi tárgyalt eleme erőteljes kibontakozásáról beszélhetnénk. Úgy véljük, vitathatatlan, hogy — különösen a mezőgazdaság szocialista átalakításának időszakában — erőteljes volt a *politikai* tevékenység és hangsúlyozott szerepet kapott a *nevelési* tevékenység is és ez rányomta bélyegét nemcsak a társadalmi funkcióra, hanem a szövetkezet *egész tevékenységére és természetesen szervezetére is.* A teljesség kedvéért (és a félreértések elkerülése miatt is) utalni kell arra, hogy az ipari szövetkezetnél sem a társadalmi funkció „elhanyagolásáról" beszélünk, hanem — a történeti és egyéb sajátosságokból eredő — eltérő jellegéről. Nem kell talán itt bizonyítani, hogy pl. a szociális vagy az érdekvédelmi tevékenységben (ez utóbbinál különösen a szövetkezeten kívüli keretek között) egyáltalán nem beszélhetünk elmaradásról a mezőgazdasági termelőszövetkezethez viszonyítva. Ugyanakkor itt a társadalmi tevékenység nem befolyásolta olyan erősen a szövetkezet vállalati arculatát és szervezetét.

2. A termelőszövetkezetek társadalmi tevékenységének „problémája" tulajdonképpen akkor merült fel, amikor — a vállalati tevékenység erőteljesebb kibontakoztatása végett — olyan szervezeti és vezetési struktúra alakult ki, amelyben a szövetkezti tevékenység körében felmerülő döntéseknél mind egyértelműbben a gazdasági „oldal" (érdek stb.) érvényesülése látszott biztosítottnak. Ilyen körülmények között voltaképpen két irányból vetődött fel a kérdés, pontosabban ezek a problémák vannak a kibontakozó vitában felvetett kérdések mögött:

a) nem akadályozza-e a szövetkezetek történetileg kialakult szervezeti struktúrája — amely erőteljesen magán viseli a társadalmi szervezeti struktúra jegyeit — a szövetkezetek vállalati tevékenységének biztosításával kapcsolatos szervezeti, vezetési rendszer és követelmények kialakítását?

b) a gazdasági szükségszerűség nyomása alatt utat törő vállalati struktúra kialakulása nem vonja-e maga után a szövetkezet társadalmi tevékenységének elsorvadását vagy — tekintve, hogy a vállalati gazdálkodás érdekei döntő szerephez jutnak — annak eltorzulását?

A kérdés legélesebben a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövő fejlődésének elemzése során vetődött fel, s végeredményben itt eljutott annak a gondolatnak a felvetéséig, hogy „... ketté kell választani a társadalmi és gazdasági vezetést ott, ahol erre a vállalati gazdálkodás feltételei megérettek".[14]

Mielőtt a szervezeti-jogi struktúra kérdéseire rátérnénk, célszerűnek látjuk a felvetett kérdéssel kapcsolatos legalapvetőbb elméleti kérdésekben álláspontunkat röviden kifejteni.

3. A szocialista társadalmi-gazdasági rend az elsődleges gazdálkodó tevékenységre vonatkozóan két típusú vállalati formát „örökölt", vett át: „a" vállalatot, amelyet az állami vállalat fogalmában intézményesített és töltött ki új tartalommal, valamint a szövetkezetet. Ismeretes, hogy elméletileg mindkét vonatkozásban tisztázott a kérdés: a kapitalizmusban kialakult szervezeti formák (az előbbieken kívül pl. a tröszt, bank stb.) önmagukban egyáltalán nem „problematikusak" a szocializmus számára, minthogy azokat új tartalommal lehet és kell

[13] Vö.: *Szerző* „A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony fejlődésének új vonásai" „A gazdasági mechanizmus jogi kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben" (Szerk.: Nagy László) Közg. és Jogi K. Bpest, 1967. 160. old., továbbá: „A szövetkezeti tagsági viszony közös sajátosságai..." „A szövetkezeti reform jogi kérdései" (Szerk.: Szilbereky Jenő) c. tanulmánykötetben. Közg. és Jogi Kiadó, Bp. 1971. 409. old.

[14] Vö.: *Domé* Györgyné: I. m. 455. old. — A társadalmi és a gazdasági vezetés kettéválasztásának gondolatát, mint megvitatásra érdemes és érett kérdést *Erdei* Ferenc vetette fel „A szövetkezetek elméleti kérdései" c. tanulmányában. Társadalmi Szemle, 1968. 2. sz. és foglalkozott vele *Nyers* Rezső is „Vita közben." c. tanulmányában, Társadalmi Szemle, 1968. 10. sz. 79. old.

megtölteni, egyidejűleg természetesen rugalmasan kezelve és fejlesztve e formákat is.

Elméleti kérdések és viták voltaképpen csak a szövetkezettel kapcsolatban voltak, azonban itt sem a szövetkezeti *forma* miatt, hanem a *szövetkezeti reformizmusból* eredően, amely lényegében a szocializmusba való átmenet kérdéskörét érintette. Az alapjában véve helyes, forradalmi álláspontról folytatott elvi harc azonban magát a szövetkezeti formát is háttérbe tolta, egészen Leninnek a szövetkezetek szerepére vonatkozó alapvető munkái megjelenéséig.

A történeti fejlődés körülményei mégis úgy alakultak, hogy a szövetkezeteknek, a szövetkezeti tulajdonnak, s a szövetkezetnek, mint a szocialista vállalat egyik típusának vázolt helyzete *elméletileg* csak az utóbbi időben tisztázódott, *jogilag* és még inkább *gyakorlatilag* pedig — az elért nagy eredményeket figyelembe véve is — még további teendők vannak.

A kérdés elméleti magva még mindig az, hogy a *szocialista vállalat* modelljét lényegében továbbra is az állami vállalat történetileg kialakult struktúrája szerint képzeljük el, holott a következetesen végigvitt elméleti elemzésből (amelyet e helyen — a szövetkezetelméleti vita után — mellőzhetünk) nyilvánvaló, hogy annak, a tulajdon két formájának megfelelően, *két típusa* (s ezen belül számos formája) van, így az állami vállalat azok *egyike.*

Témánkra vonatkoztatva a jelzett álláspontot, úgy látjuk, hogy a gazdálkodó tevékenységet folytató elsődleges szervezetekben (nincs rá külön szó: vállalatokban) folyó *gazdasági és társadalmi tevékenység* szervezeti feltételeit vizsgálva, mindig az állami vállalati modellhez jutunk, mint „a" vállalati struktúra általános fogalmához.

Ez a „vállalati" struktúra — a történeti fejlődés eredményeként — *kettős szervezetre épül:* a gazdasági, illetőleg a kollektíva szervezetre. Ismeretes, de itt most mégis utalnunk kell rá, hogy ez a „vállalati" struktúra a kapitalizmus idején alakult ki, a munkásmozgalom eredményeként, s a kollektíva-szervezet lényegében *érdekvédelmi-képviseleti* tevékenységet folytatott (illetőleg folytat, a kapitalista viszonyok között). A szocialista fejlődés során ebben a struktúrában — az új tartalomnak megfelelően — bizonyos módosulások következtek be, de a fejlődés itt sem zárult le. Elég talán azokra az elméleti kérdésekre utalnunk, amelyek a „vállalati kollektíva" helyével, szerepével, szervezeti formáival, jogosítványaival stb. kapcsolatban a jogi irodalomban is felmerültek.[15]

Elméletileg tehát nem látjuk alátámaszthatónak azt az álláspontot, hogy a szocialista gazdálkodó szervezet *egyik* típusának *történetileg kialakult szervezeti, strukturális kettéválasztását* a másik típusnál is követnünk kellene. Egyébként éppen a hivatkozott munkajogi irodalom már itt is eljutott a gazdasági szervezet és a kollektíva egysége *gondolatának* felvetéséig[16] és egy kívánatos magasszintű vállalati kodifikáció — a szövetkezetihez hasonlóan — nyilvánvalóan nagyon lényeges kérdéseket vethet fel a struktúra továbbfejlesztése vonalán is.

A szövetkezetek társadalmi tevékenységének szervezeti, jogi formáit keresve tehát szakítanunk kell azzal a szemlélettel, amely e tevékenységek szervezeti modelljét egy *kettős* struktúrájú szervezetben képzeli el. A szövetkezet szervezeti struktúrája, vezetési rendszere — eltérően az állami vállalatétól — nem *két pólusú, hanem többpólusú.* A szövetkezeti csoporttulajdon specifikus vonásairól elég sokat beszélünk, azonban a szervezeti, vezetési struktúra vonalán sokszor mégis a társadalmi tulajdon másik formája szerint kialakított rendszerben tudjuk elképzelni a tartalomnak leginkább megfelelő formát.

A társadalmi és gazdasági vezetés kettéválasztása a *termelőszövetkezetben* tovább erősítené az operatív funkciókat ellátó szerveket, nem csökkentené, hanem növelné a tagoktól történő eltávolodás veszélyét és végső soron a tulajdon szövetkezeti jellegét is érinthetné. Itt ugyanis nincs „külső" tulajdonosi befolyás, mint az állami vállalatnál, s hiányzik a társadalmi szervezet „felső" ráhatása is és természetesen az alapvető viszonylatokban a dolgok aszerint igazodnak el, hogy kinek, mely szervnek a kezében van a *gazdasági erő.* Kihúznánk-e a kettéválasztással „a vezetőség és a tag között keletkező konfliktusok alól" a talajt?[17] Ki bizony, de a vezetőség alól is, minthogy az a javasolt megoldásban a gazdasági vezetés mellett működő társadalmi szerv lenne — hangsúlyozzuk — külső tulajdonosi befolyás és felső társadalmi szervek nélküli, *csoporttulajdoni viszonyok között.*

A szövetkezet szervezeti struktúrájában a társadalmi tevékenység biztosítása napjaink igen fontos kérdésévé válik. A következőkben a szervezeti struktúrával és az egyes szervek jogosítványaival kapcsolatosan kifejtendő gondolatainknál abból kívánunk kiindulni, hogy ezeknek meg kell felelniök: *a)* a szövetkezeti társadalmi tevékenység jellegének és történelmileg szükségszerű tartalmának; *b)* a szövetkezeti tulajdonból eredő követelményeknek.

Eszerint a szövetkezet struktúrájának nem az állami vállalat kettős — gazdasági és kollek-

[15] A kérdés elméleti alapkérdéseinek összefoglalását l. különösen *Eörsi* Gyula „Állami tulajdon — állami vállalat" c. tanulmányában (Acta Fakultatio Politico-Juridicae... Tómus XII. Bp. 1970. 39—68. old.); vö. továbbá *Weltner* Andor: „Az új gazdasági mechanizmus és a szakszervezeti jogosultságok" Jogtudományi Közlöny, 1966. 10. sz., illetőleg „A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia" Akadémiai K., Bp. 1962.

[16] Vö.: *Weltner* Andor: „Gondolatok a vállalati kollektívával kapcsolatban" Jogtudományi Közlöny, 1964. 11. sz., továbbá „A szocialista gazdálkodó szervezet struktúrája." Az MTA társadalomtudományok osztályának közleményei, XIV. köt. 3. sz.

[17] *Domé* Györgyné, i. m. 495. old.

tíva — szervezete szerint, hanem a szövetkezeti tulajdon és a szövetkezeti forma specifikumai szerint kell kiépülnie. Amennyiben a valóságos szövetkezeti vonásokat ki tudjuk a szervezeti-jogi formában fejezni, annyiban elősegítjük, hogy a szövetkezet betölthesse szerepét a szocialista-kommunista építésben.

III. *A szervezeti struktúra és a szövetkezeti szervek jogosítványrendszerének alapkérdései*

1. A fenti kérdés a szövetkezet lényege és működése szempontjából alapvető jelentőségű. A szervezeti struktúra ugyanis döntő mértékben befolyásolja a szövetkezetnek a *kettős cél* megvalósítására való képességét. A kérdés megközelítésének elvi alapja tehát az, hogy *a szövetkezeti tulajdon jellegét fenntartva és azt kifejezve,* a szövetkezet szervezeti struktúrája egyaránt legyen alkalmas mind a *gazdasági,* mind a *társadalmi cél* szolgálatára, megvalósítására.

A dolog lényege szempontjából igen jelentős az a már érintett kérdés is, hogy meg kell tudnunk különböztetni a szervezet lényegi kérdéseit a csupán esetleges sajátosságoktól. A szövetkezeti struktúrával kapcsolatban ugyanis véleményünk szerint nagyon sok kérdés megoldását hátráltatta és hátráltatja, hogy bizonyos szervezeti megoldásokat elengedhetetlen szövetkezeti kritériumként kezelünk, holott sok esetben ezek fenntartása hátráltatja a szövetkezet lényegének — pl. a csoporttulajdoni vonásoknak — erőteljesebb kifejlesztését, érvényesülését vagy éppen a szövetkezet fejlődését.

A társadalmi szervezeti vonások, sajátosságok vagy kritériumok — azaz a társadalmi tartalom főbb szervezeti „igényei" — nagy vonalakban, mint minden más társadalmi szervezetnél, a következő *főbb elveken* nyugodnak: *a)* államilag elismert cél és jóváhagyás; *b)* önkéntes társulás (létesítés, megszűnés, egyesülés, beolvadás és a tagsági viszonyra vonatkozó döntések önálló meghozatala); *c)* a tagság által — közvetlen vagy közvetett formában — történő meghatározása; *aa)* a belső normáknak, *bb)* a szövetkezet szerveinek (a szervek létrehozása stb.), *cc)* a tevékenységnek.

A szervezeti, jogi megoldások történeti fejlődésnek, változásnak vannak alávetve. A helyes megközelítés ezért véleményünk szerint az, amely az előbbiekben jelzett, de feltehetően nem teljes vagy legalábbis kidolgozásra, finomításra szoruló *alapkövetelményekből indul ki,* nem pedig valamely történetileg kialakult szervezeti illetőleg jogi *formát* abszolutizál, mint a szövetkezet *kritériumát* vagy a szövetkezeti jelleg és a tagsági minőség *biztosítékát.*

A jelzett értelemben — a kérdés megvilágítására és jelentőségénél fogva is — a *közgyűlés szerepének értékelését* kívánjuk megemlíteni. A jogi irodalomban sokszor úgyszólván „késznek vesszük", hogy a tagsági akarat a legteljesebben a közgyűlésen fejeződhet ki. A szövetkezetek valóságos viszonyai alapján azonban aligha vitatható, hogy szövetkezeteink legnagyobb részében, különösen a több száz tagú szövetkezetekben ez már csak igen korlátozott mértékben van így. A közgyűlés szervezeti és egyéb sajátosságainál fogva, valamint a tagság informáltságának lehetőségeire és a szövetkezet szervezeti hierarchiájában elfoglalt helyére tekintettel, meghatározott típusú ügyekben alig képes az érdemi tárgyalásra és döntésre. Gyakran csak ünnepi közgyűlési, falugyűlési vagy népgyűlési funkciókat lát el.[18]

A további fejlődés útja véleményünk szerint semmiképpen sem az, hogy a tagsági döntést vagy közvetlen tagsági döntést igénylő kérdések „szövetkezeti megoldását" letudjuk azzal, hogy azokban a tagság egésze közvetlenül dönt. Olyan viszonyok között, amikor az *egész* tagság *közvetlen* fóruma vonatkozásában a jelzett problémák vannak — a további fejlődés *egyik* irányaként — arra kell törekedni, hogy a tag a *kisebb,* hozzá beosztásánál, lakóhelyénél stb. *közelebb álló területen,* amelyet informáltságánál, képzettségénél és képességeinél fogva jobban át is tud tekinteni, *teljesebb* jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezzék. Az irodalomban annyiszor felvetett és általában hiányolt „tulajdonosi érzés" így majd meg fog jönni, minthogy az nem rábeszélés eredményeként alakul ki, hanem a tényleges gyakorlat termeli ki.

Az előbbi példa alapján tehát elvi igénnyel azt kell mondanunk, hogy amennyiben a szövetkezeti jelleget fenn akarjuk tartani, a történelmileg napirendre kerülő szervezeti, jogi és strukturális kérdéseket nem úgy kell felvetni, hogy „közgyűlés vagy vezetőség" — azaz: közvetlen szövetkezeti demokrácia *vagy* operatív vállalati vezetés —, mert a már érintett sajátosságok következtében ez nyilván (formailag is) vagy burkoltan (a szövetkezeti belső igazgatás — demokrácia — régi formáit fenntartva, de lényegileg átalakulva) a vezetőség — s azon belül az elnök vagy néhány vezető — helyzetének, szerepének indokolatlan megerősödéséhez vezet. Ez pedig a már vázolt tulajdonjogi helyzetben, amikor külső, kollektíván kívüli tulajdonosi befolyás nincs, a tulajdon szövetkezeti jellegét érintő sajátosság lehet, s az objektív

[18] Itt nem kizárólag szervezeti — a határozatképesség biztosításával, az ügyrenddel stb-vel kapcsolatos — problémákra gondolunk, hanem elsősorban arra, hogy az ügyek jelentős részében konkrét anyagok közvetlen beható tanulmányozására van szükség az érdemi állásfoglaláshoz. (Pl. egy gazdasági vagy személyi — pl. fegyelmi — döntésnél.) Nem beszélve most az információ mennyiségével és minőségével, valamint a tagnak a munkaszervezeti hierarchiában kialakult helyzetével kapcsolatos és a közgyűlési jogok gyakorlását közvetlenül érintő kérdésekről. — Vö. *szerző* „A mezőgazdasági termelőszövetkezet tagjának »kettős« helyzete..."

körülmények nyomása alatt egyébként is komoly veszélyek forrásává válhat.[19]

2. A szervezeti struktúra további fejlődésének *másik* iránya a tagság által közvetlenül megválasztott *vezető testületek (bizottságok) szerepének növelése* lehet. Itt sem elsősorban az egyébként igen fontos nevelőmunka és továbbképzés (tanfolyamok) kérdésén fordul meg a dolog, hanem a *bizottságok jogi helyzetén:* hatáskörén és tagjaik jogi védettségén. Ezért valóban üdvözölni kell a hatályos szabályozást, amikor a döntőbizottságnak tényleges, a vezetőségtől elkülönített hatáskört biztosít és a felügyelő bizottság elnökét és tagjait, valamint a döntőbizottság elnökét tisztségviselőnek minősíti, felhatalmazást adva egyúttal arra is, hogy az alapszabály a közgyűlés által létesített más állandó bizottság *elnökét és tagjait is* tisztségviselővé minősíthessen!

Itt az alapkérdés az, hogy a fontosabb bizottságoknak *saját döntési (ne csupán javaslati) hatáskörük legyen,* azaz *ne a vezetőség, hanem a közgyűlés bizottságai legyenek!* Azoknak a jelenleg felbukkanó törekvéseknek a mélyén, amelyek a szövetkezet szervezetét *ketté* akarják választani, az a racionális mag, reális probléma van, hogy a legtöbb szövetkezetben *igen megnőtt az operatív vezető szerv súlya,* s ennek *ellensúlyozására* keresik a *megfelelő súlyú, erejű „társadalmi" partnert.* (Vagy a vezetőséget akarják „társadalmi vezetőséggé" tenni, s helyébe valamilyen „ügyvezető", „szakmai" igazgatóságot állítani.) Rámutattunk már, hogy a *kiindulást* azért tartjuk tévesnek, mert itt nem állami, hanem szövetkezeti tulajdonról van szó.

3. A gazdasági és társadalmi vezetés merev szétválasztása tehát a szövetkezeti szervezetben (beleértve a külső szövetkezeti szerveket is) — a szövetkezeti jelleg feladása nélkül — *nem lehetséges.* A szövetkezeti szervek feladataiban és jogosítványaiban a gazdasági és társadalmi feladatok ötvöződnek, bár természetesen ezeknek egymáshoz *viszonyított súlya* az egyes szerveknél eltérő. Kétségtelen, hogy ez a sajátosság bizonyos *nehézségek forrása,* de ugyanakkor több vonatkozásban *előnyös is.* A többé-kevésbé következetesen végigvihető *kettéválasztás* (pl. az állami vállalatnál) szintén nem eredményezi valamennyi probléma kiküszöbölését és korántsem jár azzal az eredménnyel, hogy a gazdasági vezetés csak tisztán „gazdasági", a társadalmi szervezet pedig csak tisztán „társadalmi" feladatokat és érdekeket tart szem előtt.

4. A szövetkezet szervezeti struktúrájának további fejlődésében tehát a szervezeti-jogi *forma másodlagos* voltának megfelelően, a szövetkezet kettős jellegéből kell *kiindulnunk.* Ugyanakkor világos, hogy a további elemzésben sem szakadhatunk el a szövetkezetek *valóságos* viszonyaitól, amelyek hazánkban is igen változatosak. Csak utalunk az óriás- (több ezer hektáros) és a kisszövetkezetekre, a települési, üzemszervezési eltérésekre, s ezek mellett a történelmi sajátosságokra is. A differenciált valóság differenciált megoldásokat kíván. Az egyik szövetkezetben elképzelhető, hogy az önálló szervezeti egységek kialakítása útján, a másikban egyéb szervezeti megoldások szerint fog tagolódni az egész — horizontálisan, vagy vertikálisan — avégből, hogy a termelőerők — a termelési eszközök és az ember — szövetkezeti formában történő egyesülése társadalmilag leghatékonyabban végbemehessen.

A jelzett értelemben megvalósuló szervezeti, jogi megoldások, formák fejlődésében olyan irányt látnánk elvileg megalapozottnak és kívánatosnak, amely *a)* a lokalizálható hatású döntésekben a tagság meghatározott kisebb csoportjainak *közvetlen hatáskörét* (és felelősségét) építené ki a közgyűlési hatáskör helyett; *b)* a tagság által közvetlenül — közgyűlésen, de esetleg az említett kisebb kollektívák közreműködésével is — megválasztott *bizottságok* a szövetkezeti tevékenység és feladatok meghatározott régióiban, különösen pedig a társadalmi feladatokban *önálló hatáskörben* tevékenykednének; *c)* egyes gazdasági és társadalmi jellegű döntésekben és ügyekben — természetüktől vagy jelentőségüktől függően — indokolt lenne a döntésekhez az *operatív vezetés,* valamint az a) és b) pontban *említett fórumok hatáskörét kombinálni; d)* ezzel párhuzamosan a *közgyűlés* (részközgyűlés, küldöttgyűlés) jogköre lényegében az ún. státuskérdésekre, az alapvető belső normák elfogadására, a vezető szervek létrehozására, valamint a zárszámadás és a terv elfogadására koncentrálódna (feltételezve a megfelelő — bizottsági — előkészítést is).

Legyen szabad az előbbieket egy gyakorlati példán megvilágítanunk.

A jogi irodalomban hosszú ideje vitatott a tagok felvétele, illetőleg a tagsági viszonynak a szövetkezet által történt megszüntetése (kizárás) kapcsán a *közgyűlési hatáskör kérdése.*

A *közgyűlési* hatáskörrel kapcsolatban utalunk előbbi megállapításainkra, megjegyezve, hogy a közismert nehézkesség itt korántsem másodrendű jelentőségű, mert a munkájából élő szövetkezeti tag, mint dolgozó ember számára gyakorlatilag járhatatlan akadályokat teremt. (Belépésnél, fegyelmi eljárásnál stb.) Elvi kérdés és vitatható az is, hogy a közgyűlési hatáskört azért tartják egyesek megnyugtatónak, mert nem helyes „... a szövetkezeti tagokat attól megfosztani, hogy maguk döntsenek a termelőszövetkezetbe való felvételről ...".[20]

A *vezetőségi hatáskörrel* kapcsolatban ugyancsak az előbbiekre kell utalnunk. Nyil-

[19] Voltaképpen az ilyen helyzetek vezethetnek a napi sajtóban is gyakorta nyilvánosságra hozott, s néha magára a szövetkezeti mozgalomra is kedvezőtlen fényt vető esetekre.

[20] *Domé* Györgyné i. m. 460. old.

vánvaló, hogy a tárgyalt kérdésben biztosított hatáskör csak növeli az általunk amúgy is túlzottnak jelzett súlyát. Ennyiben jogos a törekvés az „ellensúlyozásra", de annak érdeminek, valódinak, s a szövetkezet, mint vállalat, valamint a tag, mint munkájából élő ember számára gyakorlatilag járhatónak és természetesen „szövetkezetinek" kell lennie.

Gyakorlatilag nyilvánvalóan nem járható, hogy az évenként egy-kétszer összeülő, általában ünnepi hangulatú, vagy más napirendi pontokkal elfoglalt, esetleg izgatott hangulatú, és nagy létszámú közgyűlés tárgyaljon egyedi tagsági ügyeket. A *vállalati* igényeknek teljesen megfelelhet, ha ilyen ügyben *vezetőségi* állásfoglalást kívánnánk meg, a tagság közvetlen állásfoglalása pedig az *adott, kisebb kollektíva véleményében,* nyerne kifejezést. Bizonyos személyekre (pl. az egész szövetkezetet közvetlenül érintő tevékenységet folytatókra) vonatkozóan az egyedi tagsági ügyek körébe tartozó döntésekre létrehozott *bizottság* állásfoglalását lehetne megkívánni. Sőt pl. üzemi vezetők, szakvezetők, fontosabb munkakört betöltő alkalmazottak ügyeiben is. Mégiscsak el kellene már gondolkodnunk azon, hogy miközben elméleti viták folynak az egyedi tagsági ügyek közgyűlési eldöntéséről, úgyszólván az egész szakmai vezetés vezetőségi vagy elnöki intézkedéssel „alkalmazható", s e szakvezetők a tagok irányában nemcsak utasítási, hanem egyéb (pl. fegyelmi) jogkörrel is rendelkeznek. Nem a jogkörük terjedelmét vitatjuk természetesen, hanem azt kívánjuk alátámasztani, hogy ezek alkalmazása, megbízása nem „operatív" ügy, s jelentősége az *egész szövetkezet szempontjából* magasan felülmúlja az egyedi tagsági ügyek legnagyobb részét.

Mint jeleztük: meg lehet találni a *szövetkezeti* megoldást. *Egyidejűleg* biztosítható a vállalati érdek, meg a tagság közvetlen állásfoglalása is.

Az ismertetett probléma természetesen a társadalmi tevékenység *egy részkérdése,* az érdekvédelmi funkció körében merül fel. Nem szükséges talán bizonyítani, hogy a társadalmi tevékenység többi szférájában is sok hasonló kérdés van és azok hasonló módon megoldhatók.

Utalni szeretnénk arra is, hogy a különböző döntések az említett fórumok *különböző típusú közreműködését,* állásfoglalását kívánhatják. Előfordulhat, hogy adott ügyben (pl. a gazdasági vonásokat erőteljesebben felmutató ügyek) az illetékes bizottságnak vagy munkahelyi kollektívának vélemény-nyilvánítása, máskor egyetértése indokolt. De lehet ez fordítva is, különösen a „tisztábban" társadalmi ügyekben, pl. szociális, nevelési, tanulmányi, sport, kulturális, érdekvédelmi ügyek.

Végül hangsúlyoznunk kell, hogy az itteni fejtegetések — a szűkreszabott keretek között — *a teljesség igénye nélkül, csupán az alapkérdésben kívántak néhány gondolatot felvetni,* elsősorban az elméletileg helyesnek vélt *fejlődési irányt jelezni.* Tisztában vagyunk az ezzel kapcsolatos *további viták* fontosságával, valamint hangsúlyoznunk kell azt is, hogy *történelmileg megérett, előkészített és természetesen megfelelő fokozatok szerinti fejlődésről,* nem pedig a hatályos szabályrendszer felforgatásáról, a jelenlegi szervezeti struktúra gyökeres átalakításáról beszéltünk. A távlatokkal kapcsolatos elméleti kérdések fejtegetése azonban, még a távolabbi perspektívákra vonatkozóan sem felesleges, különösen azért, mert az irodalomban egyre többször találkozunk a szervezeti struktúrára vonatkozó, de a szövetkezetek lényegét érintő elgondolásokkal.

Itteni rövid eszmefuttatásunk — a történelmi adottságokból is következően — elsősorban a termelőszövetkezeti (mezőgazdasági termelőszövetkezeti) modellt tartotta — tarthatta — szem előtt. Kívánatosnak látjuk természetesen, hogy a közös szövetkezeti kérdéseket még inkább a közös szövetkezeti talajról, nézőpontból közelítsük meg. A vizsgált kérdés további elemzése is ezt kívánja, a jogi és más tudományos kutatás területén.

Hegedüs István

A KGST országok védjegyjoga egységesítésének néhány kérdéséről*

A védjegyjog egységesítéséről az alábbiakban felvázolandó néhány gondolat csupán az országok meghatározott köre, a KGST országok vonatkozásában kíván szerény áttekintést nyújtani.

Időszerűvé teszi e gondolatok felvetését a KGST-országok gazdasági integrációját célzó Komplex Program,[1] amely 15—20 esztendős távlatra a törvényhozók elé is feladatokat tűz, ezek lényege a jogrendszerek összehangolása, valamint a jogegységesítés.

Természetesen a jogegységesítés — mégha a Komplex Programból következik is — nem lehet öncélú. Oktalan törekvés volna a mindenáron való jogegységesítést célul tűzni. Nézetünk szerint a jogegységesítési célkitűzés akkor megalapozott, ha az gazdasági igényekre támaszkodik.

A továbbiakban arra törekszünk, hogy ilyen bázisról kiindulva közelítsük meg a védjegyjog egységesítésének problematikáját.[2]

I. A külkereskedelmi integráció kapcsán felmerülő jogegységesítési kérdések

A védjegy maga gazdasági eszköz, a védjegyjog feladata e gazdasági eszköz létrejöttének, működésének jogi eszközökkel való szabályozása, befolyásolása.

A jó védjegy a külkereskedelmi tevékenységet hathatósan mozdíthatja elő. A védjegy e gazdasági szerepe jelentkezik gyakran már a külkereskedelmi üzletkötéseknél is, de feltétlenül jelentkezik ez a fogyasztási cikkek kiskereskedelmi forgalma esetén, ahol is ma már valamennyi KGST-országban a vevők vásárlási elhatározásaiknál igen gyakran a védjegy alapján döntenek, védjegyes árut vásárolnak.[3] Ez az oka annak, hogy a védjegy sok esetben az árképzés tényezőjévé is válik.

Ha a KGST Komplex Program 6. fejezetéből indulunk ki, amely többek között a kölcsönös kereskedelem bővítését irányozza elő, akkor kézenfekvő, hogy az elkövetkező 15—20 éves időszak alatt — véleményünk szerint elsősorban a fogyasztási javak vonatkozásában — a védjegyek szerepének a KGST-országok kereskedelmében való növekedésével kell számolnunk.

Valószínűnek látszik, hogy a védjegyek külkereskedelmi szerepének fokozódása elsősorban azoknál az árufajtáknál fog jelentkezni, amelyek forgalma kötetlenül, kontingensen felül bonyolódik, de könnyen elképzelhető, hogy a kontingensek megállapításánál, kitöltésénél is egyre nagyobb szerep jut a védjegyes áruknak, hiszen a KGST-országok egymás irányában is mind igényesebbekké válnak.[4]

Ha ezekből a gazdasági meggondolásokból indulunk ki, kézenfekvő az a következtetés, hogy ha a KGST-országok kölcsönös kereskedelmének bővítését tartjuk elérendő célnak, akkor a védjegyet is e célkitűzés szolgálatába kell állítanunk, mégpedig úgy, hogy az minél problémamentesebben fejthesse ki gazdasági hatását.

A védjegyjog akkor szolgálja legmegfelelőbben a nemzetközi kereskedelem érdekeit, ha a különböző országok védjegyjoga között nincs különbség, vagy ha az elhanyagolható.

E vonatkozásban a KGST-országok kedvező helyzetben vannak, mivel valamennyien tagjai lévén a Párizsi Uniós Egyezménynek, amely az anyagi védjegyjogot jelentős mértékben egységesítette nemzetközileg, ezért legalábbis a jogok megszerzése vonatkozásában nincsenek közöttük lényeges különbségek.

Nagy érdeme ezenfelül a KGST-országok Találmányi Hivatalainak, hogy 1959 óta céltudatosan törekszenek arra, hogy a fennálló kisebb különbségek feltárása, elemzése alapján olyan ajánlásokat dolgozzanak ki, amelyek alkalmasak arra, hogy e különbségeket minél jobban eltüntessék.[5]

Ezek közül az ajánlások közül ehelyütt csupán a nézetünk szerint legfontosabbról emlékezünk meg, arról, amely a védjegy oltalmával, illetve annak előfeltételével, a *lajstromozással* foglalkozik. Ez az ajánlás helyesen állapítja meg, hogy „a védjegyoltalom megszerzé-

---

* A Budapesten 1972. április 17—21-én rendezett magyar—szovjet iparjogvédelmi kollokviumra készült referátum alapján.

[1] Népszabadság 1971. augusztus 7-i számának melléklete.

[2] A Komplex Programból fakadó iparjogvédelmi feladatokról általában, lásd: *Horváth* Gyula: A KGST XXV. ülésszakán elfogadott Komplex Program iparjogvédelmi vonatkozásai. Újítók Lapja 1971. 23. sz. 9—10. oldal.

[3] A védjegy e funkciója már a gazdaságirányítás tervutasításos rendszerében is valamennyi szocialista országban fennállt. Vö.: *Vida* Sándor: A védjegy és az ipari termékek értékesítése. Budapest, 1962. 30—35. old.

[4] *Kalugin* G. B. e vonatkozásban arra mutatott rá, hogy a Szovjetunió külkereskedelmi forgalmában a KGST országok részesedése 70%, ezért a KGST XXIII. ülésszakán kijelölték a hatékonyabb együttműködés útjait. Ebben az együttműködésben egyre fontosabb szerepet kap a know-how, a műszaki dokumentáció, a találmány, valamint a védjegy is

[5] E munkáról lásd részletesen: *Bognár* Istvánné: Árujelzők, védjegyek, eredetmegjelölések. Budapest, 1969. 20, 99—103. old.

sének általános módja a kötelező lajstromoztatás; a jog a lajstromozással keletkezik".[6] E megállapításhoz a magunk részéről azt fűzzük hozzá, hogy a lajstromozási kényszer az országok jelentős részében elfogadott szabály, amely messzemenően egybevág a szocialista törvényesség, a jogbiztonság intézményes megteremtésére való törekvés szocialista tendenciájával.

Nem hiszem, hogy érdemes volna ehelyütt az ajánlásoknak a védjegy fogalmáról, a lajstromozást gátló okokról szóló megállapításait ismertetni. Elégedjünk meg annak kijelentésével, hogy ezek alkalmazása jelentős mértékben szolgálná a KGST-országok kereskedelme kölcsönös bővítésének megkönnyítését — legalábbis a védjegyjog vonatkozásában.

A magam részéről ehelyett két másik kérdésről szeretnék megemlékezni, amelyet a jogegységesítés, valamint a kereskedelem kölcsönös fejlesztése szempontjából fontosnak tartok, és amelyekre az eddigi jogegységesítési munka — legjobb tudomásom szerint — nem terjedt ki. Mindkét kérdés a védjegyjog használatával kapcsolatos.

Az egyik kérdés jogi szabályozásának valamennyi KGST-országban hagyományai vannak, ez a jogellenes használat, a *bitorlás* szankcionálása. Kézenfekvő, hogy a megfelelően kiépített szankció és fórumrendszer, a bitorlások hatásos megtorlása nagyobb garanciát nyújt a kereskedelem kölcsönös fejlesztése számára is. Ma még e vonatkozásban nem egyszer olyan jelenségek tapasztalhatók, amelyeket nem tudok a magam részéről helyeselni. Így előfordult a közelmúltban, hogy az egyik KGST-ország iparvállalata a hazai és a KGST-piacon sok évi munkával esztétikailag tetszetős, gazdaságilag sikeres védjegyet vezetett be. A védjegy olyan sikeres volt, hogy megtetszett egy másik KGST-ország iparvállalatának is, s azt hasonló árukra némi eltéréssel alkalmazta. Természetesen az eredeti védjegy jogosultja felhívta az utánzót az abbahagyásra. Erre azonban nem került sor, mert az utánzó vállalat felett felügyeletet gyakorló miniszter személyesen eljárt az eredeti védjegy jogosultja felett felügyeletet gyakorló miniszternél, s megállapodtak, hogy quasi védjegy-licenciajogviszonyt hoznak létre a két vállalat között, mégpedig ingyenes formában.

Úgy vélem, sokkal egészségesebb lett volna az ügyet az ÁSZF keretében felmerülő vitákhoz hasonlóan az illetékes kamarai választottbíróság által eldöntetni, vagy a bíróságra[7] bízni, de legalábbis visszterhessé tenni a védjegyhasználatot. Az ismertetett megoldás mellett ugyanis, bármelyik vállalatnál romlik a termelés minősége — hiszen egymással kapcsolatban ezután sincsenek, egymás termelését nem ellenőrzik — ez a másik vállalat védjegyére is káros hatással járhat, s lehet, hogy éppen arra a vállalatra nézve, amely az ismertetett módon miniszteri segédlettel szerezte meg a maga számára a védjegyhasználati jogot.

Félreértések elkerülése érdekében meg kell említenünk, hogy e példa nem a törvényhozás, hanem a jogalkalmazás hiányosságait hivatott szemléltetni, legfőként pedig azt, hogy célszerű lenne a jövőben a jogalkalmazás kérdéseit is behatóbban tanulmányozni, mert enélkül aligha lehet előrelépni. A jogszabályalkotás egysége csak féleredmény, ha azt nem követi a jogalkalmazás egysége.

A másik probléma a jogszerzéssel kapcsolatos lehetőségek intézményes biztosítása körében merül fel. E kérdés elsősorban azon KGST-országok számára lehet érdekes, amelyek tagjai a védjegyek nemzetközi lajstromozásáról szóló madridi megállapodásnak,[8] s ahol ezért a nemzetközi lajstromozás lehetőségére tekintettel a külföldi védjegybejelentések száma magas. Ezekben az országokban felvetődik a védjegylajstrom zsúfoltsága csökkentésének kérdése. Az erre irányuló igény vezette a magyar jogszabályalkotót, amikor bevezette a *védjegyhasználati kényszer* intézményét. Ez az 1969. évi magyar védjegytörvény szerint azt jelenti, hogy ha a védjegyjogosult védjegyét öt éven keresztül nem használja, s mulasztását nem menti ki, védjegyének törlését lehet kérni. E kérelmet bárki előterjesztheti.

Igaz, a magyar törvény az angol—amerikai eredetű használati kényszer szelídített francia—német változatát vette át, amely szerint a védjegyhasználatot nem vizsgálják hivatalból. E rendszerrel szerzett tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy két év alatt csupán egyetlen védjegy — a MATEUS védjegy (illetve annak három változata) — törlését kérték használat hiánya miatt. Ezért a használati kényszer szabálya véleményem szerint akkor lenne csak hatásos, ha a használatot hivatalból — például a megújításkor — vizsgálnák, s a Találmányi Hivatal a védjegyjogosult által beterjesztett bizonyítékok alapján döntene abban a kérdésben, hogy a használatot kielégítőnek tartja-e vagy sem. Úgy vélem, hogy ha a KGST-országok a kereskedelmi kapcsolatok előmozdítása érdekében tanulmányozzák majd a használati kényszer bevezetésének kérdését, akkor radikálisabb — igaz, munkaigényesebb — megoldásra kellene törekedniük, mint a magyar, ha attól komoly eredményt várnak.[9]

[6] *Bognárné* i. m. 99. old.

[7] *Matveeva* N. A. e kérdés kapcsán kitért néhány védjegybitorlási ügyben hozott kiemelkedő szovjet bírói határozatra, valamint a képviseleti szabadság (tetszés szerinti szovjet ügyvédi munkaközösség választható) elvére.

[8] Ilyen KGST országok: Csehszlovákia, Magyarország, Német Demokratikus Köztársaság, Románia.

[9] A vita során hozzászólásában ehhez az állásponthoz csatlakozott *Karlócai* János.

II. A műszaki-termelési integráció kapcsán felmerülő jogegységesítési kérdések

A KGST Komplex Programja a gazdasági integráció főbb útjainak kijelölése kapcsán már az 1. fejezetben megemlékezik a nemzetközi szakosítás és kooperáció tervszerű bővítéséről a termelés, tudomány és technika területén.

Az e vonatkozásban már eddig is rendelkezésre álló szerény tapasztalat azt mutatja, hogy a gyártásszakosítás és kooperáció során a védjegyeknek kiemelkedő szerep jut.

Nem elegendő ugyanis a termelés műszaki feltételeit megteremteni a szakosítási vagy kooperációs szerződéssel, az előállított termékek értékesítésének feltételeit is biztosítani kell. Ez utóbbi során pedig a védjegy különösen nagy szolgálatot tehet, különösképpen akkor, ha a szakosított vagy kooperációban előállított termékeket nemcsak a KGST-országokban, de a kapitalista piacon is értékesítik. Következik ebből, hogy amíg az eddigiekben csupán a KGST-országok egymásközti külkereskedelme szempontjából vizsgáltuk a védjegyek és a védjegyjog szerepét, a gyártásszakosítási és kooperációs szerződések expanzív céljára tekintettel e kérdés kapcsán most már a kapitalista piacra is gondolnunk kell.

A védjegyek felhasználásáról a KGST-országok Találmányi Hivatalai ajánlásainak a licenciaszerződésekre, valamint a védjegy átruházására vonatkozó pontjai rendelkeznek.[10] A KGST-országok gazdasági integrációja során elsősorban a védjegylicencia, de bizonyos esetekben a védjegy átruházása is igen fontos szerepet játszik a gyártásszakosítási és kooperációs szerződések teljesítése során.

A hivatkozott KGST ajánlás a *védjegylicencia* vonatkozásában a minőségellenőrzés szabályát nemzetközi ajánlás szintjére emeli. Az ajánlás általánosítva és elvontan fogalmazva állítja fel azt a szabályt, hogy védjegylicencia esetén a védjegyjogosult a védjegyhasználó által gyártott termékek minőségét ellenőrizni jogosult. E KGST ajánlást a magyar törvényhozó — meglehetős rugalmas fogalmazással — beépítette az 1969. évi védjegytörvénybe. Lényegében ugyanezt a rendelkezést tartalmazza az 1962. június 23.-i szovjet védjegyrendelet 23. pontja is. A jogi keretek tehát egyértelműek. De mi a helyzet a gyakorlatban?

Kézenfekvő, hogy különösen olyan gyártásszakosítás esetén, amikor a szakosított terméket több különböző KGST-országban működő vállalat állítja elő és hozza forgalomba, a minőségi garancia, a minőségellenőrzés szabálya valamennyi vállalat számára döntő jelentőségű, legalábbis a védjegy használata szempontjából. Különösen ez a helyzet, ha a szakosított vállalatok olyan védjegyet használnak közösen, amely jól bevezetett a KGST-országokban, de különösen ha az a világpiac jelentős részén is az.

Ilyen esetben, ha a szakosított vállalatoknak csak egyike is alkalmazza gyengébb minőségű árura a közös védjegyet, ezzel valamennyi vállalatnak kárt okoz, mivel a közös védjegy hitelét, hírnevét rombolja.

Logikus volna ezért, hogy ilyen esetben a gyártásszakosítási vagy kooperációs szerződések minőségvédelmi, minőségellenőrzési rendelkezéseket tartalmazzanak. A gyakorlatban azonban az ilyen rendelkezések a KGST-országok egymásközti viszonylatában rendkívül ritkák, ilyen kikötések ezzel szemben mindennaposak a szocialista-kapitalista relációjú kooperációs szerződésekben. Nyilvánvaló, hogy e téren a KGST-országok szerződéskötési gyakorlatának is előre kell lépnie.

Ha e gondolatsort be akarjuk fejezni, akkor foglalkoznunk kell azzal az esettel is, hogy mi történik akkor, ha — akár rendelkezett erről a gyártásszakosítási vagy kooperációs szerződés, akár nem — valamelyik szakosított vagy kooperációban résztvevő vállalat tartósan alacsonyabb minőségű árut állít elő. Ilyen esetben — nézetem szerint — ismét csak az ÁSZF keretében felmerülő vitákhoz hasonlóan az illetékes kamarai választottbíróságnak kellene ezt a szakosított vállalatot a közös védjegy használatától eltiltania, legalábbis addig, amíg nem igazolja, hogy (anyagellátási, munkaerő-ellátottsági zavarait kiküszöbölve) ismét olyan minőségű szakosított termékeket tud előállítani, mint a többi szakosított vállalat.

A magam részéről még odáig is el mernék menni, hogy ilyen esetben a védjegy közös használatának jogát magától a védjegyjogosulttól is időlegesen megvonják. Szocialista viszonyok között, ahol a szervezettség igénye magasabb fokú, célszerű a védjegyjogosult spontán elhatározásának esetleges hiányát a jogi mechanizmus eszközeivel pótolni, ha ez gazdasági szempontból, az adott esetben a gazdasági integráció egyik mozzanatának sikeres működése szempontjából, szükségesnek látszik.[11]

A védjegy *átruházásáról* szóló, a KGST-országok Találmányi Hivatalainak elnökei által elfogadott ajánlás szerint az átruházás egyik feltétele, hogy a védjegyet csak az üzemmel, vagy az üzem egy részével együtt lehet átruházni, másik feltétele pedig, hogy a védjegy új jogosultja a védjeggyel megjelölt áruk eredeti minőségét, tulajdonságait biztosítsa.

Ezen ajánlásban kifejezésre jutó jogi megoldás mellett — a magam részéről — már sokkal kevésbé mernék kiállni.

[10] Bognárné i. m. 101—102. old.

[11] *Bacher* Vilmos e gondolatokat tovább fűzve azt fejtette ki, hogy a minőségellenőrzés hatékonyságának fokozása érdekében az ajánlásoknak egyrészt a felek egymás közötti viszonylatában a jogérvényesítés kötelezettségét lehetne kimondania, másrészt a fogyasztói érdekek védelmében az *actio publica*-t intézményesítenie, a tartós minőségromlás esetére.

A gyártásszakosítás eddigi tapasztalatai, valamint az elkövetkező két évtized e téren várható fejleményei alapján elképzelhetetlen, hogy olyan esetekben, amikor egyes országokban bizonyos termékek gyártása megszűnik, s azt a védjeggyel együtt a másik ország veszi át, az üzemet vagy annak egy részét (pl. berendezéseket, munkaerőt) átszállítsák a másik országba. A szakosítás célja a gyártmányfejlesztés, a korszerűsítés, ezért a tipikus eset a szakosított termék új termelőberendezésekkel, új szakmunkásokkal való gyártása lesz abban az országban, ahová valamely termék gyártását szakosították.

Egyébként a termelés dinamikus fejlődése, a vállalati átszervezések, összevonások, a kapitalista országokban is túlhaladottá tették azt a szabályt, amely a védjegy átruházását vállalathoz kötötte. Különben sem logikus, hogy ha a védjegylicenciánál az ajánlás ilyen feltételt nem támaszt, akkor miért tegye ezt a védjegy átruházásánál.

A magam részéről ezért azon a véleményen vagyok, hogy éppen a KGST Komplex Programja alapján kibontakozó széles körű gyártásszakosítás teszi már most szükségessé ezen ajánlás revízióját.

A védjegy átruházásának másik feltételeként az ajánlás az azonos minőség biztosítását jelöli meg. Az ajánlás e vonatkozásban vitathatatlanul helyes célkitűzést követ, szankció hiányában azonban a *lex imperfecta* jegyeit viseli. E vonatkozásban célszerű arról megemlékeznünk, hogy a magyar törvényhozó az 1969. évi védjegytörvényben az ajánlás e részét magáévá téve azt szankcióval gazdagította, mégpedig a polgári jog hagyományos szankcióját, a szerződés semmisségét mondva ki arra az esetre, ha a védjegy átruházása a megtévesztés veszélyével jár. Ilyesfajta jogi megoldásnak KGST ajánlás formájában való megfogalmazása — véleményem szerint — minden bizonnyal előnyös lenne.

A gyártásszakosítási és kooperációs szerződéseknél a másik — nézetem szerint — döntő védjegyjogi kérdést a *harmadik személyek jogainak tiszteletbentartására* vonatkozó szabály intézményes biztosítása képezi. Gyakorlatilag arról van szó, hogy a gyártásszakosítási, illetve kooperációs szerződést kötő vállalatoknak egymást informálnia kell harmadik személyek jogairól (azonos vagy hasonló védjegyeiről), lehetőleg még a termelés, értékesítés megkezdése előtt.

Célszerű lenne ezért ajánlásjellegű, orientáló norma létrehozatala, amely szerint: — ha a szakosított vagy kooperáció alapján előállított terméket közös védjeggyel hozzák forgalomba, akkor a felek egyike, akit a szerződés erre kötelez; — ha valamelyik fél védjegyét veszi át a többi szakosított vállalat, akkor ez a fél köteles a védjegy tisztaságát előzetesen megvizsgáltatni, vagy ha ezt már megtette, akkor a többi szakosított vállalattal közölni, hogy azt milyen országok tekintetében és mikor végezte el.

Hasonló információs kötelezettséget célszerű előírni a szakosítási és kooperációs szerződésekben arra az esetre, ha a szakosított vállalatok egyikének tudomására jut, hogy a közösen használt védjegyet *harmadik személy* jogellenesen használja, *bitorolja*. Valamennyi szakosított vállalatnak érdeke ugyanis, hogy a bitorlóval szemben minél hamarabb és minél eredményesebben fellépjen, mert ilymódon biztosítják legmegfelelőbben nemcsak a közösen használt védjegy jóhírnevét, tisztaságát, hanem annak értékesítési funkcióját is.

III. A közös eljárási jog kérdése

Az eljárási jog egységesítésének legmagasabb foka a közös eljárási jog, konkrétan közös védjegylajstrom felállítása. Élőszóban és írásban magam már tizenöt évvel ezelőtt idehaza és külföldön egyaránt kifejtettem, hogy jelentős tőkésdeviza megtakarításával járna a *KGST védjegylajstrom* felállítása.[12]

Akkoriban az az — általam is elfogadott — álláspont alakult ki, hogy a KGST országok közötti kereskedelmi kapcsolatokban a védjegy nem játszik olyan döntő szerepet, amely miatt érdemes volna ilyen KGST intézmény létrehozása.

A KGST Komplex Programja, a kereskedelmi és termelési integráció azonban olyan hatással lehet a védjegyek gazdasági funkciójára a KGST országok egymásközti árucseréjében is, hogy — legalábbis távlatilag — újból felvetődik a közös eljárási jog, a KGST védjegylajstrom felállításának és az ahhoz kapcsolódó bírói fórum gondolata. Olyan kapitalista országokban, ahol a gazdasági integráció az iparjogvédelmi kérdésekhez hamarabb elérkezett, az egységes védjegy különböző formáit létrehozták már. Ez történt 1961-ben a skandináv országokban, 1962-ben 12 afrikai országban, s az elmúlt évben pedig a Benelux országokban. Előkészületek folynak a Közös Piac egységes védjegyjogának létrehozására is.

A mi állásfoglalásunkat azonban az kell, hogy meghatározza, vajon ilyen társadalmi-gazdasági szükséglet a KGST-országokban is fennáll-e. Ma talán még nem lehet erről beszélni, de hosszabb távra gondolva esetleg már igen.[13] A Komplex Program mindenesetre azt az igényt támasztja mindnyájunkkal szemben, hogy tizenöt-húsz éves távlatban próbáljuk meg feladatainkat, az adott esetben a védjegyjog egységesítése által megoldható feladatokat átgondolni

Vida Sándor

[12] Erfindungs und Vorschlagswesen. 1958. 196. old.

[13] A vita során a KGST közös védjegylajstrom felállítása mellett foglalt állást *Karlócai* János is, nézete szerint a lajstromozás jogának egységesítésével kellene a védjegyjog egységesítését kezdeni.

A pszichológus szakértők feladatai a büntető eljárásban

Minden olyan tevékenység, amely emberek befolyásolását, cselekvésük irányítását, tetteik elbírálását tűzi ki célul, többé vagy kevésbé tudatos formában pszichológiai törvényszerűségek figyelembevételén alapszik. Hatásfoka nem utolsósorban e törvényszerűségek helyes felismerésétől és a belőlük levont tanulságok alkalmazásától függ.

Az igazságszolgáltatásban a „spontán pszichológia"[1] tudatosan alkalmazott, a pszichológiai tudomány eredményeit figyelembe vevő tudatossági fokra emelésének két útja van. Az egyik a jogalkalmazók pszichológiai műveltségének emelése, a másik pedig szakképzett pszichológusok bevonása az eljárásba. Az utóbbi évtizedben mindkét úton jelentős lépéseket tettünk előre. A pszichológia oktatását bevezették a jogászképzésbe, és sokhelyütt a továbbképzésbe is. Egyre több olyan büntetőjogi és eljárásjogi monográfia jelenik meg, amely a tárgyul választott jogi intézménnyel kapcsolatos pszichológiai problémákat is nagy szaktudással világítja meg. Nem is olyan régen még csak igényként merült fel,[2] hogy a pszichológusok gazdag szaktudásukat közvetlenül is állítsák a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás szolgálatába. Ma már — különösen fiatalkorúak elleni büntetőeljárásokban és gyermek- vagy fiatalkorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények ügyeiben — egyre többször találkozunk magas színvonalú, az objektív igazság megállapítását és az egyéniesített ítélkezést szolgáló pszichológiai szakértői véleményekkel. A szakértői vélemények eljárásjogi gyakorlatunkban lényegében új fajtájának megjelenése sok elméleti problémát vet fel. Ezek megoldása időszerű. A velük kapcsolatos eljárásjogi kérdések tisztázatlansága is közrejátszott abban, hogy a jól fejlődő gyakorlatnak ma már nyesegetni való vadhajtásai is vannak.

Ma már alig találkozunk olyan irodalmi állásfoglalással, amely a bizonyítékok szabad értékelése elvének védelmében mereven elzárkózik pszichológus szakértő bevonásától a büntető eljárásba.[3] A formális bizonyítékok tanához való visszatérést nemcsak az jelentheti, ha a bíróságnak előre megmondják valamely bizonyíték (adott esetben: a vallomás) súlyát, hanem az is, ha a bizonyító eljárásból egyes bizonyítékokat eleve kizárnak. A szakértői vélemény megállapításait a nyomozó hatóságok és a bíróságok ugyanúgy értékelik, mint az egyéb bizonyítékokat.

A pszichológia tudománya olyan hatalmas ismeretanyaggal rendelkezik, amelyet szakember is nehezen tud kezelni. S az sem lehet vitás, hogy a büntetőügy körülményeinek tisztázásánál nem ritkán merülnek fel olyan tények, amelyek megállapításához különleges pszichológiai szakértelem szükséges. Ilyenkor „a kvalifikált igazságügyi pszichológiai szakértő helyettesítése az eljárás résztvevőinek vagy magának a bíróságnak pszichológiai kérdésekben kifejtett elmefuttatásaival nem kvalifikált s ebből következően egészben vagy részben helytelen következtetésekhez vezethet és gyakran vezet is".[4]

A megnyilvánulások végtelensége vajon lehetővé teszi-e azoknak a kérdéseknek a rendszerezését, amelyek megoldását elősegítheti a pszichológus szakértő? Az újabb szovjet irodalomban többen is kísérletet tettek a pszichológus szakértő feladatainak felvázolására. Egyik álláspont „a terheltek, sértettek és tanúk vallomásaival és cselekedeteivel"[5] kapcsolatos kérdéseket utalja a pszichológus szakértő hatáskörébe. A túl általános s ugyanakkor távolról sem kimerítő meghatározásnál figyelemreméltóbb a pszichológus szakértők bevonásával megoldandó feladatok következő felsorolása: „a terheltek, sértettek és tanúk cselekedetei pszichológiai motivációinak meghatározásával, a fiziológiás affektus és okai megállapításával, a tettestárs alaptalan bevádolása vagy az alaptalan önvád pszichológiai indítékainak jellegével, súlyával összefüggő kérdések, valamint a fiatalkorú terheltek, tanúk és vallomások pszichológiája . . ."[6] Rendszerezettebb ennél az az álláspont, amely szerint „igazságügyi pszichológiai szakértői vizsgálatra a következő esetben van szükség: *a)* annak meghatározására, hogy valamely személy a bűncselekmény elkövetésének pillanatában valóban erős felindulás állapotában volt-e; *b)* a fiatalkorú intellektuális fejlettsége színvonalának meghatározására; *c)* a helyes vallomástétel lehetőségeinek meghatározására az adott személy egyéni pszichikai sajátosságaiból eredően".[7]

Az idézett munkák figyelmen kívül hagyják a pszichológus szakértő alkalmazási lehetőségeinek elég tetemes részét.

Így nem emlékeznek meg arról a jelentős

---

[1] *Bólya* Lajos: Az igazságügyi pszichológia kialakításának bizonyítástani alapjai a büntető eljárásban. Jogtudományi Közlöny. 1963. 12. sz.

[2] *Nagy* Lajos: A tanúvallomás pszichikai elemeinek mérlegelése a büntetőperben. Az Állam- és Jogtudományi Intézet értesítője. 1963. III. köt. 4. sz.

[3] *Rahunov*, R. D.: Teorija i praktika szudebnoj ékszpertizü v szovetszkom ugolovnom processze. Izd. 2. Moszkva, 1953.

[4] Ékmekcsi, A.: O szubeno-pszihologicseszkoj ékszpertize. Szovetszkaja juszticija. 1968. 6. sz. 11. old.

[5] *Fokin*, V.: Ékszpert-pszihiolog dolzsen sztat' aktivnüm pomoscsnikom szuda. Szovetszkaja juszticija. 1969. 14. sz. 27 old.

[6] *Ékmekcsi*, A.: uo.

[7] *Rogacsevszkij*, L. I.: O szudebno-pszihologicseszkoj ékszpertize. Voproszü kriminalisztiki. 10. szám. Moszkva. 1964. 37. old.

szerepről, amelyet a pszichológus véleményadás nélkül is betölthet a büntetőeljárásban. Az erős felindulás és a fiatalkorú vétőképessége a sok közül csak kettő a büntetőjogban szabályozott kérdésekből, amelyek megoldásánál a pszichológus szakértő segítséget nyújthat. Az egyéni pszichikai vonások megállapításának pedig nemcsak a szavahihetőség elbírálása szempontjából lehet jelentősége a büntető ügyben.

A pszichológus szakember részvétele a büntetőeljárásban

E tanulmánynak nem lehet célja a szakértő-szakember eljárásjogi helyzetéről kialakult vita részletes ismertetése.[8] Ismeretes, hogy a különleges szakértelemmel rendelkező személyeknek kétféleképpen van módjuk segítséget nyújtani a büntető eljárásban. Az egyik lehetőség közreműködés tények felderítésében és rögzítésében az eljárás során vélemény adása nélkül,[9] a másik pedig szakértői vizsgálat végzése, vélemény készítése és előterjesztése. Az előbbi tevékenységet irodalmunk szakemberi- vagy szaktanácsadói, míg az utóbbit szakértői részvételnek nevezi.

Tanulmányunk keretében nem foglalkozhatunk külön-külön minden egyes eljárási cselekménnyel, példaképpen csak a nyomozási kísérletet és a kihallgatást vesszük.

Büntetőeljárásunk 143. § (1) bekezdése kimondja, hogy a nyomozó hatóság az ügy eldöntéséhez szükséges adatok ellenőrzésére és pontosabb meghatározására nyomozási kísérletet végezhet. A (2) bekezdés pedig lehetővé teszi, hogy a nyomozási kísérletnél szükség esetén szakértőt is alkalmazzanak. Az általunk használt terminológia szerint itt nem szakértő, hanem szakember alkalmazásáról van szó.

A nyomozási kísérlet az ügyben már meglevő bizonyítékok tapasztalati, kísérleti úton való ellenőrzését vagy új bizonyítékok beszerzését, a nyomozás során felmerült nyomozati verziók ellenőrzését és értékelését szolgálja. A nyomozási kísérlet során igen gyakran van szükség annak megállapítására, hogy valamilyen jelenséget, eseményt adott helyről, adott körülmények között meg lehet-e figyelni, fel lehet-e fogni, tehát példának okáért a tanú valóban láthatta-e az általa elmondott helyről a bűncselekmény lefolyását, hallhatta-e a lövést, a gyanúsított bizonyos idő alatt el tudott-e végezni valamilyen cselekményt stb., stb. A kriminalisztikai taktikában kidolgozott szabályok előírják, hogy a nyomozási kísérlet során lehetőleg az eredeti észlelés körülményeit kell rekonstruálni. Vajon ez olyan egyszerű feladat-e, hogy általános és kriminalisztikai műveltséggel rendelkező nyomozó ezt minden esetben meg tudja oldani?

Úgy gondoljuk, hogy a nyomozási kísérlet lefolytatása egyik fő területe lehetne a pszichológiai szakemberek bevonásának a nyomozásba. A nyomozó nehezen tudja értékelni azoknak a külső ingereknek a hatását, amelyek a tanú észlelő képességét befolyásolják. A kísérleti pszichológia pl. megállapította, hogy nagyon erős zaj hatására a sötéthez szokott szem fényérzékenysége 20%-kal csökken ahhoz a színvonalhoz képest, amivel a hallási inger megkezdése előtt rendelkezik. Az érzékszervek kölcsönhatása a pszichológus számára általánosan ismert tényező, míg a nyomozó erről esetleg mit sem tud. Így pl. előfordult, hogy textilgyárban munkanapon bekövetkezett baleset ügyében a nyomozó munkaszüneti napon szervezett nyomozási kísérletet, hogy a termelést ne akadályozza. Vajon elképzelhető-e, hogy ilyen körülmények között sikerült az eredetivel adekvát körülményeket teremtenie?

A térbeli látási küszöbök erősen függnek a tér és a háttér világosságának különbségétől. Hogy milyen jelentőségű lehet ez a kriminalisztikai taktika szempontjából, az jól látható az alábbi példából.[10]

Elloptak egy zöld színű kabátot. Az egyik kapuőr azt vallotta, hogy a gyár bejáratából látta a 120 méterre levő villamosmegállóban az egyik munkást, kezében zöld színű, összegöngyölt ruhadarabbal. Megállapították, hogy az illető a kérdéses napon szürke zakót és kávébarna színű nadrágot viselt. A gyanúsított a kihallgatás során azt vallotta, hogy kezében valóban csomagot tartott, de az nem zöld színű kabát volt, hanem szürke overál. Nyomozási kísérletet szerveztek megfelelő világítási viszonyok mellett. Ennek során az őr világosan megkülönböztette 120 méter távolságról a zöld színű összegöngyölt kabátot a gyanúsított kávébarna színű öltözetének háttere alapján. Amikor azonban a gyanúsított kezébe szürke overált adtak, annak képe összeolvadt az öltöny színével, és nem volt látható a gyár bejáratától, sőt még jóval közelebbről sem. A csomag cserélgetését különböző sorrendben többször megismételték változatlan eredménnyel. A nyomozási kísérlet így megcáfolta a gyanúsított vallomását, és a bűnösség egyik fontos bizonyítékává vált.

Ezt a kísérletet pszichológiai szakember közreműködése nélkül végezték, de vajon biztosítva vagyunk-e arról, hogy hasonló esetben a nyomozó mindig jól szervezi meg az effajta kísérleteket? Az érzékelés lélektanában járatlan ember nem tulajdonít nagy jelentőséget ilyen esetben annak, hogy a gyanúsított ugyanabban a ruhájában jelenjék meg a nyomozási kísérleten, mint amelyik ruhájában volt a kér-

[8] *Székely* János: Szakértők az igazságszolgáltatásban. 1967. 73—89. old.

[9] 9/1965. (VIII. 23.) IM sz. rendelet 11. § (3) bek.

[10] *Belkin*, R. Sz.: Teorija i praktika szledsztvennogo ékszperimenta. Moszkva. 1959.

déses napon. Ha a nyomozó a kriminalisztikai taktikai tanítások általános fényében csak arra fordít figyelmet, hogy milyenek az időjárási, megvilágítási stb. viszonyok, akkor a kísérlet sikertelenné válhat.

Ez a pár példa is mutatja, milyen nagy segítséget nyújthat a nyomozási kísérlet lefolytatásánál a pszichológus a nyomozónak. Pedig itt még csak az érzékeléssel kapcsolatos problémákra mutattunk rá, holott ennek a nyomozási cselekménynek a végzése során sokkal bonyolultabb pszichológiai kérdésekkel is szemben találhatja magát a nyomozó. Így pl. igen nehéz a nyomozási kísérletnél kiegyenlíteni a figyelem hatását az eredeti és kísérleti észlelésnél.

A nyomozási kísérlet értékét rendkívül megnövelné, ha a róla készült jegyzőkönyv objektíven, utólag is reprodukálhatóan és értékelhetően tartalmazná az észlelési körülményeket. A hang, fény stb. mérhető jelenségek, a kísérlet sikerét növelné, ha a résztvevő szakemberek megfelelően mérnék és rögzítenék a bizonyítási szempontból jelentőséggel bíró körülmények fizikai sajátosságait.

Érdemes részletesebben megvizsgálni a pszichológus szakember részvételének a kérdését a kihallgatáson. Büntetőeljárásunk 136. § (1) bekezdése kimondja, hogy a szakértő „a kihallgatásoknál jelen lehet, a terhelthez, a tanúhoz és a többi szakértőhöz közvetlenül kérdéseket intézhet"; a 133. § (2) és 326. § pedig úgy rendelkezik, hogy a fiatalkorú tanú, illetőleg terhelt kihallgatásánál a nyomozás során pedagógus is jelen lehet. Nyilvánvaló, hogy a törvény ilyen rendelkezése értelmében pedagógus helyett megfelelő képzettségű pszichológus is részt vehet a fiatalkorú kihallgatásán. A kihallgatáson résztvevő pszichológus a kihallgatás után vagy annak szünetében tanácsaival, tapasztalataival segíti a nyomozót helyes taktikai irányvonal megválasztásában.

A különböző kriminál taktikai művek igen gyakran írnak arról, hogy a nyomozónak meg kell találnia a személyes kapcsolatot a kihallgatott személlyel, és arról is, hogy ennek az útja más és más a kihallgatott személyiségétől függően. Azonban — sajnos — rendkívül kevés tanácsot kapnak a kriminalisták arra vonatkozóan, hogyan, milyen módon tudják a kihallgatott személyiségét megismerni. Azok a személyiségvizsgáló módszerek, amelyekkel a pszichológusok dolgoznak, általában a kriminalisták számára nem megfelelőek. De az is kétségtelen, hogy a gyakorlott pszichológus alapos reflexológiai és egyéb vizsgálatok nélkül is könnyebben és hamarább ismeri fel valamely személy sajátosságait, mint a pszichológiában járatlan nyomozó. Mindez azt mutatja, hogy van lehetőség a pszichológusnak mint szakembernek a kihallgatás menetébe való bekapcsolódására.

Egyes kriminál taktikai munkák azt javasolják, hogy a kihallgató a tulajdonképpeni kihallgatás előtt folytasson szabad beszélgetést a kihallgatandó személlyel. Ez a beszélgetés van hivatva feloldani a kezdeti feszültséget, megteremteni a személyes kapcsolatot és elősegíteni a kihallgatandó egyén személyiségének megismerése útján a helyes taktikai vonal megválasztását. Nyilvánvaló, hogy pszichológus szakember bekapcsolódása az ilyen előzetes, a kihallgatás tárgyával össze nem függő beszélgetésbe közelebb viheti a nyomozót a kitűzött cél eléréséhez. A pszichológus úgy tudja irányítani az ilyen beszélgetést, hogy feltáruljanak a kihallgatandó személy emlékezőképességének a kihallgatás szempontjából fontos sajátosságai és felszínre kerüljenek azok a motívumok, amelyekre legjobban támaszkodhat a nyomozó az igazmondás érdekében.

Vitatott kérdése a jogi irodalomnak, hogy szakértői vizsgálatnak, szakemberi közreműködésnek vagy egyiknek sem tekinthető a specialista olyan bevonása a büntetőeljárásba, amikor a nyomozó szervek vagy a bíróság nem vizsgálatot, nem valamilyen ténykedésben konkrét konzultációt vagy segítségnyújtást, hanem valamely tudományág általános tapasztalati tényének ismertetését kérik.

Ilyen területeken is lehetőség nyílhat a pszichológus bevonására a büntetőeljárásba. Ha pl. valamely tanúvallomás ellenőrzésével kapcsolatban felmerül annak a kérdése, hogy egy személyt fel lehet-e ismerni éjszaka a pisztoly torkolattüzének megvilágításában, ezt a kérdést nemcsak nyomozási kísérlettel lehet eldönteni, hanem erre alkalmasak a pszichológiai tudomány általánosan ismert tapasztalati tényei is. Még több gyakorlati példát is lehetne ismertetni, amikor a pszichológus nyomozási kísérlet végzése nélkül közvetlenül is tudna a rendőri, ügyészi vagy bírói szervek kérdéseire válaszolni.

Véleményadás a Btk-ban szabályozott egyes meghatározások megvalósulásával kapcsolatban

Büntetőtörvénykönyvünknek mind általános, mind különös része sok olyan meghatározást tartalmaz, amelyek konkrét megvalósulása megítéléséhez egyes esetekben az adott tényállási körülmények és a terhelt személyisége figyelembevételével különleges pszichológiai szakértelemre lehet szükség.

a) Egyes esetekben a törvényhozó még a szóhasználattal is utal arra, hogy az adott büntetőjogilag releváns tény értékelésénél az adott személy egyéni tulajdonságait is szem előtt kell tartani. Így például a nem tudatos gondatlanság (negligencia) fogalmának meghatározásakor a Btk. 17. §. második fordulata kihangsúlyozza, hogy gondatlanul az követi el a bűncselekményt, aki magatartása következményeinek lehetőségét azért nem látja előre, mert a *tőle* el-

várható figyelmet vagy körültekintést elmulasztja.

Az elvárható figyelem és körültekintés objektív kritériuma a normális átlagembertől, illetőleg ha az adott tevékenység valamilyen szakmai ismeretekhez van kötve, akkor az adott szakma általános képesítésével rendelkező embertől elvárható gondoskodás mértéke. Az objektív kritérium azonban a gondatlanság elbírálásának csak kiindulópontja, „csak az a jelentősége, hogy amennyiben adott esetben még az sem állapítható meg, elesik a szubjektív kritérium vizsgálatának szükségessége és ezzel együtt a gondatlan bűnösség megállapításának lehetősége is".[11]

A hivatkozott törvényhelyben a „tőle" kifejezés elsősorban szubjektív kritériumra, vagyis arra utal, hogy az adott személyiség az adott körülmények között képes lett volna olyan figyelmet és körültekintést tanúsítani, amely lehetővé tette volna magatartása társadalomra veszélyes következményeinek előrelátását.

A figyelem nem különálló lelki folyamat, hanem a „lelki élet (a pszichikum) általános jellege, minden lelki folyamat egyik mozzanata",[12] — Usinszkij rendkívül kifejező szóképe szerint — az az ajtó, amelyen minden keresztülmegy, ami csak a külvilágból az emberi lélekbe érkezik.[13] De hogy az adott személynél az adott körülmények közt milyen irányban és mekkorára tárható ez az ajtó — annak eldöntése sok esetben különleges pszichológiai szakismereteket, tehát pszichológus szakértő bevonását igénylő kérdés.

b) Nem kevésbé bonyolult kérdések elé állítja a jogalkalmazót a fenyegetés megítélése. A Btk. 23. §-a szerint büntethetőséget kizáró oknak számít, ha valaki a cselekményt olyan fenyegetés hatása alatt követte el, „amely miatt képtelen volt az akaratának megfelelő magatartásra", illetőleg a büntetést korlátlanul enyhíteni lehet, ha az elkövetőt „a fenyegetés csupán korlátozta az akaratának megfelelő magatartásban".

A fenyegetésnek, mint beszámítási képességet kizáró vagy korlátozó oknak szintén objektív és szubjektív kritériumai vannak. Az objektív kritérium elsősorban a fenyegetés által kilátásba helyezett hátrány súlyosságában rejlik. Az objektív ismérv itt is azonban csak kiindulópont a kérdés eldöntésénél. A szubjektív kritérium az a tény, hogy a megfenyegetett személyben olyan mérvű félelmet kelt, amely képtelenné teszi vagy korlátozza az *akaratának megfelelő* magatartás megvalósításában. „Ha az alapos félelem felkeltéséhez komolyabb, súlyosabb fenyegetésre van szükség, mert a megfenyegetett bátrabb, erősebb idegzetű, akkor csak az ilyen fokú és jellegű magatartás minősül fenyegetésnek. Ha viszont a megfenyegetett akaratának meghajlítására bármilyen okból már kisebb súlyú fenyegetés elég, ez is fenyegetésnek minősül."[14] Ennek helyes megítéléséhez rendszerint szintén különleges pszichológiai szakértelem szükséges.

c) Hasonló meggondolások hozhatók fel a jogos védelem szükséges mértékének ijedtségből vagy menthető felindulásból történő túllépése [Btk. 25. § (3) bekezdés] megítélésével kapcsolatban is. Ez csak akkor nem büntethető, ha az ijedtség vagy menthető *felindulás képtelenné tette* a jogtalan támadást elhárító személyt a szükséges mérték felismerésére, viszont a büntetés korlátlanul enyhíthető, ha a felismerőképesség csak beszűkült.

Az ijedtség, felindulás és ezek hatása a mérlegelési képességre szintén objektív és szubjektív kritériumok függvénye. Kölcsönhatásuk megítélésében a különleges pszichológiai szakértelemnek fontos szerep juthat.

d) Büntető törvénykönyvünk 85. § (1) bekezdése fiatalkorúnak a 14—18. év közti személyt tekinti. Ennek megfelelően nem büntethető a gyermekkorú, vagyis aki a cselekmény elkövetésekor tizennegyedik életévét még nem töltötte be és a fiatalkorúakra vonatkozó külön rendelkezéseket kell alkalmazni arra, aki a bűncselekmény elkövetésekor a tizennegyedik életévét meghaladta, de tizennyolcadik életévét még nem töltötte be.

Kérdéses azonban, hogy a fiatalkorú felelősségrevonásának csak azok a körülmények lehetnek-e akadályai, amelyek a felnőttkorúak büntethetőségét kizárják. A beszámíthatóság alapfeltétele az egyén képessége cselekménye társadalomra veszélyes következményeinek a felismerésére és arra, hogy a felismerésnek megfelelően cselekedjék. Azonban míg a felnőttkorú személynél a képesség hiánya vagy korlátoltsága elmebeteg állapot, gyengeelméjűség vagy tudatzavar következménye, a fiatalkorúnál az értelmi fejlettség elért színvonalának olyan visszamaradottságával is összefüggésben lehet, amely időleges, a kedvezőtlen szociális körülmények, vagy szomatikus anomáliák hatására alakult ki és nem tekinthető elmebeteg állapotnak vagy gyengeelméjűségnek. Az ilyen „retardált személyiség fejlődési lemaradását behozhatja, míg a debilis erre képtelen".[15] Nem lehet meghatározni pontosan egy olyan korhatárt, amelyben minden normális, nem elmebeteg vagy gyengeelméjű gyer-

[11] *Kádár* Miklós—*Kálmán* György: A büntetőjog általános tanai. Budapest, 1966. 438. old.

[12] *Tyeplov*, B. M.: Pszichológia. Budapest, 1953. 49. old.

[13] *Usinszkij*, K. D.: Szocsinenija. 10. köt. Moszkva. 1950. 22. old.

[14] *Kádár* Miklós—Kálmán György. i. m. 396. old.

[15] *Gutjahr* W.: Beurteilung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit Jugendlicher. In: Psychologie und Rechtspraxis. Herausg. von H—D. Schmidt und E. Kasielke. Berlin, 1965. 76. old.

mek eléggé éretté válik cselekménye következményeinek felismerésére. Pedig „az értelmi fejlettség megkövetelése a beszámítási képesség megállapításához... elengedhetetlenül szükséges".[16]

Hasonló meggondolásokból indult ki a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi és büntetőeljárási rendelkezésekről szóló 1951. évi 34. sz. tvr. 22. §, amely kimondta, hogy a fiatalkorúval szemben a nyomozás megtagadásának, illetőleg megszüntetésének, úgyszintén a bírói eljárás megszüntetésének, illetőleg felmentő ítélet hozatalának a törvényben egyébként meghatározott eseteken felül akkor is helye lehet, ha a fiatalkorú értelmének fejlettségénél fogva a cselekmény társadalomra veszélyes voltát kellőképpen nem ismerhette fel. E tvr. tehát nem a beszámíthatóság helyébe állította „a beszámíthatóság lélektani szurrogátumát"[17] — mint Vámbéry helyesen jegyezte meg az 1908. évi XXXVI. tv.-re vonatkoztatva —, hanem kiegészítette még egy olyan körülménnyel, amely valóban specifikus a fiatalkorúra, vagyis az értelmi fejlettség patológiásnak nem tekinthető visszamaradottságával. Új büntető törvénykönyvünk megalkotásánál, de lege ferenda, helyes lenne meggondolni hasonló szabályozás újra felvételét.

A szocialista országok újabb jogalkotásaiból ennek kapcsán az NDK törvényhozására hívnánk fel a figyelmet. Az NDK Btk. ugyanis az általánosan szabályozott beszámíthatóság (Zurechnungsfähigkeit) fogalmán kívül meghatározza a fiatalkorú büntetőjogi felelőssége személyi előfeltételéül szolgáló és minden ügyben „kifejezetten megállapítandó" vétőképességének (Schuldfähigkeit) fogalmát is. A hivatkozott törvénykönyv 66. §-a szerint a vétőképesség akkor áll fenn, ha a fiatalkorú személyisége fejlődési állapota alapján képes volt tette elhatározásakor a társadalmi együttélés idevonatkozó szabályait szem előtt tartani. Az NDK Be. 74. §-a pedig „Elmekórtani és pszichológiai szakértői vizsgálat" címszó alatt külön rendelkezik az erre vonatkozó szakértői véleményekről és előírja, hogy a szakértőknek a vétőképesség kérdésén kívül a fiatalkorú további nevelési- és életkörülményei alakulására is nyilatkozniok kell.

A szovjet pszichológus szakértők is szükségesnek vélik a vizsgálatot „a fiatalkorú pszichikai érettségének meghatározására az elkövetett jogsértésért való felelősségrevonás lehetőségének meghatározásához".[18] Kihangsúlyozzák, hogy a személy kora nem egyszerű időszámítás, hanem a „biológiai és történelmi idő eredménye", amelyben különösen az ifjúkor alsó határán (11—13—15 év körül), a fizikailag és szellemileg gyengén fejlett személyeknél, majd a felső határnál (15—21 év) az akcelerált (fizikailag, szexuálisan gyorsan fejlett), de szellemileg elmaradt egyéneknél lép fel diszharmónia.[19] Ideiglenes értelmi elmaradottság, a személyiség bizonyos, nem patologikus torzulásaival figyelhetők meg egyes esetekben a gyengén látó és a rosszul halló, valamint a hosszadalmas vagy krónikus betegség következtében legyengült gyerekeknél.[20]

Hatályos jogunk (Btk. 101. §) a gyógyító nevelés elrendelésével kapcsolatban megkülönbözteti a „fogyatékos értelmű" és a gyengeelméjű fiatalkorút. „Az értelem fogyatékossága ismeret- vagy tapasztalathiány következménye, ami oktatással, illetőleg mentális hygiaeniai ráhatással gyógyítható."[21] Így tehát nem értünk egyet azzal, hogy a törvényhozó „két különböző kifejezést használ azonos személyiségállapot megjelölésére... pedig a gyengeelméjűség (oligophrenia) értelmi fogyatékosságot jelent".[22] A Btk. 101. §-ban jelölt „fogyatékos értelmű" fiatal fogalma alatt nem gyengeelméjűket, hanem olyanokat kell érteni, akik „kedvezőtlen környezeti és somaticus ártalmak hatására kialakuló magatartási és adaptációs zavarokra épülő csökkentebb intellektuális teljesítmények"[23] miatt szorulnak gyógyító nevelésre, vagyis akiket ténylegesen nem gyengeelméjűeknek, hanem „retardált értelmi képességűeknek ismer... a szakmai gyakorlat".[24]

Míg a gyengeelméjűség kérdésében elmeorvos szakértő hivatott nyilatkozni, az értelmi fogyatékosság megállapítása különleges pszichológiai és gyógypedagógiai szakértelmet igényel. Ezért írja elő a Be. 333. § (3) bekezdése, hogy a gyógyító nevelés elrendelésénél a bíróság határozata meghozatala előtt köteles szakértőként szakképzett gyógypedagógust meghallgatni. Így nem tudunk egyetérteni az Egészségügyi Tudományos Tanács Igazságügyi Bizottságának a Pest megyei Bíróság megkeresésére[25] készült véleményével, amelyben a gyógypedagógiai képzettségű pszichológus szakértő véleményét „önmagában is tévesnek" mi-

[16] *Szabó* András: Fiatalkorúak és a büntetőjog. Budapest, 1961. 282. old.

[17] *Vámbéry* Rusztem: A Bn. és az újabb külföldi törvényhozás. Jogtudományi Közlöny, 1918. 2. sz. 29. old.

[18] *Sztanisevszkaja*, N. N.—*Timofeev*, N. N.—*Felinszkaja*, N. I.: O komplekszno pszihologo-pszihiatricseszkoj ékszpertize. Csetvertüj Vszeszojunüj Sz'ezd Obscseszlva Pszihologov SZSZSZR. Szerk.: Ratinov, A. R. Moszkva. 1971. 41. old.

[19] *Timofeev*, N. N.—*Timofeev*, L. N.: Szoderzsanie i ob'em rabotü ékszperta pszihiatra. Pravovedenie. 1971. 5. sz. 84. old.

[20] *Kocsesov*, M. M.: Ob ékszpertnom isszledovanii umsztvennoj otsztatoszti neszoversennoletnüh pravonarusitelej. Csetvertüj Vszeszojuznüj Sz'ezd Obscseszlva Pszihologov SZSZSZR. Szerk.: Ratinov, A. R. Moszkva, 1971. 25—26. old.

[21] A büntető törvénykönyv kommentárja. Első kötet. Budapest, 1968. 499. old.

[22] *Majláth* György: A gyógyító nevelés elrendelésével kapcsolatos személyiség-fejlődési problémák az igazságügyi gyógypedagógiai pszichológiai szakértői tevékenységben. Magyar Jog. 1968. 10. szám, 616. old.

[23] Uo.

[24] Uo.

[25] Pest megyei Bíróság. B. V. 503/1971. sz.

nősítette „éppen azért, mert orvosi szakkérdésben foglal állást, megfelelő szakmai ismeret nélkül". Különben a hivatkozott vélemény önmagának ellentmondva állapítja meg, hogy a vizsgált fiatalkorú „elmebetegségben nem szenved, enyhe fokú gyengeeelméjűsége azonban megállapítható... A gyengeelméjűsége nem olyan fokú, hogy gyógyító nevelését szükségessé tegye". A Legfelsőbb Bíróság azonban leszögezte,[26] hogy a Btk. 101. § (2) bekezdése a gyógyító nevelés elrendelését nem teszi függővé a gyengeelméjűség mértékétől és a 87. § (3) bekezdés szerint nevelő intézkedés vagy büntetés nem alkalmazható, ha gyógyító intézkedés elrendelésének van helye.

Jogosnak tűnik azonban az a jogszabálymódosítási igény, hogy a bíróságok ne legyenek „teljesen kötve a Btk. 101. §-ának (2) bekezdésében foglalt, jelenleg mereven értelmezett szabályozásához" és nyerjen a hivatkozott törvényhely „olyan megengedő értelmezést, ami a gyógyító nevelés elrendelése feltételeinek megállapítása terén nagyobb önállóságot biztosít"[27] számukra.

Így tehát az értelmi fogyatékosság elbírálása szintén olyan kérdéscsoporttal kapcsolatos, melynek megítéléséhez sok esetben különleges pszichológiai szakértelem szükséges.

e) A Btk. különös része is tartalmaz több olyan rendelkezést, amelynek alkalmazása során szükségessé válhat pszichológus szakértő igénybevétele. Ilyen lehet különösen a nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport elleni bűntettel okozott *súlyos lelki sérelem* (Btk. 138. §), illetőleg az alárendelt megsértésével (Btk. 321. §) okozott *súlyos lelki gyötrelem* megítélése vagy kiskorú testi, *szellemi vagy erkölcsi fejlődésének* ifjúság elleni bűntett elkövetésével (Btk. 274. §.) történő súlyos *veszélyeztetése*, vagy az *erős felindulás* (Btk. 254. §) elbírálása.

A szenvedélyeknek, indulatoknak a tudat beszűkülésével együttjáró hirtelen erős fellobbanását a pszichológia affektusnak nevezi. Megkülönböztetünk fiziológiás és patológiás affektust — az előbbi a pszichológia, az utóbbi a pszichiátria vizsgálódási területéhez tartozik. A szakértőnek rendszerint arra kell válaszolnia, hogy az adott személynél az adott szituáció kiválthatott-e affektust, a magatartás milyen megnyilvánulásai utalnak az erős felindulásra, az affektus állapota fennállt-e a bűncselekmény végrehajtásának különböző szakaszaiban.

A személyiségvonások megállapítása

A differenciált ítélkezés alapfeltétele a terhelt személyiségképének megállapítása. A bűncselekmény elkövetésében magában is nyilvánvalóvá válnak az elkövető készségei, szokásai, jelleme, akarata és személyiségének különböző társadalmi vonatkozásai. Ezek tanulmányozásán kívül azonban a terhelt személyiségének „felderítése *önálló* feladat a büntető ügyekben".[28] Ehhez segítenek az eljárás folyamán megállapított életrajzi adatok, a beszerzett munkahelyi és egyéb jellemzések és más bizonyítékok.

A terhelt személyiségvonásai feltárásának fontosságát bírói gyakorlatunk következetesen tükrözi,[29] de különösen aláhúzta a Legfelsőbb Bíróságnak az emberi élet védelmét fokozottabban biztosító ítélkezési gyakorlat érdekében kiadott 4. sz., majd a büntető ügyekben ismételten felelősségre vontak megítéléséről hozott 6. sz. irányelv. A személyi körülmények „jó részét a nyomozó hatóság korábban felderítette. — Ami új ebben a körben, az főleg szemléleti jellegű. Vagyis arról van szó, hogy nem elég ezeket a körülményeket egyszerűen regisztrálni, hanem azokat úgy kell felderíteni, rendszerezni és megállapítani, hogy abból kikerekedjék az elkövető személyiségének teljes képe: életútja, és életvezetése, jelleme, s annak a társadalom szempontjából lényeges vonásai".[30] Úgy véljük, hogy ezek *általában* a nyomozó hatóságok és bíróságok részéről megfelelő mértékben megismerhetők szakértő bevonása nélkül is.

Természetesen adódhatnak kivételes esetek is. Felnőttkorúaknál ilyennek tekinthetők pl. a süketek, némák, vakok, nagyothallók, süketnémák ügyei. Ezekben „pszichológus szakértő bevonása kötelező az intellektuális fejlettség szintjének (fokának), az ilyen személyek fizikai hiányosságait kompenzáló érzékszervek állapotának, megismerési tevékenységük (az észlelés, emlékezetbevésés, reprodukálás) sajátosságainak, érzelmi-akarati szférájuknak, jellemüknek, vérmérsékletüknek, figyelmüknek, magatartásuknak megállapítására...".[31]

Még inkább szükség lehet szakértő bevonására fiatalkorú terheltek személyiségvonásainak megállapításánál. Gutjahr négy csoportra osztja azokat a körülményeket, amelyeknél különösen ajánlatos a szakértő közreműködését igényelni. Ezek a következők: „*a)* ha a fiatalkorú rokonságában elmebetegség, alkoholizmus, szifilisz, gyakori bűnözés vagy egyéb abnormális viszonyok vannak; *b)* ha a szülők súlyosan züllöttek vagy nevelői kudarcot vallottak, ha gyakori volt a nevelő változása (pl. különböző otthonokban); *c)* ha a fia-

[26] BH 1966/12—5096. szám.

[27] *Parais* Lajos: Bizonytalanságok a gyógyító nevelés elrendelésének gyakorlatában. Magyar Jog. 1967. 8. szám. 459. old.

[28] *Cséka* Ervin: A megismerési és bizonyítási problematika új vonásai a büntető ügyekben. Jogtudományi Közlöny. 1969. 371. old.

[29] BJD 2198., 2382., 3276. sz.

[30] *Horváth* Tibor: Gondolatok a Legfelsőbb Bíróság 4. sz. Irányelvéről. Jogtudományi Közlöny. 1966. 7. sz. 311. old.

[31] *Scserba*, Sz. P.: Pszihologicseszkaja ékszpertiza po delam lic sztradajuscsih fizicseszkimi nedosztatkamü. Pravovedenie 1971. 2. sz. 119. old.

talkorú születésénél nehézségek, agysérülések, megbetegedések és megrázkódtatások léptek fel, súlyos betegségekre vannak adatok, ha testi fogyatékosság (pl. amputáció), látásgyengeség, nagyothallás lépett fel, ha kisegítő iskolás vagy többszörös osztályismétlő volt, ha gyakran cserélte munkahelyét, vagy egyáltalán nem dolgozott, ha súlyosan züllésre hajlamos, vagy nehezen nevelhető volt; *d)* ha súlyos bűncselekményt követett el... továbbá minden olyan bűncselekménynél, amelynek az indítékai érthetetlenek, »személyiségidegenek« vagy felderíthetetlenek, továbbá minden ún. perverzióval kapcsolatos nemi bűncselekménynél."[32]

A gyakorlatban találkozunk olyan szakértőt kirendelő határozatokkal is, amelyek nem, vagy nemcsak egy egységes személyiségkép felállítását kérik, hanem külön kérdéseket tartalmaznak a személyiség egyes vonásaira, viszonylataira is.

Sajnos az ilyen kérdések között előfordulnak irreleváns vagy az ügyben beszerzett bizonyítékok alapján különös szakértelem nélkül is megállapítható tényekre vonatkozóak. Így pl. emberölés kísérlete miatt indított bűnügyben a nyomozó hatóság az általános személyiségképre és az üggyel kapcsolatos szavahihetőségre vonatkozó kérdéseken kívül választ kért arra, hogy: *1.* Milyen érzelmi kötődés fűzi terheltet a feleségéhez és ez milyen viszonyulást alakított ki benne; *2.* Fellelhető-e terhelt személyiségében kisebbségi komplexus és ha igen, annak mi lehet az eredője; *3.* Mennyire befolyásolta terhelt normális házaséletét féltékenység vagy egyéb ok.[33]

A kérdések egy része a személyiség és környezet helyes értelmezésének hiányát mutatja. Így pl. fiatalkorú terhelt ügyében a nyomozó hatóság az általános személyiségkép leírásán kívül választ várt arra a kérdésre is, hogy „terhelt személyiségéből kikövetkeztethető-e a terhére rótt bűntett elkövetése, vagy azt a körülmények hatására követte el".[34]

Viszonylag gyakran találkozunk elmeorvosszakértő hatáskörébe tartozó kérdés pszichológus szakértőnek történő feltevésével. Így a bíróság pszichológus szakértőtől kért választ arra, hogy „a vizsgálati eredmények alapján nem tételezhető-e fel vádlottnál pyrománia vagy egyéb hasonló lélektani abberáció".[35] A nyomozó hatóság pedig erőszakos nemi közösülés kísérlete miatt indított büntető eljárásban pszichológus szakértőnek tette fel a következő kérdést: „Nevezett terhelt személyét illetően milyen körülmények, psychés elváltozások — esetleg kóros idegrendszeri betegség — játszhattak közre cselekménye elkövetésében, figyelembevéve sértettek idős életkorát?"[36]

Mindez azt mutatja, hogy a pszichológus szakértő bevonása az eljárásba nem csökkenti, hanem ellenkezőleg növeli a nyomozó hatóságok és igazságszolgáltatási szervek dolgozói pszichológiai képzettsége iránti igényeket. Mind a szakértőnek felteendő kérdések megválasztása, mind a szakvélemény értékelése megköveteli a pszichológiai szakértői vizsgálatok lehetőségeinek ismeretét.

A tanúzási képesség és a szavahihetőség megítélése

A Be. 68. § (1) bekezdés b) pontja szerint nem lehet tanúként kihallgatni azt, akitől testi vagy szellemi fogyatékossága folytán helyes vallomás nem várható. A kihallgatás előtt azonban a hatóság rendszerint nem tudhatja, hogy az adott személy tanúzási képessége korlátozott. A tanúzási képesség teljes hiányával a gyakorlatban alig találkozunk. Kísérleti adatok is igazolják, hogy bizonyos megfigyelésekre és azok helyes visszaadására elmebetegek is alkalmasak.[37] Nyilvánvaló azonban, hogy nemcsak ilyen végletes, de a normális szellemi színvonaltól kisebb eltérés, vagy rendkívüli észlelési körülmények, betegségek stb. esetén is különleges szakértelem lehet szükséges a tanúzási képesség vagy a vallomás egyes elemeinek megítéléséhez. A Be. 137. §. azonban csak a terheltet és sértettet kötelezi arra, hogy magát szakértői vizsgálatnak alávesse és tűrje a véleményadáshoz szükséges, a testi épséget és az egészséget nem veszélyeztető cselekmények foganatosítását.

Hatályos jogunk tehát nem tiltja a tanú önkéntes alapon történő ilyen jellegű szakértői vizsgálatát, de nem is teszi lehetővé kötelezését annak tűrésére.

A büntető eljárási törvény kodifikációja kapcsán felmerül a kérdés, hogy nem lenne-e helyesebb szükség esetén kötelezni a tanút a szakértői vizsgálat eltűrésére annak megállapításához, hogy tőle helyes vallomás várható-e, vagy sem. Logikusan a Be. 68. § (1) bekezdés b) pontja rendelkezéseit csak ilyen rendezés követhetné. Az OSzSzSzK büntetőeljárási törvénykönyve még ezen is túl megy és 79. cikkében a szakértői vizsgálat elrendelése és lefolytatása kötelező esetei közé sorolja a tanú vagy sértett elmeállapotának vagy fizikai állapotának megvizsgálását „ha kétség merül fel az iránt, hogy az ügyben jelentős körülményeket helyesen ismertek-e fel és képesek-e ezekről az igazságnak megfelelő vallomást tenni".

[32] *Gutjahr*, W.: i. m. 83—84. old.

[33] BRFK Vizsgálati Osztálya 1501/1971. bü. sz. határozat.

[34] BRFK Vizsgálati Osztálya 1928/1971. bü. sz. határozat.

[35] Pest megyei Bíróság B. IV. 1071/1971/2. sz. végzés.

[36] BRFK VIII. ker. Kapitányság 190/70. bü. sz. határozat.

[37] *Moravcsik* Ernő: A tanúzási képességről. Magyar Jogászegyesületi értekezések. 35. sz. Budapest, 1907.

A kérdés rendkívül széles irodalmában a szakértői vizsgálat ellenzői általában arra hivatkoznak, hogy az államnak nincs joga „betörni a tanú intimszférájába",[38] míg az evvel ellentétes nézet képviselői a szakértői vizsgálat tűrési kötelezettségét közvetlenül az igazmondási kötelezettségből,[39] illetőleg az anyagi igazság megállapítása egyéni érdeket a közösségi érdek alá rendelő fontosságából vezetik le.[40]

Úgy véljük, hogy — de lege ferenda — a törvényhozónak lehetővé kellene tennie, a jogalkalmazónak pedig csak rendkívüli esetekben szabadna élnie a tanú vizsgálat tűrésére kötelezésének jogával. A lehetővé tétel mellett szólnak a fentebb meghivatkozott nyomós érvek, gyakori alkalmazása ellen szól viszont egyrészt a pszichológus szakértői vizsgálat eredményes lefolytatása kilátásának csökkenése a vizsgálandó személy kooperációs hajlamának hiánya vagy éppenséggel ellenállása esetén, másrészt pedig az állampolgárok tanúzási készségét is hátrányosan befolyásolná, ha a kihallgatásokkal törvényszerűen együttjáró kényelmetlenségeken kívül még a szakértői vizsgálatok tűrését is gyakran kellene vállalniok.

Nem kevés probléma merül fel a vallomás szavahihetőségének szakértői vizsgálatával sem.

Mint ismeretes a szakirodalom megkülönbözteti az általános és különös szavahihetőség fogalmát.

Az általános szavahihetőség leginkább teljes definícióját E. Kasielke egyik tanulmányában találtuk.[41] E meghatározás ugyan gyermekkorú tanúkra vonatkozik, de értelemszerűen alkalmazható fiatalkorúakra és felnőttkorúakra is. Az általános szavahihetőségnek e szerint három eleme van:

1. A tanúnál korosztályának megfelelőnek kell lennie az észlelésnek, a gondolkodási, ítéletalkotási és emlékezési funkcióknak, az inteligenciának és a beszédnek. Képesnek kell lennie valamilyen átélt eseményt, valami látottat vagy hallottat megközelítőleg realitáshűen előadni. *1. a)* A gyermekkorú tanúnak a szuggeszcióval szemben bizonyos fokú stabilitást kell mutatnia. *1. b)* A tények és élmények fantáziálással történő kidíszítésére irányuló hajlam, különösen a gyermek fokozott fantáziatevékenysége korlátozza az általános szavahihetőséget.

2. A túl könnyen ingerelhető, affektábilis személyiség általános szavahihetősége kétséges.

3. A múltban sem mutatott hajlandóságot a hazudozásra.

Az általános szavahihetőség megállapítása nem erős láncszeme a bizonyításnak. Abból ugyanis, hogy az adott tanú általában szavahihető, még távolról sem következik egyértelműen, hogy az adott ügyben elhangzott vallomását is az igazságnak megfelelően akarta megtenni. S ennek az ellenkezője is igaz. Az általában nem szavahihető személy is mondhatott igazat vallomásában. A gyakorlatban ezért inkább várnak segítséget a szakértőtől a speciális szavahihetőséget, vagyis az adott vallomás igazságtartalmát illetően.

A speciális szavahihetőségnek — ugyancsak Kasielke szerint — hat eleme van:[42] *1.* Nem szabad a különböző időpontban elhangzott vallomások között durva, indokolatlan ellentéteknek lennrók. *2.* A tanúnak élményét rekonstruálhatóan, objektíve lehetséges módon kell tudnia előadni. *3.* Az affektív színezetű irreleváns tényeket ki kell kapcsolni a vallomásból. *4.* Ki kell zárni az egyéb személyek (pl. gyermekeknél szülők) vagy a korábbi kihallgatások befolyásoló szerepét. *5.* Ki kell zárni a szexuális vagy egyéb előzetes élmény és ismeretanyag áttételét az adott szituációra. *6.* Ki kell zárni a tudatosan hamis vallomás motívumait a bosszút, félelmet stb.

Ha nem is bocsátkozunk a két meghatározás részletesebb elemzésébe vagy különösen kritikájába, akkor is szembetűnő, hogy a szakértő a szavahihetőség csak bizonyos elemeit tudja megítélni. Nyilvánvaló például, hogy a hatóságnak kell megállapítani, vajon az adott személyt környezete a múltban hazudósnak ismerte-e, vagy azt, hogy a különböző időpontban elhangzott vallomások között milyen ellentétek vannak. Arra viszont a szakértő tud válaszolni, hogy a kihallgatott személy emlékezőképessége megfelel-e korának.

A szakértő nem veheti át a bíróság szerepét,[43] nem feladata eldönteni a vallomás szavahihetőségét, „mindig csupán a szavahihetőség elbírálásával kapcsolatos *egyes elemek* szakértői ellenőrzését tekintjük az ilyen jellegű szakértői szemle feladatának és céljának. Nincsen és nem is lehet szó tehát *általában* a tanú szavahihetőségének szakértői ellenőrzéséről, még kevésbé annak szakértői elbírálásáról. A pszichológus-szakértőnek a tanú szavahihetőségével kapcsolatban tehát csak bizonyos meghatározott, pszichikus jelenségekkel kapcsolatos kérdésekben lehetnek megállapításai.".[44]

---

[38] *Panhuysen*, U.: Die Untersuchung des Zeugen auf seine Glaubwürdigkeit. Berlin. 1964. 110. old.

[39] *Hellwig*, A.: Psychologie und Vernehmungstechnik bei Tatbesandsermittlugen. 4. Aufl. Stuttgart. 1951. 299. old.

[40] *Nagy* Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben. Budapest, 1966. 528. old.

[41] *Kasielke*, E.: Psychologische Begutachtung der Glaubwürdigkeit kindlicher und jugendlicher Zeugen. In: Psychologie und Rechtspraxis. Herausg, von H- D. Schmidt und Kasielke. Berlin. 1965. 103—104. old.

[42] *Kasielke*, E.: i. m. 104. old.

[42] *Rahunov*, R. D.: Teorija i praktika szudebnoj ékszpertizü v szovetszkom ugolovnom proceszsze. Izd. 2. Moszkva. 1953.

[44] *Nagy* Lajos: A pszichológus-szakértő közreműködésének lehetőségei a büntetőperbeli tanúbizonyításnál. Pszichológiai tanulmányok. XI. Budapest, 1968. 597. old.

A gyakorlatban viszont a szakértői megbízatás rendszerint nem az észlelés, megőrzés, elmondás stb. egyes körülményeinek ellenőrzésére, hanem a vallomás igazságának megítélésére irányul. Az ilyen kirendelés esetében különösen nagy a veszélye, hogy a szakértőben „felébred a vadászszenvedély",[45] tulajdonképpen kihallgatásokat folytat, bizonyítékokat értékel, hatósági funkciókat kezd gyakorolni. Sajnos szakértői gyakorlatunkból nem kevés példát lehetne erre felhozni.

A szavahihetőség egyes elemeinek szakértői vizsgálatára elsősorban gyermekkorú és fiatalkorú tanúk és sértettek vallomásai ellenőrzése céljából lehet szükség. S ha nem is lehet minden ügykategóriára általánosítani, hogy „felnőttkorúaknál kivételes eset, gyermek- és fiatalkorúaknál azonban szabályként ajánlható szakértő bevonása, ha az ügynek valamilyen sajátossága van, vagy a vallomás szavahihetőségével szemben kétely merül fel",[46] de mégis vannak olyan bűncselekmények, amelyek felderítésénél a pszichológus szakértő közreműködését szinte kivétel nélkül mindig igényelni kell. Ilyennek tekinthetők elsősorban az ifjúság elleni bűntett és a nemi erkölcs elleni bűntettek. Az ezek miatt indított eljárásokban a kiskorú sértett kihallgatásánál rendkívül nagy segítséget és a vallomás értékelésénél támpontot nyújthat a pszichológus szakértő.[47]

A gyakorlatban előfordul terhelt szavahihetőségének és vallomása hiteltérdemlőségének szakértői vizsgálata is. A Legfelsőbb Bíróság emberölés és más bűntett miatti ügyben fellebbezési tárgyaláson az elsőfokú bíróságot új eljárásra utasító végzésében úgy rendelkezett, hogy „pszichológus-szakértőt kell meghallgatni mindenekelőtt a vádlott és a sértett szavahihetősége tekintetében".[48]

Úgy véljük, hogy a terhelt tűrési kötelezettsége a pszichológiai szakértői vizsgálatokra nem terjed ki. Az elmeállapot megfigyelése és az elmeorvosszakértői vizsgálat „egyaránt érdeke mind a vádlottnak, mind a bíróságnak",[49] azonban saját maga ellen terhelő személyi bizonyítékot szolgáltatni senki sem köteles. Nem róható fel a terheltnek, ha nem veti magát alá pszichológiai szakértői vizsgálatnak szavahihetőségének megállapítása érdekében.

Kertész Imre

[45] *Peters*. K.: Strafprozess. Ein Lehrbuch. Karlsruhe. 1952. 287. old.

[46] *Undeutsch*, U.: Die Entwicklung der gerichtpsychologischen Gutachtertätigkeit. Göttingen. 1954. 10. old.

[47] *Majláth* György: A sértett gyermekkorúak szavahihetőségéről és a megítélés általános lehetőségeiről az igazságügyi pszichológiai szakértői tevékenységben a megrontás és vérfertőzés bűntettében. Pszichológiai tanulmányok. XI. Budapest, 1968.

[48] Bf. I. 369/1971/19. szám.

[49] *Panhuysen*, U.: i. m. 110. old.

A gyermek nemzetközi jogállásának legújabb fejleményei*

Bevezetés

A gyermek jogállásának szabályozásában az utóbbi két évtizedben sok országban mélyreható *reformok* következtek be. A változásokat a gyermek javát szolgáló alapvető cél jellemezte.[1] Ez a védelmi gondolat mindenekelőtt — a diszkriminatív megkülönböztetések megszüntetése révén[2] a nem házasságból született gyermek jogi helyzetének javításához vezetett, míg az örökbefogadás megerősítésével[3] az elhagyott gyermekeket támogatta. Ezen intézkedésekhez kapcsolódott a legutóbbi időkben a fiatalok nagykorúsításának gondolata, amely új jogszabályok hozatalában fejeződött ki.[4] Mindezeken túlmenően a gyermek védelmével kapcsolatos közérdek olyan közjogi intézkedések bevezetését hozta magával, amelyek a nevelésbe való

* Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 1970. október 9-én tartott előadás alapján. *(Szerk.)*.

[1] Vö. ezzel kapcsolatban az Egyesült Nemzeteknek a gyermek jogairól szóló 1959. november 20-i Nyilatkozata, Yearbook of the United Nations 1959, 192. és köv. old., 198. old.

[2] Vö. ezzel kapcsolatban *Neuhaus:* Europäisches Familienrecht?, Festschrift Dölle II(1963), 419. és köv. old., 424 old.; *Zweigert:* Zur Reform des Unehelichenrechts, JuS 1967, 241. és köv. old.; *Simitis:* Zur „Aktualisierung" des Art. 6 Abs. 5 GG, JZ 1969, 277. és köv. old.; *Bosch:* Das neue Recht des nichtehelichen Kindes in Deutschland, FamRZ 1970, 157. és köv. old.; a szocialista országokra vonatkozóan vö. például *Nizsalovszky:* Order of the Family (Budapest 1968), 62. old.; *Pap:* Die Entwicklung der ungarischen Gesetzgebung hinsichtlich der ausserehelichen Abstammung; Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe 17(1968), 359. és köv. old.

[3] Vö. ezzel kapcsolatban például *Jayme:* Rechtsvergleichende Betrachtungen zur Einführung der Volladoption in Italien, FamRZ 1969, 527. és köv. old.

[4] Ide tartozik továbbá a kiskorú rendelkezési joga testi épsége felett, például operációnál; vö. BGH, 1958. december 5., BGHZ 29, 33; reformjavaslatokkal kapcsolatban vö. *Bosch:* Aktuelle Probleme des Familien- und Erbrechts, FamRZ 1970, 497. és köv. old., vö. továbbá az angol Family Law Reform Act 1969, c. 46 valamint a California Civil Code (1970) 25. §.

állami beavatkozást teszik lehetővé; egy olyan tendenciát, amely a „Boll-eset"-hez vezetett, ahhoz a Hollandia és Svédország között felmerült jogvitához, melyet a hágai Nemzetközi Bíróság döntött el.[5] A gyermek jogi helyzetének legújabb fejleményeit ezen közjogi nevelő intézkedések és a gyermek személyiségi jogainak kibontakoztatása közötti feszültség kialakulása jellemzi, amely sok jogi problémához vezetett.[6] A szocialista országok hasonló problémái képezték az 1967 októberében Pécsett tartott családi jogi konferencia tárgyát, amely a szülők és gyermekek közötti jogviszonyokkal foglalkozott a szocialista társadalomban.[7] Végül az orvostudomány újabb felismerései különleges problémákhoz vezettek a gyermek jogállása vonatkozásában, mint amilyen azon gyermek leszármazásának és házasságból születettségének (törvényességének) kérdése, amely mesterségesen, inszemináció révén fogant; ezeket a témákat újabban a pescarai nemzetközi jogösszehasonlító konferenciára készített kitűnő tanulmányában Nizsalovszky dolgozta fel.[8]

Rátérve a gyermek nemzetközi jogállásának tanulmányozására, felvetődik a kérdés, *hogyan reagált a nemzetközi magánjog* az anyagi jog ilyetén forradalmasodására?

Ha például a *magyar* nemzetközi magánjogi törvény legújabb 1969-es tervezetét vizsgáljuk[9], azt látjuk, hogy az apaság megállapítására a gyermek személyes joga, perszonálstatutuma irányadó (78. §). Ezt az alapelvet mégis egy további rendelkezés módosítja; a 85. § így szól: „A magyar állampolgár, vagy egy Magyarországon lakhellyel bíró gyermek családi jogállására, illetve a gyermek és a szülők közötti családi jogviszonyokra a magyar jogot kell alkalmazni, ha az a gyermek számára kedvezőbb".[10] Utóbbi esetben tehát háttérbe szorulnak a személyes jog alkalmazásához fűződő kollíziós jogi érdekek. A gyermek közvetlen védelme kerül előtérbe; a Magyarországhoz fűződő — előző esethez hasonlóan — szoros kapcsolat folytán a gyermekre nézve kedvezőbb jog érvényesül. Az előadásban az ilyen és az ehhez hasonló anyagi jogi szempontoknak a nemzetközi magánjogra gyakorolt hatásáról lesz szó.

Először egy sor probléma kapcsán a gyermek anyagi jogi jogállása változásainak a nemzetközi magánjogra gyakorolt hatását szeretném vizsgálni (II.). A továbbiakban azokat a következtetéseket fogom áttekinteni, amelyek az ismertetett problémákból a nemzetközi magánjog módszere számára adódnak (III.). Különösképpen foglalkozni szeretnék itt azon újabb elméletek jelentőségével, amelyek a külföldi elemmel bíró esetek megoldására az anyagi jogi normák interpretálása révén tesznek kísérletet. Ezután a gyermek jogállásának területén a Savignyhoz visszanyúló, klasszikus nemzetközi magánjog megerősítéséért szeretnék síkraszállni (IV.). Ezzel kapcsolatban rá kívánok mutatni azokra a veszélyekre, amelyek ezen a jogterületen az anyagi jogi normák túlhangsúlyozása révén jelentkezhetnek. Az utolsó részben néhány közvetítő megoldás kerül megvitatásra, olyanok, amelyek manapság leginkább ajánlhatóak; egy olyan irányvonal, amelyet a magyar törvénytervezet megoldása igazol (V.).

II. *A gyermek jogállására vonatkozó anyagi jogi szabályozás reformja és a kollíziós jog*

Mindenekelőtt vizsgáljuk meg az *anyagi* jogi reformoknak a *kollíziós* jogra gyakorolt *befolyását*. Ezzel kapcsolatban nem annyira a jogszabályok szövegét kívánom idézni, hanem inkább az ítélkezési gyakorlatra fogok egy pillantást vetni. Jogösszehasonlítás céljára az az Ehrenzweig által párfogolt módszer kínálkozik, amely szerint a mindenkori jogi rendszerektől függetlenül azok az „operative rules" vizsgálandóak, amelyeket a bíróságok ténylegesen alkalmaznak.[11] Ezzel kapcsolatban sokkal inkább a döntések eredményére, tartalmára, érdemére látszik célszerűnek tekintettel lenni, semmint indokolásukra, minthogy az ítéletek érdeme tekintetében megdöbbentő egyezések adódnak.

[5] Affaire relative a l'application de la Convention de 1902 pour régler la tutelle des mineurs (Pays-Bas c. Suéde), Attet du 28 novembre 1958, C. I. J. Rec. 1958, 55. és köv. old.; vö. ezzel kapcsolatban például *v. Overbeck:* Vormundschaft und Kinderschutzmassnahmen im internationalen Privatrecht, ZfRV 2(1961), 140. és köv. old., 143. old.

[6] Vö. ezzel kapcsolatban *Kuhn:* Grundrechte und Minderjährigkeit (1966); *Reuter:* Kindesgrundrechte und elterliche Gewalt (1968); *Denninger:* Jugendfürsorge und Grundgesetz, Kritische Justiz 1969. 379. és köv. old.

[7] *Pap* és *Halgasch* német nyelven ez alatt a cím alatt kiadott munkája (1968).

[8] *Nizsalovszky:* L'incidence de la biologie et de la médecine moderne sur le droit civil, a „Droit hongrois — Droit Comparé" kötetben (magyar referátumok az 1970 évi Pescarai Nemzetközi Összehasonlítójogi Kongresszusra. Budapest 1970), 107. és köv. old.

[9] Az eredeti tervezetet 1969 végén publikálták: Nemzetközi Magánjog. Törvénytervezet. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének Kiadása. Kézirat. (Budapest 1968). A magyar kodifikáció fejlődésével és alapgondolatával kapcsolatban vö. *Mádl:* Codification of Private International Law in Hungary? az Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae-ban (a továbbiakban: Acta) 10(1968), 200. és köv. old., 205. és köv. old.

[10] A 85. §. túlmegy az 1952. évi 23. tvr. eddig hatályos 17. §-ának rendelkezésén *(Bergmann)Ferid:* Internationales Eheund Kindschaftsrecht, Ungarn, 31. old. amennyiben a gyermek védelmének elve minden — a gyermek jogállásával kapcsolatos — jogviszonyra, így az örökbefogadásra is érvényes.

[11] *Ehrenzweig:* Specific Principles of Private Transnational Law, Rec. des Cours 124 (1968—II), 169. és köv. old., 202. old., vö. továbbá *Vischer:* Die Kritik an der herkömmlichen Methode des internationalen Privatrechts, in Rechtsfindung. Festschrift Germann (Bern 1969), 287. és köv. old., 298. old.

1. Házasságon kívül született (törvénytelen) gyermekeknek a házasságból születettekkel (törvényesekkel) való egyenjogúsítása

Az első kérdéskör a házasságból és a házasságon kívül született gyermekek jogi helyzetében fellelhető *különbségeknek a megszüntetésével* kapcsolatos. Ez a tendencia az egyes országokban a legkülönbözőbb formában jutott kifejezésre. Miközben a szocialista országokban és egyes amerikai országokban a teljes egyenjogúsításhoz jutottak el, más jogrendszerekben a különbségeket fenntartották ugyan, de a házasságon kívül született gyermek jogi helyzetét erősítették. Emellett erősítették a törvényesítés jogintézményét, amely viszont az előbb említett országokban természetszerűleg teljesen eltűnt.[12]

A nemzetközi magánjogban érvényesül az a tendencia, hogy a leszármazás kérdéseit a gyermek hazai joga, perszonálstatutuma alá rendelik ahelyett, hogy — mint eddig — a szülők állampolgárságához kapcsolnák.[13] A javaslatok e téren azt célozzák, hogy mind a házasságból, mind a házasságon kívül született gyermekek tekintetében ugyanaz a kapcsolóelv érvényesüljön.[14] Mindenesetre amennyiben a gyermek hazai jogát tartjuk irányadónak, bizonyos nehézségek adódnak. A gyermek állampolgársága ugyanis szabály szerint a leszármazástól függ, következésképpen könnyen circulus vitiosus keletkezhet,[15] ha a leszármazás kérdését a gyermek állampolgárságához kapcsoljuk.[16]

Mégis a kapcsolóelemnek a szülőkről a gyermekekre való áttelepítése *nem mindig előnyös* magára a gyermekre nézve.[17] Így a gyermek nemzetközi jogállásának szabályozásában ma a „favor legitimitatis" elve tekintendő uralkodó irányzatnak; a bíróságok és egyes szerzők azon fáradoznak, hogy lehetőség szerint azt a jogot engedik érvényesülni, amely szerint a gyermek házasságból születettnek tekintendő, hacsak ezzel a saját közrend nem szenved sérelmet.[18]

a) Favor legitimitatis. Ennek az elvnek az érvényesülését látjuk a kettős házasságból (bigámia) született gyermek házasságból születettségének (törvényességének) eldöntésénél. A kérdés különféleképpen van szabályozva. A Szövetségi Köztársaságban a gyermek házasságból születettnek tekintendő akkor is, ha a szülők házasságát érvénytelennek nyilvánították (BGB 1591. § I. szakasz 1. bek.). Olaszország a putatív házasságot ismeri, amely szerint a gyermek attól függően minősül házasságból születettnek, hogy a szülők jóhiszeműek voltak-e, vagy sem; kettős házasság esetén a jóhiszem többnyire természetesen hiányzik (Codice Civile 128. cikk).

Egyes szerzők a gyermek házasságból születettségének eldöntésére is a házasság érvényességére (semmisségére) irányadó jog alkalmazását javasolják.[19] Ha különböző állampolgárságú szülők házassága mindkét fél hazai jogát sérti, a szülők egymásközti jogviszonyaira ugyan a rájuk nézve hátrányosabb jogot kívánják alkalmazni; nem így a gyermek vonatkozásában: itt annak a jognak kellene irányadónak lenni, amelyik törvényesnek minősíti a gyermeket (egy német-olasz házasság esetén tehát a német jognak)[20]. Raape mindössze azt az indokot hozta fel; quia humanus est,[21] mert emberségesebb. A siegen-i bíróság úgy döntött, hogy olasz szülők kettős házasságából származó gyermek törvényesnek tekintendő, jóllehet házasságukat

[12] Vö. ezzel kapcsolatban a magyar—német eseteket AG Arnstein, 1967. november 28., IPRspr. 1966—1967 Nr. 158; AG Heilbronn, 1969. november 6., StAZ 1970, 199 valamint OLG Hamm, 1969. február 19., FamRZ 1969, 345 (Polen).

[13] Vö. például *Müller—Freienfels:* Legal Equality of Husband and Vife and the Child's Welfare in Private International Law, Legal Essays in Honor of Roscoe Pound (Indianapolis, New York 1962), 595. és köv. old., 627. és köv. old.; *Korkisch:* Neues Internationales Privatrecht in Ostmitteleuropa, Rabelsz 32 (1968), 601. és köv. old., 629. old.

[14] Vö. például *Siehr:* Auswirkungen des Nichtehelichengesetzes auf das Internationale Privat- und Verfahrensrecht, FamRZ 1970, 457. és köv. old., 466. old.

[15] Jóllehet a leszármazás kérdésére az állampolgársági jog keretében speciális kollíziós norma vonatkozik, vö. *Picone* monográfiája: Norme di conflitto speciali per la valutazione dei presupposti di norme materiali (Napoli 1969).

[16] Vö. például *Neuhaus:* Um die Reform des deutschen Internationálen Kindschaftsrechts, FamRZ 1965, 22. és köv. old., 25. Ezért a gyermek lakhelyéhez való kapcsolás kínálkozik, egy olyan megoldás, amely a lex domicilii irányadóvá rendelése formájában legújabban a venezuelai nemzetközi magánjogi törvény tervezetében található. Vö. *Neuhaus:* Proyecto venezolano de ley de normas de derecho internacional privado. Osservaciones de derecho comparando; Libro-Homenaje a la memoria de Lorenzo Herrera Mendoza I (Caracas 1970), 55. és köv. old., 60. old.

[17] Vö. ezzel kapcsolatban Elisabeth Poisson-nak a nemzetközi örökbefogadás területére vonatkozó megjegyzéseit; Rev. crit. dr. int. pr. 59(1970), 294. és köv. old., 297. old.

[18] Ez az eset például, amikor a szülők házassága a lex fori szerint nem jött létre érvényesen, vö. ezzel kapcsolatban *Ficker:* Die Rechtsfigur der Vorfrage im Lichte einiger neuerer familienrechtlicher Entscheidungen, Festschrift OLG Zweibrücken (Wiesbaden 1969), 69. és köv. old., 76. old., 82. old.; a legújabb joggyakorlatból vö. AG Hamburg, 1970. január 15., StAZ 1970, 198. A joggyakorlatnak ezt a felfogását az elmélet részben elutasította, vö. például *Wengler:* Die Ehelichkeit der Kinder aus hinkenden Ehen griechischer Staatsangehöriger in Deutschland, JR 1963, 41. és köv. old.

[19] A vita állásához vö. *Jayme:* StAZ1967, 158. és köv. old., 160. old.; nem a házasság semmisségére vonatkozó jog, hanem az EGBGB 18. §-a szerint az atya hazai joga irányadó; vö. *Jayme:* La filiazione da matrimonio dichiarato nullo e la relativita internazionalprivatistica del giudicato nazionale in un caso italo-tedesco, Rivista di diritto internazionale 50(1967), 428. és köv. old., 433. old.

[20] *Dölle:* Zur Behandlung der bigamischen Ehe im internationalen Privatrecht, Festschrift für Gustav Boehmer (Bonn 1954), 134. és köv. old., 142. old.; *Raape:* Internationales Privatrecht, 5. Kiad. (1961), 343. old.; ezzel szemben a gyermek törvényességének kérdésében a hátrányosabb jog mellett tör lándzsát *Kegel:* Soergel/Siebert, BGB V(1961), Art. 13 EGBGB, Rdz. 84.

[21] *Raape:* Die Staatsangehörigkeit kraft Eheschliessung und Abstammung (Hamburg 1948), 70. old.

Németországban semmisnek nyilvánították.[22] Mindazonáltal amíg Olaszországban az elismerési eljárás nem folyt le, a német ítéletnek nincs hatálya; így szólt az indokolás, amely mögött a „favor legitimitatis" elve húzódik meg.

b) Favor legitimationis. A „favor legitimitatis"-hoz hasonló fontosságú a „favor legitimationis" elve. E vonatkozásban az „In re Calogero's Estate"-ügy jellemző, amelyben a döntést New Yersey Supreme Court-ja 1968-ban hozta meg.[23] A per tárgyát egy gyermek öröklési jogai képezték, aki a házasság megkötése előtt született. A szülők Amerikában kötöttek házasságot annak ellenére, hogy az anya Olaszországban kötött házasságát sohasem bontották fel. Ennek ellenére a new yersey-i bíróság az államnak a törvényesítésre vonatkozó jogszabályát úgy értelmezte, hogy a gyermek a törvényes (házasságból született) gyermek jogállását kapja. A fölött a tény fölött a bíróság pedig egyszerűen elsiklott, hogy a common law szerint a kettős házasság nemcsak megsemmísíthető (voidable), hanem semmis (void),[24] és azt sem említette meg, hogy az olasz jog esetleg az anya első férjéhez utalja a gyermeket.[25] A „favor legitimationis" elve győzedelmeskedett itt bizonyos akadályok ellenére is.

Hasonló jelenségeket figyelhetünk meg más jogrendszerekben is. A német nemzetközi magánjog rendelkezései szerint a törvényesítésre az atya hazai joga irányadó (EGBGB 22. cikk). A Bundesgerichtshof közrendre hivatkozással a német jog törvényesítő rendelkezéseit alkalmazta egy olyan esetben, amikor az atya olasz hazai joga a törvényesítést megakadályozta, tekintettel arra, hogy ott a házasságtörésből származó gyermekek bizonyos esetekben nem ismerhetők el.[26] Ez a döntés ahhoz vezetett, hogy a német bíróságok minden olyan esetben a törvényesítő rendelkezéseket tartalmazó német jogot alkalmazzák, amikor a család Németországban él.[27]

Ugyanez vonatkozik arra az esetre is, vajon a törvényesítés visszaható hatállyal utólag *megsemmisíthető-e?* A törvényesítésnek kedvező minősítés segítségével a karlsruhe-i Oberlandesgerichtshof a német jog rendelkezéseit alkalmazta, amelyek a törvényesítés megtámadását kizárják, és nem az atya hazai jogát, Quebec kanadai tartomány jogát, amely a leszármazás, ezzel együtt a törvényesítés kétségbevonását minden korlátozás nélkül lehetővé teszi.[28]

2. Az örökbefogadó (adoptív) család és a „favor adoptionis" elve

Következő problémaként az *örökbefogadási* jogot vizsgáljuk. Ez a jogterület a nemzetközi jogi érintkezésben sok problémát okoz, mivel az örökbefogadásnak nincs egységes *fogalma.*[29] Két típust lehet — durván fogalmazva — megkülönböztetni: a nem teljes hatályú örökbefogadást, melynél gyermeknek eredeti családjához fűződő kapcsolatai fennmaradnak; valamint a teljes hatályú örökbefogadást, amelynél a gyermek az örökbefogadó szülőknél a törvényes gyermek jogállását teljes mértékben megkapja, és jogilag is teljes mértékben elválik biológiai szüleitől. A teljes hatályú örökbefogadás — a gyermek javára — megerősíti az adoptív családot, és jobban megfelel az örökbefogadás mai céljának, a gyermekről való, lehető legnagyobb mértékű gondoskodásnak. A teljes hatályú örökbefogadás képezi az örökbefogadásról szóló Európai Egyezmény alapját is, amelyet 1968-ban Írország, Málta s Nagy-Britannia léptetett hatályba.[30] A szocialista jogrendszerek is a teljes hatályú örökbefogadást vezették be.

A kolliziós jogi problémák abból fakadnak, hogy egyes államok csak a teljes hatályú örökbefogadást ismerik el, más államok viszont — így például a Szövetségi Köztársaság[31] és Svájc[32] — csak a nem teljes hatályút.[33] Ezenkívül bizonyos államokban a két típus egymás mellett létezik; így rendelkezik a legújabb belga, francia és olasz jogalkotás.[34] Továbbmenve problémát

[22] LG Siegen, 1966. augusztus 9., StAZ 1967, 158, Anm. Jayme.

[23] 51 N. J. 345, 240 A. 2d 429 (1968).

[24] Vö. *Bromley:* Family Law, 3. Kiad. (London 1966), 67. old.

[25] C. C. 231. §. Az anya első házastársa leszármazóinak a törvényesség megtámadására irányuló keresete mindenesetre lehetséges, ha *Cicu*-val (La filiazione 3. kiad. 1969. 139. old.) elfogadjuk, hogy a C. C. 246. §-ának határideje csak a gyermek születéséről való tudomásszerzéssel kezd folyni.

[26] BGH, 1968. szeptember 17., BGHZ 50, 370 = = StAZ 1969, 10, Anm. Simitis = JZ 1969, 299, Anm. Heldrich.

[27] LG Bochum, 1969. január 8., FamRZ 1969, 333 (Olaszország); OLG Stuttgart, 1969. február 7., FamRZ 1969, 220 (Egyesült Arab Köztársaság); AG Erlangen, 1969. február 27., StAZ 1969, 304 (Iran); LG Hannover, 1969. március 27., FamRZ 1969, 334 (Algéria); OLG Karlsruhe, 1970. március 2., FamRZ 1970, 251 = StAZ 1970, 159 (Algéria).

[28] OLG Karlsruhe, 1968. december 11., StAZ 1969, 160, mit abl. Anm. Dierk Müller. Ezzel a döntéssel szemben kézenfekvő, hogy a törvényesítés beállták és érvénytelenítését ugyanannak a jognak vessük alá; így Siehr, oben Note 14, 464, N. 56; vö. ezzel szemben *Zemen:* Zur Bestreitung (Anfechtung) der Legitimation Durch nachfolgende Ehe im österreichischen internationalen Privatrecht, ZrRV 11(1970); 27. és köv. old., 43. old. N. 82 a.

[29] *Ehrenzweig:* Private International Law (Leyden 1967), 129. és köv. old.

[30] *Krüger:* The Council of Europe and Unification of Private Law, Am. J. Comp. L. 16(1968), 127. és köv. old., 143. és köv. old., 145.

[31] A teljes hatályú örökbefogadás bevezetésére például *Bosh:* lásd. 4. lábjegyzet 504. old.

[32] A reformjavaslatok a teljes hatályú örökbefogadás bevezetésére irányulnak; vö. *v. Overbeck:* Quelques observations sur la revision du droit suisse de l'adoption, Zeitschrift für schweizerisches Recht 1967, 241. és köv. old.

[33] Itt vetődik fel az a probléma, vajon egy nem teljes hatályú külföldi örökbefogadás teljes hatályú belföldivé átalakítható-e? Vö. például Cour d'appel de Paris (1 re Ch.) 1967. november 16, Rev. crit. dr. int pr. 59(1970), 293, Anm. Elisabeth Poisson.

[34] Vö. fent *Jayme,* 3. Lábjegyzet.

okoz az, hogy az egyes típusok között csak úszó határok vannak, az egyes alaptípuson belül is változó a feltételek és a joghatások szabályozása. Mindezekhez jön végül az a körülmény, hogy egyes államok csak kiskorú örökbefogadását engedik meg, míg másutt nagykorút is lehet adoptálni.

A nemzetközi örökbefogadási jogot tekintve megállapíthatjuk, hogy a legutóbbi időkig a *bíróságok* erősen *idegenkedtek* külföldi örökbefogadási jog alkalmazásától, és attól, hogy a külföldi örökbefogadásnak a fórum országában joghatásokat biztosítanak. Így egy holland bíróság elutasította a Belgiumban adoptált gyermeknek örökbefogadó apja hollandiai halálos kimenetelű balesete alapján előterjesztett kártérítési igényét azzal az indokolással, hogy a nem teljes hatályú belgiumi örökbefogadás a holland jogintézménynek nem felelt meg.[35] Hasonlóképpen döntött a monaco-i hercegség legfelsőbb bírósága egy perben, melynek tárgyát a gyermek-örökös örökjogi igényei képezték.[36] Az igények Monacóban fekvő ingatlanra vonatkoztak. A bíróság nem fogadta el a gyermeknek francia szülők által Franciaországban eszközölt örökbefogadását, tekintettel arra, hogy az akkor Franciaországban hatályos „legitimation adoptíve" feltételei eltértek a monaco-i jogszabályok szabta feltételektől. Még 1969-ben megtagadta a celle-i Oberlandesgericht egy Dél-Ausztráliában kimondott — német állampolgárok közötti — örökbefogadás elismerését azzal az indokolással, hogy az ottani jogszabályoknak megfelelő állami aktussal történő örökbefogadás az igazolt szerződést megkívánó német jogi rendezéssel nem tekinthető azonos értékűnek.[37]

Mindenesetre újabban a *„favor adoptionis" javára* látszik változni a helyzet. Ebben a törvényhozás is szerepet játszik. Florida egyik bírósága például nem ismerte el egy nagykorú görögországi örökbefogadását, mivel az a nagykorú örökbefogadására vonatkozó floridai szabályoknak nem felelt meg teljes mértékben.[38] Ezután egy törvénnyel a görög jogtól való eltéréseket nagyrészt megszüntették, és kimondták, hogy az örökjog területén a külföldi örökbefogadások a belföldivel teljesen egyenjogúakként kezelendők.[39] Hasonló rendelkezéseket találunk a kanadai Quebec tartománynak a nemzetközi örökbefogadási jog újraszabályozására vonatkozó legújabb tervezetében is. Indoklásában a reformmunkálatokkal megbízott bizottság hangsúlyozottan a „favor adoptionis" elvét állítja előtérbe.[40]

A bíróságok is egyre inkább ezt a gondolatot követik. Így például egy belga bíróság megengedte, hogy egy olasz állampolgár belga gyermeket örökbefogadjon annak ellenére, hogy hazai joga által az életkorra vonatkozóan támasztott feltételeknek nem felelt meg.[41] Ezzel kapcsolatban nyiltan leszögezte, hogy az érdekeltek hazai jogának ütközése esetén a belga törvények szociális célzatú rendelkezései döntenek. A közrendre hivatkozott viszont a milánói ifjúsági bíróság egyik legújabb döntésében, amikor az olasz jog szerint egy indiai gyermek örökbefogadását kimondotta, tekintettel arra, hogy a gyermek hazai joga az örökbefogadást nem ismerte.[42]

Hasonló fejlődés figyelhető meg a „favor adoptionis" irányában az amerikai törvényhozásban is, amely a külföldi örökbefogadásoknak egyre inkább a lex causae keretében biztosít joghatást — amely egyébként egyben többnyire a lex fori is.[43] Figyelemreméltó, hogy e tekintetben nem csak és kizárólag a külföldi jogintézmény hasonlatosságát és eltéréseit veszik figyelembe, hanem egy ténybeli szempontot is; nevezetesen a „genuine family relationship" fennálltát[44]: ahol egy valódi szülő-gyermek viszony létrejött, az örökbefogadást elismerik, és ilyenkor a bíróságok egyes jogi-jogszabályi követelményektől nagyvonalúan eltekintenek.

3. A fiatalkorú „egyenjogúsítása"

E helyen szeretném megemlíteni a *„doctrine of parental immunity"*-t, amely a deliktuális felelősség szabályozásában a múlt század végén kialakult. Eszerint a szülő deliktuális felelőssége gyermekeivel szemben — a „parental discipline" erősítése céljából ki volt zárva. Ez a felelősség-privilégium a közlekedési balesetekre vonatkozó felelősség-biztosítás kialakulásával értelmét vesztette.[45] Ugyanakkor a szülői hatalomnak jogból a gyermekkel szembeni kö-

[35] Rechtsbank Rotterdam, 1958. március 7., Clunet 88(1961), 868, Anm. Kollewijn; vö. még *De Nova:* Adoption in Comparative Private International Law, Rec. des Cours 104. (1961—III) 75. és köv. old., 153. old.

[36] Cour de révision judicaire de Monaco, 1965. május 6. Rev. crit dr. int. pr. 54(1965), 708. Anm. Francescakis.

[37] OLG Celle, 1969. január 22., StAZ 1969. 216. Anm. Jochen Schröder.

[38] Tsilidis v. Pedakis, 132 So. 2. d 9 (Fla. Dist. Ct. App. 1961); bírálja *Bayitch:* Conflict of Laws in Florida 1957—1963, University of Miami Law Review 18(1963), 269. és köv. old. 318. old.

[39] Vö. *Jayme:* Florida Spouses Adopt Italian Child in Germany: Multistate Adoption and Doctrine of „Hidden Renvoi" University of Florida Law Review 21(1969), 290. és köv. old., 294. old., N. 26.

[40] Office de Revision du Code Civil, Rapport préliminaire sur les conflits de lois et de jurisdictions en matiére d'adoption (Montréal 1969), 1. és 10. old.

[41] Bruxelles (7. Ch.), 1965. március 27., Journal des tribunaux 1963, 583. old.

[42] Trib. Milano, 1969. február 15., Riv. dir. int. priv. proc. 5(1969), 826. old.; vö. *Del Buttero:* Alcune consideracioni in tema di adozione speciale di un minore di cittadinanza indiana, a. gl. o., 746. és köv. old.

[43] Vö. például In re Christoff's Estate, 411. Pa. 419. 192 A. 2. d. 737(1963); Corbett v. Sergios, 137 N. W. 2d 266 (Iowa 1965); Stellmah v. Hunterdon Coop. G. L. F. Service Inc., 47 N. J. 1963, 219 A. 2d. 616(1966).

[44] Zanzonico v. Neeld, 17 N. J. 490, 111 A. 2d 772, 776 (1955)

[45] Vö. ezzel kapcsolatban *Ehrenzweig:* Parental Immunity in the Conflict of Laws, Law and Reason Versus the Restatement, University of Chicago Law Review 23(1956), 474. és köv. old.

telességé alakulása is nehezen tűrte el a szülői mentesülést a felelősség alól. Az egyik legismertebb amerikai kolliziós jogi eset (Emery v. Emery), amelyet 1955-ben a kaliforniai Supreme Court döntött el, és amelynek indokolását a későbbi Chief Justice, Traynor készítette, a kollíziós joggal együtt a belső anyagi jogot is továbbfejlesztette.[46] A perben egy Idaho államban balesetet szenvedett kaliforniai családról volt szó. A lex loci delicti commissi elvéről való letérés és a kaliforniai lex domicilii alkalmazása lehetővé tette, hogy a gyermeknek a károkozó szülővel szemben kártérítést ítéljenek meg. A sokféle szempont között — melyekre az ítélet alapozódott — ott található Traynor gondolata, amely szerint a gyermeknek — ugyanúgy, mint minden más individiumnak — teljes mértékben joga van kártérítésre. Az Emery-ügyben igen fontos körülmény az, hogy az anyagi jogi és a kollíziós jogi normák szorosan *összefüggenek.*

Az egyenjogúsítás egy további problémája vetődik fel a *gondoskodási kötelezettség* elosztása tekintetében akkor, ha a szülők elváltak, vagy külön élnek. Ezzel kapcsolatban több jogrendszerben többé-kevésbé szilárdan kialakult az az alapelv, hogy el kell ismerni a nagyobb gyermek beleszólási jogát annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy melyik szülőnél lakjon.[47] Ez az alapelv a nemzetközi vonatkozású területekre is kihatott.

Szolgáljon például a Maryland állambeli Federal District Court 1961-ből származó döntése.[48] A teheráni libanoni nagykövet keresetet indított elvált felesége ellen közös gyermekük kiadása iránt. Az alperes Irak állampolgára volt, aki később amerikai állampolgárral kötött házasságot. A felperes keresetét egyrészt a libanoni jog azon rendelkezésére alapította, mely a szülői hatalmat a gyermek kilencedik életévének elérése után az atyára ruházza, másrészt pedig egy libanoni ítéletre, amely a gyermek feletti felügyeleti jogot őreá ruházta. A bíróság nemzetközi jogi fejtegetései az ítélet nyolc oldalát foglalják el; a bíróság még azt is leszögezte, hogy a felperes a nemzetközi jogot is megsértette. Ezután néhány mondatban elutasítják a keresetet. A döntő ugyanis az a körülmény, hogy az immár 15 éves leánygyermek — akinek baltimore-i iskolája iránti lelkesedését az ítélet külön kiemelte — édesanyjánál kíván maradni.

4. A fiatalkorúak védelmére irányuló nemzetközi jogi jogalkotás

A fiatalkorúak nemzetközi jogi védelmének fejlődése a kollíziós jogban a közismert „Boll-eset"-hez vezetett, amelyet a hágai Nemzetközi Bíróság 1958. november 28-án döntött el.[49] A svéd hatóság Svédországban egy holland gyermeket szüleinek halála után állami gondozásba vett, miközben egy holland bíróság a gyermeknek a holland jog szerint gyámot rendelt. Hollandia keresetét — melyet az 1902-ben kötött hágai nemzetközi gyámsági egyezmények Svédország részéről történő megsértése miatt nyújtott be — a Nemzetközi Bíróság elutasította. A bíróság azt az álláspontot képviselte, hogy a nemzetközi egyezmény nem akadályozhat meg egy államot abban, hogy bizonyos jogterületeket közjogilag szabályozzon.

A probléma mindazonáltal az egyezmény megkötése által sokat vesztett jelentőségéből, minthogy ez az egyezmény a nemzetközi jogi védelmi intézkedéseket tartalmazza.[50] Mégis jól látható, hogyan lépett előtérbe a lex fori anyagi normái direkt alkalmazásának gondolata, amiben a fiatalkorúakra vonatkozó jogi szabályozás nemzetközi jogi behatásai fontos szerepet játszottak.

III. Kollíziós normák, mint az anyagi jogra vonatkozó normák a gyermek nemzetközi jogállásának szabályozásában

1. Kiindulópont: az anyagi jogi szabályok

Ha figyelembe vesszük azokat a tendenciákat, amelyek az anyagi normáknak ilyen nagy mértékű befolyást biztosítanak a nemzetközi magánjogra, felvetődik a kérdés: vajon ez a „struggle with reality" — amint Mádl a mai kollíziós jog problémáit találóan jellemezte — a kollíziós jogi módszer változásához vezetett-e?[51]

Ezzel kapcsolatban utalni kell azokra az új amerikai elméletekre, amelyek a külföldi elemet tartalmazó tényállásokat általánosságban az anyagi jogi normák „policy"-jának meghatározása révén kívánják megoldani. Ez vonatkozik Ehrenzweigre, aki a lex fori anyagi jogi normáit tekinti fejtegetései kiindulópontjának, ugyanígy Curriere vagy Caversre is.[52] Különösen a gyermek jogállásának szabályozása tekintetében az európai irányzatok az amerikai általános tanokhoz igen közel kerülnek. A belga bíróságoknak a „but social" alapján álló döntéseit

[46] Emery v. Emery, 45 Cal. 2d 421, 289 P. 2d 218 (1955)

[47] Vö. például: *Dölle:* Familienrecht II(1965), 293. old. N. 49.; a közlekedési joghoz (BGB 1634. §.) vö. OLG Hamm, OLGZ 1968. 506. old.; KG, 1969. május 12., FamRZ 1970, 93. old.; vö. általában *Schwoerer:* Kindeswohl und Kindeswille, NJW 1964. 5. és köv. old.

[48] Abdul Rahman Omar Adra v. Clift, 195 F. Supp. 857 (D. Md. 1961.)

[49] Lásd fent: 5. lábjegyzet

[50] *Kropholler:* Das Haager Abkommen über den Schutz Minderjähriger (1966), 67. old.

[51] *Mádl:* Struggle with Reality in Private International Law, Acta 11(1969), 153. és köv. old.; vö. ugyanő: Hungarian Private International Law on New Pathways, Acta 10(1968) 135. és köv. old., 142. old.

[52] Az újabb amerikai elméletekről áttekintést nyújt: *De Nova:* Historical and Comparative Introduction to Conflicts Law, Rec. des Cours 118(1966—II), 437. és köv. old., 591. old.; vö. még: *Ehrenzweig:* 11. lábjegyzte, 224. és köv. old.; bírálja: *Kegel:* The Crisis of conflict of Laws, Rec. des Cours 112(1964—II), 95. és köv. old., 224. old.

párhuzamba lehet állítani az amerikai felfogásokkal, amelyek a mindenkori „policies"-t engedik érvényesülni.[53] Továbbmenve: a nemzetközi vonatkozású törvényesítési problémákkal kapcsolatos német jogalkalmazás abban a mondatban foglalható össze, hogy a német jogszabályokat külföldi elemmel bíró tényállásokra is alkalmazni kell, ha a család Németországban él, és az atya hazai joga a törvényesítést tiltja.[54]

Az európai irodalomban számos kísérlet történt ennek a jelenségnek a leírására és szabályozására. Francescakisnál a kétoldalú kollíziós normák mellé lép a „lois d'application immédiate",[55] azaz olyan normák, amelyeket egy tényállásra közvetlenül alkalmaznak, és éppen a „Boll-eset" volt az, amely a szerzőt Batifollal együtt ilyen meggondolásokhoz vezette.[56] Emellett eltolódik a kollíziósjogi módszer kiindulópontja. Most már *nem a jogviszony* — mint Savignynál —, vagy — amint ma mondjuk — a jogkérdés alapjául fekvő tényállás képezi az alkalmazandó jog kérdésének kiindulását, hanem — alkalmazási területén — a *lex fori normája* lesz az, ami után kérdezünk.[57] Hasonló tendenciákat látunk az olasz jogban is. „Norme di applicazione necessaria"-ról beszélnek,[58] vagy pedig az „ordine pubblico interno"-nak tulajdonítanak jelentőséget külföldi elemmel bíró esetek elbírálásánál is.[59] De Nova nagyon világosan „norme con apposita delimitazione delle sfera di efficacia"-ról beszélt, azaz különlegesen behatárolt normákról.[60] A fenti elméleteknek, amelyek éppen a családjogban játszanak szerepet[61], közös vonásuk, hogy a Mancini megfogalmazta kétoldalú kollíziós normák rendszere mellett *különleges szabályokat* ismernek el, amelyek az előbbiektől *függetlenül* alkalmazandók. Nincsen szükség tehát a nemzetközi magánjog normáira; éppen azért beszél Treves szemléltető módon „autocollegamento"-ról, azaz *önkapcsolásról*.[62]

A német irodalomban egy ízben megkísérelték a családra vonatkozó alkotmányos előírásokat közvetlenül a külföldi elemmel bíró tényállásokra alkalmazni, mindazonáltal ez a megoldási javaslat nem talált elfogadásra.[63] Másfelől a német irodalom azon fáradozott, hogy a klasszikus nemzetközi magánjogot megmentse, mégpedig azáltal, hogy a belföldi anyagi jogi szabályoknak külföldi elemet tartalmazó tényállásra való alkalmazása esetén „elrejtett" kollíziós normákról beszélt, és az ilyen esetben alkalmazott behatárolási kritériumok „bilateralizásáért" szállt síkra.[64] Legújabban Kropholler vezette be az anyagi jogra vonatkozó kollíziós norma fogalmát — éles ellentétbe állítva ezt a Savigny módszerével.[65]

2. Különbségek az USA és Európa között

a) A személyállapot nyilvántartása (regisztrálása). Amikor a gyermek jogállására vonatkozó amerikai és európai tendenciákat összehasonlítjuk és értékeljük, nem szabad elfe-

[53] Lásd fent 41. lábjegyzet, alább 80. lábjegyzet; úgy tűnik, hogy itt *Pillet* gondolatai hatnak tovább, aki a kollíziósjogi kérdéseket a „recherche du but social des lois civiles" segítségével kívánta megoldani. (Traité pratique de droit intenational privé I (1923), 108. old.; Pillet kritikájához: *Quadri:* Lezioni di diritto internazionale privato, 3. kiad. (1961), 145. old.

[54] Hasonlóan *Vischer:* fent 11. lábjegyzet, 300. old.

[55] *Francescakis:* Quelques précisions sur les „lois d'application immédiate" et leur rapports avec les regles des conflicts de lois. Riv. dir. int. priv. proc. 3(1967) 691. és köv. old.; ehhez az elmélethez vö. Neuhaus: Rabelsz 33(1969), 194. és köv. old.; vö. még *Graulich:* Regles de conflit et regles di application immédiate, Melange Dabin II(1963), 629. és köv. old.

[56] *Batiffol/Francescakis:* Larret Boll et la Cour Internationale de Justice et sa contribution á la théorie du droit internationale privé, Rev. crit, dr. int. pr. 48 (1959) 259. old.

[57] Hasonlóképpen *Réczei:* Internationales Privatrecht (Budapest, 1960) 377. old. a gyermekre kedvezőbb jog magyarországi (lásd fent: 9. és 10. lábjegyzet) érvényesülésével kapcsolatban arról beszél, hogy a jogválasztás alapja nem a „jogviszony tartalma", hanem az „alkalmazandó jog tartalma".

[58] Vö. ezzel kapcsolatban *Malintoppi:* Diritto uniforme e diritto internazionale privato in tema di trasporto (1955) 81. old. N. 98. utalással a családjog fejlődésére; ez az elmélet a nemzetközi munkajogban is szerepet játszik, vö. *Malinttoppi:* I rapporti di lavoro nel diritto internazionale privato italiano. Il diritto dell'economia 1958, 681. és köv old.; *Pocar:* Norme di applicazione necessaria e conflitti di leggi in tema di rapporti di lavoro, Riv. dir. int. priv. proc. 3. (1967) 734 és köv. old.; vö. *Szászy:* Determination of the Applicable Law in the Case of Conflicts Between Labour Statutes of Public Law Character in Western Legal Literature, Scritti in onore di Gaspare Ambrosini III (Milano 1970) 2093. old.

[59] *Sperduti:* Saggi di teoria generale del diritto internazionale privato (1967) 175. és köv. old.; és *Jayme:* Rabelsz 32(1968) 161. és köv. old., 165—167.; *Sperduti:* Théorie du droit international privé, Rec. des Cours 122(1967—III) 175. és köv. old., 312. és köv. old.

[60] *De Nova:* I conflitti di leggi e le norme con apposita delimitazione della sfera di efficacia. Dir. int. 13(1959). I., 13. és köv. old.; ugyanő Conflict of Laws and Functionally Restricted Substantive Rules, California Law Review 54(1966)1969. és köv. old.; ugyanő: Un caso australiano di accertamento della portata „speziale" di una disposizione legislativa, Studia Ghislerianna, Studii Giuridici 1967, 126. és köv. old.

[61] Vö. CC. 116. §. II., és ezzel kapcsolatban: *Conforti:* L'esecuzione delle obbligazioni del diritto internazionale privato (1962) 104. old.; a nemzetközi örökbefogadási jog kérdéséhez: *Pau:* Il limite dell'ordine publico rispetto all'efficacia in Italia di un provvedimento straniero do adozione, Riv. dir. int. 39(1956) 201. és köv. old., 205. old., N. 3.

[62] *Treves:* Il controllo dei cambi nel diritto internazionale privato (Padova 1967), 123. old.; vö. még *Conforti* 61. lábjegyzte 131. old.

[63] Vö. *Bernstein:* Ein Kollizionsrecht für die Verfassung NJW 1965, 2273. és köv. old.; AG Erlangen 1969. február 27., StAZ 1969, 304. (Iran). A bíróságok általában az ordre public keretében vették figyelembe az alkotmány előírásait; az alaptörvény befolyása a kapcsolás szabályaira nézve vitatott; vö. a gyermek jogállása vonatkozásában *Simitis:* Personen und personenstandsrechtliche Fragen des neuen Nichtehelichenrechts, StAZ 1970, 255. old., N.).

[64] *Neuhaus:* lásd fent 55. lábjegyzet 195. old.; az „elrejtett" kollíziós normákhoz vö. ugyanő: Die Grundbegriffe des Internationalen Privatrechts (1962) 49. old.

[65] *Kropholler:* Rabelsz 33(1969), 94. és köv. old. 99. old.

lejtenünk egy fontos különbséget. Az Egyesült Államokban hiányzik az Európában ismert személyállapotra vonatkozó nyilvántartás.[66] Hogy egy örökbefogadás érvényes-e, vagy sem, vagy pedig, hogy egy gyermek kitől származik, az Egyesült Államokban többnyire csak akkor vetődik fel, ha egy örökbefogadott gyermek örökbefogadó szüleitől örökölni kíván. Európában viszont a személyállapotra vonatkozó kérdések mindjárt felvetődnek, amikor a gyermek személyállapotát absztrakte meg kell állapítani. Technikai szempontból tehát az Egyesült Államokban a gyermek jogállásának szabályozása abban a körben, azon a területen mozog, amelyet mi *„előkérdésnek"* tekintünk, azaz a probléma a mindenkori lex causae valamelyik normájába van beágyazva, amely lex causae egyben lex fori is. Európában viszont gyakran a gyermek regisztrálandó személyállapota, státusza a főkérdés.

Ugyanez vonatkozik Európában a státuszperekre, mint például a törvényesség megtámadására vonatkozó, valamint az örökbefogadás semmisségének megállapítására vonatkozó perekre.[67] Az Egyesült Államokban általában időbeli korlátozás nélkül bármikor lehetőség van a leszármazás, vagy az örökbefogadás érvényességének vitatására, anélkül, hogy egy már létező státusz-ítéletre szükség lenne.

Az Egyesült Államokban, tehát a családjogi viszonyok hatásait (incidents) szabályozó anyagi jogi normáknak kollíziós jogi normákként való értelmezése sokkal inkább kínálkozik, mint nálunk Európában.

b) A kollíziós jogi problematikának a hatásköri szabályok közötti elrejtése. Egy további különbség az Egyesült Államok és Európa között — mely a legújabb Hágai Egyezmény következtében mindenesetre már nem annyira mélyreható —, hogy az amerikai államokban a hatásköri előírásoknak döntő jelentősége van. Ha egyszer egy bíróság hatáskörét megállapította, akkor törvénytelen gyermek tartására, bírósági ítélettel történő törvényesítésre,[68] valamint örökbefogadásra irányuló perekben mindig saját jogát fogja alkalmazni.[69] A kollíziós-jogi problematika itt a hatásköri előírások mögött rejtőzik el.[70] Az anyagi jogi normák anélkül kerülnek alkalmazásra, hogy kollíziós jogi relevanciájukat közelebbről vizsgálnák.

3. Közbenső következtetés

Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a gyermek jogállására vonatkozó *anyagi jog átalakulása kihatott a nemzetközi magánjogra* is. Többszörösen is odavezetett, hogy az anyagi jog normáit kiterjesztették nemzetközi elemmel bíró tényállásokra. Ilyen esetben már nem a tényállás, hanem az anyagi jogi norma áll előtérben.

IV. A klasszikus nemzetközi magánjog megélénkítéséért és megerősítéséért

A következő részben a vázolt fejleményekkel szembeni ellenvetéseimet szeretném megfogalmazni. Továbbmenve meg kívánom indokolni, hogy miért látszana célszerűnek a kétoldalú kollíziós normák módszerének erősítése.

1. Normahalmozás; a Lund-doktrina

A nemzetközi magánjog, mint az anyagi jogi normák értelmezése a kiindulópontot illetően azt jelenti, hogy visszatérünk a statutisták tanításaihoz, azaz az egyes törvények hatókörét állapítjuk meg. Ezzel azonban már régesrég túlhaladottnak hitt problémák merülnek fel.

Az anyagi jogra vonatkozó kollíziós norma *hátrányai* közül az egyik legismertebb, hogy megsokszorozza a pozitív és negatív hatásköri összeütközések lehetőségét.[71] Ha ugyanis minden törvény meghatározza a saját hatókörét, alkalmazási területét, akkor a tényállást egyidejűleg több jogrendszer is hatókörébe vonhatja: azaz *normahalmozás* áll elő. Másfelől előadódhat az a helyzet, hogy nincsen alkalmazható anyagi jogi norma: ez esetben *normahiány* áll elő. A normahiány még viszonylag könnyen leküzdhető a lex fori normáinak, mint „residuary rule" (Ehrenzweig)[72] segítségül hívása révén, jóllehet olyan normát alkalmazunk, amelyről előzőleg már megállapítottuk, hogy nem a szóban forgó tényállásra vonatkozik. A normahiány problémáját már nehezebben lehet megoldani.

A vázolt problematika jó példáját nyújtja a kaliforniai kollíziós jog a törvényesítés területén. A kaliforniai polgári törvénykönyv (a továbbiakban: CC) 230. §-a a törvénytelen gyer-

[66] Vö. *Peters:* Bemerkenswerte Kapitel des ausländischen Personenstandsrechts. Festschrift Ficker (1968) 362. és köv. old., 372. és köv. old.

[67] A német jogtól eltérően az örökbefogadás érvénytelenségére csak akkor lehet hivatkozni, ha annak semmisségét státuszítélet kimondotta. Vö. *Jayme:* Zur Eintragung eines Randvermerks nach § 30 PRtG trotz nichtiger Adoption nach italienischem Recht. StAZ 1970.

[68] Georgia, Missisippi, North Carolina, South Carolina és Tenesse államok az USA-ban a „legitimatio per rescriptum principis"-t ismerik a törvényességnek bírósági ítélettel való kimondása formájában.

[69] Az örökbefogadással kapcsolatban vö. *Ehrenzweig:* A Treatise in the Conflict of Laws (1962) 402. old., *De Nova:* fent 35. lábjegyzet 75. és köv. old., vö. általában *Szászy:* International Civil Procedure (Budapest 1967) 315—317. old.

[70] *Hanisch:* Die Versteckte Rückverweisung im internationalen Familienrecht. NJW 1966, 2085. és köv. old. 2089. old.

[71] Vö. *Beitzke: Betrachtungen zur Methodik im* Internationalen Privatrecht, Festschrift Smend (1952) 1. és köv. old., 5. old., *Wiethölter:* Einsetige Kollisionsnormen als Grundlage des Internationalen Privatrechts (1956) 81. old.; *Neuhaus:* Die Grundbergriffe fent 64. lábjegyzet 57. old.

[72] *Ehrenzweig:* fent 29. lábjegyzet, 103. old.

mekek számára előnyös előírást tartalmaz. Eszerint a törvénytelen gyermek törvényessé válik, ha apja őt sajátjának ismeri el, házastársa beleegyezésével családjába felveszi, és őt törvényes gyermekként kezeli. Itt — a romanista jogoktól eltérően — a törvényesítés egy *magatartáshoz* kapcsolódik, és nem egy formális akaratnyilatkozathoz. Ezenkívül pedig a gyermek a törvényes gyermekekkel teljes mértékben egyenjogúvá válik, így joggal beszélhetünk külön akaratnyilatkozat nélkül is törvényesítésről.

Külföldi elemmel bíró tényállásokra a kaliforniai bíróságok *négy* nevezetessé vált *esetben* a saját törvényesítésre vonatkozó jogukat alkalmazták. Problematikánk szempontjából a negyedik a döntő, mégis utalni szeretnék a többire is, minthogy ezek ismerete nélkül a fejlődés vonala nem érthető meg.

A Supreme Court először 1892-ben a *Blythe v. Ayres* ügyben[73] hozott döntésében folyamodott az atya lakhelye szerinti jog alkalmazásához, és az említett rendelkezés hatókörét kiterjesztette egy olyan esetre, amikor az atya Kaliforniában, az anya és a gyermek viszont Angliában laktak. A „favor legitimationis" elve a bíróság döntésében fontos szerepet játszott. A kaliforniai jog — hangzott a bíróság indokolása — a törvényesítés mellett van, így semmi alap sincs arra, hogy kitérjen a vele „antagonisztikus" angol jog elől. A következő esetben *(Wolf v. Gall*[74]*)* ismét a CC 230. §-a került alkalmazásra, jóllehet az atya Guatemalában élt, és ott tanúsította a törvényesítő magatartást is. Minthogy a szóban forgó ügyben a kaliforniai örökjogot kell alkalmazni, elegendő, ha az örökölni kívánó törvényes voltát kaliforniai jog szerint bizonyítja.

A legismertebbé azután az 1945-ben eldöntött *„In re Lund's Estate"* eset lett.[75] A gyermek Norvégiában született, és csak 21 éves korában telepedett át Minnesotába, ahol felvétetett az atya családjába, amely család később Kaliforniában meghalt, és a bíróság a szóban forgó gyermek örökösödési igényeinek helyt adott azzal, hogy az atya Minnesota és New Mexico-beli magatartásának „factual significance"-t tulajdonított. A bíróság ily módon a kaliforniai törvény alkalmazási körét tehát olyan államokbeli előzményekre is kiterjesztette, amelyekben a CC 230. §-a szerinti törvényesítés ismeretlen.

A normahalmozás szempontjából különösen fontos az utoljára 1965-ben eldöntött *„Estate of Bassi v. Zappaterra* eset, amely a fejlődésre pontot tett.[76] Ebben az esetben a kaliforniai törvény törvényesítő hatásait nemcsak az egész földgolyóra terjesztették ki, hanem a törvény időbelileg korlátlanul távoli országok korábbi generációira is visszahatott.

A bíróság a CC 230. §-át egy Kaliforniában elhunyt olasz származású örökhagyó nővérei javára alkalmazták, akik az elhunytnak féltestvérei voltak. A törvényhely hatókörét ily módon olyan előzményekre terjesztették ki, amelyek a múlt század 80-as éveiben Olaszországban játszódtak le, kaliforniai földre sem az atya törvénytelen gyermekei, sem az említettek nem léptek. A bíróság még annak figyelembevételét is elutasította, hogy az említett féltestvérek az anya házasságkötése révén egy új családba kerültek, és az anya férjének elismerése folytán a törvényes gyermek jogállását megszerezték. Így ezek az olasz gyermekek két apát nyertek, az egyiket kaliforniai, a másikat olasz jog szerint. Két ízben örököltek törvényes gyermekként.

Ez ellen még nem lehetne semmi kifogásunk. Nagy fontosságú e helyen azonban a következő: az anyagi jogra vonatkozó kollíziós normák módszere kényszerűen vezetett olyan eredményekhez, amelyeket *egyik jogrendszer sem kívánt.* A kettős örökösi jogállást nem a „policies" diktálták, hiszen a „favor legitimationis" eleve nem kívánja azt, hogy valaki két atya törvényes gyermeke legyen, hanem ez az eredmény automatikus következménye volt a megkezdett útnak. Az a kollíziós norma, amely a gyermeket a leszármazás és a törvényesség alapján valamely jogrendszer alá rendeli, ez esetben jelentős túlsúlyban van a hazai (lex fori szerinti) normák kiterjesztő értelmezésével szemben.[77] Az anyagi jogi normák interpretálásának módszere a külföldi jog alkalmazását bizonyosan nem zárja ki, mégis le kell szögezni, hogy — mint a „Bassi eset" mutatja — a lex fori anyagi jogi normáinak külföldi elemet tartalmazó tényállásra való közvetlen alkalmazás esetén a pillantás könnyen elkalandozik az államhatárokon túlra.

2. Sántikáló jogviszonyok elkerülése

Ez az eset azonban még többet is mutat. Az anyagi jogra vonatkozó módszer veszélyeket hordoz magában a gyermek nemzetközi jogállása szabályozásának egyik legfontosabb feladatával kapcsolatban, ez pedig a *sántikáló jogviszonyok elkerülése.*[78] Ha a saját jogrendszer irányába tekintünk, ennek anélkül való alkalmazásától érthető módon idegenkedünk, hogy a

[73] 96 Cal. 532. 31 P. 915(1892)

[74] Wolf v. Gall. 32 Cal. App. 163 P. 346(1916). Az atya Guatemala-beli lakhelyével kapcsolatban vö. In re Lund's Estate, 26. Cal. 2d 472, 159 P. 2d. 643, 651(1945)

[75] Lásd: előző lábjegyzet.

[76] Estate of Bassi v. Zappaterra, 234 Cal. App. 2d 529. 44 Cal. Rptr. 541 (1961).

[77] Ha viszont a leszármazás és a törvényesítés különböző jogrendszerek hatókörébe kerül, akkor ennek következtében kettős apaság is előállhat, vö. *Frank:* Legitimation durch nachfolgende Eheschliessung bei offenkundig falscher Vaterschaftsanerkennung, FamRZ 1969, 626. és köv. old., 629. old.

[78] *Mende* például (Deutsch-niederländische Adoptionen, ZBIJugR 1963, 99. és köv. old., 104. old.) utal arra, hogy a sántikáló örökbefogadás elfogadhatatlan megoldást nyújt.

jogviszony külföldi elemére tekintettel lennénk. Ez az eljárás abból a körülményből következik, hogy a legtöbb anyagi jogi norma saját alkalmazásának körét nem határozza meg világosan, tehát az a benyomás keletkezik, mintha korlátlanul alkalmazható[79] lenne.

Így például egy belga bíróság egy belga gyermeknek anyja spanyol házastársa által történő örökbefogadását a belga örökbefogadási jogban érvényesülő gyermekvédelmi gondolatra hivatkozva érvényesnek fogadta el, jóllehet ennek feltételei a spanyol jog szerint nem álltak fenn, így az örökbefogadás elismerése Spanyolországban kétséges volt.[80] Ez egyes esetekben indokolt lehet. A „Bassi"-esetben a gyermekeknek olyan szerencséjük volt, hogy két gyermeki-leszármazási jogviszonyra hivatkozhattak, amelyek közül az egyik abban az országban hatályos volt, amelyiknek jogrendszere az öröklés rendjére irányadó volt.[81] Ez azonban nincs mindig szükségképpen így. Sántikáló jogviszonyok a résztvevők számára súlyosan *hátrányos* következményekkel is járhatnak. Az említett örökbefogadási esetben például az a kellemetlen meglepetés érheti a feleket, hogy a gyermek később örökbefogadó atyja Spanyolországban levő hagyatékát nem fogja örökölni. A család székhelyének egy másik államba való minden további megváltoztatása újabb bizonytalanságokat hoz magával.

Nem csupán arról van szó tehát, hogy a döntések, a jogi megítélés harmóniájának absztrakt elve törést szenved, hanem arról is, hogy egészen konkrétan a résztvevők olyan országhatárokat átlépő érdekeivel kerülünk szembe, amelyek túlságosan erős hangsúlyozása következtében az adott jogrend saját „policy"-ját tévesztjük szem elől.

V. *Közvetítő megoldások és új utak*

Az utolsó részben arról lesz szó, hogyan tudnánk olyan új utakat mutatni, amelyek lehetővé teszik az említett veszélyek tompítását lehetőség szerint anélkül, hogy a „favor legitimitatis" és a „favor adoptionis" tendenciáiban kifejezésre jutott gyermekvédelmi nézőpontot figyelmen kívül hagynánk.

1. Jogegységesítés

Ha a továbbiakban közvetítő megoldásokról lesz szó, úgy ezek értelemszerűen olyan tényállásokra vonatkoznak, amelyek jogegységesítés révén még nincsenek kielégítően megoldva.[82] Éppen a gyermek jogállásának szabályozásában hoztak az 1956-os és 1958-as hágai gyermektartási egyezmények jelentős könnyítéseket. Hasonlóképpen hatott ki újabban a tartási igényeknek külföldön történő érvényesítésére vonatkozó ENSZ-egyezmény is.[83] Példaszerűnek mondható a kétoldalú államközi jogsegélyegyezmények hálózatának kiépítése a szocialista országokban;[84] ugyanez vonatkozik Skandináviára és a Benelux országokra.[85] Ugyan ide sorolhatók az anyagi jogra vonatkozó jogegységesítési törekvések, mint például az említett Európai Örökbefogadási Egyezmény.[86] Mind nagyobb befolyást gyakorolnak továbbá azok az államközi szerződések, amelyeket az Internationale Zivilstandskommission tagállamai kötöttek.[87] Végül meg kell említeni az azonos szövegű kollíziósjogi modell-törvények törvénybeiktatását. Ezzel kapcsolatban például az Egyesült Államokban az 1968-as Uniform Jurisdiction of Custody Act ígér döntő eredményeket.[88] Hasonló célokat követ a kiskorúak hazaszállításáról szóló Európai Egyezmény, amelyet 1970. május 28-án, Hágában írtak alá.[89]

2. Külföldi családi jog, mint „datum" a belföldi anyagi jogi normák keretében

Az anyagi jogra vonatkozó módszer a sántikáló jogviszonyok létrejötte elkerülésének céljával összhangba hozható, ha a gyermek jogállásának kérdéseit nem közvetlenül a külföldi jog alá rendeljük, hanem ezt, mint „datum"-ot — a fogalmat mindenekelőtt Ehrenzweig dol-

[79] Vö. még *Neuhaus:* Die Grundbegriffe, fent 64. lábjegyzet 55. old.

[80] Bruxelles (1 Ch.), 1964 június 24., Journal des Tribunaux 1964, 585. old.

[81] Lásd fent 76. lábjegyzet.

[82] Vö. ezzel kapcsolatban *Müller-Freienfels:* The Unification of Family Law, Am. J. Comp. L. 16(1968), 175. és köv. old.

[83] Vö. Appell. Trieste, 1969. március 8., Riv. dir. int. priv. proc. 6(1970), 689; vö. még *Jayme:* NJW 1969, 1527. old.; az egyezményhez lásd még: *Krispi-Nikoletopoulou:* Le recouvrement des aliments a l'étranger selon la Convention internationale de New York de 1956, Revue hellénique de droit international 22(1969), 1. és köv. old.

[84] Vö. *Drobnig:* Die Kollisionsnormen in den Rechtshilfeverträgen des Ostblocks, Osteuroparecht 6(1960), 154. és köv. old.; *Lübchen:* Internationale Rechtshilfe in Zivil- und Familiensachen. Ein Leitfaden für die Anwendung Rechtshilfeverträge der DDR in Praxis (1969); *Szászy:* L'exequatur des jugements et sentences, Droit hongrois-droit Comparé, fent 8. lábjegyzet, 149. és köv. old., 157. old.

[85] *De Winter:* La nouvelle version du projet Benelux de loi uniforme de droit international privé, Rev crit. dr. int. pr. 57(1968), 577. és köv. old., *Ferid:* Zum entwurf eines einheitlichen Gesetzes über das IPR in den Beneluxstaaten, StAZ 1969, 241. és köv. old., *Nadelmann:* The Benelux Uniform Law on Private International Law, Am. J. Comp. L. 18(1970), 406 és köv. old.

[86] European Convention on the Adoption of Children, European Treaty Series Nr. 58., vö. még fent 30. lábjegyzet.

[87] Vö. ezzel kapcsolatban *Simits;* RabelsZ 33 (1969), 30. és köv. old.

[88] Uniform Child Custody Jurisdiction Act, bevezetéssel és kommentárral publikálva: Philadelphia 1968.; vö. *Bodenheimer* The Uniform Child Custody Jurisdiction Act: A Legislative Remedy for Children Caught in the Conflict of Laws, Vanderbilt L. Rev. 22(1969), 1207. és köv. old.

[89] European Convention on the Repatriation of Minors, European Treaty Series Nr. 71.

gozta ki[90] — a belső *anyagi jogi normák keretében* szemléljük.

Így lehetőség adódik arra, hogy a saját döntésnek a szóban forgó személy állampolgársága szerinti külföldi államban való elismerésének esélyeit figyelembe vegyük. Példának tekinthető ezzel kapcsolatban az angol High Court of Justice Chancery Division-jának legújabb döntése.[91] Egy Spanyolországban lakhellyel rendelkező gyermeknek angol házaspár általi örökbefogadásáról volt szó. A bíróság angol jogot alkalmazott. Mégis annak a vizsgálódásnak a keretében, vajon az örökbefogadás a gyermek javát szolgálta-e, a bíróság tekintettel volt arra, hogy az angol ítélet milyen hatásokat válthat ki Spanyolországban. Az örökbefogadás érvényessége iránt csak azután rendelkezett, miután meggyőződött arról, hogy az ítéletet Spanyolországban el fogják ismerni, és a szülői hatalom spanyol jog szerint át fog szállni az örökbefogadó szülőkre.

A külföldi jogot tehát nem alkalmazták közvetlenül, mégis hatásai a belföldi anyagi jogi norma keretében jogi jelentőséget nyertek. Ez esetben a gyermek javának gondolata és a döntések harmóniájának absztrakt elve összhangban vannak.

3. Külföldi anyagi jogi normák összehasonlító értelmezése

A siker reményével következő lehetőségként kínálkozik külföldi anyagi jogi normák értelmezésénél a jogösszehasonlítás segítségül hívása. Ha a *jogösszehasonlító vizsgálatok* tendenciává válhatnak az anyagi jogi megoldás keresésénél, akkor ennek az államhatárokat túllépő tényállások esetén is jelentősége lehet.

Ha például a törvénytelen gyermek javát szolgáló törvényhozási reformokat tekintjük, látható, hogy igen sok jogrendszer legalábbis a házasságtörésből származó és az egyéb törvénytelen gyermekek egyenjogúsítását keresztül vitte. Azok az előírások, amelyek az ilyen természetű egyenjogúsítást megtiltják — mondja Simitis — ma már anakronisztikusak.[92] A német—olasz jogi forgalomban a házasságtörésből származó gyermekek törvényesítésének tilalma különös szerepet játszik. Az olasz jog — úgy tűnik — nem engedi meg a házasságtörésből származó gyermeknek a természetes szülő általi elismerését mindaddig, amíg a másik házastárs él, vagy pedig közös leszármazóik még kiskorúak. Ez következik az olasz Codice Civile 252. §-ából. Minthogy ez az előírás a jogösszehasonlítás során leszűrhető megoldásoknak ellentmond, kézenfekvő, hogy az olasz jog nem állt meg itt, hanem praeter legem *korrektúrákat* fejlesztett ki. Ha ilyen módosításokat keresünk, elsőnek tűnik szembe, hogy az olasz ítélkezési gyakorlat a természetes szülő-házastárs halálát az elismert külföldi ítélettel egyenrangúként fogadja el.[93]

Olyan gyermekeknél tehát, akik a német anya később felbontott első házassága idején fogamzottak, lehetőség van a törvényesítésre, ha ebből a házasságból kiskorú gyermekek nincsenek. Ilyen esetben tehát a német közrendhez való visszanyúlásra nincsen szükség.

Egy másik esetben, nevezetesen a kettős házasságok (bigámia) törvényesítő hatásával kapcsolatban — úgy tűnik — két felfogás áll egymással szemben Olaszországban.[94]

Az egyik felfogás a kettős házasságnak — még jóhiszem esetén is — csak az ebből a házasságból származó gyermekek esetén biztosít törvényesítő hatályt, míg a másik felfogás a vélt házasságra vonatkozó rendelkezéseket (Codice Civile 128. §) kiterjeszti azokra a gyermekekre is, amelyek a kettős házasság előtt születtek. Ez a vita az olasz joggyakorlatban nem bír túlzott jelentőséggel, minthogy beföldi esetek ott ritkák, nagy jelentőségre emelkedett azonban Németországban, ahol az elvált és Dániában újraházasodott olaszok a házasság előtt született gyermekeik törvényesítését kérik. A német bíróságok ezeket a gyermekeket törvényesnek tekintették, éspedig joggal.[95] Ha a külföldi jogban két nézet áll szemben egymással, úgy a jogösszehasonlítás szempontjából „helyesebb" megoldást lehet alkalmazni. Nem sértjük meg tehát a külföldi jogot, hanem a jogösszehasonlítás hozzásegít ahhoz, hogy úgy döntsünk, ahogyan ma maga a külföldi bíró feltehetően döntene.

Az olasz jog szerinti szülői hatalom kérdésének egyik jó példáját szolgáltatta a Bundesgerichtshof egyik legutóbbi döntésében.[96] A legtöbb jogrendben a szülői hatalomnak és a jogosultságok atya általi gyakorlásának alapelve megrendült. Ha a szülők elválnak, a szülői hatalom már nem azért illetheti meg az atyát, mert ő a természetes rangelső, hanem azért, mert a gyermek érdeke, java (Kindeswohl) így kívánja.[97] Az olasz jogban mindazonáltal él a

[90] *Ehrenzweig:* fent 29. lábjegyzet, 83. és köv. old.; ugyanő: Local and Moral Data in the Conflict of Laws: Terra Incognita, Buffalo L. Rev. 16(1966), 66. és köv. old.

[91] In re B. (S.) (An Infant) (1967) 3 W. L. R. 1438 = (1968) Ch. 204. és 216. old.; ugyanígy *Graverson:* The Conflict of Laws, (,6, kiad. (1969), 402. old.; *Nygh:* The Conflict of Laws in Australia (Sidney 1968), 502. old.; vö. továbbá *Dopffel:* Anerkennung ausländischer Adoptionen im englischen Rechtskreis, RabelsZ 22(1957) 220. és köv. old. 260. old.; *Eeek:* The Swedish Conflict of Laws (1965) 59. old.; *Carsten:* Internationales Adoptionsrecht, StAZ 1970, 167. old.

[92] *Simitis:* StAZ 1969, 15. old.; *Vischer:* fent 11. lábjegyzet, 299. old.

[93] *Jayme:* Nochmals zur Legitimation des Kindes einer Deutschen und eines Italieners, StAZ 1964, 308. old.; Luther: Zur Legitimation von Kindern italienischer Eheleute in Deutschland bei Anerkennungshindernissen, FamRZ 1967, 439. és köv. old.

[94] Vö. *Jayme:* StAZ 1968, 137. old.

[95] Vö. például AG Hamburg, 1968. január 30., StAZ 1968, 135. old., Anm. Jayme.

[96] BGH, 1970. június 18., FamRZ 1970, 547. old.

[97] Vö. Corte Cost, 1967. július 8., n. 102., Foro it. 1967 I, 1977. old.

szabály, hogy a patria potestast egyedül az atya gyakorolja (Codice Civile 316. §). A Bundesgerichtshof találóan fejtette ki, hogy ezt a szabályt több más rendelkezés egészíti ki (a Codice Civile 330. és 333. §§-ai), amelyek a *gyermek védelmét* tartják szem előtt, ilyenformán végső soron a gyermek java, a gyermek védelmének gondolata dönt. Ez pedig ténylegesen is megegyezik az olasz ítélkezési gyakorlat uralkodó álláspontjával.[98]

A külföldi jog normái ilyen módon történő alkalmazásának előnyei a saját belföldi anyagi jogi normáknak az ordre public alapján történő direkt alkalmazásával szemben kézenfekvőek. Egyrészt könnyebbé válik a meghozandó ítélet külföldi elismerése, ami pedig a lex fori alkalmazása folytán veszélyeztetve van,[99] másrészt pedig azokat a finom különbségeket, amelyek a szülői hatalom tekintetében a német és az olasz jog között fennálnak, nem fogják szükségtelenül ignorálni.[100] A tényállás külföldi eleme továbbá állandóan a figyelem középpontjában van, így lehetővé válik, hogy az eset különleges vonásai például a gyermek javának megállapításánál helyet kapjanak.[101]

Ha ilyen esetben a jogösszehasonlításhoz fordulunk, mint ahogy ez nézetem szerint helyes, úgy ez a magatartás csak annyit jelent, hogy a *külföldi jogban az általános tendenciának megfelelő megoldást* keresünk. Ez következik a „praesumptio similitudinis"-ből, a hasonlóság feltételezéséből, amint Zweigert nevezte,[102] abból a heurisztikus elvből, amely a jogtudomány ezen ágát jellemzi. Ha a külföldi jog tartalma nem állapítható meg bizonyosan, és ezért az értelmezésre nincs lehetőség, a jogösszehasonlítás e nehéz feladat megoldásánál segítséget tud nyújtani, mégpedig egy olyan módszer formájában, amely a fórum állama jogának alkalmazásával szemben mindenképpen előnyben részesítendő.

4. *A gyermekre kedvezőbb jog elve, mint korrigáló foktor*

A kollíziósjogi és anyagi jogi érdekek közötti utolsó közvetítő módszer: a gyermekre kedvezőbb jog elve, mint ahogy az például az 1969-es magyar nemzetközi magánjogi törvénytervezet alapjául szolgál.[103] Közvetítőnek tűnik ez a megoldás azért, mert a döntési-ítélkezési harmóniát elősegítő perszonálstatutum marad az irányadó, míg csupán a belfölddel való szorosabb kapcsolat esetén érvényesülhet a magyar jog. A kardinális kérdés: *mit értsünk a gyermekre „kedvezőbb" jogon?*

Mindenekelőtt az a kérdés vetődik fel, hogy a külföldi jogot a magyar joggal *absztrakte* kell összehasonlítani, vagy pedig a szóban forgó eset konkrét körülményei alapján *in konkreto* kell vizsgálódni.[104] Egy általánosságban kedvezőbb jog alkalmazása ugyanis a konkrét esetben a gyermekre hátrányos következményekkel járhat. Nézetem szerint mindig a konkrét eset körülményeire kell tekintettel lenni. Ezzel kapcsolatban az amerikai „better law" elmélettel kapcsolatos vitákhoz nyúlhatunk vissza.[105] Ott más területeket illetően kifejlődött az az alapelv, hogy a bíróságok más szempontok alapján azt a jogot részesítik előnyben, amelyik a modern adottságok támasztotta új követelményeknek jobban eleget tesz. Ezzel szemben Cavers fogalmazott meg meggyőző kétségeket.[106] A bíróságnak — Cavers szerint — nem az a feladata, hogy összehasonlító jogi gyakorlatokat végezzen, hanem sokkal inkább az, hogy a két peres fél igényeiről döntsön[107]

Ezzel persze még nem döntöttük el azt a kérdést, mi is a gyermekre kedvezőbb jog. Többen kétségeiket fejezték ki azzal kapcsolatban, hogy a kérdésre egyáltalán lehet-e választ adni.[108] Első pillantásra úgy tűnik, hogy a gyermekre kedvezőbb jogot le lehet fedezni a „favor legitimitatis" elvével: eszerint az a gyermekre kedvezőbb jog, amely szerint a gyermek törvényesnek minősül. Mindazonáltal ez nincs mindig így. Gondoljunk csak a gyermek vélt törvényességének megdöntésére abból a célból, hogy természetes szüleihez fűződő jogi kapcsolatai helyreálljanak, azokhoz a szülőkhöz való jogi kapcsolatai, akiktől származik, és akik esetleg a gyermek gondozását is átvették.

A gyermekre kedvezőbb jog eleve tehát a törvényesítést tartalmazó jog mechanikusan

---

[98] Vö. például *Cividali:* L'art. 333 C. C. e la sua applicazione nella prassi giudiziaria: prospettive presenti e future. Riv. trim. dir. proc. civ. 23(1969), 306. és köv. old.

[99] Vö. még *Jayme:* FamRZ 1967, 496. old.

[100] Vö. ezzel kapcsolatban *Jayme:* FamRZ 1967, 700. és köv. old.

[101] A gyermekre kedvezőbb jog elve az olasz jogban vö. *Wuppermann:* Die Anwendung italienischen Rechts bei einstweiligen Anordnungen nach § 627 ZPO, FamRZ 1970, 177. és köv. old, 182. old.

[102] *Zweigert:* Méthodologie du droit comparé, Melanges Maury I (Paris 1960), 597 és köv. old., 592. old.

[103] Lásd fent 9. és 10. lábjegyzet. Hasonló rendelkezést tartalmaz a lengyel jog, vö. *Szászy:* Private International law in the People's Democracies (Budapest 1964), 360. old.

[104] Vö. ehhez a problémához *Kisch:* La lois la plus favorable, a „Ius et Lex, Festgabe Gutzwiller" (Basel 1959) kötetben, 373. és köv. old., 389. old.

[105] A „better law" doktrinához vö. *Ehrenzweig:* „False Conflicts" and the „Better Rule": Threat and Promise in Multistate Tort Law. Virginia Law Review 53(1967) 847. és köv. old.; *Leflar:* American Conflicts Law (1968) 245. old., 254—259. old.

[106] *Cavers:* The Choice-of-Law Process (Ann Arbor 1965) 84—87. old. 122. old.; vö. még *Jayme:* Rabels Z (34(1970) 141. és köv. old., 142. old.

[107] Előző lábjegyzet 86. old.

[108] Vö. például a Hágai Tartási Egyezményt: *De Winter* Rapport, Actes VIII(1957) 312. old. A magyar joggal egyező rendelkezést tartalmaz a Benelux államok egységes nemzetközi magánjogi törvényének tervezete 1950-ből (9. cikk III, Rev. crit. dr. int. priv. 40 (1951) 710. és köv. old., 711. old) Ezt a rendelkezést az 1968-as új tervezet (5. cikk III., StAZ 1969, 251. old.) konkretizálja, és az említett Hágai Egyezménnyel egyezően a tartás kérdéseire szűkíti; az eredeti tervezet kritikájához vö. *Kisch:* fent 104. lábjegyzet.

egyszerű alkalmazásával szemben fölényben van. Ezenkívül *nemzetközi szempontok is* figyelembe jöhetnek, mint például a döntés elismerésének kérdése a gyermek hazájában. Így a magyar szabály a magyar anyagi jog alapján a perszonálstatutum flexibilis korrektúráját teszi lehetővé, egy olyan korrektúrát, amely azt jelenti, hogy alapvetően a perszonálstatutum marad irányadó.

VI. Összefoglalás

A gyermek jogállására vonatkozó anyagi jog változásai sokoldalúan kihatottak a nemzetközi elemmel bíró tényállásokra is. Létezik egy tendencia, hogy a változások vívmányait közvetlenül a nemzetközi színtérre is átvigyük. A nemzetközi magánjog számára ez a körülmény azzal a következménnyel járt, hogy a nézőpont eltolódott. A kiindulópontot már nem annyira a tényállás és az arra alkalmazandó jog képezi, hanem az anyagi jogi norma és annak alkalmazási köre. Ez oda vezethet, hogy az államhatárokat túllépő érdekek figyelmen kívül maradnak. Éppen ezért támogatni kell a gyermek nemzetközi jogállásának szabályozásában a klasszikus módszer érvényesítését, amely az anyagi normák mellett külön kétoldalú kollíziós normákat is figyelembe vesz. A legújabb fejlődésben a közvetítő megoldások jelentkeznek, amelyek a nemzetközi aspektusokat helyezik előtérbe anélkül, hogy az anyagi jogi érdekeket elhanyagolnák. Megítélésem szerint a jövő útja ez.

Jayme, Erik

Az urbanizáció és tömegkommunikáció szerepének megítélése a polgári kriminálszociológiában

Az indusztrializációt—urbanizációt és a vele járó jelenségeket a polgári kriminálszociológusok többsége igen jelentős tényezőnek tartja a bűnözést elősegítő feltételek rendszerében, így számos, széles körű vizsgálatot folytattak a modern civilizációs jelenségek kriminogén hatásáról.

A szempont korántsem új, a városi makrokörnyezet kriminogén ártalmait már a múlt század szociológusai ismerték, tudták, hogy az indusztrializációval együttjáró fokozódó munkamegosztás aláássa a közösségi érzés évszázados rendjét, különösen a vidékről városba felkerült lakosság körében. A tradicionális létforma felbomlása, a személyes kapcsolatokon alapuló csoportkontroll megszűnése az értékítéletek elbizonytalanodásával, elidegenedéssel, az anómia megjelenésével, a deviációs magatartások növekedésével járt mindenütt, ahogyan ezt Durkheim is bizonyította. A folyamat azonban napjainkban is tart, hiszen az iparosodás és városiasodás (gondoljunk a fejlődő országokra) világméretekben még korántsem fejeződött be. Az amerikai Powell 1970-ben megjelent könyve előszavában így ír: „A város az anómia fő megnyilvánulási tere lett, intézményesítette a széttagoltságot és deszocializációt. A jelen urbánus káosz gyökerei a múltban erednek, az individualizáció folyamatában, mely meglazította a közösségi kötelékeket és az embereket egymástól izolálta... A túlzott munkamegosztás dezintegrációt eredményezett, az anómia a rák szerepét tölti be a társadalom testén."[1]

Powellhez hasonlóan egyes modern szerzők igen sötét képet festenek a nagyvárosi létforma szociálpszichológiájáról. Igen jellegzetes pl. Walter Menninger pszichiáter, az erőszak okaival és megelőzésével foglalkozó nemzeti bizottság (USA) tagjának cikke az erőszak és az urbánus krízisek összefüggéséről.[2] Felhívja a figyelmet arra, hogy az urbanizáció egyre növeli az interperszonális súrlódási lehetőségeket, az „egyéni szféra" megsértését, melyre bizonyos egyének — és ezek közül kerül ki szerinte az erőszakos bűntettesek nagy része — „túlreagálással", azonnali ellenakcióval válaszolnak. Továbbá a modern oktatás és információdömping azt is eredményezi, hogy az átlagember megismerve az emberiség általános, tudományos lehetőségeit, egyre jobban tudatában van saját egyéni kicsiségének és korlátainak, tudja, hogy az emberiség képes elpusztítani a földet, ő viszont egyre gyengébbnek érzi magát a társadalom erőivel szemben. „Az urbanizáció állandó összehasonlítási alkalmat kínál arra, hogy másoknak milye van és nekem mim nincs." A tömegkommunikáció állandóan fokozza a nagy státusbeli diszkrepanciák tudatát. Ugyanakkor az amerikai kisember abban a tu-

[1] *Powell* E. H.: The Design of Discord. New York, 1970.

[2] *Menninger*, Walter: Violence and the Urban Crises. (Crime and Delinquency, 1970. juli. 229. old.)

datban nőtt fel, hogy a hangoztatott demokratikus ideológia, de már a Függetlenségi Nyilatkozat is ugyanakkora boldogságra és sikerre jogosítja fel, mint a kevés szerencséseket. A valóságban viszont „általános a személyes jövő bizonytalanságának érzete, az emberek elvesztették bizalmukat abban, hogy esélyük van a közösségben biztonságos státus megszerzésére. A csökkentértékűségnek ezt az érzését sok ember úgy próbálja enyhíteni, hogy alkoholizál vagy kábítószert használ, vagy kisebbségi érzésének kompenzálására: fegyvert hord. Ennek a magatartásmintának a kialakulása nyomon követhető a legtöbb erőszakos bűntett miatt elítéltnél... Az egyén szinte elvész a komputerek és a bürokrácia labirintusában, a család pedig egyre veszít szilárdságából, kohéziós erejéből és egyre kevésbé ad biztonságérzetet az egyénnek. Így az, arra érzi késztetve magát, hogy csoportokba verődjön, ezáltal a biztonságnak, a valahová tartozásnak és erőnek érzetét nyerje".

Azért időztünk el Menninger cikkénél, mert gondolatai arra a civilizációs válság-hangulatra jellemzőek, melyet a tőkés országok legnevesebb szociológusainál is megtalálunk, és mert jól demonstrálják azt, hogy nem az urbanizáció önmagában, hanem csak a tőkés társadalmi renddel való összefüggésében eredményezi a bűnözés tömegméretű növekedését. Ezt látszik felismerni Marcuse is, az ipari tömegtársadalom dinamizmusáról 1963-ban írott tanulmányában. Kifejti, hogy a kapitalizmus első fázisára jellemző nyílt uralmi rend napjainkra átváltozott adminisztrációvá. Az egykori nagy főnökök átalakulnak ügyintézőkké, az ügyintézés pedig hatalmas, szervezett, bürokratikus funkcióvá válik. „A kizsákmányolás kitapintható, kézzelfogható forrása eltűnik a tárgyilagos racionalitás mellvédje mögött és az általános érdek fedi el." Azonban sem a fizikai erőszakot és a személyi függést helyettesítő adminisztratív kényszer, sem a fogyasztás területén fellépett uniformizálódás, sem a munka természetében bekövetkezett változás nem kompenzálják azt a tényt, hogy az élet és halál döntő kérdéseit, az egyéni biztonságot és a nemzet biztonságát egy olyan szinten intézik, ahová az egyéneknek nincs bejárásuk.[3]

Az urbanizáció eredményeként létrejött ipari tömegtársadalom „civilizációs válsága" a legtöbb kutató szerint jellegzetes pszichés zavarokban s ennek kapcsán emelkedő deviációs tendenciában is kifejeződik. Merton és Allport hangsúlyozzák a fokozódó alkalmazkodási nehézségek szerepét. Azok ugyanis, akik a jelenleginél kevésbé differenciált és ellentmondásos viszonyok között még tudnának adaptálódni, az urbanizáció mai körülményei között már nem tudnak beilleszkedni. Fromm és mások leírják a pszichés dezorganizáció különböző forrásait. A technika pl. az átlagember számára misztifikálódik, mivel nem érti, elidegenedik környezetétől, jelentéktelennek érzi magát, szorong. Ez gyakran lázadásba, a tárgyak értelmetlen rombolásába csap át. Felgyorsul a napi életritmus, a pszichikus túlingereltség általánossá válik. A mindenhová eljutó és válogatatlanul észlelt hírközlés mindennapivá teszi a katasztrófák, a különféle erőszak-megnyilvánulások élményét, így az egyén lassan közömbössé válik irántuk. S mivel a makrostruktúra egyre inkább sztresszel telített, ugyanakkor a tradicionális családi forma bomlik. Albert Cohen logikusan mutat rá, hogy az egyén csoportbiztonság iránti igényének kielégítésére szükségszerűen keletkeznek a „zártabb, énközelebb, specifikus értékrendszert kialakító szubkultúrák", melyeknek szerepe viszont a kriminalitás növekedése terén közismert.[4]

Marshall Clinard összehasonlította a több évtized óta Európában és az USA-ban folytatott vizsgálatok eredményeit a bűnözés és a nagyvárosi életforma kapcsolatáról, majd arra az eredményre jutott, hogy az empirikus adatok az alábbi hipotéziseket igazolják: — minél urbanizáltabb egy terület, annál magasabb a tulajdon elleni bűncselekmények száma; — az urbanus területre jellemző személytelenség előmozdítja a vidéki bűnöző által a városokban való elkövetést; — minél jobban urbanizálódott egy terület, annál jobban kedvez a szubkultúrák kialakulásának, melyek a bűnözés folyamatosságának forrásai; — a környezet hatása a kriminogén személyiség kialakulására csak urbanizálódott területen jelentős.[5]

Az eddig elmondottakból azonban nem lehet arra következtetni, hogy a polgári kriminológusok egyöntetűen feltételezik a puszta ipari—technikai fejlődés, urbanizálódás és a bűnözés növekedése közötti szükségszerű kapcsolatot. A kanadai Denis Szabo pl. 1963-ban írott tanulmányában, valamint 1965-ben megjelent Kriminológiájában az alábbi gondolatmenetet fejti ki:[6] Az urbanizáció folyamata lényegében két fázisú: az első, a lakosság nagyvárosokba való koncentrálódási folyamata a fejlett tőkés országokban ma már lényegében befejezettnek tekinthető, a koncentrálódási folyamat az ötvenes években stabilizálódott. A második, a városi kultúra körének kiterjedése, napjainkban zajló folyamat. Ennek során a falvak elvárosiasodnak (gondoljunk a közlekedés és főleg a tömegkommunikáció szerepére), a városi lakosság viszont törekszik a természetesebb körül-

[3] *Szabo*, Denis: Kriminológia. Montréal, 1965. (OKKrI nyersfordítás.)

[4] *Popper*, Péter: A kriminális személyiségzavar kialakulása. Budapest, 1970. 51—54. old.

[5] *Szabo*, D.: Urbanizáció és bűnözés. Sack, Fritz—*König*, René: Kriminálszociológia. Frankfurt, 1968. (OKKrI nyersfordítás, 189—190. old.)

[6] *Szabo*, D.: Urbanizáció és bűnözés. *Sack-König* i. m. 187—211. old. *Szabo, D.*: Kriminológia, 159—171. old.

ményekre: az elővárosok egyre jobban kiterjednek. Így Szabo szerint a város-falu ellentét napjainkban egyre jelentéktelenebbé válik, ami a fejlett tőkés országokat illeti. A városiasodással járó szocio-kulturális konfliktusok és a bűnözés kapcsolata ma már inkább a fejlődő országokra érvényes. Persze, nem arról van szó, hogy az, amit régebben az urbanizáció kriminogén problémáinak tekintettünk, megszűnt volna: sőt, az egész fejlett ipari-technokrata társadalom (más szóval: ipari tömegtársadalom) problémájává vált, ma már az egész civilizációra jellemző kultúra és az általa kiváltott deviáns magatartások alakulása közötti összefüggés a kriminológiai vizsgálat tárgya. Már nem egyszerűen a városok és a városi élet túlburjánzásáról van szó, hanem a munkamegosztás, az interperszonális kapcsolatok, új csoportstruktúrák rendjéről, mely az egész ipari tömegtársadalmat jellemzi, s melynek lényege az, hogy az ember környezete ma már nem természeti, hanem technikai környezet. Az ezáltal diktált életritmus pedig nem az ember biológiai ritmusának, hanem a termelési folyamat igényeinek felel meg. Ez a technikai vagy városi környezet a szociológus számára három síkban jelentkezik, sajátos alkalmazkodási problémákat vetve fel.

1. A társadalmi sík jellemzői, a régi intézmények felbomlása és újak alakulása: Dezorganizálódik a szűkebb család, csökken a szülői tekintély, megszűnnek az oldalági kapcsolatok, csökken a csoportkontroll, a primér, személyi és emocionális kapcsolaton alapuló mikrostruktúrák jelentősége. Előtérbe lép a szekundér, kényszeren (pl. munkahely) alapuló csoport jelentősége, mely az egyént a szakmai, gazdasági, politikai élet szerveivel, tehát a makrocsoporttal kapcsolja össze. A szekundér csoportokon belül új feszültségek-konfliktusok keletkeznek, melynek gyökere az, hogy ezek alakulását az egyén nem befolyásolhatja, nem is ellenőrizheti, hanem annak szükségszerűen alá van rendelve. A szekundér csoporton belüli verseny — a primér kiscsoport szolidaritása helyett — az egyéni érdek mindenek fölé helyezését mozdítja elő.[7]

2. A kulturális sík jellemzői: Az érdekek és életkörülmények változásával változnak az értékítéletek is, azonban ez az egyéni helyzetek sajátosságaitól függő ritmusban és gyorsasággal történik. Egyesek gyorsan alkalmazkodnak, másoknál a tudati változások folyamata lassú, cselekedeteiket még a régebbi környezetben kialakult értékítéletek és szokások határozzák meg, mint a bevándorlóknál. Részben ezért van, mondja Szabo, hogy a domináns kultúra értékrendje a városokban gyakran meghátrál egyes területeken a meglevő mikro- vagy szubkultúrákkal szemben. Az ipari tömegtársadalmat a szocio-kulturális sokféleség jellemzi, az egyértelmű normák hiánya miatt a magatartást szabályozó fékek gyengülnek. Az értékítéletek sokrétűsége részben azt jelenti, hogy egymástól eltérő több norma létezik egymás mellett, de azt is, hogy az egyes csoportokat kötő norma szemben áll más csoportnormákkal és a domináns értékrenddel is.

3. A társadalmi és kulturális sík ellentmondásai tükröződnek a személyiségre jellemzővé váló tényezőkben. A személyiség a szociológus számára mindenkor egy szocializálódási folyamat termékét jelenti, s ez a folyamat még az egyéni temperamentumot is befolyásolja, mondja Szabo. Az urbanizáció folyamán egyre csökkentek mind a hagyomány által vezérelt, mind pedig a belülről vezérelt, autonóm személyiségek, és általánossá vált a kívülről, mások által vezérelt személyiség, s ebben a tömegkommunikációnak igen nagy szerepe van. A normák pluralizmusa, a kulturális konfliktusok következtében a nagyvárosi emberek többségének „marginális" a személyisége, nincs szilárd központi magja, belső ellentmondásokkal terhelt, egyensúly nélküli. Az ellentétes normákkal bíró, de egymással érintkezésben levő csoportok hatása az egyént igen bonyolult alkalmazkodási feladat elé állítja. A tudati-etikai tényezők gyorsütemű változása egyre nehezebb döntéshelyzeteket produkál: fokozódik a személyiség labilitása. A személyiség-fejlődés igen fontos tényezője, hogy a modern nagyvárosi környezet a gyermek részére számos frusztráció állandó forrása, pedig tudjuk, hogy meghatározott, korai életkorban kell meglenni azoknak az effektív és intellektuális feltételeknek, melyek a társadalmi alkalmazkodást később biztosítják. Ellenkező esetben irreverzibilis hézagok keletkeznek, nem-regenerálható sérülések élnek tovább az egyénben. A frusztrációk (pl. az anyai gondoskodás, megfelelő biztonságérzet hiánya) azután az ismert agressziós jelenségekben csapódnak le. Az ellentétes normák hatása már a gyermeket is éri: az azonosulás és az adekvát önideálképzés nehézségei lépnek fel, pl. a gyermek ellentétes normákat valló személyekkel azonosul, így nem alakulhat ki integrált énideálja, értékrendje.

A tömegtársadalom paradoxonja — állítja Denis Szabo —, hogy bár létezik ugyan közös kultúra, melyet a tömegkommunikációs eszközök folyamatosan terjesztenek (így annak mindenki, csaknem egyforma mértékben ki van téve), sőt, bizonyos vonatkozásban (divat stb.) egyre homogénabb kultúra jön létre, ugyanakkor, az ipari tömegtársadalom az „ezer gettó társadalma" is, őrizve sokféle normát és sajátságot. Ennek pedig az az oka, hogy bizonyos ízlés- és igénybeli nivellálódás ellenére, a társadalmi differenciálódás továbbra is fennáll, sőt mélyül. Hiába válnak egyre ha-

[7] Ez a jellemzés igen jól mutatja a tőkés és szocialista viszonyok közti különbséget és azt, hogy miért lenne helytelen a társadalmi rend megkülönböztetése nélkül, általában ipari tömegtársadalomról, általános civilizációs válságról beszélni.

sonlóbbá az aspirációk, hiába figyelhető meg bizonyos kulturális uniformizálódás, a különböző társadalmi miliők zártsága megmarad, melyet a technika fejlődése és a munkamegosztás fokozódása csak erősít.[8]

Szabo szerint azonban mindezek ellenére „az a koncepció, mely az urbanizálódást minden társadalmi bajok forrásának tekintette, egyre inkább a múltba vész". A város és falu közti különbség teljesen meg fog szűnni, ez azonban csupán annyit jelent, hogy „a nagyvárosi életen belül ható tényezőkre vonatkozó megállapítások nemcsak a nagyvárosokra és a városi életformára érvényesek, hanem érvényük tendenciaszerűen kiterjed a fejlett iparral rendelkező országok egész társadalmára". Ezért szerinte a „városi környezet" fogalma elavult, és azt az általánosabb „technikai környezet" fogalmával kell helyettesíteni. A technikai környezet viszont egyre bonyolultabb adaptációs követelményeket támaszt az emberrel szemben, melyek gyakran meghaladják biológiai és pszichológiai teherbíró képességét, tehát kriminogén szerepe nem tagadható. Bár Szabo tanulmánya elején kiemeli, hogy következtetéseit főleg az USA és Nyugat-Európa nagyvárosaira, illetve azok lakosságára vonatkoztatja, ezt nem azért teszi, mert felismeri és hangsúlyozni kívánja a tőkés termelési mód és a kriminalitás kapcsolatát, hanem csupán azért, mert ezekben látja az urbanizációs folyamat teljes végigvitelét. Az ipari tömegtársadalom, a technikai környezet fogalmait a tulajdonviszonyoktól függetlenül használja, mintha ez lenne a civilizáció általános perspektívája.

Az urbanizáció — ipari tömegtársadalom — civilizációs válság gondolatkörében lényeges szerepet kap az a kérdés, hogy a tömegkommunikációs eszközök (tv, film, rádió, sajtó) befolyásolják-e és milyen fokban a kriminalitást. Szociológusok és a közvélemény körében egyaránt az utóbbi időkig az a hipotézis volt általános, hogy a tömegkommunikáció által ábrázolt bűncselekményeknek bizonyos kiváltó hatásuk révén, nem jelentéktelen befolyásuk van a bűnözés emelkedésére. Ezt látszott alátámasztani az a pszichológiai megfontolás is, hogy a problémák és azok erőszakkal való megoldása között — ha elég sűrűn fordulnak elő — az egyénben feltételes kapcsolatok alakulnak ki, megkönnyítve, hogy adott esetben hasonlóan reagáljon. Napjainkban azután empirikus vizsgálatok sorát folytatták le, melyek korántsem igazolták a fentieket. Sőt ma már az ellenkező végletnek is vannak szószólói: néhányan azt hangsúlyozzák, hogy az erőszakos cselekmények elkövetőivel való, a tömegkommunikáció által tálcán kínált azonosulás lehetősége biztonsági szelepet jelent sok ember számára, melyen keresztül az egyébként manifeszt megnyilvánulással fenyegető agresszió levezetést nyerhet.

Angliában és az Egyesült Államokban sorozatosan végzett felmérések anyagát Joseph Klapper tanulmánya ismerteti.[9] Emlékeztet arra, hogy Donald Cressey az 1940-es években (amikor az USA-ban már a bűnügyi és western-filmek áradatáról lehetett beszélni) azt találta, hogy a filmek nem gyakorolnak jelentékeny kriminogén hatást. 1951-ben Ricutti, 3000 iskolásgyermek tv-nézési szokásait vizsgálta és arra az eredményre jutott, hogy a rendszeresen tv-t néző gyermekek között semmivel sem volt több rosszul adaptálódó, agresszív, deviáns magatartású gyermek, mint a tv-vel nem rendelkező családokban.

1958-ban Angliában, Himmelweit, Oppenheim és Vince többoldalú és ismételt vizsgálatokat végeztek 2000 iskolásgyermekkel, majd bűnöző fiatalokkal. Azt találták, hogy az erőszakot és a bűncselekményeket tartalmazó adások rendszeres nézése sem az egyén beállítódását, sem magatartását nem befolyásolja döntően, amennyiben a gyermek korábban és általában jól adaptálódottnak tekinthető. Hatásuk azonban — bizonyos fokban — kimutatható volt olyanoknál, akik eleve rosszul alkalmazkodtak, ún. problémás gyermekek voltak. A vizsgálatokból kiderült, hogy a bűnözők, szemben a kontrollcsoporttal, különösen kedvelték az erőszakos tartalmú darabokat, ilyet gyakran is néztek. A kutatók álláspontja azonban az volt, hogy kauzális összefüggést ezekben az esetekben sem lehetett találni, a magatartás és a tömegkommunikációs hatás közti összefüggés ugyanis sohasem közvetlen, azt mindig a tényezők sokasága közvetíti, a bűncselekmények és erőszakosságok ábrázolásai nem elsődleges okozói a későbbi ilyen magatartásnak, csupán arról lehet szó, hogy egyes esetekben megerősíthetik a már meglevő magatartási tendenciákat. Himmelweiték szerint negatív hatás csak akkor mutatkozik, ha az „agressziós" adások gyakori látványa találkozik a befogadó egyén pszichológiai problémájával, tehát nem az adás tartalma a delinkvencia determináló tényezője, hanem fordítva, az ettől függetlenül, az egyén élettapasztalatai és adottságai által korábban létrejött beállítódás az, amely meghatározza, hogyan fog pl. a bemutatott erőszak látványára reagálni. Még az is csak egészen ritkán és extrém esetekben fordul elő, hogy a már korábban agresszióval telített fiatalnál a tv adja meg az „utolsó lökést", ilyenkor sem iniciálva azt, hanem csak siettetve, elősegítve annak felszínre jutását. Más kutatók is arra a meg-

[8] Itt *Merton*, R. gondolatai tükröződnek, s ha a „differenciálódás" kifejezést a tulajdonviszonyok különbözőségével, tehát lényegében a kizsákmányolással helyettesítenénk, a tőkés társadalmak hű portréját kapnánk.

[9] *Klapper*, Joseph: A tömegkommunikációs eszközök hatásai. *Sack-König* i m. 281—330. old. A legújabb kutatásokat ismertetik és értékelik *Halloran* és *Brown:* Television and Delinquency. Leicester U. Press 1970. c. munkájukban.

állapításra jutottak, hogy semmi esetre sem tekinthető a kriminális magatartás oki tényezőjének az, hogy valaki milyen gyakran részesül a bűn és erőszak látványában. „Öt olyan vizsgálat ismeretes — mondja Klapper —, melyek során megállapítást nyert, hogy a bűncselekményt, erőszakot tartalmazó darabok, történetek rendszeres »fogyasztása« esetén a bűnözés semmivel sem volt gyakoribb, mint azoknál, akik csak ritkán, vagy egyáltalában nem voltak ilyen hatásnak kitéve." Végkövetkeztetése az, hogy az erőszakos cselekmények tömegkommunikációs hatása a többség, a jól alkalmazkodó, normális emocionalitású egyének számára pszichológiailag sem káros, sőt egyes esetekben az ún, „lereagálás" mechanizmusának életbeléptetésével, szelektív módon, még hasznosnak is tekinthető. A rosszul alkalmazkodó, erősen frusztrált, agresszióval telített egyént viszont stimulálhatja, erősítheti az agresszióra vezető fantáziaképeket, így ezek számára pszichésen károsnak tekinthető, de még ekkor sem a beállítódást meghatározó kriminogén tényező.

Szinte teljesen azonos módon vélekedik Denis Szabo is. „Téves lenne, ha a nagy tömegkommunikációs eszközöket általában kriminogén hatásúaknak tekintenénk. Nem azok, kivéve bizonyos egyénekre. Hatásuk a közönség minősége szerint változik." Megemlíti, hogy egyes vizsgálatok szerint a filmnek pl. 10 bűnöző fiú közül, csak egyre van kriminogén hatása.[10]

A tanulási folyamat és a kriminalitás összefüggéseit vizsgálva Jefferey (USA) is foglalkozik a tv, képregények stb. hatásával. „Azt hiszik — írja cikkében —, hogy ha a gyermek erőszakot lát a tv-ben, maga is erőszakos módon fog viselkedni. Ez a felfogás feltételezi, hogy a magatartást irányító ingerek a tv ernyőjén jelennek meg, holott a valóságban az irányító ingerek a gyermek saját környezetében vannak. A tv-program generalizációja azokra nézve, akik azt szemlélik, attól függ, hogy a kétféle környezet (az ábrázolt és a tényleges) azonos vagy hasonló-e, valamint a szemlélő múltbeli kondicionáltságától (tanulási tapasztalataitól)."[11]

*

Visszatérve alapkérdésünkre, elmondhatjuk, hogy az urbanizáció és a bűnözés között a legtöbb polgári kriminológus komoly összefüggést lát, olyannyira, hogy sokukban a civilizációs válság képe uralkodik. Az 1970. évi kyotói IV. ENSZ kriminológiai kongresszuson is, a tőkés országok delegátusai szinte egybehangzóan képviselték azt az álláspontot, hogy az urbanizációt nemcsak a fejlett, de a fejlődő országokban is (utóbbiban különösen a fiatalkorúak tekintetében) kriminogén tényezőnek kell tekinteni. Hasonlóképpen az a vele egyidőben megjelenő, felgyorsuló belső migráció is (különösen a fejlődő országokban), mely rossz lakáshelyzettel, adaptációs nehézségekkel stb. jár. Hangsúlyozták annak kriminogén jelentőségét, hogy milyen a társadalom mozgékonysága, „átállási képessége", vagyis milyen gyorsan reagál a civilizációs fejlődés során bekövetkezett változásokra, mert ha nem, úgy az intézmények és intézkedések lemaradása kriminogén hatást produkál. (Pl. új iparágak hirtelen kialakulását követi-e adekvát képzési lehetőség, ellenkező esetben deklasszálódások következnek be, vagy a mezőgazdaság nagyüzemesítése együttjár-e a paraszti életforma megváltozásának lehetőségével. A „gépezet" változásával ugyanis az egyénnek is változnia kell, mert különben törvényszerűen jelentkeznek a típusos beilleszkedési nehézségek.)

Általában azt vallják, hogy — bár maga a társadalmi-civilizációs fejlődés és a bűnözés közötti összefüggés tulajdonképpen nem ismert — a felgyorsult ütemű fejlődés, a hirtelen változás fokozzák a bűnözést.

Megállapításaik fenomenológiai síkon maradnak, nem jutnak el és nem is kívánnak odáig eljutni, hogy a változás társadalmi-gazdasági tartalmát vizsgálják. A mi felfogásunk szerint viszont a fejlődés és a bűnözés közötti viszony attól függ, hogy mi a fejlődés tartalma, milyen irányban változik a társadalom. A történelmi tapasztalatok szerint ugyanis a progresszív változás végső soron objektíve mindig kedvező helyzetet teremt a bűnözés megelőzéséhez.

Kétségtelen, hogy a technika gyorsütemű fejlődése és hatása az életmódra, a személyiségre, az emberközi kapcsolatokra önmagában is ellentmondásokkal terhes. Nem mindegy azonban, hogy ezek az ellentmondások milyen gazdasági talajon, milyen társadalmi struktúra mellett jelentkeznek. Azok a civilizációs „válságtünetek", melyek oly gyakran felmerülnek a polgári szociológusok munkáiban, nem elsősorban magának a civilizációnak, hanem a tőkés termelési viszonyokra épülő civilizációnak tünetei, s hogy ez mennyire így van, arra bőséges bizonyítékot maguk a polgári kriminológusok szolgáltatnak. Ezért — különösen kriminológiai szempontból — valóban helyesebb különválasztva, tőkés és szocialista civilizációról beszélni, ahogyan Huszár Tibor javasolja.[12]

Raskó Gabriella

[10] *Szabo*, Denis: Kriminológia, 280—281. old.

[11] *Jefferey*, J.: Criminal Behavior and Learning Theory. The Journal of Crim. Law, Criminology and Pol. Science, 1965. okt. 294. és köv. old.

[12] *Huszár*, Tibor: Fiatalkorú bűnözők. Budapest, 1964. 128. old.

A vállalati igazgató jogállásának jellege

A munkajog tudománya mindeddig nem foglalkozott jelentőségéhez mérten a vállalati munkaszervezet struktúrájának és működésének problémáival.[1] Mivel azonban a munkavégzés a munkaszervezet folyamatos működésén belül, annak összetevőjeként megy végbe, a szervezeti viszonyok más tudományágak eredményeit is felhasználó, beható vizsgálata nélkül a dolgozó munkaviszonyának tudományos értékelése egy sor lényeges összefüggést nélkülöz. Az is megállapítható, hogy a szervezeti felépítés problémája elválaszthatatlanul összefügg a hatásköri decentralizáció és a felelősségi elhatárolás kétségtelenül jelentős és a munkajog szempontjából is releváns kérdéseivel. Különösen napjainkban, amikor a gazdaságirányítási rendszer reformjának eredményeként jelentékenyen megnövekedett a vállalati önállóság, egyre aktuálisabbá válik a szocialista állami vállalat komplex jogi vizsgálata.

A vállalat szervezeti és működési viszonyainak körében igen fontos szerephez jutnak a *vezetési viszonyok*. A vállalatvezetés egyes jogi kérdései szoros kapcsolatban állnak a munkaviszonnyal és az üzemi demokrácia intézményeivel csakúgy, mint a vállalati belső szabályzatok problematikájával. A szocialista állami vállalat, mint minden munkaszervezet, szabályozó és szabályozott tevékenységek folyamatos komplexuma. A vállalat szervezeti egységei kölcsönös összefüggésben működő és közös célok elérését szolgáló rendszert alkotnak, amelynek irányítását a vezetés biztosítja. A vezetési funkció ellátására a vállalaton belül is létrejött egy elkülönült igazgatási szervezet, amelynek élén a vállalat igazgatója áll. A gazdaságirányítási reform következtében fokozott mértékben megnövekedett a vállalati igazgató munkájának jelentősége, jogállása azonban jellegét és tartalmát tekintve még sok vonatkozásban nem kellően tisztázott. Feladatkörének bővülése, valamint hatáskörének és felelősségének módosulása ezeknek a problémáknak nagy fontosságot kölcsönöz.

A terjedelem adta lehetőség figyelembevételével e cikk keretében néhány, a vállalatvezetői pozíció jellegével kapcsolatos gondolat felvázolására kerül sor, a teljesség igénye nélkül, elsősorban vitaindító szándékkal.

I. Mindenekelőtt az jelent problémát, hogy a vállalatvezető jogállásának önálló jogszabályban történő átfogó szabályozása *de lege lata* még hiányzik. Jelenleg még nincs törvényi szinten szabályozva magának az állami vállalatnak a jogi pozíciója sem. Ez idő szerint egy minden jogágra kiható, keretjogszabály jellegű kormányrendelet rendezi az állami vállalat és ennek keretében — igen hiányosan — a vállalatvezető jogállását.[2] Az igazgatói jogállás jellegének meghatározásánál ezen kívül a Polgári Törvénykönyv és a Munka Törvénykönyve egyes rendelkezései, valamint egy sor alacsonyabb szintű jogforrásban foglalt norma az irányadó.

Az állami vállalat küszöbön álló törvényi szintű szabályozása jelentős űrt hivatott betölteni. Véleményem szerint sürgető feladat a továbbiakban e törvény keretei között a vállalati igazgató jogállásának jogszabályban történő rögzítése. Az igazgató teljes képviseleti jogkörének elismerése mellett sem lenne helyes annak a hibának a fordított előjelű megismétlése, amely jogalkotásunkat e téren 1967-ig jellemezte, vagyis célszerűtlennek tűnik a vállalat helyzetének az igazgató jogállásán keresztül történt jogi rendezést egy olyan jogalkotói módszerrel felváltani, amely az igazgató pozícióját rögzítené a vállalati jogállás általános meghatározása által.[3] Egy ilyen megoldás további problémák forrása lehet. Mindenekelőtt azért, mert az állami vállalat és az annak élén álló szerv (az igazgató) jogállása korántsem azonos, amit úgy is ki lehet fejezni, hogy a vállalatot megillető jogok és a vállalatot terhelő kötelezettségek köre nem mindenben vág egybe az igazgató jogkörével.[4]

De lege ferenda szükségesnek mutatkozik tehát a vállalati vezetés, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló törvényhez hasonlóan széles szabályozási körben történő, magas jogforrási szintű rendezése. Ezt indokolja az állami vállalatok jogi helyzetének stabilitása iránti népgazdasági igény, és emellett érvel az a jogpolitikai kívánalom is, hogy a szocialista gazdaság legjelentősebb állami szervtípusának jogi szabályozása sem szintjét, sem színvonalát tekintve nem maradhat el az egyéb szocialista szervezetek szabályozásához képest.

Azok az esetleges ellenvetések, amelyek a vállalati önállóságot veszélyeztető lépésnek tüntetnék fel ezt a megoldást, véleményem szerint nem lehetnek helytállóak. Elsősorban arra tekintettel nem, hogy a vállalatvezetés magas szinten történő szabályozása nem hogy gátat szabna a vállalati önállóság érvényesülésének és az üzemi demokrácia kibontakozásának, hanem éppen ellenkezőleg: meggyorsítaná és megfelelő garanciákkal övezné e folyamatokat.

II. A Polgári Törvénykönyv 35. §-a értelmében az állami vállalatot az igazgató képvi-

[1] Ezt a jelenséget *Sárközy* T. (A gazdaságirányítás és a vállalatok viszonyának egyes problematikus kérdései, Állam- és Jogtudomány 1970. 1. 58—108. old.) úgy jellemzi, hogy az állami gazdálkodó szervek belső struktúrája némiképp jogi senki földjévé vált. (108. old.)

[2] 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet.

[3] A vállalat helyzetének az igazgató jogállásán keresztül történt szabályozásának elégtelen voltára Ficzere L. is felhívta a figyelmet (*Ficzere* L.: Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében — Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1970., 90. old.)

[4] Ezzel kapcsolatban l. a II/5. pontot

seli. E rendelkezésből következően tehát az állami vállalat legfőbb képviselője az igazgató. Az igazgatói képviselet jellegének néhány fontos vonására az ide vonatkozó irodalomban már felhívták a figyelmet. Feltárták, hogy az igazgató képviseleti jogköre a vállalat szervezetéből folyó belső szabályzaton alapuló szervezeti képviselet, mivel azonban e szervezetet törvény állapítja meg, ugyanakkor törvényes képviselet is.[5] Rámutattak továbbá az igazgatónak mint képviselőnek számottevő önállóságára a képviselttel, azaz a vállalattal szemben.[6]

Az igazgatói képviselet jellegével és tartalmával kapcsolatban azonban részben az előbb exponáltakkal összefüggésben, részben pedig ezeken kívül is felvetődik néhány kérdés:

1. Hegyháti és *Révai* a jogi képviseletről írt alapvető jelentőségű monográfiában a törvényes képviseletet elemezve rámutattak, hogy a törvényes képviselő megbízatása, kiválasztása nem függ a képviselt akaratától, és így a törvényes képviselet a valóságban kényszer-képviselet, amelynek léte a törvény rendelkezésén alapul.[7] Törvényes képviseleti mivoltából eredően az igazgató vállalati képviseletét is ilyen, a vállalat irányában *kényszerítő jelleg* jellemzi. Ezen az sem változtat számottevően, hogy a vállalat igazgatóját a hatályos rendelkezések értelmében az alapító szerv csak az illetékes szakszervezet véleményének meghallgatása után nevezi ki, illetve menti fel.

Ugyancsak érdekes összehasonlításra nyílik lehetőség az igazgató és a természetes személyek törvényes képviseletének terjedelmét megállapító normák vizsgálata során. A természetes személyek törvényes képviseletének terjedelmét ugyanis kizárólag jogszabályok állapítják meg, míg az igazgatónak mint törvényes képviselőnek a jogkörét a jogszabályokon kívül — azok keretei között — vállalati belső szabályzatok, tehát vállalati szintű különös szabályozási formák részletezik. Ennek folytán az igazgató alá van vetve az általa képviselt vállalat szervezeti és működési szabályzatában (ügyrendjében) foglalt munkáltatói jogkörét érintő rendelkezéseknek.[8] Bár részletes kifejtést igényelne az igazgatói képviseletnek a természetes személyek törvényes képviseletéhez képest jelentkező sajátosságainak vizsgálata, ezt azonban e cikk tárgyánál és kereteinél fogva nem teszi lehetővé.

2. További problémát jelent, hogy a tételesjogot tekintve nem egyértelműen tisztázott az igazgató képviseleti jogkörének terjedelme. Ha a Polgári Törvénykönyvnek az igazgató képviseletét megállapító rendelkezését tisztán polgári jogi szemszögből vizsgáljuk, az értelmezés eredménye az lehet, hogy az igazgató a cselekvőképességgel szükségszerűen nem rendelkező vállalatot, mint jogi személyt helyettesíti az akaratnyilatkozatok tételében, illetve elfogadásában; a joghatások pedig közvetlenül a képviselt vállalat javára vagy terhére állanak be.

A jogi személy polgári jogi fogalom. A vállalat (saját nevében) mint jogi személy válhat a polgári jog által szabályozott vagyoni viszonyok alanyává. A vállalat azonban nemcsak polgári, hanem egyszersmind államigazgatási, pénzügyi és munkajogi jogviszonyoknak is alanya, és a jogszabályok keretei között a működéshez szükséges feltételek biztosítása érdekében ekként, vagyis *komplex* jogalanyként szerezhet jogokat és vállalhat kötelezettségeket.[9] A vállalat jogállását nyilvánvalóan a polgári, államigazgatási, pénzügyi és munkajogi jogviszonyok a maguk összességében, együttesen határozzák meg, ami viszont másfelől azt is jelenti, hogy a vállalat jogállásának egyik legfontosabb vonása, hogy komplex jogalany. A komplex jogalanyisághoz képest a jogi személy fogalma — mint polgári jogi fogalom — szükségszerűen szűkebb terjedelmet fog át.

A jelzett körülmények szoros kapcsolatban állnak az igazgató jogállásával, és ezen belül is képviseleti jogkörével. A tételes jog ugyanis a felhívott rendelkezés értelmében mindössze annyi eligazítást nyújt, hogy az igazgató képviseli az állami vállalatot, de arra nézve nem ad választ, hogy az igazgató az állami vállalatot mint jogi személyt (vagyis mint polgári jogi jogalanyt), vagy pedig mint komplex jogalanyt

[5] *Világhy* M.—*Eörsi* Gy.: Magyar polgári jog, Tankönyvkiadó, (1965. I. kötet, 231. old.)

[6] Így *Román* L.: A munkáltatói jogok természetéről c. tanulmányában (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 43. — Tankönyvkiadó, 1965., 51. és köv. old.)

[7] *Hegyháti* I.—*Révai* T.: A jogi képviselet és védelem — Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, (1964., 6. és köv. old.)

[8] Az Mt. 8. § (1) bekezdése értelmében a munkaviszonyra vonatkozó szabályok közé tartozik — a vállalaton belüli érvénnyel — a kollektív szerződés és a vállalati munkavédelmi szabályzat. A 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 8. §-ának (3) bekezdése pedig úgy rendelkezik, hogy a vállalat igazgatója állapítja meg a vállalati ügyrendet (szervezeti és működési szabályzatot), amely —, ha az Mt. taxatív felsorolását tartjuk szem előtt — nem tartozik ugyan a munkaviszonyra vonatkozó szabályok közé, mégis a vállalat belső viszonyait a vállalaton belüli hatállyal szabályozó normatív aktusnak tekinthető. Ha helyesen értelmezzük az Mt. 13. § (2) bekezdésének második fordulatát, amely szerint a szakszervezet vállalati szervének egyetértése szükséges a vállalatot vagy nagyobb egységeit érintő, a munkaviszonyra vonatkozó, de a kollektív szerződésben nem szabályozott általános jellegű kérdések rendezéséhez, akkor az ügyrend dolgozók munkaviszonyát érintő rendelkezéseit (pl. a fegyelmi jogkör gyakorlásának és a szabadságok engedélyezésének rendjét) a vállalat szakszervezeti szervével egyetértésben kell meghatározni. Ebből pedig a contrario következik, hogy az ügyrend nem ilyen jellegű, tehát a szervezetet és a működési rendet megállapító rendelkezései tekintetében nem érvényességi feltétel a szakszervezet egyetértése, vagyis ez esetben tisztán érvényesül az igazgató szabályozási (normaalkotási) joga.

[9] *Weltner* A.—*Nagy* L.: A magyar munkajog c. egyetemi jegyzetben (Tankönyvkiadó, 1968., I. kötet, 15. old.) kiemeli a vállalattal kapcsolatos szabályozás komplex jellegét, illetve a munkáltatói jogalanyiság tárgyalásánál (115. old.) az állami gazdálkodó szervezetek jogalanyiságának komplex voltát.

képviseli-e. A Polgári Törvénykönyv miniszteri indokolása sem ad megfelelő magyarázatot. Az ugyanis, hogy a képviseleti jogkör az igazgató személyében van egyesítve, és az igazgató általános képviseleti jogkörrel rendelkezik, nem jelenti még azt, hogy ez az általános képviseleti jogkör túlterjed a vállalatnak, mint polgári jogalanynak a képviseletén.

Más kérdés, hogy a gyakorlatot alapul véve nem vitatható, hogy az igazgató képviseleti jogköre olyan értelemben általános és teljes, hogy a vállalatot mint komplex jogalanyt képviseli. A kérdés így csupán arra vonatkozik, hogy az igazgató ilyen értelmű általános és teljes képviseleti jogköre milyen *tételesjogi* rendelkezésen alapul. A munkajog vonatkozásában ugyanez akként vethető fel, hogy milyen rendelkezés állapítja meg a vállalatnak, mint munkáltatónak a képviseletét. Az e téren végzett vizsgálat — a fentebb kifejtetteknek megfelelően — arra az eredményre vezet, hogy ide vonatkozó tételesjogi rendelkezést egyedül a Polgári Törvénykönyv felhívott szakasza tartalmaz, és így — de lege lata — az igazgató komplex képviseleti jogköre tulajdonképpen egy, a polgári jog határain túlmutató kiterjesztő értelmezés eredményeként e rendelkezésen, illetve az egyszemélyi felelős vezetés elvének töretlen érvényesülésén alapul.

3. Az igazgató képviseleti jogkörének tartalmát vizsgálva egy további sajátosság tűnik szembe. A vállalatot számos jog illeti és kötelezettség terheli mind a dolgozóval, mind pedig dolgozóinak összességével, a vállalati kollektívával, illetve az azt képviselő szakszervezeti szervvel szemben.[10] Bár tételesjogi rendelkezés — amint az előbbiekből kitűnik — erre nem jogosítja fel, a vállalatot mint munkáltatót is az igazgató képviseli, és ennélfogva a munkáltatói jogok és kötelezettségek is tartalmává válnak a vezető általános képviseleti jogkörének. A vállalat vezetője tehát a vállalatot nemcsak kifelé, vagyis harmadik személyekkel szemben és a bíróságok, illetve a hatóságok előtt képviseli, hanem a vállalati dolgozókkal, valamint a dolgozói kollektívával szemben is. Ugyanilyen eredményre vezet, hogy a hatályos jog értelmében lehetőség van arra, hogy a vállalat a vele munkaviszonyban álló dolgozóval a munkaviszonyon kívül munkavégzésre irányuló jogviszonyt létesítsen. Ha az igazgató a vállalat képviseletében a dolgozóval megbízási szerződést köt, a vállalatot mint polgári jogi jogalanyt képviseli a vállalati dolgozóval szemben. Ilyen esetben a vállalat dolgozója egy tekintet alá esik a harmadik személyekkel.

4. Szorosan az előbb vázolt sajátossághoz kapcsolódik az az igen érdekes kérdés, hogy a vállalat fogalmi körébe kétségtelenül beletartozó dolgozói kollektíva képviseletére kiterjed-e a vállalati igazgató képviseleti jogköre.[11] Erre nézve ugyanis nem lehet egyértelmű következtetést levonni abból, hogy az igazgató a vállalatnak, mint komplex jogalanynak a legfőbb képviseleti szerve.

Induljunk ki egy példából. A vállalatvezető szállítási szerződést köt egy másik állami vállalattal. Mi sem természetesebb mint, hogy dolgozói kollektíva nélkül a szerződésben vállalt kötelezettségeket a vállalat nem tudná teljesíteni. Az igazgató a vállalatot a példabeli szerződés megkötésekor, mint polgári jogi jogalanyt képviseli. A jogi személynek nem kritériuma ugyan a kollektíva, de az állandó szervezet igen, és ez mindenképpen emberek összességét feltételezi. Csakhogy az állandó szervezet, mint az az egyéb jogi személyek példájából is látható, nem azonosítható egy gyár (üzem) dolgozói kollektívájával. Szorosan jogi szempontból tekintve az igazgató mind külső, mind belső viszonylatban a *vállalatot*, nem pedig a vállalat személyi tényezőjét jelentő kollektívát képviseli. Más kérdés, hogy az igazgató külső viszonylatú képviseleti jogkörének gyakorlása során véghezvitt aktusai gazdasági és társadalmi szempontból a vállalati kollektíva érdekeit is hivatva vannak szolgálni. Az iménti példa esetében a megkötött szállítási szerződés — többek között — a dolgozókkal szemben fennálló foglalkoztatási kötelezettség teljesítését biztosítja.

A belső relációt vizsgálva megállapítható, hogy az igazgatót a vállalat képviseletében számos kötelezettség terheli a dolgozói kollektívával szemben. Az igazgató ezekben az esetekben a vállalatot képviseli a dolgozók kollektívájával szemben. Ennek kapcsán felvethető az a kérdés, hogy képviselheti-e az igazgató a dolgozók kollektíváját a vállalattal szemben. Az állami vállalatról szóló hatályos kormányrendelet 9. §-a határozott nemleges válasszal szolgál, amidőn kimondja, hogy a vállalati dolgozók közösségét a vállalaton belül a vállalati szakszervezeti szerv képviseli A valóságban meglevő és ható gazdasági és társadalmi összefüggéseket azonban maga a jogszabály is figyelembe veszi. Az imént felhívott szakasz ugyanis az igazgatót feladatainak ellátásában a kollektívával és annak érdekvédelmi és képviseleti szervével, a vállalati szakszervezeti szervvel való együttműködésre kötelezi. Ezekből a rendelkezésekből és általában az igazgató helyzetét meghatározó szabályozásból is kifejezésre jut, hogy a vállalat belső viszonylatában is egyik legfontosabb feladata a

[10] *Eörsi* Gy. (Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominate, Tomus XII., Budapest, 1970. 39—67. old.) a vállalat munkajogi jogalanyiságán belül is különböztet, amikor hangsúlyozza, hogy a vállalat egyrészt egyéni munkajogi viszonyok alanya, másrészt pedig olyan jogviszonyok alanya, amelyekben a másik fél a csoportkollektíva. (59. old.)

[11] A kollektíva és a vállalat kapcsolatával összefüggésben lásd *Weltner* A.—*Nagy* L.: i. m. 93. és 94. old., részletesebben pedig Weltner A.: Gondolatok a vállalati kollektívával kapcsolatban — Jogtudományi Közlöny, 1964. 11. (585—597. old.) és újabban *Eörsi* Gy.: i. m.

vállalati vezetésnek a kollektíva érdekeinek előremozdítása.

5. A vállalat igazgatója nemcsak legfőbb képviselője, hanem egyúttal legfőbb *ügyintézője* is a vállalatának. Az ügyintézés a képviselettel összefüggő ügyellátáson kívüli igazgatói tevékenységek gyűjtőfogalma, amely magában foglalja az igazgató folyamatos irányító, szervező és ellenőrző munkáját. Ezek a vezetés keretében végzett tevékenységek vezetői hatáskört (jogkört) igényelnek.

A hatályon kívül helyezett 23/1964. (IX. 19). Korm. sz. rendelet az igazgató általános feladataként jelölte meg, hogy irányító, szervező és ellenőrző tevékenységével egyre magasabb szinten biztosítsa a vállalat rendeltetésszerű és gazdaságos működését. Ez a jelenlegi körülmények között is elfogadhatónak tekinthető általános feladatmegjelölés lényegében az igazgató feladatkörét határozza meg. A feladatkör ellátásához pedig hatáskörre, adott esetben vezetői hatáskörre (jogkörre) van szükség.

Az állami vállalatról szóló hatályos kormányrendelet exemplatív felsorolását adja azoknak a vállalati feladatoknak, amelyeket az igazgatónak a jogszabályok keretei között önállóan és egyéni felelősséggel kell megoldania. Így az igazgató önállóan dönt a vállalat tervének meghatározásában, a műszaki fejlesztés és a beruházás kérdéseiben stb. Álláspontom szerint ezek vezetői hatáskörbe tartozó jogosultságok ugyan, anélkül azonban, hogy az igazgató képviseleti jogkörébe tartoznának. E jogok ugyanis a jogszabály értelmében a vállalat vezetőjét saját személyében, tehát *közvetlenül* illetik meg, és ennél fogva nem képezhetik részét az általános képviseleti jogkör tartalmának.

Amikor például a vállalati igazgató az üzemegység vezetőinek társaságában megtekinti az egyik üzemegységet, és ennek során aktuális termelési kérdésekről folytat konzultációt, kétségtelenül vezetői tevékenységet végez, nevezetesen ellenőrzési feladatot lát el, anélkül azonban, hogy a vállalatot képviselné. Hasonlóan nem képviseleti jogkörében jár el, amikor egy olyan munkáltatói utasítást hajt végre, amelyet az alapító szerv közvetlenül neki címzett, és végrehajtásáért is saját személyében tette felelőssé. Ez történik, ha a miniszter a vállalat igazgatóját valamilyen magasszintű továbbképző tanfolyamon vagy egy külföldre induló delegációban való részvételre kötelezi. Arra is akad példa, hogy az igazgatót közvetlenül a jogszabály kötelezi valamilyen tevékenységre az alapító szervvel szemben. Például a vállalat igazgatója köteles az alapító szervnek írásban jelenteni, ha a vállalat veszteségei folytán a tartalékalapját elvesztette, vagy vagyona az induló vagyon alá csökkent. E néhány kiragadott példából is kitűnik, hogy az igazgató *képviseleti jogköre* — még a legtágabb értelemben is — *szűkebb* terjedelmű a teljes vezetői hatáskörénél. Ugyancsak a fenti példák mutatkoznak alkalmasnak annak az I. pontban írt tételnek a bizonyítására is, amely szerint nem vonható egyenlőségjel az állami vállalat és igazgatójának jogállása közé.

Mindebből önként adódik az a kérdés, hogy ha a vezetői hatáskör túlterjed a képviseleti jogkörön, milyen jogviszony tartalmazza a vezetői hatáskör további tartalmát kitevő jogokat és kötelezettségeket, vagyis milyen jogi alapon legfőbb ügyintézője az igazgató az állami vállalatnak. Erre a kérdésre az igazgatói munkaviszony tárgyalásánál fogok visszatérni.

6. További, az igazgatói jogálláshoz szorosan kapcsolódó problémát vet fel a hatáskörök és a felelősség elhatárolása terén az igazgató helyettesítésének rendje. Mivel a vállalaton belül a feladatok ellátására legalkalmasabb szervezetet az igazgató maga alakítja ki, lényegében a vállalati szervezeti és működési szabályzat (ügyrend) rögzíti — többek között — az igazgató helyettesítésének a rendjét. Az Mt. 13. § (2) bekezdése második fordulatának azon rendelkezéséből, amely szerint a szakszervezet vállalati szervének egyetértése szükséges a vállalatot vagy nagyobb egységeit érintő, a munkaviszonyra vonatkozó, de a kollektív szerződésben nem szabályozott általános jellegű kérdések rendezéséhez, a contrario következik, hogy az ilyen rendezés részét képező ügyrend a dolgozók munkaviszonyát nem érintő rendelkezései tekintetében nem érvényességi feltétel a szakszervezeti egyetértési jog. Ebből viszont az folyik, hogy az igazgató helyettesítésének rendjét belső érvényű, tehát vállalati szintű különös szabályozási formában maga az *igazgató* határozza meg. A szabályozás ennél fogva nem egyöntetű, szinte vállalatonként más és más. Közelebbről a munkáltatói jogok gyakorlását illetően, ahol talán a legszélesebb lehetőség kínálkozik az igazgató helyettesítésére (lévén széles körűbb helyi tapasztalataik birtokában a közvetlen vezetők az alkalmazási, minősítési, bérezési, jutalmazási és egyéb ügyekben nyilvánvalóan helyesebb döntéseket hozhatnak), sincs ez másként. Mivel az igazgató helyettesítésének rendje és általában a hatáskörök és a felelősség elhatárolása a vállalaton belül konkrét jogviták tárgya lehet, véleményem szerint hasznos lenne a vállalatok részére — önállóságuk messzemenő figyelembevételével — ilyen tárgyú *tájékoztató* jellegű irányelveket és útmutatókat kidolgozni.

III. *1.* A vállalati igazgató jogállásának lényeges eleme, hogy egyszersmind *munkavállaló*. A hatályát vesztett 23/1964. (IX. 19.) Korm. sz. rendelet 2. §-a értelmében a kinevezés munkaviszonyt létesített a vállalattal. A felhívott rendelkezés hatálya idején is megmutatkozott már azonban, hogy az igazgató vállalattal létesülő munkaviszonya a munkaviszony általános fogalmához képest lényeges eltéréseket mutat. A munkajogi irodalomban először *Weltner* A. fog-

lalkozott behatóan ezekkel a sajátosságokkal.[12] A szerző vetette fel azt a gondolatot, hogy a lényeges eltérésekre figyelemmel sokkal helyesebb lenne az igazgatónak a vállalattal fennálló jogviszonyát igazgatói vagy vállalatvezetői jogviszonynak nevezni.

Mivel a 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 39. § (2) bekezdésében foglalt záró rendelkezés a felhívott kormányrendeletet hatályon kívül helyezte, ez idő szerint az igazgató vállalattal fennálló jogviszonyát jogszabály nem minősíti. Ez lényegében egyet jelent azzal, hogy a tételesjog nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a vállalati igazgató munkavállaló-e, és ha igen, milyen állami szerv munkavállalója. Jóllehet, ez első pillantásra terminológiai jellegű kérdésfelvetésnek tűnhet, tényként állapítható meg, hogy e minősítetlenség mögött valójában lényeges tartalmi problémák húzódnak meg. Az igazgató munkaviszonyával kapcsolatos kérdések az igazgatói jogállás *lényegét* érintik; annak jellegét és tartalmát alapjában határozzák meg, ezért szerepük elméletileg és gyakorlatilag egyaránt jelentős.

A vállalat jogállását szabályozó hatályos kormányrendelet 11. §-a értelmében az igazgató munkaviszonyában a munkáltatói jogokat az *alapító szerv* gyakorolja. Bár ez a rendelkezés nem határozza meg, hogy létesül-e munkaviszony a vállalat és az igazgató között, a jelzett probléma szempontjából mégis alapvető jelentőséggel bír.

Közelebbről tekintve mit is jelent az a tétel, hogy az alapító szerv gyakorolja az igazgatóval szemben a munkáltatói jogokat?

Bár az alkalmazás joga kétségtelenül a munkáltatói jogok körébe tartozik, az igazgató esetében a jogalkotó mégis szükségesnek tartotta külön szabályozni, hogy a vállalati igazgató kinevezése és felmentése az *alapító szerv* joga. [10. § (1) bekezdés.] Az igazgató vezetői hatáskörrel a kinevezés és felmentés közötti időszakban rendelkezik. Megbízatása és kiválasztása nem függ a vállalattól, az alapító szerv lényegében a saját elhatározása alapján nevezi ki a vállalat legfőbb ügyintézőjének, illetve — közvetve — képviselőjének.

Mint sajátosság, kiemelést érdemel, hogy az igazgató a kinevezéssel még nem nyerné el a teljes hatáskörét, ha a kinevezése révén a *törvénynél* fogva nem válna egyszersmind a vállalat képviselőjévé is. A kinevezés egymagában csak a vállalat legfőbb ügyintézőjévé avatja a vállalatvezetőt, akit közvetlenül nem a kinevezés, hanem a törvény jogosít fel a vállalati képviseleti jogkör ellátására. Ugyanakkor megállapítható, hogy a kinevezés, vagyis az igazgató munkaviszonyának érvényes létrejötte feltételéül szolgál az igazgató képviseletének. A Ptk már felhívott rendelkezése szerint az állami vállalatot az *igazgató* képviseli, márpedig a vállalat élén álló személy igazgatónak csak a kinevezése és a felmentése közötti időszakban tekinthető. Értelemszerű tehát, hogy az alapító szerv egyoldalú aktusával, az igazgató felmentésével automatikusan megszünik a képviseleti jogköre is.

Az alkalmazási jog az alapító szerv felügyeleti jogkörébe tartozik. Az előírás, amely szerint a vállalat igazgatóját, valamint a helyetteseit az alapító szerv csak az illetékes szakszervezet véleményének meghallgatása után nevezheti ki és mentheti fel, illetőleg amely szerint az igazgató működésének megítélésénél ki kell kérnie a szakszervezet véleményét, nem csorbítja az alapító szerv alkalmazási jogát, mivel ezek a szakszervezeti jogok véleményezési jogok, amelyek nem kötik az alapító szervet.

Továbblépve az alkalmazás jogán tekintsük sorra az igazgató munkaviszonyában az alapító szerv oldalán jelentkező egyéb munkáltatói jogokat. A jogszabály ezeket nem nevesíti. A jogalkotó a helyes értelmezés szerint az alapító szerv feladatává teszi minden, az igazgató sajátos helyzetével és vállalati önállósággal összeegyeztethető munkáltatói jog gyakorlását a vezetővel szemben. Ennél fogva az alapító szerv jogosult az igazgatót besorolni, segélyezni és jutalmazni, vele szemben szükség esetén a fegyelmi jogkört gyakorolni, az anyagi felelősségét megállapítani, és így tovább.

Szembetűnő, hogy a munkáltatói jogok gyakorlásáról rendelkező szakasz, de maga a jogszabály sem tesz említést arról, hogy az igazgató munkaviszonyában a munkáltatói *kötelezettségek* kit terhelnek. Egy tipikus munkaviszonyban a munkáltatót számos kötelezettség terheli a dolgozóval szemben. Ezek közül az Mt. 33. §-a egyeseket nevesítve felsorol. Így például a munkáltató köteles a dolgozót munkával ellátni, azaz foglalkoztatni, köteles a munka megfelelő egészséges és biztonságos módjára vonatkozóan a szükséges iránymutatást megadni és támogatni a dolgozónak a jobb és termelékenyebb munkavégzésre irányuló törekvéseit. Ezeken az általános jellegű kötelezettségeken túlmenően biztosítani tartozik a jogszabályban szabályozott pihenőidőket, a dolgozó részére meghatározott kulturális és szociális szolgáltatásokat kell teljesítenie, köteles előmozdítani a dolgozó szakmai képzését, és így tovább. Bár nyilvánvalóan egy sor munkáltatói kötelezettség szabályozása az igazgató sajátos helyzetére tekintettel feleslegesnek mutatkozik, álláspontom szerint az igazgató munkaviszonyának tartalmaként jelentkező munkáltatói kötelezettségek szabályozatlansága *joghézag*, amelyet az I. pontban kifejtetteknek megfelelően jogi szabályozás (jogalkotás) révén kell kitölteni.

A jelzett probléma tartalmi vonatkozását illetően szükséges megvizsgálni, hogy a gya-

[12] *Weltner* A.: Az igazgató jogviszonya és a vállalati ügyrend — Acta Fac. Pol. — Iur. Univ. Scien. Budapestinensis, Tomus VII., Tankönyvkiadó, 1965., 9. és köv. old.

korlatban melyik szervet, az alapító államigazgatásit, vagy pedig a vállalatot terhelik-e az igazgatóval szemben jelentkező munkáltatói kötelezettségek. A Munka Törvénykönyvének a munkáltatói kötelezettségekre vonatkozó rendelkezéseit és az irányadó gyakorlatot figyelembe véve arra a következtetésre juthatunk, hogy a munkáltatói kötelezettségek jelentős többsége az *alapító szerv* oldalán jelentkezik.

Ehhez képest a vállalat által teljesített munkáltatói kötelezettségek kivételnek számítanak.[13] Például az igazgató részére is nyújtandó kulturális és szociális jellegű szolgáltatások főképpen a vállalatot terhelik. A vállalat vezetője is igénybe veheti a kedvezményes üzemi étkeztetést, a kedvezményes vállalati üdültetést és a gyermekintézményeket maga illetve a családja részére, ha ezekből a kedvezményes szolgáltatásokból a vállalati szintű szabályok értelmében nincs kizárva. Ezeknek és a hasonló jellegű többi kivételnek véleményem szerint elsősorban abban rejlik a magyarázata, hogy az igazgató *munkavégzési helye* az általa vezetett vállalat székhelyén van, és ha itt el is tekintünk annak a vizsgálatától, hogy a munkaviszonya a vállalattal, vagy az alapító szervvel létesül-e, ez a körülmény magától értetődően szükségessé teszi, hogy az igazgatónak mint dolgozónak bizonyos igényeit a *munkavégzés helyén* elégítsék ki. Az említett kivételek helyénvalóságát indokolja továbbá az a fontos körülmény is, hogy a vállalatvezető — ha sajátos helyzetben is — tagja a vállalat dolgozói kollektívájának.

A kivételek körében említendő, hogy a hatályos rendelkezések értelmében az igazgató egyfelől a vállalati vagyonból elégítheti ki vagyoni jellegű követeléseit, másfelől pedig a vállalati vagyon javára kell teljesítenie a vagyoni jellegű kötelezettségeit. Általános szabály, hogy az igazgató vagyoni jellegű szolgáltatásokra irányuló jogosultságai illetve kötelezettségei a vállalati vagyon javára, illetve terhére nyernek kielégítést. Különös szabályok, ha szűk körben is, mindkét irányban érvényesülnek. Így például egyes esetekben a jutalmat az alapító szerv megfelelő alapjának a terhére utalják ki az igazgatónak, illetve tűzeset bekövetkezésekor az igazgató a mulasztása következtében keletkezett kárért a kártérítési összeget állami költségvetési számlára köteles befizetni.

Témánk szempontjából is jelentős problémát vet fel az igazgatóval szemben gyakorolható utasítási jog.[14] Egy tipikus munkaviszony esetében az utasítási jog a munkáltatót megillető jogok közé tartozik. A munkáltató utasításai határozzák meg a dolgozó konkrét feladatait, sőt a munkajogi irodalomban uralkodó álláspont szerint az utasítási jog egyike a munkaviszony más munka végzésére irányuló jogviszonyoktól történő elhatárolási ismérveinek.[15] Amennyiben a vállalat lenne az igazgató munkáltatója, szükségszerűen rendelkeznie kellene az utasítási joggal. Nyilvánvaló tény azonban, hogy konkrét munkafeladatok ellátására a vállalat nem utasíthatja az igazgatót, márcsak azért sem, mert erre alkalmas hatáskörű szervvel nem rendelkezik. Az igazgatóval szemben mégis érvényesülő utasítási jog, a többi munkáltatói joghoz hasonlóan az *alapító szerv* oldalán jelentkezik, amely — ha a korábbihoz viszonyítva lényegesen szűkebb körben is — az igazgatót személyileg neki címzett munkáltatói utasításokkal láthatja el.[16]

2. Összefoglalásként megállapítható, hogy az ismertetett kivitelektől eltekintve az igazgatói munkaviszony tartalmát képező munkáltatói jogosultságok és kötelezettségek az *alapító szervvel* fennálló jogviszonyban jelentkeznek.

Az igazgató munkaviszonyának tartalmát azonban nemcsak a munkáltató oldaláról jelentkező jogosultságok és kötelezettségek alkotják, hanem beletartoznak az igazgatónak az alapító szerv irányában fennálló dolgozói jogosultságai és kötelezettségei is. Az igazgatónak, mint dolgozónak a helyzetét elemezve szükséges visszautalni az igazgatói jogállásról szóló hatályon kívül helyezett kormányrendeletnek az igazgató feladatait alapjában meghatározó rendelkezésére, amely abban foglalja össze az igazgató feladatát, hogy az irányító, szervező és ellenőrző tevékenységével egyre magasabb szinten biztosítsa a vállalat rendeltetésszerű és gazdaságos működését. Természetesen e tág feladatmegjelölésen belül további differenciálás szükséges.

[13] *Sárközy* T. (i. m. 104. és köv. old.) érdekesen oldja meg az igazgató munkaviszonyának kérdését. Álláspontja szerint az igazgatónak két munkáltatója van: az alapító szerv és a vállalat, amely már jelenleg is rendelkezik az igazgatóval szemben bizonyos munkáltatói jogokkal. — Itt vázolt nézetével ellentétben megítélésem szerint a néhány fellelhető kivétel még nem mutatkozik elegendőnek a vállalat és az igazgató közötti — akár második — munkaviszony megállapításához. *Eörsi Gy.* megállapítja ugyan az igazgató kettős kötöttségét, de munkaviszonyt kizárólag az állam és az igazgató között lát. (i. m. 62. old.)

[14] A munkáltatói utasítás természetével és ennek körében az igazgatóval szemben érvényesülő utasítási joggal elsősorban *Román* L. foglalkozott. Az e témakört feldolgozó fontosabb munkái a következők: i. m. (lásd a 6. jegyzetet); A munkáltatói utasítási jog..., — kandidátusi értekezés, Pécs, 1968., kézirat I—II. kötet; A munkáltatói utasítási jog terjedelme — Jogtudományi Közlöny, 1963. 334—344. old.; A munkáltatói utasítási jog elhatárolása az államigazgatási konkrét utasítástól — Jogtudományi Közlöny, 1970. 365—372. old.

[15] Lásd *Weltner* A.—*Nagy* L.: i. m. 102. és köv. old.

[16] *Eörsi* Gy. (i. m. 62. old.) különösnek tartja azt az érvelést, hogy az állam munkajogilag utasíthatja az igazgatót. *Sárközy* T. (i. m. 105.) szintén a vállalat — felügyeleti szerv utasítási joga ellen foglal állást. Kiemeli, hogy alkalmazása „a konkrét gazdasági utasítás jogszabályi előfeltételeinek fellazítására vezethet." Nézetükkel egyetértek. E helyütt csak azt kívánom rögzíteni, hogy a jelenlegi gyakorlatban az alapító szerv — bár szűk körben és rendszertelenül — él utasítási jogával.

Vállalva az átfedések óhatatlanul meglévő ódiumát, elsősorban szét kell választani az irányítási és a szervezési-ellenőrzési feladatokat. Az irányítási feladatok körén belül is különböztetni kell a vállalatvezető szabályozási és döntési feladatai között. Végezetül a szervezési feladatok is két fő csoportra oszthatók: egyfelől a munka személyi, másfelől pedig tárgyi feltételeinek biztosítására. Míg az első csoportba tartozónak tekinthető a személyzeti politika alkalmazása vagy a dolgozók szakmai képzésének intézményes elősegítése, addig a másik csoportba olyan vezetői tevékenységek tartoznak, mint a vállalati szervezet létrehozása vagy az anyagi és erkölcsi ösztönzési rendszernek a jogszabályok keretei között történő kialakítása.[17] Mindezeknek a sokrétű feladatoknak az ellátása hatáskört (jogkört) igényel.

Az igazgató dolgozói jogosultságai és kötelezettségei ennél fogva szorosan kapcsolódnak vezetői feladataihoz. Az igazgató kötelezettségei közé tartozik a műszaki színvonal fejlesztése, a munka biztonságának fokozása, a dolgozók anyagi és erkölcsi ösztönzése csakúgy, mint a szakszervezet vállalati szervének támogatása, a munkafegyelem megszilárdítása és a dolgozók felelősségének érvényesítése. Az igazgató a felsorolt dolgozói kötelezettségeit az *alapító szervvel* szemben köteles teljesíteni, és megszegésük esetén értük helytállnia az alapító szervvel szemben kell. Az igazgató dolgozói jogosultságai szintén a felügyeletet ellátó alapító szerv irányában jelentkeznek, a már fentebb írt kivételektől eltekintve.

Az igazgató képviseleti jogkörének tárgyalásánál (II. 5. pont) felvetődött az a kérdés, hogy ha a vezetői jogkör túlterjed a képviseleti jogkörön, milyen jogviszony tartalmazza a vezetői hatáskör további tartalmát kitévő jogosultságokat és kötelezettségeket. Az imént részletezett vezetői feladatok azonosíthatók az igazgató dolgozói kötelezettségeivel, amelyek megszegése esetén az igazgatóval szemben a fegyelmi jogkört a munkáltatói jogosultságokkal rendelkező alapító szerv gyakorolhatja. Álláspontom szerint az igazgató részéről a képviseleti jogkör ellátása egészében véve szintén dolgozói kötelezettséget jelent. Amennyiben a vezetői feladatok a vállalatvezető dolgozói kötelezettségének tekinthetők, úgy ezek összességükben az igazgató munkakörét határozzák meg. A vállalatvezető által elvégzendő munka, mint vezetői tevékenységeinek foglalata, merőben eltér a vállalaton belül végzett egyéb munkafajtáktól, ezért végső fokon speciális dolgozói munkakört határoz meg.

A vállalati igazgató jogállását áttekintve megállapítható, hogy a vállalat és az igazgató között fennálló jogviszony — de lege lata — *nélkülözi* azt a tartalmat, amely viszonylatukban elegendő lenne a munkaviszony megállapításához; ugyanakkor az alapító szerv és az igazgató között létesült jogviszony tartalmilag lényegében *mindazt* felöleli, ami e jogviszony *munkaviszonnyá* történő minősítéséhez szükséges. Mindebből következően a hatályon kívül helyezett jogszabály értelmében a vállalat és igazgatója között létesült munkaviszony mindig is *formálisan* állt fenn, mert a munkaviszony tartalmát adó jogok és kötelezettségek jelentős többségükben az irányító szerv és az igazgató közötti jogviszonyban jelentkeztek.

3. A munkajogi irodalom sokáig nem kérdőjelezte meg a hatályát vesztett jogszabály tartalmazta minősítést. Ez alól kivételt mindössze *Weltner A.* már idézett tanulmánya jelentett. A szerző e munkájában részletesen taglalta az igazgtónak a vállalattal létesült jogviszonyát, és arra a következtetésre jutott, hogy azt az eltérésekre való figyelemmel helyesebb lenne vállalatvezetői vagy igazgatói jogviszonynak tekinteni. Ugyanitt azt is aláhúzta, hogy „az igazgatót sajátos dolgozói, helyesebben vállalatvezetői jogviszonya alapján vállalatvezetői jogosultságok illetik meg és vállalatvezetői kötelezettségek terhelik az irányító szerv irányában." Weltner A. tehát a vállalat vezetőjének jogállását egy sajátos, vállalatvezetőinek nevezett jogviszony által tekinti meghatározottnak, és ebből végül azt a következtetést vonja le, hogy „az igazgató jogállása valóban nem szűkíthető le sem az irányító szervvel, sem a vállalattal fennálló jogviszonyra", vagyis „az igazgató jogosultságait és kötelezettségeit tehát nem lehet sem egy olyan államigazgatási jogviszonyra leszűkíteni, amely csak az igazgató és az irányító szerv között áll fenn, sem pedig egy olyan munkaviszonyra, amely csak a vállalat és az igazgató között áll fenn . . ."[18]

A szerző helyesen hívja fel a figyelmet az irányító (alapító) szerv szerepére, és utasítja el az igazgató jogállásának egyoldalú meghatározását. A kétágú, voltaképpen két jogviszonyt magában foglaló ún. vállalatvezetői jogviszony konstrukciója azonban álláspontom szerint nem tisztázza teljes egyértelműséggel az igazgató jogállását, mivel a hangsúlyozott kettősségen belül nem emeli ki az igazgató irányító (alapító) szervvel fennálló jogviszonyának elsődlegességét, illetve munkajogviszony-jellegét.

A vállalat és az igazgató közötti jogviszonyt munkaviszonynak minősítő tételesjogi rendelkezés helytállóságát *Román L.* a munkáltatói jogok természetéről 1965-ben, tehát a régi jogszabály hatálya idejében írt tanulmányában azzal az érveléssel indokolja, hogy „. . . a vállalat

[17] A vezetői jogkörön belül történő differenciálás egyéb módjai is ismeretesek. Így például Varga S. szerint különböztetni lehet a vezetői jogok és kötelezettségek között aszerint is, hogy azok a gazdálkodó tevékenységhez vagy a vállalat belső irányításához kapcsolódnak-e.' (*Varga* S.: Az iparvállalatok belső irányítási rendszerének kérdései, doktori értekezés, Budapest, 1970, kézirat)

[18] *Weltner* A.: Az igazgató jogviszonya és a vállalati ügyrend, 10. és köv. old.

kiszemelt vezetőjével szemben a felügyeleti szerv (meghatalmazott dolgozó útján) képviseli a munkáltatót, azt a szervezetet, amelynek a kinevezendő kerül az élére.", majd így folytatja: „Azt a tényt, hogy az igazgató munkaviszonya nem a felügyeleti szervvel, hanem a vezetendő szervezettel fennálló jogi kapcsolat, külön nem kívánjuk bizonyítani — egyfelől azért, mert a Munka Törvénykönyve és a Polgári Törvénykönyv ezt a nézetet támasztja alá, és mert az irodalomban is vitán felülállónak látszik ez a tétel, másfelől azért is, mert logikai okok folytán nem is képzelhető el más megoldás."[19] (Lényegében ugyanezt az álláspontot fejtette azonban ki a munkáltatói utasítási jogról 1969-ben írt kandidátusi értekezésében is).[20]

A szerző elsődlegesen nem az igazgató munkaviszonyának itt tárgyalt problémáival, hanem a munkáltatói jogok és azok között is különösen az utasítási jog természetével foglalkozik. A kiragadott idézet az értekezésnek egy rövid, részben jegyzet formájában írt kitérőjéből származik. Mindazonáltal mégis Román L. álláspontjára kell hivatkoznom, mert az irodalomban ezzel a kérdéssel, mint vitán felülállónak tekintett tétellel, jószerint nem is foglalkoztak behatóbban, és így az egyébként valóban uralkodó — és a szabályozásnak akkor még megfelelő — álláspont kifejtését és indokolását a szerzőtől kellett idéznem.

Román L. megközelítése igen érdekes. Arra a következtetésre jut, hogy a felügyeleti (irányító) szerv — meghatalmazott dolgozója útján — a *vállalatot,* mint munkáltatót *képviseli* az *igazgatóval,* mint dolgozóval szemben. E szerint a felügyeleti (irányító) szerv *képviseleti jogkörében* járna el, amikor az igazgatóval szemben a munkáltatói jogokat gyakorolja, illetve a munkáltatói kötelezettségeket teljesíti. Ez a konstrukció alkalmasnak látszik annak az ellentmondásnak a feloldására, amely a tanulmány keletkezése idején még hatályos 23/1964 (IX. 19.) Korm. sz. rendelet a vállalat és az igazgató között létesült jogviszonyt munkaviszonynak minősítő rendelkezése illetve az igazgatói munkaviszony tartalmát ténylegesen meghatározó rendelkezések között fennállt. Csak egy ilyen konstrukció teheti megmagyarázhatóvá, hogy miért jelentkezik az igazgató és vállalat közötti munkaviszony majd teljes tartalma az igazgató és az irányító szerv közötti jogviszonyban. A szerző azonban egy olyan képviseletre hivatkozik, amelyet sem a Polgári Törvénykönyv, sem a hatályon kívül helyezett Munka-Törvénykönyve nem állapított meg. Megjegyzést érdemel, hogy a Polgári Törvénykönyv 35. §-a egyértelműen írja elő az igazgató egyszemélyi vállalati képviseletét, ezért a szerző által feltételezett felügyeleti szervi képviselet voltaképpen kivételt jelentene, és így ellentmondana e rendelkezésnek.

Az igazgató jogállására vonatkozó újabb irodalomban Eörsi Gy. egyértelműen állást foglal az igazgató vállalattal fennálló munkaviszonyával szemben. Hangsúlyozza, hogy az igazgató „nem a vállalattal, hanem az állammal van munkaviszonyban, és ezért jogilag nem is tagja a vállalati kollektívának." A vállalatvezető „kettős kötöttségét" Weltner A-al egyezően megállapítja, azonban ezt a kettősséget nem két jogviszonyban látja megvalósulni. Aláhúzza, hogy az igazgatót „munkaviszonya az államhoz köti, az *érdekeltsége* (kiemelés tőlem — KG.) javarészben a vállalathoz."[21] *Ilyen* formában természetesen fennáll a kettősség, ezért Eörsi Gy. konstrukciója nemcsak elméletileg helyes, hanem a hatályos jogi szabályozásnak is megfelel.

Sárközi T. érdekesen oldja meg az igazgató munkaviszonyának kérdését. Álláspontja szerint az igazgatónak két munkáltatója van: az alapító szerv és a vállalat, amely már jelenleg is rendelkezik az igazgatóval szemben bizonyos munkáltatói jogokkal. Nézetével ellentétben, megítélésem szerint, az általa felhívott néhány kivétel nem látszik elegendőnek a vállalat és az igazgató közötti — akár második — munkaviszony megállapításához.

4. A fentiekben jogi szempontú vizsgálódások eredményeként arra az álláspontra helyezkedtem, hogy az alapító szerv és az igazgató között egy sajátos munkaviszony áll fenn. A sajátosságok jelentős része éppen onnan ered, hogy az alapító szerv államigazgatási funkciót lát el. Annak eldöntéséhez, hogy a jelzett körülményből folyó eltérések elegendőek-e a munkaviszony mellett egy *államigazgatási* jogviszony létezésének a kimutatásához az alapító szerv és az igazgató között, csak az államigazgatási jogtudomány vizsgálódásaira épülő eredmények felhasználásával és alkalmazásával juthatunk el. [22]

Előljáróban szükséges megjegyezni, hogy a munkáltató államigazgatási szerv mivoltából még nem következik, hogy államigazgatási jogviszony alakulna ki az alapító szerv és az igazgató között. Érdekes módon az államigazgatási jogi irodalomban sokáig vitatott kérdés volt az is, hogy az igazgató államigazgatási szerv-e. *Ficzere* L. az állami vállalat jogállásáról szóló monográfiájában ismerteti a szocialista országok — és köztük hazánk — államigazgatási jogászainak állásfoglalását ebben a kérdésben.[23] Miután

[19] *Román* L.: A munkáltatói jogok természetéről 46. old.

[20] *Román* L.: A munkáltatói utasítási jog, kézirat kandidátusi értekezés 1969. (310. old.)

[21] Eörsi Gy.: i. m. 61. és 62. old.

[22] *Berényi—Martonyi—Szamel—Szatmári:* Magyar államigazgatási jog — általános rész, Tankönyvkiadó, 1966., 504. és köv. old.

[23] *Ficzere* L.: i. m. 34. és köv. old. valamint Kovács I.: Az államigazgatás meghatározása — MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének Értesítője I. kötet 85. old.

osztom az általa is vallott és az irodalomban egyébként is uralkodó nézetet, amely szerint az igazgató nem államigazgatási szerv, e helyen csak arra a problémára térek ki, hogy az igazgató alanya-e vagy sem az államigazgatási jogviszonynak.

A közöttük létesült munkaviszonyból ez nem következhet, mivel a munkáltatói jogkör gyakorlása során az államigazgatási szerv nem szakfeladatát tölti be, hanem alapító szervként történő működésének feltételeit biztosítja. A személyzeti kérdések megoldása ezért nem az államigazgatási szerv egyoldalú jogosítottságának alapján álló államigazgatási jogi, hanem a munkajogi szabályozás körébe tartozik. Más kérdés, hogy az a fontos körülmény, hogy az igazgató államigazgatási szerv munkavállalója, jelentős kihatással van a munkaviszonyára. Ez például — többek között — abban is megnyilvánul, hogy munkaviszonyának keletkezésénél és megszünésénél az általánostól eltérő szabályok érvényesülnek (III./1. pont), vagy hogy a vállalat képviselőjeként államigazgatási utasítás címzettje lehet.

Az államigazgatási jogviszony úgynevezett másik alanya ez esetben azonban mind az irányítás, mind a hatósági igazgatás körében maga a *vállalat,* és az már más kérdés, hogy a vállalaton belül, annak képviseletében ki tanúsítja konkrétan a jogviszony tárgyát képező magatartást.

Az előbb említetteken kívül az igazgató munkaviszonya további *atipikus* ismérvekkel rendelkezik. Szembetűnő például, hogy az igazgató (mint dolgozó) a munkáját nagyfokú önállósággal végzi, és fölötte a munkáltató felügyelete korántsem olyan közvetlen, mint egy tipikus munkaviszony esetében. Ez — többek között — abban is megnyilvánul, hogy az igazgató munkáltatói utasíthatósága a jelenlegi körülmények között a vállalati önállóság kiszélesedése folytán csak szűk körben lehetséges, és e szűk körön belül is egyre ritkábban élnek vele. További atipikus ismérv, hogy a vállalatvezető munkakörének ellátása olyan speciálisan sokirányú és nagy szakértelmet követelő tevékenységet igényel, amelyet a szokásos módszerekkel nem lehet mérni, ezért az igazgató munkáját elsősorban a vállalat eredményes működésén keresztül kell értékelni.

Végezetül, de nem utolsósorban sajátosság az igazgatónak a megbízottéhoz közelálló fokozott felelőssége. A Ptk. 34. §-a értelmében az igazgató a vállalat működéséért tartozik felelősséggel az államnak. Felelőssége tehát átfogja az általa vezetett szervezet egész működését. A felhívott rendelkezés ugyan általánosan az államot jelöli meg, nyilvánvaló azonban, hogy az állam csakis szervei útján képes a vállalat vezetőjének felelősségét vizsgálni, illetve — amennyiben annak feltételei megvannak — őt felelősségre vonni. Az alapító szervet a vállalattal szemben felügyeleti jogok, a vállalatvezető mint dolgozó irányában pedig munkáltatói jogok illetik meg. Így például a fegyelmi jogkört az igazgatóval szemben az alapító szerv gyakorolja. Az anyagi felelősség szempontjából minden vezetőállású dolgozó, így értelemszerűen az igazgató is felelős beosztásúnak minősül. Bár jelentős kérdéseket vet fel az igazgató felelősségének köre és a felelősségi alakzatok sajátosságai (így különösen a büntető törvény módosítása következtében az igazgató büntetőjogi felelősségének alakulása), ezek tárgyalására e cikk tárgyi és terjedelmi keretei miatt nincs lehetőség.[24]

5. A fentiekben jogi szempontú vizsgálódások eredményeként arra az álláspontra helyezkedtem, hogy az alapító szerv és a vállalatvezető között egy sajátos munkaviszony jön létre. Bár az igazgató jogállását tekintve ennek az elsődleges jogviszonynak meghatározó szerep jut, kétségtelen, hogy az igazgató és az általa vezetett vállalat között létesült jogilag szabályozott kapcsolat feltárása nélkül a vállalatvezetői jogállás vizsgálata *egyoldalú* maradna. Emellett az is megállapítható, hogy az igazgató pozíciójának vizsgálata egyedül a jogállását alapul véve nem tárna fel egy sor lényeges összefüggést. Olyan összefüggéseket, amelyek a vállalatvezető *gazdasági* és *társadalmi* helyzetéből adódnak. Éppen ezért az igazgató helyzetének elemzéséhez *többirányú,* komplex megközelítési módra van szükség.[25]

A hatályon kívül helyezett jogszabály értelmében a vállalat és az igazgató között létesült munkaviszony tulajdonképpen mindig nélkülözte azt a tartalmat, amely ténylegesen munkaviszonnyá avatná. A vállalattal fennálló igazgatói jogviszonyt, bár a hatályos jog már nem minősíti annak, valójában továbbra is munkaviszonynak tekintik. A korábbi — nézetem szerint helytelen — minősítést sokan jelenleg sem kérdőjelezik meg, jóllehet az igazgató jogállásának és az ezen alapuló vezetői pozíciójának „optikája" ezt indokolttá tenné. Ez az „optika"

[24] Az igazgató felelősségével foglalkozó szakirodalom viszonylag kis terjedelmű. Érdekes megközelítéseket tartalmaz *Végh* M.: A vállalati igazgatási apparátus alkalmazotti munkaköreinek szabályozása — Mérnöki Továbbképző Intézet, kézirat, 1968. illetve *Román* L. kandidátusi értekezése. Ide vonatkozó problémákat érint *Szamel* L.: A vezetés jogi eszközei c. cikkében. (Vállalatszervezés és Vállalatvezetés, 1969. 1., 55—56. old.)

[25] A nem jogi szempontú megközelítések között kiemelkedő jelentőségűek a *szervezéstudományi* tanulmányok. Érdekes gondolatokat tartalmaz például *Hegedüs* T.: A vezető helye és szerepe a vezetett rendszerben c. tanulmánya. (Országos Vezetőképző Központ Kiadványai, 1968., kézirat.) Érintőlegesen foglalkozik a témával az ipargazdaságtan tudománya is. (*Wilcsek* J.: Ipargazdaságtan. Tankönyvkiadó, 1969.; *Bucsy* K.—*Papp* J.: A tervirányítás az új körülmények között. (Vitatanulmány.) Gépipari Tudományos Egyesület, 1968.; *Farkas* Gy.: A vállalat irányítási szervezetének kialakítása. Ipargazdaság, 1966. 10, 11—16. old. és *Csuhai* S.: A vállalaton belüli szervezeti egységek önállósága és hatásköre. (Ipargazdaság, 1968. 6., 6—13. old. stb.)

Weltner A. találó kifejezésével élve azt a — szerintem a jogviszony tartalmának megfelelő — látszatot kelti, mintha az „igazgató valahogy a vállalaton kívül, sőt az irányító szerv és a vállalat között" helyezkedne el.[26] Ezen a „látszaton", amely a jogállás lényegét tekintve voltaképpen a valóság tükre, egy alapjában formális munkaviszony nem változtathat.

Ugyanakkor a vállalati igazgatót a vállalathoz igen sokrétű kapcsolat fűzi. Ezek egyrészükben jogilag szabályozva vannak. Az igazgatót a hatályos jogszabályok és a vállalati szintű különös szabályozási formák a vállalat dolgozóival való szoros együttműködésre, valamint a népgazdasági és a vállalati érdekek optimális összhangjának megteremtésére kötelezik. Ezek a szabályok és a velük szoros összefüggésben ható közvetett gazdasági szabályozók az igazgatót a vállalati érdekek messzemenő figyelembevételére ösztönzik, *anélkül*, hogy a vállalat vele szemben, mint munkavállalójával szemben léphetne fel. A vállalati igazgatónak tehát kulcsfontosságú feladata az említett *érdekösszhang* megteremtése, és e feladatának végrehajtásához az új gazdasági mechanizmus által bevezetett gazdasági szabályozók és a szükségszerűen csak a legalapvetőbb területeket érintő jogi szabályozás megfelelő lehetőséget biztosítanak.

Mindebből az következik, hogy az igazgató hosszabb távon nem képes a vállalat rentábilis működését biztosítani (és emiatt a népgazdaság igényeit sem tudja megfelelően kielégíteni), ha a vállalati érdekeket tartósan háttérbe szorítja. Márpedig az igazgató munkáját a felügyeletet ellátó alapító szerv a vállalat működésén keresztül, az elért eredményekből ítéli meg, és így az igazgatónak az érdekösszhang megteremtése területén mutatkozó hibás egyoldalúsága az alapító szerv részéről az igazgató felelősségérevonásához és végső fokon a felmentéséhez vezethet. Álláspontom szerint ebben a konstrukcióban rejlik a vállalat számára az a legfontosabb *biztosíték*, amely az igazgatónak a jogállás vonatkozásában mutatkozó bizonyos vállalaton kívüliségét eredményesen ellensúlyozza. Eredményesebben mint az álláspontom szerint szintén biztosítéknak szánt, de ezt a szerepet valójában soha be nem töltött vállalati munkaviszony.

Az előbbi alapvető biztosítékon kívül említést érdemel, hogy a vállalati igazgatót sokszálú szoros kapcsolat fűzi az általa vezetett vállalathoz. Ilyen a vállalati kollektívával létesülő sokrétű munkakapcsolat, ilyen a vállalathoz kapcsolódó *anyagi érdekeltség*, az erkölcsi elismerés, és így tovább. Még a vázlatszerű felsorolásból sem hagyható ki az a fontos körülmény, hogy az igazgató vállalattal fennálló kapcsolatának, nevezetesen a dolgozói kollektívával kialakított együttműködésének fontos fórumai a vállalati társadalmi szervek: a vállalati szakszervezeti szerv, a vállalati pártszervezet, a KISZ stb.

Hangsúlyozni kívánom, hogy az előbbi felsorolás egyáltalán nem meríti ki azt az igen széles kört, amely az igazgatónak a vállalattal fennálló jogilag szabályozott és szabályozatlan viszonyát fogja át. Minden bizonnyal hasznos és érdeklődésre számot tartó tanulmányok témája lehet e sokrétű kapcsolat, amelynek egyes elemeit a jogalkotásnak is átfogóbban és mélyebben kéne a jövőre nézve szabályoznia.

Kertai Gábor

[26] *Weltner* A.: i. m. 9. old.

SZEMLE

A determinizmus szerepe a büntetési célok meghatározásánál

A determinizmusnak a jogi felelősségre való kihatásával már számosan foglalkoztak. Eörsi Gyula egységes felelősségi koncepciót is kidolgozott a determinizmus alapján.[1] A közelmúltban azonban újult erővel lángolt fel a vita. Ennek során számos új szempont merült fel, a probléma egyes oldalait alaposabb vizsgálat alá vették, eddig még nem mérlegelt érveket hoztak fel.

Ez az újabb vita lényegében Gárdai Gyula és Vigh József „Észrevételek büntetési rendszerünk problémáihoz" című cikkével indult.[2] A cikk a determinista felfogás és a büntetési célok összefüggésének elemzésén kívül kitért két következmény-problémára — a határozatlan tartamú szabadságvesztés bevezetésének és a kényszergyógykezelés kiterjesztésének a kérdésére — is. A cikkhez többen hozzászóltak.[3] Az észrevételek jelentős része a határozatlan tartamú szabadságvesztésre vonatkozott. Lukács Tibor azonban aggályát fejezte ki az alapkoncepciót illetően is, Ádám György pedig

[1] L. *Eörsi* Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1961.

[2] *Gárdai* Gyula—*Vigh* József: Észrevételek büntetési rendszerünk problémáihoz. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle (a továbbiakban: Magyar Jog) 1969. évi 10. szám.

[3] A hozzászólások, időbeni sorrendben: *Bodnár* Ödön—*Veress* Ferenc: Észrevételek büntetési rendszerünk problémáihoz, Magyar Jog 1970. évi 9. szám; *Lomnici* Lajos: Büntetési rendszerünk problémái, Magyar Jog 1971. évi 3. szám; *Gáll* Istvánné: Büntetési rendszerünk problémái, Magyar Jog 1971. évi 3. szám; *Ádám* György: Determinista koncepció — indeterminált szabadságvesztés? Jogtudományi Közlöny 1972. évi 1—2. szám.

élesen bírálta a koncepció minden lényeges mozzanatát: a determinizmus Gárdai és Vigh általi felfogását és az abból a büntetési célokra levont következtetéseket egyaránt. Időközben megjelent Földvári József átfogó büntetéstani könyve is, amelyben a szerző ugyancsak a vitaindító cikktől részben eltérő álláspontot fejtett ki.[4]

A vitához a következő kérdésekben kívánunk hozzászólni: I. Valódi és nem álprobléma-e a determinizmusnak a büntetési célok szempontjából való vizsgálata? II. A determinizmusnak milyen felfogása szolgáltat megbízható alapot a következtetések levonásához? III. Milyen következtetések vonhatók le az emberi magatartás meghatározottságából a büntetési célokra és a büntetési rendszer kiépítésére?

I.

1. Úgy tűnik, már az is bizonyításra szorul, hogy valóban lényeges szerepe van-e a determinizmusnak a büntetési célok meghatározásánál. Ádám György ugyanis kétségbe vonja ezt az összefüggést; szerinte az erre vonatkozó „szinte axiomatikus" állításnak hiányzik a bizonyítása.[5]

A determinizmus és a jogi felelősség kérdéseinek szoros összefüggése valóban szinte axiómává vált. Erre a rangra azonban kellő alappal tett szert. Ha ugyanis a felelősségre vonás alapját és céljait elemezzük, szükségképpen el kell jutnunk ahhoz a kérdéshez, hogy vajon az ember, akit felelősségre vonunk egyáltalán cselekedhetett-e másként, nem volt-e akarata teljes egészében determinált.

Az erre a kérdésre adott válasz jelentősége az egyes büntetési céloknál eltérő: A legfontosabb büntetési célt, a társadalom védelmét legfeljebb csak közvetve érinti. Ahhoz ugyanis semmi kétség nem fér, hogy a társadalomra veszélyes cselekményekkel szemben, a kérdés mikénti eldöntésétől függetlenül, védekezni kell. Az ehhez képest eszközként szereplő egyéni és általános megelőzés ugyancsak értelmes cél akkor is, ha az akarat részbeni indetermináltságát feltételezzük.[6] Ebben az esetben a büntetés az akarat feltételezett részbeni determinálásában vesz részt; olyan tényezőként, amely a választást a kedvező irányban befolyásolja. A teljes determináltság elvének elfogadása azonban még inkább alátámasztja e büntetési célok létjogosultságát. A büntetés determináló hatását így egyértelműbbnek foghatjuk fel. Hasonló megállapításra juthatunk akkor is, ha a nevelést, mint büntetési részcélt vizsgáljuk.

A megtorlás, mint büntetési cél elfogadása vagy elvetése viszont elsősorban azon múlik, hogy magunkévá tesszük-e a teljes determináltság elvét.

A megtorlás fogalma azonban nem teljesen egyértelmű. Előbb ezt a fogalmat kell tehát tisztáznunk, mielőtt állításunkat bizonyítani kívánjuk. „A magyar nyelv értelmező szótára" a következő meghatározásokat adja: „A megtorlás": 1. „A megtorol igével kifejezett cselekvés, az a cselekvés, hogy valamit megtorolnak"; 2. „valamely bűntettért kiszabott büntetés." A „megtorol" jelentése: 1. „(valamely rajta vagy máson esett súlyos sérelmet) abban a tudatban bosszul meg, hogy ezzel erkölcsi kötelességét teljesíti"; 2. „(bíróság, törvény) valamely elkövetett bűntettért a bűnöst szigorúan megbünteti." A jogirodalomban is általában ebben a két, egymástól jelentősen eltérő értelemben használják a megtorlás fogalmát.[7]

A megtorlás a büntetés céljaként csak az 1. alatti értelemben kerülhet szóba. Eszerint a megtorlás erkölcsi alapon történő boszszúállást jelent. A 2. alatti meghatározás nem utal semmilyen célmozzanatra, hanem csupán a „büntetéssel sujtás" szinonímájaként szerepel. A kérdés pedig éppen az, hogy miért, mi célból szabjuk ki a büntetést, mi a célja a joghátrány alkalmazásának.

A megtorlás fogalmának tisztázatlansága vezet *Ádám* Györgynél a következő kijelentéshez: „A büntetés célja — igenis — a joghátrány okozása, mely a prevenció *egyik* eszköze... A büntetésnek éppen *az a legközvetlenebb célja,* hogy ... joghátrányt okozzon az elkövetőnek (ha tetszik: megtorlást alkalmazzon vele szemben), mely cél a prevenció eszközévé emelkedik és mindez — egy más távlatban — a társadalom védelmévé magasztosodik."[8] Abban egyetértünk Ádámmal, hogy a prevenció, mint cél, a társadalom védelmének eszközeként is felfogható. Abban viszont már nem, hogy a joghátrány alkalmazása is úgy lenne a prevenció eszköze, mint amelyet egyben a büntetés céljának is tekinthetnénk. *A joghátrány okozása maga a büntetés, amelyet valamilyen célra felhasználunk.*

A megtorlásról ezért ezután csak úgy szólunk, mint amely azt fejezi ki, hogy a büntetéssel az erkölcs, vagy általában a társadalom nevében „megbosszuljuk" a bűncselekmény elkövetését, jóvátesszük a cselekménnyel előidézett igazságtalanságot, erkölcsi elégtételt szolgáltatunk. A másik — célmozzanatot nem tartalmazó — értelemben egyszerűen a büntetés vagy a joghátrány alkalmazásáról beszélünk.

Ha ezután kérdezzük, hogy miként befolyásolja az akarat teljes meghatározottságának a kérdése a megtorlás, mint büntetési cél elismerését, a válasz nyilvánvaló: Ahhoz, hogy a bűncselekmény „megbosszulására" törekedjünk, hogy a cselekmény által előidézett negatív változások ellensúlyozása, valamilyen „helyre tétel" vagy „jóvátétel" végett szabjuk ki a büntetést, feltétlenül az kell, hogy a másként való cselekvés lehetőségét, az „akaratszabadságot" legalább részben elismerjük. Ha ugyanis az elkövető akarata teljes egészében determinált volt, ha abban a szituációban — és éppen ő — nem cselekedhetett másként, akkor a „bosszúnak" — fogalmánál fogva —

[4] *Földvári* József: A büntetés tana. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.
[5] I. m. 7. old.
[6] *Ádám* György az idézett művében a szabad akaratról, mint a *minden* meghatározottságtól mentes akaratról beszél (7. old.). Az akaratszabadságról vallott elképzelések azonban szinte soha nem felelnek meg ennek a felfogásnak; általában a többé vagy kevésbé viszonylagos szabadságról van szó. A marxista filozófia elfogadása esetén pedig [illegible] szó. Így a minden meghatározottságtól való függetlenség irreális, nyilvánvalóan hamis állításának és az ahhoz fűzött következtetéseknek a cáfolatára nem is térünk ki.
[7] L.: *Földvári* i. m. 46. old.
[8] I. m. 11. old.

nincs semmi értelme, akkor semmit nem ellensúlyozunk a joghátrány alkalmazásával, nem szolgáltatunk „erkölcsi igazságot", nem „teszünk helyre" semmit.

2. Elképzelhető olyan ellenvetés is, hogy az emberi magatartás meghatározottsága és a büntetési célok közötti összefüggés vizsgálata létjogosult ugyan, de megítéléséhez nincs szükség filozófiai tételek felhasználására. Ez az ellenvetés azonban alaptalan. Az emberrel foglalkozó tudományok még nem elég fejlettek ahhoz, hogy végleges választ adjanak az emberi akarat és általában az emberi magatartás meghatározottságának minket érdeklő fontos kérdéseire. Jelenleg — s még nagyon sokáig — csak hipotézisekkel dolgozhatunk. Nyilvánvaló viszont, hogy számunkra csak olyan hipotézis fogadható el, amely összhangban áll a marxista filozófia tételeivel. Szükséges tehát a szaktudományok eredményeinek a figyelembe vétele is, de a teljes válaszért mindenképpen a filozófiához kell fordulnunk. Ahhoz a tudományhoz, amely az anyag-tudat viszonyt a maga egészében vizsgálja, s amely a jelenségek meghatározottságára vonatkozó tételeit az egész világra, a természetre, a társadalomra és az emberi gondolkodásra egyaránt kiterjedő hatállyal fogalmazza meg.

II.

1. A determinizmusnak igen nagy terjedelmű irodalma van a a marxista filozófiában. Nehéz eldönteni, milyen mélységben foglalkozzunk egy büntetőjogi témájú cikkben a különböző nézetekkel.

Figyelembe vettük azonban, hogy Adám György azt is kifogásolja Gárdai és Vigh cikkében, hogy jogosulatlanul nevezik a koncepciójuk alapjául szolgáló álláspontot „determinista álláspontnak", mert egyrészt ennek az álláspontnak az általuk hivatkozott megfogalmazói lényeges kérdésekben sem értenek egyet, másrészt pedig az álláspont egésze is éles bírálatban részesült más marxista szerzők részéről.[9]

Az első ellenvetés jogossága esetén valóban komoly kétségek merülnének fel a két szerző nézeteivel kapcsolatban, mert a fejtegetéseik alapjául szolgáló legfontosabb fogalom tisztázatlan, több értelmű lenne. A valóságban azonban az általuk felsorolt szerzők a lényeges kérdésekben mind egyetértenek. (Ádám pl. Földesi és Eörsi álláspontja között lát lényeges eltérést. Mi csupán terminologiai, interpretációs jellegűnek ítéljük ezt a különbséget. Ezt később, a viszonylagos választási szabadság kérdésénél részletesebben is kimutatjuk.) A második kifogás is alaptalan. Ha valaki egy álláspontot helyesnek és igazoltnak ismer fel, nem köteles elállnia annak képviseletétől egymagában azért, mert mások vitatják azt. Más kérdés az, hogy álláspontját megfelelő apparátussal meg kell tudnia védeni. Azt azonban senki sem kívánhatja, hogy amikor azt újabb következtetések levonásához használja fel, reprodukálja az egész vitát.

Magunk is azt tartjuk a helyes, dialektikus materialista determinizmus-felfogásnak, mint amelyre Gárdai és Vigh utal. Való igaz azonban, hogy ezt a felfogást többen bírálják. Ahhoz, hogy álláspontunkat megvédjük, részletesebben ki kell térnünk ezekre a bírálatokra és meg kell indokolnunk, miért éppen a jelzett felfogást fogadjuk el alapul a büntetőjogi következmények feltárásához.

2. *a)* Filozófiai irodalmunkban elsősorban a determinizmus ún. „egyértelmű", illetőleg „egysokértelmű" meghatározottságként való felfogása körül folyt és folyik a vita. Az elsőként említett felfogást Földesi Tamás, a másodikat pedig Szabó András György fejtette ki legátfogóbban.[10] A vita középpontjában a szükségszerű, a véletlen és a törvényszerű fogalma, valamint ezek egymáshoz való viszonya áll.

Földesi szerint helytelen a szükségszerű és a véletlen olyan szembeállítása, hogy a szükségszerű elkerülhetetlenül végbemegy, a véletlen viszont előfordulhat is meg nem is, végbemehet így, de végbemehet másképpen is. Ha ugyanis minden jelenség minden mozzanata determinánsai által meghatározott, akkor nincs olyan jelenség, amely másképpen is bekövetkezhetne. A jelenség szükségszerűen csak úgy következhet be. Ennek tagadása és a véletlen „másként bekövetkezhetőségének" állítása a determinizmus feladását jelenti. A véletlen elismerésének alapjául a szükségszerű meghatározottság jellegében mutatkozó eltérések szolgálnak. A determinánsok között vannak törvények, vagyis általános, lényeges, állandó összefüggések és vannak véletlenek, vagyis nem általános, lényegtelen, időleges összefüggések.[11]

Szabó András György álláspontjának lényegét jól kifejezi a következő, aforisztikus jellegű megfogalmazás: „a jelenségek meghatározottságában a szükségszerű és a véletlen szétválaszthatatlan egységet alkot. Minden jelenség szükségszerű, mert esetleges feltételek *elengedhetetlen* következménye. De ugyanakkor minden jelenség véletlen, mert *esetleges* feltételek elengedhetetlen következménye".[12] A feltételek esetlegessége, felfogása szerint, az anyagi világ végtelenségéből, jelenségeinek objektív kimeríthetetlenségéből adódik. A jelenségek nem azért egy-sokértelműek, mert indeterminált összefüggéseket is feltételeznek, hanem mert a meghatározó tényezők objektíve végtelen sorát tartalmazzák.

Földesi felfogásából kézenfekvően következik az akarat teljes meghatározottsága, tehát az, hogy — ha az összes determináló tényezőt figyelembe vesszük — minden ember, mindig csak egyféleképpen cselekedhet. Ugyanezt kellene állítani Szabó András Györgynek is,

[9] I. m. 8. old.

[10] A kettőjük vitáját tükröző művek, időbeli sorrendben: I. *Földesi* Tamás: Az akaratszabadság problémája, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1960. II. *Szabó* András György: A törvény és az ember, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. III. *Földesi* Tamás: Egy tisztultabb dialektikus materialista determinizmus-koncepció érdekében, Magyar Filozófiai Szemle, 1966. évi 6. szám. IV. *Szabó* András György: Hogyan tisztítja meg Földesi Tamás a dialektikus determinizmus-koncepciót? Magyar Filozófiai Szemle, 1967. évi 1. szám. V. *Földesi* Tamás: Miért olyan, amilyen? Magyar Filozófiai Szemle, 1967. évi 6. sz. VI. *Szabó* András György: Miért lett olyan, amilyen? Magyar Filozófiai Szemle, 1967. évi 6. szám. VII. *Földesi* Tamás: Még egyszer (talán utoljára) az egyértelmű meghatározottság elvéről, Magyar Filozófiai Szemle, 1968. évi 6. szám. (A továbbiakban a fenti római számokkal utalunk az idézett művekre.)

[11] Földesi és a vitában részt vevő többi filozófus álláspontját igen röviden — az általunk vizsgált téma szempontjából fontosabb mozzanatok kiemelésével — ismertetjük. Írásunk jellege és terjedelme folytán ez elkerülhetetlen. Őszintén reméljük, hogy az álláspontok lényegét így is sikerül visszaadnunk.

[12] *Szabó* VI. 1133. old.

ha tartani kívánja azt a tételét, hogy „minden jelenség esetleges feltételek *elengedhetetlen* következménye", s nincs helye semmiféle indeterminizmusnak. Következtetései során azonban ellentmondásba kerül ezzel a tétellel. Ezt írja: „— amennyiben elfogadjuk a hatótényezők végtelenségét —, az általában vett jelenségek meghatározottságához hasonlóan az akarat meghatározottságát sem lehet abszolút egyértelműnek tekinteni, nem lehet azt állítani, hogy *x* döntés „csak így" következhetett be".[13] Ennek az ellentmondásnak a forrását az alábbi fejtegetés tárja fel: „A meghatározottság egy-sokértelműsége ebben a vonatkozásban csak azt jelenti, hogy nem volt *abszolút egyértelműen determinált*, melyek lesznek pl. az akaratot befolyásoló számtalan (a bekövetkezett döntéshez képest jórészt esetleges) tényező közül azok, amelyek végső soron meghatározzák a döntést. Ugyanis mindig feltételezhető, hogy egy hirtelen fellépő esetleges hatás többé vagy kevésbé más irányt adott volna az elhatározásnak".[14] Az akarat egyértelmű meghatározottságát tehát a „feltételezhető", „hirtelen fellépő" esetleges hatások zárják ki.

Szabó itt egyrészt az időtényezővel, másrészt a meghatározó tényezők számbavételével bánik önkényesen. A jelenségek soha nem pontszerűek. Azt, hogy meghatározottak, ennek megfelelően nemcsak egy időpontra, hanem a folyamat egészére állítjuk. Ha azonban a meghatározottságot közelebbről kívánjuk elemezni, óhatatlanul ki kell választanunk egy időpontot. Csak azt kérdezhetjük értelmesen, hogy az adott időpontban ható determinánsok szükségszerűen olyanná teszik-e a jelenséget, mint amilyen. Kérdésünk továbbá csak akkor értelmes, ha *minden* determinánst figyelembe veszünk. Ellenkező esetben semmi alapunk nincs arról beszélni, hogy teljesen meghatározott lenne ugyan a jelenség, csakhogy hatnak ám még további determinánsok is. A „feltételezhetően", „hirtelenül" fellépő esetleges hatások szerepét az dönti el, hogy fellépnek-e már az adott időpontban vagy sem. Ha már az adott időpontban fellépnek, részt vesznek az akaratnak az adott időpontban való meghatározásában, s ennek megfelelően *nem más irányt* adnak az elhatározásnak, *hanem éppen olyat, mint amilyen* az akarat iránya akkor. Ha az adott időpont után lépnek fel, akkor valóban *más* irányt szabhatnak, de akkor már az akarati tevékenység dialektikus mozgása tovább folyt s más időpontról, más feltételekről van szó.

Szabó álláspontja az indeterminizmus számára nyit teret. Mondhatja persze valaki, hogy az „is" típusú válasz felel meg a dialektikus gondolkodásnak: „A jelenségek determináltak is meg nem is". Csakhogy ez olyan párosítása a két tételnek, mint amikor a matematikában bármily nagy számot nullával szoroznak. Az eredmény ott nulla lesz. Itt pedig az, hogy ha egy parányi rést engedünk az indeterminizmusnak, lényegében feladjuk a determinizmus elvét. Földesi támadhatatlan érveléssel mutatja ki, hogy az ilyenfajta állításnak annyi köze van a dialektikához, mint pl. annak lenne, ha „a világ *lényegére* nézve anyagi, a világ *lényegére* nézve szellemi" ellentétpárt állítanánk együtt.[15] Vagyis: semmi.

b) A *Földesi*-féle állásponttal szemben az a legsúlyosabbnak szánt vád, hogy a predeterminizmus, az eleve elrendeltség elvét fogadja el, s ezzel fatalizmushoz vezet.

Ahhoz azonban, hogy a teljes determináltság elvéhez az eleve elrendeltség elismerését társítsuk, a a világ véges voltának az állítására is szükség lenne. Ehhez pedig e felfogásnak nincs semmi köze. A világ végtelenségéből a determinánsok térbeni és időbeni kimeríthetetlensége következik. Nem jelölhetünk meg egyetlen olyan időpontot sem, amelyben valaki vagy valami „eleve" meghatározna valamely jelenséget. Minden időponttól tovább léphetünk korábbi időpontokhoz, minden determinánstól az azt meghatározó determinánsokhoz, egészen a végtelenségig. A szüntelenül fellépő újabb és újabb determinánsok formálják, határozzák meg a jelenséget s nem „eleve", hanem csak akkor, amikor a végtelen folyamatok eredményeként éppen abban a pillanatban hatnak reá.

Ádám György pl. a következőképpen próbálja meg kimutatni Földesi álláspontjának predeterminista voltát: „Földesi... azt írja, hogy ha egy A—B—C—D eseménysorozat eljut az egymásból folyó meghatározottság útján »D«-ig, akkor »D« ugyan a bekövetkezésig nem volt *teljesen* meghatározott, mert még a »D« esemény *bekövetkezése* hiányzott a »teljességhez«, *minden más* paraméter azonban már »C« létrejöttekor megvolt: Amikor a »bekövetkezés« is bekövetkezett, a determinálódás teljes. Ha tehát az időfaktoron kívül... minden más meghatározott *előre* is (az »A—C« folyamatában), már csak türelemmel ki kell várnunk, hogy az idő elérkezzen és a »teljesen meghatározott« esemény megtörténjen. Nincs tehát miben választanom: az időfaktor egyirányú és biztos, a többi meg már előbb (»A—C«-ben) eldőlt."[16]

Ádám itt olyan állásponttal vitatkozik, ami teljesen idegen Földesi számára. Földesi nem ezt írja, hanem a következőket: „A időpontban a D időpontban létre jövő akaratelhatározás annyiban nem determinált, hogy még újabb feltételeknek kell bekövetkezniük ahhoz, hogy az akaratelhatározás bekövetkezzen, ugyanakkor azonban a tudat A, B, C időpontban is determinált, és ezért abból, hogy A és D időpont eseményei közé még újabb feltételek iktatódnak, nem lehet a D időpont eseményének általános másként-bekövetkezhetőségét levezetni."[17]

Ádám összekeveri a jelenség már meglevő determinált állapotát, s a determinált, de a jelenségre még nem ható determinánsok összességét. Ez a következő példával jól kimutatható: X várakozik egy ház előtt. A, B és C időpontban semmi lényeges nem történik, amely megváltoztatná azt a szándékát, hogy egy helyben álljon és nyugodtan várakozzon. D időpontban azonban felnéz és látja, hogy egy cserép zuhan felé a tetőről. Természetesen arrébb ugrik, hogy elkerülje a balesetet. Az erre vo-

[13] *Szabó* II. 90. old.
[14] *Szabó* IV. 166. old.
[15] *Földesi* V. 1127. old.
[16] I. m. 9. old.
[17] *Földesi* I. 292. old.

natkozó, D időpontban kialakult akarat meghatározottságához valóban csak az hiányzott A, B és C időpontban, hogy a D időpont szerinti akarat is létrejöjjön — mint amelynek állítását Földesire kívánja oktrojálni Ádám? Szó sincs róla. Az akarat tartalma A, B és C időpontban is teljes egészében determinált, de ezekben az időpontokban a D időpontban vizsgált akarat még nem determinált anynyiban, hogy *további* feltételnek is be kell következnie determinálttá válásához (vagyis ahhoz, hogy éppen olyan legyen, amilyen). A Földesi-féle felfogás szerint sem elég tehát az idő múlása ahhoz, hogy valamely esemény bekövetkezzen. E felfogás — s minden marxista felfogás — szerint is elválaszthatatlan egymástól a végtelen és kimeríthetetlen anyag, a mozgás, a tér és az idő.

c) A Földesi-féle felfogás sem jár együtt az ember viszonylagos szabadságának tagadásával. E felfogás is figyelembe veszi, hogy az emberi akarat az objektív és szubjektív tényezők bonyolult kölcsönhatásának eredményeként jön létre. Az ember nemcsak tárgya a determinálódásnak, hanem alanya is; nem kizárólag a környezet, a körülmények határozzák meg akaratát, magatartását. Az embernek az adott szituációban *választási lehetősége van. Választása azonban* — ha az összes determinánsokat figyelembe vesszük — *teljes egészében determinált.*

Eörsi nem ért egyet az ilyen értelemben felfogott viszonylagos választási szabadság elismerésével sem: „minden emberi magatartást ... maradéktalanul meghatároz az oka, vagyis az azt kiváltó tényezők összessége. Ez pedig másképpen azt jelenti, hogy az emberi magatartás teljesen meghatározott, választási lehetőség nincsen."[18]

A Földesi felfogásától való ez az eltérés azonban csupán *terminológiai* különbségeket takar. Abban ugyanis közös az álláspontjuk, hogy az emberi magatartást nem egymagukban a külső determinánsok határozzák meg. A probléma csupán az, hogy a — mindkettőjük által elismert — belső determinánsok eredményeképpen kialakuló döntést választásnak nevezhetjük-e vagy se. Véleményünk szerint a „választás" szó használata helyénvaló, hiszen a lezajló determinációs harc eredményét, az egyén szempontjából, ez a szó fejezi ki. A választást azonban teljesen determináltnak kell felfognunk és mindig utalnunk kell annak viszonylagos jellegére.

Elsősorban a „tevékenységi autonómia" mikénti értelmezésénél kerül szembe *Földesi* és *Eörsi* álláspontjával *Farkas* Endre felfogása. *Farkas* szerint *Földesi* és *Eörsi* a kérdés feltevésénél követi el a hibát: „A szabadság... mindig reflexiós probléma, s mint ilyen külső és belső, az objektív és szubjektív vonatkozások egymáshoz való viszonyát fejezi ki... Ezért az ún. szabad akarat problémáján belül a szabadságra vonatkozó tényleges kérdést úgy kell feltenni, hogy vajon az ember cselekedetét, akaratát teljes mértékben meghatározzák-e külső erők (vagy sem), azaz a belső erők tényleges szerepe következtében rendelkezik-e az ember viszonylagos önállósággal vagy sem?"[19]

A Farkas által megfogalmazott kérdés valóban lényeges a büntetési célok szempontjából is. Ha ugyanis tagadnánk az emberi magatartásnak *a szituációhoz képest meglevő* viszonylagos autonómiáját, nemcsak a megtorlásnak nem lenne értelme, de a felelősség kategóriájának, a jogkövetkezmények érvényesítésének sem (hisz mindent a külső körülmények döntenének el). Az viszont nem helytálló, hogy az emberi magatartás meghatározottságát csak a külső tényezőkhöz mérten indokolt vizsgálni. Problémánk szempontjából nem elégedhetünk meg annak a kérdésnek a megválaszolásával, amelyet Farkas helyesnek tart. Ezúttal éppen a külső és a belső determinánsok *együttes* hatása érdekel bennünket.

Ami leginkább sajátos Farkas álláspontjában az az ún. „öndetermináció" erős hangsúlyozása: „amint kialakult, létrejött a személyiség, belső erői azonnal önálló életet kezdenek élni, öndeterminációval kezdenek rendelkezni..., mint okok is funkcionálnak."[20]

Ennek az álláspontnak a helyességét az dönti el, mit értünk öndetermináción. Érthetjük azt is, hogy az ember magatartását nemcsak a külső, hanem — jórészt ugyancsak a külsők hatására létre jövő — belső tényezők is determinálják. Ezzel az értelmezéssel egyetértünk. Olyan értelmezésre is van azonban lehetőség — s úgy tűnik, többen e felé az értelmezés felé kacsingatnak —, hogy az „ember" a *reá ható* és a *benne meglevő* determinánsokhoz *valami pluszt* ad, valami olyat, ami függetleníti őt a már meglevő és ható determinánsok összességétől. Ez nem más, mint az akaratszabadságnak, az emberi magatartás legalább részleges indeterminálságának az elismerése, s mint ilyen elfogadhatatlan a dialektikus materialista felfogás számára.

Farkas nyilvánvalóan nem az utóbbi értelemben beszél az öndeterminációról. Ez kitűnik a következő kijelentéseiből: „A marxizmus az ún. szabad akarat első problémakörében, abban, hogy milyen viszonyban áll az emberi cselekvés a ráható külső és belső tényezők összességével, azaz abban a kérdésben, hogy determinált vagy indeterminált az emberi akarat, a következetes determinizmus álláspontját vallja." „Az emberi akaratot teljes mértékben, 100%-ig meghatározza a cselekvést kiváltó külső és belső erők és körülmények összessége."[21]

A „tevékenységi autonómia" létét állítók között azonban akadnak olyanok is, akik — a determinizmus mellett tett, nyilvánvalóan jóhiszemű hűségnyilatkozataik ellenére — az emberi magatartás meghatározottságának kérdésére részben indeterminista választ adnak.

Heller Ágnes pl. egyértelműen kijelenti, hogy „az ember... másként is dönthetett volna, mint ahogy döntött. Tehát választhat az igazi, a tényleges választás értelmében".[22] Ennek az álláspontnak az indokolására nem hoz fel olyan érvet, amit a teljes meghatározottságot tagadó nézetek indokaként eddig még nem vettünk számba és nem cáfoltunk. Felfogásának el-

[18] I. m. 84. old.

[19] *Farkas* Endre: Szabadság és egyéniség, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 65. old.

[20] I. m. 67—68. old.

[21] I. m. 58—59. old.

[22] *Heller* Ágnes: A szándéktól a következményekig. Előadások az általános etikáról. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1970., 77. old.

lentmondásos voltát jól mutatja az, amit az ellenkező nézetekkel szemben felhoz: „*a lehetőséget a cselekvőképes akarat kialakulásának pillanatára* korlátozzák, tehát a folyamatot pontszerűségében, a mozgást pillanatban oldják fel... Összetévesztik azt a problémát, hogy az ember a választás folyamatában különböző belső és külső véletlenek és lehetőségek befolyására objektíve különbözőképpen dönthet, ... és azt, hogy a már megtett tettet, tehát a múltat — mert a pontszerűen rögzített jelen már múlt — az ember nem változtathatja meg."[23]

Azt, hogy miért szükséges a jelenségek pontszerű vizsgálata *is*, hogy ez a Földesi-féle álláspont esetén is csak az analízis elkerülhetetlen módszertani mozzanata, amely a jelenségek folyamatként való felfogását a legtávolabbról sem érinti, már korábban igazoltuk. Itt csupán arra a kettősségre hívjuk fel a figyelmet, ami abban nyilvánul meg, hogy Heller egyszerre állít két egymással feloldhatatlan ellentmondásban álló dolgot. Egyrészt azt, hogy az ember „különböző belső és külső véletlenek és lehetőségek hatására" — tehát determináltan dönt, másrészt pedig azt, hogy „objektíve különbözőképpen" is dönthet — tehát mégsem determinált a döntés tartalma. Az első állítást elfogadhatjuk annyiban, hogy a determinálásban valóban véletlen — tehát nem általános, lényegtelen, időszakos összefüggésen alapuló — tényezők *is* részt vesznek. Az „objektíve más" döntés lehetőségével viszont nem értünk egyet. Ez ugyanis a következőket jelenti: Vannak egyrészről a külső és a belső determinánsok és van másrészről az „ember". Az emberre hat a determinánsok összessége, de egymagában ezek nem határozzák meg a döntést. Az „ember" itt tehát nem valamely külső és belső feltételek által meghatározott jelenség, hanem olyan valami, ami felül tud emelkedni ezeken a tényezőkön, függetlenítheti magát tőlük. Nem tudunk mást mondani: ebben a gondolatkomplexumban a determinánsoktól elszakadt emberlényeg nem más mint a lélek másik neve.

[23] I. m. 83—84. old.

Az „objektív" választási szabadságot vallja Katonáné Soltész Márta is. Felfogásában a determinizmus dominál. Indeterminista mozzanatokra utal viszont pl. az, hogy a következőket kifogásolja Földesi álláspontjában: „Elismeri, hogy a személy a külső helyzettel szemben viszonylagos önállósággal rendelkezik, de tagadja, hogy önmagával szemben bármilyen önállósága lenne."[24] Az önmagával szemben önállóságra szert tevő ember csak a dualista test-lélek felfogásnak felelhet meg. Az ember nem tehet szert önállóságra önmagával szemben, mert tudata nem más, mint a szervezetének részét képező agy anyagi folyamatainak a terméke, a tőle függetlenül létező objektív valóság visszatükröződése. Nincs hely valami önálló, elkülönülő lényeg számára, amely elszakadhatna az agy idegfiziológiai folyamataitól és függetleníthetné, mentesíthetné a tudati tevékenységet — s ezen keresztül az emberi magatartást — a determinánsok hatása alól.

Katonáné arra hivatkozik, hogy a személyiség, a jellem, az adott objektív viszonyok között csak statisztikai törvényszerűséggel és korántsem kizárólagos érvényességgel determinálja a motívumok harcának kimenetelét. Az akaratnak tehát a külső tényezőkhöz és az adott személyiséghez, jellemhez képest is van önállósága. Ennek igazolásául utal arra, hogy Földesi is elismeri a személyiség általi meghatározottság statisztikai jellegét. Való igaz, találunk Földesinél ilyen megfogalmazást. Csakhogy ő a személyiséget nem azonosította a belső determinánsok összességével. A személyiség mellett a pszichikai jelenségeknek a determinálásban részt vevő másik két osztályaként beszél az értelmi-megismerési és az érzelmi jelenségekről.[25] Arról esetleg lehetne vitatkozni, hogy mit soroljunk a személyiség elemei közé és mit nem, de a mostani kérdés szempontjából nem ez a döntő, hanem az, hogy az összes belső determináns az összes külső determinánssal teljessé teszi-e a meghatározottságot és hogy maguk a determinánsok is determináltak-e.

[24] *Katonáné* Soltész Márta: Jog és erkölcsiség. Az erkölcsi és büntetőjogi felelősség kérdéséhez. Jogtudományi Közlöny, 1961. évi 5. szám. 285. old.
[25] *Földesi* I. 264. old.

Erre pedig Földesi egyértelmű igennel felel. Mint ahogy Katonáné — s itt jelentkezik felfogásában az ellentmondás — más helyen maga is ezt az álláspontot vallja: „mint a világ minden jelenségére, az akaratra is érvényes a determinizmus általános törvénye, s az akarat éppúgy meghatározott okai és feltételei által, mint minden más jelenség."[26]

Sajátos ebben a kérdésben Földvári József álláspontja, aki az akarat meghatározottságára vonatkozó tételek ismertetése végén a következő megállapításra jut: „az egyén befolyásolhatja személyisége fejlődését, alakulását is".[27]

Ennek a tételnek olyan értelmet is lehet tulajdonítani, amely indeterminista elemeket juttatna Földvári egyébként determinista nézetrendszerébe. Az ember lényegét személyisége adja; az egyénnek, mint a személyiségen kívül álló, annak befolyásolására képes valaminek az említése itt is az ember rejtett megduplázást takarhatja. A kijelentés értelmezésére már csak azért is alaposan oda kell figyelnünk, mert Földvári éppen ezt a tételt tekinti a legfontosabbnak a felelősség kérdésében: „annak a kérdésnek a megválaszolása határozza meg felelősségi koncepciónkat, *mennyiben függ a személyiség mikénti alakulása magától az egyéntől.*"[28] Válasza az értelmezés indeterminista-dualista változata felé mutat: „*vagy* elismerjük az ember lehetőségét jelleme, személyisége alakítására — és ebben az esetben el kell ismernünk annak lehetőségét is, hogy az ember többféle akaratelhatározásra juthat, *vagy* tagadjuk az önnevelés, a személyiségalakítás lehetőségét — és ebben az esetben az akaratelhatározást is egyértelműnek és előre meghatározottnak tekinthetjük... A magunk részéről az első helyen említett alternatívát fogadjuk el. Valljuk az akaratnak anyagi tényezők általi teljes meghatározottságát, de *Farkas* Endrével elismerjük a különböző tevékenységek közötti választás lehetőségét is... Az ember akaratát a külső és belső tényezők hiánytalanul meghatározzák, de egyben

[26] I. m. 283. old.
[27] I. m. 69. old.
[28] I. m. 72. old.

mindig hagynak lehetőséget többféle tevékenységre is".[29]

A Földvári nézetrendszerében felbukkanó ellentmondást a legutolsóként idézett mondat tárja fel leginkább. Az, hogy *a külső és a belső tényezők hiánytalanul meghatározzák az akaratot — tehát:* ugyanaz az ember, ugyanabban a szituációban csak egyféleképpen cselekedhet, tevékenykedhet — nyilvánvalóan nem egyeztethető össze azzal az állítással, hogy *ezek a tényezők lehetőséget hagynak többféle cselekvésre — tehát:* a külső és a belső tényezők nem határozzák meg hiánytalanul az akaratot. Ez nem dialektikus ellentmondás. A két állításból csak az egyik lehet igaz. Mint már kimutattuk, Farkas az első változattal, a teljes meghatározottsággal ért egyet. Ő Földváritól eltérően nem *a külső és a belső*, hanem csupán *a külső* tényezők összességéhez képest állítja a tevékenységi autonómia létét. Jogosulatlanul hivatkozik tehát reá Földvári.

Abból, az immáron több oldalról bizonyított tételből, hogy ugyanaz az ember, ugyanabban a szituációban csak egyféleképpen cselekedhet, nem következik az, hogy a személyiség formálására nincs lehetőség. Az ember személyiségét csak részben határozzák meg a biológiai adottságok, döntően a társadalom formálja olyanná, amilyen. Társadalom nélkül nem is létezhetne személyiség. Az ember nem önmagában, saját magában bezárva, valamiféle abszolút értelemben vett szabad választások eredményeként formálja személyiségi vonásait. Miután öntudatos lény, képes személyisége jellegzetességeinek a felismerésére, s mert a természet és a társadalom törvényszerűségeit is meg tudja ismerni, azt is átláthatja, mely személyiségi vonások előnyösek a számára. Az ilyen értelemben felfogott öntükrözés eredménye az önnevelés, a személyiségnek a helyes felismeréseknek megfelelő formálása. Az azonban, hogy melyik ember, mikor, milyen felismerésre jut s e felismerést miként hasznosítja, hiánytalanul determinált.

[29] I. m. 73—74. old.

III.

1. a) A büntetés alapja és a büntetési célok kérdéseinek megválaszolásához tehát a következőket kell alapul vennünk: Az emberi akarat és általában az emberi magatartás — nem eleve, hanem a determinálódás eredményeként — teljes egészében determinált. Ugyanaz az ember, ugyanabban a szituációban csak egyféleképpen cselekedhet. Teljes egészében determinált a cselekvő ember személyisége, tudati állapota s az a szituáció is, amelyben cselekszik. Az ember ugyan képes személyiségének formálására, de az is teljesen meghatározott, hogy mennyire fejlett ez a képessége és a személyiség milyen átalakítására használja fel azt.

A probléma jellegére és a vele való foglalkozást értelmetlennek tartók ellenvetéseire figyelemmel már az I. részben ki kellett mutatnunk, hogy nagy vonalakban milyen következményekkel jár az, ha ezeket a tételeket helyesnek ismerjük fel, s milyenekkel, ha el kell vetnünk azokat.

Most tehát már csak a következtetés levonása marad hátra: Ez pedig nem lehet más, mint az, hogy *a megtorlást mellőznünk kell a büntetési célok közül.* Nem értelmes dolog megbüntetni valakit azért, hogy „megbűnhődjön" tettéért. A büntetés célja csak a társadalom védelme, az egyéni és az általános megelőzés lehet. A büntetést ezeknek a céloknak a szolgálatára, nem pedig valamiféle öncélú bosszú, „társadalmi elégtétel" érvényesítésére kell alkalmassá tenni.

A büntetés célszerűségének a forrása abban rejlik, amit Gárdai és Vigh így fogalmazott meg: „az ember minden múltbeli magatartása determinált, a jövőben pedig determinálódik, vagyis determinálható."[30] A büntetés a determinációs harcban vesz részt, mint az egyik döntő — vagy legalábbis annak szánt — meghatározó tényező. A — Földesi-féle felfogás szerinti — viszonylagos választási szabadság lehetővé teszi, hogy a megbüntetett személy a legközelebbi hasonló szituációban — a büntetés által létrehozott belső determinánsok hatására — tartózkodjék az újabb bűncselekmény elkövetésétől.

b) A büntetésnek, mint a társadalmi védekezés célszerű eszközének, nincs szüksége valamilyen külön erkölcsi megalapozásra. Az erkölcsöt figyelembe kell venni — pl. azért, mert a büntetés célszerűségét szoros egységben kell értelmezni a szocialista erkölcs lényegéhez tartozó humanizmus követelményeivel —, de nem mint a büntetőjogi felelősségre vonás alapját.

Ennek a tételnek az erőteljes hangoztatása azért szükséges, mert úgy tűnik, hogy néhány szerző azért nem viszi végig a deterministа felfogásból adódó következtetéseket, mert a büntetés erkölcsi megalapozását látja veszélyben. Néhány példa erre: Heller Ágnes szerint a büntetésnek csak akkor van értelme, „ha az ember viszonylag szabadon cselekedhetett"[31] (ami nála — mint láttuk — az összes determinánsokhoz képest lehetséges másként való cselekvés lehetőségét jelenti). Lényegében ezen a véleményen van Katonáné Soltész Márta is, aki megállapítja, hogy ha az ember nem cselekedhetett másként, cselekménye csak jogi elítélés alá eshet. Az elkövetőt erkölcsisége fogyatékosságáért, személyisége torz kialakulásáért nem lehet felelőssé tenni.[32] Földvári is azt kifogásolja, hogy a magatartás egyértelmű meghatározottsága esetén el kellene vetni a felelősség erkölcsi megalapozását. Ebben az esetben a büntetést csak egy célszerű determináló tényezőnek, de nem a társadalom helytelenítése, az elítélttel szembeni rosszallása eszközének tekinthetnénk.[33] S nyilván Lukács Tibor is a felelősség erkölcsi megalapozásának a hiá-

[30] I. m. 578. old. Ádám (az i. m. 8. oldalán) vitatkozik ezzel a megállapítással — vagy legalábbis azt állítja, hogy ezzel. Úgy interpretálja ugyanis Gárdai és Vigh megfogalmazását, mintha azt állítanák, hogy a múlt determinált ugyan, de a jövő csak determinálód*hat*. Az így eltorzított álláspontra azután már könnyű rásütni az „indeterminista" bélyegzőt. Ehhez a felfogáshoz azonban az általa bírált szerzőknek nincs semmi közük. Ők azt állítják, hogy a determináltság állapota a determinizmus törvényei szerint végbemenő folyamat eredménye. A folyamatba a társadalom érdekében beleavatkozhatunk, az emberi magatartást a kedvező irányban ható determinánsok beiktatásával determinálhatjuk.

[31] *Heller* Ágnes: Bevezetés az általános etikába, Budapest, 1957. Egyetemi jegyzet 72. old. idézi Földesi I. 305. old.

[32] I. m. 288. old.

[33] I. m. 73. old.

nyára céloz, amikor kijelenti: „ha az ember oly mértékben determinált, hogy nem cselekedhet másként, akkor nem felelős."[34]

Az idézett ellenvetések alapjául szolgáló tétel nem helytálló. Az emberi akarat teljes determináltsága nem zárja ki a cselekedetek erkölcsi értékelését, a társadalomra veszélyes cselekmények elítélését, rosszallását. Az erkölcsi és a jogi felelősség között számos lényeges különbség van. Az akarat és a magatartás teljes meghatározottságának a kérdése azonban a lényeget illetően egyforma hatással érvényesül mindkettőnél. Az erkölcsi felelősségre vonásnak, az erkölcsi elítélésnek sem lehet célja az öncélú megbélyegzés, a bosszú, az „erkölcsi igazság" helyreállítása. Ugyanazért nem, mint amiért a jogi megtorlás is értelmetlen és igazságtalan cél: a magatartás teljes meghatározottsága miatt. A cél itt is csak a vétkesnek, illetőleg a társadalom többi tagjának a társadalmi együttéléshez és együttműködéshez szükséges normák megszegésétől való visszatartása lehet.

Mindez csak értelmileg igazolja az erkölcsi felelősségre vonást, az erkölcsi szankciókat. Van azonban a dolognak egy érzelmi oldala is (felháborodás, megvetés stb.) Ezek az érzelmi mozzanatok jelentős társadalmi mozgatórugói a bűnözés elleni harcnak. Nem nyilvánítjuk-e ezeket jogosulatlannak a magatartás teljes determináltságának elismerésével? Erről szó sincs. Az érzelmi reagálások igazolhatók, megalapozottak. Csak éppen a tárgyukul nem elsősorban az embert tehetjük, hanem azokat a korábbi társadalmi-gazdasági formációkra jellemző társadalmi és tudati maradványokat, az esetleges újabb keletű átmeneti ellentmondásokat, a mindezekre épülő téves, a társadalom érdekeivel ellentétes nézeteket, magatartásmódokat, amelyek döntő determinánsokként működtek közre a bűncselekmény elkövetéséhez vezető motivációs harcban. Az emberrel szemben csak mint a társadalmi meghatározottságok hordozójával szemben — tehát közvetve — van alapja az érzelmi ellenhatásoknak.

2. Mennyiben hasznosíthatók most már a fentiekben tett megállapítások a büntetőjogi szabályozásnál?

A hatályos Btk. 34. §-ának a szövege nem ad egyértelmű útbaigazítást a megtorlás kérdésében. „A büntetés célja ... a törvényben meghatározott joghátrány alkalmazása" fordulatnak — mint már kimutattuk — valójában nincs is önálló értelme. A joghátrány alkalmazása maga a büntetés, amely valamely célt szolgál. A hátrányokozás célként emlegetése ugyanakkor a megtorlást elfogadó nézetekre a jellemző. Úgy tűnik, hogy a Btk. 34. §-ában is e nézetek jelentkeznek. Egyetértünk tehát *Gárdai* és *Vigh* megállapításával: a törvény idézett §-ából az tűnik ki, hogy a büntetésnek ... kettős célja van: a megtorlás és a megelőzés.[35] A megtorlás célkénti elismerésére egyébként a törvény általános indokolása is utal, amely a III. Rész 1. *a)* pontjában a következő megfogalmazást is tartalmazza: „a büntetés fő célja a megtorlás mellett a javítás is." Az új kodifikáció során a büntetési célok olyan meghatározása szükséges, amely egyértelműen kizárja a megtorlás célkénti elismerését.

Milyen további következtetések vonhatók le az emberi magatartás teljes determináltságának elvéből és a megtorlás létjogosultságának tagadásából?

A megtorlás, mint büntetési cél elvetéséből elvileg a tett-centrikus szemléletnek, a proporcionális büntetésnek a háttérbe szorítása és a tettes központú felfogásnak, a személyiséghez igazodó büntetésnek az előtérbe állítása következnék, valamint az, hogy a büntetés joghátrány jellege mellett az eddigieknél jóval inkább érvényesíteni kellene a kényszernevelés, a kényszergyógyítás jelleget. Igen veszélyes útra lépnénk azonban, ha azt gondolnánk, hogy csak bizonyos további logikai következtetésekre van szükség, s a vázolt felfogás alapján most már könnyűszerrel kidolgozható egy, az eddigieknél hatékonyabb — és egyben igazságosabb — büntetőjogi szabályozás. *A realitásokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert különben a legfontosabb cél, a társadalom védelme kerül veszélybe.* A realitások pedig azt mutatják, hogy az emberrel foglalkozó tudományok még nem elég fejlettek ahhoz, hogy a személyiségi tulajdonságokat jelentősebb mértékben és kellő tudományos megalapozottsággal vehessük figyelembe a büntetés meghatározásánál, másrészt pedig azt, hogy a közvélemény még viszonylag erősen hajlik a tettel arányos büntetések helyeslése felé; ennek figyelmen kívül hagyása az általános megelőzés esélyeit rontaná. Ráadásul úgy tűnik, hogy ez a helyzet egyhamar nem változik meg számottevően.

Amit azonban ezek a jelenlegi korlátok már most megengednek, a helyesnek felismert felfogásnak megfelelően már most meg kell tennünk. Ilyen jellegű — már most esedékes — teendőkre hívta fel a figyelmet Gárdai és Vigh is. A részletesebb elemzés nyilván több más olyan büntetőjogi intézményre is fényt vethet, amely szükségtelenül foglal magában indeterminista mozzanatokat.[36] (Csak egy példa: a korlátozott beszámítási képességgel járó elmebetegség, vagy a pszichopatia következménye jelenleg általában a büntetés enyhítése. Ugyanakkor az esetek jelentős részében az ilyen állapot a hasonló cselekmények elkövetésére való igen erős determináltságot jelent. Ha tehát a büntetés mértékét tartanánk lényegesnek, éppen hogy súlyosabb büntetést kellene kiszabni. Valójában persze nem ez a helyes megoldás, hanem az ilyen elkövetők fokozottabb, intenzívebb módszerekkel történő kényszergyógyítása, kényszernevelése.) Ezeknek a kérdéseknek a részletesebb vizsgálata azonban már meg-

[34] I. m. 528. old.

[35] I. m. 577. old.

[36] Találkozhatunk olyan ellenvetéssel is, hogy az egyes intézmények megreformálására, illetőleg új intézmények bevezetésére tett javaslatok összeegyeztethetők az indeterminizmussal is. Pl. a határozatlan tartamú szabadságvesztés bevezethető a megtorlás gondolatával is. Mi igaz ebből az állításból? Valamiféle határozatlan tartalmú büntetés kétségtelenül alkalmazható indeterminista alapon is („bűnhődjön súlyos tettéért az elkövető úgy, hogy ne is tudja mikor szabadul!"). Az a fajta szabadságvesztés azonban, amelyre Gárdai és Vigh tett javaslatot csak a determinizmusban találhatja meg elvi indokát. Az általuk javasolt büntetésnek nem az a célja, hogy az elítélt „megbűnhődjön", hanem az, hogy a hátrány alkalmazásával és a kényszerneveléssel az újabb bűncselekmény elkövetését meggátló determinánsokat idézzen elő. A határozatlanság is ezzel függ össze. A büntetés végrehajtása befejezésének csak akkor van értelme, ha már kellő alappal feltételezhető e determinánsok kialakulása.

haladná ennek az írásnak a célkitűzéseit.

Megkérdezheti valaki: Mi értelme van ennek a — filozófiai kérdéseket is érintő — vitának, ha a determinista és az indeterminista felfogásnak megfelelő büntetőjogi szabályozás között jelenleg csak viszonylag szűk körben lehet eltérés. Az ilyenfajta ellenvetés jogosulatlan volta azonban kézenfekvő: *Egyáltalán nem mindegy, hogy feltárjuk-e az elvileg helyes álláspontot, csak éppen figyelembe vesszük a hosszabb vagy rövidebb ideig fennálló gyakorlati akadályokat, vagy pedig — pragmatista meggondolásokból — a gyakorlati akadályokból következően fennálló helyzetet fogadjuk el elvileg is helyesnek. Az első esetben az akadályok elhárítására, s annak megtörténte után az elvileg helyes megoldás kialakítására törekedhetünk, az utóbbi esetben ez a távlat elvész.*

Ficsor Mihály

Az orvosszakértői vélemények felülvizsgálati rendszerének problémái*

Különböző fórumokon napjainkban gyakran lehet hallani az orvosszakértői vélemények felülvizsgálati rendszerének problémáiról. E nézetek és vélemények abból erednek, hogy mint ismeretes az ETT Igazságügyi Bizottságához elég gyakran fordulnak a hatóságok szakvélemény nyilvánítása végett. E nagy igénybevétel komoly megterhelést okoz, nem egyes esetben pedig ennek következtében a felülvizsgálati szakvélemény elkészítése huzamosabb időt vesz igénybe. Az igazságszolgáltatás érdeke viszont azt kívánja, hogy az ügyek mielőbb befejeződjenek.

A felülvizsgálati rendszerrel kapcsolatos fenti vélemények megegyeznek abban, hogy az orvosszakértői vélemények felülvéleményezésének jelenlegi szervezeti formája általában jó, mégis az ETT Igazságügyi Bizottsága tehermentesítése érdekében azt javasolják, hogy az ún. „alapfokú szakértők" és az IB közé „elsőfokú felülvéleményező" szervek kerüljenek beiktatásra. E szervek a törvényesség sérelme nélkül alkalmasak volnának az IB túlzott megterhelésének csökkentésére és arra, hogy a legmagasabb szintű szakértői testület csak olyan ügyekkel foglalkozzék, amelyeknek érdeme megkívánja az ilyen fokon történő elbírálást.

Megjegyzem, hogy az összes európai államokat megelőzve hazánkba hozták létre elsőként az 1890. évi XI. törvénnyel azt a külön orvosszakértői testületet, amely az orvosszakértői vélemények felülvizsgálatával foglalkozott. Ez a szerv, mint ismeretes az Igazságügyi Orvosi Tanács volt. Így Magyarországon 82 éve működik az orvosszakértői véleményadás legfelsőbb szerve, mai formájában mint az ETT IB.

E testület működési nehézségei kezdettől fogva megmutatkoztak. Jóllehet már az 1890-ben kelt végrehajtási utasítás elvül tűzte ki az igények csökkentését és azt javasolta az igazságügyi hatóságoknak, hogy „megkereséseik számát korlátozzák a mellőzhetetlen szükség eseteire". A jogszabály ezen intenciója azonban a gyakorlatban nem hatályosult, mert az Igazságügyi Orvosi Tanács 1891-ben már 341 ügyben nyilvánított szakvéleményt.

Annak ellenére, hogy napjainkig az igénybevétellel kapcsolatos helyzet keveset változott, a magunk részéről mégsem értünk egyet az ETT IB „decentralizálását" célzó javaslatokkal. Egy újabb felülvéleményezési fórum az időszerű ítélkezés oldaláról jelentkező igényt megítélésem szerint sem elégíti ki, de ezen túlmenően az IB tehermentesítésével kapcsolatos problémát sem oldja meg.

Az ezzel kapcsolatos helyes lépések érdekében a decentralizálási javaslat kritikai értékelése mellett ezért időszerű felülvizsgálati rendszerünk elemzése. Ennek során célszerű egy pillantást vetni egész szakértői rendszerünkre és a rendszerrel szoros összefüggésben megnézni, hogy milyen akadályokat kell elhárítani és mit kell tenni — igazságügyi és EüM, illetve orvosszakértői oldalról — ahhoz, hogy az IB munkája „gyorsabb és termelékenyebb" legyen, továbbá, hogy az IB-hez csak a valóban oda tartozó ügyek kerüljenek. Megítélésünk szerint úgy jutunk helyes eredményre, ha a meglevő új szakértői rendszer kiteljesedésén dolgozunk az eddiginél nagyobb határozottsággal.

E gondolatok előrebocsátása után leszögezhetjük, hogy a 29/1964. (XI. 23.) Korm. sz. rendelet gyökeres változást hozott az igazságügyi szakértői szervezet életében. Szabályozni kellett ugyanis a szakértői kijelölési feltételeket a szakmai és jogi továbbképzés módját, meg kellett határozni az igazságügyi és a szakmai felügyelet rendjét és ezzel egyidejűleg a felülvizsgálati rendszer kérdésében is állást kellett foglalni.

A szabályozást egyébként az tette szükségessé, hogy egy jól szervezett, szakmailag pedig a korszerű követelményeknek is megfelelő szakértői hálózat álljon a bíróságok rendelkezésére.

Az ügyek bonyolultsága folytán egyre nagyobb szerephez jut a perekben a különleges szakértelem. Csak ezen feltételeknek megfelelő szakértői szervezet tudja hatékonyan segíteni az igazságszolgáltatás munkáját.

Az új szabályozásnak megfelelően az igazságügyi szakértők két alapvető kategóriáját különböztetjük meg, úm. *a)* az állandó igazságügyi szakértőket és a *b)* kijelölt igazságügyi szakértőket.

Itt mindjárt utalok arra, hogy az eddig elmondottak is igazolják, az ETT IB elődjének az Igazságügyi Orvosi Tanács működési idejéhez képest lényeges szervezeti változások történtek. Az Igazságügyi Orvosi Tanács működésének korszakában csak egyedi szakértők működtek. Ma viszont az Igazságügyi Orvosszakértői Iroda már rendelkezik azokkal a feltételekkel, amelyek a modern orvosszakértéshez szükségesek. Az Iroda évi mintegy 7000 db szakvéleménye mennyiségileg is igen jelentős. Az irodai szervezés minden tekintetben beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Ezért megkezdtük az irodai hálózat kiépítését. E törekvésnek első terméke a Miskolci Igazságügyi Orvosszakértői Iroda. E folyamat eredményeként a jól

* A cikk a szerzőnek a Magyar Igazságügyi Orvosok Társasága által Debrecenben 1972. október 5-6-7-én rendezett III. Nagygyűlésén elhangzott előadása nyomán készült. *(Szerk.)*

felszerelt orvosszakértői irodákban dolgozó szakértők tevékenysége lesz a jövőben az orvosszakértői munka meghatározó tényezője.

Ilyen fejlődési periódusban — vagyis az új szakértői rendszer kiteljesedésének idején — a szervezet kiszélesítése egy új szakértői fórum létrehozása útján megítélésünk szerint indokolatlan lépés volna. Hivatkozom ezzel kapcsolatban még a következőkre is.

A 4/1964. (XI. 23.) IM sz. rendelet 15. § (1) bekezdése szerint az eljáró hatóság, amennyiben a már meghallgatott szakértőn kívül újabb (másod) szakértő meghallgatását tartja szükségesnek, állandó szakértő kijelölése végett a megfelelő Orvosszakértői Irodát megkeresheti. Jelenleg tehát a lehetőségeinkből arra futja, hogy az ún. másodszakértői véleményt általában már korszerűen felszerelt intézménytől is be lehet szerezni.

Az orvosszakértői irodai hálózat kiépítése, illetve a személyi és tárgyi feltételek megteremtése után viszont már meg lehet fontolni, hogy a fentiekben jelzett másodszakértői véleményeknek az irodáktól való beszerzését kötelezővé tegyük-e.

Az új szakértői intézmény az eltelt évek tapasztalata alapján kiállta a gyakorlat próbáját. Az orvosszakértői irodára, illetve e szervezetre lehet építeni, éppen ezért ezt célszerű továbbfejleszteni az általunk jelzett módon, amely végül is a fejlesztés eredményeként elvezethet az ETT IB tehermentesítéséhez is.

A szakértői szervezet és intézményeink továbbfejlesztésével összefüggésben foglalkozni kívánok e szervezetet fenyegető veszélyekkel is, hogy azok megelőzhetők, illetve elkerülhetők legyenek.

Ezek sorában elsőként említem a bürokratizmust. Azok a kétségtelen előnyök, amelyek az új szakértői szervezetben rejlenek, veszendőbe mehetnek, ha a szervezetet elbürokratizáljuk, pl. egy ún. másodszakértői fórummal. Megítélésünk szerint egy ilyen fórum létrehozása visszalépést jelentene. Az ügyek befejezése ilyen szervezet mellett nyilvánvalóan elhúzódna, az időszerű ítélkezés ezáltal csorbát szenvedne. De ugyanakkor az IB sem kerülne jobb helyzetbe, ugyanis véleményünk szerint egy testület értékét, szakmai rangját a benne működő széles körben ismert szaktekintélyek munkája határozza meg, éppen ezért adott esetben nehezen volna megakadályozható, hogy ilyen legfelsőbb szervtől kapott vélemény birtokában zárja le a hatóság véglegesség igényével a szakértői problémát.

E kérédéskörbe tartozik még az is, hogy a szakértői szervezetnek végül is az igazságügyi szükségletekhez kell idomulni. Az igazságügyi szervező munka viszont jelenleg minden erővel azon van, hogy egyszerűsítse az eljárásokat és egységesítse az igazságszolgáltatási tevékenységet, illetve szervezetet a már kifejtett cél, az időszerű ítélkezés érdekében. A szakértői szervezetet éppen ezért nem lehet öncélú „tudományos vitafórumokká" alakítani. Miként a jó szakvélemény jellemzői a rövid, tömör, világos szerkesztés, úgy a szakértői szervezet esetében is jelen időszakban a tartalmi követelmények kerülnek előtérbe, az új szervezeti keretek jogszabályaiban ugyanis adva vannak.

Ezek után rátérek annak elemzésére, hogy igazságügyi és orvosszakértői vonatkozásban milyen problémák és feladatok adódnak, amelyeket az ETT IB tehermentesítése érdekében indokolt megoldani.

Mint már érintettem az ETT IB felülvéleményezési tevékenységét, illetve túlterheltségét csak az orvosszakértői munka általános színvonalához viszonyítva lehet helyesen megítélni. Természetesen szerepet játszik ebben a megkereső hatóságok tevékenysége is. Mindkét területen számos tennivaló akad.

Ezek után nézzük meg közelebbről, hogy mi is tulajdonképpen az IB gyors és eredményesebb munkájának akadálya és mit kívánatos tenni ezek megszüntetése, illetve a körülmények javítása érdekében.

1. A Be. 139. § (4) bekezdése kimondja, hogy „ha a lelet vagy a vélemény homályos, hiányos, önmagával, más szakértők leletével vagy bizonyított tényekkel ellentétben állónak látszik, vagy helyességéhez egyébként nyomatékos kétség fér, a szakértő köteles a hatóság felhívására a szükséges felvilágosítást megadni, ha pedig ez nem vezet eredményre, más alkalmas szakértőt kell véleményadásra felhívni".

A jogszabály tehát határozott rendelkezést tartalmaz arra nézve, hogy milyen módon járjon el a hatóság, amennyiben a szakvéleményt hiányosnak tartja.

Az alábbi gyakorlati tapasztalat szerint azonban a hatóságok a szakértői vélemény hiányosságait gyakran nem az ügyben eljárt szakértővel vagy esetleg más szakértő útján tisztázzák, hanem mindjárt a legmagasabb szintű testülethez, az IB-hez fordulnak felülvizsgálat végett.

A Legfőbb Ügyészség egy 1970-ben lefolytatott vizsgálat eredményeként megállapította, hogy a jelentős ügyek felülvéleményezését késlelteti a nyomozóhatóság, amikor magas szintű testületi állásfoglalást nem igénylő ügyekben is gyakran megkeresi az IB-t. Ezzel kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy a szakvélemény hiányosságának megszüntetését mindenekelőtt az ügyben eljárt szakértőtől felvilágosítás vagy pótvélemény-kérés útján kell megkísérelni. Amennyiben ez eredményre nem vezet, más szakértő igénybevételével kell a vitás kérdést eldönteni.

Nyomozati szakban tehát a szakértői vélemények ellentmondásainak megszüntetését elsősorban a Be. 139. §-ában biztosított lehetőségek kimerítésével kell megkísérelni.

A fentieknek megfelelő álláspontot foglalt el a bírói szakot illetően a Legfelsőbb Bíróság a BH 1969. évi 12. számában közzétett 6249. számú jogesettel kapcsolatban, mert kimondotta, hogy ha az orvosszakértői vélemény helyességéhez nyomatékos kétség fér, a bíróság nem csak a véleményt adó szakértőket hívhatja fel véleményük kiegészítésére, de a felülvéleményezés kikérése előtt az Igazságügyi Orvosszakértői Irodától is beszerezhet szakvéleményt.

2. Az elmondottakon kívül késlelteti a felülvéleményezést a megkereső hatóság esetenként nem kielégítő előkészítő munkája is. Ismeretes dolog, hogy a véleményalkotáshoz szükséges adatok össze-

gyűjtése nem az IB feladata. Erről a megkereső hatóságnak kell gondoskodni, azonban ennek ellenére az IB Titkárságától nyert információ szerint az ügyek mintegy 5—10%-ában ez nem valósul meg. Ennek folytán az állásfoglalás kialakítása előtt az ETT többször kénytelen leleteket, röntgen-felvételeket és kórlapokat beszerezni.

Az indokolatlan levelezések megelőzése érdekében a szakértői vélemény felülvizsgálatához szükséges adatokról a megkereső hatóságnak kell gondoskodni. Az ilyen jellegű hibákban gyakran részesek az ügyben eljárt orvosszakértők is, akiknek a megfelelő vélemény kialakításához ezek beszereztetéséről gondoskodni kellett volna.

Az elmondottakat számtalan példával lehet igazolni. Egy polgári peres ügyben a bíróság mindössze egy orvosi leletet küldött az IB-hez és ebből kérte megállapítani, hogy az apaság kizárható-e vagy sem. Más esetben ugyancsak a bíróság kifejezetten azzal kereste meg az IB-t, hogy véleményének kialakítása előtt a gyógykezelés indokoltságáról szerezze be a kórháztól a kórtörténeti adatokat.

3. Végül az IB tehermentesítésével kapcsolatos körülményként említem meg az orvosszakértői munka színvonalának emelését. E téren is van tennivaló, Somogyi Endre professzor szerint. Az „Orvostudomány az igazságszolgáltatásban" című, 1972-ben megjelent IV. kötetében az egyes vélemények kritikájaként pl. a következők olvashatók: „a szakértő által megállapított kórkép a modern psychiatria gyakorlatában ismeretlen" vagy „a kellő elmélyedés hiánya okozta a téves vélemény nyilvánítását", továbbá „a részletekre kiterjedő helyszínelés, az összefüggő elemző első szakértői vélemény az ügyben elmaradt."

E példák is igazolják, hogy ha a „különleges szakértelem"-mel van probléma ez a körülmény is növelheti az IB munkáját.

Az ismertetett példák úgy érzem kellően alátámasztják a bevezetőben hangoztatott azon véleményünket, hogy az IB túlterhelését jelen időszakunkban nem új fórum beiktatásával, hanem a megkereső hatóságok és szakértők színvonalasabb munkájával lehet mindenekelőtt csökkenteni.

Mivel az első fokú szakértői véleményekben a fent elmondottak szerint több szakmai probléma merült fel, célszerű volna ezeket elemezni és a feltárt hibákat a szakértők bevonásával évenként több alkalommal a szakmai továbbképzés keretében megtárgyalni. Minthogy az igazságügyi orvosszakértői tevékenység, illetve szakértői bizonyítási munka igen fontos az igazságszolgáltatás számára, ezért e munka továbbjavítása érdekében az érintett főhatóságok képviselőiből a közelmúltban tárcaközi bizottságot hoztak létre. E bizottság feladata lesz többek között, hogy az általunk is jelzett problémákra a helyes megoldást megtalálja.

Molnár Gyula

Антал Адам:

Правовое положение и основные задачи Совета Министров на основе измененного текста Конституции

В первой части статьи содержится краткое изложение основных черт Совета Министров и его функций. Во второй части, посвященной основным задачам Совета Министров, автором освещаются задачи формирования внутренней и внешней политики, сочетания деятельности центральных государственных органов, роль Совета Министров в области охраны общественного и государственного порядка, его правомочия в планировании народного хозяйства и в руководстве им, деятельность в области установления направления научного и культурного развития, а также определения системы социального обеспечения и здравоохранения, принципиальное руководство местными советами, правомочия Совета Министров в области надзора в интересах охраны законности и обеспечения целесообразности, характерные черты взаимосвязи Совета Министров и общественных организаций, компетенция Совета Министров в области правотворчества и особые правомочия, преданные в компетенцию Совета Министров частными законодательными актами. В третьей части статьи содержится анализ правового положения статс-секретарей, а также правовой ответственности членов Совета Министров и статс-секретарей.

Иштван Хегедюш:

Правовые вопросы общественной деятельности кооперативной организации

Автор устанавливает, что двойственный характер кооперативной организации, то обстоятельство, что включает в себе как качество предприятия, так и общественную «сторону», влечет за собой исторически изменяющуюся систему организационных и правовых форм, институтов.

В специальной литературе в качестве моделя до сих пор исходили из предприятия, исторически формировавшегося на основе государственной собственности, Однако тип предприятия, основанного на кооперативной собственности (его структуру) необходимо развивать согласно особенностям кооперативной собственности. В ходе этого необходимо исходить из общего кооперативного критерия, однако следует учесть и объективные отношения кооперативов, существенным образом различающиеся друг от друга. В этом развитии в качестве модели выступает не двойная организация государственного предприятия (предприятие и коллектив). Целесообразно развивать организационные и правовые формы, служащие равным образом как интересам предприятия, так и общественным интересам, в рамках системы, имеющей не два, а много «полюсов», путем многостороннего усовершествования и комбинации институтов непосредственной и косвенной кооперативной демократии.

Шандор Вида:

Некоторые вопросы унификации законодательства стран-участниц СЭВ по вопросам об охране фабричного знака

Из комплексной программы экономической интеграции стран-участниц СЭВ по принципиальным вопросам можно дойти к некоторым заключениям в отношении унификации законодательства социалистических стран в области охраны фабричного знака. В связи с внешнеторговой интеграцией в отношении зарегистрирования, обязанности применения фабричного знака и злоупотребления фабричным знаком; в связи с производственно-технической интергацией в отношении разрешения использования и передачи фабричного знака, а также в отноше-

нии обязанности информации было бы желательно анализировать, исследовать возможности унификации законодательства. В дальнейшей перспективе было бы целесообразно подготовиться на создание общего регистра фабричных знаков.

Имре Кертес:

Задачи эксперта-психолога в уголовном процессе

Психолог способствует решению задач уголовного процесса с одной стороны в качестве сведущего лица, а с другой стороны проведением экспертиз и разработкой заключений. В статье в отношении первой группы задач автор детально занимается участием сведущего лица в допросе и в следственном эксперименте. По вопросу о заключении эксперта излагаются в статье проблемы, связанные с осуществлением некоторых определений, регулированных в УК (угроза, необходимая оборона, сильное душевное волнение и т. д.), а также с установлением отдельных черт личности, далее способности к даче показания в качестве сведетеля и достоверности показания.

Габриелла Рашко:

Оценка роли урабнизации и массового передвижения в буржуазной криминальной социологии

В современной буржуазной криминологии — особенно в статьях исследователей с социологическим подходом — играет значительную роль исследование криминогенной роли урбанизационных явлений, которые во всем мире все больше распространяются и углубляются. Автором излагаются мысли некоторых известных социологов и психологов, как Маннингер, Мертон, Аллпорт, Фромм, Клинар, Д. Сабо. Во второй части статьи освещаются социологические исследования, проведенные в течение последних двух десятилетий о возможной взаимосвязи между средствами массового предвижения и дреступностью. В статье упоминается о криминологическом конгрессе, устроенном под эгидой ООН в 1970 г. в г. Киото, причем автор подчеркивает, что развитие цивилизации нельзя исследовать в отрыве от экономической почвы, от общественной структуры.

Габор Кертаи:

Характер правового положения директора предприятия

В рамках исследования с точки зрения трудового права внутренней структуры государственных хозяйственных органов играет значительную роль анализ отношений по руководству. Автор ставит в центр своих исследований в первую очередь характер и содержание правового положения директора предприятия. Подробно излагает представительские правомочия директора предприятия, с особым учетом их содержания и взаимосвязи с правомочиями по руководству вообще. Статья многосторонне освещает правовое положение директора, как работника, находящегося в трудовом отношении, и в связи с этим автор излагает свою позицию по некоторым вопросам, до сих пор спорным как в теории, так и в практике, как вопрос о толковании довойной связанности руководителя предприятия, проблема правосубъектности по административному праву, квалификация правоотношения между органом-учредителем предприятия и руководителем предприятия.

Antal Ádám:

Die Rechtsstellung und die wichtigeren Aufgaben des Ministerrates aufgrund der abgeänderten Konstitution

Der erste Teil der Abhandlung umreisst den Charakter und die grundlegende Bestimmung des Ministerrates. In dem, sich mit den Hauptaufgaben des Ministerrates befassenden zweiten Teil behandelt Autor den Aufgabenkreis der Ausgestaltung der Innen— und Aussenpolitik, der Koordinierung der Tätigkeit der zentralen staatlichen Organe, die Tätigkeit des Ministerrates im Bereich der auswärtigen Angelegenheiten, seine Rolle im Schutz der gesellschaftlichen und staatlichen Ordnung, seine Befugnisse in der Planierung und der Anleitung der Volkswirtschaft, seine, auf dem Gebiete der Festlegung der wissenschaftlichen und kulturellen Entwicklung, sowie des System des Gesundheitswesens auszuarbeitenden Obliegenheiten, die prinzipielle Anleitung der Volksvertretungen, die Aufsichts-Rechte des Ministerrates in Bezug der Gesetzlichkeit und der Zweckmässigkeit, sowie die, ihm im Bereiche der Staatsverwaktung aufgrund der Verfassung zustehenden Rechte, die Charaktermale der Beziehungen zwischen dem Ministerrat und den gesellschaftlichen Organisationen, den Kompetenzbereich des Ministerrates im Gebiete der Normenschaffung und die in den Kompetenzkreis des Ministerrates durch besondere Rechtsnormen zugewiesene Befugnisse. Der dritte Teil des Artikels analysiert die Rechtslage der Regierungskommissionen und der Staatssekretäre, sowie die Verantwortung der Mitglieder des Ministerrates und der Staatssekretäre.

István Hegedűs:

Juristische Fragen der gesellschaftlichen Tätigkeit der Genossenschaften

Der Artikel stellt fest, dass der Doppelcharakter der Genossenschaft, seine Betriebs- und gesellschaftliche „Seite" das geschichtlich sich ändernde System der Organisations- und Juristischen Formen der Institutionen erfordert.

Die sich mit dem Thema befassende Fachlitaratur betrachtete bisher den, aufgrund des staatlichen Eigentums tätige, geschichtlich sich herausgebildete Betriebs-Typ als Modell. Der Betriebs-Typ des genossenschaftlichen Eigentums (dessen Struktur) muss aber den Eigenheiten des Genossenschafts-Eigentums ensprechend weiterentwickelt werden. Im Zuge dessen muss man aus den allgemeinen Genossenschafts-Kriterien ausgehen, muss aber auch die voneinander wesentlich abweichenden objektiven Verhältnisse der Genossenschaften in Betracht nehmen. Bei dieser Entwicklung ist nicht die doppelte (betriebs- und kollektiv) Organisation des staatlichen Unternehmens das Modell. Es ist zweckmässig mittels der vielseitigen Entwicklung und Kombinierung der Institutionen der unmittelbaren und der mittelbaren Demokratie in einem nicht zwei-, sondern mehr-„poligen" System solche Organisations- und juristische Formen zu fördern, die den Betriebs- und Gesellschaftsansprüchen gleicherweise dienlich sein können.

Sándor Vida:

Über die Frage der Vereinheitlichung des Schutzmarken-Rechts in den RGW-Ländern

Aus den prinzipiellen-allgemeinen Zielsetzungen des, die wirtschaftliche Integration der RGW-Länder anstrebenden komplexen Programmes können einige Konklusionen betr, die sozialistische Vereinheitlichung des Schutzmarken-Rechts gezogen werden. Anhand der Aussenhandels-Integration wäre es im Zusammenhang mit den Themen der Registrierung, des Schutzmarken-Benutzungszwanges und des Missbrauchs; anhand der technischen produktions Integration in Bezug der Themen der Schutzmarken-Lizenz, der Übereignung der Schutzmarke und der verbindlichen Information wünschenswert die Möglichkeiten der Rechtsvereinheitlichung zu analysieren, zu untersuchen. Auf weitere Sicht ist es zweckmässig, sich auf die Einführung eines gemeinsamen RGW-Schutzmarken-Registers vorzubereiten.

Imre Kertész:

Die Aufgaben der Psychologen-Experten im Strafverfahren

Der Psychologe-Expert födert die Lösung der Aufgaben des Strafverfahrens einerseits als Fachkonsultant, andererseits im Wege der Durchführung von Experten-Un-

tersuchungen und der Verfertigung von Gutachten.

Die Abhandlung befasst sich aus dem ersten Themenkreis eingehender mit der Teilnahme des Fachkonsultanten bei dem Verhör und beim Fahndungsversuch. Aus dem Bereich des Experten-Gutachtens behandelt Autor die, in der mit der Verwirklichung einiger im Strafgesetzbuch geregelten Begriffe (Drohung, Notwehr, heftige Erregung usw.), mit der Feststellung der Persönlichkeitszüge und der Zeugenfähigkeit, sowie mit der Glaubwürdigkeit zusammenhängenden Experten-Tätigkeit sich ergebenden Probleme.

Gabriella Raskó:

Die Beurteilung der Rolle der Urbanisierung und der Massenkommunikation in der bürgerlichen Kriminalsoziologie

In der heutigen Kriminologie, besonders in den Abhandlungen der soziologisch eingestellten Forscher, spielt die Untersuchung der kriminogenen Rolle der sich im Weltmasstab verbreitenden und verstärkenden Urbanisierungserscheinungen eine bedeutende Rolle. Autorin umreisst die Konzeption einiger bekannter Soziologen und Psychologen (Menninger, Merton, Allport, Fromm, Clinard, Denis Szabo) über die Verbindung zwischen der Sozialpsychologie der Grosstadt-Lebensform und der Kriminalität. Der zweite Teil der Übersicht befasst sich mit diesen soziologischen Untersuchungen, die in den letzten zwei Jahrzehnten über die eventuellen Beziehungen zwischen den Massenverkehrsmitteln und der Kriminalität unternommen wurden. Es wird der Kriminologische Kongress der UNO aus dem Jahre 1970 in Kyoto erwähnt und hervorgehoben, dass die zivilisatorische Entwicklung nicht an und für sich, abgetrennt von den wirtschaftlichen Grundlagen, von der Gesellschaftsstruktur untersucht werden kann.

Gábor Kertai:

Charakter der Rechtsstellung des Direktors vom Unternehmen

Innerhalb der arbeitsrechtlichen Untersuchung der inneren Struktur der staatlichen bewirtschaftenden Organe ist die Analyse der Leitungsverhältnisse von grosser Bedeutung. Autor stelt in den Mittelpunkt seiner Betrachtungen in erster Linie den Charakter und den Inhalt der Rechtsstellung des Direktors vom Unternehmen. Eingehend werden behandelt die Vertretungsmacht des Direktors, mit besonderer Rücksicht auf deren Inhalt und ihren Zusammenhang mit der vollen Leitungskompetenz. Im Artikel wird die Position des Direktors, als Arbeitnehmers aus mehreren Aspekten beleuchtet und anhand dessen nimmt Autor in einigen solchen, sowohl in der Theorie, als auch in der Praxis diskutierten Fragen Stellung, wie die Interprätierung der doppelten Gebundenheit des Direktors, die Problematik der Rechtssubjektivität im Verwaltungsrecht, und die Qualifizierung des, zwischen dem Gründer-Organ und dem Betriebsleiter bestehenden Rechtsverhältnisses.

Antal Ádám:

Le statut juridique du Conseil des ministres et ses tâches principales sur la base de la Constitution amendée

La première partie de l'étude contient l'esquisse du caractère du Conseil des ministres ainsi que celui de ses fonctions fondamentales. Dans la deuxième partie concernant les attributions principales du Conseil des ministres l'auteur traite ses tâches relatives à la formation de la politique intérieure et étrangère ainsi que celles ayant trait à la coordination de l'activité des organes d'Etat centraux, à l'activité déployée par le Conseil des ministres en matière des affaires étrangeres, son rôle dans la sauvegarde du régime social et étatique, ses droits exercés dans la planification et dans la direction de l'économie nationale, les tâches à accomplir dans la définition de la direction du développement scientifique et culturel ainsi que dans la définition du système des services sociaux et sanitaires, la direction de principe des conseils locaux, les droits de surveillance sur la légalité et l'opportunité des mesures prises par les organes d'Etat ainsi que les attributions qui lui sont corférés par la Constitution dans le domaine de l'administration d'Etat. L'auteur s'occupe encore dans la même partie des traits caractéristiques des relations existant entre le Conseil des ministres et les organisations sociales, des pouvoirs réglementaires du Conseil des ministres ainsi que des attributions qui sont renvoyées à la compétence du Conseil des ministres par une règle de droit à part. La troisième partie de l'étude contient l'analyse du statut juridique des conseils gouvernementaux et des secrétaires d'Etat ainsi que celui de la responsabilité des membres du Conseil des ministres et des secrétaires d'Etat.

István Hegedűs:

Questions juridiques relatives a l'activité sociale des coopératives

L'étude constate que le double caractère des coopératives, leur aspect d'une part d'une entreprise et d'autre part leur aspect social exige un système et les institutions des formes d'organisation et juridiques qui changent au cours de l'histoire.

La littérature spéciale s'occupant de ce sujet a pris jusqu'ici pour modèle en général la forme d'entreprise gérant le propriété d'État, historiquement développé. Cette forme doit être développé davantage conformément aux spécificités de la propriété coopérative.

Au cours de cette procédure il faut partir des critères généraux des coopératives, mais on doit prendre en considération aussi les rapports objectifs des coopératives qui diffèrent essentiellement l'un de l'autre. Dans ce développement ce n'est pas le double organisme de l'entreprise d'Etat (organisme d'entreprise et organisme collectif) qui constitue le modèle. Par le développement et la combinaison multiples des institutions de la démocratie indirecte et directe des coopératives, il serait opportun de développer des formes d'organisation et juridiques qui sont aptes de satisfaire aux exigences d'entreprise et sociales également et cecipas dans un système de deux, mais de plusieurs „pôles".

Sándor Vida:

Quelques problèmes relatifs à l'unification du droit des marques de fabrique des pays membres du Conseil d'Entraide Économique

Des buts théoriques-générales du programme complexe visant l'intégration économique des pays membres du Conseil d'Entraide Économique on peut tirer quelques conclusions concernant l'unification socialiste de la marque de fabrique. En connexion avec l'integration en commerce extérieur il serait souhaitable d'analyser et d'examiner les possibilités de l'unification de droit concernant les thèmes de l'enregistrement, de l'usage obligatoire des marques de fabrique et de leur contrefacon et en connexion avec l'intégration technique de la production les thèmes de la licence de marque de fabrique, du transfert de la marque de fabrique et de l'obligation à informer. Il est d'actualité de se préparer en perspective à créer un registre commun des marques de fabrique des Etats membres du Conseil d'Entraide Économique.

Imre Kertész:

Les tâches des experts en psychologie dans la procédure pénale

L'expert en psychologie contribue à l'accomplissement des tâches de la procédure pénale d'une part en qualité de consultant, et d'autre part par la poursuite des enquêtes d'expert et de l'élaboration des expertises.

L'étude traite en détail — dans le cadre du premier groupe de tâches — de la participation du consultant à l'interrogatoire et à l'experiment d'enquête. Dans la sphère de l'avis d'expert elle traite les problèmes relevant de la réalisation de certaines définitions du Code Pénal (comme par exemple menace, défense légitime, violente émotion etc.) puis ceux qui se présentent en connexité avec la détermination des traits caractéristiques de la personnalité et avec la capacité de témoigner ainsi qu'avec la vérification de la crédibilité, pour autant qu'ils sont liés à l'activité d'expert.

Gabriella Raskó:

L'appréciation du rôle de l'urbanisation et des communications de masse dans la sociologie criminelle bourgeoise

Dans la criminologie bourgeoise contemporaine — et particulièrement dans les études des chercheurs d'une attitude sociologique — l'examen criminogène des phénomènes d'urbanisation se répendant et intensifiant partout dans le monde a un rôle important. L'auteur esquisse les pensées de quelques sociologues et psychologues connus, notamment de celles de Manninger, Merton, Allport, Fromm, Clinard, Denis Szabó. Dans la deuxième partie de cet apercu il s'agit des enquêtes sociologiques qui ont été poursuivies pendant les derniers vingt ans sur la connexion éventuelle des moyens de communication de masse et de la criminalité. L'article évoque le Congrès de Criminologie de l'ONU de 1970 de Kyoto et met en relief que le progrès de civilisation ne peut être examiné en soi-même, abstraction faite du sol économique et de la structure sociale.

Gábor Kertai:

Le caractère du statut juridique du directeur de l'entreprise

Dans le cadre de l'analyse au point de vue du droit du travail, de la structure interne des organes d'administration, celle des rapports de direction prend un rôle décisif. L'auteur met au centre de ses recherches en premier lieu le caractère et le contenu du statut juridique du directeur de l'entreprise. Il traite en détail le pouvoir de représentation du directeur, eu égard en particulier aux connexions entre son contenu et l'ensemble des ses pouvoirs. L'article met en lumière de plusieurs côtés la position juridique du directeur, en tant qu'employé et il prend la position concernant quelques questions controversées en théorie et en pratique, comme celle de l'interprétation des deux sortes de liens auxquels est soumis le directeur de l'entreprise, le problème de la personnalité civile dans le droit administratif ainsi que la question de la qualification du rapport juridique existant entre l'organe fondateur et le directeur.

Antal Ádám:

The legal status and principal tasks of the Council of Ministers on the ground of the amended Constitution

The first part of the paper contains the outlines of the nature and basic functions of the Council of Ministers. In the second part dealing with the principal tasks of the Council of Ministers the author describes the tasks connected with the shaping of domestic and foreign policy, the coordination of the activity of central state organs, the Council of Ministers' foreign political activity, its part played in protecting social and state order, its powers in economic planning and direction, its functions in regard to determining the direction of scientific and cultural development, the system of social and public health care, the guidance of councils on matters of principle, its powers of supervision over legality and expediency, the powers it is vested with by virtue of the Constitution in regard to public administration, the characteristic features of the relations between the Council of Ministers and social organizations, its powers in lawmaking and those referred to the competence of the Council of Ministers under statutes. The third part contains an analysis of the legal status of government committees and secretaries of state, ministers and the responsibility of the secretaries of state.

István Hegedűs:

Legal problems of the co-operatives' social activity

It is suggested in the paper that the cooperatives' dual nature, their enterprise respectively social „side" require a historically changing pattern of organizational and legal patterns.

In writings on the subject the historically evolved type of enterprise operating on the ground of state-owned property was usually regarded, as a model. Co-operative property should be developed in accordance with its characteristics.

In this course the general criteria of co-operatives should be taken as a point of departure but the essentially differring objective conditions of co-operatives should also be taken into consideration. In the course of this development it is not the dual (enterprise and enterprise collective) organization which serves as a model. It is conducive to develop organizational-legal patterns which meet enterprise and social demands through a manifold evolving and combining of direct and indirect co-operative institutions, not in a „two- but many-pole" system.

Sándor Vida:

On some problems of the unification of the trade mark law of the CMEA countries

Some conclusions can be drawn from the general objectives of the Complex Programme aimed at the economic integration of the CMEA countries in regard to matters of principle which have a bearing on the unification of socialist trade mark law. It would be desirable to analyse and examine the feasibility of law unification of registration, the obligatory use of trade mark, impingement in the context of foreign trade integration and trade mark licence, assignment of trade mark and the obligation of information in the context of production-technological integration. It would be conducive to prepare, in the long run, the introduction of a common trade mark register of the CMEA countries.

Imre Kertész:

The tasks of the psychiatrist in criminal proceedings

The psychiatrist assists in the solution of problems emerging in the course of criminal proceedings in his capacity as an expert adviser on the one hand and by conducting expert examination and submitting expert opinion on the other.

The paper deals in detail as to the first category of problems with the participation of the expert adviser in the hearing and the first stage of investigation. As regards expert opinion the paper discusses problems arising in connection with expert activity relating to the materialization of certain definitions laid down in the Criminal Code (threat, lawful defense, strong provocation etc.), personal characteristics and the ascertaining of veracity.

Gabriella Raskó:

The appraisal of the role of urbanization and mass communication in bourgeois criminal sociology

In contemporary bourgeois criminology — and this applies particularly to papers written by authors who adopt a sociological conception — the study of the crimi-

nogenic role of urbanisation phenomena which are spreading and increasing the world over plays a major role. The views of several well known sociologists and psychologists, like Manninger, Merton, Allport, Fromm, Clinard, Denis Szabó are outlined. The second part of the paper deals with sociological surveys conducted in the past two decades on the possible correlation between mass communication media and crime. The paper deals with the 1970 Kyoto Congress on criminology organized under the auspices of the UN and points out that the development of civilization cannot be studied in itself, taken apart from the economic background and social structure.

Gábor Kertai:

The nature of the enterprise manager's legal status

In the labour law study of the internal stucture of state economic organs the analysis of leadership relations occupies an important place. The author's discussion is centred in the first place around the nature and content of the enterprise manager's legal status. He discusses in detail the representative authority of the enterprise manager with special regard to its contents and its correlation with the complete managerial authority. The paper discusses from several aspects the legal status of the manager as an emloyee and takes stand on some issues disputed in theory and practice, like the interpretation of the dual bonds of the manager, the problem of public administrative subjects-at-law, the classification of the legal relationship between the founding organ and the enterprise manager.

E lapszám (XXVII. új évfolyam 12. sz.) szerzői: *Dr. Ádám Antal* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Hegedüs István* egyetemi docens (Gödöllő). — *Dr. Vida Sándor*, az Országos Műszaki Könyvtár igazgatója. — *Dr. Kertész Imre*, a BM ORFK bűnügyi technikai osztály vezetője. — *Jayme, Erik* egyetemi docens, (Mainz). — *Raskó Gabriella*, az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet főmunkatársa. — *Dr. Kertai Gábor* ügyvédjelölt. — *Dr. Ficsor Mihály*, az Igazságügyi Minisztérium főelőadója. — *Dr. Molnár Gyula*, az Igazságügyi Minisztérium főelőadója.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: Dr. Pap Tibor. Szerkesztőségi titkár: Dr. Vörös Imre. — A szerkesztőség tagjai: Dr. Benedek Ferenc, Dr. Horváth Tibor, Dr. Madarász Tibor, Dr. Szentpéteri István. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9–11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

INDEX: 25.422

72.8436 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

ÁRA: 8,— Ft